This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

o Germ. g. 110 (2

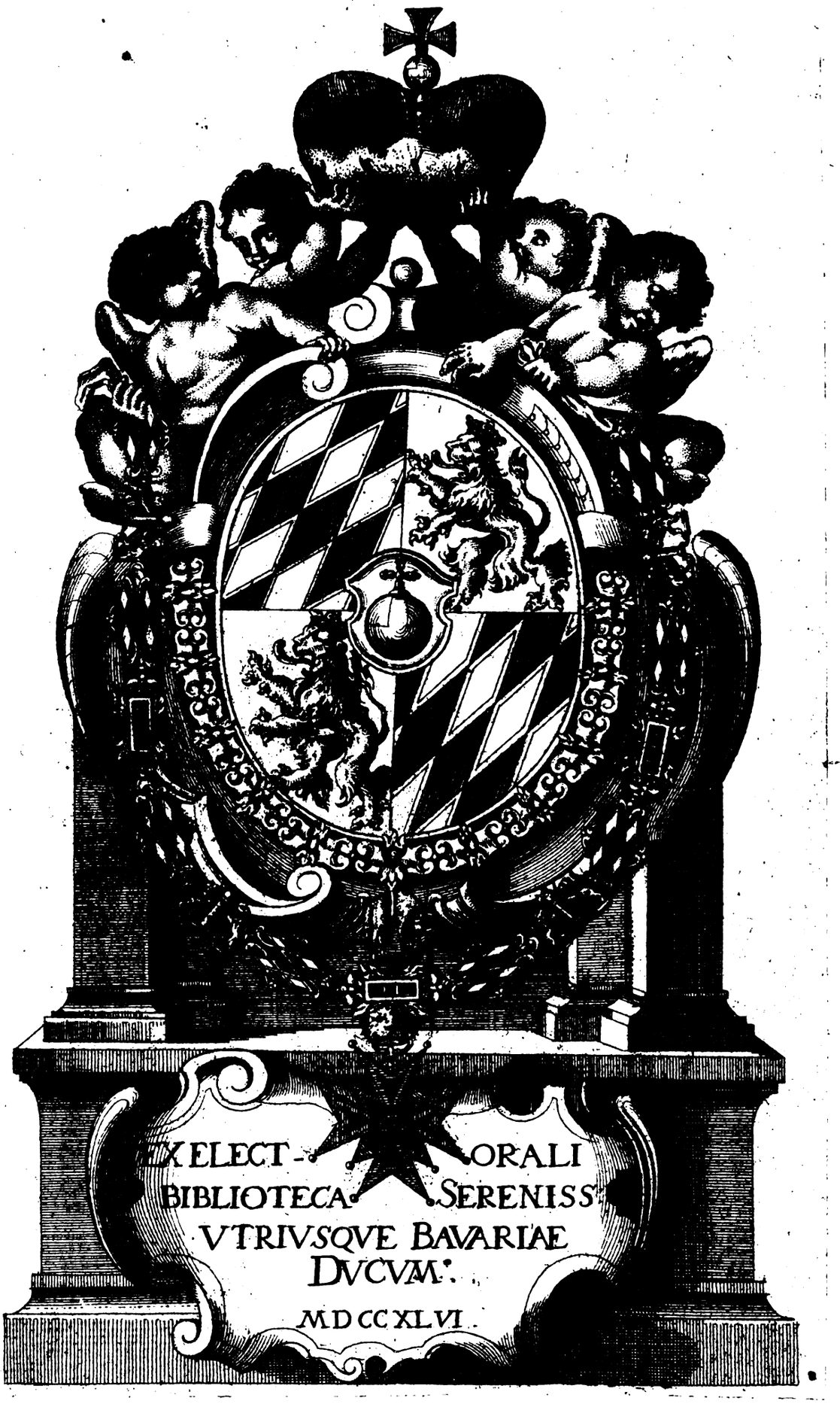

Digitized by Google

7. Th 2202

<36700075500015

<36700075500015

Bayer. Staatsbibliothek

Digitized by Google

Digitized by Google

BIBLIOTHECA REGIA MONACENSIS

JOANNIS SCHILTERI
JCti olim Argentoratensis

THESAURUS ANTIQUITATUM TEVTONICARUM,

ECCLESIASTICARUM, CIVILIUM, LITERARIARUM.

TOMUS SECUNDUS,

Exhibens

Monumenta Civilia, Historica, Miscella:
Edita, Inedita.

Legem Salicam novo & gemino conspectu cum Notis.
Jus Provinciale Alemannicum denuo e MSS. editum & accurate cum aliis collatum Latineque versum. Bella Caroli M. & Ludovici German. cum Barbaris: Epinikio & aliis Carminibus vetustis vernaculis celebrata. Tirolis & Winsbeckii Paranetica, &c.

Pleraque post Schilterum summa cura recensuit, castigavit, emendavit, Jus Provinciale latine vertit, Singula Notis plurimis illustravit

JOH. GEORGIUS SCHERZIUS, D.
Pandectarum & Juris Publ. in Univ. Argent. P. P.

Accedit
Loco Appendicis ad Tomum I. TATIANI Harmonia IV. Evangeliorum Theotisce ab Anonymo Vetere translata.

Operi undique provisum, ut accurate prodiret.
Præfationem præmisit
JOANNES FRICKIUS.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

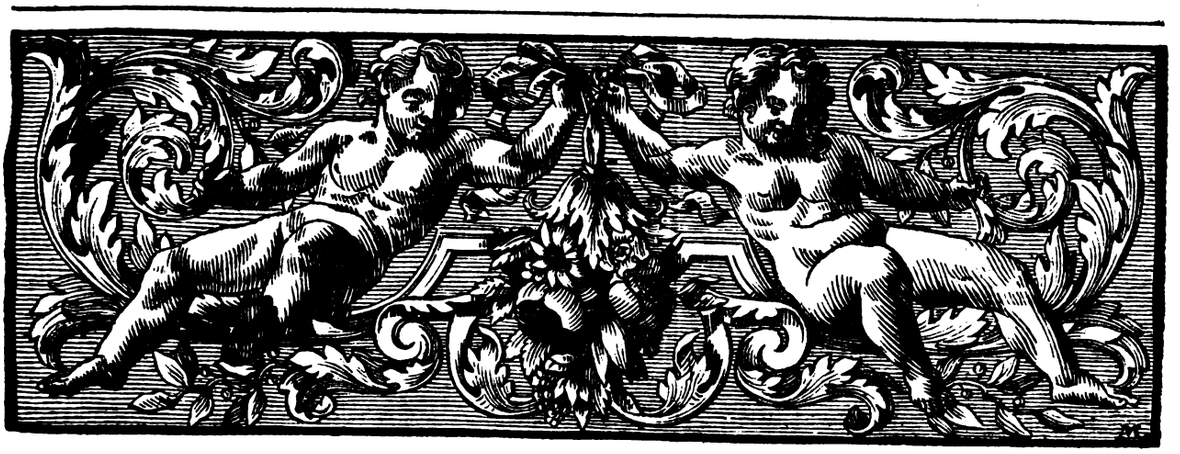

JOHANNES FRICKIUS
Lectori.

NOn exſpectabis à me, ſat ſcio, Lector Benevole, longam Præfationem, qualem in fronte Operis Schilteriani velut Iſagogicam præmitti è re viſum, re quoque favente ac applaudente, fuit. Nec vero habet opus hedera per nos ſuſpendenda merx rara ſui præſtantia emptorem etiam avidum facile repertura. Nam cui non deſideratus hucusque labor à Viris noſtro majoribus elogio in eruendis ac ornandis Patriarum antiquitatum cimeliis tam dextre, tam ſolide ſuſceptus? Ergo ſolum de monumentis, quæ hoc altero Theſauri Schilteriani Tomo prodeunt, nonnihil, quod noſſe non erit injucundum, & ad inſtitutum inprimis pertinet, mihi præfandum eſt: Si Te prius tamen id monuero, præmiſſas infra ſingulis monumentis Præfationes pluſcula; jam & potiſſima quæque dixiſſe, quæ hic repetere nihil attinet; niſi quod attigiſſe nonnulla leviter, ubi opus videbitur, dividiæ non erit.

Primo igitur Te, Lector Optume, celandum non arbitror, magnum opus animo verſaſſe SCHILTERUM circa Leges veterum Teutocum tum edendas tum illuſtrandas. Nam, illud eſſe haud infimum priſcæ Germanorum tum gravitatis, tum libertatis & gloriæ decus exiſtimabat; quod ſe à Romanorum non jugo ſolum fortiter vindicaverint Teutones, ſed & legum ſuarum atque conſuetudinum antiquiſſimarum collectiones, ne quidem Latinis ſolum libris contineri pertulerint, vernaculum potius ſermonem Latino ſuperaddentes, quo prælegi etiam populo in judiciis leges, & cunctis Imperatorum Regumque ordinationes notæ fieri poſſent. Hinc nata quoque Jura Provinciarum Legesque patrias ad Germanicam Linguam revocata: Idque factum non demum Fridericorum Impp. tempore, quod plerisque viris eruditis videtur, ſed jam ſub Carolingis, in Præfatione ad Codicem Juris Feudalis Alamannici Noſter ſpecioſe contendit. Ceterum de his omnibus prolixius deducendis, juſto fortaſſe commentario ad Legem Salicam, & ad Jus Provinciale multa meditabatur. Imo & majorem longe Legum v. g. Wiſigothicarum, Anglo-Saxonicarum, &c. collectionem in animo habuiſſe videtur. De quibus omnibus cum viris ſummis etiam per Gallias non pauca contulit, partim opera amicorum Clariſſimorum, JO. PHIL. PALTHENII, JOANNIS ROSTGAARDI & LAMPERTI, (qui tum Pariſiis verſabantur) partim Epiſtolis ad Viros Illuſtres, LOUBERIUM, CAROLUM BULTELLUM, & STEPHANUM BALUZIUM, datis: quorum omnium reſponſoriæ manibus ipſorummet ſcriptæ ſuperſunt, quibus & operam Schiltero ſuam prolixe offerunt, & ut ſuas ad monumenta præſtantiſſima commenta-

Schilteri molimina affecta.

Digitized by Google

tiones quantum pote maturet, humaniſſimis verbis inſtant. Ad hoc ipſum Ill. LOUBERIUS Codicem offert Juris Alemannici Feudalis membranaceum, ſi forte adhuc nonnihil prodeſſe aut juvare ad Curas (libro jam edito) ſecundas poſſet: BULTELLUS Codicem Regium indicat, è qua Legis Salicæ exemplum Schilterus obtineret: BALUZIUS de Legibus Wiſigothorum multa è Colbertinis theſauris liberaliter, modo petantur, pollicetur, ROSTGAARDUS Codicem memorat Regium membranaceum Juris Provincialis Alemannici, de quo paullo poſt: præterea de *Legibus Canuti* Anglorum Danorumque Regis multa refert, Codicem earundem nactus in Colbertina Bibliotheca MSC. ab editis *Lambardi*, *Wheloci*, & *Seldeni*, longe diverſum; cujus & Capitum Indicem una mittit, juxta cum Canuti Præfatione, & de omnibus Schilteri ſententiam exquirit. Quis inde non agnoſcat ſerio hæc talia cogitantem, imo molientem Schilterum? qui ad Illuſtriſſimum LOUBERIUM culpam moræ omnem in bibliopolas conjicit, qui convenire non poſſint utrum primo Scriptores ipſos, an Gloſſarium imprimant. (A. 1699. Menſ. Julio.) Verum ſive hæc obſtiterit cauſa, ſive ſenium, & arthritici dolores fere continui juxta cum plurima oculorum cœcutientium debilitate, ſive alia cauſa quæcunque tandem; ſubſtitit intra conatus omnis illa molitio, & una cum ſene optimo tandem exſpiravit: quod non pauci dolebunt, quibus id ſubinde in votis, exſtare copioſius in tabernis librariis, editas emendate Leges Teutonicarum gentium, quæ plurimum æquitatis & juſtitiæ in priſca ſimplicitate oſtendunt, ad uſum frequentiorem.

Hugonis Grotii de Legibus veterum Germanorum effata.

Juvat hic, inſtitutum commemorare HUGONIS GROTII, cui & ipſi olim animus fuit, Collectioni Scriptorum ad Hiſtoriam Gothorum Vandalorum & Langobardorum facientium, (quæ poſt obitum magni autoris Amſtelodami 1655. nitidiſſimo volumine prodiit, in 8.) Leges etiam adjicere Septentrionalium populorum. Hinc in Præfatione p. 63. *Addidi*, inquit, *Hiſtoriis & Leges, editas ſane jam ante, Oſtrogotthorum, Weſtrogotthorum, Wandalorum, Langobardorum; ita perſuaſus, non minus ex legibus quam è rebus geſtis populorum, aut in populis eminentium, ingenia conſpici.* Inde comparationem inſtituit Romanarum legum cum iſtis; & *ſubtilitate* quidem, *inconſtantia*, *mole*, *perplexitate* vincere Romanas, ait; at ſeptentrionales *ſimplicitate brevi & clara*, tum vero *nihil mutata duratione, quæ multum ſecum habeat auctoritatis, Romanis præſtare.* Recenſet deinceps, ut apud complures gentes, fœcundas alioquin Jurisprudentum proventu, prælatæ tamen ad uſum publicum fuerint leges Gothicæ & Langobardicæ, per Hiſpanias inprimis, Regna Siciliæ & Neapolis, denique per Angliam, quæ Normannorum legibus etiam nunc regatur. Porro p. 65. preſſius rationem cum ratione inter legum corpora duo comparat, verbis quæ legi & hic me judice prorſus merentur. " Pertinent leges aut ad publicum, aut ad privatum jus. In „ publico jure primum eſt ipſa conformatio legum, quæ apud Romanos à voluntate „ pendebat principis, hominis unius, falli mutarique facilis. Inde tot repugnantia „ Imperatorum inter ſe edicta. Solus Juſtinianus non tantum vetera novavit pleraque, „ Triboniani ad omnia venalis arbitrio, ſed ipſe de eadem re ter, quater mutavit ſen„ tentiam. Apud veteres illos populos (Teutonum) à principe ordinumque delectis „ bene expenſæ leges tria habebant commoda: 1.) quod nihil publice noxium latere „ poterat inter tot monitores; 2.) quod promto animo ſervabantur, quæ communis „ conſenſus ſanxerat; 3.) quod eadem nunquam, aut nonniſi ſumma cauſa urgente „ mutabantur. Accedit, quod nihil ad ſpeciem, omnia ad utilitatem publicam fuerant „ comparata." Poſt hæc progreditur ad leges ad privatum jus pertinentes circa matrimonia, tutelas, contractus, alienationes, teſtamenta, ſucceſſiones ab inteſtato, poſſidendi ſecuritatem. Ubivis æquitatem plurimam Germanicarum ſanctionum, ac omnino præſtantem demonſtrat. Tum de Judiciis, apud Romanos "Judicia, ait, in immen„ ſum tracta, nec rerum tantum, ſed & vitæ gravi diſpendio inter tam longas cruces: „ apud Septentrionales litigandi temeritas ſponſionibus & pignoribus coërcita; ipſis „ judiciis nihil expeditius. Illud (pergit paullo poſt) ex intima ſapientia petitum, quod „ in delictis duo ſpectabant, læſum jus privati, & læſam ſocietatem publicam, quæ „ legum auctoritate conſtringebatur. Itaque mulctæ duæ pendebantur, quod notatum „ & Tacito; altera ei qui vindicatur, altera Regi aut civitati. Hoc *Freda* dicitur, quia paci publicæ,

Digitized by Google

blicæ, qui peccavit per eam reſtituitur; illud *Wedrigeldium*, i. e. quod pro talione datur, „ &c. Hæc Grotius perpulcre, ni fallor, & eximie: quem adhuc audiemus ferum alias Teutonum morem lites per monomachiam dirimendi, emollientem & excuſantem. Dis- „ plicet nonnullis, inquit, quod quædam cauſarum ambigua ſingulari certamine diſce- „ ptanda permittuntur. Verum, quod Solon dicebat, non optimas ſimpliciter ſe de- „ diſſe leges, ſed optimas earum quas Athenienſes ferre poſſent; idem de aliis Le- „ gum conditoribus cogitandum eſt. Coguntur illi multa non probanda concedere, „ & venenum ſæpe veneno expellere. Minus certe malum erat, duorum periculo „ decertari, præſertim poſtquam ambo moniti eſſent ſerio, ne contra conſcientiam ſu- „ am armis DEum ſibi inimicum accerſerent; quam totas familias committi inter ſe, „ & bellum velut civile excitari. Abſtulit hunc morem Chriſtiana religio: bene: niſi „ nos obſtaremus ipſi, radices, unde pullulant iſta, utinam exſcidiſſet: nam hoc facere „ nata eſt." Dabit mihi veniam lector, ut ſpero, facilem, ſi ex libro magni Grotii raro admodum comparente prolixiora forte huc verba excerpſi, quæ vindicias gentium Teutonicarum adverſus notam barbariei vulgo impactam, haudquaquam profecto proletarias, aut nugaces, ſed illuſtres & ſucci plenas continent.

Non alia mens FRIDERICO LINDENBROGIO, Hamburgenſi JCto magni nominis, ſummo Grotii amico: cui eximiam *Codicis Legum Antiquarum*, Teutonicæ propaginis, editionem acceptam ferimus, Francofurti (ſive potius Hamburgi ſumtu Marniorum Francofurtenſium) 1613. excuſam. Is enim palam honori ducit ſibi, quod tametſi non ſine vigiliis & ſudore multo, ad finem perduxerit opus legum patriarum cultius ac elimatius redditum: ſimul vero demonſtrat, falli fœde, qui antiquas Germanorum Leges per edictum *Lotharii* Imp. *Irnerio* ſuggerente, abrogatas publico edicto, & in locum earundem Juſtinianeas auctoritate Imperiali Germanis obtruſas contendunt. *Hoc quidem illi dicunt*, ait in Prolegomenis: *ſed rectius faciunt, qui fidem illis non habent. In re enim ſeria æque perniciosum eſt, ficta ſtolide credere, quam falſa confingere. Et vellem ſane Edictum hoc Lotharianum aliquis nobis oſtendiſſet. Quod cum hactenus factum non ſit, viderint Romani juris Anteceſſores; dum ſola Principum conniventia Germanicarum legum rite confirmatarum uſus aliquantum ceſſat, an earum authoritas adeo ſit imminuta, ut plane nulla amplius putetur: cum lex non dicatur ſublata per non uſum, ſed per contrarium ei legi uſum. Cujus contrarius uſus non oſtenditur, ea utique perpetim manere putatur, ut, quandocunque caſus evenerit, recte quis ea uti poſſit, etiam poſt mille annos. Idcirco veriſſime concludo, Leges haſce, quatenus id ratio ſuadeat & tempora permittant, non tantum apud Germanos in foro utiliter proferri, ſed juri quoque Romano, pro ſtatu provinciarum, recte præferri poſſe.* Nolo de his eſſe prolixior, ne faſtidium creem nonnullis. Non poſſum tamen, quin Lectorem meum remittam ad eruditum HERMANNI CONRINGII opus *de Origine Juris Germanici*, in quo de ſcriptis Francorum, Alemannorum, Saxonum, Bajuvariorum, &c. Legibus, de earundem indole, valore, mutationibus, ut & de inducto ſenſim ex æquitatis opinione per Italos magis quam per Imperatores Jure Romano ſingularia plurima, ſtudio, ut ſolet, accurato congeſſit. Utinam licuiſſet Schiltero, poſt tot ſummorum virorum annotationes, meſſemque obſervationum ſelectarum ſat largam, ſpicilegium addere ſeſe dignum! Quis dubitet, inde præclara omnia bono literati orbis emanatura fuiſſe? Abſit enimvero, ut proinde perditam rem omnem, & miſeram monumentorum, quæ nunc prodeunt, ſortem omineris, Lector. Non defuit alter, qui in Schilteri locum ſuccederet, fœtumque orbum à parente nunc lambendo à ſordibus perpurgaret, nunc variis modis ornando perpoliret tuo commodo. Age itaque: de ſingulis nunc monumentis dicamus aliqua.

Lindenbrogii de Legibus Germanicis.

Conringii.

Agmen horum ducit LEX SALICA, vetuſtiſſimum Francicæ gentis monumentum: ſed multis obſcuritatibus, ſive verba ſpectes ſive res, involutum, & nimis in campo rerum ampliſſimo parcum. Quantulam enim (recte & ex vero *Conringius lib. cit. c. 34. p. 222.*) leges illæ vitæ negotiorumque partem attingunt, in ſolis fere criminalibus, nec tamen omnibus, hærentes? Et tamen à priſca ſimplicitate, ab auri argentique contemtu (quem Tacitus in Germanis magnis laudibus effert) multum jam mores receſſerant. Utque ferociæ nonnihil Chriſtiana religione detractum fuerit,

Lex Salica.

Digitized by Google

tamen cædibus nulla etiam tum conſtituta fuit capitalis pœna, &c. Talis ergo lex fuit, qualem populus Francorum ferre tum poterat, ſenſim ſenſimque emendandus. Interim ab hac Salica Lege magni plus ſemel montes pendere viſi ſunt. Nam, cum Seculo XIV. currente, Reges Angliæ, Francica matre aut progenie ſati, jura ſucceſſionis ad Galliæ coronam, excluſa ſtirpe Valeſia, poſtularent, velut proximi ſanguine hæredes; jamque armis Anglorum Gallia graviter aliquoties afflicta pene ſuccumberet: Galli tamen reſumtis toties animis & poſtulata Regum Anglorum, & Jus omne ſucceſſionis pertinaciſſime rejecerunt; Salicam proferentes Legem atque eandem ad populum inclamantes, quæ nonniſi mares ad Coronæ ſucceſſionem admitteret. Eſtque hic notatu inprimis dignum, quod, obſervante ad titulum Legis Salicæ Baluzio, ante lites illas Salica Lex pene obliterata inter Gallos jacuerat, etiam vulgo JCtorum vel de nomine ignota. Sed eam videlicet clades publica deinceps velut anchoram ſacram ut è ſitu producta Gallis ſubſidio veniret, effecit. Eo modo tum celebris facta Genti Lex eſt, & magno apparatu laudata, tantummodo ad fines Regni tutandos ab invaſore, ad Coronam maſculinæ Regum ſucceſſioni conſervandam, & ad pellendos exteros. Verum aliud longe fuit inſtitutum ævo noſtro, ſeculo ſuperiore fere medio; cum ad colorem juris Lex Salica ambitioni Galliæ Regis, qui bella cum Hiſpanis & Imperio Romano-Germanico ſucceſſu paullisper feliciore gerebat, præbere juſſa eſt, velut quæ facultatem daret ampliſſimam invadendi provincias omnes illas, quæ ſemel ad Franciæ regnum vetus pertinuere, jure poſtlimini juſtiſſimo titulo repetundas; prorſusque non pateretur, ut præter Franciæ Regem quisquam ſive Regum ſive Principum poſſideret aliquid, quod Salica terra fuit, & trans Rhenum vaſto Caroli M. regno olim ſubjectum fuit. Ita jura omnium aliorum ſubruta, nervique pactionum, & poſſeſſionum omnes, ſimul & ſemel, egregie ſcilicet, inciſivi debantur. Ad hoc ut eo promtius fieret atque ſollertius, adhibiti ſcriptores ingenio, arte multa & doctrina pollentes. Intererat enimvero Regis Hiſpaniarum, & univerſæ AUGUSTISSIMÆ DOMUS AUSTRIACÆ, talia non impune ſcribi; cum neque Franci Occidentales, i. e. Galli, populus ille Salicus unquam fuerint à quibus Lex nomen gerit, illique adeo juris è Lege tantillum non acquirant; nec Galliæ Regum hodie imperantium ſtemma è Carolingica ſucceſſione maſculina demonſtrari, aut ad liquidum perduci queat: nec Provinciæ quas Galli ſcriptis & armis petebant, Terra Salica ſint. Hinc maximis ingeniis exquiſitis utrinque, vaſtus & profundæ doctrinæ labor: lites arduæ & prolixæ, nec minus calidæ: ita tamen, ut cauſſam eorum, qui Auſtriaca jura tuebantur, omnino meliorem & victricem agnoſcas. Pluribus hæc, juxta cum aliis de Gente Saliorum, de Terra Salica, de Legis ætate, duplici editione vetuſta, &c. deducta videbis, Lector, in Præfatione Schilteriana, & noſtro, quod adjecimus, Supplemento; cum fructu perluſtranda ſi lubet. Recenſuimus ibidem editiones præcipuas, ut non opus ſit, eas denuo enumerare. Non tamen celandus eſt amicus, quo parario B. Schilterus noſter ad cognitionem Codicis Regii, è quo nunc prodit Salica Lex, pervenerit. CAROLUS BULTELLUS is fuit, ſupplicum libellorum in Curia Pariſienſi Magiſter: Vir omni genere doctrinæ cumulatiſſime ornatus, & ipſe poſſeſſor, dum viveret, Bibliothecæ copia & delectu eminentis. Monuit literis d. 16. Octobris 1697. humaniſſime ſcriptis, Schilterum, extare Codicem in Bibliotheca Regia n. 5189. ſignatum, & abs ſeſe viſum, qui ad editiones Heroldi atque Wendelini propius accedat, & quo de cum Baluzio ſermonem miſcuerit: qui prius aut eum codicem ignoraſſe videtur, aut propterea in editione Capitularium Francicorum omiſit, quod ex Fuldenſi Bibliotheca ſpes nanciſcendorum Codicum aliorum, queis uſus olim Heroldus fuit, ipſum fefellerat. Quicquid ſit, Bultelli incitamentis inductus facile Semo noſter per V. Cl. Jo. Georgium Schottum, Pariſiis tum ſtudiorum gratia hærentem, & amicum, ad id rogatum, copiam Codicis vetuſtiſſimi nactus eſt: charactere quidem optimo, & textu ad fidem libri accurate deſcriptam; ſed librum ita nudum (nam nihil omnino notarum poſt Schilteri mortem inventum eſſe jam ſupra diximus) huic Theſauro inſerere religio nobis fuit. Acceſſit ergo ad preces Bipliopolæ ſumme induſtrii Vir quidam doctus (ſed qui nomen ſuum efferri præ modeſtia non vult) & inſtituta cum libris HEROLDI & ECCARDI perquam ſedula collatione id præſtitit, ut nunc nihil deſit lectori cupido eorum, quæ tribus diſtinctis admodum & à ſeſe haud parum abeuntibus Legis Salicæ editionibus, plus quam ſemibarbaris adeoque antiquiſſimis, ſive voces

ces Francicas veteres exquiras, ſive res, ſuo quodque loco expreſſa ſunt. Adjecta nobis hortantibus, Latina Legis editio Baluziana cum eruditiſſimis Virorum doctorum notis, quæ non parum ad illuſtrationem Monumenti vetuſtiſſimi conferent, ut opinor. Sed de his plura videri poterunt in Præfatione.

Jus Provinciale Alemannicum.

Sequitur poſt Salicam Legem JUS PROVINCIALE ALEMANNICUM, Liber multis utique ſeculis junior illa; ſed & multis omnino modis concinnior, venuſtior, plenior; nec ipſe tamen interim recentioribus adnumerandus aut excludendus ab ævo medio: ſeculo nimirum decimo tertio collectus: ſive ſub Ottone IV. quod Schilterus vult, ſive ſub Friderico demum ſecundo, quod eruditiſſimo Scherzio magis probatur. Certe Seculo illo melioribus Legibus datum eſſe locum vel unum illud evicerit, CONRINGIO obſervante de O. I. G. p. 223. quod eo urbes plurimæ conditæ, & commercia cum mutuis, tum cum exteris gentibus inſtituta, ex quo tum viribus tum opibus paſſim Germaniæ populi florere cœperunt. Multum quoque caſtigata vetus ferocia Teutonum, & impunitas latrocinandi coërcita paſſim ſevere. Porro nec numero Legum adhuc laboratum, nec vana inter Germaniæ populos promulgatio ſine auctoritate. Raræ etiam lites, & brevi temporis ſpatio circumſcriptæ. Ubique ſervata ſollicite cura æqui & boni. Meretur de hoc argumento legi ante alios CHRISTOPHORUS LEHMANNUS, integerrimus ac longe doctiſſimus *Chronici Spirenſis* auctor *lib. IV. c. 21.* e quo ſequentia verba ex codice veteri Juris Provincialis excerpta huc apponemus. *Diz Buch heiſt das Landrecht Buch: wann alle die Landrecht, die hie angeſchriben ſind, die ſind uber alle Landrecht, und geweret nach geſchriben rechten, und etwa nach gewonheit. - - Recht und gute Gewonheit iſt die, die wider Geiſtliche recht nit iſt, noch wider menſchliche zuchten, trew und ehren, noch wider Seligkeit: &c.* En priſca fides & integritas Germanorum! Quæ exinde amplius elucet; quod, eodem obſervante Lehmanno, tametſi dignitas Imperialis à Carolingis ad Saxones, inde ad Francos Salios, Suevos item, Bavarosque devenerit, nemo tamen Cæſarum Germanicorum vetera, quæ ſub Francis Carolingis valuerant, jura ſuſtuliſſe deprehendatur: quorſum & inſigne teſtimonium allegat è Gotfrido S. Pantaleonis monacho Colonienſi; (quem Freherus in lucem protulit) cujus hæc ſunt de Actis Comitiorum Imperii ſub Ottone IV. an. 1208. Francofurti habitis, verba: *Rex primo, deinde ceteri Principes jurant firmam pacem terra marique conſervandam, omnes injuſtas exactiones vectigalium deponendas; omnia etiam jura à Carolo Magno inſtituta, obſervanda & tenenda.* Ceterum cave ita iſtud accipias, quaſi nihil omnino temporibus inſequutis fuerit ultra id quod Carolus in Statutis præcepit, vel additum vel immutatum. Recte monet Lehmannus, de ſubſtantia legum Carolinarum id accipiendum: *Daſs die Keyſer auſs dem Stamm der Sachſen, item Francken, Bayern und Schwaben die von Kaiſer Carolo M. vernewerte und verbeſſerte Recht und Geſaz der Teutſchen Völker IN IREM WESEN beſtändig erhalten; und in keiner Hiſtori zu finden, daſs ein Kayſer oder König dieſelbe Geſaz und Recht abgeſchafft, oder andere Recht an deren ſtatt anzunehmen gebotten, biſs bey aufrichtung deſs Kammergerichts nach den Römiſchen Rechten.* Potuerunt interim, ſalva Legis antiquæ ſubſtantia, addi pluſcula ſive Cæſarum Principumque voluntate, ſive conſuetudinibus recenter enatis: quæ tamen per errorem ſeculi imperiti pro antiquis & vere Carolingicis vendita ſunt. Verum hæc utcunque ſe habeant, pretioſa tamen profecto ſunt λείψανα Jurisprudentiæ ſimplicis & ingenuæ Majorum noſtrorum, quæ tum in Feudali, tum in Provinciali Jure Alemannico continentur.

Schilteri cura circa Jus Prov.

Feudale, ut nemini poteſt eſſe ignotum, B. noſter Schilterus dudum Argentinæ A. 1696. cum Latina Verſione & Commentario ampliſſimo in lucem volumine ſatis magno edidit, plurimo cum Orbis Literati applauſu. Jus Provinciale aggreſſus idem eſt: ſed, ut ingenue fateamur, progreſſus initiis non reſpondit. Igitur alia via rem perfecit, ac perpolitum Jus ſuis curis reddidit, medios inter labores alios, medias inter valetudinis hebetioris infirmitates Excellentiſſimus SCHERZIUS, quem in Præfatione omnia fuſius docte non minus ac modeſte, ut nunquam non ſolet, exponentem vide ſis. Schiltero ad manus fuere Codices minime ſpernendi: quibus ut & membranaceum Pariſinum adderet *Roſtgaardus* datis ad illum Lutetia literis A. 1698. ſuaſor fuit,

Digitized by Google

initia Codicis minime vulgaris excerpens. Verum obstitere forsan sumtus ad descriptionem impendendi; aut præstantia librorum quos jam possederat, minuit desiderium Codicis Parisini. Interim, cum ab aliquo tempore plures emitterentur in lucem *Speculi Suevici*, aut quod idem est, *Juris Alemannici Provincialis* editiones è MSS. præstantibus hic illic erutæ, inprimis per *Ill. BERGERUM*, & *Cl. SCHANNATUM*: & vero *Perillustris DN. Consul Reipublicæ nostræ*, *DN. RAYMUNDUS KRAFFT de Delmensingen* pro suo erga Remp. Literariam & Viros Doctos incredibili favore Codicem Juris istius membranaceum sane quam pretiosum & venerandum è gazis Bibliothecæ suæ promptissime suppeditasset, qui πολλῶν ἀνάξιος ἄλλων dignus qui omnibus præferatur Celeberrimo Scherzio, cognitori sagacissimo, visus est; post maturam deliberationem Vir iste Juris Consultissimus Amicus noster & Fautor summus, decrevit adhibere quidem in subsidium Schilterianos Codices atque labores; ceterum eligere ob singularem præstantiam Codicem Krafftianum, quem typis unum nitide exscribi curaret: ita tamen, ut simul studio prorsus exquisito congereret & conferret quidquid non bibliotheca solum dives ipsiusmet propria, imo non Argentina solum suppeditabat codicum, sed & ex Alsatia, Francofurto, Basilea Viri Illustres ac suis quisque titulis condecoratissimi, Dn. WALDNERUS *de Freundstein*, Dnn. UFFENBACHIUS, & FESCHIUS liberaliter subministrarunt: Denique ad collationem adsumtum, quidquid aliunde prodiit aut obvenit eximii: ut ad XX. Codices numerus collatorum adcrescat. Ex his omnibus selectæ variæ, non promiscuæ lectiones, sed quæ lucem afferre, aut ad restitutionem textus aliquando corrupti aut nonnihil mutili (uti nihil est ab omni parte beatum) prodesse possent. Hæ cum notis eruditis quibus insertæ sunt, non parum laudis Auctori suo acquirent. Ne vero exteris fortasse, aut etiam aliis nostrorum nonnullis ansa conquerendi daretur de linguæ adhuc durioris adeoque intellectu difficilis asperitate, (de qua familiaribus ad Schilterum literis aliquando Mabillonius post acceptum dono Kœnigshofii Chronicon questus est) Versionem adjecit Scherzius impiger eruditam, Schilterum ad Jus Feudale idem facientem feliciter imitatus.

Et Scherzii, multo accuratiores.

Carmina Germanorum.

Succedunt Legibus Carmina Francorum, vetustissimo Germanicæ gentis more loco historiarum aut annalium, ut pridem Tacitus annotavit, habita: quam certæ fidei, non liquet. Succenset Schilterus Conringio, quod Carmina illa non majorem mereri fidem scripsit, quam fabulas Græcorum Latinorumque Poëtarum, ac se aliud pollicetur demonstraturum: sed nihil præstitit. Interim Conringius fidem non omnem omnino derogat iis, quæ Jornandes è carminibus Ostrogotthicæ gentis suæ, de migratione Gothorum memorat: *Nam hoc unum*, inquit *olim apud Germanos omnes annalium genus fuit*: de *Antiqu. statu Helmstadii p. 65*. Nimirum cum judicio tractari talia voluit Vir summus, nec incredibilia sine teste admitti. Ita igitur & hæc, quæ nunc è Collectione Schilteri edimus accipienda.

Rhythmus Triumphalis.

ΕΠΙΝΙΚΙΟΝ, i. e. Triumphale carmen, quod primo loco occurrit, historiam sine dubio verissimam & victoriam Ludovici contra Nortmannos canit, ut è luculentissimis B. Schilteri notis patet. Dignissimumque erat monumentum, quod post primam editionem anni 1692. huic quoque Thesauro insereretur, notulis nonnullis auctius. Dictio aspera est & inamœna, si primos sex versiculos exceperis, qui ab inferioris ætatis calamo, nisi me omnia fallunt, fluxere: fortassis ut tædium duræ dictionis quisquis erat interpolator, conatu tamen parum consulto, emolliret.

Carmina de Bello Caroli Hispanico.

At quæ Rhythmum hunc excipiunt Carmina duo de Caroli M. in Hispaniam expeditione, fabulas olent profecto Romanenses palam. Nam, ut millies concedatur, Carolum semel expeditionem in Hispanias suscepisse, quam paucis verbis *Annalium vetustissimus* aliquis *auctor* MSS. apud LAMBECIUM (*Bibl. Vindob. l. II. p. 372.*) memorat hoc modo. *Karlus contra Saracenos Pampalonem civitatem capit. Abitaurus Saracenorum Rex dedit obsides fratrem suum & filium, & reddidit civitates quas tenebat. Inde proficiscitur ad Cæsaris Augustam, adducit secum Ibimlarchi* (corrigit Lamb. *Ibnalarabi*) *Regem Saracenorum.* Admittatur & EGINHARDUS scriptor gravissimus, qui post felices Hispanicæ expeditionis successus redeuntem cum excercitu Carolum Imperatorem in

Digitized by Google

in *ipso Pyrenæi jugo Vasconum ingenti perfidia novissimum agmen cum viris aliquot egregiis* (quos inter & *Rutlandus Britannici littoris præfectus* numeratur) fœde in insidiis trucidatos amisisse refert, *nec factum illud vindicari potuisse :* Non tamen ex his efficietur historia de Rolando tam affabre ficta quæ, nescio qua fortuna favente, per omnes fere gentes Europæas linguis omnibus cantata & celebrata fuit : ut erudite ac eleganter ad Strikerum in Præfatione Scherzius noster ostendit.

Eorum editio gemina.

Merebatur interim ad cognitionem linguæ veteris Francicæ monumentum nec injucundum lectu, nec alias vulgatum, hoc inprimis in Opere legi : & quidem editione gemina : Vetustior ætatis ratione præcedere debebat haud dubie ; si modo integrum exstaret opusculum. At quum non supersit nisi Fragmentm Rhythmi veteris illius, Scherzius Carmen integrum jussit præcedere, tametsi non uno, ut videtur, seculo recentius, & ex illo vetere per STRIKERVM non ignobilem ævi sui Poëtam efformatum, dicam, an renovatum ? Schilterus descriptum è MSS. reliquit utrumque : sed emendavit ex *aliis* Codicibus, & notis ornavit undique Scherzius, quas legisse neminem gustu *rerum* harum nonnihil imbutum pœnitebit.

Paræneticì Goldastiani.

Restat, ut de TYROLIS & WINSBECKIORUM conjugum Paræneticis nonnihil dicamus : Hi sub initium seculi superioris A. 1604. Lindaviæ à Melchiore Goldasto editi è Bibliotheca Schobingeriana, incredibile dictu, quam avide fuerint à summis etiam viris jam à multo tempore quæsiti. Fœtus enimvero sunt Sec. XIII. sub Fridericis Impp. in quorum alterutrius aula Winsbeckius e prima nobilitate vir magnis præfuisse rebus creditur, & Winsbekia Conjux ut illustrium Matronarum decus ob sapientiam culta. Tyrol Scotorum Rex haud dubie dramate poetico fictus, nunquam Scotis imperavit; imo, ut reor, nunquam exstitit : iccirco & minime à Comitatu Tyrolis nomen trahit, quod ridicule fortassis alicui imperito in mentem venire posset : *Dirol* etiam scriptus jam olim reperitur, quid ni & *Tirol* scribi posset ? Cæterum paræneses ipsæ quæ nomen ab eo gerunt, monita continent aulica, politica, ethica, œconomica ; quæ cum multis veterum Græciæ sapientum certare possent. Adeo non barbara fuit natio Germanica ævi medii, sensu pietatis & honestatis plurimo imbuta. Magnus enimvero numerus Poëtarum & carminum istiusmodi Goldasto ad manus fuit, è quibus in notis præstantissima plurima excerpit : daturus etiam libros integros, ni fata obstitissent, dum novercam experirentur fortunam editi Paræneticì, ob imperitiam hominum ingratorum. Jure vero nunc meliora speramus seculo rerum patriarum peritiore juxta & avidiore. Cui ut novum daret incitamentum Scherzius, è Parisino Codice Regio per Illustrem dignatione maxima in Aula Imperiali Virum, JO. CHRIST. BARTENSTENIUM, Mecænatem nostrum, literata peregrinatione tunc temporis Lutetiæ eruditæ forulos undique perreptantem, varias lectiones obtinuit fructo multo, cujus & lectorem in notis participem larga manu facit.

Tatiani Harmonia.

Atque ita defunctus videri possem labore præfandi ad secundum, qui nunc pari nitore, uti primus, parique accuratione prodit, Schilteriani Thesauri tomum. Ast silenda non est Appendix, Tomo primo vendicanda. TATIANI (ut vulgo fertur errore jam à multis inolito seculis) HARMONIA IV. EVANGELIORUM, in Theotiscum translata, olim jam præstantissimo labore, sermonem. Dixi autem in præfatione peculiari quantum satis ad excusandam impressionis tarditatem, causasque moræ quæ in nobis non erat. Summam binis verbis accipe, Lector. Sero post emissum jam anno abhinc tomum primum repertæ B. Schilteri schedæ, quæ Tatianum exhibent, maturiorem editionem non admiserunt. Sed melius erat, produci tarde, quam nunquam. De libro *ipso* quæ sentienda sint, exposuit in Præfatione Schilterus. Verbo dicam. Profecto ad primi ordinis Monumenta Teutonica pertinet opus ex Anglia per *Jo. Phil. Palthenium* allatum felice industria, & ad Schilterum missum. Opus, dicam ? an Operis insigne Fragmentum ? Nam à capite 76. ad 153. desunt omnia. Verum pretiosa tamen erit semper servata è naufragio tabula : honorem Germaniæ veteri Christianæ perennem, nobis delitias sanctas & juges præbitura. Vale Lector, & porro cœptis arduis ac utilissimis ; tum vero & indefesso Bibliopolæ ad ornandum bonum publicum studio, quo

Digitized by Google

ſane alios antecellit, fave: Schilterique Gloſſarium intra proximum ſemeſtre vigiliis multis & cura maxima elimatum, ſi DEUS annuerit Propitius, certo exſpecta. Scribebam Ulmæ, Septembri medio. A. 1727.

L. B.

Ne, quod ſupereſt, ſpatium inani vacuo fœdaretur, lubet ad notam B. Schilteri verſui 40. Epinikii Ludovico R. acclamati p. 13. ſubjectam addere

Excerpta è literis V. Cl. JO. ROSTGAARDI ad Schilterum; ex ἀυλογράφῳ.

quæ difficili loco plurimum adferre lucis videntur. Agitur de miſeria Francorum, ante Ludovici victoriam, multiplici, quam DEus inultam aliquandiu permiſit ac tulit: Poëta autem exponit verſu ægre intelligendo. Igitur ita Roſtgaardus.

„ MAgnam meretur attentionem Commentarius tuus ad hunc verſum
„ *Leid ber thez ingaldiz.*
„ Scribis, vocem *ingaldiz* eſſe *& obſcuriſſimam, & plane ſuſpectam.* Merito quidem,
„ Vir Clariſſime: nam & id ipſum tecum fateor, obſcuriſſimam eſſe, quamdiu unica vox eſſe reputabitur. Illa tamen non omnino inſipidam ſubminiſtrabit interpretationem, ſi more anatomico in tres partes diſſecetur. Id autem ut eo felicius ſuccedat, hoc unicum poſtulo, ut concedatur mihi pro *in* legere *ni*, mutato puncti loco: qui proh dolor! nimis ſæpe in hujus linguæ manuſcriptis librariorum negligentia immutatus eſſe deprehenditur. Hoc itaque conceſſo totum hunc verſum cum proxime præcedenti ita lego:

„ *Was erbolgan Kriſt,*
„ *Leid ber thez, ni gald iz.*

„ & hanc eidem addo interpretationem:

„ *Erat iratus Chriſtus,*
„ *Permiſit illud, nec id puniebat.*

„ Germanice, niſi fallor, diceretur: *Er leid es, und galt (oder vergalt) es nicht.* Anglo-
„ Saxonibus in uſu fuit *geldan*, & in Evangeliis Gothicis occurrit Lucæ XIX. 8. *fianr-*
„ *falth fragilda*, i. e. *quadruplum reddo*, compenſo. Francos vero & Alamannos
„ uſurpaſſe verbum ſimplex *kelten*, & *gelten*, notiſſimum eſt: unde formatum imper-
„ fectum *galt* vel *gald*, *reddebat*, *retribuebat*. Voculam vero *ni* quod attinet, eam
„ pro *non* & *nec* promiſcue adhiberi norunt, quibus vel unicam paginam Alamannice
„ ſcriptam perlegiſſe contigit. Habes mentem meam, Vir Celeberrime, de
„ hujus verſus emendatione. Dabam Lutet. Pariſ.
„ 13. Novembr. 1697.

ANTI-

Digitized by Google

ANTIQUISSIMÆ
LEGIS SALICÆ

Textus Vetuſtior,

Ex

BIBLIOTHECA PARISIENSI

Regia deſcriptus, quo voces Germanicæ quædam retentæ:
ad inſtar Vetuſtiſſimarum Reliquiarum
FRANCICÆ LINGUÆ.

Recenſuit & Editioni paravit

JOHANNES SCHILTERUS JCt. Argent.

Adjuncta eſt accurata ſubnotatio Variationum inſignium
tum ex Editione BASILII JOANNIS HEROLDI,
Quæ in non paucis differt à noſtra:
Tum ex alia vetuſta, quam è Codice GUELPHERBYTANO eruit
Vir Illuſtr. JOANNES GEORG. ECCARDUS.

Accedit ſeorſim

PACTUS LEGIS SALICÆ

Textus Recentior

Ex Editione V. Cl.

STEPHANI BALUZII

Una cum ejusdem, ut &
FRANC. PITHOEI ac HIERON. BIGNONII
Notis, textui cuique ſubjectis.

Editio Nova magno ſtudio adcurata.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

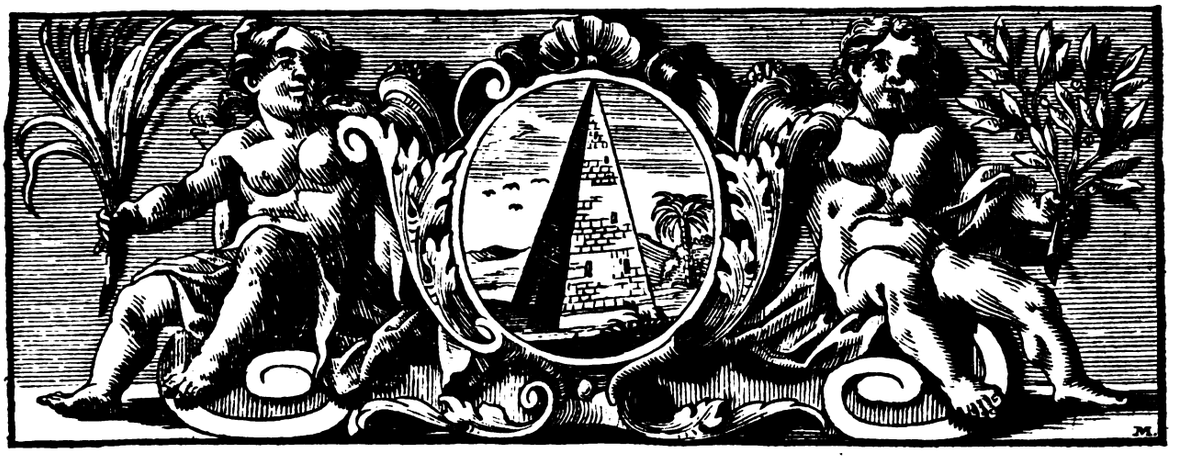

JOANNIS SCHILTERI PRÆFATIO

Ad

LEGEM SALICAM.

§. I.

SAla, qui & Isala, fluvius est Germaniæ inferioris, ubi vetustissima Francorum sedes, usque ad Rhenum pertingens, & Bataviam includens. Cum itaque confœderati Franciæ populi diversis sedibus inter sese cohabitarint, diversis quoque cognominibus discriminati fuerunt: unde etiam SALII Franci ab aliis distincti à fluvio fuerunt, peculiaremque provinciam constituerunt, primariam inter reliquas. Saliorum mentio legitur apud Ammianum Marcellinum: in Notitia Imperii: *V. Bignon. ad L. Sal. pr.* & de Saliorum Comitio vetusto, ALDISALE, videatur *Menso Altingius P. I. p. 68. & P. II. Notit. Germ. infer. pag. 5.* SALECI etiam hi Salii dicti, & oppositi Romanis & Barbaris. Lex ipsa Salica tit. 17. §. 2. ait *Si Romanus, Barbarus, Salecum Francum expoliaverit*, &c. qui Salecus §. seq. κατ' ἐξοχὴν dicitur Francus. Otto Frising. L. IV. Chron. c. 32. *Nobilissimi Francorum Salici dicuntur. Salik* etiam est vicus Auchorum in Frisiis. *Alting. Notit. voc. Sala.* Denique posteris SALICI generatim omnes Franci vocitati. *H. Conring. de Origine Jur. Germ. cap. 7. pag. 33.* Unde & Imp. Conradi cognomen Salici vel Saliqui. SALIK etiam est vicus in Frisiis, Alting. d. l. Atque hinc etiam Legis Salicæ nomen & origo.

§. II.

Legis Salicæ mentio fit in ipsius Legis Prologo: *Gens Francorum, custodiens pietatem, dictaverunt SALICAM LEGEM per Proceres ipsius gentis.* Nec enim tunc Regem sibi constituerant: etsi Regis in ipsa Lege fiat mentio, quo de infrà. Pluscula testimonia de Legib. Salicis exhibet Wendelinus: etiam ex ipsius legis titulis *de Natali L. Sal. pag. 177.* Prima incunabula Legis refert H. Conringius ad tempus circa An. CCCCXXII. quòd fere cum Goldasto convenit, qui ponit An. CCCCXXIV. Errat vero Goldastus, dum hanc Legem per Faremundum R. latam refert, cum tunc Faremundus nondum in rerum natura extiterit. Cæterum prologus ille qui in capite Legis apparet una cum revisione Chlotarii Regis factus fuit circa A. C. 590. atque extat inter Kapitularia *Pactus pro tenore pacis dominorum Childeberti & Chlotarii Regum circa A. C. DXCIII.* In quo ipso §. 5. Legis Salicæ mentio habetur, ut ea observetur. Ipsa etiam Lex in veteribus exemplaribus quibusdam hunc habeat titulum: *Pactus Le-*

Digitized by Google

gis Salicæ, quem ſecutus Illuſtris St. Baluzius, & qui optimè convenit legislationi Reip. liberæ aut confœderatæ. Unde autor anonymus de Geſtis Francorum, à Frehero & du-Chesnio editus, quum de electione Faramundi Regis primi refert, ait: Legem Salicam conſiliarios Francorum PRIORES GENTILES adhuc tractaviſſe. Luculentius Ado Viennenſis narrat, Francos in Germanorum oppidis ad Rhenum ſibi Pharamundum Regem ſtatuiſſe, *legibusque ſe ſubdidiſſe, quas PRIORES eorum Wiſvaſtus & Wiſogaſtus, Arogaſtus, Salegaſtus invenerunt.* Sed & ipſe prologus illos quatuor viros appellat Proceres ipſius gentis, *qui tunc temporis*, inquit, *aderant Rectores.* Atque hæc de tempore Legis hujus latæ.

§. III.

De loco natali videamus. Hunc quidem idem Prologus indicat, tres nempe mallos, ſed generatim, veluti tunc celeberrimos. Hos porrò Ado Viennenſis expreſſè inter *Germanorum* oppida conſtituit cum Sigeberto Gemblacenſi. Nec diſſentit Autor de Geſtis Francorum, qui, ut ex MS. Cameracenſi teſtatur Wendelinus, has leges tractatas fuiſſe refert *in villabus quæ ultra Rhenum ſunt.* Scripſit autem ille autor cis Rhenum. Plerique tamen ad Galliam, non Germaniam referunt, atque inter eos noviſſimè Jo. Jac. Chiffletius & Gotteſr. Wendelinus ad Galliam Belgicam, peculiari libro de Natali Solo Legis Salicæ. At hos quidem bellè examinavit & refutavit *H. Conring. de O. J. G. cap. 7.* Ipſe verò Germaniæ natales hos utique vindicat, ſed non eapropter adſtipulatur, Melchiori Goldaſto, qui fide non ſatis æqua, ut Salisburgum (Salzburg) oppidum ad Salam in Franconia ſitum pro natali Legum Salicarum cum aliqua veriſimilitudine venditare poſſet, *Tomo III. Conſtitutionum Imperialium*, Legi, quam una inſerit, titulum hunc præfixit, velut in MS. Codice antiquo repertum: *Faramundi I. Francorum R. Leges Salicæ: In Comitiis quondam Salizenſibus per Francos & eorum Proceres decretæ*, &c. At cum nullus extet Cod. uſpiam tali titulo: & errores in eo multi evincant, confictum eſſe totum intempeſtiva Goldaſti temeritate: qui & Legem Salicam unam in duas non ſolum partes dividit, ſed pro duobus ejusdem libris vendit, ætate diverſa priorem à Pharamundo, A. C. 424. poſteriorem à Clodoveo ſub *Addendorum* nomine in Comitiis Aquisgraneſibus An. 490. promulgatam Omnia ſine teſte, ſine ullo idoneo fundamento. Quapropter & à Wendelino gravis impoſturæ reus agitur Nat. Solo L. Salicæ p. 60. ſq. & vituperatur à Conringio, qui non immerito commentum iſtud pro illaudabili, Goldaſto tamen perquam familiari facinore habet. Marquardi Freheri conjecturam, quà circa Lupodunum oppidum Winheim ſuſpicatur eſſe unam villarum natalitiarum Salicæ Legis, rejicit Conringius, eo, quod reliquas villas indicare haud potuerit. Similiter & Matthiæ van der Hove in Antiquitatibus Batavicis ſententiam reprobat. Unde concludit, non eſſe fortaſſe quod hodie natalitias Salicæ Legis willas certò queamus oſtendere. At enim ipſe mutaſſe deinceps videtur ſententiam, quum per epiſtolam alibi contendat, omnia illa nomina hodieque ſuperare circa Moguntiam & Oppenheimium in ſolo GALLICO; Et Legem Salicam in Ripuariis latam, *Epiſt. VIII. ad Ferdin. Epiſc. Paderb.*

§. IV.

Verùm enim verò, quod pace beatorum Manium dixerim, huic quidem ſententiæ ſubſcribere cohibet, primò quod vetuſtus atque probatæ fidei hiſtoricus, Proſper, cujus verba excerpta nobis reſervavit Sigebertus in Chron. An. 422. teſtatur, Legem Salicam *in villis Germaniæ*, ante tranſitum in Galliam, fuiſſe latam. Adeoque non in Minori, neque ſecunda neque Prima, ſed in Germania propriè dicta ſive Magna & reſpectu Galliæ Transrhenana. Neque in Ripuaria Terra Lex Salica lata, quum hæ duæ leges diſtinctæ ſint. Moguntia verò non ad ſecundam, *ſed Primam* Germaniam recenſita, *Panciroll. in Notit. Imp. occ. p.* 164. 176. 179. Porro Moguntia ejusque ager tunc adhuc ſub imperio Romanorum erat, Sigebertus A. C. 425. *Albanus Epiſc. apud Moguntiam civitatem Galliæ, martyrizatur.* Igitur Germanorum legislationem non conceſſiſſent Romani, neque appetere eam Germani hîc voluiſſent. Cæterum Clodius demum Rex An. 445. de Diſpargo miſſis exploratoribus ad Cameracum tranſiit Rhenum, & latè arma victricia protulit, An. 476. Ibi Treveris fuit Romanis erepta, & tota tandem Gallia An. 489. & 496. & ſq. uſque ad Sequanam & Ligerim, ut ex Idacii Epiſc. Chronico idem refert. Neque officit, quod in ipſa Lege Salica tit. 50. fi. mentio fit Ligeris (non nimium procul diſtantis à Carbonaria, hodie Lajarre, Belgis Leker, *Wendelin. c. X. Nat. Sol. p.* 86.) & Carbonariæ ſylvæ, quæ ſine dubio in Gallia ſita: Nam iſtud fuit augmentum Legis Salicæ, poſtquam Gallia ſub imperium & jurisdictionem Francorum redacta. Fuit enim Lex Salica

multum

Digitized by Google

multum aucta additionibus Regum Francorum. Eadem ratio est, quod etiam Regis in L. Salica Tit. 48. fiat mentio, adjectio enim est à revidentibus Regibus Francorum. Neque viciſſim obstat, quod in tit. 62. de ſucceſſione Fœminarum in Terra Salica, Regni non fiat mentio. Ex eo ipſo enim confirmatur ſententia, legem hanc confectam antequam Franci Regem ſibi conſtituerint. Cæterum vox Terræ Salicæ optimo jure extenſa deinde fuit ad Regiam ſucceſſionem in Regno, quod ipſum Terrâ Salicâ utique conſtat. V. & Gloſſar. voc. Allod. De Diſpargo vid. Gloſſar. noſtr. voce Diſpargus. Unde rectè Lex Salica diſtinguitur in primævam, Transrhenanam, & auctam, Cisrhenanam. Ait quidem Eginhardus, Francos duplicem habere legem; *Franci duas habent Leges plurimis in locis valdè diverſas.* Verùm ſolidè probavit *H. Conring. d. c. VII.* Eginhardum non niſi de duabus diverſisque unius Salicæ Legis editionibus loqui, Prima, quam & popularem dixeris, altera Reviſa & Aucta per Reges, quam ob id Regiam dicere poſſimus: quò etiam referenda ſunt Kapitularia Francorum. Atque hâc ratione admitti poteſt, opinor, ſummi JCti, Jac. Cujacii ſententia, quum *lib.* 1. *tit.* 1. *Feud.* ait: *Separatis libris habetur Lex Salica & Lex Francica: hæc eſt occidentalium, illa orientalium.* Et Otto Friſing. lib. IV. Chron. c. 32. *Hâc* (Lege Salicâ) *nobiliſſimi Francorum* (Orientalium) *qui Salici dicuntur, adhuc utuntur.* Huc etiam facit, quod in libris Feudorum, Matrimonium ad Morganaticam Legi Salicæ adſcribitur. Etſi enim nihil in Lege Salica, nihil in Kapitularibus habetur; comprehendit tamen vox Legis omne jus, etiam non ſcriptum ſeu conſuetudinem. Quomodo etiam Primogenituræ jus ad Francicum rectè refertur. Certè jam ante Cujacium Baſilius Jo. Heroldus in libris Germanicarum Antiquitatum, Legem Salicam à Lege Francorum ſeparavit.

§. V.

Vindicato Germaniæ natali ſolo Legis Salicæ generatim, ſpeciatim quoque inquirendum illud, utrum in Inferiore an Superiore Germania collocandum. Atque vulgaris eſt opinio, de ſuperiore Germania, ejusque parte Franconia, in qua etiam fluvius Sala labitur. Sed hæc colonia tantùm Francorum fuit facta, quum fortè Franci Francofurti trajectum haberent: Non ſolet autem Legislatio univerſalis ejusmodi ἀποβρίπτειν, i. e. parti vel portioni, gentis totius committi. Majori jure prima & primaria ſedes Francorum ad Salam ſeu Iſalam ſibi vindicat hoc natale ſolum: eòque ipſo, quia primariæ ſedi populi alicujus talis legislatio propria eſt; unde & nomen *Aldiſale* veteri Comitio reliquum memoratur. Confirmatur hoc quoque à Nominibus propriis Locorum & Perſonarum in Prologo. Perſonarum h. e. Procerum ipſius Gentis Nomina ita exprimuntur in vetuſtiſſimo Codice MS. Monaſterii S. Galli in Helvetia, ex quo Varias Lectiones ad editionem Wendelini St. Baluzius annotavit, mihique pro ſumma Viri humanitate communicavit: *PROCERES ipſius Gentis, qui tunc temporis aderant RECTORES electi de pluribus viris Quatuor his nominibus: WISOGASTIS, BODOGASTIS, SALEGASTIS, WIDOGASTIS.* Rectores vocantur, ſcilicet Provinciarum ſive pagorum, Gauorum, quos poſtea Comitatus vocavimus: quales Tacit. *de Mor. Germ. c. XII.* deſcribit: *Principes, qui jura per Pagos vicosque reddèrent cum Centenis ſuis.* Vocantur etiam à Sulpicio Alexandro, *excerpente Gregorio Turonenſi l. 2. §. IX.* Duces, & Subreguli ac Regales Genobaudes, Marcomeres & Sunno. Nomina porrò hæc vix verum Regem intelligi admittunt, quod quidem Valeſio placuit, neque neceſſariò præſupponunt, non magis quàm vocabulum Principis apud Tacitum. Imò verò cogitandum adhuc eſt de loco Gregorii *d. §. IX. p.* 62. Is refert de Francis: *Transacto Rheno, Tungriam transmeaſſe, ibique juxta pagos vel civitates, Reges Crinitos ſuper ſe creaviſſe, de prima & ut ita dicam, nobiliori ſuorum familia.* ait: *juxta pagos*, pagatim, quomodo Græci: κατὰ πόλιν, in ſingulis urbibus. Atque an Reges Criniti, non tonſis, ſed Coronatis & unctis opponantur? aut ſaltem Cæſaries non Regum, ſed Nobilitatis Francicæ inſigne? *Wendelin. Gloſſ. v. Crinit.* de Cattis Tacit. c. 31. Vox GAST, Gaſtis, denotavit Priſcis Præfectum, Comitem, Principem. Longobardis *Gaſtaldus.* Et illum ipſum Wiſogaſtum, Wiſigaſtaldum vocant Otho Friſing. & Conradus Vrſpergenſis. V. Gloſſar. noſtr. voc. Gaſt. Unde Feudum Gaſtaldiæ poſtea enatum.

§. VI.

Altera nominis pars Comitatum ſive Provinciam innuit: ſed hæc variat in MSS. Nobis placet antiquiſſima fortè, quæ extat, ex eod. Codice Baluziano, nimirum

SALECHAGINE BODECHAGINE WIDOCHAGINE.

Digitized by Google

In MS. Bibliothecæ Regiæ non multum diverſè:
Salechagme, Bodogagme.
Nam *m* coaluit ex *in.* At in *Ullidochami* omiſit amanuenſis g ante mi, & mi pro in: *uuidochagini.* Alii *Gheue, Hoven*, alii *Heim* inde confecerunt. Omnia perperam. Chagen vel HAGEN denotat Tribunal, locum malli, à Verbo Hagen, Hegen, *do das Lantgerichte gebeget wird*, de quo in Gloſſario. Reliquum videtur ex his Tribunalibus BODOHAGEN. Bodo ſive Boto, Botaw, Botavia, hodie Batavia, ubi Haga Comitum, GrafenHage. Conf. Alting. P. I. pag. 16. SALEHAGIN, Provincia inter Salam & Amaſim. WIDOHAGIN tractus fuerit inter Amaſim & Viſurgim.

§. VII.

In his tribus tribunalibus, ſicut & in quarto, cujus Præfectus WISOGASTIS vocatus, à Wiſonibus Viſurgis accolis fortè, plura fuerunt Malbergia, ſive Judicia ſubordinata, in quibus jura reddita, atque protocolla rerum judicatarum habita, ex quibus illi Quatuorviri Res ſimiliter judicatas collegerunt, de ambiguis deciderunt; idque per tres mallos ſive conventus. Quæris in qua lingua? Reſponſio in promtu; in ſua, Francica, non Latinâ ſeu Provinciali, quam tunc nondum uſurparunt. Firmat hoc ſuo ſuffragio *Dadinus de Alteſerra lib. 3. Rer. Aquitan. c. 9.* Legem Salicam à Francis conditam, Clodoveum R. emendaſſe & Latinitate donaſſe. Itemque *Marc. Ant. Dominicus de Prærogat. Allod. c. VII*, 3. de quo in *Præf. ad J. Feud. Alem.* Idem confirmat vetus editio Legis noſtræ, quam edidit primò laudatus Heroldus ex diverſis MSS. quam exſcripſit Wendelinus; deinde & Codex MS. Bibliothecæ Regiæ, cujus exemplar hîc exhibemus. Etſi enim primæva editio merè in lingua patria publicata non amplius, quod ſciamus, extet; probat tamen intermedia illa, quam diximus, quod vocabula Francica ſeu Germanica ex Malbergicis protocollis ita retinuerit, & in hunc finem primò, ut certiores eſſent Franci, linguam provincialem nondum ſatis capientes, de materiis & argumentis legum atque textuum ad facta propoſita applicandorum. Atque hæc editio jam loco primævæ habenda. Altera hujus Legis ſive Reviſio & Editio ſ. Promulgatio caret iſtis vocabulis Malbergicis, & mere Latina eſt, antiquior tamen Carolo M. quod exinde patet, quia in ea adhuc *Chrenecrudæ* mentio fit, quæ tamen per Childeberti R. decretionem jam tum abrogata fuit. Ratio porrò, quare in illa repetitæ prælectionis editione vocabula Francica omiſſa, ſine dubio ea fuerit, quod non amplius neceſſaria viſa, ad erudiendum Vulgus, quum hoc jam ſatis linguæ provincialis gnarum videretur.

§. VIII.

Porro Malbergica iſta vocabula ſunt juris Salici ex facto reſultantis; eaque vel per res judicatas, ùt tit. XVII, 5. *Malb. chreo mosdo MDCCC. den. qui faciunt Sol. XCV. & in alia ſententia MMD. denar.* &c. ſcil. diverſis caſibus. Vel per vocabula primaria cauſæ in foro Francico uſitata, velut Tit. 3, 11. *Si quis bovem furaverit, Malb. OHSENO.* Tit. 4, 1. *Si quis agnum lactantem furaverit, Malb. LEM.* & §. 3. *Feiſtſchefo & Fettiſchefo.* & innumera exempla produci poſſent. Quod *per res judicatas* dixi, textus autem allegatus vocat *Sententiam*, id alibi *Mens* appellatur. Tit. 2, fi. *Brarecho Malb. Et in alia Mente, Babene.* Tit. XV. de eo qui ux. alienam. *Malb. Abtica. Et in alia Mente: Arbatheus*, &c. Wendelinus in Gloſſar. Atuat. v. Abtica: interpretatur Exemplar, quaſi diverſa fuerint exemplaria protocollorum ex quibus hæ Leges congeſtæ. Sed perperam. Nec enim diverſitas iſta vera redditur, nec Quatuorviri variantes Legis lectiones collegerunt, nec etiam potuerunt ante Legem collectam; quinimò Legem ipſam, & diverſitatem ſententiarum ſeu rerum judicatarum, pro varietate circumſtantiarum recenſent. Etiam *Pacti* vocem uſurpat Lex hac in re, Tit. XI. fi. *In alio Pacto dicit de ipſis* ſcil. Majoriſſa & ancilla miniſteriali, &c. *In alio pacto*, i. e. ſententia vel Statuto Malbergico, quod in Camera Imperiali *Gemeine Beſcheide* appellamus. Cæterum ſomnia mera ſunt, quod idem Wendelinus vocabula illa Francica Malbergis adjecta, putavit eſſe Nomina propria Malbergiorum, i. e. locorum, in quibus Judicia fuerint habita, & ſententiæ pronuntiatæ; Idque arenoſum fundamentum eſt totius operis de Natali ſolo Legis Salicæ. At quum ei impoſſibile eſſet, omnia illa vocabula ad certa loca Belgii applicare, confiteri tandem cogitur, pag. 121. quædam eſſe actionum potius quàm locorum nomina: (quanquàm nec Actionum propriè, ſed rerum & cauſarum dixeris.) quæ variatio ipſa quoque totam opinionem

ejus

Digitized by Google

ejus ſatis facit ſuſpectam. Verior interpretatio ab ipſa Lege nobis ſuggeritur, ita ut Malberg non de certo loco intelligamus, ſed de Jure, eoque Provinciali: Nam & vocatur Landeuua, hodie Landrecht. Tit. XIX, 1. *unusquisque eum mallere debet per Malberg ſeu landeuuas.* Item Tit. XX, 1. Tit. XXI, 1. Tit. XXXI, 2. 4. Cui contradiſtinguitur Burgoſitto, h. e. Burg-Sitten vel Stattrecht. Tit. de caballo adſcenſo. XXVI. *Malberg: Leudardi: & in aliâ mente, Burgoſitto,* &c.

§. IX.

Modò jam dixi, duas eſſe Corporis Juris Salici editiones ſive promulgationes, Veterem quæ Malbergiorum Francicorum terminos retinet & novam, quæ illis deſtituitur. Quam quum Vir CL. nec unquam ſatis laudandus, St. Baluzius Tutelenſis ex plurimis MSS. illo quoque vetuſtiſſimo S. Galli, inter Kapitularia Francorum emendatiſſimam ediderit: nos de priori ſumus ſolliciti, tanquam antiquiſſimo linguæ Francicæ & Germanicæ monumento; præſertim poſtquam induſtria Nobiliſſimi & in his ſtudiis bellè exercitati Juvenis J. Gr. Schotti, J. V. C. in Bibliotheca Regia MS. reperto, accurateque deſcripto, mihi id transmiſit. Hoc exemplar conſiderans equidem, & multum diſcriminis ab Heroldino deprehendens, nefas duxi, idem orbi literato hîc non communicare.

§. X.

Præter illas duas Editiones Legis noſtræ fuerunt etiam aliæ ſub Regibus confectæ, inter quas & talis, quâ tituli utriusque prioris fuerunt concinnius & aptius collocati, ne ſtatim in primordio Res porcina præferretur. Hujus tituli ut ſeſe habeant, ab Amico fuerunt communicati, atque una varia lectio in primo titulo, unde recentior ætas apparet. Sunt autem hi.

INCIPIT TITULI LEGIS SALICÆ.

De mannire.
De eo qui ad mallum venire contempſerit.
De eo qui Graffionem ad res alienas tollendas injuſtæ invitaverit.
De rachinburgiis qui ſecundum legem non judicant.
De eo qui hominem innocentem vel abſentem ſine cauſa ad regem accuſat.
De incendio eccleſiarum vel expoliatione & de homicidiis clericorum.
De eo qui graffionem occiderit.
De homine in hoſte occiſo.
De eo qui villam alienam adſallierit.
De incendiis.
De homicidiis ingenuorum.
De homicidiis in convivio factis.
De homicidiis a contubernio factis.
De conpoſitione homicidii.
De vulneribus.
De debilitatibus.
De chenechruda.
De eo qui hominem ingenuum expoliavit.
De eo qui hominem ingenuum ſine cauſa ligaverit.
De eo qui miſtucum hominem expoliaverit.
De corporibus expoliatis.
De eo qui mulieri ingenuæ manum aut brachium ſtrinxerit.
De ingenuis mulierum raptoribus.
De reippus.
De eo qui alienam filiam deſponſaverit & non vult eam accipere.
De eo qui alienam villam occupaverit vel ſi XII. menſibus eam tenuerit.
De afatomiæ.
De falſo teſtimonio.
De eo qui fidem factam alteri non reddiderit.
De re præſtata.
De manu ab eneo redimenda.
De maleficiis vel herbis.
De his qui pueris vel puellis occiderint vel totonderint.
De alode.
De eo qui ſe de parentela tollere voluerit.
De charoena.
De eo qui alterum herinburgium clamaverint.
De via lacina.
De furtis ingenuorum.
De furtis ſervorum.
De ſervo qui de furto fuerit inculpatus.
De ſervis vel mancipiis furatis.
De his qui aliena mancipia ſollicitaverint.
De cavallis furatis.
De cavallo ſine permiſſo domini ſui aſcenſo.
De cavallo ſcorticato.
De furtis canum.
De venationibus.

Digitized by Google

De furtis avium.
De furtis animalium.
De furtis porcorum.
De furtis ovium.
De furtis caprarum.
De furtis apium.
De furtis arborum.
De furtis in molino comissis.
De furtis diversis.
De vestigio minando.
De intervatis rebus.
De testibus adhibendis.
De damno in messe vel in qualibet clausura.
De sepibus.
De eo qui navem alterius moverit vel furaverit.
De locationibus.
De quadrupedibus qui hominem occiderint.
De homicidiis servorum vel ancillarum.
De adulteriis ancillarum.
De libertis dimissis.
De eo qui hominem de barco vel de furcis deponit.
De conviciis.

Tit. I. aut uxori illius denuntiet, ut ei faciat notum quomodo ab illo est mannitus. Nam si jussione regis occupatus fuerit manniri non potest.

TANTUM SCHILTERUS.

SUPPLEMENTUM
Ad
PRÆFATIONEM SCHILTERI
IN LEGEM SALICAM.

Ulta est multorum eruditorum, eaque ardua tractatio, quin & multis in capitibus concertatio de Salica Lege: adeo, ut nonnullis videatur labor, qui amplius eidem insumitur, fere supervacaneus, & vix operæ pretium effecturus. Enimvero non eapropter frustra bonas horas insumsisse B. Schilterus noster putandus est in apparanda, quantum per fata licuit, nova Legis istius è Codice Regio Paris. editione, & in conficienda præfatione. Quæ tamen cum absoluta non fuerit, & erudita brevitate sua fiat paulo obscurior: tum omittat aliqua lectu non injucunda, licebit nobis in gratiam lectoris addere quæ ad rem pertinere videbuntur.

Saliorum nomen non officii vel dignitatis.

Primo de Saliis Francis unde nomen habeant, adeo non est eadem omnium cum Schiltero nostro mens, ut in alia potius omnia multi abeant, ac diversissima comminiscantur. Certe *Gottefridus Wendelinus*, Canonicus olim Tornacensis, Vir doctissimus, at nimium præfidens, & παράδοξος hac in re, eousque progreditur, in tractatu *de Natali Legis Sal. c. XI. p.* 87. ut contendat: „*Nullam revera fuisse Gentem Salicam*, aut populum hoc nomine, sed in populo „non uno fuisse homines, quibus à vitæ ordine, consuetudine ac dignatione inter suos datum „fuerit, ut *Salii* vel *Salici* vocarentur: quomodo nimirum nullus populus vocatur Sacerdos, „Nobilis, &c. sed in populis sunt Sacerdotes, Nobiles. -- Ita *Salii* dicuntur *à Sala*, h. e. Re„gia seu nobili domo & Palatio: *(dem Saal*, unde & in Belgio *Sael-Recht*,) plane ut Salii ni„hil aliud fuerint, quam Regis sui ministri Aulici ac Palatini: à Sala Salici, Saloduri. Unde „& porro Wendelinus *Soldurios* illos Cæsari commemoratos, Regi suo fidissimos & ad mor„tem usque devotos, non alios putat fuisse, quam *homines Salicos*. Verum, tametsi multa eam in rem ingeniosissima profert etiam in Glossario quod subnectit, operose Wendelinus p. 177. sqq. nimis tamen à vero illum abhorrere, & noster Schilterus notat, & pridem invicte pluribus demonstravit Summus Vir *Herm. Conringius de Orig. Juris Germ. c.* 7. Nempe Vir Doctus conjecturis & etymologiis frustra indulget & abutitur adversus manifestissima testimonia Juliani Imp. qui Salios ἔθνος Σαλίων μοῖραν, *Gentis Salicæ partem* vicisse se, ad Athenienses ipse scribit:

(Opp.

Digitized by Google

(Opp. p. 280.) Ammiani Marcellini, XVII, 8. Zosimi & Libanii, qui omnes Juliano coævi gentem è stemmate Francorum oriundam, Salios appellant. Id quod adeo evidens atque clarum vel ipse Jo. Jacobus Chiffletius, Wendelino licet multo amicissimus, agnovit, ut in Vindiciis Hispanicis c. V. p. 42. ex allegatis Juliani verbis *certo indicio* constare scribat, *partem* Saliorum à Juliano devictam equidem, sed *partem aliam alio loco*, in altera Rheni ripa ad Saliam fluvium, pridem jam *consedisse*: id quod & deinceps in Luminibus Salicis plus semel iterum affirmat. Quid ergo? num & hi forte trans Rhenum erant Regis nescio cujus solum aulici, aut Palatini? Ridiculum. Gentem, populumque fuisse Salios certo certius est, & quidem è Francis unam, ut vel ex ipso Legis titulo liquet, item ex unanimi consensu veterum Scriptorum, quorum testimonia ipse Wendelinus studiose collegit. Hinc & Herm. Conringius non dubitabat affirmare, Saliorum nomen fuisse Francis omnibus commune, tam qui cis, quam qui trans Rhenum habitabant. Franciscus Pithœus idem censuit, & Francos a velocitate pedum, utpote qui cursu inprimis valebant, *Salios* à *saliendo* dictos fuisse suspicabatur: quem & Lindenbrogius sequitur: in suo ad Leg. Sal. Glossario. Ceterum non omittenda est hic omnis mentio *Saliorum Ligurum*, quis Conringius quidem *gentem obscuram* vocat, *& scriptoribus aliis*, præterquam Plinio *indictam*: sed perperam, ut opinor. Nam diu ante Plinium Strabo & Livius eorum meminere; paulo post Florus, item Ptolomæus: quorum testimonia profert eruditissimus Cellarius, monens nomen quidem illorum paulo aliter scribi: dum Salyes, aut Salyi, item Salvii & Salluvii vocantur: sed minime obscuram extitisse gentem: imo vero potentiorem ceteris; quippe quæ fere omnem regionem ab Rhodano per Liguriam usque ad Italiæ fines, & Varum fluvium tenuerit. *Geograph. Antiq. T. I. p. 235. sq.* Nec video quid impediat, quo minus & ex hac gente potuerint ortum trahere jam olim *Salii Gallicani* tum *Juniores*, tum *Seniores*, quos inter subsidiarias cohortes jam Honorii & Gratiani Impp. tempore sub Magistro Peditum intra Gallias militantes, *Notitia Imperii Occid.* liber sub iisdem Imperatoribus scriptus; & à Pancirollo cum Notis erud. editus recensetur. Interim fœde erraverit, qui hos Ligures putaret intelligi in titulo Legum Salicarum. Franci enim erant Salii Legis hujus auctores, dicti etiam aliquando *Saleci*, alio longe loco ac apud Ligures quærendi.

Sed omnino Gentis Francicæ.

Salii Ligures.

Hic vero diversissimæ sunt rursus auctorum sententiæ de terra Legis Salicæ natali: utrum inter Francos Orientales an Occidentales, Germanos an Gallos, cis, an trans Rhenum quærenda sit? Atque ut quæstionis hujus momentum lector intelligat, operæ pretium est animadvertere, ab ea magnos ætate patrum nostrorum montes pependisse. Videlicet, cum fere medio Seculi superioris bellum inter Galliæ Reges Ludovicum XIII. & XIV. ab una, & Hispanos Reges una cum omni Familia Augustissima Imperiali Austriaca ab altera parte acerrimum ac lugubre gereretur: & imprimis Gallica natio, favente fortuna, ut fit, semper audacior ad protendendos regni sui fines Regisque potentiam adaugendam latissime quousque poterat semper intenta, tum temporis etiam Juris prætextum aliquem speciosum quærere magno studio cœpisset; producta fuit in scenam, & *fax bello prælata*, ut Chiffletius scribit, Lex Salica; velut idonea inprimis, quæ validum ampliandis sine fine finibus præsidium ac firmamentum præberet. Argumentum itaque tale nectebant. Apud Francos Lege Salica solis duntaxat masculis hæreditas defertur, & quævis Regii dominii distractio prohibetur. Inde inferebant: Nemini proinde injuriam aut facit aut faciet Franciæ Rex (quem à Francorum Rege & Imperatore Carolo Magno per Hugonem Capetum genus omnino masculum ducere, justoque titulo exinde ad amplissimum Caroli Imperium ut sibi debitum vendicare magno simul molimine contendebant) si jure suo utendo vindicias egerit omnium, quæ jam inde à Caroli M. temporibus Augustissimi Imperatoris coronæ decesserunt. Hinc Lotharingia impetita, & Burgundiæ Comitatus: hinc quæsita dudum Alsatia tali colore. Hæc non acta solum literario certamine innocuo inter eruditos; sed in actionibus Legatorum publicis cum ambitu prolata, in castris etiam per libellos jactitata, mirum quam acriter animos Gallorum ad iras, & arma sub specie juris late circumferenda accendebant. Nam à Francis Occiduis, seu Franco-Gallis hodiernorum Regni Gallici incolarum majoribus, conditam esse Legem Salicam, ut rem certam haud dubii præsupponebant. Hoc fine tanto conatu in Natales Legis istius inquisitum fuit, & sententia pro Gallis lata, à *Jacobo Cassano*, & *Joanne Boucheto*, Gallis eruditis, imprimis autem opere splendido, quod *Assertor Gallicus* vocatur Parisiis è typographia Regia magnifice ornato editoque An. 1646. à *Marco Antonio Dominico*. (quem cave lector quisquis es imperitior, cum celebri Marco Antonio de Dominis forte confundas:) Hæc vicissim occasio, causaque haud sane levis extitit, quæ summum Virum *Joannem*

Terra Natalis Legis Salicæ.

Quæstionis momentum.

Jacobum Chiffletium, Veſontienſem, Regis Hiſpaniæ Philippi IV. Comitem Archiatrorum, ſtimulavit primo, mox accedente Regio juſſu perpulit ad opponenda Gallis ſcripta profundæ eruditionis: *Vindicias Hiſpanicas*, *Lumina Salica*, *Lampades Hiſtoricas*, *Lotharingiam*, *it. Alſatiam vindicatas*: *Lilium Francicum Illuſtratum*, aliaque pluſcula, quibus tam ſtrenue, tantoque apparatu reconditæ doctrinæ & ſtringentium argumentorum pro Francis Ortivis, ita vocat Orientales, pro Lotharingia, pro Alſatia, proque Imperio Rom. egit, ut, fatentibus Gallis ipſismet magnus ſuo merito habeatur. Eadem cauſa Gottefrido Wendelino fuit, ſocias jungendi operas Jacobo Chiffletio ad Salicam Legem à prætenſionibus Gallorum vindicandam: id quod erudito de Natali Salicæ Legis opere haud inſcite præſtitit: tametſi Chiffletio non par, nec admittendus in multis, ut Schilterus annotavit in Præfatione, & nos paulo ante monuimus; tum & infra nonnihil adhuc monituri.

Sententiæ variæ.

Ceterum, uti certum putat noſter Schilterus, Salios à *Sala* ſive *Iſala* Germaniæ inferioris fluvio nobili nomen traxiſſe, ibidemque quærendum Legis Salicæ natale ſolum, argumentis profecto minime contemnendis: quæ & plurimos alios viros doctos moverunt, interque illos Cel. Basnagium in Annalibus Fœder. Belgii ad idem ſtatuendum. Ita Conringius plane ſe incertum profitetur. Wendelinus in Brabantia apud Toxandros vel Taxandros felicius ſe ſedem Saliorum & Legis patriam demonſtraſſe ſibi perſuadet. At cum alii Philippum Cluverium ſecuti Toxandros non in Brabantia nec in finibus Leodicenſium, ſed in Zelandicis inſulis ſedem habuiſſe contendant, & obſtent non pauca alia, Conringio monente; inprimis, multa veterum ſcriptorum ævi medii teſtimonia, quæ fruſtra in dubium vocantur per argumenta etymologiis atque conjecturis innixa: nihil profecto certi nos docuit Wendelinus. Igitur alii Germanorum in media Germania ad Franconiæ ac Thuringiæ notiſſimum amnem Salam rectius natales Salicæ Legis redigi contendunt: quos inter poſt Goldaſtum Illuſtris Eccardus, qui tamen & Harcyniæ Brunſuicenſi plurimum favet. Verum, quid huic ſententiæ opponat noſter Schilterus, vidimus ab initio præfationis. Jo. Jac. Chiffletius Saliorum, qui Legem condidere, terram trans Rhenum, reſpectu Germaniæ, in Auſtraſiæ regno ad Saliam fluvium Mediomatricum: qui per ipſam Metim urbem in Moſellam illabitur: (hodie la Seille dictus) cum Browero credit, cui & adſtipulari Steph. Baluzius Not. ad tit. 49. Leg. Sal. videtur. At huic plurima opponit Conringius de O. J. G. p. 26. nec ferendam ſententiam putat: cui tamen ipſe deinceps acceſſit propemodum: dum in oppidis quibusdam trans Rhenum prope Moguntiacum è nominum ſimilitudine loca Procerum Salicorum conjectat: cui viciſſim iſtud opponit Celeberr. J. Nicol. Hertius, non cogitaſſe Conringium, loca illa circa Mog. & Oppenheimium eo tempore, quo lex Salica condita eſt, adhuc ſub Alemannorum ditione fuiſſe. *Notit. Regni Francor. Vet. c. IV. §. 29.* Poſt tot ergo Sententiarum divortia illud unum nobis certum reſtat, non à Gallis aut Rege demum Clodoveo latam eſſe Legem Salicam, quod Hadrianus Valeſius, Gabr. Daniel aliique volunt, ſed conditam à Francorum Gente adhuc libera, diu ante Clodoveum, non à Rege, ſed à Proceribus Francis ante regnum & prius quam Rhenum transiſſent, in Germania ſeculo V. nondum adulto. In hoc enim & Prologi Legis ipſius uterque, quos habemus, & Hiſtorici vetuſtiſſimi diſerte conſpirant.

Vera & certa.

Probatur paucis.

Eſt ſane jucundum lectu, quod de Francis ſcribit Agathias Hiſtoricus Lib. I. *Non feri ſunt Franci, ut multi barbarorum; ſed inſtitutis legibusque ut plurimum Romanis vivunt, pari nuptiarum, pari contractuum cura &c. Et mirari ſane ſubit tum alia eorum bona, tum juſtitiæ inter ſe concordiæque tutelam. - - Talibus ſe moribus jamdudum in imperio valido ſuſtentant, legibus ſemper iisdem.* Novi hæc ſcripſiſſe Agathiam ſub ſeculi ſexti finem, cum & Chriſtiani eſſent omnes Franci, & ſub Regibus viverent; filiis & nepotibus Clodovei: nam hoc hiſtoricus ipſe refert: nec diffiteor, in eo illum hallucinari, quod Francos ait *legibus ut plurimum Romanis* vixiſſe. At profecto, dum Agathias ad antiquiora tempora provocat, dicitque Francos *iisdem ſemper legibus jamdudum* ſe ſuſtentaſſe, haud obſcure prodere videtur, ſe de veteri gentis adhuc liberæ lege aliquid inaudiviſſe. Hanc autem non aliam eſſe, quam Salicam à Proceribus Francicis ante Regum tempora & auctoritatem, conſenſu publico conditam, è Sigeberto Gemblacenſi fit manifeſtum: qui tametſi multo junior Agathia, utpote Seculi XII. ſcriptor; ſecutus tamen antiquum Proſperi Chronicon (ut obſervant viri doctiſſimi) ex eodem hæc ad A. C. 422. excerpta tradit. *Franci cœperunt uti legibus, & Legem Salicam dictaverunt per quatuor gentis ſuæ Proceres electos de pluribus - - in villis Germaniæ Salecheim* &c. *Hi quatuor*

quatuor Proceres per tres mallos convenientes, causarum origines sollicite tractantes, de singulis discutiendo, sicut Lex Salica declarat, judicare decreverunt. Plura de Proceribus illis eorumque nominibus, item de Villis Germaniæ, ubi sitæ fuerint, nihil nunc attinet addi abs me iis, quæ Schilterus habet, aut quæ disputant alii. Sunt omnia propemodum infinitæ dissensionis. Porro, quod variationes attinet Legis Salicæ, cum nemo dubitet, quin illa interpolationibus, augmentis & additionibus variis subinde abs Regibus fuerit mutata & aucta: unde tam variæ ejus editiones: suffecerit obiter monuisse, vix sperari debere virum aliquem doctum, qui huic quæstioni ab omni parte satisfaciat: h. e. tempora, quo quidque additum Legi sit, sublatis omnibus scrupulis accurate nos edocere possit. De fide Christiana, quæ in Lege Salica vetere, qualem edimus, habentur, noviter adjecta sub regibus facile agnoscuntur, & non sunt admodum sancta aut severa: quippe nequidem homicidia, etiam Grafionum, item Clericorum, aliter nisi pecunia mulctari jubentur. Ut adeo Procopius minime mentiri censendus sit, cum de Francis scribit: *Hi barbari, quanquam Christianum in nomen transgressi, multa retinent pristini moris.* Hist. Goth. Lib. II. p. 287. edit. H. Grot.

Interim, ut omni dubio caret, Legem Salicam perpetui apud Francos usus in foro, etiam sub Regibus præcipui nominis fuisse: quippe quam ex antiquo stemmate Merovingico Childebertus Rex: deinde Karolus M. Imp. Ludovicus, Karolus Calvus, aliique suis in Capitularibus, frequenter nominatim laudant, universalem agnoscunt atque confirmant: Ita quæri solet inter eruditos, num & Regum ipsorummet potestati Salica Lex modum posuerit aliquem regulâ præscriptâ? Affirmant aliqui, nixi L. Salica ipsamet: quæ Tit. LIX. & LXXVI. edit. Heroldi (nostra Tit. XC.) Regi præscribit, quomodo & quatenus potestatem suam exerceat in judicando: nempe ut contumacem *extra Sermonem suum*, i. e. extra protectionem *ponat:* non etiam ut severius puniat. Wendelinus ergo tum ex his tum & ex aliis titulis Legis Salicæ colligit; Regiam dignitatem non multum eminuisse supra Proceres. In Gloss. post Leg. S. voce *Rex*: p. 172. Similiter & Hotomannus penes Ordines ac populum summam rerum fuisse in *Franco-Gallia* sua contendit. Quin & ipse Schilterus noster alibi (*de Libertat. Eccl. Germ. L. III. c. 8. §. 25. p. 391.*) observat, Francorum Ordines habuisse Jus Regibus contradicendi & resistendi, idque ipsis fuisse confirmatum in ipsa Divisione fraterna Regnorum Ludovici Germanici & Caroli Calvi Confluentiæ A. 860. ubi pactis solemnibus uterque Regum promiserit, suis fidelibus *libertatem salvam* fore, ita, ut *unusquisque eorum in suo ordine & statu veraciter sint securi de Rege* ejusve institutis. Quin & amplius deinde promisisse Reges, *communi Statuum Consilio se assensum præbiturum*, ne habeat alioqui *Status contradicentes & resistentes*, sed potius *adjutores & cooperatores.* Videntur hæc utique manifestos ponere limites potestati Regum, ne omne quod voluerant liceret. Idipsum *Agathias* illustri confirmat testimonio, quum ita de Francis scribit: *Histor. l. I. p. 531. ex edit. Latina H. Grotii. Si quod & inter Reges dissidium intervenerit, armantur quidem omnes, velut Marte usuri arbitro, inque campum procedunt. Sed ubi invicem se conspexere populi, desidente æstu ad pacis amorem redeunt; jubentque Reges quæ ambigua habent, jure potius disceptare: aut id si abnuant, ipsos inter se singulari certamine experiri: quod æquum non sit, neque patriis ipsorum moribus congruens, ob privatas ipsorum controversias Rempublicam labefactari, forte & everti. Subito igitur dissolvunt acies: pax iterum & tranquillitas. Tanta subjectis æqui patriæque reverentia: tanta Imperantibus bonitas, & in suos obsequium.* Hæc de Francorum Regibus populoque sub Filiis Clodovei refert Agathias. De Carolingis idem referre non potuisset, quippe quorum intestino sanguine Francia tota fœde maduit. Ergo & de Regum Francorum potestate aliis viris doctis longe alia mens: Monent, non semper deliberationem in Conventibus populi indicare partitionem summæ potestatis sed tantum moderationem: idipsum vero de Francorum Conventibus & libertate merito tenendum. Proferunt ejus rei testem Gregorium Turonensem, qui se ita Chilpericum R. aliquando allocutum memorat: *Si quis è nobis, ô Rex, justitiæ tramitem transcendere voluerit, â te corrigi potest: Si vero tu excesseris, quis Te corripiet? Loquimur enim tibi: sed si volueris, audis: si autem nolueris, quis te condemnabit? nisi is, qui se pronunciavit esse justitiam?* Lib. V. Histor. c. 19. Addunt plurima alia argumenta, quæ supremam Regum potestatem nullis coërcitam Gentis aut Ordinum legibus demonstrant. Vid. *Hertius cit. Notit. Regni Vet. Franc. c. IV. §. 3.* qui ea ex auctoribus variis studiose colligit.

Usus Legis Salicæ.

An posuerit modum Regiæ Potestati?

Ex hac vero quæstione alia consurgit, multo major & illustrior, tum maximis inter viros eruditos partium diversarum contentionibus agitata. Nimirum, an Salica Lex fons verus sit, *Lex de Successione nonnisi masculina*

Digitized by Google

R. Francorum unde hausta?

ſit, & origo Succeſſionis in Regno Francorum Gallorumque nonniſi Maſculinæ; excluſis omnino in perpetuum fœminis? Et num ex illius dictamine tanquam è Regula ſacroſancta & inviolabili inde à primordio primarium iſtud Juris Publici Gallorum caput: *Corona Franciæ de Lancea nunquam cadit in Colum: Lilia non nent:* ductum vere fuerit atque obſervatum? Affirmant id non ſolum, ſed & multo argumentorum apparatu tuentur Galli recentiores, inprimis tum HiſtoriæGentis & Eccleſiæ Francicæ ſcriptores, tum Juris Regii Aſſertores plerique: Ante alios, ut Paulum Æmylium, jam veterem, omittamus, Henr. Spondanus, Carolus le Cointe, Gabr. Daniel; Jac. Caſſanus, Marc. Ant. Dominicus, &c. Negant enimvero ſtrenue & impugnant ſummis viciſſim & ipſi viribus Jo. Jac. Chifletius; & Gottefridus Wendelinus: qui Gallos etiam ſcriptores haud infimi ordinis, Jac. Cujacium, Franciſcum & Antonium Hotomannos, Papyrium Maſſonum, Ludovicum Cantarellum Fabrum, alios, ſtrenue adducunt: quorum teſtimoniis probare conantur, vel, nihil unquam pertinuiſſe ad Gallos, Occidentales Francos, Legem Salicam: vel, ubi receptam à Regibus negare non poſſunt; magno tamen errore à vulgo Gallicanorum Scriptorum Salicam Legem ad Jus Publicum Civitatis atque Imperii, ſimul & hæreditariæ Regni ſucceſſionis trahi: cum omnia S. L. capita non de publico Regni & Civitatis jure, ſed de privato tantum conſtituta fuerint. *Imo Francos ab annis ſolummodo* 150. (ita ſcribebat Canterellus ille Faber allegante Chifletio *Lum. Sal. p.* 225.) *illa novitate ductos nullo veri vel falſi, boni vel mali reſpectu communi voce, morem illum nomine Salicæ Legis donaſſe, tacite abrogata antiquæ Francorum conſuetudinis appellatione, qua ſola maſculinitas firmata eſt, non autem Salica Lege.* Mitto nunc de argumentis aliis magno molimine utrinque petitis; & nunc impugnatis, nunc defenſis, referre ſigillatim plura. Longa eſt hiſtoria, longæ ambages: quæ metas præfationis ſupergrediuntur non uno nomine, tum & longe rectius ex auctoribus ipſis petentur. Nec noſtrum tantas componere lites. Juvat tamen apponere Verba ipſa Legis, quæ tantum litis genuerunt, tantum ſui hodieque famam ſpargunt. Continentur Tituli LXII. *de Alodis* editionis Heroldi; item in Pithœana Lindenbrogii, nec non emendata Baluzii: Antiquiſſima vero Schilteri noſtri refert Legem & ipſa, ſed verbis nonnihil, ut videre eſt, immutatis, tum ſatis barbare prolatis: Tit. XCII. Heroldianæ edit. verba ſunt hæc, poſt multa de hæreditatibus herciſcundis alia, ſub finem tituli. *De terra vero Salica in mulierem nulla portio hæreditatis tranſit, ſed hoc virilis ſexus acquirit, hoc eſt, Filii in ipſa hæreditate ſuccedunt.* Editio recentior Pithœana ſic effert ut Heroldus notat ad marginem: *De terra vero Salica nulla portio hæreditatis mulieri veniat: ſed ad virilem ſexum tota terræ hæreditas perveniat.* Addit Heroldina editio adhuc comma aliud, quod omittunt reliquæ. *Sed ubi inter nepotes aut pronepotes poſt longum tempus de Alode terræ contentio ſuſcitatur, non per ſtirpes, ſed per capita dividantur.* Hoc eſt ergo ſtatutum iſtud Salicæ Legis, quod jam inde ab initio Seculi decimi quarti perpetuo Gallis omnibus pro maſculina Regum ſuorum ad Coronam ſucceſſione in ore fuit: ex quo nimirum poſt Ludovici Hutini mortem, frater illius Philippus Longus, in Comitiis Ordinum Regni Gallici Lutetiæ A. 1316. ſucceſſionem in Regno, excluſa Joanna Ludovici Hutini Filia, obtinuit, non ſolum ex *inveterata conſuetudine moreque regni fœminas ab honore regio repellentis:* ſed & ex titulo *Legis Salicæ*, quæ tum ſolemni Ordinum pronuntiatione pro regula definitiva certaminis omnis in ſucceſſione, ſuſcepta fuit. Atque id decretum nove tunc fuiſſe factum, prorſus in gratiam Philippi, tradunt Gallorum aliqui, Belleforeſtus, Hallianus, &c. fatente in Annalibus Eccleſ. ad An. 1316. n. 5. Henr. Spondano: At ipſe Spondanus aliique plurimi longe diſſidentes Legem Salicam inde ab ipſa regni inſtitutione fuiſſe introductam atque obſervatam contendunt. Illud certum, ab eo tempore, ex quo poſt obitus præmaturos Fratrum duorum Franciæ Regum, Philippi Longi, & Caroli IV. Pulchri, qui ſine maſcula prole An. 1322. & 1328. deceſſerunt uterque: cum Eduardus III. Angliæ R. Sorore Regum horum Iſabella natus, vi magna & immenſo ſanguine fuſo Sibi Suisque ſucceſſionem ad Coronam Gallicam à materno ſtemmate vindicatum iret, idque jus inter poſteros ejus Henricus V. inprimis, Angl. R. non minori fortitudine quam felicitate armorum diutino bello eſſet proſecutus: Gallis ad pertinaciſſimam & invictam tandem Regum ſuorum Stirpis Valeſiæ defenſionem haud parum animi addidiſſe LEGEM SALICAM, quam perpetuo, ut Paulus Æmylius refert, milites inclamabant. Quid mirum ergo, ſi & ſeculis recentioribus ævo noſtro de eadem literis fuit acriter dimicatum? Quam in partem propenderit noſter Schilterus, è Præfatione ipſius §. IV. liquet: nempe mediam. Nihil obſtare cenſet, quo minus Lex de hæredum maſculina in terris Procerum ſucceſſione olim inter Francos Salios lata, etiam à Regibus deinceps Francis accepta credi, tum ad Regiam quoque Succeſſionem extendi queat. Id

quod

Digitized by Google

quod & alius è JCtis noſtratibus Celeberrimis, J. Nicol. Hertius l. c. §. VII. amplectendum putat. Nec procul abeſt Conringius; tametſi mallet (quod & multi Gallorum viri cordati) controverſiam de Succeſſione Regia potius è perpetuo regni uſu, quam è Lege Procerum agraria decidi. de O. J. G. p. 36. Quod reliquum eſt, nemini non hodie liquet, è Lege Salica nihil omnino jurium ad ampliandos Regni ſui fines Gallis accedere: Sed quidquid habent & adepti ſunt verſus Germaniam, illud ex vi Pactorum & Tractatuum recentiorum Weſtphalicorum, Noviomagenſium, &c. obtinere: quemadmodum de Alſatia id jam olim Illuſtris Obrechtus in Prodromo ſuo demonſtravit.

Editiones Legis Salicæ veteres.

Reſtat nunc, ut de præſentis noſtræ editionis ratione aliquid dicamus: prius tamen paucula monituri de vetuſtis editionibus generaliora. Fuiſſe jam antiquis Seculis duplicem Legis Salicæ editionem Schilterus noſter poſt alios monuit in Præfatione: vetuſtiorem nempe, ſemi-Latinam, cui voces Francicæ forenſes crebro immiſtæ: alteram Latiniorem, ſed juniorem ætate, ſub Regibus denuo editam & à verbis illis antiquis Francor. liberam. Illam veterem Baſil. Jo. Heroldus in lucem primus e MSS. Fuldenſi protraxit. Baſil. 1557. in Opere *Originum & Antiquitatum Germanicarum*: alteram, poſt Jo. Tilium, Franciſcus Pithœus. Pariſ. 1602. 8. Jampridem idipſum ante Schilterum Fridericus Lindenbrogius indicaverat, in præfatione præclari Operis quod *Codicem Legum Antiquarum* inſcribit, ediditque Francofurti, 1613. faſſus ſe, *quamvis vetuſtiſſima viderit exemplaria, quæ cum Heroldiana editione pleniſſime conveniebant; aliam tamen* (i. e. Pithœanam) *ſequi maluiſſe; quia recentior apparebat, & ſecundæ prælectionis.* Hæc Vir doctiſſimus pro ingenuo candore ſuo innocue; ut vix crederes ineſſe aliquid cenſura dignum. At Wendelinus neſcio quo ſidere adflatus, vel œſtro percitus, ac præbile, quam fatetur, vix mentis compos, ad hanc Lindenbrogianam periochen exclamat. *O ſcuticam, ut ego te uſurpem lubens! Jecur Criticum, tuam fidem!* Si cauſam quæſieris iræ tantæ? ſubjicit indignabundus. *In tanta vilitate chartarum, in tanta vetuſtatis caritate, dediſſes ſaltem utramque editionem columnatim; beaſſes nos de antiquitate juxta ac de poſteritate ex æquo bene meriturus.* Sed profecto ineptit & nihil agit cum omni clamore ſuo Wendelinus, quippe non animadvertens, tantundem juris fuiſſe Lindenbrogio in eligenda recentiori editione præ veteri, ex cauſis idoneis ad ſcopum ſuum, quo non verba tunc antiqua colligebat, ſed leges; quantum in eligenda antiqua Heroldi, denuoque edenda fine alio ſibi ſumſit Wendelinus. Nam cur non & ipſe una facie ſuo in libro dedit *utramque columnatim?* Niſi quia non lubuit. Reponeret ergo fortaſſe Lindenbrogius, vir ſane minime vulgaris, ad convitia intempeſtiva Critici, ſolum illud Horatianum: *Carmin. L. I. Od. XIII.*

Lindenbrogius vindicatus.

— Væ tuum
Fervens difficili bile tumet jecur.

Sed mittamus injurias Wendelini, qui & alibi ſe iniquiorem præſtat optumo Lindenbrogio *cap. II. de Natali Leg. Sal. p. 60.* quaſi *plagiario à Pithœis manticulato.* Verum honori duxit ſibi palam Vir Germanæ fidei ac integritatis Lindenbrogius, nec minoris nominis apud exteros eruditos, Franciſci Pithœi largam humanitatem in ſuppeditandis ad ſuum Opus libris & adjumentis plurimis; eamque ſua in Præfatione debitis elogiis gratus ornat. Wendelino autem & Chifletio ob id præcipue, niſi fallor, diſplicuit, quod Pithœi ſententiam in interpretanda *Terra Salica* ſecutus, eam non de *Prædiis Nobilium Salicrum* (ut ipſi accipiunt) intelligit, ſed de *Agris ab hoſte devicto captis* accipi vult, *qui deinceps Regi militibusque Saliis ac veteranis fuerint ſive ſorte, ſive aliter aſſignati.* vid. Lindenbr. T. II. p. 1471. Hic præcipuus lapis offenſionis, ut è Chifletii Lumine II. Salico liquet p. 226. Verum è diverticulo in viam, atque ad ea quæ noſtram hanc editionem attinent, antequam finiamus.

Editio noſtra.

Conſtituerat B. Schilterus edere Codicem Salicæ Legis, qualem è Bibliotheca Regia Pariſienſi acceptum, omnium, ob tot vocabula Francica ubivis occurrentia, vetuſtiſſimum credebat: idque monumentum linguæ Gentisque antiquiſſimum abeſſe è Theſauro ſuo noluit omnino; quippe cujus crebra mentio in Gloſſario recurret. Ad textum inſuper notas moliebatur, ſed affectas ſolum quas ipſe indicat, effectas nuſpiam reperimus. Porro magnum videns ſuum inter Codicem & Heroldianam editionem diſcrimen; putavit columnatim hanc quoque apponi poſſe. At enimvero deprehenſum eſt, ob nimias diſcrepantias, non in lectionibus modo variis, ſed & in ipſis titulis, ſive ordinem, ſive numerum, ſive contentas res ipſas combinatas aut diviſas varie, ſpectes; tantum non impoſſibile eſſe columnarium inſtitutum. Cumque interea annis abhinc non ita multis Vir Illuſtris, JO. GEORG. ECCARDUS, denuo recudi curaverit editionem Heroldianam, abs ſe nonnullis in locis reviſam & ampliſſimo commentario illuſtratam: cui adjectus ab eodem eſt è MSSto. Codex Guelpherbytanus; vetuſtum ſane, at æque ut Codex

Digitized by Google

Schilterianus, mire barbarum Legis Salicæ textum ſiſtens : viſum eſt commodo publico non inconſultum, ut ſolus quidem Schilteri Pariſienſis Codex veluti textus Legis Salicæ in fronte paginarum majoribus literis exprimeretur, non vocula non literula immutata : huic vero ſubjiceretur magno ſtudio paginis ſingulis, quidquid eſt variationum vel in editione Heroldi, vel in Codice Guelpherbytano. Et quamvis moleſtiſſimus erat labor, tamen nil moratus tot tædia Vir Doctiſſimus aliquis, noſtrorum Amicorum haudquaquam poſtremus, alacri non minus & indefeſſa induſtria, quam accurata felicitate id præſtitit. Ita, ut notas quidem & commentarios Illuſtr. Eccardi nusquam & nunquam attingeret : ne ſurripuiſſe quidquam vel leviſſimum videretur : textus vero Varietates excerperet diligentia innocua & pro publico ſalubri : ita ut nunc unico velut obtutu tres ſimul Codices pervetuſti ſeſe conſpiciendos ſingulis noſtræ editionis paginis præbeant. Addita eſt in fine inſuper Tabula titulos horum Codicum inter ſeſe apte componens, plurimamque Lectoribus lucem præbitura. Illud enimvero adhuc ſtudioſe monendus es, Lector : Virum illum Doct. ab initio inſtitutæ hujus collationis ad manum non habuiſſe ipſum Baſileenſem Librum Originum ab Heroldo editum : (quem deinceps paulo poſt medium prælo currente nacti ſumus) ſed ſolum copiam ex edit. Eccardiana. Eapropter & cum labor eſſet ſub manibus, *Eccardianam* ſemper vocavit editionem quæ *Heroldi* eſt. Tu igitur, Lector optume, memineris Heroldianam ubivis intelligi ſub Eccardiano nomine : Eccardo interim honos accreſcit ex Guelpherbytano Codice primum producto, tum notis queis præcipuam ſibi famam acquiſivit.

Ad ultimum placuit, ut & editio Baluziana ſeparatim preſſo mox pede ſequeretur : partim quo nihil deeſſet Legi Salicæ : partim, quoniam illuſtre & ſumptuoſum Opus Capitularium Regum Francorum jam paulo rarius eſſe incipit : præcipue vero, quod ex Notis eruditiſſimis Franc. Pithœi (quæ ſub Gloſſarii nomine alias prodierunt) Hieron. Bignonii & ipſius Baluzii, qui amiciſſimus noſtro Schiltero fuit, recondita plurima, & haudquaquam vulgaria modo ad Linguam, modo ad alias antiquitates Francicas pertinentia diſci poſſunt. Eandem ob cauſam noluimus abeſſe Prologum editionis Lindenbrogianæ : quem una cum Annotatione Bignoni ad nomen *Salicæ Legis* mox habes noſtræ Præfationi ſubjectum. Tu Vale, Lector & fruere, noſtrisque ſtudiis fave.

JOANNES FRICKIUS.

HUGO GROTIUS Prolegom. ad Hiſtoriam Gothorum Vandalorum & Langobardorum p. 63. ſq.

NOn minus ex Legibus, quam è rebus geſtis populorum, aut in populis eminentium ingenia conſpiciuntur. Sordebunt Leges Gentium ſeptentrionalium ſola Romana mirantibus. Ego vero in Romanis Legibus ſubtilitatem minima quæque perſequentem, varietatem, inconſtantiam video : tantam denique molem, & in mole perplexitatem, ut nemo tam felicis ſit memoriæ, cui non ſæpe eveniat in Leges incurſare. At Philoſophia legem vult eſſe ſimplicem, brevem, claram ; qualia ſunt patrum familias in familiam ſuam imperia. Tum vero nihil mutata duratio multum ſecum habet auctoritatis. Hæc ego in Septentrionalium noſtrorum [quid obſtat, quo minus addamus nos Francorum veterum & Alemannorum?] Legibus invenire me gaudeo. Atque arbitror, ipſi DEO eam ſimplicitatem præ argutiis placuiſſe.

Prolo-

Digitized by Google

Prologus
LEGIS SALICÆ
Ex Editione Pithœo-Lindenbrogiana.

PLacuit atque convenit inter Francos, & eorum Proceres, ut propter ſervandum inter ſe pacis ſtudium, omnia incrementa veterum rixarum reſecare deberent. Et quia ceteris gentibus juxta ſe poſitis fortitudinis brachio præeminebant: ita etiam legum auctoritate præcellerent; ut juxta qualitatem cauſarum, ſumeret criminalis actio terminum. Extiterunt igitur inter eos electi de pluribus quatuor viri his nominibus; Wiſogaſtus, Bodogaſtus, Salogaſtus, & Widogaſtus, in villis quæ ultra Rhenum ſunt, Salehaim, & Bodohaim, & Widohaim; qui per tres mallos convenientes, omnem cauſarum originem ſollicitè diſcutiendo tractantes de ſingulis judicium decreverunt hoc modo.

Anno ab Incarnatione Domini noſtri JESU CHRISTI, DCC XCVIII. Indictione ſexta, Dominus Karolus Rex Francorum inclytus hunc Libellum Tractatus Legis Salicæ ſcribere ordinavit.

HIERONYMI BIGNONII
Nota in Salicæ Legis Inſcriptionem.

Legis Salicæ] Zoſimus Lib. III. Τὸ Σαλίων ἔθνος φεύγων ἀπόμοιρον. Ammianus Marcellinus lib. 17. de Juliano: *Petit primos omnium Francos, eos videlicet quos conſuetudo Salios appellavit.* Idem Zoſimus lib. 3. Julianum refert Saliorum ope Quados penitus excidiſſe; quos demum in numeros militares adſcripſit: Καίσαρ Σαλίους τὲ, καὶ Κουάδων μοῖραν, καὶ τῶν ἐν τῇ Βαταβίᾳ νήσῳ τινὰς τάγμασιν ἐγκατέλεξεν, ἃ καὶ νῦν ἐφ' ἡμῖν ἔτι δοκεῖ περισώζεσθαι. quos Saliorum ordines *ſuo tempore durare ait.* Ideoque in Notitia utriusque Imperii inter Auxilia Palatina ſæpe Saliorum numeri memorantur: Sub diſpoſitione Magiſtri militum Præſentalis per Orientem *Batavi ſeniores*, *Braccati juniores*, *Salii Conſtantiani.* In Occidente verò ſub diſpoſitione Magiſtri peditum, *Salii Tubantes Auguſtei*, cum eorum clypeis. Ibidemque, Sagittarii Nervii, Salii Gallicani. Et inter equitum vexillationes intra Gallias cum Viro Illuſtri Magiſtro militum Galliarum, *Salii ſeniores*; alibi, *Salii juniores.* Francorum quippe multitudo non in palatio modò, ut ait Ammianus, ea tempeſtate florebat, ſed & auxilia militaria numerosque complebat. Sed unde Saliorum appellationem traxerint ignotum eſt. Nam quod plerique à fluminibus ſic nominatos eſſe contendunt, nec confirmare nec refellere in animo eſt. Tantum dicam, nihil adferri quo mihi quidquam ex his opinionibus probetur. Quod verò doctiſſimus Pithœus & Vignerius de *ſaltu* commenti ſunt, id bellè & acutè magis quam verè dictum. Neque ſuffragatur Ammianus, dum ait conſuetudine Francorum partem Salios vocari,

carl, cum liquidò conſtet conſuetudinem pro more gentis ab illo uſurpatam. Longe itaque Romanas ejusmodi barbararum appellationum etymologias fugere debemus, ne cum illis inceptiamus qui Longobardos à longis barbis dictos ſomniarunt, cum tamen inter Germanicatum gentium barbara vocabula apud Tacitum reperiantur. Idem & de Burgundionibus ſtaruo, qui itidem à Tacito nominantur; quos tamen Jordanus à Burgis Romanis appellatos eſſe contendit. Ut tamen nihil prætermittam, Salicen oppidum Moeſiæ apud Ammianum lib. 31. legitur, unde Salios deducere poſſent qui ſomnia ſua obtrudere geſtiunt, quandoquidem & ex Pannoniis aut etiam ex Scythia Francos oriundos aſſerunt, quidam apud Gregorium. Igitur ſupervacuo labore & anxia curioſitate rejecta, nihil certi de vetuſtiſſimis rebus ſine coætaneis ſcriptoribus poſſe dici pronuntiemus. Porrò hæc lex una ex duabus eſt quibus Franci regebantur, altera verò lex Ribuariorum. Sic accipio Einhardi memorabilem locum de vita Karoli M. Franci *duas habent leges plurimis in locis valde diverſas*; quibus Karolum capitula pleraque addidiſſe ſcribit, quæ quidem hodie extant. Hæc quoque lex eſt qua ſub Friderico Ænobarbo Francorum nobiliſſimos Salicos adhuc uſos fuiſſe teſtatur Ottho Friſingenſis lib. 4. cap. 32. qua uſam fuiſſe Matthildem Comitiſſam in Diplomatibus ſuis apud Sigonium de regno Italiæ lib. 8. ipſa docet, qua tandem vetuſtate abolita, Juris Francici præcipua capita in locum ejus nomenque immigrarunt; præcipuè illud decantatiſſimum quod Regni noſtri velut tutelam continet. De tempore verò quo lata eſt, & quid quoque tempore additum vel immutatum ſit, jam accuratè à nobis alibi diſputatum eſt.

LEX

Digitized by Google

BIBLIOTHECA REGIA MONACENSIS

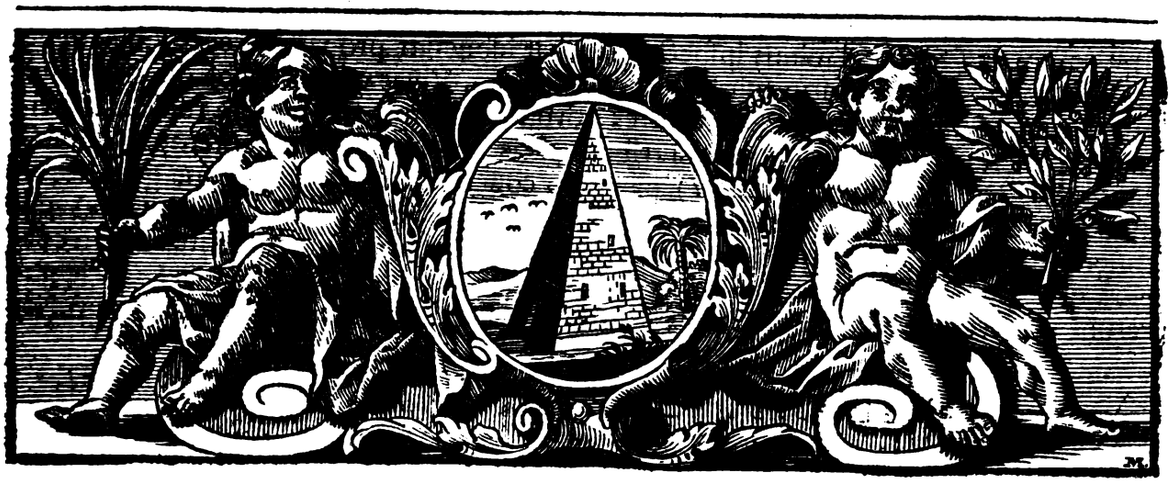

LEX SALICA.

(a) IN CHRISTI NOMINE INCIPIT PROLOGUS LEGIS SALICÆ.

Ens Francorum inclita auctore Deo condita fortis in (b) arma' (c) firma pace freta profundo' in consilio. (d) Corporea nobilitas incolumna candore forma' egregia audax velox & aspera (e) a catholica fide' conversa, immunis ab herese, dum adhuc teneretur a (f) barbaro' inspirante Deo inquirens scientiæ clavem juxta morum suorum (g) qualitatem desiderans justitiam (h) custodens' pietatem dictaverunt Salicam legem (i) per proceres ipsius (k) gentes' qui (l) nunc temporis ejusdem aderant rectores electi de pluribus viris' quatuor his nominibus; (m) Vuisogastis, Bodogastis, Salegastis & Uuidegastis in loca cognominantia Salechagine, Bodogagine, Uuidochami'. Qui per tres mallos convenientes omnes causarum origines sollicite (n) discutiendo tractatis' de singulis judicium decreverunt hoc modo. (o) Ad' ubi Deo favente (p) Rex Francorum Chlodoveus torrens & pulcher primum' recepit Catholicum baptis-

Nota.

Ut uno intuitu cognoscat Lector, quid hæc, quam e Manuscripto producimus, Legis Salicæ editio singulare, & cum antea publicata Basilii Joh. Heroldi editione commune habeat; instituta est Collatio sedula cum eadem, & quidem ut à Celeberrimo Joh. Georg. Eccardo emendata ac notis illustrata denuo in lucem emissa est. Quumque Idem Eccardus una Legem Salicam, in plurimis ab Heroldino exemplari diversam, è Codice M8C. Guelferbytano publicarit, hæc quoque editio ad nostram collata, atque varietas utriusque annotata est, ita quidem ut Heroldino-Eccardiana, abbreviato nomine *Eccard. Ecc.* aut *Eccard. edit.* altera vero, voce *Guelf.* aut *Cod. Guelf.* notata sit. Quod ut in commodum Lectoris cedat precamur.

Ad Prologum.

(a) Totus Prologus deest in Codice Guelf. In Eccard. vero edit. Prologi inscriptio *In nomine*, &c. usque *Salica* omittitur.

(b) Armis. Eccard.

(c) Firma pacis fœdere, profunda. Eccard.

(d) Corpore nobilis & incolumis, candore & forma Eccard.

(e) Nuper ad Catholicam fidem. Eccard.

(f) Barbarie. Ecc.

(g) Qualitatum. Ecc.

(h) Custodiens. Ecc.

(i) *Per* omittit Ecc.

(k) Gentis. Ecc.

(l) Tunc temporis ap. eandem erant Rectores. Sunt autem electi de pluribus viri. Ecc.

(m) Wisogast, Bodogast, Salogast. & Windogast, in locis quibus nomen Salagheve, Bodogheve, & Windogheve. Ecc.

(n) Discurrendo, tractantes. Ecc.

(o) At. Ecc.

(p) Clodoveus comatus & inclytus Rex Francorum primus. Ecc.

Digitized by Google

baptismum & (q) quod minus inſpecto habebat idoneum pro culpis regis Chlodoveo & Childoberto & Chlothario fuit lucidis emendatum. Vivat quis' francos diligit. Chriſtus eorum regnum cuſtodiat (r) rectores eorundem lum'. ſuæ gratiæ repleat exercitum protegat (s) fidem' monumenta tribuat pacis gaudia & felicitatis tempora dominantium Dominus JEſus Chriſtus (t) pietatem concedat'. Hæc (u) eſtque gens fortis dum eſt robore' valida Romanorum jugum duriſſimum de ſuis cervicibus (x) excuſſerunt' pugnando. Atque (y) poſt agnitiones baptismum' ſanctorum martirum corpora quæ Romani igne cremaverunt vel ferro (z) truncaverunt' vel beſtiis (aa) lacerarunt projecerunt Francis ſuper eos aurum & lapides pretioſas ornaverunt'. Tantum. (bb)

(a) INCIP. CAPITULA LEGIS SALICAE.

I. De Manire.
II. De furtis porcorum.
III. De furtis animalium.
IV. De furtis ovium.
V. De furtis caprarum.
VI. De furtis canum.
VII. De furtis avium.
VIII. De furtis arborum.
IX. De furtis apium.
X.

(q) Quicquid minus in pacto habebatur idoneum, per præcelſos Reges Clodoveum & Childebertum & Hlotarium fuit lucidius emendatum & procuratum decretum hoc. Vivat qui. Ecc.

(r) Et Rectores de lumine. Ecc.

(s) Fidei. Ecc.

(t) Pietate conducat. Ecc.

(u) Eſt enim gens, quæ fortis dum eſſet, & robore. Ecc.

(x) Excuſſit. Ecc.

(y) Poſt agnitionem Baptiſmi. Ecc.

(z) Trucidaverunt. Ecc.

(aa) Laceranda projecerunt, ſumptuoſe auro & lapidibus pretioſis exornavit. Ecc.

(bb) His ſequentia addit Eccardiana editio:

De Legum Inventoribus & earum ratione.

„ Moyſes Genti Hebrææ primus omnium Divinas leges „ ſacris litteris explicavit. Phoronæus Rex Græcis pri„ mus Leges & judicia conſtituit. Mercurius Triſmegi„ ſtus primus Leges Ægyptiis tradidit. Solon pri„ mus leges Athenienſibus dedit. Lycurgus pri„ mus Lacedæmoniis Jura ex Apollinis auctoritate con„ finxit. Numa Pompilius, qui Romulo ſucceſſit in „ regnum, primus Leges Romanis edidit. Deinde cum „ Populus Magiſtratus ſeditioſos ferre non poſſet. De„ cemviros Legibus ſcribendis creavit, qui leges ex Solo„ nis in Latinum ſermonem translatas XII. tabulis expo„ ſuerunt: fuerunt autem hi, App. Claudius Sabinus, „ T. L. Genutius, P. Seſtius Vaticanus, T. Veturius „ Cicurinus, C. Julius Tullus, A. Manilius, P. Sul„ pitius Camerinus, Sp. Poſthumius Albus, P. Horatius „ Pulvillus, S. Romilius Vaticanus. Hi Decemviri Le„ gum conſcribendarum electi ſunt. Leges autem redi„ gere in libros primus Conſul Pompejus inſtituere vo„ luit, ſed non perſeveravit obtrectatorum metu. Dein„ de Cæſar cœpit id facere, ſed ante interfectus eſt. Paul„ latim antiquæ leges vetuſtate & incuria exoleverunt: „ quarum etſi nullus jam uſus eſt, notitia tamen neceſſa„ ria videtur. Leges novæ à Conſtantino cœperunt Cæ„ ſare, & reliquis ſuccedentibus: erantque permixtæ & inordinatæ. Poſtea Theodoſius minor Auguſtus ad „ ſimilitudinem Gregoriani & Hermogeniani Codicem „ factum Conſtitutionum à Conſtantini temporibus ſub „ proprio cujusque Imperatoris titulo diſpoſuit: quem „ à ſuo nomine Theodoſianum vocavit. Deinde una„ quæque gens propriam ſibi ex conſuetudine elegit Le„ gem. Longa enim conſuetudo pro lege habetur. Lex „ autem eſt conſtitutio ſcripta. Mos eſt vetuſtate probata „ conſuetudo, ſive Lex non ſcripta: nam Lex à legendo „ vocata, quia ſcripta eſt. Mos autem eſt conſuetudo „ longa de moribus tracta tantundem. Conſuetudo au„ tem eſt jus quoddam moribus inſtitutum, quod pro „ Lege ſuſcipitur. Lex erit omne quod jam ratione con„ ſtiterit, quod diſciplinæ conveniet, quod ſaluti pro„ ficiat. Vocata autem conſuetudo, quia in communi uſu „ eſt. „

Theodoricus Rex Francorum, cum eſſet Cathalau„ nis, elegit viros ſapientes, qui in regno ſuo legibus „ antiquis eruditi erant; ipſo autem dictante, juſſit „ conſcribere Legem Francorum, Alemannorum & Bo„ jariorum; & unicuique genti, quæ in ejus poteſtate „ erat, ſecundum conſuetudinem ſuam: addiditque ad„ denda, & improviſa & incompoſita reſecavit; & quæ „ erant ſecundum conſuetudinem Paganorum, mutavit „ ſecundum Legem Chriſtianorum. Et quicquid Theo„ doricus Rex propter vetuſtiſſimam Paganorum con„ ſuetudinem emendare non potuit, poſthæc Childeber„ tus Rex inchoavit corrigere: ſed Chlotarius Rex per„ fecit. Hæc omnia Dagobertus Rex glorioſiſſimus, per „ viros illuſtres Claudio, Chadoni, Domagno, & Agil„ loſo renovavit; & omnia vetërum Legum in melius „ tranſtulit: unicuique quoque Genti ſcriptam tradi„ dit. Factæ autem ſunt leges, ut earum metu humana „ coërceretur nequitia, tutaque ſit inter improbos in„ nocentia; & in ipſis improbis formido ſuppliciorum, „ & ut refrænentur nocendi facultates. „

Ad Indicem Titulorum.

(a) Index Titulorum Pactus Legis Salicæ. Ita habet editio Heroldo-Eccardiana. In Guelferbytano vero Codice totus Index Titulorum plane deeſt.

(b) Si

Digitized by Google

X. (*b*) *De damnum in meſſe vel in qualibet clauſura* (*c*).
XI. De ſervis (*d*) *vel mancipiis furatis.*
XII. De furtis ingenuorum vel effracturis.
(*e*) *XIII. de rapto ingenuorum vel mulierum.*
XIV. De eo qui alterius mulierem tollit vivo marito.
XV. De ſupervenientes vel expoliationibus qui hominem ingenuum expoliat.
XVI. Si quis villam alienam adſalierit.
XVII. Si quis hominem mortuum effoderit aut expoliaverit.
XVIII. Si quis corpus in furtu expoliaverit antequam interea mittatur.
XIX. Si quis caſa ſuper hominem dormientem incenderit.
XX. Si quis ſpicarium aut maufalum cum anona incenderit.
XXI. Si quis alterum voluit occidere & colpus fallierit.
XXII. Si quis hominem ingenuum de fuſte percuſſerit.
XXIII. Si quis ad Regem hominem innocentem abſentem accuſaverit.
XXIV. De maleficis qui alteri herbas dederit.
XXV. De manu mulieris ſtringenda.
XXVI. De nave qui ſine permiſſu Domini ſui movunt.
XXVII. De aſco deintus clavo furato.
XXVIII. De furtu in molino commiſſo.
XXIX. De eo qui alterius excluſa rumpit.
XXX. De homicidiis parvulorum.
XXXI. De femina poſtquam infantes habere cœperit occidit.
XXXII. De femina poſt media etate occiderit.
XXXIII. De negligentiis parvulorum.
XXXIV. De puero tonſorato.
XXXV. De adulteriis ancillarum.
XXXVI. De libertis dimiſſis ingenuis.
XXXVII. De furtis diverſis.
XXXVIII. Si quis meſſem alienam meterit.
XXXIX. Si quis de meſſem campo alieno furaverit.
XL. Si quis prato alieno furaverit & ſecaverit.
XLI. Si quis vineam alienam vindemiaverit.
XLII. Si quis in orto alieno ingreſſus fuerit.
XLIII. Si quis retem de aqua furaverit.
XLIV. Si quis de ſcreona qui clavem habet aliquid furaverit.
XLV. Si quis campo alieno araverit & ſeminavit.
XLVI. De elocationibus.

XLVII.

(*b*) Si damnum. Ecc.
(*c*) *Illatum fuerit.* hæc add. Ecc.
(*d*) *Vel* omittit. Ecc.
(*e*) Hactenus tituli in editione Eccardiana eodem ordine quo noſter Codex eos exhibet poſiti ſunt, in reliquis autem inſignis eſt diverſitas ita namque in illa exhibentur.

XIII. *De furtis ſervorum vel effracturis.*
XIV. *De ingenuis hominibus qui mulieres ingenuas rapiunt.*
XV. *De eo qui uxorem tulerit alienam vivo marito.*
XVI. *De ſuperventis.*
XVII. *De Expoliationibus.*
XVIII. *De eo, qui villam alienam adſilierit.*
XIX. *De incendiis.*
XX. *De vulneribus.*
XXI. *De eo, qui hominem innocentem apud Regem accuſaverit.*
XXII. *De Maleficis.*
XXIII. *De manu mulierum non ſtringenda.*
XXIV. *De navibus furatis.*
XXV. *De furtis in Molino commiſſis.*
XXVI. *De caballo aſcenſo.*
XXVII. *De furtis diverſis.*
XXVIII. *De homicidiis parvulorum.*
XXIX. *De adulteriis ancillarum.*
XXX. *De libertis dimiſſis.*
XXXI. *De elocationibus.*
XXXII. *De debilitatibus.*
XXXIII. *De convitiis.*
XXXIV. *De via Latina.*
XXXV. *De ligaminibus Ingenuorum.*
XXXVI. *De venationibus.*
XXXVII. *De ſepibus.*
XXXVIII. *De homicidiis ſervorum, vel expoliationibus.*
XXXIX. *De quadrupedibus qui hominem ledunt.*
XL. *De veſtigio minando.*
XLI. *De furtis caballorum.*
XLII. *De plagiatoribus.*
XLIII. *De ſervo, qui furto fuerit inculpatus.*
XLIV. *De homicidiis ingenuorum.*
XLV. *De homicidiis à contubernio factis.*
XLVI. *De homicidiis in convivio factis.*

Digitized by Google

XLVII. De debilitatibus.
XLVIII. De convitiis.
XLIX. De via lacina.
L. De ligaminibus ingenuorum.
LI. De venationibus.
LII. De Sepibus.
LIII. De homine qui per alienam messem erpicem traxerit.
LIV. Si quis alienam messem expalmitantem transierit.
LV. Si quis pro malo ingenio in curte aut in casa in furtum aliquid miserit.
LVI. De homicidiis servorum vel expoliationibus.
LVII. Si quis servum alienum batterit.
LVIII. Si quis servus hominem alienum occisserit.
LIX. Si quis homo ingenuus litum alienum expoliaverit.
LX. De quadrupedis pecorum si hominem occiserit.
LXI. De vestigio minando.
LXII. De furtis caballorum.
LXIII. De caballo alieno extra promisso Domino suo ascenso vel excortato.
LXIV. De plagatoribus.
LXV. Si quis servus alienus furatus fuerit vendiderit.
LXVI. Si quis hominem ingenuum plagaverit.
LXVII. Si servus inculpatus fuerit in furtu.
LXVIII. De homicidiis ingenuorum.
LXIX. De homicidiis in contuberniis factis.
LXX. De homicidio à contubernio facto.
LXXI. De homine in hoste occiso.
LXXII. De compositione homicidii.
LXXIII. De homine ab inimicis truncato & post interfectum.
LXXIV. De homine de bargo vel de furca dimisso.
LXXV. De expoliata ecclesia.
LXXVI. De basilica incenduta.
LXXVII. De presbyteris vel diaconibus interfectis.
LXXVIII. De Reipuse ut solet homo mori & viduam dimiserit.
LXXIX. De migrantibus.
LXXX. De afaetumie.
LXXXI. De filo torto.
LXXXII. De falso testimonio.
LXXXIII. Si quis alicui fuerit imputatum perjurasset.
LXXXIV. De testibus qui necessitatibus habuerit dare.
LXXXV. De fides factis.
LXXXVI. De eo qui grasionem ad res alienas injustè invitaverit.
LXXXVII. De rem præstata.

LXXXVIII.

XLVII. De Re lpus.
XLVIII. De migrantibus.
XLIX. De adframire.
L. De filtortis qui Salica Lege vivunt.
LI. De falso testimonio.
LII. De testibus adhibendis.
LIII. De fide facta.
LIV. De andocmito.
LV. De rem præstata.
LVI. De manu ab Æneo redimenda.
LVII. De Gravione occiso.
LVIII. De corporibus expoliatis.
LIX. De despectionibus.
LX. De Ratbinburgiis.
LXI. De Chren- crude.
LXII. De Alodiis.
LXIII. De eo, qui se de Parentilla tollere vult.
LXIV. De Harowene.
LXV. De compositione Homicidii.
LXVI. De homine in hoste occiso.
LXVII. De Herburgio.
LXVIII. De caballo excorticato.
LXIX. De eo qui hominem vivum de furca tulerit.
LXX. De eo, qui filiam alienam acquisierit, & se retraxerit.
LXXI. De Basilica incensa.
LXXII. De terra Commendata.
LXXIII. De Cultello Sexacidro.
LXXIV. De Chrevdiba.
LXXV. De muliere gravida occisa.
LXXVI. De Antrussione.
LXXVII. De eo qui in aliena domo resedit.
LXXVIII. In quantas causas Thalaptas debeant jurare.
LXXIX. De delatura.
LXXX. Incipiunt Chunnas.

EPILOGUS.

Ad

Digitized by Google

LXXXVIII. De manu de enio redimenda.
LXXXIX. De eo qui grafionem occiſſerit.
XC. De eo qui ad mallum venire contempſerit.
XCI. De Racimburgiis.
XCII. De alodis.
XCIII. De eo qui ſede parentilla tollere vult.
XCIV. De aroena.
XCV. De ereburgio.
XCVI. De eo qui filia aliena ſponſaverit & ſe retraxerit.
XCVII. De eo qui alterum in puteum aut in pelagum inpinxerit.
XCVIII. De terra condemnata.
XCIX. De crimine crudeque paganorum tempore obſervabunt.
C. Incipiunt chunnas.

a) INCIPIT LEX SALICA PRIMUS TITULUS.

b) I. *De Manire'.*

SI quis ad mallum legibus dominicis mannitus fuerit & non venerit: Si eum *c)* ſunnis' non detinuerit *d)* ſunt din. DC. qui fac'. ſolid. XV. culpabilis judicetur *e)*. Ille vero qui alium mannit & ipſe non venerit ſi eum *c)* ſunnis' non detenuerit *f)* ſunt din. DC. qui fac. ſolid. XV. cui mannuit componat'.

II. *De Furt. porcorum.*

SI quis porcellum lactantem *a)* de franne furaverit' & ei fuerit adprobatum *b)* malb. chrinne chultiſ. din. CXX'. qui faciunt ſolidos III. culpabilis judicetur. *c)*.

Si quis *d)* porcellum' furaverit qui ſine matre vivere poſſit *e)* & ei fuer. adprobatum malb. chrinnis thetica ſ. din. XL'. q. f. ſol. I. culp. iudicetur excepto capitale & dilatura.

f) Si quis porcellum furaverit bimum ingiſmus ſui anni id eſt ſol. LXV. culp. jud. excep. cap. & dil'.

Si

Ad Tit. I.

a) Ita quoque Guelferbyt. Codex Inſcriptionem exhibet, tantum pro verbis *Primus Titulus, Capitolum I.* habet. In Eccardiana vero editione hæc inſcriptio comparet. *In Chriſti nomine incipit Pactus Legis Salicæ. Hi autem ſunt qui Legem Salicam tractaverunt. Wiſogaſt, Arogaſt, Salegaſt, Windogaſt; in Bodham, Salehem, & Widham.*

b) De Mannire. Ecc.

c) Sumis. Ecc. In Cod. Guelf. verba. *Si eum* uſque ad *fac.* deſunt.

d) *Sunt — fac.* deſunt ap. Ecc.

e) Qui faciunt denarios ſexingentos. Hæc add. Ecc.

f) Ei qui manibit, ſimiliter DC. den. qui faciunt ſolidos XV. componat Ecc. Guelf. vero Codex verba *Ille vero,* uſque *componat,* plane omittit. Addunt autem Ecc. & Guelf. Cod. ſequentia. *Ille autem* (hæc omittit Guelf.) *qui alium mannit, cum teſtibus ad domum illius ambulare debet, & ſic eum mannire debet* (debet, omittit Guelf.) *ut* (deeſt ap. Ecc.) *aut uxorem* (uxor, Guelf.) *illius, vel quemcunque de familia illius,* (loco *illius* Guelf. habet *appellit*) *ut ei faciat notum, quomodo* (Guelf. quod) *ab illo mannitus eſt. Nam ſi in Dominica Ambaſcia fuerit occupatus, manniri* (manire, Guelf.) *non poteſt: ſi vero intra pagum* (intro pago, Guelf.) *in ſua ratione fuerit* (fuerit ſuam rationem, Guelf.) *poteſt manniri, ſicut ſuperius dictum eſt.* (ſicut ſuperius diximus manire poteſt. Guelf.)

Ad Tit. II.

a) Furaverit de rhanne prima, aut mediana. Ecc. At Guelf. tantum habet *furaverit*, omiſſis reliquis.

b) Malberg. Rhannechala Lerechala, hoc eſt unum Ahelepte, CXX. denarii. Ecc. Malb. charcalcio ſunt denarius CXX. Guelf.

c) Excepto capitale & delatura: hæc addit Eccard. edit. in qua ſequentes §§. (quorum ultimus tantum in Cod. Guelf. extat) qui in noſtro Codice non habentur, ſuperadduntur. Si vero in tertia rhanne furaverit, (in marg. priſerit) Malb Rhanne Chalteo. DC. den. qui faciunt: ſolid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quis porcellum de Sutena furaverit & clavem habuerit. MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quis porcellum de intro porcos, ipſo porcario cuſtodiente, furaverit (de intro porcus furaverit & ei fuerit adprobatum. Guelf.) Malb. Soagne Chalte, in DC. denar. (malb. ſuane calte ſunt dinarius DC. Guelf.) qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

d) Porcellum de campo. Guelf.

e) Et ei fuerit approbatum, omittit Ecc. & Guelf. ſequentia vero ita exhibet Ecc. Malb. Ymniſith ſive Therteſun in XL. denar. Guelf. vero hoc modo. Malb. in Zymus ſunt denarius XL. Iterum tres §§. addit Eccard. edit. quorum tertius ſolum in Cod. Guelf. extat. Si quis ſcrovam ſubbapatit in furtum. Malber. Varachalt in CCLX. denar. qui faciunt ſol. VII. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quis ſcrovam cum porcellis furaverit, Malb. Focichalta in DCC. den. qui faciunt ſol. XVII. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quis porcum anniculum furaverit (cui fuerit adprobatum; add. Guelf.) Malb. in Zymis Ethatia CXX. den. (malb. in Zymis ſunt dinar. LXX. Guelf.) qui faciunt ſol. III. culp. jud. excepto capitale & delatura. Addit Guelf. Qui numerus uſque ad duus porcus convenerit obſervare.

f) Si quis bimum porcum furaverit. Malb. in Zymis Soagni DC. den. qui faciunt ſolidos XV. excepto capitale & delatura. Ita hunc §. exhibet Ecc. In MSC. Guelf. totus §. omiſſus eſt. Subjunguntur vero huic §. in Eccard. editione ſequentes, quorum aliqui etiam in Guelf. Cod. extant.

Digitized by Google

Si q. *g)* verrum' fur. *b)* malb. *i)* Criſtiano' ſ. den. DCC qui f. ſol. XVII. *k)* ſ'. culp. jud. excep. cap. & dil.

l) Si quis ſcrovam ducariam furaver. *m)* mald. reodemia ſ. den. DCC' qui f. ſol. XVII. S. cul. iud. excep. cp. & dil.

n) Si quis majalo ſacrivo fur. & ille qui illum perdidit cum teſtibus potuerit adprobare quod ſacrivos fuiſſet hoc eſt uotivus malb. bracho cahimo ſ. den. DCC'. q. f. ſol. XVII. ſ. *o)* cul. jud. excep. cap. & dil.

p) Si quis majalem qui ſacrivus non fuerit fur. malb. bratho ſive babane ſ. den. DC'. q. f. ſol. XV. *q)* excep. cap. & dil.

r) Si quis degregem quindecim porcus fr. malb. taxata ſ. den. Ī CCCC. q. f. ſol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil.

s) Si quis XXV. porcus furaverit malb. ſuniſtit ſ. den. $\overline{\text{II}}$ D. q. f. ſol. LXII. S. culp. iud. excep. cap. & dil. qui lex uſque quinquaginta porcus excep. cap. & dil. omnium judicium terminantur'. *t)*

III. *De Furtis animalium.*

SI quis *a)* vitulum lactantem' fur. *b)* malb. *c)* podor aut fricò' ſ. den. CXX. qui faciunt ſol. III. culp. iud. excep. cap. & dil.

d) Si quis *e)* anniculum usque ad bimatum fur. malb. thinzim & podæ' ſunt den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

f) Si quis bovem aut vaccam fur. malb. podor ſ. den. Ī. CCCC. q. f. ſol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si

Si quis tres porcos aut amplius furaverit, uſque ad ſex capita, Malb. in Zymis Exachalt. & cepto tua ſeptun chunna, denar. MCCCC. qui faciunt ſol. XXXV. excepto capitale & delatura.

Si quis viginti quinque porcos furaverit, ubi amplius in grege illo (in gregem illum Guelf. §. 12.) non fuerint. Malb. ſonis chalt tua Zymis ſit miha chunna, M. M. D. denar. qui faciunt ſol. LXVII. cum dimidio, culpabilis (malb. ſuneſta ſunt dinarius $\overline{\text{II}}$ D. faciunt ſol. LXII. culpabilis Guelf.) judicetur, excepto capitale & delatura. Hic in Eccard. ſequitur §. qui in noſtro Codice ultimus hujus tituli eſt, deinceps ſqq.

Si vero quinquaginta porcos furaverit, ubi amplius non habuerit, Malb. ſoniſchalt, M. M. D. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Hic §. in Cod. Guelf. §. 14. ita exhibetur. Si vero L. porci fuerint involati, cui fuerit probatum (malb. ſunneſta) ſunt dinarius $\overline{\text{II}}$D. faciunt ſolid. LXII. excepto capitale & dilatura.

Si quis porcellum tertuſſum (certuſſum porcellum Guelf. §. 6.) furaverit, uſque ad annicolatum furaverit (uſque ad anneculatum. Guelf.) Malb. Dracechalt, CXX. den. (malb. drace, ſunt dinarius CXX. Guelf.) qui faciunt ſol. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Poſt anniculatum vero qui eum furaverit (qui eum furaverit omittit Guelf. §. 7.) Malb. Dracechalt, DC. den. (malb. drace, ſunt dinarius DC. qui, Guelf.) faciunt ſol. XV. (culpabilis judicetur, add. Guelf.) excepto capitale & delatura.

g) Verrem. Ecc. & Guelf.

h) Cui fuerit adprobatum. add. Guelf.

i) Chriſtiao. Ecc. criſtiau. Guelf.

k) Cum dimidio. Notandum literam S. poſt numerum ſolidorum in noſtro Codice ſemper notare *cum dimidio*: in Codic. vero Guelf. perpetuo dimidii mentionem, æque ac ejus notam, omitti, quod ſemel notaſſe ſufficiet. Id quoque obſervandum, verbum *ſunt*, quod in noſtro MSC. litera S. notatur, & in ſingulis fere paragraphis voci Denar. præmittitur, itidem perpetuo in Ecc. edit. omitti, in Cod. vero Guelf. reperiri.

l) Si ſerova docaria furaverit. Guelf.

m) Malb. Chredunia. DCC. den. Ecc. cui fuerit adprobatum (malb redonii ſunt dinarius DCCC. Guelf.

n) Si quis majalem ſacrifum furaverit, & cum teſtibus, quod ſacrifus fuiſſet, potuiſſet ille, qui perdidit approbare. Malb. Barco Anomeo Anitheotha DCC. den. Ecc. Si quis Majale ſacribo furaverit, & hoc teſtibus quod ſacribus fuit, cui fuerit adprobatum (malb. chuc cham) ſunt dinarius DCC. Guelf.

o) Cum dimidio. Ecc.

p) Alium vero majalem, qui ſacrifus non fuerit ſi quis furaverit, Barecho Malb. & in alia mente Babene, DC. den. Ecc. Iterum de alio majale, qui ſacrifus non fuit, & eum furaverit, cui fuerit adprobatum (malb. barcho) ſunt dinarius DC. Guelf.

q) Culpabilis judicetur. Ecc. & Guelf.

r) Totus hic §. in Eccard. edit. & Guelf. Cod. deeſt.

s) Si quis vero viginti quinque porcos furaverit, & adhuc aliqui remanſerunt, Malb. Texachalt, MCCCC. den. qui faciunt ſolid. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Ita hunc §. exhibet. Eccard. & quidem §. XII.

t) In Cod. Guelf. duo adhuc reperiuntur paragraphi, qui neque in Cod. noſtro, neque in Eccard. edit. habentur, nimirum poſt §. 2. noſtri cod. hic legitur.

Si quis ſeruua in aſſum ſubtulerit (malb. nari calti) ſunt dinarius DC. faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & dilatura.

Et poſt eum qui in noſtro Cod. ultimus eſt, ſequens reperitur.

Si vero amplius ſuper viginti quinque remanſerint, qui non fuerint involati, cui fuerit adprobatum (malb. in Zymus) ſunt dinarius ĪCCCC. faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & dilatura.

Ad Tit. III.

a) Vetellum lactentem. Guelf.

b) Add. cui fuerit adprobatum. Guelf.

c) Pedero aut Freodo. Ecc. Protero. Guelf.

d) Totus hic §. deeſt in Guelf. Cod.

e) Anniculum animal furaverit Malb. Ochſajora. Ecc.

f) Hic §. cum ſeq. ap. Ecc. & in Cod. Guelf. omiſſus eſt, ſequentes vero utroque in loco exhibentur.

III. Si quis bimum animal (animalem. Guelf.) furaverit (cui fuerit adprobatum. addit. Guelf.) Malb Zymis pedero Malia M CCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. (Malb. ſcedo, ſunt dinarius DC. faciunt ſol. XV. Guelf.)

IV. Si quis vaccam vitulo (cum vitolum Guelf. §. 3.) furaverit, (cui fuerit adprobatum. add. Guelf.) Malb. Zymis Pedero Malia (malb. protero. Guelf.) MCCCC. Den. qui faciunt ſol. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis vaccam ſine vitulo furaverit, Malb. Mala. MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Totus §. deeſt in Guelf. Cod. ut & ſequens.

VI. Si quis vaccam domitam furaverit, Malb. Abazym Pedero M CCCC. den. qui faciunt XXXV. ſolid. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si

Digitized by Google

Si quis taurum grege regente fur. hoc eſt treſpellium qui de treſſullas communis vacas tenuerit & nunquam junctus fuiſſet chegmeneteo ſ. den. Ī DCCC. q. f. ſol. XLV. excep. cap. & dil.

Si quis XII. animalia fur. *g)* malb. ſoniſtit ſ. den. Ī̄ D. q. f. ſol. LXII. S'. culp. iudicetur excep. cap. *b)* & dil. & usque ad XX. unum iudicium terminantur'.

IV. (*a*) *De Furtis ovium.*

SI quis agnum *b)* fur. *c) d)* lem den. VII. q. fac. culp. iud'. excep. cap. & dil.

Si quis anniculum vel bimum *e)* vervicem' fur. *f)* malb. *g)* inyzimus' ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud. excep. cap. & dil.

Certe *b)* Si duos aut tres fur'. *i)* malb. fretuschaeto ſ. den. Ī CCCC. q. f. ſol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil. *k)* Qui numerus usque ad XL. vervices convenit obſervare'.

Si quis vervices *l)* XL. aut amplius fur'. malb. *m)* freto' ſ. den. Ī̄ D. q. f. ſol. *n)* LXU'. S. culp. iud. excep. cap. & dil.

V. *De Furtis caprarum.*

SI quis *a)* tres capras fur'. malb. *b)* aper' ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si quis ſuper tres capras fur. malb. *c)* chanchus ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

VI. *De Furtis canum.*

SI quis *a)* ſeuſum Magiſtrum' fur. malb. *b)* fluuuicus hus cornutu nechanna' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

c Si quis veltrum agatario' fur. malb. *d)* chunabana' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si quis canem paſtoralem *e)* fur' malb. *f)* leudardo' ſ. den. CXX. qui f. ſol. III. culp. iud. excep. cap. & dil. *a)* VII.

VII. Si quis taurum qui gregem regit, & nunquam vinctus fuit, furaverit Malb. Cherecheto. MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. (Si quis taurum furaverit, qui illum gregem regit, nec unquam junctus fuit, cui fuerit adprobatum, malb. chari ocito, ſunt dinarius Ī CCCC. faciunt ſol. XLV. Guelf. §. 5.) culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si quis bimum taurum furaverit, Malb. Traslo, MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. excepto capitale & delatura. Deeſt hic §. in Cod. Guelf.

IX. Si quis taurum furaverit, qui de tribus villis communes vaccas tenuerit, hoc eſt, tres-bellio, Malb. Chami Theuto, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. (Si vero taurus ipſe tres villas vacas tenuerit hoc tres pellius, qui eum furaverit, malb. hamachito ſunt dinarius Ī CCCC. faciunt ſol. XLV. Guelf. §. 6.) culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis taurum Regis furaverit, Malb. Chamutevo. MMDC. excepto capitale & delatura. Hic §. in Cod. Guelf. deeſt.

XI. Si quis bovem furaverit, (cui fuerit adprobatum addit. Guelf.) Malb. ochſeno, MCCC. den. (malberg. oboſurio, ſunt dinarius Ī̄ CCCC. Guelf.) qui faciunt ſolid. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

g) Ut neque unum (ut nec unus Guelf.) exinde remaneat, Malb. Soniſchalt. M. M. D. den. qui faciunt ſol. XLV. cum dimidio. Ecc. (Malb. funeſta ſunt dinarius Ī̄ D. faciunt ſol. LXII. Guelf.)

b) Hæc deſunt in Ecc. ed. & Cod. Guelf. Adduntur vero ſequentia.

XIII. Si vero pluribus XXV. furaverit, &(etſi Guelf. §. 8.) adhuc aliquid remaneant, quæ non fuerunt juncta (remanent, qui non fuerint involati Guelf.) Malb. Soniſchalt, MMD. qui faciunt ſol. LXV. & dimidium, excepto capitale & delatura. (malb. funneſta, ſunt dinarius Ī̄ D. faciunt ſol. LXII. culp. jud. exc. cap. & dilatura. Guelf.)

XIV. Si quis duodecim animalia furaverit, ut ex eis aliqua remaneant, Malb. MCCCC. den. qui faciunt ſolid. XXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Ad Tit. IV.

a) De ovibus furatis. Guelf.
b) Lactantem, add. Ecc. & Guelf.
c) Add. cui fuerit adprobatum. Guelf.
d) Malb. Lem. VII. denariis culpabilis. Eccard. Malb. lap. ſunt dinarius VII. faciunt medio triante culpabilis judicetur Guelf. Cod. qui reliqua hujus §. verba, *excep.* &c. omittit.
e) Vervecem. Ecc.
f) Add. & ei fuerit adprobatum. Guelf.
g) In Zymis. Ecc. lampſe. Guelf.
b) Si tres aut amplius verveces fuerint qui furati ſunt. Ecc. Si in tres aut amplius furaverit, cui fuerit approbatum. Guelf.
i) Malb. Feisfecho & Fetischefo. Ecc. Malb. lampſe. Guelf.
k) *Qui* uſque ad fin. §. Hæc deſunt in Eccard. edit.
l) Quinquaginta verveces furaverit, aut amplius Ecc. Si vero lautam amplius furaverit Guelf. Sed hic haud dubie mendum eſt in voce lautam, & legendum L. aut.
m) Sonischalt. Ecc. feto. Guelf.
n) LXII. Guelf. forte tamen & hic numerus mendoſe eſt impreſſus pro LXII. ut eſt in noſtro Codice.

Ad Tit. V.

a) Capram unam, duas vel tres furaverit. Ecc.
b) *Lamp.* Ecc. in margine vero hæc exhibet *Afres* ſive *Lamphebros vel Pectis.* Guelf. habet *lausmata.*
c) Chrenecruda. Ecc. Roſcimada. Guelf.

Ad Tit. VI.

a) Canem ſegufium magiſtro ſuo. Ecc. ſubuſo magiſtro furaverit, cui fuerit adprobatum. Guelf.
b) *Leodaſdi.* Ecc. in marg. addit *Troci Withier cumi.* Guelf. ſolum verbum *Leodardi* habet.

Adduntur in edit. Eccard. duo ſequentes paragraphi, quorum alter & in Cod. Guelf. extat.

II. Si quis ſegufium magiſtrum canem furaverit. Malb. Trowidowano Tvene chunne, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis canem qui ligamen noverit (ligamine novit Guelf.) poſt ſolis occaſum occiderit (ſicut ſuperius diximus, intemamus. Hæc Guelf. addit, & ſequentia quæ ap. Ecc. occurrunt omittit) Malb. Theophano (in marg. exhibetur vox Reppophano) DC. den. qui faciunt ſol. XV. componat, excepto capitale & delatura.
c) Si vero argutario Ecc. Totus hic §. deeſt in Cod. Guelf.
d) Chunnovano. Ecc.
e) Occiderit aut furaverit, cui adprobatum fuerit. Guelf. Ap. Eccard. totus hic §. omiſſus eſt.
f) Leodardi. Guelf.

Digitized by Google

a) VII. *De Furtis auium.*

SI q. b) acceptorem' de arbore fur. c) malb. d) hocticla' s. den. CXX. qui f. sol. III. culp. iud. excep. cap. & dil.

e) Si q. f) acceptorem' de intro g) claue' fur. h) malb. orto fugia' s. den. IDCCC. q. f. sol. XLV. culp. iud. excp. cap. & dil.

Si q. i) acceptorem' de pertica fur. malb. k) ueganus ante te s. den. DC'. q. fac. sol. XV. culp. iud. excp. cap. & dil.

Si q. l) spreuario' fur. malb. m) sundelino' sunt den. CCXL. q. f. sol. VI. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si q. n) anſera domeſtica auaneta fur'. malb. o) ſundelino' ſunt den. CXX. q. fac. ſol. III. cul. iud. excp. cap. & dil.

Si q. p) grui aut cicenum domeſticum fur.' malb. q) hora fuda' s. d. CXX. q. f. ſol. III. cul. iud. excp. cap. & dil.

r) Si q. aucellum detrapa fur. malb. hac falla s. den. DC. q. f. ſol. XV. cul. iud. excep. cap. & dil.

a) VIII. *De Furtis arborum.*

b) SI q. pomario domeſtico capulaverit aut viuolaverit s. den. CXX'. q. f. ſol. III. culp. iud.

c) Si q. pomario domeſtico intus in curte aut in horto l. uinea capulaverit aut fur. s. den. DC. q. fac. s. den. DC. q. f. ſol. XV'. culp. iud.

d) Si q. in ſilva materium alienum capulaverit aut fur. aut incenderit malb. leudardi s. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

Si q. in ſilva alterius ligna fur. malb. leodardi s. den. DC. q. f. ſol. XV. cul. iud.

a) IX. *De Furtis apium.*

b) SI q. apem de intro clauem' fur. c) aut amplius ſi tectus ſuper eas fuerit' malb. d) ante deo elecharde' s. den. I DCCC. q. f. ſol. XLV. cul. iud. excep. cap. & dil.

e) Si q. unum uaſum ad apis aut amplius foras tectum fur. malb. taxata abchratis s. den. DC. q. f. ſol. XV. cul. iud.

X. a)

Ad Tit. VII.

a) In Cod. Guelf. eſt Titulus VIII. & inſcribitur De Avibus.

b) Accipitrem. Ecc. & Guelf.

c) Et ei fuerit adprobatum. Guelf.

d) Ortſocla Ecc. qui in marg. has voces exhibet Malb. Weiano urthefocla, weiano anthedio. Guelf. cod. vero habet vocem *horbut*.

e) Eccard. & Guelf. cod. hunc §. ſequenti poſtponunt.

f) Accipitrem. Ecc. & Guelf.

g) Clavem repoſitum. Ecc.

h) Malb. ortſocla ſive Weiano Pandete Ecc. & ei fuerit adprobatum Malb. na obfocla Guelf.

i) Accipitrem. Ecc. & Guelf.

k) Malb Weiano, ſive ortſocla. DC. den. Ecc. Et ei fuerit approbatum Malb. marahocla, ſunt dinar DC. Guelf.

l) Sparvarium. Ecc.

m) Malb Sucelin. Ecc. Totus hic §. deeſt in Guelf. Cod. Inter hunc & ſequentem §. inſerit Ecc. Si quis Gallum furaverit Malb. Chanaswido, CXX. denariis, qui faciunt ſol. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

n) Anſerem aut annatam domeſticam furaverit Ecc. anſare furaverit, & ei fuerit adprobatum Guelf.

o) Sundleno Ecc. Sundoleno Guelf. Denuo paragraphum inſerit edit. Ecc. qui ita ſe habet. Si quis gallinam furaverit, Malb. ſolampinam, CXX. den. qui faciunt ſol. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

p) Gruem aut cygnum furaverit domeſticum Ecc. In Cod. Guelf. hic §. deeſt.

q) Ortſocla. Ecc.

r) Hic §. in Cod. Guelf. & Eccard. edit. omiſſus eſt, ſequens autem in hac comparet:

Si quis turturem de trappa furaverit, Malb. Acfalla DC. den. qui faciunt ſolid. culpabilis judicetur. excepto capitale & delatura.

Ad Tit. VIII.

a) Hic totus titulus deeſt in Cod. Guelf.

b) Si quis pomarium domeſticum aut perarium deintus curte aut latus curte furaverit aut capulaverit, CXX. den. Ecc.

c) Si quis pomarium aut quamlibet arborem domeſticam exciderit, aut furatus fuerit in horto, ſimiliter DC. denariis culpabilis judicetur, qui faciunt ſolid. XV. Ecc.

d) Hanc quoque legem de vitibus furatis obſervare juſſimus. Si quis in ſylva alterius materiamen furatus fuerit, aut incenderit, vel concapulaverit, aut ligna alterius furaverit. DC. den. culpab. judicetur, qui faciunt ſolid. XV. excepto capitale & delatura. Hæc Eccard. edit. loco hujus & ſequentis §. exhibet.

Ad Tit. IX.

a) In Cod. Guelf. eſt Titulus VII. & inſcribitur De furtis Abium.

b) Si quis unum vaſum deintus clavem Guelf.

c) Et tectum deſuper habuerit Ecc. & tictum ſuper aperierit, cui fuerit adprobatum. Guelf.

d) Antidio Olethardis. Ecc. antedi leodardi. Guelf.

e) Loco hujus paragraphi hos ſiſtit Eccard. editio.

II. Si quis unam apem, hoc eſt, uno vaſcello. furaverit de ſub tecto, & ſub clave, ubi amplius non fuerint MDCCC. denariis culpabilis judicetur, qui faciunt ſol. XLV. excepto capitale & delatura.

III. Si vero ſeptem aut amplius furaverit & aliqui remaneant, & retro clavem fuerint, Malb. Texara Antidio Alethardis. MDCCC. denariis, qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis unum vas cum apibus inter alia vaſa ſub tecto, aut ſub clave furaverit, cauſam ſuperius comprehenſam convenit obſervare, excepto capitale & delatura.

V. Si vero unum vas cum apibus foris tecto ubi amplius non fuerit, furaverit, cauſam ſuperius comprehenſam componat, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis ex plurimis usque ad ſex vaſa foris tecto furaverit DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si autem ſeptem aut amplius furaverit, ita ut nulla remaneant, MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Guelferbyt. autem codex hæc exhibet:

Si

Digitized by Google

X. a) *De damno in messe vel in qualibet clausura'.*

SI q. animal aut caballum *b*) vel quemlibet pecus' in messe sua inuenerit *c*) paenitus' vastare non debet. Quod si fecerit *d*) &' confessus fuerit capitale *e*) in' loco restituat *f*) ipsum vero debilem ad se reteneat'.

Si vero confessus non fuerit & ei fuerit adprobatum malb. *g*) leudardi s. den. DC. q. f. sol. XV. *h*) culp. iud. *i*) excep. cap. & dil.

k) Si q. animal aut caballum puncxerit vel iumentum malb. *l*) thradiligia' s. den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud. excep. cap. & dil.

Si q. in messe sua pecora aliena inuenerit *m*) qui' pastorem non *n*) habent & eas inclauserit' ut nulli paenitus innotescat & *o*) aliquid' ex ipsis pecorib; perierint malb. *p*) taxata's. den. I CCCC. q. f. sol. XV. culp. iud. excepto capitale & dilatura.

Si q. animal *q*) vel quemlibet' pecus per *r*) sua negligentia' nocuerit & *s*) hoc dominus ei' confessus fuerit, capitale in loco restituat.

Si vero negauerit *t*) & ei fuerit adprobatum' *u*) malb. *x*) leudardi' s. den. DC. q. f. sol. XV. excep. cap. & dil.

y) Si q. alicui porci aut quolibet pecora custodiente pastore' in *z*) messe aliena incurrerent' & *aa*) illo negante si' fuerit adprobatum malb. *bb*) antesito sunt den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud. excp. cap. & dil.

cc) Si q. pecora' de damno *dd*) inclausa fuerint *ee*) damno estimato reddat' *ff*) & insuper den. X. soluat'.

gg) Si vero per inimicitia aut per superbia pecora de damno cuius messe uastauerit aut inclausa fuerint expellere aut excutere dum ad damnum illius minauerunt præsumpserit malb. chisto sunt den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud.

hh) Si q. saepem alienam aperuerit' & in *ii*) messe aut in quolibet labore, pecora miserit *kk*) si convictus cum testibus fuerit ei cui labor est damno aestimato reddat & insuper malb. leudardi s. den. ICC' q. f. sol. XXX. culp. iud. *ll*)

XI. *De*

Si vero unum vasum cum apis foris casa furaverit, ubi amplius non fuerit, & ei fuerit adprobatum, causam superius compensam sol. XLV. culpabilis judic. exc. cap. & dilat.

Si amplius apepus usque ad VI. furaverit, ut aliquid remaneant, & ei fuerit adprobatum (malb. leodardi) sunt dinarius DC. faciant sol. XV. culp. jud. exc. cap. & dil.

Si vero VI. aut amplius furaverit adhuc, & aliquid remaniant, cui fuerit adprobatum, malb. leodardi, sunt dinarius IDCCC. fac. sol. XLV. culp. jud. exc. cap. & dilat.

Ad Tit. X.

a) Si damnum in messe, vel in qualibet clausura illatum fuerit. Ecc. Tit. IX. de damnum &c. Guelf.

b) Vel quodlibet pecus. Ecc. vel qualibet pecus. Guelf.

c) Penitus eum. Guelf.

d) Et hoc. Guelf.

e) *In* omittit Ecc.

f) Ipse vero debilem ad se recipiat. Ecc. ipsum vero debilem, qui eum percussit, ad se recoligat. Guelf.

g) Leodardi. Ecc. & Guelf.

h) Culp. jud. deest ap. Ecc.

i) Except -- delat. omittit. Guelf.

k) Si vero animal, caballum aut jumentum, in furgum pinxerit. Ecc. Hic totus §. in Cod. Guelf. omissus est.

l) Stalachia Ecc.

m) Quæ. Ecc.

n) Habeant, & in ea incluserit. Ecc.

o) Aliqua. Ecc.

p) Texaca. Ecc.

q) Aut quodlibet. Ecc. animalem aut quodlibet Guelf.

r) Suam negligentiam. Ecc.

s) *Hoc Dominus ei*, omittit Ecc. & Guelf.

t) Et tamen victus fuerit. Ecc.

u) add. Guelf. illum debilem ad se recipiat aut recoligat.

x) Leodardi. Ecc. & Guelf.

y) Si alicujus porci aut quodlibet pecus, pastore illud custodiente. Ecc. Si alicujus porci, aut quemlibet pecora ipsum custodientem. Guelf.

z) Messem alienam cucurrerit Ecc. messe aliena cucurrent. Guelf.

aa) Ipso negante si ei &c. Ecc. & illum necantem, & ei &c. Guelf.

bb) Leodari sive Andesitto ipso negante si adprobatum fuerit, DC. den. Eccard. Leodardi. Guelf. Addit Eccard. edit. Si vero pecora de damno, cum alios labores vastantur, aut includantur aut in domum minantur, & ea quivis expellere aut excutere præsumpserit. Malb. Schoto. DC. den. qui &c. Guelf. vero codex. Si quis vero pecora de damnum ad domo cujus messe vastaverint, minantur, qui eas excutere præsumserit, malb. excuto, sunt din. DC. faciunt sol. XV. culp. judicetur.

cc) Si vero pecora. Ecc. & Guelf.

dd) In clausura. Guelf.

ee) Cujus pecora sunt, æstimatum reddat. Ecc. ille cujus pecora sunt damno, in stematum reddat. Guelf.

ff) Insuper X. denar. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura Ecc. & insuper X. dinarius culpabilis judicetur. Guelf.

gg) Hunc §. omittit Ecc. & Guelf.

hh) Si quis autem per inimicitiam aut per superbiam sepem alienam ruperit. Ecc. §. 8. Si vero per inimicitiam aut per superbia sepem &c. Guelf.

ii) Messem, aut in partum vel in quemlibet laborem. Ecc. messe in prato, in vinea, vel in qualibet laborem. Guelf.

kk) Ille, cujus labor est, testibus eum convincat, ei reputetur damnum, & æstimatum reddet, Malb. Leodardi. Ecc. cujus labor est, si convinctus eum fuerit ad testibus stematum damnum reddat. Malb. Leodardi, & in super dinar. ICC. &c. Guelf.

ll) Excepto capitale & delatura Ecc.

Digitized by Google

XI. *De Seruis a) vel' mancipiis Furatis.*

b) SI q. ſervum aut ancillam fur. *c)* & ei fuerit adprobatum' malb. *d)* theos taxata' s. den Ī CCCC. q. f. ſol. XXXV. culp. iud. *e)*

f) Si q. ſervum perdiderit aut ancilla valentes ſol. XXV. fur. ſi portario ſi uenatore ſi fabro ſi carpentario ſi ſtratore ualente ſol. d. XXX. fur. aut occiſſerit malb. trachra taxaca ſunt den. Ì CCCC q. f. ſol. LX. culp. iud. excep. cap. & dil.

g) Si q. ſervus aut ancilla ad hominem ingenuum de re ſui domini aliquid deportauerit *h)* de taxaca qui hoc recepit malb. theobardo' s. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

i) Si q. homo ingenuus ſervum alienum intaxaicam ſecum inuolare duxerit aut aliquid cum ipſo bitaxaica negociat malb. cheolaſina s. den. DC'. q. f. ſol. XV. culp. judicetur. *k)*

XII. *De Furtis ingenuorum a) vel' effracturis.*

b) Si q. homo ingenuus *c)* de' foris caſa quod valent duo den. fur. malb. *d)* taxaca' s. den. DC. q. f. ſol. XV. cul. iud. *e)*

f) Si vero foris' caſa quod valent XL. den. fur. *g)* malb. *b)* taxaca' s. den. Ī CCCC. q. f. ſol. XXXV. cul. iud. excp. cap. & dil.

i) Si vero homo ingenuus aliquid de intus caſa fur. aut clauem infrigerit aut adulterauerit aut exinde aliquid in furtum portauerit malb. antheoco s. den. ĪDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud. excp. cap. & dil.

k) Si q. clauem effrigerit & nihil exinde portaverit malb. norchloc s. den. Ī CCC. q. f. ſol. XXXV. culp'. iud. *l)*

XIII.

Ad Tit. XI.

a) Vel omittitur ap. Ecc. extat vero in Cod. Guelf. in quo hic titulus eſt Xmus.

b) Si quis ſervus aut ancilla, caballum aut jumentum alterius furaverit. Ecc. Si quis ſervum aut ancillam, cavallum vel jumentum furaverit, Guelf.

c) *Et ei - approbatum* deeſt ap. Eccard. legitur tamen in Cod. Guelf. tantum pro *& ei, cui* habetur.

d) Theutha Texaca. Ecc. teodocco. Guelf.

e) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

f) Totus hic §. deeſt in Eccard. ed. & cod. Guelf. ejus autem loco ſequens ap. Ecc. exhibetur.

II. Si quis ſervum alienum furaverit, aut occiderit, aut venderit, aut ingenuum dimiſerit, & ei fuerit adprobatum. Malb. Theu Texaca. MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. De ancilla vero ſolidos XXX.

g) Cum homine ingenuo de rebus Domini ſui. Ecc. cum ipſum ingenuo de rebus Domini ſui. Guelf.

b) Malb. Leudardi DC. den. &c. ita Ecc. loco *de taxaca - theobardi.* Guelf. vero Codex ita: dum ſunt dinarius, quicquid ille poteſt de mancipia ipſa reſtituat ſicut ſuperius diximus. except. cap. & delat.

i) Si quis ingenuus in texaca ſecum duxerit, aut aliquid cum eo negotiaverit Malb. Theulafina DC. den. Ecc. In Cod. Guelf. hic. §. deeſt.

k) Excepto capitale & delatura. add. Ecc. ed. in qua porro ſequentes adduntur.

V. Si quis ſervum puledrum furaverit, Malb. Uſu Dredo. MDCCC. denar. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

VI. Si quis Majorem, Infeſtorem, Scantionem, Mariſcalcum, Stratorem, Fabrum ferrarium, Aurificem ſive Carpentarium, Vinitorem, vel Porcarium, vel Miniſterialem furaverit, aut occiderit vel vendiderit valentem. ſol. XXV. Malb. Theuca Texara, MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. culpabilis judicetur, excepto cap. & delatura.

VII. Si vero majoriſſam aut ancillam miniſterialem valentem ſol. XXV. ſuperiorem cauſam convenit obſervare.

VIII. In alio pacto dicit, de ipſis Malb. Thenca Texaca, Iſmala Texaca, Amba texaca, Amba Othonia, præcia hæc ſol. in ſumma LXXXV. qui faciunt denar. MMMCC. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Nihil horum in Cod. Guelf. extat, at ſequens §. ibi comparet qui in Ecc. edit. non habetur.

Si quis ancilla prodederit, ſol. XXXV. ſi pro vinitore, ſi fabrum, ſi carpentario valente ſol. XXX. malb. teodouo ſunt dinar. II DCCC LXXX. faciunt ſol. LXXXV. cui fuerit adprobatum culp. judicetur.

Ad Tit. XII.

a) Vel effracturis, omiſſum eſt in Cod. Guelf. in quo hic eſt XI. titulus.

b) Si quis vero ingenuus. Ecc. Si quis ingenuus Guelf.

c) *De*, omittit. Guelf.

d) Leudardi Ecc. Leodardi. Guelf.

e) Excepto capitale & delatura. add. Ecc. & Guelf.

f) Si quis vero de foris. Ecc.

g) Cui fuerit adprobatum, add. Guelf.

b) Texaca. Ecc. Texxagas. Guelf.

i) Ex hoc §. tres in edit. Eccard. ſunt confecti, hoc modo.

Si vero ingenuus de intus caſa furaverit, aut fregerit quod valent duo denar. Malb. Antidio, MDCCC. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis vero ſupra quinque denarios furaverit, de intro clavem, MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis vero ingenuus clavem effregerit, aut adulteraverit, & ſic domum ingreſſus fuerit, & per furtum aliquid tulerit. Malb. Antidio. MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. culpabliis judicetur, excepto capitale & delatura. Codex vero Guelferb. hæc habet

Si quis ingenuus effracturas fecerit, & ei fuerit adprobatum (Malb. Antedio) ſunt dinar. ĪCC. faciunt ſol. XXX. culpabilis judic. except. cap. & dilat.

Si vero ſuper V. dinarios furaverit, & ei fuerit adprobatum, (Malberg. Antedio) ſunt dinarius DC. faciunt ſolidos XV. culpabilis judicetur, except. cap. & dilatura.

Si vero clavem effregerit aut adulteraverit, & in domum eingreſſus fuerit, & in furtum aliquid tullerit, & ei fuerit adprobatum, (Malb. Antedio) ſunt din. ĪDCCC. faciunt ſolid. XLV. culp. judicetur exc. cap. & dilat.

k) Si vero effregerit, & nihil tulerit, & fugiens evadit propter effracturam tantum MCC. denar. qui faciunt ſolid. XXX. culpab. &c. Ecc. Si vero nihil tullerit, ut fugiens evadat, taliter propter effracturam tantum ĪCCCC. dinar. faciunt ſol. XXXV. culp. Guelf.

l) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

Ad

Digitized by Google

XIII. *De Furtis Seruorum.* a)

SI quis ſervus *b)* de foris caſa quod valent *c)* duo den'. fur. *d)* excp. cap. & dil'. aut *e)* flagellus' CXX. ictos accipiat aut *f)* pro dorſo ſuo CXX. den. q. f. ſol. III. culp. iud.

Si vero *g)* fur'. quod ual. XL. den. *b)* aut caſtretur aut CCXL. den. q. f. ſol. VI. *i)* reddat', dominus vero *k)* ſerui qui furtum' fec. cap. *l)* in loco reſtituat.

XIV. (a) *De Raptu ingenuorum.*

SI *b)* quis' tres homines *c)* ingenua puella' de caſa *d)* aut de ſcreona' rapuerint malb. *e)* antonio ſ. den. Ī CCC. q. f. ſol. XXX'. culp. iud. *f)*

g) Qui' ſuper tres fuerint ducentinos den. q. f. ſol. V. *b)* unusquisque eorum culp. iud. *i)*

k) Illi vero qui cum ſagittas fuerint ternos ſol. conponere faciant unusquisque eorum. Raptor vero $\overline{\text{II}}$D. den. q. f. ſol. LXII. S. cogatur exſoluere.

Si *l)* vero puer *m)* regis' *n)* vel litos' *o)* ingenua femina' traxerit *p)* tunc' de vita conponat.

Si vero *q)* ingenua femina' *r)* qui cumque' de illis ſua voluntate ſecuta fuerit *s)* ingenuitate ſua' *ſ)* perdat'.

Si quis *t)* ſponſam alienam' tullerit & ſibi in conjugium ſociaverit malb. *u)* andratheo' ſ. den. $\overline{\text{II}}$D. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

Si quis *x)* puella deſponſata' *y)* druđti' ducente ad maritum *z)* aliquis eam inuiam adſallierit & ipſam uolentem' mechatus fuerit malb. *aa)* gauge chaldo ſ. den. VIII'. q. f. ſol. CC. culp. iud.

Si quis ingenuus *bb)* ancilla aliena' *cc)* in coniugio' ſociaverit malb. *dd)* honimo ipſi' cum ea in *ee)* ſervitio implicetur'.

ff) Si

Ad Tit. XIII.

a) Vel effracturis add. Cod. Guelf. in quo hic titulus eſt XII. vel effracturis. Ecc.

b) *De*: omittitur ap. Ecc. & Guelf.

c) Pro *duo denarii*. Guelf. habet *dinarius*, & addit, ut & Eccard. & ei fuerit adprobatum.

d) *Except. cap. & del.* Ecc. poſt *culp. judicetur* ponit. Guelf. prorſus omittit.

e) Flagellus. omiſſ. ap. Ecc.

f) Pro dorſo ſuo, deeſt ap. Ecc. in Guelf. Cod. vero poſt approbatum, ita legitur: (Malb. falcono) ſunt din. CXX. faciunt ſol. III. pro dorſum ſuum aut CXX. flagellus ſuſcipiat.

g) Furaverit: omittit. Guelf.

h) Add. involaverit. Guelf.

i) Pro *reddat: culpabilis jud.* habet. Guelf.

k) Ejus. add. Ecc. qui furtum fecit, deeſt in Guelf. Cod.

l) Et delaturam, add. Ecc.

In Eccardiana ſequentia adduntur.

III. Quicunque alienam domum violenter diſturbaverit, & domus ſi pro firmamento liberus habuiſſe probatur, qui hoc fecerit M DCCC. denariis culpabilis judicetur. Et ſi de ipſa domo proinde cum carto aliquid trahere præſumſerit, excepto ſuperiore numero MCC. denar. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Ad Tit. XIV.

a) De ingenuis hominibus, qui mulieres ingenuas rapiunt. Ecc. Tit. XIII. De rapto ingenuorum vel mulierum. Guelf.

b) Qui. Ecc. Guelf. omittit.

c) Ingenuam puellam. Ecc. & Guelf.

d) Aut de ſcreona. deeſt in Guelf.

e) Authuma. MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. Ecc. malzania, i. e. millinus docentinus dinarius, quod evenit tricinus ſol. illi tres ſolvabant. Guelf.

f) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

g) Illi vero qui. Ecc. Illi qui. Guelf.

h) Unusquisque eorum. deeſt ap. Ecc. quisque illorum, Guelf.

i) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

k) Hunc §. ita exhibet Eccard. ed. ut in duos diſpeſcat, hoc modo.

Qui cum ſagittis fuerint, unusquisque illorum CXX. den. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Raptor vero MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Cod. Guelf. autem hoc modo.

Qui cum ſagittos fuerint docentinus dinarius, qui faciunt ſol. ternus culp. judic.

Quisque illorum raptorum vero $\overline{\text{II}}$D. din. faciunt ſol. culp. jud.

In utraque editione porro ſubjungitur ſequens paragr.

Si vero puella quæ trahitur, in verbo Regis fuerit, propter fredum MMD. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium cogatur perſolvere, excepto capitale & delatura. Pro verbis *propter fredum*, usque ad fin. in Cod. Guelf. hæc exhibentur prorſus corrupta. *ereus inde ex iendis ſol.* LXII. *culp. judicitur.*

l) Vero, deeſt in Ecc. ed.

m) Regius. Guelf.

n) Vel Lidus. Ecc. vel letus. Guelf.

o) Ingenuam feminam. Ecc. Ingenua puella. Guelf.

p) Tunc, deeſt ap. Ecc. & Guelf.

q) *Ingenuum*, omiſſo vocab. *femina*. Guelf.

r) Aliquemcunque. Ecc. Quemcunque. Guelf.

s) Ingenuitatem ſuam. Ecc. & Guelf.

ſ) Perdit. Guelf.

t) Puellam ſponſatam. Ecc. Si quam ſponſam aliena. Guelf. Cod. in quo hic §. cum eo qui ultimus hujus tituli in noſtro codice eſt conjungitur.

u) Anaſtheo. Ecc. Antedio. Guelf. In edit. Eccard. ſequens §. additur. Sponſo autem ejus DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

x) Puellam ſponſatam. Ecc. Deeſt hic §. in Cod. Guelf.

y) Druthe. Ecc.

z) Et eam in via aliquis adſallierit, & cum ipſa violenter. Ecc.

aa) Changichaldo. VIII M. den. Ecc.

bb) Ancillam alienam. Ecc. In Cod. Guelf. hic. §. deeſt.

cc) Sibi in conjugium. Ecc.

dd) Honomo. (in marg. legitur Onemo) ipſe. Ecc.

ee) Servitium inclinetur. Ecc. ed. in qua ſequentes paragraphi hunc excipiunt.

Si quis ſororem, aut fratris filiam, aut certe alterius gradus conſobrinam, aut fratris uxorem, aut avunculi, ſceleratis nuptiis ſibi junxerit, huic pœnæ ſubjaceant, ut â tali conſortio ſeparetur, atque etiam ſi filios habuerit, non habeantur legitimi heredes, ſed infamia ſint notati.

Digitized by Google

ff) Si quis uxorem alienam *gg*) tulerit' uivo marito malb. *bb*) abteca. in alia mente abhato uelentemo sol. CC'. cul. iud.

Si quis cum ingenua puella *ii*) sponsata ambo partes conuenerit & in occulto mechati fuerint malb. *finla fina'* [friolasia] s. den. I DCCC. q. f. sol. XLV. culp. jud.

a) XV. *De Superuentis vel expoliationibus.*

SI quis hominem ingenuum *b*) in superuento expoliauerit malb. *c*) musido' s. den. II D. q. f. sol. LXII. s. culp. jud.

d) Si quis Romanus homo barbaro' expoliauerit malb. *e*) musido' s. den. II D. q. f. sol. LXII. s. cul. iud.

f) Si quis francus homo Romano' expol. malb. *g*) musido' s. den. ICC. q. f. sol. XXX. cul. iud.

b) Si quis homo qualicubi migrare disponit & de Rege habet cartas & se habundivit in mallo publico & aliquis extra ordinatione Regis restare aut adsallire eum' præsumpserit malb. *i*) alachra & huvialacina' s. den. VIII M. q. f. sol. CC. cul. iud.

Si quis hominem *k*) ingenuum' dormientem *l*) expoliaverit malb. *m*) prio mosido s. den'. q. f. sol. C. culp. iud.

a) XVI. *De eo qui alterius villam adsallit'.*

SI quis villam alienam adsallierit malb. *b*) alafalmo' s. den. I CC. q. f. sol. XXX. cul. iud.

Si quis villam adsallierit *c*) & hostia frigerit &' canes occiderit aut homines *d*) placaverit aut exinde in cassa aliquid duxerit' malb. *e*) turriphathio' s. den. VIII. q. f. CC. cul. iud.

a) XVII.

Si quis ingenuam feminam, aut puellam contubernio facto, seu in itinere, aut quolibet loco adsalierit, & vim illi inferre præsumpserit, tam unus quam plurimi, qui in ipsa violentia fuerint admixti, CC. solid. unusquisque ipsorum culpabilis judicetur. Etsi adhuc de illo contubernio remanserint, qui scelus istud non admisisse noscuntur, & tamen ibidem fuerint, eorum quilibet pro ipsis XLV. sol. culpabilis judicetur.

ff) Hic & sequens paragraphus in ed. Eccard. ad novum titulum est relatus qui est XV. & inscribitur. *De eo qui uxorem tulerit alienam vivo marito.* In Guelf. vero codice hic paragraphus ultimus est Tituli XIVti. *De superventis vel Expol.*

gg) Tollere voluerit. Guelf.

bb) Abtica, & in alia mente Arbatheus & Lanthamo VIII M. den. qui faciunt sol. CC. Ecc. affaltecha, sunt din. VIII. faciunt sol. CC. cui fuerit adprobatum. Guelf.

Post hunc paragraphum edit. Eccard. sequentem addit.

Si quis cum puella per virtutem mœchatus fuerit, Malb. Thevrora, MMD. denar. qui faciunt sol. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

ii) Et spontanea voluntate ambarum partium coiverit, & in occulto mœchatus fuerit. Malb. Friolasia. Ecc.

Excipit hunc §. in edit. Eccardiana ultimus Tituli jam indicati XVti. qui ita habet:

Si quis lidam alienam in conjugium sociaverit, MCC. den. qui faciunt solid. XXX. culpabilis judicetur.

Ad Tit. XV.

a) In Cod. Guelf. est Titulus XIV. & inscribitur. De supervenientes & expoliacionibus. In Eccard. editione vero duo sunt Tituli XVItus de Superventis. & XVIItus. De Expoliationibus.

b) In superventum. Guelf. Superventum. Ecc.

c) Mosedo. Ecc. Murdo. Guelf.

d) Si vero Romanus barbarus, Salecum Francum. Ecc. Guelf. totum hunc omittit.

e) Comprehensam convenit observare. Ecc.

f) Si vero Francus Romanum. Ecc.

g) Mosedo. Ecc. Guelf. Codex hunc §. ita exhibet.

Si vero Romanum Franco Saligo expoliaverit, & certa non fuerit, per XXV. se juratores exsolvat, medius tamen electus, se juratores non potuerit invenire (malb. murdo) aut ad inium ambulat aut II D. din. qui faciunt. sol. LXII. culp. jud.

Si vero certa probatio non fuerit, XX. se juratores exsolvat, medius tamen electus, se juratores non potuerit invenire, (malb. murdo) sunt din. I CC. faciunt sol. XXX. si adprobatus fuerit culp. jud.

b) Si quis hominem, qui alicubi migrare disponit, & dirigere habet præceptum Regis, & si aliunde ierit in Mallum publicum, & aliquis extra ordinationem Regis restare eum facit, aut adsalire. Ecc. Si quis hominem, qui admigrare voluerit, & de Rege habuerit præceptum & abundivit in mallum publico & aliquid ex ordinacione Regis arrestare. Guelf.

i) Alacfacis, via Lacina. Ecc. Alachtaco. Guelf.

k) *Ingenuum* deest in Cod. Guelf. & Eccardiana edit. in qua hic §. ultimus est Tituli XVII. Titulus vero XVI. præcedenti §. finitur.

l) *In furtum*: addit. Guelf.

m) Chreo Mosdo IIIIM. den. Ecc. Friomurdum sunt din. IIII. Guelf.

In Cod. Guelf. exhibentur sequentes §. qui nec in nostro Cod. nec in edit. Eccard. extant.

Si quis hominem migrantem adsallierit, & ei fuerit adprobatum sol. CC. culp. jud.

Si quis cum ingenua puella mœchatus fuerit, & ei fuerit adprobatum (malb. virtuane) sunt Din. II D. faciunt sol. LXII. culp. jud.

Si quis cum ingenua puella spontania voluntatem, ambis convenientibus mina (leg. mœchatus fuerit) (malb. frilayso) sunt dinar. ID. faciunt solid. XL. culp. jud.

Ad Tit. XVI.

a) Hic Titulus totus deest in Cod. Guelf. primus sal tem §. sed Titulo XIV. insertus, in eo extat. In Eccard. vero editione est Titulus XVIII. & inscribitur. *De eo qui villam alienam adsalierit.*

b) Alac. Falthio Ecc. In Cod. Guelf. hic §. ita exhibetur. Si quis villa aliena adsallierit, quanti in eum superventum probati fuerint fuisse nuscuntur sexagenis senies sol. culp. iud.

c) Alienam & ibidem ostia fregerit. Ecc.

d) Plagaverit, vel in carro aliquid exinde duxerit. Ecc.

e) Turpha Falchio. Eccardiana edit., in qua additur III. Et quicquid inde abstulit, in locum restituat, & quicunque in ejus contubernio fuisse convicti fuerint, unusquisque eorum MMD. denar. qui faciunt solid. LXII. & dimidium, culpabilis judicetur.

Ad

Digitized by Google

a) XVII. *De homine occiſo & expoliato antequam in terram mittatur'.*

SI quis *b*) corpus ſepultum' effodierit *c*) aut' expoliaverit *d*) uuargus ſit id eſt expelliſſet usque in diem illum quam ipſa cauſa parentibus defuncti faciant emendare & ipſi parentes rogare ad judicem debeant, ut ei liceat inter homines habitare ſi tam. auctor ſceleris malb. turnichal s. den. VIII. q. f. ſol. CC. cul. iud. & qui eum antequam cum parentibus defuncti ſatisfaciat hoſpitium dederit DC. q. f. ſol. XV. cul. jud'.

e) XVIII.

SI quis *f*) corpus occiſi hominis' antequam in terram mittatur *g*) in furtum' expol. malb. *b*) chreomardo s. den. IID. q. f. ſol. LXII. s'. cul. iud.

Si quis hominem mortuum *i*) ſuper alterum in naufum aut in petra miſſerit malb. hidulgus s. den. IID'. q. f. ſol. LXII. s. culp. iud.

Si quis *k*) areſtationem' ſuper hominem mortuum capulauerit *l*) malb. chlebarbio de unum quemque DC. den. q. f. ſol. XV. cul. iud.

a) XIX. *De incendiis.*

SI quis caſam quamlibet *b*) ſuper hominem dormientem' incenderit ei *c*) cui' caſa eſt malb. *d*) andeba s. den. IID'. q. f. ſol. LXII. s. culp. iud. *e*)

Illi vero qui exinde euaſerint unusquisque ex ipſis *f*) malare eum debent per mal. ſeu eolandoueua s. den. IID q. f. ſol. LXII. s'. culp. iud. *g*) qui incendium miſit eis'.

b) Si quis ibidem arſerit malb. leud. s. den. VIII. q. f. ſol. CC. culp. iud.

i) XX.

SI quis *k*) ſpicario aut inaſlacum' annona *l*) incenderit *m*) malb. *n*) deba' s. den. IID. q. f. ſol. LXII. s. cul. iud.

Si

Ad Tit. XVII.

a) Hic titulus neque in Cod. Guelf. neque in Eccard. edit. extat, paragraphi tamen ſ. leges quas continet ap. Eccard. ſub tit. XVII. ſunt relatæ; in Cod. Guelf. vero quædam Tit. XIV. extant.

b) Hominem mortuum. Ecc. §. 2. mortuum. Guelf.

c) Et. Guelf. & Ecc.

d) Malb. Thurni chalt. IIIIM. qui faciunt ſolid. C. culpabilis judicetur. III. Et poſtea parentes defuncti judicem rogare debent ut inter homines non habitet auctor ſceleris & qui ei hoſpitium dederit, antequam parentibus ſatisfaciat, DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur. Ecc. Malb. turni cale, ſunt dinarius VIII. faciunt ſol. CC. cui fuerit adprobatum culp. iud. Guelf.

e) Caret hic numerus addita Inſcriptione, revera enim quæ ſub eo continentur ad Tit. XVII. pertinent, ceu & in Eccard. & Guelf. Cod. ſub Tit. cit. continentur.

f) Hominem mortuum Ecc. §. 1. & Guelf.

g) *In furtum* omittit. Guelf.

h) Chreo moſdo. MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. & in alia ſententia MMD. denar. qui faciunt ſol. XLII. cum dimidio. Ecc. (Malb. no rebro) ſunt dinar. IIII. faciunt ſol. C. Guelf.

i) Aut in offo (in marg. ſcribitur *aufo*) aut in petra, quæ vaſa, ex uſu, ſarcophagi dicuntur, ſuper alium miſerit. MMD. den. Ecc. In Guelf. Cod. hic. §. deeſt.

k) Ariſtatonem. Ecc.

l) De unoquoque Ecc. Et hic §. in Cod. Guelf. deeſt.

Ad Tit. XIX.

a) In Cod. Guelf. eſt Tit. XVI.

b) Intus dormientibus hominibus. Ecc.

c) Cujus. Ecc.

d) Andebau, MMDC. den. Ecc.

e) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

f) Mallare debent. per Malberg. ſeu Landevevas, & IIIIM. den. qui faciunt ſolid. C. Ecc.

g) Unicuique eorum. Ecc. In Guelf. Cod. ita exhibetur. Si quis caſa aliena qualibet ſuper hominis dormientis incendederit, cui fuerit adprobatum (malb. ſel ane effefa) quam ingenui fuerunt intus mallare debent, & ſi aliquis intus arſerit (malb. leodi ſelane effa) ſunt dinar. IIIIDC. fac. ſol. LXII. culp. jud. de leode ſol. CC. culp. jud. Cui exuſa eſt (malb. anda dil) ſunt din. VIII. faciunt ſol. CC. culp. jud.

h) Hic §. in edit. Eccard. omiſſus eſt, in Cod. vero Guelf. priori inſertus, ut ex adductis patet. Eccard. v. editio ſequentia ejus loco exhibet.

II. Et quiquid ibi perdiderint, in locum reſtituatur.

III. Si aliqui ibidem remanſerint, Malb. Leudi. IIIIM. den. qui faciunt ſol. C. culpabilis judicetur.

IV. Et ille qui incendium miſit, parentibus unius cujusque defuncti. VIIIM. qui faciunt ſolid. CC. culpabilis judicetur.

V. Secundum legem Salicam hoc convenit obſervare, ut quicunque domum alienam arſerit, & is res, quas liberaverit, non habuerit ubi reponat.

VI. Si in Malleum vocatus fuerit, & is qui vocatus eſt non venit, ſi eum infirmitas aut Ambaſcia dominica detinuerit, vel forte aliquem de proximis mortuum intra domum ſuam habuerit, per iſtas Sumis ſe poterit homo excuſare, alias de vita componat, aut CC. ſol. culpabilis judicetur.

i) Hic quoque numerus Tituli inſcriptione caret. Et quæ ſub eo continentur, ſub uno titulo & numero *De incendiis* comprehenduntur in Edit. Ecc. & Guelf. Cod.

k) Spicarium aut Machalum cum Ecc. Spicario aut amalchum cum Guelf.

l) Sote cum porcus, ſcuria cum animalia. hæc addit Guelf.

m) Cui fuerit adprobatum, add. Guelf.

n) Saldeban. Ecc. leo deba. Guelf. Addit Ecc. ſqq.

VIII. Si quis Sudenn cum porcis, ſcuriam cum animalibus vel fœnile incenderit. Malb. Saldeba Leosdeba, MMD. denar. qui faciunt ſolidos LXII. & dimidium culpabilis judicetur.

IX. Et ſi aliquid non remanſerit ibidem, Malb. Leudi. VIIIM. denar. qui faciunt ſolid. CC. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis cuncida alienam capulaverit, Malb. Bila, DC. denar. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

Digitized by Google

Si quis *o)* concidem aut saepem' *p)* capulauerit aut incenderit' malb. *q)* *uiua'* sunt den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud.

a) XXI. *De uulneribus.*

SI quis alterum voluerit occidere *b)* & colapus fallierit' malb. *c)* Seolandoueua' s. den. IID. q. f. sol. LXII. S. culp. iud.

Si quis alterum de Sagitta *d)* tusacta' percutere voluerit malb. *e)* Seolandoueua s. den. IID. q. f. sol. LXII. S. culp. iud.

Si quis hominem *f)* in cap. plag' *g)* ut' sanguis ad terram *b)* cadat DC. den. q. f. sol. XII. culp. iud.

Si quis *i)* hominem in capite' plagauerit *k)* ut exinde tria ossa exeant ICC. den. q. f. sol. XXX'. culp. iud.

Si *l)* quis hominem ita plagaverit, ut cerebrum appareat *m)* &' tria ossa *n)* desuper cerebro exierint' *o)* IDCCC. den. q. f. sol. XLII. culp. iud.

Si vero intra costas *p)* vuln' intra ver. & usque ad intrania peruen. ICC. den. q. f. sol. XXX. culp. iud'.

q) Si vero plaga ipsa semper currit & ad sanitatem non peruen. IID. den. q. f. sol. LXII. s. culp. iud. excep. medica cura q. est. CCCLX. den. q. f. sol. VIIII'.

r) XXII'.

SI quis ingenuus ingenuum *s)* fuste' percusserit *ſ*)* & tamen sanguis non exierit usque ad tres colpos' *t)* pro unoquoq. ictu CXX. den. q. f. sol. III. soluat'.

Si vero sanguis *u)* exierit' *x)* ita compon. veluti eum de ferramento' vulneraſſet *y)* id est DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud'.

Si quis *z)* alterum clausa manu idem pugno' percusserit *aa)* CCCLX. den. q. f. sol. IX. *bb)* culp. iud. *cc)* id est' ut *dd)* pro unoquoque ictu' III. sol. *ee)* redd.

Si quis alterum in *ff)* villa' *gg)* assallierit' *hh)* & expoliare uoluerit' *ii)* & ille fuga euaserit' *kk)* *ll)* ICC den. q. f. sol. XXX'. culp. iud.

mm) Si vero ceperit eum & expoliauerit IID. den. q. f. sol. LXII. s. culp. iud.

a) XXIII.

Codex Guelf. hæc addit.

Si Romanus hoc Romanum admiserit, & certa probatio non fuerit, per XX. se juratores exsolvat, medius tamen electus, se juratoris invenire non potuerit, tunc ad inium ambalit, hoc dicit malb. leode cul. sunt din. IC C. faciunt sol. XXX. culp. jud.

o) Vero cuncida vel sepe. Ecc. sepe aut concisa. Guelf.

p) Inciderit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

q) Bica (in marg. bicha biccheo) Ecc. Bila. Guelf.

Ad Tit. XXI.

a) In ed. Eccard. est Tit. XX. in Cod. Guelf. XVII.

b) Et colpus præter fallierit. Ecc. alterum vulneraverit, aut occidere voluerit, & colabus præter fallierit, & ei fuerit approbatum. Guelf.

c) Landovevas. Ecc. Selando. Guelf.

d) Toxicata. Ecc. toxegata. Guelf.

e) Similiter Malb. & causam superius convenit observare. ita Ecc. Malb. seo lando, sunt dinarius ID. faciunt sol. LXII. culp. jud. Guelf.

f) In capite, omittit Ecc. & Guelf. hic m. *placaverit* habet.

g) Et. Ecc. aut. Guelf.

h) Cadit, & ei fuerit adprobatum, Malb. Charfrido. Ecc. malb. selando esa. Guelf.

i) Alterum in caput. Guelf.

k) Pro *ut - excant*, habet Guelf. & ei fuerit approbatum, malb. chissio frit sunt din. DC. fac. sol. XV. Ecc. vero & exinde ossa exierint Malb. Charfrido, MCC. den. qui faciunt solid. XXX.

l) *Quis - appareat*, omittit Guelf.

m) Exinde. Guelf.

n) Qui super ipsum cerebrum jacet exirent. Guelf.

o) Malb. Aude Asenus. Ecc. malb. chisio frit. Guelf. qui addit: sunt din. ICC. faciunt solid. XXX. Eccard. vero editio in numero denar. cum nostro Cod. consentit.

p) Vulnus intraverit, usque ad intrania pervenerit, (malb. gasfrit) din. ICC. faciunt sol. XXX. culp. judic. Guelf. aut in ventrem, ita ut vulnus ad intranea pervenerit, & semper currat & non sanat Malb. Frioblitto, MMD. denar. qui faciunt solid. LXII. cum dimidio, excepta medicatura, pro qua solidos VIIII. componat qui faciunt denar. CCCLX. Ecc.

q) Hic §. in Eccard. edit. cum præcedente in unum contractus est, ut è dictis liquet. In Cod. Guelf. vero ita legitur. De medicatura vero (malberg, andechabing) sunt sol. VIIII. culp. judicetur.

r) Denuo numerus titulo caret, quia quæ sequuntur ad præcedentem titulum pertinent, ceu in edit. Eccard. & Guelf. sub eo comprehenduntur.

s) Cum fuste. Ecc. de fuste Guelf.

ſ)* Ut sanguis non exfat, III. colobus. Guelf.

t) Malb. Wadsaltho, CCCLX. den. qui faciunt sol. VIIII. culpabilis judicetur, id est, per unumquemque ictum semper ternos solidos solvat. Ecc. (Malb. vad-salto) hoc est semper unusquisque *ſtus* ternus solidus solbat. Guelf.

u) Exiret. Guelf.

x) Taliter culpam componat, quantum si eundem ferramento. Ecc. (malb. uuadfodo) talem culpam componat, quantum si eum de ferrum. Guelf.

y) *Id est* usque ad fin. §. omittit Guelf. Eccard. vero tantum ultima verba culp. jud. omittit.

z) Alius clauso pollice ter alium. Ecc. clausum manum alterum. Guelf.

aa) Malb. Wadesaltho. Ecc. Malb. uuadeflat. Guelf.

bb) Culp. jud. omittit. Guelf.

cc) *Id est*, omittit Ecc. *Item* habet Guelf.

dd) Per singulus *ſtus*. Guelf.

ee) Componat. Ecc.

ff) Via. Ecc. & Guelf.

gg) Adsallierit, deest in Guelf. Cod.

hh) Expoliaverit, Guelf. & eundem raubaverit. Ecc.

ii) Et per fugam evaserit. Guelf. Ecc. plane omittit.

kk) Malb. chaeroeno. Ecc. Malb. murdo. Guelf.

ll) Sunt dinarius IID. fac. sol. LXII. Guelf.

mm) Hic §. in Cod. Guelf. deest. in Eccard. vero editione hic exhibetur. Si quis alterum in via adsallierit, & expoliare tentaverit, & ille fuga evaserit, Malb. Mosdo, MCC. den. qui faciunt solid. XXX. culpabilis judicetur.

Ad

Digitized by Google

a) XXIII. *De eo qui hominem innocentem vel abſentem accuſat ad Principem'.*

b) SI quis hominem innocentem c) eo abſente de culpis minoribus accuſaverit II D'. den. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

Si vero tale crimen ei imputaverit unde mori debuiſſet ſi d) ſervus eſſet ille quem accuſaverit' VIII. den. q. f. ſol. CC. culp. iud.

a) XXIV. *De maleficiis'.*

SI quis alteri b) herbas c) dederit bibere & mortuus fuerit VIII. den. qui f. ſol. CC. culp. iud.

d) Si vero biberit & mortuus non fuerit II D'. q. f. ſol. LXU. ſ. culp. iud.

Si quis alteri aliquod maleficium ſuper iactauerit ſiue cum ligaturis in e) quolibet' loco miſerit II D. den. q. f. ſol. LXU. ſ. culp. f)

Si g) quis mulieri herbas dederit' ut b) infantes' habere non poſſit II D. den. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

a) XXV. *De manu mulieris ſtringenda'.*

SI quis homo b) manum femine aut digitum ſtrinxerit' DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

c) Si vero brachium ſtrinxerit' I CC. den. q. f. ſol. XXX. d)

e) Si autem ſuper' cubitum manum f) miſerit' I CCCC den. q. f. ſol. XXXV. culp. iud.

Si ergo mamillam ſtrinxerit IDCCC. den. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

a) XXVI. *De nave qui ſine permiſſu domini ſui moverit.*

SI quis b) ſine permiſſu' nauem alienam c) mouerit præſumſerit' d) & cum ea flumen' tranſierit e) CXX. den. q. f. ſol. f) III'. culp. iud.

Si g) vero' ipſam nauem fur. b) DC. den. q. f. ſol. XV'. culp. iud. i) excep. cap. & dil.

k) XXVII'.

Ad Tit. XXIII.

a) Tit. XVIII. De eum qui ad Regem hominem abſentem accuſaverit. Guelf. Tit. XXI. De eo qui hominem innocentem apud Regem accuſaverit. Ecc.

b) Loco utriusque §. in Cod. Guelf. tantum hæc verba extant. Malb. ſelando effa, ſunt dinarius II D. faciunt LXII. ſol. culp. judicetur.

c) Abſentem apud Regem accuſaverit. Malb. Landovevas MMD. Ecc.

d) Verum fuiſſet, ille qui eum accuſaverit. Ecc.

Ad Tit. XXIV.

a) Tit. XXII. De Maleficis. Ecc. In Cod. Guelf. eſt Tit. XIX.

b) Maleficiis fecerit. Guelf.

c) Aut dederit bibere ut moriatur, & ei fuerit adprobatum (malb. min.) ſunt Dinar. DC. fac. ſolid. XV. Guelf. dederit bibere ut moriatur, Malb. affectu Leudi VIII. M. den. &c. Eccard.

d) Et ſi is, cui maleficium fecerit, evaſerit, Malb. Thoweſpho ac Faltho, MMD. den. Ecc. Si quis alterum maleficium fecerit, cui fuerit factum evaſerit, autor ſi ſceleris, qui admiſiſſe probatur vel convictus fuerit (malb. ſelando effa) ſunt Dinar. II D. Guelf. Cod. qui hoc §. hunc titulum claudit. In Eccard. vero editione ſequitur paragraphus qui in noſtro cod. ultimus eſt hujus tituli, quem excipit.

Si vero quis quod alius dedit veneficium biberit, & mortuus non fuerit, Malb. ThoWeſpo ac Faltho, MMD. den. qui faciunt ſol. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

e) Aliquo. Ecc.

f) Judicetur, addit Ecc.

g) Quæ mulier alteri mulieri maleficium fecerit. Ecc.

b) Infantem. Ecc.

Ad Tit. XXV.

a) XX. Si quis ingenua muliere manum vel brachium ſtrinxerit. Guelf. In edit. Eccard. eſt Tit. XXIII.

b) Ingenuus feminæ ingenuæ digitum aut manum inſtrinxerit, Malb. Chamni. Ecc. ingenuus femine ingenui digitum extrinxerit, cui fuerit adprobatum (Malb. min.) ſunt. Guelf.

c) Et ei ſi brachium deſtrinxerit, Malb. Chamnum. Ecc. Si brachium preſſerit (malb. chamim) ſunt. Guelf.

d) Culpabilis judicetur, addit Ecc. & Guelf.

e) Certe ſi ſuper. Ecc. & Guelf.

f) Strinxerit, Malb. Chamnin Mane charde. Ecc. miſerit cui fuerit adprobatum (malb. Chamino) ſunt. Guelf. Addit. editio Eccard.

Si quis mulieri mammillam capulaverit. Malb. ibidem Bruche, M. DCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. XXVI.

a) Tit. XXIV. de navibus furatis. Ecc. & Guelf. Cod. in quo tamen eſt Tit. XXI.

b) Extra conſilium domini ſui: Ecc. & Guelf.

c) Movere præſumpſerit. Ecc. moverit. Guelf.

d) Aut cum ea flumen. Ecc. Guelf. flumen omittit.

e) Malb. Flemere. Ecc. malb. frinere. Guelf.

f) XV. Guelf.

g) Quis. Ecc.

b) Et ei fuerit adprobatum (malb. femere) ſunt din. ICCCC. faciunt ſol. XXXV. Guelf. Malb. Flemere. DC. den. &c. Ecc.

i) *Exc. — dilat.* deſunt, in Eccard. edit. & Guelf. Cod.

Digitized by Google

k) XXVII'.

SI quis l) navem vel' aſcum de intro clauem fur. m) ÎCCCC' den. q. f. ſol. n) XXXV'. culp. iud. o) excep. cap. & dil'.

Si quis p) aſcum de intro claue repoſitum & in' ſuſpenſo pro q) ſtudio' poſitum furauerit r) ÎDCCCC. den' q. f. ſol. XLV'. culp. iud. excep. cap. & dil.

XXVIII. *De Furtis in molino.* a)

SI quis b) in molino alieno annonam' furaverit c) ei cui' molin. eſt DC. den. q. f. ſol. XV. & ei cui' annonae' ſimilit. DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dilatura'.

Si quis ferramentum de molino alieno fur. d) ÎDCCC. den. q. f. ſol. XLV. culp. iud. e) excep. cap. & dil'.

f) XXIX. *De ſcluſis ruptis'.*

SI quis ſcluſam de farinario alieno ruperit g) DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

a) XXX'.

SI quis puerum b) infra XII. annorum non tonſorato occiſſerit' malb. c) chacharo leudardi' ſ. den. XXIV. q. f. ſol. DC. culp. iud.

Si quis d) femina graue debattit & ipſe exinde mortua fuerit malb. e) anoano leodinia ſ. den. XII' q. f. ſol. f) CCC'. culp. iud.

g) Si vero' infantem in b) utero' matris ſue occiſſerit malb. i) Annouano' ſ. den. k) IIII'. q. f. ſol. l) C'. culp. iud.

m) XXXI.

SI quis n) femina ingenua poſtquam infantes habere ceperit occiſſerit', Malb. leodinia ſ. den. XXIIII. q. f. ſol. DC. culp. iud.

XXXII.

SI quis o) femina poſtmedia etate hoc eſt' poſtquam infantes habere non poteſt occiſerit, malb. leodinia ſ. den. VIII. q. f. ſol. CC. culp. iud.

Si

---

k) Iterum numero titulus additus non eſt, quia ad præcedentem hi duo paragraphi pertinent, ceu uterque in edit Eccard. & alter in Cod. Guelf. ſub eo continetur.

l) Navem vel. deeſt ap. Ecc. in Cod. Guelf. totus §. deeſt.

m) Malb. cham Zyaſco, MDCCC. Ecc.

n) XLV. Ecc.

o) *Except.* — *dilat.* deeſt ap. Ecc.

p) Aſco intra clave repoſito in. Guelf.

q) Studium. Guelf.

r) Et ei fuerit approbatum (malb. chan Zyſo) ÎDCC. den. Guelf. Malb. cham Zyaſco. MDCCC. den. Ecc.

s) XV. Guelf.

Ad Tit. XXVIII.

a) Commiſſis. addit edit. Eccard. in qua eſt Titulus XXV. & Guelf. Cod. in quo hic titulus eſt XXIIus.

b) Ingenuus annonam alienam in molino. Ecc. ingenuus anona de molino aliena. Guelf.

c) Et ei fuerit adprobatum (malb. antedio) id eſt cui mulinus eſt DC. din. faciunt ſol. XV. culp. jud. Ille vero, cujus anona fuiſſe probatur, alius XV. accipiat ad latrone. Guelf. Malb. Authedio, id eſt, cui molinus eſt ipſius molinario DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur: ei vero cujus annona fuiſſe probatur, aliös XV. ſolidos ſimiliter ſolvat, excepto capitale & delatura. Ecc. ed. in qua ſubjungitur paragraphus qui in noſtro Cod. ſub peculiari titulo mox ſequente comparet.

d) Malb. Authedio. Ecc.

e) *Except.* — *dilat.* omittit Ecc. in Guelf. vero Codice totus paragr. eſt omiſſus.

f) Hic numerus & titulus in Ecc. edit. omiſſus eſt quia ad præced. titulum ut jam indicatum paragr. relatus.

g) Malb. Urbis via Lacina. Ecc. Qui in Eccardiana ſequitur Titulus XXVI. & in Codic. Guelf. XXIII'. in noſtro Codice LXIII'. eſt. Excipit illum in Eccard. Titulus XXVII. de Furtis diverſis, qui in noſtro Codice XXXVII'. eſt. In Codice Guelf. XXIVtus cum XXX. noſtri Cod. idem eſt.

Ad Tit. XXX.

a) Eſt hic XXVIII'. Titulus Edit. Eccard. & hanc habet Inſcriptionem. *De Homicidiis parvulorum.* In Cod. Guelf. hæc extat inſcriptio. *De Humicidiis parvolorum & mulierum.*

b) Ingenuum intra XII. annus uſque ad XII. plenus occiderit, cui fuerit adprobatum. Guelf. Eccard. vero editio cum noſtra in omnibus conſentit, tantum *tonſoratum* pro *tonſorato.* habet.

c) Aſchara Leudardi. Ecc. malb. leode. Guelf. Cod. in quo ſequitur paragraphus, qui neque in noſtro Cod. neque ap. Eccard. extat.

Si quis femina ingenua interfecerit, & ei fuerit adprobatum, (malb. leodoſanii) ſunt din. XXIV. faciunt ſol. DC. culp. iud.

In Eccard. vero editione primum noſtri Codic. paragraphum excipiunt illi qui in noſtro Cod. ſub num. XXXIV. comprehenduntur.

d) Feminam ingenuam gravidam trabattit, & ipſa femina fuerit mortua. Ecc. femena trabaterit graveda, cui fuerit adprobatum. Guelf.

e) Anuano Leudinia XXVIII. den. Ecc. adnevaddo leode. Sunt din. XXVIII. Guelf.

f) DCC. Ecc. DCCC. Guelf.

g) Si quis vero. Ecc.

h) Ventre. Ecc. Guelf. Cod. ita habet. Si vero in ventre matris ſui occiſus fuerit, aut ante quod nomen abiat.

i) Anowado. Ecc. anneando. Guelf.

k) VIIIM. Ecc.

l) CC. Ecc. ed. quæ, *culp. judic.* omittit. Deinde vero eum paragraphum ponit, qui in noſtro Cod. ſub peculiari titulo XXXIII. exhibetur.

m) Quæ ſub num. XXXI. & XXXII. continentur in Eccard. edit. & Guelf. Cod. ad eundem titulum de Homicid. relata conſpiciuntur, tamen ordinem duorum in noſtro. Cod. ſequentium edit. Eccard. invertit, quem conſervat Guelf.

n) Femena, poſt ceperit infantis habere, qui ea occiderit, cui fuerit adprobatum. Guelf. Edit. vero Eccard. cum noſtra prorſus conſentit, tantum *feminam ingenuam*, pro *femina ingenua*, legit.

o) Feminam ingenuam. Ecc. in qua ſeq. *poſt - - hoc eſt*, omiſſa ſunt. Guelf. vero editio ita exhibet, priora hujus §. Poſt infantis non potuerit abere, occiderit, cui fuerit adprobatum malb. &c.

p) Puel-

Digitized by Google

Si quis *p*) ingenua puella occiſerit' malb. *q*) ſmalchaledi den. IIII. q. f. ſol. C'. culp. iud.

a) XXXIII. *De neglegentiis Parvulorum'.*

a) SI quis puer' infra XII. *b*) annos' *c*) aliqua culpa' commiſſerit *d*) fredus' ei non requiratur.

a) XXXIV. *De Puero tonſorato.*

a) SI quis puerum' ſine conſilio *b*) parentum ſuorum tonſorauerit' *c*) malb. uuzchardo ſ. den. IIID. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

d) Si uero puella ſine uoluntate parentum tonſorauerit' ſ. den. IDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

XXXV. *De Adulteriis Ancillarum.* *a*)

SI quis *b*) cum ancilla aliena mechatus fuerit *c*) malb. *d*) eualeſina' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

e) Si quis cum ancilla Regis' mechatus fuerit *f*) malb. *g*) eualeſina' ſ. den. ICC. q. f. ſol. XXX. culp. iud.

h) Si quis' ſervus cum ancilla *i*) aliena' mechatus fuerit ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. *k*) culp. iud'.

Si *l*) quis ſervus *m*) ancilla aliena' *n*) extra uoluntatem domini ſui' ad coniugium ſociauerit *o*) malb. *p*) anthamo' ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud.

Si *q*) quis' ſervus cum ancilla *r*) aliena' mechatus fuerit, & *s*) ex' ipſo crimine *t*) ipſa' mortua fuerit *u*) aut den. CXL. q. f. ſol. VI. dominum ancillæ conponat aut caſtretur dominus ſerui capitale in locum reſtituat'.

a) XXXVI. *De Libertis dimiſſis ingenuis'.*

SI quis *b*) litum alienum qui aput domino ſuo in hoſte fuerit extra conſilio domini ſui ante Rege per denarium ingenuum dimiſerit' malb. *c*) mal-

---

p) Puellam ingenuam occiderit. Ecc.
q) Ex Mala Leudi, VIIIM. den. qui faciunt ſol. CC. Ecc. in Cod. Guelf. hic §. non extat.

Ad Tit. XXXIII.

A) Titulus hic deeſt in Edit. Eccard. & Cod. Guelf. Paragraphus vero ſub eo contentus titulo de Homicid. utrobique parv. inſertus eſt. Conf. Not. *l*) ad Tit. XXX.
a) Si vero puerum. Guelf.
b) Annorum. Ecc.
c) Aliquam culpam. Ecc.
d) Fretus. Guelf.

Ad Tit. XXXIV.

A) Deeſt hic Titulus in edit. Ecc. & Cod. Guelf. quos vero exhibet noſter Codex paragraphos, ad Tit. de Homicid. parv. utraque edit. refert. vide not. *c*) ad Tit. XXX.
a) Si vero puerum crinitum. Ecc.
b) Aut voluntate parentum totonderit. Ecc.
c) Schuiſara Chrogino. Ecc. In Guelf. Cod. totus §. ita exhibetur. Si vero puerum crinitum ingenuum tundere præſumſerit, cui fuerit adprobatum (malb. uirdade) ſunt dinar. DCCC. faciunt ſol. XLV. culp. judicetur.
d) Si vero puellam ſimiliter ſine patris aut matris voluntate totonderit. Theoctidia. Ecc. Si quis ingenuam puellam extra conſilium parentum tundere præſumſerit, cui fuerit adprobatum (malb. tuſchada) Guelf.

Ad Tit. XXXV.

a) Vel ſervorum. addit Guelf. Cod. in quo hic Tit. eſt XXVtus. in edit. Ecc. eſt XXIXus.
b) Ingenuus. add. Ecc. & Guelf.
c) Et ei fuerit adprobatum. add. Guelf.
d) Anilaſina. In marg. *Theolaſina uuirtico.* Ecc. teolofina. Guelf.
e) Si vero cum ancilla regia. Ecc. Si vero cum regi ancilla. Guelf.
f) Et ei fuerit adprobatum. addit Guelf.
g) Theulaſina. Ecc. teolofina. Guelf.
h) Si vero. Ecc. Hic §. non extat in Cod. Guelf.
i) Aliena. deeſt in Ecc. edit.
k) Componat. Ecc.
l) Quis. Deeſt ap. Ecc. & Guelf.
m) Ancillam alienam. Ecc. & Guelf.
n) Extra — ſui. omittit. Guelf.
o) Pro verbis noſtri Codicis. *Malb.* uſque *jud.* Cod. Guelf. hæc habet: aut vapulit aut CXX. din. qui faciunt ſol. III. Domino ancillo cogatur exſolvere.
p) Authanio. Ecc. edit. in qua poſt hunc §. ſequens inſeritur.
Si quis Francus alienam ancillam ſibi publice junxerit, ipſe cum ea in ſervitute permaneat. Cod. Guelf. hunc §. ita exhibet.
Si quis ingenuus cum ancillam alienam publice junxerit, ipſi eam in ſervicio cadat.
q) Quis, deeſt ap. Ecc. & Guelf.
r) Aliena, deeſt ap. Ecc.
s) De. Ecc.
t) Ancilla. Ecc. Guelf.
u) Servus ipſe aut caſtretur, aut CCXL. den. qui faciunt ſol. VI. culpabilis judicetur, dominus vero ſervi capitale in locum reſtituat. Si autem ancilla propter hoc non fuerit mortua, ſervus ipſe aut CXX. ictus accipiat, aut CXX. den. qui faciunt ſol. III. Domino ancillæ cogatur perſolvere. Ecc. Servus CCXL. dinar. qui faciunt ſol. ſex dominus ſervi reddat, aut ſervus caſtretur, dominus vero ſervi capitale dono ancillæ infere in loco: ſi ancilla ex mortua non fuerit (malb. bab. mundo) ſervus aut CCC. hictus accipiat, aut CXX. din. qui faciunt ſol. III. cogatur exſolvere. Guelf.

Ad Tit. XXXVI.

a) XXX. De Libertis dimiſſis. Ecc. XXVI. De libertis extra conſilium Domini ſui dimiſſis. Guelf.
b) Lidum alienum extra conſilium domini ſui ante Regem per denarium ingenuum dimiſerit. Ecc. alienum lætum ante rege per dinarium ingenuum dimiſerit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

Digitized by Google

c) malcho litofrioblito ſ. den. IIII'. q.f. ſol. C. culp. iud. *d*) *e*) Res vero ipſius liti legitimo domino reformetur'.

f) Si quis ſervum alienum *g*) per denarium ante Rege ingenuum' dimiſſerit' *h*) malb. malcho ſiacho' meocho' ſ. den. Ī CCCC. q.ſol. *i*) XXXV'. culp. iud. *k*) & capit. in loco reſtituat'.

a) XXXVII. *De Furtis diuerſis.*

SI quis *b*) tintinnum de int. porcus' fur. *c*) malb. *d*) thuochacdo' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. *e*)

Si *f*) quis petica de caballo' fur. *ff*) malb. *g*) leudardo' ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud.

XXXVIII.

SI quis *h*) meſſem alienam' in furtum *i*) metere præſumſerit' malb. *k*) leud. ſ. den. DC. q. ſol. XV. culp. iud.

l) Si quis in *m*) nauina in fabaria in lentiliaria' in furtum ingreſſus fuerit *n*) malb. *o*) leud'. ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud.

Si quis *p*) de campo alieno lino fur. & in carro duxerit' malb. *q*) leud. ſunt den. Ī DCCC. q. f. ſol. XLV'. culp. iud. *r*)

s) Si vero tantum *t*) præſumſerit' quantum in *u*) dorſum ſuum portare potuit' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

XL.

SI quis *x*) pratum alienum' ſecauerit *y*) opera ſua' perdat & inſuper *z*) den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud'. *aa*) & ſi exinde fœnum in carro duxerit ad domum ſuam' ſ. den. Ī DCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud. excep. capit. & dil.

Si vero tantum præſumſerit quantum in dorſum ſuum portare potuerit ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud.

bb) XLI.

SI quis in orto alieno *cc*) in furtum ingreſſus fuerit' malb. leud. ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

XLII.

SI quis *dd*) in vinea aliena' in furto vindemiauerit *ee*) malb. leud. ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

ff) Si

---

c) Maltho Theato Meolito III M. den. Ecc. Malteohiatus meo lexim ſunt din. IIII. Guelf.

d) Et capitale domino ſuo reſtituat add. Ecc.

e) Si vero læti ipſius legitimi, refirmetur. Ita monſtroſe legitur in Guelf. Cod. Eccardiana vero editio nihil mutat, ſolummodo *Lidi* pro *liti* habet.

f) Si quis vero ſervum alienum ingenuum dimiſerit, & ei fuerit adprobatum. Ita Guelf.

g) Ante Regem per denarium ingenuum. Ecc.

h) Maltho Theata Meotheos. Ecc. Maltho hait homitto. Guelf.

i) XXV. Ecc.

k) Excepto capitale, quod domino reſtituatur, res vero ipſius ſervi proprius dominus recipiat. Ecc. Pro divero domini ſui reddat. Ita Guelf. ſine omni ſenſu.

Ad Tit. XXXVII.

a) Hic Titulus in edit. Eccard. & Cod. Guelf. eſt XXVIIus. referuntur vero in utraque edit. ad hunc titulum omnia quæ noſter Codex octo Titulis usque ad XLVI. comprehendit.

b) Tintinno de porcina aliena. Guelf. tintinnum de porcina aliena. Ecc.

c) Cui fuerit adprobatum. addit Guelf.

d) Aurappo. Ecc. Leodardi. Guelf.

e) Exc. cap. & dilatura. Guelf. Cod. qui addit hunc paragraphum.

Si vero de pecoribus furaverit, & ei fuerit adprobatum (malb. leodardi) ſunt din. CXX. fac. ſol. III. culp. iud.

f) Vero pedicam de caballo. Ecc. pedica de caballus. Guelf.

ff) Addunt Ecc. & Guelf. & ei (cui Guelf.) fuerit adprobatum.

g) Leudardi. Ecc. Leodardi. Guelf. Addit utraque edit. Si vero ipſi caballi perierint capitale in locum reſtituat. (ipſus in caput reddat. Guelf.) Sequitur in Ecc. edit. paragraphus, qui cum eo quem ex Cod. Guelf. lit. *e*) exhibuimus, fere coincidit.

Si quis tintinnum de pecoribus furaverit. Malb. Leudardi CXX. den. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur.

b) Meſſe aliena. Ecc. & Guelf.

i) Meterit & inventus fuerit. Guelf.

k) Leodardi. Guelf.

l) Hic §. in Ecc. edit. ita exhibetur, ut ſimul ille, quem noſter Cod. Tit. XLI. refert, cum hoc jungatur. Si quis in hortum alienum ad furtum ingreſſus fuerit, aut in napinam, vel in fabariam, in piſariam, in lenticulariam. Malb. Leudardi, &c.

m) Nabina, in favaria in paſaria, in lenticlaria. Guelf.

n) Cui fuerit adprobatum. Guelf.

o) Leodardi. Guelf.

p) Aliquid de campo alieno furaverit, & hoc exinde in carro, aut per caballum duxerit. Ecc. de campo alieno meſſe furaverit, & hoc aut in caballo, aut in carro duxerit ad domum ſuam, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

q) Leodardi DC. den. qui faciunt ſol. XV. Guelf.

r) Except. cap. & dilat. Guelf.

s) Si quis vero in dorſum portaverit. Malb. Leod. Guelf.

t) Priſerit. Ecc.

u) Dorſo ſuo portare valuerit. Ecc.

x) Prato alieno. Guelf.

y) Operam ſuam. Ecc.

z) *Den.* uſque *jud.* omittit. Guelf. Eccard. vero edit. den. DC. qui fac. omittit.

aa) Et ſi ipſum fœnum in carro carraverit, & ad domum ſuam adduxerit Malb. Leudardi. Ecc. & ſi exinde ad domo ſua duxerit fenum & diſcargaverit, & ei fuerit adprobatum malb. leodardi. Guelf. Addit utraque edit. Si vero tantum priſerit (tanto præſumſerit. Guelf.) quantum in dorſo (dorſum ſuum. Guelf.) portare potuerit, (portaverit & ei fuerit adprobatum Guelf.) Malb. Leudardi DC. den. qui faciunt ſolid. XV. (Malb. Leodardi ſunt din. CXX. fac. ſol. III. Guelf.) culpabilis judicetur.

bb) Vid. notata ad lit. l.)

cc) Ingreſſus fuerit in furtum, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

dd) Vineam alienam in furtum. Ecc.

ee) Et inventus fuerit. add. Guelf.

ff) Hunc

Digitized by Google

ff) Si vero in caſſa cargaverit & ad domum ſuam duxerit ſ. den. IDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud'.

XLIII. *De Retibus.*

SI quis *gg*) retem ad anguilis de flumine fur'. malb. *bb*) obdud. ſ. den. IDCCC. q. f. ſol. XLV'. culp. iud. *ii*)

Si quis *kk*) ſtatuam aut trammaclem aut ueruuldo de flumine fur' malb. *ll*) naſchus taxaca, ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

XLIV. *De Screonis effractis.*

SI *quis* e ſcreona qui clauem habet *mm*) effrigerit, malb. *nn*) ſtrona anthedio' ſ. den. IDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

Si vero de ſcreona clauem *oo*) effrigerit' & nihil exinde tullerit malb. leud. ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. *pp*)

XLV. *De eo qui alterius campo arauerit.*

SI quis *qq*) campo alieno araverit & ſeminaverit *rr*) malb. ob rebus andappus' ſ. den. *ss*) ICC. q. f. ſol. XXX' culp. iud.

tt) Si quis campo alieno arauerit malb. leud. DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

uu) Si quis aratrum cum aratore de campo alieno oſtauerit aut iactauerit malb. chivarſo DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

a) XLVI.

---

ff) Hunc §. ita exhibet Ecc. Et ſi ipſe vinum in carro carraverit, & ad domum ſuam duxerit & diſcarraverit Malb. Leudardi, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur: de meſſe vero ſimiliter convenit obſervare. Guelf. autem Codex hoc modo eum effert. Si vero vinum ad domum ſuam duxerit, aut cavallo aut in carro diſcargaverit, & ei fuerit adprobatum (malb leodardi ſunt din. I VCCC. fac. ſol. XLV. culp. jud. De miſſibus vero ſimul obſervandum eſt. Subjungit Edit. Eccard. & Guelf. ſq. §.

Si quis in ſylva materiam, aut ligna furaverit, aut incenderit, vel capulaverit, (materium alienum capolaverit aut incideret, cui fuerit adprobatum Guelf.) Malb. Leudardi, DC. den. quid faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

gg) Rete ad anguillas de flumine involaverit. Ecc. retem ad anquilas de flumine furaverit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

bb) Obdopus, DC. den. qui faciunt ſol. XV. Ecc. obtubbo ſunt din. IDCCC. fac. ſol. XLV. Guelf.

ii) Excepto capitale & dilatura, add. Guelf.

kk) Statuam aut tremagolum, vel vertebolum de flumine furaverit. Ecc. ſtatualem, tremacle, aut vertevelem furaverit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

ll) Naſthus Texacha. Ecc. naſcodinas. Guelf.

mm) Infregerit. Ecc.

nn) Naſche Streonas Anthedi) Ecc. In Guelf. hic §. deeſt. Subjungitur autem in Ecc. ed. ſeq. §.

Si quis ſcreona ſine clave, Malb. Obdon DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis jndicetur. Guelf. hunc §. ita exhibet. Screonas qui ſine clave effregerit, cui fuerit adprobatum (malb. pronas anthiſo) ſunt din. I DCCC. fac. ſol. XLV. culp. judicetur, exc. cap. & dil.

oo) Fregerit. Ecc.

pp) Pro ſola effractura, addit Ecc. In Guelf. Cod. hic §. deeſt. Uterque porro ſq. exhibet.

Si quis campum alienum araverit & non ſeminaverit, Malb. Leudardi. DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

qq) *In.* addit Ecc.

rr) Malb. obreppus. Ecc. hoc her puan de eſcrippas. Guelf.

ss) IDCCC. fac. ſol. XLV. Guelf.

tt) Hic §. in Cod. Guelf. & Ecc. edit. deeſt, niſi forte cum eo quem lit. *pp.*) retulimus unus idemque, ſed abbreviatus, ſit.

uu) Neque hic in edit. Eccard. & Guelf. Cod. reperitur; in hoc vero ejus loco ſequens, quo titulus, *De Diverſis furtis* clauditur, extat.

Si quis cum ſervum alienum aliquid neguciaverit neſciens Domino ſuo (malb. theolaſina) ſunt dinar. DC. fac. ſolid. XV. culp. iud.

In edit. Eccard. vero quamplurimi adhuc adjunguntur hoc ordine.

Si quis vero de campo alieno aratrum ante ortaverit, aut jactaverit, Malb. Anh unerbo, DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

Si quis inpotus de pomario, aut de pirario diruperit, Malb. Leudardi, CXX. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur.

Si in horto fuerit Malb. Ortopodun, DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

Si quis melarium aut pirarium decorticaverit, Malb. Leudardi, CXX. denariis, qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur.

Si vero in horto fuerit, Malb. Ortobaum, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis cultellum alienum furaverit DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis clauſuram alienam ruperit, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis materiam de una parte dolatam furaverit, Malb. Leudardi CXX. denariis, qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur. (Hunc §. poſt *Si quis in Sylva.* ita effert Cod. Guelf. Si vero materio ex una parte dolato in furtum præſumſerit CXX. din. fac. ſol. III. culp. judicetur.)

Si quis arborem poſt annum quam fuerit ſignata priſerit, nullam exinde habeat culpam, ſi quis infra annum eam capulaverit, CXX. den. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur. (Guelf. hoc modo, poſt adductum, *ſi vero:* hunc §. exhibet. Si quis arbore poſt anno ſignatum præſumſerit, nullam abiat culpam.)

Si quis in agro alieno arborem inſertam exciderit, MCC. den. qui faciunt ſol. XX. culpabilis judicetur.

Si quis mulieri brachiale furaverit Malb. ſubtho, CXX. den. qui faciunt ſol. III. culpabilis judicetur.

Si quis per caſam alienam ſine permiſſu poſſeſſoris traxerit, Malb. Ala Cheſcido MCC. den. qui faciunt ſolid. XXX. culpabilis judiçetur.

Digitized by Google

a) XLVI. *De elocationibus'.*

SI quis b) aliquid in furtum hominem locauerit' ut alium interficiat c) malb. d) tua ſ. den. IID. q. f. ſol. LXII. ſ'. culp. iud.

e) Si quis ut dans accipiens & portans ſ. den. IID. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

a) XLVII. *De dibilitatibus'.*

SI quis alterum b) manum' capulauerit c) unde homo d) mancuſſit' & ipſa manus ſuper eum e) pendat' malb. f) ſeca IDCCC. den. q. f. ſol. XLV'. culp. iud.

Si uero ipſa g) excuſſerit malb. chramere' IIII. den. ſ. q. f. ſol. C. culp. iud.

h) Si police de manu capulauerit malb. chramire I DCCC. den. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

Si ſecundum digitum i) unde ſagitta trahitur' excuſſerit malb. k) linoro' ſ. den. ICCCC. q. f. ſol. XXXV. culp. iud.

l) Si medianum digitum unde ſagittatur excuſſerit malb. thaphano ICCCC. den. q. f. ſol. XXXV. culp. iud.

Si m) quarto digito' excuſſerit malb. n) melagno' ſol. XXV. culp. iud.

Si minimus digitus excuſſus fuerit malb. o) meledeno' ſol. XV. culp. iud.

Si uero p) pedes capulatas fuerit & ibidem mancus teneat' malb. q) chudachina chamina' ſ. den. IDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

Si vero r) per' excuſſus fuerit malb. s) chuladachina IIII. den. q. f. ſol. C'. culp. iud.

Si quis t) alterum oculum eiecerit' malb. u) liahahauma ſ. den. IIII. q. f. ſolid. C'. culp. iud.

x) Si quis alterius naſum aut auriculam excuſſerit malb. funedeura DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

Si quis y) alterius linguam capulauerit' unde z) loquere' non poſſit malb. aa) alcheio IIII. DC. den' q. f. ſol. C. culp. iud.

Si

Ad Tit. XLVI.

a) XXVII. de Logationibus. Guelf. In Ed. Ecc. eſt Tit. XXXI.

b) In furtum alſquem locare voluerit. Ecc.

c) Et inde pretium accipiat. addit Ecc.

d) Avvena. IIIIM. denar. qui faciunt ſol. C. Ecc.

e) Hic §. in Ed. Ecc. deeſt, ſequentes vero ibi comparent.

Si quis in furtum aliquem elocare voluerit, ut hominem intercipiat, & pretium ab hoc acceperit, & non fecerit cui fuerit adprobatum, Malb. ſeu Lando Efa. MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimid. culpabilis judicetur.

Similiter & ille, qui pretium accepit, ut hominem occideret, MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium, culpabilis judicetur.

Si quis in furtum elocatum, acceptum pretium, hominem occidere voluerit, & non fecerit, Malb. Seu Lando efa, MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

Si vero per tertium locatio (pro tertio homine elogacio Guelf.) ipſa fuerit transmiſſa (ſi adprobatus fuerit malb. mortes: add. Guelf.) MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimid. culpab. judicetur, unusquisque illorum, ſcil. (*bat. ſic.* ita Guelf. haud dubie corrupte pro ſcil.) dans, accipiens & portans. (ſexſagenus binus ſimis ſol. culp. jud. Hæc ſenſu carentia add. Guelf.)

In Cod. Guelf. præter ultimum, nullus, neque noſtri Cod. neque Ecc. edit. ſed ſequentes paragraphi ſub hoc titulo extant.

In furtum aliquid elogare voluerit, cui fuerit adprobatum (malb. morter) ſunt dinarius IID. faciunt ſol. LXII. culp. iud.

Si quis furtum elogatum acceptum prætio homino hocciderit, & ei fuerit adprobatum (malb. morter) ſunt dinarius ID. fac: ſol. LXII. culp. iud.

Ad Tit. XLVII.

a) Tit. eſt XXXII. edit. Eccard. In Guelf. Cod. XXVIII. ubi inſcribitur. De Debilitationibus.

b) Manu aut pede. Ecc.

c) De manu capolata. Addit Ecc.

d) Mancus eſt. Ecc.

e) Pendit. Ecc.

f) Sichte MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium. Ecc.

g) Manus ſuper excuſſa fuerit, Malb. Chamin. Ecc.

h) Si quis pollicem de manu vel pede excuſſerit. Malb. Alachtam, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur: Si vero ipſe pollex in ipſa manu mancatus pependerit. Malb. Alachtamo Chaminis. MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur. Ita hunc §. exhibet. Ecc.

i) quo ſagittatur. Ecc.

k) Alatham Briorodero. Ecc.

l) Hunc §. non habet Ecc. ſed ſequentes.

Si quis alteri tres ſequentes digitos pariter uno ictu excuſſerit, Malb. Chaminis, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur.

Si quis medianum digitum excuſſerit, Malb. Taphno, (in marg. *Reppbano*) DC. den. qui faciunt ſolidos XV, culpabilis judicetur.

m) Vero quartum digitum. Ecc.

n) Malegano. (in marg. legitur *in elechano*) DC. den. qui faciunt. Ecc.

o) Mine Chleno, DC. denar. qui faciunt. Ecc.

p) Pes capolatus fuerit, mancus ibidem tenuerit. Ecc.

q) Chalde China Chamin. Ecc. ed. quæ addit. ſq. §.

Si vero pes capulatus fuerit, & mancus ibidem tenuerit. Malb. Chul de China Chamin, M DCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur.

r) Ipſe pes. Ecc.

s) Chalda china ſichte (in marg. legitur channa chlora) MMD. den. qui faciunt ſolid. LXXII. cum dimidio. Ecc.

t) Alteri oculum tulerit. Ecc.

u) Liclamina MMD. denar. qui faciunt ſolid. LXXII. & dimidium. Ecc. Ed.

x) Hunc paragraphum in duos diſpeſcuit ed. Ecc. hoc modo.

Si quis naſum alteri excuſſerit, Malb. Frafitto. MDCCC. denar. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur.

Si quis auriculam alteri excuſſerit. Malb. Chunni Clevra. DC. denar. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

y) Alterum lingua capolaverit.

z) Loqui. Eccard.

aa) Alchaltua IIIIM. den. Eccard.

bb) Al-

Digitized by Google

Si quis *bb*) alterius' dentem excusserit malb. cc) inchauina' DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

Si quis *dd*) ingenuus' ingenuum castrauerit aut virilia transcapulauerit unde mancus sit *ee*) VIII. den. q. f. sol. CC'. culp. iud.

a) XLVIII'. *De Conuitiis.*

SI quis alterum *b*) cinidum' vocauerit malb. *c*) quinte' DC. den. q. f. sol. XV. culp' iud.

Si quis alterum falsatorem *d*) clamauerit *e*) & non potuerit adprobare' malb. *f*) ischrabo' DC. den. q. f. sol. XLV. culp. iud'

Si quis alterum *g*) concagatum clamauerit' *b*) & non potuerit adprobare' CXX. den. q. f. sol. *III.* culp. iud.

Si quis *i*) mulieri ingenua fecauere mulierem meretrice' clamauerit & non potuerit adprobare IDCCC. den. q. f. sol. XLV. culp. iud.

Si quis alterum *k*) vulpicula' clamauerit CXX. den. q. f. sol. III'. culp. iud.

Si quis alterum *l*) lepore clamauerit *m*) CXX. den. q. f. sol. III'. culp. iud.

a) XLIX. *De uia Lacina.*

SI quis *b*) hominem ingenuum' de via sua *c*) ostauerit aut inpinxerit' malb. uialacina DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

Si quis *d*) feminam ingenuam de uia sua ostaverit' aut inpinxerit *e*) I DCCC. den. q. f. sol. XLV. culp. iud.

a) L. *De Ligaminibus Ingenuorum'.*

SI quis hominem ingenuum sine causa ligauerit malb. *b*) andreppus CCXL'. den. q. f. sol. XXX. culp. iud.

Si

bb) Alterius. deest in edit. Ecc.

cc) In Clanina. Ecc.

dd) Ingenuus, deest in ed. Ecc.

ee) Malb. Wiradardi, IIII M. den. qui faciunt solid. C. Eccard. edit. in qua sequentes subjunguntur §.

Si vero ad integrum tulerit virilia. Malb. Alacharde, VIIIM. den. qui faciunt solid. CC. culpabilis judicetur.

Si quis Salecus Salecum castraverit, VIIIM. denar. culpabilis judicetur, qui faciunt solidos CC. excepta medicatura, quæ componatur sol. IX.

Si quis Antrussionem castraverit, XXIIIIM. qui den. faciunt sol. DC. culpabilis judicetur, excepta medicatura, quæ VIIII. sol. componatur.

Codex Guelf. quinque tantum sequentes paragraphos, à nostro Cod. & edit. Eccard. prorsus, præter unum, diversos, sub hoc titulo exhibet.

Si quis alterum pedem vel oculum ejecerit aut excusseret, nasim ampotaverit, cui fuerit adprobatum (malberg. facti) sunt dinar. III. faciunt sol. C. culpabilis judicetur.

Si quis policare de manum vel pedem excusserit, cui fuerit adprobatum, (malb. alathamo) sunt dinar. II. faciunt sol. L. culp. iud.

Si vero ibidem mancatus fuerit (malb. alathamo) sunt dinarius ICCCC. faciunt solid. XXXV. culp. iud.

Si secundo vero digitum, id est unde sagittatur, excusserit (malb. alathamo) sunt dinar. ICCCC. fac. sol. XXXV. culp. iud.

Si quis vero sequens hominem castraverit (malb. gaffexit) sunt din. VIII. fac. sol. CC. culp. iud.

Ad Tit. XLVIII.

a) Hic Titulus in edit. Eccard. est. XXXIII. in Cod. Guelf. XXVIIII.

b) Cinnitum. Ecc. cynitum. Guelf.

c) Malb. Quintuo. Ecc. in Cod. Guelf. plane deest.

d) Et mulier alteram mulierem meretricem. Hæc addit ed. Ecc. In Cod. Guelf. totus §. deest.

e) Et - approbare. omittit Ecc.

f) Malb. Extrabo. add. Ecc.

g) Concacatum aut vulpeculam vocaverit. Ecc. concagato. Guelf.

h) Et — approbare. omittit Ecc. & Guelf.

i) Mulier ingenuam seo vir seo mulier altera meletrice, ita perquam corrupte Cod. Guelf. In Eccard. ed. hic §. deest. cum sequenti.

k) Vulpe. Guelf.

l) Leporem. Ecc.

m) CCXL. den. qui fac. sol. VI. Ecc. DC. dinar. fac. sol. XV. Guelf.

Istorum omissorum loco sequentes exhibet Eccard. edit. paragraphos, qui etiam in Cod. Guelf. extant.

Si quis homo ingenuus alio improperaverit, (Si quis alterum repotaviret. Guelf.) quod scutum suum jactasset, & fuga lapsus fuisset, (et - fuisset omittit Guelf.) & non potuerit adprobare, Malb. Austrapo, (Malb. Austr. deest in Guelf. DC.) den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis alterum delatorem (dilatorem & falsatorem Guelf.) clamaverit, & non potuerit adprobare, Malb. Leudardi. (Malb. Leud. omittit Guelf.) DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. XLIX.

a) Hic Titulus est in Eccard. ed. XXXIV. in Codex Guelf. XXX.

b) Baronem. Ecc. Barone ingenuum. Guelf.

c) Ortaveret aut inpinxeret. Guelf.

d) Mulierem viam suam ortaverit. Guelf. mulierem ingenuam de via sua ortaverit. Ecc.

e) Malb. Urbis Via Lacina, Ecc. Malb. mallacina Guelf. Cod. qui pro IDCCC. habet ICCC. Eccardiana editio sequentes paragraphos huic titulo addit.

Si quis in via alterum adsalierit, & eum raubaverit, Malb. Chereno. MCC. den. qui faciunt sol. XXX. culpabilis judicetur.

Si quis viam, quæ ad farinariam ducit, clauserit, Malb. Urbis Via Lacina, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. L.

a) In Eccard. ed. est titulus XXXV. in Cod. Guelf. est XXXI. & ita inscribitur. De Ligaminibus.

b) Obrepus, Andrepus MDCC. Ecc. ande rebus, sunt din. ICC. Guelf.

Digitized by Google

Si vero *c*) ipso ligato aliqua parte' duxerit malb. *d*) andreppus' I DCCC. den. q. f. sol. XLV. culp. iud.

a) LI. *De Uenationibus.*

b) SI quis diversis venationibus fur' aut celauerit' *c*) si ceruo domestico' signum habentem fur. aut *d*) occisserit que' *e*) ad uenationem' mansuetus *f*) est & *g*) dominus suus per testibus potuerit adprobare quod eum in venationem habuisset & cum eum duas aut tres feras occisisset' *b*) s. DC. den. q. f. sol. XV'. culp. iud.

i) Si uero ceruo domestico' qui *k*) in venatione adhuc non fuisset' fur. aut occisserit *l*) DC. den. q. f. sol. XV'. culp. iud.

Si quis ceruum *m*) aut aprum' lassum quem *n*) alterius canis mouunt occisserit, aut celauerit *o*) DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

a) LII. *De Sepibus'.*

b) SI quis tres uirgas unde saepis super ligata est vel retortas capulaverit aut ipsa saepe apparuerit' *c*) DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

LIII.

SI quis per alienam messem *d*) erpicem' traxerit & sine via *e*) transierit *f*) DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

LIV.

SI quis *g*) per messem alienam jam expalmitantem' sine via *b*) aut sine semita vias fecerit DC. den. q. f. sol. XX. culp. iud'.

LV.

SI *i*) quis in curte aut in casa vel in qualibet in furtum aut per malo ingenio aliquid miserit nesciente domino cujus domus est' malb. *k*) ferimbera' s. den. IID. q. f. sol. LXII. S. culp. iud.

a) LVI.

---

c) Eum ligatum in aliquam partem. Ecc. aliquam partem ligatam. Guelf.

d) Andrepus, Ecc. anderebus. Guelf. Addit insuper Eccard. edit. sequentia.

Si vero Romanus Francum ligaverit sine causa, MCC. den. qui faciunt solid. XXX. culpabilis judicetur.

Si vero Francus Romanum ligaverit sine causa, DC. denar. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur.

Si quis ligatum per superbiam aut per virtutem à Gravionetulerit, Malb. Mitho Fosa Stadivo, vitam suam redimat.

Ad Tit. LI.

a) XXXVI. in Eccard. ed. XXXII. in Cod. Guelf.

b) Si quis aliqua de venatione (de diversis venationibus: Guelf.) de avibus aut de piscibus furaverit, Malb. Leudardi, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Quam legem tam de venationibus quam & de piscationibus convenit observare. Ecc. & Guelf.

c) Si quis ceruum domesticum. Ecc. & Guelf.

d) Occiderit, qui. Ecc. & Guelf.

e) In venationem. Guelf. ad venationem faciendam. Ecc.

f) Factus. add. Ecc.

g) Et telarium cum testibus potuit approbare, quod extelarius fuisset. Ecc. & hoc testibus adprobatum fuerit, quod eum Dominus suos in venacionem abuit, & eum ipsum vel duas aut tres feras occideret. Guelf.

b) Malb. Trovandio, MDCCC. den. qui faciunt solid. XLV. Ecc. Malb. Trovisido sunt din. I DCCC. fac. sol. XLV. Guelf.

i) Si quis alium cervum domesticum. Ecc. Si quis. omittit Guelf.

k) In venacionem adhuc non fuit, involaverit, & ei fuerit adprobarum. Guelf.

l) Malb. Trovidio Cham stala, MCCCC. den. qui faciunt sol. XXXV. Ecc. Malb. trovisido sunt din. ICC. fac. sol. XV. Guelf.

m) Aut aprum: omittit Ecc. duos enim paragraphos ex hoc uno facit. In ed. Guelf. hic §. deest.

n) Alieni canes moverunt & adlassaverunt, involaverit. Ecc.

o) Malb. Trochvvido. (in marg. legitur throwido) addit Ecc. edit. in qua sequitur.

Si quis aprum, quem alieni canes moverunt & alassaverunt, occiderit, vel furaverit, Malb. Arwernon, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LII.

a) XXXVII. Ecc. XXXIII. Guelf. inscribitur in hoc Cod. *De sepebus vero.* Notandum, quod in utraque edit. quæ in nostro Cod. sub. Num. LII. usque LVI. continentur, ad unum hunc de Sepibus titulum referantur.

b) Tres virgas unde sepes sublegatur, furaverit aut capulaverit, aut tres cambortus involaverit, aut excervicaverit, vel retorta unde palum aut sepes contenetur capolaverit, cui fuerit adprobatum. Guelf. pro *sæpis*, *sepes*, habet, & *ipsa sæpe*, omittit, pro *apparuerit* vero, *aperuerit* legit Ecc.

c) Malb. Leudardi. add. Ecc. Leodardi Guelf.

d) Postquam levaverit, herbice. Ecc. post levaverit erpice. Guelf.

e) Cum carro. add. Ecc. & Guelf.

f) Malb. Leudardi add. Ecc. & Guelf.

g) Messe aliena jam expalmitante. Guelf.

b) Transierit, causam superius convenit observare. Ecc. transierit, Malb. Leodardi sunt dinar. DC. fac. sol. XV. culp. jud. Guelf.

i) Si quis per malum ingenium in curtem alterius, vel in casam vel ubilibet aliquid de furato miserit, nesciente Domino cujus possessio est, ubi inventum fuerit, qui hoc miserat. Ecc. Qui in curte aliena malo ingenio, aut quodlibet aliquid de furtum in casa miserit, hoc est, nesciente eum, cujus domus vel curtis est, & ibidem inventus fuerit. Guelf.

k) Ferthebero, Ecc. frictebero. Guelf. Addit huic Titulo sequentem paragraphum edit. Ecc.

Si quis sepe concisa aliena arserit. Malb. Bila, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur.

Ad

Digitized by Google

a) LVI. *De homicidiis Seruorum vel expoliationibus.*

SI quis *b*) ſervum aut ancillam occiſſerit' malb. *c*) theodalina id eſt homicida ille ſol. XX. culp. iud.

Si quis ingenuus ſervum alienum *d*) expoliauerit' DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

LVII.

SI quis ſervum alienum *e*) battit & ſuper XL. noctibus operatricauerit CXX. den. q. f. ſol. III'. culp. iud.

LVIII.

SI *f*) quis' ſervus hominem ingenuum *g*) occiſſerit ipſo' homicida pro medietate *h*) parentibus tradatur *i*) & alia medietate dominus ſervi.

Si noluerit ſervitutem aut ſi intellexerit de lege ſi ob mallare poteſt ut ipſa leode non ſolvat'.

LIX.

Si quis homo ingenuus *k*) litem' alienum expoliaverit *l*) malb. *m*) letusmodi' ſ. den. I CCCC. q. f. ſol. XXXV. culp. iud.

a) LX'. *De Quadrupedibus; b) ſi hominem occiſerint'.*

SI quis homo ex quolibet *c*) pecus occiſus fuerit' & hoc *d*) parentes illius potuerint adprobare cum teſtibus', dum *e*) ille dominus pecoris antea' legem non *f*) adimpleverit medietate' de ipſa *g*) leodo conponat & pro *h*) illa' alia medietate *i*) ipſo quadrupe' donet. *k*) Si enim dominus intellexerit per legem ſe defendere poteſt, ut nihil pro ipſo pecore' ſolvat.

a) LXI'. *De b) ueſtigio' minando.*

SI quis bouem aut caballum *c*) vel quemlibet pecus' *d*) in furtum' perdiderit & *e*) eum de veſtigio ſequitur conſecutus fuerit uſque *f*) ad tres noctes' *g*) ſi' ille qui *h*) eum ducit' aut *i*) emiſit aut cambiaſſet' dixerit vel *k*) procla-

---

Ad Tit. LVI.

a) XXXVIII. Ecc. XXXIV. Guelf. Nota, quod in utraque hac edit. quæ in noſtro Cod. usque ad Num. LX. continentur, ad hunc de Homicid. titulum referantur.

b) Servus ſervum vel ſe conſimilem occiderit aut expoliaverit Ecc. Servum occiderit aut expoliaverit ſe ſimilem, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

c) Theu Leude, aut Theu Leudinia, hoc convenit, ut homicidam illum Domini inter ſe dividant. Ecc. (theolede Tholo thodina id eſt homicida) illum Domini inter ſe dividant. Guelf.

d) Adſalierit & expoliaverit, & inſuper quadraginta denarios ei tuliſſe probatur, Malb. Theu nosdo. Ecc. expoliaverit, & ſuper XL. dinarius tolliſſe convencitur. Malb. rencus murdo. Guelf. Addit Eccard. edit. poſt culp. jud.

Si vero minus tulerit quam valent XL. denarii, DC. denariis, qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

e) Battiderit, & ei inſuper quadraginta noctes trigaverit opera ſua, Malb. Daudinariæ, XL. den. qui faciunt ſol. I. & triente uno. Ecc. In Guelf. Cod. hic §. deeſt.

f) Quis, omittit Ecc.

g) Occiderit, ipſe. Ecc.

h) Compoſitionis occiſi. Hæc inſerit Ecc.

i) Et aliam medietatem Dominus ſervi ſe noverit ſoluturum: ſed ſi ſervus legem intellexerit, poterit Dominus ſe obmallare, ut ipſe leudum non ſolvat. Ecc. ed. in qua hic §. ultimus eſt tituli de Homicid. Guelf. Codex hunc §. ita exhibet. Si quis letus aut ſervus hominem ingenuum occiderit, ipſa homicida pro medietatem compoſitionis hominis hocciſi parentibus tradatur, Dominus vero ſervi alia medietatem ſe noveret eſſe ſolveturus.

k) Lidum. Ecc. Letum. Guelf.

l) Et ei fuerit adprobatum. add. Guelf.

m) Theu Moſido. Ecc. leciim murco. Guelf. Præmittit autem huic paragrapho edit. Ecc. ſeq.

Si quis ſervum alienum mortuum expoliaverit per furtum, & ſpolia ipſa plusquam XL. denarius valeant tulerit, Malb. Then Frio Moſido DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur. Guelf. vero Codex hunc Titulum claudit ſequenti paragrapho.

Si quis vaſum ad miniſterium quod eſt Strogau, puella ad miniſterium aut fabro ferrario vel aurefice aut porcario furaverit aut occideret cui fuerit adprobatum (malb. taxaga aut ambitania) ſunt din. I CCCC. faciunt ſol. XXXV. culp. jud. intro fretum & ſaidum ſunt ſol. XLV. ſunt ſol. LXXV.

Ad Tit. LX.

a) XXXV. Guelf. XXXIX. Ecc.

b) Qui hominem lædunt. Ecc. Si hominem occiſerit. Guelf.

c) Quadrupede qui domeſticus fuerit, occidatur. Ecc.

d) Cum teſtibus potuerit adprobari. Ecc.

e) Illius dominus, cujus pecus erat, ante. Ecc.

f) Adimplevit, medietatem. Eccard.

g) Leudi. Ecc.

h) Illa. deeſt ap. Ecc.

i) Ipſum quadrupedem homini. Eccard.

k) Si vero pecoris dominus vitium in eo non intellexerit, ſecundum legem exinde ſe poteſt defendere, & de ipſo pecore nihil. Ecc. In Guelf. Cod. hæc §. ita legitur.

Si homo ex quolibet quatropedem domeſticum occiſus fuerit, & teſtibus fuerit adprobatum, medietatem compoſitionis dominus ipſius quatropedem auctorem criminis pro medietatem compoſitionis reſtituat requerentibus.

Ad Tit. LXI.

a) XL. Ecc. XXXVI. Guelf.

b) Veſtigium. Guelf.

c) Sive quodlibet animal. Eccard. vel quælibet animalia. Guelf.

d) In furto. Ecc. ad furtum. Guelf.

e) Ejusdem veſtigia ſequitur, &. Ecc. eundem per veſtigia ſequentur. Guelf.

f) In tertia nocte. Ecc. in III. noctes. Guelf.

g) *Et* pro *ſi*. Ecc. Guelf. omittit.

h) Id duxerit. Ecc.

i) Emiſſe ſe aut cambiaſſe. Ecc. Emiſſe aut cambiaſſe. Guelf.

Digitized by Google

clamaverit' ille qui per *l)* veſtigio' ſequitur *m)* res ſuas' per *n)* tertia manu adchramire debet'. Si vero *o)* tres noctes exactas' qui res ſuas *p)* queret eas' inuenerit *q)* ille apud quem inuenerit emiſit aut cambiaſſet' dixerit *r)* ei' liceat *s)* adchramire'. *t)* Quid ſi ille qui per veſtigio ſequitur res ſuas quas agnoſcere dicitur ille alio' reclamante *u)* nec' offerre per *x)* tertia manu' voluerit *y)* vel ſolem calcauerit' *z)* ſe' uiolenter *aa)* hoc' quod ſe agnoſcere dicit *bb)* tolliſſe convincit' malb. *cc)* mithio frasito' Ī CC. den. q. f. ſol. XXX. culp. iud.

a) LXII. *De Furtis caballorum'.*

SI quis caballum qui *b)* carruga' trahit fur. *c)* malb. *d)* canazaſco Ī DCCC. den. q. f. ſol. XLV'. culp. iud. *e)*

Si quis *f)* admiſſario ad homine franço fur'. *g)* malb. *h)* uuacheto' Ī D CCC. den. q. f. ſol. XLV. culp. iud. *i)*

Si quis *k)* admiſſarium cum grege' *l)* usque ad XII. equis fur'. malb. *m)* uuadſeto' IID. den. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud. *n)* excep. cap. & dilat'.

o) Si quis *p)* poledrum anniculum' fur. *q)* DC. den. q. f. ſol. XV'. culp. iud. *r)*

Si quis *s)* jumentum alienum trabaterit aut euaſerit' malb. *t)* ſicabahim DC. den. q. f. ſol. XV'. culp. iud. *u)* *x)* & exinde mortua fuerit' *y)* malb. ſitabahim DC. den. q. f. ſol. XV'. *z)* excep. cap. & dil'. culp. iud.

a) LXIII.

k) Clamaverit. Guelf.
l) Veſtigia. Ecc. veſtigium. Guelf.
m) Res ſuas, deeſt in Guelf. Cod.
n) Tertiam manum adrhamire debet. Ecc. tertia manum debit adcramire. Guelf.
o) Jam tribus noctibus exactis. Ecc. & Guelf.
p) Quærit, &. Ecc. queret, ſi eas. Guelf.
q) Apud quem inveniuntur ſi eas emiſſe aut cambiaſſe. Ecc. ille aut emiſſe aut cambiaſſe. Guelf.
r) Ipſi. Ecc. Ipſe. Guelf.
s) Adrhamire. Ecc. adcramire. Guelf.
t) Qui vero per veſtigium ſequitur, quod ſe agnoſcere dicit, illo alio. Ecc. Si ille vero qui per veſtigium ſequitur ſe agnoſcere dicit, illum alium. Guelf.
u) Non. Ecc.
x) Tertiam manum. Ecc. Tertia manum. Guelf.
y) Nec ſolum ſecundum legem calcaverit. Ecc. nec ſole ſecundum legem collegaverit. Guelf.
z) Et ei. Guelf. & Eccard.
aa) Hoc: deeſt ap. Ecc. & Guelf.
bb) Tuliſſe convincitur. Ecc. tolliſſe convincitur. Guelf.
cc) Mittinio Fraſtatitio. Ecc. In Guelf. Malb. -frafito. deeſt.

Ad Tit. LXII.

a) In Eccard. eſt Titulus XLI. In Cod. Guelf. XXXVII. ubi inſcribitur. *De furtis cavallorum vel equarum.*
b) Carrucam. Ecc. carruca. Guelf.
c) Cui fuerit adprobatum, addit Guelf.
d) Chanco. MDC. den. qui faciunt ſol. XL. Eccard. Guelf. Cod. habet *banziao* pro *canazaſco*, in reliquis tamen ut noſter Codex.
e) Excepto capitale & delatura. Hæc addit Ecc. ed. quæ huic paragrapho ſequentes ſubjungit, in Cod. Guelf. non extantes.

Si quis caballum ſpathum furaverit, Malb. Chengiſto, MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis Warranannionem homini Franco furaverit, Malb. Wadrido MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis Warranionem Regis furaverit, Malb. Setheo, MMCCCC. den. qui faciunt ſolid. LX. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

f) Armeſſario furaverit. Guelf. Franco homini admiſſarium furaverit. Ecc. edit. in qua hic paragraphus ei qui in noſtro Cod. ſequitur & alteri deinde ad lit. *n)* referendo poſtponitur.
g) Cui fuerit adprobatum. addit Guelf. Cod.
h) Wadredo. Ecc. Vaderedo. Guelf.
i) Excepto capitale & delatura. addit Ecc.
k) Armeſſarium cum gregem ſuum. Guelf.
l) Hoc eſt cum VII. aut XII. equabus furaverit. Ecc. hoc eſt equas, Guelf. qui addit, & ei fuerit adprobatum.
m) Huichte ſoniſtha. Ecc. ſanniſta. Guelf.
n) Excepto capitale & delatura. Hæc omittit Guelf. ſed exhibet Eccard. edit. quæ ſq. paragr. ſubjungit.

Si autem de grege minus fuerit, uſque ad ſex capita, & pretium & cauſam ſuperius convenit obſervare.

Guelf. vero Codex hunc paragraph. ita exhibet.

Si vero grex ille minor fuerit, uſque ad VII. capita cum armeſſario fuerint, cui fuerit adprobatum, exceptum capitale & dilatura IID. din. qui faciunt ſol. XII. culpabilis judic.

o) Præmittit huic paragr. Eccard. Edit.

Si quis puledrum furaverit. Malb. Wadredo. MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

p) Puledrum anniculum ſive bimulum. Ecc. Poletro annocolo. Guelf.
q) Et el fuerit adprobatum Malb. ſunniſta. Hæc inſerit. Guelf. Eccard. edit. tantum, *Malb. Wadredo.*
r) Excepto capitale & delatura. addit. Ecc. Subjungit utraque editio ſeq. paragr.

Si vero ſequentem puletrum (ſi vero ſequentis polelletrus. Guelf.) furaverit (& ei fuerit adprobatum Guelf.) Malb. nare CXX. denar. qui faciunt ſol. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. (excepto & ſq. omittit Guelf.)

s) Jumenta aliena tribatterit & evaſerint. Ecc. In Guelf. Cod. hic paragr. deeſt.
t) Eſtalathia, MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. Ecc.
u) Excepto capitale & delatura. add. Eccard.
x) Si autem mortua inde fuerint. Ita Eccard. ed. quæ novum hic paragraphum inchoat.
y) MCC. denar. qui faciunt ſolid. XXX.
z) *Except.* — *dil.* omittit Ecc. edit. quæ plures adhuc addit paragr. quorum primus ſolum in ed. Guelf. extat.

Si quis equam prægnatem (equa pregnante. Guelf.) furaverit (& ei fuerit adprobatym, Guelf.) Malb. Eſtalathia (Guelf. anciaca) MDCCC. den. qui faciunt ſolidos XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis jumentum aut caballum furaverit. MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. excepto capitale & delatura.

Si quis admiſſarium alienum ſine conſenſu domini ſui ſpadaverit, Malb. Ande Chobina, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur, & unumquodque jumentum, quod ille inire conſueverat, trientem, quod eſt tertia pars ſolidi, id eſt XIII. denar. & tertia pars unius denarii.

Si quis per ſuperbiam aut per inimicitiam caballos aut jumenta aliena tribaverit, vel debilitaverit, Malb. Stala Sthia. MCC. denar. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur.

Si quis caballum alienum, ſine conſenſu domini ſui excorticaverit, Malb. Leudardi, CXX. den. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Digitized by Google

a) LXIII. *De caballo extra permissum Domini sui ascenso vel excurtato aut excoriato'.*

SI quis caballum *b*) alienum' extra consilium Domini sui ascenderit *c*) aut caballicauerit' malb. *d*) leudardo in aliam. cebriosito II CC. den. q. f. sol. XXX. culp. iud'.

Si quis caballum alienum excurtauerit malb. leod. CXX. den. q. f. sol. III. cul. iud.

Si quis caballum mortuum sine permissu domini sui excorticauerit malb. leud. CXX. den. q. f. sol. III. culp. iud.

a) LXIV'. *De Plagiatoribus.*

SI quis *b*) mancipium alienum' *c)* sollicitaverit' malb. *d*) theolasina' DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

LXV.

SI *e*) quis servus alienus *f*) furatus' fuerit & ipse trans mare fuerit ductus *ff*) & ibidem à Domino suo *g*) peruentus' fuerit & *h)* ipse qui in patria aliena placacuset' in mallo *i)* publico' nominauerit & *k*) tres testes' ibidem colligere *l*) debet.

m) Iterum cum servus *n*) de trans mare' fuerit revocatus *o)* in alio mallo' iterum *p)* nominare debet' *q) r)* & ibidem tres' testes *s)* debet colligere idoneos'.

t) Ad tertio vero mallo' *u)* similiter faciat' ut novem testes *x)* iusent' quod servum *y)* ipso te' qualiter per totus tres mallus' super plagiatorem *z)* dicere audissent'.

aa) Sic' postea qui eum plagauit *bb)* hoc est uuargauit' *cc)* malb. malouceridario' I CCCC. den. q. f. sol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil.

dd) Qui' confessio servi usque *ee)* ad tres plagiatores' *ff)* ascendit'. Sed *gg)* eam tamen rationem' ut nomina hominum *hh)* vel' uillarum *ii)* equaliter per totos tres mallos' *kk)* debeat nominare.

LXVI.

SI quis hominem *ll*) ingenuum' plagiauerit vel *mm*) uendiderit' *nn)* malb. *oo*) friosalcino' VIII'. den. q. f. sol. CC. culp. iud.

a) LXVII.

Ad Tit. LXIII.

a) Hic Titulus in edit. Eccard. est XXVI. & inscribitur *De Caballo ascenso.* In Cod. Guelf. est XXIII. ubi inscribitur. *De Caballum extra consilium Domini sui ascinsum.*

b) Alienum. deest in edit. Ecc.

c) Et cum caballaverit. Ecc.

d) Leudardi, & in alia mente, Burgo Sitto DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur, & pro eo qui ascenderit, similiter alios XV. sol. solvat. In Cod. Guelf. totus paragraphus ita sonat. Si quis cavallum alienum extra consilio caballigaverit, cui fuerit adprobatum (malb. gestabo) sunt din. I CC. faciunt sol. XXX. culp. jud.

Hoc unico paragrapho finitur hic titulus in edit. Ecc. & Cod. Guelf. Alius vero adhuc in utraque ed. comparet itidem unico paragrapho constans, & quidem in edit. Eccard. est LXVIII. inscriptus. *De Caballo excorticato.* In Cod. Guelf. autem est LXVII. *De Caballo mortuo excortegato*, inscriptus. Ita autem se habet in edit. Eccard. Lex

Si quis caballum extra consilium domini sui decorticaverit, Malb. Leudardi, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Et si confessus fuerit, capitale tantum restituat: Si vero negat, & convictus fuerit, solidos XV. componat.

In Cod. Guelf. hoc modo exhibetur.

Si quis caballo extra consilio Domini sui excortigaverit, sol. XXX. componat exceptum capitale & dilatura.

Ad Tit. LXIV.

a) In edit. Ecc. est Titulus XLII. in Cod. Guelf. XXXVIII. Referuntur vero utrobique ad hunc titulum quæ noster Codex sub Tit. LXIV. LXV. & LXVI. comprehendit.

b) Mancipia aliena. Ecc. & Guelf.

c) Sublicitare voluerit & adprobatus fuerit. Guelf.

d) Theu Lasina. Ecc. obsculte. Guelf.

e) Quis, deest ap. Ecc. & Guelf.

f) Plagiatur. Guelf.

ff) Malb. Viridio, sive in quamlibet regionem ipsum duxerit. Hæc inserit. Eccard. edit.

g) Inventus. Ecc. & Guelf.

h) Ipsum, a quo in patria aliena plagiatus est. Eccard. ad quo ipse in patria plagiatus est. Guelf.

i) Publici. Guelf.

k) *Pro tres testes, testis* habet Guelf.

l) *Dominus*, inserit Ecc.

m) *Et.* addit Ecc

n) Ipse citra mare. Ecc.

o) In altero Mallo. Ecc. in alterum mallum. Guelf.

p) Debet nominari. Guelf.

q) *Qui eum plagaverit.* Hæc inserit Ecc.

r) Et ibidem similiter tres. Ecc. ibidem simul III. Guelf.

s) Debit collegi edoneus. Guelf. Idoneos, omittit Eccard.

t) Ad tertium vero Mallum. Ecc. & Guelf.

u) Similiter facere debet. Ecc. similis fieri debit. Guelf.

x) Jurent. Ecc. & Guelf.

y) Ipsum æqualiter per totos Mallos. Eccard. ipsum æqualiter, omissis *per totos Mallos*, habet Guelf.

z) Dicentem audissent. Ecc. audierit dicentem. Guelf.

aa) Et sic. Guelf.

bb) Plagiaverit. Eccard. & Guelf.

bb) *Hoc est wargavit.* deest ap. Ecc. & Cod. Guelf.

cc) Malb. unistario. Guelf. Eccard. ed. plane omittit.

dd) Quæ. Ecc.

ee) III. plagiatoris. Guelf.

ff) Amittitur. Guelf. admittatur. Ecc.

gg) Ea tamen ratione. Ecc.

hh) Et. Ecc. & Guelf.

ii) Pro *æqualiter — mallos; semper.* habet Guelf.

kk) Debeant. Eccard.

ll) Ingenuum, deest in Cod. Guelf.

mm) Vendeveret. Guelf.

nn) Et postea in patriam non reversus fuerit. Hæc addit Eccard. ed. Guelf. vero Codex: Et probatio certa non fuerit, sicut pro hocciso juratores dare.

oo) Frio Faltovo, seu audel fecto. Ecc. Falconum. Guelf. Addit ed. Eccard. alium paragraphum.

Digitized by Google

a) LXVII'.

SI b) quis' ſervus in furtum fuerit inculpatus ſi talis c) fuerit cauſa' und. ingenuus d) ſol. XV. conponere e) debet'. Servus ſuper ſcamno f) tenſus' CXX. ictos accipiat.

Si vero antequam g) torquatur' fuerit confeſſus & ei cum domino ſuo b) conuenerit' i) ſol. III. k) pro dorſum ipſius ſervi accipiat cap. dominus ſervi reddat'.

l) Si tamen' major culpa fuerit und. ingen. m) ſol. XXXV. ſolvere debet. Similiter ſervus n) CXX. ictos' accipiat & ſi o) confeſſus non fuerit' illi qui eum p) torſit ſi adhuc ipſum ſervum torquere voluerit &' nolente domino pignus ,, domino ſervi q) dari' debet. r) Et ſi poſtea ipſi ſervus ad majoribus ſuppliciis tradatur', & ſi confeſſus fuerit nihil s) ſuper domino' credatur. Ipſe vero illum ſervum t) erit' habiturus qui u) eum' torſit x) dominus ſervi y) unde' jam pignus accepit pretium pro z) ſuo' ſervo aa) accipit'.

Si vero bb) infra prioribus ſuppliciis' id eſt cc) CXX. ictos' fuerit confeſſus aut caſtretur dd) aut ſol. VI'. reddat dominus vero ſervi ee) capitl. reſtituat' ff) requirentis.

Si

Si quis hominem ingenuum vendiderit, & poſtea in patriam recurſus non fuerit, Malb. Fal. Cham, VIIIM. den. culpabilis judicetur, qui faciunt ſol. CC.

Codex vero. Guelf. ſequentem paragr. addit.

Si Romanus ingenuum plagiaverit II D. din. qui faciunt ſol. LXII. culp. iud.

Ad Tit. LXVII.

a) Hic eſt titulus XLIII. in edit. Ecc. & inſcribitur *De ſervo qui de furto fuerit inculpatus.* In Cod. Guelf. eſt XXXIX. ubi inſcriptio ejus ita legitur. *Si ſervus in furtum fuerit inculpatus.* Quæ verba initium conſtituunt paragraphi primi in noſtro Cod. & Edit. Eccard. in Guelf. Cod. vero in ipſo paragrapho omittuntur.

b) Cujus. Ecc.

c) Cauſa eſt. Ecc.

d) DC. den. qui faciunt. Hæc inſerit Ecc. & Cod. Guelf.

e) Debeat. Ecc. debuerit. Guelf.

f) Truſus. Ecc. tinſus. Guelf.

g) Torqueatur. Ecc.

h) Convenit. Ecc.

i) CXX. den. qui faciunt. Hæc inſerta ſunt ap. Ecc.

k) Dorſum ſuum redimat, dominus vero ſuus capitale reſtituat. Eccard.

l) Requirenti autem ſi. Ecc.

m) MCCCC. den. qui faciunt. Ecc. inſerit.

n) CXXI. Colaphos. Ecc.

o) In ipſo ſupplicio confeſſus fuerit. Ecc.

p) Torquet, & ipſe ſervum adhuc magis vult torquere etiam. Eccard.

q) Dare. Ecc.

r) Et ſic ſervus ad ſupplicia majora datur. Ecc.

s) Ei ſuper dominum. Ecc.

t) Erit, deeſt ap. Ecc.

u) Eum, deeſt ap. Ecc.

x) *Et*, add. Ecc.

y) Qui, Ecc.

z) Suo, deeſt ap. Ecc.

aa) Recipiat. Ecc.

In Guelf. Cod. hic locus prorſus corruptus eſt, poſt enim verba, *antequam torquatur*, hæc ibi ſequuntur, *fuerit confeſſus, nihil ſuum credat; ipſe vero in poſterum illum abiturus, qui eum torſit; dominus vero ſervi, unde jam pignus accipit precio pro ſuo ſervo accipiat.*

bb) Infra priora ſupplicia. Ecc. & Guelf. Cod. qui tamen pro *infra*, habet *intra*.

cc) CXXI. Colaphis. Ecc. Acolapus. Guelf.

dd) Aut CCXL. denariòs, qui faciunt ſolid. VI. Ecc. aut CXX. din. qui faciunt ſol. III. Guelf.

ee) Capitalem (Guelf. caput) in loco reſtituat. Ecc.

ff) Requerendi. Guelf. Eccardiana vero editio hoc verbum ad ſequentia refert, atque usque ad *ſi vero ancilla*, longe alia quam noſter Codex profert, quæ proinde hic exhibemus.

Requirenti vero ſi talis culpa eſt, unde homo ingenuus ſive Francus VIIIM. den. qui faciunt ſol. CC. culpabilis judicetur, ſervus ſolidis XV. id eſt DC. den. componat. Si vero in majoribus criminibus ſervus inveniatur, unde ingenuus MDCCC. denar. qui faciunt ſolid. XLV. poſſit judicari, & inter ſupplicia confeſſus fuerit, capitali ſententia feriatur.

Si autem ſervus de quolibet crimine inculpatus, dominus ſervi, ſi præſens eſt, ab eo qui repetit admoneatur, ut ſervum ad juſta ſupplicia reddat. Et qui repetit virgas habeat paratas, quæ in ſimilitudinem minimi digiti groſſitudinem habeant, & ſcamnum paratum habere debet, & ibi ſervum ipſum extendere debet. Si dominus ſervi ſupplicium detulerit, & ſervus præſens fuerit, continuo ipſe qui repetit, domino ſervi ſolem collocet, & ad ſeptem noctes placitum concedat, ut ſervum ad ſupplicium tradat. Qui ſi adhuc ſeptem noctibus impletis ſervum tradere diſtulerit, ſolem ei, is qui petit, iterato collocet cum teſtibus, & ſic iterum ad alias ſeptem noctes placitum faciat, id eſt, in XIIII. noctes à prima admonitione compleatur. Quodſi impletis XIIII. noctibus ſervum noluerit ad ſupplicium tradere, omnem cauſam vel compoſitionem dominus in ſe recipiat, hoc eſt, ſi talis cauſſa fuerit, unde ingenuus DC. den. qui faciunt ſolid. XV. potuerit componere, ipſe Dominus pro ſervo reddat.

Quod ſi adhuc major culpa fuerit, de qua ſervus requiritur, & Dominus ſervi non ut ſervus ſolvat, ſed ut ingenuus totam legem ſuper ſe ſoluturus excipiat.

Quod ſi vero ſervus abſens fuerit, Dominus ſervi â repetentibus tertio admoneri debet, ut ſervum ſuum intra ſeptem noctes debeat præſentare, quod ſi non fecerit, tunc repetens cum teſtibus ſolem illi collocet, & ſic ad alias ſeptem noctes placitum illi concedat. Si tunc ſervum non præſentaverit, tunc repetens cum teſtibus ſolem illi collocet tertia vice adhuc ad ſeptem noctes, ita ut totus numerus ad XXI. noctem perveniat: Quodſi per tria hæc placita ſervum noluerit ligatum ſuppliciis dare, aut præſentare, & tamen per ſingula placita ei ſolem collocaverit, tunc dominus ſervi omnem repetitionem non qualem ſervus, ſed qualem Ingenuus, ſi hoc admiſiſſet, tandem compoſitionem repetenti reſtituat.

Cod. Guelf. vero poſt verbũ *requerendi* itapergit. Si majus crimine ſervus inculpatus, id eſt, unde ingenuus I DCCC. dinar. hoc eſt, ſol. XLV. componere poſſit, & intra ſupplicia confeſſus fuerit, capitali ſententia feriatur. Si vero ſervus in colibet crimine culpatur, dominus ſervi ipſius, ſi preſens eſt, ab eo qui requeret admanere debit, ut ſervum ſuum dibiat ſuppliciis dare, ubi quis repetit & virgas paratas habere debit, quæ ad magnitudinis minoris digiti, & ſenum & ſcamnum præſtet, ubi ſervum tendere dibiat. Si dominus ſervum diſtulerit & ſervus præſens fuerit, continuo ille qui repetit domino ſole colocare debit, & ſic in VII. noctes placitum facire dibit ut ſervum ſuum ſuppliciis ut tradat, & ſic alteras VII. noctes placitum faciat, id eſt in quatuordecim noctes ſervũ noluerit ſuppliciis dare, omnem cauſam vel compoſicionẽ excipiat, hoc eſt, ut ſe talis cauſa erat unde ingenuus DC. dinar. qui faciunt ſol. XV. componere, ipſius dominus reddat: Si verò major culpa fuerit, unde ingenuus I CCCC. din. qui faciunt ſolid. XXXV. poterat reddere, ſimiliter dominus reddat. Si vero adhuc major culpa fuerit, quod ſimiliter

inge-

Digitized by Google

Si iam vero in majore crimine fuerit inculpatus und. ingen. sol. XLV. conpon. deb. Dominus servi si eum non presentauerit ad ipsum numero eum teneatur. Ut ipsum numerum reddat & cap. in locum restituat.

Si adhuc major causa fuerit que seruo sequeretur Dominus serui non ut servus sed ut ingenuus totam legem super se soluiturum suscipiat.

Si servus absens fuerit cui aliquid inputatur Dominus servi a repetenti tribus testibus presentibus secretius admonere debet. Ut servum suum infra septem noctes debeat presentare & si infra septem noctibus eum noluerit presentare tunc repetens solem culcauerit ille cum testibus culcare debet & sic ad alias septem noctes placitum faciat.

Si nec ad alias septem noctes ipsum servum presentauerit tertia vice adhuc spacium septem noctes alias dare deb. id est ut totas numerus ad XXI. noctes ueniat. Quod si post placitum ipsum servum noluerit ligatum suppliciis dare & ei per singulos placitos solem culcauerit, tunc Dominus serui omnem repetitionem, sicut superius dixerimus non sicut servus sed quasi ingen. admisisset talem conpositionem repetenti restituat'.

Si vero *gg*) ancilla' in tale *bb*) crimine inveniatur' unde servus *ii*) castretur' *kk*) CCXL. den. q. f. sol. VI. pro ipsa Dominus reddat aut CLXLII. ictos accipiat flagellorum'.

a) LXVIII'. *De Homicidio Ingenuorum.*

SI q. ingenuu *b*) francum' aut barbarum *c*) qui Salica lege' vivit *e*) occisserit' malb. *f*) leod'. VIII. den. q. f. sol. CC. culp. iud.

Si vero eum in puteum aut *g*) sub aqua' miserit *h*) XXIIII. den. q. f. sol. DC. culpabilis iud.

Si vero eum de hallis aut de *i*) ramis' super operuerit *k*) aut eum incenderit' *l*) XXIIII. den. q. f. sol. DC'. culp. iud.

m) Si quis antruscionem dominicum occisserit malb. malcho XXIIII. den. q. f. sol. DC. culp. iud.

Si vero eum in aqua aut in puteum miserit aut de albis vel de ramis seu quislibet rebus celaverit malb. molcherter LXXII. den. q. f. sol. I DCCC. culp. iud.

Si Romanus homo conuiua Regis occisus fuerit malb. *n*) leod.' XII. den. q. f. sol. CCC. *o*) qui eum interficit culp. iud'.

Si

---

ingenuus I DCCC. qui faciunt solid. XLV. componere possit, & Dominus servum non præsentaverit, ad ipsum numerum teneatur, & ipsum reddat & capitale: Quod si adhuc major culpa fuerit, quod servum requeratur, Dominus servi, non ut servus solvat, sed ut ingenuus totam legem super se soluturum excipiat, quod si servus absens fuerit, cui aliquid impotatur, Dominus ad repetanti, cum tribus testibus, secretius admonere debit, ut servum suum infra VII. noctes debiat præsentare, quod si ficerit, tunc repetens solem illi cum testibus colecit, & sic ad alias VII. noctis servum ipsum non præsentaverit, tercia vicem adhuc VII. noctis illi placitum dare debit, id est, ut totus numerus usque ad XXI. nocte perveniat: quod si non potest tercium placitum, ipsum servum noluerit ligatum suppliciis dare, tunc Dominus servi omnem causam super se excipiat.

gg) Ancillam. Guelf.

bb) Crimen inculpetur. Ecc.

ii Castrari debeat. Ecc. castrare debueret. Guelf.

kk) Aut CCXL. ictus accipere flagellorum, ipsa totidem ictus accipiat, aut CCXL. denar. qui faciunt sol. VI. componat. Ecc. aut CCXL. din. qui faciunt sol. VI. Si convenirit pro ipsa Dominus reddat, aut CCC. hictus accipiat flagellorum. Guelf. Addit adhuc uterque paragraphum & Eccard. quidem sq.

Si quis cum servo alieno fine consilio Domini sui negotiaverit, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur. Certe si talis culpa est, unde Ingenuus homo Francus VIIIM. denar. componere debet, servus sol. XV. culpabilis judicetur.

Guelf. autem Codex hunc addit.

Si servus cum ingenuum furtum fecerit servus in duplum, si, quod consorciavit, retat, exc. cap. & dil. ingenuus vero quadruplum excipiat damnum.

Ad Tit. LXVIII.

a) XLIV. Ecc. XL. Guelf.

b) Franco. Ecc. & Guelf.

c) Aut hominem, add. Ecc.

d) Legem Salicam. Guelf.

e) Occiderit. Ecc. occideret, cui fuerit adprobatum. Guelf.

f) Leudi. Ecc. Leodi. Guelf.

g) Sub aquam. Ecc. in aqua. Guelf.

h) Et eum aut de camisa, aut de collis, aut de quibus rebus celaturus steterit, cui fuerit adprobatum. (malb. matte leodi) Hæc inserit Guelf. Eccardiana vero editio tantum, *Malb. Wath Leudi.* Ante sequentem paragraphum hos profert editio eadem.

Si quis hominem in puteum, aut in vipida jactaverit, & vivus exinde evaserit, ut ad casam suam possit accedere, Malb. Chalip. sub Dupio, IIIIM. den. qui faciunt solid. C. culpabilis judicetur.

Si verò eum qui in truste dominica est occiderit, (in Guelf. Cod. legitur. Si vero eum traste dominicam est aut mulierem occiderit,' cui fuerit adprobatum. (*Que forte idem sed corrupte cum Ecc. edit. dicere volunt*) Malb. Leudi XXIIIIM. denar. (Leodi sunt dinar. XXIIII. Guelf.) qui faciunt solid. DC. culpabilis judicetur. conf. infra ad Tit. LXXI. notatum paragraphum lit. *e*)

i) Rama. Ecc. In Guelf. Cod. hic paragr. deest.

k) *Aut eum incend.* omittit Ecc.

l) LXXIIIM. den. qui faciunt solid. MDCCC. Ecc.

m) Hic & sequens paragr. in edit. Ecc. & Guelf. Cod. deest.

n) Leudi, Ecc. In Cod. Guelf. & hic paragr. deest.

o) Componatur. Eccard. edit. quæ huic paragr. eum subjungit qui ultimus est tituli hujus in nostro Codice, & deinceps sequentes.

Digitized by Google

Si *p*) vero' Romanus homo poſſeſſor *q*) occiſſus fuerit' *r*) qui eum occiſſerit' IIII. den. q. f. ſol. *s*) C'. culp. iud.

Si quis Romanus *t*) tributarium occiſſerit' *u*) IIDCCCC. den. q. f. ſol. LX'. culpabilis iud.

a) LXIX. *De Homicidiis in contubernio factis'.*

SI quis collecto contubernio hominem ingenuum in domo ſua adſallierit & eum *b*) occiſſerit' malb. *c*) beſitalio' ſi antruſcio dominicus fuerit, ille qui *d*) eum occiderit LXXV. den. q. f. ſol. I DCCC. culp. iud'.

Si vero antruſcio dominicus non fuerit *e*) XXIIII. den. q. f. ſol. DC. interfectæ' culp. iud.

f) Si vero' corpus occiſi hominis tres vel amplius habuerit *g*) plapas' tres *b*) quibus inculpatur qui' in eo contubernio *i*) fuiſſent ſe conprobatur' *k*) legem ſuperius conprehenſam cogantur exſoluere; Alii vero tres de *m*) eo' contubernio *n*) II DC'. den. q. f. ſol. XC. *o*) conponant' & *p*) tres' adhuc in tercio loco de *q*) ipſo' contubernio *r*) I DCCC. den. q. f.' ſol. XLV. *s*) ſolvant.

t) De Romano vero vellito occiſſis qui in tale contubernio interfecti fuerint' *u*) hæc lex ex medietate ſoluantur'.

a) LXX.

Si quis hominem ingenuum invenerit in quadrivio, aut in via ſine manibus aut pedibus, inimici ſui vi detruncatus, & eum vita privat, aut occiderit, Malb. Frio. Fald, IIIIM. den. qui faciunt ſolid. C. culpabilis judicetur.

Si quis hominem ingenuum de barco abbatiderit ſine voluntate, MDCCC. denar. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur.

Si quis caput de homine, quod inimici ſui in palum miſerunt, ſine voluntate alterius depoſuerit, Malb. Raba nal. DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis hominem in puteum jactaverit, & is exeundo vivus evadit IIIIM. den. qui faciunt ſolid. C. culpabilis judicetur.

Si vero in puteo mortuus fuerit, Malb. Muſtheſt, XXIIIIM. den. qui faciunt ſol. DC. culpabilis judicetur.

Simili modo qui in pelagus hominem impinxerit, & exinde evaſerit, Malb. Piomarina, IIIIM. den. qui faciunt ſolid. C. culpabilis judicetur.

Si quis puellam ingenuam occiderit, Malb. Nuchala, VIIIM. den. qui faciunt ſolid. CC. culpabilis judicetur.

p) Quis. Ecc.

q) Id eſt, qui res in pago, ubi remanet proprias poſſidet. Hæc inſerit Ecc.

r) Is qui eum occidiſſe convincitur. Ecc. qui eum occiſſiſſe probatur, malb. uuala leodi. Guelf.

s) Sol. V. Ecc.

t) Triutarius occiſus fuerit cui fuerit adprobatum, (malb. leodi) Guelf.

u) Sunt din. III. fac. ſol. LXX. Guelf. MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. Ecc. edit. quæ ſequenti paragrapho hunc titulum claudit.

Si quis hominem Ingenuum quemlibet ſocium ſuum de quolibet crimine accuſaverit, & per ejus commotionem ſive mendacium, ille, qui accuſatus eſt occiſus fuerit, ſi ei adprobatum fuerit, medietate leodis ejus componat; ille vero qui eum occiderit, ſecundum legem pleniter eum componat.

Guelf. autem Codex prolixum paragraphum annexuit, quem hic exhibemus, licet Oedipo opus ſit, ſi eum intelligere velis.

Si quis hominem invinerit, in quadruvio ſine manum, ſine pedes, quem inimici ſui ibidem miſerunt, & eum pro occiderit, cui fuerit adprobatum (malb. friofalto) ſunt din. IIII. faciunt ſolid. C. Erunt qui ſol. penſare vel probare dibiant, & hoc facto, ſi eis convinerit, accipiat; ſi vero ſtudio non ficerat, & ſic ea acciperat (malb. reipus) ſunt dinarius D. fac. ſol. LXII. culp. jud. Cui reipe debentur, debet exſolvere. Si vero, quod ſuperius diximus, omnia ſecundum legem impleverit III. ſolid. cui reipe debentur, ſine poſſeſſoris filius fuerit, accipiat: Si vero nepus non fuerit, neptis filius ſenior ſi fuerit, ille eos accipiat. Si nepus non fuerit neptis filius, ſi conſubrino filius, qui ex maternæ genere fuerit, ipſe eos accipiat, ſi nec conſubrini filius fuerit, tunc frater matris reipus accipiat; ſi nec avunculus fuerit, tunc frater, qui ea mulierem ante abuit, ſi in hereditatem non venturus eſt, ipſe reipus accipiat: ſi nec ipſe frater fuerit, qui proximior fuerit extra ſuperius nominatur, qui ſingulatim ſecundum parentillam dicti ſunt usque ad VI. genuculo, ſi in hereditatum illius mariti defuncti accederit, ipſe reipus accipiat. Nam ſi poteſt ſexto genuculo ſi non fuerit in fiſco reipe ipſe vel cauſa, que inde orta fuerit, colligatur.

Ad Tit. LXIX.

a) In Eccard. edit. eſt Tit. XLV. In Cod. Guelf. eſt XLIV. & inſcribitur *De humicidio in contubernio facto.* Eccard. edit. inſcriptione cum noſtro Cod. conſentit, unico excepto, legitur enim *â* pro *in*.

b) Ibidem eum occiderit. Ecc. & Guelf.

c) Biſtolio. Guelf.

d) Occiſus eſt. IDCCC. culp. jud. Gueelf.

e) Ille qui occiſus eſt, ſol. DC. Guelf. Eccardiana vero editio aliter longe à voce *Malb.* primi paragr. ad finem usque ſecundi ſe habet, hæc enim ibi extant. *Malb. Chamestalia*, XXIIIIM. *den. qui faciunt ſol.* DC. *culpabilis judicetur. Si vero in truſte Dominica ille qui occiſus eſt fuerat* LXXIIM. *den. qui faciunt ſol.* MDCCC. *culpabilis judicetur.*

f) Quod ſi. Ecc.

g) Plagas. Ecc. & Guelf.

h) Qui inculpantur, & quod. Ecc.

i) Fuerint probantur. Ecc. fuerint, ſi probatus apparuerit, Guelf.

k) Lex ſuperius comprehenſa. Guelf.

l) Convenit obſervare, Guelf.

m) Eodem. Ecc. hoc. Guelf.

n) IIIMDC. Ecc. Guelf. denarios & eorum numerum omittit.

o) Unus quisque eorum culpabilis judicetur. Ecc. ſinguli eorum componant. Guelf.

p) Tres, deeſt in Guelf. Cod.

q) Eodem. Ecc.

r) Denarios iterum omittit Guelf.

s) Singuli eorum cogantur exſolvere. Ecc.

t) Si vero Romanus vel Lidus in tali contubernio occiſus fuerit. Ecc. De Romanus vero occiſus vel litus, qui in tale contubernio interfecti fuerent. Guelf.

u) Hujus compoſitionis medietas ſolvatur. Ecc. Edit. quæ ſequentem paragr. ſuperaddit.

Si

Digitized by Google

a) LXX. *De homicidiis in conuiuio factis'.*

SI *b)* quis' in convivio ubi *c)* duo vel tres aut amplius fuerint' *d)* &' unus ex ipſis fuerit interfectus malb. *e)* ſeolanchis chadio' hoc eſt illi qui *f)* remanunt' aut uno *g)* dare debent aut toti mortem *h)* conponant.

i) Qui' lex uſque ad ſeptem *k)* fuerint in convivio *l)* obſervantur'.

Si *m)* vero' in convivio illo plus quam ſeptem fuerint non omnes teneantur *n)* obnoxios'. *o)* Si duo fuerunt' illi ſecundum legem conponat.

Si quis vero foris caſa vel iter agens ſive in agro a *p)* conturbenio fuerit interfectus' & tres vel amplius habuerit *q)* plagas' malb. *r)* droclidio' *s)* hoc eſt' ut tres de *t)* eo' contubernio *u)* benio qui *x)* adprobati' fuerint *y)* ſigul. mortem illius conpon'. *z)* Tres adhuc *aa)* ſi fuerint de ipſo contubernio ſol. XV. conpon'.

a) LXXI'.

SI quis *b)* homo ingen'. *c)* qui' lege ſalica vivit *d)* dum in oſte eſt occiſſerit' *e)* VIII. den. q. f. ſol. CC'. culp. iud.

a) LXXII'. *De conpoſitione homicidii.*

SI *b)* quis cujuscumque' pater occiſſus fuerit medietate conpoſitiones *c)* filii collegant'. Illa alia medietate *d)* qui propinquiores ſunt' tam de patre quam de matre *e)* dividant. *f)* Quid ſi' de una parte ſeu paterna ſeu materna *g)* nullus parens' fuerit illa *b)* portione' fiſcus adquirat.

LXXIII.

Si quis contubernio facto, villas alienas cum tribus effregerit, Malb. a lat faltheo, IIIMCXX. denar. qui faciunt ſolid. LXXVIII. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXX.

a) In Ecc. ed. eſt titulus XLVI. in Cod. Guelf. XLV. ubi vitioſa hæc extat inſcriptio. *De hominem in contubernio occiſo.*

b) Quis, deeſt ap. Ecc.

c) Quatuor aut quinque fuerint homines. Ecc. quinque aut amplius fuerint. Guelf.

d) *Et*, deeſt ap. Ecc.

e) Seolandi ſtadio. Guelf.

f) Remanet. Guelf.

g) *Convicto de ſe*, inſerit Guelf.

h) *Illius*, inſerit Guelf.

In Eccard. autem edit. poſt, *interfectus fuerit*, ita legitur: *Ille qui remanet, aut unum convictum reddant, aut omnes mortis illius compoſitionem conlectent.*

i) Quæ, Ecc. & Guelf.

k) *Qui*, inſerunt Ecc. & Guelf.

l) Illo convenit obſervare. Ecc. obſervatur. Guelf.

m) Sive. Guelf.

n) Obnoxii. Ecc. & Guelf.

o) Sed quibus fuerit imputatum. Ecc. ſed quibus fuerent & adprobati. Guelf.

p) Contubernio fuerit occiſus. Ecc. contubernio fuerent occiſi. Guelf.

q) *Plagas*, deeſt ap. Ecc.

r) Druchte Lidio. Ecc. Dructi ſlido. Guelf.

s) *Hoc eſt*, omittit Guelf.

t) Et. Ecc.

u) Eodem. Ecc.

x) Convicti. Ecc. qui probati. Guelf.

y) Singillatim mortis illius compoſitionem componant. Ecc.

z) *Et*. inſerit Ecc. & Guelf.

aa) Tegentini ſol. ſolvant & III. adhuc ſi fuerint de ipſo contubernio quinginus ſolvant. Guelf. Eccard. vero edit. poſt *& tres*, ita pergit; *alii de ipſo contubernio MCC. den. qui faciunt ſolid. XXX. unusquisque illorum culpabilis judicetur. Et tres alii adhuc de ipſo contubernio, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.*

Ad Tit. LXXI.

a) Hic titulus eſt LXVI. in edit. Ecc. In Guelf. Cod. bis occurrit nempe XLVI. & LXV. atque hac inſcriptione gaudet. De homine in hoſte (Guelf. *oſte* habet) occiſo. Conſtat autem in edit. Ecc. quatuor paragraphis, quorum tertius eſt, qui in noſtro Codice extat. Duo priores ſunt ſqq.

Si quis hominem occiderit in hoſte, tripla compoſitione componatur, ſicut in patria componere debuit.

Si quis hominem ingenuum, qui Lege ſalica vivit, in hoſte in campanio de companiei ſuorum occiderit, ſecundum quod in patria ſi ipſe occiſus eſſet, componere debuiſſet, in triplo componat.

b) *Hominem*. Ita Tit. XLVI. Guelf. hominem ingenuum. Ecc.

c) Quia. Guelf.

d) In hoſte occiderit. Ecc. In oſte hoccideret. Guelf.

e) Malb. Leodardi. ſol. DC. Guelf. Malb. Leudardi Tres Pellia XXIVM. denar. qui faciunt ſol. DC. Ecc. Guelf. Cod. qui unico hoc paragr. hunc Titulum abſolvit, Tit. LXV. eadem inſcriptione gaudentem. Talem fiſtit paragr. *Si quis hominem ingenuo in oſte occiſeret din. CC. componat.* Quo itidem totus titulus finitur. In Eccard. autem edit. ſequitur adhuc unus, quem adjungimus.

Si vero in Triſte dominica, ille qui occiſus eſt, occiſus fuerit. Malb. Leudardi Tres Pellia, XXXIIIM. den. qui faciunt ſol. DC. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXXII.

a) In Ecc. ed. eſt Tit. LXV. In Cod. Guelf. & hic Titulus bis comparet, ſcilicet num. XLVII. & LXIV. atque ultimo quidem loco ita ſonat. *Si quis cujuscunque pater occiſus fueret, medietate compoſitione filio & alia parentis, qui proximioris ſunt tam de matre quam de patre, & dividant; quod ſi una paterna ſi eum mater nullus parentis fuiret, illa porcio in fiſco colligatur.* Hæc ſenſu carentia ibi, quæ vero titulo XLVII. à noſtro Cod. diſcrepantia habet, nunc porro notabimus.

b) Cujus. Guelf.

c) Sc. LII. ad ſe recollegant, &. Guelf. ubi. *ſc. LII.* forte vitioſe impreſſum, pro *filii.*

d) Parentis, qui proximioris ſunt. Guelf.

e) Inter ſe, addit Guelf.

f) Quod ſe. Guelf.

g) Nullis parentis. Guelf.

h) Portio. Guelf

Eccard. editio ita hunc paragraphum exhibet.

Si cujuscunque pater occiſus fuerit, medietatem filii in compoſitione colligunt, & aliam medietatem parentes qui proximiores fuerunt, tam de paterna quam de materna generatione dividunt. Quod ſi de paterna vel materna parte nullus proximus fuerit, portio illa ad fiſcum perveniat, vel cui fiſcus concederit.

Digitized by Google

LXXIII. *De homine ab inimicis truncato & interfecto.*

SI quis hominem ingenuum ſine manus, & ſine pedes quem inimici ſui in via truncatum relinquent occiſſerit malb. uuasbucho IIII. den. q. f. ſol. C. culp. iud.

a) LXXIV. *De homine de Bargo vel de furca demiſſo'.*

SI quis *b*) homine' de bargo vel de furca *c*) abattere præſumpſerit' ſine voluntate judicis *d*) malb. Sambacheo' IDCCC. den. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

e) Si quis caput de homine quem ſuus inimicus in palo miſiſſet & aliquid eum'exinde ſine permiſſu judicis aut ille qui eum ibidem miſit tollere preſumpſerit malb. banchal DC. den. q. f. ſol. XX. culp. iud.

a) LXXV. *De Baſilica incenduta'.*

SI quis *b*) Baſilica' incenderit malb. *c*) alatrudua' VIII. den. q. f. ſol. CC. *d*) culp. iud'.

e) LXXVI.

SI quis baſilica expoliaverit malb. chrotarſino I CC. den. q. f. ſol. XXX. culp. iud. excep. cap. & dil.

e) LXXVII.

SI quis presbiterum interficerit malb. theorzine XXIIII. den. q. f. ſol. CC. culp. iud.

e) Si quis diaconum interfuerit malb. theorgiæ XII. den. q. f. ſol. CCC. culp. iud.

a) LXXVIII. *De Reipuſſe'.*

b) SI quis homo moriens & viduam dimiſerit qui eam voluerit accipere antequam eam acci-

---

Ad Tit. LXXIII.

Hic titulus neque in ed. Ecc. neque in Cod. Guelf. extat. Ad titulum vero XLIV. hic paragraphus in edit. Ecc. relatus videtur quem ſupra Tit. LXVIII. lit. *o*) exhibuimus.

Ad Tit. LXXIV.

a) In edit. Eccard. eſt Tit. LXIX. cum hac inſcriptione. *De eo qui hominem vivum de furca tulerit.* Quatuor ille paragraphis conſtat, quorum tertius cum primo noſtri Codicis coincidit. Duo priores etiam in Cod. Guelf. extant Tit. LXXIII. inſcriptione carente, præmittitur vero ibi eisdem ſequens paragraphus.

Cuicunque domum violare præſumſerit, quæ domo pro firmamento ebrius abuiſſet provocatus, qui hoc facire præſumſerit ſol. XLII. culp. jud. *Conf. Not. ad Tit. XIII. lit. l*) In ed. Eccardiana autem duo priores, de quibus diximus, ita ſe habent.

Si quis hominem vivum (vivum deeſt in Guelf.) de furca, tollere præſumpſerit, & fuga lapſus fuerit, ille qui eum tulerit, aut vitam pro ipſo amittat, aut VIIIM. den. qui faciunt ſolidos CC. culpabilis judicetur, (pro *ille qui*, uſque *judicetur*, ita habet Guelf. qui eum tollit, & ei fuerit adprobatum, vita ſua pro ipſo admittat, aut ſol. CC. componat.)

Si vero quis hominem mortuum de furca ſine voluntate aut conſilio Judicis, aut ipſius cauſa eſt, tulerit, pro culpa, qua ſuſpenſus eſt, quicquid exinde lex docuerit, ille qui eum tulerit culpabilis judicetur. In Guelf. Codice ita legitur:

Si quis vero de furca jam mortuo ſine conſilio judicis aut voluntate ipſius cujus cauſa eſt, tollerit pro culpa, qua ſuſpinſus eſt, quicquid exinde Lex ſalica ad eam ille erunt qui eſt, adtollere præſumſerit culp. ſed Lege Salica hoc convenit, obſervat.

b) Hominem. Ecc.

c) Dimiſerit. Ecc.

d) Malb. Samb. deeſt ap. Ecc. Conf. ſupra notatum paragraphum ſecundum ê tit. 44. ed. Ecc. ad Tit. LXVIII. lit. *o*)

e) Hic paragraphus titulo XLIV. in edit. Eccard. inſertus eſt, vide eum ſupra ad Tit. LXVIII. lit. *o*) notatum.

Hoc vero titulo Eccard. ſequentem adhuc exhibet.

Si quis ſine conſenſu Judicis, de ramo ubi incrocatur, deponere præſumpſerit, MCC. denar. qui faciunt ſolid. XXX. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXXV.

a) In edit. Ecc. eſt Tit. LXXI. & inſcribitur. *De Baſilica incenſa.* In Cod. Guelf. deeſt.

b) Voluntario ordine, aut fortaſſe per negligentiam Baſilicam. Ecc.

c) Alu Trude Theo Tidio. Ecc.

d) Culp. jud. deeſt ap. Eccard.

e) Tres hi paragraphi ſub Tit. LXXVI. & LXXVII. in ed. Ecc. & Cod. Guelf. deſunt.

Ad Tit. LXXVIII.

a) In edit. Eccard. eſt Tit. XLVII. & inſcribitur. *De Re ipus.* In Cod. Guelf. eſt XLVIII. inſcriptio vero. *De Reibus.*

b) Eccard. edit. ita hunc paragraphum exhibet.

Si ut fieri ad ſolet, homo moriens, viduam dimiſerit, & eam quis in conjugium voluerit accipere, antequam eam accipiat Tunginus aut Centenarius Mallum indicent; & in ipſo Mallo ſcutum habere debet, & tres homines, vel cauſas mandare. Et tunc ille, qui viduam accipere vult, cum tribus teſtibus qui adprobare debent, tres ſolid. æque penſantes, & denarium habere debet. Et hoc facto, ſi eis convenit, viduam accipiat.

Si vero iſta non fecerit, & ſic eum acceperit. Malb. Reiphus Hæc chala ſinus, MMD. den. qui faciunt ſol. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

In Codice Guelf. ita, ſed ut ſemper, admodum corrupte refertur.

Si quis, adſolit, homo moriens viduam demiſerit, qui eam noluerit accipere antequam accipitur ſol. III. ante tungine vel Centenario. hoc eſt, ut Tunginus vel Centenarius indicat, & mallum ipſum ſcutum abere debit & tres hominis III. cauſas demandare debent, tunc ipſi qui viduam ipſam accipere debit & III. ſol. æquos penſantes qui proferat, & III. erunt, qui ipſos ſolidos penſare debent, aut probare & hoc factum ſi eis conveniſſit, ipſi qui viduam queret, accipiat.

Quæ porro addit hic Codex non ad hunc titulum ſed ad XCVIIum. noſtri Codicis pertinent, ubi vide.

c) Au-

Digitized by Google

accipiat tum zinus aut centenarius mallum indicant & in ipso mallo scutum haberent & tres homines tres causas demandare debent & tunc ille qui viduam accipere debet tres sol. aeque pensantes & denarium & tres erunt qui sol. pensare vel probare debeant & hoc factum si eis conuenerit accip. Si istud non fecerit & sic eam acceperit malb. reipus III. colensinus IID. den. q. f. sol. LXII. S. culp. iud'.

Si *c*) vero quid superius diximus omnia secundum legem impleuerit *d*) tres sol. & den. ille cui *e*) reipe debentur accipiat'.

Si *f*) nepus fororis filius fuerit senior *g*) ipse' accipiat.

b) Si vero neptis' filius non fuerit *i*) consubrine *filius'* qui ex materno genere venit ipse *accipiat*.

k) Si enim consobrine filius non fuerit tunc avunculus frater matris reipus accipiat'.

Sic vero *l*) adhuc nec avunculus' fuerit tunc frater illius qui *m*) eam mulierem habuit' si in hereditatem *n*) venturus non est ipse *o*) ipsius reipus' accipiat.

p) Si quis nec ipse frater fuerit qui proximior fuerit extra superius nominatus ipse reipus accipiat. Si nec ista fuerint in fisco reipi *ipsi* vel causa quem exinde orta fuerit collegatur'.

a) LXXIX. *De Migrantibus.*

b) SI quis super alterum in villam alienam migrare voluerit & si unus vel aliquid ei ipsos qui in villam ipsam consistant eum suscipere voluerint & si unus extiterit qui contradicant migranti ibidem licentiam non habeat permanere, si vero contradictum fuerit & unus vel duorum in villa ipsa & ipse adsedere presumpserit tunc testare illum debet & si noluerit exire qui eum testat cum testibus eum debet testare ut iterum indecim noctes exinde exeat & si adhuc post decem noctibus steterit iterum ad ipsum cum testibus debet venire & ei similiter testare debet ut iterum inter alias decim noctes exinde debeat exire. Si noluerit iterum tertium placitum ad decim noctis addat & sic XX. noctes impleantur, & si nec tunc voluerit exire tunc manniat eum ad mallum & testibus suis qui in singulos placitos fuerint secum habeat pristos, & si ipse testatum eum non uenerit aut noluit venire si eum aliqua sunnis non detenuerit & ipsa que superius diximus secundum legem testatum est. Tunc ipsi cui testavit super furtuna sua ponet manum & roget grafionem ut accedat in locum & ipse exinde expellet quia legem noluerit audire. Quid si ibidem aliquid laborauerit amittat & insuper malb. uuidrosilito CCXL. den. q. f. sol. XXX. culp. iud'.

c) Si

c) Autem quæ. Ecc.
d) Et tres. Ecc.
e) Reiphe debetur acceperit, tunc eam legitime accipiat. Hoc discernendum videtur, cui Reipus debeatur. Ecc.
f) Nepos fuerit fororis filius, Ecc.
g) Ille. Ecc.
h) Qui si neptis. Ecc.
i) Consobrinus filius. Ecc.
k) *Si enim*, usque *accipiat*, desunt ap. Ecc.
l) Avunculus non. Ecc.
m) Ipsam mulierem antea habuerat. Ecc.
n) Defuncti fratris, id est mariti mulieris illius. Hæc inserit Ecc.
o) Reipum. Ecc.
p) Quod si nec ipse fuerit, tunc qui proximus fuerit superius nominatis, sui fingillatim secundum parentelam dicti sunt, usque ad sextum geniculum, si in hereditatem illius mariti defuncti non accedat, ipse Reippos accipiat. Ecc.

Ad Tit. LXXIX.

a) Titulus hic in edit. Ecc. est XLVI. in Cod. Guelf. est XLI.

b) Quum in non paucis differant â nostro Codice, præstabit integrum paragraphum ex utraque editione huc transscribere. Ita vero in Ecc. ed. exhibetur.

Si quis super alterum in villa migrare voluerit, & aliqui ex eisdem, qui in villa consistunt, eum suscipere voluerint, & vel unus vel aliquis ex ipsis extiterit, qui contradicat, migrandi licentiam ibidem non habeat. Si vero contra intradictum unius vel duorum in villa ipsa adsedere præsumpserit, tunc testare illi debent, & si noluerit exinde exire: ille qui testat, cum testibus sic ei debet testare, ut inter decem noctes exinde exeat: & si adhuc post decem noctes noluerit exire, iterum debet ad ipsum venire, & testare similiter, ut iterum ad alias decem noctes exinde debeat exire, & si adhuc noluerit, iterum decem noctes ad placitum addat, & sic XXX. noctes impleat. Si nec tunc voluerit exire, tunc manniat enim ad Mallum, & testes suos in singulos Mallos, qui ibidem fuerint, secum habere debeat præstos; & si ipse cui testatum est noluerit venire, & aliqua Sumis non detinuerit eum, ipse secundum legem qua diximus testatus est, tunc ipse qui testavit, super fortunam suam ponat, & roget Gravionem ut accedat ad locum, & ipsum inde expellat, & si ibi aliquid elaboravit, quia legem noluit audire, amittat, & insuper Malb. Widre sa Thalo, MCC. den. qui faciunt solid. XXX. culpabilis judicetur.

In Cod. Guelf. ita hic paragraphus legitur.

Si quis homo super alterum in villa migrare voluerit & unum vel aliquis de ipsis tunc eum suscipere voluerit, si vel unus exteterit, qui contradicat, migranti ibidem licienciam non abuit: Si vero contradictum unius vel duorum in villa ipsa adsentire voluerit, tunc ille testare debent, & si noluerit inde exire, ille qui ei testat cum testibus sic ei testare debit, dicat: homo in hoc tibi testor, ut in hac nocte proxima in hoc quod Lex Salica habit, sedeas & testo tibi in X. noctis de villa sta exseas. Et de postica adhuc depost X. noctis iterum debit ad eum venire & testare in alias XX. noctes, ut inde exeat, & si adhuc exire voluerit, iterum tertium X. noctes adat, ut sic XXX. noctes impleantur, si nec tunc exire voluerit, tunc maniat eum ad mallum, & testes suos per singula placita, qui fuerint ibidem, pristus abere debit: & sic ipse, cui testatum est, voluerit venire, & sunnis non tenuerit, & sta, quæ superius diximus, omnia secundum legem & testatum, tunc ipse qui testavit super fortuna sua ponat & rogit Grafionum loci illius, accedat ad locum ut eum inde expellat, quia le-

Digitized by Google

c) Si vero quis' admigravit & ei d) aliquid' infra XII. menſes e) nulli' teſtatus fuerit uti admigrauit ſecurus f) ſit &' ſicut alii vicini g) maneat.

a) LXXX. *De Afetumiae.*

HOc conuenit obſervare ut tum zinus aut centenarius mallum indicans & ſcutum in ipſo malb. habere debent & poſtea tres homines tres cauſas demandare debeant. Poſtea requirant hominem qui ei non pertineat & fiſtucam in leiſum ſuum jactet & ipſe in cujus leiſum fiſtucam jactauerit dictum verbum quantum de furtuna ſua voluerit dare ſecuta furtuna alii cui voluerit dare. Poſtea ipſe in caſa ipſius manere debet & tres hoſpites ibidem ſuſcipere debet & de tota facultate ſua quantum ei datur in poteſtate ſua habere debet & poſtea ipſe cui iſta credita eſt iſta omnia cum teſtibus collectis agere debet. Poſtea aut ante rege aut in mallo legitimo ille cui furtunam ſuam deputatum ei reddere debet, accipiat fiſtucam in mallo ipſo ante XII. menſes ipſe quos heredes deputavit in leiſum ſuum jactet & nec minus nec majus niſi quantum ei creditum eſt & ſi contra hoc aliquid dicere voluerit debent tres teſtes jurati dicere quid ibi fuiſſent ille quem centenarius vel tunzinus indixer. quomodo vidiſſent hominem illum qui furtuna ſua dare voluit in leiſum quem elegit fiſtuca jactare & dinumerare debent qui furtunam ſuam in leiſum jactavit & ſic ille cujus leiſum jactatus & illum quem heredes appellant ſimiliter nominant & alteri tres teſtes jurati dicere debent quid in caſa ipſius qui furtunam ſuam donavit ille in cui' leiſum fiſtucam jactauit ibidem manſiſſent & tres hoſpites aut amplius colligiſſent & paviſſent eum & ibidem gratias egiſſent cum & in boode ſuo pultes manducaſſent & teſtes colligiſſet & illi alii tres teſtes iſta omnia perata dici debent & quid in mallum vel

---

gem noluit audire, & quod ibi laborávit, demittat, & inſuper (malb. uuedreſitelo) ſunt din. I CC. fac. ſol. XXX. culp. jud.

c) Si vero, Guelf. Si quis vero. Ecc.

d) Aliquis intra. Ecc. infra. Guelf.

e) Nullus Ecc. nullius illius. Guelf.

f) Sit &, deeſt in Guelf.

g) Manent, ille maneat. Guelf. confiſtat. Ecc. ed. quæ addit.

Si quis vero aliam in villam alienam migrare antequam conventum fuerit rogaverit, MDCCC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXXX.

a) Eſt hic titulus XLIX. in Ecc. edit. & inſcribitur. *De Adframire.* In Cod. Guelf. eſt XLII. cum hac inſcriptione *De adfathamire hoc convenit obſervare.* Iterum juvabit integrum ex utraque edit. producere ut inſignis diverſitas luculentius pateat. In edit. Eccard. ita ſe habet.

Hoc convenit obſervare, ut Tunginus aut Centenarius Mallum indicent, & ſcutum in ipſo Mallo habere debet, & poſtea tres homines tres cauſas demandare debent, poſtea in ipſo mallo requirant hominem, qui ei non pertinet, & ſic fiſtucam in laiſam jactet, & ipſe in cujus laiſam fiſtucam jactaverit, dicat verbum de fortuna ſua, quantum ei voluerit dare, aut ſi totam aut ſi mediam fortunam ſuam cui voluerit dare. Poſtea ipſe, in cujus laiſam fiſtucam jactavit, in caſa ipſius manere debet, & hoſpites tres ſuſcipere: & de facultate ſua quantum ei datur, in poteſtate ſua habere debet. Et poſtea ipſi cui creditum eſt, omnia cum teſtibus collectis iſta agere debet, & ſic poſtea, ante Regem, aut in Mallo legitimo, illi cui fortunam ſuam deputaverit, reddere debet, & accipiat fiſtucam in Mallo ipſo. Et ipſum quem heredem deputavit ante XII. menſes in laiſio ſuo jactet nec minus nec majus, niſi quantum ei creditum eſt: & ſi contra hoc aliquid dicere voluerit, tres teſtes habere debet, qui jurati dicant, quod ibi fuerint in mallo, quod Tunginus aut Centenarius indixerunt. Et quomodo vidiſſent hominem illum, quod fortunam ſuam donavit in laiſo, illius quam jam elegerat fiſtucam jactare, & dominare debent qui fiſtucam in laiſum jactit, nec non & illum in cujus laiſum fiſtucam jactavit, & illum quem heredem appellavit. Similiter nominent alii teſtes jurati, & dicant, quod in caſa illius, qui fortunam ſuam donavit, illi in cujus laiſam fiſtucam jactavit, ibidem manſiſſet, & hoſpites tres vel amplius collegiſſet, & paviſſet & ei ibidem gratias egiſſent, & in beudo ſuo pultes manducaſſent, & teſtes collegiſſent. Iſta omnia alii tres teſtes jurati dicere debent, quoniam in Mallo legitimo vel ante Regem, illi qui accepit in laiſam fiſtucam, fortunam ſuam donavit, & ille acceperit in Mallo, hoc eſt, ante Theada, vel Tunginum fortunam illam, qua heredem eum appellavit, publice coram omnibus hominibus fiſtucam in laiſam ipſe jactaſſet: & hæc omnia novem teſtes debent affirmare.

In Guelf. Codice ſequentem in modum exhibetur.

Ut Tunginus aut Centenarius mallum indicant, & ſcutum in ipſum mallum habere debent & III. hominis III. cauſas in mallum ipſum demandent & poſtia requirant hominum qui ei non perteniat, & fiſtucam in leſu jeſit, & ipſi in cujus leſo fiſtucam jeſtavit de furtunam ſuam quantum dare voluerit aut totam furtunam, cujus voluerit dare ipſo in cujus leſo fiſtuca jactavit, in caſa ſua manire debit & de facultate ſua de quantum ei datur in poteſtate ſua abire debit & poſtea ipſe cui ſcutum creditum eſt ſta omnia cum teſtibus colectis agere debet, & poſtia aut ante regem aut in mallum legitimuim illi cui furtunam ſuam depotavit reddere debit & aceipiat fiſtucam in mallum ipſum ante XII. minſis ille quos eredes depotavit in leſo jaſit, nec minus nec majus, niſi quantum ei creditum eſt & ſic contra hoc aliqui aliquid dicere voluerit, debent III. teſtis jurati dicere, quod ibi fuiſſent in mallum, quem Tunginus aut centenarius mallum indixerunt, quomodo dixiſſent hominem illum, qui furtuna ſua adire noluit, nominare debit, denominat illum, cui feſtucam in læſo jactat, & ſic leſo jactitur & illum, quem heredem apellat, ſimilem nominent & alteri III. teſtis jurati dicere debent, quod in cauſam illius, qui furtuna ſua donavit, in cujus leſo fiſtucam jactata eſt, ibidem manſi & oſpites III. aut amplius collegiſſet & paviſſit & oſpites illi III. aut amplius de ſuſceptionem gratias egiſſet & in beudo pultis manducaſſent & teſtes collegiſſet: & ſta omnia illi alii tres teſtis jurati dicere debent, & de hoc quando in mallum aut ante regem vel in legitimo publici, qui accipit in leſo furtunam ipſi ante regem aut in mallum legitimus publicum hoc eſt in malbergo anteuda aut tuginus furtunam ſuam quod eredis apellavit publici corum hominibus fiſtucam in leſo jactaſſit, hoc eſt IX. teſtimonia vel teſtis ſta omnia debunt adfirmare.

Ad

vel ante regem ille qui accipit in leiſum furtunam ipſe aut ante regem aut in mallum publicum legitimum hoc eſt ancheoda & tunzimo furtunam ſuam quem heredem appellauit publice coram bonis hominibus fiſtucam in leiſum ipſius jactaſſet & hoc novem teſtes iſta omnia debent adfirmare.

a) LXXXI. *De Falſo Teſtimonio'.*

SI quis falſum teſtimonium *b*) prebuerit' DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

Si *c*) aliquis alicui iure imputauerit quid perjuraſſet' & non potuerit *d*) adprobare qui inputatum' DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

a) LXXXII. *De Filtorto'.*

SI quis *b*) lege Salica vivit' ſervum aut ancillam caballum vel bovem *c*) vel quemlibet' rem *d*) ſuper alterum' agnoverit mittat *e*) eum in tertia manu' & ille *f*) ſuper quem' agnoſcitur *g*) in noctes XL. placitum faciant & in *b*) ipſo placito' *i*) quanti' fuerint qui *k*) rem viderunt vel camiaverunt aut furaſſe homines commoveantur. Hoc eſt ut unus quisque de negotiantibus ſuis alter alterius commoveant & ſi' conmonitus fuerit *l*) & eum ſumnis' non *m*) detenuerit' & ad placitum venire diſtulerit, *n*) ille *o*) qui cum eo negotiatur' mittat tres teſtes quomodo ei *p*) nuntiaſſet ut ad placitum venire debuiſſet' & *q*) alteros tres teſtes quid publice apud eum negotiaſſet' *r*) iſtud' ſi fecerit *s*) exivit' ſe *t*) de latrocinio &' ille qui *u*) non venerit *x*) ille' erit latro *y*) illius qui *z*) res ſuas' agnoſcit *aa*) & pretium reddat illius qui cum eo negotiavit & ad illum' ſecundum legem conponat *bb*) qui res ſuas agnoſcit & pretium reddat'. Iſta omnia *cc*) facere debet' *dd*) in illum mallum' ubi *ee*) ipſe amall. eſſe denoſcitur' ſuper quem res *ff*) illa' agnita fuerit aut *gg*) interciata'. *hh*) Quid ſi transligere aut carbonaria' manent *ii*) ille qui cum res agnoſcitur' in *kk*) noctes' LXXX. lex iſta cuſtodiatur.

LXXXIII.

Ad Tit. LXXXI.

a) In edit. Eccard. eſt LI. titulus, in Cod. Guelf. XLIX. ubi inſcribitur *De falſum teſtimonium.*

b) Preberit vel juraverit (malberg caliſtanio) ſunt. Guelf.

c) Cuicunque aliquid imputatum fuerit, quod aliquid perjuratus ſit. Ecc. In Guelf. hic paragr. deeſt.

d) Adprobari, omiſſis *qui imputatum.* Ecc. edit. quæ ſeq. paragraphum addit.

Si alicui fuerit imputatum, quod ſe perjuraſſet, & hoc qui imputaverit adfirmare poterit, tres de ipſis conjuratoribus perjuri, unusquisque ad illorum DC. denar. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur. Alii vero qui ſuper tres fuerint, finguli quinis ſolidis, id eſt CC. den. culpabiles judicentur, ipſe vero cui imputatum fuerit, excepta cauſa vel capitale & delatura, CC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Hunc paragraphum ita Cod. Guelf. refert.

Si cujuscunque aliquid fuerit inculpatum quod perjuraſſit, & probatus fuerit, juratoris quinus ſol. condemnentur: ipſi vero cujus approbatum fuerit exceptum cap. & cauſa extra hoc ſol. XV. culp. jud.

Ad Tit. LXXXII.

a) In Ecc. edit. eſt L. & inſcribitur. *De Filtortis qui Salica Lege vivunt.* In Cod. Guelf. eſt XLIII. & ibidem inſcribitur. *De Feltortus, qui Lege Salica vivent.*

b) *Lege Salica vivit*, omittitur ap. Ecc. & Guelf.

c) Aut jumentum, aut quamlibet. Ecc.

d) Sub alterius poteſtate. Ecc. Cum alterum. Guelf.

e) Eam in tertiam manum. Ecc. Guelf. tantum *manum* pro *manu* habet, reliqua ut noſter.

f) Apud quem. Ecc. Quod quem. Guelf.

g) Debet adrhamire: & ſi intra Ligerim aut Carbonariam, aut citra mare ambo manent, & qui cognoſcitur, & apud quem cognoſcitur. Hæc inſerit Eccard. Guelf. vero ſequentia. Debet agramire & ſi intra Legere aut Carbonaria ambo manent, qui agnuſcit, & cum quem agnuſcitur.

b) Ipſum placitum. Guelf.

i) Quanticunque. Ecc.

k) Rem ipſam vendiderunt, aut cambiaverunt aut fortaſſe in ſolutionem dederunt, omnes intra placitum iſtum commoneantur: hoc eſt unusquisque cum negotiatoribus ſuis alter alterum admoneat. Si quis vero. Ecc. Caballum ipſum aut vindederint, aut cambiaverunt, aut fortaſſe in ſolitudinem dedirunt, omnia intra placitum ſtum commoneantur, hoc eſt unusquisque cum neguciatoribus, alter alterum admoniat & ſi quis. Guelf.

l) Et ſumis eum. Ecc. & ſunnis. Guelf.

m) Tenuerit. Guelf.

n) *Tunc* inſerit Ecc. & Guelf.

o) Cum quo negotiavit. Ecc. qui cum eum negociaverit. Guelf.

p) Maniaverit, quod ad placitum veniat. Ecc. nonciaſſit, ut in placitum venerit. Guelf.

q) Alios tres ſimiliter habeat, quod publice cum eo negotiarit. Ecc. alterius tres, quod publici ab eum & doniter neguciaſſit. Guelf.

r) Sto. Guelf.

s) Exuit. Ecc. & Guelf.

t) Ad latrocinium. Guelf.

u) Amonitus, inſerit Ecc.

x) Si ſuper eum teſtes juraverint. Ecc. ſuper quem teſtes juraverunt, ille. Guelf.

y) *Et fur.* inſerit Ecc.

z) *Res ſuas*, omittit Guelf.

aa) Et pretium ei reddatur, & omnia. Ecc. pretium reddat illis. Guelf.

bb) Pro *qui res ſuas*, uſque *reddat:* Eccard. ed. tantum habet, *cum quo negotiavit.* Guelf. vero Cod. ſolum *qui res ſuas agnuſcit.*

cc) Debent fieri. Guelf.

dd) In Mallo. Ecc.

ee) Ipſe Rhamallus eſſe videtur. Ecc. eſt ga mallum. Guelf.

ff) Primitus. Ecc. illa primitus. Guelf.

gg) In tercia manu miſſa. Guelf.

hh) Quod ſi trans Ligerim aut Carbonariam ambo. Ecc. Quod intra Legere aut Carbonaria ambo. Guelf.

ii) Cum quibus agnuſcitur. Guelf. Ecc. tantum pro *qui cum: apud quem* habet, reliqua ut noſter Cod.

kk) Noctibus. Ecc.

Digitized by Google

LXXXIII. *De Perjurio.*

SI quis alicui fuerit inputatum quod perjurasset & hoc qui inputat potuerit adprobare qui perjuraverit DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

Si alicui fuerit inputatum quod perjurasset & hoc qui inputat potuerit adprobare juratore sui qui non solum condempnentur ipsi vero cui adprobatum fuerit excep. cap. & dil. aut que causa sol. XV. culp. iud.

a) LXXXIV. *De Testibus'.*

SI quis *b)* testes necesse habuerit' ut donet & fortasse *c)* ipsi testes voluerint' ad placitum venire ille qui eos *d)* necesse' habet *e)* &' mannire ipsos debet cum testibus ut *f)* eorum quid' viderunt testimonium prebeant.

g) Si' venire nolurint & eos *h)* sunnis' non detenuerit DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud. unusquisque illorum.

Si vero presentes fuerint in *i)* testimonio' vocati *k)* iuraverunt ea' que viderunt *l)* & audierunt' *m)* testimonia prebuerint forbanniti' fuerint DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

a) LXXXV. *De Fides factis'.*

SI quis ingenuus aut *b)* litus' alteri fidem *c)* fecit' tunc *d)* illi cui' fides facta est *e)* in XL. noctes' aut quomodo placitum fecerit *f)* cum testibus *g)* venire debet' vel *h)* qui pretium adpretiare *i)* debeant' *k)* & si noluerit fidem facta solvere' *l)* DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

m) Si adhuc noluerit conponere debito debet eum admallare ut nestigante hujus rei mallare. Rogo te tunzine ut nestigante gasationem' meum illum qui mihi fidem fecit legitimum *n)* mihi debet *o)* & nominare debet *p)* qualem debitum' unde fidem fecit tunc tunzinus dicere debet *q)* & instigante. Ego Satacium tuum illum' in hoc mallo quod salica lex habet, & tunc ipse cui est fides facta debet testare ut nulli alteri nec solvat nec pignus solutionis donet *r)* ante quod ei impleat' quod fidem fecit & sic *s)* festinantur ad' domum illius qui ei fidem fecit cum testibus ambulare debet & *t)* roget ibi debitum suum solvere' & si hoc noluerit solem ei *u)* culcit' & si ei solem *x)* culcaverit CXX. den. q. f. sol. III. super debitum reddat' & sic usque ad tres vices per tres *y)* mannitis' facere debet & super *z)* ista omnia facta si noluerit *aa)* adhuc' conponere usque ad sol. VIIII. *bb)* debitus' ascendat. *cc)* Istud per singulos dies quod ei sol culcauerit terni soledi de die in diem crescant'.

dd) Si

Ad Tit. LXXXIII.

Hic titulus neque in edit. Eccard. neque in Cod. Guelf. extat. Interim tam in illa, quam in hoc, perjurium ad titulum de falso testimonio est relatum, unde illi paragraphi ibidem sunt additi, quos ad Tit. LXXXI. retulimus, quibuscum adeo facili negotio collationem lector instituere poterit.

Ad Tit. LXXXIV.

a) In Cod. Guelf. est L. in edit. Ecc. LII. Titulus, atque in hac inscribitur. *De Testibus adhibendis.*
b) Testis necesse habet. Ecc.
c) Testis non vult. Ecc.
d) Necessarium. Ecc.
e) *Et* deest ap. Ecc.
f) De eo quod. Ecc.
g) Et si. Eccard.
h) Sumis. Ecc.
i) Testimonium. Ecc.
k) Et ea. Ecc.
l) *Et audierunt*, omittit Ecc.
m) Testimonium præbere noluerint, & perbanniti. Eccard.

In Cod. Guelf. ita hi paragraphi exhibentur.

Si quis testes necesse abuerit, & fortasse testis ad placitum nolunt venire, ille qui eos placuit, necessarium abit fatis facire, manire illos debit, ut ea, quæ noverint jurati dicant: si venire noluerint & eos sunnis non tenuerit DC. din. fac. sol. XV. culp. jud.

Quisquis illorum si vero præsentis fuerint jurati in testimonium vocati & noluerint jurati dicere ea quæ noverunt & ferbanniti fuerent. DC. din. qui faciunt. sol. XV. culp. judic. unusquisque illorum.

Ad Tit. LXXXV.

a) Tit. LIII. *De fide facta.* Ecc. LI. *De fidis factas.* Guelf.
b) Lidus. Ecc. Letus. Guelf.
c) Fecerit. Guelf. & Eccard. ed. quæ addit, & *noluerit solvere.*
d) Ille cui. Ecc. Ille cujus. Guelf.
e) In noctes XIV. sive XL. Ecc.
f) Is qui fidem dedit, ad domum illius, qui fidem accepit. Hæc inserit Ecc. Guelf. vero: ut quando sedem fecit ad domum illius, qui fidem fecit.
g) Venire debet, omittit Guelf.
h) *Cum illis*, inserit Ecc. & Guelf.
i) Debent. Ecc. & Guelf.
k) Si is fidem factam noluerit solvere. Ecc.
l) *Malb. huc chram mito sunt*, inserit Guelf.
m) Si vero adhuc supra dictum debitum solvere noluerit, debet eum manire, & Nestigantio sic admallare; Rogo te Tunzino, ut Neistigante Gassachio. Ecc.
n) Enim, inserit Ecc.
o) Debitum, add. Ecc.
p) Quale debitum debeat, &. Ecc.
q) Ego Nestigantio Gassachio illo tuo. Ecc.
r) Antequam impleat. Ecc.
s) Festinantes ipsa die ad. Ecc.
t) Rogare, ut debitum suum illi solvat. Ecc.
u) Collocet. Ecc.
x) Collocaverit, tres solidos super debitum addat. Ecc.
y) Manitas. Ecc.
z) Tres vices, inserit Ecc.
aa) *Adhuc*, deest ap. Ecc.
bb) Debitum. Ecc.
cc) Id est, ut per singulas admonitiones vel solem collocatum terni solidi accrescant. Ecc.

Varia-

Digitized by Google

dd) Si nec fides facta ad placitum legitimum ſoluere uoluerit' tunc ille cui fides facta eſt ambulet ad grafionem illius loci in cujus pago manet *ee*) & prehendat fiſtucam' dicat verbum. Tu grafio rogo *ff*) tibi' homo ille qui mihi fidem fecit *gg*) que legitimum habeo adjectiuum & admallatum in quo lex ſalica continet & ego' ſuper me & ſuper *hh*) fortuna mea pono quid' ſecurus mitto ſuper furtunam ſuam manum, & dicat *ii*) cauſam aut de' quantum ei fidem *kk*) fecit'. Tunc grafio *ll*) colligat ſecum ſeptem racimburgis idoneos & ſic cum eis ambulet ad caſam illius' qui fidem fecit *mm*) & dicat ei voluntatem tuam' ſolue homini illo *nn*) quod ei fidem feciſti & elige *oo*) tecum duos' quos volueris *pp*) idoneos cum racimburgis iſtos de quod ſoluere debes quod adpretrare debent' & hoc quvd debes ſecundum juſtum pretium *qq*) ſatisfacias', quid ſi' audire noluerit preſens *rr*) aut abſens tunc racimburgis adpreciatum precium quantum valuerit debite quem debet & hoc de furtunam illius tollant' & ipſa lege *ss*) quantum debent duas partes illius cujus' cauſa eſt ad ſe revoçet tertiam partem *tt*) grafio' ad ſe recolligat *uu*) tamen ſi fredus jam antea de hac cauſa non fuerit ſolutus'. Si Grafio invitatus fuerit & *xx*) ibidem' non uenerit ſi eum ſunnis non detinuerit aut *yy*) certe' racio dominica *zz*) & ſe diſtulerit & ibidem non ambulet neque alium transmiſerit de vita ſua grafio conponat aut ſe redimat quantum valet'.

a) LXXXVI. *De eo qui grafionem ad res alienas injuſte inuitaverit'.*

SI quis grafionem ad res alienas injuſte *b*) tollendas' invitauerit *c*) antequam gaſacium ſuum per legem habeat malatum', ille qui eum rogat ut injuſte *d*) tollat antequam legitime admalatus fuerit aut fides ei facta fuerit aut injuſte invitauerit' VIII. den. q. f. ſol. CC. culp. iud.

e) Ille qui grafionem rogat injuſte aliquid confiſcare ſi vero grafio invitatus ſupra legem aut debitum juſtum amplius aliquod tollere præſumſit aut ſe redimat'.

a) LXXXVII.

Variationes Codicis Guelf. â verbis: *Si adhuc noluerit* uſque ad *creſcant*, quum commode notari haud potuerint, maluimus omnia illius Codicis, quantumvis perquam corrupta ſint, transſcribere: ita autem ſonant:

Super debitum quod fidem fecerat, ſi adhuc noluerit componere quod debit, ad mallum eum manire debit: rogo te Tungyne ut nexticanti gyus gaſacium meum illum, qui mihi fidem fecit, & debitum debit, & numerare quale debitum dibiat, unde fidem fecerat, tunc Tunginus dicire debit: nexticantigium ego illum in hoc, quod Lex Salica abit, tunc ipſe cui fidis facta eſt, debit teſtare, ut nulli alteri nec ſolvat nec pignus donit ſolucionis niſi ante conponant, quod ei fidem fecit: & cum teſtibus ambulare & rogare debit, ut debitum ſuum ſolvere dibiat, & ſi adhuc noluerit ſolverem, ſolem ei colecit & tunc ſi ei ſolem collegaverit ſol. III. ſuper ſuperiorem debitum adhuc ſolvat ſtut uſque ad III. vicis, per III. non binas facire debit, & ſuper III. ſta omnia facta & noluerit adhuc componere uſque ad ſolem cobitum & ad novem ſol. adſcendat, & ſuper ſingulas admonicionis vel ad ſolem colecato terni ſolidi adcriſcant.

dd) Si vero nec fidem factam ad placitum legitime factum voluerit perſolvere. Ecc.

ee) Accipietque fiſtucam, &. Ecc.

ff) Te. Ecc.

gg) Quem legitime habeo admallatum ſecundum Legem Salicam, & in hoc quod Lex Salica habet & continet, & ego. Ecc.

hh) Fortunam meam pono, quod. Ecc.

ii) De quanta cauſſa. Ecc.

kk) Fecerit. Ecc.

ll) Roget ſeptem Rathimburgios, qui ſecum ambulent ad domum illius. Ecc.

mm) Dicat ſi præſens eſt Voluntate tua. Ecc.

nn) *De eo*, inſerit Ecc.

oo) Duos ex his. Ecc.

pp) Quibus cum quod ſolvere debes, adpretiatio. Ecc.

qq) Solve & ſatisfac. Quod ſi. Ecc.

rr) Aut ſi abſens fuerit, ſtatim Rathimburgii adpretiato pretio, & quod debito ſecundum juſtum pretium ſatisfaciat, & quantum valuerit debitum quod debet, & hoc de fortuna ſua tollat. Ecc.

ss) Duas partes ille, cujus. Ecc.

tt) In Frido Gravio. Ecc.

uu) Si tamen Fridus vim de ipſa cauſſa non fuit ſolutus. Ecc.

xx) *Ibidem*, deeſt ap. Ecc.

yy) Certa. Ecc.

zz) Eum non diſtulerit, ut ibi non ambulet, neque mittat, ut cum juſtitia exigatur debitum, aut ſe redimat, aut de vita componat. Ecc.

Quum in Guelf. Cod. iterum tanta ſit variatio ut fere ad ſingula verba nota fuiſſet opus, maluimus totum iſtius Codicis textum proferre, qui ita ſe habet.

Si quis fidem factam ad placitum noluerit ſolvere, ambulit ad Grafionum loci illius, in cujus pago manit, & præhindat fiſtucam & dicat verbum: tu Grafio, homo ille, qui mihi fidem ficit, quem legitime abio, illum jactibus admallatum in hoc, quod Lex Salica abit & contenit, ego ſuper me & ſuper furtunam meam pono, quod tu ſecurus mitte in furtuna ſua manom, & dicat de cauſam de quantum ei fidem ficit, tunc Grafio collegat VII. Racineburgiis & ſicum ipſis ad domum illius, qui fidem ficit, ambolit, & rogit illus ſibi præſens eſtum fidem ficit: voluntate tua ſolvi homine ſte, quod fidem ficiſti & elegit, ut duus quos volueris edoneis cum Recineburgiis ſtus, de quod ſolvere debit, adpreciare dibiant, & hoc ſoliſtum precium ſatisfacia; quod ſi audire noluerit, præſens auc abſens, tum Racineburgiis adpreciando pretium quantum valuerit debitum quod debit, hoc eſt de fortuna illius tollant & de ipſa legem quem dibit, duas partis ille cujus cauſa eſt ad ſe revocit, tercia parte Grafio rogitus fuerit, ſunnis eum non detenuerit aut certa racio dominica, & diſtulerit ſe ut non ambulit, neque aliquem in rem mittat, qui cum juſticiam exegere dibiat, de vita culpabilis eſſe debiat, aut redemat, quantum valit.

Ad Tit. LXXXVI.

a) In Eccard. edit. eſt Tit. LIV. & inſcribitur *De Admodmito*. In Cod. Guelf. prorſus deeſt.

b) Tollendum. Ecc.

c) Et eum legitime jachtivum aut admallatum non habuerit. Ecc.

d) Aliquid tollat, antequam eum per legem habeat admallatum, aut conſecutum quod ei in mallo fidem feciſſet. Ecc.

e) Si vero Gravio invitatus ad alterius cauſſam ſupra legem aut debitum aliquid præſumpſerit, aut Wereguldum ſuum redimat, aut de vita componat.

Ita hunc paragraphum exhibet Ed. Ecc.

Digitized by Google

a) LXXXVII. *De Rem preſtata'.*

SI quis alteri *b)* de rebus ſuis' aliquid *c)* preſtauerit & ei noluit reddere' ſic eum debet *d)* mallare' *e)* ut cum teſtibus ad caſa ſua cui res preſtauit' accedat & ſic *f)* conteſtatur' quia res meas noluiſti reddere quas tibi *g)* preſtavi'. In hoc eas tene *b)* ut ſuper' nocte proxima *i)* ſicut' lex ſalica *k)* eſt' & ſic ei *l)* ſol culcauerit' & ſi *m)* tunc eas noluerit' reddere *n)* ad alias ſeptem noctibus adhuc cum teſtibus venire debet & roget eum ut debitum ſuum reddat & ſi nec tunc redderit, iterum ei ſol culcit quod ſuper tres vices ſolem ei culcauerit ſemper per ſingulas vices terni ſollidi adcreſcant, & ſi tunc noluerit reddere nec fidem facere ſuper debitum, quem ei preſtiterit, & ſuper ill. novem ſol. qui per tres admonitiones adcreuerunt malb. nectanto DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud'.

a) LXXXVIII. *De manu de enio redimenda.'*

SI quis ad *b)* enio' mallatus fuerit *c)* forſitan conuenerit ille qui mallatus fuerit ut manum' ſuam redimat & *d)* jurato res' donet ſi talis cauſa eſt *e)* undc legitimus' ſol. XV. conponere *f)* debeat' ſol. III. manum ſuam redimat. *g)* Quid ſi amplius dederit fredo ſolvat tanquam ſi de cauſa' convictus fuiſſet. Si *b)* major cauſa eſt unde XXXV. ſol. ſolvat & conuenerit ut manum ſuam redimat ſol. VI. donet quid ſi amplius dederit fredo ſolvat quantum ſe de cauſa illa convictus fuiſſet'.

k) Si vero leodo alteri reputaum & a dinio illum habet mallatum & voluerit manum ſuam redimere & juratus dare' ſol. XXX. donet *l)* quid' ſi amplius dederit fredus de *m)* ipſa lege conponat'.

a) LXXXIX. *De eo qui Grafionem occiſſerit'.*

SI quis grafionem *b)* occiſſerit' XXIIII. den. q. f. ſol. DC. culp. iud.

Si

Ad Tit. LXXXVII.

a) In edit. Eccard. eſt Tit. LV. In Cod. Guelf. LII. ubi inſcribitur *De ando meto.*

b) *De rebus ſuis*, omittit Guelf.

c) Præſtiterit, & ei noluerit reddere. Guelf. præſtiterit, & alius ei reddere noluerit. Ecc.

d) Ad mallum. Guelf.

e) Cum teſtibus ad domum illius, cui rem ſuam præſtitit. Ecc. Secum teſtibus ad domum illius, cui res ſuas preſtetit. Guelf.

f) Conteſtetur ei. Ecc. illi teſtitus. Guelf.

g) Præſtiti Ecc. præſtetiram. Guelf.

h) *Ut ſuper*, deeſt ap. Ecc. & Guelf.

i) Quod, Ecc. & Guelf.

k) Continet. Ecc. & Guelf.

l) Solem collocet. Ecc. ſolem colecit. Guelf.

m) Nec tunc voluerit. Ecc. & Guelf.

n) Adhuc ſuper ſeptem noctes ſimiliter facere debet; & ſi nec tunc voluerint reddere, ad alias VII. noctes ſimiliter facere debet: & ſi nec tunc voluerit reddere, ad alias ſeptem noctes ſimiliter facere debet, & ſi nec tunc voluerit reddere, ad alias VII. noctes id faciat. Poſt quas ad hunc cum teſtibus venire debet, & roget, ut ſibi debitum ſuum reddat, & ſi nec tunc reddiderit, ſolem ei collocet, & ſi per tres vices ſolem collocaverit, & ſi nec tunc reddere voluerit, aut fidem facere, ſuper illos VIIII. ſolidos, qui per tres amonitiones accreverunt, ſuper debitum ſuperius adhuc amplius, Malb. Tauthe DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpab. judic. Ecc. adhuc VII. noctes ſimiliter venit & tunc eum rogit, ut debitum ſuum reddat, & ſi nec tunc voluerit conponere, ſolem ei colecit, quod pro III. vicis ſolem ei collicavit, ſemper per ſingulas vicis ſol. III. hoc eſt per ſingulas admonicionis adcriſcant; ſi noluerit & tunc rogare, nec fidem facire redde de ei quæ præſtetit, ſuper illus VIIII. ſol. collecatum, qui per ſingulas admonicionis creverunt ſol. XXIIII. culp. jud. Guelf.

Ad Tit. LXXXVIII.

a) Eccard. Editionis eſt Titulus LVI. & inſcribitur. *De manu ab Æneo redimenda.* In Guelf. Cod. eſt LIV. cum Inſcriptione. *De manum ad enium redimenda.*

b) Inium. Ecc.

c) Et forſitan convenerit, ut manum. Ecc.

d) Juratores. Ecc.

e) De qua ſi legitime convictus fuiſſet. Ecc.

f) Deberet, tunc CXX. den. qui faciunt. Hæc inſerit Eccard.

g) Quod ſi amplius ad manum ſuam redimendam dederit, fredus exinde ſolvatur Gravioni, quantum de ipſa cauſſa, ſi. Eccard.

b) *Vero*, inſerit Ecc.

i) Unde MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. poterat componere, & convenit ut manum ſuam redimat CCXXXX. qui faciunt ſol. VI. manum ſuam redimat. Quod ſi amplius dederat, fredum ſolvat, quantum ſi de cauſſa convictus fuiſſet. Si vero major culpa fuerit, unde ſi probatus fuiſſet MMD. den. qui faciunt ſol. LXII. cum dimidio culp. iud. & convenit ut manum redimat DC. den. qui faciunt ſol. XV. ſolvat, quod ſi amplius dederit, fredus exinde ſolvatur, tantum quantum ſi de cauſa illa probatus fuiſſet. Iſta redemtio uſque ad leudem permanet. Eccard.

k) Si vero leudi alteri imputaverit, & eum ad Æneum habet amallatum, & convenit ut manum ſuamr edimat. Ecc.

l) Quod. Ecc.

m) Ipſo leudi ſolvatur. Ecc.

In Cod. Guelf. integer paragraphus, qui ſub hoc titulo continetur, ita ſe habet.

Si quis ad inium admallatus fuerit, furſitam, ut manum ſuam redimat & juratores donit, ſi talis cauſam eſt, unde legitime ſol. XV. componat, ſi adprobatus fuerit ſol. III. ultime manum redemat, ſi plus ad manum redimenda dederit, fretus Grafionem ſolvatur, quantum de cauſam illa convinctus fuerit, rediturus erit. Si vero cauſam fuerit quæ XXX. ſol. ſi adprobatus fuiſſet, poterat culp. judicare & ſic convenerit, ut manum redemat, ſol. VI. redemat de cauſa illa ſi convictus fuiſſet, rediturus erit ſta redimpejo de manu uſque leudem ſic permanit: ſi vero leudem alter alteri impotaverit, & eum ad inium admallatum abuerit, & convenit, ut juratores donit, & manum ſuam redemere poteſt, ſol. XXX. manum ſuam redemere poteſt, quod plus aliquid dederit, fretus leudi ipſius ſolvatur.

Ad Tit. LXXXIX.

a) Tit. LVII. *De Gravione occiſo.* Ecc. Tit. LV. *De Grafionum occiſum.* Guelf.

b) Occiderit (malb. leodo ſamitem) Guelf.

c) Sag-

Digitized by Google

Si quis c) Sagibaronem' aut grafionem qui puer d) regis fuerit' XII. den. q. f. sol. CCC. culp. iud.

Si quis e) Sagibaronem' qui ingenuus f) est alio Sagibaronem posuit aliquis eum occisserit' XXIIII. den. q. f. sol. DC. culp. iud.

g) Sagibaronem in singulos mallos' plus quam tres esse non debent h) & si de causa aliquid ante illos factum fuerit pœnitus grafionem removere non posset'.

XC. *De eo qui ad mallum venire noluerit.*

SI quis ad mallum venire contempserit aut ei racimburgi iudicatum fuerit adimplere distulerit si nec de compositione nec de neo nec de ulla lege facere voluerit tunc ad Reges presentiam eum mannire debent ut ibidem XII. testes erunt quo per singulas vices jurati tres dicant quod ibi fuerunt ubi Racimburgi iudicaverunt aut deneum ambulaverit aut fidem de conpositione fecerit & ille dispexerit. Item alii tres jurare debent quid ibi fuissent post illa die quando racimburgii judicaverunt aud per neum aut per conpositionem seducerit hoc est de illa die in XL. noc. in mallibergo. Iterum ei solem culcauerit & nullatenus noluit legem implere, tunc eum debet mannire ante Regem hoc est in noc. XIIII. & tres testimonia jurent quod eum manniſſent & si nec tunc venerit ista VIII. testimonia juratis sicut superius diximus dicant similiter. Illa die si non venerit culcit ei solem illa tria testimonia quomodo culcauit solem. Tunc si ista omnia impleuerit qui eum mallat & ille qui admallatur ad nullum placitum venerit & per legem reducere noluerit tunc Rex ad quem mannitus est extra sermonem suum ponet eum tunc ipse culpabilis & homines res suas erunt & quicunque eum aut pauerit aut ad hospitalem colligerit & jam sui uxor sua ppi. ea sol. XV. culp. iud. donec omnia qui ei legibus imputantur conponat.

a) XCI.

---

c) Sagbaronem. Ecc. Saceborone. Guelf.

d) Regius fuerat. Ecc. regiis fuit, occiderit, cui fuerit adprobatum. (malb. leude facce muther) Guelf.

e) Sacebaronem. Ecc. Sacerborone. Guelf.

f) Et se vel alium Sacebaronem posuerit, occiderit. Ecc. & Sacceborne occiderit. Guelf.

g) Sachibarones vero in singulis Mallebergiis. Ecc. Sacebornis vero in singulis malloberges. Guelf.

h) Et si de causa illi aliquid sanum dixerint, penitus Gravio nullam habeat licentiam removendi. Ecc. & de causa de quid de quod fortasse dixerint, hoc Grafionum removeat, unde illi securitatem fecerunt. Guelf.

Ad Tit. XC.

Est hic Titulus LIX. in edit. Ecc. atque inscribitur *De Despectionibus*. In Cod. Guelf. duo Titulorum sunt numeri LVII. & LVIII. quorum prior tantum habet inscriptionem. *De Dispeccionibus*. Ceterum quia utrobique magna â nostro Codice diversitas reperitur utriusque edit. integra verba huc transferre necessum erit. Ita vero in Edit. Eccard. legitur.

Si quis ad Mallum venire despexerit, aut quod ei â Rathimburgiis fuerat indicatum adimplere noluerit, si nec de compositione, nec ad Æneum, nec de ulla lege fidem facere voluerit, tunc ad Regis præsentiam ipse manniri debet, & ibidem cum duodecim testibus ire debet, qui per singula placita jurati dicant, quod ibidem fuissent, ubi Rathiburgi ei indicaverunt, ut ad Æneum ambularet, aut per compositionem fidem faceret, & ille despexerit. Iterum alii tres jurare debent, quod ibidem fuissent, post illam diem, quo ei Rathenburgii indicaverunt, aut per Æneum, aut per compositiones se educeret. Hoc est, de illa die in quadraginta noctes in Mallobergo iterum solem collocaverit, & nullatenus legem voluerit implere. Tunc enim debent mannire ante Regem in XIIII. noctes: & tria testimonia jurando dicant, quod eum manisset: & si nec tunc venerit, ista omnia novem testimonia jurati dicant, sicut superius diximus. Similiter illa die si non venerit, collocent illi solem iterum, & illa tria testimonia quæ ibidem fuerint ubi collocaverit solem. Tunc cum ista omnia impleverit, qui eum admallat, & ille qui admallatur ad nullum placitum venerit, & pro lege se educere noluerit, tunc Rex, ad quem mannitus est, extra sermonem ponet, & ita ille culpabilis & res suæ erunt in fiscó, aut ejus cui fiscus dare voluerit: & quicunque ei aut panem dederit, aut in hospitalitatem collegerit, sive sit uxor sua, aut proxima, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur, donec omnia secundum legem, ea quæ illi injuncta sunt, componat.

Si quis alterum in Mallo per legem vicerit, & is fidem facere dispexerit, aut pretium solvere, tunc Rathinburgii eum debent attendere, secundum legem qualis causa videtur, & ille qui eum mallavit ad casam suam ei nuntiare debet pretium aut debitum, & si tunc ei satisfacere noluerit, tunc per legem debet attendere, & postea Grafio ad casam suam invitari, ut quod lex est, is de causa & rebus suis secundum legem referat.

In Guelf. Cod. sub num. LVII. hæc extant monstrosa.

Si quis in mallum terum per lege conjunxerit, ad fidem facire dispexerit, aut precium solvere, tunc racineburgiis de eum ante audire secundum legem, qualis causa est, & illi, qui eum mallavit ad causa sua, ei n cia redibit precium ante dictum, & tunc ei solvere noluerit tunc per legem debit atendere & postia Grafionum ad casa sua invitare, aut quid lex est de ipsa causa de res suas secundum legem debiat revertisse.

Sub num. LVIII. sequentia exhibentur.

Si quis ad malo ante venire præsumseret, aut quo Racineburgie judicatum fueret, implere contempseret sic nec de eneum nec de compositionem nec de ulla rem fidem ficire vult. tunc ad regi præsencia eum manire debit & ibi XII. testis per singulas vicis III. jurati dicant, quod ibidem fuerunt, & ibi Raciniburgi juraverint aut ad eum ambolabant, aut fidem de compositionem ficiret; & alii III. jurare debent, quod ibidem fuissent pro illo die, quando Racineburgi juraverunt, aut ad enium aut per compoficionem se educirent; hoc de illa die in LX. noctes in mallo iterum & sol coligaverit, & nullatenus legem implere, tunc eum debit manere ante regem in noctes XIIII. & in testimonia jurati sicut superius diximus, fimiliter illa die testimonia, qui ibi fuerunt, ubi collegato sole fista omnia impleverit, qui eum admallat, & ille qui admallatum ad nullo plane placito venire voluerit, tunc exat, qui monitus est, eum extra sermonis ponat, tunc ipse culpabilis & omnes res suas erunt, quicunque aut paviret aut hoc qui tale dediret, si quis uxorem sua propriam sol. XV. culp. iud.

Digitized by Google

a) XCI. *De Racimburgis'.*

SI *b)* Racimburgii' legem *c)* noluerint' dicere in *d)* mallo' reſedentes cum *e)* cauſas' inter duos diſcuſſerint debet eis dicere qui cauſam *f)* querit *g)* dic' nobis Legem Salicam, ſi illi *h)* noluerint dicere tunc iterum *i)* ipſe debet dicere. Ego vobis rogo ut mihi & iſto gaſationem quo legem dicatis bis aut tres hoc debet dicere. Ego vos tancono' usque quo mihi dicatis legem Salicam *k)* quid ſi dicere noluerint ſeptem' de illis *l)* Racimburgis culcati ſole ternos ſol. culp. iud. quid ſi nec' legem dicere voluerint *m)* nec de tribus ſol' fidem facere *n)* unusquisque ſol. XV'. culp. iud.

Si vero illi *o)* Racimburgii legem dixerint eis contradixerint quod legem non dicant contra unumquemque de illius racimburgiis DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud'.

a) XCII'. *De Alodis.*

SI quis mortuus fuerit & *b)* filios' non *c)* demiſerit' *d)* ſi pater aut mater ſuperfuerit ipſi in hereditate ſuccedunt'.

Si pater *e)* aut' mater non *f)* fuerit ſi fratres aut ſorores' dimiſſerit ipſi in *g)* hereditate ſuccedunt'.

Si vero iſti non fuerint tunc *h)* ſorores' matris in hereditate *i)* ſuccedunt' & *k)* poſtea de illis generationibus quicunque *l)* proximiores ſunt' ipſi in hereditate ſuccedant qui ex *m)* parte' genere veniunt de terra vero Salica nulla *n)* in mulieris hereditatis tranſeat portio ſed ad virile ſexus tota terra propria etatis ſue poſſideant'.

a) XCIII'. *De eo qui ſede parentilla b) tollere' vult.*

SI quis de *c)* parentibus' tollere *d)* vult' in mallum *e)* ante tunzinum ambulare' debet & *f)* ibi de quatuor fuſtes alninos' ſuper caput ſuum frangere debet *g)* & illos quatuor partes jactare' debet & *h)* ubi dicere debet quod ſe' de juramento & de hereditate & de tota ratione

---

Ad Tit. XCI.

a) Tit. LX. *De Rathinburgiis.* Ecc. LIX. *De Raciniburgius.* Guelf.

b) Qui Rathinburgii. Ecc.
c) Voluerint. Ecc.
d) Mallebergo. Ecc.
e) Cauſſas. Ecc.
f) Requirit. Ecc.
g) Dicite. Ecc.
h) *Tunc*, inſerit. Ecc.
i) Qui cauſſam requirit, dicit: Vos tangano, ut mihi & iſto legem dicatis. Bis autem tertio hoc debet facere. Si vero illi noluerit dicere, tunc qui cauſam repetit debet dicere. Ego vobis tangano. Ecc.
k) Tunc ſeptem. Ecc.
l) Rathenburgiis, collocato ſole, IX. ſolid. culpabilis unusquisque judicetur. Quod nec. Ecc.
m) Nec ſolvere, nec. Ecc.
n) Tunc ſolem illis iterum collocet, & ſic poſtea XV. unusquisque. Ecc.
o) Rathinburgii non ſecundum Legem judicaverunt Salicam, his contra quos ſententiam, ſolidos XV. ſolvant.

Si vero Rathenburgii illi legem dixerint, & ille contra quem dixerunt, eis contradicat & hoc ſuſtinere noluerit: eos enim contra legem judicaſſe ſibi putat: & id conprobare poterit, unicuique de ſeptem Rathinburgiis DC. denar. qui faciunt ſolid. XV. ſolvat. Ecc.

Cod. Guelf. ita totum paragraphum exhibet, ut vix divinando ſenſum aliquem aſſequi liceat, ita namque ibidem ſcribitur.

Si quis Raciniburgius in mallo ſedentes cauſa fine duus diſcorte lege voluerit dicere vinit; dicite ad illo quicunque cauſa proſequitur: hic vos tangano, ut lege ter ſecando lege Salica, quod nec ille legem dicere noluerit, vir de illis raciniburgiis collecato ſole ternus ſol. ſolvat: quod ſi nec legem dicere volueret nec ternus ſol. ſolvat, fidem ficit, tunc ſol illius culpato eſt quinus din. C. culp. Si vero ipſi Raciniburgiis & non ſecundum legem judicare eum contra quod ſententio dediret ſol. XV. culp. judicitur.

Ad Tit. XCII.

a) Titulus hic eſt LXII. in Ecc. ed. LXI. in Cod. Guelf.
b) Filio. Guelf.
c) Dimiſerit. Ecc.
d) Si matre ſuperfuiret inde hereditatem accipiat. Guelf. Eccard. autem editio cum noſtro Codice conſentit, in hoc tantum diverſa, ut pro *ſuperfuerint ipſi*, *ſuperſtites fuerint*, pro *hereditate ſuccedit*, *ipſam hereditatem ſuccedant* exhibet.
c) Et. Ecc.
f) Superfuerint & fratrem aut ſororem. Ecc.
g) Hereditatem ſuccedant. Ecc. In Guelf. Cod. hic paragr. ita legitur. Si mater non fuiret & frater remanſiret, ipſi hæreditatem accedant.
b) Soror. Ecc.
i) Succedat. Ecc.
k) *Sic*, inſerit Ecc.
l) Proximior fuerit. Ecc.
m) Paterno. Ecc.
n) In mulierem nulla portio hereditatis tranſit, ſed hoc virilis ſexus acquirit, hoc eſt, filii in ipſa hereditate ſuccedunt. Sed ubi inter nepotes, aut pronepotes, poſt longum tempus, de Alode terræ contentio ſuſcitatur, non per ſtirpes, ſed per capita dividantur. Ecc. Guelf. Cod. pro verbis *Si vero iſti*, usque ad finem hujus tituli hæc habet. Si iſta non fuerint tunc ſororis matris in hereditate & inde illis generacionibus quæcunque proximior fuiret, ille hereditatem ſuccidat. De terra vero illa, quod muliere hereditas eſt. Sed ad vero exugu frater fueret, tota terra permaniat.

Ad Tit. XCIII.

a) Titulus eſt LXIII. in edit. Ecc. LXII. in Cod. Guelf.
b) Tolleri. Guelf.
c) Parentilla. Ecc.
d) Se voluerit. Ecc.
e) Aut in Tunchinium admallare. Ecc.
f) Ibidem quatuor fuſtes aluinos. Ecc.
g) In quatuor partes & illas in Mallo jacere. Ecc.
b) Ibi dicere: Quod ſe &. Ecc.

i) Tol-

Digitized by Google

tione illorum *i)* aut ſi aliquid' de ſuis parentibus aut moriatur aut *k)* occidatur' nulla ad illum *l)* nec hereditas nec conpoſitio perueniat.

Si vero aut ille occidatur aut moriatur conpoſitio aut hereditas ad fiſco pertineat'.

a) XCIV. *De Aroena'.*

b) SI quis de manu ad ira per virtutem aliquid tulerit aut rapuerit vel expoliaverit CCXL. den. q. f. ſol. XXX. culp. iud'.

Si vero quicunque deſuper hominem *c)* aliquid de' tertia manu miſerit *d)* & ſuper' virtutem aliquid *e)* ei' tullerit malb. *f)* aroena ĪCCCC'. den. q. f. ſol. XXX. culp. iud.

a) XCV. *De hereburgio'.*

SI quis alterum *b)* herburgio' clamauerit hoc eſt *c)* ſtrioportio' aut illum qui *d)* inio portare' dr. *e)* ubi ſtrias cocinant' & *f)* probare' non potuerit IID. den. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

a) XCVI'. *De eo qui filiam alienam b) ſponſauerit' & ſe retraxerit.*

SI quis filiam alienam *c)* ſponſaverit &' ſe retraxerit & eam *d)* noluerit prehendere' malb. *e)* frifaſtina' IID. den. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

XCVII. *De eo qui alterum in puteum aut in pelago inpinxerit vel in periculo mortis.*

SI quis alterum in puteum aut in pelago inpinxerit vel in periculum mortis & ipſe exinde vivus evaſerit & ipſe cauſam ſuam poſſit mallare malb. challis ob duplio IIII. den. q. f. ſol. C. culp. iud.

XCVIII. *De terra condemnata.*

SI quis terram alienam condemnauerit & ei fuerit adprobatum IID. den. q. f. ſol. LXII. culp. iud.

a) XCIX. *De crinne cruda Quo Paganorum tempus obſeruabant'.*

SI quis hominem *b)* occiſſerit & facultatem' non habuerit unde totam legem *c)* comp'.

XII.

---

i) Tollat: & ſic poſtea ſi aliquis. Ecc.

k) Occidetur. Ecc.

l) Compoſitio hereditatis perveniat. Simili modo, ſi ille moriatur, ad ſuos parentes non pertineat cauſſa nec hereditas ejus, ſed â modo cum duodecim juratoribus ſe exinde educat. Ecc.

In Guelf. Cod. hic paragr. ita ſe habet:

In mallo leuth & het tunzino ambulare debit, & ibid. IIII. fuſtos al ninus, frangere ſuper caput ſuo debit, & illos IIII. partis mallo jactare, & ibi ſidero quod eromento & hereditatem tota ſacionem eo tollat. Sic poſtia aliquis de ſuis parentibus aut moriatur aut occideret nulla adeo nec hereditas nec conpoſicio permanit: ſi vero ſolo moriatur aut occidatur, conpoſicio aut hereditas ad eis permaniat.

Ad Tit. XCIV.

a) Tit. LXIV. *De Haroweno.* Ecc. LXIII. *De Carvenna.* Guelf.

b) Hic paragraphus in ed. Ecc. ita legitur. Si quis alteri de manu aliquid per vim tulerit & raubaverit, aut expoliaverit, MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, & rem pro capitale reſtituat.

c) Aliquid in. Ecc.

d) Et ei per. Ecc.

e) Ei, deeſt ap. Eccard.

f) Charoweno. MCC. Eccard.

In Codice Guelf. ſequentia extant, quæ non intelligo.

Si quis alteri ſuper illo idem mano ſuper illo aliquem inripuit, rem in capite reddat, ſol. XXX. culp. jud.

Si quis hominem dimente expoliaviret ſol. C. culp. jud.

Si quis vero quecunque deſuper hominem intercitum miſeret in violente, quo ſi agnuſciret dic. tollat (malb. caroen) ſol. XXX. componat.

Ad Tit. XCV.

a) Tit. LXVII. *De Hereburgium.* Ecc. LXVI. *De hereburgiis.* Guelf.

b) Barbaro. Guelf. Cherioburgum. Eccard.

c) Strioportium. Eccard. Strioporcio. Guelf.

d) In eo portare. Guelf. Inium portaſſe. Ecc.

e) Abſtrias cucinent. Guelf.

f) Eum convincere. Ecc. Guelf. Cod. pro *ubi ſtrias*, uſque *q. f.* tantum habet *malb.*

Ad Tit. XCVI.

a) Titulus eſt LXX. in edit. Eccard. In Cod. Guelf. totus deeſt.

b) Acquiſierit. Ecc.

c) Ad conjugium quæſierit, præſentibus ſuis & puellæ parentibus, & poſtea. Ecc.

d) Accipere noluerit. Ecc.

e) Frifra ſigena. Ecc.

Ad Tit. XCVII.

In edit. Ecc. hic totus Titulus deeſt, videtur autem in eadem ad Titulum XLIV. relatus, ubi duo paragraphi de hac materia extant quos ſupra ad Tit. LXVIII. not. ad lit. *n)* retulimus. Ita quoque in Cod. Guelf. ſub Tit. XLVIII. hi paragraphi extant.

Si quis hominem in puteo jactaverit & vivus exiet ſua cauſa, malb. ſol. LXII. culp. jud.

Simili modo, qui alium in pellago inpinxerit, malb. ſol. LXII. culp. judicitur.

Ad Tit. XCVIII.

Hic titulus neque in Eccardiana editione, neque in Codice Guelferbytano extat.

Ad Tit. XCIX.

a) In edit. Ecc. eſt Titulus LXI. & inſcribitur. *De Chren ceude.* In Cod. Guelf. eſt LX. ubi inſcribitur. *De Crenecruda.*

b) Occiderit, & in tota facultate. Ecc.

c) Impleat. Ecc.

Digitized by Google

XII. iuratores *d)* donet' quod nec *e)* ſuper terram nes ſubtus terram amplius non habeat niſi quantum donauit de terræ facultate' & poſtea debet in *f)* caſa' intrare *g)* per quatuor angulos terræ' in pugno colligere & *h)* ſic portet in duro pelle hoc eſt in limitare ſtare debet int'. in caſa aſpiciat' & ſic de ſiniſtra manu *i)* de illa terra' trans ſuas ſcapulas iactare ſuper *k)* illum quem proximiorem parentum habet quid iam pro illo mater aut pater vel fratres ſolverint tunc ſuper ſorores matris & ſuper ſuos' filios debet *l)* illa terra' iactare *m)* idem ſuper generationes aut matris' qui proximiores ſunt. *n)* Sic poſtea in camiſa' diſcinctus *o)* diſculoiatur palum' in manu *p)* ſepem ſallire debet & pro medietatem quantum de conpoſitione dederit' aut quantum lex *q)* dicat illi tres ſolvant. *r)* hoc eſt illi alii' de paterna generatione veniunt facere debent. Si vero de illis *s)* quicum qui' pauperior fuerit & non habet unde integrum debitum ſolvat quicunque de illis plus *t)* habet' iterum ſuper illum *u)* chrinne cruda' ille qui pauperior eſt *x)* iacet ut ille tota lege perſolvat. Quid ſi vero nec ipſe habuerit unde tota lege perſolvat' tunc illum qui homicidium fecit *y)* qui eum *z)* ſub' ſua fide habet *aa)* in mallo præſentare debet, & ſic poſtea per quatuor mallos ad ſuam fidem tollat & ſi eum in conpoſitione nullus ad fidem tullerit hoc eſt ut eum redimant de quod non perſoluerit' tunc de vita conponat. *bb)*

a) C. *Incipiunt Chunnas.*

HOc eſt unum thoalaſti ſol. III. culp. iudicetur. Sexan chunna ſol. XV. culp. iud. Thuuualt chunna ſol. XXX. culp. iud. Theuuenechunna ſol. XLV. culp. iud. thothocundi ſitme chunna ſol. LXII. ſ.

Fit tertius chunde ſol. C. culp. iud. Actotetus chunde ſol. CC. culp. iud. Triothus chunde thertechunna ſol. DC. culp. iud. Fit tertos chunde tue apta chunna ſol. DCC. culp. iud. *Expl. chunnas.*

a) Inci-

d) Dabit. Ecc.

c) Subtus terram, nec ſupra terram plus de facultate habeat, quam donavit. Ecc.

f) Caſam ſuam. Ecc.

g) De quatuor angulis terræ pulverem. Ecc.

h) Poſtea in duropello ſtare, & intus caſam cuptare debet. Ecc.

i) De illa terra, omittit Ecc.

k) Proximiorem parentem. Quod ſi jam pater, aut mater, ſeu frater pro illo ſolverunt, ſuper ſororem tunc matris, aut ſuper ejus. Eccard.

l) Illam terram. Eccard.

m) Quod ſi iſti non fuerunt, ſuper tres de generatione patris & matris. Ecc.

n) Et poſtea in camiſia. Ecc.

o) Diſcalceatus, palo. Ecc.

p) Supra ſepem ſalire ut pro medietate quantum pro compoſitione deberet. Ecc.

q) Addicat, Ecc. addit.

r) De materna generatione, hoc & illi alii, qui. Ecc.

s) Quicum qui, omittit Eccard.

t) Alio habet exſolvat, &. Eccard.

u) Chrene chruda. Eccard.

x) Jactet, ut ille totam legem ſolvat: quod ſi hic etiam non habet, ut legem ſolvat, & totam legem componat. Eccard.

y) Tollit, addit Eccard.

z) In. Eccard.

aa) Et per quatuor Mallos præſentem faciat, & ſi eum per compoſitionem aut fidem nullus ſuorum tulerit, hoc eſt, eum redimat, aut pro eo perſolvat. Eccard.

bb) Addit Eccard. At præſentibus temporibus ſi de ſuis propriis rebus non habuerit unde tranſolvere, aut ſe de lege defenſare poſſit, omnis cauſſa ſuperius comprehenſa ad caput ſuum pertinet obſervare.

Guelf. Cod. verba integra hæc ſunt.

Si quis hominem occiſerit & tanta facultatem data non abit, unde tota lege impleat XII. juratores nec ſuper terra nec ſubtus terra plus de facultate non abit quæ donavit & poſtia debit in caſa intrare, de quatuor angulus terra in pogno colegire & ſic poſtia in dorſo ſuper illo limitare ſtare debit, & intus in caſa reſpiciens & ſic de ſenextra mano ſuper illo qui proximiorem parentum habit, quod ſi jam pater aut fratris ſolſerunt, tunc ſuper ſuos filius debit illa terra jactare ſuper III. de generacionem patris & de matris qui proximioris ſunt, & ſic poſtia in carniſam diſcinctus diſcalcius palo in mano ſua ſepe debit ſallire, medietatem quanto de compoſicionem idem aut quanto lex eſt illi III. ſolvant, hoc eſt illi alii de patris geniracionis facire debit, ſuper illo crenecurando ille, qui pauperior eſt jactavit ille totam legem perſolvat; que ſi vero neceſſo abit, unde totam legem ſolvat, tunc illi, qui humicidio ficit, qui eum ſub pede abuit, in mallo præſervare debit, & ſic eum per III. mallus ad ſua fide tollat, & ſi eo in compoſicionem nulla â fide tollerent, hoc eſt, ut eum redimat deque non ſolſit, de ſua vita componat.

Ad Tit. C.

a) In Cod. Guelf. hic tit. non reperitur: at in Eccard. edit. eſt Tit. LXXX. ita autem ibidem exhibetur.

I. Hoc eſt, unum Thon Laſthi, ſolid. III. culpabilis judicetur.
II. Sexan chunna, ſol. XV. culpabilis judicetur.
III. Septun chunna, ſol. XVII. culpabilis judicetur.
IV. Thev Wahlt chunna, ſol. XXX. culpabilis judicetur.
V. Thve ſepten chunna, ſol. XXXV. culp. judicetur.
VI. Thev Wenet chunna, ſol. XLV. culp. judicetur.
VII. Tho, To condi Weth chunna, ſol. LXII. & dimidio culpabilis judicetur.
VIII. Fit Ternu ſunde, ſol. C. culpabilis judicetur.
IX. Acto & uſunde, ſol. CC. culpabilis judicetur.
X. Theio Tho Sunde Ter theo Chunna, ſol. DC. culpabilis judicetur.
XI. Fit Terno Sunde Thve Aptheo chunna, ſol. DCCC. culpabilis judicetur.

Ad

Digitized by Google

a) *Incipit Decretum.*

CHildebertus Rex Francorum *b*) inluſt.' Cum in *c*) Domini nomine' omnes Cal. Marti de *d*) quascunque conditiones' una cum noſtris obtimatibus pertractavimus ad *e*) unamquemque' notitiam *f*) uolemus' pervenire. Ita Deo *g*) propitiante Antonaco' Cal. Marti Anno XX. regni noſtri. Convenit ut nepotes ex filio vel ex filia ad aviaticas res cum *h*) avunculo vel amitas' ſic venirent *i*) tanquam ſi *k*) mater aut pater' vivi fuiſſent *l*) de illos tamen nepotes' iſtud placuit *m*) obſervare que' de filio vel de filia naſcuntur non qui de fratre. In ſequenti hoc convenit una cum *n*) leodos noſtros decrevimus ut nullus inceſtum' uſum ſibi *o*) ſociare conjugibus' hoc eſt *p*) fratris ſui uxorem nec uxoris *q*) ſui' ſororem nec *r*) uxorem aut parentes conſanguineis' *s*) uxorem patris ſi quis acciperit mortem periculum incurrat & de' præteritis *t*) conjunctionibus, quæ inceſte videntur' per prædicationem epiſcoporum iuſſimus *u*) emendare'. Qui vero *x*) Epiſcopo ſuo noluit' audire & *y*) communicatus fuerit perenni conditione' apud dominum *z*) ſuſteneat &' de palatio noſtro ſit omnino extraneus & omnes *aa*) res ſuas parentibus legitimis admittat' *bb*) qui noluit ſacerdotis ſui medicamenta ſuſtinere'. Similiter *cc*) trajecto convenit ut ſervo' campo *dd*) aut quemlibet' res ad unum ducem *ee*) & unum' iudicem pertinentes *ff*) per decim annus unus quisque' inconcuſſo *gg*) poſſidet' nullam habeat licentiam *hh*) tribuimus quod ſi quis præſumpſerit' interciare ſol. XV. ſolvat & rem *ii*) quem ille interciauit ammittat'. de reliquis vero conditionibus omnes omnino *kk*) trecinaria' lex excludit præter *ll*) ſe quod regna hunc uſque detinuit'.

Pari conditione convenit cal. marti omnibus *mm*) adunatis admodum quicumque præſumpſerit raptum facere unde impiiſſimum ultium adcreverat vitæ periculum feriatur' ut nullus de optimatibus noſtris *nn*) præſumat pro ipſo præcare ſed unus quisque admodum inimicum Dei perſequatur'.

Qui vero *oo*) vel edicto noſtro contempnere in cujuslibet iudicis pago primitus admiſſum fuerit, ille judex collictum ſolatium' ipſum raptorem occidat & jaceat *pp*) forbatudus' & ſi ad eccleſiam *qq*) confugium fecerit reddendum' ab Epiſopo *rr*) absque' ulla precatione *ss*) ſeparentur. Certe' ſi ipſa mulier *tt*) raptorem' conſenſerit ambo pariter in exilio transmittantur & ſi foras *uu*) eccleſia' capti fuerint *xx*) ambo' pariter occidantur & *yy*) facultatem eorum' parentibus legitimis *zz*) & quod fiſco noſtro debetur' adquiratur.

De

Ad Decretum.

a) Hoc Decretum neque in edit. Eccard. Heroldina neque in MSC. Guelf. reperitur, ſubjunctum vero eſt Legi Salicæ in editione Lindenbrogii; exhibetur etiam a Baluzio in Capitul. Regum Franc. Tom. I. p. 17. 18. 19. adeoque non poſt legem Salicam, quippe quæ demum pag. 281. ſeqq. extat. Cum his igitur editionibus iſtud conferre, atque varietatem inde notare in Lectoris commodum placuit. Editio Lindenbrogii exhibet hunc titulum: *Decretio Childeberti Regis.* Baluzius eidem titulo addit: *Data circa annum* DXCV.

b) Vir inluſter. Lindenbrog. & Baluz.
c) Dei nomine nos. Lind. & Bal.
d) Quibuscunque conditionibus. L.
e) Unumquemque. L. & B.
f) Volumus. L. & B.
g) Auxiliante Attiniaco. L.
h) Avunculis vel amitis. L. Avunculos vel amitas. B.
i) Inſeritur in edit. Lind. & Bal. *in hæreditatem.*
k) Pater aut mater. L. & B.
l) De illis tamen nepotibus. L.
m) Obſervari, qui. L. & B.
n) Leudis noſtris, ut nullus de crinoſis inceſtum. L. & B.
o) Societ conjugio. L. & B.
p) Edit. Lind. & Bal. inſerunt: *nec.*
q) Suæ. L. & B.
r) Uxorem patris (*Bal.* patrui) ſui, aut parentis conſanguinei. L. & B.
s) Si quis uxorem patris acceperit, mortem (mortis periculum *Bal.*) incurrat. De. L. & B.
t) Vero inceſtis conjunctionibus. L. Vero conjunctionibus, quæ inceſtæ eſſe videntur. B.
u) Emendari. L. & B.
x) Epiſcopum ſuum noluerit. L. & B.
y) Excommunicatus fuerit, perennem condemnationem. L. & B.
z) Subſtineat, & inſuper. L. & B.
aa) Facultates ſuæ legitimis parentibus perveniant. L. facultates ſuas parentibus legitimis amittat. B.
bb) Hæc verba deſunt in edit. Lind.
cc) Trajecti (Trejecto B.) convenit nobis. L. & B.
dd) Ut quaslibet. L. & B.
ee) Vel. L. & B.
ff) Per decem annos quicunque. L. & B.
gg) Poſſedit. L. Jure poſſedit. B.
hh) Intertiandi, niſi tantum cauſa orphanorum, uſque ad XX. annos licentiam tribuamus. Si (tribuimus. Quod ſi B.) quis ſuper hoc judicium præſumpſerit. L. & B.
ii) Intertiatam amittat. L. Quam male intertiavit amittat. B.
kk) Cauſas tricenaria. L. & B.
ll) Id quod in alia regna hucusque detenuit. L. & B.
mm) Nobis adunatis, ut quicunque raptum facere præſumpſerit, periculum mortis incurrat. L. Nobis adunatis, ut quicunque admodum raptum facere præſumſerit, unde impiiſſimus vicius adcreverat, vitæ periculum feriatur. B.
nn) De tam turpiſſimo vitio præſumat rogare, ſed inimicum Dei unusquisque amodo perſequatur. L. De tam turpiſſimo vitio præſumat pro ipſo precare, ſed unusquisque admodum inimicum Dei perſequatur. B.
oo) Edictum noſtrum auſus fuerit irrumpere, judex loci illius ſolatio collecto. L. Edictum noſtrum auſus fuerit contemnere, in cujuslibet judicis pago primitus admiſſum fuerit, ille judex ſolatio collecto. B.
pp) Forbattutus. L. & B.
qq) Confugerit, reddatur. L. Confugium fecerit, reddatur. B.
rr) Et ſine. L. & B.
ss) Exinde ſeparetur. Et. L. Exinde ſeparentur. Certe. B.
tt) Poſtea raptori. L. & B.
uu) Eccleſiam. L. & B.
xx) Hæc vox deeſt in edit. Lind.
yy) Facultates illorum. L. & B.
zz) Dentur, & quod fiſco noſtro debitum eſt. L. Dentur, & quod fiſco noſtro debetur. B.

Digitized by Google

De *a**) homicidis' vero ita juſſimus *a)* obſervare' ut quicunque *b*) auſo' temerario alium ſine cauſa occiderit *c)* vite periculum' feriatur. *d*) Nam non de pretium redemptionis redimat aut conponat forſitan convenit ut ad ſolutionem quisque' deſcendat nullus de parentibus aut amicis ejus quicquam adjuvet *e)* niſi' quæ præſumpſerit ei aliquid adjuvare ſuum *f)* vero ualdum' omnino conpon.

Quia juſtum eſt g) aut qui voluerit occidere diſcat morire'.

De *b*) farefalius' ita convenit ut quicunque in mallo præſumpſerit *i*) furfalium' minare *k*) procul dubium ſuum uuereualdum conponat nihil hominus farfalium reprimatur' forſitan ut adſolet judex *l)* conſenſerit & fortaſſe *m*) acquies cit'. iſtum farfalium cuſtodire vitæ periculum per omnia *n*) ſuſtineat'.

De furibus *o*) & maleficis' ita decrevimus obſervare *p*) aut' ſi quinque aut ſeptem *q*) boni' fidei homines absque inimicitia interpoſita criminoſum cum Sacramenti *r*) interpoſitionem' eſſe dixerint quomodo *s*) ſine lege inuolauit ſine lege moriatur'.

t) Si quis judex comprehenſum latronem *u*) convictus fuerit relaxaſſe' vitam ſuam *x*) admittat & diſciplina in populum' modis omnibus obſeruetur.

Similiter cal. marti *y*) colonia' conuenit & ita banniuimus ut unusquisque judex criminoſum latronem ut audierit ad caſam ſuam ambulet & ipſum ligare faciat ; ita ut ſi francus fuerit ad noſtram præſentiam dirigatur & ſi *z*) de debiliores perſones' fuerit in loco pendatur.

Si quis centenarium aut *aa*) cuilibet judici. noluerit' *bb*) ad' malefactorem *cc)* adjuvare *dd*) LX. ſol. omnis mod. condemnentur' & quicunque ſervum criminoſum habuerit & *ee*) ei judex rogauerit ipſum præſentare & noluerit *ff*) ſuo uuergildo' omnino conponat.

Similiter conuenit ut ſi *gg*) furtus factus' fuerit capitale *hh*) de præſente' centena reſtituat & *ii*) cauſa centenarius' cum centena requirat.

Pari conditione conuenit ut ſi *kk*) centena poſita in veſtigia in alia centena aut quos' fidelium noſtrorum *ll*) ipſum' veſtigium miſerit & *mm*) eum ad alia centena' minime expellere potuer. aut *nn*) convictus' reddat latronem aut capitale *oo*) de præſente reddat & cum duodecim perſonas' ſe ex hoc Sacramento exuat.

Si *pp*) quis ſervus eccleſiaſticus aut fiſco' furtum *qq)* admiſſerit ſimile pœna ſuſtineat' ſicut & reliquorum *rr*) francorum. *ss*)

---

*a**) Homicidiis. B.
a) Obſervari. L. & B.
b) Auſu. L. & B.
c) Vitæ periculo. L.
d) Et nullo pretio ſe redimere unquam valeat. Et ſi convenerit, ut ad compoſitionem quis. L. Et nullo pretio redemtionis ſe redimat aut componat. Et ſi forſitan convenerit, ut ad ſolutionem quisque. B.
e) Si. L.
f) Weregildum. L. Widrigildum. B.
g) Ut qui injuſte novit occidere, diſcat juſte mori. L. & B. Sed B. Pro *mori* legit *morire*.
h) Farfalio. L. Farfaliis. B.
i) Farfalium. L. & B.
k) Sine dubio ſuum Weregildum (Widrigildum B.) componat: quia omnino volumus, ut farfalius reprimatur. Et ſi. L. & B.
l) Edit. Lind. cum Bal. inſerit: *boc*.
m) Acqieſcet. L.
n) Incurrat. L.
o) Malefactoribus. L. & B.
p) Ut. L. & B.
q) Bonæ. L. & B.
r) Interpoſitione. L. & B.
s) Contra legem furtum perpetravit, ſecundum legem moriatur: L.
t) Et ſi. L. & B.
u) Laxaverit. L.
x) Amittat. Et hæc diſciplina in populo. L. & B.
y) Coloniæ. L.
z) Debilior perſona. L. & B.
aa) Quemlibet judicem. L. & B.
bb) Super. L. & B.
cc) Lind. & Bal. inſerunt: ad prindendum.
dd) Sol. LX. omnino condemnetur. L. & B.
ee) Deeſt hæc vox in edit. Lind.
ff Suum Weregildum. L. Suum Widrigildum. B.
gg) Furtum factum. L. & B.
hh) De præſenti. L. & B.
ii) Cauſator centenarium. L. & B.
kk) Una centena in alia centena veſtigium ſequuta fuerit, & invenerit; vel in quibuscunque. L. & B.
ll) Terminis. L. & B.
mm) Ipſum in aliam centenam. L. & B.
nn) Convictum. L.
oo) De præſenti reſtituat, & cum XII. perſonis. L. & B.
pp) Servi Eccleſiarum aut fiſcalini. L. & B.
qq) Admiſerint, ſimilem pœnam ſuſtineant. L. & B.
rr) In edit. Lind. & Bal. inſeritur: ſervi.
ss) Editio Lindenbrogiana & Baluzius ſubjungunt ſequentia: Diem Dominicum (*die Dominico*. Bal.) ſimiliter placuit obſervare, ut quicunque (*ut ſi quiscunque*. Bal.) ingenuus, excepto quod ad coquendum vel ad manducandum pertinet, opera alia (Bal. inſerit: *in die Dominico facere*) præſumpſerit, ſi Salicus fuerit ſol. XV. componat, ſi Romanus VII. ſ. (*ſeptem & dimidium*. B.) Servus vero aut tres ſolidos reddat, aut dorſum ſuum (*de dorſo ſuo*. B.) componat. (Bal. addit: *Aſclipiodus recognovit*.)

De chrenecruda (*chrenechruda*. B.) lex, quam paganorum tempore obſervabant, deinceps nunquam valeat, quia per ipſam cecidit multorum poteſtas. Datum pridie Kal. Mar. anno XX. regni Domini noſtri, Coloniæ feliciter. (Bal. Colonia feliciter. Amen.)

His Lindenbrogius ſequentia addit:

Item confirmatio legis a Regibus, quam Chlodoveus Rex Francorum ſtatuit, & poſtea una cum Francis pertractavit, ut ad titulos aliquid amplius adderet, ſic ut a primo uſque ad ſeptuageſimum octavum perduxerit. Inde vero Childebertus poſt multum tempus tractavit, ut quidquid invenire potuerit, ibi cum ſuis Francis adderet: hoc eſt a LXXVIII. uſque ad LXXXIIII. pervenit, quod ibi digne impoſuiſſe cognoſcitur. Iterum cum hos titulos Clotharius a germano ſuo ſeniore gratanter excepit, ſic & ipſe ſimiliter cum regni ſui ſapientibus invenit, ut a LXXXIIII. adderet, & ita perfectum perduxit: & inde quæ ipſe invenit, ad fratrem ſuum reſcripta direxit. Et ita inter ſe firmaverunt, ut iſta omnia quæ conſtituerunt, inviolabiliter omnique tempore conſervata fuiſſent.

Quan-

Digitized by Google

Quandoquidem vero tam in Eccard. edit. quam in Guelf. Codice ſuperſint Tituli qui in noſtro Codice non reperiuntur, illos quoque addemus, ne aliquid deeſſe videatur collationi plenariæ. Ita autem procedere lubet, ut primo Titulos editionis Eccardianæ proferamus, inſtituta ſimul collatione cum Cod. Guelf. in iis titulis, quos hic cum Eccard. edit. communes habet: Deinceps quæ laudatus Codex præter iſtos exhibet, ſubjungamus.

Tituli Editionis Eccardianæ qui in noſtro Codice non reperiuntur.

TITULUS LVIII.

(In Guelf. Cod. LVI.)

De Corporibus Expoliatis.

SI quis corpus occiſi hominis, antequam in terram mittatur, expoliaverit, Malb. Cheo Moſido. MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium culpabilis judicetur. Et antiqua lege, ſi corpus jam ſepultum exfodierit, & expoliaverit, Wargus ſit uſque in diem, qua cum parentibus ipſius defuncti convenit, & ipſi pro eo rogent, ut inter homines liceat ei accedere, & quicunque antea ei aut panem, aut hoſpitale, ſive uxor ſua, ſive proxima, ei dederit, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur. Tandem auctor ex ſcelere qui hoc admiſiſſe probatur. Malb. Turnichale VIIIM. den. qui faciunt ſol. CC. culpabilis judicetur.

II. Si quis hominem mortuum, ſuper alterum in petra, aut in naufo miſerit. Malb. Idulgus, ſol. XXXV. *culpabilis* judicetur.

III. Si quis tombam ſuper mortuum hominem expoliaverit, Malb. Turnichalis, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

IV. Si quis Cheriſtaduna ſuper hominem mortuum capulaverit, Malb. Mandoado, aut Silave, quod eſt porticulus, ſuper hominem mortuum dejecerit, de unaquaque Malb. Chreo Burgio, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

V. Si quis Baſilicam ſuper hominem mortuum expoliaverit, Malb. Chre ottarſino, MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

In Cod. Guelf. bi tantum duo paragraphi extant.

Si quis corpos hocciſi hominis, antequam in terra mittatur, in furtum expoliaverit, cui fuerit adprobatum (Malb. muther) ſunt din. II. faciunt ſol. XII. culp. jud.

Si quis hominem ico ſepultum ex poliaverit & ei fuerit adprobatum, malb. muther hoc eſt virgo ſit uſque in diem illa, quam illi cum parentibus ipſius defuncti, ut ipſi conveniant, & ipſi pro erogare dibiant, ut vincto hominem liciat accedirem: & qui ei antequam componat cum parentibus antepene aut tor. qui tale dederit ſol. XV. culp. tamen autorem ex celeris qui admiſiſſet aut expodiſſet turnecale ſol. CC. componat.

TIT. LXXII.

De terra commendata.

Si quis alteri, avicam terram ſuam commendaverit, & ei noluerit reddere, ſi eum admallaverit, & convinxexerit. DC. den, qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

TIT. LXXIII.

De Cultello Sexxaudro.

Si quis alteri cultellum furaverit, & ei fuerit adprobatum, ipſum in loco reſtituat, & inſuper DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

TIT. LXXIV.

De chreodiba.

(In Cod. Guelf. LXXII. de creobebat.)

I. Si quis hominem ingenuum ſeu in ſylva, ſeu in quolibet (aut qualibet. Guelf.) loco occiderit, (occiſeret. Guelf.) & ad celandum igne combuſſerit (& eum ad celando conbuſiret, Guelf.) XXIIIIM. den. qui faciunt ſol. DC. culpabilis judicetur. (DC. ſol. componat. Guelf.)

II. Si quis Antruſſionem vel feminam taliter interfecerit, aut celaverit, aut igne cremaverit LXIIMD. den. qui faciunt ſol. MDCCC. culpabilis judicetur.

In Guelf. Codice hic paragr. ita legitur.

Si Antruſcionem vel femene tale ordinis interficiat, aut tale rem voluerit vel igne concremaviret. IDCCCC. dinarius componat.

TIT. LXXV.

De muliere gravida occiſa.

I. Si quis mulierem gravidam occiderit, XXIIIIM. den. qui faciunt ſolid. DC. culpabilis judicetur. Et ſi probatum fuerit, quod partus ille puer fuerit, ſimili conditione pro ipſo puero DC. ſolid. culpabilis judicetur.

II. Si quis puellam intra duodecim annos uſque ad duodecimum impletum occiderit, ſol. CC. culpabilis judicetur.

III. Si vero majori ætate uſque ad ſexageſimum annum, quousque partum habere potuerit, occiderit XXIIIIM. den. qui faciunt ſolid. DC. culpabilis judicetur.

IV. Si poſtea fuerit occiſa, quando jam partum amplius habere non potuerit, ſol. CC. culpabilis judicetur.

TIT. LXXVI.

De Antruſſione.

I. Si Antruſſio Antruſſionem de quacunque cauſa admallare noluerit, ubicunque eum invenire potuerit, ſuper ſeptem noctes cum teſtibus eum rogare debet, ut ante Judicem ad Mallobergo de cauſſa quæ imputatur ex hoc reſpondendo debeat convenire. Si eis ibidem non convenerit, aut iſte venire diſtulerit, qui ipſum admallaverit, in nubi eum ſolſatire debet. Sic poſtea iterata vice ad noctes XIIII. eum rogare debet, ut ad illum Mallbergo debeat venire ad dandum reſponſum. Et qui admallatur, ſi eo venerit, tunc qui eum admallavit, ſi cauſſa minor fuerit, aut minus quam XXXV. ſolid. componatur, debet ibi ſextus Wedredo jurare: & ille poſtea qui rogatus fuerat, ſi ſe ex hoc idoneum eſſe cognoſcat, ſe debet poſtea cum duodecim per ſacramenta abſolvere. Si vero major cauſa fuerit, quam XXXV. ſolidis culpabilis inveniatur ſeu adhuc majori numero ſupereſt, ut unde minus quam XLV. ſolidi non judicentur, ipſe qui eum rogavit, cum novo Wedredo debet jurare; & ille qui rogatus eſt, ſi ſe idoneum agnoſcit, ſe cum octavo decimo datis ſacramentis abſolvere debet. Si certe talis fuerit cauſſa unde XLV. ſol. aut amplius usque ad leudem componere debet, ipſe qui eum rogavit, debet duodecimus Wedredo jurare; & ipſe qui rogatus eſt, ſi ſe innocentem eſſe cognoſcit, viceſimus quintus datis ſacramentis abſolvere ſe debet. Si vero de leude eum rogatum habuerit, debet qui eum rogavit cum XII. Wedredo jurare, & ipſas XIIII. noctes Æneum calefacere; & ſi ad ipſum placitum venire deſpexerit, aut manum ſuam in Æneum mittere noluerit, quicumque Antruſco ille de cauſſa ſuperius comprehenſa per ſacramenta abſolvere ſe non potuerit, aut manum ſuam pro leude in Æneum mittere deſpexerit, aut in placitum venire diſtulerit, tunc ille qui eum rogatum habuit, ſolem ei collocare debet, ad ipſam vero diem, in Mallobergo ipſo, in XL. noctibus. Si nec ibi ſe conduxerit, tunc ille qui eum rogatum habuit ſolem collocet: poſtea illum ad præſentiam Regis ad noctes XIV.

Digitized by Google

rogare debet, & ibidem duodecim teſtes ponere; qui per ſingulas vices tres jurati dicant, quod ibi fuiſſent, ubi illi admonitio ad XIV. noctes ſolem collocaſſet, & ille de ſacramento ſe non abſolvat, nec manum ſuam pro leude in Æneum poſuiſſet. Similiter & alii tres teſtes dicant, quod in XL. noctibus ſole ei collocato, & ille nullatenus de Antruſſione Gavialto eſtre legibus dixiſſet. At tertia vice tria teſtimonia ſimiliter dabit, qui dicant qualiter eum ad præſentiam Regis venire rogaſſet: & ſi nec tunc venerit, ipſa novem teſtimonia, ſicut ſuperius diximus, jurati dicant. Similiter illa die, ſi non venerit, collocet ei ſolem & illa tria teſtimonia quæ ibi fuerant quando ſol collocabatur. Si iſta omnia impleverit qui eum admallat, & ille qui admallatur ad nullum placitum venire voluerit, tunc Rex ad quem mannitum eſt, eum extra ſermonem ſuum ponat, & quicunque eum aut paverit, aut hoſpitium illi dederit, ſi fuerit uxor propria, ſol. XV. culpabilis judicetur, donec omnia, quæ illi imputantur, legibus componat.

II Si Antruſſio Antruſſionem pro qualibet cauſa manierit, aut fidejuſſorem quæfierit, & eum ſecundum legem non rogaverit, ſol. XV. culpabilis judicetur, excepto quod prætermittit cauſſa illius, anno integro nullatenus terminetur.

III. Si Antruſſio contra Antruſſionem teſtimonium juraverit, ſol. XV. culpabilis judicetur.

Tit. LXXVII.

De eo qui in aliena domo reſedit.

I. Si quis ſuper ingenuum in domo ſua reſedit, aut alius Ingenuus voluntate ſua lapidem ſuper tectum jactaverit in illius contumeliam, vel aliorum quicunque in domo ſua reſederunt, pro unaquaque perſona quinos denarios ſolid. culpabilis judicetur.

II. Si certum fuerit, qui jactaverit, & illud fecerit. VII. ſol. culpabilis judicetur.

Tit. LXXVIII.

In quantas cauſſas Thalaptas debeant jurare.

(Tit. LXXI. Quantas cauſas jurare licit. Guelf.)

Si amplius juraverit quam tres cauſas, rem illam in capite perdat; & quantum lex de cauſa illa habuerit, culpabilis judicetur: & de illis qui juraverunt tres, qui ſeniores fuerunt, XV. ſol. culpabiles judicentur, & reliqui juratores quinis ſolidis componant. Poſſunt autem jurare de dote, de re in hoſte perdita & de homine qui in ſervitium revocatur.

In Guelf. Cod. hic paragr. ita fiſtitur.

De dote & de res qui in oſte perditas ſunt, de hominem qui in ſervitio revocatur, ſi amplus jurarent quam tres cauſas rem illa in capite reddant & quanto lex de cauſa illa abit culp. illi qui juraviret III. qui ſenis res fuiret D. din. culp. & reliqui juratoris quinus ſol. ſolvant.

Tit. LXXIX.

De Delatura.

I. Si quis hominem occiderit, & quod lex habuit pro eo dederit, ſolid. XXX. pro delatura componat.

II. De puero, aut liberto, ſolid. XV.

III. De furtibus vero aliis, VII. ſol.

IV. Cauſæ vero Dominicæ in triplo componuntur.

EPILOGUS.

Sciendum autem eſt, quod in quibusdam Legibus Salicæ inveniuntur capitula principalia LXV. in aliis LXX. in nonnullis LXXX. etiam paulo plus aut minus. Sunt qui habeant compoſitiones CCCLVIII. ac etiam plus minusve. Inquirendum igitur erit in compoſitionibus Legis Salicæ, quid varietatis, & quem numerum minimum, quem maximum habeant. Diviſiones namque compoſitionum ſunt CCCLVIII., varietates autem XXXI. quæ ita inveniuntur.

Incipiunt autem a VII. denariis; ut,

I. Si quis agnum furaverit. I.
Inde ad X. denarios venit; ut,
II. Si quis alterius meſſem damnaverit. I.
Inde ad ſolidum unum; ut,
III. Qui porcellum, qui ſine matre, & reliqua. I.
Inde ad ſolidum unum & tremiſſem; ut,
IV. Qui alterius ſervum cædit. I.
Inde ad ſolidos tres; ut
V. Si quis tres capras furaverit, & hæc compoſitio in locis habetur. 43. XLIII.
Inde ad III. ſolidos & denarium unum; ut,
VI. Si quis viduam in conjugium ſociare voluerit, & reliqua. I.
Inde ad ſolidos quinque.
VII. Hi ſunt qui raptu ſolvunt compoſitionem, & hæc compoſitio habetur in 2. locis. II.
Inde ad ſolidos ſex.
VIII. Pro redemptione ſervi, ut non caſtretur, & hæc compoſitio in 5. locis habetur. V.
Inde ad ſolidos VII. & denarium; ut
IX. Si quis ſcrovam ſubbatit in furtum. I.
Inde ad ſolidos VIII. ut,
X. Si quis alterum de clauſo pugno, & hæc compoſitio in 5. locis habetur. V.
Inde ad ſolidos XII. & denarium; ut
XI. Si quis miniſterialem in mortis periculo. I.
Inde ad ſolidos XV. ut,
XII. Si quis ſponſam alterius tulerit, hæc compoſitio in locis 93. habetur. XCIII.
Inde ad ſolidos XVII. cum dimidio; ut
XIII. Si quis alterius vaccam furaverit, hæc compoſitio in 4. locis habetur. IV.
Inde ad ſolidos XXII. cum dimidio; ut
XIV. Si quis tributarium Romanum in pelagus. I.
Inde ad ſolidos XXV. ut,
XV. Si quis ſervum miniſterialem occiderit, hæc compoſitio in 2. locis habetur. II.
Inde ad ſolidos XXX. ut,
XVI. Si quis ancillam furaverit, hæc compoſitio in 26. locis habetur. XXVI.
Inde ad ſolidos XXXV. ut,
XVII. Si quis alterius ſervum furaverit, hæc compoſitio in 29. locis habetur. XXIX.
Inde ad ſolidos XLV. ut,
XVIII. Si quis waranionem furaverit, hæc compoſitio in locis 41. habetur. XLI.
Inde ad ſolidos L. ut,
XIX. Si quis Romanum in pelagus. I.
Inde ad ſolidos LXII. & dimidium; ut,
XX. Si quis hominem vult percutere gladio, hæc compoſitio in 38. locis habetur. XXXVIII.
Inde ad ſolidos LXX. ut,
XXI. Si quis ſervum aut ancillam de miniſterio. I.
Inde ad ſolidos LXXV. ut,
XXII. Si quis ſervum miniſtrantem in hoſte occiderit. I.
Inde ad ſolidos XC. ut,
XXIII. Si quis taurum regis furaverit, hæc compoſitio in 3. locis habetur. III.
Inde ad ſolidos C. ut,
XXIV. Si quis Romanum occiderit, hæc compoſitio in 31. locis habetur. XXXI.
Inde ad ſolidos CLXXXVII. & dimidium, ut,
XXV. Si quis mulierem ſtriam clamaverit. I.
Inde ad ſolidos CC. ut,
XXVI. Si quis hominem ingenuum occiderit, hæc compoſitio in XXV. locis habetur. XXV.
Inde ad ſolidos CCC. ut,
XXVII. Si quis Litum in hoſte occiderit, hæc compoſitio in 2. locis habetur. II.
Inde ad ſolidos DC. ut,

XXVIII.

Digitized by Google

XXVIII. Si quis hominem ingenuum in hoſte, hæc compoſitio in II. locis habetur. XI.
Inde ad ſolidos DCC. ut,
XXIX. Si quis mulierem habentem in utero. I.
Inde ad ſolidos DCCCC. ut,
XXX. Si quis Romanum vel Litum in truſte. I.
Inde ad ſolidos MDCCC. ut,
XXXI. Si quis hominem in truſte dominica, hæc compoſitio in 2. locis habetur. II.

FINIS.

Tituli Codicis Guelferbytani, qui neque in noſtro Codice, neque in Eccardiana editione reperiuntur.

LXVIII. *Explicit Lex I. Incipit II.*

De rebus in Alode patres.

SI quis ſuper alterum de rebus, qui in alode inventa ſunt, interciaviret, debet ille interciatus III. teſtimonia mittere, quod in alode patris hunc inveniſſet, alia trea qualiter patris ipſas inveniſſit; hoc ſi ficeret, poterit rem interciata vindicare, ſi iſtas non ficiret, mittat III. juratoris, quod in alode patris hoc inveniſſet, ſe de hac cauſa liberans; Si hoc non ficerit, ille qui eas interciaviret (ſiltorto) & ſi poſtia quid lex interdocuit, aput quem eas invinit, culp. judicitur.

LXIX. *De - -*

Si quis pater aut parentis quando filiam ſuam ad marito donat, tota extra parte fratris ſuis vindicit, ſimiliter, quando filius ſuus ad capilatorias ficiret, quo quid donato ſuiret, extra parte hoc teniat, & aliquas res dividat.

LXX. *De homine ingenuo occiſo: quomodo parentis ſui comprehindit vitam ſuam.*

Si quis hominem ingenuo occiſeret: & ei fueret adprobatum, parentis diblat, ſecundum legem conponat media compoſitio, filiis alia medietas & inde eis debit ut quarta, ut de illa leude adveniat, aut quarta pars parentibus propinquis debit III. de generationem patris & III. de generationem matris, & mater viva non fuerit media parte de leode illa parentis inter ſe dividant, hoc eſt III. de patrem, proximi tres ſuirent parentis de predictis condicionis prehendant, tertia parte duas partis prehendant, tertia patri ſuo demittant.

LXXIV. *De Pignoratione.*

Si quis debitorem ſuum pignorancia ſine judice pignorare præſumſerit, antequam eum neſtigante higio, & debitum perdat, & inſuper ſimiliter ſi male depignoraverit cum lege conponat, hoc eſt capitalem reddat & inſuper XV. ſol. culp. judicitur.

LXXV. *De homine inter duas villas occiſum.*

Sicut adſolet homo juxta ſtrada aut intra duas villas proximas ſive vicinas fuerit interfectus, ut humicida non apareat, ſic debit judex, hoc eſt Comes aut grafio ad locum accedere, & ibi cornus ſonare, & ſi vinerit, qui corpus cognuſcit occiſi, ſic parentibus in notitia ponatur. Si vero non vinerit, qui corpus, tunc vicini illi in eorum campo vel exitum corpus inventum eſt, debent facere bargum V. pedis in altum & preſencia judicis, ibi levare corpus, & debit judex nunciare & dicere: homo ſte in veſtro agro vel in veſtipolo eſt occiſus, conteſtor, ut usque in VII. noctes non reponatur & de humicidium ſtum uos ad mallum, ut in mallo proximo veniatis & vobis de lege dicatur, quis obſervare debiatis. Tunc vicini illi, quibus nunciatur ante XL. noctis, qui meliores ſunt cum ſexaginus quinus juratoris ſe exuant, quod nec occiſiſſent nec ſciant, qui occiſiſſe. Mino ſilidis vero vicini quinus denus juratoris donent ſinguli, qui id ſuperius diximus, id eſt quod jurant, ſi ſtud ſic ante XL. noctes non ficirent, noverint ſe perſonam mortui requirenti legibus ſatis facire: Si vero jurent, quod ſuperius diximus, & ſe per ſacramento edeniaverint, nulla eis conpoſicio requiratur.

LXXVI. *De muliere cæſam vel excapillatam.*

Si quis mulierem excapillaverit, ut ei obbonis ad terra cadat, ſol. XV. culp. jud.

Si vero vitta ſua ſolſerit ut capilli ad ſcapula ſua tangant XXX. ſol. culp. jud.

Si ſervus mulierem ingenuam percuſſerit aut excapillaverit aut manum ſuam redemat aut ſol. V. reddat.

Si quis mulierem prægnantem in ventre aut in renis percuſſerit pugnum aut calcem & ei pecus non excuciat, & illa propter hoc graviata fuerit quaſi usque ad mortem CC. culp. jud.

Si quis vero pecus mortuum excuſſerit & ipſa evaſerit DC. ſol. culp. jud.

Si vero ipſa mulier propteria mortua fuerit DCCCC. ſol. culp. judicetur.

Si vero mulier, qui mortua eſt pro aliqua cauſa in verbo regis miſſa eſt I CC. ſol. culp. iud. Hæc lex de miletunias, vel letas ſive romanas in medietatem convenit obſervare.

Si quis ancillæ pecus mortuum excuſſerit, ſi puella fuirit LXII. ſol. culp. jud. ſimiliter & M & dinarium. Si vero ancilla ipſa cellarium domini ſui, vel geniceum tenuerit C. ſol. & M & dinarium pro ipſa conponat.

LXXVII. *Pactus Childeberti R.*

De rêtinore pacis. appellavirit & negaverit juraverit juratoris. medius letus quod fuerit, quod obligaviret vero ſit. Sic latro reverendus eſt ſi facoltatem diſtribuit, Malberg parentibus offeratur. Si non redimitur vita correpit de oculte ſine judice conponat. acceperit ſimile latrone ſit.

LXXVIII. *Si hominem ingenuo in furto apellaviret.*

Si quis ingenuus in furtum inculpatus fuerit & deinde manducatur & manum ſuam de quantum in culpa inventus eſt conponat.

LXXVIIII. *Cujus manum ad benium inciderit.*

Servus in furtum inculpatur, requeratur dominum, ut ad XV. noctes in mallum preſentit & ſi dubietas eſt, ad ſortem ponatur, quod ſi placitum ſunnis detricaviret ad alias XV. noctes ita fiat, & proſecutus cauſe de ſuos conſimilis III. elictus alius III. debet, qui ſacramentum firment pro ſuplicacionem debet eum liberare, & ſi dominus non præſentaviret legem. Unde inculpatur, conponat, & ceſſionem de ſervo faciat. Si ſervus minus tremiſſe ſortem mala preferit, dominus ſervi tres ſolidos ſolvat, & ſervus ille CCC. hictus accipiat.

LXXX.

Si quis aliena mancipia injuſte tenuerit & infra dies XL. non eas reddederit, latro manclpiarum teniatur obnoxius. Si lex de hoc quod inculpatur, ad ſortem adjacirit & mala ſortem preſſerit, medietatem ingenui conponant & ſeptem juratoris medius elictus dare debit.

Digitized by Google

LXXXI. *Incipit Liber III.*

Deinde Chlotarius Rex posuit decreta, ut qui ad vigilias hoc est ad qua, & constitutas nocturnas diversi furis non capire & quod deversa interrudentem concludio scelera sua prætermittat, costodias exercerent, centenas fierent. In cujus centena aliquid deperiet caput trustes restituat, vel in alterius centenam vestigium proponat aut deduxerent & ad hoc admuniti sine cleaerent, quinus solidus conponat; capitale tamen, qui prodederat, a centena illa accipiat, & si per trustem invenitur media compositionem trustes ad se recipiat, & capitalem exeat ad latronem.

LXXXII.

Si quis alterius domum, ubi clavis est, furtum invinerit, dominum domui de vita conponat. Se cum furtum, ubicunque capitur, antedicte subjaceat legem. Et de susceptionem inculpatur, ad sortem veniat, & si malam sortem priserit, ita tamen ut utraque partis ternas personas electas, duas nec custodia fieri possit.

LXXXIII.

De servos Ecclesiæ aut vel cujuslibet, si ad quemcunque inculpantur aut ad sortem aut ad plevium promoveantur, aut ipse aut precium reformetur probatio, periculum subjaciunt.

LXXXIV.

Si quis quodlibit de potentis pro suo servo admoniatur, ut per diversa possedent loca, de crimine habere susceptus domino secricius cum testibus cum dicatur, ut intra XV. noctes ipsum ante judicem debiat præsentare, quod si intra statutum tempus intercedentem concludium non ei fecerit ipsi dominus statutus sui justa mode sui culpe inter fretum & feitum conpensetur, servus tum admonitum domino defuerit, capitalem dominus restituat & de servum dominus faciat cessionem futurum & cum inventus fuerit, detur vindictam.

LXXXV.

Si quis occulte rem sive conposicionem at quemlibet latronem acciperet, ut res quem latronis culpam subjaceat, fures tamen judicibus præsentetur. Nullus latronis, ut quemlibet culpabilem occultare presumat. Cui si ficerit, similis illi subjaceat culpæ.

LXXXVI.

Nullus quemlibet culpabilem, sicut cum Episcopis convenit, de atrio ecclesiæ extrahere præsumserit, canonibus feriatur, quod si sunt ecclesiæ, quorum clausæ non sunt ab utrasque partebus parietum terræ expacium aripennis pro adrio observentur, ut nullatinus fugiens foras ante dicta loca properarum cupietatis sedicat, quod non fit & capti fuerint, ad dignum sibi subplicium condemnentur.

LXXXVII.

Si cuilibet servus ad quocunque deserat, confugium fecerit, primum dominus advenerit, cito excusatus redatur, futurum ut si de precium cumvenerit, precius redatur, tamen admunicionem perientes redere noluerit, precium solvat futurum cum inveniret, si placit receptum precium servus dominum refurmetur.

LXXXVIII.

Ut in troste electi centenarius ponantur pro fiscalibus & omnium domibus censimus pro timore pacis jubemus in truste electi centenarius ponantur per eorum ad que solicitudinem pax interdicta observetur, & quia domino propitio germanitas vinculum caritatis costoditur. Centenarius ergo vel qui in troste esse dicuntur, abent latronis persequere vel vestigia adsignata tamen menare & in truste quod defuerint, sicut dictum est, cum sarciatur, ut continuo capitale & qui perpedit, refurmetur, ita tamen ut latronis perquirantur, quem si truste per se invenerent, medietatem conposicionem sibi vindicit, capitale vel dilatura, si fuerit de facultatem latronis ei, qui furtum pertullit, sarciatur. Nam si per se latronem cœperit, integra sibi compositione vel dissulucione vel quicquid dispendite fueret, revocaverit, fretus tamen judecibus, in cujus provencia est latror stratetur requerenti.

LXXXVIIII.

Si quis ad vestigium vel ad latrone prosequendo ire noluerit, si moniti fuerunt, & si eos sunnis non detenuerit sol. XV. culp. jud. & in Dei nomine pro timore pacis constituemus, & in perpetuo volumus costodire, interdicentes.

LXL.

Si quis a judicibus hæc violare præsumserit, vita incurrat periculum & sta omnia ante dicta nostra sicut priora stare jubemus.

LXLI.

Si quis super aliena domum lapide miserit aut jactaverit, cui fuerit adprobatum, pro illius contumilia aut alienorum ingenuorum, si cum ipsum alii fuerint una quodqui per quindicinus sol. culp. jud. Si vero letus fuerit, qui hoc facire presumserit sol. VII. culp. judicitur.

LXLII.

Si quis aliena domum violenter distruerit, que domus superius abuerit, qui hoc facire præsumserit & pro hoc cui fuerit adprobatum sol. XLV. culp. jud.

LXLIII.

Si Salicus salicum violenter castraverit & ei fuerit adprobatum sol. CC. culp. jud. excepta medicatura sol. VIIII.

Explicit Lex Saleca, qui vero cunlacio infra hæ libros IIII. continere viditur.

PRimus Rex Francorum statuit a primo titulum usque LXII. disposuit judicare; postmodo autem tempus cum obtimatis suis a LXIII. titulum usque ad LXXVIII. addedit; sic vero Childebrandus Rex post multum autem tempus pertractavit, quid addere debirit, ita a LXXVIII. usque ad LXXXIII. perinvenit, quod ibidim digne imposuisse noscuntur, & sic fratri suo Clotario hæc scripta transmisit. Post hæc vero Clotharius cum hos titulus a germano suo seniore gratenter excepit, sic postia cum rignum suum pertractavit, ut quid addere debirit ibidem, quid amplius dibiat constituere ab LXXXVIIII. titolus usque ad LXLIII. statuit permanere, & si postea fratre suo rescripta direxit & ita inter eis convincit, ut sta omnia sicut anteriore constructa starent.

** * **
* ** *

Teudericus Rex rignavit annis XVII. Chlodoveos Rex rignavit an. III. Childebertus Rex rignavit annis XVII. Dacobertus Rex rignavit an. V. Hilpericus rex rignavit an. V. Item Teudericus Rex rignavit an. XVII. anno septimo inter alius Rex rignavit. Childericus Rex rignavit an. VIIII. sunt in summa annus LXXVIII.

INDEX

Digitized by Google

COLLATIO
TITULORUM EDITIONIS ECCARDIANÆ ET CODICIS GUELFERBYTANI CUM NOSTRO CODICE.

Ubi notandum, Titulos;

Quibus ê regione numerus noſtri Codicis additus non eſt, ſub finem eſſe ſubjunctos.

Edit. Eccard.	Noſtra.	Cod. Guelf.	Noſter.
I - -	- - I.	I - -	- - I.
II - -	- - II.	II - -	- - II.
III - -	- - III.	III - -	- - III.
IV - -	- - IV.	IV - -	- - IV.
V - -	- - V.	V - -	- - V.
VI - -	- - VI.	VI - -	- - VI.
VII - -	- - VII.	VII - -	- - IX.
VIII - -	- - VIII.	VIII - -	- - VII.
IX - -	- - IX.	IX - -	- - X.
X - -	- - X.	X - -	- - XI.
XI - -	- - XI.	XI - -	- - XII.
XII - -	- - XII.	XII - -	- - XIII.
XIII - -	- - XIII.	XIII - -	- - XIV.
XIV - -	- - XIV.	XIV - -	- XV. conf. XIV.
XV - -	- - XIV.		XVI. XVII.
XVI. XVII -	- - XV. conf. XIV. XVII. XVIII.	XVI - -	- - XIX.
XVIII. -	- - XVI.	XVII - -	- - XXI. XXII.
XIX - -	- - XIX.	XVIII -	- - XXIII.
XX - -	- - XXI. XXII.	XIX - -	- - XXIV.
XXI - -	- - XXIII.	XX - -	- - XXV.
XXII - -	- - XXIV.	XXI - -	- XXVI. XXVII.
XXIII - -	- - XXV.	XXII - -	- XXVIII. XXIX.
XXIV - -	- XXVI. XXVII.	XXIII -	- - LXIII.
XXV -	- XXVIII. XXIX.	XXIV -	- XXX. usque XXXV.
XXVI - -	- - LXIII.	XXV -	- - XXXV.
XXVII -	- XXXVII. usque XLVI.	XXVI -	- - XXXVI.
XXVIII -	- XXX. usque XXXV.	XXVII. a.	- XXXVII. usque XLVI.
XXIX -	- - XXXV.	XXVII. b.	- - XLVI.
XXX - -	- - XXXVI.	XXVIII -	- - XLVII.
XXXI -	- - XLVI.	XXIX -	- - XLVIII.
XXXII -	- - XLVII.	XXX - -	- - XLVIIII.
XXXIII -	- - XLVIII.	XXXI -	- - L.
XXXIV -	- - XLIX.	XXXII -	- - LI.
XXXV -	- - L.	XXXIII -	- LII. usque LVI.
XXXVI -	- - LI.	XXXIV -	- LVI. usque LX.
XXXVII -	- LII. usque LVI.	XXXV -	- - LX.
XXXVIII -	- LVI. usque LX.	XXXVI -	- - LXI.
XXXIX -	- - LX.	XXXVII	- - LXII.
		XXXVIII -	- LXIV. LXV. LXVI.
		XXXIX -	- - LXVII.
		XL - -	- - LXVIII.

Digitized by Google

Eccard. Edit.	Noſtra.	Guelf. Cod.	Noſter.
XL - -	- - LXI.	XLI. - -	- - LXXIX.
XLI - -	- - LXII.	XLII - -	- - LXXX.
XLII - -	LXIV. LXV. LXVI.	XLIII. - -	- - LXXXII.
XLIII -	- - LXVII.	XLIV - -	- - LXIX.
XLIV -	- LXVIII. LXXIII. LXXIV. XCVII.	XLV - -	- - LXX.
		XLVI - -	- - LXXI.
XLV -	- - LXIX.	XLVII -	- - LXXII.
XLVI -	- - LXX.	XLVIII -	- LXXVIII. XCVII.
XLVII -	- - LXXVIII.	XLIX - -	LXXXI. LXXXIII.
XLVIII -	- - LXXIX.	L - - -	- - LXXXIV.
XLIX -	- - LXXX.	LI - -	- - LXXXV.
L - -	- - LXXXII.	LII - -	- - LXXXVII.
LI - -	LXXXI. LXXXIII.	LIV - -	- - LXXXVIII.
LII. - -	- - LXXXIV.	LV - -	- - LXXXIX.
LIII - -	- - LXXXV.	LVI - -	Ecc. LVIII.
LIV - -	- - LXXXVI.	LVII - -	- - XC.
LV - -	- - LXXXVII.	LVIII -	- - XC.
LVI - -	- - LXXXVIII.	LIX - -	- - XCI.
LVII - -	- - LXXXIX.	LX. - -	- - XCIX.
LVIII -		LXI - -	- - XCII.
LIX - -	- - XC.	LXII - -	- - XCIII.
LX - -	- - XCI.	LXIII - -	- - XCIV.
LXI - -	- - XCIX.	LXIV -	- - LXXII.
LXII - -	- - XCII.	LXV - -	- - LXXI.
LXIII -	- - XCIII.	LXVI - -	- - XCV.
LXIV -	- - XCIV.	LXVII -	- - LXIII.
LXV -	- - LXXII.	LXVIII.	
LXVI -	- - LXXI.	LXIX.	
LXVII. -	- - XCV.	LXX.	
LXVIII -	- - LXIII.	LXXI. -	- Ecc. LXXVIII.
LXIX -	- - LXXIV.	LXXII -	- Ecc. LXXIV.
LXX - -	- - XCVI.	LXXIII -	- - LXXIV.
LXXI -	LXXV. LXXVI. LXXVII.	LXXIV.	
LXXII		LXXV.	
LXXIII.		LXXVI.	
LXXIV.		LXXVII.	
LXXV.		LXXVIII.	
LXXVI.		LXXIX.	
LXXVII.		LXXX.	
LXXVIII.		LXXXI. &c.	
LXXIX.			
LXXX.	- - C.		

Digitized by Google

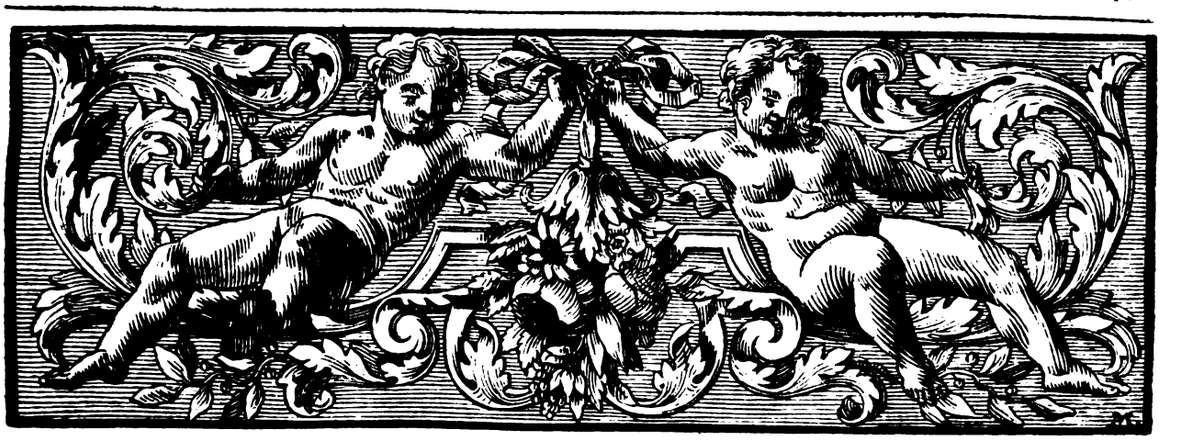

LEX SALICA

Recentior:

Emendata & promulgata juſſu & auctoritate

CAROLI M.

Ex Editione emendatiſſima

STEPHANI BALUZII.

Una cum ejusdem, ut & Pithœi ac Bignonii Notis.

PACTUS LEGIS SALICÆ,*

Anno ab incarnatione Domini noſtri JEſu Chriſti

** DCCXCVIII. Indictione VI. Dominus Karolus Rex Francorum inclitus hunc libellum tractati legis Salicæ ſcribere juſſit.

INCI-

Franc. Pithœi, Hieronymi Bignonii, & Stephani Baluzii Notæ in Legem Salicam.

* *Pactus legis Salicæ.*] Hunc titulum huic legi adſcripſimus, ſecuti auctoritatem quorundam veterum exemplarium. In emendanda porro lege Salica uſi ſumus undecim codicibus antiquiſſimis, quorum quatuor extant in Bibliotheca regia, quintus in Bigotiana, ſextus in Sangallenſi, ſeptimus fuit Sancti Remigii Remenſis, quo uſus quoque eſt Joannes Tilius, octavus ſancti Vincentii Metenſis, nonus ſancti Vincentii Laudunenſis, decimus Launomari Bleſenſis, undecimum, quod Expillii & Leſcurii fuerat, nobis ſubminiſtravit humanitas ampliſſimi viri Hieronymi Bignonii Advocati regii in Parlamento Pariſienſi. Præter hæc, aliud quoque Salicæ legis exemplar habet bibliotheca Thuana, ſed recens, ideoque â nobis omiſſum: Habemus verò nos librum legis Salicæ ex editione Tiliana, in cujus margine Franciſcus Pithœus ſua manu adnõtavit varias lectiones ex Códice quodam Metenſi nobis ignoto, quem ſuum vocat. Venit quoque cum iſta ederentur, in manus meas alterum exemplar earundem legum, in cujus margine idem Franciſcus Pithœus plurimas varias lectiones adnotavit ex codicibus manuſcriptis, notas præterea nonnullas addidit. In tanta veterum exemplarium copia infinitum eſſet adnotare varias lectiones. Satis erit admonere lectorem, textum legis accuratiſſimè emendatum eſſe diligentiſſima collatione eorundem exemplarium; ut ſi quid illic aliter invenerit quam ſcriptum habeatur in ſuperioribus editionibus, judicio factum eſſe arbitretur. Nihil enim conjecturis datum eſt. Duæ autem hactenus Salicæ legis editiones fuere; una vetus quam Baſilius Joannes Herold Baſileæ emiſit anno MDLVII.

Digitized by Google

INCIPIUNT CAPITULA LEGIS SALICÆ.

I. De mannire.
II. De furtis porcorum.
III. De furtis animalium.
IV. De furtis ovium.
V. De furtis caprarum.
VI. De furtis canum.
VII. De furtis avium.
VIII. De furtis arborum.
IX. De furtis apium.
X. De damno in messe, vel in qualibet clausura.
XI. De servis vel mancipiis furatis.
XII. De furtis ingenuorum vel infracturis.
XIII. De furtis servorum vel infracturis.
XIV. De ingenuis hominibus qui ingenuas mulieres rapiunt.
XV. De eo qui hominem ingenuum expoliaverit.
XVI. De eo qui villam alienam adsallierit.
XVII. De eo qui mortuum hominem expoliaverit.
XVIII. De incendiis.
XIX. De vulneribus.
XX. De eo qui hominem innocentem & absentem ad Regem accusaverit.
XXI. De maleficiis.
XXII. De eo qui mulieri ingenuæ manum strinxerit.
XXIII. De eo qui navem sine permissu domini moverit aut furaverit.
XXIV. De furtis in molino commissis.
XXV. De caballo sine permissu domini sui ascenso.
XXVI. De his qui pueros vel puellas occiderint vel totonderint.
XXVII. De adulteriis ancillarum.
XXVIII. De libertis dimissis.
XXIX. De furtis diversis.
XXX. De locationibus.
XXXI. De debilitatibus.
XXXII. De conviciis.

XXXIII.

& post eum Gottefredus Wendelinus anno MDCLIX. Antverpiæ, altera recens, quæ à Tilio primum edita, dein à Pithœo, Lindenbrogio, Bignonio recusa est. Discrepant profecto inter se hæ duæ editiones, non solùm in ordine titulorum, sed etiam in verbis ipsis, ut pridem observatum est à viris eruditissimis. Itaque Franciscus Pithœus uti manu ejus scriptum reperi in libro meo, existimavit Germanicam editionem esse antiquam legem Salicam, Tilianam repetitæ prælectionis. *Valde verò diversa est*, inquit, *hæc editio à Germanica, quæ antiquior videtur, hæc verò repetitæ prælectionis & posterior.* De hac duplici Salicæ legis editione Wendelinus putat intelligendum esse locum illum Eginhardi in vita Karoli M. *Franci duas habent leges plurimis in locis valde diversas.* Sed Hermannus Comes Nuenarius interpretatus est de lege Salica & Ripuaria: *Duas Francos habuisse leges ipsorum auctores testantur, Salicam atque Ripuariam.* Eadem fuit sententia Bignonii, ut videre est in notis ejus pag. 827. Quorum ego sententiæ lubenter accedo. Nam semel emendata & promulgata à Karolo lege Salica, vetere editione tum Franci non utebantur, neque Eginhardus dixisset eo sensu Francos duas habere leges. Certè Wendelinus vi veritatis coactus est scribere, pag. 85. legem Ripuariam à Salica descendere ac plerisque in locis totidem verbis esse exscriptam. Undenam verò dicta sit lex Salica, variæ sunt doctissimorum hominum sententiæ. Vide eundem Wendelinum & Carolum Dufresnium in observationibus ad Joinvillam pag. 241. Sed quicquid sit de nomine, diu viguit usus istius legis in Occidente, uti jam observatum est ab aliis. In probationibus historiæ Bressianæ pag. 5. & 215. animadverto eam adhuc in usu fuisse annis MCLXXXV. & MCCXCVI. apud Lugdunenses & Friburgios. Attamen non ita multò pòst ne nomen quidem ejus vulgo noscebatur inter Francos. Extat in Bibliotheca S. Victoris Parisiensis opusculum Richardi Scoti scriptum sub regno Joannis Regis, in quo describitur genealogia aliquorum Regum Franciæ, & in fine ista adduntur: *Legem vero Salicam, quam ab omnibus Doctoribus legum, quoscunque novi, petii utrum de ea cognitionem haberent, & tamen mihi nullam penitus respondentes, libentissimè demonstrarem.*

Viderat eam itaque Richardus tametsi vulgus Jurisconsultorum illius ævi eam non nosset.

** DCCXCVIII.] Ita editio Pithœana & nonnulli codices. Sangallensis habet DCCLXXVIII. Bigotianus DCCLXVIII. mendosè utrique. Indictio sexta arguit veram esse lectionem quam nos retinuimus. In codice S. Remigii adscriptus quidem erat annus quo Karolus librum istum scribit jussit, sed cultelli ope erasus est. Deest autem hæc nota in plerisque vetustis codicibus. Baluz.

Digitized by Google

XXXIII. De via lacina.
XXXIV. De eo qui hominem ingenuum ſine cauſa ligaverit.
XXXV. De venationibus.
XXXVI. De ſepibus.
XXXVII. De homicidis ſervorum vel ancillarum.
XXXVIII. De quadrupedibus, ſi hominem occiderint.
XXXIX. De veſtigio minando.
XL. De caballis furatis.
XLI. De his qui aliena mancipia ſollicitaverint.
XLII. De ſervo qui de furto fuerit interpellatus.
XLIII. De homicidiis ingenuorum.
XLIV. De homicidiis a contubernio factis.
XLV. De homicidiis in convivio factis.
XLVI. De reippus.
XLVII. De eo qui villam alienam occupaverit, vel ſi duodecim menſibus eam tenuerit.
XLVIII. De aſſatomiæ.
XLIX. De filtortis, hoc eſt, qualiter homo furatas res intertiare debet.
L. De falſo teſtimonio.
LI. De teſtibus adhibendis.
LII. De eo qui fidem factam alteri reddere noluerit.
LIII. De eo qui Grafionem ad res alienas tollendas injuſtè invitaverit.
LIV. De re præſtata.
LV. De manu ab æneo redimenda.
LVI. De eo qui Grafionem occiderit.
LVII. De corporibus expoliatis.
LVIII. De incendio vel expoliatione Eccleſiæ, ſive homicidiis Clericorum.
LIX. De eo qui ad mallum venire contempſerit.
LX. De Rachinburgiis qui ſecundum legem non judicant.
LXI. De chrenechruda.
LXII. De alode.
LXIII. De eo qui ſe de parentela tollere vult.
LXIV. De charoena.
LXV. De compoſitione homicidii.
LXVI. De homine in hoſte occiſo.
LXVII. De eo qui alterum hereburgium clamaverit.
LXVIII. De caballo excoriato.
LXIX. De eo qui hominem de bargo vel de furca dimiſerit.
LXX. De eo qui filiam alienam quæſierit, & ſe retraxerit.
LXXI. De terra condemnata.

INCIPIT LIBER LEGIS SALICÆ. *

TITULUS I.

De Mannire.

Lib. III. Capitular. c. 45. & VI. 211.

I. SI quis ad mallum legibus dominicis mannitus fuerit, & non venerit, si eum sunnis non detinuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Ille vero qui alium mannit, si non venerit, & eum sunnis non detinuerit, ei quem mannivit similiter sexcentos denarios, qui faciunt solidos quindecim, componat.

III. Ille autem qui alium mannit, cum testibus ad domum illius ambulet, & sic eum manniat, aut uxorem illius, vel cuicunque de familia illius denuntiet ut ei faciat notum, quomodo sit ab illo mannitus.

IV. Nam si in jussione Regis fuerit occupatus, manniri non potest.

V. Si vero infra pagum in sua ratione fuerit, potest manniri, sicut superiùs dictum est.

TIT. II.

De furtis porcorum.

I. SI quis porcellum lactantem furaverit de chranne prima, aut de mediana, & inde fuerit convictus, centum viginti denariis, qui faciunt

---

* *Legis Salicæ*] Francorum, quos consuetudo Salios vocitavit, sicut Ammianus Marcellinus scribit. Fortasse â saliendo. Sidonius:

Tibi vincitur illic
Cursu Herulus, Chunnus jaculis,
Francusque natatu.
Sauromata clypeo, Salius pede, falce Gelonus.

Et in prologo harum legum: *Gens Francorum inclyta, fortis in armis, audax, velox, & aspera.* Lex simpliciter dicitur synodis Cabillonensi & Rhemensi. Videantur Ado, Einardus, Ottho Frisingensis, Sigebertus, Trithemius & Nicolaus Vignerius, libello cui titulus est: *Traité de l'état & origine des anciens François.* Franc. Pithœus.

Ad Tit. I.

De mannire] Adnuntiatio apud Pistas DCCCLXIV. cap. VI. *Et quia non habent domos ad quas secundum legem manniri & banniri possint, dicunt quod de mannitione vel bannitione legibus comprobari aut legaliter judicari non possunt.* Hieron. Bignon.

Mallum] Flodoardus ex epistolis Hincmari: *Quia de Presbytero & Ecclesia ad Episcopos & Synod. definitio pertineat, non ad mallum, vel civilium judicum dispositionem.* Vide Glossarium ad Capitularia. Quid enim repetam ea quæ ibi habentur? *Pith.*

Mannitus] monitus, *semont.* Mannitiones, *semonces & adjournemens* Nortmannis. *Pith.*

Si eum sunnis non detinuerit] Editio Germanica legis Salicæ, ut testatur Pithœus. *Si in mallum vocatus fuerit, & is qui vocatus est non venit, si eum infirmitas aut ambascia dominica detinuerit, &c. Ambascia* leg. Burgund. addit. 1. tit. 17. *in ambascia sua asinum alienum detinere pro opera.* Germ. *Ambacht.* inde *Ambasiator.* Petrus de Vineis lib. 1. ep. 8. lib. 3. ep. 82. inde *Ambachti* Gallorum clientes Cæsari. *Bignonius.*

Sunnis] Sic veteres omnes. Nec tamen alibi malè *Sonnis.* Veteres Glossæ. *Sonnis, impedimentum. Essoine, ou empeschement.* Consuetudines Hannonenses Tit. XIX. §. 6. legis Salicæ in editione Germanica: *Si in mallum vocatus fuerit, & is qui vocatus est, non venit, si eum aut infirmitas aut ambascia dominica detinuerit, vel fortè aliquem de proximis mortuum inter domum suam habuerit, per istas sunnis se potest homo excusare, aliàs de vita componat.* Pith.

Denarios] Monetæ minutioris species sunt, & hodie hæ apud nos. *Denier.* Denarius. Unde *denrée, denarata* in adnuntiatione Caroli apud Pistas DCCCLXII. *& fruicts adenerez.* Blesensibus. *Double* unde *doublon,* binio dinummium Ægesippo vet. Gloss. & C. Tit. de Alex. primat. *Liar,* Miliariſium Epiphanio & Cedreno. *Blanc.* Germanis *Weispenning; Bianco* Italis, *Asprum* Græcis. *Katan* Persis. *& Grand Blanc.* ad differentiam *de Sols nerets.* Pith.

Solidos] Solidus lege Salica fuit quadraginta denariorum. quod Pipinus immutavit Canone XLI. Synodi Rhemensis: *Ut Dominus Imperator secundum statutum bonæ memoriæ Pipini misericordiam faciat, ne solidi qui in lege habentur per quadraginta denarios discurrant, quoniam propter eos multa perjuria, multaque falsa testimonia reperiuntur.* Quod tamen omnino non placuit Karolo Magno Capitul. lib. 3. cap. 30. Sed tandem Ludovicus Pius constituit lib. 4. cap. 75. *Ut omnis solutio atque compositio quæ in lege Salica contineretur, inter Francos per duodecim denarios solidos componatur, excepto ubi contentio inter Saxones & Frisones exorta fuerit.* Remanent tamen hodie vestigia solidi istius moribus nostris in mulctis & διστιμοῖς sive laudimiis. *Pith.*

Si in jussione Regis] *Lettres d'Estat.* Marculfus in formula pro causa suspensa. *Cognoscat magnitudo tua, dum nos ad præsens apostolico viro illustri pro nostris utilitatibus illic ambulare præcepimus. Ideo jubemus ut dum in illis partibus fuerit demoratus, omnes causæ suæ, suorumque amicorum aut gasindorum in suspenso debeant residere.* Pith.

Infra pagum] Anonymus de translatione beati Gildasii: *Per illud tempus cum omni reverentia nobis nominatus gloriosus princeps nobilis Ebbo maximam partem pagi Bituricensis sub ditione sua tenebat. Siquidem à Charo fluvio usque ad Vuortempam & Engliam potentissimè principabatur.* Sigebertus anno 759. *Arvernorum pagum depopulatum premit, & multa castella, ipsam urbem Arvernis capit.* Pith.

Ad Tit. II.

Lactantem] Retinui omnium codicum scripturam. Grammaticis quidem lactans dicitur quæ lac præbet, lactens, cui lac præbetur, sed hæc tam anxiè à nostris observata non sunt. *Pith.*

Furaverit] Sic infra passim. hoc tit. & in seqq. ubicunque *furatus fuerit*, legis, in MS. *furaverit* scriptum est. Sic Symmachus lib. 2. ep. 48. Glossarium infra tit. 29. in legibus Bajuvariorum. *Bign.*

Hranne] Hara Varroni R. R. lib. 3. cap. 10. *Bign.*

De branne] Sic veteres tres, & Germana editio *Rhan,* unde Campanis nostris. *Mettre les porcs en rhan,* ut pinguiores fiant. *Pith.*

Excepto]

Digitized by Google

faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si verò in tertia chranne furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

III. Si quis porcellum de ſude furaverit, qui clavem habet, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis porcellum in campo inter porcos ipſo porcario cuſtodiente furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis porcellum furaverit qui ſine matre vivere poteſt, quadraginta denariis, qui faciunt *ſolidum* unum, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis ſcrovam ſubbattit in furto, hoc eſt, porcellos à matre ſubtrahit, ducentis octuaginta denariis, qui faciunt ſolidos ſeptem, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si quis ſcrovam cum porcellis furaverit ſeptingentis denariis, qui faciunt ſolidos decem & ſeptem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si quis porcellum anniculum furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IX. Si quis porcum bimum furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis tertuſſum porcellum furaverit, uſque ad anniculatum, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XI. Si quis verò porcum poſt anniculatum furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XII. Si quis verrum furaverit, ſeptingentis denariis, qui faciunt ſolidos decem & ſeptem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XIII. Si quis ſcrovam ducariam furaverit, ſeptingentis denariis, qui faciunt ſolidos decem & ſeptem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XIV. Si quis majalem ſacrivum, qui dicitur votivus, furaverit, & hoc cum teſtibus, ille qui eum perdidit potuerit adprobare quòd ſacrivus fuiſſet, ſeptingentis denariis, qui faciunt ſolidos decem & ſeptem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XV. Si

Excepto capitali & dilatura] Damnum & dilatura leg. Rip. tit. XVII. Præter capitale ſubreptum & præter dilaturam, hæc etiam multa infertur excepto capitali, id eſt, præter ſubreptum vel ejus rei pretium, ut infra tit. XI. dilatura verò eſt id, quod intereſt propter moram, Jacobus Cujacius. non autem pretium delationis aut fredi, ut malè apud Pithœum & Lindenbrogium gloſſæ vett. quibus non eò ſtatim fides habenda, quod illi ſcripſerint. Mihi namque conſtat edita gloſſaria ineptorum hominum & inſciorum opera, à quibus nonniſi veſtigium vocum antiquarum quærendum eſt. Hæc dixiſſe ſufficiat. Nam non ſemel ab illis infrà diſſentimus; nec illi ſumus, qui adeo religiosè editas quisquilias obſervemus, ut integrum judicium non retineamus. *Bign.*

Capitali] Tit. 10. *Si quis animal aut caballum, vel quodlibet pecus in meſſe ſua invenerit, penitùs eum ladere non debet. Quod ſi fecerit, & confeſſus fuerit, capitale in locum reſtituat, ipſum verò debile quod percuſſit, ad ſe recipiat.* Et tit. LXVIII. Caballum ipſum in capite reſtituat. Et tit. 5. & 8. legis Alamannorum. *Pith.*

Delatura] Gloſſ. *Fredo.* Pith.

De Sude] Porcorum ſtabulo. Noſtris *Seu.* Liber de arithmeticis proportionibus, ſive is Gerberti ſit, ſive alterius: *Paterfamilias ſtabilivit curtem novam, quadrangulam, in qua poſuit ſcrovam, qua peperit porcellos ſeptem in media ſude.* Et tit. 18. infr. *Si quis ſudem cum porcis.* Pith.

De ſude furaverit] Obſerva graviùs puniri, qui è ſtabulo ſeu hara ſubripiunt, denique ſi quid clauſum, ut infra ſepe, quam qui in campo, ſic l. ult. §. 1. D. de Abigeis plenius coërcendus &c. quamquam Cujacius hoc tit. & obſ. 6. cap. 8. ex Græcis legat *leniùs* πεφράγμενον, adducto Juſtini loco de Scythis. *Bign.*

Scrovam] Sic veteres quinque. *Pith.*

Subbatit] Gloſſ. *porcellos in ventre matris occidit.* Recapitulatio: *Si quis ſcrofam alterius ſubbatit, ut porcellos non habeat.* Pith.

Tertuſſum] Gloſſ. *qui domi nutritur. Der zu hous.* Pith.

Verrum] Sic omnia exemplaria. *Verrat.* Pith.

Scrovam Ducariam] Gloſſ. *ductricem aliarum ſcrovarum.* Longobardis *ſonopar* ſectarius dicitur ſive dux gregis, aut ducator, ſicut loquitur Tertullianus. Nam ſennetem & ſente armenta ſignificantur in legibus Ripuariorum & Angliorum, unde Seniſcalci nomen, *armentorum miniſtri.* Alamannorum leg. ſub tit. de eo qui paſtores vel artifices occiderit. Sic apud Otfridum *Druhtines ſcalche* Domini miniſtri ſive Apoſtoli. Kero: *ſervus ſcal. ut Adel ſcalke ſervi principis* in Synodo ſub Thaſſilone habita. Theodulphus Antulphum Seneſcalci officio functum ſcribit, quem Sigebertus & Aimoinus præpoſitum menſæ Regis, Regino principem coquorum dicunt. Videndus Hincmarus Rhemenſis admonitione ad Epiſcopos & ad Regem Karolomannum cap. 23. *Pith.*

Scrovam ducariam] Codex Thuani *ſcrofam*, id eſt, ſcrofam quam ceteræ ſequuntur. Virgilius: *Quis pecori imperitet, quem tota armenta ſequantur.* Tertullianus adverſus Judæos: *cùm ducator ejus in ea pati haberet.* Sic ducator navis l. Quemadmodum. §. ſi navis. ad L. Aquil. & quod propiùs ad hunc locum accedit, Gloſſæ vet. Ducale ἀγωγεὺς ὁ τῶν ὑλικῶν. Gloſſæ quippe ad jumenta quæ agmen ducunt reſpiciunt. vide Savaronem in notis ad Sidon. pag. 350. *Bign.*

Sacrivum qui dicitur votivus] Sacrivus Varroni dicitur ad ſacrificium deſtinatus. Tertullianus tamen de ſanguine reprobi bovis mori optantis. Ea verò vox translata eſt ad illos qui locis ſanctis devovebantur, ut apud Gregor. Turon. Porrò ſacrivi iſtud vocabulum reliquum eſt ex ethnicis obſervationibus, quibus tum Salii tenebantur cùm ſcribi leges ſuas juſſerunt; etſi remanſerit tanquam de votivis rebus ageretur, quæ ſanctis quibusdam devotæ ſunt. Et quod heic ex Gregorio Turonenſi affertur, ejus exemplum hodie extat, in agnis ſancti Petri, ex quorum lana fit pallium. Sacrivus porrò pro votivo accipitur in Concilio Antiſſiodor. can. 3. *Non licet inter ſentes aut arbores ſacrivas vel ad fontes vota exolvere.* Bign.

XV. Si quis majalem non ſacrivum furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XVI. Si quis tres porcos vel ampliùs uſque ad ſex capita furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XVII. Si quis de grege quindecim porcos furaverit, & reliqui ibi remanſerint, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XVIII. Si quis viginti quinque porcos furaverit, & de grege illo ampliùs non fuerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XIX. Si autem aliqui ex iisdem porcis ſupra viginti quinque porcos remanſerint, & non fuerint furati, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XX. Si verò quinquaginta porcos furaverit, & aliqui remanſerint, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culp. jud. excepto capitale & delatura.

Tit. III.

De furtis animalium.

I. Si quis vitulum lactantem furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis anniculum animal, aut bimam vitulam furatus fuerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis vaccam cum vitulo furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis vaccam ſine vitulo furaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culp. judic. excepto capitale & delatura.

V. Si quis vaccam domitam furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis bovem furaverit mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si quis taurum gregem regentem furaverit, qui de tribus villis communes vaccas tenuerit, hoc eſt, trespellius, mille & octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culp. jud. excepto capitale & delatura.

VIII. Si quis taurum furaverit, qui unum gregem regit & junctus nunquam fuit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IX. Si quis bimum taurum furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis taurum Regis furaverit ter mille ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos nonaginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XI. Si

Sacrivum] Gloſſ. *qui eſt defenſor aliorum porcorum.* Sacrivæ arbores ſynodus Antiſſiodorenſis, cap. 4. Auctor de rectitudine catholicæ fidei: *Fontes & arbores quos ſacrivos vocant ſuccidite.* Porci ſacres Varroni & Feſto dicuntur ad Sacrificium idonei. *Pith.*

Votivus] Gregor. Turonenſ. de miraculis lib. 1. cap. 97. *Anus exigua pauculos Gallinarum pullos habebat, quos ex voto Baſilicani ditioni ſubdiderat.* Idem lib. 2. cap. 31. *Illud memoratis dignum eſt, quæ ſit manſuetudo pecorum in hac Baſilica* (S. Juliani Brivatenſis) *votivorum &c. De his verò quæ votiva ſunt, nulli penitùs quippiam ſubtrahere licet, nullus priusquam ad Baſilicam veniat, aut commutare præſumit aut emere.* Sic & de gloria Confeſſor. cap. 3. Vide de equis à Cæſare Rubiconi conſecratis Sueton. lib. 1. cap. 81. *Bign.*

Qui dicitur votivus] Greg. Turon. 2. mirac. *Quæ ſit manſuetudo pecorum in hac baſilica votivorum, qualiter vituli petulantes, calcitrantes equi, grunnientes ſues, ut limen ſanctum ingreſſi ſunt, conquieſcunt.* Idem: *De his verò quæ votiva ſunt, nulli penitùs quippiam ſubtrahere licet.* Pith.

XV. Porcos] Quidam decem oves gregem eſſe putaverunt, porcos etiam quinque vel quatuor abactos l. ult. D. de Abigeis. *Bign.*

Si quis de grege XV. porcos] Nam & ſues gregatim paſcuntur, in tit. D. ad leg. Aquil. ex Homero. *Bign.*

Ad Tit. III.

Si quis vaccam domitam] An gravidam, quæ tauri ruentis in venerem pondus toleravit? Vide tamen Columellam de domitis bobus. Fortè cicurem & manſuefactam, ut intelligatur de ea, quæ in villa nutritur, non de aliis quæ cum grege in agris vagantur. *Bign.*

Taurum gregem reg.] Virg. Georg. 3. *Quem legere ducem, & pecori dixere magiſtrum.* Seneca Hippolyto act. 1. ſc. 2. *ductor indomiti gregis.* Claudianus de quarto conſulatu Honorii.

Sic paſcua parvus
Vindicat, & nec dum firmatis cornibus audax
Jam regit armentum vitulus.

Seneca ep. 90. Mutis gregibus aut maxima corpora præſunt, aut vehementiſſima. Non præcedit armenta degener taurus, ſed qui magnitudine ac toris ceteros mares vicit. Vide de ariete gregis ductore Baſilium in pſalm. 28. *Bign.*

Gregem regentem] Atqui armentum eſt, non grex. Sed non mirum ſi id noſtri non curarunt. Nam à Juriſconſultis ipſis non confundi videmus, l. 2. §. 2. D. ad leg. Aquil. l. 22. de leg. 1. *Bign.*

Hoc eſt trespellius] Germana editio: *tresbellio*, id eſt, de tribus villis, *de trois clochers*, ſicut loquuntur conſuetudinarii. Gloſſ. *Clocca, belle*, Cloccarium vel lucar, *bell-bus. Sic trimarchiſia* apud Pauſaniam, quod ſinguli equites Galli conſtarent ex tribus. *Pith.*

Taurum Regis] Sic veteres tres. *Pith.*

Taurum Regis] Vide libros Regum, de Regibus Edon. *Bign.*

Ad

XI. Si quis duodecim animalia furaverit, ut nec unum quidem animal ex eis remanserit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XII. Si autem duodecim furaverit, & super aliqua remanserint, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque culpabilis judicetur excepto capitale & delatura. Et usque ad viginti quinque uno judicio terminantur.

XIII. Si quis viginti quinque animalia furaverit, & super aliqua remanserint bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. IV.
De furtis ovium.

I. SI quis agnum lactantem furaverit, septem denariis culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis anniculum vel bimum berbicem furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si vero duos aut tres furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur excepto capitale & delatura. Qui numerus usque ad quadraginta berbices observetur.

IV. Si quis quinquaginta berbices aut sexaginta vel amplius furaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. V.
De furtis caprarum.

I. SI quis capritum sive capram, aut duas vel tres furatus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si vero supra tres capras furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis buccum furaverit, sexcentis denariis qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. VI.
De furtis canum.

I. SI quis canem seusium furaverit, aut occiderit, qui magister sit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis verò seusium reliquum aut veltrem porcarium, sive veltrem leporarium, qui &

Ad Tit. IV.

Berbices] *Berbis* Gregor. epist. 16. lib. 8. *Pith.*

Bervices] Paulus Diaconus lib. 5. cap. 40. Ulpianus in l. 2. §. 2. de Abigeis. *Qui porcum, vel capram vel vervicem abduxit.* Vulgata editio habet *vervicem*, sed Florent. *bervicem.* Bign.

Ad Tit. V.

Capritum] Hircum, *cabrit.* Pith.

Si quis buccum] Nostris *bouc* Germ. *bock* Turon. 9. 23. *Buccus validus vocabatur.* Pith.

Ad Tit. VI.

Seusium] Sic veterea omnes. vid. tit. 19. leg. Bojar. tit. 42. leg. Alaman. Videturque nomen istud reponendum tit. 15. Respons. Papiani, cum vetus exemplar habeat, *si Saucuum*, *al. Sacium.* Pith.

Canem Seusium.] Hermannus Nuenarius in lib. de origine Francor. porcarium canem interpretatur, vel doctum ad investigandos apros; fortasse doctus ad venandum aut indagandum. Sidon. Rutilius Itinerar.

Instrumenta parat venandi villicus hospes,
Atque olidum doctas nosse cubile canes.

Germani dicunt *Ein Scus huntd* vel *Schuynhuntd.* At in legibus Alamannorum & Bajuvarior. *Loitibunt* vocatur, quasi manu ducatur, *leithen*, ducere, *hundt*, canis. Nos *limier* ab ea fortassis origine, Exemplar 9. habet *segusium*, omninò rectè, qui canis Gallicus à loco dicitur. Arrian. in cynegetico MS. Vide leg. Burgund. addit. 1. tit. 10. leg. Alamannor. tit. 82. leg. Bajuvar. tit. 19. cap. 1. num. 1. 2. 3. Glossa vet. *Suses*, *magni canes*, Papian. tit. 20. *Bign.*

Qui magister sit] Forte, *dresse à la chasse*, aut qui alios possit ducere. Canis venatitius apud Ruffinum antiquit. Judaicarum lib. 4. cap. 6. Canis doctus leg. Alaman. tit. 79. c. 1. n. 1. Fortasse & canis ductor, ut in leg. Alaman. tit. 28. Boiorum tit. 19. cap. 1. Fridericus Imper. de arte venandi cap. 6. *Bign.*

Seusium reliquum.] Unum ex multis inter ceteros. *Bign.*

Veltrem] vide Franc. Pithœi notas. Joh. Belius indicavit hanc vocem apud Xenophontem in cynegetico latere. *Bign.*

Veltrem] Canis Gallicus. Ovidio & Martiali. Clemens Scotus, sive potius incertus Sancti Galli Monachus in vita Caroli Magni: *Assumsit duos caniculos in manum suam, quos Gallica lingua Veltres vocant, qui agilitate sua vulpes & ceteras minores bestias facillimè capientes. Veltro*, Danti, nostris *vaultroy* dicitur. Et tit. 10. leg. Burgund. Veltrahus. & apud Gratium de venatione:

- - At te leve si qua
Tangit opus pavidosque juvat compellere dorcas
Aut versuta sequi leporis vestigia parvi,
Petronios sic fama canes volucresque Sicambros.
Et pictum macula veltrahum dilige falsa.

Sic enim legendum. Petrunculorum fit mentio eodem titulo legis Burgundionum. *Pith.*

Porcarium] Leg. Alaman. tit. 28. canis porcaritius. *Bign.*

Veltrem Leporatium] vide Lindenbrog. glossar. leg. Burgundionum addit. 1. cap. 10. Alamann. tit. 82. Bajuvar. tit. 19. cap. 1. §. 5. Firmicum tit. 5. cap. 8. *Bign.*

Digitized by Google

& argutarius dicitur, furatus fuerit vel occiderit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis verò canem cuſtodem domus ſive curtis, qui in die ligari ſolet ne damnum faciat, poſt ſolis occaſum ſolutum furatus fuerit vel occiderit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis vero canem paſtoralem furatus fuerit vel occiderit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. VII.

De furtis avium.

I. SI quis acceptorem de arbore furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis acceptorem de pertica furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis acceptorem intra clavem repoſitum furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis ſparvarium furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis anſerem domeſticam aut anetam furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis gallum aut gallinam furaverit vel cignum aut gruam domeſticam, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si quis turturem de rete alterius, aut quamlibet aviculam, de quolibet laqueo vel decipula furatus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit.

Qui & argutarius] *Qui ciat occultos & ſignis arguat hoſtes.* Gratius de venatione. F. Pithœus. Hic tamen de cane leporario agitur, quem argutarii quoque nomine vocitatum docet hic locus, ab argutis naribus & acri olfactu nomen ſortitum. Valerianus Cemel. homil. 10. *Hic in conflictu æmulis curſibus aurito lepori imminet, ille argutis naribus cervi veſtigia latentis inquirit.* ἰυγεὺς Sophocli & Xenophonti in cynegetico. *Bign.*

Argutarius] Sic veteres quatuor. *Qui ſciat occultos, & ſignis arguat hoſtes.* Pith.

Cuſtodem domus] Leg. Alaman. tit. 82. Fris. tit. 4. Bojor. tit. 19. *Bign.*

Curtis] Leg. Alam. *qui curtem defendit.* Petrus Beneventanus: *Curtis vulgare eſt Gallicorum, ſicut manſus Italicorum.* Pith.

Qui in die ligari ſolet. Cato rei ruſt. c. 124. *Bign.*

Canem paſtoralem] Leg. Friſ. tit. 4. Juſtinus in legibus Georgicis vocat κύνα ποιμαινοῦλα Jac. Cujac. Joſeph. lib. 4. c. ult. κύνες ἵλοι. Συμμαχικὸν ἢ ποιμένων φύλακες. Sophocles vocat κύνας βοῶπας, hoc eſt, τῶ ποιμενικοὺς κύνας. *Bign.*

Canem poſtorem] Sic veteres quatuor. *Alias paſtoralem.* vid. tit. XXXII. legis Alamannorum. *Pith.*

De furtis canum] Vide Columellam, lib. 7. cap. 12. Virgil. Georgic. 3. *Nec tibi cura canum fuerit poſtrema.* Bign.

Ad Tit. VII.

Acceptorem] Sic antiqua omnia exemplaria, & tit. 99. leg. Alamannorum. Charifius: *Acceptor quoque & accipiter dicitur.* Virgilius *enim accipiter dixit. Lucillus acceptor.* Gloſs. Acceptor ἱέραξ. *Pith.*

Acceptorem de arbore] Gregor. Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 16. in leg. Friſionum tit. 3. num. 3. *canis acceptoritius.* leg. Bojor. tit. 19. cap. 1. 2. leg. Burgund. addit. 1. tit. 11. edit. Til. leg. Alaman. tit. 99. Gloſſæ vett. *acceptor* ἱέραξ. Acceptor & accipiter dicitur. Virgilius enim accipiter dixit. Lucilius acceptor. Soſipater Charifius: *Acceptor domitus* in leg. Ribuar. tit. 36. n. 11. qui idem eſt ac accipiter. Communiter autem accipitrem ſparvarium reddimus, quamquam heic clarè diſtinguantur num. 4. Sed ſcitè heic diſtinguuntur, non malè à vulgo noſtrati conjunguntur. idem enim utriusque genus, quamquam diverſæ ſpecies. In ejusmodi venatione tribus variis avium ſpeciebus utuntur. Aquila, falcone, accipitre. Priores duæ pinnariæ ſunt, ſeu lorariæ: ultima buccellaria, cujus rurſum ſunt quinque ſpecies. Primus eſt *autour* dictus, femina. Secundus *autour* mas & parum capiens. Tertiæ ſpeciei deeſt maſculus. Quarta ſparvarius eſt, & quinta Salech. omnium minimus. *Tardif* artis falconariæ cap. 1. & 8. Porrò *acceptor* ad verbum eſt *autour*. Quarta ſpecies ſparvarius dicitur fringilarius Thuano lib. 1. de re accipitraria, quamquam aſtures vocet Thuanus ex Julio Firmico ibidem, & Volaterranus lib. 25. *Aſtorgios ponit Pauſanias quos Italici aſtores dicunt, aſtures alii vocant.* Ita Fridericus de arte venandi lib. 2. c. 29. *Sparvarii ſunt minores aliis avibus de rapina quibus frequentius utuntur homines, & quia ſecundum formam membrorum & maneriem plumagii ſimiles ſunt auſturibus, licet ſint alterius ſpeciei, tamen illi qui appropinquant formæ membrorum convenienti, & pulchro plumagio, auſturum ſunt laudabiliores.* Bign.

Intra clavem] Obſerva majorem pœnam in furto rei intra clavem ſervatæ, ut infra tit. 2. num. 3. & 4. *Bign.*

Sparvarium] Sic vet. *Eſparvier.* Germ. *Sparwer.* Pith.

Anetam] Sic veteres duo. & tit. 99. leg. Alaman. Gloſſ. *Aneta ened.* In veteri formula: *Similiter & porcellos habent, & unam vaccam, & duas anetas à ceteris ſeparat, & dat illis quotidie abundanter.* Pith.

Anetam] Fortè anſerem feminam, aut anatem, leg. Alaman. tit. 99. num. 19. *Anetapich* in leg. Bajuvar. tit. 20. cap. 3. accipiter anetas capiens. Speculum Saxon. tit. 3. art. 51. *Bign.*

Gallum] Unum exemplar, *coccum.* Gloſſ. *Gallus, cocc. Gallina, henn.* Pith.

Si quis turturem] Duo vetera exemplaria: *ſi quis aucellum de trappa furaverit.* Sicut & Germana editio inde *Trappe & entrapper.* Pith.

Ad

Digitized by Google

TIT. VIII.

De furtis arborum.

I. SI quis pomarium sive quamlibet arborem domesticam extra clausuram exciderit, aut furatus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis vero pomarium aut quamlibet arborem domesticam infra clausuram exciderit, aut furatus fuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Hanc quoque legem & de vitibus furatis observari jussimus.

IV. Si quis in silva alterius materiamen furatus fuerit aut incenderit, vel concapulaverit, aut ligna alterius furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

TIT. IX.

De furtis apium.

I. SI quis unum vas apium de introclave aut sub tecto furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis unum vas cum apibus, ubi ampliùs non fuerit, furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis unum vas, cum apibus inter alia vasa sub tecto aut sub clave furaverit, causam superiùs comprehensam convenit observare.

IV. Si verò unum vas cum apibus foris tecto, ubi ampliùs non fuerit, furaverit, causam superiùs comprehensam componat.

V. Si quis ex plurimis usque ad sex vasa foris tecto furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

VI. Si verò septem aut amplius furaverit, & adhuc aliqua remanserint mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si autem septem aut ampliùs furaverit, ita ut nulla remaneant, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

TIT. X.

De damno in messe, vel in qualibet clausura.

I. SI animal aut caballum vel quodlibet pecus in messe sua invenerit penitus eum lædere non debet.

II. Quod si fecerit & confessus fuerit, capitale in locum restituat, ipsum verò debile, quod percussit, ad se recipiat.

III. Si verò confessus non fuerit, & inde fuerit convictus, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis animal aut caballum aut jumentum in furto punxerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis in messe sua pecora aliena invenerit, quæ pastorem non habeant, & ea inclauserit, & nulli penitus innotescat, & aliqua ex ipsis pecoribus perierint, mille & quadringentis

---

Ad Tit. VIII.

Infra clausuram] De clausura vid. infra tit. X. in rubrica. *Bign.*

Exciderit] Virgilius Eclog. 3. *Atque mala vites incidere falce novellas.* Bign.

Matriamen] Sic veteres tres, & infra tit. XXIX. inde nostris *Marien.* Pith.

Concapulaverit] Sic veteres quatuor. Gloss. *truncaverit vel exciderit*, Tit. 32. editionis Germanicæ de debilitate vet. Gloss. *Scapellare, id est exscindere, frangere.* In legib. Longob. *Si quis caballo alterius caudam capellaverit, id est setas traxerit.* Pith.

Ad Tit. IX.

Vas apium] Apiaria, in leg. Wisig. lib. 8. tit. ult. l. 2. & 3. *Si quis apiaria in civitate aut in villa forsitan construxerit, & alii damnum intulerit, statim moneatur ut eas in aliis locis transferre debeat, ne fortè in eodem loco hominibus aut animalibus damnum inferant.* Leg. 3. *Si quis ingenuus in apiariis furti causa fuerit deprehensus.* Porrò in leg. Bajuvar. tit. 21. c. 8. advertenda hæc: *Si apes, id est, examen alicujus ex apili elapsum fuerit:* Et cap. 9. *Si autem in capturis quæ ad capiendas apes ponuntur, id est, vasculis apum,* (evolaverunt apes, supple) *simili modo,* (ut supra cap. 8.) *interpellat eum cujus est vasculum.* Vide rei rusticæ auctores. *Bign.*

De intro clave] Sic veteres quatuor. *Estant sous clef.* Pith.

Causam] Id est, rem, ut infra tit. XI. n. 2. Vide notas ad Marculfum Lib. 1. Cap. 1. *Bign.*

Ad Tit. X.

Penitus eum lædere] L. 39. D. ad leg. Aquil. Sic illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset, alioqui actio est ex lege Aquilia. Nam si quod damnum ex ea recepit, habet proprias actiones, de pastu scilicet, l. 14. de præscript. verbis. Itaque qui alienum pecus in agro suo deprehenderit, non jure id includit. Hæc Pomponius. Aliud tamen hodie servatur. Nam includimus secundum legem municipalem. vid. *Rat.* in consuetud. Pict. Speculator. tit. de actore. vers. *sed pone juven.* Bartol. ad l. 9. §. 1. de damno infecto. Contra Oldrad. Vid. *Mingon.* ad consuetudines Andeg. Godofred. ad leg. 39. ad leg. Aquil. *Bign.*

Confessus non fuerit] Sumptum ex lege Aquilia in qua inficiatione lis crescit. *Bign.*

Inclauserit] Veteres quatuor *inclausserit.* & inf. *inclausa.* Turon. 3. *Hac nocte cum equos ad claudendum adduxeris.* Pith.

tis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis animal vel quodlibet pecus per ſuam negligentiam nocuerit, & hoc domino ejus confeſſus fuerit; capitale in locum reſtituat, & illud debile ad ſe recolligat.

VII. Si verò negaverit, ſed tamen convictus fuerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si alicujus porci aut quælibet pecora, paſtore cuſtodiente, in meſſem alienam cucurrerint, & ille negando fuerit convictus, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capit. & delatura.

IX. Si qua pecora propter damnum meſſis alienæ inclauſa fuerint, aut minantur, qui ea excutere vel expellere præſumpſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si alicujus pecora propter damnum inclauſa fuerint, damnum æſtimatum reddat & inſuper decem denarios perſolvat.

XI. Si quis propter inimicitiam aut propter ſuperbiam ſepem alienam aperuerit, aut in meſſem, aut in pratum vel in vineam ſive in quemlibet laborem quælibet pecora miſerit, & teſtibus fuerit convictus, ei cujus labor eſt æſtimationem damni reddat, & inſuper mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

TIT. XI.

De ſervis vel mancipiis furatis.

I. SI quis ſervum aut ancillam alterius furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si ſervus aut ancilla cum ipſo ingenuo de rebus domini ſui aliquid portaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura, atque cauſam quam ſuperius diximus.

III. Si quis ſervum alienum occiderit, aut vendiderit, vel ingenuum dimiſerit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis homo ingenuus alienum ſervum in texaga ſecum duxerit, aut aliquid cum eo negotiaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis ſervum aut ancillam valentem ſolidos quindecim aut viginti, furaverit aut vendiderit, ſeu porcarium aut fabrum ſive vini-

---

Aut minentur] Paulus Diaconus: *Agere modò ſignificat ante ſe pellere*, id eſt, *minare*. Vetus interpres Actor. cap. 18. *& minavit eos à tribunali*, ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. Pith.

Minentur] Hieremias thren. cap. 3. *Me minavit & adduxit in tenebras*. Vide libros Regum. Minare eſt agere. Victor. Uticenſis lib. II. *Illa beatorum turba expellentibus quibusdam Æthiopibus minata eſt foras*. Quæ vox apud nos integra conſervatur. Anianus ad Pauli ſentent. lib. I. tit. 18. actum interpretatur quo pecora minare conſuevimus. Cujac. ad eum locum. Apuleius lib. 9. *Jumenta bibendi cauſa prominabat*. Et lib. 3. *Nos duos aſinos minantes baculis exigunt*. Feſtus: *Agaſones, equos agentes, id eſt, minantes* mox: *Agere modo ſignificat ante ſe pellere, id eſt, minare*, gloſſema videlicet Pauli Diaconi, unde Cujacius dicit ſe aſſentiri Ant. Oiſellio qui in Auſonii Epig. de Myronis *Bucula, me movebat ut ſuam*, legebat, *minabat*. Bign.

Si alicujus pecora] Conveniunt mores. *De labourt.* tit. 3. art. 9. 19. *Pith.*

Spem alienam aperuerit] *Qui cloſt empesche.* Gregorius Turon. de virt. S. Martini: *Primo die Paſchæ juſſus eſt à Domino ſuo, ut agrum circuiret; inventoque aditu unde pecora introibant, dum eum claudere conatur, excæcatus eſt.* Pith.

Sepem] Prudentius Hamartigenia:

Quamvis maceries florentes ambiat hortos
Sepibus & denſis vallentur vitrea rura,
Aut populata rodet gemmantia germina bruchus,
Aut avibus diſcerpta feris lacerabitur uva.

Vide infra tit. 36. de ſepibus, vide Columellam, Catonem, Palladium de maceriis & ſepibus. *Bign.*

In quemlibet laborem] Gregor. Turon. lib. 7. cap. 22. *Nam dum eſſet in libertate, equi ac pecora per ſegetes pauperum vineasque dimittebantur. Quod ſi expellebantur ab his, quorum evertebant laborem, ſtatim à ſuis arcebantur.* Pith.

Clauſura] Leg. Wiſigotthor. lib. 8. tit. 11. *ſi pecus abſquè damno in clauſuram mittatur*, ſupra tit. 8. num. 2. Capitular. lib. V. cap. 279. *domus & villas & ſepta villarum, & piſcatoria manufacta, & quidquid foſſis aut ſepibus, vel etiam alio clauſarum genere præcingitur, clos, cloſture noſtris.* Bign.

Quemlibet laborem] Græcis ἔργον ἐν τοῖς ἔργοις pro in arvis, in cultis, Xenophon in cynegetico, Euſtathius in odyſſ. ξ. Heſiodus ἔργα καὶ ἡμέραι. *Bign.*

Pecora miſerit] Gregorius Turonenſ. de mirac. lib. 1. de Chunis ſeu Hunnis Gallias vaſtantibus. *Hoſtis in circuitu depopulabatur villas, domos, tradebat incendio, agros vineasque pecoribus intromiſſis vaſtabat.* Alioqui ſi aperta eſſet terra, nec ſepe aut vallo defenſa impune erat, ut & conſuetudinibus noſtris. Pithœus. Sic Cicero pro Cæcinna. Si via ſit immunita, jubet lex qua velit *agere jumentum*. Defendere porrò eo ſenſu apud Columellam & in legibus Wiſigotth. *Bign.*

Ad Tit. XI.

Ingenuum dimiſerit] Pro libertate donaverit, ut infra tit. 28. *Bign.*

In texaga] Gloſſ. *Intra tecta.* Pith.

Valent ſol. XV. aut XXV.] Varium mancipiorum fuit pretium, ut & ceterarum rerum venalium, pro tempore ſcilicet & mancipii qualitate. Finge aliud eſſe in novitio, aliud in veteratore, aliud in artifice, in erudito. Vide tit. de ædilitio edicto, & Pignorium de ſervis, communis tamen æſtimatio fuit viginti aureorum. l. 31. D. de minorib. l. 1. Cod. de commun. ſerv. manumiſſ. Gregor. Turon. lib. 3. cap. 15. ſunt XII. ſolidi, leg. Burgund. tit. 57. Concil. Matiſcon. I. ann. 18. Guntchramni R. c. 16. *Sancimus, ut nullus Chriſtianus Judæo deinceps debeat deſervire; ſed datis pro quolibet bono mancipio duodecim ſolidis ipſum mancipium quilibet Chriſtianus, ſed ad ingenuitatem, ſeu ad ſervitium licentiam habeat redimendi.* Bign.

Vini-

Digitized by Google

vinitorem vel molinarium aut carpentarium ſive venatorem aut quemcunque artificem, bis mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſeptuaginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis puerum aut puellam de miniſterio dominorum furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque in capitale reſtituat, & inſuper mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque.

TIT. XII.

De furtis ingenuorum vel effracturis.

I. SI quis ingenuus foris caſa quod valet duos denarios furaverit ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si vero foris caſa quod valet quadraginta denarios furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis ingenuus caſam effregerit, & quod valet duos denarios furaverit, mille & ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si vero quinque aut ſupra quinque denarios furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis ingenuus clavem effregerit aut adulteraverit, & ſic domum ingreſſus fuerit, & inde aliquid per furtum tulerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si vero nihil tulerit, ſed fugiens evaſerit propter effracturam tantum mille & ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

TIT. XIII.

De furtis Servorum vel infracturis.

I. SI quis ſervus foris caſa quod valet duos denarios furaverit, & inde convictus fuerit, aut flagellis centum viginti ictus accipiat, aut pro dorſo ſuo centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si vero furaverit quod valet quadraginta denarios, aut caſtretur aut ducentos quadraginta denarios, qui faciunt ſolidos ſex, reddat. Dominus autem Servi qui furtum fecerit, capitale in locum reſtituat.

TIT.

Vinitorem] Gloſſ. Vinitor, ἀμπέλων. Turon. 5. 48. *à fiſcalis vinitoris Servo.* Pith.

Sive venatorem] Additur in uno exemplari, *ſive ſcantionem.* Vet. Gloſſ. *Scantio, pincerna.* Inde nobis *Eschanſon*, & in Concilio Toletano, *Comes Scanziarum.* Pith.

De miniſterio] Flodoardus: *Plebeiis quoque quibusdam perſonis, villarum ſcilicet miniſterialibus, pro rebus miniſteriorum ſuorum nonnunquam ſcribens, qualiter res ſibi commiſſas tractare deberent.* Pith.

Ad Tit. XII.

Si quis ingenuus] Heic paſſim duæ tantum hominum ſpecies, ſervi & ingenui, non liberti, nec libertini. *Bign.*

Aut adulteraverit] Gloſſæ interlin. Thu. *& eam furtive aperit.* Videndum an recte. *Bign.*

Ad Tit. XIII.

Aut flagellis] Patibulo condemnabantur ſervi pro furto, aut latrocinio, ni eſſet qui redimeret. Gregor. Turonenſis de miracul. lib. 2. cap. 16. Et etiam aliquando liberi. Idem de mirac. lib. 1. cap. 73. Seneca epiſt. 7. *Latrocinium aliquis fecit, meruit ut ſuſpendatur.* Gregor. Turonens. de gloria confeſſorum cap. 101. Idem de miracul. B. Martini lib. 1. cap. 21. lib. 3. cap. 53. *Bign.*

CXX. ictus accipiat] Nec enim olim arbitrio carnificis, ſicut hodie, cædebantur condemnati ad flagra, quod ex Sacra Scriptura conſtat. Petron. Harmenopulus: διὰ δάϐδων ἀλλαχοῦ σαφρονίζεσθαι. & alius: διὰ κ. μαγγλάβων σαφρονίζεσθαι. quod idem eſt. Gloſſ. μαγγλάβια ἀλλαχοῦ. In legibus Bojariorum: *quadraginta gamactas accipiat & rumpatur dorſum ejus quinquaginta gamactis*, quæ ſunt veteri interpreti *percuſſiones.* Pith.

CXX. Ictus] Franc. Pithoens Capitular. lib. 3. cap. 31. ubi quænam annotavi. Joſephus lib. 4. cap. ult. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιήσας πληγὰς μιᾷ λιπόσας τεσσαράκοντα τῷ δημοσίῳ σταῦλα λαβών. &c. *Si quicunque Clericus hoc implere diſtulerit, ſi junior fuerit, uno minus quadraginta ictus accipiat, ſi honoratior, triginta dierum incluſione multetur.* Victor Vticenſis pag. 21. *& fuſtes accipiat.* de quadraginta ictibus vide Buxtorfium. Synag. Jud. pag. 410. *Bign.*

Pro dorſo ſuo] Sic corium ſervi redimere, leg. Friſon. tit 3. num. 4. Sic apud Jurisconſultos ſanguinem ſuum redimere. *Bign.*

Aut caſtretur] Sic tit. 27. & 42. Furcæ affigitur apud Gregorium Turonenſem de virtutibus Sancti Martini, lib. 1. c. 21. & lib. 3. c. 53. *Genitoris* inquit, *civis noſtri ſervus à judice pro furti ſcelere comprehenſus patibulo dijudicatur.* & de glor. confeſſus cap. 101. & de gloria mart. lib. 1. cap. 73. & lib. 6. hiſt. cap. 8. *Pith.*

Digitized by Google

TIT. XIV.

De ingenuis hominibus qui ingenuas mulieres rapiunt.

I. SI tres homines ingenuam puellam de casa aut de Screona rapuerint, unusquisque eorum mille & ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

II. Illi alii qui super tres fuerint, unusquisque eorum ducentis denariis, qui faciunt solidos quinque, culpabilis judicetur.

III. Qui cum sagittis fuerint, unusquisque eorum centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

IV. Raptor vero bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

V. Si vero puella quæ trahitur in verbo Regis fuerit, propter fredum bis mille quingentos denarios, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, cogatur persolvere.

VI. Si vero puer Regis vel lidus ingenuam feminam traxerit, de vita componat.

VII. Si vero ingenua femina quemquam de illis sua voluntate secuta fuerit, ingenuitatem suam perdat.

VIII. Si quis sponsam alienam tulerit, & sibi in conjugium copulaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

IX. Sponso autem ejus sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si quis puellam quæ druchte ducitur ad maritum in via adsallierit, & cum ipsa violenter mœchatus fuerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

XI. Si

Ad Tit. XIV.

Screuna] Sic codices veteres quatuor. Alii *screona*, sicut leodes, leudes, beodum, beudum. Tit. 29. leg. Burgund. *Effractores omnes qui aut domos aut scrunias.* Sic quinque *Escrenes* etiam hodie rusticis Campanis dicuntur cameræ illæ demersæ in humum, multo insuper fimo oneratæ, in quibus hyeme puellæ simul convenientes pervigilant ad mediam noctem. *Pith.*

Screona] Cod. Thuani *Screuna.* Non potest esse Scrinium, Fr. Pithœus feliciter interpretatus est cameras in humum demersas, & fœno oneratas in quibus hyeme puellæ conveniunt; idque etiam cum integro nomine apud rusticos Campanos remanere testatur. Quod Germanis consuetum. Tacitus: *Solent & ulteraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hyemi & receptaculum frugibus, quia rigorem frigorum ejusmodi locis molliunt, & si quando hostis advenit, aperta populatur, abdita autem & defossa aut ignorantur, aut eo ipso fallunt quod quærenda sunt.* Infra tit. 29. n. 33. *Si quis Screonam quæ clavem habet effregerit & aliquid furaverit. Des Accords* librum fecit *Escrenes* à jocis ibi habitis. *Bign.*

Trahitur] Id est rapitur, ut supra num 1. & 4. & infra tit. 29. num. 38. Marculfus lib. 2. cap. 16. & cap. 39. formulæ leg. Rom. cap. 16. Synodus Turonens. II. cap. 21. *Ut nullus ingenuam puellam absque parentum voluntate trahere aut accipere præsumat.* Vide Virgilium 2. Æneid. de Cassandra.

Ecce trahebatur passis Priameia virgo
Crinibus. Bign.

In verbo Regis] Vid. leg. Rib. tit. 35. num. 3. *Bign.*

In verbo Regis] Ribuariorum tit. 37. Greg. Turon. lib. 9. cap. 19. *Brunichildis graviter accepisset, eo quod in ejus verbo Sicharius positus taliter fuerit interfectus.* Et alibi: *Præceptionem tribui jussit, ut in verbo suo posita à nullo unquam parentum defuncti illius in aliquo molestiam pateretur.* Inde hodie, *En parole de Roy.* Pith.

Propter fredum] Greg. Turon. *Quosdam ex eis qui absoluti fuerant ad se venisse, atque compositionem fisco debitam, quam illi fredum vocant, se fuisse eis indultum.* Pith.

Litus] Sic duo exemplaria. ut tit. 1. leg. Frison. & tit. 2. leg. Saxon. *Litus si per jussum vel consilium Domini sui.* Alias *Lidus.* Gloss. *Fiscalinus vel Sanctuarius.* In Synodo Bavarica: *Homo Regis, id est, fiscalinus, vel Ecclesiasticus, vel lidus, interfectus.* Albertus Stadensis: *Plures autem se eis dediderunt proprios, & qui ab eis vere sunt permissi, litones sunt ab eodem vocabulo nuncupati. Inde litones in provincia Saxonum sunt exorti.* In privilegio concesso ab Henrico Imperatore anno 1009. Ecclesiæ Mindensi; *Aut homines ipsius Ecclesiæ francos, liberos, & ecclesiasticos litones maalman, vel servos cujuslibet conditionis, seu colonos contra rationem distringendos.* In privilegio ab Ottone III. Imperatore eidem Ecclesiæ: *aut homines ipsius Ecclesiæ litos vel cujuslibet conditionis servos contra rationem distringendos.* In privilegio concesso ab Ottone I. eidem Ecclesiæ: *Hominibus quoque famulatum ejusdem monasterii facientibus, qui Saxonicè malman dicuntur, prædictum mundeburdum & tuitionem nostram constituimus.* In Constitutionibus Caroli Magni & lib. 3. leg. Longobardorum: *Aldiones ea lege vivant in Italia in servitute Dominorum suorum qua lidi in Francia.* Pith.

Litus] Glossa interlin. Th. *Fiscalinus vel Sanctuarius.* Big.

Ingenuam feminam traxerit] Marculfus in formula. Si aliquis puellam invitam traxerit. *Dulcissimæ conjugi meæ ill. Dum te præter voluntatem parentum tuorum habui desponsatam, & absque tua vel parentum tuorum voluntate raptam scelere meo conjugio sociavi, unde vitæ periculum incurrere debui.* Et charta de agnitione, si servus ingenuam trahit. *Dum hominibus non habetur incognitum, qualiter servus meus ill. te absque tua voluntate rapto scelere in conjugium sociavit, & ob hoc vitæ periculum incurrere potuerat, sed intervenientibus amicis, vel bonis hominibus, convenit inter nos, ut si aliqua procreatio filiorum orta fuerit inter vos, in integra ingenuitate permaneant.* Pith.

De sua voluntate] Marculfus in formulis: *Dictis hominibus non incognitum qualiter servum meum nomine N. voluntarie accepisti maritum, ut te ipsam & agnationem meam in meo inclinare potuerim servitio.* Pith.

Ingenuitatem suam perdat] Senatus-consultum Claudianum. Marculf. lib. 2. cap. 29. *Bign.*

Tulerit] id est abstulerit, ademerit, Glossæ vel barbaræ MSS. *ademtis, tultis.* Notæ ad Marculfum. lib. 1. cap. 18. *Bign.*

Druchte] Gloss. Sponsata. *Druchtines haus*, Templum Domini, apud Otfridum. *Kero* interpret. vocab. barbar. Dominus, *Trubtin.* Sidonius. *Neque patiaris ut te ab hoc proposito propediem conjunx domum feliciter ducenda deflectat.* Pith.

Druchte] Pacta, promissa; à fide, quæ *drouu* Germanis. Aventinus in glossario. *Bign.*

Adsalierit] Infra tit. 15. num. 4. Tertull. lib. 1. ad uxorem. *Bign.*

In ser-

Digitized by Google

XI. Si quis ingenuus ancillam alienam in conjugium acceperit, ipse cum ea in servitium implicetur.

XII Si quis uxorem alienam vivo marito tulerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

XIII. Si quis cum ingenua puella per virtutem mœchatus fuerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

XIV. Si quis cum ingenua puella desponsata ea consentiente in occulto mœchatus fuerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XV. Si quis lidam alienam in conjugium sociaverit, mille & ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

XVI. Si quis sororem aut fratris filiam aut certè alterius gradus consobrinam, aut fratris uxorem, aut avunculi, sceleratis nuptiis sibi junxerit, huic pœna subjaceat, ut à tali consortio separetur. Atque etiamsi filios habuerint, non habeantur legitimi heredes sed infamia sint notati.

TIT. XV.

De eo qui hominem ingenuum expoliaverit.

I. SI quis hominem ingenuum in superventu expoliaverit, bis mille & quingentis denariis,

In servitium implicetur] Infra tit. 27. num. 3. sic apud nos, *en formariage le pire emporte le bon.* Vide Burchardum in lege familiæ. *Bign.*

Per virtutem] Per vim. leg. Alaman. tit. 5. v. 2. & 5. ubi facto opponitur. leg. Longobard. tit. 1. & tit. 17. l. 4. *Et collegerit se una pars cum virtute, & dixerit: Eamus & expellamus eos de ipso loco per virtutem foras.* Tertull. adversus Judæos. *Nam præter, quod omnibus notum est Orientis virtutem* (id est, vires) *auro & argento pollere solitam.* Anastasius Bibliothecarius ex Theophane ad an. Christi DCXXV. *Imperator* (Heraclius) *ordinavit alium Prætorem nomine Bahanem & Theodorum Sacellarium cum virtute Romaica & adversus Arabes misit.* Theophanes dixit μετὰ Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως. Eò retulerim illud Virgilii, *Dolus an virtus, quis in hoste requirat?* Et sanè præcipua militaris virtus fortitudo est, unde virtus etiam in malam partem, pro vi, aut pro copiis, nos, *Forces.* Franci quidem fortitudinem præcipuam virtutem habuerunt, & vi virtutis nomen tribuerunt. Prudentius hamartigenia: *Insultat virtute pari, sed dispare fato.* Idem ibidem: *Pœnarum virtutis non intellecta coërcet.* Paulus Warnefrid. lib. 6. cap. 27. *Qui Gisulfus tempore Johannis Papæ cum omni sua virtute Campaniam venit, incendia & depræda-tiones faciens, &c.* Sic Tertullianus de Pallio: *Præsentis imperii præsens virtus.* Per fortiam, leg. Ribuar. leg. Bajuvar. Marculfus lib. 1. cap. 28. *Bign.*

Per virtutem] Sic veteres omnes codices. Vulgat. *Per vim mœchatus fuerit.* Pith.

Sororis] Alias *sororem aut fratris filiam.* Pith.

Certè alterius] Sic vetera quatuor, alia duo *certè alterius.* Pith.

Fratris uxorem] Gregor. Turon. lib. 3. cap. 6. *Pith.* Etsi caput hoc in quibusdam MSS. reperiatur, ut in Cod. Jac. Augusti Thuani, Anton. Oiselii, & in Metensi, abest tamen à plerisque. Regii quidem & phyliracei duo non habent, & rectè. Nemo quippe dixerit hanc legem Salios redolere, sed continuo Romanam esse omnes agnoscent. Unde irrepserit manifestum est. Particula enim est interpretationis Aniani ad leg. 3. Cod. Th. de incestis nuptiis. Sane lege Salica de incestis nuptiis nihil cautum fuisse adfirmare ausim, cum in Decreto suo Childebertus Rex sanctionem ea de re ediderit: *Nullus incestum usum sibi societ conjugio, hoc est, nec fratris sui uxorem, nec uxoris sui sororem, nec uxorem patrui, aut parentis consanguinei. Si quis uxorem patris acceperit, mortem incurrat. De præteritis vero incestis conjunctionibus, per prædicationem Episcoporum jussimus emendari.* Quod malum in Gallia primis Francorum temporibus, ut qui aut pagani adhuc aut recens Christiani fuerint, grassatum fuisse ex repetitis canonum sanctionibus videre est. Synodi Agathensis c. 61. Epaunensis c. 30. Aurelianensis III. c. 10. Arvernensis c. 2. Aurelianensis IV. cap. 27. Turonicæ II. sub Chariberto R. c. 22. in qua referuntur excerpta ex libris sacris, canonibus superioribus, & legibus, quæ huc pertinebant; nominatimque hæc constitutio laudatur: *Itemque ait sacra sententia legum, quæ in hac explanatione omni homini tam docto quàm indocto aperta est, ut quisquis aut sororis aut fratris filium, aut certè gradu* (lege, *ulterioris gradus*) *consobrinam aut fratris uxorem sceleratis nuptiis sibi junxerit, huic pœna subjaceat, & de tali consortio separetur, & reliqua.* Vide Capitul. lib. VI. c. 410. lib. legum Theodosii 3. cap. 12. contra illicita conjugia & de viduis; Synod. Paris. III. c. 4. tomo 2. Concil. pag. 638. *Bign.*

Fratris filiam] Hanc certè conjunctionem Romani quoque aspernati sunt, Senatu licet in gratiam Claudii decernente ut justæ inter patruos, fratrumque filias nuptiæ in posterum statuerentur. Sed, ut Tacitus scribit, nemo repertus est nisi unus talis matrimonii cupitor. Jurisconsulti quidem satis docent reprobata fuisse hæc conjugia, dum quod ejusmodi matrimonii causa datum esset, causa non sequuta condictione fine causa repeti ajunt. Papinianus in l. ult. de condict. fine causa. *Bign.*

Alterius] Oiselii cod. *ulterius.* Legendum ut in Aniano, *ulterioris.* Bign.

Infamia sint notati] Hæc ex Aniani mente, non ex Impp. sententia. Neque enim quid simile in lege ipsa reperire est. Sed ex quo Gothus ille legerat incestis nuptiis contractis neminem ex ejusmodi conjunctione neque uxorem, neque dotem, neque liberos sperare debere, continuò ille spurios infamia notari commentus est, certè præter constitutionis mentem. Spurios sanè illegitimæ conjunctionis & natalium pœnam nota quadam sustinere nemo ambigit. Verè Plutarchus: Τοὺς μηδέποτε ἢ πολέμῳ ἢ ἐν τῷ γεγονέναι ἀνεξάλειπτα παρακολουθοῦντα τὰ τῆς δυσγενείας ὀνείδη παρὰ πόλλα τ βίον καὶ ἀφύκτους τοῖς ἐλέγχοις καὶ λοιδορεῖσθαι βιαιομένους: In eam sententiam videndus Cassiodorus lib. 2. epist. 11. & Josephus lib. 4. cap. ult. Idipsum tradit Calistus PP. in epist. ad fratres per Galliam constitutos, c. 1. ex quo Burchardus lib. 7. c. 1. *Conjunctiones consanguineorum prohibete, quòd eas & divinæ & sæculi prohibent leges &c. Leges verò sæculi infames tales vocant, & ab hereditate repellunt.* Leg. Wisigoth. lib. 3. tit. 5. cap. 1. *Bign.*

Ad Tit. XV.

De eo qui] Vetera duo exemplaria, sicut & Germanica editio, *de superventis & expoliationibus.* Et sanè mirum est, quam malè conveniat in plerisque edito Tiliana cum Germanica. Nec tamen utraque sine veteribus libris, ut putem Tilianam repetitæ prælectionis esse, saltem posteriorem Germanica. *Pith.*

Expoliaverit] *Depouiller.* Salvianus lib. 7. *Punit expoliatores domorum, cum sit expoliator provinciarum.* Bign.

In superventu] Turon. 8. 40. *furta, superventa, pervasiones.* Gloss. ἐπιφοίτησιν *superventum facio.* Tit. 29. leg. Bur-

nariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Si Romanus homo Francum expoliaverit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culp. jud.

III. Si verò Francus Romanum expoliaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

IV. Si quis hominem præceptum Regis habentem contra ordinationem Regis adſallire, vel viæ laciniam ei facere præſumpſerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

V. Si quis hominem ingenuum dormientem furtu expoliaverit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. XVI.

De eo qui villam alienam adſallierit.

I. SI quis villam alienam adſallierit, ipſe & omnes qui convicti fuerint, quod in ejus contubernio fuiſſent, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, unusquisque ipſorum culpabilis judicetur.

II. Si quis villam alienam adſallierit, & ibidem oſtia fregerit, canes occiderit, vel homines plagaverit, aut in carro aliquid inde abduxerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur, & quicquid inde abſtulerit, in locum reſtituat.

III. Et quanticunque in ejus contubernio fuiſſe convicti fuerint, unusquisque illorum bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

Tit. XVII.

De eo qui mortuum hominem expoliaverit.

I. SI quis hominem mortuum, antequam in terra mittatur, furtu expoliaverit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

II. Si quis hominem mortuum effodierit, & expoliaverit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur. Et poſtea parentes defuncti judicem rogare debent ut inter homines non habitet auctor ſceleris. Et qui ei hoſpitium dederit, antequam parentibus ſatisfaciat, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Si quis mortuum hominem aut in noſſo aut in petra, quæ vaſa ex uſu ſarcophagi dicuntur, ſuper alium miſerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſaxaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

IV.

Burgund. *Si quis ſuperventu aut latrocinii ſcelere negotiatorem aut aliquem occiderit.* Pith.

Superventu] Paulus Varnefridus pag. 280. *ſuper eos veniens.* Et paſſim in Bibl. *irruit ſuper eos.* Gallicè, courir ſus. Seneca de ira lib. 1. Germanis quid animoſius, quid ad incurſumacrius. *Bign.*

Si vero Francus] Obſerva majorem pœnam adverſus Romanum, quàm adverſus Francum. *Bign.*

Præceptum Regis habentis] Greg. Turon. lib. 9. hiſtoriar. cap. 20. Aimo. 5. c. 36. *Præceptum tamen de confirmatione totius abbatiæ de more Principum fecit.* Odo monachus Foſſatenſis in vita Burcardi Comitis: *Poſt hæc etiam Regis adeuntes præſentiam deprecati ſunt ut hæc dona præcepti ſui auctoritate roboraret & anuli ſui impreſſione munire dignaretur.* Pith.

Adſalire] *Aſſaillir.* Pith.

Viæ laciniam ei facere.] Germanica editio: *Extra ordinationem Regis reſtare aut adſallire præſumpſerit. Arreſter.* Arreſtare in leg. Longobard. lib. 3. tit. 1. l. 78. *Pith.*

Viæ lacinam] Vet. Cod. Thuani, *viæ laciniam.* vide infra tit. 33. *Bign.*

Furtu] Sic veteres omnes, ut inf. tit. 17. *Pith.*

Ad Tit. XVI.

Contubernio] Gloſſ. *auxilio.* Pith.

Unusquisque eorum culpabilis judicetur] Deſunt hæc in antiquiſſimo exemplari. *Pith.*

Villam alienam adſalierit] Vid. l. 11. D. ad leg. Jul. de vi publica. *Bign.*

Et quicquid inde abſtulerit] id eſt, capitale, ut ſupra & infra paſſim. *Bign.*

Ad Tit. XVII.

De ſepulchro violato] Vide infra tit. 57. *Bign.*

Parentes defuncti] Julius Capitol. in Maximino juniore: *Quædam parens ſua libros Homericos dedit:* Lampridius in Alexandro: *amicos & parentes Alexander ſi malos reperit, aut punivit &c.* vide notas ad Marculf. lib. 2. cap. 14. *Bign.*

Ut inter homines non habitet] Vide leg. Ribuar. tit. 87. *Bign.*

Naufo] Sic veteres tres. Gloſſ. *Sarcofago ligneo.* Noſtris *Nau, Noue.* Gregor. Turon. de Glor. confeſſ. *Cùmque ſancta corpora palliis & naufis exornata.* Sic veteres. Nec tamen malè vulgat. edit. *mappis.* Pith.

In noſſo] Gloſſ. interlin. cod. Thuan. *in Sarcophago ligneo.* Bign.

Vaſa dicuntur] Agitur heic de variis ſepulchrorum generibus. Per vaſa autem heic intelligo ſepulchra ſub humo conſtructa ex lapidibus, qnæ etiamnum vaſa à Lemovicibus dicuntur. *Baluz.*

Ariſtatonem] Gloſſ. Staplum ſuper *tumulum miſſum* ut tit. 57. inf. *Palla tegebant tumulum.* Einardus de ſanctis martyribus Marcellino & Petro fol. 528. in editione recentiori: *Lapidem quo ſummitas ſepulchri tegebatur, de loco ſuo levare moliuntur.* Gregor. Turon. de miraculis S. Martini: *de palla quæ ſanctum tegit tumulum,* & lib. 1. mirac. *Pallam holoſericam auroque exornatam ex gemmis, quæ ſanctum tegebat ſepulchrum, temerario auſu deripuit ſeçumque ſuſtulit.* Et de glor. confeſſ. *Palla erat lignea quæ ſanctum confeſſoris tegebat ſepulchrum.* Nobilibus ſuperponebant tapetem. In veteri cartulario: *In redemptionem unius tapetis, quod patri mortuo ſuperpoſitum eſt, ut eſt conſuetudo nobilium.* Pith.

Ariſtatonem] Vide infra tit. LVII. num. 3. Fr. Pithœum. Vide & Lindenbrogium ad Ammianum de purpura avulſa à ſepulchro Domitiani. *Bign.*

Ad

IV. Si quis ariſtatonem ſuper hominem mortuum capulaverit, de uno quoque ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XVIII.

De incendiis.

I. SI quis caſam quamlibet intus hominibus dormientibus incenderit, ei cujus caſa fuit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Et quanticunque intus fuerint & evaſerint, mallare eum debent. Et unicuique illorum bis mille & quingentos denarios, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, componat, & quicquid *ibi* perdiderint in locum reſtituat. Et ſi *aliquid* intus arſerit, ille qui incendium miſit, parentibus defuncti octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si quis ſpicarium aut maholum cum annona incenderit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis ſudem cum porcis, ſcuriam cum animalibus vel fenile incenderit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis concidam vel ſepem alterius capulaverit, vel incenderit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XIX.

De vulneribus.

I. SI quis voluerit alterum occidere, & colpus ei fallierit, vel cum ſagitta toxicata eum percutere voluerit, & ei ictus fallierit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

II. Si quis hominem in capite ita plagaverit, ut ſanguis ad terram cadat, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur

III. Si quis hominem in capite ita plagaverit, ut inde tria oſſa exeant, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

IV. Si quis hominem in capite ita plagaverit, ut cerebrum appareat, & tria oſſa deſuper cerebro exierint, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

V. Si

Ad Tit. XVIII.

De incendiis] De incendiariis, de arſis. Vide *Beaumanoir* cap. *de haute juſtice*. Bign.

Spicarium] Gloſſ. *Horreum cum tecto*. Germ. *Spicker*. Pith.

Maholum] Sic veteres quatuor. Gloſſ. *Horreum ſine tecto*. Noſtris *Machau*. Pith.

Scuriam] Alaman. *Schure* ſive *ſcheure*. Hincmar. Rhem. adverſ. Hincmar. Laudun. *Inſuper & ſcuriam ipſius intercluſit, & annonam de terris dominicatis collectam ſine licentia ipſius Presbyteri in eam miſit*. Et tit. 4. leg. Bajuvar. *Qui defendere volunt, caſas vel ſcurias ubi fœnum vel granum inveniunt*. Inde noſtris, *Eſcurie* & fortaſſe Gloſſar. B. German. Curia ἵππων βασιλ. Pith.

Fenile] *Fenil*. Gloſſ. *Fenile locus ubi fœnum ponunt*. χορτοφύλακιον, *fenile, feniſecium*. Pith.

Mallare eum debent] Inde *hamallus* tit. 49. *Pith*.

Conciſam] Sic veteres quatuor. vetus chronicon: *Et nimia feſtinatione Saxonum caſas ſeu firmitates ſubito introiit*. Item: *multos Britones conquiſierunt, unà cum caſtellis, & firmitates eorum locis paluſtribus & inceſis*. Quod alius autor ſic: *Et ibi multa caſtella acquiſierunt, & firma & munita paluſtria & inceſa*. Nec tamen omninò malè vetus unum exemplar *concidem* habet. Gregor. Turon. lib. 2. *Franci ſimulato metu ſe in remotiores ſaltus receperant, concidibus per extrema ſilvarum procuratis*. Et, *qui conjunctis arborum truncis vel concidibus ſuperſtantes*. Concedes appellat Cæſar, & Marcellinus: *Concæde* inquit, *arborum denſa undique ſemitis clauſis*. Et alibi: *Difficiles vias & ſuapte natura clivoſas concædibus clauſere ſolerter, arboribus immenſi roboris cæſis*. Pith.

Conciſa] Concædes dicit Tacitus. Sicut Cæſar & Marcellinus. Vide Fr. Pithœum & Spartianum in Hadriano. Deſcribitur à Sangallenſi lib. 2. cap. 2. Paulus Warnefrid. lib. 3. cap. 4. Strabo lib. 4. de Britannis περιφράξαντες δένδρεσι κατεβιβλημένοις &c. *Bign*.

Ad Tit. XIX.

Colpus] Gloſſ. *ictus. Coup*. Pith.

Colpus] Vet. Cod. *colaphus*. Unde noſtris *coup*. Bign.

Fallierit] Fallire à verbo fallere, nobis *faillir*. Bign.

Sagitta toxicata] Venenatis ſagittis uſos olim Gallos, etiam in venatu, Plinius auctor eſt. lib. 27. cap. 11. ut & Cornelius Celſus. A. Gellius ex Plinio & Admiranda ſub nomine Ariſtotelis. quod Germanis in uſu eſſe hodie quoque audivi. Barbaræ gentes ubique fere & olim utebantur, & hodie quoque utuntur. Longum eſſet exempla recenſere. De Getis Ovidius non uno loco, Triſtium lib. 5. de Ponto lib. 1.

Qui mortis ſævo geminent ut vulnere cauſas
Omnia vipereo ſpicula felle linunt.

Romani quin etiam uſu aliquando ſagittis ejusmodi, ni Plinium de omni hominum genere loquutum fuiſſe intelligamus lib. 18. cap. 1. *Nos & ſagittas unginus, & ferro ipſi nocentius aliquid damus*. Porrò in leg. Bajuv. multò minor eſt multa, duodecim ſcilicet ſolidorum, etiam ſi quis non modo ſagittam toxicatam emiſerit, ſed etiam ſi alium vulneraverit, tit. 3. cap. 6. Gregorius Turonenſ. lib. 2. *Sagittas tormentorum ritu effudere illitas herbarum venenis*. Sidonius in panegyrico Majorani verſ. 406.

- - teretes pars explicat arcus,
Spiculáque infuſum ferro latura venenum,
Quæ feriant bis miſſa ſemel.

D. Ambroſius de Tobia cap. 7. *Quaſi ſervus ſagitta toxicata ictus paululum procidens, tandem victus veneno procumbit; aut quaſi piſcis qui fuſcina fuerit infixus, quocunque fugerit, vulnus vehit*. Bign.

Sagitta toxicata] Gregor. Tur. 2. hiſtor. *ſagittas tormentorum ritu effudere inlitas herbarum venenis*. Pith.

Plagaverit] Vetus interpres Juvenal: *Mars cum plagatus eſt à Diomede*. Pith.

Ut ſanguis ad terram cadat] Ribuar. 2. *ut ſanguis exeat, terramque tangat*. Pith.

V. Si vero intra coſtas vulnus intraverit, & uſque ad intranea pervenerit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

VI. Si vero plaga ipſa ſemper currit, & ad ſanitatem non pervenerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepta medicatura, quæ eſt trecentorum ſexaginta denariorum, qui faciunt ſolidos novem.

VII. Si quis ingenuus ingenuum fuſte percuſſerit, & tamen ſanguis non exierit, uſque ad tres colpos, pro unoquoque ictu centum viginti denarios, qui faciunt ſolidos tres, ſolvat.

VIII. Si vero ſanguis exierit, ita componat, veluti eum de ferramento vulneraſſet, id eſt ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IX. Si quis alterum clauſa manu, id eſt, pugno percuſſerit, trecentis ſexaginta denariis, qui faciunt ſolidos novem, culpabilis judicetur, videlicet pro uno quoque ictu tres ſolidos reddat.

X. Si quis alterum in via adſallierit, & expoliare tentaverit, & ille fuga evaſerit, bis mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

XI. Si vero ceperit eum & expoliaverit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

Tit. XX.

De eo qui hominem innocentem & abſentem ad Regem accuſaverit.

I. SI quis hominem innocentem & abſentem de culpis minoribus ad Regem accuſaverit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

II. Si vero tale crimen imputaverit, unde mori debuiſſet, ſi verum fuiſſet, ille qui eum accuſaverit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

Tit. XXI.

De maleficiis.

I. SI quis alteri herbas dederit bibere & mortuus fuerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si vero biberit, & mortuus non fuerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, ille qui dedit pro aliquo maleficio, culpabilis judicetur.

III. Si quis alteri aliquod maleficium ſuperjacta-

Intrania] Sic veteres quinque. Greg. Tur. 4. mirac. Sancti Martini : *Doloris malum in illis intraniorum flexuoſis receſſibus bacchabatur.* In edicto Turci Apronia-ni Præf. Vrb. *reliqua caro cum pelle & interaneis proficiat venditori.* Pith.

Plaga ſemper currit] *La playe court.* Pith.

Adſalierit] Supra tit. XIV. num. 10. tit. XV. n. 4. tit. XVI. n. 1. & 2. Infra tit. XXXVII. n. 2. tit. XLIV. n. 1. Marculfus lib. 1. cap. 29. *Adſaliſſetis & graviter livoraſſetis.* Vide notas. Idem lib. 1. cap. 37. Vide Notas capitul. lib. V. cap. 364. ex legib. Bajuvar. *Bign.*

Ad Tit. XX.

De accuſatoribus calumniantibus.

VIII. Den. &c.] Ergo lege Salica calumniatori mulcta pecuniaria infligitur, lege vero Romana talio. Vide notas ad veteres formulas ſecundum legem Romanam, cap. 29. Anaſtas. Bibliothecar. in Leone IV. pag. 293. & quæ ad eum locum notavi. Poſtea vero ubique fere obſervari cœpit in Gallia. Brito Philippid. pag. 324.

Quædam autem in melius juri contraria mutans
Conſtituit pugiles, ut in omni talio pugna
Sanguinis in cauſis ad pœnas exigat æquas,
Victus ut appellans ſive appellatus eadem
Lege ligaretur, mutilari, aut perdere vitam.
Moris enim extiterat apud illos hactenus ut ſi
Appellans victus in cauſa ſanguinis eſſet,
Sex ſolidos decies cum nummo ſolveret uno,
Et ſic impunis amiſſa lege maneret. &c.

Sed tandem ſublatus eſt, & ad jus Salicum reditum; ſcilicet ut accuſatores calumniari deprehenſi, mulcta pecuniaria & præterea in id quod intereſt condemnentur. *Bign.*

Ad Tit. XXI.

De maleficiis] Seu potius de veneficiis. *Bign.*

Herbas] Vide Gregorium Turonens. pag. 491. veteres formulas incerti auctoris, (ſive appendicem Marculfi) cap. 34. & notas. Id à medicina petitum, quæ remedia ut plurimum ex herbis deducit. Vide Homerum de Machaone. Manilius lib. 3 de medicina :

Et vitæ ſuccos miſcere ſalubres.

At magia ex medicina nata Plin. lib. 30. cap. 1. Claudianus.

Pocula nec triſti gramine miſta bibunt

Virgilius Georg. 3.

Miſcueruntque herbas, & non innoxia verba.

Gratianus Imper. in l. 6. Cod. Th. de indulgentiis criminum : *Qui noxiis quæſita graminibus & diris immurmurata ſecretis, mentis & corporis venena compoſuit.* Bign.

Herbas dederit] Herbarum venena. Gregor. Turon. lib. 2. cap. 9. & cap. 36. lib. 4. de miraculis Sancti Martini : *Ligamina herbarum atque incantationum verba proferebat.* Unde *enherber.* Vetus Poëta :

Souz giſt le frais ſerpent en l'herbe,
Fuyez enfans, car il enherbe. Pith.

VIII. Denarios] Apud Nitardum. in fluvium merguntur. *Gerbergam*, inquit, *more maleficorum in Ararim mergi præcepit.* Pith.

3.] Gregorius Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 44. & 45. *Bign.*

Malefic. ſuperjact. fue.] Noſtris, *Jetter du ſort.* Porro jactare pro jacere non novum. Frontinus Agrimenſor. pag. 57. de arboribus imminentibus, quarum fructus in fundum vicini decidunt. *Bign.*

Cum

Digitized by Google

jactatus fuerit, ſive cum ligaturis in quolibet loco miſerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

IV. Si quis mulieri herbas dederit ut infantes habere non poſſit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

Tit. XXII.

De eo qui mulieri ingenuæ manum ſtrinxerit.

I. SI quis homo ingenuus fœminæ ingenuæ manum aut digitum ſtrinxerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si vero brachium ſtrinxerit mille & ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si autem ſuper cubitum manum miſerit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

IV. Si ergo mamillam ſtrinxerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

Tit. XXIII.

De eo qui navem ſine permiſſu Domini moverit aut furaverit.

I. SI quis ſine permiſſu navim alienam movere præſumpſerit, & cum ea flumen tranſierit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

II. Si vero ipſam navem furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis navem vel aſcum de intro clave furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis aſcum de introclave repoſitum & in ſuſpenſo pro ſtudio poſitum furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. XXIV.

De furtis in molino commiſſis.

I. SI quis ingenuus in molino alieno annonam furaverit, ei cujus molinus eſt, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur. Ei vero cujus annona eſt ſimiliter ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis ferramentum de molino alieno furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III.

Super jactatus fuerit] Sic veteres ſex. *Pith.*

Cum ligaturis] Tertullianus pag. 824. *In remediis naturalia plurimum aliquid & magia circumligat, medicina cum ferro & poculo occurrit.* Idem de ſpectaculis: *Magicis devinctionibus perfici.* Bign.

Cum ligaturis] Turon. mirac. 2. cap. 45. *incantationes immurmurat, ſortes jactat, ligaturas collo ſuſpendit.* & de mirac. S. Mart. cap. 26. Hincmarus in geſtis habitis ſuper divortio Thietbergæ ad 15. interrogationem: *Ad hæc non pertinent ligaturæ execrabilium remediorum, quæ ars medicorum commendat, ſive in præcantationibus, ſive in characteribus, vel in quibusdam rebus ſuſpendendis atque ligandis,* quæ verba extant apud Rabanum epiſtola ad Bonoſum. Burchardus lib. 19. collect. canon. *Feciſti ligaturas & incantationes.* Pith.

Miſerit] Mittere pro ponere. *Bign.*

Ut infantes habere non poſſit.] ἀβόρτιον Plin. lib. 29. cap. 4. ubi de Phalangio: *Vis ea annua eſt, quam ſolam ex omni atocio dixiſſe fas ſit, quoniam aliquarum fœcunditas plena liberis tali venia indiget.* Fallitur vero Plinius. Apud Chriſtianos certe abominandum illud eſt. Tertullianus, Minutius, Arnobius. Idem Plinius lib. 27. cap. 8. *Fœcunditatem reſtituere ademptam beneficiis.* Bign.

Ad Tit. XXII.

Super Cubitum] Nam ut Tacitus ait: *partem veſtitus ſuperioris in manicas non extendunt, nuda brachia ac lacertos.* Bign.

Credo non tam heic agi de dolore, quam de pulſata verecundia & immodeſta contrectatione & impudica. Vide Herodotum de Legatis Perſarum apud Macedones. *Bign.*

Mamillam ſtrinxerit] Editio Alamannica, *capulaverit.* vid. tit. leg. Lang. *De paupere.* Burchard. decret. lib. 19. *Pith.*

Mamillam ſtrinxerit] Ovidius:

Forma mamillarum quam fuit apta premi.

Injuriarum apud Romanos actio competit. *Bign.*

Ad Tit. XXIII.

Argumentum eſt hic titulus ſcriptam eſſe legem cum adhuc paludicolæ eſſent Franci, cui uſui aſcus; & cum mare vel flumina accolerent in Belgio, ubi aquæ multæ. *Bign.*

Vel aſcum] Hodie *naſcon* vel *aſcon* alveolus cujus in paludibus frequens uſus. Vide Rapini epigramma. Forte heic ab utribus quibus flumina permeari ſæpe dictum eſt. Marcell. Notitia. *Bign.*

Ad Tit. XXIV.

Ingenuus] Id eſt, liber. Marculfus lib. 2. cap. 32. & Notæ. Gregorius Turonens. lib. 8. cap. 41. *Bign.*

In molino annonam] Greg. Turon. de virtut. S. Martini. *Quidam non metuens, neque honorans diem ſanctum Dominicæ reſurrectionis, accepta annona ad molam vadit, impoſitoque tritico, molam manu vertere, cœpit.* Et de glor. confeſſ. cap. 107. *Pith.*

Annonam] Gregorius Turonens. lib. 8. cap. 42. *Ita ut annonas, fœnum, vinum, & quicquid reperire potuiſſet &c.* Capitul. lib. 4. cap. 25. Gloſſæ *annona* σιτηρέσιον. Nam de annona militari agitur, ſed ab eadem origine, Inde eſt *area annonaria.* leg. Burgund. tit. 23. cap. 2. qui

III. Si quis ſcluſam de farinario alieno ruperit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

TIT. XXV.

De caballo ſine permiſſu Domini ſui aſcenſo.

SI quis caballum alienum ſine permiſſu Domini ſui aſcenderit, & eum caballicaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim culpabilis judicetur. Et pro eo quia deſcenderit, ſimiliter aliis ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

TIT. XXVI.

De his qui pueros vel puellas occiderint, vel totonderint.

I. SI quis puerum infra duodecim annos ſive crinitum, ſive incrinitum occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

III. Si quis puerum crinitum ſine voluntate parentum totonderit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III.

---

annonam dederit ſervo fugitivo. leg. Longob. lib. 1. tit. 25. l. 25. annona ad caballos. Capitul. lib. 4. cap. 73. vid. lib. 1. cap. 112. 125. leg. Wiſigot. lib. 12. tit. 1. l. 2. lib. 9. tit. 2. l. 6. *Bign.*

Scluſam] Caſſiodorus Senator lib. 2. c. 19. *Univerſis Gothis & Romanis, & his qui portubus & cluſuris præſunt.* Balſamon ad epiſt. Baſilii ad Amphiloch. cap. 55. *Clauſura S. Baſilii* ἰς τὴν κλειστούραν τῦ ἁγίου Βασιλείυ. Translatio martyrum Georgii, Aurelii, & Nataliæ pag. 47. *Ne forte eis improviſis, aut legatio fraudulenta fiat, aut certe magis hoſtilis impetus ſuperveniens cunctarum ad ſeſe viarum aditus continuis ſatagat obſirmare cuſtodiis, atque ea permaxime loca quæ ab anguſti tramite callis excluſas appellant.* Bign.

Si quis ſcluſam] Escluze. Inde ὀχυρώματα *cluſuræ*, ſive *ſcluſæ*. Anonymus in Pipino: *Aſtulphus Rex Longobardorum ſupradictam juſtitiam vetando Scluſas Longobardorum petiit.* quas Aimoinus vocat *clauſuras*. Pith.

De farinario] Marculf. *pratis, paſcuis, aquis, aquarumve decurſibus, farinariis, adjacentiis, appenditiis.* Odo Foſſatens. monachus in vita Burcardi Comitis: *Item prope caſtrum farinarium quod vocatur Toluia.* Pith.

Ad Tit. XXV.

Pro eo quia deſtenderit] Sic veteres omnes. Tilius, *pro equa quam aſcenderit.* Pith.

Ad Tit. XXVI.

Sive crinitum] *Quilibet capillatorum* in Edicto Theodorici R. cap. 145. Decretum Childeberti R. cap. 3. *ut nullus de crinoſis.* Quod tamen abeſt à MS. regiis & 9. 9. Agathias tamen lib. 1. cap. 5. ſolos Reges Francorum cæſariem prolixam gerere ſcribit, ſubditos omnes circumtonſos eſſe, nec illis longiorem comam concedi. Quod ita accipiendum cenſeo, ut Romanos tantummodo tonſos fuiſſe intelligamus, aut Reges quidem longam geſtaſſe Cæſariem, ſed crinium flagellis diſcriminatam & optime comptam, quod aliis non licuit. Capillati Alpium populi, Plinio. Inde & comata Gallia eidem lib. 4. cap. 17. Capilli apud quasdam gentes probro. Idem Plin. lib. 6. cap. 13. Majores crines & indumenta pellium inhibentur, l. ult. cod. Th. de habitu quo uti oportet int. urb. Claudianus de quarto conſulatu Honorii.

Ante Ducem noſtrum flavam ſparſere Sicambri
Cæſariem.

Idem de Bello Getico:

Crinigeri ſedere patres, pellita Getarum.
Curia, quos plagis decorat numeroſa cicatrix.

Sidonius lib. 1. epiſt. 2. lib. 3. ep. 3. lib. 5. ep. 13. Iſidorus lib. 16. cap. 13. Jornandes in hiſtoria Gotth. Gregor. Turonens. lib. 6. cap. 24. lib. 8. cap. 10. de vita patrum cap. 12. Claudianus in Eutropium lib. 1.

Militet ut noſtris detonſa Sicambria ſignis.

Idem de laudibus Stiliconis lib. 1.

Ingentia quondam
Nomina crinigero flaventes vertice Reges.

Ibidem: *Nec fida valenti*
Dextera duxiſſet rutilantes crinibus alas.

Bign.

Totonderit] Tondere videlicet deturpare, decusque capitis auferre. Ovidius:

Turpe pecus mutilum eſt, & ſine crine caput.

Unde decalvatio pœna in lege Wiſigott. & Capitul. Caroli M. De cura capillorum apud veteres, etiam apud barbaras gentes. Tertullianus de Pallio: *Numidas etiam equis cæſariatos juxta cutem tonſor, & cultri vertex ſolus immunis.* Franci vero ſpecialiter capillum curabant, quo ſcilicet diſtinguerentur à Romanis ſubditis. Fere olim Galli comati, capillati. Alpium populi Plinio. Poſſet tentari hunc locum accipi debere de clericatu. Nam & tum Epiſcopi ſæpe inconſultis parentibus comam juvenibus tondebant, ut ad clericatum eos aggregarent. Quidam & invitos aliquando tondebant. Nam & ſæpe vis fiebat, ut quis Clericus ordinaretur. Vide inſigne exemplum in epiſtola Paulini, quæ eſt inter epiſtolas B. Auguſtini ep. 35. pag. 145. *Nam ego etſi à Delphino Burdegaliæ baptizatus, à Lampio apud Barcilonam in Hiſpania per vim inflammatæ ſubito plebis ſacratus ſim, tamen Ambroſii ſemper & dilectione ad fidem nutritus ſum & nunc in Sacerdotii ordine confoveor.* Gregor. Turonens. lib. 7. cap. 31. *Quia invitum aliquando eum totonderat, inhians facultati ejus.* Quaſi Epiſcopi Clericorum heredes fierent, quod notandum, & plenius expendendum. Conciliis itaque id prohibitum eſt. Vide & Capitul. lib. 5. c. 212. Prior tamen interpretatio magis arridet, ut quaſi de atroci injuria puero & parentibus facta agatur, cum decus capitis præcipuum coma ſit, unde & Clericis comam alere Synodis prohibeatur, quaſi in notam ſervitutis illud fieri videatur. Vid. leg. Burg. tit. 6. num. 4. & diſcute. *Bign.*

Sive

Digitized by Google

III. Si vero puellam totonderit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

IV. Si quis feminam gravidam occiderit, viginti octo mille denariis, qui faciunt solidos septingentos, culpabilis judicetur.

V. Si quis infantem in ventre matris suæ, aut natum antequam nomen habeat, infra novem noctes occiderit, quatuor mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur.

VI. Si quis puellam ingenuam infra annos antequam infantes possit habere occiderit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

VII. Si quis feminam ingenuam, postquam infantes cœperit habere, occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt solidos sexcentos, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis feminam postquam infantes habere non potuerit, occiderit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

IX. Si quis puer infra duodecim annos aliquam culpam commiserit, fredus ei non requiratur.

Tit. XXVII.

De adulteriis ancillarum.

I. Si quis ingenuus cum ancilla aliena mœchatus fuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis verò cum Regis ancilla mœchatus fuerit, septingentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si quis francus alienam ancillam sibi publicè junxerit, ipse cum ea in servitio permaneat.

IV. Si servus cum ancilla aliena mœchatus fuerit, & de ipso crimine ancilla mortua fuerit, servus ipse aut castretur, aut ducentis quadraginta denariis, qui faciunt solidos sex, culpabilis judicetur. Dominus verò servi capitale in locum restituat.

V. Si autem ancilla propter hoc mortua non fuerit, servus ipse aut centum viginti ictus accipiat, aut centum viginti denarios, qui faciunt solidos tres, domino ancillæ cogatur persolvere.

VI. Si servus ancillam alienam sine voluntate domini sui sibi in conjugium copulaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, aut centum viginti ictus accipiat.

Tit.

Sive crinitum] Lucanus: *Crinibus in nodum totis venere Sicambri.* apud Romanos usque ad pubertatem comæ nutriri consueverant. *Pith.*

Vnum è crinitis] Agathias. 8. 9. *Pith.*

Totonderit] An respicit ad illum morem de quo Otto Frising. lib. 1. c. 16. & veteres annales. *Karolus*, inquiunt, *Francorum Princeps filium suum ad Liuthprandum misit, ut more fidelium Christianorum ejus capillum primus adtonderet, & pater illi spiritualis existeret.* An ad Clericatum? Greg. Tur. 3. *hist.* 19. *& sibi propria manu capillos incidens Clericus factus est.* Et lib. 4. cap. 4. Vide tit. 6. leg. Burgundionum. Marculfus in præcepto de clericatu: *Veniens ille ad nostram præsentiam petiit serenitati nostræ ut licentiam tribuere deberemus, qualiter comam capitis sui ad onus clericatus deponere deberet*, sequitur paulo post: *Præcipientes ergo jubemus, ut si memoratus ille de capite suo bene ingenuus esse videtur, & in polypticho censitus non est, licentiam habeat comam capitis sui tonsurare.* Greg. Turon. lib. 9. c. 38. *Drocheltum incisis capillis & auribus ad vineam exercendam delegavit.* Pith.

Infra IX. Noctes] Sic veteres omnes. Pueris ergo nono die nomina imposuerunt, sicut & Romani Festus. *Lustrici.* Inde vir & uxor inter se solidum capere poterant si duos trimos vel si tres post nonum diem amisissent. lib. 2. leg. Wisig. tit. 4. §. 17. 18. Vlpian. lib. Regul. Alii septimo; quidam decimo, Aristot. Harpocrat. Schol. Aristoph. Suidas. Galli vero omnes spatia omnis temporis non numero dierum sed noctium siniebant, ut noctem dies sequeretur; ut docui Glossario ad Capitula Caroli Magni. *Pith.*

Postquam infantes habere cœpit] Rib. 12. *Postquam parturire cœperit, usque ad quadragesimum annum.* Pith.

IIII. Den.] Non igitur multa plectitur qua qui virum occiderit, quod est contra jus Romanum. *leg. pen. C. ad l. Cornel.* Pith.

Fredus ei non requiratur] XII. Tab. Impuberes si furtum fecerint, Prætoris arbitratu verberantur. *Pith.*

Ad Tit. XXVII.

De adulteriis ancillarum] Adulterium heic impropriè cum ancilla. Vide l. 6. D. ad leg. Jul. de adulter. Sic accipitur apud Ambrosium de Abrahamo lib. 1. cap. 4. *Omne stuprum adulterium est; & quicquid in ea quæ non sit legitima uxor commissum fuerit, adulterii crimine damnatur.* Sic fortasse Gregorius Turonens. lib. 9. cap. 37. *Et licet esset vorax cibi ac potator vini extra modum quàm sacerdotalem cautelam decet, tamen nullum de eo adulterium quispiam est locutus.* Sic etiam fortè eodem lib. c. 34. in fine. *Bign.*

Aliena ancilla] Jure Romano tenetur injuriarum actione. *L. inter liberas D. ad leg. Jul. de adult.* & aliam reformare cogendus est. *Paul. 1. sentent. tit. 12.* Pith.

Regis ancilla] In leg. Longob. lib. 2. tit. 9. l. 2. Rotharis Regis mulier libera, quæ se servo conjunxit, potest impunè à parentibus, id est, proximis occidi intra annum. Post annum licet Gastaldio Regis, aut actori, aut Sculdasio, ipsam in curtem Regis ducere, & intra pensiles ancillas constituere, id est, quæ pensum faciunt. & leg. 3. Luitprandi eadem de re: *Sit ancilla palatii, & ipse servus similiter ad palatium replicetur; & filii qui ex eis nati fuerint, curti regiæ omnimodo serviant.* Ubi quod palatium dixit, mox curtem appellat. Ancilla regia in legibus Ribuar. tit. 58. Ita Lindenbrogius vel Tilii 60. num. 9. servi Regis passim, & fisci. *Bign.*

Publicè junxerit] Id est, uxorem duxerit. *Bign.*

In servitio permaneat] Supra tit. 14. num. 11. *Bign.*

Ipse cum ea in servitio] SC. Claudiano mulier, quæ se alieno servo jungit, ancilla fit. *Vlp. tit. XI. lib. sing. regular.* Pith.

Castretur] Vt qua parte peccavit eadem multetur. Niceph. hist. II. εἰ γὰρ τις ἁμαρτάνει εἰ δοῦλῳ τῷ παιδίσκῃ. *Pith.*

Castretur] Castrationis pœna servo, non in adulterio tantùm, sed & in furto, infrà tit. 42. n. 4. κλοπάτου caulis abscissione puniti. Attaliates pag. 63. Juris Græco-Romani. *Bign.*

Ancillam alienam] Foras nubere. Tertullianus ad uxorem lib. 3. *Foras nubere servis suis interdicunt. Formariage* in constitutionibus nostris. *Bign.*

Digitized by Google

Tit. XXVIII.

De libertis dimiſſis.

I. Si quis lidum alienum, qui cum domino ſuo in hoſte fuerit, ſine conſilio domini ſui ante Regem per denarium ingenuum dimiſerit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur. res verò ipſius lidi legitimo domino reſtituantur.

II. Si quis ſervum alienum ante Regem per denarium ingenuum dimiſerit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, & capitale in locum reſtituat, & res ſervi ipſius proprius dominus recipiat.

Tit. XXIX.

De furtis diverſis.

I. Si quis tintinnum de porcina aliena furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si vero de pecoribus tintinnum furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

III. Si quis ſchillam de caballis furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis pedicam de caballis furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

V. Si caballi ipſi perierint, capitale in locum reſtituat.

VI. Si quis meſſem alienam per furtum metere aut reffare præſumpſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

VII. Si quis hortum alienum ad furtum faciendum ingreſſus fuerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis impotos de melario, aut de pirario tulerit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

IX. Si vero in horto fuerint, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si quis melarium aut pirarium decorticaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

XI. Si

Ad Tit. XXVIII.

De libertis dimiſſis] De eo qui alienum ſervum manumiſerit. *Bign.*

In hoſte] *En l'hoſt.* Inde *hoſtage.* Pith.

Ante Regem per denar.] Marculfus lib. 1. cap. 22. ubi nonnulla notavimus, & vetus inſtrumentum denariale Caroli Calvi adduximus ex tabulario S. Martini Turonenſis. Wilhelmus Heda in Hiſtoria Epiſcoporum Trajectenſium. p. 249. n. 13. *Egiboldus natione Friſias unanimi omnium voto XIII. Epiſcopus ſurrogatur in locum Odibaldi, vir non contemnendæ vitæ, literis clarus, & ipſi Zuentiboldo Regi acceptus, qui ejus contuitu famulam quandam datis, ut lex Salica docet, in commutatione duobus mancipiis prius & poſtea ſecundùm legem Francorum denarium ejus excutiens, hoc modo ſervitutis vinculo liberavit, & donavit ingenuitati. Actum Niumagæ.* Synodus Lemovicenſis. MS. dicta tertia. *Bign.*

Per denarium.] Præcepti denarialis formula extat in explicatione obſcuriorum vocabulorum capitularium. In veteri chartula Eccleſiæ Lugdunenſis: *Servum juris veſtri manu propria, & manu illius excutientes denarium, ſecundùm legem Salicam liberum, cum omnibus, quæ habet vel adquiſierit, fecimus.* In veteri formula: *Inde quemdam ſervum N. ut eum ob mercedis augmentum liberum dimitteremus rogarunt. Nos verò manu propria noſtra excutientes de manu ſupradicti N. denarium vel nummum, vel argenteum vel aureum vel dragmam vel ſeſtertium vel minam, ſecundùm legem Salicam, eum liberum dimiſimus, & ab omni jugo ſervitutis abſolvimus.* Pith.

IV. Denarios &c.] Quo caſu nota libertatem manere, ſeu favore libertatis, ſeu quia ante Regem celebrata eſt, & mulctam tantùm inferri cum peculio. *Bign.*

Ad Tit. XXIX.

Tintinnum] Nonius, & Iſidorus lib. 3. cap. 22. Phædrus libro 2. *Clarumque collo jactans tintinnabulum.* leg. Goth. lib. 12. tit. 2. l. 2. Burgund. tit. 4. c. 5. Bojorum c. 8. tit. 2. §. 1. Fortunatus lib. 2. de B. Medardo. Greges tinnibulatos dixit Sidonius lib. 2. ep. 2. Walafridus Strabo:

Mala fidem, tintinna ſonant documenta ſaluto.

Leg. Wiſigotth. lib. 7. tit. 2. l. 11. leg. Burgund. Longobard. lib. 1. tit. 25. l. 31. Meminit & Ado Viennenſis. Cauſa in bobus ne in ſilvis aberrando amittantur; in equis præcipue ſagenariis, ut & hodie, & in multis onerariis, quò tinnitu mulceantur, & ſono laborem leniant, in muſicæ modum ita ferunt. Adeo muſica brutis etiam imperat. Agatharchides lib. 5. de mari rubro cap. 30. Θερμαῖναι μὲ πλῆθος ἰαυλοῖς ἴχνος συνεπόμενον· καίονται δὲ ἐξιδιοσαι ἐκ τῶν ἀμῶνων κνώντων ὅπως ὁ ἐπ' αὐτῶν ψόφος διώκῃ τὰ θηρία. Malè interpres, *ut tinnitus horum fures arceat fugetque.* Vide in hiſtoria Francor. de ſtratagemate per tintinnum. Aimoin. lib. 4. c. 81. *Bign.*

De pecoribus tintinum.] Clementianus Fortunatus:

Tintinnum rapit alter inops, magis improbus ille,
Qui jumentorum colla tenere ſolet. Pith.

Skellam] Sic quinque exemplaria, non *ſellam*, ut editum erat antea. *Tintinnabulum*, Alamannis, *Skel.* Toloſanis *Esquila.* In vita B. Anſelmi: *Unum eorum ſumpta in manibus corda pro excitandis fratribus, ſcillam pulſantem ad ejus ſonitum.* Durandus 1. de Offic. cap. 4. *Notaſex eſſe genera tintinabulorum, quibus in Eccleſia pulſatur; ſquilla, cymbalum &c. Squilla pulſatur in triclinio, id eſt, refectorio.* Aimoinus lib. 3. cap. 82. *Pith.*

Skellam de caballis] Scella, vel Scilla, equorum clitelliarorum tintinnabulum, qua voce Aquitani adhuc utuntur. Græcis κώδων, cujus etiam furem in legibus Georgicis Juſtinianus coërcet. *Esquil.* Toloſatibus. Squillam pro tintinnabulo & nola vocat Petrarcha in poëmatibus Italicis, & Itali etiam hodie *Squillare.* Bign.

Reffare] Editio Baſilienſis: *Repaſcere.* Aliàs *tripaverit aut meterit.* Gloſſ. *Raptor, reofere. Meſſor, Riftere.* Et hodie Germanis *Reupfen.* Gallicè *Raffler*, vellere eſt. *Pith.*

Inpotos] Sic veteres quinque. An inde *impffen* Alamannis, *Enter* noſtris. Gloſſ. *fructus pœſtin.* Pith.

Milario] Sic veteres quinque. Gloſſ. Malarium pomum. Vet. donat. inſtrum. & 2. *melarios in ipſo loco.* Pith.

Si

Digitized by Google

XI. Si verò in horto fuerint, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culp. jud.

XII. Si quis cultellum alienum furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XIII. Si quis in napinam, in fabariam, in piſariam, in lenticulariam vel in his ſimilia ad furtum faciendum ingreſſus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culp. jud.

XIV. Si quis in campo alieno linum furaverit, & hoc in caballo aut in carro duxerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XV. Si vero tantum tulerit, quantum in dorſo ſuo portare potuerit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culp. judicetur.

XVI. Si quis in agro alieno arborem inſertam exciderit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

XVII. Si quis campum alienum araverit & ſeminaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XVIII. Si verò tantum araverit, & non ſeminaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XIX. Si quis aratrum in campum alienum intrare prohibuerit, vel arantem foras jactaverit vel teſtaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XX. Si quis pratum alienum ſecaverit, laborem ſuum perdat, & inſuper ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXI. Et ſi inde fœnum ad domum ſuam in carro duxerit, & diſcarricaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XXII. Si vero tantum tulerit, quantum in dorſo ſuo portare potuerit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XXIII. Si quis vineam alienam per furtum vindemiaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXIV. Et ſi inde vinum in carro ad domum ſuam adduxerit, & diſcarricaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XXV. De meſſibus autem ſimiliter convenit obſervare.

XXVI. Si quis clauſuram alienam ruperit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXVII. Si quis in ſilva materiamen alienum aut incenderit, aut capulaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culp. jud.

XXVIII. Si quis materiamen de una parte dolatum furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

XXIX. Si quis arborem poſt annum quam fuerit ſignata capulare præſumpſerit, nullam exinde habeat culpam.

XXX. Si infra annum quis eam capulaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

XXXI. Si quis rete ad anguillas capiendas de flumine furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XXXII.

Si verò in horto] Major pœna ſi arborum furtum in horto fiat, ut ſupra vide. *Bign.*

Decorticaverit] Exemplar primum. *excervicaverit.* Pith.

Cultellum] Noſtris *Coultre.* Pith.

Cultellum] Vide Gloſſas Agrimens. p. 172. *Bign.*

Napinam] Columella lib. 11. cap. 2. Sic rapinam facere, id eſt, rapos ſerere, uſurpatur in l. 88. §. matre. D. de leg. 2. Columella lib. 2. cap. 2. Cato rei ruſt. cap. 31. Pictavis *nabine*, locus napis conſitus, ut monuit Joh. Belius amicus cariſſimus. *Bign.*

Arborem inſertam] Servius Georgic. 2. verſ. *Et ſæpe alterius. Sanè inſitas arbores dicimus, inſertas vero cauſas, aut fabulas.* Ovid.

Firmaque adoptivas poſſidet arbor opes.

De adoptione Suetonius: *Inſertus eſt eadem figura.* Vide auctores rei ruſticæ. *Bign.*

Si quis aratrum.] Gallos adinveniſſe formam aratri cum rotis, teſtatur Plinius lib. 18. cap. 18. *Pith.*

Teſtaverit] Sic veteres omnes libri præter unum, qui habet, *ſi quis aratrum de campo alieno anteoſtaverit, aut jactaverit, aut teſtaverit.* Baſilienſis: *aratrum anteortaverit, aut jactaverit.* Pith.

Deſcargaverit] *Deſcharge.* Pith.

Si vero tantum tulerit] Licet tamen viam tranſeunti pabuli nonnihil equo carpere. Leg. 1. Long. De tranſeunt. Leg. Neapol. lib. 3. tit. 58. Jure Saxonico lib. 2. Speculi. *Pith.*

Poſt annum quam fuerit ſignata] In diplom. Ludovici II. apud Lazium. *Ex parte Auſtri uſque ad medium montis Slavonum Colmiza dicta; ubi duabus arboribus ſigna certa ſunt.* Et in Chronico Laureshamenſi, ex donatione Cancronis: *De illo rubero ut per Agilofum & ſuos conſortes pro ſigna inciſa.* Et paulo poſt: *ſicut ipſa inciſio arborum in ipſa die facta eſt, quæ vulgo lachus appellatur ſive diviſio.* Inde *Laye. S. Germain en Laye* Pith.

Signata] An de ſigno, quod imponebatur ad limites notandos, qua de re Siculus Flaccus: *Si notatæ arbores in regionibus finales obſervabuntur, intuendæ ſunt notæ.* Leg. Longob. lib. 1. tit. 26. l. 3. *Si quis liber homo arborem ubi theclatura facta eſt, inter fines diſcernendos inciderit.* Vide Reſponſ. Papiani tit. 39. leg. Viſigotth. lib. 10. tit. 3. l. 3. Bajuvar. tit. XI. cap. 3. num. 2. Et ita Lindenbrogius putat. cujus ſententiæ non accedo. Nam heic de finibus nullum verbum, & de anno quod additur contrarium evincit. Vide an huc faciat, quod eſt in leg. Viſigotth. lib. 8. tit. 6. ult. l. 1. in legib. Bojor. tit. 9. cap. 12. *Signum quod propter defenſionem ponitur &c.* Bign.

Rete ad ang. cap.] *Hord.* locus apud nos dicitur in flumine, ubi retia tenduntur ad anguillas capiendas. Vide Martin. *Bign.*

Digitized by Google

XXXII. Si quis ſtatuam aut tremaclum vel vertivolum de flumine furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXIII. Si quis Screonam qnæ clavem habet effregerit, & aliquid furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XXXIV. Et ſi inde nihil tulerit, pro ſola effractura ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXV. Si vero Screonam quæ ſine clave eſt, effregerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXVI. Si quis cum ſervo alieno ſine conſenſu domini ſui aliquid negotiaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXVII. Si quis mulieri brachile furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

XXXVIII. Si quis caſam alienam ſine permiſſu poſſeſſoris tranſierit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta culpabilis judicetur.

Tit. XXX.

De Locationibus.

I. Si quis furtim aliquem locaverit, ut hominem interficiat, & pretium propter hoc dederit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Similiter & ille qui pretium accepit, ut hominem occideret, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

III. Si vero per tertium locatio ipſa fuerit transmiſſa, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur. Sic dans, accipiens, portans, unusquisque illorum culpabilis judicetur.

Tit. XXXI.

De Debilitatibus.

I. Si quis alteri manum aut pedem truncaverit, vel oculum effodierit, aut auriculam vel naſum amputaverit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

II. Si vero manus ipſa ibidem mancata pependerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si vero manus ipſa perexcuſſa fuerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

IV. Si quis pollicem de manu vel de pede excuſſerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur,

V. Si vero ipſe pollex mancatus pependerit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

VI. Si ſecundum digitum, quo ſagittatur, excuſſerit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

VII. Si quis tres ſequentes digitos pariter uno ictu excuſſerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis medium digitum excuſſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur,

IX. Si quis quartum digitum excuſſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si minimum excuſſerit, ſimiliter ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XI. Si quis pedem alterius capulaverit, & ibi mancatus remanſerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XII.

Statuam] Sic veteres ſeptem. Alii *ſtavam*. noſtris *eſtave*. Genus majoris retis. Palum. Germ. *Staf*. Pith.

Tremaculum] Sic veteres quinque. Alii *Tramaculam*, *Tramaculum*, *Trimaclem*, *Vremalium*. *Tremail* noſtris. Pith.

Tremaculum] Tramail. *Bign.*

Vertivolum] Sic veteres quinque, duo *Vertuolum*, al. *Verticulum*, Noſtris *Verueil*, Genus piſcatorii retis; quo cum intravit piſcis, exire non poteſt. *Pith.*

Vertivolum] Verreul. *Bign.*

Brachile] *Bracelet*. Tacitus de moribus Germanorum. *Nec alius feminis quam viris habitus; partemque veſtitus ſuperioris in manicas non extendunt, nuda brachia ac lacertos.* Pith.

Si quis caſam] Sic veteres ſeptem. Tacitus de moribus Germanorum: *Ne cæmentorum quidem apud illos, aut tegularum uſus. Materia ad omnia utuntur informi.* Pith.

Caſam alien. trax.] Caſam alienam trahere. Sic Gregorius Turonens. lib. 9. cap. 35. *auferre villam*. Quamvis abolita ſit Maſſurii Sabini ſententia, qui putabat fundi furtum fieri poſſe. Inſtit. lib. 4. tit. 1. Trahere autem rapere eſt, & invadere, ſupra tit. 14. n. 5. Sic Hieronymus ep. 3. ad Heliodorum: *Marcomani trahunt, vaſtant, rapiunt.* Bign.

Ad Tit. XXX.

Locaverit ut hom. interf.] Juvenalis ſat. 13.
Si flectas oculos majora ad crimina, confer Conductum Latronum. Bign.

Ad Tit. XXXI.

Truncaverit] Baſil. edit. *capolaverit*. Pith.

Digitum quo ſagittatur] Ribuar. tit. 5. *digitus unde ſagittatur*. Pith.

Si vero pollex mancatus pependerit] Rib. 5. *Quod ſi pollix mancus pendiderit*. Pith.

Ad

XII. Si vero pes ipſe perexcuſſus fuerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

XIII. Si quis alteri oculum evellerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

XIV. Si quis naſum excuſſerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XV. Si quis auriculam excuſſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XVI. Si quis linguam alterius amputaverit, ut loqui non poſſit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

XVII. Si quis dentem excuſſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XVIII. Si quis ingenuus ingenuum caſtraverit, aut virilia truncaverit ut mancus fiat, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

XIX. Si vero ad integrum tulerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

TIT. XXXII.

De conviciis.

I. SI quis alterum cenitum clamaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis alterum concagatum clamaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

III. Si quis alterum vulpeculam clamaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

IV. Si quis alterum leporem clamaverit, ducentis quadraginta denariis, qui faciunt ſolidos ſex, culpabilis judicetur.

V. Si quæ mulier ingenua, aut vir mulierem meretricem clamaverit, & non potuerit adprobare, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

VI. Si quis alteri imputaverit, quod ſcutum ſuum projeciſſet in hoſte, vel fugiendo præ timore, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

VII. Si quis alterum delatorem clamaverit, & non potuerit comprobare, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

VIII.

Ad Tit. XXXII.

Cenitum] Gloſſ. *oculum erutum habentem*, *Borgne.* Pith.

Cenitum] Si fides gloſſ. apud Pithoeum, cocles cenitus eſt. Sed vereor ne aliud heic intelligatur. Fortaſſe heic cenitus eſt eadem inflexione qua concagatus num. ſequenti, is qui aliquando cœno & ſordibus ad ſummam ignominiam perfuſus eſt à populo. Quod injuriæ genus apud Francos in uſu. Vide l. 1. D. de extraord. criminib. §. 1. Eccleſiaſtici cap. 2. verſ. 1. & 2. Auctor Etymologici οἱ Αττικοὶ ἐπί τινι ἀμαξιμαῖ ἀλόντα πολλῷ χρίοντες ἐδημοσίουν. Alibi ibidem auctor: οἱ Ἀχαιοὶ ὅτε ἤθελον ὑβρίσαι τινὰ καὶ ἀμπαίξαι, πολὺ ἔχριον τὸ πρόσωπον ἀὐλῷ. Vide Gregor. Turon. lib. 7. cap. 14. leg. Longob. lib. 1. tit. 16. l. 8. ubi de ſponſa. Perverſi homines aquam ſordidam & ſtercoratam ſuper ipſam jactaſſent. *Bign.*

Concagatum] Gloſſ. *Sordidatum.* Honos auribus. *foireux, breneux.* Pith.

Concagatum] Gallis *conchié*, Honos auribus, *chiard.* κοπρίας. Scaliger ad Feſtum, Caſaubonus ad Suetonium. Imo non de vitio corporis, ſed de injuria ab alio illata. Gloſſar. Pithoei: *conchagatum, ſordidatum.* Bign.

Vulpiculam] Renard. Greg. Tur. 8. hiſt. cap. 6. *Multas eis perfidias & perjuria exprobravit, vocans eos ſæpius vulpes ingenioſas.* In vita S. Remigii: *Juſſit nominari vulpeculam; quod cur ita eum nominari voluerit, qui fraudes & ſignificationes ipſius animalis cognoſcit, ſatis advertit.* Pith.

Vulpiculam] Herodes a Domino noſtro ita vocatus. Luc. 13. *Bign.*

Leporem] Sidonius, *cum fiunt in prætoriis leones, in caſtris lepores.* Euſebius in Chronico: *Cornificius poëta militibus deſtitutus interiit, quos ſæpe fugientes galeatos lepores appellarat.* Pith.

Leporem] Timidum videlicet & fugacem. Græci proverbialiter δειλίας λαγῷ φεγγός. Annales Fuldenſes Carolum Calvum leporem vocant. Vide. Magnum certe apud Francos convicium fuiſſe hinc apparet, quod fugam ſibi exprobari non patiebantur, quam dedecus extremum eſſe exiſtimabant. De Gallis Ælianus de varia hiſtoria lib. 12. Ὅτως δὲ δισχερὲς νομίζουσι τὸ φεύγειν, ὡς μηδὲ ἐν τῶν ἀμείνων καλουμένων ἢ ἀμπιπλασῶν πολλάκις ἀποδυράσκειν. Nicolaus Damaſcenus Hiſtoriarum ſcriptor Auguſto & Herodi acceptiſſimus ἐν συναγωγῇ apud Abbatem Maximum eclog. c IV. Κελτοὶ οἱ τῷ ἀσκιατῷ γαλιτιῶντες, δισχερὲς ἡγοῦμενοι τοῖχον καλαπίπτοντα ἢ ὀϊκίαν φεύγειν. πλημμυρίδος δὲ ἐν τῷ ἔξω θαλάττης ἐπεχομένης, μοῦ ὅπλον ἀπαντῶντες ὑπομένουσιν ὡς καλαλύζοντας, ἐνὲ μὴ δοκῶσι φεύγοντες ἢ θάνατον φοβεῖσθαι. Strabo lib. 7. ἀροβίαν οἱ Κελτοὶ ἀσκοῦντες, καλαλύζεσθαι τὰς οἰκίας ὑπομένουσιν. quæ tamen ridet Strabo. Idipſum de Francis nominatim affirmat Laonicus Chalcondyles hiſtor. lib. II. pag. 59. Κελτοὺς δὲ φασὶ τοὺς φεύγειν αὐλὸς ἐν ταῖς μάχαις ἐ Νόμος νομίζειν ἀλλὰ μαχομένους τελευτᾶσαι ἢ ἀπὸ τούτου Κελτοὶ σφᾶς ἐξεῖσι, περοίχειν τῶν ἄλλων χειρίστους, ἢ ἀτιμοτάτους. τὸ δὲ ἀπόλλων. *Bign.*

Si quæ mulier] Abeſt hic paragraphus in omnibus exemplaribus, præterquam in vetuſtiori. *Pith.*

Meretricem clamaverit] Vide conſuetud. Campaniæ vett. p. 456. art. 45. *Bign.*

Quod ſcutum ſuum projeciſſet.] Videndus Agathias libro ſecundo. Gallos ſcuta patria thireos vocaſſe ſcribit Pauſanias. Hodie *Targes.* Tacitus de moribus Germanorum: *Scutum reliquiſſe præcipuum flagitium; nec aut ſacris adeſſe, aut concilium inire ignominioſo fas; multique ſuperſtites bellorum, infamiam laqueo finierunt.* Pith.

Delatorem] Gloſſ. *Mendacem vel latratorem.* Pith. Non de injuria tantum hic agitur, ut vulgo dicimus, ſed de injuria quæ fit per convicia. Vide de judicio injuriarum apud Athenienſes. *Bign.*

Delatorem] Convicium illis temporibus non leve. Nam delatores, quibus alioqui præmia magna decernebantur, & à Tiberio cuſtodia legum dicti apud Tacitum, ni fallor, ſub malis Principibus ſæviebant. Plinius panegyrico: *Vidimus delatorum indicium quaſi graſſatorum,*

Digitized by Google

VIII. Si quis alterum falsatorem clamaverit, & non potuerit comprobare, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culp. jud.

IX. Si quis compari suo pittum excusserit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, aut similem illi reddat, vel cum duodecim juret, quod similem illi restituisset.

Tit. XXXIII.

De via lacina.

I. Si quis baroni viam suam obstaverit, aut eum impinxerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II Si quis mulieri ingenuæ viam suam obstaverit, vel eam impinxerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si quis viam quæ ad farinarium ducit, clauserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XXXIV.

De eo qui hominem ingenuum sine causa ligaverit.

I. Si quis hominem ingenuum sine causa ligaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

II. Si verò eum ligatum in aliquam partem duxerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si Romanus Francum ligaverit sine causa, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

IV. Si autem Francus Romanum ligaverit sine causa, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

V. Si quis hominem noxium ligatum per vim tulerit Grafioni, vitam suam redimat.

Tit. XXXV.

De venationibus.

I. Si quis de diversis venationibus aliquid aut furaverit, aut celaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur. Quam legem tam de venationibus, quàm de piscationibus convenit observare.

II. Si quis cervum domesticum signum habentem

---

quasi latronum. Itaque id genus hominum omnes adversati, detestati, unde infamia; etsi initio bono publico essent introducti, ut & accusationes, quemadmodum Cicero in Verrem plene tractat. Martialis: *turba gravis paci &c.* Postea ex consuetudine fraudis & calumniæ etiam Principibus exosi. *Execrabiles nuntiatores* dicuntur, qui fisco deferunt. *l. 4. Cod. de delatorib. lib. 10.* Itaque calumniantes ferro puniti. *l. 5.* eodem, & illis aliquando lingua evulsa, lib. 2. Cod. Th. de petitionibus & ultrò datis & delatoribus. Atque adeò in bonis caussis, si idem delator tertio fuerit, capite punitur. l. 12. 13. 28. Cod. Th. eodem quod scilicet jam deferendi studium quasi artem exercere videatur. Unde apparet delatoris nomen in convicium transiisse quemadmodum latronis. Convicium est & injuria aliquem delatorem appellare, l. 3. Cod. de injuriis. Denique l. Græca 7. Cod. de delatoribus statuit eum qui tyrannos deferat μισθὸ μηνυτὴν κακῶδες, sed calumniatorem. Non tamen eo facto delatio abolita; translata ea in palatinos, qui obtentu officii posterioribus Romani Imperii temporibus impunè grassati sunt. l. 7. Græca. & l. 2. Cod. eodem. Tacitus lib. 4. *Sic delatores, genus hominum publico exitio repertum, per præmia eliciebantur.* Delatores strangulantur Capitul. lib. 7. cap. 177. eis lingua capulatur, aut convictis caput amputatur, ibidem cap. 360. Malè glossæ interlin. Thuan. delatorem hoc loco interpretantur *mendacem vel latratorem* ἴουσ, *raporteur* apud nos. *Bign.*

Ad Tit. XXXIII.

De via lacina] De via clausa infra eod. tit. n. 3. supra tit. 15. num. 4. Vide leg. Ribuar. tit. 82. Vid. Agrimensores pag. 125. & in Glossa Rigatii. *Bign.*

Via lacina] Sic veteres quatuor, *Alicui viam suam obstare.* lib. 1. hic & tit. 82. leg. Ripuar. Viam contradicere. tit. 66. leg. Alam. Longobard. Vecorint. *Pith.*

Baroni] Gloss. *Baro* ἀνὴρ. Tit. 76. leg. Alaman. *si quis mortaudit Baronem.* Cæsarius in vita Engelberti Archiepiscopi Colonienfis: *Ex Teutonico enim latinoque compositus. Engelbertus vocabatur, angelicam sonat libertatem.* Kero *liberorum, barono.* Inde Barones homines Regis, sive qui hominium Regi debent. *Pith.*

Impinxerit] Vid. Glossar. Agrimensorum pag. 180. *Bign.*

Clauserit] Hieremias thren. cap. 3. *conclusit vias meas lapidibus quadris; semitas meas subvertit.* Bign.

Ad Tit. XXXIV.

Hominem ingenuum sine causa ligaverit] Tacitus de moribus Germanorum: *Aleam sobrii inter seria exercent, & novissimo jactu de libertate & de corpore contendunt. Victus voluntariam servitutem adit. Quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac vinciri patitur.* Pith.

Sine causa ligaverit] Additur sine causa, id est, innocentem. Alioqui licebat unicuique furem aut alium quemlibet reum privata auctoritate comprehendere & ligare, ut postea à judice condemnaretur. Quod si vel ipse qui ligaverat, vel alius eum solvisset, pœna legitima mulctabatur. leg. Ribuar. tit. 73. Nam & privati tenebantur latrones insequi in sua vicinia. Decretum Childeberti cap. 12. & 13. decretum Chlotarii cap. 16. Locus Taciti de alea notatus à *Fr. Pithœo* nil ad rem. *Bign.*

Romanus] In Præfat. leg. Burgund. in præfatione edicti Theodorici: *Barbari Romanique.* Vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 40.

Si autem Francus] Observa minorem pœnam in Franco, ut supra cap. 15. Aliud in leg. Ribuaria, ubi majore mulcta Ribuarius quam Romanus damnatur. Sic in decreto Childeberti n. 7. *Bign.*

Hominem noxium ligatum] Gregorius Turon. de miraculis S. Martini lib. 1. cap. 17. & lib. 4. cap. 16. & cap. 35. *Pith.*

Ad Tit. XXXV.

Aut celaverit] Ergo aut de regia venatione generali, vere aut autumno, ut in annalibus vetustis (quod vix credo) aut de quadam venatione, quam in communi Franci faciebant, quemadmodum de quibusdam populis Aristoteles narrat, & itineraria recentia. *Bign.*

Cervum domesticum] Institut. lib. 2. tit. 1. *Bign.*

Signum

Digitized by Google

bentem aut occiderit, aut furaverit, qui ad venationem faciendam manſuetus factus eſt, & cum teſtibus comprobare dominus ejus potuerit, quod eum in venatione habuiſſet, & cum ipſo duas feras aut tres occidiſſet, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si quis vero cervum domeſticum, qui in venatione adhuc non fuit, aut occiderit, aut furaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culp. jud.

IV. Si quis cervum, quem alterius canes moverunt aut laſſaverunt, occiderit aut celaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

V. Si quis aprum laſſum, quem alieni canes moverunt, occiderit vel furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

TIT. XXXVI.
De ſepibus.

I. SI quis tres virgas cum quibus ſepis ſuperligata eſt, vel retortas quibus ſepis continetur, capulaverit, aut tres cambortas excervicaverit, ſexcentis denarlis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis per meſſem alienam poſtquam germina produxerit, herpicem traxerit, aut cum carro ſine via tranſierit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

III. Si quis per meſſem alienam, poſtquam in culmum erigitur, ſine via cum carro tranſierit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis per malum ingenium in curtem alterius, vel in caſam, vel ubicunque miſerit aliquid quod furatum eſt, neſciente domino cujus poſſeſſio eſt, & ibidem inventum fuerit, ille qui per malum ingenium hoc miſerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

V. Si quis in curte alterius poſt ſolis occaſum in furtum ingreſſus fuerit, & ibidem fuerit inventus, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

TIT.

Signum habentem] Id eſt nolam. Ita enim campanæ Eccleſiarum vocabantur. *Bign.*

Ad venationem faciendam manſuefactus] Fortaſſe ut quemadmodum aucupes illice utuntur, ita & cervis cicuribus Franci venando uterentur, quo ceteros attrahere poſſent.

Nam memini me uſpiam legiſſe ejusmodi venationis modum, de anatibus qui alios inducunt in decipulas in Piſtonibus docuit Belius. *Bign.*

Cervum quem alterius canes] Contra Juſtinianus Inſtit. lib. 2. tit. 1. §. *Illud quæſitum.* Bign.

Ad Tit. XXXVI.

Retortas] *Unde ſepes continetur.* Ribuar. tit. 45. *ſuperiores virgæ, quæ ſepis continent firmitatem.* Et tit. 74. *Si quis hominem intertiaverit, & infra placitum mortuus fuerit in quadrivio cum retorta in pede.* Sic quinque. vid. tit. 17. leg. Bajuv. Chron. Caſin. lib. 2. cap. 62. *Duo nigerrimi ſpiritus retortas ex agreſtibus vitibus facientes, eumque per guttur ligantes in ipſa lacus profunda miſerunt.* In chartulario Majoris Monaſterii: *& de ſilvæ boſco dedit monachis quantum eis in omnibus ſufficiat, ſimiliter quoque retortas, & rollones, ſtimulos quoque & cavillas, & bucias, & ſi quid aliud in rurali opere eis neceſſe fuerit.* Pith.

Vel retortas] Leg. Ribuar. tit. 43. & 72. n. 1. 3. Conſtitution. Neapolitanæ: *Tortam vel virgam de nemore incidere*, lib. 3. tit. 38. cap. 4. Italis *ritorta.* Proverbium vulgare, *la rehorte vaut mieux que le fagot*, cum appendix rem ipſam excedit. Docuit Belius. *Bign.*

Cambortas] Gloſſ. *quæ ſepem deſuper firmant.* Eadem origine forſitan, qua *Camboritum* Britannis. *Baculus incurvatus* in vita B. Notkeri. Walafrid. Strabus in vita B. Galli cap. 23. *accepit à fratribus epiſtolam ad B. Gallum continentem venerandi tranſitum Columbani. Qui & baculum ipſius, quem vulgo Cambotam vocant, per manum Diaconi transmiſerit.* Eckerhardus in vita B. Notkeri: *Feſtinatò autem aram Sancti Galli adientes, Cambotam quam ſanctus magiſter Columbanus per Manoaldum Diaconum miſerat, &c. Cum autem illum baculo ſancto.* Pith.

Herpicem] Servius in Virgil. 1. Georg. *Vimineasque trahit crates. Ad agrorum ſc. exæquationem, quam ruſtici byrpicem vocant. Herce.* Pith.

Herpicem traxerit] Varro lib. 4. *Irpices regula cum pluribus dentibus, quam item ut plauſtrum boves tradunt, ut eruant quæ in terra ſunt.* videlicet ad occandum. Id notaverat Jac. Cujacius. nobis *herce.* quaſi *herpce* ἁπ. λεγ. Euripides Cyclope. *Bign.*

Poſtquam in culmum erigitur] Vide Ciceron. de ſenectute. *Bign.*

Per malum ingenium] Par malengin. *Pith.*

Poſſeſſio eſt] Agrimenſores pag. 299. *Poſſeſſiones ſunt agri latè patentes, publici privatique, quos initio non mancipatione, ſed quisque ut potuit, occupavit, unde & nuncupati. Fundus dictus quod in eo fundatur vel ſtabiliatur patrimonium.* Confer Siculum Flacum pag. 4. Impp. Arcadius, & Honorius in l. 11. Cod. de Epiſcop. & Cleric. *In Eccleſiis quæ in poſſeſſionibus, uti fieri adſolet, diverſorum, vicis etiam vel quibuslibet locis ſunt conſtitutæ, Clerici non ex alia poſſeſſione vel vico, ſed ex eo ubi Eccleſiam eſſe conſtiterit ordinantur*, & reliqua, quæ vide. Jornandes de rebus Getic. p. 2. *Traprobane quoque in qua exceptis oppidis & poſſeſſionibus dicunt munitiſſimas urbes, &c.* Inde poſſeſſores in Cod. Th. & apud Caſſiodorum, *Honoratis poſſeſſoribus & curialibus*, ad differentiam inquilinorum & colonorum, cujusmodi erat ferè plebecula. Originem inde ducere libet, quod major pars agrorum fuerit publicata, cùm devicta fuit à populo Rom. quæcunque provincia. Itaque agri publici proprietas reipublicæ; poſſeſſio, privatorum. Id aliquatenus colligo ex Ciceronis Agraria 2. *Qui agrum Recentoricum poſſident, vetuſtate poſſeſſionis ſe, non jure, miſericordia Senatus, non agri conditione defendunt. Nam illum agrum publicum eſſe fatentur; ſed moveri poſſeſſionibus, amiciſſimis ſedibus negant oportere.* Vnde adſignatio agrorum quæ militibus fiebat, ex ejusmodi agris fiebat; ne quis putet proprietarios pulſos. Sueton. lib. 1. cap. 38. *Adſignavit agros, ſed non continuos, ne quis poſſeſſorum expelleretur.* Jurisconſulti de agro militibus adſignato: *Modico honoris gratia poſſeſſori dato.* Sed diſcutiendum ampliùs, nam aqua adhuc hæret. Vide tit. 43. num. 7. Symmachi notas p. 288. *Bign.*

Digitized by Google

TIT. XXXVII.

De homicidiis ſervorum vel ancillarum.

I. SI quis ſervus ſervum aut ancillam ſibi conſimilem occiderit, homicidam illum domini inter ſe dividant.

II. Si quis ingenuus ſervum alienum adſallierit & expoliaverit, & convictus fuerit, quod ei plus quam quadraginta denarii valeant, tuliſſet, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si verò minus quam quadraginta denarii valent tulerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis ſervum alienum flagellaverit, & in quadraginta noctibus operari non potuerit, quadraginta denariis, qui faciunt ſolidum unum & triante uno, quod eſt tertia pars ſolidi, culpabilis judicetur.

V. Si quis homo ingenuus lidum alienum expoliaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

VI. Si quis ſervum alienum mortuum per furtum expoliaverit, & ſpolia ipſa plus quàm quadraginta denarii valeant, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

VII. Si autem ſpolia minus quam quadraginta denarii valeant, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

VIII. Si ſervus ingenuum hominem occiderit, ipſe homicida pro medietate compoſitionis hominis occiſi parentibus tradatur, & aliam medietatem dominus ſervi ſe noverit ſolvituram. Aut ſi legem intellexerit, poterit ſe obmallare, ut leudem non ſolvat.

TIT. XXXVIII.

De quadrupedibus, ſi hominem occiderint.

I. SI quis homo à quolibet pecude domeſtico fuerit occiſus, & hoc parentes illius teſtibus potuerint comprobare, quod dominus pecudis antea legem non adimpleverit, medietatem compoſitionis dominus ipſius quadrupedis cogatur exſolvere; ipſum verò quadrupedem, qui eſt auctor criminis, pro medietate compoſitionis reſtituat requirenti, eo videlicet modo, ſi dominus quadrupedis non intellexerit ſecundùm legem ſe defendere.

TIT. XXXIX.

De veſtigio minando.

I. SI quis bovem aut caballum vel quodlibet animal ſibi furatum perdiderit, & eum per veſtigium ſequendo fuerit conſecutus infra tres noctes, & ille qui eum ducit, ſe comparaſſe aut concambiaſſe dixerit vel proclamaverit,

---

Ad Tit. XXXVII.

Trienti uno, quod eſt tertia pars ſolidi] Sic veteres omnes. Gregor. Turon. de vita S. Mart. *Unum trientem mercedis intuitu detulit.* & cap. 19. lib. 2. de gloria martyrum: *Quidam alteri trientem præſtiterat.* Et de gloria confeſſ. *Invenies unum trientem ipſum donans vinum dignum epulis pauperum comparabis.* & cap. 109. *Igitur de hoc triente vinum comparat.* Idem hiſt. lib. 3. cap. 13. *Pith.*

Medietate compoſitionis] Vide tit. 65. n. 1. & 2. *Bign.*

Legem intellexerit] Intellexerit ſecundùm legem ſe defendere, tit. 38. *s'il ſe trait & recourt à loy*, ſicut moribus Leodienſibus habetur. *Pith.*

Legem intellexerit] Tit. 38. prox. in fine. *Bign.*

Obmallare] Marculfi formula, ut cauſas auctorum adſumendas ſuorum aliquis licentiam habeat. *Ne aliquis per quodlibet ingenium de ipſis rebus eum inquietare voluerit, licentiam habeat in vice auctorum ſuorum ipſe vel advocatus ſuus, ejus cauſas adſumere, &c. Præcipientes ergo jubemus ut memoratus Pontifex, aut Abbas vel Abbatiſſa ſeu advocatus ejus, invicem auctorum cauſas ipſius licentiam habeat adſumendi vel obmallandi.* Et alibi: *Fidelis Deo propitio noſter ille ad noſtram veniens præſentiam ſuggeſſit nobis eò quod propter ſimplicitatem ſuam cauſas ſuas minime perſequi vel homallare poſſit. Ideò clementiam noſtram petiit ut illuſter vir ille omnes cauſas ſuas in vice ipſius tam in pago, quàm in palatio noſtro admallandum vel proſequendum recipere deberet, quod in præſens per fiſtucam eas eidem viſus eſt commendaſſe.* Pith.

Ad Tit. XXXVIII.

Medietatem compoſitionis] Baſilienſis editio: *Medietatem de ipſa leudi componat, & pro alia medietate ipſum quadrupedem homini donet.* Tit. 48. Ribuar. *in medietatem weregeldi ſuſcipiatur.* Pith.

Non intellex. ſecund. leg.] Suprà tit. prox. in fine. *Bign.*

Ad Tit. XXXIX.

De veſtigio minando] Gregor. Turon. c. 81. de glor. confeſſ. *Alterius hominis, malitia furis boves abſtulerat, qui adprehenſo veſtigio & inter infuſos aqua viarum tramites ad profundas luti voragines perdito.* Pith.

De veſtigio minando] Vid. Gregor. Turonenſ. de gloria confeſſor. cap. 81. Decretionem Clotarii n. 2. 16. *Bign.*

Veſtigium ſequendo] Livius lib. 1. de Hercule & Caco. *Ipſa veſtigia quærentem dominum eò deductura erant, averſos boves eximium quemque*, &c. Jamblichus apud Photium num. 94. perſecutionem Rhodanes & Synonidis à Dama Enucho factam memorat; & pag. 239. ἰδίωτον κατ' ἴχνη Ροδάνης καὶ Συνωνίδος, συνεργοὶς αὐτὸς μικάζοντες ἴνας τὰ λεχθέν. Inde inveſtigare ἀνιχνίευειν. *Bign.*

Infra tres noctes] Ribuar. 49. *Et tertio die in domo cujuslibet, vel in quolibet loco eum invenerit.* Pith.

Concambiaſſe] Priſcianus. Al. *Camiaſſe.* Marculf. *Concamio de villa: Aliqua loca inter ſe concamiare debeant.* Et: *Concamio de terra aut vinea.* Pith.

Procla-

Digitized by Google

rit, ille qui per veſtigium ſequitur, res ſuas debet per tertiam manum adhramire. Si vero jam tribus noctibus exactis, qui res ſuas quæſierit & invenerit, ille apud quem inveniuntur, ſi eas emiſſe, aut concambiaſſe ſe dixerit, liceat ei adhramire. Quod ſi ille qui per veſtigium ſequitur, quod ſe agnoſcere dicit illo alio reclamante per tertiam manum adhramire noluerit, nec ſolem ſecundum legem culcaverit, ſed ei violenter quod ſe agnoſcere dicit tuliſſe convincitur, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

TIT. XL.

De caballis furatis.

I. SI quis caballum qui carrucam trahit furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis Waranionem homini Franco furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis caballum ſpadatum furaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis Waranionem Regis furaverit, ter mille ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos nonaginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis admiſſarium cum grege, hoc eſt cum ſeptem aut duodecim equabus furaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si autem de grege minus fuerit usque ad ſex capita & pretium & cauſam ſuperius intimatam convenit obſervare.

VII. Si quis poledrum anniculum vel bimum furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si vero ſequentem poledrum furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IX.

Proclamaverit] In lege familiæ data à Burchardo Epiſcopo Wormatienſi: *Si quis ex familia S. Petri ad ſociam ſuam legitime venerit, quicquid in dotem dederit, & hoc ipſa annum & diem nonproclamatum poſſidet, ſi vir prior moritur, uxor ejus totam habeat dotem usque ad finem vitæ ſuæ.* Libro 2. de feud. tit. 27. §. 4. *Pith.*

Sequitur] *Suit ſes beſtes.* Morib. Biturices. *Pith.*

Adrhamire] *Jurare*, Noſtris *Arramir*. In inſtrumento de concordia cum Tetbaldo filio Leterii Vindoc. *Pro his rebus acquirendis arramivimus bellum in curia Vindonicenſi.* al. *arravimus.* vide Gloſſarium ad Capitularia. *Pith.*

Adrhamire] Vide notas ad veteres formulas (ſive appendicem Marculfi) c. 1. Adrhamire ab affirmare, ut putat Belius infra tit. 49. Vide Gloſſarium Pithoei ad capitularia ubi adferuntur verſus. Sed fallitur Pithoeus dum jurare exponit. quod ipſi verſus ab illo adducti evincunt: *Molt les oyſſez arramir, ſerement faire & foy plevir.* Ubi diverſa videntur adrhamitio & Sacramentum. Forte illud quod vernacule dicimus *arrer* ab arra data. Inſtrumentum Tetbaldi apud Pithoeum ad hunc locum. *Bign.*

Res ſuas quæſierit & invenerit] Rib. titul. 49. *Quod ſi in domo fuerit, & ei ſcrutinium cujus eſt domus contradixerit, fur habeatur.* Pith.

Illo alio reclamante] Inde *Reclain.* Pith.

Solem culcaverit] Infra tit. 42. n. 9. & 52. n. 2. *adjurnatus* Capitul. lib. 5. c. 303. *De hominibus eccleſiaſticis ſeu fiſcalinis qui non erant adjurnati quando Cenomanico pago fuimus.* Auglo-Saxonice. *Andagar. Bign.*

Secundum Legem culcaverit] Sic ſeptem exemplaria. Al. *collocaverit.* ut tit. 421 inf. & alibi ſæpe. Noſtris *adjourner, ou donner jour.* Nam ſol occaſus ſuprema tempeſtas erat. Gregor. Turon. 7. hiſt. cap. 23. *Injurioſus tamen ad placitum in conſpectu Regis Childeberti advenit, & per triduum usque ad occaſum ſolis obſervavit. Sed cum hic veniſſet, neque de cauſa hac ab ullo interpellatus fuiſſet, ad propria rediit.* Pith.

Ad Tit. XL.

Carrugam] Sic quatuor. Al. *carruam, charruë.* Greg. Turon. 2. miracul. cap. 14. *præparatis carrucis compoſitoque plauſtro.* Pith.

Waranionem] Sic veteres quatuor. An inde *baras?* Tit. 12. leg. Bajuvariorum angargñaco dicitur equus qui in hoſte utilis non eſt. *Pith.*

Spadatum] Caſtratum. Equorum plurimi ex uſu caſtrantur, ne aut feminarum uſu exagitati cunctentur, aut in ſubſidiis ferocientes prodant hinnitu denſiore vectores. Ammianus Marcellinus. *Pith.*

Spadatum] Id eſt, ſpadonem factum, ſeu caſtratum, infra n. 13. Horum equorum Germanicis gentibus frequens uſus, quod ſint laboris & æſtus patientiſſimi, maxime vero in bellis. Ammianus Marcellinus lib. 17. de Quadis & Sarmatis in ea Sarmatiæ parte quæ ſecundam proſpectat Hannoniam. *Equorum plurimi ex uſu caſtrati, ne aut feminarum viſu exagitati raptentur, aut in ſubſidiis ferocientes prodant hinnitu denſiore vectores.* Equi ita mutili hodie ex Sarmatia & Ungaria in Gallias adducuntur multi, unde communi nomine originis ejusmodi *Vngres* vocamus. *Bign.*

Admiſſarium] Sic veteres octo. Gloſſar. *qui omni tempore cum equabus eſt.* Ivo Carnotens. epiſt. 8. In conventione pacis inter Elſatiæ proceres & civitates; *Equi autem admiſſarii, quod vulgariter Stuot vocatur, & vineæ & ſegetes ſub hac pacis conditione perpetuo permaneant.* Ribuar. tit. 5. *Si ingenuus ſoneſti, id eſt, duodecim equas cum amiſſario, ſex ſcruvas cum verre, vel duodecim vaccas cum tauro furatus fuerit.* Marculfus 1 *Armentorum cum ipſo amiſſario caballoſtantos.* Equus ad ſtallum dicitur lib. 8. Wiſig. tit. 4. §. 4. Sic enim veteres libri. *Eſtalon.* Pith.

Admiſſarium] Leg. Alaman. tit. 69. Varro de re ruſt. lib. 2. cap. 2. *Bign.*

Poledrum] Pullum equinum alias *puledrum* quæ vox integra Italis uſurpatur *Pulledro, Poutre,* Ronſardo & Amioto de femina. Poudreau de maſculo. *Bign.*

Si quis puledrum] Sic quatuor. Al. *poletrum.* ut in

IX. Si quis jumenta aliena tribatterit, & evaſerint, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si autem mortua inde fuerint, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

XI. Si quis equam prægnantem furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XII. Si quis jumentum aut caballum furaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XIII. Si quis admiſſarium alienum ſine conſenſu domini ſui ſpadaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur; & per unum quodque jumentum, quæ ille continere conſueverat, trien componat, quod eſt tertia pars ſolidi, id eſt tredecim denarii & tertia pars unius denarii.

XIV. Si quis per ſuperbiam, aut per inimicitiam caballos aut jumenta aliena tribatterit vel debilitaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

XV. Si quis caballum alienum ſine conſenſu domini ſui excurtaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

XVI. Si quis caballum alienum excorticaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

TIT. XLI.

De his qui aliena mancipia ſollicitaverint.

I. SI quis mancipium alienum ſollicitaverit, & convictus fuerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis ſervum alienum plagiaverit, id eſt per circumventionem de ſervitio domini ſui abſtraxerit, & trans mare, ſive in quamlibet regionem ipſum duxerit, & ibidem à domino ſuo inventus fuerit, & ipſum à quo in patria plagiatus eſt in mallo publico nominaverit, & tres ibidem teſtes dominus habere debet, & iterum cum ſervus ipſe de trans mare vel qualibet regione fuerit revocatus, in altero mallo debet nominare qui eum plagiaverit, & ibidem ſimiliter tres teſtes debent eſſe. Ad tertium vero mallum ſimiliter fieri debet, ut novem teſtes jurent quod ſervum ipſum æqualiter ſemper ſuper plagiatorem dicentem audiſſent. Sic poſtea qui eum plagiaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Ea tamen ratione, ut nomina hominum & villarum æqualiter per totos tres mallos debeat nominare.

III. Si quis hominem ingenuum plagiaverit, vel vendiderit, & poſtea in patriam reverſus fuerit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis hominem ingenuum vendiderit, & poſtea in patriam ad propria reverſus non fuerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

TIT. XLII.

De ſervo qui de furto fuerit interpellatus.

I. SI cujus ſervus de furtu fuerit interpellatus, ſi talis cauſa eſt unde ingenuus ſexcentos denarios, qui faciunt ſolidos quindecim, componere debeat, ſervus ſuper ſcamnum tenſus centum viginti ictus accipiat.

II. Si

---

legib. Wiſigott. lib. 8. *poudre ou poutre*, Gloſſ. Pullus, πῶλος. *Pith.*

Tribatterit] Sic quatuor veteres. Al. *trebatterit*, *debilitaverit*, aut *percuſſerit*. In editione Germanica tit. 28. *Si quis feminam ingenuam gravidam trabatit, & ipſa femina fuerit mortua.* Pith.

Spadaverit] Id eſt, ſpadonem fecerit. Jac. Cujacius. Spadones à Spada Perſiæ urbe, in qua primi eunuchi facti, ſi Stephano fides: Σπάδα πόλις περσικὴ ἐν ᾗ πρῶτα εὐνουχισμὸς γέγονεν. Concilium apud Theodonis villam: *Si quis Presbyterum calumniatus fuerit & ſpadaverit.* Alio capite; *Si quis Presbyterum malè tractaverit & ſpadaverit.* Anton. Auguſtinus emendat. Gratiani lib. 2. dialog. 11. legendum cenſet *ſpathaverit.* Male vulgo ſpaffaverit. *Bign.*

Triaen componat] Sic exemplaria quatuor. Alia duo: *Triante uno.* Pith.

Triaen componat] Sic vetus codex Thuani. Legendum *triente*: niſi legas triene. De triente vide Gregor. Turonens. de gloria confeſſor. cap. 109. & alibi vet. formul. Lindenbrogii. 143. *Bign.*

Excurtaverit] Sic quinque alia: *Scurtaverit.* Tit. 4. lib. 8. leg. Wiſigott. §. 3. *Si quis alieni caballi comam turpaverit, aut caudam curtaverit.* Pith.

Excorticaverit] Sic quinque. Alia duo: *excoriaverit.* Plenius unum exemplar: *Si quis caballum mortuum ſine permiſſu domini ſui excorticaverit.* Pith.

Ad Tit. XLII.

Super Scamnum tenſus] Ad malam manſionem extenſus, l. 7. D. depoſit. Euſeb. τὰς ἐν ξύλῳ διαδόσεις τῶν ποδῶν. Gregor. Turon. Hiſtor. l. 5. cap. 49. Geſta Francorum: *Chramnus ſuper ſcamnum tenſus orario ſuggillatus eſt.* Aimoin. lib. 2. cap. 30. *Pith.*

Et

Digitized by Google

II. Si vero antequam torqueatur fuerit confessus, & domino ejus ita placuerit, centum viginti denarios, qui faciunt solidos tres, pro dorso suo reddat, & capitale dominus servi in locum restituat.

III. Si autem talis culpa fuerit, de qua ingenuus mille quadringentos denarios, qui faciunt solidos triginta quinque, componere debeat, similiter servus centum viginti ictus accipiat tensus.

IV. Et si in ipso supplicio fuerit confessus, aut castretur, aut ducentos quadraginta denarios, qui faciunt solidos sex, solvat; dominus verò servi capitale in locum restituat requirenti.

V. Et si servus confessus non fuerit, & ille qui eum torquet, adhuc ipsum servum torquere voluerit, etiam nolenti domino servi pignus donare debet, & ipsum servum ad majora supplicia retinere. Et si postea servus ad majora supplicia traditus confessus non fuerit, qui eum torquebat, ipsum habeat; dominus verò servi de quo jam pignus acceperat, pretium pro ipso servo suo suscipiat.

VI. Si vero supra dominum servus confessus fuerit, nunquam illi credatur.

VII. Si verò in majori crimine servus inculpatus fuerit, de quo ingenuus mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, posset culpabilis judicari, & inter supplicia confessus fuerit, capitali sententia feriatur.

VIII. Si autem servus de quolibet crimine inculpatus fuerit, & dominus servi ipsius præsens adfuerit, ab eo qui repetit admoneatur ut servum suum ad justa supplicia dare non differat. Et qui repetit, virgas paratas habere debet, quæ in similitudinem minimi digiti grossitudinem habeant; & scamnum paratum habere debet, ubi servum ipsum tendere possit.

IX. Quòd si dominus servi supplicia distulerit, & servus præsens fuerit, continuò ipse qui repetit, domino servi solem collocet, & ad septem noctes placitum concedat, ut servum ad supplicia tradat.

X. Si infra septem noctes servum ad supplicia distulerit tradere, solem ei iterato is qui repetit collocet, & sic iterum ad alias septem noctes placitum tribuat, id est ut quatuordecim noctes à prima admonitione compleantur.

XI. Quod si impletis quatuordecim noctibus servum noluerit ad supplicia dare, omnem causam & compositionem dominus in se excipiat, hoc est, ut si talis causa fuerit de qua ingenuus sexcentos denarios, qui faciunt solidos quindecim, componere debeat, tantum ipse dominus servi reddat.

XII. Si verò major culpa fuerit, de qua ingenuus mille octingentos denarios, qui faciunt solidos quadraginta quinque, componere debeat, & dominus servum non repræsentaverit, ipsum numerum solidorum reddat, & capitale in locum restituat.

XIII. Quòd si adhuc major culpa fuerit, quæ servo requiritur, dominus servi non ut servus, sed ut ingenuus totam legem super se solvitu-rus accipiat.

XIV. Si autem servus absens fuerit, dominum servi is qui repetit admonere debet secretiùs, ut servum suum infra septem noctes præsentem faciat. Quod si non fecerit, tunc repetens solem illi cum testibus collocet. Et si infra alias septem noctes ipsum servum non præsentaverit, iterum repetens cum testibus solem ei

---

Et in ipso supplicio] Supplicium pro tormento ut infra num. 5. 8. Anianus in Caji epitome apud Aleandrum. pag. 9. b. *Bign.*

Castretur] Vide Sigonium de regno Italiæ lib. 6. ad annum 933. pag. 159. Castratur autem servus in adulterio supra tit. 27. num. 4. *Bign.*

Virgas parat. hab.] Fustuarium supplicium Senatori lib. 4. epist. 10. Nam in leg. Burgund. tit. 6. num. 11. *acceptis CCC. fustibus damnetur.* Ita leges illæ interpretantur, quod aliæ frequentius dicunt CCC. *aut CXX. ictibus.* Vide pactum pro tenore pacis Dom. Childeberti & Clotharii R. art. 6. supra tit. 13. num. 1. Gregor. Turonens. lib. 1. cap. 41. *Monachos ad malitiam cogi jubet, nolentes fustibus præcipit verberari.* cap. 34. *tam diu fustibus cæditur quoadusque putaretur exanimis.* Vide Victorem Utic. pag. 7. 14. 21. 31. 36. Sed ibi de flagellis, quæ sunt diversa. Vid. l. 1. Cod. de cursu publico lib. 12. & discute. *Bign.*

Minimi dig. grossit.] Caroli Calvi adnuntiatio apud Pistas an. DCCC LXIV. cap. 15. *Si vero servi Ecclesiastici, aut Comitum, aut vasallorum nostrorum hoc facere præsumpserint, quia in præfato capitulari continetur ut sexaginta ictibus vapulent, & hac occasione indiscreti homines modum in disciplina non faciebant, constituimus fidelium nostrorum consensu atque consilio, ut quorumcunque coloni & servi pro hoc convicti non cum grossa fuste, sed nudi cum virgis vapulent: & in civitatibus atque vicis seu villis Episcopi per suos ministros vel Presbyteros providentiam hanc cum reip. ministris accipiant, nec in hac causa modus disciplinæ transgrediatur.* Bign.

Et Scamn. parat.] Tormenti & quæstionis genus Turcis etiam nunc in usu; quòd cum homines tendat, equuleum possumus appellare. Nam & medici unum ex instrumentis, quibus utuntur ad ossa componenda scamnum vocant. Celsus lib. 8. cap. 20. de femore luxato: *Etiamnum valentiùs intenditur membrum super scamnum, cui ab utraque parte axes sunt, ad quos habenæ illæ diligantur; qui ut in torcularibus conversi rumpere quoque, si quis perseveraverit, non solum extendere nervos & musculos possunt.* Hippocrates docuerat ἀεὶ ἀρθρων. Tensionem ad trocleas vocat Gregor. Turonens. lib. 5. cap. 49. quem vide lib. 6. cap. 8. & 35. lib. 7. cap. 32. vide Magium de tintinnabulis, & Gallonium. Abdias supposititius lib. 9. pag. 110. b. *Rex iratus jussit eum extensum torqueri & cæsum recludi carcere.* Martyrolog. Notkeri IV. id. Martii. p. 792. *Apud Nicomediam B. Petri Martyris jubente Diocletiano, eo quòd de suppliciis martyribus irrogatis (nam unus erat ex sodalibus Dorothei & Gorgonii martyrum, qui in cubiculo Regis erant) liberius causaretur, in equuleo suspensus, & flagris toto laniatus corpore, aceto & sale perfunditur.* Idem idib. Martii de S. Matrona, quæ ancilla erat: *in scamno extensa atque ligata.* Greg. Turonens. lib. 5. cap. 28. ad stipitem extendi. Ammian. Marcellin. lib. 14. *Eusebius verò objecta fidentius negans, suspensus in eodem gradu constantiæ stetit.* Vide notas Lindenbrogii pag. 22. *Bign.*

Noctes] Vide notas ad Marculfum (sive appendicem Marculfi) cap. 2. Id quia nox die prior. An vero quia non à dite oriundi, ut Cæsar; sed à septentrione ubi hyems ferè continua, & longæ noctes, ut ab ea diei par-

ei collocet, & tertia vice adhuc ſeptem noctes placitum illi concedat, id eſt, ut totus numerus ad viginti unam noctem perveniat. Quòd ſi poſt tria placita ſervum noluerit ligatum ad ſupplicia dare, & per ſingula placita ſolem ei collocaverit, tunc dominus ſervi omnem repetitionem, ſicut ſuperius diximus, non ut ſervus, ſed quaſi ingenuus hoc commiſiſſet, talem compoſitionem repetenti reſtituat.

XV. Si vero ancilla in tali crimine inculpatur de quo ſervus caſtrari debuerat, ducentos quadraginta denarios, qui faciunt ſolidos ſex, pro ipſa dominus reddat, aut ducentos quadraginta ictus accipiat flagellorum.

Tit. XLIII.

De homicidiis ingenuorum.

I. Si quis ingenuus hominem Francum aut barbarum occiderit, qui lege Salica vivit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si vero eum in puteum aut ſub aquam miſerit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

III. Si autem de ramis vel de hallis aut de qualibet re eum cooperuerit aut incenderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

IV. Si quis eum occiderit, qui in truſte dominica eſt, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

V. Si verò in puteum aut ſub aquam miſerit, aut de hallis vel de ramis eum cooperuerit, aut incenderit, ſeptuaginta duobus mille denariis, qui faciunt ſolidos mille octingentos, culpabilis judicetur.

VI. Si quis Romanum hominem convivam Regis occiderit, duodecim mille denariis, qui faciunt ſolidos trecentos, culpabilis judicetur.

VII. Si Romanus homo poſſeſſor, id eſt, qui res in pago ubi commanet proprias poſſidet, occiſus fuerit, is qui eum occidiſſe convincitur, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis Romanum tributarium occiderit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

IX. Si

---

te denominarent ex qua plurimum apud eos conſtabat. Etſi in compenſationem longiores dies iidem illi habuerint. Inde Cimmeriorum fabulam fluxiſſe reor. & quod N. Paulus etiam fabulatur de tenebrarum regione. Quamquam niſi fallat memoria illi Haythonus Armenius concinat, pleniùs diſcutiendum. In legib. Canuti R. cap. 10. *Poſt duodecim hyemes.* Anglo-Saxones numeraſſe annos per hyemes palam eſt, ex quibus annus illis conſtabat. Bajuvarii per autumnos numerabant, l. Bajuvar. tit. 7. cap. 19. num. 4. Adde Juvenalem Satyr. 6. *Quinque per autumnos.* Servius ad Eclogam 1. *Poſt aliquot ariſtas: quaſi ruſticus per ariſtas numerat annos] Aux baux; neuf années & neuf cueillettes.* Bign.

Ad Tit. XLIII.

Barbarum] Gregorius Turonenſ. lib. 3. c. 15. *Bign.*

Sol. DC.] Marculfus lib. 1. cap. 18. cum notis. Paulus Warnefr. lib. 3. cap. 31. *Data eſt redemptio pro capite uniuscujusque vivi ſolidi ſexcenti.* Bign.

De hallis] Tit. 69. Ripuar. Gloſſ. ſiccis *ramis.* Inde *Halle de Mars.* Et quæ à Philippo Auguſto Lutetiæ ædificatæ ſunt, *Les Halles.* Rigord. *Pith.*

In truſte] Antruſtionem Regis, dabatur duploma cujus formula hæc eſt. *Rectum eſt ut qui nobis fidem pollicentur inleſam, noſtro tueamur auxilio. Et quia ille noſter fidelis Domino propitio veniens in palatio noſtro, una cum arimania ſua, in manu noſtra truſtem & fidelitatem nobis viſus eſt conjuraſſe, propterea per præſens præceptum decernimus ac jubemus, ut deinceps memoratus ille in numero antruſtionum computetur, & ſi quis fortaſſe eum interficere præſumpſerit, noverit ſe virgeldo ſuo ſolidos ſexcentos culpabilem eſſe.* Germanis *trew.* *Pith.*

In Truſte Domin.] *Amtruſtio* in Cod. reg. Marculfus lib. 1. cap. 18. cum notis: ubi *truſtem, id eſt fidem.* Decretio Clotarii R. cap. 3. *Bign.*

Convivam Regis] Venantius Honorius Clementianus Fortunatus Presbyter Italicus de Conda Domeſtico.

Nunc etiam placidi Sigeberti Regis amore
Sunt data ſervitiis libera dona tuis.
Juſſit & egregios inter reſidere potentes,
Convivam reddens proficiente gradu.
Rex potior reliquis merito meliora paravit;
Et quod majus habet, hoc tua cauſa docet.

Gregor. Turon. lib. 7. cap. 16. de prætexato: *Poſt reditum verò ſuum ad urbem Pariſiacam advenit, ac ſe Guntheramo Regi repræſentavit, exorans ut cauſam ſuam diligenter exquireret. Aſſerebat enim Regina eum non debere recipi, qui fuiſſet per judicium quadraginta quinque Epiſcoporum à Sacerdotali officio ſegregatus.* Sequitur deinde: *Et ſic à Rege ſuſceptus, atque convivio ejus adſcitus, ad urbem ſuam regreſſus eſt.* Ut jure ſe tueatur Ivo epiſt. 123. Capitularibus regalibus quòd Gervaſium ad communionem in Paſchali Curia ſuſcepiſſet. *Pith.*

Convivam Regis] Suetonius in Veſpaſiano cap. 2. Martialis lib. 9. epig. 93. Marcellinus lib. 15. Senator lib. 1. cap. 43. Lex Burgund. tit. 38. n. 2. Claudianus in Eutropium lib. 2.

- - Claro quod nobilis ortu
Conviva eſt domini.

Jornandes de rebus Geticis cap. 33. de Berimundo: *ſuſceptus eſt cum filio ſuo à Rege Theoderico honorificè nimis, adeo ut nec conſilio ſuo expertem nec convivio faceret alienum.* Gallice *commenſal.* Vetus cod. Jac. Aug. Thuani habet, *in convivium.* Bign.

Poſſeſſor] *Ingenuus.* Greg. Turon. 3. de mir. S. Martini cap. 23. *Erant enim ingenui & poſſeſſionem propriam poſſidentes.* Pith.

Poſſeſſor] Vide ſupra ad Tit. 36. num. 4. & Gregor. Turonenſ. lib. 5. c. 28. *Bign.*

Romanum tributarium] Gloſſ. *Et Stopharius nominatur, qui cenſum Regi ſolvit.* Nec enim Franci ingenui pendebant tributum. Turon. lib. 7. cap. 16. In exemplari de donationibus factis Eccleſiæ Salisburgenſi: *Tradiditque tributales Romanos ad eundem locum in diverſis locis colonos centum ſedecim.* Tom. 6. Caniſii pag. 1151. Ibidem: *Dedit qui dicuntur Romanos tributales* LXXX. pag. 1152. *Alii erant exercitales.* ibid. *Pith.*

In

Digitized by Google

IX. Si quis hominem invenerit in quadrivio ſine manibus & ſine pedibus, quem inimici ſui detruncatum dimiſerint, & eum vita privaverit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

X. Si quis hominem ingenuum in puteum aut in pelagus, aut in quodlibet præcipitium, ubi periculum mortis eſſe poſſit, impinxerit, & ille qui projectus eſt, quolibet modo ab eodem periculo vivus evaſerit, ille qui eum impinxerit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

XI. Si autem qui præcipitatus eſt mortuus fuerit, tota leude ſua componatur. Atque ita unaquæque perſona, quæ majori minorive compoſitione componi debuerat, ſi de præcipitio periculum mortis evaſerit, medietate leudis ſuæ componatur qua componi debuerat ſi mortuus fuiſſet. Nam etſi mortuus fuerit unusquisque ſecundùm modum leudis ſuæ componatur.

XII. Si quis hominem ingenuum cuilibet ſocio ſuo de quolibet crimine accuſaverit, & per ejus commotionem ſive mendacium ille qui accuſatus eſt occiſus fuerit, ſi ei adprobatum fuerit, medietatem leudis ejus componat. Ille verò qui eum occidit ſecundùm legem pleniter eum componat.

TIT. XLIV.

De homicidiis à contubernio factis.

I. SI quis collecto contubernio hominem ingenuum in domo ſua adſallierit, & ibidem eum occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

II. Si verò in truſte dominica ille qui occiſus eſt fuerat, ſeptuaginta duobus mille denariis, qui faciunt ſolidos mille octingentos, culpabilis judicetur.

III. Quod ſi corpus occiſi hominis tres plagas vel ampliùs habuerit, tres qui inculpantur, & quòd in eo contubernio fuiſſent, convincuntur, legem ſuperius comprehenſam ſingillatim cogantur exſolvere. Alii verò tres de eodem contubernio ter mille ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos nonaginta, unusquisque illorum culpabilis judicetur. Et tres adhuc in tertio loco de eodem contubernio, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, ſinguli eorum cogantur exſolvere.

IV. Si verò Romanus vel lidus in tali contubernio occiſus fuerit, hujus compoſitionis medietas ſolvatur.

TIT. XLV.

De homicidiis in convivio factis.

I. SI in convivio ubi quatuor aut quinque fuerint homines, unus ex ipſis interfectus fuerit, illi qui remanent, aut unum convictum reddant, aut omnes mortis illius compoſitionem conjectent. Quæ lex usque ad ſeptem qui fuerint in convivio illo convenit obſervari.

II. Si vero in illo convivio plus quam ſeptem fuerint, non omnes teneantur obnoxii, ſed

---

In quadrivio] Auſonius.

Abjecta in triviis inhumati glabra jacebat
Teſta hominis. Pith.

Sine manibus & pedibus] Gregor. Turon. hiſt. lib. 8. cap. 29. *Truncatis manibus auribusque & naribus, variis ſunt mortibus interempti.* lib. 10. cap. 15. *Aliis manibus, nonnullis auribus naribusque deciſis, ſeditio depreſſa quievit.* Et lib. 10. cap. 17. *Alios manibus inciſis relinquunt, nonnullos auribus naribusque amputatis ad ridiculum laxaverunt.* & cap. 11. 18. *Pith.*

In puteum] Tur. 7. 23. 373. *Judæi cum duobus Chriſtianis ab injurioſis hominibus interfecti in puteum, qui propinquus erat domui ejus, projecti ſunt.* Ado: *Comprehenſus à Chlodomero cum uxore & filiis ſuis necatur, & in puteum projectus occultatur.* Pith.

Tota leude ſua componatur] Tit. 55. & tit. 7. leg. Angl. & tit. 2. leg. Fiſion. in capitulis Caroli Magni in Sylvaco editis: *Si latro ibi occiſus fuerit, qui eum occiderit, leudem inde non ſolvit, & nullus illi inde faidam portare præſumat.* Vetus formula: *ſic ab ipſis fuit judicatum, ut illam leudem, ut lex erat, ſolvere deberet.* Pith.

Ad Tit. XLIV.

Contubernio] Sidonius lib. 3. epiſt. 9. *Inter armatos tumultuoſos, virtute, numero, contubernio contumaces.* Ita emendavi. Marculfus lib. 2. cap. 16. Contubernium autem hoc non eſt auxilium, ut malè Lindenbrogius, ſed cœtus eſt, manus, quo per turbam vis fieret, quod nomen inde deductum eſſe opinor, quòd contubernium extrema & minima centuriæ particula erat, quæ ducem haberet, cui præerat decanus, ſive caput contubernii. Vegetius lib. 2. cap. 8. & 13. apud Cæſarem & Suetonium paſſim. At ſi quis decem virorum cœtum coëgiſſet, turba erat & de vi tenebatur. l. 4. §. 2. D. vi bonorum raptor. Unde & ibi Bartolus ex decem populum conſtare exiſtimavit. Et ſi diligentiùs hoc caput legis Salicæ diſcutias num. 3. novem in contubernio ordine terno adſignari invenies. Porrò qui convocata ſeditione villas expugnaverint, lege Julia de vi tenebantur; & qui hominem obſederit, incluſerit concurſu & turba. l. 3. §. 2. l. 5. D. ad leg. Jul. de vi publica. *Bign.*

In domo ſua adſallierit] Marculfus: *Qualiter vos nulla movente cauſa in via adſalliſſetis & graviter livoraſſetis.* Pith.

Medietas ſolvatur] Medietas tantùm compoſitionis, & pœna minor Romano aut liberto occiſo à Francis. *Bign.*

Ad Tit. XLV.

Si in convivio] Pœnitentiale Romanum cap. 15. ex Concilio apud Wermerias. *Pith.*

Plusquam ſeptem] Æquitas ſumma. Turba enim potius eſſe videtur quam convivium. Inhumanum autem fuiſſet ab uno in turba commiſſum ceteros luere. Auſonius in Ephemer.

Digitized by Google

fed quibus fuerit imputatum, illi ſecundum legem componant.

III. Si quis foris caſa, ſive iter agens, ſeu in agro poſitus, à contubernio fuerit occiſus, & tres plagas vel amplius habuerit, tres de eodem contubernio qui convicti fuerint, ſingillatim mortis illius compoſitionem componant, & tres alii de ipſo contubernio mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, unusquisque illorum culpabilis judicetur. Et tres adhuc alii de ipſo contubernio ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, ſinguli eorum culpabiles judicentur.

TIT. XLVI.

De reippus.

I. SI quis homo moriens viduam dimiſerit, & eam quis in conjugium voluerit accipere, antequam eam accipiat, Tunginus aut Centenarius mallum indicent, & in ipſo mallo ſcutum habere debent & tres homines cauſas tres demandare. Et tunc ille qui viduam accipere vult, cum tribus teſtibus qui adprobare debent, tres ſolidos æque penſantes & denarium habere debet. Et hoc facto, ſi eis convenit, viduam accipiat.

II. Si vero iſta non fecerit, & ſic eam acceperit, ille cui reippus debetur, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

III. Si autem quæ ſuperius diximus omnia ſecundum legem impleverit, & tres ſolidos & denarium ille cui reippus debetur acceperit, tunc eam legitime accipiat.

IV. Hoc diſcernendum videtur, cui reippus debeatur.

V. Si nepos fuerit ſororis filius ſenior, ille reippum accipiat.

VI. Si vero nepos non fuerit, neptis filius ſenior ille accipiat.

VII. Quod ſi neptis filius non fuerit, conſobrinæ filius qui ex materno genere venit, ipſe accipiat.

VIII. Si autem nec conſobrinæ filius fuerit, tunc avunculus frater matris reippum accipiat.

IX. Si vero avunculus non fuerit, tunc frater illius qui ipſam mulierem antè habuerat, ſi in hereditatem defuncti fratris, id eſt, mariti mulieris illius, venturus non eſt, ipſe reippum accipiat.

X. Quod ſi nec ipſe fuerit, tunc qui proximior fuerit poſt ſuperius nominatos, qui ſingillatim ſecundum parentelam dicti ſunt, usque ad ſextum genuculum, ſi in hereditatem illius mariti defuncti non accedat, ipſe reippum accipiat.

XI. Si

Sex enim convivium
Cum Rege juſtum, ſi ſuper convicium eſt.

Regem convivii intelligit, ut ſint numero ſeptem. Convicium περιβόησις vociferatio multorum incondite clamantium. Capitolinus in Vero: *Septem convivium, novem vero convicium.* Varro apud Gellium lib. 13. cap. 11. *Plures eſſe non convenit, quod turba eſt turbulenta.* Archeſtratus Syracuſius vetus Poëta in γαστρονομία apud Athenæum lib. 1. pag. 3. non amplius quam quinque convivas admittit:

Πρὸς δὲ μιᾷ πλείας ἀνιτέον ἀβροδαίτῃ ἑταίρῃ.
Ἑξάσιν δ' ἢ ἧσσις, ἢ τέσσαρες οἱ ξυνέταιλοι.
Ἢ τῶν πλήθ' γὰρ μὲν πλείους, ἄδεα· ἢ δ' ἂν εἴη
Μισθοφόρων ἀσπαξίβιον σκιὴ σφαλιωτῶν.

Apte itaque alludit Archeſtratus ad tentorium ſub quo unum decem hominum contubernium. Vide Vegetium. Quamquam in Platonis Sympoſio viginti fuerint convivæ. *Bign.*

Ligno ſuſpenditur alte
Erecto clypeus. Tum præco regius omnes
Convocat à Dominis feudalia jura tenentes.

An quod armati in Concilium venirent? Liv. lib. XXI. de Gallis. Tacitus de moribus Germanorum. *Pith.*

Tres homines] Infra tit. LVI. num. 4. *Bign.*

Tres homines] Tit. 48. & tit. 56. *Sagibarones plus quam tres eſſe non debent.* Pith.

Tres ſolidos æquè penſantes] Majores noſtri, ſicut & nos hodie, uxores ſibi emebant ſolido & denario. Fredegarius Scholaſticus: *Legatos ad Gunebaldum dirigit petens ut Chrotildem neptem ſuam ei in conjugium ſociandam traderet. Quod ille denegare metuens, & ſperans amicitiam cum Chlodoveo inire, eam daturum ſpopondit. Legati offerentes, ſolido & denario, ut mos erat Francorum, eam partibus Chlodovei ſponſant, placitum ad præſens petentes, ut ipſam ad conjugium traderet Chlodoveo.* Marculfus in formulis: *N. filius N. puellam ingenuam nomine N. illius filiam per ſolidum & denarium ſecundùm legem Salicam & antiquam conſuetudinem deſponſavit.* Propterea uxor in poteſtatem viri cedit, nec liberam habet rerum adminiſtrationem. quod & Gallis in uſu fuiſſe teſtatur Cæſar. *Pith.*

Habere debet] Additur in duobus: *Et tres erunt qui ſolidos penſare vel probare debent.* Quaſi libripendes intervenerint. *Pith.*

Cui reippus debeatur] Nec enim debetur ei qui in hereditatem defuncti mariti ſuccedit. *Pith.*

Parentillam] Vide infra tit. LXIII. ubi nota ex Jornande. Fortunatus pag. 99.

Juncta parentali culmine Roma fuit.

Leg. Burgund. tit. 85. art. 1. Capitolinus in Gordiano: *Duxit uxorem filiam Miſithei doctiſſimi viri, quem cauſa eloquentiæ dignum parentela ſua putavit, & Præfectum ſtatim fecit.* Bign.

Poſt ſextum Genuculum] Synod. Apripp. can. 6. Meldens. can. 7. *usque ad ſeptimum gradum.* Pith.

Cauſa

Ad Tit. XLVI.

De Reippus] Gloſſ. *de ſponſalitiis viduarum.* Pretium emptionis viduæ matrimonii cauſa tit. 41. leg. Saxon. *Pith.*

Tunginus] Gloſſ. *Judex qui poſt Comitem eſt. Degan.* Sollenſib. & in priſcis Anglorum legibus. Thegn. *Pith.*

Scutum habere debet] Tit. 48. *Scutum in ipſo mallo habeat.* Inde apud Ottonem de geſtis Friderici lib. 1. cap. 12. *Eſt autem conſuetudinis Regum Francorum, quæ & Teutonum, ut quotiescunque ad ſumendam imperii Coronam militem ad transalpizandum coëgerint, in prædicto campo manſionem faciant. Ibi ligno in altum porrecto ſcutum ſuſpenditur.* Guntherus.

Digitized by Google

XI. Si autem nullus nisi post sextum genuculum proximus fuerit, in fiscum ipse reippus vel causa quæ inde orta fuerit colligatur.

Tit. XLVII.

De eo qui villam alienam occupaverit, vel si duodecim mensibus eam tenuerit.

I. SI quis super alterum in villam migrare voluerit, & aliqui de his qui in villa consistunt, eum suscipere voluerint, & vel unus ex ipsis extiterit qui contradicat, migrandi licentiam ibidem non habeat.

II. Si vero contra interdictum unius vel duorum in villa consedere præsumpserit, tunc interdictor testari debet illi cum testibus, ut infra decem noctes inde exeat. Et si noluerit, iterum ad ipsum cum testibus veniat, & testetur illi ut infrà alias decem noctes secedat. Quòd si noluerit, iterum tertio placito, ut infra decem noctes exeat, denuntiet. Si vero triginta noctes impletæ fuerint, & nec tunc voluerit exire, statim illum manniat ad mallum; & testes suos, qui ad ipsa placita fuerunt secum præstos habeat. Si autem ipse cui testatum est venire noluerit, & eum aliqua sunnis non detinuerit, & secundùm legem supradictam testatus fuerit, tunc ipse qui ei testatus est, super fortuna sua ponat, & Grafionem roget ut accedat ad locum, & ipsum inde expellat. Et si ibi aliquid elaboravit, quia legem noluit audire, amittat, & insuper mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si verò quis alium in villam alienam migrare rogaverit antequam conventum fuerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis jùdicetur.

IV. Si autem quis migraverit in villam alienam, & ei aliquid infra duodecim menses secundùm legem contestatum non fuerit, securus ibidem consistat sicut & alii vicini.

Tit. XLVIII.

De affatomiæ.

I. HOc convenit observare, ut Tunginus vel Centenarius mallum indicent, & scutum in ipso mallo habeant, & tres homines causas tres demandare debent in ipso mallo, & requiratur postea homo qui ei non pertinet, & sic festucam in laisum jactet; & ipse in cujus laisum festucam jactaverit dicat verbum de fortuna sua, quantum ei voluerit dare. Postea ipse in cujus laisum festucam jactaverit, in

---

Causa] Gloss. *Pœna propter solemnia non servata.* Pith. *Causa quæ inde orta fuerit.*] Id est pœna solemnium non servatorum. P. P. MS. *Bign.*

Ad Tit. XLVII.

De eo qui villam] *De complainte en cas de saisine & nouvelleté dedans l'an.* Vt fallantur qui D. Ludovicum Regem aut Simonem de Bucy jus istud antè nescitum intra Franciam proquiritasse tradunt. *Pith.*

Si vero XXX. noctes impletæ fuerint] Jure Romano cùm in rem aliquam agerent litigatores & pœna sacramenti peterent, poscebant judicem, qui dabatur post tricesimum diem. Ascon. 3. in Verrem. *Pith.*

Præstos habeat] Sic veteres tres. Gloss. *præsentes.* Alii duo: *Præstus:* Jure Romano superstitibus, id est, testibus præsentibus, ii inter quos controversia erat, vindicias sumere jubebantur. *Pith.*

Supra fortuna sua] *A ses perils & fortunes.* Pith.

Vt accedat ad locum] *Execution & fournissement de complainte sur le lieu.* cap. 12. consuetud. Insulan. Gellius. lib. 20. cap. 9. *Pith.*

Elaboravit.] Turon. cap. 82. de gloria Confess. *Cumque alterum vas apium vellet auferre, ait Sacerdos: Sufficiat nunc fili istud, alterum verò ei qui ipsum laboravit reserva.* Marculfus in formulis. *Tam de alode aut de comparato vel de quolibet adtractu, ubicunque habere videor, & quod pariter in conjugium positi laboravimus.* Et canone 14. Synodi Triburiensis: *Si verò in qualibet silva, vel deserto loco aliquod desertum collaboraverit.* Pith.

Ad Tit. XLVIII.

De affatomiæ] Sic veteres quinque. Gloss. *De donationibus quæ fiunt festuca in sinum ei cui donabatur projecta.* Marculfus in formula affatimiæ. *Dulcissimis nepotibus meis illis, ego avus. Dum cognitum est qualiter genitor vester filius meus, compellente fine naturæ de hac luce decessit, & vos in alode minimè accedere poteratis, ideò pensantes causam consanguinitatis dono vobis per hanc affatimiam pro omni portione in pago illo, centena illa, quidquid in jam dicto loco &c.* Idem: *quicquid jam dicto loco genitor vester filius meus dividere & exæquare deberet, vos quoque nepotes mei per hanc affatimiam post obitum meum dividere & exæquare faciatis.* Pith.

De afatomie] Forma est & modus possessionis transferendæ ex causa possessionis. Videantur veteres formulæ incerti auctoris (sive appendix Marculfi) cap. 19. 20. 43. 57. & legis Romanæ cap. 15. Edictum Theodorici R. cap. 53. *Tres sufficiant curiales, dumnodo vicinis scientibus impleatur corporalis introductionis effectus.* Vide ex consuetudinibus nostris Raguellum pag. 507. in verbo *saisine.* Videatur Andegavensis consuetudo, & acta possessionis. Traditio in donationibus necessariò requirebatur. Vide l. 1. Cod. Th. de donationibus in verbo: *Abscessu donantis.* l. 8. eod. Adfatimire, & adfatimus, leg. Ribuar. tit. 51. pag. 28. edit. Til. epistolæ adfatimæ Vet. form. Lindenbrogii 50. pag. 523. donatio est, ut videtur Francisco Pithœo. *Bign.*

Festucam] Aliquot Codices, *fistucam*, Symbolum traditionis. Marculfus: *Consignavit & tradidit & vestivit, & per durpilum & festucam sibi foras exitum alienum vel spoliatum in omnibus esse dixit.* Et alibi: *quod in præsente & per fistucam eas eidem visus est commendasse.* Idem: *Inter se visi sunt divisisse vel exæquasse, & invicem pars partem tradidisse & per fistucam omnia partitum partisse. Inde exfestucare* Henrico IV. Imperatori Sigeberto & Ottoni Frisingensi & formulariis nostris. *bailler un festu en signe de deguerpissement.* Pith.

In laisum] Gloss. *in sinum.* Marculfus de læsoverpo per manum Regis: *Villas nuncupatas N. sitas in pago illo sua spontanea voluntate nobis per fistucam visus est laisoverpisse vel condonasse.* Inde *tendre le giron.* Pith.

Digitized by Google

in casa ipsius manere & hospites tres suscipere & de facultate sua, quantum ei datur in potestate sua habere debet; & postea ipse cui creditum est, ista omnia, cum testibus collectis agere debet. Postea aut ante Regem aut in mallo legitimo illi cui fortunam suam deputavit reddere debet; & accipiat postea festucam in mallo ipso ante duodecim menses ipse quem heredem deputavit, in laisum suum jactet, & nec minus, nec majus, nisi quantum ei creditum est. Et si contra hoc aliquid dicere voluerit, debent tres testes jurati dicere, quod ibi fuissent in mallo ubi Tunginus vel Centenarius indixerunt, & quod vidissent hominem illum, qui fortunam suam dedit, in laisum illius quem jam elegerat festucam jactare, & nominare illum debent, qui fortunam suam in laisum electi jactavit. nec non & illum in cujus laisum festucam jactavit, & heredem appellavit, similiter nominent. Et alteri tres testes jurati debent dicere quòd in casa illius hominis, qui fortunam suam donavit, ille in cujus laisum festucam jactavit, ibidem mansisset, & hospites tres vel ampliùs collegisset & pavisset, & ei ibidem gratias egissent, & in beo de suo pultes manducassent, & testes collegissent. Ista omnia alii tres testes jurati dicere debent, quoniam in mallo legitimo vel ante Regem ille qui accepit in laisum suum fortunam in mallo publico, hoc est, ante Theada vel Tunginum, fortunam illam, quem heredem appellavit, publicè coram omnibus festucam in laisum ipsius jactasset. Et hæc omnia novem testes debent adfirmare.

Tit. XLIX.

De filtortis, hoc est, qualiter homo furatas res intertiare debet.

I. Si quis qui lege Salica vivit servum aut ancillam, caballum vel bovem, seu jumentum, seu quamlibet rem suam, sub alterius potestate agnoverit, mittat eam in tertiam manum; & ille apud quem agnoscitur debet adhramire. Et si intra Ligerim aut Carbonariam ambo manent, & qui agnoscit, & apud quem agnoscitur, in noctes quadraginta placitum faciant. Et in ipso placito quanticunque fuerint qui rem intertiatam vendiderint, aut cambiaverint, aut fortasse in solutionem dederint, omnes intra placitum istum commoneantur ut unusquisque cum negotiatoribus suis alter alterum admoneat. Si quis vero commonitus fuerit, & aliqua

In casa ipsius manere] Greg. Turon. 4. de mirac. S. Martini c. 12. *Pith.*

In potestate sua] *Car donner & retenir ne vaut.* Pith.

Ante XII. menses] *Temps d'infinuation.* Pith.

Beudo] Al. *Beodo. à sa table* Vet. Glossar. *Mensa, beod; Refectorium, Beodden.* Inde opinor: *Vnir & mettre à sa table.* Pith.

Theada] Veteres *Theoda.* Al. *Theuda.* Gloss. Lipsii: *theado, gentes, nationes, Thiadon.* Pith.

Ante Regem aut in mallo publico] Donationis per manum Regis formula extat apud Marculfum, Moribus Bolonienf. & Pontifens. *Avant que le donataire puisse joüir du don à luy fuit, & en faire son acqueſt, faut qu'il apprehende par mise de fait & justice competente.* Pith.

Ad Tit. XLIX.

De filtortis.] Gloss. *de intertiatis rebus.* Pith.

Intertiare] Franc. Pith. Gloss. Capitularium ἴντρειτος *sequester.* ἴντρειτος *intertius.* Glossæ Latino-Græcæ, *sequester,* μισίτης, ἴντρειτος συνθηκοφύλαξ. Capitul. lib. 3. cap. 46. lib. 6. cap. 214. *Bign.*

In tertiam manum.] *En main tierce.* Pith.

Adrhamire] *Adhramire* supra tit. XXXVIII. Capitul. lib. 4. cap. 29. quod caput tribuitur Pipino Regi Italiæ in leg. Longob. lib. 1. tit. 25. l. 76. Et quod in Capitul. lib. 3. cap. 58. in titulo dicitur *de sacramentis in palatio adhramitis*, in veteri MS. capitulorum apud Aquas an. IX. sic exprimitur, *de sacramentis in palatio faciendis.* Sed hoc parum ad rem facit. Hoc autem caput Imp. Karolo tribuitur leg. Longobard. lib. 2. tit. 55. l. 20. fide formulas veteres cap. 1. 2. *Bign.*

Carbonariam] Quæ est inter Cameracum & Tornacum. Tritenheim. ex Hunnibaldo. Sulpit. Alexand. apud Gregor. Turonenf. lib. 2. cap. 8. 9. Sigebert. ann. 880. *Camaracum obsedit & cepit. Inde movens per Carbonariam silvam ad Tornacum festinans, iter direxit in Thoringiam.* Pith.

Carbonariam] Gregor. Turonenf. lib. 2. cap. 8. Nithardus lib. 2. *Quamobrem cum paucis Karolus hoc iter accelerans ab Aquitania Carisiacum venit & à Carbonariis & infrà ad se venientes benignè susceptt. Mox cum Lodharius à Ludhovico reverteretur & omnes citra Carbonarias ad illum venirent, Mosa trajecta ratum duxit, ut Sequanam usque procederet.* Idem lib. 4. cap. 366. *Bign.*

Ligerim aut Carbonariam] Heroldus post hæc addit. *aut citra mare.* Sed nos, secuti consensum veterum codicum & editionum posteriorum sustulimus hanc clausulam. Ligerim hoc loco Wendelinus pag. 86. & 166. interpretatur fluvium Belgicæ in Hasbania, qui Lachara vocatur apud Doubletum in antiquitatibus S. Dionysii pag. 724. Ego facilius crediderim, heic agi de Lesura fluvio Treverorum, quem hodie Leserem vocant, quatuor milliaribus Germanicis ab Augusta Trevirorum. Hunc fluvium ego reperio Ligerim vocatum in præcepto Dagoberti Regis pro Ecclesia Trevirensi, quod à Willelmo Kyriandro editum est in commentariis de Augusta Treverorum pag. 74. itemque in alio præcepto Regis Pippini ibidem relato pag. 78. cujus vero fragmentum refert Christophorus Browerus libro septimo annalium Trevirensium pag. 378. posterioris editionis. Diversus ab hoc est Ligeris fluvius in libro tertio Capitularium cap. 74. *Baluz.*

Noctes XL.] Sic tit. 52. & in Constitutionibus Caroli Magni: *Postquam Comes & pagenses de qualibet expeditione hostili reversi fuerint ex eo die supra quadraginta noctes, sit bannus rescissus, quod lingua Theutisca scatlegi, id est, armorum depositio, vocatur.* Pith.

Rem intertiatam] Chose entiercée. Aurelianus. In legibus Eduardi Regis Angl. *si quispiam aliquid intertiet, super aliquem, & intertiatus non poterit warantum suum habere, erit forisfactura sua.* Pith.

Vendiderit aut cambiaverit] Unde & Constitutio Caroli Magni: *Nullus comparet caballum nisi illum hominem agnoscat, qui ei vendidit, aut de quo pago est, vel ubi manet, aut quis ejus senior.* Pith.

Quod

Digitized by Google

qua ſunnis eum non detinuerit, & ad placitum venire diſtulerit, tunc ille qui cum eo negotiavit, habeat tres teſtes quod ei nuntiaſſet ut ad placitum venire debuiſſet, & alios tres ſimiliter habeat, quod cum eo publice negotiaſſet. Hoc ſi fecetit, exivit ſe de latrocinio. Ille autem qui admonitus non venerit, ſupet quem teſtes juraverint, erit latro illius qui res ſuas agnoſcit, & ei ſecundum legem ipſas componat, & inſuper pretium illi reddat qui cum eo negotiavit. Iſta omnia ubi ſuus hamallus eſt, ſuper quem res primitus agnita fuerit, aut intertiata, fieri debent. Quod ſi trans Ligerim aut Carbonariam manet ille apud quem res agnoſcitur, in noctibus octuaginta lex iſta cuſtodiatur.

TIT. L.

De falſo teſtimonio.

I. SI quis falſum teſtimonium præbuerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Quod ſi aliquis alicui imputaverit quod ſe perjuraſſet, & non potuerit adfirmare, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Si alicui fuerit imputatum quod ſe perjuraſſet, & hoc qui imputaverit adfirmare potuerit, tres de ipſis conjuratoribus perjuri unusquisque illorum ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Alii vero qui ſuper ipſos tres fuerint, quivis ſolidis culpabiles judicentur.

V. Ipſe vero cui imputatum fuerit, excepta cauſa vel capitale & delatura, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

TIT. LI.

De teſtibus adhibendis.

I. SI quis teſtes neceſſarios habuerit, & fortaſſe ipſi ad placitum venire noluerint, ille qui eos neceſſarios habet mannire illos debet cum teſtibus ad placitum ut ea quæ ſciunt jurantes dicant.

II. Si vero noluerint venire & eos ſunnis non detinuerit, unusquisque illorum ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Si vero præſentes fuerint ad teſtimonium vocati, & noluerint jurando dicere ea quæ ſciunt, & forbanniti fuerint, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, unusquisque illorum culpabilis judicetur.

TIT. LII.

De eo qui fidem factam alteri reddere noluerit.

I. SI quis ingenuus aut lidus alteri fidem fecerit, tunc ille cui fides facta eſt, quadraginta noctes, aut quomodo placitum fecit quando fidem ei fecit ad domum illius cum teſtibus ambulare debet, vel cum illis qui pretium adpretiare debent. Et ſi noluerit ſidem factam ſolvere, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si

Quod ei nunciaſſet] Editio Germanica: *quomodo ei mancaverit.* Pith.

Exivit ſe] Sic veteres tres. Al. *Exuit ſe.* Pith.

Iſta omnia ubi ſuus hamallus eſt] Exemplar unum: *Iſta omnia facere debet in mallo ubi ipſe amallus eſſe dignoſcitur ſuper quem &c.* Aliud: *Iſta omnia in mallo debent fieri ubi illi eſt hamallus.* id eſt, *qui ſuſcipit cauſam ad mallandum in vicem alterius.* Tit. 35. leg. Ripuariorum. *Pith.*

Ad Tit. L.

Adfirmare] Sic veteres ſex. *Pith.*

De ipſis conjuratoribus] Veteres duo, *de ipſis juratoribus.* Marculfus in formulis: *Sed nuncupatus ille nec ad placitum ſuum venit, nec ipſum Sacramentum juravit, neque juratores ſui, nec ullus fuit teſtatus qui ſunia nunciaſſet.* Plaut. Pænul. *Vos juratores eſtis quæſo operam date.* Seneca: *Quis unquam ab hiſtorico juratores exegit.* Nortmannis, *Jureurs.* Pith.

Perjuraſſet] Maxime in cauſis quæ ſub jurejurando finiendæ ſunt. can. 8. Syn. Aurel. *Pith.*

Super iſtos tres] Tres tantum conjuratores gravius reliquis puniuntur; quia cum reo tres præcipue puto proximiores affirmabant, reliquis tantum probabant. Id patet ex formula vet. incerti auctoris 19. ubi tres aloarii & duodecim conlaudantes. Lege autem Alaman. tit. 6. ſolus reus conceptis verbis jurabat, ceteri probabant. Vide notas ad Marculf. lib. 1. cap. 38. & ad appendic. cap. 29. *Bign.*

Ad Tit. LI.

Noluerint venire] De teſtibus cogendis agitur hoc capite, qui nolunt teſtimonii dicendi cauſa in judicio ſiſtere, quo nomine olim Athenis actio prodita. Jul. Pollux lib. 8. Διωμοσμένων δὲ κατὰ τῶν ἰδόντων μὲν, μὴ μαρτυρούντων ὁμολογησάντων, ἐν δὲ τῷ καίρῳ τὴν μαρτυρίαν ἐκλιπόντων ἢ δὲ ὁ βουλόμενος μαρτυρεῖν, ἐκλάτιτον ἀνάγκην τῷ μαρτυρήσαντι προστιθέντες, ἰδοὺ δὲ αὐτὸν ὁ μαρτυρῶν, ὃ ἐξομόσασθαι οὐκ ἐν ἰδόντα ὃ μὴ παρεῖναι ὃ χίλια ἀποτίνων. Æschines περὶ παραπρεσβείας. Quod & jure Romano obſervatum, ut inviti teſtimonium dicerent in cauſis criminalibus tantum, l. 4. 5. 8. & 19. de teſtibus. Ex conſtitutione vero Juſtiniani Græca, l. 16. Cod. eodem, etiam in civilibus cauſis coguntur inviti teſtes eſſe. *Bign.*

Forbanniti] Sic veteres tres. Alia quinque exemplaria *Ferbanniti.* In conſtitutionibus Caroli Magni: *De theloneis qui jam antea forbanniti fuerant, nemo tollat.* Et alibi: *quicunque abbinc inante latronem receperit, maxime autem illum qui forbannitus fuerit.* Pith.

Ad Tit. LII.

De eo qui fidem factam] Gloſſar. *Qui Wadium alteri dat, & poſtea perſolvere ſpreverit.* Al. *De fide facta.*

Digitized by Google

II. Si vero adhuc ſupradictum debitum ſolvere noluerit, debet eum ſic admallare: *Rogo te, judex, ut hominem illum denominatum, gaſachionem meum, qui mihi fidem fecit, de debito tali denominato, ſecundum legem Salicam mihi inde eum adſtringas.* Tunc judex dicere debet: *Ego gaſachium tuum illum in hoc mallo quod lex Salica habet.* Tunc ille cui fides facta eſt debet teſtificari fidejuſſori, ut nulli alteri nec ſolvat nec pignus donet ſolutionis antequam ei impleat unde fidem fecit. Et ſic feſtinanter ad domum illius qui ei fidem fecit cum teſtibus accedat, & roget eum ſolvere debitum ſuum. Quod ſi noluerit, ſolem ei collocet. Et ſi ſolem ei culcaverit, tres ſolidos ſuper debitum ſuum addat. Et ſic usque ad tres vices per tres mannitas facere debet. Iſtis agitur omnibus factis, ſi adhuc noluerit debita conponere, usque ad novem ſolidos debitum aſcendat, id eſt, ut per ſingulas admonitiones vel ſolem culcatum terni ſolidi adcreſcant. Si vero nec fidem factam in placito legitimo ſolvere noluerit, tunc ille cui fides facta eſt, ambulet ad Grafionem loci illius in cujus pago manet, accipiatque feſtucam, & dicat verbum iſtud: *Tu Grafio, rogo te quia ille homo denominatus, qui mihi fidem fecit, quem legitime habeo adjactivum vel admallatum ſecundum legem Salicam, & ego ſuper me & ſuper fortunam meam pono quod ſecurus mitto in fortunam illius manum.* & dicat de quanta cauſa ei fidem fecerat. Tunc Grafio congreget ſecum ſeptem Rachinburgios idoneos, & cum ipſis ad caſam illius fidejuſſoris veniat; & roget eum, ſi præſens eſt, ita dicens: *Per voluntatem tuam ſolve homini iſti de quo ei fidem feciſti, & hoc quod debes ſecundum pretium legitime adpretiatum ſatisfacere ſtude.* Quod ſi tunc adimplere noluerit præſens, aut ſi abſens fuerit, ſtatim Rachinburgii pretium adpretiatum, quantum debitum quod debet, valuerit, de fortuna illius tollant. Et ſi fredus antea de ipſa cauſa non fuerat datus, duas partes ille cujus cauſa eſt ad ſe revocet, & Grafio tertiam partem obtineat.

III. Si

Sicut Baſilienſis editio quam cum hac confer. Tit. 59. nec de ulla lege fidem facere noluerit. *Pith.*

Admallare.] Editio Germanica, *mannire ad mallum.* Marculfus in formula de cauſis alterius recipiendis. *Eo quod propter ſimplicitatem ſuam cauſas ſuas minime poſſit proſequi vel admallare, clementiæ regni noſtri petiit ut inluſtris vir ille omnes cauſas ſuas in vice ipſius tam in pago quam in palatio noſtro admallandum proſequendumque recipere deberet. Pith.*

Admallare] Vide infra ad tit. LIX. Sic infra: *vel admallatus ſecundum legem Salicam.* Tit. LIII. n. 1. *ſecundum legem habeat admallatum.* Inde fortaſſe *bamallus* ſupra tit. XLIX. *Bign.*

Judex] *Tunginus.* Editio Germanica. *Pith.*

Gaſachionem] Al. *Gaſaccbium.* Adverſarium cauſatorem. *Gegenſac. Withefsak.* Pith.

Inde eum adſtringas] In form. Rom. *Inde ego te ex jure manu conſertum voco.* Pith.

Judex] Duo exemplaria, *Tunzinus.* Pith.

Solem culcatum] Solem occaſum, quæ ſcilicet ſuprema tempeſtas obſervabatur, ut infra tit. LXIX. Gregor. Turonens. lib. 7. cap. 23. ubi nos quædam congeſſimus non aliena. Unde & apud Marculfum lib. 1. cap. 37. *ſolſatire.* Romanis quoque idem uſitatum fuiſſe fidem facit lex 12. tab. Illud ipſum ſignificare videtur Homerus Odyſſ. μ.

Ημος τ' ἰκὶ δόρπον ἀνὴρ ἀγορηθὲν ἀνίξῃ
Κρίνων νείκεα πολλὰ δικαζομένων ἀζηῶν.

quibus verbis tempus veſperi deſignavit. καὶ μάλιστα τὸ τὴν ἑσπέραν ἐπιτεῖναι, ut Strabo interpretatur lib. 1. Vide ſupra tit. XXXIX. infra LIV. & LX. Speculum Saxonicum lib. 3. cap. 40. Juvenalis ſat. 13.

Hæc quota pars ſcelerum quæ cuſtos Gallicus urbis
Usque à lucifero donec lux occidat audit.

Nortmannis hodie *clameur couchée.* Quod ſupra eſt, *ſolem ei collocet*, & infra, *ſolem collocatum*, id eſt diem conſtitutum, *jour aſſigné*, unde *ajourner*, diem dicere. Sol pro die. Archilocus, & ex eo Ronſardus. *Bign.*

Debitum aſcendat] *La debte monte à neuf ſols.* Pith.

Per tres mannitas] Trinundino Rom. *Pith.*

Per ſingulas admonitiones] Pour chacun defaut. *Pith.*

Singulas Admonit.] *Tria edicta.* P. P. MS. *Pour chacun defaut.* F. Pithœus. *Doublement & tiercement*, in ordinationibus Regiis. *Bign.*

Adjactivum] Videnda Notitia de jactivis. Marculfus in formulis. *Dum & illuſtris vir ill. Comes palatii noſtri teſtimoniavit quod ante dictus ille placitum ſuum legibus cuſtodivit. & eum adjectivit, vel ſolſaltivit, & ipſe placitum ſuum cuſtodire neglexit. Jectivus ſive negligens.* In formula quam adſcripſi tit. de Racinburg. infra & alibi apud Marculfum. *Ut dum ipſe tale Sacramentum habuit adfirmatum, & ipſum nullatenus juravit, nec ipſe nec juratores ſui, ſed exinde ſe jectivum dimiſit.* Et in adnunciatione Caroli apud Piſtas: *Etſi Sacramenta legalia in primo die Lunæ poſt Paſcha juranda devenerint, aut in aliis feriis, quando mallum tenere debuerit, mittet quisque Comes miſſum ſuum, qui ipſa Sacramenta auſcultet, ne ipſi homines jectivi inveniantur, & ipſe ſic mallum ſuum teneat ut Barrigildi.* Et *jectare* in Conſtitutionibus Caroli Magni: *Ut nullus præſumat hominem ad judicium ſine cauſa jectare, niſi judicatum fuerit.* Pith.

Adjactivum] Vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 37. & Appendic. cap. 22. *Bign.*

Racinburgos] Gloſſæ interlinear. *judices.* Bign.

Racinburgios] Sic veteres tres. Gloſſ. *Judices.* Kero. *cauſa, Rabcha.* Tit. 57. leg. Ripuar. & in formulis Salic. *Ideo venientes pariter illo mallo ante illum comitem vel reliquos Racinburgios.* An. *Rechtburgen?* Pith.

Pretiatum] Preciari apud Caſſiodor. lib. 2. cap. 22. Sic depretiari Tertullian. adverſus Marcion. lib. 1. cap. 6. *Bign.*

Adpretiatum] Leg. Alamann. tit. 75. *Illam optimam vaccam quatuor tremiſſes licet adpreciare.* Capitul. lib. 5. cap. 366. *Si quis alterius caballo aut bovi vel cuilibet quadrupedi unum oculum excuſſerit, adpreciet illud pecus quid valet, & tertiam partem componat.* Quod caput deſumptum eſt ex legib. Bajuvar. tit. 13. cap. 8. pag. 87. edit. Tilia. *Bign.*

De fortuna ipſius tollant] Alioquin licuit res adverſarii poſſidere, donec ſatisfeciſſet. Gregor. Turon. 4. 46. *Pith.*

Grafio]

Digitized by Google

III. Si autem Grafio ibi invitatus non venerit, & ſunnis eum aliqua non detinuerit, aut certa ratio dominica, & ſi diſtulerit ut ibi non ambulet, neque mittat ut cum juſtitia exigatur debitum, aut ſe redimat, aut de vita componat.

Tit. LIII.

De eo qui Grafionem ad res alienas tollendas injuſte invitaverit.

I. SI quis Grafionem ad res alienas injuſte tollendas invitaverit, antequam gaſachium ſuum ſecundum legem habeat admallatum, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si vero Grafio invitatus contra legem ſuper debitum juſtum aliquid amplius tulerit, aut ſe redimat, aut de vita componat.

Tit. LIV.

De re præſtata.

I. SI quis alteri de rebus ſuis aliquid præſtiterit, & ei reddere noluerit, ſic eum debet mallare. Cum teſtibus ad domum illius cui res præſtavit accedat, & ſic conteſtetur ei. *Quia res meas noluiſti reddere, quas tibi præſtiti, in hoc eas tene nocte proxima quod lex Salica continet.* & ſic ei ſolem collocet. Si nec tunc voluerit reddere, adhuc ſuper ſeptem noctes ſimiliter conteſtetur, ſicut antea fecit, ut nocte proxima ſecundum quod lex Salica continet res ſuas tenere debeat. Quod ſi nec tunc voluerit reddere, iterum poſt alias ſeptem noctes ad eum ſimiliter cum teſtibus veniat, & roget ut debitum ſuum reddat. Ergo ſi tunc noluerit reddere nec fidem facere reddendi, ſupra debitum quod ei præſtitum eſt, & ſuper illos novem ſolidos qui per tres admonitiones accreverunt, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. LV.

De manu ab æneo redimenda.

I. SI quis ad æneum mallatus fuerit, & forſitan convenerit ut ille qui admallatus eſt manum ſuam redimat & juratores donet, ſi talis cauſa eſt de qua legitime, ſi convictus fuiſſet, ſexcentos denarios, qui faciunt ſolidos quindecim, componere debeat, tunc centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, manum ſuam redimat.

II. Si vero plus ad manum ſuam redimendam dederit, fredus Grafioni ſolvatur tamquam ſi de ipſa cauſa convictus fuiſſet.

III. Si

Grafio] Gloſſæ interlineares *Comes*. Bign.

Certa ratio dominica.] Vetus Codex Thuan. *certe*. vid. ſupra tit. 1. num. 4. & 5. *Bign.*

Neque mitt. ut cum juſt.] *Refus de faire juſtice.* infra tit. LX. *Bign.*

Aut de vita componat] Vide præfationem Burgund. leg. Marculſus in formula : Qui ſe in ſervitio alterius obnoxiat. *Dum inſtigante adverſario, & fragilitate mea prævalente, in caſus graves cecidi, unde mortis periculum incurrere potueram; ſed dum veſtra pietas me jam morti adjudicatum de pecunia veſtra redemiſtis, vel pro mea culpa res veſtras quamplures dediſtis, & ego de rebus meis, unde veſtra beneficia rependere debuiſſem, non habeo, ideo pro hoc ſtatum meum vobis viſus ſum obnoxiviſſe, ita ut ab hoc de veſtro ſervitio penitus non diſcedam.* Pith.

Ad Tit. LIII.

Vide leg. Ribuar. tit. 53. pag. 26. edit. Til. & tabul. S. Dionyſii in fol. min. *Bign.*

De eo qui Grafionem] Vetus unum, *de andoctemito*. Editio Baſilienſis : *de andocmito*. Sugger. de poſſeſſion. monaſt. B. Dionyſii : *Ab oppreſſione exactorum regiorum, quos dicunt Graffiones.* Pith.

Grafionem] Paulus Warnefr. lib. 5. cap. 36. pag. 303. vide nota ad vet. formulas, (ſive appendicem Marculfi) cap. 7. Judex fiſcalis dicitur in textu leg. Ribuar. tit. 55. pag. 29. edit. Til. *Si quis judicem fiſcalem, quem Comitem vocant, interfecerit; DC. ſol. multetur.* Deinde quia illa freda exigebant leg. Ribuar. c. cult. exactores regii dicuntur à Suggero loco à Fr. Pithoeo allato. Ideo autem mihi videtur dici judex fiſcalis Comes, ad differentiam magiſtratuum municipalium. Illi enim etiam tum judicabant, ut patet variis ex locis, præcipue ex Gregor. Turonenſ. lib. 1. de miraculis cap. 33. *Decretum eſt ſententia primorum urbis.* Sunt & multa hujus rei alia exempla. De Comitibus autem vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 8. *Bign.*

Gaſachium [Gloſſæ interlinear. cod. Thuan. *cauſatorem*. Bign.

Admallatum] Additur in duobus exemplaribus, *vel adjectivum*. Aliud exemplar habet : *antequam legitime admallatus, aut fides ei facta fuerit.* Editio Baſilienſis : *Antequam eum per legem habeat admallatum aut conſecutum, quod ei in mallo fidem feciſſet.* Pith.

Aut ſe redimat] Editio Baſilienſis : *Aut Weregildeum ſuum redimat.* Pith.

Ad Tit. LIV.

De re præſtata] *Al. de præſtata. Du preſt.* Pith.

De re præſtata] De rebus creditis. noſtris, *Depreſt.* Optatus lib. 3. pag. 35. b. *Præcedente terrore creditores periculis vallabantur; & qui pro præſtitis ſuis rogari meruerant, metu mortis humiles impellerentur in preces.* Juretus ad Symmach. pag. 263. 264. *Bign.*

Solem collocet] Gregorius Turonenſis lib. 7. cap. 23. *Injurioſus ad placitum in conſpectu Regis Childeberti advenit, & per triduum usque occaſum ſolis obſervavit.* Pith.

Super illos &c.] Unde & moribus Ambianenſium multam fiſco inferunt qui ad diem non ſolverunt. *Pith.*

Ad Tit. LV.

De æneo] *Gloſſ. de caldario.* Gloſs. χαλκῦον, olla, æneum, miliarium. Gregor. Turon. 8. hiſtor. cap. 6.

Digitized by Google

III. Si vero talis cauſa fuerit de qua, ſi convictus fuiſſet, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, debuiſſet ſolvere, & convenit ut manum ſuam redimat & juratores donet, novem ſolidis manum ſuam redimat.

IV. Quod ſi amplius dederit, fredus Grafioni ſolvatur tamquam ſi de ipſa cauſa convictus fuiſſet.

V. Quod ſi major culpa fuerit, de qua ſexaginta duos ſolidos cum dimidio ſolvere, ſi convictus fuiſſet, deberet, & convenit ut manum ſuam redimat, cum ſolidis quindecim manum ſuam redimat.

VI. Et ſi amplius dederit, fredus Grafioni ſolvatur tamquam ſi de ipſa cauſa convictus fuiſſet. Iſta redemptio usque ad leudem ſic permaneat.

VII. Si autem leudem alter alteri imputavetit, & eum ad æneum admallatum habet, & convenit ut manum ſuam redimat & juratores donet, cum ſolidis triginta manum ſuam redimat.

VIII. Et ſi amplius dederit, fredum Grafioni perſolvat tamquam ſi de ipſa cauſa convictus extitiſſet.

TIT. LVI.

De eo qui Grafionem occiderit.

I. SI quis Grafionem occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

II. Si quis Sagibaronem, qui puer Regis fuerat, occiderit, duodecim mille denariis, qui faciunt ſolidos trecentos, culpabilis judicetur.

III. Si

---

conſpicio eminus æneum ſuper ignem poſitum fervere vehementer. In formula conſecrationis ejusmodi aquæ: *Ut ſi hic homo pro hac reputationis cauſa, furto videlicet, vel homicidio, aut adulterio, vel luxuria aut pro qualibet cauſa culpa modo ad præſens manum ſuam in hanc aquam igne ferventem miſerit.* Unde in conſuet. Nort. *Se purger par eau & par igniſe.* & leg. Wiſigott. *Examen Caldariæ.* Et communis apud nos loquutio. *J'en mettrois la main au feu.* Pith.

Ad æneum] Gloſſ. interlinearis, *id eſt, ad judicium.* Aimoinus lib. 5. cap. 34. Art. 39. Jur. Sax. *vel in aquam bullientem brachium usque ad cubitum imponant.* Pith.

Æneum] Examen aquæ ferventis. leg. Wiſigotthor. lib. 6. tit. 1. c. 3. Adnuntiatio Caroli Calvi apud Piſtas an. DCCC LXIII. cap. 20. *Si colonus vel ſervus inde reputatus fuerit, aut judicio Dei inde examinet; aut ſi convictus fuerit, hoc ut ſupra diximus, unde menſuram adulteravit perdat, inſuper & virgis nudo corio vapulet.* Capitulat. lib. 4. cap. 13. Erat & aquæ frigidæ judicium, de quo Gregor. Turonens. lib. 1. cap. 69. & 70. de muliere adulterii à marito accuſata, quæ Lugduni ſententia judicis in Ararim probationis cauſa demerſa eſt. De utroque Hincmarus de divortio Lotharii & Thetbergæ ad VI. interrog. *Sexta interrogatio. Quidam dicunt nullius eſſe auctoritatis ſive credulitatis judicium quod fieri ſolet per aquam calidam ſive frigidam, neque per ferrum calidum, ſed adinventiones ſunt humani arbitrii, in quibus ſæpe per maleficia falſitas locum obtinet veritatis, & ideo credenda eſſe non debent. Hincmarus. Chriſtianitas ex antiquo, quæ inter acta eſt & agenda judicia, ſanxit & frequentavit judicium quod fit per aquam &c.* Et paulo poſt. *Quapropter fieri aquam ignitam ad hæc duo copulata in unum indaganda judicia, illud videlicet quod jam per aquam factum eſt, & illud per ignem fiendum eſt, licet ſint pro temporum varietate diſparia, ſed unum ſunt operationis myſterio, in quibus Sancti liberantur inleſi, & reprobi puniuntur addicti Eccleſiæ, quam deſignavit arca diluvii, creditur tradidiſſe auctoritas &c.* Deinde: *conſtat nimirum, ut inquiunt, quia in aqua ignita coquuntur culpabiles, & innoxii liberantur incocti, quia de igne Sodomitico Lot juſtus evaſit intuſtus &c.* Vide quæ apud Hincmarum poſt hæc ſequuntur pag. 350. & pag. 357. *Aut Sacramento aut Dei judicio expurgate &c.* Eodem pertinet quod refert Gregor. Turonens. de miracul. lib. 1. cap. 81. de altercatione Presbyteri Arriani cum Diacono Catholico pro fide catholica: *Accenditur ignis, æneus ſuperponitur, fervet valde, annulus in unda ferventi projicitur &c.* Inſignis locus, & qui omnino legem Salicam illuſtrat, & vetuſtiſſimam ejusce judicii formam docet. ut & de gloria confeſſor. cap. 14. Videndus idem Gregorius hiſtoriæ lib. 2. cap. 1. de S. Briccio Turonenſi Epiſcopo. De ignitis vomeribus varii meminere. Leges vett. Capitula. Jvo Carnotenſis, Burchardus, Pithoeus & Juretus. De aliis quoque purgationum generibus, juramento, duello, pane hordaceo, caſeo, crucis, nos quædam ſcripſimus. De ferro candenti vide Gregorium Logothetam pag. 41. ubi etiam de duello. Additur de purgatione ferri igniti. ἐκ τοῦ τὰς βασιλικὰς καλάδεσεις, βαρβαρικῶν δὲ παραδόσεως πάρεδλας. mox dicitur, eum qui ex barbaris originem ducit, barbarico judicio uti debere. Vide & N. B. Eadem de re Pachymerius lib. 1. Catacuzenus lib. 3. cap. 27. Hæc omnia judicia reprobavit Eccleſia. Agobardus contra ſcripſit. pag. 287. de aquæ judicio videndus item Adhemarus, & ex eo Sirmondus ad Goffridum. Porro noſtra memoria paucis abhinc annis ſolebant judices reos maleficii accuſatos mergere, pro certo habentes incertum crimen hac ratione patefieri. quod ſcelus merito ſecundum Eccleſiæ canones ampliſſimi ordinis decreta reſecarunt. Sic accipio Nithardum, dum ait, Gerbergam ut veneficam aquis præfocatam, quia ſcilicet rea fuiſſe merſione apparuerat. Vnde fortaſſe.

Et quos naſcentes explorat gurgite Rhenus.

Leg. Longob. lib. 1. tit. 33. cap. 1. *Si quis ſervum alienum ſine voluntate domini ſui in ſacramentum miſerit, aut manum in caldaria mittere fecerit.* Æneum pro aheno. Vide Ezechielem 24. *Æneum in quo eſt ærugo &c.* Salvianus pag. 252. Infra tit. 67. num. 1. *Æneum portare ubi ſtriæ concinunt.* Pactum Childeberti & Clotarii num. 4. *Ad æneum provocatus manum incenderit.* In Decretione Clotarii num. 8. *Ad ſortem veniat, aut ad plebejum promoveatur.* Forte legendum eſt, *æneum* non *plebejum.* Tit. LIX. infra: Ut per æneum aut per compoſitionem ſe educeret. *Bign.*

Ad Tit. LVI.

Sagibaronem] Gloſſ. *dicuntur quaſi Senatores.* Al. *Sachbarones, hommes de loy ou de cauſes.* Artic. 85. Conſuet. Hanno. Senatorum urbis Arvernæ meminit Gregor. Turonen. de glor. confeſſ. cap. 5. 42. 65. & 206. Senatorum Bituricenſium lib. 1. c. 31. Turonenſium lib. 2. c. 26. hiſtoriar. In Synodo Aquisgranenſi: *Senatores univerſi regni Francorum perficere ſe acclamaverunt.* Pith.

Sagibar. qui puer R. fuer.] Ille qui judicia Regis exequebatur. Vid. leg. Burgund. de Wittiscalcis tit. 76. edit. Til. Saiones apud Caſſiodorum. Sed tamen hi judicabant, infra vers. 4. viriſagi. P.P. MS. *Bign.*

Sagi-

Digitized by Google

III. Si quis ſagibaronem qui ingenuus eſt, & ſe ſagibaronem poſuit, occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

IV. Sagibarones in ſingulis mallobergiis, id eſt, ubi plebs quæ ad unum mallum convenire ſolet, plus quàm tres eſſe non debent. Et ſi cauſa aliqua ante illos ſecundùm legem fuerit definita, ante Grafionem removere eam non licet.

Tit. LVII.

De corporibus expoliatis.

I. Si quis corpus hominis mortui, antequam in terra mittatur, per furtum expoliaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Si quis tumulum ſuper hominem mortuum expoliaverit, vel diſſipaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culp. jud.

III. Si quis ariſtatonem, hoc eſt, ſtapplum qui ſuper mortuum miſſus eſt, capulaverit, aut mandualem, quod eſt ea ſtructura ſive ſelave, qui eſt ponticulus, ſicut more antiquorum faciendum fuit, qui hoc deſtruxerit, aut mortuum exinde expoliaverit, de unaquaque de iſtis ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis hominem mortuum ſuper alium in naufo vel in petra miſerit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

V. Si quis corpus jam ſepultum effodierit, aut expoliaverit, wargus ſit, hoc eſt, expulſus de eodem pago uſque dum cum parentibus defuncti convenerit, ut & ipſi parentes rogati ſint pro eo ut liceat ei infra patriam eſſe. Et qui-

---

Sagibarones] Viros ætate & ſapientia maturos interpretor, quibus controverſias definiendi facultas erat, adeo ut nec poſtea ab his Comes ſeu Grafio appellari poſſit, quemadmodum heic ſtatuitur. Periti ſcilicet legum, quos poſtea *homines legales* dixerunt; quorum & conſuetudinario veteri jure non minima auctoritas in plerisque cauſis, ut apud Matthæum Paris. & alios paſſim videre eſt. Illud ipſum eſt quod *judicium civium* vocat Gregor. Turon. lib. 7. cap. 47. Dehinc & ex his delecti videntur qui legis Doctores in Adhemari Chronico, ſub Ludovico Balbo, cujus particulam edidit Pithœus ſub nomine *Fragmenti hiſtoriæ Aquitanicæ*, de Vulgrino Aquitaniæ Duce, qui contra Nortmannos Martiliacum caſtrum conſtruxit, ibique miſit *Robertum Gisdebertum legis doctum* (al. peritum) *& amicum ſuum fideliſſimum nomine Ranulfum, fecitque eum Vicecomitem ſuum.* Adrevaldus de miracul. S. Benedicti lib. 1. cap. 25. *Viſum eſt miſſis dominicis placitum Aurelianis mutare. Venientes igitur ad conditum locum magiſtri & judices, utraque ex parte acerrimè decertabant. Aderant namquè legum doctores tam ex Aurelianenſi quàm ex Waſtinenſi provincia &c.* In diplomate Pipini Majoris domus pro S. Dionyſio: *Ubicunque eorum juſtitiam invenimus, ſicut prædeceſſores noſtri, ſeu Comites palatii noſtri, vel reliqui legis Doctores judicaverunt.* Prima pars hujus vocis *ſagibarones*, ad *ſaiones* accedit, de quibus paſſim Caſſiodorus, leges Wiſigotthor. & concilia Toletana. *Bign.*

Mallobergiis] Id eſt, locis tectis, inquit Belius, quia ſtatutum eſt conſtitutionibus Caroli M. ut locus malli ſub tecto foret. Capitul. lib. 3. c. 57. lib. 4. cap. 28. in fine. *La Cour de Maubergeau à Potiers.* Bign.

Id eſt plebs quæ ad unum mallum convenire ſolet] Tacitus de moribus Germanorum: *Eliguntur in iisdem conciliis & principes, qui jura per pagos vicòsque reddunt. Centeni ſingulis ex plebe Comites, conſilium ſimul & auctoritas, adſunt.* Pith.

Plusquam tres eſſe n. deb.] Supra tit. XLVI. num. 1. *Bign.*

Ante Grafionem.] Qui cum ſeptem judicat, ſupra tit. LII. num. 2. Sagibarones verò numero tres. *Bign.*

Ad Tit. LVII.

Vide ſupra tit. XVII. de ſepulchro violato. *Bign.*

Tumulum] Gloſſ. *Tumbam.* Jornandes in hiſtor. Gotthor. *Noctuque ſecreto cadaver eſt terræ reconditum, cujus coopercula primum auro, ſecundò argento, tertiò ferri rigore communiunt.* Pith.

Ariſtatonem] Pag. 687. tit. 17. ſuprà Pallio cadavera tegebantur. Apulejus 1. Floridor. *Pith.*

Mandualem] Gloſſ. *Cancellum qui deſuper tumulum ſtat.* Einhardus lib. 1. de translatione beatorum martyrum Marcellini & Petri: *Sacra beatorum martyrum corpora notto recondita in abſida Baſilicæ locavimus, & ſicut in Francia mos eſt, ſuperpoſito culmine ligneo linteis ac ſericis palliis ornandi gratia conteximus, apponentes altare, ac duo vexilla dominicæ paſſionis, quæ in via feretrum præcedere ſolebant, hinc atque hinc erigentes, locum illum divinis officiis celebrandis aptum facere curavimus.* Pith.

Selave] Alemannis columella *ſeule* dicitur, & tit. 7. leg. Baioar. *ſul.* Inde *Hermſul*, Mercurii columna. *Pith.*

Ponticulus] In vita beati Evermari. *Poſt exequias accuratiori ſepultura cohoneſtantes dimidio clypeo corpori ejus ſuperpoſito, & altera clypei parte ei ſuppoſita.* In epiſtola Theodulphi Aurelianenſis. & can. 9. ſynodi Meldenſis: *Tumuli qui apparent profundius in terram mittantur, & pavimento deſuper facto, nullo tumulorum veſtigio apparente, &c.* Einardus ſuprà pag. 687. tit. 17. In Gloſſ. Lipſii: *Slapigravi, ſepulchro.* Pith.

Ponticulus] Mos antiquæ ſepulturæ de quâ & de poſitione columbæ, vide Paulum Warnefridum lib. 5. cap. 34. *Bign.*

Super alium.] Sic intelligo Sidonium lib. 3. epiſt. 12. *Quid plura jam niger ceſpes ex viridi jam ſupra antiquum ſepulchrum glebæ recentes.* Nec audiendus Savaro pag. 203. ad verbum *torſi latrones* tamquam illi ſpoliandi mortuos cauſa ſepulchrum violaſſent. Nam vetus erat ſepulchrum avi multò ante mortui. Videſis epiſtolam. *Bign.*

Corpus jam ſepultum] Nam veſtitum ſepeliebant cum ornamentis. Gregor. Turonenſ. lib. 6. c. ult. *Ablutumque veſtimentis melioribus induit.* Amalarius lib. 4. cap. 41. Idem Gregor. lib. 8. cap. 21. *Sepulta eſt cum grandibus ornamentis & multo auro.* Paulò poſt: *Detexerunt ſepulchrum, tollentes & auferentes omnia ornamenta corporis defuncti quæ reperire potuerunt.* Idem alibi: *Exinde veſtitus atque ablutus in Eccleſiam defertur.* Et: *Adfuit quædam matrona, quæ ablutam dignis veſtiit veſtimentis.* Pith.

Wargus.] Hoc eſt, *dejectus & expulſus.* Sic vet. Gloſſ. & tit. 87. leg. Ripuar. *Vagus & profugus ſuper terram*, ut habetur cap. 4. Geneſis. Inde apud Sidonium lib. 6. ep. 3. *Vargus, Bandoüiller.* Pith.

Wargus] Gloſſæ interlin. Thuan. *dejectus.* Vide leg. Ribuar. tit. 87. *Bign.*

Wargus ſit] Vargi ſunt (inquit Savaro ad epiſtolam quartam libri ſexti Sidonii) cœli ſolique patrii profugi

quicunque antea panem & hoſpitalitatem ei dederit, etiamſi uxor ejus hoc fecerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

VI. Auctor verò ſceleris hujus, ſi ipſe hoc fecit, & comprobatus fuerit, vel alium ad iſtud faciendum locaverit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

VII. Si quis domum in modum baſilicæ factam ſuper hominem mortuum expoliaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

TIT. LVIII.

De incendio vel expoliatione Eccleſiæ, ſive homicidiis Clericorum.

I. SI quis Eccleſiam ſanctificatam, vel ubi reliquiæ Sanctorum reconditæ ſunt, incenderit, vel infra ipſa Eccleſia aliquam expoliationem de altari aut infra Eccleſiam aliquid tulerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis Diaconem interfecerit, duodecim mille denariis, qui faciunt ſolidos quadringentos, culpabilis judicetur.

III. Si quis Presbyterum interfecerit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

TIT. LIX.

De eo qui ad mallum venire contempſerit.

SI quis ad mallum venire contempſerit, & quod ei à Rachinburgiis judicatum fuerit implere diſtulerit, ſi nec de compoſitione nec de ulla lege fidem facere voluerit, tunc ad Regis præſentiam ipſum mannire debet, & ibidem duodecim teſtes eſſe debent, qui per ſingula placita jurando dicant quod ibidem fuiſſent ubi Rachinburgii ei judicaſſent, & ille decretum judicum contempſiſſet. Iterum alii tres jurare debent, quod ibidem fuiſſent poſt illam diem in qua ei Rachinburgii judicaverunt, ut aut per æneum aut per compoſitionem ſe educeret; hoc

---

& extorres, quibus aqua & igni interdictum eſt. quod pluribus illic probat vir eruditiſſimus. Nimirum, ut ait ibidem Sirmondus, ex profugis exulibus indigenæ fiunt latrones. *Baluz.*

Quicunque hoſpitalitatem dederit] Παρέχει στέγην apud Plutarch. in Cicerone. Alioquin quemcunque mortalium arcere tecto nefas habebant majores noſtri. Cæſar. lib. 6. Tacitus de moribus Germanorum. *Pith.*

Hoſpitalitatem.] Hoſpitalitas Francorum. Videatur lex Burgund. Joſeph. lib. 4. cap. ult. pag. 109. Heic eſt aquæ & ignis interdictio. Sic infrà tit. LIX. *Panem dederit aut in hoſpitium collegerit.* Bign.

In modum Baſilicæ] Gregor. Turonen. de glor. martyr. *Baſilicam ſuper tumulum ſancti magnam ædificavit.* & 2. hiſtor. cap. 14. Idem de glor. confeſſ. cap. 51. & 105. *Pith.*

Factum] Sic veteres quinque. *Pith.*

Expoliaverit] Turonenſ. de gloria confeſſor. cap. 62. Franciſcus Pithœus ad verbum: *Corpus jam ſepultum*, & tit. XVII. B. Baſilius. Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας pag. 286. τάχα σε οὐδὲ περιστελοῦσι οἱ οἰκέται τῷ τελευταίῳ κόσμῳ, ἀλλ' ἀφοσιώσονται τὴν ταφὴν τοῖς κληρονόμοις λοιπὸν ἀφορχωρήσαντες καὶ τὴν ὕνοιαν. ἢ ποῦ γὰρ καλαφιλοσοφήσουσί σου τότε. ἀπεροκαλία φησὶ καλλωπίζειν τάφον, καὶ πολυτελῶς ἐκκομίζειν ἡ οἰκίτι αἰσθανόμενον. Τί δὲ ὄφελος τοὺς περιβόλους κοσμεῖσθαι τῷ πολυτελεῖ καὶ ἐνθέτῳ περιβολῇ, ἢ συγκαλαύπτειν τῷ τάφῳ τὰ πολυτίμητα τῆς ἐσθῆτος. τί δὲ μνήμαλος ἐπισήμου, καὶ ταφῆς πολυτελοῦς, καὶ δαπάνης ἀκεραίου ὄφελος. B. Ambroſius de Nabuthe cap. 1. *Eruderato paulò poſt tumulum; & ſi cognoſcis egentem argue; niſi forte hoc ſolum quod cum divite plura pereunt. Sericæ veſtes, & auro intexta velamina quibus divitiis corpus ambitur, damna viventium, non ſubſidia defunctorum ſunt.* Junge l. 14. §. 5. de religios. & ſumpt. funer. Vbi de ornamentis. Gregor. Turonenſ. lib. 8. cap. 21. leg. Wiſigotth. lib. 11. tit. 2. l. 1. Bojorum. tit. 8. cap. 4. vide Savaronem ad Sidonium. pag. 161. Lindenbrogium ad Ammianum Marcellinum lib. 16. Quintilianum declamat. 371. Paulum Diaconum lib. 4. cap. 49. Sidonius lib. 3. ep. 3. *Nec elutis veſtimenta, nec veſtitis ſepulchra tribuebant, juſte ſic mortuis talia juſta ſolventes.* l. 14. §. 4. D. de religios. l. 29. de in rem verſo. Propriè tamen ad pœnam heic ſubjectam attinet, l. 3. §. 7. de ſepulchro violato. Vide locum. & l. ult. de auro argento mundo. Lactantius lib. 2. cap. 4. Arnobius lib. 5. Mos ille in vulgo obſoletus, in funeribus Epiſcoporum & Presbyterorum retinetur. Vide gravamina de Alliaco à P. Avenionenſibus. Vide Novell. 19. Leonis ſapientis, Photium Nomocan. tit. 13. cap. 23. tit. 19. cap. 27. l. 2. Cod. Th. de ſepulcro violat. l. 5. Cod. eod. l. 3. 7. 8. Cod. Th. de indulgentiis criminum, Valentis Novellam de ſepulcr. Concil. Toletan. IV. Can. 45. Savaronem ad Sidon. pag. 211. *Bign.*

Ad Tit. LVIII.

De incendio vel expoliatione Eccleſiæ.] *Hæc capitula Domnus Ludovicus Imp. anno imperii ſui quinto cum univerſo cœtu populi in Aquisgrani palatio promulgavit, atque legi Salicæ addere præcepit. Ipſaque poſtea cum in Theodonis villa generalem conventum habuiſſet, ulteriùs capitula appellanda eſſe prohibuit, ſed ut lex tantum diceretur voluit.* Pith.

Vel ubi reliquiæ] Gregor. Turon. 2. mirac. cap. 40. *Pith.*

De altari.] 1. q. 3. c. *Quæſitum.* & c. *gravem* de exceſſ. Prælat. *Pith.*

Si quis diaconem.] Ita in omnibus. *Pith.*

Ad Tit. LIX.

In XL. noctes.] In formula relationis cum judicio: *Sed poſtea taliter in jam dicto loco ipſi illi judicatum fuit, ut in noctes quadraginta apud homines XXXVI. manu ſua trigeſima ſeptima in Eccleſia illa, in loco nuncupante illo, conjurare debeat.* Pith.

Qui eum admallat] Supra tit. LII. n. 1. *admallatus*, leg. Ribuar. tit. 32. 3. *Conjurare debet quòd eum ad ſtrudem legitimam admallatum habet.* in edit. Til. tit. eſt 34. num. 4. pag. 19. Marculfus lib. 1. cap. 21. *admallandum proſequendumque.* Notæ ibidem leg. Ribuar. tit. 52. num. 3. pag. 54. & tit. 53. n. 1. edit. Til. *Bign.*

Res

Digitized by Google

hoc eſt, de illa die in quadraginta noctes in mallo iterum ſolem culcaverit, & nullatenus legem implere voluerit, tunc eum debet mannire ante Regis præſentiam in quatuordecim noctes; & tria teſtimonia jurando dicant quod eum manniſſet. Quod ſi nec tunc venerit, & iſta omnia novem teſtimonia conjurando quæ ſuperius diximus vera eſſe dixerint, ſimiliter ei iterum ſolem culcet, & illos tres teſtes ibidem habeat. Ubi culcaverit ſolem, & iſta omnia compleverit, qui eum admallat, & ille qui admallatur, ad nullum placitum venire, nec per legem ſe educere noluerit, tunc Rex ad quem mannitus eſt extra ſermonem ſuum eum eſſe dejudicet; & ita ille culpabilis & omnes res ſuæ erunt in fiſco, aut cui fiſcus dare voluerit. Et quicunque ei panem dederit aut in hoſpitium collegerit, etiamſi uxor ejus propria ſit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, donec omnia quæ ei legibus imputantur, ſecundum legem componat.

Tit. LX.

De Rachinburgiis qui ſecundum legem non judicant.

I. SI quidem Rachinburgii in mallo reſidentes, cum cauſa diſcuſſa fuerit inter duos cauſatores, admoniti ab eo qui cauſam requirit ut legem Salicam dicant, & ſi legem dicere noluerint, tunc ab eo qui cauſam requirit ſint iterum admoniti usque in tertia vice. Quod ſi dicere noluerint, tunc dicat ille qui cauſam requirit: *Ego vos tangano usque dum vos inter me & contra cauſatorem meum legem judicetis.* Et ſi tunc dicendi ſe legem diſtulerint, ſole culcato ſeptem de illis unusquisque centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

II. Et ſi adhuc tunc Rachinburgii deſpexerint, nec legem dicere voluerint, neque de tribus ſolidis compoſitionem facere, tunc unusquisque illorum ſeptem culcato ſole ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Similiter ſi comprobati fuerint legem non judicaſſe, ſeptem ex eis unusquisque ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si autem Rachinburgii legem judicaverint, & cui judicatum fuerit hoc ſuſtinere noluerit, & dicit contra legem judicaſſe ſibi, & hoc comprobare non potuerit, contra unumquemque de ſeptem Rachinburgiis ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. LXI.

De chrenechruda.

SI quis hominem occiderit, & in tota facultate ſua non habuerit, unde totam legem implere valeat, duodecim juratores donet, ut nec ſuper terram nec ſub terra amplius de facultate non habeat niſi quod donatum habet. Poſtea intrare debet in caſam ſuam, & de quatuor

---

Res extra ſermonem ſuum eum eſſe dijudicet.] Extra mundeburdem. Marculfus in formula de mundeburde Regis: *Sub ſermone*, inquit, *noſtro & mundeburde quietus reſideat.* Et alibi: *Sub ſermone tuitionis noſtræ fuimus recepiſſe.* Pith.

Per legem ſe educere] Veteres quinque, per legem ſe edicere noluerit. *Pith.*

Et quicunque ei panem dederit] Cæſar. 6. de bell. Gall. *Sacrificiis interdicunt. Hæc pœna eſt apud eos graviſſima. Quibus ita interdictum eſt, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur, ab iis omnes decedunt, aditum eorum, ſermonem defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque bis petentibus jus redditur, neque bonos ullus communicatur.* Pith.

Etiamſi uxor ejus] Uxor recipiens maritum punitur. *Bign.*

Ad Tit. LX.

De Racinburgiis] Gloſſ. Keronis: *Cauſa, Rabcha.* In formula cautionis de infracturis: *Contigit quod cellarium vel ſpicarium veſtrum infregi, & exinde annonam vel aliam raupam in ſolidos tantum furavi, dum & vos & advocatus veſter exinde ante illum Comitem interpellare feciſti, & ego hanc cauſam nullatenus potui denegare, ſic ab ipſis Racinburgiis judicatum, ut per Wadium meum eam contra vos, hoc eſt, componere vel ſatisfacere debeam &c. Sed dum ipſos ſolidos minime habui unde transſolvere debeam, ſic mihi aptificavit, ut brachium in collum poſui, & per comam capitis mei coram præſentibus hominibus tradere feci, in ea ratione ut interim quod ipſos ſolidos veſtros reddere potuero, & ſervitium veſtrum & opera qualecumque vos vel juniores veſtri injunxeritis, facere & adimplere debeam; & ſi exinde negligens vel jactivus apparuero, ſpondeo me contra vos ut talem diſciplinam ſupra dorſum meum facere jubeatis quam ſuper reliquos ſervos veſtros.* Bith.

Ego vos tangano] *Adjuro, interpello.* Ribuar. tit. 30. *Et ſine tangano loquatur & dicat: Ego ignoro utrum ſervus meus culp. an innocens de hoc extiterit.* Et tit. 60. *Tabularium interpellatum in judicio non tanganet, & nec alſaccia requirat, & ſacramenta absque tangano conjurent.* In fœdere Ludovici & Caroli apud Nitardum *plaid. Thing.* Gloſſa vetus: *placitum, plait, vel gedinge; placitare, Dengen.* Germ. *dingen*, accuſare dicitur. *Pith.*

Ego vos tangano &c.] *Dény de juſtice*, ut ſupra de Grafione tit. LII. Vide Præfat. leg. Burgund. P.P. MS. *Bign.*

Cauſatorem] Gregor. Turonens. lib. 10. cap. 9. *cauſaturus acceſſit.* lib. 9. cap. 3. *Exponens cauſas* lib. 10. cap. 4. *cauſatus cum ſocio.* Decretio Childeberti R. num. 12. *Cuſator centenarium cum centena requirat.* Bign.

Legem judicetis] Inde *Jugement de loy.* Hannoniens. mor. cap. 17. & Mont. cap. 2. & 15. *Pith.*

Contra unumquemque] *Amende de fol, appel*, ut Ribuar. tit. 57. *Pith.*

Ad Tit. LXI.

De chrenecruda] De ceſſione bonorum. *Bign.*

Nec ſubtus terram] Theſaurum aut quid aliud denotat. *Bign.*

Digitized by Google

tuor angulis de terra illa in pugno ſuo colligere, & ſtare in durpilo, hoc eſt, in liminare, & intus captare, & cum ſiniſtra manu de illa terra ultra ſuas ſcapulas jactare ſuper quem proximiorem parentem habet. Quod ſi jam pater aut mater vel frater ſolverint, tunc ſuper ſororem matris aut ſuper ſuos filios debet illam terram jactare, id eſt, ſuper tres de generatione matris qui proximiores ſunt. Et poſtea in camiſia diſcinctus & diſcalceatus, cum palo in manu ſupra ſepem ſallire debet, ut pro medietate, quantum de compoſitione diger eſt, aut quantum lex dicat, illi tres ſolvant. Idem illi alii, qui de paterna generatione veniunt facere debent. Si vero aliquis ex illis pauperior fuerit, & non habet unde ad integrum debitum ſolvat, quicunque de illis amplius habet, iterum ſuper illum chrenechruda ille qui pauperior eſt jactet, & ille totam legem componat. Quid ſi nec ipſe habuerit, ut totam legem perſolvat, tunc illum qui homicidium fecit, ille qui eum in fide ſua habet, per quatuor mallos præſentem faciat. Et ſi eum nullus ſuorum per compoſitionem voluerit redimere, de vita componat.

TIT. XLII.

De alode.

I. SI quis homo mortuus fuerit, & filios non dimiſerit, ſi pater aut mater ſuperfuerint, ipſi in hereditatem ſuccedant.

II. Si

De terra illa in pugno.] Vide leg. Alaman. tit. 84. *tollat de ipſa terra, quod Alamanni Curſſodi* (alias zurb.) *dicunt.* Videantur vett. formulæ cap. 19. & Notæ. Mos Germanicus, de quo Plinium accipio lib. 22. cap. 4. Sed & apud Romanos quid non diſſimile obſervabatur, de ceſpite &c. *Bign.*

In durpilo] *In liminari ſive veſtibulo.* Marculfus. *Et per durpilum & feſtucam ſibi foras exitum alienum vel ſpoliatum in omnibus eſſe dixit.* In vita S. Eugendi: *Clauſuram fortiſſimam ſuperſtitioſiſſimi templi, quod Gallica lingua Iſandor, id eſt, ferrei boſtii.* Pith.

De illa terra] Unde moribus noſtris: *Mettre en ſa main le gazon de l'heritage.* In notitia traditionis: *Qualiter veniens il. die illo in villa illa ante bonos homines per boſtium & axatoria ſeu terram vel herbam homini illi nomine ill. & conjugi ſuæ ill. rem illam viſus fuit tradidiſſe, non in fraude, ſed in publico, & per meam fiſtucam de jam dicta re illa exitum feciſſe.* Et alibi: *Per terram & per herbam, ſeu per boſtium viſus fuit tradidiſſe.* In formula traditoriæ de terra: *Miſſus ipſius feminæ ille ipſi miſſo monaſterii nomine illi per ipſum boſtium de ipſa caſa per terram vel herbam ſicut lex eſt, ad partem ſancti illius viſus eſt tradidiſſe, & per ſuam fiſtucam ipſum miſſum vel ipſam fœminam de ipſis rebus ſe exutos ex omnibus eſſe dixiſſe.* Pith.

Ultra ſcapulas jactare.] Inde, *Riche par deſſus l'eſpaule. Pith.*

Ultra ſuas ſcapulas] Quaſi pro derelicto habeat. Vere enim relinquimus ea quibus oculos & anticam corporis partem retrahimus, & poſteriora tantum oſtendimus. 3. Regum cap. 14. *Projicere poſt corpus ſuum.* Bign.

Camiſia] Eginhartus: *ad corpus camiſiam lineam & feminalibus lineis induebatur.* Additio Ludovici I. c. 22. *Alioquin hoc omnino provideat ut camiſas duas & tunicas duas & cucullas duas, & cappas duas unusquisque monachorum habeat.* Victor Uticens. lib. 1. *De palliis altaris, proh nefas, camiſias ſibi & femoralia faciebat.* Beda in Martyrologio. XVIII. Kal. Januar. *De ipſis palliis altaris camiſias ſibi & femoralia faciebat.* Quæ ſumpſit ex Victore procul dubio. Hieronymus epiſt. ad Fabiolam de veſte Sacerdotali: *Solent*, inquit, *militantes habere lineas, quas camiſias vocant, ſic aptas membris ſuis & aſtrictas corporibus &c.* Bign.

Camiſa] Al. *Camiſia.* Guitbert. de bello ſacro lib. 3. *Adoptionis autem talis quo gentis conſuetudine dicitur fuiſſe modus. Intra lineam interulam, quam nos camiſiam vocamus, nudum intrare eum faciens, ſibi adſtrinxit. Ad hæc omnia oſculo libato firmavit.* Pith.

Diſcinctus & diſcalceatus] *Deſceint & ſans houzeaux.* Artic. 72. conſuet. Borbon. & cap. 20. Alverniæ artic. 4. Marchiæ 64. Inde *tendre & donner la ceinture. Et laiſſer les houzeauz.* videatur quæſt. 46. Druſii. *Pith.*

Diſcinctus] Hodie quoque bonis cedentes Zonam ſolvunt; & Zonam abjicere pro bonis cedere vulgo apud nos uſurpatur. Porro heic agitur de ceſſione bonorum. *Bign.*

Diſcalceatus] Vide de calceis lib. Ruth. calceus in Scripturis nota dominationis. Pſalm. *Extendam calceum meum ſuper Idumæam.* Ad calceamentum pertinet, neſcio an huc faciat, quod ſcribit Gregor. Turonens. in vita B. Leobardi & B. Venantii, priſco Galliæ ritu uſitatum eſſe, ut annulus porrigeretur ſponſæ, unaque oſculum & calceamentum. De calceis Plutarchus in Theſeo. Diſcute. *Bign.*

Diger eſt] Regius cod, 2. *dederit.* Atqui nil dedit cum bonis cedat niſi legas *dediſſet*, aut illi ſcripſiſſent *dederit* pro *dediſſet*, cum certum ſit ſatis malæ nec dicam peſſimæ latinitatis auctores eſſe. Legerem *indigens eſt.* Vid. Bign.

Per compoſitionem] Alibi in eadem lege, *per compoſitionem ſe educere.* Infra LXVI. mem. 1. & 2. *compotionem quam infra patriam facere debuit.* leg. Longobard. lib. 1. tit. 2. l. 10. *de compoſitionibus quæ ad palatium pertinent.* Bign.

Ad Tit. LXII.

Alode] In epiſt. Joan. PP. VIII. *Proprietates Boſonis & Engeltrudis, quas vos alodium dicitis, filiabus eorum heredibus reſtituatis.* Marculfus: *Terra paterna. Aviatica.* tit. 58. leg. Ripuariorum. *Biens papoaux & avitins.* Waſconibus. Dicitur tamen & de conquiſito, ut notavi in gloſſario ad Capitularia. *Pith.*

De alode.] Alode aviatica hereditas dicitur, in leg. Ribuar. tit. 56. alias 58. p. 31. edit. Til. in fin. tit. Vide Decretionem Childeberti R. num. 1. Aviaticum in conſtitutione Conradi in legib. Longobard. lib. 3. tit. 8. l. 4. nepos eſt, non hereditas, quamquam ibi malè accepiſſe videatur Lindenbrogius pag. 1360. de alode. Vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 2. & 12. ubi plura leg. Bajuvar. tit. 2. cap. 1. n. 4. (in Lindenb. edit. 3.) edit. Til. pag. 31. leg. Bajuvar. tit. 17. cap. 2. (ſic Lindenbr.) Til. 3. pag. 105. leg. Ribuar. tit. 56. (ſic Lindenbr.) Tilio 58. pag. 30. Vide item leg. Angliorum tit. 6. pag. 483. ubi de excluſione feminarum agitur. Et alia capita omnino cum hujus tituli capitibus componenda. Capitul. lib. 1. cap. 126. *ex beneficio ſuam familiam nutricare faciat, & de ſua proprietate propriam familiam nutriat*, Mox: *Si in beneficio aut in alode annonam habeat, &c.* lib. 3. cap. 20. & cap. 81. *Quomodo eadem beneficia condricta ſint, aut quis de beneficio ſuo alodem comparavit vel ſtruxit.* Bign.

Et filios non dimiſerit.] Filiæ enim patri in alode non ſuccedebant, niſi aliter caviſſet. Marculfus in formula

II. Si pater aut mater non ſuperfuerint, & fratres vel ſorores reliquerit, ipſi hæreditatem obtineant.

III. Quod ſi nec iſti fuerint, ſorores patris in hereditatem ſuccedant.

IV. Si verò ſorores patris non extiterint, ſorores matris ejus hereditatem ſibi vindicent.

V. Si autem nulli horum fuerint, quicunque proximiores fuerint de paterna generatione, ipſi in hereditatem ſuccedant.

VI. De terra verò Salica nulla portio hereditatis mulieri veniat: Sed ad virilem ſexum tota terræ hereditas perveniat.

TIT. LXIII.

De eo qui ſe de parentela tollere vult.

I. SI quis ſe de parentela tollere voluerit, in mallo ante Tunginum aut Centenarium ambulet, & ibi quatuor fuſtes alninos ſuper caput ſuum frangat, & illas quatuor partes in mallo jactare debet, & ibi dicere ut & de juramento & de hereditate, & de tota illorum ſe ratione tollat.

II. Et

---

mula quæ extat apud Doctorem meum. Obſervat. 8. Innominatus Auctor de formulis Salicis: *Dulciſſima filia mea, dum cognitum eſt, qualiter ſecundum legem Salicam in portione paterna cum fratribus tuis filiis meis minime potes accedere.* Sed nec in lege familiæ quam Burchardus Wormatienſis Epiſcopus ſcripſit: *Si ex familia* inquit, *vir aliquis & uxor ejus obierint, & filium cum filia reliquerint, filius hereditatem ſervilis terræ recipiat, filia autem veſtimenta matris & pecuniam operatam recipiat.* Pith.

Quicunque proximiores.] Vetus formula, ut in locum filiarum nepotes inſtituantur ab avo: *Dulciſſimis nepotibus meis S. Dum peccatis meis facientibus genitrix veſtra filia mea, quod non optaveram, tempore naturæ ſuæ completo ab hac luce deceſſit, ego verò penſans conſanguinitatis cauſam, dum & pro lege cum ceteris filiis meis avunculis veſtris in alode mea minimè accedere potueratis, ideo per hanc epiſtolam vos dulciſſimi nepotes mei volo ut in alode mea poſt meum diſceſſum ſi mihi ſuperſtites fueritis, &c.* Pith.

De terra vero Salica.] In donatione Caroli Magni Eccleſiæ Tigurinæ: *Atque inſuper in Honica duos manſos & dimidium præter Salicam terram de noſtra propria manu in ſuam manum ut juſtum eſt, percepit.* Id eſt, terra quæ hoſtibus devictis Regi militibusve Saliis ſorte obtigit. Gregor. Turonenſ. hiſtor. 2. 27. Aimoin. 1. 12. Thoromach. 678. Hincmarus in vita beati Remigii. Vnde & *decima Salica* in deſcriptione hubarum ad curiam Furde pertinentium, apud Marq. Freherum vir. doct. Et Salica domus in Polyptico Sancti Galli, *tam marchis quàm ædificiis (excepta domo Salica) curtilibus terris &c. anno XXXV. Hludovici piiſſimi Regis.* Nam agri ex hoſte capti partim in publico, vel Principi, partim veteri poſſeſſori relinquebantur, partim militibus & veteranis in præmia aſſignabantur. Procop. 1. de bello Wandalico. *Gizerichus deinde ſi quid inter Afros boni fuerat, aut agri, aut rerum aliarum, omne inter filios diviſit Honorichum & Genzonem. Nam Theodatus omnibus junior jam deceſſerat ſine liberis. Ceteros item agros optimos Africæ à dominis ereptos Wandalis diſtribuit, qui adhuc hodie* κλῆροι βανδίλων καλοῦνται. Male interpres Latinus. Vnde in edicto Hunnerici apud Victorem Epiſcopum Vticens. Lib. III. *Sortes Vendilorum.* Et lib. 10. leg. Wiſigotth. tit. 2. *Sortes Gothicæ & Romanæ.* Sidonius lib. 7. ep. 6. *Limes Gothicæ ſortis.* Videantur leg. Burgund. & Caſſiodorus. *Pith.*

Nulla portio hereditatis mulieri veniat.] Carol. IV. de vita ſua: *Eodem anno obiit Carolus Francorum Rex, relicta uxore prægnante, quæ filiam peperit. Et cùm de conſuetudine regni filiæ non ſuccedant, provectus eſt Philippus filius ſoceri mei in Regem Franciæ, quia propinquior erat heres in linea maſculina.* Albertus Argentin. in Chronico: *Cùm Francia à nullo haberi dicatur in feudum, quamvis è contra nullus per femininam lineam ſucceſſiſſe dicatur.* Vetus Chronicon: *Obeunte inhumatóque Carolo Pulchro, orta eſt quæſtio non modica quis in regno de ipſius progenie proximior exiſteret ad ſuccedendum &c. Tandem opinionibus & altercationibus ſopitis, per Principes & regni ſapientes concluſum fuit & unanimiter determinatum quòd regnum, eò quòd de conſuetudine & ſtatutis ejusdem in genus femineum deſcendere non valebat, Comiti de Valeſio Philippo pertinere debebat.* Bald. ad. l. 1. D. de Senator. & ad tit. de feudo Marchiæ. Petr. Jacobus tit. de cauſis ex quibus Vaſall. Froiſſard. volum. 1. c. 4. Garibay lib. 26. hiſt. Hiſp. cap. 16. Et ſanè jure antiquo feudorum filiæ à ſucceſſione feudi removentur, quia feminæ neque faidam levare neque pugnam facere poſſunt. lib. 1. de feud. tit. 1. *Pith.*

Sed ad virilem.] *Dum extiterit,* leg. Ribuar. tit. 58. Idem apud Athenienſes ſancitum: Κρατῶν ἢ τὰς ἀρρένας, καὶ τὰς ἐκ τῶν ἀρρένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὦσι καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω. Demosthenes in Oratione περὶς Μακάρτατον. Vbi illud quoque obſervare eſt, ſeparationem quodammodo paternorum bonorum fieri. Ideo idem Demosthenes in oratione περὶς Λεωχάρη. Ἐν μὲν οὖν ὁμολογοῦται, τὸ κρατεῖν τῶν κληρονόμων τὰς ἀρρένας, καὶ τὰς ἐκ τῶν ἀρρένων ἁπλῶς γὰρ τοῖς ἐγγυτάτω περὶς ἀνδρῶν ὅταν. μὰ παῖδες ὦσιν ὁ νόμος τὰς κληρονομίας ἀποδίδωσιν. Quod ſcilicet perpetuò obtinebat cùm de legitimis hereditatibus agebatur. Lex vero Salica etiam in paterna hereditate. Idque olim apud Armenios obſervatum Juſtinianus ſuſtulit, Novell. 21. Sic Ribuarii. leg. Ribuar. tit. 58. Sic Saxones leg. Saxon. tit. 39. Sic Angli vetuſti leg. Angliorum tit. 6. ſic olim Hebræi, unde refertur Jobum caviſſe teſtamento, ut filiæ cum fratribus portionem ferrent. Job. cap. ult. Vide Marculfum lib. 2. cap. 12. Inſtitut. tit. de legitima agnator. ſucceſſ. §. *Ceterum: Ut plerumque hereditates ad maſculos confluerent.* Videndus Philo de vita Moſis. pag. 468. διὰ τι τὰς κληρονομίας ἄρρεσι δίδωσιν. & pag. 469. *Bign.*

Ad Tit. LXIII.

De eo qui ſe de parentela] Id eſt, *de ejuratione cognationis.* Pith.

De parentilla toll.] De modo ejurandæ cognationis. *Bign.*

Tollere vult.] Propter onera inimicitiarum vindicandæ mortis & juramenti. Vt hereditas proximos, ſic permulta onera ſequuntur. Onera proximorum apud Athenienſes, quæ mercede quadam hereditatis rependebantur. Vide Demoſthenem in oratione περὶς μακάρτατον. *Bign.*

Parentilla] Jornand. de regnorum ſucceſſione. pag. 11. *parentela conjuncti.* Vide ſupra tit. 46. num. 10. *Bign.*

Fuſtes alninos ſupra caput ſuum frangat.] An inde fuſtis fractio in funere Regum noſtrorum? Et *rompre le fuſt ou feſtu avec quelqu'un.* Sicut contrà moribus noſtris: *Livrement de fuſt.* In vet. Inſtrument. *Unde ejusmodi auctoramentum priùs ibidem in capitulo quodam fuſte, ut moris eſt, fecit, & poſtea eundem fuſtem ſuper altare poſuit.* Et alibi: *Ex quo molendino dum ſuper altare do-*

Digitized by Google

II. Et ſi poſtea aliquis de parentibus ſuis aut moritur aut occiditur, nihil ad eum de ejus hereditate vel de compoſitione pertineat.

III. Si autem ille occiditur aut moritur, compoſitio aut hereditas ejus non ad heredes ejus, ſed ad fiſcum pertineat, aut cui fiſcus dare voluerit.

TIT. LXIV.
De charoena.

I. SI quis alteri de manu aliquid per vim tulerit aut rapuerit, rem pro capitali reſtituat, & inſuper mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

II. Si quis homini aliquid quod ei in tertia manu miſſum fuerat, per vim tuliſſe convincitur, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

TIT. LXV.
De compoſitione homicidii.

I. SI alicujus pater occiſus fuerit, medietatem compoſitionis filii colligant, & aliam medietatem parentes qui proximiores fuerint, tam de paterna, quam de materna generatione dividant.

II. Quod ſi de una parte vel paterna vel materna, nullus proximus fuerit, portio illa ad fiſcum perveniat, vel cui fiſcus conceſſerit.

TIT. LXVI.
De homine in hoſte occiſo.

I. SI quis hominem in hoſte occiderit, triplici compoſitione componat, ſicut in patria componere debuit, excepto ſi ex truſte regali non fuerit ille homo,

II. Nam ſi ex truſte regali fuerit, eadem compoſitione quam infra patriam facere debuit, culpabilis judicetur, hoc ſunt denariis ſeptuaginta duobus mille, qui faciunt ſolidos mille octingentos.

TIT. LXVII.
De eo qui alterum hereburgium clamaverit.

I. SI quis alterum hereburgium clamaverit, hoc eſt, ſtrioportium, aut qui æneum portare dicitur ubi ſtriæ concinunt, & convincere non potuerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Si quis mulierem ingenuam ſtriam clamaverit aut meretricem & convincere non potuerit, ſeptem mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos centum octuaginta ſeptem cum dimidio, culpabilis judicetur.

III. Si ſtria hominem comederit & convicta fuerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

TIT. LXVIII.
De caballo excoriato.

I. SI quis caballum alienum ſine conſenſu poſſeſſoris decorticaverit, & interrogatus, fuerit confeſſus, caballum ipſum in capite reſtituat.

II. Si verò negaverit & convictus fuerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, excepto capitale & delatura, culpabilis judicetur.

TIT.

---

nationem quodam fuſte, ut moris eſt, faceret. Item: *Poſtea hoc majus monaſterium in capitulo noſtro, quodam fuſte qui apud nos nomine ejus inſcripto in teſtimonium ſervatur, præſente Domino Abbate Alberto fecit guerpitionem.* Pith.

De tota eorum ſe ratione] *De toute leur race.* Pith.

Ad Tit. LXIV.

De charoena.] Vet. Cod. Thuan. *charoena.* Sic cod. Expilii. *Bign.*

Per vim] Cod. Expilii, *Per virtutem.* Bign.

Ad Tit. LXV.

De compoſitione homicidii] Tacitus de Germanis: *Luitur homicidium certo armentorum aut pecorum numero.* Vide leg. Scotorum in lib. *Regiam Majeſtatem.* Huc reſpicere videtur Salomon Proverb. 6. verſ. 35. *Nec ſuſcipiet pro redemptione dona plurima.* Sic apud Afros. Leo African. part. 2. *Bign.*

Medietatem Parentes] Nam univerſa domus recipiebat ſatisfactionem. Tacit. de moribus Germanorum: *Suos enim opprimi quisque & circumveniri non patitur.* Cæſar. *Pith.*

Ad Tit. LXVII.

Herebergium.] Equeſtribus *Herege*, Helvetiis *Herberger.* An inde Hurebez? *Pith.*

Striæ] Hincmar. de divortio Hlotarii & Tetbergæ ad 15. interrogat. *Quidam veſtibus carminatis induebantur, vel cooperiebantur, alii autem cibo à ſortiariis dementati, alii vero tantùm carminibus à ſtringis faſcinati, & quaſi enerves effecti reperti ſunt; quidam autem à lamiis ſive genichialibus feminis debilitati, &c.* Bign.

Stria hominem comederit] Λαιστρόν. *Striga. malefica.* Plaut. Pſeudolo. *Strigibus vivis, convivis inteſtina quæ exedant.* Vid. tit. de homicidiis ſervor. lib. 1. Leg. Longobardorum. *Genichiales* Hincmaro dicuntur. *Genoches* Biturigenſibus. *Pith.*

Ad Tit. LXVIII.

Caballo excorticato] MS. Expil. *decotato.* Apud nos viliſſimi qui equorum morticinia decoriant, & fere inteſtabiles. *Bign.*

Caballum alienum] An vivum, an mortuum? Puto mortuum, quia corium domini eſt. *Bign.*

Decorticaverit] Decorticare ſuprà tit. 29. n. 10. *eſcorcher.* In Cod. MS. Leſcurii & Expilii *decotaverit*, id eſt, caudam abſtulerit & deturpaverit. *Bign.*

Si verò negaverit] Inficiatione lis creſcit, ut in lege Aquilia. *Bign.*

Ad

Digitized by Google

TIT. LXIX.

De eo qui hominem de bargo vel de furca dimiserit.

I. SI quis hominem de bargo vel de furca sine voluntate judicis demiserit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

II. Si quis hominem sine consensu judicis de ramo ubi incrocatus est, deponere præsumpserit, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si quis caput hominis, quod inimicus suus in palo miserit, sine permissu judicis, aut illius qui eum ibi posuit tollere præsumpserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis vivum hominem de furca dimiserit, quatuor mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur.

TIT. LXX.

De eo qui filiam alienam quæsierit & se retraxerit.

SI quis filiam alienam ad conjugium quæsierit præsentibus suis & puellæ parentibus, & postea se retraxerit, & eam accipere noluerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

TIT. LXXI.

De terra condemnata.

SI quis terram alienam condemnaverit & ei fuerit adprobatum, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

In Codice Mazarino bibliothecæ regiæ sequens caput additur in fine legis Salicæ.

TIT.

Ad Tit. LXIX.

De bargo] *Ramo.* Tacit. de morib. Germ. *Proditores & transfugas arboribus suspendunt.* Invenio in Gloss. Saxonic. antiquiss. *Baar*, *feretrum.* Inde fortassis *Bargina*, ναρθηκοφόρος. Pith.

De ramo] Mos Germanicus. Tacitus annal. 1. p. 31. *Truncis arborum antefixa ora.* Gregor. Turonens. lib. 9. cap. 19. *Bign.*

Vti incrocatur.] Inde *pendre au croc.* Pith.

Si quis caput hominis] Vetustissima Gallorum hæc observatio auctore Posidonio, quamque à Romanis vetitam, ut docet Strabo, Franci rursum intulerunt. Strabo lib. 4. Πρός ἐστι ἡ τῆ διανοίᾳ (aliàs τῇ ἀνοίᾳ) καὶ τὸ βαίβαρον, καὶ τὸ ἄκρωλον ὁ τῶν ἀρχιβίους ἔθνεσιν παραλουβεῖ πλεῖστον, τὸ ἀπὸ τῆς μάχης ἀπιόντας, τὰς κεφαλὰς τῶν πολεμίων ἐξάπτειν ἐπὶ τῶν ἀυχένων τῶν ἵππων, νομίσαντας ἡ ἀρπαλτιλίων τὸν θέαν τοῖς ἀρτυλαίοις. φησὶ γοῦν Ποσειδώνιος αὐτὸς ἰδεῖν ἐνίοις πολλαχοῦ, καὶ τὸ μὲ πρῶτον ἀνθίζωθαι μισὰ ἡ ταῦτα φέρον πρόσω διὰ τὸν ἐνθύμιον. Apollonii Tyrii historia apud Photium: *decollabatur, & caput ejus ad fastigia portæ suspendebatur.* Venationum certè notas & ferarum captarum capita nobilium valvis affigi hodieque mos est, ex illo veteri & immani ut verisimile est, descendens. Manilius lib. 4.

Habet hoc studium postes ornare superbos
Pellibus, & captas domibus præfigere prædas,
Et pacare metu silvas, & vivere rapto. Bign.

Quod inimicus] *Duellio.* Mos Francis solitus. Aimoin. 5. 13. *Pith.*

Inimicus suus] Franc. Pithœus de eo qui in duello vicit, interpretatur. Sed pace ejus dictum sit, non ita accipiendus hic locus, sed de inimico & faidoso, ut tùm loquebantur. Licebat enim privatas inimicitias armis persequi, & inimicos qui aliquem ex agnatione sua occiderant aut malè mulctare, aut impune occidere. *Bign.*

In palo miserit] Vide Gregor. Turonens. lib. 9. cap. 19. *Bign.*

Vivum hominem] In quæstionibus adhibendis more Francico, reus revinctis post tergum manibus, suspensus ad arborem dependebat. Gregor. Turon. lib. 5. histor. cap. 49. *Pith.*

Ad Tit. LXX.

De repudiis, seu de Sponsalium dissolutione, leg. Alaman. tit. 53. *Componat eam quod desponsavit & dimisit, cum quadraginta solidis. Et cum duodecim sacramentalibus juret, cum quinque nominatis & septem advocatis, ut pro nullo vitio nec tentatam eam habuisset, nec vitium in illa invenisset, sed amor de alia eum adduxit ut illam dimisisset, & aliam habuit uxorem.* Nec dissimile quod veteri jure Romano observabatur. Servius Sulpitius lib. de dotibus apud Gellium. lib. 4. cap. 4. *Qui uxorem ducturus erat, ab eo unde ducenda erat stipulabatur eam in matrimonium ductum iri. Qui daturus erat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia. Tunc quæ promissa erat, sponsa appellabatur, qui spoponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur ex sponsu agebat, judices cognoscebant. Judex quamobrem data acceptave non esset uxor quærebat. Si nihil justæ causæ videbatur litem pecunia æstimabat, quantique interfuerat eam uxorem accipi aut dari, eum qui spoponderat, aut qui stipulatus erat condemnabat.* Quod observatum scribit ad id tempus, quo civitas universo Latio lege Julia data est. Eadem & Neratius de nuptiis. Vide Aristotelem politic. lib. 5. cap. 4. l. 1. Cod. de sponsal. l. 2. Cod. de repud. l. 2. de divort. *Bign.*

Ad Tit. LXXI.

De terra condemnata] Totus hic titulus abest in omnibus exemplaribus. Ædificiorum condemnatorum fit mentio Speculo Saxon. lib. 3. tit. 1. *Pith.*

Extat hic titulus num. XCVIII. in cod. reg. 2. & 99. 2. quem ab omnibus abesse scribit, Pithoeus. Huc facit Speculum Saxonicum lib. 3. art. 1. *Ædificia prædiorum seu villarum propter nullam aliam injuriam succedi, seu ad terram prosterni debent, nisi in ipsis fuerint virgines aut mulieres violenter oppressæ, aut post factum introductæ. Tunc enim domus illæ per jus condemnantur, si non, ut juris est, excusentur. Postquam condemnata jam fuerint ædificia ejusmodi, si reus postmodum absolvitur ab actione, destructa jam ædificia non exsolventur, quia ea à reatu non excusavit cum jure fuerant excusanda.* Verùm cum

Digitized by Google

TIT. LXXII.

De invictu ſtricto.

I. SI quis pitto alterius excuſſerit invitu ſtricto, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

II. Si verò contra voluntatem domini & negare voluerit, & ei fuerit adprobatum, capitale reſtituat, & inſuper mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

EXPLICIT LEX SALICA.

ejusmodi condemnatio jure fiat, & Romanis quoque legibus in crimine majeſtatis non ſit ignota, palam eſt non de hac condemnatione legem Salicam heic agere; ſed illud quale ſit mihi incompertum eſſe ingenuè profiteor. Suſpicor tale quid heic deſignari quod in Arabia ſolitum fieri & σκοπελισμὸν appellari ſcribit Vlpianus l. 9. de extraordinar. criminibus. Fortaſſe & ad terminos effoſſos limites exaratos, arbores terminales evulſas referri poteſt. de qua re Edictum Theoderici R. cap. 104. Fortaſſe & ad clauſum agri aditum. qua figura & condemnare portam, pro obſtruere & occludere vulgò dicimus, ſed hoc divinare eſt. *Bign.*

Condemnaverit.] Formul. vet. Lindenbrog. 38. pag. 521. *Vt nullus ex vobis jam dictum Abbatem vel ipſum monaſterium, nec homines, nec res ſuas quas ad preſens habere videtur. vel in antea Chriſto propitio à bonis hominibus ibidem conlatum fuerit, nullus inquietare nec condemnare vel aliquid de rebus ſuis minuere omninò preſumat.* Sed ibi de judicibus loquitur. Putarem condemnare eſſe damnum dare, *endommager la terre d'autruy.* ſic in leg. Burg. tit. 48. num. 3. Ceterùm ſi aut brachium cujuscunque, aut tibia ſupra dicto ordine fracta, & evidenti fuerint debilitate damnata. *Bign.*

Ad Tit. LXXII.

Si quis pitto] Vide ſuprà pag. 989. in notis ad pag. 22. *Baluz.*

Digitized by Google

JUS PROVINCIALE ALEMANNICUM

Alias sub Nomine

SPECULI SUEVICI

comprehensum:

Ex insigni Codice MSC. Membranaceo

PERILLUSTRIS DOMINI,

DNI RAYMUNDI KRAFFT

de DELMENSINGEN,

Reipublicæ Ulmensis Consulis,

Postquam

Laudatum modo Codicem MSC.

Cum Codicibus XI. MSS. ut & IX. impressis summa cura contulit;

Lectiones variantes præcipuas excerpsit, & latina Versione juxta Textum Codicis KRAFFTIANI donavit:

Notis plurimis, quibus & aliquæ B. SCHILTERI *accedunt, illustratum*

Orbi Erudito offert

JOH. GEORGIUS SCHERZIUS,

D. & Juris in Universitate Argentoratensi Prof. Publ. Ord.

ULMÆ,

Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,

M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

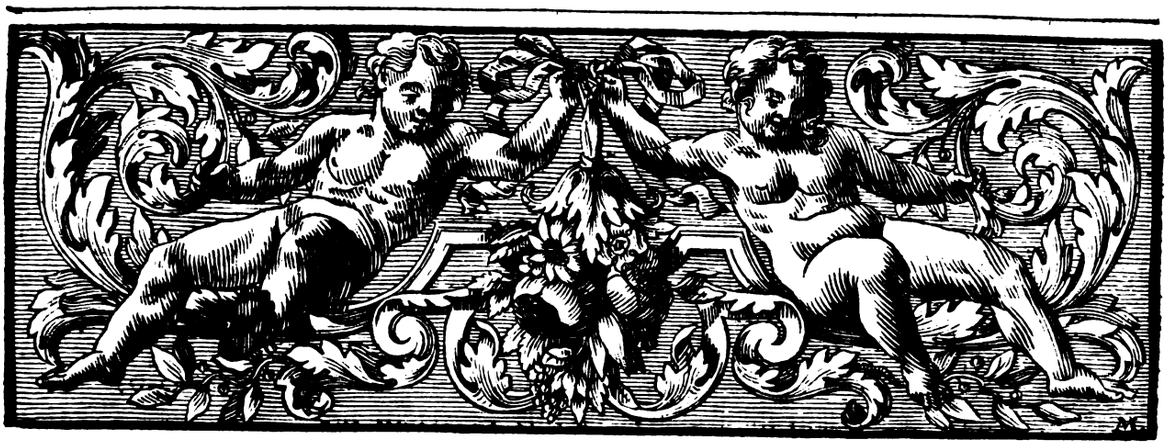

JO. GEORGII SCHERZII D.
& in Vniverſitate Argentoratenſi Juris P. P. Ord.

PRÆFATIO
IN
JUS PROVINCIALE ALEMANNICUM.

INſignis Antiquitatum Germanicarum & Eruditionis ſolidioris elegantiorisque Stator, JO. SCHILTERUS, poſtquam obſervaſſet, Monumenta Antiqua Germanica non eo, quo fieri debebat, haberi loco, præter alia, quæ in hoc Theſauro edita apparent, etiam utile fore arbitratus eſt, ſi *Jus Alemannicum* ſeu *Francicum*, quod alias *Speculi Suevici* nomine venit, luce publica donaret, tum quod exemplaria impreſſa, Hupfupfianum ſcilicet & Meichſnerianum (de his enim ſolis ipſi innotuerat) raro invenirentur, tum quod inventa nævis defectibusque plurimis laborarent. Eſt hinc, ut ille in animum induxerit Textum genuinum & incorruptum quantum pote, producere; ad hoc ipſum exequendum commode contigit, ut Dn. *Pryſchenkius de Lindenhoven* celeberrimi *Hortlederi* gener, ipſi inſigne hujus juris MSC. (quod ad medium XIV. Seculi refero) ex Bibliothecâ Hortlederianâ dono daret; quæ res Schilterum movit, ut de aliis MSS. conquirendis & componendis ulterius cogitaret. Quâ in re ſucceſſus eum non deſtituit. Amicitia enim illa, quæ inter ipſum & Petrum *Lambecium*, Bibliothecæ Cæſareæ quondam cuſtodem digniſſimum, interceſſit, id effecit, ut hic ei duos Codices MSS. qui olim in Tyrolenſi Arce Ambras latuerant, communicaret; alterum quidem Pergamenum, alterum vero chartaceum. Hos Codices ille cum ſuo Hortlederiano accurate contulit, & textus diverſitatem margini Codicis Hortlederiani allevit: Simul junxit collationem Codicis Pergameni alicujus, quem ex Jungiana Bibliotheca obtinuerat Francofurti. His cum fretus eſſet ſubſidiis Argentinam, ut hic Profeſſoris in Jure Honorarii, & Conſiliarii Reipubl. munere fungeretur, Auctore potiſſimum, Illuſtri Viro Vlrico Obrechto, fuit vocatus. Quæ ipſa res novum ei bene agendi cam-

campum aperuit. Nactus enim ibi est tres chartaceos Codices, Juris hujus MSS. quorum duo erant in insigni illo Civitatis Nostræ Archivo, tertius inter MSS. Bibliothecæ Vniversitatis reperiebatur. Hos ipsos itaque in subsidium etiam vocavit, eorumque ope textui multis in locis sinceritatem restituit. Hæc cum egisset, specimen sui laboris illustre edidit in lucem publicam, Anno 1697. producendo *Jus Feudale Alemannicum*, quod versione Latina luculentoque Commentario instruxerat: quo ipso Eruditis salivam movit idem videndi circa *Speculi Suevici Partem priorem* seu *Jus Provinciale Alemannicum*. Et sane id executioni dare serio sibi animo proposuerat Vir Beatus, verum mors fato propera fecit, ut magnis excideret ausis. Serio autem id ipsi fuisse propositum tum Variæ Lectiones Codici Hortlederiano adscriptæ, tum notæ, quamvis paucæ, Schedis ipsius insertæ ostendunt. Ostendit idem Præfatio, quam inter chartas ipsius repertam hic sistimus.

JO. SCHILTERI PRÆFATIO IN JUS ALEMANNICUM PROVINCIALE.

§. I.

DE Provinciali Alemannico Jure veteri eò plura præfari oporteret, quo profundius illud partim invidia, partim ignorantia Legulejorum suppressit. Verum enim verò compendio nobis sunt ea, quæ antea Feudale Alemannorum jus edentes præfati sumus: ubi communia utriusque juris simul ac semel exponenda fuerunt. Originem hujus Juris ibi cum summo Jurisconsulto H. Giphanio retuli ad illud tempus, quo Imperium ipsum Romanorum in Provincias tum subjectas sublatum fuit: de qua metamorphosi præcipuè legendum Presbyter Massilienſis, lib. & piissimo & elegantissimo de Gubernatione DEI. Id quod verò, ut dixi, de illis provinciis, quæ Romanorum Imperio subditæ fuerant, intelligendum; de cæteris enim non subditis non potuit tolli imperium. Hoc ipsum de Francis Saliis, trans Rhenum adhuc constitutis, Legem Salicam, condentibus, in præfamine ad ipsam, satis, arbitror, demonstravi.

§. II.

De Alemannia hîc videndum: de qua constat, quatenus ea fuit pars Germaniæ Magnæ, totam Sueviam complectens, quod nunquam fuerit provincia Romana, triumphata, nunquam devicta. Quare etiam Alemannia antea habuit suas leges, quibus quippe nulla Resp. independens carere potest. Unde & plurima de Jure Germanorum generatim ex illustri C. Taciti historia de Mor. Germ. supersunt hujus beneficio.

§. III.

Digitized by Google

§. III.

Speciatim porrò quod Alemannos attinet, extat Lex Alemannica à Jo. Heroldo in Codice LL. antiquarum primò edita, eaque Latino idiomate. Non quidem ideò, quasi Alemanni communiter & in foro linguâ Latinâ usi fuerint; sed quod illi imperio Francorum subditi, Theodorico Rege auctore, Legem suam ex lingua vernacula transferri passi sint, de quo prædictâ præfatione §. V. Verùm quum communiter ista lingua ignoraretur, resuscitarunt jus suum iterum in proprio idiomate, quo hodieque uti possumus. Quis hic resuscitator fuerit, vulgò nescitur: nisi quod Goldastus refert, Bertholdum Comitem de Grimmenstein, V. d. præf. §. VI. sed quis ille, non exponit: nec quo tempore vixerit. Cæterum recentiores Codices hujus Juris totum id ad Carolum M. referunt. Sic nostri MS. rubrica: Hie hebt sich an des säligen König Karls Lantrecht Puch. Et cap. CCCXXXII. recitantur: Kaiser Karls gepot. Diß seint die gepot des heiligen und des säligen Kayser Karls. Et Vindobonensis Chartaceus: Dis stett in dem andern buche das der König Carl der hailig und der selig hat gemacht. At MS. Argentoratense majus simpliciter rubricam ponit: Hie vobet an das Lantrechtbuch als es gemacht ist zv Nurnberg. Porrò Norimbergæ concinnatus fuit alter Codex Juris Alem. feudalis, ab Ottone IIII. Imp. an. 1208. quare coætaneos ambo esse perverosimile est. Sed & in omnibus MSS. quæ vidi, conjunguntur.

§. IV.

Unde apparet auctoritas Juris hujus Alemannici, quippe publica & in Comitiis Noricis data atque concessa. Quo factum, ut in singulis Curiis atque Tribunalibus perpetuus usus ejus libri receptus fuerit. Id quod de Regimine Austriaco testatur Lambecius in Bibl. Vindob. Atque Liber MS. ex quo hæc editio nostra descripta est, fuit Regiminis Bavarici Liber Judicialis, valdè accuratè conscriptus. Auctoritatem auxit, quod Constitutiones seu Kapitularia Caroli M. inserta cernuntur. Plura de auctoritate hujus Juris anticipavi in antea allegata Præfatione feudali, præsertim §. XVI. XVIII. XIX. &c. sed illa quodammodo imminuta à Dd. Italicis fuit & aliquandiu suppressa. Qua de re aliàs latiùs. Omnino optimè Jo. Limnæus ad A. B. c. V. §. 2. Obs. 8. ait: Germania admisit tandem, sed serò, nec jugiter tamen ubique Jus Rom. civile, & ita ut jura antiqua Germanica & consuetudines locorum suo permanserint in vigore. Etsi enim à prædictis Legulejis liber quidem ipse judicialis in Curiis potuit supprimi, aut removeri, non tamen jus in eo contentum, quippe quod remansit in usu forensi & negotiis civilibus, & in Statuta Civitatum atque Ordinationes Principum provinciales translatum.

Digitized by Google

Eo magis autem Viro beato, ut hoc opus ederetur, fuit propoſitum, quo majoris illud ipſe faceret, credens, ceu ex modo allegatâ præfatione, & illâ, quæ Juri Feudali Alemannico præmiſſa eſt, apparet, ipſum ſibi perſuaſiſſe, quod auctoritate publicâ ab Ottone IV. Imp. in Comitiis Noricis 1208. in vim Legis fuerit promulgatum. Quam ſententiam meam facere non poſſum, tum quod in nullo MSC. dicatur An. 1208. hoc ab Ottone IV. fuiſſe factum, tum quod circa feſtum Martini ejusdem anni nulla Norimbergæ fuerunt habita Comitia, ceu ſolide oſtendit Magni nominis JCtus Werlhofius in Specim. II. Juris, quo Germani utimur p. 171. accedit mira Textûs in omnibus MSS. diverſitas, de verbis non loquor, ſed de rebus atque ordine. Quod in uno MSC. circa initium eſt, in altero medium tenet, in tertio non longe à fine diſtat, & vice verſâ. In uno MSC. comparent, quæ in altero deſunt, in altero eadem quidem materia reperitur, ſed alio ordine digeſta; quod in uno Cod. diſcerptum eſt in tres, quatuor titulos, in altero unicum caput conſtituit. Nec formam Legum externam hæc Compilatio habet: quis unquam à tali precum formulâ, qualem hîc ſub initium operis adeſſe videmus, Leges ſuas eſt orditus? quis ità finivit; Uno loco in plurali dicitur: *Wir ſulen ſprechen, wir ſulen es ju ſagen, wir ſprechen, wir raten, wir beſcheiden uch, daz ſagen wir ju.* Altero loco in ſingulari occurrit, *ich mein alſo, ich ſprich.* quod ipſum probabile facit interdum plures, interdum unum in hac Compilatione manum operi privato admoviſſe. Alia allegare omitto. Quamvis autem hoc opus, prout hîc jacet, Legis robore donatum fuiſſe nullus credam, attamen plurimum inde utilitatis tum ad illuſtrandas Antiquitates Patrias, tum ad Jurisprudentiam hauriri poſſe aſſero; Nihil enim rationi ſanæ magis convenit, quam ut in foro ſi de Pactis, Contractibus, diviſionibus familiarum, literis inveſtiturarum, ſimilibusque quæ antiquo tempore fuere facta, judicium ferendum ſit, illa interpretemur juxta uſum moremque illorum temporum, quibus fuere celebrata; uſum autem antiquorum temporum in hoc opere repræſentari vel Tireſiæ clarum eſt, & probavit id multis exemplis Schilter. in Comm. ad Jus Feud. Alem. Nec utilitati operis obſtant nævi etiam craſſiores e. gr. dum Leo III. Papa dicitur Frater fuiſſe Caroli M. dum de Julio Cæſare aſſeritur, eum omnem Germaniam ſubjugaſſe; dum Hadrianus Imperator appellatur ein Meiſter, quaſi Juris Conſultus fuerit; dum JCtus Marcianus nominatur Marcellus; dum Conſtantinus & Papa Sylveſter hoc vel illud ſimul conſtituiſſe dicuntur; nam nævi operis utilitatem quidem minuunt ſed non tollunt. Et quis non liber ex manibus hominum excutiendus eſſet, ſi non alii eſſent legendi, quam qui nævis carent? Eo magis autem veniam merentur, qui in hac compilatione nævos hoſce inſeruere, quo probabilius eſt, Seculo XIII. quod jure Seculum ignorantiæ dixeris, hanc compilationem fuiſſe factam, id quod Eruditiſſimi Viri jamdiu agnovere. Sane prius id non contigiſſe, apparet ex eo, quod aliquibus in locis *Decreti* & *Decretalium*, tanquam operis connexi mentio fit. Item quod Cap. 165. §. 24. mentio fiat Friderici Imperatoris, quem Clerici criminati ſint, quod ſit ſodomita. Intelligi autem Fridericum II. facile apparet.

Nunc dicendum eſt, quid à me circa hoc opus fuerit præſtitum. Primo Textum ipſum ſinceriorem exhibere laboravi. Deinde ita reſtitutum in gratiam exterorum, eorumque ex Germanis, qui antiquum idioma non facile intelligunt, Latine verti. Denique Notas addidi ad Textus illuſtrationem facientes.

In exhibitione Textus pro fundamento poſui illum, quem MSC. Krafftianum Membranaceum ſiſtit. Communicavit id nobis gratioſe Vir de Re Literaria ſummopere meritus. Perilluſtris Dn. Raymundus KRAFFT de Delmenſingen, Inclytæ Reipubl. Vlmenſis Conſul & Literatorum Mæcenas ſummus. Quantum ex literarum charactere ſtyloque conjicere licet, hujus MSC. ætas ad initium Seculi XIV. eſt referenda; quod autem ex antiquioribus hoc ſit MSC. inde apparet, quod multa, quæ in aliis quibusdam MSS. occurrunt, hic deſint; talia ſcilicet, quæ tractu temporis ſenſim ſenſimque Textui antiquo fuere aſſuta. Eo majorem autem hujus MSC. rationem

Digitized by Google

nem habendam esse duxi, quo clarius dialectus, qua Scriptor utitur, ostendit, in Suevia proprie dicta fuisse conscriptum.

Cum hoc Codice contuli Textum, qualem ex MSC. Illustrissimi S. R. I. Comitis Dn. Dn. Joh. Guilielmi de WURMBRAND S. Cæs. Majestati à Consiliis Sanctioribus & Judicii Imperialis Aulici Vice Præsidis erudito Orbi exhibuit Generosissimus Dn. Joh. Augustus Nobilis Dominus à *Berger* Lipsiæ 1726. in 4to. Junxi huic comparationem Textus, quem ex MSC. Ingolstadiensi sub finem primæ partis suæ collectionis *Antiquorum Scriptorum Historicorum & Documentorum* p. 163. & seqq. Fuldæ A. 1725. typis repræsentavit magni nominis Antiquarius Joh. Fridericus *Schannat*. Ulterius in subsidium advocavi MSC. chartaceum in fol. cujus dominium debeo Liberalitati Illustris Dn. Friderici Ludovici Waldneri de Freundstein, Viri inter Nobilitatem Alsaticam tum Generis splendore, tum eruditione singulari & magnorum negotiorum cura summe conspicui; hunc in memoriam pristini Domini Codicem Waldnerianum nominare soleo. Illustris quoque Vir Dn. Zacharias Conradus ab Vffenbach Liberæ S. R. I. Civitatis Francofurtensis Senator pro eo, quem mihi indulget, favore benignissime concessit usum MSC. chartacei in fol. quod instructissima Ejus Bibliotheca servat. Multa illud singularia tum circa verba Textus tum circa partitionem in articulos & rubricas habet, ceu ex Lectione eorum, quæ in notis nostris hinc inde afferimus, patebit. Insigni quoque nos affecit beneficio Consultissimus Dn. Andreas Feschius magni nominis in Republ. Basileensi Juris Consultus, dum ex illustri Bibliotheca Feschiana nobis concessit usum MSC. pergameni in 4to. Ille Codex & antiquitate & eleganti literarum charactere vix cedit Krafftiano; in eo tamen minor est illo, quod aliquibus in locis folia aliqua deficiant; sic ab initio statim sedecim integra desunt, & post folium decimum octavum iterum quatuor folia deesse cernuntur. Insignem quoque opem attulit MSC. chartaceum in fol. quod mea Bibliotheca possidet. Nec minus opis mihi accessit ex collatione Variarum Lectionum, quam Excellentissimus Vir Joh. Jacobus Moser de Filseck & Weyhlerberg Sereniss. Wurtembergiæ Ducis Consiliarius Regiminis ex MSC. quod in Bibliotheca S. Mariæ ad Scotos Viennæ Austriorum asservatur, instituit.

Ex illis, quæ Schilterus habuit, MSS. Codice scilicet Hortlederiano & tribus Argentinensibus subinde quoque aliquid Medicinæ & ipse petii. Nec impressos neglexi Codd. Hinc præter Hupfupfianum qui An. 1507. hic Argentinæ prodiit, & Meichsnerianum (cujus diversæ extant editiones) consului adhuc tria impressa antiqua, de quibus altum apud Eruditos silentium. Primum est in fol. majori typo satis eleganti, charactere, quali circa confinia Seculi XV. & XVI. utebantur impressum, carensque nomine tyhographi, loci impressionis & anni; imo id non tantum folia aut paginas nullis numeris distincta habet, sed nequidem literis Alphabeticis sub finem foliorum, confusionis vitandæ gratia alias addi solitis instructum. Alterum quod est in folio minori & ad Biblioth. Vniv. Argent. spectat, numeros quidem foliorum & literas Alphabeticas sub finem foliorum scriptas habet, sed & ipsum nomine typographi, loci annique impressionis caret. Constat autem centum triginta & sex foliis. Tertium numeros quidem habet foliis superscriptos, sed infra nullas exhibet literas Alphabeticas. Deest & huic nomen typographi, Loci & anni impressiones, habet centum & septem folia, quorum numerus in utraque pagina est superscriptis. Fuit hoc olim pars Bibliothecæ Celeberrimi apud nos Juris Professoris Dn. Casp. Bitschii, nunc in meo est peculio, ceu primum olim fuit in patrimonio magni quondam apud nos antecessoris Gregorii Biccii. De his tribus impressis ut & Hupfupfiano character literarum mihi persuadet, illa non longo inter se intervallo lucem vidisse, unde non improbabilis de veneratione, quam circa illud tempus hoc opus habuit, oritur conjectura. Præter hæc ad Goldastinam editionem in Tomo der Reichs-Satzungen adhibitam interdum quoque confugi. Ita autem hisce libris usus sum, ut ubi Textus esset corruptus aut mutilus, illum restituerem ex hisce MSS. Schilterus quidem multis in locis Codici Hortlederiano ex aliis MSS. verba, quæ eundem sensum quidem in-

vol-

Digitized by Google

volvunt, ſed ſono tamen differunt, adſcripſit; ſed ego eum hac in re ſecutus non ſum, poſtquam inſpectio MSS. me docuiſſet, ob inſignem verborum diverſitatem, fore, ut ſi hac via incedere vellem, unicum Jus Provinciale, in aliquot Tomos in fol. excreſcat, id quod rationibus tum typographi tum meis non conveniebat.

Hoc facto ad Verſionem acceſſi, in qua id egi, ut omnia clare & ſtylo ſimplici exprimerentur, qua in re non potui me abſtinere, quin aliquos medii ævi terminos barbaros uſu tamen receptos adhiberem. In his enim rebus ad claritatem potius uſumque, quam Linguæ Latinæ elegantiam reſpiciendum eſſe jamdiu judicarunt Eruditi. Notas meas quod attinet, illæ non tam ſunt Juridicæ quam Philologicæ ad intellectum Textus facientes, & rectitudinem Verſionis probandam. Fuerat quidem animus ab initio materias Juris hic occurrentes obſervationibus illuſtrare Juridicis, ſed poſteriores cogitationes aliud ſuaſere, cum viderem opus hocce ita in immenſum excreturum, id quod & ſcopo Schilteri & typographi rationibus repugnaſſet. Id adhuc monendum eſt me Textum Krafftianum exhibere ſine mutatione, aut additione diſtinctionum, ut eo magis de ſinceritate ejus conſtaret. Addidi tamen illas in verſione unde mutuo peti poſſunt. Vale Benevole Lector, &, ubi lapſus ſum, veniam impertire. Tum, ſi lubet, mecum omnibus operis hujus Patronis ac promotoribus, qui opis aliquid attulere, ſummas ac decentes gratias habe. Scrib. Argentinæ Kal. Sept. An. 1727.

INTROI-

Digitized by Google

APPENDIX
Ad
PRÆFATIONEM.

CUm in conferendo & explicando Textu Juris Prov. Alemannici perveniſſem ad caput 127. Divino Numini placuit morbo vehementiſſimo & lethali fere me affligere. Factum hinc eſt, ut ceu ab omni alio ingenii labore, ita & ab hoc abſtinendum mihi eſſet à die prima Septembris 1727. (quâ inter inſultus Febris calidiſſimæ Præfationem ſcripſi) uſque ad finem Anni illius. Itaque de opere illo perficiendo fere deſperabam, cum Labor textum conferendi cum tot MSS. & impreſſis antiquis vires meas dubias & imbecelles omnino ſuperare videretur. Sed ecce Θεὸς ἐκ μηχανῆς. Ex improviſo enim in mentem venit degere apud nos *Præclariſſimum atque Doctiſſimum Juvenem*, DN. M. GEORGIUM LIZELIUM, *Poëtam Laureatum*, Ulmenſem, qui ſe non uno Eruditionis & Sacræ & Elegantioris ſpecimine Orbi docto commendaverit; quique tali labori, ſive induſtriam reſpicias, ſive Doctrinam, omnino par eſſet. Hinc eum ſine morâ ſum aggreſſus, & tam felici quidem eventu, ut ille Spartam oblatam ornandam in ſe promtiſſime ſuſciperet; Nec ſuſciperet tantum ſed & exornaret labore indefeſſo; cujus fructus ut per DNN. PATRONORUM benevolentiam ad eum uberrime redeant ex animo precor. Hoc laboris ſocio obtento ad Verſionem & Notas Textûs reliqui, quamvis magnas inter imbecillitates & Animi & Corporis acceſſi, & rem cœptam tandem ad umbilicum B. C. D. perduxi. In Vertendo ſecutus ſum quidem Textum *Krafftianum* principaliter, aſt, ubi meliorem in aliquo MSC. inveni, illum Verſione donare laboravi. Notas, uti in Præfatione monui, Juridicas, quales Schilterus ad Jus Feud. Alem. exhibet, in medium afferre propoſitum nobis nunquam fuit; hinc ne mirare, B. L. paucas illarum comparere. Alio forte tempore id effectui dare, vel aliis, qui me ſunt eruditiores, vel mihi, licebit. Ubique in Verſione aut in notis ſcopum me tetigiſſe, nullus aſſero, memor imbecillitatis meæ per morbum ſupra dictum inſigniter auctæ. Nec ab Erroribus deſcriptoris & Typographi hoc Opus prorſus immune manſit, quos tamen correctioni Benevoli Lectoris commendamus. Id tantum monendum videtur, in Titulo ad Jus Prov. Alem. Lineâ 13. pro: *& IX. impreſſis*, legi debere: *VI. impreſſis.* in Præf. ad J. Prov. Alem. p. v. lin. 3. pro: *ſibi* legendum eſſe: *Orbi.* in Cap. XL §. 3. pro: *alienare*, legendum: *non alienare*, &c. plures nominare errores temporis anguſtia vetat. Supplementa quæ in aliis MSS. occurrunt, cum illa nimium Spaticum occupatura eſſe videremus, in finem rejecimus Benevoli Lectoris Judicio relinquentes, quæ illorum inter Gloſſemata ſint referenda. Vale Benevole Lector, & alio tempore, quo ſcil. firmiores erunt & mentis & corporis vires, meliora à nobis expecta. Argentorati d. XV. Mart. M DCC XXVIII.

Digitized by Google

INDEX CAPITUM.

CAP. I. DEr in dem banne iſt ſehs uuochen und ainen tag. pag. 4
II. Diz iſt uon frien Luten. 5
III. *a* Diz iſt uon Vogt tædinge. 5
III. *b* Diz iſt uon ſiben herſchilten. 6
IV. Diz iſt uon der ſippezal. 6
V. Von Bruderkinde erbtail. 7

VI. Wie Pfaffen erben ſulen mit ir geſuuiſtergiden. 8
VII. Suuer erbet der ſol auch gelten. 8

VIII. Waz die erben ze reht nit gelten ſulen. 8
IX. Ditz iſt uon Burgſchaft. 9
X. Wer niht erb der gelt auch niht. 10

XI. Der man iſt ſinez uuibez maiſter und Vogt. 10
XII. Man ſol den erben gelten. 10
XIII. Der an dem Richter und an dem Fronboten frævelt. 11
XIV. Wie ſich ain man uerſpriehet uor geriht ſtat alhie. 11
XV. Wen man ze geziug ueruuirfet. 11

XVI. Der vater erbet uuol dez kindez gut. 12
XVII. Mit uuiu ain kint ſinez vater und ſiner muter erb veruuürket. 12
XVIII. Wie ain herre antuuurtet fur die uff ſiner burge ſint uor geriht. 14

XIX. Ditz iſt uon der Suuabe urtail. 14
XX. Waz ain ieglich man ſinem uuibe ze morgengaube gen mag. 15
XXI. Ditz iſt auch uon morgengaube. 16
XXII. Von frauuen Lipdinge. 17
XXIII. Der ſinen friunden gut uuil ſchaffen. 17
XXIV. Ditz iſt uon hainſtiur. 18
XXV. Ob ain man uon ſinem uuibe mit reht geſchaiden uuirt. 19
XXVI. Ditz iſt uon erbtail. 19
XXVII. Von totlaide iſt ditz. 20

XXVIII. Ob ain man ain kint münchet. 22

XXIX. Der aun erben ſtirbet. 22
XXX. Ob ain man aun erben ſtirbet der niht aigen iſt. 23
XXXI. Daz Riche und die Suuaben. 23
XXXII. Ditz iſt uon dem lantſitten. 24
XXXIII. Von Lipdinge ſtat hie. 24
XXXIV. Der uf Lehen Lipdinge lihet. 26

XXXV. Von arkuuenigen erben iſt ditz. 27

XXXVI. Von rehtloſen lüten iſt ditz. 27

XXXVII. Von Diuphait und uon Raup. 28

XXXVIII.

CAP. I. DE Eo, qui in Banno Eccleſiaſtico eſt per ſex ſeptimanas & diem. pag. 4
II. Hoc caput agit de Liberis Hominibus. 5
III. a Hic textus agit de Judicio ſeu Curia Advocati. 5
III. b Hic agitur de ſeptem Clypeis militaribus. 6
IV. Hic agitur de Cognatione. 6
V. De eorum, qui ex fratribus nati ſunt, (una cum Tbiis) ſucceſſione. 7
VI. Qua ratione Clerici una cum Fratribus & Sororiſuccedant. 8
VII. Qui Hæres eſt, debita quoque defuncti ſolvere tenetur. 8
VIII. Quæ Hæredes ſolvere jure non tenentur. 8
IX. Hoc Caput agit de Fidejuſſione. 9
X. Qui non ſit heres alicujus, ille non tenetur debita ejus ſolvere. 10
XI. Maritus eſt Uxoris ſuæ Dominus & Curator. 10

XII. Hæredibus debita activa ſolvantur. 10
XIII. De eo, qui in Judicem & Apparitorem ejus injurius eſt. 11
XIV. Hic traditur, quomodo quis lingua ſua in judicio ſibi præjudicare queat. 11
XV. De iis, qui rejiciuntur, quo minus Teſtes eſſe poſſint. 11

XVI. Pater ſuccedit in bonis Filii vel Filiæ. 12
XVII. Quibus ex cauſis Liberi à Parentibus exheredari poſſunt. 12
XVIII. Quod Dominus caſtri alicujus debeat illorum, qui in Caſtro ipſius ſunt, cauſam in judicio tueri. 14
XIX. Hæc nota de Sueuorum ſententiis. 14
XX. Quantum cuilibet uxori ſuæ Morgengabæ nomine dare liceat. 15
XXI. Hîc agitur etiam de Morgengaba. 16
XXII. De Uſufructu Uxorum. 17
XXIII. De eo, qui amicis ſuis bona relinquere vult. 17
XXIV. Hîc agitur de Dote. 18
XXV. De marito, qui jure ab uxore ſua fuit ſeparatus. 19
XXVI. Hic agitur de Hæreditate. 19
XXVII. De præcipuo, quod Totlaibe *appellatur.* 20
XXVIII. De eo, qui filium Monachum fieri curavit. 22
XXIX. De eo, qui moritur nullis heredibus relictis. 22
XXX. Quando aliquis ſine heredibus moritur, qui non eſt homo proprius. 23
XXXI. De Imperii & Suevorum Jure. 23
XXXII. De moribus Provinciarum. 24
XXXIII. De Uſufructu. 24
XXXIV. De eo qui Uſumfructum alteri concedit in re, quam ipſe feudi jure tenet. 26
XXXV. De illis, de quibus dubium eſſe poteſt, an ſint legitimi Heredes alicujus. 27
XXXVI. De hominibus, qui juris beneficiis carere cenſentur. 27
XXXVII. De Furto & de Rapina. 28

XXXVIII.

Digitized by Google

XXXVIII. Von Dienſtmannez aygen, und uon aygener lüt aygen. 29
XXXIX. Von unelichen kinden ſtat alhie. 29
XL. Der herflühtig uuirt ſtat hie. 30
XLI. Ob ain magd oder ain uuituuue über ir vormunt clagt. 30

XLII. Wie lange der man husere haben müge. 31
XLIII. Von Vormunden ſtat hie. 31
XLIV. Wer anſprach verſinnen müge. 31
XLV. Der diuphait oder raup unuuizzent kauft. 32
XLVI. Wer ze reht pfleger müg geſin. 33
XLVII. Ob ain kint gut uerſpilt. 34

XLVIII. Wie aigen lüte frie uuerdent. 34

XLIX. Vnd git ſich ain uuip ze aygen, diu fri iſt. 35
L. Von drier hande frien luten alhie. 35
LI. Welh dienſtman aygen lüt müge haben. 36
LII. Wie ain Herre ſin aigen lüt verlieſen mag. 36
LIII. Von aygenn lüten. 36
LIV. Wer aigen lüt müg fri gelazzen. 37
LV. Der ſinen aigen kneht ze tode sleht. 38

LVI. Der ainer frauuen aygen lüt git ze hainſtiur. 38
LVII. Wie frauuen uor geriht ſuln clagen und antuuürten. 38
LVIII. Ob ain frauue ainen ungerauten man hat. 39
LIX. Welhe nit Vormunde haben ſulen. 40
LX. Wie ain lamer man kempfen ſol. 40

LXI. Der in notuuer ſinez libez ainen ze tode sleht. 40
LXII. Wie man buz verdient gen dem Rihter. 41
LXIII. Der gut anſprichet und dar abgeuuiſet uuirt mit dem reht. 42
LXIV. Wer drier buz ſchuldig uuirt. 42.

LXV. Wie ſich der man fur ſinen herren ſol lauzzen pfenden. 43
LXVI. Ditz iſt uon Zinsgut. 43
LXVII. Wa man pfenden müge aun dez Rihterz urlop. 44
LXVIII. Wie man Rihter uuelen ſol. 44
LXIX. Ditz iſt uon den uorſprechen. 46
LXX. Ditz iſt uon den Rautgeben. 48
LXXI. Ditz iſt uon den geziugen. 48
LXXII. Wie man reht erkauffen ſol. 49

LXXIII. Wer ze hute und ze hare uuol rihtet. 49
LXXIV. Wer uber menſchen plut rihten ſol. 50
LXXV. Wie die Rihter elichiu dink gebieten ſulen. 51
LXXVI. Ob ain vorſpreche ſtammelt. 52

XXXVIII. De Bonis Allodialibus Miniſterialium & Hominum propriorum. 29
XXXIX. De illegitimis Liberis hic agitur. 29
XL. De eo, qui Dominum in prœlio deſerit. 30
XLI. De caſu, ſi Puella aut Vidua actionem Tutelæ vel Curatelæ inſtituit contra Tutorem ſuum vel Curatorem. 30
XLII. Quamdiu quis de bonis ſuis diſponendi facultatum habeat. 31
XLIII. De Curatoribus. 31
XLIV. Qui Jus rem vindicandi amittant. 31
XLV. De eo, qui rem furtivam aut raptam ignorans emit. 32
XLVI. Quis Tutor vel Curator jure eſſe poſſit. 33
XLVII. De caſu, ſi filius ludendo aliquid bonorum perdit. 34
XLVIII. Qua ratione Homines proprii ad libertatem perveniant. 34
XLIX. De Muliere Libera, quæ ſe ipſam in hominum propriorum conditionem redigit. 35
L. De triplicis generis Hominibus propriis. 35
LI. Quis Miniſterialium poſſit habere Homines proprios. 36
LII. Quomodo Dominus aliquis poſſit amittere jus ſuum in Homines Proprios. 36
LIII. De Hominibus propriis. 36
LIV. Quis Homines Proprios manumittere poſſit. 37
LV. De eo, qui ſervum ſuum proprium ſuum occidit. 38
LVI. De eo, qui fœminæ homines proprios dat in dotem. 38
LVII. Qua ratione uxores coram judicio agere & ſe defendere debeant. 38
LVIII. De fœmina, quæ maritum habet malis moribus præditum. 39
LIX. Qui Tutores habere non debeant. 40
LX. Quomodo membris captus duello certare debeat. 40
LXI. De eo, qui in neceſſaria corporis defenſione alterum occidit. 40
LXII. Quibus in caſibus multa debeatur Judici. 41

LXIII. De eo, qui Prædium vindicat, & in judicio ſuccumbit. 42
LXIV. De eo, qui triplicem (ſeu tribus) multam & ſatisfactionem præſtare debet. 42
LXV. In quantum teneatur quis pro Domino ſuo, ut patiatur Res ſuas pignori capi. 43
LXVI. De Fundo cenſuali. 43
LXVII. In quibus bonis licet pignorationem exercere ſine Judicis venia. 44
LXVIII. Quomodo Judices eligi debeant. 44
LXIX. De Cauſſidicis. 46
LXX. De iis, qui Conſulendo Hominibus adſunt. 48
LXXI. De Teſtibus. 48
LXXII. Quomodo quis pretio debeat efficere, ut ſibi jus dicatur. 49
LXXIII. Quis judicare poſſit de delictis, quæ pœnam fuſtigationis habent. 49
LXXIV. Quis de ſanguinis humani effuſione judicare debeat. 50
LXXV. Quomodo Judex ad Judicia legitima citare debeat. 51
LXXVI. Si Cauſſidicus (à Judice datus) balbus ſit. 52

Digitized by Google

LXXVII. Wie gaiſtlich lüte und uueltlich lüte an ander beclagent. 52
LXXVIII. Wen der fronbote behálten ſule. 53
LXXIX. Wie man frævel und uuunden büzzen ſol. 53
LXXX. Da ain man den andern umb uuunden anſprichet, ſtat hie. 54
LXXXI. Der ainen anſpricht umb ſin triuue. 54
LXXXII. Ditz iſt uon hantgetate. 54

LXXXIII. Ob ain man ainen verzehten uuil. 55
LXXXIV. Wie man umb gült rihten ſol. 55
LXXXV. Wez diu fürgebot ſien. 56
LXXXVI. Von den æhtern. 56
LXXXVII. Wie man ze kanpfe tage geben ſol. 57
LXXXVIII. Wie ain man umb ſin aygen antuuurten ſol. 57
LXXXIX. Von æhtſchatze. 57

XC. Der uor geriht nit antuuurten uuil. 58
XCI. Wie man uz der æht komen ſol. 58

XCII. Ditz iſt, uuen man über den æhter nit gerihten mag. 59
XCIII. Ob dem Rihter gebüzzet uuirt, und dem clager nit. 60
XCIV. Ditz iſt uon zerredenuzze. 60

XCV. Der dem geriht nit geuuizz genug iſt. 61
XCVI. Von den gebunden tagen. 61
XCVII. An uuie mange hant geriht kumpt. 62
XCVIII. Von pfaffen fürſten geriht. 63
XCIX. Der ain urtail nit vinden kan. 63

C. Von frœmder lüt urtail nach ir ſit. 64

CI. Von kuniclicher und uon kayſerlicher ere. 65
CII. Von kayſerlichem Gerihte. 65
CIII. Von vier landen. 65
CIV. Der Künig mag ain Fürſtenampt zuuain herren nit gelihen. 66
CV. Wie der Künik dem Riche ſuuert. 66
CVI. Wer ze Künige edel genug iſt. 67

CVII. Wer uber den Künig urtail ſprechen ſule. 68
CVIII. Wer uber Fürſten lip gerihten müg. 68
CIX. Ditz iſt uon dez Richez fronboten. 69
CX. Wie man fronboten uuelen ſule. 69
CXI. Wie man den Kayſer bannen ſol. 69

CXII. Wau man den Künig uuelen ſol. 70
CXIII. Wer den Künig uueln ſul. 70
CXIV. Von der kur iſt ditz. 72
CXV. Wie man furſten ampt enpfahen ſol. 73

LXXVII. Quomodo Clerici & Laici ſe mutuo coram Judice conveniant. 52
LXXVIII. Quem apparitor arreſtare debeat. 53
LXXIX. De mulcta eorum, qui alios injuriis minoribus afficiunt aut vulnerant. 53
LXXX. De caſu, ſi quis alterum ob vulnera ſibi inflicta convenit. 54
LXXXI. De eo, qui alterum perfidiæ accuſat. 54
LXXXII. De delictis, in quibus quis deprehenditur, dum ea committit. 54
LXXXIII. De caſu, ſi quis alterum in conditionem proſcriptorum perducere vult. 55
LXXXIV. Quomodo judicandum ſit de debito aliquo. 55
LXXXV. Quis ad judicium citare debeat. 56
LXXXVI. De Proſcriptis. 56
LXXXVII. Quomodo Duellis præfigendi ſint dies certi. 57
LXXXVIII. Ubi aliquis reſpondere debeat, ſi res immobilis ab illo vindicetur. 57
LXXXIX. De Pecunia, quæ Judicibus, à quibus quis eſt proſcriptus, ſolvi debet, quæ æhtſchatze appellatur. 57
XC. De eo, qui non vult reſpondere in judicio. 58
XCI. Quomodo quis ſe debeat liberare à ſtatu proſcriptorum, in quo eſt. 58
XCII. Quibus diebus de homine proſcripto judicium exerceri nequeat. 59
XCIII. De caſu, ubi Judici mulcta præſtatur, ſed actori nulla fuerit præſtita emenda. 60
XCIV. De caſu, ſi quis alterum verbis injurioſis aut alio modo aggreditur. 60
XCV. De iis, de quibus dubium eſſe poteſt, an usque ad finem litis in Judicio ſint manſuri. 61
XCVI. De diebus feritatis. 61
XCVII. Ad quas inſtantias cauſæ alicujus dijudicatio deferatur. 62
XCVIII. De Principum Eccleſiaſticorum Judiciis. 63
XCIX. De eo, qui (juxta propriam confeſſionem) non eſt ita prudens, ut cauſam ſibi in Judicio ad decidendum oblatam, decidere queat. 63
C. De ſententiis in caſu, ſi Judex & is, qui ab eo fuit condemnatus, non ſunt incolæ ejusdem Regionis, juxta mores ipſorum. 64
CI. De Regia & Imperatoria Dignitate. 65

CII. De Jurisdictione Imperatoris. 65
CIII. De quatuor (primariis Germaniæ) Regionibus. 65
CIV. Rex duos de eodem officio Principes inveſtire non poteſt. 66
CV. Qualiter Rex Imperio juret. 66
CVI. Quali ex ſtirpe eſſe debeat, qui Rex (Rom.) eligi poteſt. 67
CVII. Quis de Rege (Rom.) ſententiam ferre poſſit. 68

CVIII. Quis de Principum vita judicare poſſit. 68
CIX. De Apparitoribus Imperii. 69
CX. Qua ratione Apparitores eligi debeant. 69
CXI. Quomodo Imperator in Bannum condemnari debeat. 69
CXII. Ubi Rex eligi debeat. 70
CXIII. Quis Regem eligere debeat. 70
CXIV. De Electione (Regis Rom.) 72
CXV. Quomodo Officium Principis in feudum quis accipere debeat. 73

Digitized by Google

CXVI. Von zepter lehen. 73
CXVII. Von dez Künigez geuualt. 73
CXVIII. Von dez Künigez Reht. 74
CXIX. Wie man Lanttæding haben ſol. 74

CXX. Wie lang man gerihtz uuarten ſol. 74

CXXI. Wa der Künig ſinen hof hin gebieten ſol. 75
CXXII. Wa der Künig ſinen hof hin gebiutet. 75
CXXIII. In uuil æht ainer kumpt. 76
CXXIV. Der den æhter huſet oder hofet. 76

CXXV. Wie der Künig hof gebieten ſol. 76

CXXVI. Wie layenfürſten hof ſuln haben. 77
CXXVII. Von Ertzbiſchoffen. 79
CXXVIII. Von Chriſtenlichem dinge. 79
CXXIX. Von Markgrafen und uon Pfallentzgrafen. 79
CXXX. Ditz iſt der ſins genozzen man uuirt. 80
CXXXI. Wie man mærkt buuuen ſol. 80

CXXXII. Wie man veſte buuuen ſol. 80
CXXXIII. Der dem andern ſin burk abgeuuinnet ze unreht. 81
CXXXIV. Wie man über hüſer und über burg rihtet. 81
CXXXV. Wer uor geriht urtail ſprechen ſol. 82
CXXXVI. Vnd uuirt ain uuip mit reht uon ir mann geſchaiden. 83
CXXXVII. Wie ain uuip mit ir kinden ir gut tailen ſol. 83
CXXXVIII. Ditz iſt uon erbtail. 83
CXXXIX. Ditz iſt uon geſuuiſtergit erbtail. 84
CXL. Ob ain man ain uuituuen nimpt. 85
CXLI. Ditz iſt uon zinsgut daz an diſem Capitel ſtat. 85
CXLII. Wie ain Rihter über ſin friund rihten ſol. 85
CXLIII. Wie man gerihtz helfen ſol. 86

CXLIV. Ob der herr den man ſuchet. 87

CXLV. Von Raiſen. 87
CXLVI. Wie man ainz niuuuen dorfez ſul beginnen. 88
CXLVII. Ob ain aigen aun erben erſtirbet. 88
CXLVIII. Der aygen lüt fri laut. 88

CXLIX. Ditz iſt uon fronboten. 89
CL. Von den rehtloſen lüten. 89
CLI. Von hohen Dienſtmannen. 89
CLII. Ditz iſt uon den Inſigeln. 90
CLIII. Von Wuchern. 91
CLIV. Von offen uuuchrer. 92
CLV. Ditz iſt uon kinde erbtail. 93

CXVI. De Feudis Sceptri. 73
CXVII. De Regis poteſtate. 73
CXVIII. De Jure Regis. 74
CXIX. Quomodo Judicia Provincialia haberi debeant. 74

CXX. A quo tempore, & ad quod uſque tempus Judicia durare debeant. 74
CXXI. Quo Rex Curias ſuas convocare debeat. 75

CXXII. Quorſum Rex Curias ſuas convocare poteſt. 75
CXXIII. In quot Proſcriptiones quis incidere queat. 76
CXXIV. De eo, qui proſcripto domicilium hoſpitumque præbet. 76

CXXV. Quomodo Rex Curiam aliquam debeat convocare. 76

CXXVI. Quomodo Princeps Laici Curias ſuas inſtituere & indicere debeant. 77
CXXVII. De Archi-Epiſcopis. 79
CXXVIII. De Judiciis Chriſtianis. 79
CXXIX. De Marchionibus & Comitibus Palatinis. 79

CXXX. De eo, qui Vaſallus ſit Paris ſui. 80

CXXXI. Quomodo fora (rerum venalium) debeant inſtitui. 80
CXXXII. Quomodo Munitiones extrui debeant. 80
CXXXIII. Qui alterum ſpoliat Caſtello ſuo. 81

CXXXIV. Quomodo Executio ſuſcipienda ſit in Arces & Caſtra. 81
CXXXV. Quis in Judicio ſententias ferre debeat. 82

CXXXVI. De Muliere, quæ à Marito ſuo ſeparata eſt juſtis ex cauſis. 83
CXXXVII. Quomodo Vidua cum liberis ſuis bona (defuncti) dividere debeat. 83
CXXXVIII. De Hereditate. 83
CXXXIX. De ratione, quâ fratres & ſorores ſuccedunt. 84
CXL. De caſu, ſi quis Viduam ducit. 85
CXLI. Id, quod in hoc Capite continetur, agit de fundo cenſuali. 85
CXLII. Quomodo Judex de Cognatis vel conjunctis judicare poſſit. 85
CXLIII. Quomodo (ſubditi) ad Juſtitiæ executionem ope ſua concurrere debeant. 86
CXLIV. De caſu, ſi Dominus Vaſallum violenter invadit. 87
CXLV. De Expeditionibus bellicis. 87
CXLVI. Quomodo novus pagus ſit extruendus. 88

CXLVII. De Homine proprio, qui ſine heredibus moritur. 88
CXLVIII. De eo, qui Homines proprios manumittit. 88
CXLIX. Hoc caput agit de Appariteribus. 89
CL. De Hominibus, qui juris beneficiis carent. 89
CLI. De Miniſterialibus claſſis eminentioris. 89
CLII. De Sigillis. 90
CLIII. De Uſurariis. 91
CLIV. De publicis Uſurariis. 92
CLV. Hîc agitur de Partibus Hereditatis, quas capiunt liberi ab eodem Patre, ſed à diverſis matribus ſuſcepti. 93

Digitized by Google

CLVI. Ditz iſt auch uon Erbtail. 94
CLVII. Der alliu ſiniu kint hat uzgeſtiuret. 94
CLVIII. Ditz iſt uon kinde erbe. 95
CLIX. Der aun uuip und aun kint tot lit. 95
CLX. Der aun erben und aun geſcheft tot lit. 95
CLXI. Waz varndez gut haizz. 96
CLXII. Wie man aid ſuueren ſol. 96
CLXIII. Von mainayden. 98
CLXIV. Von den zuuelfen. 98
CLXV. Der für geriht braht uuirt. 99
CLXVI. Wie man ieglich ſchulden rihten ſol. 99
CLXVII. Ob ſich der fronbot ueruuürket. 102
CLXVIII. Von mangerhant frevel aun blutrunz. 102
CLXIX. Der ain kint anſprichet. 103
CLXX. Der umb gült clagt. 103
CLXXI. Der vergift machet. 104
CLXXII. Wer für den andern antuuurten ſol. 104
CLXXIII. Der ainez mannez kneht sleht oder rauffet. 105
CLXXIV. Wem man den gevangen ſul antuuurten. 105
CLXXV. Wie man grub graben ſol an der ſtrazz. 106
CLXXVI. Der ainen vogel ſchiezzen uuil und triffet ainen menſchen. 106
CLXXVII. Der ainen baum vellen uuil und triffet ainen menſchen. 107
CLXXVIII. Werfent die lüt ainen uuagen umb vellet uf menſchen. 107
CLXXIX. Von Lerenkinden. 108
CLXXX. Wenn der vater ſinen ſun uon im ſundern ſol. 108
CLXXXI. Was der zinsman erbet. 109
CLXXXII. Von frauuen lipdinge. 109
CLXXXIII. Von lehenunge. 109
CLXXXIV. Ditz iſt uon ſchepfen. 109
CLXXXV. Von vierslaht erben. 110
CLXXXVI. Von pfenning slahen. 110
CLXXXVII. Wie man zœll ze reht geben ſol. 112
CLXXXVIII. Jus Municipale. 112
CLXXXIX. Von gelait alhie. 113
CXC. Der uber ſant vert. 113
CXCI. Der holz gras oder viſch ſtilt. 114
CXCII. Ob ers bi der naht tut. 114
CXCIII. Der mit der hut giltet, der ſol nit mer. 115
CXCIV. Vindet man bi ainem diubigz oder ræubigez gut. 115

CLVI. Hoc Caput etiam agit de Jure Hereditario. 94
CLVII. De eo, qui omnes liberos ſuos dote vel bonis inſtruxit. 94
CLVIII. De hereditate liberorum. 95
CLIX. De eo, qui moritur nulla Uxore aut Liberis relictis. 95
CLX. De eo, qui nullis cognatis, qui ſuccedere poſſent, relictis & inteſtatus deceſſit. 95
CLXI. Quid nomine mobilium veniat? 96
CLXII. Quomodo juramenta præſtari debeant? 96
CLXIII. De perjuriis. 98
CLXIV. De duodecim illis, qui in judiciis ſententias ferunt. 98
CLXV. De eo, qui captivus in judicio ſiſtitur. 99
CLXVI. Quomodo punienda ſint delicta? 99
CLXVII. De caſu, ſi apparitor contra officium agit. 102
CLXVIII. De eo, qui corpus alicujus ledit. 102
CLXIX. De caſu, ſi quis impuberem accuſat. 103
CLXX. Si quis actionem inſtituit contra alterum debiti nomine. 103
CLXXI. De eo, qui Venenum conficit. 104
CLXXII. Quis teneatur pro altero in Judicio reſpondere. 104
CLXXIII. De eo, qui alterius ſervum verberat, aut per crines trahit. 105
CLXXIV. Cui illi, quos quis captivos habet, ſint extradendi. 105
CLXXV. Quid obſervandum ſit in fodienda ſcrobe juxta viam publicam. 106
CLXXVI. De eo, qui dum avem ferire vult, hominem ferit. 106
CLXXVII. De eo, qui cum arborem cædit, illam ita cædit, ut inde homo ledatur. 107
CLXXVIII. De caſu, ſi currus corruit, & in hominem quendam incidit. 107
CLXXIX. De pueris alicujus diſciplinæ commiſſis. 108
CLXXX. Quando pater filium ſuum ſeparare debeat à familia ſua. 108
CLXXXI. Quid juris acquirat Emphyteuta in fundo Emphyteutico? 109
CLXXXII. De Uſufructu (dotalitio) quem uxor habet à marito. 109
CLXXXIII. De conceſſione fundi alteri facta. 109
CLXXXIV. Hoc caput agit de Scabinis. 109
CLXXXV. De quatuor generibus Heredum. 110
CLXXXVI. Quomodo nummi cudi debeant. 110
CLXXXVII. Qua ratione in vectigalibus ſolvendis rectè incedendum ſit. 112
CLXXXVIII. Jus municipale. 112
CLXXXIX. De Conductu. 113
CXC. De eo, qui per agros cultos iter facit. 113
CXCI. De eo, qui lignum, gramen, aut piſces furatur. 114
CXCII. De eo, qui hæc (quæ in priori capite nominata ſunt) facit nocturno tempore. 114
CXCIII. Qui corpore luit, ille ad plus non tenetur. 115
CXCIV. De caſu, ſi apud aliquem res furtiva aut rapta invenitur. 115

Digitized by Google

CXCV. Der ſelb tu, der hab auch ſelb. 115

CXCVI. Diſiu uuort ſprach Got ſelb. 116
CXCVII. Der nahtz korn ſtilt. 117
CXCVIII. Von ehaften gedinge. 118
CXCIX. Von ſchedlichen tieren. 119
CC. Der ain ſchædlichs pfært hat. 119
CCI. Ob der Rihter ſinen uuandel niht vindet uffgeriht. 120
CCII. Da zuuen glich ain gut anſprechen. 120
CCIII. Von glicher anſprach. 121
CCIV. Von der geuuer. 121
CCV. Von dinkfluht. 122
CCVI. Der ſin vih ainem andern ze ſchaden tribet. 122
CCVII. Der fremder acker buuuet. 123

CCVIII. Wie ain hirte uihez pflegen ſol. 123

CCIX. Von dorfgeriht. 124
CCX. Der an ainem lehen freuelt. 124

CCXI. Von lehenerben. 125
CCXII. Von buuuelüten. 125
CCXIII. Wenn gelt uon zœllen und uon mülen und uon münzzen uerdient ſi. 126
CCXIV. Wie uuit dez Kungez ſtraz ſul ſin. 126
CCXV. Der ainen ſin gut ſetzet oder lihet. 126
CCXVI. Von Lehenunge. 127
CCXVII. Auch uon Lehenunge. 127
CCXVIII. Von Diuphait. 128
CCXIX. Der ſtilt und der hilt. 128

CCXX. Der ain menſch verſtilt. 129
CCXXI. Der dem andern ſin geuuand enpfilhet. 130
CCXXII. Der pfant umb gült ſetzet. 130

CCXXIII. Der ainen ſin gut uerliuſet. 131

CCXXIV. Der ſin aigen gut ſtilt. 131

CCXXV. Von notuuer dez ſtrazrauberz. 132

CCXXVI. Der uon gelt dinkflühtig uuirt. 132
CCXXVII. Ab ain man den andern anſpricht, da ain kampf umb uuirt ertailt. 133
CCXXIII. Vmb uuelch ſach ain man kempfen ſul. 133
CCXXIX. Ob ain frauu ainen man anſprichet. 134
CCXXX. Von Raube. 134
CCXXXI. Der ſich ainz gutz underuuindet aun geriht. 134
CCXXXII. Wie man uuilt iagen ſol. 135
CCXXXIII. Von uuilden Vogeln iſt ditz Capitel. 136
CCXXXIV. Von uogeln iſt ditz. 137
CCXXXV. Von Vederſpil. 137
CCXXXVI. Von tuben und uon pfauuen. 138

CXCV. Nemo poteſt ſuo delicto facere, ut alter (innocens) vitam vel bona ſua jure amittat. 115
CXCVI. Hæc verba Deus ipſe effatus eſt. 116
CXCVII. De eo, qui noctu frumentum furatur. 117
CXCVIII. De jure circa Famulos conductitios. 118
CXCIX. De Noxiis animalibus. 119
CC. De eo, qui habet Equum noxium. 119
CCI. De caſu, ſi judici ratione multæ (ab eo qui fuit condemnatus) non ſatisfiat. 120
CCII. De caſu, ſi duo unum idemque prædium vindicant. 120
CCIII. De caſu, ſi duo eandem rem vindicant. 121
CCIV. De Poſſeſſione. 121
CCV. De caſu, ſi quis ſe judicio ſubtrahit. 122
CCVI. De eo, qui pecora ſua in damnum diterius agit, (in agrum ejus.) 122
CCVII. De eo, qui (ſine jure) agrum alienum colit. 123

CCVIII. Quam curam Paſtores gregum in cuſtodiendis pecoribus adhibere debeant. 123

CCIX. De Judicio paganico. 124
CCX. De eo, qui fundo, quem alter ab alio habet, damnum dat. 124

CCXI. De Heredibus feudalibus. 125
CCXII. De Colonis. 125
CCXIII. Quando reditum de vectigalibus, aut molendinis, aut Monetâ, dies venerit. 126
CCXIV. Quæ latitudo debeat eſſe viæ Regiæ. 126

CCXV. De eo, qui alteri rem ſuam dat, aut utendam concedit. 126
CCXVI. De Locatione & Conductione. 127
CCXVII. Iterum de conceſſione rei ad utendum. 127
CCXVIII. De Furtis. 128
CCXIX. De eo, qui furtum committit, & de eo, qui id celat. 128
CCXX. Qui hominem furando plagium committit. 129
CCXXI. De eo, qui alterius cuſtodiæ veſtem mandat. 130
CCXXII. De eo, qui ob ſecuritatem debiti pignus alteri dederit. 130
CCXXIII. De eo, qui rem alterius (ſibi ab altero conceſſam) amittit. 131
CCXXIV. De eo, qui rei propriæ furtum committit. 131
CCXXV. De Defenſione neceſſaria contra latronem. 132
CCXXVI. De eo, qui ob debita judicio ſe ſubtrahit. 132
CCXXVII. De caſu, ſi in lite aliqua deciditur, duello eſſe pugnandum. 133
CCXXVIII. De cauſis, propter quas ad duellum quis condemnari poſſit. 133
CCXXIX. De caſu, ſi fœmina aliqua maſculum convenit in judicio. 134
CCXXX. De Latrocinio. 134
CCXXXI. De eo, qui rem aliquam occupat ſine auctoritate judiciali. 134
CCXXXII. Quomodo in Venatione ferarum incedendum ſit. 135
CCXXXIII. Hic agitur de Avibus feris. 136
CCXXXIV. Agitur hic de Avibus. 137
CCXXXV. Iterum de Avibus. 137
CCXXXVI. De Columbis & Pavonibus. 138

Digitized by Google

CCXXXVII. Ditz iſt uon uederſpil. 138
CCXXXVIII. Von zamen uogeln. 138
CCXXXIX. Der uuilt zamen uuil. 139

CCXL. Von ſchedlichen tieren. 139
CCXLI. Wauon uuip Vormünde müzzen haben. 139
CCXLII. Von dem bann und uon der æht. 140
CCXLIII. Von Geſelleſchaft. 141
CCXLIV. Wie man dez Kunigez fride ſuuert. 141
CCXLV. Wer in der kirchen freuelt. 142
CCXLVI. Wie man kint zühtigen ſol. 143
CCXLVII. Von fridlichen tagen. 143
CCXLVIII. Wieuil ain man ſiner friund für geriht ſule bringen. 145
CCXLIX. Wie man æhter und fridbrecher uahen ſol. 145
CCL. Daz man geuueffen uuol fürtt durch gerihtz uuillen. 145
CCLI. Der ainen æhter oder fridbrecher jagt. 146
CCLII. Von der notnunft. 147
CCLIII. Wie pfaffen ir reht uerlieſen. 148
CCLIV. Ob ain uuip kint trait. 149
CCLV. Wie man über torn rihten ſol. 149
CCLVI. Dem frœmdez gut uerſtoln uuirt. 149
CCLVII. Ob ain kneht ſins herren pferd uerſpilt. 150
CCLVIII. Von den Juden. 151
CCLIX. Der Juden ait. 155
CCLX. Vnd Fürſten und uon Burgen. 156
CCLXI. Von Ungerihte. 157
CCLXII. Der ainen frid brichet. 158
CCLXIII. Der an dem geriht freuelt. 158
CCLXIV. Wer dez erſten uorſprechen nemen ſol. 159
CCLXV. Wer aun fürgebot uuol clagt. 159
CCLXVI. Die gelich an ander fürgebietent. 159
CCLXVII. Von uanknüzz aun geriht. 160
CCLXVIII. Ez iſt gut der enzit uorſprechen nimpt. 160
CCLXIX. Vnd ſprechent zuuen uff ainz mannez gut. 160
CCLXX. Wer ze reht erbt. 161
CCLXXI. Wer næher erbet uon Reht. 161
CCLXXII. Von Rehtloſen lüten. 162
CCLXXIII. Wie man uz der æht komen ſol. 162
CCLXXIV. Wer über frilüt urtail ſprechen müge. 163

CCXXXVII. Iterum de Avibus. 138
CCXXXVIII. De Avibus cicuribus. 138
CCXXXIX. De eo, qui feras manſuefacere vult. 139
CCXL. De animalibus noxiis. 139
CCXLI. Quare fœminæ Curatores habere debeant. 139
CCXLII. De Excommunicatione Eccleſiaſtica, & proſcriptione ſeculari. 140
CCXLIII. De Societate. 141
CCXLIV. Quomodo pax Regis juretur. 141
CCXLV. De eo, qui in Eccleſia maleficium committit. 142
CCXLVI. Quomodo Pueri vel Puellæ ſint caſtigandi. 143
CCXLVII. De diebus ſecuritate (præ aliis) munitis. 143
CCXLVIII. Quot quis amicorum ſuorum (tanquam teſtes) in judicium adducere poſſit. 145
CCXLIX. Quomodo proſcripti & pacifragi in captivitatem redigi debeant. 145
CCL. Quod arma geſtare liceat ad tuendam judicii auctoritatem. 145
CCLI. De caſu, ſi quis Proſcriptum aut pacifragum perſequitur. 146
CCLII. De Stupro violento. 147
CCLIII. Qua ratione Clerici & Judæi jus ſuum (ſecuritatem ſingulariter conceſſam) amittant. 148
CCLIV. De Fœmina, quæ uterum geſtat. 149
CCLV. Quomodo menti capti ſint puniendi. 149
CCLVI. De caſu, ſi alicui res aliena (curæ ipſius commiſſa) furto fuerit ablata. 149
CCLVII. De caſu, ſi ſervus alicujus equum Domini ſui alea perdit. 150
CCLVIII. De Judæis. 151
CCLIX. De Juramento Judæorum. 155
CCLX. De Principibus, & de Caſtris. 156
CCLXI. De Delictis. 157
CCLXII. Si quis Pacem frangit, quomodo puniatur. 158
CCLXIII. Si quis contra Judicium delinquit, quomodo puniatur. 158
CCLXIV. Quid juris, ſi quis ejus, contra quem ipſe Actionem movet, ſed à quo ipſe prior fuit in jus vocatus, Procuratorem ſibi adſciſcat. 159
CCLXV. Quis ſine Citatione prævia Actionem jure inſtituere poſſit. 159
CCLXVI. De duobus, quorum alter alterum eodem tempore ad Judicem citari curat. 159
CCLXVII. Quando liceat (privato) in alterum ſine Judicis auctoritate manum injicere. 160
CCLXVIII. Bene agit, qui tempeſtive procuratorem ſibi adſciſcit. 160
CCLXIX. De caſu, ſi duo alicujus (mortui) rem judicialiter petunt. 160
CCLXX. Quis de jure hereditatem capiat. 161
CCLXXI. Quis habeat jus ſuccedendi præ aliis. 161
CCLXXII. De hominibus, qui juris beneficiis carere cenſentur. 162
CCLXXIII. Qua ratione quis à ſtatu proſcriptorum (in quo eſt) ſe liberare poſſit. 162
CCLXXIV. Quis in cauſis hominum liberorum ſententiam ferre poſſit. 163

Digitized by Google

CCLXXV. Der frœmden acker unuuizzend ert. 164
CCLXXVI. Von pfenden aun geriht. 164
CCLXXVII. Der ze unreht ze acker gat. 164
CCLXXVIII. Von glicher anſprach. 165
CCLXXIX. Der den æhter herberget. 165
CCLXXX. Ob ain Rihter ſtirbet. 166
CCLXXXI. Der in dez künigez æht kumpt. 166
CCLXXXII. Wer ze reht urtail uinden ſol. 167
CCLXXXIII. Der ze unreht an der e ſizt unuuizzende. 167
CCLXXXIV. Suuen man ſchuldigt daz er nit ain Ekint ſi. 168
CCLXXXV. Waz die erben gelten ſullen oder niht. 168
CCLXXXVI. Der über jar an ainer uuunden ſtirbet. 169
CCLXXXVII. Von aigenn lüten. 169
CCLXXXVIII. Ob ſich ain fri ze aigen uuil geben. 170
CCLXXXIX. Wie man aigen lüt erziuget. 170
CCXC. Der die geuuer an aigen lüten hat. 170
CCXCI. Der ſich ainem nimpt und dem andern git. 171
CCXCII. Von kampflicher anſprach. 171
CCXCIII. Wa man umb aigen clagen ſol. 172
CCXCIV. Von Diuphait und uon raub. 172
CCXCV. Ob ain kampf gefriſtet uuirt. 172
CCXCVI. Ob ain geziug uuil ſagen e man in fraget. 173
CCXCVII. Der frœmdez uihe intribet. 173
CCXCVIII. Der frœmdez korn ſnidet. 173
CCXCIX. Ob ain uuip kint tret ſo ir man geſtirbet. 174
CCC. Wen man umb gilt uahen ſol. 174
CCCI. Der dem andern iht lobt. 175
CCCII. Waz gelübde der man brechen ſule. 176
CCCIII. Von aygenſchaft ſi bechomen. 177
CCCIV. Der ſich ainez gutz ze unreht underuuindet. 179
CCCV. Wie man bi den alten ziten ieglich freuel buzzet. 179
CCCVI. Von der notnunft. 181
CCCVII. Der den andern uuundet. 181
CCCVIII. Von den Ketzern. 182
CCCIX. Der ſin gut ſetzt ze fluhtſale. 183
CCCX. Von der uanknuzz. 183

CCLXXV. De eo, qui alterius agrum bona fide arat. 164
CCLXXVI. Quando aliquis privata auctoritate pignus ab alio capere poſſit. 164
CCLXXVII. De eo, qui mala fide agrum alterius colit. 164
CCLXXVIII. De caſu, ſi duo contendunt de eodem fundo. 165
CCLXXIX. De eo, qui proſcripto hoſpitium præbeat. 165
CCLXXX. De caſu, ſi Judex moritur. 166
CCLXXXI. De eo, qui à Rege eſt proſcriptus. 166
CCLXXXII. Quis in judicio ſententiam ferre debet. 167
CCLXXXIII. De eo, qui in matrimonio vivit cum fœmina, quæ ipſius uxor eſſe non poteſt, & quidem ignorans, illam talem eſſe. 167
CCLXXXIV. De caſu, ſi alicui objicitur, quod non ſit legitime natus. 168
CCLXXXV. Quæ debita heredes ſolvere teneantur, vel non. 168
CCLXXXVI. De eo, qui ex vulnere moritur poſt annum à tempore vulnerationis elapſum. 169
CCLXXXVII. De hominibus propriis. 169
CCLXXXVIII. De caſu, ſi quis alterius homo proprius fieri vult. 170
CCLXXXIX. Quomodo quis convinci poſſit, quod ſit alicujus homo proprius. 170
CCXC. De eo, qui aliquos poſſidet, ut homines proprios. 170
CCXCI. De eo, qui alicujus proprietati ſe ſubtrahit, & alterius proprietati ſe ſubjicit. 171
CCXCII. De caſu, ſi quis ab altero (judicialiter) ad duellum provocatur. 171
CCXCIII. Ubi de re immobili actio inſtitui debeat. 172
CCXCIV. De furto & rapina. 172
CCXCV. De caſu, ſi duello judiciali certa dies fuerit præfixa. 172
CCXCVI. De caſu, ſi teſtis, antequam fuerit interrogatus, teſtimonium dicere vult. 173
CCXCVII. De eo, qui pecora aliena in domum ſuam (ex paſcuis) abigit. 173
CCXCVIII. De eo, qui in alieno agro fructus demetit. 173
CCXCIX. De caſu, ſi fœmina temporis mortis mariti uterum geſtat. 174
CCC. Quis ob debita poſſit in captivitatem redigi. 174
CCCI. De eo, qui alteri aliquid promittit. 175
CCCII. Quibus pactis quis ſtare non teneatur. 176
CCCIII. Quomodo ſtatus hominum propriorum fuerit introductus. 177
CCCIV. De eo, qui illegitima ratione rem aliquam occupat. 179
CCCV. Qua ratione antiquis temporibus fuerit ſatisfactum propter delicta. 179
CCCVI. De Stupro violento. 181
CCCVII. De eo, qui alterum vulnerat. 181
CCCVIII. De Hæreticis. 182
CCCIX. De eo, qui in fraudem Creditorum res ſuas alienat. 183
CCCX. De Captivitate. 183

Digitized by Google

CCCXI. Von der Hantgetat. 183
CCCXII. Der diuphait oder raup kauffet und daz angeuangen uuirt. 184
CCCXIII. Der ain uuip fri lat. 186
CCCXIV. Ob ain frauu ir aygen man zu ir lait. 186
CCCXV. Der den andern rüget. 186
CCCXVI. Der tergift machent. 187
CCCXVII. Ob ain Chriſtan bi ainer Jüdin lit. 187
CCCXVIII. Ob ſich ain frier man an ain gotzhus ergit. 187
CCCXIX. Wie niuborniu kint erben ſulen. 187
CCCXX. Ob ain Tohter ir ungenozzen nimpt. 188
CCCXXI. Ob ain man dem andern ſin roz uuundet. 188
CCCXXII. Ob ain uih daz ander tœtet. 189
CCCXXIII. Von ſtummen antuuurte. 189
CCCXXIV. Von Kirchfriden. 189
CCCXXV. Suuer ain menſch in der Kirchen tœtet. 190
CCCXXVI. Der in der Kirchen iht ſtilt. 190
CCCXXVII. Der diubigez gut bi dem andern uindet. 191
CCCXXVIII. Von allerhand hunden, uuer die ſtilt oder sleht. 191
CCCXXIX. Von tribhunden. 191
CCCXXX. Von Spürhunden. 192
CCCXXXI. Von Biberhunden. 192
CCCXXXII. Ob ain hunt ainen man anlauffet. 193
CCCXXXIII. Der ainen hunt uuundet. 194
CCCXXXIV. Von uederſpil. 194
CCCXXXV. Von Speruuern. 194
CCCXXXVI. Der iht uindet uff ſinem gut. 195
CCCXXXVII. Der uff der ſtrauzz uindet. 195
CCCXXXVIII. Von gemachten pflegern. 196
CCCXXXIX. Ob ain pfleger ain Junkfrauuen behurt. 197
CCCXL. Der mauge ertœtet. 197
CCCXLI. Da man und uuip gevangen ſint. 198
CCCXLII. Wer die geuangen furen ſol. 198

CCCXI. De delicto, quod Hantgetat *appellatur.* 183
CCCXII. De caſu, ſi quis rem furtivam aut raptam emit, & alius eam ſibi vindicat. 184
CCCXIII. De eo, qui fœminæ (quæ in ipſius proprietate eſt) libertatem promittit. 186
CCCXIV. De caſu, ſi Domina hominis proprii cum ipſo concumbit. 186
CCCXV. Quis uxorem alterius ob adulterium accuſare poſſit. 186
CCCXVI. De iis, qui venenum (occidendi cauſa) parant. 187
CCCXVII. De caſu, ſi Chriſtianus rem habeat cum Judæa. 187
CCCXVIII. De caſu, ſi homo liber ſe Monaſterio alicui dat in proprietatem. 187
CCCXIX. Quomodo infantes recens nati fiant heredes (matrum ſuarum.) 187
CCCXX. De caſu, ſi filia alicujus nubit homini, qui eſt inferioris, ac ipſa, conditionis. 188
CCCXXI. De caſu, ſi quis alterius equum vulnerat. 188
CCCXXII. De caſu, ſi pecus aliquod occidat alterum. 189
CCCXXIII. Quomodo mutus (in judicio) ſe defendere queat. 189
CCCXXIV. De pace Eccleſiarum ſeu ſecuritate, quam præſtant Eccleſiæ. 189
CCCXXV. De eo, qui aliquem in Eccleſia occidit. 190
CCCXXVI. De eo, qui in Eccleſia furtum committit. 190
CCCXXVII. De caſu, ſi quis apud alterum rem ſibi furto ablatam invenit. 191
CCCXXVIII. De variis canum ſpeciebus, quid circa eos obtineat, ſi ab aliquo ſubducantur furto, aut occidantur. 191
CCCXXIX. De canibus, qui Tribhund *appellantur.* 191
CCCXXX. De canibus veſtigatoribus, qui Spürhund *appellantur.* 192
CCCXXXI. De canibus, qui caſtores capiunt, & Biberhund *vocantur.* 192
CCCXXXII. De caſu, ſi canis alicujus aliquem, ut morſu eum lædat, invadit. 193
CCCXXXIII. De caſu, ſi quis canem alterius vulnerat. 194
CCCXXXIV. De Avibus (ad venandum adhiberi ſolitis.) 194
CCCXXXV. De accipitre fringillario. 194
CCCXXXVI. De eo, qui in fundo ſuo rem aliquam invenit. 195
CCCXXXVII. De eo, qui in via publica aliquid invenit. 195
CCCXXXVIII. De Tutoribus dativis. 196
CCCXXXIX. De Curatore, qui cum Curanda rem habet. 197
CCCXL. De eo, qui Cognatorum aliquem occidit. 197
CCCXLI. De caſu, ſi maſculus & fœmina (eodem tempore) in (eodem) carcere aſſerventur. 198
CCCXLII. Quis captivo de alimentis proſpicere debeat. 198

Digitized by Google

CCCXLIII. Von Vanknüzz iſt ditz. 199
CCCXLIV. Ob ain uater ſiniu kint uuil enterben. 200
CCCXLV. Der aygen lüt fri lat. 200

CCCXLVI. Dem ſin aygen lüt entrinnent. 201
CCCXLVII. Der ſin kint uerkauffet. 201
CCCXLVIII. Wie man lantæding haben ſol. 201
CCCXLIX. Buz nach gnaden. 202
CCCL. Kayſer Karln gebot. 203
CCCLI. Von den getauften Juden. 203

CCCLII. Der ſich dez Richez gut ze unreht underuuindet. 204
CCCLIII. Der dez ſunnentags uail hat. 204

CCCLIV. Wie man armen lüten rihten ſol. 205
CCCLV. Von zollen. 205
CCCLVI. Ditz iſt uon Binen. 206
CCCLVII. Der bernde baum uerderbet. 207

CCCLVIII. Der ſich uuider den Kaiſer uuauffent. 207
CCCLIX. Von Litgeben. 208
CCCLX. Von Schribern. 208
CCCLXI. Von ungerehtem lœte. 208
CCCLXII. Von gezimmer. 209
CCCLXIII. Von frœmder arbait. 209

CCCLXIV. De zuuen herren aigen lüt gemaîn mit ainander haunt. 210
CCCLXV. Wie der friman uuider aygen uuirt. 219
CCCLXVI. Wie unelichiu kint ekint uuerdent. 211
CCCLXVII. Der ſich in ain Gaiſtlichez leben begit aun ſin uuibez urlob. 211
CCCLXVIII. Ditz iſt uon ſiben herſchilten und gehœret an daz erſt blat da daz Lantrehtbuch anhebt. 212.
CCCLXIX. Von Totlaide. 212

CCCLXX. Den der Rihter ze unreht irret, daz er ſin gut nit verkauffen mag. 212
CCCLXXI. Von unzitigen kinden. 213
CCCLXXII. Von guter geuuonhait. 214
CCCLXXIII. Die jar und tag in dez Richez æht ſint. 215
CCCLXXIV. Wer daz haizz yſen tragen ſule. 215
CCCLXXV. Wenn der man zu ſinen tagen komen iſt. 216
CCCLXXVI. Wenn der Jünglig uuip genemen müg aun ſins uater uuillen. 216
CCCLXXVII. Wie ain Rihter urtail fragen ſule. 216
CCCLXXVIII. Der ſin korn ze lange da uzzen lat. 217
CCCLXXIX. Wez der ſchatz ſi der uergraben iſt. 218
CCCLXXX. Von ſilber. 218

CCCXLIII. Iterum de Captivis. 199
CCCXLIV. De Caſu, ſi pater liberos ſuos exheredare vult. 200
CCCXLV. De eo, qui homines proprios manumittit. 200
CCCXLVI. De eo, cui homines proprii ſe fuga ſubtrahunt. 201
CCCXLVII. De eo, qui liberos ſuos vendit. 201
CCCXLVIII. Quomodo Judicia Provincialia haberi debeant. 201
CCCXLIX. De mulctis. 202
CCCL. Imperatôris Caroli mandata. 203
CCCLI. Quod nullus Chriſtianorum ab altero uſuras capere debeat. 203
CCCLII. De eo, qui aliqua Imperii bona injuſte occupat. 204
CCCLIII. De iis, qui die Dominica merces venum exponunt. 204
CCCLIV. Quomodo in cauſis miſerabilium perſonarum judicari debeat. 205
CCCLV. De Vectigalibus. 205
CCCLVI. De Apibus. 206
CCCLVII. De eo, qui arbores frugiferas corrumpit. 207
CCCLVIII. De eo, qui contra Imperatorem arma ſumit. 207
CCCLIX. De Cauponibus. 208
CCCLX. De Scribis. 208
CCCLXI. De pondere non juſto. 208
CCLXII. De Ædificiis. 209
CCCLXIII. De opera circa materiam alienam adhibita. 209
CCCLXIV. De caſu, ſi duo hominum propriorum condominium habent. 210
CCCLXV. Quomodo manumiſſus iterum recidat in proprietatem prioris Domini. 210
CCCLXVI. Quomodo ex illegitimo Concubinatu nati fiant legitimi. 211
CCCLXVII. De Marito, qui ſine permiſſione uxoris Monaſticam vitam eligit. 211
CCCLXVIII. De ſeptem Clypeis militaribus. Hoc caput collocandum eſt in folio primo poſt initium Libri Juris Provincialis. 212
CCCLXIX. De Præcipuo, quod Totleibe *appellatur.* 212
CCCLXX. De eo, quem Judex citra cauſam impedit, quo minus prædia ſua alienet. 212
CCCLXXI. De liberis præmature natis. 213
CCCLXXII. De laudabili conſuetudine. 214
CCCLXXIII. De iis, qui per Annum & diem ſunt in ſtatu proſcriptorum ab Imperio. 215
CCCLXXIV. Quis debeat ferrum candens manu portare. 215
CCCLXXV. Quando quis ad dies ſuos pervenerit. 216

CCCLXXVI. Quando adoleſcens poſſit uxorem ducere ſine patris conſenſu. 216
CCCLXXVII. Quomodo Judex debeat ſententias exquirere. 216
CCCLXXVIII. De eo, qui juſto diutius meſſem ſuam in agris relinquit. 217
CCCLXXIX. Cujus ſit theſaurus in terra reconditus. 218
CCCLXXX. De Argento. 218

Digitized by Google

CCCLXXXI. Von SahſenReht. 219
CCCLXXXII. Ob ain man ſinem uuip nit ebenbürtig iſt. 219
CCCLXXXIII. Welhiu ſippe an ander ze reht erben ſuln, und uuelhiu niht. 220
CCCLXXXIV. Da ain ſemperfrier man ainen ſinen genœzzen kamphez anſprichet. 220

CCCLXXXV. Wie man mit kamphe geuaren ſol. 221
CCCLXXXVI. Ditz iſt uon kamphe. 222
CCCLXXXVII. Wer ze reht erbet uor den andern. 225
CCCLXXXVIII. Ob ſich ain man begit in ain cloſter. 225
CCCLXXXIX. Waz ehaft not haizz. 225
CCCXC. Der uff ain clagt unreht, der uor geriht nit iſt. 226
CCCXCI. Der ainen aun uuunden sleht oder in beſchilt oder in anliuget. 226

CCCXCII. Ob ain Vater und der Sun beclagt uuerdent umb ungerict. 226
CCCXCIII. Von rehtloſen lüten. 227

CCCXCIV. Von geuuere. 227
CCCXCV. Wie lang ain man ains aygenz geuuer ſul ſin daz er uerkauffet. 228
CCCXCVI. Ob ain man ſin gut umb zins lat. 228
CCCXCVII. Ze uuelhèn ziten der mit ſinen luten buuuetedingen ſul. 229

CCCXCVIII. Von dem Herter ſtat hie. 230
CCCXCIX. Vmb ain lehen. 233

CCCLXXXI. De Jure Saxonum. 219
CCCLXXXII. De marito, qui naſcendi conditione uxori ſuæ non eſt par (inferior.) 219
CCCLXXXIII. Qui ex Cognatis habeant jus ſuccedendi, vel non habeant. 220
CCCLXXXIV. De caſu, ſi quis Dominorum liberorum primæ claſſis (der ſemperfrien) *alium, qui ejusdem cum ipſo eſt conditionis, ad duellum provocat.* 220
CCCLXXXV. Quomodo intuitu Duelli procedendum ſit. 221
CCCLXXXVI. Iterum de Duello. 222
CCCLXXXVII. Quis in ſucceſſione altero ſit prior. 225
CCCLXXXVIII. De caſu, ſi quis ad monaſticam vitam tranſierit. 225
CCCLXXXIX. Quæ cauſæ ſint ſonticæ. 225
CCCXC. De caſu, ſi quis alterum, qui abſens eſt, delicti nomine convenit in judicio. 226
CCCXCI. De eo. qui alterum ferit, citra vulnerationem tamen, aut injuria verbali afficit, aut contra eum verba mendacia effutit. 226
CCCXCII. De caſu, ſi pater & filius ejusdem delicti nomine ſimul conveniuntur. 226
CCCXCIII. De iis, qui juris beneficiis indigni eſſe judicantur. 227
CCCXCIV. De Poſſeſſione. 227
CCCXCV. Quamdiu Venditor rei venditæ Evictionem præſtare teneatur. 228
CCCXCVI. De eo, qui prædium ſuum alicui pro mercede locat. 228
CCCXCVII. Quibus anni temporibus Dominus cum Colonis de Locatione & cenſu inde debito agere poſſit. 229
CCCXCVIII. Hic agitur de Paſtoribus gregum. 230
CCCXCIm. De Feudo. 233

INTROI-

Digitized by Google

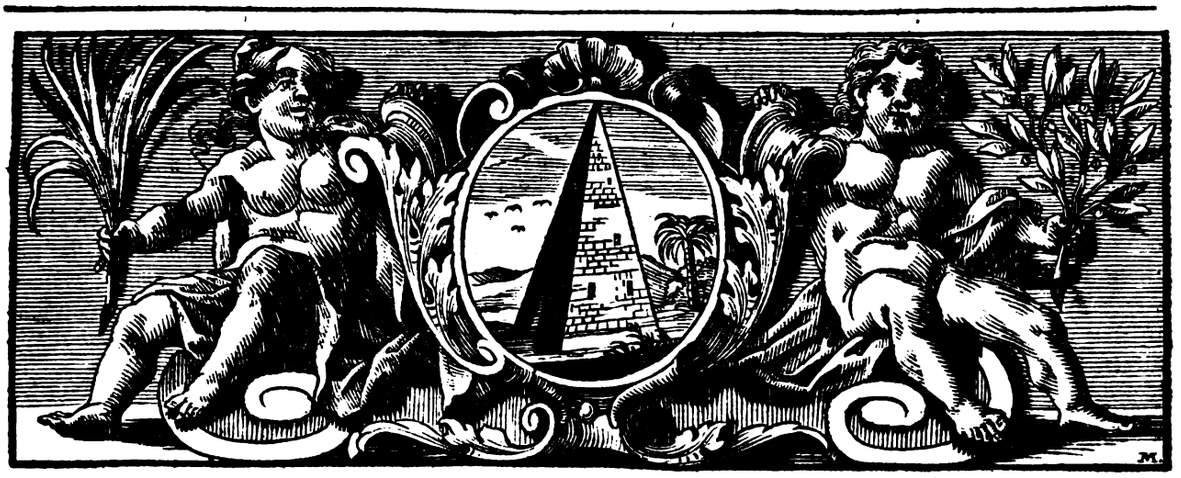

INTROITUS
AD JUS PROVINCIALE
ALEMANNICUM.

HErre Got himeliſcher Vater, durch din milte gute geſchufte du den menſchen mit drivaltiger wirdikeit.

2. Diu erſt iſt daz er nach dir gebildet iſt.

3. Daz iſt auch ain alz groz uuirdikeit, der dir allez menſchen [1] kunne ymmer ſunderlichen danken ſol, uuan dez haben uuir groz reht, Vil lieber herre himeliſcher Vater ſit du unz zu diner hohen gothait alſo uuirdiclich geedelt haſt.

4. Diu ander uuirdikeit iſt da du Herr almächtiger Schöpfer den menſchen zu geſchaffen haſt, daz du alle die uuelt die ſunnen und den maun die ſterne und diu vier elemente, fiur, uuazzer, luft, erde, die vogel in den lufften, die viſche in dem uuage, diu tier in dem uualde, die uuurme in der erde, golt, ſilber, edelgeſtain und der edeln uuurtze ſuzzer ſmak, der plumen liehtiu varuue, der baume frucht korn und alle creatur, daz hauſt du herre allez dem menſchen ze nutze und ze dienſt geſchaffen durch die triuuue und durch die minne die du zu dem menſchen heteſt.

5. Diu dritt uuirdikait iſt da du Herr den menſchen mit geedelt haſt, daz iſt diu daz der menſche die uuirde und ere und freude und uuunn die du ſelb biſt ymmer mit dir euuiclich niezzen ſol.

6. Der

DOmine Deus, cœleſtis Pater, per tuam bonitatem creaviſti hominem ornatum triplici dignitate.

2. Prima dignitas eſt, quod ille ſecundum te (ſecundum imaginem tuam) eſt formatus.

3. Hoc ipſum quoque tam ſublimis eſt dignitas, ut ob eam omne genus humanum perpetuo gratias tibi agere debeat, ſiquidem ab hoc magnopere obligati ſumus, Chariſſime Domine, Pater Cœleſtis, quoniam nos ad tuam ſublimem divinitatem tam honorabiliter nobilitaſti.

4. Altera dignitas eſt, ad quam Domine Deus, Creator omnipotens hominem creaviſti, quod omnem hunc mundum ſolem & lunam, ſtellas & quatuor elementa, ignem, aërem, aquam & terram, aves in aëre, piſces in aqua, feras in ſylva, vermes in terra, aurum & gemmas, nobilium herbarum ſuavem odorem, florum nitidum colorem, arborum fructus frumenta & omnes creaturas, Tu Domine, ad ſervitia & utilitatem hominis creaveris ex propenſione & amore, quo flagras erga hominem.

5. Tertia dignitas, qua Tu Domine hominem nobilitaſti, hæc eſt, quod homo dignitatem & honorem gaudiumque quod tu ipſe es ſemper in æternum Tecum poſſidere debeat.

6. *Mun-*

1) Cod. Hortlederianus habet: *alles menſchen vermügen*; quod ipſum intelligi per vocem *kunne*, quæ in plerisque MSCtis occurrit arbitratur Schilterus in notâ ad hunc locum, ſed rectius per: *Menſchen kunne* hîc intelligitur *Genus humanum*, Gloſſæ Lipſ. *kunnea kunni* generatio, Gl. Keronis: *chunni*, genera, *chunnin* generibus. Apud Otfr. III. 21, 13. eſt *Mankunni* pro genere humano. *Ullorolt kunni* ibidem occurrit IV. 7, 76. pro Creaturis. *Scherz.*

Digitized by Google

6. Der uuelt dienſt und nutz haſt du Herr den menſchen umbſuſt geben ze ainer manunge und ze ainem vorbilde, ſeit dez ſo vil iſt, daz du Herr dem menſchen umbſuſt haſt geben, ſo mag dez unmæzzeclich vil ſin dez du dem menſchen umb dienſt uuilt geben,

7. Und darumb ſol ain ieglick menſch Got dienen mit rehtem ernſt und mit gantzem triuuen uuan der lon iſt alz grozz ubermæzzlich daz in hertzen ſin nie betrahten moht, noch menſchen zunge nie geſprechen kunde, noch augen nie geſehen mohten, noch oren nie gehœren,

8. Daz uuir Got der hohen uuirdicheit gedanken und den grozzen lon verdienen, dez helf unz der almehtig Got.

9. Seit unz Got in ſo hoher uuirdichait geſchaffen hat, ſo uuil er auch daz uuirdeclichen leben, daz uuir an ander uuirde und ere erbieten triuuue und uuarheit. nit hazz und nide an ander tragen, uuir ſuln mit fride und mit [2] ſaine under an ander leben,

10. Fridelichez leben hat unſer Herr unmauzlichen lieb, uuan er kom ſelb durch anderz niht von himel uff erde uuan durch rehten fride. Daz er unz ainen frid ſchuf vor den tiufeln und vor der euuigen marter ob uuir ſelber uuellen,

11. Und davon ſungen die engel, do unſer Herr geborn uuart, Gloria in excelſis Deo & infra pax hominibus bone voluntatis. Daz ſprichet alſo Got Herr din ere in dem himel und gut frid ſi uff der erde allen den die gutez uuillen ſint.

12. Und do Got hie uff erde uuaz, do uuaz ſin [3] ænlich uuort: Pax vobis. daz ſprichet alſo der frid ſi mit iu und alſo ſprach Got alle zit zu ſinen iungern und zu andern luten,

13. Und da bi ſulen uuir merken uuie lieb Got den fride hat, uuan do Got uuider uff von ertrich ze himel fur, do ſprach er aber, der frid ſi mit iu, und enpfalch dem guten ſant Peter daz er ain pfleger uuær dez rehten fridez, und gab im den geuualt, daz er den himel uf sluzz allen den die den rehten frid behielten, und ſuuer den frid breche, daz er dem den himel vor verſparte.

14. Daz iſt alſo geſprochen: Die alle, die diu gebot zerbrechent, diu der almehtige Got gebotten hat, die habent auch den frid zerbrochen, daz iſt auch von Got reht. Suuer Gottes gebot brichet, daz man dem den himel vor besliezze.

15. Seit

6. *Mundi commoda & utilitates Tu Domine homini gratis dediſti, ut eum admoneas atque doceas, quod, ſiquidem tanta ejus, quod Tu Domine homini gratis dediſti, eſt copia, homo conſiderare debeat, quod immenſum futurum ſit illud, quod tu Homini mercedis loco pro ſervitio ſuo dare vis;*

7. *Et ideo debet quilibet homo eo ſervire omni cum applicatione & plena fidelitate, ſiquidem illa merces tam immenſæ eſt magnitudinis, ut eam nec animus unquam (ſatis) conſiderare queat, nec lingua humana exprimere, nec oculi videre, nec aures unquam audire poſſint.*

8. *Vt Deo ob haſce ſublimes dignitates grati ſimus, & magnam illam mercedem mereamur, ad id adjuvet nos omnipotens Deus.*

9. *Cum nos Deus in tam ſublimi creaverit dignitate, hinc etiam vult ut digne vivamus, ac nobis invicem honorem exhibeamus, fidemque & veritatem, nec odio & invidia nos invicem proſequamur. Debemus in pace invicem vivere;*

10. *Pacis cultum Dominus noſter immane amat, ſiquidem propter nihil aliud ex cœlis deſcendit in terram quam propter veram pacem, ut nobis ſecuritatem & pacem procuraret intuitu diabolorum & æterni cruciatus, modo ipſi eam velimus.*

11. *Et hinc eſt quod tempore nativitatis Domini noſtri angeli cantarent: Gloria in excelſis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*

12. *Et cum Deus hîc in terrâ verſaretur, conſtans ejus verbum fuit: Pax vobis. Et his verbis utebatur ſemper Dominus ad diſcipulos & alios Homines.*

13. *Et hinc debemus obſervare quam grata Deo pax ſit, cum enim Deus iterum ex terra ad cœlos aſcenderet, rurſus dixit: Pax vobis. Et mandavit fideli ſuo Sancto Petro, ut eſſet curator veræ pacis, & dedit ei poteſtatem, ut cœlum aperiret omnibus illis, qui veram pacem cuſtodirent, & cœlum clauderet illi, qui pacem ruperit.*

14. *Hoc ipſo ſignificatur, quod omnes illi, qui præcepta Dei violant, etiam pacem violaverint, hoc etiam ſecundum Deum æquum eſt, ut illi qui præcepta Dei violat, cœlum claudatur.*

15. *Quo-*

2) Lege *ſune* ex MSS. *ſune* autem idem eſt ac: *Pax. Transactio.* Königsh. Chr. Alſ. p. 56. a. *do Priamus umb keine* ſune *wolte loſſen werben.* Twinger in Vocab. Germ. Lat. MSC. *Sune*, Concordia vel Pax vel Concordatio. *Suner* oder *Sunemacher.* Mediator vel Pacificator. *Scherz.*

3) Cod. Jungianus habet *ellic.* Cod. Ambraſianus Pergamenus *ellich.* Ambr. Chartac. *ainlich*, ceu Schilterus obſervat. *Ellic* etiam habet MSCtum meum, aſt Waldnerianum habet *alliches.* MSCtum Vniverſitatis Argentinenſis habet *geuuonlich.* MSCtum Argent. majus habet: *alles.* MSCtum Argent. minus habet: *einlich.* Cod. Vffenbachian. fiſtit: *ſtetiches.* Goldaſti Editio profert: *anlich*, quod & habent quatuor antiquæ editiones impreſſæ, aſt Cod. Wurmbr. legit *emſig*, quod Hortleder. habet, & cum commodum ſenſum habeat retineri poteſt. *Scherz.*

4) Hic

15. Seit unz nu Got dez geholfen hat, daz uuir mit rehtem leben zu dem himelrich komen mugen, uuan dez uuaz niht vor Gottez geburt, ſuuie gut der menſche uuaz, und uuie uuol er tet, ſo moht er doch ze himel niht komen. [4] Got geſchuf dez erſten himel und erde, und darnach allez daz, daz uff der erde und in dem uuazzer und in den luften lebet und iſt; Und darnach den menſchen, den ſazt er in daz paradyſe der zerbrach die gehorſam unz allen ze ſchaden. Davon giengen uuir irr, alz diu hirtloſen ſchauf, daz uuir in daz himelrich niht mohten unz an die zit, daz unz Got den uueg daruuiſet mit ſiner marter. Und darumb ſo ſolten uuir Got immer loben und eren von allem unſern hertzen und von aller unſerr ſele und von aller unſerr maht, daz uuir nu ſo uuol zu den euuigen froden [5] komen ob uuir uuellen.

16. Daz hie vor mangem heiligen patriarchen tiur uuaz und mangem uuizſagen, diu genaude und diu ſelikait iſt unz chriſten luten nu uuidervaren, daz uuir nu uuol himelrich verdienen mugen,

17. Und ſuuer dez nit tut und diu gebot unſerz Herren brichet daz rihtet Got vil billich an im und auch an den, den er geuualt verlihen hat.

18. Daz iſt der Babeſt, der ſol an Gotez ſtat rihten hie uff ertrich untz an den iungſten tag. So uuil denn Got ſelb rihten ubel und gut clain und grözz und allez daz niht geriht uuirt,

19. Und darumb uuil man an diſem buch leren alle die da gerihtes pflegen ſulen uuie ſi ain ieglich ſach ze reht rihten nach Got alz manig hailig man die in der alten e und in der niuuuen e rihter uuaren, und haunt alſo gerihtet daz ſi von ir gerihte die euuige freude haunt beſezzen,

20. Und ſuuer auch anderz rihtet denn ditz buch leret, der ſol daz uuizzen, daz Got vil zornlich uber in rihtet an dem iungſten tag.

21. Seit nu Got [6] dez fridez furſt haizzet, ſo liezz er zuuai ſuuert hie uff erde do er ze himel fur ze ſchirme der Chriſtenhait diu enpfalh Got ſant Petern baidiu, [7] ains von uueltlichem geriht, daz ander von gaiſtlichem geriht.

22. Dez uueltlichen gerihtez ſuuert daz lihet der Babeſt dem Kaiſer.

23. Daz gaiſtlich iſt dem Baubſt ſelb geſezt ze beſcheidenlicher zit ze rihten uff ainem uuizsen pherde [8] und der Kaiſer ſol dem Baubeſt den ſtegraif haben, daz ſich der ſatel nit enuuinde.

24. Da bi iſt nu bezeichent ſuuaz dem Babeſt uuiderſtat daz er mit gaiſtlichem geriht niht ertuuingen mag, daz ſol der Kaiſer und ander uueltlich furſten und rihter betuuingen mit der æhte. [9]

25. Seit

15. *Quoniam itaque jam Deus in eo nos adjuvit, quod per vitam piam cœli compotes fieri poſſimus (hoc ante Chriſti nativitatem non obtinuit, quam probus enim homo erat, & quam pie vivebat, attamen cœli particeps fieri non poterat. Deus primo creavit cœlum & terram & poſtea omne quod in terra & in aquis & aëre vivit & extat, deinde creavit hominem, quem in Paradiſo collocavit; ille obedientiam ad omnium noſtrûm damnum exuit; hinc errabamus tanquam oves paſtore carentes, ita quidem, ut in cœlum venire non poſſemus, donec tempus veniret, quo Deus per cruciatum ſuum nobis monſtraret viam eò ducentem) hinc deberemus Deum ſemper laudare & honorare ex toto corde, ex totâ animâ & ex totis viribus, quod nunc tam facile, modo velimus, ad æterna gaudia veniamus.*

16. *Quod olim multis ſanctis Patriarchis & multis Prophetis difficile erat. Gratia hæc & felicitas nobis Chriſtianis nunc obtigit, ut poſſimus cœlum mereri,*

17. *Et ſi quis hoc non facit, præcepta autem domini noſtri violat, hoc vindicat Deus in ipſo & in illis quibus potentiam conceſſit,*

18. *Qualis eſt Papa, qui vice Dei hîc in terra judicare debet uſque ad noviſſimum diem, quo veniente Deus ipſe judicabit impios & pios; parvos & magnos, & omne illud de quo eò uſque judicium nondum fuit latum.*

19. *Et ideo omnes illi, qui judiciis præſunt in hoc libro docentur, quomodo juxta voluntatem Dei de qualibet re recte judicare debeant, uti fecerunt multi ſancti viri, qui in Veteri & Novo Teſtamento judices extiterunt, & ita judicarunt, ut propter præſtantiam in iudicando æterna gaudia ſint conſecuti.*

20. *Sane qui aliter iudicat, quam hic liber docet, ille ſciat, quod Deus in ira de ipſo ſit iudicaturus in die noviſſimo.*

21. *Quoniam itaque Deus nominatur princeps pacis, hinc cum ad cœlos adſcenderet, reliquit duos enſes in his terris ad tutelam chriſtianitatis; hos ambos commiſit Sancto Petro, unum propter iudicium ſeculare, alterum propter iudicium eccleſiaſticum,*

22. *Enſem iudicii ſecularis concedit Papa Imperatori.*

23. *Enſis eccleſiaſticus Papæ ipſi eſt conceſſus, ut debito tempore iudicet ſedèns ſuper equum candidum, & Imperator debet Papæ ſtapiam tenere, ne ephippium loco moveatur;*

24. *Hoc ipſo indicatur quod omnem eum, quicunque Papæ reſiſtit, quemque ipſe iudicio eccleſiaſtico cogere non valet, ad obediendum debeat Imperator & alii ſeculares Principes & Judices cogere per proſcriptionem.*

25. *Quo-*

4) Hîc incipit Speculi Saxonici ſeu Juris Prov. Saxonici Præfatio.

5) Poſt verbum *komen* in Cod. Hortleder. hæc extant: *und ſi muſten alle in die vorbell die da haiſt Limbus*, eadem habet Cod. Wurmbrand. ſed illa in Cod. Jungiano reliquisque meis MSCtis non apparent. *Scherz.*

6) Jus Saxonicum Lib. I. Art. I.

7) Verba hæc uſque ad voces *Der Babſt dem Kayſer*, non extant in textu Saxonici Juris, quin potius, *Juris Provincial. Alem. Tom. II.* quod Imperator gladium ſuum immediatè ab ipſo Deo habeat.

8) Hæc ex fictâ hiſtoriâ donationis Conſtantini M. vid. Chron. Königsh. Cap. II. §. 79. Jus Saxon. Provinc. Lib. III. art. 63.

9) Verſus 25. & ſeqq. uſque ad finem hujus procœmii abſunt ab omnibus MSS. quæ videre licuit; abſunt quoque ab omnibus impreſſis hoc loco, poſt aliquot tamen tmemata leguntur. Aſt in MSS. poſt verſ. *mit der æhte*, immediate hæc ſequuntur:

25. Seit unſer Herre Got in ſo hoher uuirdikeit den menſchen geſchaffen hat, alz hie vor geſchriben iſt. So hat er auch den menſchen die ſache geleret, da er zu dem himelrich mit komen mag zu der euuigen freude da er den menſchen zu eruuelt hat;

26. Daz erziuget man uuol an manger ſtat in der heiligen ſchrift.

27. Do Got Moyſi diu zehen gebot gab uff dem berg Synay, do uuiſt er uuol daz die lut mangen krieg mit ainander uuurden haben, und gab im nit allein zehen gebot, er gab im driuzehen gebot und ſechshundert gebot,

28. Daz uuaz nit anderz uuan daz er da von uuie er ain ieglich ſache rihten ſolt,

29. Und nach denſelben geboten da habent ſich ymmermer alle kunige und alle rihter nach gerihtet, die nach reht und mit Got rihten uuolten unz her in die niuuen e.

30. Do ſaztent aber die Bæbeſt und die Kayſer und die Kunige ir geriht nach denſelben geboté.

31. Vnd alſo ſtat dehainerlay lantreht noch lehenreht noch dehainerlay urtail uuan alz von rœmiſcher pfar und von Kunige Karls reht komen iſt, und alz die Bæbeſt und die Kayſer zen conzilien und ze den hœfen habent geſetzet und geboten uz decrete und decretale.

32. UUan uz den zuuain buchen nimpt man alliu diu reht der gaiſtlich und uueltlich geriht bedarf.

33. Aber diz buch ſeit von uueltlichem geriht, und darumb haizzet ditz buch *daz Lantreht buch*, uuan alliu diu reht diu hie angeſchriben ſint diu ſint uber alliu Lantreht.

34. Avn etſuua nach geuuonhait uuan die furſten und die ſtette habent manig ſunder geuuonhait von den Kayſern und von den Kunigen eruuorben.

35. Hernach ſait ditz buch mer von guter geuuonhait, &c.

25. Quoniam Dominus Deus noſter in tam ſublimi, uti dictum eſt, dignitate hominem creavit, hinc etiam ea docuit per quæ ad cœleſtia & æterna gaudia, ad quæ hominem elegit, venire queat,

26. Id quod ſatis probari poteſt ex multis Scripturæ locis.

27. Cum Deus Moyſi Decalogum in monte Sinai traderet, bene ſciebat, quod homines multa bella & lites inter ſe ſint habituri, hinc non tantum dedit ei decem præcepta, ſed præterea adhuc ſexcentas tredecim leges.

28. Hoc non ex alia ratione contigit, quam ut inde diſceret, quomodo quælibet cauſa decidi debeat,

29. Et iuxta hæc præcepta omni tempore omnes reges & iudices ſe geſſerunt, uſque ad hæc tempora, illi ſcilicet qui ſecundum iuſtitiam & Dei voluntatem voluerunt iudicare.

30. In Novo autem Teſtamento iterum Papæ & Imperatores & Reges ſua iudicia inſtituerunt iuxta illas leges.

31. Itaque nullum ius provinciale aut feudale, nec ulla ſententia iudicialis ſubſiſtit aliter, quam quatenus à Clero Romano & ex Regis Caroli legibus derivata eſt, & quatenus Papæ & Imperatores in conciliis & curiis ſuis ſtatuerunt & diſpoſuerunt, iuxta Decretum & Decretales,

32. Ex his enim duobus operibus hauriuntur omnia iura quibus eccleſiaſtica & ſecularia iudicia indigent,

33. Hic autem liber loquitur de iudicio ſeculari, & ideo appellatur liber Juris Provincialis, ſiquidem omnia iura quæ hic in ſcripturam ſunt redacta præponderant omnibus iuribus civilibus,

34. Niſi forte conſuetudine aliud receptum ſit, nam Principes & Civitates multas ſingulares conſuetudines: conſentientibus Imperatoribus & Regibus adquiſiverunt.

35. In ſequentibus hic liber ulterius agit de bona conſuetudine, &c.

CAP. I.

[1] Der in dem banne iſt ſehs uuochen und ainen tag.

ALs ain man ſehs uuochen in dem banne iſt und ainen tag. So ſol in der uueltlich rihter ze æht tun.

2. Und ſuuer auch in der æht iſt ſehs uuochen und ainen tag, den ſol man ze banne tun.

3. Daz reht ſatzte der Babeſt ſant Silveſter und der Kunig Conſtantinus.

CAP. I.

De Eo, qui in Banno Eccleſiaſtico eſt per ſex ſeptimanas & diem.

CUm quis per ſex ſeptimanas & diem eſt in banno Eccleſiaſtico, tum eundem Judex Secularis ad Bannum ſeculare condemnet.

2. Similiter ſi quis eſt in Banno ſeculari per ſex ſeptimanas & diem, ille debet ad Bannum Eccleſiaſticum condemnari.

3. Hoc jus ſanxit Papa Sylveſter & Rex Conſtantinus.

CAP.

tur: *Als ein man iſt in dem banne ſehs wochen und einen tag: den ſol der weltliche Richter zu Achte tün, und wer öch in der Achte iſt ſehs wochen und einen tag, den ſol man zu banne tün, das reht ſatzete der Sante Silueſter der Babeſt und der Künig Conſtantinus ſant Helenen Sun die das heilig crütze vant. Die zwene ſatzetent diſe reht und ander reht ein michel tail an diſem buche. Und das jegelich Criſtenmenſche das zü ſinen Jaren kummen iſt, das ſol dri ſtunt in dem Jare das Vogetding ſüchen, der eins und zwentzig Jar alt iſt, ſo ſol er das Vogetsding ſuchen in dem Biſtum do er inne geſeſſen iſt, oder in dem gerichte; do er gut inne hat.* Schera.

10) Adde: *wüſte.* Schera.

Ad CAP. I.

1) Hoc caput, uti ſub finem Introitus in Not. 9. monui, eſt in reliquis MSS. pars procœmii. Rectius autem, ceu in Cod. Krafftiano fit, ſeparatur, quod & fit in omnibus ſex impreſſis Codicibus. Poſt Titulum: *Als ein mann iſt in dem bann ſechs wochen und einen tag*, in impreſſis hæc duo Capita ſequuntur: quæ ex Antiquiſſimâ Editione impreſſa in folio Majori ſiſto:

Von Conſtantino dem Künig.

Der Künig Conſtantinus gab Silveſtro uueltlich geuuette zu dem gaiſtlichen ſechtzig ſchilling, damit

ze

CAP. II.

[2] Diz iſt von frien Luten.

HIe ſol man hœren von drier hande frien luten uuaz rehtz die haben.

2. Ez haizzent ains *ſemper-frien*, [3] daz ſint fri herren die ander frien ze manne habent.

3. Daz ander ſint *mitler frien*, daz ſint die die der hohen frien man ſint.

4. Daz dritte ſint geburen, die fri ſint, die haizzent *fri lantſæzzen*,

5. Der hat ieglichen ſunder reht, alz uuir hernach iu uuol geſagen.

CAP. III. (a)

Diz iſt von Vogt tædinge.

SUua ain geriht iſt, da ſol ain gebütel ſin oder mer dann ainer, der ſol daz *vogtdink* gebieten.

2. [4] Etuua iſt geuuonhait daz man daz vogtdink gebiutet dri ſtunt in dem iar, etſuua uber ſehs uuochen, et cetera. [5]

3. Do iſt etſuua daz man *burgrauen* hat, der ſol rihten uber unreht (*conf. c.* 165. 10.) metzen und uber unreht mauz, da man daz trinken mit git, und uber alliu meſs, und uber unreht [6] gelœte ſuuaz man mit uuage uuigt oder ſuuaz kauf daz lipnar haizzet, da ſol allez ain burgrafe uber rihté.

4. So ſol ain vogt rihten uber den totslag und alle frævel und uuunden und ſuuertzucken und haimſuchen und ſuuaz *frævel* und *unzuht* haizzet; hernach ſagen uuir mer von geriht.

CAP. II.

Hoc caput agit de Liberis Hominibus.

HIc audi de triplicis generis Liberis hominibus eorumque jure.

2. *Una ſpecies eorum appellatur* ſemperfri; *hi ſunt Liberi Domini, quibus alii Liberi vinculo Vaſallagii ſunt ſubjecti.*

3. *Altera ſpecies eſt* mediorum Liberorum, *quo nomine veniunt illi, qui Liberorum primi ordinis ſunt Vaſalli.*

4. *Tertia ſpecies ſunt Ruſtici liberi, qui appellantur* Liberi Lantſaſſii, *ſive* Liberi incolæ.

5. *Horum ſingulorum jura ſunt diverſa & diſtincta, ceu poſtea vobis dicemus.*

CAP. III. (a)

Hic textus agit de Judicio ſeu Curiâ Advocati.

UBi judicium aliquod exercetur, ibi debet eſſe Apparitor unus aut plures, qui ad Curiam quæ uogtdinck *appellatur, citare debent.*

2. *Quibusdam in locis moris eſt, ut Judicium hoc Advocati ter in anno publice intimetur. Aliquibus in locis poſt ſex ſeptimanas id habendum eſſe indicatur, &c.*

3. *Aliquibus in locis moris eſt, ut ibi ſint Burggravii, quorum eſt Judicare de modiis fraude factis, & de iniquâ menſurâ, quâ potulenta admetimur, & de omni menſurâ & fraudulento pondere. Quicquid librâ adhibitâ ponderatur, aut ſub victualium nomine emitur, de eo omni Burggravius judicare debet.*

4. *Advocati autem eſt judicare de Homicidio, & omni injuriâ & de vulneratione & hoſtili enſis evaginatione, & de fractione Pacis domeſticæ, & de omni facto proterve, quod* Frævel & Unzuht *appellatur. Poſtea de Judiciis plura dicemus.*

CAP.

---

ze zuuingen alle die Got nicht uuolten beſſeren mit dem leibe, das man ſy dartzu zuuing mit dem gut. Alſo ſol uueltliches und geiſtliches gericht über einander tragen. Was dem ainen uuiderſton uuelle, daz helff das ander zuuingen gehorſam ze uueſen und rechtz ze pflegen. Der bann ſchadet der ſelen und nymet aber den leib nicht, noch krenket an lantrecht, den uolg dem des Küniges auchte nach Verveſtenung nymmet dem man den leibe, ob er darinne begriffen uuirt, und nicht ſein rechte ſein lange (lege: *ſo lange*) *er darinne iſt.* Hic Articulus paulaulum mutatus extat in Jure Sax. Prov. Lib. III. Art. 64.

Von Auchten und von Bannen.

Und kummet eix Man in den banne von gaiſtlichem gericht. Und iſt darinne ſehs uuochen und ainen tage, man mag in mit recht vor uueltlichem gerichte zu auchte tun, und kummet er uor uueltlichem gerichte ze auchte, man tut in vor geiſtlichem gerichte ze bann, und kummet er ee in den banne, ee dann in die auchte, man ſol in auch ee auſs dem bann laſſen, ee dann auſs der aucht. Kommet er auch ee in die auchte, ee dann in den banne, er ſoll ee auſs der auchte kommen, ee dann aus dem bann. Ein yeglicher richter ſol in auſſer den banden laſſen (lege: *ban enlaſſen* i. e. *non abſolvere à proſcriptione* vel ſeculari vel Eccleſiaſticâ, niſi ob crimen in Judicem vel ſecularem vel Eccleſiaſticum prius commiſſum ſatisfactum fuerit. *Enlaſſen* idem eſt ac: *nicht laſſen*; particula *en* ſæpe eſt negativa, ſic cum: *ruchen* curare, ſignificet: *enruchen* eſt: *non curare, negligere*) *ee er von derer eren ſchulde kommen iſt.* Scherz.

Ad CAP. II.

2) Speculum Sax. Lib. I. Art. 2. itidem agit de Liberis perſonis, & ut hîc in ſeqq. de Burggrav. & Vogth. ſed ex moribus Saxonum.

3) Notandum hîc in MSC. Hortl. ut & Wald. legi: *das ſeynt die freyen Herren als Furſten die ander frey herren ze man habent.* Cod. Univ. Arg. *das ſint die fryen herren alſo fürſten. Und die andern ſint mittelfryen, &c.* conſonat huic Codex MSC. meus. (Uffenb. habet: *alſo fürſten die ander frey man haben.*) Ingolſtad. legit: *Es haiſſent ains ſemper frey dy hochſten freyen daz ſind die Herren als Fürſten und die andern Freyen zeben ma* (legendum: *ze man*) *habent.* Apparet hinc inſignis character *der ſemper-freyen.* de quibus vide Schilterum ad J. Feud. Alem. c. 1. §. 16. *Scherz.*

Ad CAP. III. (a)

4) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Artic. 2.

5) Loco vocum: *& cetera*, in MSS. fere omnibus legitur: *über zwo wuchen.* Scherz.

6) *Gelœte*, pondus, in Jur. Auguſtano Antiqu. cujus textus in eodem Codice Kraffiano MSC. exhibetur, lego de Burggravio, poſtquam de Menſurâ aliqua fuiſſent dicta: *Vindet er auch unrecht gelœte under den fleiſchmangern oder under den buckern.* hinc *lötig gold* eſt *aurum ponderis legalis* in chartis antiquis. *Scherz.*

CAP. III. (b)

* Diz iſt uon ſiben herſchilten.

ORigenes uuiſſaget hievor bi alten ziten, uuie ſehs uuelt ſolten uueſen und ie diu uuelt bi tuſent iarn abnemen ſolten. Vnd in der ſibenden uuelt, ſo ſol diu uuelt gar zergan und ſol der Jungſt tag komen.

2. Nu iſt unz gekündet uon der hailigen geſchrift, daz ſich an Adam diu erſt uuelt anhübe. An Noe diu ander. An Abraham diu dritte. An Moyſen diu uierde. An David diu fiunft. An Chriſtez geburt diu ſehſte.

3. Nu ſien uuir in der ſibenden uuelt an gewizzer zal. Vnd ſehs tuſent iar ſint gar uz. Vnd ſien uuir in dem ſibenden Tuſenden, da diu uuelt inn ſol zergen, uuan diu ſibende uuelt ſtet alz lange Got uuil.

4. Und in derſelben uuiſe ſint auch diu ſiben Herſchilt ufgelait.

5. Der Künig hebt den erſten herſchilt, Biſchœff und Aebt und die Aebtiſſin, die da gefürſtet ſint, die hebent alle den andern herſchilt. Die Layenfürſten den dritten. Die frienherren den uierden. Die Mitternfrien den fiunften. Dienſtman den ſehſten.

6. Vnd alz man nit enuuaiz uuenn diu ſibend uuelt ain ende nimpt, alſo uuaiz man nit, ob der ſibend herſchilt lehen müge haben oder nit.

7. Den ſibenden herſchilt hebt ain ieglich man, der nit aygen iſt, und ain Ekint iſt.

8. Lehenreht git man dem nit der fri uon den ſibenden herſchilt iſt,

9. Suuenn aber ez der Herr ir ainem gelihet, der hat alz gut reht daran. Alz der in ſehſten herſchilt uert,

10. Doch zuuaiet ſich ir lehenreht alz daz Lehenreht buch iuch uuol beſchaiden kan.

CAP. IV.

[7] Diz iſt von der Sippezal.

NU merkent von der Sippezal, uua ſich diu ſippe anhebt und ain ende næm.

2. An dem haupt iſt ez beſchaiden man und uuip diu reht und redlich zu der e komen ſint, da iſt niht zuuayunge an uuan ez nit uuan ain lip iſt, da von iſt ain man und ain rehtiu [8] echon bezaichent bi dem haupt.

3. Und diu kint, diu von ir baider lip geborn ſint diu ſint auch bezaichent an dem næchſten bi dem haupt, daz iſt da die arm ſtœzzent an die ſchultergun,

4. Und diu ſelben lider haizzent die ahſelun, ob diu kint aun zuuayung geborn ſint von vater und von muter.

5. Iſt aber zuuayung an den kinden, ſo mügen ſie an dem lide nit beliben und treffent in ain ander lide.

6. Nement auch zuuen brüder zuuu ſchuueſter und nimet der dritt bruder ain frœmdez uuip iriu kint ſint doch gelich an ander glich ſippe

CAP. III. (b)

Hic agitur de ſeptem clypeis militaribus.

ORigenes olim vaticinatus eſt, quod ſex ætates mundi ſint futuræ, & quod quælibet harum ætatum decurſio mille annis finem ſit habitura, & in ſeptima ætate mundus omnino ſit interiturus & dies noviſſimus ſit venturus.

2. Indicatur autem nobis in S. Scriptura, quod cum Adamo cœperit prima ætas; Cum Noacho ſecunda; Cum Abrahamo tertia; Cum Moſe quarta; Cum Davide quinta; Cum Nativitate Chriſti ſexta.

3. Nunc vivimus in ætate ſeptima ſine certo numero (incerti ad quem annorum in millenario comprehenſorum numerum hæc ætas ſit perventura) & ſex mille anni ſunt elapſi & ſumus in ſeptimo millenario, in quo mundus interire debet, ſiquidem ſeptimana ætas durat quamdiu Deus voluerit.

4. Eâdem ratione ſeptem clypei militares ſe habent.

5. Rex habet primum clypeum; Epiſcopi & Abbates, ac Abbatiſſæ, quæ dignitate Principali gaudent, habent clypeum ſecundum; Principes Laici tertium: Liberi Domini quartum; Liberi mediæ conditionis quintum; Miniſteriales ſextum.

6. Ec ſicut neſcitur, quando ſeptima mundi ætas finem ſit habitura, ita etiam ignoratur, an clypeus militaris ſeptimus Jure Feudali gaudeat an non.

7. Septimum clypeum habet quilibet, qui non eſt homo proprius, & qui ex legitimo matrimonio eſt natus.

8. Jus Feudi non conceditur illi, qui ne quidem in ſeptimo clypeo eſt.

9. Quod ſi tamen tali dominus aliquis Feudum dat, ille tantundem Juris in eo habet, ac is, qui gaudet clypeo ſexto.

10. Jus tamen ipſorum circa feudum aliquo modo diverſum eſt, ſicut Liber Juris feudalis vos docere poteſt.

CAP. IV.

Hic agitur de Cognatione.

NOtetur ubi cognatio incipiat & ubi deſinat.

2. In Capite hoc (ex parte ſcil.) repræſentatur. In Viro & Uxore, qui legitimo modo matrimonium inter ſe contraxerunt, non eſt duplicitas, ſi quidem unum corpus ſunt: hinc eſt, ut Vir & legitima ejus Uxor deſignentur per Caput.

3. Et liberi, qui ex ipſis geniti ſunt deſignantur quoque per illam corporis partem, quæ proxima eſt capiti, hoc eſt, ſitam in illo loco, ubi brachia connexa ſunt humeris.

4. Et hæc membra appellantur Axillæ, ſcilicet, ſi hi liberi non ſint unilaterales, ſed ex eodem Patre & Matre nati,

5. Quodſi autem Liberi alterutrum Parentem habeant diverſum, tunc non pertinent ad idem membrum ſeu gradum, ſed tranſeunt in gradum diverſum.

6. Quodſi etiam duo fratres duas ducunt ſorores & tertius frater aliam ſibi matrimonio jungit fœminam, ipſorum liberi tamen ſunt in eodem Cognatio-

nis

* Adhoc caput vide quæ habet Schilterus in Comm. ad Jus Feud. Alem. c. 1. §. 26. ſeqq.

Ad CAP. IV.

7) Spec. Sax. Lib. I. Art. 3.

8) Cod. Ingolſt. firmat noſtrum textum, nam & ibi legitur: *Echon.* Idem facit MSC. Univ. Argent. item meus Codex qui habent: *ekone*, eſt autem *Echon*, *Ekone* ab e, Lex, & *Quena*, *chena*, fœmina. Islandi dicunt *kona*, *kuinna*. Angli pronunciant *cuuen*, & *quuena*; eoque nomine καθ' ἐξοχὴν Reginam inſigniunt. Ad

Digitized by Google

ſippe und erbent auch an ander glich ob ſi in ebenbürtig ſint, alſo hebent geſchuuiſtergit, die erſten ſippe die man ze maugen raitet.

7. Daz uuiderredent mange und iſt doch uuar vor den rehten maiſtern, ſo hebent geſchuuiſtergit kint die andern ſipp, diu iſt an dem andern lide, von dem haubet her abgezalt, daz lide haizzet der ellenboge.

8. So hebent geſchuuiſtergit enkel die dritten ſippe, diu ſtant auch an dem dritten lide, da diu hant an den arm ſtœzzet.

9. Vnd darnach der kinde kint, die hebent die vierden ſippe, und ſtaut auch an dem vierden lide, daz iſt daz lide, da der mittel vinger in die hant ſtœzzet.

10. Diu fiunften kint ſtant an dem fünften lide, daz iſt daz ander lid dez mitteln vingerz.

11. Diu ſibenden kint ſtant vor an dem nagel dez mitteln vingerz und haizzent nagelmauge. 9

12. Vnd ſuuelhiu kint zuuiſchan dem haupt und dem nagel an der ſippezal gelichen mügen an glicher ſtat, die nement auch das erb gelich.

13. So der man ie næher iſt an der ſippezal, ſo er ie baz erbet, ein ieglich man ſinen man ſinen mag untz an die ſibenden ſippe. Doch hat der Babeſt erlaubz uuip ze nemen in der funften ſippe. Doch mag der Babeſt dehain reht geſetzen damit unſer Lantreht gechrenket uuerden müge.

nis gradu inter ſe, & ſibi invicem quoque ſuccedunt, modo in eadem dignitate propagationis ſint, adeoque fratres & ſorores primum obtinent gradum in ordine Collateralium.

7. *Hoc in dubium vocant multi, & tamen eſt veriſſimum, juxta Doctores probatos. Habent autem Conſobrini gradum ſecundum, qui eſt* (repræſentatus) *ſecundo corporis membro, ſi à Capite deſcendas, numerando; illud membrum appellatur cubitus.*

8. *Item Fratrum aut Sororum Nepotes, ſeu Sobrini tenent tertium gradum; hi ſtant etiam repræſentati in tertio membro, ubi manus brachio juncta eſt.*

9. *Ac deinde horum modo dictorum Liberi, habent quartum gradum, & ſunt etiam in quarto membro, illo ſcilicet articulo, ubi medius digitus manui cohæret.*

10. *Quinti ordinis liberi ſeu* Sobrinorum Nepotes *ſunt in quinto membro, quod eſt ſecundus articulus medii digiti.*

11. *Septimi ordinis Liberi ſeu* Sobrinorum Abnepotes, *ſtant proxime unguem medii digiti, & ab Ungue,* (*quæ vox* Nagel *denotat*) *appellantur* Nagelmauge.

12. *Et quicunque ex his inter Caput & Unguem ſitis quoad cognationis gradum ſunt loco æquales, illi etiam æqualiter ſuccedunt.*

13. *Quo proprior quis eſt defuncto cognationis gradu eò prius alteri ſuccedit. Quilibet homo ſuccedit quidem ſuo Cognato usque ad ſeptimum gradum; adeoque eò usque Cognatio pertingere cenſendum eſt: hoc tamen non obſtante Papa Nuptias permiſit inter Cognatos quinti gradus. Non poteſt tamen Papa ullum jus ſtatuere quo noſtrum Jus Civile infringi queat.*

CAP. V.

10 Von Bruderkinde erbtail.

NImet ain man ain uuip bi ſinez vater lip, diu im ebenbürtig iſt, und geuuinnet ſüne bi ir, und ſtirbet darnach, e daz ſin vater ſin erb mit taile dezſelben mannes ſüne, di nement auch gelich erbtail an irz vater ſtat neben irn vettern.

2. Si nement aber nit uuan ains mannes tail,

3. Dez mag den tohterkinden niht uuidervarn, daz ſi gelich tail erben, da ſi denn nit ſuns kinde.

CAP. V.

De eorum, qui ex fratribus Nati ſunt (*unâ cum Thiis*) *Succeſſione.*

QUod ſi quis vivo Patre Uxorem ducit, quæ eſt ex propagine æqualis dignitatis, & filios ex illâ ſuſcipit, & poſtea, antequam partem hereditatis debitam à Patre acceperit, illius filii jure repræſentationis ſuccedunt cum ſuis Thiis.

2. *Non autem ſumunt niſi unius capitis partem, adeoque in ſtirpes ſuccedunt.*

3. *Filiarum liberis jus non competit æqualiter ſuccedendi ſc. cum Thiis, excepto caſu, ſi non adſint liberi filiorum ejus, de cujus hereditate agitur.*

CAP.

Ad CAP. IV.

9) Kilian in Etymol. *Naegbelvriend, Naegbelmaegbe,* Conſanguineus in ſeptimo gradu, in eo enim ungues, non membrum, reperitur, atque ideo Cognatio ibi terminatur. Conf. Rudinger. in Obſ. Centur. III. Obſ. 82.

Ad CAP. V.

10) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 5.

Ad

CAP. VI.

Wie Pfaffen erben ſulen mit ir geſuuiſtergiden.

HAt ain man tœchter und ſüne und gelebt er daz er ſün oder tœhter uzgit ains oder mer, und ſtirbet er und lat mer ſün oder tœhter hinder im, und lat ſinem uuibe uarendez gut oder anderz gut, ſo ſol diu muter von dem varenden gut den iht geben.

2. Wir ſprechen alſo, iſt der Vater aun geſchæft vervarn, daz er niht geſchaffet hat von dem varenden gut, man ſol der ſele iren tail geben. Vnd ſol darnach gelich tailen under uuip und under kind, diu nit uzgeſtiuret ſint.

3. Habent diu kint ainen bruder der ain pfaffe iſt, hat er kirchen und pfründe, da er ſich uuol von betragen mag, diu geſuuiſtergit tailent mit im daz varnde gut,

4. UUie vil er gulte haben ſule von gaiſtlicher gabe, da ſol man an ſin edelkeit ſehen und an ſin uuirde und an ſin ere.

5. Der pfaffe erbet aigen mit andern ſinen geſuuiſtergiden.

CAP. VI.

Qua ratione Clerici una cum Fratribus & Sororibus ſuccedant.

QUod ſi quis habet liberos, & in vitâ ſuâ aliquos eorum in matrimonium collocat, & poſtea moritur relictis aliis adhuc liberis, & relinquit (ſc. per diſpoſitionem expreſſam) Uxori ſuæ bona mobilia aut alia, tum Mater non tenetur aliquid de immobilibus dare liberis ſuis.

2. Nos ita pronunciamus: Si Pater talis inteſtatus deceſſit, ita ut de bonis mobilibus mortis cauſâ nil diſpoſuerit, tum debet pars certa ad pias cauſas applicari. Reliquum bonorum dividatur æqualiter inter Uxorem defuncti & ejus liberos, qui adhuc ſunt indotati.

3. Quod ſi hi liberi habeant fratrem, qui eſt Clericus, & Eccleſias præbendasue poſſidet, unde ſe exhibere valet, tum non dividunt cum ipſo bona defuncti mobilia.

4. Quantos debeat habere reditus ex bonis Eccleſiæ (ad id, ut dici poſſit, quod tantum habeat ut ſe honeſte alere & exhibere queat) hoc judicari debet juxta generis nobilitatem, dignitatem honoresque, quibus gaudet.

5. In bonis immobilibus Clericus ſuccedit cum reliquis fratribus & ſororibus ſuis.

CAP. VII.

" Suuer erbet der ſol auch gelten.

MIt uuelhem gut der man ſtirbet, daz haizzet allez erbgut.

2. Suuer erb nimet, der ſol ze reht die ſchulde gelten, die der tot man gelten ſolt, die man uuaiz, und die man niht enuuaizz, die ſol man erziugen uf den toten man ſelb ſibender,

3. Hat aber der tot man der gulte vor luten verrihtet, do er geſunt uuaz oder an totbette und er daz ſelbdritte erziuget, dem er da gelten ſol, er hat ſin gut behabt, und hat die ſiben geziuge hin geleit.

CAP. VII.

Qui Hæres eſt, debita quoque defuncti ſolvere tenetur.

QUæcunque bona quis moriens poſt ſe relinquit, illa omnia appellantur Bona Hæreditaria.

2. Qui hæreditatem adit, ille jure meritoque debita, de quibus conſtat, ſolvere debet. Ea autem debita, de quibus non conſtat, probari debent ſeptimâ manu.

3. Quodſi autem defunctus ille coram aliis debitum eſt confeſſus, cum vel ſanus vel moribundus eſſet, & confeſſio illa ab eo, qui debitum prætendit, probari poteſt per juramentum tertiâ manu, tum hic debitum ſuum ſatis aſſeruit, & effecit ut ſeptem teſtes illi (de quibus ante dictum) non admittantur.

CAP. VIII.

" Waz die erben ze reht nit gelten ſulen.

DIephait, noch ſpil, noch raup, noch uuucher, dez iſt nieman ſchuldig ze gelten fur den andern, noch ob er uuider dehain geriht iht getan hat.

2. Iſt

CAP. VIII.

Quæ Hæredes ſolvere jure non tenentur.

NEmo tenetur pro alio ſolvere furtum, ludo perditum, aut rapinam aut uſuram, nec id, quod alter eo nomine debet, quod contra judices aliquid egerit.

2. *Quodſi*

Ad CAP. VII.

11) Spec. Sax. Lib. I. Art. 6.

Ad CAP. VIII.

12) Spec. Sax. Lib. I. Art. 6.

Ad

2. Iſt aber ain ſchulde uf in erziuget aun die ich hie genant han, die erziugten ſchulde ſulen die erben büſen, dem clager und dem rihter,

3. Iſt aber dehain ſchulde uf den toten man erziuget, ſo büzzen auch die erben niht.

CAP. IX.

[13] Ditz iſt von Burgſchaft.

VNd uuirt ain man bürg ains andern mannez oder ain frauue und mer lute uuerdent mit in burgen, und uuerdent unverſchaidenlichen burgen, iener clagt uf ainen ſuuelhen er uuil.

2. Aber [14] ain maiſter haizzet Adrianus der dez Lantrehtez vil hat gemachet, der ſprichet er ſule ſi alle anſprechen, uuan ez duhte die lute da uuære geuærde bi, ob er ainen anſpræch und die andern niht.

3. Iſt aber dehainer darunder der niht ze vergelten hat dez ſulen die andern glich ſchaden han.

4. Vnd ſuuelher ſtirbet under den burgen dez erben ſulen ſinen tail fur in gelten, [15] aun ſiniu lehen da giltet nieman von uuan ſin ſelbez ſchulde, und hat er nit ze gelten dez burge ſi uuorden ſint ſi müzzen fur in gelten,

5. Vnd iſt daz er dez giht daz ſi nit burgen fur in uuorden ſien dez ſulen ſi in uberziugen ſelb dritte.

6. Vnd haben ſi nieman der in helfe bereden ſi helfent an ander uuol bereden umb die ſchulde.

7. Vnd ſprichet ain man ich uuil iu ainen burgen ſetzen der iſt andersuua geſeſſen, uuil man da mit reht gevaren, ſo ſol iener ſinen [16] brief ſenden dem gen dem er burge uuirt, und mit ſinem Inſigel daz iſt geuuizz.

8. Sendet er aber ainen brief dar der dem man lebt an ſiner ſtat, da ſol er die lute zu nemen ob er ſin læugen uuelle mit den man in uberziuge,

9. Vnd iſt der tot man iemans burg geuueſen, die erben muzzen ienem gelten gen dem er burge uuaz, er hab danne daz uzgenomen mit beſchaidenu uuorten, alſo: Ich uuirde gen iu burge alſo ob ich ſterbe daz min erben ledig ſien.

2. *Quodſi vero probatum fuerit defunctum debere aliquid (exceptis factis modo allegatis) tunc heredes Actori & Judici debent eo nomine ſatisfacere.*

3. *Quodſi autem nihil tale probatum fuerit, heredes etiam nil præſtare tenentur.*

CAP. IX.

Hoc Caput agit de Fidejuſſione.

QUod ſi contingit, ut maſculus aliquis apud alterum fidejubeat, aut fœmina aliqua & plures homines unâ cum ipſis fide jubeant pro indiviſo tunc ille (Creditor) ex iis convenit, quemcunque voluerit.

2. *Sed Doctor quidam, qui appellatur Adrianus (qui multum de Jure Ciuili compoſuit) dicit, quod Creditor debeat omnes conuenire, nam homines in eâ eſſe opinione, quod doli aliquid ſubſit ſi unum convenit, alios autem non item.*

3. *Quodſi vero inter conſidejuſſores aliquis eſt, qui non eſt ſolvendo, illius vice reliqui æqualiter tenentur.*

4. *Et ſi quis ex fidejuſſoribus moritur, ejus heredes debent ipſius portionem ratam ſoluere loco ipſius, non tamen ex feudis, nam ex iis nemo ſoluit niſi ob proprium debitum; quodſi ille, pro quo fidejuſſio facta eſt, non eſt ſoluendo, heredes fidejuſſoris tenentur ſolutionem præſtare.*

5. *Si is (Creditor) dicat ipſos pro illo (Debitore) non fuiſſe factos fidejuſſores (ſed forte expromiſſores) de eo debent eum convincere per tres teſtes.*

6. *Et ſi neminem habent, qui ipſos in teſtimonio dicendo juuare queat, ipſi ſibi invicem poſſunt teſtimonium dicere ratione hujus debiti.*

7. *Si quis dicit; dabo vobis Fidejuſſorem alibi domicilium habentem, ſi recte inceditur, ille (qui fidejuſſor fieri vult) debet huic in cujus ſecuritatem fidejuſſio fit, literas ſuas (fidejuſſionem continentes) mittere ſuo ſigillo firmatas; & tunc adeſt ſecuritas.*

8. *Quodſi autem mittit alium, qui Creditori loco alterius fidem obligat, tunc debet Creditor homines advocare, qui ipſum, ſi forte fidejuſſionem negare velit, convincant.*

9. *Quodſi ille, qui mortem obiit, in ſecuritatem alicujus fidejuſſit, heredes ejus tenentur ei (Creditori) apud quem fidejuſſit, ſolvere, niſi (in fidejuſſione) id exceperit bis forte verbis: Ego tibi fidejubeo, ita tamen, ut ſi moriar, eo nomine heredes mei non teneantur.*

CAP.

Ad CAP. IX.

13) Spec. Sax. Lib. III. Art. 85.

14) Debuiſſet dici: Imperator Hadrianus: quippe cui debent conſidejuſſores beneficium diviſionis. Vid. §. IV. Jus de Fidejuſſ. I. 26. *v.* eod. *Scherz.*

15) Pro: *Aun ſinui leben d. g. n. von w. ſin ſelbez ſchulde.* Cod. Hortled. habet: *der tod pürg ſol auch nich gelten denn ſein ſelb ſchult. Sprach aber jener er wär und er ſolt im die pürgſchaft ausrichten und ſprechen dann ſein erben das er ſein pürg nicht geweſen wär das ſullent ſie bezeugen ſelb drit.* Cod. Uff. habet: *an von Leben. Lot ein man Leben u da giltet er nicht von, wan ſein eygenn ſchulde u. h. e. n. zu gelten des bürge ſie worden ſind ſye müſſen es ſelber gelten. Und ſpricht er das ſye nicht bürgen ſint, das ſol man in überzeugen ſelb drit.* Krafftiano Noſtro Codici conſentit Codex Waldn. & meus. *Scherz.*

16) Res ipſe oſtendit, ex reliquis MSS. adoptandam eſſe vocem: *boten.* Scherz.

CAP. X.

Wer niht erb der gelt auch niht.

VNd iſt daz ain man ſtirbet und gelten ſol und hat hinder im niht gelauzzen da ſin uuip oder ander ſin erben von gelten mugen die ſulen dez geltez ledig ſin vor Got und vor den luten.

2. Vnd iſt daz daz uuip ainen andern man nimet und gebent ir ir friunt gut dez ſiu e niht enhet, oder ob ſi ain man durch ir libez uuird [17] oder durch ir friunt rat nimpt der gut hat, oder ſuuie ſie Got beratet daz ſi bi ainem andern manne ze gut kumpt, uueder der man noch daz uuip geltent niht dez errern mannez gülte uuan alz vil ſi Got baidiu ermanet. [18]

CAP. XI.

Der man iſt ſinez uuibez maiſter und Vogt.

VNd ſtirbet ainem man ſin uuip und ſol er gelten und hat niht ze gelten, und nimpt ain ander uuip und git im diu varendez gut, er giltet von dem varenden gut uuol, daz iſt dauon geſetzt, daz der man ſinez uuibez vogt und maiſter iſt.

2. Git im ſin uuip [19] ander gut davon mag er niht geben uuan nach ir uuillen,

3. Hat aber ſi erben die ir gutz uuartent ſint nach irem tode, ſo mag ſi der man niht aun uuerden umb ſin erren gulte,

4. Geuuinnet * ſi aber erben enſampt die uuile ſi lebent, ſo uuird er daz gut uuol aun, daz ſiu im gab.

CAP. XII.

Man ſol den erben gelten.

VNd ſtirbet ain man, ſo iſt man ſinen erben uuol ſchuldig uuaz man im ſolt die gulte die man behaben mag alz reht iſt.

CAP. X.

Qui non ſit heres alicujus, ille non tenetur debita ejus ſoluere.

ET ſi contingit ut aliquis moriatur, qui aliis debet, nec bona reliquerit, unde uxor ejus aut alii ipſius Heredes ſoluere poſſint, tum hi nec divino nec humano jure ad debitum ſolvendum tenentur.

2. *Quod ſi ſit, ut Uxor illa ad ſecunda vota tranſeat, & illa ab amicis aliqua bona acquirat, quæ antea non habuit, aut ſi quis, vel ob corporis pulcritudinem, vel ex affectu amoris illam ducit, qui bona poſſidet, aut alio quodam modo per benedictionem Dei accidat, ut in ſecundo matrimonio aliquid bonorum acquirat tum neque Maritus (alter) neque Uxor ejus tenentur ſoluere prioris viri, niſi in quantum ad id Deus illos adhortatur.*

CAP. XI.

Maritus eſt Uxoris ſuæ Dominus & Curator.

QUodſi alicujus Uxor moriatur & ipſe in ære aliorum eſt, nec habet, unde ſolvat, ducat autem aliam Uxorem, quæ ipſi affert bona mobilia, tum licite ex mobilibus illis debita ſoluit, hoc ideò ſtatutum eſt, quia maritus eſt Uxoris ſuæ Dominus & Curator,

2. *Quodſi ei Uxor affert alia bona (quam mobilia) de iis nihil poteſt ſoluere, niſi ipſa conſentiente.*

3. *Quodſi autem illa habeat (cognatos) qui jus ſuccedendi habent, tunc maritus illa (immobilia nequidem conſentiente Uxore) alienare poteſt ob debitum prius (quod ante hoc matrimonium contractum eſt,)*

4. *Quodſi autem liberos unâ ſuſcipiant, tum quamdiu illi vivunt ille poteſt alienare illa bona, quæ ipſi attulit Uxor.*

CAP. XII.

Hæredibus debita activa ſolvantur.

QUodſi quis paterfamilias obierit, tum hæredibus ipſius tantum à debitore ſolvi oportet, quantum debebatur defuncto; ſumma nimirum, quæ legitime demonſtrari poteſt.

CAP.

Ad CAP. X.

17) In MSC. Jung. *oder durch fründe.* cum quo facit MSC. Vniv. Argent. Cod. Ambr. Perg. *durch ire friunde.* Cod. meus: *durch fründe.* Cod. Arg. major conſentit huic. minor habet: *durch frunde willen. Fründe* hic idem videtur eſſe ac: *affectus amoris*, aut *mores lepidi* die freundlichkeit. *Scherz.*

18) In MSC. Jung. & Hortl. Pro: *ermanet* legitur: *geſchündet*, pro quo corrupte Cod. Wurmbr. *geſchünchet.* Cod. Vn. Arg. *geſchindet.* MSC. meum: *geſchündet.* MSC. Wald. *geſchinet. geſchündet* eſt vox antiqua, quæ idem exprimit ac: *admonet, invitat*, ſuggerit. Gl. Monſ. ſcuntenten, *ſuggerentibus.* vid. Notam 8. ad Willeram. Paraphr. Cant. Cant. in Cod. Argent. min. eſt: *als Got beide den willen git.* Quodlibet horum trium quadrat. *Scherz.*

Ad CAP. XI.

19) C. Hort. *ligendes gut.* quod & habet C. Wurmbr. *) lege ex reliquis MSS. *gewinnent.*

Ad

CAP. XIII.

Der an dem Richter und an dem Fronboten frævelt.

SUer iht borget oder entlehent der ſol daz gelten, und ſuuaz er gelobt daz ſol er ſtate haben, uuil aber er laugen, man ſol in uberziugen alz reht iſt.

2. Waz aber geſchiht vor geriht, da ſol man niht umb ſuueren, uuan bi dem aide ſagen, ez gange dem man an den lip oder ſins libez ain tail.

3. Vnd iſt daz man frevelt an dem Rihter oder an den Fronboten, ſo iſt man ir aim zuuaier buz ſchuldig, der ain ieglich man niht uuan ain hat.

4. Vnd ſuua man ſiben man ze geziugen nimpt vor geriht, da ſol man den Rihter fur zuuen man nemen und [20] den Fronboten alſam.

CAP. XIII.

De eo, qui in Judicem & Apparitorem ejus injurius eſt.

QUodſi quis mutuò aut commodato aliquid acciplt, id reſtituat, & quicquid promiſit, firmiter ſeruet; negare promiſſum ſi vult, convincatur, ceu juris eſt.

2. *De iis, quæ in judicio facta ſunt juramentum præſtari non debet, ſed ſufficit, ſi id factum eſſe aſſeratur in vim juramenti, niſi de amiſſione vitæ aut membri alicujus agatur.*

3. *Quodſi quis injurius eſt in Judicem aut ejus Apparitorem, tum debetur cuilibet illorum duplex emenda, qualis unica tantum aliis debetur.*

4. *Et quando quis in judicio ſeptem teſtes producere debet, tum Judex loco duorum teſtium haberi debet; Apparitor ibidem duos repræſentat.*

CAP. XIV.

Wie ſich ain man verſprichet vor geriht ſtat alhie.

NIeman mag im ſelber ander reht eruuerben denn in angeborn iſt, er mag auch mit untat ain bœſer reht geuuinnen, alz uuir iu hernach uuol geſagen.

2. Ain man mag ſich verreden vor geriht, daz er ein bœſer reht geuuinnet, denne ob er ſuuige.

3. Ain ieglich kint behaltet ſinez vater reht ob ez im ebenbürtig iſt.

CAP. XIV.

Hîc traditur, quomodo quis linquâ ſuâ in judicio ſibi præjudicare queat.

NEmo poteſt ſibi aliud jus acquirere (ratione Nativitatis) quam à Nativitate habet: imò poteſt quis per delictum jus ſuum deteriorare, ceu poſtea dicemus.

2. *Poteſt quis in judicio tam inconcinne loqui, ut conditionem ſuam magis deteriorem reddat, quam ſi tacuiſſet.*

3. *Quilibet Liberorum, modo æqualis Patri ſit generationis, retinet conditionem jusque Patris.*

CAP. XV.

Wen man ze geziug veruuirfet.

WIr ſculen iuch beuuiſen, uuer niht geziug mag geſin.

2. Diu kint diu nit ze iren iaren ſint komen, daz iſt ze vierzehen iaren.

3. Vnd uuip uuan umb etlich ſache, die uuir hernach nennen.

4. Vnd [21] frihait die ſo tump ſint, daz in ir friun-

CAP. XV.

De iis, qui rejiciuntur, quo minus Teſtes eſſe poſſint.

TRadere vobis debemus, quis non poſſit Teſtis eſſe.

2. *Illi, qui ad ſuos annos nondum pervenerunt, id eſt, minores ſunt quatuordecim annis.*

3. *Et fœminæ, niſi in certis cauſis, quas poſtea nominamus.*

4. *Et viliſſimæ Conditionis homines, & qui ita ſtupidâ*

Ad CAP. XIII.

20) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 8.

Ad CAP. XV.

21) Cod. Scot. Vienn. habent: *und freyhait* Cod. Uff. *Freyheit oder bullen und ſogetane leute die ſo tump weren, das in ir frewnde, die ir pfleger waren, ir ſelbes gut vor gerichte angewunnen haben.* Cod. Wurmbr. *Puben mügen nicht tzewgen ſeyn und die die all tump ſint, das in ir freunde ir gut vor gericht*

abgewunnen haben die ir pfleger ſint, und die es mit irer tumphait dartzw pringent. Cod. Hortled. *Puben mügent nicht zewg geſein und die die als tumbe das &c.* Uterque Codex Reip. Argent. *und buben und die ſo tump ſint.* Cod. Vniv. Argent. *und buben die do tump.* in MSC. Ingolſtad. legitur: *und freybart oder pube*, dy ſo dump ſint das in ir ſ. *Freybeit*, vel *Freybart*, (quod ultimum eſt in MSC. Ingolſt.) denotare *hominem viliſſimum* facile apparet ex eo, quod vel tanquam συνώνυμον vi *bube, pube*, occurrat, vel, uti in Krafftiano fit, ejus vices teneat. Annon Libertas nimia,

Digitized by Google

friunde ir ſelbez gut vor geriht an geuuinnent, die ir pfleger ſint, und ez mit tumphait darkumpt,

5. Und auch die unſinnige ſint, und blinden und torn und die niht gehœrnt, und ſtummen,

6. Vnd die verbannen und veræhtet ſint, und ketzer und mainaid lute, ob ſi dez vor geriht uberziuget ſint.

pidi ſunt, ut ſibi judicialiter auferri patiantur bona propter ſtupiditatem ſuam per eos, qui ipſorum adminiſtratores ſunt.

5. *Et qui furioſi ſunt, ac cœci & mente capti, & ſurdi, nec non muti,*

6. *Excommunicati item & proſcripti, ac Hæretici, ut & perfidi homines, modo de his in judicio fuerint convicti.*

CAP. XVI.

[22] Der vater erbet uuol dez kindez gut.

VNd ſtirbet ainem Vater ſin kint, und het er im gut uzgeben, ez ſi varndez gut oder ander gut, und hat er uueder uuip noch kint, der vater erbet dez ſuns gut, ez mag der bruder noch diu ſuueſter niht geerben. daz iſt davon, daz ez von dem vater dar komen iſt,

2. Vnd hat der ſun ander gut geuuunnen, denn daz im ſin vater gab, und git im got geſcheft, er git ez mit geſundem lip oder an dem totbette uuol uuem er uuil.

3. Vnd iſt daz er damit niht geſchaffet hat, die nehſten erben ſulent daz gut erben, und ſulen der ſele iren tail geben, da von daz ez der bruder erarbeitet hat.

4. Iſt uueder bruder noch ſuueſter da, ſo nemen ez ie die næhſten erben,

5. Ein ieglich menſch [23] ſinez magez gutez erb untz ez [24] geraiten mag [25] hintz der ſippe, alz ditz buch hievor (conf. c. 4. fin.) hat geſait.

CAP. XVII.

Mit uuiu ain kint ſinez vater und ſiner muter erb veruuürket.

EZ mag ain kint ſinez vater und ſiner muter erb veruuürken mit vierzehen dingen.

2. Daz ain iſt ob ain ſun bi ſinez vater uuip lit süntlich mit uuizzende, diu dez ſunez ſtiufmuter iſt, diu ſin vater elich oder ledeclichen hat oder hat gehabt, damit hat er [26] uuorht allez daz erb, daz er von vater oder von muter uuartent iſt, daz erziugen uuir mit David in der kunge buch, do der ſchoen Abſolon bi ſinez vater friundiñe lag ſüntlich mit uuizzende, damit veruuorht er ſins vater hulde unde erbe.

3. Daz

CAP. XVI.

Pater ſuccedit in bonis Filii vel Filiæ.

QUodſi Filius vel Filia moritur, ac Pater ei (vivo) aliquid bonorum dederit, ſive id ſit ex bonis mobilibus, ſive alia bona. Et ſi neque Uxorem neque Liberos relinquit, Pater ei ſuccedit; non autem frater aut ſoror, ex eâ ratione, quia hæc bona à Patre provenere.

2. *Et ſi filius alia bona acquiſivit, præter ea quæ Pater ei dedit, tunc ſi Deus ei teſtandi facultatem non impedit, ea vel ſanus vel morti vicinus aſſignat, cui voluerit.*

3. *Et ſi contingit, ut de iis non teſtatus ſit, tunc proximi cognati ei ſuccedunt, qui debent partem eorum ad pias cauſas dare; cur autem ipſi ſuccedant, ejus rei Ratio eſt, quia Frater defunctus illa acquiſivit labore ſuo.*

4. *Quodſi non ſint fratres aut ſorores tunc ſuccedunt illi qui ſunt gradu Proximi.*

5. *Quilibet eſt heres bonorum cognati ſui, qui ſe numerare poteſt (inter cognatos) usque ad ſeptimum gradum, ceu hic Liber ſupra monuit.*

CAP. XVII.

Quibus ex cauſis Liberi à Parentibus exheredari poſſunt.

LIberi à Parentibus exheredari poſſunt ob quatuordecim cauſas.

2. *Prima cauſa eſt, ſi filius rem habet ſciens cum Noverca ſuâ ſeu fœminâ, cum quâ Pater vel in Matrimonio vel extra matrimonium cohabitat, aut cohabitavit. Hoc ipſo meruit priuari omni hereditate paternâ aut maternâ; hoc probari poteſt facto Dauidis in libro Regum, cum pulcher ille Abſolon cum patris ſui amica illicite concumberet ſciens; hoc ipſo enim meruit excludi â patris gratia & bonis.*

3. *Altera*

ſeu Licentia huic nomini ortum dedit? Apud Keyſersb. im Narrenſchiff f. 159. a. 2. occurrit *freyersbub* vili ſenſu; dicitur enim: *die edlen ſpielen mit den ſtallknechten und* freyersbuben. Vocem *bub* moribus applicatam *malum hominem, nebulonem* denotare notum eſt, hinc Herodias ap. Keyſersb. Poſtill. p. 1. fol. 4. a. appellatur *eine bübin*. Belgis: *boef*, *boeve*, nebulo, Tenebrio, vid. Kilian in Etymol. *Scherz.*

Ad CAP. XVI.

22) Conf. Spec. Sax. lib. I. Art. 17.

23) Poſt vocem: *Menſch*, pone ex reliquis MSCtis: *iſt*. Scherz.

24) Pro: *Geraiten mag*, alia Manuſcripta quædam habent: *gereichen*. — — Cod. Hortl. legit: *gereden*, ſed vitioſe; ex duobus illis prioribus retineri poteſt quodcunque libuerit; *geraiten* idem eſt ac: *numerare*, *rechnen*, hinc *raitung*, *raittag*, ain ungeraiter amptman, vid. Spaat im Teutſchen Sprach-Schaz, Lit. R. *Scherz.*

25) Poſt vocem *bintz* C. Hortl. Würmb. Ing. Vff. ut & meus habent: *der ſibenden*. quod omnino, ceu ex cap. 4. in fin. apparet, hic inſeri debet. *Scherz.*

Ad CAP. XVII.

26) Pro *uuorbt* lege: *ueruuorcht*, quod & MSCta habent, eſt autem *ueruuorcht* idem ac hodiernum *ueruuürckt*. Scherz.

27) Pro

Digitized by Google

3. Daz ander iſt, ob ain ſun ſinen vater vaht und in ainsliuzzet uuider reht, und ſtirbet er in der vanknüzze, der ſun hat auch ſin erb verlorn.

4. Daz dritte iſt, ob ain ſun ſinen vater anſpricht und ſo getan dink hintz dem vater rüget, diu dem vater an den lip gant, ez ſi danne ain ſach da daz lant von verderben moeht, oder da der fürſt von verderben moeht, dez daz lant. Mit dieſen drien dingen veruuürket ſich ain vater gen ſinem ſun, daz er bi ſinem lebenden lip von ſinem gut ſchaiden muz, und trit der ſun an dez vater ſtat, und ſol dem vater [27] ſin noturft geben und nach den eren alz er gelebt hat.

5. Daz vierd iſt, ob ain ſun ſinen vater an daz uuange geslagen hat, oder ſuuie er in geverlich geslagen hat.

6. Daz funſt, ob er in ſer und [28] inderlich beſcholten hat, uuan Got ſelb alſo ſprichet in den zehen geboten: ere Vater und muter, ſo lengeſt du din leben uf ertrich. Seit nun ain kint ſin lank leben damit veruuürket, ob ez den Vater unreht anreit, ſo hat ez auch ſin erb mit reht veruuürket, ob ez Vater oder muter ſchilt oder sleht.

7. Daz ſehſt iſt, ob ain ſun uf ſinen Vater clagt, er hab im ſo getaniu dink getan, diu dem Vater grözzen ſchaden tun moehten an ere oder an gut oder an dem libe, und er in dez nit uberziugen mag.

8. Daz ſibend iſt, ob der ſun ain diep uuirt oder ſuſt ain boesuuiht mit ſo getanem leben, da ein jeglich man ſin reht mit verliuſet, oder ob er uuizzentlichen mit denſelben luten uuont, die daz leben an in habent.

9. Daz ahtent iſt, ob ain ſun ſinen Vater geirret hat, ſo er an dem totbette lit und gern ſiner ſele dink ſchüffe, oder ob er ſuſt ſieche lit, und dez vorht hat, er ſterbe, und sliuzzet der ſun zu, und [29] lat den pharrer noch die brüder noch anderz nieman zu im, mit dem er ſiner ſele dink ſchaffen ſolt durch ſiner ſele hail, der hat ſin erb damit [30] veruuorht.

10. Daz niunde iſt, ob der ſun zu ainem ſpilman uuirt uuider dez vater uuillen, [31] daz er gut fur ere nimpt, und der vater ain erman iſt

3. *Altera cauſa eſt, ſi filius patrem ſuum capit, & contra jus carceri includit, isque in captivitate moritur, tunc enim filius jus ſuccedendi amittit.*

4. *Tertia cauſa eſt, ſi filius patrem accuſat & talia facta ipſi imputat, quæ pœnam mortis merentur, niſi id, cujus eum accuſat, tale quid ſit, quod regioni, aut Principi, cujus regio eſt, interitum afferre poſſit. Tribus biſce factis* (ſi ſcilicet Pater ea patrat) *pater quoque id conſequitur, ut ipſe vivus bonis ſuis privetur, ejusque loco filius illa accipiat, qui tamen inde patri neceſſaria vitæ ſubſidia ſuppeditare debet, & quidem juxta illum modum, quo antea vivere ſolebat.*

5. *Quarta cauſa eſt, ſi filius patri alapam dedit, aut eum alia ratione doloſe verberavit.*

6. *Quinta cauſa eſt, ſi illum valde & notabiliter verbis injurioſis excepit; ſiquidem Deus Ipſe ita loquitur in Decalogo: Honora Patrem & matrem, ut conſequaris vitam longævam ſuper terram; quod ſi itaque liberi vitæ longævitatem ideo amittunt, quod patrem injurioſe alloquantur, jure etiam hereditate privantur, ſi patrem aut matrem verbis injurioſis afficiunt aut verberant.*

7. *Sexta cauſa eſt, ſi filius accuſat patrem de talibus factis, quæ* (ſi probari poſſent) *amiſſionem honoris aut bonorum aut vitæ poſt ſe traherent, & tamen ipſe illa facta probare non poteſt.*

8. *Septima cauſa eſt, ſi filius ſit fur aut aliâ ratione maleficus, eaque agit, quæ aliàs faciunt, ut quis juris beneficiis indignus cenſeatur, aut ſi ſciens cum talibus hominibus converſetur, qui vitam illam turpem agunt.*

9. *Octava cauſa eſt, ſi filius patrem impedivit, cum morti vicinus decumberet, & teſtamentum ad pias cauſas* (aliosque ſpectans) *condere vellet, aut ſi, cum aliàs pater ægrotaret mortemque mox ſecuturam crederet, filius patrem conclavi includeret, atque ita parochum clericosque & alios quoscunque impediret, quo minus ad animæ ſuæ ſalutem promovendam diſponere poſſet; qui hoc fecit, hereditate privari meretur.*

10. *Nona cauſa eſt, ſi filius ſit mimus contra patris voluntatem atque, ut pecuniam acquireret, bonoris jacturam non curat, cum ejus pater ſit vir bonorem*

27) Pro: *ſin notturft geben*, Ing. habet: *ſin notturft mit eren geben, als er vor mit eren gelebet hat.* Uff. habet: *ſin notturft geben mit eren, als er vor mit eren gelobt hat.* Wurmbr. *die notturft geben, und auch nach den eren, als er uor gelebt hat.* Scherz.

28) Vox *inderlich* eradenda eſt; loco ejus C. Wurmbr. habet: *übelichen*, meus: *merlichen*. Hortl. *übel*, Jung. *mortlichen*, Vff. *mercklichen*. Ing. *merchleichen*. mihi videtur, *mercklichen* poſſe optime obtineri. *Scherz.*

29) Pro *lat den pharrer noch die brüder noch anderz nieman* MSCtum meum habet: *und lat die lübrieſter noch die brüder noch anders nieman.* Uff. *uueder den pfarrer noch ſuſt nymand.* Scherz.

30) Poſt voces: *damit ueruuobrt.* Cod. Ing. hæc habet: *das gepot Keyſer-Juſtinus und andere-recht, und ſpricht ain Heylig gar ain gut uuart über daſſelbe recht; er ſpricht alſo uuer diſe recht hat geſetzt gar ſalichleich das den Menſchen niemant uuern ſcholl guter ding an ſeinem tod, dieuneil er lebt und gereden mag, ſo mag er im ſelb uuol gehelffen uon der euuigen marter zu den euuigen freuden, fur aber der menſch ſtirbt ſo mag er furbaſs nymmer mer geuuelen noch entuuelen.* Rectius C. Waldner. ita legit: *Das gebot Juſtinianus und ander recht ain michel teyl in diſem buche, und ſprichet eyn heilige gar ein gut uuort über daz einige recht, und ſpricbet alſo, uuer dis Recht hat geſetzet, das den menſchen güter dingen an ſinem tode nieman irren ſol, dieuuile er lebet, und reden mag, ſo mag er ime ſelber uuol gehelffen, von der euuigen marter in die euuige froede, für das aber der men-*

iſt geuueſen, daz er nie [31] gut fur ere nam noch nimpt.

11. Daz zehende iſt, ob ain ſun ſinez vater bürge nit uuerden uuerden uuil umb zitlich gelt.

12. Daz ailfte iſt, ob der ſun den Vater von vanknüzze nit loeſen uuil, und er ez uuol getun mag.

13. Daz zuuelfte iſt, ob ain vater unſinnig uuirt von ſiechtun oder von uuelhen ſachen [32] daz und daz in der ſun in der unſinne niht beuuart.

14. Daz drizehende iſt, ob ain ſun ſinem Vater ſin gut mer danne halbez vertut mit unfure.

15. Daz vierzehende iſt, ob ain tohter ungeraten uuirt, daz ſiu man zu ir leit aun irez Vater uuilen, dieuueil ſiu under zuuaintzig jaren iſt, kumpt aber ſiu uber zuuaintzig jar, ſo mag ſiu ir ere uuol veruuürken, ir erb aber niht, daz iſt da von uuan man ir under zuuaintzig jarn ſolt geholfen han.

amans, talisque, qui nunquam bonorum acquiſitionem bonori prætulit, aut adhuc præfert.

11. *Decima cauſa eſt, ſi filius non vult fieri fidejuſſor pro patre ob debitum aliquod.*

12. *Undecima cauſa eſt, ſi filius non vult patrem liberare ex captivitate, cum tamen id facile perficere poſſet.*

13. *Duodecima cauſa eſt, ſi pater ex morbo quodam aut aliâ ex causâ fit furioſus, & filius illum tempore inſaniæ non cuſtodit curatque.*

14. *Decima tertia cauſa eſt, ſi filius ex prodigalitate patris bona ita dilapidat, ut ne quidem dimidia eorum pars ſuperſit.*

15. *Decima quarta cauſa eſt, ſi filia cum maſculis invito patre concumbit, cum nondum viginti annos habet; quod ſi enim major eſt viginti annis, & hoc facit, tum bonoris quidem jacturam experitur, non autem hereditatis; ex eâ ſcilicet ratione, quia ipſi, cum infra viginti annos eſſet, proſpici debuiſſet, (de marito.)*

CAP. XVIII.

Wie ain herre antuuürtet fur die [33] uff ſiner bürge ſint vor geriht.

SUuer bürge hat, der ſol antuuürten, fur die uf ſiner burge ſint und burklehen daruf habent, ſie ſitzen dar uf oder niht, und fur alle die daruf in ſinem ſchirme ſitzent oder in ſiner koſt.

2. Und uuer im den æhtet verbiutet, ze behalten, ſo ſol er in niht uuan uber naht behalten, und tut er daz niht, daz iſt uuider reht.

CAP. XVIII.

Quod Dominus caſtri alicujus debeat illorum, qui in caſtro ipſius ſunt, cauſam in judicio tueri.

QUi caſtrum habet, debet tueri cauſam illorum, qui ſunt in ipſius caſtro & Burgenſia in illo feuda habent, ſive ibi habitent, ſive non, & omnium illorum, qui ibidem ſub ejus tuitione degunt, aut ab ipſo aluntur.

2. *Et ſi quis ei denuntiat, quod proſcriptum aliquem penes ſe retinere non debeat, tunc non niſi per noctem eundem retinere debet; id ſi non facit, injuſtè agit.*

CAP. XIX.

Ditz [34] iſt von der Suuabe urtail.

DIe Suuabe ſetzent uuol ir urtail under in ſelbe uf ſuuæbiſcher erd diu reht iſt, und ziuhet ſie uuol an ain hoeher geriht [35], daz geriht müzzen ſi nemen und habent ſi auch die [36] minnere volge.

2. Suuæ-

CAP. XIX.

Hæc nota de Sueuorum ſententiis.

SUevi jure ferunt ſententias inter ſe in terra Suevica, quæ legibus ſunt conformes, & appellant (qui ſe gravatos credunt) *ad ſuperius judicium aliquod, hoc judicium ſuperius agnoſcere tenentur & admittere etiam illi, quibus forte contingit, ut minorem uotorum partem pro ſe habent, adeoque contra ipſos pronuncietur.*

2. *Jus*

---

menſche erſtirbet, ſo mag er fürbaz niemermer uuider geuuelen noch entuuelen. cui conſentiunt quoad rem reliqui MSC. noſtri, imò & Editiones impreſſæ. *Scherz.*

31) *Daz er gut für ere nimt*, ſimili modo infra cap. 308, 13. conjunguntur: *ſpielleut* & *die gut für ere nemen.*

32) Poſt voces: *von uuelchen ſachen daz* ſupple: *geſchicht* ex C. Ing. aut *kumpt* ex aliis Codd. MSCtis.

Ad CAP. XVIII.

33) Loco *für die* pone: *für die die.*

Ad CAP. XIX.

34) Ad rubrum: conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 17. & 19.

35) Poſt voces: *an ain hoeher geriht* C. Hortl. & Wurmbr. habet *gen Rotuuile oder gen Gienge.*

36) Cod. Hortler. habet: *nymmer* volg. aſt C. Jung. Am-

Digitized by Google

2. Suuæbiſchez reht zuuait ſich nit von den Sahzſen, uuan an erb zu nemen und urtail ze geben.

2. *Jus Sueuicum non differt à jure Saxonum niſi in materia ſucceſſionis & ſententiæ ferendæ.*

CAP. XX.

[37] Waz ain ieglich man ſinem uuibe ze morgengaube gen mag.

NU merkent uuaz ain ieglicher man, der [38] von Ritterlicher art iſt, ſinem uuib ze morgengabe geben mag.

2. Dez morgenz an irm bette, oder ſo er ze tiſche gat, oder ob ſinem tiſche. So mag er ſinem uuibe geben aun ſiner erben urlop ainen Kneht und ain magt, die ze iren jarn komen ſint, und gezüne [39] und gezimmer ob der erde,

3. Und alz ir man geſtirbet, ſo ſol ſiu daz ertrich rumen inr ſehs uuochen oder nach dem drizigoſten. Vnd ſol ez alſo rumen, daz ſi der erd iht [40] veruuunden,

4. Si [41] ſol ez aber die erben e anbieten ze lœſen nach frumer lüte rat, ſuaz ir die haizzent geben, daz ſol ſiu nemen, und hat der man niht erben, ſuuez denne daz ertrich ſi, [42] dem tu dazſelbe.

5. Ez git der friherr ſinem uuibe daz uuol hundert mark giltet, ich main fürſten [43] und ander friherren. Die mitteln frien, daz [44] zehen phunt gelt. Der fürſten dienſtman, daz fiunf mark giltet.

6. Suuaz andere lüte iſt, die mügen niht geben, uuan [45] daz beſte pfærde oder vihe oder roſs,

7. Und iſt ain aigen man [46] ritter, der mag nit mer geben denne ain vihe oder ain roſs.

8. Noch

CAP. XX.

Quantum cuilibet uxori ſuæ Morgengabæ nomine dare liceat.

NUnc obſervate, quantum quilibet, qui eſt generis equeſtris, uxori ſuæ poſſit dare Morgengabæ nomine.

2. *Altero à nuptiis mane cum in lecto ſunt, aut cum ipſe ad menſam* (edendi cauſa) *accedit, aut huic jam aſſidet, poteſt uxori ſuæ ſine heredum ſuorum veniâ dare ſervum & ancillam, qui ad annos ſuos pervenerunt, & ſepimenta & conclavia ſupra faciem terræ.*

3. *Et quando hujus fœminæ maritus moritur, illa debet ſolo hoc cedere intra ſex ſeptimanas aut poſt triceſimum diem, & quidem ita debet ſolo cedere ne conditio ſoli reddatur deterior.*

4. *Debet autem offerre heredibus, priusquam ipſa recedat, ut fundum liberent* (ab onere Morgengabæ) *juxta arbitrium honeſtorum virorum, quantum autem hi ſolvendum dixerint ipſi, hoc illa accipiat, & ſi maritus nullos heredes relinquit, tum idem offerat ei, ad quem fundus pervenit.*

5. *Liber Dominus uxori ſuæ dat* (Morgengabæ nomine) *res quæ valent centum marcas* (*loquor hic de principibus & aliis ſublimioris conditionis liberis dominis*) *Liberi mediæ conditionis dare poſſunt rem, quæ valet decem marcas; Miniſteriales principum vero res, quæ valent quinque marcas.*

6. *Quod alios homines attinet, illis non permiſſum eſt, ut dent plus, quam optimum equum aut bovem,*

7. *Et ſi eques aliquis eſt homo proprius, ille non poteſt plus dare quam bovem aut equum,*

8. *Ne-*

Ambroſianus Perg. & Chart. *die mindern.* Videtur legendum eſſe *minnere* aut *mindere.* *Volg* denotat *ſententiarum, votorum ſeries.* In jure Auguſtano MSC. quod cum MSC. Speculi Suev. Krafftiano cohæret, f. 94. a. 2. legitur: *ſo ſol er gewisheit von im nemen daz er ein recht tu umb die vorgeſchriben ſach, ſwas* volge *und Urteil ſage.* Ut adeo *mindere volg*, ſint *Vota Minora*, uti *merere Volge* denotat Vota majora in Cod. Feſchiano MSC. ubi f. 59. b. rubrica: Von der merern Volge. Poſtea in textu dicitur: *Swaz der* (richter) *geſezet mit der* mereren menge *der gebauren daz mac* der miner teil *nit widerreden.* Scherz.

Ad CAP. XX.

37) Ad rubr. conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 20.

38) Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *von guter art.* Scherz.

39) Cod. Ambr. Perg. pro: *gezüne* habet: *zaun.* Cod. meus legit: *gezüne und gezimber.* Cod. Univ. Arg. & Wald. *züne und gezimber.* MSC. Scot. Vien. *zeün und gezimber.* Cod. Ingolſt. *Savl und gezimmer.* Scherz.

40) Pro: *verwunden.* C. meus habet: *nicht verwunde.* quædam MSC. habent: *nicht verſere.* Scherz.

41) Lege ex C. Wurmbr. *ſy ſol ez aber von erſten den erben anpieten ze löſen.* Scherz.

42) Lege: *dem tu ſie daſſelbe.* quod & aliqua MSC. habent. *Scherz.*

43) Pro: *ander Freyherren.* Cod. Ambr. Chart. *und ander Hoch Freyherren.* Scherz.

44) Pro: *Zehen pfunt.* C. Wurmbr. habet: *tzehen marcch.* conſentiunt huic Cod. meus, Waldn. Univ. Arg. & Uff. & uterque Arg. cum Jungiano. *Scherz.*

45) Pro: *daz beſte pferde oder vihe oder ros.* Cod. Hortl. habet: *das peſt pferd oder ros oder ander viech.* Sed noſtro textui conſonant reliqua MSC. Nota autem primo differentiam hic ſtatui inter *Vieh* ex unâ ac *Pferd* & *Ros* ex alterâ parte, videtur autem eodem modo, quo *thier*, vox generalis, uſurpatur pro *quadrupede.* vocem *vieh* uſurpari pro *bove, vaccâ.* Secundo ponitur differentia inter: *pferd* & *Ros*, nam in omnibus fere exemplaribus eſt: *pferd oder vieh oder ros.* Arbitror autem Ros denotare equum viliorem non tam ad equitandum aptum quam ad arandum, trahendum &c. idoneum. Facit huc, quod Galli *jumentum vilius, ſtrigoſum*, appellent *une roſſe.* Hinc Proverbium. *Il n'ya ſi bon cheval, qui ne devient*

Digitized by Google

8. Noch der kaufman mag niht mer geben denne alz hievor geſchriben ſtat, uuan ſinez varenden gutez mag er ſinem uuip geben zehen mark ze morgengabe und ain vihe und ain roſs und anderz niht.

9. Der gebure der fri iſt, oder ander fri lute, die nit Ritter ſint, die mügen geben iren uuiben ze morgengabe [47] roſs und rinder, und ie nit uuan ainz und zehen mark.

10. Der aigen man mak niht geben denne ain ſchaufe oder ain gaizze oder [48] fiunf ſchilling der kurtzen ſiner lant phenning.

11. Ein Rœmiſcher Kunig mag geben ſiner frauuen minner oder mer, uuaz er uuil, dem iſt nit zil uf geſetzet.

12. Git aber der Kunig dez Richez gut dar, da hat diu frauue niht rehtez an, und uuirt ain anderer Kunig, der hat ez mit reht.

8. *Neque mercator poteſt plus dare, quam antea* (nempe de equite, qui eſt homo proprius) *dictum eſt, aut in bonis mobilibus valorem decem marcarum.*

9. *Ruſticus, qui eſt homo liber, aut alii liberi homines, qui non ſunt equites, poſſunt dare uxoribus ſuis tanquam morgengabam equos & boves, ſcilicet unicum illorum aut decem marcas.*

10. *Homo proprius non poteſt plus dare quam ovem aut capram aut quinque aſſes nummorum uſuariorum vilioris monetæ.*

11. *Rex Romanorum poteſt dare uxori ſuæ plus vel minus, quantum ſcilicet voluerit, ipſi enim nulla quantitas eſt determinata.*

12. *Quod ſi autem Rex de bonis Imperii det Morgengabam, uxor ejus in illis nullum habet juris, & Succeſſor ejus in Regno ea bona jure vindicare poteſt.*

CAP. XXI.

[49] Ditz iſt auch von morgengaube.

ES git ain man ſin aigen uuol [50] ze lipdinge mit der erben urlop, ob ſi ze iren tagen komen ſint.

2. Vnd iſt daz ain man ſinez uuibez morgengaube verkauffen uuil oder verſetzen, ez ſi mit ir uuillen oder aun ir uuillen, die uuile der man lebt, ob ſiu daruf clagt, [51] man ſol ir umb ir morgengabe reht tun, uuil ſiu uf ir zeſuuen bruſt und uf ir zeſuuen zopfe ob ſiu den hat, [52] daz ez ir uuille nie uuürde, der Ritter, ſol ir ir morgengabe uuider antuuürten,

3. Und uuil ſiu ez niht enbern, man muz ir allen den nutz uuider geben, den daz gut vergolten hat, und der Rihter, der ir da rihtet, der ſol dem rihten der daz gut kauffet von irm uuirt, oder ain anderr rihter der ez ze reht tun ſol, 4. Ob

CAP. XXI.

Hîc agitur etiam de Morgengaba.

MAritus jure poteſt in bonis ſuis immobilibus uſum fructum concedere (uxori) *cum conſenſu heredum, ſi hi juſtæ ſunt ætatis.*

2. *Et ſi contingit, ut maritus uxori ſuæ morgengabam vendere velit vel oppignorare, ſine ipſius voluntate, & illa queritur hac de re vivo adhuc marito, tunc de morgengaba ipſi juſtitia debet adminiſtrari,* (ac illa ipſi addici) *modo tactâ mamma dextrâ & tactâ Spirâ capillorum dextrâ, ſi eam adhuc habet, quod ipſa nunquam conſenſerit,* (in alienationem) *hoc facto Judex ipſi debet reſtituere morgengabam ſuam,*

3. *Et ſi illa id exigit, reſtitui quoque ei debet omne commodum, quod exinde rediit, & Judex, qui ei juſtitiam adminiſtrat, idem etiam faciat illi qui rem hanc emit à marito ſuo, aut alius Judex id faciat, ad quem ſcilicet ejus rei dijudicatio ſpectat.*

4. *Quod*

---

devient roſſe. quo indicatur res etiam præſtantiſſimas corruptioni & mutationi in pejus eſſe ſubjectas. Uti autem vox, *pferd* hic *equum melioris commatis* deſignat, ita alibi interdum denotare *eum, qui eſt commatis pejoris*, obſervavi in Notis ad Winsbeckium not. 29. *Scherz.*

46) Equitum dignitas non eſt hereditaria, ſed virtute militari & à propriis Hominibus poteſt acquiri.

47) C. Hortl. *Ros oder Rinder und nicht mer dann ains oder zehen margk.* C. Uff. *ein Ros o. e. rind o. zehen pfund.* Cod. Wurmbr. *roſz oder r. und ye nicht dann ayns o. z. markch.* Cod. Jung. *Ros u. r. u. nit mer wann ains und z. march.* Codex meus: *Ros u. r. u. je nuren eines und zehen marg.* C. B. habet *Ros u. r. und z. m. ſilbers.*

48) Pro: *fiunf ſchilling der kurtzen ſiner land pfenning* Cod. H. tantum habet: *fünff ſch. ſ. l.* cum quo facit C. Waldn. & Wurmbr. Cod. J. habet tantum: *fümff ſch.* non addito: *der lantpf.* Uff. & Ambr. Chart. habet: *oder f. s. s. l. Nota wo das buch von Schillingen ſaget, do ſint je zwölff pfenning ein ſchillinge ſeyner lantpfennig.* in MSC. Jur. noſtri Prov. Uffenb. f. 39. a. mentio fit *eines pfunds beller der kurtzen.* infra in MSC. Kr. cap. 247, 3. nominantur *kurtze Schilling.* aſt in J. Prov. Bav. MSC. f. 145. a. dicitur: *fünff ſchilling pfenning der langen.* Scherz.

Ad CAP. XXI.

49) Conf. Spcc. Sax. Lib. 1. art. 21.

50) Vocem *Aigen* reddo per *bona immobilia*, quia illa vox non rarò hoc ſenſu legitur uſurpata. *Scherz.*

51) C. H. habet: *man mus ir darumb recht tun und ſie ſol ir Morgengab behalten auff ir rechtem pruſt, und auff irm rechten zopff, ob ſie den hat.* cum quo concordat C. Wurmbr. C. Ambr. Perg. *willet ſie uf ibr zeſewen brüſte und uff ir zeſwen zopffen, ob ſ. d. b. ſweren.* Legendum omnino videtur *zeſewe*, quod *dextram* denotat: id quod diſerte etiam indicat Cod. Uff. ubi dicit: *will ſye auff ir zeſwen bruſt, das iſt, auff ire rechten bruſt und auff iren rechtenn zopff ſwerenn.* Ad illuſtrationem hujus loci facit §. 2. cap. 52. Legis Alemann. ubi legitur: *Tunc licet illi mulieri jurare* per pectus *ſuum & dicat, quod maritus meus dedit in poteſtate & ego poſſidere debeo; hoc dicunt Alamanni naſtaid.*

52) Supple: *ſweren.*

Ad

4. Ob der uuirt lebt, ſo ſol er im allen ſchaden abtun, den er genomen hat, und iſt er tot, die erben ſulen ez tun von dem gut, daz ſi von irm Vater geerbet habent, und niht von der frauuen gut, ob gut da iſt, ez ſi aigenz oder varendez gut aun lehen. Iſt aber da nit gutz, ſo ſint die erben ledig,

5. Und iſt, daz ir uuirt ſtirbet, und uuirt ſiu ir morgengabe mit uuillen aun, daz hilfet dannoch niht.

6. Mit nitztiu mag ſiu ir morgengabe ufgeben, daz ez ſtæt ſi uuan mit ainem dinge,

7. Daz iſt daz: ſiu ſol ir morgengabe ufgeben mit ir ſelbez hant dem ſiu ez git mit diſen uuorten: Ich verzihe mich miner morgengabe und gib iu ditz gut, daz ez iuuer aigen ſi und nit min; Vnd ſol daz menſche nennen mit namen, dem ſiu daz gut git, ez ſi man oder uuip, und ſol auch daz gut nennen,

8. Darnach ſol ſi ainen aid ſuueren uf irn brüſten, daz ſiu daz gut nimmer me uuider gevorder, daz belibet ſtæt und anderz niht.

CAP. XXII.
[53] Von frauuen Lipdinge.

LIpdinge mag den frauuen nieman zerbrechen, [54] noch die erben mit den ez in geben iſt,

2. Stirbet ir man ſiu hat ez doch mit reht.

3. Und veruuürket auch der man ſin gut mit untat, man kan ez ir mit reht nit genemen.

CAP. XXIII.
Der ſinen friunden gut uuil ſchaffen.

ISt daz ain man ſinen friunden gut ſchaffen uuil nach ſinem tode, uuil er in daz ſicher machen, er ſol im ain geſchriben hantveſt darumb geben, und daran ain Inſigel ainez Biſchoffez oder ainez laigen furſten, oder ainez cloſterz [55] oder der ſtet herren Inſigel, oder ſol für ſinen herren varn oder für ſinen Rihter, und ſol die [56] geziugen ziehen, und ander frum lüte, die dabi ſin,

2. UUil aber er imz gar ſtæte machen, ſo ſetz er im ainen zins [57] daruz, damit hat er die [58] geuuer daran, und mag daz nit mit reht verlieſen,

3. Hat

4. *Quod ſi maritus vivit, debet huic* (emptori) *omne damnum reſarcire, quod ex hac re ad ipſum pervenit, & ſi ipſe eſt mortuus, heredes debent ſatisfacere ex bonis, quæ jure hereditario acceperunt à patre ſuo (non autem de bonis uxoris ejus) ſi bona adſunt, ſive immobilia ſive mobilia, non tamen ex bonis feudalibus; Si autem nihil bonorum relictum eſt à defuncto, heredes nihil ſolvere tenentur,*

5. *Et ſi contingit, ut maritus moriatur, ipſaque ſponte ſuâ morgengabam alienat, hoc nullum tamen habet effectum.*

6. *Nulla ratione poteſt morgengabam cum effectu à ſe abdicare, niſi unica,*

7. *Nempe hac; debet illa cedere morgengabam ſuâ manu, illi in quem illam translatam vult, his verbis: Ego Renuncio meæ morgengabæ & tibi hoc bonum trado, ut tibi ſit proprium, deſinatque eſſe meum; Et debet illum, cui bonum hoc cedit, ſive ſit maſculus ſive fœmina, ſuo nomine nuncupare, expreſſe etiam fundum, quem cedit, nominare debet.*

8. *Poſtea debet jurare tactis mammis ſuis quod fundum hunc nunquam amplius repetere velit, hoc ſi fit, actus hic firmus manet, nullâ autem aliâ ratione firmus efficitur.*

CAP. XXII.
De Uſufructu uxorum.

USumfructum uxoribus conſtitutum nec alii poſſunt irritum reddere, nec heredes cum quorum conſenſu fuit conſtitutus;

2. *Itaque ſi maritus ejus moritur, illa eodem jure gaudet.*

3. *Imo ſi mariti bona ob crimen aliquod fiſco cedunt, uſusfructus ille uxori jure auferri non poteſt.*

CAP. XXIII.
De eo qui amicis ſuis bona relinquere vult.

QUod ſi aliquis amicis ſuis poſt mortem relinquere velit, & ipſos velit omnino reddere certos, quod illa bona ſint obtenturi, debet illis chirographum ejus rei causâ dare, ſignatum Sigillo alicujus Epiſcopi aut alicujus Principis laici, aut alicujus monaſterii, aut alicujus civitatis, aut domini urbis aut judicis provincialis, quod ſi hoc facere non vult, adeat dominum aut judicem ſuum, eosque ceu teſtes aſſumat cum aliis honeſtis viris, qui ibi exiſtunt.

2. *Quod ſi autem ille* (qui amicis ita benefacere vult) *id optimâ ratione vult firmum reddere, tunc aſſignet illi* (amico ſuo) *cenſum aliquem ſuper illis bonis; quo facto ſtatim acquirit poſſeſſionem illorum, & bonis illis privari amplius non poteſt,*

3. *Quodſi*

Ad CAP. XXII.

53) Conf. Spec. Sax. lib. 3. c. 75.

54) Cod. Uff. *weder ir man noch die erben mit der ez yn gegeben iſt.* Scherz.

Ad CAP. XXIII.

55) Hic Cod. Jung. Hortl. Uff. Wurmbr. aliique inſerunt: *oder mit einer Stat inſigel.* Scherz.

56) Inſere: *zu* ex MSC. Scherz.

57) C. Uff. habet *daruff.* Scherz.

58) Clarius C. H. *das gut.* Scherz.

3. Hat er aber erben, die [59] verſprechen ez [60] ob ſi uuellen, oder ſi mügen ſich verſiunen,

4. Und iſt daz den man ehaftiu not angat, der ditz gabe hat getan, der ſol ſin gut angriffen, und ſol ſin nœt damit [61] büzzen,

5. Und uuil im iener daz uueren, ſo ſol er varen für ſinen herren oder für ſinen rihter und ſol beuuæren ſin ehaft not, daz iſt hunger und froſt und vanknüzze aun ſin ſchulde, alz er daz getut, ſo ſol der rihter ienem gebieten, daz er in daran iht irre, [62] ſo mag er ſinez gutez uuol aun uuerden mit reht.

6. Ez mag der man, dem diu gabe geben iſt uuol veruuürken uuider den der imz da gab, daz ſiu im allez dingez ledig uuirt, alz daz buch hievor (cap. 17.) ſeit, uuie ain ſun ſin erb veruuürket, alſo veruuürket auch iener ſin gabe.

7. Diu gabe haizzet ſtæt, diu vor dem Rihter geſchiht; diu iſt aber allerſtæteſt, diu mit der geuuer geſchiht.

3. *Quodſi ille* (qui in favorem amicorum diſponere vult) *heredes habeat, hi poſſunt contradicere antequam hic actus ita fuerit firmatus, quod ſi id debito tempore non faciunt, ſibi præjudicant.*

4. *Si contingit, ut is qui ita diſpoſuit, incidat in neceſſitatem à legibus agnitam, tunc poteſt bona illa revindicare, & inde neceſſitati ſuæ obviam ire.*

5. *Hoc ſi donatarius impedire vult, tunc donator accedat dominum aut judicem ſuum eique probet, ſe habere facti ſui cauſas ſonticas, quales ſunt, famem aut frigus, aut captivitas in quam incidit ſine culpâ ſuâ, quod ſi hoc fecerit, judex illi* (donatario) *præcipiat, quod ipſum* (donatorem) *non debeat impedire hac in re, ſicque poteſt recipere bona illa libera ab alterius jure.*

6. *Donatarius talis, poteſt privari bonis illis ita, ut omnino redeant ad donatorem, ob certas cauſas; etenim ob quas cauſas liber hic antea dixit, aliquem exheredari poſſe, ob easdem cauſas, talis donatarius poteſt privari bonis donatis.*

7. *Illa donatio firma eſſe dicitur, quæ fit coram judice, illa autem eſt firmiſſima quæ cum translatione poſſeſſionis conjuncta eſt.*

CAP. XXIV.

[63] Ditz iſt von hainſtiur.

GIt ain man ſinem uuibe varendez gut [64] ze hainſtiure oder ander gut, daz gut mag er nimmer [65] aun unerden die uuile er ander gut hat; tuuinget aber in ehaft not, er uuirt ſin uuol aun mit reht.

2. Git ſiu im ſo getan gut, er ſol dez ſinen e aun uuerden, e dez iren.

3. UUirt er irez gutez aun, daz ſiu im braht hat, und ſtirbet der man, und mag ſiu erziugen ſelb dritte daz ez ir uuille nit uuaz, man ſol ir ir gut uuider geben, und [66] ſuuaz ez vergolten hat.

4. Ez en ſi daz der man dargange und berede [67] mit ſin ainez hand, daz im [68] ſin guter ſin ſeit daz er reht het,

[69] 5.

CAP. XXIV.

Hîc agitur de Dote.

QUodſi maritus uxori ſuæ bona mobilia in dotem dat, aut alia bona, tunc illa bona non amplius poteſt alienare, quamdiu adhuc alia ei ſuperſunt, ſi autem neceſſitas à legibus agnita alienationem exigat, tum licite illa alienat.

2. *Quodſi uxor talis marito tradat talia bona, tum prius propria alienare debet, quam illa, quæ ipſi uxor tradidit.*

3. *Quodſi alienavit ille bona, quæ ipſa ei attulit, & maritus moritur, ipſaque cum duobus teſtibus juratо aſſerere poteſt, quod alienatio ipsâ volente facta non fuerit, tunc bona ejus ipſi reſtitui debent, & fructus, qui inde redierunt.*

4. *Aliter tamen ſe res habet, ſi maritus talis* (in vitâ ſuâ) *ipſe juret, quod conſcientia ipſi dictitet, ſe in alienando juſte inceſſiſſe.*

5. *Hoc*

---

59) *Verſprechen*, pro: *contradicere*, ſæpe occurrit. vid. infr. c. 52, 2. & 291, 2. ubi *Verſprechen* & *widerreden*, pro Synonymis ponuntur. conf. J. Feud. Alem. c. 41. §. 1. & ad illud Schilt. Comm. §. 1. *Scherz.*

60. Pro: *ob ſie wellen.* C. H. habet: *ee es im alſo gemacht wird, tunt ſie des nicht, ſo mügen ſie ſich verſawmen.* conſentit Cod. Wurmbr. hinc claritas verbis allucet. *Scherz.*

61) *Buezzen* interdum uſurpatur pro: *Sanare, curare.* vid. notam meam ad Winsbekii Paræneſ. §. 73. not. 15. *Scherz.*

62) Pro: *So mag e. ſ. g. w. aun werden.* Cod. H. & W. habent: *ſo wirt im ſein gut mit recht wol ledig, und wer es denn gewinnet der hat es mit recht und hat recht darzu.* poſteriora verba: *und wer &c.* etiam in aliis quibusdam Codd. reperiuntur. *Scherz.*

Ad CAP. XXIV.

63) Pro: *Hainſtiur* lege: *Haimſtiur.* Voce *Haimſteur dos* & *donatio propter nuptias* ſignificatur, dicitur & hic: *das gut, das das weib zu im bracht hat.* Unde illata videntur præſumi dotalia. *Scherz.*

64) Poſt vocem. *varendez gut.* Cod. Uff. addit: *oder ander gut an farnde gut.* cum quo faciunt C. Waldn. Ingolſt. & meus. *Scherz.*

65) Quid *aun werden*, ſit, patet ex C. W. ubi legitur: *Des gutes mag er nicht verkauffen d. e. a. g. h. tzwinget aber i. e. n. ſo verkaufft er es wol mit recht.* Scherz.

66) i. e. *quicquid inde rediit.* conf. J. F. Al. c. 20, 1. & 23, 2. & 32, fin. *Scherz.*

67) *Mit ſin eines hande*, una manu h. e. ſolus ſine conjuratoribus.

68) C. Uff. habet: *das im ſein ſinn und gewiſſen ſtehe.* forte legendum: *jehe* aſſerat, dicat. *Scherz.*

69) Nota

69 5. Daz iſt davon geſetzet daz die frauuen umb gut nit arbeiten mügen alz die man, und auch darumb daz den frauuen 70 uuirſer an ſtat ſolten ſie nach dem almüſen gan denne den mannen.

5. *Hoc* (quod bona illata redire debeant ad uxores) *ideo conſtitutum eſt, quoniam fœminæ labore ſuo non tam facile aliquid acquirere poſſunt, ac maſculi, & quia fœminas minus decet quam maſculos ut ſtipem petant.*

CAP. XXV.

Ob ain man von ſinem uuibe mit reht geſchaiden uuirt.

WIrt ain man mit reht geſchaiden von ſinem uuibe, und daz ſi baidiu nit enuuiſten, daz ſi bi ainander mit unreht ſauzzen ſi behabt ir ſelbez gut und ir morgengabe und ir lipdinge, daz er ir gab an ſinem aigen mit ſiner erben urlob ob ſi ze iren tagen komen uuaren.

2. Suuelich erb zu ſinen tagen niht komen uuaz, die ſchaident auch die gaube niht die er getan hat.

CAP. XXV.

De marito, qui iure ab uxore ſuâ fuit ſeparatus.

QUod ſi maritus iure ſeparatur ab uxore ſuâ, & uterque neſciverit, quod contra iura in matrimonio vixerint, tunc illa ſalva habet bona ſua & morgengabam, & uſumfructum, quæ ipſi in bonis ſuis immobilibus cum conſenſu heredum, qui iuſtæ ſunt ætatis, uxori ſuæ aſſignavit.

2. *Heredes, qui non ſunt iuſtæ ætatis* (cum nempe fieret hæc aſſignatio ſine ipſorum conſenſu) *non infirmant hoc factum mariti.*

CAP. XXVI.

71 Ditz iſt von erbtail.

SUUa ain man ſtirbet der uuip lat und nit kinde die erben ſulen zu der 72 uuirtin uf daz gut varn unz ze dem drizigoſten, daz ſi hüten, daz dez guts 73 iht verlorn uuerde, daz ſi angehœrt.

2. Mit der erben rat ſol diu frauue 74 die leich beſtaten und ſol uf dem gut ſitzen untz ze dem drizigoſten.

3. Von dem erb ſol man dez erſten gelten dem geſinde ir 75 gedienten lon, daz in gebürt, untz an den tag daz ir herr ſtarb.

4. Man ſol daz geſinde behalten biz ze dem drizigoſten, 76 daz ſie ſich beſtaten mügen,

5. Wil der erb ſo ſulen ſie volle dienen, und vollen lon enpfahen.

6. Iſt in ze vil lonez geben dez ſulen ſie nit uuider geben, ob man ſi lat vor ir zil,

7. Lonet man in von iar oder von maned daz ſulen ſi uf den haligen behaben.

8. Suuer

CAP. XXVI.

Hîc agitur de hæreditate.

SI quis moritur relictâ poſt ſe Uxore & nullis Liberis, tum Heredes defuncti debent cum viduâ ire in prædium (ſc. principale ſeu id, ubi Vidua ſedem habeat) & ibi manere usque ad diem trigeſimum eo fine, ut caveant ne quid bonorum, quæ ad ipſos ſpectant, pereat.

2. *Uxor ex conſilio heredum funus (mariti) terræ mandare, & in poſſeſſione bonorum eſſe debet uſque ad triceſimum (à morte diem.)*

3. *Ex bonis relictis primo famulis debet merces laboris ſolvi, quod debetur usque ad diem mortis Domini.*

4. *Famuli Famulæque debent (in domo defuncti) ſervari & ali usque ad diem triceſimam à morte Domini, ut rebus ſuis proſpicere poſſint.*

5. *Si heres id vult, debent hi per tempus conventum ſervitia præſtare, ſed & viciſſim integram conventam mercedem exigere queunt.*

6. *Quodſi his plus mercedis, quam quæ debebatur, jam fuerit exſoluta, hoc non tenentur reſtituere, etiamſi ante tempus conventum dimittantur.*

7. *Si merces annua, aut menſtrua ipſis eſt promiſſa, ejus quantitatem hi famuli definiant jurato.*

8. *Quo*

69) Nota duplicem rationem favoris dotium.

70) *Wirſer* item eſſe ac: *pejus*, ex Otfrido, Kerone aliisque meridiana luce clarius probari poteſt. *Scherz.*

Ad CAP. XXVI.

71) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 22.

72) *Wirtin* denotat Majoribus noſtris Uxorem, Matremfam. uti *wirt*, *würth*, Maritum, Patremfam. quia autem hîc de fœminâ agitur, quæ juncta fuit Patriſam. hanc vocem reddimus per *Vidua*. Scherz.

73) *Iht*; hîc eſt exemplum vocis: *ibt*, quæ cum alias denotét *aliquid* etwas, hic idem eſt ac: *nihil*, quo ſenſu tamen & aliis multis in locis reperitur. *Scherz.*

74) Variant hic Codd. Hortl. habet: *die grebnuſs begen.* Ambroſ. Perg. *die bevilde begen.* Ambroſ. Chart. & Jung. *die begrebde begen.* Res tamen eodem redit. *Scherz.*

75) Pleraque MSS. habent *verdienten lon*, quod rem bene exprimit. *Scherz.*

76) Jus Sax. hoc ita exprimit: *auff daſs ſie ſich mögen beſchiken oder anderweit vermiethen.* Scherz.

8. Suuer uf genade dient, der muz [77] den erben gnaden manen,

9. Stirbet ain diener e, daz er ſinen lon gar verdiene daz im gegeben uuaz, man iſt ſinen erben nit mer lons ze geben ſchuldig denne er verdienet hat, und im gebürt unz an die zit daz er ſtarp.

10. Darnach muz diu frauue tailen [78] die hoſſpiſe die biz zu dem drizigoſten belibet, ſuua ſi die hat, oder ſuua ſi andersuua iſt, denn in ir geuualt,

11. [79] So ſol diu frauue ſin rozz alſo geſateltz oder ſin phærd daz beſt daz er het, und den beſten harnaſch den er het ze ſinem lip, und ſin beſtez ſuuert geben ſinem herren ob er ain dienſtman uuaz.

12. Darnach ſo ſol ſiu geben den erben ain bette, ainen bolſter, ain küſſin und zuuay lilachen, ain tiſchlachen und [80] baderkappen, und zuuay hanttuch und zuuay beckin.

13. Daz iſt gemainiu hainvart ze geben und iſt auch reht.

14. So ſetzent die lüte mangerhande dink darzu, daz darzu nit gehœrt.

15. Vnd hat diu frauue der dinge niht, ſo geb auch niht, und uuil ſiu bereden, daz ſiu der dinge niht enhab, ſo muz ſiu umb ieglich dink ainen aid ſuueren ſunder,

16. UUez aber man ſiu uberziugen mag, da nimpt man ir aid nit umb.

8. *Qui ſervitia præſtitit ſine definitâ mercede ſed pro eâ mercede, quæ Conductori operæ æqua fuerit viſa, ille debet rogando heredes excitare ad gratiam.*

9. *Quodſi Famulus aliquis moritur, ante quam per tempus, pro quo mercedem accepit, ſerviverit, tum ejus heredibus nihil mercedis (de ſolutâ mercede) debetur, niſi pro eo tempore, quo ſervivit & ad tempus mortis usque.*

10. *Poſtea vidua Penum, quæ poſt dictum diem tricesimum reliqua eſt, tenetur partiri cum heredibus, ſi illam vel ipſa habet in poteſtate ſuâ, vel alii.*

11. *Inde Vidua ipſius equum ephippio inſtructum, aut alium optimum, quem habet (etiamſi ephippio inſtructus non ſit) & thoracem, quem ut optimum corporis tuendi cauſa habuit, & optimum enſem dare debet ſuo Domino ſi ille fuit Miniſterialis.*

12. *Poſtea dare illa debet Heredibus Lectum, & pulvinar, & cervical, & duo lintea ad lectum ſternendum mappam & pallium ad uſum balnei, & duo mantilia ad manus tergendas, & duas pelues.*

13. *Hoc eſt dare id, quod appellatur* Gemeine Heimfart *& eſt res æquitati conſona.*

14. *Sed addunt vulgo varias res, quæ eo non pertinent.*

15. *Et ſi Vidua talis res hujus generis non habeat, illas dare non debet; & ſi vult probare, ſe tales res non habere, tunc ob quamlibet harum rerum ſingularæ juramentum præſtare debet.*

16. *Quodſi vero illa convinci poſſit, (quod tales res habeat) ejus juramentum non admittitur.*

CAP. XXVII.

[81] Von totlaide iſt ditz.

SUUa zuuen man geborn ſint ze ainer totlaide, da ſol der elter daz ſuuert nemen vorhin dan daz ander tailen ſie gelich.

2. Suua

CAP. XXVII.

De præcipuo quod Totlaibe *appellatur.*

QUando duo homines vi Nativitatis habent jus Præcipui, quod Totlaib *vocatur, tunc major natu enſem defuncti ſibi ſervat, tanquam præcipuum, Reliqua æqualiter dividuntur.*

2. *Ubi*

77) An forte legendum: *der erben genaden manen. Manen* ſignificat etiam *expectare.* Gloſſæ Monſeenſes apud Pezium p. 382. *Manot.* expectat. *Scherz.*

78) Pro: *die hoſſpiſe.* Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *die hausſpeyſſe; hauſsſpeiſz.* Vocibus his intelligitur, *Penus inſtructa, Comeſtibilia;* cujus pars rata eſt *Muſstheil.* conf. Rudingerum Centur. III. Obſ. 74. qui tamen *Muſstheil* & *Hoffſpeiſe* pro Synonymis habet. *Scherz.*

79) Hæc plane aliter exhibet Codex Uffenbachianus; poſt titulum enim ſingularem, qui in nullo noſtrorum MSS. legitur, & ita ſonat: *was man der Frauuen zuvorn gebenn ſol von des mannes gute findſtu jetzt.* hæc verba ſequuntur: *So ſal die frawe ſein ros geſatelt oder ſein pferde das beſte das er hatt und ſeinen beſten harniſch nemen den er hatte ze ſeinem leybe und ſal es ir behabenn.* inde ſequitur Rubrica: *wez man des toten Mannes herren geben ſol ab er ein dinſtman was.* Poſt Rubricam hæc ibi leguntur: *dem Herren ſal man geben ſein ſwert ab er ein dinſtman geweſen iſt.* Scherz.

80) C. Uff. habet: *eynen polſtern, und ein bette und ein pfulbe und ein heubtküſſin.* Hæc ultima vox me movit, ut verſioni vocem: *Cervical,* inſeruerim. *Scherz.*

81) Cod. Ingolſtâd. habet: *Padmantel.* Uffenbachianus: *Badelachen,* quæ optime quadrant. *Scherz.*

Ad CAP. XXVII.

82) Conf. Spec. Saxon. Lib. I. Art. 22. fin. *Totleib, Totlibe, Todlaib. Zu einer todleib geboren ſein,* h. e. von Ritterlicher Art oder ein Heerſchilt haben. c. 41. *Zu totleibe nemen das ſchwert.* videtur ſignificari das *Heergewethe,* poſt quod in judicio familiæ herciſcundæ ſeu hereditatis diviſione accipitur §. 6. Viduæ Morgengab, Leibgedinge, und der Frauuen fahrend gut h. e. *Geradeſtücker,* ut Jure Sax. dicuntur. Not. *Totleibe* conſiſtit in Mobilibus diverſis c. 41. comprehendit Erb & Lehen, & Varendes Gut. c. 265. hæc Schilterus. Recte Schilterus retinet *Totleib, Totlib, Todlaib;* nam *Todlaid,* quod MSC. noſtrum habet, quodque etiam occurrit in Cod. Argentin. minori fol. 29. b. 2. eſt ex Vitio, cum

in

2. Suua zuuen oder mer tailent ain gut, da ſol der elter tailen und der iungeſt uuelen.

3. Suua die ſune ze iren tagen nit komen ſint, da ſol der elteſt bruder ſinez Vater ſuuert nemen ze totlaide, und iſt der kinde vogt, untz ſi ze irn tagen koment,

4. So ſol er in uuider geben allez ir gut, er berait in denn uua er ez getan habe, oder ob ez im mit diuphait abgebrochen ſi oder von ungelüke aun ſin ſchuld verlorn ſi.

5. Er iſt auch der Wituuen vormunt, dieuuile ſiu aun man iſt, ob ſiu uuil und ob er ir ebenbürtig iſt.

6. Nach dem totlaide ſol diu frauue nemen ir morgengabe und allez daz zu dem varenden gut gehört.

7. Daz ſint ſchauffe gaiſſe und ſuẅin und rinder und gænſe und hünre und allez geflügel und kaſten und allez daz nit angenegelt iſt und garen und bette die ſiu dar braht.

8. Alliu lilachen[83] und beckin Bölſter und küſſin diu ſiu dar braht. Tiſchlachen becke und alliu wiplichin claider vingerlin arm golt[84] ſchapel und alliu buch diu ze gotzdienſt gehörent.

9. [85] Sideln und laden die nit eingenagelt ſint, tepich und [86] röcklachen umbhenge und alliu gebende daz gehöret zu der frawen varendem gut.

10. Noch iſt mangerhande dink datz die frawen angehöret,

11. Daz ſint unuerſniteniv tuch ze claidern.

12. Iſt da golt oder ſilber unuerworhtz daz gehöret die erben an und niht die frawen.

13. Swa der wirt der dinge dehainez verſetzt hat daz ſulen die erben löſen ob ez ſi angehöret und niht die frawen.

2. *Ubi duo aut plures hereditatem aliquam dividunt, tunc natu majoris eſt partes facere, Natu Minor autem habet jus præ altero partem eligendi.*

3. *Quando filii (defuncti) non ſunt majorennes, tunc frater natu maximus Patris ſui enſem accipit tanquam præcipuum, quod* Totlaibe *appellatur, & eſt (ſuppoſito quod ipſe ſit majorennis) liberorum (ſeu fratrum ſuorum) Tutor donec majorennes fiant.*

4. *Tum autem debet illis reſtituere omnia bona ſua, niſi probet, quo illa pervenerint aut quod ſibi furto fuerint ablata, aut caſu fortuito ſine culpâ ſuâ perierint.*

5. *Hic quoque eſt Curator viduæ, quamdiu abſtinet ſecundis nuptiis, ſi illa eum vult admittere quâ talem & ſi ille ipſi quoad conditionem Nativitatis eſt æqualis.*

6. *Poſtquam ii, quibus præcipuum illud, quod* Totlaibe *appellatur, ſumſere, tunc vidua ſumat ſuam Morgengabam, & omne quod ad bona mobilia pertinet,*

7. *Huc pertinent Oves, capræ, ſues, boves, anſeres, gallinæ & omnia volatilia. item Armaria, quæ clavis non ſunt (parieti) affixa & ſila & lecti, quos illa in matrimonium attulit.*

8. *Omnia linteа quibus lecti ſternuntur. Culcitræ & pulvinaria quæ attulit in matrimonium. Mappæ, pelves, & omnis veſtis fœminina, annuli, armillæ, ſerta & omnes libri ad cultum divinum inſervientes.*

9. *Sedilia & arcæ, quæ non ſunt clavis (parieti) junctæ, Tapetes, & Velamenta, cortinæ & omnes faſciæ. Hæc referuntur ad mulierum mobilia bona.*

10. *Sed tamen adhuc varii generis res dantur, quæ ad fœminas ſpectant,*

11. *Ut panni ad veſtes deſtinati, ſed nondum diſſecati.*

12. *Si adeſt aurum aut argentum infectum hoc pertinet ad heredes defuncti, non ad Viduam.*

13. *Quodſi maritus defunctus aliquid earum rerum, quæ non cedunt viduæ, ſed heredibus oppigneravit, id heredes tuere debent.*

CAP.

in MSC. reliquis legatur *todelybe, todleib, totliebe, todlaybe, todlaib, dotliebe, todleybe.* Impreſſa quoque habent *todleybe, todtleib, Todlyb.* niſi quod in Goldaſtinâ Editione & in Hupfupianâ uno in loco legitur *todleicho.* videtur autem *Todleib* eſſe â *Tod*, mors, & *leiban, liban*, quod idem eſt ac: *relinquere.* item, *reliquum eſſe, reliquum manere.* vid. Notam meam ad Otfrid. Ev. I, 27. not. 5. ut *Totleib* idem ſit ac id quod poſt mortem relinquitur. Ad imitationem autem aliarum vocum poſtea ſpecialem ſignificatum accepiſſe videtur, ut denotet: *præcipuum aliquod*, quod heredes nobiles habent in rebus mobilibus e. g. armis. In jure Statut. Auguſtano MSC. f. 94. a. 1. *todlaide* & *erbe*, ut & *totlaide* & *erbtail* conjunguntur; dicitur enim. *Der Swap nimet wol* totlaide und erbe *von der ſibenden ſippe als verr ſo er geraiten mag daz im der man Vaterhalben zu geboren ſi. oder alz verr alz er erziugen mag, daz ſin Vordern dez Todez Vordern geerbet habent*, oder totlaibe *oder* erbtail *genomen habent.* Scherz.

83) Voces: *und beckin* hîc dele. nam poſtea ſequitur *becke.* in Cod. Wurmbr. *tiſchlachen, peck, läwchten*, mire in his ſpeciebus recenſendis MSS. variant. *Scherz.*

84) *Schapel*, ſertum, corolla. Twinger. in Voc. Germ. Lat. *Schappel*, Crinale, vel ſertum. Idem in Voc. Lat. Germ. *Corona*, corone, blatte oder ſchappel, hinc Gallorum *chapelet*, der Roſenkranz. *Scherz.*

85) *Sidel*, ſedile. Twingerus Voc. Germ. Lat. *Sidele*, Sedile.

86) Hanc vocem omittit C. H. aſt C. Uff. habet *Rugdecklachen.* MSC. Ingolſtad. legit: *Rucklachen.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. XXVIII.

[87] Ob ain man ain kint münchet.

Münchet ain man ain kint daz unter ſiben jaren iſt [88] und vert ez under vierzehen jaren uz ez belibet in lantreht und an lehen reht und an allem dem daz ez erben ſol alz ob ez nie gemünchet wær.

2. Daz reht hat auch ain Junkfrawe aber niht wan under zwelf jarn.

3. Begit ſich aber ain [89] kneht über vierzehen jar der hat ſich von lantreht und vor lehenreht erlediget und von erbtail. ſiniv lehen ſint dem herren ledig und ſinen nehſten erben wirt daz erb.

4. Und ain Junkfrawe hat daz ſelb reht ſo ſiu kumpt über zwelf jar.

5. Laugent ſi aber daz ſiu ſo uil jar iht [90] habe alz hie vor geſprochen iſt. ſo ſol man mit vater oder mit muter oder mit maugen oder mit anderz ieman dargan der ez wizze ſelbdritt und ſwern daz ſiu ir reht verlorn.

CAP. XXVIII.

De eo, qui filium Monachum fieri curavit.

SI quis filium qui nondum eſt ſeptem annorum Monachum fieri curat, & ille filius cum nondum habet 14. annos Monaſterium deſerit tunc ei ſalvum eſt, quicquid vel Jure Civili vel jure feudali & ut heredi debetur, quaſi nunquam Monachus factus fuiſſet.

2. *Idem juris eſt in Puellâ, non tamen aliter, quam ſi ante annum 12. Monaſticum ordinem deſerit.*

3. *Quod ſi autem filius exceſſit (in hoc ſtatu) annum decimum quartum tunc privatus eſt illis juribus, quæ jure vel Civili vel feudali alias habebat, in ſpecie jure Hereditario ejus feuda ſunt domino directo aperta & ejus proximis heredibus cedunt allodialia.*

4. *Idem obtinet in Puellâ, ſi illa exceſſit annum duodecimum.*

5. *Quodſi autem (talis filius aut filia) negant ſe habere tot annos, quot modo nominavimus, tum eorum Pater aut Mater aut cognatus, aut alius quilibet qui hujus rei notitiam habet, prodeat & juret, quod tot annos quot nominavimus habeant, & tum jure ſuo excidiſſe cenſentur, aut non habeant illos, & tunc jure ſuo non exciderunt.*

CAP. XXIX.

Der aun erben ſtirbet.

SWa ain menſch ſtirbet aun erben ez ſi man oder wip waz ſi gutz hinder in lauzzent ez ſi varendez gut oder ander gut habent ſi ainen herren dez aigen ſi ſint dem ſol man ez antwürten, ob er ez vordert.

2. Sint

CAP. XXIX.

De eo, qui moritur nullis heredibus relictis.

SIquis moritur nullis relictis heredibus, ſive ſit maſculus, ſive fœmina, ejus bona quæ relinquit, ſive ſint mobilia ſive immobilia, Domino illi, in cujus proprietate fuit, tradi debent, ſi id petit.

2. *Quodſi*

Ad CAP. XXVIII.

87) Conf. Spec. Sax. Art. 25. Lib. 1. in MSC. Arg. maj. titulus eſt: *ob man ein kint in ein cloſter tut.*

88) Pro: *Und vert ez &c.* C. Uff. clarius: *fert es under vierzehen Jaren aus dem orden es behabet ſein landrecht und erbet auch alles das es erben ſol. &c.* Scherz.

89) *Knecht:* pro puero non raro uſurpatur. vid. Not. ad Otfr. Eu. III. 23, 113. *Scherz.*

90) Lege: *haben.* Textus hîc cum in omnibus MSC. defectum habeat, ita videtur legendus: *als hie geſprochen iſt. So ſol haben jeman m. v. o. m. m. o. m. m. o. m. a. i. d. d. e. w. ſelbdritt und ſwern daz ſie ſo alt ſeyen als hievor geſprochen iſt, ſo haben ſie ir recht verlorn, und ſwært er das ſie die jar nicht haben ſo haben ſie ir recht nicht verlorn.* Plurimum hanc Lectionem firmat Cod. Uffenbachianus. huic textui in omnibus fere MSC. plurima ſunt coaſſata, quæ in Cod. Hortlederiano ita leguntur: *Hat man aber nicht der gezewgen ſo ſol man den Knecht mit diſen dingen überzewgen. Man ſol im greiffen oben an den munt under der naſen vindt man da klaines har das iſt ain gezewg man ſol im greiffen under die arm* (Jungianus habet: *under das ubſſen*) *vindt man da klaines har das iſt der ander gezeug. Man ſol im greiffen under die pain oberhalb der gemächt.* (Jung. habet: *obe ſiner geſchepfe*) *vindt man da klaines har das iſt der dritt gezewg. wann er alſo das ſelb kreutz hat damit iſt behabt das der Knecht vierzehen jar alt iſt oder elter. Die Juncfrawen mag man mit diſen dreyen dingen nicht überwinden noch überzewgen als hie vor von dem Knaben geſprochen iſt. Wie aber die Junckfraw und der Knecht iſt tunt ſie ſich in geiſtlichs leben das ſie wandel haben zu ainem Jar auszuvaren ob ſie wellen und varen ſie aus ee das jar end genomen hab ſo habent ſie ire recht verlorn.* (Cod. Jung. & Ambr. Perg. *habent: nicht verlorn*) *Man mag den Knaben überzewgen mit den Prüdern die pey im in dem orden ſeint geweſen ob er Jar und tag in dem orden iſt geweſen und ſagen ſie das vor irer maiſterſchaft pey ir gehorſam der Jüngeling hat ſein recht verlorn und mus ein münch ſein pis an ſein end oder ein abtrünnig münch ſein von eben zu eben. Alſo überzewgt man auch die Juncfrawen mit frawen die pey ir in irm kloſter ſeint geweſen.* Scherz.

Ad

2. Sint ſi ainez gotzhuſez ſo iſt daz ſelb reht.

3. Und vordert ez nieman und iſt ez uf dem lande, ſo ſol ſich ſin der lant rihter underwinden.

4. Und iſt ez in ainer ſtat ſo underwinde ſich ſin der ſtet herr oder ſin Rihter.

5. Er ſol ez jar und tag behalten in ſiner gewalt ob ieman darnach kom. der ſich mit reht darzu habe dem ſol man ez aun ſchaden wider lan.

6. Kumpt ieman nach dem iar der berede daz in ehaftiv not irrte dem ſol man ez antwürten. Conf. Spec. Sax. lib. 2. art. 8.

7. Ehaft not iſt ditz vanknuzz und ob ain man in dez Richez dienſt iſt oder in ſinez herren dienſt und den ſiechtun irret.

8. Welhez er under den ains beredet mit ſinen zwain vingern ob er dez ſtat hat ſo ſol man im reht tun umb ſin gut.

9. Und ſol der menſch [92] ienem man gelten daz ſol man dez erſten [93] tun.

2. *Quodſi in proprietate Monaſterii ipſe (defunctus) fuit, idem (intuitu Monaſterii) juris eſt.*

3. *Si autem nemo illa bona ſibi aſſerat, & caſus contingat extra Urbes, tum Judex Provincialis ea bona occupare debet.*

4. *Si vero caſus contingat in Urbe aliquâ, tum illa occupet Dominus Urbis aut ejus Judex.*

5. *Quilibet horum debet per annum & diem aſſervare in ſuâ poteſtate hæc bona (& videre) an aliqui tum veniat, qui jure illa petat. quod ſi quis ea jure petit intra hoc tempus illi ea reſtitui debent, ſed ita ut inde nullum damnum ad Dominum vel Judicem redundet.*

6. *Quod ſi talis venit anno elapſo, & probat ſe à petitione per cauſam ſonticam fuiſſe impeditum, illi bona ea cedenda ſunt.*

7. *Cauſæ ſonticæ ſunt: Captivitas, aut ſiquis eſt in ſervitio Imperii aut Domini ſui, aut ſiquis morbo impeditur.*

8. *Ultram ex his cauſis probat duobus digitis ſuis* (jurans) *ſi hoc facere poteſt, id hoc operatur, ut ei ratione bonorum horum jus tribui debeat.*

9. *Et ſi defunctus alicui aliquid debet, id primo loco ſolvi debet.*

CAP. XXX.

Ob ain man aun erben ſtirbet der niht aigen iſt.

UNd iſt ain menſche nit aigen und lit ez an ſinem totbette und hat nit erben alz hie vorgeſchriben iſt daz mag ſin gut ſchaffen wa ez wil.

2. Und gehört ez an ain gotzhus mit ainem zinſe ez ſol daz viertail ſinez gutez dargeben.

3. Ververt ez aun geſcheft ſo iſt ez gar dez gotzhuſez wan daz man davon gelten ſol.

CAP. XXX.

Quando aliquis ſine heredibus moritur, qui non eſt homo proprius.

SIquis non eſt homo proprius & moribundus mox decumbit, nec heredes habet, ceu modo dictum eſt, ille poteſt ſuis diſponere, prout voluerit.

2. *Ac ſi alicui Eccleſiæ cenſum aliquem præſtare tenetur, tum debet eidem Eccleſiæ quartam bonorum partem relinquere.*

3. *Si talis moritur inteſtatus, tum omnia bona ejus cedunt Eccleſiæ, excepto eo quod debetur Creditoribus defuncti.*

CAP. XXXI.

Daz Riche und die Swaben.

DAz Riche und die Swaben mügen ſich nimmer verſumen an ir erb diewile ſi ez erziugen mügen.

2. Ditz reht gab [94] in Kunig Karl den Swaben. Daz geſchach vor Rome in den ziten do [95] Römer den Pabeſt Leo erblendet heten. Der waz Künig Karls rehter bruder.

3. Darnach [96] beſazz Kunig Karl Rom. Do viel der

CAP. XXXI.

De Imperii & Suevorum Jure.

IMperium & Suevi non præjudicant ſibi (tacendo) intuitu bonorum, quæ ipſorum ſunt, quamdiu jus ſuum probare poſſunt.

2. *Hoc jus Rex Carolus Suevis conceſſit. Fiebat hoc extra muros Romæ cum Romani Papam Leonem oculis privaſſent: erat ille Papa Caroli frater.*

3. *Poſt hoc Rex Carolus Romam obſedit; in quâ obſi-*

Ad CAP. XXIX.

92) Lege *jeman*. quod & Codd. MSC. plerique habent. MSC. Waldn. habet: *einem*. quod eodem redit. *Scherz.*

93) Hortled. aliique quidam Codd. MSC. habent *abrichten*, quod eundem exprimit ſenſum. *Scherz.*

Ad CAP. XXXI.

94) Deleatur: *in*. quod & MSC. firmant. *Scherz.*

95) C. Vn. Arg. *do die Römer*. & recte quidem. *Scherz.*

96) Beſazz. *obſedit Romam*. Indigitatur hic hiſtoria Leonis III. Papæ, contra quem Romani tumultuantes à Carolo M. in ordinem reducti A. 799. & 800. Geroldus Dux Sueviæ, Uxoris Caroli M. Hildegardis frater. cecidit eodem anno 799. Calvis. 780. Spangenberg. Limnæus Jur. Publ. I, 6, 31. hæc Schilterus.

97) Vide

Digitized by Google

der Hertzoge Gerolt von Swaben dez erſten in Rom und mit der Swaben helfe gewan Kunig Karl Rome und geſiget Römern an.

4. Er verlech auch den Swaben wa man durch dez Richez not ſtriten ſol. da ſulen die Swaben [97] vor aller Sprache ſtriten. und ſol ir hauptman ſin der Hertzog von Swaben.

5. Iſt er da nibt ſo ſol ez ſin dez Richez Marſchalk.

6. Ditz reht und andriu reht hänt die Swaben verdient mit ir [98] frumekait umb die Römiſchen Künge alz wir hernach wol geſagen.

obſidione Geroldus Sueuorum Dux primus vi intravit Romam, ita ut ope Suevorum Rex Carolus Romam expugnaret, & Romanos devinceret.

4. *Indulſit etiam Suevis hoc (Carolus) quod, ſi Imperii cauſa pugna eſſet ſuſcipienda, ipſis jus eſſet primâ in acie ante omnes alias nationes pugnare, eorumque Ductor eſſe deberet Sueviæ Dux.*

5. *Hoc autem abſente debet hoc munere fungi Imperii Mareſchallus.*

6. *Hoc & alia jura Suevi meritis ſuis obtinuere à Regibus Romanis propter fortitudinem ſuam, uti poſtea dicemus.*

CAP. XXXII.
Ditz iſt von dem lant ſitten.

AIn ieglich man der uz ainem lande in daz ander vert und wil er vor geriht reht nemen umb ain gut daz in dem land lit er muz ez nemen nach dez landez reht und nit nach ſinem reht.

CAP. XXXII.
De moribus Provinciarum.

QUicunque ex unâ Provinciâ tranſit in alteram, ut in Judicio jus quod in fundo aliquo habet, qui in Provinciâ illâ ſitus eſt, perſequatur, ille debet admittere, ut ſecundum leges illius Provinciæ judicetur, non vero prætendere, ut judicetur ſecundum Jus quod domicilio ſuo obtinet.

CAP. XXXIII.
Von Lipdinge ſtat hie.

VOn Lipdinge ſulen wir kürtzlichen ſprechen.

2. Lipdinge ſint [99] unuerſchaiden.

3. Und hat ain man lipdinge von ainem gotzhus daruber ſol er dez Capitelz brief nemen und iſt ain bropſt da pfleger dez Inſigel ſol er auch nemen;

4. Und nimpt er nit briefez mag er dann zuuen man zu im gehaben die daz ſahen und horten daz imz die lihen die ſin geuualtig uuaren ze lihen und ſint ſie auch tot die imz gelihen habent, und hat er daz gut in ſiner geuuer er behabt ez dannoch ſelb dritte.

5. Und hat er daz gut nit in ſiner geuuer und iſt der tot der imz da lehe er müz ez ſelb ſibende behaben.

6. Wir ſprechen daz brief bezzer ſien denne geziug uuan die geziug ſterbent, ſo belibent brief ſtæt. [100] Ainz daz handveſt haizzent da hilfet ain tot geziug an alz ain lebender.

7. Suuer auch von layen lipdinge geuuinnet der neme die ſelben geuuishait,

8. Und

CAP. XXXIII.
De Uſufructu.

DE uſufructu pauca quædam dicenda ſunt.

2. *Uſufructus dantur variæ ſpecies.*

3. *Si quis uſumfructum habet ſibi conceſſum à Monaſterio quodam, eâ de re à Capitulo inſtrumenta ſibi fieri curare debet, & ſi Capitulo Præpoſitus aliquis præeſt, ejus quoque Sigillo ut illa muniantur, quærere debet.*

4. *Et ſi inſtrumenta (hac de re) non comparavit ſibi, tunc ſi poteſt producere duos, qui viderunt & audiverunt, quod eum (Uſumfr.) ipſi conceſſerint illi, qui jus habebant concedendi, etiamſi hi jam ſint mortui, modo ipſe ſit in poſſeſſione, illum Uſumfructum ſibi conſervat per juramentum ab ipſo & illis duobus præſtitum.*

5. *Et ſi non eſt in poſſeſſione hujus fundi, illeque, qui conceſſit eum, eſt mortuus, tum, ſi cum ſex aliis ipſe jurat, vincit.*

6. *Dicimus, quod Inſtrumenta præferenda ſint Teſtibus, nam Teſtes moriuntur. Inſtrumenta non item. In Inſtrumentis Teſtis mortuus idem operatur, ac vivens.*

7. *Siquis etiam à Laicis Uſumfructum acquirit ille eadem circumſpectione ſibi proſpiciat.*

8. *Quod-*

97) Vide hac de re Strickerum in Rhythmo de Expedit. Caroli M. contra Saracenos Cap. X. Sect. 19. & confer quæ dixi in Notâ ad illum n. 13. *Scherz.*

98) *Frumkeit* reddo per *fortitudinem*, quia vox *fromm*, *frumm* ſæpe uſurpatur pro *forti*, *valido*. Twinger in Voc. MSC. Germ. Lat. habet: *frummer*, ſtrenuus. in Kœnigsh. Chr. Alſatico. c. 5. §. 20. legitur: *Vor Gotes Geburt was Strasburg kleine und doch* frum *und mechtig* an Volcke. *Scherz.*

Ad CAP. XXXIII.

99) Lege ex MSC. reliquis: *underſchaiden.* Scherz.

100) Cod. Fiſch. aliique habent: *ditze beizzent hantveſte.* Cod. Hortl. legit: *an den hantfeſten da bilft &c.* quæ lectio præ reliquis placet. Non male quoque quadrat Lectio Codicis Waldn. *So blibet dis yemer ſtete daz da beiſſet hantveſte.* Scherz.

1) Cod.

Digitized by Google

8. Und iſt daz ain lay niht Inſigelz hat und ſitzet er in ainer ſtat man ſol im der ſtet Inſigel geben, ob ſiu ez hat,

9. Hat ſiu ſin niht, ſo neme er dez Rihterz Inſigel,

10. Hat der auch nit, ſo neme der ſtet-herrens Inſigel, ſo iſt er ſicher, und iſt ez uf dem lande ſo nem er dez lantrihterz inſigel, ob er ez habe.

11. Vnd laugent der herr dem mann daz er im nit zins habe geben von dem gut dez ſol er in uberziugen ſelb dritte, die ez geſehen haben, daz er den zins von im enphieng oder der bot den er im [1] ze ſchinboten gab, ſo hat er ſin gut behabt. [2]

12. Vnd iſt daz ain man ain gut geuuinnet [3] ze zuuain liben oder ze ainem lip [4] und beſchaidet nit uuelher nach dem liebe nieſſen ſuln der ez in der geuuer hat, alz der lip geſtirbet, ſo ſuln die [5] leſten mit ain ander nieſſen, die da genennet ſint;

13. Vnd uuirt ain lip ſunder da genennet, daz er nach dem libe niezzen ſule, der da ververt, der ſol daz niezzen die uuile er lebt,

14. UUil er dez guts aun uuerden durch ehaft not, der ez da geuuunnen hat und hat er anderz gutz niht uuan dezſelben gutz, er uuirt ſin mit reht uuol aun, daz in die libe nit geirren mügen,

15. UUellen ſi in aber irren, ſo kum [6] für ſinen Rihter und clag im, daz der gebiet den liben fur geriht daz ſi dem herren daz lipdinge [7] uffenden, der ſol damit tun, uuaz er uuil, der ez da geuuan.

16. Tunt ſi dez niht gern, der Rihter ſol ſie dez noeten,

17. Die da nit fürkoment, den ſol man daz lipdinge mit urtail vertailen, ſi hab danne ehaft not geirret.

18. Habent aber die libe ir gut dargeben und hant daz gedinget, daz er dez gutz aun ir uuillen nit aun uuerde, hant ſi dez zuuen man zu

8. *Quodſi contingit, ut Laicus talis careat ſigillo, & eſt incola alicujus Urbis, tum debet ei dari ſigillum Urbis.*

9. *Si nec illa aliquod ſigillum habeat, adhibeat ſigillum Judicis.*

10. *Si nec hic aliquod ſigillum habeat, adhibeat ſigillum Domini Urbis & tunc ipſi eſt proſpectum. Quodſi ille concedens eſt extra Urbem adhibeatur Sigillum Judicis Provincialis, ſi quod ille habet.*

11. *Quodſi Dominus negat ſibi cenſum fuiſſe ſolutum de fundo, de hoc ipſum is qui cenſum debet, convincat ſuo & duorum aliorum, juramento qui viderunt, Dominum ab ipſo cenſum accepiſſe, aut Mandatarium ejus, quem cenſus exigendi gratiâ miſerat, hoc præſtito fundum hunc ſibi ſervavit.*

12. *Et ſi evenit, ut quis acquirat fundum hac lege ut duo aut plures uſumfructum ejus habeant, nec definiverit, quis (ex duobus illis aut pluribus) poſt illum Uſufructuarium, qui (ex ipſius conceſſione) fundum (primus) poſſidet, uſumfructum habere debeat, tunc Uſumfructum conjunctim habeant, pro quibus ſe uſumfructum acquirere (ab initio) dixit.*

13. *Quodſi autem unus (ex his duobus aut pluribus) ſpeciatim fuerit nominatus, atque de eo dictum, quod poſt uſufructuarium primum, ſi moritur, ipſe debeat habere uſumfructum, tunc hic nominatus fundo utitur fruitur (ſolus) quandiu vivit.*

14. *Quodſi ille (qui fundum hac lege acquiſivit) velit jus ſuum alienare ex cauſâ ſonticâ, nec alia habet bona, (quæ alienare poſſit) jure id facit, nec hi uſufructuarii ipſum impedire in hoc poſſunt.*

15. *Quodſi autem illum impedire volunt, tum adeat ſuum judicem, & ad eum querelam deferat petatque ut ille citet Uſufructuarios ad judicium, ut ipſius uſufructui ſuo renuncient. Quo facto ille, qui acquiſierat hunc fundum, cum eo facit id, quod lubuerit.*

16. *Si non renunciare volunt, Judex eos eò adigat.*

17. *Qui non comparent, ii ſententiâ judiciali priventur uſufructu, niſi ſontica cauſa ipſos impediverit, quo minus comparuere.*

18. *Quodſi vero uſufructuarii pecuniam dedere (illi qui fundum hac ratione ſibi acquiſiverat) & pacti ſunt, quod ſine ipſorum conſenſu fundum alienare non debeat,* &

1) Cod. Hort. habet: *oder er pring es für mit dem poten der im es antwurt.* cui conſentit C. Wurmbr. aſt reliqui omnes fere habent: *o. d. b. d. e. i. ze ſchinboten gab.* Solus Cod. Arg. major habet: *zu zinſzbotten gab.* quæ Lectio optime quadrat. *Scherz.*

2) In Cod. Hortled. incipit hîc novum caput, cujus hic eſt titulus: *Ain gut das ein man zwayen leiben gewynnet.* In hoc titulo agitur de *uſufructu Juris Germ.* qui in comparatione ad Jus Romanum multum habet ἀναμαλίας, ceu Schilterus aliique Eruditorum jam diu obſervarunt. conf. Schilter. Ex. ad π. VII. 10. *Scherz.*

3) Conſentiunt omnia MSS. noſtra habentque *ze zweien liben oder ze einem libe.* Aſt συνάφεια textus oſtendit vitium ſubeſſe in vocibus: *ze einem libe.* Schilterus hinc in Ex. ad π. VII. 10. Meichsneri Lectionem approbat: *oder zu mehr,* quæ verba etiam habet editio Goldaſtina; Hupfupffiana, & reliquæ tres impreſſæ admodum antiquæ. *Scherz.*

4) MSC. Feſch. *und nennet die libe und beſcheidet nibt*

welher, &c. quod ipſum etiam habent omnes Editiones impreſſæ, exceptâ Meichsnerianâ, ubi vitioſe: *beſcheidenheit* pro: *beſcheidet.* Scherz.

5) Lege: *libe.* id quod ex omnibus MSS. apparet, & ratio faciendum eſſe ſuadet. Uffenbachianum MSC. §. 8. & 9. diverſa plane ratione exhibet hunc in modum: *iſt daſz ein man gut gewinnet zu eynem leibe oder zu zweyen und beſcheydet oder nennet die leybe, darnach wan der erſte leib geſtirbet der es kaufft hat* (ſupple: *und*) *des gutes forder mere nyeſſen und gebrauchen ſollen, und doch keynen beſundern nennet, der es nyeſſen ſolle, als der leyb ſtirbet, ſo ſollen dieſelben leybe mit einander nyeſſen die da genennet ſein und wirtt ein leyb genennet das er nach dem leybe der es kaufft hat nyeſſen und gebrauchen ſollen, der da genennet iſt, der ſol des gutes genyeſſen. Leibe, Laibe, Libe,* hîc interdum *Uſumfructum*, interdum, *Uſufructuarium* ipſum denotare facile apparet. *Scherz.*

6) Supple: *er.*

7) *Uffenden* etiam habet Cod. Fſch. aſt quidam alii habent uflaſſen, auflaſſen; quidam: *auffgeben.*

8) Hîc

zu in ze geziuge, oder ſtat ez an ir hantveſt, ſo mag er dez gutz nit aun uuerden aun ir uuillen, ſin lipdinge uuirt er uuol aun.

19. Wil man dez gutez aun uuerden, man ſol ez den herren e anbieten, e ander lute, [8] ſo gebe [9] imz, uuil er dez nit, ſo gebe er ez uuem er uuelle mit dem rehten, alz er ez gehabt hat,

20. Vnd ſuuem er ez git, der ſol dem herren den zins davon geben,

21. Vnd uuidert der her den zins,, ſo neme er zuuen man, oder mer ze geziuge, daz er im den zins geboten habe, und behalt den zins untz an die zit, daz er aber zins geben ſule, ſo biete danne ainen mit dem andern dar, und tu daz aber mit geziugen,

22. Daz ſol er tun alle dieuuile er den zins veruuidert, und ſol den zins [10] unverſert lan ligen.

& ejus rei duos habent teſtes, aut id ex inſtrumento aliquo probare poſſint, tum fundum non poteſt ſine ipſorum conſenſu alienare, ſuum jus uſufructus alienare jure poteſt.

19. *Si quis fundum (quoad jus ſuum) alienare vult, debet id primo loco præ aliis ipſi domino fundi offerri (ad emendum) qui ſi vult tantundem dare ac alii homines, ei fundus relinquatur; quodſi autem Dominus id facere non vult, alii cui lubuerit detur quoad jura illa, quæ dans habuit.*

20. *Et cui is fundum ita dat, ille Domino de eo cenſum (annuum) præſtet.*

21. *Et ſi Dominus recuſat accipere cenſum, tum (novus poſſeſſor) adſciſcat duos viros aut plures, ut ſint teſtes de oblatione cenſûs factâ, & retineat cenſum, usque ad aliud tempus, quo iterum cenſum ſolvere debet, & tum iterum offerat utrumque præſentibus teſtibus.*

22. *Hoc faciat quamdiu alter cenſum ſumere recuſat, & cenſum retineat intactum. (in uſus ſuos non convertat.)*

CAP. XXXIV.

Der uf Lehen Lipdinge lihet.

SUUer uf Lehen Lipdinge lihet da hat iener nit an uuan alz lange daz lipdinge[1] uuert.

2. Hat aber iener man gedinget, daz er im die libe beſteten ſol, daz mus er tun mit reht oder muz im geben, daz im lieber iſt,

3. Vnd iſt er tot, der diu lipdinge gelihen hat, und hat er gut hinder im gelauzzen, ſuuer daz erbez oder geerbet hat aun lehen, der ſol den lüten iren ſchaden nach reht gelten, daz iſt reht, uuan ez ſol nieman den andern triegen,

4. Het ez der herr gedinget, do er die libe lehe, daz er alſo ſprach: uuirt minem herren min lehen ledig, ſo uuil ich daz die libe auch ledig ſien mügen, daz die erben erziugen ſelb dritte, ſo legent ſi in dehainen ſchaden ab.

CAP. XXXIV.

De eo qui Uſumfructum alteri concedit in Re, quam ipſe feudi jure tenet.

SI quis in feudo uſumfructum alteri concedit, tum Uſusfructus non diutius durat, quam concedentis dominium utile in feudo durat.

2. *Si vero Uſufructuarius ſibi promitti curavit à concedente, quod Uſumfructum hunc ſtabilem reddere velit, hoc debet in effectum deducere, aut Uſufructuario dare aliud quid (loco hujus) quod ipſi gratius eſt.*

3. *Si ille eſt mortuus, qui conſtituit Uſumfructum & bona poſt ſe reliquit, quicunque eſt heres factus (hoc tamen non obtinet reſpectu hereditatis feudalis) ille debet ſatisfacere modo legitimo, & hoc æquum eſt, ſi quidem nemo alterum debet decipere.*

4. *Quodſi concedens, cum uſumfructum concederet, pactus eſt hac formulâ: Quodſi feudum meum Domino meo ſit apertum, tum ut uſusfructus etiam ſit finitus, volo; Et heredes cum duobus teſtibus hoc probare poſſunt, tunc non tenentur ad ullam ſatisfactionem.*

CAP.

8) Hîc eſt Lacuna, quam ex MSC. Feſchiano ita ſuppleo: *Unde wil er als vile darumb geben als ein ander man.* Scherz.

9) Supple: *er.* Scherz.

10) C. Feſch. & W. & Vn. Arg. *unverwehrten.* Cod. Jung. & Cod. Uff. & Ingolſt. *unverſehrt.* Cod. meus: *unverwert.* Ambr. Perg. *unverwerbet*, Cod. Arg. major: *unvertan.* Cod. Waldn. *unverworten.* Cod. Arg. min. *unverwerret.* in impreſſis Antiquis eſt: *unverrucket, unverruckten.* cum quibus facit editio Goldaſtina & Meichsneriana.

Ad CAP. XXXIV.

1) Lege: *leben* pro: *lipdinge*, ceu & MSS. & connexio textus oſtendit.

Ad

CAP. XXXV.

[1] Von arkuuenigen erben iſt ditz.

NU hœrent von ainem uuip, diu kint treit nach ir mannez tot und ſiu [2] verhaft iſt, und geniſet ſiu daran dez kindez und hat ſiu dez ze geziugen zuuu frauuen oder zuuen man die ir arbait geſehen habent und daz kint lebendig hant geſehen, daz kint behaltet dez Vater erbe,

2. Und ſtirbet ez hernach, ſuuaz ez geerbet hat, daz erbet auch diu muter,

3. Und allez daz gedinge, daz ſin vater an ſinem lehen yeman het gedinget, daz iſt dem herren ledig,

4. UUirt aber daz kint zu der kirchen braht, ſo bedarf diu frauue nit geziugez uuan dez pfaffen, der ez begraben hat oder getauft hat.

5. Suuer ez auch totez da ze kirchen hat geſehen, der iſt ſin auch uuol geziug.

CAP. XXXVI.

[1] Von rehtloſen lüten iſt ditz.

SUUer ainez mannez [2] chonen oder magt behürt, oder uuip notzogt, nimpt er ſi darnach ze ee, ekint mügen da nimmer von in baiden, daz ſagen uuir iu baz hernach,

2. [3] Vnd iriu kint und alle die unelich geborn ſint, oder diuphait oder den rehten ſtrauzraup vergolten hant oder mit hute oder mit haure vor geriht gebüſſent hant, die ſint alle rehtloz,

3. Die unelich geborn ſint, die geuuinnent ir reht uuol uuider, ob ſi eliche [4] haylach tunt,

4. Si erbent aber dehain gut von iren maugen, aber iriu kint (cap. 39, 4.) diu erbent uuol ir erbgut von iren friunden.

CAP. XXXV.

De illis de quibus dubium eſſe poteſt, an ſint legitimi Heredes alicujus.

AUdite nunc de Muliere, quæ poſt mortem mariti uterum geſtat & eſt gravida, ſi illa partum edit, ac id probare poteſt per duos vel fœminas vel maſculos, qui ipſam in labore partus, & infantem vivum viderunt, tunc Infans ille eſt Heres Patris.

2. *Et ſi poſtea moritur hic Infans, Mater ejus erit heres in omnibus illis bonis, quæ ipſe jure hereditario acquiſivit.*

3. *Et omnia parta, quæ Pater eius cum aliis in ipſorum favorem reſpectu feudi ſui celebravit, intuitu Domini directi evaneſcunt.*

4. *Quodſi infans vero ad templum* (aliquando) *fuerit portatum, mulier teſte alio non indiget, quam parocho, qui illum terræ mandavit aut baptiſavit.*

5. *Qui præterea (ex aliis) illum infantem mortuum in templo vidit, ille eâ de re teſtis eſſe poteſt.*

CAP. XXXVI.

De Hominibus, qui juris beneficiis carere cenſentur.

QUodſi quis cum alterius Uxore aut puellâ illicite concumbit, aut fœminam aliquam violenter ſtuprat, poſteaque illam in matrimonium ducit, liberi legitimi non poſſunt ullo unquam tempore ab ipſis provenire; id quod clarius infra deducitur.

2. *Campiones & eorum liberi (ita nati) & omnes qui illegitime nati ſunt, & omnes, qui furti aut pleni latrocinii nomine ſatisfecere aut fuſtigationem ſuſtinuere, hi omnes juris beneficiis carent.*

3. *Illegitime nati recipiunt juris beneficia, ſi juſta ineunt matrimonia.*

4. *Nihil tamen bonorum à Cognatis relictorum ſuccedendo acquirunt: aſt liberi ipſorum bene ſuccedunt ſuis cognatis.*

CAP.

Ad CAP. XXXV.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 33.

2) Pro: *Verhaft.* Cod. Fſch. & Wurmbr. aliique habent: *berhaft.* Utrumque poteſt locum ſuum tueri. Nam & ipſa vox *Haft* prægnantem denotat. apud Otfrid. Ev. l. 8, 4. *tho er ſia* hafta *giſah*, *quum eam* prægnantem *obſervaret.* Scherz.

Ad CAP. XXXVI.

1) Conf. Spec. Sax. c. 37. lib. I.

2) Pro: *chonen* alii Codd. habent: *elich weib.* utrumque idem ſignificat. Supra habuimus pro uxore alicujus: *Ekon.* Scherz.

3) Verſum præcedentem Cod. Fſch. non habet. aſt habent alii, qui & ipſi tamen cum Fſch. hîc textum ita exhibent, *kempfen und iriu kint.* Sunt autem *kempfen* ii, qui medio ævo appellabantur Campiones, & pro aliis lucri cauſa in duellis pugnare ſolebant. vid. omnino du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. v. *Campio.* Scherz.

4) Alii & clarius quidem: *beurat.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. XXXVII.

Von Diuphait und von Raup.

MAn ſol allen Raup und alle diuphait gelten zuuiſpild die ſin mit geriht uuerdent betuuungen, die in getan habent,

2. Gebent ſi in aber uuider unbetuuungen; ſo ſol man in ainvalt gelten,

3. Und iſt daz die rauber oder die diebe angrifent und vertund ſo muzzent ſi ez zuuiſpild gelten, ſi uuerden darumb benoetet oder nit.

4. Waz rehter ſtrauzraup ſi oder an uuen man in began müge, daz ſol iu daz buch ſagen.

5. Den rehten ſtrauzraup begat man an drier hande luten, an pfaffen, an bilgerinen, an kaufluten.

6. An pfaffen, ob ſi pfæfflichen varent, alſo daz ſi beſchorn ſint alz pfaffen, und ob ſi pfæfflichiu claider an fürent und aun uuaffen varnt.

7. Man begat in auch an pfaffen geſinde den rehten ſtrauzraup die bi in uf der ſtrauzz ritent oder gaunt.

8. An bilgerinen die ſtæbe und taſchen von ir pharrer hant genomen [1] oder in Kærrin gaunt.

9. An Kaufliüten, die von lande ze lande varent, von zungen ze zungen varent, von ainen Kunigrich in daz ander, an den begaut man den rehten ſtrauzraup,

10. Vnd iſt der ſtrauzraup nit uuan funf ſchilling, ſo ſol man den ſtrauzrauber henken (Conf. c. 315, 27.) nit an den gemainen galgen, man ſol ainen rihten zu der lantſtrauz und ſol in daran hæhen.

11. Ob ſi daz geriuue, daz ſi den ſtrauzraup genomen hant, und gebent ſi in uuider aun tuuankſal [2] von mutuuillen, daz ſi nieman darzu nœtet, ſo habent ſi dannoht ir reht nit verlorn.

12. Muz man ſi aber darzu zuuingen mit geriht, ſo habent ſi iriu reht verlorn, und mugen nimmermer dehainem mann ſins rehten gehelfen, ſi ſint veruuorfen von aller geziugnüzze die dirr ungetat ſchuldig ſint, die hie vor genennet iſt.

13. Vnd mag man ſi dez uberziugen [3] mit dem ſchube oder mit geziugen ſo rihtet man über in alz ditz buch ſeit.

14. Hat man uueder ſchub noch geziuge, ſo ſol man ſinez aidez nit nemen, alz ainez frumen mannez.

15. Man

CAP. XXXVII.

De Furto & de Rapina.

OMnes, qui in Judicio convincuntur de Rapinâ aut Furto aliquo, quæ commiſere, debent duplum (rei raptæ vel furtivæ) præſtare.

2. Quodſi autem tales res reſtituunt ſponte ſuâ, ad ſimplum tantum tenentur.

3. Et ſi contingit, ut Raptores aut Fures rebus illis utuntur, easque conſumunt, tunc tenentur ad duplum, ſive judicialiter conventi fuerint, ſive non.

4. Quid plenum ſit latrocinium, & erga quos exerceri queat, id hic liber vos docere debet.

5. Scilicet plenum latrocinium exercetur contra triplicis generis homines, nempe Clericos, & eos, qui Religionis cauſâ ad loca ſacra peregrinantur, & Mercatores.

6. Et quidem committitur hoc contra Clericos, ſi habitu Clericali incedunt, ita quidem, ut tonſi ſint & veſtibus Clericalibus induti, atque inermes.

7. Illud etiam committitur in Clericorum famulis, qui ipſos vel equis inſidentes vel pedites comitantur.

8. In Peregrinantibus ad loca ſacra hoc item committitur, ſi à Parochis ſuis baculos & peras accepere aut in Carenâ proficiſcuntur.

9. In Mercatoribus qui ex unâ Regione ad alteram, ab unâ Gente ad alteram, ex uno regno ad alterum iter faciunt, etiam committitur plenum latrocinium.

10. Si Latrocinium abſtulit ultra quinque ſolidos, tunc Latro ille debet ſuſpendi, ſed non ad patibulum ordinarium; verum aliquod patibulum recens erigi debet juxta Viam Regiam, cui appendendus eſt.

11. Si Latro pœnitentiâ ductus ſine coactione ſponte ſuâ reſtituit ablata, tunc Juris beneficiis nondum privatur.

12. Aſt ſi tales homines ad reſtitutionem coguntur judicis ſententiâ, tunc omnibus juris beneficiis exciderunt, nec ulli ullo unquam tempore in judicio aſſiſtere poſſunt, excluſi ſunt ab omni teſtimonio ferendo, qui hujus criminis ſunt rei, criminis ſcil. quod modo nominavimus.

13. Et ſi poſſunt convinci indiciis clariſſimis aut per teſtes, tunc condemnantur, prout hic liber id dictat.

14. Quodſi nec clariſſima adſint indicia, nec teſtes contra ipſos, tunc admitti debet inſtar proborum virorum ad juramentum (purgatorium.)

15. Debet

Ad CAP. XXXVII.

1) *Oder in Kærrin gaunt;* abeſt hoc Codd. impreſſis. in MSC. Vn. Arg. eſt: *in der kerrine.* in Uff. *in der karren.* In Ingelſt. *in der chereien.* In Wurmbr. *in der kärrein.* In Hortl. *in der karrein.* In Jung. *in der kerrien.* In meo: *in der kerrine.* denotatur id quod Scriptores Eccleſ. *Carenam* vocant. de quâ voce vid. du Freſne Gloſſ. Lat. Barb.

2) *Von mutwillen.* Hæc locutio hîc uſurpatur in bono ſenſu, id quod Antiquis non eſt inſolens. Apud Otfr. Ev. III, 13. 5. & ſeq. legitur de Chriſto:

Zalt er in tho follon
Then ſinan muatwillon,
Retulit eis tunc plene
ſuam voluntatem.

conf. eundem III. 20, 272. & paſſim. add. Schilter. Comm. ad Jus Feud. Alem. c. 66. §. 2. *Scherz.*

3) Per *ſchub* intelliguntur *clariſſima judicia*, derowegen man eine ſach recht auff einen *ſchieben kan.* conf. inf. c. 216, 6. & 234, 1. paſſimque. Adde omnino Celebr. Dattium de Pace Publ. lib. 1. c. 1. n. 71. ſqq. ubi ex profeſſo hac de re agit. *Scherz.*

4) i. e.

Digitized by Google

15. Man ſol im dri uual fur tailen, die uuazzer urtail, oder in ainen keſſel vol uuallendez uuaſſerz untz an den elenbogen grifen, oder daz haizz yſen uf der hant ze tragen,

16. Geriht er damit, ſo iſt er der urtail ledig.

17. Haut der ſtrauzrauber den raup vertaune, er muz in zuuiſpilde gelten, und hat man ſin benœtet, er muz in aber zuuivalt gelten, ob er auch gar da iſt.

18. Suuer umb rehten ſtrauzraub in die æht kumpt, und iſt er darinn [6] vierzehen naht, ſo iſt er elos und rehtlos, und ſint ſinem herren ſiniu lehen ledig, er ſi fri oder dienſtman, oder aigen oder ſuuer er ſi, ſo hat er daz ſelb reht.

19. Hat aber er erben die ſin aigen, oder ſin lehen ſulen erben oder ſin gut, die ſulen ſiner untat nit entgelten und gehœrent ſi an ain gotzhus, dem ſol ſin aigen uuerden,

20. Haben ſie varndez gut daz uuerde dem, dem man davon ſol gelten.

21. Daz ſol man dez erſten gelten, den die man beraubet hat,

22. Und gehœrent ſi ainen layen fürſten an, dem uuerde auch ſin aigen.

23. Der Rihter ſol rihten uber den lip, uua im dez ſtat uuirt.

15. *Debet ei per ſententiam relinqui electio triplex an velit ſuſtinere aquæ (frigidæ) judicium, aut brachium usque ad cubitum immittere in Caldarium aquâ bulliente plenum aut ferrum candens manu portare.*

16. *Si uno ex his ſe purgat, tunc à ſententia (condemnatoriâ) liber eſt.*

17. *Quodſi Latro rem raptam conſumſit, duplum ejus debet reſarcire & ſi coactus fuerit ad hoc* (judicialiter) *etiam debet duplum præſtare, licet res illa adhuc extet.*

18. *Qui ob plenum latrocinium proſcriptus eſt, & in ſtatu Proſcriptorum eſt per quatuordecim noctes, ille beneficiis Juris Legumque eſt privatus, & feuda, quæ tenuit, domino directo ſunt aperta, ſive ſit Liber Dominus, ſive Miniſterialis ſive homo proprius, ſive quicunque alius, ſane hoc circa ipſum juris eſt.*

19. *Si autem ille (proſcriptus) habet heredes, qui jus ſucceſſionis habent in bonis ipſius, ſive ſint allodialia, ſive feudalia, ſive alterius naturæ, (mixtæ forte) illi ob ipſius delictum pati nil debent, & ſi* (proſcripti) *illi ſunt homines proprii, Eccleſiæ alicujus, illi Eccleſiæ bona ipſius allodialia cedunt.*

20. *Si hi homines habent bona mobilia hæc dentur iis, quibus (tanquam Creditoribus) aliquid ſolvendum eſt.*

21. *Inde primo ſolutio ſatisfactioque fieri debet illis, quibus bona fuere abrepta.*

22. *Quodſi (proſcripti illi) ſint homines propriî Principis Laici alicujus, illi etiam (ut Monaſteriis) cedunt bona allodialia.*

23. *Judex de vitâ hominis judicet, ubi id faciendî copiam habet.*

CAP. XXXVIII.

Von Dienſtmannez aygen, und von aygener lüt aygen.

DIenſtmannez aygen mag nit komen in den küniclichen geuualt, noch uz ir herren geuualt, noch uz ir gotzhüſer geuualt, ob ſi ſich veruuürken an ir reht, noch aygen, daz vellet ir herren an der aygen ſi ſint,

2. Man ſol aber dem clager da von gelten und bezzern und dem Rihter ſin buz geben, und den luten gelten.

CAP. XXXVIII.

De Bonis Allodialibus Miniſterialium & Hominum propriorum.

MIniſterialium Allodialia non pertinent ad Regem, nec abeunt ex dominio vel illorum, qui Miniſterialium Domini ſunt, vel Eccleſiarum (quarum ipſi ſunt Homines proprii) ſi illi (Miniſteriales) male agendo jus ſuum perdunt; nec etiam aliorum hominum propriorum (ſi forte delinquendo privationem bonorum meruere) bona ad alium perveniunt, quam ad eum, cujus ſunt homines proprii.

2. *Aſt iis, qui Actores ſunt (actionem contra hos inſtituendo vicerunt) ex his bonis præſtari debet ſolutio debiti, & emenda, & Judici multa, & hominibus (aliis) debita ſolvi.*

CAP. XXXIX.

Von unelichen kinden ſtat alhie.

EKint mag der unelich man nimmer geuuinnen,

2. Ge-

CAP. XXXIX.

De illegitimis Liberis hic agitur.

LIberos legitimos ille, qui extra matrimonium vivit, habere non poteſt.

2. *Si*

6) i. e. *quatuodecim dies*, ceu hodie loquimur. Majores noſtros in computatione temporis noctes nominare ſolitos fuiſſe jam ex Tacito notum eſt. *Scherz.*

2. Geuuinnet ain man ainen ſun unelich, den mag der Babeſt uuol ze ainem ekinde machen, und auch der Kayſer nach ſinem reht, alz uuir hernach uuol geſagen.

3. Aber der Babeſt und der Kaiſer mugen daz reht im nimmer geben, daz ſi ir mauge gut geerben mügen, alz ob ſi ekint in ir muter libe uuern geuueſen.

4. Geuuinnent aber ſi kint, die erbent ir mauge uuol, ob ſi ekint ſint gemachet alz (cap. 36. 4.) hievor geſprochen iſt.

2. *Si vir aliquis ſuſcipit filium illegitimum, illum poteſt Papa legitimare, ut & Imperator jure ſuo ceu poſtea ſatis dicimus.*

3. *Sed Papa & Imperator nunquam ipſis jus dare poſſunt ſuccedendi Cognatis, quaſi fuiſſent legitimi in utero matris.*

4. *Quodſi autem ſuſcipiunt (hi illegitime nati) liberos, tunc hi liberi ſuccedunt cognatis, ſi ipſi legitimo in matrimonio fuerint nati, ceu ante dictum.*

CAP. XL.
Der herflühtig uuirt ſtat hie.

SUUer rehtlos ertailt uuirt vor geriht oder herflühtig uz dez Richez dienſt, dem vertailt man ſin erb und lehen reht und nit ſinen lip,

2. Und alſo ob der herre nit ſelber fliuhet, fliuhet aber der herre ſelbe nach dez fluht brichet nieman ſin triuuue.

CAP. XL.
De eo, qui Dominum in Prœlio deſerit.

SI quis in judicio declaratur, quod ſit juris beneficiis indignus aut ex Imperii exercitu (tempore prœlii) aufugit, ille condemnatur ad amiſſionem bonorum allodialium & feudalium; non tamen vitæ.

2. *Hoc (quod de amiſſione bonorum allodialium & feudalium dictum fuit) ita obtinet, niſi Dominus (Imperator aut alius, cui Vaſallus opem fert) ipſe fugâ ſalutem quæſiverit. Nam ſi Dominus ipſe fugit, tum ſubjecti fuga non fiunt rei perfidiæ.*

CAP. XLI.
[1] Ob ain magd oder ain uuittuuue über ir vormunt clagt.

CLaget ain maget oder ain uuituuue über ir Vormünd ze lanttædingen oder vor anderm geriht, daz er ſi ungeuualtig hab gemachet irs aygens oder anderz irs gutz,

2. Und uuirt im darumb fürgeboten ze drien tædingen, [2] der Rihter ſol in [3] balmünden mit urtail, daz iſt geſprochen, man ſol im urtailen al vormuntſchafft und all vogtay, daz er niemans pfleger müg geſin,

3. So ſol der Rihter der frauuen vormunt ſin untz daz ſiu ir ainen genenne, und ſol die frauuen irez gutez geuualtig machen, daz er ſie ungeuualtig het getan,

4. Und kumpt der frauuen pfleger für und uuird er dez überkomen, daz er ir ain ungetriuuer pfleger iſt geuueſen, mit zuuain mannen, ſo riht ez der Rihter, alz daz buch ſeit.

5. Alz

CAP. XLI.
De caſu, ſi Puella aut Vidua actionem Tutelæ vel Curatelæ inſtituit contra Tutorem ſuum vel Curatorem.

QUodſi Puella aut Vidua queritur in Judicio Provinciali, aut alio quodam de Tutore vel Curatore ſuo, quod ipſam privaverit poſſeſſione bonorum ſuorum immobilium aut aliorum.

2. *Et citatus eſt ter ad judicium, nec comparet, tunc Judex debet declarare ſua ſententia illum indignum eſſe, qui Tutelam vel Curatelam ullam gerat, adeoque nullius Tutorem vel Curatorem eſſe poſſe.*

3. *Dein debet Judex Viduæ illius Curator eſſe, donec illa aliquem (alium) nominet, & debet illam mittere in poſſeſſionem illorum bonorum, qua ille (Curator prior) eam privavit.*

4. *Et ſi Curator talis fœminæ in judicium venit, & ibi per duos Teſtes convincitur, quod infidelis fuerit Curator, tum eâ in re judicat Judex ceu in libro hoc (judicandum eſſe) dicitur.*

5. *Cum*

Ad CAP. XLI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 41.

2) Inſere ex diverſii MSC. *und kumt er nicht für an dem dritten tag. &c.*

3) Quid: *balmünden* ſit, ipſe textus explicat, eſt à *balmund*, quod *tutorem doloſum*, perfidum denotat, vid. Schottel. de Ling. Germ. lib. 2. 11. p. 66. & du Freſn. in Gloſſ. Lat. Barb. h. v. & Beſold. in Theſ. Pract. h. v. *balo* eſt *dolus* & *mund protectio protector*. *balmünden* eodem ſenſu occurrit cap. 47. 4. *Verbalmunden*, pro *calumniari* occurrit infra c. 165, 23. MSC. Scotorum Viennenſium pro: *balmünden m. u.* habet: *mit Urtheil bannen*. Scherz.

4) Lege

Digitized by Google

5. Alz ain man ze [4] ahtzig iaren kumpt, ſo hat er ſin volle tage, uuil er ſo mag er vormunt nemen, uuil er ſo mag er ſin auch enbern.

6. Aber Künig Karl hat geſetzet hintz fünf.

5. *Cum quis eſt octodecim annorum, tum eſt majorennis: Si vult, poteſt Curatorem ſibi adſciſere; ſi non vult, eo poteſt carere.*

6. *Aſt Rex Carolus ſtatuit (ad hoc ut quis curatore carere poſſit) requiri viginti quinque annos.*

CAP. XLII.

Wie lange der man [2] huſere haben müge.

ALle die uuile und ſich ain man mit ainem ſuuert begürten mag, und uf ain rozz mit ſchilt und mit ainem ſper geſitzen mag, und man im ſetzet ainen ſtock zu dem rozze der ainer [3] düme elle hoch iſt, und man ſol im den ſtegraif haben, und er ain mile geritten mag, ſo mag er haben und lauzzen die uuile mit ſinem gut, alz ob er viertzig jar alt uuære.

CAP. XLII.

Quamdiu quis de bonis ſuis diſponendi facultatem habeat.

QUamdiu ſe vir enſe cingere, & equo cum clypeo & lanceâ inſidere valet, licet ope trunci (qui cubitum in altitudine habet, & ſtapiæ, quam alius tenere debet) ac præterea per ſpatium milliaris equo ire poteſt, diſponendi de bonis ſuis facultatem habet, ac ſi quadraginta tantum eſſet annorum.

CAP. XLIII.

Von Vormünden ſtat hie.

SUUer ſinen Vormunt für geriht nit bringet, ez ſi man oder uuip, die mügen da nit geclagen, ſo ſol in der rihter ainen andern tag geben, untz ſi ir vormunt bringent.

CAP. XLIII.

De Curatoribus.

QUi in Judicium venit ſine Curatore ſuo, ſive ſit maſculus ſive fœmina, illi ibi actionem inſtituere (vel ſuſcipere) non poſſunt. Judex illis debet alium terminum dare, quo cum Curatore appareant.

CAP. XLIV.

Wer anſprach [1] verſinnen müge.

SUUaz varendez gutz iſt, und hat daz ain man in ſiner geuuer driu iar aun reht uuiderſprach bi dem der bi im in dem lande iſt, und ſeit im ſin gut geuuizzende, daz er reht darzu habe, ſo hat er ez mit reht.

2. Seit im aber ſin geuuizzende, daz er nit rehts darzu habe, ſuuie lange erz denne hat, ſo hat erz ze unreht.

3. Und

CAP. XLIV.

Qui Jus rem vindicandi amittant.

SI quis bona mobilia poſſidet per tres annos quiete & ſine contradictione alterius, qui in eadem cum ipſo degit provinciâ, & ipſi conſcientia dictat ipſum juſte rem poſſidere, ille rem jure tenet.

2. *Aſt ſi Conſcientia ei dictat ipſum injuſte rem poſſidere, tum, quamdiu etiam rem poſſederit, nullo jure illam tenet.*

3. *Quodſi*

4) Lege: *abtzeben* juxta omnia, quæ habeo MSC. excepto Arg. min. quod habet: *vierzeben*. quod ipſum tamen cum omnibus fere reliquis etiam pro: *fünf* habet: *fünf und zwanzig*. Cod. Waldn. habet: *fünf und fünfzig*. ſed male. *Scherz.*

Ad CAP. XLII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 52.

2) Per *Hausehre* intelligitur: *Jus plenum Patrisfamiliæ*, poteſtas libera de rebus ſuis diſponendi, ceu non tantum ex hoc textu; Sed & Jur. Sax. lib. 1. art. 52. qui in plurimis noſtro concordat, apparet. in MSC. Ambroſ. Ch. titulus ita ſonat: *wie lang der Man hauſs halten und lauffen ſol.* Sed reliqui Codd. noſtro conſentiunt.

3) Vox hæc etiam occurrit in Spec. Sax. art. cit. ſed minus apte à Gloſſatore dicitur: *einer daumellen boch*, hoc eſt: *einer halben ſpannen boch*; Nam hoc verbum: *daum* ſignificat in Linguâ Veteri: *Halb.* ſic intelligitur infra lib. 2. art. 16. rectius in Cod. Uff. in textu noſtro legitur: *eyner dumelen lang iſt und boch. Ein dumelen iſt das man den dumen vor dye elen ſetzen ſol.* Scherz.

Ad CAP. XLIII.

1) Conf. Spec. Sax. art. 42. Lib. 1.

Ad CAP. XLIV.

1) Lege: *verſaumen* ex aliis MSS.

2) *Für*

Digitized by Google

3. Und iſt vihe darunder, und behabt im daz yeman mit reht an allen den nutz der von komen iſt uber die [2] für den ſol er uuider geben.

4. Irret aber den ehaft not, der mit reht erben ſol, dez muz man [3] biten untz er kumpt, ſo ſol man im reht bieten,

5. Suuaz anderz gut da iſt, daz nit varendez gut haizzet, hat daz ain man [4] in ſiner geuuer und in ſiner ſtillen geuuer, bi den, die bi im in dem lande ſint, zehen jar aun reht uuiderſprach, derſelbe mag ez nimmermer, angeſprechen, hat er ez mit der geuuizzende, alz ich hievor geſprochen han,

6. Hat ez ain man zuuaintzig jar in ſiner geuuer vor den luten, die uzzer landez ſint, [5] hat er reht daran, ez enſi daz er iehe, daz er uuære gevangen uzzerhalb landez oder innerhalb landez mag er daz behaben alz reht iſt mit den die ez uuarz uuizzent, ſo ſol man im reht tun umb uuaz er anſprichet.

3. *Quodſi inter has res ſint pecora, quæ jure ipſi aliquis evincit, tenetur poſſeſſor alteri omnem utilitatem, detracto alimentorum pretio, reſtituere.*

4. *Quodſi autem is, qui rerum illarum heres jure eſſe deberet, abſit ob cauſam ſonticam tunc expectandus ille eſt, donec veniat, & tum debet ei in Judicio reſponderi.*

5. *Quod attinet reliqua bona, quæ non ſub bonorum mobilium nomine veniunt, ſi quis eorum aliquod in ſuâ poteſtate & quietâ poſſeſſione habet in præſentia illorum, qui cum ipſo ſunt in eâdem provinciâ, per decennium ſine contradictione legali, tum ille (qui fuerat dominus ejus rei) non amplius poteſt vindicare rem illam, modo tali conſcientiâ rem habeat, quali habendum eſſe (cap. 43, 1.) antea dixi.*

6. *Si quis talis rei, quæ ſpectat ad eos, qui non ſunt in Provincia, poſſeſſionem habeat per viginti annos, tum rem ſibi acquiſivit, niſi ille (qui eam vindicat) dicat ſe vel in vel extra provinciam in Captivitate fuiſſe. Quodſi hoc, uti juris eſt, probare poteſt per illos, qui hoc verum eſſe ſciunt, tum debet ei intuitu illius rei, quam vindicat, jus tribui.*

CAP. XLV.
Der diuphait oder raup unuuizzent kauft.

OB ain man diubigez oder ræubigez gut kauft aun ſin uuitzent, und hat daz in ſtiller geuuer, længer denn driu jar, iſt daz ſin oder niht,

2. UUir ſprechen umb diube oder umb raub geliche ſuuie lange ez ain man inne hat, und kumpt ieman darnach man muz im reht bieten,

3. Kumpt der dez ez da iſt, und bereit ſelb dritte daz ez ſin uuaz da ez verſtoln uuart, oder geraubet uuart, man ſol imz uuider geben, alz gutz alz ez dez tagez uuaz, do er ez do verloz und allen den nutz der da von komen iſt über die fure.

4. Und iſt daz vihe tode in ſiner geuualt aun ſin ſchulde, er ſol imz nit gelten, er ſol im aber den nutz geben den ez ergangen hat alz hievor geſchriben iſt.

CAP. XLV.
De eo, qui rem furtivam aut raptam ignorans emit.

QUodſi quis rem furtivam aut raptam emit ignorans, & illam quiete poſſidet per triennium, an ipſius illa eſt, an vero non?

2. *Reſpondemus eodem modo de re furtivâ & raptâ. Etiamſi aliquis diutiſſime illam poſſederit tamen ſi quis illam vindicat, ei jus ſuum tribui debet,*

3. *Quodſi venit Dominus illius rei* (in judicium) *& probat ſuo & duorum teſtium juramento, quod illa res, cum furto aut rapinâ auferretur, in ipſius fuerit dominio, tum illa in æque bono ſtatu reddi ei debet, in quo fuerat, cum ipſe eam amitteret, & omnis utilitas, quæ inde rediit, deducto alimentorum pretio.*

4. *Quod ſi pecus (furtivum ſc. aut raptum) mortuum ſit penes poſſeſſorem ſine ejus culpâ, tunc poſſeſſor non tenetur Domino pretium ejus ſolvere; debet autem eidem præſtare omnem utilitatem, quæ ex illo provenit, uti ſupra annotatum fuit.*

CAP.

2) *Für (fur)* denotat *alimenta, fuora* pro *cibo, eſcâ, alimentis* apud antiquos ſæpe occurrit. vid. Notk. Paraphr. Pſalm. 58, 16. & 4, 8. & 22. 2. conf. infra c. 315, 12. & 20, & c. 345. in rubr. *Scherz.*

3) *Biten*, pro quo etiam *beiten* legitur, idem eſt ac: *expectare; bita* idem eſt ac *mora.* vid notam meam ad Otfrid. Eu. XI. 14. 116. *Scherz.*

4) C. Uff. *yn ſeiner gewalt und ſtiller geverde.* Scherz.

5) Lege ex MSS. *ſo hat e. r. d.* in Cod. Hortled. aliisque quibusdam hæc poſt vocem: *anſprichet* ſequuntur: *Die Kaiſer und die König die habent gemaine recht* (Uff. *dietz gemeyn recht*) *gemacht, doch habent ſie* (Uff. dye meyſter) *iengere ziel vorher* (nb: *vorher in ſelber* abeſt in C. Uff.) *in ſelber auffgeſetzt an irem gut zu vertigen und zubeſitzen dann die gewonhait nü ſtee das doch nur jar und tag iſt.* (Uff. habet: *auffgeſetzt an ir gute als bye vorgeſchriben ſtet*) *die Kaiſer und die König habent den Swaben beſundere recht geben als hie vor geſchriben iſt von irm gut. Auch haben ſie beſundere recht den Steten verliben und gute gewonhait der doch ain tail an dieſem puch ſtet. Gut gewonhait widerſpricht dis puch nicht gute gewonhait das ſeint gute recht und alſo ſeint auch gute recht gute gewonhait.* Scherz.

Ad

CAP. XLVI.
Wer ze reht pfleger müg geſin.

HIe ſulen uuir ſprehen uuer ze reht pfleger müge geſin.

2. [1] Er ſi fünf und zuuaintzig iar alt.

3. Der kinde und der frauuen pfleger die haizzent etuua pfleger, etuua ſicherboten, etuua vormünde, etuua vogt, etuua behalter, die ſülen alle getriuuue lüte ſin,

4. In der geſchrift ſint ſi beſunder an ir reht, aber an ir [2] layen reht habent ſi ains alz daz ander.

5. Ez mag nieman pfleger geſin noch vogt, noch vormunt, ſuuie alt er iſt, und iſt er nit ſinnig, man ſol im geben ainen andern pfleger.

6. [3] Daz tu man den lantrihter ob ez uf dem lande iſt. Iſt ez in ainer ſtat man ſol im geben, der ſtetherren oder ir vogt, ſo ſol er ir pfleger ſin.

7. Man ſol in ainen geben, der ir genoezze ſi, und ainen der ir vater mage ſi, und in dem lande ſi bi in.

8. Vindet man nit ir vater mage, man geb in ainen ir müter mage, vindet man dez auch nit, man geb in ainen getruuen lantman.

9. So der kneht vierzehen iar alt iſt, ſo mag er ander pfleger nemen, ob er beuuæren mag, daz er im übel getan habe; alſo tut diu magt, ſo ſiu hinz zuuelf iarn kumpt.

10. Ez en mag kain kint under vierzehen iarn aun ſiner pfleger nit getun, daz ſtæt ſi,

11. Vnd haut er auch beraitz gut under handen, ſuuaz ez damit tut, ez iſt nit ſtæt,

12. Kauffet ez, verkauffz ez und iſt ez gut, der pflæger ſol ez ſtæt han, iſt èz im nit gut, man muz im ez uuider tun,

13. Vnd verſpilt ez iht gutez, man ſol ez dem pfleger uuider geben [4] und kumpt ez für geriht.

CAP. XLVI.
Quis Tutor vel Curator jure eſſe poſſit.

NUnc dicendum eſt quis jure Tutor vel Curator eſſe queat.

2. *Nemo poteſt eſſe Tutor vel Curator, niſi habeat 25. annos.*

3. *Qui impuberum, minorum aut fœminarum curam adminiſtrant, illi appellantur alicubi:* Pfleger, *alicubi:* Sicherboten, *alicubi:* Vormünd, *alicubi:* Vogt, *alicubi:* Behalter; *hi omnes debent eſſe viri probatæ fidei.*

4. *Jure Scripto Romano inter eos eſt differentia, aſt Jure Laico (i. e. conſuetudine fori, uſuque Populi) inter ſe hi non differunt.*

5. *Nemo poteſt eſſe Tutor vel Curator, quamcunque ætatem etiam habeat, ſi ipſe eſt mente captus: imò in hoc caſu alius in locum ejus debet ſubſtitui.*

6. *Dari autem debet Tutor vel Curator, ſi Caſus contingit extra Vrbem, coram Judice Provinciali; ſi vero accidit in Vrbe, coram Domino Vrbis, aut ejus Advocato.*

7. *Dandus eſt talis, qui intuitu Nativitatis ipſis (pupillis aut curandis) eſt æqualis, & qui eſt ipſorum Agnatus, ac in eadem terrâ degit.*

8. *Si non reperiatur Agnatus, detur illis unus ex Cognatis, ſi nec talis reperitur, detur ei Tutor probus Civis.*

9. *Cum Puer talis eſt 14. annorum, poteſt alium eligere, qui ipſius curam gerat, ſi probare poteſt, quod ille (quem habuit hactenus Tutorem) male ipſi proſpexerit, idem hoc poteſt facere puella, cum duodecim annos implevit.*

10. *Nullus, qui quatuordecim annos nondum habet, ſine Tutoris auctoritate aliquid, quod validitatem habere debet, facere poteſt.*

11. *Et ſi jam bona quædam in ſuis habet manibus, id tamen quod circa iſta diſponit, validum firmumque non eſt,*

12. *Si quid emit aut vendit, & inde utilitas ejus promovetur, Tutor illum actum ratum debet habere, quodſi inde damnum ſentit hoc ipſum reſarciri debet.*

13. *Et ſi (Pupillus hic) ludendo perdit aliquid hoc Tutori reſtitui debet. Quodſi* (de eo, quod Pupillus ludendo perdidit) *querela defertur ad Judicium aliquod, tum Judici emenda debet ſolvi, & tamen Pupillo amiſſum ludo reſtituendum eſt.*

CAP.

Ad CAP. XLVI.

1) Hunc §. Cod. H. ita exhibet: *es mag nyemant pfleger geſein er ſey dann fünff und zwaintzig jar alt. Quot* (lege: Quod) *ſi perit aliquid de rebus quæ ſunt in ejus tutela dolo vel negligentia tutoris tutorem.* Hic finit Cod. Hortled. verba Latina; ſed in Ambraſiano Pergameno illa ita apparent: *enim reddere oportet.* Scherz.

2) In quibusdam MSS. paucioribus quamvis extat: *Leben-Recht*, ſed rectius legitur: *Layen-Recht*, In Cod. Ambraſ. Chart. legitur: *Layen-Gericht*. eſt autem, uti Schilterus ad hunc textum in MSC. Hortleder. notavit *Jus Laicum* nihil aliud, quam *Jus Populare, conſuetudo fori Teutonici*, cui opp. die *geſchrifft*, i. e. *Jus ſcriptum Romanum.* Scherz.

3) Textus hic in omnibus noſtris MSS. aliquid labis habet. Cod. Uff. verbis paulo mutatis mentem ita exprimit: *Wer eins pflegers bedarff den ſol man ym alſo geben iſt es auff dem lande ſo gee man vor des landes landtrichter, und iſt es in eyner ſtat ſo gee man vor der Stete Richter oder Vogt dye ſollen yn einen pfleger geben, der der kinde und ires Vaters genoſs ſey.* Scherz.

4) Hîc aliquid deeſt in hoc & aliis quibusdam MSS. quod ita ſupplet Cod. Uffenbach. *Und kompt es fur den Richter er muſs es dem richter buſsen und doch das gelt widergeben oder das gut das er dem kinde angewonnen hette.*

Digitized by Google

CAP. XLVII.
Ob ain kint gut verſpilt.

OB ain kint ſint Vater gut verſpilt, die uuile ez nit uzgeſtiuret iſt, und iſt ez under fünff und zuuaintzig iarn, man muz ez dem Vater uuider geben,

2. Vnd kumpt ez über fünf und zuuaintzig iar, da hüt ſich der vater vor, man git imz nit uuider, ez ſi denne alz toerſche alz ich hievor geſprochen han, ob er nit geziuge müge geſin.

3. Ain ſun nœtet uuol ſinen vater mit reht, ſo er fünf und zuuaintzig iar alt iſt, daz er im ſin gut mittailen muz.

4. Tut der pfleger den kinden iht, daz er in ze reht nit tun ſol, daz mag ir muter oder ain ander ir mage uuol vordern an in, oder der lantrichter ob ez uff dem lande iſt. Iſt ez in ainer ſtat, ſo mag ez vordern der ſtetherre oder der vogt [1] muz uuider in antuuürten,

5. Vnd uuirt er uber rait, daz er in übel getan hab an ir gut man ſol in [2] balmünden, daz er nimmer niemans vogt noch pfleger müg geſin.

6. UUirt in ain pfleger gevangen, man ſol in die uuile ainen andern geben,

7. Alz er denn ledig uuirt, ſo ſol er uuider an ſin ſtat ſtan.

CAP. XLVII.
De caſu, ſi filius ludendo aliquid bonorum perdit.

SI filius de Patris bonis aliquid ludendo perdit, antequam à Patre propriis fuerit inſtructus bonis, & nondum habet 25. annos, tunc perditum Patri debet reſtitui.

2. Quodſi filius ille exceſſit 25. annos, cautus eſſe debet Pater; nam id (perditum ludo) *ei non reſtituitur, niſi mente captus ſit ita, ut teſtis, ceu ſupra monui, eſſe nequeat.*

3. Cum filius habet 25. annos, à Patre jure exigere poteſt, ut partem bonorum ipſi det.

4. Quodſi Tutor erga pupillos aliquid agit, quod erga eos jure agere non deberet, hoc nomine Mater ipſorum, aut alius, qui eſt ipſorum cognatus ſatisfactionem petere poteſt, aut Judex Provincialis, ſi extra Urbes caſus contingit; Quodſi hoc evenit in Urbe aliquâ, hanc ſatisfactionem quærere & exigere debet Dominus Urbis, aut ejus Advocatus; & Tutor ille tenetur ideò reſpondere.

5. Et ſi tutor talis convincitur malæ adminiſtrationis, tunc ſententia judicis declarari debet, quod nullo unquam tempore alicujus hominis Tutor eſſe poſſit.

6. Quodſi Tutor in Captivitatem forte redigitur, alius Pupillo interea dandus eſt.

7. Si autem ille ex Captivitate redit, priorem locum iterum debet occupare.

CAP. XLVIII.
Wie aigen lüte frie uuerdent.

NU ob ain uuip ains herren aygen iſt, diu nimet man und uuirt ainez Kindez ſuuanger. Ir herre iſt fri und ſiu uuirt auch fri und ledig, uueder aber daz kint fri oder aygen ſi dez fragen uuir ainen maiſter, der haizzet Marcellus [1], der half dem kunige vil güter reht machen [2],

2. Der ſprichet alſo, daz dem kinde niht enſchade do ez ſin müter enpfieng von dem vater ob ſiu aygen uuaz, git etz got, daz ez geborn uuirt.

CAP. XLVIII.
Quâ ratione Homines Proprii ad Libertatem perveniant.

QUodſi mulier quædam eſt Proprius homo alicujus, nubitque alicui, ex quo fit prægnans, Dominumque habet, qui eſt liber, ipſamque (durante Uteri geſtatione) manumittit, hîc quærimus ex JCto Marcello, qui Regibus in legibus ferendis multum operæ præſtitit, an infans (ex hac fœminâ natus) liber ſit annon?

2. Reſpondet ille, quod infanti id non noceat, quod mater ex Patre ipſius eum conceperit tunc, cum illa eſſet nondum libera, modo ipſe Deo juvante natus fuerit.

CAP.

Ad CAP. XLVII.

1) Lege: *und er mus ime antwurten.* ita MSS. *Scherz.*

2) De hac voce vid. c. 41, 2. *Scherz.*

Ad CAP. XLVIII.

1) Pro: *Marcellus*, lege: *Marcianus.* vid. Inſtit. Juſtin. pr. de Ingenuis. *Scherz.*

2) Cod. Hortl. habet: *der dem König Karl vil guter lantrecht halff machen*, id quod craſſam ſapit ἀνιστορησίαν. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

CAP. XLIX.

Vnd git ſich ain uuip ze aygen, diu fri iſt.

VNd git ſich ain uuip ze aygen diu fri iſt, und treit [1] allebenſt kint, uueder diu kint fri ſien oder aygen.

2. Der maiſter ſprichet alſo, dem kinde ſol ir muter unedelin niht ſchaden e ſi geborn uuerden, [2] uuan alz ſi geborn ſint, in uuelhem reht diu muter iſt, in dem rehte ſint auch diu kint.

CAP. XLIX.

De Muliere Libera, quæ ſe ipſam in hominum propriorum conditionem redigit.

QUodſi fœmina aliqua in propriorum Hominum conditionem ſe redigit, quæ libera fuit, & uterum nunc (tam tempore libertatis, quam ſervitutis) geſtat, quæritur, an infans (natus) ſit liber, annon?

2. *Reſpondet JCtus (Marcianus ſcil.) ita: Infanti matris vilitas (dum deſiit eſſe libera) non debet nocere, illa ſc. quâ laborat antequam infans naſcatur; quando autem tales infantes naſcuntur, tum in quâ conditione eſt mater tempore Nativitatis, in illa etiam ſunt infantes.*

CAP. L.

Von drier hande frien luten alhie.

EZ iſt nieman ſemper fri [1] uuan dez vater und muter, [2] und der vater und muter [3] fri uuaren,

2. Die von den [4] mutern fri ſint geborn, die ſint auch mittern frien.

3. Iſt auch diu muter ſemper fri und der vater mitter fri, diu kint uuerdent auch mitter frien. [5]

4. Ingenuuus, daz ſprichet [6] in laygen der hœhſt fri. [7] Liber der Lantſæzz fri, der hat ieglicher ſunder reht, alz uuir iu hernach ſagen.

CAP. L.

De triplicis generis Hominibus liberis.

NEmo eſt ſemper fri *ſeu in ſummâ Liberorum Hominum claſſe, niſi ipſius Pater & Mater fuerint homines Liberi primæ claſſis.*

2. *Qui nati ſunt ex Liberis mediæ conditionis, illi etiam ſunt* mittelfri *ſeu Liberi mediæ conditionis.*

3. *Si mater alicujus eſt libera primæ claſſis ſeu* ſemperfri, *& Pater eſt homo liber mediæ claſſis, libori ex iis nati erunt Liberi mediæ quoque claſſis.*

4. Ingenuus *in Linguâ Latinâ idem eſt ac homo liber primæ claſſis.* Libertinus *idem eſt ac Liber medii generis.* Liber *idem eſt ac* Lantſaſſius *ſeu incola liber, horum quilibet ſpecialia habet jura, ceu Vobis poſtea expoſituri ſumus.*

CAP.

Ad CAP. XLIX.

1) Pro: *allebenſt* Cod. Ingolſt. legit: *alleinſt*. Fſch. *imittunde*. Arg. Maj.; *emitten*, cum quo conſentit MSC. meum. Wurmbr. *enmitten*. C. Arg. min. *einmitten*. Cod. Vn. Arg. habet: *und treyt ſi kint*. Uff. *treyt ſie ein lebendig kint*. Hortl. tr. ſ. dieweil e. k. quamvis autem hi MSS. verbis diſcrepant, re tamen conveniunt, nam ut: *einmitten*, &c. idem eſt ac Otfrid. *mithon*, *mithont* (de quo vid. notam meam ad illum II. 8. n. 7.) & modo, nunc, *in præſenti* ſignificat, ita *allebenſt* eundem ſenſum exhibet. Codicis Ingolſt. *alleinſt* & Uffenb. *lebendig*, videtur ex hoc corruptum. *Allebenſt* occurrit etiam infra pro: modo, in præſenti. cap. 162. §. 17. dicitur: *Man mag mit reht ſwern dez daz geſchehen iſt, und daz* allebenſt *geſchibt; und daz ain man noch tun wil.* en! tempus præteritum, præſens & futurum. cap. 286. extat: *Swer ain wip ze der e nimpt und bi der ze unreht ſitzet unwizzende, diu kind diu er bi ir gewinnet, diu ſint doch ekint, und daz ſi* allebenſt *trait, ſo ſi geſchaiden werdent, daz iſt auch ein ekint.* Scherz.

2) Compilator Speculi noſtri mentem Marciani (hunc enim intelligit per vocem *Maiſter*, ceu ex cap. 48. apparet) non ſatis percepit; quippe Marcianus dicit, non tantum reſpici ad Libertatem, quam mater habet tempore Partus, ſed vel ad hanc, vel ad eam quam habet tempore conceptionis, vel tempore geſtationis uteri. vid. princ. Inſtit. de ingenuis. *Scherz.*

Ad CAP. L.

1) Addit Ingolſt. poſt: *ſemper fri*, verba: *daz iſt immer frey*. Uff. *daz iſt der höſte frey*. Scherz.

2) Conſentit noſtro quoad verba: *Und der vater und muter*, Cod. Fſch. H. & Ambr. Chart. & Wurmbr. aſt omittunt hæc verba Cod. Waldn. Arg. omnes. *Scherz.*

3) Pro: *fri waren*. Cod. Fſch. Vniv. Arg. Wurmbr. meusque habent: *ſemper vrien waren*. pro quo Ingolſt. *immer frey warn*. Scherz.

4) Lege ex Cod. Wurmbr. aliisque: *mittel freyen*. Scherz.

5) Poſt §. 3. inſere ex Cod. Wurmbr. Fſch. Uff. pluribusque aliis: *Und iſt der Vater ſemperfrey und dew muter mittelfrey, dew chind werdent doch mittelfreyen*, aſt in Cod. Hortled. hæc plane inverſa exhibentur; ſed perperam. *Scherz.*

6) Pro: *in layen*, lege: *in latin*. Sed linguæ Latinæ hîc â Compilatore injuriam fieri vel Tireſias viderit. *Scherz.*

7) Poſt: *böchſtfri* pone ex MSS. *libertinus, mittelfri*. Scherz.

Digitized by Google

CAP. LI.

Welh dienſtman aygen lüt müge haben.

DIu Gaiſtlichen und diu uueltlichen fürſten ampt, diu ſint von erſten geſtiftet mit [1] fürſten ampten, mit ainem kamrer, [2] mit ainem truhſæzzen und mit ainem marſchalk.

2. Die vier die muzzen von erſte reht fri lüte ſin, diu mügen uuol mit reht aigen lüte haben.

3. Vnd mag daz dehain dienſtman behaben, daz ſin vordern fri uuærn, do ſi ſich an daz fürſtenampt gaben, oder do er ſich ſelbe daran geben hat, ob er frie uuaz, die habent mit reht uuol aigen lüte.

4. Diſe [3] lüte ſulen die hœchſten frien oder mitter frien.

5. Diu fürſten ampt ſint mit fürſten und mit andern dingen geſetzet und geſtifftet.

6. Vnd git ain frier herr ſin aigen lüt an ain fürſtenampt, die ſint nit dienſtman, ſi ſint dez fürſten aygen. Si hant dienſtmannez reht nit.

7. Alz uuir haben geſprochen von den fürſten ampten. Alſo uuart daz Reich geſtiftet von erſt.

CAP. LI.

Quis Miniſterialium poſſit habere Homines proprios.

PRincipum Eccleſiaſticorum & Secularium officia juxta primum inſtitutum, ſub ſe habent iterum quatuor Principales officiales, Camerarium nempe, Dapiferum, Pincernam & Mareſcalcum;

2. Hi quatuor (officiales) inprimis debent eſſe homines omnino liberi; poſſunt autem hi jure proprios homines habere.

3. Si aliquis Miniſterialis poteſt probare, quod Majores ipſius fuerint homines liberi, cum Principum fierent officiales, aut quod ipſe, cum tale officium ſuſciperet, fuerit liber, hic talis jure habet homines proprios.

4. Hi officiales debent eſſe ex ordine Liberorum ſummæ vel mediæ conditionis.

5. Principum officia ita fundata & inſtituta ſunt, ut Principes iis fungantur & cum aliis quibusdam requiſitis.

6. Si liber Dominus offert homines ſuos liberos, ut ſint officiales Principis alicujus, hi non ſunt Miniſteriales, ſed ſunt Principis illius homines proprii. Non gaudent Miniſterialium jure.

7. Uti expoſuimus de Principalibus officiis, ita ab initio in Imperio fuit diſpoſitum.

CAP. LII.

Wie ain Herre ſin aigen lüt verlieſen mag.

SUUer aigen lüt hat, und kumpt der ainez in ſinem dienſt in ainen ſiechtum, und uuil im der herr in ſinen nœten nit ze ſtaten komen und vertribet in von ſiner helfe, und von ſinem huſe offenlich, und kumpt im nit ze helf, und er im uuol gehelfen mag, und uuirt der menſch geſunt, er uuirt ze hant fri.

CAP. LII.

Quomodo Dominus aliquis poſſit amittere jus ſuum in Homines Proprios.

SI quis habet Homines Proprios, & aliquis illorum ipſius in ſervitio in morbum incidit, ipſeque Dominus ei opem ferre non vult, & ab auxilio ſuo domoque eum palam removet, nec ei aſſiſtit, cum tamen poſſet, tunc ille Homo, ſi ſanitatem recuperat, ſtatim ſit liber.

CAP. LIII.

Von aygenn lüten.

WIr haben in der geſchrift, daz nieman aigen ſule ſin. Doch iſt ez alſo darkomen von geuualt und von tuuankſal, daz ez im reht iſt, daz aygen lut ſint.

2. Doch

CAP. LIII.

De propriis Hominibus.

IN Scriptura Sacra Legimus, quod nemo debeat eſſe alterius homo proprius, attamen res eò pervenit per vim & coactionem, quod in legibus dicatur, quod dentur homines Proprii.

2. *Nullus*

Ad CAP. LI.

1) Codd. multi hic inſerunt: *vier.*

2) Adde: *mit ainem ſchencken*, ceu ex MSS. apparet: de quibus tamen notandum, quod ſeries horum officiorum mire variet. ex. gr. Hortl. habet: *mit ainem Trugſaſſen, mit einem Kamerär mit ainem Schengken und mit ainem Marſchalgk.* aſt Ambr. Perg. M. T. S. C. Ambr. Chart. T. M. C. S. Jung. C. S. T. M. *Scherz.*

3) *Lüte* habet etiam, Cod. Fſch. Vniv. Arg. aliique. Cod. Hortl. habet: *Amt.* Cod. Wurmbr. *diſe Ambtlärot ſollent ſein die höchſten freyen oder mittelfreyen*, quod commodum habet ſenſum. *Scherz.*

Ad

2. Doch mag ſich dehain menſch ze aygen geben, und verſprechent ez ſin erben, ez ſol ze reht nit ſin,

3. Nieman (conf. c. 306, 2.) mag aygen lüt nit haben, uuan Gotzhüſer und fürſten und frien,

4. Alle dienſtman haizzent aygen an der ſchrift, davon mügen ſie nit (conf. c. 306, 13.) aigen lüt haben mit reht.

5. Gehœret ain dienſtman an ain gotzhuſe, und giht er habe aygen lüt, die ſint ſinez gotzhuſez aygen, dez aygen er iſt, und ſin nit.

6. Hat ain furſt ainen dienſtman, und hat der aygen lüte, die ſint ſin nit, ſi ſint ſinez herren, dez aygen er iſt. Wan ſuuer ſelbe aigen iſt, der mag nit aygen lüte han haben.

2. *Nullus tamen poteſt ſe redigere in conditionem Hominum propriorum, quod ſi de facto id fit, & heredes ejus contradicunt, actus hic eſt irritus.*

3. *Nemo poteſt habere Homines proprios, quam Eccleſiæ Principes & Liberi Domini. (ſive primæ ſive ſecundæ claſſis. vid. c. 306, 13.)*

4. *Omnes Miniſteriales dicuntur eſſe Homines Proprii in S. Scripturâ, hinc non poſſunt jure habere Homines proprios.*

5. *Si quis Miniſterialis eſt Eccleſiæ alicujus, qui dicit ſe habere Homines proprios* (ille fallitur) *hi homines ſunt in proprietate Eccleſiæ, ad quam ipſe pertinet; non in proprietate ipſius.*

6. *Si Princeps habet Miniſterialem, qui (Miniſterialis) habet homines proprios, hi non ſunt in Dominio ipſius, ſed in Dominio illius Domini, cujus ipſe (Miniſterialis) eſt, nam qui ipſe eſt in proprietate alterius, homines Proprios habere nequit.*

CAP. LIV.
Wer aigen lüt müg fri gelazzen.

AIn kint daz nit ſibentzehen iar alt iſt, daz mag ſin aygen lüt nit fri gelan, noch dehain ſin Vogt noch dehain ſin pfleger. Suuer ez aber tut, ſo hat ez kain craft.

2. [1]Daz dehain [2]degen kint nieman fri gelauzzen müge, ez ſi zuuaintzig iar alt, ſo ſprichet man etuua nach geuuonhait ſibenzehen iar.

3. Vnd iſt ain iunkfrauue ſehtzehen iar alt, ſo lat ſiu uuol ir lüte fri.

4. Tut aber ſiu ez vor diſen iaren [3]Junkherr oder Junkfrauue, ſie mügen uuol, ſo ſie ze diſen iaren koment, ir lüt uuider vordern, [4]oder ſi ſint ir aigen mit reht.

5. [5]Lex eſſencia impedit libertatem.

6. Daz iſt davon geſetzet, daz [6]diu kint nit ſinne haut.

7. Diu kint mügen ez dannoch nit getun, ſo ſi zu den vorgeſprochenn iaren komen ſint, aun ir pfleger.

CAP. LIV.
Quis Homines Proprios manumittere poſſit.

QUi nondum habet annos XVII. non poteſt homines Proprios manumittere; Nec id poteſt Tutor ejus. Si de Facto id fit, actus eſt invalidus.

2. *Habemus in Jure Scripto quod nullus maſculus poſſit manumittere, niſi ipſe impleverit viginti annos. Aſt juxta conſuetudinem ſufficiunt ſeptendecim anni;*

3. *Et ſi puella ſedecim annos habet, poteſt homines ſuos proprios manumittere.*

4. *Si autem hoc faciant ante hos annos adoleſcens hic vel adoleſcentula, poſſunt ſi ad hos annos pervenerunt homines ſuos iterum in ſervitutem revocare, & hi jure ſunt in ipſorum proprietate.*

5. *Lex Ælia Sentia impedit libertatem.*

6. *Hoc ideo conſtitutum eſt, quoniam tenerioris ætatis homines judicio nondum pollent.*

7. *Nec tamen illi, qui ad modo dictos annos pervenere, facere hoc poſſunt ſine curatoribus ſuis.*

CAP.

Ad CAP. LIV.

1) Supple ex MSS. pluribus: *wir haben an der geſchrifft.* geſchrifft hîc & alibi non raro denotat Jus ſcriptum, & quidem Romanum; ei opponi ſolet, uti & hîc fit, *gewonheit*, quod jus Germanis proprium denotat. Cæterum quæ de 20. annis habet Compilator petita ſunt ex Juſt. tit. *Quibus ex cauſis manumittere non licet* §. 4. & 7. ubi tamen tempus manumiſſionis, quod erat reſtrictum ad 20. annum, fuit extenſum ad annum decimum ſeptimum impletum; Novella 119. c. 2. & hunc terminum mutavit, permiſitque manumittere eâ ætate, quâ teſtari quis poteſt, adeoque maſculis anno 14. fœminis Anno 12. impleto. Quod autem Compilator Noſter in oculis habuerit Jus Rom. præter vocem: *Geſchrifft*, oppoſitam *der Gewonheit* oſtendit §. 5. ubi *Lex Ælia Sentia*, de quâ ſupra allegatus Inſtitutionum Juſtinianearum titulus loquitur, expreſſe allegatur, corrupte quamvis. *Scherz.*

2) Vox hæc *maſculum* denotat, ceu apparet ex Jur. Feud. Allem. c. 137. §. 2. ubi dicitur: *Und dinget ein man ſin guit einem man, und gewinnet er kint by ſinem lebenden libe das knaben ſind, ſo iſt das gedinge aber zerbrochen. Und will man nit gelauben das es ein* degenkind *ſie oder das es lebendig geboren ſige.* Ubi Schilterus *degenkind* reddit per *infantem perfectum*; ſed per *degenkind* puerum intelligi ex antecedentibus apparet, & hoc ipſum firmat Codex Wurmbrandianus, qui ibidem legit: *das es ein* chnecht *ſey*, voce autem *chnecht* ſæpe *puerum* denotari ſuprajam monuimus. *Scherz.*

3) *Junckherr*, adoleſcentulum hic denotat, qui *herr* appellatur intuitu hominum propriorum; de quibus manumittendis hic ſermo eſt, de hac voce vid. Notam meam ad Fragment. de Bello Carol. M. contra Sarac. ad ℣. 147. *Scherz.*

4) Lege: *und* ex MSS. *Scherz.*

5) Lege: *Lex Ælia Sentia*, vide in Inſtitutionibus Juſtinianeis Tit. *Quibus ex cauſis manumittere non licet.* Scherz.

6) Curatorum conſenſu in hoc caſu opus eſſe nec Lex Ælia ſentia nec reliquum Jus Romanũ jubet. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. LV.
Der ſinen aigen kneht ze tode sleht.

DEr ſinen kneht ze tode sleht, die [1] maiſter ſprechent alſo, die diſiu lantreht gemachet haben den Küngen ze liebe und den lüten ze nutze.

2. Der ſinen kneht ze tode sleht aun ſchulde und aun geriht, daz er in mit grœzzerm reht got ſol gelten, und dem rihter büzzen, ob man in beclagt vor im, man nimet im ſin leben billicher, denn ob er ainen fremden ze tod slüge.

CAP. LV.
De eo, qui ſervum ſuum proprium occidit.

DE eo, qui ſervum ſuum occidit, Jurisconſulti, qui hæc jura civilia in gratiam Regum & utilitatem privatorum compoſuere, ita reſpondent.

2. Qui ſervum ſuum occidit ſine juſta cauſa & ſine judicis authoritate, ille majori jure Deo ad pœnam & Judici, ſi cauſa ad ipſum defertur, ad emendam tenetur, quam alius, *majori jure vita ipſe privatur, quam ſi alium hominem occidiſſet.*

CAP. LVI.
Der ainer frauuen aygen lüt git ze hainſtiur.

VNd iſt daz man ainer frauuen aygen lüt git ze hainſtiure zu ainem manne, er mag ir nit fri getan aun iren uuillen ſie ſprichet ſie mit reht an, der man lebe oder er ſi tot, ſi behalt ſi uuol mit reht,

2. Daz ſol ſi tun vor [1] ir rihter, uuil er, ſiu müz ain [2] ſuuern ze den hailigen, daz ez niu ir gut uuille uuürde, ſo hat ſiu ir lüt behabt mit reht, [3] und ſol irz der rihter mit geuualt uuider geben.

CAP. LVI.
De eo, qui fœminæ homines proprios dat in dotem.

SI contingit, ut fœminæ, quæ alicui nubit, homines proprii dentur in dotem, maritus illos ſine ipſius conſenſu manumittere non poteſt, illa eos jure vindicat, ſive maritus ipſius vivat, ſive ſit mortuus, jure hos ſibi aſſerit,

2. Sed debet hoc facere coram judice ſuo, qui ſi vult, poteſt ipſam adigere, ut juret, ſe nunquam conſenſiſſe, quod ſi ſit, tum homines ſuos ſibi aſſeruit jure, & judex tenetur eos ipſi in poteſtatem tradere.

CAP. LVII.
[1] Wie frauuen vor geriht ſuln clagen und antuuürten.

AIn uuip mag aun irez mannez urlop nit hin geben irz gutz uueder aigen noch lipdinge noch zinſe [2] ligendez gut noch varendez gut, daz iſt davon daz er ir vogt iſt,

2. Meyde und frauuen die nit manne habent, uuerdent ir gut uuol aun, aun ir vormunt, ob ſi ze iren tagen komen ſint,

3. Da hœren denne erben zu die ſulen ez verſprechen, alz reht iſt.

4. Meyde und uuip müzzent mit reht vor ieglichem geriht und ze ieglicher clag ir vormund haben bi in, oder ſi ſol der rihter nit hœren.

5. Vnd

CAP. LVII.
Qua ratione uxores coram judicio agere & ſe defendere debeant.

UXor ſine mariti permiſſione nihil bonorum ſuorum alienare poteſt, neque bona immobilia, neque uſum fructum, neque bona cenſitica, neque mobilia, idque ex ea ratione quia ille (maritus) ipſius eſt curator.

2. Virgines & viduæ recte alienant bona ſua ſine curatore, modo juſtæ ſint ætatis.

3. Niſi habeant heredes, hi enim contradicere poſſunt, ceu juris eſt,

4. Virgines & (aliæ) fœminæ ſecundum Jus coram quolibet judicio & in qualibet cauſa (de qua in foro litigant) debent habere ſecum curatores ſuos; ni id faciant judex ipſas audire non debet.

5. Et

Ad CAP. LV.

1) Reſpicit hic compilator noſter ſine dubio ad §. 2. Inſtitutionum, *de his qui ſui vel al. Jur. ſunt.* Scherz.

Ad CAP. LVI.

1) Lege: *irem.* Scherz.

2) Supple: *eid.* Scherz.

3) Rectius Cod. Hortled. *und der Richter ſol ſie ir wider in ir gewalt geben.* Scherz.

Ad CAP. LVII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 45.

2) Quædam MSS. habent: *zinſzleben*, pleraque *zinſzgut.* Scherz.

3) Cod.

Digitized by Google

5. Vnd hat ſiu ainen man, der innr ir landez iſt, der ſol ir vormunt ſin,

6. Und iſt er inr landez nit, ſiu ſol ir ainen nemen vor dem rihter, der irz uuirtez mauge ſi oder ir ſelbez mauge,

7. [3] Daz iſt davon geſetzet, daz ſi von dem mann bezzer reht hant, uuaz ſi ſprechent vor geriht, daz in ſchade iſt, daz ſi dez nieman überziugen mag, ob ſi dez læugent.

8. Suua ez den frauuen ze dem aide kumpt, den ſulen ſi ſelbe tun und mit ir vormunt,

9. Ir vormunt ſol auch geuuer für ſi loben, und ſol [4] die laiſten,

10. Siu ſol auch uueder ziten noch gan, noch kain arbeit han, uuan da man ir ze not bedarfe.

11. Sin vormuntſchaft uuert nit lenger, uuan untz an ir man, ſo er uuider kumpt, oder alz lange ſiu uuil,

12. Vor ieglichem geriht nimpt ſi uuol vormunt, und lat ienen varen.

5. *Et ſi qua habet maritum, qui eſt in provincia* (domi, una cum illa habitat) *ille debet eſſe ipſius curator.*

6. *Et ſi ille* (maritus) *non eſt in eadem provincia, tum debet illa coram judice aliquem eligere, qui eſt vel mariti vel ipſius conſanguineus.*

7. *Hoc ideo conſtitutum eſt, quia (fœminæ) præ maſculis melioris ſunt conditionis; nam ſi in judicio aliquid aſſerunt* (ſine Curatore) *in præjudicium ſuum, de eo, ſi id negant, convinci non poſſunt (ad eum effectum, ut id ipſis noceat.)*

8. *Quod ſi juramentum aliquod præſtandum eſt, hoc debent fœminæ ipſæ præſtare, non autem Curatores earum.*

9. *Illarum Curatores tenentur quoque pro ipſis promittere cautiones judiciales, illæ autem tenentur eas præſtare.*

10. *Fœmina quoque neque equo vehi neque pedes accedere debet ad ullum laborem, quam ad illum ad quem expediendum, ut illa concurrat, opus eſt.*

11. *Curatoris talis officium non diutius durat, quam donec maritus ejus redierit, aut illa voluerit.*

12. *In qualibet causâ litigiosâ alium curatorem talis fœmina eligere poteſt & priorem dimittere.*

CAP. LVIII.

Ob ain frauue ainen ungerautenn man hat.

UNd iſt daz ain frauue ainen man hat, der ungerauten iſt, und uuil ir ir gut aun uuerden, daz ir ir vater oder ander ir friunde gegeben habent, ſiu mag ez mit reht uuol verſprechen.

2. Siu ſol varn zu ir rihter und ſol dez erſten ainen vormunt nemen,

3. Und ſol ir der helfen clagen, und mag ſiu daz behaben mit der kuntſchaft, daz er ungeraten iſt, und in der [1] fure iſt, [2] daz ſiu irez gutez vor im gevorht hat, daz ſol ſiu bringen mit zuuain mannen zu ir ſelbe; die ſulen mit ir ſuueren, daz ſi ez uuaurez uuizzen.

4. So ſol der rihter geben ſinen boten [3] ir vormunde, und ſulen uff daz gute varn, und ſulen ſich dez underuuinden,

5. Und der in darnach [4] kain lait daran tut, der iſt fridebrecher, daz ſol der rihter rihten alz reht iſt,

6. Und

CAP. LVIII.

De fœmina, quæ maritum habet malis moribus præditum.

QUodſi fœmina maritum habet malis moribus præditum, qui ipſius bona, quæ ejus pater aut alii cognati ipſi dederunt, vult alienare (& dilapidare) *huic rei jure poteſt contradicere.*

2. *Debet autem adire judicem, & ſibi primum adſciſcere curatorem,*

3. *Qui ei in lite aſſiſtere debet, &, ſi poteſt illa, per teſtes probare, quod ille malis moribus ſit præditus, & tam turpiter vivat, ut jure metuat, bona ſua iri dilapidatum, hoc probare debet per juramentum ſuum & duorum aliorum, qui jurant ſe probe hoc ſcire.*

4. *Hoc facto judex debet curatori adjungere apparitorem ſuum qui debent ire ad loca ubi bona ſita ſunt, & illa occupare.*

5. *Quod ſi poſtea quisquam ratione horum bonorum fœminæ huic injuriam facit, ille eſt pacifragus, hoc* (pacifragium) *deinde judex punire debet, uti juris eſt.*

6. *Et*

3) Cod. Hortl. habet: *vor dem manne.* Cod. Uff. *das ſy es beſſer haben vor gericht, wan dye man, wan was ſye ſprechen vor gericht das yn ſchade iſt das ſy des nymant überzewgen mag.*

4) Lege ex MSC. *ſol ſie die laiſten.* Scherz.

Ad CAP. LVIII.

1) Lege: *unfur* ex Cod. Hortl. Jung. Wurmbr. Uff. *Unfur* eſt, *vita probroſa*, item *factum ſceleſtum.* Conſt. Arg. de 5tò. Nov. 1550. Man ſoll bey den tantzen auch ſonſt kein andere *unfur* noch unzucht treiben, hinc *unfurig leben* apud Kœnigshofen in Chron. Alſ. C. II. §. 45. ubi de Domitiano dicitur: *er fürte alſo ein* unfurig *leben, das er von aller welte verhaſſet war.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *das ſie irs gutes vor im furchtet*, alii quidem Codd. habent: *d. s. i. g. v. i. angſt hat.* Scherz.

3) Lege ex MSS. *irm.* Scherz.

4) *Kain* hîc ponitur pro *ein.* vid. notam meam ad Strikerum III. 9. 4.

5) Ple-

6. Vnd iſt daz, daz er ir ir morgengabe r hin hat geben, ſo ſol ſiu vor den rihter varn, und ſol ir morgengabe behaben, alz reht iſt, und hievor geſchriben iſt, und ſol ſie der rihter uff ir morgengabe beſchirmen.

CAP. LIX.

[s] Welhe nit Vormunde haben ſülen.

ALle die unelich geborn ſint, und zer e nit griffen hant, und die ſich eloz und rehtloz gemachet hant mit untat, den ſol man dehainen vormunt geben, aun die zu der der e griffen hant, den mag man uuol vormunt geben, uuan dannoch gebriſtet in rehtez vil, daz die habent die elich geborn ſint, alz uuir iu hernach uuol ſagen.

CAP. LX.

[1] Wie ain lamer man kempfen ſol.

OB man ainen lamen man kampflichen anſprichet, der nit vormundez hat, man ſol im ainen tag geben, und ſol er darbringen ainen der für in kæmpfe,

2. Suuer der iſt der ez für in tut, den ſol man für in nemen, er habe denn ſin reht verlorn, alz hievor geſprochen iſt.

3. Hat ain man læmin an ſinen henden oder an bainen, die er beuuiſen mag und iſt daz ſo getan læme diu in irret an dem kampfe, er uuirt ſin mit reht uuol überig,

4. Mag aber er ainen geuuinnen durch lieb oder durch pfenning der für in kæmpfe, daz ſol er tun,

5. UUil er dez niht tun, der rihter ſol von dez lamen mannez gut ainen kæmpfer geuuinnen, ſo ſol er im ſin gut [2] halbez geben und nit mer darüber.

CAP. LXI.

[s] Der in notuuer ſinez libez ainen ze tode sleht.

VNd kumpt ain man den andern an, ez ſi nahtez oder tagez, und der ain lauffet den andern an, und uuil in slahen, da iſt nieman bi,

6. *Et ſi ille* (maritus) *ipſi* (uxori) *morgengabam alienavit, tunc illa judicem adire debet, & ſuæ morgengabæ conſtitutionem, uti juris eſt, ceu antea dictum, probare quo facto illam ratione morgengabæ judex defendere debet.*

CAP. LIX.

Qui Tutores habere non debeant.

NUlli illegitime nato, qui matrimonium nondum iniit, ut & ulli, qui factis ſuis malis ſe legum beneficiis indignum reddidit curatores dandi ſunt (ad litem) *exceptis iis* (ex illegitime natis) *qui matrimonium inierunt, his enim recte curatores dantur; quod quamvis juris ſit, attamen multa adhuc jura iis deficiunt, de illis juribus, quæ legitime nati habent, uti vobis poſtea dicemus.*

CAP. LX.

Quomodo membris captus duello certare debeat.

QUodſi aliquis qui membris captus eſt & qui curatorem non habet provocatur ad duellum, tunc dies aliquis pugnæ eſt præfigendus, die hac veniente ille adducere aliquem debet, qui ipſius loco pugnet.

2. Quisquis ille ſit, quem vice ejus hoc facere vult, ille eſt pro ipſo admittendus, niſi talis ſit, qui, ut antea diximus, juris beneficiis indignum ſe reddidit.

3. Si quis paralyſi manuum aut pedum laboret, quam probare poteſt, & quæ tanta eſt ut ipſum impediat quo minus pugnare poſſit, tunc jure pugna ipſi remittitur.

4. Quodſi autem aliquem reperire poteſt, qui vel gratis ex amicitia vel pro mercede ipſius loco pugnare vult, hunc adhibere pugnæ debet,

5. Si hoc facere non vult paralyticus ille, tunc judex mediante pecunia paralytici campionem aliquem adſciſcere debet, huic paralyticus ſemiſſem bonorum dare debet & nihil amplius.

CAP. LXI.

De eo, qui in neceſſaria corporis defenſione alterum occidit.

SI quis alterum obvium habet ſive noctu ſive interdiu, & unus alterum aggreditur, eumque lædere vult, nec quisquam alius adeſt, qui id videat, invaſusque retroce-

5) Pleraque MSS. habent tantum: *geben.* Scherz.

Ad CAP. LIX.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 48.

Ad CAP. LX.

1) Conf. Spec. Sax. L. I. art. 48.

2) Hoc arbitror intelligendum eſſe de ſemiſſe bonorum, de quibus lis eſt. *Scherz.*

Ad CAP. LXI.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. 2. art. 14.

Ad

Digitized by Google

bi, der ez ſeuhe, denne ſi baide, der ain uuichet hinder ſich, ob er geuuichen mag, und uuolt gern von im komen, er sleht uf in, dirr uuert ſich uuan er inz nit erlaut, er sleht ienen ze tode in rehter notuuer ſinez libez:

2. Nu fragen uuir, uuie er die notuuer bereden ſüle,

3. UUir ſprechen alſo: er ſol ſo er allerbelldeſt mag zu dem rihter komen, und ſol ſich in ſinen geuualt ergeben, und ſol im ſin ſuuert ufreht geben, und der Rihter ſol in enpfahen uf reht rede,

4. Clagt ieman uf in, der Rihter ſol in fürantuuürten und man ſol den toten für tragen und ſol uf in clagen mit fürſprechen und ſol der antuuürten mit fürſprechen der ienen da er slagen hat,

5. Dem ſol man ertailen, daz er ze den hailigen ſuuere, daz er im entuuiche drei ſchrit hinder ſich, ob er im entuuichen moht,

6. Daz iſt ob er ſo geehez uf in slug, daz er im nit entuuichen moht, oder ob diu ſtat ſo enge uuaz, daz er im aber nit entuuichen moht, und daz er ſich allererſt do uuert, und uuaz er getan hab, daz hab er getan in rehter notuuer ſinez libez,

7. Hat aber der tot man ainen magen von ſinem Vater, und uuil der mit im kæmpfen, daz mag er nit geuuidern, er ſi danne ſin genœz nit,

8. Und hat der tot man nieman, er iſt ledig und frie.

trocedit, ſi retrocedendi facultatem habet, & aufugiendi occaſionem quærit, alter autem ipſum ferit, ipſeque ei reſiſtit ſe defendendo, tunc ſi invadens ipſum (incolumem) *dimittere non vult, invaſus alterum occidere poteſt ſicque jure ſe defendit ex neceſſitate.*

2. *Hic quæritur, quomodo ille* (qui alterum occidit) *defenſionem neceſſariam probare debeat.*

3. *Reſpondemus autem ita; hic debet quam primum poteſt adire judicem, eique ſe in manum dare, atque ipſi enſem ſuum tradere in ſignum, quod judicis deciſioni ſe ſubtrahere nolit, & judex illum debet ſuſcipere, ut ſe legitime defendat.*

4. *Si quis accuſat occiſorem, judex ipſum defendere debet, & homo ille occiſus debet in judicium deferri, quo facto accuſatio per cauſſidicos fieri, & ab illo, qui alterum occidit defenſio quoque per Cauſſidicos fieri debet.*

5. *Sententia autem* (in caſu ſi convinci non poſſit occiſor) *ita ferri debet, quod ipſe jurare debeat, ſe tres paſſus retroceſſiſſe aut plures cum retrocedere potuit.*

6. *Id eſt ſi alter tam præcipitanter ipſum feriendo invaſit, ut non potuerit aufugere, aut ſi in tali loco fuerit invaſus, ubi fugam quærere non potuit, & tum demum armis alteri reſtitiſſe, & quicquid egerit, ſe feciſſe per modum veræ & neceſſariæ defenſionis.*

7. *Quodſi autem occiſus ille habeat agnatum, qui cum occiſore duello* (ob hanc rem) *certare vult, occiſor pugnam recuſare non poteſt, excepto caſu ſi hic campio ratione nativitatis occiſori ſit inæqualis.*

8. *Si autem nemo pugnare vult pro occiſo, tum occiſor abſolvitur & abſolutus recedit.*

CAP. LXII.

[1]Wie man buz verdient gen dem Rihter.

SUUer [2] niht envolget und nach uuane ainen man anſprichet vor geriht und ſin reht nach reht nit enfüret, ſo er der clag beginnet, oder der der ainen man kampfelich anſprihet, oder der ainen man vahet und im der mit reht [3] enbriſtet, oder der ze ufgeleiten tædingen ze rehter zit nit kumpt oder gar verſumet, oder der vor geriht iht ſprichet, oder tut, daz uuider reht iſt, und nit git anbehabt ſchulde diu vor geriht anbehabt uuirt.

2. Umb

CAP. LXII.

Quibus in caſibus multa debeatur Judici.

QUi non perſequitur (latronem vel raptorem) *cum quis clamando vindictam aliorum ſeu opem in perſequendo implorat, aut qui, poſtquam agere incepit, jus ſuum in foro perſequi ceſſat, aut aliquem provocat ad duellum (ſine ratione) aut qui aliquem capit & ille (captivus) ſecundum regulas juſtitiæ ab ipſius prætenſione abſolutionem obtinet, aut qui in terminis Juridicis à Judice datis debito tempore non comparet, aut plane non comparet, aut in judicio aliquid dicit vel facit, quod contra jus eſt, aut non ſolvit debitum, quod judicialiter fuit probatum,*

2. *Pro-*

Ad CAP. LXII.

1) Conf. Spec. Sax. art. 53. lib. 1.

2) Cod. Arg. major hunc §. ita exhibet: *wer niht erfoliget nach wanne ein man anſchriet von geribtes halbe.* Spec. Sax. lib. 1. art. 53 habet: *wer nibt folget, als man das gerichte ſchreyet.* Pro: *gericht* arbitror legendum *gerich*, quod *vindictam, ultionem* ſignificat; vid. Notk. Pſalm. LXVIII. 26. & Pſalm. LXXIII. 1. *Scherz.*

3) *Einem mit recht enbriſten* idem eſt ac, *ſe ab alicujus prætenſione ſeu actione judicialiter liberare, rem eò perducere in judicio, ut quis abſolvatur.* Hæc loquendi ratio ſæpe occurrit; in Jur. Prov. Bav. MSC. fol. 130. b. 2. dicitur: *enpræſt aber der antwurter dem kleger.* add. fol. 133. a. 2. *wær aber das der antwurter dem anclager enpræſt, ſo iſt der cleger deſſelben ſchuldig dem richter und dem antwurter.* Scherz.

Digitized by Google

2. Umb diſe ieglich ſache da uuettet man dem rihter ye nach der lute geuuonhait.

3. Umb alle die ſchulde da der man buzz mit geuuinnet ain geuuette an.

4. Doch uuettet man dem rihter umb unzuht, die man vor geriht tut, da der clager noch uf den diu clag gat kain buz angeuuinnet.

2. *Propter ſingulas has cauſas multa præſtanda eſt Judici diverſimode pro diverſitate conſuetudinum,*

3. *Reſpectu omnium cauſarum ubi privatus emendam habere debet, ibi Judici debetur multa.*

4. *Sed tamen Judici multa ſolvitur ob facta indecenter in judicio commiſſa, in quo caſu nec actor nec Reus emendam aliquam accipit.*

CAP. LXIII.

Der gut anſprichet und dar abgeuuiſet uuirt mit dem reht.

SPrichet ain man gut an, und uuirt darab geuuiſet mit reht, er belibet aun buz und aun geuuette, die uuile er ſich dez gutez niht underuuindet,

2. Vnderuuindet er ſieh dez gutz aun geriht, und iſt ain fride bi den ziten geſuuoren, ſo iſt er ain fridbrecher, und gat im an die hant.

3. Iſt aber dehain frid gemachet, ſo büzz er mit pfenningen nach geuuonhait.

4. Suuer geuuette oder büzz ze rehten ziten nit git, der fronbot ſol in pfenden, und ſol daz phant ze hant verſetzen oder verkauffen, ob er ain gaſt iſt dem die phenninge da ſulen.

5. Iſt er nit ain gaſt, man ſol daz phant behalten ſiben tag, der ez denn [1] enlœſet, ſo ſol man ez verſetzen oder verkauffen,

6. Man ſol dehain phant an die Juden ſetzen aun mit ienes uuillen, dez ez da iſt, er hab inz dann angedinget.

CAP. LXIII.

De Eo, qui Prædium vindicat & in judicio ſuccumbit.

SI quis vindicat Prædium aliquod, & jure cadit Actione ſuâ, ille nec emendam nec multam ſolvere tenetur, quamdiu illud (privatâ auctoritate) non occupaverit.

2. *Quodſi occupat illud ſine authoritate Judicis, & pax (ſpecialis) ad illud tempus ſpectans in Provinciâ illâ fuerit facta, & juramento firmata, tum ipſe eſt Pacifragus, & abſciſſione manûs punitur.*

3. *Quodſi autem nulla Pax (ſpecialis) fuerit facta, tum pœnam pecuniariam ſolvat juxta morem (Regionis.)*

4. *Si quis multam aut emendam non ſolvat juſto tempore, tum Apparitor Res aliquas ejus debet pignori capere, & rem pignori captam ſine morâ oppignerare aut vendere, ſi is, cui aliquid debetur, eſt extraneus.*

5. *Si (Creditor) ille non eſt extraneus, tum res pignori capta debet aſſervari per ſeptem dies; (intra quos) ſi Debitor ille eam non reluit, debet ea vel oppignerari vel vendi.*

6. *Nulla Res, quæ oppignerata eſt alicui, debet Judeis oppignerari citra voluntatem ejus, cujus in dominio eſt, niſi Creditor (cui Res oppignerata eſt) id (facultatem hoc faciendi) ſibi pacto reſervaverit.*

CAP. LXIV.

Wer drier buz ſchuldig uuirt.

EZ mag ain man umb frævel drier buz ſchuldig uuerden,

2. Tut er ain frævel in der kirchen oder in dem fríthof, er muz gaiſtlichem geriht büzzen und uueltlichem geriht und ienem an dem er gefrævelt hat, daz ſint dri buz.

CAP. LXIV.

De eo, qui triplicem (ſeu tribus) multam & ſatisfactionem præſtare debet.

POteſt fieri, ut quis ob factum aliquod injuſtum triplicem (ſeu tribus) debeat multam vel ſatisfactionem præſtare.

2. *Si quis factum injurioſum in Eccleſiâ aut Cæmiterio contra aliquem committit, debet multam ſatisfactionemve & Judicio Eccleſiaſtico, & laico, ſimulque ei, quem facto illo injurioſo læſit.*

CAP.

Ad CAP. LXIII.

1) In aliis MSC. eſt: *niht enlöſet.* Scherz.

Ad

CAP. LXV.

Wie ſich der man für ſinen herren ſol lauzzen pfenden.

EZ ſol dehain man fur ſinen herren phenden dulden, uuan umb alz vil er im ze zins git,

2. Vnd iſt daz ain herre von ainem gotzhus lüt ze lehen hat, und gebent ſi ir zins hintz dem gotzhus, [1] man ſol ſi nit phenden für den herren, der ſie ze lehen hat,

3. Suuer ez daruber tut, der raubet daz gotzhus, und den herren, dez lehen ſi ſint,

4. Der ſie niezzen in der uuiſe, alz ſie im gelihen ſint,

5. Vnd niuzzet er ſi iht anderz, [2] daz ſol der herre clage da er ez ze reht tun ſol.

6. Der hœhſte nutz den er an in haben ſol, ſo ſol er nemen ain vogtreht, alz vil, alz vil im davon ufgeſetzet iſt,

7. Suuaz er darüber niuzzet, daz iſt unreht.

CAP. LXV.

In quantum teneatur quis pro Domino ſuo, ut patiatur Res ſuas Pignori capi.

NEmo tenetur pati, ut Res ſuæ pro Domino ſuo pignori capiantur, quam ad eam usque quantitatem pecuniæ, quam ipſe cenſus (annui) nomine debet.

2. Et ſi contingit, ut aliquis Dominus hominès aliquos feudi lege ab Eccleſiâ quadam habeat, tum horum hominum Res pignori capi non debent pro Domino illo qui eos habet jure feudi.

3. Qui contra hoc agit, ille raptum committit contra Eccleſiam illam, & Dominum, qui illos jure feudi poſſidet.

4. Ille, qui eos jure feudi habet, debet ex iis commoda percipere juxta legem inveſtituræ.

5. Et ſi contra id facit, apud illum, qui præeſt Eccleſiæ, de eo debent queri, ubi id de jure fieri debet.

6. Summa utilitas, quam (talis Vaſallus) de illis, (quos jure feudi ita habet) percipere debet, eſt, quod poſſit exigere tributum, Vogtrecht *dictum, ea in quantitate, quæ ipſi (in literis inveſtituræ) eſt determinata.*

7. Quicquid ultra hanc quantitatem eo nomine percipit, id injuſte percipit.

CAP. LXVI.

[1] Ditz iſt von zinsgut.

SUUer zinſe von gut ſol geben nit von varendem gut, den ſol er geben uf den tag, alz im beſchaiden iſt, ſo man im daz gut lihet.

2. Vnd git er in dez tagez nit, er ſol in zuuiſpilde geben dez andern tagez, und denn all tage, alz vil die uuile er den zins inne hat,

3. Vnd ſuuenne dez zins alz vil uuirt, alz daz gut uuert iſt, ſo ſol der herre ſich dez gutez underuuinden mit dez gerihtez boten.

4. Nu ſult ir merken, uuie er den zins ſule vordern,

5. Er ſol in. oder ſin bot ze ſinem huſe vordern, und ſol die nachgeburen darzu nemen, ob ſi da ſint,

6. Sint ſi da niht, ſo neme ander biderb lüte, ob man im lauge, daz er ez erziugen müge, daz er in gevordert habe, als reht ſi, daz ſol er ſelb dritte tun.

7. Vnd iſt ſin huſe ze verre, er ſol in ſuchen uf dem gut, da man im den zins von ſol geben,

8. Vnd

CAP. LXVI.

De Fundo Cenſuali.

QUi cenſum de fundo (non de Re mobili) tenetur præſtare, ille eum ſolvere debet die illâ, quæ fuit ipſi definita tum, cum fundus hic ipſi concederetur.

2. Et ſi illâ die eundem non ſoluit, alterâ die duplum ejus debet præſtare, & tantundem pro ſingulis diebus, quamdiu cenſum non ſoluit.

3. Et ſi debiti cenſus quantitas æquat valorem ipſius fundi, tum Dominus (cui debetur cenſus) *mediante Judicii Apparitore fundum occupare poteſt.*

4. Obſervandum nunc eſt, quomodo ille (cui cenſus debetur) cenſum exigere debeat,

5. Ille (cui cenſus debetur) aut ejus Mandatarius debent eum petere in domo debitoris aſcitis vicinis ſi qui ibi ſunt.

6. Si nulli ibi ſunt (vicini) ſumantur alii honeſti viri eum in finem, ut, ſi negetur (quod cenſus fuerit petitus) probari poſſit, eum, uti juris eſt, fuiſſe exactum, hoc debet fieri ab ipſo (vel Mandatario) & duobus teſtibus.

7. Et ſi ejus (qui cenſum debet) domus nimis procul ſita eſt, tum quærere eum poteſt in fundo, de quo ipſi cenſus debetur.

8. Et

Ad CAP. LXV.

1) Lege ex Cod. Fſch. aliisque : *unde derſelbe herre ſol ſie ſchermen ob in iemen ze unrehte iht tut. er ſol ſi auch niezzen in der wiſe*, &c. Scherz.

2) Cod. Fſch. legit : *daz ſulen ſi des Gotshauſes Herren clagen, der höchſte nutz*, &c. Scherz.

Ad CAP. LXVI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. I. art. 54.

Digitized by Google

8. Vnd uuederthalb er in vordert mit geziugen, ſo hat er reht,

9. Mag aber der daz gut in geuuer hat erziugen ſelb dritte, daz er ſinen zins geben habe an dem tag alz im beſchaiden uuart, ſo hat er [2]gen geziuge verleit, und hat ſin gut behabt,

10. Daz iſt davon, daz er in der geuuer iſt.

8. *Et ubicunque horum duorum locorum cenſum adhibitis teſtibus petierit, id quod jure fieri debet, agit.*

9. *Quodſi ille, qui fundum poſſidet, ipſe cum duobus teſtibus jurare poteſt, quod ſuum cenſum ſolverit die præfinito, tum alterius partis teſtium teſtimonium infirmat, & fundum ſuum ſibi aſſerit.*

10. *Hoc inde eſt, quia ipſe eſt in poſſeſſione.*

CAP. LXVII.

[1]Wa man pfenden müge aun dez Rihterz urlop.

EIn man mag uuol pfenden uff ſinem gut, und da man im gelt von git aun dez rihterz urlob.

2. Weret aber man im daz pfant, und iſt daz gut ſin, er nimet reht uuol mit geuualt ain pfant,

3. Und iſt daz der man ſin nit iſt, ſo ſol er dem Rihter clagen, der ſol im pfant antuuürten, und ſol er dem Rihter büzzen, und auch ſinem herren darumb daz er im pfant verſeit,

4. Daz uuandel iſt etuua ain phunt oder ſehtzig phenning nach guter geuuonhait dez landez.

CAP. LXVII.

In quibus bonis licet pignerationem exercere ſine Judicis veniâ.

POteſt aliquis in ſuo prædio, de quo ipſi ſolvitur cenſus, pignus capere ſine Judicis veniâ.

2. *Quodſi autem impediatur pignus capere in prædio proprio, tum omnino per vim juſte pignus capit.*

3. *Et ſi ille (qui cenſum debet) ipſius non eſt, tunc Res ad Judicem eſt deferenda. Hic ei debet pignora extradere, ipſe autem (debitor) debet mulctam Judici, & emendam Domino ſuo, quia Pignora (impediendo Dominum) ei recuſavit.*

4. *Mulcta eſt alicubi Libræ aut ſexaginta denariorum juxta laudabiles Regionum conſuetudines.*

CAP. LXVIII.

[1]Wie man Rihter uuelen [2]ſol.

JEglich uueltlich geriht hebt ſich von chur, daz iſt alſo geſprochen, daz dehain herr ſol den lüten kainen Rihter gen, uuan den, den ſi (conf. 73. 1.) ſelbe uuelent,

2. An dem ſol der dinge kainez ſin, diu uuir hie nennen.

3. Er ſol nit mainaide ſin, noch ſol in der æht nit ſin, noch in dem banne.

4. Er ſol auch nit ain Jude ſin, noch ain kezer ſin, noch ain haiden ſin,

5. Er ſol auch nit ain gebure ſin.

6. Er ſol auch nit lame ſin an handen [3]und an füzzen.

7. Er ſol auch nit blint ſin.

8. Er ſol auch nit ain ſtumme noch ain tœre ſin.

9. Er ſol auch under ainz und zuuaintzig iar nit ſin an dem alter. Er ſol auch uber ahtzig iar nit ſin.

10. Suuelhez der dinge ainez an dem Rihter iſt, der mag mit reht nit rihter geſin.

11. Ain

CAP. LXVIII.

Quomodo Judices eligi debeant.

QUodlibet Judicium Seculare initium capit ab Electione, hoc ipſo id volumus, quod nullus Dominus ſubjectis Judicem dare debeat, quam eum, quem ipſi elegerint.

2. *In Judice nihil (defectuum) eorum, quos hîc nunc nominamus, eſſe debet.*

3. *Non debet eſſe perjurii Reus, aut proſcriptus, aut excommunicatus.*

4. *Nec Judæus eſſe debet, aut Hæreticus, aut Gentilis.*

5. *Nec Ruſticus eſſe debet,*

6. *Nec manibus vel pedibus captus.*

7. *Nec cœcus eſſe debet.*

8. *Nec debet eſſe mutus, aut mente captus.*

9. *Nec debet minor eſſe viginti & uno anno ætatis. Nec exceſſiſſe debet annum octogeſimum.*

10. *In quocumque aliquid horum reperitur, ille jure Judex eſſe non poteſt.*

11. *Qui-*

---

2) Cod. Wurmbr. *ſo hat er yene getzewgen hingelegt.* alii: *jene gezüge verleit.* unde apparet vel *jenes*, vel *jene* legendum eſſe. *Scherz.*

Ad CAP. LXVII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 54.

Ad CAP. LXVIII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 55.

2) MSC. Feſch. Rubricam ita exprimit: *wie man ribter ſetzen ſol.* poſtea pergit: *Ein jeglich wertlich geribte bebet begin von kur*, quod idem eſt ac id, quod Noſtram MSC. dicit.

3) C. Feſch. Hortl. aliique: *noch an füſzen.* Scherz.

4) Sup-

Digitized by Google

11. Ain ieglich Rihter ſol vier tugent an im han, die ſelben haizzent cardinale fürſten über alle tugende.

12. Diu aine iſt rehtikait. Diu ander iſt uuishait, Diu dritte diu ſterke. Diu vierde diu mauzze.

13. Ain Rihter ſol die rehtikait alſo haben, daz er uueder durch lieb noch durch laide noch durch miet noch durch hazz niht entu uuan daz reht ſi.

14. Ain rihter ſol auch uuiſe ſin, daz er daz übel von dem guten, und daz gut von dem übeln geſchaiden künne, kan er daz, ſo hat er die rehten uuishait, [4] daz übel lat und daz gut tut.

15. Er ſol auch ſtarke ſin, daz er ſin hertz alſo beſterk, daz ez dem libe nimmer nit gerat daz uuider reht ſi, und iſt daz daz hertz ainen krancken mut geuuinnet, ſo ſol der lip alſo ſtarke ſin, daz er dem bœſen mut uuiderſtande uuan diu tugend für alle tugende gat, der bœſem mut nuider ſtat,

16. Er ſol auch alz ſtarke ſin, daz er libe und gute uuage, daz er reht beſchirme.

17. Er ſol auch die mauzze han, alſo daz er uueder durch reht noch durch unreht nimmer ſo grözzen zorn geuuinne, daz er uuider daz reht nimmer iht getu, er ſol nimmer ſo zornig ſin, ſuuie geuualtig er ſi, [5] unküſchez [6] uuort geſpreche oder ieman ſchelte.

18. Er ſol [7] auch ze gehe noch ze træge ſin an dem gerihte.

19. Er ſol auch mæzzig ſin an ezzen und an trinken, und an allen dingen, diu der mauzze uuol ziment.

20. Die vier tugende ſint alſo tugenhaft, daz ainiu aun die andern dehain frum iſt, und ſuuer ain zerbricht, der hat ſi alle zerbrochen.

21. Die vier tugent ziment allen herren uuol, den Got geuualt und geriht geben hat uff ertrich.

22. Vnd ſeit dez geuuizz, ſuuelich herre oder rihter diz vier tugende nit enhat, der miſſevellet uuiſen luten und hazzet in got.

23. Vnd ſuuelich Rihter unreht urtail git, oder andern lüten geſtatet, daz ſi unreht urtail ſprechent, tut er daz durch hazz oder durch liebe, oder durch gutz uuillen, der verliuſet Gotez hulde.

24. Vor uueltlichem geriht [8] ſchrenken die Rihter nit urtail, daz iſt darumb, daz [9] ſi under den luten allen die vor in ſint vil uuiſer lüte ſien denn er ſi.

11. *Quilibet Judex debet pollere quatuor Virtutibus, quæ appellantur Cardinales i. e. Principes omnium Virtutum.*

12. *Una harum eſt Juſtitia, altera Prudentia. Tertia Fortitudo. Quarta Temperantia.*

13. *Judex debet Juſtitiam ita colere ut neque ex amore, neque ex vindictâ, neque propter mercedem, neque ex odio aliquid agat, quod ſit injuſtum.*

14. *Judex debet etiam Prudens eſſe, ut malum à bono, & bonum à malo bene diſcernere poſſit; Si hoc poteſt, veram poſſidet Prudentiam, ſi ſcilicet malum evitat, & bona ſeu honeſta agit.*

15. *Debet etiam fortis eſſe, ut animum ſuum ita firmet, ut corpori nunquam aliquid ſuadeat, quod contra jus eſt, &, ſi forte contingit, ut animus malam concipiat voluntatem, tunc corpus ita forte eſſe debet, ut malæ voluntati reſiſtat. Siquidem Virtus illa, quæ malæ voluntati reſiſtit, antecellit omnes virtutes.*

16. *Debet etiam ita fortis eſſe, ut pro defenſione Juſtitiæ vitam & bona periculo exponat.*

17. *Debet etiam ita eſſe temperans, ut neque juſtitiæ neque injuſtitiæ cauſâ unquam talem iram concipiat, quæ ipſum faciat aliquid, quod contra jus eſt, perpetrare: Nunquam debet ita in iram delabi, quantacunque ipſius ſit potentia, ut verba indecentia uſurpet, aut aliquem injuriosis verbis laceſſat.*

18. *Nec nimis præceps in Judicio debet eſſe, nec nimis lentus.*

19. *Debet etiam eſſe temperans in cibo & potu, & in omnibus rebus, quæ à Temperantiâ reguntur.*

20. *Hæ quatuor virtutes ita ſunt compoſitæ, ut una ſine alterâ inutilis ſit, & qui unam frangit (rejicit) ille omnes fregit (rejecit.)*

21. *Hæ quatuor Virtutes decent omnes Dominos, quibus Deus potentiam & Judicia exercendi poteſtatem in hâc terrâ conceſſit.*

22. *Et eſtote certi, quod, quicunque Dominus aut Judex has quatuor virtutes non habet, diſpliceat viris ſapientibus, & in Dei ſit odio.*

23. *Et quicunque Judex injuſtam ſententiam pronunciat, aut aliis permittit, ut injuſtas ferant ſententias, hocque facit ex odio vel amore, vel lucri cauſâ, ille excidit gratiâ Dei.*

24. *In Judicio ſeculari Judices (Judicii præſides) non pronunciant ſententias (ſoli) id quod ideo obtinet, quia ipſi non omnes Judices ſapientiâ pollent, & quia credibile admodum eſt, quod inter omnes illos, qui cum ipſo ſunt multi, qui ipſo ſunt ſapientiores, ſint extituri.*

25. De-

25. *Nulli*

4) Supple ex MSS. *ob er.* Scherz.
5) Supple ex MSS. *daz er.* Scherz.
6) *Unküſchez wort* hîc idem ac: *verba immodeſta, turpia, honeſtati repugnantia.* Gl. Ker. *Unchuschida*, ſordes, Gl. Boxhorn. *Unchuskida*, infandam. Gl. Monſ. *Unchuſci*, fœdus. *Unckuskenici*, infirmitus. *Scherz.*
7) Lege ex Cod. Fſch. aliisque: *weder.* Scherz.
8) Omnes alii, quos MSS. habeo, Codd. pro: *ſchrenckent*, habent: *ſprechent.* Scherz.
9) Lege ex Cod. Feſch. *ez wanlicher iſt daz under den luten allen die vor im ſint, danne der rihter allein.* alii Cod. habent: *gemonlicher*, quod idem eſt ac: *uſſtatius.* poteſt etiam retineri: *wanlicher*, quippe quod eſt à *wan*, opinio, ſpes. *Scherz.*

25. Dehainem Rihter iſt nit gut geſetzt uuan ſin rehtiu buzz.

26. Suuer anderz Rihter ſetzet, denne alz hie geſchriben ſtat, der tut uuider Got und uuider die lüte.

27. Suuelch Rihter von ainem gut nimpt, der unreht hat, und uuider einen ræit, der reht hat, der tut reht, alz Judaz tæt, der daz unſchuldig plut verkauft, und daz hailig plut, und darumb nam unrehtez gut. Alſo hat der Rihter getan, der hat ſinen bruder verkauft umb ain uuenige gutez. Er ſol uuizzen, daz er Gotez hulde darumb verlorn hat.

28. Und iſt, daz in Got ermant, daz er ez uuider tun ſol, ſo ſol er daz gut, daz im gener gab umb daz unreht dem niht uuider geben, der ez im gab, daz er im unreht hülfe, und daz reht verkerte, da von gab er imz süntlich und ſchantlich, da nam ez der Rihter. [10]

29. Da von ſol ez im nit uuider uuerden. Ez ſol dem uuerden, dem da unreht geſchehen iſt. Im ſol der Rihter gelten allen den ſchaden, der im geſchehen iſt von ſinem unrehten geriht.

30. Da vor ſolen ſich die Rihter hüten, daz ſi nieman dehain unreht tuen, noch geſtaten ze tun.

31. Ain ieglich man, der Rihter iſt, uuil ſich der gen Got rehtvertigen, ſo ſol er ſich bedenken, [11] uuaz er gut ze unreht genomen hab,

32. Und ſuuem er gut ze unreht verlorn habe, dem ſol er daz uuider geben nach reht oder nach [12] minnen,

33. UUir haben von den Rihtern genuk geſait,

34. UUaz uuir von den Rihtern haben geſprochen, daz ſelbe ſprechen uuir auch von den vorſprechen.

25. *Nulli Judici aliud lucrum pecuniarium ſtatutum eſt, quam multa legalis.*

26. *Qui alia ratione in Judicibus creandis incedit, ille contra Deum & homines agit.*

27. *Quicunque Judex pecuniam accipit ab aliquo, cujus cauſa nullo jure nititur, & contra aliquem pronunciat, cujus cauſa eſt juſta, ille plane agit, ut Judas, qui innoxium & ſanctum ſanguinem vendidit & pro eo pecuniam accepit, eodem modo talis Judex egit, ſiquidem fratrem ſuum vendidit pro exiguâ pecuniæ quantitate. Hic talis ſciat, quod ideo Dei gratiam amiſerit.*

28. *Et ſi contingit, ut Deus (adhibitis Conſcientiæ morſibus) ipſi dicat, quod id, quod accepit, debeat reſtituere, tum id, quod alter ipſi injuſtitiæ exercendæ cauſâ dedit, non debet illi reddere, qui id dedit, ut in cauſſa injuſta ipſi aſſiſteret & jus inverteret; nam qui id dedit, hoc ipſo peccavit, & turpiter egit; & æque male id Judex accepit.*

29. *Hinc ad eum (qui id dedit) non debet id, quod datum fuit, redire; debet autem cedere ei, cui injuria fuit facta. Huic debet Judex reſarcire omne damnum, quod ei obvenit ex ipſius ſententiâ injuſtâ.*

30. *Hoc cavere debent Judices, ne ulli injuriam faciant, aut, ut alter alteri faciat, permittant.*

31. *Quilibet homo, qui eſt Judex, ſi ſe apud Deum vult purgare, cogitet, ubi pecuniam ipſe injuſte acceperit.*

32. *Et illi, quem injuſte bonis (vel omnibus, vel quibusdam) fraudavit, ablatum reſtituat, vel (plenarie) ſecundum regulas Juſtitiæ vel (minus plenarie) juxta gratiam (ejus, qui de eo, quod reſtituendum eſſet, ipſi aliquid benevole remittit.)*

33. *De Judicibus ſatis diximus.*

34. *Id, quod de Judicibus diximus, idem de Cauſſidicis dicimus.*

CAP. LXIX.

Ditz iſt von den vorſprechen.

ALlez daz von den Rihtern ſol ſin, daz ſol auch an den vorſprechen ſin, uuan daz ſi uuol gut nement umb iriu uuort,

2. Und anderz nit. Wan ſo ſie arbait habent, ob ſi über veld ſulent varn durch ieman, oder ob ſi koſt habent, die ſol in der geben, durch den ſie varent.

3. Ez

CAP. LXIX.

De Cauſſidicis.

OMnia quæ circa Judices obtinere debent, illa debent etiam eſſe in Cauſſidicis, niſi quod hi pecuniam ſumere poſſint pro verbis (quæ pro altero faciunt.)

2. *At aliâ ex causâ nil poſſunt ſumere, niſi ſi id laboris habuerint, ut peregre iverint alterius hominis cauſsâ, aut ſumtus (ejus gratiâ) fecerint, hos quippe ipſis reſtituere debet is, cujus cauſsâ peregre abierant.*

3. Pro-

10) Supple ex Cod. Fſch. *alſam.* i. e. *eâdem ratione, eâdem turpitudine.* C. Waldn. *als übel.* Cod. Ingolſt. *laſterleich.* Cod. meus : *alſo übel.* quæ omnia eodem recidunt. *Scherz.*

11) C. Fſch. *war er gut alſo ze unrebt genomen habe.* Cod. meus : *wo er das* g. z. u. g. h. *Scherz.*

12) Pro : *minne.* Cod. Uff. ut & impreſſi habent : *liebe. Minna, Minne, Minn* amorem denotare notiſſimum eſt. Hic ſignificat *benevolentiam gratiamque* ejus, qui id quod juxta rigorem exigere poterat, vel in totum, vel in tantum remittit. *Scherz.*

Digitized by Google

3. Ez ſol niemantz uuort ſprechen, uuan der reht hat, und [1] ſagent im ſin [2] geuuizzende, daz er unreht hat, er ſol ſin uuort niht ſprechen. So ſait daz unſer lantreht.

4. Gebiutet ez im der Rihter, er muz ſin uuort ſprechen, daz ſagen uuir iu nit daz ez reht ſi. [3]

5. Suuer dez uuort ſprichet, der unreht hat, der mag ſich gar kume bewaarn, daz er reht gevar gen Got, hilfet er dem mit ſiner kunſt der unreht hat, daz iſt uuider Got.

6. Er ſol ſich alſo hüten. Er ſol den Rihter bitten daz er inz erlauzz, daz er ſin uuort iht ſpreche, und tut dez der Rihter nit, ſo ſpreche er anderz niht, danne alz im gener ſaget, und alz er von andern lüten hœret,

7. Und ſaumet auch ain furſprech ainen man der reht hat mit uuizzende und mit uuillen, der iſt Got und genem alz vil ſchuldig alz er im verlorn hat,

8. Vnd ſprichet ainer ainez mannez uuort [4] und von genem gut nimet, und hat genomen und genen verſumet, dez uuort er ſprichet durch miet uuillen, der hat alz vil geſündet alz Iudaz der Got verkauft, uuan uuir alle in Got ſin gebrüder, und hat auch ſin zungen verkauft,

9. Und ſprichet in gener an, dez uuort er alſo ungetriuuueclichen geſprochen hat vordem Rihter, und mag er inz überziugen ſelb dritte, er ſol im ſinen ſchaden zuuiſpilde geben, alz ob daz gut uuorden ſi in ſinen [5] ſchirm, und iſt dem Rihter ſiner zungen ſchuldig, [6] oder ze lœſen mit zehen pfunden.

10. Er ſol armer lüt uuort durch Got ſprechen, und tut er dez niht gern, daz iſt uuider Got, und der Rihter ſol im gebieten mit reht, daz er armer lüt uuort ſpreche.

11. Vnd bittet ain man den andern, daz er ſin uuort ſpreche, und ſait im allen ſinen haimlich über die ſache. Vnd ſi koment baide für geriht, und gener gen dem diu ſache gehandelt iſt nimpt denſelben vorſprechen den dirre da gebeten hat, und im ſin haimlich geſeit hat, uueder mag er ſin uberig uuerden oder niht,

12. UUir ſprechen alſo, gat iener da, und ſait dem Rihter, daz im ditz mannez uuiderſtrit ſin haimlich geſait habe, und uuil im dez der Rihter nit gelauben, ſo ſol iener dar gan, der im ſin haimelich geſait habe, und ſuuer ze den hailigen, daz ez alſo ſi, in ſolz der Rihter erlauzzen mit reht, daz er ſin uuort iht ſpreche,

3. *Pro nemine verba facere debet, quam illo, cujus cauſa eſt juſta. Et ſi conſcientia ejus ipſi dictitat, alterius cauſam eſſe injuſtam, pro eo loqui non debet. Hoc dicit noſtrum Jus Civile.*

4. *Si Judex hoc (ut faciat) ei præcipit, tunc cogitur pro altero loqui; hoc non ideo dicimus, quaſi id juſtum eſſet. Eſt tantummodo Conſuetudo.*

5. *Qui pro illo verba facit, cujus cauſa eſt injuſta, ille difficulter agere ita poteſt, ut recte incedat intuitu Dei; ſi arte ſuâ eum juvat, cujus cauſa eſt injuſta, contra Deum agit.*

6. *Hac cautione (in hoc caſu) uti debet. Debet rogare Judicem, ut ipſi parcat, ne cogatur pro altero verba facere; quodſi Judex id ei non indulget, tum nihil aliud dicat, quam id quod ille (Cliens) ipſi dictat, & ipſe ab aliis hominibus audit.*

7. *Et ſi Cauſſidicus homini, qui cauſam habet juſtam ſciens lubensque negligentiâ ſuâ damnum cauſatur, tum Deo & illi (Clienti) tantum debet, quantum eſt damnum, quod ipſi dedit.*

8. *Et ſi quis pro aliquo verba facit, & ab illo (adverſario ejus) pecuniam ſe accepturum eſſe promiſit aut accepit, atque illius, pro quo verba facit, cauſam negligenter (& prævaricatorie) tractat pecuniæ, quam accepit, causâ, ille tantundem peccavit, ac Judas, qui Deum vendidit, ſiquidem in Deo omnes ſumus fratres; præterea linguam ſuam vendidit.*

9. *Et ſi ille, pro quo tam perfide verba fecit, ipſum convenit coram Judice, & id probare poteſt mettertius, tum debet hic alteri damnum reſarcire duplo, quaſi alter hanc pecuniam apud ipſum in armarium ejus depoſuiſſet, & Judici debet linguam ſuam, aut, ut eam luat, decem libras.*

10. *Pro pauperibus verba facere debet propter Deum (adeoque gratis) & ſi hoc non lubenter facit, tunc agit contra Deum, & Judex jure ei præcipit, ut pro Pauperibus verba faciat.*

11. *Et ſiquis alterum rogat, ut pro ipſo loquatur in judicio, eique omnia ſua ſecreta circa hanc cauſam revelat; contingitque ut uterque in judicium veniat & is, contra quem lis ſuſcepta eſt, ſibi eligat hunc Cauſſidicum, quem adverſarius (de operâ præſtandâ) rogaverat, cuique ſecreta ſua revelaverat, hîc quæritur, Utrum hic eo (Cauſſidico illo) carere debeat, annon?*

12. *Reſpondemus autem ita: Si ille (Cauſſidicus) accedit Judicem eique indicat, quod hujus viri (qui ipſum nunc eligit ſibi) adverſarius ſecreta ſua ſibi revelaverit, & Judex id credere non vult, tum debet ille, qui ſecreta ita revelavit jurare quod hoc ita ſit; hoc facto Judex debet ei (Cauſſidico) hoc remittere ne cogatur cauſſam hujus qui ipſum nunc elegit, agere, ſed debet*

Ad CAP. LXIX.

1) Lege: *Sagt.*
2) Cod. Hortled. & quidam alii habent *ſynn* pro: *gewizzende.* Scherz.
3) Codd. reliqui addunt: *es iſt ain gewonhait.* Scherz.
4) Cod. Meus melius: *Und von jenem lobet gut zu nemende oder genomen hat. &c.* Conſentiunt & alia MSC. *Scherz.*
5) In Hortled. legitur: *Sobrein.* idem habet C. Wurmbr. & Codd. Arg. alii Codd. habent: *Schirm.* utrum retineas parum intereſt. *Scherz.*
6) *Oder z. l. m. z. pfunden.* hæc abſunt à MSC. Scotorum Viennenſium. *Scherz.*

che, [7] der im ſin haimlich geſeit hat, daz reht in gaiſtlichem und uueltlichem geriht,

13. Und ſprichet ain man ainez menſchen uuort umb ain ſache, und uuirt diu ſache ufgeſchoben, der vorſprech mag mit reht [8] umb die ſache uuider in geſprechen.

CAP. LXX.
Ditz iſt von den Rautgeben.

NU ſulen uuir ſprechen von den Ratgeben,

2. Und ob ain man alſo uuiſe iſt, daz er den lüten guten rat geben kan. Vnd bittet in ain man, daz er im rat gebe umb ſin ſache, er iſt im nit ſchuldig ſinen rat umbſuſt ze geben, er mag ſin gut darumb nemen mit reht, [1] alſo daz er im uf daz reht rate.

3. [2] Und iſt im der rat nutze, er iſt im dez gutz ſchuldig,

4. Und [3] uuirt im der rat nit nutze, er ſol im nit geben.

5. Vnd git er ienem rat der da uuider iſt an der ſache, der hat alz vil ſchulde alz der falſche vorſpreche, [4] und von dem uuir hievor (c. 69, 8.) geſprochen haben.

6. Er ſol auch armen lüten raten, durch Got, dez iſt er in vor Got ſchuldig.

7. Von den Ratgeben haben uuir hievor und hernach mer geſprochen.

CAP. LXXI.
Ditz iſt von den geziugen.

DItz iſt von den geziugen.

2. Umb ſuuelch ſache der man geziuge iſt, da ſol er nit gutez umb nemen.

3. Vnd kumpt er für den Rihter, und uuil ienem ſinez rehten helfen, uber den der da ſuueren ſol, der mag in damit veruuerfen, daz im gut gehaizzen ſi,

4. Und laugent er dez, daz im gut uueder gehaizzen noch geben ſi, dez ſol er ſich bereden mit ſinem aide, oder iener ſol in ſin überziugen ſelb dritte, die daz uuarz uuizzen, daz, er

CAP. LXX.
De iis, qui Conſulendo Hominibus adſunt.

NUnc dicendum eſt de iis, qui Conſulendo Hominibus adſunt.

2. *Quodſi quis ita Prudens eſt, ut conſiliis bonis alios juvare queat; & contingit, ut quis in causâ aliquâ ejus conſilium expetat, tunc non tenentur gratis hoc facere, poteſt jure pecuniam ideò accipere, hac tamen lege ut quam optimum ei juxta jura conſilium det.*

3. *Si hoc conſilium illi (qui id petiit) utile eſt, tunc hic conſilium danti ad pecuniam præſtandam eſt obligatus.*

4. *Quodſi autem ipſi conſilium eſt inutile, ille ad nihil tenetur.*

5. *Si talis conſilium quoque ſuggerit Parti adverſæ, ille æque deliquit ac Cauſſidicus prævaricator, de quo antea diximus.*

6. *Tenetur etiam talis homo pauperibus Conſulendo ſuccurrere propter Deum gratis; hoc ipſis ex voluntate Dei facere eſt obſtrictus.*

7. *De hiſce conſilia dantibus ſupra ac infra ulterius dicitur.*

CAP. LXXI.
De Teſtibus.

DE Teſtibus hæc habe.

2. *Quicumque eſt teſtis in causâ aliquâ, is eo nomine nullam pecuniam ſeu mercedem accipere debet.*

3. *Si ille (qui ita pecuniam accepit) accedit Judicem, ut alteri (teſtimonio ſuo) in jure opem ferat, tum is, in cujus præjudicium deberet jurare, ideò eum rejicere poteſt, quia ei pecunia fuerit promiſſa.*

4. *Hoc ſi is (qui ut teſtis producitur) negat, purgare ſe debet juramento ſuo, aut alter debet ipſum juramento ſuo & duorum teſtium, qui quod geſtum eſt, ſciunt, convincere, quod is (adverſarius ipſius) ei pecuniam*

---

7) Inſere ex MSC. Fſch. aliisque: *Unde ſol im gebieten, daz er des uuort ſpreche.* Scherz.

8) Lege ex MSC. *nimmermere umb die ſache.* Scherz.

Ad CAP. LXX.

1) Placet Lectio MSC. Monach. Scotorum Vienn. ubi: *auf das peſte rat das Recht ſey.* Scherz.

2) Hic integer verſus abeſt â MSC. Chartaceo Ambraſiano, ceu Schilterus notat.

3) Conf. noſtro MSC. Ambraſ. Chartac. Fſch. Waldn. Uff. Ingolſt. Univ. Arg. & meum. Aſt MSS. reliqua Arg. ut & Wurmbr. & Hortled. habent: *Und geit er ainen rat der wider an iſt in der ſach.* Cum quibus quoad mentem convenit Cod. Ambraſianus Pergamenus, ubi: *und tut er im einen rat in der ſach der im ſchädlich iſt.* Scherz.

4) Dele *nè und.* Scherz.

Digitized by Google

er im gut gehiezz, und er daz lobt ze nemen, oder epfangen habe,

5. Alz er dez uberziuget uuirt, ſo ſol er dem Rihter ain buzz, diu iſt etuua ain pfunt, etuua ain halbez oder ſehzig pfenning,

6. Er ſol in ainem iar uueder uuibez noch mannez geziuge ſin.

7. Ez iſt ain grozziu untat uuer gut darumb nimpt, daz er ainem dez rehten hilfet oder dez unrehten.

CAP. LXXII.
Wie man reht erkauffen ſol.

VNd mag ain man ſin reht anderz niht behaben, er gebe dem Rihter gut, und andern die darzu gehœrent, und die hievor genennet ſint. Wir raten im e daz er ſin reht verlieſe, daz er ſin gut e gebe.

2. Ez iſt bezzer ain uuenig ze geben, denn ain michel tail verlorn.

3. Er git ez ungern. Vnd moeht er ſuſt reht han geuuunnen, er het im nit geben, da von hat er ſin nit ſünde.

4. Die habent ſin aber tœtlich ſünde, die ſo getan gut nement,

5. Da mügen ſich alle die gern davor hüten, die mit reht umb gant.

6. Wann der uuiſe Salomon ſprichet, alſo: [1] *Minne daz reht alle, die daz ertrich richtent*, dez bedürfen die Rihter uuol.

CAP. LXXIII.
[1] Wer ze [2] hute und ze hare uuol rihtet.

EZ mag mit reht dehain gebure uuol rihter geſin, noch nieman der ſin reht verlorn hat.

2. Tunt aber ain untat, diu minner iſt, denn funf ſchillinge von diuphait oder von Raube, da mag man uuol ainen [3] vogt kieſen, da doch dez Kungez ban iſt, der daruber rihtet.

3. Ich

niam promiſerit, & ipſe ſe hanc acceptaturum pollicitus ſit, aut jam acceperit.

5. Cum de hoc eſt convictus tum debet ille Judici Mulctam, quæ alicubi eſt Libræ, alicubi libræ dimidiæ, vel ſexaginta denariorum.

6. Talis per annum integrum nec in causâ Maſculi alicujus, nec in causâ fœminæ cujusdam teſtis eſſe poteſt.

7. Magnum eſt ſcelus, ſiquis ideò accipit pecuniam, ut alteri opem ferat ad obtinendum jus ſuum aut ad committenda mala.

CAP. LXXII.
Quomodo quis pretio debeat efficere, ut ſibi jus dicatur.

QUodſi quis aliter obtinere juſtitiam non poteſt, quam ſi Judici pecuniam dat, aliisque qui eò (ad judicium) pertinent, huic conſulimus, quod potius pecuniam dare debeat, quam jus ſuum (conſecutionem juris ſui) negligere.

2. Satius eſt pauca dare, quam multa amittere.

3. Dat hoc invitus, &, ſi aliâ viâ potuiſſet jus ſuum obtinere, ipſe nihil dediſſet; hinc eſt quod hoc ipſo non peccet.

4. Illi autem peccatum mortale committunt, qui talem pecuniam accipiunt.

5. Itaque ab hac re caveant ſedulò omnes, qui circa juſtitiam adminiſtrandam occupantur.

6. Sapiens enim ille Salomo dicit ita: Amate juſtitiam omnes qui terram judicatis. *Hoc ipſo Judices admodum opus habent.*

CAP. LXXIII.
Quis judicare poſſit de delictis, quæ pœnam fuſtigationis habent.

JUre nullus Ruſticus judex eſſe poteſt, nec alius, qui juris beneficiis excidit.

2. Si autem contingit, ut committatur aliquod delictum, nempe Furtum aut Rapina, cujus pœna minor eſt quinque aſſibus ſolidis, tum eligi poteſt Advocatus aliquis (ſc. ex Ruſticis) licet bannum Regis alii fuerit conceſſum qui his de delictis judicet.

3. *Meus*

Ad CAP. LXXII.

1) Lege *minnet*, amate. *Scherz.*

Ad CAP. LXXIII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 55.

2) *Zu hut und haar richten*, eſt, *judicare de delictis quæ fuſtigationem cum capillorum detonſione conjunctam* pro pœnâ habent, quam pœnam ita exprimit Frid. I. in Conſtit. de Pace tenenda 2. Feud. 27. 8. *Scopis & forcipe excoriare & tondere.* vid Auctorem Actor. Lindav. Tom. I. p. 827. Schilt. ad *ixnix.* Lud. §. 23. adde quæ ego dixi ad Strickerum XIII, 5. not. 5. *Scherz.*

3) Hîc in Jure Sax. *Gograv* appellatur. Vid. Spec. Sax. lib. 1. art. 55. *Scherz.*

Digitized by Google

3. Ich main alſo, uua der Rihter nit eniſt, der umb uuunden rihtet, da mag man uuol ainen kieſen, der ze hute und ze hare rihtet, ez ſi in ſteten oder in dœrfern,

4. UUa man anderz rihtet, denn alz hie geſchriben iſt, da uuirt man ſchuldig an den lüten.

3. *Mens mea eſt: Ubi non adeſt Judex, qui de Vulneribus judicat, tum eligere aliquem licet, qui judicium exercet in delictis, quorum pœna eſt fuſtigatio.*

4. *Quod ſi aliter judicium quis exerceat, quam hîc ſcriptum eſt, ille peccati Reus eſt intuitu hominum. (de quibus judicat.)*

CAP. LXXIV.
Wer über menſchen plut rihten ſol.

AIn vogtay iſt nit reht lehen, uuan uua man Rihter nemen ſol, die ſol man nemen nach der lüte (conf. 67. 1.) uual.

2. Suuer dez bannez niht enhat von dem Kunige, der mag niht gerihten, uuan ze hute und ze hare.

3. Ditz beſchaiden uuir alſo, hat ain pfaffen fürſt Regalia von dem Kunige, der mag nieman dehainen ban da von gelihen, daz ez den lüten an ir lip oder an ir plutgieſſen gange.

4. Vnd enpfahet ain Rihter alſo ſin geriht, daz er über der menſchen lip und plut riht, er uuirt ſchuldig an allem dem plut, daz er mit dem geriht vergiuſſet.

5. Vnd uuil er reht tun, ſo ſol er den Rihter zu dem Kunge ſenden, dem er ſin geriht lihet.

6. Vnd mag er dar nit komen, ſo ſol der pfaffen fürſt ſinen boten darſenden zu dem Kunige, daz er ſinem Rihter den ban an ainem brief ſende, und iſt auch reht.

7. Dirr dinge bedarf ain layen fürſt nit, der geriht enpfahet von dem Kunige, der lihet uuol den ban ſinem Rihter, und der Rihter mag in furbaz nit gelihen.

8. Vnd hat der layenfürſt ſunderlich geriht, da man uber menſchen plut rihten ſol, den ſol er [1] eigenlichen ſinen ban ſunderlichen lihen.

9. Allerhande clag und allez ungeriht mag der Rihter der den ban hat uuol rihten, ſuuaz in ſinem geriht iſt.

10. Aun ob man uff aygen clagt, da mag er nit umb gerihten noch kain Rihter danne uff der rehten dinkſtat,

11. Daz iſt alſo geſprochen, ſuua daz (conf. c. 296, 1.) aygen lit, da ſol man auch daruber rihten.

12. [2] Bi dez Kunigez banne mag nieman uuol rihten.

13. Suuer

CAP. LXXIV.
Quis de Sanguinis Humani effuſione judicare debeat.

POteſtas illa judicandi, quæ Vogtay *appellatur, non eſt verum feudum; nam quando judices creandi ſunt, illi per electionem ſubjectorum creari debent.*

2. *Qui* bannum *non habet â Rege, ille non poteſt aliquem condemnare, niſi ad pœnam fuſtigationis.*

3. *Hîc ita diſtinguimus; Si Princeps Eccleſiaſticus* Regalia *habet à Rege, ille nemini* Bannum *poteſt dare, ut nempe procedi poſſit ad pœnam privationis vitæ aut effuſionis ſanguinis.*

4. *Et ſi Judex aliquis ita (à Principe Eccleſiaſtico) Jurisdictionem hanc ſuſcipit, ut nempe de vitâ & ſanguine hominis judicare queat, ille Reus eſt omnis illius ſanguinis, quem ipſe vi jurisdictionis illius effundit.*

5. *Si ille (Princeps Eccleſiaſticus) rectè agere vult, debet mittere Judicem ſuum, cui Jurisdictionem ſuam dat ad Regem (ſc. ut Bannum ab eo accipiat.)*

6. *Et ſi eò ire ille (Judex) nequeat, tum Princeps Eccleſiaſticus debet mittere nuncium ſuum ad Regem, ut Judici ſuo per Epiſtolam (Diploma) poteſtatem hancce judicandi concedat; & hoc juſtum eſt.*

7. *His (ambagibus) non opus habet Princeps Laicus; Nam qui jurisdictionem accipit à Rege, ille concedit rectè Jurisdictionem Criminalem ſuo Judici, qui (Judex) tamen alii eandem concedere nequit.*

8. *Et ſi Princeps Laicus ſingularia habet judicia, in quibus de Sanguinis humani effuſione judicari debet, illis ſingulis ſpecialiter ſuam Jurisdictionem Criminalem concedere debet.*

9. *De omnis generis actionibus & de omnibus delictis Judex, qui bannum habet, judicare poteſt, ſi facta illa in ipſius territorio contigere.*

10. *Excepto, ſi de Re immobili agatur; de eâ enim nec ipſe nec alius judex judicare poteſt, niſi qui habet forum competens.*

11. *Id eſt: ubi Res immobilis illa eſt ſita, ibi etiam de eâ judicium exerceri debet.*

12. *Propter Bannum Regis (conceſſum) jure quis judicat.*

13. *Qui*

Ad CAP. LXXIV.

1) Cod. Hortled. habet: *ir jeglichem*, quod firmat Feſchianus, qui textum ita exhibet: *Als mangen ribter ein Fürſte hat. der ſol er jeglichem beſunder ſinen pan lihen, unde der pfaffen Fürſten ribter ſol iglicher von dem Kunige ſinen pan beſunder emphahen von ſiner hant oder an briefen als hievor gereit iſt.* Scherz.

2) Hic verſus plane abeſt in Cod. Uffenb. & Scotor. Vienn. In Reliquis autem MSS. apparet, ſed pro: *nieman* legitur: *man*, quod omnino adoptandum, mens videtur hujus verſus eſſe, quod, *ſi quis habet à Rege bannum, omnino judicandi facultatem habeat. bi* pro: *propter* ſæpe uſurpatur. apud Otfrid. Ev. V. 17, 34. *bi ira miſſodati*, ob *ſua peccata.* Scherz.

3) Lege

Digitized by Google

13. Suuer den ban ainoſt enpfahet der bedarf in anderſt nit enpfahen ob der Kunig ſtirbet.

14. Iſt der Rihter dannoch an dem geriht, der den ban von dem Kunige enpfangen hat, ſo der Kunig tode iſt, ſo hat er den ban dannoch [3] nit.

15. Wirt aber im daz geriht genomen, die uuile der Kunige lebt, und ſol er anderſtunt Rihter uuerden, er muz den ban anders enpfahen nach dez Kunigez tode, ſo hat er in alle die uuile er Rihter iſt.

13. *Qui ſemel Bannum â Rege accepit (per Inveſituram,) ille, etiamſi Rex moriatur, alterâ vice ut illum accipiat, opus non habet.*

14. *Si Judex, qui Bannum à Rege accepit, tempore, quo Rex moritur, adhuc in vivis eſt, tum jure Bannum adhuc habet.*

15. *Si autem ei (Judici huic) judicandi poteſtas vivo Rege aufertur, & contingit, ut ipſe poſtea alibi Judex fieri debeat, tunc debet adhuc ſemel Bannum accipere. Quod ſi factum, & Rex moritur, habet illum, quamdiu eſt Judex (nec opus habet Renovatione Banni per ſucceſſorem Regis.)*

CAP. LXXV.

Wie die Rihter [1] elichiu dink gebieten ſülen.

EZ mag dehain Rihter elich dink gebieten aun ſin gebütel, die daz dink gebieten ſuln.

2. Da ſol man den gebütel dez erſten umbfragen urtail, ob er daz dink alſo geboten habe, alz reht ſi, und [2] ſol fragen, ob er mit reht verbieten ſul [3] uber braht und alle unzuht.

3. So ſol der Rihter fragen, ob ez uuol an der zit ſi, ſuuer ze dem tædinge niht kom ze der zit, ob er im iht uuetten ſul, dez ſol er noch allez den gebütel fragen, der ſol ertailen,

4. Vnd iſt diu dritt [4] zit dez tagez hin, ſo iſt uuol zit, daz man tædinge ſuchen ſol, daz haizzent die layen terce zit, ſuuer darnach ze hant nit kumpt, der ſol dem Rihter uuettun.

5. Darnach ſol iederman clagen mit vorſprechen daz im [5] uuerr.

6. Ain (Spec. Sax. Lib. I. Art. 60.) ieglich man mag uuol clagen und antuuurten aun vorſprechen, ob er ſich dez ſchaden eruuegen uuil, der im davon beſchehen mag.

7. Verſprichet er ſich aun vorſprechen, dez mag ſich ain man nit erholn, er muz den ſchaden haben,

8. Hat er ainen vorſprechen, und miſſeſprichet der, er mag ſich uuol erholn mit ainem andern.

9. Suuen

CAP. LXXV.

Quomodo Judex ad Judicia legitima citare debeat.

NUllus Judex poteſt citare ad legitima Judicia ſine Apparitore ſuo, qui ad Judicium partes citare debet.

2. *Ibi apparitor primo loco eſt interrogandus, an indixerit Judicium ita, uti juris eſt, & (ille Apparitor) debet interrogare, an liceat ſibi prohibere ſtrepitum garrientium & omnia facta indecentia.*

3. *Tum debet Judex interrogare, an hora adſit, ut, qui ad hoc judicium (citatus) nunc non venit, ipſi mulctam ſolvere debeat, de his omnibus debet Apparitorem interrogare, & hic debet (ad ea) reſpondere.*

4. *Et ſi tertia diei (poſt ortum Solis) hora effluxerit, tunc tempus adeſt comparendi in judicio (hoc tempus Laici appellant Tertiam,) qui non mox inde comparet, ille Judici ad mulctam tenetur.*

5. *Hinc quilibet debet queri per Cauſſidicos de ils rebus, quæ ipſum male habent.*

6. *Quilibet poteſt agere & ſe defendere ſine Cauſſidicis, ſi vult periculum facere de damno eo, quod ipſi obvenire poteſt.*

7. *Si quis non adhibet cauſſidicum, & aliquid enunciat in præjudicium ſuum, à damno (inde orto) ſe liberare non poteſt, ſed id ferre debet.*

8. *Si autem adhibet Cauſſidicum, & ille aliquid male (quod nempe vergere poteſt in præjudicium Domini) enunciat, poteſt per alium (Cauſſidicum) ſibi ſubvenire.*

9. *Si*

---

3) Lege omnino ex MSS. *mit rehte.* Scherz.

Ad CAP. LXXV.

1) Quædam MSS. habent: *jeglich*, ſed pleraque: *ellchiu*, *elich.* Scherz.

2) Inſere: *er.* Apparitor ſc. *Scherz.*

3) In Cod. Fſch. legitur: *überigen bracht.* Cod. Ingolſt. *geprecht oder überlaiut.* Cod. Uff. *gebrecht und überlaut.* MSC. Scotor. Vienn. pro *überbracht* habet: *überſchallen*, plerique habent *überbraht. braht*, *bracht*, *gebrecht* eſt nihil aliud quam *ſtrepitus*, *ſonus loquentium*, *garrientium:* in Hiſp. MSC. de Triſt. p. 88. b.

Das ſie an der erſten naht
ſunder rede und braht
by Marcke irem Herren lege.

In Ottonis Dimmering. Itinerar. Germ. MSC. p. 242. a. *Umbe das Paradis iſt ein gar gros getöne und* gebrehte *von aller der welte, das nieman do den andern gehören mog.* vid. meam Notam ad Specim. Phil. Mor. Germ. fab. 4. ℣. 24. *Scherz.*

4) *Zit* Antiquis *horam* denotaſſe ſæpius, certiſſimum eſt. vid. Otfrid. III. 2, 62. & IV. 33, 16. & IV. 33, 20. ubi *nona zit*, hora Nona. Non autem intelligendam eſſe *tertiam diei partem* id inde liquet, quia alias judicia omnia fuiſſent pomeridiana. *Scherz.*

5) Loco hujus Cod. Hortl. clarius: *das er zu klagen hab. werren* antiquis eſt *confundere, turbare.* ergo Res eadem diverſis tantum exprimitur formulis. *Scherz.*

6) Lege:

Digitized by Google

9. Suuen der man vorſprechen nimpt, ſo ſol in der Rihter fragen, ob er [6] aun ſinez vorſprechen uuort uuelle iehen, ſo ſol er ſprechen ia,

10. Vnd alz er den vorſprechen genimpt, ſo muz er ſtæt han, ſuuaz er geſprichet.

11. [7] Dez iſt etuua nit geuuonhait, daz man frage, ob er aun ſinez vorſprechen uuort uuelle iehen, ditz iſt nach der lüten geuuonhait,

12. Alz der man vorſprechen genimet, ſo ſol er im nit offenbar ſagen, er ſol im zu runen uuaz er uuil.

13. Der vorſprech ſol im geſprechez gern, daz ſol im der Rihter erlauben,

14. Vnd uuil er ze lange ſprachen, der gebütel ſol in gebieten, daz ſi uuider für in komen.

15. Ez mag nieman geuuidern, er müzze vorſpreche ſin in dem geriht, da er inn uuonhait hat, oder da er gut inn hat, nach geuuonhait aun über ſiniu kint und über ſin mage und über ſin man und über ſinen gœten, ob in diu clag an ir lip gat oder an ir geſunt, oder an iriu ereuuerk gat, da man ainen menſchen von der criſtenhait uuil ſchaiden oder mainaide ſeit.

9. *Si quis adſciſcit Cauſſidicum, tum Judex eum debet interrogare, an velit ratihabere ea, quæ Cauſſidicus dicit; ad quod ille (Dominus) affirmative reſpondere debet.*

10. *Et quamprimum aliquem aſſumit Cauſſidicum, tum (Dominus) firmiter debet ſervare, id quod ille (Cauſſidicus) enunciavit.*

11. *Hoc quibusdam in locis non obtinet, quod (nempe) Principalis interrogetur, an ſui Cauſſidici dicta ratihabere velit; obtinet tamen ſecundum conſuetudinem hominum (multorum.)*

12. *Poſtquam quis Cauſſidicum aliquem ſibi adſcivit, non debet ei (in judicio) palam dicere (quæ dicenda eſſe putat) ſed ea in aurem ſuſurrare.*

13. *Cauſſidicus debet (ſi res exigit) petere poteſtatem ſeparatim colloquendi cum Domino ſuo; & hanc Judex ei dare debet.*

14. *Et ſi colloquium juſto diutius extendunt, Apparitor iis indicet, quod iterum coram Judice ſe ſiſtere debeant.*

15. *Nemo poteſt recuſare, quo minus cauſſidici partes impleat in judicio, ſub cujus territorio habitat, aut bona ſua ſita habet, excepto caſu, ſi lis ſit contra ipſius propriam Uxorem & proprios liberos, ac contra ipſius conſanguineum, aut Vaſallum aut Patrinum, & agatur de periculo vitæ, ſanitatis, aut honoris, ut ſi quis accuſetur, tanquam à cœtu Chriſtianorum excludendus, aut tanquam perjurus.*

CAP. LXXVI.
Ob ain vorſpreche ſtammelt.

UNd git der Rihter ainen ſtammelenden man ze vorſprechen, daz iſt uuider reht,

2. Geſchiht aber ez, uuaz er miſſeſpricht, dez hat er dehainen ſchaden, dez uuort er da ſprichet,

3. Ain ieglich man mag uuol vorſpreche ſin in tutſchen landen vor allem geriht, den man an ſinem reht nit beſchelten mag, alz hievor geſprochen iſt.

CAP. LXXVI.
Si Cauſſidicus (â Judice datus) balbus ſit.

QUodſi Judex (alicui) balbum det, ut ſit ipſius cauſſidicus, hoc iniquum eſt.

2. *Si tamen de facto hoc ſit, & (balbus) ille in ſermone errorem committit, id ei, pro quo verba facit, non præjudicat.*

3. *Quilibet poteſt eſſe Cauſſidicus in Germaniâ, modo talis ſit, ut Juris beneficiis indignus non ſit declaratus, ceu ſupra diximus.*

CAP. LXXVII.
Wie gaiſtlich lüte unduueltlich lüte an ander beclagent.

WIr ſprechen, uua der man reht vordert, da ſol er auch reht nemen.

2. Aun

CAP. LXXVII.
Quomodo Clerici & Laici ſe mutuo coram Judice conveniant.

PRonunciamus, quod ubi quis (agendo) jus quærit, ibi etiam debet pati, ut ipſe conveniatur.

2. *Ex-*

6) Lege: *an.* ex plur. MSS. *Scherz.*

7) Cod. Feſch. loco hujus integri verſus habet tantum verba: *ditz iſt nach der lute gevonheit.* Scherz.

8) Rectius Cod. Hortl. *wonhaft iſt.* Scherz.

9) Supple ex Cod. Fſch. Wurmbr. meo aliisque: *ſein hauſsfrawe und*, &c. Cod. Waldn. habet: *Junckfrowen.* Scherz.

10. Cod. Hortl. Fſch. aliique plures habent: *toten. Tot* & *Goet* ſunt ſynonyma, denotantque tum eum qui aliquem ſuſcepit ex Baptiſmo, tum ſuſceptum. *Scherz.*

Ad CAP. LXXVII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 61.

Ad

2. Aun gaiſtlich lüte, die clagent uuol vor uueltlichem geriht und muz man ſi beclagen vor gaiſtlichem geriht, uuan umb ain ſache.

3. Und beclagt ain gaiſtlich man ainen uueltlichen man vor geriht umb gülte der Rihter ſol im rihten.

4. Und uuil er im ſin phenning ze hant geben oder gutiu phant, daz ſol er nemen.

5. Und der laye beclagt den gaiſtlichen man auch uuol vor uueltlichem geriht.

6. Aber nit uuan umb gülte und der Rihter ſol im rihten nach reht hintz dem gaiſtlichen manne.

CAP. LXXVIII.

Wen der fronbote behalten ſule.

SUUaz der clager vor geriht ſchuldig uuirt oder der, uff den diu clag da gat, da ſulen ſie bürgen umb ſetzen, ob ſi nit gutz in dem geriht hant.

2. Wer nit bürgen hat, den ſol der fronbot behalten.

3. Suuen der man ze [2] fronboten nimpt, der ſol ſin uuort ſprechen, umb allez daz er den tag ze ſchaffen hat, er uuerde im denne mit reht benomen ob ainer dem andern niht ab uuell gan.

CAP. LXXIX.

Wie man frævel und uuunden büzzen ſol.

SUUer ſin ſuuert zucket oder ſin unrehtez mezzer uf yemans ſchaden, da iſt daz ſuuert dez Rihterz oder ſehzig phenning, diu uual ſtat an dem Rihter,

2. Und iſt daz ſuuert [2] tiurr, ſo [3] ſol eziener dez ez da ſi ob nit mer ſchaden da geſchæhe, uuan daz zucken,

3. Geſchiht aber ain ſchade davon, den [4] büzze als reht ſi.

4. Vmb blutruns, diu aun [5] verhuuunden geſchiht, und aun læm, da uuettet man etuua ain phunt, etuua fünf ſchilling, etuua drei ſchilling, alzdenn diu geuuonhait iſt in dem lande und in den ſteten, und uua ez ye iſt.

2. *Excipe (ab hac Regulâ) Clericos, hi enim agunt coram Judicio Seculari, ſed conveniendi ſunt coram Judicio Eccleſiaſtico, excepto unico caſu.*

3. *(Scilicet) quando Clericus Laicum convenit ob debitum aliquod, tum Judex ei debet juſtitiam adminiſtrare.*

4. *Et ſi (debitor conventus) ei vult paratam ſtatim dare pecuniam, aut ſufficientia pignora, tum (actor) oblata debet accipere.*

5. *Laicus convenit clericum quoque coram Judicio ſeculari,*

6. *Sed non niſi ob debita & Judex debet litem quæ inter ipſum & clericum verſatur ſecundum juſtitiam decidere.*

CAP. LXXVIII.

Quem apparitor arreſtare debeat.

QUod ſi actor aut reus ex judicis ſententiâ aliquid debet, tum hi tenentur, ſi bona in territorio judicii non poſſideant, fidejuſſores dare.

2. *Si quis ſidejuſſores invenire non poteſt, illum apparitor debet arreſtare.*

3. *Quemcunque aliquis ut cauſſidicum ſuum adſciſcit, ille debet pro eo verba facere, in omnibus illis cauſſis, quæ illa judicii die expediendæ ſunt ſi neuter (in lite) alteri cedere velit, niſi juſtis ex cauſſis ille (apparitor) huic adeſſe prohibeatur.*

CAP. LXXIX.

De mulcta eorum, qui alios injuriis minoribus afficiunt aut vulnerant.

SI quis enſem ſuum aut gladium è vagina extrahit, ut alterum lædat, tum enſis eſt Judicis aut ſexaginta denarii ei debent ſolvi, utrum Judex elegerit.

2. *Quod ſi autem enſis eſt majoris pretii, tunc ille, cujus is eſt, eum reluat, (dicto pretio) ſi nihil aliud contigit, quam quod ille extractus fuerit ex vaginâ,*

3. *Quod ſi autem læſio inde ſecuta ſit eo nomine multa præſtetur tanta, quanta præſtari debet.*

4. *Ob vulnera quæ non ſunt lethalia, nec pedes aut brachia ad officium ſuum inutilia reddunt, alicubi mulcta præſtanda eſt unius libræ, alicubi quinque ſolidorum, alicubi trium ſolidorum, prout moris eſt in provinciâ aliquâ, aut in urbibus, aut alibi, ubicunque hoc fuerit.*

CAP.

Ad CAP. LXXVIII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 61.
2) Lege ex Cod. Hortl. Fſch. aliisque: *fürſprechen.*

Ad CAP. LXXIX.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 62.
2) Lege: *tiurer.* quod & firmant MSS. *Scherz.*
3) Lege ex MSS. *ſo löſe ez jener.* Scherz.
4) Lege: *büzze er.* Scherz.
5) Vid. quæ dixi ad Stricker. VII. 7. not. 1. Cod. Hortl. habet: *verichwunden.* Uff. *ferchewunden.* Cod. Vn. Arg. *verchwunden.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. LXXX.

Da ain man den andern umb uuunden anſprichet, ſtat hie.

VNd ſprichet ain man den andern an, er habe in geuuundet, und uuirt iener dez unſchuldig, dirr iſt dem Rihter nit ſchuldig darumb, er hab in den kanpflich angeſprochen.

2. Vnd ſol man ainem mann ain uuunden alſo büzzent[1], alz hievor geſprochen iſt, die ſol man büzzen nach uuiſer lüt rat,

3. Suua[2] mit pfenning büzzet dem clager und dem Rihter, da ſol man dem clager mer geben, den dem rihter, daz uuart nie reht, daz man dem Rihter mer büzze denn dem clager.

4. Wir ſprechen, uua man uuider ditz buch rihtet, daz man uuider Got tut und uuider daz reht.

CAP. LXXX.

De caſu, ſiquis alterum ob vulnera ſibi inflicta convenit.

SIquis alterum ob vulnera ſibi inflicta convenit, & reus innocens deprehenditur, ille (actor) Judici ideo nullam debet mulctam, niſi ipſe alterum ad duellum provocaverit.

2. Et ſi alicui ratione vulneris ſatisfactio reddi debet, qua de re ſupra dictum eſt, tunc ſatisfactio illa fieri debet ex conſilio virorum prudentum.

3. Quando ſatisfactio in pecunia præſtanda eſt & actori & judici, tunc actori plus dandum eſt, quam judici; nunquam juſtum erat, ut Judici plus daretur quam actori.

4. Dicimus etiam, quod ſi quis judicat aliter, quam hic liber jubet, ille contra Deum & contra jus agat.

CAP. LXXXI.

Der ainen anſpricht umb ſin triuuue.

SPrichet ainer den andern an umb ſin triuue und uuil iener daz bereden, daz er ain getriuuuer man ſi, mag er in uberziugen mit ſiben mannen, daz er ſin triuue zerbrochen habe, er ſol auch beuuiſen mit uuiu, oder uuie ſo ſol man im die hant abslahen,

2. Und hat er geziuge nit, er mag in uuol bekenpfen, daz ſelb tut man uuol umb ainen mainen aide.

CAP. LXXXI.

De eo, qui alterum perfidiæ accuſat.

SI quis alterum accuſat perfidiæ, & ille (reus) probare vult, ſe eſſe hominem fidei integræ, alter autem ipſum per ſeptem teſtes convincere poteſt, quod fidem datam ruperit, ac oſtendere, qua in re aut quomodo, tum ipſi (reo) manus debet amputari,

2. Et ſi ille (actor) non habeat teſtes, poteſt alterum provocare ad duellum; hoc recte fit, ſi quis perjurium commiſiſſe dicatur.

CAP. LXXXII.

[1]Ditz iſt von hantgetate.

SUUer lip oder hant oder hute oder hare lediget, daz mit reht vertailet uuirt, der iſt rehtlos.

2. Suuer ainen man uzborget von ainem Rihter, daz er in fürbringe umb ungeriht, und bringet er nit für, er muz allez daz liden, daz iener ſolt liden.

3. Suuen man mit der hantgetat begriffet, den ſol man für geriht füren.

4. Vnd iſt daz alſo, daz er ienen geuuundet hat, ſuuaz ez iſt aun diephait und aun raup, daz ſol man ſelb dritt erziugen.

5. Gat

CAP. LXXXII.

De delictis, in quibus quis deprehenditur, dum ea committit.

SUicunque cum ad mortem aut manus amputationem aut fuſtigationem eſt condemnatus, judicis ſententiâ, fugâ pœnæ ſe ſubtrahit, ille juris beneficiis eſt privatus.

2. Quicunque apud judicem aliquem pro alio fidejuſſit, promiſitque ſe illum delicti (cujus accuſatur) nomine in judicio ſtiturum, nec illum ſiſtit, is tenetur omnes illas pœnas ſuſtinere, quas alter ſuſtinuiſſet.

3. Quicunque in commiſſione delicti deprehenditur, ille debet duci in judicium.

4. Et ſi talis aliquem vulneravit, quacunque ratione, excepto caſu furti aut rapinæ, tunc poteſt convinci per juramentum proprium & duorum teſtium.

5. Si

Ad CAP. LXXX.

1) Addit C. Fſch. *an verch und an leme.* Scherz.
2) Inſere : *man.* Scherz.

Ad CAP. LXXXII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 66.

Ad

5. Gat ez im an den lip, man ſol in mit ſiben mannen uberziugen,

6. Und hat man der geziuge niht, ſo ſol man kenpfen, alz hievor (cap. 80.) geſchriben ſtat.

5. *Si autem tale quid fuerit commiſſum, quod pœnâ mortis dignum eſt, tunc reus convinci debet per ſeptem teſtes.*

6. *Et ſi teſtes non adſint, duello res debet decidi, ceu ſupra dictum fuit.*

CAP. LXXXIII.

Ob ain man ainen veræhten uuil.

SUUer vor geriht beclaget uuirt, iſt er da nit, man ſol in furtædingen driſtunt, daz iſt der Layen reht.

2. Vnd kumpt er nit für, man ſol in nit veræhten, ez ſi dann ain clag, diu im an den lip gat oder an die hant,

3. Man ſol nieman veræhten noch urtail über in ſprechen, im uuerde e [2] fürgeboten.

CAP. LXXXIII.

De caſu, ſiquis alterum in conditionem proſcriptorum perducere vult.

SI quis in judicio convenitur, nec præſens eſt, tum ter citari debet, hoc eſt juris Civilis.

2. *Et ſi nec tum comparet, proſcribi non debet, niſi conventus fuerit de delicto aliquo, quod pœnam mortis aut amputationem manus poſt ſe trahit.*

3. *Nemo debet proſcribi nec ſententia contra illum ferri, niſi antea fuerit citatus.*

CAP. LXXXIV.

Wie man umb gült rihten ſol.

VNd clagt ain man umb gülte hintz ainem andern mann, dem ſol man fürgebieten, alz hievor geſprochen iſt,

2. Und kumpt er nit für, darumb ſol man in nit æhten.

3. Im ſol der Rihter rihten hintz ſinem gut, ſuua daz in ſinem gerihte lit. Vnd ſol ſin buz auch davon nemen, ob ez da iſt.

4. Ditz iſt reht vor allen Rihtern. In allen ſteten ſol man dem clager ſin gülte und ſin buz vor dem Rihter geben.

5. Und

CAP. LXXXIV.

Quomodo judicandum ſit de debito aliquo.

SIquis contra alterum agit ob debitum, tum ille (debitor) debet citari, ſicut ſupra diximus,

2. *Et ſi ipſe non comparet, ideò non debet proſcribi.*

3. *Judex debet actori judicare ita, ut ipſum mittat in poſſeſſionem bonorum alterius, ſi illa bona ſita ſunt in ipſius territorio: Et inde (ex illis bonis) debet etiam mulctam ſuam ſumere, ſi bona illa ſint ſufficientia.*

4. *Hoc juſtum eſt coram omnibus judicibus; ubique actori, ratione debiti & emendæ, præ judice ſatisfieri debet.*

5. *Et*

Ad CAP. LXXXIII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 67.

2) Hîc eodem modo caput finit MSC. Scotorum Viennenſ. Sed reliqui MSS. omnes plurima de Judæis & Nicodemo aſſuunt; quæ in Codice Feſchiano hiſce leguntur verbis: *Daz man niemen verebten ſol. noch urtheil über in ſprechen ſol. im werde fur geboten. daz ſol man beweren mit dem buche Scholaſtica hyſtoria. da man liſet von unſers Herren marter. die iuden ſazzen zerate. Wie ſi unſern herren ieſum chriſtum geviengen. vnde ſanten ir bütel zu im. daz ſi in viengen zehant komen ſi zu im. er ſprach ſuchet ir mich. ir vindet mich niht vnde da ich da bin. da moget ir nimmer komen. do was diu zit dannoch nibt komen. mich ſuchent vil lute nach miner urſtende. die min nibt vindent liplichen. ſi vindent mich aber gotlichen. vnſer herre ieſus chriſtus bot den boten alſo gute rede. vnd alſo wiſe rede. daz ſi dannen giengen vnde viengen ſi niht wan ſi funden keine ſulde an im. die boten komen hinwider zu den iuden furſten. vnd zu den rihtern. vnde ſprachen. er iſt ein prophet. ſi ſpracben zu den boten. warumbe furte ir in mit iu niht. ſi ſpracben eiz gereit nie menſche ſo wiſe rede. ſo er reit. wir funden kein ſchulde da. ſi ſtraften die boten. vnde ſprachen ir ſit verleitet. welch furſte und welch herre ſolt an in gelauben. wir ſulen in verebten. ſo iſt er danne allen luten erlaubet anzegriffen. do ſaz ein fromer man vnder in. der was unſers herren vrunt heimlichen der verſprach in ſiva er mit fugen mohte. der hiez nicodemus. der ſtunt uf unde ſprach alſo. wir haben in der. e. daz man nieman verdammen ſol. noch urteil vber in ſprechen ſol. man ſul in. ê. boren. daz iſt alſo geſprochen. man ſol vber niemen vrteil ſprechen. man gebiet im. ê. fur. daz ſprache er got ze liebe. unde in dem ſinne. ob ſi in ſelben geboret beten. vnde ſin wiſe rede. daz er vor in belieben were. als vor den boten. ſi ſprachen zu nicodemo wir boren an diner rede wol. daz du biſt ein galyleus. unde biſt verleitet von einem ſinem iunger. unde du biſt ſiner iunger einer. man ſprichet er ſi ein prophet. nu merket die ſchrift. diu ſpricbet alſo von galilea ſtet deheim prophet mer uf.* Scherz.

5. Und gebriſtet an dem gut iht, den ſchaden ſol der Rihter haben, und nit der claget.

6. Vnd pfendet man umb gült, daz pfant ſol man behalten aht tag unverkauffet.

7. Vnd uuil man ez uzborgen, man ſol ez uzborgen unz uff daz ſelb zil.

8. Etuua iſt geuuonhait, daz man anderz damit uuirbet.

9. Kumpt der man in den ziten nit, und daz phant [1] unveruuandelt iſt, kumpt er für den Rihter nit und entsleht ſich der ſchulde mit, er iſt der gülte ſchuldig,

10. UUirt daz pfant verkauffet, und uuirt iht über, man ſol ez ienem uuider geben. Vnd gebriſtet iht, man ſol in anderſtunt pfenden, ez ſi denn, daz in ehaft not letze.

5. *Etſi forte bona illa, ex quibus ſatisfactio quæritur, non ſint ſufficientia, tunc id cedit damno Judicis, non Actoris.*

6. *Si propter debitum pignora capiuntur, tunc illa debent aſſervari nec vendi ante octiduum.*

7. *Quodſi placuerit (Judici) illas res commodatò dare alicui, id facere licet uſque ad dictum terminum.*

8. *In quibusdam locis alia conſuetudo circa hæc obtinet.*

9. *Si intra tempus illud quo pignoris nulla adhuc dum facta eſt alienatio, ille (debitor) judicem non adit, nec ſe liberat à debito, tunc debiti nomine adhuc tenetur.*

10. *Si pignus venditur, & plus valet, quam debitum, illi (debitori) reſtitui debet illa quantitas, quæ debiti quantitatem excedit, & ſi in valore pignoris aliquid deficiat, tum adhuc ſemel pignora capi debent, niſi illum (debitorem) ſontica cauſa impediat, quo minus reliquum ſolvat.*

CAP. LXXXV.
Wez diu fürgebot ſien.

SUUer ainen man beclaget, und der Rihter nit dahaime iſt, der fronbot ſol im fürgebieten, alz reht iſt.

2. Vnd alz der Rihter kumpt, ſo ſol er im rihten ze hant, und man ſol im nit fürgebieten, uuan diu fürgebot ſint der fronboten und nit der Rihter.

3. Dehain Rihter mag nieman fürgebieten, ez iſt ſin reht nit. Ain Rihter ſol ain Rihter ſin und nit ain fronbot.

4. Suuem der Rihter ainen tag fur ſich git, oder der Rihter furgebiutet, und kumpt der Rihter dar nit, da verliuſet nieman ſin reht nit.

CAP. LXXXV.
Quis ad judicium citare debeat.

SI quis alterum convenire vult, nec Judex domi eſt, tunc apparitor debet alterum citare, ceu juris eſt.

2. *Et quando Judex domum redit, tunc ſtatim debet ad judicandum accedere, ipſe autem non debet partes citare, nam citationes ſpectant ad apparitorem nec ad judicem.*

3. *Nullus Judex ipſe poteſt partes citare, nam id faciendi jus non habet. Judex debet fungi officio Judicis & non apparitoris.*

4. *Quodſi Judex terminum aliquem judicialem præfigit, aut apparitor ad illum citat, judexque (in illo termino) in judicium non venit, id nemini præjudicat in jure ſuo.*

CAP. LXXXVI.
Von den æhtern.

IR ſulent uuizzen, daz man alliu uueltlichiu geriht muz enpfahen von ainem Rœmiſchen Kunige,

2. Davon mag nieman geiehen, daz ain geriht ſin aigen ſi.

3. Suuer dez giht, der ſprichet uuider reht, davon iſt daz geſetzet,

4. Und tut man ainen ze æht vor ainem Rihter, alz er darinn iſt ſehs uuochen, und ainen tag, man bringet in uuol uf dem næhſten gerihte ze æhte. Alſo tut man von dem geriht aber in ain anderz.

5. Alſo tut man in uuol ze æht in allen den gerihten, diu von dem Rœmiſchen Kaiſer [1] lehen ſint.

CAP. LXXXVI.
De Proſcriptis.

SCiendum eſt quod omnia Judicia Secularia debeant (in feudum) accipi à Rege Romanorum,

2. *Hinc nemo dicere poteſt, quod judicium, (quod exercet) ſibi ſit proprium.*

3. *Qui hoc aſſerit, ille contra jus loquitur, & hinc eſt,*

4. *Quodſi aliquis à Judice quodam eſt proſcriptus & illo ſtatu manet per ſex ſeptimanas & unum diem, facile poſſit in judicio, quod alteri maxime eſt vicinum, obtineri ut & ibi proſcribatur, & ita conſequenter in aliis judiciis.*

5. *Itaque ſic ſit ut proſcribatur ab omnibus judiciis quæ ab Imperatore Romanorum ut feuda ſunt conceſſa.*

CAP.

Ad CAP. LXXXIV.

1) Cod. Un. Arg. *unverhandelt*. Scherz.

Ad CAP. LXXXVI.

1) Alii Codd. habent: *König*. Scherz.

Ad

CAP. LXXXVII.

[1] Wie man ze kanpfe tage geben ſol.

VErſumet ain herre ſin lantgeriht, daz er dar nit kumpt, damit verſumet er den lüten nit uuan daz ain lanttædink und iſt yeman davor dar geboten, diu gebot ſulen ſtæt ſin.

2. Vnd ſprichet ain man den andern an kanpflich, und iſt im darumb dar nit geboten, und iſt er doch da zegagen, man ſol im tage geben nach ſiner geburt, daz er ſich darzu beraite.

3. Dem ſemper frien [2] vier uuochen, dem dienſtman und allen lüten über zuuo uuochen.

CAP. LXXXVII.

Quomodo duellis præfigendi ſint dies certi.

SI dominus aliquis in judicium provinciale non venit eo ipſo ſubjectis nil præjudicatur niſi quod hoc judicium provinciale non habeatur, ſiquis ad (tale judicium) fuerit citatus (quod non fuit habitum) citatio tamen vim ſuam retinet,

2. Si aliquis alterum provocat ad duellum, & ipſi citatio nulla antea fuerat inſinuata quidem, contingat autem, ut ipſe tamen præſens ſit (in judicio) tum illi (provocato) dilatio danda eſt juxta conditionem ſtatumque nativitatis ſuæ, ut ſcilicet interim ſe præparare poſſit.

3. Liberis primæ claſſis (qui ſemper Fri *appellantur) datur dilatio ſex ſeptimanarum, liberis mediæ conditionis qui* Mittelfri *nuncupantur, quatuor ſeptimanarum, miniſterialibus aliisque hominibus duarum ſeptimanarum dilatio conceditur.*

CAP. LXXXVIII.

Wie ain man umb ſin aygen antuuurten ſol.

VMb alle die ſache da [1] man den man umb beclagt, da ſol er umb antuuurten.

2. Aun umb ſin aigen, alz daz buch (conf. c. 73. §. 11.) hievor ſprichet, und umb lehen, da ſol ain man umb antuuürten vor ſinen herren.

3. Daz reht ſatzt der Kunig Conſtantinus und ſant Silveſter.

CAP. LXXXVIII.

Ubi aliquis reſpondere debeat, ſi res immobilis ab illo vindicetur.

SI quis convenitur ratione alicujus rei, & præſens eſt in judicio, debet ibidem reſpondere.

2. Excepto, ſi de re immobili agatur, tum enim ibi reſpondere debet, ubi res eſt ſita, ceu hic liber dicit; ſi de feudo quæſtio ſit, debet reſpondere coram feudi Domino directo.

3. Hoc jus ſtatuerunt Rex Conſtantinus & Sanctus Sylveſter.

CAP. LXXXIX.

Von æhtſchatze.

SUUer in alz vil æhte kumpt, alz hievor (c. 86. §.) geſprochen iſt, der iſt ieglichem Rihter ſinz æhtſchatzez ſchuldig.

2. Daz iſt darumb geſetzt, daz man die æht führte und ſchier davon kome.

3. Alz der man (conf. c. 124. 13.) in der æht iſt ſehs uuochen und ainen tag, ſo ſol der Rihter ſin geuuizz botſchaft ſenden zu dem gaiſtlichen Rihter, daz er in ze banne tu, daz ſol der gaiſtlich Rihter tun.

4. Man mag voræhten ainen ieglichen man in ieglichem geriht der in dem banne iſt ſehs uuochen und ain tag.

CAP. LXXXIX.

De Pecunia quæ Judicibus, à quibus quis eſt proſcriptus ſolvi debet quæ æhtſchatze *appellatur.*

SI quis à tot Judicibus proſcribatur, ceu ſupra dictum fuit, ille ſingulis eorum certam pecuniæ ſummam debet ſolvere.

2. Hoc ideo introductum eſt, ut (eo magis) proſcriptionem timeamus (& eò citius) ab ea nos liberare tentemus.

3. Quando aliquis per ſex ſeptimanas & unum diem eſt in ſtatu proſcriptorum, tum Judex (ſecularis) debet mittere nuntium aliquem ad Judicem Eccleſiaſticum, (& petere) ut excommunicetur, & hoc ipſum Judex Eccleſiaſticus facere debet.

4. Poteſt quoque proſcribi quilibet in quolibet judicio (ſeculari) qui in ſtatu excommunicatorum eſt per ſex ſeptimanas & unum diem.

CAP.

Ad CAP. LXXXVII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 2. art. 2.

2) Cod. Fſch. *den ſemper vrien git man tac uber ſehs wochen. den mittlen vrien uber vier wochen, den dienſtmannen u. a. l.* conſentiunt reliqui Codd.

Ad CAP. LXXXVIII.

1) Lege ex MSS. *wa.* ubi. *Scherz.*

CAP. XC.

Der vor geriht nit antuuürten uuil.

VNd uuirt ainem manne fürgeboten dri ſtunt, und kumpt er an die [1] ſchranne dem da fürgeboten iſt, und uuil doch nit antuuürten, und behabt der im da fürgeboten hat ſiniu driu tædink. Der Rihter ſol im rihten umb uuaz er clagt, und ſol ienen in die æht tun,

2. Ez ſi denn umb gülte, da ſol er nieman umb ze æht tun, der Rihter ſol ſin geuuonlich buz nemen,

3. Und kumpt er für von dem hie vor geſchriben iſt, und uuil uz der æht komen, und iſt iener nit ze gagen, der in ze æht hat gefrumet [2], der Rihter mag in mit reht uz der æht nit gelauzzen alz umb ander ſchulde.

4. Daz kumpt von der grozzen frævel die er begie, do er vor geriht uuaz, und nit antuuürten uuolt, und von der grozzen ſmæhe, die er an dem geriht getan hat,

5. Und koment ſi baide für den Rihter, und bittet iener, daz man in uz der æht lauzze, und ſetzet der man bürgen, alz reht iſt, man ſol in uz der æht laun, und ſol er dem clæger daz reht bieten,

6. Und enbriſt er dem clager, ſo iſt er doch dem Rihter dez [3] æhtbannez ſchuldig, daz iſt allez davon, daz er vor geriht uuaz und nit antuuürten uuolt,

7. Wil aber er laugen, daz er da nit uuære, dez ſol er ſelb dritte überziugen, die in da geſehen habent.

CAP. XC.

De eo, qui non vult reſpondere in judicio.

SI aliquis ter fuerit citatus, & ipſe ille, qui fuit citatus, in judicium venit, nec tamen reſpondere vult, is autem, qui ipſum citari curavit, probet trinam citationem. Tunc Judex debet illi (actori) adjudicare id, de quo actio fuit inſtituta, & debet illum (citatum) proſcribere.

2. *Niſi agatur de debito, propter hoc enim nemo debet proſcribi. Judex debet conſuetam ſibi ſumere mulctam.*

3. *Si ille, de quo hic dictum, in judicium venit, & quærit, ut à proſcriptione liberetur, ille autem non eſt præſens, qui in cauſa eſt, quod alter fuerit proſcriptus, tum Judex illum à proſcriptione jure liberare non poteſt, quemadmodum poteſt ſi ob aliud quid quis fuerit proſcriptus,*

4. *Hoc ita eſt propter magnam proterviam, quam exeruit cum in judicio eſſet, nec tamen vellet reſpondere, & propter magnam ignominiam, qua affecit judicium.*

5. *Quod ſi autem uterque venit ad judicem, & ille* (proſcriptus) *petit, ut liberetur à proſcriptione ac fidejuſſores dat, ceu moris eſt, tum debet liberari ab eâdem, ipſe autem debet judicio ſe ſubmittere,*

6. *In quo, ſi ſe liberat ab actore tamen judici debet ſolvere pecuniam quæ* æhtſchatz *appellatur. Hoc omne ideo fit, quoniam, cum in judicio eſſet, noluit reſpondere.*

7. *Quod ſi autem negat* (citatus) *quod ibi* (in judicio) *fuerit, de hoc debet ipſum convincere per ſuum & duorum teſtium juramentum, qui ipſum ibi viderunt præſentem.*

CAP. XCI.

[1] Wie man uz der æht (conf. c. 276.) komen ſol.

SUUer uz der æht komen uuil, der ſol ungebunden und [2] gevangen fürkomen, [3] und aun burgſchaft, und ſol dem Rihter bürgen ſetzen umb der clager reht,

2. Und ſol er in denn uz der æht laun, und er ſol den frid ſuueren, ob ain frid geſuuorn

CAP. XCI.

Quomodo quis ſe debeat liberare à ſtatu proſcriptorum, in quo eſt.

QUi ſe liberare vult à ſtatu proſcriptorum, ille debet accedere ad judicem nullis vinculis incluſus & liber & ſine fidejuſſoribus, debet autem Judici dare fidejuſſores de præſtando eo, quod actori, ut & de ſolvendo eo, quod Judici debetur.

2. *Hoc facto ille (judex) ipſum à proſcriptione liberare debet, debet autem (is qui ita liberatur) jurato promitte-*

Ad CAP. XC.

1) *Schranne*, hîc denotat *locum judicii*, quo ſenſu ſæpiſſime occurrit. conf. Spat. im teutſchen Sprachſchaz p. 1916. in ordinat. tamen Prov. Tirol. lib. 8. art. 84. pro ſpeciali quodam judicii loco uſurpatur: ibi: in Stetten vor dem Rathaus, und in den Gerichten vor den Schrannen. Gl. Ker. *Scrannon*, ſcamnis. itaque *Schranne*, Gerichtsbanck. *Scherz.*

2) *Frumen*, eſt *efficere*, *perficere*. vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. III. 24. 38. *Scherz.*

3) Cod. Ambraſ. Chart. eodem modo legit, ſed reliqua MSS. noſtra omnia: *ahtſchazzes*, *achtſchazes*. Scherz.

Ad CAP. XCI.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. 2. Art. 4.

2) Pro: *gevangen* legendum eſſe: *Ungevangen* & contextus & MSS. probant. *Scherz.*

3) *Und aun burgſchaft.* Verba hæc abſunt in MSC. Scotor. Vienn. it. Wurmbr. & Univ. Argent. & ſane abeſſe poſſe videntur. *Scherz.*

4) De

Digitized by Google

ſuuorn iſt, und iſt dehain fride geſuuorn, er ſol [4] Gotz fride ſuuern.

3. Daz iſt davon geſetzt, do man in in die æht tet, do nam in uz dem fride, und [5] kunt in die æht,

4. Und iſt ditz uf ainem lantgeriht, der Rihter ſol im gebieten, daz er [6] zu dem lanttædinge kom, ob ieman uf in clagen uuelle, daz er dem antuuürt,

5. Und kumpt er [7] zu dem dritten tædinge, und ſprichet in nieman an, er iſt ledig vor allen den die in anſprechent, und die [8] in in die æht taten, ez enſi daz in ehaft not letze,

6. Umb die ehaft not ſulen die clager nit [9] boten ſenden für geriht, die für ſi bereden ir ehaft not, uuan ſuuenne die clager koment, ſo muz er in reht bieten.

7. Si ſuln auch vor dem Rihter ir ehaft not bereden, und iſt iener da nit zegagen, der Rihter ſol in fürgebieten dri ſtunt alz von erſt.

8. Nach diſem reht ſuln die ſtet auch rihten.

mittere, ſe pacem, ſi qua pax (publica ſpecialis) facta & juramentis firmata fuerit, ſervaturum & ſi nulla talis pax fuerit jurata, debet jurare Pacem Dei.

3. *Hoc ideo conſtitutum eſt, quia cum proſcriberetur, pace ac quiete indignus pronunciabatur, & perſecutioni omnium expoſitus declarabatur.*

4. *Si hoc contingit in judicio provinciali Judex debet ipſum citare, ut in tribus judiciis provincialibus ſe ſiſtat, ac ei, qui contra ipſum agere vult, reſpondeat.*

5. *Et ſi tertiâ vice ſe ſiſtit, & nemo contra ipſum aliquid movet, tunc liber eſt ab omnibus, qui aliquid ab ipſo prætendunt, & in cauſa fuere, ut proſcriberetur niſi ſontica cauſa ipſos impediverit, quo minus judicio ſe ſiſterent.*

6. *Cauſæ ſonticæ nomine actores debent mittere ad judicium nuntios ſuos, ut probent cauſam ſonticam adfuiſſe, nam quando actores veniunt, debet etiam ille (qui liberatur à Statu proſcriptorum) judicio ſe ſiſtere.*

7. *Debent quoque coram Judice (ſi nuntios non miſere) cauſam ſonticam (abſentiæ) probare, & ſi ille (Reus) non eſt præſens, tum Judex eum debet citari curare trinâ vice, ceu ab initio factum eſt.*

8. *Secundum Jus hoc etiam civitates debent judicare.*

CAP. XCII.

[2] Ditz iſt uuen man über den æhter nit gerihten mag.

IN den gebunden tagen mag man über kainen æhter gerihten, er uuerde denn begriffen in den gebunden tagen an der hanthaft.

2. Man ſol ainen æhter uuol uz der æht lauzzen in den gebunden tagen, und uuær ez auch in den hailigen drin tagen, ze UUihennacht, ze Oeſtern, und ze Phingſten.

3. Ez iſt umb den æhter alz umb den ſünder. Suuen der ſünder ze Got uuil komen, ſo ſol man in enpfahen, alſo ſol man auch dem æhter tun.

4. Umb uuelhe ſchulde ain man in die æht kumpt aun den totslag, ſo ſol ſin lip und ſin gut fride han vierzehen tag, darumb ob er ſich bedenken uuelle, daz er davon kom.

5. Daz ſol der Rihter alſo tun, daz ez dem clager iht ſchade an ſinem rehten noch im ſelber.

CAP. XCII.

Quibus diebus de homine proſcripto judicium exerceri nequeat.

DIebus feriatis nullum judicium exerceri poteſt contra hominem proſcriptum, niſi iisdem diebus in crimine quodam deprehendatur.

2. *Dimitti tamen poteſt talis ex ſtatu proſcriptorum diebus feriatis, imò etiam illis tribus, qui ſacri (magis) ſunt nempe Feſto Natalitiorum Chriſti, Paſchalis, & Pentecoſtes.*

3. *Cum proſcripto res ſe habet, ceu cum peccatore (alio.) Quando peccator aliquis ad Deum redire vult, tunc ſuſcipiendus eſt, ita etiam cum proſcripto agi debet.*

4. *Ob quamcunque cauſam quis fuerit proſcriptus, exceptâ cauſâ homicidii, per quatuordecim dies* (contra quamvis violentiam) *tutus eſſe debet quoad vitam & bona, idque ideo ut talis poſſit cogitare de mediis, quibus ſe liberet à proſcriptione.*

5. *Hoc ipſum ita tamen faciat Judex, ne vel actori vel ſibi ratione ejus, quod ipſis debetur, præjudicium fiat.*

CAP.

4) De hac re vid. du Freſne in Gloſſ. Lat. Barb. v. Treuga Dei. & Datt de Pac. Publ. Lib. I. cap. I. *Scherz.*

5) Pro *kunt in.* lege: *kunt in in* i. e. *man kündete ihn in die acht.* Scherz.

6) Pro: *zu dem lanttædinge.* lege ex MSC. Feſch. Uff. aliisque *zu drien lanttædingen.* Scherz.

7) Hic lege iterum ex MSS. *zu drien teidingen.* Scherz.

8) Lege ex Codd. *ſi, ſie. Scherz.*

9) Scriptor Codicis Krafftiani hic lapſus eſt, uti contextus, imprimis principium §. ſeq. oſtendit. occaſionem lapſui dedit vox *debein, kein* quæ in reliquis MSS. extat & ordinarie *nullum* ſignificat, ſed cum hoc vocabulum etiam, ceu ſupra monui interdum pro *ein* ponatur, ego *nit* & *debeinen* aut *einen* ponerem. *Scherz.*

Ad CAP. XCII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. II. Art. 10.

Digitized by Google

CAP. XCIII.

Ob dem Rihter gebüzzet uuirt und dem clager nit.

WIrt ain ungeriht geclagt vor ainem Rihter und uuirt uf ainen man behabt, der Rihter ſtirbet oder kumpt von dem Geriht, und im iſt uuol gebüzzet und dem clager nit. Ez uuirt ain ander Rihter, der clager kumpt fur den Rihter und clagt im,

2. UUir ſprechen alſo, uuaz vor ienem Rihter ertailt iſt, daz ſol vor diſem ſtæte ſin,

3. Und ſuuie vil Rihter darnah iſt und ob er den allen gebüzzet, die uuile der clager ungeſtillet iſt, ſo hilfet ez nit der dem Rihter büzzet.

CAP. XCIII.

De caſu, ubi Judici multa præſtatur ſed actori nulla fuerit præſtita emenda.

QUod ſi de crimine quodam querela ad judicem fuerit delata, illudque crimen ab aliquo commiſſum fuiſſe probatum fuerit, & contingat, ut Judex ille, cum accepiſſet multam, ita tamen ut actori emenda non fuerit præſtita, moriatur, aut (alio modo) *deſinat Judex eſſe & alius ei judex ſuccedat, quem actor adit querelam ſuam apud ipſum interponens* (quæritur quid juris?

2. *Reſpondemus ita, quicquid à priore judice fuit judicatum, illud intuitu poſterioris eorumque omnium, qui ipſi in officio ſuccedunt, firmum ratumque eſſe debet,*

3. *Et licet omnibus* (hiſce Judicibus) *multam præſtiterit, id tamen illum* (reum) *non juvat, quamdiu actori non eſt ſatisfactum.*

CAP. XCIV.

[1] Ditz iſt von zerredenüzze.

UNd ſchiltet ain man den andern, oder ſtozzet er in, oder ſuuaz er im unbillich tut aun den totslag, und uuil er [2] büzzen, daz man im ere biete oder gut, daz ſol man im tun nach ſiner uuirdekait.

2. Nieman ſol den luten glich buz ertailen, daz man dem kneht buzz alz dem herren, und dem aigenn alz dem frien, daz iſt uueder gotz reht noch dez landez reht,

3. Man ſol iedem man büzzen nach ſiner uuirdikait, und ſol dem Rihter in demſelben reht büzzen.

4. Und uuil ain man ze vil büzze, daz ſol ſtan an ir baider friunden.

5. Mügen ez die nit geſchaiden, ſo nem der Rihter uuiſe lüte zu im und ſchaide ez.

6. Der Rihter ſehe an dez mannez laſter und an ſinen ſchaden und haizze im darnach büzzen.

CAP. XCIV.

De caſu, ſi quis alterum verbis injurioſis aut alio modo aggreditur.

SI quis alterum verbis injurioſis impetit aut ferit illum aut alio quocunque modo ſine cæde tamen ipſum injuſte lædit, isque (qui læſus eſt) *ſatisfactionem petit, quæ conſiſtat in reverentiæ exhibitione* (deprecatione) *vel in pecunia, hoc debet fieri ratione habitâ dignitatis illius* (perſonæ læſæ.)

2. *Nemo debet emendam adjudicare æqualiter* (nullâ habitâ ratione dignitatis perſonarum læſarum) *ita ut ſervo eodem modo ſatisfiat ac Domino & homini proprio ac libero. Hoc neque Juri Divino neque Civili congruit,*

3. *Unicuilibet ſatisfieri debet pro dignitate ſua; Judici etiam ſecundum idem jus* (habita itidem ratione dignitatis perſonæ læſæ) *ſatisfieri debet.*

4. *Si quis nimiam poſtulat ſatisfactionem, ejus rei deciſio relinquatur utriusque partis amicis.*

5. *Quodſi hi litem dirimere non poſſunt, Judex aſſumat viros prudentes, cumque illis rem decidat,*

6. *Reſpiciat hac in re Judex injuriam læſo factam, damnumque quod ei obvenit & horum ratione habita jubeat, ut læſo ſatisfiat.*

CAP.

Ad CAP. XCIV.

1) In MSS. reliquis hæc Rubrica non reperitur, ſed aliæ; ut: *der ainen ſchiltet oder im anders tut;* quæ verba habet Codex Feſchianus, aut: *von unredelichem Freuel;* quæ inſcriptio eſt in MSS. noſtris plurimis. Nihil frequentius eſt in noſtris MSS. quam, quod Rubricæ diſcrepent verbis. *Zerredenüſſe* conjicio eſſe noſtrum: *Zerrüttung.* Scherz.

2) Lege ex MSS. *büzze,* ſatisfactionem. *Scherz.*

Ad

CAP. XCV.

Der dem geriht nit geuuizz genug iſt.

GAnt zuuen man für geriht und clagent umb gülte ain ander an, oder umb ander ungeriht, die ſülen bürgen ſetzen, der ain daz er die clag volle füre, der ander daz er der clag antuuürt, alz reht ſi,

2. Habent ſi aber gut in dem geriht, daz der clag uuert iſt, ſo bedürfen ſi nit bürgen ſetzen.

CAP. XCV.

De iis, de quibus dubium eſſe poteſt, an uſque ad finem litis in Judicio ſint manſuri.

QUod ſi duo in judicium veniunt & ob debita aut alia delicta mutuas inſtituunt petitiones, hi debent fidejuſſores dare, alter quidem de eo quod velit actionem perſequi uſque ad finem, alter vero quod velit defenſionem peragere ſicut juris eſt,

2. Quod ſi vero bona habeant ſita in territorio judicii hujus, quorum valor æquat valorem rei, de qua litigatur, tunc non opus eſt, ut dent fidejuſſores.

CAP. XCVI.

Von den gebunden tagen,

IN den gebunden tagen ſol nieman kainen aid ſuueren, uuan alz ditz buch ſait.

2. So man ainen fride ſuuert, den mag man ſuueren in den gebunden tagen.

3. Man ſol auch [2] miden in denſelben tagen ob ain man begriffen uuürde an der hantgetat, den ſchirmet der gebunden tag nit.

4. Suuaz man aide lobt in den gebunden tagen, die ſol man laiſten nach den gebunden tagen.

5. Suuer aide lobt ze ſuuern für ſchulde uf ainen tag und laiſt er in ze rehter zit nit, er iſt in der ſchulde funden da der aide umb gelobt iſt in irre denn ehaft not, die ſol er beuuiſen.

6. Waz der aid vor dem geriht gelobt man ſol dem Rihter büzzen, und auch dem clager, dem der aid gelobt iſt.

7. Vnd uuil der man laiſten ſinen aid, alz er gelobt, und uuil dez iener nit, oder er iſt da nit, da man den aid tun ſol, dez aidez iſt er ledig, und der ſchulde, da er den aid umb gelobt het.

8. [3] Welhe man aber pfenning gelten ſol oder ander varndez gut, und uuirt dem ain tag geben umb ſin geziug oder umb anderz dez er bedarf, und kumpt er zu dem tag nit, er verliuſet ſin gült nit damit ob in ehaft not irret.

9. Im uuerdent dri tag geben und kumpt er nit zu dem dritten tag, und laitet ſin geziuge nit, ſo hat er verlorn in letzte denn ehaftiu not,

10. Daz iſt ob ain man gevangen uuirt, oder ob in etuuaz anderz irret, daz er ſinen boten nit geſenden mag, der ſin ehaft not für in berede, ſol er davon verlorn han, nayn er der Rihter ſol rihten alz im ertailt uuirt.

11. So

CAP. XCVI.

De diebus feriatis.

DIebus feriatis nemo debet juramentum præſtare quam ea ratione, qua hic liber dicit,

2. Si Pax aliqua juramento firmanda eſt, illud juramentum diebus feriatis præſtari poteſt.

3. Iisdem diebus judicium exerceri poteſt, ſi quis in ipſo delicto deprehenditur; talem hominem dies feriatus non juvat.

4. Quodcunque juramentum quis die feriato promittit (ſe alio die præſtiturum) illud elapſo eo die feriato præſtari debet.

5. Si quis promittit ſe pro debito die certo juramentum eſſe præſtiturum, nec illud præſtat juſto tempore, ille tenetur debitum ſolvere, pro quo ſe juraturum promiſit, niſi ipſum impediverit cauſa ſontica, quam probare debet.

6. Si juramenti talis præſtatio in judicio fuerit promiſſa, (& non facta) debet judici & actori, cui ita promiſſum fuerit, eo nomine ſatisfactio præſtari.

7. Si quis paratus eſt præſtare juramentum, quod ſe præſtiturum promiſit, alterque (cui id promiſit) hoc admittere non vult, aut non eſt præſens in eo loco, ubi juramentum eſt præſtandum, tunc promittens liber eſt à juramento & à debito, reſpectu cujus ſe juraturum promiſit.

8. Si cui pecunia aut alia res mobilis (juxta ipſius prætenſionem) debetur, & certa dies ei præfixa fuerit ad teſtes producendos aut alia, quibus opus habet, facienda nec, die dictâ comparet, jus debiti hoc ipſo non amittit, ſi cauſa ſontica ipſum impediverit,

9. Dantur ei adhuc tres termini, & ſi nequidem tertio termino comparet, nec teſtes ſuos producit tunc cauſâ cadit, niſi illum impediat cauſſa ſontica.

10. Si quis in captivitatem fuerit redactus aut aliud quid obſtet, quo minus nuntium ſuum poſſit mittere, qui cauſam ſonticam probet, an ideo cauſa cadere debet? Nequaquam Judex debet hac in re pronunciare prout aſſeſſores ipſius judicaverint.

11. *Quan-*

Ad CAP. XCVI.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. II. Art. 10.

2) Plerique Codd. MSS. habent: *meiden, myden, miden.* Cod. Fſch. & Uff. habent: *ſwören.* Aſt impreſſi omnes habent: *richten*, quod contextui optime convenit. *Scherz.*

3) Ex contextu facile apparet, legendum eſſe: *ſwelhem*, cui; ut itaque de Creditore hic ſermo ſit, non de debitore; quod firmat etiam Cod. Feſch. qui habet: *ſwem*, quod eſt noſtrum: *wem.* Scherz.

Digitized by Google

11. So der man von ſiner not kumpt, ſo ſol er für den Rihter varn und ſol ſin ehaft not bereden mit ſinen zuuain vingern, und uuaz der Rihter gerihtet hat umb ſin ſache, daz ſol er uuidertun, und ſol man ez handeln, alz ob er dez tagez vor geriht da uuer geuueſen.

12. Ob ain man ainen boten ſendet, zu ainem tag da er ſelbe nit komen mag, und der bot uuirt gevangen oder er ſtirbet underuuegen, oder in irret ander ehaft not, ſol daz dem herren ſchaden,

13. Nain ez, der Herr ſol komen zu dem andern tag, und ſol den kneht mit im bringen oder ſuuer ſin bot uuaz, und ſol der bot bereden daz in ehaftin irte, und ſol die nennen,

14. Ob der kneht tot iſt oder er ſin ſuſt nit gehaben mag, dez ſol der herr ſuueren, daz den kneht ehaft not irte, do er komen ſolt,

15. [4] Mag er ſin nit gehaben, man ſol ez handeln alz da vor geſchriben iſt.

11. *Quando vir ille liber eſt ab eâ cauſâ, quæ ipſum impedivit, tum debet adire Judicem & cauſam ſonticam probare ſuis duobus digitis* (juramento) *& tum Judex cauſam, de quâ antea* (*abſente ipſo*) *judicavit, debet denuo tractare, eâque in re ita procedere, uti proceſſiſſet, ſi ille* (*Actor*) *tum præſens fuiſſet.*

12. *Si quis nuncium mittit ad Judicium, ad quod ipſe venire nequit & contingit, ut Nuncius in captivitatem ducatur aut moriatur in viâ, aut eum alia cauſa ſontica impediat, An hoc Domino* (*qui eum miſit*) *nocere debet?*

13. *Nequaquam, Dominus debet venire alia die, & ſecum adducere ſervum hunc aut quisquis ejus nuntius fuit, qui debet allegare quod ipſum ſontica cauſa impediverit, eamque ſpeciatim nominare.*

14. *Si ſervus ille* (aut alius nuntius) *mortuus eſt, aut ipſe ſecum ducere non poſſet, tunc Dominus debet jurare, quod ſervum illum* (aut alium nuntium) *cauſa ſontica impediat, quo minus venerit,*

15. *Et ſi ipſum adducere non potuit, hac in re procedi debet, ſicut antea fuit dictum.*

CAP. XCVII.

[1] An wie mange hant geriht kumpt.

[2] UNd uuideruuirfet man ainen mann ain urtail, die ſol man ziehen an den hœhern Rihter ze iungeſt fur den Künig, da ſol der Rihter [3] ſinen boten zu geben, die daz hœren, [4] uueder vol kome.

2. Geſchiht ditz in ainer Grafſchaft oder in ainem markt, ſo ſuln die boten fri lantſæzzen ſin.

3. Oder geſchiht ez in ainer ſtat, ſo ſuln die boten ſin ſuuelher hande frum lüte ez ſint, die ſol der Rihter verkoſten,

4. Zuuen becher vol uuins ſol man in zuuain geben und brot,

5. Der herren ſulen zuuene ſin und ſehs kneht.

6. Man ſol dem herren vier riht geben, und dem kneht zuuu und ieglichem pfærde vier [5] garbe ze tag und ze naht, und hœuuez genug, und man ſol diu pfærd vorn an beslahen und hindan nit, der pfært ſuln æhtiu ſin, und der mann æht,

7. Und iſt diu urtail uuideruuorfen uff ſuuæbiſcher erde, ſo der Kunig denn kome ze ſuuaben da ſulen die zu komen, und ſulen der urtail ze ende komen von dem tag uber ſehs uuochen,

8. Und

CAP. XCVII.

Ad quas inſtantias cauſæ alicujus dijudicatio deferatur.

SI quis ſententiam aliquam rejicit (*tanquam injuſtam, adeòque appellat*) *tunc cauſa deferenda eſt ad Judicem ſuperiorem & in ultima inſtantiâ ad Regem. Quodſi fit, Judex debet mittere nuntios ſuos, qui audiant, uter* (*ex litigantibus*) *apud Regem in cauſa vincat.*

2. *Quodſi hoc fit in Comitatu aliquo aut in Marchionatu aut Ducatu, tunc nuncii hi debent eſſe liberi Lantſaſſii* (incolæ.)

3. *Aut ſi hoc fit in urbe aliqua, tunc nuntii debent eſſe viri honeſti cujuscunque ſortis. Hos alere debet Judex,*

4. *Duo cyathi vino pleni his duobus* (*nuntiis*) *dari debent & panis affatim.*

5. *Dominorum* (nuntiorum) *duo debent eſſe numero & ſex ſervi.*

6. *Dominis quatuor patinæ cibis refertæ & ſervis duæ dari debent & cuilibet equo ſingulis diebus, (in quibus etiam noctes comprehenduntur) quatuor mergites avenæ & tantum fœni, quantum ſatis eſt; equorum pedes priores ſoleis ferreis, non autem poſteriores, debent muniri. Equorum debent octo eſſe & hominum octo.*

7. *Quod ſi ab illâ ſententiâ appellatum fuerit in terrâ Suevicâ, tunc, ſi Rex in Sueviam venit, nuncii ad eum accedere debent, & ſententia ferri intra ſex ſeptimanas.*

8. *Et*

4) Cod. Fſch. aliique quidam habent: *Unde daz auch er ſin niht gehaben mac.* Scherz.

Ad CAP. XCVII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. II. Art. 12.

2) Cod. Fſch. *Iſt daz ein man ein urteil widerwirffet.* Cod. Uff. *i. d. ein man Urteil widerruffet oder widerw.* Cod. Jung. *Und iſt das ain man ſein u. widerwirffet.* Scherz

3) Pro: *ſinen boten.* Cod. Scot. Vienn. habet: *ſemper boten.* Scherz.

4) In Cod. Scot. Vienn. *welicher volkomen ſey an ſeiner urtail.* Scherz.

5) MSC. Hortl. & Ambr. Perg. habent: *vier garben habern.* Fſch. legit: *vier garbe ze tage unde ze nahte oder als vil gedroſchens habern.* Scherz.

Digitized by Google

8. Und alz diu urtail verrihtet iſt vor dem Kunige, ſo ſuln ſi die urtail uuider für den Rihter bringen vor dem ſiu veruuorfen uuart,

9. Und hat ſi der nit vollfürt vor dem Rihter der ſi veruuarf, er muz dem Rihter ſin koſt gelten, die er hat getan mit den boten, und muz im uuettun ſin buz

10. Und behabt er ſo ſol iener der uuider in uuaz, und ſin volger dazſelbe tun.

11. Dehain uuideruuorfeniu urtail diu vor ainem grafen uuideruuorfen uuirt, die mag man nit geziehen and den Markgrafen, ez hab dann der grafe die grafſchaft von dem Markgrafen,

12. Von ſuuelher hoher hant ain geriht iſt, da mag man uuol urtail anziehen.

13. Diu erſt hant dez gerihtez daz iſt der Kunig.

14. Diu ander hant dez gerihtz, diu iſt dem ez der kunig lihet.

15. Diu dritte hant iſt dem ez diu ander hant da lihet.

16. Diu dritte hant mag (conf. c. 101. 3.) geriht nit fürbaz gelihen, daz ez den lüten an dem lip oder an ir plut uzgiezzen gange.

17. Suuer ez darüber tut, der tut uuider Got und uuirt ſchuldig an allen den lüten, über die diu vierde hant rihtet.

8. *Et cum ſententia lata eſt à Rege, tunc illi* (nuntii) *debent eam afferre Judici, à quo fuit appellatum.*

9. *Et ſi ille, qui appellavit, in cauſa ſuccumbit, tunc debet Judici ſumtus refundere, quos fecit in nuntios eidemque debet mulctam ſolvere.*

10. *Et, ſi in cauſa appellationis ſuperior evadit, tum id ipſius adverſarius & (ipſo forte mortuo) ejus ſucceſſor facere debet.*

11. *A Sententiâ Comitis alicujus ad Marchionem appellari non poteſt, niſi Comes hunc Comitatum habeat à Marchione;*

12. *Ad ſuperiorem poteſtatem, à quâ judicium aliquod dependet bene appellari poteſt.*

13. *Primus qui habet poteſtatem judicandi eſt Rex.*

14. *Alter, qui eam habet, eſt ille, cui eandem Rex concedit.*

15. *Tertius, qui eam habet, eſt is, cui ſecundus eam dedit.*

16. *Tertius ille judicandi poteſtatem in delictis, quæ amiſſionem vitæ aut ſanguinis effuſionem poſt ſe trahunt, non poteſt ulterius alii concedere,*

17. *Qui contra fecerit ille agit contra Deum, & reus ſit pœnæ intuitu omnium illorum hominum, quos quartus (cui tertius judicandi facultatem conceſſit) punit.*

CAP. XCVIII.
Von pfaffen fürſten geriht.

SUUelche pfaffen fürſten ſo getaniu geriht habent diu uber menſchen plut gant diu geriht mügen ſi uuol lihen (c. 73. 3. ſeqq.) iren Rihtern, alſo daz ſie die Rihter mit iren briefen ſulen ſenden zu dem Kunige, daz er in den ban lihe,

2. Und tunt ſi dez niht ſi und all ir Rihter uuerdent vor Got ſchuldig an allem dem plut und lüten daz ſi uzgiezzent.

3. Die Layen herren bedürfen dez niht, daz ir Rihter den ban enpfahe von dem Künige.

4. Daz iſt davon daz der Layen fürſt ſelb urtail git uber den totslak, dez tut der pfaffen fürſt nit, uuan er verlüre ſin ampt, uuan er dez geuualtz nit enhat, davon mag erz nit gelihen.

CAP. XCVIII.
De Principum Eccleſiaſticorum Judiciis.

QUicunque Principes Eccleſiaſtici talia habent judicia, quæ de effuſione ſanguinis humani judicant, illi poteſtatem ea exercendi concedere poſſunt ſuis Judicibus, ita tamen, ut Judices illos mittant ad Regem, ut ipſis Bannum ſeu poteſtatem de ſanguine judicandi conferat.

2. *Quodſi hoc (Princeps hi) facere omittunt, tum ipſi & omnes ipſorum judices fiunt coram Deo intuitu ſanguinis humani, quem effundunt, rei.*

3. *Laici Principes non opus habent, ut ipſorum Judices poteſtatem de ſanguine judicandi accipiant à Rege.*

4. *Hoc inde eſt, quia Princeps Laicus ipſe ſententiam pronunciare poteſt in caſu homicidii; hoc non facit Princeps Eccleſiaſticus, nam privaretur officio ſuo; quia (itaque) hanc poteſtatem judicandi ipſe non habet, ipſe alii eam concedere nequit.*

CAP. XCIX.
Der ain urtail nit vinden kan.

SUUer urtail gefraget uuirt und er ir nit vinden kan, der ſol ſuuern ze den hailigen daz er nit uuizze uuaz darumb reht iſt.

2. Spricht

CAP. XCIX.
De eo, qui (juxta propriam confeſſionem) *non eſt ita prudens, ut cauſam ſibi in Judicio ad decidendum oblatam, decidere queat.*

SI quis rogatus fuit, ut de re aliquâ ferret ſententiam, & is invenire non poteſt, quomodo cauſam decidere debeat, ille jurare debet ſe neſcire, quid in hac cauſâ juris ſit.

2. *Quod*

Digitized by Google

2. Spricht der Rihter denn ir ſult vinden uuaz iuch reht dunk, ſo ſprichet der Rihter unreht, uuan ez iſt manig man der nit uuaizz, uuaz umb ain ieglich dink reht iſt,

3. Da von ſol man nieman urtail lauzzen vinden, im ſag denne ſin geuuizzende daz ſiu reht ſi,

4. Und zuuivelt er daran, ſo uuirt er vor Got ſchuldig, ob er ſi vindet nach uuan.

5. Vmb ieglich urtail mag man nit gerehten uuan vor dem Riche.

6. Vindet ain man urtail, und uuirt ſiu im uuideruuorfen, und iſt ſiu nit reht, und uuil ſin der Rihter nit enbern, und iener dem diu urtail ſchade uuaz, ſi ſprechen in darumb uuol an,

7. UUil aber er unſchuldig uuerden, ſo ſol er zen hailigen ſuuern, daz er niht beſſerz enuueſt,

8. UUil er nit ſuuern man ſol im die hant abslahen, uuan er bi ſinem aide unreht urtail funden hat.

9. Fraget ain Rihter urtail ainen man, der ertailt uuaz er kan, im volgent liht dri man oder mer, [1] ain anderr vindet da bi ain ander dem volgent auch dri oder mer. Suuelher die merern volge hat, der hat ſin urtail behabt, und beliben ienem aun geuuette, uuan ſi nieman ſin urtail beſcholten habent.

10. Wir haizzen daz beſcholten urtail, ſuuer alſo ſpricht: *Ich uuideruuürf die urtail uuan ſi iſt unreht, und ziuh ſi dahin, da ich ſie mit reht ziehen ſol*, daz iſt an die hant von der der Rihter daz geriht hat enphangen,

11. Da ſol man mit uuerben alz hievor geſprochen iſt.

CAP. C.

Von frœmder lüt urtail nach ir ſit.

VEruuürfet der ſuuab dez ſahſen urtail, und der ſahs dez ſuuaben urtail, die ſulen ſie für den Kunig ziehen, alſo tu ain ieglich lantman dem andern.

2. Stende (conf. c. 286, 11.) ſol man urtail veruuerfen, ſitzende ſol man ſie vinden.

3. Stende ſol man dem clager uuetten, ſuuez man im vorgeriht ſchuldig uuirt. Alſo ſol man auch dem Rihter tun.

4. Suuer dez nit tut der iſt dem Rihter ainer clainen buz ſchuldig nach geuuonhait.

5. Nie-

2. *Quodſi tum Judex ei dicit, quod pronunciare debeat id, quod ipſi juſtum videtur, male loquitur, nam multi dantur homines, qui neſciunt, quid in qualibet cauſâ ſtatuendum ſit.*

3. *Ideò nemo debet admitti ad (aliam) aliquam ſententiam ferendam, quam eam, de quâ Conſcientia ipſius ei dicit, quod juſta ſit.*

4. *Et ſi quis dubitat (de juſtitiâ ſententiæ, quam fert) tum, ſi pronunciat juxta opinionem (dubitans de juſtitiâ) reus (pœnæ) ſit apud Deum.*

5. *Si contingat, ut de juſtitiâ ſententiæ pugnandum ſit, illa pugna debet inſtitui coram Rege.*

6. *Si quis (Aſſeſſor Judicis) ſententiam aliquam pronunciat, & illa (à Collegis) impugnatur, ac (reverâ) eſt injuſta, tunc Judex (Præſes Judicii) ſi id omittere non vult, & is cui ex ſententiâ illâ damnum obvenisſet ipſum poſſunt convenire.*

7. *Quod ſi vero ipſe ſe purgare vult, juret, ſe meliora non ſciviſſe.*

8. *Si autem jurare non vult, manus ei debet amputari, ſi quidem, cum tamen contrarium ſe facturum juraſſet, injuſtam ſententiam tulit.*

9. *Si Judex aliquem* (ex Aſſeſſoribus) *ſententiam ſuam rogat, & ille eam dicit, quam optime poteſt, & contingit forte, ut tres aut plures* (ex Aſſeſſoribus) *ipſius voto adhæreant; viciſſim autem contingit, ut alius (ex Aſſeſſoribus) aliam ferat ſententiam, cui etiam tres aut plures adhærent, tum illius, cui major pars adhæret, ſententia prævalet; illi autem* (diſſentientes) *impunes manent, ſiquidem nemo ex illis alterius ſententiam vituperavit.*

10. *Hoc appellamus ſententiam vituperatam, ſi quis ita loquitur:* Rejicio ſententiam, quia eſt injuſta, & ab eâ appello ad illum, ad quem ſecundum jus appellare debeo, *id eſt, ad eam manum, à qua Judex Jurisdictionem ſuam accepit.*

11. *Ibi procedi debet prout antea dictum eſt.*

CAP. C.

De ſententiis in caſu ſi Judex & is, qui ab eo fuit condemnatus, non ſunt incolæ ejusdem Regionis, juxta mores ipſorum.

SI Suevus Sententiam à Judice Saxone latam, & Saxo ſententiam à Judice Suevo latam improbat, tum libere ab illâ ad Regem appellare poteſt, eâdem Ratione reſpectu aliorum, qui diverſas provincias incolunt in ſimili caſu res ſe habet.

2. *Qui à ſententiâ appellat, ſtare debet, qui autem ſententiam fert, ſedere.*

3. *Is qui actori emendam debet, eam ſolvere tenetur ſtans. Idem reſpectu Judicis* (quoad mulctam) *fieri debet.*

4. *Qui hoc non ſervat, ille Judici ad mulctam aliquam minoris momenti pro diverſitate Conſuetudinum præſtandam tenetur.*

5. *Nemo*

Ad CAP. XCIX.

1) Lege ex Cod. Fſch. *ein ander man dabi vindet ein ander.* Cod. Uff. clare: *ein ander dabey vindet ein ander urteyl.*

Ad CAP. C.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 2. art. 12.

Digitized by Google

5. Nieman ſol urtail vor geriht ſprechen, uuan der darzu eruuelt uuirt, und im darnach erlaubt uuirt,

6. Daz urlobe git der Kunige. Vnd ſuuelh herr von im geriht hat,

7. Man ſol ſi uuelen mit uuiſer lüte rat,

8. Die man da uuelt, die ſulen auch uuiſe lüte ſin.

9. Ir ſuln ze dem minſten ſiben ſin über ain ieglich ſache, iſt ir aber mer, daz iſt auch gut.

5. *Nemo debet ſententiam in judicio ferre, niſi is, qui ad hoc fuit electus, & cui poſtea (id faciendi) permiſſio data fuit.*

6. *Hanc permiſſionem dat Rex, & ille Dominus, qui hoc Judicium à Rege accepit.*

7. *Electio eorum fieri debet ex conſilio Virorum Prudentum.*

8. *Qui eliguntur, debent quoque eſſe Viri Prudentes.*

9. *Ipſorum ad minimum ſeptem numero eſſe debent, in quâlibet cauſâ; ſi autem ipſorum plures ſint, hoc quoque bene ſe habet.*

CAP. CI.
Von Kuniclicher und von Kayſerlicher ere.

DIe tütſchen die kieſent den Künige, daz eruuarb in der Kunig Karle, alz ditz buch ſait.

2. Suuenn er geuuihet uuirt, und uff den Stul ze Auch geſetzet uuirt, mit der uuillen die in eruuelt hant, ſo hat er künicl[illegible]en geuualt und namen.

3. Alz in der Babeſt geuuihet ſo hat er vœlklich dez Richez geuualt und Kayſerlichen namen.

CAP. CI.
De Regia & Imperatoriâ Dignitate.

GErmani eligunt Regem, (Romanorum) hoc acquiſivit illis Rex Carolus, ceu Liber hic dicit.

2. *Quando ipſe conſecratur (& coronatur) & collocatur in ſolio Aquisgranenſi ex eorum voluntate, qui ipſum elegere, tum accipit Poteſtatem & nomen Regis.*

3. *Quando autem Papa eum conſecravit (coronavitque) tunc plenariam habet Imperii poteſtatem & nomen Imperatoris.*

CAP. CII.
Von Kayſerlichem Gerihte.

DEn Künig kiuſet man ze Rihter über aigen und über lehen und über ieglichez menſchen lip und über allez daz fur in ze clag kumpt.

2. Der Kayſer mag in allen landen nit geſin, und mag allez ungeriht nit gerihten, davon lihet er den Fürſten und den Grafen und andern herren uueltlich geriht,

3. An die (conf. c. 96. 16.) vierden hant mag kain geriht komen, da man umb blutrunrunſen oder umb totsleg rihtet oder umb alle frævel in tütſchen landen.

CAP. CII.
De Jurisdictione Imperatoris.

REx eligitur, ut ſit Judex de allodiis & feudis, & de vitâ cujuslibet hominis & de omni re, quæ ad ipſum querendo defertur.

2. *Imperator non poteſt eſſe in omnibus (Imperii) territoriis, nec omnia delicta punire poteſt; hinc eſt, quod Principibus & Comitibus, & aliis Dominis Jurisdictionem ſecularem conceſſerit.*

3. *Jurisdictio, quæ verſatur circa vulnera ſanguine ſtillantia, aut aliam quamvis proterviam, in Germaniâ non poteſt venire ad quartam manum.*

CAP. CIII.
Von vier landen.

IN tütſchen landen hat ieglich lant ſinen pfalzengrafen.

2. Sahſen hat ainen. Baigern hat ainen. Suuaben hat ainen. Franken hat ainen.

3. Diſiu vier lant uuarn hievor Künikrich,

4. Daz geſchach do Julius ze Rom Künig uuart, und er tütſchiu lant betuuank, do uuolt Julius nit, daz über alliu tütſchiu lant iht mer Kunige uuere denn er ain.

CAP. CIII.
De quatuor (primariis Germaniæ) Regionibus.

IN Germania quælibet Regio habet ſuum Comitem Palatinum.

2. *Saxonia unum; Bavaria unum; Suevia unum; & Franconia unum.*

3. *Hæ quatuor Regiones olim erant Regna.*

4. *Hoc (hæc mutatio) contigit, cum Julius (Cæſar) Romanorum Rex eſſet, & Germaniam ſubjugaſſet, nam nolebat Julius (Cæſar) ut ullus in Germaniâ Rex eſſet, quam ipſe ſolus,*

Digitized by Google

CAP. CIV.

[1] Der Künig mag ain Fürſtenampt zuuain herren nit gelihen.

JEglich Rihter ſol haben (conf. c. 125, 1.) buz in ſinem geriht, alz im denn geſetzet iſt nach guter geuuonhait.

2. [2] Man mag dehain Fürſtenampt mit reht zuuain [3] herren nit gelihen,

3. Geſchiht aber ez der [4] uuederr mag davon ain Fürſt gehaizzen mit reht noch geſin,

4. [5] Alſo mag uueder marggrafſchaft, noch pfalzgrafſchaft, noch grafſchaft, ſuuer diu tailet ſo hant ſi ir rehten namen verlorn.

5. Der künig ſol mit rehte dirr (conf. c. 115, 3.) herrſchaft dehain in ſiner geuualt han iar und tag, er ſol ſie hin lihen,

6. Tut er dez niht, daz clagen die fürſten. Vnd ander dink daz in uuerr dem pfalentzgrafen von dem Rin,

7. Der iſt ze reht Rihter über den kunik und davon hat diu pfalenz vil eren.

CAP. CIV.

Rex duos de eodem officio Principis inveſtire non poteſt.

QUilibet judex debet eam mulctæ quantitatem exigere in ſuo judicio, quæ ſecundum laudabilem conſuetudinem eſt introducta (non majorem.)

2. Nullum officium Principali dignitate ſplendens duobus dominis in feudum dari poteſt.

3. Quodſi de facto hoc contingit, tum neuter ideò Princeps vel appellari vel eſſe poteſt.

4. Simili ratione nec Marchionatus, nec Comitatus Palatini nec Comitatus dividi poſſunt. Quodſi hi diviuntur, tunc nomen ſuum verum (quod ante habebant reverâ) amittunt.

5. Rex non poteſt aliquod modo dictorum Territoriorum in ſuâ manu ſibi retinere per annum & diem; debet potius illa (aliis) in feudum dare.

6. Quodſi hoc non facit, de hoc (idem obtinet de aliis factis, quæ ipſos male habent) querelam interponunt Principes apud Comitem Palatinum Rheni.

7. Ille ſecundum jus Judex eſt Imperatoris, & hinc Palatinatui multum honoris accreſcit.

CAP. CV.

[1] Wie der Künik dem Riche ſuuert.

ALz man den Künik eruuelt, ſo ſol er dem Riche hulde ſuuern, und ſol in den aid vier dink nemen,

2. Daz er daz reht ſterke, und daz unreht krenke. Und daz Rich verſte an ſinem reht. Und daz Rich allzit mer und nit ermer mache,

3. Ditz ſchribet der Kunik an allen ſinen briefen, die er ſendet, daz er daz Rich ze allen ziten richer mache und nit ermer.

4. Alz der Künik uf den ſtul ze Auch geſetzet uuirt mit dem merern tail der Fürſten, die in eruuelt hant, ſo ſol er nimmermer dehainen aid ſuuern umb nihtiu aun umb ain dink ob in der Babeſt ſchuldiget, daz er an dem glauben zuuivel.

5. Und ob er ain frauuen ze e nimpt [2] Da hœrt hie zu nit, ſuuie oft daz geſchiht, daz er dez ſuuert, uuan daz iſt reht.

6. Sol

CAP. CV.

Qualiter Rex Imperio juret.

CUm Rex eſt electus, tum debet Imperio fidem juratam dare, & quatuor capita juramento includere debet.

2. Nempe, quod velit Juſtitiam promovere, & injuſtitiam deſtruere, & Imperii jura ſemper defendere; ac Imperium non impotentius reddere, ſed incrementis augere.

3. Hoc (quod nempe Imperium ſemper ditius reddere velit, non autem pauperius) dicit Rex in omnibus Literis, quas ad alios dat.

4. Poſtquam Rex in ſolio Aquisgranenſi cum conſenſu majoris Patris eorum, qui ipſum elegere, collocatus eſt, nullum amplius (aliud) juramentum de ullâ re jurare debet, niſi de hoc, ſi Papa ipſi imputet, quod de fidei orthodoxiâ dubitet.

5. Juramentum, quo is, cum Uxorem ducit, ei fidem conjugalem promittit, hîc non excluditur: nam quotiescunque etiam Uxorem ducit, ſi ei jurat, rectè agit.

6. Quodſi

Ad CAP. CIV.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 3. art. 53.
2) Quædam MSS. ut Fſch. Uff. poſt §. 1. habent hæc verba: *Ez mac debein rihter baidiu clager unde rihter geſin.* Scherz.
3) C. Fſch. meusque legunt: *mannen.* Scherz.
4) Quædam MSS habent: *ir deweder*, alia: *ir entweder.* Uff. *ir keyner.* Scherz.
5) C. Uff. rectius ita: *Alſo mag man weder Pfaltzgrafſchafft, Lantgrafſchafft, Marggrafſchafft, und Grafſchafft nicht geteylen. Wer ſie teylet, ſo haben ſye iren rehten namen verloren.* vocem: *Lantgrafſchafft* pleraque MSS. omittunt. *Scherz.*

Ad CAP. CV.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 3. art. 54.
2) C. Fſch. *Daz hœret hie zu niht.* conſentiunt reliqui Codd. & rectè quidem. *Scherz.*

3) *Mi-*

Digitized by Google

6. Sol er geziug ſin ainer ſache, daz ſol er ſagen bi dez Richez hulden, daz ſol man gelauben.

7. Und umb ſuuelhe ſache ander lüte ſuuerent, für die aide ſol er gelübde tun, daz ſol man im gelauben.

8. Lame und [3] miſelsühtig man und die in dem banne ſint oder in der æht, und die Ketzer ſint, die ſuln die furſten nit ze Künige kieſen.

9. Kieſent aber ſi die, die andern fürſten veruuerfent ſi uuol mit reht an der ſtat da ain hof hin geboten uuirt, ob man in dirre dinge ainez überkumpt alz reht iſt.

CAP. CVI.

[1] Wer ze Künige edel genug iſt.

Die fürſten ſulen kieſen ainen Künig der ain frier her ſi, [2] und alſo fri, daz ſin vater und ſin muter fri geuueſen ſien.

2. Und def vater und der muter ſulen nit mitter frien ſin,

3. Si ſuln niemans man ſin, uuann der pfaffenfürſten, und ſuln mitter frien ze mann han.

4. Und hat er uuip ſo man in kiuſet, und iſt diu nit alſo fri, ſo ſol man in nit kieſen ze Künige, uuan daz uuere uuider reht.

5. Alz der Kunig eruuelt uuirt von ſuuelhem lande er geborn iſt, daz reht hat er verlorn, und ſol haben frænkiſche reht, [3] und von ſuuelher geburte er iſt, daz reht har er auch verlorn, und ſol haben frenkiſch reht.

6. Suuen man ze Künige eruuelt, der ſol ſin reht behalten haun, alz hie (conf. c. 68.) geſchriben iſt von den Rihtern uuie die ſuln ſin ſo man ſi uuelet.

7. Die Francken habent ain [4] reht, und slahent

6. *Quodſi ille (Rex) teſtimonium in causâ aliquâ dicere debet, tum per fidem, quam Imperio dedit, aſſerta ſua firmare debet & tum ejus verbis fides eſt adhibenda, (quaſi juraſſet.)*

7. *Ob quas res alii juramenta præſtant, ob illas ſi ipſe ſimpliciter de veritate dicendâ promittit, ei credendum eſt.*

8. *Membris capti, item Leproſi, & qui ſunt vel excommunicati, vel Proſcripti, & Hæretici, non debent eligi à Principibus,*

9. *Quodſi autem eligunt talem aliquem, reliqui Principes eum jure rejiciunt in illo loco, quò Curia Imperialis eſt convocata, ſi electus de unico horum defectuum eſt convictus, uti juris eſt.*

CAP. CVI.

Quali ex ſtirpe eſſe debeat, qui Rex (Rom.) eligi poteſt.

Principes debent talem eligere, ut ſit Rom. Rex, qui eſt Liber Dominus, & ita liber, ut etiam Pater & Mater ejus Liberi (Domini) fuerint.

2. *Et requiritur, ut horum (Patris & Matris) Parentes fuerint Liberi, & quidem (primæ) non ſecundæ claſſis.*

3. *Nullius ille debet eſſe Vaſallus, niſi Principum Eccleſiaſticorum, & debet habere Vaſallos ex Liberis Dominis mediæ claſſis.*

4. *Et, ſi tempore Electionis Uxorem habet, quæ non æque Libera eſt Domina (ac dictum) tum non debet eligi Rex, hoc enim eſſet contra Jus.*

5. *Quodſi aliquis Rex eligitur, tum ex quacunque etiam Natione ſit, jus ejus Nationis amittit, & Franconico jure uti debet (ratione ſuæ perſonæ.)*

6. *Qui Rex eligitur, ille debet qualitates à Jure requiſitas eas habere, quæ in hoc opere nuncupatæ fuere de Judicibus, ubi dictum fuit, quales illi, ſi eliguntur, eſſe debeant.*

7. *Franconiæ Cives hoc juris habent, quod, ſi aliquem*

---

3) *Miſelsübtig*, leproſus. vid. Notam Opitii ad Rhythm. de S. Annone ad ℣. 871. in meo MSC. Vocab. Germ. Lat. Twingeri *Miſelſucht*, Morphea. In ejusd. Voc. Lat. Germ. *Morphea*, Miſelſucht ſeu Cutis Scabioſa ſimilis Lepre. in alio meo Voc. MSC. Lat. *Leproſus* Malziger oder *Miſelsühtiger*. Scherz.

Ad CAP. CVI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 3. art. 54.

2) Cod. Hortled. habet: *Und alſo frey das ſein V. und M. frey geweſen ſein, und ſullen nicht man ſein dann der pfallenzfürſten man.* Meum MSC. habet: *u. a. f. d. ſ. V. u. ſin M. f. g. ſ. und der Vater und der Muter, und niht ſulen ſi mittelfrien ſein, ſie ſullen niht ſein mann wanne der Pfaffenfürſten m. u. ſ. mittelfryen zu man han.* in Cod. Ffch. legitur: *alſo vri daz ſin Vater vri geweſen ſi unde de vater unde der Muter auch vri geweſen ſin und ſulen niht mittelvrien ſin. Sie ſulen mittelvrien ze man haben. Unde ſulen niht man ſin wan der pfaffenfürſten Man.* in plerisque MSS. Avi & Aviæ nulla ſit mentio. *Scherz.*

3) Hæc verba in quibusdam MSS. plane abſunt, in aliis autem comparent. Sed diverſimode, ita ut in quibusdam textus eodem modo ſe habeat, ac in noſtro, in quibusdam autem verba: *Und ſol haben fränckiſch Recht*, abſint; mihi ſane verba: und von ſwelher geburt uſque ad finem §. ex Gloſsâ in textum irrepſiſſe videntur. *Scherz.*

4) Hoc privilegium forte in mente habuit Joh. Hocſemius in vita Adolphi de Marcâ, Epiſcopi Leodienſis c. 5. ubi ita loquitur: *Erat lex quædam per abuſum longis temporibus uſurpata, quæ* lex Caroli *dicitur, inter cætera continens, quod, ſi quis hominem interficeret, etiam videntibus villico & ſcabinis, niſi villicus factum hoc verbaliter poneret in cuſtodia ſcabinorum, etiamſi malefactor caput interfecti ſub ſua veſte portaret, ad judicium accuſatus, nullis probationibus convinci poterat, ſed ſuo ſe juramento purgans abſolutus recedebat impune. Contra quam Legem Epiſcopi ex alto dominio contra maleficos introducta rationabili conſuetudine, inquiſitione facta per teſtes, exceſſus ſecundum facti merita puniebant, ſed hac ſolum contra miſeros utebantur: nam quoties potens in Terra deliquerat, Carolinæ Legis auxilium implorabat, & ſic delicta plurima frequenter impunita, manebant.* conf. Dattium de Pace Publ. lib. III. cap. 3. p. n. 62. ſeqq. *Scherz.*

Digitized by Google

hent ſi ainen man ze tode, ſi uuerden denn an der hantgetat ergriffen, daz man ir aide nemen muz, ob ſi ſuueren uuent, daz ſi unſchuldig ſien,

8. Und uuerdent ſi an der hantgetat begriffen, ſo ſol man ir aide nit nemen, ſo rihtet man über ſi reht, alz über ander lüte.

CAP. CVII.

Wer über den Künig urtail ſprechen ſule.

DEm Künik mag nieman an den lip geſprechen, im uuerde daz Riche e vertailt mit der fürſten urtail.

2. Vber dez Künigez lip und über ſin ere mag nieman urtail geſprechen uuan die [1] fürſten.

3. Vnd krieget er mit yeman umb gut oder umb ander dink, daz dez Richez iſt, da ſulen über ſprechen fürſten und grafen [2] und dez Richez dienſtman.

4. Vnd hat ain Künig aygen ſo er eruuelt uuirt, daz git er mit Reht an daz Riche uuol ob er uuil.

5. Lat aber er kinder hinder im diu erbent ez mit reht, wan diu kint diu erbent nit dez Richez gut.

6. Vnd ſtirbet der Kunig aun kint, und hat er daz aygen nit geben an daz Riche, ſo erbent ez die næhſten erben uuol mit reht.

CAP. CVIII.

Wer über der fürſten lip gerihten müg.

VBer der fürſten lip und über ir geſinde ſol nieman Rihter ſin uuan der Künig.

2. Vnd vert der Kunig von tütſchen landen, ſo ſol er ainen hof gebieten, da er ze reht ſin ſol,

3. Da ſol er dem Pfalentzgrafen von dem Rin den geuualt geben, daz er Rihter ſi an dez Künigez ſtat über der fürſten lip,

4. Vnd git er im den geuualt nit, ſo hat er dehain reht daran.

5. Vnd ſol auch alle ſin Juden die in tütſchen landen ſint ſinem Kantzler enpfelhen, daz iſt der Biſchof von Mæntze.

6. Vnd enpfilhet der Künig im der Juden nit, er ſol ir doch mit reht pflegen.

CAP. CVII.

Quis de Rege (Rom.) ſententiam ferre poſſit.

DE vitâ Regis nemo ſententiam pronunciare jure poteſt, niſi ille fuerit dignitate Regiâ (vel Imperatoriâ) privatus per Principum ſententias.

2. De vitâ Regis ejusque honore nemo poteſt ſententiam ferre, quam Principes.

3. Et ſi cum aliquo ipſi (Regi) lis eſt de bonis quibusdam, aut de aliâ re quadam, quæ ad Imperium ſpectat, de illâ lite pronunciare debent Principes & Comites & Liberi Domini & Miniſteriales Imperii.

4. Quod ſi Rex immobilia poſſidet, cum eligitur, illa Imperio jure poteſt donare, ſi id ipſi lubuerit.

5. Quodſi vero liberos poſt ſe relinquit, hi in illis bonis jure ſuccedunt; ſi quidem hoc ipſo hi Liberi nihil de bonis Imperii ſibi acquirunt.

6. Si autem Rex moritur ſine Liberis, nec bona ſua propria ceſſit Imperio, tunc proximi ejus Cognati jure in illis ſuccedunt.

CAP. CVIII.

Quis de Principum vitâ judicare poſſit.

DE Principum Vitâ & membrorum incolumitate nemo poteſt judicare, niſi Rex.

2. Quodſi ex Germaniâ iter faciat Rex, debet Curiam ſtabilire in tali loco, in quo jure eſſe debet.

3. Hoc facto debet Comiti Palatino ad Rhenum poteſtatem dare, ut judicare queat loco ipſius de Principum vitâ.

4. Quodſi autem Rex ipſi (Comiti Palatino ad Rhenum) *hanc poteſtatem non concedit, id faciendi jus non habet.*

5. Rex quoque omnes Judæos ſuos, quos in Germaniâ habet, (in caſu talis itineris) *debet commendare curæ Cancellarii ſui, qui eſt Epiſcopus Moguntinus.*

6. Id ni facit, hic (Moguntinus) *tamen eorum curam gerere debet.*

CAP.

Ad CAP. CVII.

1) Ita legunt omnia, quæ inſpicere licuit MSS. aſt Wurmbr. & Hortl. habent: *Kürfürſten.* impreſſi omnes noſtro textui etiam conſentiunt. *Scherz.*

2) Hîc inſerendum eſt: *und fryen*, quæ in omnibus noſtris MSS. hîc legitur. *Scherz.*

Ad

CAP. CIX.
Ditz iſt von dez Richez fronboten.

SUUem vor dem Riche uuirt vertailet, uber den ſol nieman rihten, uuan dez Richez fronbot.

2. Etuua haizzent ſi gebutel, etuua Rihter [1] etuua anderz,

3. Und iſt reht, alz ir ainer nun menſchen den lip genimpt, ſo iſt der zehende ſin, den lœſe man von im, alz man ſtat an im hat,

4. Ditz reht ſulen ſi haben in allen tutſchen landen.

CAP. CIX.
De Apparitoribus Imperii.

QUi ab Imperio condemnatur, in illum nemo executionem facere debet, quam Apparitores Imperii.

2. *Alicubi hi (Apparitores) appellantur* gebutel, *alicubi* Rihter, *alicubi aliter.*

3. *Circa hos juris* (ſeu moris recepti eſt) *quod, quando aliquis eorum novem homines vitâ privavit, tunc decimus* (qui mortis pœnam meruit) *ad ipſum (jure proprietatis) pertineat; hunc ab eo redimere licet prout cum ipſo tranſigi poterit.*

4. *Hoc Jus ipſi (Apparitores Imperii) habent in omni Germaniâ.*

CAP. CX.
Wie man fronboten uuelen ſule.

SO der fronbot von dem Kunige oder von andern Rihtern eruuelt uuirt, ſo ſol er dem Kunge hulde ſuueren,

2. Und alle die uber libe rihtent, die ſullen fri lantſæzzen ſin,

3. Und ſuuelhen man kiuſet, den ſol der Rihter nemen bi der hant und ſol in ſetzen uf ainen ſtul, und ſol ain kuſſin dar uf ſin, und ſol im die hailigen uff die ſchœze ſetzen, und ſol ſuuern, daz er daz reht ſterke alz verre er müge, und daz er ſiner herſcheft getriuuue und geuuer ſi, und im nit ſag uuan die uuarhait,

4. Alz daz geſchiht, ſo hat er geuualt ze pfenden und ze beſteten ain ieglich gut daz mit urtail darzu kumpt.

5. Tut er aber unreht, damit mag er ſinen lip und ſin gut veruuurken, alz ain ander man.

6. Suuert ſol er nit tragen noch furen,

7. Und iſt im ieman rehtz uuider, ſo ſol er den luten dar rufen die ſuln im gerihtz helfen.

8. Suuer im dez uuider iſt, der ſol dem Rihter buzzen.

CAP. CX.
Quâ ratione Apparitores eligi debeant.

QUando Apparitor à Rege aut aliis Judicibus eligitur, tunc fidelitatem Regi jurato promittere debet.

2. *Omnes, qui de vitâ judicant, debent eſſe liberi* Lantſaſſii *ſeu incolæ.*

3. *Et qui eligitur, illum manu apprehensâ Judex debet collocare ſuper ſedile, quod ſtratum eſt pulvinari quodam, & debet eidem reliquias Sanctorum ponere in ſinum; quo facto alter jurare debet, quod juſtitiam promovere velit, quantum poterit, & quod ſuperioribus ſuis velit eſſe fidelis, &* (ad ſervitia) *attentus, nec velit aliud ipſis indicare, quam id, quod verum eſt.*

4. *Hoc facto habet ipſe poteſtatem pignora capiendi & immittendi in bona, de quibus ſententia Judicis id faciendum eſſe diſpoſuit.*

5. *Quodſi vero* (in officio ſuo) *injuſte incedit, æque ac alius vitâ & bonis privari poteſt.*

6. *Enſem accinctum gerere, aut ſecum habere non debet.*

7. *Et ſi quis in executione juſtitiæ ei reſiſtit, tunc debet homines alios advocare, qui ipſi in executione juſtitiæ opem ferant.*

8. *Qui ei hoc recuſat facere, ille mulctam Judici debet ſolvere.*

CAP. CXI.
Wie man den Kayſer bannen ſol.

DEn Kayſer ſol nieman bannen denn der Babeſt,

2. Daz

CAP. CXI.
Quomodo Imperator in Bannum condemnari debeat.

IMperatorem in bannum declarare nemo poteſt, ac Papa.

2. *Hoc*

Ad CAP. CIX.

1) Cod. Hortl. poſt: *etwa Richter*, habet: *etwa Schirgen.* Cod. Uffenb. *etwa Schergen.* Scherz.

Digitized by Google

2. Daz ſol er tun nit uuan umb dri ſache.

3. Daz ain iſt, ob er an dem gelauben zuuiuelte.
4. Daz ander, ob er ſin uuip lat,
5. Daz dritte, ob er Gotzhüſer ſtoeret,

6. Ditz reht hat der ze Kayſer geuuihet uuirt,
7. Und [2] er da vor ainem Biſchof iht oder ieman anderz, er ſol aber dem Pfallentzgrafen dez erſten clagen, und der mag in mit reht uuol bannen.

2. *Hoc (tamen) non facere debet, niſi tres ob cauſas.*
3. *Una eſt, ſi Imperator de fidei Orthodoxia dubitaret.*
4. *Altera eſt, ſi ab Uxore diuerteret.*
5. *Tertia eſt, ſi Eccleſias (aut alia loca pia) deſtrueret.*
6. *Hoc juris obtinet circa Imperatorem, quando coronatus eſt.*
7. *Aſt ſi antea (quam coronatus eſt) contra Epiſcopum aliquem aut alium aliquid* (querela dignum) *agit, tum primo loco (ceu diximus) querela illa ad Comitem Palatinum debet deferri, qui inde Archi-Epiſcopo ſuo rem defert; qui (Archi-Epiſcopus) poteſt ipſum in bannum declarare.*

CAP. CXII.
Wau [1] man den Künig uuelen ſol.

ALz man ainen Künig uuelen uuil, daz ſol man tun ze Frankenfurt.
2. Vnd lat man die Fürſten nit in die ſtat, ſo mügen ſie in mit reht uuelen vor der ſtat.

3. Alz ſi den Künig eruuelent, ſo ſol er die ſtat und die lüte die darinne ſint in die æht tun, und ſol daz tun e daz er von der ſtat var,

4. Und alz ſi ſehs uuochen in der æht ſint, ſo ſol ſi der Biſchof von Mæntz ze banne tun,

5. Alz ſi darinne ſint ſehs uuochen und ainen tag, ſo ſulen ſi mit reht all Biſchoeffe banne.
6. Vnd uuil der Künig er mag ſi bringen in dez Baubeſtz banne.

CAP. CXII.
Ubi Rex eligi debeat.

SI Rex eſt eligendus, id fieri debet Francofurti.

2. *Et ſi Principes (qui eligendi jus habent) non admittuntur in Urbem illam, tunc poſſunt illum jure eligere extra Urbem.*
3. *Poſtquam Regem (ita extra Urbem) elegerint, tum debet Urbem & ejus incolas banno Imperii ſubjicere, & hoc facere debet, antequam ab Urbe (ſeu potius ejus vicinia) recedat.*
4. *Et, cum Urbs illa per ſex menſes eſt in Imperii banno, tunc Epiſcopus Moguntinus illam excommunicare debet.*
5. *Cum per ſex ſeptimanas & unum diem Urbs illa ita excommunicata eſt, tum omnes Epiſcopi illam jure excommunicare poſſunt.*
6. *Imò, ſi Rex vult, poteſt facere, ut ab ipſo Papâ excommunicetur.*

CAP. CXIII.
[1] Wer den Künig uueln ſul.

DEn Künige ſulen uuelen dri pfaffen-fürſten und vier layen-fürſten.
2. Der Biſchof von Mæntz iſt Kantzler dez Richez ze tütſchen landen, der hat die erſten ſtimme an der uuale.
3. Der Biſchof von [2] Trient [3] die andern.

4. Der Biſchof von Koeln [4] die dritten.

5. Vn-

CAP. CXIII.
Quis Regem eligere debeat.

REgem eligere debent tres Principes Eccleſiaſtici, & quatuor laici.

2. *Epiſcopus Moguntinus eſt Cancellarius Imperii per Germaniam; hic habet primum ſuffragium in electione.*
3. *Epiſcopus Trevirenſis eſt Cancellarius Regni Arelatenſis, habetque ſecundum Votum.*
4. *Epiſcopus Colonienſis eſt Cancellarius per Lombardiam & habet Votum tertium.*

5. *In-*

Ad CAP. CXI.
1) Conf. Spec. Sax. Lib. III. Art. 57.
2) Inſere ex MSS. *tut.* Clarius Cod. Ingolſt. *Und tut er das vor ee das er zu Caiſer geweicht wirt.* Scherz.

Ad CAP. CXII.
1) Lege ex Cod. Fſch. *wa man*, &c. Ubi locorum &c. *Scherz.*

Ad CAP. CXIII.
1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 57.
2) Lege: *Trier*; quod etiam habent omnia, quæ vidi, MSC. reliqua. *Scherz.*
3) Ita Codd. Argent. tres; ut & Waldn. & meus, ſed reliqui ſic, ut Verſio exprimit, & quidem aptius. *Scherz.*
4) In Verſione hîc iterum non ſecutus ſum Codd. Argent. vel Waldn. vel meum, ſed reliquos. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

5. Vnder den layen-furſten iſt der Pfaltzgrafe an dem Rin der erſt an der ſtimme. Dez Richez Truhſæzz der ſol dem Kunige die erſten ſchüſſeln tragen,

6. Der ander an der ſtimme iſt der Hertzog von Sahſen dez Richez Marſchalk ſol dem Kunig ſin ſuuert tragen. [5] (Der Biſchof von Koeln iſt Kantzler dez Richez ze Lamparten. Der von Trier iſt Kantzler dez Richez ze Aeche, daz ſint diu driu ampt, diu gehoerent zu der uuale.)

7. Der dritte iſt der Markgrave von Brandenburg dez Richez Kamrer, der ſol dem Kunge uuazzer geben.

8. Der vierde [6] der Kunig von Behaim dez Richez Schenke der ſol dem Kunige den erſten becher tragen,

9. Die vier man suln tütſche man ſin von vater und von muter oder von ir aim,

10. Und ſuuenne ſi uuent uuellen; ſo ſulen ſi ain geſpreche gebieten hintz frankenfurt,

11. Daz ſol gebieten der Biſchof von Mæntz bi dem banne, und ſol der Pfallentzgrave von dem Rin gebieten bi der æht.

12. Sie ſulen zu der ſprach gebieten iren geſellen die mit in da uuelen ſulen, darnach den fürſten, alz vil ſi ir gehaben mügen.

13. Darumb [7] der fürſten [8] ungelich geſetzet ob dri ainen uuelent und die vier ainen andern. Vnd uuellent daz die dri den vieren volgen.

14. Wan ye ſol diu minner zal der merern volgen, daz iſt in aller chur reht.

5. *Inter Principes Laicos primum Votum habet Comes Palatinus ad Rhenum Imperii Dapifer, hic debet primas patinas (cibo repletas) Regi afferre.*

6. *Secundum votum habet Dux Saxoniæ Imperii Mareſchallus hic debet Regi enſem portare.*

7. *Tertium Votum habet Marſchio Brandenburgicus, Camerarius Imperii, hic debet Regi aquam offerre.*

8. *Quartum votum habet Rex Bohemiæ, Imperii Pincerna, hic Regi primum cyathum afferre debet.*

9. *Hi quatuor debent Germanicæ originis eſſe reſpectu Patris & matris, aut* (ſaltem) *reſpectu alterutrius.*

10. *Quando accedere volunt ad Electionem tum Conventum convocare debent in Urbe Francofurtenſi habendum.*

11. *Indicare huncce debet Epiſcopus Moguntinus ſub pœnâ Excommunicationis, & Comes Palatinus Rheni ſub pœnâ Proſcriptionis.*

12. *Debent ad conventum hunc citare ſui Collegii membra, quæ cum ipſis eligere debent, poſtea Principes, quotquot poſſunt habere.*

13. *Ideo ſtatutum eſt, quod numerus Principum (eligentium) impar eſſe debeat, ut, ſi tres eorum unum eligunt, quatuor autem reliqui alium, tres hi ſequantur quatuor illa vota.*

14. *Nam minor pars debet cedere majori; hoc reſpectu omnium Electionum ut fiat, juſtum eſt.*

5) Quæ hîc Uncis incluſa, à MSS. quæ rectius textum exhibere videntur, ceu dixi modo, hîc plane abſunt. *Scherz.*

6) Intereſt Rei Literariæ, ut ſciatur, quomodo hunc verſum exhibeant MSS. Itaque ex ſingulis illorum, quæ inſpicere licuit, ſingula textus verba hîc exhibeo; in MSC. Hortl. legitur: *der vierd an der wal das iſt der Hertzog von Payrn der iſt des reichs Schengk und ſol dem Künig den erſten pecher tragen.* Ingolſtad. habet: *der vierd an der ſtim iſt der Herzog von Beyeren des Reichs Schenck, der ſoll dem Chunig den erſten Pecher tragen,* Cod. Argentin. major: *der vierde iſt der Hertzoge von Peigern des Riches Schencke der ſol dem Künige den erſten becher tragen.* MSC. Argent. minus: *d. v. i. der Hertzoge von Peyern d. r. ſch. Und ſol d. k. d. e. b. t.* MSC. Univ. Argent. *d. v. i. der Hertzog Peyern d. r. ſch. u. ſ. d. k. d. b. t.* in MSC. Waldn. *d. v. i. der Hertzoge von Peyern d. r. ſch. u. ſ. d. k. den erſten b. fürtragen.* MSC. meum: *d. v. i. der Hertzoge von Peyern d. r. ſch. u. ſ. d. k. den erſten b. t.* MSC. Monach. Scot. Vienn. etiam habet: *der Hertzog von Bayern.* Ducem Bavariæ, ut Electorem etiam in J. Feud. cap. 8. nominat Cod. Feſch. Wurmbr. Waldn. Hortl. Monach. Scot. Vienn. & meus; nec non C. Arg. minor; ut & C. Univ. Arg. & Jung. in Cod. Feſch. hîc extat: *der hertzoge von Peiern die vierden d. iſt d. r. ſch. u. ſ. d. k. den erſten p. t.* In Cod. Ambraſ. Pergameno eſt: *der Herzoge von Pejern hat die vierten ſtimme an der Chur und iſt des Riches Schencke und ſol dem Chunige den erſten Becher tragen.* Aſt in Cod. Wurmbr. legitur: *der vierd an der wal iſt der hertzog von Beheim des Reichs Schenckh und ſol dem Chunig den erſten pecher tragen.* Cod. Uff. *d. v. i. der Hertzoge von Beheim, u. ſ. d. Konige d. e. becher t.* In Spec. Sax. lib. 3. art. 78. edit. Zobelianæ extat: *der vierdt der Schenck des Reichs, das iſt, der König von Behem, der hat keine wahl, darumb das er nicht deutſch iſt.* In Cod. Argent. majoris: eâ parte, quæ Jus Feud. comprehendit, inter Electores recenſetur quamuis ultimo inter Electores Seculares loco, *der Kunig von Bebem.* Ex impreſſis Hupfuffiana Editio habet: *der vierd iſt der König von Bebem, des reichs Schenck und ſol dem Künig den erſten Becher bieten. Doch iſt zu wiſſen das der Künig von Bebem kein kur hat wan er nit ein teutſcher man iſt.* Concordant reliqui quinque impreſſi, niſi quod Meichsneriana editio pro: *wan er nit*, habeat: *Dann er nicht.* Cod. Ambraſianus Chartac. nec Regis Bohemiæ, nec Ducis Bauariæ mentionem facit, ſed tantum dicit: *der Viert iſt des Richs Schenck; der ſol dem Künige ſein becher tragen.* Jus Feud. Sax. c. 4. inter Electores neutrum quoque horum nominat. conf. Weichbild. Art. XIII. fol. m. 23. Cæterum de Lite, cui textus hi adhiberi ſolent, vide Celeberrimum Pfeffingerum, inſigne Patriæ ſuæ, in quâ hæc ſcribo decus, ornamentumque in Notis ad Vitriar. Inſtit. Jur. Publ. III. 12. 1. *Scherz.*

7) Inſere: *iſt.* quod & MSS. habent. *Scherz.*

8) Cod. Feſch. rectius: *ungerade geſetzet. ob dri an ainen vallen. unde vier an den andern. daz die drie den vieren volgen ſulen.* Scherz.

Ad

CAP. CXIV.
Von der kur iſt ditz.

E die fürſten uuelen ſo ſulen ſie uf den hailigen ſuuern, daz ſi[1] durch lieb, noch durch laide, noch durch gutz miet daz in gehaizzen oder geben ſie, noch durch nihts uuelen ſule, daz geværde haizze. Wan alz in ir gut geuuizzent ſag.

2. Suuer anderz uuelt uuan alz hie vor geſchriben ſtat, der tut uuider got und uuider daz reht,

3. Und uuirt ir ainer darnach uberrait, alz reht iſt, daz er gut genomen habe, oder gelobt habe ze nemen, daz iſt [2]Symon. Vnd hat ſin uual verlorn, und er ſol ſi nimmermer uuider geuuinnen. Vnd iſt darzu mainaider.

4. Ditz ſol geſchehen da der Künig ainen hof gebiutet, dar ſol man dem ſelben gebieten.

5. Vnd kumpt er nit dar, man ſol im an an der ſtunt zuuen hoef gebieten.

6. Vnd kumpt er dar nit, er ſi layen-fürſt oder pfaffen-fürſt, man ſol in mainaider ſagen.

7. Vnd uuaz er von dem Riche hat, daz iſt dem Riche ledig, und ſol in der Künig ze æht tun,

8. Und iſt er ain pfaffen-fürſt, der Künig rihtet über in, alz über ainen layen-fürſten.

9. Vnd ſchribe dem Babeſt, uuie übel er gevarn habe, und uuie er ſin triuuue an der Kriſtenhait zerbrochen habe. Vnd haizze daz beuueren vor dem Babſt,

10. So daz geſchiht, ſo ſol in der Babeſt von allen ſinen pfæflichen eren ſchaiden, und ſol ſin Biſtum ainem andern lihen. Vnd ſol darnach leben, alz in der Babeſt haiſſet.

11. Wan der Babeſt vollenclichen geuualt hat, ſo mag er im genade tun und mag im ſin Biſtum uuider laun, und ſin pfæfflich ere, daz ſtat an ſinen genaden.

12. Vnd uuirt der Künig derſelben ſchulde überkomen, ſo iſt ze unreht an dem Riche, da ſol man in umb beclagen vor dem pfallentzgraven von dem Rin.

13. Nieman mag geziuge geſin umb die ſchuld, uuan die fürſten ſelbe, ſi ſien gaiſtlich oder uueltlich.

CAP. CXIV.
De Electione (Regis Rom.)

ANtequam Principes ad Electionem accedunt, debent juratò aſſerere, quod nec ex amore, nec ex odio (alterius) nec ob pecuniam ſibi promiſſam vel datam, nec ob aliud quid, quod dolum involvit, eligere velint, ſed ita, uti conſcientia id ipſis dictitat.

2. *Qui aliter eligit, ac ſupra ſcriptum eſt, ille contra Deum & jus agit.*

3. *Si quis (eligentium) poſtea legitime convincitur, quod pecuniam (hujus rei causâ) acceperit, aut ſe acceptarum declaraverit, hoc eſt vera Simonia. Et talis jus electionis perdidit, nec unquam illud recuperare debet; & præterea eſt perjurus.*

4. *Hoc debet fieri* (hac ratione) *Quo Rex Curiam convocat, eò ille* (qui ita in eligendo deliquit) *vocandus eſt.*

5. *Quò ſi non venit, alterâ vice ad aliam Curiam eſt citandus,* & (ſi nec hîc comparet) *citari debet ad tertiam Curiam.*

6. *Quodſi nec hîc ſe ſiſtit, pronunciandum eſt illum, ſive ſit Princeps Laicus ſive Eccleſiaſticus, eſſe perjurum.*

7. *Et quicquid bonorum ab Imperio* (in feudum) *habet, id Imperio eſt apertum; ipſumque Rex proſcribere debet.*

8. *Et ſi eſt Princeps Eccleſiaſticus, Rex de eo ſententiam fert, uti de Principe Laico.*

9. *Scribat autem* (Rex) *Papæ, quam male ille ſe geſſerit, & quam perfide contra Chriſtianam Religionem egerit; & jubeat, ut id* (factum fuiſſe) *coram Papâ probetur.*

10. *Quo facto, Papa illum omni dignitate Eccleſiaſticâ privet, ejusque Epiſcopatum alii conferat, ipſeque* (reus) *poſtea ita vivere debet, uti Papa ipſi vivendum eſſe mandat.*

11. *Cum Papa gaudeat plenitudine poteſtatis, poteſt ei gratiam exhibere, & reſtituere ei poteſt Epiſcopatum ipſius & dignitates Eccleſiaſticas; hoc dependet ab ipſius gratiâ.*

12. *Quodſi Rex illius delicti* (corruptionis factæ per pecuniam Electoribus oblatam) *convictus eſt, nullo jure Imperium tenet, eoque nomine debet accuſari apud Comitem Palatinum ad Rhenum.*

13. *De hoc delicto nemo poteſt eſſe teſtis, niſi Principes ipſi, ſive ſint Clerici, ſive ſint Laici.*

CAP.

Ad CAP. CXIV.

1) Inſere: *weder.* Scherz.

2) Cod. Hortled. *das iſt rechte Symoney.* bene. *Scherz.*

Ad

CAP. CXV.

[1] Wie man furſten ampt enpfahen ſol.

DEz Richez fürſten ſulen dehainen herren han, der ain laye ſi von dem ſi lehen haben, uuan den Künig.

2. Vnd ſint ſi dehainez layen man aun den Künig, ſo mugen ſi nit furſten geſin.

3. Ez iſt dehain Vanlehen, davon ain man fürſt müge ſin, er enpfahe ez mit ſin ainz hant von dem Kunige.

4. Suuaz ain man von im enpfangen hat, und enpfahet daz ain ander man von demſelben, ſo iſt er nit der vorderſt an dem lehen davon mag er nit ain fürſt gehaizzen.

5. [2] So man ſprichet in der latin PRINCEPS, daz ſprichet ain fürſt PRINCEPS, iſt alz vil geſprochen, alz der ze vorderſt enpfahet.

6. Suuenn ain man denne ain lehen enpfahet von ainem der ez vor enpfangen hat, der haizzet nit der vorderſt an dem lehen, er haizzet der ander an dem lehen. Vnd mag nit gehaizzen PRINCEPS ain furſt.

CAP. CXV.

Quomodo Officium Principis in feudum quis accipere debeat.

PRincipes Imperii non debent habere alium dominum (directum) *qui Laicus ſit, quam Regem.*

2. *Et, ſi ſunt alterius alicujus Laici Vaſalli, excepto Rege, tum non poſſunt eſſe Principes.*

3. *Non eſt ullum Feudum Vexillare, cujus intuitu aliquis Princeps eſſe queat, niſi id* (jure feudi) *Vaſallus ſolus* (ſine ſocio) *à Rege acceperit.*

4. *Quodſi quis feudum ab ipſo* (Rege) *accepit, & alius iterum ab illo* (qui à Rege id acceperat) *id in feudum accipit, tum is* (qui in ſubfeudum id accepit,) *non eſt primus, feudi intuitu, ideoque Princeps dici nequit.*

5. *Id quod Latine exprimitur per vocem:* Princeps, *in Linguâ Germanicâ redditur:* Fürſt, Princeps *idem eſt* quaſi primum capiens.

6. *Quodſi quis itaque inveſtitus eſt de feudo ab alio, qui de eodem antea eſt inveſtitus, ipſe non poteſt dici primus intuitu feudi; ſed appellatur ſecundus reſpectu feudi: Nec appellari poteſt* Princeps, Fürſt.

CAP. CXVI.

[1] Von zepter lehen.

SO man Biſchof kiuſet oder Aebbt oder Aebbtiſſinn die gefürſt ſint, die mügen nit lehen gelihen, e daz ſi ir reht enpfahen von dem Kunige.

2. Der Kaiſer ſol lihen allen gaiſtlichen furſten ir Reht mit dem zepter und allen uueltlichen furſten mit dem vanen.

3. Der Kunig ſol dehain (conf. c. 103. 5.) vanlehen in ſiner geuualt han jar und tag, er ſol ez hinlihen.

CAP. CXVI.

De Feudis Sceptri.

SI quis electus eſt in Epiſcopum, Abbatem aut Abbatiſſam, talem ſcilicet, qui Principali dignitate ſplendet, ille non poteſt prius (alios) de feudis inveſtire, antequam ipſe à Rege fuerit inveſtitus.

2. *Imperator inveſtire debet omnes Principes Eccleſiaſticos de jure ſuo (de officio Principis) per ſceptrum, & Principes ſeculares per vexillum.*

3. *Rex nullum feudum Vexillare debet retinere in ſuâ poteſtate per annum & diem; ſed debet alios de eo inveſtire.*

CAP. CXVII.

[1] Von dez Künigez geuualt.

IN ſuuelhe ſtat der Kunige kumpt, diu in dem Riche liget, da iſt die uuile und er darinne iſt diu Munzze und der zol ſin.

2. [2] Er

CAP. CXVII.

De Regis Poteſtate.

QUamcunque Urbem Rex intraverit, in illa jus vectigalia percipiendi & Monetam cudendi pertinet ad Regem, quamdiu ibi commoratur.

2. *Ju-*

Ad CAP. CXV.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 58.

2) Verſus quintus & ſextus integer abeſt à Cod. Fſch. comparet tamen in aliis Codd. in Verſione verſus quinti ſecutus ſum potiſſimum textum C. Ingolſtad. ubi hæc lego: So man ſpricht in Latein Princeps, das ſpricht in Tautſch (lege: Teutſch) ein Fürſt, wan *Princeps* iſt als vil geſprochen, als der *vorderiſt empfaher: Princeps* dicitur, *quaſi primus capiens.* Scherz.

Ad CAP. CXVI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 59. & 60.

Ad CAP. CXVII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 60.

Digitized by Google

2. [2] Er ſol allez daz rihten daz in der ſtat und uff dem lande ze rihten iſt.

3. Allez daz [3] begungen iſt ze rihten, daz ſulen die Rihter volle rihten, die ſiu begungen haunt.

CAP. CXVIII.
[1] Von dez Künigez Reht.

IN ſuuelhez lant oder ſtat der Kunige kumpt, da ſol man im antuuurten alle die gevangen die darinne ſint, und ſin bot ſol ſi vordern. Vnd ſuuer ſi ſinem boten verſait den ſol er ze æht tun.

2. Der Kunig ſol auch den reht tun, die uff den gevangen clagent, oder er iſt nit ain rehter Rihter.

CAP. CXIX.
[1] Wie man Lanttæding haben ſol.

VBer ahtzehen uuochen ſol ain ieglich furſt und ain ieglich herr, der geriht von dem Kunig enpfangen hat ſin lanttæding haben.

2. Dehain herre ſol ſin lanttæding gebieten uf ainen viertæg. Ein ieglich man uuirt mit reht uuol uberig, daz er ſin nit enſuchet.

3. Dehain herr ſol dehainen fronboten haben, er ſi fri. Vnd ſol darzu belehent ſin zem minſten mit ainer halben hube.

4. Dieſelben ſulen die lute toeten, und anderz nieman.

5. Suuer anderz yeman toetet, da uuirt der rihter und der ez da tut vor got ſchuldig an den luten.

CAP. CXX.
[1] Wie lang man gerihtz uuarten ſol.

MAn ſol gerihtez uuarten von der zit daz diu ſunne ufgat untz ze mittem tag.

2. Vnd iſt der Rihter da, ſuuer denn dar nit kumpt, der ze reht dar komen ſol, der uuirt uuethaft.

3. [2] Und

2. *Judicandi poteſtas quoque ipſius eſt, hinc in omnibus cauſis tam intra, quam extra Urbes debet cauſas deciſionem requirentes decidere.*

3. *Exceptis iis cauſis, de quibus lis jam pendet, has enim Judices, apud quos tractari cœptæ ſunt, decidere debent.*

CAP. CXVIII.
De Jure Regis.

IN quamcunque regionem aut Urbem Rex venit, in illâ ei extradi debent omnes incarcerati, qui in illa ſunt, & Nuncius ejus illos poſtulare debet; quodſi ipſi hi denegentur ab aliquo, hunc ille (Rex) *debet proſcribere.*

2. *Rex quoque illis jus adminiſtrare debet, qui captivos* (ita traditos) *conveniunt, id ni fiat, non eſt juſtus Judex.*

CAP. CXIX.
Quomodo Judicia Provincialia haberi debeant.

POſt octodecim hebdomadas (à tempore Inveſtituræ à Rege obtentæ) *quilibet Princeps aut Dominus, qui de Judiciis inveſtitus eſt à Rege, Judicium Provinciale habere debet.*

2. *Nullus Dominus debet ſuum Judicium Provinciale inſtituere die feriato; id ſi fit, quilibet poteſt eodem abſtinere.*

3. *Nullus Dominus Apparitorem alium habere debet, quam qui eſt homo liber, &* (Apparitor talis) *debet eſſe inveſtitus ad minimum de Hubâ dimidiâ.*

4. *Eorum autem* (Apparitorum) *munus eſt, ut homines* (reos mortis) *vitâ privent; nec id exequendi jus alius quis habet.*

5. *Si autem alius aliquem* (reum mortis) *vitâ privat, tum & Judex, & ille, qui id facit, intuitu hominum* (occiſorum) *ſit nocens coram Deo.*

CAP. CXX.
A quo tempore, & ad quod uſque tempus judicia durare debeant.

JUdicia debent durare à Solis ortu uſque ad Meridiem.

2. *Et ſi* (intra hoc tempus) *Judex præſto eſt, illi, qui cum venire eò deberent, non comparent, multam ſolvere debent.*

3. *Ac*

2) Inſere ex Cod. Wurmbr. Fſch. Uff. aliisque: *Unde daz geriht iſt ſin.* Scherz.
3) Rectius alii Codd. *begunnen* utroque hujus verſûs loco. *Scherz.*

Ad CAP. CXVIII.
1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 60.

Ad CAP. CXIX.
1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 58.

Ad CAP. CXX.
1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 61.

2) Hîc

Digitized by Google

3. [2] Und iſt yeman dar geboten, der iſt dez furgebotez ledig und dez tagez.

3. *Ac ſi Judex in judicium non venit, nemo ob abſentiam ſuam tenetur de multa; & ſi quis eò fuerat citatus, reſpectu illius Citatio & terminus Judicialis nullum habet effectum.*

CAP. CXXI.

[1] Wa der Künig ſinen hof hin gebieten ſol.

FUnf ſtet ligent in Sahſen da der Kunig hof hin gebieten ſol.

2. Diu erſt iſt ze [2] Grune, diu ander ze [3] Goetlar, diu dritte ze [4] Walthuſen, diu vierde ze Altenſteten, diu funft iſt ze Merſpurg, da ſol der Kunig ze reht hoven.

3. Siben vanlehen ſint in dem lande ze Sahſen, daz Hertzogentum ze Sahſen, und diu Pfallentze, diu March ze Brandenburg, diu Lantgrafſchaft ze Durigen, diu March ze Meizzen, diu March ze Liuſitz, und diu Grafſchaft ze Afcheler.

4. Ez ſint auch zuuay Ertz-biſtum in dem Lant ze Sahſen und fiunfzehen anderiu Biſtum.

5. Dem von Meidburg iſt untertan der Biſchof von Niuuuenburg und der von Merſpurg und der von Meizzen, und der von Brandenburg und der von Havelberg und der von Kamine.

6. Der Biſchof von Mæntze hat driu under im ze Sahſen den von Halberſtat, den von Hildeshain und den von Balbrunnen.

7. Dem von Koeln iſt undertan der von Vſenbrugge, und der von Minden, und der von Munſter.

8. Der ertz-biſchof von Brem hat under im den von Liubegge, und den von Zuuirn, und den von Radſpurg.

CAP. CXXI.

Quo Rex Curias ſuas convocare debeat.

QUinque ſunt Loca in Saxonia, quò Rex Curias convocare debet.

2. *Primus locus eſt Gruonæ, alter Goslariæ, tertius Wallenhuſii, quartus Altſtadii, quintus Merſpurgi: in his locis jure Rex Curias ſuas habet.*

3. *In Saxoniâ ſunt ſeptem feuda vexillaria, nempe, Ducatus Saxoniæ, & Palatinatus (Saxoniæ) Marchionatus Brandenburgicus, Landgraviatus Thuringiæ, Marchionatus Miſniæ, Marchionatus Luſatiæ, & Comitatus Aſcherslebienſis.*

4. *Sunt quoque duo Archi-Epiſcopatus in Saxoniâ, & quindecim alii Epiſcopatus.*

5. *Magdeburgenſi (Archi-Epiſcopo) ſubeſt Epiſcopus Naumburgenſis, & Merſpurgenſis, Miſnenſis, Brandenburgicus, Hauelbergenſis, & Caminenſis.*

6. *Epiſcopus Moguntinus tres ſub ſe habet ex iis Epiſcopis, qui in Saxoniâ ſedem habent, Halberſtadienſem, Hildeshemienſem, Paderbornenſem.*

7. *Colonienſi ſubſunt Oſnabrugenſis, Mindenſis, Monaſterienſis.*

8. *Archi-Epiſcopo Bremenſi ſubjecti ſunt (Epiſcopus) Lubecenſis, Suerinenſis, & Razeburgenſis.*

CAP. CXXII.

Wa der Künig ſinen hof hin gebiutet.

DEr Kunig giht er ſule in allen ſteten, da biſtum inn ſint, ſinen hof gebieten,

2. Da kriegeten die pfaffen-furſten uuider die habent iren krieg im gelaun.

3. Er

CAP. CXXII.

Quorſum Rex Curias ſuas convocare poteſt.

REx dicit ſibi jus eſſe, ut in omnibus Urbibus, ubi ſedes ſunt Epiſcopales, Curiam ſuam inſtituat.

2. *Huic rei contradixere quidem Principes Eccleſiaſtici, ſed (tamen ex poſt facto) acquieuere.*

3. *Poteſt*

2) Hîc omiſſa ſunt verba: *Und kumet der ribter dar nibt, ſo wirt niemant wethaft.* quæ habet C. Fſch. aliique. *Scherz.*

Ad CAP. CXXI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 62.

2) *Gruna, Grona, Gruona*, fuit caſtellum eo in locô ubi Urbs Göttinga ſita eſt; dirutum hodie; ceu obſervat Leibniz ad Vitam Mathildis. c. 3. §. 15. in Rer. Brunſvic. Tom. I. Pertinet huc locus, qui in eodem Tomo eſt in Vita Meinwerci Epiſc. Paderborn. §. 25. ubi: proximo anno expeditionem in Italiam Rex iturus, ut Cæſaris conſecrationem à Domno Apoſtolico perciperet, in caſtello, quod *Gruona* dicitur, convenire Principes mandavit & VIII. Kal. Maji de ſtatu Regni inibi cum eis neceſſaria tractavit. Eu exemplum Curiæ, quæ *Gruonæ* celebrata fuit, & indicta ab Henrico II. ſeu Sancto. *Scherz.*

3) Lege: *Goslar* ex MSS. *Scherz.*

4) Circa nomen hoc variant Codd. alibi eſt: *walhenhauſen;* alibi *walhawſen;* alibi iterum: *walthauſen.* Eſt in Thuringiâ ad Helmum fluvium non procul à montibus Harzicis, ubi ſæpe data diplomata, hodie *walchuſen*, ceu notat Leibnüz. Rer. Brunſv. T. I. ad Vitam Mathild. c. 1. §. 5. *Scherz.*

Ad

3. Er ſol auch ſinen hof gebieten ze Frankenfurt, ze Nurenberg, ze Vlme, und in allen ſteten, die dez Richez ſint, da mag er uuol ſinen hof gebieten mit reht.

3. *Poteſt quoque (Rex) Curiam ſuam convocare, Francofurtum, Norimbergam, Ulmam & ad omnes Urbes, quæ ſunt Imperii Curias ſuas (ut ibi habeantur) convocare poteſt.*

CAP. CXXIII.
In uuil æht ainer kumpt.

HAt ain herre ain hauptſtat, da ain Biſtum inn iſt, und hat darinn ain geriht über menſchen plut, Vnd uuirt ainer darinne ze æht getan, der iſt in allen den ſteten ze æht getan, die den herren angehoerent, dez diu ſtat aygen iſt, oder lehen.

2. Vnd uuirt ain man ze æht getan in dem nidern geriht, ſo iſt er niht uuan in demſelben geriht in der æht.

CAP. CXXIII.
In quot Proſcriptiones quis incidere queat.

SI Dominus aliquis habet metropolin, in quâ eſt ſedes Epiſcopalis, & ipſe ibidem habet Judicium aliquod, quod de ſanguine judicat; & contingit, ut quis ibi (in illo judicio) proſcribatur, tum ille (qui proſcriptus eſt) in omnibus Oppidis, quæ ad hunc Dominum ſpectant, ſive jure allodiali, ſive feudali, eſt proſcriptus.

2. *Aſt ſi quis in judicio aliquo inferiori proſcribitur, tum (reus) ille habetur tantum pro proſcripto reſpectu illius judicii.*

CAP. CXXIV.
Der den æhter huſet oder hofet.

SUUer den æhter huſet oder hofet in ſteten oder uf burgen, oder ſuua man in ſchirmet mit uuizzende, und iſt er in der æht vierzehen tag geuueſen, die ſint alle mit derſelben ſchulde begriffen, da der æhter inne iſt.

2. Wil aber yeman ſich dez entſchuldigen, daz er nit uueſt, daz er in der æht uuære, der ſuuere dez zen hailigen, und ſi ledig.

3. Behaltet man den æhter in ainer ſtat offenlich und frævellich, und mag man dez uberziugen ſelb dritte, hat diu ſtat mure, man ſol ſie niderbrechen, hat ſi getülle, man ſol dazſelbe tun, hat ſiu der entuuederz, und hat ſiu graben, man ſol ſie eben machen.

4. Vnd hat ſiu der dehainez, man ſol ſie brennen aun der lute ſchaden, die nit ſchulde daran habent mit uuizzende.

5. Geſchiht aber iemann dehain ſchade mer denn den burgern, den ſulen die burger gelten.

6. Daz ſelbe reht uber doerfer oder ſuua man ſi behaltet uuider reht, alz hievor geſprochen iſt. Der æhter ſol den luten ſin unmær.

CAP. CXXIV.
De eo, qui proſcripto domicilium hoſpitiumque præbet.

OMnes illi qui in Urbibus aut caſtellis domicilium hoſpitiumque proſcripto præbent, eumque ſcientes protegunt quocunque in loco id ſit, ejusdem criminis Rei eſſe cenſentur, quod proſcriptus ille commiſit.

2. *Quod ſi vero aliquis (ex ſuſpectis) ſe purgare vult, dicendo ſe ignoraſſe, quod alter fuerit proſcriptus, tum juratò id aſſerat; quo facto liber eſt (ab imputatione illâ.)*

3. *Quodſi in Urbe aliquâ Proſcripto publice & doloſe hoſpitium præbeatur, & id factum eſſe per tres teſtes probari poſſit, tum, ſi Urbs illa muris eſt munita, muri iſti deſtrui debent, ſi autem eſt cincta plancis ſeu tabulis ligneis, etiam hæ dejici debent; ſi neutrum horum habet, foſſis tamen cincta eſt, tum illæ foſſæ ſunt terrâ replendæ.*

4. *Quodſi nihil plane horum habet, tum Urbs debet igne comburi, ita tamen, ut inde nullum damnum iis obveniat, qui ſcientes nil ad crimen illud cooperati ſunt.*

5. *Quodſi autem inde aliis quoque, quam Civibus, damnum aliquod contingit, illud Cives debent læſis reſarcire.*

6. *Ita executio inſtitui debet contra loca munita aut pagos, aut alia loca, in quibus proſcriptis hoſpitium præbetur, ſicuti antea dictum fuit; nam Proſcriptus homo omnibus debet eſſe exoſus.*

CAP. CXXV.
Wie der Kunig hof gebieten ſol.

SO der Kunig ainen hof gebieten uuil, ſo ſol er in gebieten uber ſehs uuochen, und ſol in den

CAP. CXXV.
Quomodo Rex Curiam aliquam debeat convocare.

QUodſi Rex Curiam aliquam convocare vult, id facere debet ſub termino ſex ſeptimanarum; debet autem

Digitized by Google

den fürſten und andern herren künden mit verſigelten briefen,

2. Si ſulen den hof ſuchen ze tütſchen landen, und nit fürbaz.

3. Suuer dez hofez nit ſuchet, der iſt dem Künig ainz uuandelz ſchuldig.

4. Der fürſt uuettet hundert phunt der münzze, die er von dem Künge ze lehen hat, und hat er mer münzze von im denn ain, ſo ſol er im die beſten und ſchuuærſten geben, die er von im hat.

5. Ain frier herr uuettet dem Künig fünftzig pfunt, und hat er münzz von dem Künige, die ſol er im gen, in dem rehten alz die fürſten, und hat er nit münzze von dem Künige, ſo gebe im dez Biſchoffez münzz, in dez biſtum er ſitzet.

6. Ain mitter fri zuuaintzig pfunt ſinez Biſchofz münzz in dem rehten, alz hie vor geſprochen iſt.

7. Der dienſtman zehen pfunt. Vnd darnach aller hande lüte zehen pfunt.

8. Ditz iſt alſo geſetzt, verſumet ain man den erſten hof, er git diz uuette.

9. Verſumet er den andern, er git ez ander ſtunt.

10. Verſumet er den dritten, der Künig mag in mit der fürſten urtail den fürſten ze æht tun.

11. Der ſulen ze dem minſten ſiben ſin.

12. Vnd alſo ſol man je den man ze æht tun mit ſinen genozzen.

13. Umb die ſchulde hat ain ieglich man daz (conf. c. 88. 3.) rehte, alz er ſehs uuochen und ainen tag in der æhte iſt, daz man in mit reht in den ban tut, daz reht hat der ban hin und uuider.

14. Wie man über die æhter, vnd über die verbannen lüte rihten ſol, oder uuaz rehtez ſi haben, daz iſt hie vor geſchriben.

autem eam Principibus & aliis Dominis indicere literis ſuo ſigillo munitis.

2. Tenentur hi ſe ſiſtere, ſi locus Curiæ eſt in Germaniâ; non autem ſi extra eam eſt.

3. Qui ibidem ſe non ſiſtit, ille Regi tenetur ad multam.

4. Princeps (hoc in caſu) multam ſolvit centum libras eique generis pecuniæ, cujus cudendæ poteſtatem à Rege jure feudi ipſe habet, &, ſi ipſe inveſtitus eſt, de facultate cudendi varii generis nummos, tum dare debet ejus generis nummos, qui ſunt optimi & ponderoſiſſimi.

5. Liber Dominus multæ loco dat Regi quinquaginta libras, &, ſi inveſtitus eſt à Rege de monetâ cudendâ, tum eodem modo illam det, ac Principes dare debent; & ſi ipſe jus monetam cudendi à Rege non accepit, tum ſolvat nummos ab eo Epiſcopo, in cujus diœceſi ipſe habitat, cuſos.

6. Liber mediæ conditionis ſolvat viginti libras monetæ à ſuo Epiſcopo cuſæ eâdem ratione, cujus ſupra mentio eſt facta.

7. Miniſterialis ſolvat decem libras; Et totidem ſolvant varii generis homines alii.

8. Circa hanc rem (autem ulterius) ita ſtatutum eſt; quodſi quis ſe non ſiſtit in prima Curia, tunc dare debet hanc multam.

9. Quodſi ab alterâ quoque Curia abeſt, tum iterum quoque eandem præſtet.

10. Si nec tertiâ in Curiâ comparet, tum ipſum Rex poteſt cum conſenſu Principum proſcribere.

CAP. CXXVI.
Wie layenfürſten hof ſuln haben.

a) EIn ieglich fürſt hat nach ſinez landez geuuonhait buz, alſo haunt auch ander herren buz. Vnd auch die (conf. c. 103. 1.) Rihter nach ir geuuonhait. Doch ſagen uuir die alten buz, die die Künige den herren geſetzet habent.

2. Ez

CAP. CXXVI.
Quomodo Principes Laici Curias ſuas inſtituere & indicere debeant.

QUilibet Princeps juxta morem ſuarum Regionum multam (certam multæ quantitatem) exigendi jus habet; idem habent alii domini; ut & Judices ex conſuetudine; hoc tamen non obſtante nos; recenſemus veteres multas (veterem multarum quantitatem) quas Reges intuitu dominorum definivere.

2. *Dan-*

Ad CAP. CXXVI.

a) Hic verſus in Cod. Ingolſtad. plane deeſt, in aliis autem Codd. impreſſis præſertim, ſingulare caput conſtituit, cujus rubrica: *Merck ein ander Capitel von Layenfürſten.* Scherz.

Digitized by Google

2. Ez ſint [2] ſumelich layen fürſten, die daz reht haunt daz ſie hœfe gebietent für ſich ſelben, daz reht haunt ſi von dem Künige.

3. Wem ſi hof mit reht gebieten mügen, daz ſulen uuir iu ſagen.

4. Iſt ain Hertzog oder ain ander layen fürſt, und ſitzent Biſchœf in ſinem fürſtenampt, die ſuln ſinen hof ſuchen, ob diu ſtat [3] davon er Biſchof haizzet in ſinem [4] fürſt ampt lit.

5. Suuie vil er anderz gutez hat in ſinem lande, davon ſuchet er ſinen hof nit.

6. Allez daz reht, daz der Künig hat gen den die ſinen hof nit ſuchent, daz haunt auch die [5] Hertzogen gen den die iren hof nit ſuchent.

7. Ditz reht haunt [6] alle Layenfürſten an ir hœfen, die mit reht hœf gebieten ſulen.

8. Ain layenfürſte mag mit reht ainem andern Layenfürſten nit ze hof gebieten, ob er daz reht hat, daz er hœf gebiutet.

9. Vnd hat ain fürſt dez rehtez nit, und hat er gut und bürge in ſinem lande oder ſtette, er ſol mit reht ſinen hof ſuchen.

10. Ditz reht haunt ſi auch umb [7] ſümelich grafen und umb frien. Vnd umb dienſtman die ſo getan gut in ir lande hant, daz bürge und ſtette ſint,

11. Haunt ſi ander gut in ir lande, ſo ſint ſi ledig, daz ſi ze reht ir hœfe nit ſuchent.

12. Vnd ſint ſi in tütſcher ſprache nit geſeſſen, oder daz ſi in aht tagen dar nit gelangen mügen, ſi ſint dez hofez mit reht ledig. Si ſulen aber darſenden ir geborn dienſtman.

13. Vnd alz der herre den hof verendet, ſo ſolt er dar gaun. Vnd ſol für ſinen herren ſuueren, daz erz ſtæt hab, alz verre er künne und müge. Vnd ſuuaz guter dinge datz dem hof geſetzet ſi,

14. Und mag ain herr dar nit komen von Ehafter not, ſo ſende ſinen dienſtman dar. Vnd haizze die not bereden mit ſinem aide.

15. Vnd

2. *Dantur aliqui Principes Laici, qui jus habent indicendi Curias pro lubitu ſuo; hoc jus habent à Rege.*

3. *Quem hi vocare ad Curias jure poſſint, hoc vobis dicendum eſt.*

4. *Quodſi aliquis Dux aut alius Princeps Laicus in ſui Officii Principis territorio habeat Epiſcopos, qui ibi reſident, tum Epiſcopi illi, ſi Urbs, reſpectu cujus Epiſcopi appellantur, eſt in territorio, quod cohæret officio Principis, quod ipſe gerit, tenentur venire ad Curiam ipſius.*

5. *Si hic (Epiſcopus talis) alia habeat bona in ipſius (Principis) territorio ſita, quantacunque etiam ſint, eorum nomine non tenetur venire ad Curiam (Principis.)*

6. *Quicquid juris habet Rex contra eos, qui ad ipſius Curiam non veniunt, hoc etiam habent Duces contra eos, qui ipſorum Curiis ſe non ſiſtunt.*

7. *Hoc jus habent omnes Principes Laici intuitu Curiarum ſuarum, illi ſc. Principes, qui jure Curias convocare poſſunt.*

8. *Princeps Laicus alium Principem Laicum non poteſt jure ad Curiam ſuam vocare, ſi alter ipſe jus habet convocandi Curiam.*

9. *Quodſi aliquis Princeps hoc jus non habet, poſſidet autem bona immobilia & caſtella Urbesve in alterius territorio, hic tenetur de jure, ut ad Curiam alterius veniat.*

10. *Idem jus habent (Principes) in Comites, Dominos Liberos, & Miniſteriales, qui talia bona, Caſtella ſcilicet & oppida, tenent in ipſorum territorio.*

11. *Quodſi hi alia bona in illorum territorio poſſident, tunc non ſunt obligati, ut compareant in Curiis illorum.*

12. *Ac ſi hi domicilium non habent in Germaniâ, aut ita remotum illud ſit (à loco Curiæ) ut intra octiduum (ad illum locum) pervenire non poſſint, tum non ſunt obligati, ut ſe ſiſtant in Curiâ (in perſonâ) debent autem eò mittere Miniſterialem aliquem qui per nativitatem talis eſt.*

13. *Finitis his Comitiis, debet hic (Miniſterialis) prodire & loco domini ſui (abſentis) jurare, quod ille firmiter ſervaturus ſit, in quantum fieri poterit, omne id, quod ibi rite beneque fuit diſpoſitum.*

14. *Et ſi quis Dominorum plane venire nequeat ob cauſas ſonticas, tum mittat ille eò Miniſterialem ſuum, jubeatque, ut ille cauſam ſonticam adfuiſſe probet juramento.*

15. Et

2) Pro *ſumelich*. Cod. Ambraſ. *Sämtliche herren haben das recht*. Jungianus. *Es ſint etliche Leyen Fürſten, die das recht hant*. In Ingolſtad. *Es ſeyn ſiben Leyfürſten dy das recht habent*: MS. Arg. maj. *Es ſeygend etliche Leygen Fürſten*. Fide itaque MSS. horum firmatur lectio noſtra. Unde in verſione poſuimus: aliqui Principes Laici: *Sumelich*, quosdam, aliquos, denotare probatione non indiget. *Scherz.*

3) Pro: *Davon er Biſchof haizzet*. Codex meus legit: *Davon ir Furſte heiſſet*. Waldn. *Davon er furſte heiſſet*. Arg. maj. & Min. utet Vffenbach. & Hortl. habent: *Davon ein Furſte heiſſet*. Ing. *Davon er gefurſtet häiſſet*. Aſt in Ambr. ch. eſt. *Davon er Biſchoff und Furſt haiſſet*. Scherz.

4) Pro: *Furſtampt*: Cod. Hortl. habet: *Furſtentumb*. Scherz.

5) Pro: *Hertzogen*: quædam MSS. habent: *Leyen Fürſten*. Scherz.

6) In Cod. Hortl. vitioſe hic legitur: *Dis recht habent nicht all Layen Furſten*. Conſentiunt noſtro reliqua MSS. & Codices impreſſi. *Scherz.*

7) Vox: *Sümelich*, abeſt in omnibus Codicibus, & abjicienda videtur. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

15. Vnd ſo der hof ende neme, ſo tu alz hie vor geſprochen ſi.

16. Der Friherre ſende ſinen aygen man. Vnd der dienſtman ſende ſinen mage, die tuen alz die vordern.

CAP. CXXVII.
[1] Von Ertzbiſchoffen.

[2] DIe Erzbiſchœff gebieten mit reht ir ſende, den die in ir ertzbiſtum ſitzent. Vnd haunt daz reht hintz in daz die fürſten haunt hintz den die ir hœf mit reht ſuchen ſulen.

2. [3] Wan ſo vil daz die layenfürſten betuuinget mit der æht, daz ſulen ſi mit dem banne tun.

3. Si gebieten auch dar uuol allen Biſchœffen di in ir ertzbiſtum gehœrent.

CAP. CXXVIII.
Von Chriſtenlichem dinge.

VNd [1] die Biſchœf die unter den Ertzbiſchœffen ſint, die gebietent mit reht [2] Chriſtenlichiu dink.

2. Si gebietent mit reht allen den fürſten und allen den herren dar, die in ir biſtum hœrent. Vnd allen Chriſtanen luten, die zu ir eage komen ſint, die fünf und zuuaintzig iar alt ſint.

3. Vnd ſuuer dar nit kumpt, daz rihtent ſi mit dem banne, alz hievor geſprochen iſt. Vnd alz decrete und decretale ſagent. [3]

CAP. CXXIX.
[1] Von Markgrafen und von Pfallentzgrafen.

EIn ieglich margrafe und pfaltzgrafe, haunt ſi auch nit fürſten amptez, ſi fragent uuol mit reht die lüte bi irn hulden, ſo ſi an dem geriht ſitzent.

2. Aun ſo man niuueclich ainen fride geſuuorn hat, ſo ſülen ſi fragen bi dem aide, alz der fride geſuuorn ſi.

15. *Et ſi Curia eſt finita tunc fiat id, quod antea modo fuit dictum.*

16. *Liber Dominus mittat hominem ſuum proprium; & Miniſterialis ſuum cognatum; hi debent facere, ſicut ſupra dicti.*

CAP. CXXVII.
De Archi-Epiſcopis.

JUre AEpiſcopi ad Synodos ſuas vocant illos, qui in ipſorum AEpiſcopatu domicilium habent, & habent idem jus erga illos, quod habent Principes reſpectu eorum, qui debent comparere in ipſorum Curiis.

2. *Si quidem quicquid Principes Laici proſcriptione cogunt, id ipſi (AEpiſcopi) cogunt per Excommunicationem.*

3. *Citant autem etiam eò omnes Epiſcopos, qui ad ipſorum Archi-Epiſcopatum pertinent.*

CAP. CXXVIII.
De Judiciis Chriſtianis.

EPiſcopi, qui ſunt ſub AEpiſcopis, jure convocant Chriſtianorum Conventûs (Synodos Diœceſanas.)

2. *Jure ad illos vocant omnes Principes & Dominos, qui ſunt in ipſorum Diœceſi; & omnes Chriſtianos, qui ſunt juſtæ ætatis, id eſt viginti quinque annorum,*

3. *Qui eò non veniunt, illi puniuntur ab ipſis Excommunicatione, uti ſupra dictum; & uti Decretum & Decretales indicant.*

CAP. CXXIX.
De Marchionibus & de Comitibus Palatinis.

QUilibet Marchio, & Comes Palatinus, etiamſi non ſint inveſtiti de officio Principis, cum in judicio ſedent, recte agunt, ſi volunt, ut ii quos (de hoc vel illo) interrogant, reſpondeant in vim juramenti fidelitatis (quod, cum ſubjecere ſe Domino, ipſi præſtitere.)

2. *Excepto caſu, ſi non ita pridem pax juramento fuerit firmata, tum enim debent petere, ut ſibi reſpondeatur in vim illius juramenti. (ſc. de Pace ſervandâ præſtiti.)*

CAP.

Ad CAP. CXXVII.

1) In omnibus fere MSS. rubrica ita exhibetur: *Von der Erzbiſchoff ſend.* Scherz.

2) In Cod. Uffenb. legitur: *Die Erzbiſchoff gebiten ir concilium, das iſt, als vil geſprochen, iren ſend mit rechte.* Scherz.

3) Cod. Fſch. hic ita exhibet: *Wan daz ſi mit dem panne twingen ſulen als jener mit der ehte.* In MS noſtro pro: *twinget*, legendum: *twingen.* Scherz.

Ad CAP. CXXVIII.

1) In Cod. Fſch. ut & Horth. aliisque quibusdam legitur: *die anderen biſchove;* quidem tamen præſertim impreſſi habent: *Unterbiſchoff.* Scherz.

2) *Chriſtenliche ding*, ſunt *conventus Chriſtianorum* ad promovendam rem Chriſtianam inſtituti. *Ding* uti alia, ita etiam *judicium*, *conventum*, in quo de cauſa aliqua cognoſcitur, ſignificat. Ita dicitur *geboten ding*, *ungeboten ding*, pro *judicio extraordinario* & *ordinario.* Scherz.

3) Codices omnes, multo plura habent quam hic in textu exhibentur. Codex meus hæc ſubnectit.

Ad CAP. CXXIX.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 65.

Digitized by Google

CAP. CXXX.

Ditz iſt der ſins genozzen man uuirt.

WIrt ain man ſinez genozzen man, ſiner geburt und ſinez lantrehtez hat er damit nit veruuorht.

2. [1] Sinen herſchilt hat er damit genidert,

3. Daz iſt alſo geſprochen, die Layenfurſten ſint in dem dritten herſchilt, und uuirt ir ainer ainez Layenfurſten man, der ſin genœzze iſt, ſo hat er den dritten herſchilt verlorn, und vellet in den vierden.

4. Vnd uuirt ain frier herr ſinz genozzen man, der iſt in dem vierden und vellet in den funften,

5. Und uuirt ain mitterfri ſinez genozzen man, der iſt in dem funften, und vellet in den ſehſten.

6. Vnd uuirt ain dienſtman ſinz genozzen man, der iſt in dem ſehſten, und vellet in den ſibenden.

7. Daz ſeit unz daz lantrehtbuch hie vor uuaz rehtz die haben, die in dem ſibenden herſchilt ſint.

CAP. CXXXI.

[1] Wie man mærkt buuuen ſol.

MAn ſol dehainen Markt dem andern næher legen denn uber zuuu mile,

2. Man ſol auch dehain burk buuuen, [2] noch dœrfer machen, noch berge mit veſtnunge aun dez Lantrihterz urlob,

3. Man ſol auch dehain ſtat buuuen aun dez uuillen, dez diu ſtat aygen iſt.

CAP. CXXXII.

[1] Wie man veſte buuuen ſol.

AUn dez Lantrihterz urlop mag man uuol graben in die erde alz tief, alz ain man mit ainer ſchufeln uzgeuuerfen mag daz ertrich, alſo daz er [2] dehainen ſchæmel mach,

2. Man

CAP. CXXX.

De eo, qui Vaſallus ſit Paris ſui.

SI quis ſit Vaſallus Paris ſui, Jus, quod ex Nativitate & ex jure provinciali habet, hoc ipſo non amiſit.

2. *Aſt clypeum ſuum militarem hoc ipſo humiliavit.*

3. *Hoc ipſo indicatur id, quod nunc ſequitur: Principes Laici ſunt in tertio Clypeo; ſi autem eorum aliquis ſit Vaſallus Principis alicujus Laici, qui eſt ipſius æqualis, tum amiſit ille Clypeum tertium, & deſcendit in quartum.*

4. *Et ſi Liber Dominus ſit Paris ſui Vaſallus, ille, cum hactenus fuiſſet in quarto Clypeo, nunc deſcendit in quintum.*

5. *Similiter Liber mediæ conditionis in hoc caſu ex quinto Clypeo, in quo fuit, deſcendit in ſextum.*

6. *Et ſi Miniſterialis ſit Vaſallus æqualis ſui, ille ex ſexto Clypeo incidit in ſeptimum.*

7. *Quid autem Juris habeant, qui ſunt in ſeptimo Clypeo, id. Jus Provinciale ſupra docet.*

CAP. CXXXI.

Quomodo fora (rerum venalium) debeant inſtitui.

NUllum forum (rerum venalium) debet inſtitui ita ut minus diſtet ab (altero) proximo foro, quam duo milliaria.

2. *Nec debet caſtellum extrui, nec pagus aliquis aut mons munimentis firmari ſine veniâ Judicis Provincialis.*

3. *Nec Civitas aliqua erigi, ſine conſenſu ejus, ad quem locus ille jure proprietatis ſpectat.*

CAP. CXXXII.

Quomodo Munitiones extrui debeant.

SIne Judicis Provincialis veniâ licet terram effodere ad eam uſque profunditatem, ut vir (effodiens) palâ terram ejicere poſſit; non autem licita eſt effoſſio, ſi terra aliter ejici palâ non poſſit, quam ſi quis inſiſtat ſcabello.

2. *Licet*

Ad CAP. CXXX.

1) In Cod. Hortl. Wurmbr. Arg. min. ut & meo, pro: *Sinen herſchilt* occurrit: *Sein herrſchafft* ſed vitioſe. Scherz. *ſeinen herſchilt genideren*, occurrit in Jur. Feud. Alem. Tit. 96. in fine alibique.

Ad CAP. CXXXI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 66.

2) Cod. Fſch. ut & Waldn. legunt; *noch burge, noch dorfe, veſte machen, noch berge mit &c. &c.* Quibus & alia MSS. pleraque conſentiunt. *Scherz.*

Ad CAP. CXXXII.

1) Ad rubr. hoc caput in Cod. Hortled. annexum eſt. *Scherz.*

2) Cod. Ingolſt. habet. *Auf kainen ſtul nicht ſteh.* Uffenb. habet, *auff keynen ſtule nicht entſteh.* Scherz.

3) Cod.

Digitized by Google

2. Man mag buuuen aun ſin urlob, drier gaden hoche mit holtz oder mit ſtainen ob der erde aun zinne und aun bruſteuuer, und aun erkær, und aun alle uuere.

3. Man mag auch ainen hof uff ebner erde umbvahen mit ainer mure aun ſin urlob, diu alz hohe iſt, alz ain man ſitzet uff ainem roſſe, daz er uuol ze oberſt daran geraichen mag mit der hant, aun zinne und aun bruſtuuer und aun allerslaht uuere.[3]

2. *Licet ædificare ſine veniâ Judicis Provincialis ad altitudinem trium contignationum ſupra ſuperficiem terræ ex ligno aut lapidibus ſine pinnaculis & loricâ & ſine mœnianis, & in genere ſine ullo munimento.*

3. *Licet quoque ſupra planitiem terræ aulam domûs circumdare muro ſine ejus (Judicis Provincialis) veniâ, modo murus ille non ſit altior, quam ut homo equo inſidens extremam ejus particulam manu tangere queat, & præterea non habeat pinnas, aut loricam, aut ullius generis munimentum.*

CAP. CXXXIII

[1] Der dem andern ſin burk abgeuuinnet ze unreht.

SUuer dem andern [2] ſin huſe abgeuuinnet ze unreht, der ſol ez [3] dem Kunige oder dem Lantrihter clagen in dez geriht ez lit, und der ſol im rihten, und ſol daz huſe uuider vordern uf reht.

2. Und antuuurt man imz niht, ſo ſol ſich der Rihter underuuinden, daz iener hat, und ſol im furgebieten zedrin tædingen.

3. Vnd kumpt er fur aun gelait, ſo riht ez nach reht, hab er im geuualt und unreht getan, ſo riht uber in alz uber ainen rauber.

4. Er ſol in auch aun Rihter vahen ſuua er in an kumpt, und ſol in dem Rihter antuuurten.

5. Die uuile man ainem mann ſin huſe vor hat ze unreht ſo mag nieman kain clage daruf gehaben, uueder umb daz daz vor daruf geſchehen iſt, oder daz daz [4] allebeſt geſchiht daruf uuan er ſin ungeuualtig iſt.

CAP. CXXXIII.

Qui alterum ſpoliat Caſtello ſuo.

SI quis alterum Caſtro ſuo ſpoliat, tum ſpoliatus eâ de re queratur apud Regem, aut Judicem Provincialem, in cujus territorio id ſitum eſt; & hic debet ei juſtitiam adminiſtrare, domusque ſeu caſtri reſtitutionem ſecundum jus petere.

2. *Et ſi ipſi id caſtrum non reſtituitur, Judex debet invadere omnia illius (ſpoliatoris) bona, & eum citare trinâ vice.*

3. *Si ſe ille (ſpoliator) ſiſtit ſine ſalvo conductu, judicet ea de re, id quod æquum eſt; ſpeciatim, ſi alter vim injuſte adhibuit, condemnet eum, tanquam Raptorem.*

4. *Poteſt quoque (ſpoliatus) illum capere, ubicunque ipſum deprehendit, & debet illum Judici offerre.*

5. *Quamdiu alicujus caſtrum ab alio injuſte poſſidetur, nemo poteſt querelam movere de iis quæ antea in illo caſtro acta fuere, neque de iis, quæ præſenti tempore in illo fiunt; ſiquidem ille (ſpoliatus) id in poteſtate manuque ſuâ non habet.*

CAP. CXXXIV.

Wie man über hüſer und über burg rihtet.

SUuelch huſe oder burk mit urtail vertailt uuirt, da ſol der Rihter dez erſten dri sleg antun.

2. [2] Dar-

CAP. CXXXIV.

Quomodo Executio ſuſcipienda ſit in Arces & Caſtra.

QUando ſententia de Arce aut Caſtro (deſtruendo) lata eſt, tum (in Executione) Judex tribus ictibus illud feriat.

2. *Poſtea*

---

3) Cod. Wurmbr. poſt vocem *were* ita pergit: *und veſtung In derſelben weyſs mag ain man ſeinen hof umb machen. Man mag auch chain pürg wider pawen dew tzerfurt iſt an des Chünges oder an des landrichtärs urlaub dew mit urtail geprochen wirt. Iſt aber das man ain haus tzerpricht mit gewalt oder lät es ain herr tzergen von mutwillen oder von aigem fever oder von armmut wegen die mag man wol wider pawen mit recht an des Künigs und an des lannd richtärs urlaub.* Conſentiunt reliqui Cod. MSCti & impreſſi.

Ad CAP. CXXXIII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 67.

2) Alii Codices ut Uffenb. Ing. Univerſ. Arg. habent: *Sin burg oder hus angewinnet.* Scherz.

3) Cod. Arg. Maj. legit: *dem rihter oder dem landrihter, oder dem Kunige.* Scherz.

4) Lege: *allebenſt.* de qua voce egi ad Cap. XL. 9, 1. Cod. Univ. Arg. & alii quidam habent: *jemitten.* Uffenb. legit *allererſte.* quod omnino idem eſt ac: *allebenſt. Allebenſt* derivo à voce *all*, & *eben*, qua poſteriori adhuc hodie utimur pro: *modò*, e. g. in phraſi *er iſt eben von mir gegangen*, nunc modo à me receſſit. *Scherz.*

Ad CAP. CXXXIV.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 68.

Digitized by Google

2. [2] Darnach ſuln die lute gemaine dar gan, und ſulen die mure underbrechen untz daz huſe oberthalb der erde gar zerfurt uuirt,

3. Man ſol ez nit brennen, man ſol auch uueder holtz noch ſtain dannan furen, noch nihtz, daz dar uf iſt,

4. Ez ſi denn von Raup oder von diuphait daruf komen, dez ſol ſich der Rihter underuuinden, untz etuuer darnach kome, der ſich mit reht darzu habe.

5. Vnd iſt ez ain burk, ſo ſol man [3] den graben eben machen mit ſchufeln.

6. Alle die, die in dem geriht ſint, die ſulen darzu helfen, dri tag mit ir aigen koſte, ob in dar geboten uuirt mit dez Rihterz boten.

2. *Poſtea ſubditi promiſcue ſecuribus inſtructi rem aggrediantur, & muros ita demoliri debent, donec Arx illa uſque ad ſuperficiem terræ fuerit deſtructa.*

3. *Ignis illi non eſt immittendus; neque ligna aut lapides inde ſunt auehendi, aliudve quid, quod ibi extat.*

4. *Excepto eo, quod per Rapinam, aut furtum eò fuit translatum, hoc Judex in ſuam poteſtatem transferre debet, donec aliquis poſtea veniat, qui legitime illud vindicet.*

5. *Si id, (locus circa quem ſpolium fuit commiſſum) eſt Arx, tum foſſa (ejus) mediantibus palis terrâ eſt replenda.*

6. *Omnes, qui ſubſunt Jurisdictioni hujus Judicii, ad hoc (exequendum) operam præſtent per triduum ſuis ſumtibus, modo ad id (faciendum) fuerint vocati per Nuncium Judicis.*

CAP. CXXXV.

[1] Wer vor geriht urtail ſprechen ſol.

SUua Schepfen ſint, die ſulen urtail ſprechen uber ain ieglich dink und nieman anderz.

2. Die Rihter und die Schepfen ſulen uueder hut noch hauben uff ir haupt haben, noch gugeln noch hæntſchuche,

3. Die mæntel ſulen ſi uf den ſchultergen haben,

4. Aun uuauppen ſulen ſi ſin, ez enſi denne daz ſi not darzu tuuinge.

5. Vrtail ſulen ſi vaſtende vinden uber iegliches menſchen lip,

6. Daz iſt reht, daz man uber dehainez menſchen lip ſprechen ſol, [2] ſo man geeſſen oder getrunken hat, er ſol nuhter ſin, der uber ainz menſchen lip urtail ſprechen ſol, daz ſol man vor allem geriht behalten.

7. Vnd ſuuer geeſſen und getrunken hat, und uber die lute ſprichet, der uuirt vor Got ſchuldig an den luten.

CAP. CXXXV.

Quis in Judicio ſententias ferre debeat.

UBi ſunt Scabini, ibi hi debent ſententias ferre de omnibus cauſis, excluſis aliis.

2. *Judex & Scabini neque pileos, neque vittas in capite habere debent neque cucullas, neque etiam chirotbecas (in manibus.)*

3. *Humeros palliis tectos habeant.*

4. *Nec armis debent inſtructi eſſe, niſi neceſſitas id ipſum exigat.*

5. *Sententias de vitâ hominis jejuni ferant.*

6. *Juris eſt, ut de nullius hominis vitâ ſententia feratur ab iis, qui ederunt aut biberunt; qui de hominis vitâ pronunciare vult in judicio, debet jejunus eſſe; hoc in omnibus judiciis obſervetur.*

7. *Qui poſtquam edit, aut bibit, de hominibus (vitâ privandis) ſententiam fert, ille à Deo intuitu hominum (de quorum vitâ ita judicat) culpabilis eſſe cenſetur.*

CAP.

2) Cod. Waldn. Fſch. Uffenb. meus legunt: *darnach ſüllen die lüte alle mit achſſen gan, und ſullent da bowen und rumen, untze das huſſ oberhalp der erde gar zerfüret wirt.* Scherz.

3) Cod. Uffenb. *den berg und dy graben ob es ein burg iſt, ſal man eben machen.* Fſch. etiam habet: *den berch.* Scherz.

Ad CAP. CXXXV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 69. 70. Schilt. Cod. Feſchianus rubricam ita exhibet: *von ſceppben.* Scherz.

2) In Cod. Fſch. pro: *So man geeſſen oder getruncken hat*, legitur: *furſt daz man enpizzen iſt.* Verſ. 7. etiam legitur: *und ſivet enpizzen iſt.* ubi: *fürſt daz man enpizzen iſt*, idem eſt ac: *quamprimum quis cibum potumve ſumſit.* In Jure Stat. Arg. c. 321. *man ſol auch wiſſen das der Echter nyndert keinen friden haben ſol weders hie noch dört*, fürſt *das er in die echt komt:* ad vocis *enpizzen* illuſtrationem vid. Notas meas ad Otfrid. II. 14, 24. *Scherz.*

Ad

CAP. CXXXVI.

[1] Vnd uuirt ain uuip mit reht von ir mann geſchaiden.

VNd uuirt ain uuip mit reht von ir uuirt geſchaiden, ſiu behebt doch ir lip dink, daz er ir gab ze ir libe an ſinem aygen. Vnd an ſinem buuue der dar uf ſtat.

2. Suuaz ſiu zu im braht, daz furt ſiu mit ir hin, ob ez da iſt,

3. Braht ſiu varndez gut zu im, daz ſol ſiu mit ir furen.

4. Iſt ez verlorn, daz man daz beuuært alz reht iſt, ſiu muz ſin mangeln.

5. Lehen mag ain frauue haben nach ir mannez tode, ob da nit lehen erben iſt.

6. Wie daz mug geſchehen, daz vindet man in dem lehenrehtbuch hernach geſchriben.

CAP. CXXXVI.

De Muliere, quæ à Marito ſuo ſeparata eſt juſtis ex cauſis.

SI Fœmina aliqua juſtis ex cauſis à Marito ſuo ſeparatur, ſaltum retinet uſumfructum ſuum, quem ad dies vitæ ille (Maritus) ipſi aſſignavit in fundo ſuo & in ædificio, quod ſuperſtructum eſt fundo illi.

2. Quicquid ipſi attulit in matrimonium, id, ſi adhuc extat, iterum ſecum aufert.

3. Quodſi ipſa attulit in matrimonium bona mobilia, illa poteſt ſecum auferre.

4. Si quid autem eorum perit idque probari poteſt, ceu juris eſt, tunc id ipſius (fœminæ) damno cedit.

5. Feuda poſſidere poteſt Fœmina poſt Mariti mortem, ſi nulli adſunt heredes feudales.

6. Quomodo id fieri queat, id reperitur infra in Libro Juris Feudalis.

CAP. CXXXVII.

[1] Wie ain uuip mit ir kinden ir gut tailen ſol.

STirbet ainem uuip ir man. Vnd belibet in dez mannez gut ungetailet mit ir kinden lange oder kurtze, alz ſie ſich darnach zuuaient. diu frauue nimpt ir morgengabe vor hindan.

2. Hat ſiu varndez gut, daz ir man an ſinem tode nieman geſchaffet hat, daz ſol man gelich tailen under uuip und under kint, und ſol der ſele ir tail geben,

3. Hat aber der man iht geſchaffet da mit bi geſundem libe, daz ſol ſtæte ſin.

CAP. CXXXVII.

Quomodo Vidua cum liberis ſuis bona (defuncti) dividere debeat.

SI moritur fœminæ alicujus maritus; & bona mariti indiviſa cum Liberis poſſidet per longum aut breve tempus, & contingit, ut poſtea ſeparari velint, Vidua illa Morgengabam ſuam, tanquam præcipuum tum ſumit.

2. Quodſi adſint bona mobilia, de quibus maritus in nullius favorem moriens diſpoſuit, hæc æqualiter inter viduam & Liberos ſunt dividenda, & ad pias cauſas pars (legitima quaſi) danda eſt.

3. Quodſi vero aliquam diſpoſitionem fecit Maritus, cum ſano eſſet corpore, hæc diſpoſitio firma maneat.

CAP. CXXXVIII.

Ditz iſt von erbtail.

VNd hat ain man kint dannoch ſo er lebt, und hainſtiuret ir ainez oder mer uz mit ſinem varenden gut, und ſtirbet er darnach diu kint habent nit an dem varenden gut, daz er da lat, er habe inz dann [1] gemaint, bi lebendem libe.

CAP. CXXXVIII.

De Hereditate.

QUodſi quis habet liberos & poſtea in vitâ ſuâ unum aut plures dotat ex bonis ſuis mobilibus; deinde autem moritur, tum liberi (illi) non ſuccedant in bonis mobilibus, quæ moriens relinquit, niſi ille in vitâ ſuâ illa ipſis aſſignaverit.

CAP.

Ad CAP. CXXXVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 74.

Ad CAP. CXXXVII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 76.

Ad CAP. CXXXVIII.

1) MSC. Univ. Argent. habet: *gegeben*; Hortl. *gemaint und geſchafft*. *Meinen* Antiquis idem eſt ac: *dicere, indigitare, deſignare*. itaque hic reddi poteſt: *addixit, aſſignavit*. Schern.

CAP. CXXXIX.
Ditz iſt von geſuuiſtergit erbtail.

VNd ſtirbet ain man und lat ſun und tœhter hinder im, da er nit mit geſchaffet hat, diu kint ſien uzgeſtiuret oder nit, ſi ſulnt daz aygen [1] eſampt tailen.

2. Und alſo ſuuaz den kinden vor uz ſi geben, daz ſulen ſi uuerfen zu dem andern gut, daz da iſt, ez ſi varndez gut oder [2] ander gut,

3. Daz ſulen ſi gelich mit ainander tailen uuaz gutz da ze tailen iſt.

4. Diu kint habent die uual [3] ſi hebent mit reht, daz in da uuorden iſt, oder ſi legen ez an den tail.

5. Vnd iſt ain [4] Anſidel da, da der Vater uffſazze, und lat er ainen ſun, oder mer ſune hinder im, die nit uzgeſtiuret ſint, die ſulen beſitzen daz Anſidel mit reht fur die ſuueſter.

6. Vnd iſt nit anderz da uuan daz anſidel, ſo ſtat ez an der bruder genade, uuaz ſi der ſuueſter geben.

7. Vnd lat er zinslehen hinder im, daz hat daz reht ze erben alz daz aygen.

8. Vnd lat er lipdink hinder im, da tun nit alz daz buch hievor ſag.

9. Vnd iſt under den kinden ain ſune oder mer, die uzgeſtiuret ſint. Vnd ſint diu kint alliu uzgeſtiurt, ez ſien ſun oder töhter, ſo uuirt doch daz anſidel den ſunen vor uz, daz iſt reht. [5]

10. Vnd iſt daz gut von vater magen dar komen, ſo erben ez die næhſten erben von dem vater, ob nit kinde da iſt,

11. Und iſt ez von muter magen darkomen, ſo iſt ez dazſelbe reht. [6]

CAP. CXXXIX.
De ratione, quâ fratres & ſorores ſuccedunt.

SI quis moritur inteſtatus relictis liberis, qui dotem aut donationem propter nuptias accepere, vel non accepere, tum debent hi liberi conjunctim bona inter ſe dividere;

2. *Ita tamen, ut ſi qui vivo Patre jam aliquid accepere, id conferant ad bona, ſive illa ſint mobilia, ſive immobilia.*

3. *Hoc facto bona, quæ dividi debent, dividantur æqualiter.*

4. *Illi Liberi, qui jam aliquid bonorum accepere vivo Patre, eligere poſſunt, an velint contenti eſſe eo quod acceperunt, & id non conferre, (id enim jure habent) an verò conferre malint.*

5. *Quodſi in bonis eſt prædium, quod* Anſidel *vocatur, in quo Pater habitabat, tum filiis, qui bonorum nihil accepere, cedit illud prædium excluſis ſororibus.*

6. *Et ſi nihil bonorum adeſt, præter modo dictum prædium, tunc à fratrum voluntate liberalitateque dependet, quid ſororibus dare velint.*

7. *Quod ſi defunctus fundum cenſualem reliquit, in eo ſucceditur ceu in aliis bonis propriis.*

8. *Si autem relinquit bona uſufructuaria, id obtinet, quod ſupra in hoc libro fuit definitum.*

9. *Si inter liberos unus Filius aut plures ſunt, qui donationem propter nuptias accepere, aut omnes liberi ſive maſculi ſive fœminæ donatione propter nuptias aut dote ſint inſtructi, tum prædium, quod* Anſidel *vocatur, tamen cedit filiis ſolis, tanquam præcipuum.*

10. *Quodſi bona à defuncto ſint relicta, & nulli ſuperſint liberi, tum, ſi illa ſunt Paterna, cedunt Agnatis;*

11. *Si autem ſunt Materna, ad cognatos perveniunt eodem modo.*

CAP.

Ad CAP. CXXXIX.

1) Pro: *eſampt* lege ex MSS. noſtris *ſampt*. Impreſſi Codices habent: *miteinander*. Scherz.

2) Cod. Hortl. legit: *oder ligendes gut*. Scherz.

3) Hîc aliquid eſt ſupplendum. in MSC. Ambr. Chart. poſt: *wal* legitur: *die usgeſteuret ſint, ob ſie das tun oder nibt*, In Codd. impreſſis: *die auſsgegeben ſind, das ſy das tünd oder nyt, wann ſy habent mit reht &c.* Scherz.

4) Pro: *Anſidel*. MSC. Waldn. Univ. Argent. item C. Argent. min. habent: *Anſedel*. Impreſſi: *Sedel*. Hortl. MSC. *Sedelhoff*. ubi notat Schilter. *Siedelhoff, Stammgut*.

5) Poſt hæc verba Cod. Fſch. hæc habet: *Wir leſen in Moyſes buch von erbeſchaft, wilent do moyſes daz iſrabeliſche volk furte von egypto durch die wüſte do ſi do dem lande alſo naben komen, daz in da got gebeizzen bete, do ſprach daz liute hinz moyſen, du ſolt daz lant mit uns tailen, da wir in ſulen komen, alſo daz diu ieglichem als vil wider gebeſt als ez dorte bete, do ſaz er nider unde nam zu im eleazar unde ander wiſe lüte, unde nam die darzu, die er in daz lant hete geſendet, daz ſi daz lant erkunten, unde teilet daz lant under diu zwelfe geslebte unde gab ieglichem als vil, als er dort bete, unde teilet daz under ſi mit lozze daz in allen reht geſchebe, von zwelf geslehten fur ein man mit in der biez Salphaar der ſtarp in der wuſte, der lie nibt ſune und lie funf töbter, die wurden des landes verteilet, daz kome eines tages alſo, daz der juden hobzit gevil, do giengen die funf juncfrowen fur moyſen, unde Eleazaro, unde ſprachen alſo, unſer vater iſt in der wuſte tot, unde ir habet daz lant geteilet, unde habet uns unſer teile nibt gegeben, unde ſi wir doch gezelt, under den zwelf geslehten, Moyſes ſprach wir ſulen die ſache hinz got bringen, Moyſes kunte got die ſache, got antwurte im alſo, ich wil ob ein menſche ſterbe an ſun, daz ſin erbe werde ſiner tohter, unde hat der menſche weder ſune noch tohter, ſo erbet ſin bruder, unde hat er nibt bruders ſo erbet ſin veter, unde hat er nibt vetern, ſo erbet ie der nebeſt vater mac, daz ſprechent die meiſter.* Sic & reliqui Codices. *Scherz.*

6) Cod. Fſch. addit: *Moyſes der tet nach gotes wort, unde gap den funf juncfrowen ir teile, in dem lande, alſo ſol man erbe teilen, als got da geſprochen hat.* Ita quoque reliqui Codices. *Scherz.*

Ad

CAP. CXL.

[1] Ob ain man ain uuituuen nimpt.

NImt ain man ain [2] uuirten diu gut hat, daz man mit dem pfluge buuuet, ſtirbet ſiu, und ſol daz gut [3] uuider gan; Vnd iſt daz geſeit und gebuuuen, der man nimpt mit reht den nutz darab.

2. Vnd ſol man darab gelten oder zinſe geben, daz ſol er geben.

3. Vnd ſtirbet diu frauue e daz geſchehe, ſo vellet daz gut, dar ez [4] ze reht ſol.

4. Suuaz gutz diu frauue hat, da man gelt oder zinſe von geben ſolt, und ſich daz ergangen het e daz ſi ſtirbe, daz ſol man dem manne geben.

5. Vnd iſt er [5] dannoch uf dem gut, uuenn ſich ain gelt oder zins ergangen habe, daz ſeit daz buch hievor.

CAP. CXL.

De caſu, ſi quis Viduam ducit.

QUodſi quis ducit in matrimonium Viduam aliquam, quæ habet fundum qui aratro colendus eſt, & caſus contingit, ut maritus heredibus Uxoris fundum illum reſtituere teneatur, tum ſi ager ille conſitus & cultus eſt, maritus jure fructus inde percipit.

2. Si de hoc fundo aliqua præſtatio, aut merces ſolvenda, hoc ipſe (maritus) præſtare debet.

3. Si fœmina talis moritur, antequam id fiat (i. e. fundus colatur) tum fundus ille iis cedit, quibus jure cedere debet.

4. Si Uxor talis habet bona de quibus præſtatio aut merces ipſi debetur (annis ſingulis) & dies hujus præſtationis venit, antequam illa moriatur, tum præſtatio hæc vel merces marito debetur.

5. Quid vero Juris ſit, ſi poſtea adhuc ille (maritus) eſt in poſſeſſione fundi illius & præſtationis vel cenſûs dies venit, hoc infra hoc in libro definitur.

CAP. CXLI.

Ditz iſt von zinsgut daz an diſem Capitel ſtat.

BEſetzet ain man umb zinſe ſin gut von jar ze jar, ſtirbet er darnach, ſin erben ſulen ez [1] ſtæt haben.

2. [2] Beſetzet erz [3] ſin und ſtirbet er darnach, ſin erben habent ez ſtæt, ob ſi uuent.

3. Man [4] ſol den buman nit ſchaiden von dem gut [5] e zer Lieht miſſe, daz iſt reht.

CAP. CXLI.

Id, quod in hoc Capite continetur, agit de fundo cenſuali.

QUodſi quis fundum ſuum alicui ad aliquos annos locat, & inde moritur, heredes ejus locationi ſtare tenentur.

2. Si autem locaverit ſuam Hubam, heredes ipſius, pro lubitu ſuo locationem ſervant.

3. Colonus tamen hic, cui fundus hic fuit locatus, expelli non debet ante feſtum Purificationis B. Virginis.

CAP. CXLII.

Wie ain Rihter über ſin friund rihten ſol.

DEr Künig und ain ieglich Rihter mugen uuol rihten mit reht uber ſinen mak und über ſinen man, und uber ſiniu kint, uber ir lip und uber ir libez ain tail, und tunt uuider got nit noch uuider ir truuue noch uuider reht.

2. Er mag niht gerihten uber ſin elich uuip, noch uber vater, noch uber muter.

CAP. CXLII.

Quomodo Judex de cognatis vel conjunctis judicare poſſit.

REx, & quilibet alius Judex jure judicare poſſunt de cognatis, Vaſallis, & liberis ſuis, ſi de pœnâ mortis aut corporis afflictivâ aliâ agitur, nec hoc ipſo contra Deum aut contra fidem, aut contra jus agunt.

2. Nullus horum judicare poteſt in causâ Uxoris, aut Patris vel Matris.

CAP.

Ad CAP. CXL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. c. 76.
2) Omnia MSC. habent: *Witwen.*
3) Hortl. & Wurmbr. rectius: *Widergeen an ir erben.* alii Codd. habent optime, *widergeben.* Scherz.
4) Cod. Hortled. habet: *zu recht hinvallen ſol, es ſey auch dann mit geding oder mit urkund vorauspracht.* Scherz.
5) Cod. Hortl. & Ingolſt. legunt: *bernach.* Scherz.

Ad CAP. CXLI.

1) Cod. meus aliique habent: *ſtete halten.*
2) *Beſetzen* idem eſt ac: *concedere, dare;* quo ſenſu etiam ſimplex: *ſetzen* ſæpe occurrit. *Scherz.*
3) Poſt vocem: *ſin* ſupple ex omnibus noſtris MSS. *hube. Hube* in genere quidem *fundum, manſum, agrum* denotat. Aſt hic videtur ſignificare prædium emphyteuticum, vel feudalem. Conf. Wehn. in Obſerv. Pract. in H. adde quæ prolixe de hac voce habet Goldaſt. ad Winsbeckii Paræneſ. not. 18. *Scherz.*
4) Cum Verſ. 3. conf. J. Prov. Sax. lib. II. art. 59.
5) Codex Hortled. habet: *ee zu der zeit das man in gut leibet.* aſt reliqui Codd. habent: *e zer liechtmeſſ.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CXLIII.

[1] Wie man gerihtz helfen ſol.

AIn ieglich man ſol dem Kunige und andern Rihtern rehtz gerihtez helfen, da in darzu geboten uuirt mit reht, er ſi ſin herre oder ſin mage, und tunt uuider ſinen triuuuen nit.

2. Der man ſol auch mit reht varn für ſinez herren hus, und der herre fur dez mannez hus, [2] und der mage für dez magen hus, da er mit geriht für geladet uuirt, und tut uuider ſinen triuuuen nit, alſo daz er im noch die mit im ſint dehainen ſchaden tu. [3] Wan daz diu Roſs geezzen.

3. Vnd uuundet ain man ſinen herren, oder sleht in ze tode in notuuer ſinez libez, oder ain herr ſinen man, oder ain mag ſinen magen, er tut uuider ſinen triuuuen nit.

4. [4] Sinen uueg geſellen, und ſinen uuirt, und der uuirt ſinen gaſt, der zu im geherberget hat, und der zu ainz uuirtez huſe [5] durch genade fliuhet, dem ſol der uuirt helfen uuider aller mænklich, daz er unrehtz uberig uuerde, und tut uuider ſin triuuue nit.

5. Vnd hat ain man unreht getan und fliuhet zu ainez mannez hus, und iſt er in der [6] æht nit, er ſol [7] in laun, und ſol ſin türe zu sliezzen,

6. Und kumpt der Rihter [8] man ſol in dri ſtunt lan rüffen, und ſol den man [9] allebeſt ſinen uueg vertigen ob er mag.

7. Vnd alz der Rihter dri ſtunt geruffet, ſo ſol man in ein laun ob man ez hœret,

8. Tut man dez nit, ſo muz der uuirt [10] fur den man antuuurten,

9. Man ſol den Rihter in laun, und ſol in lan ſuchen, und vindet er in ſo ſol er in uz füren.

10. Vnd iſt ez ſo getan ſchulde, daz der uuirt burge uuil uuerden, man ſol in nemen, ob er ſo geuuizz iſt.

11. Vmb

CAP. CXLIII.

Quomodo (ſubditi) ad Juſtitiæ executionem ope ſuâ concurrere debeant.

QUilibet tenetur Regi aliisque judicibus ad juſtitiam exequendam opem ferre, quando ipſe ad id faciendum fuit citatus debito modo, ſive ille (adverſus quem ipſe opem ferre debet) ſit ipſius Dominus, ſive cognatus, nec hoc ipſo contra fidem ipſis datam peccatur.

2. In hoc caſu Vaſallus licite poteſt expeditioni intereſſe contra Domini directi, & Dominus directus contra Vaſalli, & Cognatus contra cognati caſtrum, quando ipſe judiciali auctoritate fuit citatus ad auxilium ferendum, nec hoc ipſo agit hic contra fidem datam; Nullum tamen damnum ille vel ejus aſſeclæ invaſo dare debent, quam quod contingit per equorum alimentationem.

3. Quodſi Vaſallus Dominum ſuum vulnerat, aut occidit ob tutelam neceſſariam vitæ ſuæ, aut Dominus Vaſallum, aut cognatus cognatum, non agit contra fidem datam.

4. Itineris comiti ſocius, item Hoſpiti ſuo is, qui in hoſpitium receptus eſt, item Hoſpes, ei qui in ipſius domo hoſpitium elegit, & illi, qui ad domum ipſius, ut ſe ſervaret, confugit, auxilium ferri debet contra quemvis, ne alter injuriâ afficiatur, nec, dum hoc facit, agit contra fidem datam.

5. Quodſi quis injuſti aliquid commiſit contra aliquem & confugit ad domum alterius, nec eſt proſcriptus, tum alter ille debet eum recipere in domum ſuam & portam ſuam claudere.

6. Quodſi Judex venit ad hanc domum (prehendendi hujus hominis cauſa) tum incola domûs non prius aperiat portam, quam Judex trinâ vice reum vocaverit, inque hoc intervallo ad iter (fugæ cauſâ ſuſcipiendum) juvet, ſi poteſt.

7. Poſtquam Judex ter ita reum vocaverit, domus ei aperiri debet, ſi hæc citatio ab incolâ fuit audita.

8. Si non aperitur, tum incola domûs debet pro reo illo reſpondere.

9. Judex tunc in domum admittendus eſt, eique permittendum, ut reum quærat; Quem ſi invenit Judex, ipſe eum abducere debet.

10. Quodſi propter hoc factum Incola vult fidejubere, admittatur ad hoc, ſi ſit idoneus.

11. Prop-

Ad CAP. CXLIII.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 78.
2) Hæc verba deſunt in C. Waldn. Argent. min. & Ingolſt. ubi & hæc deficiunt: *und der Herre fur dez mannez hus.* aſt in cæteris Codd. leguntur: *Scherz.*
3) Cod. Hortled. *dann als vil es die pferd geeſſent.* Scherz.
4) Cod. Waldn. *einen wegrechten geſellen.* Argent. maj. & Ambr. Ch. *weg gewertige geſellen.* Hortl. *weggevertten.* Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. *auff genade und durch ſchirm.* Scherz.
6) Alii Codd. *abt, acht.* Cod. Fſch. *unde iſt er in der ehre niht, er ſol in lazzen, und ſol ſin tür zu sliezzen.* Scherz.
7) Alii Codd. melius: *er ſol in inlaun, inlan, einlan, einlaſſen.* Scherz.
8) Cod. Ambraſ. Perg. addit: *an die tür.* Scherz.
9) Fſch. habet: *je mittunt ſinen wek ſchikken.* Arg. maj. *je mitten enweg ſchikken.* Cod. Univ. *dem man enweg helffen.* Scherz.
10) Cod. Ambr. Perg. *vor den gaſt.*

Ad

11. Vmb den totslak oder ſuuaz dem mann an den lip gat, da ſol der Rihter nit bürgen umb nemen.

12. Ditz reht haunt auch die bürge, ſuuer zu ainer burk fliuhet, die tunt alle uuider ir truue niht, noch uuider daz reht.

11. *Propter homicidium aut aliud crimen Capitale Judex fidejuſſores accipere non debet.*

12. *Eodem jure gaudent caſtella, in caſu, ſi quis eò confugit; Qui tales in caſtrum ſuum recipiunt, non agunt contra fidem datam, nec contra jus.*

CAP. CXLIV.

[1] Ob der herr den man ſuchet.

SUchet der herr den man oder der man den herren, die tunt uuider ir truue,

2. Alſo ob der man uuider ſinen herren iht tut, da ſol er im tag [2] uber geben fur ſine man, und ſol in da rehtvertigen, alz [3] daz lantreht buch hernach ſait.

3. [4] Vnd tut auch der herr uuider den man iht, [5] daz ſol er uuiſen und ſol im darumb tag geben fur ſinen mane, und ſol im daz abtun, alz daz lehen buch hernach ſait.

4. Vnd iſt der herr dem manne rehtez uuider oder der man dem herren, ſo brichet ir ietuueder ſin triuuue an dem andern [6] nit [7] ob er in ſuchet.

5. Kumpt aber er uf ſinen ſchaden nit uz [8] und durch dez uuillen ſi darkomen ſint, den ſchaden ſol er gelten uf reht der man dem herren oder der herre dem mann, und iſt uuider ir triuuue niht.

CAP. CXLIV.

De caſu, ſi Dominus Vaſallum violenter invadit.

QUodſi Dominus Vaſallum, aut Vaſallus Dominum violenter invadit, tum uterque agit contra fidem datam.

2. *Quodſi Vaſallus contra Dominum aliquid (violenti) egit, tum Dominus debet eum ad certum diem citare, ut appareat coram Paribus Curiæ, & ibi jus dici debet prout Juris Feudalis liber infra dicit.*

3. *Et ſi Dominus agit aliquid violenti contra Vaſallum, hoc nomine ut ſibi ſatisfiat à Domino, Vaſallus eum admonere debet: tenetur autem Dominus, judicium (Parium) ipſius gratia inſtituere; & (ſi injuſte egit) debet Vaſallo damnum reſarcire, ceu Liber Feudalis infra dicit.*

4. *Quodſi Dominus Vaſallo id, quod juſtum eſt, præſtare recuſat, aut Vaſallus Domino, tum, ſi unus alterum aggreditur, fidem non frangit.*

5. *Si vero (occaſione talis aggreſſionis) aggrediens vel ipſe damnum ſibi det (caſu ſc.) vel ab altero, qui cauſam dedit aggreſſioni, damnum accipiat, tum is, qui cauſam dedit aggreſſioni, ſive ſit Vaſallus, ſive Dominus Directus, alteri ſatisfacere quidem debet ratione damni, ſed fidem non fregit.*

CAP. CXLV.

Von Raiſen.

SUua ain man in ainer raiſe iſt, und nit hauptman iſt, ritent lüte an in und an die ſinen, und tunt ſi ſchaden ſinem herren oder ſinem mage oder ſuuem ſi aun ſinen rat und aun ſin getat ſchaden tunt ſuuert er und zuuen mit im, er belibet aun ſchaden, und tut uuider ſinen triuuuen nit.

CAP. CXLV.

De Expeditionibus bellicis.

SI quis eſt in expeditione aliquâ bellicâ, nec eſt Dux militum, & contingit, ut aliqui ſine ipſo ſuorumque auxilio alios invadant, & damno afficiant Dominum ejus, aut ipſius cognatum, aut quemcunque alium ſine ipſius conſilio aut operâ, tum ſi ipſe cum duobus aliis juramentum præſtat, (de innocentiâ ſuâ) ad nihil reſarciendum tenetur, nec fidem fregit.

CAP.

Ad CAP. CXLIV.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 78.
2) Reliqui Codd. habent: *umb geben.*
3) Codd. omnes habent vel *Lebenbuch*, vel *Lebenrebtbuch.* Scherz.
4) Hic verſus integer abeſt in Cod. Ambr. Perg. aſt cæteri Codd. noſtri omnes eum habent. *Scherz.*
5) Rectius Cod. Waldn. Fſch. Hortled. *daz ſol er ſinen Herren lan wiſſen, und ſol ime den tag geben.* Scherz.
6) In omnibus reliquis Codicibus abeſt ~~nit~~, minus tamen recte. *Scherz.*
7) Fſch. habet: *Ob ſi ein ander ſuchent. Suchen*, uti Schilterus notat, idem eſt ac: *vindictam privatam, extrajudicialem, febde, exercere.* Gothis: *Sokn, adſokn*, inſultus, invaſio hoſtilis. *Sokndiarfur*, ad invadendum audax. vid. Verel. in Ind. Lingu. Goth. *Scherz.*
8) Poſt vocem *uz* C. Hortl. Waldn. Univ. Arg. & meus habent: *und geſchicht im ſchad von im ſelber oder von dem durch des willen ſie darkomen ſint.* Eadem fere habent Codd. reliqui. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CXLVI.

[1] Wie man ainz niuuuen dorfez ſul beginnen.

SUua ain man ainez niuuuen dorfez beginnet mit niuuuem buuue, da ſol dez ertrichez herre zinſe oder gelt abvordern,

2. Alſo [2] daz den buuuelüten halbez korn belibe. Vnd dem pfaffen der zehende,

3. Und ſuuaz rehtz andriu dœrfer haben, [3] daz ſol auch ez haben.

CAP. CXLVI.

Quomodo novus pagus ſit extruendus.

SI quis novum pagum extruere ſuſcipit, dominus territorii illius poteſt ei imponere cenſum aut aliam præſtationem.

2. *Ita tamen, ut Coloni (incolæ pagi) dimidiam ſegetis partem, & Plebanus loci decimas ſalvas habeat.*

3. *Et quicquid juris (ordinarie) alii pagi habent, id etiam hic pagus habeat.*

CAP. CXLVII.

Ob ain aygen aun erben erſtirbet.

ERſtirbet ain aygen dez ain halbiu hub iſt aun erben von ainem geburen, daz iſt ſins herren, dez aigen er iſt, [1] oder ſinez Gotzhuſes dez aigen er iſt.

2. Vnd iſt er fri, ſo iſt ez dez fronboten.

3. Vnd hat er ander gut, daz mag er bi geſundem libe oder [2] an dem totbette geben, ſuuem er uuil.

4. Vnd lat er mer aigenz denn ain halbe hub, daz ſol dem lantrihter uuerden.

5. Vnd lat er varndez gut, und hat damit nit geſchaffet, daz ſol uuerden dez landez herren.

CAP. CXLVII.

De Homine proprio, qui ſine heredibus moritur.

SI homo proprius ex Ruſticorum genere moritur ſine heredibus relictâ dimidiâ hubâ, tum ea cedit Domino, in cujus proprietate ipſe eſt, aut Collegio Eccleſiaſtico, cui ipſe proprius eſt.

2. *Si autem (qui obiit) eſt homo liber, Apparitori cedit (huba illa dimidia.)*

3. *Quodſi alia habet præterea bona, de iis vel ſanus, vel ægrotus diſponere poteſt in cujuslibet favorem.*

4. *Quodſi plus immobilium relinquit, quam dimidiam hubam, tum hoc cedit Judici Provinciali.*

5. *Si autem mobilia relinquit, nec de iis diſpoſuit, hæc cedunt Domino Territoriali.*

CAP. CXLVIII.

[1] Der aygen lüt fri laut.

LAt ain herr ſin aygen man fri, der behebt fri lantſeſſen reht,

2. Er mag nit fürbaz komen an ſiner frihait,

3. Und iſt daz davon, daz er aigen uuaz.

4. Vnd lat ain Layenfürſt ſinen dienſtman fri, der geborn iſt von Ritterlicher art, der behabt mitter frien reht.

CAP. CXLVIII.

De eo, qui Homines Proprios manumittit.

QUodſi Dominus aliquis manumittit Hominem ſuum Proprium, tum ille manumiſſus acquirit libertatem illam, quam habent liberi Landſaſſii.

2. *Ad majorem libertatem pervenire non poteſt.*

3. *Cujus rei ratio eſt, quia fuerat homo proprius.*

4. *Et ſi Princeps Laicus manumittit ſuum Miniſterialem, qui natus eſt ex genere equeſtri, ille acquirit jus (ſtatum) liberorum medioxumorum.*

CAP.

Ad CAP. CXLVI.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 79.
2) Quidam Codd. habent: *alſo doch.* Scherz.
3) Cod. Hortl. addit: *die neben im gelegen ſeint.* Wurmb. *dew im gelegen ſind.* Scherz.

Ad CAP. CXLVII.

1) Verba: *oder ſines Gotezhuſes dez aigen er iſt*, abſunt à Cod. Wurmbr. Univ. Argent. Hortl. meo. in Hortl. etiam deficiunt verba: *daz iſt ſins Herren, dez aigen er iſt.* Scherz.
2) Wurmbr. & Hortl. *an ſeinem ſiechpett.* Waldn. Ambr. Chart. & meus: *an ſeinem tode.* Scherz.

Ad CAP. CXLVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 80.

Ad

Digitized by Google

CAP. CXLIX.
Ditz iſt von fronboten.

ZErgaunt die fronboten in ainer grafſchaft, dez landez herre ſol ſiner aygen lüte fri lan, daz er [1] ſchergen mache, die fri ſien.

CAP. CXLIX.
Hoc caput agit de Apparitoribus.

QUodſi deficiunt Apparitores in aliquo Comitatu, tum Dominus Regionis illius debet ex ordine Hominum propriorum aliquos manumittere, ut inde Apparitores, qui Liberi ſint Homines, creet.

CAP. CL.
[1] Von den rehtloſen lüten.

SUuer ſin reht verliuſet vor ainem Rihter, der hat ſin reht verlorn über alle,

2. Kumpt er für ain ander geriht, und ſprichet man in an darumb, der ſol in dez uberziugen mit den lüten die dort vor geriht [2] ſint, der ſuln dri ſin,

3. Hat aber er geſehen ſelbe der in da anſprichet, ſo bedarf niur zuuair zu im,

4. [3] Und iſt ez umb gut geuueſen, er hat ſin reht allenthalben verlorn.

5. Vnd iſt es umb ſin ere geuueſen, oder umb ſin reht, er hat ez aber allenthalben verlorn.

CAP. CL.
De Hominibus, qui juris beneficiis carent.

QUicunque jus ſuum amittit judicis ſententiâ, ille ubique jure ſuo privatus eſſe cenſetur.

2. *Quodſi hic in alio judicio comparet, & hujus defectûs causâ arguitur, tum debet convinci per aliquos, qui in illo judicio, (in quo fuit condemnatus) tum fuerunt præſentes, quorum tres eſſe debent,*

3. *Quodſi autem hoc fieri ipſe ille, qui alterum ità arguit, vidit, tum tantum duobus teſtibus opus habet.*

4. *Et ſi lis fuerat de bonis, ubique jus ſuum in illa amiſiſſe cenſetur.*

5. *Ac ſi de honore ipſius aut alio jure actum fuerat, ea etiam amiſiſſe ubique judicatur.*

CAP. CLI.
[1] Von hohen Dienſtmannen.

DIenſtmann nement erb und erbent alz fri lüte nach allem reht.

2. Ez mag aber [2] ir aigen nit gevallen uz ir herren geuualt, ob ſi nit erben haunt,

3. Si mügen auch ir aigen nit geben noch verkauffen uuan uuider ir genozz,

4. Daz ditz buch alz lützel ſait von der dienſtmann reht, daz iſt davon daz ir reht ſo manigfalt iſt.

5. Die pfaffen fürſten haunt dienſtman, die habent ain reht.

6. Der [3] abtiſſen dienſtman die da gefürſt ſint, und der æbt die haunt ain ander reht.

7. Der

CAP. CLI.
De Miniſterialibus claſſis eminentioris.

MInisteriales hereditates acquirunt, & ſuccedunt, ſicut liberi homines ſecundum omnia jura.

2. *Bona autem ipſorum, ſi heredes non habent, aliis non obveniunt, quam Dominis ipſorum.*

3. *Nec bona ſua dare aut vendere poſſunt alii, quam paris conditionis homini.*

4. *Cauſa, quare hiç liber tam pauca proferat de Miniſterialibus, hæc eſt, quia tam varium ac multiplex eſt jus, quod circa illos obtinet.*

5. *Principes Eccleſiaſtici habent ſuos Miniſteriales, qui ſuum particulare jus habent.*

6. *Abbatiſſarum & Abbatum, qui Principali gaudent dignitate, Miniſteriales, aliud jus habent.*

7. *Prin-*

Ad CAP. CXLIX.

1) Pro *Schergen* plerique Codd. habent: *bittel. gebittel.* Scherz.

Ad CAP. CL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 82.
2) Reliqui Codd. rectius: *geweſen ſind.* Scherz.
3) *Verſ.* 4. in C. Uff. impreſſis non extat. nec *Verſ.* 5. in C. Arg. maj. & min. reperitur. *Scherz.*

Ad CAP. CLI.

1) Cod. Fſch. *von Leben dienſtleuten.* Scherz.
2) Cod. Ingolſt. *ir Erben.* Scherz.
3) Cod. Ingolſt. habet: *Der Æppt und der Æpptiſſin dy da gefurſtet ſind, Dienſtman habent ein ander recht.* quæ lectio aliis præferenda videtur. *Scherz.* Supplenda hîc ſunt ex Codd. MSS. omnibus, quæ hic ſequuntur: nos textum, qualis eſt in Cod. Feſchiano exhibemus: *Der Kunic und Pfaffen Fürſten habent in umbe ir biderle† dienſtman ein reht genomen, ob ez des Riches dienſtman eines pfaffenfürſten dienſt wip nimet, ob kint da werdent, daz ſi diu mit einander teilent, daz iſt ein gutiu gewonheit, die ſol man ſtete halten, nimet auch eines pfaffen Fürſten dienſtman des Riches dienſt wip, die kint habent daz ſelbe reht, diu kint erbent Vater und Muter eigen geliche. daz erſte kint, daz da wirt, es ſi degen†† oder maget, daz iſt des Goteshuſes, dirre gewonheit mac*

7. Der Layenfürſten dienſtman die haunt auch ſonder reht, davon künnen uuir nit uuol beſchaiden ir aller reht.

CAP. CLII.
Ditz iſt von den Inſigeln.

DEz Babeſtz Inſigel haizzet Bulla,
2. Suuer die mit reht git, und ſi mit [1] enpfahet, ſo ſint ſi gut und reht.
3. Der Künige Inſigel haunt grozze craft.
4. Der pfaffen fürſten und der Layen fürſten Inſigel, die ſint auch reht gut.
5. Der prelaten und der capitel Inſigel ſint reht, und aller convente Inſigel ſint reht,
6. UUerdent diu Inſigel geben, über ain ander ſache, ſo haunt ſi alz groz craft, alz über ir ſelbez ſache.
7. Ander herren Inſigel haunt nit craft uuan umb ir ſelbez geſcheft. [2]
8. Die ſtette ſulen auch Inſigel haben doch mit ir herren uuillen,
9. Und haunt ſi ez über ir herren uuillen, ſo haunt ſi kain craft,
10. Si haunt auch nit craft uuan umb ir ſtette geſchæfte.
11. Ander lute Inſigel haunt nit craft, uuan umb ir ſelbez geſcheft,
12. Man mag uuol ain Inſigel zu dem andern an ainen brief hencken, ſo iſt der brief deſter veſter.
13. Alle Rihter mügen uuol Inſigel haun, diu haunt craft niur über diu dink, diu zu ir geriht gehœrent.
14. Suuer hantveſt machet, der ſol zu dem minſten ſiben man ſetzen, daran die geziuge ſien, iſt ir mer, daz iſt auch gut.

15. An ieglicher hantveſt hilfet der tot geziuge alz uuol alz der lebende.
16. Suua man hantveſte machet, da ſol man unſerz herren ieſu chriſti alter an ſetzen,
17. Man mag uuol mit reht der geziuge Inſigel daran henken.

7. *Principum Laicorum Miniſteriales gaudent etiam jure ſuo proprio; hinc non poſſumus facile illorum jura ſingularia definire.*

CAP. CLII.
De Sigillis.

PApæ ſigillum appellatur Bulla.
2. *Quando juſtę hæ (Bullæ literis) affiguntur & accipiuntur, tum res bene ſe habet; & validæ ſunt,*
3. *Regum Sigilla magnam habent auctoritatem.*
4. *Omnino etiam valida ſunt ſigilla Principum & Eccleſiaſticorum & Laicorum.*
5. *Prælatorum, ut & Capitulorum, aliorumque Conventuum ſigilla valorem quoque habent.*
6. *Quodſi ſigilla horum adhibentur in negotiis aliorum, eandem vim habent, quâ gaudent in negotiis propriis.*
7. *Aliorum Dominorum ſigilla valorem non habent, quam in negotiis propriis, aut ſubditorum,*
8. *Civitates quoque debent ſigilla habere cum conſenſu Dominorum ſuorum.*
9. *Si ſine horum conſenſu ea habent, nullâ gaudent validitate.*
10. *Nec (illa, quæ cum Dominorum conſenſu habent) valent, niſi in negotiis ipſarum Civitatum.*
11. *Aliorum quoque Sigilla valore carent, niſi in propriis adhibeantur negotiis.*
12. *Poteſt unum ſigillum adhuc alii appendi; quod ſi ſit, literæ illæ ſunt eo firmiores.*

13. *Quilibet Judex poteſt ſigillo uti, ſed id valet tantum in cauſis ab ipſius dijudicatione & jurisdictione dependentibus.*
14. *Qui Chirographum dat, ille ad minimum ſeptem homines tanquam teſtes, adſciſcere debet; ſi plures, (quam ſeptem) adhibet, hoc quoque bene ſe habet,*
15. *Ad firmamentum chirographi æque inſervit teſtis mortuus, ac vivus.*
16. *Quando inſtrumentum aliquod conſcribitur, tum inſeri debet annus Nativitatis domini noſtri Chriſti.*
17. *Jure poſſunt tali inſtrumento appendi teſtium ſigilla.*

CAP.

der Kunic mit der Leienfürſten niht gemachen, daz iſt davon daz ſi dienſtmann des riches ſint, davon mag der Kunic ſin Dienſtman nit genidern wan gebe er ſi in der leigenfurſten gewalt, ſo bet er ſi genidert. Scherz.

† Pro: *biderle.* lege: *biderbe.* Cod. Ingolſtad. habet: *erwerg.* Univ. Argent. *erbare.* Waldn. *umb ir erben iren dienſtman.* Ambr. & Hortl. *ihr biders.* Scherz.

†† Pro: *Degen.* C. Hortl. habet: *man.* Fſch. *Knabe.* Würmbr. *Knecht*, quorum quodlibet hſc ſtare poteſt. conf. ſupra notam ad c. LIII. 2.

Ad CAP. CLII.

1) Supple *mit rebt.* ita omnia MSS. *Scherz.*
2) Hortl. Vniv. Arg. ut & Argent. majus meumque MSC. addunt: *Und umb ir lute geſchеffede.* Scherz.

Ad

CAP. CLIII.
Von Wuchern.

VNd ſuuere ich ainem manne uuucher ze geben, alſo daz er mir lihe ſin gut uf min hube oder uf ander geltenz gut oder uf ain ander pfant.

2. Und er uuil mir nit lihen, ich ſuuer im zen hailigen, daz ich [2] den geſuch nimmer uuider gevorder, und daz tun ich.

3. [3] Ich und er hat daz gut alz lange inne untz er ſin mer geniuzzet, denne ez im ſtande. Sol ich den geſuch lauzzen oder ſol ich darnach clagen.

4. Vnd tæt ich daz ſo tæte ich uuider minen aid, und uuil ich minen aid uuol behalten, ſo ſol ich min gut lœſen, und ſol darnach zu unſerm gaiſtlichen Rihter gan, und ſol im die ſache künden,

5. So ſol im der [4] Rihter für gebieten und ſol ez rihten alz ob ich ſelber clagte.

6. Daz iſt dez Rihterz reht, er ſol in reht-vertigen umb ſin ſünde, darumb daz ſin ſele iht verlorn uuerde.

7. Vnd alz der Rihter daz gut erclagt hat, ſo ſol er min gut mir uuider geben.

8. Vnd lob ich ainen geſuch ze geben von ſinem gut daz er mir lihet, er hab pfant von mir oder nit, ſin haupt gut ſol ich im geben, und den geſuch nit,

9. Ich habe denne darumb geſuuorn daz ſol ich laiſten alz hie vor geſprochen iſt.

10. Vnd [5] clagt man ainem Rihter umb geſuch dez ſol er nit rihten.

11. Vnd gib ich ainem mann ſin hauptgut und den geſuch nit, der Rihter mag mir uuol gebieten, daz ich im den geſuch nit gebe. Dez ſol ich im gehorſam ſin, und [6] ſchadet mir nit an minem aide,

12. Uuan ez ſprichet diu hailige geſchrift, man ſol got mer gehorſam ſin denn den lüten.

13. Der Rihter ſol in ze reht uuider vordern, und ſol in an die ſtat uuider geben da er genomen iſt,

14. Und [7] iſt man dem gaiſtlichen Rihter nit gehorſam, ſo ſol er in darumb bannen.

15. Alz er in dem banne iſt ſehs uuochen und ainen tag, ſo ſol in der uueltlich richter darumb veræhten.

16. Vnd tut dez der uueltlich Rihter nit, daz ſol der gaiſtlich Rihter uber in rihten mit dem banne.

17. Ez

CAP. CLIII.
De Uſurariis.

QUodſi alicui juratò promitto uſuras hac lege, ut ille mihi det aliquid bonorum ſuorum ſub hypothecâ hubæ meæ, aut alius fundi idonei aut alterius rei.

2. Et ſi contingit, ut is nolit mihi ſubvenire, niſi jurem per ſanctos, quod uſuras repetere nolim.

3. Ille autem in rem illam tandiu dominium habet, ut plus uſurarum acceperit, quam eſt quantitas pretii, quâ eam rem ipſe comparavit, hîc quæritur, an debeam uſuras ei relinquere, an vero illas poſſim repetere?

4. Poſterius ſi facerem, contra juramentum agerem, quodſi itaque perjurii reus fieri nolo, debeo reluere pignus meum, & inde ad Judicem Eccleſiaſticum accedere, eique rem omnem denunciare.

5. Quo facto Judex hic alterum debet citare, & in causâ illâ judicare (ex officio) ac ſi ipſe actionem contra alterum inſtituiſſem.

6. Judicis officium eſt, ut contra ipſum judicialiter procedat propter delictum ipſius, ne anima illius (Uſurarii) pereat.

7. Quando autem Judex hic quærendo (apud Scabinos ſuos) rem eò perduxit, ut uſurarius condemnaretur, tum ille uſurarius tenetur mihi reſtituere bona mea.

8. Quodſi alicui promiſi uſuras ob pecuniam mihi mutuo datam, ſive aliquid ei oppigneraverim, ſive non, tum debeo ei reſtituere ſortem ſuam, non autem uſuras.

9. Excipe caſum, ſi jurato uſuras promiſi, tunc enim ita incedere debeo uti ſupra dictum eſt.

10. Quodſi uſurarius apud Judicem exigit uſuras, audiendus non eſt.

11. Si alicui reſtituo ſortem ab ipſo acceptam, non autem uſuras, Judex poteſt mihi mandare, ne uſuras ei ſolvam. Hac in re ipſi morem gerere debeo, nec hoc reddit me perjurii reum.

12. Nam S. Scriptura dicit: Deo magis eſt obediendum quam Hominibus.

13. Judex illam (uſuram) jure repoſcit, & debet illam ei dare, à quo uſurarius eam accepit.

14. Quodſi talis uſurarius Judici Eccleſ. non vult morem gerere, tum ideo debet excommunicari.

15. Si ipſe in ſtatu excommunicatorum eſt per ſex ſeptimanas & unum diem, tunc Judex ſecularis illum ideò debet proſcribere.

16. Quodſi Judex ſecularis hoc facere recuſat, tum Judex Eccleſiaſticus illum (Judicem ſecularem) debet excommunicare.

17. *Ratio-*

Ad CAP. CLIII.

1) Cod. Ingolſt. *von Geſuchern.* Hortl. & Wurmbr. *von den verfluchten Wuchrern.*

2) *Geſuch* uſuras denotare facile apparet. vid. Docum. Helffenſtein. p. 70. n. 28. ſeqq. *Scherz.*

3) *ich* abeſt ab omnibus MSS. *Scherz.*

4) MSC. Fſch. *Der geiſtlich Richter.* reliqua MSS. cum textu noſtro conſentiunt. *Scherz.*

5) Feſch. rectius ita legit: *Claget der wucherer umb geſuch, des ſol der Richter nit horen.* Scherz.

6) Cod. Fſch. *Unde enſchadet mir nibt an minem rehte, noch an minem eide, unde an minen gelubde.* pro *gelubde* alii Codd. habent: *gelouben.* Scherz.

7) Cod. Scot. Vienn. *Will es* (Lege: *er*) *des nicht acht achten, ſo ſol in der geiſtlich Richter mit ſamt dem weltlichen Richter pannen.* Scherz.

17. Ez ſol ie ain geriht dem andern helffen, ſo ſint ſi haidiu deſter ſterker.

18. Vnd ſuuer ich im, daz ich ez nieman uuelle kunt tun daz ich im uuucher gib, der ald der iſt nit reht, dez lat mich min Biſchof oder min Pfarrer uuol ledig, uuan ez iſt uuider got.

19. Wan got ſprichet alſo minne dinen [8] nahſten alz dich ſelbe, davon ſol ich nit verſuuigen minez ebencriſtanez ſele verluſt und ſin untat.

17. *Rationi conveniens eſt, ut una Judicii ſpecies alteri ſuccurrat, nam tum utraque majorem habet auctoritatem.*

18. *Si juro, quod nemini velim manifeſtare, quod ipſi uſuras ſolvam, juramentum illud eſt injuſtum, & ab hoc Epiſcopus aut Parochus meus jure me relaxat; Deo enim id repugnat.*

19. *Nam Deus ita dicit: Ama proximum tuum ſicut te ipſum; hinc non debeo celare mei per Chriſtum fratris periculum animæ ejusque delictum.*

CAP. CLIV.
Von offen uuuchrer.

SInt in ainer ſtat offen uuuchrer die criſtan lüte ſint, [1] haunt die burger iht ſchulde daran, da iſt der ſchuldig an dez diu ſtat iſt. Vnd der Rihter ob er ſi nit rüget alz er ſol.

2. Iſt ez ain pfaffe ſin maiſterſchaft ſol in [2] rehtvertigen, [3] und der Rihter gaiſtlichez gerihtz über ſi.

3. Vnd ſuuer die uuuchrer ſchirmet, über die riht der Rihter alz über die Wuchrer.

4. Man ſol die uuuchrer manen dri ſtunt, daz ſi nit mer uuucherz nemen. Vnd daz ſi den uuider geben, den ſi haunt genomen.

5. Vnd ſint ſi dez nit gehorſam. So ſol ſi der gaiſtlich Rihter darzu tuuingen mit dem banne.

6. Vnd hilfet daz nit, ſo ſulen die uueltlichen Rihter die uuuchrer uuerfen uz der ſtat, und die Rihter ſuln ir gut nemen.

7. Vnd ſuua ſi gut ze [4] uuucher hant genomen, den ſol man von dem gut gelten.

8. Iſt varndez gut da, da ſol man von gelten,

9. Iſt dez nit, ſo gelt man von ſinem aigen,

10. Ullirt iht über daz uuerde den Rihtern.

11. So die uuuchrer dri ſtunt gemant uuerdent, [5] gelaubent ſi ſich dez niht, ſo ſol ſi gaiſtlich geriht oder uueltlich geriht offenlich [6] beſcheren vor der criſtenhait, Vnd ſol im huke und har [7] abslahen.

12. Daz

CAP. CLIV.
De publicis Uſurariis.

QUod ſi in urbe aliqua ſunt publici uſurarii, qui Chriſtianæ religioni ſunt addicti, ſive illi jure civitatis gaudeant ſive non, delictum, quod exercent, imputari poteſt illi, cujus eſt urbs, & Judici, quando illos non punit, ſicut debet.

2. *Si (Uſurarius ille) eſt Clericus, Superior ipſius ipſum debet punire, &, ſi judex Eccleſiaſticus contra ipſum non procedit, Judex ſecularis id facere debet.*

3. *Quicunque uſurarios protegit, de eo judex æque judicat, ac de uſurariis ipſis.*

4. *Uſurarii admonendi ſunt tribus vicibus, ne uſuras amplius accipiant, &, ut illas reſtituant, quas hactenus accepere.*

5. *Huic admonitioni ſi non parent, Judex Eccleſiaſticus ad id eos cogere debet per excommunicationem.*

6. *Quodſi nec hoc ipſos movet, tum judices ſeculares debent illos expellere ex urbe, & bonis ſuis exuere.*

7. *Ex his bonis reſtitutio fieri debet illis, à quibus uſurarii accepere uſuras.*

8. *Quodſi in bonis hiſce ſunt mobilia, ex iis ſatisfactio hæc præſtanda eſt.*

9. *Quodſi non adſint mobilia, (ſufficientia) tum reſtitutio uſurarum fieri debet ex bonis immobilibus.*

10. *Si quid bonorum (uſurarii, poſt reſtitutionem hanc) ſupereſt, id cedere debet judicibus.*

11. *Si uſurarii, poſtquam ter fuere moniti (de non exigendis uſuris) non omittunt exactionem uſurarum, tunc judices Eccleſiaſtici vel ſeculares debent illis publice crines reſecare in præſentia aliorum Chriſtianorum hominum, atque eos fuſtigare.*

12. *Hæc*

8) Cod. Waldn. habet: *eben menſchen.* In Cod. Ingolſtad. totus hic verſus deficit. *Scherz.*

Ad CAP. CLIV.

1) Cod. Hupf. Bitſch. Gold. *und habent ſy burgerrecht oder nit, dann iſt er ſchuldig.* hæc Lectio probanda eſſe videtur. *Scherz.*

2) Gold. habet: *ſtraffen.* Scherz.

3) Codd. Ambraſ. *Und richtet gaiſtlich Gericht nicht uber in ſo ſol weltliches über in richten.* Conſentiunt Codd. Bitſch. Hupf. Gold. niſi, quod pro: *in* habeant: *ſy.* Scherz.

4) Cod. Ambraſ. Perg. *Geſuch.* habet loco *zů wucher.*

5) Cod. Hortled. *Und tunt ſi ſich ſein dann nicht ab.* quod idem habet Cod. Wurmbr. aſt Ingolſt. *tun ſy ſich darnach des wuchrär nit ab.* In Cod. Bitſch. *entſchuldiget ſy ſich des wuchers darnach nit.* Hupf. & Gold. *entſchagen* (lege: *entſchlagen*, aut: *entſagen*) *ſy ſich* &c. de v. *gelauben* vide notam meam ad Willer. c. 5. n. 12. *Scherz.*

6) Cod. Ambr. Chart. *beſchrien.* Bitſch. *beſchelten.* Gold. *bſcheiden.* Hupf. *beſcheyden.* aſt noſtro textui conſonant MSS. reliqua. *Scherz.*

7) Ambr. Chart. *abſchaben.* Ing. *abslagen*, *das iſt an der Schrayod.* Argent. maj. *abſniden.* Meus: *abeſchroten.* Scherz.

Ad

12. Daz iſt der uuuchrer buz die criſtanlut ſint,

13. Man ſol den uuuchrer uberziugen mit dem von dem er uuucher hat genomen oder mit andern lüten, die ez uuarz uuizzen, und mit drin geziugen.

CAP. CLV.

[1] Ditz iſt von kinde erbtail.

VNd hat ain man uuip und kint, ez ſien ſün oder tœhter, daz uuip ſtirbet, er nimpt ain ander, diu geuuinnet ain kint oder mer, der man lit an dem totbette, und ſchaffet ſiner kinde dink und ſinez uuibez und ſiner ſele, und git ſin [2] erbe, daz er bi der erern frauuen het ſinen erern kinden. Vnd git der frauuen ir gut uuider und ſinez gutz [3] alz vil alz ſi ze ſamen komen mit gedinge, ſo tailet er ez gelich under uuip und under kint und ie der ſele ir tail,

2. Alſo ſol er tailn ſin varndez gut.

3. Diu kint diu die Jünger frauue bi im het ſterbent diu, e ſi ze iren tagen koment, [4] diu muter erbet der kinde gut,

4. [5] Koment aber diu kint ze iren tagen, ſo tunt ſi mit ir gut uuaz in gut iſt,

5. Und ſtirbet auch diu muter, [6] e daz ſiu man geuuinnet, diu kint erbent auch ir gut, und alz ſiu man gewinnet, ſo erbet ſiu der kinde gut nit,

6. Ez erbent diu geſuuiſtergit uf ain ander diu erern und diu andern, und nit uuan daz varnde gut.

7. Daz iſt davon, daz daz gut von ir baider vater dar komen iſt.

12. *Hæc eſt uſurariorum, qui Chriſtiani ſunt, pœna.*

13. *Uſurarii convinci debent per illum, à quo ipſi accepere uſuras, aut per alios, qui id factum eſſe ſciunt, & per tres teſtes.*

CAP. CLV.

Hîc agitur de Partibus Hereditatis, quas capiunt liberi ab eodem Patre, ſed à diverſis matribus ſuſcepti.

SI quis habet Uxorem & liberos, ſive filii ſint, ſive filiæ; illaque moritur, & poſt mortem ejus ipſe aliam ducit, ex qua unum aut plures liberos ſuſcipit, ille diſponendo inter liberos, Uxorem & ad pias cauſas, liberis prioris matrimonii jure dat bona avita immobilia, quæ in vitâ prioris Uxoris habuit, & præterea Uxori bona, quæ illa ipſi attulit, & de ſuis tantùm, quantum fuit promiſſum, cum matrimonium inirent; quodſi nulla pacta dotalia fuerint facta, tum inter Uxorem & liberos bona æqualiter dividit, ſimul etiam piis cauſis partem aliquam tribuit.

2. *Ita ſcilicet jure dividit res ſuas mobiles.*

3. *Si liberi quos poſterior hæc Uxor ſuſcepit, moriuntur antequam majorennes facti ſunt, tum mater (pater enim præſupponitur mortuus eſſe) in bonis liberorum ſuccedit.*

4. *Quodſi vero hi liberi majorennes ſunt facti, tum cum bonis ſuis diſponunt, prout lubuerit.*

5. *Quodſi horum liberorum Mater moritur, tum ipſi ei ſuccedunt quodſi Uxor hæc alii nubit, & aliquis liberorum moritur, tunc illa in bonis liberorum non ſuccedit.*

6. *Succedunt autem defuncto fratres & ſorores tam prioris, quam poſterioris matrimonii, ſed tantum in bonis mobilibus* (quæ à Patre habuit defunctus.)

7. *Hoc ideo obtinet, quia hæc bona provenere à Patre, quem communem habent.*

CAP.

Ad CAP. CLV.

1) Cod. Hortl. rubricam ita exhibet: *Von erbtail der kinde die zwayerlay ſeint von einem Vater.* conſentit Cod. Wurmbr. hanc rubricam, ut meliorem, ſequor in Verſione. *Scherz.*

2) *Erbe* hîc videtur denotare *bona avita* & quidem *immobilia*, non infrequens eſt, ut *erb und eigen* & *fahrend gut* ſibi opponantur, apud Stricker. de Carol. M. Expedit. Hiſp. cap. 13. ſect. 3. legitur:

Baide ir Erbe *und ir* aigen
und darzu alle ire varunde habe
der tet ſiu ſich durch Got abe.

Jus Statut. Argentin. collectum à Schiltero lib. 2. c. 7. *Het er aber* eigins und erbes *nibt, ſo ſol ſin* varendes gut *in des Rates gewalt ſin.* Scherz.

3) MSC. Ambraſ. Ch. utet Hortl. legunt: *als vil alz do geredt ward do ſie zuſamen kommen, und ſind die zuſamen on geding kommen, ſo theilt ers gleich.* aſt Cod. Fſch. & meus habent: *alſo vil als ſie züſamen koment, und ſint ſu zuſamene komen one gedinge ſo teilt* &c. præferenda autem eſt Lectio Codicis Hortl. & Ambraſ. *Scherz.*

4) Hortl. habet: *ſo erbent die erſten kint ir gut.* Cæteri Codd. concordant cum noſtro textu. *Scherz.*

5) Hic verſus in Cod. Ambraſ. Perg. plane deeſt. ſed in reliquis extat. *Scherz.*

6) Cod. Hortl. habet: *ee das ſie ainen andern man genymbt oder ee ſie ſich begeit in ain gaiſtlich leben,* die Kind &c. Verum reliqui Codd. cum Krafftiano faciunt. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CLVI.
Ditz iſt auch von Erbtail.

HAt ain man uuip und hat kint bi der, ir ſi vil oder uuenig, der lit an ſinem tot bette, und hat varndez gut, daz tailt er mit dem uuibe und mit den kinden. Mag er mit reht ainem mer geben denn dem andern.

2. Wir ſprechen alſo, an dem totbette muz er ez glich tailen, ez ſi dann, daz der kinde ainez [1] baz geraten ſi, denn daz ander, dem mag er mer geben, und je der ſele ir tail,

3. Und uuil ain man varndez gut tailen under uuip und under kint, die uuile er ſich uuol vermag, ſo git er uuol mit reht ainem mer denn dem andern.

4. Er mag ainem zuuir alz vil geben alz dem andern und darüber nit.

5. Er mag auch mit [2] dehainez gar vertailen ez hab ez denn veruuorht gen vater oder gen muter, alz hievor an dem buch ſtat.

6. Vnd hat er dehain ſin kint [3] uzgeſtiuret, dem git er ſinez varndez gutez oder er lat ez, diu uuale ſtat an im.

7. Vnd ververt er aun geſcheft, diu muter und diu [4] friunt tailent daz gut, alz hievor geſprochen iſt.

8. Vnd ſint da kint diu uzgeſtiuret ſint mit gedinge, daz ſi ſich verzigen haben irz vater gutz, ez ſi varndez gut oder ander gut, ſo hant ſi nit rehtz daran, uuan daz er in gern git.

CAP. CLVI.
Hoc Caput etiam agit de Jure Hereditario.

QUodſi aliquis, qui habet Uxorem & Liberos ex illâ, ſive pauciores ſint, ſive plures, morti vicinus ſua mobilia bona dividit inter Uxorem & liberos, hîc quæritur: An jure poſſit uni Liberorum plus dare, quam alteri?

2. *Ad hoc reſpondemus hac ratione; Cum quis in Lecto fatali decumbens dividit bona, tenetur æqualiter illa dividere, niſi unus liberorum ætate reliquos antecedat, tum enim poteſt huic plus dare; ſimul ad pias cauſas partem debitam dare debet.*

3. *Quodſi Pater talis vult mobilia ſua dividere inter Uxorem & Liberos, cum ſano eſt corpore, tum jure* (ſine reſpectu ad ætatem) *uni plus attribuit, quam alteri.*

4. *Poteſt uni duplum ejus, quod alter liberorum accipit, dare, ſed tamen non plus dare licet.*

5. *Nullum quoque liberorum poteſt omnino à bonis ſuis excludere (exheredare) niſi ille contra Patrem aut Matrem tale quid commiſerit, quod ſupra in hoc libro nominatur.*

6. *Si aliquem ex liberis bonis (dote aut ſimili re) inſtruxit, huic partem mobilium dare poteſt, vel non dare, dependet hoc ab arbitrio Patris.*

7. *Si quis moritur nullâ factâ de bonis diſpoſitione, tunc Mater & cognati* (defuncti) *dividunt bona eo modo, quo ſupra fuit dictum.*

8. *Et ſi ſuperſunt liberi, qui dotati fuere aut alio modo bonis à Patri inſtructi hac ſub conditione, quod debeant renunciare bonis paternis, ſive ſint mobilia, ſive immobilia, & hoc fecerunt, tum nullum jus in bonis habent, niſi illis quæ Pater ſponte ſuâ ipſis (poſt mortem habenda) aſſignat.*

CAP. CLVII.
Der alliu ſiniu kint hat uzgeſtiuret.

HAt ain man alliu ſiniu kint uzgeſtiuret, und hat dannoch varndez gut, dieuuile er ſich vermag, daz varnde gut git er ſuuem er uuil,

2. Lit aber er an dem totbette, er mag damit nit getun uuan alz hievor geſchriben iſt.

CAP. CLVII.
De eo, qui omnes liberos ſuos dote vel bonis inſtruxit.

QUodſi quis omnibus liberis de dote vel bonis proſpexit, & adhuc habet mobilia, tum, ſi non decumbit ægrotans, de illis diſponit pro lubitu.

2. *Quodſi autem in Lecto fatali* (ægrotus) *decumbit, nunc non aliter poteſt agere, quam uti (cap. 156.) ſupra dictum.*

CAP.

Ad CAP. CLVI.

1) Sic quoque legit Cod. Ingolſtad. aſt cæteri omnes habent: *aines elter iſt.* Feſchianum MSC. ſubjungit: *wan dem erſten mag er wol mere geben, danne den andern.* Scherz.

2) Ex omnibus aliis Codd. addendum: *rebt.* Scherz.

3) Alii Codd. *usgegeben.* Scherz.

4) Annon legendum: *Kind.* vid. c. 155. 1. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CLVIII.
Ditz iſt von kinde erbe.

LIt ain man an dem tode und hat ſiniu kint uzgeſtiuret und hat ſinem uuib nit varndez gutz geben, ſuuaz er varndez gutz hat, daz git er ſinem uuibe gar ob er uuil, daz tut er mit reht, und der ſele ir tail,

2. Si ſien denn mit [1] geding zeſamen komen,

3. Daz gedinge ſol ſtæte ſin, ez ſi denn verendert mit der erben uuillen.

CAP. CLVIII.
De hereditate liberorum.

SI quis in lecto fatali (æger) *decumbit, qui liberis ſuis* (omnibus) *de dote vel bonis proſpexit, nec aliquid bonorum mobilium Uxori dedit, ille poteſt, ſi vult, Uxori omnia ſua mobilia jure dare; modo det etiam partem debitam ad cauſas pias.*

2. *Excepto caſu, ſi cum in matrimonium coivere, pacta dotalia fuerint inter eos inita.*

3. *Hæc pacta firmiter debent obſervari, niſi cum conſenſu Heredum fuerint mutata.*

CAP. CLIX.
Der aun uuip und aun kint tot lit.

VNd ſtirbet ain man der weder wip noch kint hat, und hat er varndez gut und hat damit nit geſchaffet, daz erbent die næhſten erben ir ſi ainer oder mer und ie der ſele ir tail.

CAP. CLIX.
De eo, qui moritur nulla Uxore aut Liberis relictis.

SI quis moritur ſine Uxore & liberis, tum, ſi Mobilia habet nec de illis diſpoſuit, tunc illa jure ſucceſſionis tranſeunt ad proximos cognatos, ſive unus eorum ſit, ſive plures; ita tamen, ut cauſis piis pars ſtatuta cedere debeat.

CAP. CLX.
Der aun erben und aun geſcheft tot lit.

VNd lit ain man an ſinem tode, und hat uueder uuip noch kint, und hat varndez gut, daz git er ſuuem er uuil, und der ſele ir tail,

2. Hat er ainen herren, dez aigen er iſt, und ververt er aun geſchæfte, ſin varndez gut iſt ſinez herren, und ſol der ſele [1] daz drittail uuerden.

3. Vnd gehoeret er an ain gotzhuſe, daz hat dazſelbe reht,

4. UUem der ſele tail uuerden ſule, daz der menſche ſelber nit enſchaffet.

5. Dem pfarrer daz ain tail.

6. Daz ander tail ſol man under arm lüt tailen.

7. Daz dritte tail ainem [2] bilgerin über mer ze füren. [3]

CAP. CLX.
De eo, qui nullis cognatis, qui ſuccedere poſſent, relictis & inteſtatus deceſſit.

SI quis morti vicinus decumbit nec relinquit Uxorem aut liberos, mobilia tamen poſſidet, ille hæc dat cui vult, ſalvâ tamen parte quæ piis cauſis debetur.

2. *Si talis habet dominum, cujus ipſe eſt homo proprius, & moritur ſine diſpoſitione de bonis, tum mobilia cedunt domino, piis tamen cauſis quartâ* (mobilium) *pars dari debet.*

3. *Idem jus habet Monaſterium, cujus ipſe eſt homo proprius.*

4. *Quæritur quis debeat habere id quod piis cauſis relinquendum eſt, ſi defunctus nil diſpoſuit?*

5. *Reſpondetur: Una pars illius cedit Parocho.*

6. *Altera debet Pauperibus diſtribui.*

7. *Tertia danda eſt iis, qui religionis causâ Mare transvehuntur.*

CAP.

Ad CAP. CLVIII.

1) *Geding.* Pacta dotalia.

Ad CAP. CLX.

1) Omnes Codd. MSS. & impreſſi habent: *und ſol der ſele den vierden teil geben.* Schern.

2) Horth. *ellenden pilgerem.* Arg. maj. *armen Pyligern.* Cod. Ambr. *armen lüten über mer ze furen.*

3) Poſt verſum 7. Cod. Fſch. habet: *Unde ſtirbet ein man an geſchefft, und lat er erbe gut, daz erben die nehſten erben als ditze buch ſeit:* in aliis Codd. hic verſus conſtituit peculiare caput. Schern.

CAP. CLXI.
Waz varndez gut haizz.

WAz varndez gut haizze, daz ſulen uuir iu ſagen.

2. Golt und Silber; und edelgeſtain. Vihe, roſs und allez daz man getriben und getragen mag.

3. Vnd pfantſchaft, [1] ſuuie diu gehaizzen iſt.

4. Veruuürket Golt und Silber, daz hant die lut ze ainer geuuonhait genomen, daz ſul [2] erbgut ſin. Gut geuuonhait uuiderſprichet ditz buch nit,

5. Allen harnaſche und [3] vederuuat und geſchutze uuellent die lute nach geuuonhait, daz ez erbgut ſi. [4]

CAP. CLXI.
Quid nomine mobilium veniat?

DIcendum nunc vobis eſt, quid veniat nomine mobilium.

2. *Hoc nomine indigitatur aurum & argentum, & gemmæ, pecora, equi, & omne id, quod poteſt propelli & transportari.*

3. *Et pignora quomodocunque illa ſeſe habeant.*

4. *Aſt conſuetudine receptum eſt, ut aurum & argentum factum habeatur pro ſpecie bonorum, quæ* Erbgut *appellantur; Conſuetudini bonæ hic liber non repugnat.*

5. *Eadem hominum conſuetudine receptum eſt, ut omnis armatura militaris, necnon lecti ac tormenta referantur inter bona, quæ* Erbgut *dicuntur.*

CAP. CLXII.
Wie man aid ſuueren ſol.

GOt erlaubt reht aide ze ſuuern, und verbiut unreht aide.

2. Daz haizzent reht die erber ſint ze ſuuern und [1] gereht ſint, die erlaubt man uuol ze ſuuern. [2]

3. Wir vinden in dem hailigen euuangelium, daz got ſelber hat geſuuorn.

4. Wir vinden auch in Apokalipſi, daz ſant Johannes Euuangeliſta ainen Engel ſach ſuuern, der ſtunt uff dem Mer und uf dem ertrich, der ſuuur bi dem lebendigen got, der von euuim untz an euuim lebt.

5. Wir

CAP. CLXII.
Quomodo juramenta præſtari debeant?

DEus permittit in cauſa juſta jurare, & prohibet jurare in cauſa injuſta.

2. *Juramenta juſta dicuntur, quæ ſalva honeſtate & juſtitia præſtantur, hæc recte permittuntur.*

3. *In Sanctis Evangeliis legimus, quod Deus ipſe juvaverit.*

4. *Legimus quoque in Apocalypſi, quod St. Johannes Evangeliſta viderit angelum jurare, qui ſuper mare & terram ſtabat, & per Deum viventem, qui ab æterno in æternum vivit, jurabat.*

5. *Legi-*

Ad CAP. CLXI.

1) Cod. Univ. Arg. & Waldner. legunt: *wie die geſchaffen ſind.* quæ lectio melior. *Scherz.*

2) Egregie hunc locum illuſtrat Jus Auguſtanum tempore Rud. 1. concinnatum, ubi hæc leguntur notatu digna:

Merck das weyſſet was erbguth iſt.

Wolt ir nun wiſſen was erbgütt ſey das iſt aygen in diſſer Statt das aigen auff dem lanndt das ſind alle zinsleben unnd iſt alles verworchtes gold und verworchtes ſilber das ſind köpff Naepff und ſchüſſel und ſchappel fürſpangen vingerlach gürttelen und alles verſchnittes gewand. Es ſey ſeydni oder wüllin oder leynni das ſind ſcharlach mentel oder röck und ſügney. und was farben das gewand iſt. Vechkürſchen und beltz. füchſin belz und lemerin und alle tyſch all taffien und tyſchlachen und handzwechlen handfaſz und becken gœlter und leylach und alle federwatt Keſſel und pfannen. und erenheſſin und was von ere. von Kupfer. von eyſſen iſt. von pley oder von zinn gemacht iſt. das iſt alles erbgütt. das iſt alles harnaſch halſprach und hoſſenſchimier banzer geraid platten eyſenhütt armbroſt kettenwammes ſpieſs und bogen ſpangurttellen und kocher und alles geſchütze das iſt alles erbgütt. das erbgütt alls davor geſchrieben ſtatt. das ſullent erben ſun und dochter die von vatter und Muter rechte geſchwiſtergitt ſind on harnaſch und on ſchwert und on geſchoſs das erbent die ſun vor auſz wer aber das der vater und die Müter ſtürben on kind ſo ſollent das erbgütt erben ymer die nechſten erben hinz an die ſybende ſyppe. Scherz.

3) *Vederwat*, hodie dicimus: *bettgewand* quæ ad lectos inſtruendos ſpectant, pulvinariæ, culcitræ, lintea &c. Keyſerſperg in Poſtill. part. 3. fol. 80. *viel haspelyen do mit federwot umbzugon, die bett uszzuſchütten und ein bett ins ander zumachen, darnoch die zu kleyben &c.*

4) Ad Calcem hujus capitis in plerisque Codd. hæc extant, ſed male: *Sanctum eſt, quod ſanctione ſubnixum eſt veluti muri & porte Civitatum unde & capiti puniuntur, qui ea ſine Magiſtratus competentis permiſſione dolo malo id eſt voluntarie cum nullam iſtam (juſtam* lege) *cauſam corrumpendi habuerint;* Ubi etiam hæc verba extant; ſequitur caput: *von heiligen mauren.* Scherz.

Ad CAP. CLXII.

1) Alii Codd. habent: *war.* Scherz.

2) In Cod. Ingolſt. verſus 3. & ſeqq. uſque ad Verſ. 10. incluſive deſunt. Sextus verſus abeſt etiam à Cod. Hortled. & Waldn. *Scherz.*

3) Cod.

Digitized by Google

5. Wir leſen, daz die [3] guten lute in der alten e geſuuorn hant.

6. Wir leſen auch, daz die guten lute in der niuuuen e geſuuorn hant.

7. Da mit velſchen uuir die Ketzer, die iehent man ſul nit aide ſuuern, die reht ſint.

8. Salomon ſprichet, [4] uuer vil aide ſuuert, der uuirt [5] erfüllet vil ſünden, und kumpt der ſlak von ſinem hus niht. Der auch der uuarhait ze vil ſuuert, der uuirt got und den lüten unuuert.

9. Ez ſprichet ſant Paulus, [6] der uuin iſt gut ze trinken und iſt nit übel, und ſol man ſin doch nit [7] ze vil ze trinken, uuan von trunkenhait kumpt vil übler dinge. [8]

10. Alſo iſt ez umb die aide: Suuie reht ſi ſint, man mag ir ze vil ſuuern, daz ſi ſünde und ſchande ſint.

11. Man ſol alle aide ſuuern bi Got und bi ſinen hailigen. [9] Man ſol auch ſwern uff dem hailigen Evangelien, [10] und uff ainem geuuihten alter, und uff ainem geuuihten Crütze.

12. Man ſol auch die hant uf heben gen dem himel, und bi got und bi ſinen hailigen [11] ſuuern. Alſo ſol man aide ſuuern.

13. Vnd ſuuer bi ihtiu anderz ſuuert, der tut uuider criſtan gelauben.

14. Suuer dez überziuget uuirt ſelb dritte, den ſol gaiſtlich geriht verbannen, und uueltlich geriht mit ſlegen büzzen.

15. Daz ſint [12] vierzig sleg oder ain pfunt der lantpfenning.

16. Wirt er aber driſtunt überrait derſelben ſchulde, man ſol im die hant abslahen.

17. Man mag mit reht ſuuern dez daz geſchehen iſt, [13] und daz allebenſt geſchiht, und daz ain man noch tun uuil.

18. Vnd uuirt ain man gevangen ze unreht, der mag niht ledig uuerden, er gebe dann hundert mark [14] oder er ſuüer etuuaz anderz ze tun, und [15] er lat in daruf ledig. Sol er den aid ze reht [16] laiſten, oder nit,

19. UUir ſprechen er ſul in nit laiſten, er iſt ſin [17] ze reht ledig.

5. *Legimus quoque quod pii homines in veteri Teſtamento juraverint.*

6. *Legimus itidem, quod in novo Teſtamento id fecerint pii homines.*

7. *Hiſce ex argumentis mendacii convincimus hæreticos, qui dicunt, nequidem in juſta cauſa eſſe jurandum.*

8. *Solomo dicit: qui crebra præſtat juramenta, ille peccatis multis inficitur, nec infortunium recedit à domo ejus, qui etiam nimis crebro veritatem ſe dicturum jurat, ille Deo & hominibus ſit exoſus.*

9. *Paulus dicit, vinum bibere eſt res bona, nec aliquid mali habet, non tamen in nimia quantitate id potare debemus: nam ex ebrietate proveniunt multa mala.*

10. *Simili ratione ſe res habet cum juramentis, hæc enim, quamvis in juſtiſſima cauſa præſtantur, poſſunt in peccatum vergere, ſi nimis crebro præſtentur.*

11. *Omnia juramenta debent præſtari per Deum & Sanctos ejus, jurari quoque debet ſuper ſancta Evangelia, & ſuper altare conſecratum, ac ſuper crucem conſecratam.*

12. *Jurans debet quoque manum tollere verſus cœlum, & per Deum ſanctosque ejus jurare; hac ratione juramenta debent præſtari.*

13. *Et qui jurat per aliud aliquid, ille agit contra fidem Chriſtianam.*

14. *Hujus rei qui convincitur per tres teſtes, hunc debet judicium Eccleſiaſticum excommunicare, & judicium Seculare verberibus mulctare.*

15. *Ita ſcilicet, ut reus vel ſuſtineat quadraginta verbera vel ſolvat libram nummorum in provincia uſualium.*

16. *Quodſi vero talis ita ter deliquiſſe convincitur, manus ei amputari debet.*

17. *Illæſa juſtitia jurare quis poteſt de rebus præteritis, utet de iis, quæ modo fiunt, nec non de iis, quæ quis in poſterum agere vult.*

18. *Hic quæritur, an ſi quis injuſte in captivitatem redigitur, à qua ſe liberare non poteſt, niſi vel centum marcas argenti ſolvat, vel juret, ſe aliud quid daturum, & contingat, ut juramento hoc præſtito ex captivitate dimittatur, ille qui juravit, teneatur promiſſo ſtare annon?*

19. *Nos pronuntiamus, quod non debeat præſtare juratum, apud Deum liber eſt ab hoc juramento.*

CAP.

3) Cod. Univ. Arg. meusque ut & omnes impreſſi noſtri habent: *heilige lüte*. Scherz.
4) Verba hæc ſunt Syracidæ c. XXIII. 12. edit. Luther.
5) Rectius alii Codd. *erfüllet mit vil ſünden*. Scherz.
6) Vid. 1. Tim. V, 23. conf. Eph. V, 28.
7) Cod. Fſch. pro: *ze vil*, habet: *ubergez*. Arg. min. *uberiges*. quod & impreſſi noſtri habent. *Scherz.*
8) Cod. Hortl. & Wurmbr. poſt: *dinge*, habent: *Manslacht, unkeuſch, und manig übel ding*. Scherz.
9) Verba: *by ſinen Hailigen*, abſunt à Cod. Fſch. & Ingolſt.
10) Hæc verba: *man ſ. a. ſ. u. d. h. Evangelien* non apparent in Cod. Waldn. *Scherz.*
11) Cod. Ambraſ. Perg. & Feſch. *gen den Heiligen*. Scherz.
12) *Vierzig Sleg* arbitror eſſe explicandum per *triginta novem*. Vide cap. 166, 7. conf. 2. Cor. 24. eodem modo dicimus: *acht tag* pro hebdomade ſeu ſeptem diebus. *Scherz.*
13) Cod. Univ. Argent. aliique: *und das jemitten ſtett*. Scherz.
14) Addit Cod. Waldn. *Silbers*. Scherz.
15) Pro: *er lat* lege *man lat*. ex MSC. Fſch. *Scherz.*
16) Reliqui Codd. omnes pro: *ze rebt* legunt: *vor Gott*. Scherz.
17) Omnes Codd. fini hujus Capitis adjiciunt multa, quæ infra poſt finem Capitum exhibemus. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CLXIII.
Von mainayden.

SUUer ainen menſchen darzu tuuinget, daz er [1] mainez ſuuert, iſt er ſchuldig an dem aide,

2. UUir ſprechen ſi ſien baide ſchuldig an dem aide.

3. Vnd uuirt iener überrait dez mainen aidez, alz hievor (conf. c. 162, 14.) geſprochen iſt, man ſol ſi gelich büzzen.

CAP. CLXIII.
De perjuriis.

QUeritur, an ſi quis alterum cogit, ut pejeret, perjurii reus ſit?

2. *Pronuntiamus, quod uterque ſit reus perjurii.*

3. *Et ſi ille jurans convincitur perjurii, eo modo, quo ſupra dictum eſt, uterque æqualiter puniri debet.*

CAP. CLXIV.
[1] Von den zuuelfen.

EZ iſt etuua geuuonhait, daz man zuuelf man nimpt, die dem Rihter ſulen helfen rihten, die haizzent ſchepfen,

2. Die ſulen uuiſe lüte ſin, und ſuln vor (conf. c. 285, 2.) geriht urtail vinden umb ain iegliche ſach, und nieman anderz.

3. Ez ſol ir ieglich uf ainen bank ſitzen.

4. Vnd miſſehellent die zuuelf under ainander umb ain urtail, ſo ſol diu (conf. c. 99, 9.) minner mengin der merern volgen.

5. Si ziehent ir urtail uuol an den [2] obern herren, oder der Rihter ſprichet, daz ſulen ſi tun, alz hievor geſprochen iſt.

6. Vmb ain veruuorfen urtail diu fürbaz gezogen uuirt, da ſol der Rihter nit mer umbfragen, dem diu urtail funden iſt ze nutze, der lat ſi nit ab, [3] und furbaz gezogen uuirt.

7. Si mag auch der Rihter noch der, der ſi funden hat, nit abgelan, aun ienez uuillen, dem ſi ze nutze funden iſt.

CAP. CLXIV.
De duodecim illis, qui in judiciis ſententias ferunt.

MOris eſt in quibusdam judiciis, ut illis adhibeantur viri duodecim, qui in ſententia ferenda judici adeſſe debent, hi appellantur Scabini.

2. *Hi Scabini debent eſſe homines ſapientia præditi, & de quavis cauſa in judicio ſententiam ſuam proferre; nec alius generis hominibus id licitum eſt.*

3. *Quilibet horum debet ſcamno inſidere.*

4. *Quodſi hi duodecim in decidendo diſſentiunt, tunc minora vota cedunt majoribus.*

5. *Poſſunt (qui ſententia læſos ſe credunt) appellare ad judicem ſuperiorem, id quod eo modo, uti ſupra dictum eſt, fieri debet.*

6. *Quando à ſententia, quam una partium reprobat, fuit appellatum ad ſuperiorem, tum judicii præſes in favorem ejus, ſecundum quem ſententia fuit lata, non debet ulterius vota colligere, ille ſecundum quem ſententia fuit lata, juri ſemel quæſito non cenſetur renuntiaſſe, ſi alter appellaverit ad ſuperiorem.*

7. *Nec Judex, nec ille ex aſſeſſoribus, qui ſententiæ latæ auctor eſt, poteſt ſententiam mutare citra voluntatem ejus, ſecundum quem fuit pronunciata.*

CAP.

Ad CAP. CLXIII.

1) De voce *main* vid. Notam meam ad Otfr. I, 4. 16. *Scherz.*

Ad CAP. CLXIV.

1) In Cod. Fſch. rubrica ſonat hunc in modum: *ob ein urteil verworfen wirt.* Scherz.

2) Cod. Univ. Arg. Waldn. Ingolſt. meus: *böbern rihter, das ſullent ſie tün als hievor geſprochen iſt.* & ita corrigendus eſt Textus noſter. *Scherz.*

3) Lege ex MSC. Fſch. *So ſie fürbaz gezogen wirt:* in Uff. eſt: *ſo ſie fürbas gezogen iſt.* meus: *die fürbaz gezogen würt.* Scherz.

Ad

CAP. CLXV.

[1] Der für geriht [2] braht uuirt.

WIrt ain man gevangen fur geriht braht, der mag dehain urtail veruuerfen noch vinden.

2. Noch der in der æhte iſt und in dem banne.

3. Noch mag nieman ſins rehten gehelfen untz er [3] von diſen noeten kumpt.

CAP. CLXV.

De eo, qui captivus in judicio ſiſtitur.

QUi captivus in judicio ſiſtitur, nullam ſententiam, aut impugnare aut ferre poteſt.

2. *Nec id facere poteſt, qui eſt proſcriptus vel excommunicatus.*

3. *Neque talis poteſt alteri alicui (tanquam teſtis) adeſſe ad jus ipſius (prætenſum) promovendum, donec ex infelici hoc ſtatu liberetur.*

CAP. CLXVI.

[1] Wie [2] man ieglich ſchulden rihten ſol.

NU vernement umb ungeriht, uuelhe geriht dar umb gange.

2. Den diep ſol man [3] hahen.

3. Geſchiht aber ain [4] diuphait, diu minner iſt denn fünf [5] ſchilling, diu gehoert ze hut und ze hare; diu mag ain [6] burgermaiſter uuol rihten, und allez daz damit man den lip nit veruuurket, und [7] blutruns git.

4. Suuem hut und hare vertailt uuirt, der mag die [8] ledigen mit funf ſchillingen.

5. Alſo ob dem clager ſin gut vergolten uuirt, ſo mag der Rihter die funf ſchillinge nemen.

6. [9] Vnd uuirt im nit vergolten, ſo ſol in der Rihter haizzen ſlahen.

7. Ez iſt dehain ſchulde ſo grozz, diu ze hute und ze hare gat, daz man iht mer ſlege darumb tun ſule, [10] uuan aun ainen (conf. infr. h. c. §. 17.) viertzig ſleg.

8. Vnd ie minner ſo vil diu ſchulde minner iſt, und alle aun gevaerde.

9. Suuer diſe buz lidet umb diuphait, der blibet rehtloz.

10. [11] Ain burkgrafe ſol rihten umb unreht (conf. c. 3, 3.) mauzze und uber unreht geuuæge,

CAP. CLXVI.

Quomodo punienda ſint delicta?

DIſcite nunc de delictis, quomodo puniantur.

2. *Fur debet ſuſpendi.*

3. *Quodſi vero furtum committitur, cujus valor non æquat quinque ſolidos, hoc punitur fuſtigatione, tale furtum punire poteſt Magiſter civium, qui Burgermeiſter appellatur; qui idem judicat de omni delicto, quod morte non punitur, nec effundendo ſanguinem committitur.*

4. *Qui ad fuſtigationem condemnatur, ab eadem ſe liberare poteſt ſolvendo quinque ſolidos.*

5. *Hos quinque ſolidos judex tum ſumere poteſt, ſi læſo ob damnum in bonis datum fuerit ſatisfactum.*

6. *Quodſi huic ſatisfieri non poteſt, judex jubeat, ut reus fuſtigetur.*

7. *Nullum delictum ex iis, quæ fuſtigatione puniuntur, adeo grave eſt, ut plura quam triginta novem verbera infligantur.*

8. *Et quo minor eſt culpa, eo pauciora debent infligi verbera, ac quidem omnia ſine dolo.*

9. *Qui hanc pœnam ob furtum commiſſum ſuſtinet, ille juris beneficiis privatus eſſe cenſetur.*

10. *Burggravius debet judicare de falſa menſura, falſo pondere, & omni ratione metiendi injuſta, nec non*

Ad CAP. CLXV.

1) Jus Prov. Sax. lib. II. art. 13.

2) Plerique Codd. hîc inſerunt: *gefangen* & recte quidem. *Scherz.*

3) MSC. Scot. Vienn. *dem panne.* Scherz.

Ad CAP. CLXVI.

1) Jus Prov. Sax. lib. II. art. 16.

2) Cod. Hortled. hanc habet rubricam: *wie man jegliche ſchult mit dem tot richten ſol.* Fſch. habet: *wie mangerleye der verdienet.* Scherz.

3) Pleraque MSS. habent: *hencken*; ſed res eodem redit. *Scherz.*

4) Ambraſ. Perg. *ungetat.* Scherz.

5) MSC. Scot. Vienn. *eeſchilling.* Scherz.

6) MSC. Scotor. Vienn. *purckmeiſter.* In Jur. Prov. Sax. lib. II. art. 13. §. 1. *Scherz.*

7) Omnia noſtra MSS. reliqua habent: *das nit blutruns geit.* Cod. Bitſch. impreſſus legit: *und nit blut vergeuſſet.* Scherz.

8) Cod. Hortl. *löſen.* Scherz.

9) Hic verſus abeſt à MSC. Ambraſ. Chart. *Scherz.*

10) MSC. Scot. Vienn. *dann ains mynner dreiſſig ſleg.* male. alii legunt: *on einen vierzig ſleg das iſt neun und dreyſſig ſleg.* Scherz.

11) In MSC. Fſch. verſ. 10. ita exhibetur: *ein burcgraue ſol ribten uber unrehtiu maz unde uber unrebten kauf, man gebe in mit der wage oder mit ellen oder mit metzen, unde oc uber allen valſchen kauf, und uber allez daz lipnar iſt.* Scherz.

12) Omnes

uuæge, und uber alliu unrehtiu meſſe, und uber allen falſchen kauf, ſuua man den vindet, und uber alle lipnar.

11. Alle morder oder die den pflug beraubent, oder müle oder kirchen oder [12] frithœfe oder verreder oder mordbrenner, oder [13] die ir botſchaft ze ir frumen uuerbent, die ſol man alle radbrechen.

12. Morder haizzen uuir die, die ainen menſchen tœtent und dez laugent,

13. UUirt er ſin uberziuget mit geziugen oder mit kampfe, man ſol in radbrechen.

14. Wir haizzen auch die mœrder, ſuuer mit dem andern izzet und trinket und in gutlich [14] gruzzet, [15] sleht er in aun ſchulde, daz iſt ain mort, man ſol in darumb radbrechen.

15. Die den pflug beraubent, ſo er dez morgens von huſe vert, und uff den acker kumpt, und ſo er uuider [16] hain vert, und der [17] dem geburen iht tut oder nimpt daz drier pfenning uuert iſt. [18]

16. Suuer in mulin iht ſtilt, daz [19] funf ſchilling uuert iſt, man ſol in radbrechen,

17. Oder ſtilt er drier pfenninge uuert, man ſol im hute und har abslahen, bi dem (ſupr. h. cap. §. 7.) hœhſten, daz ſint vierzig sleg.

18. Suuer in kirchen oder frithœfen iht ſtilt, daz [20] drizig phenning uuert iſt, man ſol in radbrechen,

19. Oder ſtilt er daz drier pfenning uuert iſt, man ſol im hut und hare abslahen bi dem hœhſten. Vnd iſt [21] doch in dem banne.

20. Vnd ſuuer darinn ſtilt, den ſchirmet uueder kirch noch frithof, man ſol in darinn vahen.

21. Daz iſt davon geſetzet, daz er Gotez niht geſchonet hat in der kirchen noch uf dem frithof.

22. Suuer tagez oder nahtez haimlichen brennet, [22] er laugen oder nit, daz haizzent mortbrenner, den ſol man radbrechen.

23. Verreder haizzen uuir die, die mit rede ainen [23] verbalmundent, alſo daz ſi in ſagent von ſiner Criſtenhait, alz die pfaffen Kayſer Fridetichen taten, daz ſi in uf ſaiten er uuær Sodomitte, oder er hab daz vihe geunraint, oder er ſi ain Ketzer,

24. Mu-

non de omnibus emtionibus doloſis, ſi occurrunt, ut & de omnibus victualibus.

11. *Omnes qui* mörder *appellantur, item qui aratra ſpoliant, aut molas aut templa aut cœmiteria item qui* verreder *dicuntur, item incendiarii, item qui dominorum ſuorum mandata in ſuam (non vero domini) utilitatem vertunt, debent pœna rotæ affici.*

12. *Eos appellamus* mörder *qui hominem occidunt, & id (doloſe) negant.*

13. *Si negans hic vel per teſtes vel duello convincitur, debet pœnam rotæ ſuſtinere.*

14. *Hos etiam* mörder *appellamus, qui cum aliquo edunt & bibunt & ad inſtar amici colloquuntur, eundemque ſine cauſa tum occidunt, hoc factum eſt ſpecies illius criminis quod* mort *appellatur, debetque talis pœnæ rotæ ſubjici.*

15. *Eandem pœnam ſuſtinere debet, qui aratrum quod mane in agrum fuit deductum, aut in domum reducitur, ſpoliat, aut ruſticum (occupatum circa aratrum) aliquo modo lædit, aut ipſi aliquid ſurripit, quod tres denarios valet.*

16. *Qui in molendinis aliquid furto aufert, quod quinque ſolidos valet, debet rota frangi.*

17. *Si autem res illa trium tantum denariorum valorem habet, debet fuſtigari, ita ut ſummam verberum quantitatem, id eſt, quadraginta verbera (conf. ſupra hoc capite §. 7. minus uno) excipiat.*

18. *Qui in templis aut cœmiteriis aliquid furatur, quod triginta denarios æquat, debet rotæ pœnam experiri.*

19. *Si autem rei hujus pretium eſt trium denariorum, debet fuſtigari ſumma, quam leges ſtatuunt, ratione, & præterea eſt excommunicatus.*

20. *Et qui in modo dictis locis furtum committit, illi nec templum nec cœmiterium aſylum præbent, adeoque in illis prehendi poteſt.*

21. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quia ipſe Deo non pepercit in templo aut cœmiterio.*

22. *Qui interdiu aut noctu clandeſtina ratione ignem alicubi ſupponunt, ſive id negent à ſe factum eſſe ſive non negent, hi appellantur* mortbrenner *& debent rotæ ſubjici.*

23, Verreder *appellamus eos, qui verbis alicujus famam maculant, ita ut dicant, ipſum à Chriſtianorum communione excludendum eſſe, uti Clerici fecere Friderico (ſecundo, Imperatori) de quo aſſerebant illum eſſe reum criminis Sodomiæ, aut cum beſtiis rem habuiſſe, aut hæreticum eſſe.*

24. *Hoc*

12) Omnes Codd. habent: *kirchöffe*. res eodem redit. *Scherz.*

13) In Jure Sax. Prov. legitur: *die ihres Herren botſchafft werben zu ihrem frommen, oder von eines anderen wegen.* Scherz.

14) *Gruzzet*, idem eſt ac: *alloquitur*, quo ſenſu apud Antiquos non raro occurrit. vid. Otfrid. III. 20, 140. & IV. 31, 36. paſſimque. *Scherz.*

15) *Slagen* hîc idem ſignificat ac: *occidere*, vid. de hac voce Palthenium ad Tat. p. 353. *Scherz.*

16) Lege: *haim*; frequenter in noſtro Textu *m* in *n* mutatur. *Scherz.*

17) MSC. Ambraſ. Chart. *dem pflug oder dem der dabey iſt.* Fſch. *dem bauman nimet.* Scherz.

18) Reliqua hujus Capitis deſunt in MSC. Waldner. *Scherz.*

19) Solus Cod. Hortled. habet: *dreyer pfenning.* Scherz.

20) Hic iterum ſolus Cod. Hortl. legit: *dreyer pfenning.* Scherz.

21) Cod. Hortl. & meus habent: *darzu.* Scherz.

22) Annon legendum: *ez laugen oder nit*, ſive ardeat (incendium ſequatur) ſive non. apud Keronem eſt: *lauga* flamma (hodie, *lobe.*) Eboracenſes dicunt: *fire locos*, ignis flammat. Scherz.

23) Ambraſ. Chart. & alia MSS. *verpalmundent.* Hortl. habent: *zeihent.* Scherz.

Cod.

Digitized by Google

24. Mügen ſi daz uf in nit erziugen, ſo ſol man ſie radbrechen.

25. Vnd die ez nit turrent gereden, dez ſchribent ſi brief oder haizzent ſie ander lut ſchriben. Vnd ſetzent ſie mit namen daran, und uuerfent die brief an die ſtrauzze, daz ſi die lüte ufheben und ſi leſen, daz iſt ain mort,

26. Und uuere ain tot noch [24] uuirſer denne der [25] ander man ſolt ym en tun.

27. Die [26] ir botſchaft ze irem frumen uuerbent daz ſint die, die man umb ſo getan botſchaft ſendet, die ainem an ſinen lip gaunt oder an ſin gut oder an ſin ere, und er im wol getruwet, und [27] in ſim hertze entsliuzzet und im ſin haimlich ſeit, und er denn widerwirbet mit allen ſinen ſinnen, und wirbet, daz an ſinen lip oder an ſin gut oder an ſin ere gat, die daz tunt, die ſol man alle radbrechen, und daz ſol man allez mit geziugen und mit kampfe überkomen. [28]

28. Swer ainen man ze tode sleht oder in beraubet, oder in brennet, daz iſt ſunder mortbrant, oder magt oder wip [29] notzogt, oder die frid brechent, oder mit ir in überhure begriffen werdent, den ſol man allen daz haupt abslahen. Ditz beſchaiden wir allez hernach wol.

29. Swer diube oder rauber huſet, oder hofet oder ſi mit helfe ſtercket, wirt er dez überwunden alz reht iſt man ſol uber in rihten alz über jenen.

30. Sweleh criſtan menſche ungelæubig iſt, oder mit zauber umbgat, oder mit vergift, wirt er dez überait man ſol in uff ainer [30] hurte brennen ez ſi man oder wip.

31. Swelher rihter ungeriht nit enrihtet alz ez im geclagt wirt und von im erziuget wirt, über den ſol ſin uberrihter rihten, alſo ſwaz er jenem ſolt han getan, daz ſol im ſin [31] uberrihter tun, dez haben wir gut urkunde in Moyſes buch alz hievor an diſem buch ſtat. [32]

32. Derſelb rihter hat fur baz kainen gewalt uber ieman ze gebieten. Ez iſt auch nieman ſchuldig ſin geriht ze ſuchen die wile er rehtz gewidert hat.

24. *Hoc aſſertum ſi probare non poſſint, ad rotam debent condemnari.*

25. *Illorum crimen, qui non audent quidem talia ore proferre, ſed tamen literas ſcribunt, aut per alios ſcribi curant talia continentes, iisque nomina eorum (quos malo afficere volunt) inſerunt, literasque tales, ut ab aliis tollantur & legantur, in publicum ſpargunt, eſt etiam ſpecies delicti, quod* mort *appellamus.*

26. *Hi, ſi quod eſſet ſupplicium gravius rota, deberent illo affici.*

27. *Qui dominorum ſuorum mandata in ſuam utilitatem vertunt, id eſt, illi, qui rei alicujus cauſa, ubi de vita aut bonis aut honore alicujus agitur, mittuntur ab aliquo, qui in ipſis fiduciam collocat, & mentem ſuam detegendo arcana ſua ipſis revelat, & omni ratione in damnum mittentis laborant, eaque agunt, quæ mandantis vitam vel bona vel honorem periculo exponunt, debent omnes rotæ ſupplicio affici; quod autem hoc fecerint, de hoc per teſtes aut per duellum convinci debent.*

28. *Qui aliquem occidit aut eum ſpoliat aut alicujus domum incendit, ſic tamen, ut non committat crimen, quod appellatur* mortbrant, *aut virginem vel maritatam vi ſtuprat, aut pacem (publicam) violat, aut in adulterio deprehenditur, bis omnibus caput debet amputari. Hæc omnia infra diſtinctius exponimus.*

29. *Si quis fures aut raptores in domum ſuam aut villam recipit, aut alia ratione illis opem fert, ille ſi de hoc rite convincitur eadem pœna debet puniri, quam illi (fures aut raptores) meruere.*

30. *Quicunque Chriſtianorum fidem orthodoxam deſerit, aut magicas artes exercet aut veneficus eſt, ille, ſi de hoc convincitur, debet ſuper cratem poni & comburi ſive maſculus ſit ſive fœmina.*

31. *Quicunque Judicum de delicto, de quo accuſatio apud ipſum fuit inſtituta, non judicat & hoc ipſum feciſſe convincitur, de illo Judex ſuperior ſententiam ferre debet, ita quidem, ut ea pœna ipſe afficiatur à Judice ſuperiori, qua ille, qui apud ipſum accuſatus fuit, afficiendus fuiſſet; id quod nobis clare indicatur in Libris Moſis, ceu ſupra dictum fuit.*

32. *Talis Judex nullam amplius habet poteſtatem jus dicendi, nec ullus tenetur ipſius judicio ſe ſiſtere, quia juſtitiam denegavit.*

CAP.

24) Cod. Hortl. *übler.* Ffch. *erger.* quæ omnia idem ſignificant. *Scherz.*

25) Ffch. *daz radbrechen.* quod & alii Codd. habent. *Scherz.*

26) Hortled. non male: *irs herren potſchaft.* Scherz.

27) ~~Lege: *im ſin.*~~ Scherz.

28) Cod. Uffenb. addit: *das iſt lant- und geſchriben recht.* Scherz.

29) Cod. Hortl. *notzerret.* Scherz.

30) *Hurt*, crates. Gloſſ. Flor. *Hurte*, Graticula. lege: Craticula. In Jure Aug. quod in MSC. Krafft. apparet poſt Speculum Suevic. fol. 86. a. 2. *Uber ſnuen man ribtet mit der hurde umb ketzri da git man dem haber kain lon.* Scherz.

31) Cod. Ffch. *oberrihter.* Cod. Univ. Arg. *Oberſter.* Scherz.

32) Cod. Ffch. addit: *do Got ſelbe die ailif ribter haben biez, daz ſi nibt reht wolten ribten, Und ſwelich ribter die ſchulde nit enribtet, als jezu gereit iſt derſelbe* r. h. f. Uffenb. hæc annectit voci: *Buch: an den richtern die da erhangen wurden. Und alle dye richter dye alſo nicht richten wollen, als hievor geſchriben ſtet, derſelb* r. h. f. Scherz.

Digitized by Google

CAP. CLXVII.
Ob ſich der fronbot verwürket.

SWen der fronbot ſin reht verwurket hat gen dem Rihter daz main ich alſo ob er nit enrihtet alz er rihten ſol, und verſwiget daz er ze reht ſagen ſol und ſait daz er verſwigen ſol.

2. Er ſol wetten dez Kunigez malter, daz ſint drizig sleg mit [1] ainem aichinn Spisholtz daz drier oder zwaier dumen ellen lank iſt.

CAP. CLXVII.
De caſu, ſi apparitor contra officium agit.

QUando dicitur apparitorem intuitu Judicis contra officium egiſſe, hoc ex mente mea intelligendum eſt de caſu, ſi non judicat, uti judicare deberet, aut celat, quæ jure deberet revelare, aut revelat quæ deberet celare;

2. In his caſibus debet ſuſtinere pœnam, quæ appellatur des Kuniges malter *id eſt, debet excipere triginta verbera per virgam quernam quæ trium aut duarum ulnarum longitudinem habet.*

CAP. CLXVIII.
Von mangerhant frevel aun blutrunz.

SWem der munt abgeſniten wirt oder diu augen [2] uzgeſtochen werdent oder diu oren abgeſniten werdent oder diu zunge uz geſniten wirt, oder dem under den bainen wirt uz geſniten oder ſuſt wirt verderbet, ſwer daz dem andern tut dem ſol man daz ſelbe tun.

2. Swer den andern læmpt an hænden oder an fuzzen oder an bainen oder an armen dem ſol man die hant abslahen.

3. Læmt er ieman an baiden, man ſol imz baide abslahen.

4. Umb vinger und um zehen, ſwer diu dem andern absleht da gehört umb jeglichen vinger und zehen ain ſunderlichiu buz.

5. Der dem andern ainen zan uz sleht, dem tu man daz ſelbe.

6. Man ſol dem Rihter dehain buz geben ob ez alſo gerihtet wirt, wellent aber die pfenninge nemen den der ſchade da geſchiht [3] daz ſtat an in und niht an dem Rihter.

7. Und buzzet man in mit pfenningen man ſol dem Rihter auch mit pfenningen buzzen.

8. Fur die læme iſt dem Rihter etwa geſetzet zehen pfunt der lantpfenning etwa mer etwa minner, yenach dez landez guter gewonhait. Fur vinger oder fur zehen daz zehende tail, waz fur die læme geſetzet iſt,

9. Wellent ſi buz den ditz geſchicht daz ſtat an in ſelben, und an kainen iren friunde er lauzze ez denne an ſie.

10. Swem

CAP. CLXVIII.
De eo, qui corpus alicujus lædit.

QUicunque alteri os (labia oris) abſcindit aut oculos effodit, aut aures amputat, aut linguam exſcindit, aut id quod inter crura eſt (pudenda) reſecat, vel alio modo corrumpit, illi idem fieri debet.

2. Qui alterum manibus aut pedibus aut cruribus aut brachiis (alterutro ſcilicet eorum) captum reddit, illi manus amputari debet.

3. Qui in utroque horum membrorum hoc facit, illi utraque manus amputetur.

4. Si quis alteri digitos manus vel pedis reſecat, tunc intuitu uniuscujusque digiti ſpecialis pœna locum habere debet.

5. Qui alteri dentem excutit, illi viciſſim dens eſt excutiendus.

6. Si delicta hæc ita puniuntur, Judici nulla multa debetur; quod ſi vero læſi ſatisfactionem per nummos ſibi faciendam admittere velint, hoc ab ipſorum arbitrio dependet, non à voluntate Judicis.

7. Et ſi læſis per nummos ſatisfit, tum Judici quoque multa præſtanda eſt.

8. Hoc in caſu propter paralyſin membrorum, quam reus alteri conciliavit ſtatuta eſt Judici quibusdam in locis multa decem librarum provincialium, aliis in locis major aut minor, prout id cujuslibet regionis conſuetudo fert. Propter abſciſſionem digitorum ſive manus ſive pedis multa ſolvenda eſt, quæ decimam partem ejus, quod ob paralyſin debetur, æquat.

9. Quod ſi illi, qui ita læſi fuere, velint emendam accipere, hoc ab ipſorum arbitrio dependet, non à voluntate cognatorum; niſi hiſce deciſio hujus rei à læſis fuerit permiſſa. 10. *Illi,*

Ad CAP. CLXVII.

1) Cod. Fſch. *einem grünen eichenen garte.* Codd. Ambraſ. *einer grüne eychin gerte.* Uff. *einen zweyjergen eichen holtz.* Waldn. & meus: *einem eichen garte.* Scherz.

Ad CAP. CLXVIII.

1) Cod. Feſch. Rubricam ita exhibet: *Der ainem an dem libe ibt tut.* hæc rubrica melius quadrat, quam noſtra, unde eandem in Verſione ſecuti ſumus. *Scherz.*

2) Fſch. *uzgebrochen.*

3) Omnes Codd. addunt: *daz tunt ſi wol.* Scherz.

4) Cod.

Digitized by Google

10. Swem man ain wunden sleht, oder in schiltet, oder in anliuget, dem sol man buzzen nach siner wirde [4] und nach der schulde.

11. Swer ainem ainen halben vinger oder ain halbe zehen absleht, dem sol man alz vil abslahen.

10. *Illi, cui vulnus inflictum est, aut ei cui injuria verbalis est illata, item ei, cui quis mendaciis illusit, satisfieri debet ratione habita dignitatis & atrocitatis delicti.*

11. *Qui alicui dimidiam digiti, manus aut pedis partem abscindit, illi tantundem abscindendum est.*

CAP. CLXIX.
Der ain kint ansprichet.

SPrichet man ain kint an under vierzehen jarn, und ist ez unschuldig, der vater sol fur ez sweren,

2. Uberziuget man ez der untat, und hat in der vater gut uz geben, da sol man dem clager von buzzen, und dem Rihter.

3. Und hat er im nit uz geben der vater sol von sin selbez gut nit buzzen,

4. Gewinnet der sun darnach aigen gut, man sol dem clager und dem Rihter buzzen.

5. Hat daz kint manslaht oder wunden getan man sol im da wider nit tun. Wan ain kint, daz under vierzehen jarn ist, daz mag sinen lip noch sinez libez ain tail nit verwurken.

6. Ain kint [1] daz under siben jaren ist, sleht daz ainen oder stichet ez ieman ze tode daz verwurket weder sinen lip noch sinez libez ain tail, noch sinez vater gut damit,

7. Und tötet ez ieman, sin vater und sin muter sulent buzz [2] fur ez enpfahen,

8. Hat ez der nit so sulen ez ander sine mage oder sin pfleget tun.

CAP. CLXIX.
De casu, si quis impuberem accusat.

QUando aliquis hominem, qui nondum habet quatuordecim annos, accusat, ipse autem accusatus innocens est, tum pater ejus debet loco ipsius juramentum (purgatorium) præstare.

2. *Quodsi vero criminis convincitur, & pater ei bonorum aliquid cessit, tum inde & accusatori & judici satisfieri debet.*

3. *Si autem pater ipsius nihil bonorum in ipsum transtulit, ipse (pater) nihil de suo solvere tenetur.*

4. *Posteriori hoc in casu, si contingit, ut filius talis bona acquirat ex post facto, tunc inde & accusatori & Judici satisfactio est præstanda.*

5. *Si impubes homicidium committit, aut aliquem vulnerat, hoc nomine pœna publica affici non potest, siquidem is, qui nondum est quatuordecim annorum, nihil committere potest, quod pœnam mortis aut aliam, qua parte aliqua corporis privaretur, post se trahit.*

6. *Si infans seu is, qui septimum annum nondum attigit, aliquem vel verberando vel feriendo occidit, tum non obligatur ad pœnam vel vitæ, vel partis corporis, vel bonorum, quæ à Patre accepit, aut accepturus est.*

7. *Quod si vero (infans ita) occiderit aliquem, tum Pater & Mater ejus pœnam à Pastore ipsis dictatam luent.*

8. *Si his infans parentes non habet, tunc ipsius reliqui cognati aut Tutor emendam exigere debent.*

CAP. CLXX.
Der umb gült clagt.

UNd beclagt ain man den andern umb gult uf dem Lanttædink dem sol man fur gebieten dri stunt.

2. Und kumpt er fur so sol er im sin gut geben oder wetten, und sol im der Rihter gebieten daz er im sin gut gebe, ê daz er dannan kome oder er verpfende im [1] mit beraitem gut daz er getriben und getragen muge.

3. Und hat er dez pfandez nit, so setze burgen uf aht tage ze weren,

4. Und hat er der nit, in sol der Rihter behalten alz hie vor geschriben ist.

CAP. CLXX.

QUodsi aliquis contra alterum in judicio provinciali actionem instituit debiti alicujus nomine, ille alter debet citari.

2. *Si citatus comparet debet Actori, debitum solvere, aut mulctam præstare; teneturque Judex reo injungere, ut antequam inde discedat, vel debitum solvat, vel oppigneret res, quas in promtu habet, quæ scilicet propelli vel transportari possunt.*

3. *Si non habet, quod oppigneret, det ille fidejussores ad octiduum in debiti securitatem.*

4. *Si nec hos habet, Judex illum, seu captivum, retinere debet, ceu antea dictum fuit.*

CAP.

4) Cod. Fsch. & Ambras. membr. *nach siner geburt, unde nach siner werdikeit, unde auch nach der schulde.* Scherz.

Ad CAP. CLXIX.

1) Cod. Uff. Ingolst. Argentin. major. meus, habent: *das süben jar alt ist.* Scherz.

2) Cod. Fisch. & Uffenb. addunt: *von irem pfarrer.* Scherz.

Ad CAP. CLXX.

1) Cod. Hortl. *mit erbergen pfanden.* Scherz.

CAP. CLXXI.
Der vergift machet.

ES mag ain man ſin wip und ain wip iren man wol rugen ob ir ainez vergift machet, da man die lute mit tötet,

2. Si ſulent auch baidiu ir geſinde von in tun ob ſi dirre untat von in innan werdent.

CAP. CLXXII.
Wer für den andern antwurten ſol.

DEr vater antwurtet nit fur den ſun ob er in uz geſteuret hat wan umb ſo vil alz er ſinez gutez inne hat.

2. Der ſun antwurtet fur den vater auch hit ob er ſtirbet umb kain ungeriht ez ſi denn diu ſchulde uf in erziuget e daz er ſturbe,

3. [1] Und ſwaz der clag begunne e daz er ſturbe und nit erziugt man buzzet nit fur in, ez were denn vor gerihte uzgenomen mit diſen worten: *Her Rihter [2] wir nemen daz uz ob der man ſterbe e daz der tag kom ſo wir unſer geziuge layten ſulen daz unz daz an unſerm rehten nit ſchade.*

4. Und mugen daz die clager behaben mit zwain [3] dinkmannen ob man in laugent ſi laytent niur alz vil geziuge alz ob er lebte,

5. Und hat er gut hinder im gelan man ſol dem clager und dem Rihter da von buzzen,

6. Hat er erben gelauzzen den er gut hat uz geben vor ſinem tode die beſſernt nit fur in.

7. Und iſt diu ſchulde alſo geweſen daz ez dem toten man wer an den lip gegangen ſo ſol man von ſinem gut buzzen darnach und ez da iſt,

8. Und iſt diu ſchulde clain, ſo neme man auch claine buzz alz an diſem hueh ſtat,

9. Wirt iht uber daz nemen die erben.

10. [4] Gebriſtet iht da habe der Rihter den ſchaden und der clager nit,

11. Und ſolte der tote iht gelten daz ſol man [5] dez erſten gelten,

12. Und wirt der vater und der ſun umb ain ungetat beclagt, [6] daz mag ir entweder dem

CAP. CLXXI.
De eo, qui Venenum conficit.

POteſt Maritus Uxoris, & Uxor Mariti nomen deferre apud Judicem de Veneno malo, quod conficit.

2. *Debent iidem famulos domo expellere, ſi obſervant, eos hoc crimine ſe maculare.*

CAP. CLXXII.
Quis teneatur pro altero in Judicio reſpondere.

PAter, ſi filium bonis inſtruxit, non tenetur reſpondere pro filio, niſi in quantum aliquid poſſidet bonorum filii.

2. *Nec filius tenetur in ſe ſuſcipere Actiones, quas alii habent contra Patrem, defunctum ob delictum aliquod, niſi, antequam eſt mortuus, de delicto Pater fuerit convictus.*

3. *Et ſi Actio inſtituta fuerit contra Patrem viventem, nec tamen fuerit ille convictus, tum pro eo ſatisfactio non debetur, niſi in caſu, ubi Actor in judicio ſibi his verbis proſpexerit:* Domine Judex hoc nobis reſervamus, quod, ſi reus moriatur, antequam teſtes producere debemus, id noſtro juri præjudicare non debeat.

4. *Si Actores hoc factum eſſe per duos Aſſeſſores Judicii probare queunt, tunc, ſi id factum eſſe negatur, producere poſſunt teſtes, non tamen plures, quam produxiſſent, ſi defunctus adhuc eſſet in vitâ.*

5. *Quodſi defunctus hic bona poſt ſe reliquit, exinde & Actori, & Judici debet ſatisfieri.*

6. *Si defunctus habet heredes, quibus vivus de bonis proſpexit, illi pro ipſo non tenentur ſatisfacere.*

7. *Si id cujus nomine defunctus fuit apud judicem conventus, ita eſt comparatum, ut (ſi id probatum fuiſſet) mortis reus fuiſſet, tum pro ratione circumſtantiarum debet ſatisfactio præſtari.*

8. *In caſu delicti levioris levior etiam ſatisfactio exigi debet, ceu hic liber dicit.*

9. *Præſtitâ ſatisfactione hac, ſi quid bonorum ſupereſt, id heredes capere poſſunt.*

10. *Si bona non ſufficiunt, id damno cedat Judicis, non Actoris.*

11. *Quodſi defunctus in ære aliorum eſt, illa debita ante omnia ſunt ſolvenda.*

12. *Si uterque Pater & filius ob delictum idem conveniuntur, neuter alteri in judicio aſſiſtere poteſt, niſi alteru-*

Ad CAP. CLXXII.

1) Hic verſus deeſt in Cod. Ambr. Perg. *Scherz.*

2) Cod. Univ. Arg. Hortl. Argent. maj. aliique: *wir dingen daz &c.* Scherz.

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *zwelfern oder fürſprechen binz den man es ding ob man &c. Dingman*, Judex apud Notk. in Paraphr. Pſalm. Pſalm. LXXXI, 8. Gloſſ. Monſ. *Dincman*, Decurio. it. Curiales. *Dincbliuten*, judicibus. Notker. Pſal. XXXIII. 4. *Scherz.*

4) Cod. Hortl. *zurymnet aber oder gepricht.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *vor allen dingen.* Scherz.

6) Cod. Fſch. *da mac ir dewederre dem andern gebelffen, ir einer entſchuldige ſich der not der hilfet. &c.* Hortl. *da mag ir yetweder dem andern wol gehelffen.* Ambr. Chart. *da mag dahainer denen andern gebelffen, er &c.* Uff. *da mag ir keyner dem andern gebelffen.* Cod. Univ. Arg. *da mag je einer dem andern helffen ir einer were ſchuldig der getat, der hilffet dannoch dem andern wol.* Arg. maj. *da mag ir deweder dem andern helffen ir einer werde*

Digitized by Google

dem andern nit gehelfen ir ainer werde denne unschuldig der getat der hilfet danne dem andern wol. Ditz ist auch umb anderr lute reht.

alteruter se innocentem esse ostenderit; hic enim alteri assistere potest. Idem juris est quoad alios (qui non sunt Pater & filius.)

CAP. CLXXIII.
Der ainez mannez kneht sleht oder rauffet.

SWer ainez mannez kneht sleht oder rauffet oder vahet oder wundet oder in beraubet nit wan durch dez herren schulde daz sol er in baiden buzzen,

2. Er berede ze den hailigen denn daz er ez dem herren weder [1] ze schanden noch ze laster hab getan, so ist er der buz ledig gen dem herren.

CAP. CLXXIII.
De eo, qui alterius servum verberat aut per crines trahit.

QUi alicujus servum verberat, aut per crines trahit, aut carceri mancipat, aut vulnerat, aut spoliat, non ob aliam causam, quam ut ejus Domino ægre faciat, debet utrique & domino & servo satisfactionem præstare.

2. *Excepto casu, si juret se id non fecisse ad injuriandum dominum, quod si ita jurat, Domino nullam debet satisfactionem.*

CAP. CLXXIV.
Wem man den gevangen sul antwurten.

SWer ainen gevangen hat und vordert in [1] der herre in dez geriht er sitzet er sol in im antwurten.

2. Und tut er dez nit alz er in ainost gevordert er nimpt in im mit reht,

3. Und behaltet er in uf ainer burk der lantrihter sol si besitzen und sol dar fur gebieten allen den die in sinem geriht sint, und swelhe daz nit entunt die sint dem Rihter schuldig zehen pfunt, [2]

4. Und gebiutet man ainem herren dar mit zehen Rittern und kumpt er nit der herre sol [3] die buzze ain geben.

5. Gebiutet er jeman dar mit mer oder mit minner luten [4] die gulte gebe er auch alz si geburt. [5]

CAP. CLXXIV.
Cui illi, quos quis captivos habet, sint extradendi.

QUi aliquem in captivitatem redegit, debet illum extradere Domino, in cujus Jurisdictione ille est.

2. *Quodsi is, qui talem captivum habet, id non facit, postquam ad hoc faciendum semel fuit interpellatus, Dominus ipsi eum jure abducit.*

3. *Quodsi in hoc casu eum in castro quodam asservat, Judex provincialis illud castrum debet obsidere, & ad hanc obsessionem promovendam citare omnes, qui sunt sub ipsius Jurisdictione, cui citationi qui non parent, tenentur ipsi solvere decem libras.*

4. *Quodsi quis Dominorum illius territorii fuit citatus, ut cum decem militibus se sistat, ipse dominus solus eo nomine tenetur satisfacere.*

5. *Quodsi aliquem citet, ut adsit cum pluribus (quam decem) aut paucioribus, (& ille se non sistit) ille debitam quoque satisfactionem præstet, uti juris est.*

CAP.

---

werde schuldig der getat der helffet dan wol. In Cod. Hupfuff. & Dulsegger. impresso: *do mag yetweder dem andern helffen ir einer werde dan unschuldig der tat.* Textui nostro consentit Cod. Ingolst. & reliqui. Quem etiam approbandum censemus. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXIII.

1) Cod. Wurmbr. *cze laster noch cze schaden.* Fsch. *ze leide noch ze laster.* Scherz.

Ad CAP. CLXXIV.

1) Impressi habent: *der richter.* Scherz.

2) Cod. Fsch. Ambras. Perg. & Uffenb. addunt: *der lantphennige, und als manige wochen er davor gesessen ist, als ofte sint si im zehen phund suldic.* Scherz.

3) Cod. Fsch. *die geltnusse:* consentiunt Wurmbr. & meus. *Scherz.*

4) Ante v. *die gülte.* Cod. Ambras. Perg. habet: *der sol sich selber da verkosten.* Waldn. *die gabnüsse.* Arg. maj. & min. *die geltnüsse.* Scherz.

5) Cod. Uff. addit: *on allen verzugk.* Fsch. subjungit: *je darnach unde der Ritter hat.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CLXXV.

[1] Wie man grub graben ſol an der ſtrazz.

EIn ieglich man ſol gelten den ſchaden der von im geſchiht.

2. Swer brunnen oder grube grebt der ſol ſi vermachen [2] alz hohe daz ez ainem man [3] an die huf gange.

3. Tut er dez nit ſwaz ſchadenz denn da von geſchiht den ſol er gelten.

4. Swer ainen keler oder ain ander grub grebt der ſol ſi machen aun der lute ſchaden und ſol ſi nit furbaz ſetzen in die ſtrauzze wan ſiben ſchuhe, iſt aber diu ſtrauzz ſo enge ſo ſol er nit in die ſtrauzz ſetzen.

5. Ein jeglicher wagenweg ſol ſehzehen ſchuch wite ſin daz ain wagen dem andern entwichen muge.

6. Ein jeglich man ſol weg machen vor ſiner tur oder vor ſinem gut ſiben ſchuch [4] daz ander ſol diu gemain machen.

CAP. CLXXV.

Quid obſervandum ſit in fodienda ſcrobe juxta viam publicam.

QUilibet debet reſarcire damnum (fodiendo commiſſum) quod ab ipſo alteri datur.

2. *Qui puteos vel ſcrobes fodit, debet illas munire ad eam uſque altitudinem, ut id, quo munitæ ſunt, pertingat uſque ad coxam viri.*

3. *Si hoc non facit, tenetur omne damnum reſarcire, quod inde provenit.*

4. *Qui cellam aut aliam ſcrobem fodit, id facere debet ſine damno aliorum; nec debet illa collacare in viam publicam ultra ſeptem pedes; quodſi autem via illa eſt admodum anguſta, tunc plane in viam publicam nihil eorum collocare debet.*

5. *Quælibet via vehiculis deſtinata ſedecim pedes lata eſſe debet, ita ut unum vehiculum juxta alterum tranſire poſſit.*

6. *Quilibet ante portam ſuam vel ante prædium ſuum tenetur viam parare ad latitudinem ſeptem pedium, reliquum viæ parari debet à communitate incolarum reliquorum.*

CAP. CLXXVI.

[1] Der ainen vogel ſchiezzen wil und triffet ainen menſchen.

[2] RAmet ain Man ainez vogelz uf ainem weg da nit lute pflegent ze gan [3] ænlich mit werfen oder mit ſchiezzen, und triffet er ainen menſchen und ſtirbet der menſche da von da verwurket nieman ſinen lip mit noch ſin geſunt,

2. Und rufet man in an daz er weder werf noch ſchiezz und ſiht er daz menſch und mag man in dez uberziugen ſelb dritte er iſt an dem menſchen ſchuldig, und man ſol uber in rihten alz ob er in mit ſiner hant het ertötet.

3. Geſchiht ez aber uff ainem wege da die lute [4] alle wege pflegent ze ganne ſo wirt er ſchuldig an dem menſchen, wan ſwa die lute [5] gaunt oder ritent da ſol nieman [6] niht varn mit werfen noch mit ſchiezzen. [7]

CAP. CLXXVI.

De eo, qui dum avem ferire vult, hominem ferit.

SI quis collineat ad feriendam avem in via, qua homines aliàs uti non ſolent, ac ſi contingit, ut hominem feriat, qui inde moritur, ipſe nec ullus alius in hoc caſu meretur pœnam mortis vel aliam corporis afflictivam.

2. *Quodſi autem ei occlamatum fuerit, quod à jaciendo & feriendo abſtinere debeat, ipſeque tranſeuntem vidit, & de hoc convinci poteſt per actorem & duos teſtes, tum ipſe habetur pro cauſa mortis, & de ipſo ſententia ferri debet, quaſi alterum manu ſua occidiſſet.*

3. *Quodſi autem tale infortunium contingit in via, qua ordinarie homines uti ſolent, tunc (ſemper) reus eſt mortis defuncti, nam in illis locis ubi homines ordinarie pedibus aut equis vehiculisque eunt, nemo debet jaciendo aut feriendo occupari.* CAP.

Ad CAP. CLXXV.

1) In Cod. Fſch. Rubrum ita ſonat: *wie man Keller grebet und brunnen in die ſtraz.* Scherz.

2) Cod. Fſch. *bewircken.* Wurmbr. *bezimmern.* meus: *bewerffen.* Scherz.

3) Cod. Fſch. & meus: *über ſine Knie ge.* Argent. min. ut & Cod. Univ. Argent. Wurmbr. & impreſſi; *pis an ſein knie.* Cod. Argent. major: *alſo hohe das ein man kume ſich über ſie tut. Huf* idem eſt ac noſtrum *hufft*, femur. Gl. Flor. *Huffe*, coxæ, clunes. Rhab. Maur. in Gold. Script. Alem. *hufphi*, clunes, coxæ. Gl. Monſ. *Unter dero Huffi*, ſub femore. *Scherz.*

4) Cod. Wurmbr. *daz ander tail ſol im dew gemain helfen machen.* Cæteri Codd. cum Noſtro faciunt. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 38.

2) Cod. Wurmbr. habet: *Vält.* Hortl. *ſchenſt.* Cod. Univ. *Schüſſet.* in impreſſis eſt: *raumet.* cum noſtro textu concordant Cod. Fſch. Arg. maj. Jung. Waldn. meus. de v. *ramen.* Vid. notam meam ad Otfrid. IV. 17, 6. *Scherz.*

3) Cod. Waldn. *allichen.* Argentinenſis maj. & minor. *ellichen.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *ze allen ziten.* Hortl. aliique: *alzeit.* Scherz.

5) Cod. Fſch. inſerit: *allezit.*

6) Cod. Hortl. *nichts ramen.* Cod. Wurmbr. *nichtz vällen.*

7) In omnibus impreſſis plura adhuc adjecta ſunt, ſed quæ non apparent in noſtris MSS. *Scherz.*

Ad

CAP. CLXXVII.

Der ainen baum vellen wil und triffet ainen menſchen.

UNd vellet ain man ainen baum ze walde dem wege ſo nahen daz er an den weg gevallen mag, ſleht der baum ainen menſchen ze tode man ſol im daz haupt abslahen, ſleht er ain vihe ze tode er ſol ez gelten alz ez wert waz, und ſol dem Rihter wettun ain frævel.

2. Und hauet er in in dem holtz da die lute [1] ſtæte gaunt alz er den baum gehauuet untz an die ſtat daz er vallen wil, ſo ſol er dri ſtunt ruffen *ſi jeman da der fliehe.*

3. Und tut er daz sleht der baum lute oder vih, er buzzet nieman darumb,

4. Und ſprichet man er hab nit geruffet daz ſol er erziugen ſelb dritte,

5. Hat er der nit ſo ſol er ez bereden [2] mit ſin ainz hant,

6. Aber der tot menſch hat der ainen friunt der ſin mage iſt [3] der wert im ſinen aid wol mit ainem kampfe.

CAP. CLXXVII.

De eo, qui cum arborem cædit, illam ita cædit ut inde homo lædatur.

SI quis arborem cædit in ſylva, ſed prope viam publicam, ita ut cæſa in viam procidere poſſit, & contingit, ut arbor cæſa hominem occidat, tunc debet cædens capite plecti, quodſi autem inde perierit pecus aliquod, tunc cædens debet Domino ſolvere pretium ejus, & judici mulctam dare.

2. *Si talis homo arborem cædit in ſylva, ubi homines ordinarie tranſeunt, tum debet eo tempore, quo arbor illa caſui proxima eſt, ter clamare his verbis: ſi quis eſt in propinquo, inde recedat.*

3. *Hoc facto ſi arbor hæc in homines aut pecora incidit, nulla ulli debetur ſatisfactio.*

4. *Si vero objiciatur, quod ille non clamaverit, tunc ſe clamaſſe ſuo & duorum teſtium juramento probare debet.*

5. *Si teſtes non habet, debet ſolus jurare.*

6. *Aſt ſi defunctus habet amicum, qui ipſi cognatus eſt, & cum altero duello certare vult, hic ipſe impedire poteſt quo minus cædens ad juramentum admittatur, ſi nempe ſe offert ad duellum cum ipſo ineundum.*

CAP. CLXXVIII.

[1] Werfent die lüt ainen wagen umb [2] vellet uf menſchen.

WErfent die lüte ainen wagen umb, [3] und ſwaz uff dem wagen lit daz vellet uff ainen menſchen daz er ſtirbet und [4] iſt ez an der ſtat da lüte gaunt wider und für [5] von ſwelhen ſachen daz geſchiht die ſint an dem menſchen ſchuldig, [6] und haunt ir lip da mit nit verwürket.

2. Und geſchiht im an dem totslag iht daz ſol man buzzen alz hie vor geſprochen iſt.

3. Haunt aber ſi geruffet dri ſtunt [7] ſo iſt daz ſelb reht alz der den baum (conf. c. præc. §. 2.) vellet datz holtz bi der ſtrauzz.

CAP. CLXXVIII.

De caſu ſi currus corruit, & in hominem quendam incidit.

QUodſi in cauſa aliqui ſunt, ut currus concidat, contingitque, ut onus vehiculi illius cadat in hominem, qui inde moritur, idque fiat in loco, per quem tranſire ſolent homines, quacunque ratione id fit, illi rei ſunt mortis, & merentur privationem vitæ.

2. *Quodſi læſus non quidem inde moriatur, ſed aliud tamen damnum ſenſerit, tunc illius damni nomine ſatisfieri debet, ſicut antea dictum fuit.*

3. *Quodſi autem (ab illis qui vehiculo utuntur) ter fuit inclamatum, idem juris obtinet, quod eſt circa eum, qui arborem cædit prope viam.*

CAP.

Ad CAP. CLXXVII.

1) Cod. Argent. maj. & quidam alii habent: *gewonlich.* Scherz.

2) Cod. Hortl. *mit ſin ſelbs hant.* Ambraſ. Perg. *mit ſein zweien vingern.* Scherz.

3) Cod. Hortl. addit: *der mit ihm kempfen wil.* quod & habet Cod. Argent. maj. Cod. Univ. Arg. & Wurmbr. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 65.

2) Inſere: *der.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *da ein fuder uffe lit, ſwaz daz iſt.* Scherz.

4) Hic verſus in Cod. Fſch. ita legitur: *und iſt ez an einer ſtrazze da die Lute gent gewonlichen, die ſulen lute ruffen, ſi jeman da der vliehe, unde tunt ſie des nibt, unde triffet der wagen umbe in vihe oder lute, alle die da helffent die muzzen es geliche ſchaden haben, ez ſi vihe oder lute.* Scherz.

5) Cod. Uff. *von melchen lüten.* Hortled. *von welch lewt bülff.* Scherz.

6) *Und habent iren leib damit verworcht.* ita, & recte quidem Cod. Univ. Argent. MSC. Scot. Vienn. Hortled. & meum. *Scherz.*

7) Cod. Hortl. addit: *das man von dem weg gee.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CLXXIX.
Von Leren Kinden.

SLeht ain man ſin lerenkint mit rute oder mit der hant aun blutrunſun da tut er wider nieman an.

2. Machet er ez blutrunſig [1] datz der naſe, er buzzet ez aber nit.

3. Machet er ez anderſwa blutrunſig aun daz [2] mit gerten geſchiht er ſol buzzen den friunden und dem Rihter,

4. Und sleht er ez ze tode er muz ez buzzen alz hie vor geſchriben iſt.

5. Nieman ſol ſinen leren Kinden mer slege geben denn zwelf [3] aun geværte.

CAP. CLXXIX.
De pueris alicujus diſciplinæ commiſſis.

SI quis diſcipulum ſuum virgis aut manu, citra tamen vulnerationem cum ſanguinis effuſione conjunctam, cædit, nullum delictum committit.

2. Quodſi inde fiat, ut naſus diſcipuli ſanguine ſtillet, iterum nulla debetur ſatisfactio.

3. Quodſi autem alia in parte corporis ſanguinis effuſio ſequatur (excepta ea, quæ virgis fit) tum ipſe debet ſatisfacere & cognatis ejus & judici.

4. Si autem diſcipulum occidit, tum debet ſatisfacere eo, quo ſupra dictum eſt modo.

5. Nemo debet diſcipulis plura, quam duodecim, dare verbera, & quidem omnia ſine malo propoſito.

CAP. CLXXX.
Wenn der vater ſinen ſun von im ſundern ſol.

DEr vater ſol ſinen ſun von im ſundern, alz er fünf und zwantizg jar alt iſt mit alz vil gutz alz er gelaiſten mag alſo daz im daz merer tail belibe,

2. Und tut er dez nit gern der ſun nötet inz mit reht wol mit ſinem Rihter,

3. Und hat der vater nit wan ain kint er git im mit reht wan daz fümftail ſinez gutez,

4. Und hat er mer kinde denn ainz, ſo tailt er mit reht daz im diu driutail belibent und den kinden diu zway tail.

CAP. CLXXX.
Quando pater filium ſuum ſeparare debeat à familia ſua.

PAter debet filium ſuum à ſe ſeparare, quando hic implevit annos viginti quinque, & tantum bonorum ei dare debet, quantum dare poteſt, ſic tamen, ut apud ipſum remaneat major bonorum pars.

2. Quodſi pater hoc facere recuſat, filius ad id eum jure cogit per judicem.

3. Si pater non habet niſi unicam ſobolem, jure ei dat quintam bonorum ſuorum partem.

4. Quodſi autem plures habet liberos, recte cum illis dividit bona, ut ſibi remaneant tres partes (de quinque) & liberi habeant duas partes (de quinque.)

CAP.

Ad CAP. CLXXIX.

1) Lege ex MSC. Hortl. Wurmbr. Arg. maj. meo: *Zu der naſen.* Ingolſtad. habet: *an der naſen.* Uff. *Und machet er ym dye naſen pluten.* Scherz.

2) Wurmbr. Cod. Univ. Arg. & Cod. Argent. maj. *mit ruten.* Scherz.

3) Ambraſ. Ch. *Und alle ane gefehrde.* Scherz.

Ad

CAP. CLXXXI.

[1]Was der zinsman erbet.

EIn zinsman erbet ſinen buwe uf ſinem erbe, ez ſi denn ain man von Ritterz art der ez ſinem wibe ze morgengabe gegeben habe.

2. Wirt ez auch ledik dem herren der nimpt den buuue mit dem lehen der man habé ez ſinem uuip ze morgengabe geben [2] oder nit.

CAP. CLXXXI.

Quid juris acquirat Emphyteuta in fundo Emphyteutico?

EMphyteuta acquirit ſuperficiem ſolo ſuo allodiali impoſitam, niſi ipſe ſit ordinis Equeſtris, & uxori ſuæ illam dedit in morgengabam.

2. *Quodſi fundus talis ſit apertus Domino Feudi, tunc Dominus hic ſuperficiem ſibi vindicat una cum fundo feudali, ſive maritus ille eam uxori dederit morgengabæ nomine, ſive non.*

CAP. CLXXXII.

Von frauuen lipdinge.

HAt ain frauue [1] lipdinge an aygen [2] oder an lehen, ſuuaz buuuez daruf ſtat, ſo ſiu ſtirbet, daz erbet nit [3] ir næhſter mage,

2. [4] Daz aygen uuirt den næhſten magen, daz lehen den herren.

CAP. CLXXXII.

De Uſufructu (dotalitio) quem uxor habet à marito.

SI uxor alicujus habet uſumfructum (à marito) in fundo allodiali vel feudali, tunc ſi illa moritur, ſuperficies ipſi impoſita non cedit ipſius proximis cognatis.

2. *Nam ſi fundus eſt allodialis pervenit ad proximos mariti cognatos; ſi eſt feudalis, pertinet ad Dominum feudi directum.*

CAP. CLXXXIII.

[1]Von lehenunge.

LIhet ain man ain gut ainem andern manne aun underſchaide, ſuuaz daruf buuuez iſt, daz iſt dez mannez mit dem gut

2. Der Herre dinge denne den buuue uz, daz tut er uuol mit reht.

CAP. CLXXXIII.

De conceſſione fundi alteri facta.

SI quis alteri fundum aliquem concedit ſimpliciter, fundus ille cum ſuperficie omni inædificata pertinet ad alterum.

2. *Niſi concedens ſibi reſervaverit ſuperficiem illam; id quod jure facere poteſt.*

CAP. CLXXXIV.

Ditz iſt von ſchepfen.

SUua ſchepfen ſint die muz man ze geziugen han uber alliu dink, diu in der ſtat geſchehrent

2. Aun den totslak und aun diuphait und aun raup.

3. Veruuidert aber der Rihter ze geziug ſin uuider reht iener iſt doch vollkomen an ſinem reht.

CAP. CLXXXIV.

Hoc caput agit de Scabinis.

SI quo in loco ſunt Scabini, debent illi in omnibus caſibus, qui ibidem contingunt, tanquam teſtes adhiberi.

2. *Excepto caſu homicidii, furti, & rapinæ.*

3. *Quodſi vero judex (Scabinus) recuſat eſſe teſtis ſine juſta cauſa, alteri tamen jus ſuum ſalvum manet.*

CAP.

Ad CAP. CLXXXI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 21.
2) Plerique Codices omittunt voces: *oder nit.* Noſtro textui concordat MSC. Univ. Argent. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXXII.

1) Cod. Uffenb. addit: *die witwe iſt.* Scherz.
2) Idem Cod. addit: *oder an erbe oder an leben.* Scherz.
3. Cod. Uff. pro: *ir nahſter mage* habet: *ir meiſterſchafft.* Scherz.
4. Cod. Fſch. *das eygen wirt dem nehſten mage ledic.* Waldn. *das eygen wirt ir mannes nehſte mage ledig.* Scherz.

Ad CAP. CLXXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. Lib. II. art. 21. in fin.

CAP. CLXXXV.
Von vierslaht erben.

DIe uuile der man aun uuip nit ſin uuil, uuil er ſo mag er nemen ze rehter e ain ander oder zuuu oder dri oder mer ob im ainiu ſtirbet, daz er ain ander nimpt,

2. In derſelbun uuiſe nimpt ain uuip uuol man.

3. Vnd geuuinnet ſi kint bi in allen die erbent, ſuuaz ſi erben ſulen. [1]

4. Man ſol nieman uz ſiner geuuer uuiſen von gerihtz halben.

5. Vnd iſt er ze unreht in der geuuer, man ſol imz mit rehter clag brechen, da er ſelb ze gagen ſi,

6. Man ſol im fürgebieten ze rehten tædingen, ſo ſol er fürkomen und ſol ſin gut verſprechen alz reht ſi.

7. Vnd kumpt er nit für, ſo vertailt man im die geuuer mit reht.

CAP. CLXXXV.
De quatuor generibus Heredum.

SI quis (qui in matrimonio antea vixerat) non vult extra matrimonium vivere, poteſt ſecundas & tertias & plures nuptias celebrare, ita ut una uxore mortua aliam ducat.

2. *Idem facere poteſt uxor alicujus (mortuo marito.)*

3. *Quæ ſi ex ſingulis liberos ſuſcepit, hi heredes ſiunt illorum bonorum, in quibus ſuccedendi jus habent.*

4. *Nemo judicii auctoritate privandus eſt poſſeſſione ſua.*

5. *Quodſi poſſeſſio ejus eſt injuſta, id ipſi in præſentia ejus per actionem rite inſtitutam eſt probandum.*

6. *Citandus nempe eſt ad judicium rite inſtitutum; quo facto comparere debet, & jus ſuum defendere debita ratione.*

7. *Quodſi contumax eſt in comparendo, poſſeſſio ipſi jure abjudicatur.*

CAP. CLXXXVI.
[1] Von pfenning slahen.

[2] ALle pfenninge ſol man nit verslahen, uuan ſo ain niuuuer herre kumpt,

2. Stirbet aber der herre, oder uuirt er veruuandelt vor drin iarn, die pfenning ſuln doch ſtan, untz driu iar [3] fürkoment.

3. Vnd biutet der münſer ainen falſchen pfenning uz, ſo daz er damit kauffen uuil, oder damit gelten uuil, oder in yemann für gut geben uuil, und iſt ir zuuelf oder mer, ez gat im an die [4] hant, er habe ir dann ſinen [5] ſchup.

4. Vnd dennoch muz er ſuuern, daz er nit enuueſte, daz ſi falſche wærn.

5. Iſt ir ain halbez pfunt oder mer ez gat im an den hals.

6. Iſt er aber der ſelben untat [6] e überſait vor gerihte, man ſol ſinen aid nit nemen.

7. Man ſol im dri uual fürtailn, daz hayzze yſen ze tragen uff [7] blozzer hant, oder in ainen uuallenden keſſel ze griffen untz an den ellenbogen, [8] oder die [9] uuazzer urtail,

8. Gerihtet er nit mit der ainem, man ſol im die hant abslahen.

9. Daz

CAP. CLXXXVI.
Quomodo nummi cudi debeant.

NUmmi nulli debent frangi, niſi cum novus territorii Dominus priori ſuccedit.

2. *Quodſi Dominus hic moriatur, aut alia occaſione ipſi alius ſufficiatur, antequam tres anni (ab eo tempore, quo prior præeſſe cœpit) effluxerint, nummi debent in valore manere, donec elapſum fuerit illud triennium.*

3. *Quodſi monetarius nummos falſos aliis det, cum nempe aliquid emere aut ſolvere vult, aut ob aliam rationem, tanquam genuinos, expendere, eorumque quantitas procedat ad duodecim aut plures, tunc manus ei eſt amputanda, niſi culpam in alium transferre poſſit.*

4. *Quo in caſu jurare tamen debet, quod neſciverit nummos illos eſſe falſos.*

5. *Si nummorum illorum dimidium libram expendit aut plus, tum capitis periculum ipſi imminet.*

6. *Quodſi vere ſimilis delicti jam antea fuerat convictus in judicio, ipſe ad juramentum non eſt admittendus.*

7. *Debet vero judicis ſententia ipſi electio dari, an velit ferrum ignitum portare nudis manibus, an vero brachium uſque ad cubitum caldario, quod aqua ob feruorem bulliente plenum eſt, immittere; an autem aquæ frigidæ judicio ſe ſubmittere.*

8. *Si nullo horum vincit, manus ei amputari debet.*

9. *Hoc*

Ad CAP. CLXXXV.

1) Cod. Uffenb. addit: *als iglichem angeburtt.* Scherz.

Ad CAP. CLXXXVI.

1) Conf. Jus Sax. Provinc. lib. II. art. 26.
2) Impreſſi habent: *alte.* at MSS. noſtra: *alle.* Scherz.
3) Plerique Codd. *uſkoment.* Scherz.
4) Solus Cod. Hortl. legit: *havt.* Scherz.
5) Hortl. *Schübe.* Scherz.
6) Hortl. & Wurmbr. *vormals bewärt.* Scherz.
7) Meus Cod. habet: *beslozzener hant.* Scherz.
8) Cod. Uff. addit, *und eynen ſtein auf dem bodem auffheben der als groſz ſey als ein eybe.* Scherz.
9) Wurmbr. vitioſe habet: *wachsurtail.* Scherz.

10) Ad-

Digitized by Google

9. Daz reht iſt niur der münzzer. [10]

10. Suuer an ſinem rehten vollekomen iſt, und vindet man bi dem ainen ſchilling falſcher pfenning oder minner oder mer, man zerſnidt im die pfenning, und git im diu ſtuck uuider.

11. Iſt ir mer denn fümf ſchilling, ez gat im an die hant, er hab ir denn ſinen ſchup.

12. Velſchet ain münzzer ſin pfenning und behaltet ſi nit nach ir reht, die uuile mag er nieman falſchez gezihen, [11] da er uuandel umb tun ſule.

13. Pfenning ſol der münzzer behalten alz gut und alz ſuuer, alz man ſi ſetzet [12] und tut er dez nit, man ſol über in rihten [13] alz über ainen valſcher.

14. Nieman ſol dehainen pfenning ſlahen, der dem andern gelich ſi, ſi ſulen haben ſunder [14] gebræch, ſuuer ez darüber tut, er ſi herr [15] oder arm man, der iſt ain velſcher.

15. Nieman mag er heben [16] niuuuen markt noch niuuue münzze, uuan mit dez herren uuille, in dez geriht ez lit,

16. Dannoch mag ez nit geſchehen, da ſende der künig ſinen hæntſchuh zu, daz iſt darumb geſetzt, daz [17] die lüte daz uuizzen, daz ez ſin uuille ſi.

17. Suuenn man die pfenninge verbiutet [18] vierzehen tag darnach ſol man mit den alten pfenningen gelten, und pfant lœſen

18. Aun umb die Juden, da ſol man pfant von lœſen [19] vier uuochen.

19. Suuer darnach da mit kauft und verkauft, dem ſol man die pfenninge zerſniden, und diu ſtuk uuider geben.

20. Alle pfenning, die man ze tutſchen landen sleht, die ſuln ze reht pfündig ſin und uuiz.

21. Nu geſtaten die Künige, daz man ſi anderz sleht, und tunt daran uuider reht.

9. *Hoc jus tantum obſervatur circa Monetarios.*

10. *Qui eſt homo integræ famæ beneficiorumque juris compos, illi, ſi apud ipſum deprehendatur quantitas nummorum falſorum ſolidum æquans, vel major vel minor, nummi iſti diſſecantur, ita tamen, ut fragmenta ei reſtituantur.*

11. *Si majorum horum eſt quantitas, quam quinque ſolidorum, tum amputationis manus reus eſt, niſi culpam hanc in alium poſſit rejicere.*

12. *Si Monetarius ferit nummos falſos, nec eos in ſtatu legitimo relinquit, tunc non poteſt falſi alios accuſare ad eum effectum, ut eo nomine ſatisfactionem præſtare teneantur.*

13. *Eâ in bonitate ac pondere, quæ (à Superiori) fuere definita, Nummos relinquere debet Monetarius. Id ſi non facit, debet condemnari, ut falſarius.*

14. *Nemo cudat Monetam alterius Domini Monetæ ſimilem (quod characterem) quodlibet nummorum genus debet habere proprium & ſingularem characterem; qui contra hoc facit, ille eſt falſarius, ſive dives, ſive pauper ſit.*

15. *Nemo poteſt inſtituere novum forum rerum venalium, aut novam cudere monetam, niſi cum conſenſu Domini, in cujus territorio id introducere deſtinavit.*

16. *Nec ſufficit tamen Domini territorii conſenſus, niſi Rex mittat chirothecam ſuam (teſtandæ approbationis cauſâ) quod ideo ſtatutum eſt, ut ſciatur, Regem, ut id fiat, velle.*

17. *Si nummorum aliquod genus in commercio adhiberi prohibetur, tum adhuc per quatuordecim dies nummis illis probibitis ſolutio fieri, & pignora relui poſſunt.*

18. *Excepto caſu, ſi quis Judæis debeat, quippe à quibus per quatuor ſeptimanas pignora relui poſſunt.*

19. *Si quis hoc tempore elapſo nummis illis in emendo vel vendendo utitur, debent diſſecari & fragmenta ipſi reſtitui.*

20. *Omnes nummi qui in Germanicis terris cuduntur, debent juſtum habere pondus & candido eſſe colore.*

21. *Aſt nunc permittunt reges (Germaniæ) ut alio modo cudantur, quo ipſo contra jus agunt.*

CAP.

10) Addunt Cod. Hortl. & Wurmbr. *und umb ettlich als auch vorgeſchriben iſt.* Scherz.

11) Fſch. *darumbe er buzze liden durfe.* Scherz.

12) Fſch. addit: *unde gelichwiz.* alii habent: *und zu glicher wiſe.* Scherz.

13) Cod. Fſch. Hortl. Univ. Argent. meus: *in der uuiſe als umbe* (quidam habent: *über*) *falſche pheuninge.* cum hoc verſu in Cod. Argentin. maj. finitur caput. *Scherz.*

14) Fſch. *gemele.* Hortl. *gemelde.* meus: *gemelcze.* Ingolſt. *zaichen.* Uff. *zeychen oder gemelde.* Scherz.

15) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt *reich oder arm.* Scherz.

16) Solus Cod. Univ. Arg. habet: *inwendig marg noch inwendig minſe.* Scherz.

17) Cod. Fſch. Univ. Argent. Hortl. Uffenb. Wurmbr. Ingolſt. meus: *lantlüte innen werden.* Scherz.

18) Plerique: *vierzeben nacht.* Scherz.

19) Cod. Jung. Univ. Arg. Fſch. Wald. meus: *über vier wochen.* Scherz.

CAP. CLXXXVII.

[1] Wie man zœll ze reht geben ſol.

SUuer [2] brüggen zœll oder uuazzer zœlle hinfüret mit uuiſſende, der ſol im vierualt gelten, ob ieman da iſt der in vorder.

2. Vnd iſt da nieman der in vorder, der kaufman ſol driſtunt ruffen nach dem zolner, ſo er allerlüteſt mag.

3. Vnd iſt nieman da ſo var er [3] für ſich. Vnd kumpt er hinuuider und vordert der zolner ſinen zol er ſol im in geben mit ienem.

4. Vnd ſchuldiget er in er hab im ſinen zol verfürt, dez ſol er ze den hailigen ſuuern, daz er im [4] geruffet hab, er ſol nit geziuge darumb laiten.

5. Man nimpt an manger ſtat zol [5] da nit lüte geſezzen ſint.

6. Suuer [6] in arge zol verfüret der ſol geben [7] drizig [8] ſchillinge:

7. Tut er aber [9] alz hievor (℣. 2. h. c.) geſchriben iſt, ſo iſt er ledig.

8. Suua uuazzerzœlle ſint, da müzzen vier füzgengel [10] ainen pfenning geben, der ritent ainen helbling [11], der geladen uuagen vier, heruuider nit er ſi geladen oder nit.

9. Pfaffen und Ritter und allez ir geſinde und ir gut ſuln uueſen zolles fri,

10. [12] Suua er bedarf brugge [13] noch ſchef, ſuuer yeman darüber zollet, der tut uuider reht.

CAP. CLXXXVII.

Qua ratione in vectigalibus ſolvendis recte incedendum ſit.

QUi portorium ob tranſitum pontis aut transvectionem fluminis ſciens prudensque non ſolvit, tenetur quadruplum præſtare, ſi quis aderat, qui id ipſum ab ipſo exegit.

2. Quod ſi nemo illud exigat, mercator (viator) ter advocare debet publicanum voce, quantum poteſt, clariſſima.

3. Quodſi nemo, (qui vectigal accipiat,) apparet, pergat in itinere, ſi autem redit, & publicanus vectigal exigit, debet illud ſolvere cum priori.

4. Si publicanus ipſum accuſat, quod prius vectigal non ſolverit, tunc debet jurare per ſanctos, quod ipſum ter clamando advocaverit.

5. Multis in locis vectigal exigitur, ubi nulli homines habitant,

6. Qui vectigal forenſe non ſolvit, debet ſatisfacere triginta ſolidis.

7. Quod ſi autem ea fecit, quæ ſupra ſcripta ſunt, nihil tenetur ſolvere.

8. Ubi vectigalia ob transvectionem fluminis ſolvenda ſunt, ibi pedites quatuor tenentur præſtare unum denarium, eques unus dimidium denarium, currus onuſtus quatuor denarios nec plus, idem obtinet in curribus non onuſtis.

9. Clerici & equites ut & illorum famuli ac res immunes debent eſſe à vectigalibus.

10. Ubi quis ponte aut nave opus non habet, ibi ſi vectigal exigitur, contra jus agitur.

CAP. CLXXXVIII.

[1] Jus Municipale.

EZ ſol nieman kain obs vailes uf daz uelt füren, er treit ez daruf uuol in ainer [2] krœntzun,

2. Vnd

CAP. CLXXXVIII.

Jus municipale.

NEmo poma aliosque fructus arboreos debet vendendi cauſa extra urbes in agrum transportare, alia ratione, quam ſi eos portet in corbe doſſuaria,

2. *Nec*

Ad CAP. CLXXXVII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 27.
2) Hortl. *purgzœll.* ſed male. *Scherz.*
3) Omnia fere MSS. noſtra habent hîc: *Got ergeben.* Ingolſt. *Got enpholen.* ubique deſunt verba: *für ſich.* Scherz.
4) Uffenb. & Ingolſt. addunt: *driſtunt.* Scherz.
5) Hortl. & Wurmbr. addunt: *und auch gelayt.* Scherz.
6) Omnia MSS. habent: *Marktzoll;* quod etiam eſt in Jur. Prov. Sax. *Scherz.*
7) Cod. Ambraſ. perg. ſolus habet: *drizeben.* Scherz.
8) Cod. Univ. Arg. ut & Mon. Scotor. Vienn. *ſchilling pfenninge.* Scherz.
9) Hortl. & Wurmbr. *als hievor geſprochen iſt,* das er drey *ſtunt ruffet.* Fſch. habet: *ruffet aber er driſtunt als jezu gereit iſt.* Scherz.
10) Wurmbr. & Hortl. addunt: *oder etwa zween.* Scherz.
11) Fſch. habet: *halben.* conſentiunt alii. Wurmbr. & Hortl. addunt: *ſo geyt er auch etwa nichtz.* Scherz.
12) Cod. Uffenb. Wurmbr. Hort[l]. Argent. major verſum hunc ita incipiunt: *Ain yegelich man ſol weſen zolles frey wa er nit bedarf.* conſentit M&C. Scotor. Vienn. ubi tamen eſt: *mautfrey.* Scherz.
13) Bitſch. & Hupf. habent: *noch ſtege.* Scherz.

Ad CAP. CLXXXVIII.

1) Hoc caput in nullo alio noſtrorum MSS. extat. *Scherz.*
2) *Krœntzun*, idem eſt ac noſtrum: *kräz*, quod *corbem doſſuariam* denotat, hinc *krätzenträger* dicitur, qui pro mercede res oblatas tali in corbe portat. Galli illam *botte* vocant. *Scherz.*

3) Hac

Digitized by Google

2. Und ſol ez auch niur umb pfenning geben, und umb kain korn,

3. Suuer ez daruber tut, alz dick und er ez tut, ſo iſt er dem vogt ſchuldig fünf ſchilling ze galtnüzz.

4. Und hat er der pfenning nit ze geben, ſo ſol man in an der [3] ſchraiat slahen, daz iſt reht.

2. *Nec debet illa alienare pro frumento ſed tantum pro pecunia.*

3. *Qui contra hoc facit, quotiescunque id fiat, toties debet Advocato ſolvere quinque ſolidos multæ nomine.*

4. *Si nummos, unde ſolvat, non habet, debet collocari ad columnam, ad quam alii rei publico riſui exponi ſolent, id quod juſtum eſt.*

CAP. CLXXXIX.

[1] Von gelait allhie.

EIn ieglich man iſt gelaitez fri, ſuuer ſinez gutez geneſen [2] wil, dehain gelait iſt reht,

2. Iſt aber unfride in dem land und mütet ain kaufman gelaitz, daz mag im ain herr geben,

3. Man gebe dem herren oder nit, er ſol im doch ſinen ſchaden abtun,

4. Uuaz dem kaufman ze ſchaden geſchiht, den ſol im der gelten der in bolaitet.

CAP. CLXXXIX.

De Conductu.

QUilibet homo immunis eſt ab onere ſolvendi pecuniam pro conductu, ſi mercibus ſuis nihil ob conductum velit decerptum, easque periculo exponere; quo in caſu exactio pro conductu eſt iniqua.

2. Si in regione, quam quis tranſit, bellum viget, & mercator (viator) conductum petit, hunc ei Dominus territorii concedat.

3. Sive Domino huic aliquid pro conductu datum fuerit, ſive non (cum conſenſu tamen ejus) ipſe tenetur viatori damnum acceptum reſarcire.

4. Quicquid enim mercatori damni obtigit, eo nomine ille, qui eum conduxit, ſatisfacere tenetur.

CAP. CXC.

[1] Der uber [2] ſant vert.

SUuer unrehten uueg uert uber gebuuuenz lant, der ſol ie von dem rade ainen pfenning geben. Und der ritent man, [3]

2. Darumb mag iener uuol pfenden dez daz velt iſt [4] aun den Rihter.

3. Und uuerent ſi daz pfant, da tunt ſi uuider reht,

4. Und koment ſi für geriht, und hetent ſi daz pfant geuuert, ſi uuetten dem Rihter dri ſchilling [5] oder mer, ye nach guter geuuonhait,

CAP. CXC.

De eo, qui per agros cultos iter facit.

QUi via prohibita per agros cultos currum transvehit, pro qualibet rota debet ſolvere denarium, & qui equo tranſit denarium unum.

2. Hujus rei cauſa is, ad quem agri pertinent, poteſt ab altero pignus capere citra Judicis concurſum.

3. Si reſiſtunt pignus capienti, contra jus agunt.

4. Et ſi in jure comparent, poſtquam pignus capere volenti reſtiterunt, debent Judici multæ nomine tres ſolidos ſolvere, aut plus etiam pro conſuetudine regionis,

3) Hac voce, quæ etiam infra occurrit, videtur denotari lapis ille infamis, ad quem damnati conſpiciendi ac deridendi collocantur, quod hîc Argentinæ illis obvenit, die an das *halseiſen* oder *laſterſtein* geſtellt werden. Belgæ *kaeke*, Galli: *carcan* appellant. in Jur. Prov. Bavar. quod ſubjunctum eſt MSC. Hortlederiano fol. 131. b. 1. nominatur: *ſchrayet*. in Jure Auguſtano antiquo ſæpius legitur: *einen an den* ſchrayat *ſchlagen*, in eod. Jure c. 451. dicitur: *iſt aber daz der Stock zergaut oder der galge bey wellichs vogtz zeitten daz geſchicht der ſol es wider bæwen, es ſey ſtock*, ſchreyat *oder galg*. Scherz.

Ad CAP. CLXXXIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 27.

2) Cod. Univ. Argentin. Waldn. Argentin. maj. & min. Fſch. Hortl. Jung. habent: *genenden*, quod *frui* ſignificat. vid. notam meam ad Otfrid. I. 2, 24. Uff. legit: *genyſſen*. Wurmbr. *geverde*. in Hupf. & Bitſch. eſt: *wagen*. quam vocem etiam habet Jus Prov. Sax. quæ optime quadrat, poteſt tamen & retineri *geneſen*, vel *genenden*, ut mens ſit: ſi quis mercibus ſuis nihil (ob conductum) decerptum velit, ſed iis integris frui deſideret vel cum periculo. *Scherz.*

Ad CAP. CXC.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 27.

2) Lege: *ſaat*, ex MSS. Univ. Argent. Ingolſt. utroque Argentin. meoque; ubi: *der über ſat vert*. Cod. Fſch. & Hortl. habent: *der über gebawtes lant vert*. Jus Prov. Sax. exhibet: *über geabren land*.

3) Adde ex Cod. Argent. maj. Fſch. Uffenb. *einen pfenning*. Jus Prov. Sax. habet, *einen halben*. Scherz.

4) Cod. Wurmbr. & Hortl. *an den gepütel*. MSC. Scot. Vienn. *ohn des Richters botten*. Scherz.

5) Addit Cod. Ingolſt. *der kurzen*. Scherz.

hait, Und müzzen ienem ſinen ſchaden [6] zuuiſpilde gelten.

CAP. CXCI.

[1] Der holtz gras oder viſch ſtilt.

[2] SUuer holtz oder hœuue oder graz ſnidet, oder viſche in ainez andern mannez [3] uuage ſtilt, der ſol geben dri ſchillinge,

2. Und uuert er pfant, man ſol uber in rihten, [4] als hievor (conf. cap. 190. 4.) geſchriben ſtat.

3. Viſchet er mer denn driſtunt darein, oder hauuet er holtz daz gebannen iſt, oder hauuet er berende baum ab, oder grebt er ſtain uz, die ze markſtainen geſetzet ſint, man ſol im ſhute und haare abslahen oder er ſol ez lœſen mit drizig ſchillingen. [5]

4. Und ſuua man in vindet, man ſol in uſhaben untz an den Rihter.

CAP. CXCII.

[1] Ob erz bi der naht tut.

[2] SUuer [3] bi der naht ſtilt man ſol in hahen,

2. Tut er ez dez tagez, ez gat im ze hut und ze hare.

3. [4] Jeglichez uuazzerz flutz iſt gemain ze varen und ze viſchen.

4. Die viſcher ſuln auch nit daz uuazzer nieſſen, uuan alz verre, ſo ſi ainoſt [5] mit dem netze geſtrichen mügen [6] uz dem ſcheffe.

nis, & tenentur laeſo damnum reſarcire dupli praeſtatione.

CAP. CXCI.

De eo, qui lignum, gramen, aut piſces furatur.

QUi lignum aut fœnum aut gramen (alienum) reſecat, aut piſces in alterius rivo furatur, debet multæ nomine ſolvere tres ſolidos.

2. *Quod ſi hic reſiſtit pignus capere volenti, debet condemnari, ſicut ſupra ſcriptum eſt.*

3. *Quod ſi ſæpius quam ter ita furtive piſcatur, aut cædit arbores ſingulari interdicto munitas vel frugiferas, aut effodit lapides terminales, debet fuſtigari, aut ſe liberare triginta ſolidis.*

4. *Et ubicunque nocens hic reperitur, debet prehendi, donec Judici tradi poſſit.*

CAP. CXCII.

De eo, qui hæc (quæ in priori capite nominata ſunt) facit nocturno tempore.

QUi nocturno tempore furatur, debet ſuſpendi,

2. *Qui id facit interdiu, fuſtigationem ſuſtinere debet.*

3. *Quilibet fluvius eſt res communis ratione vecturæ & piſcationis.*

4. *Piſcatores aquis ulterius uti non debent, quam quo reti pertingere poſſunt ex navi.*

CAP.

---

6) Argentin. min. & Waldn. aliique: *zwifolt gelten.* Ingolſt. *mit zwiſpild puzzen.* Major Argentin. *ſinen zwiuveltigen ſchaden gelten.* Scherz.

Ad CAP. CXCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 28.
2) Cod. Ambraſ. Perg. *wer verpanntes holz.* Scherz.
3) Quidam Codd. *waſſer.* Scherz.
4) Fſch. *als der über gebawenz lant da vert.* Scherz.
5) Hortl. addit: *etwo iſt es zeben pfunt der in einem pauholtz bawet.* Wurmbr. *der in einem pauholz ſlecht.* Scherz.

Ad CAP. CXCII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 28.
2) In Cod. Wurmbr. verſ. 1. & 2. cohærent præced. capiti. Reliqua autem deſunt. *Scherz.*
3) In omnibus fere MSS. noſtris legitur: *wer aber des nachtes gemätes graſz oder gebawen holz ſtilt, man ſol über in richten mit der wid.* Cod. Uffenb. hæc ultima ita legit: *mit dem galgen oder mit der wid.* Jus Sax. Prov. etiam habet: *mit der wyde.* Twinger. in Vocab. Latino-Germ. Reſtis, *wid*; Reſticula, *widelin*, olim enim vinculis ſalignis appendebantur rei infelici arbori. Hinc Gallorum Formula: *à peine de la hart.* Scherz.
4) §. 3. & 4. abſunt à Cod. Hortleder. in MSC. Scotor. Vienn. hîc incipit novum caput ſub rubricâ: *von Viſchern.* Scherz.
5) Cod. Fſch. *mit der ſegen oder mit dem netz.* Scherz.
6) Hæc verba abſunt à Cod. Argent. Min. ſed apparent in reliquis MSS. *Scherz.*

Ad

CAP. CXCIII.

Der mit der hut giltet, der ſol nit mer.

SUuaz ieman erbez anvellet, daz [1] haizzet *Erbgut*, und von der ſippe.

2. Suuer vor geriht ſinen lip veruuürket, die næhſten erben erbent ſin gut, dem Rihter ſol ſinez gutz nit uuerden, uuan von im gerihtet iſt alz reht uuaz,

3. Hat er dez clagerz gutz iht inn, iſt er da zegagen, man ſol imz uuider geben.

4. Und hat er ez vertan, man ſol ez zuuiſpilder [2] gelten von dem gut daz er hinder im lat.

CAP. CXCIV.

[1] Vindet man bi ainem diubigz oder ræubigez gut.

VIndet man bi ainem diubigez oder ræubigez gut, und iſt er da nit dez ez da uuaz, der Rihter ſol ez behalten iar und tag, ob ieman kum der ſich mit reht darzu ziehe, dem ſol erz uuider geben.

2. Und kumpt nieman inr Jar und inr Tag darnach, er ſol ez zu ſinem nutz legen, der Rihter ez enſi denn daz ieman ehaftiu not irrte.

CAP. CXCV.

[1] Der ſelb tu, der hab auch ſelb.

NIeman mag ainz andern mannez gut veruuürken, der ez in ſiner geuualt. [2]

2. Sinz ſelbez lip und gut veruuürkt er uuol.

3. Und tut ain man uuider daz reht iht und kumpt er umb ſin gut.

4. Und hat derſelbe man ainen kauf gekaufet umb ainen andern man, und hat im den nit vergolten, und iſt dannoch unveruuandelt man ſol ienem ſin gut uuidergeben, [3] daz iſt gotz reht.

CAP. CXCIII.

Qui corpore luit, ille ad plus non tenetur.

NOn omnia bona, quorum quis ſit heres, eſt Erbgut, *ſed illa quorum quis jure Cognationis factus eſt heres.*

2. *Si quis in judicio ad mortem fuit condemnatus, ejus proximi cognati hæreditatem ipſius acquirunt, nihil autem bonorum ejus Judici cedit, quando de illo, ut jus exigit, fuit judicatum.*

3. *Si condemnatus hic aliquid poſſidet ex bonis accuſatoris, ipſi ſi copia ejus habetur, id reſtitui debet.*

4. *Quod ſi autem reus id conſumſit, debet alteri duplum præſtari ex bonis, quæ ipſe reliquit.*

CAP. CXCIV.

De caſu, ſi apud aliquem res furtiva aut rapta invenitur.

SI apud aliquem res furtiva aut rapta invenitur, & domini illius rei copia non habetur, tum Judex eam aſſervare debet per annum & diem, ut videat, an aliquis veniat, qui jure illam vindicet; quodſi talis venit, illa ei reſtitui debet.

2. *Si autem nemo intra annum & diem veniat, ut illam vindicet, judex illam ſibi retinere poteſt, niſi is (qui jus vindicandi habet) cauſâ ſonticâ impeditus fuerit, quo minus intra hoc tempus vindicaret.*

CAP. CXCV.

Nemo poteſt ſuo delicto facere, ut alter (innocens) vitam vel bona ſua jure amittat.

NEmo poteſt delicto ſuo facere, ut alter bonis ſuis, quæ poſſidet, privetur.

2. *Aſt vitæ propriæ & bonorum ſuorum amiſſionem quis procurare poteſt delicto ſuo.*

3. *Quod ſi quis contra leges delinquit, bonisque ſuis ideo exuitur,*

4. *Contigitque, ut ille antea aliquid ab alio emerit, cujus pretium nondum ſolvit, quodque adhuc extat, tum illi (venditori) res vendita debet reſtitui; hoc eſt juris divini.*

CAP.

Ad CAP. CXCIII.

1) Cod. Fſch. habet: *haizzet nibt gar erbgut, wan daz von ſippe darkomet.* meus legit: *h. n. g. e. wan daz zu ſiget von der ſippe das heiſſent nit erbegut.* ita & Waldn. & Arg. major ac min. Hortl. Univ. Arg. ſed præferenda videtur Lectio Feſchiana.

2) Plerique Codd. *zwifaltig.* Scherz.

Ad CAP. CXCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 31.

Ad CAP. CXCV.

1) In Fſch. Cod. rubrica ſic legitur: *Der des andern gut verwürcket.* Hortl. habet: *nyemant mag des andern leib oder gut verwürcken.* Scherz.

2) Adde: *bat* ex omnibus MSS. noſtris. *Scherz.*

3) Cod. Uffenb. habet: *das iſt gute und Gotes recht er habe ym dan vil daran gebenn das ſol er wider geben.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CXCVI.
Diſiu uuort ſprach Got ſelb.

DIſiu uuort ſint von geriht, diu ſprach Got ſelbe uz ſinem munde uuider Moyſen under ſiniu augen.

2. [1] Er ſprach du ſolt alſo rihten haizzen.

3. Sleht ain man den andern ze tode, man ſol in auch tœten.

4. Suuer ſinen uater oder ſin muter tœtet, den ſol man auch tœten.

5. Suuer ain lebendigez menſch verſtilt, und daz verkaufet, man ſol in auch tœten.

6. Wundet ainer den andern und nit ze tode, man ſol im ſinen ſchaden büzzen nach uuiſer lüte rat, und ſol dem artzat lonen.

7. Suuer ſinen [2] kneht oder ſin diener sleht mit gerten ze tode, und ſterbent ſi im under ſinen handen, er iſt dez todez ſchuldig, lebent ſi aber darnach ainen tag oder zuuen oder mer, er iſt dez todez nit ſchuldig. [3]

8. [4] Zeredent ſich zuuen man mit anander, ir ainer hat ain tragendez uuip, [5] diu uuil irem man helfen, diu uuirt geſtœzzen alſo hart, daz ſiu ain unzitigez kint geuuinnet, er ſol [6] ir manne geben ſuuaz er uuil, oder uuaz er hat, oder an die lüte lauzzen ob er uuil. Stirbet aber ſiu, man ſol im ſin leben nemen.

9. Man ſol auch rihten auge umb auge, zan umb zan. [7]

10. Brennet ieman den andern an dem lip, man ſol in hin uuider bren. [8]

11. Suuer ſinem aigenn kneht [9] ain auge uzsleht oder uzbrichet, er ſol in fri lauzzen. Sleht er im ainen zan uz, er ſel dazſelb tun.

12. Stichet ain ohs ainen man ze tode mit ſinen hornen, man ſol den ohſen mit ſtainen [10] vermuren, und man ſol dez fleiſchez nit ezzen, uuan ez iſt unrain, [11] und uuaz dem ohſen alſo an ſinen hornen daz ſi ſchædelich uuaren, und uuezzet er daz uuol dez der ohſe uuaz, er kumpt ſin in groz ſchulde, alz uuir hernach beſchaiden, ſint aber ſi [12] abgeslagen ſo iſt er unſchuldig.

13. Er-

CAP. CXCVI.
Hæc verba Deus ipſe effatus eſt.

HÆc verba agunt de judiciis & fuere ore Dei pronunciata Moſi in faciem.

2. *Ille (Deus) dixit: Jube, ut hac ratione in judicando procedatur.*

3. *Si quis alterum occidit, ipſe quoque occidatur.*

4. *Quì Patrem aut matrem occiderit, ille etiam morte plectatur.*

5. *Ille quoque interfici debet, qui vivum hominem ſurripit, eumque vendit.*

6. *Si quis alterum vulnerat, ſed non lethaliter, debet læſo ſatisfactio præſtari à lædente ex conſilio hominum ſapientum, & idem debet Medico honorarium pro curatione ſolvere.*

7. *Qui ſervum aut famulum virgis cædendo ipſum necat, ita ut ſtatim decedat, ille mortis reus eſt; ſi autem ſuperſtes eſt ille, qui cæſus eſt, per unum aut duos aut plures dies, dominus mortis reus non eſt: non eſt tamen à crimine immunis.*

8. *Si duo inter ſe rixantur, & unus eorum habet uxorem prægnantem, quæ, dum marito ſuo opem ferre nititur, tam graviter læditur, ut partum immaturum edat, tum ille (lædens) debet marito ejus dare, quantum ille (maritus) voluerit, aut quantum habet, aut quantum alii definiverint, ſi ille (maritus) hoc aliis definiendum reliquerit. Si autem illa Uxor inde moritur, huic quoque (lædenti) vita eſt tollenda.*

9. *Debet etiam in judicando ſic incedi, ut oculus pro oculo, dens pro dente, manus pro manu, pes pro pede lædenti auferatur.*

10. *Si quis alterius corpus igne lædit, id ipſum ei quoque fiat.*

11. *Si quis ſervo ſuo proprio aut ſervæ oculum excutit, aut exſcindit, debet eos manumittere. Idem facere tenetur, ſi dentem ei excutit.*

12. *Si bos (cornupeta) aliquem cornibus ſuis occiderit, debet lapidibus obrui, nec caro ejus edi debet, quia eſt, impura. Et, ſi bos quoad cornua ita comparatus eſſe cœperit, ut iis nocuerit, idque dominus ejus ſciverit; magnæ culpæ reus eſt, ceu infra dicemus, quod ſi vero cornua ei fuerint reſecando diminuta, ipſe Dominus nullius culpæ eſt reus.*

13. *Si*

Ad CAP. CXCVI.

1) In omnibus Codd. MSS. & impr. hic verſus ita legitur: *er ſp. d. s. alſo rihten und ſolt dinen Rihter alſo rihten haizzen.* Cod. vero Univ. Argent. habet: *du ſolt alſo rihten.* Scherz.

2) Hortl. Wurmbr. Univ. Argent. Argentin. uterque. Fſch. *knebt oder ſin maget.* Waldn. & meus: *Knecht oder ſin dirne.* Uffenb. *knecht oder dyner oder maget.* Scherz.

3) Omnes Codd. MSS. excepto MSC. Univ. Argent. addunt: *des laſters iſt er ſchuldig.* Scherz.

4) Alii: *zerwerffent.* Uff. *slaben.* Cod. Univ. Arg. *zerſtoſſent.* Hupf. & Bitſch. *krigent.* Scherz.

5) Addunt reliqui Codd. *die lauffet zu.* Scherz.

6) Lege: ex MSS. *irem.* Scherz.

7) Omnia MSS. addunt: *hant umb hant, fus umb fus.* Scherz.

8) Lege: *brennen*, ex omnibus MSS. Scherz.

9) Fſch. addit: *oder ſiner dirnen.* Scherz.

10) Cod. Fſch. Hortl. Wurmbr. *verrünen*, Cod. Univ. Arg. *verwerffen.* Ingolſt. *erwerffen.* Uff. *erwerffen ein teyl ſagen vermawern.* Hupf. *mit ſteinen verronen oder vervellen.* Bitſch. *verrennen.* Scherz.

11) Fſch. *und iſt d. o. a. a. ſ. h. daz ſie ſchedliche waren.* Uff. & meus: *Und was dem ochſen*, &c. Hortl. *Und wachst dem ohſen.* Scherz.

12) Omnes Codd. MSS. legunt: *abgeſeget.* Scherz.

13) Fſch.

Digitized by Google

13. Erſtichet ain ohs ainez mannez ſun oder tohter, ez iſt diuſelb urtail. Stichet er ainez mannez kneht oder diener, man ſol dem herren [13] drizzig pfunt geben, und ſol den ohſen [14] vermuren, als hievor geſprochen iſt.

14. Suuer ainen [15] zinſtern grebt oder ſuſt ain grub, der ſol ſie veruuürchen, daz nieman kain ſchade davon geſcheh. Und vellet vihe oder rozz dar in und iſt ſiu nit ze reht gemachet, er ſol den ſchaden gelten als reht iſt, und ſol im den [16] auuuehſel haben.

15. Und uuundet ain ohs den andern und ſtirbet nit e uuan an dem vierden tag, ſo ſol man den lebenden ohſen und den [17] auueſel verkaufen und die pfenning tailen, und ſol ſi den geben der die ohſen uuaren, und uueſt der uuol dez der lebende ohs da uuaz daz ſiniu horn ſchædelich uuaren, ſo ſol ienem der lebender ohs uuerden und der tot. [18].

16. Suuer ainen ohſen ſtilt oder ain ander dink er ſolt ez viervalt gelten.

17. Gaht ain diup nahtez in ain hus oder grebt darin oder ſuuie er darin kumpt haimlichen und vinde ich in an minem ſchaden und ſlah in ze tode ich bin unſchuldig an ſinem tode.

18. Tut ain man ain diuphait dez nahtez, den ſol man tœten. [19]

19. Daz iſt davon daz diu naht bezzern frid haben ſol denn der tag. [20]

13. *Si bos alicujus filium aut filiam feriendo occidit, idem juris obtinet. Quodſi alicujus ſervum aut famulum interficit, ſolvendæ ſunt Domino illius triginta Libræ, & bos debet, uti ſupra dictum, lapidibus obrui.*

14. *Si quis ciſternam aut aliam foſſam fodit, debet illam ita munire, ne ulli damnum inde emergat; Quodſi equus, aut aliud animal in illam decidat, nec recte munita eſt, ille debet uti æquum eſt, damnum reſarcire, ita tamen ut ipſe cadaver illius animalis ſibi retineat.*

15. *Quodſi bos bovem vulneret ita, ut vulneratus quartâ demum die inde moriatur, tum bos vivus (lædens) una cum mortuo vendatur, & inde nummi ex Venditione redacti inter utrumque eorum Dominorum dividantur, & ſi is, cujus bos eſt ſuperſtes, ſcivit illum cornibus alias petere ſolere, tunc læſo bos ſuperſtes, & occiſus cedant.*

16. *Qui bovem aut aliud quid furatur, ille quadruplum reſtituat.*

17. *Si fur noctu domum intrat aut illam perfodit aut in eam alio modo clam pervenit, ipſumque deprehendo & occido, mortis reus non ſum.*

18. *Cum quis noctu furtum committit, morte luat.*

19. *Hujus rei ratio eſt, quia nox debet majori munita eſſe ſecuritate, quam dies.*

CAP. CXCVII.

[1] Der nahtz korn ſtilt.

SUuer nahtz korn ſtilt, der iſt [2] dez galgen ſchuldig,

2. Ez ſol nieman nachtz fütern, ſuuer ez aber tut, ſuuie uuenig er ſnidet, und iſt ez ainez pfennigez uuert, ez gat im an die hant.

3. Iſt

CAP. CXCVII.

De eo, qui noctu frumentum furatur.

QUi nocturno tempore frumentum furatur, ille patibuli pœnam debet ſuſtinere.

2. *Nemo debet noctu (alienum) gramen depaſcere; ſi quis id facit, & damni pretium eſt unius denarii, manus ei amputetur.*

3. *Si*

---

13) Cod. Fſch. Uterque Arg. & Cod. Univ. Arg. habent: *drizzig ſchillinge.* Hortled. Wurmbr. & impreſſi: *driſſig mark.* Waldn. *driſſig ſlege.* Ambraſ. Perg. & meus habent ſimpliciter: *driſſig*, cum noſtro concordat Ambr. Chart. & Uff. *Scherz.*

14) Hic eodem, ut verſu præcedenti factum eſt, modo MSS. variant. *Scherz.*

15) Alii *Ciſterne*, quod clarius. *Scherz.*

16) In hac voce exprimendâ mire variant Codices; Fſch. habet: *awurſel.* Univ. Argent. & Wurmbr. *anwaſel.* Hortl. *Abaſel* Argentin. maj. *awiſen.* minor: *aweſel.* Ambraſ. chart. *abwechſel.* Uff. legit: *dye oberſtenn behalden.* Impreſſi: *das aſz haben.* In Jure Auguſtano antiquo legitur: *wil er in den ſelbſcholen geben das den ſchaden getan hat, ſo iſt er im kainen pfennig ſchuldig, und hat im damit gebezzert, und iſt der* Awaſel *des der da gebezzert hat.* Notker. in Paraphr. Pſalm. Pſ. LXII. 11. dicit: *Alde iro occiſa cadavera (irſlagenin* aweiſin) *frezent vulpes & lupi (fuhſe und wolwa.)* Argentinæ *Excoriator* der Schinder appellatur, *waſenmeiſter.* Scherz.

17) Hîc loci Hortl. & Wurmbr. habent: *aſz.* Fſch. *awaſal.* Argentin. maj. *anwiſen.* Uffenb. *den thoten ochſen.* cum noſtro faciunt Waldn. & Argentin. minor. *Scherz.*

18) Fſch. *awaſel gar.* Wurmbr. & Hortl. addunt: *oder aber die pfenning die man aus in paiden löſet.* Scherz.

19) Impreſſi addunt: *iſt aber das ein dieb des tages ſtilt der in dem zu tode ſchlecht den ſol man tötten.* Scherz.

20) In omnibus noſtris MSS. multo plura annectuntur, quæ infra poſt finem Capitum ſiſtimus. *Scherz.*

Ad CAP. CXCVII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 37.

2) Hort. & Wurmbr. *todes.* Scherz.

Digitized by Google

5. Iſt ez ainez ſchillingz uuert, oder tiurer, man ſol in hahen.

4. [3] Vnd ſtilt man in der kirchen iht, man ziuht den diup daruz mit reht,

5. Tut erz dez tagez, ſo giltet daz [4] pfenuuert den gerehten dumen, und dez ſchillingez uuert oder mer die hant.

6. Tut er die getat anderſtunt man sleht im den andern dumen auch ab.

7. Tut er ez ze dem dritten male, ſo sleht man im die hant herab.

8. Vf ſuuelh burk [5] man ditz tut, da iſt der uuirt dem Rihter ſchuldig zehen pfunt, oder man brichet im ain huſe nider daz zehen pfunt uuert iſt, ob ez in ainer ſtat iſt, oder er gebe daz zehen pfunde uuert ſie.

9. Iſt ez in ainer ſtat ain burger, und alz daz huſe geuallet, ſo ſol man dez holtzes nit von dannen tragen.

10. Ain [6] man ſnidet uuol ſinen müden pfæriden ain füter daz gen ainem pfenuuert iſt, [7] ob er uuent daz ez im erligen uuelle,

11. Dez müz er auch ſuuern, ob ſin iener nit enberen uuil dez [8] daz korn iſt.

12. Er lat auch ſin pfærde tretten mit den vordern füzzen [9] in daz korn. Vnd lat ez ezzen untz er uuider kumpt, und er ſol dez futerz nit von dannan füren.

3. *Si damnum valet ſolidum unum, aut plus, ipſe ſuſpendatur.*

4. *Et ſi quis in templo furtum committit, jure inde extrahitur.*

5. *Si quis id (ſc. alieni graminis depaſtionem) committat interdiu, tum ob damnum, quod denarium valet, punitur, amputatione pollicis dextri; ob illud vero, quod æquat valorem ſolidi, aut majoris ſummæ, amittat manum.*

6. *Si alterâ vice id facit (ſc. depaſcendo gramen alterius, valens denarium) altero quoque pollice privatur.*

7. *Si tertiâ vice ita delinquit, manus amputatione multatur.*

8. *Si alicujus caſtri aut domûs inhabitatorum aliquis id facit, tum Dominus (caſtri vel domûs) debet (ob damnum à ſuis datum) ſolvere Judici decem libras, aut, ſi hoc non præſtat, domus aliqua, quæ decem libras valet, ei deſtruitur.*

9. *Si (Dominus caſtri vel domûs illius) eſt Civis Urbis alicujus, tum ſi domus illa corruit, rudera non debent auehi (à Domino: ſed, ut inde ſatisfiat, relinqui.)*

10. *Licet (iter facienti) pro cibandis equis laſſatis herbam reſecare uſque ad valorem denarii, ſi credit equos ſuos citra hoc non ulterius procedere poſſe.*

11. *Hoc ita fuiſſe, jurare debet, ſi is qui eſt dominus agri illius, non vult remittere juramentum.*

12. *Poteſt idem equos ſuos inducere in agrum alterius, ita tamen, ut non niſi duo priores pedes ſuper agrum collocentur; quo facto ibi paſci poſſunt, donec ille redeat; cum rediit nihil herbæ pro cibandis equis, ipſi avehere licet.*

CAP. CXCVIII.

[1] Von ehaften gedinge.

Nieman iſt für ſinen kneht ſchuldig ze antuuürten, uuan ſo uil, und [2] der lon geziuhet, er uuerde den ſin bürge.

2. [3] Von mutuuillen vertribet nieman ſinen kneht unverdienter dinge, er ſol im ſinen lon gar geben.

3. Gat aber der kneht von ſinem herren von mutuuillen, er ſol dem herren alz vil geben, alz er im lobet ze gebenn.

4. Vnd hat er im dez lonez iht geben, daz ſol er dem herren zuuiſpilde uuider geben.

CAP. CXCVIII.

De jure circa Famulos conductitios.

Nemo tenetur reſpondere pro famulo ſuo niſi ratione ſummæ mercedis, excepto caſu ſi pro ipſo Dominus fidejuſſerit.

2. *Si Dominus pro lubitu ſuo citra juſtam cauſam famulum domo ſuâ expellit, debet ei ſolvere mercedem integram.*

3. *Si autem ſervus deſerit dominum citra cauſam pro lubitu ſuo, tum ille debet domino tantundem præſtare, quantum hic ſervo promiſit mercedis nomine.*

4. *Et ſi jam partem mercedis forte dominus perſolverit, tum ſervus domino duplum reddat.*

CAP.

3) Verſus hic uſque ad nonum incluſive deficiunt in Cod. Ingolſt. *Scherz.*
4) Meus: *pfennige wert.* Scherz.
5) Cod. Fſch. Uffenb. & aliqui impreſſi addunt: *oder in ſwelich haus.* Scherz.
6) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 68.
7) Cod. Hortl. & Wurmbr. *ob er fürcht.* Scherz.
8) Pro: *daz korn.* Cod. Fſch. habet: *daz gut.* Scherz.
9) Cod. Wurmbr. *in den acker.* Ambr. perg. *eſchesſ.* Ambr. chart. *öſch.* Impreſſi aliqui: *eſche.* Hupf. *ſamen.* Scherz.

Ad CAP. CXCVIII.

1) Rubr. Cod. Arg. maj. *Gat ein kneht uz einem dienſte mit urlop oder one urlop.* Fſch. *der ſinen knebt vertribet è zit.* Wurmbr. Hortl. Cod. Univ. Arg. meusque: *Von ehalten geding;* ex quo ultimo textus noſter eſt corrigendus, nam *Ehalt* denotat eum, *qui in ſervitio noſtro eſt.* Scherz. cum hoc Capite conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 32.
2) Cod. Fſch. *ſin lon reichet.* Scherz.
3) Cod. Fſch. *von mutwillen vertribet der Herre ſinen knebt e ſines jares, er ſol im ſin lon gar geben.* Hortl. Wurmbr. *vertreybt der Herr ſeinen knecht vor dem tzil an alle ſchuld.* Uff. *v. d. h. s. k. von ym unverdynter dinge vor ſinem jare.* Cod. Arg. uterque ut & Univ. Arg. meusque: *Vertribet der Herre ſinen knecht er ſol ime ſinen lon &c.* Scherz.

Ad

CAP. CXCIX.

[1] Von ſchedlichen tieren.

[2] VRſus haizzet ain [3] eberſuuin, dem ſol man iærlich die [4] ze abslahen.

2. Suuer dez nit tut der ſol gelten allen den ſchaden, den ez tut.

3. Suuez hunt oder bere oder hirs [5] oder ander uuilt, daz man zamen uuil, oder vihe ainen menſchen tœtet, man ſol ez mit ſtainen [6] verrunnen,

4. Man ſol ez auch nit [7] ezzen, uuan ez iſt unrain.

5. Læmet ez ainen man, und slehtz iener von im dez ez da iſt, und enhuſet noch enhofet noch ezzet noch entrenket ez nit darnach und ez den ſchaden getut, er ſol ſin nit engelten.

6. Vnd uuundet ez ainen man, ſo iſt ez daz ſelb reht.

7. Vnd der dem der ſchade geſchiht, der mag ez tœten ob er uuil.

8. Vnd underuuindet ſich der ſin dez ez da iſt nach dem ſchaden, er muz den ſchaden gelten ienem dem ez im getan hat.

9. Vnderuuindet er ſich ſin nit, ſo hat ez iener für ſinen ſchaden. [8]

CAP. CXCIX.

De Noxiis animalibus.

SI quis habet verrem, huic verri ſingulis annis dentes debent reſecando minus noxii reddi.

2. *Qui id non facit, reſarcire debet omne damnum, quod dat.*

3. *Si alicujus Canis, aut Urſus, aut Cervus, aut aliud animal, quod alitur ab aliquo, ut manſuetum reddatur, aut pecus aliud hominem occidit, tum debet hoc animal lapidando deſtrui.*

4. *Neque edi debet tale animal, quippe cum ſit impurum.*

5. *Si alicui tale animal membra reddit inutilia ad laborem, & contingit, ut Dominus ejus illud derelinquat, nec ei aut ſtabulum aut alimenta præbet poſtquam alterum ita læſit, tum ipſe nihil damni hujus nomine ſolvere tenetur,*

6. *Et ſi (aliâ ratione) tale animal aliquem vulnerat, idem juris eſt.*

7. *Ille autem, cui damnum ita datum eſt, id, ſi vult, poteſt occidere.*

8. *Quodſi Dominus animalis hujus ei receptum præbet, poſtquam damnum hoc datum eſt, tunc tenetur illi, cui damnum datum eſt, eo nomine ſatisfacere.*

9. *Si autem Dominus ei receptum non dat, tum propter damnum ab eo acceptum dominium tranſit ad eum, cui noxia facta eſt.*

CAP. CC.

[1] Der ain ſchædlichs pfært hat.

HAt ain man ain [2] ſchedelich pfærde, und uuaiz er daz uuol, alz er denne daruf ſitzet, ſo ſol er die lüt von im haizzen uuichen. Vnd ſol von den lüten riten,

2. Tut er dez nit, ſuuelhen ſchaden ez tut, er ſol in gelten, alz hievor geſprochen iſt,

3. Der in dez uuidertribet, er ſol ez ſelb dritt erziugen oder ſelb ander,

4. Iſt nieman da geuueſen, ſo berede ez ze den hailigen, und ſi ledig,

5. Daz pfærde hat reht alz daz uuilde und daz vihe.

CAP. CC.

De eo, qui habet Equum noxium.

SI quis habet equum noxium, idque ſcit, tum debet, ſi illi ipſe inſidet, monere tranſeuntes, ut ab ipſo recedant, & tenetur ab hominum viciniâ equum abducere.

2. *Hoc ſi non facit, debet ipſe damnum, qualecunque illud fuerit, reſarcire, ceu ſupra dictum.*

3. *Si quis eum hujus facti nomine inculpat (apud Judicem) ille debet ſe purgare ſuo & duorum vel unius juramento.*

4. *Si nemo alius læſioni interfuit, ipſe Dominus Equi ſolus juret; quo facto ab actione liberatur.*

5. *Circa equos id juris obtinet, quod eſt circa feras beſtias & alia animalia manſueta.*

CAP.

Ad CAP. CXCIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 40.

2) Fſch. habet: *Erfaul.* Wurmbr. *Urfaul* Univ. Arg. & Cod. Argent. min. *Urful.* Hortl. *Urgavl.* Ambraſ. Ch. *Urfolt.* Impreſſi: *Wurffel.* Uffenb. tantum habet. *dem eberſwein ſol man die zene* &c. Schilterus approbat Lectionem Hortlederianam, ubi *Urgavl* legitur. de illâ autem hæc habet: *Gavl* in genere *pecus* denotat. *Urgavl*, Verres. An autem probari poſſit *Gavl* in genere *pecus* ſignificare, dubito. *Scherz.*

3) Alii Cod. *berſchwin.* MSC. Scotor. Vienn. *Schweinper.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *zen abſniden mit einer ſegen.* Uff. *zene abſegen*, quod etiam eſt in MSC. Univ. Arg. & in Argent. maj. *Scherz.*

5) Aliqui Codd. poſt *birs* habent: *urfaul*, alii *wurffel.* Scherz.

6) *Deſtruere, facere ut vivere deſinat:* ſupra c. 196. 12. pro: *vernuren* in aliquibus MSC. legitur: *verrünen.* Scherz.

7) *Ezzen* alias quidem ſignificat: *edere*, eſſen. ſed hîc idem eſt ac: *cibare, alimenta dare.* Locutio hæc Alſatis noſtris in uſu eſt, quando enim indicare volunt avem matrem ore ſuo cibare pullos ſuos, tunc dicunt: *der vogel* äzt *ſeine jungen.* Scherz.

8) Poſt hoc Caput in Cod. Hortl. Wurmbr. Jung. Waldn. Univ. Arg. aliisque exhibetur caput prolixum, cujus rubrica eſt: *Von der Ee und von unrehten Kinden.* Idem tamen in Cod. Fſch. non extat. ſiſtimus illud ex Cod. Hortlederiano infra poſt finem Capitum Krafftiani Codicis. *Scherz.*

Ad CAP. CC.

1) Hoc caput in Cod. Hortled. præcedentis Capitis partem conſtituit. *Scherz.*

2) Arg. maj. *böſs.* Impreſſi: *ſlabendes.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCI.

[1] Ob der Rihter ſinen uuandel niht vindet uffgeriht.

VFf ſuuelhem gut der Rihter ſin [2] geuuett nit vindet, daz ez ſo klain iſt, ſo ſol der fronbot [3] ain crütz uf daz tor ſtecken oder [4] uf daz huſe, und ſol ez damit [5] froenen.

2. Hat er ſich ſin underuuunden fur iemans gulte oder fur iemans buzz, ſo ſol man daz gut vail bieten uber ſehs uuochen, ob ez der nit loeſet, dez ez da iſt, und ſol den luten, [6]

3. Und gebriſt an dem gut iht, ſo habe ſich uf ain anderz ob ez da iſt,

4. Und iſt ez da nit, und iſt gebreſt da, daz ſol dem Rihter gebreſten, und dem clager nit,

5. Und kumpt der der ez da erben ſol inr iar und inr tag, und bereit, daz er nit uueſt, daz man gut verkaufen ſolt, oder berait ander ehaft not, ſo ſol man im ſin gut ze loeſen geben.

6. Und der Rihter ſol ienen noeten, [7] daz er die loeſunge in neme, daz iſt reht.

CAP. CCI.

De caſu, ſi judici ratione mulctæ (ab eo qui fuit condemnatus) non ſatisfiat.

SI judex in bonis alicujus, quia vile eſt eorum pretium, non poſſit mulctæ ſibi debitæ nomine ſatisfactionem (in promptu) invenire, tum apparitor debet collocare crucem ſuper portam prædii alicujus, aut ſuper domum & ita executionem incipere.

2. *Quodſi prædium illud Apparitor exequendo aggreſſus eſt propter debitum aliquod aut emendam, (alicui adjudicatam) prædium illud ultra ſex ſeptimanas venum eſt exponendum, ſi is, cujus illud eſt, illud non liberat ſolvendo, & (ex pretio venditionis) creditoribus debet ſolutio fieri.*

3. *Quodſi ex uno fundo ſatisfieri non poſſit, tum alium quendam exequendo aggredi judex debet.*

4. *Si nullus fundus, in quem executio fiat, adeſt, & omnibus plene ſatisfieri non poſſit, id judici nocere debet, non actori.*

5. *Quodſi is, ad quem jure hereditario fundus ille pervenire debuiſſet, intra annum & diem veniat (ad judicem) & probet, quod neſciverit prædium illud venum expoſitum fuiſſe, aut aliam probet cauſam ſonticam, tunc permittendum ei eſt, ut prædium illud reluat.*

6. *Et judex debet illum (emptorem) cogere, ut pretium reluitionis accipiat; hoc æquitas poſtulat.*

CAP. CCII.

[1] Da zuuen [2] glich ain gut anſprechen.

CLagent zuuen uf ain gut und iehent, ez hab ain herre oder ain ander man in ze aygen oder ze lehen geben [3] oder verſetzet und koment baide fur gerihte und gihet ainer uf ainen [4] geuueren, der ander uf den andern, und

CAP. CCII.

De caſu, ſi duo unum idemque prædium vindicant.

SI duo idem prædium vindicent, quilibetque eorum dicat, Dominum aliquem aut alium id ſibi, tanquam allodium aut feudum, dediſſe, aut oppignoraſſe, & ambo veniant in judicium, unusque hunc, alter alium auctorem laudet, adeoque uterque dicat, ſe habere auctorem,

---

Ad CAP. CCI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 41.
2) Cod. Uffenb. MSC. *wandel.* Scherz.
3) De *Crucis ſigno* ad diſtinguendas varias res adhiberi ſolito. Vid. du Freſnium in Gloſſ. Lat. Barb. in v. Crux. p. m. 1270. *Scherz.*
4) Cod. MSC. Scotor. Vienn. *uf das gut.* Scherz.
5) *Frœnen* eſt *exequi, executionem in perſonas vel res perficere.* Bitſch. ad Wehneri Obſ. Pract. *frönen* in Alſatia ſignificat, *in bona immittere* vel *immiſſionem impetrare, gefröhnt werden,* cedere bonis. Brack in Terminis Juriſtarum allegatus à Gold. Tom. I. Rer. Alem. p. m. 134.
Arreſtare frenen, *dii impheodare,* belehnen, *frönde,* executio, Jus Stat. Argent. à Schilt. collect. lib. 3. c. 240. *Die botten ſollent auch nemen von einer* fronde *nemlich dem Richter vier und dem botten zwene und nit me und ſullent auch alle zyte den ſchuldener loſſen bezalt werden e ſie ir gelte nement.* Scherz.
6) Adde ex omnibus MSS. *davon gelten.* Scherz.
7) Cod. Uff. *das er der loſunge yenem geſtate und neme ſein pfenning wider die er darumb geben hat.* Cod. Fſch. *daz er ſin gut widerneme, die phenninge die er dar umbe gab daz iſt reht.* Scherz.

Ad CAP. CCII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 42.
2) Cod. Fſch. rubricam ſic exhibet: *Wie furſten gewer ſuln ſin.* plerique alii Codd. habent: *da tzwen gleich anſprach auff ein gut habent.* Scherz.
3) Cod. meus: *gelüben oder verſetzet.* Scherz.
4) *Gewer,* Auctor, à quo quis jus ſuum habet, qui tenetur evictionem præſtare. in Jure Auguſtano antiq. quod ſubjunctum eſt MSC. Krafftiano fol. 96. b. 2. *Swer ein gut git oder libet ainem andern der ſol ſin* gewer *ſin jar und tag nach dem rehten.* Idem appellatur etiam *Wer.* In Lib. Salico A. Eccleſiæ S. Thomæ Argentin. in Inſtr. de 1399. dicitur: *daz frowe Brigede ſelige ſin Muter hette das egenant gut köft umb einen beyer und die ſtubenwege in ſollicher maſſen das die obgenante zinſze nit*

Digitized by Google

und iehent baide ſi haben ir geuueren. Vnd iſt ez aygen oder ſatzunge oder varndez gut. Vnd lit ez in dem geriht, da ez inn beclagt iſt, in ſol der Rihter ainen tag geben, daz ſi baide irn geuuern bringen,

2. Suuer ſinen geuuern bringet, der hat behabt, der in nit bringet, der hat verlorn.

3. Vnd bringent ſi baid ir geuuern, ſo rehten die geuueren mit ainander,

4. Und ſuuez geuuer denn behabt, der hat auch ze reht behabt und der ander verlorn. [r]

CAP. CCIII.
[1] Von glicher anſprach.

SPrechent zuuen man ain gut mit gelicher geuuer an, und giht der ain ez ſi ſin aygen, der ander ez ſi ſin lehen, der daz lehen anſprichet, der bringe ſinen geuuern, der ſol komen fur ſinen rihter.

2. Vnd ſol der Rihter rihten alz uuiſe lute ertailn.

3. Erbeaygen mag ain man baz behaben vor geriht dann gekauftez aygen.

CAP. CCIV.
[1] Von der geuuer.

SUuer geuuer hat iar und tag aun reht uuiderſprach, der hat [2] reht geuuer daran, die ſol im nieman uuan gut gerihte brechen.

2. Die uuile aber ain man ain gut anſprichet vor geriht, ſuuie lange erz darnach hat, ſo geuuinnet er nimmermer reht geuuer daran, die uuile er die clag erziugen mag.

3. Kumpt iener alz oft fur alz ich die clag † hœre, und verſtat ſin gut alſo: *Herr ich bin hie und verſprich min gut alz reht iſt.* So hat er reht geuuer daran.

4. Die anſprach mag iener han driu iar und nit lenger.

5. Der Rihter ſol im gebieten, daz er darnach reht nem ze drin [3] næhſten [4] tædingen, und ſol auch ienem gebieten, daz er im antuuurte.

6. Vnd

ctorem, & illud bonum eſt res immobilis allodiali jure conceſſa, aut oppignoratum, aut alia res mobilis, extatque in territorio illius judicii, in quo actio fuit inſtituta, tum judex ipſis debet certum diem definire, in quo ambo ſuos ſiſtant auctores.

2. *Qui ex iis ſuum auctorem produxit, ille vincit, qui autem illum non ſtitit, ille cauſa cadit.*

3. *Quodſi uterque auctorem ſuum judicio exhibuit, auctores inter ſe litem ſuſcipere debent.*

4. *Quo facto ille, cujus auctor tunc vincit, ipſe quoque victoriam obtinet, ita ut alter (adverſarius ejus) cauſa cadat.*

CAP. CCIII.
De caſu, ſi duo eandem rem vindicant.

SI duo vindicant eundem fundum, & unus dicit, illum eſſe ſuum allodium, alter autem aſſerit eum ſibi jure feudi eſſe conceſſum, tum is qui dicit, illum eſſe feudalem, producere debet ſuum auctorem, ut ſe ſiſtat, coram judice ſuo.

2. *Hoc facto judex debet ſententiam ferre, prout viri ſapientes decidunt.*

3. *Facilius eſt bona allodialia hereditaria in judicio ſibi aſſerere, quam allodia empta (aut alio modo quæſita.)*

CAP. CCIV.
De Poſſeſſione.

QUi per annum & diem ſine ullius contradictione probabili in poſſeſſione alicujus rei eſt, ille habet poſſeſſionem juſtam (præſumptivè) hanc ei nemo auferre poteſt, quam in judicio legitime inſtituto.

2. *Quamdiu autem alius quidam illam rem judicialiter vindicat, poſſeſſor, per quodcunque tempus illud poſtea teneat, nunquam juſtam poſſeſſionem ejus acquirit, quamdiu alter actionem ſuam fundamentis juſtis niti oſtendere poteſt.*

3. *Quodſi ille (poſſeſſor) coram judicio toties apparens, quoties audit inſtitui alterius actionem, rem ſuam aſſeruerit, dicetque:* Adſum, Domine, & rem meam mihi vindico, (aſſero) uti juris eſt: *Tunc juſtam habebit poſſeſſionem.*

4. *Poteſtatem vindicandi alter habet per tres annos nec ulterius.*

5. *Judex debet illi (qui jus vindicandi ſe habere aſſerit) injungere, ut tribus juridicis proximis litem peragat; debet etiam alteri mandare, ut actori reſpondeat.*

6. *Quodſi*

---

nit davon gengent und hette des einen guten Weren *und were das Reimbold Lappe ein Edelknecht unſer burger der die Stubenwege geerbet hette und hies ime denſelben* weren *tagen alſo reht* were; hinc *Guarant, guarandus, guarandator.* Scherz.

5) Hic multa deficiunt, quæ in fine operis ſuppleta reperiuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCIII.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. II. art. 43.

Ad CAP. CCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 44.

2) Quid *rehte gewer* ſit vid. apud Schilt. in Comm. ad J. Feud. Alem. c. II. §. 1. *Scherz.*

3) Vox: *nähſten* abeſt in omnibus MSS. noſtris. *Scherz.*

† Locus difficilis. Aliæ editt. legunt, *als er die klag hæret:* forte rectius, ad ſenſum. Hinc ita vertimus Latine.

4) Cod. Univerſit. Argent. *gerichtz tagen.* Scherz.

Digitized by Google

6. Vnd kumpt er nit fur, der die [5] dri anſprach an daz gut hat, ſo ſol man ienem ertailen, daz er [6] immer ain ledig man ſi vor [7] diſer anſprach.

7. In irre denn ehaft not, die beuuiſe alz reht ſi.

CAP. CCV.

[1] Von [2] dinkfluht.

SUuen man vor geriht beclagt, da er zegagen iſt, und uuirt er [3] dinkflühtig, er iſt der clag ſchuldig.

2. Vnd iſt er umb ungeriht oder umb ander freuel beclagt, man ſol in ze hant veræhten, daz iſt reht.

CAP. CCVI.

[1] Der ſin vih ainem andern ze ſchaden tribet.

SUuer ſin vihe [2] tribet uf ainez andern [3] mannez korn oder graz, er ſol im ſinen ſchaden gelten zuuiſpilde, und ſol dem Rihter geben dri ſchilling [4] der kurtzen oder nach geuuonhait,

2. Er mag ez auch uuol pfenden aun dez gerihtez urlob, und ſol ez triben [5] in dez gerihtz geuualt,

3. Und uuil er er mag [6] banden.

4. Iſt ez ſo getan uihe, daz er ez nit geuahen mag, alz uuildiu rozz und [7] rœmiſchiu pfærde. Vnd uuilde daz zame iſt, oder gænz, daz ſol er triben in ſin geuualt, ob erz zem Rihter nit bringen mag,

5. Er ſol ez dem Rihter künden, und der ſol im ſinen ſchaden gelten haizzen, alz reht iſt, und alz hievor (¥. 1.) geſprochen iſt,

6. Der

6. *Quodſi ille, qui rem vindicat, ſe judicio non ſiſtit, tum judex debet pronuntiare, quod reus omni tempore debeat eſſe immunis ab alterius actione.*

7. *Excepto caſu, ſi illum (qui vindicandi jus ſe habere aſſerit) impediverit cauſa ſontica; hanc probare debet, ceu juris eſt.*

CAP. CCV.

De caſu, ſi quis judicio ſe ſubtrahit.

SI quis in judicio convenitur, cum præſens eſt, & eidem ſe ſubtrahit, convictus eſſe cenſetur.

2. *Et ſi quis ob delictum majus aut minus fuit conventus, (& judicio ſe ſubtrahit) debet ſine mora proſcribi; & hoc juſtum eſt.*

CAP. CCVI.

De eo, qui pecora ſua in damnum alterius agit, (in agrum ejus.)

QUi pecus ſuum abigit in alterius agrum, qui frumentum aut gramen fert, debet alteri duplo damnum reſarcire, & judici dare tres ſolidos vilioris monetæ aut tantum, quantum ſolvendo eſſe conſuetudo fert.

2. *Licet etiam illi (cui damnum datum eſt) id pecus pignori capere ſine judicis venia, ſed debet illud transferre in judicis poteſtatem.*

3. *Si læſus vult, poteſt id (quamdiu id penes ſe habet) vinculis conſtringere.*

4. *Si illa animalia, quæ damnum dederunt, ita ſint comparata, ut (facile) capi non poſſint, ex. gr. equi feri, aut alii alacris naturæ, aut feræ beſtiæ manſuefactæ, aut anſeres, illa debet agere, & transferre in ſuam poteſtatem, ſi ea ad judicem perducere non poteſt.*

5. *Hoc facto id debet judici denuntiare, qui tenetur pronuntiare, quod damnum ipſi datum reſarciri debeat, prout juris eſt, & ut ſupra fuit dictum.*

6. *Actor*

5) Expunge: *dri*, quod nec quadrat, nec in noſtris MSS. apparet. *Scherz.*

6) Vitioſe in Wurmbr. & Hortl. legitur: *nimmermehr.* Scherz.

7) Argentin. maj. Ingolſtad. Univerſit. Argent. meus, habent: *diſer klage.* Scherz.

Ad CAP. CCV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. Lib. II. art. 45.

2) In plerisque MSS. rubrica ſic legitur: *von dingflucht, da ainer von dem gericht fleucht.*

3) Cod. Uff. *Vor flüchtig oder dingflüchtig.* Argentin. maj. *und wirt der dannen flüchtig.* MS. Scotor. Vienn. *und wirt der ding flüchtig, und iſt er der clag &c.* Scherz.

Ad CAP. CCVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 47.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *zu ſchaden treibt.* Scherz.

3) Iidem Codd. *mannes acker mit korn u. m. g.* Scherz.

4) Abeſt: *der kurtzen*, à MSC. Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

5) Iidem Codd. *in des Richters gewalt.* Scherz.

6) Cod. Wurmbr. *pinden.* Ambraſ. Chart. *bannen.* Scherz.

7) Wurmbrand. *Ramiſchen pfert.* Hortled. *Reiniſch pfert.* Argentin. major. *Röſche pfert.* Waldn. *reyſchi pferit.* legendum cenſeo: *röſch*, quod alacrem, vigore quodam ſingulari præditum notat. in Suevia *ein röſcher menſch* dicitur *homo excitati ingenii animique ſemper bilaris.* de pane recens beneque cocto dicitur: *ein röſches brod, ein röſcher wecken*, qui dum manu premitur, fragorem quendam ſonitumque edit. *reſchlich faren*, eſt: alacriter iter continuare in Hiſt. MSC. de Ponto. f. 78. *Scherz.*

Ad

6. Der man ſol ſinen ſchaden bereden ſelb dritte.

7. Vnd hat er der nit, er ſol ſinen ſchaden bereden mit ſin aintz hant.

CAP. CCVII.

[1] Der fremder acker [2] buuuet.

SUuer ainez andern mannez acker buuuet mit uuizzende, uuirt er darumb beclagt, er hat [3] ſin arbait verlorn, und ſol dem Rihter uuettun.

2. [4] Hat er ieman gelan ze buuuen er ſol im ſinen ſchaden abtun,

3. Suuer daz lant buuuet oder ſeit, furſt daz ez ze clag kumpt, der verliuſet ſin arbait und ſin ſat, und muz dem Rihter buzzen.

4. Suuaz ain man buuuet und ſeit, daz unbeclagt iſt, da ſol er ſin arbait und ſin gut [5] abniezzen.

5. Vnd ſol man dauon zins oder gelt geben, daz ſol er geben [6] ſuuen ez an gehœret.

CAP. CCVIII.

[1] Wie ain hirte uihez pflegen ſol.

SUuer ſin uihe andersuua tribet denn für [2] den rehten uihhirten, der ſol dem uihhirten uollez lon gen, und dem Rihter ſehs pfenning. [3]

2. Nieman mag ſinen beſundern uihhirten gehaben, uuan diu Gotzhüſer und die herren die ſelb uuismat habent,

3. Und ſuuer ain man iſt der ſelber dri [4] mairhœfe hat, und daz uuismat daz darzu hœret, der mag haben ainen ſcheefhirten.

4. [5] Suuaz der hirte in ſiner hüte uerliuſet, daz ſol er gelten.

5. Nie-

CAP. CCVII.

De eo qui (ſine jure) agrum alienum colit.

QUi agrum alienum ſine jure (lucrandi animo) ſciens prudensque colit, ille laboris ſui fructibus cadit, & Judici mulctam dare debet.

2. *Si quis ei agrum colendum dedit (qui ſc. id faciendi jus non habebat) ille, qui eum ita dedit, damnum ipſius reſarcire tenetur.*

3. *Qui agrum ita colit, aut ſerit, quamprimum eo nomine à Domino vero Actio inſtituitur, laboris & ſementis pretio cadit, & Judici mulctam præſtare debet.*

4. *Quicquid agrorum quis colit ſeritque, antequam Actio contra ipſum fuerit mota, ex eo fructus ei cedunt.*

5. *Et ſi inde cenſus aut locarium aliquod eſt præſtandum, hoc ei, cui id debetur, ſolvere tenetur.*

CAP. CCVIII.

Quam curam Paſtores gregum in cuſtodiendis Pecoribus adhibere debeant.

QUi pecus ſuum alii cuſtodiendum committit, quam ordinario Paſtori, ille integram mercedem Paſtori ordinario ſoluere debet, & Judici ſex denarios.

2. *Nemini licet proprium habere Paſtorem, quam Communitatibus Eccleſiaſticis, & Dominis illis, qui propria habent prata.*

3. *Et, qui habet tres hubas, & prata eò requiſita, ille habere poteſt proprium Opilionem.*

4. *Quicquid pecorum Paſtor, dum ſub ejus cuſtodiâ ſunt, amittit, eo nomine ipſe debet ſatisfactionem præſtare.*

5. *Nemo*

Ad CAP. CCVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 46.
2) Cod. Waldn. *eret.* Scherz.
3) Cod. Waldn. *ſinen acker.* Cod. Uff. *ſein erbe*, uterque male. *Scherz.*
4) Cod. Waldn. *bat es ime jeman.* Cod. Uff. *bat er yn ymant gelaſſen umb zins oder hingelyhen zu bawen.* videtur probanda eſſe Lectio Waldneriani Codicis. *Scherz.*
5) Cod. Waldn. Fſch. & meus: *abmeſſen.* Cod. Uff. *abmeſſen oder abnemen.* Cod. Wurmbr. & Hortl. *abnemen.* Scherz.
6) Lege: *ſwem.* Scherz.

Ad CAP. CCVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 54.
2) Cod. Fſch. *den gemeinen hirten.* Scherz.
3) Addunt Hortl. & Wurmbr. *dew gewonhait iſt etwo, ſo iſt ſy auch an vil ſteten nicht.* Scherz.
4) Cod. Jung. & Ambraſ. Perg. & Univ. Argentin. *huben*, quod etiam occurrit in Jure Sax. Prov. lib. II. art. 54. *Scherz.*
5) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 54. *Scherz.*

6) Cod.

Digitized by Google

5. Nieman ſol uih inne haben, er ſol ez uz triben, ſo ſant [6] Georien tag kumpt, [7] aun zuhtmüter die iungin vecher ziehent,

6. Und ſuuelhez vih iungiu hat, und daz dem vihhüter nit geuolgen mag, dazſelbe ſol man eine tun, daz ez nieman kainen ſchaden tu. [8]

7. Suuaz dem uihhirten der uuolf oder der rauber nimpt, und belibet er ungeuangen, und beſchrit er ſi nit, er muz ez gelten,

8. Hat aber er zuuen man die daz ſahen und horten daz er ruft, und nah lief, er belibet ſin aun ſchaden. [9]

5. *Nemo debet pecora ſua domi alere; tenetur quilibet illa in prata abigere, cum dies S. Georgii venit, exceptis Porcabus, quæ Porcellos ſubrumos habent.*

6. *Quicunque habet pecora recens nata, & quæ paſtorem ſequi nondum poſſunt, ille ea ſeparatim alere debet, ne cui damnum dent.*

7. *Quicquid paſtori à lupo vel raptore alio, quem ipſe non apprehendit, cuique non inclamavit, fuit (de grege) ſurreptum, eo nomine ipſe ſatisfacere debet (Domino ejus.)*

8. *Quodſi autem duos producere poſſit teſtes, qui viderunt, quod ipſe perſecutus ſit ſurripientem & audiverunt, quod ipſi inclamaverit, tum ad nihil præſtandum tenetur.*

CAP. CCIX.

[1] Von dorfgeriht.

VNd iſt in ainem dorf ain Rihter, ſuuaz der geſetzet mit der (conf. c. 19, 2.) merern mengin der geburen, daz mag der minner tail nit uuiderreden.

2. Dazſelbe reht ſol man behaben in den ſteten.

CAP. CCIX.

De Judicio paganico.

SI in pago aliquo eſt judex, tum quicquid ille ſtatuit cum majori parte ruſticorum, hoc minor pars infringere non poteſt.

2. *Idem juris debet obtinere in civitatibus.*

CAP. CCX.

[1] Der an ainem lehen freuelt.

VNd iſt daz ain man ain gut uon dem andern hat, ſuuer an dem gut [2] freuelt, daz er ez mit nutz in ledeclicher geuuer hat [3] in gantzem nutz den ſol man beſſern.

CAP. CCX.

De eo, qui fundo, quem alter ab alio habet, damnum dat.

SI quis prædium aliquod ex alterius conceſſione poſſidet, & contingit, ut alius prædio illi damnum inferat, tunc illi, qui illud prædium utilitatis ſuæ cauſa ſolus & quiete poſſidet, & ad quem omnis utilitas redundat, eo nomine eſt ſatisfaciendum.

CAP.

---

6) Cod. Fſch. Waldn. meus: *Georien meſſe.* Scherz.

7) Cod. Fſch. *an zwin diu jungende habent oder ſwelich vihe jungide hat.* Waldn. *ane ſwin die veher ziehent und welle vihe jungi hant.* Hortl. Univ. Arg. *an zwein die junge verher ziehent* &c. Argentin. maj. *ane moren mit verlin und welches* &c. *Scherz.*

8) Cod. Fſch. hæc addit: *Swa man aber dem hirten lonet von der hube, unde niht von dem vihe, da ſol der man der uf der hube ſitzet, daz lone geben, ob er niht vihes hat, ſwaz man fur den hirten tribet, daz ſol er wider antwurten, ſchuldiget man in drumbe, er habe ez niht geantwurtet, getar er daz bereden daz er ez geantwurtet habe an die ſtat dar er ſol daz iſt alſo und iſt ez ein dorf ſo ſol er ez antwurten innerhalp der zune iſt ez ein ſtat er ſol ez antwurten innerhalp der veſte oder des tores ſo iſt er ledic.* Scherz.

9) In Cod. Fſch. poſt capitis hujus finem plura occurrunt, quæ in fine hujus Operis ſiſtimus. *Scherz.*

Ad CAP. CCIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 55.

Ad CAP. CCX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 57.

2) Hic textus in vitio cubat. lege ex Cod. Wurmbr. & Hortl. *freuelt gen dem der es in nutzlicher und lediglicher ſtiller gewer hat, und in gantzem nutz, dem ſol man peſſern.* Cod. Univ. Argent. *freuelt der es mit nutz in lydiclicher gewer h. u. i. g. nutze, den ſol man beſſern.* Uffenb. *freuelt, das er mit nutz in lediglicher g. h. u. i. g. n. den ſ. m. b.* Scherz.

3) Cod. Uff. & Ambraſ. Chart. *in groſſem nutz;* ſed reliqua noſtra MSS. concordant textui noſtro. *Scherz.*

Ad

CAP. CCXI.
[1]Von lehenerben.

OB der [2] dehainen lehenerben hat nach ſinem tode, ſuuer ſin gut denn erbe, ez ſi aygen [3] oder lehen, der ſol nemen den nutz der ſich nit hat ergangen.

2. [4] Nu hœrent uuann er ſich ergangen habe.

3. An Sant Walpurg tag iſt der lemberzehende gelt verdient.

4. An [5] Sant Johans tag ze ſunuuenden iſt verdient allez gelt von flaiſche.

5. An Sant Margreten tag iſt verdient allerhande gut aun uuin und aun korn.

6. An Sant Gallen tag iſt verdient der uuin.

7. An Sant Martinz tag iſt verdient daz korn.

CAP. CCXI.
De Heredibus Feudalibus.

SI quis nullos poſt mortem ſuam relinquit heredes feudales, tum ille, qui ipſius bona ſive immobilia ſive mobilia jure hereditario acquirit, omnes fructus, quorum dies nondum venit, ſibi vindicare poteſt.

2. *Percipite nunc quando ſingulorum fructuum dies venerit.*

3. *Die S. Walpurgis venit dies decimarum de agnis.*

4. *Feſto S. Johannis Baptiſtæ venit dies omnis præſtationis de carne debitæ.*

5. *Feſto S. Margarethæ venit dies præſtationis variorum reditum, excepto reditu vini & frumenti.*

6. *Feſto S. Galli venit dies præſtandi vini.*

7. *Feſto S. Martini venit dies frumenti debiti.*

CAP. CCXII.
[1]Von buuuelüten.

SUuer zehenden uerdienen ſol oder ander gut, der ſol ez uerdienen ze den ziten alz hieuor geſchriben ſtat,

2. Dez mannez ſat iſt uerdient, die der man mit ſinem pflug uuürket, [2] ſo diu eged darab gat,

3. Uuil der Herre den Buman uon ſinem gut uuiſen, daz ſol er tun zer liehtmezze,

4. Dazſelbe ſol er tun ob er ſin gut umb gelte oder umb zinſe hat hingelauzzen.

5. Stirbet der man dem daz gut gelauzzen iſt alſo, ſin erbe trét an ſin ſtat, und gebe dauon daz iener geben ſolt.

6. Stirbet auch der herr, ſo geb man ſinen erben, daz man im geben ſolt.

CAP. CCXII.
De Colonis.

QUi jus habet exigendi decimas aut alios reditus, ille eos exigere poteſt tempore ſupra nominato (non prius.)

2. *Qui jus habet percipiendi fructus ex agro, quem ipſe aravit, ille poteſtatem illos metendi conſequitur quamprimum raſtro terram ſubegit.*

3. *Quodſi Dominus fundi colonum agri locati uſu ulteriori privare vult, hoc facere debet circa feſtum Purificationis Beatæ Mariæ.*

4. *Scilicet ita agere poteſt, ſi fundum ſuum alteri pro præſtatione in fructibus aut pecuniâ locavit.*

5. *Si colonus moritur, tunc in ejus locum ſuccedit heres illius, qui idem præſtare debet, quod colonus prior præſtare debuiſſet.*

6. *Quodſi verò locator obiit, ejus heredibus id ſolvi debet, quod defuncto ſolvendum fuiſſet.*

CAP.

Ad CAP. CCXI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 58.
2) Omnia MSS. addunt: *Man.* Scherz.
3) Cod. Fſch. Uffenb. Wurmbr. *oder ander gut.* Cod. Univ. Argent. *oder varende gut.* quod videtur probandum. *Scherz.*
4) Conferri cum hoc Capite meretur Jus Auguſtanum noſtro MSC. Krafftiano adjectum fol. 97. a. 1. ubi: *Allez gelt von Aiern und von Vogtlämmern daz ſol man verdienen ze Ouſtern. Swaz von flaiſche iſt daz ſol man verdienen ze Sumewende. Aun geltſwin die ſol man verdienen ze Wihennahten. An Sant Margreten tag ſolt man verdienen allerhande zehenden. An Sant Urbanstag ſin verdient wingarten und baugarten zehende. dez mannes Saat die er mit dem pflug würcket die iſt verdient als die Egde darab gat. Gelt von Mülen und von Zöllen und von Müntzen und von ſwelherband gut ez iſt, diu umb zins ſtant die ſol man verdienen uf ſwelhe tag der zins gelät iſt. Alle käsgült ſol man verdienen halb ze wihennahten halb ze pfingſten darnach und ſie geſezt ſint.* Eod. fol. a. 2. legitur: *Allin din gült diu man mit win verdienen ſol diu hat ſich vergangen uf Sant Gallentag.* Scherz.
5) Ita appellatur *dies Joh. Baptiſtæ*, nomine deſumto à ſolſtitio, & quidem æſtiuo, ſolſtitium Germanis *Sonnenwende, Sunbende, Sungibte, Sungicht, Singiht* appellatur: Anglo-Sax. ſolſtitium dicitur *ſungibte.* vid. Somner. in Vocab. Anglo-Sax. dicitur iisdem *ſunnſtede.* vid. Mareſchallus in Obſ. ad Evang. Verſ. Anglo-Sax. ubi etiam notat in LL. Friſicis hanc diem appellari *Sinte Johannes Dei te midda ſomera*, nominatur etiam *midde ſumeres meſſe.* adde Schilter. ad Kœnigshov. Chron. p. 458. *Scherz.*

Ad CAP. CCXII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 58. & 59.
2) Vid. Hert. de Parœm. Juris Germ. lib. I. parœm. 20. *Scherz.*

CAP. CCXIII.

[1] Wenn gelt uon zœllen und uon mülen und uon münzzen uerdient ſi.

GElt uon zœllen und uon mülen und uon münzzen und uon andern dingen iſt uerdient uf ſuuelhen tag der man beſchaidet. [2]

CAP. CCXIV.

[1] Wie uuit [2] dez [3] Kungez ſtraz ſul ſin.

DEz Kunigez ſtrazze ſol ſehzehen (conf. c. 174, 5.) ſchuch uuite ſin.

2. Daz iſt alſo geſprochen, diu lantſtrauzz ſol alz uuite ſin, daz ain uuagen müge dem andern entuuichen.

3. Der [4] lær uuagen ſol entuuichen dem geladen, und der ringer ſol ie dem ſuuerern entuuichen.

4. Suuelher auch baz geuuichen mag der ſol auch uuichen, ſuuaz daruf lige.

5. Der ritent ſol uuichen dem uuagen er ſi geladen oder nit,

6. Der gende uuiche dem ritenden,

7. Sint ſi aber in ainem engen uuege oder uff ainer pruggen, und iagt man ainen ritenden oder ainen genden, ſo ſol der uuagen ſtille haben untz daz ſi furkomen.

8. Suuelh uuagen dez erſten an die prugg kumpt, der ſol auch dez erſten uberuaren, er ſi geladen oder nit,

9. Der auch e ze müle kumpt der ſol auch e malen.

CAP. CCXV.

[1] Der ainem ſin gut ſetzet oder lihet.

SUuelh man dem andern ain pfært oder ain geuuant oder [2] dehain uarndez gut ſetzt oder lihet mit ſinem uuille, ſo hat iener reht daran in dez geuualt ez humpt.

2. Von

CAP. CCXIII.

Quando redituum de vectigalibus, aut molendinis, aut Monetâ dies venerit.

DIes redituum de vectigalibus, aut molendinis, aut Monetâ, aut aliis rebus eo venit termino, de quo (in pacto locationis) fuit conventum.

CAP. CCXIV.

Quæ latitudo debeat eſſe Viæ Regiæ.

VIa Regia ſedecim pedes ſit lata,

2. *Hoc ita ſtatutum eſt, quod Via Regia ejus debeat eſſe latitudinis, ut unum vehiculum juxta alterum transvehi poſſit.*

3. *Vehiculum, cui nullum onus eſt impoſitum, cedere debet vehiculo onuſto, & illud, quod minus oneris fert, ei quod majus onus habet.*

4. *Illud vehiculum, quod commodius & facilius alteri cedere poteſt, id faciat, quantumcunque etiam onus ferat.*

5. *Equo iter faciens cedat currui, ſive hic onus aliquod ferat ſive non.*

6. *Qui pedes incedit cedat equitanti.*

7. *Quodſi vero uterque (ſcilicet eques aut pedes, ex unâ, & currus ex alterâ parte) ſit in viâ anguſtâ aut ſuper pontem aliquem, & aliquis perſequatur equitantem aut pedibus iter facientem, tum vehiculum debet ſiſti, donec modo dicti tranſiverint.*

8. *Cujus vehiculum prius ad pontem aliquem venit, illud eundem etiam prius tranſire poteſt, ſive onus ferat, ſive non.*

9. *Qui prior venit in molendinum, ille etiam prior molendi jus habet.*

CAP. CCXV.

De eo qui alteri rem ſuam dat aut utendam concedit.

SI quis alteri equum aut veſtem, aut aliam rem mobilem dat, vel utendam concedit, tum is, in cujus manum illa tranſiit, jus habet illam poſſidendi.

2. *Nunc*

Ad CAP. CCXIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 58.

2) Cod. Uffenb. addit: *oder das zyl benennet.* In Cod. Waldner. poſt finem hujus Capitis exſtat: *Hie iſt das lantrechtbuch uſs.* Scherz.

Ad CAP. CCXIV.

1) Hîc in Cod. Waldn. legitur: *hie vahet an daz edel daz da heiſſet von lebenrechte.* Argentinenſis major habet: *hie hebet an daz buch, das do ſeit von Lebenrechte, und heiſſet daz rehte lehenbuch, und ſeit von dem lantrehte, alſo es die Kunige gemaht hant.* Scherz.

2) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 59.

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *des Reichs.* Scherz.

4) Cod. Fſch. der *itel wagen.* Arg. maj. *der lere oder itel wagen.* Scherz.

Ad CAP. CCXV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 60. & lib. III. art. 22.

2) Cod. Fſch. Argent. Maj. & quidam alii. *ander.* Scherz.

3) Cod.

Digitized by Google

2. Von lihen uuellen uuir reden.
3. Lihet ain man ain pfært an ain ſtat und benennet im die ſtat, und er liht ez im umbſuſt, und geſchiht im untz an die ſtat iht, er büzzet im darumb nit, [3] ob er ez ritet rèht taguuaide, und im ſin [4] futer git.

4. Und ritet er ez fur baz denn an die ſtat, die er im uornante, geſchiht im denn iht, er muz ez gelten,
5. Wirt ez uerſtoln oder geraubt, er muz ez gelten,
6. Nimet ez aber der gemain tode er giltet ez nit.

CAP CCXVI.
[1] Von Lehenunge.

LIhet ain man dem andern ain pfært umb lon [2] an ain ſtat und benennet im die ſtat und nit uerrer, ſuuaz dem pfært geſchiht, daz muz er gelten untz an die ſtat aun den gemainen tod.

2. [3] Und ritet er furbaz, uuirt ez im uerſtoln oder geraubet e daz er an die ſtat kumpt diu uorgenant iſt, ſo giltet er ez nit, ob er ſin [4] gehütet hat alz er ſolt.

3. Wir ſprechen daz der man (conf. c. 223,3.) frœmdez gut baz behüten ſol denn ſin ſelbez gut.

CAP. CCXVII.
Auch von Lehenunge.

VNd liht ain man dem andern uih umbſuſt, daz hat daz reht alz daz pfært.

2. Lihet ain man dem andern ain pfært [1] oder ainen ohſen in ainen pfluge mit ſolchem gedinge: *Lihe mir din uihe in minen pflug zuuen tag. Ich lihe dir daz min alz lange;* und koment alſo zeſamen, ſtirbet daz uihe ir deruueder giltet dem andern nit, ob er ez ze reht hat [2] gearbait und im reht [3] fürgit, und er daz beredet ze den hailigen.

2. *Nunc de commodato & locato verba faciemus.*
3. *Quod ſi quis alteri equum gratis concedit utendum ad certum locum, quem ei definit, & contingit, ut antequam ad illum locum perveniat, equo damnum aliquod obtingat, tum eo nomine ille (commodatarius) ad nullam tenetur ſatisfactionem alteri præſtandam, modo juſtam itineris diurni quantitatem obſervaverit, eique alimenta debita ſubminiſtraverit.*
4. *Quodſi ultra locum à commodante definitum progreſſus ſit cum equo, & huic damnum obvenerit, id reſarcire debet.*
5. *Quodſi furto aut rapinâ equus ipſi fuerit ablatus, eo nomine tenetur.*
6. *Aſt ſi perit morte naturali, ille nihil tenetur ſolvere.*

CAP. CCXVI.
De Locatione & Conductione.

SI quis alteri utendum concedit equum pro mercede ad certum uſque locum, quem ei nominat eum in finem, ne ulterius iter faciat, & contingit, ut equo damnum aliquod obveniat, illud damnum (quod ſcilicet, antequam pervenit ad illum locum, contingit) reſarcire debet, excepto caſu ſi morte naturali equus deceſſerit.
2. *Quodſi equus talis, dum in itinere verſatur, furto aut rapinâ ipſi ſubtrahitur, antequam ad locum definitum pervenerit, tunc eo nomine nihil præſtare tenetur, ſi modo in eo cuſtodiendo ita, ut debebat, fuerit verſatus.*
3. *Pronuntiamus (generaliter) quod quis rem alienam melius cuſtodire debeat quam ſuam propriam.*

CAP. CCXVII.
Iterum de conceſſione rei ad utendum.

SI quis animalia (alia quam equos) alteri gratis utenda concedit, idem juris obtinet, quod in equis conceſſis ſervatur.
2. *Quodſi quis alteri equum aut bovem ad arandum concedit hoc pacto:* permitte mihi uſum pecoris tui ad arandum per duos dies, & viciſſim tibi per tantundem temporis concedam uſum pecoris mei &c. *& contingit, ut pecus aliquod ita conceſſum moriatur, tum neuter illorum alteri tenetur ad ſatisfactionem, ſi legitima ratione eo uſus eſt, eique debita alimenta ſuppeditavit, hocque ipſum juratò aſſerit.*

CAP.

3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *ob er ez recht wegrais gefürt oder geriten hat und im ſein fur geit.* Fſch. Univ. Argent. Uffenb. meus: *ritet rehte reiſe.* Ingolſt. *ze reht geriten hat.* Scherz.
4) Pro: *futer* plerique Codd. legunt: *fur.* Uffenb. addit: *das es wol ſein nottorfft hat.* Scherz.

Ad CAP. CCXVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 22.
2) Cod. Uffenb. addit: *umb bit willen.* Scherz.
3) Hic & ſeq. verſus abſunt à Cod. Fſch. *Scherz.*
4) MSC. Ambraſ. Perg. *gepflogen.* Scherz.

Ad CAP. CCXVII.

1) Arg. maj. *oder einen ſtier oder ein vihe oder ein rind.* Scherz.
2) MSC. Ambraſ. Chart. & Jung. *gezogen.* Ambr. Perg. *gezeuget.* Fſch. *gezaugent.* Arg. maj. *gezömett.* Uffenb. *hat laſſen zyhenn.* Scherz.
3) Wurmbr. & Hortl. *mit vert.* Fſch. & Univ. Arg. *fur git.* Ambraſ. Perg. *ſeine fure hat gegeben.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCXVIII.
Von Diuphait.

[1] AInez iſt offeniu diuphait ainez iſt haimlichiu diuphait.

2. Offeniu diuphait iſt, ob ain man kumpt in ain huſe ainz nahtz oder ainz tagez, und ſtilt uuaz da iſt, und er uuirt begriffen [2] mit der diuphait e daz er ſie uerberge, daz haizzet offeniu diuphait.

3. Vnd git ain man dem andern diubigez gut, und uuaizz er daz uuol daz ez uerſtoln iſt, daz haizzet auch offeniu diuphait.

4. Vnd treit ain man dem andern ſinen mantel uz [3] aun ſin uuizzent und ſait im daz nit [4] e an den uierden tag uuil er daz fur ain diuphait han, daz tut er uuol [5] alſo ob er in darumb gefraget hat und er im laugent.

5. Beclagt er in uor geriht, er muz im antuuurten umb die diuphait.

6. Er muz auch uf dem gut bereden daz ez im diuplich uerſtoln ſi ob daz gut zegagen iſt,

7. Und iſt daz gut nit ze gagen, ſo muz er in uberziugen mit ſiben mannen die daz uuarz uuizzen, daz er im ſin gut uerſtoln hat.

8. [6] Vnd iſt er beſprochen e an der dinge dehaim alz ditz buch hie uor ſait, ſo bedarf er zu im nit uuan zuuair manne.

9. Die ſuln mit im darumb ſuuern, ſo ſol der Rihter uber in rihten alz reht ſi.

CAP. CCXIX.
Der ſtilt und der hilt.

RAtet ain menſche dem andern daz ez ſtele und ſprichet alſo: *Gank hin und ſtil dem daz gut, und bringe mirz und gib mirz halbez, ich uuil dir ez behalten*, und er tut daz, und daz gut uuirt begriffen in ienez geuualt, dem ez da enpfolhen iſt, [1] und iſt er nit beſprochen e uuie ſol man daz rihten.

2. Vnd

CAP. CCXVIII.
De furtis.

FUrtum aliud eſt manifeſtum, aliud nec manifeſtum.

2. *Manifeſtum furtum eſt illud, quod committitur ab aliquo, qui noctu vel interdiu domum alicujus intrat, & quæ ibi invenit, aufert, ac cum rebus furtivis deprehenditur, antequam illas in locum tutum pertulerit; hoc appellatur furtum manifeſtum.*

3. *Si quis alteri, qui ſcit, rem ſibi datam eſſe furtivam, cuſtodiendam dat, hoc quoque factum appellatur furtum manifeſtum.*

4. *Si quis alterius pallium Domino inſcio ſecum aufert nec id Domino indicat, imò cum à Domino interrogatus eſſet de illo, ſed id habere negat, atque ita penes ſe retinet uſque ad quartum diem, tum factum hoc Dominus tanquam furtum intueri poteſt.*

5. *Si Dominus propter hoc factum contra ipſum in foro agit, tenetur ipſe reſpondere furti hujus nomine.*

6. *Tenetur tum Dominus probare, quod res, de qua agitur, ſibi furto fuerit ablata; hoc ita obtinet, ſi res illa eſt præſens.*

7. *Quodſi abſens eſt illa res, tum Dominus debet illum convincere per ſeptem teſtes, qui ſciunt verum hoc eſſe, quod alter huic rem illam furto ſubtraxerit.*

8. *Quodſi ille (contra quem Dominus furti agit) ſimilium factorum antea perpetratorum ſuſpectus ſit, & inde malam ſibi famam contraxerit, tunc actor non indiget niſi duobus viris (ſeu teſtibus.)*

9. *Hi debent una cum ipſo (contra reum) jurare, & tunc judex contra ipſum ſententiam pronuntiare debet, uti juris eſt.*

CAP. CCXIX.
De eo, qui furtum committit, & de eo qui id celat.

SI quis alteri conſilium ad furandum dat & ita loquitur: abi & furare huic vel illi hanc vel illam rem, eamque ad me defer, mihique dimidiam ejus partem largire; aſſervabo illam ad tuum commodum; *contingitque ut alter furtum committat, resque furtiva inveniatur apud eum, cujus cuſtodiæ fuit commiſſa, ac hic (cuſtos) antea tanquam ſuſpectus furtorum nullam contraxerit malam famam; hîc quæritur, qualis in hoc caſu ſententia ſit ferenda?*

2. Re-

Ad CAP. CCXVIII.

1) Verſus primus abeſt à Cod. Hortled. Wurmbr. & Scotor. Viennenſ. *Scherz.*
2) Fſch. *mit dem gute.* Scherz.
3) Codd. impreſſi antiqui addunt: *oder anders ſein gut.* Scherz.
4) Ambraſ. Perg. addit: *Und jener get ze im und fraget in umbe ſinen Mantel, und er laugent ims und er behaltet in alſo a. d. v. t.* quæ Lectio recipienda videtur. *Scherz.*
5) In Cod. Univ. Arg. Uffenb. Ingolſt. meo. additur: *ob er will.* Scherz.
6) Cod. Wurmbr. & Hortl. *Und iſt das der dieb hainen lewmten hat als diz puch.* Cod. Fſch. *iſt aber der diup vor belümet mit ſo getanen dingen a. d. p.* Arg. maj. & min. *und iſt er e belümet &c.* Meus: *Und iſt er belümet mit der dinge deheinem.* conſentiunt Jung. & Ambraſ. Chart. qui tamen habent: *über der dinge &c.* Ingolſt. *und iſt er pegriffen mit der dinch ainem &c.* Scherz.

Ad CAP. CCXIX.

1) Cod. Univ. Arg. *Nu der iſt nit belümet erſten mols w. ſ. m. d. r.* Cod. Fſch. *n. d. i. n. b. e males.* Sic & Waldn. aſt Hortl. & Wurmbr. *d. i. n. b.*

pis

2. Vnd giht er er habe finen ſchub, da ſol man im tag umb geben,

3. Und kumpt iener fur, und ſchiubet erz uf in, er muz ez enpfahen,

4. Sprichet er aber er ſi [2] geſelle daran, und er hiezz ez in ſteln, und er enpfülhe ez im, [3] und ſint ſi e unbeſprochen beide geuueſen, [4] ſo muz ez got ſchaiden mit kampfe under in.

5. Vor Got ſint ſi baide ſchuldig, [5] uor den lüten uuirt nit uuan der ain ſchuldig.

6. [6] Vnd ſprichet der der uf ienen da ſchiubet, ich ſtal ſin nit, er enpfalh mir ditz gut, und iah ez uuere rehtuertig, und kempfent mit ain ander, und geſiget der diup der ez [7] da ſtal, und hat er [8] ueriehen oder nit, und hat man uf in geſchoben daz gut, [9] man hahet ſi bede.

7. Geſiget aber der ez da hiezz ſteln, er iſt geneſen und man hahet ienen,

8. Und diſer iſt uor Got ſchuldig, und vor den luten nit.

9. Ez uuirt auch oft ain man ſchuldig uor den luten, der uor Got unſchuldig iſt. et cetera.

2. *Reſpondetur, quodſi ille (cuſtos) dicat ſe poſſe probare, quod alter furtum commiſerit, tum (ad hoc faciendum) terminus juridicus ei eſt præfigendus.*

3. *Quodſi in termino illo ipſe (cuſtos) ſe ſiſtit, & alterum furtum commiſſiſſe probat, alter imputationem admittere debet.*

4. *Quodſi vero ille (qui furtum perpetravit) dicit, quod alter ſibi criminis ſocius ſit, & ſe furari juſſerit, atque cuſtodiendam acceperit rem furtivam, ac neuter antea furtorum nomine malam ſibi attraxerit famam, tum judicio Dei, duello nempe, ab ipſis inter ſe ſuſcipiendo, res decidi debet.*

5. *Coram Deo uterque criminis reus eſt, aſt coram hominibus alteruter tantum (qui ſcilicet in duello ſuccumbit) pro reo habetur.*

6. *Quodſi is qui alterum crimen commiſiſſe aſſerit, dicat: ego rem (de qua agitur) non ſum furatus, alter mihi illam cuſtodiendam tradidit, dixitque, legitime ſe illam acquiſiviſſe, & contingat, ut in duello, quo inter ſe pugnant, fur (qui furtum commiſit) victor evadat, tum ſive ille (fur) faſſus fuerit delictum ſive non, & delictum de ipſo fuerit probatum, uterque ſuſpendi debet.*

7. *At vero ſi ille qui alterum furari juſſit, vincit (in duello) tum ipſe impunis evadit, & alter furcæ affigitur.*

8. *Et hic (qui furandi conſilium dedit) reus eſt coram Deo, non tamen coram hominibus.*

9. *Sæpe etiam accidit, ut quis in oculis hominum habeatur pro nocente, qui in oculis Dei eſt innocens.*

CAP. CCXX.
Der ain menſch verſtilt.

STilt ain menſche ain ander menſche, daz iſt auch diuphait,

2. Und uuirt ez in ſiner geuualt begriffen, man ſchiubet ez uf in alz ander [1] gut daz uerſtoln iſt,

3. Und

CAP. CCXX.
Qui hominem furando plagium committit.

SI quis alium hominem furatur, hoc quoque pro furto habetur.

2. *Et ſi homo talis apud ipſum deprehenditur, eo nomine tenetur, ſicut ob aliam rem furto ablatam.*

3. *Fur*

pis an die zeit w. ſ. m. d. r. Argentin. major & meus vitioſe: *und der eſt mit belumbt vormals.* Arg. min. *nit belumet vormals.* Uff. *und nu der iſt ee nicht verlewmnt &c.* Scherz.

2) Inſere: *ſin.* quod in reliquis Codd. occurrit. *Scherz.*

3) Cod. Uff. *und ſein ſie beyde unbeſprochen das iſt unverlümet.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *So muz ez gelucke ſcheiden.* Scherz.

5) Idem Cod. *mit kamphe wirt niur der eine ſchuldig der ſigloz wirt.* Wurmbr. & alii. *vor d. l. w. nur ainer ſchuldig das iſt der da ſigloz wirt.* Scherz.

6) Loco verſus 6. 7. & 8. Cod. Fſch. hæc habet: *Und ſprichet jener er empbulhe im daz gut fur rehtvertige gut, und hat dirre verjeben der ez da ſtal, und geſiget er halt, man anhabet in unde hebet in doch, geſiget aber der ez da ſtelen hiez der iſt geneſen, der iſt vor Got doch ſchuldig, unde vor den luten unſchuldig, daz geſchibt an manger ſache.* Scherz.

7) Plerique Codd. hic inſerunt: *zu dem erſten d. ſt.* Scherz.

8) Cod. Uff. *bekant oder nicht bekant.* Scherz.

9) Verba: *Man habet ſie bede,* in reliquis MSS. non apparent. Cod. Univ. Arg. ut & Waldn. Hortl. Wurmbr. Uffenb. meusque ut & uterque Arg. habent: *Und hat man uf in geſchoben daz gut, und geſiget der ez do hiez ſtelen er iſt geneſen und man hencket jenen der iſt vor Got ſchuldig daz geſchiet mannichen dingen &c.* in Hupfupff. & Bitſchiano legitur: *u. h. m. u. i. g. d. g. man hencket ſy beid ſamet, und geſiget der, der es bies ſtelen der iſt geneſen, und man hencket yenen, und er iſt doch vor Got ſchuldig, und vor den luten unſchuldig &c.* Scherz.

Ad CAP. CCXX.

1) Omnes fere Codd. noſtri habent pro: *gut daz verſtoln iſt*, vocem: *diuphait.*

Digitized by Google

3. Und uuie iung ez iſt [2] oder uuie arm ez iſt, man ſol in darumb hahen,

4. UUan ain menſche iſt uil tiurr [3] denn uil gutz.

5. Suuer rat oder helfe ainem menſchen tut, daz ez ſtele, der iſt der diuphait ſchuldig.

6. Suuer ſtelen uuil und gat er hintz ainem manne, und bittet im ain laitern lihen, er uuelle in ain hus ſtigen durch ſteln, oder der ainem diup ain tür uf tut oder [4] ain uenſter oder dem ain ſmit mit uuizzende diupslüzzel machet oder anderiu yſen, diu zu diuphait hœrent oder der ander helfe diuben tut den ſol man hahen zu dem diup. [5]

3. *Fur talis bene ſuſpendio ſubjici debet, licet homo furto ablatus tenerrimæ ætatis aut pauper ſit.*

4. *Siquidem multo majori pretio homo eſt æſtimandus, quam bona plurima.*

5. *Qui alicui in furto conſilium dat aut opem fert, ille furti eſt reus.*

6. *Qui cum furari vult, aliquem accedit, eumque rogat, ut ſibi ſcalam commodet, dicatque velle ſe ope ejus intrare domum aliquam furti cauſa, aut qui furi portam vel feneſtram aperit, aut qui, cum faber eſt ferrarius, alteri ſciens claves vel alia ferramenta ad furandum apta conficit, aut alia ratione opem fert furibus, ille debet unà cum fure ſuſpendi.*

CAP. CCXXI.
Der dem andern ſin geuuand enpfilhet.

VNd enpfilhet ain man ainem ſnider ſin geuuant [1] ze ſniden, und uuirt ez im uerſtoln, ez muz der ſnider [2] gelten,

2. Alſo iſt ez umb alle enpfelhenüzze, ſuuez ſich der man underuuindet ze pflegen oder ze behalten uuirt ez im uerſtoln er muz ez gelten.

CAP. CCXXI.
De eo qui alterius cuſtodiæ veſtem mandat.

QUodſi quis Sartori veſtem dederit, ut illam ſarciat, contingatque ut illa, cum apud Sartorem eſt, furto auferatur, Sartor damnum reſarcire debet.

2. *Idem obtinet intuitu omnis rei, quæ alicujus cuſtodiæ commiſſa eſt, quamque alter ſuſcepit curandam vel cuſtodiendam, nam ſi talis res furto ſurripitur, ille (accipiens) eo nomine ſatisfacere debet.*

CAP. CCXXII.
Der pfant umb gült ſetzet.

DEr ain pfant umb gült uerſetzt uuirt ez [1] uerſtoln er muz ez gelten.

2. Und gib ich [2] im ain gult ze kauffen und git er mir ſin [3] arr daran, und daz gut belibet in miner geuualt, und uuirt ez [4] im uerſtoln, der ſchad iſt ſin, und min nit, han [5] etlich daz ſin behütet alz ich uon reht ſolt.

CAP. CCXXII.
De Eo qui ob ſecuritatem debiti pignus alteri dederit.

SI quis alteri ob debitum aliquid oppignorat, pignusque furto auferatur, ille (cui pignus datum eſt) eo nomine tenetur.

2. *Quodſi alicui vendo rem aliquam qui arrham mihi dat, ego autem eandem rem in poteſtate mea retineam, & illa furto mihi ſubtrahatur, tum ipſi non mihi res perit, modo eam ita cuſtodiverim uti jure fieri debet.*

CAP.

---

2) Cod. Waldn. *oder wie alt.* reliqui autem omnes Codd. noſtri habent: *o. w. arm.* Scherz.
3) Fſch. & Uffenb. *danne ein michel teil gutes.* Scherz.
4) Verba: *oder ein venſter.* abſunt à Cod. Univ. Arg. & meo. *Scherz.*
5) Cod. Univ. Argentin. Fſch. Waldn. Uterque Arg. meus hæc addunt: *die, dirre glich ſint, das wiſſent, das er alſo ſchuldig iſt an der diepheit, als der do ſtielt, und man ſol in hencken zu dem diep.* Pro: *die dirre glich ſint.* Cod. Hortl. & Wurmbr. habent: *die diſen vorgeſchriben dingen gleich ſind.* Scherz.

Ad CAP. CCXXI.

1) Cod. Ambraſ. Perg. *zu machen.* Fſch. *ze ſniden oder ze machen.* Uffenb. *zu ſnydenn das er es ym macbe.* Scherz.
2) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *yenem.* Scherz.

Ad CAP. CCXXII.

1) Ambraſ. Perg. *verloren.*
2) Cod. Uff. Hortl. Wurmbr. inſerunt, & recte quidem: *ainem man.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *wert.* Ambraſ. Chart. *hefftunge.* Fſch. *pfenning.* Uff. *gelte.* Scot. Vienn. *bare.* in impreſſis eſt *Leykauff.* Scherz.
4) Lege: *mir.* quod etiam habet Fſch. Uffenb. Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*
5) Lege: *ich echt. echt* idem eſt ac: *modo.* MSC. Arg. *han ich ſin echt gebutet.* Wurmbr. & Hortl. *ob ich ſein gebütt han a. i. v. r. ſ.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCXXIII.
Der ainem ſin gut [1] uerliuſet.

VNd lihet ain man dem andern ainen ſilberinnen [2] napfe, der ſol dez baz hüten denne ſin ſelbez gut, und uuirt er im uerſtoln er muz in gelten,

2. So ſprechent ſumelich lüte, er uerlieſe ain man ſin ſelbez gut mit meinem gut, er ſule mirz nit gelten,

3. Dez iſt nit ainem ieglichen manne iſt daz geſetzet daz er (conf. c. 216, 3.) fremdez gut baz behüten ſol denn ſin ſelbs. [3]

CAP. CCXXIV.
Der ſin aigen gut ſtilt.

VNd ſitzet ain man bi lüten und hat pfenning in ſinem bütel, [1] und [2] nimet dieſelben haimlichen daruz, und giht die lüte haben imz daruz uerſtoln, man ſol der lüte ayde dafur nemen.

2. Man uinde ſi dann in ir [3] geuualt, ſo riht man uber ſi alz reht ſi,

3. Vindet man ſi [4] in ſiner geuualt [5] und iſt ir ſehzig oder mer, man ſol in hahen.

4. Alſo ſol man rihten umb allez gut daz der man im ſelber ſtilt. [6]

CAP. CCXXIII.
De Eo qui rem alterius (ſibi ab altero conceſſam) amittit.

IS cui alter argenteum poculum aut aliam rem utendam concedit, magis illam cuſtodire debet, quam rem propriam.

2. *Quidam objiciunt (hoc æquum non eſſe) & debere illum, qui rem alteri utendam conceſſit, dicere, quod alter, quia res proprias ſimul cum rebus ipſius amiſit, nihil ipſi debeat ſolvere.*

3. *Hoc falſum eſt; cuilibet homini hæc lex eſt lata, quod res alienas melius cuſtodire debeat quam ſuas proprias.*

CAP. CCXXIV.
De eo qui rei propriæ furtum committit.

SI quis in aliorum hominum conſortio eſt, & nummos quos in loculis ſuis habet, clam ſeponit, dicitque illos ſibi eos nummos furto ſubtraxiſſe, tum illi ad juramentum purgatorium ſunt admittendi.

2. *Aliud obtinet, ſi nummi ſubtracti penes ipſos reperiantur, tunc enim puniendi ſunt, ſicut juris eſt.*

3. *Quodſi autem penes ipſum inveniantur hi nummi, quos ab aliis ſibi ſurreptos dixerat, eorumque quantitas ad ſexaginta vel plures denarios procedat, furcæ pœna eſt afficiendus.*

4. *Eodem modo pronuntiandum eſt intuitu omnis rei, quam quis ſibi ipſi furatur.*

CAP.

Ad CAP. CCXXIII.

1) Hortl. & alii Codd. *verſetzet.* Ambraſ. Perg. habet loco rubricæ: *Von lehnunge.* Scherz.

2) Hortl. & Wurmbr. habent: *vas.* Fſch. *napff oder ander gut.* Ambr. Perg. *vas oder ander gut.* Ambr. Chart. *becher.* Uffenb. *Kopffe oder ein ander gut.* Scherz.

3) Hic ex omnibus Codd. noſtris hæc ſupplenda ſunt: *durch ſiner eren willen daz man ibt in arcgwene, unde wirt mir ein gut verſtolen daz min niht iſt, da ſol ich der clager umbe ſin, und ſtirbe ich oder entwiche ich davon ſo ſol der clagen des daz gut iſt.* Scherz.

Ad CAP. CCXXIV.

1) MSC. Ambr. Chart. addit: *Und er ſnidet ſin ſelbs beutel ab, und birget den, und ziehet es die bi im ſint geſetzen oder nimt die pfenninge uz dem bütel und gibet* &c. conſentit Fſch. aliique voculis quibusdam mutatis. *Scherz.*

2) Verba: *und nimet d. h. d.* deſunt in Cod. Waldn. Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

3) Hortl. & Wurmbr. *Es ſey dann das er es in irer gewalt begreiff.* Cod. Ambr. Perg. adhuc addit: *mit ſo getanen urchunde daz ſie ſin nicht geleugen mügen.* Scherz.

4) Pro: *in ſiner gewalt*, Cod. Ambr. Perg. habet: *bi im nicht*, ſed vitioſe. *Scherz.*

5) Cod. Fſch. addit: *unde des ander lute zibet.* recte omnino. *Scherz.*

6) Ad finem hujus Capitis Hortl. MSC. habet: *alſo hat der man mit ſein ſelbs gut den leib verlorn und das iſt von ſeiner groſſen Untat* (Ambr. Perg. *valſcheit*) *geſchehen das er ander lewt geſchendet* (*gehönet*, habet MSC. Ambr. Perg. *gelümdet.* Ambr. Chart. *geleſtert.* Jung.) *den er irn leib wolt haben genomen.* conſentiunt omnia reliqua MSS. excepto Cod. Scotor. Vienn. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CCXXV.
Von notuuer dez ſtraz-rauberz.

WIl mich ain man berauben an der ſtrauzze und uuer ich mich daz [1] und ſlah in ze tode, [2] ich büzze ſinen friunden noch dem Rihter nit.

2. Vnd uuil man mir nit gelauben, daz ich minen lip und min gut alſo errettet han in notuuere. Habent ez die lüte geſehen, ich ſol ez ſelbe dritte erziugen, und mag mir daz mit kampfe nieman eruueren.

3. Vnd hat ez nieman geſehen, ich ſol minen aide darumb bieten,

4. Daz uuert mir ain ſin mag uuol mit kampfe ob er uuil,

5. Daz iſt dauon geſetzt, daz die ſchulde nieman uuaizz uuan [3] got, der ſchaide ez auch nach reht.

CAP. CCXXV.
De Defenſione neceſſariâ contra latronem.

SI quis in via publica me ſpoliare conatur, & ego, dum me defendo, ipſum occido, tunc nec ipſius cognatis nec judici ad ſatisfactionem teneor.

2. Et ſi contingat, quod vitam & bona per defenſionem neceſſariam mihi ſervaverim, tum ſi fuere, qui id ipſum viderunt, id probare debeo per proprium & duorum aliorum juramentum nec hoc juramentum impediri poteſt, per provocationem ad duellum ab aliquo factam.

3. Si nemo fuit, qui me (cum latrone ita certantem) vidit, debeo me ſolus offerre ad jurandum.

4. Hoc juramentum impedire poteſt aliquis ex cognatis ejus (qui me ſpoliare conatus eſt) provocando ad duellum, ſi voluerit.

5. Hoc ideo ſtatutum eſt, quod cauſa hæc nemini ſit cognita, quam Deo, cujus eſt eandem juſtè decidere.

CAP. CCXXVI.
[1] Der uon gelt dinkflühtig uuirt.

SOl ain man hie gelten und gebiutet man im darumb fur. Vnd entuuichet er von dem furgebot, und uuirt dinkflühtig, ſo iſt der der da furgeboten hat der erſt clager,

2. Vnd ſuua er ſinez gutez iht eruorſchet da ſol man im hinrihten vor andern lüten [2] hinz ſinem lip und hintz ſinem gut.

3. Iſt auch daz der der da dinkflühtig iſt gut gekaufet hat, oder uzgenomen uon ainem andern man, dem er ez dennoch nit uergolten hat, und iſt daz gut dennoch unueruuertz bi ainander, und kumpt iener der imz da gap, und behebt ſin gut mit ſinen zuuain uingern mit ſin ainez hant, ſo ſol man imz uuider geben, und hat kain ander [3] gelter kain reht daran.

4. Iſt auch daz ain man dinkflühtig uuirt und koment die gelter hin nach, und clagent nach dem gut man ſol in ainen tag geben uf daz huſe da ſi alle zegagen komen.

5. Vnd

CAP. CCXXVI.
De Eo qui ob debita judicio ſe ſubtrahit.

SI quis debitum aliquod ſolvere tenetur, ac cum eo nomine fuit citatus ad judicem, citationi non paret, & judicio ſe ſubtrahit, tum is, qui ipſum citari curavit, pro primo habetur actore.

2. Et ſi hic creditor indagando invenit aliquid bonorum ſuorum, illud ipſi judicialiter addici debet præ aliis.

3. Quodſi quoque ille qui judicio ſe ſubtrahit, rem aliquam ab alio emit, aut alio modo accepit, proque eadem nondum ſatisfecit, resque illa adhuc integra extat, & is à quo rem habet in judicium venit, remque illam ſuam eſſe ſuo juramento aſſerit, tunc ea ipſi eſt reſtituenda, nec alius creditorum aliquid juris ad eam habet.

4. Si quoque contingit, ut quis aufugiat judicii vitandi cauſa creditoresque ejus ex bonis ipſius ſatisfactionem quærant, tunc ipſis terminus eſt præfigendus, quo veniente omnes in curia compareant.

5. Hoc

Ad CAP. CCXXV.

1) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und iſt das mir gelinget das ich in z. t. ſlach.* Scherz.

2) MSC. Ingolſt. *ich ſol niemant ayd darumb pitten.* male. aſt cum noſtro faciunt omnes Codd. noſtri. *Scherz.*

3) Cod. Wurmbr. Hortl. Ingolſt. Univ. Arg. atque Uffenb. meus addunt: *allein.* Scherz.

Ad CAP. CCXXVI.

1) Hoc caput cum tribus ſeqq. in nullo MSC. ex noſtris apparet. *Scherz.*

2) Hæc verba videntur à Gloſſatore quodam citra neceſſitatem vel utilitatem fuiſſe inſerta. *Scherz.*

3) *Gelter* interdum *debitorem*; interdum *creditorem* ſignificat; hîc *Creditores* denotat. in Jure Solodur. tit. 18. dicitur: *ſo mag derſelb* Gelter *ſollliche pfand zu ſinen handen nemen.* Eodem ſenſu vox: *Gelt* occurit in Jure Bernenſi fol. 115. ubi: *es ſol darumb den* Gelten *ir recht nit benommen ſondern ihnen zu glaſſen ſein ſolch teſtament und ordnung zu widerſprechen.* Scherz.

4) De

Digitized by Google

5. Vnd ſol man fragen den Burggrafen, und auch die 4 uuaibel uuaz in kunt darumb ſi, und ſuuaz die ſagent, da ſol denn umb geſchehen daz reht iſt.

6. Vnd ſeit Burggrafe daz ez ainem geſetzet ſi mit ſiner hant oder mit ſinem brief e daz iener dink flühtig uuerd daz ſol kraft han und ſol derſelbe uor uarn 5 ſuuem er ſeit der der erſt iſt.

7. Iſt auch daz ez ainem mann geſetzt uuirt an dez burggrafen hant, und daz der giht daz er der erſt clager ſi der ſol daz erziugen ſelb dritt daz er der erſt clager ſi, und daz ez im geſetz ſi, und im ingeuuürtet ſi mit nutzlicher geuuer, und mit rehter zinsgeuuer.

8. Wirt ain man dinkflühtig, und kumpt hinnach fur geriht, und clagt ainer uff in und kumpt ainer und uerſpricht in. Vnd giht er hab ſinen lip und ſin gut in ſeiner geuualt, ſo iſt reht daz man in nit nœt biz an die zit, daz iener beziuget daz ſin lip und ſin gut in ſiner geuualt niht enſi.

5. Hoc facto, ſi comparent creditores, tunc ex Burggravio item apparitoribus quæri debet, quid de hac cauſa ſciant, & juxta ipſorum effatum pronuntiandum eſt ſicuti jus requirit.

6. Si Burggravius dicit aliquid bonorum debitoris ſuo cum conſenſu aut interveniente ſuo diplomate fuiſſe alteri oppignoratum antequam aufugit, hoc valorem habere cenſendum eſt, & ille pro primo creditore habendus eſt, quem ipſe (Burggravius,) talem eſſe dixerit.

7. Quodſi etiam contingit, ut res aliqua alicui pignoretur ſine conſenſu Burggravii, & ille (creditor) dicit ſe primum eſſe in ordine actorum (creditorum) ille cum ſuo & duorum teſtium juramento id probare debet, ut & quod ipſi res oppignorata ſit, & in ipſius poteſtatem translata, ut inde plenam utilitatem & præſtationes omnes percipiat.

8. Si quis judicio ſe ſubtraxit, poſtea autem eidem ſe ſiſtit, & cum ab aliquo convenitur, alius quidam in judicium venit, ipſumque defendit additque, ſe corpus & bona ejus habere in ſua poteſtate, tunc æquum juſtumque eſt, ut ipſi (qui judicio ſe ſubtraxerat) nulla vis adhibeatur donec adverſarius ejus probaverit, corpus & bona illius in ejus (defenſoris) poteſtate non eſſe.

CAP. CCXXVII.

Ab ain man den andern anſpricht, da ain kampf umb uuirt ertailt.

EZ iſt auch reht umb ſuuiu man ainen anſprichet da kampf umb ertailt uuirt, daz er dafur nit geſuueren müg.

2. Ez uuere denn daz der clager gern darumb uuolt nemen ſinen aid, ſo ſuuert er uuol und iſt auch damit ledig.

3. Wirt ain ſache ze ainem kampfe ertailt, ſo iſt reht daz man in friſt darumb gebe dri (conf. tamen c. 87, 3.) vierzehen tag, vnd daz der uogt gut geuuizzhait von in baiden neme, daz daz reht fur ſich gange.

CAP. CCXXVII.

De caſu, ſi in lite aliquâ deciditur, duello eſſe pugnandum.

JUris eſt, quod in cauſis, in quibus deciditur pugnandum eſſe duello, is qui fuit conventus, ad juramentum non admittatur.

2. Excepto ſi actor lubens in tale juramentum conſentit, tum enim ille (reus) rectè jurat, & (ſi juravit,) ab actione ſe liberat.

3. Quodſi cauſam aliquam duello decidendam eſſe fuit judicatum, tunc juris eſt, ut partibus (ad id faciendum) detur dilatio ter quatuordecim dierum (ſex ſeptimanarum) & ut advocatus ab utroque cautionem idoneam exigat, quod (duello) jus decidetur.

CAP. CCXXVIII.

Vmb uuelch ſach ain man kempfen ſul.

SUuer den andern anſprichet, daz er an daz rich geraten habe oder daz er ſinen rehten herren uerraten habe oder ander erber lüt

CAP. CCXXVIII.

De cauſis propter quas ad duellum quis condemnari poſſit.

SI quis ab altero accuſatur, quod in damnum Imperii conſilia ſuggeſſerit, aut verum Dominum ſuum prodiderit vel alios homines honeſtos, aut homicidium commiſerit,

4) De hac voce vid. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. m. 715. Twinger. in Vocab. Lat. Germ. MSC. *Apparitor, dienſtman oder* weibel. *Scherz.*

5) Lege: *ſiven.* Scherz.

Ad CAP. CCXXVII.

1) Hoc caput in reliquis MSS. noſtris invenire non licuit. Scherz.

Ad CAP. CCXXVIII.

1) Hoc quoque caput in cæteris Codd. noſtris deficit. *Scherz.*

Digitized by Google

lüt oder umb daz mort, oder umb den Brant, oder umb den ubeln ſtrauzzraup oder umb die notnunft oder daz er mit uergift umbgegangen ſi, und unreht damit getan hab. Vmb uorgenanten ſache alle ſol man rihten alz dauor geſchriben ſtat.

CAP. CCXXIX.

Ob ain frauu ainen man anſprichet.

SPrichet ain frauue ainen man an umb die ſach da kampfe umb ertailt uuirt,

2. Vnd hat der ainen mage von dez uuegen diu clag hergat, der im alz nahen iſt daz er ez durch reht tun ſol. Vnd kumpt ez darzu daz ain kampf darumb ertailt uuirt, uuil denn diu frauue ſo [1] ſtelt ſi uuol.

CAP. CCXXX.

[1] Von Raube.

VErt ain man uz und uuil rauben, und fürt lüt mit im die im helfen, und die nement ainen raup, und furent [2] den enuuek, [3] uueder uuerdent ſi alle ſchuldig an dem raup oder nit oder der ain der ſi uz hat braht.

2. Ich ſprich ſi ſint alle ſchuldig, uuan der ain mœhte den raup nit dannan han braht, uuan mit der andern helfe. [4]

CAP. CCXXXI.

[1] Der ſich ainz gutz underuuindet aun geriht.

VNd hat ain man gut in ſiner geuuere, daz nit uor geriht beclagt iſt, und ſprichet daz ain man [2] aun geriht an, und underuuindet ſich dez gutz aun geriht, daz haizzen uuir raup,

2. Ob er daruf iht nimpt, daz ſol man uber in rihten, alz uber den lantrauber,

3. Nimpt er daruf nit, ſo hat er doch gefreuelt an dem dez daz gut iſt, und an dem Rihter,

4. Diu freuel iſt etuua [3] ain pfunt etuua minner, etuua mer. [4]

CAP. CCXXIX.

De caſu, ſi fœmina aliqua maſculum convenit in judicio.

SI fœmina aliqua maſculum convenit ob cauſam talem, in qua duello rem decidendam eſſe judicatur,

2. Atque ille contra quem actio inſtituitur cognatum habet, qui ſanguine tam propè ipſi junctus eſt, ut jure id facere (duellum pro altero ſuſcipere) poſſit, contingitque ut hanc cauſam duello decidendam eſſe judicetur, tunc fœmina, ſi vult, illi ſe ſiſtere poteſt.

CAP. CCXXX.

De Latrocinio.

SI quis animo latrocinia exercendi domo ſua exit, aliosque ſecum ducit, ut ſibi opem ferant, contingitque, ut hi ſpolium quoddam obtineant, ſecumque auferant, hic quæritur, an omnes hujus latrocinii rei ſint vel non, an vero ille tantum, qui ipſos duxit?

2. Reſpondeo, omnes criminis hujus eſſe reos, nam potuiſſet fieri, ut hic unus ſpolium auferre non potuiſſet, ſi reliqui ipſi opem non tuliſſent.

CAP. CCXXXI.

De eo, qui rem aliquam occupat ſine auctoritate judiciali.

SI quis poſſidet fundum aliquem, de quo nulla lis in judicio eſt mota, & contingit, ut alius ſine auctoritate judiciali illum occupet, hoc appellamus ſpolium.

2. Si quid rerum in illo aufert, de eo eadem ſententia, quæ de latrone fertur, pronuntiari debet.

3. Si autem nihil in illo aufert, tum tamen injuriam commiſit intuitu ejus, cujus fundus eſt, & reſpectu judicis.

4. Injuria hæc æſtimatur alicubi quinque libris, alicubi minori, alicubi majori ſumma.

CAP.

Ad CAP. CCXXIX.

1) Annon legendum: *ſo ſtelt ſi ſich wol?* mentionem facit talis duelli, in quo fœmina victrix evaſit Stumpff. in Chron. Helvet. lib. 8. c. 6. Illuſtris Thomaſius in Diſſ. de Ordinatione Criminali refert, in Bibliothecâ Guelpherbytanâ eſſe Codicem MSC. in quo mores duellici inter marem & fœminam pennâ eleganter depicti exhibeantur. vid. Joniſchii diſſ. de *Judicio Duellico* ſub præſidio Celeb. Ephraimi Gerhardi 1711. Jenæ habitam c. 3. §. 6. & in Mantiſſâ. Ubi talis Certaminis modum & figuram ex Cod. MSC. Bibliothecæ Saxo-Gothanæ quoque ſiſtit. *Scherz.*

Ad CAP. CCXXX.

1) Plerique Codd. habent: *Von Lanträubern.* Scherz.

2) Wurmbr. & alii quidam Codd. addunt: *und treibent.* Scherz.

3) Cod. Wurmbrand. *Nu weder werdent.* ita & alii quidam Codd. textum exhibent. Hortl. *nu werdent die all.* Fſch. *nu weder ſint die alle.* Scherz.

4) Hîc quædam deſunt, quæ in omnibus MSS. noſtris reperiuntur.

Ad CAP. CCXXXI.

1) In Hortl. rubrica aſt: *aber von Raub.* Scherz.

2) Cod. Univ. Argentinenſis habet: *vor gericht an.* ſed male. *Scherz.*

3) Cod. Feſch. Univ. Arg. & meus aliique habent: *fünf pfunt.* aſt Wurmbr. & Hortl. *fünff ſchilling.* Scherz.

4) Ambraſ. Perg. addit: *nach guter gewonheit.* multa hîc deſunt, quæ in omnibus noſtris reliquis Codicibus reperiuntur & infra exhibentur.

Ad

CAP. CCXXXII.

[1] Wie man uuilt iagen ſol.

DO Got den menſchen geſchuf, do gab er im geuualt uber uiſche und uber uogel und [2] uber tier.

2. Dauon die Kunige geſetzt, daz nieman ſinen lip noch ſinen geſunt ueruuurken mag mit diſen [3] drin dingen.

3. Doch habent herren banuoerſt, ſuuer in darinn iht tut, da habent ſi buzz uber geſetzt, als uuir iu hernach uuol geſagen.

4. Si haunt auch uber uiſche ban geſetzet und uber uogel. [4]

5. Allen tieren iſt [5] fride geſetzt, uuan uuolfen und Bêren, an den brichet nieman kainen frid.

6. Suuer in den banuoerſten uuiltt uuundet oder uellet, oder iagt oder toetet, der ſol dem herren, dez ez da iſt, geben [6] driu pfunt dez herren lantpfenning.

7. Suuer durch den Panuorſt ritet, ſin Bogen und ſiniu armbroſt ſuln ungeſpannen ſin,

8. Sin Kocher ſol bedecket ſin, ſin uuinde und ſin [7] Braggen ſuln ufgeuangen ſin, und ſin Jaghunde ſuln bekupelt ſin.

9. Jagt ain man ainz herren uuiltt [8] mit ſinem uuillen, und fliuhet ez in dez herren panuorſt er ſol den [9] uuinden uuider ruffen.

10. Vnd mag er ſi nit uuider bringen, er ſol in nachuolgen, und ſol ſin horn nit plaſen in dem uorſt, noch die hunde nit [10] grüzzen.

11. Suuaz uon den hunden denn dem uuilde geſchiht da iſt der herre unſchuldig an.

12. [11] Vaiget aber er oder hetzet die hunde an daz uuilde oder plaſet er ſin horn, ſo iſt er buzz [12] ſchuldig da uuerde uuilde [13] geuuundet oder nit.

13. [14] Und

CAP. CCXXXII.

Quomodo in Venatione ferarum incedendum ſit?

CUm Deus creaſſet hominem, dedit ipſi imperium ſuper piſces, aves, & omnia animalia terreſtria.

2. *Hinc reges ſtatuerunt, quod nemo pœnæ capitalis aut corporis afflictivæ reus fiat occaſione hujus rei (feras capiendo.)*

3. *Quamvis autem hæc ita ſunt, dantur tamen Domini, qui habent ſylvas interdicto munitas, in quibus ſi quis feras vulnerat, aut occidit, pœna ſtatuta eſt aliqua, ceu poſtea vobis dicetur.*

4. *Iidem prohibuerunt capturam piſcium & avium.*

5. *Omnibus feris (per leges haſce) inviolabilitas eſt ſancita, excipe tamen Lupos & Urſos, quos impune violare licet.*

6. *Qui in ſylvis interdicto munitis feras beſtias vulnerat, proſternit, aut perſequitur, aut occidit, ille tenetur Domino, in cujus ſylva feræ verſabantur, tres libras nummorum provincialium.*

7. *Qui per talem ſylvam incedit, arcum ſuum non habeat tenſum.*

8. *Pharetra ejus ſit operculo tecta, canes ejus indagatores & reliqui canes venatici vinculo quodam ſint conſtricti.*

9. *Si quis conſentiente Domino ſylvæ prope ſylvam perſequitur feram, quæ illius eſt, contingitque, ut fera illa aufugiat in ſylvam interdicto munitam, tum debet ille (qui venatur) canes ſuos revocare.*

10. *Quodſi illos revocare cum effectu non poteſt, eos ſequi debet, ita tamen, ut nec cornu in ſylva ſonum edat, nec canes (alia ratione ad venandum) incitet.*

11. *Si hoc fit, Dominus canum non tenetur de damno, quod bi feris inferunt.*

12. *Si autem ipſe canes contra feram incitat, aut cornu ſonum edat, tunc eo nomine ad ſatisfactionem tenetur, ſive aliquid capiatur, ſive non.*

13. *Si*

Ad CAP. CCXXXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 61.

2) Cod. Wurmbr. Ingolſt. Hortl. *uber allew tier.* Cod. Univ. Arg. Waldn. utrumque MSC. Arg. *uber wilde tier.* impreſſi antiqui; *uber alle wilde tier.* Scherz.

3) *Drin* abeſt ab omnibus noſtris reliquis MSS. *Scherz.*

4) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *das er ſpricht pan geſetzt das betäwtet frid.* Jung. habet: *bie ſpricht man von geſetzende.* Fſch. *bie ſpriche pan geſetzede.* Uff. *bie ſpricht ban geſetze allen tieren.* ſic & Waldn. *Scherz.*

5) Ingolſt. ſed vitioſe, habet: *frey.* Scherz.

6) Noſtro concordant Ingolſtad. & Uff. aſt Wurmbr. & Hortl. Fſch. Univ. Argent. meusque ut & impreſſi Antiqui: *ſechtzig ſchilling.* Waldn. & Argentin. minor: *ſechzeben ſchilling.* Scherz.

7) *Braggen; bragg* eſt *canis indagator* proprie: quo ſenſu Galli adhuc hodie voce: *brac* utuntur. vid. Notam meam ad Specim. Philoſ. Mor. Germ. med. ævi ad fab. 6. verſ. 1. *Scherz.*

8) Cod. Fſch. *mit urlaube des herren von dem panforſte.* Uff. *vor dem panforſt.* Scherz.

9) Cod. Hortled. & Wurmbr. *den bunden.* recte. *Scherz.*

10) *Grüzzen*, hic idem eſt ac: *incitare, ad venandum* ſcil. Notk. Pſal. LXXVII. 40. *ſie* gegruozton *in ze zorne*, concitauerunt *eum ad iram.* adde eod. Pſal. ℣. 58. Gl. Monſeenſes: *gruoztun*, concitauerunt. *gruozan*, prouocare, *gruozara*, irritatores. *Scherz.*

11) Noſtro textui concordant Cod. Argentin. major. & Bitſchianus. aſt Ingolſt. Wurmbr. Hortl. habent: *jaget aber.* Fſch. *vebet aber.* Uff. *febet.* Argentin. min. *volget aber.* Hupf. *reyzet aber.* Scherz.

12) MSC. Scot. Vienn. *unſchuldig.* ſed minus recte. *Scherz.*

13) Cod. Hortl. & Wurmbr. *geuangen.* Scherz.

 14) Hic

Digitized by Google

13. [14] Und uuundet ain man ain tier in ſinem [15] banuorſt und daz fliuhet uz ſinen augen und fliuhet in ainen andern banuorſt, und uellet da nider, ſuuez daz uuild ſi, daz ſagen uuir iu,

14. Und ſtirbet ez darinne e daz er daruber kumpt der ez geiagt hat, dez iſt ez ze reht,

15. Und uindet er ez lebendigez, er ſol ez laun ſtan, uuan ez iſt ze reht, dez der panuorſt iſt.

16. Ein ieglich uuild iſt ainez mannez mit reht, die uuile ez in ſiner geuualt iſt,

17. Kumpt ez uz ſinem banne, ſo iſt ez nit ſin.

18. Vnd iagt ain man ain uuilde, und kumpt ez uon im unverſeret, und iſt ſo müde, daz ez nideruellet, und nit furbaz mag, und kumpt ez uz ſinen augen, daz er ſin nit ſiht. Suuer ez darnach uindet und uahet, dez iſt ez mit reht,

19. [16] Alſo ob er ſich [17] dez ſuchens hat gelaubet,

20. UUan die uuile er ſuchet ſo iſt ez ſin, ſuuer ez under der uuile uindet, der ſol ez uuider geben, ez lebe oder ſi tot,

21. Alz ain ieglich uuilde uz diner geuualt kumpt, ſo iſt ez din nit. [18]

13. *Si evenit, ut quis feram beſtiam in ſylva ſua vulneret, illaque fugiendo in ſylvam alienam oculis ejus ſe ſubtrahat, atque ſic in terram procidat, de hoc caſu, ſi nempe quæritur, cujus hæc fera ſit? ita vobis reſpondemus:*

14. *Si fera talis ibidem moritur, antequam ille, qui eam venando perſecutus eſt, advenit, tunc ipſi (qui illam venatus eſt) illa cedit.*

15. *Si autem illam invenit viventem, tunc tenetur illam intactam relinquere, jure enim ad eum ſpectat, qui eſt Dominus ſylvæ.*

16. *Quælibet fera beſtia ejus eſt ſecundum jus, in cujus eſt poteſtate.*

17. *Si autem fera abit ex territorio alicujus, tunc non amplius ejus eſt, in cujus territorio antea fuerat.*

18. *Si quis feram beſtiam perſequitur, illaque illæſa aufugit tam laſſa tamen, ut in terram procidat, nec amplius incedere poſſit, atque oculis ejus ſe ſubtraxerit, ita ut eam videre amplius non poſſit, tum illi hæc fera cedit, qui eandem poſtea invenit & capit.*

19. *Hoc tamen ita intelligendum, ſi is (qui eam prior perſecutus eſt) deſiſtit à perſequendo.*

20. *Nam quamdiu id perſequitur, ipſe jus in illa habet, hinc qui interim illam invenit (capitque) debet eam tradere, ſive illa vivat, ſive ſit mortua.*

21. *Quamprimum fera beſtia fugit ex poteſtate tua, tua eſſe deſinit.*

CAP. CCXXXIII.

[1] Von uuilden Vogeln iſt ditz Capitel.

HAt ain man Hæbche oder Spæruuer oder ander uederſpil. Vnd entrinnet im daz ab der hant, und er uolget im nahe, und fliuget ez uz ſinen augen und er [2] gelaubet ſich dez ſuchens den tag und ſuchet den andern und den dritten tag er uindet nit, ſuuer ez in den drin tagen uindet oder uahet, der ſol ez [3] uuider geben,

2. Uahet erz an dem uierden tag, ez iſt ſin,

3. Hat daz uederſpil ain [4] mouze und entrinnet daz ainem mann, man ſol ez mit reht uuidergeben,

4. Daz

CAP. CCXXXIII.

Hic agitur de Avibus feris.

SI quis alit accipitres aut niſos, aut alias aves his ſimiles, & una illarum ex ipſius poteſtate avolet, ipſe autem eam perſequatur, illa vero oculis ejus ſe ſubtrahat, tunc ſi ipſe per tres dies illam quærit, nec eam apprehendit, ille qui intra triduum hoc eam capit, eandem ipſi (cujus in poteſtate fuerat) debet reſtituere.

2. *Si autem alter eam cepit quarta die, tunc ipſe ejus ſit dominus.*

3. *Si avis Alopeciâ laborans avolat â domino, debet ei, ceu juſtum eſt, reſtitui.*

4. *Hoc*

---

14) Hic & ſeqq. verſûs uſque ad finem capitis abſunt à MSC. Scot. Vienn. *Scherz.*

15) Alii Codd. habent: *Wildpan.* Scherz.

16) In Cod. Ingolſt. & Uffenbach. hæc & quæ in hoc capite ſequuntur, deficiunt. *Scherz.*

17) Ambr. Chart. Fſch. Jung. & alii Codd. conſentiunt, ſed Wurmbr. & Hortled. habent: *ſein hat abgetan.* de voce *gelaubet.* vid. Notam meam 12. ad Willeram. c. 5. *Scherz.*

18) Cod. Univ. Argent. addit: *und dinen wiltbann ſo iſt es din nit, als ein wild in ſin frybeit us dinen ougen komet, ſo iſt es din nit.* Sic etiam ceteri Codd. noſtri, quibus Wurmbr. addit: *von wilden Vogeln und Vederſpil das ſuch in dem Vederſpilbuch.* Scherz.

Ad CAP. CCXXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 47.

2) Cod. Wurmbr. & Hortl. *verwigt.* Hupfupf. & reliqui impreſſi: *underwindet.* Utraque Lectio melius quadrat, quam Noſtra. *Scherz.*

3) MSS. omnia noſtra habent: *ze rebt*, vel *mit recht.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *marze.* Wurmbr. Hortl. *maw.* Ingolſt. & Mon. Scot. Vienn. *maw oder mer.* Jung. & Ambr. Perg. *muzze.* Ambr. Chart. *muſſe*, quod etiam habent Uff. Waldner. Uterque Argent. & meus. Arbitror textum noſtrum bene ſe habere; hodie dicimus: *der Vogel mauſet ſich.* ſ. *iſt in der maus* i.e. *huic avi pennæ defluunt, illa patitur alopeciam pennarum.* vid. Spaat im Teutſchen SprachSchaz p. m. 1258. Belg. *muyten, muyteren* idem eſt ac: *plumas in aviariis amittere, ſive mutare.* Galli uſurpant vocem: *muer. Les oiſeaux de proye, les ſerpens* muent *tous les ans.* unde liquet hanc vocem non tantum avibus, ſed etiam aliis animalibus applicari. *Scherz.*

5) Wurm-

Digitized by Google

4. Daz reht iſt uon den [5] uogeln die man in [6] hüte ſetzet, daz haizzent beſlozzen uogel.

5. [7] Suuie oft aber ſi ſich muzſent daz hilfet nit und entrinnent ſi alz ſi denn dri tag uz ſint, man git ir nit uuider. [8]

4. *Hoc juris eſt circa aves, quæ in caveis aluntur; hæ Aves incluſæ appellantur.*

5. *Non prodeſt domino, ſi, quotiescunque etiam alepociâ laborent, (tales aves) aufugiunt, nec intra tres dies redeunt, capiens illas non tenetur ad earum reſtitutionem.*

CAP. CCXXXIV.
Von uogeln iſt ditz.

SUua uogel niſtent uff ainem baume, oder ſuua ſi niſtent daz dez mannez iſt, die uuile ez in ſiner geuualt iſt, ſo iſt ez ſin.

2. Alz aber [1] fliegent uuirt ſuuer ez denn uahet dez iſt ez.

3. Vnd gat ain man hintz uualde, und ſtilt [2] uederſpil ab ainem neſt, man ſol dem herren dez der uualt iſt driu pfunt ertailen ze büz oder [3] die pfant.

4. [4] Ieh main hæbche [5] oder ſperuuer und ain anderz ſemlichez uederſpil, daz alz gut ſi alz ditz.

5. Vmb ander gefügel mag er uueder lip [6] noch gut veruuürken. [7]

CAP. CCXXXIV.
Agitur hîc de Avibus.

SI aves in arbore aut aliâ quadam re alicujus nidulantur, tum illius in dominio ſunt, quamdiu eas in poteſtate ſuâ habet,

2. *Quando autem evolant, tum fiunt capientis.*

3. *Si quis ſylvam (alterius) intrat, & Aves ex nido aliquo furto aufert, tum Domino ſylvæ adjudicati debent emendæ nomine tres libræ, aut reus manus amputatione luat, aut præſtet Domino alias (ejusdem generis) Aves.*

4. *Intelligo autem hæc, quæ dixi de Accipitribus, aut niſis, aut aliis ſimilibus (nobilioris naturæ) Avibus.*

5. *Alias ob aves (in alieno captas) nec vitæ nec membrorum damnum quis patitur.*

CAP. CCXXXV.
[1] Von Vederſpil.

STilt ain man dem andern uederſpil ab ſiner ſtange oder uz ſinem kœrbe. Vnd uuirt man dez innan und uahet man in und begriffet daz uederſpil bi im, man ſol ez uf in ſchieben alz ander diuphait,

2. Vnd hat erz geergert, ſo ſol erz zuuiſpilde gelten, und ſol dem Rihter halbe alz uil geben alz dem clager,

3. Vnd hat erz gar uerderbet, ſo gelt ez aber zuuiſpilde,

4. Vnd iſt ez alz gut, alz da erz ſtal, ſo ſol er ſuuern, uuie lieb im ſin uederſpil ſi,

5. Halb alz uil ſol im der diup geben, und dem Rihter daz ander tail,

6. Vnd hat er nit gutz man ſol im hut und hare abslahen.

CAP. CCXXXV.
Iterum de Avibus.

SI quis alteri furatur Avem de perticâ, aut ex copbino, re autem cognitâ ipſe capitur & cum Ave illâ deprehenditur, tum hoc ei, ceu in aliis furtis fit, imputari debet (ad pœnam ſc. & ſatisfactionem)

2. *Si avem dictam deteriorem (fur) reddidit, debet duplo ſatisfacere Domino Avis, Judici autem dimidium ejus, quod Actori præſtitit, dare debet.*

3. *Quodſi ille (fur) plane eam deſtruxit, tunc duplum quoque ſolvi debet.*

4. *Si autem avis hæc non eſt deteriorata, ſed in eo eſt ſtatu, in quo erat, cum caperetur, Actor juramento affectionis pretium definire debet.*

5. *Hos factô fur dimidium hujus æſtimationis Actori, & dimidium Judici præſtare debet.*

6. *Si ille (fur) non habet, unde ſolvat, fuſtigatione luat.*

CAP.

5) Wurmbr. & Hortl. *beſloſſen vogeln.* ſed ibi poſtea non occurrunt verba: *ûaz h. b. vogel.* Scherz.
6) Cod. Fſch. *kevic.* Univ. Arg. *keffigen.* Ambr. Chart. *keffit.* Wurmbr. & Hortl. *Mauskörb.* Uff. *muſs in korben.* Jung. *Kebien.* Scherz.
7) Waldn. *aber wie dicke ſich die maſſent.* pro: *maſſent* Cod. Un. Arg. & meus habent: *gemuſent.* Noſtro textui conſonant Fſch. & Uffenb. *Scherz.*
8) *Man tu es dann gern* additur in Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

Ad CAP. CCXXXIV.

1) Cod. Fſch. *Als ez danne vliegent.* Scherz.
2) Cod. Ambraſ. Perg. addit: *valcben oder hæbecbe oder ſperwære oder ander federſpil.* Scherz.
3) Cod. Fſch. Ingolſt. Mon. Scot. Wurmbr. Hortl. Univ. Arg. Waldn. uterque Argent. Uffenbach. & meus: *oder gebe die hant.* Uffenbach. addit: *oder ander ſemlichs federſpil.* Hupfuff. & reliqui impreſſi: *man ſol dem herren erteylen die pfand zu puſz und geb die hande.* Scherz.
4) Hic & 5. verſus in Ingolſt. deſunt. *Scherz.*
5) Cod. Fſch. addit: *valcken.* Scherz.
6) Cod. Ambraſ. Perg. addit: *noch geſunt.* Scherz.
7) Argent. maj. addit: *mit recbte.* Scherz.

Ad CAP. CCXXXV.

1) Caput hoc deeſt in Cod. Ingolſt. aſt in reliquis MSS. noſtris occurrit. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CCXXXVI.
Von tuben und uon pfauuen.

TUben und pfauuen haben gelichez reht,
2. Vnd hat ain man [1] pfauuen [2] di geuuent sint bi sinem [3] huse ze seinn. Vnd si fliegent hindan und heruuider, die uuile si daz tunt, so sint si sin,
3. Alz si hindan fliegent und heruuider nit in [4] uier tagen, suuer si darnach geuahet dez sint si.

CAP. CCXXXVII.
Ditz ist uon uederspil.

SUuer daz uederspil uahet [1] in den tagen alz hieuor gesprochen ist, und ez behaltet, und hœret hernach fragen, und git ez nit uuider, so ist ez diuphait.
2. Suuie lange er ez darnach behaltet so muz er ez uuider geben.
3. Vnd kumpt er fur den Rihter der rihtet alz hieuor geschriben ist.
4. Ditz reht habent auch die tuben.
5. Vmb uische und umb uogel und umb uuilde ueruuürket [2] nieman sinen lip gar.

CAP. CCXXXVIII.
Von zamen uogeln.

GÆnz und hünre und ænten habent andriu reht danne ditz gefügel,
2. Suuie lange daz [1] ist, oder suuar ez kumpt so ist ez doch min,

3. Vnd suuer ez inn hat und uuaiz daz ez sin nit ist daz ist diuphait und man sol ez rihten, alz hieuor gesprochen ist.
4. [2] Vnd suuie lange man uuilde uogel inne hat, man hab si in dem zil geuangen oder nach dem zil und entrinnent si und uahet si der dez si da uuaren uon erst dez sint si [3] mit reht in suuelher zit er sie geuahet.

CAP. CCXXXVI.
De Columbis & Pavonibus.

CIrca Columbas & Pavones idem jus obtinet.
2. *Si quis habet Pavones mansuefactos, & qui in ipsius domo degunt ac abeundi redeundique habent consuetudinem, quamdiu hoc faciunt, in dominio ipsius remanent,*
3. *Quodsi autem avolant, nec intra quatriduum redeunt, tum cedunt occupanti.*

CAP. CCXXXVII.
Iterum de Avibus.

SI quis Avem (talem) intra tempus, de quo antea dictum, capit, & retinet, nec, cum audivisset ab aliquo illam quæri, restituit, ille furtum committit.

2. *Tenetur hic illam restituere, etiamsi per plurimum temporis illam possederit.*
3. *Et si res ad judicem defertur, Judex debet ita sententiam ferre, uti antea diximus.*
4. *Idem juris est circa columbas.*
5. *Ob Pisces aves ac feras nemo vitâ privatur.*

CAP. CCXXXVIII.
De Avibus cicuribus.

CIrca Anseres, Gallinas & Anates aliud jus obtinet, quam circa alias volucres.
2. *Per quantumcunque temporis illi à domo Domini abfuerint, aut quicquid circa ipsos contingat, in meo (Domini) tamen manent Dominio.*
3. *Si quis ebs penes se servat, cum sciret, illos ad se non pertinere, furtum committit, & de eo judicari debet, sicut antea dictum est.*
4. *Si is, cujus aves feræ fuerunt, illas, si alterius ex possessoris potestate aufugere, illas capit, tum ipsi capienti cedunt, licet per plurimum tempus alter eas possederit, & captæ sint intra terminum (tridui) aut post illum.*

CAP.

Ad CAP. CCXXXVI.

1) Cod. Ambr. Perg. *tuben oder pfawen.* Scherz.
2) Ingolst. *dy zam sint und gewant haben bey* &c. sic & Uffenb. *Scherz.*
3) Cod. Fsch. pro: *huse* legit: *heimode.* Wurmbr. Hortl. Arg. maj. Waldn. meus: *gemach.* Scherz.
4) Sic omnes. ast Hortl. habet: *vierzehen tagen*, sed perperam. *Scherz.*

Ad CAP. CCXXXVII.

1) Cod. Fsch. *an dem vierden tage.* Scherz.
2) Cod. Hortl. habet: *gächlichen nieman.* Wurmbr. *järlichen.* sed Lectio nostra bene se habet. Id hîc notandum, quod in Cod. Hortl. c. 133. 134. 135. 136. 137. sint in unum caput compacta. *Scherz.*

Ad CAP. CCXXXVIII.

1) Ingolst. *aus ist.* sic & Cod. Univ. Arg. reliquique nostri omnes, & recte quidem. *Scherz.*
2) Versus quartus deest in Cod. Ingolst. *Scherz.*
3) Cod. meus: *nibt rebt.* sed male. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

CAP. CCXXXIX.
[1] Der uuilt zamen uuil.

SUuer uuilde uff bürgen oder in ſteten [2] zamen uuil, daz gat hin ze uualde und her uuider hain, die uuile daz uuild die uuonunge hat, ſo haizzet ez ſin.

2. Vnd uaht ez yeman daz ſol man im büzzen alz hieuor geſprochen iſt,

3. Gat aber ez hin und kumpt heruuider nit in aht tagen, ſuuer ez dann geuaht dez iſt ez oder in ſuuez [3] Banuorſt ez gat dez iſt ez auch.

CAP. CCXXXIX.
De eo qui feras manſuefacere vult.

SI quis feras beſtias in caſtro aut urbe aliqua vult manſuefacere, quæ conſuetudinem habet eundi in ſylvam & redeundi, illa quamdiu domicilium repetit, manet in ejus dominio.

2. *Quod ſi quis talem feram capit, eo modo ſatisfieri debet domino, quem ſupra definivimus.*

3. *Si vero talis beſtia abit, nec intra octiduum redit, tum cedit illi qui eam capit, vel illi cujus Sylvam intrat.*

CAP. CCXL.
[1] Von (conf. c. 199.) ſchedlichen tieren.

SUuer ainen [2] uuütenden hunt behaltet oder ainen zamen uuolf oder hirz oder bêren, ſuuaz ſi ſchaden tunt, daz muz er gelten,

2. Wil er ſich ſin uzzern damit uuirt er nit ledig noch unſchuldig, uuan ez iſt uuider reht, der uuilde bi lüten zamen uuil, daz nit zam kan uuerden.

3. Sleht ain man ir ainz ze tode oder ainen hunt [3] inr dez und ez im tut, er hat ſin dehainen ſchaden,

4. Gelaubt man im dez nit, und haunt ez die lüte nit geſehen, man ſol ſin ainez aide darumb nemen.

CAP. CCXL.
De animalibus noxiis.

QUi canem rabidum alit, aut etiam lupum vel cervum, vel urſum manſuefactos, de omni damno, quod faciunt, tenetur.

2. *Si beſtias has (quæ nocuere) vult derelinquere, ille hoc ipſo ſe non liberat, nec pro innocente habetur; Injuſtum enim eſt, ut quis inter alios homines manſuefacere velit animalia quæ manſueta reddi non poſſint.*

3. *Si quis talem beſtiam vel canem occidit, dum damnum dare vult, hoc nomine non tenetur.*

4. *Si ipſi (hoc ita factum eſſe) aſſerenti fides non habetur, nec adſunt qui illud ita eſſe viderunt, tum ipſe ſolus admittendus eſt ad juramentum. (purgatorium.)*

CAP. CCXLI.
[1] Wauon [2] uuip Vormünde müzzen haben.

EZ mag dehain [3] uuip uormunt noch uorſprech geſin, noch aun uormunt geclagen.

2. Daz.

CAP. CCXLI.
Quare fœminæ curatores habere debeant?

NUlla fœmina poteſt eſſe tutrix alicujus vel procuratoris munere fungi, nec ſine curatore litigare poteſt.

2. *Quod*

Ad CAP. CCXXXIX.

1) Cod. Univ. Argent. Waldner. meus aliique quidam Rubricam ita exhibent: *der wilde heimlichen machen wil.* Scherz.

2) Cod. Waldn. & Univ. Arg. *zühet.* Wurmbr. & Hortl. *haimlich machen wil und es zeuchet.* Scherz.

3) Alii: *Wildpan. Wildvang.* Scherz.

Ad CAP. CCXL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 62.

2) MSC. Scot. Vienn. Hortl. Wurmbr. *tabunden.* Cod. Un. Arg. *lymenden.* Ambraſ. Perg. & Ffch. *limmenden.* Meus & Ambr. chart. *lumenden.* Jung. *lemenden.* Waldn. *lunenden.* Cod. Arg. min. *luinden.* Impreſſi: *anfälligen.* Jus Sax. Prov. habet: *einen ſchedlichen hund der da beiſſet.* Scherz.

3) In Jure Sax. Prov. *in dem alſz es ihm ſchaden wil tun.* cum quo facit clare Uff. qui habet: *slecht ein man ir eins zu tode oder eynen hunt ynner des und es ym ſchaden getut er hat ſein keinen ſchaden.* Conf. impreſſa. Scherz.

Ad CAP. CCXLI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 63.

2) Alii Codd. *fraven.* Ingolſt. *witiben.* Scherz.

3) Cod. Uffenb. *witwe noch weip.* Scherz.

Digitized by Google

2. Daz [4] uerlœſe in allen ain Edlin Rœmerinn diu hiezz [5] Kæfurnia diu vor dem Rich ze Rome alſo [6] miſſereit und in ſo grozzen zorn kom, daz ſiu den [7] Kaiſer beſchalt da ir ir uuille nit fur ſich gie.

3. Do nam der Kaiſer die geuuonhait abe mit der Fürſten rat ze ainem hof, und mit uuiſer maiſter lere, daz dehain frauue nimmermer ſol uorſprech geſin, und nimmer [8] aun ir uormunt ſol clagen,

4. Vnd hat ſi ainen [9] kofman der ſol ir uormunt ſin,

5. Hat ſi dez nit, ſo neme ainen andern.

6. Der Rihter ſol ſi aun ir uormunt nit hœren,

7. Den uormunt ſol ſi nemen e den uorſprechen.

2. *Quod hanc poteſtatem amiſerint, hujus rei cauſam dedit nobilis quædam fœmina Romana, Carſania dicta, quæ, cum, quod vellet non obtineret, coram Senatu Romano ex ira nimia eo prolapſa eſt, ut in Imperatorem verba injurioſa effunderet.*

3. *Hinc Imperator motus fuit, ut ſtatueret in curia quadam cum conſilio Principum, & auditis prius ſapientibus viris, quod nulla fœmina debeat unquam procuratoris munus obire, aut ſine curatore litigare.*

4. *Quod ſi fœmina maritum habet, ille debet eſſe ejus curator.*

5. *Si nullum habet maritum, alium ſibi curatorem adſciſcat.*

6. *Judex illam, ſi curatorem non habet, audire non debet.*

7. *Curatorem prius ſibi adſciſcere debet, quam procuratorem.*

CAP. CCXLII.

Von dem bann und uon der æht.

VNd kumpt ain (conf. c. 1.) man in den ban vor gaiſtlichem geriht, und iſt darinn ſehs uuochen [1] und ainen tag, man tut in uuol uor uueltlichem geriht in die æht mit reht.

2. Vnd kumpt ain man uor uueltlichem geriht ze æhte, man tut in uor gaiſtlichem geriht ze banne,

3. Vnd humpt er ê in den ban ê in die æht man ſol in auch ê uz dem banne lauzzen, und kumpt er ê in die æht ê in den ban, er ſol auch ê uz der æht komen.

4. [2] Entuuederr Rihter ſol in [3] uz dem banne [4] lauzzen, ê er uon den [5] ſchulden kom.

CAP. CCXLII.

De excommunicatione Eccleſiaſtica & proſcriptione ſeculari.

SI quis a judicio Eccleſiaſtico fuit excommunicatus, & in illo ſtatu manet per ſex Septimanas & unum diem, tunc jure poteſt proſcribi a judicio ſeculari.

2. *Similiter ſi quis a judicio ſeculari proſcribitur, jure a judicio Eccleſiaſtico excommunicatur.*

3. *Et ſi prius fuerat excommunicatus, quam proſcriptus, prius etiam ab excommunicatione abſolvi debet, (præſtitis præſtandis) & viciſſim ſi prius fuit proſcriptus, quam excommunicatus, debet etiam prius liberari a proſcriptione.*

4. *Neuter horum judicum debet illum abſolvere, (ab excommunicatione vel proſcriptione) priusquam ratione culpæ (propter quam fuit excommunicatus vel proſcriptus) ſatisfecerit.*

CAP.

4) Cod. Hortl. *verlos.* Wurmbr. *verlaz.* Univ. Arg. *verlor.* Uffenb. *verwirckt.* Ingolſt. & Ambr. Perg. *verworcht.* Scherz.

5) Sic etiam legitur in Codd. Univerſit. Argent. & Wurmbr. aſt Jung. *kayfurnia.* Hortl. *kafurnia.* Ingolſt. *kalfurnia.* Ambr. Perg. *kæpfrunia.* Ambr. Chart. *kaifurina*, quod etiam habet Arg. min. Fſch. *kæfurina.* Waldn. *kaſurna.* Argent. maj. *kæſurna.* Uffenbach. plane nullum nomen proprium addit; Nomen hoc petitum eſt ex l. 1. §. 5. ff. de Poſtul. ubi dicitur: *Sexum* (ſc. à Poſtulando excepit Prætor) *dum fœminas probibet pro aliis poſtulare, & ratio quidem probibendi, ne contra pudicitiam ſexui congruentem alienis cauſis ſe immiſceant, ne virilibus officiis fungantur mulieres. Origo vero introducta eſt à* Carſania, *improbiſſimâ fœminâ, quæ inverecunde poſtulans, & Magiſtratum inquietans cauſam dedit Edicto.* ubi in Pandectis Florentinis legitur: *Carfania.* Haloander in ſuâ Edit. ff. habet: *Calpurnia.* Alciatus lib. II. Parerg. legit: *C. Afrania* ex Valer. Max. lib. VIII. c. 3. §. 2. Scherz.

6) Cod. Univ. Arg. Wurmbr. Hortl. Fſch. Waldn. Argent. min. meus: *miſzbartte.* Hortl. *miſswartte.* Ing. *miſſeſprach.* Uff. *miſſelich und myſſiſprach ym.* Scherz.

7) In hoc & verſu ſeqq. pleraque MSS. habent: *kunig.* Scherz.

8) Cod. Univ. Arg. ut & Fſch. Ingolſt. Hortl. Wurmbr. Waldn. uterque Argentin. meusque addunt: *vor gericht.* Scherz.

9) Lege ex Fſch. Univ. Arg. Ingolſt. Uffenb. Waldn. Argent. utroque & meo: *Eman.* Wurmbr. & Hortl. habent: *Elicben Man.* Scherz.

Ad CAP. CCXLII.

1) Deeſt: *und einen tag.* in Cod. Feſch. Univ. Argentin. ut & Argentin. min. nec non meo. in MSC. Argentin. majori totum hoc caput non apparet. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. *dewederre ribter mage in uz dem panne niht gelazzen er kome ê von der ſchulde*, pro: *entwederr* MS. Scotor. Vienn. *kain richter.* Argent. min. *debein ribter.* Scherz.

3) Ambr. Chart. *aus den panden nicht lan.* Uffenb. *aus dem banne nymer gelaſſen.* Wurmbr. & Hortl. *den panden* quoque habent, aſt male. *Scherz.*

4) Ambraſ. Chart. qui habet: *panden*, addit: *von denen er darin iſt komen.* Scherz.

5) Impreſſi Codd. habent: *ererern ſchuld.* Scherz.

Ad

CAP. CCXLIII.
[1] Von Geſelleſchaft.

SUuaz uon Geſelleſchaft ze krieg uuirt daz ſol der Burggraf rihten.

2. Suua ain geſelleſchaft diu ungeſchaiden iſt und uuerdent die mit ainander ze krieg, da gehœrt kain geziuge uber noch nihtz denne ir ietuuederz aide.

3. Iſt aber daz diu geſelleſchaft geſchaiden uuirt, und daz ſi geraitent mit ain ander, und uon der geſelleſchaft launt, uuerdent ſi darnach iht ze kriege und ſprechent an ander an. Suuedre denne den andern anſprichet der ſol ſin reht nemen umb die ſach und er in anſprichet, oder er ſol in beziugen ſelb dritte. Iſt daz ſi bede lebent die daz reht an da gat.

4. Iſt daz ain geſelleſchaft iſt diu ungeſchaiden iſt, und daz der ain geſelle ſtirbet, und ſprichet dirre geſelle ienez uuip an, und iriu kint, ſo iſt reht daz man ir reht darumb neme, und ſi nihtz uberziuge, alz ob der ain geſelle ſelb lebte.

CAP. CCXLIV.
[1] Wie man dez kunigez fride ſuuert.

NU hœrent den [2] andern fride den [3] der kaiſerlich geuualt geſetzt hat und beſtætet [4] mit uuilliger kur in allen tütſchen landen mit der fürſten rat und mit der uuiſen maiſter ler, und anderr uuiſen lüte. [5]

2. Vnd alle tag [6] ſullen frid haben Pfaffen und gaiſtlich lüte, und [7] uuituuen und alle uuaiſen, Kauflüte und Juden an ir lib und an ir gut. Kirchen und [8] fridhœf und ain ieglichez dorf in ſinem zun pfluge und müle und dez kunigez ſtrauzze uff uuazzer und uf lande. Ditz ſol [9] in allen ſteten frid han.

3. Die lüte die hieuor genennet ſint, die ſint darumb genennet, daz ſi ſelb nit uuer haunt, dauon ſuln ſi in allen ſteten frid han.

4. Suuer in der kirchen iht [10] ubelz tut, den ſchirmet diu kirch nit, man ſol in daruz ziehen und ſol uber in rihten dernach und ſchulde iſt. [11]

5. [12] Suuer

CAP. CCXLIII.
De Societate.

LItium de Societate ortarum judex competens eſt Burggravius.

2. *Si de ſocietate nondum finita lis oritur, tunc teſtes non ſunt admittendi, nec aliud requiritur, quam ſociorum juramentum.*

3. *Quod ſi vero ſocietas eſt diſſoluta, & ſocii rationes ſibi invicem reddiderunt, ipſique a ſocietate deſtiunt, ac inter eos lis oritur, quæ in judicio movetur, tum actor debet approbare alterius defenſionem in judicio factam, vel per ſuum ac duorum teſtium juramentum aſſerta ſua probare, in caſu ſi uterque ſociorum, ad quos lis pertinet eſt ſuperſtes.*

4. *Quod ſi aliqua ſocietas nondum eſt ſoluta, unusque ſociorum moritur, atque contingit, ut alter (ſuperſtes) uxori defuncti & ejus liberis litem moveat, tunc horum defenſio eſt admittenda, nec teſtes contra ipſos ſunt producendi, ſed agendum eſt, quaſi ſocius (defunctus) adhuc viveret.*

CAP. CCXLIV.
Quomodo pax Regis juretur.

AUdite nunc de pace antiquâ, quam Imperatoria poteſtas inſtituit & confirmavit ſponte ſua per totam Germaniam cum conſenſu Principum & conſilio Doctorum aliorumque virorum ſapientum.

2. *Per omnes dies Clerici & Eccleſiaſtici homines, ut & virgines, viduæ omnesque orphani, nec non mercatores & Judæi ſecuritatem quoad corpus & bona habeant. Idem ſervetur intuitu Eccleſiarum & cœmiteriorum. Eadem ſecuritate gaudet quilibet pagus intra ſua ſepimenta. Item aratra & molæ, & viæ regiæ tam in fluminibus quam ſuper terram. Hæc omnia debent habere perpetuam ſecuritatem.*

3. *Homines, quos modo nominavimus, ideo (tanquam perpetuæ ſecuritatis participes) nominantur, quia ipſi arma non habent, hinc ubique pace gaudere debent.*

4. *Qui in Eccleſia aliqua maleficium committit, huic Eccleſia aſylum præbere non debet; Extrahendus eſt ex ea, & de eo judicandum pro ratione delicti.*

ſ. Si

Ad CAP. CCXLIII.

1) Hoc Caput alibi reperire non licuit. *Scherz.*

Ad CAP. CCXLIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 66.
2) Jus Prov. Sax. habet: *den alten.* non male. *Scherz.*
3) Ambr. Perg. *der kaiſer.* Scherz.
4) *m. w. kur* deeſt in MSC. Scot. Vienn. *Scherz.*
5) Cod. Univ. Arg. aliique addunt: *die in dem land waren.* Scherz.
6) Cod. Wurmbr. Hortl. Fſch. aliique addunt: *und allezeit.* Scherz.
7) Wurmbr. Fſch. Hortl. aliique Codd. addunt: *megde.* Scherz.
8) Plerique Codd. *kirchhöf.* Scherz.
9) Cod. Un, Arg. & Fſch. *alles ſteten friden haben.* ſic & in fine hujus verſus extat in iisdem MSS. *ſuln ſi alle ſteten friden haben.* Scherz.
10) Cod. Fſch. *übels verdient.* Scherz.
11) Omnes Codd. plura hîc addunt: Sſt'mus additamentum ex Cod. Fſch. ubi ita legimus: *unde ſtilt er*

Digitized by Google

5. [12] Suuer dem andern enpfilht ſin gut und uuirt der erſtochen oder uerbrennet oder ſtirbet er gæhez todez dem ez da enpfolhen iſt, und kumpt iener hernach dez ez da iſt und uindet daz gut in ſiner geuualt unueruuertz, ez ſi gar oder halbs oder daz drittail oder ſuuaz er dez ſinen uindet, daz ſol er behaben mit ſinen zuuain uingern und mit ſin ainz hant, daz er imz enpfolhen habe,

6. Suuenn daz geſchiht ſo ſol man imz uuider geben uor allen geltern.

7. Iſt daz ez ain geuuizzer man iſt geſezzener und dem ze gelauben iſt der daz gut da behebt.

8. Iſt er dez nit, ſo ſol er ez beziugen ſelb dritte.

9. Mag er der nit gehan, ſo ſol man geuuizhait uon im nemen ob ieman hernach kome der bezzer reht daran hab daz ez der uuider habe.

10. Vert ain man uf dem lande mit frœmder læut gut und ſtirbet der mit geſchæffte, ſuuaz der geſchaffet daz ſol ſtæt ſin.

11. Veruert er aun geſchæffte ſuuaz er denne lat, dez ſulen ſich die burger underuuinden, und ſuln den der gut er inne hat geben ainen pfund alz dem andern alz uerre und ez geraichet.

5. *Si is, cujus fidei alius rem ſuam commiſit, telo interficitur, aut igne conſumitur, aut ſubita morte perit, & poſtea Dominus illius rei venit, & rem ſuam invenit inter bona alterius extantem ſive tota adſit, ſive dimidia, ſive pro tertiâ, ſive pro quacunque parte, tum (inveniens illam) ſuo unius juramento aſſerere debet, ſe illam fidei alterius commiſiſſe.*

6. *Hoc facto illa ipſi præ omnibus aliis Creditoribus eſt reſtituenda.*

7. *Modo is, qui rem tum vindicat, eſt Vir idoneus qui bona habet, & qui fidem meretur.*

8. *Si talis ipſe non eſt, debet aſſertum ſuum & ſuo & duorum aliorum juramento firmare.*

9. *Hoc ſi præſtare non poteſt, cautionem det, quod, ſi alius poſtea veniat, qui potius jus in rem habet, rem ipſi reſtituere velit,*

10. *Si quis, habens in ſuis manibus aliorum hominum bona, extra Urbem ruri verſatur, & moritur teſtatus, tum quæ mortis cauſâ diſpoſuit, firma ſervari debent.*

11. *Si autem moritur inteſtatus, tum ejus bona, quæ relinquit, Cives ipſius in ſuam poteſtatem redigere debent, & inde iis, quorum res ipſe habebat in manibus ſuis, pro ratâ ſatisfacere, in quantum ex illis bonis fieri poteſt.*

CAP. CCXLV.

[1] Wer in der Kirchen freuelt.

SUuer an dem andern freuelt in der kirchen [2] der ſol büzzen [3] uueltlichem und gaiſtlichem geriht und ienem an dem er gefreuelt hat.

2. Ditz reht hat auch der Frithof, und diu Müle hat auch bezzeriu reht dann anderiu hüſer.

3. Suuer in der müle korn oder mel ſtilt, daz uier pfenning uuert iſt man ſol im hut und hare abslahen, und ſtilt er uier ſchilling uuert [4] der kurtzen, man ſol in hahen.

4. Vnd ſuuaz er andertz ſtilt den mel oder korn, da ſol man rihten alz hieuor geſprochen iſt. [5]

CAP. CCXLV.

De eo, qui in Eccleſiâ maleficium committit.

QUi alterum in Eccleſiâ afficit injuriâ, ille judicio Eccleſiaſtico & Seculari, ut & illi, quem injuriâ affecit, ſatisfacere tenetur.

2. *Hoc jus etiam obtinet ratione Cœmiteriorum. Molæ quoque majori jure gaudent, quam alia ædificia.*

3. *Qui in molendino frumentum aut farinam furatur valoris quatuor denariorum, ille debet fuſtigari: & ſi furtum valet quatuor ſolidos, debet ſuſpendi.*

4. *Et ſi aliam rem, quam frumentum, aut farinam ibi furatur, de eo, ſicut ſupra dictum eſt, judicari debet.*

CAP.

---

er drinne drier phenninge wert man slebet im haut und har abe (Uffenb. interſerit: *auf dem kirchoffe iſt daſſelbe recht*) *umbe eines ſchillings uuert* (impreſſi habent: *und ſtilt er darin drier ſchilling wert*) *ſol man in henken.* Scherz.

12) Quæ hic ſequuntur uſque ad finem capitis in aliis MSS. non reperiuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCXLV.

1) Rubrica hæc in noſtro MSC. eſt à manu recentiori. in Hortl. legitur: *mit ainem freuel vernürcket einer drey puz.* Cod. Univ. Argentin. *ein freuel dryg buſz.* Meus & quidam alii. *mit einem freuel drie butz.* Scherz.

2) Cod. Ffch. *der wirt drier butze ſchuldic.* Scherz.

3) In reliquis Codd. *ze gaiſtlichem* præponitur *ze weltlichem.* Scherz.

4) Ita quoque Cod. Uffenb. & Mon. Scotor. Vienn. aſt in Cod. Univ. Argentin. Ffch. Hortl. Wurmbr. Argentin. utroque & meo abeſt. *Scherz.*

5) Cod. Ffch. pro verbis: *a. b. g. iſt* habet: *nach rehte nach der gemeine.* Scherz.

Ad

CAP. CCXLVI.

[1] Wie [2] man Kint (conf. c. 179.) zühtigen ſol.

SLeht ain man ain kint mit der hant oder mit ainem beſem oder rauffet er ez durch ſin mizzetat, [3] er buzzet ſin niht.

2. Sprichet man in aber an, er hab ez genærlichen geslagen, ſo ſol er ze den hailigen bereden, daz er dez unſchuldig ſi,

3. Machet erz ze der naſen plutrünſig aun geuærde und berait daz ze den hailigen er belibet ſin aun uuandel.

4. Vnd lat ain man ſin kint hin durch lernunge [4] man oder uuip zuuai iar. oder mer oder minner und git dauon ain genanten [5] lon, daz kint ſtirbet ê dez zils, ſo ſol man dez lonez abslahen alz ez ſich an der zit gebürt, und ſol daz uuider geben,

5. Man ſol ze der erſten zit [6] allermaiſt abslahen, uuan ſo hat er allermaiſt arbait mit dem kinde,

6. Vnd [7] uertribet er daz kint mit unrehter zuhtegunge, ſo muz er uuider geben, uuaz er empfangen hat,

7. Dez kindez gutz dez ſol er ainen pfenning nit behaben, da büzzet er mit, [8] daz er ez mit unrehter zuhtegunge hat uertriben.

8. Lauffet ez aber hin durch ſinen mutuuillen, im belibent die pfenning gar oder ſuuaz man im gegeben hat, und kumpt ez heruuider [9] inr [10] uierzehen iarn, [11] alz alt ez iſt, und uuil uuider zu im, er ſol ez ſin zil uzlern.

CAP. CCXLVI.

Quomodo Pueri vel Puellæ ſint caſtigandi.

SI quis puerum aut puellam ferit manu, aut virgis, aut crinibus lacerat ob delictum aliquod, ille non tenetur eo nomine ad ſatisfactionem.

2. *Quodſi autem inculpatur, quod doloſe & ex malo propoſito eum ferierit, tum debet juramento ſuo innocentiam ſuam probare.*

3. *Si illum ita ferit, ut naſus ejus ſanguine ſtillet, idque facit ſine malo propoſito, tum, ſi hoc ita eſſe jurat, ad nullam tenetur ſatisfactionem.*

4. *Si quis puerum ſuum vel puellam Viro aut Mulieri ad duos vel plures aut pauciores annos definitâ certâ mercede in diſciplinam dat, & puer ille vel puella ante illud tempus finitum moritur, tunc de mercede pro ratâ temporis aliquid detrahi & reſtitui debet.*

5. *De eo, quod pro primo diſciplinæ tempore fuit ſolutum, quam minimum eſt detrahendum, nam illo tempore Magiſter cum tali puero aut puellâ plurimum habet laboris.*

6. *Si Magiſter injuſtâ duriorique caſtigatione facit, ut diſcipulus exeat diſciplinâ, debet id omne, quod accepit, reſtituere.*

7. *Talis ne obolum quidem mercedis pro diſcipulo præſtitæ retinere debet, ſiquidem ipſe injuſtâ ſuâ caſtigatione diſcipulum expulit.*

8. *Si autem diſcipulus ex protervia Magiſtrum deſerit, & ab eo aufugit, tum ipſe retinet nummos, aut res alias, quas accepit, ſi autem diſcipulus, antequam quatuordecim annos habet, redit & iterum ejus diſciplinâ frui vult, tum debet illum recipere ac per tempus conventum docere.*

CAP. CCXLVII.

[1] Von fridlichen tagen.

EZ ſint uier tag in der uuochen die hailiger ſint denn die andern,

2. Daz

CAP. CCXLVII.

De diebus ſecuritate (præ aliis) munitis.

QUatuor ſunt in qualibet hebdomada dies, qui reliquis ſunt ſanctiores.

2. *Hi*

Ad CAP. CCXLVI.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. II. art. 65. abeſt hoc Caput ab Ambr. Perg. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. & alii quidam rubricam ita ſiſtunt: *von Ler-kinden.* MSC. Scotor. Vienn. *von der kinderzucht.* Scherz.

3) Codd. Fſch. Wurmbr. & impreſſi: *er belibet ez ane wandel.* Scherz.

4) Cod. Wurmbr. *czu ainem Man oder czu ainer Fraven.* conſentit Hortl. aſt Uff. *eynem manne oder eynem weybe zu lernen.* pro: *man o. w. z. l. o. m. o. minner.* Cod. Fſch. habet tantum: *lang oder kurtz.* Scherz.

5) Cod. Fſch. Ambraſ. Chart. Waldn. meus. pro: *lon* habent: *gut.* Uffenb. *gelt.* Scherz.

6) Lege: *allermimſt.* Scherz.

7) Cod. Hortl. & Wurmbr. *verderbt.* Scherz.

8) Cod. Wurmbr. *das ez cze vaſt und cze ungefügelichen getzüchtiget iſt.* concordat Hortl. Scherz.

9) In impreſſis Codd. eſt: *in den.* Scherz.

10) MSC. Ingolſt. *vierzeben tagen.* ſed perperam. Scherz.

11) Deeſt: *als a. e. iſt*, in Cod. Wurmbr. Hortl. & impreſſis. Fſch. habet: *das ir niht alt iſt.* Waldn. *iarent vierzeben jaren alt. &c.* Scherz.

Ad CAP. CCXLVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. Lib. II. art. 66.

Digitized by Google

2. Daz iſt der [2] Donerſtage, Fritag, Samztag, Sunnentag.

3. [3] Dez Donerſtagez uuihet man den criſmen, da mit man unz alliu zaichent zu der Criſtenhait und zu dem tauffe.

4. Vnd dez ſelben tagez [4] furt Got unſer menſchait ze himel. Vnd offnet den ueg dahin, der unz uor lang beſlozzen uuaz, und furt mit im manig ſele [5] die da uor [6] ze helle uuaren geuueſen.

5. Dez Fritagez ſchuf got den erſten menſchen und uuart auch gemartert dez fritagez durch [7] den menſchen.

6. Dez Samztagez ruuuet Got do er in ſehs tagen geſchuf allez daz er uuolt, [8] daz uuaz diu grœſte ere die got ie geuuan, daz er uon nihtiu geſchuf allez daz himel und erde begriffen hat. Er ruuuet auch dez Samztagez nach ſiner marter in dem grabe.

7. Dez Sunnentagez uuart unſer herre JEſus Chriſtus gekundet [9] uon ſant Gabrielen unſer Frauuen ſant Marien.

8. Dezſelben Tagez uuurden uuir uerſunet umb Adames miſſetat, die er tet in dem Paradyſe.

9. Der Sunnentag uuaz der erſt tag der ye uuart und uuirt auch der iüngſt [10] alz uuir erſtên ſulen mit lip und mit ſêle. [11]

10. Diz uier tag die uuir genehnet haben, die ſint geſetzet allen luten ze fride tagen,

11. Aun den luten die in denſelben tagen die untat tunt, uber die ſol man in denſelben tagen rihten,

12. Vnd

2. *Hi ſunt: Dies Jovis, Veneris, Saturni, & Solis.*

3. *Die Jovis conſecratur Chriſma, quo omnes ſignamur ad fidem Chriſtianam, & in baptiſmo.*

4. *Eâdem die Chriſtus una cum humanâ ſuâ Naturâ ad Cœlos aſcendit, & Viam ad illos aperuit, quæ antea per longum tempus nobis fuerat clauſa, & ſecum abduxit multas animas, quæ antea in atrio inferni commorari cogebantur.*

5. *Die Veneris DEus creavit primum Hominem, eâdem die (Chriſtus) quoque fuit crucifixus pro Hominibus.*

6. *Die Saturni quievit DEus, poſtquam omne id, quod creare voluit, creaſſet; Hoc maximæ Potentiæ eſt opus, quod omnia quæ Terra Cœlumque comprehendit, ex nihilo creaverit. Quievit quoque hac die DEus poſt Paſſionem ſuam in ſepulcro.*

7. *Die Solis annunciatum eſt B. Virgini Mariæ ab Angelo Gabriele, quod Dominum noſtrum, Chriſtum Jeſum, ſit paritura.*

8. *Eâdem die reconciliati ſumus (Deo) ob Adami lapſum in Paradiſo.*

9. *Dies Solis fuit prima omnium, quæ unquam fuerunt dierum, & noviſſima quoque erit, quâ quoad corpus & animam ſumus reſurrecturi.*

10. *De his quatuor diebus, quos nominavimus, ſancitum eſt, quod in iis omnes homines debeant ſecuritate gaudere.*

11. *Exceptis tamen illis, qui diebus iſtis crimina committunt; contra hos enim iſtis diebus judicia exerceri debent.*

12. *De*

2) Pro: *donerstage* Hortl. habet: *pfingstàg*. Ambraſ. Perg. *phinztach*. Ingolſt. *phinstag*. aſt Ambraſ. Chart. *dornstag*, quod & exſtat in Uff. Waldn. impreſſ. Jung. Argentin. uterque & meus habent: *dunrestag*. Cod. Univ. Argentin. *durnstag*. Quodcunque horum vocabulorum elegeris, res eodem redit. Nam & *pfinzſtach*, *pfingstag*, *phinstag*, & *dornstag*, *durnstag* idem, eſt ac noſtrum: *domerstag*, dies Jovis. vid. Staden. in Explic. Vocab. Bibl. Germ. p. m. 473. ubi recte hanc vocem â *fünff*, [illegible], derivat; rectius ſane ac cum Cluverio, Leibnüzius, qui eam deducit â Jove *Pennino*, cui in Alpibus ara dedicata ſit. vid. Scriptt. Rer. Brunſv. T. I. p. 45. nam nondum probatum eſt Penninum illum DEum eſſe eundem cum Jove. conf. Sponii Miſcellanea Erud. Antiquit. Sect. III. p. m. 85. & poſito, quod ibi cultus fuerit Jupiter ſub hoc nomine, quid hoc ad Germanos. *Phinztag*, *Pfingstag* eſt *der fünffte tag* in der wochen; conf. Celſium Prof. Upſal. in Computo Eccl. c. 5. p. m. 52. Uſurpatur hoc nomen adhuc hodie in Auſtriâ. *binc der heilige weiche pfinztag* pro *die Jovis*, qui *Viridium* appellatur in literis Sigismundi Auſtriaci ad Frid. I. El. Palat. de A. 1474. *Geben zu Coſtenz an dem* heiligen weichen Pfintztag *Anno Dn. LXXIV.* Scherz.

3) Verſus 3. uſque ad ℣. 9. inclusive non apparent in Cod. Ingolſt. *Scherz.*

4) Cod. Wurmbr. *fur Got cze himel.* Uffenb. *fur Got der almechtige unſer Herre Jeſus Chriſtus mit ſiner menſcheit zu hymel.* Quæ Lectio poſterior videtur probanda. *Scherz.*

5) *Die d. z. b. w. geweſen*, abeſt à Cod. Ambraſ. Perg. *Scherz.*

6) Pro: *ze helle*, Uffenb. habet & recte quidem: *in der Vorhelle.* Scherz.

7) Cod. Wurmbr. & Hortl. *durch uns ſündige menſchen an dem fronen chrâwtz.* Argentinenſe MSC. majus pro: *durch die menſchen*, habet: *durch die menſchait.* Scherz.

8) *Daz waz d. g. e. d. g. i. g.* deſunt in Cod. Wurmbr. & Hortl. pro: *die gröſte ere.* Cod. Waldn. Argentin. min. Waldn. Univ. Arg. meusque habent: *die gröſte krafft.* Arg. maj. *die gröſte freuide und krafft.* Uffenb. dicit: *gröſte ere ſprechen ir ein teyl es ſey die gröſte krafft.* Scherz.

9) Cod. Wurmbr. & Hortl. *Sand Marien ſeiner lieben tzarten trautmuter von dem hochgefürſten Engel Sannd Gabriel.* Scherz.

10) Plerique Codd. addunt: *tag.* Scherz.

11) Poſt finem hujus verſus in omnibus noſtris MSS. & impreſſis quædam addita leguntur, quæ ex Cod. Univ. Argentinenſis hîc ſiſtimus: *und die rebt in dirre welt gelebent hant die varent mit libe und mit ſele zu hymel und ſitzent zu der zeſwen* (alii: *rechten hant*) *unſers herren* (alii addunt *Jeſu Chriſti*) *und haben jemer und jemer die ewyge genade, und die wyder Got gelebet hant die varent mit dem tüfel in die helle in das ewyge füre und brinnent da jemer und jemer.* (Uffenb. habet: *und müſſen darinne ymmer und ewiglich ſyden und praten*) *do gedenckent an edelen richter und richtet alſo das ir Gottes gericht an dem jüngſten tage fro ſint.* Scherz.

Ad

12. Vnd uber den æhter ſol man alle tage rihten, den æhter beſchirmet dehain tag.

12. *De Proſcriptis quoque (indiſtincte) omnibus diebus judicia haberi poſſunt; proſcriptis enim nulla dies ſecuritatem præſtat.*

CAP. CCXLVIII.

[1] Wieuil ain man ſiner friund für geriht ſule bringen.

WIrt ain man [2] uor geriht beclagt der ſol ſiner friunde nit mer uuan drizzig mit im furen mit ſuuerten und aun uuaffen,

2. Vnd ſuuer geuuaffent mit im fürt, der iſt dem Rihter ſchuldig funf pfunt der lantpfenning.

CAP. CCXLVIII.

Quot quis amicorum ſuorum (tanquam teſtes) in judicium adducere poſſit.

QUi in judicio convenitur, non debet plures amicorum ſuorum, quam triginta, ſecum adducere, enſibus quidem cinctos, ſed non aliis armis inſtructos.

2. *Si quis aliâ ratione armatos ſecum adducit, ille tenetur judici ſolvere quinque libras nummorum provincialium.*

CAP. CCXLIX.

[1] Wie man æhter und fridbrecher uahen ſol.

WEr ainen æhter oder ainen fridbrécher uahen uuil, uuert er ſich und sleht man in ze tode oder uuundet man in, man [2] uuirt dem Rihter nihtz ſchuldig noch ſinen friunden,

2. [3] Er ſol in aber fur geriht bringen, und der Rihter ſol uber in rihten nach ſiner ſchulde.

CAP. CCXLIX.

Quomodo proſcripti & pacifragi in captivitatem redigi debeant.

SI quis proſcriptum aut pacifragum capere tentat, ille autem ſe defendit, &, (dum ſe defendit) occiditur aut vulneratur, tum nec judici, nec ejus (occiſi vel vulnerati) cognatis eo nomine aliqua ſatisfactio debetur.

2. *Tenetur autem ille (occidens vel vulnerans) alterum exhibere in judicio, ubi judex de eo pro ratione culpæ ſuæ judicare debet.*

CAP. CCL.

[1] Daz [2] man geuueffen uuol fürtt durch gerihtz uuillen.

GEuuæffen mag man uuol furen [3] durch gerihtez not,

2. Der Rihter mag uuol gebieten allen den die [4] den fride geſchuuorn haunt zeuarn ſuua ſin not iſt in ſinem geriht und allen den die [5] ze iren

CAP. CCL.

Quod arma geſtare liceat ad tuendam judicii auctoritatem.

ARma geſtare licet ad auctoritatem judicii tuendam.

2. *Poteſt judex omnibus illis qui jurarunt ſe pacem publicam ſervaturos, & ſub ipſius jurisdictione ſunt ac ad dies ſuos pervenerunt armaque geſtare poſſunt man-*

Ad CAP. CCXLVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 67.
2) Omnes Codd. habent: *uff einem Gericht.* Scherz.

Ad CAP. CCXLIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 69.
2) Recte Codd. noſtri: *der iſt* (quidam habent: *wirt*) *dem richter.* Scherz.
3) Cod. Fſch. *er ſol in halt alſo toten, oder alſo fur geribte bringen.* Wurmbr. & omnes reliqui Codd. noſtri: *mag man in nicht vahen geſunden, wer in dann cze tod slecht oder wundet der ſol in doch fur gericht bringen.* Scherz.

Ad CAP. CCL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 71. & 72.
2) Alii Codd. rubricam ſic exhibent: *Von gerihtes not dem lande zu gute und zu nutze.* in Hortl. & Wurmbr. hoc caput non extat. Scherz.
3) Ambr. Perg. *ſo man durch gerichts noth fert.* ſic & Fſch. aſt Waldn. Argentin. uterque ut & Cod. Univ. Argent. & meus: *So m. d. g. n. varen ſol.* Scherz.
4) Arg. maj. *den lantfriden.* Scherz.
5) Cod. Fſch. & Ambr. Perg. *zu iren jaren.* Cod. Univ. Arg. Uff. Waldn. & meus: *z. i. tagen oder jaren.* Scherz.

Digitized by Google

iren tagen komen ſint und [6] harnaſch gefuren mugen, ſi irre dann ehafti not,

3. Pfaffen und uuip und [7] mesner und Juden und [8] uihhirten die ſuln nit ſelb uarn, ſi ſulent aber ir [9] helfe darzu tun mit [10] lüten oder mit gut.

4. Iſt aber ain pfaffen fürſt, der ſol ſelbe uarn,

5. Und ſuln ſi im ir helfe tun [11] die hieuor genennt ſint, ob ſi fur ain huſe uarent, da ſuln ſi dri tag beliben mit ir ſelbez koſt,

6. Vnd uindet er ieman uf der burk oder in der ſtat [12] den ſol der Rihter uordern dri tag, ſo er erſt da fur kumpt.

7. Vnd git man im in nit, [13] ſuuaz ſi alle da geligent, daz ſuln ſi tun uf dez ſchaden dez [14] diu burk iſt da ſi uorligent, oder uff der ſchaden der diu ſtat iſt, da ſi uorligent.

8. Der Rihter ſol ſich ſelbe [15] darunder beuuaren, daz er [16] reht gen den hab uff der ſchaden er dar komen iſt.

mandare, ut ſibi adſint, niſi cauſa ſontica ipſos impediat.

3. *Clerici & fœminæ, ut & æditui ac judæi, nec non paſtores gregum non tenentur ipſi intereſſe expeditioni, debent tamen opem ferre miſſis hominibus aut argento.*

4. *Principes Eccleſiaſtici ipſi debent hanc expeditionem ſuſcipere.*

5. *Supra nominati debent judici opem ferre, & ſi caſtrum aliquod obſident, ibi per tres dies ſuis impenſis vivere debent.*

6. *Et ſi quis (ex illis, quos judex perſequitur) in caſtro vel in urbe (obſeſſâ) exiſtit, illum, ut ſibi dedatur, poſtulare debet judex quam primum ad caſtrum illud vel urbem ipſe pervenerit, & ſic fieri debet per tres dies,*

7. *Si ille (quem perſequitur) ipſi non traditur, tum omne damnum quod obſeſſores caſtri vel urbis percipiunt vel inferunt, ab illo reſarciri debet.*

8. *Judex id ſtudere debet, ut juſte procedat contra illum in cujus perniciem expeditionem ſuſcepit.*

CAP. CCLI.
Der ainen æhter oder fridbrecher iagt.

VNd iagt man ainen æhter oder ainen fridebrecher den ſol allez daz iagen daz in ſiht oder hœret.

2. Vnd begriffent ſi in, ſie ſulent in dem Rihter antuuurten.

3. Vnd fliuhet er uff ain burk oder in ain ſtat, da ſol man in uordern uon dez gerihtez uuegen,

4. Git man in nit her uz, man ſol fur die burk oder fur die ſtat [1] ſich legen, und ſol nit dannan komen untz daz mann in geantuuurtet heruz.

5. Vnd fliuhet er in ain ander geriht, der Rihter ſol in uordern,

6. Vnd uuirt er im geantuuurtet, er ſol mit reht uber in rihten.

7. Vff ſuuelhe burk oder ueſte oder ſtat der æhter entrinnet oder der fridebrecher, da ſol in der Rihter uordern alz lute daz ez die daruor ſint und daruf hœren.

8. Vnd

CAP. CCLI.
De caſu, ſi quis Proſcriptum aut pacifragum perſequitur.

QUod ſi quis proſcriptum aut pacifragum perſequitur, tum omnes, qui illum vident aut vocem ejus audiunt, perſecutionem juvare debent.

2. *Si illum hi deprehendunt, debent eum ducere ad judicem, eique tradere.*

3. *Quod ſi autem is confugiat in caſtrum aut in urbem aliquam, tunc nomine judicii, ut dedatur, peti debet.*

4. *Quo facto, ſi non tradatur, obſideri debet caſtrum aut urbs illa, & inde non prius recedi, donec ille dedatur.*

5. *Si nocens hic in aliud territorium confugiat, judex illum, ut dedatur, poſtulare debet.*

6. *Et ſi ipſi traditus fuerit, ipſe de illo ſententiam jure fert.*

7. *Si proſcriptus aut pacifragus in caſtrum vel aliud munimentum aut urbem aliquam fugâ ſe transfert, judex illum, ut ſibi dedatur, poſtulare debet voce adeo claræ, ut id audire poſſint tam obſeſſores, quam obſeſſi.*

8. *Hoc*

---

6) Fſch. Ambr. Perg. Waldn. Arg. min. Cod. Univ. Argent. & meus: *ſwert*. Argent. maj. *ſwert und harneſch getragen oder gefüren mögent*. Scherz.
7) Cod. Uff. *kirchner*. Jung. *klockner*. Scherz.
8) Ambr. Perg. & Fſch. *herter*. plerique: *hirten*. Scherz.
9) Argent. maj. *ſtüre*. Scherz.
10) *Poten* legitur in Ambraſ. Perg. *Scherz*.
11) Cod. Fſch. legit vitioſe: *die da nit ſelbe varent*, loco verborum: *die hievor genennt ſint*. Scherz.
12) Optime Ambraſ. perg. addit: *der dem lande ſchädlich iſt*. Scherz.
13) Ambr. Perg. recte addit: *in derſelben friſt*. Scherz.
14) Cod. Fſch. *diu veſte iſt*. Scherz.
15) Fſch. Cod. Univ. Arg. Waldn. & meus ut & utrumque MSC. Arg. *darinne*. In Cod. Ambr. Perg. ℣. 8. plane deficit.
16) Fſch. *gen rehte var*. Cod. Univ. & meus: *gen den rebt vare uf des ſchaden er do gefaren iſt*. Scherz.

Ad CAP. CCLI.

1) Cod. Fſch. & Ambr. Perg. habent: *ſitzen mit geſetzze*. Cod. Un. Arg. Waldn. Arg. minor, meusque ut & Bitſch. & Hupfupf. legunt: *mit geſeſſe*. Hortl. & Wurmbr. *ſich mit gewalt darlegen*. Scherz.

2) Cod.

Digitized by Google

8. Vnd git man in nit herab, man ſol die burk oder die ſtat ueræhten.

9. Vnd [2] alz ſi ſehs uuochen und ainen tag in der æht ſint geuueſen, ſo ſol man alle die lüte ze æht tun die uf der burk oder in der ſtat ſint, da der æhter inn iſt.

10. Vnd ſtant die lüte [3] in der æht die uf den ueſten ſint ſehs uuochen und ainen tag, ſo ſol der Rihter dafur komen alz hieuor geſprochen iſt.

11. Vnd geuuinnet er die burk, er ſol ſie uff die erde brechen.

12. Iſt ez ain ſtat, hat ſi mure oder [4] getülle, man ſol ſi [5] niderbrechen,

13. Hat ſi graben man ſol ſi eben machen,

14. Hat ſi der dehainez man ſol in der ſtat yędem man ſin huſe niderbrechen da er ſelb inne iſt.

15. Vnd hat ain [6] Rihter huſe in der ſtat, und iſt der ir helfer geuueſen, dem tu man dazſelbe,

16. Sint gaiſtlich lute darinn geuueſen die den burgern mit uuillen und mit helf ſint geſtanden, der hüſer geſchehe dazſelbe. [7]

8. *Hoc facto, ſi ille non deditur, caſtrum illud vel urbs debet proſcribi.*

9. *Si per ſex Septimanas & unum diem (caſtrum illud vel urbs) in ſtatu proſcriptorum manent, tum omnes illi homines, qui exiſtunt in caſtro vel urbe, in quâ proſcriptus degit, debent proſcribi.*

10. *Et ſi bi, qui in caſtro ſunt, per ſex Septimanas & unam diem in ſtatu proſcriptorum manent, debet illud obſidione cingere, ſicut ſupra dictum fuit.*

11. *Si expugnat hoc caſtrum, debet illud ſolo æquare.*

12. *Si autem locus expugnatus eſt urbs, tum ſi mœnibus aut turribus eſt munita, hæc ad ſolum uſque deſtrui debent.*

13. *Si autem foſſis cincta eſt, hæ terra debent repleri.*

14. *Quod ſi nihil horum habeat urbs illa, tum intra urbem ipſam incolarum ædes, quas inhabitant, debent dirui.*

15. *Si equeſtris ordinis homo domum in illa urbe habeat, & eidem opem tulerit, tunc idem (quod reliquis incolis factum eſt) ipſi fiat.*

16. *Si in urbe fuerunt Clerici, qui incolas ſponte ſua juverunt, illorum domibus idem fiat.*

CAP. CCLII.
[1] Von [2] der notnunft.

VNd uuirt ain [3] maget oder ain uuip [4] in notnunft genomen, und uuirt ſi in ain huſe gefuret uuider ir uuillen, oder ob ez ir darinn geſchiht, und ſi ruffet, und ir nieman hilfet, noch gehelfen mag, und mag man die lüte und daz huſe uberziugen ſelb dritte mit den die ir ruffen hant gehœret, man ſol uber die lüt rihten, alſo daz man in diu haupt (conf. c. 166, 28.) abslahe.

2. Vnd man ſol allez daz tœten daz in dem huſe iſt, [5] uih und katzen hund und hünre und [6] ett allez daz darinne geuueſen iſt.

3. Vnd

CAP. CCLII.
De Stupro Violento.

SI Virgo, aut fœmina alia violenter in domum aliquam deducitur invita, aut ſi in domo aliquâ ipſi vis adhibetur (ſtupri cauſâ) & nemo ei opem fert, cum illa clamaſſet, aut opem ferre poteſt, & ſi juramento proprio, duorumque aliorum, qui ipſam clamantem audivere, Violatores vim adhibuiſſe in hac domo probari poteſt, tum de his Violatoribus judicialiter pronunciandum eſt, quod capita ipſis amputari debeant.

2. *Præterea quicquid (brutorum) in domo eſt, occidi debet, ſcilicet pecora (majora) & feles, canes & gallinæ, & quicquid in domo illâ fuerat.*

3. *Quodſi*

---

2) Cod. Fſch. *und als din veſte.* Scherz.
3) Fſch. Waldn. Uffenb. Argentin. min. meus, & impreſſi Codd. legunt: *nibt ze rebte.* Hortl. & Wurmbr. ut & Ambraſiani & Jung. *niht cze dem rebten.* in Cod. Univerſitatis Argentinenſis eſt: *zu recht*, omiſſo: *nicht*, ſed ſine dubio ex vitio ſcribentis. *Scherz.*
4) Conf. quæ ſupra dixi ad c. 113, 3. pro: *getülle* Codd. Univ. Arg. exhibet: *dürnne.* Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *auf die erden prechen und legen paiden maver und turn.* Scherz.
6) Ambr. Chart. Jung. Wurmbr. Fſch. Waldn. Univ. Argentin. habent: *ritter.* quod videtur probandum. *Scherz.*
7) Plura huic Capiti addunt omnes Noſtri Codd. quæ tamen in ſeparato Capite habet Cod. Feſch. cum hac rubricâ: *der raup uf ein burch füret.* Textus ipſe infra ſub finem operis ſiſtitur. *Scherz.*

Ad CAP. CCLII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 64. & lib. III. art. 1.
2) Ingolſtad. *Von Nötnuft.* Un. Arg. & meus: *von der Notturfft.* melius ad ſcopum MSC. Ambr. Chart. *von Notzoge. Notnunft* in genere *violentiam, vim* denotat. Gloſſæ S. Emerani: ano *Notnumft, ſine vi.* Gl. Boxh. *Notnemi*, violenti. *Notnumftige* occurrit apud Tatian. c. 63. ℣. 11. pro iis, *qui vim adhibent*, in ſpeciali ſenſu pro *ſtupro violento* uſurpatur, ut hîc. *Scherz.*
3) Hortled. hîc & in ℣. 3. habet: *juncfraw.* Scherz.
4) Uff. *in notzüchtunge.* Scherz.
5) Ambr. Perg. habet: *lüte und vich hund und katzen genſe und huner. Scherz.*
6) *Ett* in reliquis Codd. non apparet. in Waldn. eſt *ehte.* Scherz.

Digitized by Google

3. Vnd uuaz siu ain magt und erziuget man daz selb dritte, so sol man den der irz getan hat (conf. c. 313, 2.) lebendig begraben.

4. Vnd ist siu ain uuip geuuesen, so sol man in [7] haupten.

5. Vnd daz huse da ez inn geschehen ist daz sol man uf die erde slahen.

6. [8] Vnd kumpt man in [9] an der die [10] notnunft getan hat, man sol in uahen aun geriht, und sol in fur den Rihter furen,

7. Vnd uuert er sich daz stat in dem rehten alz umb den (conf. c. 249, 1.) æhter.

3. Quodsi stuprata violenter fuit Virgo, tum, si id proprio & duorum aliorum juramento fuerit probatum, is, qui tale stuprum commisit, vivus debet terræ infodi.

4. Si autem (non virgo) sed alia fœmina ita fuerit violata, reus Criminis debet capite plecti.

5. Et domus, in quâ factum hoc fuit perpetratum, debet destrui.

6. Si Violator talis alicubi invenitur, debet capi, etiam privatâ auctoritate, & ad Judicem adduci.

7. Si (in capiendo) se defendit, idem juris circa ipsum est, ac circa Proscriptum (qui se defendit.)

CAP. CCLIII.

[1] Wie [2] pfaffen ir reht uerliesen.

PFaffen und Juden die nit [3] umbschorn sint nach ir reht, tut man den iht, daz man in bezzern sol, daz sol man bezzern alz ainem layen,

2. Vnd furent si geuuæfen suuert oder langiu [4] stechmezzer oder ander geuuefen, so haunt si daz selb reht.

3. Vindet man si in den hurhüsern oder in dem [5] lithuse, suuer in darinn iht tut, daz ist dazselbe reht,

4. Ich main da er selb uuirt ist, oder sust mit stæter uuonunge ist.

5. Vmb ditz schulde alle kumpt nieman in den ban.

CAP. CCLIII.

Quâ ratione Clerici & Judæi jus suum (securitatem singulariter concessam) amittant.

SI damnum infertur Clerico aut Judæo, qui tonsuram alias consuetam non habent, quod alias satisfactionem requirit, tum illis eo modo satisfaciendum est, quo Laicis satisfit (& non ulterius.)

2. Idem juris est, si illi (quamvis tonsuram ordinariam habent) armis, ensibus, aut longis gladiis instructi incedunt.

3. Si quis illos in lupanaribus, aut Cauponis versantes invenit, tum, si quis in iis ipsos lædit, idem jus obtinet.

4. Scilicet si (Clerici, Judæi) ipsi Cauponam aut Lupanar exercent, aut ordinarium domicilium in iis habent.

5. Propter hasce læsiones nemo proscribitur à Judice Seculari.

CAP.

7) Cod. Un. Arg. *enthaupten.* alii, ut Waldn. *das haubet abeslahen.* Ambras. Perg. *lebendig hæpten.* Scherz.
8) Cod. Uff. *ist es das man den notzuchtiger ankompt.* Scherz.
9) Cod. Univ. Arg. *im zu.* Scherz.
10) Cod. Univ. Arg. *notzug.* Scherz.

Ad CAP. CCLIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 2.
2) Hortl. aliique Codd. rubricam ita sistunt: *wie pfaffen und Juden, &c.* Scherz.
3) Cod. Waldn. *umbschroten:* Scherz.
4) Omnes nostri Codd. habent tantum: *messer.* Scherz.
5) Arg. min. *lichuse.* Ambr. Chart. *Wirtshaus.* Jung. Uff. Waldn. *Winhause. Lithuse* denotat omnino cauponam. ceu quoque apparet ex Jure Statut. Monachiensi MSC. quod subjunctum est Codici J. Prov. Alem. Hortlederiano fol. 167. a. 2. hinc *Litgeb*, caupo; quæ vox videtur esse derivanda à *Lid*, quod *siceram*, & in genere *potum*, denotat. vid. Schilt. ad ἐπινίκιον Lud. ad ℣. 107. in eodem Jure Statut. Monachiensi dicitur: *es sullen alle weinschencken und leytgeben &c.* in Cod. Fsch. legitur: *Vindet man siu in dem hurhause, swer in darinne iht tut, daz ist dazselbe reht, unde in dem lithause, ez si denne da er ein gast si, swer im in dem lithause iht tut, daz ist dazselbe reht.* Wurmbr. & Hortl. *Vindet man siu in aim offnen hurhauss oder in dem haus das ein leithaus heisst, da er selb wirt ist, oder da er sunst mit steter wonung ist, wer in dem hurhauss oder in dem Leithaus icht tut daz ist dasselb reht das man in pessert als aim layen.* Cod. Ambr. Perg. posteriora sic exprimit: *ist aber ein pfaffe gastweise in einem Leuthause der verliest sin recht damit niht. Ist er aber stete darinn mit wesen, man büsset in aber als ein layen.* Scherz.

Ad

Digitized by Google

CAP. CCLIV.

[1] Ob ain uuip kint trait.

MAn ſol uber dehain uuip rihten diu lebendigez kint treit hœher denn ze hut und ze hare,

2. Ob man ir dez nit gelaubet, ſo ſuln ſi zuuu [2] frum [3] husfrauuen geſchauuen an ainer haimlichen ſtat,

3. Sagent die bi ir ayde daz ſi lebendigez kint treit, man ſol ſi nit tœten, ſuuie groz diu ſchulde iſt,

4. Man ſol ſi alz gefüge slahen, daz ſi dez kindez dauon [4] iht aun uuerde,

5. UUan da uuürde ain ſchœniu ſel verlorn und ain lip, da uuere der Rihter ſchuldig an.

CAP. CCLIV.

De Fœminâ, quæ uterum geſtat.

NUlla fœmina, quæ prægnans eſt, graviori pœnâ (corporis) affici debet, quam fuſtigatione.

2. *Quodſi ei, id aſſerenti, fides non habetur, tunc daæ honeſtæ matronæ ventrem ejus inſpicere debent.*

3. *Hæ matronæ ſi in vim juramenti affirmant illam uterum geſtare, nulla mortis pœna ei infligi debet, quantumcumque illa crimen commiſerit.*

4. *Si fuſtigatur, tantâ moderatione id fieri debet, ne abortum faciat.*

5. *Nam id, ſi non fieret, periret anima nobilis & corpus hominis culpâ Judicis.*

CAP. CCLV.

[1] Wie man über torn rihten ſol.

VBer ainen rehten toren, und uber ainen ſinloſen man ſol man auch nit rihten,

2. Suuem ſi aber ſchaden tunt, den ſol ir uormunt büzzen, ob ſi gut habent,

3. Habent ſi aber nit gutz, ſo ſint ſi ledig,

4. Man ſol ſie miden, und ſol auch nieman über ſi rihten.

5. Vnd iſt ain menſch alz unſinnig, daz ez tobt, man ſol ez [2] insliezzen und ſol ez binden, daz ſuln ſin friunde tun [3] oder der Rihter.

6. Vnd hat ez der noturft nit, die ſol im ſin næhſter mag gen oder aber der Rihter.

CAP. CCLV.

Quomodo mente capti ſint puniendi.

QUi omnimodo mente capti ſunt, & rationis uſu carent, illi non debent puniri (pœna corporis afflictivâ.)

2. *Ei autem, cui damnum dant, curator eorum id ex bonis ipſius, ſi quæ habet, reſarcire debet.*

3. *Si hi tales non habent, tum à pœna ſunt immunes.*

4. *Tales homines vitari debent, nec ab ullo poſſunt puniri.*

5. *Si quis tanto mentis defectu laborat, ut furioſus ſit, debet vinculis includi; hoc ut fiat, curare debent ejus cognati aut judex.*

6. *Quodſi hic furioſus tam pauper eſt, ut alimenta neceſſaria non habeat, illa vel à cognatis, vel à judice ſuppeditari debent.*

CAP. CCLVI.

[1] Dem [2] frœmdez gut uerſtoln uuirt.

DEr dem andern gut enpfilhet uf ſin truue, uuirt ez im uerſtoln oder geraubet oder uer-

CAP. CCLVI.

De caſu, ſi alicui res aliena (curæ ipſius commiſſa) furto fuerit ablata.

SI quis alterius fidei aliquid bonorum ſuorum committit, & contingit, ut id alteri furto vel rapinâ aufe-

---

Ad CAP. CCLIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 3.
2) Cod. Fſch. *biderbe.* Wurmbr. *pider.* Univ. Argent. Waldner. Arg. min. *byderbe.* Arg. maj. *erber.* MSC. Scotor. Vienn. & Uffenb. *fromme.* quæ omnia idem ſignificant. *Scherz.*
3) Male Cod. Argent. minor: *Jungfrowen.* Scherz.
4) Plerique Cod. habent: *icht davon geneſe.* Uffenb. *icht eins thoden kinds geneſe.* Scherz.

Ad CAP. CCLV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 3.
2) Cod. Univ. Arg. *in iſen ſlieſſen.* Scherz.
3) Hoc abeſt in Cod. Hortl. *Scherz.*

Ad CAP. CCLVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 5.
2) In Fſch. hæc eſt Rubrica: *der dem andern gut enphilhet.* in Hortl. & Wurmbr. *dem verendes gut verſtoln wirt.* Scherz.

Digitized by Google

uerbrennet, oder ſtirbt ez, ob ez uih iſt, und hat er daz gut baz in ſiner hut gehabt denn ſin ſelbez gut, und getarr er daz ze den hailigen bereden, er gilt dez gutz nit.

2. Suuaz man aber ainem mann lihet, oder uerſetzet, daz ſol man im unuerderbet uuider geben,

3. Iſt ez erger uuorden daz bezzer alz reht ſi.

4. Verſetzet ain man dem andern ain pfert umb pfenning, und ſtirbet daz in ſiner geuualt aun ſin ſchuld an dem gemainen tode, er ſol ez nit gelten,

5. Er uerliuſet aber die pfenning [3] die er daruf gelihen hat,

6. Hat aber er bürgen dazu genomen die ſuln imz ze reht gelten ſin pfenning,

7. Vnd uuil man imz nit gelauben, ſo ſuuer ze den heiligen daz ez aun ſin ſchuld tot ſi,

8. Mag aber man in uberziugen, daz ez uon ſinen ſchulden tot iſt mit drin mannen, er ſol ez gelten,

9. Er ſol ez [4] nendert [5] riten aun ſin urlob,

10. Suuaz im geſchiht ob erz ritet aun ſin urlob, daz muz er gelten,

11. Geſchiht im nit er muz imz doch gelten, ie uon [6] der mile ſehs pfenning,

12. Daz iſt dauon geſetzet, daz erz aun ſin urlob hat geriten,

13. Die uuile erz [7] biderbet und arbaitet, ſo ſol er im kain futer gelten,

14. Arbaitet er ez in uuagen oder in pflügen und uuirt ez geergert, daz ſol er zuuiſpilde gelten.

auferatur, aut igne conſumatur, aut, ſi pecora ſunt, moriatur, ipſeque juratò aſſerere poſſit, ſe rei illius majorem curam geſſiſſe, quam ſuorum bonorum, tum eo nomine ad nihil ſolvendum tenetur.

2. *Res commodata, aut locata, aut oppignorata debet ei, à quo quis rem habet, illæſa reſtitui.*

3. *Si autem eſt deteriorata, debet eo nomine ſatisfieri, ceu æquum eſt.*

4. *Si quis alteri equum oppignorat, in ſecuritatem pecuniæ debitæ, & contingit, ut equus moriatur, penes ipſum (creditorem) ſine culpâ ejus, morte ex. gr. naturali, tunc creditor ad nullam tenetur ſatisfactionem.*

5. *Perdit autem nummos, quos alteri mutuo dedit.*

6. *Quodſi præter pignus ipſi dati fuerint fidejuſſores, hi jure tenentur debitum illud ſolvere.*

7. *Quodſi illi (creditori) fides non habetur, ipſe debet juratò aſſerere, equum ſine culpâ ſua periiſſe.*

8. *Aſt ſi ille (creditor) convinci poteſt per tres teſtes, quod equus culpa ipſius perierit, damnum reſarcire debet.*

9. *Equo hoc creditor uti non debet ſine permiſſione debitoris.*

10. *Quicquid damni equo obvenit, dum creditor illo utitur ſine veniâ debitoris, illud creditor reſarcire tenetur.*

11. *Licet equo huic nullum damnum contingat, attamen creditor, qui eo utitur, pro ſingulis milliaribus debet alteri ſolvere ſex denarios.*

12. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quia ſine venia (Domini) hic eo uſus eſt.*

13. *Ratione temporis, quo ille (creditor) eo utitur, & labori ſuo ipſum adhibet, alter pro alimentis nihil debet.*

14. *Si creditor equum illum adhibet ad vehendum aut ad arandum, & inde equus deterioratur, tum duplo ſatisfieri debet Domino ejus.*

CAP. CCLVII.

[1] Ob ain kneht ſins herren pferd uerſpilt.

VErſpilt ain kneht ſinem herren ſin pfert oder ander ſin gut oder uerſetzt erz oder uerkauffet erz, man ſol ez dem herren [2] uuidergeben mit reht, ob er ſuuert daz ez ſin gut ſi, und den kneht nit [3] beſte,

2. Ver-

CAP. CCLVII.

De caſu, ſi ſervus alicujus equum Domini ſui aleâ perdit.

SI ſervus equum Domini ſui, aut aliam ejus rem aleâ amittit, vel oppignorat, vel vendit, debet illa Domino jure reſtitui, ſi jurat, illam rem ſuam eſſe, nec ad ſervum pertinere.

2. *Quodſi*

3) Loco verborum: *die e. d. g. hat.* Cod. Ambr. Perg. habet: *daran die es inn ſtunt, es ſi danne ander gedinge daran geſchehen.* Scherz.

4) Arg. maj. & meus: *niergen.* Hortl. *nyndert.* Argent. min. *niergent.* Waldn. *niena.* Scherz.

5) Addit: Arg. maj. *uſſer lande.* Wurmbr. & Hortl. habent: *riten noch arbaitten.* Scherz.

6) Cod. Wurmbr. *der mayt.* ſed vitioſe. *Scherz.*

7) *Biderbet und.* non apparet in Cod. Fſch. aſt Wurmbr. & Hortl. habent: *nutzt.* Ambr. Chart. Waldn. Arg. min. *bederbet.* Jung. & Arg. maj. *brauchet.* Scherz.

Ad CAP. CCLVII.

1) Conf Jus Sax. Prov. lib. III. art. 6.

2) In Cod. Arg. majori cetera deſunt usque ad §. 2. horum vero loco legitur: *und den knecht vaſte haben.* Scherz.

3) Arg. min. & meus: *wuſte.* MSC. Scot. Vienn. *weſte.* Fſch. *beſtat.* Wurmbr. & Hortl. *beſtet.* Cod. Univ. Argentin. verba: *und d. k. n, beſte,* plane non habet; Uff. loco horum verborum exhibet: *und nicht des knechts.* quæ ultima Lectio optime quadrat. *Scherz.*

4) Cod.

Digitized by Google

2. Verſpilt aber er ſin ſelbez gut, oder ſuuie er ez aun uuirt, ob er ze ſinen tagen komen iſt, und ez mit ſinem uuillen aun uuirt, der herr mag ez mit reht nit heruuider geuuinnen.

3. Vnd uuirt dem kneht ſin aigen gut in dez herren dienſt uerſtoln oder geraubet [4] der herr ſol imz gelten.

4. Vnd alſo ob der kneht unſchuldig daran iſt, und der herr mag uuol klager ſin [5] nach dem gut, ſuua er daz uindet,

5. Daz iſt dauon daz er ez dem kneht gelten muz.

CAP. CCLVIII.
[1] Von den Juden.

VNd git ain Jud ainem Criſtan iht ze kauffen, oder ſchaffet er anderz mit im iht, er ſol dez Criſten geuuer ſin in criſtenlichem rehten.

2. Ez ſi denn, daz der Jud iht uzdinge nach [2] ſinem reht,

3. Læugent dez der criſten, dez ſol in der Jud uberziugen mit drin criſten mannen.

4. Dehainz Juden ait gat uber kain criſten menſche nit mit reht,

5. UUil man auch ainen Juden uberziugen, ſo muz man ze minſten ainen Juden [3] haben darzu ob Juden da ſint geuueſen.

6. Daz reht habent in die Rœmiſchen künig geben.

7. Suuaz ſi genade und rehtz habent, daz eruuarb in Joſephus. Vmb den künig Titum

8. Daz geſchach do [4] Jheruſale geuuunnen uuart, do [5] nert ſi Joſephus ſuuaz ir dan noch lebten.

9. Der Juden uuart beſezzen in Jheruſalem [6] aun uuip und aun kint driſtunt ahtzigtuſent man,

10. Der ſtarb [7] ain tail hungerz, daz ander tail uuart erſlagen, daz drittail [8] nert Joſephus,

11. Vnd dieſelben fürt man uail, und gab ir ie drizzig umb ainen bœſen pfenning,

12. Dieſelben Juden gab der künig Titus [9] ze aigen in dez [10] richez [11] kamer und er ſol ſi ſchirmen.

13. Vnd

2. *Quodſi vero ille (ſervus) rem propriam ludendo perdit, aut aliâ ratione ejus proprietatem amittit, poſtquam ad dies ſuos pervenit, & ita ſponte ſua illa privatur, tum Dominus ejus eandem nullo jure repetere poteſt.*

3. *Quodſi ſervo res propria in Domini ſervitio furto aut rapinâ aufertur, Dominus ei damnum reſarcire debet.*

4. *Hoc ita eſt, ſi damnum ſine culpâ ſervi contigit, tunc enim Dominus rem illam, ubicunque eam invenit, vindicare poteſt.*

5. *Hoc ideo obtinet, quia Dominus ſervo (in hoc caſu) ſatisfacere debet.*

CAP. CCLVIII.
De Judæis.

SI Judæus Chriſtiano alicui aliquid vendit, aut cum eo alio modo contrahit, debet huic evictionem præſtare juxta jus inter Chriſtianos receptum.

2. *Excepto caſu, ſi Judæus pactus fuerit, quod ſecundum jus Judæorum hac de re judicandum ſit.*

3. *Si Chriſtianus ille negat tale pactum interceſſiſſe, ipſum Judæus per tres ex Chriſtianis teſtes convincere debet.*

4. *Nullius Judæi juramento Chriſtianus jure convinci poteſt.*

5. *Quodſi de convincendo Judæo agitur, tum ad minimum unus Judæorum ad hoc adhiberi debet, ſi Judæi actui (de quo lis eſt) interfuerunt.*

6. *Hoc jus Judæis indulſere Reges Romanorum.*

7. *Quicquid privilegiorum jurisque habent Judæi, id ipſis acquiſivit Joſephus à Rege Tito.*

8. *Hoc contigit, cum Hieroſolymorum urbs fuit expugnata; tum quoque Joſephus omnibus, qui ſuperſtites erant, vitam ſervavit.*

9. *In obſidione Hieroſolymorum in Urbe erant, non computatis mulieribus & liberis (in familia Patris, aut in Tutorum aut Curatorum poteſtate exiſtentibus) ducenta & quadraginta hominum millia.*

10. *Quorum una pars fame periit, altera fuit occiſa, tertia autem à Joſepho in vitâ ſervata.*

11. *Hi (ultimi) venum exponebantur, illorumque triginta pro uno denario æroſo vendebantur.*

12. *Judæos illos Rex Titus in proprietatem Cameræ Imperii tranſtulit, hinc ſunt Imperii ſervi; & hinc tenetur Rex illos protegere.*

13. *Si*

4) Cod. Wurmbr. addit: *oder wie er es verderbet.* Arg. min. & meus habent: *verdirbet.* Fſch. *verliuſet.* Cod. Univ. Argent. *oder wie es verderbet.* Monach. Scotor Vienn. *oder wie es verloren wird.* Scherz.

5) Cod. Wurmb. Hortl. Fſch. aliique: *umb das gut.* Arg. maj. *uff das gut.*

Ad CAP. CCLVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 7.

2) Cod. Wurmbr. & Hortl. *judiſchem recht.* Scherz.

3) Pro: *haben darzu*, Wurmbr. & plerique Codd. *dartzu nemen.* Scherz.

4) Plerique Codd. *Jeruſalem.* Scherz.

5) Cod. Uff. & alii: *ernert.* Ingolſt. *wert.* Scherz.

6) *Aun w. u. a. kint*, in Fſch. Wurmbr. Univ. Argent. aliisque Codd. non apparet. *Scherz.*

7) Cod. Fſch. habet: *ein abtzich tauſent*, ſic & Uff. qui addit. *ee man dye ſtat gab.* Scherz.

8) Ingolſt. *vert.* in Hupfupf. & Meichsn. eſt: *ermördet*, ſed male. Scherz.

9) Cod. Fſch. addit: *mit allem rehte.* Uffenb. *zu rechten.* Scherz.

10) Cod. Fſch. *kuniges kamer, und dauon ſulen ſi des riches knehte ſin, und der kunic ſol ſi ſchirmen.* cum quo concordant plerique Codd. aſt Arg. maj. habet: *dieſelben koufte der kunig Titus und gab ſu an du kamer und dauon ſint die yuden eins Riches und ſol ſu das ſchirmen.* Scherz.

11) Conf. Schilt. Inſtit. Jus Publ. Tom. I. 4, 6. *Scherz.*

13. Vnd sleht ain Jud ainen Cristan oder tut er ander ungeriht, man sol uber in rihten alz uber ainen cristanman.

14. Vnd laugent der Jud und haunt ez Cristan und Juden gesehen, so sol man ze dem minsten ainen Juden ze geziuge han.

15. Vnd ist nit Juden dabi geuuesen, man erziuget ez uuol mit ainualtigen Cristenmannen,

16. Ditz ist aber niurt reht suua ain Jude freuelt.

17. Sleht auch ain Cristenmensche ainen Juden ze tode, man rihtet uber in alz ob er ain Cristenmensche erslagen hete,

18. Daz ist dauon gesetzet, daz si der künig in sinen [12] friden genomen hat.

19. Vnd læugent der Cristan man muz in uberziugen mit Cristenmannen.

20. [13] Dehainz Juden aid gat uber dehain Cristenmensche nit. Wil aber ain Cristan ez muz ain Jud mit im kæmpfen.

21. [14] Do gab [15] den Juden darnach aber bezzeriu reht,

22. Daz eruuarp in aber Josephus, do er machet sinen sun Tytum gesunt uon ainem grozzen [16] uergiht.

23. Kauffet ain Jud diubigez oder ræubigez gut, und laugent er dez, so sol man in uberziugen alz ainen Cristan man.

24. Vnd lihet ain Jud uff diubigez oder ræubigez gut, und kumpt iener darnach dez ez da ist alz reht ist, er sol im sin gut uuider geben mit reht alz ain Cristen. [17]

25. Nu habent die Juden ain bezzer reht [18] erkauffet, daz haunt in die künige geben uuider reht, daz si lihen uf diubigez oder uf ræubigez gut,

26. Daz sulen si aber tun [19] bi schœnem tag und uor ir tür an offerr strauzz.

27. Vnd kumpt iener darnach dez daz gut ist, man muz im sin hauptgut geben, und nit [20] gesuchez,

28. Hat er aber haimlich daruf gelihen, er muz ez umb sust uuidergeben.

29. [21] Vnd giht der Jud, er hab uor siner tür daruf gelihen an der strauzz offenlichen, daz sol er erziugen mit zuuain Juden zu im, und hat

13. *Si Judæus Christianum ferit, aut aliud crimen committit, de eo judicandum est, sicut de Christiano.*

14. *Si autem Judæus ille se id fecisse negat, & facto ejus Christiani & Judæi interfuere, ad minimum unus ex Judæis, tanquam testis, est producendus.*

15. *Si nullus Judæus præsens fuit, tunc rectè reus per Christianos, qui integræ vitæ sunt, convincitur.*

16. *Hoc tantummodo juris est, si Judæus delinquit.*

17. *Quodsi Christianorum aliquis Judæum interfecerit, de eo judicatur, ac si Christianum interfecisset.*

18. *Hoc ideo statutum est, quoniam Rex Judæos in suam recepit protectionem.*

19. *Si Christianus in hoc casu negat (se homicidium commisisse) tunc convincendus est per alios Christianos.*

20. *Nullius Judæi juramentum valet contra Christianum: ast si Christianus (accusatus) duellum offert Judæo, hic cum ipso pugnare debet.*

21. *Sequenti tempore Vespasianus iterum Judæis dedit privilegia majora.*

22. *Hoc ipsis obtinuit Josephus, cum filium ejus Titum liberaret ab insigni paralysi.*

23. *Si Judæus rem furtivam aut raptam emit, idque negat, convincendus est, sicut Christiani convinci solent.*

24. *Si Judæus accipiens pignoris loco rem furtivam aut raptam, mutuum dedit, & Dominus illius postea eam vindicat, tunc illam jure restituere debet, sicut Christianus restituere debuisset.*

25. *Nunc Judæi meliorem sibi conditionem pecuniâ acquisivere, quam contra jus fasque Reges ipsis concesserunt, quod nempe mutuum firmiter contrahere possint accipiendo res furtivas aut raptas.*

26. *Quando autem talia pignora accipiunt, hoc fieri debet ante Solis occasum, & extra portam domus suæ in viâ publicâ.*

27. *Id si factum est, & Dominus rem suam vindicat, ipsi (Judæo) sors (mutuo alteri data) restitui debet, nullæ autem usuræ.*

28. *Si autem clam, & non in publico pecuniam mutuo dedit, acceptis talibus pignoribus, Domino gratis res illas restituere debet.*

29. *Quodsi hic Judæus dicat, mutuum hoc celebratum fuisse publice in via, hoc debet probare suo & duorum Judæorum sacramento; quos si habere non potest,*

12) Ingolst. & Ambras. Perg. *schirm.* Scherz.

13) Cod. Fsch. *deheines juden kamphe get gen einem Cristen nibt.* sic etiam Ambras. Perg. ast Uffenb. *wan keins juden eydt noch kampffe get uber keins Cristen leip noch uber sein gute nibt.* Impressi: *keynes Juden kampf geet uber keynen Kristen.* Ceteri Codd. cum nostro concordant. *Scherz.*

14) Versus 21. abest à Cod. Ingolst. *Scherz.*

15) Insere: *darnach gab Vespasianus &c.* Fsch. habet: *d. g. der kunic Vespisianus.* Meus: *do g. den Juden darnach Vespasianus.* Scherz.

16) Cod. Fsch. cum nostro textu consentit. At Wurmbr. Waldn. Hortl. *gegichte.* Cod. Univ. Arg. & minor. Argentin. ut & meus: *vergifft.* quod etiam habet MSC. Uff. quod addit: *als mere ander buber sagen.* MSC. Scotor. Vienn. *gifft.* Ambr. Chart. *fichthum.* Argentin. maj. *fiechtagen.* plerique impressi: *gegichte.* sed Hupupf. *geschicht.* ast perperam. *Scherz.*

17) Cod. Fsch. addit: *ditz ist geordent reht.* Scherz.

18) Cod. Fsch. & Ambras. Perg. *erworben.* vox: *erkauffet* cum seqq. usque ad finem versûs hujus non occurrit in Hortl. nec in Wurmbr. *Scherz.*

19) Ingolst. *bey hohem tag oder bey schönem tag.* Hortl. & Wurmbr. *pey liechtem tag.* Uff. *bey scheynder sonne und bey schœnem tag.* Scherz.

20) Cod. Argent. maj. & impressi: *den wucher.* Scherz.

21) Hic versus deest in Cod. Ingolst. *Scherz.*

22) Cod.

hat er der nit, ſo nem ainen Criſten und ainen Juden.

30. Vnd nimpt ain Jude kelche oder buch [22] oder ihtz daz zu der mezze gehœret daz diubig oder ræubig iſt, und kumpt man darnach, er muz ez umbſuſt uuider geben.

31. Vnd hœrt er darnach fragen, und uerſuuiget erz und uindet man ez in ſiner geuualt, man ſol in hahen alz ainen diup, [23]

32. Daz iſt darumb geſetzet, [24] daz ſin daz merer tail geuuihet iſt uon ainem Biſchof,

33. Hat aber er der dinge ſinen ſchup, dez ſol er geniezzen.

34. Die Juden ſol nieman betuuingen zu der Criſtenheit und zu criſtam gelauben,

35. Mag man ſi mit guten uuorten darzu bringen, daz ſol man tun. [25]

36. Wirt ain Jud Criſtan, [26] und uuil er uuider uon dem gelauben, [27] ſo ſol in gaiſtlichez geriht und auch uueltlichez geriht tuuingen, daz er an dem gelauben belibe.

37. Vnd verlaugent er criſtan gelauben, [28] und uuil dez nit eruuinden man ſol in brennen alz ainen ketzer,

38. [29] Vnd tuuinget man ſi darzu daz ſi ſich tæuffen, ſi ſuln doch ſtæt ſin an criſtam gelauben,

39. Daz iſt dauon fürſt daz der menſch in den [30] tauf kumpt, ſo mag er im nimmer mer benomen uuerden.

40. Den Criſten iſt uerboten, daz ſi mit den Juden iht ezzen, [31]

41. [32] Si ſol nieman zu kainer [33] brutlauf laden noch zu kainer [34] uuirtſchaft laden,

42. Ez

poteſt, tanquam teſtes adducat unum Chriſtianum & unum Judæum.

30. *Quodſi Judæus pignoris loco accipit calices, aut libros (Eccleſiæ) aut aliud quid, cujus uſus eſt in Miſſâ, illæque res furto aut rapina fuerint ablatæ, contingitque poſtea, ut vindicentur, tunc illas, non accepto licet pretio, reſtituere tenetur.*

31. *Si audivit res ili is quæri, ipſe autem eas apud ſe eſſe non declaravit, & penes ipſum reperiuntur, debet ſuſpendi, tanquam fur.*

32. *Hoc ideò ſtatutum eſt, quod pleræque illarum rerum ab Epiſcopo quodam fuere conſecratæ.*

33. *Si autem culpam à ſe removere poteſt, id ei prodeſſe debet.*

34. *Nemo Judæos cogere debet, ut Chriſtiani fiant.*

35. *Si verbis eò perſuaderi poſſunt, hoc fieri debet.*

36. *Si Judæus ad religionem Chriſtianam tranſiit, & poſtea eandem iterum deſerere conatur, tum judicium & Eccleſiaſticum & Seculare eum cogere debet, ut in fide Chriſtiana maneat.*

37. *Si vero Chriſtianam deſerit religionem, nec abſtinet (ab apoſtaſiâ) igne cremandus eſt, tanquam hæreticus.*

38. *Si ad baptiſmum ſuſcipiendum Judæus fuit coactus, tunc in religione Chriſtianâ ſemper manere debet.*

39. *Hoc ideò obtinet, quia Baptiſmus ſemel ſuſceptus nunquam aboleri poteſt.*

40. *Prohibitum eſt Chriſtianis, ne cum Judæis cibum capiant,*

41. *Nemo Chriſtianorum illos ad nuptias aut convivium invitare debet.*

42. Nul-

---

22) Cod. Fſch. habet: *oder meſſegewant.* Scherz.

23) MSC. Scotor. Viennenſ. addit: *und ſol das tun vor ir ſchule.* Scherz.

24) Cod. Uffenb. Univ. Argent. Fſch. alique addunt: *was zur meſſe geboret.* Scherz.

25) Cod. Uffenb. addit: *und anders in keyne weyſe.* Scherz.

26) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und w. e. w. tzum den Juden das es in gerewet.* Scherz.

27) Cod. Uff. addit: *keren.* Scherz.

28) Cod. Arg. maj. *und w. d. n. enberen.* Wurmbr. & Hortl. *und wil ſich nicht laſſen wenden.* Scherz.

29) Cod. Fſch. *und wer halt daz man in zu dem gelauben betwungen hete er ſol doch an Criſten gelauben ſtet ſin, daz iſt davon ſwer getauffet wirt, daz im den tauff niemen genemen mac.* eodem modo textum exhibent Codd. Wurmbr. & Hortl. aſt Uff. ita: *ab das were das ſie darzu bezuungen weren das ſie ſich betten laſſen tewffen ſie ſollen doch ſtete ſein an dem Criſten glawben darumbe wan die tawffe groſz craft hat dieweyl ſie der menſche entpbet ſo entpbet er ſy alſo das ſy im nymermer mag abgewachſen oder genomen werden.* Scherz.

30) Lege: *tauf.* Scherz.

31) Uffenb. Fſch. Argent. utrumque. Cod. Univ. Arg. Ingolſt. Waldn. & meus addunt: *der ſpeyſe die ſie bereyten.* Hortl. & Wurmbr. habent: *den Criſten iſt verpoten in der heiligen geſchrif das ſie mit den Juden nicht eſſen oder trinken der ſpeis und des tranks das ſie bereitent.* Scherz.

32) Cod. Uff. habet: *es ſol auch nymant zu kainer brawtſchafft oder wirtſchafft keynen Juden laden oder derzu beyſchen.* Scherz.

33) Sic & Cod. Wurmbr. & Hortl. aſt Ambraſ. Perg. *prautlochte.* Cod. Univ. Argent. ut & Argentin. minor: *bruluſſt.* Waldn. *brunlouff.* Argent. maj. *brunlouſſt.* Fſch. *brautlaſt.* Hupf. *braulauff.* Bitſch. *Brauflauff.* alii impreſſi: *brautlauff.* Ingolſtad. *hochzeit.* Eſt autem *brutlouff, brutlauff* &c. nihil aliud hoc loco, quam *Nuptiæ*, alias etiam Sponſalia ipſa denotat: vid. Celeb. Pakhen. ad Tat. p. m. 368. ubi recte obſervat compoſitum eſſe hoc vocabulum ex *brut*, ſponſa, & *louft*, ſponſio. nam *louft*, eſt à *loben*, hodie: *geloben* dicimus. Apud Otfrid. II. 8, 6. IV. 6, 30. ut & Tat. c. 45. ℣. 1. occurrit *brutloufti* pro Nuptiis. Gothis: *Brudlauff*, Nuptiæ. Suecis: *Brölopp.* Belgis: *Bruydloft.* Anglo-Sax. *Bryd-loppa*, nuptiæ, convivium Nuptiale. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *brunluft.* Nupcie. in Verſibus Anonymi MSC. Carthuſianorum Molshemienſium: Arrha, *morgengabe* tibi ſit, *ſponſalia, bruluſſt. etwas zu der* brunlouf *bereden* extat in Jur. Stat. Argent. lib. III. c. 292. habemus quoque Conſtitutionem Argent. de A. 1544. cujus Rubrica: *wie es in diſer Statt Straſsburg mit den hochzeiten und* brautlauffen *ſol gehalten werden.* in eod. Jure legitur: *brautlauffberedung, brautlauffwidem*, &c. Scherz.

34) Pro: *Wirtſchafft* MSC. Scot. Vienn. habet: *hochzeit. Wirtſchafft* idem eſt ac: *Convivium. Epulæ* in Homiliis, quas Lambec. in Biblioth. Vindob. Tom. II. p. 757. Otfrido attribuit eſt *wirtſchaft*

Digitized by Google

42. Ez ſol auch kain Criſten mit den Juden baden.

43. An dem [35] antlazztag nach mittem tag ſo ſuln [36] iriu uenſter zugetan [37] ſin, und ſuln auch an die ſtrauzz nit gan.

44. Ez ſuln auch Criſten zu in nit gan, ſi ſuln ſi auch nit anſehen, daz ſol alſo uueren untz daz der Oſtertag [38] fürkumpt.

45. Die Juden ſulen [39] geſpitzet hüte tragen in allen ſteten [40], da ſi ſint,

46. UUan damit ſint ſi uzgezaichent uon den Criſten, daz man ſi fur Juden haben ſol.

47. Die Juden ſuln nit Criſtanlüte bi in haben, die in dienen

48. Vnd die ir ſpiſe und ir brot ezzen, dieſelben ſint in dem banne.

49. Vnd tæuft ſich ain Jude er mag mit reht ſin gut und ſin erb han, daz erlaubt in diu geſchrift uuol, diu da haizzet [41] *Decretale.*

50. [42] Ditz ſetze und ander ſetze [43] ſuln rihten gaiſtlich und uueltlich Rihter.

51. Vnd alz ez ie der ain nit tut, ſo ſol ez der ander tun.

52. Der gaiſtlich Rihter mag den uueltlichen darumb bannen, ob erz nit rihtet.

53. Suuelch Jude diz ſætz ubergat, den ſol büzzen der uueltlich Rihter mit alz uil slegen alz ditz buch ſait,

54. Oder baidiu geriht mügen im pfenning uf ſetzen in der mauzze, daz er dauon iht [44] uerderbe.

42. *Nullus quoque Chriſtianorum cum Judæis lavacris uti debet.*

43. *Die Viridium horis pomeridianis feneſtræ illorum & portæ clauſæ manere debent, nec ipſis licet in publicum prodire.*

44. *Nec Chriſtiani illos accedere, aut aſpicere debent; hoc ita eſt obſervandum, donec feſtum Paſchatis præteriverit.*

45. *Judæi in omnibus locis, ubi degunt, geſtent pileos in acumen ſurgentes.*

46. *Nam hac ratione diſtinguuntur à Chriſtianis, ut innoteſcat eos eſſe Judæos.*

47. *Judæi nullos Chriſtianos penes ſe habere debent, qui ipſis ſervitia præſtent.*

48. *Qui (Chriſtianorum) ab ipſis (ut domeſtici) alimenta accipiunt, illi ſunt in ſtatu excommunicatorum.*

49. *Si Judæus baptismum ſuſcipit, tunc jure poſſidet bona ſua, & hereditatem (à ſuis) acquirit, hoc ipſi permittit liber, qui appellatur:* Decretales.

50. *Secundum hæc judex tam Eccleſiaſticus quam Secularis pronuntiare debet.*

51. *Et ſi alteruter horum id non obſervat, alter id debet executioni dare.*

52. *Judex Eccleſiaſticus poteſt ſecularem judicem, ſi hoc non facit, excommunicare.*

53. *Quicunque Judæorum has leges violat, ille ſatisfacere debet judici Seculari tot ictibus fuſtium, quot infligendos eſſe hic liber dictat.*

54. *Aut utrumque judicium mulctam pecuniariam ipſi poteſt dictare, hac tamen cum moderatione, ne inde deterior reddatur.*

CAP.

---

pro *comeſſatione.* adde Notk. Pſ. 41. 5. & 6. Gl. Lipſ. *wirtſcapando*, Epulantis. Twinger. in Vocab. Germ. Lat. MSC. *wurtſchaft*, convivium. *Wurtſchaftmeiſter*, Archi-Triclinus. Idem in Vocab. Lat. Germ. MSC. Accubitus, *Wurtſchafft.* Scherz.

35) Poſt vocem: *antlazztag.* Uffenb. Pergit: *das iſt an dem grone donerstage.* Argentin. minor. ſimpliciter habet: *an dem grünen donnerstage.* Eſt ſane *Antlazztag* (qui etiam in Auſtriâ adhuc hodie appellatur *der H. Antlaſz pfingstag*) dies *Viridium*, *der grün Donnerstag.* In Alberti I. Pace Publ. dicitur: *Umb den bruch iſt er in der eht und in des Baubſtes banne den man järlich kündet an dem Antlaztag.* quibus verbis indigitatur Excommunicatio, quæ ſingulis Annis die Viridium per ſollennem Bullæ, quæ incipit: *Cœna Domini*, promulgationem. Apud Ker. in Gloſſ. *antlaz*, veniam. *Antlazza*, inducias. Apud Notker. Pſalm. 101, 20. dicitur: *wanda er uns kibet* remiſſionem *peccatorum* (antlaz *fundon.*) Dies autem hæc ita appellari videtur, quia Chriſtus illâ S. Cœnam ob remiſſionem peccatorum inſtituit. *Scherz.*

36) Omnes noſtri Codd. habent: *ire türen u. i. v.* Scherz.

37) Cod. Uff. addit: *und beſloſſen.* Scherz.

38) Sic plerique. aſt Ambraſ. Perg. & Fſch. *der heilige tag.* Ambr. Chart. *unz an den heiligen tag nach mittage.* Jung. *bis an den Oſtertag.* Wurmbr. & Hortl. *pis an den Montag in der Oſterwochen.* Uffenb. *biſz auff den Montag nach dem Oſtertage.* Scherz.

39) Sic Uff. & Ingolſt. aſt Wurmbr. Hortl. Fſch. Arg. min. meus: *Juden hute.* Waldn. *ſpitze hütelin.* quidam Codd. ſimpliciter: *hüte.* appellantur tales Pilei, quibus Judæi diſtinguebantur, *Cornuti*, ceu apparet ex Concil. Provinc. Viennenſi; in quo dicitur: diſtricte præcipimus, ut Judæi, qui diſcerni debent in habitu à Chriſtianis, *Cornutum Pileum*, quem quidem in iſtis partibus conſueverunt deferre, & ſuâ temeritate deponere præſumſerunt, reſumant, ut à Chriſtianis diſcerni valeant evidenter. vid. Lambec. de Biblioth. Vindob. lib. VIII. f. 505. ubi etiam figuram horum pileorum exhibet. *Scherz.*

40) Arg. maj. addit: *und landen.* Scherz.

41) Cod. Fſch. *decret und decretalis.* Uff. *das decret und decretales.* Scherz.

42) Hortl. & Wurmbr. *diſew recht.* Scherz.

43) Fſch. & plerique Codd. addunt: *uber die Juden.* Scherz.

44) Sic MSC. Scot. Vienn. & Ingolſt. aſt Hortl. Wurmbr. Arg. minus, & meum, ut & impreſſi: *da ſy nicht tze poshait von* (aliqui *darvon*) *werden.* Fſch. & Univ. Argentin. *daz ſi nibt gar ze hosheit werden.* Uff. *davon ſie von der hosheit komen.* Arg. maj. *das ſü nüt zu böſewichten damite werdent.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCLIX.
[1] Der Juden ait.

DItz iſt der Juden ait, uuie ſi ſuuern ſuln umb ain ieglich dink, daz in ze dem aide ertailt uuirt.

2. Er ſol uf ain Suhut ſtan, und ſuln diu fiunf buch Moyſi uor im ligen, und ſol im diu gereht hant [2] in dem buche ligen untz an [3] den Riſt,

3. [4] Vnd er ſol alſo ſprechen nach ienem der im den ait git, derſelb ſol alſo ſprechen.

4. Vmb ſo getan gut, alz dich dirr man ziht, daz du dez nit haſt noch enuuaiſt, noch in din geuualt nie geuuünde noch kain din ehalt, [5] uueder under erde uergraben, noch under mure uerborgen, noch mit slozzen beslozzen, ſo dir helf der Got geſchuf himel und erde, tal und berge, [6] lob unde graz,

5. Vnd ſo dir helf diu e die Got ſelber ſchraib mit ſiner hant, und ſi gab [7] dem herren herren Moyſi.

6. [8] Vnd ſo du nimmer müzeſt [9] enbizzen du müzzeſt dich allen beſchizzen, alz der Künig uon Babilony da tet,

7. Vnd ſo daz ſuuebel und daz bech uff dinen hals müzz rinnen und regnun daz auch uber Sodoma und Gamorra da ran.

8. Vnd ſo dich daz ſelb bech uberrinnen müzze, daz ze Babilony überran [10] zuuay hundert man oder mer,

9. Und dich diu erde uberualle und uerslinde, alz ſi hieuor tet [11] Tihatan und Abyron,

10. Vnd ſo din erd nimmer kome zu anderr erde, und din griez nimmer kome zu anderm griez [12] in Barn dez herren her Abrahamez, ſo haſtu uuar und reht,

11. Vnd ſo dir helf [13] Adoney, [14] daz iſt Got ſelb, ſo haſtu uuar dez du geſuuorn haſt,

12. Vnd

CAP. CCLIX.
De juramento Judæorum.

HAc ratione juramentum præſtandum eſt à Judæis in illis cauſis, in quibus ipſos jurare debere fuit deciſum.

2. *Debet ſtare ſuper pellem ſuillam & Decalogo, qui coram ipſo jacet, imponere manum dextram uſque ad talum manus ſuæ.*

3. *Et debet illum, qui juramenti formulam effatur in hæc verba ſequi:*

4. Jurabis de re illa, quam alter à te petit, quod illam non habeas, nec ſcias (*ubi ſit*) nec illam unquam habueris, neque ullus ſervorum tuorum eam ſub terram recondiderit, aut muro inſeruerit, aut (*alibi*) in loco ſeris clauſo occultaverit, ita te DEus adjuvet, qui cœlum & terram, valles & montes, arbores & gramen creavit.

5. Ac ita te adjuvet lex, quam DEus ipſe ſcripſit manu ſua, & dedit Domino Moſi.

6 *Et obſtringes te, quod, ſi malè juraveris, velis, ut totus ſtercore tuo commaculeris, ceu contigit Regi Babyloniorum.*

7. *Et ut imber ſulphure & pice mixtus in cervicem tuam defluat, ceu Sodomæ & Gomorrhæ factum.*

8. *Et ut Pix illa, quâ Babylone ducenti aut plures periere, ſuper te ruat.*

9. *Et ut Terra te obruat & deglutiat, ſicut olim Dathani & Abiramo obvenit.*

10. *Et ut terra tua alii terræ, aut arena tua (Cadaver tuum) alii arenæ (aliorum cadaveribus) non jungatur in ſinu Abrahæ, niſi vera dicas, & juſtam habeas cauſam.*

11. *Et affirmabis, quod nolis, ut Adonay, id eſt DEus ipſe, te juvet, niſi id, quod juratò dicis, in veritate ſit fundatum.*

12. *Et,*

Ad CAP. CCLIX.

1) Conf. Weichb. Sax. art. 136. *Scherz.*
2) Quidam Codd. *in denſelben.* Scherz.
3) Quidam Codd. *das riſte.* quidam: *die riſten.* alii: *dem riſte.* alii: *die ryſte.* loco: *unz an den riſt,* Ordinatio Cameral. Part. I. art. 86. habet: *biſz an den knorren.* cui conſentit Layenſpiegel Part. II. fol. 81. a. ubi: *biſs an den knoden.* Scherz.
4) Fſch. *Unde ſol der Jude dieſelben wort nach im ſprechen.* Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *noch in chainer deiner behaltnuzz under erden.* Scherz.
6) Cod. Fſch. aliique habent: *wald laub und graz.* Scherz.
7) Ingolſt. reliquique pergunt: *Moyſi auf dem perg Synay und ſo die funif pucher dir helfen Herren Moyſi.* Wurmbr. & Hortl. addunt: *die vor dir ligen.* Fſch. & Arg. major habent: *uf dem berge* monte Synay. *Scherz.*
8) Verſus ſextus ita fictitur in Cod. Ingolſtad. *du muſt dich allen beſcheiſſen, als der kunig v. B. d. t.* Cod. Scot. Vienn. *und ſo dw nymmer müſſeſt einpeiſſen du müſt dich ee gar wol beſcheiſſen.* Hupfupf. & ceteri impreſſi: *iſt das du die dinge wiſſeſt oder habeſt oder in deinen gewalt genomen du müſſeſt dich alle beſchieſſen als auch der kunig von Babiloni thet.* poſt: *kunig* MSC. Wurmbr. & Hortl. habent: *Sedechias tze Babyloni vor Nubuchodonſor.* Scherz.
9) *Enbizzen* eſt, *cibum capere, edere.* Gl. Ker. *zi inbizzan,* reficiatur. conf. quæ dixi in Notis ad Otfrid. II. 14. not. 10. *Scherz.*
10) Hic verſus deeſt in Cod. Ingolſtad. Fſch. *zwei tauſent.* ceteri Codices omnes cum noſtro textu conſentiunt. *Scherz.*
11) Lege: *Dathan & Abiram* ex Num. c. 16.
12) Cod. Hortl. *in den pawmgarten.* Ambraſ. Chart. *in den bronn.* Alii Codd. *in den paren,* lege: *barm,* quod *ſinum, gremium* denotat. quo ſenſu apud Otfrid. I. 13, 19. aliisque in locis occurrit. Gothis: *barm,* ſinus, gremium. vid. Verel. Ind. Lingu. Goth. Anglo-Sax. *barme* vel *bearme.* idem. conf. Palthen. ad Tat. p. 327. *Scherz.*
13) Omnes noſtri Codd. *Adonay* aut *Adonai.* MSC. Scot. Vienn. *der Got Adonay.* Scherz.
14) *Daz i. G. ſelb* abeſt in omnibus MSS. noſtris. *Scherz.*

Digitized by Google

12. Und ſo du muzzeſt uuerden [15] uzſetzig [16] alz Naaman und Jetzi, ez iſt uuar,

13. Und ſo der ſlak dich muzze an gan, der daz Iſraheliſch uolk an gie, do ſi [18] durch die uuuſten furen, ez iſt uuar dez du geſuuorn haſt,

14. Und ſo daz blut und der fluch immer an dir uuahſen muzze und nit abneme, dez din gesleht im ſelber uuünſt, do ez unſern herren Jeſum Criſtum uertailt und martert, und ſprach alſo, *ſin blut kom uf unz und* [19] *uf unſriu kint.*

15. Dez helf dir der Got der Moyſi erſchain in ainem brinnenden boſchen, und doch belaib unuerbrunnen, ez iſt uuar [20] den ait den du geſuuorn haſt bi der ſele die du an dem Jungſten tag fur daz [21] herte geriht bringen muſt, [22] per Deum Abraham, per Deum Jacob, per Deum Yſak, ez iſt uuar

16. Dez helfe dir Got und der ait den du geſuuorn haſt, Amen. [23]

12. *Et, quod ſi hoc non ita ſit, velis ut leproſus fias, ſicut Naeman & Gehaſi.*

13. *Et, quod velis, ut contágio, qualis Iſraelitas, cum per deſertum iter facerent, afflixit, te perimat, niſi vera ſint, quæ juratò aſſeris.*

14. *Et, ut maledictio, quam Tua Natio in ſe provocavit, cum Jeſum Chriſtum morti traderet clamando ſcilicet:* Sanguis ejus veniat ſuper nos & liberos noſtros, *reſpectu tui non tantum non deficiat, ſed majores vires acquirat, ſi pejeras.*

15. *Dicesque, juramentum, quod obligando animam, quæ in die noviſſimo coram rigido illo Judicio ſiſtenda eſt, præſtitiſti per Deum Abraham, Iſaac & Jacob, veritate merâ nitatur, ita Deus, qui Moſi in Rubo, ardente quidem, ſed quem ignis non conſumſit, apparuit, te adjuvet.*

16. *Sic te juvet Deus & juramentum, quod præſtitiſti. Amen.*

CAP. CCLX.

[1] Vnd fürſten und uon Bürgen.

MAn ſait daz Bürge und fürſten kainen friden mugen han, den man in gebrechen muge,

2. [2] Daz iſt uon den uuerhaften luten, die allezit mit den fürſten mugen uarn,

3. Dez

CAP. CCLX.

De Principibus & de Caſtris.

Vulgo dicitur, quod Principes & Caſtra nullam habeant Pacem, (talem qualem habent privati &) quæ infringi poſſit.

2. *Quodque hoc proveniat inde, quia caſtra munitionibus & Principes hominibus armatis ſemper ſint cincti.*

3. *Sed*

15) Cod. Hortl. *malers.* Arg. min. *maltzig.* Cod. Un. Arg. *malatzig.* Waldn. *malmtzig.* Arg. maj. *allotzig.* Meus: *walotz.* in Wurmbr. *maletſch.* Fſch. *malatsh.* Ambr. Perg. *malatſch.* Scherz.

16) Cod. Ambr. Perg. *als yezy da er von einer lugen uſſezige ward durch unrechtes gutes willen.* Wurmbrand. *Als Naaman Jezi.* Fſch. *als Teſcy der von einer luge uzſetzig wart.* in plerisque Codicibus abeſt: *Naaman.* conf. 2. Reg. 5. *Scherz.*

18) Cod. Fſch. Univ. Argent. Waldn. uterque Argentin. Ambraſianus uterque & meus, ut & impreſſi: *durch egipten lant.* ſed male. Uff. *auſz egipten lande.* Cæteri Codd. nobiscum conſentiunt. *Scherz.*

19) Ingolſt. & Waldn. *und auf all unſer nachkomen.* Scherz.

20) Fſch. Wurmbr. Ingolſt. Waldn. meus: *der eid.* Scherz.

21) *Herte* in plerisque MSS. abeſt. *Scherz.*

22) Cod. Fſch. Wurmbr. Hortl. *bi dem Got.* reliqui Codd. cum noſtro textu concordant.

23) *Amen* deeſt in Cod. Wurmbr. Scot. Vienn. Hortl. Univ. Argent. Waldn. In Argent. majori hic verſus ſic legitur: *Es iſt auch ein Recht do ein yude von recht inne ſweren ſol ſo dir helffe der gott und der eid den du geſworen heſt und ob es nut ſi das dich alle die fluch ane gant die in dem buch geſchriben ſtont und obe du laugeſt das du gut criſten ſterbeſt.*

Codex Uffenbach aliam adhuc jurandi formulam addit, quæ hæc eſt: *Dyetz iſt auch ein eyddt der juden etſwa iſt der erſte gewonlich etwa dieſer dieſen eydt ſal man alſo geben ich beſwere dich jude bey derſelben ee die got ſchreyb und ſie gabe moyſi uff dem berge Synay ab ditz buch ſey dar auff ein jude einen criſten menſchen richten ſol des dich diſer man oder dieſe frawe zeybet das du des unſchuldig ſeiſt als dir des gott helffe der do geſchuff hymel und erden tal und berge laup und graſz des ee nicht etwas ab du unrecht ſwereſt das das ſelbe ſwefel auff dich regen mus das do regent auff zodoma und gomorra und ab du unrecht ſwereſt das du verſincken muſſeſt yn die erden als do geſchach dathan und abyron und ab du unrecht ſwereſt das du werdeſt zu eyner ſaltzſule als Lotes hawsfrawen wart do ſie ſich umbe ſach und ab du unrecht ſwereſt das dich die gegichte und das bynfallende geſucht beſtehe und das plut durch dich gee und ab du unrecht ſwereſt das dich die meſelſucht beſtehe als neaman und manan Moyſes ſweſter und ab du unrecht ſwereſt das dein grys nymmer zu andern gryes kome und ab du unrecht ſwereſt das dein leip und ſele verflucht ſein und nymmer kome in den ſchoſz abrahams als du nü geſworen haſt als muſz dir helffe der got abraham und der got yſaac und der got iacobs.* Scherz.

Ad CAP. CCLX.

1) Lege: *von Fürſten.* MSS. quædam Rubricam ſic exhibent: *Von Furſten und von Burgfriden.* hoc caput abeſt à Cod. Hortl. *Scherz.*

2) Cod. Univ. Arg. *das iſt durch die werliche veſten die die burge hant und durch die werhaften lute &c.* Sic & Wurmbr. Argent. min. Jung. aſt Fſch. *daz iſt durch die veſte unde durch die hute und durch die Wer die die burge habent, und d. d. w. l. die die furſten furen ſullen.* Uffenb. *das iſt durch die were und auch durch die veſte die die burge haben und d. d. werhafftige lüte die alletzeit mit den furſten ſollen farn.* Impreſſi antiqui: *das iſt die verliben veſty und durch die were die die burge haben, und durch d. w. l.* Scherz. Ad

3. Dez iſt doch nit, ſi ſint halt billich in dem fride, uuan ſuln den luten guten fride machen.

4. Vnd uuer den fürſten frid gelobt, der ſol in ſtæt haben.

CAP. CCLXI.

[1] Von ungerihte.

[2] SUUer [3] bürge uuirt ainz mannez in furzebringen fur geriht, und mag er ſin nit gehan, alz er in fur geriht bringen ſol, er ſol dieſelben (conf. c. 82, 2.) buz liden, die iener liden ſolt, ob diu ſchulde uf in erziuget iſt, [4]

2. Und iſt ſiu nit uf in erziuget, erziugt man ſi dennoch uf in, er ſol ſi buzzen,

3. Und uuirt ſi nit uf in erziuget, ſo buze auch nit.

4. Vnd iſt der man tot, den man uberziugen ſol, ſo ſol man nit mer ziuge [5] laiten uuan alz do er lebt.

5. Ez ſol nieman burg uuerden umb den totslak,

6. UUirt er aber burg, man toetet in alz ienen.

7. Daz iſt alſo geſprochen, [6] uuaz der [7] uuunde man tot, do er burge uuart, der den man lobt furzebringen. Vnd mag er in nit furbringen, man toetet in fur ienen.

8. Vnd uuirt ain man burg ainz mannez furzebringen, und derſelb hat ainen geuuundet, der lebt dannoch, und ſo er in furbringen ſol, ſo iſt der uuunde man tot, er muz fur in ſterben, ob er in nit furgebringen mag,

9. Er habe denn mit uuorten daz uzgedinget, ob er ſturbe daz er nit buzte uuan die uuunden,

10. Ob man im dez laugent, daz ſol er erziugen ſelb dritte die daz uuarz uuizzen.

11. Alz er daz getut, ſo bezzer dem clager und dem Rihter [8] alz reht ſi.

3. *Sed falſum eſt hoc aſſertum; nam Principes jure gaudent Pace & ſecuritate, cum ipſorum ſit, Pacem inter homines conciliare.*

4. *Et ſane, ſi quis Principum alicui Pacem & ſecuritatem promittit, id firmum ſervare debet.*

CAP. CCLXI.

De Delictis.

SI quis pro aliquo fidejuſſit judicio ſiſti, nec illum, cum ſiſtendus eſſet judicio, adducere poteſt, tum ipſe debet, ſi delictum ab altero commiſſum fuiſſe, fuit probatum, eo modo ſatisfacere, quo ille (Reus principalis) ſatisfacere debuiſſet (ſi præſens eſſet.)

2. *Si autem hoc delictum ab initio non fuit probatum, ex poſt facto autem probetur, itidem ille (fidejuſſor) ejus nomine ſatisfactionem præſtet.*

3. *Si autem non probetur, nec ipſe tenetur ad ſatisfactionem ullam.*

4. *Si is, de cujus delicto probando agitur, eſt mortuus, non plures produci debent teſtes, quam, ſi ipſe viveret, producti fuiſſent.*

5. *Nemo fidejubeat pro homicidio.*

6. *Quod ſi de facto id fiat, fidejuſſor occiditur inſtar Rei principalis.*

7. *Hoc ita intelligendum eſt; Si is, quem quis judicio ſtiturum promiſit, tempore fidejuſſionis jam eſt mortuus, adeoque ſiſti non poteſt, tum ipſe (qui ſciens illum mortuum jam eſſe fidejuſſit) loco ejus (Rei principalis) morte plectitur.*

8. *Et ſi quis fidejubendo cavit de eo, qui alium vulneravit, ſiſtendo in judicio, & hæc fidejuſſio celebrata fuit eo tempore, cum vulneratus adhuc viveret, contingit autem, ut hic (vulneratus) poſtea moriatur, tum ille (fidejuſſor) ſi ipſum (Reum Principalem) ſiſtere non poteſt, mortis ſupplicio eſt afficiendus.*

9. *Niſi expreſſe, cum ſe obligaret, exceperit, ſe nolle teneri in caſu, ſi vulneratus moritur, quam de ſatisfactione ob vulnerationem ipſam;*

10. *Si hoc (quod ita ſibi proſpexerit) negatur, tum admittendus eſt ad juramentum cum duobus aliis, qui vere hoc contigiſſe ſciunt.*

11. *Hoc facto ſatisfaciat (ratione Vulneris) Actori & Judici ceu juris eſt.*

CAP.

Ad CAP. CCLXI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 9. & Weichbild. Sax. art. 31. & 115.

2) Ambr. Perg. *Swer aines tages aines Mannes burge wirt den er usgenommen hat wider fur gericht zu pringen, der ſol das tun, und mag er &c.* Hortled. etiam poſt: *Swer*, habet: *aines tages aines Mannes.* Scherz.

3) Ingolſtad. ubique habet: *Purgel.* Scherz.

4) Ambraſ. Perg. addit: *oder wirt, es ſei umb den totſchlag oder umb ander ſchulde.* Scherz.

5) Cod. Fſch. Univ. Arg. reliquique addunt. *uber in.* Scherz.

6) Cod. Waldn. *Were der man dot do er burge wart den man do lopte fur zebringen.* Ulff. *was der Man tot burge do er b. w. &c.* Arg. maj. *Was der man vor tod do man in globte furzebringende.* Scherz.

7) *Wunde* in MSS. reliquis non legitur. *Scherz.*

8) Omnes Codd. noſtri: *in beyden nach irem rechten.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCLXII.

[1] Der ainen frid brichet.

BRichet ain man ainen frid den er fur ſich ſelber [2] git, ez gat im an den hals.

2. Git ain man frid fur den andern, und brichet iener den frid und mag er ſin nit furbringen, man ſleht im ab die hant.

3. Dez ſol man im friſt geben [3] uierzehen tag.

4. [4] Und bringet er in fur, man sleht im auch ab die hant,

5. Daz iſt dauon daz er den fride ſelbe nit gab,

6. Mag aber er in nit bringen, man sleht im ſin hant ab, uuan er den frid ſelb gab fur in, [5]

7. Und ſtirbt er darnach und er in lobt furzebringen, und iſt die ſchulde uf in erziugt e daz er ſterbe, er ſol fur in buzzen alz reht iſt,

8. Und iſt ſi nit erziugt er iſt ledig, [6]

9. Si haben denne daz uz genomen er lebt oder er uuer tot, daz ſi reht hintz im heten.

CAP. CCLXII.

SI quis Pacem, quam ipſe alteri pollicitus eſt, frangit, pœnâ capitis punitur.

2. *Si quis nomine alterius Pacem promittit, alter autem eam frangit, nec is (qui alieno nomine Pacem promiſit,) alterum ſiſtere judicio poteſt, tum ipſi (promittenti) manus amputatur.*

3. *Hac in causâ (ſi agatur de ſiſtendo altero) debent promiſſori inducie dari ſex ſeptimanarum.*

4. *Hoc facto, ſi is (promittens) illum (pacifragum) ſiſtit, ipſi quoque (pacifrago) manus amputatur.*

5. *Hoc (quod nempe pacifragus non puniatur durius) ideò obtinet, quia ipſe Pacem non promiſit.*

6. *Si autem ille (promittens) eum ſiſtere non valet, ei manus reſecatur, quia ipſe alterius nomine Pacem promiſit.*

7. *Quodſi ille (Reus principalis) moritur, poſtquam altero cavit ipſum judicio ſtiturum, & ſi delictum ante ejus mortem fuit probatum, tum ille (fidejuſſor) pro ipſo ſatisfacere debet.*

8. *Si autem delictum non eſt probatum, tum ipſe à ſatisfactione liber eſt.*

9. *Excepto caſu, ſi illi (Actores) pacto ſibi proſpexerunt, quod ipſis ſatisfieri (à fidejuſſore) debeat ſive ille (Reus principalis) in vivis, ſive mortuus ſit.*

CAP. CCLXIII.

[1] Der an dem geriht freuelt.

SUuer ainen beclagten man [2] dem [3] umb ungeriht dem geriht mit geuualt nimpt, der ſol in derſelben ſchulde ſin alz iener uuaz,

2. Mag er in aber furbringen, ſo iſt er [4] ledig,

3. Er muz aber [5] dem geriht den geuualt buzzen, den er an dem geriht hat getan,

4. Dez ſol man im friſt geben dri ſtunt aht tag, [6]

5. Vnd ſtirbt ain pfert oder ain uihe, daz man fur geriht bringen ſol, der bürg bringe die hüt fur und ſi ledig.

CAP. CCLXIII.

SI quis in jus vocatum ob delictum vi eximit, tum ipſe tenetur ejus delicti nomine inſtar Rei principalis.

2. *Si autem eum (Reum principalem) iterum ſiſtere poteſt, ipſe ab hac pœnâ (quâ puniendus eſt Reus principalis) eſt immunis.*

3. *Debet autem judicio multam ob vim, quâ contra judicium uſus eſt.*

4. *Ad hoc (ut ſiſtat Reum) ei concedendi ſunt tres ſeptimanæ.*

5. *Si equus aut pecus aliud, quod in judicium adduci debuiſſet (vi fidejuſſionis) moritur, tum ſufficit, ſi fidejuſſor in judicium deferat pellem ejus; quo facto, abſolvitur.*

CAP.

Ad CAP. CCLXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 9.
2) Cod. Uff. *geſworen hat.* Scherz.
3) Uffenb. *drye vierzehen nacht.* Cod. Ambr. Perg. *d. v. tage,* poſtea addit: *das er jenen der im ſinen vride hat gebrochen furbringe.* Cod. Fſch. verſum tertium ita ſiſtit: *dem der den vride brach des ſol man im den fride geben, drie vierzehen naht, unde bringet er in fur, ſo tut man im nicht, unde ſlehet man diſem ſin hant abe, unde ſtirbet er darnach, den er fur bringen ſol unde iſt diu ſchulde.* Scherz.
4) Cod. Uff. *und brenget er yn dan fur yn der weyle man ſlecht dem ſelbſchuldigen abe die hant.* Scherz.
5) Hic Uffenb. addit; *ſprechen etliche man ſolle ym das haupt abeslagenn.* Scherz.
6) Aliquia MSS. ut & impreſſi addunt: *mit rechte.* Scherz.

Ad CAP. CCLXIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 9.
2) *dem* delendum eſt; nec Codices reliqui id habent. *Scherz.*
3) Ingolſt. *umb unrecht.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. Ing. aliique Codd. inſerunt: *der ſchuld.* Scherz.
5) Ingolſtad. Wurmbr. aliique: *dem Richter.* Scherz.
6) Cod. Uff. addit: *und nicht lenger.* Scherz.

Ad

CAP. CCLXIV.

Wer dez erſten uorſprechen nemen ſol.

CLagent zuuen man uff ainander uor geriht und haunt ainander fürgeboten, dem da für iſt geboten, nimet der dez erſten uorſprechen, dem ſol der Rihter nit rihten,

2. Er ſol dem rihten, der da fürgeboten hat.

CAP. CCLXIV.

Quid juris, ſi quis ejus, contra quem ipſe Actionem movet, ſed à quo ipſe prior fuit in jus vocatus, Procuratorem ſibi adſciſcat.

SI duo ſint, quorum unusquisque Actionem in judicio contra alterum movit, adverſariumque citari curavit, & contingat, ut is, qui citatus fuit (prior) alterius Procuratorem ſibi adſciſcat, ut ejus operâ in judicio utatur, (ſcil. in Actione, quam ipſe contra alterum inſtituit, tum hujus lis (in quâ ipſe eſt Actor) non eſt tractanda (primo loco.)

2. Tractanda eſt (primo loco) illa actio, quam is, qui alterum prior citavit, inſtituere cœpit.

CAP. CCLXV.

Wer aun fürgebot uuol clagt.

SIht ain man den andern uor geriht ſtan in der ſchranne, er beclagt in uuol aun fürgebot.

2. Aun umb aigen, [1] da ſol man im tag umb geben in daz [2] dinkhus.

CAP. CCLXV.

Quis ſine Citatione prævià Actionem jure inſtituere poſſit.

SI quis alterum (contra quem Actionem ſe habere exiſtimat) forte fortunâ præſentem invenit intra judicii ſepta, tum citra citationem, Actionem contra ipſum inſtituere poteſt.

2. Excepto caſu, ſi lis ſit de re immobili; tum enim terminus ei dandus eſt, quo in Judicio compareat.

CAP. CCLXVI.

[1] Die gelich an ander fürgebietent.

GEbietent zuuen man an ander glich fur geriht, ſuuer e fürſprechen uordert dem ſol im der Rihter geben, und ſol im auch dez erſten rihten,

2. Vnd uordernt ſi beid gelich uorſprechen, ſuuelher denn der [2] erberer iſt, dem ſol der Rihter auch e uorſprechen geben.

CAP. CCLXVI.

De duobus, quorum alter alterum eodem tempore ad Judicem citari curat.

SI contingit, ut duo ſint, quorum alter alterum eodem tempore ad Judicem citari curat, tum illi, qui prior Procuratorem petit, aliquem præ altero dare Judex debet, prius etiam cauſam ejus tractare debet.

2. Si autem evenit, ut uterque eodem momento Advocatum ſibi dari poſtulet à Judice, tum illi, qui alterum ætate antecedit, primo loco à Judice dandus eſt Procurator.

CAP.

Ad CAP. CCLXV.

1) Cod. Ambr. Perg. addit: *und umbe leben. umb eigen da ſ. m.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *dingk.* Arg. min. & Cod. Univ. Arg. meusque: *ding.* Fſch. *dinc.* Ambr. Chart. *landdingk* Waldn. *gedinge.* Ambr. Perg. *ding*; idem addit: *und umbe leben vor den herren ſin. Dinkbus*, forum, locum judicii denotat, à *dingen* judicare. ap. Tat. c. 200. *dinchus* pro Prætorio uſurpatur. apud Eundem eodem ſenſu *thinchus* c. 195, 1. legitur. Islandis *thingbuſe*, domus cauſarum vel forum. Gl. Monſeenſ. *dinchus*, Auditorium. item: Synagogæ. Gloſſ. Anonym. *Dinchus*, Conſiſtorium. Scherz.

Ad CAP. CCLXVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 12.

2) Cod. Fſch. *elter.* ſic & Wurmbr. Hottl. Uffenb. Waldn. Arg. major. meusque. aſt Cod. Univ. Arg. *eilſte.* Argent. minor: *eilteſte.* Scherz.

CAP. CCLXVII.
Von uanknüzz aun geriht.

WIrt ain man umb ungeriht uor geriht beclagt, da er nit zegagen iſt, und uuirt im furgeboten, und in dem gebot kumpt in der clager an, er mag in uuol mit reht angriffen, aun [1] dez gerihtz boten.

2. Vnd mag in uuol fur den Rihter bringen alſo ob er nit geuuizz iſt umb [2] diu er in beclagt hat.

3. [3] Vnd behabt er uor dem Rihter, daz er umb die ſchulde geuuizz genug iſt, [4] er ſol im ſin laſter büzzen nach friunde rat, und ſol auch dem Rihter büzzen ain freuel,

4. Vnd iſt er nit geuuiz genug, ſo büzzet er nieman, und der Rihter ſol in behalten,

5. Daz iſt dauon geſetzet, daz der Rihter dem clager frid bannet, und nit dem uf den diu clag da gat. [5]

CAP. CCLXVII.
Quando liceat (privato) in alterum ſine Judicis Auctoritate manum injicere.

SI quis ob delictum aliquod in judicio convenitur, cum abſens eſt, & , ut compareat, citatur, tum, ſi poſt citationem factam Actor in eum incidit, poteſt illi jure manum injicere non adhibito Judicii apparitore.

2. *Poteſtque eum ad Judicem ducere, ſi in eo, quod judicatum præſtiturus ſit, non ſatis ſit ſecuritatis.*

3. *Si autem hic (Reus) probaverit judici, ſatis ſecuritatis in ſe eſſe de judicato præſtando, tum ille (Actor) debet alteri ob injuriam ſatisfacere juxta arbitrium (utrique) conjunctorum, & judici multtam præſtare debet.*

4. *Quodſi autem in reo non ſit ſatis ſecuritatis, actor ad nullam tenetur ſatisfactionem, & judex debet reum in cuſtodia ſua retinere.*

5. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quia judex actori ſecuritatem (ſpecialem) concedere debet non autem reo.*

CAP. CCLXVIII.
Ez iſt gut der enzit uorſprechen nimpt.

SUuer umb ungeriht beclagt uuirt, der ſol dez erſten ainz uorſprechen begeren,

2. UUan dieuuile er nit uorſprechen hat, ſo mag der clager bezzerun ſin clag, und darnach nit, uuan alz man ertailt nach reht.

CAP. CCLXVIII.
Bene agit, qui tempeſtivè procuratorem ſibi adſciſcit.

QUi ob delictum convenitur primo quovis tempore debet procuratorem petere.

2. *Nam quamdiu procuratore caret, actor petitionem ſuam mutare, & quantitatem petitam augere poteſt; quod ipſum poſtea ei facere non licet, niſi in quantum id ei a judice fuerit conceſſum.*

CAP. CCLXIX.
[1] Vnd ſprechent zuuen uff ainz mannez gut.

VNd ſprechent zuuen uff ainz mannez gut uor geriht nach ſinem tode der Rihter ſol daz gut in ſin geuualt nemen aun ſchaden, und ſuln ſi uor im darumb rehten.

2. Vnd

CAP. CCLXIX.
De caſu, ſi duo alicujus (mortui) rem judicialiter petunt.

SI duo alicujus hominis mortui rem judicialiter petunt, tum judex eandem in ſuam poteſtatem debet transferre, ita ut inde res iſta non deterioretur; quo facto de eâ coram ipſo partes litigare debent.

2. *Qui*

Ad CAP. CCLXVII.

1) Cod. Univ. Arg. & alii quidam: *des richters botten.* Scherz.
2) Alii: *umb das.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. *iſt auch das yener behabt.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. *der Clager ſol.* Scherz.
5) Ad finem hujus Capitis alii Codd. quædam adjungunt, quæ Cod. Univ. Arg. ſic exhibet: *obe der man one fines vurſprechen wortt nit gibt die wile blybet er ſunder ſchaden fins vurſprechen wortes.* hæc autem verba Cod. Fſch. in capite, cujus rubrica: *Vorſprechen wort* in medium affert. Sane huic loco non quadrant. *Scherz.*

Ad CAP. CCLXIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 15.

2) Cod.

Digitized by Google

2. Vnd ſuuer ez behabt dem ſol ez der Rihter antuuürten aun ſchaden,

3. Daz iſt dauon daz [2] ez entuuederr in ſiner geuuer nit enhat.

4. [3] Iſt ez aber ain ſo getan gut, daz ez in ſinez uater geuuer iſt geuueſen, ſo ſol man im die geuuer uor nieman antuuürten uuan uor geriht, da ſi baid zegagen ſint.

2. *Qui ex his probat ſe in illam potius jus habere, illi judex eam illæſam tradere debet.*

3. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quia neuter litigantium eam poſſidet.*

4. *Si autem illam rem pater unius ex litigantibus poſſederit, tunc illi (filio) poſſeſſio à nemine alibi tradenda eſt, quam in judicio in præſentia utriusque partis.*

CAP. CCLXX.
[1] Wer ze reht erbt.

SUuer erb oder lehen oder uarndez gut nach dem drizzigoſten nit antuuürtet, alſo ob man ez uordert an die ſtat, da ez ze reht hin gehœret, und kumpt er fur geriht und behebt ſuuaz er geuordert hat, er muz ez dem Rihter büzzen, [2]

2. Vnd hat er dez gutz iht genozzen daz muz er zuuiualt gelten dem der ez behebt hat. [3]

CAP. CCLXX.

SI quis bona immobilia allodialia vel feudalia aut mobilia elapſa die trigeſima (à morte defuncti) cum tamen (ab eo qui jus petendi habet) fuerint petita, in eum, ad quem jure pertinent, non transtulerit, tum, ſi is (cui ea debentur) in judicium venit, & petitionem ſuam juſtam eſſe probat, alter tenetur judici ad ſatisfactionem.

2. *Et ſi ex bonis illis fructus percepit, debet illi, qui vicit, duplum (fructuum) præſtare.*

CAP. CCLXXI.
Wer næher erbet uon Reht.

SUuer ain gut uuil erben der muz ſuuerthalb darzu geborn ſin, daz iſt dez uaterz mage,

2. Suua ainz uaterz mage und ainer muter mage umb ain erbe criegent, da ſol der uater mage erben [1] und der muter mag nit.

3. Iſt aber daz gut uon muter magen darkomen ſo erben ez auch die muter magen,

4. [2] Suuer aber ainer ſipp dem uater oder der müter næher iſt, denn die andern mage, der ſol ez auch ze reht erben.

CAP. CCLXXI.
Quis habeat jus ſuccedendi præ aliis.

QUi in bonis alicujus ſuccedere vult (præ aliis conjunctis) ille debet eſſe ex ordine agnatorum.

2. *Si agnatus & cognatus defuncti de ſucceſſione litigant, agnato hereditas debetur, non cognato.*

3. *Quodſi vero res, de qua quæritur, à linea materna ad defunctum pervenit, tum res illa pertinet ad cognatos.*

4. *Qui in ordine vel agnatorum vel cognatorum eſt, ille, ſi gradu prior eſt, aliis in ſuo ordine exiſtentibus, etiam in ſucceſſione jure prior eſt.*

CAP.

2) Cod. Uff. *das ir keiner in der gewer hatte.* Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *iſt aber es ain ſo getan gut das es in ir ains vater gewer iſt geweſen, ſo ſol im die gewer nieman antwurtten.* ſic & Fſch. Waldn. reliquique. *Scherz.*

Ad CAP. CCLXX.

1) Cod. Hortl. & Wurmbr. *von todlaybe.* Univ. Argent. *von dotlibe.* Waldn. *von Totlybe.* Argent. maj. *von Totleibe.* Scherz.
2) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *auf den dew clag da get.* Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *ob er es gevodert hab als vor geſprochen iſt.* Cod. Un. Argent. Fſch. aliique: *ob er es gevordert hat.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXI.

1) Pro verbis: *und der muter mag nit*, in Cod. Ambr. Perg. legitur: *vor der muter freunt.* Scherz.
2) Cod. Fſch. *ſwederhalp aber diu ſippe einer ſippe naher iſt ez ſi von Vater oder von Muter die ſulen mit rehte erben.* Jung. *wann aber die ſippe naher iſt denn den andern* &c. Hortl. & Wurmbrand. *Wann aber die ſipp ainer ſippen nächnar iſt dann dem andern es ſey von Vater oder* &c. ſic etiam Waldn. Arg. maj. Ingolſt. Cod. Un. *wem aber die Sippe nober iſt den dem anderen Es ſy von* &c. ſic Argentin. min. & meus. aſt Uff. *wem aber die Sippe eyner ſippe neher iſt dan die ander es ſey von* &c. Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCLXXII.

[1] Von Rehtloſen lüten.

DEr Rihter ſol nieman uz ſiner geuuer uuiſen, man clage uf den der daz gut hat in der geuuer, [2] und man ſol im furgebieten alz reht iſt.

2. Rehtloſe lüte ſulen dehainen uormunt haben. [3]

3. Welh rehtloſe lüt ſien, daz iſt hieuor (conf. c. 36, 2.) geſchriben.

4. [4] Den æhtern darf nieman antuuürten noch den uerbannen lüten, ob ſi uf ieman clagent, [5]

5. Clagt aber ieman uf ſi dem müzzen ſi antuuürten.

6. [6] Daz iſt dauon daz ſi geſchaiden ſint uon criſtanlichem reht uor gaiſtlichem und uor uueltlichem geriht,

7. Vnd iſt er in ainem, ez iſt dazſelbe reht, alz ob er uuere in in baiden. [7]

CAP. CCLXXII.

De hominibus, qui juris beneficiis carere cenſentur.

Judex neminem poſſeſſione privet, niſi contra illum, qui ea gaudet, actio fuerit mota, & ille legitime fuerit citatus.

2. *Qui juris beneficiis carent illi procuratores habere non poſſunt.*

3. *Qui ſint hi, qui juris beneficiis carent,* (rehtloſe lüt) *hoc ſupra dictum eſt.*

4. *Proſcriptis aut excommunicatis, ſi aliquem convenire conantur, nemo tenetur reſpondere.*

5. *Si autem ipſi ab aliis conveniuntur, obſtricti ſunt, ut reſpondeant.*

6. *Hoc inde eſt, quod in judicio Eccleſiaſtico & Seculari excluſi ſunt à jure, quod Chriſtianis ordinariè competit.*

7. *Si quis eſt vel ſolummodo proſcriptus, vel ſolummodo excommunicatus, tum cenſetur, quaſi & proſcriptus & excommunicatus eſſet.*

CAP. CCLXXIII.

[1] Wie man uz der æht (conf. c. 91.) komen ſol.

AIn ueræhter man uuil der uz der æht komen, ſo ſol er fur den Rihter komen ungebunden (conf. c. 91, 1.) und ungeuangen, der in zer æht hat getan.

2. Vnd ſol im geuuizze bürge ſetzen [2] umb der clager ſchulde, und umb ſin buz,

3. Vnd ſint die clager da zegagen die ſuln die burgſchaft enpfahen.

4. Vnd nimpt der Rihter ungeuuiz bürgen, den ſchaden hab der Rihter und nit der clager.

5. Der Rihter ſol die bürgen tuuingen daz ſi dem clager layſten [3] umb ſuuiu ir clag uf ienen ſi, und umb ſuuaz ſi haunt behabt hintz im,

6. Vnd

CAP. CCLXXIII.

Qua ratione quis à ſtatu proſcriptorum (in quo eſt) ſe liberare poſſit.

Si proſcriptus ſe liberare vult à ſtatu proſcriptorum, debet accedere ad judicem, qui ipſum proſcripſit nullis vinculis incluſus & liber.

2. *Et tenetur illi dare fidejuſſores idoneos de præſtando eo, quod actori & judici debetur.*

3. *Si illi qui actionem contra ipſum habent, interſunt judicio, tunc requiritur, ut ipſi fidejuſſores acceptent.*

4. *Si autem judex admittit fidejuſſores inidoneos, (ſine conſenſu actorum) damnum, quod inde redundat, judici nocet non actoribus.*

5. *Hoc facto judex debet fidejuſſores cogere, ut ſatisfaciant juxta petitum actorum, in quantum illud contra eum (proſcriptum) jure fundatum eſſe probatum fuit.*

6. *Si*

Ad CAP. CCLXXII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. I. art. 48. & III. art. 16. & ſupra c. 36.

2) Cod. Argent. maj. addit: *und in der hant hatt.* Scherz.

3) Cod. Fſch. addit: *und ſol auch in der rihter debeinen geben.* ſic Wurmbr. Hortl. Univ. Argent. Waldn. Argent. uterque. meus. *Scherz.*

4) In Wurmbr. & Hortl. hîc incipit novum caput, cujus rubrica: *Von der acht.* Scherz.

5) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *und mugent auch kein eid ſweren vor gericht mit recht, dieweil ſie darinn ſeint.* Scherz.

6) Cod. Ambr. Perg. *d. i. d. d. ſ. von dem rechte ſint geſcheiden und von der gemeinde der Criſtenhait vor g. u. v. w. g.* Waldn. meus aliique: *das ſy geſeit* (aliqua MSS. habent: *geſcheiden*) *ſint von dem rechte der Criſtenheit vor g.* &c. Scherz.

7) Cod. Uffenbach. addit: *das iſt der bann und die echte.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 17. & 18.

2) Cod. Ingolſt. *umb ſein ſchuld oder pueſſen.* Scherz.

3) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *was ſie gelobt haben.* Scherz.

4) Ad

Digitized by Google

6. Und haunt ſi dennoch nit behabt hintz im, ſuuaz ſi dannoch behabent im an, daz ſol der Rihter die burgen im haizzen geben, und ſol ſi tuuingen darzu ob er die burgſchafft enpfangen hat aun die clager,

7. Hat aber der clager die burgſchaft enpfangen, ſo ſol er auch clagen uf die burgen.

8. Der Rihter ſol dehainen burgen nemen aun die clager umb den totslak oder umb den rehten ſtrauzraup,

9. Und ſpricht man den an der in der æht uuaz, er ſi nit uz der æht komen, daz ſol er erziugen ſelb dritt, die daz ſahen und horten, daz in der Rihter uz der æht lie, der in auch dez erſten dar in tet,

10. Und iſt er in mer æhten, er muz ſunderlichen uz in allen komen uor ieglichem Rihter der in ze æht hat getan.

11. Vnd ſendet der Rihter ſinen brief mit ſinem Inſigel, er hab in uz der æht gelan, daz ſol man gelauben. 4

6. *Si actores nondum probarunt jus ſuum, poſtea autem contra proſcriptum id rite probent, tum judex debet fidejuſſoribus injungere, ut actoribus ſatisfaciant, & (ſi hoc non præſtant) ipſos ad illud cogere, ſi ipſe fidejuſſores hos ſine conſenſu actorum admiſit.*

7. *Quodſi autem ipſi actores acceptavere fidejuſſionem, tum debent novam actionem inſtituere contra illos.*

8. *Judex ſine conſenſu actorum nullum fidejuſſorem acceptare debet in caſu homicidii aut latrocinii proprie dicti.*

9. *Quodſi illi qui proſcriptus fuerat, ab aliquo objectum fuerit, quod à ſtatu proſcriptorum ſe non liberaverit, tunc liberationem probare debet ſuo & duorum, qui viderunt & audiverunt, quod judex qui primus illum proſcripſit, eum liberaverit, juramento.*

10. *Et ſi quis a pluribus judicibus fuerit proſcriptus, debet liberationem impetrare à quolibet illorum judicum, qui ipſum proſcripſerunt.*

11. *Si judex (qui illum proſcripſerat) literis ſuo ſigillo munitis teſtetur, ſe illum ex ſtatu proſcriptorum dimiſiſſe, hiſce literis fides eſt habenda.*

CAP. CCLXXIV.

1 Wer über frilüt urtail ſprechen müge.

FRilüte und dez Richez dienſtman 2 die mugen uber alle 3 friherren und uber ander frilüte uuol geziugen ſin und urtail uber ſi uinden,

2. Aber die dienſtman die ich hieuor genennet han, die mugen drier dinge nit uber frilüte erziugen,

3. Daz ez an ir lip oder an ir ere oder an ir erbe gat, da ſuln ir genoezze uber ſprechen.

4. Daz uuir ſprechen an ir ere, daz mainen uuir alſo,

5. Ob man ainem manne an ſinen ait ſprichet oder an ſiniu 4 ereuuerk, oder daz man ſprichet, er ſi nit gelaubig, oder daz man in ſait uon der criſtenhait, daz er diu dick getan habe diu uncriſtenlich ſint,

6. Dirr mag nieman den andern uberziugen uuan der ſin genoezze iſt.

CAP. CCLXXIV.

Quis in cauſis hominum liberorum ſententiam ferre poſſit.

HOmines liberi & Miniſteriales Imperii poſſunt in cauſis dominorum liberorum & aliorum liberorum hominum teſtes eſſe, & in illis ſententias ferre.

2. *Aſt Miniſteriales, quos modo nominavi, in tribus caſibus de liberorum hominum cauſis teſtimonium dare non poſſunt.*

3. *Scilicet ſi de ipſorum vita & corpore aut honore aut jure hereditario quæſtio ſit; in his enim caſibus illi, qui ipſis conditione pares ſunt, ſententiam ferre debent.*

4. *Quod de honore diximus hoc ita intelligimus:*

5. *Scilicet ſi ipſe perjurii arguatur, aut alterius facti propter quod honor ipſius periclitatur, aut ſi dicitur, quod à vera fide ſit alienus, aut ſi aſſeritur, quod à communione Chriſtianorum ſit excluſus, quia ſæpe talia egerit, quæ plane Chriſtianum non decent.*

6. *Si de his quæſtio ſit nemo poteſt alterum convincere niſi is, qui æqualis cum ipſo eſt conditionis.*

CAP.

4) Ad calcem hujus Capitis Wurmbr. & Hortl. habent: *und zu welcher zeit ſich der æchter mit dem clager genzlich verrichtet hat wann er dann kümpt der richter ſol in daraus laſſen, und wär er in des Kaiſers acht er ſol im um den wert aufſtehen.* (Wurmbr. *er ſol im von dem pett aufſtehen*) *und aus der ächt laſſen hat er den Clager unclaghaft gemacht.* Sed à ceteris Codd. hæc abſunt. Scherz.

Ad CAP. CCLXXIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 19.

2) Cod. Ambr. Perg. addit: *und der furſten dienſtmann.* ſic Waldn. Fſch. Uffenb. Argentin. min. Scherz.

3) Argentin. min. & metus: *Herren.* Scherz.

4) Jung. *ewerck.* ſic & Ambraſ. Chart. Wald. Wurmbrand. Fſch. Univ. Argent. aſt Hortl. *erberkait.* Ambraſ. Perg. *ewergkait.* Uff. *warheyt.* Scot. *werch.* Argentin. min. *ewert.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCLXXV.

[1] Der froemden acker unuuizzend ert.

SUUer dez andern lant unuuizzende ert, er belibet ſin aun ſchaden,

2. Und ert erz ze unreht mit uuizzende, (conf. c. 207.& 276.) er muz dem buzzen dez daz lant iſt, und auch dem Rihter und hat ſin arbait uerloren.

CAP. CCLXXV.

De eo, qui alterius agrum bona fide arat.

QUi alterius agrum inſcius arat, ille eo nomine ad nihil tenetur.

2. Si autem quis mala fide ſciensque hoc facit, debet Domino agri ſatisfacere ut & judici, laborisque ſui fructum perdit.

CAP. CCLXXVI.

Von pfenden (conf. ſupra c. 67.) aun geriht.

SUUer den andern an ſinem ſchaden uindet, er mag in pfenden aun dez Rihterz urlop,

2. UUert er im daz pfant er ſol in lauzzen gaun, und ſol ez dem Rihter clagen,

3. UUan darumb uuirt er dem Rihter ainer buz ſchuldig, ſunderlich daz er im daz pfant geuuert hat, ob er den ſchaden [1] berait alz reht iſt,

4. Behabt er den ſchaden nit, ſo muz er ienem bezzern, und auch dem Rihter daz er in ze unreht uuolt pfenden.

CAP. CCLXXVI.

Quando aliquis privata auctoritate pignus ab alio capere poſſit.

QUi aliquem deprehendit, cum ipſi dammum dat, poteſt ab eo pignus capere ſine judicis permiſſione.

2. Si alter ipſi pignus capturo reſiſtit, dimittat illud & ad judicem querelam deferat.

3. Nam in hoc caſu ille (reſiſtens) judici tenetur ad multam, imprimis ideo, quia ipſi pignus capturo reſtitit, modo hic dammum legitime probet.

4. Si hic dammum non probat, debet alteri ſatisfacere, ut & judici, quia nullo jure voluit ab altero pignus capere.

CAP. CCLXXVII.

Der ze unreht (conf. c. 207. & 274.) ze acker gat.

MIt [1] eren mag nieman ſinen lip noch ſinen geſunt ueruuürken,

2. Ez ſi denn alſo daz der acker [2] uor geriht behabt ſi, und er daz uuol uuaiz. Vnd der Rihter habe ſinen boten [3] dar geben und ienem daruf fride gebannen, ſo uerliuſet er die hant,

3. Laugent er daz er darumb iht uuizze, dez ſol man in uberziugen mit drin mannen.

CAP. CCLXXVII.

De eo, qui mala fide agrum alterius colit.

ARando ſc. agrum alienum nemo meretur pœnam mortis, vel aliam corporis afflictivam.

2. Excepto caſu, ſi alter (cujus eſt ager) in judicio proprietatis ratione vicit, & id ſciat ille (qui illum m. f. colit) Judexque in eum Apparitorem ſuum miſit, atque alteri injunxit, ne dominum agri turbet; Si quis contra agit, manu privatur.

3. Si is (qui agrum alienum coluit) negat ſe ſciviſſe, quod ad alium ager pertineat, tum convincendus eſt per tres teſtes.

CAP.

Ad CAP. CCLXXV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 20.

Ad CAP. CCLXXVI.

1) Cod. Wurmbr. Hortl. aliique: *behabt* ſeu *behebet*. Scherz.

Ad CAP. CCLXXVII.

1) Cod. Hortl. *erden*. Jung. *ernde*. Ambr. Perg. *erenn*. Ambr. Chart. *ergern*. Waldn. *eri gan*. impreſſi antiqui: *mit ackeren. mit ehren oder pflügen* habet Jus Sax. Prov. lib. III. art. 20. fin.

2) Cod. Uff. *vor g. verboten ſy*. Scherz.

3) Cod. Fſch. *drauf geſendet hat*. Uff. *darauf habe gegeben und geſant*. Scherz.

Ad

Digitized by Google

CAP. CCLXXVIII.

[1] Von glicher (conf. c. 202. & 203.) anſprach.

SPrechent zuuen man ain gut an mit glicher [2] anſprach, und uuellent daz mit glichen geziugen behaben, und lit daz gut in ainem dorf oder uf dem lande [3] ſo zieh man ez in die kuntſchaft,

2. Und ziehent ſi glich ziuge fur, [4] ſo tail man daz gut gelich under ſi.

3. Hat aber ainer mer geziugen [5] und erberr, der behebt daz gut gar.

4. [6] Wir haben hieuor geſait, uuer [7] ze unreht ziuge mug geſin oder nit,

5. [8] Und iſt den umbſezzen nit geuuizzen, ſo ſol ez ſchaiden ain uuazzer urtail.

6. Vnd ſuuer da behabt, den ſol der Rihter uuiſen uf ſin gut, und [9] dem yeman daz dem gat ez an die hant oder loeſe ſi mit zehen pfunden.

CAP. CCLXXVIII.

De caſu, ſi duo contendunt de eodem fundo.

SI duo contendunt de eodem fundo, & quilibet illorum ſe offert ad producendos teſtes eodem in numero, quo alter eos ſit producturus, ſique fundus ille ſitus in pago aliquo aut alibi ruri, tunc teſtes hac de re audiendi ſunt.

2. *Si contingit, ut unus tot pro ſe habeat teſtes, quot alter habet, tum fundus ille æqualiter inter ipſos dividatur.*

3. *Si autem unus contendentium plures habet teſtes & honeſtiores, quam alter, ille obtinet fundum integrum ſolus.*

4. *Quis de jure teſtis eſſe poſſit, vel non, hoc ſupra (conf. c. 15, 2. ſeqq.) expoſuimus.*

5. *Si accolis de neutrius jure conſtat, adeoque hac in re teſtimonium dicere non queunt, tum judicio Aquæ res decidatur.*

6. *In hoc qui vincit, illum mittat in poſſeſſionem fundi, cui immiſſioni Judicis ſi quis ſe factis opponit, illi manus amputatur, vel eam decem libris luere debet.*

CAP. CCLXXIX.

[1] Der den æhter herberget.

SUUer den æhter herberget oder [2] ſpiſet mit uuizzende, und uuirt er ſin uberziuget mit drin mannen, man sleht im ab die hant.

2. Den æhter mag ain ieglich man uuol behalten (conf. c. 18, 2.) uber naht mit uuizzende, und ſol in [3] dez morgenz lan riten, [4]

3. Daz iſt geſetzet durch dez mannez [5] hus ere, uon der hus ere iſt uil guter dinge komen.

CAP. CCLXXIX.

De eo qui Proſcripto hoſpitium præbet.

QUi Proſcriptum in domum ſuam recipit, vel cibat, ſciens illum eſſe proſcriptum, huic, ſi convictus fuerit per tres teſtes, manus amputatur.

2. *Proſcriptum quilibet per noctem unam in domo ſuâ habere poteſt ſciens illum eſſe proſcriptum; ſed altero mane abire jubeat.*

3. *Hoc ſtatutum eſt ita ob Jus Hoſpitii ſeu domicilii. Ab hoc jure multæ res bonæ & laudabiles originem trahunt.*

CAP.

Ad CAP. CCLXXVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 21.
2) Cod. Waldn. addit: *zu widerſtrit und in g. a.* ſic & Ambr. Chart. Uff. *on widerſtreyt mit einander u. i. g. a.* Hortl. & Wurmbr. *an widerſtreit.* Scherz.
3) Cod. Hortl. addit: *darum ſie paide gewer jehent an das* (Wurmbr. addit: *gut*) *ſo ſol man es ziehen an ain erberge* (Wurmbr. *erber*) *kuntſchaft.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *ainer als vil als der ander.* Scherz.
5) Cod. Uff. Waldn. & quidam alii addunt: *denne der ander.* Hortl. & Wurmbr. ita pergunt: *und die peſſer ſag dann der ander und auch der erbergiſt.* Scherz.
6) Hic verſus abeſt à Cod. Ffch. *Scherz.*
7) Lege: *ze reht*, quod habet quoque Cod. Uffenb. alii habent: *mit recht.* Scherz.
8) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und i. es den umbeſäſſen.* (Cod. Univ. Argent. *umbſäſſer*) *nicht ze wiſſen.* Pro: *ze wiſſen.* Ambr. Perg. habet: *gewiſſen.* Ambr. Chart. & Uffenb. *kund.* Scherz. — — —
9) Corrige textum hoc modo: *und brichet das dem richter yeman d. g. e. &c.* ſic legitur in utroque Ambr. Cod. Univ. Argent. Wurmbr. Hortled. Ffch. aliisque. *Scherz.*

Ad CAP. CCLXXIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 23.
2) Cod. Uff. *hawſet.* Argent. maj. hujus §. initium ſic exhibet: *Swer d. e. huſet oder hofet oder herbergt oder ſpiſet.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *aber.* Scherz.
4) Cod. Hortl. addit: *oder gen.* Scherz.
5) *Huſere*, jus hoſpitii. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CCLXXX.

[1] Ob ain Rihter ſtirbet.

STirbet ain Rihter uuaz bi dez ziten geſchehen iſt uor geriht, daz ſol ſtæt han der nach im Rihter uuirt, [2]

2. Und uua man ſiben man ze ziuge laiten ſol, [3] da uerſtat (conf. c. 13. fin.) der Rihter zuuen man und der gebütel ſam. [4]

CAP. CCLXXXI.

[1] Der in dez [2] künigez æht kumpt.

SUUen ain Rihter in die æht tut und in uon ſiner æht in dez Künigez æht bringet, und uuil er uon dem Künig uz der æht, [3] ſo ſetz burgen alz reht ſi, ſo ſol in der Künig uz der æht lan,

2. Und er ſol darnach dem hof uolgen ſehs uuochen und ainen tag ob ieman uf in clag, daz er dem mit reht antuuurt, die uuile ſol im der Künige fride [4] bannen,

3. Er ſol auch [5] fur den Künig gan, ſo er uon dannen uuil, und ſol zen hailigen ſuuern, daz er fur den Rihter kom, der in ueræhtet hat,

4. Und ſol dez Künigez brief nemen, der ſol im kunden, daz er der æht ledig ſi,

5. An dem brief ſuln die burgen ſtan die er geſetzet hat,

6. Daz ſol er tun ſo er hain kumpt, darnach uber uierzehen tag, ſo ſol er ſich uor dem Rihter ze reht bieten [6] dri uierzehen tag,

7. Und kumpt nieman der uf in clagt, er iſt ze reht ledig, ez enſi daz [7] ieman ehaft not irr,

8. Alz der kumpt [8] dem muz er ze reht antuuurten.

CAP. CCLXXX.

De caſu, ſi Judex moritur.

SI Judex moritur, tum ea quæ ipſo vivente judicialiter fuere acta, ſucceſſor ejus rata habere debet.

2. *Ubi ſeptem teſtes producendi ſunt, ibi Judex eſſe poteſt loco teſtium duorum, & Apparitor itidem duorum vicem poteſt implere.*

CAP. CCLXXXI.

De eo, qui à Rege eſt proſcriptus.

SI Judex aliquem in ſtatum proſcriptorum redigit, & efficit, ut ille etiam à Rege proſcribatur, tum, ſi proſcriptus à proſcriptione Regis liberari vult, det fidejuſſores; quo facto ipſum Rex à ſtatu proſcriptorum debet liberare.

2. *Et liberatus debet inde per ſex ſeptimanas & unum diem in aula Regis manere, ut ſi forte aliquis querelam contra ipſum inſtituat, eidem ritè reſpondere poſſit; per hoc tempus Rex ei ſalvum conductum dare debet.*

3. *Quando autem aulam relinquere & inde abire vult, debet accedere Regem, & juratò promittere, quod ſe ſiſtere velit judici à quo fuerat proſcriptus.*

4. *Debet quoque literas habere à Rege, quibus notum reddatur, quod ipſe à proſcriptione liber ſit.*

5. *In literis illis debent nominari fidejuſſores, quos proſcriptus dedit.*

6. *Cum autem domum rediit, hæc obſervare debet; Scilicet debet poſt quatuordecim dies adire judicem, & ſe offerre tribus diebus juridicis, quorum quilibet ab altero diſtat quatuordecim diebus, ad reſpondendum iis, qui de ipſo querendi cauſam ſe habere putant.*

7. *Intra hoc tempus ſi nemo contra ipſum querelam movet, ipſe non amplius ad ullam ſatisfactionem tenetur, niſi eum, qui agere volebat, cauſa ſontica impediverit.*

8. *Quo in caſu ſi poſtea alter venit, & actionem inſtituit, huic debet in judicio reſpondere.*

CAP.

Ad CAP. CCLXXX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 25.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergit: *fürpas ſtät ſein und ſol es auch ein ander richter ſtät halten.* Schilterus ad hunc textum notat: *Acta ſucceſſor rata habet.* Scherz.

3) Cod. Hortl. *da verweſet der r. z. m. und ſein ſchirg auch zwen man.* pro: *ſchirg.* Cod. Fſch. habet: *boten.* Uffenb. *do ſtet der richter fur zwene man und der fronbote auch fur zwene.* Scherz.

4) Cod. Univ. Argentin. *alſo.* Waldn. *alſamet.* Fſch. & meus: *alſam.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXI.

1) Deeſt hoc Caput in Cod. Hortl. & Wurmbr. nec non in Argent. maj. *Scherz.*

2) MSC. Scot. Vienn. *Reichs.* ſic & Fſch. *Scherz.*

3) Fſch. aliique addunt: *komen.* Scherz.

4) Fſch. *beren.* ſic & Waldn. Argent. min. & meus. aſt Cod. Univ. Arg. *geben.* quod & impreſſi habent. *Scherz.*

5) Cod. Waldn. *für den Richter.* male. *Scherz.*

6) Textui noſtro conſonant Fſch. Waldn. Uffenb. meus, & impreſſi; ſed Cod. Univ. Arg. habet: *drie vierz. nacht.* MSC. Scotor. Vienn. *dri wochen.* Argent. min. *vierzehen nacht.* Scherz.

7) Fſch. *die clager.* Cod. Univ. Arg. & Scot. Vienn. aliique: *iemen.* Scherz.

8) Uffenb. addit: *und ſein ehaffig not beweyſt ſo mus er antworten.*

Ad

CAP. CCLXXXII.

[1]Wer [2]ze reht urtail uinden ſol.

DEr Rœmiſch Künig iſt gemainer Rihter uber ainz ieglichen menſchen lip und gut,

2. In ſuuelher ſtat (conf. c. 164, 3.) ſchepfen ſint, die ſulen urteil geben uber ain ieglich dink und anders nieman.

3. Schuldigt man ſi, ſi haben unreht urtail geben darumb, darumb ſol man ſi beclagen uor dem obern Rihter, daz iſt der, uon dem der Rihter daz geriht hat.

4. Vnd uuer dez uuirt uberrait, daz er unreht urtail funden hab mit uuizzende, dem sleht man ab die hand oder lœſe ſi mit gut [3]alz hieuor (conf. 277. fin.) geſchriben ſtat.

5. Suuer zu ainem ſchœpfen eruuelt uuirt, daz erbet [4]an ſin ſun,

6. Vnd iſt er ze ſinen tagen nit komen, ſo ſol er ſiner uatermage ainen an ſin ſtat ſetzen,

7. Hat er dez nit, ſo ſetz ſiner müter mage dar, die ſuln alle uuiſe lüte ſin, alz man ſi beſt gehaben mag.

8. Vnd hat er der nit, er uerliuſet ſin erbe, und man nimpt ainen andern,

9. [5]Daz iſt dauon geſetzet, daz daz geriht uuiſer lüte nit enberen mag,

10. Die ſchœpfen ſuln haben ſunder bencke da ſi uf ſitzen,

11. Si ſuln auch urtail ſitzende (conf. c. 100, 2.) uinden, und ſtande ueruuerfen, daz ſol ain ieglich man tun,

12. Vnd hat er nit ſuns der ſinen ſchœpfen ſtul erb, ſo erbt in ſin næhſter uatermage.

CAP. CCLXXXII.

Quis in judicio ſententiam ferre debeat.

REx Romanorum eſt judex communis omnium, de quorum corpore aut bonis agitur.

2. *In quocunque loco Scabini exiſtunt, ibi hi debent judicare de quocunque caſu, excluſis omnibus aliis.*

3. *Si hi arguuntur, quod contra jus pronunciaverint, res debet deferri ad judicem ſuperiorem, hoc eſt illum, à quo judex inferior jurisdictionem habet.*

4. *Qui convincitur, quod ſciens injuſtam ſententiam pronunciaverit, huic manus amputatur, aut eam pecunia luere debet, ceu ſupra dictum eſt.*

5. *Si quis electus eſt in Scabinum, munus hoc ſi moritur, tranſit ad filium ejus.*

6. *Qui ſi ad dies ſuos nondum pervenit, debet vice ſua ſubſtituere aliquem agnatorum.*

7. *Quodſi nullos habet agnatos, ſubſtituat aliquem cognatorum; hi omnes debent eſſe viri prudentes, in quantum inveniri poſſunt.*

8. *Quodſi nullos tales habeat, jus ſuum amittit, & alius in locum ejus adſciſcitur.*

9. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quia judicia indigent viris prudentibus.*

10. *Scabini debent ſedere, in ſcamnis, in quibus aliis ſedere non licet.*

11. *Debent quoque ſedere, cum vota ſua pronuntiant, & ſtare cum ſententiam aliquam reprobant; hoc quilibet ſervare debet.*

12. *Si autem ille, qui Scabinus eſt, non relinquit filium, ad quem tranſeat munus Scabini, tunc id ipſum transfertur in proximum defuncti agnatum.*

CAP. CCLXXXIII.

[1]Der [2]ze unreht an der e ſizt unuuiſſende.

SUuer ain uuip ze der e nimpt und bi der [3]ze unreht ſitzet unuuizzende, diu kint diu er bi ir geuuinnet, diu ſint doch ekint,

2. Vnd

CAP. CCLXXXIII.

De eo, qui in matrimonio vivit cum femina, quæ ipſius uxor eſſe non poteſt, & quidem ignorans illam talem eſſe.

SI quis ducit uxorem, quæ ipſius uxor ſecundem leges eſſe non poteſt, & cum illa bona fide cohabitat, liberosque ſuſcipit, tum hi liberi tamen habentur pro legitimis.

2. *Sic*

Ad CAP. CCLXXXII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 26.

2) Cod. Fſch. rubricam habet: *von den ſchepfen.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *mit phenningen.* Ingolſt. & Uff. *mit zeben pfunt.* hic poſterior Codex verba: *als h. g. ſtat*, non habet. *Scherz.*

4) Cod. Fſch. *uf ſinen ſun.* Wurmbr. *das erbet wolſein ſun.* ſic Ingolſt. Uffenb. Waldn. Argent. uterque & meus. *Scherz.*

5) Cod. Waldn. ita loquitur: *das iſt dævon das ein jeglich unwiſe man nicht das ampt das ſchepffenden geerben mag Er habe es denne ze verſetzende mit vatermagen oder mit mutermagen.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 27.

2) Fſch. rubricam ita exhibet: *der zu unrebt bi ſiner hausfrowen ſitzet.* Argentin. uterque: *von der E.* Scherz.

3) MSC. Scotor. Viennenſ. *an der Unee.* Scherz.

Digitized by Google

2. Vnd daz ſi [4] allebenſt trait ſo ſi geſchaiden uuerdent daz iſt auch ain ekint,

3. Vnd erbent ir uater gut und ir muter gut mit reht.

4. Vnd nimpt der uater ain ander uuip und geuuinnet kint bi ir und hat erbgut zu ir braht, [5] daz er uor het daz erbent diu [6] erern kint, uuan ez ekint ſint.

5. Dazſelbe reht hant auch diu kint an der muter gut und an ir erbe.

2. *Sic quoque fœtus, qui tum, cum re tecta ſeparantur, in utero exiſtit, habetur pro legitimo.*

3. *Tales liberi jure patri & matri ſuccedunt.*

4. *Si talis maſculus aliam poſtea ducit uxorem, ex qua etiam liberos ſuſcipit, & bona hereditaria in matrimonium hoc intulit, tunc illa mortuo ipſo jure ſucceſſionis pertinent ad liberos illos ante hoc matrimonium ſuſceptos, qui ab ipſis habentur pro legitimis.*

5. *Idem juris hi liberi habent reſpectu matris.*

CAP. CCLXXXIV.

[1] Suuen [2] man ſchuldigt daz er nit ain Ekint ſi.

SUuen man ſchuldigt daz er nit ain ekint ſi den ſol man uberziugen mit ſiben mannen die unuerſprochen ſint.

2. [3] Fallent zuuen ain erb an und uuent daz tailn, ſo ſol der elter tailn (conf. ſupr. c. 27, 2.) und der iünger uuelen.

CAP. CCLXXXIV.

De caſu, ſi alicui objicitur, quod non ſit legitimè natus.

ILle, cui objicitur, quod non ſit legitimè natus, debet convinci per ſeptem teſtes, qui famæ ſunt illæſæ.

2. *Si duo ſint, quibus hereditas eadem obvenit, & illam dividere velint inter ſe, tunc ſenioris eſt, ut partes faciat, juniori autem jus competit eligendi partem præ altero.*

CAP. CCLXXXV.

[1] Waz die erben gelten ſullen (conf. ſupr. c. 7, 2.) oder niht.

[2] SUuez ain man dem andern ſchuldig uuirt oder nimpt, ſtirbet der man, [3] man ſol ſinen erben (conf. ſupra c. 12.) darumb antuuürten,

2. Stirbt aber der uf den diu clag da gat, ſin erben geltent uueder diuphait noch raup,

3. Si haben denn daz gut in ir geuualt, oder ſi haben etlich ſchulden daran, oder ſi haben daz unreht gut mit dem [4] rehten uerzert, und man daz uff ſi behabt alz reht iſt, ſo geltent ſi ez mit reht.

4. Die

CAP. CCLXXXV.

Quæ debita heredes ſolvere teneantur vel non.

SI quis alterius ſit debitor, aut ei aliquid furatur, tum ſi contingit, ut alter moriatur, heredibus ejus ab ipſo ſatisfieri debet.

2. *Quodſi autem ille obeat, qui debiti vel furti nomine conveniri poteſt, tum heredes nihil ſolvunt propter furtum vel rapinam defuncti.*

3. *Excepto caſu, ſi res furtiva vel rapta penes ipſos extat, aut ſi ad delictum illud concurrerunt, aut ſi res illas illegitime acquiſitas cum rebus à defuncto legitimè quæſitis conſumpſerunt, idque debitè fuit probatum, tum enim jure ſatisfacere tenentur.*

4. *Here-*

---

4) Cod. Fſch. *jemitten.* Wurmbr. *enmitten.* Ingolſt. *alleinſt.* Cod. Univ. *nach.* Uff. *als balde.* de hac voce vide quæ dixi ad c. 49, 1. *Scherz.*

5) *Das e. v. b.* abeſt in Cod. Fſch. Uff. *das er ee hatte.* Cod. Arg. maj. *wie vil des iſt.* reliqui Codd. *das er hatte.* Scherz.

6) Ingolſt. Uff. Hortl. Univ. Arg. meus: *erſten kint.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 28. & 29.

2) Cod. Univ. Arg. & quidam alii Rubricam ita ſiſtunt: *wie man elich recht erzügen ſol.* Fſch. Uffenb. Waldn. Hortl. aliique: *ſwen man zihet, daz er unelich geboren ſi.* Verſus primus capitis hujus in Fſch. conſtituit finem Capitis præcedentis. *Scherz.*

3) Cod. Univ. Argent. & MSC. Argent. min. *Velten zweygen ein erbe an.* Uffenb. *wollen zwene ein erbe teylen das auf ſye gefallen iſt.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 31.

2) Cod. Fſch. ita hunc verſum exhibet: *Swaz man einem mar gelten ſol, er habe ſin geborget, oder ez ſi im genomen oder geraubet, unde ſtirbet er man mus ſinen erben darumb antwürten.* Scherz.

3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *ſo müſſent ſein erben darumb antwurten.* Ambr. Chart. *und ſtirbt der dem der ſchaden geſchibt jener mus darumb ſeinen erben antwurten.* Scherz.

4) Sic & Uffenb. & Ingolſt. aſt Fſch. Hortl. Wurmbr. aliique. *mit den erben.* Argent. maj. *mit dem erben.* Hupfupf. ceterique impreſſi: *mit dem erb.* Scherz.

5) Cod.

Digitized by Google

4. Die erben geltent auch nit [5] uuücher noch ſpil, burgſchaft (conf. c. 9. §. 4. & 9.) müzzen ſi ze reht gelten. [6]

4. *Heredes defuncti non tenentur ſolvere uſuras, quas defunctus promiſit, neque ille ludo perdita debet; jure autem obligati ſunt ad ſatisfaciendum ob fidejuſſiones, quibus defunctus ſe obſtrinxit.*

CAP. CCLXXXVI.

[1] Der über iar an ainer uuunden ſtirbet.

[2] SUUer den man uahet [3] und im iht nimpt und in uuundet [4] oder sleht aun den totslak und aun lem, und er lit uber daz iar an der uuunden ſiech und ſtirbet nach dem iar. Vnd haunt ſin erben oder er ſelb der clag begunnen inrhalb dem iar, er muz mit reht ſinen erben darumb antuuürten,

2. Vnd man ſol in rihten [5] hinz dem ſchuldigen alz umb den totslak,

3. Iſt aber er [6] ir friunt uuorden, und mag man daz behaben hintz dem toten manne mit ſiben mannen [7] ſo iſt er ledig gen dem erben und gen dem Rihter.

CAP. CCLXXXVI.

De eo, qui ex vulnere moritur poſt annum à tempore vulnerationis elapſum.

SI quis aliquem in captivitatem redigit, ſine rerum ſuarum ablatione, atque eum vulnerat, vel ferit, ita tamen ut eum nec occidat, nec pedum brachiorumve uſu privet, & contingit, ut cum læſus per annum ex vulnere decubuit, anno elapſo moriatur, tum, ſi heredes ejus, aut ipſe intra annum illum lædentem convenerunt, hic debet heredibus defuncti eo nomine in judicio reſpondere.

2. *Debet autem de eo judicari, uti de homicida judicari ſolet.*

3. *Quodſi autem defunctus cum lædente tranſegerit aut alio modo amice res fuerit compoſita, idque de defuncto probari poſſit per ſeptem teſtes, tum lædens ad nihil tenetur heredibus aut judici.*

CAP. CCLXXXVII.

[1] Von aigenn lüten.

[2] SUUer ſich uerſait ainem herren und ain herr ſprichet, er ſi ſin aigen, und er habe ſich im ze aigen geben, [3] und iſt ez uor geriht nit geſchehen, ſo hat ez kain craft. [4]

CAP. CCLXXXVII.

De Hominibus propriis.

SI quis negat ſe eſſe alicujus hominem proprium, & alter contradicit, aſſeritque quod ille (negans) ſe ipſi tanquam hominem proprium ſubjecerit, ſubjectio autem illa nullo in judicio facta eſt, tunc ille actus (ſubjectionis) nullius eſt valoris.

CAP.

5) Cod. Hortſ. pro: *wuther* habet: *raub.* Scherz.
6) Cod. Fſch. addit: *ez ſi danne uzgedinget.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 31.
2) Verſus 1. in Cod. Fſch. ita incipit: *Der einen wundet und jener lit uber jar an der wunden, und ſtirbet uber jar, unde habent ſin erben.* Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *und im nichz.* alii: *und im nicht.* Jus Sax. Prov. lib. III. art. 31. habet: *und im do nichts nimmet.* Scherz.
4) Cod. Arg. maj. *ſnidet.* Scherz.
5) Cod. Uff. *zu dem ſchuldigen.* ſic & Waldn. aliique. aſt Argent. min. meusque: *bin zum ſchuldigen.* Scherz.
6) Cod. Fſch. *ſin friunt.* Impreſſi: *iſt aber er usgeſönet worden.* Scherz.
7) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *auf dem grab.*

Ad CAP. CCLXXXVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.
2) Hoc Caput integrum in Cod. Fſch. ſic legitur: *Sprichet ein Herre einen an er habe ſich im ze eigen geben, des mag er uber werden, iſt ez vor gerichte nibt geſchehen, ſo hat ez kein kraft.* Ambr. Chart. initium ſic exhibet: *wer ſich verſagt und einem herren ſpricht, er ſy ſin aigen.* Hortl. *wer ſich verredt* (Jung. & Uff. *verſeit*) *und ain hert ſpricht.* ſic Waldn. Univ. Argent. meus aliique. Scherz.
3) Cod. Uffenb. addit: *des mag er wol uber werden.* Hupf. & Bitſch. *des mag er wol entſchuldiget werden.* Scherz.
4) Cod. Hortl. & Wurmbr. *nicht macht und er mag im wol enpreſten.* Uffenb. addit: *und iſt nichts, das ſagen uns die weyſen.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCLXXXVIII.

[1] Ob ſich ain fri ze aigen uuil geben.

VNd uuil ſich ain fri ze aigen geben, daz uerſprechent ſin magen uuol, baidiu uon uater und uon müter,

2. Vnd alz ſi ez aineſt uuider redent, ſo mag er ſich nimmerme ze aigen geben.

CAP. CCLXXXVIII.

De caſu ſi quis alterius homo proprius fieri vult.

SI homo liber vult alterius homo proprius fieri, ei rei conſanguinei ejus tam ex latere paterno quam materno ſe opponere poſſunt.

2. Hæc oppoſitio ſemel facta impedit, quo minus ille ſe ullo unquam tempore alteri ut homo proprius ſubjicere poſſit.

CAP. CCLXXXIX.

[1] Wie man aigen lüt erziuget.

SPrichet [2] ain menſche daz ander an, daz ez ſin aigen mit reht ſi, daz muz ez behaben mit zuuain ſiner manne, die ſin aigen ſint,

2. Vnd hat er der nit, ſo behabe ez mit zuuain ſiner [3] nagelmage und er [4] ſelb dritte.

3. Vnd ſprichet in ain ander herr an er ſi ſin [5] und [6] beſte in ze niht, ſo ſol in [7] der behaben, der in dez erſten anſprach, mit ſiben mannen, [8] die dez menſchen uatermage oder mütermage ſien,

4. Mag aber der menſche ſin frihait bereden, oder daz er andersuua [9] an ain gotzhus gehœre mit ſehs ſiner mage, dri uon dem uater und dri uon ſiner muter, ſo hat er ir aller ziuge [10] hingelait und hat ſin frihait oder andriu ſiniu reht behabt. [11]

CAP. CCLXXXIX.

Quomodo quis convinci poſſit, quod ſit alicujus homo proprius.

QUi alterum aſſerit eſſe hominem ſuum proprium, ille hoc probare debet per duos ex ſuis hominibus propriis.

2. Quodſi non habet alios homines proprios, tunc id probet per duorum ſuorum cognatorum qui Nagelmage dicuntur & proprium juramentum.

3. Et ſi alius adhuc eundem tanquam hominem ſibi proprium vindicat, nec tamen jus ſuum ritè probat, tum ille, qui prior illum vindicavit, probet per juramentum ſeptem hominum, qui illius, de quo lis eſt, agnati ſint vel cognati.

4. Quodſi autem ille qui tanquam homo proprius vindicatur, probare poteſt per ſex ſuorum conſanguineorum; trium ſcilicet agnatorum & trium cognatorum, quod ipſe ſit homo liber, vel ad proprietatem alicujus Monaſterii, aut Conventus ſacri pertineat, tum omnium, quos adverſarii ſui produxere, teſtium aſſertа reddit irrita, & ſuam libertatem aliaque jura (huic connexa) reddidit.

CAP. CCXC.

[1] Der die geuuer an aigen lüten hat.

[2] SUuer die geuuer an ainem menſchen hat der hat bezzer reht daran, denn der ir niht hat, und ſol ſinen ziuge laiten uor dem der der geuuer nit hat.

CAP. CCXC.

De eo, qui aliquos poſſidet, ut homines proprios.

QUi aliquem hominem poſſidet (ut hominem ſuum proprium) potiori jure gaudere cenſetur, quam is, qui eum poſſidet, & debet præ altero, qui ipſum non poſſidet ad teſtes ſuos produeendos admitti.

CAP.

Ad CAP. CCLXXXVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.

2) Cod. Uffenb. *wil ſich ein freybe zu eygen geben, das mag er wol über werden wan das verſprechen ſein erbenn oder ſein mage wol beyde von Vater und von Muter mit rechte.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.

2) Cod. Waldn. *ein Menſche oder ein Man.* Scherz.

3) MSC. Scot. *mage.* Ingolſt. *nachſter mag.* Hortled. *frewnten.* de v. *Nagelmag* confer notam ſupra ad Cap. IV. 9. *Scherz.*

4) Cod. Fſch. Wurmbr. & meus: *ſelbe der dritte.* Arg. min. *und ſy er ſelber der dritte.* ſic & Ambr. Perg. aſt Hupf. & impreſſi: *alſo das er ſy ſalb dritt.* Scherz.

5) Cod. Ambr. Chart. addunt: *und jenes nicht.* Scherz.

6) Deſunt verba: *und beſte in ze nibt.* in Cod. Uffenb. Fſch. *und beſtet jenen niht.* Univ. Arg. *und er beſtette in zu nicht.* Hortl. *und er weſt in zu nicht.* Ingolſt. *und beſtet in zu recht.* Hupf. *er ſy ſyn eigen und ſtand in zu eygen.* ſic Bitſch. & reliqui impreſſ. Waldn. *er beſtande in ze nicht.* Arbitror legendum: *und beſtet in ze reht niht.* Scherz.

7) Cod. Arg. min: *der richter* (alii: *der herr*) *behalten.* Scherz.

8) Cod. Argent. maj. *die nechſten ſint von Vatter und Mutter.* Scherz.

9) Cod. Hortl. *auff ainen oder an ain Gotzhaus.* Wurmbr. *anf einen alter oder an ain gotzhaus.* Scherz.

10) Cod. Fſch. meus & quidam aiii: *verleit.* Scherz.

11) Ad finem Capitis Cod. Argent. major addit: *Und wer es das in drie herren anſprechent, ſo ſol der in zu dem erſten anſprach vor mit ſinre anſprach gen.* Scherz.

Ad CAP. CCXC.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.

2) Integrum Caput ita exhibetur in MSC. Fſch. *Swer die gewer an einem menſchen hat, der hat bezzer reht dran, danne der der gewer darbet.* Cetera quoque deſunt in Cod. Ambr. Perg. *Scherz.* Ad

Digitized by Google

CAP. CCXCI.

Der [1] ſich ainem nimpt und dem andern git.

[2] SUUer ſich ainem nimpt und dem andern git, uordert in der herr vor geriht, und kumpt ſin herr nit fur alz im tag gegeben uuirt dem er ſich ergab daz er in uerſtande [3] mit reht, iener der uf in da ſprichet, der behabt in mit ſiner mage zuuain, und hat er der nit, er behebt in [4] mit zuuain ſiner manne,

2. Daz iſt dauon daz iener da nit zegagen iſt,

3. Und uuer er zegagen, ſo müſt er in behaben, alz hieuor geſprochen iſt.

4. Suuer ainz herren laugent uor geriht, und behabt in derſelb herr uor geriht, er ſol ſich ſin underuuinden uor geriht mit ainem [5] halsslag,

5. [6] Und ſol dez der Rihter nit zürnen, uuan ez iſt reht.

CAP. CCXCII.

[1] Von kampflicher anſprach.

AIn ieglich man uff den man clagt, [2] der ſol antuuurten nach ſiner geburt, daz iſt nach ſinen rehten, und nit nach dez clagerz reht.

2. Vnd ſprichet man ainen man kæmpflich an, er mag dez kampfez uuol überig uuerden, ob er uon dem lande nit geborn iſt, darinn er in anſprichet.

3. [3] Uff ſuuen der clager buz geuuinnet uor geriht, an dem geuuint auch der Rihter ſinen uuandel. [4]

CAP. CCXCI.

De eo qui alicujus proprietati ſe ſubtrahit & alterius proprietati ſe ſubjicit.

SI quis unius proprietati ſe ſubtrahit, & alterius proprietati ſe ſubjicit, & contingit, ut Dominus ejus ipſum judicialiter vindicet, nec ille cui recens ſe dedit in proprietatem, ſe in termino, quem judex præfixit, ſiſtat, eumque tanquam hominem ſibi proprium legitime defendat, tunc is qui eum vindicat, jus ſuum ſibi aſſerit per duos cognatorum ſuorum, aut ſi cognatos non habet, per duos ſuorum hominum propriorum.

2. Hoc ideò obtinet, quia ille (cujus proprietati ſe is, de quo quæſtio eſt, ſubjecit) in judicio non comparuit.

3. Si autem hic comparuit, tunc ille (Dominus prior) jus ſuum aſſerere debet eo modo, quem ſupra deſcripſimus.

4. Si quis negat ſe alicujus hominem eſſe proprium, Dominus autem ejus in judicio jus ſuum probat, tunc poteſt hic in judicio colaphum ei dando eum vindicare.

5. Nec judex hoc factum (colaphi dationem) ægrè ferre debet; jure enim id fit.

CAP. CCXCII.

De caſu, ſi quis ab altero (judicialiter) ad duellum provocatur.

QUicunque in judicio convenitur, debet reſpondere juxta naſcendi conditionem, qua gaudet, id eſt ſecundum jura ſua, non ſecundum jura actoris.

2. Si quis ad duellum (de cauſa litigioſa) provocatur, non tenetur illud ſubire, ſi ipſe non eſt natus in territorio illo, in quo provocatur.

3. Quoties actor id obtinet in judicio, ut ſibi emenda præſtari debeat, toties judici etiam multa debet ſolvi.

CAP.

Ad CAP. CCXCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.
2) Fſch. *Swer eines herren laugent, und ſich dem andern git.* Hortl. Wurmbr. Univ. Argent. meus Argent. min. *wer ſich ainem herren nympt und enſait, und geit ſich.* Pro: *enſait.* Waldnerianus legit: *und ſich enzihet.* Scherz.
3) Ingolſt. *verſte.* Wurmbr. & Hortl. habent: *das er in vertret und verſprech.* Scherz.
4) Jus Prov. Sax. habet: *mit zweyen ſeiner eingeborner eigen manne.* Scherz.
5) In Twingeri Voc. Germ. Lat. MSC. *Halslag.* colaphus. hinc *halslegen*, colaphos dare. Legenda Sororis de S. Clarâ MSC. S. *Juſtina ward gehalsleget, und mit ſeiten geslagen. Colaphi datio* fuit ſignum Vindicationis hominis alicujus. conf. du Freſne in Gloſſar. Latino-Barb. v. *Tranſcornati.* Scherz.
6) Addit: Wurmbr. *noch emmag.* Scherz.

Ad CAP. CCXCII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 33.
2) Cod. Fſch. addit: *vor geribte.* Scherz.
3) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32. in fin.
4) Cod. Hupf. Meichsn. ceterique impreſſi addunt: *jeglicher mann ſoll ſein gewette haben nach ſeiner geburt und nach ſeiner würdigkeit.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCXCIII.

[1] Wa man umb aigen clagen sol.

SPrichet man ainz mannez aigen an, da sol er nit umb antuuurten, uuan an (conf. c. 74, 11.) der stat da ez lit, und nit uuan in dem dinge [2] uuan uor dem lantrihter da muz er uor jeglichem lanttædinge antuuurten, ob daz gut in dem geriht lit.

2. Der Künige sol auch nit rihten nach dez mannez reht, er sol rihten nach dez landez reht, [3] da er denn inn ist.

CAP. CCXCIII.

Ubi de re immobili actio instituí debeat.

SI quis de re immobili actionem instituit, reus non debet respondere, nisi in foro rei sitæ, & apud judicem provincialem, in hujus siquidem judicio respondere tenetur, si res, de qua quæritur, sita est sub ejus jurisdictione.

2. *Rex quoque non judicare debet secundum jus hominis, sed secundum jus regionis, in qua res illa sita est.*

CAP. CCXCIV.

[1] Von diuphait und uon raub.

SUUer mit der [2] hanthaft der diuphait oder dez raubez begriffen uuirt, daz mag er an kainen geuueren ziehen,

2. Uindet ain man sin diubigez oder sin ræubigez gut in iemans geuualt, den mag er nit gezihen [3] dehain hanthaft.

3. Vnd sprichet er, er hab [4] sinen geuuern, dez sol er im tag geben, uber [5] dri uierzehen tag.

4. Und bringet er [6] sinen geuuern so ist er ledig.

CAP. CCXCIV.

De furto & rapina.

QUi dum furtum facit, aut rapinam committit, deprehenditur, nullum auctorem, à quo rem habeat, laudare potest.

2. *Si quis penes aliquem invenit rem sibi furto aut rapina ablatam, hunc non potest arguere furti aut rapinæ manifestæ.*

3. *Et si ille (penes quem res fuit inventa) alleget, se posse sistere auctorem suum, tum ei debet (ad hoc faciendum) concedere sex septimanas.*

4. *Quo facto si alter intra hoc tempus auctorem suum sistit, ipse ab actione est immunis.*

CAP. CCXCV.

[1] Ob [2] ain kampf gefristet uuirt.

SUUenn ain man kæmpflich angesprochen uuirt uor geriht, und uuirt daz gefristet uf ainen tag, der Rihter sol in beden frid gebieten biz uf den tag.

2. Vnd brichet ir ainer den frid an dem andern, man sol ez uber in rihten [3] sunder canpfe, alz hieuor gesprochen ist.

CAP. CCXCV.

De casu, si duello judiciali certa dies fuerit præfixa.

SI quis ab altero judicialiter provocatur ad duellum, & ad illud subeundum certa dies præfigitur, judex utrique debet probibere, ne interim alter alteri vim inferat.

2. *Quodsi autem alter horum alterum interim violat, tunc causa decidenda est sine duello, uti supra dictum fuit.*

CAP.

Ad CAP. CCXCIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 33.
2) Fsch. *unde niur in dem dinge vor dem lantrihter.* conf. Cod. Univ. Arg. aliique. aft Uffenb. *und nürt in dem gedinge. &c.* Scherz.
3) *In dem land oder in der herschaft darinn er ist.* Wurmbr. & Hortled. Jus Sax. Prov. habet: *nach des Landes recht, da es innen leyt.* Scherz.

Ad CAP. CCXCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 35.
2) Cod. Fsch. *hantgetat mit diuphait oder mit raube.* Sic Wurmbr. Hortl. Univ. Arg. meus & alii. *Scherz.*
3) Fsch. Wurmbr. Univ. Arg. meus & alii quidam: *debeiner hantgetat.* Scherz.
4) *Seinen gescholn oder gewern.* Wurmbr. & Hortled. *Scherz.*
5) Fsch. & Uffenb. *drie vierzeben naht.* Scherz.
6) *Sinen gescholn.* Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

Ad CAP. CCXCV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 36.
2) Rubricæ loco in Cod. Hortl. aliisque legitur: *aber von kampff.* Scherz.
3) Wurmbr. & Hortled. *an den kampf als hievor an disem puch geschriben ist.* Scherz.

Ad

CAP. CCXCVI.

[1] Ob ain geziug uuil ſagen e man in fraget.

SUUer ſich vor geriht ze geziug erbiutet, e daz in der Rihter fraget mit reht, der ſol umb die ſache nit geziug ſin,

2. Ez enſi denn alſo, daz er kainen andern hab, ſo hilfet er im uuol. [2]

CAP. CCXCVI.

De caſu, ſi teſtis antequam fuerit interrogatus, teſtimonium dicere vult.

QUi in judicio teſtimonium dicere vult, ant equam judex interroget, ceu juris eſt, ille in cauſa hac teſtis eſſe non debet.

2. *Excepto caſu, ſi ille (qui hunc produxit) alium non habeat, tum enim teſtimonio hujus poteſt uti.*

CAP. CCXCVII.

[1] Der frœmdez uihe intribet.

DEr man tut nit ubel daran, ob er ſinez nachgeburen uih intribet mit dem ſinen, er ſol ez auch dez morgenz uuider uztriben,

2. Und [2] fraget man darnach, er ſol ez nit uerſuuigen.

3. [3] Vnd uerſuuiget er ez, [4] ſo iſt ez diuphait, er ſol auch kainen nutz darab nemen.

CAP. CCXCVII.

De eo, qui pecora aliena in domum ſuam (ex paſcuis) abigit.

QUi vicini ſui pecora cum ſuis in domum ſuam abigit, ille hoc ipſo non delinquit, debet tamen altero mane ea iterum agere ad paſcua.

2. *Quodſi vero fuerit ex eo quæſitum, annon illa penes ſe habeat, id ipſum celare non debet.*

3. *Si autem negat, ſe illa penes ſe habere, tum reus eſt furti, nec ullam inde utilitatem habere debet.*

CAP. CCXCVIII.

[1] Der frœmbdez korn ſnidet.

SUUer ainez mannez korn ſnidet, und er uuent ez ſi ſin oder ſinz herren, dem er dienet, der mizzetut nit daran,

2. Ob er [2] geinnert uuirt, daz ez ſin nit iſt, ſo ſol erz uff dem acker lan, und man ſol im ſiner arbait lonen,

3. Vnd furt erz uon dem acker, er ſol ez dennoch uuidergeben, und er hat ſin [3] arbait uerloren.

4. Waz der man iar und tag in rehter geuuer nit hat, da ſol er umb antuuurten, ſuuer in darumb beclagt. [4]

CAP. CCXCVIII.

De eo, qui in alieno agro fructus demetit.

QUi alterius frumenta metit, credens illa eſſe ſua vel Domini ſui, is hoc ipſo non delinquit.

2. *Si certior eſt redditus, frumentum illud non eſſe ſuum, ille id in agro relinquere debet, eique merces laboris eſt ſolvenda.*

3. *Quodſi autem id tamen ex agro avehit, tunc id reſtituere tenetur, & pretium operæ ſuæ amittit.*

4. *Cujus rei poſſeſſionem quietam quis non habet per annum & diem, de illa tenetur cuilibet, qui eum ideò convenit, reſpondere.*

CAP.

Ad CAP. CCXCVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 37.
2) Addit Wurmbr. Hortl. Fſch. aliique : *mit rechb.* Scherz.

Ad CAP. CCXCVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 37.
2) Cod. Wurmbr. Hortl. meus : *und forſchet man darnach.* Fſch. *und fragent ſi in drumbe.* Scherz.
3) Cod. Fſch. Wurmbr. Waldn. meus : *Unde verſeit.* Scherz.
4) Meus : *ſo iſt es nibt diephait.* male. *Scherz.*

Ad CAP. CCXCVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 37. in fin.
2) Cod. Uff. *ob er ynnen wirt.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *all ſein arbeit.* Scherz.
4) Cod. Uff. addit : *mit rechter clage.* Hortled. & Wurmbr. *als dann recht iſt.* cum ultimo hoc verſu conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 38. init. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CCXCIX.

[1] Ob ain uuip kint tret ſo ir man geſtirbet.

DAz uuip ſol man nit uuiſen uz ir mannez gut, [2] diu ain kint treit, e daz ſiu ſin geniſet, daz iſt reht.

CAP. CCXCIX.

De caſu, ſi femina tempore mortis mariti uterum geſtat.

FEmina quæ uterum geſtat (tempore mortis mariti) non eſt ex bonis mariti pellenda, antequam partum ediderit, & hoc æquum eſt.

CAP. CCC.

[1] Wen man umb gilt uahen ſol.

SUUer ainen man beclaget uor geriht umb gült und er nit uergelten mag, noch burgen gehaben mag. Der Rihter ſol im den man fur ſin gelt geben und antuuurten,

2. Den ſol er behalten reht, [2] alz ſin Ingeſinde mit ſpis und mit arbait,

3. UUil er in einsliezzen [3] in ain yſenbant, [4] daz mag er uuol tun, [5] und ſol in anderz nit banden,

4. [6] Lat er in oder entrinnet er im, damit iſt er nit ledig der gülte.

5. Die uuile er im nit [7] uergolten hat, ſo ſol er im dienen alz ain ſin geſinde.

6. Vnd uuil er ſin nit behalten, ſo ſol der [8] gelter ſuuern ze den heiligen, ſuuenn er geuuinne uber ſin noturft drizig pfenning, [9] daz er im die gelten.

7. Vnd beclagt ain man den andern umb gülte, [10] und er ain gaſt iſt, und kumpt er fur geriht, der Rihter ſol im rihten. [11]

8. [12] UUan dez ainen, daz man den gelter dem clager nit antuuurten ſol [13] uz dem geriht, da er inn beclagt iſt, ob er nit ze gelten hat.

9. Er ſol im ſuuern, alz hieuor (¶. 6. hoc c.) geſprochen iſt.

10. Man ſol nieman [14] umb gülte lenger behalten denn aht tag, ez enſi denn daz er gut hab,

CAP. CCC.

Quis ob debita poſſit in captivitatem redigi.

SI quis alterum in judicio convenit ob debitum aliquod, nec ille ſolvere poteſt, aut fidejuſſores dare, tunc judex debet illi (creditori) ipſum debiti nomine tradere.

2. *Hunc ille penes ſe retinere valet, uti alios famulos ſuos, eique debet proſpicere alimentis, atque poteſt ejus labore uti.*

3. *Si illum vult vinculis ferreis includere, hoc facere poteſt, non tamen debet illum aliter (durius) vincire.*

4. *Si illum à ſe dimittit, aut is aufugit, tunc à debito tamen nondum eſt liberatus.*

5. *Quamdiu creditori debitum non ſolvit, tenetur ipſi ſervitia præſtare inſtar aliorum famulorum.*

6. *Et ſi eum creditor penes ſe retinere non vult, tunc debitor jurare tenetur per ſanctos, quod ſi ultra ea quæ ad vitam ſunt neceſſaria, triginta denarios ſit acquiſiturus, illos ipſi ſolvere velit.*

7. *Si is qui actionem contra alterum debiti nomine inſtituit in judicio, eſt peregrinus, tum judex ei jus reddere debet, ceu id facit incolis ſibi ſubjectis.*

8. *Nam concedi non debet, ut debitor, qui non poteſt ſolvere, ad aliud judicium extraneum trahatur.*

9. *Debet tamen debitori jurare, ſicut ſupra dictum eſt.*

10. *Nemo debet propter debitum diutius in captivitate retineri, quam per octiduum, niſi in caſu, quod debi-*

Ad CAP. CCXCIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 38.
2) Recte Wurmbr. Hortl. Ingolſt. Uff. meus aliique: *ſo er geſtirbet.* Ffch. *ſo er tot lit.* Scherz.

Ad CAP. CCC.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 39.
2) Sic & Uffenb. At Ffch. Arg. maj. meus: *gelich ſinem ingeſinde.* Wurmbr. & Hortl. *gleich ſeinem hausgeſind.* Univ. Arg. Waldn. Argent. min. *glich ſinem geſünde.* Scherz.
3) Cod. Ffch. *wil er in sliezzen in ein iſenbalten.* ſic & Ambraſ. Perg. *Scherz.*
4) Cod. Uff. addit: *als yn ſeſſern.* Scherz.
5) Cod. Uff. *und anders mag er yn wol banden.* male. *Scherz.*
6) Optime Cod. Ffch. *lat er in gen.* Scherz.
7) Unicus Cod. Univ. Arg. habet: *vürgebotten*, non recte. *Scherz.*
8) Hic *Gelter*, ponitur pro *debitore*; ſupra id pro *Creditore* fuit uſurpatum. *Scherz.*
9) Cod. Ffch. Wurmbr. Univ. Arg. Waldn. Uterque Argent. & meus addunt: *oder me, daz er im gelte.* Uff. *oder mere das er yn daſſelbe geben wolle an ſeiner ſchulde.* Ambraſ. Perg. *zwenzig pfenning oder mer, das er im gelt.* Scherz.
10) Ambraſ. Perg. *Und iſt der Cläger.* Scherz.
11) Cod. Ffch. pergit: *als bievor gereit iſt.* Uterque Arg. Hortl. Wurmbr. Univ. Arg. meus: *a. b. geſchriben iſt.* Waldn. *a. b. geſprochen iſt.* Cod. Ambr. Chart. adhuc addit: *als einem heimiſchen.* quod omnino in textu videtur adoptandum. *Scherz.*
12) Cod. Hortl. *wann man ſol den gelter niht antwurten aus dem gericht.* pro: *wann dez ainen.* Cod. Arg. maj. habet: *wenne das eine.* Lectio Hortl. eſt præferenda. *Scherz.*
13) Cod. Hupf. ceterique impreſſi: *auff.* Scherz.
14) Cod. Arg. maj. *umbe ſchuld und gulte.* Scherz.
15) Cod.

Digitized by Google

hab, und daz [15] uor übelm uuille nit geben uuelle,

11. [16] Mag man daz gut beuuiſen uua ez iſt, dez ſol ſich der Rihter underuuinden, und ſol ez dem clager antuuürten.

12. Vnd lit daz gut nit in dem geriht, da der gelter inn beclagt iſt, man ſol in behalten, [17] untz er dez gutez dœrt aun uuirt.

13. Vnd mag man dez gutez niht beuuiſen uua ez lit oder [18] mit geziugen, ſo ſol man in nach aht tagen lauzzen gan.

14. Ain man mag ſinen [19] gelter zuuir in dem iar anſprechen, daz er uber ſin notdurft mer denne drizzig pfenninge habe,

15. UUil er dez laugen, daz tu mit ſinem aide und ſi ledig oder man [20] uberkom in [21] alz hieuor geſprochen iſt. [22]

debitor bona habeat ad ſolvendum, illa autem tradere malitioſe recuſet.

11. *Si probari poteſt, illum bona poſſidere, tum judex, ubicunque etiam ſita ſint, illa debet occupare, & in actorem transferre.*

12. *Si autem bona illa non ſint ſita ſub jurisdictione illius judicis, coram quo debitor fuit conventus, debet carceri mancipari, donec bonis illis ſe abdicet (in gratiam creditoris.)*

13. *Si autem non poteſt oſtendi aut per teſtes probari, ubi bona ſita ſunt, tunc poſt octiduum ex carcere eſt dimittendus.*

14. *Singulis annis quis debitorem ſuum (qui ut ſupra dictum juravit,) bis judicialiter convenire poteſt, aſſerendo illum ultra vitæ neceſſaria habere triginta denarios.*

15. *Quo facto, ſi alter id neget, juramento id firmare debet; quo præſtito liberatur, aut debet convinci, ſicut antea dictum eſt.*

CAP. CCCI.

[1] Der dem andern iht lobt.

SUUer ſilber ainem mann gelobt, [2] der ſol im lœtig ſilber geben,

2. Gelobt er im golt ze geben, [3] er ſol imz bi dem beſten geben.

3. Suuer dem andern lobt pfenning ze geben, er ſol im pfenning geben, die in dem geriht oder in der gegen oder in der ſtat gênge und gæbe ſint, da er imz inn gelobt hat,

4. Iſt ez uf dem lande oder in ainem biſtum, ez iſt dazſelb reht, ez en ſi denn daz er etuuaz uzdinge. [4]

CAP. CCCI.

De eo qui alteri aliquid promittit.

QUi alicui nummos argenteos promittit, debet tales ſolvere, qui juſtum pondus habent.

2. *Qui autem nummos promittit aureos, ille præſtare debet nummos ex auro, quam optimè id haberi poteſt, conflatos.*

3. *Qui alteri pecuniam promittit, ſe daturum, talem dare tenetur, qualis ſub jurisdictione illa aut in ea regione aut in urbe, in qua eam promiſit, in uſu eſt.*

4. *Idem juris obtinet, ſi quis ruri aut in Epiſcopatu quodam id promiſerit, niſi aliud conventum ſit.*

CAP.

15) Cod. Arg. maj. *von.* Scherz.
16) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und wais man ſeins ichtes das es iſt.* Scherz.
17) Cod. Hortl. & Wurmbr. *pis das er das gut dort beweyſent iſt.* Hupf. & impreſſi: *Uncz er des gutes dort antwurt.* Scherz.
18) Cod. Univ. Arg. *nit gezügen.* Argent. maj. *noch erzügen.* bene. *Scherz.*
19) Cod. Arg. maj. *Schuldner.* Scherz.
20) Cod. Wald. *überrede.* Scherz.
21) Cod. Ambr. Perg. loco verborum: *alz h. g. iſt*, habet: *mit dem gute oder mit der habe.* Scherz.
22) In omnibus Codd. & MSS. & impreſſis noſtris plura ſubjunguntur, quæ ex Cod. Fſch. in fine Operis ſiſtuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 40.

2) Cod. Fſch. *er iſt im ſchuldich ſilber ze gebenne.* Cod. Univ. Arg. *der iſt im ſchuldig lutter ſilber zu geben.* ſic & Wurmbr. Hortl. Argent. utrumque. Waldn. meum. aſt: Uff. *feyn lotiges ſilber.* Impreſſi: *luter ſylber und lötiges* Scherz.
3) Cod. Arg. maj. *er ſol yme luter gold geben mit den beſten.* Scherz.
4) Cod. Fſch. hîc ita pergit: *Swaz der man dem andern lobet ze geben, daz ſol er im bi dem beſten geben, er dinge danne etwaz uz.* Sic & Un. Hortl: qui ultima verba ita exponit: *es ſey dann das er etwas beſunderlichen und ausgenomenlich ausding.* aſt Uffenb. ſic continuat: *yn derſelben weyſe ſol man eyner iglichern ſache thun. Was ein menſche dem andern gelobet es ſey man oder weip das ſol man ym geben bey dem beſtenn es ſey dan das man etwas ausneme mit gedinge mit worten, wan gedinge bricht landtrecht.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCCII.

Waz gelübde der man brechen ſule.

JEglichez geuangen [2] gelübter aid ſol [3] nit ſtete ſin, daz er in uanknüzzen [4] tut, ob er ze unreht geuangen [5] uuirt, [6] er muz im loben uuaz er uuil, die uuile er in geuangen hat,

2. So er aber ledig uuirt, ſo mag er [7] laiſten oder nit, daz iſt an ſiner uual,

3. Lat er in aber ledig uf ſin triuue, [8] daz ſol er laiſten, ob er in nit ungetriuuueclich geuangen hat,

4. Hat er in ungetriuuueclich betuuungen darzu oder ze unreht, und hat geſuuorn oder [9] ſuſt gelübt getan oder bürgen geſetzet, dez iſt er [10] allez mit reht ledig.

5. Wil er mit reht dauon komen, ſo ſol er uarn fur ſinen Rihter, und ſol da [11] mit urtail dauon komen, da ſol man im ertailen, daz er der dinge aller ledig ſi, und mag in darnach dehain man darumb angeſprechen, [12]

6. Er ſol auch uarn fur ſinen [13] pfarrer, und ſol dez rat haben, der ratet im alz dauor geſchriben ſtat uon den aiden,

7. Waz der man ſuuert, da er ſinen lip und ſin gut mit lediget, und er anderz nit ledig uuerden mag, uuil erz laiſten daz mag er tun,

8. UUil er ſin überuuerden, daz tut er auch uuol mit reht,

9. [14] Er ſol fur ſinen Rihter uarn, und ſol da mit urtail dauon komen,

10. Da ſol man im ertailn, daz er der dinge aller ledig ſi, und mag in darnach dehain man darumb angeſprechen, er ſol auch farn fur ſinen pfarrer und ſol dez rat haben, der ratet im alz dauor geſchriben ſtat, uon den aiden, uuaz der man ſuuert, da er ſinen lip und und ſin gut mit lediget, und er anderz nit ledig uuerden mag, uuil erz laiſten, daz mag er tun, uuil er ſin überig uuerden, daz tut er uuol mit reht, er ſol fur ſinen Rihter uarn, und ſol tun alz hieuor geſchriben ſtat.

CAP. CCCII.

Quibus pactis quis ſtare non teneatur.

Nullum pactum juramento confirmatum, quod quis, cum captivus eſſet, præſtitit, valet, ſi quis injuſte in captivitatem fuit detruſus.

2. *Siquidem talis captivus cogitur juratò promittere, quicquid alter voluerit.*

3. *Si liber eſt à captivitate, tunc penes ipſum eſt electio, an promiſſum præſtare velit, annon.*

4. *Si autem ille (qui eum captivum tenuit) ipſum dimittit ſub promiſſo, quod ſe iterum ſiſtere velit, hoc ille (dimiſſus) ſervare debet, niſi injuſtè fuerit in captivitatem redactus.*

5. *Si autem contra datam fidem aut alia injuſta ratione in captivitatem fuerit redactus, tunc ſi (dimiſſus) juravit, aut alio pacto alteri ſe obligavit, aut fidejuſſores dedit, id omne irritum eſt.*

6. *Hac ab obligatione tamen ſi rite liberari vult, debet judicem ſuum adire, ejusque ſententia mediante, quæ continere debet, quod ipſe ab omnibus his obligationibus liber ſit, inde abſolvi; nec ullus hoc nomine ipſum poſtea perfidiæ arguere poteſt.*

7. *Debet quoque ſe conferre ad parochum ſuum, eumque in conſilium vocare, qui tale ei conſilium dare debet, ceu ſupra dictum fuit de juramentis.*

8. *Si quis cum corpus & bona ſua aliter liberare non poteſt, aliquid juratò promittit, & promiſſum ſervare vult, hoc ei facere licet.*

9. *Si autem id ſervare non vult, jure id omittit.*

CAP.

Ad CAP. CCCII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 51.
2) Omnes Codd. *gelübde oder eid.* Scherz.
3) Cod. Uff. *ſol reyne ſeyn und nicht ſtete.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. *tun mus.* Hortl. *tun mus oder tut.* Scherz.
5) Plerique: *iſt.* Scherz.
6) Cod. Hortl. Wurmbr. Arg. maj. *wann ainer mus geloben was man wil dieweyl er gefangen iſt.* Scherz.
7) Impreſſi: *leiſten was er wil oder nit, das iſt.* Scherz.
8) Cod. Fſch. pergit: *unde lobet ſich hinwider antwurten.* Uff. Wurmbr. Hortled. habent: *u. l. ſ. b. zu antwurten oder ſtellen.* Scherz.
9) Cod. Wurmbr. & Hortl. *ſunſt ander gelübd.* Scherz.
10) Sic omnes Codd. noſtri, excepto Ingolſt. qui habet: *alles mit recht nit ledig.* Scherz.
11) Cod. Uff. *mit recht der urteyl.* Scherz.
12) Cod. Uff. pergit: *das er trewlos ſey.* Hortled. & Wurmbr. *noch gerechtvertigen das er unrecht getan hab.* Fſch. loco verborum: *darumb angeſprechen*, habet: *an ſin triwe geſprechen.* Scherz.
13) Cod. Ambr. Chart. *luprieſter.* Hortl. *pfarrer oder penitentzer.* Argent. min. *pfarrer oder luprieſter.* Hupf. *leutprieſter.* Bitſch. *leibprieſter.* Scherz.
14) Quæ hîc uſque ad finem ſequuntur, illa deleri debent, cum contineant repetitionem ſine dubio ex ſcribentis errore ortam; unde etiam ea in Verſione omiſimus. Potius poſt verſum 8. hæc adde ex Cod. Fſch. cum quo reliqui conſentiunt: *unde hat er im an ihtiu geſchadet, daz ſol er im zwivalt gelten, und ſol ein man dem andern gelten, und wil im niht gelten, unde claget ez dem rihter, und wil im der rihter niht rihten, darumbe ſol er ſin gut niht verlieſen, er ſol ez gewinnen ſo er beſte mac und mit ſiner vriunde helfe daz iſt reht.* Similiter omnes Codices. His præterea MSCtum Hortl. addit: *und darumb ſol er kain ſein gut nicht verlieſen.* Ita quoque Cod. Wurmbr. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

CAP. CCCIII.

[1] Von [2] aygenſchaft ſi bechomen.

GOt hat den menſchen nach im ſelber gebildet, dez ſol auch im der menſche [3] genade ſagen.

2. Er hat auch den menſchen mit ſiner marter [4] uon dem euuigen tode erlœſet, dez ſol in der menſch [5] grœzzlichen loben.

3. Got begert uon unz anderz nit denn reht leben, damit haben uuir im gedancket aller ſiner arbait.

4. Von rehtem gelauben und uon rehtem leben geuuinnen uuir daz euuig leben.

5. Nu lat iuch nit uuundern, daz [6] man ſo lützel ſait uon der dienſtlüte reht, uuan iriu reht ſint ſo manigualtig, daz ir nieman ze ende komen mag.

6. Vnder ieglichem Biſchof und Aebten und Aebtiſſin, die gefürſten ſint, haunt die dienſtman ſunderlichiu reht,

7. Vnder den layenfürſten haunt ſi auch ſunderiu reht, [7] nit uuol underſchaiden, uuan ieglicher hat ſin reht alz imz [8] ſin herr hat gegeben.

8. Dez Richez dienſtmann haunt auch ſunderiu reht.

9. Ir ſulent uuizzen, daz nieman dienſtman gehaben mag, uuan daz Rich und die Fürſten mit reht. Suuer anderz giht, er hab dienſtman, der ſait unreht, ſie ſint alle ir aygen, [9] aun [10] die ich uor hie genennet han.

10. Ain ieglichez gotzhus mag aigen lüte han.

11. Alle dienſtlut haizzent mit reht aigen lute [11], man eret ſi mit diſem namen, daz man ſi dienſtman haizzet darumb, daz ſi der fürſten aigen ſint.

12. Ez mag mit reht nieman aygen lute han, uuan diu Gotzhüſer und daz Rich und furſten und [12] friherren, und mitterfrien,

13. Suuer dienſtman iſt, der mag mit reht aigen lut niht gehan. Ain ieglich man, der ſelb aigen iſt, der mag nit aigen lute han.

14. Vnd

CAP. CCCIII.

Quomodo ſtatus hominum propriorum fuerit introductus.

DEus formavit hominem ſecundum imaginem ſuam, propter quod beneficium eidem gratias agere debet.

2. *Eundem etiam paſſione ſua ab æterna morte liberavit, qua ex cauſa homo illum ſummopere laudibus celebrare debet.*

3. *DEus nihil aliud à nobis requirit, quam ut pie vivamus; quod ſi facimus, veram gratitudinem teſtamur, pro omni eo quod nobis præſtitit.*

4. *Per veram fidem & piam vitam acquirimus vitam æternam.*

5. *Nolite mirari, quod tam pauca dicantur de jure Miniſterialium; nam illa tam varia ſunt, ut nemo poſſit eadem exactè recenſere.*

6. *Sub quolibet Epiſcopo & Abbate ac Abbatiſſa, qui principali dignitate gaudent, Miniſteriales ſingularia & diverſa jura habent.*

7. *Sub principibus Laicis iterum aliis juribus utuntur; hinc omnium illorum jura difficulter poſſunt diſtinctim exponi, ſiquidem quilibet eorum tali utitur jure, quale Dominus ejus ipſi ſtatuit.*

8. *Miniſteriales imperii ſua quoque jura particularia habent.*

9. *Sciendum eſt, quod nemo jure Miniſteriales habere poſſit, quam Imperium & Principes; Qui aliter loquitur, aſſerendo ſe habere Miniſteriales, ille falſum dicit; nam illi (quos pro Miniſterialibus jactitant) omnes ſunt ſibi ipſis proprii, exceptis iis, quos habent hi, quos modo ſupra nominavimus (ſc. Imperio & Principibus.)*

10. *Quodlibet Monaſterium poteſt habere homines proprios.*

11. *Omnes Miniſteriales rectè dicuntur eſſe homines proprii; nomine autem Miniſterialium ideò inſigniuntur, quia ſunt Principum homines proprii.*

12. *Nemo poteſt homines proprios habere quam Monaſteria & Imperium, & Principes ac Domini liberi primi & ſecundi ordinis.*

13. *Qui eſt Miniſterialis, ille non poteſt habere homines proprios, qui enim ipſe in proprietate alterius eſt, homines proprios habere nequit.*

14. *Quodſi*

Ad CAP. CCCIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 42.

2) Rubricam Fſch. ſic habet: *wie man der andern eigen iſt.* MSC. Univ. Argentin. & alia: *wie man bewertt das nieman des anderen eygen ſy zu reht.* lege: *wovon a. ſ. gekomen.* cum hoc Capite conf. omnino ſupra Cap. 53. *Scherz.*

3) Conf. quæ dixi ad Stricker. cap. 9. ſect. 6. not. 1. *Scherz.*

4) Cod. Uff. addit: *und thode.* Scherz.

5) Cod. Wurmbr. & Hortl. *ewiclichen loben.* Fſch. *immer loben und eren.* Ingolſtad. *grozgleich loben.* Scherz.

6) *Daz diz buch.* Fſch.

7) Ex negligentiâ Scribæ hîc quædam deficiunt, quæ ex Fſch. aliisque ita ſupple: *davon mag man ir aller reht* &c. Scherz.

8) Cod. Fſch. & plerique: *ſin meiſterſchafft.* alii: *herrſchaft.* Scherz.

9) Cod. Univ. Arg. meus ceterique addunt: *die ſie hant.* Scherz.

10) Cod. Uff. *an das reyche und die fürſten.* Scherz.

11) Cod. Fſch. & Uff. addunt: *in der ſchrift.* Scherz.

12) Cod. Hortl. & Wurmbr. *die ober freyen,* &c. Ingolſt. *Herrn und Mitterfrey.* Scherz.

Digitized by Google

14. Vnd giht er, er haben aigen lute, die ſint ſinez gotzhuſez oder ſinez herren dez aigener iſt. [13]

15. Do man dez erſten diſiu reht ſatzt, do uuaren die lüte alle fri, und do unſer uordern her ze lande komen, do uuaren die lüt alle fri.

16. In [14] der alten e uinden uuir nit, daz ieman dez andern aigen ſi.

17. [15] Do ſagent ſumeliche lüte die der uuarhait irr gant, daz ſich aigenſchaft [16] hube an Chaym, do er ſinen bruder Abel ſlug,

18. Dez iſt nit, uuan Chayms gesleht uuart [17] entrent, do diu uuelt [18] uon uuazzer zergie. Vnd uuer do ieman aigen geuueſen, der uuere [19] doch tot, [20] wann ett nieman lebender belaib uuan Noe und ſin ſüne und iriu uuip, diu uuaren nit aigen [21] an ander.

19. Man ſait, uuie Noe ſiner ſün ainen dem andern ze aigen gab, diu aigenſchaft zergie auch ſeider, alz uuir iuch hernach uuol beſchaiden.

20. [22] Auch ſagent ſumelich lute, ſich hub aigenſchaft an Yſmahel Abrahamez ſun. Diu hailig geſchrift haizzet Yſmahelen der dirnen ſün, uuan ez iſt auch uuar, uuan Abraham het in bi ſiner dirnen Agar [23] chebſchluch, darumb uuaz er niemans aigen.

21. So ſagent ſumelich lute daz aigenſchaft komen ſi uon Eſau, darumb daz er ſinem bruder Jacob den ſegen gab ze kauffen umb [24] ain rotez muz,

22. UUan Eſau den ſegen reht ſolt han. Do uuaz ir baider muter [25] Jacob uil lieber denn Eſau,

23. Vnd dauon fugt ſiu, daz Jacob der ſegen uuart, und dauon ſprechent ſumelich lute dauon daz Jacob der ſegen uuart, dauon uueren ſiniu geſuuiſtergit ſin aigen, dez iſt nit.

24. Noch enuinden uuir ez nit in der [26] hailigen geſchrift, daz ieman dez andern aygen ſi. [27]

14. *Quodſi ille (talis homo proprius) dicit ſe habere homines proprios, hoc à veritate eſt alienum; pertinent enim ad Monaſterium aut Dominum, in cujus proprietate ipſe eſt.*

15. *Cum hæc jura (de hominibus propriis) primum introducerentur, omnes homines erant liberi, & cum majores noſtri in has, quas inhabitamus terras, venirent, omnes libertate gaudebant.*

16. *In veteri Teſtamento non invenimus, quod quis alterius homo proprius fuerit.*

17. *Sunt tamen aliqui, qui errore ducti aſſerunt, quod in Caino, cum fratrem Abelem occidiſſet, hæc proprietas cœperit;*

18. *Hoc falſum eſt, ſiquidem familia Caini extincta fuit, cum humanum genus per diluvium periret; & poſito, quod fuerint homines proprii, tum periiſſent tamen, nam nemo ſuperſtes manſit, quam Noah & ejus filii, cum uxoribus, quorum nemo fuit homo proprius.*

19. *Alii dicunt, quod Noachus unum filiorum ſuorum (Chamum) alteri dederit in proprietatem, ſed hæc proprietas deinde etiam fuit ſublata, uti poſtea vobis dicemus.*

20. *Aliqui præterea dicunt, proprietatem hanc cœpiſſe cum Iſmaële Abrahami filio; Sacra Scriptura nominat Iſmaëlem ancillæ filium, id quod etiam verè dicitur, nam Abraham ſuſcepit eum ex ſua ancilla Hagar, quæ non fuit uxor ejus, hinc ille (Iſmaël) nullius erat homo proprius.*

21. *Aliqui aſſerunt, quod proprietas provenerit ab Eſavo, ideo quia benedictionem (prærogativam ſuam) pro pulte rubra (lentium) fratri ſuo Jacobo vendidit.*

22. *Nam cum Eſavo (tanquam primogenito) deberetur benedictio (patris,) evenit, ut mater utriusque Jacobum magis amaret quam Eſavum,*

23. *Hinc factum eſt, ut Jacobus obtineret benedictionem (patris,) propterea aliqui dicunt, quod quia Jacobus obtinuit benedictionem, ejus fratres & ſorores ipſius facti fuerint homines proprii; id quod non eſt verum.*

24. *Nec reperimus in Sacra Scriptura, quod ullus alterius ſit homo proprius.*

25. Nach

25. *Re-*

13) Cod. Uffenb. addit: *und nicht ſein.* Scherz.
14) Cod. Fſch. *alten E. ſchrift.* Scherz.
15) *Doch ſagent.* omnia MSC. habent. *Scherz.*
16) Alii Codd. *anhube.* Scherz.
17) Cod. Fſch. & plerique: *gar vertilget.* Ingolſt. & Uff. *ertrenchbt.* Scherz.
18) Cod. Fſch. *von der ſintflubt.* Scherz.
19) Cod. Fſch. Hupf. & reliqui impreſſi: *doch verwaren.* Scherz.
20) Cod. Fſch. *wann ez* &c. Waldn. *wann echte jeman lebendig* &c. Meus: *wan ebt niemand lebendig bleib.* Argent. min. *wanne ebte yman lebendig* &c. Ingolſt. & Univ. Argent. *wan doch niemant lemptig blieb.* Arg. maj. *wenne jemant do lebendig.* Wurmbr. & Hortl. *wann cze der zeyt nieman lemptig beleib wann Noe und drey ſeiner ſun*, &c.
21) MSS. reliqua has ſequentes voces referunt ad vocem: *man.* ſic Ingolſt. *Ein ander man ſait.* Meus: *Ein a. m. ſeit.* Uffenb. *Item ein ander man ſaget.* Cod. Fſch. verba: *an ander*, aut alia eorum loco plane non habet. Sic autem ille loquitur: *Man ſeit auch daz Noë ſiner ſune einen dem andern gebe ze eigen, wie daz geslebte ſit vrie wart daz ſagen wir hernach wol.* ſic & Cod. Ambraſ. Chart. aſt cum noſtro textu concordat Ingolſtad. Uffenb. meus, aliique. *Scherz.*
22) Cod. Fſch. *ſo ſagent ſumliche lute ſich hube eigenſchaft an Yſmahelen davon daz in Abraham kebeſchlichen bi ſiner dirnen bete, davon was er nimens eigen.* Scherz.
23) Cod. Hortl. *lediglichen.* Ambr. Chart. *köbslichen.* ſic & Waldn. *Scherz.*
24) Cod. Univ. *linſenmus.* Meus: *ein linſenmus, ein rotes mus.* Scherz.
25) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *Rebecca.* Uffenbachianus ſed contra veritatem hiſtoriæ Sacræ, habet: *Rabel.* Scherz.
26) Plerique Codd. MSS. & omnes noſtri impreſſi: *alten geſchrifft.* Hortl. *aller geſchrifft.* Fſch. *in der alten E.* Scherz.
27) Hîc in omnibus fere MSS. & impreſſis plura ſunt addita, quæ ex Cod. Fſch. in fine Operis ſiſtimus. *Scherz.*

28) Waldn.

Digitized by Google

25. Nach rehter [28] uuarhait, ſo hat ſich aigenſchaft erhaben dez erſten uon tuuankſal und uon uanknüzz und uon mangem unrehtem geuualt, den die herren [29] uon alten ziten her in unreht geuuonhait braht hant, und [30] die herren hant daz nu fur reht.

26. Nu haben uuir in geſait, daz uuir in der hailigen ſchrift nit uinden, [31] daz ieman dez andern aigen ſule ſin ze reht.

27. [32] Nu haunt ez die herren mit geuuonhait darzu braht daz ſis fur reht uuellent han. [33]

25. *Revera proprietas hæc cœpit à vi & captivitate & varia violentia, quam imperantes & potentiores in uſum & conſuetudinem verterunt, & magnates tamen rem hanc (proprietatem hominum) juſtam eſſe judicant.*

26. *Aſſi illis diximus, in Sacra Scriptura non reperiri, quod quis alterius homo proprius jure exiſtat.*

27. *Attamen magnates per conſuetudinem rem eò perduxerunt, ut hoc habeant pro juſto & legitimo.*

CAP. CCCIV.

[1] Der ſich ainez gutz ze unreht underuuindet.

SUUez ſich der man underuuindet ze unreht, daz im uor geriht [2] mit reht angeuuunnen iſt, daz ſol er dem clager und dem Rihter buzzen.

2. Suuez ſich ain man underuuindet mit dez uuillen dez ez da iſt, der tut uuider nieman. [3]

CAP. CCCIV.

De eo, qui illegitima ratione rem aliquam occupat.

SI quis injuſtè rem, quæ judicialiter ipſi fuit abjudicata, occupat, ille eo nomine & actori & judici debet ſatisfacere.

2. *Quodſi autem quis rem talem occupat cum conſenſu Domini, nemini injuriam facit.*

CAP. CCCV.

[1] Wie [2] man bi den alten ziten ieglich freuel buzzet.

NU uernement die alte buz, die di [3] Künige bi den alten ziten allerhande lute geſetzet haunt,

2. Furſten und friherren ſint glich an ir buz.

3. Man buzzet [4] hieuor mit guldinen pfenningen, die pfundig uuaren.

4. Und der pfenning nam man ie ainen fur [5] zehen ſilberin,

5. Der gab man in fur etlich ſchulde zehen pfunt fur ettlich minner fur ettlich mer, ie darnach und diu ſchulde uuaz.

6. Ain ieglich frauue haut ainez mannez halbe buz,

7. [6] Si

CAP. CCCV.

Qua ratione antiquis temporibus fuerit ſatisfactum propter delicta.

NUnc audite, quid de emendis olim Reges pro diverſitate perſonarum læſis ſtatuerunt.

2. *Principibus & Dominis liberis debetur emenda ſimilis quantitatis.*

3. *Olim emendæ loco ſolvebantur denarii aurei ponderis habita ratione.*

4. *Et horum denariorum unus æquabat decem denarios argenteos.*

5. *Horum denariorum libræ decem pro quibusdam delictis ſolvebantur, pro quibusdam minus, pro aliis plus, pro ratione delicti.*

6. *Cuilibet feminæ debetur dimidia quantitas ejus, quod maſculo (qui ejusdem cum ipſa eſt conditionis) eſt præſtandum.*

7. *Cuili-*

28) Waldn. & quidam Codd. MSS. omnesque impreſſi habent: *vorcht.* Scherz.

29) Cod. Uff. *von alter bisbere.* Scherz.

30) Cod. Hortl. & Wurmbr. *Und die Herren und auch die gewaltigen und die reichen habent das nur für recht.* Scherz.

31) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *in alten Ee noch in der newen Ee.* Scherz.

32) Cod. Wurmbr. & Hortl. verſum 27. ſic exhibent: *Nu hat es aller* (Hortl. *alter*) *reichthumb und die herren dartzu pracht mit gewonhait das man es nu fur recht hat, und das es alſo ſey.* Scherz.

33) Cod. Uff. addit: *und zu einem rechten gezogen.* Impreſſi noſtri pergunt: *das recht weiſz Got wol und die heilig geſchrifft in der man das recht nicht vinden kan das es ym Got vergeb, der es von erſte ye gedacht oder ye in die gewonheit bracht.* Scherz.

Ad CAP. CCCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 43.

2) Cod. Wurmbr. & Hortl. *redlichen.* Scherz.

3) Cod. Uff. pergit: *Und verdynet kein buſſe weder gen Armen noch gem Reichen und was man den hoher buſſen muſz den werden wan den unwerden das dunckt etliche lute nicht rechte das wil man hie beweren das man iglichem menſchen buſſen ſol nach ſeiner wirde.* Scherz.

Ad CAP. CCCV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 45.

2) Jung. *Urtel.* Fſch. in Rubrica eſt: *diu alte buzze.* Scherz.

3) Cod. Wurmbr. ſed perperam: *clager.* Scherz.

4) Codd. omnes inſerunt: *in.* Scherz.

5) Cod. Wurmbr. & Hortl. *tzeben grozz ſilbrein phenning.* Hupf. & impreſſi reliqui: *zehen ſchilling ſylberin pfenning.* Scherz.

Digitized by Google

7. [6] Si ſatztent iedem man nach ſiner uuirdikeit,

8. [7] Man gab do ainem frien geburen ain gantzes pfunt, und ſehs pfenning. [8]

9. Ainem geburen der aigen uuaz ain halb pfunt, und ainen [9] helbling.

10. Ainem [10] der ze taguuerk uuorht zuuen [11] fülzſin hantſchuche, und ain miſtgabel.

11. [12] Den kæmpflüten ain gantzes pfunt,

12. Pfaffen kinden und die unelich geborn ſint, den git man ain fuder heuuuez, daz zuuen iærig ohſen geziehen mugen.

13. Spillüten und allen den die gut fur ere nement, und allen denen die ſieh ze aigen geben haunt, den git man ainz mannez ſchaten [13] uon der ſunnen,

14. [14] Daz iſt alſo geſprochen, ſuuer in iht laidez tut, daz man in bezzern ſol, der ſol zu ainer uuende ſtan, da diu ſunne anſchinet, und ſol der ſpilman dargan, oder der ſich ze aigen ergeben hat und ſol den ſchaten an der uuende an den halz slahen, mit der [15] rauch ſol im gebezzert ſin.

15. [16] Kæmpfen und ir kinden den git man ze buz den [17] plick uon ainem [18] liehten ſchilte gen der ſunnen, den ſol im iener bieten ze buz.

16. Die ir reht mit diuphait oder mit raub haunt uerlorn oder mit mainaiden, den git man ze buz ainen beſem und ain ſchær,

17. [19] Diſiu buz iſt geſetzet diſen luten, ob ſi ieman ſtœzzet oder sleht aun blutrunſen oder ob man ſi rauffet oder ſchiltet.

7. *Cuilibet maſculo habita ratione conditionis ſuæ, emendæ, quæ ei præſtanda eſt, quantitas eſt ſtatuta.*

8. *Aſſignabatur ruſtico libero integra libra & ſex denarii cum dimidio.*

9. *Ruſtico, qui erat homo proprius, dimidia libra cum obulo.*

10. *Ei, qui operam quotidianam aliis præſtando victum quærit, debentur par chirothecarum ex lana coacta confectarum & tridens ſtercorarius.*

11. *Mercatoribus debetur integra libra.*

12. *Liberis Clericorum & illis, qui illegitimo ex concubitu nati ſunt, datur vehiculum fœno onuſtum, quod duo boves amiculi vehere poſſunt.*

13. *Hiſtrionibus & aliis, qui lucri cauſa ea peragunt, quæ famæ detrahere cenſentur, & omnibus illis, qui aliorum homines proprii ſponte ſua facti ſunt, datur umbra hominis, quæ à lumine Solis oppoſito provenit.*

14. *Hoc ita intelligendum eſt, ſi quis contra ipſos aliquid committit, ob quod emenda debetur, tum debet ſtare prope parietem, quem radii Solis illuminant; quo facto hiſtrio aut is, qui ſe alterius proprietati ſubjecit, debet accedere ad parietem & umbræ hominis alapam infligere; hac vindicta ipſi ſatisfit.*

15. *Campionibus & ipſorum liberis emendæ loco datur fulgur ex clypeo nitido, qui Soli obvertitur, ortum; hoc is, qui eis ſatisfactionem debet, loco emendæ præſtare tenetur.*

16. *Illis, qui furto aut rapina aut perjurio juris beneficia amiſerunt, dantur ſcopæ & forfex.*

17. *Hæc emenda ad ſatisfactionem horum hominum eſt ſtatuta, in caſu ſi quis eos ferit, aut verberat ſine effuſione ſanguinis, aut eos per crines lacerat, aut injuriis verbalibus afficit.*

CAP.

6) Meus: *ſi ſatzeten iedem man buſſe nach ſiner ſchude* (lege *ſchulde*) *wirdikeit.* Scherz.

7) Meus Cod. ſolus habet: *man gab do eimè herren ein pfund und eime frien geburen ein gantz pfunt und &c.* Scherz.

8) Cod. Fſch. & Uff. & Ambr. Perg. adhuc addunt: *und einen helbeling.* Hupf. & impr. *einen beller.* Scherz.

9) *Helbling*, obulus, dimidia pars denarii, ab *halb.* Keyſersperg im Narrenſchiff. fol. 154. a. 2. *ô Narr, was gnad tuſt du Gott wan du im gäbeſt twen helbling um ein pfenning. Semlich thättſtu einem heiden, oder einem juden noch me.* Twinger in Voc. Lat. Germ. MSC. *dipondus* (lege: *dupondius*) helbeling, *ſeu genus ponderis leviſſimi ex duobus aſſibus compoſiti.* in alio Vocab. MSC. quod priori eſt ſubjunctum: obulus *helbeling.* Scherz.

10) Cod. Hortl. & Wurmbr. *einem tagwercker.* Fſch. *e. tagwerker.* Uff. *einem tagwircken.* Scherz. *tagewuten.* Waldn. *tagewürcker.* Ambr. Perg. *hantwercher.* Scherz.

11) Cod. Uff. *wollen.* Hortl. *wullen.* Meus: *fulbine.* Fſch. *fulin.* Hupf. & impr. *willin oder filbin.* Jus Sax. Prov. habet: *zween wöllen handſchuch.* Scherz.

12) Omnes Codd. habent: *Kaufflüten,* quod omnino probandum. vid. §. 15. *Scherz.*

13) Hortl. meus, nonnulli alii Codd. habent: *gegen der ſunen.* Scherz.

14) In Cod. Fſch. hic verſus ita legitur: *ſlahe ich einen ſpilman an den hals, ſo ſol er minen ſchaten an der wende gen der ſunnen, den ſol er auch an den hals slaben, oder ſwaz ich im tun, daz ſol er minem ſchaten tun, damit han ich im gebuzzet.*

15) Meus aliique: *rach.* Scherz.

16) Cod. Hortl. *kempffern.* Scherz.

17) Cod. Uff. *plieg.* Univ. Argent. *blicke.* Hortl. & Wurmbr. *plitz.* Fſch. *blic.* Meus: *blig.* Jus Prov. Sax. habet: *den ſchein von einem kampffſchilde gegen der Sunnen.* Scherz.

18) Uff. *lichten.* in Cod. Fſch. meo aliisque plerisque Codd. hæc vox plane abeſt. *Scherz.*

19) Ambraſ. Chart. *diſz iſt die buſſe die man weyland gabe.* in meo aliisque MSS. extat: *diſe buſſe was hievor in der alten ee.* Scherz.

Ad

CAP. CCCVI.
[1] Von [2] der notnunft.

SUUer magt oder uuip [3] notzoget, [4] ſuuie bœſe ſiu iſt, man ſol [5] uber in rihten alſo.

2. Iſt ſiu ain magt, man ſol in lebendig (conf. c. 252, 3.) begraben.

3. Iſt ſiu ain uuip, man ſol in enthaupten.

4. Wie man daz beuueren ſul, daz ſi magt ſi geuueſen,

5. Mag man [6] ir manne dehainen beuuærn mit reht, daz iſt alſo,

6. [7] Hat ſi ueriehen daz ſi man gehapt habe, und mag man daz furbringen mit drin mannen, ſo iſt ſiu nit magt geuueſen.

7. Vnd giht ain man, er ſi bi ir gelegen, ſo iſt ſi nit magt geuueſen, und ſuuer daz berait ſelb dritte, [8] daz ſiu nit magt iſt geuueſen, daz ſol man gelauben, und der Rihter ſol nach der beredunge rihten. [9]

CAP. CCCVI.
De Stupro Violento.

QUi virginem ut aliam fœminam vi ſtuprat, quam vilis illa etiam ſit conditionis, is ita puniendus eſt.

2. *Si ſtuprata eſt virgo, ille (ſtuprator violentus) vivus terræ debet infodi.*

3. *Si autem ſtuprata non eſt virgo, ille capite eſt plectendus.*

4. *Nunc dicendum quomodo probari debeat, quod ipſa fuerit virgo.*

5. *Si non poteſt probari, illam maritum habuiſſe, tunc habetur pro virgine.*

6. *Si confeſſa eſt, aliquando ſe maritum habuiſſe, & hæc confeſſio per tres teſtes poteſt probari, non habetur pro virgine.*

7. *Si quis aſſerit ſe cum illa concubuiſſe, & ſuo duorumque juramento affirmat illam virginem non eſſe, tunc judex debet pronunciare juxta hanc aſſertionem juratam.*

CAP. CCCVII.
[1] Der den andern uuundet.

VNd iſt daz ain man oder mer lute ainen man anlauffent, und uuirt uuunt ainer uuunden oder mer. Suuer die uuunden geſlagen hat, der ſol ſi auch buzzen,

2. Die dabi geuueſen ſint, haunt die uueder geſlagen noch [2] geſtozzen, noch ienen gehebt der da uuund iſt, ſo ſint ſi an der uuunden unſchuldig,

3. Haunt aber ſi [3] bœſiu ſuuert da gehept, da ſi in mit geuuundet haunt, daz ſuln ſi buzzen dem uuunden, und dem Rihter nach dem reht, alz da geſetzt iſt,

4. Doch ſetzen uuir nit hœher buzz denn ain pfunt der lantpfenning, ettuua git man minner, daz iſt auch gut,

5. Diſiu

CAP. CCCVII.
De eo qui alterum vulnerat.

SI unus aut plures aliquem aggrediuntur, & contingit, ut ille (qui fuit invaſus) unum aut plura vulnera accipiat, tunc is qui vulnera hæc inflixit, eorum nomine ſatisfacere quoque debet.

2. *Qui actui huic interfuerunt, nec verbera aut ictus vulnerato inflixerunt, nec eum (ut vulnerari poſſet) tenuerunt, illis vulneratio imputari non poteſt.*

3. *Quod ſi autem nudos ibidem habuere enſes, quibus alterum vulnerarunt, tum debent ſatisfacere vulnerato & judici, prout legibus ſtatutum eſt.*

4. *Satisfactionem tamen majorem non exigimus, quam unius libræ denariorum provincialium; quibusdam in locis receptum eſt, ut minor ſumma præſtetur; id quod non improbamus.*

5. *De*

Ad CAP. CCCVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 46.
2) Argentin. maj. *von dem notzoge.* Scherz.
3) Cod. Hortl. *notzert.* Scherz.
4) Cod. Ambr. Perg. *wie arm oder wie pöſz.* Scherz.
5) Cod. Uff. addit: *ir helffen und &c.* Scherz.
6) Cod. Wurmbr. *irer man.* Ambr. Chart. *ir mannen.* Scherz.
7) Omnes reliqui Codd. noſtro conſonant, excepto Uffenbachiano, qui habet: *hat ſie verjehen das ſie einen maythum gehabt habe und mag man das nit dreyen mannen beweren ſo iſt ſie maget geweſenn.* Scherz.
8) Cod. Uff. addit: *oder mag man ſie ſuſte mit dryen mannen uberredenn, das ſie nit.* Scherz.
9) Plerique Codd. addunt: *Ein jegelich man mag mit ſiner Ammyen* (Hortl. *Annen.* Ambraſ. Chart. & quidam alii, ut & impreſſi: *Ammen*) *die notdurft.* (alii: *notzocht*; alii: *notnuft*; alii: *notnunft*) *began, das ſol man über in* (ſolus Jung. addit: *nicht*) richten, *alſo ob er nie bi ir gelegen wer.* Fſch. *Ein jeglich man mac an ſiner Amien die notnünft begen, unde man ſol übe* (lege: *über*) *in richten als ob er nie bi ir gelegen were.* In LL. Goslar. ap. Leibnizium T. III. Rer. Brunſv. p. 502. art. 94. legitur: *an ſiner* Amyen *mach en not began. Amie, Ammye, amica. Amie* Gallis idem quod maitreſſe. *Scherz.*

Ad CAP. CCCVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 46.
2) Cod. Ingolſtad. Wurmbr. Hortl. Ambraſ. uterque & meus: *geſtochen.* Ambr. Ch. ita pergit: *noch deheine andere tat begangen, noch jenen gehabt.* Scherz.
3) Omnes Codd. habent vel *bloſſe ſwert*, vel *bloſſe waffen.* Fſch. *blozziu waffen.* Uff. *ploſſe ſwert oder ploſſe woffen.* Scherz.

5. Disiu buz sol dem clager halbiu uuerden, ob er pfenning nemen uuil,
6. UUil er nit pfenning, [4] so sol er im ere bieten nach ir baider friunde rat,

7. Daz ander tail sol dem Rihter uuerden und nit mer.

5. *De summa quæ satisfactionis nomine est præstanda, actori debetur dimidia pars, si nummos vult habere.*
6. *Si autem ille nummos habere non vult, tunc reus actorem deprecando debet honorare juxta arbitrium cognatorum utriusque partis.*
7. *Altera dimidia pars (pecuniæ supra dictæ) cedere debet judici, nec plus tamen.*

CAP. CCCVIII.
Von den Ketzern.

SUUa man Ketzer innan uuirt, die sol man rügen [1] gaistlichem und uueltlichem geriht,
2. UUan die gaistlichen Rihter suln si dez ersten uersuchen, und alz si uuerdent uberkomen, so sol sich ir der uueltlich Rihter underuuinden, und sol uber si rihten alz reht si.
3. [2] Dem geriht ist also, man sol si [3] brennen uf ainer hürde.
4. Vnd schirmet si der Rihter und gestat in bi und rihtet nit uber si, so sol man in uerbannen bi dem hœhsten, daz sol tun ain bischof.
5. [4] Suuer uber den Rihter ist uueltlich Rihter, der sol uber in rihten alz uber den Ketzer.
6. Suuelh layenfurst nit rihtet uber die Ketzer, und si schirmet und in uor ist, den sol gaistlichez geriht ze banne tun,
7. Und kert er inr iarez frist nit uuider, so sol sin Bischof, der in ze banne tæt, dem Babest kunden sin untat, und uuie lange er in dem banne si geuuesen umb sin untat,
8. Darumb sol [5] er in entsetzen uon sinem furstlichen ampt und uon allen sinen eren.
9. Ditz sol der Babest kunden dem Künig und allen uueltlichen Rihtern, die suln dez Babestz geriht uest machen mit ir geriht.
10. Man sol im uertailn aigen und lehen, und alle uueltliche ere,
11. Daz geriht sol man tun uber herren, und uber arme lute. [6]

CAP. CCCVIII.
De Hæreticis.

Si innotescit aliquo in loco degere hæreticos, contra illos procedendum est in judicio Ecclesiastico & seculari.
2. *Scilicet judices Ecclesiastici debent primo loco in illos inquirere, & si bi convicti fuerint, tunc judex secularis illis manum injicere debet, atque de iis judicare ceu justum est.*
3. *Est autem hæc illorum pœna, quod super cratem debeant comburi.*
4. *Si judex ipsos juvat, nec eos condemnat, ipse debet excommunicationi majori subjici per Episcopum aliquem.*
5. *Qui autem in judicem hunc jurisdictionem secularem habet, ille eum debet punire, tanquam hæreticum.*

6. *Quicunque Principum laicorum hæreticos non punit, sed ipsos defendit & fovet, hunc Judicium Ecclesiasticum debet excommunicare.*
7. *Et si intra annum non resipiscit, Episcopus, qui ipsum excommunicaverat, Papæ denuntiare debet ipsius crimen, & simul exponere, per quantum temporis ille ob crimen suum sit in statu excommunicatorum.*
8. *Hoc facto ille (Papa) debet illum privare munere Principis & omnibus dignitatibus suis.*
9. *Hoc factum esse à se Papa nunciare debet Regi & omnibus judicibus secularibus, qui debent sententiam Papæ suis sententiis firmare.*
10. *Debent ei abjudicari omnia ipsius allodia & feuda, & omnes dignitates seculares.*
11. *Ita judicandum est tam de magnatibus, quam de pauperibus.*

CAP.

4) Sic & Cod. Univ. Arg. & Ambr. Chart. sed Uffenb. *so erbeyt er ym nach ir beyder freunde rathe oder* (Ambr. Ch. *und*) *nach des richters rat.* sic & Wurmbr. Hortl. Fsch. meus, alii. *Scherz.*

Ad CAP. CCCVIII.

1) Cod. Uff. *an geistlichen gerichten.* Hortl. & Wurmbr. *mit g.* Omnes fere Codices tantum habent mentionem Judicii Ecclesiastici. *Scherz.*
2) Wurmbr. omnesque alii Codd. habent, & recte quidem. *das gericht.* Scherz.
3) Cod. Uff. *Verbrennen.* Arg. maj. & meus: *bürnen.* Scherz.
4) Cod. Hortl. *und wer uber denselben richter weltlicher richter ist*; sic & alii. ast Uff. *wer über den werntlichen richter ein herre ist.* Scherz.
5) Cod. Hortl. ut & impr. *in der Papst.* Scherz.
6) In omnibus MSS. plura hîc apparent. Illa Fsch. ita exhibet, ceu infra sub finem Operis ea sistimus. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

CAP. CCCIX.
Der ſin gut ſetzt ze [1] fluhtſale.

VNd ſol ain man gelten und ſetzet ſin gut ainem [2] andern manne, [3] dem er gelten ſol, daz haizzet *Fluhtſal* [4] dez iſt nit.

2. Git ain man dem andern ſin gut [5] mit nutz und mit geuuere, und uerziht ſich daran ſinez rehten, der hat reht zu dem gut.

3. Vnd ſprechent in die gelter an, er hab ez enpfangen ze fluhtſal, dez ſol er ſuuern, daz dez nit ſi,

4. Mag aber er in uberkomen ſelb dritte daz ez anderz ſi, dez ſol er geniezzen,

5. Hat er daz gut [6] uerkauffet, und ſol er im dez noch ihtz, daz ſol er den [7] geltern geben. [8]

CAP. CCCX.
Von der uanknuzz.

SUUer ainen man geuangen hat, der muz dauon antuuürten ſinem herren, ob er ſin dienſtman iſt, oder ſin aigen [1] oder ſinem uuibe oder ſinen kinden und ſinen magen, ob ſi uor geriht beclagent, die uuile er [2] in ſiner uanknüzze iſt.

CAP. CCCXI.
Von der hantgetat.

DIu hantgetat iſt, ſuua man ainen begriffet [1] an der hantgetat oder [2] an der fluht der getat, oder diuphait in ſiner geuualt begriffet, dà in ſelb diu ſchulde zutrait, daz iſt, daz er ſelb mit ſiner hant uerſtoln hat.

CAP. CCCIX.
De eo, qui in fraudem Creditorum res ſuas alienat.

SI quis eſt debitor alicujus, & res ſuas in fraudem Creditorum in alium transfert, qui non eſt ipſius creditor, hoc factum appellatur Fluhtſal, *nec eſt licitum.*

2. *Quod ſi debitor alteri tradit rem ſuam cum jure fructus inde percipiendi, & eas poſſidendi, atque renunciat juri ſuo, tum accipiens rem illam juſte tenet.*

3. *Si autem creditores rei hujus nomine ipſum conveniunt in judicio, dicentes eum hanc rem accepiſſe in fraudem ipſorum, ille jurato aſſerere debet hoc falſum eſſe.*

4. *Quodſi autem ille (qui ita rem doloſe alienavit,) contra alterum una cum duobus ſacramentalibus jurat, rem aliter ſe habere, tum id ei proficit (ad id ut rem recipiat & inde Creditoribus ſolvat.)*

5. *Si ille (debitor alienans) alteri rem vendidit, & Emtor adhuc de pretio venditionis ipſi aliquid debet, hoc debet dari Creditoribus.*

CAP. CCCX.
De Captivitate.

QUi alterum captivum tenet, debet ideò reſpondere (in judicio) Domino ejus, cujus ille eſt Miniſterialis, vel (alias) homo proprius; tenetur item reſpondere ejus Uxori aut liberis, aut cognatis, ſi Actionem in judicio hujus rei cauſâ inſtituunt, quamdiu ille in hujus captivitate eſt.

CAP. CCCXI.
De delicto, quod Hantgetat *appellatur.*

DElictum illud eſt Hantgetat, *in quo quis, dum id committit, deprehenditur, item ſi quis deprehenditur, cum ex loco, in quo delictum perpetravit, aufugit, item ſi apud aliquem invenitur res furtiva, quam per proprium furtum ſibi comparavit, id eſt, quam ipſe manu ſuâ eſt furatus.*

CAP.

Ad CAP. CCCIX.

1) *Fluhtſal, fluchtſal*, alienatio, quæ in fraudem tertii fit. vid. Schilter ad J. Feud. Alem. c. 107. in Comm. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. & omnes reliqui: *in eins andern mannes hant.* Scherz.

3) Cod. Uff. habet: *dem er nicht gelten ſol.* ſic & Wurmbr. & Hortl. quæ Lectio probanda eſt. *Scherz.*

4) Omnes habent, & recte quidem: *daz iſt nit reht.* Scherz.

5) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergunt: *und ſetzt in in nutz und gewer und verzeicht ſich daran ſeins rechtens, das hat kraft und der hat recht zu &c.* Scherz.

6) Cod. Wurmbr. & Hortl. Uterque Argent. Scot. Vienn. Waldn. Uffenb. meus habent: *gekouffet.* Sed Fſch. & impreſſi cum textu noſtro concordant. *Scherz.*

7) Cod. Uff. addit: *gelden.* Arg. majus habet: *und iſt ſin dennocht ein teyl ſchuldig.* Scherz.

8) Cod. Uff. addit: *und ſie ſollen mit rechte darnach clagen.* Fſch. habet: *hat er daz gut verkauffet, und ſol er im des iht, daz ſol er den gelteren geben.* Scherz.

Ad CAP. CCCX.

1) Plerique Codd. *und ſ. w.* Fſch. *er muz auch antwurten ſinen kinden und ſinen magen.* Scherz.

2) Omnes Codd. inſerunt: *in.* Scherz.

Ad CAP. CCCXI.

1) *Mit der getat.* Jung. Univ. Argent. meus aliique. *Scherz.*

2) Jung. *in der flucht.* ſic & Arg. utrumque ut & meum & alii. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CCCXII.

[1] Der diuphait oder raup kauffet und daz angeuangen uuirt.

SUUer uber den andern tag sin diuphait oder sinen raup bi ieman uindet, der daz [2] uffenich hat gekauft und [3] unhainlich behalten und dez geziug hat, den mag man kainer [4] hantgetat schuldigen, er hab denn sin reht uerlorn. [5]

2. Vindet man ez in siner geuualt, er muz darumb antuuürten, dem dez ez da ist,

3. Der sol sin gut uuol [6] anuahen mit dez Rihterz urlop, mag er den Rihter gehaben oder sinen boten, daz ist gut,

4. [7] Mag er dez nit, er uellet ez [8] an und furt ez fur den Rihter,

5. UUert aber er im sin gut, so tut er uuider reht,

6. Vnd uuil er damit reht geuaren, so sol er also sprechen: *ich uuil mit ju fur den Rihter uarn mit dem gut,* [9] *und uuil ju reht bieten.*

7. Vnd ist er nit [10] gesezzen, so sol in der Rihter uahen oder sin bot.

8. Setzet aber er bürgen, er sol in lauzzen gan,

9. Vnd ist dez Rihterz bot da, man sol im sin gut antuuürten.

10. Vnd kumpt er ungenœtet fur daz geriht nit, man hat in fur ainen diup, uuan er sich schuldig gemachet hat, [11] do er sin gut datz im anuiel, und in uordert fur geriht und er daz uuidert,

11. Vnd sprichet er ob ez uih ist er hab ez lauzzen ze fure, oder er hab ez erzogen in sinem stalle, [12] der hat ez mit bezzerm (conf. c. 289, 1.) reht der ez hat in der geuuer, denn iener der ez ansprichet,

12. [13] Der sol ez selb dritt erziugen uuarhafter lüte.

13. Vermizzet aber er sich heruuider [14] siben geziuge, die [15] ueregent die dri geziuge.

14. Spri-

CAP. CCCXII.

De casu, si quis rem furtivam aut raptam emit, & alius eam sibi vindicat.

SI quis rem sibi furto aut rapinâ ablatam alterâ post furtum aut rapinam factam die invenit penes alium, qui eam publice emit, atque non celatam asservavit, idque per testes probare potest, ille non potest delicti alicujus argui, nisi ipse beneficia juris amiserit.

2. *Tenetur tamen is, penes quem hæc res reperitur, ei qui illam vindicat, respondere in judicio.*

3. *Potest Dominus manum injicere rei illi, sed cum veniâ Judicis, si illius aut ejus Apparitoris copiam habere potest, & hoc bene se habet.*

4. *Si autem copiam illorum habere nequit, tum (propriâ auctoritate) illi rei manum injicere potest, sed debet eam transferre ad Judicem.*

5. *Si autem ille (possessor) ei resistit, injuste agit.*

6. *Quodsi vero ille (possessor) recte incedere vult, debet his verbis (erga vindicantem) uti:* Ibo tecum ad Judicem una cum re, de quâ lis est, & ejus judicio rem submittam.

7. *Si in tali possessore non est satis securitatis, Judex, vel Apparitor ejus, debet eum captivum retinere.*

8. *Si autem ipse dat fidejussores, tunc liber relinquendus est.*

9. *Et, si adest Judicis Nuncius, debet alteri res sua restitui.*

10. *Quodsi ille (possessor) non se sistit judicio sponte, tum habetur pro fure; siquidem se delicti hujus reum esse manifestavit, eo ipso quod cum alter rem vindicaret, ipsumque in jus vocaret, restitutionem denegavit.*

11. *Si autem ille (possessor) dicit, se id, de quo quæritur aluisse, aut hactenus in stabulo suo educasse, tum censendum est, quod is, qui id possidet, majus jus habeat quam ille, qui illud vindicat.*

12. *Hic ipse hoc debet probare suo & duorum honestorum hominum juramento.*

13. *Contra quod si alter septem testes producit, tum trium illorum testium assertum infirmatur.*

14. *Quodsi*

Ad CAP. CCCXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 36.
2) Cod. Fsch. & Uff. *offenlichen.* meus aliique: *öffeliche.* nullus reliquorum Codd. habet: *uffenich.* Scherz.
3) Cod. Uff. & Univ. Argent. *unbelingen.* Fsch. *nibt heimlich.* Hortled. *unbellig.* Ambr. Perg. ut & Arg. maj. & Waldner. *offentlich.* Ambras. Chart. *unerlich.* Wurmbr. *unballingen.* Arg. minor: *unheimlich.* sic & impressi. *Scherz.*
4) Cod. Hortled. & Wurmbr. *untat.* quod probo. *Scherz.*
5) Addit Uffenb. *und fusten nicht.* Scherz.
6) Cod. Hortl. *anvallen.* sic & impr. *Scherz.*
7) Cod. Hortl. *und mag er der* (Uff. *des*) *nicht gehaben.* Scherz.
8) Cod. Arg. maj. addit: *selber.* Scherz.
9) Cod. Argent. maj. *und wil uch des rechten gehorsam sin ob er gewis ist.* Scherz.
10) Omnes Codd. habent: *gewisz* vel *gewis*, quod recipiendum. *Scherz.*
11) Cod. Uffenb. *do er sein gute anfanget.* sic Fsch. meus aliique. Hortl. & Wurmbr. *do er sein gut anviel.* textus hîc ita videtur corrigendus: *do jener sin gut anviel*, &c. Scherz.
12) Cod. Fsch. *der behabet mit bezzerm reht der ez in der gewer hat.* Scherz.
13) Cod. Uffenb. *der es in der gewer hat.* Scherz.
14) Cod. Uffenb. *vermisset sich aber yener getzewgenn der musz drey getzeugenn mit syben verlegen.* Scherz.
15) Cod. Wurmbr. pergit: *cze laitten die verlegent die drey getzeugen.* Scherz.

16) Lege:

Digitized by Google

14. Sprichet [16] aber iener er hab ez gekauffet uf dem gemainem markt er enuuizz uon uuem, und berait ſich dez zen heiligen; er iſt der diuphait unſchuldig, ſin pfenning uerliuſet er daran.

15. Nennet aber er ſinen geuuern und die ſtat da erz kauffet, den geuueren ſol er ſtellen uber uierzehen tag,

16. [17] Der ſol man im dri geben, und bringet er denne ſinen geuuern fur, ſo iſt er ledig, und der geuuer ſol fur in antuuurten,

17. Gebriſtet aber im an dem geuuern er muz dem manne ſin gut uuider geben aun ſchaden.

18. Sprichet er aber, im hab ez ainer geben, der in ainem andern geriht ſitzet, dar muz er uarn und daz gut da ſelben uf in ſchieben,

19. Da uert iener nit mit im hin, er uuartet uor dem geriht, [18] da er ez funden hat,

20. Der ſin gut da behabt, der git uon dem uihe dehain ſure.

21. Mag er an dem geriht nit [19] uolleuarn, er muz dem geriht buzzen.

22. Vnd iſt daz uih iht erger uuorden er muz ez bezzern, ſo iener berait, uuez ez erger ſi uuorden [20] denne do erz uerloz,

23. Uerliuſet erz [21] fürſt daz erz angeuallen hat, er muz ez gelten, und dem Rihter büzzen [22] nit an ainez diubez ſtat,

24. UUil er bereden, daz ez nit diubig uuaz, und dez nit uueſt, er ſol büzzen, ob erz uerlorn hat, und anderz nit.

25. UUan ez geſchiht oft, daz man diuphait oder raup in ainez andern mannez geuualt uindet, und der ſchiubet ez uf ainen andern, und alz oft uuirt ez geſchoben untz ez kumpt an den der ez uerſtoln hat, oder geraubet, uf den ſol man ez ſchieben,

26. Vnd ſol iener ſuuern dez ez daiſt, daz ez im uerſtoln ſi oder geraubet,

27. [23] Alz [24] daz geſchiht, ſo ſol man in hahen, ob erz uerſtoln hat, und ſol in haupten ob erz geraubet hat, aun den rehten ſtrauzzraup, alz hieuor (conf. c. 37, 10.) geſchriben ſtat, da ſol man die lüte umb hahen.

14. *Quodſi autem ille (à quo res vindicatur) dicit, ſe illam emiſſe in foro publico, non tamen ſcire, à quo emerit, idque juramento firmet, tunc ipſe furti reus eſſe non cenſetur, perdit tamen pretium, quod pro re empta ſolvit.*

15. *Si autem hic nominat auctorem ſuum & locum, ubi emptio fuit celebrata, tum debet poſt quatuordecim dies auctorem ſiſtere.*

16. *Horum terminorum, quorum ſinguli quatuordecim dies continent, tres ei dari debent, & ſi intra hos ſiſtit auctorem ſuum, ipſe ab actione liber eſt, & auctor loco ipſius reſpondere tenetur.*

17. *Quodſi autem auctorem ſiſtere non poteſt, debet alteri rem ſuam reſtituere non deterioratam.*

18. *Quodſi autem dicit, ſe rem habere ab alio, qui ſub alia jurisdictione domicilium habet, tunc ipſe debet in forum alterius ſe conferre, & probare, quod ab illo (qui aliud forum competens habet) rem acceperit.*

19. *Nec tenetur ille (vindicans) ſimul cum altero ad judicem illum ſe conferre, poteſt alterum expectare in judicio ſub cujus jurisdictione rem invenit.*

20. *Qui probavit rem, de qua agitur ſuam eſſe, ille, ſi de pecoribus agatur, nihil præſtat pro alimentis.*

21. *Quodſi autem hic non poteſt jus ſuum probare, judicio, ubi lis fuit tractata, multam debet.*

22. *Si tale pecus forte fuit deterius redditum, tum ille (reus) hoc nomine ſatisfacere debet, ſi alter probat, in quantum pecus illud ſit deterius redditum, quam fuerat, cum ipſe illud amitteret.*

23. *Si reus rem illam amiſit, quam primum eam alter vindicavit, tum debet pretium ejus ſolvere vindicanti, & judici multam dare, non tamen ex capite furti.*

24. *Si ille (reus) probare vult, rem iſtam non fuiſſe furtivam, aut ſaltem ſe ignoraſſe, quod talis ſit, tum debet actori ſatisfacere, ſi ipſe illam rem amiſit, ad illud autem non tenetur.*

25. *Siquidem ſæpe contingit, ut res furtiva aut rapta veniat in manus tertii, & ibi inveniatur, & at ille (poſſeſſor) alium nominet, à quo rem habet; quo facto culpa rei ab uno in alterum transfertur, donec tandem illa transferatur in eum, qui rem illam furto aut rapina abſtulit; in hunc jure culpa transfertur.*

26. *Ille qui eſt dominus rei, debet juratò aſſerere, rem illam furto aut rapina ſibi ſubtractam fuiſſe.*

28. *Hoc facto alter in caſu furti debet ſuſpendio affici, & in caſu rapinæ capite plecti, niſi adſit latrocinium proprie dictum, de quo ſupra egimus, hujus enim rei debent ſuſpendi.*

CAP.

Lege: *verlegent*, ex MSS. noſtris. *Scherz.*

16) Cod. Argent. maj. *Sprichet er aber er habs kauft und wuſſe nut umb wen oder wer yenner ſi umb den ers kauffete und ſwert* &c. Scherz.

17) Plerique Codd. *der tage ſol.* Scherz.

18) Cod. Fſch. *da er ſin gut funden hat.* Scherz.

19) Cod. Hortl. *volfüren.* Fſch. & plerique: *volvaren.* Scherz.

20) Cod. Uff. *dan des tages, do ers*, &c. Scherz.

21) Cod. Wurmbr. *ſunſt und der tzeyt das er es angeveng et hat.* Uff. *für die weyle es angefangen iſt* &c. Meus: *für das er es angefangen hat.* Scherz.

22) Cod. Wurmbr. *aber nicht an ains* &c. Scherz.

23) MSS. cum noſtro textu conſentiunt; at Bitſch. impr. ita loquitur: *und wan das beſchehen iſt, ſo ſol man in darumb bencken. hatt er es geſtolen, oder darumb köpffen, hatt er es geraubet, one den ſtrasrauber der hatt ander recht, als hievor geſprochen iſt.* Hupf. conſonat, ſed pro: *köpffen* habet: *kauffen.* Scherz.

24) In Cod. Fſch. & omnibus aliis multo plura hic inveniuntur, quæ ex dicto Fſch. MSC. in fine operis ſiſtimus. *Scherz.*

CAP. CCCXIII.
Der ain uuip fri lat.

HAt ain herr ain aygen uuip, [1] und gehaizzet der, er uuelle ſi fri laun, und der herr ſtirbet e daz geſcheh, ſo iſt ſi fri,

2. Vnd trug ſiu ain kint ze der zit, do er ir den gehaizz tet, daz kint iſt fri, und ſiu [2] iſt ſelbe auch fri, und alliu diu kint, diu ſi immer mer geuuinnet.

CAP. CCCXIII.
De eo qui feminæ (quæ in ipſius proprietate eſt) libertatem promittit.

SI quis habet feminam in proprietate ſua, cui promittit, ſe illam liberate eſſe donaturum, ipſe autem moritur antequam hoc in effectum fuerit deductum, tum illa eſt libera.

2. *Et ſi illa prægnans eſt eo tempore, quo promiſſio hæc eſt facta, partus etiam eſt liber una cum ipſa, & omnes ejus liberi, quos unquam parit.*

CAP. CCCXIV.
[1] Ob ain frauu ir aygenn man zu ir lait.

VNd leit ain [2] frauue [3] ir aigen man zu ir, man ſol ir daz haupt abslahen und ſol den man ze tode uerbrennen.

2. Vnd uuirt ain kint uon in baiden geborn, ez iſt doch nit fri,

3. Ez erbt auch nit uater gut noch muter gut, noch kain ſinez friundez gut,

4. Vnd ſuuaz der kinde iſt, diu haunt auch nit rehtz darzu, daz ſie ieman [4] gerügen müge umb kain ſin miſſetat.

CAP. CCCXIV.
De caſu, ſi Domina hominis proprii cum ipſo concumbit.

SI Domina hominis proprii cum ipſo concumbit, ipſa capite eſt plectenda, ille autem flammis comburendus.

2. *Et, ſi ex hoc concubitu infans naſcatur, hic non eſt homo liber.*

3. *Nec ſuccedit in bonis patris vel matris aut alterius cognatorum ſuorum.*

4. *Nullus talium liberorum habet jus alium accuſandi propter delictum aliquod.*

CAP. CCCXV.
[1] Der den andern rüget.

EZ ſol kain frœmder kain frœmdez uuip rügen umb ir [2] überhür,

2. Ez ſol tun ir bruder und ir bruder ſun, ir uetter und ir uettern ſun,

3. Vnd [3] ir chonman iſt uuol erlaubet daz er ſi rüge, und ſin husgeſinde rüget ſi auch mit reht.

CAP. CCCXV.
Quis uxorem alterius ob adulterium accuſare poſſit.

NEmo poteſt alterius uxorem accuſare ob adulterium.

2. *Poteſt autem hoc facere ipſius frater, aut ex fratre nepos, item conſobrinus ejus & conſobrini filius.*

3. *Marito quoque licet hoc facere, & domeſticis ejus.*

CAP.

Ad CAP. CCCXIII.

1) Cod. Uff. & alii: *und gelobt* (quidam: *verhaiſſet*) *er ir.* Scherz.
2) Cod. Hortl. *und die muter.* Scherz.

Ad CAP. CCCXIV.

1) Cod. Fſch. Univ. Arg. aliique: *ob ein frye frowe.* Scherz.
2) Cod. Univ. *frye frowe.* ſic & alii. *Scherz.*
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *ainen iren eigen man.* Scherz.
4) Omnes Codd. *gerugen mugen.* Unde textus noſter corrigendus eſt. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXV.

1) Cod. Ingolſtad. rubricam ita habet: *der ein frembdes weib rugt.* Hortl. & plerique: *wer die frawen zu reht rügen ſol umb ir überhur.* Scherz.
2) *Uberhur*, adulterium. vid. Staden. in Specim. Lection. Antiqu. Francic. ex Otfrido p. 22. *Scherz.*
3) Omnes Codd. habent: *irem ehman.* Uff. *i. elichen manne.* poteſt tamen commode *chonman* retineri, quod idem eſt ac *Conman*, *Gomann*, quod Virum denotat. Gl. Ker. *Gomman.* Vir. *Gommane.* Viro; poſſumus tamen *chonman* etiam derivari à *quena*, *chena*, quod mulierem notat. Islandi *kona*, *kninna* pro fœminâ uſurpant. Supra habuimus: *Echon*, *Ekone*, pro *Uxore.* vid. IV, 2. *Scherz.*

Ad

CAP. CCCXVI.
[1] Der uergift machent.

EZ mag ain man ſin uuip und ain uuip iren man uuol rügen, ob er ain uergift machet, da man die lute mit tœtet,

2. Si ſuln auch baidiu [2] ir diener uon in tun ob [3] dirr untat uon in innen uuerdent.

CAP. CCCXVI.
De iis, qui venenum (occidendi cauſa) parant.

POteſt maritus uxorem, & uxor maritum jure accuſare, ſi quis eorum venenum parat ad occidendos homines.

2. *Debent quoque domeſticos ſuos, ſi ipſis innoteſcit, eos hujus criminis reos eſſe, domo ſua pellere.*

CAP. CCCXVII.
[1] Ob ain Chriſtan bi ainer Jüdin lit.

VNd lit ain [2] Chriſtan bi ainer Jüdin, und ain Jud bi ainem Chriſtan uuip, diu ſint dez uberhurez ſchuldig,

2. Und man ſol ſi baidiu uber ainander legen und ſol ſi uerbrennen, [3] uuan der Chriſtan man hat Chriſtan gelauben verlaugent.

CAP. CCCXVII.
De caſu, ſi Chriſtianus rem habet cum Judæa.

SI Chriſtianus cum Judæa aut Judæus cum Chriſtiana rem habet, habentur pro reis ſtupri atrocioris.

2. *Debet unius corpus corpori alterius imponi, & ita utrumque flammis conſumi, ſiquidem hoc ipſo Chriſtianus, qui hoc perpetrat, à fide Chriſtiana defecit.*

CAP. CCCXVIII.
Ob ſich ain frier man an ain [1] gotzhus ergit.

VNd uuil ain [2] frier man ſich an ain gotzhus ergeben dem hailigen der da [3] husherre iſt, daz mag im nieman eruueren uueder Künige noch Kayſer noch kain ſin mage. [4]

CAP. CCCXVIII.
De caſu, ſi homo liber ſe Monaſterio alicui dat in proprietatem.

SI homo liber ſe in proprietatem dat, ſancto alicui, qui patronus eſt illius Monaſterii, cui ſe offert, hoc impedire non poteſt Rex vel Imperator vel aliquis cognatorum ejus.

CAP. CCCXIX.
Wie niuborniu kint erben ſulen.

VNd hat ain frauue gut geerbet uon uater oder uon muter oder uon andern iren frſunden, und ſiu nimpt ainen man, und uuirt ainez kindez bi dem ſuuanger, ez ſi ſun oder tohter,

CAP. CCCXIX.
Quomodo infantes recens nati fiant heredes (matrum ſuarum.)

SI femina quædam acquiſivit jure hereditario bona vel à patre ſuo, vel à matre, vel à cognatis, & contingit, ut poſtquam nupſiſſet alicui, & prægnans facta eſſet, pariat infantem ſive maſculini ſive feminini generis,

---

Ad CAP. CCCXVI.

1) In Cod. Fſch. Rubricæ loco extant verba: *von rugen.* Quæ in hoc capite dicuntur, ſupra jam occurrunt c. 171. *Scherz.*
2) Omnes Codd. habent: *ir geſinde.* Scherz.
3) Cod. Fſch. aliique: *ob ſi dirre untat.* Uff. *ob ſie dieſer dinge.* Scherz.

Ad CAP. CCCXVII.

1) Cod. Wurmbr. habet: *beſlafft ein Chriſten ain Judin.* Scherz.
2) Ingolſtad. & ceteri Codd. *Chriſten Mann.* Scherz.
3) Cod. Fſch. addit: *wa der Criſten Man oder das Criſtenwip daz tunt die habent ir Criſtentumes verlaugent.* Scherz.

Ad CAP. CCCXVIII.

1) Cod. Fſch. & plerique: *kirchen.* Scherz.
2) *Frier herre oder man.* Ambr. Perg. *Scherz.*
3) Conſentit noſtro textui Cod. Fſch. aſt Uffenb. ceterique habent: *dem hail. d. d. hauptherre iſt.* Hortl. & Wurmbr. *den heiligen die da raſtent ſeint.* Scherz.
4) Huic capiti plura adjiciunt omnia MSS. quæ infra in Operis fine exhibentur. *Scherz.*

Digitized by Google

tohter, ſi gebirt daz kint und ſtirbet [1] an dem kinde, [2] daz kint lebt alſo lang untz ez diu augen ufgetut und ſiht die uier uuende dez huſez, daz kint hat geerbet [3] ſiner muter gut ſuuaz ſi gelauzzen hat,

2. Und uuenn daz kint ſtirbet, ſo erbt der uater ſuuaz ez uon ſiner muter geerbet hat, daz tut er billicher denn anderz ieman.

neris, & in partu decedat, infans autem tamdiu vivat, donec oculos aperiat, & quatuor muros domus aſpiciat, tum infans hic ſit heres omnium bonorum matris.

2. *Quodſi poſtea hic infans moritur, pater ei ſuccedit in omnibus bonis maternis; hoc ei debetur majori jure, quam ulli alii.*

CAP. CCCXX.

Ob ain Tohter ir ungenozzen nimpt.

STirbet ain man und hat zuuu tœhter hinder im gelauzzen, die beide meyde ſint, diu ain nimpt ainen man, der ir genœzze iſt. Diu ander nimpt auch ainen der nit ir genœzze iſt, und hat in ir uater gut gelan [1] daz uff der erde lit, daz ſol diu tohter allaine haben, diu [2] ir genozzen genomen hat, oder ir übergenoz,

2. Und lat er in gut, [3] daz nit uff der erde lit, daz ſulent ſie geliche mit ainander tailen.

CAP. CCCXX.

De caſu, ſi filia alicujus nubit homini, qui eſt inferioris, ac ipſa, conditionis.

SI quis moritur relictis duabus filiabus nondum nuptis, una autem illarum nubit homini, qui non eſt inferioris, ac ipſa, conditionis, altera autem ſe jungit inferioris conditionis viro, tum illa quæ matrimonium iniit cum homine æqualis aut præſtantioris conditionis, ſola ſuccedit in bonis, quæ terræ cohærent.

2. *Si autem poſt ſe relinquit bona terræ non cohærentia, illa æqualiter inter ſe dividunt.*

CAP. CCCXXI.

Ob ain man dem andern ſin roz uuundet.

SItzet ain man uf ſinem rozze und uuil riten an ſin geſchefte, ain ander man ritet gen im und ziuht ſin ſuuert uz und uuil in ſlahen, und triffet [1] daz rozz daz ſtirbet. [2] Nach Künig Karls Reht ſol er im buzzen alz ob er in ſelber troffen hete.

2. Daz iſt da uon geſetzet, daz er imz [3] het gemaint, daz er dem rozz tet.

3. Vnd hat erz getan mit ſpieſſen oder mit armbroſten [4] oder mit bogen, oder mit uuiu erz getan hat, ſo iſt daz ſelb reht alz umb daz ſuuert.

CAP. CCCXXI.

De caſu, quis alterius equum vulnerat.

SI quis equo inſidet, negotiorum ſuorum expediendorum cauſa, & contingit, ut alius, qui equo vectus ipſi obviam venit, gladium ſtringat in ipſum, animo eum vulnerandi, & equum ita feriat, ut inde moriatur, tum juxta jus à Carolo (Magno) ſtatutum debet ei ſatisfacere, quaſi ipſum feriiſſet,

2. *Hoc ideo ſancitum eſt, quia id quod equo contigit, alteri inferre deſtinaverat.*

3. *Et ſi hoc damnum procuratum fuit haſtis aut arcubus, aut quibuscunque aliis armis, idem juris obtinet, quod obſervatur ratione gladiorum.*

CAP.

Ad CAP. CCCXIX.

1) Cod. Wurmbr. *an der gepurt.* Scherz.
2) Cod. Wurmbr. Waldn. meus: *das kint geniſet alſo lange wile, das es die augen &c.* Scherz.
3) Cod. Waldn. habet: *ſiner Muter huſſ und ir gut was ſy gelaſſen hat.* Scherz.

Ad CAP. CCCXX.

1) Cod. Fſch. & alii quidam: *daz an ertriche lit.* Hortl. & Wurmbr. poſt voces: *d. a. e. lit.* pergunt: *das ligendes gut haiſſt.* Scherz.
2) Plerique Codd. *iren übergenoſſen.* Uff. *iren obergenoſz.* Scherz.
3) Pro: *daz n. u. d. e. lit.* Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *varendes gut.* Ambraſ. Perg. *ander gut.* Fſch. *u. l. e. i. ander danne ertriche.* ſic & alii quidam. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXI.

1) Sic & Uff. & Ingolſt. aſt in ceteris MSS. verba: *daz r. d. ſtirbet*, non apparent. *Scherz.*
2) Sine dubio hîc indigitatur cap. 71. ex Lege Alamannorum, ubi dicitur: *Si quis homo in equo ſuo caballicaverit, & aliquis eum ſuper ipſum plagare voluerit, & dum illum plagere voluerit, caballum ejus plagaverit, ita plagam caballi componat, quemadmodum componere debuit ſi dominum ejus plagaſſet.* vid. Baluzii Capitularia RR. Franc. T. I. p. m. 77. Errore Antiquis admodum frequenti hæc Conſtitutio Carolo M. attribuitur. *Scherz.*
3) Meus Cod aliique: *mut het.* Scherz.
4) Argent. maj. & omnes reliqui Codd. excepto Ingolſt. habent: *oder mit meſſern.* Scherz.

Ad

CAP. CCCXXII.

[1] Ob ain uih daz ander tœtet.

VNd pfendet ain man uuider reht, ez ſi rozz oder uihe, [2] und ſtirbet daz dahaime in ſinem hus, und daz rozz oder oder daz uih tœtet ain ander uih, oder ſuuelhen ſchaden ez tut, die uuile ez in ſiner geuualt iſt, den muz er gelten, und nit mer, uuan alz daz uih ſchaden tut.

2. Vnd der daz uih ze unreht gepfendet hat, der ſol daz dem Rihter buzzen alz in dem lande oder in der ſtat geſetzt iſt.

CAP. CCCXXIII.

Von ſtummen antuuürte.

SUUa ain ſtumme iſt, der nit geantuuurten mag uor geriht. Vnd uordert er ainen uorſprechen, [1] den ſol man im geben,

2. Und uuaz man im betüten mag, darnach ſiener uf in clagt und uf in erziugen mag, darnach ſol der Rihter rihten.

CAP. CCCXXIV.

[1] Von kirchfriden.

ALz ain menſche iht getut und fliuhet ez in ain kirchen, ez ſi herr oder kneht uuip oder man, dez geuualtez ſol ſich nieman annemen, daz erz heruz ziehe oder im iht laidez tu in der kirchen. Er ſol Got fürhten und ſol die kirchen eren.

2. Vnd iſt er iemans aigen, der ſol den prieſter bitten, daz er im daz menſch heruz gebe, [2] daz ſol er tun,

3. Und ſol gut geuuishait [3] nemen, daz er dem menſchen umb die ſchulde ymmer [4] ihtz getu,

4. [5] Und

CAP. CCCXXII.

De caſu ſi pecus aliquod occidat alterum.

SI quis animal alterius, ſive equus ſit, ſive aliud, nullo jure pignori capit, & contingit, ut illud penes ipſum moriatur, aut aliud animal occidat, vel aliud damnum det, dum in ipſius eſt poteſtate, tum ipſe debet eo nomine ſatisfacere, ita tamen ut plus. non præſtet, quam valorem damni.

2. *Et ſi quis injuſte animalia alicujus pignori cepit, eo nomine tenetur judici ad mulctam, quæ in regione illa aut urbe, quam incolit, ſtatuta eſt.*

CAP. CCCXXIII.

Quomodo mutus (in judicio) ſe defendere queat.

SI mutus, qui in judicio loqui pro ſe non poteſt, petit procuratorem, ille ei dandus eſt.

2. *Et judex tenetur judicare ſecundum ea, quæ poſtquam ipſi capita actionis ab adverſario inſtitutæ ſignis communicata ſunt, probata fuere.*

CAP. CCCXXIV.

De pace Eccleſiarum ſeu ſecuritate, quam præſtant Eccleſiæ.

SI quis aliquod delictum committit, & in Eccleſiam confugit, ſive ipſe ſit Dominus ſive ſervus, ſive femina ſive maſculus, nemo debet ſuſtinere, ut ipſum extrahat, aut ei in Eccleſia ægrè faciat, quilibet hoc abſtinere debet ex timore Dei & reverentia Eccleſiæ debita.

2. *Si ille (qui eo confugit,) eſt alicujus homo proprius, tum Dominus ejus, qui illum in poteſtatem ſuam reducere vult, debet Sacerdotem (illius Eccleſiæ) rogare, ut ipſum ſibi reſtituat; id quod hic facere quoque tenetur.*

3. *Debet autem hic Sacerdos cautionem exigere, (à Domino) quod ei ob delictum illud nihil mali velit inferre.*

4. *Et*

Ad CAP. CCCXXII.

1) Cod. Fſch. rubricam hanc profert: *der wider reht phendet. Scherz.*

2) Sic quoque Uff. aſt Fſch. reliquique Codd. exhibent: *und tribet das beime in ſin hus.* Uff. autem ſic loquitur: *und ſtirbet es dobeym yn ſeinem hawſz oder das pfert oder vyhe das thodet oder ſtoſſet ein ander. Scherz.*

Ad CAP. CCCXXIII.

1) Cod. Fſch. addit: *mit geberden.* Wurmbr. & Hortl. *mit zaichen.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXIV.

1) Cod. Fſch. rubricam hanc fiſtit: *der in ein Kirchen vliuhet.* Hortl. & Wurmbr. *von kirchenfrid oder der darinne ſitzt.* Scherz.

2) Ingolſt. & Uffenb. *das ſol der Prieſter tun.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *von im nemen.* Scherz.

4) Cod. Fſch. addit: *noch des geſtate daz im anders jemen ich tu umbe die ſchulde.* Sic omnes MSS. & impreſſi Codd. noſtri. *Scherz.*

Digitized by Google

4. [5] Und ſol im der uergeben, ſuuaz er im e het getan.

5. Vnd tut dez der prieſter nit, ſo ſol er doch daz menſche bi im behalten, und ſol ſin hüten, daz im iht laidez geſchehe. [6]

4. *Et tum debet Dominus id omne, quo ab illo (homine proprio) fuit læſus, remittere.*

5. *Si Sacerdos hoc facere omittit, ſaltem debet hominem illum penes ſe retinere, & providere, ne ab illo ei ægrè fiat.*

CAP. CCCXXV.

Suuer ain menſch in der kirchen tœtet.

SUUer ain menſche tœtet in der kirchen oder an der kirchtür, [1] und die kirchen grœzlichen enteret, der ſol geben an die kirchen [2] ſehzig ſchillinge pfenning ob man buz nemen uuil.

CAP. CCCXXV.

De eo, qui aliquem in Eccleſia occidit.

QUi aliquem interficit in Eccleſia aut ſub porta Eccleſiæ, & ita contra Eccleſiam admodum irreverenter agit, debet eidem ſolvere ſexaginta ſolidos in caſu, ſi ſatisfactio pecuniaria ab illo exigitur.

CAP. CCCXXVI.

[1] Der in der kirchen iht ſtilt.

SUUer in der kirchen iht ſtilt oder raubet, der ſol an die kirchen geben ſehz und drizzig ſchilling pfenning,

2. Und dem pfarrer dez diu kirch da iſt ahtzehen ſchilling,

3. Und ſol die ſchulde buzzen alſo alz manigez pfenningez uuert er darinn nimpt, daz ſol er driualt gelten,

4. [2] Und ſuuaz er der kirchen ſtilt oder raubet ez ſien rozz oder rinder uih oder uarndez gut oder ſuuaz ez iſt, da ſol er driſtunt alz uil furgeben, alz ez uuert iſt.

5. [3] Diſiu reht ſatzt der Babeſt Leo und der Kunig Karl [4] ſin bruder ze ainem concilie ze Rom, und ander reht uil [5] diu hernach den Ketzern ſtant untz an daz lehenbuch.

CAP. CCCXXVI.

De eo, qui in Eccleſia furtum committit.

QUi in Eccleſiâ aliquid furatur, aut rapit, ille ſolvat Eccleſiæ triginta & ſex ſolidos, & Parocho illius Eccleſiæ octodecim ſolidos.

2. *Debet præterea hunc in modum ſatisfacere.*

3. *Scilicet debet præſtare triplum valoris cujuslibet rei, quam in Eccleſiâ furatur.*

4. *Conſequenter quicquid Eccleſiæ furto ſubtrahit, ſive ſint equi aut boves aut aliæ res mobiles, & in genere quicquid illud fuerit, triplum ejus ſolvere debet, quod res illa furtiva valet.*

5. *Hæc jura ſtatuit Papa Leo, & frater ejus Rex Carolus (Magnus) in Concilio quodam Romæ habito, cum aliis multis juribus, quæ inde à Titulo* de Hæreticis *uſque ad illum locum, ubi* Liber Juris Feudalis *incipit, exhibentur.*

CAP.

---

5) Cod. Hortl. *und der Herr ſol im vergeben.* Scherz.

6) Hic multa adjungunt reliqui Codd. quæ infra poſt finem Operis ex Cod. Fſch. à nobis producuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXV.

1) Cod. Fſch. addit: *als bievor gereit iſt.* Hortled. Wurmbr. Ingolſt. adjiciunt: *oder auff dem geweichten kirchoff.* Scherz.

2) Sic omnes, excepto Cod. Univ. Argentin. & Ingolſt. ubi: *XVI. ſchillinge.* Vox *pfenning* ubique abeſt. Lex Alem. tit. IV. *de Liberis qui intra januam Eccleſiæ interfecti fuerint*, etiam dicit: quod *ad Eccleſiam, quam quis* (homicidio) *pollut* ſexaginta ſolidos *componere is debeat.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXVI.

1) Conf. Lex Alem. tit. V. §. 2.

2) Cod. Fſch. *und ſwaz man verſtilt daz der Kirchen eigen iſt oder raubet.* aſt Uff. Hortl. & quidam alii: *und was er* (quidam habent: *man*) *in der Kirchen.* Scherz.

3) Hic verſus non occurrit in MSC. Fſch. nec in Ambraſianis Codd. *Scherz.*

4) Leonem III. Caroli M. fratrem fuiſſe fidei Hiſtoriæ omnino repugnat. *Scherz.*

5) Cod. Uff. *die ymmermere von dem Capitel das da vor ſeyd von den Ketzern bis hernach an das Lehenbuche ſein geſchriben.* Hortl. *die nach den Ketzern geſcriben ſeint pis an das leben recht puch.* Unde arbitror in Textu Krafftiano legendum eſſe: *die hier nach den Kezern* (poſt Capitulum de Hæreticis) *ſt. u. a. d. lehenbuch.* Scherz.

Ad

Digitized by Google

CAP. CCCXXVII.
Der diubigez gut bi dem andern uindet.

SUUer sin diubigez oder sin ræubigez gut bi dem andern uindet, und kumpt er dar, und uordert sin gut, und uuil er imz nit uuider geben, er sol gan zu dem Rihter und sol sinen boten zu im nemen, [1]

2. Uergiht er im sinez gutz, so ist er dem Rihter schuldig zuuelf schilling pfenning,

3. Vnd laugent er im, und uuirt er uberziugt selb dritt, daz er ez habe getan, er sol im sin gut uuider geben, alz gut, alz ez uuaz dez tagez do ez im uerstoln oder geraubet uuart.

4. Er sol auch dem Rihter büzzen mit alz uil pfenningen alz geuuonhait ist ze büzzen [2] bi dem hœhsten ain uuunden, daz sint zehen pfunt [3] der lantpfenning,

5. Man sol im sinen lip nit darumb nemen,

6. Vnd hat er der pfenning nit, er sol dez Rihterz diener sin untz an sinen tot.

CAP. CCCXXVII.
De Casu, si quis apud alterum rem sibi furto ablatam invenit.

SI quis rem suam furto aut rapina ablatam penes alterum invenit, eamque ab altero petit, ille autem eam restituere non vult, tum debet adire judicem, & postquam apparitorem ab eo obtinuit, una cum illo accedere alterum.

2. *Hoc facto, si ille fatetur hanc rem ipsius esse, judici solvere cogitur duodecim solidos.*

3. *Quodsi autem id negat, & convincitur de furto vel rapina per juramentum petentis duorumque aliorum, tum debet restituere rem in eodem statu, in quo illa fuit ea die, qua furto vel rapina fuit subtracta.*

4. *Debet idem multæ loco judici solvere tot nummos, quot solvi solent pro vulnere in casu, si pro eo maxima multa dictatur, id est decem libras nummorum provincialium.*

5. *Vita autem propter hoc factum reus non est privandus.*

6. *Hic si nummos non habet, debet servire judici usque ad mortem suam.*

CAP. CCCXXVIII.
Von allerhand hunden, uuer die stilt oder sleht.

SUUer ainen [2] laithunt stilt oder ze tode sleht. der sol sinem herren dez der hunt uuaz ainen alz guten gen, alz iener uuaz, und sehs schilling pfenning der kurtzen darzu.

CAP. CCCXXVIII.
De variis canum speciebus, quid circa eos obtineat, si ab aliquo subducantur furto aut occidantur.

SI quis canem, qui mediante odoratu venantem ducit ad feram, qui Laithund *vocatur, furatus fuerit, aut interfecerit, ille debet Domino ejus alium dare canem æque bonum, & præterea sex solidos monetæ vilioris.*

CAP. CCCXXIX.
Von tribhunden.

SUUer ainen [1] tribhunt stilt oder sleht, der sol dem herren ainen alz guten gen und dri schilling darzu,

2. Vnd

CAP. CCCXXIX.
De canibus, qui Tribhund *appellantur.*

QUi canem, qui Tribhund *appellatur, furatur aut occidit, debet Domino ejus alium æque bonum restituere, & præterea solvere tres solidos.*

2. *Si*

Ad CAP. CCCXXVII.

1) Cod. Fsch. addit: *Und sol wider zu jenem gan.* Scherz.
2) Cod. Fsch. *als man bi dem hohsten ein wunden büzzet daz sint &c.* Sic & meus ceterique. *Scherz.*
3) Cod. Wurmbr. addit: *Rotwiler oder der lantpfenning als man gewonhait hat cze püssen.* Hortl. *Rotweiler oder der &c.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 47. fin.
2) *Laithunt* est Canis, qui mediante odoratu ducit Venantem ad feram. in LL. Bajuvar. tit. 19. §. 1. *Si quis canem seucem quem* Leitihunt *vocant, furaverit, aut similem, aut ipsum reddat, & cum sex solidis componat.* Hinc petitum censeo caput nostrum. in LL. Alem. Tit. 82. §. 2. *Qui illum* (canem) *ducentem, qui hominem sequentem ducit, quem* laitihunt *dicunt, furaverit, XII. solidos componat.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXIX.

1) In LL. Bajuv. Tit. 19. §. 2. *Si autem Seucem doctum, quem* Triphunt *vocant, furaverit, cum III. Solidis componat, aut cum sacramentali juret.* En fontem capitis hujus! *Scherz.*

Digitized by Google

2. Vnd uuil er ſuuern, daz er unſchuldig ſi, daz tut er uuol [2] mit ainem manne,

3. Dez laithundez laugent [3] er mit drin mannen.

CAP. CCCXXX.
Von Spürhunden.

[1] DEr ainen ſpürhunt ſtilt oder erſleht, der muz ainen alz güten geben alz iener uuaz, und darzu ſehs ſchilling. [2]

CAP. CCCXXXI.
Von Biberhunden.

[1] DEr ainen [2] Biberhunt ſtilt oder sleht, der muz ainen alz guten geben [3] und ſehs ſchilling darzu.

2. Ain hunt haizzet ain uuint, [4] der hat daz ſelbe reht und dri ſchillinge.

3. [5] Ain hunt der grozze bilt, und uahet beren hirz oder uuolf [6] und alliu grozziu tier, der hat dazſelb reht und ſehs ſchillig.

4. [7] Ain hunt den ain hirt umb ſin uihe ziuhet daz er die uuolf byzze, der hat dazſelb reht und dri ſchilling.

5. [8] Ain

2) Cod. *mit einem fromen man.* Hortl. *piderbmann.* Meus & impr. *bidermanne.* Scherz.

3) In Leg. Bajuuar. tit. 19. 1. de hoc caſu dicitur: *Et ſi negare voluerit, cum tribus Sacramentalibus juret ſecundum legem ſuam.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXX.

1) Lex Bajuvar. tit. XIX. §. 3. *Si autem Seucem, qui in ligamine veſtigium tenet, quem* Spurihunt *dicunt, furaverit, cum VI. ſolidis componat, & ſimilem aut ipſum reddat.* Scherz.

2) Cod. Fſch. hæc addit: *Unde ſwer des laugenne wil daz er unſchuldic* (lege: *ſchuldic*) *ſi, daz tut ein unverſprochen man wol mit ſinen zweien vingern, fur ſwelhen hunt man einen als guten git, unde dri ſchillinge darzu, und wil des ein man laugen, da muz man ſinen eid umbe nemen zu dem man aber ſehs ſchilling git, wil er dez laugen daz muz er ſelbe dritte bereden, oder ez* (l. er) *muz in gelten als da geſchriben ſtet.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXXI.

1) In pleriſque Codd. quilibet paragraphus peculiare conſtituit caput. *Scherz.*

2) In LL. Bajuv. tit. 19. §. 4. *De eo cane, quem* bibarhunt *vocant, qui ſub terra venatur, qui occiderit, alium ſimilem reddat, & cum VI. ſolidis componat.* Scherz.

3) Cod. Fſch. & Uff. addunt: *als jener was.* Scherz.

4) Fſch. Meus aliique Codd. addunt: *der die haſen vahet oder ander wilt, ſwer den ze tode ſlehet, oder in verſtilt, der ſol jenem einen als guten geben, als jener was und dri ſchillinge darzu. Wind,* eſt canis leporarius, qui & venaticus κατ' ἐξοχὴν. Twinger. in Voc. Lat. Germ. MSC. *Velter,* wind. in Lege Bajuvar. tit. 19. §. 5. dicitur: *De canibus veltricibus, qui unum occiderit, qui leporem non perſequitur, ſed ſuâ velocitate comprehendit, cum ſimili & III. Solidis componat.* Lex Alem. tit. 82. §. 4. *Si veltrem leporalem probatum aliquis occiderit cum tribus ſolidis componat.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *Ein hunt heizzet ein jagehunt, der vehet grozziu wilt, bern.* Argentin. maj. *Ein hunt heiſſet ein gros hunt, der do vohet beren, ſwin, hirtze oder wolffe oder ander* &c. Meus. *Ein hunt der groz wild vahet bern* &c. ſic & Uff. aliique. In nullo Cod. eſt: *grozze bilt,* hinc lego: *a. h. d. grozze wild vahet.* Scherz.

6) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *hawende ſwein.* LL. Alemannor. tit. 82. §. 3. talem canem nominant: *bonum canem porcaritium, urſaritium, vel qui Vaccam & taurum prendit.* Jus Bajuvar. tit. 19. §. 7. de his Canibus ita loquitur: *de his canibus, qui urſos vel bubalos, id eſt majores feras, quod ſwarzwild dicimus, perſequuntur, ſi de his occiderit, cum ſimili & VI. ſolidis componat.* Scherz.

7) MSC. Scotor. Vienn. *Ein rüde der des viehes hütet.* In LL. Bajuvar. tit. 19. §. 8. legitur: *Qui vero Paſtoralem* (Canem) *qui lupum mordet, occidit cum III. ſolidis componat.* LL. Alem. tit. 82. §. 5. *Si quis Canem Paſtoralem, qui Lupum mordet, & pecus ex ore ejus tollit & ad clamorem ad aliam vel ad tertiam villam currit, occiderit, cum III. ſolidis componat.* Scherz.

8) Conf.

CAP. CCCXXX.
De canibus veſtigatoribus, qui Spürhund *appellantur.*

QUi canem veſtigatorem furatur aut necat, tenetur Domino reſtituere alium æquè bonum & præterea dare ſex ſolidos.

CAP. CCCXXXI.
De canibus, qui caſtores capiunt & Biberhund *vocantur.*

ILle, qui canem caſtoribus venandis aptum furatur aut interficit, tenetur alium reſtituere æque bonum, & præterea domino præſtare ſex ſolidos.

2. *Circa canem Veltrem, qui* Wind *vocatur, (intuitu reſtitutionis) idem obtinet, debent autem domino ſolvi tres ſolidi.*

3. *Idem (intuitu reſtitutionis) obtinet circa illos canes, qui feras majores, urſos, cervos, aut lupos capiunt, ſolvi autem debent domino ſex ſolidi.*

4. *Hoc ipſum etiam (intuitu reſtitutionis) obſervatur circa canes pecuarios, quos paſtores circa greges alunt, ut lupos arceant, & præterea domino præſtandi ſunt tres ſolidi.*

5. *Si*

Digitized by Google

5. [8] Ain hofuuart der ainem manne [9] ſinez hofez hütet tag und naht, und uerſtilt den ain man fürſt daz diu ſunne under gegat, oder sleht er in ze tode, er gebe im ainen alz guten alz iener uuaz und dri ſchilling, und er hat doch die diuphait daran begangen.

6. Vnd tut er ez bi ſchœnem tage, ſo gebe ainen alz guten alz iener uuaz [10] und kainen ſchillinge darzu.

5. *Si quis canem villaticum, cujus eſt villam cuſtodire noctu diuque, furatur, poſtquam Sol occidit, aut interficit, debet domino æquè bonum reddere, & tres ſolidos, ſimulque eſt reus furti.*

6. *Si vero hoc fecit ante ſolis occaſum, debet reſtituere canem æque bonum, & præterea unum ſolidum.*

CAP. CCCXXXII.
Ob ain hunt ainen man anlauffet.

[1] VNd lauffet ain hund ainen man an [2] und byzzet in in ſin geuuant oder in ſin bloz hut, ſuua daz an ſinem lip iſt. Vnd uuert er ſich und sleht in ze tode er ſol im ainen alz guten geben alz iener uuaz [3] und ainen pfenning nit.

2. Ez ſol aber iener dez der hunt da uuaz ienem [4] ſinen ſchaden abtun oder er ſol im dez hundez nit gelten, und ſol auch dem Rihter nit büzzen.

3. Wie ſol er daz beuuæren der den hunt ſtal oder slug, daz dirr alz gut ſi den er im fur ienen git, alz iener uuaz. Da ſol er umb ze den hailigen ſuuern, daz er alz gut ſi alz iener uuaz.

4. Wil er aber nit ſuuern ſo müzzen ez frume lüte ſchaiden.

CAP. CCCXXXII.
De caſu, ſi canis alicujus aliquem, ut morſu eum lædat, invadit.

SI canis alicujus aliquem invadit, & morſu vel in veſte vel in aliqua corporis parte, quæcunque illa ſit, lædit, is autem defenſionis cauſa illum occidit, tum domino reſtitui debet alius æquè bonus, nulli autem nummi debentur.

2. *Dominus vero canis tenetur alteri damni dimidiam partem reſarcire; quodſi Dominus id facere recuſet, alter non tenetur ad aliquid pro cane præſtandum, nec etiam judici mulctam debet.*

3. *Si quæritur, quomodo is, qui canem aliquem furatus eſt, aut occidit, probet canem illum, quem alteri ſatisfactionis cauſa offert, æquè bonum eſſe; reſpondemus, illum debere juratò affirmare, quod hic canis ſit æquè bonus.*

4. *Si autem hic jurare recuſat, res arbitrio virorum proborum eſt reliquenda.*

CAP.

8) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 51. in LL. Bajuvar. tit. 19. §. 9. legitur: *Si autem canem, qui curtem domini ſui defendit, quem* hovawarth *dicunt, occiderit poſt occaſum Solis in nocte, cum tribus ſolidis componat, quia furtivum eſt. Si vero ante Solis occaſum hoc fecerit, ſimilem reddat & cum ſolido componat.* Lex Alem. tit. 82. §. 6. *Si canem, qui curtem defendit, aliquis occiderit, cum ſolido componat.* Scherz.

9) Cod. Fſch. *ſines hauſes unde ſines hoves.* Scherz.

10) Cod. Fſch. *und einen ſchillinge.* ſic Wurmbr. & plerique alii, quæ Lectio præferenda videtur. Conf. Leg. Bajuvar. tit. 19. §. 9. & Leg. Alem. tit. 82. §. 6. aſt Arg. maj. *ſechs ſchillinge.* Ambr. Perg. *dri ſchillinge.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXII.

1) Petita hæc ſunt ex LL. Alem. & Bajuvar. Lex Alem. tit. 82. §. ult. ubi dicitur: *Et ſi ipſe canis eum per veſtimentum apprehendit, & eum quaſi nolens percuſſerit, & mortuus fuerit, juret, ut per invidiam non feciſſet, niſi ſe ad defendendum; & donet alium catellum, qui jugum tranſpaſſare poſſit.* Lex Baj. tit. 19. §. ult. *Si autem canis per veſtimentum, aut per membrum hominem tenuerit, & de manu eum percuſſerit, ut moriatur, ſimilem reddat, & amplius non requiratur. Et dominus Canis, quod Canis fecit, componat medietatem, ac ſi ipſe feciſſet; ſi hoc noluerit, canem non requirat.* Scherz.

2) Cod. Hortl. *und reiſſet im ſein gewant oder in in ſein ploſſe haut peiſſet.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *und keinen pbenning.* Ceteri Codd. conſentiunt noſtro. MSC. Scotor. Vienn. habet: *und nicht pfenning.* Hupf. & reliqui impr. *und einen pfenning und nit mer.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *ſinen ſchaden ablegen halben, oder er ſol* &c. Hortl. *ſinen ſchaden halben ablegen oder er ſol* &c. ſic & Wurmbr. aſt Uff. *ſinen ſchaden halb ablegen.* cum quo conſentiunt Arg. min. Univ. Argentin. & meus. At vero Waldn. *abtun zu dem halben teil.* quod & MSC. Scotor. Vienn. & impr. habent. Argentin. major exhibet: *ſinen ſmertzen abtun zu dem halben teile* &c. Quæ de dimidio damni in his MSS. dicuntur, recte ſe habent. vid. L. Bajuv. tit. 19. §. ult. unde textui noſtro Medicina eſt afferenda. Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCCXXXIII.
[1] Der ainen hunt uuundet.

VNd uuundet ain man ainen hunt daz er lam uuirt an den bainen, ſo iſt er nieman nutz, ſo ſol er im den lamen hunt haben, und ſol ienem ainen alz guten geben, alz iener uuaz und alz uil pfenning darzu, alz dauor geſchriben iſt.

2. Diſiu reht ſatzt Künig Karle aun den Babeſt Leo uon hunden. [2]

CAP. CCCXXXIV.
[1] Von uederſpil.

[2] SUUer ainen [3] habch ſtilt oder ze tode sleht der den kranch uahet der ſol im ainen alz guten geben und ſehs ſchilling,

2. Vnd umb ainen habch der den raiger uaht die ſelben buz.

3. [4] Ain habich der den [5] antuogel uahet die ſelbn buz und dri ſchilling.

4. Vmb ainen ualken der die uogel in den luften uahet, iſt dazſelb reht, alz umb den habich der den cranch uahet.

CAP. CCCXXXV.
Von ſperuuern.

SUUer ainen ſperuuer oder ain [1] ſprintzen oder ander uogel die man uff der hant trait ſtilt oder sleht [2], der geb ainen alz guten alz iener uuaz und ainen ſchilling,

2. Vmb ainen pfauen iſt daz ſelb reht und ainen ſchilling.

3. Suuer ainen hunt oder ainen [3] uogelhunt ſtilt, und git erz uuider [4] aun geriht und aun clag und ſint ſi alz gut, alz do er ſi ſtal, ſo ſol ſi iener uuider nemen [5] und die pfenninge halbe, alz ie dar geſetzet iſt,

4. Vnd ſol dem Rihter halbe buz geben, [6] alz er ſin innan uuirt.

CAP. CCCXXXIII.
De caſu, ſi quis canem alterius vulnerat.

SI quis canem alterius ita vulnerat, ut eum pedum uſu privet, & inutilem reddat, tum ipſe debet retinere vulneratum canem, & alteri dare alium æquè bonum, ac prætereà tantam pecuniæ quantitatem, quantam ſupra definivimus.

2. *Hæc jura ſtatuit Rex Carolus de canibus, ſine interventu Leonis Papæ.*

CAP. CCCXXXIV.
De Avibus (ad venandum adhiberi ſolitis.)

QUi accipitrem ad capiendos grues adhiberi ſolitum furatur vel occidit, debet alteri æquè bonum reſtituere eſt ſex ſolidos ſolvere.

2. *Idem juris eſt circa accipitrem, qui ardeas capere poteſt.*

3. *Eodem modo debet (ratione reſtitutionis) ſatisfieri domino, eidemque tres ſolidi ſunt præſtandi.*

4. *Circa falconem qui aves, cum in aëre volant, capit, idem juris eſt, quod circa accipitrem, qui grues capit.*

CAP. CCCXXXV.
De Accipitre fringillario.

QUi accipitrem fringillarium vel muſcetum, vel aliam avem, quæ manui inſidens portari ſolet, furatur aut interficit, ille reſtituat æquè bonum, & ſolvat domino unum ſolidum.

2. *Idem juris eſt circa pavonem.*

3. *Si quis canem aucupem aut alium furatur, & ſponte ſua illum iterum reſtituere vult, isque non ſit deterior factus, quam tempore furti fuerat, tum dominus illum recipere tenetur, nec plus exigere poteſt nummorum, quam dimidiam quantitatem, quæ aliâs (cum quis in judicio conventus fuit) præſtanda eſt.*

4. *Judici tamen etiam dimidiam mulctæ partem fur debet ſolvere, ſi in ipſius notitiam factum furis pervenerit.*

CAP.

Ad CAP. CCCXXXIII.

1) Invenitur hoc caput in LL. Bajuvar. Tit. XIX. apud Lindenbrog. in Cod. LL. Antiqu. p. 435.

2) Cod. Uff. meus aliique addunt: *und von federſpil.* Wurmbr. & Hortl. hunc verſum ita repræſentant: *diſe recht ſatzt König Karl an den Pabſt Leo ſeinem pruder von hunden und auch von vederſpil und auch von Vogeln als hernach geſchriben ſtet.* Cod. Fſch. hæc tantum verba habet: *diu reht ſetzet Kunic Karel.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXIV.

1) Rubrum Codicis Feſchiani eſt: *der vederſpil ſtilt oder ze tode slebet.* Scherz.

2) Hoc iterum mutuo acceptum eſt ex Lege Bajuvar. tit. XX. §. 1. ubi: *Si accipitrem occiderit, quem cranobari* (lege: *cranchhapich*) *dicunt, cum VI. ſolidis & ſimili componat, & cum uno ſacramentali juret, ut ad volare & capere ſimilis ſit.* Scherz.

3) Omnes Codd. *habich.*

4) In L. Bajuv. tit. XX. §. 3. unde noſter textus derivatus eſt, hæc leguntur: *Illum, quem* anethapich *dicimus, cum ſolido & ſimili componat.* Scherz.

5) Cod. Hortl. & Wurmbr. habent: *trappen.* Verſus hic tertius in impreſſis non invenitur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXXV.

1) Cod. Uffenb. habet: *ſpantzenn. Sprinz* eſt ſpecies accipitris. Hadr. Junius in Nomenclatore p. m. 62. Ex fringalliorum (accipitrum) genere eſt, quem *Muſcetum* vocamus, marem videlicet, quem Germani *Sprintz, Sprintſel* & *Sprintzling* dicunt, Belgæ *een Mosket*, ut Niſum femellam. *Scherz.*

2) Cod. Uff. addit: *oder vebet.* Scherz.

3) Fſch. Meus ceterique Codd. ſcripti & impreſſi habent: *ſwer einen hunt ſtilt, oder einen vogel.* ſed MSC. Uffenb. legit: *der einen vogelhunt oder einen andern hunt oder einen vogel ſtilt.* Scherz.

4) Cod. Ambr. Perg. *ungenötet.* Scherz.

5) Sic quoque Uff. meus ceterique, ſed Fſch. habet: *unde die halbe buzze, als jeniu geſetzet iſt.* Scherz.

6) Sic & Uff. aſt ceteri omnes: *ob er s. i. wirt.* Scherz.

Ad

CAP. CCCXXXVI.
Der iht uindet uff ſinem gut.

VNd uindet ain man iht uff ſinem gut, daz iſt ſin mit reht,[1] oder der under erde uindet und daz ertrich ſin aigen iſt,

2. Und uindet ez aber[2] ieman denne er ſelb, und er ez nit hat haizzen geſuchet,[3] dem ſol er daz uiertail geben, uuan daz iſt ſin funtreht,

3. Und hat er in haizzen[4] geſuchet, ſo ſol er im[5] ſinen lon geben, uuaz er im[6] gehaizzen hat.

4. Vnd hat er mit im nit gedinget, ſuuaz er im denn git, daz ſol er nemen mit reht.

5. Vnd uindet ain man gut an ainer frœmden ſtat,[7] daz in nit beſtat, ſuuez daz ertrich iſt, da daz gut uff funden uuirt, dez iſt auch daz gut,

6. Daz beuuert man[8] in dem hailigen euuangely,

7. Daz ſprichet alſo: daz himelrich gelichet ſich ainem acker, da ſchaz inn uerborgen iſt,[9] alz den ain menſche uindet, daz uerkauffet allez ſin gut, und kauffet den acker, daz im der ſchatze uuerde,

8. Er ſol aber dem uinder daz uiertail geben, daz iſt ſin reht.

CAP. CCCXXXVI.
De eo, qui in fundo ſuo rem aliquam invenit.

QUi in fundi ſui ſuperficie aut ſub terra aliquid invenit, ad illum, ſi ipſe eſt dominus fundi, res illa pertinet.

2. Si autem alius, quem quærere dominus non juſſit, aliquid invenit, tum illi domino debet dare quartam partem; hoc enim inventionis eſt merces.

3. Si vero dominus alterius operam ad quærendum conduxit, debet ei mercedem promiſſam præſtare.

4. Si autem nulla conventio de mercede interceſſit, alter contentus eſſe debet ea ſumma, quam dominus ei dat.

5. Cum quis in loco alterius, de quo neſcit, cujus ille ſit, rem aliquam invenit, illa acquiritur domino fundi.

6. Hoc probatur ex libris Evangeliorum.

7. Ibi dicitur: Regnum cœlorum ſimile eſt agro, in quo theſaurus eſt abſconditus, quem ſi quis detegit, inventor omnes res ſuas vendit, & emit agrum, ut theſaurum ſibi acquirat.

8. Debet autem dominus fundi inventori dare quartam partem; hoc juris eſt.

CAP. CCCXXXVII.
Der uff der ſtrauzz uindet.

VNd uindet ain man gut uf der ſtrazze, diu fri iſt, under der erde, daz iſt[1] dez Richez, und dem uinder ſol daz uiertail uuerden.

2. Vnd uindet ain man gut uf der ſtrazze[2] ob[3] erde, daz ſol er dem næhſten pfarrer enpfelhen, oder dem næhſten uueltlichen[4] Rihter, ſuuelhem er uuil,

3. Und

CAP. CCCXXXVII.
De eo, qui in via publica aliquid invenit.

SI quis rem aliquam invenit in via publica, cujus uſus omnibus patet, ſub terra, tum illa res cedit Imperio, ita tamen, ut inventor inde accipiat quartam partem.

2. Si autem quis invenit aliquid in via publica ſupra terram, hoc debet tradere proximo parocho, aut proximo judici ſeculari, utri ex his lubuerit.

3. Debet

Ad CAP. CCCXXXVI.

1) Quæ in hoc verſu ſequuntur, abſunt â Cod. Fſch. Meus habet: *ob ers under der erde vindet u. d. e. ſ. e. iſt.* fic & Wurmbrand. & quidam alii. Hupfupf. habet: *o. e. u. d. e. nicht vindet.* Scherz.

2) Lege: *jeman anders denne &c.* fic Fſch. Uffenb. meus, alii. *Scherz.*

3) Cod. Fſch. *d. ſ. e. ſin lon geben daz iſt daz viertail des gutes, daz iſt ſin funtreht.* Scherz.

4) Lege: *geſuchen.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *ſin bloz lone.* Scherz.

6) Arg. maj. habet: *gelobet, hat er mit yme gedinget.* Scherz.

7) Cod. Fſch. *des in niht beſtet;* fic & Wurmbr. Argent. min. meusque. Ingolſt. *das er nit enweſt wes das &c.* Uff. *derſelbige poden oder ſtat ſein nicht en iſt wes das &c.* Arg. maj. *die yn nut anboret wes das &c.* Hupf. & impreſſi: *die yn nit zu ſtat wes das &c.* Scherz.

8) Plerique Codices habent: *mit dem.* vid. Matth. XIII, 44. *Scherz.*

9) Sic & ceteri Codd. Aſt Fſch. *u. d. ein menſche innen wirt.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXVII.

1) Cod. Hortl. & Wurmbr. *des Königs.* Scherz.

2) Cod. Uff. addit: *die frey iſt.* Scherz.

3) Omnes Codd. habent: *ob der erde.* Scherz.

4) MSC. Scot. *Landrichter.* Scherz.

3. Und ſol alſo ſprechen: [5] *ich haun ditz gut funden uff der ſtrauzze*, [6] und die ſtat nennen, und ſol alſo ſprechen. *Ditz gut enpfilhe ich ju uf iuuuer truuue und uf iuuuer ſele.*

4. So ſol der pfarrer alle ſunnentag [7] in [8] ſiner bredige [9] offenlichen kunden, daz ain gut uff der ſtrauzze funden ſi,

5. Kumpt ieman darnach [10] alz reht dem git man ez uuider.

6. So ſol der uueltlich Rihter alz oft er ze geriht gat, [11] ſo ſol erz kunden,

7. Und ſuuer darnach kumpt mit erbern geziugen, und mit geuuizzen [12] uuort zaichen, diu an dem gut ſint, alſo daz er nennet, uuaz gutz ez iſt, und uuie uil ſin iſt, und alz er die [13] uuortzaichen geſait, [14] ſo ſol er ze den hailigen ſuuern daz ez ſin ſi,

8. Und iſt er ain frœmder man, daz man ſin nit uuol erkennet, ſo ſol er zuuen biderbe man zu im nemen, die im helfen ſuuern, [15] daz er reht habe.

9. Vnd hat im daz gut [16] ieman uerlorn denn er ſelb, er behabt doch ſin gut, alz hieuor geſchriben iſt,

10. Und dem uinder uuirt [17] ze reht nit, uuan daz er im gern git.

11. Vnd kumpt nieman darnach inrr dri iarn, ſo ſol man daz gut an zuuay tailen, und ſol ain tail [18] an ain geriht geben, daz ander tail an ain gotzhus.

12. Vnd uuellent ſi dem uinder oder [19] dem pfleger oder dem uueltlichen Rihter iht geben uon ir baider tail daz iſt billich, ez ſtat aber an in.

3. *Debet autem ad illum dicere:* inveni hanc rem in via publica, & *locum, ubi illam invenit, nominare, ac his verbis pergere;* hanc rem commodo veſtræ fidei.

4. *Hoc facto parochus ſingulis diebus dominicis, cum ſacra facit, debet publice annuntiare, quod in via publica hæc vel illa res inventa fuerit.*

5. *Si tum aliquis eam repetit, &, ut juris eſt, ſuam eſſe oſtendit, huic illa eſt reſtituenda.*

6. *Judex autem ſecularis (ſi res inventa ipſi fuerit tradita) debet toties, quoties in forum judicandi cauſa prodit, publice denuntiare, hanc vel illam rem fuiſſe inventam.*

7. *Si quis poſtea ad judicem accedit, una cum viris honeſtis, tanquam teſtibus, & juris ſui indicium facit per ſigna, quæ rei cohærent, ita ut declaret, quæ & quanta illa res ſit (quam repetit) & ita ſigna (quæ pro ipſo faciunt) indicat, tum debet adhuc jurato aſſeverare, hanc rem ſuam eſſe.*

8. *Si autem hic eſt homo peregrinus, de cujus conditione non facile conſtat, debet duos adhuc honeſtos viros adſciſcere, qui una cum ipſo jurent, hanc rem ipſius eſſe.*

9. *Si alius quam ipſe eandem rem perdidit, tamen eo, quo dictum eſt, modo rem amiſſam ſibi aſſerit.*

10. *Inventori autem nihil obvenit, quam quod alter ſponte ei offert.*

11. *Si vero intra tres annos rem illam nemo repetit, tum diviſio ejus eſt inſtituenda, & una pars tribui debet ærario Imperii, altera autem Collegio cuidam Eccleſiaſtico.*

12. *Quod ſi fit & contingit, ut inventori aut parocho aut judici ſeculari illi (Ærarium Imperii vel Collegium Eccleſiaſticum) de partibus ſibi tributis aliquid dare volunt, hoc æquum eſt; dependet autem à libera ipſorum voluntate.*

CAP. CCCXXXVIII.
Von gemachten pflegern.

GEmachet pfleger ſint die, ſuua ain uater ſinen kinden ainen pfleger git bi ſinem lebenden lip, oder ez ſol ir pfleger ſin ir uatermage nach ir uater tode, und geſchiht der entuuederz ſuuer denne ir herre iſt, dez ſi ſint, der git in uuol ainen.

CAP. CCCXXXVIII.
De Tutoribus Dativis.

DAtivi Tutores dicuntur, qui, ſi Pater liberis vivus Tutores non dederit, aut, cum ille id facere omiſit, ſi non adſint poſt mortem Patris agnati, dantur à Domino, in cujus proprietate pupilli ſunt.

2. Iſt

2. *Hoc*

5) Cod. Fſch. & Jung. *Herre ich han.* Scherz.

6) Cod. Fſch. *Unde ſol die ſtat wiſen, da er ez vant.* Meus: *Und die ſtraſſe ſol er nennen, und die ſtat, do er es vant.* ſic & Uffenb. Ingolſt. Wurmbr. Hortl. aliique. *Scherz.*

7) Cod. Hortl. & Wurmbr. habent: *fragen umb das gut, und ſol kunden vor offner pfarr das ein gut &c.* Scherz.

8) Cod. Ambr. Perg. *in der chirchen.* Scherz.

9) Cod. Ambr. Chart. & meus, aliique: *uf der cantzel.* Fſch. & Ambraſ. Perg. *uf dem lecter.* Scherz.

10) Cod. Horl. & Wurmbr. addunt: *mit waren warzaichen.* Scherz.

11) Cod. Fſch. ceterique: *als ofte ſol er es kunden.* Scherz.

12) Sic & alii. At MSC. Scot. Uff. Hortl. Ingolſtad. *warzaichen.* Scherz.

13) Cod. Fſch. iterum: *warzeichen.* Scherz.

14) Cod. Fſch. & plerique: *dannoch ſol er.* Hortl. & Wurmbr. *darzu ſol er dannoch.* Scherz.

15) Ingolſt. *d. e. r. zu dem gut habe.* Meus: *das das gut ſin ſy.* Scherz.

16) Cod. Fſch. *jemen anders.* ſic & plerique. *Scherz.*

17) Cod. Hortl. & Wurmbr. *zu recht nichts.* Ambr. Perg. *und dem vinder git er was im gut dünckt, und mer nicht.* Scherz.

18) Cod. Uff. *an das gericht.* Fſch. Wurmbr. Hortl. Ingolſt. Scotor. Vienn. meus &c. *an das Riche.* quæ Lectio probanda. *Scherz.*

19) Sic & Ingolſt. aſt ceteri omnes fere: *dem pharrer.* Waldn. *dem prieſter.* alii quidam: *dem lupriſter.* Scherz.

Ad

Digitized by Google

2. Iſt dez nit, ſuuer ir Rihter denn iſt in der ſtat oder uff dem lande der ſol in ze reht ainen geben,

3. Man ſol den kinden den nit ze pfleger geben, der irez uater todeueint uuaz,

4. Die uuile der Jüngeling under fünf und zuuaintzig iarn iſt, ſo ſol er pfleger han,

5. Die aber ungeraten [1] ſint und die nit ſinne [2] und unſinnige lüt, die ſulent pfleger han.

2. *Hoc ſi dominus non facit, tum is, ſub cujus Juriſdictione ſunt, ſive in Urbibus, ſive Ruri, ipſis jure Tutorem dare debet.*

3. *Is autem liberis talibus Tutor dari non debet, cum quo capitales inimicitiæ Patri ipſorum interceſſere.*

4. *Quamdiu quis Annum vigeſimum quintum non implevit, Tutorem habere debet.*

5. *Prodigi, item mente capti & furioſi debent Curatores habere uſque ad mortem ſuam (niſi ad ſanam mentem redeant.)*

CAP. CCCXXXIX.

Ob ain pfleger ain Junkfrauuen behurt.

ISt ain man ainer Junkfrauuen pfleger, und [1] behurt er ſi, allez ſin gut iſt dez herren in dez geriht er ditz tut,

2. Und iſt ſiu nit ainem man [2] geſuuorn, uuil er dann laugen, daz er [3] unſchuldig ſi, daz mag er tun mit ſinen zuuain uingern, ob er ain biderber man iſt.

3. Iſt aber ſiu [4] hingeſuuorn, ſo ſol er dem laugen, dem ſiu da geſuuorn iſt, und dem Rihter ſelb dritte [5] biderber lüte.

4. [6] Alz daz geſchiht, ſo iſt er dem [7] enbroſten, dem ſiu geſuuorn iſt, und dem Rihter und allen iren friunden. [8]

5. Suuaz ain pfleger den ze ſchaden tut, der er pfleger iſt, daz ſol er zuuiualt gelten. [9]

CAP. CCCXXXIX.

De Curatore, qui cum Curandâ rem habet.

SI quis (Curator) cum Curandâ rem habet, omnia ipſius (Curatoris) bona cedunt domino, ſub cujus Jurisdictione hoc contigit.

2. *Si illa nulli eſt deſponſata, ipſe autem negare vult, ſe hoc crimen commiſiſſe, tum hoc ei facere licet præſtando juramentum, ſi ſit Vir alias probus.*

3. *Quodſi vero ipſa eſt alicui deſponſata, tunc in præſentia Sponſi ejus & coram Judice ille (Curator) jurare debet cum duobus Sacramentalibus, qui ſint Viri honeſti.*

4. *Poſtquam hoc factum eſt, ipſe liber eſt ab omni ſatisfactione, intuitu & Sponſi, & Judicis, & omnium Cognatorum ejus.*

5. *Damnum quod culpâ Tutoris contingit in rebus minorum debet duplo reſarciri à Tutore.*

CAP. CCCXL.

Der mauge ertœtet.

SUUer ſinen gebornen mage ertœtet aun ſchulde offenlich oder haimlich, über den rihtet man alſo,

2. Man ſol im machen ainen liderinn ſack, und ſol in darin uerneigen, und ſol in uerſenken in ainen [1] uuage, der ſi raine oder unrain,

3. Und

CAP. CCCXL.

De eo, qui Cognatorum aliquem occidit.

QUi Cognatum ſuum occidit ſine juſtâ causâ, ſive palam, ſive clam, contra illum ita proceditur.

2. *Debet culeo inſui, & in aquam, ſive illa clara ſit, ſive turbida, projici.*

3. *Et*

Ad CAP. CCCXXXVIII.

1) Addit Uff. *und wüſte ſein.* Scherz.
2) Adde: *haben.* quod reliqui omnes exhibent. Wurmbrand. *und die nicht witz haben und auch unſinnig leut* (Meus & quidam addunt: *ſint*) *die ſullent pfleger haben pis an iren tod.* Sic & omnes Codd. Unde textus Noſter eſt ſupplendus. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXXIX.

1) Cod. Hupf. & impreſſi reliqui: *und iſt das er ſy der eren ſchwechet.* Scherz.
2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *gelobt.* Scherz.
3) Lege: *ſchuldig.* quod etiam habet Cod. Ingolſt. reliqui Codd. tamen omnes habent: *unſchuldig.* Scherz.
4) Cod. Hortl. & Uff. *hingelobt.* Scherz.
5) Cod. Hupf. & impreſſi loco: *biderber lüte.* habent: *vor den brautlouffs leüten vor den ſy hien geſchworen iſt, und iſt ledig dem richter und alle iren frunden.* Scherz.
6) Hic verſus abeſt à MSC. Fſch. & impreſſis, ceteri autem Codd. noſtro concordant. *Scherz.*
7) Arg. maj. *unſchuldig gegen dem ſie &c.* Scherz.
8) Arg. maj. addit: *und allen lüten.* Scherz.
9) MSC. Fſch. addit: *unde verſaumet er ſi an debeinen dingen den ſchaden ſol er in auch zwievalt gelten.* Sic & Wurmbr. Hortl. Waldn. Argent. maj. Univerſit. Argent. meus. Hupf. & impr. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXL.

1) Cod. Fſch. aliique: *waſſer.* Wurmbr. *wangk.* MSC. Scot. Vienn. habet: *in ainen ſtinckunden weg oder lacken.* Sed *wage* optime retineri poteſt. *Scherz.*

Digitized by Google

3. Und ſol in alz tiuf ſenken, daz im daz haupt und aller ſin lip an dem grunde lige,

4. Man ſol in in dem uuazzer lan ligen ainen halben tag,

5. Iſt er nit tot, ſo lazze man in langer darinne ligen.

6. Daz iſt dauon geſetzet, daz ſin [2] lichnam dez nit uuert iſt, daz [3] uueder lüte noch ſunne noch mane [4] noch tag noch naht ſinen tot nit ſehen ſulen. [5]

3. *Et tam profunde ſubmergi debet, ut caput ejus & totum corpus ſolo, quod aquæ ſubeſt, incumbat.*

4. *Debet autem ita in aquis relinqui per dimidium diei.*

5. *Quo facto, ſi nondum animam efflavit, diutius adhuc ibi relinquendus eſt.*

6. *Hoc ideò ſtatutum eſt, quod ipſius corpus non meretur, ut vel Homines vel Sol, vel Luna, vel Dies, vel Nox ipſum morientem aſpiciant.*

CAP. CCCXLI.
Da man und uuip geuangen ſint.

VNd iſt ain man und ain uuig geuangen, diu ſol man nit zu ainander legen in ain hute,

2. Man ſol ſi beſunder legen, darumb daz ſi iht [1] ſünden mit ainander.

3. Suuem geuangen lüte enpfolhen uuerdent, der ir ze reht hüten ſol und hüten uuil, und entrinnent ſi dem [2] er ſol ſi uuiderbringen und uahen ob er mag,

4. Und mag er ir nit uuider geantuuurten, er ſol allen den ſchaden, und alle die buz liden, die iener ſolt han geliten, der im da entrunnen iſt.

CAP. CCCXLI.
De caſu, ſi maſculus & fœmina (eodem tempore) in (eodem) carcere aſſerventur.

SI maſculus & fœmina eodem tempore in eodem aſſervantur carcere, non debent eidem conclavi includi.

2. *Debent potius à ſe invicem ſeparari, ne (illicite cohabitando) peccatis ſe maculent.*

3. *Is, cui homines captivi debite cuſtodiendi traduntur, quique illos in cuſtodiam ſuam recipit, debet, ſi aufugerint, illos capere, ſi poteſt, & in carcerem reducere.*

4. *Quodſi id facere non poteſt, de omni damno & ſatisfactione ipſe tenetur, prout is, qui aufugit, teneba-tur.*

CAP. CCCXLII.
Wer die geuangen füren ſule.

SUUer lüte in uanknüzze [1] bringet, ez ſi uuip oder man, er ſol in ze reht die ſpiſe [2] geben, der ſi ze not bedurfen,

2. Tut er dez nit, ſo ſol inz der Rihter nœten, daz er ez tu.

3. Vnd tut er ez dannoch nit, ſo ſol in der Rihter haizzen füren nach dem almuſen, ſuua man im daz git,

4. Und ſtirbet er darüber hungerz, in muz der Rihter und iener der in ze uanknüzze gefru-

CAP. CCCXLII.
Quis captivo de alimentis proſpicere debeat.

QUi aliquem in captivitatem redigit, ſive maſculum, ſive fœminam, debet illi proſpicere de victu ad vitam ſuſtentandam neceſſario.

2. *Quodſi ſponte ſuâ id non facit, Judex eum, ut id faciat, cogere debet.*

3. *Si ne tunc quidem id facit, Judex ei injungat, ut ex Eleemoſyna, ſi qua ei (reo) obvenit, eum alat.*

4. *Quodſi autem ne hoc quidem ſufficit, ſed contingit, ut ille fame moriatur, & Judex & ille, qui eum in*

2) Meus aliique : *lib.* Scherz.

3) Jung. *weder leute noch vieh.* Meus : *weder luft, lüte noch ſunne.* Mutuo hæc accepta ſunt ex Inſtit. Juſtinian. de Publ. Jud. §. 6. ubi Juſtinianus pœnæ parricidii in Parentes commiſſi hanc dat rationem : *ut omnium elementorum uſu vivus carere incipiat & ei cœlum ſuperſtiti, & terra mortuo auferatur.* Scherz.

4) MS. Scotor. Vienn. *n. t. noch abent noch nacht* Scherz.

5) Jung. addit : *von ſiner unreinigkeit.* Hortled. & Wurmbr. addunt: *und alſo ſol er ſterben und anders nicht.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLI.

1) Cod. Uff. *ſumde begehenn.* Scherz.

2) Cod. Fſch. *er ſol ſi ſuchen und vahen.* Hortled. & Wurmbr. *e. ſ. ſ. wider ſuchen und vahen.* ſic & meus. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXLII.

1) Uterque Arg. Hortl. & meus : *frumet.* Wurmbr. & Waldn. *frümet.* Uff. *hat.* Cod. Univ. Arg. *füret.* Fſch. habet : *ſiver einen man oder ein Vrowen gevangen hat.* Scherz.

2) Cod. Fſch. & Uff. addunt: *in die vancniſſe.* Scherz.

3) Sic

gefrumet hat [3] uor Got uaſten, alz ob ſi in mit ir ſelbez handen erslagen heten,

5. Si müzzen in auch dem Künige büzzen ir ietuueder mit zuuaintzige pfunden der lantpfenning. [4]

CAP. CCCXLIII.
Von Vanknüzz iſt ditz.

ALz ain man geuangen uuirt und underuuindent ſich ſiniu kint [1] oder ſin erben ſinz gutz, ſuuie lange er geuangen iſt, alz er ledig uuirt, ſo ſulen ſi im ſin gut ledig [2] lan aun ſchaden.

2. Vnd ſuuaz ſi dez gutz genozzen hant, daz ſuln ſi im gelten,

3. Hant aber ſie durch ſin ere [3] oder [4] durch ſin gefüre iht uerzert, daz ſol er in gelten.

4. [5] Vnd tut er dez nit gern, ſo ſol in der Rihter tuuingen in dez geriht ſi baidenthalb ſitzent.

5. Vnd launt ſi ſich beclagen, der Rihter ſol in ſinez gutz [6] geuualtig machen, und ſol im auch rihten umb ſinen ſchaden, ſuuaz ſchaden ſi im getan haunt.

6. Si ſuln auch dem Rihter büzzen mit alz uil pfenningen, alz man ain uuunden bi dem hoehſten büzzet, daz ſint etuua zehen pfunt etuua minner etuua mer, ie nach geuuonhait dez landez.

7. Suuelher ſich under den erben lat beclagen, der git [7] die buzz und ieglicher [8] alz uil alz hieuor geſchriben ſtat.

CAP. CCCXLIII.
Iterum de Captivis.

SI, cum quis fuit carceri mancipatus, liberi aut heredes ejus alii bona ejus in ſuam redigunt poteſtatem, tum tenentur, per quantumcunque etiam temporis incarceratus fuerit, ei, cum à carcere fuit liberatus, bona ſua reſtituere integra & ſine damno.

2. *Quicquid fructuum ex bonis his perceperunt, eo nomine ipſi ſatisfacere debent.*

3. *Si autem hi aut honoris ipſius tuendi gratia aut alimentorum cauſa aliquid expenderunt, hoc ille ipſis reſarcire debet.*

4. *Si vero ſponte ſua hoc non facit, ad id adigi debet per judicem, ſub cujus jurisdictione utraque pars domicilium habet.*

5. *Quodſi ob denegatam ab heredibus reſtitutionem res eò pervenit, ut illi in judicio conveniantur, judex debet illum immittere in poſſeſſionem bonorum ſuorum, & pronuntiare, ut ipſi damnum reſtituant, quod bonis ejus intulerunt.*

6. *Debent etiam multæ loco hi heredes judici tot nummis ſatisfacere, quot ſolvi debent, cum maxima multa ob vulnerationem exigitur; hæc quantitas (multæ maximæ ob vulnerationem) in quibusdam locis eſt decem librarum, alibi vero minor, alibi major, pro diverſa regionum conſuetudine.*

7. *Quisquis heredum rem eò pervenire ſinit, ut ipſe judicialiter conveniatur, ad hanc tenetur ſatisfactionem, & quilibet quidem in ſolidum ad quantitatem ſupra modo nominatam.*

CAP.

3) Sic & Fſch. Ambraſ. Chart. Uterque Arg. Waldn. Univ. Argentin. meus. aſt Uff. *vor Got buſſen.* Hortl. *püſſen.* Wurmbr. *vor Got vaſten und püſſen.* Scherz.

4) Addit Cod. Fſch. *Alſo ſpiſte ſi daz ez gut ſi juwer ſel.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLIII.

1) Omnes habent: *ander ſin erben.* aſt Arg. major. *oder ander lüte oder ſine erben.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *machen und auch ledig laſſen.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *unde ſin gefur iht koſt gehabet, daz ſol er in gelten.* Scherz.

4) Cod. Uffenb. habet: *und nutz.* Hortl. & Wurmbr. *habent ſie aber durch ſeinen willen ichts verzert* &c. Ambr. Chart. *b. ſ. a. durch ire ere und durch ſin gefüre ichts verzert.* Meus: *Hant aber ſü es durch ſin ere, und durch ſin gefure iht verſetzet, verzert das ſol,* &c. Impreſſi habent: *habent aber ſy im durch ir ere und durch ſin gefäre icht verczert.* ſed lege: *gefure,* quod idem eſt ac alimenta. *Scherz.*

5) Concordant Noſtro Wurmbr. Hortl. Uff. Waldn. ſed Fſch. habet: *unde tunt ſi des nibt gerne, ſo ſol ſi ez der ribter betwingen in des geribte ſi beidenthalben ſint.* ſic & Argent. maj. & impreſſi. Meus: *Und tunt ſü des niht gerne, ſo ſol in der Rihter.* ſic & Cod. Un. Arg. & alter Argent. minor. *Scherz.*

6) Cod. Fſch. *gewaltig tun.* ſic & uterque Argent. & meus. aſt Waldner. vitioſe: *ungewaltig tun.* Scherz.

7) Omnes alii Codd. *dizze buzze.* Scherz.

8) Cod. Fſch. & plerique addunt: *ſunder.* Hortl. & Wurmbr. *beſunder. Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CCCXLIV.
Ob ain uater ſiniu kint uuil enterben.

VNnd uuil ain uater ſin ſüne oder ſine tœhter durch ſinen bœſen uuillen ſinez gutz enterben, und uuil daruber hantueſt machen, dez mag mit reht nit geſin,

2. Si brechent im [1] die hantueſt uuol mit reht ſüne und tœhter, uuan ſi ez nit ueruuürket hant,

3. Hant aber ſi ez ueruuürket, alz ditz buch hieuor (c. 14.) ſait, ſo tut ez der uater uuol mit reht.

4. Sint aber diu kint nit zu iren tagen komen ſo der uater daz geſchæft tut, daz enſchadet den kinden nit,

5. Alz der [2] kneht kumpt ze uierzehen iaren, und diu magt ze [3] zuuelf iaren, ſo uerſprechent ſi ir gut,

6. Vnd iſt der uater tot [4] ze den iaren, ſo ſi ze ir tagen koment, [5] in ſuuelhem geriht daz gut lit, daz ſi da anclagent, der ſelb Rihter ſol ſi irz gutz geuualtige machen.

CAP. CCCXLV.
Der aygen lüt fri lat.

VNd iſt ain herr [1] nit bi ſinem erbe ze den ziten, und er ſiner lüte ainz oder mer fri hat gelauzzen, und der ſtirbet e, [2] daz er zu ſinem erbe kumpt, ſuuen er fri hat gelauzzen, [3] der iſt mit reht fri.

2. Vnd uuellent dez die erben nit gelauben, [4] ſo ſol iener dar gan, und ſol zuuen zu im nemen in dem aide, die er da frie lie, damit haunt ſi ir [5] frihait behabt.

CAP. CCCXLIV.
De caſu, ſi pater liberos ſuos exheredare vult.

SI pater aliquis filios vel filias malitioſe & ſine juſta cauſa exheredare vult, & ſuper illa re inſtrumenta conficere, hoc jure licitum non eſt.

2. *Liberi, ſive filii ſint, ſive filiæ, talia inſtrumenta irrita reddunt jure, ſi quidem exheredari non meruerunt.*

3. *Si autem ob cauſas ſupra nominatas exheredatione digni ſunt, pater jure eos exheredat.*

4. *Quodſi vero liberi, cum pater ita diſponit, ad dies ſuos nondum pervenerunt, hoc liberis non præjudicat.*

5. *Scilicet cum maſculi annum decimum quartum, puellæ autem duodecimum implevere, poſſunt petere hereditatem.*

6. *Si autem pater eo tempore, quo illi puberes facti ſunt, eſt mortuus, debet judex, ſub cujus jurisdictione ſita ſunt bona, quæ petunt, ipſos in poſſeſſionem illorum mittere.*

CAP. CCCXLV.
De eo, qui homines proprios manumittit.

SI quis abſente herede ſuo unum vel plures hominum ſuorum propriorum manumiſit, & antequam id heredi ſuo indicat, moritur, tum ille, quem manumiſit, jure liber eſt.

2. *Si heredes credere non volunt, manumiſſionem eſſe factam, tum is (de cujus libertate agitur) duos ex illis, qui ſimul fuere manumiſſi, adſciſcere debet, ut ſecum jurent; quo facto libertatem aſſeruerunt.*

CAP.

Ad CAP. CCCXLIV.

1) Cod. Hortl. Wurmbr. *die prieff.* Scherz.
2) Cod. Argent. maj. *knab.* Scherz.
3) MSC Ambraſ. Perg. *zwelf jaren ſo ſint ſie ze ir tagen kommen, ſo v. ſ. i. g. wol und iſt ſtete was ir Vater mit ſinem gut geſchaffet hat. U. i. i. V. t.* aſt Ambr. Chart: *und blibt nicht ſtete was &c.* ceteri Codd. cum Noſtro concordant. *Scherz.*
4) Omnes Codd. noſtri. *zu den zeiten.* Scherz.
5) Cod. Ambraſ. Perg. addit: *ſo ſollen ſie vür den rihter vahren in ſwelhem &c.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLV.

1) Uff. & omnes fere Codd. *nicht bey ſeinen erben.* Scherz.
2) Cod. Uffenb. & aliqui: *das er zu ſeinen erben.* Meus: *daz er zu ſinen tagen erben komme.* Arg. min. *daz er zu ſinen herren kume.* Ambraſ. Perg. *daz ers zu ſeinen erben ſage.* Hortl. & Wurmbr. *das er zu den ſeinen kumpt.* Feſch. verſum hunc ita habet: *Vnde iſt daz ein Herre ſiner eigenne lute einz oder mer vri lat, unde ſint ſin erben bi den ziten bi im nibt, unde der Herre ſtirbet e daz er zu ſinen erben kome, ſwen &c.* Scherz.
3) Sic omnes fere MSS. & impreſſi, exceptâ Edit. Meichsneriană, quæ habet: *der iſt nicht recht frey.* cui conſentiunt Cod. Hortl. & Wurmbr. *Scherz.*
4) Cod. Fſch. Hortl. & quidam alii: *So ſol einer.* pro: *ſo ſ. j. dargan.* MSC. Scotorum Vienn. habet: *So ſullen ir drey ſwerem.* Argentin. maj. habet: *So ſol einer dargon und ſol zwene zü ime nemen die ime das helffent ſweren zu den heiligen das er in fry lieſſe, ſo hat er ſine fribeit behaben.* Scherz.
5) Cod. Hortl. *rechte freyhait behabt mit recht.* Meus: *fribeit beboubet.* Scherz.

Ad

CAP. CCCXLVI.
Dem ſin aygen lüt entrinnent.

VNd hat ain herr aigen lüte, und fliehent die zu ainem andern herren, oder ſuua ſi fliehent, und kumpt der herre dar [1] oder ſin bot, man ſol ſie uuidergeben aun uuiderrede.

2. Wellent ſi dez nit tun, ſo ſol er ſi uon im triben, und ſol ſi nit langer behalten, ſo iſt er ledig.

3. Vnd tut er [2] der entuuederz, ſo ſol imz der Rihter uuider [3] geuuinnen.

4. Vnd entrinnet im daz menſche, ſo muz er ienem bezzern dez daz menſche uuaz [4] nach genanden.

5. Vnd ſint ſi uon im geuarn, e daz er ſi uordert, oder e daz er ſi uerbüte mit geriht, ſo belibet er aun galtnüzze.

CAP. CCCXLVI.
De Eo, cui homines proprii ſe fuga ſubtrahunt.

SI quis habet homines proprios, qui ad alium, ut ipſi ſe ſubjiciant, aut aliò fugiunt, contingitque, ut ille aut ejus mandatarius eos repoſcat, tunc debent ipſi reſtitui ſine contradictione.

2. *Si illi (qui aufugerunt) nolunt redire, is (ad quem fugerunt) debet eos domo ſua pellere, nec diutius retinere; quod ſi facit, ad nihil aliud tenetur.*

3. *Si neutrum horum, is (penes quem ſunt) facit, judex eos ipſi auferre, & domino reſtituere debet.*

4. *Si autem (cum is, penes quem ſunt, eos nec reſtituit nec expellit) aliquis eorum aufugit, debet domino ſatisfacere, ſed non juxta juris rigorem.*

5. *Si autem illi (homines bi proprii) ab ipſo receſſerunt, antequam alter illos repoſceret, aut in judicio arreſtum obtineret, tum ipſe ad nullam tenetur ſatisfactionem.*

CAP. CCCXLVII.
Der ſin kint uerkauffet.

VNd [1] uerkauffet ain man ſin kint durch ehaft not [2], daz tut er uuol mit reht,

2. Er ſol ez aber nit uerkauffen [3], daz man ez tœte noch in daz hurhuſe,

3. Er git ez ainem herren uuol für aigen.

CAP. CCCXLVII.
De Eo, qui liberos ſuos vendit.

SI quis ex cauſa ſontica liberos ſuos vendit, hoc jure facit.

2. *Non autem debet eos vendere, ut occidantur, nec in lupanar detrudere.*

3. *Jure autem alicui domino illos tradit, ut ſint in proprietate ejus.*

CAP. CCCXLVIII.
Wie man lantæding haben ſol.

[1] WIr gebieten bi unſerm geuualt allen den herrun, die lanttæding ſulen gebieten uf dem lande, daz ſi ez driſtunt haben in dem Jare,

2. Vnd ſtat daz lant alz unfridelich und alz übel, ſo mag man ez gebieten uuol mit reht ~~uber zuuen manede~~ allen den, die in finem gerihte ſitzent, 3. Die

CAP. CCCXLVIII.
Quomodo Judicia Provincialia haberi debeant.

MAndamus ex plenitudine poteſtatis omnibus Dominis, qui jus habent citandi ad judicium provinciale, ut illud ter in quolibet anno habeant.

2. *Quodſi regio illa turbis & litibus plena ſit, jure poteſt ſingulis duobus menſibus, eos qui ſub ipſius jurisdictione ſunt, ad judicium provinciale vocare.*

3. *Omnes*

Ad CAP. CCCLXVI.

1) Cod. Argent. min. & quidam alii: *oder ſin lütte.* Hortl. *oder ſein potſchafft.* Wurmbr. *oder ſein petſchafft.* Scherz.

2) Cod. Uff. *der kains.* Scherz.

3) Ingolſt. *getwingen.* Scherz.

4) Lege: *nach genaden.* quæ loquendi formula crebro occurrit. Fſch. ceterique habent: *nach genaden.* vel *nach gnaden.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLVII.

1) Hic reſpexit Compilator ad l. 2. Cod. *de Patrib. qui filios diſtraxerunt.* conf. Illuſtris Viri DN. Dattii Diatribe *de Venditione Liberorum.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergunt: *alſo das er es aigen macht, das tut &c.* Scherz.

3) Cod. Fſch. pergit: *in den tot noch in die heidenſchaft, noch in dehein hurhaus.* Hortl. *das man es tött, noch in kein gemaines frawn haus.* his addit Cod. Ambr. Chart. *oder das er es verfüre in andere lande, oder zu ſolchen dingen.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLVIII.

1) Hic verſus in Cod. Feſch. ita incipit: *Alſo ſprichet der ſelige unde der helige Keiſer Kar* (Uff. *Keyſer Karell*) *wir gebieten*, &c. cum noſtro autem ceteri conſonant. *Scherz.*

3. Die ſulent ſin lanttædinge ſuchen, die gut in ſinem geriht hant, oder mit huſe in ſinem geriht ſitzent, ob ſi ze iren tagen komen ſint [2] ze zuuay und zuuaintzig iaren.

4. Alz ain herr ſin erſtez lantteding gebiutet, ſo ſol er uor ſinen boten uierzehen tag in ſin [3] gemerckt ſenden, und in ſiniu dœrfer und uf ſin burge und ſol da haizzen kunden uf uuelhem tag und an uuelhi ſtat er ſin lantteding geboten habe alz er in hiezz,

5. [4] Daz ſol er bi ſinem aide ſagen, den er im geſuuorn hat, daz er ez beruffet hab alz er in hiezz.

6. Vnd ſuuer dar nit kumpt under den lüten die hieuor geneñet ſint, die ſint der buz ſchuldig.

7. Darnach ſol er ſin lantteding gebieten,

8. Vnd ſuuer da beclagt uuirt, iſt er da zegagen, er ſol antuuürten,

9. Iſt er da nit, man ſol im in die lanttedinge furgebieten driſtunt.

10. Vnd iſt er beclagt umb den totslag, oder umb den raup oder umb diuphait, oder umb uuunden oder [5] umb freuel, ſo ſol in [6] der Rihter und Lantrihter æhten, und ſol dem clager rihten [7] uf daz gut. Vnd iſt ez umb gût, daz in ſinem geriht lit,

11. Vnd umb dehain gülte, ſo ſol er in nit æhten, er ſol im aber rihten uff ſin gut, daz in ſinem geriht lit.

12. Der Rihter und der clager die ſuln uff dem lantteding uuarten [8] dem da fürgeboten iſt untz ueſper zit.

13. Suuer denn nit enkumpt, der iſt der buz ſchuldig. Vnd ſol der Rihter ſin buz nemen, daz iſt etuua fünf pfunt etuua minner [9] ie [10] nach geuuonhait,

14. Man ſol uff dehain lantteding rîten mit harnaſche, uuan mit dez Rihterz urlop und mit ſinem uuillen.

3. *Omnes illi, qui bona ſub ipſius jurisdictione poſſident, aut ſub illâ domicilium habent, tenentur judicio provinciali ſe ſiſtere, ſi ad dies ſuos pervenerunt, id eſt, ad viginti & quatuor annos.*

4. *Cum Dominus aliquis primâ vice judicium provinciale indicere vult, debet nuntios ſuos duabus ſeptimanis ante judicii initium mittere in oppida, pagos, & caſtra ſibi ſubjecta, & illis mandare, ut indicent, qua die, quoque loco ipſe judicium provinciale celebrare velit.*

5. *Hoc facto nuntii ab eo miſſi (ſi redeunt) debent in vim juramenti, quo ipſi tenentur, aſſerere, quod ſecundum juſſum ipſius homines citaverint.*

6. *Si quis ex illis, de quibus modo dictum, non apparuerit, (in judicio provinciali) ad mulctam tenetur.*

7. *Hac (qua ſupra dictum eſt) ratione debet judicium provinciale indici.*

8. *Si is, qui in eodem convenitur, præſens eſt, debet ibidem reſpondere.*

9. *Si autem abſens eſt, trina vice ad illud eſt citandus.*

10. *Si quis convenitur, ut reus homicidii aut rapinæ, aut furti, aut vulnerationis, aut alius injuriæ, tum judex provincialis eum debet proſcribere, & immittere actorem in bona ejus, quæ ſub ipſius jurisdictione ſita ſunt.*

11. *Quodſi de debito quodam quæſtio ſit, reum non debet proſcribere; debet autem actorem immittere in bona alterius, quæ ſub ipſius jurisdictione ſunt ſita.*

12. *Judex & actor in judicio provinciali debent exſpectare citatum (reum) usque ad tempus veſpertinum.*

13. *Quo veniente, ſi alter ſe non ſiſtit, tenetur ad ſatisfactionem; judexque mulctam debet exigere, quæ alicubi eſt quinque librarum, aliis in locis minor, alibi major, pro diverſa regionum conſuetudine.*

14. *Nemo debet in judicium provinciale venire armis ſuis indutus, niſi cum venia & permiſſione judicis.*

CAP. CCCXLIX.

[1] Buz nach gnaden.

[2] VNd uerdient ain man buz gen unz ſuuie diu geſchaffen iſt, und hat ſi mit übelem uuillen uerdient freuellich, [3] ſo mag ſie unſer Rihter [4] und uuir ſelbe gar nemen. 2. Vnd

CAP. CCCXLIX.

De mulctis.

SI quis ſob malitiam dolumque ſuum meruit, ut nobis mulctam præſtaret, qualiscunque illa ſit, illam integram judex noſter, nosque ipſi ſumere poſſimus.

2. *Si*

2) Sic quoque Uff. aſt Cod. Jung. *vier und zwainzig.* Fſch. *daz iſt ob ſi vier unde zweinzich jar alt ſint.* omnes habent 24. excepto MSC. Scotor. Vienn. quod exhibet: *vierzehen.* Scherz.

3) Cod. Jung. *merkete.* Fſch. *in ſiner marcb.* Uff. *yn ſein marckte.* Hupf. *marckt.* Scherz.

4) Omnes Codd. concordant Noſtro; ſed Fſch. ita pergit: *ſo er danne darkümet ſo ſol er ſinen gebutel vragen, ob er daz lanttedinch alſo geboten habe, als er in biez, d. ſ. e. b. ſ.* Scherz.

5) Cod. Jung. Fſch. Univ. Arg. Waldn. Argentin. uterque: *umb ander freuel.* Scherz.

6) Reliqui Codd. noſtri habent tantum: *der Lantribter.* Scherz.

7) Cod. Fſch. *uf ſin gut, und iſt ez umbe gut, daz in ſinem geribte lit umbe kein gulte ſol er in nibt ehten, er ſol im aber ribten.* &c. ſic & Cod. Univ. Argent. ſimiliter MSC. Scot. *auff ſein gut, ob es in ſeinem geribte leit umbe kein gulte.* Uffenb. *das in ſeinem gerichte liget. Aber umbe kein gulte ſol er yn nicht echten aber er ſol dem clager auff ſein gut richten und iſt es umbe gute* &c. Scherz.

8) Cod. Fſch. *der lute den da fürgebotten.* Scherz.

9) MSC. Waldn. & Scotor. Vienn. addit: *etwa mehr.* Scherz.

10) Jung. & plerique Codd. *nach des landes gewonhait.* Meus addit: *und rebt.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLIX.

1) Cod. Fſch. Rubricam hanc habet: *von der Buzze.* Scherz.

2) Cod. Fſch. ita incipit: *Des heiligen Karls buzze und wort, unde iſt daz ein man buzze gegen uns verwirket und gen unſern geſellen, ſwie die geſchaffen iſt.*

3) Cod. Arg. maj. *ſo mugent wir und unſer richter ſü nemen.* Scherz.

4) Voces: *und wir ſelbe* non apparent in ullo Ambraſianorum Codicum. Scherz. Ad

2. Vnd hat ſi ain man unuuizzeclich und ainualticlich ueruuorht die buz ſulen uuir nit gar nemen, uuan nach gnaden.

CAP. CCCL.

[1] Kayſer Karln gebot.

[2] DItz ſint diu gebot dez hailigen und dez ſeligen [3] Kayſerz Karln, [4] gebot,

2. Suuer geziuge laiten uuil, [5] den ſol der Rihter ſunder nemen, und ſol in fragen, [6]

3. Alſo ſol er den geziugen allen tun,

4. [7] Ir ainer ſol nit ſagen, daz ez der ander hœre, [8] uuan uor dem Rihter und uor den lüten.

5. Vnd ſagent ſi gelich umb die ſache, ſo hant ſi ienem geholfen, der ſi angedinget hat,

6. Und ſagent ſi nit gelich, ſo hant ſi im nit [9] geholfen. [10]

CAP. CCCLI.

[1] Von den getauften Juden.

EZ uerbiutet Got und der Kaiſer Karl, und der Babeſt [2] Leo, daz dehain criſtanmenſche uon dem andern [3] geſuch neme.

2. Daz uerbot der Babeſt Leo und der hailig Kaiſer Karl mit ain ander ze [4] Rome, do ſi bede ain concili heten.

3. Suuer ſin überuuært uuirt, den ſol gaiſtlich geriht ze banne tun, und darnach [5] mit der æht rihten, alz hieuor (c. 88, 3. & paſſim) geſprochen iſt.

4. So

2. *Si autem alter ex ignorantia & ſimplicitate deliquit, multam non debemus ſumere integram, ſed gratioſe moderatam.*

CAP. CCCL.

Imperatoris Caroli mandata.

HÆc ſunt Sancti beatique Imperatoris Caroli mandata.

2. *Si quis teſtes producere vult, judex illos ſeparatim interrogare & audire debet.*

3. *Ita procedendum eſt cum omnibus teſtibus.*

4. *Nemo teſtium debet teſtimonium dicere, ut alii id audiant, quam judex & ejus aſſeſſores.*

5. *Si teſtes eadem de causâ, de quâ quæritur, effantur, tunc id prodeſt illi, qui illos rogatos produxit.*

6. *Si autem hi ſibi invicem contradicunt, ipſorum productio ei non prodeſt.*

CAP. CCCLI.

Quod nullus Chriſtianorum ab altero uſuras capere debeat.

DEus & Imperator Carolus, ut & Papa Leo, prohibent, ne quis Chriſtianorum ab altero uſuras accipiat.

2. *Hoc interdixit Leo Papa & Sanctus Imperator Carolus, cum Romæ conjunctim Concilium aliquod celebrarent.*

3. *Qui contra hoc fecerit, hunc judicium Eccleſiaſticum debet excommunicare, & judex ſecularis proſcribere, ſicut ſupra dictum fuit.*

4. *Si*

Ad CAP. CCCL.

1) In Fſch. Rubrica eſt: *Wie man geziuge vragen ſol.* Scherz.

2) Hic verſus primus in MSC. Ambr. Chart. ſic legitur: *Dis ſtett in dem andern buche das der Künig Karl der Hailig und der Selig hat gemacht.* Scherz.

3) Jung. pergit: *König Karln wie man geziegen nemen ſoll.* Scherz.

4) Dele: *gebot.* Scherz.

5) Cod. Fſch. & alii: *ſo ſol in &c.*

6) Cod. Fſch. addit: *umbe die ſache.* alii: *was er darumb wiſſe.* Scherz.

7) Cod. Wurmbr. & Hortl. hunc verſum ita ſiſtunt: *und iſt ir mer dann ainer oder ir ſey vil oder wenig, ſo ſol jeglicher beſunder ſagen und das ye ainer den andern nicht hör wan v. d. L. &c.* Scherz.

8) Deeſt in Arg. maj. *wan v. d. R. u. v. d. L.* Waldner. habet: *wan vor dem Kunige und vor &c.* Verba: *und vor den luten* abſunt à MSC. Scot. Vienn. *Scherz.*

9) MSC. Ambraſ. Chart. addit: *Es ſey dann als ferr ob ihm zween gezügen ertheilt ſind zu ihm ſelber, die helffen ihm wol, ob ſie gleich ſagent. Iſt ihm aber ertheilt das er mehr gezeugen leiten ſol und hat er die gleich ſagen ſo hat er behept.* Sic & Uff. niſi quod loco ultimorum verborum habeat: *ſo hat er erbe behaldenn.* Scherz.

10) Hortl. Cod. hæc addit: *Ain jeglich man der ſeine recht nicht verlorn hat der iſt umb ain jeglich ſach wol gezeug an umb kuntſchafft, das ain erberge geſworne kuntſchaft haiſt da ſullent unverſprochen lewt darzu genomen werden den umb die ſach alalerkündigiſt iſt.* Sic & Wurmbr. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLI.

1) In Fſch. eſt Rubrica: *von Wucheren.* in Hortl. & Wurmbr. *Kain Criſten menſch ſol von dem andern geſuch nemen.* Utraque Rubrica melior eſt noſtrâ. *Scherz.*

2) *Leo* deeſt in Codd. Fſch. Univ. Arg. Jung. Waldner. Argentin. utroque & meo. Ambraſ. Perg. addit: *und alles geiſtlich gericht und recht.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *dehein geſuch noch dehein wucher neme.* Scherz.

4) In Concilio Romæ ſub Carolo M. & Leone III. habito hoc ſtatutum fuiſſe nondum liquet. In Capitulari tamen Aquisgranenſi de A. 789. apud Baluz. T. I. Capitular. p. m. 215. hæc leguntur: *Item in eodem Concilio ſeu in Decretis Papæ Leonis, nec non in Canonibus, qui dicuntur, Apoſtolorum, ſicut & in Lege ipſe Dominus præcepit, omnino omnibus interdictum eſt, ad uſuram aliquid dare.* quod iisdem verbis repetitur in Capitularium lib. 1. tit. 5. *Scherz.*

5) Supple: *weltlich gericht.* quod habet MSC. Arg. maj. ubi legitur: *und darnoch weltlich gerichte mit der Achte.* Scherz.

4. So ain menſch ze bann uuirt getan, ſuuer daz uuaiz und im dar darnach [6] gemainſamet, der iſt auch in dem bann,

5. Und iſt er alz lang in dem banne, alz hieuor geſchriben ſtat, ſo kumpt er in die ſchulde da der bænnig ſelbe inn iſt.

4. *Si quis fuit excommunicatus, & contingit, ut alius, qui id factum eſſe ſcit, cum ipſo familiariter converſetur, ille etiam eſt excommunicatus.*

5. *Hic (poſterior) ſi in ſtatu excommunicatorum manet per tempus ſupra definitum, cenſetur reus eſſe ejusdem criminis, propter quod alter fuit excommunicatus.*

CAP. CCCLII.

Der ſich dez Richez gut ze unreht underuuindet.

SUUer ſich dez Richez gut underuuindet ze unreht und [1] unuuizzentliche, uuirt er dez geinnert mit unſerm boten, der ſol daz ze hant uuiderlan aun ſchaden,

2. Und hat erz mit uuizzent getan, ſo hat er ſin triuue an unz zerbrochen,

3. Und het er unz da uor hulde geſuuorn, ſo iſt er mainaide und triuuueloz,

4. Daz ſulen uuir uber in rihten nach unſerm [2] uuillen und nach unſerm geuualt.

CAP. CCCLII.

De eo, qui aliqua Imperii bona injuſte occupat.

SI quis injuſte ſciens prudensque aliqua Imperii bona occupat, & illa per nuntios noſtros reſtituere jubetur, debet illa ſine mora reſtituere integra.

2. *Si id fecit ſciens, fidem nobis datam fefellit.*

3. *Et ſi eorum bonorum intuitu (ſpecialem) fidem juravit, perjurus eſt & perfidus.*

4. *Ob hoc ipſum eundem puniemus juxta arbitrium & poteſtatem noſtram.*

CAP. CCCLIII.

[1] Der dez ſunnentags uail hat.

WIr gebieten [2] daz an dem Sunnentage nieman nihtz uail habe uuan ezzen und trinken.

2. Suuer ſin gaden uftut oder ſin crame oder [3] ſiner keler daz er iht [4] daruz uerkauffen uuil, der iſt [5] dem pfarrer fünf ſchilling ſchuldig, und dem Rihter alz uil.

3. Ain ieglich ueirtag, den man mit dem bann gebiutet ze uirenn, der hat daz ſelbe reht alz den ſunnentag und drie [6] hohzit, Wihennaht, Oſtern und Pfingſten.

CAP. CCCLIII.

De iis, qui die Dominica merces venum exponunt.

PRohibemus, ne quis die Dominica res alias, quam quæ ad victum pertinent, venum exponat.

2. *Qui tabernam ſuam mercatoriam aut pergulam, aut cellam aperit, venditionis cauſa, debet parocho ſuo præſtare quinque ſolidos, & judici tantundem.*

3. *Circa quamlibet diem feriatam, quæ publicè indicitur, id juris obtinet, quod viget circa dies Dominicas & tria hæc feſta, Natalitiorum ſcilicet, Paſchatis, & Pentecoſtes.*

CAP.

6) Cod. Uff. *und darnach gemainſchaff mit ym hat.* Hortl. & Wurmbr. *u. d. offenlich gemainſchaft m. i. hat.* Scherz.

Ad CAP. CCCLII.

1) Sic quoque Fſch. Waldn. Uffenb. Scotor. Vienn. Univ. Arg. aſt major Arg. habet: *wiſſentlich.* ſic quoque Arg. minor & impreſſi. Hortl. Wurmbr. & Jung. *und auch wiſſentlich.* Ambr. Perg. *mit unwiſſen.* Scherz.

2) Pro: *willen.* MSC. Scotor. Vienn. habet: *rechten.* Arg. maj. pro: *willen u. n. u. gewalt.* exhibet: *nach unſerm rechte und gerichte.* Scherz.

Ad CAP. CCCLIII.

1) In Fſch. hæc eſt Rubrica: *man ſol des virtages nit veil haben.* Scherz.

2) Cod. Uff. addit: *bey unſerm gewalt.* Hortled. & Wurmbr. *pey rechter gehorſam und pey unſerm Kaiſerlichen gewalt.* Scherz.

3) Lege: *finen.* ita omnes noſtri Codd. & reſte quidem. *Scherz.*

4) Cod. Hortl. addit: *ſämhaftigs.* Wurmbr. *ſamhthäſtigs.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *ſinem pharrer.* Scherz.

6) *Hochzit.* Antiquis feſta denotare certum eſt. vid. Staden. Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 312. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

CAP. CCCLIV.

[1] Wie man armen lüten rihten ſol.

WIr gebieten bi Kayſerlichem geuualt allen den Rihtern die in dem lande und in den ſteten [2] ſint, daz ſi ſich [3] hüten uor unrehtem geuualt,

2. Und ſuua ſi dez nit tunt, daz müzzen uuir rihten, nach unſerm reht,

3. [4] Und ſuua uuirz niht gerihten mügen, ſo riht ez got über ſie an dem iungeſten tag.

4. Dem Rihter iſt [5] miet geſetzt uueder uber reht noch uber unreht.

5. Er ſol nihtzit nemen uuan [6] ſin buz, diu mit reht im geſetzet iſt, und doch nach genaden.

6. Suuenne der drier lute ainz fur geriht kumpt, arme lute, uuituuen, und uuaiſen, und ſi ainen uorſprechen [7] nement, den ſol in der Rihter geben uor andern luten.

7. Vnd die an dem geriht ſitzent die ſuln ſie hœren uor andern luten.

8. Suuer dez nit entut, der tut uuider Got und uuider reht.

CAP. CCCLIV.

Quomodo in cauſis miſerabilium perſonarum judicari debeat.

MAndamus ex plenitudine poteſtatis omnibus judicibus, qui vel ruri vel in urbibus degunt, ut abſtineant à vi injuſta.

2. *Hoc ſi non faciunt juxta poteſtatem & jus, quod habemus, id puniemus.*

3. *Quodſi autem id facere impediamur, DEus in noviſſimo die in eos judicium feret.*

4. *Judici per leges non eſt permiſſum, ut in cauſa vel juſta vel injuſta munus accipiat.*

5. *Nihil ille debet, niſi mulctam, quæ à legibus ipſi eſt conceſſa, accipere, & quidem non obſervato juris rigore.*

6. *Si quis ex trino hoc hominum genere, pauperum ſcilicet, viduarum & pupillorum, in judicium venit, & advocatum petit, ei præ aliis debet aliquis dari.*

7. *Qui in judiciis ſedent judicandi cauſa, debent eosdem audire præ aliis hominibus.*

8. *Hoc qui non facit, contra Deum & jus agit.*

CAP. CCCLV.

Von zollen.

DEr ſælige und der hailige Kaiſer [1] Karl ſprichet aber alſo.

2. Ez ſol nieman dehainen zol nemen, uuan der uon alter her mit reht iſt komen, [2] die min Ænin und min uater [3] Künig Pippin geſetzet hat,

3. Die uuellen uuir ſtet haun, und uuellen auch furbaz dehainen mer ſetzen.

4. Vnd ſuuer ſi haut geſetzet, die nemen uuir ab, 5. Und

CAP. CCCLV.

De Vectigalibus.

BEatus & Sanctus Imperator Carolus ita edicit:

2. *Nemo debet aliqua vectigalia exigere, quam quæ ab antiquis temporibus jure fuerunt introducta, quæ ſcilicet avus meus & pater meus Rex Pipinus conſtituit.*

3. *Hæc firma ſervabimus, nec alia nova amplius introducemus.*

4. *Et ſi quis (de facto nova) inſtituit, ea abolebimus.* 5. *Quod-*

Ad CAP. CCCLIV.

1) Cod. Fſch. Rubricam ita exhibet: *Von armen lüten witwen und weiſen.* Hupf. & impreſſi: *wie man lanttæding haben ſol.* Scherz.

2) Arg. maj. addit: *oder wo ſy ſint.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *reinen.* Arg. maj. *reynnen.* Hortl. & Wurmbr. *reinigen.* Scherz.

4) Verſ. 2. & 3. ita in MSC. legitur: *Unde ſwa ſi des nicht tunt, daz ſol Got über ſi ribten an dem jungeſten tage, unde ich riebt ez uber ſi als min reht ſeit, ſwelich ribter niht enribtet die ſchulde als ſi im geclaget wirt, und vor im erziuget wirt als reht iſt, uber den ſol ez ſin herre oder ribter ribten unde ſin Herre von dem er daz geribte hat.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *nicht mit.* Ingolſt. Uff. ceterique fere omnes: *kain müet.* meus: *debein ander miet gezezt. miet, müet*, merces, it. præmium, inferendum autem omnino textui noſtro: *nicht* aut *kein.* Scherz.

6) Cod. Fſch. *ſin rehte buzze diu im mit rehte &c.* ſic & Uff. & Ingolſt. *Scherz.*

7) Cod. Fſch. *bitent.* recte. loco verborum: *und ſ. a. u. nement.* MSC. Scotor. Vienn. habet: *die ſol der Richter des erſten vertigen mit allen dingen.* Scherz.

Ad CAP. CCCLV.

1) Rectius dixiſſet: *Ludewig der fromme.* eſt enim hoc Capitulum deſumtum verbotenus fere ex Capitularium RR. Franc. lib. IV. c. 31. quod ita incipit: *Ut ubi tempore Avi noſtri Domni Pippini conſuetudo fuit &c.* Continet autem liber IV. Capitularia Ludovici Pii, ceu ex Præfatione ejusdem apparet, non Caroli M. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. addit: *und geſtetet iſt und min ene &c.* in Cod. Uff. & Univ. Arg. verba: *die min ænin*, deſunt. Argent. maj. vitioſe habet: *die min ſun.* Impreſſi etiam hic inſigni labe laborant. pro: *Ænin* Wurmbr. habet: *Enn.* Hortl. *Ene.* Waldner. *Eny.* Arg. min. & meus: *Ane.* Twinger in Vocab. Lat. Germ. Avus, *Ane, oder Groſette, oder Grosherre.* Scherz.

3) *Künig Pippin.* deeſt in Codd. Jung. & Ambr. Perg. *Scherz.*

Digitized by Google

5. Und ſuuer uber lant uert, und mag der aun bruggen geuarn, in ſol nieman [4] zolles nœten.

6. Suuer zol daruber [5] nimet, der hat unſer [6] hulde uerlorn.

7. Die ſol er uuider geuuinnen nach unſern gnaden.

8. Wir gebieten allen den die in unſerm [7] Riche ſint, daz ſi dehainen zol nemen [8] aun unſer urlop, und ſuuer ez daruber tut, der hat unſerr hulde nit.

9. Wir ſprechen, daz alle zœlle und alle münzze die in Roemſchem Riche ſint, die ſint dez Roemſchen Künigez,

10. Und ſuuer ſi uuil haun, er ſi pfaffe oder [9] laye, der muz ſi haben [10] uon dem Roemſchen Künige,

11. Und ſuuer dez nit entut der frœuelt an dem Riche.

5. *Quodſi quis iter facit, & in illo citra uſum pontium pergere poteſt, ab eo nemo vectigal exigere debet.*

6. *Qui contra facit, ille gratia noſtra excidit.*

7. *Hanc tum demum ſi dignum ea judicabimus, recuperabit.*

8. *Omnibus, qui Imperio noſtro ſubjecti ſunt, interdicimus, ne ſine venia noſtra ullum vectigal exigant; qui contra fecerint, gratia noſtra excidunt.*

9. *Pronuntiamus, quod omnia vectigalia & monetæ, quæ ſunt in Imperio Romano, ſint Regis Romani.*

10. *Qui illa habere vult, ſive Clericus ſit, ſive Laicus, debet ea impetrare à Rege Romano.*

11. *Qui hoc non facit, ille (ſi vectigal exigit) injurius eſt in Imperium.*

CAP. CCCLVI.

[1] Ditz iſt uon Binen.

VNd fliegent [2] binen uz und uallent uf ainen baume [3] und er in inr drie tagen nachuolget, ſo ſol er ienem ſagen dez der baum iſt, daz er mit im gange, und im [4] ſin ymmen geuuinne,

2. Si ſullen mit ainander dargan, und ſulen [5] mit æxten an den baum ſlahen und mit kolben und mit ſuuiu ſi mugen, daz ſi doch den baum iht uerſeren noch uerderben,

3. [6] Oder uellet er an ainen [7] zaun oder uf ain [8] huſe, oder uf ſuuaz er uellet, ſo iſt ez dazſelb reht alz umb den baum.

4. So er an den baum die ſlege getut, die hie uorgennent ſint, ſuuaz der binen herab uellet die ſint ſin,

5. Und ſuuaz daruf belibet, die ſint ienez dez der baum iſt. [9]

CAP. CCCLVI.

De Apibus.

SI apes alicujus avolant, & arbori alterius inſident, isque, cujus fuere, per triduum illas perſequitur, debet illum, cujus arbori inſident, rogare, ut ſecum eat & ſe juvet ad apes recuperandas.

2. *Quo facto debent una accedere ad arborem, & ſecuribus, clavisve aut alio, quo poſſunt, inſtrumento arborem ferire, ita tamen, ne inde illa lædatur vel pereat.*

3. *Si autem ictus hi, de quibus modò diximus, fiunt, tum, quicquid apum decidit, eſt prioris Domini.*

4. *Quicquid autem illarum in arbore remanet, pertinet ad eum, cujus eſt arbor.*

5. *Id quod circa arborem juris eſt, etiam obtinet, ſi examen tale inſidet ſepi, aut domui, aut cuicunque alii rei.*

CAP.

4) Cod. Fſch. & plerique : *zolles anmuten.* Scherz.
5) Arg. maj. & Waldn. *mutet.* impreſſi : *mutet und nympt.* Scherz.
6) Cod. Hortl. & Wurmbr. *unſer und des Reichs hulde verlorn.* Scherz.
7) Cod. Waldn. *die in unſerm oder des Riches gerichte ſint.* Arg. maj. *in unſerm gerichte.* Scherz.
8) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt : *oder machen.* Scherz.
9) Ambr. Perg. *layenfurſt.* Scherz.
10) Cod. Fſch. ita pergit : *Von Romiſſen Riche und von dem Romiſchen Kunige.* Concordant Uff. Arg. major, aliique. aſt Hortl. & Wurmbr. habent : *und auch empfaben von dem Romiſchen Kunig und von ſeinem Reich.* Scherz.

Ad CAP. CCCLVI.

1) Cod. Fſch. meus & alii quidam : *von ymmen.* Ingolſt. *von Peyen.* Scherz.
2) Alii *Immen.* Wurmbr. *pein.* Ambraſ. Perg. *beyen.* Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. habet : *und ob jener, von dem er ausgangen iſt drey tag noch volget, ſo ſol er jenem &c.* Scherz.
4) Cod. Fſch. Uff. & alii quidam : *ſin ymmen helffe gewinnen.* Ingolſtad. *ſein ynppen helf gewinnen.* Scherz.
5) Ingolſt. *mit hakken.* Uff. *mit motten.* Wurmbr. *mit achſſten und mit kelken.* Uterque Ambraſ. *mit axes ören, und nit mit der ſniden, und mit kolben und mit ſtechen.* Scherz.
6) Rectius hic verſus, ceu in Cod. Wurmbrand. & Hortled. fit, poſt verſum quintum collocatur. *Scherz.*
7) Ambr. Perg. *zwei.* Scherz.
8) Idem Ambr. *dach.* Scherz.
9) Cod. Hortl. & Wurmbr. hæc adjiciunt : *wo zwen oder drey oder wie maniger ir ſey die ainen ympen mit ainander vindent die ſullent in auch mit einander vaſſen* (Wurmbr. *vahen*) *und was darvon kumpt das ſol ir gemain ſein und ſi ſullent es mit ainander tailen. Wer ympen hin leibet des ſeint die ſtemme und was davon kumpt das ſullent ſie tailen als des lands reht iſt.* Sic quoque Cod. Wurmbr. *Scherz.* Ad

Digitized by Google

CAP. CCCLVII.
Der bernde baum uerderbet.

SUUer in ainez mannez baumgarten gat und im ſine baum abhauuet, und ſint ez baum, die obs tragent, er ſol im daz obs gelten, ſuuaz er berait, [1] daz in aim iar daruf uuürde ob er ez uerkauffen uuolt,

2. Alz uil der baum iſt, alz uil muz er im fur ieglichen geben, alz er berait, uuez daz obs uuert uuaz, daz ain iar daruf uuuhs.

3. Alſo muz er im daz obs gelten zuuelf iar, und ſol im ander baum hinuuider [2] beltzun,

4. Und ſint ez nit [3] beltzer geuueſen, ſuuelhe ander baum er im denn ab hat gehauuen, die ſetze im hinuuider,

5. [4] Vnd ſo zuuelf iar hinkoment ſint, die baum dannoch alſo nütze nit uuorden, die er im hinuuider geſetzet hat, daz uf ieglichem nit ainez ſchillingez uuert uuahſet, ſo ſol er ſich ſin [5] nit underuuinden,

6. UUerdent aber ſi ſo nutz, daz ieglicher [6] zuuelf pfenuuert trait, ſo ſol er ſich ir underuuinden, und er hat in dannoch damit nit geuuert,

7. Er muz im dannoch ze buz geben [7] ain pfunt.

CAP. CCCLVII.
De eo, qui arbores frugiferas corrumpit.

QUi arboretum alicujus intrat, & in eo arbores alterius cædit frugiferas, debet duodecuplum pretii fructuum, quos quis, ſi ſingulis annis eos venderet, obtinere poſſet, præſtare.

2. *Quot ſunt numero arbores cæſæ, pro tot arboribus debet ſolvere pretium fructuum, qui ſingulis annis provenirent.*

3. *Debet autem ei præſtare pretium fructuum, qui proveniſſent per duodecim annos, & alias arbores (ejusdem generis) plantare.*

4. *Quodſi arbores cæſæ non provenere ex inoculatione, ſed alius ſint generis, debet ei cædens alias earum loco plantare.*

5. *Quo facto, ſi duodecim anni ſunt elapſi, nec arbores hæ plantatæ tantum fructuum producant, ut ex ſingularum fructibus unus ſolidus redigi poſſit, ſi vendantur, tum ille (Dominus arborum cæſarum) eas, tanquam ſuas, ſibi aſſerere non debet.*

6. *Quodſi autem fructuum, quos ferunt, pretium æquet duodecim denarios, tunc poteſt ille (dominus arborum cæſarum) eas tanquam ſuas retinere, quo ipſo tamen ei nondum plenè eſt ſatisfactum.*

7. *Debet alter ipſi præterea dare emendæ loco libram denariorum.*

CAP. CCCLVIII.
Der ſich uuider den kaiſer uuauffent.

SUUer ſich uuider den kaiſer uuaffent und uuider die die in ſinem dienſte ſint, [1] oder den erz haizzet tun, oder der in ainer heruart mit dem kayſer iſt, und fliuhet der uon im e daz er ſelber fliehe, daz heten unſer uordern geſetzet, die dez Richez pflagen, daz man ſi ſolt lebendig [2] begraben.

CAP. CCCLVIII.
De Eo qui contra Imperatorem arma ſumit.

SI quis contra Imperatorem arma ſumit, aut contra eos, qui ſunt in ejus ſervitio, vel aliis, ut arma contra ipſos ſumant, mandavit, vel cum una cum Imperatore in expeditione eſſet, fuga ſalutem quærit, antequam ipſe Imperator ſe in fugam daret, in hunc majores noſtri, qui Imperio præfuerunt, pœnam hanc ſtatuerunt, quod vivus debeat terræ infodi.

CAP.

Ad CAP. CCCLVII.

1) Cod. Uff. pergit: *das yn zwelff jaren darauff gewachſſen were.* in Cod. Fſch. pro verbis: *er ſol im* &c. legitur: *ſo muz er jeglichen zwelf ſtunt als vil geben, als ein jar daruffe wirt unde ſol im rehte derſelben ſlahte baume bin widerſetzen ez ſyn ympter oder ander baume geweſen.* Scherz.

2) Cod. Uff. *pflanzenn.* Ingolſt. *pelzen.* Jung. & uterque Arg. *ympfen.* Fſch. Waldn. & alii: *ſetzen.* Ambr. Perg. addit: *und derſelbenleie beume.* Scherz.

3) Sic Ingolſt. & Uffenb. aſt Jung. Ambraſ. Chart. Waldn. meus: *ympter.* Arg. maj. *impffzwige.* Arg. min. & Cod. Univ. Arg. *impfeter.* MSC. Scot. Vienn. *holzbaum.* Scherz.

4) Hunc verſum Cod. Fſch. ita fiſtit: *Unde ſint die baume innerhalp zwelf jaren als nutze worden, daz uf jeglichem werde eines ſchillinges wert, ſo ſol er ſich ſiner baume underwinden, unde hat in dannoch da mit nibt gewert, er ſol im noch ze buzze geben zweinzich ſchillinge.* Scherz.

5) Sic omnes fere Codd. MSS. & impreſſi. aſt Argent. maj. *dannoch ir underwinden.* Sic quoque Ambraſ. Perg. ſed uterque male. *Scherz.*

6) Ceteri Codd. concordant. aſt Argent. maj. *zwölff ſchillinge wert.* vitioſe. *Scherz.*

7) Cod. Ingolſt. *ein pfunt pfenning.* Hortl. Scotor. Vienn. meus & plerique: *zwainzig ſchillinge.* Scherz.

Ad CAP. CCCLVIII.

1) Cod. Uff. *oder den es der keyſer gebeyſſen hat.* Argent. maj. *oder wider den der es beiſs tun.* Scherz.

2) Sic omnes MSS. & impreſſi. At Fſch. habet: *verbrennen.* Uff. *begraben, ſo ſetzen ein teyl bucher, verbrennen.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCCLIX.
[1] Von Litgeben.

[2] HAt ainer uail ezzen und trinken, und hat ain [3] husfrauuen, und ain diern diu ſin ehalt iſt, und die helfent im ſin dink [4] beſehen, die muzzent mit den lüten me ze ſchaffen han denn [5] ander frauuen,

2. Dauon iſt daz geſetzet [6] und uuerdent ſi daran begriffen, man ſol uber ſi nit rihten alz uber ander frauuen,

3. Man ſol ſi nit offenlichen rügen, [7] in ſol ir bihter haimlich buz darumb geben.

CAP. CCCLIX.
De Cauponibus.

SI quis aliis pro pecunia publice cibum & potum præbet, habetque uxorem, & puellam, quæ in ipſius eſt ſervitio, quæ ipſum in caupona exercenda juvant, aliter fieri non poteſt, quam ut hæ feminæ cum hominibus frequentius converſentur, ac aliæ mulieres.

2. *Hinc ſtatutum eſt, quodſi illiciti concubitus accuſantur, aut in eo deprehenduntur, non debeant puniri, ut aliæ feminæ.*

3. *Non debent publica pœna affici, ſed ipſorum confeſſionarius debet ipſis pœnam in ſecreto ſuſtinendam dictare.*

CAP. CCCLX.
[1] Von Schribern.

SUUelhe ſchriber ain lay iſt, der ualſche hantueſt ſchribet oder falſche brief, uuirt er dez [2] uberræt ſelbe dritte, daz er uuol uueſte, daz ez falſche uuaz, daz er da ſchribet, da ſol man im die hant umb abslahen.

2. Vnd iſt er pfaffe, man ſol in dem Biſchoff antuuürten, und ſol im der ſin pfæfflich ere benemen,

3. Suua in darnach der uueltlich Rihter begriffet, da ſol er uber in rihten alz uber ainen layen,

4. Er ſol im ab die hant haizzen slahen. [3]

CAP. CCCLX.
De Scribis.

SI ſcriba aliquis, qui eſt Laicus, falſa inſtrumenta conficit, aut falſas literas, debet ſi convincitur per actoris & duorum aliorum juramenta aſſerentium, quod bene ſciverit, illud, quod ſcribit, falſum eſſe, ipſi manus ideò amputari.

2. *Si autem ſcribens eſt Clericus, debet transferri in poteſtatem Epiſcopi ſui, qui eum dignitate Clericali privare debet.*

3. *Hoc facto, ſi judex ſecularis eum deprehendit, de eo judicare tenetur, ac de Laico.*

4. *Debet ſcilicet mandare, ut ei manus amputetur.*

CAP. CCCLXI.
[1] Von ungerehtem lœte.

[2] SUUer ain gelœte [3] ringer machet [4] ainz pfenningez, denn ez ze reht ſin ſol, dem ſol man [5] daz haupt abslahen,

2. [6] Vnd

CAP. CCCLXI.
De pondere non juſto.

SI quis pondus, quod appenditur, minuit, ita ut uno denario levius ſit, quam eſſe deberet, illi caput eſt amputandum.

2. *Loquor*

Ad CAP. CCCLIX.

1) Rubrum in Cod. Ingolſtad. tale eſt: *von den leibgewinne.* in Cod. Univ. *von einer württin.* Arg. maj. *von gelitgebende.* Fſch. *ob ein litgeberen ir e brichet.* Scherz.

2) Cod. Fſch. *bat ein litgebi.* Meus: *h. e. litgebe.* Jeng. *h. e. winman.* Scherz.

3) Sic omnes Codd. MSS. ſed impreſſi: *kauffrau*, male. *Scherz.*

4) Cod. Uff. *verrichten.* Fſch. addit: *unde ſchaffen.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *ander lüte.* Uff. *ander lute oder frauen.* Scherz.

6) Cod. Fſch. pergit: *werdenn ſi gezigen mit dem uberbur, oder ob ſi damit begriffen werdent, man ſol mit nibt uber ſi rihten.* ſic omnia MSS. & recte. *Scherz.*

7) Cod. Fſch. pergit: *unde ſol ſi nibt offenlichen buzzen, in ſ. i. pharrer heimliche buzze geben.* Scherz.

Ad CAP. CCCLX.

1) In Fſch. Rubrica ſic ſonat: *der valſche hantveſte ſchribet.* Utrumque Arg. pro: *hantveſte* habet: *briefe.* Scherz.

2) Cod. Hortl. *bewert und uberwunden.* ſic & Wurmbr. aſt Ingolſtad. *uberkomen.* impreſſi: *uberzeugt.* Scherz.

3) Cod. Hortl. addit: *als vor von dem Layenſchreiber geſchriben ſtet.* ſic & Wurmbr. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXI.

1) Rubrica ſic legitur in Hortl. & Univ. Arg. *der unrechts gewicht hat.* In meo: *der unrehtes gewege* (Ingolſtad, *gewag.* Fſch. *gewegde*) *bat.* Scherz.

2) In Ambraſ. Chart. hæc leguntur: *der ain gelepte wauge, da man mit wiget ringer machet eins pfenninges denne es recht ſein ſolt., als vil ein pfenninge wiget, der ein pfund ein marck tund, dem ſol man &c.* MSC. Scot. Vienn. *wer gewag und ſein gelöt &c.* Scherz.

3) Cod. Hortl. *leichter machet.* Ambr. P. addit: *gegen ein pfenninge der ein pfunt an eine marcb get.* Scherz.

4) Cod. Wurmbr. & Hortl. *eines einigen pfenninges wert.* Scherz.

5) Cod. Uff. *das gantz hewbt.* Scherz.

6) Cod.

2. [6] Vnd ſol der pfenning uz der mark ain pfunt uuerden.

3. Suuer auch ieman uberuuigt mit rehtem gelœte gen ainem pfündigen pfenning, dem ſol man hut und har abslahen [7] an der ſchraiat.

2. *Loquor autem de his denariis, quorum ſi Marcam habet quis, Libram habere vulgo dicitur.*

3. *Qui etiam juſtam habens libram in ponderando alterum decipit, ita ut res ponderata unius denarii pondere gravior eſſe cenſeatur, quam revera eſt, ille debet ad columnam, ad quam nocentes alii publicæ infamiæ exponuntur, fuſtigari.*

CAP. CCCLXII.
[1] Von gezimmer.

VNd zimmert ain man ain huſe, un uuil ſin nachgebur ain hus an in zimmern, ſo ſol erz in der hœhe rihten, [2] daz ſin lieht iht uerzimmert uuerde,

2. Tut er ez daruber, ſo clage er ez dem Rihter, [3] der ſol ez denne ze reht brechen.

3. [4] Suuer uf ain frœmdez ertrich zimmer oder [5] buuue uf ain frœmdez ertrich ſetzet oder ſait daruf daz iſt allez dez dez daz ertrich da iſt.

4. Suuer uz frœmdem holtz ain ſchif uuürket oder ander dink, ſuuez daz holtz iſt, [6] dez iſt auch daz uuerk, daz dauon gemachet iſt.

CAP. CCCLXII.
De Ædificiis.

SI quis ædificavit domum, & vicinus ejus juxta eam ædificare vult aliam, tum hic (poſterior) ſuam domum ita in altum tollere debet, ne alteri lumen auferatur.

2. *Si hic contra fecerit, alter debet ea de re queri apud judicem, qui jure id (domum recens extructam) deſtruere tenetur.*

3. *Si quis in ſolo alieno ædificat, aut arbores plantat, aut ſerit, ædificium illud, aut arbores, aut ſemen ejus eſt, cujus eſt ſolum.*

4. *Si quis ex materia aliena navim conficit, aut aliam rem, tum ſpecies confecta ad illum pertinet, cujus eſt materia.*

CAP. CCCLXIII.
Von frœmder arbait.

SUUer uz frœmder ſyden oder uz frœmder uuolle oder [1] falſch geuuant uuürket [2] oder ander dink, daz iſt auch dez mit reht, dez der [3] geziug iſt, ez ſi uon Gold [4] geuueben oder uon andern dingen,

2. [5] Vnd

CAP. CCCLXIII.
De Opera circa materiam alienam adhibita.

SI quis ex alieno ſerico aut lana vel lino alieno veſtem conficit, vel aliam rem, tum res confecta cedit domino materiæ, ſive aurum intextum fuerit, ſive aliæ acceſſerint res.

2. *Quodſi*

---

6) Cod. Fſch. hæc habet: *unde das phenninch gewige ſol alſo ſwer ſin, das man ir uz der mark niur ein phunt slaben ſol. Swer auch mit einem rehten gegeloten wiget, als ſwer derſelben phenninge einer wiget, uberwiget dem ſol man haut und har abeslaben.* Uffenb. ſic habet: *iſt es aber das er es eins pfennigs ſwerer macht auff ymands ſchaden das iſt das ſelbe rechte. Wer das gelote ſwerer oder geringer macht umbe ein pfennig mit geverde wan es zu rechte ſein ſol der pfennig ſal es eyner ſey der man ein pfund aus dem margk machet. Item wer auch ymant uberwiget mit rechtem gelote gem einem pfennig der pfennig iſt dem ſal man haut und hare bey dem hochſtenn abslagenn.* Scherz.

7) Impreſſi Codd. *an der ſtraſſen.* Ingolſt. *ſchrayod.* Jung. & MSC. Scot. Vienn. *Schrannen.* Waldn. *ſtraiug.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXII.

1) Fſch. loco Rubricæ habet: *wie man huſer zimbern ſol.* Scherz.

2) Cod. Fſch. *daz er im ſin liht iht verzimmer.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *der ſol ez mit rehte dannen heizzen brechen.* ſic & Cod. Univ. Arg. Waldn. Arg. uterque, meus. aſt Hortl. & Wurmbr. *und ſo ſol es dann der richter zu recht richten.* Hupf. & impr. *der ſol es zu recht niderbrechen.* Scherz.

4) In Fſch. eſt novus titulus: *der uf vremdez ertriche zimmert;* alii: *aber von gezimber.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *baume.* Uterque Arg. & meus: *böme.* Hortl. & Wurmbr. & Scot. Vienn. *Parvm.* Cod. Un. *boum.* Uff. *bewe.* Ingolſt. *pau.* probandi videntur, qui *baume* legunt. *Scherz.*

6) Cod. Uff. pergit: *oder das darauſs er dan icht gemacht oder gewürcket des iſt auch das* &c. Scherz.

Ad CAP. CCCLXIII.

1) Lege: *flabs.* Omnes Codd. noſtri vel *flachs* vel *flas* habent, & bene quidem. *Scherz.*

2) Cod. Argent. maj. *oder tüch daraus machet.* Scherz.

3) Cod. Wurmbr. *zewg.* Scherz.

4) Cod. Hortl. *gewürcht.* Argent. maj. *geweſen.* ſic & Meichsn. ceterique impreſſi. *Scherz.*

Digitized by Google

2. [5] Vnd tut er ez fur die geuuizzende, daz erz dafur het, daz diu [6] beraitſchaft ſin uuær, ſo hat er reht.

3. Beuuært aber iener daz ez ſin iſt, dez iſt auch daz uuerk,

4. Hat aber erz unuuizzent getan, ſo ſol im iener ſin arbait gelten und ſin koſt, die er daruf hat gelait. [7]

2. *Quodſi is, qui hoc fecit, credidit materiam ſuam eſſe, tunc injuſtè non agit;*

3. *Si autem alter probat, materiam ad ſe ſpectare, tum tamen ſpecies producta ipſi cedit.*

4. *Si autem ille bona fide opus confecit, hic (dominus materiæ) debet ei pretium laboris & impenſas, quas alter in rem fecit, ſolvere.*

CAP. CCCLXIV.

Da zuuen herren aigen lüt gemain mit ainander haunt.

VNd habent zuuen herren aygen lüte gemain mit ain ander, und lat der ain herr der menſchen einez fri oder mer denn ainez [1] aun dez andern uuizzen und aun ſin urlop dez hat der ander kainen ſchaden,

2. UUan ſuuelhiu er da fri hat gelauzzen aun ſinen uuillen, diu ſint denn immer mer mit reht dez andern herren gar, [2] damit iſt diu fræuel [3] gebüzzet.

CAP. CCCLXIV.

De caſu, ſi duo hominum propriorum condominium habent.

SI duo ſimul ſint quorundam hominum propriorum domini, & contingat, ut unus dominorum unum aut plures hominum propriorum libertate donet ſine conſenſu & venia alterius, hoc alteri domino non præjudicat.

2. *Nam illi, quos iſte ſine voluntate alterius manumiſit, tranſeunt in plenum alterius dominium; & hoc ipſo ei eſt ſatisfactum.*

CAP. CCCLXV.

Wie der friman uuider aygen uuirt.

LAt ain herr ſinen aigenn man fri, und uuil er darnach in nit eren alz uor daz er gen im nit uuil ufſtan noch den hut [1] gen im nit uuil abziehen [2], oder im ain ander [3] ſmehe tut diu diſem gelich iſt, ſo mag er in mit allem rehten [4] uuider uordern.

2. Vnd uberziuget er inz ſelb dritte, er muz ſin aigen ſin alz e.

3. [5] Wil aber dirr laugen, daz muz der herr nemen ob der herre nit ſelbe dritte iſt.

CAP. CCCLXV.

Quomodo manumiſſus iterum recidat in proprietatem prioris Domini.

SI quis hominem ſuum proprium manumittit, manumiſſus autem poſtea eum, ſicut antea faciebat, honorare non vult, dum ſcilicet ipſi præſenti aſſurgere recuſat, aut pileum ſuum capite detrahere non vult, aut aliam injuriam his ſimilem infert, tunc omni jure eum in priſtinum ſtatum revocare poteſt.

2. *Et ſi eum ſuo & duorum ſacramentalium juramento convincit (priſtinus dominus,) ille ipſius homo proprius eſt, ſicut antea fuerat.*

3. *Si autem ille (manumiſſus) hæc facta negat (jurato) tum dominus acquieſcere debet, niſi ipſe una cum duobus ſacramentalibus contrarium jurato aſſerere poſſit.*

CAP.

5) Cod. Uff. *und thutt er das mit gewiſſenn das ers da furhalte das die breitſchafft ſein were, ſo hat er recht bewert, bewert aber yener, datz der getzewg ſein iſt des ſelbigen iſt das wergk das daraus gemachet iſt.* Scherz.

6) Cod. Ambr. Chart. *der geziuge.* Argent. maj. *gereitſchafft.* Scherz.

7) Cod. Uff. & Ambraſ. Chart. fini capitis quædam annectunt, quæ in fine operis exhibentur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXIV.

1) Cod. Fſch. ita loquitur: *an ſinen gemeiner diu ſint darumbe niht vri, ſi ſint auch des andern herren gar eigen, der in da niht ledic lie, daz iſt darumbe geſetzet daz er ſinem gemeiner da mit habe gebuzzet ir dewederre mage an den andern niht getun mit den luten die ir beider eigen ſint.* Scherz.

2) Cod. Uff. *damit iſt ym der frevel.* ſic & alii. *Scherz.*

3) Juſtinianus in l. 1. Cod. de communib. ſervis, jus accreſcendi (quod hîc approbatur) locum habere non vult, ſed ſtatuit, alterum dominum, qui non manumiſit, pretio partis ſuæ debere eſſe contentum, &, ſi hoc ſolvatur, liberum eſſe ſervum. conf. Inſt de Donat. §. ult. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXV.

1) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *oder die kappen.* ſic & Uffenb. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. addit: *noch den ſtegreif niht haben wil, ſo er uffitzet oder ein ſogetanez tut daz diſen dingen gelich iſt, ſo mag* &c. Scherz.

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *ſmacheit tut.* Ingolſt. *ſchmach tut.* Scherz.

4) Cod. Uffenb. Univ. Argentin. meus: *wider werden.* vitioſe. Fſch. *darumbe anſprechen.* aſt ceteri Codd. noſtro conſonant. *Scherz.*

5) Cod. Fſch. verſum tertium ita exprimit: *Wil aber der man des laugen mit ſinem eide daz er der unſchuldic ſi, daz tut er wol, bereit aber der herre ſelbe dritte daz ez alſo ſi, ſo muz er mit rehte ſin eigen ſin als da vor.* Scherz.

Ad

CAP. CCCLXVI.

Wie unelichiu kint ekint uuerdent.

[1] HAt ain man ain frauuen ze ledenclichen dingen, und hat er kint bi ir uil oder uuenig, und nimpt er ſi darnach ze rechter ee, ſuuaz ſi kinde enſampt [2] heten, e daz ſi ainander zer e næmen, [3] diu ſint alliu rehtiu ekint, und erbent aigen und lehen uon uater und uon muter und uon andern iren friunden alz uuol alz diu kint, die ſi hernach geuuinnent, ſo ſi ainander zer e genomen haunt,

2. UUil man in dez uor uueltlichem geriht nit gelauben, [4] ſo ſuln ſi ir elichez reht uor gaiſtlichem geriht behaben, und ſuln dez brief und Inſigel nemen, ſo behaben ſi ir reht uor allem uueltlichem geriht mit reht. [5]

[6] Hie hat daz Lehenreht buch ain ende.

CAP. CCCLXVII.

Der ſich in ain Gaiſtlichez leben begit aun ſin uuibez urlob.

HAt ain man [1] ain uuip ze elichen dingen und begit ſich aun ir uuillen in gaiſtlichen [2] orden, [3] und uordert ſiu in [4] ze lantreht, uz dem orden ſiniu lantreht, und andriu ſiniu reht, hat er behalten.

2. Aun ſiniu lehen, diu ſint dem herren ledig uuorden, uuan ain ieglich man mag ſinen herſchilt uuol [5] niderlegen aun ſinez uuibez urlob, daz iſt, ob ſich ain man dez ſuuertez gelaubet [6] und doch bi ſinem uuibe belibet.

[7] Diſiu Capitel alliu gehœrent zu [8] lehen reht buch.

CAP. CCCLXVI.

Quomodo ex illegitimo Concubitu nati fiant legitimi.

SI quis cum fœmina aliqua in Concubinatu vixit, & ex illa liberos ſuſcepit, ſive multos, ſive paucos, poſtea autem evenit, ut inter ſe matrimonium celebrent, tum omnes liberi, quos ante matrimonium ſuſcepere, euadunt legitimi, & acquirunt jus ſuccedendi Patri & Matri, ut & cognatis eorum in allodialibus & feudalibus bonis æquali cum jure, quod habebunt liberi ex ipſorum parentibus poſt matrimonium jam celebratum nati.

2. *Si Judex ſecularis Liberis aſſerentibus parentes ſuos matrimonio fuiſſe junctos, fidem adhibere non vult, tunc Legitimationem ſuam per matrimonium ſubſequens productam in Judicio Eccleſiaſtico probent, ac ſuper eâ re inſtrumenta Sigillis munita ſibi (à Judice Eccleſiaſtico) dari curent; quo facto, in quovis Judicio ſeculari ſuam conditionem legitimam ſatis adſtruere poſſunt.*

Hîc Jus Provinciale habet finem.

CAP. CCCLXVII.

De Marito, qui ſine permiſſione Uxoris, Monaſticam vitam eligit.

SI quis cum fœmina aliquâ in matrimonio vivit, & citra ejus conſenſum vitæ Monaſticæ ſe mancipat, & contingit, ut illa ipſum revocet ex Monaſterio, tum jura ſua allodialia & his ſimilia ei ſalva remanſere.

2. *Aſt feuda Domino ſunt aperta; poſt & enim quilibet Vaſallus clypeum ſuum militarem deponere, ſine conſenſu Uxoris, ſcilicet, dum enſem & arma à ſe abdicat, & tamen cum Uxore ſuâ in conſortio manet.*

CAP.

Ad CAP. CCCLXVI.

1) Hoc Caput in Cod. Fſch. ita ſiſtitur, prout id infra in fine operis exhibemus. *Scherz.*
2) Cod. Uff. *vor hattenn.* Scherz.
3) Uffenb. *die ſein eliche als recht ekint.* Cod. Ambr. Chart. hæc addit: *ſo ſprechen ſumlich lute die ungelebrten Er ſulle ſie zu im hullen under den mantel als er ir mutter elichen neme oder ſollen ſie mit der gurtel umbvahen zu ihnen. des iſt nicht wa die kind ſint ſo ſint ſi ekind es ſeyen ſune oder tochter.* Scherz.
4) Cod. Uff. addit: *und ſie verwerffen ſo ſollen die erſtenn kint auff geiſtliche gericht fanen und ſollen ir eliche recht da behaben und des Capitels brieff nemen das ſie ir elich behalden haben und man ſal yn auff werntlichem gerichte ir erbe und ir eigenn erteylenn und ſie behaben ir recht vor allem werntlichem gerichte mit rechte das iſt geſcribenn recht.* Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. hæc addunt: *Der Pabſt und der Kayſer machent auch wol uneliche kint zu Ee kinden noch irem rechten ſie erbent aber ir frewnt gut nicht als es auch vor an diſem puch iſt geſchriben.* Scherz.
6) Verba hæc in nullo plane Codice alio inveniuntur; legendum autem omnino eſt pro: *Leben-Rebt, Land Rebt.* Ceterum cum hoc Capite finitur Jus Provinciale Alemannicum in Cod. Wurmbr. Argentinenſi utroque, Univerſitatis Argentin. & meo. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXVII.

1) Arg. maj. *ein elich wip.* Scherz.
2) Arg. maj. *leben.* Uff. *leben oder orden.* Scherz.
3) Cod. Uff. *und vordert ſye in auſz dem orden, er muſz zu recht wider heraus, ſein landrecht &c.* Scherz.
4) Cod. Hortl. & Wurmbr. *des ſentzrecht.* Scotor. Vienn. *zuu ſentrecht.* Ing. *ze haut.* Univ. Arg. *zu ſin rehte.* Waldn. *ze ben reht.* Impreſſi: *zu recht.* Meus: *zu ſent rehte.* Scherz.
5) MSC. Scot. Vienn. *nideren.* Scherz.
6) Jung. *erleybet.* Uffenb. *geeuſſert.* Arg. maj. *gelöbet.* Sic & meus & impreſſi. *Scherz.*
7) Hæc verba: utpote quæ MSCto Krafftiano propria ſunt, in nullo alio reperiuntur. *Scherz.*
8) Lege: *landrecht.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCCLXVIII.

[1] Ditz iſt uon ſiben herſchilten und gehœrt an daz erſt blat da daz Lantrehtbuch anhebt.

ORigenes uuiſſaget hie uor bi alten ziten &c.

CAP. CCCLXVIII.

De ſeptem Clypeis militaribus.

Hoc caput collocandum eſt in folio primo poſt initium Libri Juris Provincialis.

ORigenes &c. vid. ſupra pag. 6.

CAP. CCCLXIX.

[1] Von Totlaide.

SUUelh man uon Rittelicher art [2] nit iſt, und auch dez herſchiltz nit enhat, und [3] erbet doch ſuuaz er erben ſol aun totlaide, der mag er nit geerben.

2. Totlaide haizzet daz ſuuaz ain man hat uon uarndem gut, und uon andern dingen, diu hieuor genennet ſint.

3. [4] An dem erſten (cap. 27.) quaterne ſtat auch uon totlaide.

CAP. CCCLXIX.

De Præcipuo, quod Totleibe *appellatur.*

QUi non eſt Nobilis, nec Clypeo militari gaudet, ille (hoc non obſtante) ſuccedendi jus habet, excepto eo, quod Præcipuum illud, quod Totleibe *appellatur, ipſi non cedat.*

2. Totleibe *nuncupatur id, quod quis accipit de mobilibus aliisque rebus ſupra nominatis (defuncti.)*

3. *In primo Manuſcripti hujus Libri quaternione etiam agitur de* Totleibe.

CAP. CCCLXX.

[1] Den der Rihter ze unreht irret, daz er ſin gut nit verkauffen mag.

AUn dez Rihterz urlop git ain man ſinen erben uuol ſin aygen,

2. Lit aber daz gut uf dem lande oder in dœrfern, er ſol [2] behaben ain halb hübe, da man ainen uuagen uf [3] geuuenden muge,

3. [4] Da ſol man dem Rihter uon dienen,

4. Dinget aber er dem Rihter ſin reht uz, ſo uerkauffet er ſin gut gar uuol.

5. Ditz iſt etuua geuuonhait, etuua nit,

6. Irret

CAP. CCCLXX.

De Eo, quem Judex citra cauſam impedit, quo minus prædia ſua alienet.

POteſt quis jure heredibus ſuis dare bona ſua immobilia ſine conſenſu Judicis.

2. *Si autem hæc bona ſita ſunt ruri aut alias in pagis, tum debet alienans ſibi reſervare dimidiam hubam tantæ latitudinis, ut vehiculum ſuper eam poſſit verti.*

3. *Inde poſtea alienans Judici præſtanda præſtare debet.*

4. *Si autem pacto reſervat Judici ea, quæ ipſi debebuntur, tum poteſt integra ſua prædia vendere.*

5. *Hoc in quibusdam locis moris eſt, in aliis non item.*

6. *Si*

Ad CAP. CCCLXVIII.

1) Supra pag. 6. Caput hoc fuit exhibitum.

Ad CAP. CCCLXIX.

1) Conf. ſupra cap. 27. & notam n. 82. Rubrica in Cod. Waldner. hæc eſt: *der ane leben ſtirbet.* Ceteri MSS. Cod. *von Totleibe*, aut *Totlibe.* Scherz.

2) Arg. major: *nut geborn iſt, und doch des herſchiltz nut endarbet, was der erben ſol one totleybe das mag er nut geerben.* Scherz.

3) MSC. Scot. Vienn. *er treibt doch.* Jung. *der erbet doch.* quod poſterius eſt adoptandum. *Scherz.*

4) Hæc verba ſunt Krafftiano MSC. propria, nec in aliis reperiuntur. Argent. maj. ad calcem Capitis noſtri addit: *Und ſtirbet ein man ſo iſt man ſinen erben ſchuldig was man ime gelten ſolte die gulte die man behaben mag als es denne recht iſt.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXX.

1) Rubrum tale eſt in Fſch. *wie ein man ſin gut verkaufen ſol.* Ambr. Perg. *wie man eigen verkauffen mach.* Ambr. Chart. *von aigen.* Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 34. Scherz.

2) Fſch. & reliqui Codd. *behalten.* ſic & Spec. Sax. *daſz er behalt.* Scherz.

3) Jung. *gewegen.* Scherz.

4) Jus Sax. Prov. *darvon ſol er dem Richter des Rechtens pflegen.* Scherz.

5) Cod.

Digitized by Google

6. Irret in [5] der Rihter, daz der man ſin gut nit uerkauffen mag, ſo ſol der man fur den herren komen, uon dem [6] der Rihter daz geriht hat, und ſol uf in clagen, daz er in ze unreht geirret habe, ſo ſol im der herre ſin gut erlauben ze uerkauffen.

7. Und hat im der Rihter [7] kainen ſchaden getan, [8] den ſol er im haizzen [9] ablegen.

6. *Si Judex impediat, quo minus quis fundos ſuos vendere queat, tum hic debet adire dominum (ſuperiorem) à quo Judex habet Jurisdictionem ſuam, & apud eum queri, quod ille (Judex) injuſte ſe impediverit, quo minus alienare illa prædia poſſet; quo facto, Dominus ſuperior ei permittat, ut ſua bona vendat.*

7. *Et ſi apparet ex facto Judicis damnum aliquod redundaſſe ad alterum, tunc ille (dominus) id Judicem reſarcire jubeat.*

CAP. CCCLXXI.

[1] Von unzitigen kinden.

SUUenn ain uuip erſt man genimpt, geuuinnet ſi kint [2] uor ir rehten zit, man mag daz kint [3] bekrenken an ſinem Reht.

3. Geuuinnet ain uuip kint nach ir mannez tot, nach ir rehten zit mag man ez auch [4] bekrenken, uuan ez ze ſpat komen iſt,

3. [5] Diu zuuairhande kint der diu rehtuertigen uuil, ſint diu [6] degenkint, ſo ſol man ir zal [7] raiten [8] zu dem minſten ain und uierzig uuochen. [9]

6. Ditz geriht ſol uor der pfaffhait geſchehen,

5. Und mag man diu kint [10] beraiten, daz ſi ze ſpat oder ze fru komen ſint, ſi erbent ir uater gutz nit noch ir muter. Ez erbent ie die [11] næhſten erben.

CAP. CCCLXXI.

SI fœmina prima vice viro alicui nubit, & ante legitimum tempus partum edit, huic jus (quod ſit legitimus) in dubium vocari poteſt.

2. *Si fœmina aliqua poſt mortem mariti ultra tempus legitimum, parit infantem, eidem, ſi juſto ſerius natus fuit, Jus Filiationis (reſpectu Patris mortui) in dubium vocari (& denegari) poteſt.*

3. Hîc in omnibus MSS. eſt labes aliqua inſignis, deficit enim deciſio de infantis in matrimonio nati legitimo tempore: de altero autem caſu, cum nempe quis poſt mortem patris naſcitur, ſi prius ponas pro: *zu dem minſten*, voces: *zu dem meiſten*, decidi videtur, quod in favorem partûs pro legitimo habeatur, qui elapſis à morte ejus, cum quo Mater in matrimonio vixerat, quadraginta & unâ ſeptimanis, natus eſt.

4. *Hujus rei cognitio in Judicio Eccleſiaſtico debet inſtitui.*

5. *Si ita nati, ſive (in matrimonio) ante tempus legitimum ſive matrimonio finito poſt tempus legitimum editi ſint, nec Patri nec Matri ſuccedunt; ſed ſucceſſio pertinet ad proximos conſanguineos defunctorum.*

CAP.

5) Cod. Fſch. Uff. & quidam alii: *ſin herre.* Ambr. Perg. *der richter.* Scherz.
6) Cod. Waldn. *der Herr oder der Richter.* Scherz.
7) *Keinen* hic iterum uſurpatur pro: *einen.* uti ſæpe alias. *Scherz.*
8) Cod. Uff. addit: *an ſeinem gut.* Scherz.
9) Cod. Hortl. meus, & quidam alii. *abetun.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXI.

1) Ambr. Perg. Rubricam ita exhibet: *von arkwenigen erben.* Ambr. Chart. *Wie man ein kind beſchelten mag.* MSC. Scot. Vienn. *von unvitzigen kinden.* male. Scherz.
2) Cod. Uff. *vor irem recbten tzyl.* Scherz.
3) Cod. Fſch. Uff. & plerique: *beſchelten.* Ingolſt. vitioſe: *wolbehalten.* Scherz.
4) Hîc Ingolſt. habet: *beſchelten.* Scherz.
5) Sic & Ambr. Perg. aſt Fſch. *diu zwei kint.* Uff. *die zweierley kint.* Arg. min. Ingolſt. Cod. Univ. Arg. & meus: *die zweier slahte kint.* Ambraſ. Chart. *diſer zwayer geſchlechte kind.* Scherz.
6) *Degenkint* hoc loco recte vertitur per: *infantem perfectum.* ſupra habuimus hanc vocem pro: *puero* uſurpatam. vid. c. 54. §. 2. & ibi notam meam. *Thiben, Thiban* Otfrido aliisque eſt: *creſcere, proficere.* Sax. infer. incolis: *deger*, plenus, ſolidus, integer. adde Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 238. *Scherz.*
7) Arg. min. *recben.* Meus: *rechenen.* Scherz.
8) Cod. Hortl. ſic loquitur: *zu dem minſten an aine viertzig wochen die ain woch iſt in zu genaden darzu geſetzt. Der magt kinden auch an aine viertzig wochen.* Uffenb. *zu dem mynſten ein und viertzig wochenn dye ein woch iſt ym zu gnaden darzu geſetzett. der Meyde kint die ein Junckfrawe und ein Maget iſt geweſt da man ſye irem manne gabe an ein vierzig wochen reyten.* Similia habent omnes Codd. Noſtri, niſi quod MSC. Scotor. Vienn. & Ingolſtad. loco *XLI. wochen* habeant *XXI. wochen*; ſed vitioſe. *Scherz.*
9) Cod. Fſch. addit: *diu ein woche iſt in ze genaden darzu geſetzet, den diren kinden an ein vierzech.* Scherz.
10) Cod. Uff. & alii quidam: *Ubertzeugen.* Fſch. meus aliique: *uberkomen.* Scherz.
11) Ambr. Chart. *nebſten maugen.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCCLXXII.
Von guter geunonhait.

VOn guter geuuonhait ſuln uuir ſprechen, ſuua gut geuuonhait iſt, [1] diu iſt reht und iſt auch gut.

2. [2] Daz iſt rehtiu geuuonhait, [3] diu uuider gaiſtlichem reht nit iſt, noch uuider [4] menſchlichen zühten nit iſt, noch uuider der ſele hail.

3. Diſe geuuonhait haizzent [5] ſtæt geuuonhait und auch dez landez gut geuuonhait.

4. Gutiu geuuonhait iſt alz gut, alz geſchriben reht. [6]

5. Daz haizzet burgerreht, ſuua ain ieglichiu ſtat ir ſelber Reht ſetzet mit ir Kunigez oder mit irz furſten uuillen, und nach uuiſer lüte rat und alz reht ſi, und alz hieuor geſprochen iſt. [7]

6. Suuer diu Reht in den ſteten machen uuil, der ſol ſi uuiſen luten furlegen, geuallen ſi den ſo ſuln ſi [8] ſtæt ſin.

CAP. CCCLXXII.
De laudabili Conſuetudine.

DE laudabili Conſuetudine dicere debemus; Quæcunque Conſuetudo eſt laudabilis, illa eſt juri conveniens, & quæcunque eſt Juri conveniens, illa eſt quoque laudabilis.

2. Hæc Conſuetudo eſt laudabilis & juſta, quæ non repugnat Juri Canonico, aut honeſtati inter homines receptæ, aut ſaluti animæ.

3. Conſuetudines ita comparatæ appellantur laudabiles & validæ.

4. Conſuetudines laudabiles eandem habent auctoritatem & vim, ac Jus Scriptum.

5. Illud appellatur Jus Municipale, quod quælibet Civitas ſibi ipſi conſtituit cum conſenſu Principis ſui, & cum conſilio Sapientum Virorum, quodque Juſtitiæ ita eſt conveniens, uti ſupra diximus.

6. Qui talia Jura in Civitatibus condere vult, ille ea proponere debet Viris Prudentibus; à quibus ſi probantur, valida & firma eſſe debent.

CAP.

Ad CAP. CCCLXXII.

1) Cod. Uff bene. *die iſt gute die da recht iſt die iſt auch gute.* Waldn. *die iſt recht, und die da recht iſt, die iſt auch gut.* Scherz.

2) Cod. Uff. *Das iſt gute gewonhayt und auch rechte gewonheit.* recte quidem. *Scherz.*

3) Cod. Hortl. addit: *und die bedarff* (Wurmbrand. *darff*) *nyemant widerſprechen.* Scherz.

4) Ambr. Perg. *menſchlich gewiſſen.* Meus addit: *noch wider manlichen truwe und ere.* Hortl. addit: *noch wider Got.* Uff. habet: *die wider geiſtlich recht nicht eniſt und wider Gotes hulde und wider menſchlich ere nicht eniſt, nach wider menſchlich trewe nach gewiſſen nicht eniſt nach wider der ſele ſeligkeytt.* Scherz.

5) Cod. Uff. *gute und ſtete gewonheit.* recte. Scherz.

6) Cod. Uff. pergit: *das bewert dieſe Schrifft, de Jure ſcripto & non ſcripto Jus Civile eſt, quod una quæque Civitas ſibi ipſa* (Ingolſt. *ipſi*) *conſtituit.* ſic & Hortl. Wurmbr. aliique Waldn. *das bewärt diſe Schrifft die freyen Stette. Scripto & non &c.* ita & impreſſi. conf. Inſt. de Jure N. G. & Civ. §. 2. & 3. *Scherz.*

7) Meus addit: *und mag man die gewonheit mit den lüten behaben ſo ſint ſü alſo gut, als geſcriben reht. was die Keiſer und die furſten den ſtetten rehte hant gegeben und ſü ſelbe gemachet hant, mit irn gunſt die ſint reht ob ſü halt nibt geſchriben ſint, und wernt die reht alle geſchriben das were darumbe gut das man ir deſte minne vergeſze.* Scherz.

8) Meus: *ſtete ſin.* poſtea idem ſic pergit: *Id magis erat, ut cum aliqua nulla cauſa interveniente neceſſitas ingrueret conſtituende legis conſules eam imprimis ut dictarent, & quod dictaſſent pro lege tenendum eſſet. populum interrogarent congregatio cum & populis ſibi placebat ſua auctoritate debito confirmabat ſimiliter & verbum plebis magiſtrata eſt. quicunque propriam in jurisdictionem habeat ſed diffuſa conſuetudinis jus eſſe putatur ut quod voluntate omnium ſine lege voluntas comprobaverit. Item vel conſuetudinis &c.* Uffenb. ita habet: *Id magis erat cum aliqua nova cauſa intervenientis neceſſitatis ingrueret conſtituende legis conſules eam imprimis & dictarent. Et quod dictaſſent pro lege tenendum eſſet populum interrogarent congregatio cum & populus ſibi placebit ſua auctoritate debita confirmabit Similiter & verbum plebis magiſtratio & quicunque propriam iurisdictionem habebat ſed diffuſum conſuetudinis Jus eſſe putabat ut quod voluntate omnium ſine lege voluntas comprobaverit.* Cod. Hortl. ita habet: *Id magis erat ut cum (aliqua) nulla cauſa interveniente neceſſitas ingrueret conſtituende legis conſules eam in primis ut dictarent & quo dictaſſent pro lege tenendum ſed populum interrogarent congregatio cum & populus ſi ſibi placebat ſua auctoritate debito confirmabat ſimili & verbum plebis magiſtrata eſt quicunque in Jurisdictione habebat Sed diffuſa conſuetudinis Jus eſſe putatur ut quod voluntate omnium ſine lege voluntas comprobaverit Item vel conſuetudinis &c.* Scherz.

Ad

Digitized by Google

CAP. CCCLXXIII.

[1] Die iar und tag in dez Richez æht ſint.

DIe in dez Richez æht ſint iar und tag, die [2] ertailt man alle [3] rechtloz,

2. Man uertailt in aigen und lehen, [4] daz ez dem herren ledig iſt [5] ob ſi uormals damit nit getaun hant, daz aygen dem küniclichen geuualt,

3. Ez uerſprechen denn die erben inr iar und iar tag mit geziugen alz reht iſt, daz ez ir rehtz erbe ſule ſin,

4. Verſument ſi daz iar, ſi mügen [6] dauon uerlieſen, ob ſi Rihter haben mügen,

5. Mügen aber die erben nit Rihter haben, ſo mag ez in nit geſchaden, ſuuie lange ez uz ir geuualt iſt und uz ir genuer,

6. Si irre denn ehaft not, daz ſi nit furkomen mügen,

7. Die ehaft not ſol man beuuiſen, alz reht iſt,

8. UUaz ehaft not ſi, daz ſagen uuir hernach.

CAP. CCCLXXIV.

[1] Wer daz haizz yſen tragen ſule.

DIe ir reht mit diuphait oder [2] mit raub uerüürkent, ob ſi dezſelben raubez oder diuphait [3] anderſtunt gezigen uuerdent, die mügen mit ir ayden nit ledig uuerden, alz frum lüt die ir reht habent,

2. Man ſol in drie uuale furgeben, alz hieuor (conf. c. 37, 15.) geſprochen iſt. Daz haizz yſen ze tragen oder die uuazzer urtail, oder in den uuallenden keſſel ze griffen, untz an den elenbogen. [4]

3. Ich main den rehten ſtrauzzraup.

CAP. CCCLXXIII.

De iis, qui per Annum & diem ſunt in ſtatu Proſcriptorum ab Imperio.

QUi per annum & diem manent in ſtatu proſcriptorum ab Imperio, illi omnes condemnantur, ut juris beneficiis careant.

2. Abjudicantur ipſis allodia & feuda, & quidem ita, ut feuda ſint aperta Domino directo, allodia autem cedant fiſco regio, niſi antea de iis diſpoſuerint.

3. Excepto caſu, ſi intra annum & diem proximi cognati contradicunt, & per teſtes, ceu juris eſt, probant, quod hæc bona ad ipſos pervenire jure debuerint.

4. Si per annum hoc facere omittunt, jure ſuo cadunt, ſi judicis copiam habere potuerunt.

5. Quodſi autem proximi illi cognati judicis copiam habere non potuerunt, tunc ipſis non præjudicat, quod bona illa per tantum, quantumcunque etiam ſit, tempus, extra ipſorum poteſtatem & poſſeſſionem manſerint.

6. Proximi cognati jure ſuo cadunt, ſi judicis copiam habere poſſunt, niſi ipſos impediverit cauſa ſontica, quo minus judicem adire potuerint.

7. Cauſa hæc ſontica legitime probari debet.

8. Quæ autem cauſæ ſint ſonticæ, id infra dicemus. (conf. cap. 388.)

CAP. CCCLXXIV.

Quis debeat ferrum candens manu portare.

SI illi, qui furto aut rapina juris beneficia perdiderunt, iterum ob rapinam aut furtum (altera vice peractum) accuſantur, juramentis ſuis ſe non poſſunt purgare, ut alii viri honeſti, qui juris beneficia non amiſere.

2. Debet iis electio dari trium rerum, ceu ſupra dictum eſt; ſcilicet an velint ferrum candens manu portare, aut ſuſtinere aquæ (frigidæ) judicium, aut brachium uſque ad cubitum immittere in caldarium aqua bulliente plenum.

3. Hoc (imprimis) locum habet in caſu latrocinii proprie dicti.

CAP.

Ad CAP. CCCLXXIII.

1) Cod. Wurmbr. & Hortl. aliique quidam loco Rubricæ habent verba: *von der acht.* conf. Jus Prov. Sax. lib. I. art. 38. & Weichbild. art. 5. fin. *Scherz.*

2) Cod. Wurmbr. *urtailt.* Scherz.

3) Waldn. *erlos.* Cod. Argent. majór ita diſſerit: *die jore und tage in des Riches achte ſint, den erteyllet man das ſü elos ſint und alle manrecht verloren hant Ir Leben die ſint den Herren ledig Ir aigen iſt auch verfallen obe ſü es vormals niemant vermacht hant Das eigen dem kunigklichen gewalte obe die erben nut enkoment In jore und tage mit gezugen &c.*

4) Jus Sax Prov. melius: *das Leben verteilt man dem Herren ledig.* Scherz.

5) Verba: *ob ſ. v. d. n. g. h.* judico eſſe collocanda poſt vocem: *gewalt*; ſane ad feuda non quadrant. in Jure Prov. Sax. plane abſunt. *Scherz.*

6) Cod. Uffenb. & plerique: *domit.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 39.

2) Uffenb. omnesque reliqui Codd. *mit ſtrazzenraub.* Scherz.

3) Jus Sax. Prov. *anderweit.* Scherz.

4) Argentin. min. addit: *oder mit eime kampf ſich zu werende.* ſic ceteri omnes. Jus Sax. Pr. omittit judicium aquæ frigidæ, ſed addit: *oder mit kempfen ſich zu erweren.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCCLXXV.

Wenn der man zu ſinen tagen komen iſt.

SUmelich lüte iehent ſo der man [2] ſibentzig iar alt ſi, ſo habe er ſin reht tage dez alterz,

2. Dez iſt nit,

3. UUir erziugen mit dem [3] ſalter uuol und mit anderr geſchrift, daz der man zu ſinen rehten tagen komen iſt, alz er ahtzig iar alt iſt.

CAP. CCCLXXV.

Quando quis ad dies ſuos pervenerit.

ALiqui dicunt, quod is qui implevit ſexaginta annos pervenerit, ad juſtam ſenectutem.

2. *Hoc falſum eſt.*

3. *Ex Pſalterio probare poſſumus, & aliis Scripturæ locis, quod quis ad plenam dierum ſuorum quantitatem pervenerit, cum eſt octuagenarius factus.*

CAP. CCCLXXVI.

Wenn der Jüngling uuip genemen müg aun ſins uater uuillen.

SUUenn ain iüngling ze uierzehen iarn kumpt, ſo nimpt er uuol ain elich uuip aun ſinez uater uuillen,

2. Vnd hat er [1] ander pfleger uuider der uuillen tut er ez auch uuol,

3. Alſo, [2] ob ſi bi ainander ſint gelegen, der kneht und diu Junkfrauue,

4. Vnd iſt dez nit geſchehen, ſo mag man ſi uuol ſundern,

5. So diu Junkfrauue kumpt ze zuuelff iaren, ſo iſt ſi ze iren tagen komen,

6. Vnd nimpt ſi ainen man uuider ir uater [3] und ander ir friunde uuillen, diu ê iſt ſtæt,

7. UUil man ez [4] dem iüngling nit gelaben, ſo ſol er ſin alter erziugen alz hieuor geſchriben iſt.

CAP. CCCLXXVI.

Quando adoleſcens poſſit uxorem ducere ſine patris ſui conſenſu.

SI adoleſcens implevit quatuordecim annos, poteſt ducere uxorem ſine patris conſenſu.

2. *Si non habet patrem, ſed alios habet curatores, id ipſum citra ipſorum conſenſum jure facit.*

3. *Subſiſtitque hoc matrimonium, ſi concubuere.*

4. *Hoc ſi nondum contigit, poſſunt ſeparari.*

5. *Si puella implevit duodecim annos, tunc ad dies ſuos pervenit (eſt viripotens.)*

6. *Et ſi contra patris aliorumque cognatorum voluntatem alicui nubit, matrimonium ſubſiſtit.*

7. *Si de horum ætate dubitatur, eam probare debent, ſicut ſupra dictum fuit.*

CAP. CCCLXXVII.

[1] Wie [2] ain Rihter urtail fragen ſule.

WIr ſprechen ez müge uuol ain ieglich man ſinen ſchaden uuol uerſuuigen, ob er uuil,

2. Daz

CAP. CCCLXXVII.

Quomodo Judex debeat ſententias exquirere.

PRonunciamus, quod quilibet (qui agendi cauſam habet ob delictum alterius) poſſit actione abſtinere, ſi vult.

2. *Habet*

Ad CAP. CCCLXXV.

1) Impreſſi Rubricam ſic habent: *Von des Mannes Jahrzahl.* Scherz.

2) Sic quoque Uff. & Ingolſt. aſt Wurmbr. Hortl. Waldner. Cod. Univ. Argentin. Scotor. Vienn. Ambraſianus uterque, Jungianus, Argent. uterque. meus & impreſſi habent: *ſebzig jor.* Scherz.

3) Vid. Pſalm. XC. 10.

Ad CAP. CCCLXXVI.

1) Cod. Univ. Arg. Uff. & plerique: *nit Vatter und hat er ander pfleger.* Scherz.

2) Cod. Arg. maj. *ob ſü ir fleiſche zuſamen gemiſchet hant.* ſic plerique. *Scherz.*

3) Cod. Uff. & Ingolſt. addunt: *und mutter.* Scherz.

4) Lege ex Cod. Argent. maj. *den jungen lütten nut glouben.* Scherz.

5) Cod. Argent. major & plerique addunt: *und die Jungfrowe ouch, alſo vorgeſchriben ſtat.* Ambraſ. Perg. hiſce adjicit: *ob ihn an dreyen ſteten kleines har entſpringe.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 62.

2) Cod. Ambraſ. Chart. Rubricam ita exhibet: *der die klage verſchwigen will.* Ambr. Perg. & Fſch. *wie der Richter vorſprechen geben ſol.* Impreſſi: *wie man eynen Richter fragen ſol.* Scherz.

3) Cod.

Digitized by Google

2. Daz geriht hat aber ſin uorderung hintz ienem der den frid zerbrochen hat [3] darnach und diu ſchulde iſt.

3. Der Rihter ſol uorſprechen geben, dem der ſiu dez erſten gert, (conf. c. 265, 1.) und darnach dem uff den diu clag da gat, und ſol die clag [4] furlauzzen komen, e daz er dehainen uorſprechen mer gebe.

4. Der Rihter ſol fragen umb ain iegliche ſache [5] gemain lüte.

5. [6] Daz iſt alſo, daz er nit dez erſten fragen ſol der lüte [7] friunde oder mage, der diu ſache iſt, uuan daz uuære geuærlich an dem Rihter.

6. Suuelher urtail der Rihter dez erſten fragot, die ſol man auch dez uinden, baidiu dem clager und auch dem uf den diu clag da gat.

7. Ein ieglich man mag uuol [8] geſprechez gern, ſo man in anſprichet, umb ain ieglich ſache ſunderlich.

2. *Habet autem judex ſalvum jus ſuum procedendi contra alterum, qui vel pacem fregit, vel aliud delictum commiſit, pro ratione delicti.*

3. *Judex debet procuratores dare illis, qui primo loco petiere eos, & poſtea illi, contra quem actio inſtituitur, debetque litigantes admittere ad litem, antequam aliis det procuratores.*

4. *In qualibet cauſa judex debet ſententias exquirere, ex illis, qui neutri parti ſunt addicti.*

5. *Hoc ipſo volumus, quod non debeat primo loco exquirere ſententias eorum, qui amici vel cognati ſunt partium; hoc enim ſi fieret, dolum proderet judicis.*

6. *De qua cauſa judex primo loco ſententias exquirit, de illa etiam primo loco ſententiæ dici debent, ſive ſint ſecundum actorem, ſive ſecundum reum.*

7. *Quilibet poteſt petere, ut ſibi liceat (ſub auctoritate judicis) inſtituere colloquium (cum adverſario) de ſingulis Capitibus litis.*

CAP. CCCLXXVIII.

[1] Der ſin korn ze lange da uzzen lat.

LAt ain man ſin korn da uz ſtan, ſo alle lüte ir korn eingefürent, uuirt ez im ueretzet oder [2] zerriten, man giltet imz niht.

2. Ez mag nieman ſin [3] hof-ſache henken in ainez andern mannez hof.

3. [4] Mengeclich ſol auch [5] beuuürchen ſinen tail dez hofez, der dez niht tut, geſchiht da ſchade uon er ſol in bezzern,

4. Geſchiht aber nieman kain ſchade dauon, denn im ſelbe, dez hat er kain galtnüzz.

5. Suuer auch [6] markbanne oder markſtain ſetzet, der ſol den daran haun, der [7] ander lüte ſitten uuaiz.

6. Suuer auch zünet, der ſol die eſte keren in ſinen hof.

7. [8] Ouen

CAP. CCCLXXVIII.

De eo, qui juſto diutius meſſem ſuam in agris relinquit.

SI quis, cum omnes alii meſſem ſuam in horrea ſua avexere, in agris relinquit frumenta ſua, & contingit, ut illa vel paſcendo vel pedibus conculcando deſtruantur, eo nomine ipſi nulla debetur ſatisfactio.

2. *Nemo debet tectum villæ ſuæ ita extruere, ut ſtillicidium in alterius villam cadat.*

3. *Quilibet debet partem, quam in Villâ aliquâ habet, ſepire; id ſi quis non facit, & inde damnum aliis obvenit, tenetur id reſarcire.*

4. *Si autem nemini, niſi ipſi, inde damnum oriatur, ad nihil tenetur.*

5. *Si quis Arbores aut Lapides terminales ponere vult, accerſat ad hoc negotium eos, qui ex alterâ parte juxta ipſum bona habent ſita.*

6. *Qui ſæpem plantat (circa villam ſuam) illam ita conſtruat, ut virgulta frontem obvertant villæ ſuæ.*

7. For-

---

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergunt: *oder der den ſchaden oder die untat getan hat, oder darnach als die ſchult iſt.* Scherz.
4) Cod. Uff. & Ingolſt. *laſſen volenden.* Scherz.
5) Sic & alii. Aſt Fſch. *gemeinlich.* Scherz.
6) Cod. Hortl. & Wurmbr. *das ſol man verſteen alſo.* Uff. *das meinen wir alſo.* Scherz.
7) Meus: *Vormunde.* Scherz.
8) Ingolſt. *geſprechn.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXVIII.

1) Hoc Caput in nullo Codd. noſtrorum reperitur; aſt extat in Jure Auguſtano MSC. quod ſubjunctum eſt Speculo Suevico in MSC. Krafftiano. Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 48. poſt init. Scherz.

2) Jus Auguſt. Kr. *zertretten.* Jus Prov. Sax. *abgetretten.* Scherz.
3) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 49. ubi legitur: *Es mag kein Man ſeine traufſe hengen in eines andern Mannes hof.* forte in textu noſtro legendum: *hoftache.* Scherz.
4) Jus Aug. *mænclich,*
5) Jus Aug. *bewürcken.* quod recte per: *ſepire* redditur ab Interprete Juris Prov. Sax. *Scherz.*
6) Lege ex Jur. Aug. *Markbaum,* i. e. *arbores terminales.* Jus Sax. Prov. habet: *malbaume.* Scherz.
7) Jus Aug. *anderr lande.* J. Prov. Sax. lib. II. art. 50. *die auf der andern ſeyten land haben.* Unde textus noſter videtur corrigendus. Hoc ipſum firmat Lex Bajuvar. tit. XI. art. 4. §. 1. ubi: *Nemo novum terminum* ſine conſenſu partis alterius, *aut ſine inſpectore conſtituat.* Scherz.

Digitized by Google

7. [8] Ouen und [9] genge und ſuuinez [10] ſtige und priueten ſuln dri füzze uon den zünen ſtan.

8. Ez ſol auch ieder man beſchüten ſinen ouen und ſin mure, daz die [11] ſpachen iht uaren in ainez andern mannez hof im ze ſchaden.

9. Genge ſol man auch beuuürken [12] baz an der erde, die gen ainez andern mannez hof ſtaunt,

10. Flihtet der hopfe ſich uber den [13] zan. Suuer die [14] uuurtz in dem hof hat, der grife dem zune ſo er næhſte müge, und zieh den hopfen,

11. Suuaz im uolget, daz iſt ſin, ſuuaz ſin [15] anderthalben blibet, daz iſt ſinz nachgeburen.

7. *Fornaces, canales, & hæ tribus pedibus remotæ ſint à ſepibus villarum.*

8. *Quilibet debet fornaces ſuas earumque muros ita munire, ne ſcintillæ tranſilire queant in villam alterius, eique damnum dent.*

9. *Latrinæ, quæ verſus villam alterius extant, debent undique (lateribus vel aliâ ratione) obſepiri.*

10. *Si Lupulus (vicini) creſcendo transgreditur ſepem (quæ vicini villam à villâ alterius ſeparat) tum ille, in cujus villâ is radices agit, apprehenſâ ſepe verſus ſe trahat lupulum, quam proxime poteſt.*

11. *Hoc facto, quicquid ejus terrâ extrahit, ipſi cedit; id autem quod ex altero ſepis latere remanet, atque ab ipſo extrahi non poteſt, pertinet ad vicinum.*

CAP. CCCLXXIX.
Wez der ſchatz ſi der uergraben iſt. [1]

ALler ſchatz under erde uergraben tieffer denn ain pflug gat, der gehœret zu dem küniclichen geuualt.

CAP. CCCLXXIX.
Cujus ſit theſaurus in terra reconditus.

OMnis theſaurus, qui profundius ſub terra eſt reconditus, quam quo aratrum pertingit, pertinet ad fiſcum Regis.

CAP. CCCLXXX.
[1] Von ſilber.

Silber mag auch nieman gebrechen uf ainz andern mannez gut aun dez uuillen, dez diu ſtat iſt,

2. Git erz aber urlop, diu uogtay iſt doch ſin daruber.

CAP. CCCLXXX.
De Argento.

ARgentum nemo fodiendo quærere poteſt in alterius fundo, niſi cum conſenſu Domini fundi.

2. *Si autem hic in id conſentit, dominium tamen (loci) ipſi ſalvum eſt.*

CAP.

8) Jus Aug. *œuen.* Scherz.

9) Jus Prov. Sax. II, 51. *genge das ſind waſſergerinn.* Poſtea in fine hujus articuli dicitur: *Genge, das ſind heimligkeiten, ſol man auch bewircken biſz an die erden, die da gegen eines andern Mannes hof über ſteben.* Scherz.

10) Jus Aug. *ſtye.* Jus Prov. Sax. lib. II. art. 51. habet: *ſchweinſtelle.* Twinger. in Vocab. Lat. Germ. MSC. *Ara*, alter oder *varherſtige.* Gloſſ. Florent. *ſtiga*, ara (rectius: hara) ſtabulum porcorum. Gothis: *ſtia*, Caula, Stabulum. vid. Verel. in Ind. Ling. Goth. Suecis: *ſtia*, hara. *Gäſeſtia*, Gänsſtall. Anglis: *a ſtye*, hara, ſuile. Anglo-Sax. *ſtige*, hara. vid. Benſon. Vocab. Angl. Sax. *Scherz.*

11) Jus Sax. Prov. lib. II. art. 51. *daſz die funcken oder flammen nicht fahren in eines andern Mannes hauſz oder hof ihm zu ſchaden.* Scherz.

12) Jus Aug. *baz gen der erde.* Jus Prov. Sax. *biſz an die erden.* quæ Lectio eſt approbanda. *Scherz.*

13) Jus Aug. *zaune.* J. Sax. Prov. II, 52. *zaun. Scherz.*

14) *Wurtz* hic *radicem*, denotat, hodie *wurtzel* dicimus. In Verſ. Iſidor. p. m. 369. *radix Jeſſe* redditur per: *dhes Jeſſes uurzun.* Gl. Ker. *uurzhaftor*, radicitus. Gl. Emerani: *za uruurzon iſt*, eradicanda. *Scherz.*

15) i. e. *ex altero latere. halba*, latus denotat antiquis. Gl. Monſ. *halpun*, lateribus. Notk. Pſalm. LXXI, 5. *ze zesun halb.* ad dextrum latus. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXXIX.

1) Jus Aug. addit: *under erde.* Cæterum cum hoc capite conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 35. adde Schilt. ad h. Ex. 45, 32. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXXX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 35. Scherz.

Ad

CAP. CCCLXXXI.

[1] Von Sahſen Reht.

DRier hande reht behielten die Sahſen uuider der Kunig Karls uuillen,

2. [2] Daz Suuæbiſche reht durch die uuiphait.

3. [3] Daz ander ſuuaz der man uor geriht nit entut, ſuuie uuizzende ez ſie, dez laugent er mit ſinen zuuain uingern mit ſinem ayde und kan in ſin nieman uberziugen, daz iſt reht.

4. [4] Daz dritte iſt, daz man kain urtail ſo reht uor dem Riche bi den ſuuaben uinden mag, uuil ſie ain [5] ſuuap ſchelten, und ziuht ſie an ſin uordern hant, und an die merern uolge, und uuidervihtet mit der urtail ſelbe ſibende uuider ander ſiben, ſuuar diu merer uolge geſigt, diu hat die urtail behabt. Darzu [6] behalten ſi alle ir alter reht, ſuua ez uuider der Criſtanlichen ê und uuider dem gelauben niht uuaz.

5. Der Suuap nimpt uuol [7] totlaide, und erbe uon der ſibenden ſippe, alz uerr ſo er geraiten mag, daz im der man uater halp zu geboren ſi, oder alz uerr erz erziugen mag, daz ſin uordern dez toten uordern geerbet haben, oder totlaide oder erbtail genomen haben.

CAP. CCCLXXXII.

[1] Ob ain man ſinem uuip nit ebenbürtig iſt.

ISt ain man ſinem uuibe nit ebenbürtig, er iſt doch ir uormunt, und ſiu iſt ſin [2] genozze, und tritet in ſin reht, ſuuenn ſiu an ſin bette gat.

2. Suuenn

CAP. CCCLXXXI.

De jure Saxonum.

SAxones ſine conſenſu Caroli Regis tria hæc jura ſibi retinuere.

2. *Primo Jus Suevorum (quoad ſucceſſionem ſexus Fœminini) intuitu fœminarum.*

3. *Alterum jus in eo conſiſtit, quod, ſi quis aliquid agit extra judicium, & hoc maxime eſt notorium, id negare poſſit, præſtito juramento, nec admittantur teſtes contra ipſum; hoc juris eſt.*

4. *Tertium jus eſt, quod nulla ſententia in judicio Suevorum tam bene ferri poſſit, quo minus illam Saxo rejicere queat, & ſi hoc facit ac provocat ad manum ſuam dextram (duellum) petitque ut, ſi major ſociorum pars cum ipſo vincat, juſtam ipſe cauſam habuiſſe cenſeatur, & contingit, ut cum judicis conſenſu ipſe cum ſex aliis admittatur ad duellum contra adverſarium & ſex alios ſuſcipiendum, tum illa pars ex qua plures vicerunt, in cauſa etiam (in qua fuit pronuntiatum) victrix evadit. Præterea illi (Saxones) retinuerunt omnia ſua jura antiqua, quæ Religioni & fidei Chriſtianæ non repugnant.*

5. *Suevus jure poteſt ſibi vindicare præcipuum illud quod* Totleibe *vocatur, & ſuccedit usque ad ſeptimum gradum cognationis, in quantum probare poteſt, defunctum ex latere patris ſibi conjunctum eſſe, aut oſtendere valet, quod majores ſui majoribus defuncti, ut heredes, ſucceſſerint, aut præcipuum, quod* Totleibe *appellatur, acceperint.*

CAP. CCCLXXXII.

De marito, qui naſcendi conditione uxori ſuæ non eſt par (inferior.)

SI maritus uxore ſua quoad naſcendi conditionem eſt inferior, hoc non impedit, quo minus ipſe ejus ſit curator, & illa ejusdem conditionis cum marito eſſe cenſeatur, ipſiusque ſtatum ſequatur, quamprimum lectum conjugalem conſcendit. 2. *Quan-*

Ad CAP. CCCLXXXI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 18. *Scherz.*

2) Jus Sax. Prov. lib. I. art. 18. habet: *das Schwäbiſch Recht durch haſz derer meiber die ihnen entfuhrt und geſchändet waren worden, do die Schwaben Sachſenland beſtritten hatten.* In Lib. I. art. 17. Jus Sax. Prov. dicit: *die Schwaben mögen auch weibes halben kein Erbe nemen, dann der Schwaben Weiber in ihrem geſchlecht ſind vor alters hur alle Erbloſſ gemacht, durch irer Vorfahren miſſetat willen, da ſie mit den Schwaben aus dem lande zogen.* Hoc ita exponitur in Articulis Speculi Saxonum reprobatis in Concilio Baſileenſi, ubi de articulo decimo tertio, qui huc ſpectat, hæc dicuntur: *Decimus tertius, propter odium mulierum Saxones habent jus Suevorum, quo mulieribus hereditas denegatur* art. 19. *Scherz.*

3) Hic articulus eſt à Concilio Baſileenſi reprobatus Concilium illud ita loquitur: *Primus Articulus: Quicquid quis fecerit extra judicium, quantumlibet hoc ſit notorium, ſe liberare poterit per juramentum, nec contra tale valet alicujus teſtimonium.* Lib. I. Spec. Sax. art. 15. & 18. *Scherz.*

4) Jus Sax. Prov. lib. I. art. 18. hac de re ita loquitur: *Das dritte das man kein Urtheil ſo recht vor Gericht bey den Sachſen finden mag, wil es der Sachs ſchelten, und zeubet ers an ſeine rechte hand auff kampff oder an die meiſte mennig, und ſicht umb das Urteil ſelbſt ſieben, wer die mehrer mennig hat, und den ſieg, der hat das urtheil behalten.* conf. artic. reprobatos Gregorii XI. *Scherz.*

5) Lege: *Sachs.* conf. ſupra cap. 100, 1. Jus Aug. MSC. tamen etiam habet: *Swap.* Scherz.

6) Lege ex J. Aug. MSC. *behielten ſie.* quod & habet Jus Sax. Prov. *Scherz.*

7) De v. *totlaide.* vide quæ ſupra à Schiltero & me ad Cap. XXVII. dicta fuere. In MSC. Jur. Aug. hic etiam legitur: *totlaibe.* pro *Totlaide.* Jus Sax. Prov. habet hoc loco: *Heergerede.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 45. & lib. III. art. 45. ante med. Weichbild. Sax. art. 65. *Scherz.*

2) J. Aug. *genözzin.* Scherz.

Digitized by Google

2. Suuenn aber er ſtirbet, ſo iſt ſiu ledig uon ſinem reht, und behaltet reht nach irr geburt.

3. Darumb mag ir uormunt ſin ir nehſter ebenbürtig [3] ſuuertmache und niht ir mannez mage.

2. *Quando autem ille mortuus eſt, tunc non cenſetur amplius ejusdem conditionis eſſe, ſed reſtituitur in illum ſtatum, quem per nativitatem habet.*

3. *Hinc eſt, quod ipſius curator mariti conſanguineus eſſe non poſſit, ſed agnatus (hujus feminæ) qui naſcendi conditione ipſi eſt par, & proxime ei eſt conjunctus.*

CAP. CCCLXXXIII.

[1] Welhiu ſippe an ander ze reht erben ſuln, und uuelhiu niht.

[2] ELich man und uuip nement unelichez mannez erbe niht.

2. [3] Man ſeit daz dehain kint ſiner muter kint kebslichen ſi,

3. Dez eniſt doch nit. Ain uuip mag geuuinnen Ekint, friukint, aygeniu kint und kebskint.

4. Iſt ſiu aigen man mag ſi frie lauzzen.

5. Iſt ſiu [4] kebſe, ſiu mag ainen eman nemen und mag der ekint bi ir geuuinnen.

CAP. CCCLXXXIII.

Qui ex cognatis habeant jus ſuccedendi, vel non habeant.

QUi ex matrimonio legitimo nati ſunt, non poſſunt ſuccedere illis, qui ſunt extra matrimonium & illegitime nati.

2. *Vulgo dicitur, quod nulli liberi intuitu matris ſint illegitimi.*

3. *Hoc falſum eſt; poteſt femina habere liberos legitimos & illegitimos, item tales, qui ſunt homines liberi, & qui ſunt homines proprii.*

4. *Si ipſa eſt homo proprius, poteſt manumitti.*

5. *Si eſt concubina (aut alia femina quæ extra matrimonium cum aliis cohabitat) poteſt alicui nubere, & ex ipſo liberos legitimos ſuſcipere.*

CAP. CCCLXXXIV.

[1] Da ain ſemperfrier man ainen ſinen genoezzen kamphez anſprichet.

SUUelh man unbeſcholten iſt uon uater und uon muter und uon ſinen uier [2] annen an ſinem reht, den mag nieman an ſiner geburt geſchelten, er hab denn ſin reht uerlorn mit untat.

2. [3] Suuelh ſemperfrier man ainen ſinen genoezzen ze kampfe anſprichet, [4] der bedarf daz er beuuiſen müge ſin uier annen, und ſin [5] hantgemaheln, und dieſelben benennen,

3. Mag er dez niht getun, ſo uerziuht im iener uuol den eampfe mit reht.

CAP. CCCLXXXIV.

De caſu, ſi quis Dominorum liberorum primæ claſſis (der ſemperfrien) alium, qui ejusdem cum ipſo eſt conditionis, ad duellum provocat.

SI, cui nil objici poteſt intuitu patris aut matris aut reliquorum, qui in quatuor proximis gradibus, ipſius Majores ſunt, illius jus, quod ex nativitate habet, impugnari non poteſt, niſi per crimen aliquod illud amiſerit.

2. *Qui ex liberis Dominis primæ claſſis comparem ad duellum provocat, debet probare eos ex majoribus, qui in proximis quatuor gradibus ſibi juncti ſunt, ejusdem cum ipſo fuiſſe conditionis, & nominare forum ſuum.*

3. *Hoc ſi facere non poteſt, alter jure recuſat duellum ſibi oblatum.*

CAP.

---

3) J. Aug. *ſwertmag.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 51. poſt med. *Scherz.*

2) Jus Sax. Prov. hunc §. ita exhibet: *kein ebelich mann, noch ebelich weib nimmt eines mannes erb der unrechte Ehe hat.* Scherz.

3) Conf. de hac ſententiâ Hert. de Parœm. Juris Germ. lib. I. parœm. 4. *Scherz.*

4) *Kebſe*, fœmina quæ citra matrimonium legitimum cum aliquo Uxoris inſtar cohabitat. Gl. Flor. *Chebiſa*, concubina. Gl. Monſeenſes: *Chepiſot*, pellicatum. Gl. Sax. Welſer. Pellex, *cyſes.* conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 335. ſqq. & p. 900. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXXXIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 51. med. *Scherz.*

2) J. Aug. MSC. *Anen.* Scherz.

3) In J. Sax. Prov. eſt: *welch Schöppenbar frey mann &c.* Scherz.

4) J. Sax. Prov. *der muſz beweiſen.* Scherz.

5) J. Aug. *hant gemahel.* in J. Sax. Prov. legitur: *ſein Handmahl das iſt, ſein ordentliche Gerichtsſtatt.* Scherz.

Ad

CAP. CCCLXXXV.

Wie man mit kamphe geuaren ſol.

SUUer kampflich anſprichet ſinen genozzen, der ſol bitten den Rihter, daz er ſich underuuinde ain ſinz fridebrechers, den er uor im ze gagen ſiht uf ain reht, daz ſol der Rihter tun ob er mag.

2. Iſt ez uor dem geriht, ſo ſol der Rihter fragen an ainer urtail, uuie er ſich ſin underuuinden ſule, daz ez jenem hilflich ſi an ſinem rehten, [2] ſo uindet man urtail, daz er ſich ſin underuuinden ſule,

3. Suuenne er ſich ſin underuuindet, ſo ſol er geuuishait uon im nemen, daz er ain reht tu umb die uorgeſchribenn ſache, ſuuaz uolge und urtail ſage.

4. Und ſol im der Rihter kunden, uuarumb er ſich ſin underuunden habe, daz mag er tun ze hant ob er uuil, oder er mag geſpræche darumb han.

5. Vnd der in angeſprochen hat, der muz in ſchuldigen, daz er den fride an im gebrochen hat uf dez Richez ſtrauzze oder in ainem dorf oder ſuua er ez getaun hat, und ſol die ſtat nennen. Oder er ſol in ſchuldigen, daz er in genœtet habe libez und gutez aun reht, oder daz er in geuuundet habe, und ſol die uuunden beuuiſen oder die[3] mauſen ob ſi haile iſt.

6. [4] Clagt er aber daz er in beraubet habe ſinez gutez, und im genomen habe alz uil daz ez kampfez uuirdig ſi.

7. Diſiu driu ungeriht ſol er zemale clagen,

8. Suuelhez er uerſuuiget, ſo iſt ſin kampfe uerlorn, ob ſie im alliu geſchehen ſint.

9. Iſt aber im niur ainez geſchehen, dazſelb clage er auch, und uollefüre ez alz reht ſi, ſo ſol man im rihten alz ob ſi im alliu geſchehen ſien.

10. Sprech der Rihter oder ſin uorſpreche, [5] uuer den ſchaden geſehen habe, [6] der im geholfen ſi, ſo ſpreche, *ich ſahe in ſelbe, do er mir den ſchaden tet, und beſchriet in* [7] *mit dem gerihte, uuelle er daz erkennen, daz iſt mir lieb. Iſt daz er ez niht*

CAP. CCCLXXXV.

Quomodo intuitu Duelli procedendum ſit.

QUi ad duellum provocare vult comparem, debet judicem rogare, ut prehendat illum pacifragum, quem præſentem hic videt, eum in finem, ut ille juri ſatisfaciat; & hoc judex facere debet, ſi poteſt.

2. *Si in pleno judicio hoc fuit petitum, tum judex debet interrogare aſſeſſores, qua ratione alterum prehendere debeat, ut petenti hoc ad conſequendum jus ſuum proficiat; & tum pronuntiatur, quod ipſe eum debeat prehendere.*

3. *Quando is (qui judicem ita rogavit) alterum prehendit, tum debet cautio ab hoc (reo) exigi, quod in cauſa, de qua queritur, velit ſecundum jus ſatisfacere, prout major pars eorum, qui ſententiam ferunt, judicaverit.*

4. *Debet etiam judex alteri (reo) indicare, quare ipſe fuerit prehenſus; hoc poteſt judex facere vel in continenti, vel ex poſt facto in colloquio privato.*

5. *Qui contra alterum litem movit, debet adverſarium accuſare, quod in via regia aut in pago aliquo, aut in alio loco, quem nominare tenetur, pacem (reſpectu ſui) publicam violaverit, aut debet queri de altero, quod vitæ ſuæ & bonis citra juſtam cauſam vim intulerit, vel ipſum vulneraverit; quo in ultimo caſu debet oſtendere vulnus, aut, ſi id coaluit, cicatricem.*

6. *Præterea quoque queratur, quod alter ipſi bona ſua per rapinam abſtulerit, & tantam eorum quantitatem ſubtraxerit, quanta ſufficit ad duellum inſtituendum.*

7. *De his tribus delictis queri debet uno eodemque actu.*

8. *Si de aliquo eorum nil dixerit, cum tamen omnia tria contra ipſum fuerint commiſſa, perdit jus petendi duellum.*

9. *Si autem unum tantum horum fuerit commiſſum contra ipſum, de eo ſolo quoque (in judicio) queratur, & actionem peragat, ceu juris eſt; quo facto, debet ſententia ferri ſecundum ipſum, quaſi omnia (illa tria delicta) contra ipſum fuerint commiſſa.*

10. *Si judex aut Vicarius ejus quærat, quis viderit damnum tale ipſi illatum fuiſſe, tum ipſe debet dicere:* ego ipſe illum, cum damnum inferret, vidi oculis meis, eique clamore publico inclamavi; Si ille hoc fateri vult, id mihi gratum eſt; ſi autem

---

Ad CAP. CCCLXXXV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 63. & Weichbild. Sax. art. 35. *Scherz.*

2) J. Aug. MSC. *ſo vindet man mit der urteile.* Scherz.

3) Jus Aug. MSC. *maſemmas.* macula. vid. Kilian. in Etymol. v. *maeſe.* hîc commode per cicatricem exponi poteſt. Jus Sax. Prov. habet: *Narben.* Scherz.

4) Jus Sax. Prov. melius: *ſo klag er dann fort daſz er in beraubet habe ſeins gutes &c.* Scherz.

5) Jus Aug. MSC. pergit; *oder ſwer ez in frage, wer den ſchaden ſahe der im geſchehen ſey, ſo ſpreche &c.* Scherz.

6) Sine dubio legendum: *der im geſchehen ſi.* Scherz.

7) *Mit dem Gerüffte.* recte Jus Prov. Sax. lib. I. art. 63. poſt init. *Scherz.*

nibt erkennen uuil, ſo uuil ich ez in überreden mit allem dem reht, alz mir dez landez geuuonhait ertailt, oder die ſchepfen, ob ez under dez Kunigez banne iſt, und in allen dem rehten [8] *alz tag hergeben iſt.*

11. So [9] bittet iener ſicherhait uon dem Rihter, die ſol man im geben uff ain reht.

12. Doch mag der clager ſin clage uuol bezzern [10] uor der ſicherhait.

13. Suuenn diu ſicherhait getaun iſt, [11] biutet iener ſin unſchulde mit ſinem aide, er nimpt ſinen aid ob er uuil, oder er kempfet, ob er in ze reht geuordert hat, und ob er da iſt zegagen und ob er in uor læme furbringen mag.

14. [12] Jeglich man mag kanpfe uerſagen, dem der uuirz geborn iſt denn er.

15. Der der baz geborn iſt, dem kan ez der uuirz geborn niht uerziehen, ſo diu bezzer geburt diu nidern anſprichet.

16. [13] Kampfe mag man auch nieman uerziehen ob ſin mer begert uuirt nach mittem tag.

17. Iſt daz ſin uor mittem tage begunnen iſt, ſo rihtet man [14] hinnach in allem dem reht alz uor.

tem id fateri non vult, ipſum convincam omni ratione legitima, qua utendum eſſe vel conſuetudo regionis dictat, vel Scabini, ſi ſub banno regio locus judicii, ſitus eſt, & faciam hoc juxta jura in hanc uſque diem recepta.

11. *Hoc facto petit alter à judice, ut ſibi ab adverſario cautio præſtetur; id quod etiam, ut ipſe ſecurior reddatur, de jure ſuo conſequendo fieri debet.*

12. *Poteſt tamen actor, antequam hæc cautio ſit præſtita, querelam ſuam (per additamenta) in melius mutare.*

13. *Præſtita hac cautione, ſi alter (reus) ſe offert ad juramentum purgatorium, tum ille (actor) ad id eum, ſi vult, admittere poteſt, ſi autem hic non vult, tum alter debet duello certare, ſi rite fuit provocatus, & ipſe præſens eſt, nec per membrorum debilitatem id facere prohibetur.*

14. *Quilibet qui naſcendi ſorte ſuperior eſt altero, poteſt recuſare duellum illi, qui ipſi eſt inferior.*

15. *Si is, qui naſcendi ſorte alterum ſuperat, inferiorem ad duellum provocat, hic illud recuſare non poteſt.*

16. *Non poteſt recuſari (illi qui manè cum altero pugnavit) duellum, ſi hic ulterius petat, ut poſt meridiem alter iterum ſecum certet.*

17. *Si horis matutinis cœptum fuit duellum, tum poſtea (in duello pomeridiano) id juris ſervatur, quod antea (in duello matutino) fuit ſervatum.*

CAP. CCCLXXXVI.

[1] Ditz iſt uon kamphe.

DEr Rihtèr ſol pflegen ainz ſchiltz und ainz ſuuertz, dem den man da anſprichet, daz er kæmpfen ſule.

2. [2] Mag auch ain man ſinen mage beuuæren, ob ſi baide ſin mage ſint, daz er daz ſelbſibende ſuuert uff den hailigen, daz ſi beide alſo nahen mage ſien, daz ſi durch reht mitainander niht kempfen ſuln.

3. Der Rihter ſol zuuen [3] boten ſenden zu ir ietuuederm die da uehten ſulen, daz die ſehen, daz man ſi alſo geruue nach rehter geuuonhait, alz man ſi durch reht geruuen ſule.

4. [4] Leder oder uuullin tuch ſullen ſi an haun, alz uil und ſi uuellen, ainer alz uil alz der ander.

5. Ir

CAP. CCCLXXXVI.

Iterum de Duello.

JUdex debet ei, qui fuit ad duellum provocatus, proſpicere de clypeo & de enſe.

2. *Poteſt etiam quis cognatum ſuum removere à duello, ſi, quia ipſi inter ſe revera ſunt ſanguine juncti, ipſe cum ſex aliis juratò aſſerit, quod tam propinqua cognatione ſe attingant, ut ipſis inter ſe pugnare duello non liceat.*

3. *Judex debet duos homines mittere ad utrumque eorum, qui pugnaturi ſunt, ut hi videant, an ipſorum corpora ita muniantur, uti jure muniri debent.*

4. *Tantum veſtium coriacearum aut ex lana confectarum circa corpus habere poſſunt, quantum voluerint, ita tamen, ut unus tantundem circa ſe habeat, quantum alter.*

5. *Capita*

8) Jus Aug. *alz unz tag.* Scherz.

9) Idem Jus: *ſo bitte.* J. Sax. *ſo biete jener dann die Gewehr, die ſol man ihm thun.* Scherz.

10) J. Sax. Prov. *vor der Gewehr.* Scherz.

11) Jus Aug. *biutet dann &c.* Scherz.

12) Jus Sax. Prov. *Ein jeglich Man mag kampffs wegern dem, der nicht als wol geborn iſt, als er.* de v. *Wirs.* conf. Palthen. ad Tatian. p. m. 369. *Scherz.*

13) Jus Sax. Prov. *Kampffes mag auch ein Man wegern, ob man ihn nachmittag darumb anſpricht, oder grüſſet; es were dann ir beyder will und gunſt darbey.* Aſt Jus Aug. MSC. *Kampf mag auch nieman verziehen, ob man ſin mer begert nach mittem tage.* Scherz.

14) Jus Aug. addit: *im.*

Ad CAP. CCCLXXXVI.

1) Jus Aug. *ditz iſt auch von kamphe.* conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 63. in med. *Scherz.*

2) Jus Sax. Prov. hoc ita exprimit: *Kampffes mag auch ein Man ſeinen gebohrnen freund wiederu, ob ſie nahe freund ſind, und er das gewehren kan auf den heiligen ſelbſiebend, das ſie ſo nahe freund ſind, das ſie durch recht nicht zuſamen fechten ſollen.* Scherz.

3) J. Sax. Prov. pro: *boten.* habet: *beyſtender.* & pro verbis: *daz m. ſ. a. g. n. r. g. &c. das ſie ſie angelegt werden nach rechter gewonheit.* Conf. Notam ad Otfrid. IV. 22, 55. Gl. Ker. *ſi kikaruuit*, induatur. *gigaravi*, veſtimentum. ap. Otfrid. V. 4, 64. *Scherz.*

4) Pro: *Leder u. w. tuch.* J. Sax. Prov. habet: *leder und leine ding.* Scherz.

5) De

Digitized by Google

5. Ir haupt und ir füzz ſuln in uornan bloz ſin, und an den henden ſuln ſi niht uuan dünne hantſchuch haun, und ir ietuuederr ſol ain blozzez ſuuert in der hant haun, und ainz oder zuuai umbgürten, daz ſtat an ir kur,

6. [5] Ainen ſinuueln ſchilt ſol ir ietuueder haun in der hant, da ſol niht bi ſin denn leder und holtz.

7. [6] Die andern ſchilt ſulen uuol yſenin ſin,

8. Ainen rock aun ermel ſol ir ietuueder an han.

9. Man ſol auch den lüten gebieten, daz ſi [7] ſtille ſien, und ir zuht by in haben, daz ſol man in gebieten bi dem halſe, daz ſi [8] ien iht irren an irm kampfe.

10. Ir ietuuederm ſol der Rihter ainen geben der [9] ſin ſtange trage, der ſol ſi nihtz irren, uuan ob ir ainer uellet, daz er die ſtange underſtœzze, oder ob er geuuundet uuirt, oder der ſtange ſuſt begert.

11. Dazſelbe mag er niht getun, er hab denn urlop uon dem Rihter.

12. Suuerin auch ainer der ſtange zuuirunt begert, ſo ſol ez an dem dritten zugange ain ende nemen.

13. [10] Nachdem und den lüten rede uerboten uuirt, ſuuenn denn der kampfe furkumpt, [11] und denne die lüte gerent ze reht ir lute, die ſol in der Rihter ze reht geben.

14. [12] Ortbant ſulent ſie uon den ſuuertſchaiden abbrechen, ſi haben ſin denn urlop uon dem Rihter,

15. Vor dem Rihter ſuln ſi baid [13] geruuet gan, und ſuueren ze den hailigen ainen ait,

16. Der ain daz ez uuar ſi, da er umb geclagt habe und daz er in durch kainen mutuuillen angeſprochen habe.

17. So ſol der ander ſuuern, daz er unſchuldig ſi, dez er in geſchuldiget habe, und daz im Got helfe, alz er uuar und reht habe zu ſinem kampfe.

18. Die ſunnen ſol man in gelich tailen, alz ſi erſt zeſamen gaunt.

19. Wirt der uberuuunden, [14] uff den man da ſprichet, man riht uber in alz reht iſt.

20. [15] Wirt er ſighaft, man muz in lauzzen mit geuuette und mit buzze.

21. Der clager ſol uon erſt in den rink komen,

22. [16] Ob er dez andern ze lange ſich uerirret

5. *Capita & pedes in parte anteriori debent eſſe denudata, & manus illorum ſint tectæ chirothecis tenuibus, & quilibet habeat enſem nudum in manu, ac uno aut duobus enſibus cinctus ſit, prout ipſis lubuerit.*

6. *Quilibet illorum debet in manu geſtare clypeum rotundum, qui ex mero corio & ligno conſtet.*

7. *Umbones autem poſſunt eſſe ex ferro conflati.*

8. *Quilibet debet indutus eſſe tunica manicis carente.*

9. *Iis, qui ſpectatores ſunt, indicendum eſt, quod ſilentium ſervare debeant, & nihil indecori agere; ipſis etiam ſub pœna capitis indicandum eſt, quod pugnantes turbare non debeant.*

10. *Utrique pugnantium judex aliquem adjungere debet, qui pertica ſit inſtructus; hic ſe illis immiſcere non debet, niſi quis in caſum detur (tum enim pertica ipſum ſuſtineat) aut vulneretur, aut alia ex cauſa perticam petat.*

11. *Hoc tamen facere hic non poteſt, niſi cum venia judicis.*

12. *Quodſi etiam aliquis bina vice perticam petitam obtinuerit, tunc in tertio concurſu illa ei denegetur.*

13. *Cum ſpectatoribus ſilentium fuit impoſitum, duellum autem eſt finitum, illique petunt, ut ſibi ſilentium rumpere nunc liceat, tum judex id ipſis jure permittere debet.*

14. *Vincula ferrea, quibus extremitas vaginarum munitur, debent removeri, niſi aliud judex permiſerit.*

15. *Uterque ſua veſte & armatura inſtructus, debet ſe ſiſtere judici, & apud eundem juramentum præſtare.*

16. *Alter quidem (actor) jurat, quod id, de quo ipſe queſtus fuit, verè contigerit, & quod abſque calumniandi animo alterum convenerit.*

17. *Alter vero (reus) juret, ſe eſſe ab illo crimine, cujus ipſe reus agitur, & quod ad duellum accedat juſtitia fretus, ita ſe Deus adjuvet.*

18. *Circa initium duelli uterque ita collocandus eſt, ne plus incommodi unus à Sole experiatur, quam alter.*

19. *Si reus ſuccumbit, tum contra eum judicium fertur, ſicut juſtum eſt.*

20. *Si autem reus vincit, liber dimittendus eſt, ita tamen, ut alter judici multam & ipſi emendam præſtet.*

21. *Actor debet prior venire in locum pugnæ.*

22. *Si alter (reus) juſto diutius abſit, tum judex ad domum,*

5) De v. *Sinvel* dixi ad Willer. c. 5. n. 34. J. Sax. Prov. *einen runden Schild.* Scherz.

6) Jus Sax. Prov. habet loco ℣. 7. *die bockeln mögen aber wol eiſern ſein.* quæ lectio omnino eſt præferenda. *bockel, buckel,* idem eſt ac *Umbo clypei.* vid. not. ad Stricker. IV, 1. 3. *Scherz.*

7) Jus Aug. *ſtille ſwigen.* Scherz.

8) Jus Aug. *jene.* Scherz.

9) Jus Sax. Prov. *ſeinen baum oder ſcheidſtange.* Scherz.

10) Jus Sax. Prov, *Nachdem dann dem Volck friede geboten worden* &c. Scherz.

11) Jus Aug. *und denne die lüt ze reht gern ir lout, die ſol* &c. unde textus noſter eſt corrigendus. *Scherz.*

12) Jus Sax. Prov. *die eiſern ortband.* Scherz.

13) Jus Sax. Prov. *angeleget gehen.* Scherz.

14) Idem Jus: *auf den man geklagt hat.* Scherz.

15) Idem Jus: *Sicht er aber zu ſiege, man läſzt ihn mit gewett und buſze ledig.* Scherz.

16) Jus Aug. *ob der ander ze lange ſich verirre und ſol der Rihter.* Jus Sax. Prov. clarius: *ob aber der ander zu lang bliebe.* Scherz.

ret ſo ſol der Rihter ſinen fronboten ſenden hintz dem huſe, da er ſich geruuet, und ſol zuuen ſchepfen mit im ſenden, die in uordern uon dez gerihtez uuegen fur daz geriht in dem reht, alz im dar getaget iſt, ainoſt, [17] anderoſt, driſtunt,

23. Vnd kumpt er denn niht ze dem dritten male, ſo er geladet uuirt uon dez gerihtz uuegen und uon dem clager fur geriht alz reht iſt der clager ſol ufſtan und ſol ze kampfe ſich bieten,

24. [18] Vnd ſol ſlahen zuuen ſlege und ainen ſtechen uuider den uuint,

25. [19] Damit hat er uberuuunden alle ſin clage, und ſin reht behebt umb alle die ſache und er in kæmpflich angeſprochen hat,

26. Vnd ſol im der Rihter rihten, alz ob er in mit kampfe uberuuunden het.

27, [20] Alſo ſol man auch uberuuinden ainen toten man, ob man in an diuphait oder an raube [21] oder an ſo getanen dingen geſlagen hat.

28. Mag aber er den toten man mit ſiben geziugen [22] uberziugen, ſo bedarf er ſich ze kampfe nit bieten gen im.

29. Biutet aber dez toten mage ainer ſuuer der iſt ſinen mage ze [23] uerſtenen mit kampfe, der uerlait alle geziuge, [24] uuan ſo mag man ez aun kampfe denn niht uberuuinden alz hieuor geſprochen iſt.

30. [25] Alſo uberuuindet man auch den, [26] der ze kampfe geuangen oder gegrüzzet iſt, oder gelobt hat, oder bürgen geſetzet hat furzekomen und niht furkumpt ze rehten tædingen.

31. Suuer lip oder hant lediget [27] daz im mit reht uerurtailt iſt, der iſt rehtloz.

32. Suuer auch bürget ainen man umb ungeriht furzebringen, [28] er muz ſin hant fur in geben.

33. Vnd ſchadet [29] im niht ze ſinem reht, dem der ienen uzbürget.

domum, in qua ſe ad pugnam inſtruit, mittat apparitorem ſuum cum duobus Scabinis, ut ipſum judicii nomine citent ad pugnam, ad comparendum in termino, quem judex anteà præfixit, hæcque citatio prima, ſecunda, tertia vice fieri debet.

23. *Si poſt citationem nomine judicii & actoris tertia vice factam ſe nondum ſiſtit, ut fieri deberet, actor debet prodire & ſe offerre ad pugnam.*

24. *Hoc facto, ille debet duobus ictibus cæſim, & uno punctim aërem ferire.*

25. *Hoc ipſo jus ſuum intuitu omnium illarum cauſarum, propter quas alterum provocavit ad duellum, omnimodo aſſeruit.*

26. *Debetque Judex ſecundum ipſum pronunciare, quaſi in duello victor evaſiſſet.*

27. *Eodem modo quis jus ſuum aſſerit contra mortuum in caſu, ſi ille, cum furtum aut rapinam, aut aliud tale quid committeret, fuit occiſus.*

28. *Quodſi autem quis poteſt probare delictum mortui per ſeptem teſtes, tunc non opus eſt, ut quis ſe offerat ad duellum.*

29. *Si autem aliquis cognatorum mortui, quisquis ille ſit, ſe offert ad probandam per duellum, cognati ſui innocentiam, tunc teſtes non admittuntur, nec alia probatio accipitur, ſicut ſupra dictum eſt.*

30. *Eodem modo convincitur, qui ad duellum fuit provocatus, & ſe ſtiturum promiſit, aut eo nomine fidejuſſores dedit, nec tamen ſe ſiſtit juſto tempore.*

31. *Qui vitam aut manum ſuam, ad cujus amiſſionem legitimè fuit condemnatus, (pecunia) redimit, ille beneficiis juris indignus cenſetur.*

32. *Ille quoque, qui judicii ſiſtendi cauſa pro alio, qui delicti arguitur, fidejuſſit (& illum non ſiſtit) manus ſuæ amiſſione luere debet.*

33. *Nec tamen ideò is, qui pro altero fidejuſſor factus eſt, ſua jura amittit.*

CAP.

17) Jus Aug. *anderſtunt.* Scherz.
18) Jus Sax. Prov. *und ſchlag dann zween ſchlege an ſeinen ſchild und tu einen ſtich gegen der Sonnen.* Scherz.
19) Jus Sax. Prov. *damit h. er jenen überwunden ſolcher klage, als er ihn angeſprochen hat.* Scherz.
20) Conf. omnino J. Sax. Prov. lib. I. art. 64. *Scherz.*
21) Jus Sax. Pr. *oder an ſolcher that erſchlagen hat.* Scherz.
22) Jus Aug. *überwinden.* Scherz.
23) Jus Aug. *ze fürſtanne.* Jus. Sax. Prov. *ihn zu vertretten.* Scherz.
24) Jus Sax. Prov. *Dann ſo mag man den todten ohne kampff mit beweiſung nicht überwinden, er ſey dann der that halben vorhin geechtiget.* Scherz.
25) Conf. J. Sax. Prov. lib. I. art. 65. *Scherz.*
26) Jus Sax. Prov. *der zu kampf gefangen und darumb angeſprochen iſt.* Scherz.
27) Addit Jus Sax. Prov. *mit gelde.* Scherz.
28) Jus Sax. Prov. addit: *ob er ihn nicht fürbringen mag.* concordat J. Aug. MSC. *Scherz.*
29) Jus Sax. Prov. *zu ſeinem rechten nicht, der ihn geborget hat.* Scherz.

Digitized by Google

CAP. CCCLXXXVII.

[1] Wer ze reht erbet uor den andern.

BRüder und ſuueſter nement ungezuuaieter brüder und ſuueſter erb uor den brüdern und uor den ſuueſtern die gezuuaient ſint uon uater und uon muter,

2. Ungezuuaietiu brüder kint ſint auch gelich nahen den gezuuaieten brüdern an dem erb ze nemen.

CAP. CCCLXXXVII.

Quis in ſucceſſione altero ſit prior.

FRatres & ſorores germani fratribus & ſororibus germanis ſuccedunt præ fratribus & ſororibus unilateralibus.

2. *Eodem jure in ſuccedendo gaudent fratrum germanorum liberi.*

CAP. CCCLXXXVIII.

[1] Ob ſich ain man begit in ain cloſter.

BEgit ſich ain man der uuelt der ze ſinen iarn komen iſt, und tut er münchez claider an, und beſchirt er ſich darnach, [2] oder tut erz uor geriht nit, uuil er ſin darnach laugen, [3] mag man ſin denn uberziugen uor geriht ſelb ſibende ienez genoz, der ſich da begeben hat, die in in dem leben haunt geſehen, oder mit den brüdern, da er ſich hingegeben hat, er habe gehorſam getan oder nit, er hat doch den herſchilt nider gelait, und alliu diu reht, diu er dauon het.

CAP. CCCLXXXVIII.

De caſu, ſi quis ad monaſticam vitam tranſierit.

SI quis, cum ad annos ſuos pervenit, relicto ſeculo, habitum monaſticum aſſumit, & inde capillos detondet, nec propoſitum ſuum in judicio declarat, & contingit, ut id à ſe factum eſſe poſteà neget, probari autem hoc poſſit in judicio per juramentum ejus, qui id aſſerit & ſex ſacramentalium, qui ſunt compares ei, qui vitam monaſticam elegit, ac qui ipſum in hoc ſtatu viderunt, aut ſi id probari queat per monachos, in quorum monaſterium ſe contulit, clypeum ſuum militarem amiſiſſe cenſetur, & omnia jura inde dependentia, ſive obedientiam juraverit ſive non.

CAP. CCCLXXXIX.

[1] Waz ehaft not haizz.

[2] VIer ſache ſint die ehaft (conf. c. 29, 7.) not haizzent, daz iſt uanknüzze und ſiechtum und gotzdienſt uz dem lande und herren not,

2. Suuelhiu dirr ſache den man ainiu irret, daz er ze lanttedinge niht komen mag, ſo ſol er ſinen geuuizzen boten darſenden, uf daz lanttedinge an ſiner ſtat, der die not benenne, diu in geirret habe, und auch beuuiſe mit ſinem aide, daz im alſo ſi, und daz erz durch kain ander dink uerzogen habe,

3. Suuenn daz geſchiht, ſo belibet er aun galtnüzze, daz er dar niht komen iſt,

4. Vnd ſol man imz ziehen uff daz nehſt lantteding, alz er uon ſiner ehaft not ledig uuirt.

CAP. CCCLXXXIX.

Quæ cauſæ ſint ſonticæ.

QUatuor dantur cauſæ, quæ dicuntur ſonticæ, ſcilicet Captivitas, Morbus, Iter religionis cauſa extra regionem (in qua quis aliàs degit) ſuſceptum, & Servitia Domino neceſſario præſtanda.

2. *Si qua harum cauſarum aliquem impediat, quo minus ſe judicio provinciali ſiſtere poſſit, debet nuntium idoneum mittere pro ſe ad judicium provinciale, qui cauſam illam ſonticam, quæ alterum impedivit, nominet, juretque aſſertum ſuum verum eſſe, nec ob aliam cauſam alterum ſe non ſtitiſſe.*

3. *Si hoc ſit, ipſe à pœna contumaciæ liber eſt.*

4. *Cauſa autem, propter quam citatus fuit, debet differri ad proximum judicium provinciale, quod habebitur, cum cauſa illa ſontica ceſſat.*

CAP.

Ad CAP. CCCLXXXVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 20.

Ad CAP. CCCLXXXVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 22. ante med.

2) Jus Sax. melius: *ob er es wol vor Gericht nicht thut.* Scherz.

3) Jus Prov. Sax. *man mag es auff ihn wohl gezeugen ohn Gericht ſelb ſiebend ſeiner Genoſſen deſs der ſich da begeben hat*, &c. Scherz.

Ad CAP. CCCLXXXIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 7.

2) Jus Prov. Sax. *Vier ſachen ſind die ehebaffte noth heiſſen, Gefengniſz, Kranckheit, Walfarten auſſer Landes, und des Reichs dienſt.* conf. etiam Jus Feud. Sax. c. 24. *Scherz.*

Digitized by Google

CAP. CCCXC.

[1] Der uff ainen clagt unreht, der uor geriht nit iſt.

[2] SUUer clagt [3] unreht uff ainen der da niht zegagen iſt, kumpt er hin nach fur und uuil ienem reht tun, der da geclaget hat, und uuil er niht uf in clagen, ſo muz er dem Rihter uuetten und ienem büzzen, den er beclaget hat,

2. Vnd ertailt man den der clage ledig, uf den diu clage da gienk.

CAP. CCCXC.

De caſu, ſi quis alterum, qui abſens eſt, delicti nomine convenit in judicio.

SI quis delicti nomine aliquem convenit in judicio, qui abſens eſt, & contingit, ut alter ſe poſtea ſiſtat, & reſpondere velit actori, hic autem agere nolit, tum ille (actor) judici mulctam & reo emendam dare debet.

2. *Hic etiam, contra quem actio fuit mota, ab eadem abſolvitur.*

CAP. CCCXCI.

[1] Der ainen aun uuunden sleht oder in beſchilt oder in anliuget.

[2] SUUen man aun uuunden schleht oder beſchilt oder in anliuget, dem ſol man büzzen nach ſiner geburt,

2. UUirt ain man uuunt in ain lid und uuirt im daz uergolten uor geriht, und kumpt darzu, daz ez im abgeslagen uuirt hernach, alſo daz er ander uuunden niht enpfahet, ſo ſol man im ander buz niht geben, denn alz uil alz er dauor dafur genomen hat.

3. [3] Der vater mag den ſun uznemen ainoſt ob er umb ungeriht beclagt uuirt, dieuuile er uon im nit geſundert iſt, alz daz er ſuuer uf den hailigen, daz er uon im niht geſundert ſie.

CAP. CCCXCI.

De eo, qui alterum ferit citra vulnerationem tamen, aut injuria verbali afficit, aut contra eum verba mendacia effutit.

ILli, quem alius verberibus (citra vulnerationem) aut injuriis verbalibus aut mendaciis contra ipſum effuſis, ledit, debet emenda dari pro ratione conditionis, in qua ipſe natus eſt.

2. *Si membro alicujus vulnus inflictum fuit, pro quo ipſi judicialiter ſatisfactio obvenit, & poſtea contingit, ut ipſum illud membrum, citra alius membri leſionem, ipſi amputetur ab aliquo, tunc non major ei danda eſt emenda, ac quanta fuit illa, quam antea accepit.*

3. *Pater poteſt filium, qui propter delictum convenitur, ſi ab ipſius familia nondum eſt ſeparatus, in judicio ſemel defendere, modo ipſe juret per Sanctos, quod ille ab ipſius familia non ſit ſeparatus.*

CAP. CCCXCII.

[1] Ob ain Vater und der Sun beclagt uuerdent umb ungeriht.

WIrt der Vater und der Sun ſi beide beclagt umb untat, ſo mag entuueder dem andern niht gehelfen gerihten dieuuile man in ſelb daran ſchuldiget,

2. UUe-

CAP. CCCXCII.

De caſu ſi pater & filius ejusdem delicti nomine ſimul conveniuntur.

SI pater & filius ejusdem delicti nomine conveniuntur, neuter alteri in judicio aſſiſtere poteſt, quamdiu neuter eſt abſolutus.

2. *Uter*

Ad CAP. CCCXC.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 8. Jus Aug. MSC. hanc habet Rubricam: *der u. a. c. umb ungericht* &c. unde textus noſter eſt emendandus. *Scherz.*

2) Clarius jus Sax. Prov. *der umb ungericht klaget auf einen der nicht gegenwertig iſt, kumpt jener vor, und klaget dieſer dann nicht mehr auf ihn* &c. Scherz.

3) Jus Auguſt. MSC. *ungeribt.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 16. fin. *Scherz.*

2) *Wen man ohne fleiſch wunden ſchlegt, oder einen lügner ſchilt.* ita Jus Prov. Sax. II. art. 16. *Scherz.*

3) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 17. ubi verba ita ſe habent: *der Vater mag wohl den ſohn einesſt vertretten und auſſziehen.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 17. fin. *Scherz.*

Ad

Digitized by Google

2. UUederr aber unſchuldig uuirt mit dem rehten, der hilft dem andern ſin reht uuol uollebringen.

CAP. CCCXCIII.
[1] Von rehtloſen lüten.

SUUer ſin reht uor geriht uerliuſet in ainer ſtat ze hant hat er ſin reht allenthalben uerlorn, ob man ſin geziug hat, die dez tagez uor geriht uuaren.

2. Dieſelben geziuge iſt nieman ſchuldig fur ain ander geriht ze bringen.

3. Der Rihter uor dem er rehtloz geſait uuirt, der ſol zuuen ſiner boten ſenden fur den Rihter, da er ſin reht uerlorn hat, daz ſi hœren ob man ez erziugen müge ſelb dritte alz reht iſt,

4. Vnd ſuuenn daz geſchiht, ſo ſuln dieſelben boten denn geziuge ſin uor diſem geriht, daz ſi gehœrt haben daz er uor ienem geriht uberziuget ſi,

5. Vnd denn darnach geſchehe, daz reht iſt.

CAP. CCCXIV.
[1] Von geuuere.

SUUer ſin gut dem andern git [2] und lat im ſin geuuer, da er ſelbe inn uuaz, und da nieman an het, denn er, der uuirt vor dem geriht uz der geuuer geuuiſet.

2. Jener [3] der uor die geuuer an dem gut het, mag die einuuiſunge uuol uuiderſprechen [4] und mag ienen uzuuiſen zem nehſten lanttæding,

3. UUan nieman iſt niht ſchuldig [5] uon ſiner geuuer zekomen, er uuerde denn darumb beclaget, und furgeladen mit dem rehten.

4. [6] Wirt ienen diu geuuer ertailet, und uuiſet man in darin uon gerihtez uuegen, ſo muz man in da bi laun beliben, man muge in dann mit urtail fürbaz daruz geuuiſen.

5. [7] Suuer ainem manne oder ainem uuibe git ain gut, daz ſulen ſi beſitzen driu uogtzdink.

6. Suuaz

2. *Uter autem ex iis in judicio abſolvitur, poteſt alteri aſſiſtere.*

CAP. CCCXCIII.
De iis, qui juris beneficiis indigni eſſe judicantur.

DE quo, quod jura ſua amiſerit, pronuntiatur in alicujus loci judicio, ille omnibus in locis illa amiſit, ſi illud factum eſſe probari poteſt per teſtes, qui die ſententiæ latæ judicio interfuerunt.

2. *Nemo obligatus eſt, ut hos teſtes in alio judicio producat.*

3. *Judex, coram quo propoſitum fuit, alterum jura ſua amiſiſſe, debet duos ſuorum nuntiorum mittere ad judicem, qui pronuntiaverat alterum juribus ſuis privatum fuiſſe, ut cognoſcant, an, id factum eſſe, probari poſſit per ejus, qui id aſſerit, & duorum aliorum juramentum, ceu juris eſt.*

4. *Hoc facto, nuntii illi debent in judicio altero teſtari, quod viderint, audiverintque alterum in illo judicio fuiſſe convictum.*

5. *Inde fiat, quod juris eſt,*

CAP. CCCXCIV.
De Poſſeſſione.

QUi alteri fundum ſuum alienat, & eum immittit in poſſeſſionem, in qua ipſe, & nullus alius, hactenus fuerat, ille per judicem à poſſeſſione jure excluditur.

2. *Is autem, qui antea poſſeſſionem, (& quidem juſtiorem) habuerat, poteſt immiſſioni ſe opponere, & petere, ut alter poſſeſſione abſtineat, donec in judicio proximo provinciali jus ſuum aſſeruerit.*

3. *Nemo enim debet poſſeſſione ſua privari, niſi in judicio conventus, & ad id legitimè fuerit citatus.*

4. *Si illi (quem alter à poſſeſſione removere voluit) adjudicatur poſſeſſio, & ipſe auctoritate judicis immittitur in illam, illa ipſi relinquenda eſt, niſi poſtea ſententia judiciali pronuntietur, quod eadem cedere debeat.*

5. *Si quis bonum aliquod in maſculum aut feminam transfert, hoc (ut jus ſuum firment) in poſſeſſione ſua habere debent, donec tria judicia ab Advocato fuerint celebrata (quæ* Vogtsdink *appellantur.)*

6. *Ad*

Ad CAP. CCCXCIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 82. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXCIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 83.
2) Jus Sax. Prov. *Und leſſet es ihm auf in ſeine gewere, do er doch ſelber kein gewehr an hat, und wirt iener gerichts halben darein geweiſzt.* Scherz.
3) Jus Sax. Prov. *der die recht gewere hat.* Scherz.
4) Jus Sax. Prov. *und jenen darauſz weiſen, alſo das er das vertrette zu dem nechſten ausgelegten dinge.* Scherz.
5) Jus Sax. Prov. *ſeine gewehr zu reumen.* Scherz.
6) Jus Aug. MSC. *Wirt jenem denne diu.* Scherz.
7) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 83. med. ubi: *Was man einem man oder weibe gibt, das ſollen ſie drey tage beſitzen, was ſie aber mit klag erfordern oder auf ſie geerbt wird, das dürffen ſie nicht beſitzen.* Scherz.

Digitized by Google

6. Suuaz ain man mit clag uor geriht eruuirbet und mit dem rehten behebt oder uf in geerbet uuirt, daz bedarf er niht beſitzen.

7. [8] Suuer ain gut lihet oder git ainem andern, der ſol ſin geuuer ſin iar und tag nach dem rehten.

6. *Ad firmamentum juris in res, quas quis ſententiâ judicis aut hereditario jure acquiſivit, tali poſſeſſione non eſt opus.*

7. *Qui alteri fundum aliquem locat, aut dat, ille ſecundum jus debet alteri evictionem præſtare per annum & diem.*

CAP. CCCXCV.

[1] Wie lang ain man ains aygenz geuuer ſul ſin [2] daz er uerkauffet.

SUUer aygen oder uarndez gut uerkauffet, der ſol dez geuuer ſin die uuile er lebt,

2. [3] Man ſol aber im daz gut lauzzen in ſiner geuuer ze behalten und ze ueruueſen die uuile er furſtan ſol, uuan iener mag daran niht geſprechen dem ez gegeben iſt, uuan niur fur ain gaube. [4]

CAP. CCCXCV.

Quamdiu Venditor rei venditæ Evictionem præſtare teneatur.

QUi vendit res vel immobiles vel mobiles, ille per omnem vitam ſuam tenetur Evictionem præſtare.

2. *Debet autem (cum Evictio inſtituitur) res illa manere penes Emptorem; Venditor autem quia Evictionem præſtare tenetur, illam debet ſuo commodo aut damno defendere. Ille autem, cui res donata eſt, non poteſt aliquid (ſi res donata evincatur) petere à donatore, ſi quidem rem habet titulo donationis (lucrativo.)*

CAP: CCCXCVI.

[1] Ob ain man ſin gut umb zins lat.

[1] LIhet ain man gut [3] umb zins ze pflegenn ze beſchaidenn iarn daz man imz [4] beſetzet

CAP. CCCXCVI.

De Eo, qui prædium ſuum alicui pro mercede locat.

SI quis alteri prædium pro mercede locat, ut illud per certos annos colat, eâ tamen lege, ut, quocunque intra

8) Jus Sax. Prov. *Wer ein gut leihet oder leſts einem andern, der ſol es ihm der gewehr halb geweren jar und tag, ob er da ein rechte gewehr an haben wil.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 83. fin. adde Weichbild. Sax. art. 30. fin. *Scherz.*

2) Jus Aug. MSC. *der ez verkauffet.* Scherz.

3) In textu noſtro videtur vitium latere non unum; abſurdum enim eſt, ut, ſi quis aliquid emit, res maneat in poſſeſſione Venditoris, donec ipſe in vitâ eſt: In Jure Prov. Sax. lib. III. art. 83. textus ita legitur: *wer eigen oder farende hab verkaufft, deſz ſol er ein gewehrer ſein dieweil er lebt, man ſol im auch das gut laſſen zu geweren, zu behalten und zu verlieſen, dieweil er es vertretten ſol. Dem es aber gegeben iſt, mag da nichts mehr anſprechen, dann eine gabe.* Weichbild. Sax. art. 30. ita loquitur: *welcher mann aber eigen oder farende hab verkeufft binnen Weichbild, des ſol er ein Gewehr ſein, dieweil er lebt, man ſol aber jenem das Gut laſſen, der es kaufft hat, und dieſem zu behalten und zu verlieſen, dieweil ers vertretten ſol; dem es aber gegeben iſt, der mag da nicht mehr anſprechen, denn ein Gab, darumb darff man es ihm nicht gewehren.* vid. Schilt. in Exerc. ad t. XXXIV. 27. qui tamen non ſatisfacit. Ego hanc mentem eſſe arbitror hujus Capitis, quod Venditor rei teneatur Evictionem præſtare per omnem vitam ſuam; cujus rei hic ſit effectus, quod teneatur aſſiſtere liti & rem contra Evincentem defendere, ſuo vel commodo, vel damno; idem autem (in textu Juris Prov. Sax. & Weichbild. Sax. pro noſtro: *wan* eſt vox: *aber.* quæ eſt adverſativa, qualem naturam tamen etiam interdum habet vox: *wan*, licet ut plurimum ſit cauſalis) non obtinet in re donatâ; hujus enim intuitu Evictio non eſt præſtanda. quod etiam Juri Rom. congruit. *Gab, Geba*, ſæpiſſime *donum* ſignificat. vid. Tatian. XXVII, 1. & XLVI, 4. hinc in Gl. Anon. *beneficium*, Gotzgabe. adde Palth. ad Tat. p. 297. *Scherz.*

4) Ad calcem hujus capitis Jus Auguſt. MSC. hæc addit: *Dienſtman nement erbe und erbent als friliute nach lantreht. Wan allaine daz ſi uz ir herren gewalt niht erbent noch ir gut daruz nit vellet.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCVI.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 77.

2) Jus Aug. habet: *Lauzzet.* Scherz.

3) J. Sax. habet: *umb zinſz oder um pflege.* de qua formulâ hæc habet Schilterus in Exercit. ad t. XXXI, 15. *Latini ſic dicerent:* ſive nummis, ſive partibus locaverit; Pflege *enim notat* dienſt, *ut habet Gloſſarium Sax. ſcilicet operam culturæ & partem fructuum præſtat colonus* partiarius, *pflegbaft pflegen ſignificat curare, procurare, præſtare.* Landpfleger, *Procurator Provinciæ.* pflege, *cura, procuratio, præſtatio; itaque* umb pfleg austhun, *hodie dicimus*, umb die helfft beſtellen laſſen. Hæc Schilter. Commode autem textus noſter poteſt retineri; Nam *ein gut liben umb zinſz ze pflegenn*, idem eſt ac: *Locare alicui fundum pro mercede ad illum colendum.* Scherz.

4) Jus Sax. *beſebet.* Jus Auguſt. *beſetzet.* Scherz.

5) Re-

Digitized by Google

tzet uuider lauzz ze ſuuelher zit der [5] in dem iar ſtirbet, ſo iſt ez den erben ledig,

2. [6] UUan er ez im niht langer gelauzzen maht, denn dieuuile er lebt.

3. Die erben die daz gut anuellet die ſulen dez geburen erben tun nach frumer lut rat, daz beſchaidenliçh iſt umb ir arbait,

4. [7] UUan ez ſin ſelbez pflug buuuet, do er ſtarb.

5. Suuer dem clager buz ſchuldig uuirt uor geriht, der iſt dem Rihter ſiner buz auch ſchuldig, ob erz uordern uuil,

6. Daz iſt reht darnach und diu buz ſtat.

intra hos annos tempore ipſe (Locator) moriturus ſit, Conductor fundum conſitum vel plantatum reſtituat, tum heredes Locatoris fundum petere poſſunt (ſi ipſe moritur.)

2. *Siquidem defunctus diutius alteri fundum locatum relinquere non poteſt, quam ad dies ſuæ vitæ.*

3. *Heredes ad quos fundus hic jure hereditario pervenit, tenentur heredibus illius coloni propter operam fundo impenſam tantum ſolvere, quantum Viri boni fuerint arbitrati.*

4. *Ratio hujus rei eſt, quia Colonus, cum alter moreretur, fundum illum arando coluit.*

7. *Qui Actori in judicio debet præſtare Emendam, ille etiam Judici, ſi jure ſuo uti hic vult, tenetur ad Multam.*

6. *Hoc juſtum eſt, quantacunque etiam fuerit multa (in Legibus ſtatuta.)*

CAP. CCCXCVII.

[1] Ze uuelhen ziten der mit ſinen lüten buuuetedingen ſul.

SUUer gut hat daz er umb gelt hinlat, daz man ez buuue, uuil der den uerkeren der ez buuuet, buuuet er ez mit dem pflug, ſo ſol er mit im buuuetædingen zuuiſchan der liehtmeſſe und dem [2] uuiſſen ſunnentag,

2. [3] Allez (conf. ſupr. c. 212.) gelt uon aiern und uon [4] uogtlemmern, daz ſol man uerdienen ze Oſtern.

3. Suuaz uon flaiſche iſt, daz ſol man uerdienen ze ſunuuenden.

4. Aun [5] geltſuuin diu ſol man uerdienen ze uuihennaht.

5. An ſant Margreten tag ſol man uerdienen allerhande zehenden.

6. An ſant Vrbanstag iſt uerdient aller uuingarten und baungarten zehende.

7. Dez mannez ſat die er uuürket mit dem pflug, diu iſt uerdient alz diu egede darab gat.

8. Gelt uon mülen und uon zœllen und uon münz-

CAP. CCCXCVII.

Quibus Anni temporibus Dominus cum Colonis de Locatione & cenſu inde debito agere poſſit.

SI quis fundos colendos alii pro mercede locavit, tum, ſi colonum pellere vult agris aratro ejus hactenus coli ſolitis, debet hac de re cum eo agere (idque ei indicare) intra terminum Purificationis beatæ Mariæ Virginis & Dominicam Quaſimodogeniti *dictam.*

2. *Omnis cenſus de Ovis & Agnis, quos* Vogtlemmer *appellant, ſolvi debent tempore Paſchali.*

3. *De Carne cenſus ſolvendus eſt die Johannis Baptiſtæ.*

4. *Sues, qui debentur annuatim, circa feſtum Natalitiorum Chriſti præſtandi ſunt.*

5. *Die S. Margarethæ venit dies præſtationis Decimarum varii generis.*

6. *Feſto Urbani ſolvendæ ſunt Decimæ de Vineis & Arboretis.*

7. *Meſſis proveniens ex ſeminatione culturaque alterius, tum ad eum, qui aravit agrum, pertinet, cum Occa terram æquavit.*

8. *Cenſus de Molendinis, Vectigalibus, & aliis quibus-*

---

5) Rectius J. Sax. *binnen den jahren.* Scherz.

6) Jus Sax. *dann es jenem dieſer, der es austhet, nicht lenger gewehren mocht, dann dieweil er lebet.* Scherz.

7) Idem Jus: *ſintemal das er des ſein ſelbſt pflug nicht begieng der do ſtarb.* Textus tam Juris Sax. quam Alem. retineri poteſt. *Scherz.*

8) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32. in fin.

Ad CAP. CCCXCVII.

1) Jus Aug. *ze welhen ziten der herr mit ſinem Mann butedingen ſol.* unde textus noſter eſt ſupplendus. *butedingen, buuetedingen* eſt à *bu, buue bau* quod culturam denotat, & *tedingen*, quod idem eſt ac *litigare, actionem inſtituere.* item *tranſigere, paciſci.* Kilian. in Etymol. *dedinghe, lis, litigium, & fœdus, pactum, pactio. dedinghen, daedighen, dedighen, litigare, diſceptare, & componere, paciſci, tranſigere. dedings-lieden, arbitri, diſceptatores. dedings-man i. e. ſcheydman, arbiter:* ut adeo *buuuetædingen.* idem ſit ac: *cum aliquo agere de agro* ſc. *quatenus ab ipſo colendus ſit vel non colendus.* Scherz.

2) *Der wiſſe Sunnentag* eſt *Dominica in Albis*, quæ hodie *Quaſimodogeniti* appellatur. Kilian. in Etymol. *witten ſondagh, Vetus Sicambr. Dominica in Albis; octava paſchæ, à Candidis Veſtibus, quibus Veteres octo diebus à Sabbato Paſchæ uſque ad Sabbatum ſequens ſolent poſt Baptismum uti.* Gothis eadem dies appellatur *huita Sunnudagh.* vid. Loccen. in Lex. Juris Sueo-Goth. p. m. 79. *Scherz.*

3) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 58.

4) *Vogtlemmer*, eodem modo dicuntur ac *VogtHabern.* de quo vid. Beſold. Theſ. Pract. v. Vogt-Habern. *Scherz.*

5) *Geltswin*, dicuntur ſues, quæ cenſus loco præſtandæ ſunt, à *Gelten.* ſolvere. conf. infra h. t. §. 12. *Scherz.*

Digitized by Google

münzzen und uon uuelher hande gut daz iſt, diu umb zins ſtant, diu ſol man uerdienen uff ſuuelhen tag der zins [6] geboten iſt.

9. Alle Kæs-gulte ſol man uerdienen ze uuihennaht halbe und ze pfingſten halbe darnach und ſi geſetzet ſint.

10. Gelthünr und genz mit der haber gülte.

11. Oele ze Sant Michels tag.

12. Suuin gult zuuiſchan Sant Martinstag und uuihennaht.

13. Iſt auch daz der gebure daz gut uf uuil geben, und uon dem herren uuil, daz ſol er auch tun zuuiſchan der [7] liehtmeſſe und dem uuiſſen ſunnentag. [8]

14. Hat ain herr ainen aygenn man und ſitzet der hinder ainem andern herren und uuil er in uon dem abuordern, daz ſol er tun zuuiſchan der Liehtmeſſe und dem Wiſſen ſunnentag, er ſelbe oder ſin geuuizzer bot,

15. Und ſol erber lute [9] darzu nemen, ob er dez laugen, daz er in geuordert habe, daz er in ſelb dritte uberziugen muge.

16. Git ain man ſinen zins uf den tag, alz er im benennet iſt, [10] ſo hat er ſin gut daz iar uerdienet.

17. Iſt daz er in niht git, ſo hat er die gulte uerlorn, diu uff dem gut uuahſet daz iar, und den boden niht.

18. Daz iſt alſo geſprochen, arbaitet ain herr ainen garten oder ainen baungarten oder ander gut und uerkoſtet ſich daruf und kumpt der man niht bizz ſant Vrbans tag und rihtet ſinen zins niht, und daz er durch reht rihten ſol, ſo nimpt der herr den nutz darab und niuzzet in ſo er allerbeſte mag.

buscunque rebus, quæ ſub cenſus præſtatione alicui datæ ſunt, ſolvendi ſunt iis terminis, de quibus fuit conventum.

9. *Cenſus de caſeis præſtandi ſunt pro parte dimidiâ circa feſtum Nativitatis Chriſti, pro parte alterâ circa Pentecoſten, prout de eo fuerit pactum.*

10. *Gallinarum & Anſerum cenſus dandi ſunt, quando datur cenſus avenarius.*

11. *Præſtatio Olearia fiat feſto Michaëlis.*

12. *Porci præſtantur inter diem S. Martini & Natalitia Chriſti.*

13. *Si Colonus (finitâ Locatione) diutius in Conductione manere non vult, & alium quærit dominum, hoc facere debet in intervallo, quod inter feſtum Purificationis B. Virginis & dominicam* Quaſimodogeniti *intercedit.*

14. *Si quis habeat hominem proprium, qui ſe alii domino ſubjecit, illumque repetere velit, hoc facere debet inter feſtum Purificationis & Dominicam* Quaſimodogeniti, *vel ipſe, vel per idoneum Mandatarium ſuum.*

15. *Debet autem hic adhibere viros honeſtos, quo illum, ſi forte negare poſtea velit, ſe fuiſſe vindicatum, ſuo & duorum Sacramentalium juramento convincere poſſit.*

16. *Si quis ſtatutâ die de fundo mercedem ſolvit, tum fructus illius anni ipſi debentur.*

17. *Si autem hoc non facit, tum fructus eo anno ex fundo provenientes ipſi non cedunt, jus tamen in ſolum (ad id colendum) retinet.*

18. *Hoc ita eſt intelligendum: ſi Dominus hortum aliquem aut Arboretum aut alium fundum colit ſuis impenſis, & ille (cui fundus fuit locatus) mercedem, & id quod jure præſtare debet, non ſolvit uſque ad feſtum S. Urbani, tum dominus omnes fructus ibi natos percipit, illisque ad ſuam utilitatem, quam maxime poteſt, utitur.*

CAP. CCCXCVIII.

[1] Von dem [2] Herter ſtat hie.

NIeman ſol (conf. ſupra c. 208.) ſin uihe dahaime laun, daz dem hirten geuolgen mag.

2. Aun ſüuue die uerher ziehent, die ſol man auch alſo beuuaren, daz ſie nieman kainen ſchaden tuen.

3. Nieman mag auch ſunderlich hirten gehaben, da er dem gemainen hirten ſinen lon [3] mit geminnert, er habe denn [4] dri hœfe oder mer,

CAP. CCCXCVIII.

Hic agitur de Paſtoribus Gregum.

NEmo debet pecora, quæ Paſtorem ſequi poſſunt, domi retinere.

2. *Exceptis tamen porcabus, quæ porcellos habent; hæ ita ſunt cuſtodiendæ, ne cui damnum dent.*

3. *Nemo poteſt ſibi proprium habere paſtorem, & hoc ipſo minuere Paſtori ordinario mercedem, niſi habeat tres hubas, aut plures, jure allodiali vel feudali;*

6) J. Aug. *gelæt iſt.* Scherz.
7) Jus idem hîc & in ſeq. Verſu: *Liebmizz.* Scherz.
8) Jus Aug. MSC. ad verſus 13. finem hæc adjungit: *Alliu diu gült.* Scherz.
9) J. Aug. *zu im nemen.* Scherz.
10) J. Aug. *ſo hat ſin gut &c.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 54.
2) J. Aug. *birten.* Scherz.
3) J. Aug. *iht geminder.* Scherz.
4) J. Sax. *drey huffen landes.* Scherz.

5) Lege:

Digitized by Google

mer, die ſin aygen oder ſin lehen ſien, der mag uuol ain ſchafhirten haben.

4. Suua man aber dem hirten lon [5] lebt uon der hube und niht uon dem uihe, dez enmag nieman uuider geſin, [6] dauon daz daz dorf aun hirten iht belibe.

5. Suuaz man auch fur den herter tribet, bringet er ez nit uuider in daz dorf oder in die ſtat, er muz ez gelten.

6. Suuaz im auch die uuolf oder die Rauber nement, [7] und belibet er ungeuangen, und beruft er ſi niht, alz er durch reht ſol, und daz beziugen mag mit zuuain mannen zu im, ſo muz er ez gelten.

7. Belæmet ain uih daz ander uor dem herter und ſchuldiget man den herter daran er muz daz uihe ienem [8] zaigen daz den ſchaden getaun hat, und muz auch ſuuern, daz ez daz ſelbe ſi.

8. So ſol iener dez daz uuunde uihe iſt diu uihe baidiu nemen in ſin geuualt daz den ſchaden getaun hat, und auch daz uuunde uihe, biz an die zit, daz er ſiht, ob daz uuunde uihe ſterben uuelle oder geneſen.

9. Vnd iſt, daz ez ſtirbet, ſo muz [9] ez iener gelten, dez daz uihe iſt, daz den ſchaden hat getan, oder er muz im daz geſunde uih laun an ienez ſtat, daz ſtat an ſiner uual uuederz er tun uuil.

10. Iſt auch daz er im daz tot uihe [10] gelten, ſo ſol erz im gelten darnach und ez uuert uuaz dez tagez [11] do im der ſchade geſchach.

11. Schuldiget man den herter, daz er [12] daz uihe niht ze dorf braht habe, oder in die ſtat, getarr er denn bereden zen den heiligen, daz er ez in die ſtat oder in daz dorf braht habe, ſo iſt er ledig und ſol ez nit gelten.

12. Suuer aber ſinez uihez miſſet, und ze hant zu dem herter gat und in daran ſchuldiget, und zuuen man mit im nimpt die daz hœren, ſo muz der herter ienem [13] ſin uihe geben, [14] und mag auch dafur niht bereden.

13. Sait aber der herter, daz daz uihe nit fur in getriben ſi, daz ſol der man erziugen, dez daz uihe iſt, mit zuuain mannen zu im, ſo muz im der herter aber gelten darnach und ez uuert uuaz dez tagez do er ez uerloz.

14. [15] Suuaz (ſupra c. 164, 4.) auch der uogt ſetzet dem dorf oder der ſtat ze frumen mit uuillen der merern [16] mengin der burget, daz mag der minnern tail niht uuiderreden.

15. Suuelhiu dœrfer bi uuazzer ligent [17] und ain

li; quod ſi eſt, licet opilionem proprium habere.

4. *Ubi autem receptum eſt, ut habitâ ratione quantitatis hubarum, quas quis habet, merces ſolvatur, non autem ratione pecorum, quæ quis alit, ibi nemo ſe poteſt ſubtrahere ſolutioni mercedis (ne quidem ille qui tres hubas poſſidet) ex eâ ratione, ne pagus Paſtore carere cogatur.*

5. *Si Pecora, quæ Paſtori fuere cuſtodienda commiſſa, in pagum, aut urbem, unde exiere, non reducuntur à Paſtore, is eorum nomine ſatisfacere debet.*

6. *Si contingit, ut Lupi aut Raptores pecus aliquod ſubtrahant Gregi; ipſe autem Paſtor, cum tamen ab iis in captivitatem redactus non eſſet, non inclamavit, aut ſe inclamaſſe probare non poteſt, debet ejus pretium Domino ſolvere.*

7. *Si pecus aliquod, cum in cuſtodia eſſet paſtoris, aliud vulnerat, eoque nomine culpa in paſtorem rejicitur, tunc debet illi (cujus pecus læſum fuit) oſtendere pecus, quod alterum læſit, & juratò affirmare, ab hoc pecore damnum datum fuiſſe.*

8. *Hoc facto, Dominus pecoris læſi in ſuam poteſtatem recipit utrumque pecus, tam lædens quam læſum, atque penes ſe retinet, donec appareat, an pecus læſum moriatur (ex vulnere) aut non.*

9. *Si contingit, ut pecus læſum moriatur, ille, qui eſt Dominus pecoris lædentis, debet damnum reſarcire, aut ſuum pecus alteri noxæ dare, utrum ex his præſtare voluerit.*

10. *Si ille (Dominus pecoris lædentis) mavult pretium pecoris mortui ſolvere, tum tantum debet præſtare, quanti pecus mortuum ea die valuit, qua læſum fuit.*

11. *Si paſtor arguitur, quod pecus aliquod in pagum aut urbem (unde exierat) non reduxerit, ipſe autem juratò affirmare audet, quod illud reduxerit, tunc ab actione liber eſt, nec tenetur ejus pretium præſtare.*

12. *Si autem quis videt pecus, ſuum non rediiſſe, ſtatimque paſtorem adit, ejusque rei culpam in ipſum rejicit in præſentia duorum, qui id audiunt, paſtor ipſi pretium pecoris ſolvere tenetur, nec poteſt ſe liberare juramento.*

13. *Si autem paſtor negat pecus illud ſibi adductum fuiſſe, tum alter, cujus pecus eſt, ſuo & duorum ſacramentalium juramento aſſerere poteſt, id factum fuiſſe, & tum paſtor ei pretium ſolvere tenetur, quanti valuit illud pecus ea die, qua abeſſe cœpit.*

14. *Quicquid Advocatus (pagi vel urbis) ad utilitatem pagi vel urbis cum majori incolarum parte ſtatuit, illi minor incolarum pars ſe opponere non poteſt.*

15. *Si pagi aliqui juxta flumen ſiti ſunt, qui aggerem*

5) Lege: *lobet.* quod habet Jus Aug. *Scherz.*
6) J. Sax. *damit das dorff nicht hirtenloſz werde.* Scherz.
7) J. Sax. *bleibt er von ihnen ungefangen.* Scherz.
8) J. Sax. *benennen.* Scherz.
9) J. Aug. *imz.* Scherz.
10) Supple ex J. Aug. *wil.* Scherz.
11) J. Aug. *é im.* Scherz.
12) Idem Jus: *ain vihe.* Scherz.
13) Idem Jus: *ſin vih gelten.* Scherz.
14) J. Sax. *ſo mag der hirte nicht davor ſchweren.* Scherz.
15) Conf. J. Sax. Prov. lib. II. art. 55.
16) J. Aug. *menig.* Scherz.
17) J. Sax. *und ein tham haben, der ſie vor der flute bewart.* Alſatæ aggeres coërcendæ aquæ deſtinatos adhuc hodie appellant: *wuhr.* Scherz.

ain uuurin haunt, diu ſiu beuuar uor flut, ieglich dorf ſol ſinen tail [18] ueſtenen und machen uor dem uuazzer und uor der flut,

16. Kumpt aber diu flut und uuirt daz uuazzer alz groz, daz ez die uuure hinbrichet, und ladet man mit geriht alle die darzu die in dem lande geſezzen ſint. Suuer denn die uuurin hilft buuuen, der hat ueruuorht ſo getan erbe, alz er an der uuurin het.

17. [19] Vnd iſt ain gut ainz mannez, alſo [20] daz ez ainer uor dem andern haut, ſuuaz man uf dem gut tut, daz man bezzern ſol, daz ſol man dem bezzern, der ez in lediclicher geuuer hat, [21] und dem andern nit,

18. [22] Ob derſelbe man dehainen lehen-erben hat nach ſinem tode. Suuer denn ſin erbe iſt, nach lantreht, der ſol nemen [23] ſin uerdientz gut in dem lehen.

19. Ich horte ertailen uff dem lande [24] Rihter und kneht. Suuenne man ainen fur geriht brähte und in anſpræche, er uuære ain ſchædelich man mit raub oder mit brande oder mit diupſtal, Vnd uuelhen ſchaden man uf in ziehen uuil, und er begert der da clager uuer, ſuuer an dem ringe uſſerthalb oder inuerthalb ſtunde oder ſæzze, er ſolt uuol dem clager ſinez rehten helfen mit ainem ayde, oder mit ainem ayde enbreſten, daz er darumb niht uuizze. Suuenne daz geſchiht, ſo iſt reht, daz daz man alle die [25] andinge, die an dem Ringe ſint uzzerhalb oder innerhalb biz an dez ſchedelichen mannez furſprechen, der ſol der iungſt ſin.

20. Und mag man anderz nieman gehaun, ſo ſol man den furſprechen andingen e daz man ienen lauz geneſen.

21. Vnd ſol der furſprech dem clager ſins rehten mit ainem ayde helfen, oder mit ainem ayde enbreſten, daz er darumb niht uuizze noch niutz darumb gehœrt habe, darumb man dem clager billiche rihte alz man in mit angedinget habe.

22. Ez iſt auch reht, ſuuer den andern anſprichet uff dem lande umb aygen und um lehen, und iehen ſi beide nutz und geuuer daran. So iſt reht, daz man im aine erber kuntſchaft gebe, daz er eruar uuederr die nutzlicher geuuer habe und die redlicher.

23. Und ſuuenn diu kuntſchaft geſage, daz darnach geſchehe daz reht ſi.

24. Vnd daz man in der kuntſchaft ainen tag gebe.

25. Vnd

rem coercendis aquis deſtinatum habent, tum quilibet horum pagorum ſuam partem aggeris munire, & contra impetum aquarum firmum reddere debet.

16. *Si autem contingit, ut flumen propter nimiam aquarum copiam aggerem perrumpat, illique, qui fluminis accolæ ſunt, publica auctoritate, ut opem ferant, fuerint citati, tunc, ſi quis ad reparandum aggerem opem non fert, perdit bona ſua, quæ ibidem ſita ſunt.*

17. *Si quis fundum poſſidet, quem ab alio tenet, tum ſi fundo illi aliquid damni ab alio detur, propter quod ſatisfactio eſt præſtanda, illa ſatisfactio facienda eſt ei, qui ſolus eſt in ejus poſſeſſione, non autem alteri, à quo ille rem habet.*

18. *Si Vaſallus moritur nullis heredibus feudalibus relictis, tum præſtationes ex Feudo, quarum dies tempore mortis Vaſalli venerat, cedunt Heredi ejus allodiali.*

19. *Audivi Equites & Armigeros ruri ita pronuntiantes: ſi quis in judicium fuit adductus, & accuſatur, quod rapina aut incendio, aut furto publicè nocuerit, aut quocunque modo damnum dederit, is autem qui eum accuſat, petit, ut aliquis eorum, qui vel intra vel extra cancellos judicii ſtant vel ſedent, ſibi juramento ſuo contra accuſatum aſſiſtat, aut juratò aſſerat, ſe hac de re nil ſcire, tum juris eſt, ut omnes illi, qui vel intra vel extra cancellos judicii reperiuntur, ad hoc faciendum invitentur, in tantum, ut etiam ad id invitari poſſit accuſati procurator, qui tamen poſt omnes alios demum rogandus eſt.*

20. *Scilicet, ſi nemo aliorum, qui juramento accuſatorem juvet, adſit, tunc procurator accuſati potius eſt implorandus, quam ut accuſatus impunis relinquatur.*

21. *Debet autem hic procurator vel pro actore jurare, vel juratò aſſerere, ſe de cauſa, ad quam juramento juvandam ipſe fuit invitatus, nil ſcire vel audiviſſe.*

22. *Juris quoque eſt, ut ſi aliquis ruri ab altero fundum allodialem vel feudalem ſibi aſſerat, & uterque dicat, ſe eſſe in poſſeſſione & uſu ejus, ut hujus rei cauſa viri honeſti tanquam teſtes producantur, quo cognoſcatur, quis poſſeſſionem potiorem & juſtiorem habeat.*

23. *Si teſtes teſtimonium dixere, juxta illud id fiat, quod juris eſt.*

24. *Debet certa dies definiri, quâ teſtium productio inſtituatur.*

25. *Teſti-*

---

18) Addit Jus Aug. *der wurin.* Scherz.

19) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 57.

20) J. Sax. *daſz es einer mit dem andern zu leben hat.* an legendum in noſtro textu. *von dem andern?* ita Cod. Uffenb. conf. J. Feud. Alem. ç. 30. & J. F. Sax. c. 14. *Scherz.*

21) J. Aug. addit: *und in grozzer gewer und den andern nibt.* Scherz.

22) Conf. J. Sax. Prov. lib. II. art. 58.

23) *Sin verſeſſen und verdiente zinſz oder gut an dem leben.* ita J. Sax. Prov. *Scherz.*

24) Lege: *Ritter und Knebt.* Scherz.

25) *Einen andingen*, idem eſt ac: *aliquem alloqui, aliquem implorare*; in Rhythmo de S. Annone:

Unzi dü der ſerigiman
ſent Annin anedingin *began.*

quod Schilt. reddit:

Uſque dum miſerrimus homo
S. Annonem adorare *cœpit.*

thingen, thingon, dingon ſæpe occurrit ita, ut idem ſignificet, ac: *loqui.* vid. Otfrid. II. 21, 2. & ibi notam meam. *Scherz.*

Digitized by Google

25. Vnd daz man ez denn uuider fur die bringe an den daz reht ſtande.

26. Suuederm denn diu kuntſchaft ſage der die redelicher und rehter geuuer habe, der ſol dez geniezzen.

27. Iſt ez ain aygen da man in umb anſprichet, ſo iſt reht, daz er ſin aygen behabe mit ſinen zuuain uingern, daz er ez lenger beſezzen habe denn dez landez reht iſt aun alle reht und redelich anſprach und ſuln zuuen nach im ſagen nutz und geuuer.

28. Dez landez reht iſt ain aygen ze beſitzen in nutzlicher geuuer zehen iar, ſehs uuochen und drie tage.

25. *Teſtibus auditis ipſorum effata debent indicari illis, quorum eſt hac de re ſententiam ferre.*

26. *Ille, de quo teſtes dicunt, quod meliorem & juſtiorem habeat poſſeſſionem, debet inde utilitatem percipere.*

27. *Si fundus, de quo agitur, eſt allodialis, tum is, qui convenitur, debet jurare, quod illum poſſederit quiete & ſine ulla juſta cantradictione ultra tempus à legibus regionis requiſitum; ſimulque duo alii juratò poſſeſſionem ejus firmare debent.*

28. *Tempus, quo juxta mores regionis quis allodium poſſidere debet (ad hoc ut alteri præferatur) eſt decem annorum ſex ſeptimanarum & trium dierum.*

CAP. CCCXCIX.
Vmb ain lehen.

SUUederm diu kuntſchaft ſait, der ſol ſin lehen behaben mit ſinen zuuain uingern in ſinez lehen herren hant, daz er ez lenger beſezzen habe mit nutz und mit geuuer denn dez landez reht ſi aun alle reht und redelich anſprach.

2. Und ſulen zuuen nach im ſagen nutz und geuuer uff den aid oder zen hailigen ſuuern, ob man ſie ſin niht uber uuil.

3. Suuenn daz geſchiht, ſo hat er ſin gut behebt.

4. Ez iſt auch reht, daz er ſin lehen beſitz iar und tag in ſtiller geuuer.

CAP. CCCXCIX.
De Feudo.

ILle, ſecundum quem teſtes teſtimonium dicunt, de feudo, quod tenet, in manus Domini directi jurare debet, quod illud ultra tempus à jure requiſitum poſſederit ſine juſta & rationabili contradictione.

2. *Hoc facto debet duos alios producere, qui in vim juramenti aſſerant, talem ipſum habere poſſeſſionem, aut juramentum corporale præſtent, ſi id præcisè exigitur.*

3. *Hoc ſi ſit jus, ſuum in fundo aſſeruit.*

4. *Juris etiam eſt, ſi de feudo quæſtio ſit, ut is præferatur, qui per annum & diem in tranquilla ejus fuit poſſeſſione.*

DEO SOLI GLORIA.

Digitized by Google

Supplementum ad cap. 196. finem ex Cod. MSC. Feschiano.

DAz ich nu hie wil sprechen, daz ist von genaden. Unde wirt diu diuphait bi im funden, unde wil man in lan genesen, er sol zwivalt gelten, also habent diu Kunige niu gesetzet. Tut iemans vihe dem andern schaden, der sol daz gelten, dem des daz vihe ist. Enphilet ein man dem andern sin gut, silber oder golt oder phenninge oder goltvaz, oder swaz so getanes gutes ist, unde nimet er daz in sin hut, unde wirt im daz verstolen, unde wirt der diup funden, der diup sol im stunt als vil geben, wirt der diup niht funden, so sol jener dem ez enpholhen waz sich vor geribte entschulgen, daz er sin baz phlege, danne sines eigen gutes, mag aber er in selbe dritte uberreden, daz er daz gut in solher phlege niht hete, als er solte, unde ez an die stat leite, daz ez unbewarte was, er sol im zwir als vil da furgeben. Swer sinem vriunde vihe ze hute enphilhet, nu daz stirbet oder ez wirt geergert, oder ez wirt von den vinden genomen, des sol er niht gelten, mag er bereden, daz er aller dinge dar an unschuldich si, wirt ez aber verstolen er solz dem herren gelten, des ez ist, er entü danne sin unschulde als hiezvor gerait ist. Nimet ez der schelme, so zeige die haut unde si ledic. Libet er si ieman, an des herren urlaup, wirt ez geergert, und stirbet ez in der lebenunge, er muz ez gelten, furt ein man ein maget uz diu niht hin gelobet ist, unde gelit er bi ir, er sol si zer e haben, oder sol si heim stiuren, unde sol daz benennen, unde wil des der vater niht, er sol im si wider geben, unde als vil gutes darzu nach ir wirde. Swa du ubel lute wizzest, die soltu toten swer gelust hat mit dem vihe, den sol tu toten, swer deheinen got anbetet, an den himelischen got oder im ophert, den sol man erslahen, du solt rihten den witwen unde den weisen, unde tustu ihn iht leides so rufent st hintz Got, unde er höre ir ruf, unde ich versmehe iuch, unde gevahe tobenden sin, unde ich erslahe iuch, mit minem ewigen swerte, ich mache iuriuu wip ze witwen, unde juriu kint ze weisen, du solt niht gabe nemen, diu doch der rehtikeit wort verkert, unde die wisen blendet, disiu wort sprichet allez got selbe, unde rihtent die rihter als reht ist, unde als ich hie lere, so wirde ich vinden ir ninden, unde alle die si beswerent, die sint von mir beswéret, unde mien engel get uor in, unde behutet si vor iu vinden, unde vor allem ubel, noch sprichet Got mere: Git ain vater sin tohter fur ein maget hin, unde der man heimet si, und wirt ir darnach gehaz, unde er gibt si wer niht maget, unde lat si heime wider zu dem vater gen, unde er sprichet also, ich wande daz si were ein maget, des han ich da niht funden, der vater unde diu muter sulen diu juncvrowen nemen, unde nemen diu zeichen diu zu dem magtüme gehörent, daz ist daz gewand daz under der meide lit, so der man bi ir lit, der vater sol eiz breiten fur den rihter, unde fur die lute, die daz erkennen kunnen, ob si maget was oder niht, ez siu man oder wip, sagent si daz si maget was, so hat der vater erziuget siner tohter magetüme, so sol man den man nemen unde sol im vierzige slege tun, unde sol dem vater buzze geben fur den bosen liumunt, den er von siner tohter hat gemachet, er sol auch si haben zu einem wibe, unde er mac dehein ander nemen, diu wile diu lebet, was aber daz war daz si niht maget waz, man sol si werfen uz ir vater hause, unde sol si mit steinen verrunen, unde sol si toten, daz ist darumbe gesetzet, daz si in ir vater gewalt daz hür hat begangen, daz geribte sol vor geistlichem geribte geschehen, unde so ez an den lip get, so suln ez ribten die werltlichen ribter, ob ein man bi eines andern wibe lit, der uberhurer, unde si uberhurerin, diu sint beidiu samt des todes schuldic, ob si fur werltliche geribte koment, so sol man in daz haupte abslahen, unde ist daz ein juncfrowe einem man gesworen ist, unde ist im niht zu geleit, und kumet ein ander zu ir, an der stat, da lute bi ir sint, unde er lit bi ir, unde si swiget, unde ruffet niht, man sol si beidiu vahen, unde sol si fur den rihter furen, daz sol man erteilen, daz man si uz der stat fure unde sol beidiu ob einander mit steinen verrunen, daz tut man darumbe, daz si niht enruffte, do si bi den luten was, unde begriffet ein man ein juncvrowen uf einem acker, daz ist also gesprochen, da niht lute ist, und ist si hin gesworen, unde lit der man bi ir, man sol in darumbe toten, diu juncfrowe sol niht ubels darumbe liden, daz ist davon, daz nit lute umbe si was, wan swi lute si geruffet hete, so het si doch nieman geboret, der ir geholfen hete, unde lit ein man bi einer juncfrowen, diu niht hin gesworen ist, ez si wider ir willen oder mit ir willen, unde ez fur geribte kumet, der bi ir gelegen ist, der sol ir vater hundert phunt geben silbers, unde sol die juncvrowen zer é haben, die wile unde si lebet. Ez sol nieman bi sinez vater wibe ligen, ez sol auch nieman sines vater hemlich sagen, unde get ein man in einen wingarten, er sol der winber ezzen, als vil als im gevallet, unde sol ir drauz niht tragen, unde get ein man in einen esch, er sol der eher eher brechen unde sol si zeriben in siner hant, unde ezze daz koren, ob in hungert, unde er sol ez niht sniden. Als ein man niwelichen wip nimmet, so sol in niemen, an deheinen strit furen, noch in kein urliuge, unde sol in niemen noten, dez daz arbeit heizzet, unde er sol bi sinem wibe unde bi sinem hause ein jar beliben, daz er von dem iht kome. Man sol den sune umbe des vater schulde niht erslahen, noch den vater umbe des sunes schulde, eine jeglich mensche. Als du dinen acker snidest, unde vergizzest du ein garbe uf dinem acker, du solt niht hin wider lauffen, die garbe nemen, du solt si witwen unde weisen uf lan heben, dar umbe gesegent dir got diner hende arbeit. Als du dine ole lisest, swaz uf dem baumen belibet, daz sol vremder lute sin, unde witwen, unde weisen. Ob zwene ein ander anlauffent, und kumet ir eines wip, unde wil ir man helfen, und vahet jenen mannes dinc, under den beinen, mac der man er sol ir die hant abesneden, an erbermde, wan si wolt in haben verderbet, du solt rehte gewegede haben, du solt in dinem hause rehte maze haben, habe rehte wage, habe rehte mazze, so wirt dir got mit der rehten wage wegende, unde wirt dir got gebende lanc leben hie unde uf dem ewigen ertriche, hie sprichet got nach disen worten. Ich vervluche alle die, die disen worten mit geribte niht nach volgent, ich vervluche allez ir gut, und alle ir lute, unde allez ir viehe, ich vervluche allen iren ertwucher, ir lip unde ir sele, von den eben unz den ewen, nu sprechet alle amen, amen herre, amen, daz werde

hiute

Digitized by Google

biute war, unde nimmer mere ware. Nu ſprichet got bie nach, ſwer diſiu wort behaltet, unde dar nach ribtet, den mache ich boher uber ander ſin nachgebaur, unde ich ſende im minen ſegen den ewigen, er ſi geſegent in der ſtat, er ſi geſegent uf dem acker, ſin wucher, der von ſinen libe kome, der ſi geſegent, unde ſin ertwucher, unde ſines vihes wucher ſi geſegent, ſin ſtedel, unde allez daz darinne ſi, ſi geſegent, dine vinde werdent alle nider vallent fur dich, din keler ſi geſegent, unde allez daz darinne ſi, allez daz du haſt daz ſi geſegent, unde ribteſtu nach diſen worten, ſo tun ich dir minen hoſten bort uf, daz iſt daz himelreich, unde git dar uz regen unde allez des du bedarfſt, zer ſele unde zem libe diſiu wort hat got uz ſinem gotlichen munde geſprochen wider moyſen uf dem berge monte Synay, unde von diſen worten ſint elliu diu geribte genomen diu wir haben geiſtlichez unde werltlichez, dabi merken alle die den got geribte unde gewalt den pholhen hat uf ertriche wie der almehtige got, die unrehten rihter vervluchet, unde die gerehten ſegent, wan diſiu wort ſint dar umbe in dits buch geſchriben, daz die verkerer, unde die Spotter, doch den heiligen gotes worten muzzen gelauben.

Supplementum è Cod. Fſch. ad Cap. 202. cujus rubrica:

Da zwen glich ain gut anſprechent.

„ ISt aber ez lehen, in ſol der rihter tac geben, „ fur ir beider herren, die furſten habent „ daz reht, ſwa ſi gewer ſüln, da ſuln ſi ir of„ fen brief hin ſenden, unde ir inſigel dran, „ unde ſulen den ſenden bi ir einborn dienſt„ man, der ſol daz gut verſten an ſiner ſtat, „ unde auch ienes gewer ſin der in dar hat „ braht, unde wil des furſten bot, er mag ez „ ziehen fur den Kunic, ſagent aber ſi, daz „ gut von einem mann, unde ſendet der ſinen „ gewiſſen boten mit brieven unde mit inſigel „ dar, unde iſt er ein herre, unde nit ein „ furſte, ſwederm der brieve giht, der hat „ behabet, unde iehent ſi des gutes, von ei„ nem dienſtman, oder von einem andern „ man, der ſol ſelbe komen unde ob in niht „ ehaft not letzet, die ſol iener bewiſen mit „ ſinem eide, oder mit ſines geweren boten.

Ad finem Capitis 208. Cod. Fſch. addit:

„ LEmet ein vihe daz ander, vor dem hir„ ten, er muz bewiſen daz vihe, daz den „ ſchaden hat getan, unde muz des ſweren, „ daz ez alſo ſi, ſo ſol iener ſin gewundet vi„ he behalten, unz ez wol an daz velt gegen „ mac, und ſwaz daruf koſte get die ſol ie„ ner gelten, dez daz vihe was daz den ſcha„ den tet, ſtirbet aber ez, er muz ez gelten, „ als ez wert was, oder er gebe im ienes vi„ he dafur, unde behebet im doch der awa„ ſel, ſwer ſines vihes vermiſſet unde zehant zu dem hirten get, unde ſchuldet in darum„ be, und ſprichet der hirte ez wurde fur ihn „ niht getriben, daz ſol man behaben mit „ zweien mannen, oder mit zweien vrowen, „ die ſuln ze den heiligen ſweren, daz ſi ez „ fur in ſahen triben, unde als daz geſchiht, „ ſo ſol ez der hirte gelten, als iener bereit „ wes ez wert was, unde ſol den rihter wet„ ten, nach guter gewonhait. „

Supplementum ad Cap. 209. cujus rubr. von dorfgeriht.

Quod quidem in aliis Codicibus omnibus Capiti huic 209. annexum eſt; ſed Cod. Fſch. novum conſtituit Caput ſub rubrica:

Ob Wazzerguſſe ſchaden tut.

„ SWelhiu dorfer bi wazzer ligent, und „ einen fürslac, oder einen graben ſulen „ machen, daz in daz wazzer iht ſchade, des„ ſulen helfen elliu dorfer, unde alle die hinz„ den man ſich verſihet, daz in daz wazzer „ geſchaden muge, ob ez uz get, unde ſwer des „ niht tut, den ſol ez der Lantrihter noten, „ unde ſwer ez niht tut, dem ſol man ſin gut vor„ dem Lantrihter verteilen, daz er da bewaren „ ſolte vor der wazzerfluht, des ſol ſich der „ rihter underwinden, unde ſol davon bawen „ als daz gut an geburte, und ſol der Lantrih„ ter ſine buzze uf daz ander teile haben, unz „ erz loſe, unde diuzzet (*alii dewſſet*) daz „ wazzer uz, daz ſol man weren mit gemei„ nem gut, und nach ſchatz ſtiure. „

Supplementum è Cod. Feſch. ad Caput 230. cujus rubrica:

Von Raube.

POſt uerba: mit der andern helffe, *Cod. Fſch.* „ *pergit*: unde begriffet er ir einen, des „ der raup iſt, er mag in wol vahen an ge„ rihte, unde ſol in fur den rihter furen, unde „ iſtz der helffer einer, man ſol uber in rih„ ten, als uber den ſelbſtholen, und laugent er „ man ſol in des raubes uber komen mit dem „ ſchube. hat man des niht man ſol in uber „ ziugen mit ſiben mannen, hat man der niht „ man ſol in uber ziugen mit drien mannen. „ daz iſt umbe den raup reht. „

Supplementum ad Cap. 231. cujus rubrica:

Der ſich ainz gutz underwindet aun geriht.

E *Cod. Fſchiano*: nimet aber er daruffe iht, er „ ſol die vrevel buzzen, unde ſol man „

Digitized by Google

„dem clager zwivalt gelten, unde dem rihter „geben zehen phunt, ob der clager buzze „wil, unde iſt daz ein gewer geantwurtet „wirt mit gerihte, ſwer die brichet, dem get „ez an die hant, oder zeloſen mit zehen „phunden, ob er ioch niht daruf nimet, „nimet er drab iht daz iſt raub, daz ſol „der rihter rihten als hie vor geſchrieben ſtet.

Ad Cap. 251. cujus rubrica:

Der ainen æhter oder Friedbrecher jagt.

In aliis Codicibus omnibus hoc annexum eſt huic capiti 251. ſed in Cod. Feſchiano peculiarem habet rubricam, quæ hæc eſt:

Der raup uf ein burch füret.

„VNde iſt daz man ein burch ſchuldiget, „da ſi raub uf gefuret unde die den genomen habent, die ritent ab der burch unde „furent den raup wider drabe wil der burge „herre laugen, ſo ſolle er ſelbe dritte bereden zen heiligen daz ez niht ſi, hat aber „man dem raube nach gevolget unz uf daz „haus, die ſuln bereden ſelbe dritte daz ez „war ſi, die legent des wirtes gezive hin, „der rihter oder ſin bot ſol den raup vordern „unde git mans im niht wider, ſo verehtet „man die burch, unde den wirt, und alle „die daruffe ſint, unde ſol ez darnach rihten, „als umbe die ehter, wil aber der burge „herre ſin haus ere weren mit Kamphe, ſo „ſol er der einem die hant abezihen, die da „wellent ſweren, unde tut daz under der „drier einem ſwelhem er wil, unde iſt joch „ſin under genoz, wil oc er, er muz mit im „kemphen, er welle oder niht, iſt er aber „ſin übergenoz, mit dem er kemphen wil, „der geweigert des wirtes wol, ſint ſie alle „drie des wirtes ubergenoz, ſi werdent mit „rehte vberch, daz ſie mit im niht kemphent, „und er muz ir beredunge mit rehte nemen.

Ad finem Capitis 300. omnes Codd. ſcripti & impreſſi plura adhuc addunt: illa ſiſto è Cod. Fſch. p. 75. b. 1.

„SWem man guete wettet vor gerihte der „ſol warten unz diu ſunne underget, ob „er ein gaſt iſt, und iſt er dannoch niht gewert, ſo ſol im der rihter ein phant gewen „vor naht, unde er ſol daz phant zehant verſetzen ob er mac, unde mage erz niht verſetzen, ſo ſol er ez verkaufen, mit geziugen, wirt im iht uber, daz ſol er ienem wider geben, gebriſte im iht der rihter ſol „ſin vollen weren, von ienes gute, und ſint „ſi bi ein ander geſezzen in einer ſtat, oder „in einem dorfe, ſo ſol er gerihtes warten, „unz an den ahtoden tac, unde git er im dan„ne niht ſo diu ſunne under get, ſo ſol im „der rihter ein phant des morgens gewen, „vor tertie zit, da ſol er mit werwen als der „gaſt, ſwen der rihter phendet nach dem „gewette, der iſt im einer buzze nach guter „gewonheit ſchuldic.„

Poſt v. 24. Capitis 303. hæc occurunt in Cod. Fſch. aliisque.

Wir vinden auch in unſerm lantrehte, daz ſich niemen ze eigen ergewen mac, ez wider ſprechen ſin mage wol mit rehte. wir haben noch urkundes mer daz niemen eigen iſt. Got geſchuf inner ſehs tagen, himel unde erde unde allez daz dar under und dar ob iſt, darnach ruwet er den ſibenden tac, die ſibenden wochen gebot er auch zebehalten, unde daz ſibende iar, hiez daz iar der loſunge, ſo ſolte man ledic unde vrie lan alle die gevangen waren, unde in eigenſchaft gezogen waren, an dem fünftzigeſten iar ſo daz kome, daz hiez daz iar der vreuden, ſo muſt aller meniglich ledic, unde vri ſin, er wolte oder enwolte, do was aber niemen eigen. Wer halt von noe ſune iemen eigen geweſen oder von yſmabel, oder von eſau, die weren doch alle vri worden, ſo daz iar der vreuden kom, (Hortl. & Wurmb. Codd. addunt: *das hies annus Jubileus:*) *Noch gap uns got urkundes mer an einem phenninge, da in die iuden mit verſuhten ob er unde ſin geſinde dem Keiſer von ir libe zins wolten geben, do ſprach Jeſus zeiget mir des Keiſers phenninch, die iuden taten daz, do ſprach unſer herre Jeſus criſtus, lat den Keiſer ſines bildes walten, unde gotes bilde gebet got, daz meinte got alſo, daz diu ſele got zu geboret von libe unde von gute, ſulen wir den herren dienen, da von gap unſer ieſus criſtus, von ſinem geſinde dem romiſchen Keiſer phenninch zezinſe, damit machet er doch niemen eigen, wir ſulen den herren dar umbe dienen; daz ſi uns ſirmen, und als ſi die lute niht ſchirment, ſo ſint ſi in niht dienſtes ſchuldic.*

In omnibus Codicibus, manuſcriptis & impreſſis quædam adhuc Capiti 304. adjiciuntur.

MAnuſcript. Fſch. ita: *daz beweren wir, ez was ein pabeſt ze rome der hiez Zacharias, bi des ziten was ein Kunic ze Franckriche, der was Kunic vor pipine, unde ſchirmet die Ketzer, den enſatzet der pabeſt Zacharias von ſinem Kunicriche, unde von allen ſinen eren, nach im do wart pipin Kunic, bi ſinem lebenden libe. Wir leſen auch, daz innocentio ein pabeſt enſatzet Keiſer Otten von romiſchem riche durch ander ſin unreht daz tunt die pebeſt mit rehte, ez ſprichet got ze Jeremia, ich han dich geſetzet uber alle diet unde uber elliu riche zerihter. Alſo ſol man*

uber

Digitized by Google

uber die Ketzer ribten, unde uber die ſchirment. C.Hort. & Wurmbr. jam ex ſequentibus peculiare Caput conſtituunt, ſub rubro: *Der ainen zeicht das er ain ketzer oder ain mainaider ſey.* Sed MSC. Fſch. ſine rubrica: *der aber einen man zibet, er ſi ein ketzer, oder er ſi meineide, oder in ander zibet, daz im an ſin erverch get, mag er in niht uber ziugen als reht iſt, er muzze die ſelben witze liden, oder erlitten haben, unde ſo niht Kuniges iſt, ſo iſt ditz doch reht. Cum Imperium vacat, der pabeſt unde dem er ſin geribte enphilhet, unde ir undertane die mugen ribten ſwaz wertliche geribte niht ribten wil, an umbe blut uz giezzen nach geiſtlichem ribte. ſwer von der Ketzerie komen wil den ſol man enphahen, ez ſol der biſchof ſinen eit offenlichen nemen, alſo daz er von ketzerie kome, und nimmer mere dar zu kere, im ſol auch der biſchof buzze geben nach rehte, kert er wider in die ketzerie, unde wirt des uber wert, ſo iſt uber in erlaubet allen wertlichen ribteren, unde wil er aber wider komen, man ſol in niht enphahen, unde ſol in niht horen.*

è Cod. Fſch. Capitis 312. verſui 27. hæc ſubjungenda ſunt, quæ & in omnibus aliis inveniuntur.

„ ALs daz geſchiht ſo ſol man in henken, ob
„ erz verſtal, hat er ez geraubet, ſo ſol man
„ im daz haubte abe ſlahen, und lat er gut, da
„ ſol man den luten von gelten, der daz gut
„ iſt geweſen, allen ir ſchaden, unde iſt des
„ gutes da niht, ſo ſol ez iener gelten, in des
„ gewalt er ſin gut vant, unde der ſol uf den
„ clagen, der im daz gut da gap, unde alſo
„ ſol ieglicher uf den andern clagen unde ir
„ ieglicher ſol dem andern ſinen ſchaden abe
„ legen, unde kumet ez an den dem der diup
„ oder der rauber daz gut von erſte da gap,
„ unde hat er niht gutes hinder im gelazzen,
„ er muz ein in dem ſchaden beliben, unde
„ dem rihter wirt von dem allanſapt niht
„ ſwaz er gerihtet uber die ſchache, wan ir
„ ſchup, daz iſt etwa gewonheit, von einem
„ pherde drizzich phenninge, etwa mere etwa
„ minner, unde von einem vihe einen ſchillinc,
„ unde von einem ſwinne, daz ſweier iar alt iſt,
„ vier phenninge, und iſt es minner alt zwene,
„ und von einem eſel funftzehen, unde als
„ ich von des ſwines alter han geſprochen,
„ alſo ſol ez ſin von roſſen, und von vihe,
„ ſwaz niht zweier iar alt iſt, da von ſol man
„ dem rihter halben teil geben, wil der cla-
„ ger er mac ſich wol minneclichen mit im
„ verrihten, ich meine mit dem diube oder
„ mit dem raubere, daz muz geſchehen, mit
„ des rihters willen, unde der ſchuldige muz
„ buzzen, nach ir genaden. Swaz ieman
„ den dieben oder den rauberen abgebrichet,
„ daz ſol man dem rihter antwurten, in des
„ gerihte erz in abbrichet, unde ſol ez der
„ rihter behalten ſehs wochen, kumet iemen
„ den ez zereht an horet, der ſol ſich dar zu
„ ziehen, als hie vor geſchriben ſtet, ez ſi vihe
„ oder ros, er ſol die koſte gelten, diu drauf
„ gegangen iſt, und kumet niemen dar nach,
„ ſo ſol ez iener, der ez in ab hat gebrochen,
„ daz drittel haben unde der rihter diu zweiteil
„ kumet aber iener des ez da iſt dar nach unde
„ bereit daz er ſin nie innen wurde wa ſin gut
„ were oder bereit in habe ehaft not geletzet,
„ der rihter ſol im ſin teil wider geben, unde
„ ſol im hinz ienem rihten, umbe daz drittel.

Plura Capiti 318. adjicienda ſunt, quæ omnes Codices habent.

E Cod. Feſch. *unde wil ſich ein vrier man an ein gotez haus geben, daz mac im niemen erweren, wan ſin erben, mit den ſol er ſin gut teilen, alſo daz im daz bezzer teil werde, daz git er durch got wol ditze ſol er tun mit dem urkunde, und ſwer des gotes hauſes herre iſt der ſol im heizzen einen brief machen, den ſol man verſigeln, mit des gotes hauſes inſigel, und mit ſines ſelbes inſigel ob er ein inſigel hat, an den brief ſol man ſetzen, ſehs geziuge, oder ſiben oder mere, ob man wil, die geziuge ſuln ez alle haben gehoret, und geſehen, unde ſol danne immer ſtete ſin.* Sequitur jam Caput in Cod. Fſch. cujus rubrica: *Ob ein vrier herre ſin gut an ein gotes haus git.* Quod tamen in aliis Codicibus præcedenti textui annectitur. *Swelich vrier herre ſin gut an ein gotes haus git, unde libet im des gotes hauſes herre daz gut umbe einen zins ze ſinem libe, und git im brief unde inſigel, daz iſt ſtete unde ez mag im weder ſin erbe noch anders niemen gebrechen, unde iſt daz er tot lit, der daz gut alſo hat gegeben, unde er ſun hinder im lan, die ſprechent an daz gut, unde iehent ir vater gebe ez niht an daz gotes haus, unde gebe auch nie deheinen brief an daz gotes haus, ſo ſulen den brief zeigen, unde lebent die noch, die an dem briefe ſtent, die ſulen ſweren uf dem alter daz ſi daz horten unde da bi waren, daz ez ir vater alſo an daz gotes haus gap da mit hat daz gote haus behabet, unde ſint die geziuge tot, die an der hant veſte ſtent, die toten helfent als wol als die lebendigen daz iſt da von reht, daz diu inſigel dran hangent, hangent aber niwer ein inſigel dran, ſo iſt ez doch ſtete, und die daz gotes haus an habent geſprochen, die ſulen dem gotes haus buzzen, mit als vil gutes ſo daz gut ein iar giltet, daz ſi da an ſprechent, daz iſt da von geſetzet, daz ſich ein man hute vor unrehter anſprache, wan der mag er wol engelten unde iſt aber der brief, verbrunnen oder ſua verloren, ſo ſulen die erben die ez an geſprochen habent der ſol einer dar gen, unde fur mit im die unverſprochen lute ſin, unde ſulen die ſweren, daz ir vater daz gut nie gegebe an daz gotes haus, noch nie brief darüber gegebe und alz das geſchibt ſo habent die erben daz gut behabet mit rehte.*

Sub finem Capitis 324.

MSC. Fſch. ſic pergit: *unde ſol wol huten, daz er im iht entrinne und entrinnet er im, er ſol in vliziclichen heizzen ſuchen, und vindet er ſin niht, er*

ſol im ein als vrummes menſche wider heizzen geben. unde hat er des nibt, ſo gebe im daz im als lip ſi, und kumet der ribter fur die Kirchen, unde vordert den menſchen her uz der Kirchen, der pharrer ſol im ſin nibt geben her uz der kirchen, er ſol in vrilichen an ſin gewarheit bringen, unde tut niemen dar an, unde iſt daz in iemen uz der kirchen nimet, wider ſinen willen, unde gotes nibt ſchonet, er ſol dem (C. Ingolſt. addit. *Pfarrer,*) *des diu Kirche iſt, ſehs und drizzich ſchillinge gewen, und ſol an die kirchen geben abtzehen ſchillinge. Et freudum ſolvat in fiſcum LX. ſol. quia contra legem fecit,* (Cod. Jung. *& freudam ſolvat in ficium LX. ſol. quia &c.* Ambr. P. *Et ſereudum ſolvat in fiſcum LX. ſ. quia &c.* Hortl. *Et frauden ſolvat iniurium LX. ſ. quia &c.* Vffenb. ſic: *Et fraudum ſolvat in vicii LX. ſolid. quia &c.* Ingolſt. *& ſolvat in vitium LX. ſolidos quia &c.* Wurmbr. *Et fraudem ſolvat in --- quia &c.* Sch. *Et froydam ſolvat inficum LX. ſol. &c.* Waldn. *Et fraudes ſolvat in ſitum quadraginta ſolidos &c.* Arg. min. *Et fraudem ſolvat in incumbt ſol. &c.* Arg. maj. ſic: *Et fraudem ſolvat inficum quadraginta ſolidas quia &c.* Vniv. *Et frudam ſolvat in vitum hoc ſolus contra legem fecit.* MSC. Ambr. ch. Hupf. & impr. Codd. barbara hæc verba omittunt.) Sed in Cod. Ffch. pergendum eſt: *dar umbe ſol er alſo hohe buzzen, daz ander criſten lute ſehen, unde erkennen, daz man gotes an der kirchen ſchonen ſol, unde iſt daz der menſche niht in die kirchen komen mac, unde gevahet ez den rinch an der kirchen tur, er ſol als guten vride haben als in der kirchen, ſwer im dar an iht leides tut, der muzze die buzze lieden, als ob ern uz der kirchen hete genomen, die gewihten kirchove habent daz ſelbe reht, als die kirchen.* Sic quoque habent omnes Codices Manuſcripti & impreſſi.

Capiti 363. hæc annectit Codex Uffenbachianus.

Spricht aber jener er wolle ym do von nicht gebenn ym wer liber das der getzewg noch unverwirckt were und wil es ym do mit abe zwingen mag diſer das beweren das er das funde und auch das da fur hatte das der getzewg ſein were ſo ſal er ſein arbeyt und ſein koſte nicht vorloren hab er ſol ſein werg vorkewffen ſo aller hochſte er magk und ſal jenem als vil ſeyden wollen oder flachs oder goldes gebenn oder was es geweſt iſt das ſal er ym hyn wider kewffen das als gut ſey als jenes was oder beſſer wil er des nicht glewbenn ſo er das zu den heyligen beraȳt oder betzewge es mit dem wergk dar auſz das gemacht ſey oder mit den lewtenn die es geſehen habenn. Dietz recht iſt auch recht umbe das der auff frembdes ertrich ſebet oder bawet und umb ein igliche werck das ein man unwiſſen bawet das man alſo an ſchaden gethun mag.

MSC. Ambraſ. Ch. Capiti noſtro hæc ſuffigit:

Das iſt ir aller rechte die auf frembder lüte ertrich bavent oder häume ſetzent, oder der uſſer fremden holze oder uſz fremdem gezüge gewand macht, oder was diſen glich iſt, das hat daſſelbe rechte.

Cap. 366. in Cod. Ffch. ſic ſe habet Rubrica:

Von hurkinden.

Ita ſe habet.

HAt ein ledic man bi einem ledigen wibe ein kint, oder mere danne einz, und nimet darnach ein ewip, und gewinnet bi der ekint, ſwaz er dem unelichen git mit geſundem libe, daz mugen diu ekint nimmer widerſprechen, mit rehte, noch mugen imz mit rehte nimmer genemen, an ſinem totbette, git er im wol varndes gut ane erbe gut, hat aber er daz unekint, bi einem ewibe, oder was er ſelbe ein eman, ze den ziten, do ſi des kindes bi im ſwanger wart, diu kint heizzent hurkint, unde habent kein reht, wan ſwelher leye gut der vater demſelben kinde git, daz kan noch enmac er im mit niht geſteten, im nement ez ſiniu kint mit allem rehte wol, hat aber er daz unelich kint bi einer ſiner niftelne, diu an der vierden ſippe oder neher iſt, wan ſo ie neher, ſo ie ſunder, unde auch ſchentlicher, oder hat erz bi einer diu im ſwagerlichen ſippe iſt, daz iſt alſo geſprochen, ſwelich wip, einen man hat zer e, oder zer une, ſwaz diu nifteln hat, unz an die vierden ſippe zal, unde lit ein man bi der einer, diu ſiner unelichen vriundin, oder ſiner elichen hausfrowen niftel von der vierden ſippe, oder neher, der iſt ein ſippebrecher, ein grozzer ſunder, unde ſwaz ein man bi den ſelben vrowen kinde hat, die im vleiſchlichen oder ſwegerlichen geſippe ſint, diu kint habent daz ſelbe reht, als diu hurkint, weder minner noch mere, hat aber er bi ſiner gevatern, oder bi ſiner toten, die er uz der taufe erhaben hat, oder ſi in diu kint habent elliu gelichez reht ſam diu hurkint, unde hat ein man ein kint bi einer nunnen, diu orden in einen cloſter hat, enphangen, unde kumt ſi halt wider uz dem orden, unde iſt ſi uzzerhalp des ordes, lange oder kurz, darumbe hat dehein man deſter bezzer reht, an ir, wan ſwer bi ir niur zeinem male lit, ſuntlichen, mit ſiner wizzen, der iſt ſazehant in dem allerhohſten panne, den got in himel unde in erden hat, ob man in halt nimmer ze panne getut, noch gekundet, ſo iſt er doch in den hohſten pan komen, niur umbe die einigen ſunde, den got in himel unde in erde hat, und ſwaz auch ein man bi denſelben nunnen kinder hat, diu habent auch daz reht, als diu hurkint, unde ſi heizzent halt von allem rehte hurkint. „

Hie iſt daz Lantrehtbuch uz.

In

In Cod. Ambraſ. Ch. prioris tantum lineæ hujus è Cod. Fſch. Capitis inveniuntur, & tum hic Cod. Ambr. finitur.

Lex HLUDVICI AUG. & HLOTHARII Cæſaris F.

Ex Lib. IV. Capitular. Francic. Cap. XIX. ex MS. Biblioth. primariæ Eccleſiæ Trevirenſis.

(Brower. Proparaſc. Annal. Trevir. cap. X. fi.)

That ein iouvelich man frier gewalt
Ut unus quisque homo liber poteſtatem
bave. ſo vuar ſo ſe er vuilit ſachun ſinu
habeat. ubicunque is voluerit res ſuas
ce gevene.
tradere.

SO uer ſe ſachun ſinu thurube ſalichedi ſelu ſineru
Si quis res ſuas pro ſalute animæ ſuæ,
athe ce anderrn craftlicheru ſtat athe gele-
vel ad aliquem venerabilem locum, vel pro-
genemo ſinemo athe ſe (fortè *ſo*,) *vuemo an-*
pinquo ſuo, vel cui libet al-
dremo verſellan vuilit inde ce themo ci-
teri tradere voluerit, & eo tem-
de innenevuendium (vitioſè apud Brower.
pore intra *inneneuvedium*)
theru ſeluero graſceffi vuiſit in theru
ipſum Comitatum fuerit, in quo
ſachun thie geſat ſint; vuizzeta
res illæ poſitæ ſint: legitimam
thia ſala ce gedune gevlize. That auo themo
traditionem facere ſtudeat. Quodſi eo-
ſeluemo cide that er thiu (*thui* ap. Brow.)
dem tempore, quo illas
ſellan vuilit uzzenevuendiun theru graſceffi
tradere vult, extra eundem Comitatum
vuiſit that iſt athe in here athe in pa-
fuerit, id eſt ſive in exercitu ſive in pa-
lice athe in andern ſumevuelicheru ſtedi ſamant-
latio ſive in alio quolibet loco; ad-
neme himo athe vane ſinen gelandun
hibeat ſibi vel de ſuis pagenſibus,
athe vane andern thie theruſeluern vuizzidi
vel de aliis qui eâdem lege
leuen theru er ſeluo levitt urcundum ret-
vivant, quâ ipſe vivit, teſtes ido-
liche, Auur auor thie hauan nin mach
neos, Vel ſi illos habere non potuerit,
thane vane andern ſo uueliche thar bezzera vin-
tunc de aliis quales ibi meliores in-
dan mugen vuerthan.
veniri poſſunt.
Inde vora bin ſachanu ſineru ſalunga
Et coram eis rerum ſuarum traditionem
gedue. inde burigun ther ugevueri geve
faciat. & fidejuſſores veſtituræ donet
himo ther thia ſala infabit gevue-
ei, qui illam traditionem accipit, ut veſtitu-
ri gedue.
ram faciat.

Inde ather (*abter thiu*, poſtquam) *thiu ſa-*
Et poſt quam tra-
la ſo getan vuirthit geaneruun in
ditio ita facta fuerit heres il-
(Bruwerus: *theſelves*) *ſelues neieina vona then*
lius nullam de præ-
vora gequetanen ſachun mugi geduan irvangi-
dictis rebus valeat facere repetitio-
da. Thara viri inde ſeluo thuruch ſich bu-
nem. Inſuper & ipſe per ſe fidejuſ-
rigun gedue theruſelueru geueri nio the-
ſionem faciat ejusdem veſtituræ, ne he-
mo geanerven thegein urſach beliue thia ſa-
redi ulla occaſio remaneat hanc tra-
la ce bekerine ſundar mera not
ditionem immutandi; ſed potius neceſſitas
analige thia thuruch ce gefremine.
incumbat, illam perficiendi.

Inde avo noch thanne ſachun ſinu bit geaner-
Et ſi nondum res ſuas cum cohæ-
vun ſinen geſunduruth ne hauoda ne ſi himo
redibus ſuis diviſas habeat, non ſit ei
that ce ungevuor ſamithu ſunder geanervo ſiner
hoc impedimento ſed coheres ejus
auo er gerno ne uuilit athe thuruch then grauun,
ſi ſponte noluerit, aut per Comitem,
athe thuruch bodun ſinin bethungen vuerthe that
aut per Miſſum ejus diſtringatur ut
thia ſundrunga bit themo due ce themo ther
diviſionem cum illo faciat, ad quem
geendido ervetha ſina vuolda vollocа-
defunctus hereditatem ſuam voluit perveni-
man.
re.

Inde auo ſumeuuelicheru ſamonungun thia ſellan
Et ſi cuilibet Eccleſiæ eam tra-
bat ganervo ſiner thea vuizzut bit theru
dere rogavit, coheres ejus eam legem cum illa
Kirrichun vona themo vorageſprochenemo
Eccleſia de prædicta
erue haue that bit andremo geaner-
hereditate habeat, quam cum alio cohere-
uen ſinemo hauan ſolda Inde thaz behaldan
de ſuo habere debebat. Et hoc obſerve-
vuerthe umbe then vader inde then ſun inde
tur erga patrem & filium &
then neuun unce cen iarunt vuizzetballikhen
nepotem usque ad annos legitimos:
abter thiu ſelue ſachun ce theru muzzungu
poſtea ipſæ res ad immunitatem
theru ſelveru ſamunungun ergeven (vuitirigeuen.)
ipſius Eccleſiæ redeant.

Fœdus Ludovici Regis Germaniæ & Caroli Calvi R. Franciæ.

Nithardus Hiſtor. Lib. III.

Argentorati A. DCCCXLII.

ERgo *XVI. Kal. Martii Lodhuvicus* & Carolus in civitate quæ olim *Argentaria* vocabatur, nunc autem *Strasburg* vulgo dicitur, convenerunt, & ſacramento quæ ſubter notata ſunt, Ludhuvicus Romana, Karolus vero Teudiſca lingua juraverunt. Ac ſic ante ſacramenta circumfuſam plebem alter Teudiſca alter Romana lingua, alloquuti ſunt. Lodhuvicus autem quia *major natu*, *prior* exorſus ſic cœpit: *Quotiens Lodharius me & hunc fratrem meum poſt obitum patris noſtri inſectando uſque ad internecionem delere conatus ſit noſtis. Cum autem nec fraternitas nec Chriſtiantas nec quodlibet ingenium, ſalva juſticia ut pax inter nos eſſet, adjuvare poſſet, tandem coacti rem ad judicium omnipotentis Dei detulimus, ut ſuo nutu quid cuique deberetur, contenti eſſemus. In quo nos ſicut noſtis per Miſericordiam Dei victores extitimus. Is autem victus una cum ſuis quo valuit ſeceſſit. Hinc vero fraterno amore correpti, nec non & ſuper populum Chriſtianum compaſſi, perſequi atque delere illos noluimus, ſed hactenus, ſicut & antea, ut ſaltem deinde cuique ſua juſtitia cederetur, mandavimus. At ille poſt hac non contentus judicio divino, ſed hoſtili manu iterum & me & hunc fratrem meum perſequi non ceſſat. Inſuper & populum noſtrum incendiis, rapinis, cædibuſque devaſtat. Quamobrem nunc neceſſitate coacti convenimus. Et quoniam vos de noſtra ſtabili fide ac firma fraternitate dubitare credimus, hoc ſacramentum inter nos in conſpectu veſtro jurare decrevimus. Non qualibet iniqua cupiditate illecti hoc agimus, ſed ut certiores, ſi DEUS nobis veſtro adjutorio quietem dederit, de communi profectu ſimus. Si autem, quod abſit, ſacramentum quod fratri meo juraverо, violare præſumſerò, ab ſubditione mea, nec non & à juramento, quod mihi juraſtis, unum quemque veſtrum abſolvo.*" Cumque Karolus hæc eadem verba Romana lingua peroraſſet, Lodhuvicus quoniam major natu erat, prior hæc deinde ſe ſervaturum teſtatus eſt:

Pro don (al. deo. don. i. e. domini) *amur & pro Xpian poblo & noſtro commun ſalvament diſt di en avant* i. de iſto die in antea *in quant des* al. deus *ſavir & podir me dunat, ſi ſalvarai eo ciſt* (leg. ſalvareio ceſt) *meon fradre Karolo & in adjudha & in cadhuna coſa ſi cum om* (al. hom.) *per dreit ſon fradra ſalvar diſt* (leg. düſt) *ino quid il mi altre ſi fazet, & ab ludher nul plaid nunquam prindra; qui meon vol ciſt meon fradre Karle in damno ſit.*" Quod cum Ludhuvicus expleſſet, Karolus Teudiſca lingua ſic hæc eadem verba teſtatus eſt: *In godes minna induithes* (leg. ind durh thes) *Xpanes folches ind unſer bedhero gealtniſi ſon theſemo dage frammorde ſo framſo mir got geuuizei indimadh* (leg. maht, macht,) *furgibit, ſo hald ib tiſan minam bruther ſoſo man mit rehtu ſinan bruadher ſeal inthi utha* (leg. inthiu thaz er mig ſoſo) *zermigſoſo maduo, indi mit lutherem in nothe* (leg. inno theinni thing) *in mit hing ne gegango theminam uvillon* (leg. ze minan uvillon) *ino ce ſcadhen uverhen.* (a) Sacramentum autem quod utrorumque populus quique propria lingua teſtatus eſt, Romana lingua ſic ſe habet; *Si Lodhuvigs ſacrament que ſon fradre Karlo jurat, conſervat, & Karlus meos ſendra de ſuo part non los tanit, ſi jo returnar uonlint pois, ne jo, ne neuls cui eo returnarint* (al. returnar nit) *pois, in nulla ajudha contra Lodhuvig nun li iver.*" Teudiſca autem lingua: *Oba Karl then eid then er ſineno bruodher Luduvvige geſvuor, geleiſtit, indi Ludhuvvig min herro then er imo geſvuor, for brichchid, ob ih ina nes arvvendenne mag, noh ih nob thero, nob* (leg. noh ih noh thero theinhes) *hein thenibes iruvenden mag, uvidhar Karle, imo ce folluſti ne uvirdhit.*" (b) Quibus peractis Lodhuvicus Reno tenus per Spiram & Karolus juxta Waſagum per Vuizzenburg Warmaciam iter direxit. Ac eadem die, qua prædicti fratres, nec non & primores populi præfatum pepigerunt pactum.

(a) Juramentum Regis utriusque mutuum.

Ob amorem Dei, Populique Chriſtiani ut & ad communem noſtrum utriusque ſalutem: Ab hoc die ac deinceps porro, quousque Deus mihi intelligentiam & potentiam largietur; ego Fratrem hunc meum tuebor, prout juſtum eſt unicuique, fratris ſui ſalutem defendere, in eo ubi alius negotium faciet (vel, turbabit.) *Et cum Lotbario nulla in re pactionem ſciens atque volens inibo ulla in re, quæ illi* (Ludovico, aut viciſſim Karolo) *damnum afferre queat.*

(b) Sacramentum Populi.

Si ſacramentum, quod Karolus Ludovico (aut viciſſim Carolo Ludovicus) *juravit, ipſe ſervaverit: & vero Ludovicus Dominus meus* (aut viciſſim Karolus) *jusjurandum, quo ſe alteri obligavit, violaverit fregeritque: quum ego avertere illum* (ab aliena mente) *non potero: Tunc neque ego, neque quivis alius tenebor alienari* ut ſequar aut adjuvem (Dominum meum,) *contra Karolum* (aut Ludovicum.) Ita, collatis inter ſeſe textibus Teutonico & Gallicano ſemi-latino, vertendas formulas puto. *Jo. Frickius.*

FINIS.

Digitized by Google

STRICKERI RHYTHMUS ANTIQUUS GERMANICUS DE CAROLI MAGNI Expeditione Hiſpanicâ,

Nunc primum luce publicâ donatus,

Textum ex MSC. Pergameno Argentinenſis Reipublicæ collatum cum alio MSC. Chartaceo,

Notisque ſuis auctum

primus edidit

JOH. GEORGIUS SCHERZIUS,
D. & Juris in Univerſitate Argentoratenſi Profeſſor P. Ord.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

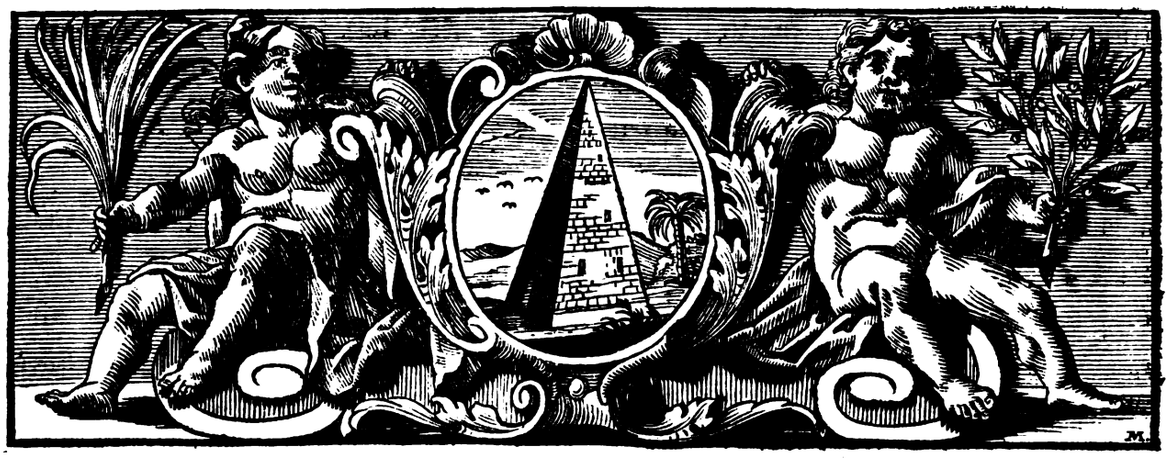

JOH. GEORGII SCHERZII,
D. & Juris in Universitate Argentinensi Professoris P. Ord.

PRÆFATIO.

PRodit hîc, & prima quidem vice post inventæ Typographiæ tempus *Strickeri Carolus* seu Rhythmus antiquus Germanicus de *Caroli M. Expeditione Hispanicâ.* Describitur in eo, juxta Fabularum Romanensium morem, Bellum, quod Carolus M. ope potissimum Rolandi, Turpini, Oliverii contra Marsilium Tarraconensem Saracenorum in Hispania Regem, & hoc mortuo, contra Regem Paliganum, à quo Regnum suum Marsilius feudi lege tenuisse dicitur. Cum non una vice Carolus M. cum Saracenis bellum gesserit, forte quis inquirendum putet, de cujus temporis bello hîc sermo sit, sed cum res ipsa doceat, totum hoc opus fabulis ineptiisque refertum esse, & eadem fere continere quæ Nugarum Pater Turpinus enarrat, oleum perditurum arbitror, qui ea in re operam consumeret. Occupatus autem potissimum est Auctor in extollendis virtutibus Caroli Magni Pietate inprimis & fortitudine bellica, quam posteriorem tamen dubiam reddere possent Lacrymæ, quas Imperatorem hunc in angustiis constitutum effudisse sæpius fingit. Præter hoc plurimum operæ impendit *Strickerus* describendis fraudibus & perfidiæ Guenilonis, & egregiis Turpini, Oliverii aliorumque, Rolandi inprimis, factis, & fatis vel secundis vel adversis. Sola relatio eorum, quæ cum Rolando contigisse dicuntur, iis, qui acetum in pectore habent, ostendit auctorem primum operis sibi persuasisse, quod quidlibet audendi sibi sit concessa potestas. Omnia enim illa quæ de Rolando jactari solent, ex putido Turpini fonte hausta & fabulosa esse jam diu ostende-

Digitized by Google

runt Viri ſummi; Gerh. Jo. Voſſius l. II. de Hiſtoricis Lat. c. 32. Joh. Gryphiander in Tractatu de Weichbildis Saxonicis, Melchior Goldaſtus, Conrad Samuel Schurzfleiſchius aliique. Quoad materiam noſtro conſentit *Anonymi Fragmentum de Bello Caroli M. contra Saracenos*, quippe quod eadem plane, & quidem eadem ſerie narrat, aliis tamen plerumque verbis, & interdum cum aliquali circumſtantiarum diverſitate. Hinc eſt etiam, quod cum in Fragmento multa deficiant, quorum contenta ex Noſtro ſuppleri poſſunt, eundem ei, licet illud opus majorem ferat ætatem, præmittendum in hoc Tomo cenſuerimus. Nomen hujus Operis eſt: *Carolus*, ceu apparet ex inſcriptione operis, in MSC. Argentinenſi rubris literis ſcripta; ubi legitur:

Ditz Puech iſt Charl *genant*
Der wart ſeit weiten bechant &c.

Illa quidem non in hunc modum occurrit in MSC. Cæſareo, aſt ejus loco, ceu Lambecius lib. 2. de Biblioth. Vindob. refert, hæc legitur Inſcriptio: *Ditz Puech iſt von Chunich Karl und von Rulant gemacht, wie ſie diu Heidenſchafft überchomen.* Pater Operis hujus eſt *Strickerus*, ſeu uti in Cod. Cæſ. Vindobonenſi legitur, *Stricherus*. Verum hoc eſſe apparet ex verbis quæ in fine procemii occurrunt, ubi ita noſter loquitur.

Nu merchet ditz mære,
Is hat der Strickære,
Getichtet durch der werden gunſt
Die noch minnent hoveleich chunſt.

quorum loco tamen in MSC. Cæſ. extat:

Ditz iſt ein altes mære,
Un hat es der Strichere,
Geniuuet durch der werden gunſt &c.

MSC. itaque Cæſarei fide Strickerus non tam eſt Auctor, quam Renovator ac Reſtaurator, quod a veritate alienum non eſſe videtur ideo, quia quotiescumque Chriſtiani milites clamorem militarem tollunt, toties dicuntur clamaſſe: *Montjoye! Montjoye!* quam vocem Gallicam eſſe nemo ſanus negaverit. Vid. quæ dixi ad noſtrum Cap. VI. Sect. II. num. 7. Hinc probabile fit, ex libro quodam Gallico materiam Carminis fuiſſe mutuo acceptam, aut forte ex Fragmento Anonymi ſupra dicto, quod Fragmentum tamen & ipſum Poëmati Gallico debet ortum ſuum; quod ipſum inde firmatur, quod certiſſimum ſit, Gallos illos imprimis qui Provinciam incolebant, Fabularum Romanenſium plurimarum fuiſſe conditores. Et ſane ab antiquis temporibus ſupereſt Gallis *le Roman de Ronceuaux*, quem allegat ſæpius du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. Extat etiam MSC. cui titulus: *Les Faits & Geſtes de Charle Magne, Rolland*

Digitized by Google

Rolland & autres braues Gaulois contre les Infideles, decrits en vers François fort anciens, in quarto, ceu refert insigne Literatorum Decus R. P. le Long dans la Bibliotheque Historique de la France p. m. 326. qui ipse etiam notat, extare opus Lugduni 1609. impressum, cui titulus: *La Conquete du Grand Roy Charle M. des Espaignes, ou les vaillances des douze Pairs de France & celle du vaillant Fierabias.* Nec mirum, quod inter Gallos tot elogiis vel veris vel fictis celebrata fuerit Caroli Magni sociorumque in Hispania expeditio, cum id ipsum quoque ab aliis, etiam remotioribus, imo remotissimis populis sit factum. Non tantum enim Hispani Italique ibidem gesta, vel ex vero vel ex ficto jam olim exposuere, sed & remotissimæ gentes Europæ, Suecos loquar Danosque & Islandos. Sane in Regio Archivo Antiquitatum Sueciæ Holmiensi extat *Sagan af Karla Magnuse og Kuppumbans*, in cujus parte II. agitur de Rege Africanorum Aglando ejusque filio Jancundo eorundemque cum Carolo in Hisp. bellis. P. III. de Rollantio, duce Caroli, ejusdem cum Rege Hispanorum Villalino certaminibus singularibus hujusque captivitate. P. VI. de Regis Hisp. Ferakuti bellis cum Carolo M. ac tandem omnium subditorum totius Regni ejus una secum conversione ad Religionem Christianam. P. VII. de rebus Caroli gestis in Runsivallia. vid. Joh. Peringskioldi, Relationem subjunctam Tomo II. Thesauro Linguar. septentr. Hickesii p. 314. Apud Danos supereſt *Historia de Caroli Magni bello Saracenico circa A. 778.* in lingua Danica edita. A. 1501. Hafniæ. De eodem bello su-persunt Islandorum cantilenæ, ceu in schedis suis ex Ol. Wormii Monumentis Danicis p. 380. observat B. Schilterus noster. Id adhuc monendum, quod finalis subscriptio persuadere posset *Conradum* quendam libri hujus esse authorem; illa enim ita sonat:

Das puech hie ein ende hat
Das hat geschriben Chunrat.

Sed *Cunradi* nomen amanuensem potius quam auctorem designat, uti in schedis suis Schilterum quoque notasse video. Textum hujus operis accepimus ex insigni civitatis Argentinensis Archivo, quod nobis exhibuit manuscriptum in pergameno eleganter expressum. Erat id olim in peculio B. Domini Magistri Oseæ Schadæi viri in Antiquitatibus Germanicis inprimis Alsaticis non parum versati. Ille hanc προγραφήν propria manu præmisit.

Ad Lectorem.

HAbes hic verum exemplar vetustissimi Chronici Germanici: sic enim solebant majores nostri suorum describere res præclare fortiterque gestas. Continetur autem in hoc libro membranaceo Historia CAROLI MAGNI, Pipini Filii. Sit igitur cuique post me possessori charum, quia rarum.

M. OSEAS SCHADÆUS, Diaconus
ad D. Petrum Seniorem.

Digitized by Google

PRÆFATIO.

CUm hoc manuſcripto contulimus aliud, quod Clariſſ. atque Doctiſſ. juvenis, Dominus M. Georgius Lizelius, Ulmenſis, Poeta, Laureatus poſtquam id hic Argentinæ ſibi comparaſſet, benigne nobis communicavit. Mancum quidem illud eſt, mutilumque, nec ætate par alteri; multis tamen in locis egregium id nobis præſtitiſſe uſum ex notis noſtris patebit. Quod ſi manuſcriptorum Cæſareorum, quorum Lambecius Libr. II. de Bibliotheca Vindobonenſi mentionem facit, copiam habuiſſemus rectiori ſine dubio incedere potuiſſemus tramite, ſed tam felicibus nobis eſſe nunc non licuit. His itaque conatibus noſtris ut benevolus lector ſit contentus enixe rogamus. Dabam Argentinæ IV. Cal. Aprilis. MDCCXXVII.

BARTHOL. SCHOBINGER JC. in notis ad Vadianum de Colleg. & Monaſter. p. 47.

HAbemus & nos *Strickere* cujusdam librum de geſtis Caroli M. & Rolandi in Hiſpania, & item Anonymi cujusdam Paraphraſin Poëticam ſupra illud ævum ſcriptam. Utinam eſſent complures viri docti, qui ejusmodi ſcripta diligentius, quam hactenus factum, rimarentur. Non enim dubito fore, quin brevi res Germaniæ noſtræ longe illuſtriores clarioresque habituri eſſemus.

RHYTH-

Digitized by Google

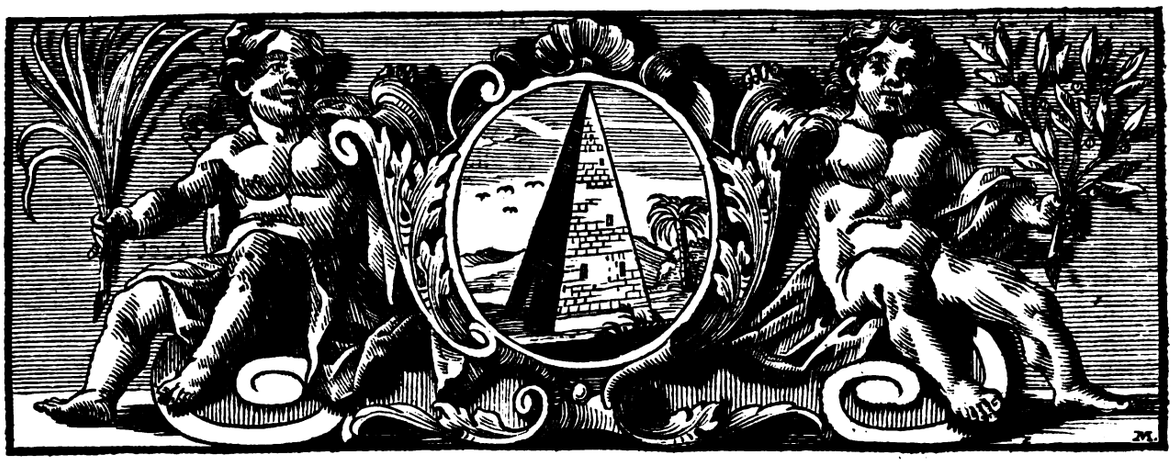

RHYTHMUS
De
CAROLI M.
EXPEDIT. HISPAN.

Inscriptio. Operis.

Dîtz puech iſt Charl genant,
Der wart ſeit weiten bechant
Uber ellen di lant,
Di betwanch im Rulant
Hin vntz an das mer;
Do ſatz ſich der Chunich Marſilies zu wer
Mit einem chreftigen her,
Das ſeit noch nimmer mer
Ein ſolich ſtreit geſtritten wart;
Wan do geſchach ſo groſſer mart
Das is niemant vol achten chan.
Weder weip noch der man.

Procœmium.

Ich han gemerchet ein liſt,
Swas in des mannes hertzen iſt,
Das wier da hæiſſen der muet,
Er ſei ubel oder guet,
Den tuet er zu ettelich ſtundt
Mit ſo getanen dingen chunt
Das man wol horet oder ſicht,
Was lobes im ſein tugent gicht,
Dabei erchenne ich dicke wol
Wie ich den man haben ſchol.
Sag ich von einem [2] bederben man
Mit welchen dingen er gewan,
Das man in lobet ſo groſſe
Fuer alle ſein genoſſe,
Das er der aller peſte ſi;
Sitzet mir danne ainer bi,
Der ein ſo valſches hertze hat,
Das er tauſent posheit begat
E danne ein frumchait,
Dem iſt des mannes ere lait,

Durch

1) Hæc Inſcriptio in MSC. Cæſareo non reperitur. Vid. Lambec. lib. II. c. V. p. 385. de Biblioth. Vindob. aſt in MSC. Argentinenſi rubris literis ſcripta exhibetur.

2) *Biderb* primaria ſignificatione *utilem*, ſecundaria *probum* ſignificat. Gl. Keron. *piderban*, expedire, *piderbeer*, utilis, *piderbi*, uſus, *pidarbun*, utile; *bidarbi*, utilitatis. Twinger in Voc. MSC. Germ. Lat. *biderbe*, probus. In ejusdem Twingeri Voc. MSC. Lat. Germ. *Unbiderbe* improbus, hinc noſtrum *bidermann*, quod occurrit etiam in Mythol. MSC. meo Germ. fab. 45. ℣. 54. ubi:

Es gehöret nach an ein bidermann,
Das er nit vergeſſen ſol
Wer im tut übel oder wol.

eodem modo dicitur *biderwip* pro *fœmina honeſta ac proba* in Jure Statutar. Arg. MSC. quod Schilterus collegit lib. III. c. 319. ubi dicitur: *Und ſollent es befelhen der nechſten ſiner frunde eim, der ein* biderman *iſt, oder ein* biderwip, *den man getruwen mag.* Conf. Jun. in Not. ad Willeram. p. 19. Eccard. in Mon. Catechet. p. 181. Palthen. ad Tat. pag. 356. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. pag. 790. ubi verba Cantici Eccleſiaſtici, quod incipit: *O Menſch bewein dein Sünde groſs*, §. 12. occurrentia: und acthet in für *bider* explicat.

3) Hæc

Digitized by Google

Durch das er ern ist [3] ein gast,
So druchet is in als ein last;
Das iemandt gueter rehte tuet
Und zaiget ie sa sein muet,
Er gicht, ich liege oder tobe
Swie ich ein man von schulden lobe.
Idoch beginnet er iehen
Esen chunde meiner geschehen,
Is sei wol halbes gelogen,
Wer er niht vil betrogen,
Und wolt er mannes tugendt han
Swer das peste hat getaen,
Swen ich von dem sagte
Und niht des verdagete,
Das er in seinen tagen ie
Lobeleiches begie,
Sagt ich dar zu auch me,
Er wær mir holder denne e.
[4] Swer diu fruomchæit meret,
Der sol des sin geeret.
Von dem ich eu nu sagen will;
Der hæt selden so vil,
Das er der werlt lob erwarp
Und fur, do im der leip erstarp,
Di sele zu himel schone,
Sust truech er hie di chrone;
Und het dort das selbe hail.
[5] Chunde ich guetes ein michel tail
Von demselben man gesagen
Man scholt in haben zu einem zagen,
Swer mir der rede wieder treibe;
Ders alles an ein puech schreibe,
Das er begiench bei sein tagen,
Und is ouch den alles scholt sagen,
Das getet er chaume zware
In einem halben iare.
Der rede wer uns zu vil:
Swer is churtzleichen wil
Ein tail horen umbe das
Das er [6] bechenne dester bas
Den vil seligen man
Dem sag ich so, peste than.
Das was Charl der raine
Der alle die gemaine
So zv freunde hat gewunnen
Die sich versinnen chunden
Die tragen im immer holden muet
[7] Wan er vil recht und guet
An allen seinen dingen was,
Swas man von Chunigen ie gelas.
So hor ot wier di puech iehen,
[8] Das man doch chainen habe gesehen
Der in der Christenleichen é
GOtes ere me geschuoffe mæ
Danne Charl Pyppines chint.
Alle die noch selick sint,
Di [9] schullen vil gern wissen
Wie er sich hat geflissen
Nach maniges menschen haile,
Das es GOtt wart zu taile.
Von des [10] Chaysers arbaite
Derselben selichaite
Mag er uns nu gehelfen bas,
[11] Ir schult reht mercken das,
Er hat nu gewaltes me,
[12] Tausent stunt den er het e.
[13] Diseu grosseu rede were
Mier tumbem man zu swere
Nu besten ich si durch den list,
Wan GOt so genedick ist,
Das er [14] hilfet einem Vihe,
[15] Des selben ich mich ouch versihe,
[16] Er half doch einer eselin,
[17] Dô si tot scholde sin
Das si balaam niht erschlueck,
Sit sei Got des vber trueck,

[18] So

3) Hæc loquendi ratio non infrequens est antiquis. Sic Gnomologus meus MSC. lat. 15.

Dieweile in man treit sündenlast,
So ist er rechter fröiden en gast,
Er ist ern ein gast, idem est ac caret *honore vero*, *bonestate*:

4) Hunc versum ex MSC. Vind. Schilterus inseruit; non enim extat in Cod. Argentinensi.

5) Hujus & seqq. trium versuum hic est sensus: Quodsi in meis viribus esset insignem partem laudabilium actionum illius Viri (Caroli M.) enarrare, & aliquis vellet narrationi meæ contradicere falsitatisque eam arguere, sane ille inter stultos esset referendus. *michel* idem esse ac *magnus* notissimum est. *Zag* uti *timidum*, ita & *vecordem*, *stultum* denotat, ita Gnomol. meus MSC. lat. 8.

Wer GOt nit förchtet alle tage,
Das uuissent, das ist ein rechter zage,

Steinhöuel in Hist. Mulier. pag. 46. b. *sie fiel in unzimlich begird und böse liebi des müssiggengers* zagen *jünglings Egisti.* Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *zage*, vecors, vel timidus,

6) *Bechenne*, redde: *Cognoscat. Bechennen*, *bekennen* antiquis significat *cognoscere*, *agnoscere*, pro quo hodie usurpamus: erkennen, bekennen. bichennen, bikennen, apud Isidorum, Notkerum aliosque occurrit hocce sensu. In Ottonis Dimmeringensis Itinerario, quod MSC. possideo, legitur: Und wunderte in (den Oiger von Dennemarck) das in so kurzen ziten, also in duhte, die welt in Franckenrich also gar verendert were, das er nieman sach und öch nieman lebete, den er *bekante*.

7) Pro hoc versu Cod. Vind. habet:

Durh das er rehte gemuot,

8) Cod. Vind. hunc versum ita sistit;

Man hab ie chainen gesehen.

9) Cod. Vind. pro: *Schullen vil gern*, habet: *mugen gern.*

10) Pro: *Chaysers* MSC. Vind. habet: *Herren.*

11) Hunc versum ita legit Cod. Vind. seu Cæsar.

Ir sult rehte uuizzen daz.

12) Cod. Cæs. legit:

Un ist och richer dann é.

13) Pro: *di seu grosseu* Cod. Cæs. habet:

Disiu grozze.

14) Cod. Cæs. post: *hilfet*, inserit: *doch.*

15) Cod. Cæs. legit:

Das ich mich helfe versihe.

16) Prò: *er half doch* Cod. Cæs. legit:

Daz schain an.

17) Cod. Cæs. legit:

Si

Ad Pag. 3.

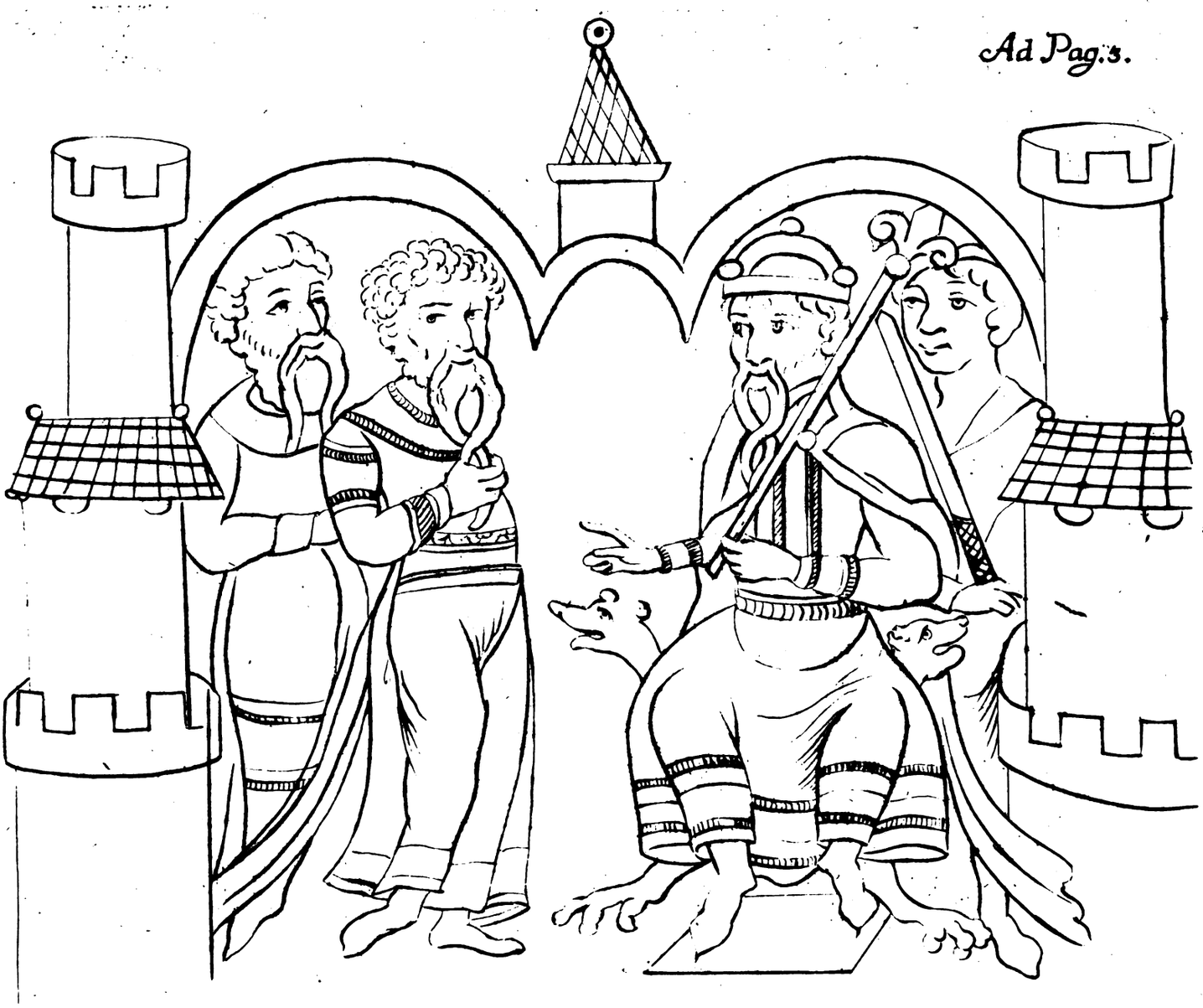

Digitized by Google

Digitized by Google

18 So wil ich mich niht verchunnen
Des ich hie han begunnen
Ich genieſs ſein auch dar an.
Und Charlen des ſæligen Man,
Des man vil genoſſen hat
Und nu allreſt ane gat
Das man ſein genieſſen ſchol,
19 Swer im getruwet ſo wol,
Das er ihn ſendet zo gote,
20 Er iſt ein gewiſſer pote.
21 Die in doch nichtes paten
Und unrechte thaten
An die begunde er vechten
Und betwanch ſev zu dem rechten,
22 Das ſi an der Sele ſint geneſen,
Da von ſchult ir gewiſs weſen,
Swes man in ſere bæte
Das er das 23 benamen tæte.
24 Nu merchet ditz mære,
Is hat der Strickære
Getichtet durch der werden gunſt
Die noch minnent hove leich chunſt,
25 Und gerne ſolich wort vernement,
Di gueten Leuten wol gezement
Den ſchol hie mit gedienet ſein.
Is iſt ein rat des hertzen mein,
Das ich nach ir gunſt
In dirre ſelben chunſt
Untz an mein ende ſchine
Dem Chunige Pyppine
Wart ein vrow geſchworn,
Der eit wart alſo verlorn,
Das ſi im verwechſelt wart,
Dar nach cham er an die vart.
Das er ſein eleich weip vant,
Div was vrow 26 Berichte genant
Des ſagt er Got groſſen danch
Das were zu ſagen zu lanch:
Wie ditz dinch alles ergie
27 Und nam vrowen Berichten un lie
Sein ander weip das was recht,
Do er Got einen Chnecht
Und ein dirnen mit ir erwarp
Do lat der Chunig und ſtarp
28 Und lie Vrowen Gerichten ſine braut.
Sein tochter di hies Gedraut,
Sein ſun was Charl genant,
Der wart ſeit weiten bechant,

CAP. I. Sect. I.

DAs Charl ſelbe niht verdarb,
Do Pyppin ſein vatter ſtarb,
Das chom von Gotes rate
Want er vater halben hate
Drei bruder in den iaren
Das ier zwene Ritter waren.
Der dritte wart ein Gotes chint,
Und tet als di vil weis ſint,
Er chert allen ſein ſin
An den himmeliſchen gewin,
Er was di puech geleret
Das wart vil wol becheret.
Er was gehaiſſen Leo
Seiner ſelden wart vil maniger vro.
Alſo wart geeret von Gote
Wineman und Rapote
Die ſeine bruder ſcholden ſein,
Di warn tump das wart wol ſchin.
Si namen das beide in irn muet
29 Is wurde in nutz unde guet,
Das ſi Charlen nemen ſein leben.
So wurde in 30 das reich gegeben
Und beliben do bei ane not
Nu ſwurens beede ſein tot
Und zwelif Herren mit in.
Den vil mortleichen ſin
Vername ein grafe 31 drate,
32 Ders chint behalten hate,

33 Und

Si uuol tot mohto ſin. Ac poſt hunc verſum habet:

Sit ſi Got des ubertruoch
Daz ſi balaan nit ersluoch.

18) Cod. Cæſ. pro: *So* habet: *nu*, quod bene quadrat. Hunc & ſeq. verſum ita reddo:

Nunc non volo meum animum deſpondere
Intuitu ejus quod hic cœpi ſc. quin in opere cœpto pergam.

verchunnen eſt *animum deſpondere, deſperare, diffidere.* Apud Notker. Pſal. LXXIII, 16. legitur: bediu ne iſt ne uuederer iro *deſperandus* (*ze ferchunnine*) apud eundem Pſ. XC, 5. eſt: Sin uuarheit iſt daz er dih skeidet ſperantem à *non ſperantibus* (kedingenten ſone *ferchunninten*) ab eodem Pſal. LXXXII, 9. Filii *diffidentiæ* exprimitur per: diu chint dero *firchunſte.*

19) Pro: *Suuer im* Cod. Cæſ. *ſuuer nu.*

20) Cod. Cæſ. legit:

Dem iſt er ein geuuizzer bote.

21) Cod. Cæſ.

Die in nihtes enbaten.
Un vil unrehte taten.

22) Cod. Cæſ. legit:

Daz in die cele ſint geneſin.
Davon ſult ir geuuis uueſin.

23) *Benamen*, certe, reverâ.

24) Cod. Cæſ.

Ditz iſt ein altes mære
Un hat es der Strichere
Geniuuet durch der uuerden gunſt.

Hinc apparet Strickerum eſſe Renovatorem hujus carminis.

25) Hi duo verſus non ſunt in Cod. MSC. Cæſ.

26) Cod. Cæſ. habet: *Berhte.* Eginhardus *Bertradam* appellat.

27) Cod. Cæſ. legit:

Er nam vrowen Berhten un lie.

28) Cod. Cæſ. habet:

Un lie Frowun Berhten ſin bruot.

29) Cod. Cæſ. habet:

Er uuurde in unnutz oder gute
Daz ſi ihn nemen daz leben.

30) Cod. Cæſ. pro: *das reich*, habet: *daz lant.*

31) *drate*, verte: *mox, ſtatim.* vid. Opitii Notam ad Rhythm. de S. Annone c. 48. not. 51.

32) Cod. Cæſ. legit:

Der in behalten hate:

behalten antiquis idem eſt, ac *cuſtodire.* Verſ. Tat. c. 215. n. 14. verba: Ait illis Pilatus: *Habetis* cuſtodiam, *ite*, cuſtodite, *ſicut ſcitis*, ſic exprimit;

[33] Und ouch darzu ſein man was,
Der half das Charl genas.

Sect. II.

ALs er ditz mere bevant,
Ie ſa ſo rumter er das Landt
Mit Charlen dem herren ſein;
Dem tet er gueten willen ſchein;
Von Troys der Grave Drepolt
Der was im willick vnde holt,
Er was ouch ein ſo weis man.
Das er des furchten began,
Swie verre es immer cheme
Ob man in do verneme,
Das ſi ir poten dar ſanten,
Die in des leibes phanten.
Nu Gedacht der Guet
Das die ſelbe huet
[1] Nindert het groſſer chraft,
Vnd hueb ſich in die haidenſchaft
Do er den haiden Chunich vant,
Der was Marſilies genant,
Der was milte vnd reich,
Vnd enphie in minnenchleich,
Vnd alle die dar,
Die guet vmb ere namen
Di gemacht er im vil holt,
Di im wolten dienen vmb ſolt
Di macht er reich zu hant.
Hyſpanien vnd manich lant,
Die warn im gehorſam;
Do der Grave dar quam
Do verwandelt ir paerder namen
Vnd wolt idoch gemainſamen.
Mit den haiden nie
Das er gelaubt als ſie
Er gelaubt Chriſtenleich
Do Charl der ſælden reich
Achtzehen iar ze ſich gewan.
Do rait der ſelick man
Weder rais noch her vart
Wan do im das lob ſo gar wart
Das er ober al das lant
Czu dem peſten Ritter wart bechant.

Sect. III.

DO was Marſilien Sweſter da,
Das in der Zeiten anderſwa
Dehain weip wart ſo ſchone geſagt
Vnd was ein wunnenchleiche magt;
Diu begunde Charlen minnen,
Des [1] bracht es in wol innen,
Wand es in taugenleichen nam,
Vnd bat das er gehorſam
Ir Goten wurd vnd ir E;
Do wolt er do niht weſen me,
Er voricht, ob ſeiner minnen
Die leut wurden innen,
Er mueſt das leben verlieſen,
Oder ſein gelauben [2] verchieſen;
Nu er dem Graven ſeinem man
Diſe ſorge kunden began,
Do erbot er zu Cherlingen,
Er wolt in Charlen pringen.
Der ir erbe-herre ſcholde ſein,
Das ſi dem ir trewe tete ſchein;
Der lebt noch, vnd wer ein Man,
Vnd enbot in warumb er entran,
Vnd enbot in auch ditz mere,
Das Charl der Ritter were
Der in Marſilies gewalt
Diu wunder het geſtalt.
Nu chund in lieber nicht geſchehen,
Wand er in tot ward geſait,
Vnd di ere het [3] beiait.
Darnach [4] ward ſein chaume erbiten.
Di herren gegen im riten,
Vnd enphiengen in als wol,
So man vil werden Chunich ſchol,
Dem man vil groſſer eren gan;
Nu er Cherlingen gewan,
Do begund er richten vnde geben,
Vnd alſo herleichen leben.
Das di werlt begunde iehen,
Ein peſſer Chunich wart nie geſehen,
Denn der zu Cherlingen;
Er tuet an allen dingen
Das peſte zu allen zeiten,
Suſt lobt man in weiten;

Wand

primit; *tho quad in Pilatus: ir habet* bihaltera, *faret inti* bihaltet *ſo ſo ir uuizzit:* Hic itaque indicatur Comiti huic cuſtodiam atque gubernationem Caroli fuiſſe commiſſam.

33) Cod. Cæſ. legit:
Un des chindes man was:

Ad Sect. II.

1) *Nindert*, nullibi, ſc. in illis, quas incolebant, terris.

Ad Sect. III.

1) *Bracht* videtur hic idem eſſe ac *beracht;* quod clarum, manifeſtum denotat. vid. notam Schilteri & meam ad Rhythm. de S. Ann. §. 7. not. 64. ita autem hunc cum antecedenti & ſeq. verſu reddo:

Illam incipiebat Carolus amare
Hoc apparebat illi (fœminæ) *ſatis in corde*,
i. e. illa id ſatis cognovit animo ſuo,
Si quidem illa ipſum clam ad ſe ſumebat.

Tò *es* in verſu ultimo refer ad vocem *weip*, quæ præceſſerat, *taugenleiche* eſt à *tougen*, quod *clam* ſignificat: item *ſecretum, arcanum.* vid. Goldaſt. ad Winsbeckii Paræneſ. §. 9. & Palthen. ad Tat. p. 308.

2) *Verchieſen* idem eſt ac: *negligere, non conſiderare.* apud Notk. eſt: *ich gechiuſo*, conſiderabo. vid. Pſ. 89, 16. Gl. Monſeenſ. p. 328. *Chius*, delibera. *kius*, elige eſt ap. Otfrid. II, 7, 102. hodie adhuc *kieſen*, *erkieſen* pro: eligere, in uſu eſt.

3) *Bejait* idem eſt ac *bejagt:* hodie dicimus: er hat vil ehr erjagt, i. e. multum honoris acquiſivit.

4) Hodie diceres: man konte ihn kaum erwarten, *erbiten* eſt à *bita*, mora, expectatio, quæ vox apud Otfridum aliosque non raro occurrit.

Ad

Digitized by Google

Wand er di werdichait gewan
Rapot vnd Wineman
Di ſuchten ſein hulde,
Do vergab er in die ſchulde,
Vnd macht ſev pede reiche,
Das gedienten ſi willichleiche;
Wineman vnd Rapote
Di dienten im vnd Gote,
Darnach mit groſſen trewen,
Vnd lieſſen ſich immer rewen
Das ſi ſo ie miſſefuren
Das ſi ſeinen tot geſwuren.

Sect. IV.

CHarl der Richtere,
Der gedacht ot an die ſwere,
Dio den haiden ſcholten geſchehen,
Wand er wol het geſehen,
Das ſi peten an di apgot,
Vnd durch des tivels gepot
Die ſelen verworichten
Vnd Got niht vorchten,
Das was vil groſs ſein [1] werre;
Er mant Got vil verre
Alles des geleiche,
Des er hie in ertreiche
Mit dehainem menſchen ie
Durch ſein guete begie
Das er ſein namen erte
Vnd das [2] leut da becherte;
So ſi alle wenen wolten,
Di ſein huetten ſcholten,
Das er vil vaſte sliffe,
So bat er Got vil tieffe,
Das er im die haiden
Von der hello hulfe ſchaiden;
Das gebet [3] ergab er nie;
Swo er rait oder gie,
Swo er ſtunt, ſas oder lack
Baide die nacht vnd tack,
So lange phlag er der pete,
Vntz das Got ſein willen tete;
Got iſt genaden ſo vol,
Swes man zu recht piten ſchol
Swer des zu allen zeiten gert,
Das er beinamen wirt gewert;
Ditz wart im eines nachtes chunt,
Do er ſeines hertzen grundt
Vil dicke erſuecht nach gebete,
Als er auch zu allen zeiten tete,
Vnd noch di ſæligen tunt;
Do er vor ſeinem pette ſtunt
Auf ſein chnien alſo bar,
Do entſchlieffens gar
Czwelif helde guet,
Di ſein phlagen mit der huet;
In dem Sal, do er lach,
Do erſchain ein liecht, als ein tach,
Darinne cham im ein pote
Von dem Oberiſten Gote,
Ein Engel alſo lobeſam,
Der im zu poten wol gezam.

Sect. V.

ALs er den Chunich anſach
Ditz wort et minnenchleich ſprach:
Charl [1] Got hat dich vernomen,
Durch das bin ich her chomen,
Das du niht anders haſt begert,
Wan des Got vil gern [2] wert,
Des iſt dier dein Scheppher holt,
Das du vil wol ervinden ſcholt.
Er geit dir noch vil manig Land,
Du ſcholt werben zu hant
Vmb das Romiſche Reiche,
So du das gewaltigleiche
In dein hant gewunnen haſt,
Vnd is mit guetem fride Laſt,
So ſcholt du [3] pulle twingen,
Da ſchol dir auch gelingen;
Behaim vnde Polan
Werdent dir bede vndertan;
Vngern das wiert alles dein;
Czu Chriehen ſcholt du herre ſein
Reuſſen chomt in dein hant,
Dier wiert auch [4] Ormenie Lant
Servie lant ſich dier ergit;
Prache wiert dier ane ſtrit;
Tennemarckte ſchol dier werden;
Vber alle Schottesh erden
Wierſt du herre genant,
Als tuſtu vber Yrlant;
Engelant dier werden ſchol
Das Reich zu Arle alſo wol;
Ditz wiert dier in churtzer vriſt,
Vnd alles, da entzwiſchen iſt.

Sect. VI.

DU ſcholt is lenger niht ſparn,
Du ſcholt ouch zu Yſpanie varn,
Got wil dich do mit ern,
Du ſcholt das Leut becheren;
Di dier des niht wellent volgen,
Den wiert Got ſo hart [1] erbolgen,

Is

Ad Sect. IV.

1) *Werre*, perturbatio animi. vid. Kilian. Etymol.
2) *Das leut*, populum. ita antiquiores dicunt: *daz liut*, populus.
3) i. e. *omiſit*.

Ad Sect. V.

1) i. e. *Deus te exaudivit*.
2) *Wert* i. e. *concedit*, *indulget*. hodie dicimus: gewährt.
3) *Pulle*, Apulia.
4) i. e. *Armenia*.
5) Lege: *das*.

Ad Sect. VI.

1) i. e. *Iratus*. vid. Otfrid. II, 18, 42.

2) Lege:

Digitized by Google

Is ſei man oder weip,
Das ſi Sele vnde Leip
Ewichleich habent verlorn.
Du ſcholt ditz ſwert vnd ditz horn
Deinem neuen Rulanden geben,
Der ſchol das Ewige leben
Verdienen an der hervart,
Ditz Swert haiſſet durndart,
Vnd ſage dier werleiche,
[2] Er ſant dier Got der reiche
Vnd hat is ſelbe alſo genant;
Ditz horn haiſſet Olyfant,
Die namen gab er in baiden
Ich ſag dier, ſwelich haiden.
Mit dem Swert wiert wunt,
Der wiert nimmermer geſunt.

Sect. VII.

ALs Rulant plaſet ditz horn
So wiert den haiden alſo zorn
Das ſi [1] verlieſent iren ſin,
Czu hant geſigeſt du an in
Si slecht der ſtarche Gotes fluech;
Nu nim auch diſen hantſchuech
Vnd ſtos in an dein hant,
Vnd var vil gern in das lant,
Vnd diehe nach deinem lone
Du ſcholt di ewigen chrone
Czu himelreich drumme tragen,
Ditz hies dier Got darumbe ſagen
Das du leip vnde leben,
Deſter bas [2] geturreſt geben
Willichleich an die not;
Dier enmach dehain tot
Czu diſen zeiten geſchaden;
Du ſcholt morgen fur dich laden
Dein gewaltigiſten alle,
Wie in di rede gevalle,
La ſi horen vnd das ſwert ſehen,
Cze hant beginnent ſi dier iehen,
Si [3] geſten dier zu allen ern;
So ſcholt du hinnen chern,
Vnd heue dich gegen Ache,
An groſſe [4] wide ſprahe
Wierſtu do zu Chunige genant,
So ſcholt du deutſche lant
Alleſamt erſtreiten;
Das geſchicht in churtzen zeiten.
Als do gewaltig werſt da,
So reit zu Rome ie ſa,
Der nu zu Rome pabeſt iſt
Der ſtirbet an derſelben vriſt,
So du zu Rome riteſt,
Da erwirbeſtu vnd erſtriteſt,
Das dein pruder Leo Pabeſt wirt
Von dem piſt du vnverirt.

Er enphehet dich mit der wihe
Als dir Got das hail verliehe,
Das er dir dein recht getu,
Vnd dier diu lant darzu
Ellev werden vndertan,
So hais reiten vnde gan
Deine poten ſa zu hant
Allenthalben in diu Lant,
Vnd enpeut in ditz mere,
Des wiert das lant ſo lere,
Vnd gewinneſt ein ſolich her,
Swer ſich dier ſetzet zu wer
Das dein niemant chan gewegen,
Got wil deiner verte phlegen.
Div lant, di ich dier han genant,
Div ervicht dier ellev Rulant,
Der iſt ſelden ſo voll,
Die weile das er leben ſchol,
Das du immer riehten ſcholt;
Dem wis genedich vnd holt
An im ſtet ellev dein ere
Got minnet in ſo ſere,
Das alle dein wille fur ſich gat.
Vntz Rulant ſein leben hat;
Das dir der heilig Chriſt
In diſer werlt ſo willich iſt;
Deſter bas ſcholt du in minnen,
So macht du mer gewinnen.
Damit wis ouch du gemant
Auf hueb der Engel ſeine hant
Vnd tet im ſein ſegen
Vber Charlen den Gotes degen,
Do ſach er ſein niht me,
Do wart is vinſter als e;
Hie hueb ſich ein mere,
Das lanch zu ſagen were,
Nu wil ichs churtzen wo ich chan,
Do er Romiſche Reich gar gewan,
Vnd darzu elleu diſe lant,
Die ich ev e han genant,
Do gedacht er wider an ſein vart;
Div im von Got enboten wart;
Nu ſagte der gewære
Dein Pabeſt ditz mære,
Des wart der Pabeſt vil vro,
Vnd ſprach er hulfe im alſo,
Er wolt ſenden zu hant
Sein boten in das lant
Vnd wolt das Chrutze haiſſen geben.
Auf der haiden leben.

Sect. VIII.

NU ladet Charl fur ſich
Die zwelif helt herlich,
Di ſein do hueten ſcholten,
Vnd auch vil gerne wolten;

Deſen

2) Lege: *es ſant diers.*

Ad Sect. VII.

1) *Verlieſent*, hodie dicimus: *verlieren*, perdunt.

2) *Geturreſt*, audens.

3) *Si geſten*, quod ſtent, quod parati ſint ad inſerviendum, ad ſervitia præſtanda.

4) Legendum: *widerſprache*, contradictione.

Ad

Deſen lat ev niht verdrieſſen,
Ich ſag ev wi di hieſſen;
Seiner Sweſter ſun Rulant
Was zu dem peſten bechant,
Vnd Olifer der Geſelle ſein
Vnd der Ertzepyſcholf Turpin;
Darnach Samſon vnd Anſis,
Engelher vnde Gergis,
Vnd Anshelm von Vorringen,
Der enwart nie an ſeinen dingen
Weder zu ſchaden noch zu ſpotte;
Do wa yve vnde Otte,
Da was Wernis ein helt guet,
Durch dehain zagen muet
Dorft man in niht zu ſtreit manen;
Der zwelift furte ſein vanen,
Der was gehaiſſen Gotfrit,
Der getrat nie dehain trit
Aus [1] mendleichem muete;
Diſe zwelif helde guete
Di nie [2] geſwichen Charlen nie,
Swelicher hande not in ane gie,
An den ſtunt ſeines dinges vil,
Als ich ev nu beſehaiden wil;
Ern tet niht an ir rat;
Was tugent Got geſchaffen hat,
Die chunden ſi behalten gar;
Er was wol worden gewar,
Si heten rechte ſein muet,
Darvmbe dauchtens in guet
Czu huet vnd zu rat geben,
Swa ſi den leip vnd das leben
Durch Got ſcholten wagen,
An alles rat vrägen.
Waren ſie des vil gereit,
Si cherten alle ir arbeit
Alſo ſere hin zu Got,
Das ſi ſein gebot
Durch niht [3] entweichen wolten,
Swelich not ſi drumme dolten.
Nu ſagt in Charl zu hant,
Das er di haiden vnd ir lant
Czu Gote wolde cheren;
Er ſprach der groſſen eren
Der ſchult ir alle fro ſein,
Vnd ſit di bruder mein
An der vert vnd an dem lone
Got hat ev vil ſchone
Czu dirre werlt geert,
Vnd hat an ev gechert
Swas man an Rittern loben ſchol,
Des ſeit ier volchomen wol;
Nu ſchult ir Got ſein berait,
Das er evuer werdichait
Etteswas genieſſe,
[4] Das ir in icht betrieſſe,
So muget ir ſi lange han
Ich bin des ſicher ane wan,
Das mir diſe herfart
Auf ewern troſt gepoten wart,
Is geſchicht ev zu einen eren,
Ir ſchult das leut becheren,
Got wil ev mit erberwen,
Nu lat is niht verderben
Des Got mit iu gedacht hat
Das iſt mein bet vnd auch mein rat.

Sect. IX.

DO der Chaiſer ditz geſprach,
Wand man das vrchunde ſach
An dem horne vnd an dem ſwerte
Swes er do an ſi gerte,
Des warens alle vil gerait
Vnd hulfen im ſein arbait
Vil gerne vollepringen;
Das chom von zwain dingen,
Si tatens baide durch Got,
Vnd durch der liebe Gebot,
Di ſi zv dem Chaiſer haten;
Ir man ſi chomen baten,
Di beſanten ſi gar,
Vnd ſprahen, do ſi chomen dar,
Swelicher mit in welde varn,
Der ſcholt ſich zu hant bewarn;
Der des niht tuen wolte,
Das er auch das reden ſcholte.

Sect. X.

DO ſprahen di helde guet
Mit einem gemainem muet:
Si wolten wagen den Leip,
Vnd laſſen chint vnd weip,
Darzu freunt vnd guet
Vil willichleich durch den muet,
Das ſi den ewigen ruem
Fuer werltleichen reichtuem
Immer gerne wolten minnen,
Swo ſi den mochten gewinnen,

Da

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *ex læto animo*, mens eſt: quod alacritatem animi nunquam exuerit. *menden* eſt *gaudere*. *mendente*, gaudentes legitur in Gloſſis Keronis.

2) *Nie geſwichen*, i. e. *nunquam deceperunt*. eſt â *ſuich*, *ſuik*, quod, *dolum*, *fraudem* denotat. vid. notam Junii ad Willer. p. 28. & Palthen. ad Tat. p. 356. in Hiſt. de Bello Carl. M. contra Sarac. ℣. 1926. mir ne *ſuuicke* der gote durendart. conf. Goldaſt. ad Paræn. Winsbeckii not. 5. *ungeſwichen* pro *fideli*, occurrit in d. Hiſt. Belli Carl. M. contra Sar. ℣. 1604. ubi dicitur: *Ib ſcol dir jemer* ungeſwichen *ſin*.

3) *Entweichen*, profanare. nos dicimus: *entweihen*.

4) Verte: *ne ejus illum pœniteat forte*, *das icht*, quod non, ne: *Icht* ſæpe non tantum in vorſâ, ſed & in proſâ oratione pro: *non*, uſurpatur. In Legenda Sororis de S. Clarâ, quam MSC. poſſideo ad d. 2. Non. Dec. legitur: *do bat ſi unſern Herren das er ſi bedachte*, *daſs ſi nakent* icht *geslagen wurte*, *do ſante ir unſer Herre ſinen engel*, *der bracht ir ein wis kleit*.

Ad

Da wer ir wille [1] ungeſchart;
Alſuſt gelobten ſi di vart
Mit aufgehabter hant;
Do ſprach der degen Rulant:
Swer nu willichleich vert,
Dem iſt di ſælde beſchert,
Das in Got nimmer verlat;
Swer aber an dem muet hat
Dehainer ſlacht widerſatz,
Wil der varn umb ſchatz,
Man ſchol in machen reich,
Das er vil villechleich
Mit den andern var;
Ier muſſet alleſamt dar,
Swers durch Got niht entuet,
Der mues varn umbe guet;
Do ſprahens alle geleich,
Baide arme und reich,
Si weren in ſelbe ſo holt,
Das ſi durch ſilber noch durch golt
Niht erſterben wolten;
Suuelich not ſi ſcholten
An der martere holn;
Di uuolten ſi dar umbe doln,
Das in geruecht Gote geben,
Das unzergenchleich leben.

Sect. XI.

DO der Chaiſer vernam.
Das ſi Got gehorſam
Warn dirre verte,
Und ſich des niemant werte,
Do ſant er [1] je ſa zu hant
Sein boten in das lant,
Und enbot in diſe herfart;
Wie liep di potſchaft wart
Der Chriſtenhait gemaine,
Deſenwas niht ern chlaine,
Das lant war alſo lere,
Do man ditz Gotes mere
So beſchaidenleich vernam,
Das alles das daz chreuze nam,
Dem is diu [2] ehaft not
Niht enwerte noch verbot;
Is wart ein her wunnechleich,
Do di Chriſten ſich
Geſamten an ein ſtat,
Do ſi Charl chomen bat,
Auf ein hohe er do gie
En allen mitten under ſie,
Und hies ſie willechomen ſein;
Er ſprach: lieben pruder mein,
Die das Chreutze her haben bracht
In bruederleicher andacht,
Der mues der Gotes ſegen
Immer ewichleichen phlegen.
Nu ſchult ir gueten troſt han,
Swas ir da habt verlan,
Is ſei weip, freunt oder guet,
Swer diſe vart mit willen tuet,
Is gilt im Got hundert valt;
Nu gebet eu in Gotes gewalt
Mit leib und mit guete
Das er nach ſeinem muete
Unſer dinch verenden [3] mues,
Im enwart nie niht ſo ſues,
So das wir wolten gahen,
Das er uns mues enphahen;
Er iſt unſers hailes vro
Und hat is nu gefuget ſo
Das alle ſein wille an dem ergat
Der ſueſſe diſer Verte hat.

Sect. XII.

DIu Chriſtenhait iſt geladen
Mit einem leſterleichen ſchaden
Von der haiden ſchulden
Wider Gotes hulden;
Reitent ſi in unſer lant,
Und ſtiftent roub unde prant,
[1] Si ne wiſſen was ſi rechent,
Unſer Gotes haus ſi prechent,
Di leut vahent ſie hie
Und opheren uns die
Czu ſchanden fur di apgot,
Das iſt des tevuels ſpot,
Si tuent in marter vil,
Si ſetzent ſi auf zu einem tzil,
Und ſchieſſent darzu mit pheilen;
Nu ſchulle uuir darnach eilen,
Das ſi is niht lenger treiben,
Noch is niht genoſſen beleiben;
Minnet Gott mit ewer chraft
Und volget ewer meiſterſchaft,
So gedient ir an diſer vart,
Das niemant ſo ſelich wart;
Iren werdet ſein genos
Got lonet ev ſo gros,
Der immer wunſchen ſcholte,
Das er niht bas en wolte.

Sect.

Ad Sect. X.

1) An leg. *Ungeſpart?* Si *ungeſchart* eſt genuinum, derivari illud deberet ab *un* & *ſcheren*, quod poſterius *tondere*, *abradere*, ſignificat; ita ut *ungeſchart*, ſit idem ac, non ſeparatus, non repugnans.

Ad Sect. XI.

1) *Je ſa*, illico, ſtatim, eodem ſenſu legitur ſupra c. 1. Sect. 2. & alibi.

2) *Ehaft not*, ſontica, legitima cauſa. *ehaft* eſt ab *é* lex, uti *ehalt*, quæ vox *ſervum*, qui legem meam ſervare tenetur, denotat.

3) *Mues* i. e. möge. Vid. notam meam ad Otfr. Eu. IV, 4, 147.

Ad Sect. XII.

1) Verto: *Neſciunt quid ulciſcantur* i. e. non habent juſtam bellandi cauſam.

Ad

Digitized by Google

Ad Pag. 8.

Digitized by Google

Digitized by Google

Sect. XIII.

Auf ſtunt der Ertzpiſcholf,
Von dem das Chaiſers hof
Gezieret und geeret was
Chlar, als ein ſpiegel glas,
Was er aller vntat;
Er gab helf vnd rat;
Er was der zwelifer ainer,
Der ſich nie dehainer
Von dem anderen geſchiet,
Untz ſi Got ſo wol beriet,
Das ſi alle geleiche
Czu dem ewigen reiche
Furen an einem tage,
Nach demſelben beiage
Wurbent alle ir leben,
Nu ſint ſi Gotes ratgeben;
In was zu Gote ie ſo gach
Und iagten dem ſo vaſte nach
Untz ſi den lon namen,
Das ſi in ſein reich quamen;
Suſt ſprach der pyſcholf Turpin:
Brüder nu tuet wol ſchin
War umbe ir aus ſeit chomen,
Das heilig Chreutz habt genomen,
Das unſer Herre ſelber truech
Und uns die ſunde abe [1] twuech,
Di uns von Adam ane quam,
Das Chreutze das iſt lobeſam,
Das geſchuef uns michel ere,
Got hat uns ſein lere.
Mit dem Chreutze vorgetragen;
Der verte ſchulle wier nachjagen,
Dar di waren Gotes chint
Vor uns hin gevarn ſint,
Di das Chreutze minten hie,
Und auch noch varnt alle die
Di ſich [2] ſo verſinnent,
Das ſi is zu recht minnent;
Tuet dem Chreutze rechte,
So ſeit ihr Gotes chnechte,
Und darzu ſein liebev chint;
[3] Di zwo ere di ſint
Ev da zu himmel gegeben,
Das Chreutze das iſt vnſer ſegen,
Das minnet nach dem gebote,
So ſeit ir immer mit Gote;
Er minnet auch euch mit ſolicher chraft,
Das ev nimmer ſeiner freuntſchaft
Dehain tievel chan berauben;
Welt ir eweren gelauben
Mit den werchen bewarn,
So muget ir nimmer miſſevarn.
Der leip iſt der ſele chnecht,
Er ſchol ir dienen das iſt recht,
Wil er ir dienſt verſagen,
So ſint ſi bedeſamt erſlagen.

CAP. II.

Hie hueben ſi ſich in den haiden lant
Mit raub und mit prant,
Do zufurten ſie di veſten
Di poſen und die peſten.

Sect. I.

Dis her ſich do praite,
Di Chriſtenhait ſich bereite
Hin in der haiden lant;
Baiden roub vnde prant
Erhuben di haiden,
Do ſi ſich mueſſen ſchaiden
Fluchtig aus ir lande,
Si verhertens mit dem prande;
Want ſi is den Chriſten
Niht lenger wolten vriſten,
Si riten vliehunde vor
Die Chriſten iagten auf dem ſpor,
Das der Haiden her
Nimmer zu dehainer wer
Nie getroſten chunden
Untz an die Gerunde.
Do ſi daruber quamen,
Diu ſchif ſi aus namen,
Und wanten da wol ſein geneſen;
Si wolten das gewis weſen,
Do mecht niemant vber chomen,
Die prukke wurden ab genomen,
Do wart der haiden ſo vil,
Das ſi das dauchte ein chindes ſpil,
Das ſi Charlen ſcholten [1] beſtan,
Si wolten vil gewis han,
Das in der werlt anderswa
So manig man, als da,
Nie geſamet ſich;
Des wart ir ſchal ſo grosleich,
Das ſo getan hoffart
Weder ſint noch e vernomen wart.

Sect. II.

DO di gotes pilgrine,
Der Chaiſer und di ſine,
An das waſſer quamen,
Und das vil wol vernamen,
Das man di gerunde
Niht wol gereiten chunde,
Do viengens ein haiden
Der mueſt ſeu beſchaiden,
Wo ein fuert uber gie,
Czu hant do cherten ſie

An

Ad Sect. XIII.

1) *Twuech*, abluebat. Vid. notam Junii ad Willeram. c. 2. not. 10. noſtræ Edit.

2) *So verſinnent* i. e. *hunc animum*, *hanc mentem habent.*

3) *Di zuuo ere*, hi duo honores, nempe, quod ſitis & ſervi Dei, & Liberi ejus.

Ad Sect. I.

1) *Beſtan*, aggredi, prœlio ſc. hoc ſenſu vox hæc ſæpe reperitur apud Noſtrum.

Digitized by Google

An ein chreftige ſtat,
Do man die apgot anepat,
Di was Tortoſe genant,
Da ſatz der degen Rulant
Sein horn an ſein munt,
Das erſchalt er [1] drei ſtundt
Mit einer ſolichen ſtimme
Das er mit des ſchalles grimme
Di apgot und die haiden
Geraichte, und in baiden.
Den ſin benam und die chraft,
Sie wurden alſo zagehaft,
Das ſi niht getrauten geneſen,
Und wolten [2] ane verweſen;
Wan ainer der hies Joſias,
Der do der Eldiſte was,
Vnd auch der reichiſt under in,
Der getroſt in den ſin
Czu mandleichem muete,
Er ſprach wert helde guete
Ewer leip vnd ewer guet
Swer durch ſein zagen muet
Alſuſt leſterleich
Von ſeinem guet entweich
Der en mueſte nimmermere
Sælde guet noch ere
Czu dirre werelt beiagen;
Alſo troſt er die zagen,
Vntz das ſi wurden manhaft,
Vnd ſich alle ir chraft
Vil gantzleich erholten,
Vnd gerne wern wolten
Baide guet vnde leben,
Si begunden an di were ſtreben.
Si plieſen ir viechhorn,
Da wart ein michel zorn
An die Chriſten erhaben,
Si cherten vber den purgraben
Gegen dem Chaiſer an das Velt,
Do wart auch in das widergelt
Mit maniger tieffen wunden,
In vil churtzen ſtunden
Wurden ſi des ſpils ſat
Und entwichen wider zu der ſtat;
Das wart gros ir vngewin
Di Chriſten riten mit ſamte in
Do liten die haiden an der vlucht
Die allerhertiſten zucht,
Davon ſie ie gehorten ſagen,
Sie wurden vliehunde erſlagen.

Sect. III.

PAide man vnde weip
Durch behalten den Leip
In der Apgot heuſer lieffen,
Vil laut ſi ane rieffen
Ir apgot uberal
[1] Vmb der Chriſten val,
Swie vil ſi des getaten,
Ir gote di ne haten
Wider Gote chainen ſin,
Di Chriſten lieffen zu in drin,
Vnd ſlugens an ir gepete;
Nu horet wie man den goten tete,
Di zuchtens von den ſtulen
Vnd [2] belauftens in den phulen,
Vnd lieſſen die haiden ſehen
Vnd auch der warheit iehen,
Das is niht Gote waren,
Du ſi ſo gar verbaren,
Das ſi ſich niht enrachen;
Di Chriſten do ſprachen:
Ai ſecht wie ewer Gote ſint,
Baide taup, lam vnd blint,
Si mugen in ſelbe niht [3] gefrumen
Wie ſcholtens eu zu helfe chumen
Suſt begunden ſi den haiden
Di Gote vaſte laiden
Mit groſſen ſwertes ſtreichen,
Do geſchach ein michel zaichen,
Als ich furware horte ſagen,
Was da haiden wart erſlagen
Das di tievel dar quamen
Vnd di ſele namen
Czu ir aller geſichte;
Do ſi das gerichte
Beſchaidenleich erſahen,
Si begunden alle gahen
In des Chaiſers gewalt,
Si warn iunch oder alt,
Der tauff ſie paten,
Dem ſi gedienet haten
Mit vngelauben vntz dar,
Dem widerſagten ſi gar

Vnd

Ad Sect. II.

1) *Drei ſtunt*, ter, trina vice, in Otfrid. Eu. IV, 13, 73. *thriu ſtunton*, ter, trina vice. Apud Tatian. c. 162. §. 4. *trijoſtunt*, ter.

2) Sine dubio legendum: *alle veruueſen*, omnes mori. *Veruueſen* adhuc hodie eſt *putreſcere, carie conſumi.*

Ad Sect. III.

1) i. e. Ad obtinendam Chriſtianorum cladem.

2) Cum vox *Pful* denotet *pulvinar* (nos phülwen dicimus) & Gentilium Diis pulvinaria fuerint in templis dicata. Vid. Torrentium & Caſaubonum ad Sueton. Jul. Cæſar. c. 76. hic verſus ita reddi poſſet:

Et currendo aggrediebantur in pulvinaribus.

aſt, cum jam ante dictum fuerit, idola illa locis fuiſſe mota, & *phul*, *pful* etiam denotet *paludem*, arbitror pro: *belauftens* legendum eſſe: *beſauftens*. *beſaufen* autem idem eſt ac: *Submergere*. In Gloſſ. Monſeenſ. ap. Pezium p. 338. *peſouftun*, demerſerunt. Apud Notker. in Cantic. Moyſ. ✱. 5. occurrit: *uuurden beſoufet*, ſubmergebantur. Unde verto:

Et ſubmergebant eos in paludibus.

conf. infra C. V. S. 8.

3) *Gefrumen*, auxilium ferre, juvare. Otfrid. Eu. III, 10, 37. *frumi* Druhtin thaz wib, *Opitulare* huic mulieri.

4) *Trech-*

Digitized by Google

Vnd gelaupten an vnſer 4 Trechtein.
Der Ertzebyſcholf Turpin
Der touft ſi in den namen drin
Von der gwalt wier Chriſten ſin,
Do wart di Gotes lere
Geminnet alſo ſere,
Das da niemen was
Wan der Deo Gratias
Harte willichleich ſprach
Do man ſo werleich erſach
Di rechten Gotes Lere,
Si paten Got vil ſere
Das ir ſin heiliger ſegen
Ewichleich mueſſe phlegen.

Sect. IV.

SUſt wont Charl der Reich
Sechs jar gewaltichleich
Czu Yſpanie in dem Lande
Mit roub vnd mit prande
1 Czufurt er in di veſte,
Diu poſte vnd diu peſte,
Dern mocht chaines beſtan,
Swie ein purck was getan,
Do er di haiden auf vant,
Die zuprach er ie zu hant,
Vnd nam in allen das leben,
Da wider endorften ſi im geben
Weder ſilber noch golt,
Er was der Chriſtenhait ſo holt,
Wæren di perge guldein
Si mochten in ſo niht 2 frum ſein,
Das er ſi hiet genomen,
Si wærn danne zu touff chomen;
Alſo fuer er durch das Lant
Das er niht des en vant;
Stete, purge, noch her
Was ſich ſatzte zu wer,
Es wer ie zu hant verlorn.
Swær zu den ſælden was geborn,
Das er ſich tauffen wolte,
Vnd gelauben das er ſcholte
Den enphie man minnechleich,
Er wer arme oder reich,
Is wær man oder weip,
Sein guet vnd ſein leip
Lie man vil gueten friden han;
Im enchunt niemant wider ſtan,
Vntz er cham zu Sarragos
Do was die haidenſchaft ſo gros
Vnd auch des Landes veſte,
Das is di werden geſte
Vil harte wagen ſcholten,
3 Drada fur ſich reiten ſcholten
Dasn mocht in niht erwenden,
Ern wolt ſein arbait enden,
4 Is letze den der tot,
Anders dehainer ſlachte not
Mocht in do von geſchaiden;
Das vernamen di haiden,
Des wart ier ſorge ſo gros,
Das alle die von Sarragos
Des todes ſich verſahen,
Vnd offentleich iahen,
Sich endorft gegen Charlen her
Niemant zu chainer wer
5 Fuer namens niht erpieten
Das ſi ſich des berieten,
Gemainleich vber al
Si heten dreier dinge wal,
Das ſi der aines welten,
Vnd niht lenger 6 twelten;
Wolten ſi ſich vriſten,
So ſcholtens werden Chriſten;
Woltens aber ſuſt geneſen,
Vnd doch an ir gelauben weſen,
So ſcholten ſi das Lant raumen,
Das dorften ſi niht ſaumen.
Wolten ſi ſich aber wern
So enchunt ſeu niemant 7 ernern;
Si mueſſen benamen tot geligen
Charle chunde niemant an geſigen.

Sect. V.

EIn Chunich het das Lant,
Der was Marſilies genant,
Der enphie ſo groſſe ſwere,
Do im das ſelbe mere

Suſt

4) *Trechtein*, pro quo etiam *Trechtin* legitur, eſt idem ac Otfridi Druhtin (pro quo etiam *Drechtin*, *Truthin*, *Trohtin*, *Trohten*, *Drohtin*, *Druftene* reperitur) & *Dominum*; in ſpecie *Deum* ſignificat. vid. de hac voce Hickeſ. in Theſ. LL. Sept. Tom. II. in Diſſ. de Antiq. Literaturæ Septentr. Utilitate p. 156.

Ad Sect. IV.

1) *Czufurt er*, i. e. deſtruxit,
2) *Frum*, utiles, proficui; *fruma* pro utilitate apud Otfridum aliosque crebro occurrit.
3) MSC. Lizelianum habet:
Die do für ſich riten ſolten
unde verte: *quorum erat ut ulterius in hoſtes pergerent.*
4) i. e. *niſi mors eum ledat, occupet.* MSC. Lizel. habet: *es* wante *in denn der tod.*
5) Verto: *in poſterum certe. füer* idem eſt ac: *bin-füro; Namens* eſt συνώνυμον vocum *bey namen, bi namen*, quod idem eſt ac: *revera.* Lizel. MSC. habet *Nymmer nicht* pro *füer namens niht.* Senſus idem eſt.
6) *Twelten*, moras necterent. eſt à *tualen*, pro quo Otfr. habet *dualen*, quod idem eſt ac: *moras nectere.* Gloſſ. Monſeenſes ap. Bez. p. 335. *tualot*, morabitur. Eadem p. 330. *tualonter*, moratus. apud Notk. Pſ. 101, 13. eſt *tualo*, pro: *mora.* Keron. Gl. *Twala*, mora, in Leg. MSC. Sor. de S. Clarâ legitur: *er kame ane* twale *zu dem hole. do giengen die heiligen Martere gegen dem Keiſer*, conf. infra h. c. Sect. 15. *entwalte.*
7) *Ernern*, ſervare, eſt à *neren*, quod *alere, nutrire*, ſæpe; non raro tamen etiam *ſervare, liberare* ſignificat. *ginerie* pro: *ſervet* eſt apud Otfr. I, 5. 108. Gl. Lipſ. *Neriando*, liberator. in Epiſt. Iſid. JEſus Chriſtus redditur: *nerrendo* Chriſt. conf. Stad. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 450.

Sust werleich wart gesagt,
Das im so gar was verzagt
Sein Leut, zu dem er sich versach,
Des gewan er gros vngemach
Von der starchen vorichte,
Die im der angest worichte
Das er do wurde vertriben,
Er wer mit gemache beliben,
Im hiet niemant niht getan,
Wolt er leip vnd guet von dem han,
Der is im het gegeben,
Do begunde er widerstreben,
Des warf in des geluckes rat
Rechte in den ewigen [1] mat;
Sein poten sant er drate,
Da er icht gewaldes hate
Allenthalben in sein Lant,
Das si dar chemen zuhant;
[2] Swas sein ehren rechte cham
Des warn si gehorsam,
Vnd chomen do er in beschied
Mit einer chrefftigen [3] diet
An ein velt lanch vnd weit,
Do was ein so haisse zeit
Das si alle von der sunnen
Vil nahen warn verbrunnen.

Sect. VI.

DO wart Marsilies gewar,
[1] Wa ein Olebaum den schat bar,
Dar vnter sas er aine,
Auf einem mermelstaine,
Vnd sorgte vil sere
Vmb freunt vnd vmb ere
Vnd vmb leip vnd vmb guet,
Wand im sagte sein muet
Das er sich chunde vor den Christen
Nimmer lange gefristen;
Dar an was er niht betrogen
Bete Graven vnd Herzogen,
Die seines rates wielten
Vnd in dicke behielten,
Die hies er fur sich chomen,
Er sprach: ir habt wol vernomen,
Charl reitet do her,
Vnd ist allev sein ger,
Das er mich gar vertreibe;
Nu ratet wie ich peleibe,
Er chumt mit so grosser chraft,
Het ich alle haidenschaft,
Ichn endorft in dennoch niht bestan;
Was mir das peste sei getan,
Das ratet palde, des ist not,
Is ist anders vnser tot,
Also wais ich wol das is ergat,
[2] Esn sei das vns ein weiser rat
Do von chunne geschaiden

Sect. VII.

AUfstuend do ein haiden,
Der was alt vnde gra,
Vnd was der waiste da,
Er was zu hofe ein werder man
Swas karger liste iemant chan,
Do het er sich niht vor verspart;
Im was geflochten sein part
Er het is an dem muete,
An der geburd, vnd an dem guete,
Swas er do reden wolte
Das man is horen scholte;
Er was gehaissen Planscandies,
Seinem herren er vil wol gehies,
Er sprach: nu trostet ewern muet,
Ich behalt vns leip vnd guet
Vnd alle vnser ere,
Volget ir meiner lere,
[1] Do sprach Marsilies zu hant,
Baide ir leip vnd ir lant
Das scholt in seinem gepote sten,
Das woltens nimmer vber gen;
Do sprach der alde Planscandies:
[2] Cundifal mir mein vater lies,
Da wolt ich gerne beleiben,
Nu wil vns Charl vertreiben
Von vnserm aigen reich,
Das stet vns engestleich;
Swie is idoch darvmbe stat,
Welt ir behalten mein rat,
Wier beleiben [3] an grossen schaden,
Ir schult zwelif vur euch laden
Die weisten di ier indert hat,
Vnd sendet si Charle, das ist mein rat,

Vnd

Ad Sect. V.

1) *Mat* hîc idem est ac: *exitium, pernicies.* Islandis: *maat*, exitium, exitus. vid. Dict. Island. Hickesii Tom. I. subjunctum. Belgis Veteribus: *mat, mate*, pauper. miser. vid. Kilian. in Etymol. videant Eruditi, annon huc pertineat locus Mythologi mei MSC. qui in Fab. 52. ℣. 85. & seq. ita loquitur:

Wir sollent mynen man usgraben
Und müssent einen stranck haben
Und zieben an den galgen mat,
Und hencken an den Diebes stat.

Conf. Celeb. Eccard. in Not. ad L. Sal. tit. 44. §. 2.
Cæterum MSC. Lizel. habet: *in das ewig mat.*

2) i. e. *in eo, quod honori ejus inserviebat; erant ei obsequentes.*

3) *Diet*, multitudo, populus. vid. Gold. in Notis ad Paræn es.

Ad Sect. VI.

1) Reddo: *Ubi Olea quadam umbram pariebat* s. spargebat.

2) *Esn sei*, das &c. i. e. nisi sit, ut &c.

Ad Sect. VII.

1) MSC. Lizel. hunc versum ita exhibet: *die Heiden sprach* (lege: sprachen) *zu hant*, qui textus melius hîc quadrat.

2) MSC. Lizel. *das Fundifal.*

3) i. e. *Sine magno damno.* an pro: *ohne*

4) *Vor-*

Vnd enpiet im dienſt vnde guet,
Ir traget im willigen muet,
Vnd Ewer Furſten darzu,
Das er ev ſelber chunt tu,
Was is ſei, des er ger,
Sant er ſein chnecht her,
Dem weret ir gehorſam;
Er ſei ev ane ſchulde gram,
Des pringet ir in wol innen,
Vnd pietet im zu minnen
Swes er niht welle enbern,
Liebart, Lewen vnde pern
Vnd [4] vorlauft ane zal
Ros vnd more die wal
Vnd tauſent muzære,
Geruech er ſeine ſwære
Vergeſſen vmb ſolichen ſchaden,
Ir haiſſet in mit golde laden
Baide mule vnd [5] olbenden,
Der welt ir im dar ſenden,
Wol geladen fuinf hundert,
Dar zu habt ir geſundert
Aus manigem Lande
Des peſten [6] pyſande,
Swas funfzehen karren mugen getragen,
Vnd haiſſet im di poten ſagen,
Ier gebet im geiſel darzu,
Das er ſo genedichleichen tu
Vnd ewer gabe enphahe,
Vnd dar zue niht verſmahe
Ewern dienſt vnd ewer guet,
Ir welt im willichleichem muet
Erzaigen mit ſo groſſer chraft,
Das ir im alle haidenſchaft
Vil gerne wellet twingen,
Swas ir des muget volpringen,
Do welt ir nimmer an verzagen,
Das haiſſet im di poten ſagen.

Sect. VIII.

MArſilies ſprach: was hulf das,
Des ſcholt du mich beſchaiden bas,
Charl iſt vil grimmiges mutes,
Ich getrawe im chaines muetes;
Geſende wir di chint dar,
Wiert er denne gewar,
[1] Das wir niht ſtete wellen lan,
Das wier im geloht han,
Ern let ir chaines niht geneſen,
Is mues ir aller tot weſen,
Nach den vntrewen,
So mues vns immer rewen,
Das wir ie chint gewunnen;
Schulle wir in des gunnen,
Das mans martert alſo,
Des muge wir nimmer werden vro;
Is wiert ein ewiger ſpot
Wier verlieſen di werlt vnde Got.

Sect. IX.

DO ſprach Planſcandies der alte:
Wir mugen Charlen gewalte
Nimmers anders widerſtan,
Wirn mueſſen gar verlorn han
Bede vnſer guet vnd vnſer leben;
Durch das wil ich mein ſun geben,
Mues is im an den leip gan,
Das iſt mir peſſer getan,
Denne ich guet vnde leip
Darzue chint vnde weip
Alleſamt [1] verlieſe,
Vnd mein ere gar verchieſe;

Suſt

4) *Vorlauft*, arbitror eſſe ſpeciem *canis*; forte canem *veſtigatorem*, κύνα ἰχνευτικὸν, cujus eſt præcurrere & ita veſtigia ferarum indagare. *more*, *muzære* videntur eſſe ſpecies equorum. *Vorlauft* alibi etiam ita occurrit: in Hiſt. Belli Carol. M. contra Sarac. ℣. 1543. dicitur:

Er biez ime voreziehen
Thie marh bewollen ziere
Unde vorlöffe *tiure.*

Agitur hic de donis, quibus Guenilonnem proſecutus eſt Rex Marſilius; illa autem ſic exponit Noſter infra c. 3. Sect. 36.

Si gaben im hunde *und vederſpiel,*
Und gute Roſſe *ſo vil.*

Moor Belgis eſt equus badius, niger. Kilian in Etymol. *Mutzare* occurrit infra, in dicta Hiſt. Belli contra Sar. ℣. 955. & ſeqq. legitur:

Sin Ros lies er ſpringen,
Er vloch mit dem gebere
Sam ther göte mutzere, &c.

Ibid. ℣. 1768.

Man biez vore leiten ire mutzere.

5) *Olbenden*, camelos, in Tat. Verſ. c. 13. 11. *veſtimentum de pilis* camelorum, redditur: *giuuati von hariron* olbentono. Gl. Monſeenſ. ap. Pez. p. 336. *Olpentara*, Dromedarii. Adde omnino Staden. in Expl. voc. Bibl. Germ. p. 333.

6) *Pyſande*, monetæ aureæ ſpecies; ita dicta ab Urbe *Byzantina*, ubi primum ab Imperatoribus Orientis fuit cuſa. Latine hæc moneta dicebatur *Byzantius*, *Aureus Byzantius*. Gallis *Bezan*, quæ vox adhuc Gallicis Cultoribus artis Heraldicæ in uſu eſt. Sic dicunt: Meſſieurs du Puy portent d'or à la bande d'azur chargeé de trois *bezans d'or*. conf. du Freſne in Gloſſar. Latino-Barb. v. Byzantius; adde le Blanc dans l'Hiſtoire des Monnoyes de France p. m. 169. ubi obſervat Saracenos monetam ſuam auream appellaſſe *Bezans*, licet Byzantii non fuerit cuſa.

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *Quod non velimus firmum relinquere.* i. e. ſervare.

Ad Sect. IX.

1) *Verlieſen* idem eſt ac: *verlieren*, perdere. Ceu apud Latinos Valeſius & Valerius, Fuſius & Furius, arbos & arbor, labos & labor in uſu erant. de qua re vide Quintilian. Inſt. Orat. lib. I. c. 4. p. m. 33. ita & apud Teutones *r* & *s* non raro promiſcue uſurpantur, quod & hîc in voce: *verlieſen* contigit.

Digitized by Google

Suſt behalt ich doch ein tail,
Volget mir is iſt vnſer hail.
Nu merchet mein rat gar,
Vnd ſendet im die chint dar,
Ich geſchaffe in einer churtzen zeit,
Das ers vns gern wider geit,
Heiſſet in mit gueten ſiten
Harte vleiſchleich piten,
Das er zu diſen zeiten
Geruech wider reiten:
Swenne er vnd di ſinen
Hin chomet zu dem Reine,
Das er mit ſeiner diet
Ein hoff dar gepiet
An ſeinem ſtuel zu Ache,
Ane widerſprache.
Chomet ir vil gerne dar
Czu Sant Michels tag,
Das er niht an ev verzag,
Irn zweivelt nimmer dar an,
Irn werdet gerne ſeine man,
Vnd machet im zinshaft
Darnach mit ewer chraft
Manig haideniſches reich,
Das rat ich getrewleich
Gehaldet diſen ſelben rat;
Ich ſag ev recht, wie is ergat,
So reitet Charl in ſein lant,
Vnd ſchaidet ſich ſa zu hant
Sein her alle gemaine,
Vnd beleibet er [1] alters alaine;
Die er denne hie lat,
Den er ditz lant befolichen hat,
Die haiſſet ir alle vahen
Vnd [2] ſumeleich hahen;
Mie iſt ein dinch wol bechant,
Swen er bevilichet ditz lant,
Das ſie im alſo liep ſint,
Das er vns alle vnſer chint
Vil gerne drumme wider geit,
So gemache wier ouch in der zeit
Ditz lant alſo veſte,
Das wir dehaine geſte
Nimmer mer [3] entſitzen;
Mit ſo getanen witzen
Schulle wier in vertreiben
Vnd in dem lande beleiben.

Sect. X.

DO der rat was getan,
Marſilies hies dar fur gan.
Czwelif vil weiſe haiden;
Nu wil ich ev beſchaiden,
Wie ir namen warn getan,
Die er zu poten wolde han;
Da was Glargis von Parguel,
Der was an ſeinem rate ſnel;
Darnach chom Eſtropis
Vnd ſein ſun Stramaris
Vnd Priamor von der warte,
Vnd Gralant mit dem parte,
Dar chom auch Baltiel,
Vnd Malbrant von Merel;
Dar chom der alte Jomel,
Vnd Slangries vnd Donel,
Vnd Matheus ſein Oheim,
Der was der weiſten ein,
Vnd der alte Planſcandies,
Marſilies in do ſagen hies
An diſen dingen ſein muet,
Das dauchtes alleſamt guet.

Sect. XI.

DEr Chunich gegen in auf ſtunt
Vnd warp recht als di tunt,
Den paide gach vnd ernſt iſt;
Er ſprach: ir chunnet manigen liſt,
Euch iſt gros weishait undertan,
Des han ich mein ere an euch verlan;
Nu ſecht das ir mich wol bewart,
Dar vmbe iſt immer vngeſpart
Baide lehen vnd aigen;
Ich wil ev gerne zaigen
Baide frumchait vnd minne,
Handelt is nu mit ſinne
Durch Ewer ſelbers guete
Vnd weſet æinmuete
Vnd nemt palme in di hant
Is iſt vns zu ſorgen gwant
Ir ſchult zwelif blanche mule nemen,
Di mir zu geben gezemen
Gegen ſuſt getanen ſolde,
Vnd ladet die mit Golde
Vnd pringet Charle das,
Er vernimt die rede deſter bas,
Vallet an ſein fues,
Das ich fride haben mueſſe,
Vnd ſagt, was ich im geben wil,
Ich weis vil wol des iſt ſo vil,
Iſt im icht vmbe guet,
Das er vns auch gnade tuet;
Di poten cherten von dan,
Si furten reichev chlaider an,
Si furten goldes di chraft
Vnd ein valſche potſchaft.
Do ſi begunden nahen,
Das ſi den Chayſer ſahen,
Czu Corders vor der ſtat ligen,
Ein gepirge ſi do nider ſtigen;

Do

Ad Sect. IX.

1) *Alters aloaine*, omnino ſolus. Flandris: *alder-eerſte*, omnium primus; *alderminſte*, omnium minimus.

2) i. e. *aliquos ſuſpendio afficere. Sumilich* eſt, *aliquis.* Vid. Otfr. Ev. III, 3, 33. & IV, 12, 21. *haben* eſt noſtrum: *erhöhen*, quod pro: *crucifigere*, *ad crucem ſuſpendere* ſæpe occurrit. vid. Otfr. paſſim. Adde Tat. c. 199. §. 9.

3) *Entſitzen*, i. e. *timeamus.*

Ad

Do ſi vber ſahen ſein chraft,
Vnd di aller peſten Ritterſchaft,
Di auf diſer Erden
Je geſamt torft werden,
Das velt was lanch vnd prait,
Si ſahen do gros ſchonhait,
Vil manigen helt chunen,
Vnd manigen vanen grunen,
Manigen roten vnd weiſſen
Si ſahen das velt gleiſſen
recht als is were guldein,
Is gab von golde ſolichen ſchein,
Das ſi ſprachen in der veintſchaft
Si ſehen wol das Charles chraft
Niemant chunde widerſtan,
Man mecht im wol mit fride lan;
Swa mit man di zeit vertreip
Der gern an vngemuete beleip
Des hæt Charl vor im me,
Danne ſeit oder e
Je chain Chunich gewunne,
Oder immer gewinnen chunde.
Ane Salomonen aine,
Dem ſchulle wier alle gemaine
Der groſten herſcheſte iehen
Div ie bei Chunige geſehen.

Sect. XII.

DO ſi niht ſchaden namen
Vnd zu dem her quamen,
An dem erſten grueſſe
Viellen ſi zu fueſſe
Allen den, di da waren,
Vnd begunden gebaren
Vil diemutichleiche;
Baide arme vnde reiche
Entwichen und raumten in,
Do mit quamen ſi hin
In vil churtzen ſtunden,
Do ſi den Chaiſer funden,
Obe einem [1] ſchachzabel was das
Da er mit Gerolte ſas
Dem Hertzogen von Swaben
Dem ſeine tugent gaben
Werdichait mit lobes chraft,
Er was ein Ritter manhaft;
Nu ſi begunden nahen,
Das ſi den Chaiſer ſahen,
Do erſchrackten ſi do von,
Si waren e niht gewon
Deheines man ſo wunnechleich;
Er was der roſen geleich
An dem antlitz ſein;
Sein varbe gab den widerſchein,
So diu ſunne des mitten tages tuet;
Im was beſeſſen ſein muet
Mit des hailigen Geiſtes chraft,
Got het ſein Maiſterſchaft
An Charle lieben ſchein getan
Er iſt auch heilich ane wan
Im was noch rechten dingen not;
Er was der Veinde tot,
Den armen was er [2] haimleich,
[3] Wider vbel erparmte er ſich,
Czu Got was er [4] gewere,
Vnd was ein recht Richtere.
Er weſte aller dinge ein achte;
Er lert auch vns [5] di phachte;
Di prucht im ein pot
Von dem oberiſten Got;
Er was bederbe vnd recht
Czu dem ſwerte gar ein gut [6] chnecht;
Er was aller dinge auserchorn,
Milter Chunich wart nie geborn.

Sect. XIII.

DEr haiden darfur trat
Sein rede er vernemen bat;
Charl in ſelber reden hies;
Do ſprach der alte Planſcandies:
Heiliger Chaiſer herre
Minne, ſelde vnde ere
Div ſei ev immer vndertan,
Di muſſet ir von dem Gote han,
Der den Himel vnd di erden
Von nihte hies werden;
Der von dem Himel tet ein vart,
Vnd von einer magt geborn wart,
Der in dem Jordan wart getauft,
Vnd zu der Marter wart verchauft
Vnd an ſeiner menſchait
Den tod an dem Chreutze lait,

Vnd

Ad Sect. XII.

1) *Schachzabel*, ludus latrunculorum, *Schachſpiel*. legitur & *ſchoffzabel*, & *ſchoffzagel*, ſed corrupte.
2) *Haimleich*, mitis, manſuetus, familiaris. Ab *Haim*, quod *domum*, *Patriam* denotat. Keyſersperg in Poſtilla Part. IV. p. 20. a. und do das Volck zuſamen kam, do gebot er den drachen in dem namen Jeſu, uſs der Stadt zu gon, und hynfur nymmer kein ſchaden yemands zu zufügen. Alſo worent ſie *heimlich* worden als ſchäfflin, und giengen ſtracks usz der Statt und thetten nyemands kein ſchaden. Huic opponitur: *Unheimlich*. Apud eundem Keyſersperg in Tr. vom Auszgang der Juden legitur: wie iſt dir Got ſo hert, und ſo *unheimlich*; er achtet din nit.
3) i. e. *Erga reos criminum erat miſericors*, ſecundum rigorem juris non judicabat.
4) *Geuuere*, attentus. à *uuara*, cuſtodia, cura.
5) *Phabte*, idem eſt ac: *Leges*. Vox hæc corrupta eſt ex vocabulo: *Pactum*; *Pactus*, quod in medio ævo *Legem* denotat, quo ſenſu *Lex Ripuariorum* apud Rheginonem appellatur *Pactum Francorum*, ceu notat Baluzius ad Capitul. Regum Franc. p. 994. conf. omnino Celeberr. Eccard. ad LL. Sal. p. 7. Vox *Phabt* eodem ſenſu occurrit in Fragmento de Bello Car. M. contra Saracenos ℣. 4346. ubi: alſo thiu *phabt* lerte. Adde Ej. ℣. 508. κατ' ἐξοχὴν autem *Legem Divinam* denotat.
6) *Chnecht*, *knecht* pro: Miles, innumeris locis legitur. Sic ap. Notk. Pſ. 63, 9. do in milites (*chnehta*) ſageton, daz er irſtanden was.

Ad

Vnd ein vart zu der helle tet
Durch ſeiner miltechait bet,
Und di ſeligen erloſte
Vnd alle di getroſte
Di ſeiner lere volgten nach,
Czu dem iſt vns gerne gach,
Wand wier ſein haiden,
Laider von Got geſchaiden;
Nu pit wier ev vil ſere
Durch des ſelben Gotes ere,
Das ir uns die touf haiſſet geben
Vnd haiſſet vns orden vnſer leben
Das wier Gotes hulde werben
Vnd an diſen ſunden icht ſterben.

Sect. XIV.

CHarl ein weil [1] entwalte,
Do ſprach ave der alte,
Nu zweivelt herre Chaiſer niht,
Swas ir gepietet das geſchicht,
Marſilies mein Herre
Der hies ev ſagen verre
Sein dienſt getrewleich,
Vnd darzu von ſeinem reich
baide Herren vnd Furſten
Ob ſi des piten geturſten,
Das ir vns di tauf haiſſet geben,
Wier wellen zinſen vnſer leben,
Nu helfet uns an ewer E.
Mein Herre geit ev Goldes me.
Den chainen Chunige wurt gegeben
Seit der erſte man begunde leben;
Baide mule vnd olbenden
Welle er ev geladen ſenden,
Fuinf hundert hies er ſagen,
Vnd was fuinfzig karre muge tragen
Auserwelter Byſande
Vnd ſwas in ewerem lande
Sæltzeim vnd liep iſt,
Des wil er ev in churtzer vriſt
Her ſenden alſo vil,
Hunde vnd vederſpil;
Ros, lewen vnde bern,
Untz er ev des wil gewern,
Swas eweren namen eret
Das er is vil gerne meret,
Vnd hies ev piten durch ewer vart,
Swo er ſich habe miſſewart,
Das ir im haiſet darzu,
Das er is alſo wider tu,
Das is im an di ſele icht ge,
Vnd hies ev den noch piten me
Vil verre durch ewer ſelen hail,
Das ir vns entwichet ein tail,
Vntz das er ſich beraite;
Ditz lant wiert zu poshaite,
Und gepietet ewer ſprache
An ewern ſtuel zu Ache,
Dar chumt mein Herre, als ich iu ſag,
Czu ſant Michels tage,
Vnd pringet tauſent furſten dar
Vnd let ev werden gewar,
Das er ev minnet ſere,
Des habt ir groſſer ere,
Das ſi nach ev reiten mueſſen,
Vnd ev do haim pueſſen,
Den ob is hie geſchech;
Mein Herre wil das man ſech,
Swa mit er immermere
Eweren namen vnd ewer ere
Vnd ewer lob gehohen chan,
Das er ſich nimmer dar an
Als vmb ein har geſaumen wil
Vntz recht an ſeines todes zil.

Sect. XV.

CHarle ſich alles enthielt
Wand er groſſer waishait wielt,
[1] Vntz er das wort geihte,
Das haubet er aufrichte,
Vnd ſprach zu dem alten:
Das dein Got mueſſe walten,
Du ſcheineſt in gueten geberen;
Wie wilt du mir ditz beweren;
Ich chere mich niht an ewern ait,
Ir tuet mir di gewishait,
Der ich vil wol gelauben mues;
Ich entweich ev nimmer ein fues.
Do ſprach Planſcandies der alte:
Gepiet das man mich behalte,
Mein Herre der hat ſune drei,
Ob is ewer weiſen rat ſei,
Der nemt zu geiſel ainen.
So let mein Herre chainen,
Di in Herren namen ſint bechant,
Jer iegeleicher mueſſe ev zu hant
Czu geiſel geben den ſeinen,
So gib ich ev auch den meinen;
Wier wellen ellev div chint
Di vnder den Furſten geborn ſint
Czu geiſſel vil gerne geben;
Vnd immer Chriſtenleichen leben,
Vnd laiſten alles ewer gebot;
Nu enphahet vns durch den reichen Got.

Sect. XVI.

DO ſprach der Chaiſer: tut ir das,
So geſchach nie leuten bas,
Ir ſeit an der ſele geneſen,
Vnd muget doch an ſchaden weſen;

Welt

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Moram nectebat* ſc. in reſpondendo. vid. Notam ſupra ad v. *tuuellen.*

Ad Sect. XVI.

1) i. e. *Donec hoc dixiſſet.*

2) MSC.

Digitized by Google

Welt ir Chriſtenleich leben
Ir muget mir leichter gegeben;
Ich chome her niht durch ewer guet,
Got wil das ir ev abe tut
Ewers vngelauben, den ir hat,
Vnd ewer Gote varn lat,
Apollen vnd Machmeten,
[2] Da ſchol niemant anpeten,
Der tievel iſt darinne,
Der hat euch mit ſeinem ſinne
[3] Geſtrichet an der miſſethat,
[4] Swie hart er ev geliebet hat,
Sein lere vnd [5] ſein ſtimme,
Sein lon iſt alſo grimme,
Swer im volget an den tot,
Der chumt nimmer aus der not;
Marſilies ewer Herre
Der hat mich verſuhet [6] zu verre,
Er hies mir enthaupten zween man,
Di ich vergeſſen nimmer chan,
Di ich dar zu poten ſante,
Domit er mich ſchante,
[7] Alſo wurd auch euch alſo getan,
Wan das ich is durch Got lan,
Der ein Fuerſte iſt aller guete,
Vnd durch ſein diemute
Czu Iheruſalem ein Eſel rait,
Vnd di marter durch vns lait;
Der furte ein palme an der hant,
Nu ſeit ir her zu mier geſant,
Vnd furet daſſelbe zaichen,
Das mues mein hertze erwaichen,
[8] Ich ſchiede ev anders von den peſten lite
Der Palme der bezaichent den Fride,
Des muget ir wol weſen vro,
Was ob is Got noch fuget ſo,
Das Marſilies wiert bechert,
So iſt di Chriſtenhait wol geert;
Hier zu herbergen vntz morgen
Irn durfet darvmbe niht ſorgen.
Ich laſſe ez hin mit minnen,
Got laſſe euch ſein hulde gewinnen.

CAP. III.

DI haiden wolten di Chriſten
Erslichen han mit liſten
Aus Corders der Stat,
Do wurden ſi des todes ſat,
Baide man chint vnd weip
Verlurn da irn Leip;

Sect. I.

VNtz di rede wart getan,
Do ſahens reiten vnd gan
Di haiden alle
Aus der Stat mit ſchalle,
Darumbe ſi da lagen;
Di begunden is vaſte wagen,
Si wolten di Chriſten
Erslichen han mit liſten,
Des wurden di Chriſten gewar,
Vnd ſchiere wol gar,
Vnd hueben ſich dar naher,
In was auch deſter gaher,
Ob ſi des wurden gwar,
Das ſi der haiden ſchar
Czu der flucht getwungen,
Da ſi mit in drungen
In die Stat mit gewalt;
Do ſæch man manigen degen palt,
Di wol mit vnverzagten ſiten
Nach lobeleichen preiſe ſtriten;
Der Margrave Diepolt
Der gab do ſo reichen ſolt
Mit einem gueten Swerte,
Swelichen haiden ers gewerte,
Di wart ſo reich gemacht,
Das er nach guete niht mer acht;
Vnd begunten doch ſo armen,
Das in niemantes erbarmen
Mochte pringen aus der not,
Wand er lag do zu hant tot;
Czu helfe cham im Anſis
Otte vnd Gergis
Vnd Gotfrit mit Charles vanen,
Der wart manigem [1] zu banen;
Der Yve der quam;
Dar cham der degen Ingram,
Vnd slugens hin wider,
Do vielen di haiden nider,
Vntz das di helde guet
Muſten waten in dem pluet;
Do entwichen di haiden zu der ſtat,
Vil enge wart in das phat,
Michel wart das gedranch
Manige ſcleichen wanch
Taten di Haiden;
Man ſach ir manigen ſchaiden
Von freunden vnd von guete;
Man ſach da mit dem pluete

Vil

2) MSC. Lizel. *die ſal.*

3) MSC. Liz. *geſterket. geſtrichet* tamen ſtare poteſt, ſi poſitum ſit pro: *geſtriket*, alligavit.

4) MSC. Liz. *vil hart.* recte.

5) MSC. Liz. melius: *ſein ſynne*, ejus animus.

6) MSC. Liz. *zu ſere.*

7) Hunc & ſeq. verſum ſic exprimo:

Ita etiam vobis fieret,
Niſi id omitterem propter Deum.

8) Verte:

Separarem vos alias ab optimo membro,
i. e. niſi Deum reſpicerem, vos decollari juberem.

Ad Sect. I.

1) *Zu banen*, ad perniciem, ad exitium. *bana* Gothis eſt, *necare*, *interficere*; *bane*, cædes, exitium, homicidium, mors. *banadæg.* dies fatalis. *banamadur*, auctor cædis; *bani*, homicida. vid. Verel. Ind. L. Goth. Anglo-Sax. *bana*, homicida, pernicies. Island. *bann*, damnum.

Digitized by Google

Vil manig Swert berunnen;
Di prukke ſi gewunnen,
Vnder des quam Rulant,
Er truech an ſeiner [2] zeſinen hant
Mit golde bewunden ein [3] ger,
Do mit gefrumt der helt [4] her
Vil manigem zu der helle;
Er vnd Olifier ſein geſelle
Wurfen di ſchilt zu den rukken,
Vnd huben ſich uber die prukken;
[5] Do quamen in ſolich geſte
Davon ir ſtat vil veſte
Der wierte wart beraubet,
Si wurden gar betaubet
Mit dem tode uber al;
Die Chriſten ſlugen zu tal
Man chint vnde Weip,
Do behielt niemant den Leip;
Suſt wart verendet der ſtreit;
Nu was is umb die zeit,
Das tag vnd nacht ſchiet;
Do ſchuef di Chriſten diet
[6] Mit rub abet ir gemach;
Der alte Planſcandies ſprach
Czu anderen ſein geſellen,
Ditz leut hat chraft vnd [7] ellen;
Schulle wier vor in geneſen
Das mues di groſte ſelde weſen
Diu noch ie leuten widerfur;
Bei Machmeten er vaſt ſwur;
Im wer der troſt vnbechant,
Das ſi behielten das lant.

Sect. II.

DEs anderen morgens frue
Gedacht Charl dar zue,
Das ſi niht wurden betrogen;
Chunige vnd Hertzogen
Vnd ander di Furſten gar
Di lat er alleſamt dar;
Er hies ſev fur ſich ſitzen,
Vnd ſprach in zu mit witzen:
Nu vernemt ir Herren alle,
Wie ev di rede gevalle;
Marſilies mein viant
Der hat her zu mir geſant,
Vnd peutet Chriſtenleich zu leben
Vnd vil goldes zu geben,
Vnd ſein ſun zu geiſel darzu;
Nu ratet was ich darvmb tu,
Vnd ratet di Gotes ere.
Ich ger nichtes mere,
Wan das wier mit ſo getanen dingen
Da wir Gotes hulde domit erringen;
Auf ſtuend der degen Rulant:
Marſilies hat her geſant,
Sprach er, durch ein Liſt;
Ich wais wol was di rede iſt,
Er geit ev ſwas ir ſelbe welt,
[1] Das ir hie lenger niht entwelt;
Geſchicht aber vns di ſchande,
Das wir vns an diſem Lande
So ſere verſaumen,
Das wirs darvmbe raumen,
So richtens auf ir apgot,
Swas wir haben pracht in Gotes gebot,
Das haben ſi ſchier widertan,
Ditz muge wier gerne vnderſtan;
Wier haben vns vbel bewart,
Geb wier vnſer groſſe vart
Vmb alſo lutzel guetes;
Sei iemant hie des muetes,
Das er gern guet beherte,
Dern chauf is niht mit ſeiner verte;
Er mag doch guetes werden ſat;
Wier gewinnen ſo manige reich ſtat;
Da di haiden mueſſen ſterben,
Vnd ir guetes muget [2] erberben,
Wol zehent ſtunt als vil,
Als das er vns hie geben wil;
Das iſt ein pas gewunnen guet;
Ich ſag ev recht mein muet;
Ich fur durch ſilber noch durch golt,
Noch durch chainer ſlacht ſolt,
Wan das ich mich ophert gote,
Swen mir chumt ſein pote,
Das ich den Leip verwandeln ſchol,
So getraw ich Got als wol,
Ob ich an ſeinem dienſt erſterbe;
Das ich nimmer ſo verderbe;
Mein wert doch etleich rat,
Wand er nihtes vngelonet lat.

Sect.

---

2) Antiquiores dicunt: *zeſwen hant* i. e. manu dextra. de v. *zeſwe*. vid. Palthen. ad Tat. II, 4. noſtro propinqui tamen etiam adhuc *zeſewe* interdum pro dextrâ uſurpant. ſic in Aſtrologo meo MSC. p. 6. b. legitur: er hat ein zeychen an der *zeſewe*.

3) *Ein ger*, funda. Sæpius apud noſtrum aliosque hoc ſenſu occurrit. ita in Hiſt. de Bell. Car. M. contr. Sar. ℣. 3937. legitur:

Ogier der wigant,
Der fuorte an ſiner hant
Einen ſpanne braiten ger.

Twinger in voc. meo Lat. Germ. MSC. *Falarica*, groſſes ſchos oder balſter, oder ger.

4) *Her*, alias *honoratum*, *præſtantem*, *ſanctum* ſignificat, hîc autem *fortem* indigitat: quo ſenſu & alibi reperitur. ita infra apud noſtrum eſt: *er was vermeſſen und* here. Aſtrolog. meus MSC. fol. 6. a. *wurt ein kint geboren*, *daz wirt* here *und kundig*. mens itaque hujus & ſeq. verſus eſt, quod fortis hic Heros fundâ ſua multos expediverit ad generum Cereris: Teu ad infernum.

5) Mens horum verſuum eſt, quod adventus ſeu introitus violentus hoſpitum (Francorum) effecerit, ut Vrbs hæc quamvis munita antiquos dominos amiſerit.

6) *Mit rub*, pro: *mit rube*, quiete dormiendo.

7) *Ellen*, fortitudinem. vid. Notam noſtram ad Otfr. Præf. ad Lud. ℣. 134.

Ad Sect. II.

1) i. e. *Ne diutius hic moreris.*

2) *Erberben*, pro: *erwerben*, acquirere.

Ad

Sect. III.

OLifier der Helt guet
Der ſagt auch recht ſein muet;
Fur den Chaiſer er geſtunt,
Als werde ratgeben tunt:
Do ſprach der tugent ein Vorſte:
Herre ob ich getorſte,
Ich geriet ev wol ewer ere;
Euch hat geminnet ſere
Vnſer Herre der Heilig Chriſt,
Wan diu werlt mit ev gezieret iſt
Als das durchſoten golt;
Ich ſag ev, was ir tun ſcholt;
Welt ir wol arbaiten,
So lat vns das her laiten
Allenthalben an das mer;
Sei den iemant der vns wer,
Das lat vns alſo handeln,
Das wirs mit den ſwerten wandeln,
So pringe wiers an das gebot,
Das ſi den oberiſten Got
Czu einem Scheppher mueſſen erchennen;
Wir ſchullen brechen vnde brennen
Ir pethaus unrain,
Die tievel alle gemain
Di mueſſen da rumen,
Ditz entſchulle wir niht ſumen;
Dirre alt iſt nachretick;
Werde wier ſo miſſetetick
Das wir in raumen ditz lant,
So vercheren ſi is zu hant
Aber wider in ir E;
So geſament ſich di Chriſte nimmer me,
Di wier nu chaum haben gewunnen
So ſprechens wier ſein entrunnen.

Sect. IV.

AUf ſtunt der Pylſchoff Turpin,
Schephe meinem munt ein turlin
Sprach er, Heiliger Chriſt
Wan du Scheppher aller dinge piſt,
Vnd ſchepfe mir danne darzu,
Das ich dein willen getu,
Vnd das mans alſo vernem,
Als is deinem namen wol gezem;
[1] Vogt von Rome ſprach er do,
Jer muget wol immer weſen vro,
Das ev Got der ern gan,
Das er ev fur alle man
Gezieret hat ſo ſchone,
Das iv vnd Ewer chrone
Alle Chriſten Chunige neigent,
Vnd chain ewer lob verſweigent;
Nu verſchuldet di groſſen ere,
Is miſſeſzimt vil ſere,
Swer ſich gefuget darzue,
Das er des morgens frue
Gedinget in den Weingart
Vnd ſich ſo ſere miſſewart,
Das er veſperzeit heraus vert,
Der wiert des lones [2] verhert;
Ditz merchet Gotes Chnecht,
Got hat ev vil recht
In den weingart gedinget,
Das irs wol vollpringet,
Da vleiſt ev alleſamt zue,
Vart daraus niht zu frue,
Iſt die Gruntfeſte guet,
So iſt das oberiſt werick behuet,
Das is nimmer mag gevallen;
Das Gotes reich iſt vns allen
Aufgeſtecket, als ein zil,
Dahin mag gelaufen wer do wil;
Nu volget dem ſwartzen rabe niht,
Den man in poſen ſiten ſiht,
So chumt ir an [3] der ſelden ſteick;
Ir ſchult das grune oelezweick
Mit der turteltauben nemen,
Vnd lat ev alle des gezemen,
Das ewer gelaube ſtete ſei,
Vnd behuet ev dapei
Vor Marſilies Golde;
Diene wier noch dem ſolde,
Den vns Got wil ſelbe geben,
Das iſt das ewige leben;
Das gepiet ev der Heilig Chriſt,
Der immer mer gepietunde iſt.

Sect. V.

DEr rat dunchet mir gewis
Sprach der Herzoge Naymis,
Vnd ein Pyſcholf, der hies Johan;
Allſo taten alle ſeine man,
Vntz an ein Hertzogen;
[1] Der wolt in wider han gezogen;
Der was Rulandes Stieffater,
[2] Einer ſtille der pat er,
Er ſtund auf ein banc,
Vnd ſprach: di furſten haben vndanck,
Seit ſi bederbe vnd weis ſint,
[3] Das ſi vernement tumben chint,
Mit der rate wellent ſi geneſen,
Vnd laſſent vns weiſe Leute weſen,
Der mein herre groſſern frume hat
Czu vechten vnd auch an den rat;
Di hat man alle verlan;
Durch Got was habt ir getan?
Ewer ſinne vnd ewer weishait
Vns waiſen mues das weſen lait;

Iſu

Ad Sect. IV.

1) *Vogt von Rome.* vid. Goldaſtum in Notis ad Paræneſ. pag. Edit. Goldaſtinæ 358. ſqq.
2) i. e. *Illi merces non datur.*
3) *Der ſelden ſteick*, felicitatis ſemitam. de v. *ſteick, ſteig, ſtig.* vid. Notam meam ad Otfrid. II, 4, 17. n. ſ.

Ad Sect. V.

1) i. e. Qui optabat, ut iterum receſſiſſet, abiiſſet ex Hiſpaniâ Carolus.
2) i. e. Rogavit ut linguis animisque faveant.
3) i. e. Quod audiant (morem gerant) homines, qui conſilio ſunt infantes.

Isn zimt vns niht wol,
Das vns Rulant vberrufen ſol,
Den hör ich an di haide ſtreben,
Dar en wil ich im chain geleit geben.
Seit di haiden hin [4] iehent zu Gote;
Vnd dar zu ſeinem gepote
Mit der Chriſtenhait gehorſam ſint,
Vnd pietent zu geiſel irev chint;
Was welt ir denne mere,
Ir verlieſet ewer ere,
Welt ir Rulande volgen.
Des wart im Rulant [5] erbolgen,
Vnd tet idoch, als ein man,
Der ſeine zucht behalten chan;
Czu Genelunge er do ſprach:
Jv dunchet mein rat nie ſo ſwach,
Eſn werd ein michel poſer rat,
Tue wier, als ir gedacht hat,
Das wir ſuſt wider haim varn,
So chan is niemant bewarn,
Wier mueſſen verlieſen das lant;
Marſilies hat auch her geſant
Fuinfzehen Graven zu einer ſtunt,
Di taten vns allen chunt,
Si wolten Chriſtenleich leben,
Vnde wolten vns wunder gutes geben;
Das hant ſi an vns alle erlogen,
Als werde wir auch nu betrogen;
Nimt man ir guetes [6] icht,
Ich rat is noch hilf es niht.
Man tuet auch ane Gotes ere,
Is gerewet vns noch vil ſere.

Sect. VI.

DAs ſi an ein ander niht wolten volgen,
Des war in Charl erbolgen,
Vnd ſprach in zornichleich zue:
Ich wais was ich darvmbe tue,
Ir ſtet von dem Reich
Vil gar vngezogenleich,
Mag ich ev des niht geſtillen,
So ſag ich ev meines willen
Ein ende vnd ein ſoliches zil,
Das ichs ſelbe richten wil;
Geſchicht is [1] talauch icht mere
Tuet is durch Gotes ere
Vnd ſchaffet palde den Rat,
Das ir mier aine rede hat
Alleſamt geleiche;
Die da von Franchreiche
Geſamten ſich vil drate
Mit eim gemainen rate,
Vnd giengen verre hin dan;
Da riet ein igeleich man
Das in daucht das peſte;
Do [2] beſanten ſich di geſte,
Der rat daucht ſev gewis:
[3] Dar cham der Hertzoge Naymis
Vnd Ogir von Tennemarcke
Vnd Dietreich der ſtarcke
Vnd Wide von Waſchonien,
Vnd Yve von Albonien,
Vnd Gotfrit von Rione,
Vnd Reichart von Tortone;
Heinreich von Garmes wart beſant,
Diepolt von Termes chom zu hant
Vnd Turpin von Remis,
[4] Vnd Mylun von Albemis,
Vnd Olifier vnd Rulant,
[5] Vnd Walther der Weigant,
Dar Engelher vnd Sergis,
Reimunt vnd Anſis;
Gehelun ſtuent aber vnder in
Vnd chert allen ſeinen ſin,
Dar an das ſi haim riten,
Des begunde er grosleiche piten
Vnd riet is auch vil ſere;
Er ſprach: durch Gotes ere
Bringet den Chaiſer darzue,
Das er anders niht entue,
Wan enphach di haiden,
Vnd laſſe di poten hinne ſchaiden,
Als is den Chriſten wol gezeme
Vnd di groſſen gebe vil gern neme,
Vnd neme di geiſel zu hant,
Vnd beſetz ditz lant
Vnd ſein purge darzue,
Das in hie niemant niht entue,
Vnd laſſe vns zu diſen zeiten
Czu vnſeren chinden reiten;
So wir dahaime ſein belieben,
Vntz wier di mude han vertriben,
Wil ſich Marſilies miſſewarn,
So muge wir aber her wider varn,
Vnd zuſtorn im alle ſein chraft
So ſere das vns di haidenſchaft
Gemuet nimmer mere;
Ditz rat ich vnd lere.

Sect.

4) *Iehent* ſcriptum pro: *gehent*, *gahent*, properant.
5) *Erbolgen*, iratus.
6) *Icht*, etwas, *aliquid*.

Ad Sect. VI.

1) Pro: *talanch icht mere* MSC. Lizel. habet: *talaſt mere*. in utroque textu ἅπαξ.
2) *Beſanten*. i. e. vocabant, ad ſe peregrinos i. e. eos, qui non erant Franci.
3) MSC. Lizel. habet:

Dar kam auch der ſtarke
Wyde von Vaſchonie.

4) MSC. Lizel. *Mylon von Aſchalpenis.*
5) MSC. Lizel. habet:

Und Turpin mit der geuuichten hant,
Dar kam der Degen Anſis,
Gerges und Sergis,
Und von Brytannie Reymunt,
Genelun kam zu derſelben ſtunt
Und ſtund inmitten under in

Ad

Sect. VII.

DO ſprach der Pyſcholf Turpin:
Di rede verpiet vnſer trechtin,
Das wier icht wider cheren,
Mit alſo churtzen eren;
Wier ſchuln is bas verenden,
Mein herre der ſchot darſenden,
Das er di warhait ervare,
Nu nemt des alleſamt ware
Vnd chieſen vns ein weiſen man
1 Der vns vil wol erwarn chan
Marſilies gemuete,
Ich getraw im chainer guete
2 Wil er ſich laſſen Chriſten,
Das ervar wir mit liſten,
3 Wir ſchuln in alſo beſaſſen,
E wir in mit fride laſſen,
Das wir nimmer zweifelen me.
Auf mein ampt und auf mein E.
Das lere ich und rate.
Do ſprahen ſi vil drate,
Den rat wollens alle loben,
Des wand er vor laide toben.
Genelun, der da wolte heim,
Der ſprach alterſeine nein;
Di andere ſprahen alle ja,
Hie mit raumten ſi is da,
Vnd paten alle gemaine
Ein Pyſcholf, der was raine
Vnd was gehaiſſen Johan,
Vnd was dem Chaiſer ein liep man,
Das er darfur trete,
Vnd ir rede tete,
Der was alt und alſo ſwach,
Das er vil chaum ein wort geſprach
4 Wen ſi da rede baten,
Warumbe ſi das taten,
Das merchet alle gemeine,
Sein hertze was ſo reine,
Das ſi ſich des verſahen.
Vnd offentleich iahen,
Er wer der aller peſte
Den iemant 5 lentick weſte;
6 Vber ſein chrucken laint er do,
Czu dem Chaiſer ſprach er alſo:
Ein gruntfeſte der Chriſtenhait,
Ein haubt vnſer arbait,
Ein plueme des Edeln glauben,
Ir ſchult mit das erlauben
Durch Ewer tugent ſues,
Das ich herre hie reden mues,
Des mich di furſten gepeten hant,
Alle di hie vor ev ſtant.

Sect. VIII.

DO ſprach der Chaiſer: Meiſter mein,
Ditz ſcholt ein ſtarcher man ſein,
Den ſi darzu ſcholten han erwelt;
Ir habt den leip ſo vil gequelt,
Das man ev ſitzen ſcholde lan;
Nain herre, ſprach er, ich mag ſtan
Czu diſen zeiten harte wol,
Wand ich Gotes ere ſprechen ſchol;
Di an diſem rat warn
Die wellent des gerne varn,
Das ſi niht werden betrogen;
Chunige vnde Hertzogen
Pyſcholf, Graven darzue,
Di ſprechent, ob Marſilies tu,
Als di poten geſtern iahen,
Ir ſchult in gern enphahen
Vnd ſchult di haiden gewern
Geſchaidenleich, was ſo gern;
Irn ſchult in aber gelauben niht,
Irn ſecht der rechten warheit icht,
Si haben vns ouch betrogen e,
Wir furchten ditz nu 1 ſam ergó.
Sendet ewern poten dar,
Der vns an Marſilie ervar,

Was

Ad Sect. VII.

1) i. e. Qui aptus eſt ad veram Marſilii mentem explorandam.

2) i. e. Chriſtianum facere, convertere ad Chriſtianam religionem.

3) Hos 4. verſus ita reddo:

Debemus illum ita obſidere i. e. cogere
Antequam illum quietum eſſe ſinamus,
Ut nulla amplius dubitandi (de ejus fide) *cauſa ſuperſit.*
(de hoc vos adjuro) *per meum officium & religionem.*

4) Cod. Lizel. habet:

Den ſy do reden baten,
Warumb ſy das taten
Das uuas nit ſo claine
Sein herz uuas ſo reine.

Uterque textus indicat cauſam, quare loquendi munus huic Johanni detulerint.

5) MSC. Lizel. *lebend.*

6) in MSC. Lizel. poſt hunc verſum ſequuntur verſus ſedecim, qui ita ſonant:

Wie ſchuuach er uuere und wie alt
Er uuas ſtarck kun und balt
Uua er got dienen ſolte
Uuas ſein ſelbs gaiſt uuolte
Des muſt ſein ſtaiſch folgen
Dem uuas er hart erbolgen
Und lieſs es luzel vaſten
Sein venie und ſein faſten
Sein uuachen und ſin gebet
Das er nacht und tag tet
Die betten im na den leip genomen
Nu uuas er fur den Kaiſer kumen
Der vil ſelig biſchoff
Und erfreud allen den hoff
Mit dem ſelben rate
Den turpin getan hate.

Ad Sect. VIII.

1) *Sam*, eodem modo, ſimiliter.

Digitized by Google

Was er rede, vnd was er tue,
Vnd ſecht ſelbe darzue
Vnder Ewern mannen allen;
Wer ev wil wol gevallen
Czu rechte ſchulle an diſe vart,
Wand ev nie noter wart
Eins gueten poten denne dar;
Mich dunchet, ſwer dohin var,
Der bedurfe groſſer weishait,
Mein rede ſchol niemant weſen lait;
Swen mein Herre dar ſendet,
Iſt das er is wol verendet,
Er hat ſein immer ere;
Esn ſchullen die furſten vil ſere
Darnach gegen ſeinen hulden
Mit allem guete verſchulden.

Sect. IX.

DEr Degen Rulant auffpranch,
Vil mendleich er fur dranch,
Er ſprach: Herre ſendet mich dar,
Mein ouge das iſt ſo [1] gwar,
Si mugen mich niht betrigen,
Wellent ſi vns liegen,
Sev helfet chain ir liſt,
Ich ſag ev alle das dran iſt;
Charl winckte im mit der hant
Sweige, ſprach er, Rulant,
Vnd la [2] dicht erwenden,
Ich wil dich dar niht ſenden:
Olifier der ſprach do:
Erlaubet mirs des bin ich vro,
Das ich dahin mues varn;
Ich chan ev da vil uuol bewarn,
Das iſt war, als ich von rechte ſol,
Ier muget mir des getrawen wol;
Si [3] raunen nie ſo ſtille,
Mir werd ir aller wille
In vil churtzen zeiten chunt,
Czware laſſent ſi mich geſunt
Ich wirbe is ſo vleizchleich,
Das is arme vnde reich
Dafur immer mueſſen han,
Das ichs wol han getan.
Der Chaiſer ſprach: nu hab danch,
Vnd ſitze wider an die panch,
Mir iſt liep, das dir wol geſchicht,
Vnd ich wil dein doch zu pote nicht;
Das enphach dir niht zu ſchande;
Dier vnd Rulande
Iſt mit der rede ein tail zu gach,
Gehort ier [4] chain ſchach
Ir zuſtoret ſchier michel ere;
[5] Nu gewehen der rede nit mere.

Sect. X.

AUfſtunt der Pyſcholf Turpin,
Er ſprach: Herre lat mich pote ſein
Mit des Heiligen Geiſtes gebe,
Vnd helfet mir das ich gelebe,
Das ich in ſagen mues
Di gotes lere ſues,
Vnd darzu von den weiſſagen;
Wurde mein leip do erſlagen,
Des wer mein ſele immer vro;
Is gefueget ſich villeicht alſo,
Der ſi weiſte und lerte
Das ers alleſamt becherte;
Ich chan ev da vil wol ervarn,
Wie ier eu zu rechte ſchult bewarn;
Gepiet irs Herre
Ich gewan nie frewde mere,
So das ich pote mueſſe weſen;
Czware laſſent ſi mich geneſen,
Ich wil is werben alſo,
Das wiers alle werden fro.

Sect. XI.

KArl der tugendreich
Sprach do vil minnenchleich:
Herr Pyſcholf ir ſchult ſitzen gan,
Vnd ſchult di kerlinge lan
Reden umbe diſe ſache,
Vnd lebet iv mit gemache,
Irn habt zu thun niht darzue,
Irn horet was ein ander tue,
Oder ich hais eu an den rat gan;
Ich wil ewer chainen von mir lan,
Di mein huetent nacht vnd tach,
Wand ich ewer enpern niht enmach.

Da

Ad Sect. IX.

1) *Guuar*, attentus, accurate obſervans, ceu ſupra jam dictum.

2) Lege: *dich*, ceu habet MSC. Lizel.

3) *Raunen*, in aurem ſuſurrant ſc. ſibi invicem. Vid. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. pag. 492. & Gold. in Paræn. p. 454. Editionis ſuæ.

4) *Chain ſchach*, hic redderem: *Ullam fraudem*, *aut violentiam*; *chain*, plerumque quidem idem eſt ac: *nullus*; ſæpe tamen etiam uſurpatum reperitur pro: *aliquis*, *ullus*. Infra Cap. 3. Sect. 14. dicitur: *Nemen man meiner rede* chainer *uuar*, ſi ullius *ſermonis mei ratio haberetur*; ita in Jure Argentin. Antiquiſſ. c. 48. §. 5. *Iſt das der Biſchof* kein *Huz beſizet*, *oder ime beſeſſen uuirt*, *ſo gebent ſi dribundert ſchos*; quod Interpres Antiquus Latinus reddit: *Si caſtrum* aliquod *Epiſcopus obſederit*, *vel ei obſeſſum fuerit*, *trecentas ſagittas dabunt*. *Schach* proprie *prædam*, *depredationem* ſignificat. In Verſ. Epiſt. Iſidor. ad Florentin. *ſie uueridant zi* ſcaahche *dem im aer dheonodon*, *erunt* præda *his*, *qui ſerviebant ſibi*; ad quem locum vid. Palthen. p. 404. hinc *ſchächer*, *ſcacharo* pro latrone. hîc generaliter *actum hoſtilem* ſive clandeſtina, ſive aperta vi celebratum denotat.

5) Verto: *Nunc dic nihil amplius de hoc ſermone.* i. e. de re hac, de qua locutus es. In Hiſt. Car. M. de Bell. contra Sarac. ℣. 675. hoc idem ſic exprimitur: *ne gewah there rethe niht mere.* Lux commodatur huic loco à notâ meâ ad Otfrid. II, 3, 53.

Ad

Da was vil edel man,
Dere ſere [1] vlegen began,
Das man in ſante dahin;
Si weſten wol den gewin;
Swer diſe potſchaft tæte,
Das er ſein immer ere hæte.
Nu wold der werde Rulant
Die groſſen ere in ſein hant
Fugen ſeinem ſtieffater,
Einer ſtille der bat er;
Er ſprach: dunchet es di furſten guet,
Vnd iſt is meins Herren muet,
So ſei wir zu poten vnbetrogen
An Genelune dem Herzogen;
Er hat an lobe groſſe ehraft,
Er iſt weis vnd redehaft,
Als ich mich verſinnen chan;
So ne funde wier chain man,
Der dem reiche bas gezeme,
Er iſt ein Fuerſte geneme,
Man ſchol is ſein niht erlaſſen;
Di Herren, als ſi ſaſſen,
Di ſprahen alleſamt das
[2] Dem Chaiſer enchunde niemant bas,
Er zeme wol ſein eren,
Swo er in zu poten wolde cheren.

Sect. XII.

GEnelun erplaichte harte,
[1] Hint Rulant er warte,
Er ſprach: nu wil Rulant,
Das ich werde verſant,
Vnd vnder den Haiden ſterbe,
Das er mein Erbe erwerbe;
Vbel vnd we geſchehe dier,
Was dinges richeſt du an mier;
Mit dem vbeln Geiſte piſtu gemut,
Nu iſt is allererſt ausgeprut
[2] Das du mir ie riet an den leip;
Dein mueter di iſt mein weip;
Mein lieber ſun Baldewin
Der ſcholte doch dein pruder ſein,
Vergeſſen haſt du der trewen,
Das mues dich immer rewen,
[3] Schol ich mein leip han,
Das du nu zu mir haſt getan,
Das wiert dir noch vil ſwere,
[4] Is gemacht dier laider mere;
Das tuet mir michel not,
[5] Seit du alſo reteſt mein tot.
Charl der ſelden reich
Der ſprach vil minnenchleich:
Genelun lieber freunt mein
Nu la dein vnrede ſein,
Du macht der potſchaft weſen vro,
Du ſcholt ſei werben alſo,
Das man dich immer preis;
Du piſt Edel vnd weis,
Des ſcholt du her gahen,
Mein Potſchaft enphahen,
Vnd handels mit ſinnen,
Heb dich vroleich von hinnen,
Wirbeſtu dem reich [6] chain frumen
Alles dein chunne iſt immer aufchumen;
Div rede was im vil ande;
Seinem ſtieſſun Rulande
Tet er manigen ſtarchen vluch;
Charl bot im ſein hantſchuch;
Er tet di [7] wolflichen plicke,
Vnd ſprach darzu vil dicke:
Ditz hat Rulant getan,
Vbel mues is im ergan
Vnd ſein [8] Gellen allen;
Nu beginnens vaſte ſchallen,
Das ſi irn willen hant an mir beiagt,
Vntz mues Got ſein gechlagt.

Sect. XIII.

KArl im aber zuſprach:
Nu hab chain vngemach,
Mir iſt liep das dir wol geſchicht,
Du verſt durch Rulanden niht;
Diſeu potſchaft iſt mein,
Da von la dein zurnen ſein.
Den hantſchuech er im aber raichte,
Genelun der erplaichte;
Er bot im auch ſein ſtab;
Do er im den hantſchuech gab;
Do lies ers niedervallen,
Das miſſevil in allen,

Das

Ad Sect. XI.

1) *Vlegen*, flehen, *rogare*, *implorare*.
2) In MSC. Lizel. legitur: *dem Kaiſer kem nymant baſz*; quæ lectio contextui quadrat; legerem itaque hic pro: *enchunde*, *enchume*.

Ad Sect. XII.

1) MSC. Lizel. legit: *bin zu Rulanden er karte*. Sed retineri poteſt Lectio noſtra. *bint* idem eſt ac noſtrum: *binder ſich*. Anglis: *behind*, eſt: pone, poſt, retro. *Uuarta*, eſt: *ſpectabat*. Apud Notk. Pſ. LII, 3. verba: *Dominus de cœlo* proſpexit, reddunter: *Got* uuarteta *hære nider von himile*.
2) i. e. *Quod ſemper vitæ inſidiatus fueris*.
3) i. e. *Si vixero*, *ſi ſuperſtes ero*. *Leip* non tantum *corpus*, ſed & *vitam* denotare notiſſimum eſt.
4) MSC. Lizel. habet: *Und fraiſcheſt laidige mere*. Mens eſt, quod Rolandus hoc conſilium dando efficiat, ut triſtia & ipſi infelicia expectare debeat, ſi Genilo ſuperſtes ſit futurus.
5) MSC. Lizel. habet: *du haſt geratten meinen tot*. Retineri tamen poteſt Lectio noſtra; *reteſt* enim idem eſt ac: conſilium dediſti.
6) *Chein* hîc iterum ſumitur pro: *ein*, *aliquis*; de qua re ſupra.
7) *Uuolflich* eſt à *Uuolf*, lupus, *uuolfliche plicke* denotant *aſpectum torvum*, qualem in lupis videmus.
8) Lege: *Geſellen*. Hiſt. de bello Car. M. contra Sarac. ℣. 768. & ſeq. habet:

Uble möze iz ime ergan
Unde ſinen zuuelef geſellen.

Ad

Das ers im [1] ſo diche muſt raichen;
Si ſprahen is wer ein vbel zaichen,
[2] Das ers alſo hinder gienge,
Vnd die botſchaft velſchleich enphienge.

Sect. XIV.

DO Genelun gewar wart,
Das er mueſt an di vart,
Das was im, als der tot;
Czu Charles fueſſen er ſich bot
Er ſprach ich mante ev gern, weſt ich wes,
Nu lat mich doch genieſſen des,
Das ewer ſweſter iſt mein weip;
Ich weis wol, verleus ich den leip,
So nimt mein ſtiefſun Rulant
Mein Erbe gar zu ſeiner hant,
Vnd verſtoſſet mir weip vnd chint,
Die mier liewer denne mein ſele ſint;
Mues ich zu diſen zeiten
Czu in paidem reiten,
Vnd muſe bei in ane not
Beleiben vntz an mein tot,
Das neme ich fur [1] der Chrihen golt;
Ich wiert Rulande nimmer holt,
Seit er mir ie ſo veint wart,
Das er mich ſchuef an diſe vart.
Der helt Rulant ſprach do:
Ich furchte chaines mannes [2] dro,
Neme man meiner rede chainer war,
Ich fur vil gerne fur ev dar;
Irn ſchult chain angeſt han,
Is hat Ewer weizhait getan;
Ir wiſet nu vil lange wol,
Das man mit den weiſen raten ſol,
Man vindet auch is zu rechte,
Das man mit den tumben vechte,
Dem pruder vnd der mueter mein
Wil ich gerne dienunde ſein;
Phlege ich vntrewen
So mechte den Chaiſer rewen,
Das er mich erzogen hat,
Vnd ninnt mich dicke an ſein rat,
Des er von rechte enpere,
Ob ich ein verrater were.

Sect. XV.

KArl der Erenreich
Sprach do zornnichleich:
Ier ſaumet is allen diſen tach,
Das ich hie niht verenden mach;
Do mane ich euch alle bei.
Swem icht vmbe mein hulde ſei,
Dern entue is niht mere;
Jer irret des reiches ere;
Genelun bedenche dich,
[1] Das hilfet dich immer wider mich,
Nim wider eines mannes muet,
Du [2] erbirweſt ere vnd guet,
Des la dich gerne gezemen,
Vnd ſcholt diſen prief nemen,
Vnd ditz inſigl do mite,
Vnd ſage Marſilie, als ich dich bite;
[3] Wiſſe er Got eren,
Vnd ſich zu Chriſtenhait cheren,
Ich leich im Yſpanien das halbe lant,
Das ander ſchol haben Rulant;
[4] Nu wis mein zunge vnd mein munt,
Vnd verende is alles ſa zu ſtunt
Baide mit geiſel vnd mit gebe;
Ob Marſilies icht do wider ſtrebe
Darumbe ſcholt du niht verzagen,
Du ſcholt im baltleichen ſagen
Durch des reiches ere,
Das ich nimmer wider chere,
E ich alles ſein lant betwinge,
Vnd in gepunden pringe
Auf einem Eſel zu Ache.
Do neme ich vber in di rache,
Ich hais im das haubt slahen ab;
[5] Swederhalbe er ſich denne hab,
Des ſcholt du werden innen,
Got laſſe dich ſein hulde gewinnen.
Nu var willichleich dar
Vnd nim des vil wol war,
Das dich niht betrigen di haiden
Mit ier liſtigen aiden;
Genelun lieber freunt mein,
Got mues dein Geverte ſein
Vnd bringe dich wider geſunt;
Charl kuſt in an ſein munt.

Sect. XVI.

GEnelunn wainte ſere,
Iſn dauchte in niht ere,
Das er zu poten was erchoren;
Er hiet der ern gern enborn;

Seineu

Ad Sect. XIII.

1) *So diche*, idem eſt ac: ſo dicke, toties.

2) i. e. Quod in hac re ita fallax eſſet. *Hindergeben*, pro: *decipere* hodie adhuc in uſu eſt.

Ad Sect. XIV.

1) *Der Chriben golt*, Græcorum aurum.

2) *Dro*, minas denotat, ceu monui ad Paræneſes à Goldaſto editas.

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Hoc tibi prodeſt reſpectu mei.* *Unider* hic *erga* ſignificat, non contra. Gratiam ſcil. ſuam hîc promittit Carolus M.

2) *Erbiruueſt* idem eſt ac: *eruuirbeſt*, acquiris. vid. ſupra.

3) Cod. Lizel. *uuil* er Got eren. recte omnino.

4) *Nu uuis*, nunc eſto. *Uuis* eſt idem ac: *bis*, quod adhuc in hymnis quibusdam Eccleſiaſticis ſupereſt. Apud Tatian. c. 26. §. 1. eſt: *Ni uuis manslago*: Non occides.

5) i. e. *Quocunque inclinet, hoc debes obſervare.*

Ad

Digitized by Google

Seineu manne warn im berait
Sechs hundert zu der arbait;
Er was Edel genuech,
Sein chlaider warn, di er truech,
Gezieret alſo ſtarcke,
Das man fuinfhundert marcke
Darumbe gegeben hat;
Noch gab im Charl drate
Ein herleichen [1] plyat,
Das was ein alſo reiche wat
Swer in kauffen ſcholde,
Der mueſt in wegen mit Golde,
Vnd zwene ſporn guldein,
Di niht bas geſteinet mochten ſein;
Do hies er im dar tragen
[2] Ein ſwert zu beieren geslagen,
Das was zehe vnd alſo herte,
Das an derſelben verte
Ein peſſers nie gefuret wart,
[3] Wan Rulandis ſwert durndart;
Ein Ros wart im gezogen dar
Dem was der ſatel gar
Silbereim wol geſtainet,
Das het dicke beſcheinet,
Das man nindert aines vant
Czu Kerlingen vber al das lant
Weder ſo ſtarck noch ſo ſnel;
Ein Romer, hies Mantel,
Der gab is Charlen [4] zu minnen;
Nu fure du is mit dir von hinnen,
Sprach er Genelun zue;
Swas ich den andern getue,
Ich wil dich machen reich,
Das du mir willichleich
Werbeſt diſe potſchaft,
Du gewinſt an lob di groſten chraft
Die ie chain Furſte mer gewan;
[5] Wirf mirs, als ein getrewer Man.

Sect. XVII.

GEnelun neig im vnd ſprach;
Swas mir liebes ie geſchach,
Das habt ir alles mir getan,
Des mueſſet ir genade han,
Irn getat mir nie chain lait;
Rulant iſt aber vil [1] gemait
[2] Das er mich hat gegeben;
Schol ich behalten mein leben,
[3] So mir dirre mein bart,
In gerewet diſev vart.
[4] Genelun was ſo man ſait,
Vnd was zweien ellen prait
Vber ſein achſel obene,
Des begunden in zu lobene
Die haiden, vnd begunden iehen,
Si hieten chain man geſehen
So gros noch ſo wolgetan;
Der Chaiſer mecht in gern han
Czu poten immer mere,
Er hiet ſein michel ere.
Charl hies im di Haiden,
Do ſi danne ſcholten ſchaiden,
Vil vaſte ſwern ein ait,
Das Genelun chain not noch lait
Geſchech an dirre verte;
Ier chainer ſich des werte;
Si ſwuren im ane rewe
Vnd gaben des ir trewe,
Das er niht ſchaden neme
Vntz er her wider queme.

Sect. XVIII.

GEnelun ſchied traurich dannen,
Vnd rait mit ſeinen mannen

An

Ad Sect. XVI.

1) MSC. Lizel. exhibet hunc & ſeq. verſum ita:
Ainen herlichen pliant
Das was ein ſo rich gewant.
legendum videtur apud Noſtrum *cyclad.* in Hiſtoriâ enim Belli Caroli M. contra Saracenos ℣. 908. ubi hæc ipſa pompa deſcribitur, legimus:
Ther Herzoge Genelun lehte an ſih
Einen roch harte zirlih
Von goden cyclade.
Cyclas autem eſt veſtimenti ſpecies, medii ævi Scriptoribus non ignota. Joannes Monachus Majoris Monaſterii lib. I. Hiſt. Gaufredi Ducis Normann. deſcribens cerimonias in Militia ejusdem Ducis obſervatas tradit, poſt corporis ablutionem, Gaufredum *byſſo retortâ ad carnem indutum, & cyclade auro textâ ſuperveſtitum*; uti loquitur du Fresne in Gloſſ. Lat. Barb. v. Cyclas. quem vide. Twinger. in Voc. Latino Germ. MSC. *Ciclas*, purpercleid. ſi retinemus: *wat* in ſecundo verſu, tunc: *cyclad*, optime Rhythmo quadrat.
2) De enſibus in Bavariâ cuſis, ſeu Noricis conf. Rhythm. de S. Annone §. 21.
3) i. e. *Niſi Rolandi enſis Durndart*, ſeu, excepto Rolandi enſe.
4) *Zu minnen*, ob amorem, ex amore.
5) *Wirf mirs* i. e. *wirb mirs.* ita infra c. 4. ſect. 9. *und* wurfet *nach Gotes rechte.* pro: *wurbet.*

Ad Sect. XVII.

1) *Gemait*, lætus, exhilaratus.
2) Cod. Lizel. habet:
Das er mich hat hingeben.
3) i. e. *tam certò, quam certò hanc barbam habeo.* Indigitatur hinc Genelunum ſeu Guenilonem juraſſe per barbam ſuam; id quod non plane inſolens fuiſſe probari poteſt. Vetus Poëta de expugnatis Hieroſolymis à Tito:
L'Empereur de Rome a ſa barbe jurée.
ceu refert du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. v. juramentum. ubi etiam hæc habet: *per barbam Ottonis.* Otto I. Imp. in Chronico Magdeburgenſi MS. S. Germani Pariſienſis An. 952. e contra Rex affirmat *per barbam Ottonis*, quod ſuum juraſſe fuit &c.
4) Hunc textum corrige ex MSC. Lizeliano, in quo legitur:
Genelun was ſchön, als man ſait.

Digitized by Google

An ein ſchone wiſe prait;
Sechshundert warn im berait,
Di wolten mit im reiten,
Do hies ſev Genelun [1] beiten;
Er ſprach ditz iſt ein ſchone ſchar,
Ir ſeit zu dem tote wol [2] gar
Is iſt peſſer, wiſſe Chriſt,
Seit vns zu ſorgen chomen iſt,
Das ich ain mueſſe ſterben,
Den wier alleſamt verderben;
Ir ſchult hie beleiben ane nôt,
Vnd lat mich reiten in den tot;
Mein lieber ſun Baldewin,
Der ſchol ev allen bevolihen ſein;
Den ſchult ir ziehen zu eren
Vnd ſchult in zucht leren;
Das er behuet ſein lant
Vnd wer roub vnd prant
[3] Seine man ſchol er willick han,
So mag im nimmer miſſegan;
Let in Got geſunt leben
Er ſchol ev leihen vnde geben,
Ob ich zu den Haiden beleibe,
So ratet meinem weibe,
Das ir ere vnd frum ſei,
Vnd pitet ſei da bei,
Das ſi meiner ſele guetes tue;
Do han ich ir geholfen zue;
Ich laſſe ir ſchatz vnd ander guet,
[4] So vil ſei irre den der muet;
Si mag wol herleich leben,
Vnd auch vmb mein ſele geben;
Bringet ir ditz vingerlein,
Mocht es vnd ſcholt is ſein,
Ich ſehe ſei vil gerne noch;
Nu bitet ſei vil verre idoch
Durch ir tugentleich ſit,
Das ſi Got vmb mich pit.
Ich zweivel als ſere,
Ich wen, ich geſech ſei nimmer mere;
Suſt rait er wainunde dannen,
Ouch wart do von ſein mannen
Ein wainen harte groſsleich;
Alſo ſchieden ſi ſich.

Sect. XIX.

GEnelun traurichleich reit,
Das was den Haiden leit,
Si begunden under wegen
Vil ſeltzemer rede phlegen;
Si lachten vnd woren fro,
[1] Genelun erpaldet do,
Das wart Planſcandies gewar,
[2] Der hueb ſich charichleich dar;
Er ſprach: wer is ev niht ſwere
Ich fragte ev vmb ein mere,
Ich han nu lange wol vernummen,
Des bin ich an ein ende chumen,
Das ier nu vil mange zeit
Der werdiſt Furſte ſeit,
Den Romiſch reich ie gewan,
Vnd immermer gewinnen chan;
Ier ſeit des Chaiſers rat,
Swas er vntz her begangen hat,
Vnd noch ſuſt hin begen wil,
Deſn wais niemant ſo vil,
Als ier, das iſt benamen war;
Nu hat der Chaiſer ſechs iar
Hie michel arbait erliten,
Vnd alle di mit riten
[3] Weder das den Fürſten ſamfter tue
Oder twinget ſev Charl darzue,
Das lat mich durch Got verſtan;
Das ich euch des gefraget han,
Das ſchult ir ane zorn lan,
Ich han is an allen argen liſt getan.

Sect. XX.

GEnelun do wider ſprach:
Eſn en iſt mir niht vngemach,
Das ier mich das gefraget hat
Ich ſag ev, wie is darvmbe ſtat,
Is iſt ein freude der Chriſtenhait
Vnd iſt ein ſelick arbait,
Vnd iſt der ſele ein ſolich troſt,
[1] Das ſi mit alle wirt erloſt
Aus dem helle witze,
Swer Gote dienet mit vleize;
Ir wenet das is Charl tue,
Got prachte in ſelber darzue;
Er ſant im ſelbe ein boten
Der hat im alles das geboten,
Swas er hie mit ev begat,
Des iſt chainer ſlachte rat,
Ern marter ev vntz an di zeit,
Das ir alleſamt becheret ſeit;
Charl iſt ein ſo ſelich man,
Das man im niht geſchaden chan;
Got ſelber ſprichet wider in,
Der geit im chraft vnde ſin;
Er iſt der tevriſt Helt,
Der ie zu Chunige wart erwelt;
Er haſſet alle Lugenere,
Schatz iſt im vmmere,

Er

Ad Sect. XVIII.

1) i. e. *Morari.*
2) i. e. *Parati.* vid. Notam meam ad Otfrid. IV, 22, 55.
3) i. e. *Erga ſuos Vaſallos debet ita benevole ſe exhibere, ut ipſi faveant.*
4) Cod. Lizel. habet, & rectius quidem:
So vil als es gert ir mut.

Ad Sect. XIX.

1) Verto: Genelunus vel Guenilo animum recipiebat tum. *erpalden* eſt à *pald*, *bald*, quod *audacem*, *confidentem* denotat.
2) Cod. Lizel. legit:
Und hub ſich frolich dar,
3) MSC. Lizel. habet:
Ob das den Fürſten ſamfft tu.

Ad Sect. XX.

1) i. e. *ut omnino liberetur à cruciatu inferni.*

Ad

Er furet den leip vaile
Vns allenſamt zu haile;
In dunchet er hab wol gevarn,
Ob wier di ſele bewarn.

Sect. XXI.

PLanſcandies der alte
Diſe rede, die er hie zalte,
Mit liſten wol verdolte,
Vntz das er ſich bas erholte;
Er ſprach: ir redet als wol,
Das man ev immer danchen ſol,
Das ev ewer Herre ane liſt
Mit trewen als liep iſt,
Mueſt ich den Chaiſer dicke ſehen
So chunne mir niht bas geſchehen;
Er hat mange tugent guet,
Vnd ein Chaiſerleichen muet,
Vnd hat ein herleiches leben,
Vnd hat vil weiſe ratgeben,
[1] Di becherten im michel ere,
Nu ſagt mir aber mere,
Wa von mechte das ergan,
Do vnſer rede was wol getan,
Do cham ewer ſtiefſun Rulant,
Der ſprach zu Charle zu hant:
Lat mich zu Marſilie varn,
Ern mag das nimmer bewarn;
Ern mues ewer man wern,
Oder ich lege in vnder die erden;
Mich wundert wie er das getu,
Bedarf er helfe dar zu,
Oder mag er is ain uber chumen;
Ich hiet gerne vernumen,
Welich ſein chraft were,
[2] Deſn lat ev niht ſwere;
Ich frage ſein nuer durch guet,
Ich han chain valſchen muet.
Genelun aber do ſprach:
Ich han das groſte vngemach,
Das noch ie chain man
Czu dirre werlt gewan
Von meinem ſtiefſun Rulande,
Das mich Got ſein ſchande
Vil ſchiere laſſe geleben;
Seit er wart zu ratgeben,
Sider hat er mich gequelt;
Er hat zwelif auserwelt,
Die zwelif ſint des muetes,
Si ſatent ſich nimmer menſchen bluetes;
Die hœr ich alle tage ſagen,
So ſi ewer Herren haben erſlagen,
So wellen ſi is lenger niht ſparn,
Si wellent zu Babylonie varn,
Vnd twingen auch den Chunig da,
Vnd danne den zu Perſia;
Swas Chunige in der werlde ſi,
Dern enlaſſen ſi ainen niht fri;
Daſn ſprichet er niht aine,
Si ſprechent is alle gemaine
Czu den er ſich hat geſellet;
Wurde ir hoffart gevellet,
Des mochtet ir wol fro weſen,
Ir muget nimmer geneſen,
Rulant en were denne tot;
So mocht ir an alle not
Ewer lant mit fride pawen;
Welt ir mirs getrawen,
Ich lere euch ein ſolichen liſt,
Das Rulant in churtzer vriſt
Mues nemen ein poſes ende;
Das er in dem ellende
Mues beleiben vnd ſterben;
Swer mich das hieſſe werben
Vnd mir is getrawen wolte,
[3] Ich gereiche mich vnd erholte
Des er mier ie getet zu laide,
Ich gelob das mit dem aide,
Vnd mit meiner ſele dobei,
Ir muget nimmer werden vrei,
Dieweile Rulant hat ſein leben;
Ev wurde ein ander fride gegeben
[4] Enwer ot Rulant aine;
Charl der vil raine
Der geſuécht euch nimmer me;
Im tuet di arbait ſo we,
Die er hie ſechs iar hat getan,
Das er ev fride lieſſe han;
Ich ſag ev das [5] zware,
Das er von einem iare
Ditz lant niht geraumet hat,
Des iſt alles Rulant rat;
Di groſſen arbait mueſſet ier
Immer leiden, vnd ouch wier,
Rulant enwere den tot
So cheme wir pede von der not.

Sect. XXII.

DO ſprach Planſcandies d'alte:
Vert Rulant mit dem gewalte,
Das ier alleſamt tuet
Swas in aine dunchet guet?
Genelun ſprach: zware ja,
Von dem laide bin ich gra,
Das er ſo vil gwaltes hat,
Seſt das michs engelten lat,
Welt ier behalten ewer leben,
[1] Sone nemet mich zu ratgeben;

Ich

Ad Sect. XXI.

1) MSC. Lizel. *beberten*; ut mens hujus verſiculi ſit, *quod Conſiliarii firment, defendant ejus honorem.*

2) i. e. *Hoc non agre fer, Interrogo de hac re non, niſi bono animo.*
Cod. Lizel. legit: *das lat euch nit ſin ſchwere.*

3) MSC. Lizel. melius;
Ich gereche mich, als ich ſolte.

4) i. e. *Niſi eſſet Rolandus ſolus.*

5) *Zware*, i. e. *revera.*

Ad Sect. XXII.

1) MSC. Lizel. melius:
So nempt mich zu ratgeben.

Digitized by Google

Ich gefueg ev Rulanden
So rechte zu ewern handen,
Das ir ſein werdet entladen,
Vnd in wol slaçht ane ſchaden.
Der alte ſprach: is iſt ewer ſpot,
[2] Is en iſt ſo helfe mir Got
Sprach der vngetrew bote,
Ich ſwer ev des bei meinem Gote
Welt ir im nemen ſein leben,
Das ich in ev gerne wil geben,
Daran furicht ich Charlen niht,
Vnd ſag ev wa von das geſchicht;
Seines dinges ſtet an mir ſo vil,
Das er mues volgen wes ich wil,
Da is zu volgen ſtet;
Swie is Rulande erget
Des trawe ich doch wol hin chomen;
Charl hat vil wol vernumen,
Das ich im widerſagt han,
Ouch mues er mich genieſſen lan,
Das ſein ſweſter iſt mein Weip,
Dennoch behalt ich mein Leip
Mit meinen magen vil wol;
Swas ich zu ſune geben ſchol.
Verleuſet Rulant ſein Leben
Das wil ich alles gerne geben.
Ich bin des grosleichen vro,
Gefuget ſich ſein dinch alſo,
Das im der tot hie wiert beſchert,
Ich ſchaffe das Charl haim vert
Vnd Rulanden hie hueten lat,
Darnach vinde ich wol den rat,
Das ichn ev etteswa beſcher,
Da in ir wol slacht ane wer,
So ſchult ir auch gepieten
Inlanden vnd in dieten,
In allen meines Herren reichen,
Wier wellen ev nimmer [3] geſweichen,
Chainen ewern ſachen.
Genelun begunde lachen,
Der alte vnd ſein genos
Die gewunnen freude gros,
Das in Genelun ſo rechte was,
Si ſaſſen zu im an ein gras
Vnder ein Oelbaume nider;
[4] Do iſt benamen niht wider;
Der Jheſus Chriſten verriet,
[5] Vnd in der verworichten diet
Verchaufte mit gedinge
Vmbe dreiſſig pfenninge,
Dem Genelun tet geleich,
Do er manigen Chriſten herleich
Czu chouffe gab den Haiden;
Si muſten im beſchaiden,
Was ſi im geldes wolten geben
Vmb Rulandes Leben,
Das wurden hundert tauſent marck;
Si ſaſſen do allen ein tach
Vntz ſi Rulanden verrieten,
Den begunde er vaile pieten
Vnd alle die geſellen ſein;
Do wart gros vntrew ſchein;
An im erfulte dirre mort
Das altſprochen wort:
Ein dinch, das vil ſchone ſei,
Da [6] lauſſe dicke ſchade bei;
Iſn ſei auch alles golt niht,
Das man doch gleiſſen ſicht.
Genelunn was ſchone vnde gros
Vnd was des groſſen baumes gnos,
Der auſſen gevellet wol,
Vnd baide [7] vol vnd hol,
Vnd wurmbeſſick innen iſt,
Dem gleichet des Mannes liſt,
Der guete rede aus lat,
Vnd innen groſſen valſch hat;
Den hat der Wuerm vreſſen,
In hat der teuvel beſeſſen;
Der was Genelun ainer,
Is wart nie man dehainer
So gerleich ane trewe,
Vom im chom michel rewe.

Sect. XXIII.

ALs der alte ditz vernam,
Sein hertze in groſſe freude quam
Er verwandelt ſein gepere,
Als der guet [1] Muzare;
[2] Dem roſſe er do hanckte
Czu Genelun er ſpranckte,
Vnd neig vntz auf den ſatelbogen
Dem vngetrewen Hertzogen;
Er ſprach: iſt das ir begat
Ditz dinch, als ier geſprochen hat,

2) Verte: *Id non eſt*, ſc. ludibrium, *ita me Deus adjuvet!*

Ad Sect. XXIII.

1) *Muzare* equi ſpeciem eſſe ſupra ad c. 2. ſect. 7. notavi.
2) i. e. *Frenum laxabat equo.*
3) *Geſweichen*, decipere. vid. notam 2. ad Cap. I. Sect. 8.
4) Verte: *Certe nihil in contrarium dici poteſt.* ſc. ſi quis Genelunum Judæ comparet. In MSC. Lizel. legitur:
Da iſt kein red wider.
5) *Der verworichten diet*, i. e. *populo maleſico.* in Hiſt. Belli Carol. M. contra Sar. ℣. 976. hoc ipſum redditur:
Wither thie meintategen thiet.
6) MSC. Lizel. habet:
Da wane dicke ſchade by; ubi tamen pro: *wane* legendum eſt: *wone*, in Fragm. Hiſt. Belli Carol. M. contra Sarac. eſt ℣. 1006.
Under ſconeme ſcathe luzet,
itaque Noſtri *lauſſet* idem eſt ac hujus *luzet*. *Luzen* vero ſignificat: *latere.* Gl. Boxhorn. *Luzenter*, latens. verte itaque:
Ibi latet ſæpe damnum prope.
7) Lege ex Cod. Lizel. *faul.* pro: *vol.* Hic Codex hunc verſum ita exhibet: *und aber faul und hol.*

Digitized by Google

Sect. XXIV.

ALso nam der rat ein ende
Si huben auf ir hende,
Vnd swuren, wurde in Rulant,
1 Das si totten zu hant,
Des was sein stieffater vro
Czu den rossen giengen si do:
Si sassen auf vnde riten,
Er sprach ich wil ev alle piten
Bei dem aide, den ir swuert,
Do ier von Charle fuert,
So ich mein potschaft gesage,
Ob ewer Herre denne chlage,
Das ich zu vil geredet habe,
Das ir mir icht get abe,
Vnd stet mir denne vaste bei,
Das ich vor im an angest sei;
Ich bin dem Chaiser so holt,
Das ich niht neme michel golt,
Ich enrede das er mich reden hies;
Do sprach der alte Planscandies:
Wir trawen ev vil wol bewarn,
Euch schol niht laides widervarn,
Si chomen in churtzen stunden,
Do si Marsilien funden;
Do sprach Planscandies der alte:
Herre, das ev behalte
Machmet der tugentreich,
Wier haben getrewleich
Ewer potschaft erworben,
Is en ist noch niht verdorben.
Swes ir do mit habt gedacht,
Nu hab wir her an ev bracht,
Das ir selbe verendet,
Charl hat her gesendet
Genelun seiner swester man,
Der ev vil gesagen chan,
Was er enpoten hat.
Vnd wie sein dinch alles stat;
Das vernemt, sprach Planscandies;
Marsilies in do reden hies.

CAP. XXV.

DO gab im Genelun in di hant
Den prief, der im was gesant;
Als schier das geschach
Do stuend er fur in, vnd sprach:
Vnser Herre der Heilig Christ,
Der Chaiser vber alle himel ist,
Der vns von der Helle lost,
Vnd di seinen getrost,
Der helfe ev das ir so gevart,
Das ier di sele bewart;
Der Vogt von Rome hies eu sagen,
Welt ir in vil churtzen tagen
Got von himel eren,
Vnd zu der Christenhait cheren,
1 Ich leich ev sa zuhant
Yspanien das halbe lant,
Das ander tail Rulande,
Vnd entweich ev von dem lande
Als ir selbe habt gegert;
Swie schier ir in des gewert,
Das ier im werdet vndertan,
So schult ier gueten fride han,
Vnd behaldet leip vnd ere
Vnd enhuet ev dennoch mere;
Setzet ir euch zu chainer wer,
Das er euch sueche mit her,
Vnd chere ev den nimmer abe,
Vntz das er euch vertriben habe
Von allen den purgen, di ir hat,
Vnd das euch niemantz rat
Darnach vor im erner
Weder in lande noch in mer;
Ern vach euch in churtzen stunden,
Vnd fuer eu hin gebunden
Auf einem Esel zu Ache,
Do nem er vber euch di rache,
Do werd ev das haupt abgeslagen;
Ditz hies mich eu der Chaiser sagen.

Sect. XXVI.

DIs was Marsilie vngemach,
Er lief do er ein stap sach,
Vnd tet nach im einem swanch;
Genelun hindan spranck,
Vnd zucht zu hant das sin swert;
1 Er sprach: ir seit des todes gewert,
Getuet ir mir ein slach,
Is ist ewer iungister tach;
Ich diene Charle, das ist war,
Mit grossen eren manig iar,
Vude wart gelastert nie
An seinem dienste denne hie,
Mich mag vil palde rewen
Das ich ewern vngetrewen
Gefolget han die strassen;
Wie habent mich die verlassen,
Ich sten doch allaine,
Nu sint di aide maine,
Das ist war, di si mir swuren,
Do wier von Charle furen;
Er gie vil verre hindan
Vnd zweivelt dar an,
2 Weder er lenger mochte peiten
Oder er danne scholte reiten.

Sect.

Ad Sect. XXIV.

1) Lege: *das si den tötten zu hant.* Uti hunc versum sistit Cod. Lizel.

Ad Sect. XXV.

1) i. e. *Do tibi statim.* Pro: *ich leich* dicimus hodie: *ich leih;* Unde *leben.*

Ad Sect. XXVI.

1) Verte: *dicebat: Mortis es certus.*

2) i. e. *Utrum deberet diutius morari*, seu manere hic.

Digitized by Google

Sect. XXVII.

DO ditz Marſilies erſach,
Das inſigel er auf brach,
Selbe er diſen prief las,
Wan er wol geleret was,
Er begunde im vaſte laiden
Do ſprach er zu den Haiden,
Vernemet ir Herren alle,
Wie eu der prief gevalle;
Charl enpeut mir tumpleich,
Er zuſtoret mir mein reich,
Vnd haiſſe mich zu Ache furen
Gepunden mit ſnuren
[1] Auf einem ſaumere,
Di potſchaft iſt mir ſwere;
Er wil zu vaſte gahen;
E ich mich laſſe vahen,
Er wiert ſtreites gewert,
Vns mueſſen vnſer zwaier ſwert
Dirre dinge alſo beſchaiden,
[2] Das is wol allen Haiden
Von ſchulden immer mueſſen chlagen;
E ich mich den ſaumer laſſe tragen;
Warumbe henget ier des,
Sprach ſein Oechaim Algaliſes,
Das uns laſter der man,
Vnd ſprichet was er arges chan;
Erlaubet mir uber in,
Das ſwert wiert ſein vngewin,
Das er greif zu ſeiner wer,
Als ob er alles ewer her
Eine mochte verſwenden;
Irn ſchult ev niht ſo ſchenden,
Wier vergelten im den ſchach,
Das er ſich ſein rume hernach
Welt ir haben mein rat,
Swas er hie begangen hat,
Getan oder geſprochen,
Das wiert vil wol gerochen.

Sect. XXVIII.

VOn zornes gewalte
Sprach Planſcandies der alte:
Irn welt denne toben,
Ir ſchult niemen vrloben,
Das eu leſterleich ſte,
Dabei ſag ich eu me,
Swer Genelun ſlecht hie,
Der ſlecht auch mich vnd alle die,
Di nach im wurden geſant,
Vnd prachten in ditz lant;
Wier gehieſſen im mit dem aide,
Im geſchech hie niht zu laide,
Des gab wier unſer trewe,
Vnd namen is ane rewe
Auf vnſer ſele dar zue;
[1] Nu horet wie ſamfte vns den tue,
Das er vns an die trewe ſprichet
Vnd das von ſchulden richet,
Das wir im heten veriehen,
Im ſcholt niht laides hie geſchehen.
Marſilies ſprach dem alten zue:
Was wilt du danne das ich tue,
Er ſag mir doch ein mere;
Wer ich ein [2] chloſenere,
Ich mueſt werden vngemuet,
Der mir leip vnd guet
Wolt nemen ane ſchulde;
Nu wil ich ſein hulde
Gewinnen vil gerne;
Deſn ſtet eu niht zemberne,
Sprach der alte Planſcandies,
Ich ſag eu was er uns gehies;
Er behalt vns leip vnd lant
Sein ſtieffun das iſt Rulant,
Das iſt ein alſo gewaltich man,
Das Charl en [3] man noch en chan,
Niht mer, wen als Rulant wil.
Des Hoffart iſt alſo vil,
Do Genelun haim wolte
Als er von rechte ſcholte,
Davon geſchuef Rulant,
Das ev do her wart geſant,
[4] Das wil er an im rechen;
Nu ſchult ir ſelbe ſprechen,
Was ier im zu lone welt geben;
Verleuſet Rulant ſein leben,
So mues ev Charl entweichen,
Aus allen ewern reichen,

Ir

Ad XXVII.

1) *Saumere:* hæc vox jumentum oneribus portandis adhiberi ſolitum denotat, e. g. equum, aſinum. Gloſſ. Flor. *Soum*, Sauma, *Soumari*, Saumarius. Gloſſ. Monſeenſes, apud Pez. pag. 329. *Soumari*, burdo, & quod equus gignit à conjugio aſini. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *Söm* oder bürde, ſagina: *Sömer* equus ſaginarius. Anglo-Sax. *ſeamere*, mulus. *Seam*, onus, ſarcina jumentaria. conf. du Fresne in Gloſſ. Lat. Barb. V. Sagmarius.

2) Lege ex MSC. Lizel. *alle Haiden*, mens eſt, quod prius futurum ſit, ut ſe occidi patiatur, & ita omnibus Gentilibus juſtam cauſam luctus præbeat, quam ut in captivitatem tam ignominioſam ſe det.

Ad Sect. XXVIII.

1) Aptius Cod. Lizel.

Nun ſehet ob es uns ſanft tu.

2) Twinger in Voc. Germ Lat. MSC. *Cloſener*, Incluſus. *Cloſenerin*, Incluſa. dicuntur autem *Incluſi*, *Recluſi*, ἐγκλειστοι, Monachi, qui aut prope vicos vel cœnobia, aut etiam in ipſis Monaſteriis in ſingulares cellas, ex iis non exituri vitæ ſolitariæ, quam alias conſequi non licet, intuitu ſeſe concludunt. Ceu loquitur du Fresne Gloſſar. Lat. Barb. quem vide.

3) *Man* hic idem eſt ac: *mag*, poteſt, valet.

4) Loco verſuum, qui in hoc Capite ſequuntur, Codex Lizelianus habet.

Und

Digitized by Google

Ir habt ſo gar an im geſight
Das ir im immer obe ligt.

Sect. XXIX.

DEs wart Marſilies vil vro,
Die zwelif geſellen bat er do
Noch Genelun drate gan;
Das wart ſchiere getan;
Si brachten in, do das geſchach,
Marſilies freuntleich ſprach:
Genelun du ſchult varn lan
Swas ich dier laides han getan,
Das iſt uuar, ich bin des muetes,
Mir gepreche den meines guetes,
Ich ergetz dich ſein vil ſere,
Das du mich nimmer mere
In deinem hertzen minnen ſolt,
Ich mache mich dir alſo holt
Das du alle diſe werlt e [1] verchurſt,
E du mich ainen verlurſt.
Ein mantel, den er antruech,
Der was gezieret genuech;
Er was reich vnd golt var
Vnd was beſetzet ſo gar
Mit auſſerwelten ſtainen
Das Genelun nie dehainen.
So rechte gueten gewan,
Nim hin, ſprach er, gueter man,
Vnd trage in durch den wille mein,
Das iſt war, ich wil dir immer ſein
Mit vil ſteten trewen holt,
Vnd wil dier geben mein golt
Ane zal vnd vngewegen
Vnd wil dir, Herleicher degen,
Meineu lant machen vndertan;
Vnd was ich an mier han,
[2] Das dier immer als mier,
Darzu wil ich fugen dier,
Das die di mir vndertan ſint,
Ir chint vnd ir chindes chint,
Immer laiſtent dein gebot,
Vnd erent dich als ein Got.

Sect. XXX.

[1] GEnelunn ſprach: vm das
Laſs ich gern diſen has;
Czu hant chuſten ſi ſich
Das ir ev ſunet wider mich
Mit armen vnbevangen;
Als das was ergangen,
Do ſprach Marſilies zu hant:
Nu haſt du leut vnd lant
Vnd alles, das ich ie gewan,
Dier mueſſen alle meine man
Noch heut in dienſt ſwern,
Des mag chainer ſich erwehren;
Nu wil ich an dich geſinnen
Das ich mit deinen minnen
Mues reden wider dich;
Wer gab Charle den gwalt uber mich,
Das er mir gewaltichleich
Verpeutet meinev reich
Vnd ſich des fleiſſet ſo vil.
Das er di werlt twingen wil,
Das ſi im ſei gehorſam;
Seit er ſich das ane nam,
Das iſt nu ſo manig iar,
Das er wol mochte, das iſt war,
Von groſſer arbait rewe han.
Vnd auch di furſten ruhen lan,
Ob er mier lieſſe das mein,
Daſn dorfte dier niht laid ſein,
Dune woldeſt denne toben.
[2] Genelun ſprach: ir ſchult auch loben
Ein wenic das ich reden wil;
Charl der hat tugent vil
[3] Er bederbe und gewere
Alle weiſe ſchreibere
Volſchreiben nimmer mere
Die tugent vnd die ere,
Die er hat an ſeinen leibe;
Got wais wol, das von weibe
Nie wart noch nimmer werden ſol
Ein man ſo maniger tugent vol;
Isn iſt niht ſein ainer rat,
Wand is im Got enpoten hat,

Das

Und uuenet er ſol bie ſterben,
Und uuœlle er ſein erb eruuerben,
Sie raumeten alle das lant,
Das uuert nymant uuan rulant,
Des ſeint ſie im alle gehas
Nun uuill uns genelun ſugen das
Das Karel uuider haim fare
Und rulant bie das lant beuuare
Und uuillen uns ſugen an die ſtat
Das uuir im ſchach und mat
Ane unſeren ſchaden ſprechen
Und uns uuol an im rechen
Das iſt gelobt es ſal geſchehen
Nun ſolt ir offenlichen ieben
Uuas ir darumb uuœlt geben
Verluſt ruland ſin leben
So mus auch Karel entuuichen
Des mag er nit geſuuichen.

Ad Sect. XXIX.

1) *Verchurſt* contemnis, rejicis, abjicis.

2) Hic inſere ex MSC. Lizel.
Ane das nueip aine
Das ſy dir gemaine
Immer mer als mir,
Darzù uuil ich &c.

Ad Sect. XXX.

1) Cod. Lizel.
Genelun ſprach: umb das
Laſſe ich gern minen has
Das ich euch ſunet uuider mich
Je ſo kuſten ſie ſich
Mit armen umbefangen.
i. e. Genelunus dicebat: ideo dimitto lubens meum odium (contra te) ut te componerem mecum; ſemper oſculabantur ſe mutuo inter amplexus brachiorum.

2) *Loben* hic videtur eſſe poſitum pro: *erlauben.*

3) MSC. Lizel. *er iſt biderbe und mere.*

Ad

Das er di Haiden bechere
Vnd die Chriſtenhait gemere.

Sect. XXXI.

MArſilies ſprach des daucht mich,
Vngefuge noch vnpilleich,
Swie vil er Got erte
Vnd ſeinen dienſt merte
Charl iſt ſelbe ein guet Chnecht;
Mich dunchet aber das vnrecht,
Das er mir alle mein habe
Ane ſchult nimt abe,
1 Ern wais ſelber vmbe was,
Vnd geit eim andern das.
Vnd er das mit gewalt hat;
Das iſt alles Rulandes Rat,
Sprach der vngetrewe Man,
Als ich ev wol geſagen chan;
Er gicht vnd ſein geſellen
Si twingen ſwen ſi wellen;
Des ſagent ſi Charle ſo vil,
Das er in immer volgen wil,
Da von wer vns paiden not
Gelebt wier Rulandes tot;
Wier mueſſen anders diſen ſtreit
Alleſant han vntz an di zeit,
Das ir vns ewern leip lat
Vnd ouch ir vns erſlagen hat.

Sect. XXXII.

MArſilies ſprach: nu ſage mier,
1 So helfe dier Got, geturre wier
Den Chaiſer immer beſtan,
Ich ſag dier was ich ritter han,
Ich gewinne in lande vnd in mer
Wol zwaintzig Chunige mit her,
Der pringet igeleicher dar
Czwaintzig tauſent wol gar,
Genelun der rede gedacht,
Ev ſei das furwar geſagt
Ob ier alle Haiden hetet,
Das ier dennoch miſſetetet,
Geritet ir in immer an;
Er iſt ein alſo ſelich man,
Ir weret det todes gewert,
Si haben di allerpeſten ſwert,
Die noch ie wurden geslagen,
Heiſt ein helm her tragen
Ich laſſe euch churtzleich ſehen,
Das ir mir nach mueſt iehen,
Dar chom der peſte den man vant,
Dardurch slueg er mit ainer hant;
Marſilies ſprach gib mir ditz ſwert:
Ich gib dier tauſent march wert;
Do ſprach der Verratere:
Ob is noch peſſer were,
Ich gib is ev vergebene,
Welt ir von dem lebene
Rulanden ſchaiden;
Ja gerne, ſprach der Haiden,
Iſt das mir ſo wol geſchicht
2 Das mein ouge geſicht,
Er wiert benamen domit erslagen;
Ein apgot hies er dar tragen,
Der was Apollo genant,
Dar auf leit er ſein hant
Mit allen ſeinen mannen,
Vnd ſwuer, das Rulant dannen
Nimmer prechte ſein leben,
So wil ichs ev gerne geben
Das ſwert vnd Rulanden
Baider zu ewern handen,
Sprach der vngetrew bote,
Des ſwuer er auf dem apgote,
Si ſwuern im vnd ſwuer er in
Si ſwuren her vnde hin,
Vnd ſwuren Rulandes tot,
Des chomens alle in groſſe not.

Sect. XXXIII.

DIſen mortleichen has
Begie Genelun nuer vm das,
Das er mueſte meiden ſein weip,
Seit er den ewigen leip
Von dem zorne verchos,
Vnd manigen werden man verlos,
So dunchet mich wol da bei,
Das is niht von Gote ſei
Di liebe di man zu weiben treit;
Manigem iſt ſein weip leit
Domit er Got dienen ſchol
Vnd let im die gevalle ſo wol,
Die er mues haben wider Got,
Is iſt von der natur gebot
Baide an weiben vnd an mannen,
Div natur ſei verbannen,
Div das recht alſo verchert,
Vnd niht, wan vnrecht, lert.

Sect. XXXIV.

NU muge wier wainen vnd chlagen,
Swen wir rechte horen ſagen
Von den groſſen vntrewen,
So mag vns alle rewen,
Das ie chain Chriſten man
Div touf an ſeinem leibe gewan,
Der ie geriet diſen mort;
Nu horet wie is ſtet geſchriben dort,

Da

Sect. XXXI.

1) Cod. Lizel: *Er wais ſelber nit umb was.*

Ad Sect. XXXII.

1) Cod. Lizel. aptius:
Durch Got getruwe wir.

2) Cod. Lizel. clarius:
Iſt das mir ſo wol geſchiet,
Das in mein ougen anſiet.

Ad

Digitized by Google

Da der Weiſſage [1] mere
Fluecht dem Verratere;
Er hat ſein zungen gewetzet,
Meine veinde auf mich geſetzet,
Wider Got haſt er mich;
[2] Herre due ſelber dein rich
Brich im ſein tage abe,
Ein ander ſein reichtum habe,
Ein witbe werde ſein weip,
In den ſunden ſterbe ſein Leip,
Sein chint werden waiſen,
Vnd chomen nimmer [3] aus den vraiſen;
Si mueſſen gefuret werden hin,
Sich erparme niemant uber in,
Sein chunne werde an im z'ende bracht,
Czu guet werd ſein nimmer gedacht,
Sein gewinne ein ſunder oberhant
Der nem im leip vnd lant;
Czu ſeiner zesmen ſeiten
Ste der tievel zu allen zeiten
Czu einem fluech werd im ſein gebet;
Swas er vbels ie getet,
Des vergiſſe du Herre nimmerme;
Swen er an deinem gerichte ſte,
Do werd er gar vertailet
Mit des tievels bande geſailet;
Er werd gechlaidet mit der ſcham,
Vnd mit der verdamnuſſe alſam,
Das ſi an im werden bechant,
Recht als ein ſweifelecht gwant;
[4] Die helle ſei im immer gar,
In der ſwebel brinnunden ſchar
Mues er gefuret werden hin.
Er vloch den ſegen, der vlieh ouch in,
Er mint den fluech, den mus er han,
Den fluech hat David getan.
Vber den verratere,
Das man im dirre ſwère
Von ſchulden vnd gunnen ſchol;
Die gedient ouch Genelun wol,
Seit er alſo mortleich
Verriet zwai groſſev reich
Mit vngetrewen liſten,
Vnd ſeinen eben-Chriſten
Czu der Marter gab.
Do der Chaiſer ſein ſtab
Mit im het geſant
Hin in der Haiden lant
Der Chriſtenhait zu ern,
Die wolt er gerne meren,
Do verriet ers an den trewen;
Das mueſt in ſeit gerewen.

Sect. XXXV.

DO ſprach der vngetrewe man:
Herre, ſeit ich ev guetes gan,
So wil ich euch wol leren,
Das ir geneſet mit eren;
Nu volget meinen rate
Vnd beſendet vil drate.
Ditz leut in landen vnd in mer,
Als ier gewinnet ein her,
Vnd ſendet Charle denne dar
Die geiſel vnd das guet gar,
Das im die poten geheiſſen,
Des ſchult ir wol genieſſen;
Ich wais wol das ſi fur gant
So ſi das guet zutailet hant,
Vnd beginnent Vrlaubes gern,
Des mues der Chunich ſi gewern,
Wand ers ſelbe gelobt hat,
So ſag ich ev recht, wie is ergat,
So nimt mein ſtieffun Rulant
Ditz reich gar zu ſeiner hant,
Vnd wil is haben von rechte
So ſprechent di gueten Chnechte,
Das er ditz landes huete,
So wil er durch ſein vbermuete
Di purge haben alle,
Vnd wil ditz lant mit ſchalle
Darnach nieſſen ane not;
Wurde is den ſein tot,
Is were mein freude manigvalt;
Sein hoffart vnd ſein gwalt,
Die muent mich nacht vnd tag,
Das mirs hertze brechen mag;
Machmet ein Halſchar,
Vnd chomet haimleich dar,
Vnd wartet rechte der zeite,
Das Charl von Rulande reite,
Vnd ein nacht von im ſei,
So ſecht das ir ev dabei
Mit liſten ſo genahet,
Das ir Rulanden vahet,
E den er ev entrinne,
[1] Do er chain puerck gewinne;
Wiert er do zu hant erſlagen,
Charl mag in nimmer [2] verchlagen,
Im wiert vor laide ſo we,
Er geſuecht ev haim nimmerme;
Da von tot in zuhant,
So reitet Charl in ſein lant,
Vnd en wird darnach nimmer vro
Dar auf en acht ich vm ein ſtro;
Wiert is im zu ſchanden,
Das er an Rulanden
Ergouchet iſt ſo ſere,
Das er vns nimmer mere
Laiten ſchol auf vnſern tot,
Vns enloſe Got von der not,
Wier ſein anders vnerloſt,
Er fuget vns den vntroſt,

Das

Ad Sect. XXXIV.

1) *Mere*, celebris.
2) i. e. *Domine ſume ipſe tuam vindictam.* in Fragm. Hiſt. de Bello Carol. M. contra Sarac. ℣. 1427. hoc ipſum ita redditur: *baue thu ſelue then gerib.*
3) *Aus den vraiſen*, i. e. *ex periculis, infortuniis.*
4) i. e. *Infernus ei ſemper ſit paratus, ſeu pateat.*

Tom. II. Rhythm. de Carol. M.

Ad Sect. XXXV.

1) Cod. Lizel.
Das er in icht entrinne,
Noch kein burg gewinne.
2) *Verclagen* i. e. ſatis lugere.

Digitized by Google

Das wir leben in diſen noten
Vntz wir bete an ein ander totten.

Sect. XXXVI.

MArſilies lachte do;
Er ſprach ich bin dein vil vro;
Er chuſt in an ſein munt,
Vnd ſwuer im aber an der ſtunt,
Ob is ſein got machmet wolte,
Das er zwelifer enſcholte,
Chainer von danne ſchaiden,
Das gelobt er mit vil aiden;
Die da Herren namen haten,
Di ſprahen vnde taten
Was Genelun gerne vernam,
Das er in alſo rechte quam;
Des warn ſi im alle holt,
[1] Phelle, ſilber vnd golt
Des gabens im alſo ſwere,
Das er viertzig ſaumere
Mit ſeinem guete danne luet,
Des het er ein ſtoltzen muet.
Si gaben im hunde vnd veder ſpil
Vnd guete Roſſe ſo vil,
Das er ſich [2] freunte der vart;
O we das er ie geborn wart!

Sect. XXXVII.

MArſilies ſun Aldarot
Ein ſwert er im dar bot;
Er ſprach: mein vil lieber man,
Das peſte ſwert, das ich ie gewan,
Das gab mier der Chunich von Dielſarke,
Der brant mier meine marke,
Da rait ich in zu ain zeiten an,
Vnd slueg im dreiſig hundert man;
Dannoch wart ir mer geſchant,
Ich vienge in ſelber zu hant,
Ditz ſwert gab er mir zu minnen
Nu fuer du is mit dir von hinnen,
Is iſt zehe vnd alſo hart
Das nie chain peſſers en wart
Hie zu den Haiden geslagen,
Einen helm hies er da tragen
Vnd sluech in en mitten zu tal,
Das ſwert durch wuet vber al;
Genelun danchet im alſo,
Ich han hie gefreunt, des bin ich vro,
Der mues mir Got gunnen,
Ir habt mich wol gewunnen
Czu beherten ewer ere.
Do bat er in vil ſere
Vmbe ſein ſtieſſun Rulanden;
Er ſprach: den pringe mier zu handen,
Das ich den ruêm an im erberbe;
Wil Got das er ſterbe
So mues mein lant mit fride ſein,
Ob Machmet wil der Herre mein.
Di im do liebe taten,
Vnd in Rulandes baten,
Der was freisleich vil,
Das ich das mere churtzen wil,
Vnd ſagen wie is darnach ergiench,
Vnd wie is Marſilies ane viench.

CAP. IV.

[1] MArſilies von Sarragos
Der was gewaltig vnd ſo gros;
Er ſant ſein prief noch groſſem her
Baide in lande vnd in mer;
Auch ſant er vermeſſenleich
Nach zwain unn zwainzic chunigen
Der pracht igeleicher dar
Czwaintzig tauſent wol gar,
Di im zu helfe quamen,
Vnd das wort von in vernamen,
Vnd darzu chomen Hertzoge als vil
Das ichs churtzleich nennen wil.

Sect. I.

DErn lies is lenger niht beleiben,
Er hies ſein prief ſchreiben,
Damit enbot er in das lant
Choders wer verprant;
Alle, die das rechen wolten,
Das ſi palde chomen ſcholten;
Di Haiden ſamten ir Her
Bede in lande vnd in mer
Vber alle die reich;
Do chom vermeſſenleich
Der Chunich Alrich von banden,
Der pracht aus ſeinen Landen
Manigen herleichen Helt,
Die er ſelbe het erwelt,
Czwaintzig tauſent ritter guet,
Di heten ritterleichen muet,
Vnd waren vnverdroſſen,
Mit ſtahel wol beſloſſen;
Darzu ſagt man furwar
Don Vltor der Chunich Lymar
[1] Prachte fuinftzehentauſent dar
Di heten horinne gar;
Da chom Ylas von Czammen,
Der wol die fewers flammen

Aus

Ad Sect. XXXVI.

1) *Phelle*, purpuram. vid. Notam meam ad Rhythmum de S. Annone §. 28. not. 17.
2) Cod. Liz. *freut*.

Ad CAP. IV.

1) Hæc ſumma, quæ in MSC. Civit. Argentinenſis rubris literis eſt ſcripta, abeſt à Cod. Lizeliano: in quo etiam pleræque aliæ ſummæ capitum deficiunt.

Ad Sect. I.

1) Cod. Lizel. legit:
Der brachte fünffzig tuſent dar
Die waren alle burnin gar.
de v. *burnin* vid. Gold. in not. ad Parænef. p. 377. edit. Gold.

2) *El-*

Digitized by Google

Aus den Helmen getorſte hawen
Czu dienſte der Vrowen,
Der prachte dreiſig tautent man,
Di er durch Marſilien gewan;
Von Horre der Chunich Antelin
Der tet auch ſein chraft ſchein,
2 Der pracht ein ellende ſchar
Sechszehen tauſent wol gar;
Der Chunich von Darmache
Dern chom auch niht zu ſwache,
Er hett ſein Helde palt
Czu achtzehen tauſent gezalt;
Der vom Alarie chom dar
Mit acht tauſent wol gar;
Der prachte ouch von Vinele
Czwelif tauſent ritter oder me;
Der von Maſſale chom mit her,
Das iſt ein inſel in dem mer,
Der brachte helde mere
Neun tauſent 3 buckelere;
Der Chunich von Viole
4 Der gebot in ſeiner E,
Vnd hies das uberal ſagen,
Swas waffen mochte getragen,
Das is di herfart ſwure,
Vnd auch benamen fuere;
Der Chunich von Lachure
Der pracht im zu ſture
Czwelif tauſent gueter Chnechte,
Czu aller not gerechte;
Der Chunich von Tanabri
Der brachte ſeiner Gote dri,
5 Das was Mars vnd Jupiter
Vnde Saturnum, di brachte er,
Den gab man michel opher,
Ir lon der was doch chopfer;
Dar chom der Chunich von Funde,
Die mueſſen als hunde
Die erden alles anſehen,
Des hore wier di puech iehen,
6 Den ſtunt das chaume an der bruſt
Di heten groſſen geluſt,
Das ſi Rulanden
Erſchuſſen mit ier handen,
Si furten ſtarches geſchutze,
Das wart in doch vnnutze;
Dar chom der Chunich von Druſe,
7 Der brachte aus ſeiner chluſe
Manigen Haiden vnervorcht,
Di heten mordes vil geworicht;
Der Chunich von Camponie cham
Mit einer ſchar freiſam,
Der Chunich chom auch dar
Mit einer micheln ſchar
Dar chom der Chunich von Salazprieſe
Di auſerwelten ſpieſſe
Brachtens aus ir Lande
Vnd droten alle Rulande.

Sect. II.

DAr brachte der Chunigh Margries
Vil manigen vraisleichen ſpies,
Vnd manigen helt herleichen,
Die warn von zwain reichen
Von Daſſarie vnd von Sibilie;
Er was ſchon als ein lilie,
Vnd was den vrowen ſo traut.
Baide ſtille vnd uber laut
Minten als ein Got,
Vnd leiſten alle ſein gebot;
Ein Chunich chom auch ins lant
Der was Czernoles genant,
Das leut in ſeinem reiche
Die lebent ſo tevuelleiche,
Das ir Got niht enruhet,
Er hat di ſunnen da verfluhet,
Das ſi in ir lant nie geſchein
Noch aus ir erde nie bechelein
Weder chorn noch weinreben,
Deſn wil in Got do niht geben;
Holtz erde vnd ſtaine
1 Iſt da ſwartz als gemaine;
Do iſt niht den holtz vnd mos,
Si eſſent niht wen di Ros,
Vnd lebent mit vnſinne,
Da wonet der tevvel inne,
Der machet ſev neidic vnd arck,
Ier Chunich der was alſo ſtarck,
Das im an chreſte niht gepraſt,
Swer im zwelif muele laſt
Czuſamme leite oder pant
Das hueb er auf mit einer hant;

Dare

2) *Ellende ſchar*, alacrem, fortem cohortem. vid. ſupra notam ad Sect. I. Cap. III. n. 7.

3) *Buckelere*, ſunt milites clypeis inſtructi. *Buckeler* proprie umbonem clypei; inde ipſum clypeum ſignificat. vid. du Freſne in Gloſſ. Lat. Barb. v. *Buccula*. Keyſersperg im Chriſtl. Bilger fol. 92. b. nement den *buckler* des gloubens. Twinger in Vocab. Germ. Lat. *Buckele*, ſcutum vel Pelta, *Buckeler holyſen*, umbo. Idem in Vocab. Lat. Germ. Anchile (lege: Ancile) Schilt oder *Buckler*.

4) *In ſeiner e*, in ſua Lege i. e. in ſuâ Jurisdictione, in Territorio, quod Legibus ipſius ſubeſt.
Cod. Lizel. habet:
Der hies gebieten by der E.

5) Cod. Lizel. legit:
Das was Mars und Jupiter
Und Appollo die bracht er.
aſt Fragm. Hiſt. de Bello Carl. M. contra Sar. ℵ. 1687. habet:
Thaz was Mars und Jovinus,
Ther thrite hiez Saturnus.

6) Cod. Lizel. habet:
In ſtat das hiren an der bruſt.
hiren, cerebrum.

7) *Chluſe*. latine medio ævo: *Cluſa*, quæ vox ſignificat *anguſtum montium aditum*. Eginhardus: omnes aditus, id eſt, *Cluſas*, quibus in Italiam intratur, impoſitis firmavit auxiliis. vid. du Freſne v. Cluſa.

Ad Sect. II.

Als gemaine i. e. communiter, ordinarie,

Dare chom auch Chunige genuech
Der igeleicher chrone truech,
Der ich doch nennen niht en wil;
Dar chom Herzogen vil,
Das ſi von der menige beliben
Vngezalt vnd vngeſchrieben.

Sect. III.

DO ſi Marſilies wol enphie
Vnd das darnach ergie,
Das er in gab vnd [1] lech
Vnd ſev nihtes verzech,
Des igeleicher gerte,
Vnd ſen alle wol gewerte,
Do ſprach er zu den Chamereren,
Das ſi gerait weren
Mit der gabe vil drate,
Die er Charle gelobt hate;
Czu Genelune er aber gie,
Den er vil guetleich vm vie;
Vnd ſprach vil dicke wis gemant,
Das mir dein ſtieſſun Rulant
[2] Ane Charlen zuechume,
Das iſt immer dein frume;
Er chuſt in an ſein munt
Vnd bevalich is im aber an der ſtunt,
Vnd ſwuer im des vil ſere,
Gehertet er im ſein ere
Durch ſeiner trewen gebot,
Er ſcholt Chunich vnd Got
In ſeinem Chunichreich weſen,
Di mueſſen ſchreiben vnd leſen
Sein lob vnd ſein ere,
Des ſwuer er im vil ſere;
Da was von golde ein michel guet
Vntz man fuinfhundert geluet,
Baide mule vnd olbenden,
Die er im ſcholte ſenden.
Vnd fuinfzig karren vol byſande;
Do was ouch von ſeinem lande
Igeleiches Furſten chint.
Er ſprach: Genelun, nu ſint
Mein ere gar in deiner hant,
Der haſt du ein geuuiſſes phant,
Ichn wais was ich dier ſage me;
Im wart vor laide ſo we,
Do er den chinden noch ſach
Das im das groſſe vngemach
Darzu betwanc, das im geſwant;
Den mantel er um das haubt want
Vnd viel vnmechtig nider;
Do gie Genelun dar wider,
Aſo troſt er in do;
Er ſprach: durch Got wie tuet ir ſo,
Ier ſchult des ane zweivel ſein,
Seid ich durch iv di ſele mein
Geſetzet han zurteile,
Darumb iſt ouch veile,
Alles, das ich von Charlen han,
Oder ewer wille mues ergan;
Mocht ich anders niht gedingen,
Ich verſwuer e kerlingen
Ewern ſun den wil ich ſelbe han;
Den wil ieh niemant lan,
[3] Ich beſtæte auch der Furſten chint,
Die mir hie enpholichen ſint,
Do man in laides niht entuet,
Habt ein vroleichen muet,
Ich beherte wol ewer ere,
Vnd dien ev gerne immer mere.

Sect. IV.

DO Genelun vrlaup gwan,
Nu ſchied er vroleichen dan;
Di zwelif rat gnoſſe
Die dienten im vil groſſe,
Si hulfen im an di ſtraſſen,
Si getorſten ſein nit laſſen,
Si volgten im gantze tage drei
Do warens Charle ſo bei,
Das ſi des wurden gewar;
Er chom wol ane ſchaden dar,
Als ſi im gehieſſen
Vnd ier trewe zu phande lieſſen;
Sein boten er fur ſande,
Vil dicke er di mande,
Das ſi ſo behielten irn ſin,
Das er ſeines willen an in
Niht wurde betrogen;
[1] Des beierſchen Hertzogen
Den hies er im gewinnen
Mit ſo getanen ſinnen,
Das er haimleich cheme,
Das is niemant mer verneme;
Do das Naymis vernam
[2] taugenleich er do cham,
Do er den vngetrewen vant;
Do ſprach Genelun zu hant:
Swas ir ſprechet oder getuet,
Das dunchet den Chaiſer alles guet;
Der iſt ev genedic vnde holt,
Nu geruhet nemen ditz golt,
Diſen gueten ſaumere
Vnd laht ev niht weſen ſwere

Durch

Ad Sect. III.

1) *Lech* pro: *leibete*. Supra eodem ſenſu habuimus: *leich*.
2) *Ane Charlen*, absque Carolo.
3) i. e. *Securitatem vitæ præſto Principum Filiis.*

Ad Sect. IV.

1) MSC. Lizel. *Den Beierſchen Herzogen Den hies er im geuuinnen.*
2) MSC. Lizel. habet:
Vil tougenlichen er dar kam.
tougenlichen, *tougenleich* eſt *clandeſtinâ ratione.* Vid. ſupra.

3) i. e.

Digitized by Google

Durch ewer tugentleich ſit,
Das ir tuet des ich ev bit;
Ich gelone euch ſein noch bas,
Vnd ſagt meinem Herren das,
Wier ſein des vrleuges vrei,
Das is vil wol verſunet ſei,
Vnd nach ſein ern verendet;
Die geiſel ſint her geſendet
Vnd goldes alſo groſſe chraft,
Er mag immer ſein [3] vnnothaft;
Als ier im das geſaget hat,
So gebet im dan den rat;
Das er hinwider chere,
Des han ich geſworen ſere
Vnd mein trewe dort gegeben,
Ob di Furſten do wider ſtreben
Vnd enlaſſen in niht wenden,
So wil ich mich niht ſchenden;
Baide guet vnde chint,
Div mir hie bevolichen ſint,
Wil ich Marſilie wider pringen
Mag ich des niht erringen,
Das is fur ſich muge gan
Das ich dort geſworn han.

Sect. V.

DO das Naymes vernam,
Czu hove er vroleich quam;
Da er den Chaiſer geſach
Ditz wort er vroleich ſprach:
Welt ier, ich ſag ev mere;
Du duncheſt mich ſo gewere
Sprach Carl der tugentreich,
Das mich ſtetichleich
Dein rede dunchet ſo guet,
Das mir chainer ſanfter tuet,
Des macht du gerne ſagen mier;
Er ſprach: Herre, welt ier,
So hat das [1] vrleuge ende genomen;
Genelun iſt vroleich chomen,
Im habent di Haiden gegeben
So vil, ſcholt er immer leben,
Er wer do von reiche
Marſilies hat gentzleich
Erzaiget willigen muet,
Er hat geiſel vnde guet
Alleſant her geſendet
Vnd hat is wol verendet,
Des lat ouch in genieſſen;
Swas ev die poten gehieſſen,
Das hat er alles getan.
Nu muget irs wol dafur han,
Das er niht mag gewenchen,
Vnd ſchult da bei gedenchen
An Ewer Chaiſerleich wort,
Genelun hat gelobet dort
Marſilie vnd den haiden
Mit trewen vnd mit aiden,
Das ier tuet di widerchere,
Furechtet eu vil ſere
Das euch des die Furſten phenden
Vnd ev niht laſſen wenden
Vnd ſagen andern unrat
Seit ir vnd er gelobet hat
Das ier hinwider reitet
Vnd des niht lenger peitet
Iſt das ir ſein nu niht tuet
So wil er geiſel vnde guet
Marſilie alles wider geben
Vnd wil darnach vil gerne ſtreben
Das is im an di trewe icht ge;
Swie ewer muet darumbe ſte,
Des en ſchult ir mir niht [2] verdagen,
Das wil ich Genelun ſagen;

Sect. VI.

[1] KArl neig gegen Gote
Sein gnaden vnd ſeim gebote
Den gnadet er vil ſere
Vnd ſaget im lob vnd ere.
Sein [2] venie ſucht er drei ſtunt,
Do was im laider vnchunt,
Das er mit der rede was betrogen;
Er ſprach zu dem Hertzogen:
Du ſcholt Genelun ſagen,
Ern durfe niht an mier verzagen,
Er hat mier ſo lieb getan,
Das ich niemant als lieb han,
Durch den ich in welle betriegen
Ichn bit auch in niht liegen,
Swo er ſein trewe geſetzet hat,
Ich ſchaffe das ſi niht verſtat;
Do das Genelun vernam,
Czu hove er vroleich quam;
Charl von ſeinem ſtuel giench,
Vil minnenchleich er in enphiench,

Vnd

3) i. e. *Quod in poſterum ſemper futurus ſit ſine periculis, malis* ſc. quæ Carolus armis ſuis ipſi afferre poſſet.

Ad Sect. V.

1) *Urleuges*, belli, de hac v. vid. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. Append. p. 843.

2) *Verdagen* i. e. verdecken. *Abſcondere, celare.* Ita *gedagen* eſt apud Notk. Pſ. LXXVI, 4. pro: *occultare.*

Ad Sect. VI.

1) Cod. Lizel. hic loci ita loquitur:

Karl bin gen himel ſach
Sin gebet er inniclichen ſprach
Zu dem oberſten Got,
Sinen gnaden und ſeim gebot
Dem daucket er vil ſere
Er ſagte im lob und ere.

2) De v. *venie* vid. quæ notavi ad Rhythm. de S. Annone §. 68. num. 36. hic: *venie ſuchen* commode explicari poteſt; *petere veniam, remiſſionem peccatorum.*

Vnd die furſten alle gemaine;
Do ſtuent der vil vnraine
Mit truben muet vnder in;
Durch ſeinem mortleichen ſin
Lacheten im di ougen,
Er het den tievel [3] tougen
Geſetzet in ſeines hertzens grunt;
Das was in laider vnchunt.

Sect. VII.

HEiliger Chaiſer, ſprach er:
Marſilies enpeutet ev her
Sein dienſt getrewleich,
Alſo tuent von ſeinem reich
Di Furſten vnd ir geſchlechte,
Si hant getan vil rechte,
Als ev di poten veriahen,
Nu haiſt is enphahen;
Ich pringe goldes groſſe chraft
Si hant [1] auf ewer herſchaft
Daher geſendet irev chint,
Wand ſi gehorſam ſint
Aller gotleichen lere;
Si haben leip ſele vnd ere
In ewer genade gegeben
Vnd wellent Chriſtenleiche leben;
Marſilies iſt beſchaiden,
Vnd iſt der weiſte Haiden,
Den alles haiden lant hat,
Des nemt in gern an ewern rat.
Charl hin zu himel ſach,
Sein gebet er minnenchleich ſprach,
Er ſach Genelun an;
Wol dier, ſprach er, lieber man,
Das du diſe ere haſt beiaget,
[2] Dich hat der ſelden tag betaget;
Swes dein geſchlechte an mich gert,
Des werdens durch dich gewert.
Die Herren mante er alle,
Er ſprach: ſwer ev gevalle,
Dem ich bevelich ditz lant,
Den tuet mir ſchiere bechant;
Swer hie gerne weſen wil,
[3] Dem laſſe ich gueter purge vil.

Sect. VIII.

DO giengen ſi zu rate
Vnd ſprachen auch vil drate,
Mit eim gemainen muete das,
Ditz lant bewart niemant bas,
Den Genelun der weiſe man;
Dem is der Chaiſer wol gan,
Hie iſt niemant ſo gwis
Esn ſei der Hertzoge Naymis,
Er vnd ſein geverten
Mugen das lant beherten
Die ſint des landes wol wert
Vnd haben di aller peſten ſwert;
[1] Suſt rietens alſo weiten,
Vntz ſi begunden ſtreiten
Swem ſi puten ditz lant
Der verſprach is ſa zu hant;
Nu chom Genelun vil drate
Vngepeten zu dem rate;
Er ſprach: ier Edelinge,
Vil werde Cherlinge,
Ir waret ie guete Chnechte,
Vnd wurfet nach Gotes rechte,
Seit ir Yſpanien habt errungen,
Czu der Chriſtenhait betwungen,
Wes pietet ir den fremden das,
Gunnet is vnſerm ainem bas,
Ir ſchult is geben Rulande
Wen wolt ier in dem lande
Billeicher laſſen den in,
Das ich im von recht holt bin,
Ich gan im ſein deſter bas,
So wais ich auch benamen, das
Er iſt ein helt zu den handen,
Vnd iſt ſein vianden
In den ougen ein dorn,
Der iſt vil von im verlorn.

Sect. IX.

[1] IN diſen Mergarten
So lebt den wider warten

Chain

---

3) *Tougen*, clam. Unde *tougenlich*, *taugenleich*, quod Capitis hujus Sect. V. habuimus.

Ad Sect. VII.

1) i. e. Juxta veſtrum imperium, juſſu veſtro.
2) i. e. *Te felicitatis tectum texit.* In Cod. Lizel. legitur:
Du biſt mit ſelden betaget.
3) Poſt hunc verſum in MSC. Lizel. hi ſequuntur:
Das er unſer mag erbaiten,
Bis uuir uns heruuider beraiten,
Fraiſche aber ich boſſe mere
Das uuurt den haiden ſchuuere,
Ich mach ain ſulchy herfart
Das in allen uue uuart,
Das ich ye uuart geboren,
Sie müſſen alle ſin verloren,
Nun geſchach an dem rate
Das Genelun geloubet hate,
Und ſpracben alle ſumeliche das,
Diſs landes pfliget nymant bas
Dan Genelun der uuiſe man, &c.

Ad Sect. VIII.

1) *Sic deliberabant admodum prolixe*
donec incipiebat litigare,
cui hanc regionem offerre vellent,
Ille (Naymis) *eam mox recuſavit.* Pro verſu hoc ultimo habet Codex Lizel.
Der uuerte ſichs als zu hant.

Ad Sect. IX.

1) *Mergarten*, mundum denotat. In Rhythm. de S. Annone §. 26. legitur:
Daz in diſem merigarten
Je geuruwit uuurde.

ad

Digitized by Google

Chain man ſo engeſtleich,
Auch hat er geſellet ſich
Czu den peſten, di die werlt hat,
Der im chainer abe gat
Dem ſchult ir Yſpanien lihen
Vnd im des niht verzihen,
Mier ſint vil lieb ſein ere
Nu ſaumet is niht mere,
Vns get di nacht vaſte zue,
Wier mueſſen von hinne morgen frue,
Das han ich ſere gelobet,
Ir hiet anders getobet,
Swenne ſi vernemen dort
Das ir ewer Chaiſerleich wort.
Niht vil ſtete lieſſet;
Wand irn ſelbe gehieſſet;
Do ev ir potſchaft quam
Wurdens ev gehorſam;
Ir ritet wider zu hant,
Nu leichet Rulande ditz lant,
Ob is ev wol gevalle;
Di herren ſprahen alle,
Er hiet wol geraten;
Den Chaiſer ſi des baten,
Das ſein Neue Rulant
Mueſt huten das lant;
Geſchech im ir helfe not,
Si hulfen im vntz an ir tot.
Nu des Charl wart gewar,
Das di Furſten ſo gar
An di pet warn geslagen,
Das er in niht mochte verſagen,
Des gwan er ſolich vngemach
Das er weder hort weder enſach;
Im wande ſein hertze brechen,
Ern mochte ein wort niht geſprechen
Vntz er vil lange geſas,
Seine ougen wurden im nas;
Do ſprach er Genelune zu:
Ich wene ein reiten ich hinne tu,
Das mich vil ſere gerewe;
Hetteſt du deiner trewe
Bas an mir geſchonet,
Dier wurde vil wol gelonet,
Ich lies auf mein haubet ſtan,
Is iſt durch chain guet getan;
Du tet mir nie ſo laide,
Iſt das ich von hinne ſchaide,
[2] An chumt mir niht zu haile
Nach der furſten urtaile
Mues ich Rulanden hie lan
Das mag mir an mein Hertze gan.

Sect. X.

Div ſunne zu abunde ſchein,
Die furſten riten alle heim,
Darnach wurden ſi bedacht
Mit einer vinſteren nacht.
Charl an ſeim bette lach,
Groſſer herſchafte er phlach;
[1] Sein namen do vil vaſte war
Czwaintzig tauſent wol gar;
Dar zue het er ein ſit
Da man ich alle Herren mit,
So ſi wanten di huettere,
Das er an dem pette were,
So chniet er auf der erden
Vnd mante Got den werden
Mit wainunden ougen
[2] Aller ſeiner tougen;
Wier horn auch vurbar ſagen,
Ern wolte niht auf im tragen.
Chain haubthafte ſunde,
Des hab wir vrchunde
Von ſant Egidien vil guet,
[3] dem ſagte Charle ſein muet,
Im wer ein ſunde geſchehen,
[4] Der wolt er nimmer veriehen;
Do bat der [5] Herre lobeſam
[6] Fur Charlen vntz er ein prief quam
Auf dem altar, do er ſanch,
Des ſagt er Got groſſen danch,
Den las der Heilige man,
Do ſtund do geſchrieben an,
Das Charl der Richtere
Der ſunden ledick were,

Charl

---

ad quem locum vide notam meam num. 9. Cod. Lizel. exhibet:

Uber al den mergarten.

2) Cod. Lizel. melius:

Es kumt mir nit zu beile.

Ad Sect. X.

1) i. e. *Ipſius cuſtodiam valde gerebant viginti millia* fere.

2) *Aller ſiner tougen*, omnium ſuorum ſacramentorum. Apud Notk. Pſal. LXIV, 11. verba: quædam ſtillicidia de ſacramentis, redduntur Theotiſce: *ſumeliche tropfen Gotes tougeni.* Apud eundem Pſal. XCVIII, 5. legitur: *ipſam (dazſelbe) carnem ſuam gab er* (Chriſtus) *uns ze ezzenne, daz ſuln uuir beton ſo uuir es ezzen, uuanda iz* ſacramentum (tougenheit) *iſt; Unde ieo in* ſacramento *ſpiritalis intellectus* (tougenheit *geiſtlich vernumift*) iſt. eſt à *tougen, clam*, de quo ſupra; nam Sacramenta ſunt Myſteria.

3) Cod. Lizel. clarius:

Dem ſagt Karel ſinen mut:

i. e. Carolus ei cogitata mentis aperuit.

4) Cod. Lizel. aptius:

Die dorft er nymmer verjehen.

5) Vox *Herre* κατ' ἐξοχὴν Clericis olim tribui ſolebat. Conf. infra c. 5. Sect. 21. ubi de Turpino, Archi-Epiſcopo dicitur: *Der* Herre *ſegent ſie.* Hodie adhuc in Alſatia & Suevia noſtra Ruſtici Parochos ſuos κατ' ἐξοχὴν nominant: Herren. Sic dicunt; *Unſer* Herr *hat ein ſchöne Predigt getan; der* Herr *hat mirs verbotten*, &c.

6) MSC. Lizel. legit:

Für Karlen untz im ein brieff kam.

Ad

Charl envacht niht noch guete
Er gedacht in ſeinem muete
Czu allen zeiten alle die zeit,
Wie der menſch denne leit,
So er mit dem tode ringet,
Welich not in danne twinget;
Die Herren ich domit mane
Das ſi gedenchen dar ane,
Swie harte ſi nach ern ſtreben,
Das ſi darvnder rehte leben,
Vnd chern ir ougen zu Gote
So chumt in der himeliſch bote,
Swenne ſi ligen in der not,
Vnd wendet in der Sele tot.

Sect. XI.

DO Charl an ſeim gepete lach,
Als er vil dicke zu Gote phlach,
Do wart ſein Neve Rulant
Des nachtes ofte genant
In des Chaiſers gepete,
Als er ouch alle die tete,
Di da Chriſten namen haten,
Das ſi Got mueſt beraten
In dem ewigem reich,
Des bat er innerchleich;
Do der Chaiſer ditz gebet
Mit maniger venie getet,
Wainunde vntz an die ſtunt,
Das er mueden begunde,
Vnd im di ougen [1] zueſigen,
Do giench er an ſein pette ligen;
Als in der ſlaf vberwant,
Do traumet im ſa zuhant,
Wie er an alle ſwere
Auf dem [2] portziſer were,
Vnd het hers genuege
Vnd ein ſchaft truege,
Vnd Genelun dar gienge,
[3] Vnd den ſchaft gevienge,
Vnd wolt im in aus der hant zucken;
Do brach der ſchaft zu ſtucken;
Alſo behabt ers ein tail;
Durch das ſelbe vnhail
Verzagte Genelun drate,
Sein ſtucke das er hate
Das warf er wider ie ſa,
Do lag is niht lenger da,
Von der erde is ſich want,
Vnd was ſo hoch ſa zu hant
In die lufte gevarn,
Di ſeiner verte wolten warn,
Die wurden ſein niht innen;
Do begunden di lufte brinnen,
Das die perge chrachten alle,
Do ervacht er von dem ſchalle.
Fur ſein bette er aber gie
Vnd ſtunt an ſeim barn chnie
Er ſprach: O we! himeliſcher Got,
Dein genade vnd dein gebot
Vnd dein vil heiliger ſegen,
Die mueſſen meins [4] vil armes phlegen;
Ich han dein zorn vernumen
Nu mues uber mich ein chumen
Mein ſunde, alſo das niemant me
Von mein ſchulden miſſege;
Richt uber mich Herre, das iſt reht,
Ich bin dein aigener Chnecht,
Du erchaufeſt mich vil tewre,
Nu behuet mich vor der Helle fewre;
Richte uber mein leichnamen,
Die mit mir her chamen,
Die behuete, ſi ſint deinev chint,
Wand ſi dier gehorſam ſint,
Was ich wider dich han getan,
Div rach ſchol zu recht uber mich gan.

Sect. XII.

DO er vil ſere zu Gote gerief,
Er leit ſich aber vnde ſlief,
Im traumet aber ein traum ſwær,
Wie er zu Ache wær,
Vnd groſſer freuden phlæge,
Vnd wie ein ber vor im læge
An zwo cheten gepunden,
Czu denſelben ſtunden,
Das in der ber aneſach,
Die cheten er bede zubrach,
Vnd lief den Chaiſer drate an,
Das werten alle ſein man,
Do macht in niemant bewarn,
Der per begreif im den arm,
Das Vleiſch er im abe brach,
Vntz man das bein bloſſes ſach;
Charl begunde aber wachen,
Von denſelben ſachen
Vil traurichleich er auſſach,
Div wort er wainunde ſprach,
Herre Got, ich bite dich,
Das du dich erparmeſt uber mich
Durch dein heilige namen drei,
Als liep ſo dier dein mueter ſei,
Div vil raine magt [1] here,
Vnd durch Davides ere,

Der

Ad Sect. XI.

1) De hac voce vid. notam meam ad Otfrid. Eu. I, 11, 23. num. 9.

2) Cod. Lizel. habet:
Vor dem *portifat* were.
in Cod. Civit. Argentin. autem clare eſt: *portziſer*, quâ voce, annon *Paradiſus* indigitetur, judicent Eruditi.

3) *Schafft*, haſtile; item haſta. Vocabular. MSC. ſubjunctum meo Vocabular. Lat. Germ. Twingeri. Haſta, *ſchaft* oder Sper. In Gl. Anglo-Sax. MSC. Haſta vel ſquiris (lege: Quiris) *ſceaft*. conf. Spat im Teutſchen Sprach-Schaz p. 1715.

4) Cod. Lizel. habet: *vil armen*, recte.

Ad Sect. XII.

1) *Here*, ſancta.

2) i. e.

Digitized by Google

Der het verworicht dein reich,
Vnd erparmeſt dich getrewleich,
Den gemacheſt du vil vro,
Vnd beſprankeſt in mit dem Yſopo,
Czu einem rechten vrchunde,
Vnd vergebde im ſein ſunde,
Vnd ſprecht mit deinm munde,
Als ich nu manige ſtunde
Eins mans von hertzen han gegert,
Recht alſo bin ich ſein gewert;
Ichn mag dir niht entrinnen,
Des wil ich zu dier ſinnen,
Dier iſt mein dinch wol chunt,
Nu waſch mich Herre an der ſtunt,
Vnd mache mich newe,
Das mich mein ſunde rewe,
Das ich daran icht ſterbe,
E ich dein genade erwerbe;
Czu dem dritten mal entlief er do,
Nu traumt im aber alſo,
Wie er zu Paris were,
Vnd chainer frewden enpere,
Wie die Juncherren ſungen
Baide ſpilten vnd ſprungen;
[2] Als des der Chaiſer warte,
Do chom ein liebarte,
Der lief von Yſpanien durch di ſchar,
Vnd nam des Chaiſers war,
Vnd wolt in gern erbiſſen han,
Das begunde Got vnderſtan,
Do er ſein beſchiermer was,
Do chom von ſeinem palas
[3] Ein rude ſtarch vnd gros,
Den liebarten er anſchos,
Vnd zaigt im alſo groſſen has
Das er des Chaiſers vergas,
Do wurden di ſeinen den enain,
Si wolten ſchawen an in zwain,
Welicher den ſick neme,
Vnde den anderen ubercheme;
Do vocht der liebart vnd der hunt
Vnverzagt vntz an di ſtunt,
Do zaigte der rude ſein chraft,
Das di furſten wurden zweivelhaft
Vnd bais den liebarten dot,
Charl erwachte aber durch not.

Sect. XIII.

ER viel enchreutz-weis dar nider,
[1] Er weſte wol do was niht wider,
Ern mueſte not dulden;
Czu Sant Marien hulden
Ergab er ſich vil ſere,
Das ſi im durch di Ere,
Di an ir magtume ſint,
[2] Wegende wer um ir chint;
Er ſprach: herre Got, ich wais wol,
Iſn mag niemant noch enſchol
Niht getun wider dier,
Du ne ſeheſt ſelbe zu mier,
So bin ich laider vnbehuet,
Iſn iſt chain purek ſo guet,
Div immer chunde geſtan,
Du welleſt ſei den in deiner huet han,
Swas iemant gemachen chan,
Du ne ſeiſt ſelber der zimberman,
Das mues man gar verlorn han,
Dirn chan niht widerſtan,
Des fleuch ich zu nimen, wen zu dier,
Vnd pit dich Herre, das du mier
Mit dein Gnaden alſo frumeſt,
So du in deinen fewers flammen chumeſt,
Das ich dan nach volgen mues
Deinem Heiligen ſange ſues,
Vnd genade mues vinden
Mit andern dein chinden.

Sect. XIV.

DIe traume teten im ſo we,
Das er niht wolt ſlaffen me,
Vnd an ſeinem gepete lach
Vntz in beleucht der tag,
Do was ſein her harte vro,
Si wanten das is wer alſo,
So ſi Genelun horten ſagen;
E den is begunde tagen
Do ſchuffens ir haimraiſſe;
Suſt fugte ſich [1] di vraiſe:
Der ſich Genelun vermas,
Er gehies Marſilie das,
Das Charl wider haimrite,
Vnd des niht langer pite;
Des freutten ſich di haiden,
Is tet auch manic ſchaiden
Von ſeinen freunden darnach;
Den vil mortleichen ſchach
Geriet ein Chriſten man,
Das er ſchatz domit gwan,
Des iſt er durch recht verſtoſſen
Czu Judas genoſſen,
Czu laide vnd zu ſere,
Di Helle pawet er immer mere.

Sect. XV.

DIe Furſten begunden gahen,
Do ſi den morgen ſahen,

Czu

2) i. e. *Cum hoc Imperator ſpectaret.*
3) *Rude*, moloſſus; Wahter in Expoſit. Voc. MSC. mulus, mul. moloſſus, *rude*. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *Rude*, moloſſus vel ſuſes.

Ad Sect. XIII.

1) i. e. *Sciebat ſe non poſſe eſſe contra*, ſeu ſe reſiſtere non poſſe.

2) *Wegende*, benedicens. conf. Rhythm. de S. Annone §. 49.

Ad Sect. XIV.

1) i. e. Ita *ſecutum eſt illud malum. vrais, frais, freis* denotat *periculum, malum, exitium.*

Digitized by Google

Czu hove vil vraisleich,
Si waren freuden reich
Alleſant gemaine,
Ane den Chaiſer aine,
Swie vil er freude an in ſach,
Das mocht im doch ſein vngemach
Niht geſemften, vmbe das
Sein ougen wurden trueb vnd nas.
Da ſprach er Genelun zue:
Wie reteſt mier, das ich tue,
Vnd wes iſt dier zu muete;
Du haſt mier mein huete
Mit deinem rate benomen,
Wie ſchol ich nu zu lande chomen?
Er ſprach; ich han ſo ſere
Geſchaffet ewer ere,
Ier muget zu lande cheren
An angeſt wol mit eren;
Ewer phlegen di peſten ane wan,
Die wier vnder diſen Herren han;
Der baier Hertzoge iſt ein helt,
Den han ich dar zu erwelt,
[1] Das er vor ewer reiten ſchol,
Der chan ev bewarn wol;
[2] Baide trewe vnd warhait
Die haben ir trewe an in gelait;
Er iſt in ſeiner iugent
Ein meiſter aller tugent;
Der mag zu diſen zeiten
Mit ern vor iv reiten,
So bewart euch alſo ſtarke
Oygier von Tenemarcke
[3] Czu ewer lenken hant,
Iv iſt ſein manhait wol erchant;
Er iſt mit trewen ev ſo holt
Das ir ev an in wol laſſen ſcholt;
[4] Anderthalbe ritet Richart,
Von dem ſeit ir wol bewart,
Er behuet ev ritterleich;
Ewer mogen von Franckreich,
Di ſchuln nach ev reiten,
Vnd lat zu diſen zeiten
Rulanden ditz landes phlegen,
Der iſt des leibes ein degen,
Sein nam der iſt ſo wol erchant,
Swo er den Haiden wiert genant,
Das ſchrechet ſev als ein donnerslach;
Iſn beleuchtet heut der tach
Chain ritter ſo guet,
Habt ein vroleichen muet,
Ir habt der Haiden chint,
Die weile ſi vngetauffet ſint
So ſchulle wir ſev in niht wider geben,
Ir ſchult darnach vil gerne ſtreben,
Das ewer Neve Rulant
Gechronet werde uber Yſpanien lant,
So hat er guet vnd ere;
Die Furſten belanget ſere,
Di lange hie geweſen ſint,
Si ſehen gerne weip vnd chint;
Is iſt vnſer aller rat,
Das ier Rulanden hie lat,
So iſt ditz lant wol bewart
Vnd ier vroleich wider haim vart.

Sect. XVI.

DEr Chaiſer ſach in aber an,
Er ſprach: was hat ich, [1] volandes man,
Getan wider deinen hulden,
Das ich von deinen ſchulden
Mein huete verlorn han,
Is iſt ein vil gewiſſer wan,
Das alles romiſch reich
Von dier wiert vil grosleich
Getrubet vnd beſweret,
Du haſt niht wol beweret,
Das dier lieb ſein mein ere,
Des vergiſſe ich nimmer mere;
Aufſpranch der degen Rulant:
Er ſprach: leicht mir ditz lant,
Des [2] gernent di Furſten alle,
Seit ich in ſo wol gevalle,
Das ſi mich fur manigen helt
Czu diſen dingen habent erwelt,
Der ern ſchult ir weſen vro;
Ich bin benamen auch alſo,
Ein vanen bot er im zu hant,
Do mite leicht ir mir das lant,
Sprach er, als is recht ſei,
Ich enphach is in die namen drei,
An die ich gelouben ſol,
Den getrawe ich der gnaden wol
Ob ich durch Got ich [3] gearbaite,
Das ich den lon geraite
Mit ſeinen chinden vinde,
[4] Ich werde ſein ingeſinde

Vil

Ad Sect. XV.

1) Leg: *Ev her relten ſol.*
2) Cod. Lizel. habet:
Beide küne und manhait.
3) Cod. Lizel. legit: *rechten hant.* bene.
4) i. e. Ex altero latere.

Ad Sect. XVI.

1) Vid. notam Goldaſti ad Paræneſ. p. 364. edit. Goldaſt.
2) *Gernent*, cupiunt, deſiderant.
3) Pro: *ich* lege: *icht*; quod & habet MSC. Lizel.
4) Lege: *Ich werden ſin* ingeſinde
Vil gerne mocht ich,
Ejus famulus *fieri*
Admodum cupio.
Nomine *Geſind* antiquis crebro denotantur *miniſtri, famuli majorum*, ut ita loquar, *Gentium.* In Jure Stat. Arg. MSC. quod Schilterus collegit. lib. I. c. I. §. 7. legitur: *Der Biſchov ſol niemanne das vronambacht bevelben, er ſy denne des* Geſindes *ſines Gotzhus.* Du Freſne in Gloſſ. Lat. Barb. v. *Gaſindus* hæc habet: *Gaſindus*, qui *ex familiâ alicujus eſt, vel domo, familiaris, famulus honoratior.* Gothis: *Gaſinthia* eſt *Comitatus.* hinc in Ulphil. Ev. Luc. II, 44. verba: Exiſtimantes autem

Digitized by Google

Vil gerne mocht ich;
Er wart gemartert durch mich,
Es enletzet mich chain not;
Ich diene im vntz an mein tot,
Das ich an den iungiſten ſtunden
An dem rechten werde funden.

CAP. V.

HIe wart Rulant der [1] weigant
Gechronet vber Yſpanien lant
Do wart im her nach ſtreit bechant.

Sect. I.

[2] CHarl im do den Vanen bot,
Das ich nu muſe diſe not
Mit dier hie, ſpracb er, leiden,
Ich wolt das guet vermeiden,
Das mir Marſilies hat gegeben;
Is get mir rechte an mein leben,
Das ich von dier ſchol chern,
Ich mag mit mein eren,
Laider bei dir niht beſtan,
Wand ich ſo vaſte gelobt han,
Das ich hin wider chere,
Da von furicht ich ſere
Vil groſſer arbaite,
Got ſei dein gelaite,
Rulant, lieber heve mein,
Ich wene wir gar geſchaiden ſein,
Die Furſten zu drungen,
Das lop ſi im ſungen,
Do wart der herleich helt
Baide gechronet vnd erwelt
Czu Chunige uber Yſpanie lant;
Do ſpraoh er ſa zuhant
Czu den Edlen Cherlingen,
[3] Ich wil an euch gedingen,
Ob mir ewer not geſchehe,
Das ich euch churtzleich ſehe;
Ich wil die rede beſchaiden;
Tauffent ſich die Haiden,
Ich wil ſi fríden vnd vriſten,
Als vnſern eben-Chriſten;
Iſt aber, das is ſo ergat,
Das ſi ſich des tievels rat
So ſere laſſent betriegen,
Das ſi vns beginnent liegen,
Das get in rechte an das leben,
Des ſchult ir ewer trewe geben,
Das ir mir denne beigeſtat,
Vnd mich niht an helfe lat
Hie in diſem ellende;
Das gelobtens an Charlen hende,
Vnd ſwuren das vil ſere,
Si ſaumten ſich niht mere,
Ob ſi ſein not vernemen,
Wan das ſi vil palde chemen.

Sect. II.

DO Rulant den Vanen gwan,
Er ſprach: wa nu mein liben man,
Die mir hie helfen wellen?
Wa nu lieben geſellen?
Wo nu freunt vnd mage?
Nu ſtet is an der wage;
Mir iſt nun freunde not geſchehen,
Ich mues ir aller trewe ſehen,
Die mein helfe habent erchant;
Den yanen vuert er an der hant
Auf ein hohe, di ſach er ſtan,
Das iſt ein buhel wol getan;
Auf den perch rait er,
Da ſatz Rulant ſein ſper
Czu tale bei ſeinem baine
Erhabt auf einem ſtaine;
Do entweich dem ſtaine ſein chraft
So ſere, das Rulandes ſehaft.
Hin nider in den ſtain ſanch
Vil nahen zwaier fueſſe lanch;
Ditz zaigte er vil ſchiere
Turpin vnde Olifiere;
Er zoch den ſchaft aus da,
Vnd ſatz in aber anderswa,
Do ſanc er aber in den ſtain,
Do beſant er ſeinen oheim,
Der chom vil churtzleich dar;
Do ſatz er in aber anders war,
Do ſanc er als in ein taick;
Charl hin zu Gote naick,
Vnd ſach wol, das ſein chraft,
Mit Gotes genaden was behaft,
Vnd hies ſein nemen wol war;
Do riten ſein geſellen dar
Mit zwaintzig tauſent mannen,
Dern enwolt chainer dannen

Ane

---

tem illum eſſe in *comitatu*, ſic redduntur: Hugiandona in *gaſintbiam* ina viſan. hinc apparet in Gloſſis S. Emmerani, quas Pezius in Theſ. Anecdot. Tom. I. exhibet p. 413. pro: *keſinde*, commeatu, legendum eſſe: *keſinde*, comitatu.

Ad CAP. V.

1) De hac voce, quam & ſupra jam habuimus, vid. quæ habet Goldaſtus in not. ad Paræn. p. 365. edit. Goldaſt. ubi notat: Küne *Recken*, küne *Degen*, küne *Helt*, küne *wigant* eſſe *ευνώνυμα*.

Ad Sect. I.

2) En! exemplum Inveſtituræ *per Vexillum*, quâ olim Ducatus, Principatus aliaque territoria cum me-

ro Imperio conceſſa conferebantur. Apud Vignerium in Hiſt. Alſat. p. 143. legitur: Inveſtivimus te *Ducem* & *Comitem* de quinque *vexillis* in ſignum quinque *dignitatum*, quas in feodum ab Imperio tenere debes. Charta Phil. Regis Rom. de A. 1207. Thomas Comes de Sabaudiâ - - feudum ſuum - - - de manu noſtrâ recepit, nosque eum juxta priſcam Imperii conſuetudinem de univerſis bonis illis - - per *tria vexilla* inveſtivimus. conf. du Fresne in Gloſſ. Lat. Barb. v. *Inveſtitura per vexillum*. Hinc nomen *feudi Vexillaris*, Germ. *Fahn-Vahn-leben*. de quo vid. Schilt. Comm. ad Jus Feud. Alem. cap. 42. §. 3.

3) i. e. *Peto à Vobis, ut pacto promittatis.*

Ane Rulanden cheren,
Czu allen ſeinen eren
Warn ſi im vil gerait;
Das was Genelune lait;
Im were lieber geweſen,
Wand ern ungern ſach geneſen,
Das er altersalaine rite,
Den im iemant volgte mite.

Sect. III.

RUllant ſprach zu dem Chaiſer do;
Ir ſchult vil gerne vnd vro
Hin wider zu lande cheren,
ich wil doch nach ewern eren
Den vanen furen, dieweil ich lebe,
Ir habt di groſſen Gotes gebe
[1] Gedient an diſer verte;
Sait mir Got das hail beſcherte,
Das ich ditz reihes hueten ſchol,
Ir ſchult mir des getrawen wol,
Ich geraume in nimmer das lant,
Mir enphellet der van niht aus der hant,
So der hantſchuech Genelun tet;
Is iſt mein rat vnd mein bet
Das irs hie palde raumet,
Vnd die Furſten niht enſaumet,
Got ſelber ſtete ewer ere;
Do wainte Charl ſere,
Rulanden er chuſte,
Vnd druchet in an ſein bruſte
Vil vaſte mit den armen;
Er ſprach: Got mues erparmen,
Das ich dich hie ſchol laſſen,
[2] Ich mag niht darzu gemaſſen.
Da mit mir ſo wol geſchehe,
So das ich dich tegeleichen ſehe;
Do wart von in paiden,
Do ſi ſich ſcholten ſchaiden,
Ein jamer ſtarch vnd alſo gros,
Das man den chlegeleichen [3] dos
Vber ein [4] raſte vernam;
Do is an di ſtunde quam,
Das der brueder [5] von dem bruder ſchied,
Vnd ſich der vater des beriet,
Das er ſein lieben ſun lie,
Man vernam ſo groſſe chlage nie;
Das tet in auch vil groſſe not,
Si ſanten manigen in den tot;
Charl ſchiet zu lande
Von ſeinem neven Rulande
In dem tale zu Runcefal,
Das was das iungiſte mal,
[6] Da er in lentigen ſach;
[7] Von den ſchulden das geſchach,
Der was wol ſolicher zuchte wert,
Der niemant gueter wirt gewert.

Sect. IV.

DO Charl zu lande
Gefuer von Rulande;
Vnd er ſeines gemaches phlach
Vntz an den andern tach,
Do enphalich er gote ſeine dinc;
Nu waffent ſich der Jungelinc
In einen liechten halſperck veſten,
Das ſi nindert chain weſten,
Des ſi alle ſo wol geluſte,
Im ſchain von ſeiner pruſte
Ein Tracke, der was von golde,
Dem bran recht, als is ſcholde,
Das fewer aus ſeinem munde
Swas man erdenchen chunde
Der edeliſten ſtaine
Damit was er gemaine
Gemachet alſo lobeſam,
[1] So er wol dem degen gezam;
Czwo [2] hoſen lait er an di bain
Do was wil manig edelſtain
Mit groſſem vleis in geworicht,
Er was des gar vnervoricht,

Das

Ad Sect. III.

1) *Gedient* i. e. *verdient*, meruiſti.
2) i. e. *Nihil poſſum invenire rem metiendo ſeu ponderando* ſc. quod æquet voluptatem hactenus ex præſentia tua & converſatione perceptam.
3) *Dos*, ſonitus. Vid. notam meam ad Rhythm. de S. Annone §. 27. not. 12.
4) *Raſte*, milliare. In Diplomate Ludovici Pii, quod eſt in Chronico Laurishamenſi apud Freher. Rer. Germ. T. I. p. m. 405. *leugæ duæ* i. e. *raſta una*. Conf. Freherum in Gloſſar. ad dict. Tom. I. h. v. Verel. in Ind. Ling. Goth. *Raſt*, certum itineris ſpatium ſive milliare ſive mille paſſus. Olafs ſaga cap. 86. *tolf* raſtir, *duodecim* milliaria. Pro: *raſte* in MSC. Lizel. eſt: *myle:*
5) MSC. Lizel. rectius: *von den brüdern.*
6) MSC. Lizel. *do in der Keiſer lebendig ſach.*
7) MSC. Lizel. pro *von den ſchulden* habet: *von des ſchulden*, i. e. illius cauſa. In ỳ. ult. hujus capitis idem MSC. habet: *Der nymant zu gut uuurt geuuert.* Mens horum trium verſuum eſt, quod quicquid hic gratiæ & humanitatis Carolus exhibuit, id illius viri cauſa, factum ſit, qui tali dignus erat honore, qualis nunquam ulli ex gratia fuit exhibitus.

Ad Sect. IV.

1) MSC. Lizel. rectius:
Als es uuol dem Held zam.
in eod. MSC. non eodem plane ordine, ut hîc, armatura hæc deſcribitur.
2) *Hoſen* tegumentum tibiarum fuiſſe tum hic locus probat, tum aliunde manifeſtum eſt; denotat itaque *tibialia*, item *ocreas*. Monach. S. Gall. de geſtis Car. M. lib. II. Cumque ad obſequium Domini cuncti *hoſas* ſuas vellent extrahere, ille prohibuit advocataque Regina oſtendit *ocreas* disruptas. Twinger in Vocab. Latino-Germ. MSC. Ocrea, *Lederhoſe* oder Stifel oder Kniuueling. Gloſſ. Anglo-Sax. Bed. Caliga vel Ocrea, *Hoſe*. Hinc Gallorum *houſeau*, *heuſe*. Matth. Paris ad A. 1247. Calceamentis militaribus quæ vulgariter *heuſes* dicuntur, ſeculariter, imo potius prodigaliter calceati, & calcarati. Conf. du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. v. Oſa, ubi notat etiam dici *Hoſſa,*

Das ſi chain waffen verſnite,
Swelich not er anders lite;
Sein helm der hies Venerant,
Den der Gotes Ritter Rulant
Auf ſeinem haubte wolde tragen,
Der was mit golde beslagen;
In die leiſten was gegraben
Gefullet wol mit puechſtaben:
Alle Waffen let mich magt
Dier ſei das furbar geſagt,
Wild du mich gewinnen,
Du fureſt ſchaden hinnen;
Sein ſwert das hies durndart
Wand nie chaines geſmitet wart
So guetes, als ich wene,
Sein ſite was ſeltzene,
Swo er is hine bot,
Do was geraſt der tot,
3 Der foricht es alle haidenſchaft;
4 Der ſtahet do vor chain Chraft,
Is wer bain oder horn,
Swas er traf, das was verlorn;
Is het im Got alſo geſant,
Des freute ſich Rulant;
Ein ſpies nam er in die hant,
Ein weiſſen vanen er dran 5 pant,
Das was des heldes 6 czimier,
Da waren vogel vnde tier
Mit groſſem vleis angeleit;
Nu was er alſo wol berait,
Das er ſich nie beraite bas;
Auf ein ros er do ſas,
Das was geheiſſen *velentich*
Ein chreuce tet er fur ſich
Czu rukke, vnd zu ſeiten,
War er do wolte reiten,
Das lie er wiſſen ſeine man;
Er rait auf ein hohe dan
En allen mitten vnder ſie;
Er ſprach: nu peitet mein hie,
Vnd en lat ev niht 7 belangen,
Ich han ditz lant enphangen,
Mier wer lait, das ich is ſo verluer,
8 Das man mein poshait da an chuer,
Ich wil des werden innen,
Ob vnſer 9 widerwinden
Dehaine ſamenunge haben,
Ich wil auf ein 10 warte draben,
Reitent ſi nidert in das lant,
Das ich ſev ſihe alleſant.

Sect. V.

DO nam er ain ſeinen man
Den liebiſten, den er ie gewan,
Der was gehaiſſen Walther,
Ern engert auch niemantz mer,
Vnd rait auf ein perck hoch,
Do ſach er wo dorther zoch
Ein her, das er des mueſſe iehen,
Ein groſſers wurde nie geſehen
Er ſach vanen in dem 1 melme
Baide ſchilt vnde helme,
Das in daucht den helt geneme,
Das alle die werlt da cheme;
Ir golt das gab ſo groſſen glaſt,
2 Das im der achte gepraſt,
Wie vil ir aller mechte ſein,
So michel was der widerſchein,
Vnd ſo vol ir alle das lant,
3 Das er achten lie zu hant;
Er ſprach zu Walthere:
Nu ſaume dich niht mere,
Reit und ſage dem her,
Das ſi ſich 4 warnen zu der wer:
Hais ſi ſich waffen ſchiere,
Sage Turpin vnd Oliſiere,
Marſilies reit vns ins lant
5 Sa mier diſe zesme hant

Sev

Hoſſa, *Hoſa*, *Oſſa*, *Houcia* pro *tibiali*, *crurali*, *caligâ*. Vox hæc pro tibiali ſupereſt apud nos in compoſito: *Hoſenſtricker*, pro quo alii: *Strümpffſtricker* dicunt. Ocreæ hæ ex varia erant compoſitæ materiâ; etiam ferro; Quod ultimum liquet ex iis quæ infra occurrunt, ubi dicitur:

Der uuart er auf dem baine
Geſtochen durch den halſperch
Do beſchermte in ein ander uuerch
Sin iſen hoſe diu drunter uuas.

3) MSC. Lizel. *des forcht es.*
4) MSC. Lizel. *Es nam dem Stahel ſein crafft.* Hæc lectio videtur probanda, nam in Fragm. Hiſt. de Bello Car. M. contra Sarac. legitur quoque ℣. 1849.

Thes ſtale ne bete thauuither nehaine kraft.

5) Hæc vox oſtendit cur vexilla ipſa *banda* fuerint dicta. Paulus Diac. de Geſtis Longobard. Lib. I. c. 20. vexillum, quod *Bandum* appellant. Hinc *Banderium*, *Bandiera*, *Banera*, *Baneria*, *Banerium*, *Panier*, *Banier*, & *Banderarius*, *Bandarenſis*, *Pannerherr* deſcendunt.
6) Heraldicæ Artis Cultores appellant *Cimier* impoſitam ſummæ galeæ figuram.
7) Hodie dicimus: *verlangen.*
8) i. e. *Ut inde intelligi poſſit, me doloſe, male verſari in munere oblato.*
9) i. e. *Adverſarii.*
10) *Uuarte*, ſpecula. Vide quæ dixi ſupra.

Ad Sect. V.

1) i. e. In *pulvere*. Gl. Lipſ. *melm*, pulvis. Hinc *zermalmen*, in pulverem redigere. De quo vid. Staden. in Expoſ. Voc. Bib. Germ. p. 750.
2) i. e. Ut impediretur obſervare, cognoſcere.
3) i. e. Ut ſtatim omitteret obſervare eos.
4) i. e. Ut ſe arment, muniant. Vid. Otfr. Ev. II, 3, 3.
5) MSC. Lizel. habet:

So mir diſe recbte hant,

in Fragm. de bello Car. M. contra Sar. ℣. 1919. hoc redditur:

Seme min zesuue hant.

Eſt phraſis elliptica, juramenti formulam continens, quam commode reddideris: *ita me dextra mea* ſc. adjuvet. Eodem fere modo occurrit *ſomergot*, & *ſummergot* in Mythologo meo MSC. vid. Notam meam ad Specim. Philoſ. Moral. Germ. medii ævi Fab. III. ℣. 7. ubi:

Sev hilfet chain ir ſchal,
[6] Irn werd alſo getan val,
Das ſev gerewet di vart,
Das ier ie gedacht wart;
Nim vnder den deinen allen
Tauſent, di dier gevallen,
Vnd vahe vns den perck mit in,
[7] Getunt vns di haiden das hin,
Vntz wier di hohe denne han,
So muge wir in doch widerſtan
Deſter bas, vntz an di ſtunt,
Das is dem Chaiſer wiert chunt.

Sect. VI.

WAlcher rait danne zu hant,
Dannoch [1] habte Rulant
Vntz er den haiden [2] erhaft
Ir gepere, vnd ir Ritterſchaft
Vil geſehen hate,
Do chert er danne drate;
Do die Chriſten von im vernamen
Das ier widerwarten quamen
Vnd in ſo ſere nachten,
Czu Gotes dienſt ſi gachten,
In der erſten vnmueſſe
Vielen ſi Got zu fueſſe
Mit der venie, die ſi taten,
Seiner genaden ſi in paten,
Vnd manten in zu allen ſtunden
Seiner marter vnd ſeiner wunden,
Do mit er die ſein erloſt,
Das er ſi ſelbe getroſt,
Das er in vergebe ir ſunde,
Vnd ouch wer ir [3] vrchunde;
Mit vleis ſi ſich bewarten,
Czu dem tode ſi ſich [4] garten,
Vnd warn doch guete Chnechte,
Czu der marter vil gerechte,
Do ſich bewarten di Gotes degen
Mit gebet vnd mit ſegen,
Mit der paichte, di ſi taten,
Mit den gelauben, den ſi haten
Mit den zehern, deu ſi wainten,
Do ſi ſich [5] mit trewe rainten,
Mit groſſer diemute,
Mit maniger ſlacht guete,
Die ſi zu Gote habten
Ir ſele ſi wol labten
Mit unſers Herren leichnamen,
Als ſi den genamen,
Czu Gote troſten ſi ſich ſo,
Vnd wurden alle als vro
Sam dir zu hochzeiten ſint,
Da warn unſers Herren chint;
Swas dem ain dauchte guet,
Das was der andern muet,
Si heten ſich vil wol behuet.

Sect. VII.

AUs ſaget David der Reich
Von in beſchaidenleich,
Wie gros in lont vnſer trechtein,
Di bruederleich entſamt ſein,
Er wil in ſein ſegen geben,
Die in den gnaden wellent leben
Das ſi zu gote ainmutich ſint;
Das warn auch diſe gotes chint
Ir trewe, ir minne, ir zuverſicht
Ier gedinge was geſchaiden niht
Si warn alle aines muetes ie
ir chainer [1] enphiel dem andern nie.

Sect. VIII.

DIe gar verworchten Haiden,
Die ſich niht wolten ſchaiden
Von des teuvels gebote,
Die baten alle ier apgote,
Das ſi in das erlaubten,
Das ſi Rulanden enthaupten,
Swenne ſi in erſlugen,
Das ſis haubt fur ſi trugen,
Vnd gehieſſen in vil ſere,
Si dienten in immer mere
Baide mit tantz vnd mit ſpil;
Hofferte was do vil,
Si furten mit ubermuete
Si ne machten in Gotes huete
Nit gevarn mit ſolicher [1] herſchaft;
Si verſahen ſich zu irr groſſen chraft
Vnd wolten ſich des niht entſtan,
Das is wider Gote was getan;
Alles das ſi do gevachten,
Vnd vnſern ſchepher verſmachten,
Der niemant let vngewert,
Swes er mit diemut gert,

Vns

Ich uuil dir helffen ſummer got
Sprach der froſch on allen ſpot.

Apud Münſterum in Coſmogr. lib. III. c. 14. legitur, quod Henricus Haſſiæ Landgravius juraverit: *Somer unſer Fraun S. Eliſabeth*, das ſol im ſchaden.

6) i. e. *Quin eorum talis fiat ſtrages.*
7) i. e. *Si gentiles hoc fieri permittunt.*

Ad Sect. VI.

1) MSC. Lizel. pro *habte* exhibet: *hielt.* Quæ duo eundem habent ſenſum.
2) Ex MSC. Lizel. legendum eſt: *crafft.*
3) *Urkunde*, teſtis, interceſſor.
4) i. e. *parabant*, *præparabant.*
5) MSC. Lizel. habet:
Do ſie ſich mit truuuen ainten.
& rectiſſime quidem.

Ad Sect. VII.

1) i. e. *Defecit* ſo. à fidelitate, fide.

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *Cum tali faſtu*, *ambitione.*

2) i. e.

Digitized by Google

Vns ſaget der das puech las
Wie vil der apgote was,
Die di haiden do haten,
Vnd in den dienſt taten,
Die warn ſiben hundert;
Machmet was ausgeſundert,
Der was der hochſte vnter in,
An den chertens allen irn ſin,
Das lob ſi im ſungen,
Sibenhundert horn da chlungen,
Nach der Chunige gebot
Hetens igeleichen apgot
Solichen dienſt erchorn,
Das man in plies ein herhorn;
Noch was dienſtes vil;
Des ſi in mit maniger hande ſpil
Taten tag vnd nacht;
Si heten ein pethaus gemacht,
Das ſi mit furten vber lant,
Daran man mer gezierde vant
Den man tete ſeit oder e;
Isn wart nie nohen witer nimmer me
Ein haus von ſolicher [2] Maiſterſchaft
[3] Do heten an groſſe chraft
Alle [4] di liſte di man ie
An chainen werich begie;
Ditz haus was alle gemaine
Von golde vnd von geſtaine
Geworicht vil wol mit ſinne;
Machmet ſas darinne,
Vnd di anderen apgote vberal;
Do was von hornen michel ſchal
Czu allen zeiten vor in,
Die haiden giengen dar in
Swenne ſi peten ſcholten
Vnd paten, wes ſi wolten,

Sect. IX.

MArſilies furte is vmbe das,
Das in ſein Gote deſter pas
Dannen hulfen durch di ere,
Des getraute er in ſo ſere,
Das er wol wande geneſen,
Er wolt auch des vil gewis weſen,
Geſehen die Chriſten das golt,
Das ſi im wurden ſo holt,
Das ſi alſo ſere darſtriten,
Vntz ſi den tot darnach liten;
Nu di Haiden geſahen,
Das der ſtreit begunde nahen,
Do viellens fur ir apgot
Vnd gaben ſich in ir gebot
Mit dem haubte fur aigen,
Vnd paten die vaigen,
Das ſi ir not [1] bedechten,
Vnd ſelbe vor vechten,
Das ſi in den leip ernerten
Vnd in das hail beſcherten,
Das ſi den ſige nemen
Vnd vil vroleich chemen,
Herwider zu Salveterre.
Si getrawten in zu verre,
Des gelagen ſi dar nider,
Der gote chom dehainer wider,
Si wurden zuſtochen vnd zuslagen
Das ſi is niemer heten vertragen
Scholten ſi ir ere behaben,
Si wurden [2] in hulben vnd in graben,
Alſo tief getreten,
Swer ſi darnach ſcholde anpeten,
Der vant ſeu alſo erlos,
[3] Das er nidert an in chos,
Das ſi zu goten [4] tochten.
Oder iemant gehelfen mochten.

Sect. X.

AUfhuben ſich die Haiden,
Die vnſamfte wurden geſchaiden,
Gros was ir menige vnd ir ſchal,
Baide velt, perge vnd tal,
Das was mit in bedechet gar,
Man wart der erden niht gewar,
Die vogele viellen alle
Do von dem groſſen ſchalle,
Ir chraft noch ir gevidere
Das half in niht da widere,
Si viellen zu der erden tot;
Des Chuniges ſun Alderot
Der rait durch ſchawen herfur,
Das er di warhait erchur,
Was di Chriſten teten,
Vnd wie vil ſi ritter heten,
Do ſach er wes ſi phlagen,
Das ſi an ir venie ſagen
Vnd Got gnaden baten,
Vnd ſich berait haten,

Als

2) i. e. *Tali artificio*, tam artificioſe. Otto Dimmeringenſis in itinerario MSC. meo pag. 225. b. die ſtaffel do man uf den tron gat, ſin itel guldin, und zu den enden mit groſſen edelen ſteine umbebortet von Orienten mit groſſer *meiſterſchaft*.

3) Lege ex MSC. Lizel.
Do betten ane groſze crafft.

4) *Liſten*, artes. Mythol. meus MSC. fab. XVI. ℣. 35.
Vor ſchanden uuart nye beſſer liſt
Dann der der zungen meiſter iſt.
Kero: *Liſt*, ars, *Liſtara*, artifices, *Liſtaro*, artificium.

Ad Sect. XI.

1) *Bedechten*, bedeckten i. e. ut ipſos in neceſſitate protegerent.

2) Pro: *in bulben* MSC. Lizel. habet: *in pfulen*. i. e. *in paludes*. in Fragm. ſæpe laud. in v. 2063. habet: *in prub*. quod etiam ſignificat: *in paludes*, ſed & *bulben*, retineri poteſt. Gloſſæ Florent. *Hulvva*, Uligo, ſordes limi, vel aquæ.

3) i. e. Ut *nullibi in illis inveniret*, videret.

4) *Tochten*, hodie dicimus: *Taugten*, apti eſſent.

Ad

Digitized by Google

Als guete Ritter ſcholten,
Die niht entweichen wolten;
Nu rait er wider zuhant,
Vnd ſprach, do er ſein vater vant;
Machmet laſſe ev lange leben,
Der mues ev ſige vnd lebe geben;
Ewer wille der mues hie geſchehen,
Ich han di Chriſten geſehen,
Vnd ſach do, das mir wol behagt,
Si ſint [1] erchomen vnd verzagt;
Si ſint gevallen an ir chnie,
Vnd wiſſen vns vil wol hie,
Vnd ſint wol worden innen,
Si mugen vns niht entrinnen.
Nu ſchult ir eren alle die,
Die euch erten gerne ie;
Ir ſchult vns lehen leichen,
Vnd mir des niht verzeichen,
Das ich heut vor vechte,
Hie iſt ſo vil gueter Chnechte,
Wie chunde mir immer bas geſchehen,
So das ich ſi alle laſſe ſehen,
Das ich ſlag Rulanden;
Vnd ſi is in manigen Landen
Noch diew zeit beginnent ſagen;
Den lob lat mich hie beiagen,
Des habt ir michel ere,
Ouch gedien ich is immer mere;
Marſilies ſprach ſa zu ſtunt:
Nu pringe dich wider geſunt
Machmet der Herre mein,
Is ſchol dier vnverſaget ſein,
Wand ich dier aller eren gan;
Wierſt du ein ſo ſelick man,
Das du Rulanden betwingeſt,
Vnd mir ſein haubet pringeſt,
So iſt mein lait verdorben
Vnd haſt auch du erworben
Alle werlt wunne,
[2] Vnd ereſt darzu dein chunne;
Rulant hat zwelif ſchar
Da engegen warn dich dar
[3] Als ich wol gelern chan,
Du ſchult mir weln zwelif man,
An die ich mich geturre lan,
Die da gueten willen zu han,
So nim den igeleich
Czwelif tauſent Ritter zu ſich,
Vnd ſchaffet ewer huete,
Vnd vart mit ainem muete,
So muget ier nimmer miſſevarn,
Vnd reitet in zu mit den ſcharn,
Vnd erſlacht ſi zu hant;
Olifier vnd Rulant,
Die haben mir getan ſo laide,
Sech ich ſev ſchiere baide
Auf einem baume hangen
So wer mein wille ergangen.

Sect. XI.

DO man vernam di rede ſein,
Das ir zwelif ſcholten ſein,
[1] Den do ſcholt gevallen
Die ere von in allen,
Do begunden dar gahen
Czwelif, di ſich verſahen,
Das er ſi dahin lieſſe,
Vnd ſi des niht verſtieſſe;
Nu lat ev niht [2] betragen,
Ich ſag ev ane fragen,
Wie ſi warn genant,
Die dar wurden geſant.
Des Chuniges ſun Aldarot,
Das was der erſte, der den not
Gerte durch den erenlon;
Der Hertzoge Falſaron
Sprach darnach vermeſſenleich:
Ir Herren, ich bin ſo reich
Des leibes vnd des muetes,
Vnde Ritter vnd guetes,
Das ich mit waren ſchulden
Vil wol nach ewern hulden
Gedienen mag vnd chan,
Ich han hie zwaintzig tauſent man;
Erlaubet mir, das ich [3] ande
Mein ſchaden an Rulande,
So iſt is mir wol ergangen,
Mein leut iſt mir abe vangen;
Mein marcke iſt mir verbrunnen;
Die purge ſint mir angewunnen;

Lat

Sect. X.

1) *Sie ſint erchomen*, in terrorem dati ſunt, perterriti ſunt. Notker. in Paraphr. Cantici Habacuc p. 261. verba : & *timui*, reddit : unde des *ircham* ih mih. *erquamun*, pro : *terrebantur* metuebant, eſt apud Otfr. III, 23, 59. ad quem locum vid. notam meam. Ex illâ notâ apparet verba Rhythmi de S. Annone §. 47. ita ſonantia:

Harti irquamin *ſi ſich des ubiral*,

non reddenda eſſe, ceu Opitius reddidit:

Valde concurrebant *undique propterea.*

Sed:

Valde perterrebantur *ideò omnino.*

quod ipſum, cum ibi monere neglexerim, hic indicandum eſſe cenſeo.

2) i. e. *Et honorem, gloriam acquiris Familiæ tuæ. Chunne*, *Kunne*, *Kunnie*. Familiam, genus denotare notiſſimum eſt.

3) MSC. Lizel. clarius:

Als ich dich wol geleren kan.

Ad Sect. XI.

1) i. e. *Quibus deberet obtingere.*

2) *Betragen*, tædere, tædio eſſe. Gnomologus meus MSC. fol. 57.

Wer nit enweis und nit enfraget,
Und nit enkan, und ine lerns betraget,
Und haſſet den der recht tut,
Diſe drü ſint toren mut.

Goth. *Trega*, tardare, invite aliquid facere. *Tregur*, tardus, invitus. *Tregi*, ægritudo, angor, deſiderium. vid. Verel. in Ind. Ling. Goth.

3) *Ande*, ulciſcar. vid. ſupra notam 12. ad Otfr. I, 22, 50.

Ad

Digitized by Google

Lat mir das hail gevallen,
Das ich heute vor in allen
Rulanden des leibes entladen,
So vergiſſe ich alles meins ſchaden.

Sect. XII.

DO cham ein Chunich auſſerwelt,
Der was des leibes ein helt,
Kurſabiles man in nante,
Mendleich er fur rante,
Do auch was niemant bas geritten,
Der begunde grosleiche biten,
Das er ir ainer mueſte ſein.
Marſilies, ſprach er, Herre mein,
Des groſſen Machmetes ſegen
Mues ewer vnd ewer ern pflegen;
Ich phlige ir auch gerne, wo ich chan,
Ich han ains vnd dreiſig tauſent man
Czu beherten ewer ere;
Swo ich heut hin chere,
Si rechent gern ewern anden,
Nu erlaubet mir uber Rulanden,
Meines rechtes wil ich ev manen,
Ich fure den oberiſten vanen
Vor ewern mannen allen,
Is iſt mich anegevallen
Mit adel vnd mit rechte,
Das ich heute vorvechte
Domit ſchult ir mir lonen;
Ich slueg den Chunich Philonen
Herre, durch ewer ere;
Des dunchet er im vil ſere,
Er ſprach: ich mues dich lieb han.
Du haſt vil dicke getan,
Davon ich frewde gewan;
Du vnd deine man
Schult mir di liebiſten weſen;
La der zwelifer ain niht geneſen,
Der ern wil ich dir wol gunnen
Du haſt mich immer gewunnen.

Sect. XIII.

DO ſprach ein Haiden zu hant,
Der was Malprimes genant,
Der Hertzoge von Pergalt:
Herre durch Chunichleichen gwalt
Lat mich ev mein not chlagen,
Mir hat Rulant erslagen
Meinen pruder vnd meine man;
Vnd alles das ich ie gewan
Hat er mir angewunnen,
Nu ſchult ier mir des gunnen,
Das ich das heut reche,
Vnd durch ſein hertze ſteche
Mit golde bewunden ein ſpies;
Marſilies im trewleich gehies,
Geſigt er an Rulande
Er tet in ſeinem Lande
Vil manger eren gwalt;
Der Hertzoge von Pergalt
Der naige im froleich;
Vnd ſprach: ſo bin ich reiche.

Do chom der Chunich Murafel,
Der was ſtarck vnde ſnel,
Er ſprach: Herre lieber Herre,
Ir geſahet nie pilde mere,
Noch alſo rechte wolgetan,
So ich aines hie von golde han,
Das wil ich ev zu liebe geben
Vnd will ev alles mein leben
Czu ewern ern ſein berait,
Das ich heute di ſtoltzhait
An Rulande mues slahen nider;
Marſilies ſprach: do iſt niht wider,
Das ich auſe han oder inne,
Vnd immer mer gewinne,
Das iſt dier alles erlaubet,
Bringeſtu mir Rulandes haubet.

Sect. XIV.

DO chom von Palvier Ammirat,
Der ſprach: ich wil, das ir mich lat
Rulanden ſelber vellen,
Vnd alle ſein geſellen,
Vnd wer vns welle wider ſtan,
Seit ich verre her geriten han;
Nu ſchawet mein Ritterſchaft;
Ich han alſo gros chraft,
Ob ſich Rulant erverte,
Vnd ſein leip ernerte,
Diſem her alle gemaine,
Doch sluge ich in wol aine;
Lat mich im hie nemen ſein leben,
Ich wil ev hie zu hant geben
Meines peſten goldes tauſent marck,
Du piſt bederbe vnde ſtarck
Vnd piſt vil rechtes muetes;
Ich ger niht deines guetes,
Du piſt ein helt zu den handen,
Slach du mir Rulanden,
Seit dir Machmet di ere
Is hilfet dich immermere
Baluir haſtu von mier
Das wil ich zu aigen geben dier
Wis immer dienſtes vrei
Czu dev das ich gewis ſei
Das ich noch heute hie geſige.
Vnd Rulant tot vor dier gelige.

Sect. XV.

DO chom von Tortoſe Tarſis
Der ſprach Herre ich wil den pris
Noch heut erberwen, als ein man
Durch Got; gedenchet dar an,
Das ewer Tochter iſt mein Weip,
Vnd ſchowet, ob mein leip
Ewer Tochter muge weſen wert;
Rulanden ſchaidet mein ſwert
Noch heut von ſeinem leibe,
Oder ich wil manne noch weibe
Nimmer werden wert; noch mere,
Wird ich des Lugenere,
Ich wil mit meinen henden
Mein guot ſwert balſwenden

Digitized by Google

In ſeinem hertze pluete [1] berennen;
Ir ſchult das wiſſen vnd erchennen
Das ich ewer ere,
Als gerne alſo ſere
Fugen wil, das iſt mein muet
So Rulant ſeines Herren tuet.
Marſilies ſprach: ich bin dir holt,
Als ouch du mir von recht ſcholt,
Ichn gezweifelt an dir nie,
Ich getrawte dir ie
Meiner eren als wol,
So ich mein ſelbes chinden ſchol
Geit dir Machmet die ere,
Das du die widerchere
Mit Rulandes haupt getueſt,
So ſcholt du darnach vnde mueſt
Chunich ſein zu Kerlingen,
Die wil ich dier betwingen;
Geliget Rulant dar nider,
Ich jage Charlen hin wider.
So verre durch Franckreiche,
Das ſi alle ſicherleiche
Tot werdent geſehen,
Oder ſi mueſſen Machmetes zu Gote iehen.

Sect. XVI.

DO chom ein Haiden ſa zu ſtunt,
Der was gehaiſen Eſchermunt
Ein Hertzoge von Valterne,
Der ſprach ich tet ie gerne
Div werck, di zu ern tochten;
Ich han durch euch gevochten
Vierzehen [1] volcwige gros,
Do ich des ſiges ie genos;
Ich ſchide ie danne ane ſcham,
Nu tet ich gerne hie alſam;
Ich han hie zwelif tauſent man,
Die peſten, di ich ie gwan;
Mier wer lieb das Rulant
Gelege von mein ſelbes hant,
Nu gunnet mir das is erge;
Das diene ich gerne immerme;
Marſilies ſprach: gelaube mier,
Alle mein troſt der ſtet an dier;
Iſt das mich heut dein ſwert
Rulandes hauptes gewert,
Wildu halbes, das ich han,
Oder noch mer, das iſt getan.
Do chom aber dar zu hant
Ein Chunich der hies Eſtrogant;
Der ſprach: ich bite ev ſere
Durch ewers namen ere,
Das ier nemt was ich geleiſten mach,
Vnd lat mich Rulanden ein slach
Nach meins hertzen willen geben,
Gehalt er den ſein leben,
Das ich darnach immer ſei geſchant;
Hab danch, Chunich Eſtrogant,
Czwelif slege ſein dir erlaubet;
Bringeſt du mir Rulandes haubet,
Is wirt dir tewrleicher degen
[2] Mit golde tauſent ſtunt bewegen.

Sect. XVII.

DO ſprach der Chunich Stalmaries,
Herte ich wil diſen ſpies
In Rulandes haubet ſtoſſen,
Das gelob ich vor mein genoſſen,
[1] Vnd wil gedingen darzue,
Ob ich das heute niht entue,
Das ir mich tottet als ein diep;
Marſilies ſprach: du piſt mir liep,
Bringe mir ſein haupt zu hant,
Ich wil dir geben ein beſſer lant
Den dein Chunichreiche ſei,
Vnd wil dich immer laſſen vrei.
Do chom von Sibilie Margries,
Swelich Vrouwen er ſich ſehen lies,
Div lopt vaſt ſein Leip,
In erte man vnde weip,
Der zuchte halbes aus ſein Swert,
Er ſprach: ditz hat mich gewert,
Das mir diente gewaltichleich
Elliv Taberiſche reich,
Die betwanch ich hie mite
Nu ſchult ir tun, des ich ev pite,
Haiſſet ſich das leut beraiten,
Ich wil das her zu Rome laiten,
Vnd wil ſchawen dar zu,
Was Charl in Peters haus tu;
Gegreif ich in dar inne,
Iſn ſei das er mir entrinne,
Er mues ſich ev zu manne geben,
Oder is get im an das leben.
Wir ſein chune vnd vermeſſen,
Charl hat hie geſeſſen

Wol

Ad Sect. XV.

1) In utroque MSC. eſt: *berennen.* in Fragm. ſæpe alleg. ℣. 2232. legitur quoque:

Ih wille mit miner hende
Then go(u)ten Palſwenden
In ſineme hertzen plute berennen.

annon tamen forte aptius legeris: *beremen, berämen*, quod idem eſt ac: *maculare, polluere.* Keyſersperg in Poſtil. Part. III. p. 71. *Gemeiniglich wen man einen* berämet *oder slecht, das im ein blowes würt, ſo ſpottet man ſein, das heiſſet proprie ſugillare.* Brand im Narrenſchiff p. 37. a.

Mancher kumbt melbig zu der bicht,
Der ganz wis werden meint, und licht,
Und gat berämt *doch wider heim,*
Und dreyt am hals ain mülenſteyn.

Ad Sect. XVI.

1) *Volcwige*, proelia juſta; eſt à *wic, wig.* proelium. unde etiam *einwig*, duellum.

2) MSC. Lizel. legit, & recte quidem:

Mit gold tuſent ſtunt gewegen,

i. e. *Auro millies penſatur.*

Ad Sect. XVII.

1) i. e. *Et hoc ſimul pacto me obligo.*

Ad

Wol ſechs iar oder me,
Ichn enchere wider nimmer e,
Danne ich Romiſches reich
Gewinne gewaltichleich:
Recht, als er Yſpanien gewan,
Ich han ains vnd dreiſig tauſent man,
Domit ich ev nimmer geſweich,
Das gelobe ich ev getrewleich,
Das ich nimmer wider chere,
Irn behert alle ewer ere;
Marſilies ſprach: du redeſt wol
Vnd ſage, was dichs helfen ſol,
Baide Rome vnd Lateran
Wil ich dir machen vndertan.

Sect. XVIII.

DEr Chunich Cernoles chom do,
Er was der chreſte vil vro,
Das er mit eim arme truech,
Des zwelif mulen was genuech,
Im gie ſein har vntz an di chnie,
Das gechurtzet er nie;
Er ſprach: Marſilies, herre mein,
Is mag vil wol ein ſchande ſein,
Das wir ſo lange peiten,
Haiſt ſich das her beraiten,
Ich pringe in Rulanden
In alſo ſtarchen banden,
Das ier in wol muget totten,
Vnd Charlen do mit notten,
Das er ev di chint wider geit,
Vnd let euch nach der zeit
Ewer lant bawen als e,
Vnd getuet ev nimmer lait me;
Ich furichte der furſten chinde.
So der Chaiſer nu bevinde,
Das wier niht weln als er wil,
1 Were ir vier ſtunt alſo vil,
Er hais ſi alle hahen;
Darumbe wil ich vahen
Rulanden alterſainen,
Vnd laſſen der andern chainen
Nimmer furbas geneſen,
Des ſchult ier vil gewis weſen;
Ich zubriches es alle, als ein huen
Wider mich mag niemant niht getuen;
Habe danch, trewer Helt,
Ich han dich darzu erwelt,
Sprach Marſilies zuhant,
Das du mir loſeſt meineu lant;
Bringeſt du mir Rulanden
Lebentick zu handen,
So iſt mein wille geſchehen,
Ich wil dich ſelbe laſſen ſehen,
Das mir guet vnde chint
Vil ſchier wider worden ſint,
Div Charl furet dahin,
Darnach richt ich vber in,
Des han ich trewe gegeben,
Aine wile laſſe ich in leben
Vntz mir Charl getuet,
Alles das mich dunchet guet,
Vnd mier gepeſſert ſo wol;
Das er ſichns immer ſchamen ſol;
Vnderwint dich der ſchar,
Vnd heve dich mendleich dar,
Vnd handel is mit ſinnen,
La dier chainen entrinnen,
Ich gieb dier lob vnd ere,
Vnd lone diers immermere,

Sect. XIX.

DO nam der zwelif iegeleich
Czwelif tauſent zu ſich,
Die ich do vor han genant,
Vnd einen vanen in die hant;
Do wart ein ſo gros ſchal,
Rechte als perge vnd tal
1 Baidev chlugen vnde wagten,
Das die Chriſten niht verzagten;
Des nam di Haiden wunder;
Ein Hertzoge was darvnder,
Der was Falſaron genant,
Er ſprach: mier iſt wol erchant,
Was vns das peſte iſt getan,
Seit das wir zwelif ſchar han,
Rulant hat auch zwelif ſchar,
Nu laſſe wier ainev reiten dar,
Vnd merchen vil rechte,
Als ſchier ſo div gevechte,
Darnach vechte aber ein ſchar;
Reite wier alleſant dar
So habent ſich die Chriſten
Czu ſamme durch vriſten,
Das wir ſev mit chainen dingen
Von ein ander chunnen bringen;
Swas den voderiſten geſchicht,
In mugen di hinderiſten niht
Gehelfen von gedrenge,
Vns iſt das tal zu enge,
Des iſt das ſchaiden helfelich,
So verſuhet vnſer igelich,
Sein manheit vnd ſein chraft,
Vnd werden benamen ſighaft;
Den rat lobten ſi alle;
Nun riten fur ſich mit ſchalle.

Sect.

Ad Sect. XVIII.

1) i. e. *Etiamſi quadruplo plures eſſent, Juberet omnes ſuſpendi.*
Conf. quæ de v. *haben* dixi ad Otfrid. II, 24, 36. n. 15.

Ad Sect. XIX.

1) MSC. Lizel. rectius:
Alle clungen und wageten,
Omnes ſonitum ederent, & commoverentur.
Fragm. Hiſt. Carol. M. de eod. Bell. v. 259. habet:
Allez in wege ware,
Omnino in motu eſſet.

Digitized by Google

Sect. XX.

DA die Chriſten geſahen
Di Haiden zu in gahen,
Do ſprach Olifier wider Rulanden.
Wier haben an unſer handen
Ein gros volcwic harte;
Nu ſchulle wier vnſer varte
Ein Ritterleiches ende geben,
Vnd ſchuln ſo wern vnſer leben,
Das Got ſelbe hie geſige,
Vnd der tievel ſigelos gelige;
Ich lobe den Heiligen Criſt
Das is her zu chomen iſt,
Das wier mugen ſo churtzleiche
Gewinnen das Gotes reiche;
Maniger laidet groſſe not
Immer vntz an ſeinen tot,
Das er Gotes hulde beiage,
Div muge wir heut an diſem tage
Vollichleich erwerben,
Wier geneſen oder ſterben,
Wier werden ane ſunde gar,
Vnd nemen des mit vleiſſe war,
Das wier ainmutich ſein
So wir vns gotes gnade ſchein;
Si habent den tot an der hant;
Traut geſelle Rulant
Blas dein horn, des iſt zeit,
Vnd chunde dem Chaiſer diſen ſtrèit,
So chumt er vns mit ſolicher chraft,
Das wir alle diſe haidenſchaft
Vil ſamfte mugen geſtillen;
Durch meiner ſweſter willen,
Die dir zu weibe iſt geſworn,
Blas vil palde dein horn,
Vnde vriſte deine Man
Gedenche heut dar an,
Si ſint dir mit trewen vndertan;
Das mues alles an Gote ſtan,
Sprach der degen Rulant,
Er hueb auf ſeine hant,
Vnd ſprach: wer is dir niht lait,
Ich ſwure dir ein offen ait,
Das ich noch niht blaſen wil,
Der Haiden iſt nie ſo vil
[1] Isn ſei an ir veige tagen;
Ich will dir werleich ſagen,
Si ſint vor Gote [2] vertailet,
Wier werden heute gehailet
Mit der marter des leibes;
Ichn ſcholte chines weibes
Czu rechte werden nimmer vro,
Verzweifel ich an Gote alſo,
Das ich diſe not entſeſſe,
Vnd der ern vergeſſe;
Das mein Got zu einem chinde gert;
Wolde Got wer ich des wert,
Das ich den namen erwurbe,
E mir der leip erſturbe;
Er wart ſelich ie geborn
Den Got do zu hat erchorn,
Das er an ſeinem dienſte geliget,
Der hat dem teuvel angeſiget,
Und hat das Gotes reich
Erworben ewichleich;
Gegen diſen [3] poſen aſen
Wil ich nimmer mein horn geblaſen;
Si wolten vil gewis weſen,
Das wir niht trauten geneſen,
Vnd verzagt wern mit alle,
Si varnt nu ſo mit ſchalle,
So wurde irs ſchalles deſter me,
[4] Ich vnfrew ſi michel e,
Danne ich frewen welle;
Ier freude vnd ir geſchelle
Das geleit vil ſchier dar vnder;
Hie wil Got ſein wunder
Nach heute laſſen werden ſchein,
Vnd Durndart di tugent ſein.

Sect. XXI.

RUlandes geſellen ainer,
Ein rechter vnd ein rainer,
Der Ercepiſcholf Turpin,
Der ſterchte di geſellen ſin
Mit guten worten an den ſtreit;
Nu freut euch, ſprach er, diſer zeit,
Ev iſt zu frewen geſchehen,
Das wir den tach haben geſehen,
An dem wier ſchullen erwerben,
Das wier nimmermer verderben,
Vol ſtet an dem rechten,
Heut muge wir gern vechten,

Der

Ad Sect. XX.

1) i. e. *Quin ſit* (i. e. res eo ſit in ſtatu) *ut habeant dies timiditatis.* ſeu, adſit tempus, quo timiditatem ſuam prodent. Cod. Lizel. exhibet: *Es ſey an iren jüngſten tagen*, (quin) *ſit in illorum noviſſimis diebus* i. e. morti, interitui, proximis diebus.

2) *Vertailet*, condemnati: *einem ſin recht vertailen*, idem eſt ac: *aliquem condemnare, ut ſuis juribus privetur.* Sic jus Statut. Argent. MSC. collectum à Schiltero in Auctuario p. 191. *Do Grosfritſche von Heiligenſtein Meiſter uuas, do* verteilent *Meiſter vnd Rot Heinzemanne zu Brucke ſin burgrecht*, und das er nie me burger ſol werden. Noſter infra:

Und ich dir drumbe vertail
Leben eigen und ſuuert
Du uuirſt nimmer mannes uuert
Czu hove noch ze taidinge.

3) MSC. Lizel. habet: *boſen haſen.*

4) i. e. *Luctu involvo eos multo prius, quam, ut iis gaudium creare velim;* ſc. quod inde concipient, ſi buccinam meam inflo, & ipſis anſam do credendi nos præ metu auxilium Caroli implorare.

Ad

Der tievel chomt mit ſeiner chraft,
Vnd pringet ſeine Ritterſchaft,
Vmb das er vns verderbe;
Nu vecht vmb ewer Erbe,
Das ev gar lange gehaiſſen ſi,
Venite benedicti
Nach dem ſueſſen ſegene,
Waren Gotes degene,
Muget ir vil gerne vechten
Ju furet vnſer trechten
Czu ſein ſelbes chinden,
Wa macht wir danne vinden
So reichen ſolt vm vnſer tat
So den vns got gehai ſen hat;
Swer an dem rechten volle ſtat
Mit den ougen, die ir heute hat,
Schol ev Got immer darumb ſehen,
Ev ſchol genade hie geſchehen,
Is iſt heute der Gnaden zeit,
Mit was ſunden ir herchomen ſeit
Der ſchult ir ane hinvarn,
Als ein geborn [1] weſte barn;
Swas ier heut der Haiden
Von dem leibe muget ſchaiden,
Das ſetze ich euch zu pueſſe;
Nach demſelben grueſſe
Vielns nider an ir Chnie,
Der herre ſegent ſie;
Als der ſegen ende nam,
Ich han ev den [2] antlas getan,
Den ſchult ir heut von Gote han,
Sprach ein ſtimme von Gote,
Des bin ich ein gewiſſer bote;
Swes ev der Pyſcholf hat gegert,
Das ev des Gote alle gewert;
Des troſtes wurden ſi vro
Bede ſtarch, chune vnd fro;
Vroleich ſi auffaſſen
Vnd heten gar verlaſſen
Durch di ewigen wunne
Ir freunt vnd ir chunne,
Baide lehen vnde aigen;
Si wolten Got erzaigen,
Das ſi is mit willen taten,
Vnd alle ir ſorge haten
Geworfen zu rukke
Nu mueſſens vnſer prukke
Czu dem Gotes reiche weſen,
Seit ſi an der ſele ſint geneſen.

Sect. XXII.

DO ſi ſich wol bewarten,
Nu hort, wie ſi ſich ſcharten;
Walther rait von dannen
Auf den perch mit tauſent mannen,
Vnde wolt hueten do mite,
Das ſeu niemant oben ane rite;
Do nam der zwelifer igeleich
Tauſent Ritter zu ſich,
Siben tauſent waren nach da,
Der nam Igeleicher ie ſa
Sechſt halbe hundert;
Noch warn do aus geſundert
Vier hundert ritter guete,
Die ſatzten ſi zu huete;
Swelich ſchar darzu niht tochte,
Das ſi ſich erwern mochte,
Das ſi des ware nemen,
Vnd der zu helfe chemen,
[1] Der phlag Alrich von Normandien
Vnd ander di geſellen ſein,
[2] Witram vnde Ornant,
Billunch vnde Sigebant,
Nu heten ſi ſich geſundert,
Sechſt halbe hundert
Rait nach igeleicher vanen;
Rulant begunde ſi manen:
Er ſprach: gedenchet daran,
Swer Ritters namen ie gewan,
Des Ritterſchaft wirt nimmer guet
Ane ritterleichen muet,
Er wiert [3] der Lantleut ſpot,
[4] An in mutet vnſer Herre Got,
Das er ritterleichen tue,
Swem er gehilfet darzue,
Das er ritterleich mag leben
Vnd wil im auch den lon geben,
Den er ritterlich erwerben ſchol,
Got nimt den dienſt fur vol,
Den ein Ritter getuet,
Hat er ritterleichen muet;
Er wiert geſchendet dar an
Den Got geſchuef do zu einen man,

Ern

Ad Sect. XXI.

1) MSC. Lizel.

Als ein kind das erſt iſt geborn.

Gloſſ. Rhabani Mauri. *Uueſtparn*, Neophitus. Vid. Diecmann in Specimin. Gloſſarii Latino-Theot. p. 147. adde Staden. in præf. ad Explic. Voc. Bibl. Germ. edit. poſter. p. 52. & ſeq.

2) *Antlas*, indulgentia, hodie *ablas* dicimus. MSC. Lizel. hic habet: *Applas*. Gl. Keron. *Antlaz*, veniam, *Antlazza*, inducias. Apud Notk. in Pſ. CI, 20. eſt: remiſſionem peccatorum, *antlaz ſunton*, eſt noſtrum: *entlaſſung*, *entlaſz*.

Ad Sect. XXII.

1) *Der phlag* i. e. *hos curabat, dirigebat.* MSC. Lizel. habet: *die leit*, hos ducebat. Res eodem redit.

2) MSC. Lizel.

Uuinemant und Ornant
Rapote und Sigebant.

3) *Der Lantleut*, togatorum. Ritter & Lantleut hic opponuntur, ut Sagati & Togati.

4) *An in mutet* i. e. *ab ipſo petit, poſtulat.* hinc in foro Feudali nomen habent die *Mutzedul*, *Mutſchein*, quæ ſunt atteſtata, quibus Dominus directus fatetur, inveſtituræ renovationem debito tempore fuiſſe petitam.

Digitized by Google

Ern entue auch mandleich tat,
So is an di rechten not gat;
Verſuecht idoch ein man ein ſwért,
Geſtet is danne, ſo iſt is wert,
[5] Alſo ſei wir Got, ob wir geſtan,
So wir vil groſſe not han.

Sect. XXIII.

ICh ſiech an den Haiden wol,
Was vns vor in bewarn ſchol;
Si habent zutailet ir her,
[1] Dar endleich warn vns zu wer
Aller mannegeleich
Neme ſein ſchare zuſich,
Vnd chern di rukke an einander;
Lebt der wunderleich Alexander,
Wolt er dar under dringen,
Er mecht leicht vbel gedingen;
Werde wir aber des gwar,
Das ſi vns beſtent mit einer ſchar,
An die ſende wir auch aine;
Beſte wirs alle gemaine,
So werde wir auch muede gar;
[2] Chumt dan ein gerubtev ſchar
Die entwurichent vns zu hant;
Dabei ſeit alle des gemant,
Ob ſi vns mit ainer ſchar beſtan,
Das wier auch ainen ſtreiten lan;
Die mir wellen in der not
Beſten vntz an mein tot
Die ſchullen vaſte hueten mein;
Si mugen des gewis ſein,
Isn lebt niemant ſo getan;
Let er dar entweichen gan,
[3] Er mues vnſamſt erpaiſſen,
Das wil ich eu gehaiſſen;
Got behuet vns durch ſein ere.
Di Veint nahent vns ſere.

Sect. XXIV.

RUlant, der degen milt,
Der fuert an ſeinem ſchilt
Ein erhaben lewen von golt,
Den er wol furen ſcholde;
Der Lewe wart ſo grimme nie,
So is Rulanden an di not gie,
Ern het wol als chunen muet,
Rulant tuet als der Lewe tuet;
Swie vil der Lewe tiere ſicht
Er furechtet ir mit alle niht;
Swie vil der Haiden were,
Rulant was ane ſwere,
Erfrewte ſich des ſtreites ſo
Das ſein geſellen wurden vro,
Vnd gehabten ſich deſte bas
Die haiden erſchrachte das,
Die darfur begunden gahen,
Vnd ir geberte ſahen,
Di geraw, das ſi chomen dar,
Si wern hinden an der ſchar
Aller gerniſt gweſen,
Si getrawten nindert geneſen,
Die dar vor begunden flehen,
Ir herren vmb das lehen,
Das ſi Rulanden ſlugen,
Vnd das haubt fur in trugen,
Die wurden im ſo ſtille,
Das ſev geraw der wille,
Das ſi ſich vermaſſen auf den preis
Der da vor in Lewen weis
[1] Vor zorne ſtraupte ſein champ,
Der wart nu ſemſte als ein lamp.

CAP. VI.

HIe wart ein ſtreit erhaben gros,
Der Chunich von Sarragos
Der was Marſilies genant;
Do wart do zuſamme gerant
Von zwain Furſten paiden,
Der ain was ein haiden;
Marſilies ſun Alderot
Der lag do mit dem roſſe tot,
Das geſchach von Rulanden,
Idoch slueg er aus manigen landen
Vil manigen Herleichen helt,
Die im der Chunich het erwelt;
Darzu sluc er vil der Haiden,
Das ſi ſich von dem leben muſten ſchaiden,
Vnd wil ev ſagen, wie er vil der was,
Der chainer do genas,
Der warn zwelif tauſent man,
Der cham nie chainer dan

Von

---

5) MSC. Lizel.
Alſo ſeyen uuir ob uuir beſtan.

Ad Sect. XXIII.

1) Idem MSC. bene:
Dargegen uuarnen uuir uns zu uuer.

2) i. e. *Separata*, & à reliquis quaſi rapto ſejuncta, *Cohors*, *hæc nos facile extra facultatem agendi collocat*; ſeu vincit.

3) *Erpaiſſen* eſt *cadere*, *labi*, infra dicitur:
Si slugen das vil groſſe her
Das ſi chainer slachte mer
Gebelfen mochte dauuider
Unz ſi erpaiſten *darnider.*
Item:
Er erpaiſt *gabes danider*
Da er ſah ligen aine
Auf einem Marmelſteine
Seinen Neuen Rulanden.

Ad Sect. XXIV.

1) i. e. *Ex ira implicabat, torquebat criſtam*, ſeu criſtam erigebat contortam. Conf. Spat. in dem Teutſchen Sprachſchaz p. 2191. & ſeq. ubi notat *beſtruppet bar* idem eſſe, ac tricas; *beſtruppete Rede*, intorſam, horridam, inconditam orationem.

Ad

Von Rulanden vnd von den Criſten;
Dennoch wolt ſev Got vriſten
Do wart hernach iamer vnd not,
Do ſi alle gelagen tot;
Von Chriſten vnd von Haiden
Wart ein iemerleiches ſchaiden.

Sect. I.

DO Rulant het wol gar
Geraitet ſein zwelif ſchar,
Vnd an der vart habte,
Alderot dort her drabte;
Er ſprach: piſtu hie Rulant,
Machmet hat mich her geſant,
Vnd Marſilies mein Herre;
Dier geſchach nie lait mere,
Dirn were danne das niht,
Das du ane haupt mueſt ſein,
Das fuer ich fur den Herre mein;
Dir chom dein Herre Jheſus Chriſt
Nie verrer, den er heut iſt,
Sein wiert ubel an dir geſchonet,
Wie hat dier peter nu gelonet:
Das er zu Rome beliben iſt,
Vnd du hie an dem tode biſt;
Tump was Charl dein Oheim,
Sein weiſtum vbel daran ſchein,
Das er dich hinder im lies,
Ich [1] bewille heut mein ſpies
In deinem Hertzen bluete
Mit deim ubermuete,
Wirf ich dich heut in ein graben;
Yſpanie mues nu fride haben,
Vnd was chrone in der werlt iſt;
Ichn laſſe dich nach dirr vriſt
Czu Rome nimmer veriehen,
Was die heut ſei geſchehen.

Sect. II.

DO ſprach der Degen Rulant,
Du voderſt mir ein ſwers phant;
Ich hore an deinem [1] gechoſe,
Du piſt ein zage poſe;
Ich ſten in Chriſtes gebote;
Ruef Machmete deinem Gote,
Vnd hais dir helfen, des iſt not,
Seit du mir peuteſt den tot
So han ich recht ſchult zu dier,
[2] Das du da gehaiſſeſt mier,
Des wirſtu auch von mir gewert;
Do zuchte Rulant ſein ſwert,
Vnd slueg is auf den Haiden,
Do wart von in paiden
Ein ſtreit, den der tot ſchiet;
Rulant dem haiden verſchriet
Den ſchilt zu tal durch den rant,
Das im der ſchilt vnd die hant
Vor den fueſſen gelac
Vnd gab im aber ein slac
Durch den helm vnd durch [3] die ſchal,
Vnd alſo durch di bruſt zutal,
Durch pede ſatelbogen nider,
Das ſwert enhabte niht wider
Vntz im das [4] ort chomen was
Auf die erde durch das gras;
Do ſprach er zu dem haiden:
Nu piſt du wol beſchaiden,
Das ſant Peter ſtarcker iſt,
Vnd der vil Heilige Chriſt,
Danne Machmet dein Got
Mir hat des oberiſten gebot
An dier gewunnen den preis;
Charl was [5] bedirbe vnd weis,
Das er mich hinder im lies;
Du haſt nu das ich dier gehies,
Is iſt wol erhaben, ſprach Rulant,
Gedenchet der ſwerte in der hant
[6] Edeln volt degene,
Vnd werbet nach Got ſegene;
Marſilies ſun Alderot
Der lac vnd ſein ros tot;
E ſi geviellen darnider,
Das ſwert hueb auf Rulant wider,
Vnd ſchutte is, das is ſchone chlanc;
Er ſagt Got groſſen danc,
Der im den ſige do geſchuef;
Do hueb ſich ein vroleich ruef
Ir Herzaichen wart ein ſchal,
[7] *Munsgoy!* rieffens uberal

Alle

Ad Sect. I.

1) i. e. *Maculo*, tingo, Gl. Lipſ. *biuuollon*, infecta; *biuuollona*, inquinata, *biuuellan*, profanabo. conf. Junii Notam ad Willer. p. 146. edit. Amſtelod.

Ad Sect. II.

1) i. e. *Sermone*, *alloquio*.

2) i. e. *Quod mihi promittis*.

3) MSC. Lizel. clarius: *durch hirenſchal.*!

4) i. e. *Enſis non reſiſtebat*, ſeu non definebat ſecare, *Donec acies veniſſet*, &c.

Anglo-Sax. *Ord*, acies, acumen, cuſpis. Vid. Benſon in Voc. Anglo-Sax. vinculum quo extrema vaginæ gladii pars continetur, hodie adhuc appellatur *Ortband*.

5) Lege: *Biderbe*. Cod. Liz. habet: *byderbe*.

6) MSC. Lizel. rectius:
Edlen held und degene.

7) Hæc vox erat olim Symbolum bellicum Nationis Gallicæ, imò & aliarum; ſed additis verbis quibusdam, per quæ diſtinguebantur inter ſe invicem nationes diverſæ. Galli clamare ſolebant: *Mont-joye S. Denis*. Burgundi: *Montjoye S. André*. Angli: *Montjoye noſtre Dame S. George*. Ipſa hæc vox oſtendit hoc opus, aut ſaltem illud opus, Strikerus exornare laboravit, primum in Linguâ Gallicâ lucem vidiſſe; Galli ſane habent Fabulam Romanam quæ inſcribitur: *Roman de Ronccaux*; ex cujus MSC. hæc allegat du Freſne in Gloſſar. Lat. Barb.

Montjoie crient por lor gent ralüer.

Item:

Montioie eſcrit por ſa gent resbaudir,

vid. du Freſne in v. Mons Gaudii.

Ad

Alle die von Cherlingen;
Do lieſſens diu ros ſpringen
Di Criſten vnd di Haiden,
Der muet was an in paiden,
Das ſev niemant ſchid, wen der tot,
Da giengens an di rechten not.

Sect. III.

DO ſprach der Hertzoge Garpin:
Rulant, du ſcholt vil gewis ſein,
Mag dich chain waffen gewinnen,
So chumſt du nimmer hinnen;
Du haſt meins bruders ſun erslagen,
Du mag vil wol vurbar ſagen
Bwart dich nu dein Herre Criſt,
Das er ein ſtarcher Got iſt;
Ein groſſen ſchaft er neigen lies,
Daran ſtunt ein ſtarcher ſpies
Vnd nam das ros mit den ſporn;
Er ſtach den helt wol geporn;
Nach grimmes hertzen geluſt
Auf ein ſchilt fur di bruſt,
Das ſich der ſtarche ſchaft bauch,
Vnd ein ſtuck von dem andern flauch;
Do zu sluc er Rulanden
Auf den helm *Veneranden*
Ein vermeſſen slac;
Das iſt dein iungiſter tac,
Sprach der werde Rulant,
Er sluec in durch des ſchildes rant
Mit dem gueten *Durndarte*,
Er verſnait in alſo harte
Das er begunde neigen,
Vnd tot da nider ſeigen.

Sect. IV.

DO vachten di Gotes man,
Das ſein Got ere gwan;
Machmetes auſſerchornen
Die machten mit ir hornen
Ein vil michel geſchelle
Si plieſen zu gevelle,
Sam ſi tiere wolten vahen;
Do wart ein michel gahen
An der Criſten ſchar
Ir ſper naigten ſi gar!
Das gedrenge wart freiſam,
Des maniger do ſein ende nam.
Ir ſper warn ſo guet
Das ir manges durch den ſchilt wuet
Vnd durch das ſtelein gewant,
Is warn ſpies genant
Si warn dri ecke vnd ſniten,
Das ſi lutzel vermiten,
Die brunne, noch den halſperck
Iſn wer ein auſſerwelt werck,
Eſn mochte vor denſelben ſpern
[1] Chain weile gewern.

Sect. V.

DEr Haiden michel herschraft,
Manigen eiſneinen ſchaft
Verſtahens auf die Chriſten,
Dennoch wolt ſev Got vriſten,
Er half vil wol den ſeinen;
Man ſach ir willen ſcheinen
So man des grimmen Lewen tuet,
Als im ergremt wirt der muet;
Doch was ir angeſt vil groſs,
Als di ſmide slahent auf den anpos
So das eiſen iſt vaſte in gluet,
Suſt slugens auf ſchilde vnd auf huet;
Die peſten von der Haiden ſchar
Die namen alle des Lewen war,
Den truech der degen Rulant
Als er das rechte bevant,
Do wart mit grimme do [1] ſpilt;
Czu rucke warf er den ſchilt,
Vnd nam das ſwert zu peden handen,
Vnd tete den vianden
Ein ſchaden harte grosleich,
Ein weite machte er vm ſich
Vil gros in churtzen zeiten;
Do chom im an der rechten ſeiten
Vitel Chlargis vnd Artan
Vnd alle Rulandes man,
Vnd taten im gueten willen ſchein,
Si mochten nimmer chuner geſein,
Man ſach da nindert chain zagen
Is chunte niemant volle ſagen,
Wie di ſwertes slege chlungen,
Da ſi durch die Haiden trungen.

Sect. VI.

RUlant der czurnte harte,
Mit dem gueten *Durndarte*

Valt

Ad Sect. IV.

1) Poſt hunc verſum hæcce leguntur in MSC. Lizeliano:

Es was uber alle lant,
Zu ainer gewonhait erkant,
Das nymand mit den ſpieſen ſtach,
Wan der dem andren jach,
Das er ſin tötlicher feind was
Wer vor den ſpieſen genas
Vier ſtich oder dry,
Dem was gelück oder wunder by
Wann ſie mit Haſſes uberkrafft,
Viel vientliche vientſchafft,
Zu dieſem ſtrit bett in bracht,
Des betten ſie ſich vorbedacht,
Das ſie ainander nit leben lieſſen,
Des ſtachen ſie mit den ſpieſen.

Ad Sect. V.

1) MSC. Lizel: *geſpilt.* i. e. damnum dabatur. Goth. *ſpill*, *ſpiell*, *ſpell*, *ſpiall*, detrimenta, damna data, *ſpilla*, perdere, corrumpere, imminuere, *ſpellalauſt*, ſine damno. vid. Verel. Ind. Ling. Gothicæ. Anglo-Sax. *Spillan*, conſumere, corrumpere, adde Kilian in Etymol. v. *ſpill*. Islandis: *ſpille*, corrumpo. *Spioll*, vitium. Anglis, *to ſpoil*, *to ſpill*, corrumpere. Keronis Gl. *ſpildanter*, prodigus.

Ad

Digitized by Google

Valt er mangen Haiden tot;
Wo er das ſwert hin bot,
So was ſein tugend alſo guet,
Das is durch den Stal wuet,
Recht als er wer lindein
Er wolte pedenthalben ſein;
Manigen Haiden verſchroten,
Erfulte mit den toten
Baide velt vnde graben,
[1] Do ne chunt niemant wech gehabn;
Si riten in dem pluet vntz an di chnie,
Ditz vernam man e nie,
Das noch ie dehain ſchar
Tot gelege ſo gar,
Das do niemant genas;
Ir haus, das Machmetes was,
Vnd ſein geſellen gemacht,
Darinne ſi tac vnd nacht
Vil ſchone ſaſſen golt var,
Das hæten di Haiden dar
Gefuret an di Walſtat,
[2] Der hieu Rulant ein phat
Mit ſeinen lieben mannen
Vnd sluech di Haiden dannen,
Vntz ers haus an in gwan,
Do dranc er vnd ſeine man
Mit grimmigem muet darin,
Das wart der plaſer vngewin,
Die er di horn harte ſchellen
Machmete vnd ſein geſellen
Czu dienſt vnd zu eren,
An die begunde er chern,
Vnd brachte ſi von dem ſchalle;
Er zusluc di apgot alle
Vnd warf ſev als ich e ſprach
Do man ſev mit ſchanden ligen ſach;
Machmeten er gevie,
Er ſprach: du raumeſt is hie,
Ich wil dich gar zu prechen,
La ſehen macht du is gerechen,
Deine plaſere
Die machten dich vil vnere,
Ich machte dich alſo ſmehe,
Dein haus iſt nie ſo wehe,
Ichn tret is zu dir in den miſt
Mein wille iſt, das ich dein liſt,
Vnd dich ſelbe gar zu ſchende;
Do zuſtieſſen ſi di wende,
Swie gar Rulant wolde;
Auch griffens nach dem golde,
Die is da nider ſtieſſen.
Vnd wolten ſein genieſſen,
Vntz is Rulant erſach,
Das was im lait, vnde ſpraeh:
Ich bit ev alle durch Got
Vnd durch ewer verte gebot,
Das ier ditz golt laſt ligen
Vntz iſt geſecht, ob wir geſigen,
Swem Got das haile geit,
Das er morgen zu dirre zeit
Den noch geſunt hat ſein leben,
Dem ſei das vrlaup gegeben,
Das er nem was im gevalle;
So ſelick warens alle,
Das ſi ditz gerne taten,
Vnd is vnder ir fues traten,
Recht als is blei were,
Vnd lobten irn ſchepphere;
Swen des zu ſere wundert,
Das ſechſt halb hundert
Den ſige ſo wol erwurben,
Das zwelif tauſent fur in ſturben,
Vnd ſi chain man verlorn,
Dern wais niht, das der Gotes zorn
Vber di hoffart gewalt hat,
Vnd ir vil ſamfte wider ſtat.

Sect. VII.

DO ſich verendet diu not,
Das Marſilies ſun Alderot
Tot gelac mit ſeiner ſchar,
Do prachte ein ander dar;
Der Hertzoge Falſaron,
Bede Tartan vnd Abyron;
Czwene Hertzoge von Terde,
Baide Edel vnde werde,
Di warn durch in dar chomen;
Der rat was von im vernomen.
Das ſi ſunderleiche riten;
Der chom mit groſſen vnſiten,
Er was verre dar gevarn,
Einen guldein [1] ſparn
Furt er an ſeinem ſchilte,
Vor der ſchar er ſpilte
Oben von ſeinem helme ſchein
Ein liecht carfunchel ſtain
Vnd manich wert von meiſterſchaft;
Sein gezierde het ſolich chraft
Das man niht peſſers vant;
Er was bederbe vnd wol erchant,
Der chom gegen Olifiers ſchar;
Do ſprach zornleich dar;
Olifier piſtu hie,
Mir iſt von dir geſaget ie
Du ſeiſt der Criſten Vorvechte
Wild du nu werben rechte,
So reit her vnd ergib dich mir,
[2] So wil ich gerne wegen dir.

Sect.

Ad Sect. VI.

1) MSC. Lizel. clarius:
Do mocht nyman weg haben,
2) i. e. *Ille Rolandus viam vi aperuit.*

Ad Sect. VII.

1) MSC. Lizel.
Ainen guldin aren.
Ar idem eſt ac: Aquila. conf. notam Opitii ad Rhythm. de S. Annone §. 45.
2) MSC. Lizel.
So wil ich gerne helffen dir,
Das ich in durch dich verkür.

Digitized by Google

Sect. VIII.

DO ſprach Olifier zuhant,
Ich han auch leute vnde lant,
Als lange, ſo Got wil,
Mich dunchet der var vil,
Der du her haſt pracht;
[1] Ich han eins andern gedacht;
Den Roſſen ſi gehancken,
Czu ſamme ſi geſprancken;
Olifier durch den Haiden ſtach,
Das man in tot vallen ſach
Das Olifier ane chlage lies
Wider zuchte er ſein ſpies,
Vnd rief di Haiden an
Er ſprach: wo ſint nu ſeine man,
Vnd ſein ſchargeſellen,
Die in rechen wellen,
Di heben ſich her, ich bin hie,
Suſt mueſſens liegen alle die,
Die ich heut mag erraichen;
Do rieffens ir herzaichen,
Munſgoy! rieffens alle,
Mit frewden vnd mit ſchalle
Begunden ſi die ſpies naigen,
Vnd machten da manigen vaigen.

Sect. IX.

DIe Haiden verzagten ſere,
Das in ſper vnd gere
So ſwinde furen durch den leip,
[1] Da von erchomens, als weip;
Des wurdens uberwunden,
Si heten in churtzen ſtunden
Sechs tauſent Ritter verlorn;
Durch den ſchadeleichen zorn
Lies ein Haiden dar gan,
Das was von Almarie Tartan,
Vnd ſtach den Graven Orten
Durch alle des leibes porten
Vnd warf in tot dar nider,
Do were er gerne hin wider;
Do ſprach ein helt, his Maximin,
Du mueſt noch lenger hie ſein
Mit peden handen er im wac
Mit willen ein ſolichen ſlac,
Das im ſein haubt enphiel
Vnd ims bluet darnach wiel;
Do wart not von in paiden,
Do di Chriſten den Haiden
Die ſchilte begunde ſchroten;
Si begundens alſo noten,
Vnd alſo vaſte [2] nider drumen,
Das in der ſtahel niht mochte frumen.
Sev dunchten ir helme blei waich;
Swas irs Olifiers ſwert beſtraich,
Das mueſt alles entzwai;
Vil laute Yrmar do ſchrai,
Der was Hertzoge in Agrein,
Die Chriſten mugen wol chune ſein,
Das wir mit vnſern ſinnen
Ir chainen mugen gewinnen,
Wir vechten alle dieſen tach,
Das ſi heut chainen [3] frumen ſlach
Enphiengen von den Haiden;
Ich wil ſo hin niht ſchaiden
Ich verſuech mich e,
Swie is ouch darnach erge,
Sein ros begunde er ſere manen,
Vnd raite gegen der Criſten vanen,
Vnd ſtach mit argen willen
Den Edlen Marcellen,
Den Marcgraven von Viannen,
Vor allen ſeinen mannen
Durch ſchilt vnd durch halſperck
Durch al des leibes vorwerck,
Das er ſich tot nider lies
Vntz mitten an den ſpies;
Do lagen der Chriſten zwene tot,
Alreſt hueb ſich div not,
Die Chriſten drungen in naher;
[4] Baide gaher vnd ie gaher
Was in an die Haiden;
Si taten manigen ſchaiden
Von des leibes zuverſicht,
Mit des todes geſchicht
Vntz ſi ſich durch drungen
Vnd an die flucht getwungen;
Do macht man ſchaden ſchawen,
In wurden di ſchilt verhawen
Auf den rucken an der flucht,
Si ſturben [5] in der vnzucht,
[6] Vntz wan in nindert chainen
Lentich vant, wen ainen,
Der geſas alaine
Vil muete auf einen ſtaine,
Vntz in Olifier geſach,
Do rait er dar vnd ſprach:
Juncman, wie haſtu ſo getan
Das du dein Herren haſt verlan,
Das iſt vil vngetrewleich,
[7] Si zurntes immer wider dich,
Fureſt du niht an ir ſchar,
Mit dem ſwerte sluech er dar,

Das

Ad Sect. VIII.

1) In eod. MSC. poſt hunc verſum lege:
Das ich vil wol bewere.

Ad Sect. IX.

1) MSC. Lizel.
Sie verzagten, als die bloden wip.
2) *Nider drumen*, opprimere, deorſum premere. Flandris, *drommen*, premere, preſſare, protrudere, obterere, ſtipare; ceu loquitur Kilian in Etymol.
3) *Frum* hic ſumitur pro: *efficax.*
4) MSC. Lizel.
Je gaber und je gaber.
5) i. e. *Ignominioſe*; quia terga verterant.
6) MSC. Lizel.
Biſz man ir nyrens kainen
Lebent man, wan einen.
Donec nullibi ullus
Vivus reperiretur, excepto uno.
7) Idem MSC. recte:
Sie zurnten immer wider dich.

Ad

Digitized by Google

Das im die ougen ausſprungen;
Alſo was im gelungen
Olifier vnd ſein genoſſen;
Den ſelben ſchaden groſſen
Mechtens nimmer haben getan,
Si muſten Gotes hellfe han.

Sect. X.

DO die zwo haiden ſchar
Bede mit dem tode gar
Ein ende het genumen,
Do ſahen ſi di dritte chomen,
Die der Chunich Kurſabels brachte;
Vber das Velt er gachte
Gewaffent vor den ſeinen,
Do er den Pyſcholf Turpeinen
Vnverzaget zu wer vant,
Do rief er uber ſchiltes rant:
Biſtu hie Byſcholf Turpin
Du ſcholt des vil gewis ſein,
Das ich niht goldes ane liſt,
So gros enneme, ſo du piſt,
Fur das ich dich geſehen han;
Du haſt mir laides vil getan;
Des biſtu von mir vngeneſe,
Idoch macht du vro weſen,
Du ſtirbeſt ritterleich;
Ich bin ein Chunich reich,
Auch hat man vil gelobet dich
Nu ſtich her palde wider mich;
Ich fure dein haubt hinnen
Allen meinen Goten zu minnen.
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Criſt der ſchol do mite ſein
Der mein hailere iſt,
Des haſſere du piſt,
Dein ſchilt iſt ein vil dunne werc,
Vil waich iſt dein halſperc,
Dein helm vnd dein geſtaine,
Di frument dir heut vil chlaine,
Das ſchol vil ſchier werden ſchein;
[1] Do ſprancke der Pyſcholf Turpein,
Vnd ſtach en mitten durch in;
Durch ſein tugentleichen ſin
Gab er in dennoch ein ſlach,
Swie ſer er von dem ſtich erſchrach,
Der ſlag wart als vngeſunt,
Er ſluech in recht vntz an den munt,
Do mit vil er zu tal;
Mynſgoy! rieffen, uber al.
Der Pyſcholf mit den ſeinen;
Do man ſach Turpinen
Mit dem ſwerte began,
Hiet is Got ſelbe niht getan,
So mechte nimmer mannes chraft
Geherten ſolich maiſterſchaft;
Ern slueg niht vergebene,
[2] Er ramte vil ebene
Swem er ein ſlac sluec
Der ſein immer genuec.

Sect. XI.

DO Kurſabels den leip verlos,
Do hueb ein Grave, hies Cridos,
Wider auf der Haiden vanen;
Die ſeinen begunde er vaſte manen,
Das er ſach ein Grave, hies Vabam
Ein troſt er gegen im nam,
Mit einem ſpies, der was guet,
Den ſtach er, das er durch in wuet;
Da wart ein ſolich gedrenge,
Das ſeit der werlt anegenge
Nie herter ſtreit gevochten wart,
Do vil tot vnd [1] ſchart
Manich Haiden wolgeborn,
Das ſi den vanen alſo verlorn,
Des mueſtens alle [2] wenchen;
Die gwern [3] Gotes ſchenchen
Notten ſi ſo vaſte,
Das mans uber ein raſte
Horte ſchrein, owe!
Ir vil ie mer vnd me
Vor den Criſten tot,
Si heten dreier hande not;
In tet das gedrenge ſo we,
Vnd doch die ſlege michel me,
Diu hitze ſi auch muete,
Si warn als in einer gluete
Baide auſſen vnd innen,
Vnd getorſten niht entrinnen,
Das giench in an ir leben;
Got wolt den ſeinen ſelde geben

Vnd

Ad Sect. X.

1) Hic inſerit MSC. Lizel:

Dein leben iſt kumen an ein Ort;
Der tüfel wartet dein dort,
Der wil ſich itzunt freuwen dein,
Du macht nit lenger Künig geſein.

Sequuntur hæc.

Das roſz er mit den ſporen nam,
Mit grymme er dar gefaren kam,
Vnd ſtach mitten durch in
Durch &c.

2) i. e. *Er zielte genau*, collineabat adæquate. de *ramen* vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. IV, 17, 6. n. 3.

Ad Sect. XI.

1) MSC. Lizel. pro: *und ſchart*, habet: *und geſchart*; *geſchart* eſt vulneratus, læſus. conf. infra Cap. 6. Sect. 20. ubi legitur:

Der macht in als ſchart,
Das er des leibes ane wart.

2) *Wencken* i. e. *wancken*; titubare, ad fugam inclinare.

3) MSC. Lizel.

Des woren Gotes ſchencken.

Schenck, *ſchenck* hîc per Synecdochen ſpeciei pro genere denotat miniſtrum Dei; aliis in locis eosdem appellat:

Gotes knechte, *knaben*, *degen.*

in Fragm. Hiſt. hujus belli Turpinus Archi-Epiſcopus appellatur v. 3057. des heiligen Kriſtes *Scenke:*

Digitized by Google

Vnd wolt ſev lenger vriſten,
Er ſant vnder die chriſten
Von dem himel [4] taugen
Ein wint vnder ir augen
Des tages vor der none,
Der brachte wider ſchone
Bede ir rue vnd ir chraft,
Das ſi von Gotes maiſterſchaft
Noch ſtercher wurden an den ſtreit,
Den an der erſten tage zeit;
Des lobtens Got den reichen
Do lieſſens dar ſtreichen.

Sect. XII.

DA wart der Helme ein michel ſchal,
Vnd gwunnen di Haiden ſolichen val,
Das ſi durch not bevilten;
Die ringe noch die ſchilte
Das en half ſev niht, wan als ein ſwam,
Wan ier chainer danne cham
Der Apgote noch der Haiden,
Den geſchach geleich baiden;
Man ſach ſi in dem plute ſweben;
Si verlurn ir ere vnd ir leben;
Der Ercepyſcholf Turpin
Vacht recht, als ein eberſwein;
[1] Swas er in mochte erlangen
Der Lewen was ergangen,
Vntz er ſev tot geleite dar;
Doch [2] vlos er aus ſeiner ſchar
Vier vnd ſechzig man;
Der Haiden cham chainer dan
Vntz der Pyſcholf gevacht.

Sect. XIII.

DO het ſich auf du ros gemacht
Div vierde ſchar mit gwalt,
Malprimes von Pergalt,
Dem was zu voderiſt vil gach
Czwelif tauſent volgten im nach;
Gegen dem hueb ſich Gergis,
Der was ſtarche, chune vnd wis,
[1] Czu rechter zeit er ſprancte,
Dar er ſein ros ergancte,
So ſere vntz is zu im cham,
Das er dem Haiden benam
Den leip mit einer churtzen not;
Er warf in von den roſſe tot
Munſgoy! rief das Gotes her;
Malprimes lac ane wer;
Darumbe bot vil herten lon
Ein Haiden, der hies [2] Citeron;
[3] Er begunde ſein weiſen
Mit grimme an Gergeiſen,
Vnd ſtach auf in ein ſpies,
Das ſich der ſchaft zubrechen lies,
Das was Gergiſen vnwert,
Mit zorne hueb er das ſwert,
Vnd gab Citerone
Einen slac, das im vnſchone
Das pluet aus den orn ſpranch;
Do wart michel gedranch
Czwiſchen den Haiden vnd den Criſten;
Mit ritterleichen liſten
Bwarten ſich die Gotes chnaben;
Man ſach ſi ſich zuſamme haben,
Das ſeu niemant chunt geſchaiden,
Vnd drungen durch di Haiden;
Si ſorgten vmb den leip niht,
[4] Si ne gerten, wan der geſchit,
Das ſi ot vil [5] geteten,
Vntz ſi das leben heten;
Swas [6] ir guete waffen
Der ubeln Haiden traffen,
Die betwanch des todes gebot;
Des lobtens vnſern Herren Got,
Das er in genedic rucht weſen,
Si lieſſen ir Haiden geneſen
In dem ſtreit nie dehainen;
Sibenzig man vnd ainen
Verlos diu Criſten ſchar,
[7] Die chomen ſelichleich dar.

Sect. XIV.

DO div vierde ſchar ende genam
Do ſahens, wa diu fuinfte quam,
Die bracht der Chunich Marafel
Sein ros was ſtarch vnde ſnel,
Auch was er ſelbe manhaft;
Er zaigte gros veindtſchaft
Rulande vnd den ſeinen,
Das lies er vaſte ſcheinen;

Er

4) Pro: *taugen* MSC. Lizel. habet: *tougen*, quod idem eſt ac: *clam* i. e. modo imperceptibili, inçognito.

Ad Sect. XII.

1) MSC. Lizel. apte:
Was er ir mocht erlangen,
Der leben was ergangen.

2) Lege: *verlos* i. e. *perdebat.* quod etiam occurrit in MSC. Lizel.

Ad Sect. XIII.

1) MSC. Lizel.
Zu rechter zyt er ſprancte,
Daſz er das roſz ergancte
So ſere, unz er hinzukam.
i. e. *Juſto tempore ad curſum incitabat* ſc. equum *Ut equum ad eundum* (currendum) *induceret Adeò, ut ad illum veniret*, &c.

2) MSC. Lizel. habet: *Tyteron.*

3) MSC. Lizel. clarius:
Der begond ſin roſz wiſen.

4) MSC. Lizel. habet:
Sie gerten nütz wan der geſchicht,
Das ſie vil getetten
Dieweil ſie das leben hetten.

5) Pro: *geteten*, legerem: *getötten*, inde verto:
Cupiebant nihil, niſi hunc eventum,
Ut multos (Saracenorum) *occiderent,*
Donec vitam ipſi haberent.

6) Pro: *ir* lege: *der.* quod & habet MSC. Lizel.

7) MSC. Lizel.
Die kamen ſchedlich dar.
utrumque quadrat.

Ad

Digitized by Google

Er vlais ſich vaſt auf den pris
Gegen dem hueb ſich Egeris,
Ein auserwelter Cherlinc,
Der het elleu ſeiner dinc
An Gotes dienſt gwant,
Do ſi ſich ſcholten miſchen,
Da was ein grabe entwiſchen;
Daruber ſprancke Egeris,
Vnd ſtach in Ritterleicher wis
Den Chunich durch was er verbot,
Vnd warf in von dem roſſe tot;
Des warn di Chriſten vro,
Munſgoy! rieffens alle do;
Den Haiden wart unmaſſen zorn,
Das ſi den Chunich alſo verlorn,
Das wolte gerochen han
Ein Haiden, der hies Prutan,
Das vertruch im Egeris niht,
Er sluec in, ſo di ſchrift gicht,
Das ſein weip ein witbe wart genant;
Noch nam den vanen in di hant
Ein Haiden, hies Muralan,
[1] Der was ein ſtarch ubel man
Vnd troſtes vaſt an den ſtreit
Das wart iungiſteu zeit;
Si viellen dicke vnde dicke;
In warn des todes ſtricke
Geſetzet an des [2] leibes phat,
Des wurdens mit dem tode mat,
Des enmochtens niht entſagen ſich,
Da was vnſers trechteins [3] gerich
Vber des tievels geſinde,
Do belaib der Gotes chinde
Achzig vnd ſiben man,
Den Got wol ſeines reiches gan.

Sect. XV.

ALſo gelagh diu fuinfte ſchar,
Do hueb ſich die ſechſte dar
Die brach von Palvir Ammirat.
Der furte ſtelein wat,
Vnd di ſeinen alle gemain,
Baide golt vnd geſtain
Das furten ſi geleich,
Vnd warn alſo reich,
Das ſi nihtes enbarn,
Wand das ſi ot aigen warn,
Si heten mer den genuec;
Des ſi der ubermuet vertruec,
Der auch Lucifern valte;
Er rait mit gewalte
Czu der Chriſten ſchar,
Vnd ſprach zornleich dar:
Wie iſt [1] ewer laiter genant,
Nur wer ſein nam liep erchant,
Ob ich den ſige an im erholte,
Wes ich mich rumen ſcholte,
Ob er der rede wert ſei?
Ich bin hie vil nahen bei,
Sprach der Hertzoge Samſon,
Du gewinneſt groſſer ern lon,
Macht du den ſige an mir gewinnen,
Des pringe ich dich wol innen;
Mandleich ſi genanten
Ein ander ſi anranten;
Der Haide ſtach da bei hin,
Samſon traf aber in
Gegem dem Hertzen er im chos,
Do viel nider Varlos
Der ubermuetig man;
Do Samſon ditz hail gwan,
Das er den Haiden uberwant,
Munſgoy! rieffen ſi zuhant,
Vnd lieſſen di ros lauffen;
Si wolten gerne chauffen
Die genade, di man immer hat;
Den willen ſach man an ir tat.

Sect. XVI.

DA vachten die Chriſten
Als ſi Got wolde vriſten,
Si warn ſein auſſerwelten
Wan ſi den leip quelten
Vil vaſte durch ſein Ere,
Si slugen die ſwert ſo ſere,
Das ſich der ſtahel enprante,
Vnd niemant den andern erchante;
Got gab den ſeinen das hail,
Do wart das minner tail
Lobeleich ſigehaft;
Si ſanten der Haiden chraft
Hin zu Machmetes Lone;
Da wurden Samſone
Mit tode ausgeſundert
Ahte man vnd hundert.

Sect. XVII.

DO die ſechs ſchar geſtriten
Do chom diu ſibent geriten,
Die prachte von Tortoſe Targis,
Der fuer mit ſchalle vnd in der wis
Als alle die werlt ſein were
Si dauchten in ſo gewere;
Di ſeinem vanen nach riten,
Das ſi den ſige wol erſtriten,
Si furten [1] drilhe halſperge an,
Bede er vnd alle ſein man,

Dar-

Ad Sect. XIV.

1) MSC. Lizel.
Der uuas ein ſtarck freffel man
Er troſt die ſinen an den ſtreyt,
Das uuas ir jungſty zyt

2) *Leibes pfat*, idem eſt ac: *trames vitæ. Leib* & apud Noſtrum & alibi pro *vita* ſumi vix monendum videtur.

3) i. e. *Vindicta. Raach* hodie dicimus.

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Veſter dux*, à *leiten*, ducere.

Ad Sect. XVII.

1) Pro: *drilhe* MSC. Lizel. habet: *dryfach. drilhe* eſt: *trilices*; uti zwilch telam bilicem, ita *drilch*, *drilh*,

Digitized by Google

Darauf begundens ſere [2] progen,
Im warn ouch mit hornpogen
Tauſent meiſter ſchutze chomen,
Von den hêt er troſt vernomen;
Si vermaſſen ſich vil ſtarche,
Si loſten im die marcke.
Er hete noch behalten
Ein lieben Gott alten,
Des er vleizchleichen phlach,
Do aller ſein troſt ane lach,
Apollo hies der ſerbe ſtoch
Vnd was des tievels getroch,
Dem wart vil tiefe geniegen,
Das er ihm hulfe geſigen
Swie vil man in angeriefe
Er tet recht, als er sliefe.

Sect. XVIII.

ALſo bette Targis,
Das ſach der helt Anſis,
Vnd begunde is den ſeinen zaigen;
Secht ſprach er wie di Vaigen
Da habent des tievels gebot,
Nu tuet is helde durch Got
Vnd habt vaſt ewern gelauben,
Des woltens vns berauben,
Das mues ir aller [1] weſen,
Vns hilfet Got, wier ſein geneſen,
Er vaſte ſchilt vnd ſpies,
Als er das ros lauffen lies,
Czu hant er ſpranche auch Targis,
Do riten er vnd Anſis,
Czuſammē vnde ſtachen,
Das ir peder ſper zubrachen;
Div ſwert ſi bede zuchten,
Auf einander ſis druchten
Mit den slegen vil ſere,
Targis vocht umb di ere,
Vnd vmb den werltleichen preis;
Do vocht aber Anſis
Vmb den ewigen Ruem
Vnd vmb den groſſen reichtuem,
Der immer ewicleich wert;
Do slueg Targis ſein ſwert,
Dem Chriſten durch des ſchildes rant,
Das is an der [2] pukel wider want,
Vnd im das ſwert zu ſtucken brach;
Anſis froleich ſprach:
Iſt das ich is getun mag,
Ich vergilt dir den slag,
Er slueg in durch di [3] hirnreben;
Er ſprach: wil vns Got hail geben,
Vns mag dein fride wol werden;
Er viel tot auf die erden;
Munſgoy! rief der Gotes chnecht
Vroleich, das was recht,
Sam taten alle ſeine man,
Si riten die Haiden an;
So ſi veindtleiches chunden
Den ſi vil ſchier begunden
Vil manigen ſatel læren;
Swie drilich ir halſperch weren,
Ir wart verſchroten ſo vil,
Das ſi demſelben [4] nit ſpil
Vil gern weren entrunnen,
Vnd smanigen muet gewunnen;
Da was der Chriſten ſchar
An der geberde ein [6] war,
Vnd warn auch eines muetes.
Si vorichten weder leibes noch guetes,
Des wart der Haiden chraft
Geſchendet vnde ſchadehaft;
[7] Si bekorten alle des todes;
In der ſchar Herodes
Sint ſi, das iſt pilleich,
Der tievel vnder want ir ſich,
Dem ſi ſich heten ergeben,
Idoch benamen ſi das leben
Drev hundert vnd acht mannen,
Vnd entchom ir chainer dannen.

Sect. XIX.

DO di ſibent ſchar geſtrait,
Nu ſahens wo dort her rait,
Div achte ſchar mit groſſer chraft
Die bracht ein Ritter manhaft,
Eſchermunt von Valterne;
Froleich vnde gerne
Fuert er den vanen an der hant;
Er chom vil verre gerant
Vor den ſeinen her dan,
Vnd rief die Chriſten an,
Er ſprach: wer laitet ewer ſchar,
Der iſt ahe witze gar
Ob er ſich gegen diſem her
Geſetzet zu chainer wer,
So iſt ewer tot nahen bei;
Sagt mir, wie ſein name ſei;
Do ſprach ier laitere:
Wild du wiſſen mere,

Wer

---

drilb, trilicem denotat. Sunt itaque *trilbe halſperge*, halſpergæ triplicatæ. de voce: Halſperg. vide Goldaſt. ad Paranes.

2) *Progen; auff etuuas progen*, videtur idem eſſe ac: *auff etuuas truzen*, in aliqua re fiduciam collocare, vocem hanc alibi me legere non memini.

Ad Sect. XVIII.

1) Lege: *aller tot uueſen*, uti habet MSC. Lizel.

2) *Pukel*, umbo clypei. Gloſſ. Rhab. Mauri, *buccula*, umbo:

3) Gloſſæ Florentinæ, ut & Gloſſæ Anonymi *Hirnereba*, cerebellum:

4) *Nit ſpil* i. e. *non ludo*, ſeu actioni ſeriæ.

5) i. e. *Et varia conſilia* (ſe ſervandi) *agitarent.*

6) Cod. Lizel. habet: *far*: *far*: *var*, *uuar* pro colore uſurpatur. infra cap. 7. ſect. 11. legitur: Und manigen ſchilt *goldvar.*

7) i. e. *Guſtarunt omnes mortem.*

Ad

Wer unſer laiter iſt,
Das iſt der Heilige Chriſt,
Nach dem ſchol ich vns [1] taiten,
Vnd wil dein wol erpaiten.
Seit dier mein nam iſt erchant,
Ich bin Engelher genant,
Brittanie was vnd iſt noch mein;
Marſilie dem Herren dein
Han ich vil getan zu laide;
E ich heute von dir ſchaide
Ich getuen ouch dier ein vngemach
[2] Das dier nie groſſer vngemach.
Si erſpranchten bede zu hant,
Do ſtach in durch des ſchiltes want,
Eſchermunt einen ſpies,
[3] Wan das in furbas niht enlies
Bede Got vnd ſein Halſperck,
So het er im des todes werck
Mit dem ſtiche geworicht,
Noch was der degen vnervoricht
Dem haiden ſo nahen chumen,
Das im der ſpies niht mochte frumen;
Do zuchte er *Clarminen*,
Er ſprach: La heute ſchinen,
Das du is nie niht vermite,
Swa ich dich sluec, das du is [4] verſmite;
Do slueg er Eſchermunde
Einen slag, das im div wunde,
Div von demſelben slage quam,
Sein ende in churtzen zeiten nam.
Munſgoy! rief er ie ſa,
Vnd die mit im waren da,
Do neige do zclarmine,
Du ſcholt di tugen dine
Noch heute, ſprach er, zaigen;
Er hueb ſich an die vaigen,
Vnd sluec das is durch den ſtal dranc,
Vnd das fewer von ſeinen eckken ſpranc;
Der Haiden chreftige ſchar
Die riten auf ir vanen gar,
Vnd [5] umbehabten die Criſten,
Darumbe ſi ouch vermiſten
Vil maniges der do tot gelach;
[6] Wan das Got der Chriſten phlach,
So wern ſi ſchier verlorn,
Das ſeine phlege da mite erchorn.
Das ers niht mude werden lie,
Do geſach man chuner Leute nie,
Si lieſſen die Haiden ſehen
Die tat, das ſi begunden iehen;
Ditz iſt div ſeligiſte diet,
Die Got ie ſelden beriet,
Das ier der tot niht engert,
Wier haben unſeligeu ſwert,
Das beginnet hie wol ſcheinen;
Si begunden rechte greinen
Geleich den [7] argen hunden;
Si viellen zu allen ſtunden
Baide tot vnde ſer;
Von Britannie Engelher
Der macht in manigen toten,
Vnd manigen helm verſchroten,
Vnd manige tieffe wunden;
Got behielt in wol geſunden,
Das im an dem leip niht enwar,
Doch verlos er aus ſeiner ſchar
Hundert man vnd ehte me,
Das tet im grosleiche we,

Sect. XX.

WEr der Neunde do wart
Gegen den Haiden an die vart,
Der was [1] Hackte genant
Sein tugent was wol erchant
Das der herrleich helt
Czu den eren wart erwelt;
Das er der zwelifer ainer was,
Wan er mit eren ie genas,
Swo er Ritter werden ſcholde,
Als er auch do gerne wolde,
Sechzehent halbe hundert furt er dar,
Die waren Ritterlich gar,
Si warn auſſen vnd innen
Gewaffent wol mit ſinnen;

[2] In

Ad Sect. XIX.

1) MSC. Lizel. habet pro: *taiten*, verbum: *laiten*, & recte quidem.

2) MSC. Lizel.
Das dir nie groſzer laid geſchach.

3) MSC. Idem:
Uuan das ſin füruuart nit enlieſz
hic textus propius accedit ad γνωσότητα, labe tamen ſua non caret. *nit* omittendum arbitror in utroque MSC. cum autem *füruuart* idem ſit ac: *munimen*, *veruuahrung*, reddi hic verſus poteſt:
Si ſuum munimen omiſiſſet &c.

4) Lege ex MSC. Lizel.: *verſnite.*

5) i. e. *Circumdabant.*

6) In MSC. Lizel. Legitur:
Wan das der Criſten Got pflag
So meren ſie alle verloren
Do ſie ſiner pfleg erkoren
Das er ſie nicht müd werden lie.
i. e. Quoniam Chriſtianorum curam DEus gerebat
Omnes (Gentili ex agmine) exitio dabantur,
Cum ejus (Dei) curam ſentirent, (Chriſtiani)
(Eo ipſo) quod eos laſſari non fineret.

7) *Arg* hic idem eſt ac: *timidus.* Goth. *Argur*, ignavus, timidus. in leg. Longobard. lib. I. tit. 5. §. 1. *Si quis alium* Argam *per furorem clamaverit.* Paulus Diac. lib. 6. cap. 24. *Memento, dux Ferdulfe, quod me eſſe* inertem & inutilem *dixeris, & vulgari verbo* Arga *vocaveris.* Conf. du Fresne in Gloſſ. Latino-Barbar. v. *Arga.*

Ad Sect. XX.

1) MSC. Lizel. ut & Fragmentum Hiſt. de bello Car. M. contra Sar. habet: *Hatte.*

2) Cod. Lizel. legit:
In uuas das fleiſch beſchloſſen gar,
Mit ſtahel das in nicht geuuar,

Doch

Digitized by Google

[2] In was das vleiſch beſchloſſen gar
Mit ſtahel das im niht en war,
Doch bewart ſev das aller maiſt
In beſchermte innen den gaiſt
Der Heilige Engel, vnd div minne,
Die ier hertze vnd ier ſinne
Czu Gote vil ſere haten,
Des willen ſi gerne taten;
Das ſi vil wol erzaigten
Do ſi ier ſpieſſe naigten,
Gegen zwelif tauſent mannen,
Der encham dehainer dannen.
Die brach der Chunich Eſcrogant;
Ein vanen fuert er an der hant,
Da ſtuent ein guldein eber an,
If geſtaine leuchte vnde bran,
Als das brinnunde Oele was;
Lutzel half ſev aber das,
Vntrewe mach niht geſigen,
Hoffart div mues vnter geligen.
Der Chunich begunde das [3] ors manen,
Mit zorne naigt er den Vanen,
Das ſach der Helt Hacte,
Des ſtiches er im geſtatte,
Auch ſtach er alſo vaſte wider,
Das ſi von den roſſen nider
Czu der erden paide chamen
Schilt vnd ſwert ſi namen,
Vnd huben ein groſſen ſtreit,
Do wart, has, zorn vnd neit
Erzaiget vollichleich;
Der Chunich was chrefte reich
Des begunde er auf di wage legen,
Mit totleich ſweren slegen
Dem Chriſten alſo manich lot,
Das ſi in gedrucket heten tot,
Wan das er ſich [4] enzeit gerach,
Vnd im vnder dem ſchilte ſtach,
Eine wunden, als er die gewan;
Do wer er gerne von dan;
Nu das des Hacte wart gewart,
Mit grimme sluech er aber dar
Einen slach, der macht in als ſchart,
Das er des Leibes ane wart.
Munſgoy! ſi do rieffen;
Vil manigen slach tieffen
Slugens mit den ſwerten,
Do div ſper niht lenger werten;
Von Tagesburch [5] Reinfrit,
Der ſnait do manigen newen ſnit
In der Haiden gewande,
[6] In geviel in dem lande.
Nie ſnaide er wirs um ein har;
[7] Swem Hillunt vnd Vaſtmar
Des tages begunde ſchroten,
Der mueſt auch zu den Toten;
Nu iſt niemant ſo guet,
Swie gerne er Gotes willen tuet,
Got laſſe im idoch lait geſchehen.
Des mochten diſe Leute jehen;
Do ſi mit willen vachten,
Vnd aller hartiſt gachten,
Do [8] verhendet Got uber ſie,
Das in ain tail miſſegie;
Die Haiden erholten ſich,
Ir chraft wart ſo grosleich,
Das ſi slugen herwider,
Da viel der Criſten nider
Vier hundert und zehen man;
Das Hatte entweichen began,
Das ſach Alrich von Normendin
Vnd ander di geſellen ſin,
Di da huetten ſcholten
Vnd gerne helfen wolten
Der nothaftigſten ſchar,
Di cherten mandleich dar
Di haiden ſi niderſtachen,
Mit willen ſi ſich rachen,
Da wart den Criſten freude chunt;
Si funden Hatten wol geſunt,
Dem hulfen ſi her wider,
Vnd slugen di haiden nider,
Das ir chainer do genas,
Swie nahen in e gelungen was.

Sect. XXI.

ZE hant wart man ſehende
Ein ſchar, das was di zehende,
Die brachte Stalmaries,
Der furte manigen ſcharfen ſpies,
Er was vermeſſen vnde [1] her,
Gegen dem hueb ſich Beringer,
Ein vnverzagter Gotes chnecht,
Der was biderbe vnde recht;
Nu ſpranche Stalmaries,
Wol verſtach er den ſpies
Berenger anf des ſchildes want,
Das galt er im mit voller hant,
Er ſtach in durch ſein gewant,
[2] Das er nimmer uberwant,

Vnd

Doch beuuarten ſye das allermeiſt
Das ſie beſchirmpt der Geiſt
Der gloube und die mynne.

3) De v. *Ors* vid. notam Goldaſti n. 29. ad Paræneſ. Winsbeckii.

4) i. e. *Mature*, in zeiten.

5) *Regenfryt*, Cod. Lizel. *Regenfrid* habet Fragm. Hiſt. hujus belli in ℣. 2822.

6) Cod. Lizel. legit:
In geſiel in dem Lande
Nye ſchniden uuirs umb ein har.
i. e. *Ipſis obtigit in hac regione,*
Nunquam ſectio pejor vel minima ratione,
auff einige weis, nicht einmal umb ein haar.

7) *Hillung* Cod. Lizel. *Hillunc* Fragm. Hiſt. hujus belli.

8) Rectius Cod. Lizel.
Do verhang Got &c.

Ad Sect. XXI.

1) Vid. ſupra in hoc Poëmate c. 3. ſect. 1. n. 4.

2) Cod. Lizel.
Das ers nymmer me überuuant,
i. e. *Ut illo* (veſtimento) *nunquam amplius* (corpus) *circumdaret.*

3) i. e.

Vnd warf in tot auf das gras,
Do rief *Mumsgoy!* was da was
An der Christen schar;
Die Haiden cherten dar
[3] Vnd entsassen lutzel ir wer;
Das ein also gros her
Sechzehen halb hundert man
Ie getorsten raiten an
Swo das geschech in disen tagen
Man begunde is fur ein wunder sagen;
Esn schol ev doch niht wunder han,
Swer mit Gote wil gestan,
Den behuet er vil schone,
Das schain an Gedeone,
Do er zu dem wasser quam,
Vnd drevhundert man ausnam,
Do [4] verswant er ein michel her,
Er jagtes ane wig wer
Ein nacht vnd ein tach;
Si traib des grossen Gotes slach
In ein wasser, do ertruncken sie,
Rechte also wolt Gote hie
Dise Herren machen sigehaft,
Er gab ihn Selde vnd die chraft,
Swer in den Schilt engegen bot
Do was gerait der tot;
Also gesigt Bernger
Das im totleicheich [5] ser.
Chain sein Ritteren wart,
Er was von Got also bewart,
Das er schiere ane schaden
Czwelif tausent rosse het entladen.

Sect. XXII.

ZEhen Schar lagen nu da,
Dannoch habten dort zwa,
Die dauchte auch streites zeit
Vnd cherten do in den streit,
Das was Cernoles vnd Margries,
Ier jetweder dem anderen gehies,
Si wolten Rulanden sehen,
Vnd begunden mit dem aide iehen,
Si gelegen vor im oder er vor in,
Gevielle in solich vngewin,
Das si do scholten sterben,
Wa si mochten erwerben
Einen tot so erbere,
Seit er der peste were,
Den si nu lentich westen,
So wern si auch die pesten.
Die pesten muessen den pesten bestan,
Domit hueben si sich dan.
Do si Rulant gesach,
Czu den seinen er sprach:
Wol auf wir muessen alle dar
Si pringent mer denne ein Schar;
Da wart zusamme geriten,
Vnd vngeleich gestriten,
Als ich ev wil beschaiden,
Der streit galt den Haiden
Werltleiche ere vnd den tot
Vnd der sele ewigleich not;
Do galt den Gotes chnechten
Ir gelaube vnd ir vechten,
Di himelischen ere.
Vnd sint doch immermere
Gelobt in ertreich;
Des vachtens vngeleich.

Sect. XXIII.

[1] DErnoles vnd Rulant
Die chamen an einander angerant
Czwischen den scharen baiden,
[2] Done achte der haiden
Auf Rulanden niht Ey;
Si stahen pede ir sper entzwey;
Cernoles der was manhaft
Vnd het auch also gros chraft
Das wir furbare horen sagen
Was czwelif mule scholten tragen,
Das hueb er wol mit einer hant;
Do von enmochte Rulant
Vil wol verlorn haben sein leben,
Wer im der erste slag gegeben;
Desen wolt er niht erpaiten;
Er begunde in anreiten,
Vnd slueg den vngetauften,
Das die do ere chausten
Des slages erchomen alle,
Das swert fur mit schalle
Durch den helm vntz auf das gras;
Weder tail das grosser was
Dasn wart mir niht beschaiden,
Der tievel wart mit baiden
Vnd mit der sele gefrout;
Nu hast du mir zu vil gedrout,
Sprach der Degen Rulant,
Du heteſt cron vnde lant,
Das hest du, vnd dein leben
Vmb ein posen Lon gegeben.
Von Sibilie Margries
Gegen Olifiere er lauffen lies,
Do ne sach sein niht der Raine,
Des wart er auf dem baine
Gestochen durch den Halsperch,
Do beschermte in ein ander werch,

Sin

3) i. e. *Cum Saraceni prælium hoc inirent, parum timebant Christianorum arma ob exiguum ipsorum numerum.*
4) Ap. Otfrid. I, 23, 107. & IV, 26, 98. *fuenten* occurrit pro: *destruere, excidere.*
5) *Ser*, vulneratus. infra cap. 7. sect. 15. *die toten und die seren.* Conf. Jun. ad Willeram. cap. 5. §. 7. n. 21.

Ad Sect. XXIII.

1) Cod. Lizel. *Cernoles.*
2) Idem Cod. legit:
Do achte der starcke Heyden
Uf Rulanden nit ein ey.
i. e. *Tam parum æstimabat Rulandum,*
Quam parum ovum æstimatur.

Digitized by Google

Sin iſen hoſe diu drunder was,
Das er ane wunden do genas;
Ich ſag ev wo von des geſchach,
Das er Margries niht enſach;
Der Haiden warn viere,
Die alle geleich ſchiere
Auf Oliſiern ſtachen
Vnd ir ſper auf im zubrachen,
Mit den drin was er ſo nothaft
Vntz Margries ſein chraft
Mit dem ſwerte an im verſuechte,
Vntz ers niht mer geruechte;
Er plies ſein horn vnd ſprach:
Oliſier dem man ie tugent iach,
Der iſt nu worden zu einem zagen,
Ich han ſlege auf ihn geslagen
So vil, das mich ir genuget,
Vnd hat ſich ſo gefuget,
Das mein ſchilt iſt gantz von in chomen.
Das het Oliſier von im vernomen,
Er ſprach: das ſchol ich pueſſen;
Er begunde ſein Ros [3] grieſſen
Czu Margries mit den ſporn,
Vnd zaigete im vraizleichen zorn;
Er sluech den ungetaufften Gaſt,
Das im der Schiltrieme praſt,
Vnd er den ſchilt vallen lies,
Do enphie der ſchone Margries
Von Oliſiere ein slach,
Das er vallens phlach
Vntz er geviel auf den melm,
[4] Er ſpielt im houbet vnde helm
Gegen den oren baiden,
Do vnderdrungen in die haiden
Dem Helde Oliſiere,
Einen ſpies begraif er ſchiere
Vnd ſchos Margries
Durch den rukke mit dem ſpies;
Er ſprach: nu macht du wol geſagen,
Du habeſt auf mich geslagen,
Man gelaubt dir nu der mere,
Dein urchunde das iſt ſwere,
Haſt du auf mich geslagen icht;
Ich han auch dein vergeſſen nicht.

Sect. XXIV.

Munsgoy! wart do vaſt erſchalt,
Div roſs wurden mit gwalt
Erſprenget von in baiden;
Die Chriſten vnd di Haiden
Sach man zu ſamme ſtechen,
Vnd manigen ſpies zubrechen;
Is was do uber elleu Lant
Czu ainer gewonhait erchant
Das niemant mit den ſpieſſen ſtach
Wan der dem anderen des Jach,
Das er ſein tot veindt was,
Swer vor den ſpieſſen genas
Vier ſtiche oder drei,
Do was gelucke und wunder bei.
Die zwelif und ir geſellen
Begunden ir wunder vellen,
Si zaigten vollichleich
Das in Got gab der reich
Chraft ſelde vnd ſinne
Got het ir groſſe minne,
Das div michel chraft
Niht mochte werden ſigehaft,
An dem wenigen Her,
Gotes helf was ir wer,
[1] Des wart ouch da in der ſigenunſſt;
An dirre ſelben zuchunft
Sluec der Hertzoge Samſon
Einen Haiden der hies [2] Schrapalon,
Der Chunich von Vantenire,
Das der eren gire
Des slages wart vil vngemuet;
Wand im das hiern und das bluet
Czu beeden oren ausſpranc,
Das ſwert Samſone chlanc
Vil ritterleich in ſeiner hant,
Do rait der degen unerchant
Durch der Haiden ſchar dicke,
Seines ſwertes ort blicke
Di machten manigen Haiden plaich,
Der ſtahel praſt und waich
Vor ſeinem ſwerte, als ein blei,
Er was den Haiden ſwere bei.

Sect. XXV.

Otte vnd Yve vnd Anſis
Di vachten rechte Lewen wis,
Di erslugen ſo vil der Haiden,
Do der ſtreit wart geſchaiden,
Das da bede erde vnd gras
Mit toden gar bedechet was;
Der Ertzepiſcholf Turpin
Der tet di werch mit worten ſchin,
Div er an den Gotes puhen ſach,
Als er das peſte geſprach,
Das er an dem Evangelio vant,
So was er danne zu hant
Der vordriſt an den ſtreit,
Vnd was der peſte vntz an di zeit,
Das der ſtreit was chomen an ein ort,
So ſprach er aber das Gotes wort,
Alſo behielt er das recht
Der auſerwelt Gotes chnecht,
Alſo tet der degen Rulant,
Swen er an ſeim [1] raine vant,

Der

3) *Grieſſen*, hic eſt: *incitare*. Antiquis *grüſſen* generatim ſignificat *alloqui*, *inclamare*. vid. Junium ad Willer. p. 288.
4) *Diſſindebat*; nos dicimus: *er ſpaltete*.

Ad Sect. XXIV.

1) MSC. Lizel.
Des ward auch in die ſigenunſſt.
i. e. *Ideo quoque ipſis obtigit victoria.*
2) Fragm. Hiſtor. ſæpe laud. *Scarpulon.* Cod. Liz. *Scrapolon.*

Ad Sect. XXV.

1) Cod. Lizel. vitioſe:
In ſinem rat.

Reen,

Der wart ſo ſere verſniten,
Das er den tot het [2] cliten
Darnach in churtzen ſtunden;
Rulant enphie nie wunden,
So wol het in Got bewart,
Er und ſein ſwert Durndart
Di warn der Haiden ſchawr,
Er was ein laider nachgepawr
Den ongetouften geſten,
Si gewunnen nie helm ſo beſten,
Der ſein einen slac bewarte
Vor dem guten Durndarte,
Swen er traf, der was erslagen,
[3] Er begund es after velde jagen;
Vntz div ros geſtunden under in;
Durch des libes gewin
Werns gern hin wider;
Si viellen von den roſſen nider,
Vnd chruchen vnd giengen
Vntz ſi den perch geviengen,
Da ſi ſich ernern mochten:
Doch het er wol gevochten
Rulant der Gptes degen
Im waren zwelif hundert da gelegen
Di ſchul wir deſter pas [4] verchlagen
[5] So heten ſi zwelif ſchar erslagen
Der prachte igeleichev dar
Czwelif tauſent Ritter wol gar;
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Wier mugen wol immer vro ſin.
Das wir geſiget haben heut
An unzalhaftem Leut
Vnd das wir zwelif noch leben,
Das mochte nimmer han gegeben,
Wan Jheſus Chriſt der Maide chint,
An dem di tugent alle ſint.

Sect. XXVI.

DO di zwelif ſchar ausgeſtriten,
Das ſi den tot ſo gar erliten,
Das do niemant genas,
[1] Der in dehainen werde was,
Wan von Sibilie Margries,
Dem Olifier ſeinen ſpies
Durch den rukke do ſchos,
Vnd im einen slac gros
Durch das haubet da sluec;
Der chom traurick gemuet
Czu Marſilie dem Herre ſein,
Thu recht, ſprach er, herre mein
Ewern ſun Alderoten
Vnd ander ewer toten,
Was mag ich ev mer ſagen,
Div zwelif Schar ſint gar erslagen,
Ewer Bruder Tarpin
Der hat den werden leip ſin
Von Rulande verlorn;
Izn wart nie chuners niht geporn,
Denne ewer ſun Alderot,
Izn dorfte nie Ritter ſein tot
So ritterleich bejagen,
Alle div werlt ſcholt in chlagen.

Sect. XXVII.

DO ſprach Marſilies: O we!
Chumt uns niemant wider me,
Wan als ich an dier han vernomen,
War ſint deine geſellen chomen?
Vnd wer iſt da beſtanden?
Wie ſtet is vmbe Rulanden?
Iſt chainer da gevallen
Vnder ſein geſellen allen?
Ja herre, ſprach Margries,
Swas ich der Criſten leben lies,
Die ſint muede vnd alſo wunt,
Si werden nimmer geſunt,
Wier hieten den ſiege wol erſtriten
Wan das ſi uns anriten
Mit einer ſtarcken halſchar,
Das warn die peſten Ritter gar
Di die Chriſten [1] indert hatten;
Genelun hat uns verraten,
Das er vertailet mues weſen;
Da iſt niemant mer geneſen
Vnder uns allen, wen ich;
Nu rechet div ander vnd mich
Ob ir vns trewe welt beſcheinen;
Do begunde Marſilies weinen,
Vnd begunde chlagen harte,
Er ſprach: [2] Charl mit dem parte

Dem

Reen, Reyn Vet. Sax. Friſon. Sicambris denotat *limitem, terminum, confinium.* Kilian in Etym. hodie adhuc dicimus, *ein acker zwiſchen ſeinen* rainen *und ſteinen*, ager limitibus & finibus ſuis circumſcriptus. vid. Spat im Teutſchen Sprach-Schaz. v. *Rain.*

2) Lege: *erlitten*, quod & habet MSC. Lizel.

3) MSC. Lizel.

Er begond ſie uf dem feld jagen,
Untz die ros ſtunden under in.

ipſos in campis perſequebatur donec equi ſtarent ſub ipſis, ſeu currere amplius non poſſent ob laſſitudinem.

4) *Verclagen*, hodie diceremus: *beklagen.*

5) Lege ex Cod. Lizel.

Sie hetten zwelff ſchar erſchlagen.

ratio hîc exhibetur, quare eorum mors tantopere lugenda ſit.

Ad Sect. XXVI.

1) i. e. *Nemo ſuperſtes fuit ex iis*
Qui in aliqua fuerant exiſtimatione, ſeu dignitate celſiori, excepto Magriſo.

Ad Sect. XXVII.

1) *Indert*, ullibi.

2) Cod. Lizel. habet: *Karel mit dem barte.* Fragm. Hiſt. de hoc bello: *Karel mit ſineme grawen barte.* Favent hæc ſententiæ illorum, qui Carolum M. barbam aluiſſe aſſerunt, de quâ lite vid. Freheri φιλοπόνημα de Caroli M. Statura, Barbâque, & ad illud Thulemarii Notas & Florum ſparſiones. add. omnino Heineccium de Veteribus Germanorum aliarumque Nationum ſigillis Part. I. cap. IX. §. 16.

Digitized by Google

Dem en chunde niht wider ſtan
[3] Weder pulle, noch Lateran,
Do er Ungern uberwant,
Vnd allev Chriechiſchev Lant,
Dar zu di ſtarchen Sachſen,
Do was er mir entwachſen,
Das ich in ſcholte han vermiten
Das ich im ſo nahen pin geriten,
[4] Da was ich ein vil tump man,
Do ich fride von im gwan,
Wie rechte ubel mir geſchach,
Das ich denſelben ie zubrach,
Doch wer es worden guet rat,
[5] Wan das uns verraten hat
Genelun, das er vertailet ſei,
Seinem Geiſte iſt nicht trewe bei;
Wais Got nu arnet Rulant
Baide chint guet vnd Lant,
Div mir Charl hat abgebrochen;
Das wiert an im gerochen;
Ich han vier hundert tauſent hie,
Hundert tauſent riten an ſie,
Die laite du Neve Grandon,
Du gedienſt nie ſo groſſen lon,
Ich han dich zu einem ſun erchorn,
Seit ich die ſune han verlorn;
Nu rich an Rulande
Den ſchaden vnd die ſchande,
Die mir Charl hat getan,
Vnd habe dier alles das ich han.

CAP. VII.

[1] ERſchlagen wurden die zwelif ſchar,
Das ſag ich ev furbar,
Der pracht Igeleicher dar
Czwelif tauſent Ritter wol gar,
So waren auch den Gotes degen
Czwelif hundert da gelegen;
Noch het Marſilies ein Schar,
Das ich ev ſage das iſt war,
Getailet und geſundert,
Da waren tauſent hundert
An igeleichem tail.
Noch groſſem unhail
Hueb ſich der ainev dan
Vnd riten di Chriſten an,
Da wart ein ſtreit unmaſſen gros,
Des Marſilies vil wenich genos,
Die haiden wurden erslagen gar,
Das ſag ich ev furbar,
Da wider heten ſi erslagen
Di Chriſten di ſchulle wir niht chlagen,
Wan Got nam ſev zu ſeinem reich,
Da ſint ſi immer ewichleich,
Des pit ich ſev durch irn tot,
Das un Got helfe aus aller not. Amen.

Sect. I.

MArſilies het vil ſchiere
Sein her recht en viere
Getailet und geſundert,
Da warn tauſent hundert
An igeleichem taile;
Noch groſſem unhaile
Hueb ſich der aineu dan
Vnd riten die Criſten an;
Rulant ſach ſev zuvarn,
Er ſprach: nu mues uns Got bewarn
Durch ſeiner tugent willen,
Vnd helf uns das wir geſtillen
Den ſchal, den ſi auf uns begant,
Vnd auch den troſt den ſi hant
Czu Genelunes rate;
Nu wol auf, [1] Helde drate,
Wier ſchulln ſeu irr waisheit entladen,
Gewinnent ſi den erſten ſchaden,
So dunhet ſi fliehen niht zu fru,
Chomt mir Marſilie ir herre zu,
Vns [2] fridet vor im Durndart,
Got der [3] oberſte Ewart,
[4] Si hute mein urchunde,
Das mich rewet meine ſunde
Vnd wil ſev bueſſen, als ich chan,
Hie en ſchol ſich ſparn chain man,
Hie wiert der tievel geſchendet,
Vnd alles das verendet,
Das wier getaten ie wider Gote,
Seit ſtete an ſeim gebote.
Die weile vntz dirr tach ſte,
Ewer lon der wert immer me.

Sect.

3) i. e. *Neque Apulia, neque Roma*, ſc. ubi Baſilica Lateranenſis.
4) *Des was ich, ideò eram.*
5) i. e. *Niſi nos prodidiſſet Genelunus, qui condemnari debet.*

Ad CAP. VII.

1) Hæc Summa Capitis VII. uſque ad vocem, Amen abeſt à Cod. Lizeliano, aſt in MSC. Argentorat. minio ſcripta apparet.

Ad Sect. I.

1) i. e. *Heroes magni. drato*, valde, vehementer, celeriter ſignificare plurimis ex locis apparet.
2) *Uns fridet*, nos tuetur, defendit.
3) *Der oberſte Ewart*, ſummus ſacerdos.
4) i. e. *Sit meus Teſtis.*

Ad

Digitized by Google

Sect. II.

DO ſprach der Pyſcholf Turpin:
Bitet, Helde, unſeren trechtin,
Seit er durch uns lait den tot,
Das er uns helfe in diſer not,
Das wir vroleich vur in mueſſen chomen
Wir werden heute gnumen
In di Himeliſchen wunne
Czu der Engel chunne,
Da hab wir freude an ende;
Si huben auf ir hende
Vnd lobten Got vil ſere,
[1] Nu wart der ſtreit niht mere
Dwederhalp gelenget,
Den roſſen wart gehenget,
Di wurden alſo dar getrieben,
Das div erde mueſt piben
Do hundert tauſent [2] ravit
Wol geladen in den ſtreit
Mit chraft begunden gahen;
Das die haiden ſahen
Baide ir toten vnd ir pluet
Des wart ir hertze vnd ir muet
In zornes chrefte begraben,
Da wart ein michel ſtreit erhaben,
Der erſte der do tot belaip,
Do man diu roſs zuſamme traip,
Das was der Hertzoge Samſon
Der enphiengh den ewigen Lon,
Den ſtach ein Haiden tot
Dieſelben ſchedeleiche not
Die chlagt do manich Cherlinc;
Das vil chlegeleich dinc
Rach der degen Rulant,
Er sluec den Haiden zuhant
Durch den helm vnd durch di pruſt;
[3] Da was vluſt wider fluſt
Vnd val wider valle,
Die Haiden erſchrachten alle,
Vnd fluhen vil harte,
Do ſi von Durndarte
So gros tugent erſahen,
Si getorſten in niht genahen.

Sect. III.

DO wart ein ſtreit vnmeslich
Von Affrica Alverich
Der sluec Anſiſen
Durch ſtal vnd durch yſen;
Das er tot viel zu der erden;
Den Edlen vnd den weerden
Den wainten die Chriſten alle;
Mit michelm ſchalle
Sprach Alverich alda:
Der zwelifer ligent nu zwene da,
Is get in allen an das leben,
Charl mues uns wider geben,
Swas er des unſern hat,
Ob im das ſeine beſtat;
Des mag er nimmer vro ſein;
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Du rumeſt dich des ſiges zu frue,
Der tot der get dir vaſte zue,
Des wil ich dich beweiſen
[1] Du arneſt Anſiſen;
Er rait dar vnd sluec in,
Das er den leip vnd den ſin
In churtzen zeiten verlos;
Als Alberich den tot erchos,
Munſgoy! rief do Turpin,
Vnd alle die geſellen ſin,
Der tach was hais vnd lanc,
Do wars ein notleich gedranc,
Czwiſchen den Haiden vnd den Criſten,
Sich en chunde do niemant gevriſten,
Wan des Got vleizchleich phlac;
Do der Haiden vil gelac,
Do ſprancte durch den ehren lon
Von Cappadocia Grandon,
Der Marſilies vanen furte,
Sein ros er vaſte rurte
Czu peden ſeiten mit den ſporn,
Vnd ſtach den degen auserchorn
Gergiſen, das er tot gelac;
Darnach gab er ein slac
Dem chunen Berngere,
Das auch er niht mere
[2] Gereiten mochte noch geleben;
Alſo begunde er umbe geben
Vntz er der zwelifer vier ersluec;
Du haſt gevochten genuec,
Sprach Rulant der Gotes Chnecht,
Ich ſchol dier lonen, das iſt recht;
Do gab er Grandone
Ein ſolichen lon zu lone,

Das

Ad Sect. II.

1) *Tum prælium non ulterius*
Ex utraque parte differebatur
Equis indulgebantur ſc. frena.
Hengen idem eſſe ac: permittere, concedere, indulgere, conſentire, ex Otfrido, Kerone aliisque ſatis apparet, pro: *duueder halp* Cod. Lizel. habet: *jeduueder halp.*

2) Cod. Lizel. habet: *Rait. Rait, Reit, currum* denotat, & in genere id, quo quis vehitur. Vid. Notk. Pſ. 67, 1. & 19. & 25. *Reiti*, bigæ. Gloſſæ Monſ. ap. Pez. p. 334. quæ eædem pag. 345. habent: *reiti*, quadrigæ, ut & pag. 370. *reito*, rhedarum. Gl. Boxh. *Reituueko*, Auriga. *Reitman*, eques. in Gl. Monſeenſ. p. 364. Gothis: *Reid*, carpentum, item, *Equitatio.* Vid. Verel. Ind. Ling. Goth. conſ. Junium ad Willer. c. 1. ℣. 9. num. 29. hîc *rait* non tam *currus*, quam *equos* denotare cenſeo.

3) MSC. Lizel. melius:
Da uuas verluſt uuider verluſt.

Ad Sect. III.

1) *Du arneſt* tu demeſſuiſti, i. e. occidiſti. *Arnen* eſt: *metere;* &, quia meſſis eſt acquirendi medium, uſurpatur etiam pro: *acquirere.*

2) MSC. Lizel. habet:
Gefechten mochte noch geleben.

Digitized by Google

Das im die ougen ausſprungen;
Swie wol dir ſei gelungen,
Sprach der degen Rulant,
Du geſageſt nimmer [3] in dein lant
Wer den ſige hinnen pringe,
Do [4] ſprach die Kerlinge:
Rulant tuet uns trew ſchein
Vor Got mueſt ir gechronet ſein.

Sect. IV.

DEr degen Olifier cherte,
Als in ſein manhait lerte,
Da ers vil harte wagte,
[1] Des in doch niht betragte;
Do widerrait im Chartan,
Dern wolte niemant hin lan;
Der ſprach zu Olifiere:
Ergib dich mir vil ſchiere,
Ich fuere dich fur den Herren mein,
Des aigen ſcholt du immer ſein;
Du macht vil gerne betten
[2] an ter vagant und Machmeten;
Da er di groſten not ſach
Da im zu wagen geſchach.
Aller hartiſt das leben,
In daucht, wenne im wurd gegeben
Ein lon, des wer michel zeit,
Da wart ein ſo getan ſtreit
Von des Pyſcholfes tat,
Des Got von ſchulden ere hat;
Er ſluec zu peden handen,
Aus allen Haiden landen
Chom nie dehain ſo werc,
Weder brunne noch halſperc,
Weder helm noch ſtalhuet,
Weder ſo veſte noch ſo guet
Chom is den Pyſcholf zu ſchlage
Das is nach dem tage
Gepeuſt immer chain ſmit
Oder das dar under das lit
Immer Artz getorft ſalben;
Er beſtreute allenthalben
Das velt mit den toten,
Er begunde ſi nider ſchroten
Recht, als is wern hunde,
Vntz ſi der tot begunde
Alleſant enphahen,
Vntz an ein lutzel die wol ſahen,
Das in zu recht herte was der Grues
Die entrunnen dannen zu fues,

Sect. V.

DO ſi Marſilien funden,
Ir hende ſi ſere wunden,
Si ſprachen: Herre, O we!
Ir muget niht Chunich weſen me,
Irn rechet uns an den Criſten;
Mit chreften und mit liſten
Muge wir niht vor in gewern,
[1] Seit div erde alreſt begunde bern,
So ſtarb eines tages nie
So manich guet Ritter als hie;
Marſilie wart unmaſſen zorn,
Er hies blaſen ſeinev horn
Vnd hies die furſten dar laden,
Den clagt er allen diſen ſchaden,
Er ſprach: ſei mir nu iemen holt,
Der neme ſilber vnde golt,
Vnd lehen vnd aigen,
Vnd helfen mir genaigen
Die hoffart Rulandes,
Dem wil ich meines landes
Nach ſein ſelbes willen geben;
Ich wil nu wagen mein leben;

Swer

3) Leg. *in deim.* Cod. Lizel. habet: *in die.*
4) Cod. Lizel. rectius: *ſprachen.*

Ad Sect. IV.

1) i. e. *Cujus illum non tædebat,*
2) MSC. Lizel. legit:
An terviganden und an machmeten.
poſt hunc verſum in MSC. Lizeliano hæc ſequuntur:
Die ſeint mit gold beſchlagen,
Es uuurt dir nymmer vertragen,
Sprichſt tu da uuider icht,
Dir mag den (l. dein) Criſt gehelffen nicht,
Ich fure dein haupt hinnen
Denſelben Götten zu mynnen;
Olyfer der ſprach: nuu helf mir
Chriſt von himmel; ſo helf dir
Machmet und tergivant,
Nuu ſol uuir ſchouuen zuhant
Uuem bas geholffen uuerd hie;
Vil neitlichen ſprangten ſye
Zuſammen mit den ſchuuerten,
Ainander ſie geuuerten
Vil groſſer vientſchefſte;
Mit richer Mannes | Kreffte
Uuurden die ſchuuert usgezogen,
Mit groſſen ſchlegen unbetrogen
Geſchlagen völlencliche;
Do zaigt Criſt der riche,
Das er zu Got tochte,
Und uuol gehelffen mochte;
Olyfer ſchlug Kartone
Ainen ſchlag der macht in ane
Des leibes in vil kurtzer ſtunt,
Er ſchlug in recht untz in den munt,
Durch den Helm und durch das haupt;
Uuer an meinen Got gloubt,
Sprach Olyfer, der iſt geneſen,
Dein Göt mugent uuol toren ueeſen.
Der uuend biſchoff Turpin,
Thet mit gutem uuillen ſchein
Uuas er gedienen kunde
Das er des uuol begunde
Der edel und der raine
Hub ſich alters aine,
Do er die &c.

Sect. V.

1) i. e. Ex quo Tellus primum generare cœpit, ſeu ab initio mundi.

2) *Trac*

Digitized by Google

Swer im der eren gunne,
Das er vnd alle sein chunne
Immermer gehohet sei,
Der ste mir nu mit trewen bei,
Darnach swuer er ein ait,
Swer durch sein zagehait
Von dem streite queme,
Das er dem das leben neme;
Do sprahen alle seine man,
Das er niht zweivelt dar an
Si leisten gerne sein gebot,
Si wolten auch der weibe spot
Dohaime nimmer so beiagen,
Si wurden gerner erslagen
Von den vianden,
Denne von der freunde handen,
Des solt er wesen vil gewis;
Ein Hertzoge der hies Abis
Den hies Marsilies dannen
Vor hundert tausent mannen
Mit seinem vanen reiten,
Die chomen in churtzen zeiten
Czu Runcefal in das tal;
Die Haiden sprahen uberal,
Das di Cristehaite were
Mit alle unwandelbere,
Seit si den tot niht vorchten,
Vnd mit ir leibe worichten
Solchev wunder auf der erden,
Chuner volc dorf nie werden,
Das teten si volchleichen schein,
Genelun scholt vertailet sein,
Das er mit ungetrewen Listen
Verriet Haiden vnde Cristen,
Si wolten di Christen han zu [2] trac,
Des wart in aber niht gestac;
Si enphiengens mit den spiessen,
Die di Haiden ligen liessen,
Di da erslagen waren,
[3] Si begunden an einander varen
Mit des grimmigen todes chnechten
Der Cristen widervechten.
Die warn siges vil gewis.

Sect. VI.

NU sprancte der Hertzoge Abis,
Den man mie lachunde vant,
Seines leibes chraft was erchant
In ~~manichem chuniehreich~~;
Er stach vil vraisleich
Auf den Pyscholf Turpinen
Durch den schilt sinen
Das im der stich vil nahen giench,
Vnd doch niht wunden enphiench;
Abis hette gros chraft,
Vnd fuert ein also starcken schaft,
Das er des stiches gantz belaip,
Das ern durch den byscholf niht traip;
Ditz fugte Got vnd auch das
Das im sein ros dernider sas
Vnd entweich dem stiche hindan;
Das sahen die Haiden an,
Vnd sprahen: habe danch Abis,
Si warn alle vil gewis,
Der Bischolf Turpin were tot,
Nu erholte sich das ros der not,
Vnd spranch auf, als is scholte;
Swer mich tot haben wolte,
Sprach der Pischolf Turpin,
Der mac vil wol betrogen sin;
Ich bin noch ein gesunt man;
Er rait den Hertzoge an
Nach demselben worte,
Vnd slueg im mit dem orte
Durch zwo brunne in die brust,
Das in des todes gelust
In churtzen zeiten uberwant;
Er vil dar tot auf den sant.

Sect. VII.

NU wart der Pyscholf gewar
Das der Haiden schar
Gegen Rulande allesant strait,
Do lies er gros manhait
Mit Ritters chunste scheinen;
Vor den slegen seinen
Genas der Herre noch der man;
Swer ein slac von im gwan,
Dem enspranch so sere das bluet,
Das er leip sele vnd guet
Vnd alle sein freunt verlos;
Si wurden alle sigelos
Di seine slege enphiengen,
Wan si zu [1] verich giengen,
Do quam von in baiden
Der Cristen vnd den haiden
Maniger in di grosten not;
Mocht der [2] gidege tot
~~Von gueten Ritteren werden sat~~,
Das wer geschehen an der stat;

Die

2) *Trac* hic idem est, ac: *trug, trog, betrug.* Fraus, deceptio. in MSC. Lizel. est: *trag.*

3) MSC. Lizel.
Sie begonden ain ander faren
Mit des todes knechten
Der Christen uuider fechten.
Inceperunt aliud iter, i. e. aliam agendi rationem
Cum mortis servis,
Christianorum adversatiis.

Ad Sect. VII.

1) MSC. Lizel. habet:
Uuan sie zu fere giengen.
Quod idem est ac:
Cum ad mortem irent.
vid. quæ dixi ad Otfr. IV, 33, 54. not. 23. in Hist. MSC. de Tristan. fol. 66. a 2. vulnera *lethalia* appellantur, *ferche* wunden, *Fergveind* hostis capitalis, ein todfeind. Keyserſperg im Paradis der Seelen, fol. 226. b. 2. *bet ich einen* fergveind *ich uuolts ihm nit uuünschen.*

2) *Der gidege tot*, avara mors. Cod. Lizel. *der girich tot.*

Ad

Die Haiden ſich vaſte werten,
Dieweile ſi icht mochten geherten,
Si ſlugen der Criſten genuec,
Des man in lutzel vertruec,
Man tet in alſo groſſe not,
Das ſich maniger dar bot
Vnd lies ſich ſlahen ane wer;
Swelher ſich das Gotes her
Dannen hete laſſen jagen,
Den heten aber di freunt erſlagen
Da von gelagen ſi gar.

Sect. VIII.

NU chomen michel halſchar
Czu Runcefal in das tal,
Div ſich vor der Chriſten [1] hal,
Ditz wart darumbe getan
Si wolten anegeriten han,
[2] Swenne ſich die ſteten
Durch ruebe entwarnet heten,
Das ſis funden ane wer;
Nu erſach ſev Rulandes her
Vnd rait ſi veindtleich an;
Do chert er vliehende dan
Malſaron, der ſi da furte,
Olifier ſein ros rurte
Vntz er denſelben errait,
Durch den Helm er in vorſnait,
Das er von dem roſſe viel
Dem gehen tode in ſein [3] giel;
Darnach ſluec er Torken
[4] Vnd ſeinen pruder Storcken
Vnd zwene Herren von Bæſeline;
Von Valletete Luſtine
Gab er darnach einen ſwanc,
Der durch den man zu tal chlanc,
Das ſein wurden zwei ſtucke
Div ere vnd das gelucke
Die geſchahen Olifiere,
Das er der peſten viere
In churtzen zeiten uberwant;
Do ſprach der Degen Rulant:
Dier iſt gros ere geſchehen,
Got ſcholt den ſlac haben geſehen,
Den du Luſtine haſt geslagen;
Do ſach man fliehen vnde iagen
Turpin mit der geweichten hant
Der quam ainen angerant,
Der was gehaiſſen Sigelot
Den bettens an als ein Got,
Dem ſlueg ers haubt abe,
Swer dich zu einem Got habe,
Das ſprach der Pyſcholf Turpin,
Der mues geuneret ſin;
Rulant ſluec manigen vnder ſich
Sein guet ros [5] Valentich,
Das volgte im [6] ſwes er wolte.
Swas dem entrinnen ſcholte,
Das mueſt vliegunde geſchehen;
Eſn wart vier bains geſehen
Nie niht ſo ſnel, ſo valentich;
Eſn wart auch nie chain ſwert gelich
Durndarte, ſeinem Swerte,
Des tet er ſwes er gerte;
Swen er iagte der wart erriten,
Vnd wart zu tode verſniten,
Auch wurdens lutzel geiagt,
Si warn gar veriagt;
In hulfen di ros niht dannen,
Wan als ſi weren geſpannen,
[7] Swie ringe er iſt der vaige man,
In mag das ros noch enchan
Niht furbas getragen,
Swen er ſchol werden erſlagen;
Man en mag dem tode niht wol
Entrinnen, ſwen er chomen ſchol.

Sect. IX.

DO diſer ſtreit geſtriten was
Swas der Criſten genas
Di riten wider in das wal,
Gros wart das wainen uberal,
Si ſahen ir freunde vil erſlagen,
Di ſi von ſchulden mueſten chlagen;
Nu paten ſi Got vil ſere,
Wand ſi durch ſein ere
Tot warn gelegen,
Das er der ſele geruechte phlegen;
Den Haiden genas ein man,
Der harte notleich entran,
Dem was der zeswe fues abe
Der chom mit groſſem vngehabe;
Do er den Chunich Marſilien vant,
Sein hende er [1] rewichleich want,

Chunich

Ad Sect. VIII.

1) *Hal*, occultabat, celabat.

2) Verte:
Cum ſe conſtantes hi, fortes hi
Propter quietetem armis exuiſſent:

3) Infra etiam legitur:
So ſere, das im die ſele ouch enpfiel
Hin in des belle grundes giel.
Giel autem denotat *os*, buccam, das maul. Hiſt. MSC. de Triſtan. f. 66. a. 2.
So das er im das ſper zum giel *inſtach*
Und es ime durch den rachen brach.
eod. fol. b. 2.
Den giel *er ime ufbrach*
Mit michéler arbeit
Us dem racben er im ſneit
Die zunge mit dem ſwert.
Gothis: *Gil*, *Giel*, Hiatus vel diſciſſa & disrupta montium. vid. Verel. Ind. Ling. Goth.

4) MSC. Lizel.
Und ſinen bruder cſtorcken
Zwen herren von baſiline
Von fallebete Juſtine.

5) Cod. Lizel. habet: *Falerich.*

6) i. e. *Prout volebat.* Cod. Lizel. legit: *wa er wolte.*

7) *Swie ringe*, quam levis ponderis.

Ad Sect. IX.

1) *Rewichlich*, moeſte; triſti ratione.

Ad

Chunich von Yſpanien, ſprach er do,
Wes habt ir hie, wie tuet ir ſo,
Das ier Rulanden leben lat,
Der ewern ſun erslagen hat,
Darzu die chuniſten man,
Die ie chain Chunich mer gwan;
Das das niht wirt von ev wider tan,
So mueſt ir gros ſchande han,
Denne ie chain Chunich gewunne
Oder immer gewinnen chunne.

Sect. X.

MArſilies der wainte harte,
Baide an hare und an barte
Rauft er ſich vor laide;
Er ſprach: wo ſint nu baide;
Freunt man und mage,
Nu ſtet is an der wage
Di mir helfe ſchuldic ſein
Di tun mir guten willen ſchein,
Wie ſi mir helfen wellen;
Ich wil die zwelif geſellen
[1] Ir gelpfes wider bringen;
Vliehent ſi zu Cherlingen
Si entrinnen niht der rache;
Ich wil Paris und Ache
Durch ſev vil gar zubrechen,
Vnd wil mich alſo rechen,
Das div Chriſtenhait zu gat,
Vnd der gelaube, den ſi hat,
Oder ich wirde alſo wider geslagen,
Das is alle Haiden mueſſen chlagen;
Swie arm ich ſei, ich han idoch
Czwai hundert tauſent Ritter noch,
Der riten hundert tauſent dar;
Tybors nu laite du die ſchar,
Mein lieber freunt von Sarragos,
Deines leibes chraft iſt ſo gros,
Das ich mich vaſte troſte dein:
Vnd dein bruder Valbin,
Vnderwindet ev des Vanen,
Ich wil ev bei den trewen manen,
Das ir meiner ſweſter chint ſeit,
Das irs her an den ſtreit
Vil Ritterleich bringet,
Vnd darnach vaſte ringet,
Das ir rechet meine toten
Vnd benamen Alderoten;
Ir ſeit immer von mir geminnet,
Swelich ewer heut entrinnet,
Der mues in meiner achte weſen,
Vnd enlaſſe in nimmer geneſen;
Swer do heut wird erslagen,
Den en mocht die Erde niht getragen,
Er iſt ſo vaige er ſturbe idoch
Ob er dohaime were noch.

Sect. XI.

SUſt ſant er hundert tauſent dar,
Tibors laite di ſchar,
Er vnd ſein bruder Valbin;
Do was der Pyſcholf Turpin
Chumen an ein warte;
Do ſach er gahen harte
Manigen Haiden wol gar,
Vnd manigen ſchilt goltuar,
Vnd manigen helm ſcheinen;
Do gacht er zu den ſeinen
Er ſprach: wol auf Rulant,
Der tievel hat ausgeſant
Sein geſwerme vnd ſein her,
Das ſi vns niht vinden ane wer;
Ich bin wol worden gwar;
Alſo manich gros ſchar
Wart nie geſamet auf der Erden;
Der fluech mues heute uber ſeu werden,
Do Got mit gewalte
Pharaonen mit valte,
Den verslant das rote mer
Vnd alles ſein wuetunde her,
Den ſeinen half er aus der not,
In der wuechſte gab er in das brot;
Nu pite wir ouch in ſere
Durch ſeiner marter ere
Vmb die himeliſchen ſpeiſe,
Vnd nemen die wegeweiſe
Czu der haimverte;
Hie wiert ein ſtreit herte
Die Criſten auffſprungen,
Das Gotes lob ſi ſungen,
[1] Di ſtole ſi ſuchten,
[2] Ir ſele ſi beruchten,
Swa mit ſi gedachten,
Czu dem chore ſi gachten,
Der den Martreren gehaiſſen iſt;
Si warn an valſchen liſt
Als dev rainen chindelein
Der durch unſeren trechtein
Herodes den tot hat getan,
[3] Der Chor ſchuln ſi zu rechte han.
Si chomen von dem rechten nie
Si minten Got, alſo tet er ſie,

Czu-

Ad Sect. X.

1) Cod. Lizel. legit:
Und ir hochfart uuiderbringen,
i. e. ipſorum inſolentiam retribuam. Kilian in Etym. *ghelphs*, obliquus, *gheluen*; obliquare. In Fragmento Hiſt. hujus Belli ℣. 3596.
Thaz uuir die geſellen
Ire gelfes uuither bringen.
i. e. ut ſociis illis obliquitatem, malitiam, retribuamus. Vid. Otfr. Eu. I, 23, 50. & 127.

Ad Sect. XI.

1) *Stole* per Metonymiam adjuncti pro ſubjecto denotat *Presbyteros*. Cod. Lizel. habet: die *venie* ſie ſuchten, ubi venie denotare videtur abſolutionem à peccatis.
2) i. e. *Animas ſuas curabant*, iis proſpiciebant, à *ruach*, cura.
3) i. e. *Illorum* (ſc. infantum Bethlehemiticorum) *chorum* ſocietatem, *jure debent habere* ſc. in cœlis.

Digitized by Google

Czuſamme ſi giengen
Ein ander ſi umbe viengen
4 Daș petz das gabens vnder in
Ir leip, ir hertze vnd ir ſin
Di ſtunden alle geleich
Czu dem ewigen reich.

Sect. XII.

DO ſprach der Pyſcholf Turpin:
Wier mugen wol immer vro ſein,
Seit vns Got verſuhet hat,
Das wier in des willen mit der tat
Wol mugen bringen innen;
Das wir in von hertzen minnen,
Vnd gerne durch in ligen tot;
Wir en lide diſe groſſe not
Niht mer, wen diſen ain tag,
Tue der man ſwas er mag
Vmb di himeliſchen Chrone,
Di geit vns Got zu lone
Noch heutę mit ſein ſelbes hant
Wir ſchuln in Chriſteneu lant
Nach heute machen mere,
Der vnſer Schępphere
Von ſchulden ere mueſſen han,
Swenne is chunt wirt getan
Vnſer tat vnd vnſer arbait,
Da von wirt diu Chriſtenhait
Gefrewt vnd geeret,
Vnd das Gotes lob gemeret.

Sect. XIII.

DIu Ros ſi vrolich uber ſchriten,
Si namen di Vanen und riten,
Vnd ſuchten eine Walſtat;
Rulant in den ſatel trat,
Vnd beſach der Haiden her,
Do fuer is als das mer,
Swenne is die winde rurent,
Vnd alſo ſtarcke furent,
Das niemant drinne mag geneſen,
Alſo hore wir an dem puech leſen
1 Alſo duſſens vnde gachten,
Do ſi dem ſtreite nachten;
Rulant ſprach: ſeit alle fro,
Got wil is fugen alſo
Durch den wir das chreuce han genumen,
Der wil, das wir fur in chomen
In di himeliſchen ere;
Da ſchul wir in immer mere
In ſeiner Gothaite ſehen;
Wie chunde uns immer bas geſchehen;
Vns wil Got enphahen,
Dar ſchulle wir gern gahen,
Vnd tuen, was wir getun mugen,
2 Di weile das vns di ſwert tugen.
Der haiden ſchal der was gros,
Nu chom Tybors von Sarragos,
Dem do bevolichen was der Van
Der rait zu vordriſt her dan
Vnd begunde ſein ros cheren
Mit grimme an Engelheren,
Der auch der zwelifer ainer hies,
Durch den ſtach er ein ſpies,
Vnd warf in nider toten;
Er ſprach: ich han Alderoten
Mit eren wol gerochen,
Ir zal die iſt zubrochen,
Ir iſt aines minner den e,
Ir wiert auch noch verſchertet me,
Seit man der zwelif geſellen
3 Dehainen mac gevellen,
Das get in allen an das leben;
Si muſſen vns heute den czins geben,
Den gieb ich dier gerne, ob ich chan,
Sprach Olifier der Edel man,
Er ſprancte von den ſeinen
Hin gegen den Sarraceinen,
Vnd sluec denſelben Haiden
4 Auf die ſwert ſchaiden
Durch die achſel mit einem slage;
Er ſprach: das iſt war, du arger zage,
Du ſchult diu ere vnlange ſagen,
Die du an vns macht beiagen;
Do sluec er Valbinen,
5 Den rechten pruder ſeinen,
Czu tal durch das ſchulterplat,
Der ſtarp auch an derſelben ſtat;
Do sluec er fuinfe zu hant,
Die chuniſten, di er do vant;
Er ſprach: wie is hie nach erge,
Ir ſiben ir ſchadet vns niht me;
Sein slege gaben groſſen ſchal,
6 Im ram das pluet ſein ſwert zu tal
Von dem orte vntz an die hant;
Do ſprach der Degen Rulant:
Got hat dein michel ere,
Du haſt mit Antechlere

Gero-

4) Cod. Lizel. habet: *Das beſte.* Aſt Fragmentum Hiſt. hujus Belli: *das pace.* Quæ ultima vox videtur retinenda. Du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. *Pacem dare*, oſculari, oſculum enim pacis eſt ſymbolum & concordiæ.

Ad Sect. XIII.

1) Cod. Lizel. habet:
Alſo durſten ſie und gachten,
utrumque ſtare poteſt: *duſſens* idem eſt ac: *ſtrepitum illi excitabant.* à voce: *dos. durſent* per ſynecdochen ſpeciei pro genere idem eſt ac: *cupiebant, deſiderabant.*
2) i. e. *Quamdiu enſes nobis officium ſuum faciunt.*
3) *Dehainen* hic idem eſt ac: *unum, einen*, de quo ſupra.
4) Cod. Lizel.
Biſz uff die ſchuuertes ſchaiden,
i. e. tam profunde, ut vagina enſis ictu tangeretur.
5) Cod. Lizel.
Den lieben bruder ſinen.
6) Rectius. *ran*, quod & MSC. Lizel. habet.
7) *Entrant*

Digitized by Google

Gerochen Engelheres tot,
Si choment noch in groſſer not,
Si entrinnen mir vnder die Erden;
Die Edlen vnd di werden
Munſgoy! Si do rieffen,
Diu ros zuſamme lieffen,
Do wart mit ſpieſſen [7] entrant
Vil manig ſtelein gewant
Den Criſten vnd den Haiden,
[8] Do ſach man von in baiden
Vil michel grisgrammen,
Das die feures flammen
Von des ſwertes slege ſprungen,
Das ſi durch den ſtal drungen,
Wan ſi mit haſſes uberchraft
Vil veintleichen veintſchaft
Czu diſem ſtreit hete pracht;
Des hetens ſich vor bedacht.
Das ſie aneinander niht leben lieſſen;
Da von ſtahens mit den ſpieſſen,
Do vor niemant genas
Wand der dennoch niht vaige was.

Sect. XIV.

OLifier durch ein dicke prach
So verre, das in niemant ſach,
Wan der Erzebiſcholf Turpin,
Der lie den helm den ſchilt ſin,
Vnd half Olifiere herwider
Da vielen Haiden vor in zwain nider
Wol zwai hundert oder mere;
Got hat ſein immer ere,
Das er di wunder tet durch ſie
Er phligt ſein not vnd phlag ſein je,
Swer in mit trewen rueffet an
Das er im wol beruhen chan;
Olifier, Rulant, Turpin,
Die taten mit den werchen ſchein,
Wes in di hertze gerten;
Si worchten mit den ſwerten
Div werc da von der ſtal bran,
So ſere das do manich man
So rechte grosleich erſchrach,
Das er wande es der [1] ſuntach,
So das fewer von Himel gat,
Do mit div werlt ein ende hat.

Sect. XV.

DEm Pyſcholf Turpine
Volgten di ſine
Vil wol nach Gotes eren;
Swar ſi begunden cheren,
Da mueſt ſich vaſte meren
Die toten vnd die ſeren;
Si lobten Got vntz an an ir tot;
Der half auch in aus aller not,
Da viel der Criſten in dem wal
Vnmaſſen vil zu tal,
Des die Haiden niht genuſſen,
Wand ſi in ir plute fluſſen
Erslagen vnd ertrenchet,
Das die ſele ſint verſenchet,
Das iſt ein michel gros not
Danne vmb des bloden leibes tot.
Do der grimmige ſtreit
Gewert vntz nach der none zeit
Do entwaich den Criſten die macht,
Swie gernen igeleicher vacht,
Vnd wie lutzel ſev der not verdros,
Do was div uberchraft zu gros;
Is dauchte ſeu ſelbe ein michel tail,
Vnd ein vberiges hail,
Das ſi ſo lange werten,
Wand ſi anders niht engerten,
Wan das ſi tot vil geteten,
Vntz ſi das leben heten;
Do ſi ſo vil niht taten,
So ſi muet zu tuen haten,
Vnd ir chraft was zu chlaine,
Do ſprahens alle gemaine;
Owe Rulant! O we!
Wir mugen dir niht gehelfen me,
Das mues Got erparmen,
Wier mugen mit den armen
Vil chaume erheben vnſer ſwert,
Vnſer vechten das iſt nihtes wert,
Nu were zeitick vnſer tot.
Als ir chlage vnd ir not
Rulant geſach vnd vernam,
Sein hertze in groſſen iammer quam,
So ſere erparmeten ſi inn;
In dem grimme chert er hin
Vnd rait die Haiden an,
Vnd sluec er wol zwaihundert man,
Vnd chom her wider ſchiere.

Sect. XVI.

DO ſprach er zu Olifiere
Owe traut geſelle mein!
Mein ſele mues immer traurig ſein,
Das ich dein rat uber gie,
Nu volgte ich dir, weſt ich wie,
Du ſiheſt des leutes chumber wol,
Nu wais ich laider, was ich ſchol
Czu tun das vns das peſte ſei;
Heute fru was Charl bei,

Er

---

7) *Entrant*, hodie dicimus: getrennt.

8) Hic textus Cod. Lizeliani non parum diſcrepat à Noſtro.

Ad Sect. XIV.

1) Cod. Lizel.

Sie uuanden es uuer der jüngſttag.

Dies noviſſimus antiquis *Suntag*, *Sontag* appellatur à *ſuanen*, quod idem eſt ac: *judicare*. Vid. omnino Freherus ad Symbol. Bpoſtol. in Celeberr. Eccardi Monum. Catechet. p. 196.

Er hiet mein horn wol vernumen,
Nu iſt er uns ſo verre chumen,
Blies ich, ern horte ſein niht
Chundeſtu nu geraten icht,
Des were zeit vnd not,
Ich wolte gerne ligen tot;
Das ir den ſige nemet,
Vnd lentige hinne quemet;
Olifier zu Rulande ſprach:
Mein rat dunchet dich zu ſchwach,
Do ich dich hies plaſen dein horn,
Mein ſweſter div dir iſt geſworen,
Die en laſſe Got erwarmen
Nimmer in deinen armen;
Du piſt ſchuldic an in allen
Div uns heute ſint enphallen;
Du [1] hieſt in wol den leip gegeben,
Wer ſcholte nu gerne hie leben,
Der diſen groſſen jamer ſicht,
Du ne ſcholt dein horn plaſen niht,
[2] Mein herre iſt alſo verre chumen,
Sein helfe mag uns niht gefrumen,
Wir ſchullen den Haiden angeſigen
Oder ſchuln hie tot vor in geligen;
Mecht ich tauſent haupt getragen,
Die mueſſen mir werden abgeslagen,
E ich den ruckke welle cheren,
Wan nach des Reiches eren;
Der ſchade der heute hie geſchicht,
Den mugen die Kerlinge nicht
Vberwinden vntz an den ſuntac,
Das dich wol immer rewen mac,
Das ſi dir wol gedienet hant
Vnd dein leip von dein ſchulden lant.

CAP. VIII.

HIe plies Rulant ſein Horn,
Das tet den Haiden alſo zorn,
Vnd das ſi viellen alle
Von Olifandes ſchalle;
Der ſchal und auch der dos
Hort man uber ein tagewaide gros;
Das erhort Charl, das iſt war;
Er ſprach: chert [2] a helfe wider dar,
Das wir in zu helfe chumen
E in der leip wert benumen;
Ich hore an des Hornes ſtimme,
Di haiden slahen auf ſi mit grimme,
Owe heut und immer me!
Schol ich Rulanden nimmer me
Niht lentigen mer geſehen,
Wie iſt mir armen ſo geſchehen,
Das ich ſo getanes rates volget ie,
Das ich dich hinder mich lie,
Er ſprach Genelun zu:
Das dich der tevvel habe nu,
Du arger verratere,
Du piſt Got vnd der werlt Lugenere,
Das du verfluhet mueſſeſt ſein,
Du haſt mir di leut mein
Hingegeben in den tot,
Des chumſt du ouch in gros not.

Sect. I.

DO ſprach der Pyſcholf Turpin:
Als liep ev Gotes hulde ſein,
Las uns den zorn ſein geſchaiden,
Vnd zurne wir an di Haiden,
Da wir der ſele mite wegen,
Swer vns hie tot iſt gelegen,
Vnd noch hie tot geleit,
Vntz ſich verendet der ſtreit
Die haiſſet der Chaiſer begraben,
Da wir immer [1] gelebt haben
Nach unſer ſele haile,
Ern let uns niht zu taile
Den vogelen werden, als die,
Die vor uns tot geligent hie;
Swie gewis di Haiden weſen
Da wir hie vor in niht geneſen
E ſi noch heut an mir geſigen,
Ir mues ſo vil vor mir geligen,
Das man mir immer iehen ſchol,
Ich habe mich vergolten wol;
Swelich' ſich hie vor uns erwert
Die ſint idoch vil [2] unernert,
Si gneſen vor Charlen nimmer,
Er jagt und ſuecht ſev immer,
Vntz er gerichet diſen zorn,
Darumbe plaſet ewer horn
Das ſi niht genoſſen hin chumen;
Do der rat wart vernumen
Do graif der auserchorne
Rulant zu ſeinem horne,
Das ſatz er an ſein munt
Vnd plies ſo ſere drei ſtunt,
Das den Criſten und den Haiden
Div haubet kume baiden
Geſtunden von dem ſchalle;
Si viellen zu der erden alle
Vnd verſchuben di orn mit der hant;
Do plies der Degen Rulant,
Das im der hiernchoph zuſpielt,
Vnd das hertze chaume gantz behielt,

Vnd

Ad Sect. XVI.

1) Cod. Lizel.
Du beteſt.
2) Verba Cod. Lizel. hic non parum differunt à verbis noſtri Auctoris.

CAP. VIII.

1) Hi verſus uſque ad Capitis VIII. Sect. I. abſunt à Cod. Lizel. in noſtro autem MSC. minio notati reperiuntur.
2) Lege: *za helfe.*

Ad Sect. I.

1) MSC. Lizel. pro: *gelebet*, exhibet: *gebet*. & recte quidem.
2) *Unernert*, non ſervati, non incolumes.

Ad

Vnd das ſein ſtimme danne ſchal
Baide uber perge vnd uber tal
Ein groſſev tagewaide
Mocht immer man vor laide
Mit geſunden leip geligen tot,
Das were Charl von der not
Div do mit an ſein hertze quam,
Do er Rulandes horn vernam;
Er begie von der beſwerde
So michel ungeperde,
Das is begunde erparmen
Die Reichen vnd die armen,
Er ſprach: Owe Rulant! Owe!
Hies mich der tod genumen e,
Den ich dein tot gelebt han
So het er wol zu mir getan.

Sect. II.

ZU der groſſen [1] rewe
Schalt in der ungetrewe
Genelun der verratere;
Er ſprach: diſev ungepere
Div zimt niht dem reich;
Ir tuet unchaiſerleich,
Was habt ir ſelben gewiſſen
Rulanden hat ein preme gepiſſen,
Do er lac an dem graſe
Oder is iſt werleich ein haſe,
Darnach er plaſet ſein horn;
Ir habt ane not verchorn
Ewer witze vnd ewer ſin;
Tuet ewer weipleich chlagen hin.
Charl ſprach zu Genelune:
[2] Verfluecht ſein Lune,
In der du wurde geborn;
Du haſt mir alle div verlorn
An den mein ere ellev lac;
Is was mir ein verfluchter tac
Do ich dein chunde gwan;
Was war dir, unſelic man,
Das Rulant het ſein leben,
Dem du den tot haſt gegeben;
Er was dier holt mit trewen je,
Vnd gerte deines ſchadens nie;
Swas dein ern tochte,
Das fuget er, wo er mochte,
Der in den groſten ſunden belaip,
Vber den David den fluec ſchreip,
Dern was niht wirſer, den du,
Das haſt du wol erzaiget nu.

Sect. III.

DO ſprach der Hertzoge Naimis:
Im is der tot vil gewis,
Seit uns ſein mortleicher rat
Ditz hertzenlait [1] geprufet hat;
Er ſchol is ouch trinchen hie zu hant
Das iſt vil wol [2] zu im bwant;
Er gie vil zornichleich dar
Mit ſeinem ſwerte alſo bar,
Vnd wolt in gerne han erslagen,
Das hies der Chaiſer in vertragen;
Er ſprach: du ſcholt in leben lan,
Im wiert ein tode ane getan
Des ſeinev chint vnd ir chint
Verſwachet vnd geſchendet ſint.
Do wart der verratere
Baide erchant vnd unmere;
Des nam ſein ere ein ende;
Charl hies im ſein hende
Vil vaſte pinden baide;
Im geſchach nogh mer zu laide;
Das gwant ſi im [3] abslouften,
Das har ſi im ausrauften;
Si thalslegten in genuec,
Das in ſein mueter ie getruec
Czu ſolchen untrewen
Das machte ſi palde rewen;
Is wart ouch im vil ſwere;
Auf einen ſoumere
Furtens in gepunden dannen;
Man enphalich in hundert mannen
Die ſein phlagen mit den banden
Durch das man ſeiner ſchanden
Ein michel tail geſehe,
E im der tod geſchehe.

Sect. IV.

CHarl mante ſere
Di Furſten durch ir Ere,
Baide durch Got vnd durch in
Vnd darzu bei den namen drin
Das ſi mit im wider riten,
Des muget ir vns leicht erpiten,
Begundens alleſant iehen,
Iſt das wir lentick geſehen
Ewern neven Rulanden,
Swie harte er ſei beſtanden,
Wier helfen im von ſeiner not;
Wier legen bei im tot,

E wir

Ad Sect. II.

1) *Rewe* hic idem eſt ac: *luctus*, *dolor*.
2) MSC. Lizel. rectius.
Verflucht ſie die Lüne dine.
i. e. *maledicta ſit Nativitatis tuæ dies.* Lunæ magnam intuitu Nativitatis fuiſſe habitam rationem ab Antiquis vel Proverbium illud docet, quo *infelices* dicuntur *quartâ lunâ nati*. Vid. Eraſmum in Chiliad.

Ad Sect. III.

1) MSC. Lizel. *gebruuuen hat*, hodie diceremus: *gebrauet hat*.
2) Cod. Lizel.
Zu im geuuant.
3) Cod. Lizel. *abſtrauffien*, i. e. exuebant. Hodie apud Suevos *ausſchleuffen* uſitatum eſt pro exuere.
4) i. e. *Colaphos ei dabant*. Vid. notam meam ad Otfridi Eu. IV, 19, 144. n. 42.

Digitized by Google

E wir in da lieſſen.
Als ſi im das gehieſſen,
Do lief igeleicher zu hant
Selbe, do er ſein ros vant;
Niemant des anderen paite;
Wan ſwer ſich e beraite,
Der hueb ſich an di vart e;
Do wart den roſſen ſo we
Mit den reiten getan
Das ers ſunde mueſſe han,
Der in geſchuef di groſſen not
Ir lagen mer den tauſent tot,
So ſere wurden ſie gerant,
Das ſi da ſturben zu hant;
Alſo iemerleiche wart
Ir frewdenreichev haimfart
An die wideruart vercheret,
Vnd unfrewde an in gemeret,
In verſtainten die hertzen
Vnd geſwullen von dem ſchmertzen,
Das ſi durch den groſſen zorn
Die ſinne heten nahen verlorn;
Si ranten perch vnde tal;
[1] Das was der armen roſſe val,
Charl gegen himel ſach,
Diſev wort er wainunde ſprach:
Chriſtes Mueter, hilf mir,
Vnd alle di Heiligen mit dir,
Di an den puhen geſchriben ſein,
Das ſich heute der Geiſt mein
Von dem leibe mues ſchaiden
E Marſilies der Haiden
Vber die Chriſten [2] Richter werde;
Sich herre her an die Erde,
Got Vatter Sun und Geiſt
Wan du di warhait wol waiſt,
Wier haben den rechten gelauben
Nu la dich niht berauben
An uns, wir haiſſen deine man,
Durch willen der Gemainſam,
Die Iheſus Chriſt mit Gote hat,
Nemt den Geiſt an ewern rat,
Vnd geſtet uns heut alle drei
[3] Als ein gewaret Got bei.

Sect. V.

DO der Degen wol geborn
Rulant geplies ſein herhorn,
Do verlurn die Haiden irn ſin,
Di da noch warn umbe in;
Des lagens in churtzer ſtunt
Bede tot und tot wunt;
Die Chriſten wurden ſigehaft,
Swie chlaine ir wer und ir chraft
Were, idoch ter Got ſchein,
Swas er wil das mues ſein
Marſilie wart unmaſſen zorn
Do er Rulandes horn
Vernam, und auch das mere
Das ſein her erslagen were,
Doch hort ein troſt ſagen,
Die Chriſten wern ouch erslagen,
Der zwelifer lebten nur drei,
Swer mir helfen ſchuldic ſei
Der nem mein wol mit helfe war,
Ich wil nu ſelbe reiten dar,
Sprach Marſilies zuhant,
Ich wais wol nu Rulant
Heute morgen niht plies ſein horn,
Do hiet er des vil wol geſworn,
Si ſcholten den ſige an uns beiagen,
Nu hore ich wol ſi ſint erslagen.
Seit er die ſcham gebrochen hat,
Ich wais wol wie ſein dinc ſtat,
Mochtens furbas, herten icht,
So hiet er noch geplaſen niht.
Charl iſt nu ſo verre chumen;
Hat er ſein horn vil wol vernumen,
Er chumt im doch zuſpate;
Nu wol auf, Helde drate
Sprach er zu ſeinen mannen;
Mit grimme rait er dannen.

Sect. VI.

EIn Chunich der hies Alfabin
Des pruder der hies [1] Ebelin;
Die nu des vanen phlagen,
Vnd wol getorſten wagen
Baide guet unde leip
Durch ere und durch rainev weip,
Als ich ev e han gezelt,
Hundert tauſent Ritter auserwelt
Die furt er mit im an den ſtreit;
Er het auch untz an die zeit
Die peſten Ritter geſpart;
Als ir Rulant inne wart,
Do ſprach er zu ſein geſellen:
Gedenchet Helde an ewer [2] ellen;
Marſilies chumt nu ſelbe hie;
Des ich Got gepeten je,
Das er mir zu mueſſe chumen,
Ir habt mein muet vernumen;
Nu rede niemant niht me
Helfe mir, das mein wille erge,

An

Ad Sect. IV.

1) i. e. *Hoc erat miſerorum equorum exitium.*

2) *Richter* pro Rege ſupra etiam occurrit.

3) Cod. Lizel. bene:

Als ein uuarer Got by.

Sect. V.

1) *Herten* i. e. *ſubſiſtere, ſe ſervare, ſe defendere.*

Ad Sect. VI.

1) Cod. Lizel. habet: *Gybellin.*

2) *Ellen*, alacritatem, fortitudinem denotare ſupra jam fuit monitum.

Ad

Digitized by Google

An im ſo bin ich wol gewert;
Im tuet noch heute mein ſwert
Vnd mein ſelbes hant zu tot
Oder er pringet mich in dieſelben not.

Sect. VII.

DO ſprach der Byſcholf Turpin:
Si mochten nimmer groſſer ſin
Ewer rainer wille vnd ewer muet
Ewer lon wirt heut alſo guet
Als ſant Laurentien wart.
Nu wart der ſtreit niht mer geſpart,
Div Ros wurden [1] anverlan;
Do lieſſen ſi zuſamme gan
Die Criſten hin, di Haiden her;
Do wart zubrochen manich ſper
Vnd manich helm verſchroten;
Da ſach man manigen toten
Vallen vor Olifiere;
Er geleichet ſich dem tiere,
Vor dem niemant chan geneſen,
Is mues ir aller tot weſen,
Die er traf mit Anteclere,
Di werten ſich niht mere;
Do chouſte der Pyſcholf Turpin
Vnd Gerhardt von [2] Roſſelin
Mit mannes tat den Gotes lon;
So tet Yve unde Pegon
Vnd die von Cherlingen
Di taten das fewer ſpringen
Von den ſlegen mit groſſer chraft;
Do macht ouch manigen ſchadehaft
Der auſſerwelt Rulant,
Der ſluec mit ſein ſelbes hant
Den Chunich Alfabinen
Vnd ſeinen bruder Ebelinen;
Darnach ſluec er ſchiere
Wol zwaintzig vnd viere
Die Chuniſten, der er wart gewar;
Nu ſluec er ein praite ſchar,
Vnd ſuecht ot mit den augen
Offenbar vnde taugen
Marſilien, ſeinen viant;
Ern paite chaum vntz er in vant.

Sect. VIII.

OLifiere vnd Rulant
Vnd Turpin mit der geweichten hant
Durchprahens her vnd dar
Aus der Haiden ſchar;
Viel manich Furſte wol geborn;
Rulant der Degen auserchorn
Der nam ſich aus in allen
[1] Do ſach manigen vallen,
Den er zu dem tode worchte;
Er ſchuef das man in forchte
Mer den zehen tauſent man;
Het er zehen halſperge an,
Swen er traf is was ſein tot,
Das was div aller gröſte not;
Swie wol di Haiden ſahen,
Das niemant mocht enphahen
Von ſeinem ſwerte ein ſlach,
Esn wer ſein todes tach,
Das ſi daruber dar riten
Vnd wiſſunde den tot liten,
Da hetens vaſte des geſworn,
Das er den leip hiet verlorn,
Swa man in beſtrichte,
Der einen fues entwichte;
Dovon ſturben ſi da
[2] Als gern ſo doch anderswa;
Is was ouch peſſer ere
Nu nahent Rulant ſere
Marſilie nach dem er do ſtrait
Das er dem ſo vaſte zurait;
Das werten alle di ſine
Des liden ſi groſſe pine

Sect. IX.

MArſilies was noch unverzaget,
Er ſlueg ſelbe ſo man ſaget
Gerharten von Roſſelin
Vnd Yven den geſellen ſein
Darzu ſluec er [1] Pyngonen.
Vnd von Pelme Tegyonen;
Das warn der Chriſten viere;
Das vergalt im Rulant ſchiere,
Er ſluec Marſilie zu hant
Einen ſun vnd wen er dabei vant,
Der was gehaiſſen Jorfalier,
Der Pyſcholf Turpin und Olifier
Die rachen ir Geſellen,
Si begunden Marſilie vellen
[2] Seinen vanen, vnd di der phlagen,
Das ſi alle tot gelagen;
Do wart der Leip niht mer geſpart,
Hey wie der guet Durndart
Durch di halſperge chlanc,
Do Rulant gegen dem Chunige dranc;
Do er in erſt aneſach
Ditz wort er zornichleich ſprach:

Chunich

Ad Sect. VII.

1) Cod. Lizel. recte: *angelan.*
2) Idem Cod. *Ruſſelin.*

Ad Sect. VIII.

1) Cod. Lizel. Melius;

Do ſach man manigen fallen.

2) i. e. Æque facile, ac alibi.

Ad Sect. IX.

1) Cod. Lizel. *Pegonen.*
2) Cod. Lizel. rectius: *die fanen.*

Id

Digitized by Google

Chunich Marſilies piſtu hie,
Nu gelebt ich liebern tach nie;
Ich wil dir gelten dein golt,
Ane wage du is enphahen ſcholt,
Das du Genelun haſt gegeben,
Ich wil dem Chaiſer ſein leben
Vor dir vriſten; ob ich mac;
Do ſach man slac vnd wider slac
Vnd zorn wider zorne.
Do rief der auserchorne
Der ErcePyſcholf Turpin:
Er mues vor Gote ein zage ſin,
[3] Swer hie niht slecht das ſwert
Dern wart niemannes wert.

Sect. X.

DO sluec der Degen Rulant
Mit vnverzagter mannes hant
Nach Marſilie einen ſwanc,
Do tet der Chunich ein wanc
Der im das haubet halſt bewarn,
Doch sluec im Rulant den arm
In der achſel abe,
Vnd het ſo gros vngehabe,
Das er ſein het vermiſſet alſo;
Marſilies wart auch vnfro,
Das er den arm alſo verlos,
[1] Das er den niht vollen chos;
Das geſchach von einem liſte,
Das ſein Rulant vermiſte,
Des wart ſein zorn vraizleich,
Er ſuchte in weiten umbe ſich,
Sein geperde wart fraiſam,
Swas er der veinde ancham,
[2] Die het diu ſelde verchorn;
Marſilies arm was verlorn
Der vloch vnd lie ſchentleich
In ſeinem aigem reich
Rulande ſige vnd den ſtreit
Vnd ſtarp do nach in churzer zeit.
Do der Degen Rulant
Den Chunich Marſilien uberwant,
Alſo das er im entran,
Dennoch het er ſechzig man,
Vnd darzu niht, wen ainen,
Vnd lentick nie dehainen;
Aller der im Charl lie
[3] Der lebte chainer mer, wen die:

Sect. XI.

SI riten wider in das wal
Alreſt erhortens einen ſchal
Von zwaier reichen Chunige her!
[1] Do bedarft er groſſer wer,
Rulant, den er nu hate,
Doch chomen ſi zu ſpate;
Marſilies was nu ſigelos,
[2] Seinen armen, vnd was er do verlos,
Das woltens rechen paide,
Das gelobtens mit dem aide
Vnd ir her alle gemaine,
Von Cartagien was der aine
Der ander von Etyopia;
Dern het chainen Ritter da,
Si ne wern alle[3] mor var;
Nu wart ir ſchiere gewar
Der Ercepyſcholf Turpin,
Er ſprach: was Volckes mag diz ſein,
Ob der walt lentich were,
Vnd niht wan Ritter were
Is wer genuec, wer ir ſo vil;
Das ir niht minner werden wil
Wie groſſeu wunder das ſint,
Wannen chumen alle des tievels chint?
Herre Pyſcholf Turpin,
[4] Nu enruhet, wer di zagen ſin,
Sprach der Degen Rulant,
Si ſchol mein zesmeu hant
Heut in die hellen ſenden,
Da den armen ellenden
Der tievel immer lonet,
Vnd ier Lutzel ſchonet;

Sect. XII.

NU ſatz den Leip enwage
Der Chunich von Cartage;
Er was gehaiſſen Algaries,
Der ſtach alreſt einen ſpies

Durch

3) Cod. Lizel. habet:
Uuer nit ruret das ſchuuert
Der uuart nye mannes uuert.

Ad Sect. X.

1) Cod. Lizel. recte beneque:
Und den tot nit vollen koſs,
i. e. *Quod ipſe* (vulneratus tantum) *non occiſus autem fuerit.*

2) i. e. *Hos felicitas ſprevit*; ſeu hi fuere infelices, & periere.

3) i. e. *Non manſere ſuperſtites ex Rulandi militibus, niſi ſexaginta & unus.*

Ad Sect. XI.

1) i. e. *Opus habebat Rolandus pluribus copiis, Quam iis, quas ſuperſtites habebat.*

2) MSC. Lizel. *ſeinen arm.*

3) *Mor var.* colore nigro, vid. ſupra notam ad c. 6. ſect. 18. n. 6. Cod. Lizel. legit: *moſz far.* ſed vitioſe.

4) MSC. Lizel. habet: *Ruchet euch.* Uterque textus commodum habet ſenſum. Si noſtrum retines, ita ille reddi poteſt: *Non curate, non anxii eſtote*; *enruchen* eſt ab *en* [illegible] & *ruchen*, curare. vid. quæ dixi in Specim. Philoſoph. Mor. Germ. med. ævi ad fab. 31. ℣. 37. Si autem adoptas: *Ruchet euch*, tunc verte: *An curæ vobis ſunt?* ſeu, an curam, anxietatem, vobis imprimunt &c.

Ad

Durch Olifieren den degen,
Er ſprach nu hais dein Charlen phlegen,
Mit helfe, des iſt michel not,
Du haſt ein zaichen, das den tot
Vil gewisleichen bedeutet,
Als uns das recht gepeutet;
Olifier erſchrach niht ſere,
Das geſchuef diu ewig [1] Ere,
Di im da ſtunt zu gewinne,
Vnd div vil groſſe minne,
Die er zu Gotes dienſt truech;
Erzoch ſein ſwert vnd sluech
Den Chunich Algarieſen,
Das ſich begunde entslieſſen
Der halſperch zu peden wenden
Von der achſel untz auf die lenden;
Do was is ouch um in getan;
Du macht ouch wol ein zaichen han,
Sprach Olifier wider in,
Das dier beiaget den ungewin,
Done ſei vil guet gelucke bei,
Vor dir ſint alle chrone vrei.
Hie mag man merchen Gotes chraft,
Vnd groſſe tugent von Ritterſchaft,
Das Olifier democh fur ſich rait
Vnd alſo ritterleich ſtrait,
Das die Haiden ſeiner wunden
An den slegen niht enphunden;
Is wart nie chuners nie erchant
Den Olifier und Rulant,
Vnd der Pyſcholf Turpin,
Das taten ſi des tages ſchin,
Ir gelaube was ſo ſtete
Swelich not man in tete,
Das ſi des niemant betwanc,
Das ſi ie entwichen fueſſes lanc;
Swie chlaine ir here were,
Durch chainer slachte ſere,
So verzagten ſi nie;
Si rieffen *Munſgoy!* an ſie,
Vnd begunnen ir manigen vellen
Vntz dem dritten geſellen
Sein chraft gar geſwaich,
[2] Do wart er wartlos und plaich,
Im vergiengen die augen,
Do wart im ie ſa [3] taugen,
Wer jener was oder der.
Geſelle Rulant, ſprach er,
Hilf mir von den Haiden,
Wier mueſſen vns nu ſchaiden
Werltleicher geſelſchaft;
Mir iſt erſtorben div chraft,
Die ougen ſint mir vergangen,
Der tot hat mich gevangen,
Ich ſiehe niht, wer jemant iſt,
[4] Wan ich hore wol, das du bei mir piſt.

Sect. XIII.

DO das Rulant vernam,
Div not div an ſein hertze quam
Der gelaubt [1] unſamft ein man
Der nie hertzenlait gwan,
Is iſt maniger tot ſeit und e,
Dem nie ſo laide und ſo we
Enwart, ſo Rulande was;
Swie er doch furbas genas,
Er half im von dem ſtreite
O we der [2] Hochgezeite,
Sprach Rulant traut geſelle mein,
Das ich nu mues enbern dein
O we der manhait und der jugent
Der chraft und der groſſen tugent,
Die mit dier werdent begraben
Czu wem ſchol ich nu troſte haben
Im gepraſt von dem grimme
Am gehorn und an der ſtimme
Vnd ander chreſte ſo gar
Das er ſich naigte totvar.
Vber den ſatelpogen nider
Vnd gehabt ſich vil chaume wider,
Das er auf di erde niht gelac,
Wan das er grosleich erſchrac
Vmbe den Pyſcholf Turpinen,
Im het [3] der Lip ſeinen
Idoch verwandelt der tot,
Den ſach er in ſo groſſer not,
Das er chraft geviench vnd ſin,
Ouch ſprach Olifier wider in:
Geſelle Rulant reit hin wider,
Si slahent den Pyſcholf dar nider,
Vnd huet ſein, ſam tuet er dein,
Got mueſſet ir bevolichen ſein
Vnd allem himeliſchem her,
Sein helfe ſei heut ewer wer;
Charl dem Herren mein
Vnd den, di im getrew ſein,
Si ſein lentig oder tot,
Den helfe Got aus aller not.

Sect.

Ad Sect. XII.

1) *Ere* verti hic poteſt per: *coronam.* Gl. Keronis: *era*, corona.

2) Cod. Lizel.
Alle ſein macht entwaich,
Do was er farloſs und blaich.
farlos rectius omnino ſe habet ac *wartlos.* Eſt autem *farlos*, à *far* color. hodie dicimus *farblos.*

3) *Taugen*, occultum, ignotum.

4) *Wan ich hore wol*, verte: *niſi quod audiam bene.*

Ad Sect. XIII.

1) *Unſanft*, difficulter. vid. Junium in Obſervation. ad Willer. edit. Amſteld. p. 85.

2) *Hochgezeite*; vox hochgezeit, hochzeit, hochzit, MajoribusNoſtris ordinarie denotavit *feſtum, diem ſolemnem.* Gothis *Hatid*, ſolennitas, feſtum. Hîc commode explicari poteſt per *diem notabilem*, ob mortem ſc. Amici fortiſſimi.

3) Lege ex Cod. Lizel. *den leip ſinen.*

Digitized by Google

Sect. XIV.

DUrch das groſſe ungemach,
Das er an dem Pyſcholf ſach,
So mueſt Rulant ſchiere
Schaiden von Olifiere;
[1] Nu macht ſein anders rat ſein,
Rulant und der Pyſcholf Turpin
Di wolten ſich niht ſchaiden,
Vnd huben ſich an die haiden,
Swie Olifier mit dem tode ranch,
Do er ſo groſſen ſwertes chlanc
Vernam auf ſein geſellen,
Do twanc noch ſin [2] ellen,
Das er in noch zu helfe wolt chumen,
Do er di not het vernumen;
Do chom er in vil churtzer zeit
Czu ſeim Geſelle in den ſtreit;
Nu horet, welich iamer do geſchach,
Wan Olifier niht ſach,
Des gab er Rulanden ein slac
Auf den helm, das er erſchrac,
Als er das wolte rechen,
Do begunde Olifier ſprechen:
Wo piſt du Herre Rulant,
Domit wart er bechant,
Das er den widerslag lie;
Er ſprach: Geſelle ich bin hie,
Du haſt mich auf den helm geslagen,
Das wil ich immer Gote chlagen;
Do mag ich laider niht geſehen;
Das mir di ſunde iſt geſchehen
Das iſt immer mein rewe;
Nu vergib mirs durch di trewe,
Di wir zuſamme gehabt han;
Du haſt mir laides niht getan,
Sprach Rulant traut geſelle mein,
Baide chlagten ſi di not ſein
Vnd muſten ſich da ſchaiden,
Rulant rait an die Haiden.

Sect. XV.

OLifier von dem ſtreite rait
In enlie des grimmen todes lait
Niht furbas da werben vm den preiſs;
Er leit ſich nider in chreuce weis,
Den himmel er wainunde anſach,
Von rechten hertzen er ſprach:
Herre Got ich pite dich,
Das du dich erparmeſt uber mich
Durch die tugent unde durch den namen dein,
Vnd durch alle die dir liep ſein;
Vernim genedichleich mein gebet,
Swas ich hie wider dich getet,
Das rewet mich vil ſere;
Durch deiner marter ere
Behuet Charlen dein chnecht,
Der was je raine unde recht,
Du chome aus ſeinen hertzen nie,
Er minnet dich mit trewen je,
Gib im ſelde unde chraft,
Das er hie werde ſigehaft
An dinen ſelben vianden;
Turpinen und Rulanden
La herre deine hulde han,
Si habent das peſte untz her getan;
Den getrewen Kerlingen
Lahent ſo wol gelingen,
Die an deinem dienſt hie ſint beliben,
Das ir namen werden geſchriben
An des ewigen libes buech,
Rulandes und Turpines do geruech,
Behuet ſev hie unde dort;
Das was ſein jungiſtes wort;
Vntz is im aus dem munde ſchiet
Do ſtach div Haideniſche diet
Wol hundert ſpies durch in,
Do enphie ſein ſele den gwin,
Darnach der leip mit trewen warp,
Do wart ein glaſt do er ſtarp
Noch liechter, wen der ſunne ſchein,
Darinne wart div ſele ſein
Gefueret vroleich
In das Himelreich.
Under des chom Walther,
Der prachte manig wunden ſer,
Den ſein herre Rulant
Auf den perch het geſant
Mit tauſent ſeiner Manne
Der chom aine danne.

Sect. XVI.

ALs in Rulant verriſt ſach,
Do rait er dar unde ſprach:
Wis willechomen lieber man,
Der liebiſt den ich ie gwan,
Ewer Gnade, ſprach er, Herre mein,
Lat ev mein lait gechlaget ſein,
Mugt ir mir gehelfen icht,
Ich uberwinde den ſchaden nicht,
Den ich von den Haiden han genumen,
Herre wo ſint meine man chumen,
Die ich ev bevalich zu ewer hant,
War ſint auch die, ſprach Rulant,
Die du fureſt mit dier,
Di ſcholt du wider geben mier,
Der bedarf ich zu not.
Diſe ſint alleſant tot
[1] Sam mir ewer hulde, ſprach Walther,
Der meinen lebt chainer mer,
Wen ich, das iſt mit not geſchehen,
Ich han ſo laide mir geſehen

An

Ad Sect. XIV.

1) Hunc verſum exhibet ita Cod. Lizel. *nun mocht es nit rat geſin.*

2) *Ellen*, hîc idem eſt, ac *virtus, alacritas*, conf. not. ad Otfrid. præfat. ad Ludov. R. not. 55.

Ad Sect. XVI.

1) *Sam mir euer hulde*, eſt jurandi formula: *ita me veſtra gratia*, ſc. juvet. vide notam meam ſupra ad Cap. V. Sect. V. n. 5.

2) Cod.

Digitized by Google

An den lieben mannen mein,
Das ich wol tot ſcholte ſein;
Do ich danne mueſte ſchaiden
Mich ranten di Haiden
Mit ſechzig tauſenden an,
Do het ich nuer tauſent man.
[2] Vil gerne ich an ſev genante
[3] Wand ich ev des wol erchante
Das ich, ob ich entrunne,
Euch nimmer zu freunt gewunne;
Iwer man tatens als wol,
Das in ſein Got immer danchen ſol.
Nu ſint ſi hin geſchaiden,
Ouch sluge wir di Haiden
Vntz das ſi gar den leip verlorn;
Ier ſchult is laſſen ane zorn,
Das ich von danne bin chomen;
Nu ich ewer ſtimme han vernomen,
Vnd euch lentig geſehen han,
Nu hat Got wol zu mir getan,
Ich geſchaide mich von eu nimmerme
Mirn getaten die haiden nie ſo we,
Ich foricht ewer als ſere,
Als mein, und dennoch mere,
Vnd laide idoch vil gros not,
Auch ligent di Haiden alle tot;
Ich durchrait zu jungiſt das wal,
Das ich da nindert uber al
Chainen lebunde vant.
Nu lone dir Got, ſprach Rulant,
Deiner note der was vil;
Is iſt aber alles ein chindes ſpil,
Was wir noch note erlitten han,
Wier mueſſen nu di not beſtan,
Vns ſint di helfere erslagen,
Wier mueſſen di purde aine tragen,
Vil lieber freunt Walther,
Nu rede von freuden niht mer,
Wir ſchullen di frewde aufgeben
Vnd ſchuln hie ophern unſer leben
Mit andern unſern genoſſen,
Das wir niht werden verſtoſſen
Von der Engel geſange;
Du ſaumeſt uns zu lange:
Ich ſag ev wa von das geſchach,
Das Rulant do ſo vil [4] geſprach,
Die haiden habten als zagen
Si getorſten in vliehen noch jagen;
Wolt er von in ſein geriten,
[5] Si muſten in alle han vermiten.

Sect. XVII.

NU was der Criſten do niht mere
Wan Rulant und Walthere
Vnd der Ercepiſcholf Turpin,
Di lieſſen allen zweifel ſein,
Vnd ſtunden ir gelauben bei,
Vnd huben ſich in di namen drei,
Da bei man Got erchennen ſchol,
Vnd tatens alſo rechte wol,
Das in manic haiden ſein leben
In churtzen zeiten mueſt geben;
Si slugen das vil groſſe her,
Das ſi chainer slachte wer
Gehelfen mochte da wider,
Vntz ſi [1] erpaiſten darnider,
Vnd umme ſtundens mit den ſpieſſen
Vnd begundens vaſte ſchieſſen
[2] Mit pheilen und mit geren,
Do slugens Waltheren,
Das tet Rulanden vil we;
Er sluec wol hundert und me
Da wider in churtzen zeiten,
Swer ſein getorſte enpeiten
[3] Der arnet Waltheren,
Nu begundens in do mit eren,
Das ſi in vil gerne vermiten,
Vnd an den Piſcholf alle riten
Der wart alſo beſtanden,
[4] Das ſi den Helt Rulanden
Vnd den Piſcholf under drungen,
Vnd ſi mit not betwungen,
Das er ſich mueſt ſchaiden;
Do slueg er manigen Haiden
[5] Der Gotes urchunde,
Vnd lait vur ſein ſunde;
Wer er ein Mörder e geweſen
Im were div ſele nu geneſen.

Sect.

2) Cod. Lizel. habet: *gerne ich an ſi rante*, & recte quidem.
3) Id. Cod. *uuan ich eueren uuillen erkante.*
4) MSC. Lizel. poſt vocem: *geſprach* ita pergit:

Zu ſeinem man Ullalthere,
Sie forchten in ſo ſere
Die uuieder in da fachten,
Das ſie ungerne uf in gachten,
Sie begonden alſo verzagen,
Si getorſten fliehen noch iagen.

quem ultimum verſum ob ea, quæ ſequuntur & antecedunt, ita legendum arbitror: *Si getorſten niht fliehen noch jagen.* i. e. nec recedere nec adgredi audebant; ſc. ob Rulandi præſentiam.
5) MSC. Lizel. ita legit, & recte quidem: *Sie heten ſie alle verſchniten*; mens eſt, quod Saraceni Chriſtianos omnes cæſuri fuiſſent, niſi præſens fuiſſet Rulandus.

Ad Sect. XVII.

1) *Erpaiſten darnider*, procidérent, in terram caderent. vid. not. ad Cap. V. Sect. XXIV. num. 3.
2) Pro: *mit pheilen*; Cod. Lizel. habet; *mit geſchoſſe.*
3) *Der arnet Walteren*, *Arnen*, proprie eſt, *metere*, ernden. inde ſumitur pro: acquirere. Sed hic & in aliis quibusdam locis explicandum eſt per: *ſatisfactionem dare pro aliquo.*
4) Cod. Lizel. ita legit:

Das ſie in und Rulanden
Von einander drungen,
Und ſie mit not betzwungen,
Das ſie muſten ſich ſchaiden

5) i. e. *Dei martyr*, qui ob honorem Dei martyrio ſe deſtinat.

Digitized by Google

Sect. XVIII.

DO der Piſcholf vil gevacht
Vber ſtat und uber macht,
Das im an den muet niht gepraſt
[1] Vntz er der perc ſweren laſt
Vil lange het getragen,
Do wart er durch den helm geſlagen;
Das er von dem Roſſe viel zu tal,
Des merte ſich der Haiden ſchal,
Si verſchuſſen in mit den ſpieſſen,
Das ſi in vur toten lieſſen;
Des wart Rulant gewar,
Der chom noch mit gewalt dar,
Er sluec di Haiden hindan
Vnd rief den Pyſcholf an;
Lebt ir noch geſelle mein,
Got mues is immer gechlaget ſein,
Das ich fur ev niht ſterben ſchol
Eſn wart der tugent ſo vol,
Nie Pyſcholf mer, noch nimmer tuet
Nu hat mich Got zu wol behuet,
Seit wir geſchaiden mueſſen ſein.
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Geſelle Got mues ewer phlegen,
Vnd alle die der Gotes ſegen
Czu himel hab gechronet,
Erleuchtet und geſchonet
Mit der Engeliſchen Varbe,
Die mueſſen heute [2] garbe
Ewer helfe und ewer ſcherm ſein,
Ich bevilich ouch den Herren mein
Aller himeliſchen herſchaft,
Das im Got mit ſeiner chraft
Behuet und alle die Criſtenhait
[3] Do macht Rulant durch das lait,
Das im von den Haiden geſchach,
Niht mer gehorn, was er ſprach,
Des wart ſein muet beſweret,
Das wart mit rede beweret;
Er ſprach aus einem grimme
Mit frewdenloſer ſtimme:
[4] Wes engilt ich ſuntiger man,
Das ich heut niht erſterben chan;
Wer hat mich ſo verfluhet
Das mein der tot niht enruhet;
[5] Tot wes engilt ich wider dich,
Seit [6] dus alle vntz an mich,
Das du mich ſcholt verſmahen,
Du mueſt auch mich enphahen;
Is iſt aller Haiden tot,
Ichn gelebe[] ein ende meiner not.
Swas im des ſchiltes beliben was,
Das warf er von im auf das gras,
Vnd warf den zoum an den armen,
Er was von Hertzen laide warm
[7] Vnd von zorne uberkraft,
Das zaigt er wol der Haidenſchaft,
Den tet er gröſſen vngewin,
Vnd ranten ſi vil dicke auf in
Wol mit hundert [8] Raviten
[9] Das ſi zu chainen zeiten
Dar nidergereiten chunden,
Do wart zu manigen ſtunden
Vm in ſo michel gedranc,
Das er zu ainem slage ſwanc
Czwene Haiden oder drei;
Im was zu allen zeiten bei
Von Gotes Genaden new chraft
Auch was das ſwert ſo tugenthaft
Das is den ſtahel niht enmait,
Het ers auf den Haiden gelait,
Is wer durch in gevallen.
Das Rulant vor in allen
So lange lentich werte,
Daſn mocht doch von dem ſwerte
Noch von ſeiner chreft niht geſchehen.
Wier ſchullen Got der ſchulden jehen,
Der tet ſein tugent dran ſchein

Sect. XIX.

DO der raine Pyſcholf Turpin
Ein weile gar fur tot gelac,
Im was ein vraisleicher slac
Durch das haubet geslagen,
Do ſtunde er auf vnd begunde tragen
Baide den ſchilt vnd das ſwert
Recht als ein man der ſtreites gert.
Nach vil Ritterleichem muet;
Er was mit ſeinem pluet
Vil gar berunnen uber al
Noch sluec er manigen zu tal,
Der wol gewaffent wont ſein;
Er ſprach: Rulant, traut geſelle mein,
Gebt mir ein ros palde her,
Ich tun vil gerne, ſprach er,
Do chom von der Gotes chraft;
Das Rulant alle di Haidenſchaft
Das niht erwern chunde
Ern het in churtzer ſtunde
Den Pyſcholf auf ein Ros pracht,
[1] Noch was in zwain niht gedacht,

Das

Ad Sect. XVIII.

1) Cod. Lizel. habet: *Do er den ſchweren laſt*, retineri tamen poteſt, *den berg ſchweren laſt*, quibus vocibus denotatur onus montis inſtar grave.
2) *Garuue*, omnino, promte, hodie *gar* dicimus. vid. Palthen. ad Tatianum p. 209.
3) Cod. Lizel. *nu mocht Rulant.*
4) Mens eſt: *hujus rei cauſa* ego, *qui peccator ſum, hoc patior.*
5) Pro *tot* Cod. Lizel. habet: *Got.*
6) Cod. Lizel. *tu ſye haſt.*
7) Melius MS. Lizel. *und von zornes uberchraft.*
8) *Raviten*, equos denotat; infra Noſter ita loquitur:
Do ſi Genelun gebunden,
So ſi aller vaſte chunden
An vier ſtarcheu ravit,
Darnach in einer churzen zit,
Saſſen chnappen viere
Auf diu ros *vil ſchiere.*
9) Cod. Lizel. recte legit: *das ſi in* &c.

Ad Sect. XIX.

1) Redde: *Non in mentem biſce duobus venerat, quod ulli victoriam fateri* ſeu cedere *velint, quotcunque etiam hoſtium ſuorum* (circa ſe) *vidiſſent.*

Ad

Das ſi iemant des ſiges iahen,
Swie vil ſi irr veinde ſahen.

Sect. XX.

DO Turpin und Rulant
Vil manig ſtolein gewant
Ir widerwarten verſniten
Vnd not uber not liten,
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Geſelle, ir ſchult gewis ſein,
Das uns der Chaiſer nahet,
Vnd alſo vaſte gahet,
Das im ſein hertze bluten mac,
Ern uberwindet diſen tac
An ſeinen freunden nimmer me;
[1] Swi is im an dem leibe erge,
Sein freude iſt hie noch immer tot;
Nu ſemftet im di groſſen not,
Die er vur frewde hat erchorn,
Vnd plaſet darumbe ewer horn.
Das er doch hore, das ir noch lebt,
Ich wais wol das er für ſich ſtrebt,
Vnd alſo gros not hat,
Das is im an ſein leben gat.

Sect. XXI.

DO plies der Degen Rulant
Sein horn, das hies Olivant,
Das horte Charl und alle ſein diet,
Das ſi do gar von frewden ſchiet.
Charl ſprach wider di ſinen:
Nu gahet Helde meinen,
Rulant iſt je zu vil nahen tot,
Er leidet di aller groſſiſten not,
Die immer man erleiden ſchol,
Das hore ich an dem Horne wol,
Wie ſi uber des leibes chraft riten,
Wie groſſe not ir hertz erliten
Von laides uberlaſte,
Der druchte ſi ſo harte und vaſte,
Das der verratere
Durch recht verlorn were
[1] Niht wan durch ir vngemach,
Ane den mort der do geſchach.

Sect. XXII.

DIe Haiden ſprahen alle:
Von Olifandes ſchalle
Beginnet Charl ſchiere chumen
Vns iſt div ere gar benumen,
Beheldet Rulant ſein leben,
Hiet wir im den tot gegeben,
So wer uns vliehen niht zu frue,
[1] Reit wir in deſten vaſte zue.
Das wir in ſchiere gewinnen,
Vnd heben uns danne hinnen.
Den rat begundens alle loben
Vnd furen, ſam ſi wolten toben,
Alreſt war mit newen ſitten
An den Gotes Ritter geſtriten,
Vorn hinden und enneben
Begunden di Haiden dar ſtreben
Vaſte mit der Roſſe chraft,
Da wart manich ſtarcher ſchaft
Czu ainmal auf in geſtoehen
Vnd mit gwalt zu brochen;
Da nach slugens alle
So ſere auf in mit ſchalle
Mit ſwerten und mit ſpieſſen,
Das ſi im di ſtate niht lieſſen,
Das er icht sluge dar wider,
Si slugen im di arm nider
Vnd werten im den widerslac;
In dem ſtreite gelac
Rulande ſein Ros tot:
[2] Scholt er ſelber in ſtreites not
Den leip verwandelt han,
Das were an der ſtat getan
Bei ſeinem Roſſe Valentich;
Si verſuchtens engeſtlich
Vnd wagten is vil ſere.
[3] Si wolten ir Lande di ere
Mit dem ſige haben gewunnen,
Deſn wolt in Got niht gunnen;
Der Pyſcholf, ſein Geſelle,
Der macht ein gros gevelle
So lange mit den Haiden
Vntz er ſi het geſchaiden
Von Rulande hindan,
Das er ein weite gwan,
So vil das er den slac erzoch,
Swer ſeinen slegen do niht enphloch,
Swie er zu fueſſe were chumen,
Dem wart ſchiere bnumen
Alles das er je gewan;
Do sluec er Ros unde man
So vil bedent halben ſein
Er und der Pyſcholf Turpin,
Das die Haiden nach den Zeiten
Czu in niht mochten reiten,
So vil lac toten umbe ſie
[4] Das mans untretet lie,
Vnd ouch niht me zu in sluech,
Wan gere ſchos man dar gnuech;
Das enſchadet in niht furbas,
Wan das Ros, do er auf ſas.

Turpin,

Ad Sect. XX.

1) Verte: *Quomodocunque ipſius vitæ ſit*, i. e. quamvis ſalvus vivat, *ejus gaudium* (tamen) *in poſterum eſt mortuum*, ſeu extinctum.

Ad Sect. XXI.

1) Verte: *vel ob ſola hæc mala*, ſc. quæ commilitones Rulandi patiuntur culpâ Geneluni.

Ad Sect. XXII.

1) i. e. *Equitemus eò promtius verſus illum.*
2) Senſus hic eſt: *Si licuiſſet Rulando vitam equi ſui morte ſuâ redimere, id ipſum ſtatim ille facturus fuiſſet.*
3) Cod. Lizel. clarius: *Sie uuolten irem land die ere.*
4) Redde: *Ut illi incolumes relinquerentur.*

Digitized by Google

Turpin, das wart erſchoſſen,
Si warn ſo wol beſloſſen
All umme ſich mit den toten,
Di ſi nider heten geſchroten,
Das ir die Haiden niht enſahen,
Nochn mochten in niht geſchaden.

Sect. XXIII.

DO nam er aber an di Hant
Sein Horn der Degen Rulant,
Vnd plies, das horte Charl wol,
Des Laides wer ein Lant vol,
Des in ſein aines hertzen was;
Das er ſo groſſer not genas,
Do mag man wunder von ſagen;
Das in das Ros mocht getragen
Mit alſo groſſer ſwere
Das was auch [1] wunder were;
Ouch hetens nu div Ros verriten,
Das ſi das lauffen gar vermiten,
Vnd chaume giengen under in,
Nu hies ſev Charl [2] durch den ſin
Ir horn plaſen uber al,
Das Rulanden diſer ſchal
Baide freutte unde troſte,
Vnd die Haiden erloſte
Ir frewde und ir manheit;
Des warns alle vil gerait,
Do wurden zu hant mit gwalt
Vier tauſent horn erſchalt,
Do wart ein ſchal und ein dos
Alſo chreftichleichen gros,
Rechte als perge und tal
Czuſamme [3] ſchriren uber al.

Sect. XXIV.

DO ſprahen di Haiden:
Wir mueſſen von hinnen ſchaiden,
Der Chaiſer chumt, wir ſein verlorn,
Das ſint ſeineu herhorn.
Nu wart do lenger niht [1] gepite
Wan das ſi fliehunde riten
Cze Runcefal aus dem tal,
Alſo behabten ſi das wal
Rulant und der Pyſcholf,
Do raumten ſi den [2] nothof,
Darinne ſi warn geneſen
Do wolten ſi niht lenger weſen
Si ſtigen heraus paide,
Vnd ſahen in vil laide
An ir mannen, die da lagen,
Vnd an ir vil lieben magen.
Do ſprach der Piſcholf Turpin:
Helfet mir, traut geſelle mein,
Das ich entwaffen mich,
Mein unchraft di iſt groslich.

Sect. XXV.

NU gachte Rulant.
Das er die riemen enpant,
Vnd hueb im den helm abe,
Do gewan er groſſer vngehabe,
Im viel das haubt von einander,
Alreſt do bevand er,
Das er zu tode was erslagen,
Daſn machte Rulant niht gechlagen
Noch ſeinem willen von der not,
Er was auch ſelbe vil nahen tot;
Nu bat er Turpinen
Den traut geſellen ſinen,
[1] Das er im zu gen gunde,
Swas er der zwelifer funde
Das er die zuſamme hube,
Das mans alleſant begrube;
Der Piſcholf ſprach nu tut alſo,
Des bin ich grosleich vro;
Hin gie der Degen Rulant,
Got fuget is ſo das er ſi vant
Alleſant vil ſchiere;
Er vant in Olifiere
Wol hundert ſpies oder mer;
Er ſprach: dein Vatter Reinher
[2] Vraiſchet laidev mere;
Got unſer ſchepphere,
Der mues deiner ſele phlegen;
Dir wirt nimmer chain degen
An ſeinen tugenden mer gelich;
Swenne der Chaiſer vindet dich,
So wiert ſein hertze laides vol;
Ich hor an ſeinen hornen wol,
Das er uns vaſte nahet,
Swie palde er nu her gahet,
Ern geſicht uns lentig nimmer me,
Mir tut das hertze ſo we,
Das ich niht mag erpeiten ſein
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Geſelle Rulant pringet mir
Eines waſſers, des genieſſet ir
[3] An der iungiſten vrſtende;
Mein not div neme ein ende.

Als

Ad Sect. XXIII.

1) Lege ex Cod. Lizel. *uuunderbere*; hodie *uuunderbahr* dicimus.
2) i. e. *Eo animo, eum in finem.*
3) Cod. Lizel. habet: *ſtryten*; forte legendum: *ſchrieten*, clamabant.

Ad Sect. XXIV.

1) *Gepite*, mora: conf. not. ad Otfrid. II, 14, not. 47.
2) *Nothof*, locus periculi, locus pugnæ.

Ad Sect. XXV.

1) i. e. *Ut ſibi concederet & indulgeret.*
2) *Vraiſchet* idem eſt ac: *affligit*, cruciat. à *vrais, vreis, freis*, periculum. de quâ voce dixi in Specim. Philoſ. Mor. Germ. med. ævi ad Fab. IX. §. 5.
3) i. e. *In die Reſurrectionis*, quæ ſcil. fiet die noviſſimo, an dem *jüngſten* Tag. hinc appellatur die *jüngiſte* Urſtende.

4) i. e.

Digitized by Google

Als ich ein trunch getete
Ob ich das waſſer hete,
Rulande was e vil we,
Des wart nu 4 zehen ſtunt me,
Das ſchuef diu iemerleich not,
Do er vernam, das er den tot
Seinem peſten freunde ſcholte holn,
Vur den er gerner wolde 5 doln
Den grimmigen tot, und hulf is icht,
Deſn wand er langer leben niht,
Im het ſein ſelbes ſmertze
Vnd auch diu not das hertze
Vil nach zubrochen da zuhant;
Im was ſo we, das im verſwant
Des Leibes chraft uber al;
6 Er ſas an alle witze gar,
Als is ſein tot ſcholde ſein;

Sect. XXVI.

DO ſtarp der Pyſcholf Turpin,
Des wart Rulant gwar,
Der chom zu rechte chaume dar,
Das er im wol 1 beſcheinte,
Das er in mit trewen meinte.
Er ſprach: Heiliger Lerere,
Wie das Reich geziret were,
Ob is ev lange 2 ſcholte han;
Vnd gie vil traurich von dan
Vnd gedachte vaſte daran,
Das er mocht is geſchehen
Den Chaiſer gerne wolte ſehen,
Den er ſo palde horte chumen,
Da er di horn het vernumen;
Dieſelben ſtraſſen chert er hin
Vnd gie vil rechte gegen in.

Sect. XXVII.

DO Rulant von den ſeinen
Vnd von den Sarraceinen
Giench wol eines ſchuſſes lanch,
Do ſchuef di not, di in do twanch,
Das er niht mochte furbas,
Vnder ein paum er geſas
An einen ſchaten auf ein ſtain,
Er ſchiet ſich niht von den zwain
Von dem horne und von dem ſwerte,
Dieweil er lentich werte,
Der hate der degen Rulant
Jetweders noch in ſeiner hant;
Nu ſas er als ein man tuet,
Der mit dem tode iſt gemuet,
Vnd was vil nahen verſchaiden,
Dennoch cham ein Haiden
Vnd warte, wanne er ſturbe,
Das er an im erwurbe
Baide ſein ſwert und das horn,
Der was von Arabya geborn,
Da wolt er danne darnach ſagen,
Er hiet Rulanden erſlagen;
Nu daucht in das er were tot,
Do macht er ſich mit plute rot
Als er vil chaume lebete
Vnd nach dem tode ſtrebete
1 Do er den Criſten vndervant;
Do wart der Degen Rulant
Seines willen wol gewar,
2 Nu enthabt er ſich vntz er dar
In die vil rechten maſſe quam,
Sein horn Oliſanden er nam,
Das erhueb er chaume genuec,
Den haiden er durch das haubt sluec
Das ers nimmer mer uberwant,
Nu mueſſe dein, ſprach Rulant,
Der laide tievel walten,
Ich han das horn zuſpalten.

Sect. XXVIII.

IN iamert Rulanden harte,
Das die Haiden nach Durndarte
Alſo begunden werben;
Ir gewerb mues verderben,
Sprach er wider ſich ſelber do,
Ir chainer wirt dein nimmer vro,
Seit ich dein niht gehaben mach;
Czu hant do sluec er ein slac
Mit beten henden in den ſtain
Do is an dem ſwert niht ſchain,
Do chert er di ander 1 ekke dar
Vnd verſuecht ſein chraft gar
Vnd sluec is vaſter den e,
Do ſchain is aber niht me
An dem ſwerte hares prait;
Er ſprach alreſt iſt mir lait,
Das du ſo recht guet piſt,
Das tet mir vntz an diſe vriſt
In meinem muete harte wol,
Nu wais ich was ich tun ſchol,
Das die Chriſten vor dir geneſen;
Is mues ir aller tot weſen

Be-

4) i. e. *Decuplo plus.*
5) *Doln*, tolerare, pati. hodie *dulden* dicimus.
6) Cod. Lizel:
Er ſaſz in ain wiſz zu tal.

Ad Sect. XXVI.

1) *Beſcheinte*, monſtraret, oſtenderet.
2) Poſt voces: *ſcholte han* Cod. Lizel. hos habet verſus:
Nu laſs mich Got durch ſein craffi
Genieſſen euuuer geſelleſchafft,
Rainer biſchoff Turpin,
Euuuer ſel muſs vor Got ſein,
Ir habt verdienet Gottes funt;
Er kuſt in tot an ſeinen munt.

Ad Sect. XXVII.

1) Cod. Lizel. *Da er auch den criſten fant.*
2) i. e. *abſtinebat ſe â vi.*

Ad Sect. XXVIII.

1) *Ekke*, acies. Belgis, *eggherigh*, acutus. Anglis, *eger*, acer.

2) *Ane*

Digitized by Google

Begreiffent dich di Haiden,
Den ſtreit wolt ich ſchaiden
Anders rich ich niht an dier,
Du haſt vil wol gedinet mier,
Nu mues ich dier ubel lonen
Ichn getar dein niht geſchonen,
Ich wolte legeſt du in dem mer,
Das dein der Chaiſer noch ſein her
Niht dorfte werden ſchadehaft;
Nu verſuecht er aber ſein chraft
Vnd slueg is zehen ſtunt dar,
Des geſtunt das ſwert alles gar
Ane [2] mal und ane ſcharten;
[3] Des begunde er vaſte warten.

Sect. XXIX.

DO ſprach der Degen Rulant:
Mir iſt nu lange wol bechant
Dein vil tugentleicher ſite,
Das du is nie niht vermite,
Swar ich dich mit slegen bot,
Do was gerait der tot,
Auch han ich mueſſig niht gelegen
[1] Seit ich begunde phlegen;
Ich betwanch mit dier Palerne,
Die dienent dem Chaiſer gerne;
Swas danne iſt hin zu Irlant
Das betwanch ich im mit meiner hant,
Im dienent div lant ane wer,
[2] Von Ruzeſchem mer
Vntz Portugal in das Lant,
Do iſt er Herre genant
Des betwanch ſev vil ſtarcke;
Swas Landes von Tennemarcke
Vntz hin zu Arl ſint gelegen,
Div mueſſen ſein zu Herren phlegen;
Do mein Got mit dier gedachte
Vnd dich der Engel prachte
Meinem Herren vnde mier,
Do hies der Herre in dier
Verſigln michel [3] heiltum;
Du haſt das lob und den ruem
An der tugent und an der heilichait,
Des iſt mir grosleich lait,
Das ich dich ungezogentleich sluec,
Der dich mir von Himel truec
[4] Dem gefuget dich wol ſeven er dich gan;
Der ellev dinc verrichten chan,
Der erparme ſich, ſprach er, uber mich
Einem creuce leit er ſich gelich
Nider auf denſelben ſtain,
Ich enphilich dir mein Ohaimb,
Sprach er, lieber Herre Got,
Hilf im das er dein gebot
Erfulle und deinen willen
Vnd hilf im die geſtillen
Die den gelauben wellent ſtoren;
Nu ruech mich erchoren
Groſſer Got, ſprach er,
Vnd ſende mir dein Poten her,
Der mein armev ſele des entlade,
Das ir chain poſer gaiſt niht ſchade,
Den hantſchuech zoch er von der hant,
Den Got dem Chaiſer het geſant,
Den enphie der Engel von im,
Der ſprach: Rulant, ich benim
Dier alle dein ſwere;
Als er vernam das mere,
Do ſchiede er vnd di ſele ſich.
So raine vnd auch ſo lobelich
Wart Rulandes ende,
Das Got von ſeiner hende
Den hantſchuech ſelbe nemen hies,
Vnd in vor dem tode wiſſen lies,
Das er Gote was ein lieber cnecht;
Das iſt ouch pilleich und recht,
Das ſeinem namen immer ſei
Bede lob und ere bei.

CAP. IX.

ALhie chom der Chaiſer zu hant,
Vnd heten di ros abgerant,
Das ſi das lauffen gar vermiten,
Vnd chaum mit noten geriten
Vnd wanden in zu helfe chumen,
Da wart in der troſt benumen.
Der erſt den der Chaiſer vant
Das was ſein Neve Rulant,
Der het den tot erliten;
Vnd ſich het abegeſtriten,
Do was des troſtes do niht me,
Wan jamer ach und we,
Si ſahen fur ſich in das tal
Das was mit toten uberal
Gedechet alſo gar,
Das ich das ſage furbar,
Das nie chain man ſach ſolichen mort,
Noch nimmer mer wirt gehort.

Sect. I.

ICh wil ev ſagen wie das cham,
Das man die warhait vernam,
Was ſi ſprachen oder taten,
Swas ſi begangen haten,
Deſn mochtens ſelbe niht geſagen,
Si warn alleſant erslagen;
Sant Egidie der raine
Der ſas do alters aleine
[1] Czu Proventze in einem hol,
Do weſt in Charl vil wol,

Der

2) *Ane mal*, i. e. ſine vulnere, ſine læſione, vid. Stadenius in explic. Vocab. Biblicorum German. p. 421.
3) i. e. *Hoc accurate obſervavit.*

Ad Sect. XXIX.

1) Lege ex Cod. Lizel. *Seyt daſs ich din begunt pflegen.*
2) i. e. *â mari Ruſſico.*
3) *Heiltum*, relinquias ſanctorum.
4) Melius Cod. Lizel. *Der fügt dich unol, wuem er dich gan.* i. e. *bene te collocavit apud eum, cui te induſit.*

Ad Sect. I.

1) Cod. Lizel. *Zu profant*, i. e. in Brabantia; *Czu Proventze* eſt: in Provincia.

2) Lege

Der rait durch Got vil dicke dar,
Dem prachte disev rede gar
Der Heilige Engel geschriben,
Alsó ist ditz puech her beliben
Vngefalschet seine zeit;
So liep was Got diser streit
Das ern selben schreiben hies,
Vnd uns die warhait wissen lies.
Do Rulant ein ende genam,
Ein liecht von dem himel quam
Czu Runcefal in das tal,
[2] Recht als der Engel uber al
Niht wan ein sunne were,
Vnd allenthalben bere
Geleichen schein der sunnen;
Da des liechtes was zurunnen
Do begunde div Erde alsó biben,
Das die housér chaume stende beliben
In Cherlingen vnd Yspanien Lant;
Dar nach chom zu hant
Vnmassen liechte [3] plicke,
Vnd so gros, und alsó dicke
Donnerslege darunder,
Das die alten durch das wunder
Verzagten mit den chinden;
Darnach chom von winden
Bede ein stuerm und ein dos,
Das sich di starchen paume gros
Des valles chaume erwerten;
Das die Leut sich ernerten,
Das mueśt chaume geschehen;
Die sternen liessen sich sehen,
Das weter wart so misleich,
Das genuege Leut sich
[4] Des sunetages versahen,
Vnd des vor voricht iahen,
Div werlt scholde zu gan,
Got wolte sein gerichte han;
Do die zaihen waren chumen
Vnd ende hete genumen,
Do chom Charl geriten,
Swas er noch jamers het erliten,
[5] Das was do anegenge,
Er wart seit zu der lenge
So gros und alsó swere,
Das er vil ringe were
Were er alsó bestanden;
Er gedachte Rulanden
Lentigen vinden dennoch;
[6] Des gedinge trost er sich doch;
Der erste, den er tot vant,
Das was sein neve Rulant,
Do was des trostes niht me
Dar an sein hertze hafte e.

Sect. II.

NU sahens fur sich in das tal,
Vnd sahen niht lebendes uberal,
Vnd sahen is toten alsó vol,
Das si des heten geschworn wol,
Weren alle haiden erslagen,
Vnd da zusamme getragen,
Das ainer niht wer genesen,
Ir endorste do niht me wesen,
Das si der niht vinden scholden
Den si da helfen wolden.
Des erschrachtens alsó ser,
Das si niht mochten mer
Auf den rossen gesitzen;
Si quamen von ir witzen
Wan si das jemerleich lait
So rechte grimmichleich snait,
Das ir hertze vor laide [1] wiellen,
Von den rossen si nider viellen,
Vnd giengen auf den toten hin,
Do wart ein not under in
Do si suhen begunden
Vnde niemant funden
Den si westen, wer er wer,
Das si von der grossen swer
Wol halbe viellen vur tot;
Des rainen Chaisers not
Begunde so harte swaren,
Recht als er seinen jaren
Ein ende mueste machen;
Im begunde das hertze chrachen,
Im erlasch di varbe vnd di chraft,
In het des todes maisterschaft
Vil nachen gar uberwunden,
Sein freude was verswunden
Von der grossen verlust;
Er sluec sich dicke vur die prust
Mit paiden seinen handen;
Chaume erchant er Rulanden
Den liewen neven seinen,
Vnd den Pischolf Turpinen;
Die andern zehen vant er
Ligen bei einander,
Dar hate si Rulant getragen,
Swer im do mer was erslagen,
Desn chundens niht gescheiden
Vor dem plute von den Heiden.

Sect. III.

DIe zwelif chust er alsó tot;
We mir, sprach er, diser not,
Rulant,

2) Lege ex Cod. Lizel.
Als ob der Hymel uberal
Ain clare sun uuere.

3) *Plicke*, fulgura; *pliccha*, pro *fulguribus* occurrit apud Notkerum in paraphrasi Psalmorum, Ps. 96, 4. alibique, hodie *Blitz*, dicimus.

4) i. e. *Diem novissimum adesse crederent.*

5) i. e. *Hoc erat initium* sc. tantummodo malorum.

6) i. e. *Hac spe se tamen lactabat.*

Ad Sect. II.

1) *Wiellen*, bulliebant, fervore movebantur, æstuabant. Gloss. Mons. P. p. 344. *wallenten*, ferventibus. Eæd. p. 389. *walle*, ferveat. Gloss. Anonymi, *wallen*, scatere. Anglo-Sax. *weallan*, æstuare: hodie vox *wallen* eodem sensu nobis usurpatur.

Rulant, liever neve mein,
Das ich nu mues empern dein.
Nu erparme is Got durch sein tugent,
Das ich ein ende deiner jugent
Mit deinem tode han gesehen;
Mirn chunde laider niht geschehen,
Du muest und di gesellen dein
Mir immer unersetzet sein,
Di hie mit dier gelegen sint;
Ir seit gewesen des reihes chint,
Sein ere ist allev von iv chumen
Nu ist sun ouch mit ev benumen;
Noch het der tot Rulant
Sein swert in seiner zesmen hant,
Das woltens draus genumen han,
Do wolt ers niemant lan,
E das der Chaiser dar giench
Vnd is mit seiner hant enphiench,
Do strachte sich di tode hant,
Da wart in allen bei erchant;
Das Got was mit in paiden
Swie er si hiet geschaiden.

Sect. IV.

DO sprach der Hertzoge Naymis:
Herre, ich bin des vil gewis,
Das wir gerechen disen roup;
Ich siehe dort micheln stoup,
Da reiten benamen di Haiden hin;
Er sprach: so reitet nach in
Vnd ensaumet euch niht me;
Im was vor laide so we
Das er niht reiten mochte,
Noch zu streite niht entochte;
Er het uber macht geriten,
Vnd also gros not erliten,
Das er vil nahen vur tot lac,
Do quam der Engel, der sein phlac,
Der gab im trost vnd rat
Er sprach: Charl, is ist ein missetat,
Das du niht volgest dem gepote,
Is ist benamen wider Gote,
Das du dein zu fere chlagest,
Got wil, das du selbe jagest
Nach deinen Vianden,
Die schullen vor deinen Handen
Ir ende chiesen von dier.
Er sprach: Herre, so hilf mier,
Das uns das liecht muesse wern
Vntz ich gerichen mein swern.
Der Engel sprach: das sol geschehen,
Do mocht er sein niht mer gesehen.

Sect. V.

ER sprach; Otte und Gebewin
Durch Got und durch den willen mein
Beleibet hie mit hundert mannen,
Vntz das wir chomen dannen,
Dar wir di Haiden schullen jagen.
Swer hie mit Rulande ist erslagen,
Der ist zu Gotes reich,
Des schulle wier vleizchleich
Irn leichnamen eren,
Si mugen uns wol gemeren
Czu Gote unser selen hail,
Des stet an in ein michel tail;
Si beliben mit hundert manne da;
Nu rait der Chaiser je sa
Nach den Haiden hin
Do tet Got durch in
Ein genedichleiches wunder,
Div sunne di was under,
Vnd scholde der tach ein ende han,
Do begunde si wider auf gan
Vnd giench also di widervart
Vntz das is mittentac wart;
Do gie si aber ir rechten ganch
Der tac war zwaier tagen lanch,
Das was des obersten gebot
Als tet auch vnser Herre Got
Hie vor in der alten e,
Eim Jude, der hies Josuwe
Durch den willen seinen
Lies auch Got di sunnen scheinen
Nach ein ander drithalben tach
Das Got erfulte seinen slach,
Vnd den gueten man gewerte,
Des er zu rechte gerte;
Ditz tet auch Got umbe das
Das er erzaiget sein has
Den Haiden, vnd den seinen
Ein helfe lies scheinen.

Sect. VI.

CHarln geschach so lieb nie;
So do div sunne wider gie,
Des [1] gnadet er Got von grunde
Mit hertzen und mit munde;
Do begunde aber den Haiden
Das zaichen vaste laiden,
Do si die sunnen aufgen sahen,
Vnd die Cristen nach in gahen,
Do wurdens alle zagehaft,
Si sahen wol di uberchraft
Si mochten sich mit niht erwern,
Si ne chunden sich vliehunde ernern;
Si waren idoch niht trostes vrei,
In was ein wasser nahen bei,
Das ist gehaissen Saybra,
Ir schif di wanden si da
Vil gewisleich vinden,
Do was in mit den winden,

Die

Ad Sect. VI.

1) Vox *Gnad*, *Genad* ordinarie quidem *gratiam*, *benevolentiam*, *humanitatem*, interdum tamen *actum reverentiæ*, *pietatis*, *gratiarum actionis* significat. Gl. Ker. *gnada*, pietate. Gl. Lazii pag. 55. *gnadigora*, inclinatior. Kœnigshov. in Chron. Alsat. c. V. §. 21. *Ouch hette das Volck groſſe* gnode *und Andacht zu der Kirchen zum Alten S. Peter.* Hic loci *gnadet* idem est ac: gratias agit.

2) Cod.

Digitized by Google

Die nach Rulandes tode waren,
Bede ſele und leip vorraten,
Di heten div ſchif enwech getriben;
Di aber do ſtende warn beliben,
Div warn allev waſſers vol;
Untzdar gehabten ſi ſich wol;
Do ſi begunden nahen
Vnd div ſchif verlorn ſahen,
Do nam ir troſt ein ende,
Si huben auf ir hende.
Vnd begunden rueffunde beten
[2] An Pollen und an Machmeten,
Vnd patens weſen ir wer;
Do chom des Chaiſers her
Vnd wanden mit in ſtreiten,
Do begundens fluchtig reiten
In das waſſer alle,
Mit einem geleichem valle
Vielens an des [3] wagens grunt,
Das man ir lentig noch geſunt
Chainen nimmer mer geſach
Vil manic Criſten do ſprach
[4] Irſgeſaget Rulanden
Nach groſſen ewern ſchanden
Vnd nach ewerm vnhaile,
Nu ſeit ir zu taile
Machmete gevallen,
Vnd ewern Goten allen.

Sect. VII.

[1] DO Got den Chaiſer do gerach,
Das ers gar verlorn ſach
Nu hies er [2] Herwergen da
Sein her pei der Saybra;
Si ſchueffen allen irn gemach.
Charl ſein gebet ſprach
Vmbe das ewige hail;
Do er des getet ein michel tail
Vnd darnach ſlaffunde lac,
Do lie der Engel, der ſein phlac,
Charlen in dem traume ſehen,
Was im noch ſcholte geſchehen.
Im traumt ein traume ſwere
Wie der himel offen were,
Vnd wie fewer daraus gienge,
Vnd alle die werlt bevienge,
Vnd wie di leut da von verzagten
Bede wainten vnde chlagten
Vnd darnach chom ſwinde
Baide donnerslege und winde
Vnd zuprahen in di ſchilte,
[3] Das ſi der not bevilte,
Das ſi niht lenger wanten wern,
Do chomen leben und Pern,
Das geweffen ſi in abe zarten;
Do chomen Liebarten,
Die begunden ir alſo varn;
Das ſi des gewis warn,
Ir leben wer ergangen;
Darnach chomen ſlangen
Vnd griffen ein ſo gros her
[4] Das in des dauchte, ſein wer
Di mechten in niht geſtreiten,
Er mueſte wider reiten
Ein ſtarcher Lewe chom do dar
Aus der ungehewren ſchar,
Vnd wolt den Chaiſer anevarn
Do half im Got den leip bewarn;
Er gab den Lewen ein ſlac
Das er vor im lac
Do chomen ſprechende Bern,
Di begunden an den Chaiſer gern
Das er in toten gebe wider,
Die da geſlagen weren nider,
Si woltens irn jungen bringen,
Das er were zu Cherlingen,
Das traumt im aber ieſa,
Vnd ſach ein michel tier da,
Das het im nahen den leip benommen,
Do ſach er einen ruden chomen
Von ſeinem palas dar
Gros vnd [6] zornvar,
Der lief das ſelbe tier an,
Den ſige er ſchiere gwan,
Is wart von im erpiſſen.
Ir ſchult vil rechte wiſſen,
Swie wol der Chaiſer genas,
Das im die nacht vil ſwere was.

CAP.

---

2) Cod. Lizel.
An Appollen und Machmeten.

3) Rectius idem Codex.
- - des Wages grunt.
wag, mare, aquam, fluctum denotat; hinc Gallorum *vague*, fluctus. conf. Opitium ad Rhythm. de S. Annone §. XV. not. 21. & Palthen. ad Tatian. p. 342.

4) Cod. Lizel.
Ir ſabet Rulanden.

Ad Sect. VII.

1) Loco duorum primorum hujus Sectionis Verſuum Codex Lizelianus hæc habet:
Do Got den Kaiſer gerach
Das er die viend ſach
Vil ſchentlichen ertrincken,
Vnd in dem wag verſincken
Des lobt er Got vil ſere,
Do was des tages nit mere.
Tom. II. Rhythm. de Carol. M.

2) *Herwergen* eſt caſtra locare. Gl. Lipſ. *Hereberga*, caſtra. Nos latius pro *omni diverſorio*, ſed illud proprie & primo. conf. Junii Obſerv. ad Willer. *y.ſ.* n. 13. Edit. noſtræ.

3) Lege ex Cod. Lizel.
Das ſie der tot bevilte.
i. e. Ut illos mors proſterneret.

4) Cod. Lizel.
Das in duchte, das ſein wer
In nit mocht geſtrytten,
Er muſt widerrytten.
i. e. Ut ipſi videretur, quod ipſius arma iiscum pugnare non poſſent, (&) cogeretur ipſe recedere ſeu aufugere.

5) Cod. Lizel. *ſpringende bern.*

6) *Zornvar*, i. e. colorem eorum, qui irâ ardent præ ſe ferens.

Digitized by Google

CAP. X.

HIe chom der Chunich Palligan,
Dem Marſilies was undertan,
Der gros Chunich von Perſya
In die chlainen Alexandria;
Der chom mit einer chraft ſo gros
Hinzu dem Chunige Sarragos,
Der was, als ich han vernumen,
Mit zwain und vierzig Chunige chumen,
Vnd wolt im helfen aus ſeiner not
Do mit er Charlen enpot,
Er ſcholt nindert reiten,
Er wolt auch mit im ſtreiten
Vnd wolt auch in beſtan;
Vnd ſprach: ich han ſo manigen man;
Wolt er durch die werlt reiten
In getorſt niemant geſtreiten,
Er wolt in ſuhen vnde jagen
Oder er mueſt zu tode werden erslagen
Er hiet im getan vil laide
Des ſwuer er bei dem aide
Er wolt im tuen den tot
Des chom er ſelber in die not.

Sect. I.

NU laſſe wir diſe rede hie,
Vnd horen wie is Marſilie ergie,
Dem Rulant sluec den arm ab,
Der cham mit groſſer vngab
Hin wider haim zu Sarragos,
Do wart di chlage unmaſſen gros
Vmb ſein ere und umb ſein leip;
Premunda ſein getrewes weip
Di het ir ſinne nahen verlorn,
Si hueb zu ir Goten ein zorn;
Si ſprach: ir habt mich betrogen,
Swas ir ſaget, das iſt gelogen,
Des mueſt ir immer ſein geſchant,
Do wart ir pethaus zu hant
Czubrochen von irm gebote,
Darzu warf man di apgote
Vnder hunde und under ſwein,
Die di [1] herſten ſcholten ſein
Apollen und Machmeten
Die hies ſi mit den fueſſen treten
Vnd ainer der hies Dervagant,
An den hate ſi gewant,
Irs vleiſſes ein vil michel tail
Der gehies auch ir vil groſſes hail,
Das der Chunig den ſige neme,
Vnd vroleich wider cheme;
Den vraget ſi der mere,
Wo irs herren arm were,
Do ſwaic er als ein ander ſtain,
Des hueb ſich zwiſchen in zwain
Ein ewig vientſchaft zu hant
Die groſte [2] hulbe, di man vant,
Do hies ſin da werfen in;
Si ſprach: di weil ich lentig bin,
So wert ir nimmer mer geeret,
Is iſt nu gar vercheret,
Was ich ev liebes han getan
Das ich ev her gevolget han,
Das wil ich immer Gote chlagen,
Vnd wil ev gar wider ſagen.

Sect. II.

MArſilies der was ungeſunt,
Want er lac totleich wunt,
Er wart [1] ain ſein gemach getragen,
Nu horte er zuhant ſagen
Das im her uber mer
Cheme ein chreftiges Her,
Das prachte der Chunich Palligan,
Dem was Marſilies undertan
Vnd hete von im ſeinev lant,
Dem het er ſeinen poten geſant
Nach helfe vor ſechs jaren,
[2] Do ſein Charl begunde varen,
Vnd het im zu wiſſen getan,
[3] Er wolte des nimmer engan,
Ern mueſte verlieſen ſein leben,
Oder er mueſt ſich Charlen ergeben,
Ern wolt im helfen mit her;
Nu was er chomen uber mer
Der groſſe Chunich [4] Perſya
In die chlainen Alexandria;
Der was, als ich han vernumen,
Mit zwain und vierzig chunige chumen,
Die im alle warn undertan
Nu fur der Chunich Palligan
Mit den ſeinen in die Sagybra
Vnd lieſſen al ir ſchif da
Vnd cherten aus an das lant;
Done was do niemen erchant,
Das er ie geſehe groſſer her
Si ſprahen wolten ſi ane wer
Durch alle div werlt reiten
In mecht niemant geſtreiten.

Sect. III.

DO hies der Chunich Palligan
Die im da warn vndertan

Alle-

Ad Sect. I.

1) i. e. *Qui primarii debebant eſſe.* Seu quibus, juxta morem receptum, primus debebatur honos.
2) *Hulbe*, paludem, locum uliginoſum denotare ſupra monui ad Noſtrum Cap. V. Sect. IX. n. 2.

Ad Sect. II.

1) Melius Cod. Lizel. *an ſein gemach.*
2) i. e. *Cum Carolus expeditionem contra ipſum ſuſciperet.*
3) Rectius MSC. Lizel.
Er möcht des nymmer engan,
ſe non poſſe hoc evitare.
4) Cod. Lizel. habet: *von Perſida.* lege: *von Perſa.*

Ad

Allesant fur in chomen,
1 Sem heten dennoch niht vernomen
Warumbe si auschamen,
Vntz das si is do vernamen.
Er sagt in zornichleich:
Mir hat Charl in meinem reich
2 Grossen werren gemachet,
Ich wolte sein verswachet
Ob ers genusse als ein har;
Is sint nu rechte sechs iar
Das mir Marsilies poten sante
Do man im die marcke brante,
Vnd enbot mir micheln ungemach,
Als ich selbe an seinem prief sach,
Charlen wer an im gelungen,
Der het in harte betwungen,
Do gert er helfe ane mich,
Nu dunchet mich das billich,
Das ich im helfe dar zue,
Nu ratet wie ich das getue
Das ich gewaltichleich
Befride meinev reich
Nach meines namen ere;
Do swuren im vil sere
Baide Chunige unde Fursten,
Vnd sprahen si geursten
Sein gebot nimmer ubergen,
Swas er si hies besten,
Des wente sev chain not.
Wan der grimmige tot.

Sect. IV.

DO sprach sein sun sa zu hant,
Der was Malprimes genant,
Ir habt hie wol so gros chraft
Seit ir von Charlen schadehaft,
Das irs vil schiere wider tuet,
Vnd ist das nutze unde guet
Welt ir euch selben eren,
Das wir durch Spanyen cheren,
So ir Paris gar zuprechet,
Das ir euch an Ache rechet,
Vnd denne die stete seine
Czu perge bei dem Rheine
Allesant erstreitet,
Vnd danne zu Rome reitet,
Vnd im da nemet sein gewalt,
Sein hoffart was so manigvalt
Alle di weile er Rome hat
Das er ev immer wider stat,
Nemt im leip unde guet,
1 So seit eir von im ungemuet
Das ist das peste getan.

Sect. V.

DO schuef der Chunich Palligan
Das man im fur sich gewan
Czwe seine 1 haimleich man.
Er sprach: 2 Chlarion und Clariens
Ewer Vater der Chunich Malterens,
Der het an trewen grosse chraft,
Nu werbet mir mein botschaft
Czu Marsilien meinem man,
Dem ich wol meiner ern gan,
Furet im disen hantschuech dar,
Vnd sagt mir rechte, wie is da var
Vnd sagt auch im, ich sei hie bei;
3 Swas im aller liebist sei.
Do chere ich mit dem Here hin,
Also das ich im nutze bin,
Das er mich weise in das lant,
Ich geriche seinen brant,
Oder ich gelige tot da nider;
Nu chumt schiere her wider,
Ich wil ewer hie beiten,
Vntz das wir uns mugen bereiten,
Swas uns zu tune geschicht,
Das man uns wol beraitet sicht.

Sect. VI.

DI poten chomen zu Sarragos,
Do was div chlage gar zu gros,
Das si gehorten in ir tagen
Nie grosser wainen vnde chlagen;
Nu fragten si, was do were
Nach so grossem ungebaren.
Do sprahen Vrowen unde weip
1 In wer immer der leip,
Si mechten wol von schulden chlagen,
Ir man wern erslagen,
So wern ouch ir Gote verchorn,
Die Chuniginne hiet sev durch den zorn

Gewor-

Ad Sect. III.

1) Cod. Lizel. aptius:
Sye betten noch nit vernumen,

2) Cod. idem habet:
In groszen werren nun bracht.
werre, turbas, confusionem, discordiam, bellum denotat. conf. Goldast. ad Parenes. Winsbeck. p. 394.

Ad Sect. IV.

1) MSC. Lizel.
So seit ir vor im behut,
ungemuet (quod idem est ac: *unbemühet*, molestiâ non affecti) etiam retineri potest.

Ad Sect. V.

1) *Haimleich man*, familiares, intimioris admissionis homines. de v. *heimlich* supra dixi.
2) MSC. Lizel. habet: *Darun und Dariens.*
3) Idem MSC.
Wa im allerliebest sey,
Do kere ich mit dem here hin.

Ad Sect. VI.

1) Lege ex Cod. Lizel.
In were ummere der leip,
i. e. Vitam ipsis exosam esse, seu mortem se optare. de v. *Ummere* vid. Notam meam ad Otfrid. II, 14. n. 92.

Geworfen under di hunde,
Wer in nu gehelfen chunde.
Do ſi des vil vernamen;
Vntz ſi zu dem Chunige chamen
Do was noch groſſer chlage da
Den nidert were anderswa,
Si ſahen in chumberleiche ligen,
Si giengen fur in unde nigen,
Darnach ſprahens alſo:
Nu mues euch ſchier machen vro
Mahmet der groſſe
Vnd alle ſein genoſſe,
Vns iſt lait ewer ungemach,
Mit arbeit er auffach,
Er ſprach: was mugen ſi mir frum ſein,
Ich hies ſev werfen under ſwein,
Vnd hies ir haus prechen,
Das machten ſi niht gerechen,
Si gehieſſen mir den ſige,
Nu ſecht ſelbe wie ich lige
Mir iſt mein arm abgeſlagen,
Daſn hulfen ſi mir niht chlagen,
Das ſi mich ie gerachen
Oder ain wort do wider ſprachen,
Si ſwigen als ſtaine,
Wolde Got, werns alle gemaine
Verbrunnen was ir were,
Si ſint alle trugenere.

Sect. VII.

DI poten ſprahen vurbas;
Herre ir ſchult vernemen das,
Warumbe wir her geriten han;
Ewer Herre der Chunich Palligan,
Der iſt ev chomen in das lant
Vnd hat uns ſelbe her geſant
Er enpeutet ev er ſei hie bei,
Nu enpietet im was ev liep ſei,
Do chert er hin mit ſeinem her,
Er hat mit im uber mer
Czwene und vierzig Chunige bracht,
Vnd hat ſich alſo bedacht,
Das er alſo auschomen iſt,
Geſtunde im ſelbe Jheſus Chriſt
Mit allen den ſeinen,
Der mueſte ſigelos ſcheinen;
Meinem Herren iſt nu worden zorn,
Im hant di Haiden geſworn,
Das ſi ewern arm ſo rechen,
Das ſi Charlen gar zubrechen
Baide Paris und Ache,
Vnd nemen im in der rache
Baide Rome und Lateran,
Das enmach nu niemant underſtan;
Deſn mues Charl gar enbern
Sein ere mag niht lenger wern.
Premunda di Chunigin ſprach:
Mich dunche Charle nie ſo ſwach,
Er achtet di Chunige di nu ſint,
[1] Als ein nachtiges chint,
Ir vindet in hie vil nahen bei,
Secht wa das neſte velt ſei,
Do leit er mit ſolicher chraft,
Brechtet ir alle Haidenſchaft,
Irn geſiget nimmer deſter bas,
[2] Daſn ſprich doch niht um das,
Ichn gunne meinem Herren wol,
Wes ich im zu recht gunnen ſchol;
Charln hilfet ain man,
Dem niemant angeſigen chan,
Das iſt ſein Herre Jheſus Chriſt
Ir ervart wol, ob is war iſt.

Sect. VIII.

DO di poten urlaub namen
Vnd wider zu ihrem Herren chamen,
Dem ſagten ſi poſev mere,
Spanien das ſtunde lere,
Die ſeinen wern alle tot,
Marſilies lege in groſſer not,
Im wer ſein arm abgeſlagen,
Noch horten ſi do groſſes chlagen,
Div Chunigin hiet durch den zorn
Ir Gote alleſant verchorn;
Doch peſſerten ſi das mere
Vnd ſagten, Charle were
Vil nachen gar uberwunden,
Si hieten wol befunden,
Man mecht in leichte veriagen,
Im wer Rulant erſlagen,
Der ſeines Heres phlege,
An dem ſein troſt lege,
Die wern alleſant tot;
Durch di chlegeleich not
Lege Charl bei der walſtat
Vnd were vechtens ſat,
Do mechten ſi in vinden
Baide vahen vnde binden.

Sect. IX.

VF ſpranch der Chunich Palligan,
[1] Er ſprach: nu lat is hine gan;

Swer

Ad Sect. VII.

1) Cod. Lizel. habet:
Als ein nechtiges kint.
mihi in utroque MSC. legendum videtur:
Als ein nakketes kint,
i. e. Tanquam infantem nudum.

2) Cod. idem.
Das ſprich ich nit umb das.

Ad Sect. IX.

1) Cod. Lizel.
Er ſprach; nu lat auch hin gan.
mallem legere: *uns hingan.*

2) Re-

Swer gahen moge der gahe
Vnd helfet, das ichn gevahe,
So iſt mein vart wol bewant;
Ein Chunich was Jeneas genant,
Den hies er das Her bewarn
Vnd hies ſev ot vaſt enwech varn
Do die Chunige das vernamen,
Vnd ſi czuſamme quamen,
[2] Do wart gedroc und gepoget
Auf den Romiſchen Voget;
Iſn chunde niemant geachtet han;
Do nam der Chunich Palligan
Seiner Hertzogen ſchiere
Der reichiſten viere,
Vnd rait vor dem her dan
Czu Marſilien ſeinem man;
Da hies in willechomen ſein
Premunda div Chunigein,
Czu ſeinen fueſſen ſi ſich bot,
Si ſprach: nu mues ich gros not
Immer wainen vnd chlagen,
Meiner ſune der ſint zwen erſlagen,
Charle hat den dritten hin,
[3] Des ich vil unwiſe bin,
Ob er noch den leip habe;
Meinem Herren iſt ſein arm abe,
Guet, mage unde man,
Vnd was frewde ie gewan,
Das iſt mir alles benomen;
Ich bin in Gotes echte chomen,
Div ſelde hat mich gar verlan;
O we! was ich gelebt han
Vnſelden und hertzen laides,
[4] Als helf mir Got des aides
Das mir niemant wandel geben,
Ich neme den tot vur das leben.

Sect. X.

DO der Chunich ditz vernam,
Vnder ſein mantel er ſei nam;
Er ſprach: nu gehabt ev bas,
Vnd wiſſet werleichen das,
Ir rewet mich und ewer man;
Das ich is niht vol ſagen chan;
Ich wil ouch nimmer werden vro
Ichn gerech ev alſo,
Das Charl tot vor mir gelige
Vnd ich den Criſten angeſige,
So gar das darnach nimen me
Gelaubet an die [2] newen E.
Div Chunigin weiſet in
In ein [3] chomenaten hin,
Do er den Chunich Marſilien vant,
Der hies in je ſa zu hant
Got willechomen ſein;
Wol mich, ſprach, Herre mein,
Das mir di ſelde iſt geſchehen
Das ich ev vor tot han geſehen;
Mir geſchach nie libe mere,
Aller Chunige Herre,
Nu mag ich lenger niht leben,
Ich mues mein leben aufgeben;
Darzu twinget mich div not,
Mein Erben di ſint alle tot,
Nu [4] beſtat er wisleich
Das guete Chunichreich,
[5] Is enzimt benamen chainen man
Wan der wol getar und chan
Baide leihen vnde geben
Vnd alſo erleichen leben
Das er vor den ern icht ſpar
Vnd rechte in Chuniges weiſe var.

Sect. XI.

DEs danchet im do Palligan,
Ich wil deinen rat han
Vil gerne, ſprach er, lieber man,
Der liebiſt den ich je gewan;
Mein peitet ein vil gros her,
Ich wil ſehen, wie ſich Charl wer;
[1] Als mein wille an im zuge,
So ſehe wir danne wie is ſte,

Ich

2) Rectius MSC. Lizel.
Do ward getrowet und gebroget.

3) Cod. Lizel. rectius:
Des ich vil ungewiſz bin.

4) Cod. Lizel. habet:
So helff mir Got des aydes
Darff mir nyman wandel geben,
Ich nem den tot fur das leben;
Mens eſt, quod cum ipſa nonniſi mortem anhelet, ab iis, qui fidem juratò datam non ſervarunt, ſatisfactionem ſeu pœnam ipſa non exactura ſit. *wandel* denotat *ſatisfactionem*. In dem Burgfrieden Danielis de Neuenſtein de An. 1457. *Wellichen aber beduchte das im oder den ſinen unrecht beſcheben were, der mag an den andern fordern fruntlichen* wandel *und bekerung. Kahr und* wandel, *oder kehr und abtrag thun*, idem eſt ac: *Satisfacere*. vid. Wehner. in Obſerv. Pract. v. *Wandel*.

Ad Sect. X.

1) i. e. *Lugeo tum & mariti tui ſortem*. Conf. Notam meam ad Otfrid. II, 8. not. 10.

2) Per *Newen e*, nova Lege intelligitur *Chriſtiana Religio*.

3) Pro: *Chomenaten* Cod. Lizel. habet. *kewenaten*. Chomenat, *kemenat*, quod & *kemnot*, *kemnet* exprimitur, idem eſt ac: *conclave*. Voc. MSC. Anon. Caminata, *eyn kemnot*. Idem Voc. Conclaue: *kempnot*. conf. du Fresne in Gloſſ. Lat. Barb. v. *Caminata*, adde notam meam ad Specim. Phil. Mor. Germ. medii ævi Fab. 45. v. 88.

4) Legendum ex MSC. Lizel.
Nun beſtatet weiſzlichet.
Nunc firmate, aſſerite, prudenter *beſtaten*, eſt noſtrum *beſtätigen*.

5) Hos verſus ita exprimit MSC. Lizel.
Es zympt bynamen kainem man
Wan der wol getar und kan
Richten, leyhen und geben
Und recht in küniges weis leben.

Ad Sect. XI.

1) MSC. Lizel.
Als mein wil an im ergat,
So ſehen wir dan wie es ſtat.

2) Idem

Ich mues dich chlagen immer,
Ich vinde den Herren nimmer,
Der das reich so wol erte;
Wainunde er danne cherte;
Er chust die Vrowen und rait
Sein her was lanch vnde prait
[2] Damit rait uber macht
Baide den tac und die nacht,
Vntz das er an die stat quam
[3] Do sein rede ende nam;

Sect. XII.

DItz was vil rechte der tach,
Do der Chaiser do lach,
Do er in seinem troum lait
So maniger slacht arbait,
[1] Do riten im dise leuthe zu.
Des marges vil fru
[2] Er erwachte der Gotes man,
Vnd hueb vil grosse chlage an
Baide um Rulandes tot
Vnd umb die chumftigen not,
Die er in den troume sach;
Czu den seinen er do sprach:
Wirn haben nie so grosses lait,
Vnser not und unser arbait
Di sint noch niht verendet,
[3] Sweder is Got gewendet
Ane schaden oder an gewin,
Is scheinet wol das ich sundic bin,
Da von wil Got niht enpern,
Ern welle mich chumbers gewern;
Ich han in meinem troum ersehen
Das mir zu leiden mues geschehen
Vil schier ein michel arbait,
Der di marter und di [4] manshait
[5] Durch unsern willen an sich
Der mache is uns genedichlich.

Sect. XIII.

DEr Baier Hertzoge sprach:
Vns enmach chain ungemach
Von streites schulden niht geschehen;
Ich han zu Runcefal gesehen,
Das si alle sint tot gelegen
Die dirr lande scholden phlegen,
Wie mechte uns danne missegen,
Esn sei das uns div weip besten,
Oder das uns Got tue den tot;
Wier beleiben ane streites not.

Sect. XIV.

DO Charl von dem pette cham
Vnd sein gewant an sich genam,
Do sach er vor an im stan
Ein Chreuce, das was wolgetan,
Das dar cham [1] an menschen hant,
Das het im Jhesus Christ gesant,
Des frewt er sich vil sere;
[2] Er was seit immer mere
Vntz an sein ende sein sit,
Das er sich segente domit.
Nu riet dem Chaiser sein muet,
Is dauchte auch sein weisen guet,
Das er zu Runcefal rite,
Vnd Got erte domite,
Das er zusamme liesse tragen,
Di im da warn erslagen;
Vnd bestattet si zu der erden
Das ir vleisch endorfte werden
Den vogeln zu [3] heil,
Noch den [4] tieren zu teil.

Sect. XV.

ALs sein van gewendet wart
Vnd sich erhuben an di vart
Do chamen im zwene poten nach,
Di sprachen: wo ist ev hin so gach;
Ein Chaiser [1] wol ubermuetes
Juch genuget dehaines guetes,
Seit ir zu recht wellet han,
Das ev alle div werlt sei undertan;

[2] Nu

---

2) Idem MSC. melius.
Damit rait er über macht.

3) Lege ex eod. MSC.
Do sein gewalt ein ende nam.

Ad Sect. XII.

1) Cod. Lizel.
Do rytten im die lüt zu.

2) Idem Cod.
Entwacht der Gottes man.

3) Cod. Lizel. pro *Sweder* habet *war*. Utrumque locum hic habere potest. *Sweder* est: *in quamcunque partem. War* significat: *quocumque*, quò.

4) Cod. idem: *Menschayt.*

5) Lege ex Cod. MSC.
Durch unsern willen nam an sich.

Ad Sect. XIV.

1) i. e. *Sine hominis ullius concursu.*

2) Lege ex Cod. Lizel.
Es was auch ymmer mere

3) *Zu heil*, ad delectationem: huc pertinet locus Otfridi II, 13, 28. ubi *Heila muat* ponitur pro *delectatione*, lætitiâ animi.

4) Vox *tier* hîc speciatim usurpatur pro *terricolis animalibus*. Eodem modo adhibita hæc vox occurrit apud Mythol. meum MSC. fab. 40. ℣. 5. & 9. in quo posteriori loco:

Die tier sprochent die vogel an,
Sie sollen lafft und nit die erde han.

adde fab. 46. ℣. 14. à Græcis θὴρ eodem modo usurpatur. Hesiod. in Ἔργ. καὶ ἡμέρ. ℣. 274.

Τὸν δὲ γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε κρονίων
Ἰχθύσι μὲν καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πτερόεσσιν
Ἔδμεν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶν ἐν αὐτοῖς.

Ad Sect. XV.

1) Lege ex MSC. Lizel. *vol.*

2) Idem

[2] Nu vliehet niht mere,
Ir ſchult hie guet und ere
[3] Vnd michel lob erwerben,
Oder mueſſet benamen ſterben;
Ju enpeut der Chunic Palligan,
Ir ſchult im weſen undertan,
Des en wil er eueh erlaſſen niht;
Sprechet ir da wider icht
Vnd vliehet ir von hinnen,
Irn muget idoch niht entrinnen;
Er jagt ev nach durch elleu lant,
Vntz er ev pringet an ſein hant;
Div purck iſt nindert ſo guet,
Do ir vor im ſeit auf behuet
Ernpeutet ev, er ſei hie bei,
Swas ewer wille nu ſei
[4] Des ſchult ir euch gegen uns enbarn.
Danach wil er ouch danne varn.

Sect. XVI.

ALs div rede vernomen wart,
Do begunde Charl den bart
Vil zornichleichen ſtreichen;
Er ſprach: wie wais er mir ſo weihen
Das er alſo auf mich [1] proget;
Ich hais der Romiſch Voget;
Were Got nach ſeinem recht erchant,
So ſcholten mir pilleich ellev lant
Czu Rome weſen undertan;
Wie getorſt mir Palligan
Enpieten ſolichen grues:
[2] Des ſtet er mir zu pues,
Das muget ir im von mir ſagen,
Ern dorf mich nimmer furbas iagen.
[3] Ich wil im ſchaffen ſolich hail
Das er nimmer chain ſail
Geſtellet an ſein antwerc
Vur purc noch vur chain werc;
Ditz velt iſt lanc und prait,
Das ſagt im vur di warhait,
Hie wil ich und di minen
Ewern Herren und di ſinen
Mit den ſwerten enphahen,
Haiſſet in her gahen,
Er vindet hie was er ſuhet,
Ob ſein Got von Himel ruhet;
Swie maniger ſeiner Chunige ſei.
Ich wirde noch heute [4] vor im vrei,
Ir chumt nimmer chainer wider
Got slecht ſi ſelbe nider,
Si wellent ſein niht erchennen,
Des ſchol ſev immer prennen
Der tievel ir geſelle
In der gruntloſen Helle.

Sect. XVII.

DIe poten raumtens da;
Nu hies der Chaiſer je ſa
Sein horn durch das erſchellen,
Das ſeine hergeſellen
Vernemen diſeu mere,
Was in da chumſtig were.
Als er di Furſten dar gwan,
Do ſprach der werde Gotes man:
Swer mit Gote wil geſtan,
Dem iſt div porte aufgetan,
Do er Got ewichleich ſicht,
Als unſer Herre ſelbe gicht
Mit den worten, di er ſprach,
Do er di marter aneſach,
Ich wil lieber Vater mein
Das alle die mit mir ſein
An den mein wille volle quam,
Die fur ich ſelbe an den ſtam,
Do ſi immer mit frewden ſint,
Div haiſſent meinev Erbechint;
Was uns noch heut hie geſchicht,
Das iſt ein verſwigen dinc niht,
Is ſchreib der Chunich David,
Vor Gotes gepurde manige zeit
Ein vil herer weiſage
Der ſagt uns heut von diſem tage;
Er ſprach das mues auch werden
Der Chunich auf der erden.
Der ſtet auf wider ſeinen Herren,
Vnd tuet noch ſchaden meren,
[1] Er ſament, das iſt unſin,
Vil manigen Furſten wider in;
Das hat der Chunich Palligan
Wider Jheſum Criſtum getan;
Nu hat uns Got dazu geſpart
Das wier dieſelben hoffart
Mit ſeiner helfe rechen,
Vnd ir getanch zubrechen;
Ir gelaube mues vor uns geligen,
Gote en chan niemen angeſigen,
Heten ſi noch groſſer chraft,
Got machet [2] im doch wol ſigehaft.
Nu wiſſet, wer di tugent hat,
Das er in der not willich ſtat,

Das

2) Idem Cod. habet, & recte quidem:
Nun ſaumnet euch nit mere.

3) Addit idem Codex:
Und ſolt im euwern zins geben
Beyde gut und ewer leben.

4) MSC. Lizel.
Des ſolt ir euch gegen uns enparen
Darnach müget ir danne varen.
enbarn, enparen, eſt declarare, à *bar*, manifeſtus, nudus, clarus.

Ad Sect. XVI.

1) *Proget*, ſuperbas minas jactat.
2) i. e. *Eo nomine debet mihi ſatisfactionem.*
3) Mens eſt, quod Carolus in gratiam Paligani nolit præſidium quærere in caſtellis, eòque ſe cum ſuis abſcondere, ſed velit ipſum in patenti & libero campo expectare.
4) Cod. Lizel. *Von im.*

Ad Sect. XVII.

1) Cod. Lizel. *Er ſamnot, das iſt ungewin,*
2) Id. Cod. *Uns doch wol ſighafft.*

Digitized by Google

Das ſein div ſelde ruhet,
So Got den man verſuhet,
Da mues er ſelde erwerben,
Oder ſo gar verderben,
Das er zu Gote nimmer chumt,
Swer in der not niht enfrumt,
Der mues verſmahet werden
In dem himel und auf der erden.
Nu lobe wir unſern Herren Criſt
Das der Gelaten [3] vil iſt
Vnd der Erwelten chlaine,
Das wier alle gemaine
Sein reich mugen ervechten;
Swer beleibet an dem rechten,
Is ſei man oder weip,
Got geit im wider ſein leip,
Alſo gantz und alſo chlar,
Das im nimmer chain har
Von ſeinem haupt wirt verſeit;
Swer arbait und ſmachait
Vil gerne leidet durch Got,
Vnd beheldet ſeinev gebot,
[4] Swelich leip ſo nimmt ende,
Das were ein miſſewende
Scholt er mit der ſele niht erſtan,
So hiet er umb niht getan
Das er ſich hat verſmahen,
Scholde er ſein niht lon enphahen;
Got iſt ſo weiſe und ſo guet
Swelich leip hie ſein willen tuet,
[5] Das er ſein lon enphahet
Do wirt niht an verwahet;
Got geit der ſele gar wider
Ir leip und allev ir gelider;
Di Got hie warn undertan
Di ſchuln auch gar mit ir erſtan.

Sect. XVIII.

ALs er das geſprochen hate
Do waffent er ſich drate
Charl der vil rain;
Alſo tatens alle gemain,
Si frewten ſich der arbait
Vnd wurden alſo wol berait
Das ſi nihtes vergaſſen
Do ſi auf div ros geſaſſen;
Nu reit er umb di ſine
Vnd umb di [1] pilgereine,
Vntz er ſi harte wol geſach,
Czwai hundert tauſent er do jach
Die warn do vollichleich.
Czwen Edel Furſten reich,
Die warn von Cherlingen
Die hies er im dar pringen,
[2] Das was Wimman und Rapote,
Den was ſo lieb zu Gote.
Das ſev chainer not verdros,
Si were wenich oder gros,
Die ſi durch ſein willen liten
Si heten michel lob erſtriten;
Als er div fur ſich gewan
Er ſprach: Rapote unde Wineman,
Seit heut an Rulandes ſtat,
Des nie mein ougen wurden ſat;
Er hat mich ſorgen dicke erloſt;
Er was vil gar des reihes troſt,
Der jamer ſeiner verluſt
Mues immer [3] bawen mein bruſt;
Is tuet mir not, das ich des gihe,
Das ich ſein niht enſihe
Das iſt meines laides wert;
Wineman nu fure du ſein ſwert,
Fure du ſein horn Rapote;
Si quamen baidev von Gote
Di tugent ſint an in baiden,
Das immer alle Haiden
Den ſige mueſſen han verlorn,
So ſi gehornt das horn;
Swen ouch verwundet das ſwert,
Der iſt des todes gewert
Nemt under Cherlingen allen,
Div ev allerpeſt gevallen
Czwaintzig tauſent, und huetet mein
Vnd lat mich ev bevolichen ſein:
Ich han des vil gueten muet
Iſt das mir Got di [4] ſtate tuet,
Das ich geriche mein an den,
Vnd benamen Rulanden,
Des helf mir Got durch ſein tugent
Mich hat ſein verlornev jugent
Von frewden gar geſchaiden.
Das get heut uber di Haiden.

Sect. XIX.

[1] DOch het er ein Neven da,
Den vodert er je ſa,
Der was gehaiſſen Gebewin,
Er ſprach: nu rich den Neven din:
Nim ſelben den Vanen an di hant
Vnd nim dier di von Engellant

Alle-

3) Cod. idem: *ſo vil*, & in ſeq. verſu: *ſo chleine.*
4) MSC. Lizel.
Welcher leip alſo nympt ein ende.
5) Idem MSC. melius:
Das er ſein auch lon empfahet,
Der wirt dort nit verſmahet.

Ad Sect. XVIII.

1) Hoc nomine Chriſtiani indigitantur; quia extra patriam verſabantur & quidem pio conſilio ducti.

2) MSC. Lizel.
Das was Wineman und Rapote.
3) *Bawen*, inhabitare. quo ſenſu vox hæc creberrime occurrit.
4) i. e. *Conſtantiam*, *fortitudinem indulget.* poteſt etiam reddi per: auxilium.

Ad Sect. XIX.

1) MSC. Lizel.
Pro: *Doch*, habet *auch.*

2) Idem

Allesant an dein schar
Vnd nim ot vleizchleich war
Das du vergessest aller not,
Vnd habe ot Rulandes tot
Vor ougen und in muete;
[2] So vaste in deiner huete
Das er dich vleizchleichen swer
Di weil uns dirre streit wer.
Die von Britannie sint
Her chomen als Gotes chint,
Die fure du Neve Nybelunc;
Vnd gedench ot an den helt iunc
Den vil lieben Rulanden,
Den rich mit deinen handen
Nach heut durch Gotes ere,
[3] Der rewet mich vil sere.
Von Normendye Reichart
[4] Swie dier das har und der bart
Vor vierzig iaren gra sei,
Dier sint noch vollichleichen bei
Baide der wille und div chraft,
Des man bedarf zu Ritterschaft;
Nu fure die Normendyn,
Vnd gedench ot an den Neven min
Vnd an den jamer meiner not;
Das ist war, geleist du heut tot
So hat dein alter vollechomen
Ein seliges ende genomen.
[5] Von Vlandern Aymunt
Mier ist dein manhait wol chunt,
Nu fuer der [6] Vleminge Vanen;
Ich wil dich piten unde manen
Durch Got und durch den willen mein,
Das du dier enpholichen lassest sein,
Das si Rulanden muessen arnen.
Ir endeirfet mich sein nimmer warnen,
Sprach der degen Aymunt,
Let mir Got den leip gesunt,
Was ir mir chumt zu den handen
Die arnent Rulanden.
[7] Josserans, lieber freunt mein,
Du scholt mit deinem Vanen sein
Ein laiter der Vriesen,
Vnd la mich heute chiesen
Durch Ritterlich trewe,
Das dich Rulant vaste rewe.
Oygier von Tenemarcke
Ich frew mich dein vil starcke;
Seit ich dich [8] zu Geisel gewan,
Seit muesten dich alle mein man
Eren, als mein chint,
Is ist aber alles [9] ein wint
Swas ich dir liebes han getan
[10] Da wider, als ich willen han
Das ist war, des pistu wol wert,
So muessen dein ere wachsen,
Nu fure di starchen Sachsen,
Vnd hilf mir rechen mein schaden;
Er was mit jamer so geladen
Des tages nach Rulande,
Das er in nie genande,
Weder offenbar noch taugen,
Is bewainten seinev augen.
Er sprach: Naymis, lieber man,
Do dich div werde diet gewan
Czu Baieren zu einem Hertzogen,
Do warens an dir unbetrogen;
Du muest immer trewen phlegen
Du pist getrewer Gotes degen
Von Ormenie geborn
Da ist der valsch so gar verlorn,
[11] Swas gegen untrewen wiget
Das des da niemant phliget.
Des was ich dier je haimbleich
Du waist vil wol, das ich dich
Alles des gewerte,
Des du je an mich gerte,
Des scholt du heut danchen mir,
Nu nim die Baier zu dir,
Di habent ein schon her hie,
Ichn gesach ein chuner Volck nie;
Got hat mich wol mit in gewert
Si habent ouch [12] auserweltev swert
Allesant gemaine;
Getrewer Degen raine
Rich heut den Neven meinen
An den ubeln Sarraceinen.
Der Swabe Hertzoge Herolt
Ich bin dir, sprach der Chaiser, holt
Vnd den Swaben alle geleich
Si habent mir und dem Reich
Vil dicke lob gewunnen,
Ich wil vil gerne gunnen
Baide den Swaben und dier
Das si heut [13] vechten vor mier.

Das

2) Idem Codex rectius habet:
Bisz fast in deiner hate,
Er sey dines hertzen schwere.
Sis firmus, accuratus *in tuâ custodiâ*, munere tibi commisso,
Sit ille (Rolandus) *cordi tui onus.*
i. e. Ejus mors te cruciet & ad vindictam incitet.
3) i. e. *Hunc lugeo valde.*
4) *Swie die*, quamvis tibi.
5) Cod. Lizel.
Von Flandern Grauffe Aymunt
6) *Vleminge*, Flandrorum.
7) Cod. Lizel.
Joterans lieber freunt mein.
8) Idem Cod. *zu geselle.*
9) *Ein wint*, nihil. uti supra docui.
10) Cod. Lizel.
Da wider, als ich noch willen han.
11) i. e. *Quisquis fertur ad perfidiam.*
12) *Auserwelten swert.* vid. Notam Opitii & meam ad Rhythm. de S. Annone §. 20. not. 55. & 56.
13) Auctor hîc respexit ad Privilegium *Suevorum*, quibus, ut Lambert. Schaffnaburg. de Reb. Germ. p. 219. loquitur, *ab antiquis jam diebus lege latum est, ut in omni expeditione Regis Teutonici ipsi exercitum præcedere, & primi committere debeant.* conf. Jus Prov. Alem. c. 19. & 44. Kœnigsh. Chr. Alf. c. 5. §. 142. Schilter Inst. Jur. Publ. Tom. I. lib. 4. tit. 11. §. 6.

Digitized by Google

Das ſei ir recht immer me
Di weil vntz diſev werlt ſte.
Marggrave Otte, ſprach er do,
Ich bin dein heut vil vro,
Nu fure di RinFranchen
Ich wil des Göte danchen
Das mich di Haiden beſtant,
Swas ſi mir getan hant
Das ich das heute rechen ſol;
Getrewer freunt nu tue ſo wol
Vnd gedench an Rulandes tot
Vnd an di chlage meiner not.
14 Die von Lutringen ſint genant,
Das ſi zu meiner zesmen hant
Durch Got noch heut ſtreiten,
Vnd zu der andern ſeiten
Die edlen Burgendere;
Ir slege di ſint al ſwere,
Si chunnen wol lob erſtreiten,
Da entwiſchen wil ich reiten
15 Mit dem von Franchriche;
Drei helde herlich
Di ſchullen reiten umbe mich,
Das iſt Argun und Dietrich,
Die ſnident noch heute haidenſnit
So ſchol ir pruder Godevrit
Noch heute furen meinen Vanen,
Dei nedarff ich nimmer gemanen
Das ſi mir vaſte beigeſtan,
16 Wir mugen an ein ander nit verlan,
Di weile die ſele bei uns ſint,
Criſt der raine Maide chint
Mache uns heut vor den haiden vrei,
17 Recht als div warheit an uns ſei.

Sect. XX.

DO ſi den leip bevarten
Vnd ſich vil wol [1] geſcharten,
Do het der Chaiſer ein ſchar
Di was vil Ritterleichen gar,
Er was vil wol mit in behuet,
Si heten alle den muet,
Das ſi wolten ligen tot,
E das ſi durch chaine not
Von ir herren wolten chern,
Si wolten in wol mit ern
Von dem ſtreite pringen,
Si warn von Cherlingen;
Si leuchten unde brunnen
Als der ſchein von der ſunnen;
Ir hertze und ir ſinne,
Die brunnen von der minne,
Di ſi zu Gote haten,
Div tat die ſi do taten
Div leuchte Ritterlich;
Vber alles Ertreich
Wurden ir werch vermeret;
Si hant di wort beweret
Diu man [2] an den puhen ſicht,
Got ſprichet ſo der ſame nicht
Gedeichet auf der erden,
So mag des [3] wuchers niht werden;
Swanne im wol gelinget
Gewiſſen wucher er denne bringet.

Sect. XXI.

DIv Herren wurden wucherhaft,
Der heilige Criſt gab in di chraft,
Das der Geiſt das Vleiſch uberwant,
Vnd ſein gwalt ſo gar verſwant,
Das ſi der ſele werch worchten,
Vnd des leibes tot niht vorchten;
Gotfrit, ein degen lobeſam,
Des Chaiſers banir er do nam,
Das was ein herleicher van,
Vnſers Herren pilde ſtunt daran
[1] Mit ſeinen nammen guldeinen,
Als er uns noch ſchol erſcheinen
An dem iungiſten Vrtaile
Den ſeligen zu haile,
Die im nach volgen mueſſen,
Sant Peter zu ſeinen fueſſen
Als im Got den gwalt hat gelan
So ſach man in an den vanen ſtan;
Nu erpaiſt er nider an das gras
Der Chaiſer, wand er wiſe was,
Das lies er dicke ſcheinen;
Vor allen den ſeinen
Viel er Gote zu fues
Mit eim vil tieffen grues;
Er ſprach: Got Herre, wis gemant
Jonas, den der viſch verslant,
In dem er drei tage was
Vnd doch mit deiner chraft genas
[2] Den behuet du vnd erloſte,
Criſt Herre alſo getroſte

Mich

14) Lotharingos nominare non potuit Carolus M. cum illud nomen ſit ipſo recentius, ceu recte obſervat Gryphiander de Weichbildis.

15) Lege ex Cod. Lizel.
Mit den von Franckriche.
i. e. Cum Francis Occidentalibus, quorum ſedi ſucceſſu temporis nomen *Franciæ* Galliæ & Germaniæ commune olim, factum eſt proprium.

16) Cod. Lizel. rectius:
Wir mugen ainander nit verlan.

17) i. e. *Tam certò, quam certum eſt nos colere veram Religionem.*

Ad Sect. XX.

1) i. e. *Jungerent in cohortes.*

2) *An den puhen*, in Bibliis.

3) *Wuchers*, fructuum. Primaria vocis hujus hæc eſt ſignificatio. vid. Notk. ad Pſalm. I, 3. & LIX, 9. & CII, 11. ubi: *erd wuochera*, fructus terræ.

Ad Sect. XXI.

1) Cod. Lizel. habet:
Mit ſeinem flammen guldinen.

2) MSC. Lizel. habet:
Den behuteſt tu und erloſeſt,
Tröſt uns, als du in troſteſt.

3) Cla-

Digitized by Google

Mich heut und alle die hie ſint,
Gedench heut an div drev chint
Bei den du ſchepphere
In dem gluenden oven were;
Vnd in behilt das leben,
Die genade geruech uns heute geben
[3] Wider dev die veint weſen,
Das wir mit deiner chraft gneſen
An dem leib und an der ſele.
Du erzaigeſt an Daniele,
Do er vor den Lewen gnas,
Das dein genade chreftig was;
Nu gib uns Herre di chraft,
Das wir heut werden Sigehaft
An des laiden tievels her;
Du erloſt Petrum aus dem mer;
Do er ſere voricht den tot,
Alſo loſe vns heut von diſer not
Durch willen des rainen mannes,
Deines auſserwelten Johannes,
Der vor der gifte genas,
Vnd in dem brinnunde Oele ſas
Mit deinen gnaden behuet,
Du piſt peſſer denne guet
Das laſſe uns heute werden ſchein
Durch alle, di dier liep ſein,
Vnd durch deiner marter willen;
Hilf uns die geſtillen
Div uns des gerechten gelauben
Vil gerne wolten berauben.

Sect. XXII.

DO der Chaiſer ditz gebet
Von hertzen grunde getet
Vur alle div Chriſtenhait,
Nu ſas er auf unde rait;
Si plieſen di Horn alle,
Do erchant man in dem ſchalle
Rulandes Horn Olifanden,
Do wainten Rulanden
Alle di von Cherlingen;
Do lie ſein ros ſpringen
Charl der tugentreich
Mit frewden ritterleich;
Durch liebe das getan wart,
Er hies im ziehen ſein part
Durch des halſperges ringe,
Vnd fragte die Cherlinge,
Wie im das zaichen zeme,
[1] Do doucht ſihs ſo geneme,
Das ſi [2] alles alſo taten,
[3] Vnd is danach ſeit haten
Vntz man die Karte begund ſchern;
Do macht is lenger niht gewern.

Sect. XXIII.

NU cham wider zu Palligan
Ein Syrian ſein undertane,
Der ſprach: ich was mit liſten
Chomen under di Criſten,
Do ich Charln den grimmigen Chaiſer ſach
Vnd horte wol, was er ſprach,
[1] Er gehaiſſet uns gros vraiſe
Vnd frewt ſich ewer raiſe,
Die ir daher habt getan;
Er gicht, ſchol er den leip han,
Er gerech ſeinen anden,
Dicke nennet er Rulanden
Vnd ander ſein Geſellen;
Wier wellen oder enwellen,
Wier mueſſen mit in ſtreiten,
Wier wellen in danne entreiten
Vil leſterleich hin wider;
Si viellen ir venie da nider,
Do viel ich mit in zu tal,
Darumbe das ich mich verhal,
Vnd auch irn willen ervant;
Ir wurdet dicke do genant,
Si paten den Herrn Criſt,
An dem ir troſt aller iſt,
Das er ev mueſt vellen
Vnd ander ewer geſellen,
Vnd in gebe ſelde vnde ſige;
Was hulf uns, ob ich das verſwige
Ichn geſach ſo ritterleichen ſin
Von geberde nie als von in
Vnd enwais, wes ich uns troſten mac
Ich gelebt mir nie ſo laiden tac.

Sect. XXIV.

DO ſprach der Chunich Palligan;
La deine tumbe rede ſtan;
Is iſt ir iungiſter tag;
Swas ir mir chumt in den slag,
Die mueſſen nach Rulande wert,
Darzu twinget ſi das ſwert
Das iſt *Pretioſa* genant,
Das las ev allen ſein bechant,

Das

3) Clarius idem Cod.
Wider die unſer viend weſen.

Ad Sect. XXII.

1) Rectius MSC. Lizel.
Do ducht es ſie ſo genem.
tum videbatur hoc ipſis tam pulcrum eſſe.

2) Cod. Lizel. pro: *alles*, habet: *alle ſampt.*

3) Melius Cod. idem:
Und es darnach zum ſyten haten
Untz man die bert begond ſcheren.
Et id poſtea pro more haberent,
Donec (obtinuit mos) ut barbæ abraderentur.

Ad Sect. XXIII.

1) Cod. Lizel.
Er gehaiſſet unſz groſzen frayſen,
Und frewet ſich der raiſen,
Die er dober hat getan.
Promittit (minatur) nobis magnam perniciem
Et lætatur de itinere,
Quod huc ſuſcepit.

Das iſt zu ſtreite [1] mein ruef;
Do gebot der Chunich, und ſchuef,
Das di Haiden je ſa
Pretioſa! Pretioſa!
Mit ſchalle rieffen da zu ſtunt,
Das in das zaihen wurde chunt;
Vntz das rueffen wart getan
Do begunde der Chunich Palligan
Dem Chaiſer alſo nahen,
Das div Her an einander ſahen;
[2] Des frewten ſich di Haiden
Vnd achten unter in paiden,
Wie geleich ir wer an der zal
Do heten die haiden uber al
Czwai hundert [3] Zarracein
Wider einen Pilgerein;
Des wand der Chunich Palligan
Den ſige vil gewis han;
Er was ouch ein ſo ſtarch man,
Das er ſich wafenen began
Mit gueten halſpergen zwain
[4] Vier hohen leit er an di bain;
Er ſatz auf ein [5] vlintzhuet,
Vnd ein veſten Helm guet;
Sein waffenrock was lobes wert
Dar obe fuert er ein ſwert
Das wol zu paiden ekken ſnait;
Is was lanck, ſtarch und prait
Vnd ſchone, als ein ſpiegelglas;
Nu er wol gewaffent was,
Do trat er in den ſtegeraif,
Das er an den ſatel nie graif,
Vntz er das ros uberſchrait;
Sein ſchilt was dicke und prait
Vnd het gechoſt alſo vil,
Das ich des wol gelauben wil,
Das nu chain arm man
Ein ſolichen ſchilt erzeugen chan.

Sect. XXV.

DO ſi ſo nahen quamen,
Das ſi dev horn vernamen,
Do begunde den Haiden
[1] De ſchal ſo vaſte laiden,
Der do von Olifande [2] dos,
Das ſi des lebens verdros;
Do ſprach der Chunich Palligan:
Swas er wil, das iſt getan,
Der mir geſtillet das horn,
Mirn wart nie nihtes ſo zorn;
Der ſun zu dem Vatter ſprach:
Herre mir wer ungemach,
Ob jemant heute vor mir ſtrite;
Ir eret mich harte da mite
Vnd eret auch euch ſelbe michelsbas,
Das ir mir heut erlaubet das,
Das ich der erſte ſei dahin
Wand ich das pilleich bin;
Do ſprach der Vatter: das ſchol ſein,
Div ere wirt doch allev dein,
Der ich dier vil wol gan,
Wand ich bin ſchier ein alt man;
So mache ich dir undertan
Elleu div lant, di ich han,
Das ſi dir dienunde ſint;
Ich warne dich, als mein chint,
Bejageſt du heut di ere
Das hilfet dich immer mere.

Sect. XXVI.

DO nante der Chunich Palligan,
Die er zu den peſten wolde han;
Czwen Chunige grimmiges muetes
Den getraut er ſo wol guetes
Das er ſein ere an ſi lies;
[1] Curlens der aine hies,
Vnd Clapamors der ander;
An denſelben vand er
Baide di helffe und den muet,
Die er vil gerne nam fur guet;
Ich erchenne ev peide, ſprach er, wol
Vnd wil di weil ich lewen ſchol
Ewern reichtum gerne meren
Vnd wil ev domit eren
Das ir meines ſunes geſellen ſeit,
Vnd furet mit ev an den ſtreit
Czwainzig herleich ſchar
So fure ich ſelbe zehen dar
[2] Dern get uns recht niht abe,
Ich wil das igeleichiu habe
Dreiſig tauſent und mere;
Ich frow mich des vil ſere,
Das ich ie gelebt diſen tach,
Das mir Charl entrinnen niht [3] mach.
Nu hebet eu mandleich dar,
Ich wil eu mach zwainzig ſchar;

Nemt

Ad Sect. XXIV.

1) *Mein ruef*, Symbolum militare, clamor militaris prœlium ineuntium, *das Feldgeſchrey*; Gothis: *Herop*, Clamor militaris. Loccen. Lexic. Jur. Sueo-Goth. Alio nomine *kry*, *kreide* appellatur. vid. Celeb. Eccardum ad Monum. Catech. p. m. 25.

2) Cod. Lizel.
Do wapnetten ſich die Haiden,

3) *Zarracein*, Saraceni.

4) Lege: *vier boſen*; quod firmat MSC. Lizel.

5) Rectius Cod. idem: *ainen yſen hut*.

Ad Sect. XXV.

1) Lege: *der ſchal*; quod & habet MSC. Lizel.

2) *Dos*, ſonabat. vid. Notam meam ad Rhythm. de S. Annone §. 27. not. 12.

Ad Sect. XXVI.

1) Cod. Lizel.
Kurles der ain hieſz
Und Dappamors der ander.

2) Idem Cod.
Daran gat uns nütz abe.

3) Idem Cod. pro: *mach*, habet: *machen*.

Ad

Nemt die von Valpoten rot
Swas ich den zu tun ie gebot
Des warn si gern vleiſſich,
Ir tuſent ſint wol dreiſich;
Darnach nemt die von Mers,
Die habent hie ſo vil Chunes hers,
Das dehain tewer muge ſein.
Si ſint gepruſt, als ſwein,
Vnd ſint ouch harte wol gar;
Darzu nemt di dritten ſchar
[4] Von Nobels und von Ruſſe,
Di vierden von Playſunte und von der Chlavuſſe;
Von Solis ſchol di fumfte ſein;
Von Temples und von Ermin
Schol div ſechſte ſchar weſen,
Die ſint vil dicke alſo geneſen,
Das ſi beiagten michel lob;
Div ſibent ſei von Jerichob;
Von [5] Walges ſei di achte
Die ſint wol in der ahte;
Das man ir lop erchennet,
Swa man die peſten nennet;
Von Mores ſei di neunde,
Di mich zu eim ſteten freunde
Von ſchulden haben gewunnen
Wande ſi wol dienen chunnen;
Div zehent ſei von [6] Galye;
Di ainleft ſei von [7] Orkane;
Di zweliſt ſei von Nioles
Den viel noch ie ein ſolich [8] ſes,
Swa ſi zu ſtreite quamen,
Das ſi den ſige namen;
Die dreizehenden wil ich han
Von Valſen; ſwer div ſchol beſtan,
Der engiltet is vil ſere;
Si behertent heut ir ere,
Des weret ir mir jehende;
So ſei die vierzehende
Von Sulten und von Perre,
Der troſt ich mich vil verre;
So ſei di fumfzehent ſchar
Von Dronten, [9] ſwas mir je gewar,
Das het ich uberwunden
Als ſchier das ſi is bevunden;
[10] Deſſelſen und Gleſſen die
Hant mer den viertzig tauſent hie,
Das ſchol div ſechzehent ſein,
Di erfullent wol den willen mein;
Div ſibenzehent di wirt guet,
Di hant des grimmigen Lewen muet,
Die Helde da von [11] Termalot,
Di laiſtent gerne mein gebot;
Di achzehent ſchult ir nemen
Von Pruſſe; wes euch wil gezemen,
Das muget ir mit in enden,
[12] Si geturren vil wol genenden;
So wil ich danne da bei,
Das die neunzehent da ſei
[13] Von Chlammerſe die werden;
Man enfunde uber alle die erden
Ir tugent niht geleiche chraft;
Noch bas beraite Ritterſchaft,
So nemt di zwaintzigeſten zu hant
Di da Turcopel ſint genant.
Ir mochtet mit zwaintzig ſcharn
Vntz an der werlde ende varn.
Das ev niemant mecht widerſtan;
Baide Rome und Lateran
Di gib ich dir ſun zu lone,
Wirt dier der ern chrone
Noch heut ertailet mit lobe,
Die wirde ſwebet dir immer obe.

Sect. XXVII.

SO wil auch ich, ſprach Palligan,
Czehen ſchar vil wol berait han,
Vnd wil danach vil gerne ſtreben,
Das mir Charl ſein leben
Vmbe Marſilien mueſs laſſen
Div erſte ſchar ſei von Gaſen,
Die ſint lanc und alſo gros
Das is noch alle die bedros,
Div wider ſev ſtreiten ſcholden,
Wande ſi is vil harte en golten;
Div andert ſei [1] von Preturs;
Div dritte ſei von Siburs;
Von Ungers ſei div vierde,
Die an lobeleicher gezierde
Ir vleis ſo verre hant gewant,
Das ich nie peſſer Ritter vant;
[2] Von Imaliſen ſei div fuimfte
Is wiert heut von ir chumfte
Vil manig Criſten ſigelos;
Div ſechſte ſei von [3] Malros;

Div

4) Cod. Lizel. habet:
Von Nabloſz und von Roſſe
Die vierd von Thedoſſe
Von Sols ſal die fünffte ſein.
Notandum hic, quod in Fragmento Hiſt. de Bello Carol. M. contra Sarac. eadem hæc res exponatur quidem, ſed ſub nominibus plerumque plane diverſis.

5) Cod. Lizel. *von Wages.*
6) Cod. idem: *von Bale.*
7) Idem Cod. *von Orkale.*
8) *Ses* videtur hic denotare eventum.
9) *Swas mir je gewar*, quicquid mihi unquam reſiſtebat. *gewar* eſt à *weren.*
10) Cod. Lizel.
Teſellen und Geſſen die.
11) Cod. idem: *von Tormalot.*
12) i. e. *Audent admodum bene aggredi*; pugnare. *Nendente*, pro: *inſurgentes* eſt ap. Notker. Pſ. XCI, 12. adde Pſ. XLIII, 6.
13) Cod. Lizel. *von Merſe.*

Ad Sect. XXVII.

1) Cod. Lizel. habet: *Precors*, & in ſeq. ℣. *Sobors.*
2) Idem Cod. *von Ymante.*
3) Cod. Lizel. *Malios* & in ℣. ſeq. *Argaliſen.*

4) Cod.

Digitized by Google

Div ſibent von Dargaliſen;
Di achte von [4] Gyniſen;
Di neunde von Tarpine,
Ir ere vnd auch di mine
Die chunnen ſi wol gemeren,
Des wil ich ſi immer eren;
Di zehent von Carpone;
Ich ſwer [5] under meiner chrone
Swelicher unſer heut entrinnet,
Das er nimmer mer gewinnet
Weder lehen noch aigen.
Do ſwuren di Vaigen,
Palligan vnd ſeine Man,
Swelicher ir entrunne von dan,
Swa man den gevienge,
Das man den zu hant [6] vienge.
[7] Des Chuniges [8] bruder Canabus,
Der ſprach zu Palligane alſus
Vnd zu anderen ſein geſellen:
[9] Div nu geheiliget wellen,
Die chomen her jeſa zu hant;
Hie iſt Apollo und Tervagant,
Die ſchulle wier anpeten,
Vnd den lieben Machmeten,
Ir leben hat ewichleichen chraft;
Do viel di tumbe Haidenſchaft
Ir venie fur di apgot,
Vnd ſprahen: ewer gebot
Das mues uns heute vriſten
Vnſer leben vor den Criſten,
Helfet uns das wir ſo geſigen
Das ſi hie tot von uns geligen
Das welle wir verſchulden
So ſere gegen ewern hulden,
Das ir ere mueſſet han
Des dienſtes, der ev wirt getan.

Sect. XXVIII.

DA was geſetz auf ein wagen
Ein maſt mit ſtahel wol geslagen,
Da was ſein Vane geſtechet an,
Den zugen vor dem Here dan
Czwen ſtarcke [1] mere Ochſen gros,
Die man vil vaſte beslos,
Mit geweffen und mit wenden,
Das ſev niemant mocht erwenden;
Si zugen den wagen vur ſich;
Der vane was harte wunnechlich,
Man ſach von golde do an ſtan
Einen Tracken, der was wolgetan,
Der was innen hol,
Als er des windes wart vol,
So geparte er, als er lebte
[2] Vnd den leuten ſtrebte.
Ir geperde, di ſi taten,
Do ſi ir Gote paten,
Des wart der Chaiſer gewar.
Vnd zaigte den Criſten dar,
Wie lutzel ſi Got vorchten;
Nu ſecht an di verworchten,
Sprach er, wie ſi ſich vertobent,
Das ſi den tievel alſo lobent;
Si ſint vertiliget und ir nam
Von der Himeliſchen gemaiſam;
Das urtail iſt uber ſi getan,
Ir gelaube und ir tumber wan
Die werdent heut von uns geſchant;
Dem elleu hertze ſint erchant,
Der mues uns heut gehoren,
Vnd mues ir chraft zuſtoren
Durch ſein here namen drei.

Sect. XXIX.

NU warns an ein ander ſo bei
Das je zuſprengen wolten
Die da vorvechten ſcholten;
Das aine warn die Swabe,
Di frewten ſich der gabe
Vnd der eren grosleich,
Das ſi ſcholten vor dem reich
Des tages und immer ſtreiten,
Si begunden vroleich reiten
Mit dem Hertzoge Gerolte,
Der ſi da leiten ſcholte;
Munſgoy! rieffens alle,
Vnd ſprancten mit dem ſchalle;
Do rieffen di Haiden je ſa
Pretioſa! Pretioſa!
Si plieſen ir horn uber al,
Des gueten Oliſandes ſchal,
Das was den Haiden vngemach;
Vil dicke Palligan ſprach
Swer im das horn gewunne
Baide in und alles ſein chunne
Wolt er immer darumbe [1] reichen;
Do lie zuſamme ſtreichen
Malprimes und Gerolt;
Si wolten des grimmen todes ſolt
An ein ander geben, mocht is ſein,
Das tatens mit gepern ſchein;
Dev Criſten und dev Haiden
Di ſtachen, das in baiden
Di ros geſaſſen darnider,
Si ſprungen aber auf wider;

Do

4) Cod. Lizel. *Byniſen*, & in ſeq. verſu: *Karpine.*
5) Idem Cod. *By meiner crone.*
6) Lege: *bienge.* quod & MSC. Lizel. habet.
7) Hic verſus cum ſeqq. qui in hac ſectione ſiſtuntur, in MSC. Lizel. exhibentur poſt 16. verſus Sectionis XXVII.
8) Cod. Lizel.
Des Kuniges Sun Kanabus.
9) Idem Cod. vitioſe habet:
Alle die geligen wöllen.
mallem legere: *geſigen.*

Ad Sect. XXVIII.

1) *Mere*, magni. vid. Notam meam ad Specim. Philoſ. Mor. Germ. Med. ævi Fab. 15. §. 46.
2) Cod. Lizel.
Und gegen lüten ſtrebte.

Ad Sect. XXIX.

1) *Reichen*, divitiis cumulare.

2) Cod.

Digitized by Google

Do zaigten ſi mit den ſwerten
An ein ander was ſi gerten,
Ir ſlege wurden veintleich,
Idoch geſchieden ſi ſich;
Das ſchuef vil gros gedrenge,
Das weite velt wart zu enge
Vil manigem Sarraceine;
Gerolt und di ſine
Di begunden ir nider ſchroten,
Vntz das ſi auf den toten
Czu iungiſt mueſten reiten;
Man ſach die Swabe ſtreiten
Gueten Rittern vil geleich;
Si begunden das Gotes reich
Nach Ritters recht chouffen;
Do lieſſen di Haiden louffen
Ein ſchar zu helfe dirr ſchar,
Des wart der Chaiſer gewar
Der lie dar naher ſpringen
Mit den edlen Cherlingen;
Er rait ſeu zu zesmen pald an,
Do wart geſtochen manic man
Das er in dem ſchilde gelac,
Vnd ſeinen jungiſten tac
Mit ſeinen ougen anſach,
Gotfrit [2] des Chaiſers banir ſtach
Durch einen [3] Chunich Haiden,
Das er ſich mueſt ſcaiden
Von dem roſſe und von der chrone;
Do hort man chlingen ſchone
Ein ſwert hies Schoioſe,
Das des gelauben ein roſe
Charl furt an ſeiner hant,
Do wart manic Haiden mit [4] entrant,
So ſere das im die ſele auch enphiel
Hin in des Helle grundes Giel.

CAP. XI.

[1] HIe was geſchehen ein groſſer ſtreit,
Das das velt lanc vnd preit
Mit toten alles bedecket was,
Baide plumen und das gras;
Nu wil ich hie den erſten laſn ſtan;
Von dem andern heb ich hie an,
Der was unmeſeleichen vil,
Das ichs en tail hie nennen wil;
An dem ſtreit achtzehen ſchar,
Die di Haiden prachten dar
Ain auf di werden Criſten,
Do wolt ſev Got noch vriſten
[2] Er half und noch den ſeinen
Den werden Pilgereinen,
Des ſchulle wir loben immer Got
Wand is was ſein gebot;
Nu wil ich das hie laſſen beſtan
Vnd von dem Streit heben an.

Sect. I.

ALs der Chaiſer was geriten,
Do wart niht lenger gepiten;
Die Chriſten ſpranchten alle,
Munſgoy! wart mit ſchalle
[1] Gegroriet von den Criſten
Do wolt niht lenger vriſten;
Der Haiden achtzehen ſchar,
Di cherten alleſant dar;
Si heten di Criſten vmberiten,
Vnd lieſſen mit gleichen ſiten
An allen enden zu gan
Do lieſſen di Criſten ſtan
Ir ros vil ſtille [2] das was ſin
Vnd cherten di ſper gegen in,
Vnd lieſſen ſi dar in reiten;
Do gie is an ein ſtreiten.
[3] Die Criſten habten zu wer,
Do dranc der Haiden her
All umme und umbe auf ſie,
Der maniger do ſein leben lie,
Sweliche do ſcholten dringen
Auf die von Cherlingen,
Die haten den [4] habich angerant,
Si mochten ein ſtainwant
[5] Als ſamſte han durch brochen,
Do wart Rulant gerochen
Des tages von ſeinen [6] magen
Das die Haiden vor in lagen
Als ie einn [7] hainic were
Von churtzen boumen ſwere
Swas ir [8] berurte,
Der Durdarten furte,
Die mueſten des todes hervart;
Were der gute Durndart

Auf

2) Cod. Lizel. habet: *des Kaiſers furer. banir* & vexillum & vexilliferum denotat, uti Gallorum *Enſeigne.*
3) Idem Cod. *Kunig der Haiden.*
4) *Entrant*, diviſus, diſciſſus. *getrennet.*

Ad CAP. XI.

1) Hæc usque ad Sect. I. abſunt à Cod. Lizeliano.
2) Mallem legere: *er half uns noch.*

Ad Sect. I.

1) MSC. Lizel. *Gekraygiert;* eſt autem idem ac: clamabatur. *kraygiren* idem eſt ac *kräben*, quod de clamore Gallorum proprie uſurpatur, *clamorem* tamen denotat in genere; hinc noſtrum *ſchreyen, kreiſchen*, Gallorum: *crier*, Angl. *crowe.* Kilian, in Etymol. *krayeren*, Cornicari, & vociferare, proclamare. conf. quæ dixi ad Cap. 10. Sect. 24. not. 1.
2) i. e. *Hoc erat effectus Prudentiæ:* Da war ſinn und verſtand darbey.
3) Cod. Lizel.
Die Criſten huben ſich zu wer.
4) Locutio proverbialis: *den habich anrennen*, eſt ſe exponere ſummo periculo.
5) *Als ſamſte*, æque facile. vid. quæ dixi ad Cap. 8. Sect. 13. Codex Lizel. habet: *als leicht.*
6) *Magen*, cognatis. Cod. Lizel. *maugen.*
7) *Hainic* eſt ab *hain*, quod *ſylvam* denotat. Cod. Lizel. habet:
Als ob es ein hag were.
8) Supple ex MSC. Lizel. *Weineman.*

Auf zwelif haiden geslagen,
Swas si an mochten getragen,
Die wern von einem slage tot;
Als si gesahen die not
Do begundens von im hin varn
As die Huner vor dem [9] arn.

Sect. II.

DIe des tages scholten stríten,
Das warn die von Lutringen;
Die liessen ir swert chlingen
Durch maniges Haiden leip,
Die ir chint und ir weip
Nimmer mochten verchlagen;
Da wider wart ouch in erslagen
Der Cristen ein michel tail;
Si haten aber das unhail
Das si erslugen dehainen,
Si muesten je umbe ainen
Tausent oder mer verliesen;
Da lie Got sein wunder chiesen.

Sect. III.

[1] CZu der anderen zeiten
[2] Sach Burgundere streiten,
Das si vil lutzel verlurn,
Vnd alle die den tot churn
Die ir swert slege dolten
Vnd in nicht entweichen wolten.

Sect. IV.

DIe von Brytanie vachten
Als die zu Gote gedachten,
Si liessen sich nih durch brechen
Man sach sev vaste rechen
Des werden Rulandes tot
Vnd auch der Christenhait not
Ir lop und Gotes ere
Di wurden des tages so sere
An den Haiden gemeret
Hie von der werlde gebote
Vnd ewichleich vor Gote.

Sect. V.

DA macht der alt Reichart
Vil manigen vesten helm schart,
Sein alter was do niht schein;
Er und die von Normendyn
Erten sich selber unde Got,
Im half des [1] Obersten gebot,
Das er ein reichen Chunige sluec,
Vnd werder Haiden genuec,
Vnd vor in allen genas,
Swie gra im doch der bart was.

Sect. VI.

RUlandes Neve Gebewin,
Der tet mit seinem leibe schin,
Das im Rulandes tot
Ein rewe was vor aller not;
Durch di grossen swere
Het er recht die gepere,
Die der chune eber hat,
So er vor den hunden gestat,
Die danne erreichet sein zan,
Die let er sehen, was er chan,
Also tet er auch Gebewin,
Er sluec vil manigen Sarracin
Des tages mit sein selbes hant,
Er und die von Engellant
[1] Verstunden harte wol ir stat,
Vnd machten manigen streites sat.

Sect. VII.

VOn Vlandern Aymunt
Der macht ir manigen ungesunt,
Er und die Vleminge;
Baide helm und ringe
Wart so vil von in verschroten,
Das si in mit den toten
Gemachten ein brust wer
Gegen dem vngetousten Her,
Swelich Haiden dar uber zu in
Gerait das was sein ungewin,
Dem wart sein alter benomen
Er mocht hin wider niht chomen
Vor den slegen, der si phlagen,
Vnd vor den toten, die da lagen.

Sect. VIII.

IOsserans und die Vriesen
Di taten des tages verliesen
Manigem Haiden sein leben;
Di gegen in begunden streben,
Die wurden alle bedacht
Mit unzergenchleichen nacht;

Sect. IX.

OYier von Tennemarcke
Der werte si so starcke,

Das

9) *Ar, ari, aro*, aquilam quidem denotat. Sueci dicunt *örn*, Belgæ : *arend*. sed hic videtur denotare *avem quamvis ex rapto vivere solitam*. Sane *fischar* est avis, quæ piscibus insidiatur. vid. Staden. Expl. V. B. G. p. 895.

Ad Sect. III.

1) Lege ex Cod. Lizel.
Zu der anderen sytten.
Ex altero latere.

2) Lege iterum ex eod. Cod. *sach man die.*

Ad Sect. V.

1) Per : *Obersten*, Deus indigitatur.

Ad Sect. VI.

1) i. e. *Locum suum admodum bene tuebantur.*

Ad

Das ſein ere und der Sachſen
Von ſchulden mueſte wachſen.

Sect. X.

DEr Baier Hertzoge Naymis
Der machte des todes gewis
Vil manigen ungetouften;
Die der Baier slege chouften,
Di funden alſo herten chouff,
Das alle Haiden den touff
Vil gerne enphahen ſcholten,
Ob ſi gedenchen wolten,
Wie diu Criſtenhait genas,
Do zwai hundert was
Wider ain Criſten zu wer,
Do mecht das ſeldenlos her
Bei dem zaihen habn erchant,
Das ſi Got hat in ſeiner hant.

Sect. XI.

DO vachten di Rein Francken
Mit wercken und mit gedancken
Nach dem Himeliſchen preis
In ſo ritterleicher weis,
Das ſi do niemant [1] verdranc,
Wan den man ſchiere des betwanc,
Das er di ſele varn lies,
[2] Swa der laidige tievel hies.

Sect. XII.

SUſt vachten di Sarraceine
An Charl und an di ſine
Mit grimme an allen orten;
Baide ſtraſſen vnde Porten
Woltens in ir her gehowen han;
Div ſtate wart in niht gelan,
Swie harte ſis verſuchten,
Swelich des geruchten;
Das ſi zu vodriſt drungen hin,
Das wart ir ewic ungewin;
Swas ſi irslugen dar nider,
Di andern habten niht wider,
[1] Das wart ouch in zu ſwure,
Doch alſam ein moure
Gelac der toten zwiſchen in,
Das was der Criſten gewin,
Swelich Haiden dar auf geſprancte,
Vnd andert halp wider hancte,
Dem wart ſein ſelde benomen;
Im macht diu helfe niht chomen;
So mach er ouch niht entweihen,
Da lie daruber ſtreihen
Der junge Chunich von Perſya,
Der wolt den leip verlieſen da,
Ern tete dem Chaiſer den tot;
Do chomen di Criſten in not;
Er pracht zwene Chunige dar
Vnd brach in der Baier Schar
Mit einem chreftigem her,
Vnd sluec ſi vaſte aus der wer
Mit des grimmen todes ſpil,
Do ſtarp der Criſten vil;
Des wart Naymis gewar,
Vnde cherte mandleich dar,
Vnde wolte loſen ſeine man;
Er rait den jungen Chunich an,
Do wart mit ſwerten geslagen,
Das deheinen poſen zagen
Di not zu ſehen tochte,
Der do niht entweihen mochte;
Ir slege gaben ſolichen ſchal,
Das der andern slege uber al
[2] Aus diſem ſchalle wern tot.

Sect. XIII.

DO hort Charl diſe not,
Vnd ſach ouch do vil dicke
Von dem fewre gros blicke;
Wol dan, ſprach er, Winiman,
Ich mues beſehen, ob ich chan,
Was den Baiern [1] werre;
[2] Nu was dar harte verre,
Ouch irte in di enge,
Do was vil gros gedrenge;
Swie chaume er wec do hin gwan
Do cham er und Wineman,
Als der ſpate regen chumt,
Der den leuten ſere an frewden frumt;
Wand man ſein chaume hat erpiten,
Alſo cham Charl geriten;
In ſach der Hertzoge Naymis
Do gerne, das iſt vil gewis,
Warumbe, das wil ich ev ſagen,
[3] In het der Haiden uberslagen,

Das

Ad Sect. XI.

1) Cod. Lizel. *drant.*
2) Idem Cod. melius:
War ſie der laidig tiufel hieſs,
Quò (ſc. eos ire) Cacodæmon jubebat.

Ad Sect. XII.

1) Cod. Lizel. recte beneque:
Das ward auch in zu ſure,
Hoch als ain mure.

2) MSC. Lizel.
Bey dieſem Schalle waren tot,
mens eſt, quod ſonus enſium hoſtilium comparatus ad ſonum, quem Chriſtianorum enſes edebant, nihil quaſi fuerit.

Ad Sect. XIII.

1) *Werre*, impediat, turbet, confundat, iis reſiſtat.
2) i. e. *Erat inſignis diſtantia*,
ſc. à Caroli M. copiis ad locum pugnæ Ducis Bavariæ.
3) Cod. Lizel.
In hetten die Haiden geſlagen.

Das er auf dem ſatelpogen lac;
Were im noch [4] warn ein slac,
So were das ros von im entladen.
Nu erwante Charl diſen ſchaden,
Er prachte ein auſerwelten ſpies,
[r] Czu rechter tyoſt er lauffen lies,
Vnd ſtach durch Palliganes chint;
Die noch vor dier geneſen ſint,
Sprach der Chaiſer, das iſt mein wan,
Di mugen wol deinen fride han;
Das vernam ſein veter Canabus,
Der ſprach zu Charl alſus:
Du haſt geſchadet genuec;
Er rait darnach und sluec
Dem Chaiſer ein slac gros,
Des er vil lutzel genos,
Er sluec in alſo ſere wider
Das er tot viel do nider.

Sect. XIV.

Die mit im dar warn chomen,
Den was der troſt gar benomen,
Si waren des todes gewis,
Do naig der Hertzoge Naymis
Dem Chaiſer vroleich, und ſprach:
Den Longinus an dem Creuce ſtach,
Der lone ev, das ich bin geneſen;
Mein was ein ende nahen geweſen.
Nu mochten ſich di Haiden
Von den Criſten niht geſchaiden
Die nach dem jungen Chunige riten
Der nu den tot het erliten,
Der warn wol tauſent hundert;
Do ſi do niht geſundert
Von den Criſten werden mochten,
Alreſt wart do gevochten;
Sine gerten nihtes mere,
Wan das ſi den leip vil ſere
Vergulten und verchouften;
Alſo teten auch die getouften
Da wart der ſtahel geſchroten,
Das die wunden und die toten
Von den roſſen viellen dicke,
Man ſach div fewers plicke
Von den ſwerten vaſte ſpringen;
Man hort Shoyoſen chlingen
Vnd den guten Durndarten
Durch di helm und durch die [1] ſwarten.
Vil vaſte zu allen ſtunden,
E die haiden befunden
Die tugent von Durndarte,
Do was in ein michel ſcharte
Damit gehawen in ir ſchar,
Czu jungiſt wurden ſis gewar,
Vnd mochten doch niht entreiten.
Seit Adames zeiten
Erſtarp nie [2] nindert anderswa
Eins tages ſo maniger als da
Von ſwerten an ſo chürtzer ſtat,
Si wurden alle ſtreites ſat;
Die under di Criſten warn chumen,
Den wart der leip ſo gar benumen,
Das ir nie chainer
Hin wider aus cham, wen ainer.

Sect. XV.

Der ſagte Palligane,
Das er ſeines ſuns was ane.
O we; Herre, ſprach er,
[1] Dar wier je quamen do her,
Das wil ich immer Gote chlagen,
Ewer ſun der iſt erslagen;
Vnſer ſelde hat ein ende;
Wier ſein nu ellende;
Die allerpeſten under uns
Volgten der banir ewers ſuns,
Vntz ſi alle tot ſint gelegen
Vns enmac nu niemant gegeben,
Iſn ſei an unſerm valle;
Vnſer Gote di slaffent alle,
Das ſi der tievel prenne
Vnd in di helle renne.
Nu het der Chunich Palligan,
Als ich ev e geſaget han,
Czehen Chunige und zehen ſchar.
Nu hies er im gewinnen dar
Die zehen Chunige zu hant,
Vnd chlagt in, wie er was geſchant
Czu dem ſchaden, den er hate;
Da wider ſprach vil drate
Ein Chunich der hies Ammoch:
Wir haben hie zehen ſchar noch
So lebent dort noch wol zehen ſchar,
Nu reit wir in zu helfe dar
Vnd tuen das ſchier das iſt guet
Wir ſchullen tun, als Charl tuet,
Er iſt der vodriſt an der not
Ern vnrichtet den marter, noch den tot,
Noch chainer slacht pine,
Alſo tuent auch alle di ſine,
Da von geſigent ſi zu aller zeit
Ich furicht der Criſten neit
Noch heute vil ſere,
Sin ſchuln idoch di ere
An uns ſo nimmer beiagen;
Wirn werden gerner erslagen,

Den

4) Idem Codex: *worden ain ſchlag.*
5) Lege ex eod. MSC. *zu rechter zyt.*

Ad Sect. XIV.

1) *Swart*, cutis denſior; unde noſtrum *ſpeckſchwart.* vid. Spat im Teutſchen Sprach-Schaz p. 1958. hic in genere pro *cute* uſurpatur. Kilian. *Swaerde von den hoofde*, Cutis capitis. Angl. *the ſward of bacon*, pellicula, cutis lardi. *the ſward of earth*, terræ cutis, ſuperficies.
2) *Nindert*, nullibi. ita ſæpiſſime occurrit.

Ad Sect. XV.

1) Lege: *das*, ex Cod. Lizel.

Ad

Den wir entweihen ein fues;
Ich wais wol wer hie ſterben mues,
Dem geſchech div ſelbe ſwere,
Ob er dohaime were;
Die vaigen mugen ſich niht bewarn
Si ligen ſtille oder varn;
Lant ſi ſich nimmer geſehen
In geſchiecht doch das in ſol geſchehen.

CAP. XII.

HIe ſtrait der Chunich Palligan,
Der wart ſeines leibes an;
In vil churtzen ſtunden
Wart er uberwunden
Von dem Chaiſer, das iſt war;
Er sluec im ein vil gros ſchar.
Das ich ev hie wil chunden
In vil churtzen ſtunden,
Die Chunige und die Haiden
Mueſten ſich von dem leib ſchaiden
Darzue betwungen ſiv di Criſten,
Wan Got der wolt ſev niht lenger vriſten,
Si wurden alle erslagen,
Des ſchulle wir nimmer chlagen.
Den leſten Streit heb ich hie an
Das horet alle ſunder wan.

Sect. I.

ZU den ſeinen ſprach do Palligan:
Nu laſſet alle nach mir gan;
Swie ſich Charl mit liſten wer,
Ich priche heut durch ſein her
So dicke her und hin,
Das wir zu iungiſt vnder in
Dehainen lentigen ſehen;
Do hies er reiten vnd ſpehen,
Wa der Chaiſer ſelber ſtreite,
Das er den allererſt anreite,
Vnd ſwuer bei allen ſeinen Goten,
Er sluge benamen Rapoten,
Der in muete mit dem horne,
Er getet im als zorne,
[1] Das enchunde er nimmer bewarn
Do ſprancte er zu mit zehen ſcharn.
Als in der Chaiſer chomen ſach,
Do ſach er auf, unde ſprach:
Criſt Herre durch dein wunden
Erloſe uns vor diſen hunden
Mit deines poten troſte,
Der Gedeonen loſte,
Laſſe uns das liecht ſcheinen
Vntz ich den Neven meinen
An ir leibe hab gerochen.
Dieweil er das het geſprochen,
Do lie der Chunich Palligan
Mit grimme an Rapoten gan
Der in muet mit dem horne
Den ſtach der gar verlorne,
Das er tot viel da nider;
Do zuchte er ſein ſpies wider
Vnd nam des Chaiſers war.

Sect. II.

DO ſprancte Charl vnd naiget dar
Einen alſo chreftigen ſpies,
Das er ſich niht zubrechen lies
Swie harte an diſer zuvart
Der roſſe chraft [1] enpunden wart,
Si haten paide doch di chunſt,
Das ſi nach veintleicher [2] gunſt
An ein ander rechte traffen
An den ſchilten auf di waffen;
Nu het ir ietweders ſchaft
Von der groſſe ſolich chraft,
Das ſi vor den ſtichen gantz beliben
Si wurden alſo dar getriben,
Das di ſatel paide brachen
Vnd baide an ein ander ſtachen
Von den Roſſen dar nider,
Do habten div Here wider,
Die Criſten vnd die Haiden,
Is was wol chunt in baiden,
Ob ſi zu geſprenget haten,
Das ſi di ros ertraten,
Da were worden ein ſtreit,
Das baide in churtzer zeit
Das leben mueſten verlieſen;
Nu wolten ſi baide chieſen,
Weder den ſige erwurbe,
Si dauchte wer da ſturbe.
Des her wurde uberwunden
Do nach in churtzen ſtunden.

Sect. III.

DO diſe Chunige baide
In ſelben harte laide
Nider quamen an das gras,
[1] Als is do gevallen was
Danach mueſten ſi is geben,
[2] Das is niht galt wen das leben;
Si warn doch vil unverzait,
Si lieffen pede, ſo man ſait
Vil veintleich an ein ander an;
Ir ſchilte wurden her dan

In

Ad Sect. I.

1) i. e. *Hoc nunquam potuit verum reddere*, in effectum deducere.

Ad Sect. II.

1) MSC. Lizel. *unpunden.*

2) *Gunſt* hic ponitur κατ' ἀντίφρασιν pro *odio*, quod epitheton ſatis manifeſtum reddit.

Ad Sect. III.

1) i. e. *Cogebantur ſe accommodare ſtatui rerum præſenti.*

2) Cod. Lizel.
Wie es nitz gult wen das leben.

In churtzer zeit gehouwen;
Si lieſſen vaſte ſchouwen
Mit den ſlegen di ſi ſlugen,
Das ſi pede an einander trugen
Vil veintleich feintſchaft;
Nu het Palligan di chraft,
Das er zwe Halſperge antruech,
Vnd ouch ſo groſſe ſlege ſluech
Do Charl chaume vor geſtunt,
Do tet er als [3] di frumen tunt
Er erſchrach von ſeinen ſlegen niht;
Mocht er hin wider geſlagen icht,
Das wart auch niht geſaumet,
[4] In was alſo gerumet,
Das ſev chain grieswarte ſchiet;
Das dauchte di haideniſchen diet
Ein ſelde noch ir wane;
Si weſten an Palligane,
So ſi iahen, ſolich chraft
Das er wurde ſigehaft;
Swas er nu wunders begie,
Im entwaich der Gotes chemphe nie;
Er vertrueck im auch chain ſlac,
Is was ein herter beiac
Des ir ietweder gerte.

Sect. IV.

DO dirre ſtreit werte
Mit vil groſſer eile
Ein vil lange weile.
Do ſprach der Chunig Palligan:
Charl wir ſchuln uns ſchaiden lan;
Du ſcholt mir dein ſwert geben,
Ich wil dich gerne laſſen leben,
Vmbe das du werdeſt mein man;
Swa ich dich danne geeren chan,
Do wil ich niht wider ſtreben
Vnd wil dir gueten fride geben,
Ich wil durch dein frumchait
[1] Mein laſter und mein hertzenlait
Baide verchieſen vnd [2] verchlagen;
Du haſt mir mein ſun erſlagen,
Der mein frewde bei im truec,
Vnd werder Furſten genuec,
Vnd haſt mein erbe beſeſſen,
Des wil ich alles vergeſſen;
Du haſt verwueſt mein lant
Des han ich dich durch das gemant,
Das du wiſſeſt wie vil
Ich durch dich verchieſen wil,
Wil du mir des niht verzeihen
So wil ich dier Yſpanien leihen
Vnd wil dir leihen vnde geben
Di weile wir [3] pedeſant leben.

Sect. V.

CHarl ſprach mit witzen:
Ich wil das erbe beſitzen.
Vil gerne, ob mir ſein Got gan,
Das niemant wol verdienen chan,
Das wert ouch di lenge
Das mir von anegenge
Gemachet und gehaiſſen iſt,
[1] Dar mich der Heilige Criſt
Mit ſeinem pluet gechouffet hat;
Wild du ſehen meinen rat,
So gelaub an den [2] mit alle,
Der uns von Adames valle
Mit ſeiner Marter hat gechouft;
Wirdeſtu durch in getouft,
Vnd beheldeſt ſein gebot,
Vnd vercheuſeſt dein apgot,
Er geit dir mer richtumes
Vnd ern und rumes,
Danne menſchleich chunne
Auf der erden ie gewunne.

Sect.

---

3) *Frumen*, fortes.

4. MSC. Lizel.

In was alſo geraumet,
Das ſie kain gryſzwart ſchiet.

Mens videtur eſſe, quod ipſis fuerit conſtitutum, ne quis eos (licet in mortis periculo verſantes) ſepararet. hujus *raumen* ſignificatio ſupereſt in derivativo: *anberaumen*; quod, uti Spat in dem Teutſchen Sprach-Schaz notat, idem eſt ac: *conſtituere, ſtatuere, proponere, animo deſtinare. Grieswart* eſt vox ad rem Torneamentariam pertinens: In Rüxneri Turnierbuch (quod opus multa quidem habet ſuppoſitia, multa tamen etiam continet à vero non aliena) paſſim mentio fit *der Grieswärtel*; horum munus fuiſſe, ut curarent, ne quid violentius contra leges Torneamentorum fieret, ex hoc ipſo loco apparet. In Twingeri Vocab. Lat. Germ. MSC. legitur: *Grieſelwarte*, Juſticionarius. In ejusdem vocab. Lat. Germ. MSC. eſt Agonotheta *Grieswarte*. Juſticiarius; *Grieswarter*. in Fragmento Hiſt. de Bello Carol. M. contra Sarac. occurrit *Grizwartel*, nam ℔. 4392. dicitur:

Thie Grizwartel ſie maneten
Ainander ſi anranten.

Unde etiam liquet ipſorum munus fuiſſe, ut pugnæ ſignum darent. Eſt hæc vox à *warten*, obſervare, curare, & *Gries*. Arena, aut à *Krieg*, bellum.

Ad Sect. IV.

1) *Mein laſter*, meam injuriam, ſc. quâ me affeciſti, *Laſter* pro *injuriâ* etiam aliis uſurpatur. in Libro Salico B. Eccleſiæ S. Thomæ Argentinenſis fol. 298. a. in Inſtr. de An. 1441. legitur: *es iſt ouch beret worden, wenne daz zu ſchulden kumpt, daz die vorgeniempten Kouffer oder ire nachkomen debeineſt manen würdent, daz danne die vorgeniempten unſer bürgen ir boten mit ſolichen brieffen gütlich empfaben, und die manbrieffe von inen nemen ſullent und inen weder* laſter *noch leid tun ſüllent.*

2) *Verchlagen* hîc ſingularem plane habet ſignificationem, & idem ſignificat, ac: *ſeponere querelam*, non amplius queri de aliquo facto. mens itaque hujus verſus eſt, quod velit injuriam, & inde ortum dolorem negligere, & querelam eâ de re ſeponere.

3) Cod. Lizel. *bayde ſampt leben.*

Ad Sect. V.

1) Rectius MSC. Lizel. *das mir der* &c.

2) *Mit alle*, omnino.

Ad

Sect. VI.

DO ſprach der Chunich Palligan:
Was haſt du vaiger man getan
Das du [1] verſpricheſt dein leben,
Das ich dir gerne wolde geben,
Vnd dar zu michel ere;
Nu haſt du doch niht mere,
Wand einen ploſſen halſperg an dier,
Dawider han ich zwene an mier.
Mein Got der haiſſet Tervagant,
Der dir den ſchilt [2] vor der hant
Mit meinen handen hat geslagen;
Nu wil ich dier wider ſagen,
Seit du genaden niht engerſt,
So iſt ouch recht das dus enperſt;
Wo iſt nu dein Herre Criſt
Des helf du ſo gewis piſt,
Swes er muge, des helf er dier
Ich fure dein houpt mit mier
Uber ſein willen hinnen.
Meinem Got Tervagant zu minnen
Swas er auf den Haiden gesluec,
Wan er zwene halſperge antruec,
Do durch mocht er geslahen niht,
Verſchartet er den ainen icht,
Den andern mueſt er gantz lan;
Do trat der Chunich Palligan
Dem Chaiſer zue mit neide,
Vnd verſchriet im ſein [2] geſmeide,
Baide helm vnd den halſperc,
Vnd woricht im ſo getane werc,
Das er im den helm abesluec,
Darzu des hares genuec;
Do begunden di Haiden ſchallen
Das Charl mueſt vallen,
Das was an aller slachte wanc
Baide ir wane und auch ir gedanc;
[3] Nu gedacht auch Got etſwes,
Charln dem cham under des
Ein helfe vnd ein ſolich troſt,
Das er von ſorgen wart erloſt;
Ich ſag ev wa von das geſchach,
Er horte, das Got ſelbe ſprach
Von dem himel hernider:
Charl, habe dir gar wider
[4] Ruwe, ſelde unde chraft
Das du heut an der Haidenſchaft
Beherteſt alle dein ere,
[5] Nu enſpar den man niht mere,
Das urtail iſt uber in getan;
Die dir heut wellen widerſtan
Den iſt verfluecht ir leben,
Dir iſt der ſige an in gegeben;
Do der Chaiſer das vernam,
[6] Sein leip zu groſſen chreften cham,
[7] Er naige hin zu Gote wert,
Vnd hueb Shoyoſen ſein ſwert,
[8] Vnd slueg, das Palligane wuet
Durch den helm vnd durch den [9] vlinshuet,
Das er vor ſeinen fueſſen lac,
Vnd gab im aber ein slac,
Der ſchied in von dem leben
Do ruchte Got zu geben
Ein liecht der Criſten diet,
Do mit er ſev alle ſchiet
Von der mude vnd von der hitze;
Er gab in chraft vnd witze.

Sect. VII.

DU vermiſſeſt dich zu vil,
Das ichs niht mer horen wil,
Sprach der Chaiſer zuhant,
Nu helfe ot dir Tervagant,
Dein lieber hergeſelle,
Er ſchol dich in die helle
In churtzen zeiten pringen;
Do lieſſens aber chlingen
Di ſwert mit chreftigen slegen
Der begunden ſi auf einander legen,
Swas ſi ir gelaiſten [1] mochte;
Da wart ſo vil gevochten,
Das ſi alle wurden wunderhaft
Wa ſi bede nemen di chraft
Do ir jetweder gab und enphie
Manigen slac, der nahen gie,
Vnd doch den ſtahel niht enſnait,
Vnd der vil groſſen arbait
Einen laſt auf ſich geluden,
Do begunde der Chaiſer muden;

Sect.

Ad Sect. VI.

1) *Verſpricheſt*, loquendo rejicis, deſtruis.
2) Lege: *Von der hant*, quod habet Cod. Lizel.

Ad Sect. VII.

1) Cod. Lizel. *mochten.*
2) *Geſmeide*, tegumenta corporis ex metallo facta. Gloſſ. S. Emmerani apud Pez. p. 406. *ſmidono*, metallorum.
3) Cod. Lizel.
Do gedocht auch Got etwes,
4) *Ruwe*, hic non *pœnitentiam*, aut *luctum*, uti alias, ſignificat, ſed *quietem.* Antiquiores etiam pro quiete *rauuo* dixerunt. vid. Notk. Pſ. IV, 9. & XI, 9. Gloſſæ Monſeenſes p. 365. *rauuo*, requietionis. it. p. 392. *rauuo*, refectione.
5) i. e. *Nunc parce huic homini non ulterius.*
6) In Cod. Lizel. hæc leguntur:
Sein leip zu ſulchen crefften kam
Das er ſich das wol verſach
Und es offenlichen jach
Das von Menſchen kunne
Nyman di trafft gewunne.
Do naig er bin zu Gote werck.
Und erhub joyoſen ſein ſchwert.
7) Hanc Lectionem præfero Lectioni Codicis Lizeliani; eſt autem: *Er naige bin zu Gote wert*, idem ac: Inclinabat ſe (venerabundus) coram Deo.
8) Melius Cod. Lizel. *das es Paligane wu(o)t.*
9) Pro: *vlinshut*, quod ſupra jam habuimus, in Codice Argentinenſi iterum MSC. Lizelianum habet: *yſenhut.*

Ad

Sect. VIII.

DAs der Chunich lag erslagen
Des begunden die Haiden verzagen,
Si verlurn ir chraft vnd ir sin
Michel not wart vnder in,
Czu fluchte huben si sich.
Do [1] nerte sich mandleich,
Als in div not do zu twanch;
Der Chaiser auf ein Ros spranch
[2] Vil rinchleich an stegeraif,
Einen starchen spies er begraif,
Vnd rief die Cristen an,
Er sprach: swer mir gutes gan,
Der helfe, das der werde
Rulant gerochen werde.
Des warn di Cristen berait,
Si hulfen im rechen sein lait,
Vnd erten auch [3] di namen drei;
Baide verre vnde bei
Sluc man der Haiden zu tal,
Vntz das Velt uberal
Geverbet mit dem plute was,
Vnd baide plumen vnde gras
Mit dem pluete gar bevlossen
Vnd di wasser dar abe gegossen;
Div Saybra wart darabe rot,
So vil gelac ir do tot;
Do si fluhen zu den schiffen
E si di vart ergriffen,
Do sluec mans als gar danider,
Das ir chainer hin wider
Gesagte me das mere,
Was in geschehen were.

CAP. XIII.

ALhie habent die streit ein Ende
An alle missewende,
Nu wil ich di streit lassen bestan,
Vnd wil ev sagen von dem Man,
Der Marsilie ist genant;
Di mer wurden im bechant,
Das sein Herre Palligan
Des leibes was worden an;
Vnd die Chunige alle geleich;
Des erschracht er grosleich,
Vnd alle di von Sarragos;
Do wart ein jamer also gros
Von mannen vnd von weiben,
Man chunde is nimmer vol schreiben
Von solichem jamer, als do geschach,
Do was in alle so gach,
Czu den freunden si alle lieffen
Mit lauter stimme si rieffen,
Charl hat gesiget an
Vnserm Chunige Palligan;
Noch sag ich ev me,
Marsilie wart vor laide so we,
Vnd chom in also grosseu not
Vnd lag do sa zuhant tot;
Nu wil ich furbas sagen
Vnd wil hie lassen das chlagen.

Sect. I.

DO Marsilies horte sagen,
Das sein Herre was erslagen,
Do schuef sein selbes swere
Vnd ouch das pose mere,
Das er so grosleich erschrack,
Das er vor laide tot lack.
Premunda sein getrewes weip
Div chlagte sere sein leip
[1] Is mein totleich hertze ser
[2] Vnd doch di sele michels mer,
Sprach di vrow wolgeporn,
Das du die sele hast verlorn,
Mocht ich dir chomen zu haile,
Darumbe were vaile,
Alles das guet, das ich han,
Nu mag des laider niht ergan,
Dich mag niemant wider gewinnen,
Dein sele mues immer prinnen.

Sect.

Ad Sect. VIII.

1) Cod. Lizel.
Und nert sich ir jeclich.
neren est salvare, liberare à malo, à periculo. Rhythm. de S. Annon. §. 15.
Dü gedachti der listige man,
Wie her sich mochte generian.
Tunc cogitabat callidus vir
Quomodo se posset *liberare.*

2) i. e. *Admodum promte sine stapede.* Antiquitus generosum ducebant equo insilire, eumque regere jubis apprehensis, ceu loquitur Olivarius Vredius in Exposit. sigillor. Comitum Flandr. p. 9. adde Heinecc. de Veter. Germanor. aliorumque Sigillis Part. II. c. 3. §. 19. hinc non raro sigillis equitantes sine stapedibus repræsentatos videmus.

3) *Namen dry*, tres personas SS. Trinitatis. *Namen* pro persona sæpe adhibetur. In Hist. Lucidarii dicitur: *Der Jünger fraget, was sollen wir gelauben. der Meister sprach, das in Got* drey namen *sein. und das die* drey namen *ein ware Gotheit ist.* In Gnomol. meo MSC. lat. 5. legitur:
Die Juden wundernt wi das si
Das ein Got ist der namen dri.
hinc *Manns-Namen* masculini generis persona. *Frouwen-Namen*, Fœmina. Jus Statut. Argentin. à Schiltero collectum lib. 3. c. 352. *Es sollen bynnanfurder alle* Mannes-Namen und Frowen-Namen, *wie die genant sint &c. nemliche die* Manns-Namen *sweren, und die Frowen globen by truuuen an eides stat.*

Ad CAP. XIII. Sect. I.

1) Cod. Lizel. rectius:
Es ist mein totlich herze sere,
Est mihi lethale cordis vulnus.

2) Hic versus præcedenti anteponi debet, uti quoque in Cod. Lizel. antepositus reperitur.

Ad

Digitized by Google

Sect. II.

IN der walſtat vnd anderswa
1 In den ſchiffen an der Saybra
Namen di Criſten gar
Swas die Haiden prachten dar,
Ein michel wunder guetes;
Got iſt noch des muetes
Das er di im getrew ſint
Beretet als ſeineu chint;
Do die Haiden erſturben
Vnd die Criſten [2] erburwen
Ein roub vnmaſſen gros
Do cherten ſi gegen Sarragos
Hin zu Marſilies veſte,
Da wurden ſi liebe geſte,
Das wart mit gueten werchen ſchein,
Premunda die Chunigein
Die gebot vnde bat,
Das man purc vnde ſtat
Vfsluſſe, vnd lies in
Mit allem ſeinem her dar in;
Deu Chunigin gegen im gienc,
Do ſi den Chaiſer enphiench,
Mit demſelben grueſſe
Viel ſi im zu fueſſe,
Heiliger Chaiſer, ſprach ſi do,
Ichn wart nie nihtes ſo vro,
So das ieh eu geſehen han;
Swas ich wider Got han getan,
Das pueſſe ich vil gerne,
Helfet mir das ichs gelerne;
Ich bin vnwiſſunde verlorn;
Ich want das peſte han erchorn,
Da bin ich laider an betrogen,
Der tievel hat mich hin gezogen,
Vnd hat mir den ſin benomen
Nu ſeit ir mir zu troſte chomen;
Ich gelaub an [3] ewer warhait,
Vnd bin der touffe berait,
Helfet mir armen weibe
Seit an ewerm leibe
Alle Gotes gaben ſint
Das ich der Criſtenhait chint
Werden mueſſe vnde ſein;
Is iſt ein gier des Hertzen mein,
Das mir der oberiſt Got
Vnd ſeine Heiligen gebot
Czu rechte werden bechant,
Ich bin gehorſam zu hant
Vnd hin noch immer mere
Aller Gotleichen ere,
Vnd ſten in ewerm gebote.

Sect. III.

DEs begunde er ir vnd Gote
Genade vnd danc ſagen,
[1] Das wart ein waſſer getragen,
Das wart geſegent als wol
Sam ein touf zu recht ſchol;
Als ſchire das geſchach
[2] Den gelauben man ir vorſprach,
Vnd touft ſei in den namen Drei,
Do wir noch Got erchennen bei,
Vnd hies ſei Juliane;
Der Gotes vndertane
Charl der hueb di Vrowen,
Vnd lie ſei da bei ſchowen,
Das er ir touf vro was,
Das ſi an der ſele genas;
Do die Vrow volle quam,
Das ſi mit warhait vernam,
Wie ſie Got minnen ſcholte,
Als ſi vil gerne wolde,
Das ſach man ſei wol zaigen;
Baide ir [3] Erbe vnd ir aigen
Vnd darzu alle ir varunde habe,
Des tet ſi ſich durch Got abe
Vnd ſtifte ein piſchtum reich;
Alſo vollichleich
Cham ir der Heilige geiſt zu.
Des andern margens fru
Wart Charl des zu rate
Das er hinwider drate
An di walſtat rite,
Da er mit Palligane ſtrite
Vnd beſtatet di toten ſein;
Do rait di rain Chunigin
Mit dem Chaiſer vmbe das;
Irn getet nie churtzweile bas,
So das ſi in horte vnd ſach
Durch div wort, di er von Got ſprach
Der nam ſi mit dem hertzen war
Vnd erfulte ſi mit den werchen gar.

Sect. IV.

DO der ſtreit was geweſen,
Da hies der Chaiſer ausleſen

Die

Ad Sect. II.

1) Cod. Lizel.
In den ſchiffen und an der Saybra.

2) *Erburuuen*, acquirebant.

3) *Warheit* ponitur hic pro religione, Doctrina Fidei.

Ad Sect. III.

1) Cod. Lizel. melius.
Dar wart ein waſſer getragen.

2) *Den gelauben*, Symbolum Apoſtolicum. De Symboli Apoſtolici recitatione in Baptiſmo Catechumenorum vid. Celebern. DN. Eccard in præf. ad Monum. Catech. §. 2.

3) Notari hic omnino meretur oppoſitio *des Erbs und Aigens*, & *der fahrenden hab*; illud *immobilia*, hoc *mobilia* denotat.

Digitized by Google

Die Criſten toten gar;
Der namens [1] bei den berten war,
Do bei wurden ſi zuhant
Baide funden vnd wol erchant;
Das ir ſo maniger lac erſlagen
Das begunde Charl ſere chlagen,
Vntz is div vrowe gefach;
Czu dem Chaiſer ſi ſprach:
Durch Got lat ewer chlagen ſein,
Is iſt doch der geloube mein,
Die an dem rechten ſint gelegen
Den ſei der groſſe Gotes ſegen
So vollichleich gegeben,
Das ſi vor Got immer leben;
Ir tot iſt [2] ſeldenbere
Man chlage di ſundere,
Die hie totleich ſint erſtorben
Di ewern hant Gotes hulde erworben;
Got muſſe vns ir genieſſe lan
Si ſint alle heilig ane wan.

Sect. V.

NU nam den Chaiſer wunder,
Vnd die Criſten alle beſunder,
Das ſi ſo weizleichen ſprach;
Des maſſet er ſein vngemach
Vnd enchlagte niht mere
Donach ſo rehte ſere,
Als er do vor tet;
Mit [1] ſalme vnd mit gebet
Ir toten ſi begruben,
[2] Die wunden ſi aufhuben
Swas do Herren lac tot,
Die ſchuef Charl, das man [3] ſot,
Vnd fulte mit ir gebaine
Drei ſarich von mermelſteine.
Nu beſatzte er die marcke,
Vnd ſant di drei ſarcke
[4] Zu ſante Romane,
Do hant ſi manigen ane
Gemachet ſeiner [5] harnſchar;
Swer durch ir willen chumt dar
Sundic oder vngeſunt,
Dem wirt da ſolich genade chunt
Das er danne vert mit haile,
An dem jungiſten urtaile
Mueſſen ſi vnſer niht vergeſſen,
Si habent das Gotes reich beſeſſen.

Sect. VI.

DO der ſtreit geſtriten was,
Alſo das Charl genas,

Vnd

Ad Sect. IV.

1) Cod. Lizel. *by dem bar.* ſed melius: *bey den berten.* vid. ſupra.
2) *Seldenbere*, pariens felicitatem, fertilis felicitate.

Ad Sect. V.

1) *Adit Salme*, Pſalmis & Canticis. Antiquus Francorum, poſtquam Chriſtianam amplexi ſunt religionem, mos fuit, inter Pſalmos & cantica funera celebrare. de Crotildi, Clodovæi M. uxore Gregor. Turon. in Hiſtor. Eccleſ. Franc. lib. 4. c. 1. *quæ Pariſius* cum magno pſallentio *deportata in Sacrario Baſilicæ S. Petri ad latus Chlodovechi Regis ſepulta eſt.* Ad quem locum Ruinartus notat in Cod. Regio legi: *Pſallentium choro.* in Cod. Monaſterii Beccenſis: *Pſallentium præconio.*
2) *Di wunden*, vulneratos, die verwundeten.
3) *Sot*, conjicio eſſe à *ſieden*, coquere. Solent ſcil. oſſa mortuorum, ut corruptioni eo minus ſint obnoxia, excoqui. *das man ſot*, itaque eſt: ut coquerentur.
4) Videtur denotari Monaſterium *S. Romans* dictum ad Iſaram in Allobrogibus in Diœceſi Viennenſi ſitum; de quo vide Valeſium in Notit. Galliar. p. 580.
5) *Harnſchar* etiam habet Codex Lizel. hæc eadem vox etiam occurrit in Hiſt. MSC. de Triſtan. in qua fol. m. 93. b. 2. hæc leguntur:

Si begunden es under in
Vil lachen und ſpotten;
Der ritter mit der rotten;
Der Her mit der harnſchar
Der nam alles cleine war.

Harnſchar cenſeo eſſe idem cum *Haranſcara*, quæ vox legitur in [illegible] Lud. R. occento ℣. 27. &, ceu Schilterus recte arbitratur, compoſita eſt ex *Har*, crinis, & *skerin*, abſcindere, radere; ac primo *tonſuram Capillorum*, & conſequenter *ſpeciem pœnæ ignominioſæ* & ſervilis denotat. Denique latius pro *omni vexatione*, quæ ſcurris fieri ſolet, ſumitur. in LL. Longob. lib. 3. tit. 1. l. 43. legitur: *Harniſcara* (Cod. vulgaris habet: *Ariſcada*) in Capitularibus R. R. Francorum apud Baluz. paſſim: *Harmiſcara;* pro qua & *Harſcaram* legi Sirmondus in notis ad Capitul. p. 766. tradit. Reperitur & *Harmiſcare.* vide Innocentii III. Epiſt. Lib. XIII. Ep. 135. ut &: *Armiſcara*, ap. Camill. Peregrinum in Hiſtor. Longob. fol. 101. Mihi videtur vox hæc denotaſſe primum *detonſionem capillorum cum flagellatione conjungi ſolitam.* Hoc probatur hiſce: Apud Notk. Pſal. LXXII, 5. verba: Et cum hominibus non *flagellabuntur*, ita ſunt translata: Und ſament in ne werdent ſie *geharinſcarot.* Gl. Monſeenſes in Pezii Theſ. Anecd. T. I. p. 387. *Haramſcara*, percuſſio. Eæd. p. 390. *Haramſcara*, percuſſiones. Eæd. p. 382. *Haramſcarot*, percutit. Eæd. pag. 349. *Haramſcaras*, plagas. Eæd. p. 239. *Haranſcara*, plagas. Eæd. p. 334. *Harmſcara*, plaga. Ut itaque *Haramſcaram* ſuſtinuerit, qui, ut Bruningus Abbas in Chronico Laurisham. apud Freher. Rer. Germ. Tomo I. p. m. 125. loquitur, *cute & capillis fuit privatus*, dem Haut und Haar abgeſchlagen worden; de qua pœna vide Schilter. l. c. & Auctorem Actor. Lindav. Tom. I. p. 827. Poſtea in genere pro *pœna* fuit vocabulum hoc adhibitum; quo ſenſu in plerisque Capitularium R. R. Francorum locis exponi debet. Apud Notk. Pſ. LXXII, 14. verba: mea *caſtigatio*, reddunturr min *harinſcara.* Denique pro omni malo, quo quis afflictus eſt, uſurpatum reperitur; & hoc ſenſu hic loci explicari debet. Mens enim Auctoris noſtri eſt, quod ope reliquiarum in Monaſterium Romanenſe translatarum à malis animi & corporis multi fuerint liberati. Plura de *Haranſcara* notatu digna legi poſſunt apud du Fresne in Gloſſar. Latino-Barb. & Speelmann.

in

Digitized by Google

Vnd er di Haiden uberwant,
Do chert er wider zuhant
Do er Rulanden weſte;
Sein trewe was ſo veſte
Das er ſein ſelten vergas,
[1] Er gedacht ie bas und bas,
In betwanc ſein gros trewe,
Das im des hertzen rewe
Beide [2] rube und eſſen nam,
Vntz er zu Runcefale quam
Czu ſeinem Neven hinwider;
Er erpaiſt gahes danider
Do er ſach ligen aine
Auf einem mermelſtaine
Seinen Neven Rulanden;
Mit ſein ſelbes handen
Hueb er in auf ſein ſchos,
Mit den armen er in umslos,
Vnd druchte in an ſein pruſt,
Er wart vil dicke gechuſt;
[3] Des Charln lutzel bedros,
Der regen von ſein ougen vlos,
[4] Swie der were waſſervar,
Er giench idoch von hertzen gar
Vmbe ſeins lieben neven tot;
[5] Is iſt gar ane not,
Ob immer man den tac geſicht,
Da im groſſer jammer an geſchicht,
Denne im do geſchehen was;
Si erpaiſten nider auf das gras,
Vnd giengen nach ir magen,
Die da erslagen lagen,
Vnd liten ſolich vngemach,
Das is nimen geſach,
Er mueſte mit im wainen;
Do ſi manigen helt rainen
Aufhueben unde chlagten,
Vnd manige ſo verzagten
Durch ir ſchadeleichen not,
Das ſi niderſigen vur tot,
Wer enthabte ſich darunder,
Der do ſach di groſſen wunder,
Isn muſſe im erparmen,
Do Charl zwiſchen ſeinen armen
Hate Rulanden,
Vnd wante in mit ſeinen handen
Vil dicke hin und her;
O we! Rulant ſprach er,
Hertzenlieber Neve mein,
Des mues Got mein gezeuge ſein,
Das ich vil ungerne lebe;
Is were mir ein liebe gebe,
Das ich mit dier mueſt in das grab,
Du were meines alters ſtab,
Vnd were ein ſeul meiner eren,
Di chunde du wol gemeren,
Vnd were ein Voricht aller der
Di mir veint warn untz her;
Du were meiner ougen wunne,
Vnd ein troſt in deinem chunne;
Du macheſt manigen dienſt mir,
Ich gewan nie frewde den von dir;
An dier ſtunt aller mein rat,
Ichn getet nie lobeleich tat,
Isn were von den ſchulden dein,
Von dier cham alle di ſelde mein;
Du were mein zesmeu hant;
O we! lieber neve Rulant,
Wie gar mein dinc an dir ſtunt;
Swas mir di veint nu tunt,
[6] Das enrichet niemant ane bet,
Als dein vil werder leip tet;
Getrewes hertz rainer leip,
Is getruec nie vrowe noch weip
So gar ein auserwelt chint;
Alle die tugent di nu ſint
Di haten an dir gantzen chraft
Mit volchomenner maiſterſchaft.
Were is niht wider Gote
Vnd wider ſein gebote
So pet ich in vil ſere,
Das ich nimmer tac mere,
Von heut mueſt geleben;
Der dich mir hat gegeben,
Der hat dich mir zufrue genumen;
Is was allereſt dazu chumen,
Das ich dier ſcholde lonen;
Das man mir zwaintzig chronen
In meinem dienſte treit,
Das chom von deiner frumcheit;
In allen Chunichreichen
Mus man deines geleichen
Vntz an den ſuntac entweſen;
Der div puech ſcholde leſen,
Div indert in der werlt ſint,
Siu zaigten dehainer muter chint,
[7] Do ſo gar der wunſch an were;
Got unſer ſchepphere
Der mues dich nemen in ſein ſegen,
Vnd geruch dein ewichleich plegen.

Sect.

in Archæol. Addatur Celeb. Gundlingii Diſſ. de Veterum Germanorum pœna *Harmiſcara*, quæ eſt in Gundlingianis Part. XXX. p. 493.

Ad Sect. VI.

1) Cod. Lizel. *Er ylte je lenger je bas.*

2) Pro: *rube*, Cod. Lizel. habet: *ruwe*, quies; *rub* hodie dicimus.

3) i. e. *Hoc* (facere) *Carolum non tædebat.* Cod. Lizel. habet: *verdroſs.*

4) i. e. *Licet hic eſſet colore ſimilis aquæ.*

5) Mens hujus & duorum ſeqq. verſuum ita exprimi poteſt: non eſt neceſſarium, non debet videri, ut quis videat diem, quo Carolo infortunium, quod majus ſit hoc, obveniat.

6) Mens eſt, quod injurias hoſtium nemo ſponte ſua, ut feciſſet Rolandus, ſi eſſet ſuperſtes, ſit ulturus.

7) i. e. *In quo tam perfecte inveniatur id omne, quod, ut in homine ſit, optandum eſt.*

Sect. VII.

DO man den Chaiſer leiden ſach
Von jamer ſolich ungemach
Durch ſein chlegeleich not
Vnd ir lieben freunden tot
Die da lagen erſlagen,
Wart ein alſo gros chlagen,
Das nie chaines menſchen hertze wart
Weder ſo pitter weder ſo hart,
Das ot menſchleichen geiſt truec,
Is het jamers genuec,
Wer is zu Runcefal chomen,
Vnd hiet ir chlage do vernomen;
Charl chlagte ſine toten
Die zeher begunden roten,
Die im vielen von den ougen;
Er ſprach: das iſt ane lougen
Mein Ere di enhabe ein ende,
Ich bin nu ellende
Vnder meinen magen allen,
Seit du mir piſt enphallen
Ich han chainen mac nu,
Der mich gewaltes, als du,
In meinen landen bewar;
Wier ſein mit dier verderbet gar,
Baide ich und alle mein chunne;
Die purge die du mir gewunne
In Swaben und in Franchen,
Die beginnen nu harte wanchen
Des ſi e niht entaten
Vnd mich [1] mit worten haten,
Do du in under di ougen ſehe;
Den wiert ich nu vil [2] ſmehe,
Si furchtent niht mer dein hant;
O we! Lieber neve Rulant,
Nu verſt du alſo von mir
Das du fureſt mit dir
Mein ſelde und alle mein ere;
Swas frewde ich immer mere
Vntz an mein ende ſcholde haben,
Div wirt vil gar mit dier begraben;
Du leſt mir gros ſwere;
O we der laiden mere!
Viel lieber Neve Rulant,
Die nu vliegent in di lant,
Swanne ich von hinne wende;
Er hueb auf ſein hende,
Gegen dem Himel er do ſach;
Diſev wort er wainunde ſprach:
Got Herre, ich bit dich ſere
Durch des Heiligen ganges ere,
Den du zu dem creuce tete,
Vnd durch die angeſt, di du hete,
Do dich di Juden viengen,
Vnd an das creuce hiengen,
Vnd durch di marter do mit,
Die du Herre hangunde lit,
Vnd durch das gros ungemach,
Das dein raineu mueter an dir ſach,
Das du dier enpholichen laſt ſein
Rulanden, den lieben Neven mein.
Laſſe in haben dein ſegen
Vnd alle, die hie ſint gelegen
[3] An Criſten gelouben tot
Laſſe in chainerslacht not
An der ſele nimmer werden chunt;
Des bat der Chaiſer drei ſtunt
Von rechtem hertzem grunde,
Vnd traib is untz an di ſtunde,
Das das pluet von ſein ougen vlos
So ſere, das er den ſtain begos,
Da der Chaiſer auf ſas
Der iſt ouch immer mer nas
Von demſelben pluete.
Mit worten und mit muete,
Vnd dar mit der geperde
Het er ſo gros ſwere,
Das do manige vieln fur tot,
So nahen gie in ſein not.

Sect. VIII.

DO ſprach Vrow Juliane,
Di Gotes undertane:
Ditz ungefuge hertzenlait
Miſſezimt ewer waizhait,
Seit diſe raine Gotes chint
Heilige Martirere ſint,
Vnd ſint zu Gotes reich,
So tuet ir dem geleich
Als ev ir ſele lait ſei;
Iu mag gros rew weſen pei,
Das ir mit in niht varn ſcholt,
Ich enbin niemant ſo holt,
Weſt ich in Gotes reich
Alſo rechte wiſſentleich,
So diſev leut do ſint,
Were er tauſent ſtunt mein chint,
Ich weſte in michel gerner da,
Den hie oder indert anderswa,
Ich wolte vil gern tot weſen
Das mir div ſele wer geneſen.
[1] Do ſprach zu den Fürſten,
[2] Ob ſis jemant getun turſten,
Das ſi in trugen von dem ſtaine,
Vnd is alleſant gemaine,

Durch

Ad Sect. VII.

1) Lege ex Cod. Lizel. *in forcht.*
2) *Smehe*, vilis, contemtus. Otfrid. Eu. I, 25, 10. *ja bin ih* ſmaher *ſcalc thin*, quum ſim *vilis* ſervus tuus. Gl. Lipſ. *ſmablibhu*, vilitate. *Smalibborun*, viliorem.
3) Cod. Lizel. *In criſtenlichem glouben tot.*

Ad Sect. VIII.

1) Sine dubio legendum: *do ſprach ſie zu den Fürſten.*
2) Cod. Lizel. melius: *ob ſie das tun turſten.*

3) Cod.

Digitized by Google

Durch irer tugent wille teten,
Das [3] ſin troſten, unde peten,
Das er den leip niht verlur,
Vnd im das [4] wegiſt erchur,
Er hete ſchaden groſſen
An den zwelif genoſſen.
Sturbe er nu vor laide,
So wern di ſchaden baide
Groſſer, den der aine;
Alſo geſchuef di raine,
Das di furſten dar chamen,
Vnd in von dem ſtaine namen;
Als ſchiere ſi das getaten
Do beſwurens in und paten
Das er ſo nimer chlagte,
Das im ſein volck icht verzagte
Ob im ſein not geſchehe,
[5] Swie gern er do langer ſehe
Seinen Neven Rulanden,
Si namen im in von den handen,
Vnd lieſſen in niht mer ſehen.

Sect. IX.

CZu hant, do das was geſchehen,
Do hies man da zuſamme tragen,
Was der Criſten was erſlagen,
Di man erchennen chunde;
In einer churtzer ſtunde
Wart ein grube do berait,
Do wurdens alle in gelait
Mit manigem guten ſegen,
Di uber die Gotes Degen
Byſcholffe und Phaffen taten,
Do ſi die Criſten haten
Von den Haiden geſundert,
Do warn ir niht wan hundert
Di da wurden [1] in gehaben
[2] Die wurden alle begraben
Vntz an der werdiſten drei,
Di lagen dennoch dobei
Rulant und die geſellen ſein,
Olifier und Turpin,
Den nam man ab ir chlaider,
Isn geſchach niemanne laider.
Wenne Charl geſchach an in,
Man ſach in nach in allen drin
Vil groſſen chumber leiden
Von [3] almeriſchen ſeiden
Truech man reiche [4] phelle dar,
Di warn ſchöne goltvar;
Da wurdens in gewunden;
[5] Swas ſi erchennen chunden,
Baide Layen unde Phaffen
[6] Darzu wart geſchaffen
Das iſ rain ſmack und guten bar,
Das gewan man alleſant dar,
Des wart zu in ſo vil geleit,
Als is wol gezam irr heilichait,
Si warn vil werde leute;
Do gewan man [7] Hirſes heute
Vnd [8] beſute ſi da inne;
In trugen gros minne
Alle di von Kerlingen
Des wolten ſi ſev bringen
Do man ſi geeren mochte,
Als is ir wirde tochte,
Czu kerlingen in das lant,
Da ſint ſi noch vil wol bechant.

Sect. X.

VNtz dis alles geſchach,
Do was ir aller ungemach
Den tac geweſen alſo gros,
Das ſi des wainen verdros,
Wand ſi vil mude warn,
Nu begunden ſi alle varn,
Das ſi geſchueffen ir gemach.
Der raine Chaiſer do ſprach:
[1] Mirn geſchach nie ſo laide,
Den ob ich hinnen ſchaide,
[2] Das diſeu raine Gotes chint
Von den Haiden niht geſchaiden ſint,
Vnd beſtat zu der erden;
Schol ir Vleiſch den Vogeln werden,
Das iſt mir immer ſwere,
Si ſint Heilige Marterere,
Vnd ſint alſo geſchaiden hin,
Das ich des vil gewis bin,
Das Got ir ſele gechronet hat,
Is iſt mein bet und ouch mein rat,
Das wir wachen uber macht
Vnd piten alle diſe nacht

Vnſern

3) Cod. id. *das ſie in.*
4) *Wegiſt*, optimum. Apud Keiſersberg. in Poſtilla P. II. p. 59. a. in fin. *wer aber ergert ein von dieſen kleinen, dem wer* weger *das ein mullſtein werd gehenckt an ſein hals.*
5) i. e. *Quamvis optaſſet, ut diutius intueri poſſet.*

Ad Sect. IX.

1) Cod. Lizel. *hin gehaben*, transferebantur.
2) Id. Cod. melius: *Und wurden da begraben.*
3) MSC. Lizel. habet: *Amariſchen Seiden.* Forte legendum: *Armeniſchen ſeiden.* Solent enim *Armeni* inſignem ſerici partem in Germaniam transferre. vid. Marperger im Kaufmans-Magazin p. m. 1178.
4) *Phelle*, veſtes purpureas.
5) Rectius Cod. Lizel. *was ſie erdencken kunden.*
6) Idem Cod. *das dar war geſchaffen. Das es guten geſchmack bar.*
7) *Hirſes beut*, pelles ceruinæ.
8) Cod. Lizel. *Und vernautten ſie darinne.* retineri tamen poteſt *beſute*, quippe quod idem eſt ac: *ſuebat.* Hinc in Twingeri Voc. MSC. Germ. Lat. *Su(o)ter*, Sutor. *Sutergaden*, ſutrina. *Schuch-Suter*, Sutor, vel calcifex. *Schuch-Suterin*, ſutrix. *Schuch-Sutergaden*, ſutrina.

Ad Sect. X.

1) i. e. *Mihi nihil triſtius unquam accidiſſet, Quam ſi hinc recedere cogerer Antequam &c.*
2) Codex Lizel. optime legit: *E diſe raine Gottes kint.*

Digitized by Google

Vnſern herren Got vil ſere,
Das er auch die leichnam ere,
Vnd ſi uns helfe ſchaiden,
Von der gemainſam der Haiden,
Ir ſele iſt [3] nie ſo raine,
Ir vleiſch und ir gepaine.
Sei wol derſelben ern wert,
Der ouch die ſele wirt gewert,
Iſt di ſele in Gottes hulden,
Das iſt von des leibes ſchulden;
Wier genieſſen ir Hailichait,
Vnd der vil lieben arbait,
Di ſi Got habent getan,
Das ſi ir leben habent verlan
In ſo reinem gemute,
Vnd zu vodriſt Gotes guete,
Das uns Got deſter bas vernimt,
Wand is ſein genaden wol zimt,
Das wir an den leichnamen ſehen,
Was den ſelen ſei geſchehen,
Das Got wol gefugen mach,
Do er uns lenget den tach,
Do wart uns chreſtichleich ſchein,
Div genaden reich milte ſein,
Got iſt aller genaden vol,
Wier ſchullen in des getrawen wol,
Das er ſich ſelben ere,
Vnd ouch uns frewde mere
An den rainen Pilgerinen,
Den lieben chnechten ſinen,
Vnd uns zaige ir leichnamen.

Sect. XI.

ALs ſi das vernamen,
Do vergaſſens irs gemaches gar
Vnd namen chainer ruu war,
Si chniten nider gegen Got;
Swas von ſeinem gebot
Je geſchach in erdtreich,
Des wart er vil innerchleich
Bei ſein tugenden gemant,
Vnd wart vil dicke genant
Mit allen [1] den manen ſinen,
Das er an den pilgrinen
Die minne ſchein tete,
Di ir [2] zu den rechten hete;
Des patens in vil ſere
Durch aller der ſeligen ere,
Di er in ſein reich het genomen
Vnd immer dar ſcholden chomen;
Do des ſo manic Edel man
So ſere piten began
Mit rainem gemute,
Vnd Got ir groſſen guete
Baide horte und ſach
Vnd ir gros ungemach,
Das ſi heten mit der bet,
Ein dinc das Got doch gern tet,
Wie mocht er in verſagen das.
[3] Erzoute aber deſte bas
Das ſi ſein ſo ſere paten,

Sect. XII.

DO ſi ditz gepet getaten
Vntz di nacht ein ende nam,
Vnd der liechte tage cham,
Das ſi ſich mochten umbeſehen,
Da was ein zaihen do geſchehen,
Des Got und ellev ſeine chint
Von ſchulden immer geeret ſint.
Di Criſten warn geſcheiden
Mit alle von den Haiden,
Vnd lagen da beide ſunder
Czwai ungeleiche wunder
Sach man an in baiden;
Durch igeleichen Haiden
Der do zu tode lac erſlagen
Was gewachſen ein [1] Hagen,
Di warn rechte geſtalt,
Als ſi wern ſechs jare alt,
Alſo lagen di unwerden
[2] Gezwiket zu der Erden,
Die Criſten lagen hindan,
Do ſach man igeleichen man
Bei ſeinem haubte ſtan
Ein weiſev plumen wolgetan.

Sect. XIII.

DO die werden Pilgereine
Von des liechten tages ſcheine
Di hagendorne ſahen,
Si begunden gar gahen,
Vnd ſahen di Haiden ſo geſchant,
[1] Das bei den ſchanden wart erchant,
Das ir ſele verlorn waren,
Vnd aller genaden enparen;
Die Criſten lagen michels bas,
Got het an in gezaiget das,
Das er ir helfer wolte weſen,
Do ſi alſo lagen ausgeleſen,
Vnd geziret mit den plumen weis,
Got het ſeiner genaden vleis

An

3) An legendum: *ine*, pro: illis.

Ad Sect. XI.

1) Cod. Lizel. habet, & rectius quidem: *den namen ſinen.*
2) *Zu den rechten*, erga juſtos, pios.
3) Cod. idem. *Es tzymmet aber deſter bas.*

Ad Sect. XII.

1) *Hage* hic idem eſſe ac arborem quæ *Arbutus*, κόμαρος, *Hagedorn* appellatur, ex ſectionis ſequentis initio liquet.
2) *Gezwicket*, incurvati. Islandis *eg ſueige*, *ſueigde*, *at ſueigia*, flecto, curvo. *ſueiging*, flexio, curvatio, *ſueiger*, curuamen, curuabile, *ſueigr* vel *ſuiige*, vimen, ceu notat Celeb. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. m. 767. Gothis: *ſueigia*, inflectere. vid. Verel. Ind. Ling. Goth.

Ad Sect. XIII.

1) Hîc finem habet Cod. Lizel. manum crudelem expertus.

2) Lege

Digitized by Google

An ir leichnam bewant,
Des wart ein michel lobgeſanc
Von der Criſten Hertzen grunde
Mit gedanchen und mit munde,
Mit worten und mit muete,
Mit leibe und mit guete,
[2] Genagten ſi ſeinen hulden,
Das cham von rechten ſchulden;
Die da vor umb ir frewnde tot
Von jamer liten groſſe not,
Di chlagten nu aiht mere,
Si frewten ſich vil ſere,
Das ſiv di zaihen ſahen,
Do wart ein michel gahen,
Vntz man di grube auf gegrueb,
Vnd di toten wider aushueb,
Die da warn e begraben,
[3] Des enwolt Charl niht rat haben;
Dane wurde ein grube berait,
Do ſi alle wurden in gelait,
Das geſchach in churtzen ſtunden;
Swas ſi erdenchen chunden
Das Gotes lobe merte
Vnd auch di toten erte,
Das wart do ſo vil getan,
Das ſein Got ere mueſt han.
Ouch vergalt in Got di ere
Da zu hant ſo ſere,
Das ſi wol luſten mochte,
Swas in zu tun tochte;
Da geſchach zaihen genueck,
Do man ſev hin zu grabe trueck,
Die da warn ſiech oder wunt
Die wurden hail und wol geſunt
Ob der Pilgreime grabe;
Suſt chunde in Got ir ungehabe
Czu vollen frewden cheren;
Mit alſo groſſen eren
Wurden di vil werden
Geſtattet zu der erden.

Sect. XIV.

DEr Chaiſer vroleichen ſprach:
Mir hat Got mein ungemach
Geſenftet ein vil chleine,
Das er diſe helde raine
So grosleich hat geeret,
Vnd ſein ſelbes lob gemeret;
Hie leit ſo maniges Gotes chint;
Czu den zaihen die hie geſchehen ſint
Das diſev ſtat vil heilig iſt
Man ſchol den Heiligen Criſt
Hie loben untz an div werlt ſtat,
Seit er ſo groſſev wunder hat
Begangen hie zu Runcefal;
Ich wil im ein ſpital
Hie ſtiften und der mueter ſein,
Das man des lieben neven mein
Hie gedench und ſeiner geſellen;
Die mir wol raten wellen,
Die helfen mir in orden alſo,
Das es die baide werden vro,
Die das ſpital beruhen,
Vnd di hie genade ſuhen.

Sect. XV.

DA die toten warn begraben,
Do wart das ſpital erhaben
Mit geiſtleichem muete,
Mit michelm guete;
Er gab dar, als uns iſt gezalt,
Das des jares vollichleich galt
Vier hundert tauſent marcke wert;
Er wart der eren gewert
Das er [1] lech vunf Chunigreich;
Alſo rechte vollichleich
Stifte Charl zu Runcefal
Seinem ſchepphер ein ſpital,
Vnd hies Vrowen Julianen,
Die Gotes undertane,
In dem ſpital ſein;
Do erwarb di Raine Chunigein,
Do ſi von dirr werlt ſchiet,
Das Got di ſele wol beriet
Noch ſchuef er [2] von der haimvart,
Das ein Gothaus gemachet wart
Vber den ſtain, do Rulant verſchiet,
Do er das mit [3] widem wol beriet
Zu helfe ſeinem neven Rulanden,
Do ſchied er haim zu lande.

Sect. XVI.

NU gienge is an di haimvart;
Do ſein erſte herwerge wart
Do ſtifftet er willichleich
Ein Chloſter, das wart reich,
In ſante Johannes ere
Das man Rulandes immermere
Da gedecht, und ſeiner geſelſchaft;
Div liebe hat gros chraft,
Die er zu Rulande truech,
Das zaigte er dicke genuech,
Das er ſchide dannen,
Do ſant er zu Viannen
Seiner getrewiſten manne viere,
Vnd hies ſev chomen ſchiere,
Das was Wide und Nevelin
Vnd Gotfrit der Neve ſin,
Der vierde hies Reichart;
Nu horet was den gepoten wart,

Er

2) Lege: *genaigten ſie*; quod ſæpius ſupra habuimus.

3) i. e. *Hoc* (nempe quod Chriſtiani occiſi jacerent in foveis ſeparatis) *Carolus noluit approbare.* conf. Otfr. Eu. II, 12, 84.

Ad Sect. XV.

1) *Lech*, id eſt, *dabat*, *concedebat.*
2) Lege: *vor.*
3) *Widem*, dote. de dote Eccleſiæ hîc ſermo eſt. Conf. Notam meam ad Willer. c. 3. n. 32.

Ad

Digitized by Google

Er hies si sein grossen not,
Vnd auch der zwelif gesellen tot
Bei seinen hulden [1] gedagen,
Vnd hies dem Marggrafen sagen,
Das er gegen im rite,
Vnd des niht lenger enpite,
Ern sprech [2] in churtzer stunde
Czu Glavye an der Gerunde,
Das er vil palde gachte
Vnd di Vrowen mit im prechte,
Olifieres swester Aliten
Da wolde er in piten,
Vnd wolte sev ein tail entladen
Ir laides und des grossen schaden,
Des si zu Runcefal gewan
An ir pruder, vnd an ir man;
Nu gahet palde, sprach er,
Vnd pringet mir di Vrowen her,
Ich peite chaume untz is geschicht,
Das si mein ougen ansicht,
Ich wil sei troste ob ich chan,
Seit mir ir pruder und ir man
Sus [3] chædeleichen tot sint,
Des wil ich si als mein chint
Durch ir paider willen immer han;
Ichn wil ev des niht erlan
Irn muesset mir des alle swern,
Des en mac ewer chainer sich erwern,
Das ir mein schaden gar verdagt,
Vnd niht wan guete mere sagt.

Sect. XVII.

DEs werten si sich chlaine,
Si swuern im alle gemaine,
Vnd cherten von dannen,
Si chomen zu Viannen.
An dem zweliften tag donach,
In was ernst unde gach,
Do von churtzte sich div vart;
Der Marcgrafe Gerhardt
Enphiench sev, als in wol gezam;
Er erpait chaume untz er vernam
Wie in gelungen were;
Er sprach: sag mir di mere
Durch ewer verte willen
Vmb meinen bruder Martillen,
Chumt er lentig in ditz lant,
Vnd der Chaiser und Rulant,
Vnd Olifier der Neve mein,
Vnd der Ercepischolf Turpin
Vnd di zwelif und ir geselschaft
Wer ist da worden sigehaft.
Do sprahen si, als si scholten
Vnd si behalten wolten
Baide den Chaiser vnd irn ait,
Vnserm Herren ist chain lait
An dirr verte geschehen,
Des begundens allesant iehen.
Er hies eu sagen mere,
Sein frewde und sein ere
Die wurden nie so gros,
Vns rait der Chunich von Sarragos
Mit fuinf hundert tausent an,
Der genas nie chain man;
Czu hant, do das was getan,
Do cham sein Herre Palligan,
Der gros Chunich von Persya,
Der bestunt uns aber sa
Mit einem chreftigem her,
Er prachte mit im uber mer
Czwene und vierzig Chunige dar,
Di slueg wir aber also gar,
Das niemant do behielt den leip,
Do becherte sich Marsilies weip
Vnd stifte ein reich pischtuem,
Also lobeleichen ruem
Hat der Chaiser do erworben,
Das si alle sint verdorben,
Die uns da werten das lant
Is stet nu gar in seiner hant.

Sect. XVIII.

DO sprach der Marcgraf Gerhart:
Das der Chaiser ie geborn wart,
Des hab Got lob und ere;
Baide heut und immermere;
Nu vernemet, sprahen di poten,
Was ev der Chaiser hat enpoten,
Ir schult gegen im reiten,
Er wil ewer selbe peiten
Czu Galvye an der Gerunde,
So ernstleichist chunne
So enbot er ev, das ir gahet,
Vnd Vrowen Aliten mit ev brachtet,
Als is irn ern wol gezem,
Da wil er das sei Rulant nem
Vnd fure sei zu Cherlingen,
[1] Ir mochtet si im nimmer bringen,
Das sei meniger Ritter enphienge,
Vnd da di hochzeit ergienge
Lobeleicher, den si do ergat,
Sein schol wesen chain rat,
Irn tuet noch heute also darzue,
Das wir von hinne reiten morgen frue.
Do sprach der Marcgraf Gerhart:
Is hilfet sere zu der vart,
Swas si gewandes haben schol,
Des hab wir uns gewarnet wol.

Ich

Ad Sect. XVI.

1) *Gedagen*, tegere, occultare. Verdecken. Notkerus in Ps. LXXVI, 4. vocabulum: *Garrivi*, ita παραφράζει; Dero freuui spilouuortota ih, fore mendi ne mohta ih iz *gedagen*. Sub finem hujus sect. est: *verdagt*.

2) Lege: *in in*, illum in.

3) Lege: *schædeleichen*.

Ad Sect. XVIII.

1) i. e. *Nullo alio tempore tot Equites illam excipere, ac nuptiæ splendidius celebrari potuissent; quam tunc fiet.*

2) Lege:

Digitized by Google

Ich han ouch Ritter noch ſo vil,
Swie frue ich morgen reiten wil;
Das mich das niht geſaumen chan;
a Nu beſant freunde vnd man
Des tages und bei der nacht,
Vnd hies ſev gahen uber macht;
Nu vliſſen ſi ſich ſo darzue,
Das im des ſmorgens frue
Czwai hundert Ritter warn chomen;
Nu wart der vrloup genomen
Von der Vrowen Aliten,
Do ſi danne ſcholten riten,
Do chniet div Lobesreich
Fur ir Vrowen hoveleich.

Sect. XIX.

ALſo ſprach di rain, di guet,
Di Schone wol gemuet
Div getrew vnd di ſtete,
Ob ich der ſinne hete
Tauſent; der ich ain han,
Ichn mochte, des ir mir habt getan,
Niht gedanchen, als ich ſcholte,
Vnd auch vil gerne wolte,
Ob ich mocht oder chunde;
Ir habt mich ſeit der ſtunde,
Das ich wart Vater los,
Vnd ouch div Mueter verlos,
Gezogen, alſam ewer chint;
Dem ellev hertze offen ſint,
Der mues ev lone dar umbe geben,
Vnd las ouch mich den tac geleben,
Das ichs wol muge verſchulden,
Ich var mit ewern hulden;
Auf ſtunt di Marcgrafin do,
Si ſprach: ich bin des vil vro,
Das ich den tac gelebt han,
Das is dir noch ern ſchol ergan,
Ich han durch das an dich geleit
Mein choſt und mein arbeit;
Mein Herre hat ſich ausgetan,
Das er iuch zu erben welle han
Baide dich vnd den pruder dein;
Seit wir ane chint ſein,
So gan ichs niemant bas,
Ich wil ev gerne fugen das
Deinem pruder vnd dier,
Ob er lenger lebet den wier,
Das is ev nimmer niht enge.
Nu wart der rede niht me
Si wainten und chuſten ſich,
Ir ſchaiden das was freuntleich.

Sect. XX.

DEr Marcgraf Gerhart
Der hueb ſich vroleich an di vart
Mit ſeiner Nifteln Aliten
Swas ſi mochten geriten,
Das chertens an ein gahen,
Vntz ſi das her geſahen;
Do wart noch Ritterleichen ſiten
Vroleich gegen in geriten,
Si enphiengen hoveleichen
Den Marcgrafen Reichen
Vnd Aliten di Vrowen;
Do ſi begunden ſchowen
Die Ritter alle beſunder,
Do ſahen ſi nindert darunder
Olifieren noch Rulanden;
Die ſi von Viannen ſanden
Dern ſahen ſi nindert ain da;
Darnach chomens je ſa,
Do ſi der Chaiſer enphiench,
1 E daucht an der rede ergiench
Do ſprach der Marcgraf Gerhart:
O we das ich je geborn wart!
Wo iſt mein bruder Martille?
Wie iſt er hie ſo ſtille,
Vnd Olifier der Neve mein?
Rulant vnd Piſcholf Turpin
Hant mich ſo lange verborn;
Ich wene wir haben ſi verlorn.

Sect. XXI.

INder des er das ſprach,
Do wart des Chaiſers vngemach
Von hertzen laide ſo gros,
Das im der ougen regen vlos
Czu tal uber die wangen,
Do begunde ouch ſere belangen
Aliten di Vrowen,
Das ſi niht ſcholt ſchowen
Irn pruder vnd irn man,
Suſt hueb ſi ſelbe di rede an;
Herre, ſprach ſi, ſa zu hant
Wo iſt mein man Rulant?
Dem ir mir gabet und mich im,
Wie gerne ich in nu wider nim;
Wo iſt mein bruder vnd er?
Vnd was woldet ir mein her?
Vrow, ſprach er, liebes Chint,
Seit dich div mere verſwigen ſint,
Nu wil ich dir is rechte ſagen,
Si ſint laider bede erſlagen;
Ich han durch das noch dir geſant;
Olifier vnd Rulant
Die habent vil wol gedienet mir,
Des wil ich Vrowe lonen dir
Do ſcholt auch du niht widerſtreben,
Ich wil dich meinem ſun geben,

Der

2) Lege: *Nu beſant er.*

Ad Sect. XX.

1) *Daucht* hic ponitur pro: *doch. an der* jungendum eſt ita: *ander.* i. e. *Antequam alia loqueretur.*

Digitized by Google

Der iſt Chunich zu Cherlingen
Dem wil ich dich nu pringen,
Da ſcholt du Chunginne ſein,
Nu tue is durch den willen mein,
Seit ſi mir baide tot ſint
Vnd geruech weſen mein chint,
Das ein tail mit dier verchlage,
Der groſſen ſwere, di ich trage.
We mir armen! ſprach ſi, we!
Got helf mir das mein ſele e
Sich ſchaide von dem leibe
E den ich zu einem Weibe
[1] Chainem manne ſei geborn,
Seit ich Rulanden han verlorn,
[2] Hilf mir, rainer maget barn,
[3] Das ich unbewollen muesſe varn,
Do di rechten magde alle ſein;
Durch di vil lieben mueter dein
Gib mir heut di gebe,
Das ich nimmer furbas gelebe.

Sect. XXII.

DO wart di Vrow uberladen
Mit hertzenlaide und mit ſchaden,
Mit chlage vnd mit rewe,
Mit jamer vnd mit trewe,
Vntz ir das grimme vngemach
Ir junges hertz enzwai brach;
Si ſas do nider totvar,
Do naigte ſich der Chaiſer dar,
Do ir chraft vnd farbe entslaif;
Vntz er ſei volle angegraif,
Do het ſi Got aufgegeben
Den Geiſt, do mit ſi ſcholde leben,
Vnd ſtarb im vnder den handen.

Sect. XXIII.

DO begunde er Rulanden
Alreſt wainen unde chlagen
Das is niemant chunde volle ſagen.
Die diſe wunder ſahen
Benamen ſi alle iahen,
Is were ein zaihen ſo getan,
Das mans fur heilich ſcholde han;
Do ſprach der Marcgraf Gerhardt:
O we mir diſer hervart!
Seit ich ane mues ſein
Des Bruder vnd des Neven mein,
Das ich die Niſteln han verlorn
Di ich zu erben het erchorn
Das iſt ein ſo getan geſchicht,
Das man mich nimmermer geſicht
Weder vro noch es [1] muetes;
Ichn wil auch niht me guetes
[2] Gewinnen noch behalten,
Vnd niht mer frewden walten;
Seit ich erben ane ſtan.
Nu wil ich Got zu erben han,
Ich wil im hie auf geben
Guet vnd werltleiches leben
Vnd wil der werlt widerſagen
Vnd wil das immer Gote chlagen,
Das ich ir chunde ie gewan,
Seit ſi niht anders lonen chan
Wand mit jamer vnd mit laide,
Die han ich von ir paide
So vollichleich enphangen,
Das mein frewde iſt gar zugangen.

Sect. XXIV.

DA wart di raine werde magt
Vil ſere gewainet vnd geclagt
Von dem Here alle gemaine;
Charl der vil raine
Der ſprach: ich bin nu ſelde los,
Do ich Rulanden verlos,
Do ſtarb mir ſelde vnd ere,
Die gewinne ich nimmer mere;
Ich mues nu leben als ein man,
Dem Got chainer ſelden gan,
Vnd mues in meinem hertzen tragen
Unfrewde, wainen vnde chlagen,
Di weile di ſele bei mir iſt;
Got Herre Himeliſcher Criſt
Mug ichs mit deinen hulden gern,
So la mich lenger niht wern,
Ichn mag nu niemant gefrewen
Seit du mir ſelde haſt benomen
Was ſchol ich dir und mir
Seit ich ſelden enbir.

Sect. XXV.

DO da wart vil gechlagt,
Nu wart dem Chaiſer geſagt,
Do were ein Vrowen Cloſter bei,
Di wern hohes muetes vrei,
Und wern idoch Vrei, genant
Dar gab der Chaiſer zu hant
Ein guet da von ſi reich ſint
Nu beſtatet man das Gotes chint
Aliten, di der ſtete phlag,
Das ſi durch treuwe tot lach.

CAP.

Ad Sect. XXI.

1) *Chainen*, hic ponitur pro: *einen*; quod interdum fieri ſupra monui.
2) i. e. *Caſtæ Virginis* (Mariæ) *Fili.* In Verſ. Harmon. Evangelior. III, 7. Chriſtus appellatur *Gotes barn.* Filius Dei. conf. Palthen. ad Tatian. p. m. 289.
3) i. e. *Ut poſſim immaculata eò ire.*

Ad Sect. XXIII.

1) Lege: *Noch eins muetes.*
2) i. e. *Quod ejus notitiam*, familiaritatem, *nactus ſim.*

Ad

CAP. XIV.

NU horet wie ein jamer geſchach;
Do man di Vrowen ſterben ſach,
Do entran der Verratere,
Der aller werlt was unmere,
Vnd hueb ſich hin vil palde
Gegen einem groſſen walde;
Do mane vernam ditz mer,
Das entrunnen was der verrater,
Des wart in allen ſo lait,
Das ſei ev vurbar geſait,
Mer den um di da warn tot,
Des chomen ſi in groſſev not,
Di ſein phlagen mit der huet,
Wan ſi heten in dem muet
Das ſi nach im ranten,
Und prachten in ſtarchen banden
Vnd im wart ein tot angetan,
Das is niemant wol achten chan.

Sect. I.

NU horet was do mer geſchach,
Do man di Vrowen ſterben ſach,
Do cham das her alſo gar
Geriten und geloufen dar,
Das Genelun belaib unbehuet,
Do tet er als ein man tuet,
Der dem tot gern entrinnen wil,
Do was ouch ſeiner magen vil;
Di in gern hin hieten pracht,
1 Des was in alle zeit gedacht,
2 Als in nu di ſtate wart,
Do hulfens im an di vart;
Er wart vil ſchier enpunden,
Vnd was in churtzen ſtunden
Gewaffent auf ein ros chomen,
E da wurde vernomen
Div verluſt, di an im geſchach,
Do was er do in niemant ſach
Dabei in einem walde
Vnd rait fur ſich vil palde;
Do die hin wider quamen
Di ſein mit huete warnamen,
Vnd ſein do niht enfunden,
Ir hende ſi ſere wunden;
In was ein hertzenlait geſchehen,
Das ſi niht mochten geſehen,
Wo er rite oder gienge,
Das man in aber gevienge;
Darnach ſchiere cham der ſchal
In das her uber al,
Das er entrunnen were,
Das was ein hertzen ſwere
Dem Chaiſer vnd den ſeinen,
Das lieſſen ſi wol ſcheinen
Si begunden ſuhende umbeiagen,
Vmb in wart noch ein groſſer chlagen,
Den umb di Vrowen was geweſen;
So ungerne ſach man in geneſen.

Sect. II.

DO Genelun vliehunde wart;
Do chert er rechte ſeine vart
In das Lant zu Kerlingen,
1 Do draute er bas gedingen,
Den er indert tete anderswa,
Wand ſeine mage warn da;
Er rait vil ernſtleich,
Nu chamen von 2 Franckreich
Gevarn wol zwelif choufman;
Als er di ſchawen began,
Do erſchracht er harte ſere,
3 Do erchamen ſi noch mere
Das ſi in gewaffent ſahen;
Als er begunde nahen,
Do grueſt er ſi vnde ſprach:
En furichtet chain ungemach,
Hie iſt der fride alſo guet,
Der ev neme ein huet,
Der mueſt den tot chieſen;
Ir muget hie niht verlieſen,
Ir ſehet in churtzen zeiten
Den Chaiſer nach ev reiten,
Tuet ein dinc, des ich ev pite,
Do gemeret ir ewer ſelde mite,
Ir ſehet mir ſchire nach jagen,
Ich han ein Ritter erſlagen
Der ane ſchulde mein veint was,
Vnd chaume vor im genas;
Tuet is durch di groſſen not
Vnd durch den heiligen tot,
Den Got an dem creuce lait,
Vnd durch ewer ſele ſelichait,
Vnd ſagt, ich ſei ſo verre,
4 Das mir nu niht enwerre,
Swas ſi mir noch gegahen,
Siv mugen mir niht genahen;
Das gelobten ſi im vil ſere;
Nu enſaumt er ſich niht mere.

Sect. III.

DArnach ſchiere quam gerant
Der Marcgraf Otte zu hant,
Als er ſi ſach, do ſprach er:
Rait ein Ritter da her,

Sagt

Ad CAP. XIV. Sect. I.

1) i. e. *Hoc omni tempore meditabantur.*
2) i. e. *Cum itaque occaſio adeſſet.*

Ad Sect. II.

1) i. e. *Confidebat ſe ipſi optime, ſecuriſſime, vivere poſſe.*
2) Apparet hinc *Kerlingen* & *Franckreich* eſſe unum idemque.
3) i. e. *Tum terrore invadebantur adhuc magis.*
4) i. e. *Ut me jam non impedire* (capiendo) *queat.*

Digitized by Google

Sagt mir di rechten mere,
Er iſt ein Verratere,
Der ungetrewiſt man,
Der ie von mueter leip gewan;
Do begunden di choufleut iehen:
Wir haben in alle wol geſehen
Als war ſo das wir Criſten ſin,
Do ſint wol ſechs meile hein,
Do er uns heut widerrait,
Is iſt ein verlorn arbait,
Swas irn geſuhet oder iagt;
Nu ſi das heten geſagt,
Do cherte er wider zu hant,
Die nach im chamen gerant,
Den begunde er allen ſagen,
Si verlurn ir ſuhen vnd ir iagen,
Wand er zu verre were;
Suſt ſchuef er mit dem mere,
Das ſi alle erwunden.
Danach in churtzen ſtunden
Wart dem Chaiſer geſagt,
Si haten in furbas geiagt,
Hiet ſev der Marcgraf verlan,
Der hiet in allen chunt getan,
Im hieten choufleut veriehen,
Das ſi in hieten geſehen,
Do wern wol ſechs meile hin
Vnd [1] erwunden alle durch in.
Nu pringet mir Otten palde her
Er mues vernemen, ſprach er,
Wes mir darumbe zu muet ſei;
Nu was er nahen dabei
Vnd cham vil churtzleichen dar,
Do was der Chaiſer zornvar,
Vnd ſprach, vil zornichleich:
Iſn ſei das mir geſweich
Alle di helfe di ich han,
Das haſt mir heut ein lait getan,
Des du vil ſere engelten ſcholt;
Ich wirt dir nimmermere holt
Do du mir niht dienen woldeſt,
Als du von recht ſcholdeſt,
Wan were du do geweſen hie,
Vnd enhieſt aber ander die
Di vart niht haiſſen vermiten,
Die gern weren geriten,
Wand in mein lait vil nahen gat;
Is iſt dein wille und dein rat
Vnd dein geſchefte geweſen,
Das Genelun iſt geneſen,
Das chumt dir zu unhail,
Wand ich dir drumbe vertail
Lehen, aigen vnd [2] ſwert,
[3] Du wirſt nimmer mannes wert
[4] Czu hove noch zu taidinge
Seit dich ſo rechte ringe
Mein hertzenlait gewegen chan;
Als ein vil ungetrewer man
Haſt du wider mich getan,
Des wil ich dich immer han
Czu einem Verratere,
Wan das is Laſter were,
Ich reche is ietzund an dier,
Streich vil palde von mier
Ichn wil dich niht mer anſehen;
Nu mag ich wol von ſchulden jehen
Das meins hertzen rewe
Iſt aber worden newe,
Muſt ich an im gerochen han
Den mort den er mir hat getan,
Des frewt ich mich vil ſere;
Das er mir frewde vnd ere
Vnd mein ſelde hat genomen
Vnd ſchol [5] genoſſen hin chomen,
Das iſt mir rechte ein totslac;
Is was mir laider ein tac
Do ich Rulanden verlos,
Das mich di ſelde gar verchos;
Ich mues nu laider wider leben
Mir hat Got vil untz her gegeben
Baide ſelden und eren,
Das wil er nu vercheren;
Nu helfe mir Got durch ſein chraft
Vnd durch [6] ſein liebiſten geſchaft,
Das mir der leip erſterbe
E ich ſo gar verderbe
Das mein viende jehen,
Si haben ir frewde an mir geſehen.

Sect. IV.

DEr werde Marggraf Otte
[1] Der enphiench niht zu einen ſpotte,
[2] Das man im an di trewe ſprach,
Vnd im das ane ſchulde geſchach;
Er gie vil trauric dannen,
Baide magen vnde mannen
Begunde er wainunde chlagen,
Wie er mit worten was geslagen
Von aller ſeiner werdichait,
Das was in grozleich lait;
Di tumben begunden ſprechen,
Si woltens im helfen rechen

Mit

Ad Sect. III.

1) *Erwunden*, ~~revertebantur~~, ~~à perſequendo deſiſtebant.~~
2) Recte itaque Hachenberg in Germ. Med. c. 11. §. 31. Gladii ademtio in graviſſima pœnâ habebatur.
3) *Non amplius es dignus, ut ſis Vaſallus* (ex Paribus.)
4) i. e. *In Aulâ, & in Judicio.* de v. *Taiding* vid. quæ habet Celeb. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 630.
5) *Genoſſen*, ſalvus, incolumis. à *geneſen.*
6) i. e. *Per ſuam cariſſimam creaturam;* nempe B. Mariam.

Ad Sect. IV.

1) i. e. *Non habuit pro luſu*, pro re nihili. Kilian. Etymol. *Spott*, ludus, luſus.
2) i. e. *Quod fidei non ſervatæ argueretur.*

3) Verto:

Digitized by Google

Mit Vrleuge an das reich;
Ir ratet mir tumpleich,
Sprach der wolgeporn,
So were ich der verlorn;
Swie gar ich unſchuldic bin,
Wenne ich mich ſatz wider in
So wurde ein Lantmere,
Das ich vil ſculdic were.
3 Mirn iſt nu niht alſo guet,
So das ir weizleichen tuet
Seit dem Chaiſer dicke bei;
Swo im dienſtes not ſei,
Do dient im alle deſter pas,
Vnd dient den 4 Furſte umb das,
Das ſi mir helfen darzu,
Das er ſo genedichleichen tue,
Vnd mein Gerichte drumme nem;
Was uns baiden wol gezem
Das ſagt im vur di warhait
Des gerichtes ſei ich vil berait.

Sect. V.

SEre wainunde er auf ſach
Eine Venie ſucht er vnd ſprach:
Got Vater Sun vnd Geiſt,
Wan du mein vnſchulde wol waiſt,
Nu gefuge mir Genelunen zue,
Das ich der Werlde chunt getue,
Das er alle ſein miſſetat
Ane mein ſchulde begangen hat;
Nu nam er zwene ſeine Man,
Vnd rait vil gahes von dan,
1 Di warn zu preis wol geriten,
Do wart gros gahen niht vermiten,
Si riten den tag und die nacht
So ſere das der Roſſe macht
Vil gar zugangen were,
Werns icht wandelbere.

Sect. VI.

OTte rait in verre vor,
Si riten nach auf ſeinem 1 ſpor,
Des andern morgens frue
Cham Otten ein gebure zu,
Den grueſt er vnd fraget in:
Reit ein Ritter do hin?
Do begunde der gepawer jehen,
Ichn han da niemant geſehen
Wan ein gewaffenten man
Ichn wais aber noch enchan,
Nicht geſagen, ob er ein Ritter ſei;
Im ſtet ein ſchone ros bei
Gebunden zu einem aſte,
Er iſt entslaffen vaſte,
Do vor under einem poume
Ich ſag an dem 2 toume
Vil wol, das von dem Roſſe gat,
Das er vil ſere geriten hat.

Sect. VII.

NU gahet er fur ſich deſt bas;
Des roſſes do er auf ſas
Wart Genelunges Ros gewar;
E das er volle cheme dar,
Do begunde is laute 1 waien;
Des begunde ſich mit im zwaien
Sein ſelde, div ſein e phlach;
Er begunde wachen und erſchrach,
So die 2 gevehen dicke tuent;
Er het, do er auf geſtunt,
Das ros vil ſchier uberſchriten,
Do cham Otte geritten;
Als er in erſt aneſach,
Ditz wort er rueffunde ſprach:
Wais Got, du trewloſes Vas,
Dune chumſt nu niht furbas
3 Verborichter Leip, verfluchter Geiſt,
Des ewigen todes 4 volleiſt,
Du mueſt den Chaiſer geſehen,
Dir ſchol dein recht von im geſchehen.

Sect. VIII.

NU het er alſo gros chraft,
Vnd was darzu ſo manhaft
Genelun der unraine,
Das er voricht chlaine;
Do er Otten aine chomen ſach,
Er rait in an vnde ſprach:
Das du mich haſt beſcholten
Das wirt dir wol vergolten;
Ir rede was wol ſtreites wert,
Nu wart ouch ſtreites do begert,

Si

3) Verto: *Mihi nihil ita proficuum eſt, Quam, ut* &c.
4) Lege: *Fürſten.*

Ad Sect. V.

1) Verte: *Hi ad brabeum obtinendum bene equitaſſent.* i. e. habiles fuiſſent ad id equitandi velocitate obtinendum.

Ad Sect. VI.

1) *Spor*, pro veſtigio apud Otfridum & Willeramum habuimus; hodie dicimus, *die Spur.*
2) Vaporem ex Equi corpore exeuntem hîc denotari manifeſtum eſt, hinc conjicio legendum eſſe: *loume.* Sane in Alſatiâ noſtrâ *Laum*, *Loum*, pro vapore frequentiſſime uſurpatur. Apud Swevos vero notiſſimum eſt *täumen* pro ſudare: *teüm* vel *deim*, ſudor.

Ad Sect. VII.

1) *Waien*, hinnire, hodie *wiehern* dicimus.
2) *Gevehen*, i. e. Captivi, *die gefangene.*
3) Pro: *verborichter*, hoc ſenſu ſupra aliquoties habuimus: *verworichter.* conf. Sect. ſeq. in med.
4) *Volleiſt* proprie adjutorium, auxilium ſignificat, ceu ſupra jam monuimus; redderem itaque hunc verſum: *Æterna mortis adjuva.* Quo nomine Guenelunus vel Guenilo ideo inſigniri poteſt, quia conſilia ipſius mala in cauſâ fuere, ut inſignis Saracenorum numerus æternæ morti manciparetur.

Digitized by Google

Si warn zu ſtreite bede guet
Ir ietweder het den muet,
Das er do wolt erſterben,
Oder aber den ſige erwerben;
Niht anders was in gedacht;
Si heten paide dar pracht
Vil guet ſchilt vnd ſper
Nach mendleicher Ritters ger,
Ritens unde ſtachen
Ir ſper ſi baide brachen.
Do erpaiſt der verworicht
Genelun, wan er voricht,
Ob im ſein ros wurde erslagen
Das in noch hin ſcholte tragen,
Sone mecht er niht entrinnen;
Des wart der Marcgraf innen
Der cham auch ſchier zu fues,
Si begunden alſo herten grues
An ein ander paide pieten,
Das ſi di ſchilte ſchrieten,
[1] Vnd begunden des leibes ramen,
[2] Wan das ſchiere quamen,
Die nach dem Marcgrafen riten,
So were er alſo verſniten,
Das im der leip wer benomen,
So were Genelun hinchomen,
Hieten ſi ſich geſaumet icht,
Des wolde Got verhengen nicht.

Sect. IX.

SI chamen als is zeit was,
Vnd hulfen das er wol genas
Der werde Marcgraf Otte;
[1] Do giench is aus dem ſpotte
Genelun dem ungetrewen man
Si riten in pedeſant an,
Vnd ſtahen in nider mit den ſpern,
Do mueſt er piten und gern,
Das ſi im lieſſen ſein leben,
Vnd mueſt ſein ſwert aufgeben;
Alſo wart er uberwunden;
Si viengen in vnd punden
Im fues vnd hende
Mit ſo veſtem gepende,
[2] Das ſi ſeins willen waren vrei,
Si punden ir halſperge alle drei
Vnd ir helme hinder in,
Alſo furten ſi in gevangen hin;
Der Marcgraf Otte was vro,
Di zwene warn ouch alſo,
Die im in hulfen vahen,
Do begunde er wider gahen,
Er getrawte wol erzaigen
Mit dem vngetrewen vaigen,
Das im des Chaiſers hulde
Verſagte was ane ſchulde,
Das druchte in als ein purde;
E des tages ende wurde,
Do was er zu dem her chomen;
Nu wart da gerne vernomen,
Das er mit Genelun quam.

Sect. X.

DO is der Chaiſer vernam,
Vnd das ware urchunde ſach,
Do [1] genat er Got, vnde ſprach:
Otte wis Got willechomen,
Du haſt mir [2] garbe benomen
Den zorn, den ich zu dier truech;
Nu haſt du bezaiget genuec,
Das ich dir vnrecht han getan,
Du ſcholt den zorn varn lan,
Ich wil nach groſſen deinen frumen
Vil gerne an dein [3] hulde chumen;
Nu ſprach der Marcgraf alſo:
Herre ich bin des immer vro,
Das ir ſecht mein unſchulde
Das ich an ewer hulde
Bin chomen und zu ewerm grues,
[4] Ich wils umb die pues
An ewer genade ſetzen,
Ir muget michs wol ergetzen.

Sect. XI.

DO ſprach des Reihes Herre,
Sein huete wirt nu mere;
Den ſi vntz her geweſen ſei;
Nu ſtant ſein peſter freunt do bei,
Der Baier Hertzoge Naymis,
Du duncheſt mich genuec gewis,
Sprach der Chaiſer wider in,
Wand ich wol zu ende chomen bin,

Das

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *Et cæperunt ad vitam collimare*, ſeu id agere, ut unus alterum vitâ privaret. de v. *ramen* vid. Notam meam ad Otfrid. IV, 17. not. 3.

2) Arbitror hunc verſum vitio laborare, & ita eſſe legendum:
Wan das ne ſchiere quamen,
Niſi cito adveniſſent.

Ad Sect. IX.

1) i. e. *Tum res cæpit ſeria fieri.*

2) i. e. *Erant liberi à voluntate ejus*, ſc. malæ voluntatis effectibus.

Ad Sect. X.

1) i. e. *Deo ſe inclinavit*, er naigte ſich vor Got, Deo reverentiam exhibuit.

2) *Garbe*, omnino, gar. dicitur & *Gerwe*. in Hiſt. de Triſt. p. 11. legitur:
Do die Erde und das gras
Mit blütte gerwe *geferwet was.*

3) Uti ſupra *Genad* etiam ineſſe inferiori reſpectu ſuperioris obſervavimus, ita & hîc notandum, quod *hulde* quoque active inferiori intuitu Superioris tribuatur.

4) i. e. *Quod ſatisfactionem attinet, quam ob injuſtam iram mihi te debere agnoſcis, illàm tuæ gratiæ relinquo definiendam.*

Ad

Das disev werlt nie gewan
Chainen getrewern man,
Den du pist und je were;
Nim meinen Verratere
Mit vleis in dein huet,
Bei leibe vnd bei guet
Vnd darzu bei den hulden mein
Scholt dirn enpholichen lassen sein;
[1] Swie ich im von rechte veint bin,
Ich wil niht richten uber in
Nach veintleicher rache;
Ich wil die [2] Furſten zu Ache
Vrtailes uber in fragen
Vor allen seinen magen,
Da schol man horen vnde sehen
Den mort, der von in ist geschehen.

Sect. XII.

NAymis des niht enlies,
Ern tete als in der Chaiser hies;
Genelun wart behalten,
Das im der Leip wol alten
Von hertzen laide mochte;
Swas im zu dem Leibe tochte
Des wart im lutzel getan;
Ich wil nu lange rede lan;
Der Chaiser vnd di sine
Di gachten zu dem Reine;
Die von Yspanie mit im quamen
Vnd auch ditz do vernamen,
Di hies er alle zu Ache chomen
Do si ditz heten vernomen,
Si quamen allesant dar;
Nu des der Chaiser wart gewar
Do giench mit witzen
An sein Gerichte sitzen,
Vnd hies Genelun fur pringen;
Der hate von Cherlingen
Vil manigen reichen magen da,
Die underwunden sich des sa,
Das si in generen wolten,
[1] Swie si is niht tun scholten;
Si begunden mit ernsthaften siten
Den Chaiser allesant piten,
Das er Genelun lies leben,
Vnd im di hulde ruchte geben,
Vnd sprahen alle geleich:
Swas er wider dem reich
Vnd wider euch hat getan,
Des schol er ev zu busse stan
Nach ewer selbes muete
Mit dienst vnd mit guete;
Da schulle wir im helfen zu
Das er des also vil getu,
Vntz wir ev an verdienen das,
Das wir ewern ernstleichen has
Vnd ewern zorn ein tail gestillen
Durch ewer swester willen;
Lat in chomen zu ewern hulden,
Das wirs immer umb ev verschulden;
Die zu Runcefal sint erslagen
Di mues wir laider verchlagen;
Wir mugen si wider gewinnen niht,
Is ist uns lait, hulf is icht
[2] Nu tiemt di lentigen da vuer;
Ob Genelun den leip verluer
So habt ir dester mer verlorn;
Nu semftet Herre ewern zorn,
Vnd lasset Genelun leben;
Wir wellen ev dienen vnd geben,
Vntz wirs pringen an die vart,
Das nieman bas verdienet wart.

Sect. XIII.

DO sprach der [1] Richtere:
Div pet ist mir so swere,
Das ir sei gar verliesen scholt;
Der mir gebe alle das Golt,
Das man [2] zu Rabye ie gewan,
Vmbe disen ungetrewen man,
Ich nems niht fur sein tot;
Is ist der Cristenhait not,
Das si wert mit gereinet;
Er hat vil wol bescheinet
Das si ist mit im geschendet,
Sein leben wirt heut verendet
Vmb den mort, den er hat getan,
[3] Mir geswеichen den alle, di ich han;

Sect. XIV.

DO die rede wart vernomen,
Do was Genelun furchomen,
Vnd bat vernemen seinev wort;
Er sprach: ich han chain mort
Begangen, als man mir gicht;
Ichn laugen aber des niht,
Ichn habe das erworben,
Das die zwelif sint erstorben;

Das

Ad Sect. XI.

1) i. e. *Licet ejus inimicus jure sim,* Seu, licet justo in illum ferar odio.
2) En exemplum *Judicii Principum!*

Ad Sect. XII.

1) i. e. *Quamvis id facere non debebant.*
2) Gloss. Lips. *tian*, nutrire. verto itaque: *Nunc nutrite* (servate) *viventes eorum* (occisorum) *loco.*

Ad Sect. XIII.

1) Non tantum hîc, sed & supra aliquibus in locis nomine hoc ipse Imperator, qui est caput Justitiæ, designatur.
2) i. e. *In Arabiâ.*
3) i. e. *Nisi me decipiant, seducant, omnes, quos habeo.*

Ad

Das geſchach unmortleich,
[1]Ich hate in vor dem Reich
Offenleich widerſaget,
Vnd het ein michel tail gechlaget
Das lait, das ſi mir taten,
Do ſi mich heten verraten
Vnd mich ſchuffen in di not.
Das ich das rach, des gie mir not;
Do ſprach der Chaiſer vollechomen:
Ditz habt ir alle wol vernomen,
Das er des offenleich gicht,
Ern laugen des niht,
Er hab di Criſten gegeben,
Das ſi verlorn hant ir leben
In der Haiden gewalt,
Nu frage ich baide iunc und alt,
Alle bei meinen hulden,
Wes er nach ſeinen ſchulden
Mir vnd dem Reich ſchuldic ſei?
Nu ſtunt ir alſo vil do bei
Genelunes neſte mage,
Das Charln dirre vrage
Niemant getorſt antwurt geben;
Swer im vertailet hiet das leben,
Der voricht er wurde leicht erslagen,
Des begundens alle ſtille [2]dagen.
Do der Chaiſer geſach
Wa von das ſweigen geſchach,
Do wart im alſo laide;
Er ſprach: nu bit ich paide
Die Furſten vnd des Reiches man,
Vnd ſwer mir meiner ern gan,
Das ir mir helfet hie,
Ich wil [3]reihen alle die,
Vnd lon es in immermere
Di ir trewe und ir ere
Hie behaltent gantzleich
An mir und an dem Reich,
Di wil ich immer minnen,
[4]Furent ſi in alſo hinnen
Das wil ich immer Gote chlagen,
Vnd wil auch nimmermer getragen
Weder Chuniges namen noch chrone,
Im wiert noch heut zu lone,
Den lon den er [5]gedienet hat,
Oder ellev mein ere di zugat.

Sect. XV.

Die mit Genelun waren,
Den begunde di rede ſwaren;
Si warn alſo dar chomen,
Das ſi ſich heten angenomen,
Swie ſi is zuſamme trugen,
Si woltens alſo fugen,
Das er den leip niht verlur.
Nu trat ir ainer herfur
Der was Pinabel genant,
Der ſterchiſt den man indert vant
Vnder Genelunes magen,
Der wolte den leip wagen
Vmbe ſein verworichten Oheim,
[1]Des was er warn in ein,
Er wolt in lentick pringen
Hin wider zu Kerlingen,
Oder wolte bei im tot geligen;
Der wille wart do niht verſwigen.
Er ſprach unvorichtichleich:
Hie en iſt heut vor dem Reich
Dehain man ſo vnverzagt,
Der Genelun ſchuldig ſagt,
Er muſſe mit chamf mich beſtan;
Ern hat chain mort began;
Is iſt der merre menige chunt,
Das mein Oheim drei ſtunt
Rulande offenleich
Widerſagte vor dem Reich;
Seit man des di warhait wais,
Swer zu mir trit in den chrais,
Dem zaige ich in vil churtzer vriſt
Das Genelun gar unſchuldic iſt.

Sect. XVI.

Nu het Pynabel di chraft,
Vnd was dozu ſo manhaft,
Das in entſaſſen alle die,
Die dierre chamf an gie
Die Rulanden ſere chlagten,
Die ſwigen vnd verzagten,
Vntz an ain der hies Dietreich.
Der ſprach: Rulant rewet mich,
Das wirt noch heut ſchein getan;
Er gie hin fur den Chaiſer ſtan
Vnd ſprach: Herre ir horet wol,
Das man Pynabeln chemfen ſol,
Der chemfe wil ich gerne ſein;
Rulant, der liebe Neve mein
Wiert heut an mir gerochen,
Seit er hat geſprochen,
Das er Genelun entſchuldigen welle;
Du piſt vntrewen geſelle,
Sprach er, Pynabelle zue,
Ob Got wil, ſwie ich das getue,
Ich gemache dich drumme ſchadehaft,
Du verleſt dich auf dein chraft.

Davit

Ad Sect. XIV.

1) Reſpicit hic locus ad morem antiquorum temporum, quo ille, qui alterum invaſerat, non præmiſſâ *diffidatione*, pro *latrone* quaſi habebatur, non autem ille, qui antea alterum diffidaſſet. vid. du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. v. *diffidatio*. *widerſagen* idem eſt ac: *diffidare*.

2) *Dagen*, tacere. vid. quæ dixi ad Otfrid. Ev. II, 3, 67.

3) *Reihen*, divites reddere. *reich* machen.

4) i. e. *Si illum ſententiâ ſuâ abſolvunt, & impunem relinquunt.*

5) Hodie dicimus: *verdienet hat.*

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Hoc ipſis* (Geneluni cognatis) *promiſerat*, in id cum iis convenerat.

Ad

Davit was ouch ein chlain man,
Got ſchuef idoch das er gewan
An Golya die oberhant,
Da wart das unrecht geſchant,
[1] Alſo wiert is an dier heute hie,
Got lie das unrecht vallen je,
Das iſt ouch immer ſein ſite,
Do eret er das recht mite;
Ich bin ſo edel benamen,
Du darft dich ſein niht geſchamen,
Das ich dier den chamf beut,
Ich gewer dichs ouch noch heut.
Got mues den chamf ſelber ſehen,
Vnd laſſe uns paiden [2] lait geſchehen.

Sect. XVII.

DO ſprach des Chaiſer rat,
So diſer camph ein ende hat,
Dennoch vindent ſi den liſt,
Das ſi etleich vriſt
Genelun lengent ſein leben,
Ir ſchult geiſel nemen vnd geben
Von diſen chemphen baiden,
Vnd ſchult is alſo beſchaiden,
Ob Pynabel gevalle,
Das diſelben alle,
Du ſich vur Genelun geben,
Mit im verlieſen ir leben,
Di wider das recht ſo ſtrebent,
Das ſi ſich fur Genelun gebent,
Di verlieſent den leip mit im recht,
Ir ſchult das ſelbe geſchlecht
Verdruchen durch di miſſetat,
Die Genelun do begangen hat.

Sect. XVIII.

DO man der Geiſel [1] gebuech,
Do wart ir ſchiere genuech
An Genelunes taile,
Die des iahen zu einem haile,
Das ſi geiſel ſcholten weſen;
Nu mues Genelun geneſen,
Begunden ſeine Mage iehen,
Das der camph mues geſchehen,
Des warens alle vleiſic
Der edliſten dreiſic,
Di chamen darfur gegangen
Vnd gaben ſich gevangen
Vnd gelobten das mit vreier chur,
Ob Pynabel den leip verlur,
Das ouch ſi weren verlorn,
Si heten alle wol geſworn,
Wern Dietreiches viere,
Das in Pynabel vil ſchiere
Allen neme das leben,
Do hies ouch in der Chaiſer geben
Dreiſic geiſel dem Reich
Von dem [2] wenigen Dietreich.

Sect. XIX.

DEr Camph der was alſo veriehen,
Er ſcholt do zu hant geſchehen;
Dietrich und Pynabel
Di warn zu velde vil ſnel;
Do wart ein weiter crais gemacht,
Div ros di wurden wol verdacht,
Als tet ouch ir leip baider,
Si legten an ſolich chlaider
Di fur den ſteleinen wint
Vil dicke guet geweſen ſint;
Do ſi nihtes vergaſſen
Vnd auf di ros geſaſſen,
Do was der wenige Dietreich
[1] Dem ſige nindert gleich.
Dynabel ſein camphgnos,
Der was ſtarc vnd alſo gros,
Vnd was do zu ſo mendleich,
Das ſi alle ſprahen: Dietreich
Der iſt zu chlaine und zu [2] chranc,
Sein wer di wirt vil vnlanc;
Alſo ſprahens alle gemain
Ane Charlen alters allain;
Der getrowt Got vil ſere
Das er ſeiner genaden ere

Erzaigt

Ad Sect. XVI.

1) Loquitur hîc Dietericus juxta mentem temporum Carolingicorum, quibus credebatur Victricem cauſam Deo placere; unde etiam hæc duella appellaverunt *Judicia Dei*, quaſi DEus ſecundum hunc, qui alterum vicerat, pronunciaſſet. Sed opinionis hujus futilitatem jam multi ex Eccleſiæ Doctoribus agnovere; & oſtendit illam ſolide S. Agobardus, Archi-Epiſcopus Lugdunenſis duobus opuſculis contra hæc *DEI Judicia* ſcriptis. conf. du Fresne in v. *Judicium DEI.*

2) *Lait* hîc ſtare non poteſt; vox *rebt*, melius quadrat.

Ad Sect. XVIII.

1) i. e. *Cum obſidum mentio injiceretur.* pro: *gebuech*, aliis in locis legitur: *gewuch.* In MSC. quod Künigbuch inſcribitur fol. 3. b. dicitur; *Do vergaſs der Schencke Joſephs in dem Kerkere, und* gewuch *ſin nimmerme gegen dem Künige.* conf. Notam meam ad Otfrid. Ev. I, 3. not. 74.

2) *Wenig* hîc *parvum* denotat, ita *wenig* Sömmeringen opponitur dem *groſſen* Sömmeringen apud Celeb. Struv. im Neueröfneten Archiv P. II. pag. 267. conf. Notam meam ad Willer. c. 4. not. 36.

Ad Sect. XIX.

1) i. e. *Non erat victoriæ obtinendæ par,* ſc. ex mente hominum, ob ſtaturam exiguam reſpectu Pynabelli.

2) *Chranc* hic non *ægrotum*, ſed *imbecillem*, viribus corporis exiguis præditum ſignificat. Mythol. meus MSC. in Fab. 71. ℣. 31. ſeq.

Wen der krancke *geſelle wurt*
Des ſtarcken, er kume des enburt.

Erzaigt an Dietreich,
Des bat er vil innichleich
Vber laut vnd in dem muet;
Ouch ſchuef er im di huet
Di ſein vil vaſte phlagen,
Das ſich von Genelunes magen
Niht hueb ein unrechter ſchal,
Ouch hies er ſagen uber al
Swer da hube chain ſtreit,
Is wer ſein iungiſtev zeit,
Er wer arm oder reich,
Vnd ſwuer vil ernſtleich,
Swer in den chrais cheme
Das er dem ſein leben neme.

Sect. XX.

CHarl enbot, vnde bat
In Chloſter, vnd ouch in di Stat,
Das ſi Got alle baten
Vnd das mit vleis taten,
Das er ſein genade erzaigte,
Vnd das unrecht do naigte;
Di chemphen warn wol gar,
Vnd chamen vermeſſenleich dar;
Die Grieswarten ſi manten,
An einander ſi anranten,
Pynabel vnd Dietreich,
Si namen di ſchilt vur ſich
Vnd begunden an einander baidegern
Vil veintleichen mit den ſpern,
1 Der wart ietweders verſpilt
Auf di ringe durch den ſchilt,
Das man di ſtucke hohe ſach
Auſſpringen; Als das geſchach,
Do erpaiſten ſi baide;
Der lieb noch der laide
Getorſt nindert an den chrais chomen;
Si heten alle wol vernomen.
Das is der Chaiſer ſo verbot.
Das is niht gulte den tot,
Pynabel vnde Dietreich
Di namen di ſchilt fur ſich,
Vnd taten, als ſi gerten,
Czuſamme mit den ſwerten;
Pynabel was manhaft
Vnd het mandleich chraft,
Des zuſchriet er Dietreich
Den ſchilt vil zornleich.
Dietreich was chlain vnd chranch,
Er het aber groſſen gedanc,
Im gebe Got chraft vnd macht
Wand er nach ſeinen ern vacht,
Ouch bat do manig zunge
Mit des Hertzen mainunge,
Das in Got des ſiges werte;
Ouch vacht er mit dem ſwerte,
Das des werden Rulandes was,
Davon er deſter bas genas,
Das was heilig und guet,
In troſt vaſte ſein muet,
Im hulfe Got und ouch das ſwert,
Das er des ſiges wurde wert;
In row ſein Neve Rulant
Swa im des leibes chraft erwant,
Da trat aber Durndart fuer
E das er ſein ſchilt verluer
Do was auch ſeines ſchiltes blos
Pynabel ſein champhgenos.

Sect. XXI.

DO giench an di rechten not,
Si begunden an ein ander den tot
Mit ſwerten vaſte pieten;
Die ringe ſi verſchrieten,
Das ſi begunden reiſen;
Si begunden an einander weiſen,
Warumbe ſu dar chamen;
Div ſwert ſi vaſte namen
Mit peden henden paide;
Nach des andern hertzen laide
Begunde ir ietweder ſtreben;
Dem is do giench an das leben,
Der was chrefte reiche
Vnd sluech ſo vraizleiche,
Das man das fewer ſach ſpringen,
Vnd di slege horte chlingen
So vaſte, das ſi iahen
Die is horten vnde ſahen,
Is mues ein michel wunder weſen
Scholt er chain weil geneſen.

Sect. XXII.

DIetreich ſein champhgenos,
Do Got ſeiner not bedros,
Do gefuget er im vil ſnelle,
Das er Pynabelle
Ein wunden durch den helm sluec,
Di er vil chaume truec,
Im laſch ſein chraft 1 vnd ſein muet;
Wan im das rechte vorich bluet
Vil ſere uber di ougen ran;
Do ſprach der viandes man:
Dietreich la ditz wunder ſten,
Ich hais meine mage gen
Alleſant her zu mier,
Vnd enphahen 2 zu lehen von dier,
Alle di aigen di wir han,
Vnd ſein dir immer vndertan

Baide

Ad Sect. XX.

1) i. e. *Utraque illarum* (lancearum) *diffiliebat.*

Ad Sect. XXII.

1) i. e. *Sanguis, cujus effuſio verus eſt mortis comes.* conf. ſupra ad Noſtri Cap. VII. Sect. 7. notam 1.

2) Ecce exemplum oblationis, quâ Poſſeſſor allodii rem ſuam in feudum offert!

3) Verte:

Digitized by Google

Baide ſpat vnde frue,
Das du uns helfeſt da zue,
Das Genelun den leip behabe.
Der rede tue dich gar abe,
Si iſt verlorn, ſprach Dietrich,
Ich bit vil gerne vmbe dich,
Wilt du mir dein ſwert geben,
Das dich Chaiſer laſſe leben,
Das trawe ich wol gefugen,
Des laſſe ouch dich genugen
Wirbe nuer vm dein geneſen,
Vnd las ot Genelun weſen;
Mac im das geſchaden icht,
Czware ich henge des niht,
Als verre, als ichs erwenden mac,
Das er nimmer ein tac
Vurbas lenger gelebe
In gerewet noch heut Marſilies gebe.
Ich cham durch Genelun her
Den wil ich wern, ſprach er,
[3] Als lange, vntz mich der leib wert,
Is wirt von mir niht gewert,
Das mich jemant laſſe leben,
Im werde das leben ouch gegeben;
Wier mueſſen baide ſterben
Oder baide das leben erberwen,
Des bedenche dich vil palde dich,
Sprach der wenige Dietrich,
Dein tage ſint nahen ergangen,
Der tievel hat dich bevangen,
Des hat er frewde groſſe,
Baide dich und dein genoſſe
Furet er heut in di helle,
Du piſt der ungetrewen geſelle.
Do ſi di rede getaten,
Czu ſamme ſi aber traten
[4] Mit haupthafter veintſchaft,
Ir ſinne, ir manhait und ir chraft
Di lieſſen ſi mit den ſlegen ſehen,
Do mocht anders niht geſchehen,
Wan das ſi werten das leben,
Wem Got ſelbe wolte geben
Den ſige vnd di ere,
Das verſuchten ſi vil ſere;
Das erzaiget er churtzleich;
Er gefugte Dietreich,
Der Durndarten da trueck,
Das er Pynabellen aber slueck
Durch den helm ein slach,
Das er der wer gar verphlach,
Vnd ſtunt als ein erslagen man,
Der ſich niht mer gevriſten chan.

Sect. XXIII.

DO der Chaiſer das geſach,
Der genaden er von Got iach.
Di ſeinen freuten alle ſich;
Vnder des warf Dietrich
Durndarte di ander ecke dar,
Vnd sluec do Pynabelle gar
Mit einem slage das haupt abe;
Ich wen uns Got erzaiget habe,
Sprach Dietreich wider in,
Das ich mit rechte hie bin;
Dich hat dein unrecht geſchant;
Er entwaffent das haupt zu hant,
Vnd ſties is vor an ſein ſper,
Auf ſein ros ſas er,
Vnd furte is auf den hof dan,
Do ſahen ir hertzenlaide an
Genelun vnd ſein mage.
Mit des ewigen todes wage
Wart in Geneluns ſchatz gegeben,
Si mochten in ſelben niht gewegen,
Di im e gaben gueten troſt,
Das er beinamen wurde erloſt,
Den giench is ouch an das leben,
Si heten zu geiſel ſich gegeben
Der peſten dreiſic vnder in;
Der helfe was nu gar da hin,
Si troſten in vntz an di ſtunde,
Das ſi in nimmer getroſten chunde.

Sect. XXIV.

CHarl gahet hin wider,
Vnd ſas an ſein Gerichte nider,
Vnd fragte die er wolte,
Vnd ouch von rechte ſcholte,
Wes der Verratere
Dem Reich ſchuldic were;
Do ſprahen ſi vil drate
Die er gefraget hate:
Heiliger Chaiſer, durch Got
Vnd durch ſein groſſeu gebot
Richter, Witben vnd Waiſen
Ir jamerslichen Vraiſen
Des pitent ſi euch vil ſere,
Got horet ev immer mere,
Gehoret heut di armen chint,
Der Veter do verraten ſint,
Vnd [1] uber di geiſel dar zu;
Nu [2] vindet mir wie ich das getu,

Des

3) Verte: *tamdiu, quam me vita tuetur.* i. e. Quamdiu vixero.
4) i. e. *Capitali inimicitiâ.*

Ad Sect. XXIV.

1) Sine dubio legendum: *über das.*
2) *Vinden* eſt vox fori Germanici, & idem eſt ac *Sententiam invenire*, cauſam decidere. Notkerus verba Pſalm. 81, 3. *judicate* egeno & pupillo, reddit: *pediu* findent *imo reht.* Apud Otfrid. Ev. IV, 20.

Irdeilet imo thare
So uuizzod iuer lere.
Findet ir *thar alle*
Wio er thaz rehta wolle.

Gl. Monſ. p. 376. *Findent*, definiant. Eæd. Gl. p. 379. *Vindis*, ſtatuens, lege: *ſtatues.* Kilian. in Etymolog. *vondniſſe, vonniſſe*, ſententia, judicium, res judicata. *vondniſſe* a *vinden* ſive *vinnen*,

Des frage ich ev paide
Bei dem recht vnd bei dem aide
Vnd bei mein Hulden do bei.
Weliches todes er mir ſchuldic ſei.

Sect. XXV.

DO beriete di Kerlinge ſich,
Div ſunde wer ungewonlich.
Di er begangen hate,
Das man im auch den tot tate,
Den nie chain man mer erlite,
So fure man im rechte mite;
Den geiſeln ertailachtent das;
Den warn ſi niht ſo gehas,
Is dauchte ſi damit genuec
Das man in das haupt absluec.
[1] Do man uber di gerichte,
Genelun man do tichte
Ein tot nach ſeiner werdichait
Der wart im ſchiere berait.

Sect. XXVI.

NU horet wie er den leip verlur:
Man hies ziehen dar fur
Vier ſtarchev ſchonev ros zuhant,
Der man do guete [1] ſtate vant,
Czu der roſſe [2] zegeln zwain
Bant man im faſte ſeinev bain,
Czu den andern zwain di arme;
Swem nu der mort erparme,
Der an Rulande geſchach
Der hore hie wie man in rach;
Do ſi Genelun gepunden
So ſi aller vaſte chunden
An vier ſtarchev [3] ravit,
Darnach in einer churtzen zit
Saſſen [4] chenappen viere
Auf div Ros vil ſchiere,
Vnd slugen ſporn zu ſiten,
Swas ſi mochten geriten
Von ein ander, das geſchach,
Vntz das Genelun zubrach;
Alſo verfuer ſein vngetrewes leben;
Swie vil im raichait het gegeben,
Marſilies do zu Sarragos,
Er was nu der armiſten genos;
Das was ouch pilleich vnd recht,
Er was der gewiſte chnecht,
Ane Judaſen aine,
Den di tiefel alle gemaine
In diſer werlt ie gewunnen
[5] Den ſchulle wir ſein wol gunnen. [6]

EPILOGUS.

HIe hat das puech ein ende
An alle miſſewende
Got uns ſein Genade ſende
Her in ditz ellende,
Des helfe vns di vrei
Di raine Mait Marey.

Durch

---

nen, id eſt, ab inveniendo dici videtur. *Het vonniſſe vinden*, Antiquiſſima eſt phraſis tam apud nos, quam apud Veteres Sicambros & Saxones, Auditâ utraque parte & cauſâ ex allegationibus & probationibus penitus cognitâ ſententiam eruere, & inveſtigando inuenire atque inde pronunciare. conf. Wehner. in Obſ. Pract. v. *Finder*. ubi notat, in Civitatibus, quæ Jus Lubecenſe ſervant, eos, qui cauſas ad ſententiam ſubmiſſas diſcutiunt, quidque ex more vel legibus pronunciandum ſit, decidunt, dici ſolere *finder*, & cum quid illorum Judicio ſubmittitur, dici die ſach ſey zur *findung* verwieſen, & ſententiam pronunciari ſolere, daſs es durch die *findung* oder vor den *findern* erkant.

Ad Sect. XXV.

1) Verte: *Dum de bis* (obſidibus) *ſententia fertur*
Geneluno interim parabatur
Mors juxta ipſius meritum.
Anglo-Sax. *dichtan*, parare, inſtruere, diſponere. Beuſon. in Vocab. Anglo-Sax. Conf. omnino Celeberr. DN. Eccardi Notam ad Monum. Theotiſc. p. m. 172.

Ad Sect. XXVI.

1) *State*, opportunitas, commoditas. Kilian. in Etymol. *Staede*, commoditas, utilitas, opportunitas, locus.

2) *Zegeln*, caudis; à *zagel*, quod *caudam* ſignificat. Lib. de Natur. Animal. apud Lazium de Migrat. Gent. p. 61. *So vertilgot er in daz Spor mit ſinemo zagele*, *tum delet ipſis veſtigia ſuâ* caudâ. conf. Notk. Pſ. XIII, 3. & LVII, 5. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *belzeszagel*, tebellus, *katzenzagel* Herba Italica. *Zagel*, Priapus, vel erreus, vel veretrum. *zagelshut*, præpucium. *zagelsrute*, virga virilis. Goth. *Taga*, capillus. Island. *Tagl*, cauda equina. Anglo-Sax. *Tegl*, cauda. Anglis *Tail* idem.

3) *Ravit* equos hîc ſignificare manifeſtum eſt. Supra habuimus:
Do hundert tauſent rauit
Wol geladen in den ſtreit
Mit chraft begunden gaben.
ubi MSC. Lizel. habet: *rait*.

4) *Chenappen*, hîc ſervos denotat. Kilian. *knape*, ſervus, famulus, miniſter, Puer, hinc *Edelknapp*, *Bergknapp*, *Weberknapp*.

5) Lege: *dem ſchullen*.

6) Fabularum Faber Turpinus (cujus opus Franc. Hottomannus in Franco-Gall. c. 5. Fœtum hominis ſtolidi atque imperiti, qui non vitam, ſed Fabulas conſcripſerit, jure meritoque nominat.) hoc ſupplicium ita deſcribit: *Defunctis & infirmis & vulneratis ad locum, quo Rolandus jacebat, translatis, cœpit inquirere Carolus: Si verum eſſet, annon, quod Gannalon pugnatores, ut multi aſſerebant, tradidiſſet. Ilico duos milites armatos, Pinabellum ſcilicet pro Gannalone, & Theodoricum pro ſemetipſo ad declarandam veritatem congredi juſſit; Quorum Theodoricus illico peremit Pinabellum, ſicque traditione Gannalonis declaratâ juſſit illum Carolus quatuor equis ferociſſimis totius exercitus alligari, & ſuper eos quatuor ſeſſores agitantes contra quatuor plagas cœli, & ſic digna morte diſcerptus interiit.*

Ad

Durch di groſſen untrewe
Das er ane rewe
Sein ende unwiſtenleich nam
Wart Charl ſeim chunne gram,
Das vertruchte er alſo ſere,
Das es immermere,
Unwerde und unſelic was;
Was ir vor Charl genas,
[1] Di mueſten abe cheren
Von wordleichen eren;
Ditz tet der Chaiſer umbe das,
Das di untrewe deſter bas
Mit in alſo geſchendet were;
Alſo lange werende ſwere
Gemachte Genelun aine
Seine magen alle gemaine,
Das ſi wern untz an ir ende,
Von ſeiner miſſewende
Vil ſchedeleich geſweret;
[2] Genelun hart beſweret.
Sein wort, das man lange zeit:
Von ains menſchen unſelichait
Muſſe manic menſch unſelic ſein;
Das wart an ſein magen ſchein;
Das in di ſchande uberwant,
Des wurden ſi ſo gar geſchant,
Das in die werlt wart gehas;
[3] Do bewart aber Charl das
Das ein ſelic menſch ſelde birt,
Des manic menſch ſelic wirt,
Sein raine ſelde was ſo gros,
Das ſein vil maniger genos,
Den er mit der Gotes chraft
Becherte von der Haidenſchaft,
Der anders verlorn were.
Nu wil ich dieſem mere
Ein ende machen, das iſt zeit,
Suſt ſtuent di veintſchaft ſeit
Das Charl Palliganen sluec
Und ſeiner helfere genuec,
Untz ir chent gewuchſen zu man;
Di riten ouch ſint einander an
Durch das alte hertzen ſere,
[4] Ludwick und Terramere,
Do lagen die Haiden aber tot.
Mit alſo chreftiger not
Was Charl, untz im der Leip erſtarp,
Do mit er vollichleich erwarp
Den ſtuel der ewigen jugent,
Dar helf uns Got durch ſein tugent,
Das wir ewichleich mueſſen ſehen,
Wie ſante Charl ſei geſchehen,

[5] Das puech hie ein ende hat,
Das hat geſchrieben Chunrat.

1) i. e. *Illi cogebantur deſiſtere à majorum Dignitate.*
ſeu eundem gradum honoris nimis retinebant, quem à Majoribus acceperant.

2) Hunc & ſeq. Verſum ſic legendum arbitror:
Genelun hat beweret
Ein Wort, das man lange ſeit:
i. e. *Genelunus probavit ſc. verum eſſe Proverbium, quod diu fuit dictis*, antiquum.

3) i. e. *é contrario autem Carolus probavit hoc.*

4) Ludovicum Pium, Caroli M. filium, cum Saracenis bella geſſiſſe ex Thegano de Geſtis Lud. Pii §. 34. & ex incerti Auctoris, quem Aſtronomum appellare ſolent, de vita Ludovici Pii aliorumque variis locis apparet. Idem Ludovicus in Præcepto in fauorem Hiſpanorum dato, quod extat in du Chesnii Hiſt. Franc. T. II. p. 321. Saracenos nominat *inimiciſſimam Chriſtianitati Gentem.* Hîc finis eſto notis meis in quibus ſine dubio quædam omitti potuiſſe judicabunt ij, quibus *Gloſſarium Schilterianum* in manus olim veniet; ſed ſciant illi, quod per omne illud tempus, quod his duobus Tomis enucleandis impendi, ne unicum quid cui illius Gloſſarii folium in manibus habuerim, adeoque quid luminis inde hauriri poſſit, quem ignoraverim.

5) Alium epilogum habet Cod. MS. Vindob. antiquior quem exhibet Lambec. d. l. p. 389.

Ditz buoch hat hie ain ende,
Daran ich ellende
Hie gedient han
Vf troſt, niht uf wan,
Minen liben herren,
Dez witen un verren
Tugent ſint bechant
Nahen uber elliv lant,
Der geruche mir von ſchulden
Verliben ſiner hulden
Immer loblich zerwerben
Biz an min ſterben,
Un och geruche,
Sweane er diz Buche
Vor im leſiu heizze,
Vnswer darzu erheizze,
Die gedencken min innechliche
Hinz Got von Himelriche
Vnd och ſwenne er ez anſehe,
Daz er darzu veriehe,
Ich ſi im liep.
Suuelich immer tehain diep
In ditz buches wil entwern,
Den muzze Got unern,
Geſchant un ubele gelingen,
Darzu diu ogen uzſpringen.
Dez helfe mir der ſuzze JESVS
Der datz himel habehus
Daz iſt der vil-here Chriſt
Des riter Karl ie geweſin iſt.

SOLI DEO GLORIA!

Digitized by Google

Digitized by Google

ANONYMI FRAGMENTUM

DE

BELLO CAROLI M.

Contra

SARACENOS

VERSIBUS ANTIQUIS GERMANICIS CONSTANS.

Textum ex MSC. Pergameno Argentinensis Reipublicæ desumptum

Notis illustravit

JOHANNES SCHILTERUS, JC.

Primus autem edidit; suisque prætereâ Observationibus auxit

JOHANNES GEORGIUS SCHERZIUS,
D. & Juris in Universitate Argentoratensi Professor P. Ord.

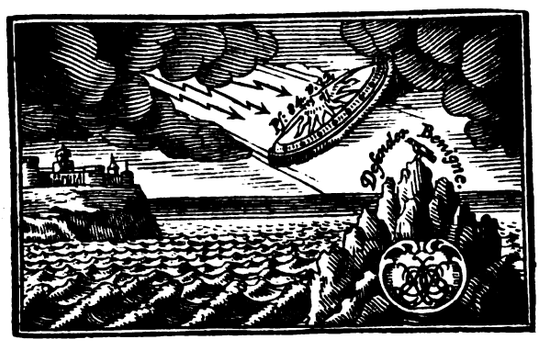

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

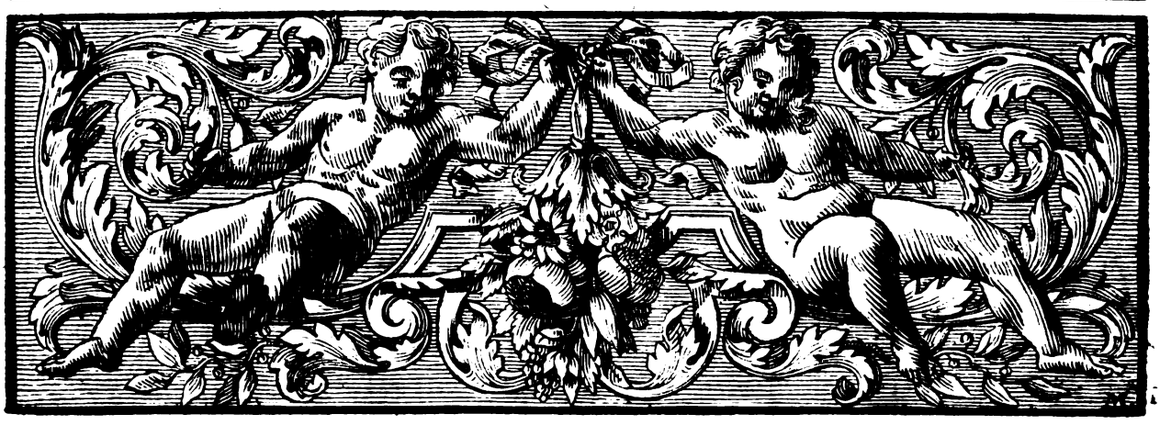

JOH. GEORGII SCHERZII,
D. & Juris in Universitate Argentoratensi Professoris P. Ord.

PRÆFATIO.

PAucis, Te Benevole Lector, morabor, cum pleraque quæ hic locum invenire possent, in Præfatione ad Strickerum jam sint in medium allata. Exhibemus hic Fragmentum Poëmatis, quod Anonymus quidam de eodem, quod *Strickerus* habuit, objecto composuit, & ante ipsum quidem, ceu supra monitum. Eruit illud ex Thesauro Archivi Civitatis Argentinensis B. Schilterus, erutumque notis sparsim ornavit. Egregium quidem est illud MSC. sed mutilum, cujus tamen defectus ex Strickero resarciri possunt, saltem quoad materiam. Quis Auctor hujus Carminis sit nescitur, unde & Anonymum eundem nominamus. Forte tamen nativitatem illud debet *Wolframo ab Eschelbach*, de quo supra in Præfat. ad Paræneses Goldastinas egi. Conjecturæ huic robur dat annotatio Viri Eruditissimi R. P. *le Long dans la Bibliotheque Historique de la France*, qui inter Scripta ad res gestas Caroli M. spectantia hæc exhibet: *MS. Histoire des gestes de Rolland & de Charles M. en vers Allemands ecrits par Walfrand de Eckembach. in 4. in Bibliotheca Vaticana. Le meme Poëme est dans la Biblioteque de l'Empereur n. 332. sous ce titre: La Vie & les Actions de Charles M. en vers Allemands; Celui, qui l'a retouché s'appelle luy meme Srtichemer selon de Nesſel.* At vero, ut supra fuit dictum, Strickerus (hunc enim Dn. le Long designat nomine: *Strichemer*) est Restaurator & Renovator Fragmenti. Post Schilterum ipse quoque textum cum MSC. illo Argentinensi, quod est seculi XIII. & in Membrana exhibetur, contuli, notisque qualibuscumque instruxi. Tu, Benevole Lector & hac opella nostra fruere benignus, lætusque vale. Scribeb. Dorlishemii in ditione Argentoratensi prope Molshemium prid. Kal. Aprilis 1727.

Digitized by Google

L. B. Ne pagella reſtaret vacua, lubuit addere notatu digniſſimam de ſepulchro Rolandi relationem viri minime vulgaris, qui coram illud inſpexit & cum cura luſtratum examinavit. Eſt nimirum

HUBERTUS THOMAS LEODIUS Annal. de Vita Frider. II. Palat. lib. I. p. 5.

APud Blauiam in Xantonibus ſuper Rolandi ſepulcrum ſcriptum eſt, illum fuiſſe primum Comitem Palatinum, quod forſan plures eſſent in aula Imperatoris. Fuit autem is Rolandus Caroli M. ex ſorore nepos, dux quidem magnanimus, qui cum ſocio Oliuerio, aliisque quam plurimis egregiis viris contra Hiſpanos, tum infideles fortiter pugnando in jugis Pyrenæi montis, qua parte Roncivallis appellatur, ſiti & vulneribus confectus occubuit, ubi etiam hodie cornu illius eburneum & enſis oſtenditur. Quia vero noſtri Comites Palatini, vera linea Carolum M. & hunc Rolandum attingere putantur, haud taedioſum erit, paucula de hoc adſcribere. Fabulantur Francorum annales, eundem Carolum ejusque duodecim proceres, quos Franciae Pares appellant, inaudita corporis magnitudine fuiſſe. Quod reſcire cupiens antiquitatis amantiſſimus Franciſcus rex Francorum, ex Hiſpaniae captiuitate in ſuum regnum rediens, poſtquam Blauiam peruenit in ſubterráneum illud ſpecus deſcendit. Vbi dictus Rolandus & Oliuerius & medius diuus Romanus in marmoreis ſepulchris non admodum magnis tumulati ſunt. Juſſit autem de Rolandi tumulo fruſtum marmoris abrumpi, & illico poſtquam intus inſpexiſſet, calce ſeu caemento reliniri, de comuni fama nihil detrahens, ne videretur fruſtra, ut credo, id tentaſſe. Poſt paucos vero dies, ſalutato de itinere rege, in oppido Cognaco Fridericus Palatinus, qui tum Imperatorem Carolum in Hiſpaniam adibat, Blauiam etiam diuertit, & eadem monumenta videre voluit. Aderamus Ego & Doctor Joannes Langius, principis inſignis medicus, qui de ſingulis diligentius ſcire volentes, perſcrutati ſumus a Monacho, qui Principi omnia indicabat, de oſſibus Rolandi an adhuc integra, & ea, qua fama diceret, longitudine in marmore concluderentur? Reſpondit illam famam nihil eſſe mentitam, neque nos movere debere marmoris brevitatem. Fuiſſe enim poſt multos años a ſtrage Ronciualle translata, putrefactis iam iuncturis non cohaerentia, ſed ſimul veluti in faſcem colligata, ibi eſſe repoſita, & marmor pro longitudine tibiarum, quae adhuc integrae forent excauatum fuiſſe. Admirati ſumus vehementer, ſi monachus verum diceret, Rolandi magnitudinem, cuius pro marmoris dimenſione tibia 3. pedes ad minus longitudinis habuiſſet. Dum haec nobiſcum ratiocinaremur, abiit princeps cum monacho, nos duo remanſimus ſoli, inter nos dicentes, quid ſi fragmentum marmoris reuelleremus, cum nondum coaluiſſe caementum videamus? Placuit conſilium & admouemus manus, quibus libenter ceſſit lapis, totumque ſepulchrum intus inſpeximus. Vbi prorſus nihil erat, niſi oſſiculorum cumulus, vix duorum pugnorum craſſitudine, quo diſperſo, os vix vllum digiti longitudine inuenimus. Quare repoſito ut ante fuerat fragmento, riſimus inter nos monachi vel inſcitiam vel imprudentem mentiendi audaciam.

FRAG-

Digitized by Google

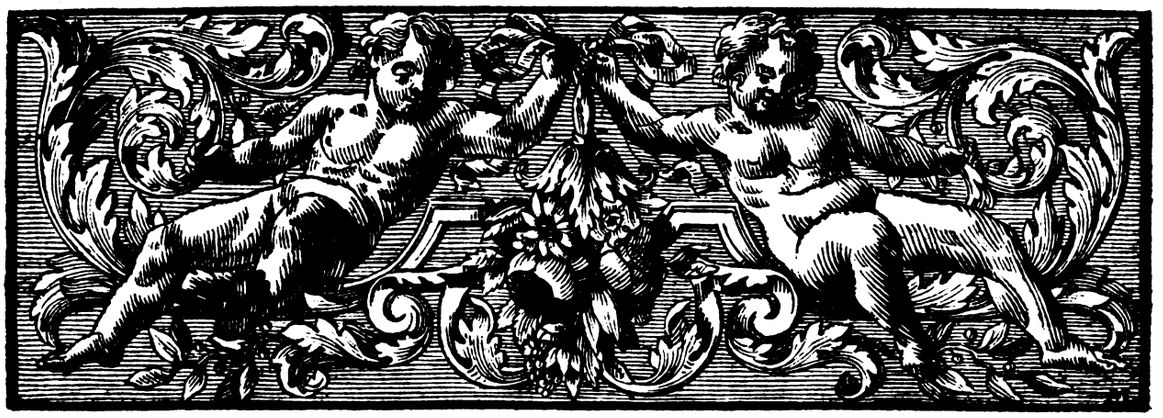

FRAGMENTUM
DE
BELLO CAROLI MAGNI
CONTRA SARACENOS.

* * * *
* * *
* * * *

UNde *(a)* ne *(b)* bite niht langer,
Thaz liut iſt thir geuangen,
Thie burge ſint gewnnen,
Wir ſin harte bethungen;
Ih han ſelue thriu kint,
Thie mir vil lief ſint,
Wie gerne ih einen ſun gebe,
Thaz thie anderen mit urithe weren;
Ih ſage thir herre wie thu tu(o),
Thinen ſun gif gerne thar zu(o),
Thaz uns ther Keiſar *(c)* untwige;
Thaz gerate ih thir getruwelike;
Tho ſprah ther alte:
Ther Kaiſer ueret mit gewalt,
Thaz wir tha niht withere ne mugen getu(o)n
Minen ſun geue ih gerne thar zu(o),
Thaz ther kaiſer withere kerre;
Nu uolge thu mir herre;
Ia geroh ih thin anden.
Thie giſel uu(o)re er ze lande,
Unze wir gelaiſten
Al thaz wir geheizen;
Wir komen nah ime zu(o) Achen;
Tha gebiete er *(d)* ſine ſprache;
Mit uunfhunderet helethe,
Ku(o)ne unde ethele,
Kumeſt thu tha gewiſſe
Zu Sant Michelis *(e)* miſſe
Thie criſtenhaid untphahen,
Unde leuen an ſinen genaden.
Tha wirtheſtu ſin man,
Thu macheſt ime undertan
Uile menegen haithenen richen
Ze thienende uorhtihliche.
THo *(f)* rethete ther witherwarte,
Thie Got niht ne uorhte,
Unde gevellet thir herre min rat,
So ſage ih thir rehte wie iz gat,
Ther kaiſer kerret withere,
Koment ſie abe theme gebirge,

Tha

(a) Initium hujus Fragmenti eſt pars Colloquii, quod Blanſcandies, unus ex familiaribus & Amicis Marſilii, Saracenorum in Hiſpania Regis, cum ipſo habuiſſe fingitur. Materia autem hos verſus præcedens exhibetur in Strickero, ita ut in MSC. Argentinenſi octo fere folia compreſſe ſcripta occupet. *Scherz.*

(b) *Beite*, warte.

(c) *Untwige*, entweiche.

(d) i. e. *Populos ſibi ſubjectos.* Ita du Fresne in Gloſſ. Lat. Barb. *Linguam* pro *Natione* poni plurimis exemplis probat. *Scherz.*

(e) *Miſſe* hîc pro *Feſto* uſurpatur. quâ de re vid. du du Fresne v. Miſſa. Ita hodie dicimus *Lichtmeſs*, pro *Feſto Purificationis B. Mariæ*, la chandeleur. *Scherz.*

(f) i. e. *Tum loquebatur Hoſtis* (Caroli) *Qui DEum non timebat.* *Thie* pro *ther*, *der* ſæpe apud antiquos legitur. *Scherz.*

(g) *Heim-*

Tha ſcaithent ſie ſih,
Ia ueret mannelih
An ſine (g) heimlike;
So gewaldige thaz rike;
Thie er hi laze
Then erlaithe thu thie ſtraze,
So heiz thu thine gahen,
Thie tumben alle (b) hahen;
Uahen thie wiſen,
So erloſe wir thie giſelen.
Unde leuen iemer mere mit genathen;
Thas geloueten alle thie an theme rate waren.
THier rat was getan,
Marſilie hiez komen ſine man.
Zo allererſt uortheret er
Elargis uon Parguel,
Tharnah Eſtropiz;
Unde ſinen ſun Stramariz,
Priamur uon there warte;
Gerglano uon there marke;
Thare kom Balziel;
Unde Malbrant uon theme mere;
Unde Matheus ſin Oehim.
Ther was there wiſeſten ain.
Jomel
Ein haithene kune unde ſnel.
Tha was Blanſcandiz;
Ther kuning in rethen hiez;
Er ſagete in thes kuniges willen,
Thaz gelobeten thie geſellen.
Marſilie uf ſtu(o)nt,
Sine rethe erhup,
Er ſprah: wole ir Helethe gu(o)te,
Helfent uns uzer note;
Mugend er iz ſcaithen,
Tha iſt umbe uaile
Al thaz ih iemer gewinne.
Handelet iz min ſinne
Thurh iuwer ſelber gu(o)te,
Machet iuh deumu(o)te.
Nement palmen an thie hant;
Iz iſt uns zu then ſorgen gewant;
Zehne blanker mule,
Scone unde tiure.
Mit golde gelathen;
So ſi maiſt mugen getragen.
Theme kaiſere ze minnen
Ih will gerne thingen.
Mit allen minen liuten.
Sower er mir gebiutet.
Thie criſtenhaid wil ih ane gan.
Ih werthe gerne ſin man.
Sochet ſine uuoze
Thaz wir frithe hauen mu(o)ze.
Er liget ze Corderes uor there ſtete,
Bit in thurh Got, then er anbetet,
Thaz er ſih enbarme
Uber thie uile armen,
Thie nu ſint lange
An grozeme gethwange;
Unde heizet er untphahen thie gebe,
So ſaget ime thie rethe,
Waz ih ime wille ſenden.
Mule unde (i) olbenten,
k Uorloufte unde muzere,
Unde tharzo menege giſte mere,
Karren mit biſanten
Bietet den Franken,
Thaz ſie mir helfen thingen,
Thes Kaiſeres hulde gewinnen.
Thie boten tho karten,
Tha man ſie lerte,
Zo there criſtenen lande
Mit uile herlicheme (l) geſande;
Thie berge ſtigen ſie ze tale;
Sie ſahen uber al
Menegen helet ku(o)nen,
Menegen uanen gru(o)nen,
Menegen roten unde wizen,
Die uelt ſahen ſie glizen,
Sam ſie waren rotguldin;
Thie boten retheten under in,
Thaz ther Kaiſer wole were
Uber al thiſſe werlt (m) mere,
Wither ſiner herſcefte
Ne dorſte ſih nieman beheften.
THie boten ſahen (n) zu(o) themo ſezze
Menegen helet uermezzen;
Sie komen zo eineme bomgarte,
Ther was gezirot harte,
Tha uunden ſie inne
Thie lewen alſo grimme
Mit then beren uehten;
Sie ſahen gu(o)te knehte
Sciezen unde ſpringen;
Sie horten ſagen unde ſingen
(o) Meneger ſlahte ſettſpile;
Aller wnnen was tha uile;
Thie ku(o)nen (p) uronekempen.
Uor ainander gewenken;
Sie hiwen mit den ſuerten
(q) Uf then ulins hærten.

Thaz

(g) *Heimlike*, domum. eſt ab: *heim*, *haim*, quod *domum*, *Patriam*, *ſedem ordinariam* ſignificat. *Scherz.*

(b) *Hahen*, ſuſpendere. conf. ad Otfrid. Ev. IV, 24. not. 36. *Schertz.*

(i) Vid. Notam meam ad Stricker. Cap. II. Sect. VII. n. 5. *Scherz.*

(k) Vid. Notam meam ad Stricker. Cap. II. Sect. VII. n. 4. *Scherz.*

(l) *Geſande* munera.

(m) *Mere*, magnus. i. e. dominus. *Scherz.*

(n) *Zu themo ſezze*, in hac ſede, in hoc loco. *Scherz.*

(o) *Mancher geſchlecht ſeitenſpiele.*

(p) *Uronekampen*, milites Sacros. i. e. deſtinatos ut Chriſti cauſam defendant. *vron* ſacrum denotare certum eſt. *kampen* ſunt militantes, *Kampffer*, campiones. *Scherz.*

(q) Reddo: *ſuper ſilices duros.* Gl. Monſeenſes p. 363. *Ulinſin*, de lapidibus ignitis. *Vlins* videtur idem eſſe ac noſtrum *flintenſtein*. Angl. Sax. *flint*, Silex. Anglis: à *flint*, ſilex. Sax. & Friſ. *Vlinte*, ſilex. vid. Kilian. in Etymol.

(r) *Ade-*

Thaz thaz ulur tha uz vloveh;
Sie ſahen thaz thie (r) adelaren ouch,
Thar zo gewenet (s) we(a)ren,
Thaz ſie (t) ſcate paren.
Sie horten thie phaht leren.
Thie (u) ethelen iungherren
Scirmen mit den ſcilden,
Wie thie ualken ſpileten,
Unde ander meneh uetherſpil;
Aller werlt wnne was tha vile;
Uile meneh ethele wib
Zierete wol then iren lib
Mit phellele unde mit ſithen,
Mit guldneme geſmithe;
Sint Salomon erſtarf,
So ne wart nie ſo groz (x) herſcaf,
Noh ne wirthet nimmer mere;
Karl was aller tugende ein rehter herre.
THie boten uu(o)re giengen,
Uil thikke ſie nither uiellen,
In phellelinen gewante,
Thie palman an then handen;
Ia mere und mere
Uiellen ſie zo there erthe;
Sie uunden then kaiſer (y) zewaren
Uffe theme (z) ſcazable;
Sin anlizze was (aa) wunneſam.
Then boten (bb) harte wolgezam,
Thaz ſie in * mu(o)ſen ſcowen;
Ia liuhten ſine ougen
Sam ther morgen ſterre;
Man erkante in uile uerre;
Nieman ne thorſte uragen,
Wer ther kaiſer were.
Nieman (cc) ne was ime gelih,
Sin antlu(o)zze was zierlih;
Mit (dd) uollehlichen o(v)gen
Ne mohten ſie in niht noh beſcowen;
Thiu liehte gah in (ee) wither slah,
Sam thiu ſunne umbe mittentah;
Then uianden was er (ff) gramelih,
Then armen was er (gg) heimlih;
(hh) In volwige was er ſigeſalih;
Wither ubel was er genathih;
Ze Gote was er (ii) geware;
Er was reht rihtare;
(kk) Er lerte uns thie phahte,
Ther engel ſie ime uore rihte;
Er erkunde (ll) elliu reht.
Zo theme ſuerte was er (mm) got kneht;
Aller tugende was er uz erkoren;
Milter herren wart nie geboren.
BLanſcandiz tha uore ſtunt
Thie rethe hob er alſus:
Hail ſiſtu kaiſer here,
Minne unde ere
Si thir geboten
Uon themo leuentigen Gote,
Ther himel unde erthe
Uon nihte ne hiez werthen;
Ther uone himele her nither ſi komen,
Uon einere maget wart er geboren,
In theme jordane getoufet wart,
Unde an theme cruce irſtarf,
Thie werlt erloſte uon there helle,
Anebeten wir ine wellen,
Unde leuen in ſinen genathen;
(nn) Thie criſtenhait wille wir untphahen;
Nu bitte wir thih herre
Thurh theſſeluen Godes ere,
Wir ſin haithen
Leither uon Gode geſcaithen,

Nu

(r) *Adelaren*, aquilæ.
(s) To *a* quod ſuper *o* *e* ſcriptum eſt in MSC. Argentin. eſt à recentiori manu.
(t) *Scate paren* i. damnum non dare, *paren*, hinc entbehren, mangeln. *Schilter.* Cum *ſcate* denotet ſæpe umbram, & *paren*, parere, efficere, facere, verto: *Ut umbram facerent*, pugnantibus ſc. apud Notk. Pſalm. LII, 5. & CI, 11. eſt *ſeato*, pro umbra; nos *ſchatten* dicimus. *Paren* eſt *parere*, gebären proprie, inde *efficere*. in Gl. Monſeenſibus p. 333. *pari*, faceret. *Scherz.*
(u) i. e. *Juvenes Nobiles*, qui ſtylo medii ævi *Domicelli* vocabantur. Twinger. in Vocab. Lat. Germ. MSC. *Juncherre*, Domicellus. Nomen hoc olim etiam Comitum, Ducumque imò Regum Filiis tribuebatur. vid. Wehner. in Obſerv. Pract. h. v. Superioris quoque Nobilitatis Viris id tributum legitur. *Scherz.*
(x) *Herſcaf* alias *multitudinem*, in ſpecie *Exercitum* denotat. vid. Palthen. ad Tat. p. 390. hîc loci commode explicari poteſt per *multitudinem hominum pompâ Aulicâ ſe efferentium.*
(y) *Zewaren*, certe profecto; antiquiores dicunt *zi-waro*, *zi-ware*, *zi-waru*, *ze-ware*. Scherz.
(z) *Scazable*, Schachſpiel.
(aa) *Wunneſam*, freudich, læta.
(bb) *Wolgezam harte*, graviter comis. *Schilter.* Sed *hart*, hîc idem eſt ac: *admodum*, *valde*. Nam verſus hic & ſeq. ita reddi debent:

Legatis admodum bene conveniebat,
i. e. gratum erat,
Quod ipſum poſſent videre.

(*) *Muoſen* pro: *poſſe* ſæpe uſurpatur. vid. notam meam ad Otfrid. Ev. IV, 4. 147. not. 36.
(cc) Particula *ne* appoſita dictioni neganti fortius negat.
(dd) *Uolleblich*, par integrum, ab *eblich*, i. e. par & *uoll*, plenum, *mit uolleblichen o(v)gen*, integris oculis. *Schilter.* *Volleblich* non eſt ab *eblich*. hodie *völliglich* dicimus. Simili ratione infra occurrit *jebelich* pro: *jeglich*. *mannelih*, pro: *manniglich*.
(ee) *Witherslah*, reflexio.
(ff) *Gramelih*, grimmich.
(gg) *Heimlih*, gewogen, benevolus: Eleemoſyna absque ſtrepitu, i. e. tacitè datur.
(hh) i. e. In prœliis erat victorioſus.
(ii) *Geware*, attendens.
(kk) *Der engel richtet den weg uor.* Schilter. *phahte* hîc non eſt *via*, der pfad, ſed *Lex*, Divina ſcil. vid. ſupra ℣. 146. adde notam meam ad Striker. II, 13. not. 5. *rihte* idem eſt ac: *dixit*, *expoſuit*, *indicavit*. quo ſenſu hæc vox ſæpe occurrit. vid. Otfr. Ev. III, 20. 246. & IV, 19. 22. paſſimque. *Schertz.*
(ll) *Elliu*, alle.
(mm) *Got knebt*, bonus miles.
(nn) Chriſtianiſmum volumus accipere.

Nu hilf uns ſine hulde erweruen,
Thaz wir an then ſunden niht ne ſterben.
THer Kaiſer *(oo)* ſuihte allez an.
Tho rethete auer ther alte man:
O wol thu kaiſer ethele,
(pp) Ther entbiutet ther Kuning Marſilie.
Sin thieneſt uile wilihlike,
Thar nah an ſineme rike
Alle ſine uorſten,
Of ſi herre dorſten;
(qq) Sie entbietent thir thie to(v)ſe,
Then cins uon ire ho(v)ſte.

Thieſen ſezent ſie nehain zil,
Wan alſo thiu biuteſt unde wil;
Sie bieten *(rr)* ſcaz ane zale.
There beſten marhe thie wale,
Uorloufte unde uehterſpil,
(ss) Su waz herre thu thes wil:
(tt) Mule unde olbenten
Thie wile er thir ſenden
Mit golde gelathen,
So waz uunfzih karren mugen getragen.
Ther gu(o)ten *(uu)* biſantinge
Thinen ethelen franken ze minnen,

Thaz

(*oo*) *Suihte*, &c. ſahe alles an. *Schilter.* rectius: *tacebat ſemper.* nihil plane reſpondebat. *Suihte* eſt à *ſuiben*, *ſuigen*, *ſuigan.* conf. infra ℣. 394. hodie: *ſchweigen*, dicimus. *Allizano*, pro: *ſemper*, occurrit apud Willeramum.

(*pp*) *Ther*, rectius: *thir.*

(*qq*) i. e. *Offerunt tibi baptismum* ſc. ſe eſſe accepturos.

(*rr*) *Scaz*, pecuniam. vid. notam meam ad Otfrid. Ev. III, 14. 195.

(*ss*) *Zu was herr du des wilſt.* Schilter. *Su* non eſt: *zu*, ſed noſtrum: *ſo.* Scherz.

(*tt*) *Maul und elephanten.* Schilter. *Olbenten* non denotat. *elephantos*, ſed *camelos.* vid. Notam meam ad Stricker. II, 7. n. 5. *Scherz.*

(*uu*) *Biſantinge* idem eſt, quod Strickeri *byſande.* de quâ voce dixi ad Stricker. II, 8. num. 6. Poſtquam illa jam typis imprimenda dediſſem, Dn. *Elias Brackenhoffer*, Civitatis hujus Viginti Unum Vir meritiſſimus ex B. Dn. Parentis *Lexico Rei Nummariæ MSC.* benigne de Byzantiis hæc communicavit.

Besant d'or *iſt die alte Goldmüntze, welche* Byzantius *und* Byzantinus *genennet, und von den Röm. Käyſern zu* Byzantz *oder* Conſtantinopel *geſchlagen worden.* In Hiſtoria S. Ludouici IX. Regis c. 42. *lieſet man alſo:* Que ſi la Roine vouloit bailler deux cens mille Beſants d'or (qui valoient lors cinq cens mille liures) qu'elle delivroit le Roy en ce faiſant. *Und in einer* Fabella *genannt* la courte Barbe: Tenés, je vous donne ce Beſant, c'êtoit vne piece d'or, valant enuiron vn Angelot. Vide plura apud Marquard. Freherum de Re Monet. p. 38. & infra ſub voce Byzantius.

Byzantius, Byzantinus (Gallis Beſant d'or) *iſt eine Goldene Müntze geweſen, welche von den Römiſchen Käyſern zu* Byzantz in Orient *geſchlagen worden, als das Römiſche Reich auf die Neige gehen wollte, Rom und meiſtentheils* Italien *von den* Gothis, Longobardis *und andern* Barbaris *verherget wurde, haben die Römiſche Käyſer ihren Sitz nach* Byſantz transferirt, *welche Statt von Käyſer* Conſtantino Magno *nach erlittener* Ruin *wieder erbauen, und gezieret, dannenhero* Conſtantinopolis *und* Neo-Roma *genannt worden. Dieſer Müntzſort wird in den* Annalibus, Bullis, Diplomatibus *und andern* Inſtrumentis publ. *vielfältig gedacht, wie bey* Marqu. Frehero de Re Monet. p. 37. *zu ſehen.*

Sie iſt von hohem faſt feinem Gold (auro obryzo) *geweſen. Im Gepräg* different *von den Römiſchen Müntzen des vorigen* Seculi: *dann wie dieſelbigen dick und mit hocherhabenem Bilde waren, daſs es ſchiene, ſie wäre erſtlich gegoſſen und hernach allererſt geprägt; ſo ſind hingegen dieſe gantz dünn, meiſtentheils eines übelgemachten Bildwercks, wie etwann auch die vorige Käyſer ihr Bild und* memorias rerum geſtarum *den Müntzen einzuverleiben ſehr beſchäfftiget waren; ſo haben hingegen die* Orientiſche *Chriſtliche Käyſer, wie in ihren* labaris, *Schild und Helmen, alſo auch und nicht weniger auf ihren Müntzen anfänglich ein Creutz; hernacher auch das Bild Chriſti, das Buch des Lebens, oder das Neue Teſtament in Händen haltend, etwann auch die Jungfrau Mariam ſetzen laſſen, entweder gantz allein, oder mit und neben des Käyſers Bildnuſs, die Krone auf ſein Haubt ſetzend mit dieſen und dergleichen* Epigraphis: JHESVS CHRISTVS REX REGNANTIVM, *oder* JHS. XPS. EMMANVEL, *oder* JHS. XPS. NIKA, *welches die alten Könige von Franckreich rühmlich auf ihren Sonnen-Kronen, darauf* XPS. vincit, XPS. regnat, XPS. imperat, *nachgethan,* item JHSVS CHRISTVS BASILEOS BASILEON. *wie ſolches Käyſer* Joh. Zimiſca *ums Jahr 97. auf ſein Müntz prägen laſſen, dergleichen bey mir ein* Original *von Silber und Kupffer zu ſehen. Woraus dann zu vernehmen, daſs die* Byzantini, *nicht allein Golden, ſondern auch Silbern und Kupffern geweſen ſeyen. Hiervon ſiehe* Anton. Auguſtinum Dial. I. antiq. p. 9. lit. C. & D. Lipſium de Cruce l. 3. c. 15. & 16. p. 72. & ſeqq. Adolph. Occonem ſub Juſtiniano Imperat. p. 583. & alibi paſſim, *ſonderlich aber* Octavianum Stradam *bey der* Orientaliſchen *Käyſer Müntze.* vid. etiam ſub verbo Beſant d'or. Item Chryſini *und* Altum lar.

Ob aber wohlen die Betzantz *oder* Byzantini *eigentlich und anfänglich zu* Byſantz *geſchlagen worden, dannenhero dieſes Wort* originem primitiuam *andeutet, ſo iſt doch ane dem, daſs nachgehends man anderswo auch* Byzantinos *gepräget habe, und die Nahmen einen weg als den andern blieben: ebener maſſen zuvor die* Florin *zu* Florentz *erſtlichen, nachgehends aber aller Orthen, gleichwohl mit Behaltung dieſes Nahmens gemüntzet worden, und werden heut zu Tag nicht allein die Türckiſche* Ducaten, *ſondern faſt insgemein die* Aſiatiſche *und* Africaniſche *Goldmüntzen* Byzantini *genennet, worvon* François Meneſtrier *der* Jeſuit, *in ſeiner* Art du Blaſon juſtifié, &c. Anno 1661. *zu* Lion *gedruckt* p. 171. *mit mehrerem zu ſehen.*

Leo Oſtienſis ſ. Marſicanus Chronico Caſinenſi l. 3. c. 57. recenſet, Ducem Robertum Guiſcardum Monaſterio Caſinenſi largitum eſſe & donaſſe Byzantinos ſexcentos & duo millia Tarenos Africanos. Voſſ. de vitiis Sermon. p. 293.

Hæc ideo hîc addere volui, ut haberent Eruditi Specimen *Lexici Rei nummariæ*, in quo de omnium fere Populorum, inprimis Europæorum nummis erudite & accurate in duobus Tomis in folio egit inſignis quondam Eruditionis Stator Dn. *Elias Brackenhoffer*, Vrbis noſtræ olim Tredecim Vir & Scholarcha. Rei Literariæ intereſt ut opus hoc Lucinam fauentem habeat. *Scherz.*

(*xx*) *De*

Digitized by Google

Thaz wir tha bi erzaichen,
Thaz wir thih mit trowen meinen;
Er ſprah: ô thu kaiſer here,
(xx) Do iz thurh thes waren Godes ere,
Hiez in thiſſen ziten
Thine uurſten wither riten,
Thaz ſie uns untwiken
Withere an ire rike;
Gebiut thine ſprache
An thinemo ſto(v)le ze Ache;
Tha kumet Marſilie min herre,
Er wil tha getoufet werthen.
Mit thuſent ſinen (yy) helege.
Ku(o)nen unde ethelen;
Tha wirdet er thin (zz) man;
Er machet thir undertan
Uile menege rike,
So thienet er thir getruwelike.
THer Kaiſer ſich allez enthielt,
Alſo ime ſin wiſtom riet;
Unze (a) er thie rehte al wole wiſte,
Thaz (b) houfet er wither ufrihte;
Er ſprah: lob unde ere
Nu unde jemer mere
Sage wir thir heiliger Criſt,
Wande du (c) aller ſculde ein ſo(v)nare biſt,
Nu tu(o) thiſſe haithen
Uon iren ſunden haile,
Thaz ſie thih erkennen,
Unde (d) thine were minnen.
Er ſprah zu theme alten:
Thaz thin Got walte,
Thu ſciniſt in ſconerne gebare.
Wie wiltu mir thaz bewaren,
(e) There rethe wilih wisheid hauen.
Thaz wilih thir ſagen,
Sprah tho ther alte,
Mih ſelue haue thu behalten;
Ja hat min herre Marſilie
Thrie ſune ethele,
Raten iz thine wiſen,
Nim er einen ze giſel,
Tharzu(o) gebe ih then minen;
Herre thu ne ſcolt niht zwiuelen,
Man gif thir elliu thie kint,
Thie under then uorſten ſint,
Unze wir geleiſten
Al thaz wir thir gehaizen.
THo ſprah ther ware Godes thieneſtman:
Welt er alſo wole uaren,
So muget er uwere ſele wole (f) wegen,
Muget iemer uroliche leuen,
Uwer gote, thie ir ane betet,
Apollo unde Mahumet,
Thie ſint uile boſe,
(g) Upih iſt ire gekoſe,
Thie tiuuele wonent tha inne,
Ir horet ire ſtimme,
Thie waren je lugenare;
Gelofet ir an then rehten (h) hailare.
Ther iuh uon nihte geſcaffen hat,
So wirdet uwer got rat.
MArſilie hat uile wither mir getan;
Er hiez mir (i) houbeten zwene mine man,
Thie ih zo(u) ime ſande,
Tha er mih mite ſcande;
Alſo ſolte ih iu tun,
Selue ther ware Godes Sun,
Furſte aller Guote
(k) Thurh ſine devmu(o)te
Einen eſel er zu(o) Ieruſalem rait,
Tho er thie martire thurh uns lait;
Einen palmen uort er an there hant,
Nu ſit ir zu(o) mir geſant,
Unde (l) uu(o)ret thaz ſelue zeichen,
Mineme zorne wil ih untwiken,
Thiu palme bezeinot then ſige;
O wi ob iz hir nah ſo kumet,
Thaz Marſilie wirt bekeret,
So wirt thiu Criſtenheid wole geeret.
So waz er wither mir hat getan,
Thurh Got ſculet ir urithe han.
Uart zu(o) uweren (m) hergergen,
Nehauet neheine ſorge,
Ih anworte iu mit minnen,
Got laze iuh ſine hulde gewinnen.
DEr Kaiſer beſprach ſich drate
Mit des riches rate;
O wol ir uurſten ethele,
Ire ware Godes helethe,
Uwer wingarte iſt wole gebuet;
Ir ſculen wole getruen,

Thaz

(xx) *Do iz*, fac id, thue es. *Scherz.*

(yy) Lege: *belethen*; Heroibus. conf. ſupra ỳ. 25. *Scherz.*

(zz) *Man.* Vaſallus.

(a) i. e. *Cum ſermonem* (Blanſcandiſii) *omnem cognoviſſet*, audiviſſet. *Scherz.*

(b) *Das haupt.*

(c) *Aller ſchuld ein ſöhner biſt.*

(d) *Deine warheit meinen.* Schilter. in MSC. Argent. eſt, *werc*, quod *opera* ſignificat, unde verte: *& tua opera ament*; i. e. agant ea, quæ agenda eſſe in verbo Tuo mandaſti. *Gotes werc* hic eodem ſenſu uſurpatur, quo ἔργον κυρίου in 1. ad Cor. 15, 58. *Scherz.*

(e) *Der räthe will ich weiſsheit haben.* Schilter. *wisheid* non hîc notat *weisheit*, nec *there rethe* idem eſt ac: *der räthe.* Sed: *wisheit*, eſt noſtrum: *gewisheit, certitudo, ſecuritas*, &: *there rethe*, ſcribitur hodie: *der rede*, ſermonis, verborum. manifeſtum hoc eſt ex Strikero, qui II, 15. ita hæc exprimit:

Du ſcheineſt in gueten geberen,
Wie wiltu mir ditz beweren;
Ich kere mich niht an ewern ait,
Ir tuet mir di gewishait,
Der ich vil wol glauben mues.

apparet hinc, quantæ ſit & materiæ & ſtyli ſimilitudo auctori hujus Fragmenti, & Strickero. *Scherz.*

(f) *Wegen* hic idem eſt ac: *weihen*, conſecrare, ſanctificare. conf. Stricker. IV, 13. n. 2. *Scherz.*

(g) *Upih*, üppig.

(h) *Hailare*, heiler, heyland.

(i) *Houbeten*, enthaupten.

(k) Durch ſeine demuth.

(l) *Uu(o)ret*, führet.

(m) *Hergergen*, herrichen, Saxon. diminut. Schilter. Imò legendum: *herbergen*, quod etiam habet Stricker. *Scherz.*

Thaz iu ther himelische (n) wirt,
An thes namen ir hi (o) birt sit,
Lone nah uwereme thinge.
Mit eineme phenninge,
Thaz ist thaz himelrike,
The ist gemeinlike
Uf gestechet zu(o) eineme zile,
Tha loufet so wer tha wile;
Ist thiu gruntueste in Gote erhaben,
So wil ih iu warliken sagen,
Thaz uber zinder ne mah niht gewiken.
Uns nahet thaz Godes rike,
Ni uolge wir niht theme suarzen rabene;
Thie mu(o)zen thie sete hauen,
Tha mane ih iu alle bi,
Nemet thaz gru(o)ne olezwih
Mit there turteltuben,
Uestenet uweren gelouben,
Thienet uweren (p) scaffare;
Lat iu wesen (q) ummare
Thie gebe Marsilien.
(r) Eruulte er thiz gebirge,
Uon roten golte,
Ih ne weiz waz iz mir scolde
Uu(o)re then ewigen lib;
Nu bethenket iuhan eis.
Thaz uerlie iu ther ware Godes sun,
Qui regnat in eternum.

(s)

NAimes uone baieren,
Ther was there Ratgeuen eine
There (t) allerhereſten an theme houe,
Ein tugenlih herzoge,
Thes leben was so gelobesam
(u) So er the kaisere wole zam
Zu(o) allen sinen eren.
Er sprah zu(o) then herren:
Tho ih mih uone Baieren hu(o)b
Tho hete ih menegen helt gu(o)t,
Tho erwelete ih uier thusent miner manne,
Thie ne sint geslagen noh geuangen,
Sie sint gu(o)te knehte;
Zo there martere uindet man sie rehte.
Uerhenget is uns min drehtin,
So scult ir uile gewis sin,
Thaz wir iu niemer ne (x) geswiken,
Noch neheiner not untwiken;
(y) Ih ne ru(o)che umbe ire rethe;
Waz mere ist mer Marsilien gebe;
Wir sculen in thaz ire lant,
Wir gefrumen blotigen rant;
Wir sculen (z) uol herten
Mit unseren gu(o)ten swerten;
Ih werthe gerne (aa) ellende,
In thes meres ende,
Wir sculen Mahmeten uertriben,
Unde alle thie mit ime beliuen,
Apollen sinen gesellen.
Thi sih ze Gote gehaben willen,
(bb) Thie untpha wir mit grozen eren,
Gevalle iz mineme herren,
In sinen genathen stat;
Beithe wistum unde rat
Ze libe unde ze sele.
Sin gebot eruol ih gerne,
THer Kaiser geswihte uile stille,
(cc) Er marhte ire iegeliches willen,
(dd) Getru(o)bet was thas sin gemu(o)te,
Iethoh uertruh iz sin gu(o)te,
Thaz er sih is niht erzeigete;
Thaz houbet er nither niegete,
Thaz sin nieman innen ne wart;
Einer stille er tho bat,
Ther Biscof Sant Johannes,
(ee) Ze theme Kaiser gerte er urlobes,
Unde zu(o) allen then herren,
Thie an theme houe waren;
Er sprah: were is in mines herren willen:
Uf sine genathe willih thingen,
So wolde ih uber ualkart.
(ff) Bu(o) Almarie an thie stat,
(gg) Kunden thaz Godes wort,
(hh) Ih ne uorhte neheinen tot;
Wolde Got unde were ih thes wert.
Thaz mih uiur other swert
Gelutterete an theme libe,
So were ih ane zwiuel,
Thaz min Got ruhte;
(ii) Sine uenie er suhte,

Zu(o)

(n) *Wirt*, Paterfamilias. conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 726. seq. *Scherz.*
(o) *Birt* est quidem in MSC. Argentin. à manu recentiori, sed bene quadrat, *birt* enim idem significat ac: estis, Et Rhythmum promovet. *Scherz.*
(p) *Scaffare*, Schöpffer.
(q) Lege: *Unmare*, ingratum. vid. notam meam ad Otfr. Eu. II, 14. 232. *Scherz.*
(r) i. e. *Si repleret* (repletos offerret) *hos montes rubro auro,*
Nescirem, quid id mihi prodesset
Loco vitæ eternæ. Scherz.
(s) Hîc deficiunt multa, quæ Stricker. habet à Cap. III. Sect. I. usque ad Sect. V.
(t) *Allerbereſten*, allerherrifte, vornehmſte.
(u) Mallem legere: *so iz them.* Scherz.
(x) *Geſwiken*, decipiamus. à *ſwick.* dolus. *Scherz.*
(y) i. e. *Non curo illorum ſermonem,*
Nec grata ſunt mihi Marſilii dona, promiſſa,
Debemus ire in ipſorum regionem. Scherz.
(z) i. e. *Debemus perdurare.* Scherz.
(aa) *Ellende*, exul.
(bb) i. e. *Hos ſuſcipimus magno cum honore.* Scherz.
(cc) *Marbte*, merckete.
(dd) *Betrübet war das ſein gemüthe.*
(ee) Veniam dicendi orabat Cæſarem.
(ff) Almaria Hiſpaniæ Urbs, Epiſcopum habens, qui ſubeſt Archi-Epiſcopo Granatenſi. *Scherz.*
(gg) *Kunden*, verkünden.
(hh) Ich förchte keinen tod.
(ii) i. e. *Veniam peccatorum petebat.* conf. ℣. 1934. *Scherz.*

(kk) Un-

Digitized by Google

Zu(o) thes kaiſeres uuozen;
Ih wille gerne ſprah er bu(o)zen,
Swaz ih wither Got han getan,
Ih hu(o)b mih uz in Godes namen;
Ih ne wille thie *(kk)* uurech niht krum machen;
Mohte ih Godes thieneſt iet geſcaffen,
Then tivuel geſcenden;
Ir mule unde ire olbenten.
Ne ru(o)che ih niht mere
(ll) Wither there armen ſele,
Thie hetthenen bietent gewiſſe,
Zo(v) Sant Michahelis miſſe
So wellen ſie ſih toufen,
Thes ne ſcol in nieman gelouben,
Thiu toufe iſt thaz aller hereſt,
Thiu ſolte weſen all der eriſt;
Thas ſolte min herre anſen,
Unde ſcolde ordinen ire leuen,
(mm) So weſſe thiu Godes lere.
Tho ſprachen thie zweleſ herren:
Were itz an thes keiſeres hulden,
Thes rates wolde ih gerne uolgen.
GEnelun uf ſprang.
Er ſprah: thie uurſten haben alle unthang,
Thaz *(nn)* ſie ethele unde wiſe ſint,
Wie man thie tumbeſten uernimet;
Thie ſint nu ze houe ratgeuen,
Thie wiſen lat man al under wege.
Thie in wole *(oo)* tohten
Ze rate unde ze uehten,
Thie ſint nu gare uerkoren.
War iſt nu komen
Thiu menehualte wisheid;
Thinen uurſten iſt allen leid.
Thaz thu in thinen grozen wizzen.
Unſih alle laeſt ſizzen;
Iz get uns allen an thie ere,
Nu ne cimet niht lieber herre;
Thin neue Rolant uberru(o)fet uns alle ſament.
NAimes uone Beieren
Ther kan in wole ze wege zeichen;
Tho wir zu(o) theme burgetore thrungen,
Tho heten ſi thie Burh gewnnen;
Thaz zornete Rolant,
Thaz er thie Beiere tha uore ime uant
Helethe uz erkorne,
Man ſah ſie je tha uorne,
So waz uns hir noh geſcah,
Tha man sluch unde ſtah.
Tha waren je thie *(pp)* rekken
Mit iren ſcarfen ekken,
So iz gu(o)ten knehten wolegezam;
Tha umbe wolt er ſie erslaen,
(qq) Ne were iz niht underuaren;
Thie geſtorſten ime wole geſtaden,
Thie Beiere waren ſine *(rr)* gaten.
Nu ſtrebet er uber then *(ss)* ualkart;
Meniſcen blu(o)tes ne wart er nie ſat.
Unde andere ire geſellen
Warane uerſochent ſie ire *(tt)* ellen,
Heuen ſih an thie heithene,
Thie ne wille ih nie mer geleithegen.
Wande ſie an Got *(uu)* gehent,
Unde there to(v)ſe ulizihlichen gerent,
Unde there kriſtenheid gehorſam ſint;
Ze giſel bietent ſie ire kint.
Rolant zeſtouret thir alle thine ere.
Thie zweleue ratent thir uile uble thine
(xx) ſalte herre.

VF ſprang ther helet Rolant;
Er ſprah: Marſilie hete ouh ê here geſant
Uunfzehen Grauen,
Thie there toufe alle jahen,
Sie ſworen menegere slahte gebe,
Thie noh hute ſint ungewegen!
Thare withere ſante min herre
Siner manne zwene,
Marſilie hiez in thie houbete aue slahen;
So wer noh golt welle haben,
Ther untphae iz tha u(o)bre;
Ther rat geuellet mir uble.
Man nimet iz ane Godes ere.
Unde *(yy)* gerwet uns alle hir nah ſere.

THer Kaiſer zornte harte,
Mit geſtericheten barte,
Mit uf gewndenen *(zz)* granen,
Hiez er thie phaht uure tragen.
Ir ſtet mit unzuhten.
Thaz wil ih, ſprah er, rihten.

Wir

(*kk*) *Uureh*, furche, ſulcus; proverbialis hæc eſt locutio, ac ſignificat, quod à recto tramite non velit recedere. *Scherz.*

(*ll*) i. e. *In Reſpectu ad miſerorum* (Gentilium) *animas.* Scherz.

(*mm*) i, e. *Uti monſtrat Diuina doctrina* ſeu Scriptura Sacra. *Scherz.*

(*nn*) i. e. *Quod, licet ipſi præſtantes & ſapientes ſint, tamen* (ab ipſis) *ſtupidiſſimi audiantur.* Scherz.

(*oo*) *Tohten*, taugten, apti eſſent. *Scherz.*

(*pp*) *Rekken*, herois. conf. Goldaſt. ad Paræneſ. Tyrolis §. 18. & Opitii notam ad Rhythm. de S. Annone §. 19. not. 49. *Scherz.*

(*qq*) i. e. *Niſi impeditum hoc fuiſſet.* Scherz.

(*rr*) *Gaten*, ſocii; hinc *ebgatt*, fori conſors. *Scherz.*

(*ss*) *Valekart* eſt terminus remotus verſus Hiſpaniam ſitus, ceu tum ex hoc loco apparet, tum ex ℣. 413. *Scherz.*

(*tt*) *Ellen*, Fortitudo. conf. Not. ad Stricker. VIII, 13. *Scherz.*

(*uu*) i. e. *Si quidem DEum* (verum) *conſitentur*, agnoſcunt. *Scherz.*

(*xx*) *Salte* videtur idem eſſe ac *ſelte*, ſelde, *felicitas*, commodum. *Scherz.*

(*yy*) *Gerwet*, pœnitet nos, gereuet. *Scherz.*

(*zz*) *Granen* ſunt capilli myſtacis. Kilian. in Etymol. *graenen*, piri felis ſive eluri circa os, quibus abſciſſis ferociam perdit. poſtea: *graenen*, id eſt, kneuelbaerd, myſtax. conf. du Fresne in v. *Grani*, ubi inter alia allegat verba Ernulfi Roſſenſis Epiſcopi ex Tom. II. Spicilegii Acheriani ita ſonantia: *Euenit enim, inquit, frequenter, ut barbâti & prolixos habentes* granos, *dum poculum inter epulas ſumant prius liquore pilos inficiant, quam ori liquorem infundant.* Scherz.

(*a*) i. e.

Wir thet is iewet mere.
Rot iz thurh Godes ere.
(a) Unde geſamnet iuh einer rehte,
Ther uns thie heilige Geiſt gebe,
Thaz wir thes beſten (b) ramen;
Sie ſprachen alle amen.
THie (c) Fraken ſamenoten ſih thrate,
Mit gemeineme rate
Giengen ſie uf einen buhel gru(o)ne,
(d) Ther ſunne ſcein uile ſcone,
Sie rieten al umbe
Iehelih beſunder;
Tha riet mannelih
Mit grozen ſorgen vor ſih,
Thaz in thuhte thaz beſte:
Sie beſanden thie (e) geſte;
Zo theme rate tho kom
Uone Beieren thie herzoge,
(f) Oiger uone Denemarke,
Thierich ther ſtarke,
Wido uone Waskonie,
Juo uone Albonie,
Gotefrit uone Aiuno,
Ritſcart uone Virtune,
Teibat uon Remis,
Heinric uone Garmes,
Turpin uone Raines,
Milun uon Aſcalbaies,
Oliuir unde Rolant,
Upde Waltere ther Wigant,
Gergers unde Gergis,
Unde ther mere Griſeis,
Ansgir was da,
Raimunt von Britannia,
Genelun ther ſtunt in mitten,
Thie uurſten begond er bitten:
Alle ir ethele herren,
Ir tuot iz Gote ze eren,
Uben iuwer wisheid,
Gethenket an thie langen arbeit;
Ratet alle thar zu(o),
Thaz min herre einwether tu(o),
Er neme there (g) heithene gethinge,
(h) Uroume thie boten hinnen.
So iz there criſtenheid gezeme,
Ne uerſmahe niht ir gebe,
Neme thie Giſel ze hant,
Unde bezeze thaz lant;
Behute ſine burge,
Ne haue neheine ſorge,
Thaz er ſie gewarliche uinde,
Mables unde Morinde,
Ualterne unde Pine,
Tha beiten thie ſine;
Laze uns zo thiſſen ziten
Zo unſeren kinden riten;
Uerſume (i) ſih Marſilie,
So heue wir uns here withere,
Zeſtoren al ire kraft.
So ne mu(o)et uns thiu heithenſcaft
Hinen uore niht mere;
Thaz rate ih minen herren.

THo ſprah der biſcof Turpin:
(k) Thie rehte uerbiete min Drehtin,
So uu(o)re wir ane ende;
Min here ſcal thare ſenden,
Waz thie heithene willen tu(o)n,
Unde ratet alle thar zu(o),
Irkieſet iu einen wiſen man,
Ther uns withere kunne ſagen
Marſilien gemu(o)te;
Ih ne truwe ime neheiner gu(o)te;
Will er werthen criſten,
(l) Thaz uerſoche wir mit liſten;
Wir muozen in ſo uerſochen,
E wir ime urithe lazen,
Thaz wir niht ne zwiuelen mere;
Thaz rate ih minen herren,
Herzogen unde grauen.
Sie ſprachen, iz were thaz aller beſte.
Tho karten (m) thie notueſten
Wither zu(o) thes kaiſeres geſidele;
(n) Sie lageten allu nithere

Then

(a) i. e. *Et conjungite vos ad unum ſermonem*, ſeu ad concordiam. *Scherz.*

(b) *Ramen*, collimare ad aliquid, intendere aliquid. *Scherz.*

(c) *Die Fraken*, Francken zuſammen ſie traten. *Schilter.* Rectius;
Franci congregabantur ſtatim, è veſtigio.
Stricker. III., 6. hoc ita exprimit:
Die da von Franchreiche
Geſamten ſich vil drate. Scherz.

(d) Nota hinc Germanos, quamvis Soli fœmininum genus plerumque tribuant (dicunt enim *die Sonn.* Quod & Otfr. Eu. V, 17, 49. habet: *thia Sunnun.* adde Verſ. Tat. paſſim, aliosque) tamen maſculinum genus (quod omnes fere Linguæ ei tribuunt) non denegaſſe. In Verſione Bibliorum admodum antiquâ, quæ prima eſt inter impreſſas, quamque ipſe poſſideo, *Soli* quoque *maſculinum*, & *Lunæ Fœminimum* attribuitur genus: dicitur enim Gen. XXXVII, 9. *Ich ſach in dem traume, als* der Sunn *und* die menin *eilff ſtern anbeten mich.* Deut. IV, 19. dicitur: das du ſecht *den ſunn und die menin.* Scherz.

(e) *Die Geſte*, Extraneos. Nota quos pro Extraneis habeat Auctor. *Scherz.*

(f) Nomina hæc diverſâ ratione exhibentur à Strickero Cap. III, Sect. 6. *Scherz.*

(g) Ethnicorum pacta, promiſſa. *Scherz.*

(h) i. e. *Expediat legatos eò*, ſeu remittat legatos Marſilii ad ſuos. *Scherz.*

(i) i. e. *Si Marſilius negligens eſt*, ſc. in ſervandis promiſſis. Apud Strickerum III, 6. hoc ita exprimitur: *Wil ſich Marſilies miſſewarn.* Scherz.

(k) Clarius hæc ita exprimit Stricker. III, 7.
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Di rede verpiet unſer Trechtin
Das wier icht wider cheren
Mit alſo churzen eren. Scherz.

(l) i.e. *Hoc explorare debemus cum arte* ſeu curate. *Scherz.*

(m) Thie *Notueſten*; hoc nomine indigantur *Socii periculorum, qui auxilium in periculis ferunt*: hi iidem alio nomine appellantur *Notgeſtallen.* vid. ℣. 2538. & 2640. & 2557. & 3348. conf. Schilter. ad *Inviz.* §. 40. Nominantur etiam *Notſtreben.* ℣. 3290. *Scherz.*

(n) i. e. *Deſtruebant* (refutando) *omnes Conſilium Geneluni*,
Ex quo timebant omnes mortem,
ſeu perniciem, exilium.

(o) Voci

Then rat Genelunes.
Thannen vorhten ſie ſint alle thes dothes.
THie uurſten baten alle
Then biſcof Sanctum Johannem,
Thaz er zo hofe were
Ire uore rethenare;
Wole weſſen ſie thaz,
Thaz theme Kaiſere lieb was;
Er linete uber ſine kruke,
Mit ſinen grawen lokken;
Er ſprach: gruntueſte there Kriſtenheid,
Hobet unſer arbeit,
(o) Bloet thes Heiligen (p) gelouven,
Nu ſcolt thu mir geloben,
In thinere michelen ſuoze,
Thaz ih rethen muoze,
Thaz mir thie uurſten geboten hant,
Alſo ſie hi vor thir ſtant.
THer Kaiſer an ſinen wizzen
The uurſten hiez er ſizzen.
Then biſcof er ane ſah;
Thaz wort er (q) ſmilende ſprah,
Sie mohten einen ſtarkeren man
Tharzo (v) wol erwelet han;
Ir hauet luzele geraſtet
Mit (r) uenie, ioh mit uaſten,
Mit anderen guoten werken.
Tha muoze juh Got ane ſterken.
Ir ſcult hauen (s) rowe.
Get zo juwereme ſtuole.
Alſo er geſizzet thanne,
So reth er al, thaz iu geualle.
THo rethete ther biſcof,
Thaz horte alle ther hof;
Er ſprah: Kunige unde Hertzogen
Sint mit rate zeſamene komen,
Biſcofe unde graven
Thie in deme rate waren.
Thu vrumeſt thie boten hinnen,
Unde wile Marſilie thingen,
Thu ſende thinen boten thare,
Thie uns rehte ervare.
Waz thie heithene willen tuon.
Selve ſih ouh thu thar zu(o)
Wele thir uz in allen.
Ther thir beſt gevalle.
Ther thurh ſine guote
Thaz riche behuote.
Er betharf grozer wisheid;
Min rethe ne ſal niemanne weſen leid;
So wen min Herre ſendet,
Iſt, thaz er thaz wole verendet,
So lone ime min Herre,
Unde (t) thienet is thie Uurſten alle gerne.
VFſpranc Rolant.
Uaſte er tha vore thrang,
Er ſprah: nu ſende mih thare,
Min ouge iſt alſo geware,
Sie ne mugen mih niht betriegen;
Willen ſie uns liegen,
Sie ne hilf nehein ire liſt,
(u) Ih ne ſage thir al thaz tha ane iſt.
Ther Kaiſer winhte mit there hant,
Swige thu neve Rolant.
Thes ne haue neheinen thang,
Ih ne ſende thih tha (x) iar lang.
VFſprang Oliuier.
Er ſprah: herre nu gelofe iz mir,
Ih werue thine boteſchaft,
So ih aller beſte mah,
Thurh thes rikes ere;
E ih withere kerre,
Wil thu is mir getrowen,
Swie inner ſie (y) runen,
Ires willen werthe ih wole innen.
Ther Kaiſer ſprah: Oliuir,
Uile wol trowe ih thir,
Nu haue michelen thang,
Size withere an thie bank,
Thu biſt mir zo allen eren uil lieb,
Ze boten ne wille ih thin niet.
Thu biſt ze gahe mit there rethe,
Unde Rolant min neue,
Mit zornlichen worten;
Thaz iſt mir zeuorhten.
Sie ſtourent groze ere.
Ne gewah there rethe niht mere.
VFſtunt Turpin,
Er ſprah: herre nu la mih the(i)n bote ſin.
Mit thes Heiligen Geiſtes gebe
Wie ob ih ettewaz tha gerethe,
Ih ſage in thie propheten,
Thaz ſi uns uone Gote lerten;
Ih kunde in then Heiligen Criſt.
Herre wie ob is nuzze iſt
Thaz Heilige Ewangelium
Wie mahtu iemer baz getu(o)n,
Iſt ieman thie ſie lerte.
Waz ob ſie ſih bekerten.
So kan ih thir iethoh then ende wole ſagen,
Wie thu thih Herre ſcolt bewaren;
Thie Franken hauen michel arbeit irlithen,
Mit then harthen geſtriden;
Si ſint lange mu(o)the,
La ſie rowe,

Gebiutes

(o) Voci *bloet* à manu recentiori inſcripta eſt vox: *flos*; hodie dicimus: *blübet*. Scherz.
(p) *Gelouen*, permittere, erlauben. *Scherz.*
(q) *Smilende*, ſubridens. infra ℣. 2244.
Marſilie er ſmielte tho
There rethe antworte er ime ſo.
Belgis: *ſmuylen*, ſubridere. vid. Kilian in Etymol. qui etiam notat Anglis: *ſmile*, idem ſignificare. *Scherz.*
(r) *Mit venie*, genuflexione, precibus, cultu DEI externo. *Scherz.*
(s) *Rowe*, quietam, ruhe. *Scherz.*
(t) Lege: *thienent iz*, i. e. *demerentur*, eo nomine gratias referunt, ſie verſchulden es. *Dienen*, pro: *verdienen* antiquis frequens eſt. *Scherz.*
(u) i. e. *Quin tibi dicam omne id, quod reapſe eſt.* i. e. Veram rerum conditionem & ſtatum. *Scherz.*
(x) *Jarlang.* adſcriptum à manu recentiori: *langſam.*
(y) *Runen.* vid. notam meam ad Striker. III, 9. n. 3. *Scherz.*

Digitized by Google

Gebiutes tu iz Herre,
So uare ih uile gerne,
Unde uerſoche iz thir mit theme ulize,
Thaz iz mir nieman ne mah uerwizen.
THer Keiſer antworte ime mit minnen.
Wan ne lazeſtu thie Karlinge.
Handelen ir ſahche.
Unde leue thu mit gemahche,
Waz haſtu thamite ze tonde,
Gang zo thineme ſtuole
Hore iz alſo ein ander man;
(z) Ih ne heize thih an then rat gan;
Ne gewah is niht mere Turpin,
Alſo lieb ſo thir mine hulde ſin.
VFſprang ther Helet Rolant;
Er ſprah: geuellet iz then uurſten allen ſament,
Unde wile iz min herre geſtaden,
So iſt (aa) Genelun min ſtiefvater,
Ther aller turiſten boten einer,
Then ih in theme riche kan gezeichen;
Er iſt wis unde kone,
Rethehaft genuge,
Er iſt ein helet (bb) luſſam;
Wa uunde man dehainen man,
Ther theme riche baz zeme;
Er iſt ein uurſte alſo mere.
Man ne ſcol in is niht gelazen.
Thie uurſten, alſo ſie ſazen,
Sprahen alle under in,
Iz ne mohte nieman ſo wol ſin,
Er gezeme wole theme romiſchem Vogete.
So wa er in ſenden wolde.
GEnelun erbleihte harte
Hine zo Rolante er warte;
Er ſprah: nu hat mih ther Herre Rolant
Uz thiſſeme rike verſant,
Thaz ih under then heithenen erſterbe,
Unde imo thaz erbe allez werde;
Oh unde we ſie thir;
(cc) Waz wizeſtu mir?
Mit boeſen geiſte biſtu gemuot;
Nu iſt iz aller criſt heruzer bluot,
Thaz thu mir ie riete an then lib;
Thin mu(o)ter iſt min wip.
Min ſun Paldewin
Scolde din brother ſin;
Uergezzen haſt thu there trowen,
Iz ſcol oh thih uile ſere geruwen.
Scol ih then lib han,
Thaz thu zu(o) mir haſt getan;
Iz wirthit thir uile ſuare
Thu gehoreſt niwe mere,
(dd) Thes gat mih michel not,
In theme ellende lige ih ungerne tot.
KArl ther riche,
Ther manete in gezocheliche:
Genelun ther ſwager min.
La thiſe unrethe ſin;
Thu biſt ein wis Herre,
Nu ne zorne niht ſo ſere.
Geng here naher,
Mine boteſcaft intphahen,
Uare vroliche hinnen,
Handeſe iz mit ſinne,
Erweruеſtu theme rike dehaine ere,
Al thin kunne urowet ſih iemer mere.
Genelun werte ſih genu(o)h,
Ther Kaiſer bot ime ie then (ee) hantſcoh.
Er tete thie wulfine blikke,
Er rief uile thikke,
Thiz hat Rolant getan,
Uble mo(v)ze iz ime ergan,
Unde ſinen zwelef geſellen;
Nu hauent ſie allen ire willen.
THe Kaiſer ime auer zo(v)ſprah.
Ne haue nehein ungemah.
Uon grozeme rehte biſtu mir lieb,
Thurh Rolanten ne uereſtu niet;
Thiu boteſcaf iſt min;
Nu la thin ungebare ſin;
Then hantſchuh er ime auer reihte,
Genelun erbleihte,
Er wart uile uble geuare;
Thie uurſten warten alle thare;
Ther Kaiſer beualh ime ſinen ſtap;
Alſo er ime then hantſcoh gaf,
Er les in nither uallen;
Thaz miſſeuel in allen,
(ff) Thaz man in thikke muoſe reichen;
Sie ſprachen iz were ein ubel zeichen,
Thaz ime ze aller eriſte miſſegienge
Unde thez Kaiſeres boteſchaf unwirdeckliche untphienge.
GEnelun uiel theme Kaiſere ze uuoze
Herre, ſprah er, mohte ih noh geniezen
Thin ſweſter iſt min wif;
Uerlieſe ih then lif;
So nimet Rolant
Al min erue zo ſiner hant;
Er uerſto(v)zet thiner ſweſter ſun;
Waz mohte ein wif wither ime getu(o)n,

So

(z) i. e. *Niſi te juheam conſilium dare*, ſuffragium ferre. Stricker habet:
Irn habt zu tuen niht darzue,
Irn horet was ein ander tue
Oder ich hais eu an den rat gan. Scherz.

(aa) *Guenilo*, *Wenilo*, *Ganelo* ex nomine proprio nomen Appellativum *Proditoris*. Baluz. ad Lupum p. 369. utrum à *Wenilone* Epiſcopo, an potius ab iſto *Genelone* Caroli M. *Schilter*. vide tamen Cel. Eccard. in Notis ad Monum. Catechet. Theot. p. 107. *Scherz*.

(bb) *Luſſam*, delectabilis, quo quis jure delectatur, pulcer. vid. Notk. Pſalm. LXXVII, 4. apud eundem Pſalm. LXVII, 4. *ſie werden geluſſamot*, delectentur. *Scherz*.

(cc) Verte: *Quid imputas mihi*; ſeu cujus criminis me arguis, quod hac pœnâ (exilii quaſi) me afficiendum eſſe ſuades. vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. III, 16. not. 23. Striker. Cap. III. Sect. 12. hoc ita exprimit: *Was dinges richeſtu an mir.* Scherz.

(dd) Stricker: *Das tuet mir michel not.* Scherz.

(ee) *De Chirotheca traditione* vid. du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. v. Chirotheca. *Scherz*.

(ff) Striker. habet: *Das ers ime ſo diche muſt reichen.* Scherz.

(gg) Le-

So mu(o)z ther luzele Baldewin
Iemer mere weise sin;
Thu ne geseheſt mih niemer mere;
Then mantel warf er uf thie erthe;
(gg) Bazanza unde Basile,
Thie ne komen noh niht withere,
Then liez er thie ho(v)uete aue slan;
Ih mos an then gewissen tot uaren.
Er begonde sere weinen;
Nu mo(v)z ih o(v)h, sprah er, sceithen
Uone theme aller schonesten wibe,
Thie ie deheineman wan ze sineme libe.
Rolant hat harte missevaren,
Er zestoeret alle Yspaniam,
Iz kumet noh thiu stunde,
Unde laet mih Got gesunde,
Sie geriwet ther that
Then si uber mih gefrumet hant:
Rolant sprah tho:
Ih ne uorhte nehein thro,
Tete miner rethe ieman deheine ware,
Ih uohre uor iuh thare;
Mit then wisen sal man rathen,
Mit then thumben uehten;
Iuwer wistum hat iz getan,
Er ne thurfet neheinen angest han,
Mir ist min brother Baldewin so lief,
Sines erues ne gere ih niet,
Miner mo(v)ter lieuen
Scol ih gerne thienen,
(hh) Ih ne plege niet untruwen,
So mohte ih then Kaiser ruwen,
Thaz er mih gezochen hat;
Unde nimet mih thikke an sinen rat;
Thaz ime niht ne zeme,
Ob ih were ein roubaere.
KArl ther rike,
Ther sprah (ii) gezochenliche:
Ir irret iz allen thizzen thah,
Thaz ih uore unzuhte ne mah
Thes rikes ere ze uro(v)mene;
Thaz zimet uursten uble,
Ih warne iuh tha bi,
Also lief iu mine hulde si,
So ne sumet uns niht mere,
Unde ne irret thez rikes ere.
Er sprah zu(o) Genelune;
Bethenket thih heler tiure,
Zorn ne ist nein got,
Nim withere mannes mo(v)t,
Ne haue nehein angest,
Thie wile thu mih liuende west,
Nim thiz ingesigele,
Bringe iz Marsilie,
Mit guldinen bo(v)hstafen;
Thu maht ime zeware sagen,
Wil er Got eren,
Zu(o) there cristenheid kerren,
Ih lie ime half Yspaniam,
Wirthet er theme riche undertan;
Rolande thaz ander teil,
So gebe in Got salde unde heil;
Unde (kk) wes min zunge unde munt,
Unde (ll) gestategez an there stunt,
Mit giselen unde mit gabe
(mm) Si thaz er tha withere iet rethe,
Thurh thes rikes ere,
Tu(o) also ih thih lere;
Sage Marsilie,
Ih ne kerre niemer withere,
E ih Sarraguz zesto(v)re,
Unde in gebunden uu(e)re
Uf eineme esele
Hine ze Ache;
Tha nime ih thie rache,
Thaz houuet heiz ime aue slahen;
So wetherhalf so er sih wile haben.
Thes mohte sciere innen werthen,
Got laze thih sine hulde erweruen,
In Gote thu uare,
Nim vile wole ware.
Nu beho(v)te thih thu Godes craft,
Unde helfe uns al thiu himelische herscaf,
Thaz wir Got tha eren,
Unde thie cristenheid gemeren.
Lieuer geswager min,
Ther Heilige Engel mo(v)ze thin geuerte sin,
Unde lite thih here gewithere gesunt;
Ther Kaiser custe in sa ze stunt.

THo sih the Herre sceithen
Thie threhene thikke uielen
Uone Genelune
Thaz wort sprah er kume.
Tha wart michel wofen.
Weinen unde rofen.
Siuenhundert siner manne
Thie waren gerete alle,
Ze dienen ire Herren.
Of si bi ime scolden ersteruen,
Ta waren thie Herren alle
Mit phellele wole behangen,
Mit golde io perlen.
Gesteine thie uile ethelen.
Luhtent sam thie sternen wither abent,
Ther Jaspis unde der (nn) Jachant,
Smaradde thie gro(v)nen,
Topazien thie sco(v)nen,

Oni-

(gg) Legati à Carolo M. ad Marsilium prius missi. vid. supra. *Scherz.*

(hh) Striker. melius:
Phlege ich untrewen,
So mechte den Kaiser rewen,
Das er mich erzogen hat. Scherz.

(ii) Contrarium dicit Stricker, qui Cap. III. Sect. 15. habet: *zornnichleich.* Scherz.

(kk) *Unde wes*, id est, & *sis.* Stricker habet: *unde wis.* Ad quem vid. notam meam. *Scherz.*

(ll) i. e. *Stabile, firmum redde id illicò.*

(mm) Verte: *Si vero in aliquo contradicit*, aliquid præstare recusat. *Scherz.*

(nn) *Jachant*, hyacinthus. vid. Opit. ad Rhythm. de S. Annone §. 33. n. 55.

Onichinus unde Sardin
Wie mohte tha wnnihlicher ſin;
In luhten tha ofene
Criſolite unde Calcedonie,
Berille thie beſten,
Unde thie gu(o)ten Amatiſten,
Sardonix unde Sardius.
Thie Herren retheten alſus,
Thaz thie boten wole zeme
Karle theme meren,
Theme Romiſchen Vogete;
Sine herſcaf ſie wole loueten.
THer Hertzoge Genelun lehte an ſih
Einen roch harte zirlih
Uon go(v)den (*oo*) Cyclade,
Mit golde uile (*pp*) waehe
Geſmeltzet tha under;
Thie tier al beſunder,
Tha woneten liehte uogele
Undene unde ofene,
Scinen ſam ther liehte tah;
Umbe ſine hals lach
Ein (*qq*) bouch uile waehe,
Thaz were was ſelſane
Uzer golde unde uzer gimme.
Then ſante ime ze minne
Ther Kuning uon then Britten.
Ia begurte ine mitten
Mugelar thaz mere (*rr*) ſahs,
So uber alle Franken ne was,
Sin tiurere nehein.
Uon ſineme tho ſcein.
Ein ethele Karbunkel.
Thes tages was er tunker.
Er liuhte alle thie naht.
Sam thiu ſunne umbe mittentah.
Iz newart nie Keiſer ſo here
Geborn an ther erthe,
Er ne zeme ime wole ze tragene:
Lang ware iv zeſagene.
Waz man tha wnderes ane uant.
Naimes there beiere wigant,
Uorte is uone beieren
Thaz urkunde wil ih in zeichen.
Ther ſmit hiez madelger,
Thaz ſelue ſwert wurhte er
In there ſtat zo Regenesburh,
Iz wart mere unde got;
Tho ſin Naimes ther herzoge phlah,
Waz there heithene tha uore ſtarf?
Er gaf iz Karle ſineme Herren.
Iz rou ine ſint ſere.

(*ss*) Notte ſih an there ſtunt.
Thaz alter kerte ſih an thie iugent,
Er hugete ſih uzzen unde innen.
Sin ros liez er ſpringen.
Er vloh mit theme gebere,
Sam ther gu(o)te (*tt*) muzere.
Er neig ime an then ſatelbogen,
Er ſprah: thaz ih thaz wort uon thir han uernomen.
Thaz thiene ih iemer gerne,
Thu unde min Herre
Werthet hergeſellen gu(o)te.
Unde iſt thir ſo ze mote;
So ſolta gebieten
In lande ioh in thiete,
Uber al mines Herren riche,
Thaz wir thir niemerne geſwichen
An neheinen thinen ſachen,
Ther Herzoge begonde ſo ze lachen;

BLanſcandiz wingte ſinen geno(v)zen,
Zeſamene ſie geſazen,
Under eineme Oelebaume;
Sie riten mit Genelune,
Then aller wirreſten rat,
Ther under thiſſeme himele ie gefrumit wart;
Genelun geriet michele not,
Then armen Judas er gebildot,
Tho unſer Herre zé (*uu*) merthe geſaz,
Unde er mit ime trank unde az,
In then truwen er in verriet.
Wither thie meinta tegen thiet.
Er uerkofte in mit gethinge
Umbe trizeh peninge.
Thaz ime ſit uble ergie,
Wand er ſih ſeluen erhie;
Thes ne was alles nehein rat;
Iz was lange uore gewiſaget;
Unde uerkofte Judas in einen,
Genelun uerkofte wither thie heithen
Mit ungetruwen liſten
Menegen herlichen Kriſten;
Mit gethinge man ime (*xx*) wah
Then ſcaz then man ime thar umbe gaf.
Thes goldes einen uile michelen laſt.
Wie ſtarke thin untruwe uzbraſt.

AN theme rate ſazen
Ungetruwe Huſgenoze,
Sie rieten alſo lange,
Uon mannne ze manne.
Unze ſi alſo ſamen ſwren,
Thaz ſie Rolanten slogen,

Oliue-

(*oo*) Vid. notam meam ad Stricker. III, 16. not. 1. *Scherz.*

(*pp*) *Waehe*, eximiè. vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. I, 27. not. 5. *Scherz.*

(*qq*) *Boub*, videtur idem eſſe ac: *catena*, collum cingens, *collare*; Gl. Florentinæ: *bougin*, dextralia, armillæ. Gothis, *baugr*, circulus, vel annulus, armilla. Twinger. in Voc. Germ. Lat. *Gimme*, gemma, lapis pretioſus. *Scherz.*

(*rr*) *Sabs.* culter, enſis, vid. Opit. ad Rhythm. de S. Annone c. 21. not. 79. *Scherz.*

(*ss*) Defectus hîc eſt in MSC. aliquot foliorum, ubi narratum fuit, quomodo Genelunus ſe corrumpi fecerit. *Schilter.* Quæ deſunt ſuppleri poſſunt ex Strickeri Cap. III. Sect. 13. in fin. & Sectionibus ſeqq. usque ad Sect. 23. *Scherz.*

(*tt*) *Muzere.* vid. notam meam ad Stricker. II, 7. *Scherz.*

(*uu*) *Merthe*, fine dubio: *merenda.* Scherz.

(*xx*) In margine Cod. Argent. recentior manus ſcripſit: *Wug.*

(*yy*) Stri-

Oliueren then ſnellen,
Unde andere ire geſellen
Mit Genelunes uolleiſte
Wande an ſineme geiſte,
Ne was nehainen truwe;
Uon ime kom michel ruwe;
(yy) Er rorte thatz alt ſprochene wort,
Ia iſt geſchriuen thort:
Under ſconeme ſcathe luzet.
Iz ne iſt nibt allez golt, thaz tha glizzet.
(zz) Genelun was michel unde luſſam,
(a) Er mu(o)ſe ſine natura began:
Micheles bo(u)mes ſcone,
Machet thikke hone;
Er thunket uzen gru(o)ne,
So iſt innen thu(o)rre;
So man in nither ſmeizzet,
So iſt er wormbezzeh,
Er iſt binnen ful unde uble getan;
Ther bezeinet then man,
Ther uzene wole rethet,
Unde falſes an theme hertzen pleget;
Ther thunket uzene fol,
Unde iſt binnen hol,
Then hat ther wrm gebehchet;
So wer auer there truwen geſmehchet,
Ther hu(o)tet ire iemer gerne.
Thie mu(o)ze wir uon theme heiligen Geiſte lernen.
Genelun ſaz mitten under in,
Ther tiufel gaf ime then ſin,
Thurh nit unde thurh gebe
Er geueſtenote ſine rethe;
Sie (b) gewoneten allen einen tah;
Genelun ſine truwe thar gaf;
Er gelouet in ze handen
Then helet Rolanden,
Unde andere ſine genoze;
Thes ſwr er etthe groze,
Unde Oliuiren then ſnellen,
Unde andere ire geſellen,
Thaz ſie there neheinen geneſen liezen;
Uil tiure ſie thaz gehiezen.

THer rat was getan
Sih uroweten Marſilien man;
Sie komen zo then ſtunden.
Tha ſie then Kuning uunden;
Tho ſprah Blanſcandiz ther alte:
Thaz thih Herre Got behalte,
Mahmet unde Apollo,
Thie geuen thir then uollen
Alles thines gemuotes,
Unde thaz thu thih behoteſt,
Alſo ire wille ſi;
Unde gemahchen thih noh uri,
Ellu thine riche,
Ih han willihliche
(c) Eworfen thine boteſcaf;
Alſo ih uz geſendet wart.
Nu ſol tu iz uolenden,
Thar umbe hat here geſendet
Karl ther Romiſche Voget;
Unde iſt there uorſten aller wort;
Nu vernim thu Herre ſelue,
Was thie boten rethen willen.
Ih hore iz allez uile wole.
So was er hie rethen ſcol,
Sprah ther Kuning Marſilie,
Nu rethe thu ſelue.

THer bote ſprah zo Marſilie:
Chuning aller himele,
Ther uns von there helle erloſte,
Unde thie ſine getroſte,
Ther gebe thir thie genathe,
Thaz thu beſizeſt ſine (d) rawe,
Unde erlethege thih uon theme ewigen thothe.
Ther enbietet ther Kuning uon Rome;
Thaz thu Got ereſt,
Unde an thie Criſtenheid kerreſt,
Thaz thu thih toſeſt,
An einen Got lo(v)ueſt;
Thes wil er gewisheid hauen;
Er heizet ther warliche ſagen,
Untphaeſt thu then Kriſtenlichen ee,
Thaz thine marke al mit frithe ſten;
Er lihet thir half Yſpaniam;
Thaz andere teil ſcol Rolant hauen;
Unde wirtheſt thu ſine man,
So moſte wole frithe han,
So behaldeſtu groz ere;
Ther Keiſer unbietet thir ouch mere,
Sezzeſt thu thih zo (e) deheiner were,
Er ſochet thih mit here,
Er zeſto(v)ret ellu thine hus;
Er vertriuet thih tha uz;
Wither en erthe noh in mere
Mohte thih erweren;
Er heizet thih uahen,
Offe eineme eſele uuoren.
An ſinen ſtol ze Ache,
Tha nimet er thie rache,
Thaz ho(v)bet heizet er thir aue ſlan;
Thaz hiez mih thir min herre ther Kaiſer ſagen.

Mar-

(yy) Striker. III, 23. hæc ita exprimit:
An im erfulte dirre mort
Das altſprochen wort. Scherz.
Rorte videtur idem eſſe ac: *ruarte*, quod eſt: ac *movebat*, *promovebat*, id eſt: in effectum deducebat. *Scherz.*

(zz) Stricker. Cap. III. Sect. 23. hæc ita exponit:
Genelunn was ſchone und gros
Und was des groſſen baumes gnos,
Der auſſen gevellet wol,
Und baide faul und hol
Und wurmbeſſig innen iſt. Scherz.

(a) i. e. *Natura ejus debebat in effectum deducere*, ſc. id quod dicitur. videtur enim legendum eſſe: ee aut *iz* pro: *er.* Scherz.

(b) i. e. *Manebant una per integrum diem.* wonen manere ſignificat. vid. Palthen. ad Tatian. p. m. 292.

(c) Lege: *beworfen*, hodie beworben diceremus.

(d) *Rowe*, ruhe, quietem.

(e) *Debein*, hîc ſignificat idem ac: *aliquis*, cum alias plerumque *nullum* denotet. Eodem modo uſurpatur in Gnomol. meo MSC. lat. 36.
Was fromet das ouge deheinem *man*
Damit er nit geſehen kan. Scherz.

B 3 (f) i. e.

MArſilies al umbe warte,
Er bleihte harte;
Er wan menegen angeſtlichen gethang;
Er geſaz kume uffe thie bang,
Ime wart kalt unde heiz
Harte muote in ther ſweiz.
Thaz houbet wegete er;
Er ſprang hine unde here,
Sinen ſtaf greib er
Mit zorne er in uf huf
Nah Genelune er in sluh;
Genelune mit liſten
Theme slage untwisgete;
Uon theme Kunige er untweih;
Thaz ſwert er umbe greif;
Er ſah hine withere;
Er ſprah zo theme Kunige:
Nu toſt thu thine gewalt;
Er zuhte thaz ſwert oberhalf;
Er ſprah Karle mineme Herren
Thienete ih ie mit eren;
In uolkwigen herten
(f) Gerumete ih mineme ſwerte,
Thaz ih nie gelaſteret ne wart;
(g) Ih han thih mit eren here braht;
Ih han thih geuuoret lange.
Ih ne bin bunden, noh geuangen,
Unde geuromeſtu then slah.
Iz iſt thin jungeſter tah.
Ih getuon lihte weinen
Ettelichen heithenen,
Then thu niemer uberwinneſt,
Ih wene thu doſeſt other winneſt.
Nu moz mih wole rowen,
Thaz ih thinen ungetrowen
Ie gefolgete an thie ſtraze;
Nu hauen ſie mih uble gelazen;
Nu ſten ih alters eine;
Ware komen thie eithe,
Thie ſie mir ſworen,
Tho wir uns uzhuoben.
THie Furſten uſſprungen,
Thar enzwiſchen ſie thrungen;
Sie uerwizzen iz theme Kunige.
Sie ſprachen: Herre, thu doſt ubele.
Thaz thu then Keiſer ſo ſcendeſt,
So thu zo ime ſendeſt.
So wirt thin boteſchaf
Lobeſam unde enthapht.
Sie ſprechen uns an thie truwe.
Nu mu(o)z uns harte riwen.
Thaz ther urithe ie wart getan.
Thu heize ime houfeten ſine man.
Nu geſtille thinen zorn,
Wir willen gerne tharunder komen,
Unde tu(o)n thaz mere,
Herre thurh thine ere
Thenne thurh ſinen willen
La thiz ungemoute ſtillen.
THo ſprah (*) ther Kuning Marſilie
Thes Keiſeres ingeſigele.
Selbe er then brief las.
Wande er wole geleret was.
Er begonde heize weinen,
Er ſprah zo then heithenen:
Nu uernemet Furſten alle,
Wie uh thiſſe brief geualle;
Karl unbietet mir tumliche,
Er zeſtore thiz riche,
Er heize mih zo Ache uuoren
Gebunden mit ſnuoren
Uf ſineme (b) ſoumere.
Thiu boteſchaf iſt mir ſware,
Er wil iz harte gahen;
E ih mih laſſe uahen,
Iz wirt uile herte;
Wir ſulen mit then ſwerten
Thaz uelt mit in teilen,
Thaz alle thie heithenen
Iemer ther uone ſagen,
E ih mih then ſoumere lazze tragen.
THo antworte ime ſin ohein,
Ther was there wiſiſten ein:
Herre erlobe mir (i) oubern man;
Er hat ungezoliche geuaren,
Thaz ir zuo einere antworte
Mir geuazeten ſwerte
Greif an ſine were.
(k) Sam er al thin Here
Eine mohte uerſwenden;
Tu ne ſcolt thih niemer ſo geſcenden.
Thaz er ſin iet genieze,
So wenn er thaheim ſaze.
In ſineme Rome,
Thaz er uor thineme Kuninglichen ſtuole
Alſo herliche (l) throt hat
Wil tu han minen rat.
Iz wirt ſciere gerochen,
Swaz er ther Kuning ze leithe hat geſprochen.
THer alte mit theme barte
Ther zornte harte,
Ime uiureten thie ougen;
Er ſprah: thu ne ſcolt thin laſter niemanne erlouben;
Scolte man (m) in in then truwen erslan,
Uon theme wir all unſer ere mugen han;
Uon Genelune eineme,
Urowent ſih alle heithene,

Uolge

(f) i. e. *Spatium fevi enſi meo*, ſc. ut poſſet officio ſuo fungi in occidendis hoſtibus. *Scherz.*
(g) *Ih han dih* &c. per Proſopopoeiam alloquitur Enſem ſuum. *Scherz.*
(*) *Brab.* Schilter. Quod & habet Stricker Cap. 3. Sect. 27. *Scherz.*
(b) Vid. Notam ad Stricker. III, 27. n. 1.
(i) Lege: *juuuerem*, Veſtro.
(k) i. e. *Quaſi ipſe omnem tuum exercitum, Solus poſſet delere.*
(l) Lege: *thro that*, minas expromſiſſet.
(m) i. e. *An poſt fidem datam occidendus videtur ille per quem omnes noſtrum honorem* (felicitatem) *poſſumus habere?* Scherz.

(n) *Chort*

Digitized by Google

Uolge unſe reine rate,
Unde beſende in uile drate,
Habe in mit eren;
Er kan thih wole geleren;
Iſt thaz thu iz in ergezzeſt.
Wie thu thine thing rehte geſezzeſt.
Laz in mit minnen.
Urume in wole hinnen.
Gif ime herliche
Iz geuromet al thiſſeme riche.

THu rateſt mir min ere;
Ia will ih thiner lere
Uil gerne uolgen;
Mines muotes was ih irbolgen.
Nu handelet iz mit ſinne,
(n) Chort in here withere bringen,
Ih uerſu(o)ne iz gerne.
Thie furſten unde thie Herren
Giengen nah Genelune;
Stunt er under eineme bo(u)me,
Sin anlizze was (o) herſam;
Sie ſprachen, ſie ne wiſten neheinen man,
Ther ſo (p) uorhlih were;
Sie ſprachen, thaz er theme wole gezeme.
Sie loueten ine genu(o)ch;
Sie ſprachen, er were ein helet go(u)t,
Thaz er theme Kunige niht ne wolte vertragen,
Tho er in uber thaz ho(u)bet wolde ſlan.

THo Genelun uore gieng,
Ther Kuning in wol untphieng
Sine (q) herſcaf er wehte,
Sine hant er ime rehte,
Er ſprah: Genelun lieue man,
Swaz ih wither thir han getan,
Thez (r) irgezze ih thih gerne;
Er uortheret zwelef Herren.
In ſine (s) kemenaten.
Thie ime wol kunden gerathen.
Zo theme rate tho kom.
ALgaphiles unde Valſaron;
Waldebrun unde Orphalis,
Glibon unde Clargirz,
Ther Herzoge Gerſiz,
Ther alte Blanſcandiz unde Plangirz,
Thie ſazen tha inne;
Nu ratet mir in iwereme ſinne.
Wie ih Genelune zu(o) eineme uriunde gewinne;
(t) Thaz laſter wil ih ime wandelen.
Er gaf ime einen gu(o)ten mantel.
Mit golde beſlagen.
Er ſprach: then ſoltu thurh minen willen tragen;
O(u)h ſcolt tu min golt nemen
Ane zale unde ungewegen;
Gebiut waldihliche
Uber al min riche;
Ih ſelue bin thir gereite;
Thie furſten mohtu leiten
Al nah thineme willen.
Wir werthen noh gu(o)te geſellen;
Mit umbeſlozenen armen
Sie kuſten ſih einander.
Bi handen ſih uiengen.
Thiu ſüne begonde then heithene lieuen.

THo ſprah ther Kuning Marſilie:
Genelun thu biſt ſtede unde bitherbe.
(u) Ih wil an thih gethingen.
Thaz ih mit thinen minnen
Minen willen mu(o)ze rethen;
Wer hat Karle then gewalt uber mih geuen,
Thaz er ſo waltthihliche
Uerbiutet mir min riche;
Thaz er ſih underwindet.
Thaz er thie werlt alle thwinget,
Thaz ſie ime werthen undertan;
Nu hat er lange ſo geuaren;
Er iſt ein alt Herre.
Er mohte hinen mere.
Uon grozen arbeithen nu(o)hten,
Unde lieze thie Furſten rowen,
Lieze mir thaz min,
Ja ne ſcol thir niht leit ſin.

THo ſprah Genelun
Herre thu ſcolt o(u)h mir erlo(u)ben.
Thaz ih nu rethen wille.
Karl hat tugende uile,
Er iſt tiure unde mere;
Alle wiſe ſcribere
Ne mohten niemer uol ſcriuen
Thie tugent uon ſineme liue;
Er iſt ther aller ſelegiſten (x) er herre.
Thurh Got ſtoru er gerne;
Er ne hat ſin neheinen rat,
Wande iz ime Got geboden hat,
Thaz er thie heithenen bekerre.
Wir helfen ime thar zu(o) gerne.
THo ſprah Marſilie:
Thane rethe ih niht withere,

So

(n) *Chort* i. e. *tentate.* à *choren*, *koren*, guſtare, tentare, probare. Gl. Ker. *chorot*, probate. *Scherz.*

(o) i. e. *Venerabilis.*

(p) Legendum videtur: *vorhtlih*, metum, veneration nem incutiens. Argentinenſes dicunt: *förchterlich.*

(q) Cum *Heriſcaf* quoque dominationem, Imperium, Majeſtatem denotet, hunc verſum ita redde: *Suam Majeſtatem ille molliebat* i. e. demittebat. Apud Notk. Pſ. LXX, 19. *dominationes* redditur per: *Herſceffe.* Gloſſ. Monſ. p. 381. *Herſcephi*, Serenitatis. *Scherz.*

(r) *Ejus cauſa te recreabo valde*, ſeu tibi multa grata præſtabo. Stricker. III, 29. ita hoc exprimit:
Das iſt war, ich bin des muetes,
Mir gepreche den meines guetes,
Ich ergetz dich ſein vil fere.

(s) *Kemenaten*, conclave. vid. Notam ad Strieker. X, 10. n. 3.

(t) i. e. *Injuriæ, quam feci, nomine ei ſatisfaciam.* vid. Stricker. X, 9. not. 4.

(u) i. e. *A te peto,*
Ut tua cum gratia (te non invito)
Meam voluntatem expunere liceat.

(x) *Einere.* Schilter. retineri poteſt: *er herre.*

So wa er Got eret,
Sin thieneſt gemeret;
Karl iſt ſelue ein gu(o)t kneht,
Mih ne thunket auer niht reht,
Thaz er min riche neme,
Unde iz eineme andere geuen,
Unde iz thir haue mit gewalt.

THaz du(o)t allez Rolant,
Sprah Genelun (*y*) er beitet vile kume,
Olivir und Turpin,
Thie willen uile gewis ſin,
Unde andere ire geſellen,
Si hauen grozen willen,
Thaz ſie thih ſeluen erslahen,
Unde alſo ze babilonia uaren,
Thaz ſie thie werlt al under in teilen;
Thes mu(o)tes ſin ſie umbeſceithen;

WOlde min Herre Mahmet,
Then ih thikke anbete,
Sprah tho ther Heithene,
Nu ſie ſint umbeſceithen,
Hete ih ſie zweleue erslagen
Thaz ih urithe moſe hauen.
(*z*) Ther mir then Keiſer sluoge,
So wanne ih (*aa*) uber wrthe
Aller miner ſorgen,
Thie mir tha uore ſint uerborgen.
Genelun ſprah: then Keiſer nemah nieman erslahen,
Got wile in ſelbe bewaren;
Sin hu(o)ten zwenzig tuſent man,
There ſite iſt ſo getan,
Thaz ſie ſih niemer neſceithent;
Sie hauen ſih in uiere geteilet.
Unde hauent ſih geueſtet.
(*bb*) Oſtert unde werſtert
Sundert unde northert.
Sie hauen ſih ſo geordinet

Mit then aller beſten waffen,
Ther Keiſer slafe other wahche,
Sie (*cc*) hotene alumbe.
Iz ne wirt niemer thiu ſtunde,
Sie ne hauen warnunge.
So welhe tharunde thrungen.
Then were reite ther dot;
Wande ſie thurh neheine werltliche not,
Theme Keiſere untwichen.
Sie (*dd*) werfen tageliche.
Wa ſie thaz erweruen
Thaz ſie thurh Got erſteruen.

THer Kuning rethete liſteliche:
Wol thu Herzoge riche,
Thu ſcolt iemer thih genieten,
In lande, ioh in thieten.
Uile michele ereh;
Nu ſcoltu uns leren,
(*ee*) Hih han is gerne thienen rat,
(*ff*) Mine thing uerne an thir ſtat,
Ih han uile goter knehte,
Mah ih mit Karle uehten,
Uil michel iſt min gewalt,
Min herſcaft iſt manihualt,
Unde werthent mir (*gg*) zehenzih tuſent erslagen,
Will ih thenne then heithenen (*bb*) hiezzen.
Thrizeh Kunige mit here
Uon then inſulen uz theme mere,
So wie thrate ſo ih ſie wille,
So han ih (*ii*) zwire ſam vile.
Thie Kunige uon then landen,
Wil ih iz mir en planden.
Ther ſint funue an theme (*kk*) krieze,
So waz ih ſie tu(o)n heize,
Soe koment ſie mir in thriſeh tagen,
Ire mah iegelih wole here hauen;
Helet, nu rat thu mir thar zu(o),
Ane thih ne willih niwet tu(o)n,

Wande

re. quod idem eſt ac: *ir herre. er*, pro: *ir* ponitur, uti: *ther* pro: *thir*, *uues*, pro: *uuis.* quæ paſſim apud Noſtrum alibique occurrunt.

(*y*) i. e. *Vix expectare poterat* ſc. donec Marſilius finiiſſet ſermonem.

(*z*) i. e. *Si quis eſſet, qui mihi Imperatorem* (Carolum M.) *occideret,*
Tum exiſtimo, quod evitaverim,
Omnes meas curas h. e. mala, curarum cauſas.

(*aa*) Pro: *ih uberuuurthe* hodie dicimus:
Ich uuäre überhaben.
Uuanne ponitur pro: *uuane, exiſtimo, opinor,* item, *ſpero.*

(*bb*) i. e. *Ab Oriente & Occidente, à meridie & ſeptentrione. Oſtert* eſt ab *Oſtern*, quod *Orientem* denotat: hinc *Oſtarrichi* pro Francia Orientali in Otfrid. Præf. ad Lud. R. ℣. 3. *Oſterlante*, Oriens. Apud Tatian. c. 8. §. 1. *Oſtroniuuint.* Subſolanus, in Nominibus Menſium & Ventor. Apud Goldaſt. T. II. Rer. Alem. Gothis: *Auſtr*, Oriens. vid. Verel. Ind. Ling. Goth. Pro: *Uuerſtert* lege: *uueſtert. Sundert* eſt à *Sund*, quod *meridiem* denotat: nos hodie *Sud* uſurpamus, Gl. Flor. *Sundan*, meridies. Notk. in Cantic. Abacuc ℣. 3. verba: *ab auſtro* reddit: *fone ſunde.* Gl. Boxh. *Sundaruuint*, africus. *Sundhalba*, auſtrum, meridiem, in Nominibus Menſ. & Vent. apud Gold. *Sundroni*, auſter. hinc meridionalior Alſatiæ pars appellatur *Sundgaw.* Scherz.

(*cc*) Lege: *huotent*, cuſtodiunt, cuſtodias agunt. *Scherz.*

(*dd*) In MSC. eſt *uuefen* & *r* ſupraſcriptum ab ignaro idiomatis. *Uuefen* enim & *Uuafen*, & *Uuofen* ſignificavit tunc *clamare*, *gemere*, *expoſcere.* Deſcribuntur hic Soldurii. Schilter. *Uuerfen*, quod idem eſt ac: *uuerben* optime quadrat & ſignificat *agere.* negotiari. Apud Stricker c. 3. Sect. 17. eſt: eſt: *uuirf mirs*, pro: *uuirb mirs.* Apud eundem c. 4. Sect. 9. eſt: *uuurfet* pro: *uuurbet.* Unde verto: *Id agunt quotidie ut hoc impetrent.* &c. Scherz.

(*ee*) Pro: *hih*, lege: *ih.*

(*ff*) i. e. *Mea res in poſterum à te dependent.*

(*gg*) *Zehenzig tuſent*, centum millia. Apud Otfr. in Eu. II, 8, 65. eſt: *zuiro zehanzug*, bis centum. Conf. Hickes. in Theſ. LL. Septentr. in Gramm. Francic. Theot. p. 49.

(*hh*) Legerem: *heizzen* i. e. *jubendo imponere.*

(*ii*) i. e. *Duplo plures.*

(*kk*) i. e. *Juxta arenam* ſc. maris, prope littus maris. Gl. Fl. *Griez*, glarea. apud Notk. Pſ. 138, 18. *arenæ maris* redditur: *mere griezes.* hodie *gries* pro arena uſurpatur. *Scherz.*

(*ll*) *Aſpice*

Digitized by Google

Wande ih thir wole truwe,
Nu ſprih thu Herre Genelune,
Unde laz mih thinen rat horen;
Ih wil iz thir iemer lonen.

THo ſprah ther ungetruwe ratgebe:
Laz thine tumliche rethe;
(ll) Of ſih an einen uelt,
Geſamte alle thiu werlt,
Sie ne mohten niht erherten
Uor then gu(o)ten ſwerten,
Thie in thes Keiſeres houe ſint,
(mm) Sie zeuörten ſie ſam then wint.
An ther durre tu(o)t ther ſtouf.
Ire uehten thaz ne douh.
Sih ne tharf nieman mit in *(nn)* behten,
Tha uehtet ſelbe min drehtin,
Theme Keiſere ne mah niwet werren,
Thiewile er Got wile ulehen;
Wir ſculin iz anders teilen,
Mohte wir ſie ſceithen.
Rolante unde thie ſine,
Thie ſint ane zwiuel,
Thaz in thirre welde lebe *(oo)* ſo hein man,
Ther ſie thorre beſtan;
Tu(o) auer ih thir ſoheinen rat,
(pp) Thaz iz under wegen beſtat;
So ſaget man uon mir niwe mere,
Thaz ih ungetruwe plege.

THer hiez tho ſine man
Apollen thare tragen;
Thir tiofel gaf ime then ſin.
Genelun ſwor ſih zuoze in
Marſilie unde ſine man
Teten ime alſame
Sworen algemeine
Uf Rolanten eine;
Ther Kunig unde ſine holden
Sworen uffe Apollen
Uf Rolandes tot;
Sie komen alle ſint in groze not.
Nu mu(o)ze wir alle wole clagen.
So wanne ſo wir horen ſagen
Thie grozen untruwe,
So mah uns balde riwen,
Thaz ie ſohein Kriſten man
Ther toufe an ſih gewan,
Ie geriet then morth.
Uon ime ſtet geſcriuen thort;
Dauid ein Kuning uile mere
Sprichet uon theme uerratere;
Er hat zungen gewezzet.
Mine uiande hat er uf mih gehezzet,
Wither Gote hazzet er mih,
Herre haue thu ſelue then gerih;
Thu kurze ime ſine tage,
Ein ander ſinen rihtum behaue;
Sine kint werthen weiſen,
Unde ne komen niemer uzer ureiſen;
Sin wib moze witue werthen;
Irſinen ſunden moze er ſterben,
So thu kumeſt an thin gerihte
Zo aller liute geſihte,
Tho werthe er uerteilet
Theme tiufele *(qq)* bemeinet
In thie ſwebel brinnenden ſcare;
Thiu helle ſi ime iemer gare,
Thaz er untruweliche
Uerriet zwei riche,
Sine euenkriſtenen zo there martere gaf,
Tho ther Keiſer ſinen ſtaf
Bi ime ſande
Zo there heithenen lande
Zo ſo(v)ne unde *(rr)* ze nathen,
Unde there toufe willih waren,
Thaz er ſie an then truwen beithen haluen uerriet
Ouh ne noz er is niet; *(ss)*
Thiz heizet ther Pinrat,
Wand iz allez gevrumet wart
Under eineme *(tt)* pineboume.
Mit theme ungetruwen Genelune.

THo ſprah ther ungetruwe man:
Nu ih thie gewiſſeheit han,
Herre nu wil ih iu raten,
Beſendet iuh uil thrate
Beithe in lant ioh in mere;
Bringet zeſamene iwer here,
Sentet theme Keiſere iwer geue;
(uu) Thaz er iu iht geſprechen mege,
Iweren ſu(o)ne ze giſelen,
So ſprechent ſine wiſen,
Thaz er mit eren
(xx) Ze lande muge keren;
So ſie then ſcaz ze ſih genement,
Urloues ſie alle gerent;
Thie uerre her komen ſint,
Thie geſehent gerne wib unde kint,
So ne mah ther Keiſer thes niht geweigeren,
Er mu(o)z hinnen ſceithen;
Wande er iz ſelue gelouet hat,
So ſage ih thir rehte wie iz ergat,
So nimet ſin neue Rolant
Thie burge al ze ſinere hant;
Er

(*ll*) *Aſpice, finge in conſpectu te habere.* Schilter. At *of ſih* non eſt una vox, & idem eſt ac: *ob ſich*, quod ſi ſe. *Scherz.*
(*mm*) i. e. *Illi* (tui milites) *diſſiparent illos* (Caroli copias) *uti ventum tempore ariditatis pulvis* (diſſipat.) quibus verbis innuitur, quod copiæ Marſilii non poſſint diſſipare copias Caroli, ſed potius ipſæ diſſipentur. Non enim Pulvis Ventum, ſed Ventus Pulverem diſſipat. *Scherz.*
(*nn*) *Behten*, comparare.
(*oo*) *Sohein man*, nullus talis vir. *Scherz.*
(*pp*) i. e. *Ut id* (bellum cum Carolo M.) *intermittatur.* Scherz.
(*qq*) *Bimeinet*, aſſignatur, adjudicatur. *Scherz.*
(*rr*) *Ze nothen*, vel *rathen.* Schilter. mallem reddere: *zu genaden.* Scherz.
(*ss*) Supra ſcriptum: *Do genoſs ers mitt.*
(*tt*) *Pineboume*, pinus arbor. Belgæ dicunt: *Pijnboom, pijn-appel-boom.* Angli: *a pine-tree.* Anglo-Sax. *pinn-treowe.*
(*uu*) i. e. *Ut vobis nil dicere, objicere poſſit.* Scherz.
(*xx*) i. e. *Si hoc* (reditum ad ſuos) *permiſit;*

Digitized by Google

Er ſprichet, er habez allez mit rehte.
So ertailent in thie gu(o)ten knehte,
Thaz er des landes hu(o)te;
Thurh ſine ubermu(o)te
Wil er eine haben,
Tha thine helete ſint erslagen;
Thuſent unde mer,
So wirt er ſo her;
Thie zweleue uaren alle mite,
Thaz iſt lange ire ſite.
Sie hauen alle einen mu(o)t,
So wer ire eineme iwet du(o)t,
Ther hat ſie alle beſtanden;
Wrde iz in (yy) enplanden,
Thes uro(v)te ſih min ſele
Unde uraiſchete iz o(v)h uile gerne.

THo ſprah ther ungetruwe man,
Ther theme tivuele menege ſele gewan:
Wiltu Herre ih rate thar zo(v),
Ih ſage rethe wie thu tu(o);
Ile thaz thu livte gewinneſt;
So thu thin here zeſamene bringeſt,
(zz) So hu(o)te there cite;
Alſo ther Keiſer wither rite;
(a) Niemer geoffen thih ſin e,
Thaz thir iht miſſege.
Ne ſume thih niht ze lange,
So werthen ſie thir alle;
Ih ne laze thaz niet,
Ih ne ſende thir minen brief,
So ſcaffe thu thine (b) ſpé,
So was ie unde ie|geſcé,
Thie thih warnen;
La thih ſie niet erbarmen;
Scaffe thine halſcare,
So geligen ſie alle gare.
Werthent thie thanne erslagen,
Ther Kaiſer ne mah ſih niemer erhaben,
Er ſteruet uor leithe
So ne ſoket er thih niet mer heime.

THer Kuning antworte ime tho:
Thiner rethe bin ih uile uro;
Er kuſte in an then munt,
Er (c) ſowr an there ſtunt,
Of iz Apollo wolde,
Thaz there zweleue ne ſolte
Niemer neheiner thannen komen,
Mit aithen wil ih iz gelouen,
Ube (d) in Mahmet uerhangte.
Ther Kuning im tho thangte,
Unde thie mit ime waren,
Herzogen unde grauen,
Sie vroten ſih there rethé.
Manehualt wart thiu geue. (e)
Ther Kuning hiez ime uore tragen
Menegen (f) pouh wol geslagen,
Scuzelen unde (g) naffe,
Thie wolgeſtainten (h) koffe,
(i) Manih werk ſpahe,
Thie pellele uile wahe,
Piſſe (k) unde purpur.
Man gaf ime ain (l) culter
Mit golde beslagen;
I noh hiez er ime uoretragen,
Thie tivren mantel (m) harmin,
So ſie bezzer ne mohten ſin,
Thie (n) liſte uon zobele,
Thaz geſtaine livhte thar ouene,
Sam thaz prinnende oleuaz,
Ienoh gaf er ime baz.
Er hiez ime uore ziehen,
(o) Thie marh beuollen ziere,
Unde uorlofte tivre,
Oluente unde mule.
Menegen ſoumare,
Gelachen uile ſware;
Thie geue waren luſſam.
Tho urote ſih ther ungetrvwe man,
Thaz er ie kom an thie uart;
O wie thaz er ie geboren wart!

ALſo er thes Kuninges geue unphieng.
Waldeprun hin zo ime gieng;
Er ſprah: Genelun lieuer man,
Thiz ſwert ſoltu uon mer han,
Iz gaf mir ther Kuning uon tielſarke,
Ther herete mir mine marke,
Tho slo(v)h ih ime an there ſtunt
Uiere unde zwenzih thuſent;

Thie

(yy) Vid. notam ad Winsbeckii Paraeneſ. Edit. noſtræ not. 62.
(zz) i. e. *Obſerva tempus.*
(a) i. e. *Nunquam aperi te eâ in re prius.* ſeu rem cela donec Imperator receſſit.
(b) *Spé*, exploratores. *Spionen.*
(c) *Swor*, jurabat. *Schilter. Er ſwor*, ille i. e. Gelunus juravit iterum, &c. *Scherz.*
(d) In MSC. Argentin. extat *din*, ſed ita ut litera *d* ob pallorem vix legi poſſit. in Struckeri c. 3. Sect. 36. extat:
Ob is ſein Got Mackmet wolte. Scherz.
(e) *Gab.*
(f) *Pouh*, *bouh*, catenam, armillam denotare ſupra monui. *Scherz.*
(g) *Naffe*, pateras, catinos, crateres. vid. notam meam ad Willer. c. 7. ℣. 2. not. 3. *Scherz.*
(h) *Koffe*, pocula. Twinger. in Voc. Germ. Lat. *kopf* oder *napf*, ciphus, (lege: *ſcyphus*) conf. Celeb. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 367. *Scherz.*
(i) Verte:
Multas res artificioſe confectas,
Texta pretioſa admodum eximia.
Pellele eſt à *pell*, quod Gothis textum pretioſum denotare notavi ad Rhythm. dé S. Annone §. XXVIII, n. 17. de v. *wabe* vid. notam ad Otfrid. Eu. I, 27, 11. not. 5. *Scherz.*
(k) *Byſſus.*
(l) *Kolter* inſcriptum eſt in MSC. à manu recentiori; antiquâ tamen. hodie *koller* dicimus. Eſt autem *koller*, thorax coriaceus. vid. Kilian. in Etymol. *Scherz.*
(m) Hodie *hermelin* dicimus. quo nomine denotatur *pellis muris Armenii*, *Armelini.* Gl. An. *Harmo*, migale. Vocab. MSC. Anonym. Migalus eſt parvum Animal & nobile, ein *Hermlin.* Scherz.
(n) *Thie liſte*, limbi, oræ. hodie eodem ſenſu *einliſt* uſurpamus. conf. ℣. 1599. *Scherz.*
(o) i. e. *Equos maculis eleganter ſignatos.* Scherz.

(p) Ge-

Digitized by Google

Thie andere fluhen thannen,
Selue wart er geuangen.
Thaz gaf er mir ze minnen.
Nu vu(o)re thu iz ſamit thir hinnen;
Ih wille iz thir hi bewaren (p)
Thaz nehein ſwert ſo mare,
Under theme himele nie ne wart geslagen.
Er hiez ime einen helm thare tragen.
Er sl(u)oh in al mitten ze tale, (q)
Thaz ſwert ne weih (r) nie ware,
Tho ſprah ther ungetruwe herzoge:
Ih han uriunt an thiſſeme houe,
Thaz mir Got m(u)oze gunnen,
Thu haſt mih iemer gewnnen
Er beualh ime umbe Rolanten:
Bringeſtu in mir zehanten.
Sprah ther herzoge waldeprun:
Thaz thiene iemer, uriunt Genelun.
Oliboris hiez ime tho uore tragen,
Ainen helm harte luſſam,
Thiu liſte was rot guldin.
Er ſprah: Genelun, lieuer uriunt min,
Thiſſen helm ſcoltu tragen,
Thu ne tharſt neheinen angeſt han,
So war thec an thes Keiſeres ſcare
Under thiſſem helme riteſt gare,
Thaz thiz dehaim wafen gewinne
Ih wille an thih gethingen,
Thaz thu rolanten
Bringeſt mir ze hanten,
Thaz ih then (s) rom erwerue,
(t) Iz ne ſi thaz er niemer ne ſule erſteruen
Uon neheiner slahte wafen,
E ih in then laze.
Wil iz mahmet min herre
Min lant hat vor ime frithe mere.

GEnelun uieng in bihanten,
Er ſprah: ih (u) mahche thir Rolanten,
Ih gewiſe in an thie ſtat,
Tha er hine noh here ne mah;
Iſt thaz ih geſunt leue,
Thiſe herlike gebe
Thienet noh min ſun Baldewin,
Ih ſcol thier iemer ungeſwichen ſin.

UFſtunt tho Brahmunt
Er kuſte in tha ze ſtunt,
Er gaf ime ain geſmithe;
Er ſprah: nu bringe iz thineme wibe.
Karl iſt ein Kuning rike,
Er ne gewan nie nehein ſamlike,
Noh ne wart uf there erthe
Nie geworht mere.
Ih han thin gerne minne.
(x) Kor mir Rolanten gewinnen;
Scol ih in toten mit miner hant,
Ih gaue livte unde lant.
Tho ſprah ther ungetruwe man:
Wolde Got hetteſtu ſie alle erslagen,
Thes urote ſih min ſele;
Ir hohuart (y) m(u)ot mih vil ſere.

THer Kunig hiez ilen
Sine brieue ſcriuen,
Er hiez kunden an thie lant:
Corders ware uerbrant,
Thaz liut were uerkeret,
Mahmet ware untheret,
Alle thie in rechen wolten,
Thaz thie kumen ſolten.
Thie haithenen ſamenoten ire here
Uon lande und von mere,
Uz von uil menegen richen
Thar kom uermezzenliche
Alrich uon pande;
Er vorte uon ſineme lande
Zwenzih thuſent helethe,
Thie er ſelbe uzerwelete,
Mit ſtale umbe beslozzen,
Thie waren helthene uermezzen.

(z) VOn wlter Ilmar,
Ther hu(o)b ſih willihlike thar,
Mit uunfzehen thuſent mannen,
Mit horne beslozen alle.
Ilaz uon Zamme,
Ther hate drizih thuſent manne.
Antelin uon Horre,
Ithoh ware er uerre;
Er uorte funfzehen thuſent hornbogen.
O(u)h was ime kumen,
Ther Kunig von Salaria,
Ther uorte ime tha

Funf-

(p) *Geuuären*, evictionem præſtabo.
(q) *Taile*, in partes, entzwey. Schilter. *ze tale*, idem eſt ac: *deorſum*, *nideruuerts*, ut partes in terram caderent. *ze tale* pro deorſum ſæpe apud Noſtrum occurrit. vid. inprimis verſum 2703. Nautæ noſtri phraſin ſecundo Rheno deſcendere appellant *zu tal fahren*: cui opponunt *zu berg fahren*, quod eſt, adverſo Rheno aſcendere. *Scherz.*
(r) *Uueih*, ſchartich. Schilter. B. Vir exiſtimabat neweih ſignificare: *nicht ueueich*, non mollis, nicht ſchartich, ſed *ne ueueih nieuuare* idem eſt ac: *nullibi cedebat*, es gab nicht nach: *nieuuare* eſt nullibi, nirgenduuo. Belgis: *nieuuaers*, *nieuuers*, nusquam, nullibi, nusquam gentium, quaſi dicas, *ne jeuuaers*. Kilian. in Etymol. *Scherz.*
(s) *Rom*, gloriam, ruhm. *Scherz.*
(t) i. e. *Niſi ſit*, *ut nunquam mori debeat.* Scherz.
(u) i. e. *Jungo eum tibi*, ſeu facio, ut cum eo pugnare poſſis. ab hoc *machen*, jungere eſt: *gimachon*, conjuges. de qua v. vide Notam ad Otfr. Eu. I, 14, 47. not. 19. *Scherz.*
(x) i. e. *Elige mihi*, Fac mihi ut &c. *Scherz.*
(y) *Muot*, cruciat, macht mir vil müh, verdruſs. *Scherz.*
(z) Stricker c. 4. Sect. I. habet: *Von Ultor der Chunich Limar.* Hic in genere noto circa nomina hæc propria aliasque circumſtantias non unam eſſe differentiam inter textum Noſtri Anonymi, & Strickeri, quam ſpeciatim ubique annotare ſuperfluum judico. *Scherz.*

Funfzehen thuſent unde mer,
Theme (*aa*) ſineme ze eren.
Uil thikke riefen ſie mahmet,
Ithoh er ubele ſiht *(bb)* zo in dete.
Ther Kunig uon Tarmarke,
Ther (*cc*) uon ſiner marke,
Uierzehen thuſent an ſiner ſcare,
Thie furten horn unde *(dd)* gare:
Ther Kunig Maglirte,
Ther uorte uermezzene thiete.
Zwelef thuſent hornbogen,
There nie ne hainer wither kom.
Ther herzoge uon Philene
Zwelef thuſent unde mere
Uorte er theme Kunige
Iz ergieng in uil ubele
Uf Rolanten.
Iz wart in harte inplanten.
Ther Kuning uon Marſilien,
Ther uuorte uz ſiner inſulen
(*ee*) Niugen thuſent buchalare;
(ff) Ithoh in miſſe ſcahe.
Ther Kuning uon Phile,
(gg) Ther gebot an ſiner é,
Swer wafen truoge,
Thaz er thie hereuart uuore,
Ther Kunig uon Lagure,
Ther brahte ime ze ſtiure
Uvnfzehen thuſent guoter knehte,
Zo aller note gerehte.
Uon thebeſeline, *(hh)*
Thie komen uffe thie *(ii)* galine,
Thie furten al (*kk*) ethgere,
Mahmet ze eren.
Ther Kunig uon alerie.
Ther uurte ſiner gote thrie,
(*ll*) Thaz was Mars unde Jouinus,
Thet thrite hiez Saturnus.
Sie offeroten there trugenheid,
Sie loneten in rehte nah ire arbeid.
(mm) Ther Kunig uon Uunde,
Ire huobet ſcain ſam ther hunde;

Thie uvrten al geſcuzze,
Iz uuart in unnuzze.
Ther Kuning uon Tuſe,
Ther uuorte uz uon finer (*nn*) cluſe.
Menegen helm prunen.
Tha mohte man ſcowen
Menigen helet luſſam;
Thie ware kuone unde uorhſam. (*oo*)
Ther Kunig uon Kampaniæ
(pp) Mit michelem magene.
Ther Kunig uon Lebre.
Thaz liut iſt uns uremethe.
Ther Kunig uon Galezprize,
(qq) Hahgete ſpize.
Uu(o)rten ſie an then handen;
Sie throten alle rolante.
THar kom Margariz
Ther uuorte menegen freiſamen ſpiz,
Menegen helet erlichen,
Geuaren uon zwein richen,
Thaz aine heizet ſibilia,
Thaz ander tazeria;
Thaz liut was freiſam.
Tha ne was nehain ſo ſconer man
Thar komen menige Kunige.
Thar kom ouh Zernubele.
Thes liutes Got niht ne ruochet,
Thiu erthe iſt gare uerfluchet;
In ne ſcein nehein ſunne,
Ther Nebel iſt ir wnne,
Thaz korn iſt ubele ueile,
Swarz ſin ire ſtaine,
Tha iſt *(rr)* watt unde mos,
Sie ezzent thie ros,
Sie leuent mit grimme,
Ther tivuel wonet tha inne;
Ther Kunig was ein ſtark man,
Swaz ſiben mule mohten getragen,
Thaz zuhte er uf mit ainer hant,
Thaz har an then uuozen (*ss*) ewant.
I noh kom ire uile,
There ih nenene niht ne wil,

Kunige

(*aa*) *Suo* ſc. Domino. *Scherz.*
(*bb*) Lege: *ſib*, ſe. *Scherz.*
(*cc*) Inſere: *vorte*, adducebat. *Scherz.*
(*dd*) *Gare* videtur idem eſſe ac: *gere*, fundas. de v. ger vid. Notam ad Stricker. III, 1. n. 3. *Scherz.*
(*ee*) i. e. *Novies mille clypeatos.* vid. Notam meam ad Stricker. IV, 1. n. 3. *Scherz.*
(*ff*) i. e. *Quibus tamen res male ceſſit.* Scherz.
(*gg*) Conf. notam meam ad Stricker. IV, 1. n. 4. *Scherz.*
(*hh*) i. e. à *Thebis eos conduxit, cœgit.* Schilter; Dubito an hæc explicatio quadret. Mihi *Thebeſeline* videtur unum vocabulum, & quidem proprium eſſe, ac regionem aliquam denotare. *Scherz.*
(*ii*) *Galine* arbitror denotare triremem, navim, quam medii ævi Scriptores Græci γαλαίαν, Latini *Galeam*, Germani, *Galeen*, *Galeyn*, appellarunt. vid. du Freſne in v. *Galea.* Heniſch in Theſ. Lingu. & Sapient. Germ. v. *Galee.* Scherz.
(*kk*) *Ethgere*, divide & ita ſcribe: *eht gere*, idoneas, præſtantes fundas. eht, eſt legitimus, idoneus. hinc *echt geboren*, legitime natus. Gl. Lipſ. *eht*, vero: *ehtiger*, idoneis. Gl. Monſ. p. 392. *Scherz.*
(*ll*) Stricker. habet:
Das uuas Mars und Jupiter.
Unde Saturnum di brachte er. Scherz.
(*mm*) Supple ex Stricker. IV, 1. qui habet;
Dar chom der Chunich von Funde. Scherz.
(*nn*) Quid *cluſe* vid. in nota mea ad Stricker. IV, 1. n. 7. *Scherz.*
(*oo*) Active, *terribiles.*
(*pp*) i. e. *Cum magna potentia*, cum magnis copiis. vid. ℣. 2902.
(*qq*) i. e. *Haſtas uncis inſtructas.* Scherz.
(*rr*) *Glaſtum*, iſatis. hoc dicimus: *Uuaid*, *uuaidkraut*, und waidfärber. Belgæ Glaſtum appellant: *ued.* Angli: *uuoad*, Galli: *guesde.* Stricker hæc mala alii populo attribuit, & dicit:
Do iſt niht den holtz und mos. Scherz.
(*ss*) Lege: *er want*, i. e. circumvoluebat, *er windete es umb die füs.* Stricker. in MSC. Lizel. hoc ita exprimit:

Im

Digitized by Google

Kunige genuoge
Thie thie krone truogen,
Aldarot unde Falſaron,
So uile was there herzogen,
Thaz ire thaz buoh neheine zale ne hat,
Thaz iz allez ane geſcriuen ſtat.

THo ſie geretheten,
Unde in ther Kuning (tt) gegebete.
Marſilies gebot then Kameraren,
Thaz ſie gereite waren,
There uile herlichen gebe;
Er manete in (Genelune) thikke mit rethe,
(uu) Er beſwif in mit then handen,
Er ſprah: (xx) mahche mir Rolanten,
Thin ſun Paldewin,
Ther ſcal iemer nah mir ther ouerſte ſin
An mineme rike;
Thaz geheizen ih thir warliche.
Er kuſte in thikke an then munt,
Er beual iz ime auer an there andere ſtunt,
Er ſwor bi Mahmet ſineme herre;
Beſtadigete er ime ſine ere.
Er wolte is ime iemer lonen.
Man hiez (yy) thie gebe urone
Sciere gereiten.
Man hiez uore leiten
Ire muzere,
Unde menege gebe ſelzene.
Tho hiez
Cætera deſunt; (*)

THo ſih thie tho lieuen
Uon einander geſchiethen.
Ther iamer wart uile groz,
(zz) Ther woſt uon in thoz
Uber zwo mile.
Thaz lieue (a) in ſio ther uater uon ſineme lieuen ſune.
Ther brother moſe ſam to(v)n
Tha ſciet ſih michel uriuntſcaf.
O wie tha geclaget wart!
Tha was (b) wof unde we,
(c) Newether ſit noh é,
So ne horte neheim man
Clage alſo freiſam;
Sie moſen alle wol wainen,
Sie liezen tha menegen helet (d) uaigen.

THer Kaiſer karte ze lande,
Thie allerkuneſten wigande,
Thie ere (e) erthe
Ie geboren thorften werthen,
Thie kerten unter Rolantes uan.
Sie heten zwanzih thuſent man,
An then nihtes ne brah.
Swa iz in tharzo geſcah,
Tha ſie Gode ſcolden thienen;
Tha ne ſunderote ſie nieman.
Si furten uaile then lib,
Sie geraiten ſih in allen zit,
Thurh then heiligen louben erſterben.
Thurh Got wolten ſie gemarterot werthen.
Furſten thie tha beſtuonden,
Thie mit Rolante huoten.
Ouh ne gereten ſi neheiner (f) winne,
Ni wan thie waren Godes minne
(g) Thaz beware wir mit then lebentigen bu(o)chen,
Thaz man ſie ſcol ſuochen
Under allen drehtines kinden;
Ther ſundere mah zo in uinden
Beithe helue unde rat,
Uber alle ſine miſſetat.

ALle thie ſint mit Rolante beliuen,
Thie ſint an then leuendigen buochen geſcriuen,
Thaz iſt Gergeis unde Engelris,
Ekkerih unde Gernis;
Tha was Berenger unde ato,
Anſis unde Juo,
Gerhart unde Walther,
Samſon ain helet ſnel,
Oliuer unde Turpin,
Rolant unde thie mit ſin,
Unde alle thie mit in waren,
Tha ſie then geiſt wither gauen.
(b) Ire urloſare,
Ire tot iſt tivre unde mare.
Rolant ſih geraite,
(i) Mit flize er ſih bewarte.
Ain liehten (*) roh ueſten,
Thaz unter theme himele ne weſte
Sinen bezzeren nehein;
Uon ſinen bruſten uorne ſcain

Ein

Im gieng ſin bar untz uff die knie,
Das kurtzte er nye.
in MSC. Argentin. hæc circumſtantia plane omittitur. *Scherz.*

(tt) i. e. *Dona dediſſet.* Scherz.

(uu) Stricker reddit:
Den er vil gutleich umvie. Scherz.

(xx) Vid. ſupra ℣. 1616. *Scherz.*

(yy) i. e. *Eximia munera* Carolo M. ſc. deſtinata. *Scherz.*

(*) *Quæ tamen ex Strickeri Cap. IV. Sect. 3. & ſeqq. ſuppleri poſſunt.* Scherz.

(zz) i. e. *Ploratus inde ſonum edebat.* Scherz.

(a) Arbitror hic latere vitium in MSC. Argent. & legendum eſſe: *unfro*, inde verto:
Ut curreret (abiret) *mœſtus Pater à ſuo charo filio.* Scherz.

(b) *Wof*, ploratus ℣. 1785. dixerat: woſt. vid. Palthen. ad Tat. p. 327.

(c) i. e. *Neque hactenus, neque antea.* Scherz.

(d) *Vaig*, hîc non uſurpatur ignominioſe, ſed pro homine, qui ob triſtitiam animo eſt dejecto.

(e) *Thie er, ere*, qui ex terra, vel in terra. *Schilt.* Gloſſ. Ker. *er diu*, ex hoc. *er alongi*, ex integro. *Seherz.*

(f) *Winne*, lucrum, *gewinn.* Sed forte legendum: *wunne*, gaudium, voluptas. *Scherz.*

(g) i. e. *Hoc probamus.* Scherz.

(h) Lege: *ireme.* Scherz.

(i) Stricker hoc reddit:
Er lait an ainen halſperg feſte,
So er in nindert beſſer weſte.

(*) *Rob* idem eſt ac: *rock.* Scherz.

Ein (**) drahehe uon golde,
Sam uz ime uaren ſcolde,
Thie funchen uivres flammen,
Mit geſmelze bewallen;
Thaz geſtaine alſo ethele,
So iz wol gezam theme helethe;
Ther helm hiez *(k) Venerat*,
Then ther helet uf bant,
Mit golde gewrhten,
Then thie heithene harte uorhten,
Mit guldinen bohſtauen,
Was an there liſten ergrauen:
„ Alle werlt wafen
„ Thie mo(v)zen mih maget lazen. *(l)*
„ Wil thu mih gewinnen,
„ Thu fuoreſt ſcathen hinnen.
Sin ſwert thaz hiez *(m) Durendart:*
Wane under theme himele nie geſmidet ne wart,
Niht thes ime gelih ware.
Sine ſite waren ſelzene;
An ſo welih ende ſo man iz bot,
(n) Tha was reite ther tot.
Alle thie ie ſmithen begunden,
Thie ne weſſen noh ne kunden,
Wie thaz ſwert gehertet was,
Sine ekke waren uaſt.
Iz uorhten alle thie wither ime waren;
Unde thie iz ouh nie *(o)* geſagen;
Iz uorhte elliv haithenſcaf,
(p) Thes ſtal ne hete tha wither nehaine kraft,
Newether bain noh horn,
Iz was allez uerloren.
Ioh thie herten *(q)* ulinſtaine
Thurh not *(r)* etſazen iz thie haithene.
Zwo *(s)* hoſen er ane leite.
Thie waren *(t)* gantraitet
Uon golde unde uon perlen,
Thie liuhten ſam thie ſterne.
Thaz ethele geſtaine,
Er ne *(u)* untuorhte wafen nehaine.
Einen ſpiez nam er an thie hant,
Einen wizen uan er ane bant.
Tha waren tiere unde uogele
Mit golde underzogene,
Uile manih wnder tha ane was,
Uf ein marh er geſaz.
Thaz was genamet *(x) Velenthib;*
Thaz *(y)* cruce tete er uore ſih
Ze rukke unde ze ſiten,
Tho kerte er an aine liten; *(z)*
Er ſprah zo ſinen geſellen:
Ne lant iuh niet erlangen, *(aa)*
Ih wille gerne erſinnen,
(bb) Uf thie unſeren witherwinnen
Sin mit ſamenunge.
Tho kerte ther helet iunge
Uf eine hohe ther (*cc*) alben,
(*dd*) Tho ſah er an allen haluen,
Thie molten uffſtieuen,
Menegen wizen uanen uliegen,
Mit menegeme helme pruner uarwen,
Menegen *(ee)* ſcilt goltgarwen,
Beithe berh unde tal
Was beuangen uberal.
Goldes furten ſie genuoh.
Ther witherſcin im thaz gare (*ff*) entruoh,
Thaz er ſie mit nihte
(*gg*) Geahten ne mohten;
Beithe golt unde geſtaine
Scain uon then haithenen,
Sam thie ſterren under then wolken.
Uon uolke ze uolke
(*hh*) Sigen ſie zeſamene
Mit theme allermeiſten magene,

Thaz

(**) *Drabehe*, draco. Stricker habet: ein *Tracke*, Scherz.

(*k*) Stricker galeam hanc appellat *Venerant*; quod & ipſum Rhythmo magis eſt conveniens. *Scherz.*

(*l*) Inſcriptio galeæ Rolandi. *maget lazen*, virginem relinquere. ad marginem ſcriptum eſt: *unverlezt.*

(*m*) Cod. Lizelianus MSC. Strickeri! appellat hunc enſem *Drunckhart*; qui in Sagâ Caroli M. nominatur *Dyrendal*; ceu me docet Reenhielm in Notis ad Thorſtens-Saga pag. 1. Turpinus de Geſtis Carol. M. p. 82. apud Reuberum eum inſignit nomine: *Durenda.* Scherz.

(*n*) i. e. *Ibi mors erat parata.* Scherz.

(*o*) *Geſagen*, viderant, *geſahen.* Scherz.

(*p*) Scil. Gentis infidelis. *Scherz.*

(*q*) *Vlinſteine*, ſilices. vid. Notam ad ℣. 141. *Scherz.*

(*r*) Lege: *entſazen.* Scherz.

(*s*) *Ocreas.* vid. notam meam ad Stricker V, 4. n. 2. *Scherz.*

(*t*) *Gantreitet*, ordinata, compoſita, Gl. Ker. *Antreitida*, ordinem, *Antreitidon*, ordinare, *Antreitii*, ordo. *Scherz.*

(*u*) *Untuorhte*, entfurchten, entſezen, ita autor ſæpe *unt*, pro *ent*, in compoſitis.

(*x*) Stricker hunc equum, nominat in MSC. Argentin. *Valentich*; in Cod. Lizel. dicitur interdum *Valentich*, interdum *Falerich.* *Scherz.*

(*y*) *Cruce* ſignarunt ſe veteres Chriſtiani omnibus progreſſibus, ut loquitur & teſtatur Tertullian. Vid. Otfrid. Lib. V. Evangel. c. 1. de uſu Crucis.

(*z*) i. Tranſitus, paſſ. *Lithan* tranſire, Gl. Vet. *Schilter.* conf. ℣. 3461.

(*aa*) i. *Nicht laſſet euch ichts verlangen.* Laſſt euch die zeit nicht lang ſein.

(*bb*) i. e. *An noſtri hoſtes Sint congregati.* Scherz.

(*cc*) i. e. *Montium.* Antiquis omnis generis montes, ubicumque eſſent ſiti, *Alpen* appellabantur. In Itinerario Ottonis Dimmeringenſis MSC. f. 211. b. dicitur: *Und iſt noch derſelbe vinger in den* Alpen *in S. Teclenkirch ze Sebaſte.* conf. du Fresne in Gloſſar. Latino-Barb. v. *Alpes.* Stricker hunc locum ita reddit: *Er rait uff ain hohe hin dan.* Scherz.

(*dd*) i. e. *Tunc vidit ex omni latere Pulverem ſurgere.* de v. *multa* vid. notam meam ad Rhythm. de S. Annone §. 31. not. 50. *Scherz.*

(*ee*) *Scilt goltgarwen*, clypeo qui auro ornatus eſt. conf. ℣. 2194. *Scherz.*

(*ff*) i. e. *auferebat*, *enttrug.* Scherz.

(*gg*) Lege: *mohte. Geahten ne mohte*, conſiderare (cum morâ) non poſſet. *Scherz.*

(*hh*) i. e. *Subſidunt unâ Cum maximâ potentiâ* (copiis) de v. *Sigen* vid. notam meam ad Otfr. Eu. I, 11. not. 9. *Scherz.*

(*ii*) *Suc-*

Thaz ſih uf ther erthe
Ie geſamenet mohte werthen.
Sie uuorten groz ubermuot,
Thie niſt niemanne guot,
Sie geliget ianſithere, *(ii)*
Ther rihtare tha ze himile
Haizet ſie ſelue uallen;
Then devmo(v)tigen allen
Then heizet er ſelue ſinen ſegen,
Thie an ſinere horſam willen leuen.
THo frote ſih ther helet Rolant,
Thaz er there haithene ſamenunge uant.
Er ſprah zo Walthere;
Nu ile thu helet mere,
Wele thir thuſent manne,
Ne ſume thih niht ze lange,
Uah uns thie berge,
E ſin thie haithene innen werthen,
Thaz wir thie hohe begrifen,
E uns thie heithene under slichen;
Thie andere thu warne,
Hi iſt thes tivfeles geſwarme,
(kk) Thaz ſie wafen ſciere,
Sage Turpin unde Oliuire,
Then helethen allen ſamt,
Seme min zeſwer hant. *(ll)*
Ih ne kume niemer uon therre herte, *(mm)*
Unze ih slahe mit mineme ſwerte,
Sie ne hiluet nehain ire grozer ſcal,
Hi wirthet hute ſo getan ual,
Thaz man iz wole ſagen mah,
Unze an then iungeſten tah,
(nn) Mir ne ſwike ther guote Durendart,
Si geriwet al ire hohuart.
THo thie helethe uernamen,
Thaz thie haithene mit ſamenunge waren,
Sie baten ire ewarte,
Thaz ſie ſih gareten,
Zuo ire *(oo)* ambafte ſie giengen,
Godes lihchamen ſie entphiengen;
Sie ſohten ire uenie,
Sie rieſen hine ze hemile
Zo uile manegen ſtunden,
Sie maneten Got ſiner wnde,
Tha er ſine mite erloſte,
Thaz er ſie getroſte,
Thaz er in ire ſunde uergeue,
Unde ſelue ire urkunde were;
Mit pihte ſie ſih bewareten,
Zo theme tothe ſie ſih gareten,
Unde waren ithoh guote knehte,
Zo there martere gerehte,
There ſele ze wegene
Thie waren Godes thegene,
Sie ne wolten niht entrinnen,
Sie wolten gerne wither gewinnen
Thaz unſer alte erbe.
Thar nah ſtreueten thie helethe,
Ia waren thie herren ethele
In criſtenlicheme leuene,
Sie heten alle ainen mot,
Ire herze hin ze Gote ſtuont;
Sie heten zuht unde ſcame,
(*pp*) Kusge unde gehorſame,
Gethult unde minne,
Sie brunnen warlichen innen
Nah there Godes ſwoze.
(*qq*) Wegen ſie uns mo(v)zen,
Thaz wirre armuote (*rr*) uergezzen,
Wande ſie thaz Godes rike habent beſezzen.

THo ſih thie Godes thegene
Mit ſalmen unde mit ſegene,
Mit bihte unde mit gelouben,
Mit trenenden ougen,
Mit grozer devmote,
Mit menegere slahte gote,
Sih ze Gote (erhuben) haueten,
Thie ſiele gelaueten
Mit theme himel broude,
Unde mit theme urone bloute,
Zo theme ewigen leuene,
Tho wafeneten ſih thie helethe.
Got loueten ſie tho,
Sie waren alle ſamet uro;
Sam thie (*ss*) ze brutloſten ſint.
Sie haizent alle Godes kint,
Thie welt ſie uerſmaheten,
Thaz raine opher ſie brahten,
Tho ſie thaz cruce an ſih namen,
Zo theme tothe begonden ſie nahen,
Sie koſten thaz Godes riche.
Sie ne wolten einander niht geſwichen.
Swaz eineme thuhte guot,
„ Thaz was ire aller muot.
David pſalmiſta
Hat uon in geſcriuen tha:
„ Wie grozzen lon min drehtin,
Thie brutherliche mit anthere ſin.
Er bietet in ſelue ſinen ſegen:
Sie ſculen iemer urolichen leuen.
Ain zouerſiht unde ain minne,
(*tt*) Ein loube unde ein gethinge,
Ein trewe was in allen,
Ire nehainen untweih theme anderen.
In was allen ein warheid,
Thes frote ſih alle thiu criſtenhaid.

Hai-

(*ii*) *Succumbit*, nider, unterligen.
(*kk*) i. e. *Ut ſe arment illicò*, ut arma ſtatim capiant. *Scherz.*
(*ll*) Stricker habet: *So mir dieſe rechte hant.* ad quem notavi eſſe jurandi formulam. *Scherz.*
(*mm*) *Grege.*
(*nn*) *Quod me non fallat bonus enſis Durendart.* Scherz.
(*oo*) Frequentius dicitur: *Ambaht*, *Ambacht*, officium, munus. *Scherz.*
(*pp*) *Kusge*, modeſtiam. vid. Otfrid. Eu. II, 3, 47. & III, 19, 69. *Scherz.*
(*qq*) i. e. *Movere nos debent.* Scherz.
(*rr*) Ipſorum miſeriam.
(*ss*) *Ze brutlouften*, in Nuptiis. vid. Otfr. Eu. II, 8, 6.
(*tt*) i. e. *Una fides & una ſpes.* Scherz.

(*uu*) In

HAithenen thie uerworhten,
Thie Got ni ne uorhten,
Ire afgote ſie uf huouen,
Mit groz hohuart ſie uuoren;
Sie uiellen uuore mahmet,
Thaz was ire aller gebet:
Thaz er in erlouete,
Thaz ſie Rolanten gehofeten, (*uu*)
Unde ſo ſie in erſlogen
Thaz ſie ſin houuet uor ine truogen.
Sie gehiezen ime ze eren,
Sin lof iemer ze meren
Mit tanze unde mit ſaitſpile.
Aller ubermuote was tha vile;
Sie uerſahen ſih zo ire kreffte,
Tho ne weſſen ſie niht rehte,
Thaz er allez wither Got ſtreuet:
So wer ane Got leuet.
Sie uerſmahent ire rehten ſcefare,
Then unſeren rehten heilare,
Then unſeren oueriſten Ewart,
Ther nieman ane troſt ne lat,
Swer mit devmuote
Sochet ſine guote.

NU horen wir thie buoch ſagen. (*xx*)
Ein (*yy*) antwerk heten ſie erhauen,
Al nah there Kunige gebote.
Tha waren ſiuen hunderet afgote,
Mahmet was ther aller hereſt under in,
Tha karten ſie alle iren ſin
Thaz lof ſie ime ſungen,
Siuen tuſent horn tha uore clungen,
Siuen tuſent (*zz*) goltuaz
Ze eren (*a*) puten ſie ime thaz
Thie liuhten tah unde naht.
There lute was ſo groz kraft,
Thaz thie uelt waren betheket,
Thaz there erthe niht ne (*b*) blechet,
Thaz ſie nieman ne mohte geſehen,
Thaz wir uore ware mogen (*c*) gehen,
Thaz ſolih here nie geſamenot wart;
Tho gelah michel hohuart.
Tha * bewaret unſer herre ſine wort,
Sente Johannes hat (*d*) gethort,
Thaz thiu devmot zu himele ſtiget,
Thiu ubermot nither niget
An thie uinſteren helle;
Tha bi bezzere ſih ſwer ſo welle.

HAithenen thie uertanen,
(*e*) Bi theme halſe ſie ſih ergauen
In thes tivfeles gewalt;
Sie baten thie gode alleſamt,
Thaz ſie in uore † waren,
Unde in ſalde gauen,
Thaz ſie ire not bethahten,
Unde ſelue (*f*) uore uvheten,
Thaz ſie alle geſunde
Uon ualle funde.
(*g*) Belaite ſie ze ſalueterre,
Sie getruweten in ze uerre.
Thes gelagen ſie alle tha nithere,
Ther gote ne kom nehainer mer withere.
Thie gote wrden alle erſlagen,
In pruh unde an thie grauen
Worthen ſie gworfen.
Sie ne mohten in ſelue niht gehelfen.

VZ huouen ſih thie uaigen,
Thie unſamſte worthen geſcaiten.
Michel wart ther herſcal,
Sie fulten berh unde tal,
Unde al thaz geuilde,
Thie uogele under theme himele
Moſer (*h*) tot nither uallen;
Uon theme unmaren ſcalle
(*i*) Geſweih in thaz geuithere.

ALterot der wilde
Fuorte einen ſtaf an der hant,
Er ilte tha er then Kuning uant,

Er

(*uu*) In haft brechten, caperent, nach hofe führten, Schilter. mallem reddere: *enthaupteten*, decollarent. & ita Stricker loquitur:
Das ſi in das erlaubten,
Das ſi Rulanden enthaupten. Scherz.
(*xx*) Autor ex Annalibus Carolinis hæc hauſit.
(*yy*) *Ein Antwerk*, opus manuum; res, quæ hominum manibus conflatur. *Scherz.*
(*zz*) i. e. *Lampades aureas.* Scherz.
(*a*) i. e. *Offerebant*, anbieteten. *Scherz.*
(*b*) *Blechet* videtur eſſe noſtrum *blicket.* i. e. *coruſcat, ſplendet.* Mens eſt, quod ob multitudinem hominum nihil terræ, quam illa occupaverat, apparuerit ſeu videri potuerit. *Scherz.*
(*c*) i. Aſſerere.
(*) *Beväret.*
(*d*) Lege: *gehort.*
(*e*) Stricker hæc ita exprimit:
Do viellens fur ir Apgot
Und gaben ſich in ir gebot
Mit dem haupte fur aigen.
Unde apparet: *bi theme halſe* hic idem eſſe ac: *mit dem haupt*; ſcilicet utroque loco ponitur pars pro toto, indicaturque, quod nexu mancipioque idolorum voluerint eſſe hi Gentiles. Hinc *Halsherren* dicti fuere ii, qui homines proprios in dominio ſuo habebant. Keyſersberg in Poſtill. P. I. fol. 9. b. dicit: *dem Gebot wolten Joſeph und Maria die Muter Gottes gehorſam ſein und woltens nit verachten und bond ſich uffgemacht und ſin gangen gon Bethleem, und habend ſich doſelbſt wöllen erzaigen als underton irem* Halsherren. Idem in Poſtill. P. II. fol. 23. a. dicit: *Aber der heiſt ein Knecht, der do muſſz handlen und tun uſſz bewegung ſeynes Herren als eygen lut iren* Hals-Herren. *ein eygen man muſsz tun was ſein* Halsz-Herr *will, alsz die armen buren die getorren nit wyter gucken dann ir Junckher wil.* Apud Kilianum in Etymol. legitur: *Hals-Herr*, Tyrannus, merum habens imperium. *Scherz.*
(†) Supra ſcriptum: *piuſtunden.*
(*f*) *Vorvehten.*
(*g*) Lege: *belaitet ſin ze Salueterre. Salvaterra* eſt nomen aliquibus Hiſpaniæ & Luſitaniæ Urbibus commune. videtur autem hic ludere auctor noſter, & per *Salvaterram* intelligere *locum ſalutis*, per *valle Funde* autem *locum miſeriarum*, vallem profundam, obſcuram infelicitatis. *Scherz.*
(*h*) *Muſten*, i. mochten, hetten mögen.
(*i*) Hoc ita exprimit Stricker:

Ir

Er ſprah: Marſilie herre,
Mahmet ſpare (k) thine ere;
Ih han uor war uernommen,
Thie criſten ſin ſo harte erkomen (l),
Thaz ſie nehaine wile ne mugen geſtan.
Mir ſageten mine man:
Sie uallen uf thie erthe;
Si waren nu gerne
Uon uns hinnen.
Nu wil ih an thih gethingen
Thurh thine tugenliche (*) ſite,
To thes ih thih bite.
(m) Lie mir thaz ze lene.
Uz allen diſſen herren. (n)
Ih han uile goter knehte,
Thaz ih mit then tha uore uehte,
Thaz ih Rolanten erslahe,
Unde man thaz mere uon mir ſage,
So haſtu ſin ere,
(o) Unde thiene ih iz imer mere.

THo ſprah der Kunig Marſilie:
Nu ſente thih mir withere
Mahmet unſer herre.
Ih getruwe ime uile uerre.
Wiewol ih thir thiner eren gan,
Mohtu Rolanten erslan.
Thaz houuet uor mih bringen,
So ſcoltu hi ze mir (p) gewinnen
Alle werlt wnne,
Thu geereſt al thin kunne.
Thie criſten hauen zwelef ſcare,
Nu warnet iuh wole thare.
Erwelet ir mir zwelef man,
(q) Ther guoten willen thar zuo han,
There helethe iegelih
Neme zwelef thuſent zuo ſih.
Wol beraitet iwer ſcare,
Komet uermezenliche thare,
Scaffet iwer huote, (r)
Weſent einmuote,
Ritet mit ſcare zuo,
Sie ne mugen wither iu niht getuon.

Ir slahet ſie alleſamt,
Oliuir unde Rolant
Hauen mir herzeleithe getan
Kumet there zweleue ſo heiner than. (s)
So ne ſca (t) mir nie ſo laithe,
Thie ſeluen geſellen baithe
Scolten pillichen hangen,
So ware min wille wol ergangen.
Thaz bethenken alle thiſe guote here,
Unde thiene ih iz iemer mere.

THer Herzoge Falſaron
Mit grozer kreſte er ze houe kom,
Er ſprah: ih han ahzehen tuſent man,
Thie uolgent hute minen uan,
Swa ih hinnen kere;
Nu geloue thu mir herre,
(Min marke iſt mir verbrunnen
Mine burge angewunnen,
Mit (u) liut iſt mir geuangen.)
Thaz ih hute uor in allen
Rolanten möze erslahen;
So uergezze ih alles mines ſcathen.
Unde iſt thaz iz mahmet wile
Ir geuellet hute ſo uile,
Thaz Portaſpere
Wol muoz raſten,
Unze an urſtamme,
Uor Rolante unde uore ſinen mannen.
So haſtu ſin ere,
Unde ih thiene iz imer mere.

THer Kuning antworte ime tho:
Min Herre (x) iſt imer mere uro,
Of thir mahmet thaz heil gif,
Thaz there zweleue ainer uor thir geliget.
In allen minem rike
Mache ih thih geliche
Minen lieuen kinden,
Thu ſcolt hi ze mir uinden,
Thaz al thin kunne geeret,
Thin rihtum (y) zwiſpilde gemeret.
THo kom ther Kuning Curſable
Geuaren uf ſineme marhe.

Hail

Ir chraſſt noch ir geuidere
Das half in niht da widere. Scherz.

(k) Ad marg. *friſte*, à manu recentiori.

(l) Debilitati. *Schilter.* rectius: territi, in terrorem dati. vid. Notam meam ad Stricker. V. 10. n. 1. *Scherz.*

(*) i. *Mos*, ſitte.

(m) i. e. *Da mihi hoc in feudum*, indulge, permitte mihi hoc. *Scherz.*

(n) *Here* forte. Schilter. Non opus correctione. *Uz allen thiſſen herren* idem eſt ac: *præ omnibus Dominis* (Regibus, ducibus, qui tibi in ſubſidium venerunt) *biſce.* Scherz.

(o) i. e. *Et demereo hoc in perpetuum.* Scherz.

(p) *Bey mir*, ad marg. MSC.

(q) Ad Deorum propenſionem habendam. *Schilter.* Rectius: *Ex iis, qui lubentes ad hoc* agendum ferantur. Stricker hoc firmat dicens:
Du ſcholt mir weln zwelif man
An die ich mich geturre lan
Die da guten willen zu han. Scherz.

(r) *Wartet eurer hutt.*

(s) i. *Sothaner maſſen, ſolchergeſtalt.* Schilter. melius verte hunc verſum:
Si horum duodecim unus inde evadit, ſalvus ſc. *Scherz.*

(t) *Geſchah.*

(u) *Min* legendum.

(x) *Mahmet.* Schilter. Annon legendum: *min herze?* firmat ſententiam meam Stricker, qui in MSC. Lizel. hujus verſus mentem ſic exprimit:
Ich bin vil fro. Scherz.

(y) Stricker juxta MSC. Lizel. hæc ita reddit:
Das dein kunne wurt geeret,
Und dein richtung (lege richtum) *zwifalt gemeret.*
zwiſpilde eſt idem ac: *zweyfältig*, dupliciter. Occurrit hæc vox etiam in Ord. Crim. Carolina Art. 157. ubi dicitur: *ſo ſoll ihn der Richter darzu halten, ſo es anders der dieb vermag, dem Beſchädigten den diebſtal* mit der zweyſpalt *zu bezahlen.* ita legitur in Edit. Rec. Imperii Mogunt. de A. 1692. Aſt. in Edit. Receſſuum Wormat. de 1536. lego: *mit der zuuiſpil.* & in Ed. Mog. de 1548. *mit*

Hail ſiſtu, Kuning Marſilie!
Ih han (z) eines min thrizeh thuſent helethe,
Ze beherten thine ere,
Swa thu hine wilt kerren.
Thie rechent gerne thinen anden,
Erlo(v)be mir ouer Rolanten,
Thes will ih thih manen,
Ih han then oueriſten uanen
Under allen thinen mannen,
Thaz ne ſcol thir niht miſſeuallen.
Ih ſcol in allen hute uore uehten,
Uon athele unde uon rehte.
Ouh ſcoltu mir lonen,
Ih sloh then Kuning philonem
Herre durh thinen willen.
THer Kuning antworte ime mit minnen:
Thu biſt min uil lieuer man,
Thu haſt uil thikke getan,
Thaz min wille was,
Wol waiz ih thaz,
Thu fureſt thie (aa) uzgenomen helethe,
Erslahe mir ſie alle zueleue,
There eren will ih thir wol gunnen,
Thu haſt mih iemer tha mite gewnnen.
MAlwir von Ampregalt,
Herre ſprah er, thurh thine kuningliche gewalt,
Rolant hat mir uile ze laithe getan,
Minen brother hat er mir geslahen,
Tharzuo mine lieue man.
Thin orlof wil ih han,
Thaz ih thaz muoze rechen,
Thurh ſin herze ſtechen
(bb) Minen goltgarwen ſpiz.
Ther Kuning ime uille (cc) ſwrslichen gehiez,
Gerache er in an Rolante,
Er machete in gewaltih,
Meneger grozer eren.
Tho neih er ſinenem herren
AInmirat uon Paluir:
Nu erloue Herre mir,
Ih bin verre here geſtrichen,
Min kraft iſt michel.
Ih bin ein uil ſtarcher man,
Rolant iſt iemer erslagen.
Uon alleme Kunne ther haithene
Ih erslahe in aine.
Thoh ſprah ther Kuning Marſilie:
Thu biſt ſtark unde bitherbe.
(dd) Ain helet zo thinen handen,
Erslaheſtu Rolanten.
(ee) Of thes Mahmet gewerde,
Elliu Palwiſchiu erthe
Si thin aigen;
Thine tugent ſcoltu mir zaichen.

THo kom uon Turtulos Thargis.
Er ſprah: wiltu Herre, unde wis,
Thin tohter iſt min wib;
Wie of Mahmet mir hute gift,
Thaz ih then rom gewinne,
Thaz ih uore thih bringe
Thaz houuet Rolantes
Thines viandes.
Ih gelege ſinen hon muot,
Tho er uore theme Keiſere ſtuont,
Sin ſwert er zuhte,
Thinen kuninglichen namen er verthruhte.
Unde uermaz ſih ze uerre,
Er wolde mere unde erthe
Zinshaft bringen
Under thes Keiſeres uanen thingen.
Ih wille mit miner hende
Then guoten Palswenden;
In ſineme herze plute (ff) berennen,
Thu ſcolt wizzen unde erkennen.
Alſo lief ſint mir thine ere,
Sam Rolante ſines herren,
Thu biſt alſo ethele unde alſo rike,
Thaz thu gewaldihliche
Thine marke uor ime ſcolt befrithen;
Sin houuet ſcol hute thar umbe beligen.
Iz iſt hute min (gg) pan.
Other ih gelethege al Yſpaniam.
MArſilie (hh) erſmielte tho,
There rethe antworte er ime ſo:
Ih ne zwiuele an thir niet,
Thir ne ſin mine ere uile lief.
Ih getruwe thir ſo wol,
So ih uon rehte mineme kinde ſcol.
Mahmet geue thir thie ſulde.
Thaz thu mir (ii) thienu mere

Brin-

1548. *mit der zuueiſpil.* in Ordinat. Crim. Bamberg. de 1510. *mit der zuuiſpalt.* Scherz.

(z) i. e. *Uno minus, quam triginta millia*, ſeu viginti novem millia. *Min* pro minus frequentiſſime uſurpatur. Stricker habet:
Ich han ains und dreiſig tauſent man.

(aa) i. e. *Selectos.* Scherz.

(bb) Stricker juxta MSC. Argentin. habet:
Mit golde bewunden ein ſpies.
Goldgarw ſupra habuimus ℣. 1902. *Scherz.*

(cc) Stricker loco hujus vocis habet: *trewleich.* hoc *ſwurslichen* videtur eſſe à *ſwören, ſwur*, jurare, juramentum. *Scherz.*

(dd) Stricker juxta MSC. Argent. hoc reddit: *Ein helt zu den handen.* Lizelianus Codex habet: *ain helt zun handen*, manu fortis. *Scherz.*

(ee) i. e. *Si Mahumet hoc indulgebit*, Stricker hoc exprimit:
Geit dir Mahumet die ere. Scherz.

(ff) Lege: *beremen;* vel *berämen*, quod idem eſtac: *maculare.* vid. notam meam ad Stricker V, 25. n. 1. *Scherz.*

(gg) *Pan*, exitium, pernicies. vid. notam meam ad Stricker III, 1. n. 1. mens itaque hujus & ſeq. verſus eſt:
Aut hodie pereo,
Aut libero omnem Hiſpaniam. Scherz.

(hh) i. e. *Subridebat.* vid. notam ſupra ad ℣. 610. *Scherz.*

(ii) i. e. *Servias magis.* Schilter. ego arbitror textum eſſe vitioſum, legendumque eſſe: *thinu mere*, tuam relationem, nempe de victoriâ contra Rulandum obtentâ, *deine mähre.* Scherz.

(kk) i. e.

Bringeſt urolichen withere.
Gelage Rolant tha nithere,
Umbe Karlen wrde got rat,
Wir gefrumeten aine heruart
Under thie Karlinge.
(*kk*) Sie winnent boſe gethinge.
Si werden alle theme tothe ergeuen,
(*ll*) Sie ne wolden an Mahmet iehen.
Gargariz uon Sibilia
Ther rait zo theme Kunige,
Er was ſcone unde luſſam
Thie haithenen harte gezam.
(*mm*) Thaz ſie mo(v)ſen ſcowen;
Harte minneten in thie urowen
Vil mengere lande hauete er gewalt,
Thaz ſwert zuht er uber half.
Er ſprah: Marſilie, herre,
Taberiske erthe
Han ih himitte gewnnen,
Zinſes bethwngen.
Thin liut heiz tu beraiten,
(*nn*) Thin here wil ih laiten,
Zo ſente Dyoniſien hus,
Karl entrinnet thar uz.
Other werthet thiu man,
(*oo*) Thir ne mah uore niht gehaben,
Al thaz ther leuet under then wolken,
Alſus getaneme uolke.
Thine helethe ſint ko(v)ne unde uermezzen;
Ther Kaiſer iſt hie geſezzen
(*pp*) Iuen iar unde mere,
Niemer thu wither ne kere,
Unze thu al Frangrike
Sam gewaltihliche
In thine walt gewinneſt,
Zinſes bethwngeſt,
Sam Karl thete thine Yſpaniam.
(*qq*) Ih han zwai undethriſeh thuſent man,
Mit then ih thir niemer ne geſwiche,
Thaz geloue ih thir getruweliche,
Thaz ih niemer wither ne kerre,
Thu ne beherteſt é alle thine ere.

THo kom ther Kunig Cenubiles,
Harte troſt er ſih thes.
Thaz er alſo ſtark was,
Thaz buoh bewaret uns thaz.
So was ſiuen mule mohten getragen,
Thaz huof er uf an ſinen arm;
Er was ſwarz unde ubele getan,
Sin lant was freiſam,
Thaz liut thaz iſt grimme,
Ther ſunne ne ſcain nie tha inne,
Thie tiufele puwent (*rr*) an then werthe,
Iz iſt thiu uerflochete erthe,
Thie Got ſelue uerflochet hat,
Thes liutes ne wirt niemer nehainen rat.
Er ſprah zuo theme Kunige:
Mir geuellet uile ubele,
Thaz wir ſo lange hi biten,
Laz unſih zo in riten;
Ih bringe thir Rolanten
Mit iſerninen banden.
Swe thu in heizeſt toten,
Other (*ss*) mit wizzen thes noten,
Thaz Karl muoz thingen,
So mahtu mit ime wither gewinnen,
Aller thiner Furſten (*tt*) kint,
Thie in grozen noten ſint.
Wirt ther Kaiſer uobeles muotes.
Ih ne truwe ime neheines guotes.
Thinen ſun heizet er han (*uu*)
Uon thiu will ih Rolanten uan,
Under allen ſinen mannen.
Umbe thie andere iſt iz ſciere ergangen.
Thie (*xx*) zeprihche ih ſam thaz huon.
Wither miner kraft ne mah nieman niht tuon.

MArſilie antworte ime thes:
Ja thu Kuning Cenubiles,
Kor mir Rolanten gewinnen,
So han ih allen minen willen,
Ime ne friſtet nieman thaz leuen,
Thes han ih mine triwe gegeuen,
Aine friſt laze ih in geſunt,
Karl uergildet mir thrie ſtunt.
Swaz er thes mines tha hine fuoret,
Swa er ſih ruomet,
Thaz er ſcathen unde laſter hat,
Vil guot iſt ther thin rat.

Mahmet

(*kk*) i. e. *Acquirunt malam conditionem*, ſeu in malum tum redigentur ſtatum. *Scherz.*
(*ll*) i. e. *Niſi velint Mahumetum profiteri* ſc. Deum. *Scherz.*
(*mm*) Lege: *Thaz ſie in muoſen ſcowen*,
Hunc itaque & præcedentem verſum reddo:
Gentilibus admodum conveniebat, gratum erat,
Quod ipſum aſpicere ipſis liceret. Scherz.
(*nn*) Paulo aliter hæc habet Stricker. dicens:
Ich wil das Her zu Rome laiten;
Und wil ſchawen darzu
Was Charl in Peters haus tu. Scherz.
(*oo*) Legendum arbitror: *thar.* & ita verto:
Hic non poteſt aliquid præcedentiæ (victoriæ) *habere.*
Quicquid hic vivit ſub nubibus.
(præ) *Tali* (tam forti) *populo.* Scherz.
(*pp*) Stricker habet: *Wol ſehs jar oder me.* Scherz.
(*qq*) Stricker exhibet:
Ich han ains und dreiſſig tauſent man. Scherz.
(*rr*) i. e. *Diaboli habitant in hac inſulâ.*
Twinger in Voc. Latino-Germ. MSC. *Inſula, Inſel oder Wert.* idem in Voc. Germ. Lat. MSC. *Wert, medianum vel viridarium.* Kilian in Etymol. *weerd, weert, wert, weerder, Vet. inſula, inſula amnica, & propugnaculum, agger. Anglo-Sax. worth, weorth. Hinc Keyſersweert, Bommelsweert, quaſi dicas, Cæſaris inſula, Bomeli inſula.* inde Argentinæ particula aliqua urbis, quæ aquis cingitur, hodie adhuc appellatur *das wörthel.* conf. Staden. Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 711. *Scherz.*
(*ss*) *Mit wizzen*, tormentis, cruciatibus. vid. notam meam ad Otfr. Eu. V, 22, 19.
(*tt*) Obſides.
(*uu*) *Suſpendi obſidem.*
(*xx*) *Confringo ſicut pullum.*

Mahmet (yy) ſpra thine ere,
Ih getruwe minen ſo uerre.
Nu underwint thih there ſcare,
Thaz here uuore thu thare.
Unde hantele iz mit ſinne,
Unde ne liez ire neheinen hinnen.
Ih gebe thir thaz lof unde thie ere,
Unde lone is thih iemer mere.

THo nam there zwelefe iegelih
Zwelef thuſent zuo ſih,
Zwelefe wrthen there ſcare;
Mahmeten fuorten ſie thare.
Thaz iegelichen uan
Uolgeten zwelef thuſent man.
Siuen thuſent horn tha uore clungen;
Ire (zz) wih liet ſie ſungen.
Tha wart alſo getan ſcal
Sam perge unde tal,
Allez (a) in wege ware;
(b) Thaz thuhte ſie harte ſelzene.
Thaz in thie criſten uoregehaueten.
Falſaron ſie manete,
Er ſprah: wilt (c) er is minen rat hauen.
So werther ſie alleſamt erslagen.
Thaz wir ſie uil lihte ge

Deſunt hîc pluſcula. (*)

(d) Heitene ual.
Ne wether golt noh geſmide,
Ne ſcirmete in theme liue.
Minere then thie ſwam,
Sie zeslugen ros unde man
Mit ire ſcarfen ſpiezen.
Thie gote (e) moſen an theme plo(v)te hinen uliezen,
Ther ſite was under guoten knehten,
Sie kunden wole uehten
Mit ſpieze unde mit geren,
Thes ulizen ſih thie herren.
Thie furte ther biſcof Turpin,
Er ualte in allen haluen ſin (f)
Menegen haithenen kuonen;
Thie ſco(v)nen ueltplumen
Wrden alle bluotvare.
Sie erslugen ſie ſo gare,
Thaz ſie nieman ufriht funden;
Ouh uerluren ſie tharunder;
Uiere unde ſezih man
Uielen uon thes Biſchoues uan.
MAlprimes uon Ampelgart
Mit allermaiſten hohuart
Furt er aine (g) eisliche ſcare
Zwelef thuſent riter wol gare.
Uermezene helethe,
Ia luhte ire (h) geſerwe,
Uon ſcilde unde uon helmen,
Alſo uon himele thie ſternen.
EGeris furte einen uan
Tha under (i) ainlif hunderet man.
Thie riefen hine ze himele.
Sie huben ſih tha in gegene.
Egers ér genante,
Thie haithene er anrante;
Erſtah Malprimes then herzogen
Thaz er tot zo there erthebequam.
Ciceron clagete ſinen herren;
Mit ſineme ſcarfen gere;
(k) Ramete er ſin zo then bruſten,
Ther ſcilt was ſo uaſte,
Herte ſine ringe,
Er ne mohte ſin niht gewinnen.
Alrih bi ime was
Ain ſpiez alſo wahs
Stah Cicerone,
Thaz ime tha zoi then oren
Thaz (l) uerh plo(v)t uzſprang.
Tha wart ein uile michel gethrang
Uon then haithenen uffe thie criſtenen,
Uil harte ſie ſin gemiſten.
THo uohten wol thes Kaiſeres man
So iz guoten knehten wol gezam,
Ire nehein ne thahte an then lib,
Ire herze ſtunt in allen cit,
Alſo in tha uon gehaizen was;
Ie baz unde bàz
Stetegent ſie ſih ze tugende,
Sie sluogen tiefe wnde.

Tho

(yy) An legendum: *ſprat?* quod deduci poteſt à *ſpraiten, ſpreiten*, extendere, ſpargere, diſpergere. apud Notk. Pſ. LXVII, 28. eſt *keſpreitu*, latitudinis. ita ut mens ſit:
Mahomet extendat, augeat, *tuum honorem.* Scherz.

(zz) i. e. *Cantica Sacra.* Scherz.

(a) i. e. *In motu*; Stricker. habet: *wagten.* Scherz.

(b) Hoc Stricker. reddit:
Das die Chriſten niht verzagten,
Das nam di haiden wunder.

(c) *Er* pro: *ihr.* uti in ſeq. Verſu: *werther* pro *werth ir.* Scherz.

(*) Quæ ſuppleri poſſunt ex Strickeri Cap. 5. Sect. 18. ſeqq. usque ad Cap. VI. Sect. 12.

(d) Stricker immediate præcedentia & hæc ita exprimit:
Da wart der helme ein michel ſchal
Und gwunnen di haiden ſolchen val,
Das ſi durch not beuilten;
Di ringe noch di Schilte
Das enhalf ſi niht, wan als ein ſwam.
Scherz.

(e) *Idola ſanguine fluxerunt.*

(f) *Cecidit in utroque latere ſuo.*

(g) *Eisliche*, terribilem. Antiquiores dicunt *egislich.* Kilian. in Etymol. *eyſelick, eyſigh, yſelick*, horridus, abominabilis, abominandus. vide quæ monui ad Willeram. c. 5. n. 3. adde Notam Junii ad Willer. c. 6. n. 5. *Scherz.*

(h) *Geſerwe*, habitus, armatura. Anglis: *ſerued*, ſeruitus, cultus, habitus. *Scherz.*

(i) *Ainlif*, undecim, hodie *elff*; dicimus. Otfrid. Eu. IV, 12, 114. *einlif* thegana, undecim diſcipuli. in Leg. de S. Clara, quam MSC. poſſideo ad d. Iduum Octobris dicitur: *S. Aurelia ein heilige maget der* einlif *tuſung megden.* Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *Eilif hundert*, undecies centum. Kero: *einilifto*, undecimus. in Verſ. Tat. c. 223. §. 4. eſt: *einliven*, undecim. Anglo-Sax. *endlyft*, undecimus. vid. Benſon in Voc. Anglo-Sax. conf. Hickeſ. in Gramm. Anglo-Sax. pag. 31. Et Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 65. *Scherz.*

(k) Conf. Notam meam ad Otfrid. Eu. IV, 17, 6. *Scherz.*

(l) Vid. Notam ad Stricker. VII, 7. n. 1. Scherz.

(m) i.

Digitized by Google

Tho mohte man ſcowen
Menegen heithenen verhowen.
Thie ire ſcare alſo thike
Lagen an theme gewiche (*m*)
Sam thie hunte unraine,
Nehain arzet ne konde ſie gehailen.
Swaz ſie ire trafen
Mit then ire tivlihchen (*n*) wafen
(*o*) Thie ne neirten ſie niht mere,
Thes loueten ſie then himeliſchen herren,
Ther thie wnder zo in hette getan.
Sie uerloren ainen unde ſiuenzih man.

EGeriers ain helet ko(u)ne unde ſnel,
Unde ther haitheniſche Kunig Amurafel,
Thie ſcare kerten an einander.
Ih ſage iu michel wnder.
Ain grabe was thar enzwisken,
Tha wolten ſih thie haitene gerne friſten.
Egeriers ſprange tha ubere,
Ia ſtah er theme Kunige
Thurh then ſcilt unde thurh thie hant,
Ia warf in ther ethele wigant
Theme roſſe uber thie goffen. (*p*)
In theme pluote lah er (*q*) becloken;
Sin ſatel ther was ſiluerin.
Er ſprah: Ja thu armez Kungelin,
Was ſokeſt thu nu hie.
Thiu ſcare rief: *Monſoy Monſoy.* (*r*)

EIn haithene hiez Prutan,
Ther rante Egeriers an,
Thaz wir thih ſo en barmen
Thaz wort muſtu hi ze ſtete erarnen.
Er ſtah in thurh einen ſcilt ueſten,
Tho ſcirmete ime uore ſinen bruſten
Thaz tiurliche geſmide,
Ia rah er ſih mit nithe.
Er ſtah in hinden thurh then lib,
Thaz buoch (*s*) uns urkunde giſt.
Then wizen uan,
Then ther Herzoge Murlana (*t*)
Er rief uil gezit.
Wir hauen hi ein ſconez uolkwic.
Ther wize uan wart rot.
Prutan gelah tha tot.
Unde ſin herre Amurafel,
Unde ander meneh helet ſnel.

THie criſtenen thurhthrungen ſie,
Sie riefen (*u*) andere warf: *Monſoy!*
Monſoy!
Tha uielen thie heithenisken man,
Thaz iz iu nieman ne ſagen kan;
Sie uielen diche unde dike
Wer unde (*x*) gewiche.
Was allez (*y*) perunet.
Thie Criſten heten tha gefrumit
Menegen helm brunen
Blaih unde verhowen,
Menege ſele zo there helle;
There (*z*) potike geuelle,
Was harte egeslih.
Tha uiel ther Godes gerih
Uber thie wuot grimmen.
Uz then Godes kinden
Geuielen (*aa*) aftzih unde ſibene,
Thie urowent ſih iemer tha ze himele.

AMarezur hof ſih thar,
Er furte aine herliche ſcare,
Zwelef thuſent haithen,
Thaz ethile geſtaine
Luhte uz in uerre;
Is ne wart uffe there erthe
Ni nehain Kunig ſo her geboren,
Waren ſie thurh thaz reht uz kumen.
Erne ſcolte ire wol troſt hauen,
Ire ſcilte waren mit golde beslagen,
Geziret ire helme,
Sie waren kuone helde.
Geſtaine uber geſtaine.
Thoh ſie waren haithen.
Haueten ſie mere thenne genuoh,
Sie uerlaite ire groz ubermuot,
Thiu Luciferun then alten
Hibeuore ualte.

Alle

(*m*) i. *Walſtat.* Schilter. mallem reddere per: *prælium*, cum: *wig* unde hoc: *geuuiche*, prælium, denotare, certiſſimum ſit. *Scherz.*

(*n*) *Penetrantibus armis.* vel leg. *tiurlichen, teuren,*

(*o*) i. e. *Illi non ſervabantur*, ſeu, illi peribant. *Scherz.*

(*p*) Caleptrum. Jo. de Janua. Gl. du Fr. Cuphia. Schilter. *Goffe*, denotat *poſteriora.* Gloſſæ MSC. Anonymi: *goffa*, clunis. Vocabularium alterius Anonymi, quod ſubjunctum Twingeri Vocabulario Latino-Germ. MSC. poſſideo: Clunis, *Goffe*, eadem vox occurrit ℣. 3412. *Scherz.*

(*q*) *Becloken*, maculatus, conſpurcatus. *klecken* eſt maculare, inquinare, polluere, contaminare. *mit blut bekleken*, ſanguine polluere. vid. Spat. im Teutſchen Sprachſchaz p. 973. *Scherz.*

(*r*) *Montjoye*, mons gaudii, acclamatio militaris Francica. V. Gloſſ. du Fresn. Monsgaudii. *Schilter.* adde quæ dixi ad Stricker. VI, 2. n. 7. *Scherz.*

(*s*) Refert ſe Poëta ad relationem & annales Francicos de hoc bello, neſcio an quos Carolus M. in proſa ſcribi feciſſe videtur. V. ℣. 2680. an potius ex ſuppoſititii Turpini libro.

(*t*) *Murla nam.* Schilter. firmat b. Schilteri correctionem quoad vocem: *Nam.* Strickerus, qui canit:

Noch nam den vanen in di hant
Ein haiden, hies Muralan. Scherz.

(*u*) i. e. *Altera vice*, iterum. *Anderuuerb*, alii dicunt. *Scherz.*

(*x*) *Geuuiche* eſt prœlium; hic ſumitur pro ipſis prœliantibus; ſic Acies & rem & perſonam denotat. *Scherz.*

(*y*) Arbitror legendum eſſe: *peremet.* de v. *berämen* ſupra dixi, quod maculare denotet. *Scherz.*

(*z*) *Potike geuelle*, idem eſt ac: *corporum caſus, interitus.* Gl. Monſeenſes apud Pez. p. 398. *Potahha*, corpora. *Scherz.*

(*aa*) Stricker hæc reddit ita:

Do belaib der Gotes chinde,
Achzic und ſiben man.

ch & *f* ſæpe confunduntur, ita Belgæ dicunt: *achter*, pro: *after*, *kracht*, pro: *kraft* &c. ſupra ℣. 1953. habuimus: *Ambaft* pro: *Ambacht. Scherz.*

Alle thie ſih ir untwindent
Thie werthent hi geſcendet.
Thie ſint ſine genoze,
Thie werthent zuo ime uerſtozen;
Mit ubermuote kumen ſie thar.
Amarezur ſprangte uz uon ſiner ſcare,
Er furte einen goltgarwen ſpiez.
Under thie kriſtenen er rief:
Ir hauet ein luzel uolk.
(*bb*) Iwer uehten ne doh.
Wer iſt iwer (*cc*) laitare?
Wie gerne ih in geſahe;
Wolte er ſih nennen
Ih wolte in gerne erkennen.
Of ih in ersluoge,
Wes mohte ih mih thenne ruomen.
Of er ſin wol wert ſi;
Ih hin hi genuoh nahe bi,
Sprah ther helet Samſon,
Thu moſt thes dothes bekoren,
Mit nithe ſie ſprangten,
Ainander ſie anranden,
(*dd*) Ther haithene uermiſte
Sampſon ſih mit liſten
Gegen then (*ee*) herze nauelen er in erkos,
Tha uiel (*ff*) uerhlos
Ther mortgire man;
Iz wer mezenliche erhauen. (*gg*)
Tho uohten wole thie criſtenen,
Alſo ſie Got wolde friſten.
Thie waren (*hh*) Godes ſtrangen,
Thie lieuen (*ii*) notgeſtallen.
Thie tivren (*kk*) uolkthegene,
Thie hiwen ingegene,
Mit ſpiezen unde mit ſwerten.
Menegen helm herten
(*ll*) Fruten ſie uerhiwen.
Ia ne mah mit then ougen
Nieman then anderen erkennen,
Ther ſtal muoſe tha brinnen,
Sam er holz were.
There haithene (*mm*) werk ſpahe
(*nn*) Belah in there lache
Mit plote (*oo*) betoken.
Got gaf in ſin hail;
Thaz minnere tail
Wart loueliche ſigehaft.
Thiu uile michele haithene kraft
Frumeten ſie zo there helle,
Thar gelagen there geſellen.
Ahte unde hundert man
Thie zo theme paradiſe ſiht geuaren.
THaz (*pp*) buoh kundet uns gewis
Uon Tortuloſe Targis:
Ther furte eine (*qq*) egesliche ſcare,
Thie heten guote (*rr*) wihware,
Zwelef thuſent helethe
Ire brunne waren (*ss*) thrilie.
Mit in waren tha kumen
Siuen hundert (*tt*) hornbogen,
Thie uermazen ſih ſtarche
Sie erlethegeten ime ſine marke.
Wande Targis ther Margraue was
Tho er zo Tortuloſe ſaz.
Tho thiu burh wart gewnnen,
Tho was er tha uon untrunnen
Zuo ſineme herren Marſilien
Tho (*uu*) hugete er auer withere
Mit ſinen (*xx*) goltwin.
Uil wilih waren ſi ime.
Wande er miltihlichen gaf,
Thie wile thie er miltihlichen plah

Inoh

(*bb*) i. e. *Veſtrum certamen nil valet*, ſeu, fruſtra pugnatis. *Scherz.*

(*cc*) i. e. *Quis eſt veſter dux? leitare* eſt à *leiten* ducere. *Leitiri* apud Otfrid. Eu. IV, 16, 46. occurrit pro eo, *qui alios ducit.* in Königshovii Chron. Alſatico & Argentinenſi cap. II. §. 179. de Rudolpho Habsburgico dicitur: *diſer Künig Rudolf unas Grofe Albrechtes Sun von Habesburg der do uuas ein lantgrofe des obern Elſaſzes und* ein leiter *und venre der Stette zu Strosburg.* Scherz.

(*dd*) Lege: *Them.* Scherz.

(*ee*) i. e. *Verſus medium cordis. nauel* eſt noſtrum *nabel*, quod *umbilicum* denotat. *Nabe* eodem modo denotat mediolum rotæ, rotæ medium, cui infixi ſunt radii. *Scherz.*

(*ff*) *Verhlos* i. e. vita privatus. vid. Notam ad Stricker. 7, 7. n. 1.

(*gg*) Erhan, erhoben, angefangen.

(*hh*) i. e. *fortes Dei milites. Herſtrangen* occurrit infra ℣. 3436. pro militibus fortiter pugnantibus. *Scherz.*

(*ii*) Conf. ℣. 2262. & ℣. 2775. adde ℣. 3348. junge Schilter. ad Ennin. Lud. R. §. 41. ubi hunc verſum reddit.

Dilecti Vaſalli, milites neceſſarii,

mihi *Notgiſtallon* eſſe videntur, qui alicui opem ferunt in anguſtiis. iidem *Notſtreben* ℣. 3290. appellantur. *Scherz.*

(*kk*) *Volkthegene*, miniſtri publici; hic, qui pugnando miniſterium Publico exhibent. Occurrit hoc nomen etiam aliis in locis Auctoris Noſtri. vid. ℣. 4452. & ℣. 3753. in quo ultimo tamen loco: *Volkthene*, ſed vitioſe, exhibetur. *Scherz.*

(*ll*) Hic vitium latet; ego conjicio legendum eſſe: *frumten*, quod idem eſt ac: *expediebant*, *efficiebant.* Mens hujus & prioris verſus eſt, quod Chriſtiani multas galeas in fruſta diſſecuerint. *Scherz.*

(*mm*) Veſtes, & arma magna cum arte confecta. *Scherz.*

(*nn*) i. e. *Jacebant in rivulis.* Argentinenſes mei rivum, qui ſordes domorum abducit per plateas, adhuc appellant *die lach.* Apud Notk. Pſ. LXXVII, 43. *ſcaturigines* exprimitur per: *Runtlacha.* huc pertinet Belgicum: *Laek*, lacus. Anglo-Sax. *laka*, lacus. Gothis: *Laka*, ſtillicidium. *Scherz.*

(*oo*) *Betoken* idem eſt ac bedeckt, tectum. *Scherz.*

(*pp*) Codex ex quo hoc carmen concinnatum.

(*qq*) Conf. ſupra Notam ad ℣. 2510. *Scherz.*

(*rr*) i. e. *Uuiguuere* arma ad prœliandum apta. Sic infra ℣. 2913. *uuicuuere* habemus. *Scherz.*

(*ss*) i. e. *Triplices.* Scherz.

(*tt*) Stricker appellat hos *Schüzen-Maiſter mit bürninbogen.* Scherz.

(*uu*) i. e. *Cogitabat autem retrò ſc. ire.* Scherz.

(*xx*) Annon legendum: *got uuin? got* ſæpiſſime tum apud Noſtrum, tum apud alios pro: *gut* uſurpatur. Unde etiam Dei nomen, *Gott*, derivandum cenſeo. *Uuin* amicum denotat. ceu innumeris textibus probari poteſt. *Scherz.*

(*yy*) i. e.

Inoh heten ſie behalten
Ainen Got alten,
Then ſie uon Tortuloſe ernereten,
Unde an in ulizehlichen bededen:
Apollo hiez ſin name,
Then uuorten ſie under uan.
Sie genigen ime alle uil tiefe.
Uil lute ſie in anriefen,
Thaz er in hulfe zo iren willen;
(yy) Sie ſwihten ſam thie ſtummen.

THo Anſeis thas geſah
Zo ſineme (zz) ſinde er ſprah:
„ Thie ſint alle uaige.
„ Nu ſehet wie thie haithene
„ Petent an thes tivfeles (a) getroh,
„ Nu tot (b) iz thurh then ewigen Got.
„ Hauet uaſte iweren gelouuen,
„ Sie wellent ſin uns berouben.
„ Gethekent there ſwerte an there hant,
„ Eruehtet hiute iwer erbelant,
„ Heuet iuh urolichen thare,
„ Ne ruochet umbe ire braite ſcare;
„ Sie ne mugent uns niet gewerren,
„ Wir thienen eineme herren,
„ Ther uns niemer ne uerlat,
„ Sie uellet ire holtuart,
„ Mit libe unde mit ſele,
„ Thes heiligen Kriſtes ere,
„ So wil ih ther ereſte ſin.
„ Er (c) iſt ſelue ther (d) ſcolare min.
Then ſcilt er furruhte.
Then ſpiez er uf zuhte,
Mit grimme hiw er then (e) uolen,
Er uortherote ſinen (f) ſcolen.

LArgis (g) thar tho in gegene
Gelih eineme thegene,
Unde verſtachen thie ſpieze,
Thaz ſie ſie baithe uerliezen;
Sie griffen nah then ſwerten,
Then kampff ther wart herte.

Targis uaht umbe ere,
Anſeis umbe thie ſele.
Targis umbe ertriche,
Anſeis umbe thaz himelriche.
Ire slege waren freiſam.
Thaz uiur uz theme helme pran.
Targis ther wigant
Sluh in uf thes ſcildes rant,
Er zarte in unze an thie (h) buchelen,
Thaz ſwert brah ime zeſtuhchen.
Er (i) ſprah: Iſt thaz ih mah,
Ih uergelte thir then slah;
Er zesluoh ime thie hirnreben.
Er ſprah: ſweme Got thaz heil wile geuen,
Ther mah nu uor thir ſamfte (k) pwen.
Er uiel tot an there ſtund.

HAithene thie grimme
Thie wolten underthringen
There criſtene ſcare,
Sie (l) waren alle (m) ainuare,
Sie waren eines muotes,
Sie (n) nol uorhten liues noh gotes,
Sie waren rehte notgeſtallen.
Thurh not möſen uallen,
There haithene groz ubermuot,
Tha gelah menih helet guot,
Thie theme Riche wol gezamen,
Of ſie Kriſtene waren.

THa werte unlange
Dehain boge ſtrange,
Sie waren alle ſciere uerloren;
Uon Gote thaz kom;
Thie Kriſtene ſih uersluogen,
Thaz ire lif begonde muothen.
So gewnnen ſie wither ire kraft;
Thie haithene wrthen ſcatehaft.
Thie uhten zwifelike
Unde ne mohten ithoh niht untwiken.
Sie bekorten alle thes tothes;
(o) In thie ſcare Herodes,

Sint

(yy) i. e. *Nil loquebantur, uti muti* ſc. faciunt. *Scherz.*
(zz) *Sinde* i. e. *comites*, geſind. vid. notam ad Stricker. c. 5. ſect. ult. *Scherz.*
(a) *Getroh*, fraudem, *betrug*. Stricker habet: *getrogk*. Scherz.
(b) *Thut es.*
(c) *Er*, nempe Targis ille. *Scherz.*
(d) i. e. *Diſcipulus meus*. ſeu me multo minor. *Scherz.*
(e) *Uolen*, ſignificat *hominem vanum, ſuperbiâ inflatum*. Hiſt. de Triſtan. f. 48. b. 2.

Der feige ſolan
Der sluge ſo krefteklich uf in.

Folandes man idem eſt: in eâd. Hiſt. de Triſtan. fol. 43. b. 2.

Wir ſint an manig geſpreche komen
Und kunden doch do keinen nie
Under uns finden er uuolt ye
Sin kind für eigen gerne geben
Danne er verliere ſin ſelbes leben
Wyder dieſen Folandesman.

Infra ℣. 3242. occurrit: *Valantesman.* conf. du Fresne in v. Follitia, ubi ſimul obſervat *Follentiam* denotare *vanitatem, ſuperbiam, ſtultitiam.* Conf. tamen Goldaſtum ad Paræneſ. Tyrolis §. 18. notâ noſtræ Edit. 25. *Scherz.*

(f) *Scolen* hîc Licentiâ Poëticâ ponitur pro: *ſcolaren.* Mens hujus verſus eſt, quod Targin promouerit, ſc. ad plures. *Scherz.*
(g) Thargis.
(h) *Buchelen*, umbonem clypei. vid. quæ dixi ad Stricker. IV, 1. n. 3. Rem hanc ita exprimit Stricker;

Do slug Targis ſein ſwert
Dem Criſten durch des Schildes rant,
Das es an der Puckel widerwant. Scherz.

(i) Anſeis dixit: Eſt ut velim? i. e. Ergo jam nihil reliquum eſt, quam ut velim, quum poſſim. Ergo compenſabo tibi plagam clypeo illatam. Schilter. *Iſt thaz ih mah*, nihil aliud ſignificat quam: *Quodſi mihi poſſibile eſt, tum penſabo tibi hunc ictum.* Scherz.
(k) i. e. *Habitare*, quod *buen, buwen*, puwen habitare ſignificet, notiſſimum eſt. *Scherz.*
(l) Scil. Chriſtiani. *Scherz.*
(m) *Ainvare; qui eundem habent colorem*, einfärbig. Clarius rem exponit Stricker qui habet:

Da uuas der Criſten ſchar
An der geberde einvar. Scherz.

(n) Pro: *nol* lege: *ni.* Scherz.
(o) *In thie* ponitur pro: *in ther.* Stricker habet clare: *in der.*

(p) i. e.

Sint ſie imer mere.
Ther tivfel nam thie ſele,
Thiere criſtenen lag tha tot under
Ahte unde thrie hundert.
THar kom Eſchermunt,
Ther laite zwelef thuſent,
Ther herzoge uon Ualeterne,
Thie uvhten alle gerne.
Engelirs ime in gegene,
Ther hette ailif hundert helethe.
Eſchermunt ther wigant
Ther rief uber ſcildes rant:
„ Wer laitet thiſer ſcare?
„ Siu iſt herliche wol gare,
„ Siu gezame wol eineme richen man,
„ Iwer ſcilte ſint luſſam,
„ Thie helme alſo wolken lieht.
„ (p) There rittere ne hauet ir niet.
„ Wither ſus getaner krehte,
„ Ia fure ih guoter knehte,
„ Zwelef thuſent man,
„ Thie ih mir erwelet han,
„ Uz allen mineme riche.
„ Er antworte ime (q) uermezzenliche:
„ Wiltu wiſſen minen namen
„ (r) Wir ne furchten nehainen dinen michelen magen.
„ Ih ſage dir uile gewis
„ Daz liut haizet mich Engelirs.
„ (s) Mir dienet Waſconia(e)
„ Marſilien them Kunige
„ Han ih uil ze laide getan.
„ Nu geſchit dir (t) hunt lichte ſam.
„ Des han ih gvoten willen,
„ Du ne cumeſt niemer hinnen;
Do erſpranct er (u) an der ſtunt,
Ia ſtach im (x) Eſchermunt
Den ſpiez durch (y) di porte.
Das (z) werch widerſtunt dem orte;
Got in wol bewarte
Daz er im an dem libe ni ne ſcadete.
ANgelirs chom im ze nahen,
Mit dem Spieze ne macht er ſin nich geramen,
Clarminen er umbe graif,
Daz ſwert nehain ſtal vermait,
Al mitten er in (aa) ertriet,
Den helm er uerſcriet;
Ze tal viel ſin houvet,
Er ſprah: ih han dir erluobet.
(bb) Er genaie Clarminen
Du ſcolt in diſem uolcwige
Di tugent hiute erzaigen.
Do chert er an di haiden,
Er ſloch ſi zallen ſtunden,
Daz di fiures funcken
Uz dem helmen (cc) ſpruggen;
Do ſi ze ſamene drungen.
Der haiden ſcar was alſo dicke,
Mit uan ufgerichten
Heten ſi ſi beſtanden;
Di criſten ainander wol manten,
(dd) Doch ſi waren umbeuangen
Mit angeſten uil manigen.
Ir groziu tugent gab in di craft,
Daz ſi nie wrden (ee) zwiuelhaft;
Di ſchefte ſi nider liezen
Ia ne macht uor den guoten ſpiezen
Ir ſchilde nehaine wile erweren;
Ludewic der degen
(ff) Sloc da uorheren;
Do waren in di herren
(gg) Paide ſamt entphallen;
Inoch was iz unergangen.
Pandolt unt Marcian
Kerten gegen der haiden uan.
(hh) Herpa in da werte,
Da wart der wic herte.
Di ſwert herlichen clungen,
Di haiden we ſungen,
Si grinen ſam di hunde,
Si uielen alle ſtunde
Mit plute berunnen,
Ir ſcar begunde harte (ii) dunnen.
Angelirs cherte gegen der herte,
Da frumt er mit dem ſwerte
Manigen haiden toten,
Manigen helm uerſcroten,
Manige tiefe wnden,
Got behilt in wol geſunden,
Daz im an dem libe ni ne war.
Im geviel uz der ſcar
Achtzec un hunderet man.
Di haiden wrden alle da erſlagen.

Nu

(p) i. e. *Milites* (tamen) *non habetis.* *Contra horum* (quos duco) *viros* (ſatis aptos.) *Krechte* eſt à *kracht*, quod Belgis vim, potentiam denotat: nos *krafft* dicimus. *Scherz.*
(q) Vox hæc in bono uſurpatur ſenſu, & idem eſt ac: *audenter*, *confidenter*. Scherz.
(r) i. e. *Non timemus tuam magnam potentiam.* Scherz.
(s) Stricker loco hujus verſus habet:
Brittanie uuas und iſt noch mein. Scherz.
(t) In MSC. eſt: *hunt*, ſed lege: *hût*. Scherz.
(u) *Eſchermunt*, Saracenus.
(x) Engelirs, Chriſtiano.
(y) *Porte*, margo, extremitas. hodie *bord* dicimus. pro hac voce Stricker juxta MSC. Argentin. habet: *des Schiltes uuand*; juxta Lizel. autem MSC. *des Schilttes rant.*
(z) Per: *uuerch* intelligitur Halſperga: hinc Stricker:
Wan das in fürbas nibt enlies
Bede Got und ſein Halſperck.
(aa) Hoc vocabulum in MSC. eraſum quaſi eſt, & legi certò non poteſt; quid ſi legas: *errait*, quod eſt noſtrum: *erreicht*; ut mens ſit, quod illum omnino in medio ſc. loci pugnæ deprehenderit. *Scherz.*
(bb) i. e. *Inclinabat ſe* ſc. honoris quaſi cauſâ. *Scherz.*
(cc) Lege: *ſprungen.* Scherz.
(dd) i. e. *Licet eſſent circumdati.* Scherz.
(ee) i. e. *Ut nunquam titubarent animo.* conf. ℣. 2925. *Scherz.*
(ff) i. e. *Pugnabat ante ipſos.* Scherz.
(gg) Intelliguntur *Engelirs*, & modo nominatus *Ludevic.* mens autem eſt, quod anteſignanos hos Chriſtiani hic pugnantes non amplius in oculis habuerint. quæ res tamen nil mali poſſe traxerit. *Scherz.*
(hh) *Herpa*, (Saracenus) *illis reſiſtebat.* Scherz.
(ii) i. e. *Tenuis fieri*, diminui. *Scherz.*

(kk) Lege

NU horen wir diu (kk) Buochien,
Hatte war en ware Gottis degen,
Der was unter then zwelfen,
Ze ainem diuren uolcdegene;
Herlichen ze voruechten erkoren;
Wir ſculen in uon rechte loben.
Er laitte unter ſinem uan.
Ainlif hundert man.
There rehten notgeſtallen
An then ne was nehein mangel.
Sie waren uzen unde innen
Beslozen mit ueſten ringen
Ther ſtal ſcirmete theme ulaiſche,
Thiu heilige minne theme gaiſte.
Thiu ire ſterche thes liues
Gerte (ll) in thes wiges.
Thaz ther gaiſt geſigete;
Hine ze himele ſie digeten.
Sie maneten (mm) ire ſcephare,
Thaz er there ſele frithe ware
Wither thes tiufeles nit.
Sie ne beten nie umbe then lif,
Thaz ſie tha wole erzaihten.
Tho ſie ire ſpieze naihten,
Gegen zwelef thuſent mannen,
Ire ne kom nie nehain thannen.
Thie laite ther Kuning Eſtorgant.
Ainen uan furt er an there hant.
Tharane ſtunt ain euerſuin
Al rotguldin.
Perlen unde geſtaine,
Luhte uon theme haithene,
Sam thiu brinnenden oleuaz;
Luzel half ſie thaz.
Untriwe ne mah niht geſigen
Ther hohmuot muoz ie undergeligen.

THer Kuning lie then uanen (nn) waiben
Al hine unde here ſwaben.
Thaz erſah ther thegen Hatte.
Owi wole er ime geſtatte! (oo)
Zeſamene ſie ſtachen
Thie ſcilde ſie in (pp) zebrachen,
(qq) There ueſten ſtalringe
Ne mohten ſie niht gewinnen.
Helethe wnderen kuonen
Mit ſwerten ſie ſih undersluogen.
Tha uaht ther Kuning riche
Uile harte riterlichen
(rr) Mit ellende er tha wac
Menegen uermezzenlichen slah.
Hate ſih wole gerah
Under then ſcilt er in ſtah.
Er uerwnde in uil ſere;
(ss) Tho gezwiuelote ther herre,
Tho er there wnden untphant.
Tho wolde ther Kuning Eſtorgant
Gerne uon ime withere;
Hatte ther bitherbe
Erraihte ime thie (tt) hals ueſte,
Er zehiwe ime thie neſtel.
Er sluoh ime aue thaz halſpain,
Thaz hobet uiel (uu) eine half uffe then ſtain,
(xx) Ther potih uiel ander half ze tale.
Thiu Criſtene ſcare uberal
(yy) Mit michelere frothe hoben ſi
Monſoy! Monſoy!

DHie haithene ir (zz) zaichen
Begunden thar in gegene ruofen,
Mit micheleme ſcalle
Stachen ſie ze ſamne,
Tha wuohs there helle ire gewin,
Uil michel not wart tha under in.
Ain helet uile guot
Regenfrid uon Tagespurh,
Thaz ſwert er umbegraif,
Menegen haithenen er uerſnait,
Sie zesluogen menegen guoden (a) iachant,
Menegen ſcilt uon there hant.
Hillunc unde Vaſtmar
Zehiwen in thie (b) goltmal.
Tha uielen genuoge.
Sie ſmitheten ungeuuoge.
Sie sluogen Jaſpis unde ſmaragde
Alle uoneinander.
Tha wart michel not unde wof.
Then Criſtenen wart helfe thurft.

THie haitenen ſih erhaleten,
Mit micheleme gewalte
Sluohen ſie withere,
There kriſtene gelah tha nithere
Uierhundert unde zehene
In theme urone ſegene,
Tha thie kindelin anne furen,
Thie durh Got gemarterot wrden.
Sie wrden wole untfangen
Mit engele ſange,
Thieneten ſie wole ire herren,
Nu lonet er in mit eren.
ALrin ſon Normandie (c)
Unde andere geſellen ſine

Wit-

(kk) Lege: *Buochen*, Libros. Hiſtoriam. *Scherz.*
(ll) An leg. *iu*, ſemper? *Scherz.*
(mm) Lege: *iren.*
(nn) Lege: *waiben*, wähen. *Scherz.*
(oo) *O quam bene ei vicem reddidit!* conf. ℣. 3507. *Scherz.*
(pp) Sibi mutuo. *Scherz.*
(qq) i. e. *Neuter alterius loricam in poteſtatem ſuam redigere potuit.* Scherz.
(rr) *Mit ellende*, fortiter, alacriter, ceu ſæpe dictum. *Scherz.*
(ss) i. e. *Animo titubare cæpit.* conf. ℣. 2843. Scherz.
(tt) Arbitror idem eſſe ac: *Halsperg.* Scherz.
(uu) i. e. *Ex uno latere.* Scherz.
(xx) *Truncus, corpus.* vid. notam ſupra ad ℣. 2604. *Scherz.*
(yy) i. e. *Magno cum gaudio clamare cæperunt.* Scherz.
(zz) *Zeichen* hic idem eſt ac id, quod medii ævi ſcriptores *Cridam* appellant. *Scherz.*
(a) *Iachant*, hyacinthus, ceu ſupra monui. *Scherz.*
(b) Thoraces & arma auro ornata. *Scherz.*
(c) Normanniæ nomen tempore Caroli M. nondum extitit, ſed demum tempore Caroli Calvi, qui timore compulſus, terram eis dedit ad habitan-

Digitized by Google

Wittram unde Otrant
Billung unde Sigebant,
Unde ander maneh helet guoter,
Waren geſcaffen ze huote
Swelcher ſcare ſo in thurſt geſcahe,
(d) Thaz ſie then frume waren.
Sie hetten zwai thuſent man;
Alſo ſie horten ſagen,
Thaz Hatte ware in noten,
Uffe thie ſcare ſie kerten.
(e) Sperhalf ſie in zuoſtachen.
Mit willen ſie ſih rachen.
(f) Sie taten tha uaigen
Menegen riter haithen,
Menege prehende wnden,
Sie vunden Hatten geſunden.
(g) Uile grozen ſcathen ſie gewnnen;
(†) Fluhte ſie ſi thwngen.
Sie fluhen (b) uber furhe,
Ire gelah ſo uil tha nithere,
Thaz ſie ſin niemer mere (i) gezam.
Sie erſtahten ſih ſeluen in theme graben.
Inoh kom tho Beringer
Anderhalf thuſent furte er,
There wole uzerweleten,
Thie al thaz wol erherten
Thaz ſie guote gehiezen;
Wi war ſi thaz liezen.
Thaz heilige cruze ſie ereten,
Wande ſie thaz zaichen an in furten,
Thes wart in wole gelonet ſit,
Uon (k) ime wiſſagete ther herre David:
(*) „Got hat ſie gehohet,
„Er hat ſie gekronet,
„Ire angeſt hat er (l) witheret,
„Ire uiande genitheret.
Ire bluod rief hine ze himele
Uon there erthe: thaz horte unſer herre.
Er hiez iz palde rechen,
In theme prinnenden peche,
(m) Hauet ſie thie thiufele uerſazet,
Thie ſie niemer ne uerlazent.
THer haitene uan
Uolgeten zwelefthuſent man,
Thie laite Stalmariz
Riterlichen ſtah er ſinen ſpiz
Thurh Beringeres ſcildes rant,
Thaz uergalt ime ther wigant.
Mit eineme ſpieze (n) washſame
Warf er in uon theme roſſe.
(o) Tha trorete er thaz wal pluot.
Tha hub ſih manih helet guot.
Mit nithe zeſamene.
Thaz ſo grozeme (p) magene
Ander half thuſent man
Ie getorſten beſtan,
So wa iz nu geſcahe, (q)
Man ſcriue iz wole ze mare,
Iuh ne tharf is ne nehein wnder nemen,
Swer ſih Gode wile geuen
Theme ne lat er an nihte miſſegan,
Thes wir guot urkunde han.
Gedeon hete thriu hunderet man
Thie er zo theme wazzere uznam.
Ane allerslahte (r) wicwere
Er uerſwante ein michel here,
Ane ſtih unde ane slah;
Ia jagete er ſie (s) allen einen tah
Mit brinnenden oleuazzen.
Sie ertrangten ſih ſeluen in theme wazzere.
Sam wolte er thiſſen herren
Ire urothe gemeren,
Sie hetten there prinnenden oleuaze geſmechet (t)
Mit theme heiligen gelouben ſtunden ſie ufgerechet.
Helethe uile kuone.
Sie macheten wiſe gruone (u)
Mit plute gare perunnen,
Mit ſwerten uaſte thurhthrungen.
Swelher in then ſcilt engegen bot,
Then was geraite ther dot,

(x) Noh

dum, quæ à Nortmannis poſſeſſa Nortmanniæ nomen accepit. Helmold. Chron. Sclav. L. I. c. 7, 2. Unde de ætate hujus Carminis judicari poterit. Albertus Stadenſis ſemel atque iterum Nortmanniæ nomen tribuit Norwegiæ.

(d) i. e. *Ut illis ſuccurrerent.* Scherz.

(e) i. e. *Cuſpidibus ſuis eos feriebant.* Scherz.

(f) i. e. *Efficiebant animo vacillantes multos equites Ethnicos,*
(Faciebant quoque) *multa ſplendida vulnera.* de v. *prehende*, *brehende*, vid. Goldaſti Notam ad Winsbeckiæ Paræneſin §. 11. not. 20. *Scherz.*

(g) Verto: *Valde magnum damnum acquiſiverunt* ſc. Chriſtiani, i. e. dederunt Ethnicis. *Scherz.*

(†) Vid. ℣. 3439.

(b) i. e. *ſuper ſulcos.* Scherz.

(i) *Gezamen*, Schilt. forte legendum *gezalt*; quod ſi admittis, verſus ita reddi poteſt: ut nunquam numerentur ſeu numerari queant. *Scherz.*

(k) Lege: *inen.* Scherz.

(*) Pſ. 91, 14. 15. Pſ. 5, 13. 8, 6.

(l) i. e. *Removit*, in die weite geführt. *Scherz.*

(m) Lege: *hauent ſie.* Scherz.

(n) *Washam*, acutus. acer. vid. notam meam ad Otfr. Eu. I, 1. 187. *Scherz.*

(o) *Troren* Belgis eſt: *mœrere*, *lugere*, ceu notat Kilian in Etymol. nos *trauren* dicimus. *Walpluot* forte eſt à *wal*, quod Anglo-Sax. *cædem*, *peſtem* ſignificat. Benſon in Vocab. Anglo-Sax. *wale*, cædes, peſtis. Gothis *Valur* denotat ſtragem, cœſorum cadavera. *Valholl* orcus. *Valkyriur*, parcæ prœliantium fata diſpenſantes. *Valruf*, hominis occiſi ſpoliatio. vid. Verel. in Ind. Ling. Goth. ut adeo *walpluot*, ſit *ſanguis*, *cujus effuſio cum morte eſt conjuncta.* Mens itaque eſt, quod Stalmarizius mœſtitia affectus fuerit ob effuſionem ſui ſanguinis, quæ mortem comitem habet. *Scherz.*

(p) *Manege.* Schilter. Non opus eſt correctione. *Magene* pro potentia, viribus, copiis aliquoties occurrit. *Scherz.*

(q) Sua tempora comparat Auctor iſtis.

(r) *Wicwere*, arma ad prœliandum apta, adhiberi ſolita. Supra ℣. 2683. *wibware* hoc ſenſu habuimus. *Scherz.*

(s) *Allen einen tah*, per integrum diem. *Scherz.*

(t) Geſchmucket, apparaverant lampades ſuas, Matth. XXV. 7.

(u) *Viridia prata.*

(x) Hic

Digitized by Google

(x) Noh thie ringe noh ther huot,
Thaz wafen ie thurh wot
Uaſte thurh then (y) uerhpan;
Tha ne was nehein man,
Ther theme liue ihtes wolde getrwen,
Wande ſo er mit then ſporen mohte gehowen. (z)

THie haithenen waren tho gelegen
(aa) Thie thes ſcolten phlegen;
Thie thie alleruortheroſten waren
Mit pluote betheket lagen.
Ir noh leueten ire zwene
Thie waren ſo (bb) waltih unde ſo here
Thaz ſie ne wolten rumen thie walſtat,
Sie irhoben allererſt ire ſcal.
Margariz unde Cornubiles
Thie (cc) uertriweten ſih thes.
Sie wolten Rolanten angeſigen,
Other tot uore ime geligen.
Unde (dd) uf ſie uore ime gelagen.
Wa in ſo wol geſcahe.
So uore theme allerkuoneſten
Then ſie an there werlt wiſten.

COrnubiles (ee) lethegete ſine triwe
Ime ze uile michelere riwe,
Er hob ſih uaſte an then man,
Wol uerſtah er then uan,
Mit theme ſwerte hiw er uffe then lewen,
Tho erbalh ſih ther thegen.
Rolant mit zorne,
Er ramete ſin tha uorne.
Tho geuie Durendart
Eine ureisliche thurhtuart,
Uon theme helme unze an thie erthe.
Er ſprah: hiute ware thu ein herre
Nu biſtu ze aſe worthen.
Ther tiuel hat thine ſele erworuen.
Mit nithe geſprangte Margariz
Er ſtah einen goltgewndenen ſpiez
Nah theme helethe Oliuire;
Er zarte ime uon theme thiehe (ff)
Ain uah there halsberge.
Sie wanden alle er ſcolte erſterben.

I noh behilt in Got geſunden
Ane allerslahte wnden.
Er sluh in mit theme ſwerte
Uf einem hehn herten,
Er ne mahte ſin niht gewinnen,
Thaz uiur enzunte ſih tharinne.
Er ſprah: thaz hat Margaris getan,
Thaz ſcol man uon mir ze mare ſagen.

THo ſprah ther helet Oliuier:
Uil wol uergelden ih iz thir,
Thine (gg) numare
Ne ſint niht houebare.
Er (hh) plies ſin horn.
Min ſcilt iſt ganz erkomen
Uon theme allerkuoneſten einen,
Tho rief er (ii) under thie helthene:
Ih bin ein uil ganzer man,
Thu ſcolt uon mir ettewaz ſagen,
Then scilt (kk) sluoh er ze ſtuchen.
Er zarte ime thie buchelen
Mit michelem gewalte.
Then helm er ime (ll) ſcalte,
Thaz houuet thar under (mm) clof;
Er ſprah: Nu mohtu hauen urlof.
Man gelouuet thir nu baz,
Aines ſturzes er genas.
Thie haithene in tha ernereten
Mit ſpiezen unde mit ſwerten.

THo kam ther helet Sampſon
Er sloh Scarpulon
Then Kunig uon Iren,
Uil nah ſineme liue,
Thaz ime thaz pluot uz then ougen ſprang,
Thaz ſwert ime erclang,
Uil ſuoze an there hant.
Tho kerte ther ware wigant
Uaſte in thie helm thikke,
Sine (nn) ortpike
Waren harte uraiſam.
Swaz er raihte in then man,
Iz ware ſtal other horn,
Thaz was allez uerlorn;

Es

(x) Hic vitium latet: forte legendum:
Noh halfen die ringe, noh der huot.
Nec proderant annuli (loricæ) nec pileus ſc. ferreus. *Yſinbut* apud Strickerum aliquoties habuimus. *Stalhut* occurrit infra ℣. 3430. *Scherz.*

(y) *Verhpan* eſt à *verh, ferh, ferah, fereh*, quod *animam, vitam, ſpiritum* denotat. vid. Schilteri & meam notam ad Otfr. Eu. IV, 33. not. 23. & Palthen. ad Tat. p. 315. & à *pan, ban, bane*, quod cædem, exitium ſignificat. vid. Notam meam ad Stricker. 3, 1. n. 1. unde verto:
Arma (Chriſtianorum) *illa ſemper rumpebant*
furibundi inſtar
Valde exitii (parandi) *cauſâ.* Scherz.

(z) Elegans fugæ deſcriptio.

(aa) i. e. *Qui Duces debebant eſſe*, ſc. in hoc proelio. *Scherz.*

(bb) i. e. *Viribus & audaciâ elati.* Scherz.

(cc) Lege: *Vertruweten.* Scherz.

(dd) *Uf ſie*, i. e. *ob ſie.* Scherz.

(ee) i. e. *Liberabat fidem ſuam.* Scherz.

(ff) Traxit ei de femore ſeriem annulorum Loricæ. vid. Cluv. Germ. Antiq. 1. 44.

(gg) *Numare* videtur eſſe contractum ex *nuwe mare*, neue zeitungen. conf. ℣. 3102. verto itaque:
Tua nova
Non ſunt civilia. ſeu grata. *Scherz.*

(hh) *Er*, ſc. Margaris inflavit cornu ſuum, & dixit. *Scherz.*

(ii) Olivierus. *Scherz.*

(kk) *Clypeum* (Margeriſii) *ille* (Olivierus) *in fruſta diſſecuit.* Scherz.

(ll) Lege: *Spalte.* Stricker:
Er ſpielt im houbet und helm
Gegen den vren baiden. Scherz.

(mm) *Clof*, diffindebat. vid. Notam meam ad Otfr. Eu. I, 20. not. 13. *Scherz.*

(nn) *Ortpike*, ictus. eſt à *pikken*, quod pungere, lancinare ſignificat, & ab *ort*, quod idem eſt ac: acies, cuſpis. hinc ein *Orthaus*, ein Eckhauſs; *Ortſtein*, ein Eckſtein. conf. Staden. Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 464. *Scherz.*

Er frumete menegen haithenen plaih;
Ther ſtal uor ime waih,
Sam er pli ware.
Er wart then haithenen uile ſware;

OTto unde Jue
Thie woneten in theme wige
Alſo mines drehtines knehte,
Wante ſie theme rehte
Nie einen fuoz entwichen;
Swaz ſie mit ſwerten begriffen,
Thie ne (oo) nirete uor (pp) ime niemen;
Guote knehte uor in uielen,
Thaz waren Gotes knehte,
Thie mit iren ſcarphen ekken
Then ſie wol errungen;
Thamite hauen ſie gewnnen,
Thaz ſie Gotes antlutze ſehent,
Unde imer uroliche leuent;
Thaz worhte in ther gote wille,
Then hailigen Gaiſt heten ſie tharinne,
Ire herze gelutteret unde gerainet,
Uon thiu ſint ſie gezieret unde geheilet.

HAtte unde Anſeis
Thie furen al there ſeluer wis,
Sie uahten nah ire geſatztheme zil
Sie ſluogen there haithene ſo uil,
(qq) Thaz ſie thaz uelt ſtrouten;
Wa fraiſte ir uon ſo uil luten
Alſo unmazen kraft,
Thaz ſie then langen heizen tah
(rr) An ir gewafene waren,
Unde thie (ss) gerowetenen uor in lagen,
An irn aigen pluote erworchen;
Sie lagen erſtikket unde uerdorben.
Wer mahte thaz getuon?
(tt) Mer thie ware Godes ſun.
Ther ſie uon ime niene uerliez
Unde im ſelue gehiez.
Swelhes tothes ſo ſie erſtoruen
Thaz ain har uon ire houuete iht uerloren wrthe.

THo uaht ther biſcop Turpin,
(uu) Thie haithen allenhalben ſin,
Hielen an thaz wal,
Sam thie hunde ze tal.
Thaz was ther rehte kemphe,
(xx) Thes heiligen Kriſtes ſcenke.

Swaz er mit munde lerte,
Mit werken er iz bewarte;
Er uerliez alle werlt wnne,
Baithe erbe unde kunne,
Ein warer Godes urkunde,
Godes loſ troh er an ſineme munde,
There martere gérete er in alle zit;
Ze jungeſt offerote er then lif,
Zehen phunt wuocherote er ſineme herren,
Nu lonet er ime mit eren.

ALſame tete ſin geſelle Rolant;
Thaz er (yy) in allenthaluen uor ime ſwant,
Sam ther ſunne tuot ſne;
In ne tete nieman ſo we
Er was ain rehter ekkeſtain,
(zz) Wande in wafene nehain
In there werlde nie ne ſeret;
So hete in Got geeret.
Sin ſwert Durendart
Erkos ime imer eine uart,
In al mitten thurh thie ſcare;
Thie haithene wrthen ſin geware.
Sie huben thie fluht.
Tha wart poſe manzuht, (a)
(b) Sie beuielen thaz geuilde,
Unde fluhen an thie perge.
Sie erſtihten unde (c) ertwalen,
(d) Thie auer genaren,
Thie riefen nah ire herren:
Thie kriſtenen furen mit eren.

VOn theme wale was einer entrunnen,
Thoh was ime miſſelungen,
Ther uuoz was ime aueslagen,
Ther kom an then Kuning geuaren.
Er ſprah: Herre, (e) uz uon Yſpanie,
Thie krone gezimet thir (f) mere ze tragene,
Thu ne recheſt thine toten,
Lethige uon then noten,
Thie noh tha leuen.
Ia mahtu hiute ſelue ſehen,
Sint thiſſe erthe geleget wart,
Thaz ſo manih menſche nie ne erſtarf,
Noh ne geſcit ouh niemer mere,
Nu ne ſume thih niht herre.
Thaz ſie (g) genozen iht entrinnen
Wither zo then Karlingen.

Mar-

(oo) Lege: *nerete.* ſalvabat. *Scherz.*
(pp) Lege: *ine.* Scherz.
(qq) i. e. *Ut campum* (cadaveribus) *ſternerent.* Scherz.
(rr) i. e. *In armis eſſent.* Scherz.
(ss) *Spoliati veſtibus & armis.* Scherz.
(tt) *Mer*, tantummodo. Gloſſ. Monſeenſes p. 367. *Mer*, extra. Belgis *Maer* non tantum ſignificat idem, ac: *ſed*, verum etiam denotat *tantum*, *ſolum*, *tantummodo*, *ſolummodo*. vid. Kilian. in Etymol. *Scherz.*
(uu) i. e. *Ethnici ab omni latere ejus.* Scherz.
(xx) *Chriſti pincerna*, i. e. Miniſter. vid. notam ad Stricker Cap. 5. Sect. II. n. 3. *Scherz.*
(yy) *Es*, forte.
(zz) i. e. *Siquidem illum nulla arma In mundo unquam vulnerarunt.* Scherz.
(a) Mala confuſio militis, deſordre.
(b) i. e. *Ruebant in planitiem Et* (inde) *fugiebant in montes.* Scherz.
(c) Huc facit *artuualun*, quod: *torpebant* ſignificat; *dualm*, caligo mentis quodam veluti ſtupore correptæ. vid. Jun. ad Willeram. c. 7. ℣. 13. not. 18. *Scherz.*
(d) *Qui vero ſalvi evadebant.* Scherz.
(e) i. e. *Proficere ex Hiſpania.* Scherz.
(f) Negativa excidiſſe videtur, *ni.*
(g) Socios novos, credo, intelligit, perduelles, Genelunem, &c. Schilter. *Genozen* hic idem eſt ac: *Salvi*, *incolumes.* quod ſupra etiam jam habuimus. conf. infra ℣. 3334. & 3454. mens eſt, quod Marſilius id agere debeat, ne Chriſtiani ſalui incolumesque ad ſuos redeant. *Scherz.*

(b) Hun-

MArſilie erzurnete harte;
Er ſprah: Karl mit ſineme grawen barte
Hat menege rike bethwngen,
Thie alſwarzen (b) ungeren,
(i) Pulle unde (k) Latran.
Tho ih frithe uon ime gewan,
Uile ubele mir geſcah,
Thaz ih thaz ie zeprah,
Wande er thie kuone Sahſen bethwang.
Genelun haue unthang,
Thaz ih in ie geſah;
Allez thiz ungemah
Iſt uon ime einen komen;
Ia thu herzoge Grandon,
Ih wille thih an mines ſunes ſtede hauen;
Nim thu helet minen uanen,
Thaz here la thir beuolen ſin;
Ih wille ſelue then lif min
Wagen unde urtailen.
Sie ne ſculen ſo hine niht ſcaithen,
(l) E ſie hine furen thie ere.
Karl ne rihſenet hi niht mere,
Wande ther wiſtom unde al ſin rat
An thiſſen zweleuen ſtat,
So wir thie uon ime geſcaithen,
So ne irte uns niemen,
Karl ne kome niemer an unſer erbe;
Mir iſt lieuer thaz ih erſterbe;
Thenne mih thie Karlinge
So gewaltihlichen thwingen.

HAithene thie uermezzen
Ilten zo then roſſen.
Tha ilte man uor man.
Rolant ſah ſie zo uaren.
Er ſprah: ire gelf iſt inoh ſo groz,
Genelun hat uns in Sarraguz
Alle uerraten.
Helethe nu berait iuh thrate,
Unde gemache wir ſie zagen,
Unde gewinnen ſie then eriſten ſcathen,
So muozen ſie uns then rukke keren,
Erſihe ih then ire herren,
Ih gethringe ime ſo nahe.
Sin ſcol hiute (m) ramen
Ther uil guote Durendart.
Ther alleroberiſte Ewart
Sie ſelue min urkunde:
Mih riwent mine ſunde;
Thie ih wither ſinen hulden han getan;
Nu ne ſcol ſih nieman ſparen,
Hi wirthet iz gare uerendet,
Ther tiuel wirt an uns geſcendet.

THo ſprah ther biſcof Turpin:
Nu ulehet alle minen trehtin,
Wande er thurh uns tholete then dot,
Thaz er bethenke unſer aller not,
Thaz wir raine uor ine komen,
Wir werthen hiute geboren,
Zo there ewigen wnne;
Hiute werthe wir there engele kunne,
Hiute ſcule wir uroliche uaren,
Hiute werthe wir luttere (n) weſteparn.
Hiute iſt unſer (o) frothetah,
Wande ſih urowen mah;
Al thiu heilige criſtenhait,
Hiute uergilt man uns thie arbaid.
Wir werthen hiute entphangen
Mit theme Engele ſange
Zo theme himeliſcen eren.
Hiute geſehe wir unſeren Herren,
Tha ſi (p) wir iemer mer uro.
Sie ſungen Gloria in excelſis DEO.

THie haithene plieſen ire horn,
Michel grisgrammen unde zorn
Was under in (q) erpluot,
Geſeriget was in ther muot.
Sie ranten thie kriſten an,
Sie taten in ſam,
Valdeprun kom an there ſtunt,
Sin ros hiez *Gratamunt*.
Er sluoh then tivren herzogen,
Thaz was ther mare Sampſon;
Then clageten alle Karlinge,
Rolant rah in mit grimme;
Er sluoh in (r) al mitten ze tale.
Thie haithenen uielen ane zale;
Thie haithenen (s) erkomen harte
Tho ſie uon Durendarte
Thie grozen tugent erkanten,
Sie uermithen gerne Rolanten.

ALfric uon Affrica
Mit grimme ſtah er ſa
Anſeis thurh then helm,
Thaz ther tivrliche thegen
Uon theme marhe uiel nither tot.
Under then kriſtenen wart michel not
Uon theme herten ualle,
Thie haithene riefen alle:
Ir geltet uns (t) genote
Thie unſeren lieuen tote,
Wir hauen thie ere,
Karl ne rihſenet niht mere.

THo ſprah Turpin ther biſcof:
(u) Iz iſt tha uor inoh;
Ther tot nahet iu uile palde zo,
ir romet iuh thes ſiges ze uro,

Swer

(b) Hunnos.
(i) Apulos.
(k) Lateranum Romæ.
(l) An legendum: *alſo* pro: *é ſie?* Scherz.
(m) *Ramen*, collimare, ut ſupra monui. *Scherz.*
(n) *Infantes*, ceu ad Strickerum docui. *Scherz.*
(o) *Dies gaudii.* Scherz.
(p) *Sin* f.
(q) *Erpluot*, efflоruit, ortum eſt. *Scherz.*
(r) Valdeprunum. *Scherz.*
(s) *Terrebantur valde.* Scherz.
(t) *Genote* pro: *nunc* ſæpe legitur. *Scherz.*
(u) Hodie dicimus: *einem etwas davor tun* pro: *facere aliquid, quo minus quis ſcopum ſuum obtinere poſſit*, redde itaque: Eſt adhuc tamen aliquid, quod ſcopum veſtrum impediet. *Scherz.*

Swer genozen hine uare,
Ther haue thie ere gare,
Swer morgene leue zuo thirre zit,
Ther haue thie marke ane ſtrit;
Iwer nehain ne komet niemer hinnen;
Iwer arme ſele muoz iemer tha ze helle prinnen.
Er sluoh Alfrichen,
Thurh einen helm thichen,
Thaz er tot nither uiel.
Thie kriſtene riefen: *Monſoy!* *Monſoy!*
Ther tah was lang unde haiz;
Tha was ain kamf uraislih; *(x)*
Inzwisken then haithenen unde then kriſtenen.
Wer mohte ſih tha under geuriſten?
Wan then Got wolde bewaren.
Thie haithene lagen alle erslagen,
Unze an then Kuning uon Kapadocia,
Sin marh kerte er ſa
An Gerniſes uan.
Uf *murmur* rante er in an:
Ia ſtah in ther Kunig Grandon,
Thaz Gernis toter nither kom.
Er sluoh Ekkeriken,
Ainen helet erliken;
Er sluoh Beringeren;
Inoh andere zwene;
Thaz was uon Valtia Antoir. *(y)*
(Sine ſweſter hete Oliuir)
(z) Al thaz ther Rodanus beuloz,
Er sluoh Gwimoten ſinen genoz.
ROlant *(aa)* erbah ſih,
Tho *(bb)* hiwe er Velentih.
Er ſprah: ia thu *(cc)* ualantes man,
(dd) Waz thu morthes haſt getan;
Thoh er in nie he ſah,
(ee) Pi theme worte thaz er ſprah.
Tho gezwiuelote ther Kuning Grandon,
Thaz er mit nihte ne mohte uon ime komen;
Wiewol er in erkante,
Then helet Rolanten.
Durendarte er ufhub,
Thurh then helm er in sluoh
Thaz ime thie ougen uzſprungen.
Er ſprah: Swaz thu hi haſt gewnnen,
Thaz haſtu harte gekoufet,
Thu biſt ſere beſtroufet,
Thu ne beruomeſt thih ſin niemer mere;
Thie karlinge gauen ime loſ unde ere.
Sie ſprachen alle bi eineme munde:
(ff) So wol there wile unde ſtunde
Thaz Rolant ie wrde gebòren!
Er iſt uns ze troſte herkomen,
(gg) Er iſt unſer guote uoget;
Er ſi iemer geeret unde gelouet.

OLivier tho kerte,
Alſo in ſin *(bb)* ellen lerte,
Mit theme guoten altecleren,
Thi getete er ſeren
Manegen haitheniſchen man,
Tho witherrait ime kartan,
Ther was michel unde egeslih,
Mit ſwerten hiwen ſie ſih,
Then ſcilt er ime aue sluoh,
Ther ſtal was ſo guot,
Thes ne mohte er niht gewinnen;
Ueresthu ſò ganz hinnen,
Thes was ih ungewone,
Swaz mir ie thar zuokom,
Sprah ther helet Oliuir,
Ze waren ſagen ih iz thir,
So ne getruwe ih niemer mere
Theme guoten altecleren.
Er ſtah in thurh then geren:
Er warf then *(ii)* uerhſeren
Toten uon theme orte,
Tho kom ein michel uorhte
Under alle thie haithene.
Thaz uelt begonde *(kk)* im laithen.

TUrpin *(ll)* ernante,
Thie ſcare er anrante,
Wol huluen ime ſine *(mm)* notſtreben,
Tha bewarete ther thegen,
Al thaz er mit theme munde lerte,
Ther tiuerliche thegen kerte,
Tha thiu not allermaiſte was,
Thaz tete ther herre umbe thaz,
Er wolte gerne wagen then lif;
Ime thuhte es ware zit,
(nn) Thaz in ther wirt periete,
Ther *(oo)* in in then wingarten miete;
Thaz er ime ſinen pfenning gaue;
(pp) Thirnah uaht ther helet mare.

Mane-

(x) f. kampflih urais.
(y) Antoir de Valtia, Dux ad Rhodanum.
(z) Hic ad ſenſum ſupplendum poni debet, *der hat.* Scherz.
(aa) Lege: *erbolg*, aut *erbalg*, quod ſignificat: *iraſcebatur*, & ſupra in ſimilibus circumſtantiis fuit adhibitum. *Scherz.*
(bb) *Cædebat* ſc. calcaribus. *Scherz.*
(cc) Vid. notam meam ſupra ad ℣. 2732. *Scherz.*
(dd) *O quantarum cædium cauſa es!* (dicebat hoc) *licet illum prius non vidiſſet.* Scherz.
(ee) Hæc ita reddo:

Ob hæc verba, quæ dixit, ſc. Rolandus:
Credere deſiit Rex Grandon,
Quod ipſe ſit ipſi evaſurus;
Tam bene noverat
Heroëm Rolandum. Scherz.

(ff) Lege: *O wol.* ceu ex Strickero legendum eſſe apparet. *Scherz.*
(gg) Ille eſt noſter bonus defenſor, protector. *Scherz.*
(hh) Fortitudo. *Scherz.*
(ii) i. e. *Lethaliter vulneratum. verh, ferh* animam denotare jam fuit dictum. conf. ℣. 3054. *Scherz.*
(kk) Lege: *in.* Scherz.
(ll) An leg. *der nanta*, ille clamabat. conf. notam ad Otfr. III, 14. not. 57. *Scherz.*
(mm) Conf. notam ſupra ad ℣. 2655.
(nn) *Ut Paterfamilias* ſc. cœleſtis ille (de quo Evangel. Matthæi XX, 1. ſqq.) *ipſi proſpiceret.* Scherz.
(oo) *In in* jungendum eſt; ponitur autem: *inin*, pro noſtro: *ibnen.* Scherz.
(pp) i. e. *Eo tendebat Heros ille præclarus.* Scherz.

(qq) Re-

Manegen wnten unde uaigen
Getete er under then haithenen.
Er uaht zo iwether hant,
Tha ne was nehain iſernin gewant,
Nehain ſtalhuot.
Nie ſo uaſte, noh ſo guot,
Kom er ime ze slage,
Thaz in uon theme tage
Imer gebozte (*qq*) dehain ſmit,
Other tharunder thaz lit (*rr*)
Ther arzate iemer thorſte (*ss*) geſalben,
Er fulte allenthaluen
Thie furhe mit then toten,
Fluhte ſie ſi noten.
Mit ire ſcarfen ſwerten,
Thaz ſie ſih ze iungeſt ni ne werten.
Sie uielen ſam thaz uihe ze tal;
Sie slugen ſie uon theme wale,
Rehte ſam thie hunte.
Sie riefen alle mit munde:
Hilf uns Kuning Marſilie herre
Thurh thine kunigliche ere!
Thie criſtene ſint ſtark unde uraiſam,
Thie thine ligent alle erslagen,
Uerwndet unde ueruallen,
Sie hauent ire (*tt*) wanſangen,
Sam in niht ne werre,
Nu rih thih herre,
Uarent ſie alſo genozen hinnen,
Thiz ne mahtu niemer uberwinden.

MArſilie hiez plaſen ſine horn,
Thie haithenen alle uor ſih komen.
Er ſwor ainen ait,
Thes kom er en groze arbait.
(*uu*) Swer thie fluh huobe;
Thaz man in ze toden sluoge.
Er ſprah: ſcol Roland geſigen;
So wil ih ſelue tha beligen.
Behau thie kriſtene the ere,
(*xx*) So ne roke ih niht mere,
Ze leuene,
Noh krone ze tragene,
E ſuche ih then lif ze uerlieſen,
E thaz lof uerchieſen.
Nu ne wil ih niht uliehen;
Iſt hie iemen,
Ther mir zo there note geſtat?
Wiewol iz ime ergat,
Er mah ſelue gebieten,

Unde ſih iemer nieten,
Aller werlt wnne;
Ih geere al ſin kunne.
Wol gehiezen ime ſine man.
Sie ſpraehen: er hete in ſo lieue getan,
Sie wolden then grimmegen tod tholen,
E ſie haim wolden komen
Ane ſige unde ane ere,
Waz ſie thenne mere
Thohten ze mannen.
Sie wrden ubele untphangen
Uon kinden unde uon wiben;
Thaz here begonde (*yy*) ſigen,
Uaſte in thaz wal;
Thie haithene (*zz*) recheten uberal,
Thaz thie kriſtene waren
Helethe uile mare.
Ain liut harte (*a*) uneruorhten;
Thaz ſie mit ire liue worhten
So getane wnder uffe there erthe,
(*b*) Ire kuoner ne thorſte nie geboren werthen,
In gezame wol ze lebene;
Ire tugent unde ire ethele
Heten ſie wol erzaichet;
(*c*) Genelun ſcolte imer ſin uermainet,
Ther mit ſinen aithen
Uerriet thie kriſtenen unde the haithenen.
MArſilie kom mit zorne;
Siuen hunderet horne
Uor ime clungen;
Uf thie kriſtene ſie thrungen;
Sie wanden (*d*) ſie nither treden;
(*e*) O wie wole ſie in geſtateten,
Mit ire wahſen ſpiezen,
Thie thie haithene an theme wale liezen!
(*f*) Sie waren ire gewiſſe
Ther Herzoge Abyſſe
Furte Marſilien uan,
Ther was ein ſo ubel man,
Thaz in nieman lachen ne uant;
Sin ſterke was erkant
Uber alle thie erthe.
Er untuieng ouh thaz lehen,
Thaz er Rolanden sluoge.
Thas houbet uore Mahmetten truoge.
Thaz wolde Got uerwandelen,
Er huof ſih uz then anderen,
Mit grozer ſiner kraft
Stah er einen eſchinen ſcaht

(g) Then

(*qq*) Repararet faber ullus. *Schilter.* Antiquis *buazzan*, *buozzan*, eſt emendare, corrigere. *Scherz.*
(*rr*) Caput quod intra galeam.
(*ss*) Oporteret.
(*tt*) Hic Saraceni appellant *wanſangen* illa cantica, quæ Noſter ſupra *wibliet* appellavit. Cum autem *uuan* ſæpe denotet opinionem, facile apparet *uuanſangen* eſſe *Cantica ſuperſtitioſa*, ex opinione, erronea quidem, profecta. *Scherz.*
(*uu*) i. e. *Si quis fugam capeſſeret.* Scherz.
(*xx*) i. e *Nolo amplius vivere & coronam portare. roke* ab aliis antiquis exprimitur per: *ruche. ruchen* autem eſt curare. *Scherz.*
(*yy*) i. e. *Deſcendere.* vid notam ad Otfrid: Eu. I, 11, 23. *Scherz.*
(*zz*) i. e. Dicebant. Hoc ſenſu vox *recben* aliquoties apud Otfridum & alibi occurrit. *Scherz.*
(*a*) *Valde intrepidus.* Scherz.
(*b*) *Ipſis fortior numquam fuit natus.* Scherz.
(*c*) Hoc Strickerus ita exprimit:
Genelun ſcholt vertailet ſein
Das er mit ungetrewen liſten
Verriet Haiden unde Criſten.
(*d*) *Meinten.*
(*e*) Conf. ℣. 2910.
(*f*) Stricker. *die waren des ſiges vil gewis.*

(g) Re-

(g) Then biſcof thurh then ſcilt,
Got in tharunder wol behilt.
Thie haithene riefen al gewiſſe:
Wol thu herzoge Abyſſe!
Thu haſt iz uermezzenlichen erhauen;
Sie wanten alle er hete in erslagen.
Tha wither rief ther biſcof:
Uil unnah iſt iz noh!
Ih uergelte thir then ſtih,
Mit zorne (h) hof er ſih;
Er ſtah in thurh thie halſperge;
Er warf in unwerthe
Theme roſſe uber thie (i) goffe,
Er ſprah: nu haſtu gare uerſtochen.

TUrpin wart innen
There haithene grimme,
Thaz ſie mit Rolanten ſtriten,
Er begonde (k) unſiten.
Er ſprah: ih geſehe Rolanten
Unde Oliuier then wiganten
Mit (l) nacheten ſwerten,
Thie haithene wellent inoh herten:
Helfe wir then lieben geſellen!
Uile groz iſt ire ellen.
Thie helethe gaheten thare,
Ienoch heten ſie zwelef ſcare;
Thie uiente ſie umbehaueten,
Ithoh ſie nine uerzageten;
Thie wile ſie leueten,
Uil grözlichen ſie ſih wireten;
Sie ersluogen menegen haithenen man,
Ouh was iz ire (m) pan;
Sie riefen ſelue nah theme tothe,
Thie ire karbunkel ſcone
Uerloren gare ire (n) ſcim,
Thes ne mohte ander rat ſin.
Thie maren (o) herſtrangen
Heten ſie umbeuangen,
Si ne mohten niet uon in komen,
(p) Sie muoſen alleſamet tholen,
Thaz ſie in thauore geheizen,
Sie qualten ſie mit then ſpiezen,
Ire gewafen ſie in zeslugen.
Thie haithene begonden (q) mothen.
Ther ſtal gloute tharinne;
Iz wart ein (r) gnotlih gethinge.

Sie ſohten ſelue then dot,
Uile manih then hals tha bot,
Uon then roſſen ſie uielen,
Sih ne enbarmete tha niemen.

THo ſprah ther biſcof Turpin:
Got ſcol iz iemer geeret ſin.
Thaz wir geſtriten hauen hiute
Mit unzalhafteme liute
Ane ummazene ſcathen,
Sie ſint erſtichet unde erslagen,
Unde wir noch geſunt leuen;
Wer mohte thaz hauen gegeuen,
Wande ther (s) thurh thie werlt wart geboren;
Under thiu floh Malſaron;
Sporen ſezt er ze ſiten,
Er kerte an aine liten.
Oliuir iagete ime nah.
War iſt thir, ſprah er, nu ſo gah?
Wer hat thir noh erlouuet?
Er sluoh in uber thaz houbet,
Thie ougen ime uzſprungen.
Thu ware nah ze fruo entrunnen.
Tho sluoh er Torchen,
Unde ſinen bruther Eſtorchen;
Ther ſpiez ime tho enzwai brah:
Rolant zo zime ſprah:
Wa iſt Altaclere?
Olivir nu ne tuot thes niht mere,
Thaz ſwert iſt ain riterliche want,
Iz zimet wol in iwer hant.

OLiuir zoht Altecleren
Uon ualle pecede (t)
Sluog er Juſtinen.
Thurh then helm ſinen.
Er tailte in (u) zwi ſtuche,
Thaz ſwert er uf zuhte.
Er warf iz umbe in there hant.
Tho ſprah ther helet Rolant;
Nu friſte thir Got (x) then leuen,
Then slah ſcolte Got ſelue hauen geſehen.

BLuot fluoz uber wal;
Ther haithene wart ein michel val.
Turpin sluoh Sigelot,
Then anpeteten thie haithene uuor ainen Got.

Engelirs

(g) Rectius: *them.* ſed MSC. Arg. habet: *then.* Scherz.
(h) i. e. *eleuabat ſe.* Scherz.
(i) Conf. Notam meam ſupra ad ℣. 2568. *Scherz.*
(k) *Unſiten* in bono ſenſu hîc uſurpatur pro modo *agendi extraordinario*, *ſed* ob circumſtantias *non vituperando.* Scherz.
(l) Eodem modo Latini dicunt: *nudatis gladiis.* Scherz.
(m) *Exitium*, *interitus.* vid. Notam ad Stricker. Ill, 1. n. 1. *Scherz.*
(n) Rhythmo conuenientius eſt: *ſcin*, Splendor. ſed dicitur tamen etiam *ſcim.* vid. quæ notavi ad Otfrid. Eu. II, 12, 185.
(o) *Heroës*, fortes in bello, ſtrenui milites *ſtrenge im Heer.* Scherz.
(p) i. e. *Cogebantur omnes tolerare Id quod illi* (Chriſtiani) *ipſis promiſerant*, minis ſcil. *Scherz.*
(q) *Mothen* eſt *müd werden*; laſſari. conf. ℣. 3644. *Scherz.*
(r) i. e. *Negotium anguſtiis & miſeriâ plenum.* Scherz.
(s) i. e. *Qui propter mundum*, hominum cauſâ, *fuit natus.* Scherz.
(t) Videtur legendum: *von volen ce peden.* i. vom pferde zu boden. ℣. 2732. *Schilter.* *Valle pecede* vel Patriam, vel Regionem, cui præfuiſſe fingitur hic Juſtinus, indigitat. Patet id ex Strickero; qui juxta MSC. Argentinenſe dicit: *von Vallecete Luſtine.* ſecundum Cod. Lizel. *von Fallebete Juſtine.* Scherz.
(u) Lege: *in in*, ipſum in. *Scherz.*
(x) Lege: *Thin.* Scherz.

(y) An

Engelirs sluoh Spemvalriz,
Tha praſt ime ſin guote ſpiez.
Rolant wonete uffe velentih,
Niht leuentiges ime ne untlief.
Iz wart guotes hailes,
Iz ne leuete niht uier paines, (y)
Thaz ime mohte genahen;
Swes er wolte uaren,
Thaz möſe tha beliuen.
Durentart tete (z) zwiuelen.
Thie (aa) tiweren ſiges helethe
Iageten aue theme uelde
(bb) Mit nahten ſwerten;
Thie haitene ne mohten niht mere herten.
Lihte waren ſie ueriaget,
Sie waren ſelue uerzaget;
Thie ir ros taten ſam ſie waren geſpannen,
Sie hulfen in uble thannen.

THie Kriſtene riten withere an thaz wal,
Ther (cc) woſt wart uber al.
Sie vunden lieue toten,
Sie paden Got then guoten
Thurh ſiner muoter ere.
(dd) Errebarmete ſih uber thie ſele,
Wande ſie thurh in marteret wrthen;
Thaz er in ſin himelriche gabe
(ee) Thurh aller ſiner trute willen.
Sie waineten uile grimme,
Ze himele begonden ſie roſen,
Sie ſcuten ſih uz then wafen,
Nah grozer (ff) mothe
Wolden ſie gerne rowen.
Wol troſte Got ſine kint
Uon himele kom ain wint.
Sih erjungete aller ire lif
Sam ſie waren an there ereſten tage zit.
Tho verſtunden ſie ſih genathen;
Sie ſprachen alle: Amen.

VOn theme wale untran ain man,
Alſo ih iuh geſaget han.
Er war ain furſte mare,
Al zog es (gg) ain houeſcare;
Gehaizen was er Margariz;
(hh) An theme ruke truoh ein ſpiez;
Harte was er uerhowen,
Mit ulize clageten in thie urowen.
(ii) Thaz houuet was ime geclouet;
Vliende er an then Kuning kom.
Er rief: Kuning Marſilie!
Thie thine ligent alle tha nithere,
Thin pruther iſt erslagen,
Thinen ſun ne muge wir niemer (kk) uerclagen,
Ih ſah in in then gebaren,
(ll) Thaz wolde wanen,
Er ſcolte Rolanten erslagen;
(mm) Thes ne was niht there zagen,
Thaz er in thurh then helm sluoh.
Ia geuromete ther helet guot
Menige wnde fraiſam,
Tha beſtund er then man;
Ther thaz lof hat gewnnen
Under al ertheſcheme kunne.
Vor theme iſt er tot gelegen.
Wie mahte ime iemer baz geſcen?
Herre thu maht nu wol thinen willen hauen,
Thie kriſtene ligent al maiſt tha erslagen.
Thie auer noh tha leuent,
Unlange ſie werent;
Thie ire ſpieze ſint gare zeprochen;
Thie ſcilde ſint ab in geſtochen,
Ire helme ſint gare zehowen,
Ih ne mah niht getruwen,
Thaz ſie an theme wale gebaiten,
Haiz in nah riten.
Sie ne mugen niht uerre,
Thin kraft ſcol uns rechen. Herre!
THo ſprah ther Kuning Marſilie:
Kumet uns iemen mere withere,
Wanne thu aine,
Other leuet therſelben dehainer,
Iſt tha wither dehainer hi beſtanden?
Wie ſtet iz umbe Rolanten?
Unde ſine geſellen alle.
Iſt ir dehainer geuallen?
Thez ſcoltu mir, Herre, gelouuen,
Sie ſint erslagen unde uerhowen,
Ih sluoh then allerbeſten
Thurh einen helm ueſten,

Then

(y) An pans, ſpannen, vid. Gloſſ. du Fresne voc. Panalata. Schilter. *vier paines* eſt idem ac: *quadrupes*, das vier bein hat. Firmat id Stricker, qui ita hac de re loquitur.

Eſn wart vier bains geſehen,
Ne nibt ſo ſnel ſo Valentich.

(z) i. e. *Faciebat duplum.* Scherz.
(aa) *Tiweren* ponitur pro: *tiuren*, pretioſi, maxime æſtimandi. *Scherz.*
(bb) *Nudatis enſibus.* ſupra ℣. 3544. dixerat: mit *nacheten ſwerten.* Scherz.
(cc) *Woſt*, ejulatus, luctus, ceu ſupra monui. *Scherz.*
(dd) Lege: *er erbarmete.* Scherz.
(ee) *In gratiam omnium fidelium ſuorum. Scherz.*
(ff) Conf. ℣. 3567. verte hunc & ſeq. verſum:

Poſt magnam laſſitudinem
Cupiebant avide quietem. Scherz.

(gg) *Er. houeſcare*, cohors Prætoriana. Schilter. *houeſcare*, eine hauptſchar. houet pro haupt non raro reperitur. *Scherz.*
(hh) i. e. *A tergo vulnus à lanceâ profectum habebat.* Stricker de hac re dicit:

Dem Olifier ſeinen ſpies
Durch den rukke do ſchos. Scherz.

(ii) i. e. *Caput ei erat diffiſſum.* conf. ℣. 3116. & notam ibidem. *Scherz.*
(kk) i. e. *Satis lugere.* Scherz.
(ll) *Ut quis poſſet exiſtimare.* Scherz.
(mm) Verto:

Id non venit ex ignaviâ (filii tui)
Quod ille (Rolandus) *ipſum per clypeum percuſſerit,*
Imò ille (filius tuus) *bonus heros efficiebat* (aliis)
Multa vulnera horrenda.
Ibi illi res fuit cum viro
Qui laudem (fortitudinis) *acquiſivit*
Per totum terreſtre (humanum) *genus.*
Scherz.

Digitized by Google

Then Herzogen Vrtannen,
Under allen ſinen mannen;
Thaz ih in toten liez,
Ouh gefrumete ih minen ſpiez
Wol nah minen willen,
Tha sluoh ih ainen helet ſnellen,
Then kuonen Oliueren,
E wir unſih tha ſciethen,
Tha wart there kriſtenen ain michel ual,
Tho komen ſie uffe thaz wal
Mit ainer *(nn)* half ſcare,
(oo) Thie untworhten unſih gare,
Thie uns then ſcathen al taten,
Genelun hat uns al uerraten.

THer Kuning ſin ſelues haruz prah,
Thaz wort er grimmehlichen ſprah:
Wa nu uriunt unde man,
Then ih iht zelieue han getan?
Wa nu thie mir heluen willen.
Thaz wir thie geſellen
Ire gelfes wither bringen?
Ih geſuke ſie ze Karlinge,
Ih zeſtore Paris,
Thes ſin iu alle uile gewis,
Other ih werthe alſo wither geslagen,
Thaz iz alle haithene iemer wol muozen clagen.

THie haithene wol garwe
Ilten zo ire marhe,
Ia beraiten thie genoze,
Zwanzih ſcare groze;
Tho hiez er zehen thuſen uore uaren.
Er ſprah: ir ſoket holz unde grauen;
Rechet mine grimme,
Thaz thie ſeluen *(pp)* getelinge
Sih niemer ne geruomen,
Thaz ſie then ſige fuoren,
Haim zo ire kinden,
Ir ne ſculet niemer erwinden,
Unze an thes Kuning Karles uan,
Hete wir iz in zit getan,
(qq) So ware Karl hi beſtanden
Mit ſamtt Rolante,
Unde hete wir thie ere.
Mih riwet uile ſere,
Thaz ih Genelune ſo uerre geuolget han;
Thez muoz thaz rike iemer ſcathen han.

THie Kriſtenen worden *(rr)* gewarnot,
Alſo iz Got ſelue gebot.

Turpin was ein liſteger man,
Uz then ſinen er ſih nam;
Er gahete an aine warte,
Tho geſah er gahen harte,
Manegen haithenen wol garwen,
Manegen ſcilt golt uarwen,
Menegen helm ſcinen;
Tho rante er wither zo then ſinen.
Er ſprah: Wol uf helet Rolant!
Ther tiuel hat uzgeſant
Sin geſwarme unde ſin here,
Marſilie ritet tha here.
Waz mah ih iu ſagen?
(ss) So getan magen,
Ne geſamenete ſih nie uf there erthe,
Ther uluoh muoze uber ſie werthen!
Tha Got *(tt)* mit ſineme walte
Pharonem nither ualte,
(uu) Then uerſwalh thaz mere,
Unde ſin woldigez here,
Then ſinen half er uz there not,
In there woſte gaf er in thaz himel brot,
(xx) Ther ruoche ouh uns gewiſen;
Entphahet iwer *(yy)* wegewiſe,
Zo unſer haimuerte.
Hi wirt ain ſturm herte.

THie helete ſan uſſprungen,
Thaz Godes lof ſie ſungen,
Sie ſlufen in wiges gewate,
(zz) Alſo ſie thes ſtede heten,
Sie ſohten thie ſtole,
Sie ilten zo theme trone,
Tha in Got mite wolte gelten,
(a) Theme uon aneginge there werlte
Then hailigen martereren gehaizen was;
Sie haizent thie brinnenden liehtuaz.
Swaz ſie Gothe in there toufe gehiezen.
(b) Wie war ſie thaz liezen.
Sie waren lutter unde reine,
Ane *(c)* troſt unde ane mailen,
Sam thie heiligen kindelin
Thie thurh minen Drehtin
Herodes hiez erſlahen:
Then kor ſculen ſie mit rehter urtaille hauen.
Wande ſie theme heiligen gelouuen niht ne untwiken.
Aller slahte laſtere waren ſie ſicher.

Thie

(*nn*) Lege: *halsscare*, quæ vox *agmen* denotat. *Scherz.*
(*oo*) i. e. *Hi ad agendum* (pugnandum) *nos ineptos reddiderunt.* Scherz.
(*pp*) *Getelinge*, ſocii. proprie *cognati*; ſed ponit hîc auctor ſpeciem pro genere. apud Otfrid. I, 22, 41. *gatilingon* ponitur pro Cognatis. Gl. Keronis. *Catalingum*, Parentibus. *Scherz.*
(*qq*) i. e. *Tum Carolus hîc ſubſtitiſſet* ſc. mortuus. hæc ratio loquendi ſimilis eſt illi, quâ hodie dicimus: *er iſt geblieben.*
(*rr*) i. e. *Arma capiebant.*
(*ss*) *Talis potentia*, talis hominum multitudo. *Scherz.*
(*tt*) *Mit ſineme walthe*, per ſuam potentiam, mit ſeinem gewalt. *Scherz.*
(*uu*) i. e. *Quem deglutivit mare*
Et ejus potentem exercitum.
Verſwalh eſt â verſwelgen, quod eſt *deglutire.* Gothis: *ſuelgia*, Suecis: *ſchwälgia*, deglutire. Anglis: *to ſwill*, ebibo, ingurgito, deglutio, helluor. *Scherz.*
(*xx*) *Ille etiam nos inviſat*, nobis adſit. *Scherz.*
(*yy*) *Wegewiſe*, viaticum. i. e. S. Cœnam. Gloſſ. Flor. *wegewiſo*, viaticus. *Scherz.*
(*zz*) i. e. *Ceu in perpetuo more id habebant.* Scherz.
(*a*) Lege: *there*, qui ſc. thronus. *Scherz.*
(*b*) Annon legendum: *Nie wan*, nunquam? *Scherz.*
(*c*) Lege: *roſt*, quod *æruginem* denotat, & lampades, quibus hîc comparantur Chriſtiani hi milites, inficit. *Scherz.*

(*d*) Inſi-

THie herten Godes (d) ewarte
Mit ulize ſie ſih bewarten.
Sie ſprahen an antlaz,
Thas woker ther heilige gaiſt was.
Ze ſamene ſie gingen,
Ainander ſie umbe uiengen.
(e) Sie beſwieffen, zo then bruſten,
Ainander ſie ſih kuſten.
(f) Thaz pace ſie (g) ander gauen,
Sie wunsgeten in genathen.
Ther biſcof Turpin,
(h) Hauete in mitten under in.
Er ſagete in uon theme Godes riche,
Uile harte gethultihlichen,
(i) Rahten ſie uf ire hende,
In allen vier ende
Uielen ſie ire uenie.
Sih urowete eliu himeliſce menige,
Thaz ſo manih heilih marterere
Gewolgete ſime ſcephere,
Ther in thie ſuze lere uore truoh,
Thes erbat in ſin heilige deumuot.
Thaz er loſte wib unde man,
Tho er ſih an thaz cruce liez slan.

THo thie waren Godes thegene,
Mit gebete unde mit ſegene
Begingen iren horſam;
Ir aller gelih (k) zu ſineme uan.
Nah ire gewonehaite,
Thie engele waren ire gelaite.
Sie ſohten aine walſtat.
Rolant an thin ſatel trat,
Er ſprah: wol (l) er ſozen karlinge,
Ih bitte iuh in there waren Godes minne,
Ne furhteht nehain ire grozen magen,
Sie ſint thie aller boſeſten zagen;
Hauent ſie grozer riterſcaft,
Got gibet uns urmare kraft;
Sie werthen hiute unſer uuozſcamel,
Sie geligent uile iamer;
Wir zetreten ſie in ire pluote,
O wole ir helethe guote!
Gethenket, was iu tharumbe gehaizen ſi,
Mache wir thie ſele fri,
Sweme Got thie genathe giſt
Thaz er thurh ſinen herren hi beliget,
(Thaz iſt ther heilige kriſt.
Ther thurh unſih gemarteret iſt,
Ther hat thaz cruze an ſih genomen,
Er iſt uolleclichen komen.
Ze kunihlichen eren)
Ther ſihet ſinen herren
In ſiner Gothaite,
Thar muget ir gerne arbaiten.

MArſilie ſprah zuo then ſinen:
Ir ne ſcult in niht entliben, (m)
Nemet zehenzeh thuſent man,
Grandon fure then uan,
Er furet wol thare
Uile ſciere peraitet funfzehen ſcare.
Hauet manlih gemuote!
Then uaigen ne mah nieman behuten!
Thiu erthe ne mah in niht ufgehauen!
Scol er er tha werthen geslagen.
Er ſturue thoh thahaime,
Unde enttrinnet ir tha dehaine
An theme libe unde an then eren,
Ne uberwinnet er iz niemermere.
Waz mugen ſie uns geſcathen,
Ir ſpieze hauent ſie zeslagen,
Ire ſcilte ſint zebrochen,
Ther ſtal ab in zeſtochen,
Ire helme gare zehowen,
Weret iuh alſo ih iu getruwe!
Rechet Alroten!
Huotet uile genote,
Thaz ir dehainer entrinne;
Al iwer kunne hauet mine minne.

THie haitene houen michelen ſcal,
(n) Sie thraueten an thaz wal,
Ire wihliet ſie ſungen,
Ire herehorn ſie clungen,
Uile michel wart ire (o) thuz.
Thiſors uon Sarraguz,
Ain wirt an there helle,
Genelunes geſelle,
Ain grunt aller übele,
Engeliſen uon Waſconie
Stah er thurh thie halſperge,
Tho mus er zo there erthe;
Er warf in nither toten,
Er ſprah: ih han Alroten;
Mit michelen eren gerochen,
Thiu (p) ainunge iſt zeprochen,
Ther zweleue iſt ther tiuriſte ainer gelegen,
Sie muozen hute uns then zins geben.
Thie haithene (q) houen ire ruofen,
(r) Ze touende unde ze wuoffen.

Thes

(d) Inſignit noſter milites Chriſtianos nomine: *Ewart*, *Sacerdotum*, quia vitam ſuam, tanquam ſacrificium, Deo offerebant.
(e) i. e. *Circumibant*. eſt à *ſchweben*, de qua v. vide Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 571. *Scherz.*
(f) *Oſculum Pacis*. Scherz.
(g) Lege: *ainander*. Scherz.
(h) i. e. *Conſiſtebat medius, inter illos*. Scherz.
(i) *Extendebant*. reckten. *Scherz.*
(k) *Gieng*, inſere. *Scherz.*
(l) i. e. *Vos dulces*. Scherz.
(m) i. e. *Nihil* (præcipui, ſeu lucri) *debetis ipſis relinquere. entliben* eſt à *liben*, de quo egi ad Otfr. Eu. I, 27, 10.
(n) i. e. *Gradiebantur*. ſie trabeten. *Scherz.*
(o) *Thuz*, alibi doz, dos, ſonitus. *Scherz.*
(p) i. e. *Societas*, Collegium duodecim Sociorum. *Scherz.*
(q) Tollebat vociferationes.
(r) Videtur velle Auctor, quod Gentiles ita clamaverint, ut ſuos ad furorem, Chriſtianos ad ploratum ex pavore ortum incitarent. *Scherz.*

Thes ſiges heten ſie ſih ze uruo geruomet,
Thie kriſtene waren tha harte getruouet;

OLiuir ther ethele man,
Uz then ſinen er ſih nam,
Vor there ſcare er in (s) errait,
Uil ſere er in uerſnait.
Von theme helme unze an thes ſwertes ſcaithen;
Tot uiel ther haithene.
Tho ſprah ther helet Oliuir:
Wol uergolten han ih thir
Mit theme guoten Alteclere
Thu ne tharft thih eren,
Niemer geruomen,
Thie thu uon uns maht gefuoren.
Er sluh Alfabinen
Thurh then helm ſinen
Unze an ſin ſculterplat,
Under then anderen er tot lah.
Tharnah sluoh er ſiuen herren,
Thie ne mohten uns nehaine werren.
Wir ſin uore in gewis,
Gerochen iſt Engelirs.
Iwer ſint nivgene geuallen,
Iz iſt inoh unergangen,
Ir werthet underthrungen,
Thaz ſwert was

Deficit hîc unum & alterum folium. Schilt. (t)

Funfte uon ſordis unde ſorbes.
Thiv ſehſte uon ermines unde demples,
Thiv ſibende uon Joricop,
Thie bringent ſie in groze not,
(u) Thiu aftethe uon Walgies,
Thiu nivgethe uon Mores,
Thiu zehente uon Paligea,
Ther unterwinde thu thih ſâ,
Thar zuo gibe ih thir zehen ſcare,
There aller tivriſten helethe wol gare.
Thie ih hi uinden kan,
Sprah ther Kuning Paligan.
Thiu aine uon dorkani ueſſen,
Falſen unde Flehſen,
Thiu thriu lant rihtent aine ſcare,
Ovh ſende ih thir aine thare,
Unde then kuonen deden,
Thie thritten uon then Peren,
Thie uierthen uon then ſulten,
Thie uon Ferren tharunder;
Thiu funften uon then Promten,
Thie ſint helethe uneruorhten,
Kuone und ſnelle,
Thie helfent thir thines willen.
Under then allen
Ne la thir nieman baz geuallen,

Thenne thie dormaloten.
Thie ſint helethe guote,
Thie furen thie ſehſten,
Thes helfen in thie Gleſſen,
Thie ſiuenden thie Pruſſen,
Thie ſint kone ze roſſen,
Thie ahtethen uon Clamerſe,
Thie han ih ſelue erkunnet é
Mit ire goten iſerinen rokken,
Thie zehenthen uon Turkopen,
Thie ſint kuone wigande,
Unze an there werlt ende.
So ne mah thir niet uore gehauen;
Uon rehte ſcoltu tragen
There erweleten Romare krone.
Thie haue thu ſune ze lone.

THo ſprah ther Kuning Paligan:
Inoh willih ſelue han,
Zehen ſcare wol geraite.
Selue willih arbaithen,
Thaz ih gereche Marſilien.
Ther Kaiſer liget ther nithere
Hiute uon minen handen,
Thiu ereſte ſcare uon Giganden,
Thiu ander uon Malproſe,
Thiu tritte uon Surſe,
Thiu uierthe uon then Ungeren,
Then iſt thikke wol gelungen,
Thie hauent ueſte (x) cluſe,
Thie uon Ualle Penuſe,
Thiu ſehſte uon Imanzen,
Thie (y) ſtadent wol then Franzen,
Thiu ſiuenthe uon then Malroſen,
Alemanni thie (z) loſen
Ahtent ſih uile bitherbe,
Devſen uehten tha withere.
Thiu ahtete ſcare uon Targiliſen,
Thiu niunte uon Biniſen,
Thiu zehente uon Carbone,
Ih ſwere unter miner krone:
So wer hivte entrinnet,
Thaz er niemermer ne gewinnet,
Aigen noh lehen.
Tharnah ſuoren thie herren
Uber alle haiteniske zunge,
(aa) So we in tha entrunne,
So wa man in beginge,
Thaz man in ze ſtede hienge.

THo hiez ther Kuning Paligan
Ufrihten ſinen uan.
Ain trake tharane ſtunt,
Ther was geciret genuoh
Uon golde unde uon geſtaine;
Tho ſcareten ſih thie haithene.

Thes

(s) i. e. *Erreicht.* Scherz.
(t) Multa hic deficiunt, quæ ſuppleri poſſunt ex Strickero â Cap. VII. Sect. XIV. uſque ad cap. X. Sect. XXV. *Scherz.*
(u) i. e. *Octava*, die achte. *Scherz.*
(x) Vid. notam ad Stricker. IV, 1. n. 6. *Scherz.*
(y) i. e. *Reſiſtunt bene.* Scherz.
(z) *Doloſos.* vid. Notam meam ad Paræneſin Winsbeckiæ §. 4. n. 7. Sequitur hic Paliganus iniquam Idacii Epiſcopi ſententiam, qui in Chronic. Olymp. 311. *Suevos promiſſionum ſuarum ſemper fallaces & perfidos* vocat; ſed ex odio magis, quam ex vero. *Scherz.*
(aa) Lege: *ſo wer.*

(bb) Car-

Digitized by Google

Thes Kuneges pruther Kanabeus,
Thaz (*bb*) buoh nennet in ſus,
Ther rief uber alle thie haithenen:
Swelhe ſih nu wellen gehailigen;
Thie koment alle ſament;
Hi iſt ther genathege Teruagant,
Then ſcule wir an beten
Unde then lieben Mahmeten.

APollo ther mare, (*cc*)
Unde andere hailare,
(*dd*) Thie Gote unt totliche,
Thie haithene alle gemainliche
Uielen zo there erthe,
Sie ſprachen: Wol ir Gote werthe!
Gebet uns ſalde unde ſige,
Thaz unſe uiande geligen
Under unſen fuozen,
Thaz wir iu offeren muozen
Al nah iweren eren,
Iwer thieneſt ſcule wir meren.

THer Kaiſer geſah ire bet,
Er rief an there ſtete:
(*ee*) Wartet an thie uerfluchete thiet,
Got ne hat an in (*ff*) niet.
Uertiliget iſt ire name,
Sie bedent thie afgote ane
Uon there leuentigen erthe,
Ire ne mah niemer rat werthen,
Thaz urtail iſt uber ſie getan.
Nu heue wir iz in Godes namen.
Ia ſi wir thar zo gehalten,
Thaz wir then Godes anden
An in ſculen reken,
Ther elliu thing wole kan gezechen;
Ther erhore unſih hi!
Thie kriſten houen: *Monſoy! Monſoy!*
Thie haithene ire zaichen ſa
Precioſa! Precioſa!
Riefen ſie uberal.
Thes goden Oliuantes ſcal
Was then haithenen ungemah.
Ther Kuning uile thike ſprah:

(*gg*) So wer ime thaz bename,
Thaz er ime lant unde borge gabe,
Unde al thaz er thes ſines wolde.
Er ſprah: thaz iz menſce ne ſcolde
Niemer gefuoren.
(*hh*) Er mohte in ubele gehoren.

THe ſahen ſie uon then haithenen
Manegen uanen (*ii*) waiben,
Grune unde (*kk*) waitin,
Ther mittelare wolte ſin,
Ther Danielem behuote
Thaz in thie lewen nie ne zefurten;
Ther ime ſin ſpiſe hete geſant,
Uber ainlif lant,
Ther kom in anthere zit;
(*ll*) Tho huob ſih ther wih.

GOdefrit (*mm*) ther uanere
Stah uon theme marhe
Ainen haithenen alſo fraiſam,
Thaz er tot uiel under then uan.
Ogier ther wigant
Ther fuorte an ſinere hant
Ainen ſpannebraiten ger,
Tha getrumete er
Manegen zo there helle.
Herman ſin geſelle.
Machete wizen ſtal rot.
Ane maz lagen thie haithene tot.
Unde ther helet Gebwin
Ther liez thes tages werthen ſcin,
Thaz er Gode niet ne wolde entrinnen,
Mit ſinen ſnellen jungelingen
Kerte er uffe aine ſcare,
Mit eren brahte er ſie thare,

THen gruonen (*nn*) anger machete er rot;
Ther haithene gelah ſo uile uor ime tot,
Thaz ire thaz (*oo*) boh nehaine zale ne hat,
Uon ime geſcriuen ſtat:
Egeslih waren ſine gebare.
Er tete ſam ther gote rutare; (*pp*)
Ther gerne wole buwet,
Unde al thaz nither gehowet,

Thaz

(*bb*) Carmen hoc ex vetuſtiori deſcriptione deſumtum; quod ex aliis etiam locis liquet.
(*cc*) ſc. eſt hic. *Scherz.*
(*dd*) i. e. Partim dii, partim mortales ſeu Homines. *Scherz.*
(*ee*) i. e. *Reſpicite.* Scherz.
(*ff*) *Niet, delicias*, beneplacitum; *Scherz.*
(*gg*) i. e. *Si quis ipſum ab hoc* (ſonitu Olivanti) *liberaret.*
Quod ei vellet regiones & urbes dare. Scherz.
(*hh*) i. e. *Ægre*, cum repugnantia *illud* (cornu) *audiebat.* Scherz.
(*ii*) Forte leg. *waiben.*
(*kk*) *Weitin* denotat *colorem rubrum*, ſed *villorem, & qui ad flavum inclinat*, Menning. Twinger in Voc. Germ. Lat. *weite farwe*, ſandix. in Gnomol. meo MSC. Lat. 18. legitur:
Gel grüne weitin
Das ſol die nydtfarbe ſin. Scherz.
(*ll*) i. e. *Tum initium cœpit pugna.* Scherz.
(*mm*) Stricker in MSC. Arg. dicit:
Gotfrit des Chaiſers banir ſtach.
in MSC. autem Lizel. legitur:
Gotfrid des Kaiſers Furer ſtach.
(*nn*) *Anger*, pratum. *Heniſchius* in Theſ. Lingu. & Sapientiæ Germ. lit. A. *Anger*, wieſen, matten, campus, planum, planicies, paſcua. Hæc vox etiam occurrit in Lutheri verſ. Bibl. Germ. Pſal. LXV, 14. Ezech. 34, 13. & Dan. 3, 1. conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 81 *Scherz.*
(*oo*) Liber hiſtoricus.
(*pp*) *Ut bonus ruptarius* h. e. colonus. v. du Freſne Gloſſar. Schilter. *Rutare* derivandum arbitror à *reuten*, quod evellere, eradicare ſignificat. Gothis: *rota*, eradicare, nos hodie hinc dicimus: *auſzrotten.* Belgæ *ruyten* dicunt. Anglis eradicare eſt *to root up.* Eradicator. *a Rooter up.* à voce *rota*, *roda* recte obſervat Celeb. Stadenius, variorum locorum, quæ in Sylvarum vicem ſucceſſere, nomina eſſe derivanda, e. g. *Oſterrode, Weſterrode, Gerenrode*; eodem modo

Digitized by Google

Thaz ime then ſcathe beren mah,
So wirt ther aker buhaft.
Sam tete ther wnderen kuone man,
Ime ne mohte niwet leuentiges uore gehauen.

IOcerans huob ſih thare,
Ain haithene wart ſin geware,
Thie kuonen (*qq*) uolkthene
Stachen ze ſamene
Mit micheleme nithe.
Iocerans ſtarhte ſih in theme wige,
Sam there lewe ther tha gewinnet
So er zurnen beginnet,
Er was erbolgen harte,
Er gefrumete mit theme ſwerte
Manegen heithenen toten,
Mit plute betrorten.
Sam tete ther helet Haimunt,
Er frumete tot unde wnt,
Thaz thie haithene niemer mere ne uerclageten,
Unlange ſie leueten,
Thie ime komen ſo nahe,
Thaz (*rr*) ire mohte geramen.
There ne kom nehainer thannen,
Er gefrumete under Paliganes mannen,
Thaz man iz imer ſcriben mah,
Unze an then iungeſten tah.

RIchard ther alte
Mit micheleme gewalte
Belaite er thie ſine ſcare.
Ain haithene hob ſih ingegen in thare
Mit menege ſnellen iungelinge.
Thurh ueſte ſtalringe
Stah ime ther helet Richard
Ainen (*ss*) eſcenen ſcaht.
Thaz ort hinthurh brah,
Thaz er niemer wort ne ſprah.
(*tt*) Thie kriſtenen waren geraizat,
Thie haithenen muoſen erbaizen,
Thez ne mohte nehain rat ſin.
Criſtenen uerloren under in,
Thaz ſie imer clageten,
Thiewile thaz ſi leueten.

THar hob ſih tho Antel
Ain helet kuone unde ſnel.
Er kerte an thie walſtat;
(*uu*) Thie haithene wireten ime thaz phat.
Er kom in aine thikke,
Sine wluine plikke (*xx*)
Taten ſcathen grozen.
Regenbalt mit ſinen genozen
Kom ime an there rehten zit,
Uon theme tothe ernerete er ime then lif,
Ithoh wart there thegen here,
Uerwndet alſo ſere,
Thaz er uile (*yy*) genas.
Regenbalt bi ime was,
Er laiſte alſo er ime gehiez
Ainen uraiſamen ſpiez,
Frumete er ime mit ſiner hant
Thurh ainen ueſten ſcildes rant,
Thaz houbet er ime (*zz*) aue ſwang.
Er ſprah: Thine gote hauen unthang;
Sie hauen thih betrogen,
Thu biſt ewelichen uerloren.

ALſo ther haithene tot lah,
Manih eskiner ſcaht
Wart tha zebrochen,
Tha wart riterlichen wol geſtochen;
Tho froten ſih thie kriſtenen.
Meneh ſcilt ueſter
Wart tha uerhowen.
Wer ſcolte Gote miſſetrowen.

THer herzoge Naimes
Uon Baieren (*a*) Ansgis,
Thie waren thes Kaiſeres ratgeben,
Sie kunden herlichen leuen,
Sie waren Gote gehorſam,
Willih waren im ire man,
Ire guot was gemaine,
Ire herze thaz was raine,
Thie komen inſament thare,
Sie fuorten aine ſcare,
So ſiu Gote wole gezam.
Thie waren there haithene (*b*) ban.
Sie uohten thurh thaz himelriche
(*c*)
Uf aine grimmege thiet,
Tha ne ſpareten ſie ſih niet,
Helete uzerkorne
Frumeten tha uorne
Mit ire ſcarfen geren
Menegen haithenen ſeren,
Mit ire ſwerten ſie warten,
Thaz iz alle thie eruorhten;
Thie ſie erſahen.
Mit tothe ſie urlob namen.
Sie ſlugen ſie an theme wale
Alſo thie hunde ze tale.
Ire helethe erweleten,
Wie ſiu thurh thie ſcare ſtrebeten,
Sie hiwen in ainen witen kraiz,
Tha frumeten ouh, Gote waiz,

Thie

à *reut* in Germaniâ Superiori multa loca denominationem traxere e. g. *Lorenzenreut*, *Kügelsreut*, *Frauenreut*, *Polenreut*, *Weimarsreut*, *Hammersreut*, *Bergersreut*, *Sigersreut* &c. Uti recte obſervat Theobaldus in Bruſchii redivivi Beſchreibung des Fichtelbergs p. 33. *Scherz.*

(*qq*) Lege: *Volckthegene*, ceu ex ſuperioribus patet. conf. infra ℣. 4578. *Scherz.*

(*rr*) Inſere: *er.* Scherz.

(*ss*) *Haſtile fraxineum. ſcaht* idem eſt ac: *ſchafft.* de quo vid. Notam ad Stricker. IV, 33. n. 13.

(*tt*) Hunc & ſeqq. verſus redde:
Chriſtiani erant animati, exemplo Richardi
Gentiles oporteret ſuccumbere.
Nec ullum conſilium adeſſet
Chriſtiani (ut) *ſuccumberent ſub ipſis.*

(*uu*) i. e. *Repugnabant ei eò eunti.* Scherz.

(*xx*) Lupini adſpectus.

(*yy*) Inſere: *kume*, vix. *Scherz.*

(*zz*) *Gentili.* Scherz.

(*a*) Inſere: *und.* Scherz.

(*b*) *Exitium*, ceu ſupra ℣. 3054. monui. Scherz.

(*c*) Deficit verſus.

(*d*) Lege:

Thie wotigen haithen
Manegen kriſtenen uaigen.
Thie in Gote tha beliuen
Unde ze himele ſint geſtigen,
Zo anderen ire genozen,
Ze Gotes genathen ſint ſie uile groze.
THer haithene uiel ain michel menege;
Halſperge unde helme
Ne mohten (d) im niht gefriſten.
Wol uohten thie criſtenen.
Tho gethahte Malprimes
Thes uermezzen orlobes,
Thes er zo theme uater nam,
Thaz er then Kaiſer ſcolte erslahen.
Er was ther Paliganes ſune,
Er wolte gerne then ruom
Tharane hauen gewnnen,
Thie ſine nah thrungen;
Tha uiel manih herlih man.
There kriſtenen wart uile erslagen.
There kriſtenen uiel tha uile tot,
Sie riefen alle an Got.
Zu helfe kom in Naimes,
Thes Kuninges ſun Malprimes
Stah then baierisgen herzogen
Thaz er uz theme ſatele kom,
Uf theme marhe er ſih enthielt,
Mit theme ſwerte (e) er in (f) erriet,
Then helm er ime uerſcarte,
(g) Ther Kaiſer thes gewarte.
Er kom ime an there zit,
Uon theme tothe nerete er ime then lif.
Sin ſpiez er thurh in ſtah;
Uon theme marhe er in warf,
Tot uiel thaz Paliganes barn,
Harte erkomen ſine man;
Sie woſten mit ſere.
Naimes genaih ſineme herren.
Er ſprah: Got ſelue moze thir lonen,
Uile nah was ih theme tothe.
THo ſtarkete ſih thaz uolk wih,
So uon aneginges zit,
Thaz ſih thiſiu werlt erhueb,
Unde moter ire kint getruoh,
So ne uiel nie alſo manih man;
Ain haithene hob ſih than.
Er ilete tha er then Kuning uant,
Er ſprah: ja thu Kunig Paligan.
(h) Thin ſun iſt erslagen,
There thinere liget alſo uile,
Ih entvurhte thaz thie kriſtene geſigen;
Sie ne willent niet entwiken,
Sie uehtent alſo uermezzenlihe;
Sie hauent thine helethe
(i) Geſtrot after uelde,
Ire iſt ſo uile geuallen,
(k) Thie gode zwiuelent alle.

THo uortherote Paligan
Johelim ſinen man.
Er ſagete ime umbe then ſun:
Ther Kaiſer ne ſcol al ſolechen ruom (l)
Hi ze uns niet gewinnen,
Ih wille an thie Gote gethingen.
Iſt thaz ih ſelue geſige,
Unde er under mineme ſwerte geliget,
Other fluhte erthwingen,
Anders ne kume ih niemer hinnen.
Thu haſt wol thih (m) bethat,
Iz iſt ouh min rat,
Sprah Johelim ſin man;
Thoh will ih thir uor warſagen,
Ther Kaiſer iſt alſo grimme;
Er ne fluhet nimmer hinnen
Thurh nehainer slahte not;
Ia ſochet er then tot.
Unde alle thie ſine,
Nu herre hilf ouh thu then thinen;
(n) Kum in en zit.
Ih wane there kriſtene niſt.
Uns uile harte gewerre.
Ithoh ſage ih thir herre.
Wir ſculen bi thir erſterben,
Other thine ere erweruen,
Wir ne ſculen niht entwiken,
Sunter frolichen
Uon theme wige ſcaithen;
Hi ne erſterbet nieman wan thie uaigen.
ANhoh then uan nam,
Ime uolgeten zehenzehthuſent man
Mit alleme gerehte,
Si waren gote knehte.
Sie liuhten ſam thie ſternen
Uon golde unde uon perlen,
Thaz geſtaine alſo ethele,
Thie marche wolden ſie ledigen,
Sie komen an groze fraiſe,
Sie hoben ſih an then Kaiſer.
Iſt iz alſo thaz (o) bo(v)h ſaget.
Tha wart ther Kaiſer (p) al umbebehauet.
Betheket was thaz geuilde.
Ther Kaiſer ſah ze himele.
Er ſprah: Genathihlicher her,
Nu gethenke an thine ere,
Erzaichene thine tugende,
Erloſe uns uon then hunden
Mit thineme boten frone,
(Sam thu erloſeſt Gedeone
Mit brinnenden oleuazen)
Uon ire ſcarfen ſcozen.

(q) Ne

(d) Lege: *in.* Scherz.
(e) Malprimes Naimiſium. *Scherz.*
(f) i. e. *Erreichte.* Scherz.
(g) *Imperator hoc videbat.* Scherz.
(h) Deficit verſus. *Schilter.* Hic verſus ex Strickero facile ſuppleri poteſt. Ille ita canit:
Das wil ich immer Gote chlagen
Ewer ſun der iſt erslagen. Scherz.
(i) i. e. *Straverunt per campos.* Scherz.
(k) *Dii* (noſtri) *animo titubant omnes.* Stricker habet:
Unſer Gote di slaffent alle. Scherz.
(l) Magnam gloriam. Schilter. *al ſolechen*, omnem talem, omnem hanc, *allen ſolchen.* Scherz.
(m) *Bedacht.* Scherz.
(n) i. e. *Subveni mature.* Scherz.
(o) Liber ex quo hoc carmen.
(p) *Undique cinctus*, circumdatus à Saracenis. *Scherz.*

(q) Mens

(q) Ne ſcol nu mir aller thiner erthe
Niwet mer werthen.
Ne wan alſo ih uffegehaben mah;
Hiute iſt kom ther tah,
Thaz thu thie thine ſcolt erhoren,
Thine uiande zeſtoren.
Nu uerlie uns thin lieht,
Ih ne ſorge umbe anders niet,
Wan thaz ſie uns entrinnen,
(r) Then ſunnen willih an thih gethingen,
Unze ih gereche Rolanten
Ainander ſie tho erkanten.
Ther Kaiſer unde ther Kuning haithene
Tho was iz ungeſcaithen.

THer Kaiſer unde Paligan
Ranten ainander an,
Thie ſcefte ſie uerſtachen,
Thie ſatele baithe braſten,
Sie uielen zo there erthe,
Tho erhaleten ſih thie herren;
Zo then ſwerten ſie tho griffen.
Tho wolde Got (*) erſikeren
Then ſinen lieben thieneſtman.
Sie liefen ainander an;
Tho was ther Kunig Paligan
Michel unde fraiſam.
Sine ſlage waren (s) ungehirme,
(t) Tho kunde wole ſcirmen
Ther ware Godes kemphe.
Ia muoſe uore ime wenken
Ther haithen al zeruke,
Then ſcilt hiwe er ime (u) ſtuke.
Tho erhalte ſih ther ualant,
Er zehiwe ouh ime then ſciltes rant;
Then helm er ime uerſcriet,
Thaz ne was then Franzen niwet lief,
Ire zaichen riefen ſie (x) ſa.
(y) *Preſcioſa! Precioſa!*

THie haithene uahten grimmelichen,
Ther Kaiſer ne wolde in niet entwiken.
Tho ſprah ther haithene:
(z) Karl wiltu iz noh ſcaithen,
Wiltu mir thaz ſwert geuen,
Gerne laze ih thih leuen,
Mines laithes wille ih thih manen,
Minen ſun haſtu erſlagen,
Min riche iſt allez woſte,
Tot ligent mine Furſten,
Min erbe haſtu beſezen,
Thes wille ih (aa) - - - -

Deficiunt hîc multi verſus.

- - - - arme thenne
(bb) Luthewigen thu mir niemer uor ne genenne.
Noh nehainen anderen man,
Ne ſcol ih Rolantes niht han.
So wil ih erſterben gerne,
Sie uil thikke an thie erthe.
Aller thinge ſceffare,
Tho thu mih ime ze wibe gabe,
Warumbe haſtu mir in genomen,
War ſcol ih arme nu komen.
Ih bidde thih rainer magede parn,
Thaz ih unbewollen (cc) mo(v)ze uaren,
Tha thie magete alle ſint gelathet,
Mine ſele beuele ih an thine gewalt.
Aller engele Kuniginne
(dd) Thaz ih niemer ne kome hinnen.
Siu begonde harte blaichen.
Ther Kaiſer wolte ire helfen;
(ee) Er beuie ſie mit there hant,
Alſo tote er ſie uant.
Tha zaihte Got (ff) ſine tougen.
Man begruob ſie zo anderen heiligen frowen.

THer Kaiſer an thaz gerihte ſaz,
(gg) O wie wasz Furſten uore ime was!
Er hiez Genelune bringen,
Tho wolten ime thie (hh) Karlinge
Then lif gerne friſten;
Sie ſprachen: thaz in ni ne wiſten
An nihte uberwunnen,
Tho er ſtunde unde ware gebunden.

Sin

(q) Mens eſt: *Quod non amplius in terrâ vivere cupiat, niſi nunc vincat gentiles.* Scherz.
(r) *Solem* (ut indulgeas) *à te peto.* ſc. Joſuæ inſtar. *Scherz.*
(*) Tutari.
(s) i. e. Ictus ejus erant continui, ſine interruptione. Gl. Lipſ. *gebirmelicke*, inceſſabilis, *gebirmeda*, quievit. *gebirmon*, quieſcere. conf. Rhythm. de S. Ann. ℣. 143. Forte leg. *ungebirwe.* i. e. *ungehewre.* Scherz.
(t) *Tho* pro: *thoh*, attamen, *doch.* Scherz.
(u) Lege: *in ſtuke.* Scherz.
(x) *Sie* ſc. Saraceni. conf. ℣. 4038. *Scherz.*
(y) Lege: *precioſa.* Scherz.
(z) *Carole, visne nunc adhuc recedere.* Scherz.
(aa) Ex Strickero hic verſus ita ſupplendus eſt: *alles uergeſſen.* ex quo eodem â Cap. XIII. uſque ad Sect. XXI. defectus reliquorum ſuppleri quoque poteſt. *Scherz.*
(bb) *Ludovicum*, qui in dignitate Imperatoria Carolo M. ſucceſſit & *Pii* nomine poſtea fuit inſignitus. Ex Strickero apparet, quod Carolus M. luctum viduæ Rolandi ſolari voluit, offerendo ei nuptias filii. Ibi enim Carolus dicit:
Ich wil dich meinem ſun geben
Der iſt Chunich zu Cherlingen
Dem wil ich dich nu pringen
Da ſcholt du Chuniginne ſcin. Scherz.
(cc) *Immaculata.*
(dd) Hoc Stricker ita exprimit:
Das ich nimmer furbas gelebe. Scherz.
(ee) i. e. *Amplectebatur illam.* Scherz.
(ff) *Gotes tougen* occurrit apud Notk. Pſ. LXIV, 11. pro *Sacramentis*; ſed hîc reddi poteſt per: *myſteria*, ſecreta Dei conſilia. *Scherz.*
(gg) *O quot Principes cum eo erant!* Scherz.
(hh) Aptius hæc exprimit Stricker, dicens:
Der (Genelunus) *habe von Cherlingen*
Vil manigen reichen magen da,
Die underwunden ſich des ſa
Das ſie in generen wolten.
Nam non omnes Carolingi ſeu Franci ei favebant, ſed cognati quidam ejus ex gente Francorum. *Scherz.*

(ii) Vide-

Digitized by Google

Sin reht ware uile groz
Er ware aller furſtene genoz.

THer Kaiſer zurnete harte
(ii) Mit ufgeuangeme barte.
Er ſprah: Thiu rethe iſt mir ſware.
Ther mir al thaz golt wage
Uz Arabisken richen,
Iz ne ſi thaz mir thie furſten geſwiken,
Thaz ih is niet ne name
Wither thiſſeme uerratare.
(kk) Man ſcol iz iemer ze mare ſagen,
Thaz wir iz an ime gerochen hauen,
Unze in there werlte ende;
Thiu kriſtenhait iſt harte geſcendet;
Thes gat uns michel not;
Ia ne geſcah niemere ſus getan mort.

THar uore thrang da Binabel,
Er was michel unde ſnel,
Starh unde kuone
Rethehaft genuoge.
Er ſprah: Getarn ih uore thinen hulden,
So willih gerne (ll) unſculdigen
Genelune minen Ohaim,
Thaz er untruwe nehain
An then ne hat begangen,
Tharumbe er ſtat geuangen,
Gebunden uore theme riche;
Er witherſagete in offenliche;
Ih wille mit mineme ſwerte
Sine triwe ime erherten.
Uzen laz ih minen herren (mm) ainen,
So ne iſt hi manne nehaine,
Ther is in ſculdigen welle,
Ther uerſuke ſin ellen, (nn)
Trete gegen mir in then kraiz,
Mit (oo) kampe berethe ih in, Gote waiz.
Ih erlethige in hivte, ob ih mah,
Other iz iſt min iungeſter tah.

THie furſten (pp) geſwihten lange;
Uon manne ze manne
Sah ther Kaiſer hine und here,
Uile harte zurnete er;
Er ſprah: wa nu friunt unde man?
So wa ih mih uerſumet han,
Iſt thaz ih leuen ſcol,
Ih erhale mih is uile wol;
(qq) Ih ergezze ſis imermere.
Taz ſie thie ere.
In theme rike iht gewinnen;
Unde geuarent ſie (rr) genozen hinnen.
Thaz will ih imer Gode clagen.
Thie krone ne ſcol ih thenne niht uertragen.

TIrrih thauore trat,
Ainer ſtill er bat;
Er ſprah: Rolant hat mih gezogen,
Uzer ſineme kunne bin ih geboren,
Ih pin ſin naheſte geborene (ss) mah;
Pinabel ſih uermezzen hat,
Er wille in there (tt) untriwe berethen;
Genelun hat ſie thurh (uu) miete hinen gegeuen,
Unde hat ungetriweliche
Uerraten al thaz riche.
Unde wolte tha unteren
Thie krone mines herren,
Unde zeſtoren thie hailigen criſtenhaid;
Tha ſcol Got ſine warhaid
Hiute hie erzaichen.
Thaz er mit lugene unde mit mainen aithen (xx)
Thie untriwe hat begangen
Er iſt ueruloket unde uerbannen.
Uon kriſtenlicheme rehte;
Ih wille thurh Got hiute uehten,
Unde wille mit mineme ſwerte
Thie warhaid erherten
In thes hailigen kriſtes namen.
Thin ubermuot ſcol thir geſcathen.
Thu uerſiheſt thih zo thinere ſterke.
Tha bi ſcule wir merken;
Dauid was uile luzel erſcaft; (yy)
Got ſelue gaf ime thie kraft,
Thaz er Golie thaz hobet abe sluoh,
Unde uore then Kunig Saule truoh;
Got hat inoh thieſeluen gewonehaid;
Iz wirthet thir hiute uel laid.
Thaz thu wither Gote hi ſtaſt,
Unde there warhaid uerlogenet haſt;

Ih

(ii) Videtur idem eſſe ac: hiſpida, pilos erigente; quod in iratis contingere ſolet. *Scherz.*

(kk) i. e. *In æternum narrari debet.* Scherz.

(ll) *Purgare.* Scherz.

(mm) *Excipio ſolum Dominum meum* ſc. Imperatorem. *Scherz.*

(nn) *Fortitudinem ſuam.* Scherz.

(oo) i. e. *Duello convinco illum, DEus eſto teſtis.* Scherz.

(pp) *Tacebant diu.* Scherz.

(qq) Stricker hoc ita exponit:

Ich wil reiben alle die
Und lon es in immermere,
Di ir trewe und ir ere
Hie behaltent gantzleich
An mir und an dem Reich.

Qui textus me movet, ut arbiter in ℣. 4421. legendum eſſe: *iu* pro: *icht. iu* ſemper denotare certiſſimum eſt. *Scherz.*

(rr) Inſere: *in* illum. hoc perſuadet Stricker, qui ita loquitur:

Furent ſi in alſo hinnen,
Das wil ich immer Gote chlagen. Scherz.

(ss) *Mah*, cognatus. mag. *Scherz.*

(tt) Lege: *triwe*, fidelitatis. hoc & circumſtantiæ docent & Stricker, qui hæc ita exprimit:

Seit er hat geſprochen,
Das er Genelun entſchuldigen welle. Scherz.

(uu) *Miete, mercedem;* item *munera* denotat. poſterius hoc clare apparet ex Notkero, qui Pſ. XIV, 5. verba: Et munera ſuper innocentem non accepit, ſic transfert: *Unde er mieta ne infieng umbe unſculdige.*

(xx) Meineid, perjurium.

(yy) *Erat ſtatura parva præditus.* Scherz.

Digitized by Google

Ih bin ain etheler Franke,
(zz) Githege thih mit theme Kampe,
Ih ſende thih zo there helle,
Ther guote ſente dioniſius ther muoze thih hiute geuellen.

THeme Kaiſere gerieden ſine wiſen.
Er uortherote giſele,
(a) Uz iwereme taile;
(b) Tha loueten thie furſten algemaine;
Thrizeh there waren;
Thie ſih uore Genelune gauen,
Of Binabel (c) geuielle,
Thaz thaz gerihte uber ſie gienge,
(d) Alſo thiu phaht lerte;
Ther Kaiſer ſie thamite erete;
Er nam uon Thirrike
Thriſeh giſelen theme rike
In themeſeluen gethinge;
Thes frouten ſih thie karlinge.

BInabel was ain ſtark man,
(e) Thes ne hete nieman nehain wan,
Thaz ime Tirrih uore gehauete,
Other dehaine wile geleuete,
(f) In theme live was er krank,
Uile willihliche frumete er then kamp.
Thie furſten uon karlinge
Uerloren al ire (g) gethinge.
Ther Kaiſer uiel ſine uenie,
Er bat alle thie menige,
Thaz ſie Got fleheten,
Thaz er thaz rike geerete,
Thaz er ſine tugende beſcainte,
Unde thie rehten warhait unter in erzaihte.
Sam taten thie hailigen frowen
Thie maneten Got ſiner (h) tougen;
Hine ze himele ſie (i) thingeten,
Thaz Tirrih geſigete;
Wol gehalf ime thaz;
Tha wart manih ouge naz;
(k) Sie wegeten ime in allenthiluen
Mit miſſen unde mit ſalmen,
Mit menegen guoten thingen;
Uon rehte muoſe ime wol gelingen.

THer Kaiſer ſcuof zo ſinere huote
Menegen helet guoten;
Uile michel wart thaz gethrang;
Tha geloueten ſie then kamf
Zo theme braitenuelde;
Ther Kaiſer unde thie ſine helethe.
(l) Gehaueten ze ringe,
Sam taten thie Karlinge.
Ther Kaiſer hiez uore in allen ſagen:
Er ware fri other thieneſt man,
(m) Swer dehainen ſtrit huobe,
Thaz man ime then hals aue sluoge.
Thie kemphen waren wol gare,
Uermezzenlike komen ſie thare
Uffe zwain ziren marhen;
Tho wiſte man ſie ze ſamene;
Thie grizwartel ſie maneten;
Ainander ſie anraten,
Thie ſceſte braken ſie ze ſtukke,
Thie ſcarphen ſwert ſie zuhten,
Zo there erthe ſie komen baithe,
Tha ne was manne nehainer,
Ther in then kraiz torſte komen,
Er ne hete then hals uerloren.

BInabel unde Tirrih
Mit ſwerten uerſuhten ſie ſih,
Sie zehiwen ainander thie ſcilte;
Ther Kaiſer allez zo Gote thigete.
(n) Er uorhte thes weinegen man.
Ther elliu thing wole kan
Aine geſetzen, (o)
Ther wolte iz anders ſcaffen.
Tirrih gewan aines lewen muot,
Thaz ſwert er uſhuob,
Uaſte er an in ſcrait,
Then helm er ime uerſnait.
Ia muoſe er tholen thaunder.
Aine fraiſame wnde.
(p) Tha plut ime uber thie ougen ran;
Tho ſprah ther uiandes man:
Ia, thu tiurlicher thegen,
Ih wille mih thir ergeben.
Min ſwert ſcolte nemen,
Unde wiltu Genelune (q) gewegen,

Fure

(zz) i. e. *Si te tegis*, defendis, *duello. Scherz.*
(a) Lege: *uz iewedereme* teile, ex utraque parte. Stricker dicit hac de re:
Ir ſchult geiſel nemen und geben
Von diſen chemphen baiden.
jeowederer, uterque occurrit apud Notk. Pſal. XLVIII, 11. hodie dicimus: *jedweder.* Scherz.
(b) Lege: *thaz.* verte itaque hunc verſum:
Hoc approbabant Principes unanimiter. Scherz.
(c) *Si Binabel* (in duello) *caderet*, ſuccumberet. *Scherz.*
(d) *Uti Lex doceret*, juberet. *Scherz.*
(e) i. e. *Ideo nemo credebat*,
Quod Dietericus ipſo ſuperior ſit futurus.
Aut per aliquod (adhuc) *tempus ſit victurus.*
Scherz.
(f) i. e. *Corpore erat imbecillis.*
Mythol. meus MSC. fab. 71. ℣. 31.
Wen der krancke geſelle wurt
Des ſtarcken, er kume des enbürt. Scherz.
(g) *Getbinge*, ſpem. quo ſenſu ſæpe occurrit. *Scherz.*
(h) *Tougen*, Sacramentorum. ceu ſupra monui. *Scherz.*
(i) *Thigeten*, Schilter. Sed *thingeten* pro: *orare* ſæpius apud noſtrum legitur. vid. ℣. 2207. 4252. 4566. *Scherz.*
(k) Lege: *ſie wegeten ine*; benedicebant illi. *Scherz.*
(l) i. e. *Se transferebant ad locum pugnæ. Scherz.*
(m) *Quicunque litem, rixam ſit moturus.*
(n) i. e. *In metu erat ob parvum virum.* de v. Weineg vid. Jun. ad Willer. p. m. 72. *Scherz.*
(o) *Solus efficere.* Scherz.
(p) Lege: *thaz.* Scherz.
(q) i. e. *Favere*, gewogen ſein. *Scherz.*

(r) Lege:

Fure aigen willih thir thienen
Elliu thiu zirde,
Thie mih uon erben ankomen iſt;
Unde gewinneſtu uns ainen uriſt,
Ih werthe hi ze ſtede thin man.
Iz ne ſcol ſo niet geſtan,
Sprah ther helet Tirrih,
Thu biſt ain furſte, ſam ouh ih,
Kum zo mines (r) fuozen
Ih wille thih is alles erlazen,
(s) Ih wille thir wegen,
Thaz ih thih laze leuen;
Genelunen thu mir niemer fore ne genenne,
Wande ih iz niemer ne gehenge,
Alſo uerre ſo ih mah,
(t) Thaz er nehainen tah
Hinnefure mer ne leue;
In geriwet hiute Marſilien geue.

THo ſprah Binabel:
Thurh Genelune kom ih here,
Ne mah ih ime niwet gethingen, (u)
So willih hi fore thir geligen;
Ne mah iz niwet bezzere werthen,
Ih wille thurh in erſterben.
Thar in gegene (x) warne thu thih,
Sprah ther helet Tirrih,
Thu leueſt unlange
Ther tivfel hat thih beuangen,
Er ne wile thih niet lazen;
Mit anderen thinen genozen
Furt er thih zo there helle,
There untriwe biſtu geſelle.
Thie tiuren uolkthegene
Sprungen wither zeſamene;
Sie uvhten mit grimme,
Thie ueſten ſtalringe,
Ne mohten niet thauore geſtan,
Ire ſlege waren fraiſam.
Tirrih ther thegen
Uerwndete in auer thurh then helm;
Wie fro ther Kaiſer thes was,
Umbewarf er thaz ſahs.
Then hals er ime abesluoh.
Thaz houuet er uf huob;
Er ſtah iz an ain ſper;
Uf ſin marh geſaz er,
Er forte iz wither uffe then hof;
Tha wart michel frothe unde lof.
(y) Sie lutten unde ſungen;
Uon aller slahte zungen
Loueten ſie Got alſus.
Sie huoben Te Deum laudamus. (z)

THer Kaiſer ſaz an thaz gerihte;
Tho ertaileten ime thie (aa) ſenetplihten,
Thaz riche ſcolte werthen gerainet
Sie heten ſih ſeluen uertailet,
Alle thie there untriwen geſellen waren
Unde ſih uore Genelune gaben;
Thie furſten ſpraken mit aineme munde,
Alde unde iunge;
O wol! thu hailiger Kaiſer,
Rihte then armen vaiſen.
Zo thir ruofent thie kint,
There uatere uerraten ſint,
Sines kunnes ne ſcol niht mere
Wahſen in there erthe;
Thie giſele hiez er uzfuoren,
Thie houuete ſie in abesluogen;
Genelunen ſie bunden
Mit ſuozen unde mit handen
Wilden roſſen zo then (bb) zagelen,
Thurh thorne unde thurh hagene,
An theme buke unde an theme rukke
Brachen ſie in ze ſtukken;
So wart thiu untriwe geſcendet;
Thamite ſih thaz liet uerendet.

(r) Lege: *minen fuozen.* Scherz.
(s) i. e. *Volo tibi ita favere.* Scherz.
(t) Stricker reddit:
Das er nimmer ein tac
Vurbas lenger gelebe
In gerewet noch heut Marſilies gebe, Scherz.
(u) Forte, *gethigen*, exorare, *Schilter.* Verto ſine correctione:
Si non poſſum ipſi (in ejus favorem) *paciſci.* Scherz.
(x) i. e. *Proſpice tibi*, curam animæ age. *Scherz.*
(y) *Sonum edebant.* Notk. Pſal. LV, 2. τὸ *vox* reddit per: *luta.* Scherz.
(z) Hymnum Ambroſianum, quem à primis Latini textus verbis: *Te Deum Laudamus* appellant Chriſtiani, Majoribus Noſtris in magna fuiſſe veneratione vel Theotiſca illa ejusdem verſio docere poteſt, quam Celeb. Eccardus, Eruditionis ſummæ Vir, Helmſtadii 1713. 4. cum notis eximiis edidit. *Scherz.*
(aa) *Senetplihten*, qui Synodum, conventum, curabant, membra conventus; eſt à *Send* quod *Synodum*, conventum denotat, & *pflegen*, curare, adminiſtrare. Belgis: *Seynde, ſenne, ſend, ſeend, ſinde, ſeyne*, Synodum denotat. ceu docet Kilian in Etymol. qui etiam notat *ſeynd-ſchepen, ſind-ſchepen* idem eſſe ac: Syndicus, defenſor juris publici, Civium Advocatus & defenſor. *Scherz.*
(bb) *Zagelen*, caudas. *Scherz.*

SOLI DEO GLORIA.

Digitized by Google

Digitized by Google

ΕΠΙΝΙΚΙΟΝ

Rhythmo Teutonico

Ludovico Regi

acclamatum,

Cum Nortmannos

An. DCCC LXXXIII.

vicisset.

Ex Codice Manuscripto Monasterii Elnonensis sive S. Amandi in Belgio,

per

DOMNUM JOHANNEM MABILLON,

Presbyterum ac Monachum Ordinis S. Benedicti è Congregatione S. Mauri descriptum,

Interpretatione Latinâ & commentatione Historicâ illustravit

JO. SCHILTER.

Editio Secunda

additis ex avtographo B. Schilteri nonnullis Auctior & emendatior, notis textui subjectis.

ULMÆ,

Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,

MDCC XXVII.

Digitized by Google

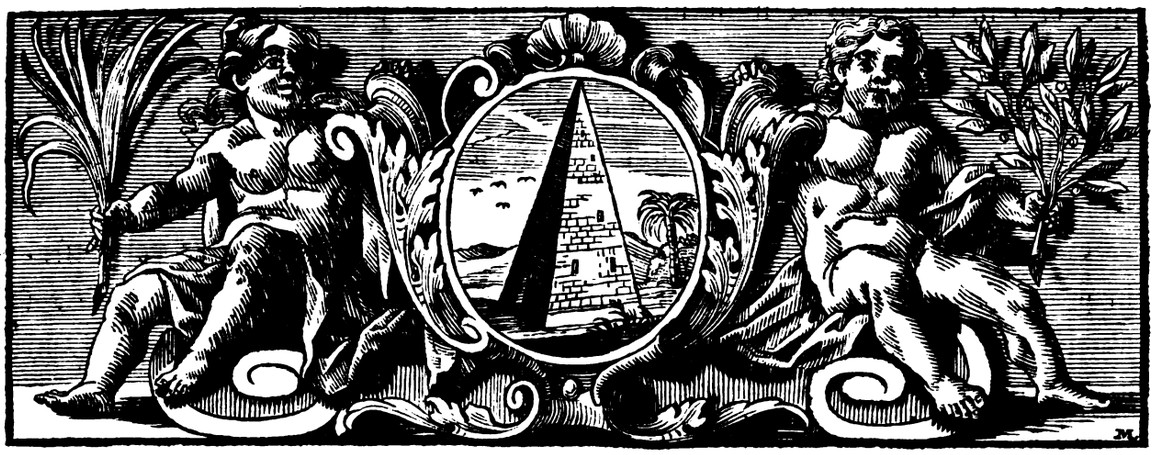

R. P.

DOMNO JO. MABILLON

S. P. D.

JO. SCHILTER.

Riennium eſt, aut quod excurrit, Vir celeberrime, quod è Galliis redux Dom. d'Eyben, Conſiliarius nunc Ducis Luneburgenſis, inter alias Galliarum gratias, etiam à Tua humanitate ſe obtinuiſſe prædicavit inſigne monumentum antiquitatis Teutonicæ, deſcriptum Rhythmum de Ludovico R. Ludovici filio: id quod avidè ipſe arripui, deſcripſi unà cum ſubjecto interpretamento ſummario latino, & hactenus per horas ſucciſivas, inter alias varii generis tum hujus ſtudii, tum forenſes occupationes conſideravi, donec nuper tandem neſcio quo animi inſtinctu, ſeriò id agreſſus, & verborum interpretationem curatiùs inquiſivi, & hiſtoriam Francicam contuli; ubi cum aliquantum diſſentire ab dicto interpretamento cogerer, commentationes conjeci in chartam, & Schmidio meo apud Vos ea de re ſcripſi, qui cum ſemel atque iterum ſignificarit, Vobis haud ingratam fore mearum rerum communicationem, nolui eam differre, imprimis cum non ſim certus, num ego vel is à quo copiam ſumſi, accuratè per omnia deſcripſerimus: unde neceſſe ratus ſum, ut Vobis, Vir Clariſſime, ante omnia ſub cenſuram mitteretur, ut cum Originali, ſi fortè ad manus, vel ſaltem cum Veſtra deſcriptione adhuc ſemel conferretur, & ſi non grave fuerit, de αὐθεντία MSti aliquid peculiare moneretur. Neque enim diffiteor, me putare, pauca quædam vitio ſcripta eſſe, quæ ſuo loco notavi, & in quibus reviſio quid additura eſt. Suſpicio quo-

Digitized by Google

que & Dn. Obrechto & mihi ſuborta de genuitate primæ ſtrophæ, tum quod vocabula paulò recentiora videantur quàm in ſequentibus, quæ vetuſtius ſeculum redolent, tum etiam ob ſcripturam nominis *Hludovicus* variantem. Sed & alia vocabula cum adſpiratione ſcribuntur hîc, ut *ihm*, *ſehr*, &c. quæ Otfridô, Willeramo & aliis tum ſine ea veniunt. v. 35. etiam mutilatus videtur, ſi ad rhythmum & cantum referatur, quod tum utique conſuetum fuiſſe conſtat, & vel Otfridus in præfatione teſtatur. Genus metri quodammodo ad Glyconicum accedit, ſed liberum tamen & homoeoteleutum, ut Otfridi, & Willerami, coæva carmina: ineſt tamen aliquis numerus poëticus, etſi incertus & vagus. Sed & ſtylus ſtrictior, quàm in proſa cernitur. Obtinui præterito anno operâ Schmidii noſtri à perilluſtri Domino Sparwenfeldio Barone Suecico, Sæmundi Poëtæ Suecici vetuſtiſſimi carmina MSS. in quibus & numerus & ſtylus quoque hujusmodi, ſed ſine rhythmo. Atque certè hoc genus carminis ſine homoeoteleuto vetuſtius mihi videtur, atque Hebræis quoque & ipſi Jobo uſurpatum. Adjicio quoque antiquum aliquod ſcripturæ genus lapidi inciſæ, ſupra januam templi in Villa Thuringiæ in Comitatu Glichenſi vetuſtiſſimo, quo loco etiam S. Bonifacius ſæpe verſatus; locus is hodie dotalis factus Academiæ Jenenſis. Videor mihi veſtigia quædam de Ludoviciana diviſione regni inibi deprehendiſſe, ſed necdum ſatis mihi facere poſſum: non ſunt literæ ſingulares, aliàs enim alphabetum foret ad centum literas: unde nec inter ſecreta Caroli M. alphabeta referri poterit hæc ſcriptura, de quibus mentionem ex Otfridi Grammaticis fecit Trithemius in Polygraph. lib. ult. p. m. 589. niſi præter alphabeta & alios characteres invenerit Carolus ſiglis ſimiles, quales hîc obſervare videor mihi, atque idem Trithemius in repetita editione MS. quam Lambecius l. 2. Bibl. c. 5. p. 463. laudat, ait: Otfridum & alios quosdam characteres interſeruiſſe, quibus Carolum in arcanis uſum fuiſſe idem dixerit. Sed quàm malè actum cum antiquitate noſtræ gentis, quod nec Caroli nec Otfridi inſtitutiones Grammaticæ, in tanta chartæ vilitate & inventa arte Typographica, poſteris ſervatæ. Anne quæſo in Veſtri S. Ordinis Archivis, quibus ille πολλῶν ἀνταξίως ἄλλων, illa fragmenta Caroli & Otfridi, itemque Keronis integra translatio Regularum Veſtrarum, reperitur. quàm malè meruit de republ. literaria & lingua imprimis Alemannica Goldaſtus, qui maluit iſtud tale quale Gloſſarium conficere, quàm integrum textum imprimi facere. Tu verò Vir perreverende & Clariſſime vale & cenſuram adhibe rigoroſam, quæ balſamum erit capiti meo. Dab. Argentorati, 9. Mart. M DC XCII.

R. P. Do-

Digitized by Google

R. P.

Domno Jo. Mabillon

Viro Clar.

S. P D.

Jo. Schilter.

NOn dubito Vos meas una cum interpretatione Rhythmi Ludoviciani per Dn. Smidium nuper accepiſſe, ex quo limam Veſtram atque cenſuram lubens præſtolor. Interea quum exhibitor harum, ex Scholis noſtris egreſſus, doctrinâ, ſtudio antiquitatis, & modeſtiâ ſe omnibus commendans, Cos. Wenkeri filius, ad Vos excurrens, à me commendatitias peteret, nefas duxi eas ad TE cumprimis denegare: præſertim quum inſuper hoc argumentum ſuperiori commentatiunculæ adjiciendum ratus, nimirum an ex idiomate linguæ conficiatur, non intelligi ibi Regem Franciæ Occidentalis, ſed Orientalis; ſi enim Regi Fr. Occid. carmen hoc fuiſſet decantatum oblatumve, non in iſta lingua Francica Orientali, ſed in lingua Provinciali ſive Franciæ Occidentalis jam tum propria fuiſſet confectum, quippe quæ jam tum vigebat non tantum in Aula Regia, ſed etiam in communi, uti vel ex formulis fœderis & juramenti inter Ludovicum I. Regem Franciæ Orientalis & Carolum fratrem R. Fr. Occid. patet, tum Reges tum ſubditos diverſis linguis uſos. Sed de hoc judices. Vale & fave. Dab. raptim XIV. Cal. Maj. MDCXCII.

Clariſſime & Eruditiſſime Domine,

PUdet me quod tam diu reſponſum diſtulerim ad id quod de rythmo Germanico jam pridem ſciſcitatus es. In cauſa fuit, non certe incuria mea, ſed indiligentia eorum, quibus curam conſulendi autographi commiſeram. Id vero rejiciunt in confuſionem librorum ſuorum, qui in acervum congeſti ſunt, ob violatum ex nupero terræ motu fornicem ſuæ Bibliothecæ. Revolvit tandem codices omnes, uti aſſerit, Bibliothecæ cuſtos, nec invenit quod quærebamus. Litteras ejus rei indices oſtendi Domino Smithe aliisque amicis tuis qui in hac urbe verſantur, eas ad te miſſurus, ſi tanti eſſet, ad liberandam fidem meam. Rem iterum commendavi uni ex noſtris, qui ante paucos dies Inſulas profectus eſt. Si quid proficiet, faciam te quam primum certiorem. Ceterum gratias Tibi Clariſſime Domine, ago quam maximas, tum ob præclara benevolentiæ tuæ teſtimonia, quibus me non ſemel honoraſti, tum ob transmiſſos ad me libellos tuos, in quibus eruditionem tuam ea qua par eſt reverentia ſuſpicio. Utinam medius ille paries, qui nos religionis intervallo ſeparat, dejectus eſſet ut in unum Chriſti corpus coaleſceremus! Faxit Deus ut tandem aliquando votum hac de te meum ſuccedat. De litteratis noſtris non eſt quod

Digitized by Google

ad te ſcribam, cum habeas in hac urbe adoleſcentes gnavos & bene morigeratos, qui te de omnibus moneant. Tantum vale & ſtudiis noſtris favere perge. Luteciæ Paris. Idib. Julii 1693.

Clariſſime Domine,

Tui Studioſiſſimus

Fr. Joh. Mabillon. M. B.

---

a Tournay, le 9. Mars, 1693.

Mon Reverend Pere,

Estant allé ces jours paſſez à St. Amand, j'y ay executé les ordres dont il Vous a plus m' honorer. Le Bibliothecaire me dit, qu'une voute de la Bibliotheque qui eſtoit tombée lors du dernier tremblement de terre, & qui n'eſtoit point encore tout à fait reparée, l'avoit mis dans un grand desordre, que cependant il feroit ſes diligences pour trouver le manuſcrit auquel ſe devoit faire la collation que Vous ſouhaitez. Depuis il m'a renuoié Votre copie ſans collation, me mandant qui il n'avoit pu trouver le Manuſcrit. je ne vous renuoie pas cette copie, dans le deſſein de prier le dit Bibliothecaire de faire de nouvelles recherches & de ſatisfaire s'il ſe peut à vos ſouhaits. Si cependant vous trouvez bon de la retirer, obligez moy de me le faire ſçavoir & au ſurplus d'eſtre bien perſuadé qu'on ne peut eſtre avec plus d'eſtime & de veneration que je ſuis

Mon Reverend Pere,

Voſtre tres-humble & tres-obeiſſant ſerviteur

D. R. De Los.

RHYTH-

Digitized by Google

Tom. II. Thes. ad Epistolam Lud. B. post praef. Sakiberi.

Digitized by Google

Ad Pag. 5.

Stemma Genealogicum LVDOVICI Regis Franciæ Occiduæ.

CAROLVS M.

LVDOVICVS PIVS

ob. 840. XII. Kal. Sept.

Lotharius Imp. ob. 855.

- Ludovicus II. Imp. ob. 875.
- Lotharius R. Lotharingiæ. ob. 899.
  - Hugo ex Walthrada
- Carolus. Rex Provinciæ ob. 863.

Pipinus.

- Pipinus.

LVDOVICVS I. Rex Germ. ob 875. V. Kal. Sept.

- Carolomannus. R. Bavariæ ult. ob. 880.
  - Arnulphus. Imp. 888. ob. 900.
    - Ludovicus III. R. German. nat. 893.
- LVDOVICVS II. R. German. Victor Normannorum juxta Carbonariam, an. 880. ob. 882. M. Aug.
- Carolus Crassus Imp. 880. ob. 888. Idib. Jan.

Carolus Calvus. Imp. an. 875. ob. 877. 6. Oct.

- Ludovicus Balbus Imp. ob. 878. M. Octob.
  - LVDOVICVS Rex Franciæ Occid. Victor Normannorũ an. 883. in loco Sodalcürch. De quo præsens Carmen.
  - Carolomannus Rex Burgund. & Aquitan.
  - Carolus simplex.

ex Concubina — ex Regina.

V. Regino p. 57. A. 878.

Digitized by Google

Digitized by Google

RHYTHMUS ANTIQVVS
LUDOVICO
REGI FRANCORVM
VICTORI NORTMANNORVM
acclamatus.

Digitized by Google

Einen kuning vveiz ich,
heiſſet herr Ludvvig,

Regem novi,
vocatur Dominus LUDOVICUS,

COMMENTATIO.

Mos Gentium res geſtas carminibus complecti.

OMnibus gentibus, imprimis quoque Teutonicis & Celticis ſemper in uſu fuit, rerum geſtarum memorias carminibus celebrare & poſteris relinquere. Quem morem ex Oriente Celtas transportaſſe, Gomeri quippe poſteros, probabile eſt. Idem enim Orientalibus populis in uſu. Celebre eſt Epinikion Moſaicum extincto Pharaone, *Exod. XV.* Antiquius illo idem Moſes *Num. XXI. 27.* refert ex Annalibus Amorhæorum, quum Sehon, Rex Amorhæorum contra Regem Moab victoria potitus fuiſſet; ait: *Idcirco dicitur in proverbio.* i. e. carmine vulgari, Epinikio:

Venite in Heſebon:
Ædificetur & conſtruatur civitas Sehon.
Ignis egreſſus eſt de Heſebon,
Flamma de opido Sehon:
Et devoravit Ar Moabitarum & habitatores excelſorum Arnon:
Væ tibi Moab,
Periſti populo Chamos.
Dedit filios ſuos in fugam:
Et filias in captivitatem Regi Amorrhæorum, Sehon.
Jugum eorum diſperiit ab Heſebon uſque Dibon.
Laſſi pervenerunt in Nophe & uſque Medaba.

Celtarum quoque.

Teutones quod attinet, nota ſunt Corn. Taciti *de Mor. Germ. c. 3.* & Cluverii congeſta *L. I. Germ. Antiq. c. LI.* Jornandes *de reb. Getic. c. V. Gothorum ſtudium fuit primum, inter alias gentes vicinas arcus intendere nervis, —— Ante quod etiam cantu Majorum facta modulationibus citharisque canebant, Ethespamaræ, Hanalæ, Fridigerni, Widiculæ, & aliorum, quorum in hac gente magna opinio eſt, quales vix Heroas fuiſſe, miranda jactat antiquitas.* Atque iſta vetuſta Celtarum carmina in ſcripturam utique redacta, recte arguit Kriegsmann. *Conject. de Germ. Gent. Orig. c. VI.* H. Conringius quidem *de Antiq. Stat. Helmſt. p. 2.* ait: *Veterum fabularum indubie magna olim copia, quoniam carmina pro annalibus tum fuerunt.* Et *p. 18.* paulo vehementius invehit: *Quoniam gentium illarum antiquæ omnes narrationet nituntur fide priſcorum carminum, fuerintque præter carmina & paucas rupium inſcriptiones non alia populorum illorum quondam hiſtorica monumenta, idque more communi omnium olim Germanorum, quod ex Tacito notum eſt, non magis tuto illis credas, quam Græcorum Latinorumque Poëtarum fabulis: quæ ubivis gentium fuit ſemper carminum illaudabilis licentia.* Verum enim vero quod pace beatorum Manium dixerim, diſcrimen magnum arbitror eſſe inter fabulas Græcorum Latinorumque Poëtarum, & inter Carmina Bardorum Celticorum, quod in Præfatione ad Otfridi Volumen Evangelicorum deductum: & ad Poëma vetus Germanicum de bello Caroli M. contra Saracenos in Hiſpania pluribus, DEO volente, exponetur. *

Fides carmin.

* *Hoc utinam effeciſſet Schilterus. Verum nihil iſtiusmodi extat neque in Præfatione illius ad Otfridum: neque ad Carmen de Bello Caroli M. Hiſpanico. Nimirum conceperat animo opus affectum, Vir optimus (ut complures alii eruditorum) quod effectui morte præventus dare non potuit.*]

Ludovici duo tum.

Certe de hujus noſtri Epinikii fide dubitatio nulla ſupereſt: niſi utri Ludovico Regi, Franciæ Orientalis, an Occidentalis ſit aſſignandum? Dubium aggravat, quod quum Normanni prædatores ad Scaldim ſtragem paſſi fuerint poſt Caroli Calvi tempora, duo Reges vixerint Ludovici, & in Gallia ſive Francia Occidentali, & in Germania ſive Francia Orientali, ut tum vocata. Atque uterque victoriam contra Normannos obtinuit: Sed & uterque fratres habuit & Carolomannum, cujus hic fit mentio, & Carolum. Continuator anonymus Bedæ Lib. 2. Hiſt. Anglic. cap. 1. de Carolo Calvo: *cui ſucceſſit in regno filius ejus Ludovicus. Deinde anno regni ſui ſecundo necdum expleto, idem Ludovicus obiit in Compendio palatio VI. Idus Aprilis Indict. XII. A. D. DCCC LXXIX. Deinde filii ejus Ludovicus & Karlomannus regnum ejus inter ſe diſpertiunt. Prædictus vero Rex Ludovicus in pago Viminaco cum Normannis bellum gerens, triumphum adeptus eſt, & non multo poſt obiit, pr. Nonas Aug. A. D. DCCC LXXXIII. Indict. XV.* Annales Fuldenſes: *Inde tranſiens* (Ludovicus II. Germanicus) *omne tempus æſtivum in Boiaria moratus eſt. Nepos vero illius* (Ludov. Gallicus) *cum Nordmannis dimicans, nobiliter triumphavit. Nam novem millia equitum ex eis occidiſſe perhibetur.* Regino pag. 60. ſcribit: *A. D. Incarnat. DCCC LXXXIII. Ludovicus frater Carolomanni moritur apud S. Dionyſium, ibique honorabiliter tumulatur, quem omnes Galliarum populi nimio planctu lamentati ſunt. Fuit enim virtutis maximæ, regnumque ſibi ſubditum a paganorum infeſtatione potenter viriliterque defendit. Inter cætera quæ ſtrenue geſſit, illud præcipue prælium commendatur, quod adverſum Nortmannos in loco qui vocatur SODALCVRCH, ſummis viribus exercuit, in quo certa-*

Francicus Ludovici Bal. bi fil.

mine,

mine, ut ferunt, plusquam octo millia hominum gladio proſtravit.

Contra ea ex Aimoini relatione apparet, Ludovicum Galliæ nullum egiſſe triumphum ex Nortmannis, ſed fugam apprehendiſſe, ſic ait: *De quibus non modicam partem occiſis, cæterisque fugatis, & ipſe Ludovicus una cum ſuis retrorſum, nemine hoſtium perſequente, fugam arripuit, divino manifeſtante judicio: quia quod in Nortmannos fuerat actum, non humana, ſed divina virtute patratum extiterit.* Atque ſunt, qui ajunt Ludovicum Germanicum regnum etiam Galliæ ſuſcepiſſe, & tum de Nortmannis triumphaſſe. & Germ. Ludov. II. Qu. Gobelinus Perſona Cosmodrom. Æt. VI. cap. XLIII. *Ludevvicus Rex filius Lodevvici R. Teutoniæ, ad Gallias ſe transfert, & ibi honorifice in Regem ſuſceptus eſt.* Id quod Calviſius non de regno ipſo, ſed de tutela accipit ad Ann. 880. ait: *Ludovicus II. Germaniæ Rex in Galliam profectus, filios Ludovici Balbi in tutelam accipit, idem Martio Normannos ad Scaldam fluvium vicit, quinque millibus occiſis, in quo tamen filius Hugo cecidit. Inde pupillis ſuis Galliam diviſit, & Ludovicus quidem natu major Franciam & Neuſtriam accepit, Carolomannus vero natu minor, Burgundiam & Aquitaniam. Aimoin.* Ego vero nihil tale quidem ex Aimoino colligere potui, ſed hoc quidem, quod conſpiratio fuerit Goslini Abbatis & complicum contra Ludovici Balbi filios in Gallia, & is concitaverit Ludovicum Germanicum ut in Franciam Occidentalem veniret: quam conſpirationem eluſerint Galtherus Epiſcopus Aurelianenſis & ſocii, offerentes Ludovico Germanico partem regni Lotharingici, qua accepta ille in regnum ſuum abiret, & Galliam ſeu Franciam Occidentalem Ludovicum Gallicum cum fratre ſecure poſſidere conſentiret. Ludovicus itaque Germanicus cum ſuis acceptam habens oblationem, cum dedecore Goslinum & Conradum ac complices rejecit, & accepta regni parte ſibi oblata, rediit ad palatium ſuum Franconofurt, A. 880. Aimoinus Lib. V. cap. XXXIX. & cap. ſeq. ubi & de altera Goslini conſpiratione & *pactis tamen amicitis* (nulla tutelarum mentio) cum filiis Ludovici Regis Franciæ Occiduæ & ſecuta diviſione Regni Franciæ illius, eaque ſine auctoritate Ludovici Germanici, ſed *ſicut Fideles illorum* fratrum *invenerunt.* Rat. I. pro Lud. German. Reſp.

Atque movetur & hoc: ſi Regi Galliæ hoc carmen fuiſſet dicatum, non in lingua Teutonica, ſed Provinciali fuiſſet compoſitum, hæc enim tum viguit in aula Franciæ Occiduæ, uti vel ex formulis fœderis & pacti diviſorii inter Ludovicum I. & Carolum Calvum patet. Et confer ſi placet *Morhovium P. 2. de Ling. German. c. 1.* Facit quod habet Jac. Regiovillanus *Chron. Lat. MS. fol. 67.* de Rege Dagoberto jamtum loquens: *Illi* (venatores Regis Novientum ſpoliantes) *ut Gallorum mos eſt, Theutonicam linguam ſubſannantes, cum deriſione eos* (Monachos Teutonicos) *de conſpectu ſuo abegerunt, at illi Eccleſiam ſuam ingreſſi repulſam ſuam Domino & B. Petro commendabant.* Denique Flandriam, in qua Scaldis fluvius & hoc prælium patratum ſit, jam tum ſub Carolo Calvo a regno Franciæ Occid. receſſiſſe auctor eſt Mart. Polonus & idem Regiovillanus in Chron. German. c. 2. §. 149. 2. Rat. 3.

At vero linguam Germanicam in Galliis illo ævo haud neglectam fuiſſe, teſtis eſt Servatus Lupus, Abbas Ferrarienſis Epiſt. XCI. qua ad Marcvvardum Abbatem Prumienſem ſcricit: *Filium Guagonis nepotem meum, veſtrumque propinquum, & cum eo duos alios puerulos nobiles, & quandoque, ſi Deus vult, noſtro monaſterio ſuo ſervitio profuturos, propter GERMANICÆ linguæ nanciſcendam ſcientiam veſtræ Sanctitati mittere cupio, qui tres duobus tantum modo pædagogis contenti ſunt.* Quid? quod Rhythmici verſus tum temporis nondum in lingua provinciali ſive Francica Romana, ſed in Teutonica & Francica genuina extiterint, qua de re H. Valeſius *in Valeſian. pag. 124.* ita: *Rhythmici verſus ſub Willelmo VIII. Duce Aquitaniæ & Comite Pictavienſi, qualium meminit Ordericus ult. cœpere uſurpari in vulgaribus carminibus circa annum 1100. Inter Poëtas Provinciales vulgo dictos, leguntur carmina Willelmi hujus rhythmica, ad canendum compoſita, de itinere Hieroſolymitano. Alterum amatorium, quod eſt initium & origo noſtræ vulgaris Poëſeos, & noſtræ etiam linguæ vulgaris, qua nunc utimur.* Scilicet duplex eſt lingua Provincialis, vetus & hodierna. Et pag. 194. *Lingua Francica, qua hodie utimur, ex lingua Latina ſeu Romana corrupta originem habet, ut Italica & Hiſpanica, admiſtis compluribus verbis Francicis ſeu Germanicis, & aliquot etiam Gallicis veterum incolarum. Ruſtica Romana lingua vocatur in Concilio Turon. III. ann. 813. quod Galli, Romani vulgo dicti, ea uterentur atque etiam plerique Franci Neuſtraſii, maxime autem Aquitani & Narbonenſes. Ejus linguæ ruſticæ Rom. primitias habemus & notabile exemplum apud Nithard. Lib. 3. in ſacramento Ludovici R. Germaniæ, in fœdere illo Ludovici & Caroli Regum, & ſacramento populi. Poëtas quidem vulgares, qui ruſtica Rom. lingua ſua opera & carmina compoſuerint, nullos ante annum 1150. habemus, ex Falceto: alibi dicit circa annum 1100. cœpiſſe florere. Chartas ſeu literas Præceptave & diplomata Regum & alia ea lingua nulla fere reperias ac nusquam ante annum 1220. a quo tempore plurima extant. Antonius Oiſelius tamen chartam profert Ludovici Craſſi R. Franc. datam an. 1122. lingua vulgari facile intelligibili, niſi tamen e latino ſermone translata etiam poſt & in Francicam linguam. Et extant leges a Willelmo Normanno Rege Anglorum lingua noſtra Anglis latæ. Obiit autem is anno 1087. ita ut ante annos DC. ea lingua Ruſtica Romana, quæ noſtra eſt, in uſu jam fuiſſe videatur.* conf. p. 220. & T. 1. Hiſtor. Franc. p. 289. ſq. & Notit. Galliæ verb. Francia, p. 203. Ex his apparet & linguæ Teutonicæ majorem ſplendorem fuiſſe, & uſum quoque in Francia Occidua tum temporis, quam vulgo putamus. At neque Flandriam receſſiſſe dicunt auctores a regno Caroli Calvi, ſed in dignitatem Comitatus fuiſſe erectam, quum hactenus non a Comite proprio, ſed a Foreſtariis Regis gubernata. Imo vero locus quo hæc victoria obtenta, nondum certus eſt, de quo mox videbimus. Reſp.

Plane an dicendum utriusque Ludovici hic fieri mentionem, primo quidem Ludovici Gallici, & fratris Carolomanni, & quomodo hi Patre ſuo orbati, & diviſio tandem provinciarum facta, atque a Normannis infeſtati fuerint. Deinde vero Ludovici Germanici, auxiliatoris & victoris, divinitus excitati; hinc videtur, quod Poëta noſter priorem conſtituit in Franken, ſede ſua, Francia Occidua: poſteriorem vero ait profectum eſſe in Franciam contra Normannos v. 11. & 55. At is Ludovicus, qui in Francia ſedem ſuam habet, non eſt idem, qui in Franciam ut auxiliator tum venit. Verum enim vero nec hoc perſuadet: Francia enim duplici ratione dicitur, primo Francia propria, h. e. antiqua ſedes Francorum Rhenum tranſeuntium, quod Wendelinus ſolide evicit, de natali ſolo Legis Salicæ, i. e. non antiqua illa ſimpliciter trans Rhenum, ſed prima cis Rhenum tranſitum. Etſi alias a Wendelino in multis diſſentiamus. Huic deinde tota Gallia fuit adjecta, atque ſic Francia in Occidentalem & Orientalem atque Auſtraſiam fuit partita. Recte itaque dici poteſt Ludovicus Rex Galliæ in Francia ſedem habuiſſe, & in Franciam propriam contra Normannos expeditionem ſuſcepiſſe. Propriam dico ſive *ſecundam* vel Minorem ut Wendelinus appellat, in Charta Geographica & *conf. cap. VIII. de Nat. Leg. Salic.* Præterquam quod & tota contextus συνάφεια id oſtendit, de uno & eodem Ludovico Francico ſermonem eſſe, qui modo diviſerat cum Carolomanno regnum paternum. 4. Reſp.

Atque hoc certius fundamentum arbitror eſſe, de tempore & loco hujus victoriæ judicandi, Diviſionem ſcilicet regni Galliæ inter fratres. Hanc enim præceſſiſſe ante prælium iſtud, Poëta ipſe aperit v. 13. & 17. Partitio porro regni facta nondum erat, quum Ludovicus Germanicus Moſam transgreſſus Lotharingiam acciperet a Ludovico & fratre, quod A. C. 879. factum Regino teſtatur, quo ipſo anno etiam prælium Ludovici Germanici cum Normannis contigit, eodem teſte. Igitur non poteſt hic Ludovicus ἐπίκρισις, pro Francico Occid.

Der gerne Gott dienet,
vveil er ihms lohnet.
Kind vvart er vaterlos,
deſs vvarth ihme ſehr bos.

Qui lubens DEO ſervit,
quippe qui eum præmiis afficit.
Minorennis orbabatur patre,
id quod ipſi erat valde noxium.

Holoda

Germanicus intelligi. Neque ad Scaldim illud factum, ſed ut idem refert, juxta Carbonariam in loco qui vocatur Thimnin, & ubi Ludovici filius naturalis Hugo interfectus. Qui locus Thimnin an idem qui in ſupplemento Annalium Francorum a Pithæo editorum MS. a P. Lambecio *L. 2. Bibl. Cæſar. p. 352.* exhibito KINNIN vocatur? *Comitatus & beneficia, quæ Rorich Nordmannus, Francorum Regibus fidelis, in Kinnin tenuerat, eidem hoſti,* Gotfrido Normanno, *ſuisque hominibus ad inhabitandum delegavit* Imp. Carolus Craſſus. Sed non videtur, quia Gothefridus non tractum ad Carbonariam obtinuit, ſed inſulam Batuam, & in ea ſpeciatim *Chinheym* corrupte *Kinnim*, ut eam exprimit Regino ad A. C. 884. *conf. H. Jun. Batav. pag. 49.* An idem quod *Fort de Schin* appellat Carte de l'Ancien Royaume d'Auſtraſie An. 1642. Pariſiis auſpicio Canterelli Fabri edita? Hodie *Schenkenſchanz?* Sed hæc obiter. Sequuta an. 882. mors hujus Ludovici Germanici, quum Normanni Arduennam percurrentes omnem in circuitu regionem depopulati ſunt, eodem teſte. Interim partitio regni facta, teſte ſupra laudato Aimoino, intervenientibus fidelibus Regni. Anno demum ſequente an. 883. congreſſus Ludovicus Gallicus, ut ſupra vidimus, cum Normannis hactenus victoribus, & ſtragem hanc victorioſam illis intulit, in loco qui vocatus tunc *Sodalcurch*, ut apud Reginonem legitur, quod eſt Teutonicum ſeu Francicum vocabulum, compoſitum ex *Sedal*, ſedes, cathedra, & *Kirch*, Eccleſia, quaſi dicas Eccleſia cathedralis ſeu epiſcopalis. Locus is in pago Viminaco ſitus fuit, teſte continuatore Bedæ. Neſcio an idem ſit cum pago *Vimnau*, cujus mentio fit in Caroli M. Præcepto quo varia Monaſterii Dionyſiani bona ſub Pippino Rege recuperata, eidem Monaſterio confirmat, exhibente Domn. Mabillon. *Lib. VI. de Re Diplom. L. p. 498.* verba præcepti ſunt: *Similiter in pago Tellau Similiter in pago Vimnau loca cognominantes Marca, Malcha, Malchis, & Aviſinas, Rodeno &c. ſimiliter in pago Pariſiago Tabernas.* Similis appellatio eſt Sedeleuci apud Ammian. Marcellin. hodie *Saulieu* quatuor horarum itinere ab Auguſtoduno, *St. Baluz. ad Lup. Epiſt. LXXX.* Paulo poſt obiit & hic Ludovicus Gallicus, ut ex eod. Bedæ continuatore jam demonſtratum.

Authent. His ita conſtitutis aggredimur interpretationem textus, quem repræſentavimus, ſicuti bona fide deſcriptus & a manu Generoſi Domini de Eyben, Sereniſſimo Duci Luneburgenſi & Brunovicenſi a Conſiliis Patroni noſtri honoratiſſimi, mihi communicatus, qui ipſe hujus antiquitatis deſcribendæ copiam a Perquam Reverendo, Domn. Jo. MABILLON Pariſiis ipſi factam mihi deprædicabat. A quo equidem pro Viri humanitate collationem cum authographo in Monaſterio S. Amandi reperto facile impetraſſem, niſi terræ motu ſuperioribus annis ibi Bibliotheca Monaſterii damnum grave paſſa fuiſſet, ut ex literis adjectis patet.

Ludvv. Prima Strophe ſuſpecta alicui videri poſſit, & neſcio quî recentior reliquîs, quum nec nomen Regis *Ludvvig* cum adſpiratione ſcribatur, ut in ſequentibus; Et certum eſt, durius pronunciatum fuiſſe, & ſcriptum etiam *Chlodoveus* & Chlodovechus, teſte *H. Junio in Batav. c. 9. pag. 167.* adeo ut credi poſſit, carmen hoc capite truncatum a veteri deſcriptore & conſervatore fuiſſe repertum, atque vel ab ipſo vel a recentiore aliud appoſitum fuiſſe. Sed nihil definio: præſertim quum & Otfridus Monachus Weiſſenburgenſis, qui etiam illis temporibus ſcripſit & volumen Evangeliorum rhythmo Germanico comprehenſum Ludovico I. Regi Germanorum dedicavit, itidem absque adſpiratione Ludovici nomen expreſſerit.

v. 4. *Weil er ihms lohnet.*
Quia mercedem ei tribuit.

Alludere Poëta videtur ad id quod dixit Deus ad Abrahamum: *Ego protector tuus ſum, & merces tua magna nimis.* Gen. XV. Et quod Siracides in fine libri: *Operamini opus veſtrum ante tempus, & dabit vobis mercedem veſtram in tempore ſuo.*

v. 5. *Kind uuarth er vaterlos.* Vocabulum *Kind* non tantum infantem, puerum aut adoleſcentem notat Alemannis, ſed & majorennem & quatenus præſertim ad patrem refertur, filium & liberos. Otfrid. L. 4. c. VI, 36. Kind

Sinemo lieben manne
themo einigen kinde

confer eundem Lib. III. c. XX. 163. utraque ſignificatio hîc locum ſuo modo habet. Ludovicus enim Rex Franciæ Occidentalis filius Ludovici Balbi natus ex Ansgarda, adoleſcens adhuc erat quum patre orbaretur. Annales Fuldenſes: *Ludovicus Balbus ingraveſcente infirmitate filium cognominem bajulationi* (educationi) *Bernhardi Comitis Arvernici ſpecialiter commiſit, & ſentiens ſe ab infirmitate liberari non poſſe, per Odonem Epiſcopum & Albuinum Comitem, Coronam & Spatham ac reliquum regium apparatum filio ſuo Ludovico miſit: mandans illis qui cum eo erant, ut eum in Regem ſacrari ac coronari facerent. Ipſe IV. Id. April. die Paraſceve obiit.* Audiamus & Reginonem: A. D. I. DCCC LXXVIII. *Ludovicus rex filius Caroli Calvi, qui Balbus appellabatur, eo quod impeditioris & tardioris eſſet eloquii —— Habuit, cum adhuc juvenilis ætatis flore polleret, quandam puellam nobilem nomine Ansgard, ſibi conjugii fœdere copulatam, ex qua duos liberos ſuſcepit elegantis formæ ac ingentis animi virtute præſtantes: horum unus Ludovicus, alter Carolomannus vocabatur. Sed quia hanc ſine Genitoris conſcientia & voluntatis conſenſu ſuis amplexibus ſociaverat, ab ipſo patre ei poſtmodum interdicta, & interpoſito jurisjurandi ſacramento, ab ejus conſortio in perpetuum ſeparata. Tradita eſt autem eidem ab eodem patre Adelheidis in matrimonium; quam gravidam ex ſe reliquit idem Rex, cum obiret: quæ tempore pariendi expleto, enixa eſt puerum, cui nomen avi impoſuit, eumque Carolum vocitari fecit. A. D. I. DCCC. LXXIX. BOSO audita morte Ludovici, à Provincia egreditur, totamque Burgundiam occupare nititur. Denique nonnullos Epiſcopos partim minis, partim ſuaſionibus, in ſocietatis fœdera colligit, & Lugdunum ingreſſus ab Aureliano ejusdem urbis metropolitano, & aliis Pontificibus in Regem ſuper præfatum Burgundiæ regnum inungitur: pro nihilo ducens ADOLESCENTES filios Ludovici, & velut degeneres deſpiciens, eo quo juſſu Caroli eorum genitrix ſpreta atque repudiata fuerit. Quæ res obtulit illi magis continuum tam odium ac periculorum diſpendium, quam gloriæ & dignitatis emolumentum. Siquidem jam dicti adoleſcentes Ludovicus & Carolomannus, induſtria ac ſtudio Hugonis abbatis & aliorum Procerum in regnum ſublimati, & eundem Boſonem diebus vitæ ſuæ omni inſtantia ſunt perſecuti.* Atque ad hunc Boſonem alludere mihi Poëta noſter videtur quando porro canit: Ludovici ætas. Boſo.

v. 6. *Deſs vvarth ihm ſehr BOS.*

Huic Boſoni Carolus Calvus in matrimonium dederat Hirmingardem filiam Ludovici Imp. & Germanichildis reginæ, & Provinciam gubernandam, coronaque in vertice capitis impoſita REGEM appellari juſſerat, ut more principum Impp. regibus videretur dominari, referente eodem Reginone ad A. C. 877.

v. 7. *Ho-*

Digitized by Google

Holoda 'nan Truhtin,
Magaczogo vvarth her ſin.
Gab her ihme Dugidi,
Froniſc githigini,
Suſcepit ipſum DOMINVS,
ductor fiebat ipſius.
Dedit ei Heroës,
Illuſtres comites,

Stuel Sedem

v. 7. *Holoda 'nan Drubtin.*

Sic enim lectio conſtituenda pro *nam thrutin.* Nam *Thrubtin* vel *Druhtin* Celtis, & inde oriundis Francis, Alemannis, Belgis, DOMINVM DEVM denotat. Sicut & Sueo Gothis *Drotten* Dominus DEUS eſt in Sæmundi carmine Solari & alias frequens. Porro *'nan* ſæpiſſime etiam occurrit apud Otfridum, contractum per aphæreſin ex *inan*, ipſum, hodie ſcribitur *ibn.* Verbum *holoda* hodie efferimus *holte.* *Holon*, *holen* eſt accerſere, ſuſcipere in fidem aut protectionem. Otfrid. ad Ludov. I. R. Germaniæ v. 235.

Druhtin.

'nan

holen

Niman in iro zungi
Chriſtus lob ſungi.
Iob er ouch iro uuorto
Gilobot uuerde harto,
ther ſie zimo HOLETA,
zi giloubeu ſineu ladota.
Nemo in illorum (Francorum) lingua
Chriſti laudem cantavit.
Atque (ut) is etiam illorum verbis
laudaretur valde,
Qui illos ad ſe recepit,
ad fidem ſuam vocavit.

v. 8. *Magaczoga vvarth her ſin.*

Her non dominum *Herrn* ſignificat, ſed eſt Pronomen demonſtrativum, ille ſcilicet Deus. Sic & in Rhythmo de St. Annone ſcribi ſolet, & in Poëmate de bello Caroli M. Saracenico, Francis & Saxonibus olim ita pronunciatum. Ille DEUS factus hic dicitur Ludovici *Magaczoga*, educator, tutor, pædagogus, compoſitum ex *mag* & *zihen.* Mag, *Magus* Gothis & Celtis puerum notavit. Luc. II, 43. *Gaſtoth Laiſus ſa magus in Jairuſalem:* remanſit Jeſus puer in Jeruſalem. *Magad*, Alemannis puella. Gloſſæ veteres Alamannicæ: *Magezogo*, *pædagogus.* De Prædagogis Palatinis, Pædagogianis & Pagiis *Jac. Gothofr. ad l. ſ. C. Th. de divin. offic.* Du Freſne *in Gloſſar. voc. Pædagog. & Pag.* Transfert Poëta noſter Palatinum Pædagogium ad auſpicium & ductum divinum, quo inſtitutus ac defenſus Ludovicus noſter contra adverſarios Boſonem & Normannos fuit. Non plene hæc aſſecutus fuit auctor ſummæ hujus carminis in Cod. MS. adjectæ, quæ ſic ſe habet: *Ludovicum Ludovici filium, rege patre præmature orbatum, ſub educationem vel potius Procerum dominium veniſſe, qui e regis dominis, regni tyranni effecti deploratiſſima quæque intulere patriæ aut inferri tam impune tulerunt, ut quanto quis nequior tanto æquior haberetur, malorum vero peſſimum caput erat inundatio & prævaleſcentia Nortmannorum, donec Ludovicus pubes inſpiratione divina ſuſcitatus ex regni reliquiis ſanis adhuc & integris lecto exercitu, iisque contra progreſſus eos ingenti conflictu ipſe omnium ſtrenuiſſimus pugil debellavit, tum ad reliqua emendanda converſus omnia bene fecit.* Primo enim non *Herr*, dominus, ut dixi, ſed *her*, i. e. ille ſcilicet, Deus, legendum. Deinde *Magaczoga* non ad Proceres regni, & in numero multitudinis accipi poteſt, ſed de Deo protectore & Tutore. Damna autem inſequentia non ad Bernhardi Comitis & aliorum Procerum adminiſtrationem regni referri debent, ſed de irruptionibus Nortmannorum intelligenda, ut ex ſequentibus opido pateſcit.

Her

v. 9. *Gab her ihme Dugidi.*

De DEO hæc porro ſunt intelligenda, qui novo Regi dediſſe dicitur DUGIDI, h. e. Heroës, Virtuoſos Proceres. Willeramus *in Cantic. Canticor. pag.* 34. ait: *ther manlichero dugethe iſt*, i. qui virilis virtutis eſt: a Verbo *douben*, *dogen*, *tügen*, valere, præpolere. *Dohti* i. boni, *die tüchtigen.* Otfrid. III. XX. 135.

Dugidi.

The übele ioh thie dóhtun
Sih gieinon thar ni móhtun.
Pravi atque boni
Seſe unire non poterant.

Loquitur autem de ſchiſmate inter Phariſæos orto, de quo Joh. IX. 6.

v. 10. *Froniſk Githigini.*

Githigini eſt famulitium, ſatellitium regium Priſcis denotat. Otfrid. I, XV, 77. de Chriſti adſcenſione:

Githigini clientes.

Mit imo iſt ſin Githigini,
Iob Engilo menigi.
Cum ipſo eſt ejus Satellitium
Et Angelorum multitudo.

Et c. XX. ſi. *Tho goz er bunſih ſinas bluat*
Thaz Kuning ander ni duat.
Nu folget imo thurub thaz
Githigini ſo manegaz.
Fudit pro nobis ſanginem ſuum,
Quod Rex alius non facit.
Itaque ſequitur Ipſum propterea
Famulitium tam varium.

Oritur a Verbo *thigen* i. ambire, inſervire, clientem agere. Otfrid. I. XVII. 44.

Ginado ſino thigitin.
Gratiam ejus ambiremus.
Et v. 124. *Huldi ſino thigitun.*
Gratiam ejus ambibant.

Idem I, IV, 34. *Sinero éregrebti*
Uuarun thiggenti.
Suæ (Divinæ) Majeſtati
Erant inſervientes.

FRONISC. Fron, Vron, publicum ſignificat. Jus Argentoratenſe vetus: *Der Biſchoff ſol niemanne das Vron ambaht beuelhen. ern ſi denne des geſindes ſines Gotzhus.* Quod Latinus textus effert: *Nulli autem Epiſcopus officium publicum committere debet, niſi qui ſit de familia Eccleſiæ ſuæ.* Atque ſicut Jure Romanorum res quædam publicæ etiam SANCTÆ dicuntur, ut Mœnia ac Portæ: ita etiam Majoribus *Vron*, pro ſancto uſurpari placuit. Ita Otfridus II, XI, 114. *Giſcrip frono*, ſcriptura ſacra. IV. 2, 35. *fuazi frono*, ſanctos pedes Salvatoris. Lib. I, V, 66. *zi boton frono*, ad ſanctum Angelum, Gabrielem. Porro a *Fron*, ortum *Froniſc.* illuſtris, generoſus. Otfrid. IV, 4, 42. *fronisgeru eru*, illuſtriori honore. Idem II, VIII, 88. & 188. *fronisgan uuin*, vinum generoſum. Itaque *Froniſc githigini* eſt comitatus illuſtris, Procerum & Vaſallorum Regni a DEO datus, invito etiam Boſone.

Vron, Froniſc.

Digitized by Google

Stuel hier in Vrankon.
ſo bruche her es lango.
Das gedeild er thanne
ſar mit Karlomanne
Bruder ſinemo,
Thia czala vvanni ano.
O das vvarth al geendiſt,
koron vvolda ſin God iz,
Ob her arbeidi
ſo lang tholon mahti.
Lieſs der heidine mann
obar ſie lidan,

Sedem hîc in Francia.
Sic utatur illîs diu!
Hæc diviſit poſtea
cum Carolomanno
Fratre ſuo,
Portionibus fraude absque.
Cum hoc eſſet omne finitum,
Experiri volebat ipſius DEVS hoc,
An is tribulationes
aliquandiu tolerare poſſet.
Permiſit gentilium militem
ſuper eos duci:

Thiot Popu-

Vrankon Francia v. 11. Præter favorem Procerum regni, etiam ſedem regiam a DEO Ludovico datam, ait Poëta, eamque in Francia: *Stul hier in Vrankon.* Francia eſt terra Francorum: ſed cum illi non una in terra ſubſtiterint, diſtinguitur Francia in Veterem & Novam. Vetus Vetus dicitur trans Rhenum ab ipſo uſque ad Albim & Oceanum, ubi ſedes regia *Duisburgum* vulgo creditur, ad Rhenum ſitum, Caſtrumque Deuſonis vocatum. De qua *H. Junius in Batavia c. 9. pag. 126. 156. 171. 173.* Wendelin. *Natal. LL. Salic. cap. XII.* Nova Francia eſt Cisrhenana, quam Franci transrhenani Romanis eripuerunt, & primo quidem occupato Belgio, Faramundo & poſtea Clodione Rege conſtituto, *Dispargi* hodie *Dieſt*, ſedem Regiam conſtituerunt in pago Hasbanienſi. *Chifflet. Vind. Hiſp. pag.* 222. Wendelin. *d. l. cap. XIV.* Maſen. ad Brovver. *Hesberg* rectius legi, i. Hensberg in Juliaco. Certe falſus eſt Wendelinus, quum Diſpergum trans Rhenum fuerit, teſte Sigeberto, nec obſtat locus Greg. Turon. Poſtea circa ann. DVIII. Chlodovæus Rex ab Anaſtaſio Imp. COS. declaratus, Turonis egreſſus Pariſium venit, ubi Cathedram regni conſtituit, teſte *Gregor. Turon. L. 2. cap. XXXII.* Atque ſic tandem tota Gallia ſub imperium Francorum redactum, donec & ipſum Romanum Imperium Occidentale eidem ſub Carolo M. adjectum. Defuncto ipſo & filio Ludovico, diviſio inter nepotes facta, & tota Francia in Orientalem & Occidentalem diviſa, excluſa ſcilicet non tantum Italia, ſed & Burgundia & Lotharingia, quæ poſtea dici cœpit, atque cum ipſa Vrbe Roma ad primogenitum Ludovici Imp. ut Succeſſorem in Imperio Rom. pertinuit. Francia porro Orientalis ad Ludovicum Regem Germaniæ pervenit, Occidentalis vero ad natu minimum fratrem, Carolum Calvum. Hoc loco Francia non omnis, ſed Occidua ſine dubio intelligenda, & cathedra Regia Pariſius.

v. 12. *So bruche her es lango.* Votum hoc eſt a Poëta adjectum pro Regis longævitate & regni felicitate. Kero: *Prubbe, ſi prubbanti, utatur.* Gloſſ. vet. *pruchi uueſan, prodeſſe.* Willeramus in Cant. Cantic. *Thas her thes uuindemodes muoze gebruchan, ut ſibi liceat vindemia frui.* Quanquam voto ſuo Poëta haud mactus fuit, quum Ludovicus illo ipſo anno victorioſo obierit: diviſione regni tamen ante victoriam facta, ut ſupra §. VIII. viſum, eaque inter ipſum Ludovicum & Carolomannum, excluſo Carolo fratre unilaterali, ex Regina tamen nato, quippe qui infantiam tunc nondum egreſſus fuerat. Expreſſurus Poëta partitionis hujus æqualitatem & fraternam æquitatem, ait:

Zala v. 16. *Thia czala uuanni ano.*

Czala vel *zala* non tantum numerum, ſed & partes quondam ſignificavit. Otfrid. ad Ludovic. R. Germ.

v. 113. *Selbar rihi ſina zal*
Rihtit ſcono ſo ſo er ſcal.
Ipſe regni ſui portionem
Regit quam fieri debet optime.

Sic in veteri Regiſtro: *Zuuo zale eins ſeils des groſſen zehendes zu Lachen.* i. duas partes unius ſelionis de decima majori Lachanenſi. Liber Salicus Monaſterii Wiſſenburgenſis: *Item ſuper alio campo quinque quartalia partes.* h. e. fünff vierzal. vulgo *vierzel.* Sic *zvvozal*, Zvvozal ſignificat duas tertias. Jus Argent. *tit. de Viduis. cap. Iſt das Zvvei.* Ibi: *Und ſollen des Mannes erben die Zvvozal nemen, und der frawven erben das dritteil.* Hinc hodienum frequens ad Rhenum vocabulum *Marzal*, rata portio; itemque *Erbezal*, pars hereditaria. Marzal *Wanni ano*, quaſi dicas, fraude abſque: alias & ſine tali figura dicitur *ane vvan, ane geuerde*, treulich, bona fide, ſine dolo malo. *Wan*, Wan falſum, dolum notat. Otfr. II. 2, 37.

Théiſt al giuuis, nalas uuan,
Theiz durub inan iſt gidan,
Thaz uuaz nu uuorolt ſcauuta,
Thaz ſinan irkanta.
Hoc omnino certum, neutiquam falſum,
Quod per Ipſum eſt factum,
Hoc quidquid nunc orbis conſpicit,
Ut Ipſum agnoſcerent.

Idem L. 4. cap. X. 20. de inſtitutione SS. Euchariſtiæ:

Ir ezet, quad er, ana uuan
Lichamon minan.
Manducatis, ajebat, absque fraude
Corpus meum.

v. 17. Hæc ſtropha non unum amanuenſium vitium fovere videtur: emendanda tamen quantum citra opem MSti fieri poteſt. Atque ſuſpecta tamen manet prima vocula *O* pro quum, *als.* *Gendiſt* vel *gendiz*, contractum eſt ex *geendit iſt*, confectum, finitum eſt. *Koron vvolda ſin God is.* i. DEUS ejus hoc volebat experiri, tentare, probare. *Chorunga*, tentatio: Oratio Dominica Alamannorum veterum: *Unde in chorunga nit leitiſt du unſih.* item: *Und leite uns in debeine bechorunge.* Item: *Enti ni unſih firleiti in Khorunga.* i. e. Ne nos inducas in tentationem. Porro *Arbeidi* diſcrimina, periculaque denotat. Kero: *Arbeiti, tribulatio.* At *ſolung* vox nihili eſt: legendum videtur, *So lang*, i. e. quam diu, quousque *vvie lang. Tholon* hodie thulden pronunciamus, tolerare. Willeramus in Cant. Cantic.

Her niet tholan ne uuela.
Ipſe tolerare nihil vult.

Kero: *Doleen, fardoleen, ſuſtinere. Kedoleet uueſan, pati. Dolungono, paſſionibus.* Gloſſæ Lipſii: *Tholon, patiuntur. Tholindon, patientibus.* Et infra v. 27.

v. 22. *Lidan, lithan*, duci, ire, venire, tranſire. Belgis *lyde*, via, tranſitus. *Lyden* tranſire. Nobis hodie *leiten*, ducere. Kero: *Kalid, diſcede. Kelidit, diſcedit.* Gothis: *Galeithan bindar marein*, ire trans fretum, *Matth. VIII.* 18. Hinc Γαλάται *Galaite* ſeſe appellarunt Celtæ trans alpes egreſſi ad Padum conſidentes, atque in Græciam ac Aſiam ſeſe profundentes, h. e. Emiſſorum, emigrantium coloniam. *Mannon ſin*, ita legendum videtur pro *Mannon ſun.* quanquam & hæc promiſcue ſcripta reperi.

v. 21. *Heidine*

Digitized by Google

Thiot Vrancono
mannon ſin diono.
Sume ſar verlorane, 25.
vvurdun ſum erkorane.
Haranſcara tholota
ther er miſſelebeta.

Populum Francorum
militibus eorum ſervire.
Alii ſtatim defecerunt, 25.
Fuerunt alii tentati, (ſollicitati.)
Contumelias patiebatur
quicunque ſecus viveret.

Ther Is

Normanni qui

v. 21. *Heidine man*, gentiles homines, barbaros denotant Nortmannos, à fide Chriſtiana adhuc alienos. De his Glaber Rodulphus L. 1. Hiſtor. c. V. *Normanni nomen inde ſumſere, quoniam raptus amore primitus egreſſi ex Aquilonaribus partibus audacter Occidentalem petiere plagam. Siquidem lingua illorum propria NORT aquilo dicitur, MINT* (manne) *quoque populus appellatur. Inde vero Normanni quaſi Aquilonaris populus denominatur*, & quæ ſequuntur plura de eorum progreſſibus in Occidentali plaga. Fragmentum hiſtoriæ Aquitanicæ ex pervetuſta ſcheda a Frehero editum: *Eo tempore infinita multitudo Normannorum ex Dannemarcha & Treſcha* (Freſia *emendat doctiſſ. Leibnüz. in literis*) *regione cum claſſe innumera mare tranſeuntes, armis confidentes, & multitudine feroci hoſtium appulerunt portum Aquitanicum.* Aimoinus Lib. 2. c. 2. *Dani, gens inquietiſſima conſcenſis quam plurimis navibus, fines regni Theodorici Regis ingreſſi depopulantur* &c. Albertus Stadenſis de XL. bellis Caroli M. ait: *Vltimum contra Normannos, qui Dani vocantur, primo piraticam exercentes, deinde majori claſſe littora Galliæ & Germaniæ vaſtantes bellum ſuſceptum eſt*, &c. qui etſi à Carolo in ordinem redacti, non ceſſarunt tamen poſt illius exceſſum, ſucceſſores in utraque Francia inquietare, usque ad hunc Ludovicum & ultra. Idem Glaber Rudolphus Lib. 1. c. V. *Et licet poſt hæc plures inſulas ac provincias mari contiguas, iidem ſcilicet Normanni depopulaverint, in partes tamen Francorum Regum forte regendas non deinceps niſi ab eisdem Regibus evocati, conſcenderunt. Quia etiam paulo poſt viciſſim ſcilicet Franci, necnon & Burgundionum plerique cum prædictis Normannis catholicæ fidei jam effectis cultoribus, pacifice vixere connubia, atque unius Regis regnum pari conſenſu decrevere dici & eſſe: Indeque orti Duces excellentiſſimi, Guillermus videlicet, atque poſt ipſum quique dominati, paterno ſeu avito jure Richardi. Illorum quippe Ducaminis principatum fuit metropolis civitas ROTOMAGVM.* Et quæ plura ibi ſequuntur de Ducatu Normanniæ inde ſuſcitato. conf. & Th. Cragium, *Lib. Feudor. pag. 30.*

Stat. corruptus

v. 25. Deſcribit porro autor Carminis ſtatum corruptum Franciæ occaſione Nortmannicæ ſervitutis atque Tyrannidis. Nec ipſi tantum Normanni piraticam exercentes, præcipuas urbes ac provincias vaſtabant, ſed etiam de Francis ipſis, ut ſolet in ejusmodi turbis contingere, multi vel ex deſperatione vel ex malitia ad hoſtem deficiebant, cum ipſo colludentes, variisque criminibus noxii. De his ait: *Sume ſar verlorane*, i. alii Francorum ſtatim defecerunt ad hoſtem, latrociniis ſuis ſecuritatem quærentes. De quibus jam tum ſub Carolo Calvo Servat. Lupus Abbas Ferrarienſis Epiſtola CIV. conqueſtus: *In regno Caroli Regis noſtri novis exortis rebus, impune latrocinia committuntur, & nihil ſecurius atque conſtantius quam rapinarum violentia frequentatur. Talis igitur eſt commeantium quærenda ſocietas, quorum numero atque virtute improborum factio evitetur, aut ſi neceſſe fuerit, repelletur.* Hæc improborum factio eſt illorum perditorum, *verlorane*, quos noſter vocat, qui mox alios plures in ſuas partes trahere tentarunt, atque ſollicitare: unde ſequitur.

verſ. 26. *uurdun ſum erkorane,*
Fuerunt alii attentati.

Koron enim ut ante viſum, tentare, attentare, ſollicitare ac ſeducere ſignificat. Unde compoſita, *bikoron, gikoron, erkoron.* Koron

v. 27. At ita ſollicitati ſi cum improbis non voluiſſent facere, variis contumeliis fuiſſe affectos, ait:

Haranſcara tholota Haranskata
Ther es miſſi lebeta.
Contumeliam patiebatur
Quicunque ab ipſis ſeorſim ſecusque viveret.

HARANSCARA vox compoſita ex *Har*, crinis, & *Skerin*, abſcindere, radere: Itaque ſignificat primo tonſuram capillorum, & conſequenter ſpeciem pœnæ ignominioſæ & ſervilis. Et denique latius pro omni vexatione, quæ ſcurris ſolet fieri. Kero: *Skerin, Scerne, Skerneſskeru, ſcurrilitas.* Gloſſæ Lipſii: *Scerni, ſubſannatio. Scern, illuſio.* Qua voce hodieque vulgus noſtrum in ea notione utitur. Pœnæ illa ſpecies in Legibus noſtris etiam vocatur *Har abslaben.* Itemque *Haut und Haar abslaben*, i. e. tonſum fuſtigare. Quod etiam *ſcheren und villen* vocatur. Leges priſcæ Argentoratenſes: *Svver da vurſchuldet. das man ſcheren und villen ſol. das ſol der Stokvverter tun.* i. Siquis dampnationem pellis & pili acceperit, hanc pœnam cypparius infliget. De hac pœna Kapitulare I. Caroli M. an. 809. *Si ſervus* (forbannitum ſuſceperit) *centum viginti ictus accipiat, & inſuper dimidium caput ejus tondeatur.* Luitprandus Rex Longobardorum Lib. I. Tit. XXV. cap. LXIII. de pœna furti: *Si talis perſona fuerit, ut non habeat, unde ipſum componere debeat, judex debet eum dare in manibus illius, cui furtum fecerit, & ipſe de eo faciat, quod voluerit: & ſi poſtea ipſe iterum in furto tentus fuerit, DECALVET eum & CÆDAT per diſciplinam, ſicut decet furem, & ponat in eo ſignum in frontem & in facie.* Pax publica Alſatiæ an. 1051. Hagenoæ ſancita ſub Henrico III. Imp. *Siquis ſicli unius aut duorum pretii furtum aut prædam fecerit, CORIUM cum CAPILLIS perdat.*

Ipſa hæc vox Haranſcara reperitur etiam in reſcripto Henrici IV. Imper. ad Epiſcopum Bambergenſem an. 1056. ubi intercedit pro milite, ut huic *illam HARANSCARAM cum vadimonio, quam vobis jurejur. promiſit, dimittatis.* Quam quidem ſcripturam perperam factam putavit Du Freſne in Gloſſar. h. v. ſed arbitror vocem hanc Teutonicam ſcriptores Teutonicos rectius ſcripſiſſe, quam aliarum nationum ſcriptores. Unde potius crediderim in Capitularibus lingua provinciali aut Latina perperam ſcribi *Harmiſcara, Armiſcara, Harmſcara, Aruſcara*, & *Harniſcara*, quæ poſtrema lectio punctum tantum tranſponit, *Harinſcara* quod idem eſt noſtrum *Haranſcara.* Perperam etiam legitur apud Reginon. L. I. de Eccl. Diſcipl. cap. 241. fi. *Nos decernamus, utrum nobis placeat, ut illum bannum perſolvant, aut aliam harinſcaram ſuſtineant*, i. pœnam. Ex quo loco videtur collegiſſe Sirmondus, hac voce denotari pœnam *arbitrariam*, quod & Hildebrandus ſecutus. Lindebrogius notat vulgarem lectionem eſſe, *Ariſcadam.* Aliud autem eſt *Ariſcada*, compoſitum ex *Ari* honor, ehre, & *ſcada* damnum, mulcta, ſchaden. Ariſcada Quod recte Speelmannus interpretatus *pœnam infamiæ*, pœnam ignominioſam, quod noſtrates vocant *einen ſpott*, quod noceat honori & famæ. Amerpachius defenſurus lectionem *Armiſcara*, interpretatur quaſi forcipem brachii, quæ interpretatio plane ridicula. At car-

Digitized by Google

Ther ther thanne thiob vvas,
ind er thanana ginas,
Nam ſine vaſton
Sidd vvarth ber guotman.
Sum vvas luginari,
ſum vvas skachari,
Sum falloſes,
Ind er giburtha ſih thes.
Kuning vvas ebruirrit,
das richi al girrit.
Was ebrbolg an Kriſt,
leid her thes ingaldiz.

Is qui tum latrunculus fuerat,
atque hinc (his in turbis) invaluerat,
Occupavit ejus (Regis) caſtra:
ex quo factus is nobilis.
Alius erat mendax, (falſarius)
alius erat ſicarius,
Alius deſertor,
Et quilibet extollebat ſe eo (crimine.)
Rex erat attonitus.
Regnum totum perplexum.
Erat iratus CHRISTUS,
permiſit hanc tyrannidem,

Thob At

men hoc noſtrum & genuinam ſcriptionem monſtrat, & ſignificationem quoque primæva laxiorem, de quovis iguominiarum & contumeliarum genere.

v. 29. *Ther ther thanne thiob uuas.* Pergit in eodem argumento corrupti ſtatus publici. *Thiob*, hodie Dieb vocamus, h. e. furem, ſed veteribus furem improbiorem etiam ſignificavit, h. e. latronem, latrunculum, raptorem. Otfrid. L. II. cap. XI. 47. quod mercantes Domum DEI ſpeluncam latronum fecerint, ita reddit:

Thiob latro

Nu duent iz man ginuage
Zi ſcabero luage.
Zi thiobo anauuelti.
Nunc feciſtis eam abunde
Sicariorum ſpeluncam,
Latronum latibulum.

Hîc imprimis ad latrocinia, quæ tum ut ex Lupo ante oſtendimus, impune fiebant, reflectit Poëta, quanquam etiam generatim homines nequam, & præſertim proditores patriæ complectitur. Id enim innuit, hujus farinæ homines, vaſallos aut præfectos relicto Domino ſuo, commodum privatum publico prætuliſſe, caſtra quæ tenuerunt, hoſtibus Normannis prodidiſſe, ac viciſſim emolumenta ſua cepiſſe, auctosque fuiſſe. Quales homines jamtum tempore Caroli Calvi extiterunt. Nomenoius Dux Britonum, Ludovico Imp. & Carolo filio adhæſerat, ſed regnum affectans in Brittannia auctore Lamberto Comite Nannetenſi, Andegavis & vicina eis circumquaque loca pervaſerat, Epiſcopos legitimos expulerat, fures & latrones introduxerat, qua de re legenda S. Lupi Epiſtola LXXXIV. eodem tempore quo Normanni inter Burdegalam & Santones eruptionem fecerant, *idem Lup. Epiſt. XXXI.* & ibi St. Baluz.

v. 32. Itaque & ſeculares & eccleſiaſtici pariter iſtis turbis Normannicis fures & latrones notantur: atque ex rapinis ſuis ac ſceleribus magnas cepiſſe vires, & evaſiſſe GOVDMANS. Gothis: *Godakunds*, nobilis, ἐυγενὴς. Levoldus de Northof in Chron. Comit. de Marka an. 1262. pag. 389. *Capti ſunt uſque ad numerum XXC. bonorum hominum vel circiter militarium.* Ubi H. Meibomius obſervat, *Gudemans* Majoribus noſtris nominatos equeſtris ordinis homines, ἱππόδρομοι. Hoc loco præpotentem denotat, ſed in deteriorem ſenſum: in quo Otfrid. I, XIX, 36. *goteuuuto* de Herode utitur.

Goudman

Thas uuas ther ſun guato,
unz ſtarb ther Goteuuuto.
Iſthic (in Aegypto) erat filius illuſtris,
Uſque dum moreretur Tyrannus.

Vetus translatio Samuelis Afri Epiſtolæ ex Latina in Germaniam ab Alphonſo Hiſpano: Ich bruder Alfonſus ein gut menſche von Spangen. Fragment. MS. de bello Saracenico in Hiſpania Caroli M. v. 2372. vocat *gote Knechte*, ſtrenuos milites:

Ther ſite vvas under göten Knehten
Sie kunden vvole uehten.
Mos hic erat inter ſtrenuos milites,
Poterant bene pugnare.

Conf. ſi lubet C. Barth. in Brirton. V. Philippid. v. 220.

v. 35. *Sum falloſes.* Compoſitum ex *Fal*, fala, fallun, felonia, defectus, abfall, deſertio, deceptio, inſidiæ: & *Los.* Otfrid. ad Ludov. R. v. 60.

Ioh bimide io zala
thero fianto fala
Evitet pericula,
Hoſtium inſidias.

Inde vulgare dicterium adhuc reliquum, *einen af der fale ertappen*, deprehendere quem improbum, veteratorem. Et *faliſch*, falſch, falſus. Itemque *Falle*, decipula. *Confer. Gloſſar. Du Freſne v. Fallire & Fallum. LOS. Loſes*, dolus, fraus. Gloſſæ Lipſii: *Loſen, doloſum. Loſin, doloſo, Loſanga, dolos.* Freheri Gloſſæ Belgicæ: *Fraudulentus, loes. dolus, Losheit. doloſe, losleke.* Itaque *Falloſes* ſunt veteratores, defraudatores doloſi, proditores.

v. 36. *Ind er giburtha ſih thes.* hodie: *ſich des uberheben, erheben.* Nam *Büren* eſt contingere, oriri, provenire, ſe tollere. Willeramus in Cant. Cant. pag. 65. *Burit ſih*, attollit ſe. Et pag. 9. *uuanan ſih thas leyth geburede*, unde hæc acerbitas provenerit. Gloſſæ veteres: *ufburrenti, attollens.* Vide *infra v. 87.*

v. 37. *Kuning vvas ebruirrit.* Deſcripto ſtatu populi, deſcribitur etiam aulæ regiæ ſtatus. *Eruirren* eſt auferre, *entfüren.* Kero: *Si eruirrit, auferatur. Erfirtero, auferenti.* Speciatim de animi perturbatione & quaſi amotione. Gloſſæ Lipſii:

Inferron ſal, obſtupefacies.

Otfrid. I, II, 63. de malitia Satanæ:

Irfirrit uuerde balo ſin.
Tollatur (obſtupeſcat) malitia ejus.

Rex itaque perplexus & perturbatus hic dicitur.

v. 38. *Das Richi al girrit* i. e. *geirret:* Totum Regnum conſternatum fuit. Otfrid. IV. XV. 40.

Bin ouh lib inti uuar,
Bithiu ni girrot ir thar.
Ego ſum vita & veritas,
Propterea non aberratis hic (in me)

Et lib. III, XXVI, 81.

So ſint ſe alle girrit,
Thes uuiges gimerrit.
Sic ſunt illi omnes perplexi
Prælio illigati.

Sic hodieque dicimus de perplexo & conſternato, *Er iſt ganz irre vvorden.*

v. 39. *Was ebrbolgan Kriſt.* Achilles Gaſſarus in Dictionariolo Otfrido a Flacio præfixo: *Irbalg, verbarg. Irbolgono, verberge, verhalte*, i. e. *ſe abſcondere.* Intendit Achilles ille ſine dubio locum Otfridi IV, 33, 1.

Summa

Thoh erbarmed es God,
vviſs er alla thia nod,
Hieſs herr HLudvvigan
tharot ſar ritan.
Hludvvig kuning min 45.
hilph minan liutin,
Heigun

At miſertus eſt DEVS,
cognoverat omnem hanc calamitatem.
Juſſit Dominum HLudovicum
eo illico proficiſci.
HLudovice, Rex mi,
juva meum populum,
Eum

Sunna irbalg ſih thrato,
ſulichero dato.
Sol abſcondit ſe penitus
tali facinore.

Sed rectius transfertur, Sol indignatus vehementer tali facinori. Nam *irbalgan* eſt iraſci, & ex indignatione conſequenter adſpectu non dignari. Idem Otfridus in Cantic. Eſaiæ cap. XII. *Ih lobon dih Trohtin, uuanda du mir irbolgon uuare in demo ahteſale.* i. confitebor tibi Domine, quoniam iratus mihi eras in hac calamitate. Idem Evangel. L. V, 8, 116.

Freuuida zi libe
Ni ſit irbolgan uuibe.
Lætificati ad vitam
Ne ſitis irati mulieri. (Evæ)

Abulges-dag, dies iræ, idem V, XIX, 46. Et vulgus Argentoratenſe *balgen* uſurpat pro iraſci, *erzürnen*. Dicitur igitur hic Salvator abſcondiſſe faciem ſuam præ ira, & permiſiſſe tyrannidem Normannorum in pœnam. In quam ſententiam & Regino Chron. ann. 882. ait: *Sed conatus ejus* (Caroli Craſſi) *parum effectum obtinuit, quanquam ut diximus, ex diverſis regnis & gentibus inæſtimabilis multitudo in unum confluxit, Indignatione cœleſti ſuper Populum Chriſtianum religionem prophanantem deſæviente.* Idem ann. ſeq. de Normannorum ſucceſſibus: *Sic omnipotens DEUS iratus regno Lotharii adverſabatur, & talibus incrementorum cladibus vires ejusdem regni radicitus exterminabat, ut prophetia ſanctiſſimi Nicolai Papæ, ſimul etiam maledictum quod ſuper idem regnum protulerat, adimpleretur.* Sed & antea regnante Carolo Calvo Epiſcopi Synodi Meldenſis conqueſti: *Quartum ex convenienția in prædicto conventu cœptum, & in Verno palatio perpetratum; ſed invidia ac malitia diaboli ſeu miniſtrorum ejus, nondum Principis & populi auribus propalatum. Inde vero, quia, ſicut neceſſe fuerat, divinis juſſionibus non eſt ſecuta obedientia, dedit Dominus ab Aquilone, unde, juxta Prophetam, pandetur omne malum, dignos meritis noſtris apoſtolos, crudeles ſcililet & immaniſſimos Chriſtianitatis perſecutores Northmannos.*

v. 40. *Leid ber ther ingaldiz.*

Ingaldiz eſt & obſcuriſſima vox & plane ſuſpecta. Convenientior lectio eſſet: *thezin galdiz.* Sed quid Galdiz ſit æque obſcurum. Gothis & Svecis celebratur *Arafna Galdur ötbins*, i. e. Incantamentum Corvinum Odini. Itemque *Gröu-Galdur, er böngöl ſyne ſinum dauth* i. e. Incantamentum Groæ quod mortuo filio cecinit. Ita interpretati olim hoc, ſed vox incantare mediæ Latinitatis ſcriptoribus non accipitur de actu Magico: nec enim tantum jamtum Lampridius dixit, *Carmina profana incantare.* Sed & Gloſſ. Gr. Latin. habet: ἐπᾴδω, incanto, præcanto. Et *Incantare* apud Italos & Gallos eſt idem quod publice vendere vel ſub haſta, vel per præconem, *durch offentlichen ausruff*; id quod hodieque alicubi cantando fieri ſolet. *Conf. Gloſſar. Du Freſn. v. incantare.* J. Lipſius in Gloſſis ſuis habet: *Galenderi, incantantis.* Gloſſæ antiquæ MSS. Du Freſnii, *Galantes, ſperantes.* Sed hæ ſignificationes alienæ omnino videntur. Boxhornii Dictionarium Brittanicum: *Galanas, inimicitia, homicidium.*

Quare dum nihil certi adhuc de hoc vocabulo conſtitui poſſit, malui ſenſum exprimere, donec ex MS. ipſo verior lectio, aut ex locis auctorum parallelis ſignificatio vera eruatur: conjecturis interim contenti ſimus, oportet. Arbitor itaque eſſe antiquam vocem *Gald*, vel Gvvald, Walt, potentia, tyrannis. Kero: *uualtantem, potentibus.* Gloſſa Lipſii, *ualdan ſal, dominabitur.* Gothis *gavvaldan*, dominari. Marci X, 42. *thai mikilans ize gavvaldand im.* Anglo Saxones: *hyra ealdras anvveald ofer hi habbath.* i. Principes eorum poteſtatem habent ipſorum. Otfridus I, 27, 18. *thie richun lantvvalton*, i. divites terræ proceres. *Ingaldiz* poſſet tandem eſſe compoſitum, ut *Indati*, unthaten, *Inzibt*, unzucht, frevel. Itaque *Ingaldiz*, impotentia animi i. tyrannis. Conjicit Cl. Roſtgaardius, Danus, in literis ad me d. 13. Nov. 1697. datis leg. ni gald iz, nec id punivit. Quod ab initio non diſplicuit, donec deprehendi Verba *ingelten, ingaltniſſe*, retributio, pœna. V. Gloſſar.

v. 44. *Tharot.* videtur legendum *tharort*, eo loci, *therer orte, thes orts.* Sic *Widerort*, retrorſum, *Otfrid. I, XI, 41. c. XXII, 58.* itemque *Heimortes*, domum, *Idem I, 21, 7.* Sic *Frammordes*, *Frammert*, porro, in poſterum. Formula vetus Confeſſionis Eccleſiaſticæ: *Inti gerro buazzin frammert.* i. & cupio emendare deinceps. Formula fœderis pacis inter Ludovicum & Carolum Reges, fratres, an. 842. *Fon theſemo dage frammordes*, ab hoc die in poſterum.

Ritan, equitare. Gloſſæ veteres: *Ritante, equites. Ritin in geuueſinin*, equitare in armis, *Rhythm. de S. Annone §. 9.* Hîc ſpeciatim denotat Expeditionem ſuſcipere belliçam. *Reite*, expeditio: quæ & Latine Equitatio dicitur in charta apud Du Freſn. *Gloſſar. v. Vexill. S. Martini.* Jus vetus Argentor. c. XLIX. *Svven der Biſchbov fert des Keiſers reite.* i. quando Epiſcopus iverit in expeditionem Imperatoris. Cui opponitur *zu hofe varen.* c. L. *Svvenne der Biſchof zu des Keiſers hof vert oder herverte*, i. quoties Epiſcopus in Imperatoris Curiam vel expeditionem iverit. Hinc *Reitleben*, feudum quod debet ſervitia militaria: cui opponitur *Seſsleben*, feudum cujus poſſeſſor non tenetur in expeditionem ire, ſed vel caſtrum aliquod defendere, quod ſpeciatim *Burglehen* dicitur, vel in conventibus, Domini vices gerere, vel alia præſtare præter expeditionem bellicam. Neque *ritan* duntaxat notat equo vehi, ſed & curru: ut & hodieque Helvetiis & Auſtriacis eſt in uſu, itemque Belgis, *met de vvagen ryden.* Unde *Reidevvagonon*, curribus, Cantic. Cantic. Willerami cap. 1, 9. *Ih habo dih, friuntin min, geebenmazzot minemo reitgeſinde an den reitvvagenon Pharaonis.* i. e. Aſſimilavi te, Amica mea, equitatui meo in curribus Pharaonis. Hinc Vox Gallo-Celtica *Petoritum.* Feſtus: *Petoritum, & Gallicum vehiculum eſſe, & nomen ejus dictum exiſtimant à numero quatuor rotarum. Alii Oſce, quod ii quoque PETORA quatuor vocent. Alii Græce ſed* διωλικῶς *dictum.* Verum evincit Agellius Lib. XV. c. 30. ex Lib. XIV. Rer. Divin. M. Varronis, eſſe id verbum Gallicum & totum trans alpibus factum. Boxhornius Lexic. Brittan. *Pedvvar, quatuor. Rhedeg, currere. Blaenrhad, præcurſor.* Facit denique huc ad Equitationem Francorum, quod Annales Fuldenſes ann. 891. *Francis pedetentim* (pedatim, zu fuſs) certare *inuſitatum eſt. Arnulphi Imp. tamen verbis incitati, pedeſtre bellum aggreſſi contra Nordmannos & Danos, prius Regem flagitantes ut equitando eos procuraret ne quid eis pugnantibus a tergo inſidiis inimicorum timendum ſit.*

Heigun ſa Nordman
harto biduuungan.
Thanne ſprach Hludvvig,
Herro ſo duon ih,
Dot ni rette mir iz,
al thas thu gibiudiſt.
Tho nam her Godes vrlub,
huob her gundfanon uf,
Reit her thara in Vrankon,
ingagan Nortmannon.
Gode thancodun
theſin beidodun.
Quad: Hin al fromin,
ſo lango beiden uuir thin.
Thanno ſprach luto
Hludvvig der guoto:
„ *Troſtet biu geſellion,*
„ *mine notſtallon,*

Eum Nortmanni
dure preſſerunt.
Tunc dixit Ludovicus:
DOMINE, ſic faciam,
Mors ne prohibeat mihi hoc,
omne quod Tu mandas.
Tunc cepit is DEI veniam,
ſuſtulit vexillum claſſicum,
Expeditionem fecit in Franciam
adverſus Nortmannos:
DEO gratias agens,
hunc exſpectans,
Dixit: Agedum DOMINE,
tam diu exſpectamus Te.
Poſtea elocutus clare
Ludovicus ille illuſtris:
Bono eſtote animo, Commilitones,
Conſtabularii mei.

„ *Hera*

Huc

v. 47. *Heigun ſa Nordman harto biduungan.* Heigen, Eigen, habere. Kero: *Eigit, habet. Eigun, habent.* Otfrid. 1, 18, 46. *uuir eigun es firlazan.* i. deſeruimus.

v. 51. *Dot ni rette mir iz.* Retten eſt defendere, ſed ut defendere duo denotat, & prohibere ne hoſtis moleſtet, & moleſtantem jam arcere, *Vide Gloſſar. Du Freſne D.* ita & *Retten* hodie in poſteriori ſignificatu uſurpatur. Hic prohibendi notationem habet.

v. 54. GVNDFANON. *Fanon* in genere eſt faſcia, linteum, pannus. Lex Alemannorum Tit. LIX. 6. *Medicus cum pinna aut fanone tetigit.* Tit. LXXXIX. *involvat in fanone & ponat ſigillum.* Gothica verſio: *Plat fauins niugis*, aſſumentum panni novi. *Marc.* 2, 21. De Fanonibus Offertoriis Du Freſn. in Gloſſar. Hîc ſignificat faſciam alligatam fuſti aut perticæ vel haſtæ, ad militem ducendum. Porro *Gundfano*, Gloſſæ veteres ſcribunt per Ch. *Chundfano*, *vexilla.* Chunden, Kunden eſt indicare, denunciare, ſignum dare, ut Turcarum Cauda equina. Itaque Gundfan eſt proprie Vexillum claſſicum, index belli. Alias *Herifanon*, Banner, Panier: Banerherren, Banereſii. *Sturmfan* item. Albertus Argentin. an. 1349. *Carolus Rex hoc audito ſtatim banerium ſuum, quod dicitur* Sturmfan, *ſuper turrim Eccleſiæ Spirenſis conſtituit.* Mos vetus hinc liquet, quod Imperator vel Rex ipſe primus vexillum ſuſtulerit, quod poſtea Gundfanonario commiſit. De Gundfanonariis, *Gloſſar. Du Freſne*, & Origines Franc. Caſencevii *voc. Gonfanon.* & *Confanonier.* ubi tamen Chundfanon & *Wiffa* non ſunt confundenda; quum Wiffæ ſive Wippæ etiam ſint privatorum extra uſum armorum & bellicum, & generatim denotat Signum & inſignia quoque ſive arma, ein Wapen, ut ſymbolum proprietatis vel poſſeſſionis. Wiffare, faiſir, beſtecken.

v. 55. *Reit her thara in Vrankon.* Profectionem ſive Expeditionem Ludovici R. Galliæ anno quo idem Rex obiit, breviter deſcribit Regino, cujus verba antea jam pag. 6. adducta, una cum relatis ex Annalibus Fuldenſibus & Bedæ continuatore. Sed Sedalkurch & pagus Viminacus ad Sequanam ſitus, ubi hæc victoria obtenta. Nam Nortmanni qui anno 881. in loco qui dicitur Haslou juxta Moſam conſederant, Sonum fluvium intrarunt, ibique conſederunt usque ad ann. 884. ubi mortuo Ludovico a Carolomanno fratre accepta pecuniâ marina litora repetierunt, ut habent verba Reginonis. Ludovicus ergo ex Gallia profectus eos aggreſſus ad fluvium Sonum ſive Sequanam, quum ibi creberrimas incurſiones, ut loquitur idem Regino, facerent, præſertim in Belgium Gallicum, Rotomagenſem pagum & viciniam. Hoc eſt quod Noſter ait expeditionem Regem ſuſcepiſſe *in Franciam* ſcilicet Occiduam & Belgium Gallicum in pago Viminaco, ad villam Sedalkirch.

v. 59. *Hin al Fromin.* Videtur legendum *Hie al*, hîc omnes, Domine, Te exſpectamus. Vel *Hinan.* Fragm. MS. Carminis de Bell. Car. M. Saracenico v. 1278. *binen mere*, hinfüro, deinceps. Sed nihil muto. *Hin, bina, bine, binen*, promiſcue uſurpata. Fuit formula aggredientis aliquid in nomine Domini. Sicut hodie dicimus: *Walts Got.* Alfromin, *from* bonus, *alfrom*, optimus; eſt itaque *alfromin*, mi optime. Ita apud Otfridum L. 1. c. 5, 69. S. Maria alloquitur Archangelum:

Vuannana iſt iz, Fromin,
thaz ih es uuirdig bin.
Quandoquidem ſic eſt, Domine, (mi Bone)
quod ego digna ſim &c.

Sic & alia Maria ad angelos ſepulchrales lib. V. 7, 69.

Bithiu, Fromin, ſo ih iu redinon.
Propterea, Domini mei, quod vobis dico.

Et v. 97. ad hortulanum:

Fromin, dua mih uuis.
Domine fac me certiorem.

v. 63. Ludovicus Rex pius, exhibetur porro, precatione brevi ad DEVM effuſa pro ſpe victoriæ, ut concionatur militi pro more Ducum militarium, & ad imitationem Poëtarum veterum, ad incitandos militum animos. Ait: *Troſtet biu.* Pro *biu* Francico & Belgico Alemanni dixerunt *iu*, vos, *euch*, Troſten eſt conſolari, *Troſtet iu*, ſive *ſih troſten*, eſt *eine courage ein hertz faſſen*, quaſi dicat: Fortes eſtote. Sic alloquitur Rex *die geſellion*, commilitones, vaſallos, ſubditos ſuos. Poſſet quis opinari, latere hîc etymon vocis *Vaſallorum.* Sed magis eſt, ut dicamus, vocabulum Vaſallorum diminutivum eſſe a *Baſſus*, Vaſſus, id eſt ſubvaſſus, baſſus minor, quum in Capitulis Karolinis *Baſſus* vaſallum majorem & Capitaneum denotet. Troſten ſih. Geſellion

v. 64. NOTSTALLON, conſtabularios reddidi. Stall a Stabulo dictum, Staplum, Staplus, Stapel, Staphel, Synonyma priſcis. Imprimis vero Stabulum, Stall fuit equorum, atque *κατ' ἐξοχὴν* regium, hinc Comes ſtabuli, *l. 3. C. Th. de equor. conlat.* & corrupte *Conſtabulus.* Regino an. 807. *Burchardum comitem ſtabuli ſui, quem corrupte Conſtabulum* appellamus. Itaque dignitas hæc Conſtabulariorum primo Palatina fuit, *Stallmeiſter:* atque apud Impp. CPolitanos etiam Κονοσταύλης appellarunt, qui præerant Francis ad palatii cuſtodiam, pro more, addictis. Mox in militarem quoque dignitatem translata, & is, qui alias Tribunus militum, dictus Comes Stabuli: isque porro tum in caſtris, tum in urbibus, qui harum cuſtodiæ adhibiti. Concilium Turonenſe ann. 1163. c. 10. *In villis vel urbibus vel caſtellis,* Stall, Conſtabulus. Conſtabularius. 1. 2.

qua

Digitized by Google

„ *Hera ſanta mih God,*
„ *doh mir ſelbo genod,*
„ *Oh hiu rat thuti,*
„ *thaz ih hier gefurti.*
„ *Mih ſelbon ni ſparoti,*
„ *unz ih hiu ginerrti.*
„ *Nu vuil ih thas mir uolgon*
„ *alle Godes holdon.*
„ *Giskerit iſt thiu hieruuiſt*
„ *ſo lango ſo uuil Kriſt.*
„ *Uuil her unſa bina uuarth,*
„ *thero habet giuuaht.*
„ *So uuer ſo hier in ellian*
„ *giduat Godes uuillian,*
„ *Quimit he giſund us,*
„ *ih gilonon imos.*

Huc miſit me DEVS,
proficiat mihi ipſius gratia
Ut vos conſilium detis,
ut ego exercitum educam.
Mihi ipſi non parcam,
donec ego vos liberem.
Nunc volo ut me ſequantur
omnes DEI fideles.
Data eſt hæc vita
tam diu quam vult Chriſtus.
Quia is noſtra oſſa ſervat,
eorum habet cuſtodiam.
Quicunque hîc in alacritate
facit DEI voluntatem,
Egreditur is integer (ex prælio)
ego præmio afficiam ipſum.

Bilibit Si quis

---

quæ Regis ſubſunt dominio, in quibus Conſtabularii ad tempus ſtatuuntur. Tertio etiam ad Tribunalia hoc dignitatis vocabulum extenſum, & *Staplus* 3. ſignificat Palatium, Mallum, locum judicii. Lex Ripuariorum Tit. XXXIII. §. 1. *Si extra regnum ad regis ſtaplum vel ad eum locum ubi mallus eſt, auctorem ſuum in præſente habeat.* Du Freſne *Gloſſar. v. Staplus.* A qua notatione Conſtabularii Argentoratenſes denominati, vulgo *Conſtoffler*, Equites & Nobiles ab initio urbis non tantum ad cuſtodiendam & defendendam eam adverſus hoſtium vim conſtituti, ſed etiam ad jus dicendum in Palatio regio, quod hodieque inde nomen retinet, *die Pfalz.* Brovver. *Lib. VIII. Annal. Trever.* à Stapholo, gradu, ſtaffel, deducit, quod per gradus ad tribunalia adſcendamus: ſed magis eſt, quod diximus, quam ut hybridam vocem ſine neceſſitate fingamus. Denique & vox Conſtoffel Argentoratenſibus non præcisè illos denotant Nobiles, qui Senatores ſunt, & graduum tribunalis participes, ſed imo & iis contradiſtinguuntur. Conſtitutio Argentor. vetus cap. CXXVI. §. 6. *die Conſtofeler vvenne ſo ein geſchelle vvirt, ſo ſullent ſie in ire Conſtofelle bliben bi demſelben eyde, one die des Rotes ſint.* Et alia, cujus Rubrica: *das nieman von den Antvverken zu den Conſtofelen kommen ſoll*, ea eſt Seculi XV. Hi etiam ſimpliciter dicti *Stallarii, Stallere*, i. e. Stallhere, Stallherr. Vid. Gloſſaria Speelmanni & Du Freſne *voc. Stallar.* & *Comes Stabuli.* Conſtoffler.

NOTSTALLON cur hic dicantur, non æque liquet. Eſt autem *Not, noti*, & veteribus & nobis quoque neceſſitas & obligatio imprimis in periculis, anguſtiis. Itaque Notſtallon ſunt Stallarii neceſſarii, h. e. equites, milites, vaſalli, qui etiam non requiſiti à domino, ſi modo ſciant ei magnum periculum imminere, ultro, ſine requiſitione, obligati ſunt adjutorium ſuum ei præſtare, ut loquitur Obertus ab Orto 2. F. 26. §. *licet.* Fragmentum MS. de bello Caroli M. in Hiſpania contra Sarracenos, v. 2537.

Tho uobten vvolle thie Criſtenen.
alſo ſie Got vvolde friſten.
Thie vvaren Godes ſtrangen.
thie lieuen Notgeſtallen.
Tunc pugnarunt bene Chriſtiani.
ſicut eos DEUS volebat conſervare.
Hi erant DEI ſtrenui,
dilecti vaſalli, milites neceſſarii,

Et v. 2640. de milite Saraceno victo:

Sie uuaren rehte notgeſtallen
Thurh not möſen uallen.
Erant veri notgeſtallen,
Ex neceſſitate debeant cadere.

Ita *Notuuerch*, angariam interpretantur Gloſſæ veteres. *Noterbe* hodieque ſuus heres, ſive neceſſarius, qui ex neceſſitate juris debet inſtitui ſaltem quoad legitimam.

v. 66. *Doh.* Videtur potius verbum eſſe, *dihen, doh*, proficere, prodeſſe. V. Gloſſ.

v. 67. Recte porro atque ordine bellum contra Normannos ſuſcepit Ludovicus ex auſpicio divino & conſilio ordinum & vaſallorum. Id enim requirebat jamtum Pax Confluentana ante viginti tunc annos & quod excurrit inter Carolum avum & Ludovicum I. Regem Germaniæ condita, cap. X. *Ut noſtri Fideles unusquisque in ſuo ordine & ſtatu veraciter ſint de nobis ſecuri. —— Illorum, ſcilicet veraciter nobis fidelium communi conſilio —— aſſenſum præbebimus in hoc, ut illi non ſolum non ſint nobis contradicentes & reſiſtentes ad iſta exſequenda, verum etiam ſic ſint nobis fideles & obedientes ac veri adjutores atque cooperatores vero conſilio & ſincero auxilio ad iſta peragenda, quæ præmiſimus, ſicut per rectum unusquisque in ſuo ordine & ſtatu, ſuo Principi & ſuo Seniori eſſe debet.*

v. 68. 70. *Hier*, her, heri, promiſcue uſurpata pro exercitu, *heer*, hodie. *Ginerrti*, nerien priſcis liberare. Otfrid. II, VII, 25. de Agno DEI: *Thaz thiu liuti nerita.* qui homines ſalvaret. Item I, V, 108.

Noh uuinkil untar himile.
Thar er fih ginerie.
Nec angulus (eſt) ſub cœlo,
Quo ſeſe eriperet.

Idem Lib. II, XIV, ult. & L. V, c. XIX. 28. & ult.

v. 72. *Godes Holdon.* DEI Fideles compellat vaſallos ſuos, qui bellum contra infideles pro religione & Eccleſia gererent. Otfrid. V, XXII, 541.

Thie boldun ſcalka thine.
Fideles ſervos tuos.

Neque quis Heroes interpretetur, hos enim *Helethe* olim appellarunt. Carmen laudatum de bello Carolino v. 23.

Uuir komen nah ihme zo Achen,
The gebiete er ſine ſprache
Mit uünf hunderet helethe,
Köne unde ethele.
Veniamus ad eum Aquisgranum,
Ibi edicat ſuum Colloquium (Comitia)
Quingentis heroibus,
Fortibus & generoſis.

De illo bello Annales Francici literis Gothicis deſcripti & a Lambecio editi *Lib. II. Biblioth. Caſ. p. 365. & 372. XI.* Annales *Pithœi & Freberi ad ann. 778.* Eginhardus *in vita Caroli M.* & Anonym. *in vita Ludovici Pii c. I.* De eodem & forte etiam illo ipſo libro ſive Carmine Andreas Presbyter Ratispon. *in Chron. Bavar. pag. 13.* ubi hiſtoriam breviter enarrat ex Speculi Hiſtorialis Vincentii Bellovacenſis libro XXV. Itemque ex libro quodam vulgari collectam. *librum vulgarem* intelligo vulgari lingua h. e. vernacula ſeu Teutonica conſcriptum, quem & ipſum DEO concedente & otio ſuppeditato ex duobus MSS. egregiis Archivi Argentoratenſis edemus.

v. 73. *Giskerit iſt thiu hieruuiſt.* Confortaturus Rex impera-

„ Bilibit her thorinne,
„ Sinemo kunnie.
Tho nam her skild indi sper,
ellianlicho reit her.
Vuold her uuarer rabchon
sina uuidarsahchon,
Tho ni uuas iz buro lango
fand her thia Northmannon.
„ GODE LOB. sageta.
Her siht thes her gereda.
Ther kunig reit kuono.
sang lioth frano.
Joh alle saman sungun
Kyrieleison.

Si quis morietur hîc (in prælio)
ejus familiæ (dabo.)
Tunc arripuit scutum & lanceam,
festinanter equitans.
Volebat is vere vindictam sumere
de suis adversariis.
Tunc nec erat intervallum longum,
inveniebat Nortmannos.
DEO sit laus! dicebat,
Videns id quod desiderabat.
Rex currit audacter
Præcinit canticum publicum (Litaniam)
Atque omnes conjunctim cantabant
Kyrie eleison.

Sang Can-

imperator animos suorum, Ludovicus, ait, mortem non esse metuendam, quum vita nostra dependeat a Christi jussu ac nutu. *Hieruuist*, q. d. hiervvesen, hiersein, Nostrum hîc-esse. Kero: *Uuist*, fuerit. *Durubuuist*, perseveraverit. *Giskerin*, donare, largiri, hodie Bescheren. obsoletum est *Skeren*, dare. Porro rationem subjicit, quod ossa nostra Deus custodiat post mortem. Sic enim legendum v. 76. *giuuaht*, hodie *bevvacht*, custodit. *Uuahta*, vigilia. Alludit autem ad textum SS. Scripturæ Psalm. XXXIII. 21. *Custodit DOMINUS omnia ossa eorum: unum ex his non conteretur.*

v. 77. & 84. *Ellian*, & *Ellianlicho*, festinatio, alacritas, festinanter, alacriter. Kero & Otfridus dicunt *Ilen*, nos *eilen*.

v. 81. *Bilibit*, hodie: *bleibt er im treffen:* sin moriatur in prælio. Otfrid. III, XXIII, 98. de morte Lazari:

Er selbo meinta auur thaz,
Thaz er tho biliban uuas.
Ih uuille iu iz zellen quad er êr,
Ist Lazarus bilibaner.

i. e. Ipse vero designabat hoc,
Quod mortuus esset:
Volo vobis dicere, respondit Ipse:
Lazarus mortuus est.

Liber Salicus MS. Monasterii Ebersheim. cap. de judicio mortuorum: *Svva ein meiger blibet der des Goteshuses ist, der git zuuene velle deme Goteshuse, von dem Libe das beste. darnach das beste von dem ambachte h. e. Si villicus moritur.*

v. 82. *Kunnie*, familiæ, uxori & liberis atque cognatis. Otfrid. I, IX, 41. de S. Johannis nominis impositione;

Ni uuas in ther namo nami
In thinemo kunne.
Non fuit hoc nomine nominatus
In tua familia (quisquam.)

Et cap. seq. v. 11.

In kunne eines Kuninges,
Sines drut theganes.
In familia Regis
Fidelis servi ejus. (Davidis)

Cantus militaris.

v. 92. *Sang lioth frano.* cantavit Litaniam. *Lioth*, canticum, hodie Lied. Otfrid. Lib. IV, 4, 107. de Hosianna:

Theses liedes uuunua
Al einera stimma.
Hujus cantici gaudium
Omnes una voce. (cantarunt.)

Apud Suecos celebre adhuc Poëma Sæmundi Multiscii, dictum *Sölar-lioth*, Solis carmen. *Wiblieth*, de exercitu Sarracenorum Fragm. antea laudatum de bello Carolino v. 2355.

Siuen thusent horn tha uore clungen.
Ire vvibliet sie sungen.
i. e. Septem mille buccinæ hic præcinebant,
Cantica sua sacra cantabant.

FRONO vel *Frano* & publicum & sacrum denotat. Itaque vocabulo *liotbfrono* eleganter exprimitur vox Græcanica LITANIA h. e. preces publicæ & sacræ, *l. 3. C. de heret.* & *l. 30. C. Th. eod.* Novell. *Justin. CXXIII. c. 32.* Λιτὰ, λιτὴ, λιτανεία, λιτανία. litatio, deprecatio. *Aeg. Menag. Etymol. Gallic.* De antiquissimo more Germanorum gentilium, in prælia euntium ait Tacitus: *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in prælia canunt. Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem BARDITUM vocant, accendunt animos futuræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur. terrent enim trepidantve, prout sonuit acies. Nec tam voces illæ, quam virtutis concentus videntur. affectatur præcipue asperitas soni, & fractum murmur objectum ad os scutis, quo plenior & gravior vox repercussu intumescat.* Ipsa vox BARDITUS Celtica est, Gallis & Teutonibus usitata olim. Boxhornius Lex. Britann. *Bard. Poëta, propheta. Bardoneg, poëtica. Barddoni, poëta.* Morhovius. P. II. c. VI. & seq. de Poësi Germ. ex Jo. Saxone refert, *Barr* carmen olim significasse. *Barditum* porro carminis relatum Tacitus interpretatur, i. e. cantationem ipsam.

v. 94. At vero illustris hic textus nostri Poëmatis ostendit, Francos & Germanos ad Christianismum conversos loco istorum carminum, LITANIAM, KYRIELEISON, & ALLELVJA cantasse. *Vide & du Fresne Glossar. v. Kyriel.* ubi & locum de miraculis S. Berlendis allegat: *Omnibus clericis Hymnum concinentibus,* —— *Laicis vero Kyrieles celebrantibus.* quod de clero ibi dicitur, id in nostro carmine de Rege, ut Kyrieles de milite. Ad hunc morem alludit anonymus translator vetus (cujus Summaria Psalmorum Notkeri Psalterio adjuncta sunt. T. I.) Psalmi XXV. MS. in Summaria: Der Psalme vvaz Davides letanie so er facht vvieder die heiren philistim und ir folk. Huc facit & Poëma Classicum de victoria Henrici Aucupis Imp. quod edidit Morhov. *de Lingu. & Poës. Germ. P. II. c. VII. pag. 344.*

Kyrieleison,
Pidi pom pom pom,
Lerm, lerm, lerm, lerm,
Sich keiner herm.
Drom drari drom.
Kyrieleison.

Idem & hunc Danorum veterum morem allegat ex Chron. Norvveg. veteri: eoque trahit locum S. Augustini de Gothis Epist. 178. *Si bora armen, Domine miserere.* quod corruptum censet ex *Herre dich forbarme.* Sed unica literula tantum mutanda: *Si Hera armen*, i. e. Sis DOMINE miserens sive misericors. *Armen* misereri est. Gothica versio Matth. X. 48. *Armai mik*, miserere mei. Anglo-Saxones *Ofear min*, misereri, erbarmen.

De Alleluja testatur Beda *Lib. I. Eccl. Hist. Anglic. cap. XX.* ait: *Tunc subito Germanus signifer universos admonet & prædicat, ut voci suæ uno clamore respondeant, securisque hostibus, qui se insperatos adesse confiderent, ALLELVIA tertio repetitum Sacerdotes exclamabant. Sequitur una vox omnium, & elatum clamorem repercusso aëre montium concluſa multiplicant: hostile agmen terrore pro-*

sterni-

Digitized by Google

Sang uuas geſungen.
Uuig uuas bigunnen.
Bluot skein in uuangon
Spilodunder Vrankon.
Thar rabt thegeno gelib,
Nichein ſo ſo Hludowig.
Snel indi kuoni.
thas uuas imo gekunni.
Suman thuruch ſluog her,
Suman thuruch ſtach her.
Her skancta cebanton
ſinan fianton

Canticum erat decantatum:
Prælium cœptum.
Sanguis apparuit in genis
exultantium Francorum.
Hîc vindictam ſumſit miles pariter,
nemo ſic ut Ludovicus.
Alacer & audax,
hoc erat ipſi congenitum.
Alium percuſſit.
alium perfodit.
Propinavit ſubinde
ſuis hoſtibus

Bitte- *Ama-*

ſternitur. Facit & huc idem Beda c. XXVI. *Fertur* inquit, *quod appropinquantes civitati, more ſuo, cum Cruce ſancta, & imagine magni Regis D. N. I. C. banc Letaniam conſona voce modularentur:*

Deprecamur TE DOMINE in omni miſericordia tua ut auferatur furor tuus & ira tua a civitate iſta & de Domo Sancta tua, quoniam peccavimus. Alleluja.

Porrò cantarunt Majores in prælium ituri etiam Hymnum Angelicum: *Gloria in excelſis.* Fragm. MS. de Bell. Saracen. v. 3175. poſt relatam Turpini Epiſcopi concionem ad militem, qua etiam ad piam mortem animos militum præpararet:

Hiute geſehe vvir unſeren Herren.
Tha ſin vvir iemer mer uro.

Sequitur acclamatio militum:

Sie ſungen Gloria in excelſis DEO.

i. e. Hodie videbimus Dominum noſtrum!
Ibi erimus perpetuo lætabundi,
Cantabant: Gloria in exc. DEO.

Denique & SS. Synaxi ſe præmunierunt. Idem Fragm. v. 1930.

Tho thie belete uernamen
Thaz thie haithene mit ſamenunge vvaren
Sie baten ire Euuarten
Thaz ſie ſih gareten.
Zô ire ambaſte ſie giengen.
Godes lichamen ſie entpfiengen.
Sie ſobten ibre uenie.
Sie riefen hine ze himile.
Zo uile manegen ſtunden.
Sie maneten Got ſiner vvunde.
Tha er ſine mite erloſte.
Thaz er ſie getroſte.
Thaz er in ire ſunde uergeue
Unde ſelue ire urkunde vvere.
Mit pihte ſie ſih bevvareten.
Zo theme tothe ſie ſih gareten.
Unde uuaren ithoh göte knebte.
Zo there martere gerebte.
There ſele ze vvegene.
Thie vvaren Godes thegene.
Sie ne vvolten nibt entrinnen.
Sie vvolten gerne vvither gevvinnen
Thaz unſer alte erbe.
Tharnah ſtreueten thie belethe.
Ia vvaren thie berern etbele.
In Criſten licheme leuene.

i. e. Cum hoc heroes (noſtri) cognoſcerent,
Quod gentiles colligendo milite occuparentur,
Rogabant ipſorum Sacerdotes
Ut ſe præpararent.
Officium ſuum obirent.
Corpus Divinum offerrent.
(Itaque) quærebant illi veniam ſuam.
Ibat clamor cœlo,
Per aliquot horas.
Admonebant DEUM vulnerum ſuorum,
Quibus eos redemiſſet;
Ut eosdem conſolaretur,
Et peccata ipſorum iis remitteret,
Et ipſe teſtis (interceſſor) ipſorum eſſet.
Confeſſione ſeſe confortabant.
Ad mortem ſe præparabant.
Erant nihilo tamen minus boni milites,
Ad tale martyrium promti,
Vitam ſuam in periculum conjicere.
Hi veri DEI ſervi.
Qui Nolebant effugere.
Malebant recuperare
Vetus noſtrum patrimonium.
Eo contendebant hi Heroës.
Et erant hi domini nobiles.
In Chriſti corpore vividi.

v. 96. *Uuig*, prælium, pugna, bellum. Gloſſæ Lipſii: *Vuig, uuic, bellum, prælium.* Vetus verſio Cantici Canticorum cap. IV. 4. *Din hals iſt ſamo Davidis Wighus, da diu uuere obena angeuuorbt iſt. Duſent Skilte hangent an dero uuere unte allerslahto uuiggevvaffene.* i. *Sicut turris David collum tuum: quæ ædificata eſt cum propugnaculis: mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.* Ubi Fr. Junius rationem denominationis a cuneo eoque militari arceſſit, *pag. 119.* Gloſſæ veteres: *Wigant, pugnator. Uuiclihan, bellicoſum. Wigesleitida, belli duces. Widæruuigan, rebelles.*

v. 98. *Bluot skein in uuangon ſpilodunder Vrankon.* i. *der ſpieleuden Franken:* exultantium & irrumpentium Francorum in Normannos. Otfrid. I, VI, 7. de S. Johannis ſaltu:

Io ſpilota in thera muater
Ther ira ſun guater
Et exultavit in utero
Filius ejus bonus.

Laudatum Fragm. MS. de bello Sarracenico v. 3003.

Tho kam ther helet Sampſon,
Er ſlob Scarpulon
Then Kunig von Iren
Uil nah ſineme line.
Thaz ime thaz plöt uz then ögen ſprang.
i. Mox adventabat heros Samſon
Percutiebat Scarpulum
Regem Irenſem
Multum in corpus ejus,
Ut ſibi ſanguis ex oculis profiliret.

Iratis oculi cur ſanguine turgeſcant disquirit Ariſtoteles *in Problemat.* & vid. Eraſmi *Chil. 2. Cent. 1. Adag. LXX.*

v. 102. *Gekunni*, congenitum. *Kunnie*, ſupra v. 82. Kero: *Chunni, genera. Cotchundiu, divini generis.* Go-

Digitized by Google

Bitteres lides.
ſo uuehin hio thes libes.
Gilobet ſi thiu Godes kraft,
Hludvvig uuarth ſighaft.
Sag allin Heiligon thanc.
Sin vvarth ther Sigikamf.

Amarum potum.
ſic ceſſerunt hîc de vita.
Benedicta ſit DEI virtus!
Ludovicus factus victor.
Dic omnibus ſanctis gratias.
ipſius facta victorioſa pugna.

Odar At

this *Kun* generatio *Marc. VIII. 12. Godokunds*, nobilis. *Luc. XIX. 12.*

v. 107. Lides. *Lid* eſt ſicera, h. e. potus confectus a ſiceratoribus, *qui cereviſiam vel pomaticum ſive piraticum vel aliud quodcunque liquamen ad bibendum aptum fuerit*, facere ſciunt, ut Kapitulare de villis Karoli M. §. 45. id exponit. Otfridus L. 1, 4, 70. de S. Johanne Baptiſta:

Ni fullet er ſih uuines,
Ouh lides niheines.
Non implebit ſe vino,
Nec ſicera ulla.

Idem L. 2, 8, 21. de vino in Cana deficiente:

Tho zigianc des lides,
Ioh braſt in thar thes uuines.
Tunc conſumta erat ſicera
Et deficiebat vinum.

ita enim vitioſa lectio Flaciana eſt emendanda. Idem mox v. 50. de S. Maria ad miniſtros:

Gibot ſi then ſar gâhun,
Thiu thes lides ſahun.
Præcepit illa confeſtim his
Qui potum obſervabant.

Et v. 189. *Thiu faz thiu námun lides*
Zuei odo thriu mez.
Hydriæ iſtæ capiebant potus
Duas vel tres metretas.

Idem L. 4, 33, 39. de potu paſſionis:

Sie 'nan ouh tho qualtun,
Mit ezzichu drangtun,
Mit bitteremo lide,
Thez datun ſe al bi nide.
Ipſum quoque ſic tormentarunt,
Aceto potarunt,
Amaro potu,
Id fecerunt omne ex invidia.

v. 108. *So uuehin hio thes libes.* Uuehin eſt cedere, hodie pronunciatur *Weichen.* Kero: *Uuebſalum, viciſſim. Uuebſal, alternatio, permutatio, viciſſitudo.* Otfrid. V, 19, 114. de Aeternitate & extremo judicio:

Thar n'iſt miotono uuiht,
Ouh uuebſales nia uuiht.
Ibi non eſt doni (corruptionis) quicquam,
Nec permutationis locus.

Hio, videri poſſit corruptæ lectionis eſſe, & forte legendum *Sie*, iſti. Sed nihil dum muto. Recurrit hæc particula mox v. 115. *Garo ſoſér hio uuas.* Ubi promtitudo & prudentia Ludovici R. *hio* h. e. hîc, in hoc conflictu, celebratur.

Thes libes non corpus, *thes leibs*, ſed vitam, des lebens, proprie ſignificat. Kero: *Des euuigen libes, vitæ æternæ.* Symbolum Apoſtolicum Alamannicum: *Geloubo euuigen lib.* credo æternam vitam. Item: *Ich gelob nah diſem lib den euuigen lib.* Credo poſt hanc vitam æternam vitam. Notgerus in Pſalm. XXVI. *des libes urſprung, fons vitæ.* Gloſſæ Lipſii: *Liba, vita. Libes, vitæ.* ubi Lipſius adjicit: *Nos leue, tamen & vulgo By lyue, illo ſenſu.* Atque in Germania ſuperiori hodieque iſta formula interdicentis vulgo: *Bey leibe nicht*, per vitam ne facias. Sed & Edicto Imperatoris Auguſti de Cenſu orbis Romani Otfridus inſerit:

Thaz ſi gomman ioh uuib,
In thiu ſi uuollen haben lib.
Fuat vir vel mulier,
Modo velint habere vitam.

Quod hodie dicimus: *Bey leib und lebens ſtraffe.*

v. 111. *Sag allin heiligon thanc.* Sic enim legendum pro eo quod ſcriptum *Sab.* Quæ fuerit ſententia Eccleſiæ Francorum de veneratione Sanctorum, pluribus docet S. Agobardus Archiepiſcopus Lugdunenſis *lib. de Imaginibus.* cap. 29. coævus ſcriptor, qui præter aliorum SS. Patrum dicta, etiam S. Auguſtini *Lib. XXII. de Civ. DEI. c. X.* launat; *Faciunt mirabilia martyres vel potius DEUS aut cooperantibus, aut orantibus eis, ut fides illa proficiat, qua eos, non deos noſtros eſſe, ſed unum DEUM nobiſcum habere credamus. Denique pagani diis ſuis & templa ſtatuerunt, & ædificaverunt aras, & ſacerdotes inſtituerunt, & ſacrificia fecerunt. Nos autem martyribus noſtris non templa ſicut diis, ſed memorias ſicut hominibus mortuis, quorum apud DEUM vivunt ſpiritus, fabricamus. Nec ibi erigimus altaria, in quibus ſacrificemus martyribus, ſed uni DEO & Martyrum & noſtri ſacrificium immolamus; ad quod ſacrificium, ſicut homines DEI, qui mundum in ejus confeſſione vicerunt, ſuo loco & ordine nominantur, non tamen a ſacerdote, qui ſacrificat, invocantur, DEO quippe, non ipſis ſacrificat, quamvis in memoria ſacrificet eorum; quia DEI ſacerdos eſt, non illorum. Ipſum vero ſacrificium, corpus eſt Chriſti, quod non offertur ipſis, quia hoc ſunt & ipſi.* His præmiſſis hoc Agobardus ſubjicit judicium & confeſſionem nomine Eccleſiæ Francorum: *Hæc eſt ſincera religio, hic mos catholicus, hæc antiqua Patrum traditio; ſicut etiam Libro Sacramentorum, quem Romana tenet Eccleſia, facile comprobatur. Hunc venerationis modum qui ſupergreditur aut relinquit; contemnit diſciplinam patris ſui, dimittitque legem matris ſuæ. Ideo nec gratia capiti ejus addetur, nec torques collo. Teneatur itaque via regia. Non ponamus ſpem noſtram in homine, ſed in Deo.* Et cap. XXXI. ait: *Quicunque aliquam picturam vel fuſilem ſive ductilem adorat ſtatuam, non exhibet cultum DEO, non honorat angelos vel homines ſanctos, ſed ſimulacra veneratur. Agit hoc nimirum verſutus & callidus humani generis inimicus, ut ſub prætextu honoris Sanctorum, rurſus idola introducat, rurſus per diverſas effigies adoretur. Adſpiciamus picturam quaſi picturam, vita, ſenſu, & ratione carentem. Paſcatur hac viſione oculus. DEUM vero veneretur animus; qui & Sanctis ſuis victoriæ coronam, & nobis interceſſionis eorum tribuit adjutoria.* Atque porro cap. XXXV. ait: *Nec iterum ad ſua latibula fraudulenta recurrat aſtutia, ut dicat, ſe non imagines Sanctorum adorare, ſed ſanctos. Clamat enim DEUS:* Gloriam meam alteri non dabo, nec laudem meam ſculptilibus. *Et Apoſtolus de Domino noſtro, Mediatore DEI & hominum, Homine CHRISTO JESU:* Propter quod & DEUS exaltavit illum, & dedit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen. *Quale vero hoc nomen ſit, conſequenter exponit:* ut in nomine JESU omne genu flectatur cœleſtium, terreſtrium &c. *hanc poteſtatem, laudem, dominationem, hoc nomen quod eſt ſuper omne nomen nullus ſanctus angelus, nullus ſanctus homo ſibi uſurpat. Angelus enim qui uſurpavit, vel homo quem uſurpare ſuaſit, uterque corruit.* Atque hæc tunc fuit doctrina Eccleſiæ Francorum de invocatione Sanctorum, quorum hic fit mentio, & ſecundum quam hic locus intelligendus.

Porro

Digitized by Google

Odar abur HLudvvig
Kuning uuar ſalig.
Garo ſo ſer hio uuas
Svvar ſo ſes turft uuas.
Gihalde inan, Truhtin,
bi ſinan eregrehtin.

At vero Ludovicus
Rex fuit felix.
Promtus uti hîc fuit,
Gravis quantum opus erat.
Serva ipſum, DOMINE,
in ſua Majeſtate!

Porro huc pertinent quoque laudes publicæ & ſolennes, & acclamationes Regibus factæ. Concilium Triburienſe ann. 821. c. ult. *Omnes Galliæ & Germaniæ Principes. —— & Eccleſiaſticus Ordo, DEO & Principibus laudes referentes, hymnum TE DEVM LAVDAMVS decantabant.* Atque in his ſolennibus acclamationibus etiam Litaniarum uſus fuit. Andreas Presbyter *in Chron. Bavar. pag. 15.* de Arnulphi Imp. nepotis Ludovici Germanice ex fratre, victoria ultima de Nortmannis: *Arnolphus Imper. cum Nortmanni peſſimi pagani Epiſcopia & monaſteria Sanctorum devaſtarent, & Epiſcopos una cum Canonicis, Monachis & Sanctimonialibus indifferenter necarent, conducto exercitu in fines Occidentalium Francorum, ubi hoſtes conſederant, devenit. Tunc cæteris omnibus præ multitudine nimia paganorum, & ob pedeſtre bellum Francis eatenus inſolitum, deſperantibus, Rex ſolus in Rege Regum ſpem ſuam ponens, & exhortationibus validis ad ulciſcendum Chriſtianorum ſanguinem incitans milites, ipſe vexillum anteferens præliari cœpit, & mox ſubveniente gratia DEI victoria ceſſit ad Chriſtianos, ita ut amnis alveus cui inſederant, & antea illis pro muro fuerat, tunc cadaveribus interceptus, univerſis ſtupentibus ſiccus appareret. In eo prælio cæſi ſunt duo Reges Nortmannorum & Danorum, Sigefridus & Godefridus, nec non Regia ſigna ſedecim ablata, & in Bavariam Ratisponam pro teſtimonio ſunt transmiſſa. Tunc quoque Rex cum omni exercitu ad Letanias procedens, laudes magnificas DEO celebrare præcepit, qui talem ſuis tribuit triumphum, ut uno de parte Chriſtianorum occiſo, mille de parte paganorum perirent usque ad unum.* Has laudes publicas non fuiſſe carmina in laudem Principis compoſita, quale hoc præſens eſt, ſed meras acclamationes, aſſerit Du Freſne *in Gloſſar. voc. Laus.* Quod uti regulariter verum eſſe fateor, ita non video, cur fieri non poſſit, quo minus & hoc præſens, & forte alia quædam illis acclamationibus interſeri potuerint. Denique formas Litaniarum tum temporis Francis uſitatas refert Alcvinus, Magiſter Caroli M. *pag. 193. & 280.*

v. 114. *Kuning uuas ſalig*, Rex Salicus, Pius, Felix, ſecurus. Sigismundus Imp. in Articulis militaribus belli Huſſitici an. 1431. *Auch ſol ein yeglicher der in die Here furet ſpiſe und trang, kaufmanſchaft vvelcherley das iſt, zu und ab von den Heren, ſicher und ſelig ſin vor allermenniglich.* i. e. Quilibet qui in caſtra cibum & potum, merces cujuscunque generis, apportat vel reportat à caſtris, ſecurus & tutus eſſe debet contra omnes & ſingulos. Hinc *Terra Salica*, quæ libera & immunis eſt ab oneribus ordinariis, ut feuda franca. *Franci Salici*, freye Franken, immunes ab oneribus vulgaribus, ob miniſteria quæ in Sala ſeu Curia Regia obibant. Sed & omnes in Curia vel Palatio Regio gaudent ſecuritate Salica, quam *Burgfriden* vocamus.

v. 115. *Garo.* Gloſſæ Lipſii: *Garo, garu*, paratus. Kero: *Karata*, præparavit.

v. 116. *Seuuar*, videtur legendum *Suuar*, gravis. Kero: *Suuar*, grave. *Suuarriu*, gravis.

v. 118. *Eregrehtin*, Otfrid. VI, 1, ult.

Al bi thinen mahtin,
Ioh hohen eregrehtin.
Omnia per tuam potentiam,
& ſummam Majeſtatem.

Et c. 5, 44.

Thaz oli oub thia ſlihti
thera ſinera eregrehti.
Oleum & æquanimitatem
ſuæ Majeſtatis.

Et V. 23, 581.

Idmer in then mahtin.
bi ſinen éregrehtin.
Semper in potentiis
per glorias ſuas.

Et I, 4, 33. de populo orante,

Sie uuarun iro benti
zi Goti heſſenti,
Sinero eregrehti
uuarun thiggenti.
Erant ſuas manus
ad DEVM tollentes,
Ejus glorificationi
erant inſervientes.

Vox ex *Ere*, honor compoſita & *gerehti* ſive *kerehti*, quod Kero vindictam interpretatur. *Rehcham*, *ultor*, idem ſignificat itaque proprie glotiæ honoris & Majeſtatis tuitionem & vindicationem, quam Regi apprecatur Poëta, à qua ſalus populi dependet ac viciſſim. Felicitatem temporum ab auſpicio Regio dependere, communi Gentium conſenſu conſtat: atque ut ſanitas capitis & membrorum una ſanitas eſt: ita capiti prærogativa hactenus debetur, quippe quod operationibus ad totius corporis ſalutem tuendam, præcellat.

Digitized by Google

Digitized by Google

PARÆNESES
ANTIQUÆ GERMANICÆ
TYROLIS
REGIS SCOTORUM
Ad
FILIUM FRIDEBRANTUM:
Ut &
WINSBECKII
ad Filium,
Ac
WINSBECKIÆ
ad Filiam,
Ab hinc annos D. & quod excurrit, ſcriptæ.
Primus illas ex Bibliothecâ Bartholomæi Schobingeri JCti.
Cum notis edidit
MELCHIOR HAIMINSFELDIUS GOLDASTUS.
Nunc easdem collatas cum MSC. Bibliothecæ
REGIS CHRISTIANISSIMI
Ac notis tum GOLDASTINIS, tum ſuis inſtructas Orbi Literato exhibet
JOH. GEORGIUS SCHERZIUS,
D. ac Juris in Univerſitate Argentoratenſi Profeſſor P. Ord.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

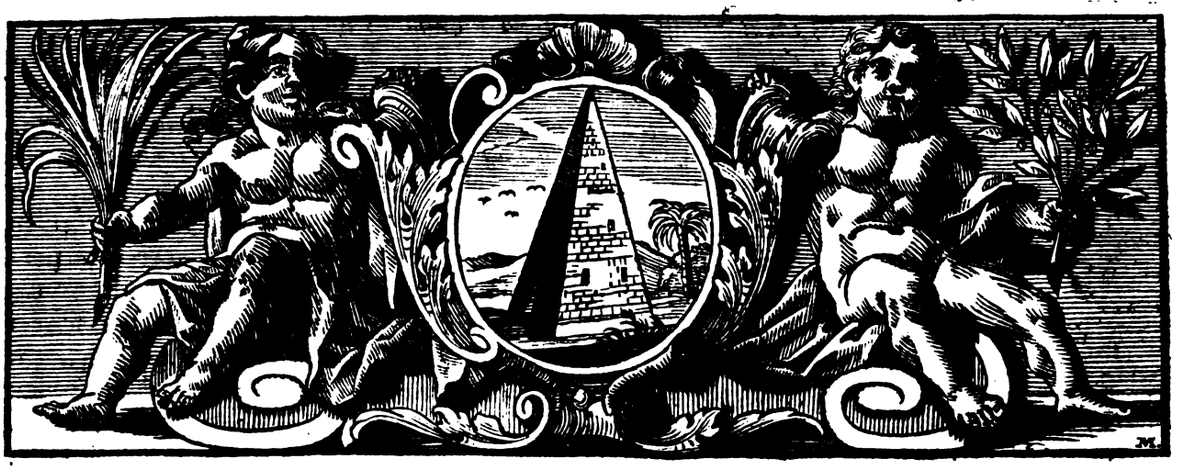

JOH. GEORGII SCHERZII,

D. & Juris in Universitate Argentoratensi Professoris P. Ord.

PRÆFATIO.

In

Tyrolis, Winsbeckii & Winsbeckiæ Paræneses Germanicas.

Istuntur iterum Luci Publicæ *Tyrolis, Winsbeckii* & *Winsbekiæ* Paræneses Germanicæ, venerandum Antiquitatis Germanicæ monumentum. Edidit illas quidem jam 1604. Insulæ ad Lacum Acronium ex Bibliotheca Schobingeriana in 4. post quinque Paræneticos Latinos in Parte I. Paræneticorum veterum Melchior Goldastus ab Haiminsfeld, *vir editis antiquis Germaniæ monumentis tam bene de Patria meritus, ut absque dubio Athenienses illum in Prytaneo aluissent, si quidem illud in ævum incidisset*, judice τῷ πάνυ Conringio in Præfat. ad Tacitum de Morib. German. Sed tanta jam a non exiguo tempore cœpit libri hujus esse raritas, ut pauci Eruditorum illum se vidisse gloriari potuerint. Sane DN. Joh. Riddarstierna, Suecus sago togaque illustris, non dubitauit d. 19. Decemb. 1694. ita ad Celeb. Stadenium scribere: *Verlange von dem Herren Secretario einige Nachricht, wo doch des Goldasti Paræneticí Veteres zu finden, und wann sie gedruckt, qua forma, an separatim, an vero junctim cum aliis Goldasti operibus. Dann ich sie tausendmal gesucht in Bibliothecken und nachgefragt, aber niemals können zu sehen bekommen;* Cui hunc in modum respondit Stadenius: *Integrum titulum quem pars I. Paræneticorum Veterum Goldasti præ se fert, habes hic adjunctum in separata charta. Pars posterior lucem nunquam aspexit. Occupassent eam procul dubio CLIV. illi Poëtæ veteres,*

veteres, quos manuſcriptos idem habuit, & elogio Voluminis aulici & Antiquitatis Germanicæ Theſauri ornant, ſi fata voluiſſent. Sed nunc fruſtra deſiderantur, cum forte jam ſit iſtud volumen deperditum, aut tineis & blattis impune rodendum permittatur. Neque enim in Catalogo MSS. Goldaſti, in Bibliothecam publicam Bremenſem perlatorum, quicquam ejus obſervavi. Nactus ſum ego hanc Partem primam ex Bibliotheca Conringiana, & profecto non vili pretio, quia in bibliopoliis non reperitur, nec niſi ſemel ſeparatim eſt edita. vid. J. H. a Seelen Memoria Stadeniana p. m. 188. & 190. Eadem fere mihi circa opus hoc ſors fuit. Licet enim non paucas tum hic tum apud Exteros, perreptaverim Bibliothecas, nunquam tamen in illud me incidere memini. Tandem tamen melior affulſit fortuna. Curis enim indefeſſis venerandi & ſanctiſſimi ſoceri mei, DN. *Johannis Philippi Bartenſteinii*, Logices, & Metaphyſices in hac Univerſitate Profeſſoris meritiſſimi, (cujus morte Polyhiſtora πολλῶν ἀνλάξιον ἄλλων ſibi ante ſex menſes ereptum jure luget Orbis Eruditus) effectum eſt, ut Lindavia, (quæ & B. Soceri mei & Editionis Goldaſtinæ Patria eſt) liberalitate Summe Reverendi DN. M. J. Gaupii, Viri non minus rara Matheſeos, ſcientia, quam ſacri muneris dignitate conſpicui, mihi, quo Bibliothecæ meæ pars eſſet, transmitteretur: Hoc exemplar cum in manus meas veniſſet, mox illud Lutetias Pariſiorum ablegavi ad Virum non magis munerum, quæ gerit, ſplendore, quam Eruditione profunda Illuſtrem, *DN. Joh. Chriſtophorum de Bartenſtein, S. Cæſareæ & Catholicæ Majeſtatis nunc in Secretiori Auſtriæ inferioris Cancellaria Aulica Conſiliarii meritiſſimi*, quem olim Auditorem atque Amicum ſummum habui, jam vero per connubium cum Sorore ejus affinem & Patronum optimum maximum experior. Ille pro inſigni, quo in omnes veræ Eruditionis partes fertur, amore hoc officii & Publico & mihi præſtitit, ut impreſſum textum cum MSC. Bibliothecæ Regis Chriſtianiſſimi accurate conferret. Collatum ita textum hic tibi ſiſto cum Notis Goldaſtinis, luculentis ſane & egregiis. Schilterianas nullas addere potui quia nullæ ſuperſunt. Junxi vero meas, tum ut verbis integritatem reſtituerem, tum ut mentem locorum obſcuriorum indagarem. Lapſus etiam quosdam Goldaſti in Obſervationibus meis veritatis amore detexi, ſed eos tantum, qui linguæ Germanicæ antiquæ amaſiis noxæ eſſe poſſunt. Alia excutere nec ſcopi noſtri nec temporis ratio ferebat. Utinam vero Celeberrimi *Diederici a Staden* Interpretatio vernacula cum Præfatione, aliaque quæ illum molitum eſſe circa hoc opus apparet ex ſupra allegata Memoria Staden. p. 142. ad nos perveniſſet; ſine dubio ornatior hæc Editio prodiret. Sed idem huic operi ac Otfrido, Willeramo, Auctori Rhythmi de S. Annone (circa quos omnes egregie vir ille ſudavit,) fatum fuit. De Auctoribus horum παραπίσσων poſt ea quæ Goldaſtus attulit quod addam nil habeo, nec de perſonis illorum certi aliquid dici poteſt; de eo non dubito, quod circa finem Seculi XII. ſcripſerint, id quod ſtyli ratio inprimis, & allegatio, qua Wolffframus ab Eſchelbach utitur, (qui ſub initium Seculi XIII. in aula Hermanni Landgravii Thuringiæ floruit,) perſuadet; ut & ætas plerorumque quorum Carmina in aulico illo 154. Poetarum Volumine & Antiquitatis Germanicæ Theſauro (unde hæc decerpſit Goldaſtus) comparent. Uti autem ex Citationibus illis antiquorum, quas ſub finem Dedicationis ad Dn. a Schellenberg exhibet Heiminsfeldius, facile apparet magna in exiſtimatione fuiſſe opus illud, quod Tyrol vel Tyro (juxta MSC. Regium) loquitur, ita quanti recentiorum temporum Eruditi, emunctæ quidem naris viri, tum id, tum Winsbeckii & Winsbeckiæ Carmina æſtiment, ex iis, quæ mox ſubjungemus, liquebit; Vale Benevole Lector, laboribusque noſtris favere perge! Dabam Argentorati Vigilia annuntiationis B. Mariæ Anni

1727.

Judicia

PRÆFATIO.

Judicia Eruditorum de Paræneſibus hiſce.

FRID. TAUBMANNUS
In Præf. in Culicem Virgilii.

POſtquam de Antiquiori Germanorum Poëſi egiſſet pag. 6. ita pergit: *Cujusmodi autem Veterum Germanorum Poëtica fuerit (nam Latina nunc non ſollicito) licet hinc æſtimare: quanquam ævi ſequioris & ſub Imperio Friderici Barbaruſſæ. Ita enim der WINSBEKE, Eques nobilis & domi bellique rebus geſtis clarus ad Filium:*

Ein weiſer Man hat einen Sun &c. hæc quidem e longo illo Poëmate non ordine, ſed ſaltuatim excerpſi. His dictis Taubmannus quosdam verſiculos Werneri cujusdam exhibet, inde ita loquitur: *Hæc profecto talia ſunt, præ quibus genuinus aliquis Germanus Græcos Latinosque Poëtas faſtidiat. Et cur, o mea Mater Germania hunc genium tuæ Muſæ non etiam porro continuaſti. Pudet me pigetque ſtuporis, quo ante centum annos & quod excurrit, vetus illa gloria turpiter contaminata viſitur.*

Morhof im Unterricht von der Teutſchen Sprach und Poeſie. Cap. VII. p. m. 286. ita diſſerit:

WIe wir (Teutſche) *uns nun billig den Vorzug in der Poeſie, die zu Friderici Barbaroſſæ zeit im ſchwang gegangen, zumaſſen, ſo kœnnen wir keine geringere Anzahl von Tichtern zum Vorſchein bringen, und zwar nicht von geringen Leuten, ſondern Kœnigen, Fürſten, und Grafen, die in dieſer Zeit ihre Verſe geſchrieben, davon noch einige fragmenta vorhanden, deren Goldaſtus einen theil in ſeinen Paræneticis hervorgegeben. Worunter des Winsbecken und der Winsbeckin ihre ſo herrlich ſind, daſs auch die iezige Zeit nichts daran zu verbeſſern findet. Ich rede aber nicht von der reinen Sprache und deren reimgebænden, wiewohl ſolches zierlicher und beſſer iſt, als der provençal Poëten die damahls geſchrieben. Goldaſtus ſagt in der Vorrede ſeiner Anmerckungen nicht unbillich von ihnen, Dicite ſodes, ſi latino carmine ceciniſſet, putatiſne pauciores interpretes, quam Guntherum, Petrum Bleſenſem, aliosque ejusdem ævi reperturum fuiſſe. Ich muſs geſtehen, daſs es mir eine groſſe Ergœzung ſey, dieſe alte Schrifften, und inſonderheit des Winsbecks, zu leſen, darinnen zwarlich eine groſſe Weisheit ſteckt, und faſt kein Wort vergebens geſezet iſt. Ich gedencke hiebey allezeit an das Urtheil des Joſephi Scaligeri, ſo er von des Ennii Schrifften gefællet, wenn er dieſelben mit den neuen Poëten vergleichet. In den primis Scaligerianis, ſo Tanaquil Faber herausgegeben, ſagt er alſo von ihm: Vtinam hunc haberemus integrum, & amiſiſſemus Lucanum, Statium, Silium Italicum, & tous ces garçons-la. Dieſes mœchte man auch wol zum theil von dieſen alten Poëten ſagen. Es wære zu wünſchen, daſs wir ſie alle ganz hætten, und an deren ſtatt einige von den Neulingen verlohren, die der gelehrten Welt mit ihren ungeſchikten Gedichten ſehr beſchwerlich fallen. Es iſt ihrer keine geringe Anzahl. Wir wollen nur die allhier ſetzen deren Goldaſtus eine beylauffige Erwæhnung thut. Des Kœnigs Tyrol aus Schottland, und des Winsbecks Gedichte, ſind vom Goldaſto gantz geſetzt. Wer dieſer Kœnig Tyrol geweſen ſey, kan er nicht ſagen, denn man findet ſeinen Nahmen nicht in Schottiſchen Hiſtorien. Er hat aber gantze Bücher von Kœniglicher Aufferziehung geſchrieben, worauf dieſes nur ein Auſszug iſt. Es bezeuget Boppo, der zur ſelben Zeit gelebet, daſs er 2. Bücher geſchrieben, an ſeinen Sohn Friedebrand: eines, darinnen er handelt von der Unterweiſung in Gœttlichen Dingen, das andere, von einem guten Leben und Wandel. Wovon Goldaſtus mit mehrern handelt, in der Vorrede der Anmerckungen über die Paræneſes, &c.*

Digitized by Google

PRÆFATIO.

Celeberr. J. G. Eccardus in Hist. Studii Etymologici Linguæ Germ. Cap. 19.

CIrca Annum 1635. gravem jacturam res Critica Germanorum patiebatur morte Polyhistoris eximii Melchioris Heimsfeldii Goldasti, qui non solum variis scriptis Antiquitates, Jus Publicum, remque literariam insigniter illustraverat, sed facem etiam accenderat linguæ cultoribus, varia monumenta Teutonica stupenda assiduitate colligendo, & publicando. Extabat illo tempore apud Baronem Hohensaxium in arce Forsteckia, ut Schobingerus indicat, venerandum antiquitatis monumentum, quod vere aureum rerum Germanicarum thesaurum continebat, tunc ante annos 450. & amplius scriptum atque ab Imperatore Heinrico, Conrado Rege, iuniore, aliisque Imperii Principibus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, nobilibus aliisque Poëtis decantatum in certamine musico, ut conjicit Goldastus, qui sibi illud a Schobingero acceptum duobus tomis integrum descripsit, atque exinde Tyrolis Regis Scotorum Winsbekiique Equitis Germani ad filios, & Winsbekiæ nobilis fœminæ ad filiam Paræneses anno 1604. publici iuris fecit, additis notis eruditione singulari plenis, in quibus obscuriora verba exposuit originesque eorum quæsivit.

V. NOB.

Digitized by Google

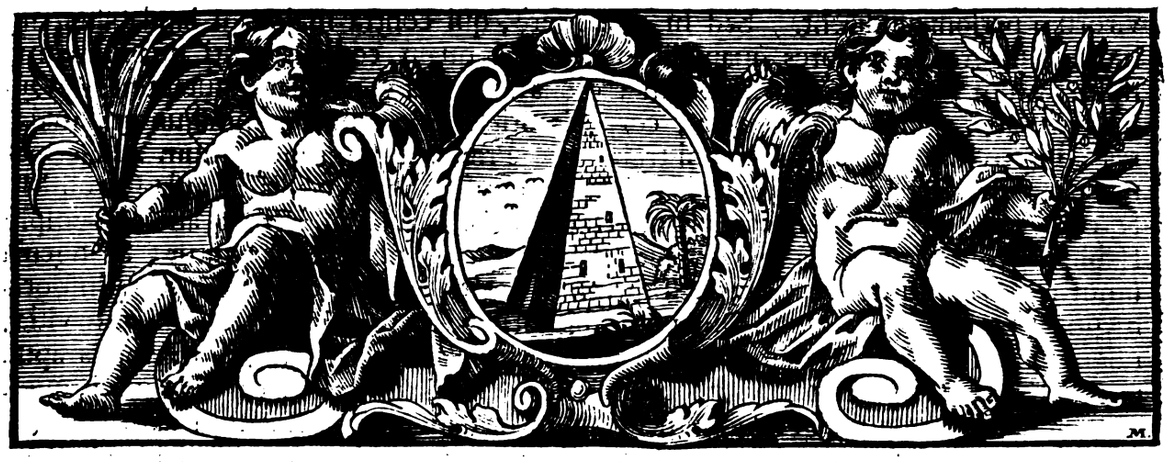

V. NOB. & INLUSTRI JOANNI A SCHELLENBERG, HYFFINGÆ, STOUPHÆ, RANDECCIÆ, &c. DOMINO, S. C. MAJESTATIS CONSILIARIO,

MELCHIOR HAIMINSFELDIUS GOLDASTUS S. D.

Græcâ & Romanâ lingua, V. INL., nullius imperium majus atque diuturnius Theutonicæ fuit quæ cum ipſa quodammodo Tellure orta gentibus diſſitiſſimis, unde res ſignificarent & animi ſui ſenſum, verba ſuppeditavit. Namque ſi priſcæ hiſtoriæ fides, a Suecis primò in Helvetiam, Dacis illata Normanniam, Belgium ab Saxonibus, inde Britanniam porro, Gotthis ac Vandalis Italiam, in Hiſpaniam à Suevis ac hisdem Gotthis, denique Galliæ impacta à Francis, verum iſtas apud gentes diu non perſtitit, quæ excuſſo imperii jugo, hodie veſtigia tantum ſuperant, eaque perpauca. nec mirum, cum ipſi Sueci, Daci, Sarmatæ, populi continentes, eò a nobis abierint, ut intelligi, niſi ſummâ cum difficultate, a nemine noſtrum poſſint. aſt Germanis integra incommiſtaque perennat, nec alio nunc ſermone, quam majores noſtri ante annos ſesquimille, utimur, qua in re ſoli Germani habemus gloriari. emollita tamen pronuntiationis aſperitas, verba item partim antiquata, alia prorſum obſoleta ipſa autem ratio dicendi vetus, aut, ſi malis ita appellare, indigena atque αὐτόχθων. quæ ut ſingulis mutarit ſæculis pronum eſt oſtendere. & vidimus nonnulla carmina, quæ cum Evandrinis, ut ſit dicam, atque Saliaribus in genere ſuo queant componi. quippe par atque eadem Germanis, quæ Romanis quondam, nitidandæ linguæ ſtudium. quod qui nuperum ac procuratorium calumniantur, injurii ſunt in diligentiſſimos noſtros majores. longiora pono ad compendium. quinque proxima ſæcula vide. in quibus triplex, more Romano, Aulicorum exercitium, equeſtre, gymnicum, muſicum. In iſto ſermonis & ingenii cura, quâ ad oratoriam & poeticam informabantur. Itaque viri principes & equeſtres, nonnumquam etiam Imperatores, Reges, certamina inſtituere poetica, in quibus nobili familia virgines offerebant victoriam cantus, non ſecus atque in haſtiludiis. Contentio de præmiis erat ab Imperatore propoſitis aut quodam principum magnate. Rem non dubito fore, qui levem & non ſatis dignam principum

virorum perſonis judicent. Sed hi erunt ferè, qui contra majorum laudabiliter inſtituta, Libero addictiores quam libro, cortici quam codici, denti quam menti, nihil rectum, præter quod ipſorum ebrioſis moribus conveniat, putabunt. Qui ſi didicerint, animi nos imperio, corporis uti ſervitio, non admirabuntur, majores ab exercitiis corporis ad animi tralatos. Prætereà non tunc demum ad Germanos exercitatio iſta commigravit. Fuit eadem multis ante ſæculis in aula Caroli M., & ex gente Saxonum Arturi Britannorum Regis. Sublata iterum ante Rudolphi Habiſpurgenſis ævum, damno nobilitatis, quorum & mores cenſebantur, & ingenia ſimul excolebantur. Nam tametſi juvenes fermè ἐφωτικὰ, ceteri tamen adultioris mentis Heroum geſta atque Ducum, alii Satyras in principum ac nobilium vitia, nonnulli admonitiones, tamquam ad filios præſentes, recitabant. Exemplis apud te, V. INL., non eſt neceſſum probari dicta. Vidiſti cum alia, tum illa aurei, quod Schobinger noſter poſſidet, monumenti. inde has juvit in anteceſſum dare Paræneſes, dum ceterorum deproperarentur. Adſperſi nonnusquam, veluti blandimenta notas meas, quibus ſaporem mutaremus acerbæ lectionis, & iſtos ſcriptores animo conciliaremus averſo. Eas ad quem Germanorum, quam ad te V. INL., adferrem, habui omnino neminem. Sunt illa quidem communia cum multis, familiæ antiquitas, Baronibus olim & Comitibus juncta, tum ſacri Palatii adſeſſura: at propria tibi harum peritia rerum, quam nequidquam in altero quæram. Ab eâ pendet judicii acrimonia tui & ſcientia arbitrandi novam noſtram ſcriptionem, cui, quod probare ab Schobingero tui cupidiſſimo nuntiabaris, vellem ab illuſtri nomine tuo clarius accendi lumen. Germaniæ tu quidam quaſi Phœbus & Apollo illuces, omnia antiquitatis abſtruſa ingenii claritate penitrans, itaque par & æquum facies, V. INL., ſi, quemadmodum Sol aſtris flammam, ita tu ſcriptis meis impartiaris ſplendorem. tantum petiturus veni. Vale, V. INL., & fave. A. N. D. ∞ Ib CIII. S. Galli.

TESTIMONIA DE TYROLE SCOTORUM REGE, EJUSDEMQ. LIBRO.

Wolfram von Eſchilbach,

carm. LXX. de Dæmone anulo incluſo;

Schachzabels halfes ſider ſpiln
Den edeln Kunig Dirol, der trug es an der hende ſin;
Es galt dru Kunigrich vnd zwelf lant dur groſſen zorn,
Da engegen benannt was ie ſin
Hobet, vnd bet ers ſpil verlorn.

Epitomator libro II.

Ihr Herren úch tut dis buch erkant
Wie der Kúnig Tyrol vs der Schottenlant
Sinen Sun Vridebrande riet
Die weltlichen lere, das kint von miſſenwende er ſchiet.

Boppo carm. CXL.

Ob ich han war geſungen
Das wil ich an die werden wiſen meiſter Pfaffen lan
Vnd an des Kúniges Tyrols buch, das ſaget vns ſunder wan.

Ibidem:

Wan des Kúniges Tyrols buch hat mich berichtet bas.

Et poſt;

Swie ichs von Daniel den wiſſagen geweren habe
Vnd och von des Kúniges Tyrols buch, &c.

GOL-

Digitized by Google

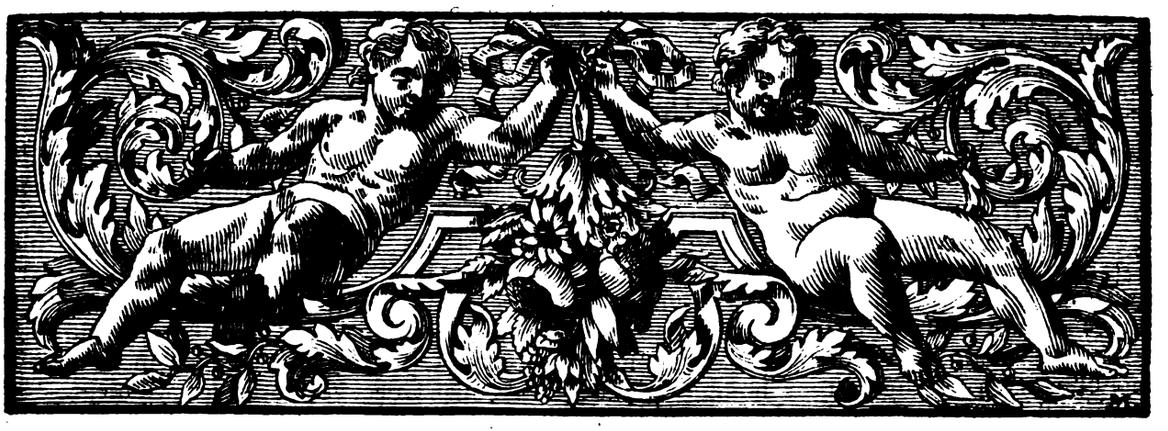

GOLDASTUS LECTORI SVO S.

VIdes plerosque peregrinarum linguarum antiquitates ſummo cum ſtudio atque impendiis omnibus perveſtigare, nec ullum Bibliothecarum angulum, dum quid ab inſtituto reperiant inexploratum habere; at qui majorum monumenta pari induſtria indagaret, vidiſti, opinor, neminem. Quod te mirari ego non miror, cum nec bonitate illa, nec vero etiam antiquitate ulli earum temere concedant. Etenim quamvis priſci illi Germani ab eloquentia, ceu peſte quadam Reipubl. morumque ſimplicitati inimica, perpetuo abhorruerint, tamen rerum cognitione naturalium excelluiſſe, & ejus item Philoſophiæ partis, quæ de moribus inſtituit, peritos, pronum atque in promptu eſt, ſi opus ſit, argumentis edocere. Et homines ſunt perfrictæ frontis, in majoresque noſtros inſigniter injurii, qui extremæ incuſare barbariei, & feritatis fingere crimen non verentur. Tolle enim ſermonis horriditatem, quid, amabo, in illis umquam fuit, quod jure atque merito debeant in repræhenſionem adducere? Et illo ipſo ſermone, quem tantopere averſantur, nonne libros ſcripſere de officiis judicum, de converſatione civili, de re militari? At res hæc fuit non extremum barbaræ, ſed gentis tum politioris. Demus eſſe, quod Tacitus reliquit, apud Germanos ævo ſuo nulla litterarum monumenta fuiſſe: ſint item ab Trithemio conficti, quos commenticius ille *Hunibaldus* ſcriptores commemorat: verum tamen ex eodem Tacito conſtat, carminibus celebraſſe majorum geſta, quæ adhuc ſuperſtitiſſe Caroli M. ætate Einhardus auctor eſt: & in Germaniæ bibliothecis reperiri, Aventinus. Imperiti autem, imo ridiculi, quicumque exiſtimant, brevicu-las fuiſſe cantandi formas, ad inſtar nunc-vulgi cantilenarum: herele non magis quam vel Homeri poemata an Virgilii. Cuimodi ſunt, quæ ſola ex media antiquitate circumferuntur, carmina de *Otnite Langobardo*, de *Woluftheodoricho Græco*, de *Gibicho Vangione*, *de Laurino*, de *Theodorico Veronenſi*, de *Hiltibrando Gotho*, de *Sigifrido Agrippinenſi* cognomento *Corneo*, de *Eckio* ſive (ut quibusdam placet) Eccone Alſato, de *Eckardo Alſato*, de *Erneſto Auſtrio* an *Bavaro*, alia quæ necdum in manus noſtras pervenere. Figmenta hæc quidem ſunt; præter quæ tamen nulla apud majores noſtros rerum geſtarum monumenta. quorum primos auctores libenter Druidas dixerim ſacerdotes, qui quo viderentur præter vulgus ſapere, & ſoli abdita reſcire, hiſtoriarum veritatem conſutis involuerunt fabulis. Præclarius illorum inſtitutum, quos *Vuittodios* & *Graviones*, hoc eſt, ſapientes ac prudentes, ab ætate appellarunt: unde & *Senatores* Latinis dicti. erant homines illuſtres, potentes, magnæ apud majores auctoritatis: quippe penes quos erat leges condere, conſulere Reipubl., cenſere vitam ac mores. quorum ex numero, qui in veteri legum Germanicarum memorantur volumine. a queis præcepta fuere contradita atque præſcripta de rebus moralibus, civilibus, ac domeſticis. Et hæc quidem, antequam Chriſto nomen dederunt. Nam poſtea, qui cultiores paulo, Latinis litteris in ſcribendo uſi. nec ideo patria lingua inſuperhabita, quin Chriſtianorum ſcripta ante hos cIↃ cc. annos Germania viderit, legerit. Fidem Vulcanii appello, ſi, quæ vulgavit Theutonum ac Gotthorum fragmenta, ævi poſterioris ſunt. *Wileramus*, quem in lucem produxit P. Merula, cIↃ. præter propter annos * æquare fertur. *Rabanus Maurus*, *Otfrydus Wiſſenburg.*, *Walafridus Strabus*,

* Hæc Goldaſtus ipſe poſtea in Omiſſis correxit: ubi ita loquitur: Quæ de Willeramo ſcripſi, delenda ſunt. Nam Trithemius auctor eſt, eum *ſub Henrico III. anno Domini cIↃ. LXXX.* claruiſſe. Ei ſucci-

Strabus, ut alios nunc ponam ad compendium, abhinc Iↄ ccc. annos ſcriptis ſuis claruerunt. Igitur exploſione digniores, quam fide, ſunt, qui Carolum M. conſtituunt ſcripturæ Theutoniæ dædalum: qui quidem nihilo magis fuit, quam Graiæ Alexander M., Romanæ Jul. Cæſar, quos ille æmulatus eſt. Quod cum ita ſit, & tanta auctorum noſtrorum vetuſtas, cur non par eadem, quæ ceteris, reverentia præbeatur? Cur non adæque perquiramus, eruamus, edamus in dias luminis oras? Præſertim quum nemo feudorum conſuetudines rite recteque interpretari, nemo hiſtoricos mediæ ætatis, nemo officiorum & dignitatum nomina poſſit absque illorum cognoſcere ſcriptis. rem olim auctorem dabimus. nunc ſpecimen ejus rei in animadverſionibus iſtis ſpicitur. Quis uſque docuit, aut percepit ſaltim, quid eſſet *Rex* priſcis Germanis, quid *gravio*, *baro*, *dieta*, *gerra*, *chorta*, *hoba*, alia quæ a nobis obiter explicantur? Non ego prius majorum noſtrorum mores, ritus domi bellique, diſciplinam, victum & amictum cognita habui, quam me ad legendum eorum libros contuli. Qua de re alias. nunc hos ſcriptores in anteceſſum damus, exotico, h. e. Latino habitu ornatos. factum multi erunt qui ſugillaturi ſint. Sed quo jure, mi civis, & tu peregrine? utriſque enim ſcribimus: illi, ut deſiſtat tandem aliquando proximorum incurioſus longinqua petere: huic ut addiſcat noſtra juxtim, ac aliorum magnificare. Dicite, ſodes, ſi Tyrol an Winsbekius Latino carmine ceciniſſet, putatisne pauciores interpretes, quam Guntherum, Petrum Bleſenſem, Alanum, alios ejusdem ævi, reperturum fuiſſe? Atqui Germanis ſirempſe* legem voluit eſſe Deus, quaſi Græci vel Latini ſcriptitaſſent. Tu, qui heri & hodie apud Ebræos, Græcos, Arabas naſcuntur libri, protinus Latina veſte induis, notas, illuſtras, emendas, mihi vitio vertes, ſi patriis ſcriptoribus idem ſtudium impertiar? qui nec ætate poſteriores ſunt, nec doctrinâ inferiores, nec fructu infœcundiores. Tenes inſtituti, quarum præmonendus eras, rationes. Perpende, Lector, quisquis es, aut cujatis es, & cœptis noſtris fave.

ſuccidaneos dabis Keronem ac Johannem, orationisque telam ita ordinabis atque duces. ævi poſterioris ſunt. *Johannnes Epiſcopus Conſtantienſis*, D. Galli doctoris ſui, quæ hodieque exſtat, orationem ex Latino in Germanicum ſermonem contulit, & ad populum fecit à D. N. clↄ. præter propter anno, ut Hartmotus & Notkerus memoriæ prodiderunt. *Kero Monachus* Alamannus Symbolum Apoſtolicum & Orationem Dominicam circa eadem tempora interpretatus eſt ſermone vernaculo. quem libellum in bibliotheca D. Magni apud Gallopolitanos vidimus. *Rabanus Maurus*, *Otfrydus Wiſſenburgenſis*, *Walafridus Strabo*, *Folcuuinus Abbas*, ut alios nunc ponam ad compendium, nonne abhinc Iↄ CCC. annos ſcriptis ſuis Germaniam illuſtrarunt? Igitur exploſione &c.

* Vox hæc *Sirempſe* cum ſit nihili, manifeſte oſtendit grave typographi mendum. Forte ponendum: ſcriptam æque.

JOAN-

Digitized by Google

JOANNIS SCHELLENBERGII, V. ILLUSTRIS,

De hoc Aulicorum libro judicium, ex epiſt. ad Schobingerum.

JUcundum certè fuit, antiquorum Germanorum vocabula & proverbia legere. nec ſatis mirari poſſum, Nobiles etiam illo ſeculo taliter qualiter literis inſtructos, & Martialia ingenia cantilenis iſtis amatoriis manſueta reddidiſſe. quandoquidem omnia inſtrumenta, item inveſtituræ, illa ætate usque ad Concilium Conſtantienſe, Latina lingua conſcripta fuerint. adeo Germanica lingua tanquam barbara olim aſpernabatur. quæ tamen nunc temporis, ornatu & copia, Latinam ſi non ſuperat, attamen æquat. Doleo interim, gravem illam majorum noſtrorum morum cenſuram, quæ nobiles in officio retinebat, unà cum celeberrimis haſtiludiis, quæ Itali barbarè torniamenta vocant ſimul interiiſſe, &c.

Digitized by Google

Digitized by Google

KVNIG TYROL VON SCHOTTEN, VND FRIDEBRANT SIN SVN.

LIBER I.

GOt hat wunder manigvalt
Der 2 duht in volle lobeſan,
2 Daniel zeigt er einen walt,
*Darinne zwene bo(v)me * ſtan,*

Den

1) TYROLIS Scotorum Regis, eoque gnati FRIDEBRANDI, præterquam hoc libro, nulla, quod ſciam, alia mentio, nec in Boethii, vel Buchanani, aut etiam Jonſtoni, quas de Scotorum Regibus ordine inſtituere, hiſtoriis. Tamen ut ficta non habeam nomina, adducor reliquorum Principum, qui adjuncti, carminibus, *Heinrici Imperatoris, Chuonradi Regis Romanorum, Wenceslai Bohemorum, Heinrici Ducis Vratislavienſis, Ottonis Marchionis Brandenburgenſis, Heinrici Marchionis Miſniæ, N. Ducis Aſcaniæ, Johannis Ducis Brabantiæ*, aliorum, quos in rerum natura, & comitatu quidem Imperatoris conſtat exſtitiſſe. ſed quando ab hiſtoricis præteritus ſilentio, videtur inane ſine re nomen poſſediſſe, ſanguine cretus regio, non imperio inauguratus. Nam quod Wolfaramus Eſchilbachius, coævus ſcriptor ac miles, tradit Tyrolem caput ſuum in tria regna poſuiſſe in ludo latrunculorum, ſuaque illa feciſſe, riſu res eſt multo dignior quam fide. Libellum autem iſthunc ejus auctoris eſſe, præter inſcriptionem, teſtis eſt Boppo, equeſtris ordinis itidem σύγκελλος. An Theutonica lingua ipſe cecinerit, an vero interpreti dederit vertenda ac recitanda, non immerito quis addubitet. Primum quia mos ille Principibus fuit, ut carmina, quæ compoſuere, alteris demandarent in gynæceo modulanda: tum quod Boppo multo plura ex Tyrolis laudet libro, quam iſthic lectitantur. Sed & libri ſecundi præloquium interpretis potius, quam auctoris videtur, ita exordientis; *Liber iſte vobis pandit præcepta, quæ Tyrol Rex Scotorum præſcripſit filio ſuo Fridebrando* &c. Eſt ergo compendium ſaltim libri, non integer Tyrolis tractatus: qui duo in volumina tributus. primore de religione agit ac fidei inſtitutione; altero de moribus & vitæ conformatione. Exemplum quod utinam Principes ſibi proponant ac imitentur. Altius enim penitrant, quæ ab parentibus, quam aliis, præcipiuntur, inherentque animo artius, ſive id interno quodam naturæ inſtinctu atque motu contingat, ſeu diutina inſtitutione, cum neminem nobis melius, ſecundum Muſonium, atque parentes, perſuaſi ſumus conſulere. *Quis enim talis affectus inveniatur, ut vincat paternum?* ait optimus Princeps Juſtinianus in l. ult. C. de curat. furioſi. Itaque Reges ac Principes, qui ſanius ſapiebant, ipſi liberis ſuis magiſtri, ipſi moderatores vivendi ſimul atque regendi rationes reliquere. Cujus generis ſunt *Scythenis Thebani Regis* παραγγέλματα apud Naphſum Phileloaum: Conſtantini Imp. Conſtantinopolitani *Paræneſes ad Filium de gerendo imperio:* Manuelis Palæologi Imp. *præcepta educationis ad Joannem filium.* Ludovici IX. Francorum Regis *præcepta ad filium Ludovicum* apud Johannem Jonvillanum, qui aſſiduus ejus comes hiſtoriam Gallice & eleganter inſtituit: unde porro exſcripſerunt Guillelmus de Nangis in geſtis cap. antepæn. & Gaufridus de Bello loco in vita apud Surium. At quid exempla arceſſo longi ævi? noſtra tempora vide, ipſam Scotiam, & Tyrolis conſanguineum. Jacobum narro VI. Scotiæ, & nunc Angliæ quoque ac Hiberniæ Regem, qui majorum ſuorum, ſanctiſſimorum doctiſſimorumque Principum, veſtigiis inſiſtens, & ipſe præcepta filio ſuo Henrico dedit, quæ perhibetur in ſinu circumferre, & familiari cotidie manu verſare. O optimi principis factum ſingulare & exemplum unicum! quod mirantur præſentes, laudabunt poſteri, invident inimici. Qua invidia quondam Germani Principes laborabant, quorum hæc propria diſciplina atque inſtitutio dum viguit, bene rem geſſerunt, & vicerunt virtute vera. Auctor eſt Wolfaramus Eſchilbachius, qui Friderico vixit Ænobarbo, part. II. Heldenbuch, quæ de Wolfdieterico inſcribitur. ibi rationes diſciplinæ his elegantiſſimis deſcribit verſibus;

Die Fürſten man do lerte
Gros er den Fro(v)uuen geben,
Vnd Gotesdienſt o(v)ch merte
Vnd eren Briefters leben:

Der Kriſtenheit gelo(v)ben
o(v)ch ſi geleret uuart,
Das ſchu(o)f an alles to(v)gen
Vater vnd mu(o)ter zart.

Man lert die iungelinge
Gar manig ritterſpil,
Schirmen und o(v)ch ſpringe
Vnd ſchiſſen zu(o) den zil,
Fehten o(v)ch mit uuitzen
Vnd ſchiten uuol den ſchaft,
Vf ſetteln uuol ſitzen
Des uuurden ſi dik ſighaft.

Vnd ſi uuorden o(v)ch geleret
Ir ſhilte rebt tragen,
Ir manheit ſich o(v)ch meret
Als uuir das ho(e)ren ſagen,
Wo man nit uuolt eruuinden
Das man zu(o) ſtrit ſolt ſtan,
Ir helm rebte binden
Lert man die iungen man.

Man lert o(v)ch uuie ſi ſolten
Werfen einen ſtein
Des hand ſi nie engolten
Ir kraft du uuar nit klein, &c.

Den tolden man der bo(e)he iach,
Das man [4] *in den kunden ob allen bo(v)men verre ſach.*

2. *Als man die morgenzit vernam,*
Ein balſem ſmakan ſi [5] *bekam*
Mit luften das [6] *er liſe gie,*
Ietwder bo(v)n den ſmak enpfie,
Der eine wart gru(e)n vnd breit
Der ander ful vnd du(i)rre gar, wie was der ſmak an ſi geleit.

3. *Der gru(e)ne vnd der da du(i)rre ſtat,*
Ieglichs bo(v)m ein voglin hat,
Suſt iſt der ander wald vberal,
Iegelichs ris vol der voglin ſchal,
Von den ſmake nement ſi die kraft,
Der du(i)rre bo(v)m, vnd o(v)ch ſin vogel iemer mit iamer ſint behaft.

4. *Daniel vns das beſimet hat,*
Wies vmb die zwene bo(v)me ſtat;
Do ſprach des wiſen mannes munt,
Walt und vogelin werdent kunt.

Rateſt du das Vridebrant
Von [7] *leigen herzen lieber ſun,* [8] *ſoſt wol min lere an dich bewant.*

KVNIG VRIDEBRANT.

5. *DO ſprach der iunge ku(i)nig wiſ;*
Herre gent ir mir den pris,
Den gru(e)nen [9] *bo(v)n wil ich u(i)ch ſagen,*
Der mu(o)s von ſchulden fro(e)ide tragen;
Daſt ein Prieſter, der empfat,
Got als wirdeklich, das er ane bo(v)bt ſvnde ſtat.

6. *Ir machet mir die varwe rot,*
Swenne ich das himelſche brot
Geliche zu(o) des balſmen zil,
Deſt mir leigen al zevil,
Swenne der prieſter meſſe tu(o)t,
Dv(i) Gotes genade kvmt balſmen gelich, vnd wirt das brot vleiſch und blv(o)t.

7. *Welt*

---

2) Danieli Prophetæ jam olim priſci illi ſapientes inventa ſua proſcripſere, non quod ejus eſſe vellent, ſed ut venerando ejus nomine populo commendarent. quo in numero ponunt narrationes *de Suſanna, Belo*, & *Dracone Babylonico*, quæ an ejus eſſent dubitavit antiquitas. argumenta dixit Jul. Africanus, nequiquam Adamantio refutante. Nam ſi ſunt ejus, cur in Ebræo autographo non reperiuntur? cur apud Jonathan Vzielis Chaldæum Paraphraſten? ſed unica Theodotionis tralatione, D. Hieronymo teſtificante? quia vero piorum hominum & orthodoxorum monumenta, nou indigna cenſuit, quæ in ſe legerentur, Eccleſia, illis indignata, qui ſpurciſſimis & impudentiſſimis nugis ſanctum Danielis nomen profanare penſi non habuere. cujus generis ſunt *Liber Viſionum Danielis Prophetæ; Ammonitiones quas ei Angelus monſtravit; Interpretationes ſeu Somnia revelata ab Angelo miſſo a Deo*, & hauſcio quæ inſuper nugamenta, homine Chriſtiano & orthodoxo aliena. Videntur autem ex libro Viſionum eſſe, quæ hic proponit & explanat Tyrol; cum in Ammonitionum non exſtent.

3) Majores noſtri τὸ c. non jungebant aſpirationi. ideo ſcribere & pronuntiare ſolebant, *iht, tohter, nieht, uuiht, sleht, vorht, zuht, doh, maht, reht, giht, zeh*, & ſimilia vocum, quas in libris antiquis obſervamus.

*) Bo(v)me.) Hic monitum cupimus lectorem, in editione prima Goldaſti ſcriptam eſſe vocem & v hic & alibi litera ſuperpoſita hoc modo bome: quemadmodum & in teſtimoniis pagina præcedente expreſſimus. At cum deprehenderemus, nimium ea ſuperpoſitione & quidem frequentiſſima dilatari extendique incommode lineas, ſpatio inutiliter vacante, conſultius viſum eſt, literas a Goldaſto ſuperpoſitas apponere loco quo debent uncinis incluſas: e. g. bo(u)men, bo(u)n, gru(e)n, fro(e)ude: &c. atque ita perpetuo obſervabimus. Quod ne offendat lectorem, ſemel monuiſſe ſat erit.

4) Vox *in* ſine dubio bis ab auctore poſita fuit ita ut legeretur *in in:* quorum alterum idem eſt ac: *ihn*, illum, ſc. *den tolden*, apicem arboris, alterum autem eſt præpoſitio *in*. ſcilicet ita vertendus eſt hic Verſus:

Ut ille (apex) *in regionibus elevatus ſupra omnes arbores e longinquo conſpiceretur.*
Scherz.

5) *Bekam* idem eſt ac veniebat; hodie dicimus: *kam*. apud Otfrid. Eu. IV, 30, 48. legitur: *thaz in zi muate tho* biquam. quod Schilterus reddit: *quæ ipſis in mentem* venerunt. Apud eundem II, 21, 57. eſt: *biqueme* pro: *adveniat*. Pro quo in Fragm. Iſidor. eſt: *biquibme*. Scherz.

6) Lege: *da er liſe gie*, ibi tacite ibat. Liſe eſt noſtrum leis, quod in phraſi: *er redet ſo leis, er hat eine leiſe ſtimm* denotat contrarium *claro, ſonoro*. *liſo* eodem ſenſu occurrit apud Notk. Pſal. LXXI, 6. qui verba: *Et deſcendet ſicut pluvia, in vellus* ita καταφέζει: *Unde er feret alſo* liſo *in finero muoter uuomba alſo der regen an den ſcapare*. *Gie* frequentiſſime occurrit pro: *gieng* uti *enpfie*, quod ſequens verſus habet pro: *empfieng*. Scherz.

7) *Von leigen herzen*) *Leigen*, laico, h. e. illiterato, indocto: verbum Eccleſiaſticorum. ſic infra Fridebrant;

Deſt mir leigen al zevil.

interpretationem pete ex thematio 9.

8) *Soſt*) pro, ſo iſt, *uuâri ſumerlîh* veteribus frequentatam, in monoſyllabis quum maxime, hinc illæ paſſivæ & proletariæ particulæ, *daſt, eſt, uuies, erſt, blu(o)t, mirſt, hſt, derſt, deſt, ſus*, &c. pro das iſt, es iſt, vvie es, er iſt, bluoſt, mir iſt, ſi iſt, der iſt, des iſt, ſo es, &c. Quas, quia otioſum lectorem remorari viderentur, principio duxi annotandas.

9) Legendum: *boum* & hic & verſu ſeptimo. *Scherz.*

10) *Suuenne*) Semel & iſtud ſervandum, vocali vv. fere præfigi litteram S. in his, quæ in cauſſa exempli appono, particulis, *ſuner, ſuuan, ſuua, ſuuie, ſuuelh, ſuuas, ſuno, ſuuoden*, & conſimilibus.

Vnd uuirt das brot vleiſch und blu(o)t. Infra;
Das er ſich birget in ein brot.

tangit Winsbeke. plurimis inculcant Friderich von Su(o)nenburg, Boppo, & omnium diligentiſſime Chu(o)nrat von Würzburg. Sed cur iſta in gynæceo & Aulicorum cœtu? Cauſſa, opinor, Berengarii Andegavenſis, qui præſentiam corporis & ſanguinis in ſacramento negabat. cujus ſententiam, licet fuerit aliquandiu ſopita, reſuſcitavit iterum Arnoldus Brixienſis, multosque Aulicorum jam ad ſe pertraxerat, atque adeo ipſum Imp. Fridericum I. quo de bina exempla negatæ præſentiæ commemorat Johannes Vitoduranus

7. *Welt ir wies vmb den dúrren ſtat,*
Der valſche prieſter niht enlat,
Den ſv(e)zen Got er o(v)ch enpfecht
Der tvmber tor ſich ſelben [11] *hecht.*
Iudas vnd er hant geliche pin
Der valſche prieſter daſt der bo(v)n; ſin ſel daſt ein vo(e)gellin.

8. *Du Kriſtenheit das iſt der walt,*
Ir ſele zen vogelen ſi gezalt,
Swa dú bi valſchen prieſter ſtan,
Vnd doch ze Gotte glo(v)ben han,
Das er ſich birget in ein brot,
Ir vogel [12] *von ſchulden ſingen mv(o)zen; ir ſele vermidet helle not.*

9. [13] *Ihr leigen vrowen ſwa ir ſtat,*
Vnd o(v)ch ze Gotte gelo(v)ben hat,
Der valſche prieſter ſchat ùch niht,
Swie vil man ſchanden von im giht:
Er trittet ſelbe in [14] *Iappes ſtift,*
Swenne er den ſvzen Got enpfat, erſlindet [15] *vipper natern gift.*

10. *Swelh Prieſter aber Got ſchon enpfat,*
Mit ſinen pfarre lùten gat,
Der iſt da ze himelrich,
Denſelben dem iſt niht gelich:
Si ſingent alle: wol vns din,
Das du vns haſt alſo bewart, das wir vermiden helle pin.

11. *Swenne ich die krone uffe han,*
Die Prieſter ſoldent vor mir gan,
Die wirde hat in Got gegeben,
Nu ſchwachent ſi ir ſelbes leben
Mit gitekeit vnd mit vnrehtem ſitte:
Verbietent ſis den leigen gar, vnd vúllent ſi ſich ſelber mitte.

12. *Dis tv(o)nt aber alle prieſter niht,*
Suua man der einen reinen ſiht,
Des ſtimme kúnt vns Gotes wort,
Erſt ein ganzer [16] *himelhort,*
Er iſt thamme vu(i)r ſv(i)nden ſe,
Nv lon dir Got vil lieber ſvn, iſt dir das kunt, ſo weiſt ovch me.

13. *Ro(e)mſch Babeſt hoch genant,*
Der [17] *eder Kivnig Vridebrant,*

Leit

---

ranus Minorita princ. Chronicor. At in ejus aula equeſtres iſti Poetæ.

11) *Becht* videtur idem eſſe ac: *ledit*, videtur eſſe a verbo *bechen*, quod *pungere*, *pungendo ladere* ſignificat, in Fragmento de bello Car. M. contra Saracenos legitur ℣. 1021. den hat der vvim *gebechtet*. Kilian in Etymolog. *becken*, *picken* roſtro ictum facere, quod poſterius & hodie adhuc ſervamus. Indigitatur ſcilicet hic, impium Sacerdotem ſibi ipſi damnum maximum conciliare. *Scherz*. Nimirum ita accipi poteſt, ac ſi ſcriberetur *becht* ob aliquam typi in Goldaſto obſcuritatem: ſed revera legitur *becht:* quæ vox ab hawen derivata eundem ſenſum gignit: *baucht* vel *becht*, cædit, lædit.

12) §. 8. *Von ſchulden*) ex debito, ſi ita loqui liceat. vim phraſeos pauci intelligunt. eam ab exemplis pete. Marggrave Heinrich von Miſen;
Von dem uuane hat ſi mich geſcheiden, und bin von ſchulden vro.
Grave Chu(o)nrat von Kilchberg;
Suuem nu ſin herze in fro(e)iden ſuuebe
Der mac und ſol von ſchulden fro gebaren.
Grave Friderich von Liningen;
Von ſchulden mu(o)s ich ſorgen uuol
Von fro(e)iden git min herze zol.
Anonymus in Ecken Uſfart;
Ward febten ie von ſchuld getan
Ich pru(e)f es ie von keinen man. Ibidem;
Von ſchulden uuar ir leid genu(o)g
Das ir dú uuer, die ſi dan tru(o)g,
Viel nider in dú gru(e)ne.

13) §. 9. *Ir leigen vrouuen*) Laicæ feminæ. epitheton perpetuum ac proprium feminarum, non apud Germanos modo, ſed Latinos quosdam ab Eccleſia. Cæleſtinus PP. *Idcirco femina laica omnia derelinquat, & res ſuas pauperibus tradat:* apud Gregorium Presbyterum lib. IV. Polycarp. tit. XXXIX. & Gratianum XXX. quæſt. I. cap. IX. Interdum ἀπλῶς *Leigen*, laicæ, pro quibusvis feminini ſexus. Grave Chu(o)nrat von Kilchberg ad virgines;
Fro(e)it ich ſtolzen leigen.
Her Go(e)tfrit von Niſen;
Ir vil uuuneklichen uuîb
Ir uuol gemu(o)ten leigen. Idem;
Megde leigen Wir ſun reigen &c.
Her Wernher von Túſen;
Sit undertenig Minne uuerde leigen,
Si kan uuolfro(e)ide in ſendú herzen heyen.
Bonaventura Seraphicus in quadam epiſt. de Regula S. Franciſci; *Ex aſpectu laicæ oculus venenatur.*

14) *In Iappes ſtift*) Infra §. 43.
Und ſnidet als das iappe ſtift.
An proverbio locum dedit ſtultiſſimus Iapygum interitus? an item *ſtift* ſunt triboli, h. e. machinulæ ferreæ, forma trigona aut tetragona, quæ in quamcumque incubuerint partem, aculeos infeſtos protendunt? Vegetio *murices*, Gallis *chauſſetrapes*, Budæo *calciatrappæ*, Helvetiis priſcæ loquelæ retinentiſſimis *ſteften.*

15) *Vippern natern gift*) Infra;
Dú ſtrafe iſt viper natern gift, Marner:
Er iſt ſnabelreſer danne ein viper nater muge ſin.
Viper nater, vipera natrix. apud Latinos diverſi ſunt ſerpentes. *vipera* nempe ἔχις: natrix, ὕδρος. Eſt autem *vipera* ſerpentum venenoſiſſima: quam verbis multis deſcribit Wolfaram von Eſchelbach, part. II. Heldenbuch, illo thematio, cujus initium;
Nu bo(e)rent durh ein uunder
Wie das thierlin iſt gnant,
Es heiſt ze Welsh ein zunder,
Zu(o) Tutſch ein ſaribant
In Sittelenlant nach ern
Iſt es ein vipper gnant,
& quæ ſequuntur, quæ pro poeta narrat, non Phyſico: tamen ex fabuloſo viperæ partu, quem veteres credidere.

16) Recte Celeberr. Stadenius in Expoſit. Voc. Bibl. Germ. p. 320. hunc verſum ita reddit: *Er iſt ein ganz himmliſcher Schaz. Hort* Germanis *theſaurum* denotat: ceu patet ex Iſidor. Fragm. ubi dicitur: *endi dhin chiborgonun* hort *dir gibu.* ubi in Latino eſt: *& dabo tibi* theſauros *abſconditos.* ad quem locum vid. Palthen. in Not. pag. 401. *himelhort* etiam occurrit infra in hac paræneſi §. 45. *Scherz.*

17) Pro: *eder* legendum eſt: *edel.* Scherz.

Leit u(i)ch dis bispel vu(i)r
Vnd [18] *Ro(e)mſch vogt* [19] *von Vu(i)rſten kv(i)r:*
Swas krumbe ſtebe vf erden treit,
Vnd allen die man blatten ſcber, dem ſi dis bispel vor geſeit,

DER KVNIG TYROL.

14. *DAniel wunders mehr geſchach,*
Eine ſtarcke mv(i)len er ſach,
[20] *Dike lag an einem wage tief,*
Der vnder ſtein vaſte vmb lief,
Der ober kunde ſtille ligen,
VVies vmbe die mv(i)le ſi getan, das wer mir ſchedelich verſwigen.

15. *Das rat, das an der mv(i)le gat,*
Zwo vnd ſibenzeg [21] *kamben es hat,*
Die ſint von alſo maniger par,
Eines wirt man da gewar,

Der

18) §. 13. *Ro(e)mſch vogt*) Romanus Rex vel Imperator. Noſter von Wengen;

Got hat vf erde an zuuene man die Kriſtenheit gelan:
Der Babeſt der ſol unſer ſele in ſiner hu(o)te han,
So ſol den lib und unſer gu(o)t
Ein vogt von Rome ſchirmen mit geribte.

Reinmar von Zvveter;

Das riche daſt des Keiſers nibt,
Er iſt ſin pfleger und ſin voget.

Walther von der Vogelvveide;

Her Keiſer ich bin vrone botte,
Und bringe iv botſchaft von Gotte;
Er bies iv klagen, ir ſit ſin voget
In ſines Sunes lande broget. Hardeggere;
Und bilf den Kúnic Chu(o)nrat alſo
Das er mit rebte ein vogt ze Rome uuerde,

Idem Walther loco jam laudato;

Von Rome voget, von Púlle Kúnic, lat úch erbarmen.

Tanhuſer.

Den voget von Rome ich dike uuol geſehen han.

Strikere in Caroli M. geſtis;

Ufſtu(o)nt der Biſchof Tiurpin;
Vogt von Rome, ſprach er do &c.

ſcilicet ad Carolum Imperatorem. Ibidem;

Ich han minem ſcheppbare
Gelobet, daran ich ſtete ſin,
Das ich nimer uuider in
Keinen voyt uuil geuuinnen.

Sic Deus, Imperator cæli & terræ, & ipſe nonnumquam appellatur.
Noſter von SingenbergeTruchſeze ze Sant Gallen;

Der uuerlte voget, des himels kúnig, ich lob úch gerne.

Cancellarius Imperatoris innominatus;

O himel kúnig in himel voget
Geuualtig vúrſte in lúften gar.

Anonymus, ſed vetuſtus Poeta, Paraphraſi Vet. Teſtamenti;

Richer Got herre uber alle kraft
Voget himelſcher herſchaft.

Walther allegato carmine ad Imperatorem;

Er rihtet ú da er vogt iſt.

Atque adeo quicumque quodcumque imperium habet, eo nomine comprehenditur. veluti Duces & Principes. Anonymus ille in Vet. Teſtament.

—— *Als Nemrot*
Ir rihter und ir vogit gebot.

Biterolf de Principe Hennebergenſi;

Den edeln voget man toten dabin fúr den Keiſer tru(o)g.

In hiſtoria Theodorici Veronenſis;

Der edil vogt von Berne.

Eſt autem *voget* Latinorum advocatus, verbo per aphæreſin corrupto, quaſi *vocat. Advocatus*, adminiſtrator, gubernator, curator. ita Monaſteriorum advocati, *Kaſtenvægt*: Provinciarum & ditionum præſides, *Lantvægt*: Caſtellorum præfecti, *Burgvægt*: Minorum curatores, *vægt*, h. e. ut hodie vocantur, *pfleger*. Nam quos Latini tutores, Germani proprie *Vormunder* appellant.

19) *Von vúrſten kúr*) Principum electione: qui jam tum ſeptem. Der Tugenthaſte Schriber;

Siben fúrſten ſint des uuert
Das ein Ro(e)mſch kúnic en iſt zeuueln benant,
Die en kieſent nibt uuan ſuues der edel gert
Herman von Túringen lant.

ait, *zeuueln*. inde *Welere*, electores, *Kurfúrſten*. Reinmar von Zvveter;

Nu ſehent vúr úch des Riches uuelere,
Den ir nu uuelt das er ſi ſchanden lere,
Und alſo das ir verſu(o)chent,
Werde er iv lieb ſo ſtet im eben
Und ſi des nibt ſo lát iv geben
Das riche uuider zebant, ſo irs geru(o)chent.

Habebant enim poteſtatem & eligendi & deponendi Imperatorem, quæ vero apud ſolos Germanos. nec exteris participata umquam, & confirmata dehinc nova Caroli IV. conſtitutione. Strikere, qui ante quingentos annos fuit, ad Carolum M. inſtitutorem videtur referre. Sic enim in geſtis ejus de Germanis;

Das ſi da iemer mere
Ir Kivnige Chrontin und kurn
Und das rebt niemer verlurn.

Quod neſcio ſi vaticinium eſt, & noſtra tempora tangat. *Kurn*, eligerent; ab Ebræo בָּחַר elegit.

Kúnig Wenzel von Behein;

Wer kur dafur die roſen.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Und den tot von im kuren.

Kur, electio. Her Heinrich von Sax;

So ſeze ich uf der ſelden kiur.

Biterolf de Principe Hennebergenſi;

Do trat er fúr der Dúringer herren in eines draken kúr.

Hinc *Kúriſſer*, milites delecti, quales cataphracti equites.

20) MSC. Bibliothecæ Regis Chriſtianiſſ. habet: *dú.* Schærz.

21) §. 15. *Kamben*) Vitruvio *pinnæ*, ſunt aſſamenta in tympano, quæ aquæ impetu impelluntur.

22) *Lignum*

Digitized by Google

Der iſt von [22] *lignum aloe;*
Nie reiner holz vf erde wart, weiſt du wies vmb die mv(i)le ſte?

16. *Derſelben mu(i)le pflag ein man,*
Der nie vleiſch noch bein gewan,
Der het ein kint, [23] *das wart en ein*
Das es den vndern mv(i)lenſtein
[24] *Druvbte das er ſtille lag,*
Von einem kleinen weſſerlin der ober groſſer ſnelle pflag.

17. *Das kint das hate knappen zart,*
Do der oberſtein kam an die vart,
Es ſprach, ir ſvlt úch des bewegen,
Das ir des ſteines kvnnent pflegen;
Ob der vnder welle ſtreben,
Den druket als ich han getan; ich wil u(i)ch lon darvmbe geben.

DER KVNIG VRIDEBRANT.

18. *HErre ir habt wunderlichen mv(o)t,*
Das ir gegen mir die vrage tv(o)t,
Von ritterſchefte wiſte ich bas,
VVa ienr gelag, wa der geſas,
VVa ſich die ſpene vs helme klungen,
Von ſwerten vber die ſchilte, dar vnder ſich die [25] *recken ſwungen.*

19. *Edoch*

22) *Lignum aloe*) Wolfaram von Eſchilbach;

Und ſaf von lignum aloe fúr der argen liften var
Het er in einem Golde dur den edeln ſu(e)ſſen ſmac
Das machet im dú o(u)gen klar, &c.

Quodnam fuerit hoc ligni, non conſtat inter ſcribentes.

23) §. 16. *Das uuart enein*) Infra;

Ich tru(o)g ie gelich mit in enein.

In Martyrologio Apoſtolorum de Romano populo, colligente oſſa Petri & Pauli cælitus revelata;

Die gu(o)t shar gemeine
Vreute ſich und uuart enein
Das ſi, &c. ibidem;
Sin ſun des enein do uuart.

24) MSC. Biblioth. Regis Chriſtianiſſ. legit: *druhte*, quod idem eſt ac hodiernum *druckte*, premebat. *druhten* occurrit: infra §. 21. *Scherz.*

25) §. 18. *Recken*) Reges, id eſt, heroas, helden. antiquarii noſtri confundunt *rekios* cum *riſiis*, interpretanturque gigantes. imperite, & ingratiis τῇ ἐτύμῳ. non ſanius Chronici noſtri ſapiunt in tradendis priſcis Germanorum Regulis. quos ſcire velim, *Reges* antiquitus apud Germanos fuiſſe populi duces ac defenſores, homines juſtos æque ac fortes, qui terram Germaniam a ferarum, latronum, & hoſtium defenſarent impetu: ſive regioni aut civitati dominarentur, ſeu caſtris tantum. Exſtarent tantum libri veteres, ſuper rei veritate minus dubitaremus. quam ex fabulis ſi cupiam demonſtrare, quibus ſolis fruimur, nugax ſim, nequiquam laboraturus. tamen unum atque alterum exemplum, ubi exſertim rekii ab riſiis diſcriminantur, juvat adicere. Incertus auctor part. III. Heldenbuch de Theodorico Veronenſi Gibichum Vangionem colloquente;

Do ſprach der Bernere
Ir habent reken genu(o)g,
Darumb ſint ich unmere
Alle reken ze ungefu(o)g,
Darumb mu(o)s ich herbringen
Min reken die ich han,
Ir redent von den dingen
Si túrent nieman beſtan.

Tanhuſer, poſtquam plurimos heroas, eosque celeberrimos, enumeraſſet, ſubicit;

Nu laſſen uuir die reken ſin
Und alle die von Trane
Und die von Bridani ane &c.

Wolfaram von Eſchilbach part. II. ejusdem Heldenbuch;

Der uunder ku(e)ne recke
Der uuert ſich ritterlich,
Er slu(o)g mit heldes mu(o)te
Vil manchen iungeling. Et de gigante Baldemar;
Zuuo briune gu(o)t von horne
Het er geleit an ſich,
Darunder der verlorne
Stu(o)nt einem reken glich.

Anonymus in Ecken Uſfart de filiis Ruzinæ gigantis;

Die riſen uuaren beide uuól
Geuuapnet, als man reken ſol,
Da in zuuo brinne veſte.

Ecce ajunt rekiorum in morem modumque illum conſtitiſſe, hos armatos fuiſſe. *Riſii* tamen & ipſi, ubi recte egerunt, *rekii* appellati. Exemplum in d. part. III. de riſiis Gibichi internectis, & aliud in principio libri, qui inſcribitur Ecken Uſfart de Nettingio prognatis. Ceteroqui *riſios* vocabant homines proceros ac robuſtos (unde & *Volant* cognominati, Franco Gallis *Vaillant*, quaſi valentes ſive validi) qui vi viribusque confiſi ſilvas ac montes incolerent gratia latrocinandi. contra quos invocati *rekii*, venerunt, auxilio afflictis fuere. inde quod vocantibus inſervirent, *Degen* dicti, h. e. ſervi. nam id proprie *thegan.* ἀπὸ τῆ *thege*, fide, quam illis præſtant, quibus aſſiſtunt, quo nomine *fideles* dicti vaſalli & quicumque principum miniſtri. unde & verbum *thegen*, fideliter ſervire, ſerviendo bene mereri. ita capio locum Willerami, quem aliter expoſuit Gloſſator, cap. III. *Was uuirthet auor unſer armon, uuir thie ſo getbigan niet ne ſyn, thaz uns plenitudo dierum, id eſt, conſummatio bonorum operum*, &c. *ſo muga commendare.* id eſt, qui non tam fideliter ſervivimus, qui non meruimus. a qua explanatione eſt Otfridus Wiſſenburgenſ. præfat. ad Hludovicum Regem;

Thegan ſin in uuarú
In maniger zalú
Manag leid er tulta
Um thaz do Got gibanta
Vbaruuuant er ſid zar fram
So Gotes thegane gizam:
Eigun uuir thia guati
Gilicha thegan riti. Et lib. I. c. III. Evangel.
Thiu thritta zuabta thanana
Thaz uuarun edil thegana.

Vetus ille Paraphraſtes Teſtamenti Vet.

Enoch der Gotis degin uuis.

idem de Pharaone & Jacobo Patriarcha;

Gap do der Kunic ſinen ſegen
Er lie den edilen Gotis degin.

Digitized by Google

19. *Edoch welt ir ſin niht enbern,*
So wil ich u(i)ch der vrv(i)le wern.
Der vnder ſtein iſt [26] *dv(i) alte é,*
Diue kvmt vńrbas niemer me,
Die hat der megde ſvn verdrvket:
Der ober ſtein das iſt der to(v)f, damit die nu(i)we iſt vfgezuket.

20. *Wert*

Ceterum *Edil thegana* ſeu *degin* inter humanos proprie homo nobilis fortitudine ac virtute præſtans, humani generis officio belli domique paratus. avorum memoria *Edelknecht*, ſed diſpari, ne dicam de generi appellatione. nam illi nullo in diſcrimine ponebant pauperes atque divites, omnibus adæque præſto eſſe parati: hi vero dicti principum, Epiſcoporum, Abbatum, Comitum miniſteriales, qui ſi beneficia (utor illorum verbis) accepiſſent, mutabant nomen in *Dienſtman*. verum ad illa. Dixi; *Degin* eſſe ſervum an miniſtrum. ita gladius nuncupatus, quod ejus miniſterio in defenſione utimur. Et quemadmodum *Degin* de homine bellicoſo & heroico uſurpari cœpit, ita *Wigant* de ſervo Induſtrioſo *Gotis uuigant* in citata multotiens Paraphraſi, ſervus Dei. contrario prorſus exemplo. ſiquidem *uuigant* proprie ac ἰτύμως bellicoſum ſonat, a *uuige*, quod bellum notare ex Vet. Pſalmorum interprete annotavit Lipſius. *Wighuis* Willeramo, quod Franco - Gallis Fortereſſe, arx munita. *Ku(e)ne uuigant* apud Poetas, qui *ku(e)ne degen*, *ku(e)ne reke*, *ku(e)ne held*, in eorumdem libris. ſunt nempe ſynonyma iſta. *Kun* ſive *Chun*, fortis: *Chunheit*, fortitudo. unde *Kuning* dictus Rex, ea forma, qua *adeling*, *Friling*, *buring*, &c., qui fortitudine alios antecellat. in libris antiquis *Kunic*, *Chunic*, *Kuning* quoque in Otfrydi, *Chuninga* Notkeri, & *Chuninge* in perveteri Regulæ Benedicti interpretatione. Eduuardo Regi Anglorum, ei qui vulgo Confeſſor, *Cyning*. verba ſunt in Charta, qua Randulpho Peperking concedit centuriam Dauncingenſem;

Icbe Eduuarde Cyning
Haue yeouen of my foreſt theg Keping.

Ab eadem origine & gens *Chunorum* nomen ſortita. quorum Rex Theodoricus Veronenſis, is quem noſtrates *Dieterich von Berne* indigitant. & hæc vera gentis ſcriptura, ex dura primorum Germanorum pronuntiatione, & imis de faucibus ducta, quam Helvetii, qui ſoli mores moramur antiquos, hodie retinemus. *Chuni* ergo fortes. ſic *Celtæ*.. cujus nominis par eademque ignorantia. veteribus *Cheld*, aut, adſpiratione duplicata, *Hheld*, qui nobis nunc *Held*. Sic puto *Helvetios* dictos quaſi Celtarum cognatos. ſic *Hiltebrandum* quaſi Chelte Bren, h. e. Celtam Brennum. itidem *Hiltebolt*, *Hiltiman*, *Hiltiuuin*, alios. Eſt vero *Chilt* nomen epicœnum, maribus feminis promiſcuum. exempla in *Hiltigart*, *Hiltrut*, *Hiltegunt*, *Adilhilt*, *Reginhilt*, & ſexcentis aliis. Rationem ex fabulis petendum eſt. *Celten* ajunt fuiſſe reginam, cui congreſſus Hercules filium ſuſceperit *Celtum*, unde genti nomen inditum nomina ab illa feminina, maſculina ab iſto. & hanc Celten puto eſſe *Hilte*, quam infantulis vagientibus apud nos nutrices minitantur. Beroſus tamen Regem nominat: & Appianus Celtum Polyphemi tradit, non Herculis filium. fides ſit penes auctores. nos quod ab inſtituto erat, præoptavimus, explicuimusque quod ἰτύμον haberent *reke*, *riſe*, *volant*, *degin*, *uuigant*, *kuning*, *belde*, voces hactenus ignoratæ. Vos nunc Hiſtorici, & qui Principibus a conſilio (utrorumque enim intereſt hæc ſcire) ſi dicta placent, utimini; ſin, reperitote meliora. ego comiter monſtravi viam.

26) §. 19. *Dú alte é*) antiquum fœdus præputio ſignatum. *E*, fœdus, pactum; veteribus *euua*. pro *lege* uſurpavit Willeramus in Cant. Cantic. cap. I. *Wir ne uuillon niet vergezzan, thaz thiu genatho dines evangelii ſuozer is, than thiu auſteritas thero euuo*. quo ſignificatu in translatione Speculi Saxonici, ejusve interprete Rebkau & ipſe notavi, & apud Rudolphum Monachum exſtare in Vita Chriſti annotavit Gloſſator Willerami. Interpres Regulæ Benedicti in præfat. *Teſtamenti veteris novique, dera altun euna iob dera niuuan*. Strikere in geſt. Caroli M.

Als tet unſer herre Got
Hie bevor in der alten é
Eime luden der hies Ioſue.

Paraphraſtes Vet. Teſtamenti;

Abrahame ein é beſchiet
Im ze lobe mit dem ſnitte.

h. e. cum Abrahamo fœdus iniit. Ibidem;

Der Got ſit geru(o)bte gebin
Sine é und uuie ſiv ſolden lebin.
Kriſten é, religio Chriſtiana.

Meiſter Sigeher;

Ich ſach do me rehten gelo(u)ben ſto(e)ren,
Ich ſach Criſten é veruuerfen in den bochſten Cho(e)ren.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Mag uuuer ſegen mich beuuarn
Vor der helle, und Chriſtan é,
So uuil ich mich nit ſummen me
Ich enphach der Chriſtan é zehant.

verba ſunt Comitis gentilis miraculo ad fidem converſi. Poſt paulo;

Den to(u)f enphaben und Chriſtan é.

E, omnis cujusque ſectæ religio. In eodem Gravenbergii poemate paganus quidam;

Sit us unſer é bintrait
Der Tiuvel ein ſo uuerden man.

Apud Strikere geſtis Caroli M.

Und bat in das er gehorſam
Ir gotten uuurdi und ir é.

Soror Marſilii Saracenorum Regis, ſollicitans Carolum ad apoſtaſiam. *E*, denique fides, ſeu, ut Jureconſulti loquuntur, fidelitas. apud eumdem jurat Turpinus Archi-Epiſcopus;

Das uuir nibt en zuuifelen me
Uſf min ampt und uf min é:

quam ſc. Carolo M. præſtiterat. Ibidem;

Der kivnig vou vile e
Der hies gebieten bi der é
Und hies da ivberal ſagen
Suuas vaſte mœbte getragen
Das ez die herfart fu(e)re.

Noſtris hodie hanc vocem uſurpatio eſt de fœdere tantum nuptiali.

27) §. 20.

Digitized by Google

20. *Welt ir wiſſen, wie es vmb die kammen ſtat?*
[27] *Zwo vnd ſibenzeg ſprache dv(i)* [28] *werlt hat;*
Der einen der man da wirt gewar,
Dv(i) da iſt von ſo ſv(e)zer par,
Das iſt dv(i) magt von Yſſe her geborn.
Die Got al der werlte herre zeiner mv(o)ter hat erkorn.

21. *Die knappen die der mu(i)le pflegen,*
Das ſind die prieſter, die den ſegen
Habent vber des to(v)fes zil;
* *Wer u(i)ch der rede niht zevil,*
Got gab den pfaffen vf ir eit
Das vngelo(v)ben drvhten, und vffeten die Kriſtenheit.

22. *Welt ir dan wiſſen vmb den man,*
Der nie fleis noh bein gewan,
Des kint tru(o)g einer megde lib,
Die Ivden iahen ſi [29] *wer ein wib,*
[30] *Daniel mit beiden hander ſwu(o)r*
Das ſi mit den gelo(v)ben varn, als Adam vmb den apfel vu(o)r.

[31] 23. *Si habent dannoh pine vil,*
Got [32] *dvr vns niht me ſterben wil,*
Von ſinen tode wart vns zorn,
Er ſprach, iemer wirt geborn,
Den ſi benant des tv(o)fes zil,
Vnd volge den man blatte ſcher, dur u(i)ch ich niht me ſterben wil.

24. *VVan do Got von dirre werlte ſchiet,*
Er beval uns einer [33] *turren* [34] *diet,*
Prieſter nenne ich u(i)ch mit namen,
Kein kv(i)nig ſich niemer darf geſchamen,
Das er das edel ho(v)bet ſin
Mit krone gegen im neiget, des gib ich iv die tru(i)we min.

DER

27) §. 20. *Zuuo und ſibenzeg ſprache*) Vetus Poeta in Ho(e)rnin Súfrid;

Ia betteſt du betuuungen
Das halb teil dirre erdn,
Und zuuo und ſibenzig zungen
Das ſi dir dienten gern.

Non nupera eſt opinio, in orbe ſeptuaginta duas linguas eſſe. cui ſunt qui ex Moyſe fundamentum fulciant Geneſ. cap. X. At mihi potior videtur origo a LXXII. interpretibus eſſe, per quos exiſtimatum fuit verbum Dei in univerſum terrarum orbem emanaſſe. Quod quidem ut verum eſt, ita falſo credidere ſingularum gentium linguis tradidiſſe, qui Græcæ tantum. Prodiit nuper theſaurus polyglottus ex CCCCL. veteris & novi orbis nationum linguis, dialectis, idiomatibus, & idiotiſmis conſtans, auctore quodam Megiſero. Viginti duas Mithrydatem Ponti ac Bithyniæ Regem ferunt calluiſſe Plinius, Plutarchus, Gellius, Valerius, Solinus.

28) *Du uuerlt*) ita ſcriptum obſervo in pleriſque omnibus libris antiquis. recte, ſi originem ſpectes. Vetus Interpres Pſalmorum; *Seculum, uueroltſeculum ſæculi, uuerildi uuerildis:* apud Lipſium Centur. III. ad Belgas epiſt. XLIV. Otfrido *uuoroltInterpres Regulæ Benedicti & Notkerus cum veteri illo interprete conſentiunt. nec ambigo quin Otfridi loca ſint mendoſa. *Goldaſtus.* Nullam video rationem cum credendum ſit Otfridi, qui crebro habet *uuoroltloca eſſe mendoſa. Cum & hodie Anglis Mundus *the uuorld* appelletur. *Scherz.*

* Hujus & ſeqq. duorum verſuum hæc eſt mens:

Non nimium (ſeu ultra veritatem) *diceret,*
Qui aſſereret Deum ad hoc Clericos obligaſſe,
Ut opprimerent religionem falſam, & Chriſtianam extollerent. Scherz.

29) §. 22. *Si uuer ein uuib*) *Wib* pro uxore, quæ virum paſſa eſt. Chu(o)nrat von Helmsdorf Collatione novi Teſtamenti cum veteri hiſtoria, in re gemina;

Und gehailget in ir mu(o)ter lib
Die maget uuer und niht ein uuib.

Heinrich von Frouuenlop;

Ob ich ir ſpreche vro(u)uue und uuip
Die kindes mu(o)ter uuere,
Ich hette an beiden uuar geſagt
Wie uuilent hies ein uuip ein magt.

Sic *mulier* apud Latinos. Ulpianus l. XI. §. 1. D. de contrab. empt. *Quod ſi ego me virginem emere putarem, cum eſſet jam mulier.* Et l. XIV. §. VII. D. de ædilic. edict: *Mulierem ita artare ut mulier fieri non poſſit.* elegante πλοκῇ, quam ingratis Gratiis mutavit Gothofredus. Eſt enim lata vox, quamcumque ſexus feminini comprehendens, auctore Pomponio apud eumdem Ulpianum l. XXV. §. IX. D. de auro, arg. &c. ipſo Ulpiano lib. XIII. in pr. D. de V. S. Modeſtino l. LXXXI. §. 1. D. de legat. III. Tertulliano de Veland. virg. Bonifacio VIII. c. vn. v. ille vero, de Sponſal. & matrimon. lib. VI. ubi notant Doctores.

30) Verba hæc juſto ſunt obſcuriora. Senſus illorum eſſe videtur, quod *Daniel utraque manu* i. e. firmiſſime *aſſeruerit atque jurato quod illi* (Judæi) *cum fide incedant ceu Adamus cum pomo* i. e. male & in perniciem ſuam. *Scherz.*

31) In hoc §. eſt non exigua obſcuritas, inprimis in verſu tertio. Annon ille ita corrigendus?

Von ſinem tode uuart us *zorn*

per ejus mortem extinguebatur (ſmiebatur) *ira* ſc. Dei in homines. *us ſein* pro quo hodie elegantiores dicunt *aus ſein* eſt finiri, ſic dicimus: die predigt iſt aus. pro tu(o)fes in ℣. 5. hujus paragraphi lege: *toufes*, i. e. baptiſmi. *Scherz.*

32) §. 23. *Dur uns*) propter nos. redonanda particula in carmine de Tanhuſer, quod vulgo cantatur & circumfertur, §. ult.

Da mu(o)ſt er dur den Babſt Urban
o(u)ch euuig ſin verloren.

Nempe Urbanus PP. in cauſſa fuit, ut in *Veneris montem*, h. e. lupanaria, in quibus voluptatus erat, Tanhuſer redierit, æternum pereundus. vulgo legitur, *für den Babſt*, ſenſu improbo. Carminis aut fallor aut ipſe Tanhuſer auctor, qui a partibus Imperatoris contra Papam ſteterat, in hujusque contumeliam carmen hoc videtur compoſuiſſe.

33) Lege: *turen* i. e. theuren uuerthen, venerabili, reverendo. *Scherz.*

34) *Einer turen diet*) *Dieta*, turba, multitudo, coetus hominum ac conventus.
Herzoge von Anhalte;

Des en ſih ich an ſchalkhuſter diet niht das.

Her Ru(o)dolf von Rotenburg;

Digitized by Google

DER KVNIG TYROL LERET SINEN SVN.

LIBER II.

25. *IR Herren u(i)ch tv(o)t dis bv(o)ch erkant,*
Wie der Kv(i)nig Tyrol vs der Schotten lant,
Sinen ſvn Vridebrande riet
Die weltlichen lere, das kint von miſſewendę er ſchiet.

26. *Er ſprach; dv ſolt wiſſen, liebes kint,*
Da gegen iſt [35] *ellń lere blint:*
Din lúte ſolt dv willig han,
Sich ſelber, wie mir es ſi ergan,
Ich tru(o)g ie gelich mit in en ein,
Des volget mir von ſtritte vil manig helt gevangen heim.

27. *Dv ſolt o(v)ch wiſſen, was dich gezeme,*
Swas ſchaden in dinen dienſte neme,
Das dv den wider rihteſt ſnel,
Hie vmbe wagent ſi ir [36] *vel:*
Wirt man der tugent an dir gewar,
Dv gefigeſt gegen breiter menge gegen vienden mit kleiner ſchar.

28. *Svn, wilt dich aber ſelbe ſmehen,*
So ſolt dv den vngerne ſehen,
Der dvr dich ſi in kvmber komen,
Vnn ſchaden hat bi dir genomen:
Volgeſt dv den ſelben ſitte,
Got tv(o)t ein [37] *michel wunder, teilt er dir ſin helfe mitte.*

29. *Svn,* [38] *turnei machet* [39] *riſche diet,*
Davon wil ich dir raten niet;
Turnieren wirdet mannes lib,
Dur wirde lobent ſi die wib;
Turnieren das iſt ritterlich,
So bo(e)rt zu(o) ſtrite dringen und veſte halten berteklich.

30. [40] *Laſt*

Die leien und die pfaffen,
Wiſſage, Kunige, und ellń diet

Friderich von Huſen;

Das lies ich dur die valſchen diet.

Nithart;

Nu hat ſich verkeret
Schameloſer valſcher diet iſt ir hof gemeret.

Bru(o)der Wernher;

Do in dú ungeto(u)ſte diet mit nageln an das krúze slu(o)g.

Strikere in geſtis Caroli M.

Das er mit ſiner diete
Einen hof dar gebiete
An ſinen ſtu(o)l ze Ache.

Recte. & inde *dieta*, conventus publicus, comitia, Landtag, Kreisſtag, Reichstag, de quibus feſtivum Caroli V. Imperatoris dictum; *Dieta dietam parit, & partus ſuffocat matrem. Dietę*, gentes. Veteri Pſalmorum Interpreti; *Thiat gens. Thiadon, nationes. Thiede, gentes. Thiadekunne, generationes.* vox compoſita, ſed ſignificans. Nam *kunni* vel *kunnea* veteribus generatio, ab Latino *cunnus*, eidem ipſi Interpreti, Notkero, Otfrido, Interpreti Regulæ Benedicti, aliis. Paraphraſtes Vet. Teſtamenti;

Von Sem das kunne lie ſich ſá
Nider in der grozin Aſya
Mit der diet aller ſiner ſchar.

Notkerus in Pſalm. CXXVI. *Tunc dicent inter gentes: dánne chédent ſie under dietin.* Et Pſalm. CXXXV. *Qui percuſſit gentes multas: manige diete slubg.* Otfridus ad Ludovicum Regem;

VVaz Chriſtus in then gibiete
Frankono thiete. Marner;
War komen ſi der Wilzzen diet.

Reinmar von zvveter;

Var Herzoge Erneſt not erleit,
Was er und Grave Wetzel der geſnahlen diet verſneit.

Strikere in geſtis Caroli M.

So ſivlt ir gebieten
In landen und in dieten.

h. e. in terris & gentibus. Turing von Ringoltingen in Meluſina cap. XXIX. *Das dú Heidiſchen und Türkiſchen diet von Behein us den lande geslagen wurden.* Otfridus lib. III. cap. XIII.

Ergebent mih zinote
Fremidemo thioto.

ex illo Matth. XVI. *tradent me genti* &c.

35) §. 26. *Ellú)* alle. ſic *ermú*, arme: *eltú*, alte: *bertú*, harte; & ſimilia. Apud Gravenbergium in MS. fabula de Wigolais ſcribitur *a(e)lliv*, Strikere & Paraphraſten illum Teſtamenti *alliv. ellentriche*, prædives, paſſim hoc libro.

36) §. 27. *Ir vel)* κατάχρησις pro cuti & nobis hodie. eſt vero Latinorum *vellus*, aut *vel* ſcriptum eſt ἀπὸ τοῦ *phel*, ab Latino *pellis*. Nam mos ille fuit majoribus, ut P. Latinorum Græcorumve mutarent in PH. & hoc porro in F. vel V. exempli gratia: *wîc, fu(e)s:* πίνω, *finfe:* pullus, *fulin:* pugnus, *fuſt:* piſcis, *fiſch:* planus, *flach:* pannus, *fan:* unde *bannum* pro vexillo: pulex, *flob:* probus, *fromb:* primo, *frio:* porcellus, *forle*, &c. interdum in PF. ut piper, *pfeffer:* perſicum, *pferſich:* papa, *pfaf:* palus, *pfal:* palatium, *pfalz:* pignus, *pfand:* parrochia, *pfarr:* pavo, *pfauu:* pilus, *pfil:* pila, *pfiler:* piſtor, *pfiſter:* plantare, *pflantzen:* plaſma, *pflaſter:* plateare, *pflaſteren:* prunum, *pflumen:* poſtis, *pfoſt:* pondo, *pfond:* pluma, *pflum:* pentecoſte, *pfingſten:* pinna, *pfinnen*, &c.

37) §. 28. *Michel uuunder) Michil* de magnitudine & multitudine, Interpreti Pſalmorum *mikil* apud Lipſium, quem vide. Otfrido *mihilan*, interdum *mihilemo:* Notkero *mikel.* Idem *in mirabilibus* convertit *in michelen dingen.* Interpres Regulæ Benedicti; *magnificant, mihhilont. Michler knab*, major, grandior, Heinrico Ticlinger Chron. Bernenſi, *michles ſpil* Alberto von Eib in libro quem Goldinſpil proſcripſit Noribergenſium nomine. Verbum Poetis noſtris familiariſſimum, Trans-Rhenanis eſt antiquatum, non item nobis Helvetiis.

38) §. 29. *Turnei)* Torneamenta, damno nobilitatis abolita. Siquidem in illis, tamquam in igne aurum, mores nobilium probati. Aurifabri, & quos Arabico nomine Alchimiſtas vocamus, ſcorias ab auro pugnant; non ſecus, haſtiludiorum Reges deponere atque ejicere ſolebant latrones

Digitized by Google

30. 40 *Laſt du din golt behalden tragen,*
Swenne dine liúte kumber klagen,
Daſt ein ſwacher kúniges vunt;
Swelh vúrſte das tv(o)t den iſt nibt kunt,
Wie tuſendvalt ſis wider wegen,
Da 41 *hurt gegen hurte dringet, und ſwert uf helme klingens pflegen.*

31. *Svn, dv ſolt din elich wib*
Haben lieb, alsam din ſelbes lib,
Daſt ob allen tugenden bunt,
Die rehten é tet vns Got kunt.
Vil iunger kúnig, daſt min rat,
Behalteſt du die lere min, du belibeſt ane miſſetat.

32. *Sun,*

latrones, fures, virginum raptores, ſcortatores, adulteros, heluones, ebrioſos, homicidas, perjuros, ſordidos, (quales negotiatores, mercatores, & uſurarii) homines novos, argento non virtute nobiles; denique omnes, qui majorum virtutem vitiis ſuis collutularent. Exempla tibi ſuppeditabit Haſtiludiorum liber. ea cauſſa juſtæ hominum cordatorum querelæ ſuper illorum deſuetudine. Ulrich von Liechtenſtein;

Ritterſchaft uuie ſtet din orden?
Sage an, uuem iſt din uuirde uuorden?
Wan ſach dich in tugenden horden,
Dannoch uuas din lop vil ganz.
Daz klagent nu die edeln frouuen
Das man dinen ſchilt ſolt ſcho(u)uen
Alſo ganz und unverbo(u)uen.
Wa iſt din turnei, uua iſt din tanz?
Du mis din leben bas in der maſſe
Da dich dú ſchande in eren laſſe,
Ir geuualt vert uf der ſtraſſe,
Setze uf uuider der eren kranz.

Sed, inquiet aliquis, jura & leges vetant. vetant mi homo, non exercitium, ſed cædem & ſanguinem. ſemove iſta, & cave a cruore, permittent, atque adeo probabunt. Reinmar von Zvveter;

Turnieren uuas ie ritterlich,
Nu iſt es vinderlich,
Toblich, tot reis, mundesrich,
Mortmeſſer und mortkolben, geslifen aks gar uf des mannes tot;
Sus iſt der turnei nu geſtalt,
Des uuerden ſchonen frouuen ir o(u)gen rot, ir herze kalt
Swuanne ſi ir uuerden lieben man da uueis in mortlicher not.
Do man turnieres pflag dur ritters ere,
Durh hohen mu(o)t, dur hubesheit, und dur ere
Do bete man umbe eine deke
Ungerne eruuúrget gu(o)ten man:
Suuer das nu tu(o)t und das uuol kan
Der dunket ſich zer uuerlte gar ein reke.

Semove item indiligentiam rei familiaris, & ſubditorum incuriam. nam & hæc inter cauſſas prohibiti ludi. Idem Zvveter eodem carm.

Suuer o(u)ch turnieren minnet alſo ſere
Das er dabi vergiſſet der hus ere,
Dern hat die maſſe nibt behalten.
Ein genu(o)g turnieren das iſt gu(o)t,
Zevil an allen dingen tu(o)t
Bruchan den lobe, ſus ſagen die uuiſen alten.

39) *Riſche diet*) gens gaillardes. *Riſch*, gaillard, alacris, hodie *friſch* πρόθυμος τε f. In Martyrologio Apoſtolorum de monacho luxurioſo;

Iedoch uber tiſche
Was er ie mit riſche
Und an voller ſchaft &c.

Riſch dicuntur ſemipoti, ab alacritate nimirum, quia *vinum exhilarat cor hominis.*

40) *Laſt du din golt behalden tragen*) Liberalitas enim propria principis. Walther von der Vogelvveide ad Philippum Imperatorem;

Nu haſtu gu(o)t und ere,
Darzu(o) uuol zuueier kúnige hort,
Die gib der Milte beide,
Dú Milt lonet, ſam dú ſat
Dú uunnekliche uuider gat
Darnach man ſi geuuorfen hat:
Wirf von dir miltekliche,
Suuelh Kúnig der Milte geben kan,
Si git im das er nie geuuan
Wie Alexander ſich verſan
Der gab und gab, do gab ſi im ellú riche.

41) §. 30. *Da hurt gegen hurte dringet*) cum clypeus clypeo impingitur. *Hurt* Helvetiis crates vimineus. cujus diminutum *hürtel* iisdem ceſticillus vel *arculus, quem capiti imponunt mulieres, ad ſuſtinenda commodius vaſa*, ut Feſtus ait. fic dictus, quia olim ex vimine, qui nunc e panno floccis vilisque farto. Ergo & *hurt*, ſcutum vimineum, qualia priſcorum Germanorum. Corn. Tacitus; *Non loricam Germano, non galeam: ne ſcuta quidem ferro nervoque firmata, ſed viminum textus, vel tenuis & fucatas colore tabulas.* Ita Taciti ævo: nam poſteriores vimen mutarunt in nervos, a Romanis, credo, edocti. Hinc apud eos, qui ſuperant, ſcriptores nulla umquam viminum; perpetua nervorum mentio. Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Den ſtarken ſchilt von horne
Er im do gar erſpielt. Et de Wolfdieterich;
Den ſchilt von boren veſte
Den hu(o)b er do für ſich.

Strikere in geſtis Caroli M.

Von Vltor der Kivnic Lymar
Brebte fiun zehentuſent dar
Die fu(o)rten hürnine gar.

Vetus Poeta in hiſt. Gevvan;

Mit ſinen michel horne
Er im die ſtreich uſilos.

Horne, ſic apud Ebræos *Cornu*, ſcutum ex nervis: qualia in armamentariis hinc inde oſtentantur. Nomen inde Sigefrido Gibichi Vangionum Regis genero, *Ho(e)rnin Sifrid*; non quia corneus erat (quæ fabula nihilo verior illa Græcorum de Achille) verum quod arma geſtaret ex nervis contexta. *Hurt* Franco Gallis impulſio. *Li hurt di lo batalle* in libro de Septem Sapientibus, id eſt le choc, congreſſus militum cum impetu, quando nimirum ſcutis ſcuta opponunt atque impingunt. id vocabant *hurter*. Vet. Gloſſ. Franco Lat. *Hurter, allidere, impingere, congredi cum impetu.* Li Romans de Parceval;

Les armes de ces qui venoient
Et ſovant hurtoient as armes.

verbum eſt a Francis in Gallia proſeminatum.

N. von Gravenberg;

Da ho(u)bt ſich reht ritterſpil
Da uuirt gehürt und geslagen
Davon ſi mal mu(o)ſſen tragen
Gros uuundan und bullan

32. *Sun*, [42] *diner werden manne wib,*
Vnd ir ſcho(e)nen tohter lib,
Nu hu(e)te das dir iht vnder bruſte
In din herze kom der gluſte,
Damit du dinen werden man
An eren mugeſt geſwachen; niht bas ich dir geraten kan.

33. *Wan eſt alles leides gar ein mort,*
Vnd wundet beide hie und dort,
Dir tragent zwei geslehte has,
Das ander ſolt du merken bas,
Ob es mu(o)s din elich wib
Dur zuht, dur vorhte ſwigen, ſi denket doh: Du valſcher lib.

34. *Wan ſi tu(o)t als das kindelin,*
Swanne das verdeket dú o(v)gen ſin,
So went es das es nieman ſehen,
Verdahter valſch lat ſich wol ſpehen;
Davor ſolt du dich bewarn,
So Vu(e)rſtu helde willig mit dir gegen der viene ſcharn.

35. *Nu ho(e)re kúnig vnd merke mich,*
Es ſtoſſent Kúnige lant an dich,
Die habent ſich gen dir geſterket,
Haſtu die lere min gemerket,
Enpris dich in, das iſt min rat.
Das ſi ſich mu(e)zen gelinpfen, als ein wolf der vor den lo(e)wen ſtat.

36. *Nu ho(e)re Kúnig, und merke es bas,*
Tragent din lute einander has,
Muge da der minne niht geſin,
So ſtant den rehten balde bi,
Si wenent des du dich maht ſchemen,
Ob dus niht vnderrihteſt, das ſie beider ſchade gezemen.

37. *Ho(e)rſt dus iunger Kúnig vri,*
Steſt du den richen edelen bi,
Das er den armen tu(o)t gewalt,
Din miſſethat iſt manigvalt,
Damit verdienſt du Gotes zorn,
Vnd ſpotent din die richen, vnd haſt der armen gunſt verlorn.

38. *Nu ho(e)re Kúnig ich ſage dir me,*
Was allen herren miſſeſte,
Swanne dir [43] *der gernde kumber klaget,*
Wirt im din helfe danne verſaget,

[44] *Ein*

Von ſuuert und von küllen. Nec multo poſt;

Die ritter begundon alle
Vor ir puhurdieren
Mit richen panieren,
Von hurt die ſchilt gaben ſchal
Das ma(e)nig kine da geſuual,
Von hurte und von gedrenge
Dú ſtraſſe uuart vil enge
Von der edilun ritterſchaft,
Von slegen und von hurt enzuuai:
Es uua(e)r uuorden ein turnay
Hettin ſi ir ha(e)rneſch gehabt
Das ſi nach ritterlichen ſitten
Dú roſs mit hurt umbtriben.

& in deſcriptione oppugnatæ urbis;

Suuenne ieman an den graben gie
Und man dú bloker vallen lie,
So burton ſiv die vigend uuider
In die tiefen graben nider. Inibidem;
Da lag vil ma(e)nig uuerder degen
Gebúrt und gelagen nider
Dem nieman moht gehelphen uuider.

Quibus & ſimilibus locis, *hurten* eſt, quod alibi *ſchilten*. Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Was fu(e)rt der ritter klare
Do an dem ſchilte ſin;
Das uueis ich niht vúruuare
Vil edele Keiſerin.
Er valt in dem ualde
Mim heren ſehzeg man
Und ſchilt mich an gar balde
Das ich im ko(u)m entran.
Ouue fro(u)uu hohgemeite
Suuas hab ich nu getan
Das ich von ſchilten ſeite
Hie von dem uuerden man?
Er nimet mir min leben
Ich mu(o)s drumb ligen tot.

ibidem videtur quodammodo alludere ad nomen *hurt*, quum ait;

Mit einen ſchilte herte
Wolt er in lo(u)ſen an.

Utraque vox origine Græca. nempe *ſchilt* poſteriorum ſæculorum eſt, caſcis illis *cilp*, μιλαβίσκος ſ. ἀσπὶς clip, id eſt clipeus. C. mutare in SCH. medii ævii conſuetudo cœpit. exempla in *ſchapell*, capella pro ſerto: *Hug Schapler*, Hugo Capetus: *ſchalen*, calyx: *ſchlater*, clatri: *ſchal* calvus: *ſchifer*, cifra: *ſchliſſel*, κλεὶς: *ſcheiden*, nunc *ſcheiden*, cedere: *ſcharpf*, carpum, h. e. acutum, quod bene carpat & ſcindat. *Hurt* itidem novum eſt, priſcis *churt* an *chort*, id eſt chorda, textura ex viminum & nervorum chordis. Mutationis par eademque ratio, quæ in *Celta, Chelt, Held. Clodoveus, Chlodoveus, Clodovicus, Hludouicus, Luduig: Clotarius, Chlotarius, Hlotharius, Lotharius: Ceruiburgium, Cheruioburgium, hereburgium: Chunus, Hunus*; unde *Chunigundis* Imperatricis nomen apud Surium tom. II. *Hunigundis* virginis apud eumdem tom. IV. niſi ſit a *kunnen*, generare. *A chort* factum verbum *chorditare*, quod depravatum in *corbitare*, & exponitur alicui ſe anteponere, anteſtare, & quovis pacto lædere, in Lege Langobardorum Rotharis Regis tit. X. id vero diximus eſſe *hurten*. *Corbitaria*, impulſio, læſio. ita conceptus tit. ille x. *De vneguuorſin, id eſt corbitaria*. Sic enim legendum, non, ut vulgo, *vneguuorſin*. eſt autem, quod nobis hodie *unguúrſi*. Diſce hinc, quid ſit in libris Feudorum & apud veteres juris Interpretes *cucurbitare alicujus uxorem*. quando *cucurbitare* non aliud eſt atque *corbitare*.

42) Hic aliqua vox periit: Si vocem *fleuch* inſeris, omnia bene ſe habent; ut mens ſit, ipſum debere fugere vaſallorum & miniſtrorum uxores & filias, ne forte illicito accendatur amore. *Scherz.*

43) §. 38. *Gernden kumber*) Quid ſit *gernde*, docebit te §. ult. Heinrich von Oftertingen;

Nu ſchaffe das der gernden diet erlo(e)ſet ſin dú pfant.

Reinmar

44 *Ein trahtu von ſinen herzen gat,*
Dú klebt an der ſtirne din, ſwenne Got an ſine geribte ſtat.

39. *Du ſolt o(v)ch wiſſen ſander liſt,*
Wer ſiner ſele vient iſt,
Des wort mit ſiden ſint bedret
Darinne da mit dú vrowe net,
Dú krumbet ſich nah angels ſitten,
Dú ſúnde iſt ſo, das Gotes mu(o)ter niemer getar da vúr gebitten.

40. *Ouch* 45 *la din zungèn ſtille ligen,*
Ein geheiſſen wer bas verſwigen,
Den kumberhaften das gezimbt
46 *Das er zen Iuden druf niht nimt.*
Wirt im din helfe danne verſpart.
Sin ſchulde an diner ſtirne klebt, Sun, haſt du tugende niht bewart.

41. *Wan liegen iſt ein angeſtlich hort,*
Lúgen machet manig mort,
Lúgen machet werdú wib,
47 *Das ihr herze vnd o(v)ch ir lib*
Vil dike iamers wirt ermant,
Ein túfel der hies 48 *Oggewedel, der ie die erſten luge vant.*

42. *Ich weis ein luge die er ſprach,*
Die Got vil zornlichen rach,
Swer rehte wiſſe ir argen ſitte,
Das man wol ſtahel lupte mitte,
49 *Flenetniſſe was ſie kunt*
Der kunde 50 *luppen mit dú ſper, damit wart Amphartys ſich wunt.*

43. *Swer ſtrafet frúnt vor láten vil,*
Vnd ſich damit beſcho(e)nen wil,

Du

Reinmar von Zuueter;

Brinc din ſu(e)ſſe mit dir her
Dú din grende ſi der ger
Minne gernde Minne
Wie ſich din gerndú diet gehabe.

Cancellarius Imperatoris innominatus;

Manig herre mich des vraget
Dur was der gernden ſi,
So vil, ob in des niht betraget
Den wil ich betúten ob ichs kan wie es vmb die gernden ſi.
Ein gernder man der trúget,
Der ander kan vvol zavel ſpil, der dritte hofe lúget,
Der vierde iſt gar ein gumpelman, der fúnfte iſt ſinnen vri,
So iſt der ſehste ſpottes vol,
Der ſibende kleider ko(v)fet,
Der abtode veder liſet vvol,
Der núnte vmbe gabe lo(v)fet,
Der zehende hat ein dirne, ein vvib, ein tohter vnbehu(v)t
Den gebent núvve und virne
Den herren durh ir to(e)rſchen mu(o)t
Si gebent durh ſunſt niht gu(o)t

44) *Trahtú*) cogitatio. *trahten*, cogitare. Vetus Interpres Regulæ Benedicti cap. III. *tractet apud ſe, & quod melius judicaverit* &c. *trahtoe mit ſih* &c.

45) §. 40. *Ouch la din zungen*) Noli Charetem Atheniensium Ducem imitari, qui quodvis cuivis pollicebatur: at non præſtabat item, quod receperat. In Hiſtoria Parcivalis:

Vilenie eſt datrui guaber
Et de promettre ſans doner
Prodom ne ſe doit autre metre
De rien nule a autrui prometre
Et doner ne li puiſe & voille &c.

Walther von der Vogelvveide;

Suuelh herre nieman niht verſaget:
Der iſt an gebender kunſt verſchraget:
Der mu(o)s iemer no(e)tig ſin, alde triegen
Zeben verſagen ſind beſſer dann ein liegen
Geheiſſe minre und gru(e)ſſe bas,
VVelle er ze rechte umbe ere ſorgen,
Suueſſe er niht muge uſgeborgen,
Noh ſelbe enhabe, verſage doch das &c.

Sententia thematis hujus perobſcura quidem eſt, ſed mens tamen iſta; Noli promittere, quod præſtare nolis. ſatius eſt non promittere, quam promiſſis fruſtra lactare. Etenim ſi qui promiſſis tuis fretus debita contraxerit, illa, præterquam abſolvas, in fronte tua apparebunt in noviſſimo die, teque ad judicem Deum accuſabunt.

46) *Das er zen Iuden druf niht nimt*) Eſt Catonis monitum ſic ab antiquo Poeta redditum:

Hab dir ieman verheiſſen iht
Das ſult geuuúſe heiſſen niht:
Manger geheiſſet vil
Des er doh nit gebon uuil.

Præſertim Principes & Magnates, quibus ea res ludus. id re expertus ſum, cum re eſſet opus. Vulgarium eſt diſtichon;

Regia, crede mihi, res eſt promittere multa;
Sed ſervare fidem ruſticitatis opus.

quod apud nos in proverbium abiit; *Geloben iſt edelich, halten bo(v)rlich.* Heu quam mutatum ab illa antiqua & Franca promittendi formula; *Bi adelichen trúuuen!* Goldaſtus. Mens verborum horum hæc eſt: Noli promittere plus, quam præſtare vel velis vel poſſis. Ii autem, qui in miſeria conſtituti ope indigent talibus promiſſis non admodum fidere debent, adeoque errant, ſi fiducia promiſſorum moti a Judæis pecuniam mutuo accipiunt, nulli dubitantes, ſe per implementa ſibi promiſſorum facile vires accepturos eſſe & facultatem hoc ære alieno ſe liberandi. *Scherz.*

47) Codex MSC. Regis Chriſtianiſſ. habet: *das*, quod & probandum. *Scherz.*

48) §. 41. *Oggenuedel*) Nomen Diaboli mendaciorum Patris, e re ſortitum. ſignificat enim oculorum imminutorem: qui occæcat oculos animorum, ne cernere verum queant. *Ogge*, ab Latino oculus. *Okger*, Ocellus. nomen depravatum apud Eſchelbach part. II. Heldenbuch, illo diſticho;

Bis an ein Heiden riche
Der uuas auchger genant.

ubi legendum eſſe *Okger*, evincunt quæ ſequuntur. *Wedel* pro imminutione, detrimento, ſemel atque iterum in hoc Aulicorum libro. Et Aſtronomis noſtris hodieque pro Lunæ damnis.

49) §. 42. *Flenetniſſe* &c. *Amphartys*) Fabula ignota nobis, quam qui indicaverit, ei præmium indicinæ dabitur.

50) *Kunde luppen mit dú ſper*) *Luppen*, verbum maleficorum. Nithart;

Digitized by Google

Du ſtrafe iſt viper natern gift,
Vnd ſnidet, als das Iappe ſtift;
Iſt aber dú ſcham an in geborn,
Sun, haldeſt du des ſtrafen vil den frúnt haſt iemer me verlorn.

44. *Zuhtmeiſter nim [51] dis herren war,*
Das er mit rehten ſitten var,
Mit [52] holden reinen habe iage,
Sin ſpiſe er niht ze winkel trage,
Vor trunkenheit er ſich bewar,
Das er die [53] gite laze, ſo kan er werdekliche varn.

45. *Sun, ich wil dir ſagen me,*
Swenne er gerne fúr dich ge,
Vnd dir ſinen kumber klage,
Den kumber du lieblich mit im trage;
Niht envelſche Gotes wort,
Got ſchreib die ſelben ebernde vúr ſinen hohſten himelhort.

DER

Hat aber iender frúnt ein ſtúppe
Das mir uuere gu(o)t fúr zo(u)ver lúppe
Dem uuolt ichs mit golde veruuegen:
Old ko(e)nde iemand mich gefriſten
Wol vor ſus getanen zo(u)uerliſten,
Old ko(e)nde ieman einen ſegen
Der fúr zo(u)ver uuere gu(o)t: Ibidem loci;
Er treit einen meſching
Der ſnidet als du ſchere &c.
Sin meſching iſt geluppet ſo, ſuuen er damit erreichet,
Sebt der mu(o)s von ſinen handen ligen tot;
Iſt das niht ein groſsu not?
Ia uuart er da ze Weidenboven gebertet und geuueichet.

Marner in cujusdam deſcriptione Draconis;

Sin ſmak der iſt gelippes vol
Gar giftig iſt ſin ort.

Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Ich uueis uuie dir geſchibt
Du Heideniſcher man,
Din meſſer ſchont dir nit
Das luppen hat ſi gelan.

verba ſunt Wolfdieterici ad Bellianum Regem nicromantam ſuo ſibi cultro interfectum. Dixerat autem Bellianus;

Du magſt mir nit geſchaden
Do ſint mit zo(u)uerliſten
Min meſſer uberladen. Goldaſtus.

Huc etiam faciunt loca, quæ occurrunt in Hiſtoria MSC. de Triſtane. fol. 48. b. 2. legitur:

Du biſt von einem ſuuert uuunt
Das dottig und gelipfet *iſt,*
Es neret dich nieman diſer not
Es düge danne min ſuueſter yſot.

aſt fol. 54. b. 2. dicitur;

Nu erkante ſie das gelupfe *do;*
Ach! armer ſpielmann, ſprach ſie ſo
Du biſt mit gelupfe *uuunt.* Scherz.

51) Lege: *dins.* Scherz.

52) §. 44. *Mit holden reinen*) *Cum bonis ambulet.* ***Holden,*** amicus. Notkerus in Pſal. CXXVII. *Cum dederit ſomnum dilectis ejus, ſo er daz ende gibet ſinen Holdon.* *Holde,* amaſia. Heinrich von Frovvenberg;

Das min holde Lange bi mir Muge ſin.

Unholde, inimica, infeſta; quales ſagæ & veneficæ generis humani hoſtes. *Holden* ſive ***hulden*** fiduciare, cum fides præſtatur magiſtratui.

53) An *gite* idem quod *gitigkeit,* geiz, avaritia? *Scherz.*

Digitized by Google

Digitized by Google

DER VVINSBEKE.

EIn wiſer man hat einen ſun,
Der was im lieb, als manigem iſt,
Den wolt er leren rehte tun,
Vnd ſprach alſo; Min ſun, du biſt
Mir lieb an allen valſchen liſt;
Bin ich dir ſam du ſelbe dir, ſo volge mir ze dirre friſt:
Dieweile du lebeſt, es iſt dir gu(o)t,
Ob dich ein fro(e)mbder ziehen ſol, du weiſt niht wie
er iſt gemu(o)t.

2. Sun minne minneklichen Got,
So kan dir niemer miſſegan,
Er hilfet dir vs aller not;
Nu ſich [2] der werlte go(e)chel an,
[3] Wie ſi ir volger triegen kan,
Vnd was ir lon ze iungeſt ſi, das ſolt du ſinnekliche entſtan,
Si git ze lone ſúnden lot.
Der ir ir willen volgen wil, der iſt libes vnd der
ſele tot.

3. Sun, merke wie das herzen lieht,
Dieweile es brinnet, ſuuindet gar,
Gelo(v)be das dir ſam geſchiht
Von tage ze tage, ich ſage dir war,
Des nim in dinen ſinnen war,
Vnd rihte hie din leben ſo, das dort din ſele wol
gevar;
Swie hoh an gu(o)te wirt din name
Dir volget ſin niht, wan alſe [4] vil ein linin tu(o)ch fúr
dine ſchame.

4. Sun, gib im der dir hat gegeben,
Vnd aller gabe hat gewalt,
Er git dir noch ein iemer leben,
Vnd ander gabe manicvalt,
Me danne lo(v)bes habe der walt.
Wiltu nu ko(v)fen diſen hort, in ſinen hulden dich
hie halt,
Vnd ſende gu(o)te botten fúr,
Die dir dort wolbehaben rum, é das der wirt ver-
habe die túr.

5. Sun, ellú wiſheit iſt [5] ein wiht,
Dú herze ſin ertrahten kan,
Hat er ze Gote minne niht,
Vnd ſiht in niht mit vorhten an,

Es ſprach

---

1) WINSBEKE, equeſtris familiæ ac dignitatis, in aula Impp. Friderici Barbaruſſæ, & Henrici F., rebus domi militiæque geſtis clarus fuit. In matrimonio habuit feminam probam ac pudicam, quæ ob ſingulare prudentiæ ac virtutis exemplum gynæceo præfecta. quam penes arbitrium ac jus decernendi victorias ac coronas poeticas in certamine muſico, omnibus ſuffragiis eſſe voluere. Familia ejus patria ignoratur. Nam WINSBEKIN maritale nomen eſt. In ora menbranæ adſcriptum, ſed manu poſteriori, fuit, *von Winsbach.* quo nomine opidum eſt apud Saxonum Baronum ſede, ſub ditione nunc Glarenenſium. Carmina eorum, quæ & ipſi recitavere, verecundiſſima puriſſimaque ſunt, digna eorum ſumma gravitate: quibus ille ingenuos adoleſcentes; hæc virgines ad virtutem inſtituit. ad utriusque aut fallor aut vidit Tanhuſer, eques coævus, cum in gynæceo caneret;

Ich ſunge von den Vatter, und der Mu(o)ter
von den Kinde.

Plura de hac familia non habeo comperta. docenti vero vacivas dabo, nec ingratas, aureis.

2) §. 2. *Der uuerlt go(e)chel*) Vetus Pſalmorum Interpres, qui eſt Arnoldi Wachtendonkii; *Guolike*, & *guilike*, & alibi *guilicheide*, *gloria. guolican*, *glorificare.* Glorioſi, quoniam dictis factis, inceſſu atque ornatu, omnibus ſeſe deridendos propinant, inde adeo evenit, ut *golich* generatim diceretur, quidquid riſum movet. *Go(e)chel*, ludicrum, Franco Gallis *farcerie.* *Der uuerlte Go(e)chel*, mundi hiſtrionia. ſicut Petronius ait; *Totus mundus exercet biſtrioniam*, laudante Joanne Salisberienſi in Polycrat.

3) *Wie ſi ir volger triegen kan*) Quomodo mundus ſui decipiat amantes, nemo melius Wernhero poterit explicare. cujus verba operæ erit adſcripſiſſe, nihil morante ſpiſſitudine, qua lectorem delectatum potius quam offenſum iri confido. ait;

So uue dir uuerlt, ſo uue im der dir volgen
mu(o)s,
Din lon iſt krank, du giſt den angel iemer nach
der ſu(e)ſſe
Din, du treiſt untruuue und allen valſch uf
dinen rugge enbor:
Ich han in dinen uueg geſetzet minen fu(o)s,
Es uuende Got von himle ſo uueme ich dir vol-
gen mu(e)ſſe.
Dú zúbeſt mir den helm als einer iungen katzen
vor:
Din lon iſt als ein richer tro(u)m
Der nach den ſlafe ſuuindet,
Du haſt in minen munt geſtriket dinen zo(u)m
Dá von min lip in diner lere erblindet,
Ze dir ich nakent &c. quæ ſequenti §. appoſiturus ſum.

4) §. 3. *Alſe vil ein linin tu(o)ch*) Pergit Wernher;

Ze dir ich nakent uuar geborn, und ſcheide
o(u)ch blos von dir,
Ein linin tu(o)ch fúr mine ſchame, und an-
ders niht, giſt du ze lone mir.

Johans von Ringgenberg;

Sid uuir anders niht enban
Des gu(o)tes ſo uuir nu mu(e)zen ſcheiden von
hinnen
Wande ein ſuuaches linin tu(o)ch.

Puto eos alludere ad Salahadini Regis funus, qui circa hæc tempora devixit; eo magis adducor, quod video in expeditione Syriaca fuiſſe Winsbekium, Wernherum (qui & eremeticam illic vitam aliquamdiu egerat) & Ringgenbergium. de illo funere ſic Gulielmus Tyrius, coætaneus ſcriptor, l. II. c. XVI. de Bello ſacro; *Juſſu ipſius ſignifer, qui imperii ejus ſignum omnibus in proeliis ferre conſueverat, funus ejus præcedebat. Hic lanceæ trunco interiorem illius tunicam, in modum trophei præferebat, altum inclamitans; SALAHADINUS, ASIÆ AC TOTIUS ORIENTIS DOMITOR, ILLUD UNUM SECUM DEFERT.* Boccatius per *interiorem tunicam* intelligit *pannum nigrum.* quem falſitatis arguunt Nauclerus & Jovius.

5) *Ein uuiht*) Nomen hoc fere depravatum eſt, nec ab ho-

Es ſprach hievor ein wiſer man,
Das dirre welte wisheit ſi vor Gote ein torheit ſunder wan
Davon ſo ribte dinen ſin,
Das du in ſinen hulden lebeſt, und la dich aller dinge an in.

6. Sun, geiſtlich leben in eren habe,
Das iſt dir gu(o)t, vnd iſt ein ſin,
Des willen kum durh nieman abe,
Bring in ze diner gru(o)ben hin

Das

ab homine dum, quod ſciam, Germano quoquam perceptum. ego, quam vim habeat, id te docebo, & quo pacto ſæculatim deflexerit, etiam illud indicabo. *Wiht* priſcis Germanis, aliquid. Otfridus Wiſſenburgenſ. ad Salomonem Epiſcopum Conſtantienſem præfat. Evangel.

Oba ir hiar findet ia uuiht thes
Thaz uuirdig iſt thez leſanes. Lib. I. c. IV.
Want er uuiht zin ni ſprah. Lib. IV. c. XIX.
Ni gab im thin ſin thulti de Chriſto;
Vuiht thes antuuurti.

ita enim conjunctim legi debet. *niuuiht thes antuuurti*, nullum reſponſum. quod non intellexit, qui diſpertiri voluit, Flacius. Willeramo: *ieuuebt* aliquid pro: *ieuuiht* niſi mendum ſubſit librarii. *ie μέρον ἀνζήτιον. Niuuiht*, vel *Neuuiht*, non aliquid, nihil. Otfrido *ni*, Notkero & plerisque omnibus *ne*, pro non. eadem apud Latinos variatio. *niht* utique compoſitum eſt ex *ni* & *iht*, haut alia, atque apud Latinos, ratione *nihil* ex *ni* & *hilum. iht*, hilum. Interpres Regulæ Benedicti; *nihil, neouuebt. ad nihilum, ze neouuebti.* Otfrido *niuuiht*, l. IV. c. XIX. de falſis in Chriſtum teſtibus;

Quadún ſie iz gehortin
Tho ſie niuuiht fuartin. Lib. III. c. XIII.
Ni mag er thaz iſt al niuuiht
Findan uuehſeles uuiht. Lib. IV. c. XIX. de
Bizenita thaz ſin uuirdi Archiſacerdote;
Zi niuuihti ſcioro uuurdi
Iob ſcolti uuerdan ital.

Nenuuiht, decompoſitum ex *ne* & *en* particulis, quæ fortius negant, pariter apud Franco Gallos. id a poſterioribus, cum dynamin ejus nequirent capere, mutatum in *neinuuiht*, & corruptius *einuuiht*. Marggrave Otte von Brandenburg mit dem Pfile;

Unminne dú iſt den einuuiht
Der rehter minne gert.

Grave Kraft von Toggenburg;

Alles gu(o)t iſt gar einuuiht
Suua man ſibt
Wibes lib. Her Wernher von Tůfen;
Der uuerlte gu(o)t iſt mir einuuiht.

Her Eberhart von Sax, monachus Dominicanus;

Suuas dir aller menſchen zungen
Riches lobes ie geſungen
Das iſt alles doch einuiht.

ita caſtigavi, quod male in membrana *ein niht*, contra uſitatiſſimam loquendi conſuetudinem, quæ ſex millibus amplius locis obvia eſt. Anonymus in Ecken Uſfart;

Er daht, min febten iſt ein uuiht,
Erſlag ich vil, es hilft doch niht.

ita & hunc locum reſtitui, ubi perperam vulgo excuditur *entuuiht*. quod verbum Germania in hoc ſenſu non agnoſcit: quibus *entuuiben* eſt profanare. N. von Gravenberg multo, quam ceteri, longius abiit ab origine. nam tametſi & illis *ein uuiht* binæ ſunt voces, tamen primigenium *neuuiht* magis agnoſcunt, quam Gravenbergii *ain uuiht*. exempla ſunt in eo, quod de Wigolais compoſuit, poemate. ut;

Die rede, uuan ſi iſt ain uuiht. poſtibi;
Ir ritterſchaft dubt in ain uuiht.

Sed condonandus eſt Sueviſmus Equiti Suevo. Veteri Pſalmorum Interpreti apud Lipſium; *nieuuiht, prævum. nenuuiht, nequam.* q. d. nullius rei aut pretii. alibi *beſuuiht.* eidem Interpreti; *beſuuick, ſupplanta. beſuikit, decipit. beſuuicheide, ſcandalum.* Otfrido *biſuuichen*, decipere; & *biſcuiches* interpretatur Sathanas. Interdum *uuiht* extra compoſitionem nequam & perverſum ſignat. Wolfaram von Eſchelbach part. I. Heldenbuch;

Du arger loſer uuiht.

Et part. II. ejusdem libri;

Ir brehtent mich um den lib
Ir ſint zuuen valſche uuiht.

Wihtelin, recula, h. e. ſi ita liceat loqui, aliquidulum. Sic per contemptum appellatur, cujus nulla æſtimatio. Heldenbuch part. II. verba ſunt Wellæ gigantis ad Otniten Imp.

Wie haſt du mich erſchrecket
Du kleines uuihtelin.

Nos diceremus, du kleines Schälmlin. Inde eſt *Wihtel* ludi genus apud veteres, captioſum & fallax. Noſter von Singenberge, Truchſeze ze Sant Gallen;

Suuer uueis und doch nibt uuiſſen uuil
Der ſlebt ſich mit ſin ſelbes hant,
Des uuisheit abt ich zeime ſpil
Das man dú uuihtel hat genant.
Er lat uns ſchouuen uuunders vil der ir da uualdet,
Suuer ſich nibt in der vriſt verſtet uuier ſchiere das veraldet. Goldaſtus.

Egregia hic multa habet Goldaſtus noſter, ſed quæ de voce *beſuuiht, beſuuick, beſuuikit* &c. habet, plane huc non pertinent. illæ enim voces non deſcendunt a *uuiht*, vel *uuicht*. Sed a *ſuik*, quod *dolum* denotat. Gothis: *Suik:* fraus, dolus, perfidia, proditio. vid. Verel. Ind. Ling. Goth. v. *ſuik*. Magnopere præterea in eo lapſus videtur, quod arbitretur τὸ *ein uuiht* corruptum eſſe ex *neinuuiht*, in quam vocem vocabulum *nenuuiht* fuerit transformatum. Mihi hoc a vero alienum eſſe videtur, cum vox *neinuuiht* vel nullibi forte vel rariſſime occurrat, *nenuuiht* autem raro legatur. Mihi in mentem aliquando venit hoc *uuicht* eſſe a uuehen, ac *ventum* denotare in ſignificatione primitiva; ſane ſi a *geben* deſcendit *gicht* (quod idem eſt ac gang) etiam a *uueben* poterit oriri *uuicht*. Hoc admiſſo nunc oſtendam antiquos vocem *uuind*, quæ *συνώνυμος* eſt noſtræ *uuicht*, uſurpaſſe pro re nihili, quæ ſignificatio huic loco noſtro optime convenit. In Mythologo meo MSC. fab. 56. legere eſt:

Das iſt ein gemelichs ding
Sprach der Ritter freiſam
Das myn ein gebur ſpotten began
Spottes gib ich ihm genüg
Mit zorn er an ine slůg
Der Bur ſtunt uf vil uuol beſint
Der slag uuas ime als ein uuint.

Das wirt an ſelden din gewin
6 Enru(o)che wie die pfaffen leben du ſolt doch dienen Gote an in:
Sint gu(o)t ir wort, ir werk ſi krump,
So volge du den worten nach, ir werken niht, ald dú biſt tump.

7. Sun, es was ie der leien ſitte,
7 Das ſie den pfaffen tru(e)gen has,
Da ſúndent ſi ſich ſere mitte,
Ich kan niht wiſſen vmbe was,
Ich wil dir raten verre bas
Du ſolt in holt mit trúwen ſin, vnd ſprich in wol, vnd tu(o)ſt du das,
So mac din ende werden gu(o)t
Vnd wirt ze lone dir beſchert Gote lichame vnd ſin reines blu(o)t.

8. Sun, ob dir Got hie fu(e)ge ein wib
Nach ſinen lobe ze rehter é,
Die ſolt du haben als dinen lib,
Vnd fu(e)ge das es alſo ſteh,
Das únver beider wille ge
Vs einem herzen vnd drin, was wilt du danne wunne me,
Ob das geſchiht in trúwen pflege
Seiet aber 8 dú werre ir ſamen dar, ſo mu(o)ſſen ſcheiden ſich die wege.

9. Sun, du ſolt ſinneklichen tragen,
Verholn din núwes 9 vingerlin,
10 Din to(v)gen niht den tumben ſagen
Das zwein iſt reht, daſt zenge drin
La dich niht úbergen den win
Den ſolt niht zehuſe laden, das din viende iht ſpotten din.

Abte

Similis loquendi ratio ſe ſiſtit in Gnomologo meo MSC. lat. 52. ubi ita loquitur:

Die fürſten tuuingent mit geuualt
Velt ſtein uuaſſer und uualt
Darzu beide uuilde und zam
Sie tetten luffi gern alſam
Der muſs uns doch gemein ſin
Mochten ſie uns den ſunnenſchin
Verbietten ouch uuint und Regen
Man müſt in eins mit golde uuegen
Doch möchten ſie alle bilde nemen
Das mucken flöhe vliegen und bremen
Sint im vigent als eim andern mann
Der nye Schaz noch lant geuuan
Ir herrſchafft duncket mich ein uuint.
Sit boſe uuurme ir meiſter ſint.

In hiſce locis manifeſtum eſſe arbitror *uuind* uſurpari pro *re nibili*, ſed hæc Eruditorum judicio ſubmitto; id tantum noto, *uuiht* in Gloſſis Florentinis reddi per *Nugas*. Scherz.

6) §. 6. *Enru(o)che uuie die Pfaffen leben*) Noli curare ſacerdotum vitam: quorum doctrina, non vita inſpicienda, ut ait Tyrol. *En*, σεφλικὸν *Ru(o)chen*, curare. In veteri Interpretatione Regulæ Benedicti, *cura* exponitur *ruabcha*: & *negligentes*, *ruabchaloſe*, h. e. incurii.

7) §. 7. *Das ſi den Pfaffen tru(o)gen has*) Quod factitatum Heinricorum tempeſtate, cum Imperatores fulmine attacti Pontificali in ſacerdotes, abbates, & epiſcopos debaccharentur. quam in rem querelæ hoc libro infinitæ. Heinricorum pertinaciam vocabant *hæreſin Heinricanam*, & qui Imperatores ſequerentur, *Heinricanos*. quos omnes Paſchalis II. in Concilio Romano, vel, ſi Nauclero fides, Florentino hæreſeos condemnavit anathemate verberatos.

8) §. 8. *Dú Werre*) Diſcordia, a nomine Græco Ἔρις, quam pro Dea coluit ſuperſtitio antiqua. quo in honore fuiſſe item alias obſervo, quorum nomina ſcriptoribus iſtis Poetice celebrata, velut *Ere*, Honor; *Selde*, Fortuna; *Minne*, Venus; *Liebe*, Amor; *Werlte*, Mundus; *Milte*, Liberalitas, & ſimiles. Porro *uuerra* vulgo bellum dicitur: unde & enſi nomen *uuer*, qui Franco Gallis veteribus *guerrier*, q. d. bellator. Apud Strikere in geſtis Caroli M. Rex Palliganus;

Mir het Karle in minem riche
Grozen uuerren gemachet.

Otfridus l. IV. c. XX. Evangel.

Ioh er thie liuti alle
Spuani ci giuuerre.

id eſt, ad rebellionem. proprie tamen diſſenſionem notat ac diſcrepantem animorum voluntatem. Ita Winsbeke mox;

Die zuuiſchen fründen uuerre tragen.

h. e. qui inter amicos diſcidium volunt. ab eo *uuirren*, offendere, excandefacere, bilem movere. Grave Ru(o)dolf von Núvvenburg;

So uuirret mir niht dú not die ich lidende bin.

Her Dietmar von Aſt;

Mir uuirret niht ſin bo(e)ſer kib.

Her Heinrich von Morunge;

Die nach fro(e)iden ringent
Dien geuuirret das.

Werra Italis *guuerra*, Franco Gallis *guerra*. ad quod exempli *Wilhelmus*, *uuadium*, *uuardia*, *uuarenda*, *uuadſpenda*, *biuſa*, *Vdalricus*, quæ ſunt voces puræ putæ Theutonicæ, ab eisdem illis ſcribuntur *Guilhelmus*, *guadium*, *guardia*, *guuarenda*, *guuatſpenda*, *giuſa* vel *giſſa*, *Godalricus*.

9) §. 9. *Din núuues vingerlin*) *vingerlin*, anulus, ad formam Græcam δακτύλιος. Walther von der Vogelvveide;

Suuas ſi redent, ich bin dir holt
Und neme din gleſin vingerlin fur einer Kuniginne golt.

Wolfaram von Eſchilbach;

In einen rubin
Tuuanc ern, der iſt ein ſtein, das ſelbe vingerlin &c.

Et part. I. Heldenbuch;

Den fu(e)rt er ze allen ziten
Ein vingerlin an der hant. Et part. II.
Ich geb dir von der hende
Ein guldin vingerlin.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Ain vingerlin das lait er ſa
Der iungfro(u)uuen an der hant.

10) *Din tu(o)gen*) arcana tua. Willeramo *doychne* in Cant. Cantic. cap. I. *Ande ophenont hinco the* doychne *thero geſcriphte*; i. e. *& aperiunt ei* arcana *Scripturæ*, quæ verba non cepit Gloſſator. Herzoge Iohans von Brabant;

Das ich minnen mu(o)s to(u)gen.

id eſt, amorem celare. Idem;

—— —— *Do mic hat geuuunt*
Al in dat herze to(u)gen.

Belgiſmum

Ahte vf die zúngelere niht
Die zuuiſchen frúnden werre tragen, vnd das in Iudas wiſe geſchibt.

10. *Sun, ſwer bi dir ein* [11] *mere ſage,*
Mit worten ims niht vnderbrich,
Vnd ſwer dir ſinen kumber klage
In ſcham, vber den erbarme dich.
Der milte Got erbarmet ſich
Vber alle die erbarmic ſint. dien wiben allen ſchonen ſprich;
Iſt vnder in eiṅ ſelden fri,
Da bi ſint tuſent, alder me, dien tugend vnd ere wonet bi.

11. *Sun, wiltu zieren dinen lib,*
So das er ſi vngefu(e)ge gram,
So minne vnd ere gu(e)tú wib,
Ir tugend vns ie von ſorgen nam,
Si ſint der wunne ein bernder ſtam,
Davon wir alle ſin geboren, er hat niht zuht noch rehter ſcham
Der das erkennet niht an in,
Er mu(o)s der toren einer ſin, vnd het er Salomones ſin.

12. *Sun, ſi ſint wunne ein berndes lieht*
An eren vnd an werdekeit,
Der werlte an eren zu(o)verſiht,
Nie wiſer man das widerſtreit.
Ir name der eren krone treit
Die iſt gemeſſen vnd gewohrt mit tugenden vollig vnd breit.
Genade Got an vns begie
Do er im engel dort geſchu(o)f, das er ſie gab fúr engel hie.

13. *Sun, du maht noch niht wiſſen wol*
[12] *Was eren an den wiben lit,*
Ob es dir ſelde fu(e)gen ſol
Das du gelebſt die lieben zit
Das dir ir gu(e)te fro(e)ide git,
So kan dir niemer bas geſchehen, ze dirre werlte ſunder ſtrit
Du ſolt in holt mit truwen ſin,
Vnd ſprich in wol; tu(e)ſt du des niht, ſo mu(o)s ich mich getro(e)ſten din.

14. *Sun, wiltu arzenie nemen,*
Ich wil dich leren ein getrank,
Lat dirs din ſelde wolgezemen
Du wirſt ſelten tugenden kranc
Din leben ſi kurz oder lank
Lege in din herz ein reines wib mit ſteter liebe ſunder wank
Iſt es an werdekeit verzaget,
Als der [13] *tnâggel eiter tu(o)t, ir wiblich gu(e)te es veriaget.*

15. *Sun, ich ſage dirs ſunder wan,*
Des mannes herze iſt vngeſunt
Das ſich niht innan reinen kan
Mit wibes libe [14] *zaller ſtunt*
Es vvas ein tugentlicher funt,
Do gu(o)ter vvibe vvart gedaht, hat ieman ſorgen ſvveren bunt
Den truric mu(o)t beſtrichen hat
Der ſtriche vviblich gu(e)te dar, alsam ein to(v) ſin not zergat;

16. *Sun, ſit dṅ ſelde lit an in*
Dṅ nie mit lobe ir zil vol mas
So diene in gerne haſtu ſin
Du lebſt in eren deſter bas
Got ſin an ſelden nie vergas
Dem ir genade vvirt beſchert, vnd er mit trṅven dienet das
Dem ſtat der ſchilt zehalſe vvol
Im kumt ze lone ein [15] *blanker arn, da im der rieme ligen ſol.*

17. *Sun,*

Belgiſmum agnoſcis in Belga. Marggrave von Hohenburg;

So ſúfte ich mit lachendem munde alſo to(u)gen.

i. clanculum in pectore. Her Walther von Klingen;

Weder offenbar noch to(u)gen.

i. nec palam nec clam. Burggrave von Lu(e)nze;

Wahter uuis hohes mu(o)tes rich,
Sebeſt ieman to(u)gen zu(o) dir gan
So ſprich vil liſe; uuer get da?

N. von Gravenberg in Wigolais, quid ſibi velit Winsbekius, explicat his verbis;

Ain man ſol reht ſpehen
Das ſin iemand uuerd geuuar,
E er mit to(u)gen dingen dar
Komen, da es geſchaden mak.

Wolfaram von Eſchelbach part. I. Heldenbuch;

Der Kriſtenheit gelo(u)ben
o(u)ch ſi geleret uuart,
Das ſchu(o)f an alles to(u)gen
Vater und mu(o)ter zart.

verbum non intellexerunt, qui mutare auſi ſunt, pro eoque ſubſtituere *tauben*, ſenſu incongruo.

11) §. 10. *Suuèr bi dir ein mere ſage*) *Mere*, oratio, qua ratione μῦθος ἀντὶ τοῦ λόγου, fabula pro ſermone. Otfridus lib. III. cap. XIII.

Theiz ni uuurti mari
Thaz er Kriſtus uuari.

mari, i. geſagt. *gemeren*, verbis extollere, deprædicare. Interpreti Pſalmorum apud Lipſium; *Gomarda*, & alibi *gimarſada*, *mirificavit.*

12) §. 13. *Was eren an denen uuiben lit*) Her Gotfrit von Niſen;

Wib und uuibes gu(e)te
Sendent uuer endes bobgemu(e)te;
Wib kunnen fro(e)iden uunder geben;
Wib kunnen fro(e)ide machen;
Wib kunnen frunde frúntlich lachen;
Wib liebent manne lip und leben;
Wib uuas din trúuue uuirde und ere git;
Wib du kanſt uuenden
Leit, liep ſenden.
Was an uuiben fro(e)ide lit.

13) *Tnaggel* vox me judice corrupta *antidotum* denotare & circumſtantiæ textus & vox *eiter* perſuadent; ſi quidem *eiter* antiquis creberrime *venenum* denotat. vid. quæ dixi in Not. ad Otfrid. II, 12, 129. quale autem antidotum in ſpecie ſignificet, mihi non liquet. *Scherz.*

14) MSC. Chriſtianiſſ. Regis habet: *zaller zit ſtunt.*

15) §. 16. *Ein blanker arn*) Ut n. ponatur loco m. nihil eſt celebrius. ad rem Heinrich von Oftertingen;

17 *Sun,* [16] *du ſolt vviſſen das der ſchilt*
Hat vverdekeit vnd eren vil.
Den ritter tugende niht bevilt
Der im zerehte volgen vvil
Die vvarheit ich niht [17] *enbil,*
Er iſt der vverlte ſunder vvan ein hohgemeſſen
fro(e)i zil:
Nimt in [18] *ze halſe ein tumber man*
Der im ſin reht erkennet niht, da iſt der ſchilt vn-
ſchuldig an.

18. *Sun, lat dich Got geleben die zit*
Das er mit rehte vvirt din dach
Was er dir danne fro(e)iden git
[19] *Wiltu im baltlich volgen nach*
Weiſt du vvie [20] *Gamvret beſchach*
Der von des ſchiltes vverdekeit [21] *der Mo(e)rin in ihr*
herze brach
Si gab im lib, lant, vnd gu(e)t
Er git dir o(v)ch noch eren vil, gibſt du im lip,
herze, vnd mu(o)t.

19. *Sun,*

Den ſchilt er zu(o) dem arme uuarf.

Jocus eſt in ambiguo. mens eſt ſi honore muliebrem ſexum proſequatur, fore ut mulieris candido brachio conſtringatur.

16) §. 17. *Du ſolt uuiſſen das der ſchilt)* U(o)lrich von Liechtenſtein;

Suuer mit ſchilden deken uuil vor ſchanden,
Der ſol es dem libe von enblanden,
Des ſchiltes ampt git ere,
Im iſt bereit
Werdekeit
Si mu(o)s aber koſten ſere.
Manlich herze vindet man bi ſchilde,
Zaglich mu(o)t mu(o)s ſin dem ſchilde uuilde,
Gegen uuiben valſch der bleket
Suuer in hat
An der ſtat
Da man mit ſchilden deket. & alio carmine;
Suuer volget dem ſchilde der ſol es enblanden
Dem libe, dem gu(o)te, dem herze, den handen
Des lonet vil hohe mit hohem geuuimne
Dú vil uuerdú minne
Dú git fro(e)ide und ere
Wol ir ſu(o)ſſen lere
Si kan tro(e)ſten ſere.
Der ſchilt uuil mit zühten vil baltliche zellen
Er haſſet, er ſchúhet ſchande und ir geſellen,
Got nit enuuellen das man bi im vinde
So ſchuuechlich geſinde,
Er uuill das die ſinen
Uf ere ſich pinen
In tugenden erſchinen.
Arge, und unfu(o)ge, und unfu(o)re, die
wilde Gezimt niht dem helme, und tu(o)ch niht
dem ſchilde;
Der ſchilt iſt endaht das niht ſchande kan de-
ken,
Sin blic lert enbleken
An eren die uueichen
Vor vorhten erbleichen
Dú varuue iſt ie zeichen.

17) *En bil)* abſcondo. Her U(o)lrich von Gu(o)tenburg;

Was hilfet das ob ich es bil?

Otfridus ad Ludovicum Regem;

Giuuiz ſo thaz ni hiluh thih.

Particula *en* in ejuscemodi verbis nihil fere ſignificat, & videtur quodammodo otioſa atque παρέλκειν, ut & Franco-Gallis. quandoque poſitam obſervo ἀντὶ τοῦ g.

18) *Nimt in ze hals)* Clypeos ergo a collo ſuſpendebant, & quidem ſiniſtro. Anonymus in Parcival;

Ung chevalier qui arme porte
Sa lance tenoit & ſon frain
Et ſon eſcu a la feneſtre. Ibidem;
Et leſcu par la guige pant.
A ſon col & la lance prant. Et ſtatim;
Si la prant & ſi li enſaigne
Comment en doit ſon eſcu prandre,
Un petit lo vait avant pandre
Tant quan cop do cheval lo ioint
Et met la leuce ou fautre & point. &c.

19) *Wilt du im baltlich volgen nach)* U(o)lrich von Liechtenſtein;

Der ſchilt uuil mit zühten vil baltliche zellen.

Nobilium quondam filii appenſione ſcuti, galeæ impoſitione, & accinctione enſis in equeſtrem dignitatem lecti; miniſtri illis adjuncti, alapa & gladio in jus arma ferendi. Nec erat cuivis licitum arma portare: adeo ut Fridericus I. in cujus comitatu noſter Winsbekius, mercatoribus, qui animo negotiandi itinerarent, gladios permiſerit, non quibus accingerentur, ſed quos ephippio alligarent, aut inicerent rhedæ: ruſticis & aliis omnibus prohibuerit, de Pace ten. lib. II. Feud. tit. XXVII. §. V. & apud Othonem Friſingenſ. lib. II. de vita Frider. c. XIII. Nunc moribus jus arma ferendi æquo jure nobilibus conceditur atque ſervis: id quod vulgo dicunt *uuerhaft machen.* Juvenibus ita initiatis turpe atque probroſum erat domi deſidere, & melioris ætatis robur otio inhoneſto deterere. Gaſt;

Was ſol ein iunger Ritter, der niht ritterſchaft
begat.

Peregre profecti omnia Chriſtianorum regna obibant, Regibus ac Principibus ab hoſte laborantibus ituri ſuppetias, contra infidos quum maxime Chriſtianique nominis hoſtes. Exempla ſuppeditat hiſtoria vetus, quæ modo compendifacimus. Illuſtre eſt illius, cujus non ita pridem hiſtoria producta, *ab Ebinheim*, Equitis Suevi; ut vetuſtius, ita illuſtrius *Hoygeri Comitis a Mannesvelt;* cujus vitam carptim perſtrinxit N. von Gravenberg. inter cetera oraculum illud velut ex tripode profatur;

Im uuas da haim unmáre
Sich verligen ainen tak:
Wan mit gemach nieman mak
Gros ere eruuerben,
Von reht ſol er verderben
Der da haim ſich verlit
Und ſich flizſet ze aller zit
Wie ſinem libe ſanft ſi:
Gros gemach iſt eron fri.
Suuer ſich an eron uuil erholn,
Der mu(o)s benamen kumber doln,
Und unter uuilunt arbait &c.

Nec etiam Principes facile in aulas admittebant, niſi vita peræque ac ſtrenuitate probatos. quæ res denique dignitatis invenit nomen, ut uni Equites κατ' ἐξοχὴν *ſtrenui*, geſtreng, ſalutarentur. Hodie, malo labaſcentis Reipub. laudabilis ille Principum rigor ita laxatus atque remiſſus eſt, ut & ipſi quoque in aliam partem nunc palmam poſſideant: nedum juventus, corruptis moribus, ſevera lege proficiat.

20) §. 18. *Gamvret der Mo(e)rin)* Tanhuſer, hiſtoriarum & antiquitatis peritiſſimus ſcriptor;

Sarmena klegte gros ungemach
Das Camvret als mu(e)ſig ſas. Et alibi;
Unde ich ze male tuſent ſper
Zer tete als min her Gamvret
Vor Camvoleis mit richer loſt.

ubi

Digitized by Google

19. *Sun, wiltu gantzlich ſchiltes reht*
Erkennen, ſo bis wol gezogen,
Getriuwe, milte, kůſche und sleht,
So iſt [22] *er niht an dir betrogen,*
Vnd kunnt din lop wol für geflogen.
Wilt aber leben in frier wal, [23] *dien tugenden allen vor verlogen.*
[24] *Der rede min triuwe ſi din pfant*
Wiltu in ſo ze halſe nemen, er hienge bas an einer wand.

20. *Sun,* [25] *als din helm genem den ſtrik*
Ze hant bis mu(o)tic, vnd balt
Gedenke an reiner wibe blik
Der gru(o)s man ie mit dienſte galt;
[26] *Sitze eben, ſivende ſo* [27] *den walt*
Als dir von arte ſi geslaht, min hant hat manigen abegevalt
Deſſelben mu(o)ſt ich mich bewegen
Gu(o)t ritterſchaft iſt topel [28] *ſpil, dů ſelde wil des ſiges pflegen.*

21. *Sun,*

ubi obiter moneo pro *loſt* legendum eſſe *ioſt*, quæ vetus Franco-Gallorum vox, Gravenbergio familiariſſima, hodie *iouſte*. Eques fuit ex *Maſſonia* Arturi Regis Britanniæ, quam Germani nuncupamus *Tavelrondiam*. Ex hiſtoria ejus membranea eleganter & antiquo charactere perſcripta paucillæ tantum paginæ, neſcio quo fato ad manus noſtras pervenere.

21) *Der Mo(e)rin*) Idem Tanhuſer;

Triſtran eruuarb die Kunigin
Von Marroch, als uuir bo(e)ren ſagen,
Er Mo(e)rin uuas die Heidenin. &c.

In Triſtrami hiſtoria nil quidquam tale a me lectum. nec vero (quomodo mihi perſuadeo) ad Gamvredi Mauram attinet. Vidi hiſtoriam, cujus index *die Mo(e)rin*, auctore Hermanno von Sachſenheim Eq. Germano, qui eadem tempeſtate, qua Eſchilbach, Oftertingen, Gravenberg, Winsbeke, & reliqui floruere. An hæc noſtra ſit, id ego ignoro. Nam in exemplaribus, quantum videre fuit, frons illum, quem dixi, titulum præferebat; at verſa pagina hiſtoriam occœptat Equitis cujusdam *vom Turne*, quam Germana veſte induerat Marquardus von Sax. Eques & præfectus Montis belgardi.

22) Vox *er* vel *honorem*, ehr denotat, vel *ille* ſignificat, & referendum eſt ad antecedentem vocem: *Schilt*. Scherz.

23) Annon legendum: *din tugend alle uuär verlogen.*

24) Hic verſus eſt Cimmeriis fere tenebris involutus. Mihi autem videtur eundem Parentheſi eſſe includendum, & ita reddendum:

Sermonis hujus mei pignus ſit ipſa Fides,

i. e. certiſſime verbis meis potes credere, utpote quæ nil niſi fidem & veritatem ſpirant. *Scherz.*

25) §. 20. *Als din helm genem den ſtrik*) Galeas, quæ Germanis *helme*, & *brinne*, interim *hu(e)te* (nam veteres galeæ Francicæ pileis intectæ adhuc viſuntur) clauſas geſtabant Nobiles Winsbekii ævo, loris utrimque dependentibus, ut picturæ libri iſtius abunde teſtificantur. Corruptioribus poſt moribus, ambitione inter privatos invaleſcente, inter ſuperiores avaritia, quum cuncta dignitatum auro venire incœptarentur, etiam inſignia vilioribus data argento, atque conceſſa ſunt. Nobiles vero, qui ab illis diſcriminarentur, galeas cœperunt coronare. quod & ipſum diu proprium non fuit, quin & aliis fuerit permiſſum, ut Nobiles & aliud iterum diſcrimen concurrere ſint coacti, & galeas aperire clatratim, cum viliores clauſas easdem geſtitarent. Et hoc quo moribus noſtris devenerit, in luce videmus. Lora illa, quæ plerumque ab virginali manu, conſtringendis galeis ſerviebant: unde & nomen apud Germanos ſortita ſunt, ut *ſtrik* appellarentur. nonnunquam *Helmlo(e)r*. Anonymus in Gahmvret.

Die Helmlo(e)r balt dar brahten
Damit ſi ſtrikt ſin helm. Infra Winsbeke;
Oder da der helm geſtriket iſt.

Heinrich von Oftertingen part. IV. Heldenbuch;

Den helm ſoltu binden bas
Ich vúrbte er trage uns has. Et poſtea;
Da traf in her Laurin
Do man die helm geſtriket.

Quod quomodo apte commodoque fieret, docebant illi, qui juventutem inſtituebant in arte equeſtri. nec enim ſine præceptis, proprio, quod dici ſolet, Marte conſequebantur, non magis quam cetera artis militaris. tradit aperte Eſchelbach part. II. Heldenbuch, ubi de principum informatione;

Ir helm rehte binden
Lert man die iungen man.

Ab illis autem loris diverſa erant, ne quis erret, *Harnisnu(o)r*, quæ inſtitæ, quibus loricas accommodarent. Anonymus in Ecken Usfart;

Den Harniſch uuil ich geben dir,
Die hoſen und dio harniſch ſnir,
Den helm und o(u)ch den ſchilde. Ibidem;
Sin ſuuert das legt er vf die knieg,
Schilt, helm, er an dů fidel hieg.
Sin harniſch ſchnu(e)r danne.

Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Do enſtrikte ſi den herren
Dů fro(e)uue lobſam,
Schilt und ſuuert mit eren,
Helm, Halsberg ſi da nam.

Qui me locus ad veritatem perduxit: cum prius opinarer, *helmſnu(e)r* non fuiſſe inſtitas ſive faſcias, ſed ipſasmet loricas ex funiculis contextas, qualeis memineram olim in ædibus paternis vidiſſe.

26) *Sitze eben*) Recto & fixo corpore equo inſide, pedibus dependentibus. at in agitando ad curſum, corpus paululum inclina verſus antilenam, pedibus ad equi collum protenſis. N. von Gravenberg in Wigolais;

Er rait es in den uual an,
Darnach in die rabine,
Er lie die shenkel ſine
Ze rehte fliegen gen der man:
Suuer nu ritter prieven kan
Und an in rehten pris erſpehen
Er mu(o)s im ganzes priſes iehen.

Stapias habebant quidem Germani veteres; ſed vero Principibus gnati ac Nobilibus, ſeſe adſuefacere ſolebant, equos conſcendere ſine ſtapiis, ut, ſi res poſtularet, arte uterentur. Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch de Wolfdieterich;

Sin ors das gu(o)rt er herte
Der unverzagte man,
Und das es an der verte
o(u)ch zürnen do began;

21. *Sun, nim des gegen dir kommenden war,*
Vnd ſenke ſchone dinen ſchaft,
Als ob er ſi gemalet dar
Las an din [29] *ors mit meiſterſchaft*
Ie bas vnd bas ru(e)re im die kraft
Ze nagelen [30] *vieren vf den ſchilt da ſol din ſper gewinnen haft*
Oder da der helm geſtriket iſt
Dú zwei ſint rehtú ritter mal, vnd vf der bruſt der beſte liſt.

22. *Sun, wiltu zieren dine iugent*
Das ſie ze hove in eren ge
Smit an dich zuht vnd reine tugent
Ich weis niht was dir bas an ſte
Wiltu ſi tragen in rehter é
Si machet dich dien werden wert, vnd git dir dan noch ſelden me
Ich meine gu(o)ter wibe ſegen
Der iſt ein ſo genemer hort, in mo(e)hte ein lant niht wider wegen.

23. *Sun,*

An ſtegereif geringe
Er in den ſattel ſprang,
Sin ors tet vúnfzehn ſprúnge
Ieglicher zuuo klafter lang. Poſtibi;
An ſtegereif der freige
Do in den ſattel ſprank,
Der ſagt du ſcho(e)ne ameige
Ime gar groſſen dank. Mox;
Nach ſinem ors er greif
Des hab er immer dank
Veruuaffet an ſtegreif
Er in den ſattel ſprank.
Do uueinte innicliche
Dú edil Keiſerin zart,
Si ſpracb; Otnit der Keiſer riche
Sprange glich diner fart.

Anonymus, aut fortean idem auctor, part. III. Heldenbuch de Theodorico Veronenſi;

Sin ors man im do brahte
Das gürtet er nu bas,
Gar bald er ſich bedahte
An ſtegreif er druf ſas.

Strikere in geſtis Caroli M.

Der Keiſer uf ein ors ſpranc
Vil rincliche ane ſtegereis.

27) *Den uualt*) ſilvam, h. e. lanceam, ſariſſam. N. von Gravenberg in Wigolais;

Vil ma(e)nger richen ioſt des uualt
Da uuart mit manger abgevalt.

Winsbekius filium inſtruit, quo modo haſta ſit vibranda. præceptum obſervavit Wolfdieterich apud Eſchelbach part. II. Held:

Er ſuuang das ſper do lange
Ulber den ſattelbogen,
Der edel Fürſte uuerde
Rant gegen in hindan,
Er felt ir zu(o) der erden
Do mer dan ſehtzig man.

Sper, lancea, a rotunditate, ſphæra.

28) *Topel ſpil*) Idem Eſchelbach part. I.

Do ſamleten ſich die Heiden
Gemiſchet uuard die ſchar,
Si zugen anbeſcheiden
Gegen den Kriſten dar:
Do bu(o)b o(u)ch ſich der topel
Uf einen uuiten pallas &c. Et part. II.
Vor Conſtantinopel
Geſchah ein herter ſtrit,
Do bu(o)b ſich o(u)ch der topel
Do an der ſelben zit,
Mit armbru(o)ſt und mit bogen &c.

Tralatio a ludo ad rem bellicam. de quo ludi genere part. I.

Das lu(o)der und topelſpil
Karten und verzeren vil.

29) §. 21. *Ors*) equum, hodie *ros*, μιλαβρον τῶ r. Exempla paſſim obvia ſunt. vide, ſi tanti, quæ ad §. 20. adduximus. N. von Gravenberg in Wigolais;

Sin o(e)rſches er mit dem zo(u)m pflag. Inibi-
Das o(e)rſch an dem zo(u)me dem;
Begund ſnarren und ſtreben. Alibi;
Uf ſin orſch ſas er
Das uuas ſtark und gu(o)t. Item;
Sin orſch nam er mit den ſporn. Et poſtea
So nemen ain o(e)rſch das ich han loci;
Beſſer deme hundert mark.

i. melior centum equis. *mark* idem quod ors. Eodem libro;

Do tru(o)g in ſin ſcho(e)n mark.

unde *marſcalcus*, equorum curator. *Goldaſtus.* Gothice: Ors, Anglice & Anglo-Saxonice, hors equum ſignificat. Flandris quoque ors & hors equum indigitat. Conf. Meibom. ad lib. 3. Annal. Witechindi. Adde Leibnizii præfat. in Tom. III. Rer. Brunsvic. n. XVII. qui dicit: Ors videtur eſſe idem, quod Hengſt, equus admiſſarius, fortaſſe tamen antiquiſſimis temporibus hæc duo vocabula diſtinguebanrur, quando duo Principes Saxonum fratres Hengiſtus & Horſa in Britanniam venere. Id adhuc notandum, quod in LL. Brunſvicenſibus, quas in eodem Tomo Leibnizius exhibet, *ors* & *pert* ſibi opponantur, ſic p. 434. dicitur]: *tho deme beruuede hort dat beſte* ors; *is des dar nicht, ſo ſchal me gheuen dat beſte* perd, *offte id dar is. Hedde ein man del an eneme* orſe, *eder an enem* perde &c. Ibidem pag. 445. legitur Art. XX. *eder be ſcal gheuen vor dat* ors *X. ſol. und vor dat* perd *V. ſol. Ors* denotat itaque equum melioris commatis, bello aptum. *Scherz.*

30) *Ze nageln vieren*) Erant enim lanceæ τετραχίφαλοι ſeu quadricipites, quod in picturis eſt videre: Franco Gallis *des quater poincts.* ex eo *poynder*, haſta, lancea. N. von Gravenberg in wigolais proprie ad iſtum locum;

Ich han ir shlichen uuol erſehen
Wie ſi nah gu(o)t kumen ſpehen
So ſich der poynder uuierret
Und ſi dú ſtat nit ierret
Da mag verlieſen uuol ain man
Der nit mit ritterſcheft kan. &c.

Winsbekius filio præcipit, lanceam collimare in adverſarii pectus aut loricæ juncturas. id ſemper obſervatum a peritis ac ſtrenuis militibus. Eſchelbach part. II. Heldenb.

Wolfdieterich der ku(e)ne
Der slu(o)g den groſen man
Do unden bi der bruſte
Gab er im einen slag. Et alio in certamine;

Digitized by Google

23. *Sun, du ſolt bi dien werden ſin*
Vnd la ze hove dringen dich,
Der man iſt nach den ſinnen min
Darnach als er geſellet ſich
[31] *Ze rehte ſwig, ze ſtatten ſprich:*
Die bo(e)ſe mere dir ze oren tragen, von in din ſtete herze brich.
Wiltu din ore, als maniger tu(o)t,
[32] *Din velſcheleren bieten dar, ſo vvirſt du ſelten vvolgemu(o)t.*

24. *Sun, du ſolt diner zungen pflegen*
Das ſi niht vs den [33] *angen var*
Si lat dich anders vndervvegen
Der eren vnd der ſinnen bar
[34] *Schus rigel für vnd nim ir vvar*
Gezœimet rehte ſi din zorn, ſi gebe vmb ere niht ein har
Wirt [35] *ſin din meiſter, vviſſeſt das*
Si ſetzet dich in Gotes zorn, vnd dienet dir der vverlte has.

25. *Sun,* [36] *beſſer iſt gemeſſen ſwir*
Danne gar verhowen ane ſin
E das dú rede entrinne dir
Zegehes vs dem munde hin
Beſnit ſi wol vf den gewin
Das ſi den wiſen wol behage, das wort mac niht hin wider in
Vnd iſt doch ſchiere für den munt
Wilt des rates volgen niht, du lebeſt an eren ungeſunt.

26. *Sun,* [37] *du ganc niht vngebetten*
An fründes noch an viendes rat,
[38] *Es mac den man in ſchande wetten*
Ob er da ſitzet oder ſtat
Da man ſin bete gerne rat.
Sun, du ſolt ſo niht dringen zu(o), fürwar es iſt ein miſſetat,
Kumſt aber du dar von fründes bette
So beslús die ſchame für den munt, das ſich din zunge ibt vbertrette.

27. *Sun, hohgeburt iſt an dem man*
Vnd an dem wibe gar verlorn
Da wir niht tugenden kieſen an
Als in den Rin geworfen korn,
Swer tugende hat, derſt wolgeborn.
Nu merke rebt, was ich dir ſage; ich han ze fründe mir erkorn
Den nidern bas der eren gert
Dan einen hohen ſunder tugent der bure iſt bo(e)ſer danne [39] *vert.*

28. *Sun, wiſſeſt das dú maſſe git,*
Vil eren vnd werdekeit,
[40] *Die ſolt da minnen ellú wit*
So wirt din lob, din wirde breit
Iſt das dien wandelberen leit
Was vmbe das der bo(e)ſen has die biderben ſchelten ie vermeit
Leb du in tugentlicher abt
Vnd la den kranken alſo leben, als im von arte iſt geſlabt.

29. *Sun,*

Do ſprang der uuol gezogen
Uber den hof bindan,
Obuuendig den ſattelbogen
Er do den groſen nan,
Er fu(o)rt in von dem marke
Abt klafter do zu(o) band
Mit einem ioſte ſtarke
Warf er in uf das land.

At vero gladiis quando res gerebatur, obſervavi veteres fere hypochondriaca petiiſſe. eadem part. II.

Do niden in der uueiche
Traf in der ku(e)ne tegen
Mit mangen herten ſtreiche
Gund er ſin do pflegen.

N. von Gravenberg de Wigolais;

Das ſuuert begund er ſlaichen
Uuder ſinen ſchilt hin
Und ſtach in zu(o) dem gern in
Ain uunden dú uuas uuit.

31) Hunc verſum ita reddendum arbitror:

Juſto tempore tace, juſto tempore loquere.
Scherz.

32) §. 23. *Velſcheleren*) Supra dixerat, *zungeleren.* Dietmar der Sezzer;

Suuer ſich mit trúuuen uuil betragen, der ſol ſich hu(e)ten vor den valſchen zungen.
Die die lúte da gru(e)ſen in der maſſe als der uns Criſt verriet.
Ir herzen mu(e)zen krannu(o)tz nagen.

33) §. 24. *Angen*) antique pro *angeln*; angulis, quibus alligata lingua.

34) *Schus rigel für*) Walther von der Vogelvveide;

Hu(e)tent uuuerre zungen
Das ziemt uuol dien jungen:
Stos den rigel für die tür,
La de kein bo(e)ſe uuort dar für.

Sententia eſt Jeſu Sirachi Eccleſiaſtic. XXVIII. v. 28. & ſeq.

35) Pro: *Sin* lege: fi.

36) §. 25. *Beſſer iſt gemeſſen ſuuir*) Proverbialis ſententia; *Es iſt beſſer zuueimal gemeſſen, den ein mal das beſt vergeſſen.*

37) §. 26. *Du ganc niht ungebetten*) Tranſtulit Catonis ſententiam apud Dionyſium lib. de Moribus ad Filium; *Antequam voceris, ad conſilium ne acceſſeris.*

38) Hic verſus in mendo jacet; An legendum?

Es mac den man von ſchande retten &c.

ut mens hujus & duorum ſeqq. verſuum ſit, id liberare hominem a ſiniſtra fama, ſi ibi ſedet aut ſtat, ubi ab ipſo alii lubentes conſilium expetunt, aliter autem rem ſe habere, ſi quis ſua conſilia aliis obtrudit. *Scherz.*

39) *Vert* ponitur pro *fern*, priori anno. Opponitur ei *bure*, quod *beur* hodie pronunciant elegantiores i. e. hoc anno. *Scherz.*

40) Hunc verſum ita exhibet MSC. Biblioth. R. Chriſtianiſſ.

Die ſolt du minnen ellú zit.

& rectiſſime quidem. *Scherz.*

29. *Sun, du ſolt haben vnd minnen gu(o)t,*
Doch ſo das es dir niht lige obe
Benimt es dir herze vnd frien mu(o)t
So ſtat din leben in kranken lobe.
Gu(o)t das iſt gitikeit ein klobe
Dem es iſt lieber danne Got vnd weltlich ere, ich wene er tobe:
Den es alſo gevaſſet fúr
Das er ſich [41] *ante ir beider é, danne er das eine gar verkúr.*

30. *Sun,* [42] *ſo der vogel é rehter zit*
Von ſinem neſte fliegen wil,
Sich ſelben er vil lihte git
Den tumben kinden zeinen ſpil.
Die rede ich dir gelichen wil;
Nimſt du dich an des du niht maht volenden vnd dir iſt zevil
Da mu(o)ſt du ligen an eren lan
So were fúr ere beſſer dir vnd were es nie gevangen an.

31 *Sun, habe das du getragen maht,*
Das dir ze ſwere ſi, la ligen;
Swer gerne ie vberho(v)bet vaht
Der mohte deſte wirs [43] *geſigen*
Dir iſt der wiſen lop verzigen
Wiltu ze gehes mu(o)tes ſin an allen rat vnd o(v)ch verſwigen
So kumt dir gar das ſprichwort wol
An mu(o)te al zegeher man vil tregen eſel riten ſol.

32. *Sun, du ſolt ſelten ſchaffen iht*
An diner wiſen fránde rat
Ob dir daran gelunge niht
Das were niht ein miſſetat
Swer wiſer lúte lere hat
Vnd in mit willen volget nach, dem gat ze ſelten vf [44] *ſin ſat*
Dú mere dike zweient ſich
Davon ſolt du das beſte wellen, vnd volgen dem das eret dich.

33. *Sun, ſwer ſich ſelben eren wil*
Der nimt getrúwes rates war
Man verlúſet gu(o)ter rete vil
An einen herzen tugenden bar
Swer dienet vnd ratet dar,
Da mans ze danke niht enpfat, der verlúſet ſine vvile gar
Swas fránt fránde geraten mac
Ern welle ſelbe [45] *ſtúren ſich, das iſt in einem bach ein ſlag.*

34. *Sun,*

---

41) §. 29. *Ante ir beider é*) Ut malit ambobus carere, quam alterutrum eligere. *Anen*, carere, deſiderare. Nithart;

Sumer, diner liebten o(u)gen uueide
Mu(o)s ich mich der anen.

Aliquando cavere, vitare. Otto vom Turne;

Durh ſi uuil ich mich anen
Vil miſſetat —— —— Entanen, fraudare.

Her Wernher von Tufen;

Da bi hat mich entanet miner ſinne.

Goldaſtus. Quæ de voce *anen* habet Goldaſtus, optima ſunt. Sed verſio ipſius tamen vitio laborat, ſaltem obſcurior eſt. Ego ita reddo: *Ut malit ambobus* (Deo ſc. & Honore in mundo) *carere, quam uno illo* (nempe divitiis:) opponit enim Winsbekius Deum ut & Honorem ſeu bonam famam Divitiis. *Scherz.*

42) §. 30. *So der vogel e rehter zit*) Proverbium; *Es ſul dheiner flúgen, é vedern geuuahſen.* vid. infra §. 47. & Winsbekin §. 8. Plautus Pœnulo; *Sine pennis volare haut facile eſt.*

43) §. 31. *Geſigen*) cadere, labi. Marner;

Der milte man ie ſtigende
An hohen ſelden uuas
Der arge zu der helle ſigende.

N. von Gravenberg in Wigolais de Fortunæ rota;

Si ſigent mit dem rade nider.

Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Die Kriechen gar geſchuuinde
Die gunden vaſte ſigen
Der fro(u)uuen und der kinde
Sah man vil tod da ligen. Ibidem;
Die Heiden mu(o)ſten ſiegen
Als uuir das han vernomen,
Si uuaren von den Kriechen
Als zu dem tode komen.

ubi vulg. edd. *ſiechen*, opinor rithmi cauſſa, eodem libro;

Si mu(o)ſte vaſte ligen
Vor ſiner ſhnellen hant,
Man ſach ſi nider ſigen
Tot fallen uf das lant.

Tribuitur etiam animo, quum ſpe cadit ac lubentia. Ulrich Schenk von Winterſtetten;

An dem mu(o)t ich ſige.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Ir ſuudre begund ſtigen
Und ir fro(e)de ſigen.

Lanceas geſtabant arrectas, quas cum derigerent in adverſarios, dicebantur *ſigen*, h. e. inclinare. Vetus Pſalm. Interpres apud Lipſium; *inclinato, geſigenero.* Idem Gravenberg;

Uf den herren Gauuain ſaiget er
Durch den ſchilt mit ſinen ſper. Item;
Die clávie er ſigen lie
Reht durh ſin herz er in ſtach.

Goldaſtus. conf. notam meam ad Otfrid. Eu. I, 11, 23. *deſte uuirs geſigen*, idem eſt ac: *eo pejus cadet.* Scherz.

44) §. 32. *Uf ſin ſat*) ſatum. hodie *ſamen*, quod & ipſum Latinorum eſt ſemen. Ulrich Schenk von Winterſtetten;

Soſt des veldes o(u)genuueide
Wolgezieret mit der gru(e)nen ſat.

Walther von der Vogelvveide;

Dú Milte lonet ſam dú ſat.

Helvetii retinemus.

45) §. 33. *Stúren*) regere. *ſtúrman*, gubernator navis, nauclerus. *ſtúrru(o)der*, clavus quo navigium moderatur. Tralatum verbum ad Rempubl. ea navi comparatur, in qua cives vectores. Ut igitur navigantes, imminente periculo, nauclerum juvant remigando, ita cives magiſtratum, ſi ſalvam Rempub. velint. eſt vero clavus Reipub. pecunia

34. *Sun, ſi iehent alle, es brenne fru(o)*
Das zeiner neſſelen werden ſol
Din junger mu(o)t das ſelbe tu(o)
Das kumt dir in dem alter wol
Mit dir ich leides mich erhol
Min troſt iſt an dich einen [46] *kon, din lieb min lieb,*
din leide [47] *min dol.*
Got tu(o) mich [48] *zweier ſorgen bar*
Das du iht werdeſt ungemu(o)t, und das din ſele iht
miſſe var.

35. *Sun,*

---

cunia. Goldaſtus. *ern uuelle ſelbe ſtüren ſich*, idem eſt ac: *Niſi velit ipſe* (ſc. ille cui amicus conſilium dedit) *ſe juvare*, ſeu id executioni dare. *Scherz.*

46) *Kon* videtur eſſe contractum ex: *kommen*, uti: *lan, lon*, ex: *laſſen*. Vult ſcilicet dicere: Omne ſolatium, omne gaudium ſuum ab ipſius ſolius felicitate pendere. *Scherz.*

47) §. 43. *Min dol*) dolor. Her Go(e)tfrit von Niſen;
—— *Brande Si mich niht, ſo bete ich ſenfte dol.*

Anonymus in Parcival;
De dol & dire enflammee.
Idem; —— *grand dol menant.*

Dol, doleo, patior. Her N. von Gliers;
Ich klage mich vil leide
Die ich ſender dol.

Her Jacob von Warte;
——*Vil manigen langen ſtrengen kumber dol.*

Her Heinrich von Veldig;
Dú mich dur dú rehten minne lange pine doln liet.

Verbum Helvetiis incorruptum, Veteri Pſalm. Interpreti apud Lipſium *tholon*, Trans Rhenanis *dulden*, q. dolden, a dolendo.

48) *Zuueier ſorgen bar*) *Bar*, liber, franc & livre, frey ledig und los. nihil celebrius hoc libro. Herzoge Johans von Brabant;
Tu(o)nt mich ſorgen bar.

Her Go(e)tfrit von Niſen;
Nu iſt dú gu(o)te valſches bar. Idem;
Bar min herze in bernder wnne. eopte carm.
Nu ſtet dú liebe heide bar
Der wnneklichen blu(o)men. VVinli;
Si hat mich zemale, und bin ich ir bar.

Pariant inter ſe, *wankelbar, wankelvri; ſeldenbar, ſeldenvri; wnnebar, wnnevri;* &c apud Gliers, *leidesbar, lonesbar, ſinnebar*, quod Her Vlrich von Gu(o)tenburg *ſinnesvri*. Notkerus in Pſalm. CXXXVI. *Ter dia erda gefeſtenôta ôbe uuâzere. tar ſi bâr iſt, târ iſt ſi ôberbra demo uuâzere. Enbaren.* mancipio dare. Her Vlrich von Gu(o)tenburg;
Ich ergib ê mich vnd enbar
An ir genaden gar.

en particula privativa, ut Græcorum ἀ, Latinorum *in*, hodie *ént*. *Baren*, gnati, a libertate, unde & *Liberi* Latinis: Chaldæis & Ebræis בַּר *bar*, a quo בָּרוּת *libertas*, an a verbo בָּרַר *barár*, eligendo? certè electi ſunt, qui ingenui ac liberi: & primigenium verbum Germani ante hos etiam CCCCtos. annos agnoſcebant. Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;
Lant mich ûwer hulde
Vil edeles vürſten baren. ibidem;
Den rat lobt do geliche
Vil manger mu(o)ter baren. & aliquòt thematis retrò;
Do vor wo(e)l ûch behu(e)ten
Der reine megte baren.

Strikere in geſtis Caroli M.
Ich bite dich reiner megde baren.

i. Virginis Mariæ Filii. quo nomine ſalutatur a Davide Pſalm. II. vide, ſi tanti, quæ diximus ad Valerianum, & hæc adde. Pari ab origine Ægypti quondam Reges, *Pharaones* dicti, κατ' ἐξοχὴν, quia *liberi ſunt Reges à vinculis, neque vllis ad pœnam vocantur legibus, tuti imperii poteſtate*, ait Ambroſius Apolog. David. cap. X. Apud veteres Germanos *Baren*, Barones, erant liberi Domini, *Friherren*, qui nullam umquam ſervitutem ſerviiſſent, poſterioribus voce ſemi-Latinâ ſemive-Germanâ *Sempervri*. quorum potentia & magnus dominatus Principis denique impetravit nomen, non apud Germanos modò, ſed Gallos, Britannos, alias gentes. Cicardus Abbas de Interpretatione verborum; *Baro, dominus vel princeps*. Suidegerus Chron. Franc. *Abbates in antiquis hiſtoriis non ſunt monachi vel Religioſi, ſed Barones magnateſq. ſeculares, quibus abbatias vel monaſteria princeps dat ad tempus, vel quoad vixerint*. Bidellius monach. ord. prædicat. tractatu de Corpore Chriſti, quem manus impudens Thomæ Aquinati adſcribere non eſt verita: *Ad petitionem quorundam prælatorum & baronum quaſi coactus*, &c. Eſchelbach part. II. Heldenb.

Do antuort im gar balde
Der ellentriche baren.

Ellentriche baren, præpotens princeps, familiares huic ſcriptori voces. Plura exempla ſcriptores Germani, Gallicani, Britanni ſubminiſtrabunt. Ceterùm priſcâ linguâ Gallorum *Barones* dicti milites principales, quibus onus militiæ remiſſum vacatioq. muneris præſtita erat, *die gefreyte Rott*. In eo ſignificatu reperitur apud Hirtium vel Oppium. Stulti autem ſunt & veri barones, qui hos *Barones* interpretantur ſtultos. quippe qui ut origine, ita ſignificatione differant. *Baro* apud Hirtium vox Gallicana eſt hominem liberum ſignans, ab Ebræo, uti dictum, בַּר. *liber*: apud Lucilium verò, Ciceronem, & alios *Varo* Punica vox eſt, hominem bardum notans, ab Ebræo בָּעַר. *babar*, ſtultus. quod Rabbini deducunt à בְּעִיר *behir*, jumentum vel pecus; tamquam pecuinus. unde Germani eſt ut *farren* vocarint boves. eâdem operâ & Jani Druſii rejectatur opinio, exiſtimantis *Baronem* dici ab Ebræo בּוּר *bur*, qui Hilleli & Eliæ Levitæ ſtultus. Nonnumquam *Bero* poſitum obſervo ἀντὶ τοῦ *Baro*. quod non rectè quibuſdam in locis mutatum. Gloſſæ vett. Gallico-Lat. *Ber., baro & vir*. Cæſarius Heiſterbacenſis lib. I. de Vita Engilberti Epiſcopi Colonienſis cap. L. *Videtur mihi in primis antiſtitis noſtri vocabulum, quoddam futuræ beatitudinis ejus fuiſſe præſagium. ex Teutonico enim Latinoque compoſitum, Angelicam ſonat libertatem, ſignificans Engelbertum de jugo peccatorum per mortis neceſſitatem ad Angelicam migraturum libertatem. Engelbertus, Engelbero*; qua facie *Adelbertus, Adelbero; Iſambertus, Iſambero*, καὶ ὁμοιοτέλευτα. Et errat Aventinus, qui aliter exponit. Reverâ tamen diſcriminata ſunt vocabula. illud origine Germanum, hoc Latinum. *Ber* ajo priſcos dixiſſe, qui Latinis *vir*, aliis βαρβαρικῶν *ver*. In Vet. Inſcript. Curienſi; VECTOR. VER. INLVSTER. PRESES. Inter majorum ſollemnia v. mutare in b. Ait Gloſſarius; *baro & vir*. non falsò,

35. *Sun, 49 drifſec jar ein tore gar*
Der mu(o)s ein tore fúrbas ſin
Die wiſen ſprechent, es ſi war
Es iſt vil dike worden ſchin
Vnd iſt o(v)ch der gelo(v)be min
Gewonheit iſt da ſchuldig an, dú git dem libe ſolhen pin,
Des er von kintheit iſt gewon
Es ſi im ſchade, es ſi im from, da kumt er ane Got niht von.

36. *Sun, du ſolt hoveliche ſitte*
In dinen ſinnen laſſen pfaden;
Behu(e)te dich vor einem ſnitte,
Der tu(o)t an eren groſſen ſchaden,
Damitte wart Iudas vberladen
Der in dem ſnitte noch funden wirt, der mu(o)s mit im ze helle baden,
Ich meine vntrúwe, vns ſeit dú ſchrift
Si ſi der armen ſele dort, vnd hie des libes ein vergift.

37. *Sun, 50 du ſolt kúſcher worte ſin*
Vnd ſtetes mu(o)tes, tu(o)ſt du das,
So habe es vf die trúwe min,
Du lebeſt in eren deſte bas;
Trage niemanne nit noch langen has,
Bis gegen den vienden 51 hohgemu(o)t, bis frúnden niht mit dienſte las
Da bi in zúhten wol gezogen
Vnd gru(e)ſſe da du gru(e)ſſen ſolt
So hat dich ſelde niht betrogen.

38. *Sun, hohvart vnd gitekeit,*
Dú zwei ſint bo(e)ſe nachgebur,
An den der Tiefel ſich verſneit
Das im ſin ſu(e)ſſe wart ze ſur

Sin

falsò. nam confuſa hæc ab imperitis & exadversùm *Baro* ἀπὸ τῆ *Bero*, in Legibus Salicâ, Ripuariâ, & Langobardorum. *Sagebarones*, (qui perperàm alibi *Sagbarones*, *Sacebarones*, *Salebarones*, *Sachibarones*) erant viri prudentes, quorum ſententiæ eam auctoritatem tenebant, ut gravionibus, veluti Prætoribus apud Romanos a Jureconſultorum, recedere ab reſponſo eorum non liceret, ut eſt conſtitutum L. Salicâ tit. de gravione occiſo, §. IV. Verba ſunt; *Sagebarones in ſingulis mallebergiis plus quàm tres eſſe non debent, & ſi de cauſſâ illi aliquid ſanum dixerint, penitùs gravio nullam habeat licentiam removendi. Sagesbarons*, ſicut *ſagesfemmes*, voces ſunt Romano Gallicæ. *Sage*, ſapiens; Arabibus *ſaga*, Etruſcis ac Sabinis *ſagni*, Ebræis שָׂגִיא magnus, amplificus. prorſus ad rem. Sapientes enim populo magni ac reverendi. hinc & *ſagæ* dicti ſacrificuli, D. Hieronymo teſte, feminæque fatidicæ. Reſtat *Barſcalci* nomen; quod tibi, Marq. Frehere, ut minerval, quod publicitùs ſpoſpondiſti, merear, explicabo. Scias, *Barſcalcum* eſſe liberum ſervum, *vriknebt, vridienſtman, vrilebenman*. Comites, Barones, Nobiles *ſcalcis*, h. e. miniſtris bene de ſe meritis beneficia præſtabant, agros, ſilvas, domos cum liberâ facultate utendi fruendi pro libitu: nec Dominis tenerentur ad alia officia, quàm corporis & imperii tuitionem. quod beneficii genus *hoba ingenua*, *vrihof*, h. e. franca atque libera: cui repugnat *hoba ſervilis*, qualis caſatorum an caſalium, qui Dominis ad ſervitia quæcumque, quocumque tempore poſtulata, adſtricti. At *hoba tributalis*, *zinshof*, cenſualis, certâ redituum accenſus conditione donata, tradita, aut, ut illo verbo utar, repræſtata. Hæc pro re natâ. negotium ſuo loco, cum Deo volente, exſecuturi.

49) §. 35. *Driſſec jar ein tore gor*) Juxta verbum vetus;
Wer vor XX. jarn niht hubiſch wirt;
Vor XXX. jarn niht ſtark;
Vor XL. jarn niht wizig;
An dem iſt alle hofnung verlon.
Reinmar von Zweter;
Ein zwelfjar alter jungeling,
Stille, zuhtig, dienſthaft, das ſint drú ho(v)bet ding.
Dú des vrkúnde gebent
Das man ſich fúrbas mag an im verſehen
Ob er kome an die zwenzig jar
Das er gemeine und o(v)ch geminne werde, und wirt das war
So lerent in dú vier und zweng jar zuht und manheit ſpeben;
Und kome er danne zſinen driſeg jaren
So ſol er ſtete und genzer trúwen varen.
Habe ſich kintliche e vergabet
Das ſol er bu(e)ſſen mit der râte
Die lip und gu(o)t zegebenne hant
Wie ſchone er danne dien funfzeg jaren nabet.

50) §. 37. *Du ſolt kúſcher worte ſin*) Cane peiùs & angue fugienda adoleſcenti, qui in aulâ degit, colloquia ſpurca & obſcena. corrumpunt enim bonos mores, (ait Apoſtolus) & tenellum adhuc atque infirmum animum haut difficulter abducunt a tramite caſtitatis. ut vina appoſita etiam non ſitientem incitant ac movent; ita ſunt ſermones impudici, qui vel caſtum animum, ſed necdum caſtigatum, adhærent aliquando atque impellunt. Proinde majores noſtri, caſtiſſimis moribus ac pudicitiâ populus, ſervos, qui turpia in præſentiâ adoleſcentum protuliſſent, graviſſimæ pœnæ ſubjiciebant. nec item adoleſcentes, qui turpia vel auſcultaſſent libenter, vel ipſi prolocuti fuiſſent, impunes abibant. Quam diſciplinam jam ſuo & Winsbekii ævo negligi cœpiſſe, queritur Walther von der Vogelweide, optimus vitiorum cenſor ac morum caſtigator acerrimus, his, quos non pigrabor adſcribere verſibus:

Wer zieret nu der eren ſal?
Der jungen ritter zuht iſt ſmal,
So pflegent die knehte gar unbo(e)veſcher dinge
Mit worten und mit werken o(v)ch,
Swer zuht hat der iſt ir go(v)ch:
Nemet war wie gar unfu(o)ge fúr ſich dringe:
Hievor do bertet man die jungen
Die da pflagen vrecher zungen,
Nu iſt es ir werdekeit.

51) *Gegen den vienden hobgemu(o)t*) Hunc locum manifeſtò imitatur Gravenbergius, Gawanum introducens dare præcepta vivendi filio ſuo Wigolaiſo Corinthiorum Regi. Verba Gawani ſunt;
Den vigenden tragen hohen mu(o)t,
Den frúnden ſint geſelleclich
Und milt, ſo wert ir lobes rich.
Eſchelbach part. I. Heldenbuch;
Otnit der ſprach geſuuinde,
Wer ſine viend ſpart
Und o(v)ch erzúrnt ſin frúnde,
Der iſt niht wol bewart:
Er mag ze allen ſtunden
Wol groſſen ſchaden han, &c.

52)

Digitized by Google

Sin ſcho(e)ne noch ſwerzer danne [52] *ein ſur*
In ſleht noch hûte vnd jemerme ze helle, drumbe ein bitter [53] *ſchur*
[54] *Der in dem ſnitte funden wirt*
Dem git in ſinem haſe ro(v)ch der ſelbe ſwarzer helle-wirt.

39. *Sun, ich han lange har vernomen*
Suuer vber ſich mit hohvart wil
Das im ſin leben mac darzu(o) komen
Das ſich vervellet gar ſin ſpil.
Ein ieglich man hat eren vil
Der rehte in einer maſſe lebt, vnd vbermiſſet niht ſin zil
[55] *Swer ſich ſo zûhet vnd ie zo*
Das in ſin fu(o)re machet wert, der wirt an eren billich ho.

[56] 40. *Sun, wil dir lieben gu(o)t gemach*
So mu(o)ſtu eren dich bewegen
Ein iungen man ich nie geſach
Dú zwei in gelicher wage wegen.
Was ſol ein junger lip verlegen.
Der vngemach niht liden kan, noch ſinneklich nach eren ſtegen
Es iſt mir ane zwifel kunt,
Es lo(v)fet ſelten wiſſú mus [57] *ſlafender vohen* [58] *in en munt.*

41. *Sun, wiſſiſt das verlegenheit*
Iſt gar dem iungen man ein ſlac,
Es iſt dir offenlich geſeit
Das nieman ere haben mac
[59] *Nach herze liebe ſunder klak*
Gar ane kumber vnd not der [60] *lo(v)ch ſo niht in den ſak.*

Swer

---

52) §. 38. *Swerzer danne ein Sur*) atrior *Syro*, id eſt, Æthiope. *Sur* de Diabolo, Tertulliano *Sor*, lib. II. adverſ. Marcionem; *In perſona autem Principis Sor ad Diabolum pronunciatur; Fili hominis ſume planctum ſuper principem Sor* &c. Apud Ezechielem ſcribitur ציר quo nomine Tyrus hodie indigetatur ab Judæis & Arabibus, a caliditate, opinor, regionis. Interpres vocum Biblicarum; *Seor, calens aut meridianus* &c. quæ aduſtione ſuâ atritatem ac nigredinem inducit corporibus. vnde *Syria* quoque nomen accepit, Germanis veteribus *Surie*, Stephano Byzantino Συρία. *Sur* itaque *Syrus*. appellatio multis gentibus communicata, Ægyptiis, Mauris, Indis, Æthiopibus. Erant autem duûm generum, *albiani* & *nigri*. De albianis Heſychius; Λευκόχροες, Βαβυλώνιος λευκόχροος. & Hermolaus Byzantinus epit. Stephani; ἔνιοι Καππάδοκες ἀμφότερα, ὅτε μὲν τῷ Ταύρῳ, ὅτε δὲ τῷ Πόντῳ μίγνυ νῦμ Λευκόχροες καλοῦνται. De nigris Johan. Januenſis in diction. ex veteri auctore; *Syriaca dicitur vitis vel vua, vel quia de Syria allata eſt, vel quia nigra eſt.* Badebornenſis quidam in Itinerar. Hieroſolym. cap. LXXXV. de Syris Baldebinis; *Sie leben als das wild vihe mit ſwarzen angeſihte, burtet, und freyſan.* Strikere in geſtis Caroli M.

In der ſwarzen Surie.

Nigri Syri, Mauri, Æthiopes. ita *Aegyptii*. Paulus epit. Feſti; *Aegyptiacos, Aethiopas*. Petronius apud Terentianum;

Tinctus colore noctis
Manu puer loquaci
Aegyptius choreutes.

Et in Satyr. *puer Aegyptius*, qui eidem atque Luciano *Alexandrinus*, pro Syro, Æthiope. Apud eumdem Terentianum, *Memphitides puellæ*, Syriſcæ, ex eodem Petronio. Suetonius de Auguſto lib. II. *Cum pueris minutis, quos facie & garrulitate amabiles undique conquirebant, præcipuè Mauros & Syros.* Iſidorus Petronium explicans in Origin. ſcribit; *Mauros habet tetra nox corporum* &c. Et Apulejus de Indis lib. I. Florid. *In corpore color eſt noctis.* Germani Equites cùm ex Syriacâ expeditione pueros nigrantes, qui eſſent in delitiis, ſecum abduxiſſent, inolevit ut homines nigros communi Syrorum nomine appellarent, quos hodie Maurorum, *Moren.*

53) *Schur* mihi hoc loco videtur idem eſſe ac: *procella, imber*, cui ſignificationi bene convenit prædicatum: *in ſlebt noh hûte und jemerme ze helle.* procellarum enim eſt dejicere, deſtruere, in caſum dare. Anglo-Sax. *ſcur*, nimbus; *ſcur-boga*, iris; *renſcuras*, imbres. Stirnhielm in Gloſſar. Ulphilâ-Goth. *skura*, procella, Marc. 4, 37. *skura vindis*, procella magna venti. *Scherz.*

54) Mens hujus & ſequentis verſus hæc eſt:

Ille, qui hoc ictu (ambitionis & avaritiæ vulneratur) *reperitur,*
Dat in domo ſuâ (inferno) *fumum ille niger Hoſpes inferni.*

i. e. Ambitioſi & avari infernalibus cruciantur pœnis. *Scherz.*

55) Verborum, quæ hic & eum ſequens Verſus habet, hic eſt ſenſus.

Qui ſe ita gerit, & ſemper geſſit,
Ut ipſum Vivendi ratio æſtimandum redderet,
ille meritò honoribus elevatur. Scherz.

56) Eorum, quæ his in quatuor verſibus dicuntur, hic eſt intellectus;

Fili, ſi placet tibi vita commoda,
Debes te honeſtis actionibus movere;
Nunquam juvenem vidi
Hec duo æquâ librâ librare.

(i. e. Virtuti æque ſtudere, ac vitæ commoditati:)

Quid juvat corpus juvenile (ſed) *pigrum.*
Scherz.

57) §. 40. *Slafender vohen*) Sententiam tranſcripſit Gravenberg in Wigolais, ubi de Hoygero Comite Mannesveldiano;

Swer ſich an eren wil erholn
Der mu(o)s benamen kumer doln
Und underwilunt arbait,
Es wird ſelten hirz errait
Mit ſlafenden hunden
Geſchiht mit ſpiſe ſelten gu(o)t &c.

Gloſſ. vett. *Talpa, voond.* Winsbekio *vohe*, felis. Sunt *vohen*, pelles felium ſilveſtrium. Friderich der Kneht;

Nu ſihe ich an ir mu(o)te
Geh ich ir an ir hu(o)te
Eine vehe chúrſen gu(o)te.

Unde pariter, qui dicatur *Kúrſner*, pulchrè vides.

58) Lege: *in den mund*; quod habet MSC. Regis Chriſtianiſſimi. *Scherz.*

59) Pro: *Nach* lege: *Noch*, quod habet idem MSC. *Scherz.*

60) Annon legendum: *der louch ſol?* louch videtur idem eſſe ac: *flamma ignis.* Apud Notkerum Pſ. LXXXII, 15. eſt: *der* loug *der die berga brennit.* quo exprimuntur verba Pſalmi: Flamma comburens montes. In Paraphraſi ibidem eſt: *in igne & in* flamma (*in fiure unde in* louge) conf. Notam

Swer ſich vor ſchanden wil befriden
Der mac [61] *gebergen niht den lib, er mu(o)s* [62] *enblanden an den liden.*

42. *Sun, beidú* [63] *lu(o)der vnd ſpil*
Sint libes vnd der ſele val,
Der ane maſſe in volgen wil
[64] *Si machent breitú eigen ſmal,*
Swer lebt an ere in frier wal
Der wirt dien werden ſchiere vnwert vnd huſet in der affen tal,
Swer ſus verlúſet ſine habe
[65] *Mit diſen valſchen fu(o)ren zwein, der lege bas in einem grabe.*

43. *Sun, ſwen ſin ſin verleitet ſo*
Das er vnreht im ſelben tu(o)t
[66] *Iſt der bi wiſen lúten fro*
Da ſol man kieſen toren mu(o)t
Dú rúwe iſt nach der ſchulde gu(o)t
Ob ſi von herzen rehte vert; ein vol von einer wilden ſtu(o)t
Vnd vs gevangen wird é zam
E das ein vngeraten lib gewinne ein herze das ſich ſcham.

44. *Sun, twinc des dinen frien ſin*
Das du ze huſe ribteſt dich;
Ein teil ich vngeribtig bin
[67] *Wan tu(o)t noch lat vnvil dur mich;*
Den armen gib, ſnit, vnd brich
Mit willen diner reinen habe, [68] *ob allen reten das rate ich.*
[69] *Es dir gu(o)t, vnd wirt o(v)ch mir,*
Ich han mit eren her gelebt, [70] *ze hus wirf ich den ſlegel dir.*

45. *Sun,*

Junii ad Willer. c. 8. n. 15. noſtræ Edit. ut mens ſit, *ſine labore & ærumna ignem* (ut ſuffocetur.) *utri includi non poſſe.* Scherz.

61) §. 41. *Gebergen niht den lib*) ſervare à periculo. ita Saxones hodie; *Se ſint geborgen*, ſervati ſunt a periculo. inde *halſperge* nomen veriſſimè deduxit Freherus, quæ Franco-Gallis hodie *garde bras.* Willeramo *lineberga* eſt velum coloribus tinctum, quod etiamnum ante feneſtras extendimus, ut diei radios ſuſtineat, aut calorem ſolis vel abarceat conſpectum vicinorum, ac tranſeuntium. Verius ergo à tutando deduxiſſet Gloſſator. A veteri Pſalmor. interprete *geberge* exponuntur cubilia, & alibi *legerſtede.* rectè: & ſic *hereberga* vocatur caſtrorum ſtatio, ubi exercitus munitur & conſervatur ab hoſtium injuriis. hodie pro omni diverſorii loco, ut Gallis quoque & Italis, in quo peregrinantes ab injuriâ tempeſtatum ac latronum defenduntur.

62) *Enblanden an den liden*) *Enblanden* verbum illius ſæculi. Vlrich von Liechtenſtein;

Swer mit ſchilten deken wil vor ſchanden
Der ſol es dem libe von enblanden. Nithart;
Kint lant ú den reien wol enplanden
Der loſe úwer herze uſſen den banden,

Graue Chu(o)nrat von Kilchberg;

Das ein wiblich wib erkande
Stetes und unſtetes mannes mu(o)t,
Vnd dú gu(o)te ſich niht enblande.

Ex quibus exemplis id colligitur, ſignificare voluntatem ac lubidinem in re gerendâ. *Goldaſtus.* Dubito an hæc vox *voluntatem ac lubidinem in re gerendâ* ſignificet in hoc loco. Belgis: *blanden*, eſt blandiri, unde conjicio *enblanden* propter τὸ *en* quod eſt ſæpius particula ſignificativa, eſſe aliquid, *quod blanditiis caret, quod moleſtum eſt.* ſane huc ducit Notkerus, qui in Pſ. XXXIV., 13. hæc habet: *Ego autem cum mihi* moleſti *eſſent, induebam me cilicio. Aber mit barrun dabta ih mih, do ſie mir ſo analagen. Unde mir ſo* inblandene *waren.* Idem in Pſ. LIV, 4. verba: *Et in irâ* moleſti *erant mihi*, reddit: *Unde in iro zorne waren ſie mir* inblandene. Itaque verba: *er mu(o)s* enblanden *an den liden*, redderem, *niſi* moleſtias *ferat in membris ſuis. lid* membrum denotare certum eſt, hodie *glid* dicimus. *Scherz.*

63) *Luder* quamvis ſæpe denotet *ludum*, unde *lotterie, lottaria*, ceu rectè obſervat Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 413. hic tamen, cum opponatur ludo, non ludum, ſed aliud quid, nempe *luxuriam* ſignificat. Kilian in Etymol. *Lodder*, Scurra, & Homo Venereus, *luxurioſus*, ſcortator. Twinger in meo Vocab. Germ. Lat. MSC. *loderer*, Comeſor vel Guloſus. *Scherz.*

64) Mens hujus verſiculi eſt: Luxuria & Alea ex bonis amplis faciunt exigua, ſeu ex divitibus efficiunt pauperes. Vox *Eigin* hîc *prædia, fundos* denotat. Gloſſæ Monſeenſes in Pezii Theſaur. Anecdot. T. I. p. 384. *Eigin*, fundo. Eædem Gloſſæ p. 376. *Eigan*, prædia. Gl. Florent. *Eigan*, prædium, Poſſeſſio. in Twingeri Voc. Germ. Lat. MSC. eſt: *Eigen gut.* Prædium, Allodium, Peculium. Suecis: *Aega*, poſſeſſio. *Aegor*, bona. conf. infra in hac Parænes. §. 88. *Scherz.*

65) §. 42. *Mit diſen valſcen fu(o)ren zwein*) ſc. lu(o)der und ſpil. nota vox. Graf Albrecht von Heigerlo(v);

Der welt fu(o)r iſt nibt wan ein gelangen.

Bru(o)der Wernher ad Gregorium PP.

Das man ſo vil der diner ſchafe in Ketzer vu(o)re weide ſibt.

Goldaſtus. *Fuor* denotat videndi rationem, prout etiam uſurpatum fuit in hac paræneſi §. 39. in fin. pro *fuor* hodie dicimus: *aufführung.* Scherz.

66) Hæc ita interpretare:

Si talis in ſapientum conſortio eſt hilari animo Tum debet exiſtimari, quod deſpiat. Scherz.

67) Hunc verſum judico mendâ laborare, vitio forte Scribæ, & legendum eſſe: *och*, quod idem eſt ac *etiam, atque*, pro: *noch.* Eundem autem cum tribus præcedentibus ſic exprimo:

Fili, coge liberum animum tuum,
Ut te ad domum (bene adminiſtrandam) *inſtruas*
Ego (quidem ipſe) *ex parte non ſum bene inſtructus,*
Error (ſiquidem) *agit ac omittit non pauca per me.*

cujus ultimi verſiculi mens eſt, quod ipſe ex errore multa agat, quæ eſſent omittenda, & omittat facere, quæ eſſent agenda. *Wan* non raro *falſam opinionem, errorem* denotat. conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 691. *Scherz.*

68) *Ob allen reten das rate ich*, idem eſt: ac: *Præ omnibus conſiliis hoc tibi conſilium do*, i. e. ante omnia tibi hoc conſilium trado. *Scherz.*

69) Lege: *Es iſt dir gut*, &c. *Scherz.*

70) Mens eſt: Tibi nunc laborem Oeconomicum (cujus inſtrumentum eſt flagellum) expediendum relinquo, poſtquam ego vitam inter honeſtos tranſegi labores. *Scherz.*

71) Hunc

Digitized by Google

45. [71] *Sun, ob ich vngeru(e)met wol,*
Vnd ane vnfu(o)ge ſprechen mac,
Mit liebe ich dich beſcheiden ſol,
[72] *Sit ich von erſte huſes pflac*
Da kum ich von niht einen tac
[73] *Min vmbeſetzen wiſten wol, wie do min wort in eren lac.*
Ich hate o(v)ch noch vil gu(o)ten mu(o)t
Vnd willig herze, wan das mir das alter groſſen ſchaden tu(o)t.

46. *Sun, ſwer das hus wol haben wil*
Der mu(o)s drú ding ze ſtúre han,
Gu(o)t, milte, zuht, ſo lit ſin ſpil;
Er iſt dabi ein frolih man,
Ders wol dien lúten bieten kan
So tu(o)t ſin brot dien nemenden wol vnd lachent beide einander an.
Sun, ſint dir niht die tugende bi,
So mac der gaſt wol riten fúr, ſwie gar er nas vnd mu(e)de ſi.

47. *Sun, ſwer mit tugenden huſes pfliget,*
Der nimt an werdekeit niht abe,
[74] *Vnd alſo mit der maſſe wiget*
Das im gevolgen mac ſin habe
Vnd kroche der an einem ſtabe
Gote vnd der werlte wer er wert, die rede ich in din herze grabe.

Wil ſi da inne weſen niht,
[75] *Als einen vogel, der é zit von neſte flúget, dir geſchiht.*

48. *Sun, hus han iſt ein werdekeit,*
Dú bi den hohſten eren vert,
Swer ſi mit ſchonen ſinnen treit,
Wiewol ſich der in eren nert
Das gu(o)t reineklich verzert
Das nit ein ſchade geheiſſen mac;
Vnd [76] *zwen from ſint dir von beſchert,*
Gotes lon, der werlte [77] *habe danc:*
Der dú zwei wol behalten kan, den richet wol ſin aker ganc.

49. *Sun, zwei wort eren wol den man*
Der ſich wil eren mit in zwein,
So das er ſi behalten kan,
Das eine iſt ia, das ander nein.
Wie zieret golt das edelgeſtein
Als tu(o)nt [78] *geverú wort den lip; er iſt niht fleiſch vnz vf das bein,*
[79] *Den alſo ſlipfic iſt der ſin*
Dar er ſin ia genennet hat, das er ſin nein da ſchúſſet hin.

50. [80] *Sun, flúch das dich iht binde ein bant,*
Das iſt geſtriket in der maht,
Das du gebunden biſt zehant

Vor

---

71) Hunc & ſeq. verſum ita redde:
Fili, cum id ſine jactantiâ omnino,
Et ſine indecentiâ dicere poſſim.
ungeruuenet eodem ſenſu occurrit infra in Paræn. Winsbekiæ §. 13. *Scherz.*

72) i. e. *Ex quo primum rem domeſticam adminiſtravi. Pflegen*, eſt *adminiſtrare, curam gerere.* in Verſione Luth. Hebr. XIII, 10. legitur, *die der Hütten* pflegen, i. e. die das Ampt und Befehl haben der Hütten abzuwarten. conf. Cel. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 474. *Scherz.*

73) Min *umbeſetzen*, Vicini, accolæ mei. Iidem appellantur *byſeſſen*, in Hiſt. de Ponto MSC. p. 17. b. *Scherz.*

74) Exprimitur his illud Ciceronis in Offic. II, 18. *Habenda eſt ratio rei familiaris, quam quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt; ſed ita, ut illiberalitatis avaritiæque abſit ſuſpicio: Poſſe enim Liberalitate uti non ſpoliantem ſe Patrimonio, nimirum is eſt pecuniæ fructus maximus.* Scherz.

75) Confer infra in Paræneſi Winsbekiæ §. 8. *Scherz.*

76) i. e. *Duo commoda, duplex utilitas. Fruma*, pro *fructu, utilitate; commodo*, apud Otfridum aliosque ſæpe occurrit; hodieque hoc ſenſu dicimus: *eines nutzen und* frommen *beförderen.* Scherz.

77) §. 48. *Habedank*) Proverbialiter. Grave Kraft von Toggenburg;
Wurde mir ir habedank.
Grave Otto von Bottenlo(v)be;
Wirt mir davon ein habedank.
Her Heinrich von Sax;
Wurde mir ir minneklicher habedank.
N. von Sachſendorf;
Der fro(e)we ſich und habedank.
Friderich von Su(o)nenburg;
Vnd hete ich hübeſchen habedank.

78) i. e. *Verba veracia.* Scherz.

79) Lege: *dem.* Scherz.

80) §. 50. *Flúch das dich iht binde ein bant*) *Bant, bannum*, propriè Pontificis. *Acht*, proſcriptio, Imperatoris. Her N. von Gliers;
Ich wolde ins riches abte ſin,
Vnd vallen in des Babſtes ban.
paſſim alii. Refipit *bannum* meram Germaniam: quibus *band*, vinculum; *binden*, vincire. a conſequenti notat prohibitionem: quia qui transgrediuntur, quæ leges prohibent, in vincula conjiciuntur. nonnumquam rem vetitam: ut in illâ inveſtituræ formula; *ban und wildban.* itidem ſimiliter *banvin*, in Epiſcoporum & Abbatum territoriis, quum ſubditi ab hederâ ſuſpenduntur, dum Pontifices vina vendiderint ſua, quod menſe Maio aſſolet. in etymo ludit Winsbekius & noſter von Wengen. cuius verba, quando ad rem faciunt, adſcribam. infit;
Ir welben rehten wen die Pfaffen und die leien leben
Wen ſi den Babeſt, den uns Got ze Vater hat gegeben,
Niht eren, und ſin gebot
Vollenden, und volgen des er leret:
Man ſol in lan genieſſen
Das er wol dú Kriſtenheit mag binden und enbinden.
Bannen, *bannire*, propriè ligare prævaricatores. eſt verò vinculum Pontificis, anathema. Reinmar von Zweter;
Swer bannen wil und bannen ſol
Der hu(e)te das ſin banne iht ſi vleiſchliches zornes vol;
Swa fleiſchlich zorn in banne ſteket, das da iht Gottes ban,
Swes ban mit Gotte iſt und nach Gotte ſi und nach Gotte,
Der wirbet wol nach Gotte alſam ein geſanter Gottes botte,
Swer des bannes niht entfurhtet der iſt niht ein wiſer man

Vor Gote in krefteklicher acht
Der wirt in ſine ſtrike braht
So das in vinde da der tot; we im das ſin ie wart gedaht
Das bant iſt [81] *der gediente ban*
Der klemmet in der [82] *helfe alſo das Iudas nie die not gewan.*

51. *Sun, dannoch ander kraft er treit*
Den er gevaſſet an ſin ſeil;
Er nimet al der Kriſtenheit
Gemeinde vnd aller ſelden teil;
Sin wundu ſele wirt niht heil
Kumt er mit rehte niht dervón, ie gro(e)ſſer wirt der ſúnde [83] *meil,*
Gebet, almu(o)ſen, wirt verlorn,
Vnd ſwas er gu(o)tes mac getu(o)n, die wile in ſtichet dirre dorn.

52. *Sun,* [84] *achte iſt o(v)ch ein bitter krut,*
Straſſe vnd ir ſtige gerne mit,
Si mac verleiten dir die hut;
Swie gu(o)t geleite man dir git,
Geribtes vber dich iſt zit,
Swa man dich ho(e)ret oder ſibt, die wile [85] *vf dir ir beie lit.*
Da la dich [86] *nie niht verſmiden*
Dehein zunge, vnd iſt der richter gu(o)t, mac vor den tode dich befriden.

53. *Sun,*

Der under ſtole ſtúchet, ſchiltet, bennet,
Vnd under helme ro(v)bet und brennet,
Der wil mit beiden ſwerten ſtriten:
Mag das geſchehen in Gottes namen,
So darf ſich ſante Peter ſchamen
Das er des niht enpfiag bi ſinen ziten.

Marner ſuper eâdem re;

Got helfe mir das minú kinder niemer werden alt
Sit dar es in der werlte iſt ſo iemerlich geſtalt:
Wie ſtet es vber driſſig iar, ſit man die Pfaffen ſibt ſo ſere ſtriten.
Sagt mir der Babſt von Rome, was ſol ú der krumbe ſtab.
Den Got dem gu(o)ten Sant Peter uns zebinden gab?
Stol und infel gab er dar, das er uns erloſte von ſunden zallen ziten:
Nun ſint die ſtole worden ſwert
Die vehtent niht nach ſelen, nú wan nach golde.
Wer hat úch Biſchof das gelert
Das ir under helme ritent, da dú infel ſu(e)nen ſolde?
Vwer krumber ſtab der iſt gewahſen zeinen langen ſper:
Die werlt habt ir betwungen gar, uwer mu(o)t ſtet anders niht wan GIB EHT HER.

Innominatus Imperatoris Cancellarius;

Die Pfaffen vúrſten ſint ir wirden teil bero(v)bet;
Vúr infel, helm; vúr krumbe ſtebe, ſlehte ſpieſſe und ſcharpfú ſper;
Vúr ſtolen, ſwert; vúr albe ein plat, ſint in erlo(v)bet;
Halſperg, gupfen, gollier, barbel, ſint ir umbler;
Miſſachel hin, her wapenrok; hin bu(o)ch, har ſchilte breit;
Vmb munches blat ein krúlle; ein krone umb nunnen ho(v)bet,
Da umbe ſweifet waru hohvart, valſchú heiligheit.

81) *Der gediente ban* idem eſt ac: *Excommunicatio major*, quaſi diceres: *Excommunicatio creſcens*, quæ mea ſententia firmatur per verba §. 51. *dien, diben, thiben, gedieben.* Antiquis eſt idem ac: *creſcere; incrementa capere, proficere;* hodie *gedeyen* dicimus. vid. Notk. Pſ. I, 3. & Pſ. 104, 25. qui idem habet *miſſedien* pro: *non creſcere.* in Pſ. 128, 6. *Scherz.*

82) *Helfe* hic idem eſt ac: *Hülffe.* quæ vox Saxonibus *Executionem* denotat; eodem ſenſu etiam legitur illa in Statutis Solodurenſibus Tit. X. ubi extat: *wann einer gegen dem andren uf ergangene Urthel gerichtliche Execution oder* Hilff *erlangt, alſo daſs er dem Schuldner ſol uſſtragen*, &c. *Scherz.*

83) *Der ſünde meil*) *Meil*, macula. Latinam vocem Germani more ſuo ſolentes contorſerunt. Chu(o)nrat der Schenke von Landegge;

Der vil reinen ſteten ſinne
Frigent ſi vor allen meile. Otto von Turne;
——— *Wand der geſchu(o)fe*
Die klaren ſo wandels fri, das ſi nie meil beru(o)re.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Der Prieſter wás ane mail
Vnd ledig aller bozheit.

Ane mail, ſine peccato. Itaque Winsbeckiò *der ſünde mail* ſunt *peccati ſordes*, quomodo Prudentius loquitur Diptycho:

Tinxit & innocuum maculis ſordentibus *Adam.*

ubi Iſo Magiſter in Gloſſis: *maculis, peccatis*, quâ ſignificatione multum reperitur apud Patres. Hinc *meilen*, maculare. Burkart von Hohenvels;

Die valſch niht hat gemeilet
Dú wirt gepriſet nach der wiſen lere.

Eſchelbach part. II. Heldenb.

Ich bin noch unvermeilet
Als tür als umb ein vaden.

quibus verbis negat ſe vulneratum Wolfdieterich. Goldaſt. De hoc loco recte obſervat Celeberr. Stadenius in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 22. ſine ratione ſufficienti Goldaſtum *mail* deducere à *maculâ.* Scherz.

84) §. 52. *Achte iſt o(v)ch ein bitter krut*) *Achte*, imperii bannum: Hartmanno von Owe, *des riches has. Ach*, aqua. *Achte*, aquæ, h. e. aquæ & ignis interdictio. amant Germani peregrina & verba & integras item locutiones ad eam faciem contorquere ac inflectere. præterquàm è priſco ritu conſervatum, quum judices in ſententiâ damnationis initiales tantùm litteras adſcriberent, hoc modo *AQ.* quibus aquæ & ignis interdictio eſt ut notata fuerit. Manſit autem linguæ Latinæ in judiciis uſus aduſque Rudolphi Habiſpurgenſis ævum. Goldaſtus. Nollem & hic idioma Latinum in ſubſidium vocare, cum *Achten, echten* ſit idem Antiquis ac *perſequi.* conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 62. *Scherz.*

85) *Vf dir ir beie lit*) *Beie*, boja. Feſtus; *Bojæ, genus vinculorum tam ligneorum, quàm ferreorum.* Uguitio; *Boja, torques vel compes damnatorum, quaſi jugum in boue.* Gloſſæ vett. Gallico Lat. *Boje, boja, compes.* Plautus Aſinat. a. III. ſc. II.

Nervos, catenas, carceris, numellas, pedicas, bojas.

Sozo-

Digitized by Google

53. *Sun, ich wil dir niht mere ſagen,*
Der maſſe ein zil geſtoſſen ſi,
Du maht ſin alles niht getragen;
Nim vs dien raten allen dri,
Lege ſi dem herzen nahe bi;
Ob es niht beſſer werden mac, wirt Gotes minne niet mer fri,
Bis warhaft, zuhtic, ſunder wanc;
Manic tugent ir ſlus nimet von drin; behalt ſi wol, habe iemer danc.

DER SUN.

54. *Vater, du haſt vaterlich mir*
Geraten, als ein wiſer man,
Ich wil vil gerne volgen dir,
Ob mir Got ſiner helfe gan,
Dú elliu dinc wol enden kan;
Sin vnvolmeſſen hobú tugent bitte ich o(v)ch iemer vnd [88] *wan,*
Das ich im hie ze dienſte lebe,
Alſo das er mir drumbe dort ſins vater himelriche gebe.

55. *Vater, ich bin kint, doch ſihe ich wol,*
Das diſú welt ein go(v)ggel iſt,
Ir fro(e)ide erlo(e)ſchet als ein kol,
Ir beſtù minne wirt ein miſt,
Ir troſt iſt gar ein vngeniſt,
Si lat ir frúnde in ſwacher habe, des du wol innen worden biſt
Du haſt ie har gedienet ir
Nu merke was ir trugeheit ze lone habe gegeben dir.

[89] 56. *Vater, alter lib vnd mu(e)de* [90] *lit*
Dú zwei ſint niht nah voller habe;
Du wer é ſnel, nu iſt din trit
Ze nahe leider bi dem ſtabe,
Da gruſet mir von ſchulden abe,
Ob dine ſchulde manicvalt dem libe volgent hin ze grabe
Din rat iſt kranc, ob das geſchibt,
Des mannes wisheit iſt ein wint, iſt er im ſelben wiſe niht.

57. *Vater, wiſen manne ſchone zimt,*
Das er wol tu(o) mit ſteten ſitten;
[91] *Dabi ein tumber bilde nimt,*
Das wirt vil lihte ſus vermitten;
Ein gar alt man mit tumben ſitten,
Der niht erkennet, was er iſt, vnd was Got hat dur in erlitten,
[92] *Der iſt in toren acht gemu(o)t;*
Es iſt ein lob vor allen lobe der an den ende rehte tu(o)t.

58. *Vater, mit vrlube wil ich dir*
Min herze entſlieſſen vberal,
Es mac ſich niht verheln bi mir,
Du ſolt fúr diner ſunden val
Legen vf din eigen ein ſpital,
Vnd ſolt dich ſelbe zieben drin, ich var mit dir in frier wal,
Alle vnſer habe ſuln wir dar [93] *ſeln*
Vnd fúr der welte trugeheit das ſu(e)ſſe himelreiche weln.

59. *Sun,*

Sozomenus; ὅτι βοείαις, ὅτι ξύλοις, ὅτι ὀνυξὶ ξαινόμενος. Der Wilde Alexander;

Do die Kriechen gewnnen Troie
Swer da tru(o)g der Minne boie
Des groie
Was niht denne ach und we.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Nam der ſchilt iſt im ze glantz
Vnverbo(v)wen und gantz
Dáiſt ein boyge geſlagen an
Von golde, ———

Hodie nobis Helvetiis *beie*, vinculum ligneum. an inde Franco Gallicum *bois*, lignum? Equidem *Boji*, a quibus Plautus derivat Captiu. Gallorum populi ſunt. *Goldaſtus.* Olaus Verelius in Indice Linguæ Goth. hæc habet: Gothis: *Bojia bökor*, Captivorum vel damnatorum vincula & tormenta. Inde *Boja* Italis carnifex à reis & damnatis torquendis. *Scherz.*

86) Codex Regis Chriſtianiſſ. pro *nie*, quod Goldaſtina ſiſtit Editio, exhibet: *inne.* Scherz.

87) Hunc & ſeq. verſum reddo:

Si quidem id (cor tuum) *melius fieri non poteſt.*
Sis Dei amore nunquam vacuus,
Sis verax pudicus ſine inconſtantiâ, i. e. indefinenter. *Scherz.*

88) Textus Goldaſti habebat: *man*, ceu ex notâ ejus apparet, quæ hæc eſt; an *man* eſt manheit, virtus, ut apud Tyrolem §. 32. an legendum: *wan*, ut *jemer und wan* vetuſte dictum ſit pro: *jemerdar.* Poſterior Goldaſti lectio approbanda videtur. *Scherz.*

89) Paragraphum 56. ita redde:

Pater, ſenile corpus & membra laſſitudine fracta,
Hæc duo non ſunt vicina bono ſtatui,
i. e. defectum indicant;
Tu eras olim promtus, (vegetus) *nunc eſt tuus greſſus*
Nimis propinquus, quod dolendum, baculo ſc. quo niti ſolent ſenes.
Hinc angor merito,
Si tua multiplicia peccata corpus ſequuntur usque ad ſepulcrum.
i. e. Si ad mortem usque pergis peccare.
Status tuus eſt infelix, ſi hoc ſit,
Hominis ſapientia eſt ventus (i. e. nihil) *ſi ſibi ipſi non ſapit* (proſpicit) *Scherz.*

90) §. 56. *Mu(o)de lit*) *Luxat. æquipoeon τῦ g. αὐλὶ τῦ glit.* Goldaſtus. Nulla hic eſt *æquipoeon.* Nam vox *lit*, *lid* pro *membro* antiquiſſima eſt, quippe quæ jam occurrit apud Keronem, Otfridum, Notkerum, Traductorem Tatiani. Gothis: *litb*, artus, membrum. vid. Verel. Indic. Goth. Anglo-Sax. *litb*, artus, *lithadl*, morbus articularis. adde Palthen. ad Tatian. p. 357. *Scherz.*

91) Reddo:

Unde ſtultus exemplum ſumit. ſc. ad imitandum. *Scherz.*

92) Hunc verſum ſic explico:

Ille eſt in ſtultâ mente (ſuâ) *lætus.*
Abta, acht, pro *mente, mentis cogitatione, conſideratione* occurrit hinc inde. vid. Otfr. III, 16. 113. & ibi notam meam n. 38. *Scherz.*

93) §. 58. *Seln*, Verbum eſt corruptum, an leg. *zelen*, numerare? an verò *ſo(e)ln* debere? tale quid ſenſus depoſcit. *Goldaſtus.* Textus nullâ ratione eſt corruptus. *Selen, ſeln, ſellen*, idem eſt ac: *tradere.* Gl. Keronis. *ſelle*, tradat. in Verſ. Tat. c. 27. §. 2. verba: *ne forte* tradat *te adverſarius judici, & judex* tradat *te miniſtro.* Sic redduntur: *minodo wan thih ſele thin widarworto themo thuomen, inti ther thuomo ſele thih themo ambahte;*

DER VATER.

59. *Sun, die rede vs den herze din*
Geſprochen hat ein reiner geiſt;
Ich fro(e)we mich in den herzen min
Das du ſo vil von Gote weiſt.
Dins rates wil ich ſin [94] *volleiſt*
Wan da ſtu(o)nt ie min wille zu(o), doch lies ich dur
dich aller meiſt
[95] *Ich han gelebt nu lieben tag,*
Das du ze Gotte wilt dich begeben vnd ich mit dir
gebu(e)ſſen mac.

60. *Sun, ſwas ich fro(e)iden ie gewan,*
Die ſint bi diſen fro(e)iden blint,
Sit ich von dir vernomen han,
Das dir die fro(e)ide [96] *vnmere ſint;*
Ich ſage dir, herze liebes kint,
Wir [97] *ko(v)ſen in der ſache nibt, an dinem mu(o)te*
nibt erwint,
Ob wir hie vnſers [98] *zwivel leben*
Vmb eines, das vns iemer wert mit froiden, willeklichen geben.

61. [99] *Vs o(v)gen mu(o)ſt er wangen baden,*
Von herzeliebe das geſchach.

DER SUN.

Der Sun ſprach; Vater ir tu(o)nt ú ſchaden,
Ir volgent wibes ſitten nach,
Die man ie gerne weinen ſach;
Da ho(e)ret nibt wan fro(e)ide zu(o), vnd hie des
libes vngemach.
Ia iſt es nibt ein kinderſpil,
Der mit des libes arebeit ze rehte ſúnde bu(e)ſſen wil.

DER VATER.

62. *Got herre dinú trinitat,*
Vnd o(v)ch din ſtarku goteheit
Erbarmen ſol min miſſetat,
Des man ich din erbarmekeit,
Dú rehtem rúwen iſt bereit,
Das du mir ſtete ruwe gebeſt, ſo das mir ſi von ſchulden leit,
Das hie der lip geſúndet habe;
[100] *Das des iht ſi du ſele ein pfant dur dine tugent des*
bilf mir abe.

63. *Got herre du weiſt wol das ich bin*
In ſúnden ein vertiefet man,
Vnd das min ſelden frier ſin
Noch ſtete rúwe nie gewan,
Sit ich mich ſunden erſt verſan,
Nu bin ich in min alter komen vnd ru(e)fe dine marter an.
Von miner ſchulde manicvalt
Das, als den [1] *ſchaber, mir geſchehe, der ſpeter rúwe*
nibt entgalt.

64. *Ich*

Lex Hludvici Aug. & Hlotharii Cæſaris, quam vide in Miſcellis Antiquæ Lectionis hîc Argentinæ A. 1664. 8. editis, hæc habet: *Souerſe ſachun ſinu thurube ſalichedi ſelu ſineru, athe ce anderen craftlicheru ſtat, athegelegenemo ſinemo, athe ſeuuemo andremo* verſellan *uuilit, inde cidemo cide inneuuendiun theru ſelueru grafſceffi uuiſt, in theru ſachun thie geſat ſint; uuizzeta thia* ſala *ce gedune geulize. That - abo - themo ſeluemo cide, that er thui* ſellan *uuilit* &c. *Si quis res ſuas pro ſalute animæ ſuæ vel ob alium validum ſinem vel propinquo ſuo, vel alicui alii* tradere *voluerit, & eo tempore intra ipſum comitatum fuerit in quo res illæ ſitæ ſunt, legitimam* traditionem *facere ſtudeat. Quod ſi eodem tempore quo illas* tradere *vult* &c. adde ſeqq. hinc *ſalta*, tradebat apud Otfrid. Ev. II, 9. 152. & V, 1. 91. in Chartâ Berthæ de Wazzerberch de An. 1302. quæ eſt in Miſcellaneis ex MSS. à R. P. Duellio editis T. I. p. 420. dicitur: *das ich mit verdachtem willen und mit gutem fürſaz mein ſelbes und mainer Chinder, mains Suns Ulreiches, und maines Suns Dietriches gegeben han vreileich und ledigleich und* geſelt *zwai phunt Gelts* &c. Anglis *tó ſellt* idem eſt ac: *Tradere*; uti Suecis *Sælia*, & Anglo-Sax. *Syllan*. ab hac voce nomen habent die *Sallent, Salmænner*, quorum officium deſcribitur in ſupra allegata lege Hludvici & Hlotharii. item *Salbücher*, i. e. *libri Traditionum*. Traditio autem juxta du Fresne in Gloſſ. Lat. Barb. ſcriptoribus medii eſt *Ceſſio, conceſſio, alienatio vel diſpoſitio per Teſtamentum*. Tales autem Actus in his libris *Salicis* exhibentur. *Scherz.*

94) *Folleiſt* apud Notk. Pſ. 59, 23. denotat *Auxilium*. in Gl. Lipſ. *folleiſten*, opitulentur. Gloſſ. Monſeenſes apud Pezium Theſ. Anecdot. T. I. p. 332. *Folleiſtentæ*, Providentes. *Scherz.*

95) Pro: *Ich han gelebt*, hodie diceremus: *Ich hab erlebt*. Scherz.

96) *Vnmere*, ingrata. de quâ voce conf. notam meam 92. ad Otfr. Eu. II, 14, 232. *Scherz.*

97) An legendum *koppen?* Quod idem eſt ac: cadere, recidere. Mythol. meus MSC. p. 24. b.

Do der habich ir Voget wart.
Er kopple *bald in den art,*
Und zeigete ſinen zorn
Die tuben woreut gar verlorn.

Keyſersberg in Poſtillâ Part. I. p. 22. b. *do zu ſollent ir betrachten und gedencken wie ir Vatter und Mutter éren, und wie ir ewere Kind ufzieben, alſo eeren uch ewere Kind. denn was ſie thund in der Jugend, das gefelt uch wohl. Ey ſprichſt du: es* kopt *in die art und wird ein recht Geſell.* Scherz.

98) *Zwivel leben* idem eſt ac: *duplicem, duorum vitam.* Zweyfältig, meam ſc. & tuam. *Scherz.*

99) Eadem loquendi ratio infra in Paræneſi Winsbekiæ ad filiam §. 13. pro: *lacrymari* occurrit. *Scherz.*

100) Poëtica hæc locutio petit, ne ob peccata anima reddatur obligata, obnoxia ſc. pœnæ infernali. *Scherz.*

1) §. 63. *Scacher*) ſicario. Verior orthographia *ſachs*, à Latino *ſica*, mutato i. in a. quod non eſt novum nec mirum. Go(e)li;

Swen ſin langes ſachs verſneit
Der geſpracb nie ach nob wort.

Meiſter Chu(o)nrat von Würzburg;

Vns kere nibt ſin ſpizig ſachs.

Oſterſachs, ſica Paſchalis, quo feſtis diebus cingebantur. Idem Go(e)li;

Bint das oſterſachs zer ſegen ſiten.

Scharſachs, novacula. Gloſſæ in Dialogorum Gregorii; *Fledomum, blodſaex.* Otfrido Lib. IV. c. XXII. *ſcahari*, latro &c. XXVII. *ſcachara armari*, latro famoſus. Chu(o)nrat von Würzburg;

Da ſprach der ſcacher, ſo morde ich durh
fúnfe lieber argen ſchalc.
Danne ich umbe drú den milten ſere,
Din blu(o)t ich verrere
Wan ich dinen balc
Hie ze tode ſnide.

Verbum Eſchilbachio familiare ſed loca pleraque ſunt corrupta. unum atque alterum redintegrabo,

ac

64. *Ich bin in den wingarten braht*
[2] *Dur buwen, ho(v)wen, vnd ieten,*
Vnd han mich leider erſt bedaht,
Do ich vil fru(o) was dar gebetten,
Das ich den rat han vbertretten,
Nu hat das alter mit gewalt in ſinen ſtrik mich ſo gewetten,
Das ich verſlafen han dú zit.
Davon mu(o)s ich ze danke nemen ein lon den mir der meiſter git.

65. *Doch tu(o)t mir der* [3] *gedinge wol,*
Den weis ich endelichen war,
Buwe ich mit trúwen, als ich ſol,
An lone ich deſte bas gevar,
In wart gelich gelonet gar,
Die fru(o) ze tage weke zit, vnd ſpate kamen werken dar.
Ich bin niht gu(o)tes lones wert,
Ein teil ich mich verſlafen han, min trúwe [4] *é doch genaden gert.*

66. *Du biſt genedig vnd gu(o)t,*
Milte vnd erbarmig herre Got,
Dem ſúnder, ob er ſinen mu(o)t
Von ſúnden nimt dur din gebot,
[5] *So ſtarch iſt miner ſúnden not,*
Es vndervar din gotlich tugent, dú rehter trúwe ie helfe bot;
Min ſele mu(o)s in bu(o)ſſe [6] *tagen*
Das minen lip min mu(o)ter ie ze diſen no(e)ten hat getragen.

67. *Got herre ſit dú kleinen kint*
Von ir geburte tages alt
Niht gar von ſúnden reine ſint,
Wie wirt es vmbe mich geſtalt,
Des hat din barmekeit gewalt;
Min pfand ſtat leider vf den ſchaden, des ich noch nie ein teil vergalt,
Hilf herre ich mac vergelten niht
Din milte ſol mir ſture geben, [7] *der pfander groſſer bu(o)ſſe giht.*

68. *Got dir ſint ellú herzen kunt;*
Ein winkel nie ſo enge wart
Von oben abe vnz in den grunt
Der diner wisheit ſi [8] *verſpart,*
Din tugende ſind ſo reiner art
[9] *Das du den ſunder niht vertu(o)ſt, gerúwet in der ſúnden vart*
Vnd hat ze bu(o)ſſe veſten ſin;
Du ſibſt an minem herzen wol, das ich in ſtetem trúwen bin.

69. *Die gabe haſt du mir gegeben,*
Gib mir noch diner helfe me,
La mich hie alſe lange leben,
Das mir geſchehe in bu(o)ſſe we;

Zewol

---

ac velut exemplum dabo alia conſimiliter affecta in patriis ſcriptoribus perſanandi. Part. II. Heldenbuch, ubi præpoſuit huncce verſiculum;

Zwo(e)lf mo(e)rder ſicherliche

exinde nomina recenſet ſingulorum ſingulis comatibus. ea ordine adſcribam, atque, uti legi debeant, ſubſignabo. de tertio;

Der drite ſcoh lu(o)der
Der was Behtwin genant.

Scribo, *ſchach lu(o)der.* de quarto;

Gottrolf und Fiere
Der ſchacher ſint genant.

Lego, *Got. der viere Der ſchacher iſt gen.* Altero poſt comate;

Ortwin ein ſcachere
Der feſte ſo man ſeit.

Corrigo, *der ſehſte.* ratio in illo, qui ſequitur, verſu;

Nu ſtu(o)nt in grimen ſchalle
Der abte ſchacheman.

Schachman idem qui *ſchacher.* Ibidem;

Zu(o) hant ſi do uf ſprungen
Die ſtarken ſchachman. nec multò poſt;
Die ſchacher do erbúrten
Ir wafen alle ſand,
Wolfdietrich ſie do múrten
Das er viel uf das land.

Nomen hodie uni Saxones vindicant. unde & *Saxones* dictos vult Witichindus. certè ea gens latrocinio infamis ab omni ævo. *Schach*, latrocinium, cædes, ſtrages. Strikere in geſtis Caroli;

Ez tet aber manigen ſcheiden
Von ſinen friunden darnach
Den ungetriulichen ſchach
Begie ein Criſten man.

Hinc *ſchachſpil*, ludus latrunculorum, quaſi *mortſpil*, ubi cæduntur & interficiuntur, ad inſtar prœliantium, milites. Dixi, *ſahs* eſſe Latinorum *ſica.* fortean vere dixi. tamen in mentem venit ſuſpicari, *ſahs* eſſe ab Saxo, quoniam obſervo ante uſum metallorum, primo hominum generi ſaxa acuminata pro cultris. Ad eam me opinionem perduxit Johan. Lerius, ſic de Braſiliis ſcribens in Hiſt. navigat: *Ex quo Chriſtiani ad eos acceſſêre, cùm mactatorum corpora, tùm animantia omnia, reliquosque cibos cultris ſecant, anteà verò, quantum a ſenioribus accepi, lapidibus præacutis ad eum uſum accommodatis utebantur.* Itidem Ebræi ante Tubalcainum, apud quos nomen, re licet amiſſâ, manſit tamen. Sic apud Joſuam legimus *lapideos cultros* cap. v. ſed & Moyſen Exod. cap. iv. Ita intelligendus locus Davidis Pſalm. LXXXIX. *Avertiſti petram gladii ejus:* h. e. gladium petrinum, lapideum; ex noto Ebraiſmo. De primis Germanis cur non idem opinemur, occidit cauſſa; præſertim cùm ignoratas illis ferrifodinas veterum ſit traditio.

2) Redde: *Ut colam, fodiam, & ſarriam.* dur ponitur hîc pro; *propter.* Scherz.

3) *Gedinge* hic idem eſt ac: *ſpes*, quo ſenſu ſæpe occurrit apud Willeram. vid. cap. 3. ℣. 11. *Scherz.*

4) Hoc *e* videtur eſſe delendum. *Scherz.*

5) Sic verte hunc & ſeq. verſum:

Si vehemens eſt ob mea peccata periculum,
Ei ſubveniat tua divina Virtus, quæ vera pœnitentia ſemper ſuccurrere ſolebat.
Scherz.

6) In MSC. Regio legitur pro: *tagen* vox: *dagen*, quam & ipſam corruptam cenſeo ex; *clagen.* Scherz.

7) Mens horum verborum eſt, quod ille cui (ob peccata) anima eſt obligata (ſc. ad pœnam) magnas pœnas (ſuſtinendas eſſe) dicat. *Scherz.*

8) *Si verſpart*, i. e. Sit occluſus. Eſt à *ſperren* claudere, apud Otfrid. III, 12, 28. occurrit: *biſparta* i. e. claudebat. vid. notam meam ad Otfridi Præfat. ad Lud. R. n. 59. *Scherz.*

9) Verte: *Quod Peccatorem non perire facias, modo ipſum pœniteat peccatorum itineris.*
i. e. vitæ impiæ. Scherz.

10) Lege:

Digitized by Google

Zewol iſt mir geſchehen é
Ich lie dur dine vorhte niht, noch dur din liebe alſam; o we
Sol ich das hie gebu(e)ſſen niht,
Dieweile ich an der werlte lebe, wie we mir danne dort geſchibt.

70. *Maria Magdalena was*
Mit hobetſúnden vberladen,
Von ſtarken rúwen ſi genas,
Man ſach ſi dine fu(e)ſſe baden
Mit treben fúr der ſúnden ſchaden.
[10] *Den miſte Iob ze teile wart, in rúwen aſſen in die maden;*
Suſannen wart mit luge [11] *vbergeben,*
Die funden alle helfe an dir, du gebe in dort din iemer leben.

71. *Din vngemeſſen kraft Ionam*
(Das mu(o)s man fúr ein wunder wegen)
Vs eines viſches wambe nam,
Da inne er was drie tage gelegen.
Drin kinden half din gotlich ſegen,
Das in die flamme niht entet; ich bin in ſúnden gar verlegen;
Das rúwet mich, vnd iſt mir leit.
Du maht o(v)ch wunder an mir tu(o)n, ſo kreftic iſt din barmekeit.

72. *Din kraft iſt allen kreften vor,*
Du ho(e)heſt, niderſt, ſwen du wilt.
Was half, das Nabuchodonoſor
Gewaltes hat vnd richeit vil?
Von hohvart ſich verviel ſin ſpil,
Das [12] *es ze walde wildes gie der tage ein lanc gemeſſen zil*
An allen vieren leider [13] *bar.*
Vor dinem zorne den ich han verdienet herre mich bewar.

73. *Ich tu(o)n hie mine* [14] *bichte dir,*
Als ein ſúnder ſol vnd mu(o)s,
Erzeige dine helfe mir,
So das mir werde ſúnden [15] *bu(o)s.*
Die wile ich hant mac oder fu(o)s
Geru(e)ren, des wil ich dich bitten maget vnd mu(o)ter dur den gru(o)s,
Den dir von Gotte der engel ſprach;
Ze [16] *dinen kinde ſprich min wort; din helfe ie ſtarken kumber brach.*

74. *Ich han der welte mich begeben,*
Vnd ſol nu, als ein ſúndic man
In rúwen vnd in bu(o)ſſe leben;
We das ich ie den mu(o)t gewan,
Der wider dich iht hat getan;
Das ruwet mich vnd iſt mir leit; nu la mich dine hulde han
Nah beſſerunge herre Got,
Genedekliche vber mich erge din wille vnd din gebot.

75. *Von herzen in vergeben ſi,*
Die mir ie har getaten leit,

Min

10) Lege: *dem miſte Job ze teile wart*, ad Hiobi II, 8. reſpexit Auctor. *Scherz.*

11) In MSC. Regis Chriſtianiſſ. extat: *vergeben.* i. e. Suſanna mendaciis tradebatur ad mortem. *Scherz.*

12) Pro es, lege: *er.* Scherz.

13) *Bar*, nudum, veſtibus carentem indicat. hinc *barfüſer*, qui, quoad pedes, nudus incedit, hæc vox *bar*, ſignificatione ad res morales translatâ, *liberum* quoque ſignificat; quo ſenſu illa in Gnomologo meo MSC. lat. 2. occurrit, ubi dicitur:

Eva wart von ime genomen,
Die beide ſint von megeden komen,
Die erde was die maget gar,
Da was Adam von ſünden bar.

Judicent Eruditi annon ab hoc: *bar*, liber, *Baronum* nomen rectius deducatur quam ab iis, quæ Goldaſtus aliique, tanquam vocabuli hujus fontes allegant. *Scherz.*

14) Pro: *Bichte* MSC. Regis Chriſtianiſſ. habet: *Bihte.* Scherz.

15) *Sünden bus*, peccatorum medela. *Bus* non raro *medelam*, *remedium* denotat. in Mythol. meo MSC. qui eodem ſeculo natus eſt, quo hoc carmen vitam obtinuit, lego fol. 43. ℣. 37.

Er zöigete dem Hirten ſinen füſs
Umb das im ſins ſmerzen würde büſs.

Apud Gnomologum meum MSC. lat. 38. extat:

Vil dick ein ubel das ander muſs
Vertriben, ſus wurt ſorgen buſs.

In Notkeri Pſ. 68, 4. eſt: *gebuorſta*, pro: *ſanauit.* Suecis uſurpatur: *boota*, pro: *curo*, *medeor.* Anglo-Sax. *bot*, *bote*, compenſatio, *Remedium.* Gothis: *botan*, proficere, prodeſſe, juvare, ſignificat. vid. Jun. in Gloſſ. Goth. iisdem *buotnad* eſt: *compendium*, *lucrum.* vid. Verel. in Ind. Ling. Goth. *Scherz.*

16) Pro: *dinen* legendum: *dinem.* Scherz.

17) §. 75. *Eigen lúte laſſe ich fri*) Mancipia mea manumitto. Habebant enim & Germani ſuos ſervos, quos priſci *lazzos*, poſteri *ligios* appellarunt, nos *libeigen*, qui corpore & bonis pariter Dominis ſuis nexi, *mit lib und gut.* Origo eorum ex captivitate. Franci, victis hoſtibus, jure gentium uſi, & ipſi ſervitutis jugum impoſuere: inprimis Alemannis ac Weſtvalis, quos frequenti ſervitute ubi oneraſſent, rebelleis ſemel atque iterum graviſſimè afflixerunt. Erat autem una omnium conditio, ut apud Romanos, ita majores noſtros, niſi quòd *Publici* quidam, alii *Privati. Publici*, rurſum vel *Regii*, vel *Eccleſiaſtici.* illorum vectigal & uſusfructus ad fiſcum pertinebat, unde & *Fiſcalini* dicti; hi operas ſuas Eccleſiis præſtabant. *Privati* erant *Adelingorum* & *Frilingorum:* quibus nominibus nobiles ac ingenuos intellegunt. In libertatem revocandi, ut apud Romanos, ita majores noſtros, unica medela, manumiſſio. erat ea duplex: una ex lege Ripuariâ, quæ Domini aut ejus vicarii conſenſu coram Rege peragebatur excuſſione nummi: altera ex Romanâ, quæ in Eccleſiâ, præſente Epiſcopo, vel presbyteris & diaconibus, in populi conſpectu. Coram Rege manumiſſi, *liberti Regii* vocabantur; qui in Eccleſiâ, *Eccleſiaſtici*, quibus Archidiaconus jubebat ſcribi chartas tabulaſué manumiſſionis, de ſtatu eorum, quotiens requirerentur, cauturas: unde *Chartularii* & *Tabellarii* nominati. Manumittere ſolebant ipſi Epiſcopi, Abbatiſſæ, Nobiles, Ingenui, ut quem ſervum quamve ancillam vellent, ſolemni more ad libertatem

Min [17] *eigen láte laſſe ich fri,* *Min* [18] *hu(o)be, gelt, ſmal vnd* [19] *brei*

[20] *Das*

tatem perducerent. Æquabilior tamen illorum conditio, qui coram Rege manumiſſi forent, tametſi Regiis quoque libertis plerumque civiles operæ imponerentur, ſicut Eccleſiaſticis, meliori tamen conditione. Raræ namque Epiſcoporum & Abbatum tam liberales manumiſſiones, ut omni prorſus onere eximerent. Velut illa Abbatiſſæ fuit, quam ex ſchedis Cl. Vadiani noſter communicavit Schobinger. Adſcribam ipſam Chartam vel Tabulam. quam vocat *portas apertas, paſſporten:* ut quales eæ fuerint, queas intellegere. Forma ejus hæc eſt;

Authoritas Eccleſiaſtica patenter ammonet, inſuper & poteſtas regia Canonicæ religioni adſenſum præbet, ut quemcumque ad ſacros ordines ex familia propria promovere Eccleſia quaque elegerit, in præſentia ſacerdotum Canonicorum, ſimul & Nobilium laicorum, & ejus, cui ſubjectus eſt, manumiſſione, ſub libertatis teſtamento ſolemniter roboretur. Idcirco ego in DEI nomine Engildruda quondam meum famulum nomine Sigimarum, ſacris ordinibus dignum, in præſentia nobilium virorum, liberum ab omni vinculo ſervitutis dimitto. cui Romanæ per hoc authoritatis teſtamentum ſtatuo, ita ut ab hodierno die & tempore bene ingenuus atque ſecurus permaneat, tamquam ſi ab origine fuiſſet parentibus liberis procreatus, vel natus, eamdem pergat partem, quamcumque volens canonicé elegerit, habensq; portas apertas, ita ut deinceps nec mihi, nec ſucceſſoribus meis ullum debeat noxiæ conditionis ſervitium, neque aliquod libertatis obſequium ſed omnibus diebus vitæ ſuæ ſub certa ingenuitate, ſicuti alii cives Romani, per hunc manumiſſionis aut ingenuitatis titulum, bene ſemper ingenuus atque ſecurus exiſtat, ſuumque peculiare, quod habet, aut quod adhuc adquiri poterit, faciat inde ſecundum canonicam libertatem, quicquid voluerit. Et ut hoc teſtamenti ac ingenuitatis authoritas inviolatum inconvulſumque obtineat firmitatem, Ego Engildruda, & Richolf advocatus meus, amborum manibus ſubterfirmavimus ſacerdotes quoque ita nominati, manus ſuas in præſentem ingenuitatis chartulam miſerunt; Pero, Adalman, Hiltiger, Rodpot, Baldolt, Rantolf. Actum in villa Hoftrabun nuncupata, in præſentia Salomonis & Reginolfi miſſis Domni Hludouuici Regis. ſig. Hiltibaldi miſſi Honorati Comitis. ✠ Otkit. ✠ Liutprebt. ✠ Hadpert. &c.

Ego itaque Vuato diaconus rogatus ſcripſi & ſubſcripſi. notavi diem Jovis in VIII. ID. OCTOB. regnante Domno Hludouuico Rege Alamannorum & Peioariorum.

Sub Chunrato Duce nobiliſſimo, feliciter. Amen.

Hanc unam obſervo libertatis immunem dationem. reliquæ quantum videre fuit, onoroſæ. æquiores tamen nobilium, quam religioſorum. quippe iſti operas cum cenſu, illi rarò ultra ternos quaternos denarios expoſcebant. exemplum vide Vuolaliubæ, nobilis feminæ Nibalgoviæ, quod ejusdem illius Schobingeri noſtri beneficio debetur:

Notum ſit omnibus tam præſentibus quàm ſuperventuris, quod ego Vuolaliub cum manu advocati mei Engilboldi duo mancipia mea, id eſt, Thiotonem & Vuadindam in Dei amore libertate donavi. ea tamen ratione, ut annis ſingulis ad cellam Ratpoti, quæ ad monaſterium ſancti Galli pertinet, in cenſu IIII. denarios ſolvant. Actum in loco qui dicitur Rota publicè, præſentibus his, quorum hic ſigna continentur. Sig. Vuolaliub & advocati ejus Engilboldi, qui hanc notitiam fieri voluerunt, & aliorum teſtium, Sig. Engilhelm. ✠ Cundhart. ✠ Ruadker. ✠ Vuano &c. Ego itaque Nandcrim indignus monachus ad vicem Richperti rogatus ſcripſi & ſubſcripſi. Notavi diem Jovis VIII. Kalend. Aðajas anno vigeſimo ſecundo regni Hludouuici. ſub Cozperto Comite.

Atque hæc de manumiſſionum ſollemnibus, quibus ætate noſtrâ, ut jam tùm Winsbekii, ſublatis, facultas manumittendi ad privatos relata eſt. nec enim vel in Eccleſiâ, quod quidem ſciens ſim, aut Principe coram, litteris tantùm, ac haut infrequenter abſentes, manumittunt, ut cuique libuerit, gratuitò vel certæ pecuniæ ſtipulatione. Soli fermè Monachi, qui vero ſervos diligere ac indulgenter tractare debebant profeſſionis nomine, litteras manumiſſionis duriſſimâ conditione commaculant. cavent, uti manumiſſus hactenus libertate gaudeat, dum ſolo patrio exſors degit: qui ſi redierit, priſtino ſervitutis jugo ſubjiciatur. Quod ipſum, quamvis cauſſa quamobrem fit, non videatur injuſta, tamen ſi penitiùs rem conſideres, non aliud quidquam quæſitare videbis, niſi dominatum ac tyrannidem in omne hominum genus uſurpandam ac porrò ſtabiliendam. Cauſſa, quam dixi, eſſe poteſt, ne paucorum libertas multis detractandæ ſervitutis aut dominii conturbandi occaſionem præbeat: quam in ſuo dominio Barones Hohenſaxios video prætendere. Mos autem vulgaris, quo jam quadringentos & amplius annos Germani utuntur, ut facilis & pronus, ita probandus mihi; quum maximè Germania, Tacito ſcriptore, veros ſervos numquam habuerit. Adhoc Chriſtianis, cùm ſervis tùm dominis condignus, quoniam ſcriptura ſervos ad libertatem commodo adipiſcendam adhortata eſt. quin eſt in domino charitatis ſpecimen, ſi Chriſtianæ libertatis memor, hoc ipſum fratribus verè liberis participet, quod ſibi Dominus Dominorum eâ benignitate largitus eſt, ut fidei libertate, quâ pariter ſervis in unum Chriſti coaluit corpus, inſuper adauxerit. In eam mentem præclarè B. Gregorius, Montanum atque Thomam, Eccleſiæ Romanæ ſervos manumiſſurus, præfatur; *Cùm redemptor noſter, totius conditor creaturæ, ad hoc propitiatus humanam voluerit carnem aſſumere, ut divinitatis ſuæ gratia, diruptо, quo tenebamur captivi, vinculo ſervitutis, priſtinæ nos reſtitueret libertati, ſalubriter agitur, ſi homines, quos ab initio natura liberos protulit, & jus gentium jugo ſubſtituit ſervitutis, in ea, quæ nati fuerant, manumittentis beneficio libertate reddantur.* &c. l. v. epiſt. XII. ſeu cap. CXII. Et hoc animo Winsbekius in ceteris pietatis charitatisque Chriſtianæ, quæ Filio commendat, operibus manumiſſionem reponit. ad cujus intellegentiam hæc attigimus tralatitiè: dicturi ſingulari tractatu, ubi Deus cœptis noſtris faverit. interim, ſi lubido, videre poteris quæ ſcribunt Vdal. Zaſius lib. Singul. intellect. Joach. Vadianus lib. II. Antiquitat. Aleman. & epiſt. de Conjugio ſervorum ad Joh. Zuickium, Fr. Guillimannus Antiquit. Helvet. l. II. c. XI. Rein. Reineccius in Poëtam de geſtis Caroli M. pag. 59. & alii quidam. *Goldaſtus.* Circa hanc notam varia poſſent moneri, ſed quia monita illa ad textum illuſtrandum non inſerviunt, alio loco proponentur; non enim animus eſt alia afferre, quam quæ textum claritati & integritati reſtituunt. *Schere.*

18) *Hu(o)be*) hobas. Vox eſt vetuſtiſſima, cujus mentionem reperio jam ante annos DCCCtos., in chartâ, quam ſub Theodorico III. Francorum Rege ſcripſit Petrus quidam S. Galli monachus. Vadianus *bobam* interpretatur fundi partem, maximè

20 *Das man mir bute vnd ſneit* *Vür eigen, des enzien ich mich, ich hans vf ein ſpital geleit.*

21 *Es*

paſcuam: vulgo Alemannorum hodieque *huob.* pro cujus opinione Nithart;

Blu(o)men vnd kle
Mannigerhande wunne me
Hat verderbet uns der ſne,
Das eht iht vor im beſte:
Sumer dine holden von den hu(o)ben ſint gevarn.

At eſt latior notio, quàm huc conſtringi debeat, omnem terram complectens, in qua caſæ, ſi meſſi ſeu fœniſecio commodatam. Madalfredus in Cartâ traditionis Haychonis ad monaſt. S. Galli; *Ad Haſumuuanc ipſa marca adherentem runcalem l. hobam etiam & amplius continentem* &c. Ritpertus Presbyter in Precariâ de Vuitirisuuilare; *In marcha ſeu villa duas hobas cum toto edificio & oportunitatibus ad hoc pertinentibus.* Riſine Monachus & Subdiaconus in Cartâ Concambii Hartmoti Abbatis cum Vuitperto vaſſallo Hludouuici Regis; *In loco Richanbach nominato V. hobas de terra arabili, & caſas cum curtis ceterisque edificiis, atque cum ſilvaticis marchis ad eaſdem pertinentibus: & in alio loco qui dicitur Vagines uuilare I. hobam plenam de terra culta: & accepit* &c. *in loco Velebach nuncupato II. hobas, & caſas cum curtis ceterisque edificiis, atque unam ſilvulam ad eumdem locum pertinentem, nec non & piſcationis uſum illius laci, qui ſupradicto loco contiguus fore videtur.* Bertoldus Abbas Zuifaltenſis de Origine ſui Monaſterii; *Apud Wiminisheim ſex hobas, duas molendinas, & ſilvam plus viginti manſuum.*

Walther von der Vogelweide;

Joch meine ich nit die hu(o)ben, noch der Herren golt.

hobas vocat feuda. Meiſter Spervogel;

Es iſt hute min, morne din,
So teilet man die hu(o)ben.

Anonymus in Ecken Vsvart;

Das lont dir wol der Herre min
Vergiltet dir din eſſen;
Dú hu(o)b ſol gar din eigen ſin
Da biſt ufgeſeſſen.
Der burſman regt die bende dar
Das leben im für eigen
Hub uf ſin geribte gar.

Verba ſunt Hiltebrandi Comitis ad ruriculam, qui Theodoricum Regem, avium ac deerrantem, hoſpitio ſuſceperat. N. von Gravenberg in Wigolais de Comitiſſâ Kemenatenſi ruſticum quemdam (ut communi verbo utar) inbeneficiantem;

Si gab im mit fro(e)den ſa
Driſſig hu(o)b ze aigen,
Vnd bies ims us zaigen,
Vnd das beſt hus als er ſin hat
Das jendert ſtu(o)nd in der ſtat.

Noſter von Wengen;

Got ere ùch Turgo(e)in das ir ſo ſteten mu(o)t
Ze Kiburg hant den herren wert,
Si machen ùch noch riche &c.
Sit unverzagt an den vil miltem herren min,
Si hant nach eren je verzert ir hu(o)bengelt:
Ir hant ir kleider und ir ors vil maniges gefu(e)ret uber velt.

Hobgelta, cenſus ac reditus, quos coloni pendebant, eam ait Comites Kiburgenſes non in res luxurioſas, at vaſallos ſuos, nobiles Turgovios (quorum Wengii noſtri pars) expendiſſe: inde porrò iſtos paraſſe veſtimenta atque equos, quibus in expeditione uterentur, vel dono ab ipſismet poſſediſſe Comitibus. Ergo, pro Wengii verbis, vaſallis equos Domini præbebant, non præſtabant ipſi. Quæ procerum in clientes liberalitas, non tùm demùm nata, verùm à majoribus accepta, porrò propagata eſt. Carolus Calvus conſtit. quâdam de vaſallis nobilibus; *Ipſis & ad itineris præparationem quinque libræ ſuæ monetæ in ſtipendium tribuantur, & duo equi, unus currens, alter ambulans, addatur.* ubi non eſt neceſſaria Freheri emendatio, ut legatur *alatur* pro *addatur.* In Carta inveſtituræ, quam regnante Hiltrihho Rege, ſub Carolomanno Majore domo Hinringus Lector conſcripſit, Pieta quidam nobilis Alamannus ab Abbate S. Galli paciſcitur; *Auro & argento ſolidos LXX. & cavallos V. cum ſaumas & ruſias & ſiltros cum ſtradura ſua ad noſtrum iter ad Romam ambulandum* &c. Hæc quidem noſtra ſuper *bobâ* obſervatio. quæ an eadem eſſet cum *boſâ*, controverti vidimus. negat Aventinus lib. VII. Annal. Bojor. & *curtim* cum *boſâ* jungit. rectè atque ordine. *Curtis* enim, in quâ primarium fundi ædificium, quod *Major* ſive *Villicus*, id eſt actor & procurator Domini, inhabitabat, *Meierhof.* In Carta traditionis Chadolti, quam Eccho monachus ſcripſit; *Vnam curtem ſepe circumdatam cum edificiis, mancipiis, juventis, pecudibus, agris, pratis, paſcuis, ſilvis, aquis, aquarumque decurſibus, nec non cuncta ſuo juri pertinentia.* ait; *cum edificiis.* quæ hinc inde exſtructa, & ipſa cœperunt *Curtes* appellari, nonnumquam *curtiles* an *curtilia*, eo quod ad curtim attinerent. Exempla ubivis Cartarum obvia. ait præterea; *ſepe circumdatam.* unde *clauſa* dici cœpit. Vſalto Diaconus in Carta traditionis Vnforahti; *Id eſt caſa, curte clauſa, cum domibus, edificiis, mancipiis, pecuniis, terris, campis, ſilvis, pratis, paſcuis*, &c. Theothart in Carta traditionis Witramni; *Partem eccleſiæ, quæ illum adtingebat, mibique ad redimitionem conceſſit, curte clauſa, aliisque edificiis*, &c. Exſertim autem *curtim* ab *hoba* diſcriminat Notker in Carta anno xxx. Hludouuici Regis ſcriptâ; *Mancipia* (inquit) *in ſupradictis locis ſeu infra curtem ſive in hobis fuerint inventa, in jus monaſterii revocentur. Hoba* autem eſt pars fundi, in quâ *caſa.* In illa Witperti traditione; *II. hobas & caſas cum curtis* &c. Bernegarius Presbyter in Carta traditionis Willahelmi; *In loco qui vocatur Eskinbach medietatem de ipſa hoba Fruachanolvi, hoc eſt caſis, caſalis, pumariis, campis, pratis, ſilvis, paſcuis, aquis, aquarumvé decurſibus* &c. Rodo Lector in Carta traditionis Managoldi; *Caſato uno cum hoba ſua ad ſupradicta Eccleſia tradediſſet* &c. quam vel ſervi aut libertinæ conditionis homines colebant, Germanis hodie *Ko(e)lnhof*, q. d. coloni hoba. Nam & hobarum cultores, *Coloni* dicti. In Carta traditionis Erfoini ſub regno Elperici Regis; *Et de colonis meis Erfoinum cum uxore ſua, & cum omni apertinentia ſua, cum caſa & cum terra, & cum omnibus ſuis.* Vim retinet vox noſtratis *Keller*, quæ corrupta eſt a vulgo, cùm antiquitus fuerit *Ko(e)lner*, Colonarius, qui reditus a colonis exigit, quemve Auſtrii Archiduces in ſuperioris Alamanniæ partibus *Huobmeiſter*, hobarum magiſtrum, nuncupant. Vt majores ſive villici interdum *Curtiles* dicuntur, ita iſti Coloni ſemper *Caſati, Caſales, Caſali, Hofluth:* qui, ut hodie, ita olim, vel libertini erant, plerumque ſervi. Exemplum, præter modò commemoratum, in illa Carta, quam ad Doſitheum vulgavimus, ubi Cotauuina monaſterio donat *caſatos tres bis nominibus, Ragingerius, cum infantes ſuos bis nominibus,*

21 *Es fu(e)get der armen ſin.* *Ich vnd min eingeborner ſun zu(o) in vns wellen ziehen drin.*

Des Vater lere ein ende hat
Der Mu(o)ter lere dar nach gat.

bus, Ribgero, Vuantilone: Vualtricho, & uxore ſua Faſtrata, & filio eorum Vuolfrido, & ſervo ejus Iſamberto, & alio ſervo nomine Vuoto: & Haccone, qui redimere ſe vult, det alium mancipium. Vnde & illud diſcas licet, ſervos in Alamanniâ in poteſtate habuiſſe alios ſervos. ſimul faculam allucebis illis Notkeri verbis; *ſive in hobis fuerint inventa.* Laurentius Friſæus *hobam* vult eſſe partem fundi ſeu villæ in plures partes aut heredes diviſæ. nullo exemplo. Aventinus agros, qui bigis arari ſoleant. quæ interpretatio, ut dicam quod ſentio, non ex Bojorum conſuetudine, ſed cerebro ejus nata videtur. In vet. lib. Hirſaugienſi de Donatione Dietmari Militis anno M CIII. *Illic* (in Franconia) *LX. jugera unam hobam faciebant: ſed hobæ ibi ſex faciebant Hirſaugienſibus XII. hobas:* apud Cruſium part. II. Annal. Suev. Ego verò ſic habeo, itaque obſervavi apud ſcriptores, *hobam* non certæ menſuræ terram fuiſſe, ſed indefinitæ, pro cujusque loci commodo atque oportunitate. Diſparitatem nunc quoque eſt ut cernas in *zinshof, gültshof, ko(e)lnhof*, cenſuali, tributali, ſervili. Vox *hobæ* migrata a Germanis in *hof*; nominum ſublato diſcrimine. Fallit autem Vitus Amerpachius, qui ad Caroli M. Capitularia notat pro *hofâ* in uſu tum fuiſſe *hiufam.* quæ vox non illio, nec aliis ab eo laudatis locis, *hofam*, curtim ſignat; ſed *hûft*, pignus, hodie *haft.* vnde *hiufare*, quod noſtris cauſidicis *verheften*, in quibusdam Helvetiæ partibus *hûften.* Hæc de *hobâ* pluribus exſequenda duximus, quòd vidimus magnas ſuper ejus vi'lites moveri in foro, nec ullam concertationum finem fieri, præſertim in his Alamanniæ partibus, ubi hæc ſcribimus.

19) Lege: *breit.* Scherz.

20) Verte: *Quæ bona mihi* (in uſus meos) *colebantur & metebantur.* Scherz.

21) Lege: *Es füget den armen ſin*, i. e. convenit, utile eſt pauperibus ejus, ſc. Dei, qui pauperum & miſerorum curam ſummopere cordi habet. *Scherz.*

Digitized by Google

Digitized by Google

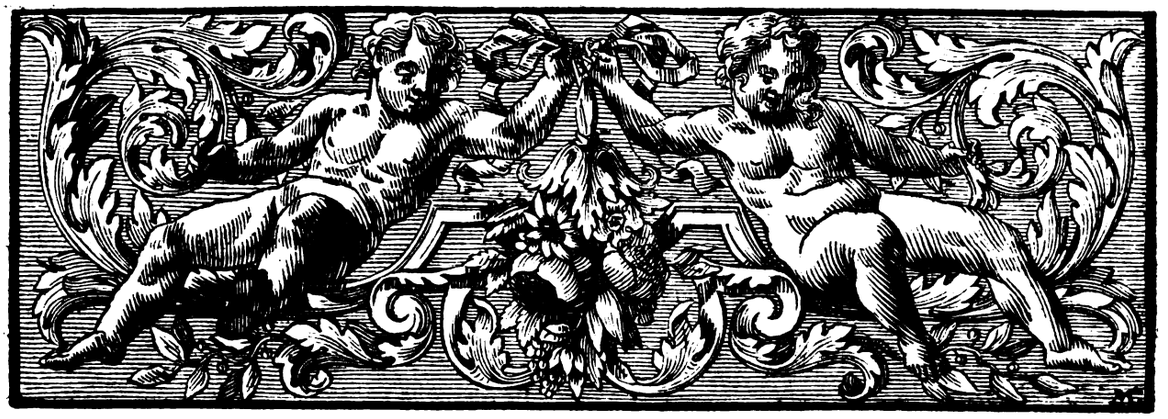

DVD WINSBEKIN.

1. *Ein wiblich wib mit zühten ſprach*
Zir tohter, der ſi ſchone pflac,
Wol mich das ich dich ie geſach,
Geho(e)het ſi der ſu(e)ſſe tac,
Da din geburt von erſt anlac;
Sit ich mit ganzer warheit wol mit wiſer lere ſprechen mac:
Din anblic iſt des Meien zit;
Got ſuln wir drumbe iemer loben, der alſo riche gabe vns git.

DIE TOHTER.

2. *Des volge ich liebú mu(o)ter dir,*
Ich lobe in ſo ich beſte kan,
Er ſol der ſinne helfen mir,
Das ich in ſehe mit o(v)gen an;
[1] *Durh ſine tugende ich in des man,*
Ich wil in ſinen hulden leben, ob ich mir ſelbe der eren gan:
Vater vnd mu(o)ter, [2] *ſun, dú kint*
Eren vnd iemer leren wol, du in des vil gehorſam ſint.

3. *Rat liebu(o) mu(o)ter vnd ſprich:*
Wie vnd was din wille ſi;
Des ſoltu rehte bewiſen mih,
Ich wil dir ſin mit volge bi;
Dú iugent wil ſin vro vnd fri
Ir beider han ich mich verwegen, hohvart [3] *velwet der eren* [4] *zwi*
Ich wil min herze laſſen nider
[5] *Swelh frowe kumt in ſwaches wort, dú ſich des ſo verribtet wider.*

DIE MV(O)TER.

4. *Trut kint du* [6] *ſin hoh gemu(o)t;*
Vnd darunder in zühten leben;
So wirt din lob den werden gu(o)t,
Vnd ſtat din roſenkranz dir eben.
Den eregernden ſolt du geben
Mit zühten dinen ſenften gru(o)s; vnd la in dinen herzen ſweben
Scham vnd maz vf ſteten pin,
Schús wilder blike niht zevil, ſwa [7] *loſe merker bi dir ſin.*

[8] 5. *Scham*

---

1) Verto:
Per ipſius Præſtantiam illum eâ de re admoneo. Scherz.

2) Lege: *ſuln*, pro: *ſun.* verſiculus hic & ſequens ita videntur reddendi:
Patrem & matrem debent liberi
Honorare, & ſemper (ipſorum juxta voluntatem) *diſcere, illi*, ſcilicet, *qui ipſis obedientiam præſtant debitam.* Scherz.

§. 3. *Velwet der eren zwi*) *Velwen*, flaccefacere, *ſteſtrir*, hodie *wa(e)lchen. Val*, Latinorum eſt *flavus*, a colore, quem induunt flacceſcentia. Grave Kraft von Toggenburg;
Heide vnd anger vnd dú tal,
Dú hat der winter aber val
Gemachet vnd die owe. Her Go(e)tfr. v. Nifen;
Nu ſiht man aber die heide val,
Nu ſiht man valwen gru(e)nen walt.
Paſſim alii.

4) *Zwi* idem eſt ac: *frons, ein zweig.* Scherz.

5) Mens eſt, quod multæ fœminæ, quæ in contrarium nituntur, famæ faciant periculum. *Scherz.*

6) Lege: *Du ſolt ſin.*

7) §. 4. *Loſe merker*) In præſentiâ bonorum ac honeſtorum hominum, qui advertunt. *Loſe*, in bonam partem. Kúnig Wenzel von Behein ſuper amicâ canens.
Gegen der vil klaren loſen. Et illicò;
Mich ſol din hohgezierter loſer lieber lib.
Marggrave Heinrich von Miſſen;
Ein wib die loslich lachen kan.
Grave Krafft von Toggenburg;
Swas ich roſen je geſach
Da geſah ich nie ſo loſen roſen.
Her Go(e)tfrit von Nifen;
Was ſchat der lieben, das ſi ſcho(e)ner iſt und dabi los.
Statim; —— *Der vil trutelehte loſe lib.* Goldaſtus. Dubito an: *los* hic in bonam partem accipiatur; *los* ordinarie doloſum denotat. Gl. Lipſ. *Loſen*, doloſum. *Loſin* doloſa. *Loſunga*, dolos. Hic *loſe merker* callidos obſervatores denotat, quo ipſo malitia non excluditur. *Scherz.*

[8] 5. *Scham vnd maſſe ſint zwo tugent*
Die gebent vns frowen hohen pris,
Lat ſi Got leben in diner iugent
[9] *So gru(o)net diner ſelden ris;*
Du maht in eren werden gris.

DIE TOHTER.

Nu raht viel liebú mu(o)ter min, (darzu(o) ſo bin ich niht ze wis)
Wie wilde blike ſint geſtalt
Wie vnd wa ich die miden ſúl, das ſi mich machen niht ze [10] *balt.*

DIE MV(O)TER.

[11] 6. *Es heiſſent wilde blike wol,*
(Als ich ze houe gewiſet bin)
Swenne ein wib fúr ſih ſehen ſol,
Lat ſi dú o(v)gen fliegen bin,
Alſam ſi habe vnſteten ſin
Vnd ane maſſe das geſchiht, das iſt ir lobe ein kranc gewin;
[12] *Die melder merkent vnſer ſitte*
Du twinc dú o(v)gen deſte bas, das rate ich tohter vnd bitte.

DIE TOHTER.

7. *Mu(o)ter úch ſi fúrwar geſeit,*
Swie kleine ich habe der iare zal
Dú [13] *fu(o)re mir niemer wol beheit;*
Swelh wib ir o(v)gen vf vnd ze tal

DIE MV(O)TER.

Vnd ho(v)bet treit, als einen bal,
Vnd o(v)ch dar vnder lachet vil, [14] *dú priſet niht der zúhte ir ſal;*
[15] *Ich wenne das iuncfrowen mu(o)t,*
Dú ane vorhte wirt erzogen, nach ir geberden dike tu(o)t,

8. *Sint wiſú wort den werken bi*
So ſint din ſinne niht betrogen;
Sint aber ſú gu(o)ter werke vri,
So ſint dú wiſen wort gelogen;
Von ñeſt ein vogel ze fru(o) geflogen
Der git den andern ſich ze ſpil, vnd wird im ſin gevider erzogen;
Kint dir mac wol alſam geſchehen;
Haſt in der iugende wiſú wort, vnd laſt dich tump an werken ſehen.

DIE

---

8) §. 5. *Scham vnd maſſe)* Pudor, virtutum nobiliſſima, vitiorum oſor, marium feminarumque decentiſſimus comes. Marner;

Der erenſpegel iſt dú ſcham,
Swer ſich dárinne erſiht
Der wirt unzemen bliken gram:
Dú ſchame iſt argen worten vigent, untrúwen has, unſteten flu(o)ch:
Scham iſt ein tugent dú mannes namen gegen frowen priſes gibt;
Dú reinen wib tu(o)nt man alſam ir beider lieb mit ſchame geſchiht;
Schame get edelen geſtcine vor, und túret das danne ſidin tu(o)ch;
Schame iſt mit beſcheidenheit der werden minne bi;
Dú ſcham in erengarten iſt ein blu(e)endes zwi;
Dú ſchame iſt eren ſchilt;
Dú ſcham alſam ein reines kint in ſchoner frowen ſchozen ſpilt;
Schame zieret reinú wib und wirdet edelen man;
Schame kan leiden uf den ban
Da nie ſchandentrit kam an;
Swer ſchame minnet den bkret in ſchanden dieneſt ſelten han;
Scham iſt ein dú hohſte tugent, ſagent uns die meiſter und du bu(o)ch.

Nihil potuit dici elegantius, nihil pulchrius, nihil denique verius.

9) Verte: *Tunc viret tuæ felicitatis ſurculus.* Surculum hodie *reis* appellant Germani elegantiæ ſtudentes. *Scherz.*

10) *Balt*, temerarius, audax. quo ſenſu hæc vox ſæpe apud antiquos occurrit. Apud Jornandem de reb. Geticis p. m. 109. legitur de Alarico, Gothorum Rege: qui dudum ob *audaciam* virtutis *Baltha*, id eſt, Audax nomen inter ſuos acceperat. conf. notam meam ad Otfr. I, 17. 122. num. 27. *Scherz.*

11) §. 6. *Es heiſſent wilde blike)* Oculus index animi: cujus, impudicitiam, levitatem, ac malevolentiam, notat volubilitas. N. von Gravenberg in Wigolais;

Vnd er zaiget im mit den o(v)gen;
Wan was das herze to(v)gen
Wider den frúnt valſches bat,
Des o(v)g es niemer verlat
Es en melde ſin blike,
Es went vil dike
An im vf vnd nider
Vnd zuket ſich vil gábes wider,
Es enſiht nit gútlichen dar
Nit wan das es neme war
Ob iht ze merken an im ſi,
Da merk man die valſchen bi.

Contrà ejusdem, pudicitiam, conſtantiam, ac benevolentiam, notat defixio. Idem Gravenberg;

Als ich mich verſinnen kan
Swa dú o(v)gen ain andern an
Lang ſehen ane wank
Das ir herze vnd ir gedank
Mit trúwon zu(o) ain ander ſtat,
Sa der blik ſo ſchier vergat
Da en iſt nit gantz trúwe bi,
Es kom ſo das es ſi
Das ſin der ander wirt gewar
So lat es ſin ſehen dar.

Herzoge Heinrich von Preſsla;

Swenne ſi ſtet gegen im ze angeſihte
Vnd ſi in mit ir o(v)gen gibt
Das ſi in von herzen meine,
Swer diſen zwein geverig ſi
Vnd wone mit valſcher bu(o)te bi
Der werde zeinen ſteine.

12) *Die melder*, proditores. vid. notam meam ad Otfrid. IV, 18, 56. num. 16. Quos ſupra §. 4. appellaverat *loſe mercker*, eos hic appellat *melder. melden* pro: denunciare, indicare, in hodierno adhuc eſt uſu. *Scherz.*

13) Mens eſt:

Hic modus agendi nequaquam mihi placet.

Vocem *fuore* eodem ſenſu ſupra habuimus. *beheit* corruptum eſt ex: *behagt. Scherz.*

14) Verte: *Hæc non laudatur à Modeſtiæ aulâ. Sal* pro *Aulâ*, *Domo* uſurpatur. Notk. Pſ. x, 4. *din gloubigi Sela iſt Godes* Sal. conf. Eccard. ad LL. Salic. tit. 19. pag. 44. *Scherz.*

15) Reddo:

Autumo, quod illius virginis animus,
Quæ ſine reverentiæ ſtudio fuit educata, juxta (antedictum) *fœminæ illius morem ſæpe agat.* Scherz.

16) Pro:

DIE TOHTER.

9. *Ich wil daran vnſchuldic ſin,*
Hu(e)be man min vnſtet vf das ſtro,
Es abtent niht die ſinne min
Iſt es von warheit niht alſo,
Ich wil min gemu(e)te tragen ho
Das minen iaren wol anſtat, min lip in eren ziehen
[16] *ſol*
[17] *Als ie der werden wille was;*
Ich wil daran vnſchuldic ſin, ob man mir treit darumbe has.

10. *Sint minú wort wiſe an werk*
Des lob ich niht; es iſt ein wibt
Was ſolte mir ein guldin berc,
Des ich genieſſen mo(e)hte niht;
Ein o(v)ge liebt, das niht geſibt,
Das zeiget ſelten gu(o)te wege; [18] *was ob dú ſelde mir geſchibt,*
Das ich in beiden obe gelige,
Vnd diner lere volge, ſo das ich vntugenden angeſige.

DIE MV(O)TER.

11. *Got gebe das din dink erge,*
Als du haſt willen vnd gedanc.
Was wil ich danne fro(e)iden me;
Wirt din lob niht von ſchulden kranc,
Des ſagent dir die beſten dank.
Weiſtu niht wie diu [19] *ſu(e)ſſe maget Lunet nah lobe mit tugenden ranc;*
Villihte o(v)ch dir das heil geſchibt,
Ob man dich nu durh frien mu(o)t ze wibes tugenden [20] *brechen ſibt.*

DIE TOHTER.

12. *Din wehſel rede ein ende habe,*
Die ſuln wir vf das riche geben
Das deſte gro(e)ſſer ſi din habe;
Vnd lere mich nach eren leben,
Gebaren vnd ſprechen eben,
Wie ich den wiſen wol behage, das wil ich niemer vbergeben.
Du(o)n aber ich niht den willen din,
So haſtu dich enbunden wol, vnd mu(o)s ich ſelber ſchuldig ſin.

DIE MV(O)TER.

13. *Du ſpricheſt wol min liebes kint.*
Der ſu(e)ſſen rede ich dir wol gan,
Wer weis nu wa die ſteten ſint;
Vil [21] *miſſewendig ſint die man,*
Si tragent [22] *nebelkappen an:*
Ze gu(o)ten wiben ſu(e)ſſe rede dú meiſte menege ſprechen kan,

Doch

16) Pro: *ſol* lege: *ſo.* id quod & Rhythmo & contextui quadrat. *Scherz.*

17) Verte:
Ceu ſemper dignorum (laude i. e. proborum) *voluntas ſtudium fuit.* Scherz.

18) Hæc verba videntur ita eſſe explicanda:
—— —— *Eſt aliquid, ſi hæc felicitas mihi contingit.*
Scilicet ἀπὸ τῦ κοινῦ repetenda ſunt ante vocem: *was:* verba, *es iſt*, quæ in hujus Paragraphi ℣. 2. ſunt, ubi legitur: *es iſt ein wiht*, quod idem eſt, ceu alibi oſtendi, ac: *Illud nihil eſt.* Mens auctoris eſt, quod uti id res nihili eſt, ſi verba & facta diſcrepant, ita é contrario aliquid (i. e. res æſtimanda) fit, ſi verbis facta virtuoſa reſpondent. Eadem ratione Horatius lib. I. ep. I. ℣. 32.
Eſt quiddam *prodire tenus, ſi non datur ultra.*
ita Cic. Divin. in Verr. c. 15. *Cæcilius tum denique ſe* aliquid *futurum putat.* Scherz.

19) §. 11. *Lunet*) Hiſtoriam non legimus. Videtur eſſe, qua de Tanhuſer;
Lunet dú was von hoher art
Ir vater der hies Willebrant.
Et N. von Gravenberg in Wigolais;
Fro(v) Lunet dú kunde phlegen
Des ritters mit den leven bas
Da er gevangen bi ir ſas.

20) §. 11. *Brechen*) Lego *breben*, ſplendere, nitere. Kriſtan von Hamle ad amicam;
Dike ich gerne bi mir ſehe
Die vil liehte rote breben,
Meiſter Go(e)tfrit von Strasburg;
Ach brehender ſterne, ach brinnender mane,
N. von Gravenberg in Wigolais;
Als ein ſtern da bruzne
Alſo brehent er ze allen ſtunden.
Her Dietmar von Aſt;
Vrlob hát des ſumers brehen.
quo modo paſſim *brehendes gras, brehender kle, brehender ſat*, hoc libro: prorſus ut *nitida fruges* Lucretio lib. II. de Nat. rer. *nitentia culta* Virgilio lib. I. Georg.

21) Apud Notkerum in Pſ. 38, 2. occurrit. *Miſſewendera*, quo nomine indigitantur, *qui omnia ſiniſtre explicant & in malam partem interpretantur.* occurrit tamen &: *miſſewende* pro ſcelere in genere. vid. infra §. 39. in fine. *Scherz.*

22) §. 13. *Si tragent nebelkappen an*) *Nebelkappen* ſunt qui putent gemmas fuiſſe, quæ geſtantes reddderent ἀόρατους τοὺς φοροῦντας. Anonymus libro von den Helden, Zwergen, und Riſen, qui appendix ad Heldenbuch, cap. IV. *Do was ein ſtein in, wer den bi im het, den mobt niemán geſehen, der heiſt ein nebelkap.* aut vehementer fallor, aut ex fabulâ Gygis, quam Herodotus narrat. Quin ab eorum opinione eſt, quòd Poetæ noſtri Pygmæorum hoc inventum tradant, propriumque peculium. Fingunt enim montes incolere gemmiferos, gnaros naturæ gemmarum, auri, argenti, ceterorum metallorum. Figmenti origo a Dæmonum illuſione, qui in facies verſi homunculorum, nunc apparere foſſoribus metallorum, jam ſubitò ſolent diſparere. Eadem ludificatio in ædibus urbanis: ubi & fodere interdum & fabricare ſimulant. vulgo Alamannorum *Erdmænli*; de quibus ſingularem tractatum inſtituit Theophraſtus Paracelſus, in quo (verbo dicam) ſimulata pro veris, falſa multa pro certis adſtruit. Ceterum in verbo *Nebelkap* inter ſcriptores diſconuenit. Heinrich von Oſtertingen magiæ adſcribit ac præſtigiis, part. IV. Heldenbuch; ubi de Laurino Pygmæorum Rege Theodorici Veronenſis ſororem rapiente;
Er kunt ſich wol gevriſten
Das kam von zo(v)berliſten,
Der dú maget fu(o)rt von dan
Der bet ein nebelkappen an. poſtibi;
Kúnig Laurin begunde
Griſen zu(o) den malen ſin,
Darus nam er ein keppelin
Darin verbant er ſi ze hant
Vnd ſinen gu(o)ten ſchiltes rant,

Doch innerhalb niht ane ſchaden
Verſnident dich ir ſchappel, [23] *ſan du mu(o)ſt din wange*
vs o(v)gen baden.

DIE TOHTER.

14. *Was aht ich vf ir ſchappellin,*
Da ſi ir frúnde triegent mitte;
Ich wil fri vor in allen ſin,
Mich vahent niht [24] *ir wehſel ſitte:*
Min ſtete herze ich wol erbitte
Das es mih vriet vor vntat, mich triegen niht [25] *ir*
ſpehen ſnitte;
Sie ſuln mich vinden [26] *in der acht*
Das mich [27] *verleſte niht ir rede, Got gebe in allen*
gu(o)te naht.

15. *Si ſagent,* [28] *wib haben kurzen mu(o)t,*
Da bi doch alle langes har;
Den gelich vil manig ú leider tu(o)t,
So ſi das ſprichwort machet war,
[29] *Swies vmb der manne vnſtete var.*
Wir wib wol ſolten veſter ſin, (ob ichs mit hulden re-
den getar,)
Vnd tru(e)gen in gemeinen has,
Die niht ir zuht an vns bewarnt, vnd ſchonden vnſer
deſte bas.

16. [30] *Eſt komen her in alten ſitten*
Vor manigen iaren vnd tagen,
Das man dú wib ſol gu(e)tlich bitten
Vnd lieblich in den herzen tragen,
So ſuln ſi zúhteklich verſagen;
[31] *Ald aber ſo ſinneklich gewern, das ſis darnach niht*
ſere klagen.
Dú ſpate rúwe iſt gar ein wiht,
Da bi der [32] *wandelberen ſpot bin nach, alſo der ſcha-*
de, geſchibt.

DIE MV(O)TER.

17. *Du biſt der ſinne vf rehten wege,*
(Des fro(e)we ich mich vil liebes kint)

Behalt

Do moht man in geſehen niht;
Von zo(v)ber dike das geſchibt
Das ſoſt nit moht ergan &c.

Vocat tegmentum, non gemmam. nec aliter ceteri ſcriptores. Der Jung Miſner;

Vil manig laſter das ich ſihe in miner nebelkappen.

Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch, de pygmæo, cujus comitate ac beneficio factum, ut Wolfdietericus oculis hoſtilibus inviſibilis objiceretur;

Es ſwang im gar behende
Ein nebelkappen an,
Den edeln held ellende
Fu(o)rt es do bald von dan. Et mox;
Er gunde bald enſtriken
Die nebelkappen ſin
Do geriet in anebliken
Dú ùbel walledin.

Anonymus in Húrnin Súfrid, de pygmæo Eugelo;

Er nam ein nebelkappen
Vnd warfs über den man,
Wie viend der Ris im ware
Noch mu(o)ſt er in verlorn han. ibidem;
Kom in der kapp von dannen
Das der Ris niht werd gewar.

Nomen ipſum Latinè ſonare ac valere poteſt, *nebuloſum cucullum.* quo in figmento non primi ineptierunt noſtri Poetæ: fecerunt idem antehac quà Græci quà Latini. Ita enim princeps Poetarum Homerus Iliad. III.

——— Τὸν δ' ἐξέρπαξε Ἀφροδίτη ——— ἐκάλυψε
δὲ ἀὴρ πολλῆς:

h. e. *Illum verò eripuit Venus, obtexitque nebulâ ſpiſſâ.* de Venere Paridem liberante Similia Virgilius narrat de eâdem Venere & Æneâ. *Goldaſtus.* In Twingeri vocabul. Germ. Lat. MSC. occurrit: *Nebelkappe*, Limberida. aſt in ejusdem vocabulario Lat. Germ. MSC. legitur: Limberdia. *Nebelkappe.* Scherz.

23) Pro: *ſan* lege *ſar*; ceu etiam in Rhythmo de S. Annon. §. 31. & 32. legendum eſſe monui. Eſt autem *ſar* idem ac: *mox, ſtatim, extemplo.* vid. Palthen. ad Tat. p. 406. Verſum hunc itaque κατὰ μετρὸν ſic exprimo:

Si *ſecant te ipſorum* (maſculorum, juvenum inprimis) *corollæ, tum mox cogeris genas tuas ex oculis lavare.*

ut mens ſit: quod ſi fœminæ capi ſe patiuntur externâ maſculorum pompa, & illecebris, id ipſum mox lugendi materiam præbeat. formulam: *die wangen us ögen baden*, pro *flere* ſupra in Paræn. Winsbeckii §. 61. habuimus. *Scherz.*

24) *Ir wehſel ſitte*, redde: *illorum mores mutabiles, inconſtantes.* in Verſ. Epiſt. Iſidori ad Florent. verba Latina: *Mutatio nominis quid ſignificabat?* ſic Theotiſce redduntur: *Wexſal dher nemin huuaz baubnida?* Scherz.

25) *Ir ſpehen ſnitte* idem eſt, ac: *ipſorum callidi ictus.* vox *ſpeh* proprie *ſapientem* denotat, cui externâ ſpecie *callidus* homo ſimilis eſt. vid. Opitii notam ad Rhythm. de S. Annone §. 2. n. 21. *Scherz.*

26) *In der acht*, hic idem eſt, ac hodiernum: *auf der hut, auf der wacht.* i. e. *non incautam me invenient.* Scherz.

27) Aliquando in mentem venit, hic legendum eſſe *verleze*: aſt, cenſeo τὸ *verleſte*, quod à *laſt*, onus, deſcendere poteſt, tollerari poſſe. *Scherz.*

28) §. 15. *Wib haben kurzen mu(o)t*) Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Do ſprach dú Keiſerinne,
Wir frowen han kurzen mu(o)t,
Swas einr iez nit im ſinne
Geren ſi es morgen tu(o)t.

29) Hunc verſum ita reddo:

Quomodocunque maſculorum inconſtantia ſe habeat. Scherz.

30) *Eſt* contracte pro: *es iſt.* Scherz.

31) *Ald* pro: *oder: aut* non raro occurrit apud Notkerum; ſic Pſ. VII, 2. dicitur: *Loſe mih vone Abſolone* alde *ſpiritaliter* (*keiſtlicho*) *fone diabolo* (*nider riſe*) ab Helvetiis adhuc hodie in hoc ſenſu vox hæc uſurpatur. *Scherz.*

32) §. 16. *Dabi der wandelberen ſpot*) Ex verbo communi; *Den ſpot zom ſchaden. Wandelber* privationem notat, non habitum, wandelsvri, anvvandel. *Ber* pro *Bar.* Wolfaram von Eſchelbach præfat. in Heldenbuch;

Dan die da ſint laſterbere.

Anonymus in Húrnin Súfrit;

Du bo(e)swiht tugend ber.

ita vet. editio: vulgò *ler.* vide quæ notavi ad Winsbekium §. 43.

33) *Er-*

Behalt ſi wol in diner pflege,
Das dich dú minne iht mache blint.
Vil wiſu herzen [33] *erkindet ſint*
Von ir gewalt, das iſt [34] *ir kunt, die rede* [35] *ze beine niht enbint;*
Wiltu dich ir gewaltes wern,
So mu(o)s Got dinen iungen lib mit ſiner hohen kraft ernern.

DIE TOHTER.

13. *Min herze ſich ſelbe erkennen ſol,*
Der minne kraft iſt mir vnkunt.
Ich ſprich es vngeru(e)met wol,
Ich wart nie von ir [36] *ſtralen wunt,*
Vnd lebe noh her der not geſunt;
Frowe minne weis dú herzen wol, die ſi mac twingen an den grunt;
Der hertzen ich nit eines trage,
[37] *Da von der minne meiſterſchaft an ſiner werdekeit verzage.*

DIE MV(O)TER.

19. *Ob hundertuſent herzen kraft*
In einen herzen mo(e)hten ligen,
Der ſu(e)ſſen minne meiſterſchaft
Im kurzlich mo(e)chten angefigen,
Si hat vil ſtarkú herzen erſtigen
Kúnic Salomon ſwie wiſe er was, ir wart ſin herze niht verzigen.
Wil ſi dir in das herze [38] *ſmiden*
Des kanſtu nie mer dich erwern, dich welle alleine Got befriden.

DIE TOHTER.

20. *Du ſpricheſt, Mu(o)ter, den gelich,*
[39] *Als dich ir kraft geru(e)ret habe;*
Swie gar ir maht ſi krefte rich,
Ich kem doch ir gewaltes abe;
Ich laſſe e tragen mich ze grabe,
E ſi min herze mit gewalt, alſam ein ſpiegelholz, ergrabe.
Kumt aber ſi drin, vnd ſperret zu(o),
Genis ich, oder bin ich tot, das ſage mir, was ich dan tu(o).

DIE MV(O)TER.

21. *Du gibſt, ſi habe geru(e)ret mich*
Hievor bi minen iungen tagen,
Ob es ſo hat gefúget ſich,
Davon wil ich dir niht vil ſagen:
[40] *Swenne der hunt den hirz wil iagen*
Hat er iht wol genoſſen vor, er mag ſich deſto wirs entſagen:
Swer [41] *hoher minne twingen gert,*
Der ſol vnfu(o)ge laſſen gar, vnd machen ſich den werden wert.

DIE TOHTER.

22. *Bin ich dir deſte lieber iht,*
Ob minne twinget minen ſin,
Vnd von gewalte das geſchiht,
Ich wil niht in dem zwivel ſin.
Nu tu(o) mir din willen ſchin,
Das gediene ich iemer vmbe dich, gevar ich wol, dú ere iſt din.
Ich han geribtet minen mu(o)t
Swas dir an mir gevallet wol, das mich das alles dunket gu(o)t.

DIE MV(O)TER.

23. *Ich wil dir minen willen ſagen,*
Den ſoltu reht alſo verſtàn:
Maht du ein kúſches herze tragen,
Des mu(o)ſt du lob vnd ere han;
Ob div minne dir des niht gan,
Vnd wil betwingen mit gewalt dich, das du minneſt einen man,
Der ſelden iſt vnd eren wert,
Der ſol doch nach dem willen min von dir beliben vngewert.

DIE

---

33) *Erkindet ſint*, idem eſt ac: *infantes facti ſunt*; ſeu in eum mentis defectum incidere, quo infantes laborant. *Scherz.*

34) Pro: *ir kunt* lege: *dir kunt*. Scherz.

35) An pro: *ze beine* legendum eſt: *ze pine*, in pœnam. ut vertendum ſit: *hunc ſermonem in pœnam non dimitte*. Mens eſt, quod verba (modo prolata à matre de vi potentiâque Amoris) non negligere debeat, cum neglectus hic ipſi damnoſus ſit futurus. *Scherz.*

36) *Von ir ſtralen* redde: *ab ipſius ſagittis*. Gl. Florent. *ſtrala*, ſagitta. Gl. Boxhorn: *ſtrala*, obelus. Notk. Pſ. 7, 14. verba: Sagittas *ſuas ardentibus* (lege: *ardentes*) *effecit*, ſic transfert: *ſine* ſtrala *uuorhta er brinnenten*. Anglo-Sax. *ſtrœl*, ſagitta, jaculum. *ſtrœlian*, ſagittare. Belgis veteribus: Jaculum, ſagitta, *ſtraele*, Italis, *ſtrale*, qui hanc vocem, uti multas alias, ſine dubio à Germanis mutuò accepere, hinc apparet, quare radios ſolis appellemus *ſonnenſtrahlen*, item fulmina *donnerſtrahl*; ſunt enim inſtar ſagittarum ſeu jaculorum. *Scherz.*

37) Pro: *da* lege: *das*; ſc. herz. *Scherz.*

38) Pro: *ſmiden* aptius legeris: *ſniden*. Scherz.

39) *Als dich.* idem eſt ac: *als ob dich*, quaſi te. *Scherz.*

40) Senſus eſt, quod canis, in Venatione cervi forte occupatus, ſi egregios ante ſe habeat ſocios, eò minus bene venationem deſerere queat. *Scherz.*

41) §. 21. *Swer hoher minne* &c.) Walther von der Vogelweide;

Niderú minne heiſſet dú ſo ſwachet
Das der lib nach kranker liebe ringet,
Dú liebe tu(o)t vnlobeliche we:
Hohe minne heiſſet dú das machet
Das der mu(o)t nach werder liebe uf ſwinget &c.

V(o)lrich von Liechtenſtein;

Hoher mu(o)t du twingeſt mir den lib ze hoh
Vnd iſt dir das herze min darzu bereit,
Wand es je die nidern minne vloch:
Nidrú minne an fro(e)iden tot
Iſt er dem ſi angefiget,
Git dú hohe ſende not:
Doch wol im der der ſelben pfliget,
Si git ſorgen, und iſt dú ſorge fro(e)idenrich.

Digitized by Google

DIE TOHTER.

24. *Ich wil dir des min trúwe geben,*
42 *Die Kriſten é geſetzet hat,*
Die wile ich einen tac ſol leben
Ich briche niemer dinen rat.
Ob mich dú minne niht erlat,
Si welle twingen mir den ſin wirs, danne záhte wol an ſtat,
Vil liebú mu(o)ter, ſo ger ich,
Ob du die volge ſehſt an mir, das du mit 43 *runen mideſt mich.*

DIE MV(O)TER.

25. *Ich wil din, Tohter, hu(e)ten niht;*
Din ſteter mu(o)t din hu(e)ten mu(o)s;
Ob dir von minnen kraft geſchiht,
Das dir ze walde ſtat der fu(o)s,
44 *Das ſchaſſe dir din ſtete bu(o)s.*
45 *Mac ſi ir kreften angeſigen, ſo dieneſt du der werden gru(o)s;*
Dú hu(o)te 46 *pru(e)fet dike ſchaden,*
Swer hu(e)tet anders danne er ſol, der wil ze hus unere laden.

26. *Ein reine wib in tugende wert,*
Dú wol ir eren hu(e)ten kan,
Vnd niht wan ſteter trúwen gert,
Die ſol man ſelbe hu(e)ten lán.
Man ſol die hu(o)te heben han
An einen wibe tumber ſitte, dú niht ir ſelben eren gan.
47 *Wan mac ir ein dinc vnderſehen,*
Da ſi ir fribeit tribet zu(o), das furbas niemer kan geſchehen.

27. *Dú hu(o)te iſt niht ein ſwere pin,*
Da frúnt wil minnen frúndes rat,
Tu(o)t er es mit dem herzen ſchin,
So iſt das ein ſwachú miſſetat
48 *V(o)rber die an ſin ere gat.*
So hat der hu(o)ter gu(o)ten mu(o)t, ob im dú volge bigeſtat.
Sol wiſer rat der folge enbern
Der alſo frúnde hu(e)ten ſol, 49 *der zampte lihter einen bern.*

28. 50 *Dú hu(o)te iſt wibes eren gram,*
Swa ſi vf kranken wan geſchiht.
Ir ende gu(o)t ich nie veruam;
Betwungen lieb iſt gar ein wiht,
Wan ſi git hohes mu(o)tes niht;
Dú liebe ſol von herzen komen, vnd haben mit ſteter trúwen pflibt
Vf alle verlúſt vnd vf gewin
Die ander liebe ſlipfic ſint, alſam ein ie da her, da hin.

29. *Nu*

---

42) §. 24. *Die Kriſte é geſetzet hat)* Reinman von Zweter:

Aller orden pris ich nibt
So ſere als die é alleine, ſwas darumbe mir geſchibt,
Barfu(o)ſſen, Bredigere, Krúzer orden ſint da engegen blint;
Gra, wis, ſwarzer múnche iſt vil,
Hornbru(o)der, und Martere, als ich ich beſcheiden wil,
Schottenbrúder, und die mit den ſwerten ſint da engegen alle gar ein wint,
Tu(o)mherren, Nunnen, und leigen Pfaffen,
Vnd alle die orden, die Got hat geſchaffen,
Die lebent des dú é hat erzúget:
Swer der é ze rebte pfliget
Der hat bie und dort geſiget,
Swers widerredet, des volget niht er liget.

43) §. 24. *Das du mit runen mideſt mich)* Vt me clanculum monendo dehorteris. *Miden* actione reciprocrâ pro dehortari, abſterrere. quæ ſignificatio Ebraiſmum ſapit. *Runen* propriè clam loqui, in aurem aliquid dicere. Interpreti Pſalmor. apud Lipſium; *ſuſurrabunt, rundon.* Apud Eſchelbach part. I. Heldenbuch, Otnit, interrogatus ab Eliga, qui cum loqueretur, reſpondet;

Ich rune ſicherliche
Mit mir niht alters ein:

Confabulabatur autem cum Elbericho pygmæo, qui inadverſis vectoribus in navem venerat. verbum Helvetiis notum. quod, quia incantantes murmurare ac clàm ſecum fari ſolent, pro incantare cœptum eſt ſumi. Et hodie apud nos virgines, cùm in vigiliâ D. Andreæ neſcio quibus incatamentis amaſios provocant, dicuntur *runen. Runzabel*, pythoniſſa, runa diaboli. *Zabel*, Zabolus, Diabolus.

44) §. 25. *Das ſchaſſe)* verbum Franco Gallicum *chaſſer*, fugare, abigere; in libris antiquis *chacier.* Goldaſtus. Verſus hujus mens eſt, quod Winsbeckia tunc debeat perpetua conſtantique emendatione ſeu virtutis ſtudio reſiſtere tentationibus Amoris. *buazen* eſt antiquis: *emendare.* vid. meam Notam ad Otfrid. Ev. 3, 2. 20.

45) Verte:

Si poteſt illa potentiam ejus (amoris) *vincere tunc mereris bonorum ſalutationem* ſeu laudem. *Scherz.*

46) *Prüfet* idem eſt ac: *inveſtigat, odoratur.* Scherz.

47) Pro *Wan* ſine dubio legi debet: *Man.* Verba autem hujus & ſeq. verſus hunc ſenſum habent:

Poteſt illius res obſervari, præcaveri (Talis ſc. res) *ad quam petulantia eam impellit, ita ut id ulterius in effectum deducere nequeat.* Scherz.

48) Goldaſtus in omiſſis, dicit pro: *V(o)rber* legendum eſſe: *Verber*, ſed etiamſi hanc Lectionem admittas, res tamen clarior non fit. Oedipode hîc opus eſt.

49) Redde: *Ille manſuefaceret facilius urſum.* Scherz.

50) Hunc §. qui ſatis obſcurus eſt, ita interpretor:

Cuſtodia (de quâ hactenus dictum) *fœminæ bonori eſt inimica,*
Si cum ſpe exiguâ (ſc. emendationis) *ſit.*
Ejus finem (eventum) *bonum fuiſſe nunquam audivi:*
Coactus amor eſt res nibili,
Si quidem non producit animum excelſum;
Amor debet venire ex corde (ſincero) *& habere cum conſtanti fide converſationem*
Ad omne damnum & lucrum (communicandum.)
Alii amores ſunt lubrici (ac inconſtantes) *tanquam* (voces) *huc! illuc!*

Quid *uuibt* ſit ſupra expoſui. *Pflicht* hujus ævi ſcriptoribus non raro denotat *converſationem, communionem.* Gnomol. meus MSC. lat. 33.

Wa die richter haben pflicht
Mit den dieben, des doch vil geſchicht,
Des mag der diep genieſſen wol,
Da man ime verurteilen ſol.

Idem Gnomol. lat. 50.

So getruwes frundes ger ich nicht
Der gern wolt haben pflicht
Mit myme wibe nach unere
Von dem ſal man keren.

Ultimus verſus id indicat, quod, qui vagos ſectantur amores, iis ſimiles ſint, qui nunc huc, nunc illuc eundum eſſe clamant. *Scherz.*

51) Ver-

Digitized by Google

29. *Nu laſſen wir die hu(o)te varn*
Vnd ſprechen von der minne me;
Mahst du dich vor ir kraft bewarn
Als du mir hast verjehen ê,
51 Swem danne ein ſchappel ſchoner ſte
Min kint, danne dir das dine tu(o), da man die werden ſchowen ge
Das laſſe ich iemer ane has,
Es mac ein wib wol ſcho(e)ner ſin, enkeinú lebt in zuhten bas.

DIE TOHTER.

30. *Du lobeſt mich liebú Mu(o)ter min,*
Alſam ir kint ein mu(o)ter ſol.
Ich lige dir in dem herzen din,
Vnd tu(o)n dir in den o(v)gen wol.
Min trúwe iſt o(v)ch gegen dir niht 52 hol;
Du biſt mir lieber, danne min lip, der liebe iſt gar min herze vol,
Nu ſage mir ob dú 53 Minne lebe
Vnd hie bi vns vf erde ſi, ald ob vns in den lúften ſwebe.

DIE MV(O)TER.

31. *54 Ein wiſer man Ovidius*
Der tu(o)t vns wunder von ir kunt,
Er giht, ſi ſi genant 55 Venus,
Si mache ſu(e)ſſe herzen wunt,
Vnd nach ir willen wider geſunt,
Dú ſelben aber wider ſiech, das iſt ir wehſel alle ſtunt.
Ir willen niht endringen mac,
Si vert vnſihtic als ein geiſt, ſi enhat niht ru(o)vve naht noch tac.

32. *Sint*

---

51) Verte:

Quam itaque corolla pulcrius ornet,
Mea Filia, quam tibi tua præſtat, ibi ubi videmus converſari honeſtos, i. e. in circulo proborum.
Hoc (dicere) *omitto ſine odio* ſc. erga alios tamen;
Poteſt quidem eſſe, ut aliqua fœminarum ſit pulchrior (te) nulla tamen viveret in virtute melius.

i. e. nulla tamen te virtutibus ſuperaret, anteiret. *Scherz.*

52) *Hol* idem eſt ac: *occultus, latens.* hinc noſtrum *eine höle*, conf. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 314. *Scherz.*

53) §. 30. *Nu ſage mir ob dú Minne lebe*) *Minne*, Dea amoris, Latinis *Venus*, Aboriginibus Germanis *Fria*; cujus nomen remanſit in eidem illi ſacratâ die *Fritag*, in verboque *frien*, nubere. Sed de *Friá* in Antiquitatibus noſtris: nunc ad Winsbekiæ locum vide ſis, quæ omninò huc attinent, & ſcribunt Vlrich von Liechtenſtein §. 145. Her Heinrich von Veldig §. 22. Her Go(e)tfrit von Niſen §. 8. Grave Wernher von Honberg §. 95. Her Walther von Klingen §. 3. Friderich von Huſen §. 45. Her Heinrich von Morunge §. 41. Reinmar der Alte §. 199. Heinrich von Rugge, §. 4. Walther von der Vogelweide §. 18. 249. 250. 309. Hawart §. 11. & ſeqq. Reinmar von Zweter §. 128. & ſeq. Qui omnes de deâ *Minne*, ejus potentiâ, regno, divitiis, moribus, multa non hercules ineptè nec ἀκυρίως diſſerunt. Hodie nomen inter nupta & prætextata; veluti *Venus* apud Latinos pro congreſſu Venerio. ita interpretantur Grave Chu(o)nrat von Kilchberg §. 7. Her Go(e)tfrit von Niſen §. 122. & 141. Herzoge Johans von Brabant §. 21. alii. *Liebe* verò Cupido perhibetur, filiola Minnæ, ab Vlrich Schenk von Winterſtetten §. 48. & Chu(o)nrat Schenke von Landegge §. 20. ab amore ſcilicet; unde & *Amor* Latinis. propriè namque *lieb*, amicus, carus. Hucbaldus Monach. Elvonenſis in vitâ S. Lebuini Presbyteri, cap. 1. *Lebuinum, carum ſibi amicum, juxta idioma nominis ſui optimè congruentis. Fertur enim a ſuæ peritis linguæ, quòd Liefuuyn patrioticè ſit vocatus, quod Romanis ſonat carus amicus. Sed ecce quam dignieoſum iſtius vocabuli præſagium, dum quod futurus erat opere, jam ejus præſignatum eſt nomine.* Radbodus Trajectenſis Epiſcopus in Eclogâ de S. Lebuino;

Nam ſi vertatur Liauuin, quod cuna ſonabant,
Carus amicus erit ———

Ceteroquin illa diſcriminatio non eſt perpetua. Nam & *Liebe* uſurpatur pro Venere, & *Minne*, pro Cupidine. Idem Schenke von Landegge;

Minne ſchütze Cupido traf min herze ſit bin ich unfro.

Friderich von Huſen;

Minne, Got mu(e)ſſe mich an dir rechen,
Wie vil du minem herze der fro(e)de wendeſt;
Vnd mo(e)hte ich dir din krumbes o(v)ge usgeſtechen &c.

Meiſter Chu(o)nrat von Würzburg;

Her Mars der rihſet in den lande,
Der hat den werden Got Amur
Verbert mit ro(v)he und o(v)ch mit brande
Des ſint die minne worden ſur &c.

54) §. 31. *Ein wiſer man Ouidius*) In re amatoriâ ferè in teſtimonium citatur *Ovidius*, etiam à Germanis. Her Ru(o)dolf von Rotenburg;

Ovidius der wiſe man
Do der von erſt minne pflag,
Do kunte er uns den ſinen ban
Ob ſie die naht ald den tag
De keiner lib
Man alder wib
Die minne unrehte pflegen.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Ir ſcho(e)ni und ir geviſſen
Het ſich gefliſſen
Ovidius mit lobe dar
Er en mo(e)ch ſin nit wol loben gar.

55) *Venus*) Libro de Arte amandi. Amicæ ab amantibus *Veneres* dictæ, non Latinis modò, ſed Germanis. Herzoge Heinrich von Preſsla;

Ich klage dir Venus ſendú leit,

Her Ru(o)dolf von Rotenburg;

Wolde geluke ſin
Der Venre min.

Her Heinrich von Morunge;

Ich wene ſi iſt ein Venus here
Die ich da minne.

Wolfaram von Eſchilbach;

Venus dú Go(e)ttinne.
Lebt ſi nob ſi mu(e)ſte bi ir verblichen ſin.

Nimirum *Venus* inter mortaleis fuit, omnium ſui ſexus pulcherrima; cujus virtute formæ evenit, ut in cælites referretur, amantium dominatrix. Meiſter Chu(o)nrat von Würzburg.

Venus dú feine dú iſt entſlaffen
Dú wilent hoher minne wielt. &c.

56) i. e.

Digitized by Google

32. *Sint ellú herzen in ir gebot?*
[56] *Der eren ich ir niht engan;*
Es werdent liehtú o(v)gen rot,
Suln [57] *hohe gern die nidern man,*
Von den kein ere werden kan;
Vnd ſuln die hohe nider gern, der Got ſich wunderlich verſan,
Der ir gewalt ſo wit emmas;
Die hohen ſolten hohe gern, die nidern nider, das ſtu(e)nde bas.

33. *Dú hohe edel minne wert,*
[58] *Dú wirbet ſunder wan niht ſo,*
Wan ſi niht, wan der herze gert,
Die ſi mit zühten vindet fro,
Dú zühet ſi mit ir ſo ho,
Das ſi verſmahent ſvvachen mu(o)t; ſi lat des niht [59] *durh fürſten dro.*
Si slies ein herze ins ander gar
Die nach ir willen ir behagent, [60] *der nidern nimt ſi keine war.*

DIE TOHTER.

34. *Fürwar, ſi tete mir gewalt,*
Ob ſi betwunge mir den ſin,
[61] *Das mir min herze wurde balt*
Vf miner ſelden vngewin
Vnd wider minen mu(o)t dahin
Davon min ere wurde kranc, [62] *des ich noch her erlaſſen bin.*
Wil es dú minne niht entbern,
[63] *So twinge nach ir eren mich, des mu(o)s ich vf genade gern.*

35. *Ich wil dir liebú mu(o)ter me*
Von werder minne tugende ſagen,
Wie es vmb ir [64] *geleſſe ſte;*
Si mac ein herze niht getragen,
Das mit vntugenden iſt verslagen,
Da wil ſi ane zwivel niht benahten innen noch betagen

Es

---

56) i. e. *Hunc honorem ei invideo, dieſe ehre gönne ich ir nicht.* Supra aliquoties habuimus *gan* eodem ſenſu. *Scherz.*

57) *Hohe gern*, alta concupiſcere, *geren*, *gern*, antiquis idem eſt ac: *begeren.* ſic: *gereda* pro: *deſiderabat*, occurrit in Exim. Lud. R. p. 90. & apud Notk. Pſ. 89, 3. eſt *ger.* pro: *cupidus.* de quâ voce vid. Opitii notam ad Rhythm. de S. Annone §. 8. not. 70. *Scherz.*

58) Hunc & ſeqq. duos verſus ſic interpretor:
Ille revera ſic non incedit, ſeu agit,
Si quidem non cupit, niſi corda illorum,
Quos invenit virtutibus lætos, ſeu gaudentes.
de v. *wirbit* vid. quæ dixi ad Otfr. III, 23. not. 26.

59) *Durh fürſten dro*; propter comminationes Principum. *dro* pro: *drohungen* ponitur, ſic in Hiſt. Joſaphati & Barlaami Rhythm. dicitur: *ih vorhte dines Vaters dro.* Scherz.

60) Verba: *der nidern nimt ſi keine war*, interpretor: *abjectorum, vilium curam nullam gerit.* Scherz.

61) Hunc & ſeq. verſum expone:
Ut mihi meum cor fieret temerarium
Ad felicitatis meæ diſpendium. Scherz.

62) Verba: *des ich noch her erlaſſen bin*, redde: *à qua re adhuc ſum immunis.* Scherz.

63) Pro: *ſo*, videtur legendum eſſe *ſü*; & hunc cum antecedenti verſu ita interpretandum.
Si illo Amor non vult carere,
Cogat me ad honeſtum (honeſte amandum)
debeo hoc petere, ut gratiam.
i. e. Quodſi Amor abſolute in me vim ſuam exerere vult, peto gratiæ inſtar, ut ad honeſte amandum impellar. *Scherz.*

64) §. 35. *Wie es vm ir geleſſe ſtet*) *Geleſſe* vetuſtim dicebantur relicta à defunctis, ſeu hereditas foret, ſive legata & fideicommiſſa. Superat nomen in illâ vulgari ſervitutis formulâ; *gwand und gläſs*, ſuper quâ perpetuæ ſunt concertationes in foro. Audivi ICm. non parvi nominis, qui conaretur evincere, *gwand* eſſe à maribus, *gläſs*, ab feminis relicta veſtimenta. oppidò abſurdè, ne dicam ineptè. *gwand* ſpecies eſt; *gläſs* genus, complectens omnia à defuncto vel ſervo vel liberto relicta, quæ jure poteſtatis dominus aut patronus ſibi vindicat. quæ poteſtas vulgo Alamannorum *Erbrecht*, interdum *Erbſchatz.* Eſt ergò *gwand und gläſs*, ſi Latinè dicas, *veſtimenta & cetera relicta*: in quibusdam inſtrumentis *Fäll und gläſs.* Id ut rectè percipiatur, ſciendum eſt, ſervis mortuis non filios modò filiaſué, ad ipſos etiam dominos ſuccedere, alicubi in ſemiſſem, multis in locis quadrantem, plerisque trientem. Interim & veſtes auferuntur ſelectæ, vulgò *gwandfäll*: & pecora ſtabulis abiguntur, *hauptfäll*: illam in bona ſucceſſionem *gläſs*, relicta, *verlaſſenſchafft*: hanc ſpecierum exactionem *fäll*, caduca, *verfallenſchafft*, nuncupant. quia verò veſtium uſitatior exactio, evenit, ut illâ in formulâ *gwand* cum *gläs* jungeretur. Nec ſervi ſolùm his oneribus, ſed & liberti, maximè Eccleſiaſtici, quorum ſuprâ docuimus peiorem eſſe conditionem, diſtringuntur. In caducis (liceat ita loqui docendi gratiâ) auferendis ordo is ſervatur, quo vel pater vel filiusfamilias, major minorve natu, ex humanis exceſſerunt. qua de re primus Vdal. Zaſius, incredibilis diligentiæ JC. libro Singul. intellect. pluſcula adnotavit, quæ vidiſſe operæ pretium erit. Nam nos hîc ſiſtimus, quod ſupereſt, exſecuturi cum Deo, ubi majus otium nacti fuerimus. Hæc rogatu Schobingeri noſtri dictavimus valdè properanter, quippe qui ſummis ſumus negotiorum occupationibus diſtricti, ad radices primarum Helvetiæ Alpium, A. N. D. ∞. IↃCIII. menſe Novembri. *Goldaſtus.* Multa quidem eruditionem ſpirantia hic exhibet Goldaſtus; ſed dubito, an ipſius explicatio vocis: *Geleſſe* huc quadret. Ego arbitror *Geleſſe* hîc idem eſſe ac noſtrum: *thun und laſſen.* atque denotare, *Geſtum, conditionem, ſtatum, rationem agendi*, Gothis: *læti*, geſtus; vid. Verel. Indic. L. Goth. Belgis: *ghe-laet*, geſtus, habitus, vultus, apparitio, oſtenſio, ſtatus, ſpecies. vid. Kilian in Etymol. adde Spat im Teutſchen Sprach-Schaz p. m. 1074. ubi dicit: *laſſen*, Sax. *laeten*, ſignificat *videri, apparere, aptari, convenire.* wie *läſst* ihm das kleid, quomodo *quadrat, convenit* ei hic habitus? Es *läſst* ihm wohl, *congruus, decorus, aptus* eſt ei. Hinc das *Gelaſs*, Sax. *Gelaet, geſtus, habitus, decor, aptitudo.* Verba itaque
Wie es umb ir geleſſe ſte,
Explico: Quomodo ille (Amor) ſe gerere ſoleat. *Scherz.*

65) *Si*

Digitized by Google

Es mu(o)s gereinet innen ſin,
E das ſi vſſen klopfe dran; iſt es alſo, [65] *ſi ſitzet drin.*

36. *Ich han geho(e)ret vnd geſehen,*
Swie gar der iare ein kint ich ſi
Das etlichheinlich iſt geſchehen,
Da ein halp was niht eren bi,
Ir mugent o(v)ch noch [66] *geſchehen dri*
Iſt da dú minne ſchuldic an, ſo ſi eht miner trúwen fri;
Si ſol niht laſſen hohe gern
Ein nider herze tugende kranc, vnd gern den hohen nider gewern.

37. *Der fúrwitz machet kranken mu(o)t,*
Da iſt die minne vnſchuldig an,
[67] *Swer ſinen reht vnrehte tu(o)t,*
Der eren niht gehu(e)ten kan;
[68] *Ein iegeslich man im ſelben gan,*
Er ſu(o)chet ob er vinden mac, das iſt behendeklich getan;
Der alſo go(v)ches fúre pfligt,
Da zúhet ſich dú minne von, wan ſi dú herze in tugende wigt.

38. *Hat minne ſo gelopte ſitte,*
Als mir din munt veriehen hat;
Das ich da lange widerſtritte,
Das were an mir ein miſſetat;
Sit das ir hof in eren ſtat,
[69] *Sol wolt ich din geſinde ſin, were es din helfe vnd o(v)ch din rat;*
Ob ſi mich in ir ſchu(o)le neme,
So lere mich ir regel ſo, das es mir wol an eren zeme.

DIE MV(O)TER.

39. *Du haſt dich ſinneklich bedaht,*
Der ſelikeit ich dir wol gan,
Ob du der rede volgen maht
Mit werken, das iſt gu(o)t getan,
Der minne regel ich vil wol kan,
Die wil ich alle leren dich, vnd hebe alſo zem erſten an:
Ein wib, dú lobes vnd eren ſi,
Dú nide ein ander drumbe niht, dú o(v)ch ſi [70] *miſſewende fri.*

VIDENTVR MVLTA DESIDERARI.

65) *Sie ſizet drin*, idem eſt ac: *ſedem ibi eligit.* Scherz.

66) Hîc σκότος, quod me judice, ex corrupto textu oritur. pro: *geſchehen dri*, legerem: *geſehen fri*, non obſtante, quod ſequens verſus eadem voce *fri* finiatur. in ſeq. verſu pro: *eht*, quod aliis in locis idem eſt ac: *tantummodo, modo*, ponerem: *ih.* Hac correctione admiſſâ ita verterem textum:

Audivi & vidi,
Etiamſi omnino annis ſim infans i. e. non ſim provectus,
Quod aliquid (unum alterumve) *contigerit,*
Ubi ex unâ parte honeſtas non adfuerit;
Potes etiam (id adhuc) *videre libere* i. e. facile;
Si Amor ejus Rei cauſa eſt, volo ab obligatione meâ eſſe libera,
Ille (Amor) *non debet permittere, ut alta cupiat*
Vile cor virtutibus carens, & lubenter excelſis animis vilia indulgere.

Etlichheinlich eſt ab *etlich* & *hein*, quæ poſterior vox etiam occurrit in *debein*, aliquis, & *nihein*, nullus, *halp*, latus, partem denotare notum eſt. Sed hæc Eruditorum cenſuræ ſubmitto. *Scherz.*

67) Lego: *Swer ſinem reht unrehte tu(o)t*, i. e. Qui ſuo juri detrahit, idque negligit, deſtruit. *Scherz.*

68) Reddo hunc & ſeqq. tres verſus:

Quilibet homo ſibi ipſi favet. i. e. eſt φίλαυτος, ſe amat,
Quærit, an invenire poſſit, quod cito poteſt expediri, ſc. ad ipſius utilitatem;
Qui ita ſtultorum ratione utitur, ſc. ut ille de quo ℣. 3.
Ab illo (ſe Amor) *disjungit ſe, cum corda intuitu virtutis ponderat.* Scherz.

69) Pro: *ſol* lege: *ſo.* pro *din* lege ex MSC. Regis Chriſtianiſſ. *ir*; non: *in*, prout legendum eſſe in Omiſſis monuit Goldaſtus. Verba: *ſo wolt ich ir geſinde ſin*, redde: *vellem eſſe in ipſius ſervitio.* vox *Geſind*, famulum, miniſtrum denotat, & quidem ſæpe honoratiorem. In Statut. Argent. MSS. à Schiltero collectis lib. I. c. 1. §. 7. dicitur: *der Biſchof ſol niemanne das vronambacht bevelhen, er ſi denne des* Geſindes *ſines Gotzhus.* du Fresne in Gloſſar. latino-barbaro v. *Gaſindus.* Gaſindus, *qui ex Familia alicujus eſt vel domo, familiaris, famulus honoratior* &c. Scherz.

70) *Miſſewende fri* redde: *integer vitæ ſcelerisque purus.* Scherz.

Digitized by Google

Digitized by Google

AD

SECUNDUM TOMUM

THESAURI ANTIQUITATUM TEUTONICARUM SCHILTERIANI

PARALIPOMENA,

Exhibentia

Conſtitutiones aliquot vetuſtas Imperatorum.

ACCEDIT

B. JOANNIS SCHILTERI

VITA, ET MEMORIA MERITORUM,

Operumque Catalogus.

Digitized by Google

Digitized by Google

L. B. S.

JAm excusa erant omnia Tomi hujus secundi Monumenta; quum reperirentur adhuc inter schedas Schilteri posthumas (nimirum ab ipsomet collectas e vetustis codicibus, & studiose publico usui servatas) folia Constitutionum antiquarum ab inclutis Imperatoribus; Friderico II. Rudolpho I. Alberto I. & Ludovico IV. Bavaro vernaculo editarum sermone; quas hic ut adnecteremus ratio, non una suasit. Nam, ut e Godefridi Monachi Annalibus pridem Lehmannus observavit in Chronico Spirensi l. V. c. 107. Fridericum in Comitiis Moguntinensibus anni 1236. curasse sedulo, ut statuta, quæ tum noviter erecta sunt, *Teutonico sermone scripta in membrana omnibus publicarentur*; ita cum in foliis istis, (vetustis utique, tametsi chartaceis, at é veteri ut conjicimus, membrana descriptis) ipsa Constitutio Friderici contineatur; etiam in Schilteri Glossario allegata; digna videbatur, quæ in Paralipomenis ad hunc tomum compareret. Obstabant equidem editiones jam antehac emissæ in lucem geminæ: prima per Goldastum in Constitutionibus Imperialibus; P. II. pag. 17. sqq. altera per Lehmannum in Chr. Sp. L. V. c. 108. Verum, cum non una sit nec levis inter Goldastianam editionem, & eam, quam è foliis MSS. nunc damus, differentia; utramque simul gemino latere junctas exhibere studuimus. Lehmanni editio é membranis descripta multo quidem accuratius characterem antiquæ tùm elocutionis tum scriptionis ævo Friderici convenientem servat, nec in paucis etiam quod rem ipsam attinet, in diversum abit, multa quoque sub finem addens quæ in foliis nostris non apparent: Tamen, quia non Friderici, sed Rudolphi nomen in fronte præscriptum gerit, & ab initio annum 1287. locum Comitiorum Wurceburgum: in fine vero annum 1291. & Spirensia Comitia subnotata habet; non inanis est conjectura; nostram editionem linguæ quidem charactere nonnihil à scriba juniore sui ad seculi genium immutatam, at re ipsa vetustiorem esse: inprimis, cum Rudolphi Imp. Confirmatio sanctionis istius Fridericianæ, jam A. 1281. edita mox sequatur: quam nunc, antehac ineditam, é MSS. Schilteri publicamus. Quæ vero, cum ad obsequia Constitution præstanda tantummodo per sexennium Imperii Status obliget;

get; inde post sexennium prodiit noua promulgatio Constitutionis Fridericianæ, Rudolphi nomine novum robur, consentientibus Imperii Statibus, indepta, Wurceburgi An. 1287. Inde rursus post quadriennium Spiræ Principum omnium Sacramento in perpetuam Regni Romano-Germanici legem confirmata fuit An. 1291. Ceterum cum sub Adolpho Nassovio post Rudolphi mortem respublica per Imperium mire confunderetur, & Germaniæ status ob motus maxime intestinos esset perturbatissimus, ita ut Constitutio Fridericiano-Rudolphina mox neglecta fere in oblivionem devenerit: Albertus Rudolphi F. non multo post, quam Adolpho confosso ipse Imperium adiit, Noribergæ in Comitiis solemnibus Electorum omnium Principumque plurimorum, A. 1299. Legem illam publicam, Fridericiano-Rudolphinam suo sub nomine, immutatis nonnullis, nonnullisque additis, cum consensu Principum sanxit denuo. Atque hæc jam tertio loco inter Paralipomena, itidem geminata facie, (adhibita simul editione Goldastiana) prodit. Sequitur hinc Ludovici IV. Constitutio, quantum nobis constat, hucusque inedita: pacem publicam egregie firmans adversus latrones; quos, ut & ex aliis monumentis, tum Historicorum relationibus constat, severissime puniendos ubique sanxit laudatissimus Imp. Ludovicus. Exstat illius Constitutio similis & severa apud Lehmannum Chron. Spir. lib. VII. c. 30. Sed illa quidem novennio junior nostra, quam hic e schedis Schilteri vetustis edimus: quippe A. 1332. publicata, cum nostra Noribergæ A. 1323. in ipso ferme apparatu maximæ adversus Fridericum Austriacum expeditionis solenni edicto, ut lex perennis & publica, lata sit. Agmen Constitutionum Imperialium in his Paralipomenis claudit Edictum Friderici I. Imp. An. 1181. non quidem comitiale Imperii, ad Cæsareum tamen, Ratisbonæ pro Episcopo Frisingensi contra Henricum Leonem editum: minime sane de antiquitate Urbis Monachii, ut inepte sciolus nescio quis scriba titulo in fronte apposuit; sed in causa nundinarum ab Henrico Leone per vim injuste Monachium ex oppido Frisingensi Veringâ translatarum. Ne vero nos accuset lector ordinis confusi, eo quod primum hocesse debuerat, si chronologiam spectes, Edictum: aut ne alius forte diploma integrum Friderici suppositionis arguat; cum non credibile sit jam sub Friderico I. vernacula Germanorum lingua edicta Imperatorum prodiisse: monendum; nos non solum sequi ordinem Manuscripti, quod edimus; sed & Germanicam istam editionem esse versionem solummodo vetustam edicti, quod Latino sermone deerat Fridericus. Liquet id ex Joannis Aventini Epitome Annalium Boicorum Norib. 1522. vernaculo edita sermone: cui nimirum additur appendicis loco *Abschrifft* UND VERTEUTSCHUNG *etlicher alten Brief.* Inter hæc autem diplomata in vernaculum sermonem translata reperitur etiam ultimo loco Edictum istud Friderici, ab Aventino translatum; quod in nonnullis paululum abit ab interpretatione vetustiore, quam è MSS. nunc sistimus. Tu hac opella nostra benignus fruere, lector, ac nobiscum venerare B. JOANNEM SCHILTERUM; cujus Vitam non incommodo, ut speramus, loco, ex Monumentis Optumo Seni tum publice ab Academia Argentoratensi, tum privata pietate ab Amplissimo Jcto, Jo. Christiano Simone singulari studio erectis, multa cum voluptate legendam, nos adjecisse Paralipomenis, non displicebit.

Edit.

Digitized by Google

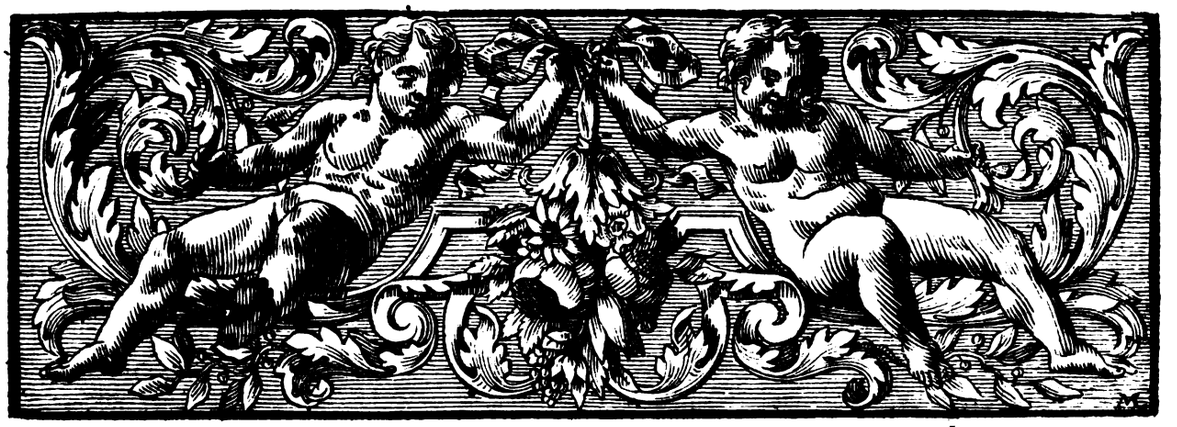

Edit. Goldaſt.

Keyſer Friderichs deſs Andern Recht,

GEſetzt und beſtätiget mit der Fürſten Rade, und mit andern groſſen Herrn, und wyſen zu dem groſſen Hoff zu Maugantze, und geſchahe nach unſers Herrn Chriſti gepurd, zwelffhundert und ſechs und dryſſig Jare, zu Sand Marien im dritten Augſte.

CAP. I.

Da ein Son kriegt mit ſym Vatter.

WIr ſetzen und gebieten bey des Richs Hulden, und von unſerm Keyſerlichen gewalt, und mit der Fürſten rad, und andern des Richs hulden und getruwen. Welcher Son ſym Vatter von ſynen Burgen, oder von andern ſyne gute verſtoſſet, oder entphrymmet, oder raubt, oder zu ſines Vater finden ſich macht mit eyden oder mit truwen, datz es uff ſynes Vatters ere geet, oder uff ſin verderpnyſſe: Bezeuget yne deſs ſin Vatter zu den Heiligen für ſyne Richter mit zweyn Sempermannen, dy nymant mit rechte verwerffen mag, der ſone ſoll ſin vrteylt eygens und lehens und farens guts ewiglichen, daſs er von Vatter und von Mutter erben ſolt, alſo daſs yme der Richter nach Vatter nymer wider gehelffen mag, daſs er keyne recht zu dem gutte nymmer gewynnen moge.

2. Und welicher ſone an ſins Vatter libe ratet, oder vrlenglichen anegriffet mit untreuwen oder mit gefengnyſſe: wirdt er deſs vor ſynem Richter bezeügt, als hie vor geſchriben ſtet, derſelbe ſone iſt erloſet und rechtloſe ewigliche, alſo daſs er nymmer mag zu ſyne rechten kommen mit keinen dingen.

3. Alle die ſache, die hievor geſchriben ſint, die ſollen deſs nicht überwerden mit ſyp-

MSC. Schilter.

Hie hebt ſich an Kaiſer Friderichs des andern Brieff.

DIe Recht ſatzt und beſtat der ander Kaiſer Friderich mit der fürſten radt und mit andern groſſen herren und weiſen zu dem groſſen hoffe zu Matgawtz diſs geſchach von unſers herrn Criſti gepurd zweliff hundert Jar und in dem ſechs und dreiſſigſten Jar an unſer frawen tag mitten in dem Augſt.

Da ain ſun mit ſeinem vater kriegt.

WIr ſetzen und gepieten pey des Reichs hulden und von unſerm Kaiſerlichem gewalt und mit der fürſten rat und ander des Reichs helden und getrawen. Welich ſun ſeinen vater von ſeinen purgen, oder von anderm ſeinem gut verſtöſſet oder In prennet oder rawbet oder ſich zu ſeines vater feinden machet mit aiden oder mit trewen das es auff ſeins Vater ere gat oder auff ſein verderbnuſs. Bezewget In des ſein Vater zu den Heiligen von ſeinem Richter mit zwayn Sempermannen die nyemant mit recht verwerffen mag der ſun ſol ſein vertailt aigens und lehens und varendes guts ewiglichen das er von Vater und von Muter erben ſolt Alſo das Im der Richter noch Vater nymmer wider gehelffen mag das er kain recht zu dem gut nymmer mer gewynnen mag.

Welich ſun an ſeins Vater leib ratet oder verlenglichen angreiffet mit untrewen oder mit vangknuſs haiſſet wirt er des vor ſeinem richter bezewget als hie vor geſchriben ſtet derſelb ſun ſey erlos und rechtlos ewiglichen alſo das er nymmer mag zu ſeinen rechten komen mit kainen dingen.

Alle die auch der Vater zu zewgen nympt vor dem Richter uber alle die ſach die hievor geſchriben ſent die

Digitized by Google

pe, noch durch kyner Handtſchlacht ſache, ſie geſtanden dem Vatter der warheyt by, der des nicht thun wille, dem ſolle der Richter ſchweren zu den Heiligen, daſs er darumb nicht wyſe.

4. Hat der Vatter dinſtman oder eygen Lutte, von den rad oder hülffe ſol der ſone der dinge keyns thun widder ſynen Vatter, die vurgeſchriben ſint. Bezuget es aber der Vatter, es ſi vor ſyme Richter, als hye vor geſchriben iſt, ſelb drytte zu dem heiligen, dy ſelben ſint erloſſet und recht loſſe.

5. Der Vatter mag aber ſich e nit bereden der dinge, er bezüge ee den ſone, als hye vor geſchrieben iſt. Bezuget er darnach dye dinſtman oder die eygen Lute, der Richter in des gerichte es geſchehen iſt, der ſol ſi zu acht thun, und ſol ſi nymmer darauſs laſſen, ſye wollen dann dem Vatter den ſchaden zwiveltig geben, den er von yene rate oder hülffe genummen hat, und dem Richter ſin recht. Dieſelben Lehen habent von dem Vatter, dieſelben Lehen ſollen dem Vatter ſin ledig zu hant, ſo er ſye bezuget, und ſol ſye ine nummer wider lihen. Lihet er yne ſi aber wider, ſo ſol alſo vil, als des lehen iſt, dem Richter ohne widerrede geben.

6. An allen ſachen, die hye vor geſchrieben ſint, mag ein jeglicher ſemperman, der ſyn recht hat, behalten, er ſy Fürſt oder anderſt eim Hochman, helffen bezügen mit andern dinſtman, eyn eygenman mit ſynen genoſſen, ein buwer mit ſynen genoſſen. Ein jglicher fryheman hilffet wvlle eynen dinſtman, ob er es weyſs.

ſullen des nicht überwerden mit ſipp noch mit kainer ſlacht ſach ſie geſtanden dem Vater der warhayt pey der des nicht tun wil den ſol der richter darzu twingen Es ſey dann das er vor dem Richter ſwer zu den Heiligen das er darumb nicht wiſſe.

Hat der Vater dinſtmann oder aigen Lewt, von den ratt oder hilff ſol der ſun der ding kains tun wider ſeinen Vater die oben geſchriben ſeint bezewget es aber der Vater es ſey vor ſeinem Richter als hievor geſchriben iſt ſalb dritt zu den Heiligen dieſelben ſeint erloſs und rechtloſs ewiglichen.

Der Vater mag aber ſie nicht bereden der ding Er bezewg ee den ſun als hie vor geſchriben iſt. Bezeuget er darnach die dinſtmann oder die aigen Lewt der richter in des gericht es geſchehen iſt der ſol ſie zu ächt tun und ſol ſie nymmer daraus laſſen, Sie geben dann dem Vater ſeinen ſchaden zwivalt den er von irem ratt oder hilff genomen hat und dem Richter ſeine recht Habent dieſelben Leben von dem Vater die Leben ſullent dem Vater ledig ſein zuhant ſo er ſie bezewget und ſol ſie In nymmer wider geleihen Leihet er In ſie aber wider So ſol er alſo vil als des Lehens iſt dem Richter an widerred geben.

An allen ſachen die hie vor geſchriben ſeint mag ain jeglich ſemper frey man der ſein recht hat behalten er ſey fürſt oder ander Hochman helffen bezewgen was er wais Ain dinſtman mag auch bezewgen mit andern dinſtmannen Ain aigen man mit ſeynem genoſſen Ain jeglich frey man hilft wol ainem dinſtmann ob er es wais.

CAP. II.

Da ein Vatter das Recht nit geſuchen mag.

ISt aber das der Vatter das recht von der gefengnyſſe oder von ander ehafftiger nodt das recht nicht gefordern mag, ſo ſol es ſyner moge einer thun, und ſol der man beweren, das dem Vatter ehehafftig nod irret, das er nicht kommen mochte, und ſol die nodt nennen. Und wann er das beredt, ſo ſol yme genug darumb geſchehen an des Vatters ſtat, als ob der Vatter ſelber da wer.

Da ain Vater des rechtens nicht geſuchen mag.

ISt aber das der Vater von der Vangknuſs oder von ander ebaffter not das recht nicht gevordern mag So ſol es ſeiner mag ainer tun und ſol der man bewärn zu den heiligen das den Vater ebaffte not irret das er dar nicht komen mag und ſol die not nennen wann er das beredet So ſol Im recht umb die clag beſcheben an des Vater ſtat als ob der Vater ſelb da wär.

CAP. III.

Ber den andern rechtens helffen ſol.

EIn dinſtman hilffet es auch einem ſyme ungenoſſen. Dy nydern mogen den Hohen nicht gehelffen.

Wer dem andern des rechten helffen ſol.

AIn dinſtman hilffet es auch ainem ſeinem ungenoſſen Die nydern mügen den Höbern nicht gehelffen.

CAP. *Wie*

Digitized by Google

CAP. IV.
Bie man Schaden beclagen ſol.

WIr ſetzen unde gebieten: was ſchadens yemants geſchee, daſs er daſſelbe nicht entrichten ſol, er clagę es dann erſte ſyme Richter, und folge ſiner clage an das ende, als recht iſt. Es ſy dą ze huſs das ere ſetze not were ſines libes und gutes: Wer ſich anders richtet, dann hyeuor geſchriben ſtet, was ſchadens er darumb thut, den ſol er ym zwiveltig gelten: und was ſchadens ihm geſchehen iſt, der ſol gar verloren ſyn, und ſol nymer keyn clag darnach gewynnen.

2. Wer aber ſyn clage ſollen furt, als vorgeſchrieben ſtet, und muſs er durch ſinen Vienden widerſagen, das ſol er by tag thun: und von dem tag, das er widerſagt hat, bis an den fyerten tag ſol er yme keynen ſchaden thun wider an liebe oder ohne gut, ſo hat er dry ganzę tag fryde.

3. Es ſol auch der, deme er da widerſagt hat, an wederm diſem geſezte gebrochen werden, der ſol ſyme Richter clagen, und ſol der Richter yedem verbietten ſelber oder mit ſinem botten und yener. Mag ſich derſelbe, dem da furgebotten iſt, nicht entſchuldigen ſelbſs ſibende ſemperlutte für dem Richter, ſo iſt er erloſset und rechtloyſe, alſo das er nummer kompt zu ſym rechten.

CAP. V.
Von dem Handfriden.

1. AN weme der Handtfryd gebrochen wirdt, bezuget er das zu den Heiligen für ſyme Richter mit dem, der den Handfriden gemacht hat, und mit zwein ſempermannen, dye yre recht gehalten haben, das der Handfryde an yme gebrochen ſy, der Richter ſol yenen zu acht thun, der den frieden gebrochen hat, und ſol yn nummer uſs der acht laſſen one des clagers willen, oder er verlore dy hant.

2. Darumb iſt, ob er den Handtfryd mit dem totſchlag gebrochen hat, ſo ſollen des mag eyner, der da erſchlagen iſt, clagen, und ſol der mort bereden, als da vor geſchriben iſt. Und wann er das beridt, ſo ſol man yne nymmer uſs der acht gelaſſen, er gebe den libe darumb: und ſol erloſset und rechtloſset ſeyn.

3. Wil aber, der den Hantfryde gemacht hat, oder gefangen, yme des gerichts nit geſtan, das der frydt an yme gebrochen ſy, dem ſoll der Richter gebietten by des Keyſers hulden, das er yme helff ſynes rechtens, oder er muſs ſweren zu den Heiligen, das er es nit wiſs. Leſet er es aber durch ſippe, durch keyn dinge, er iſt dem Keyſer oder dem Richter dy Hande ſchuldig.

Wie man ſchaden beclagen ſol.

WIr ſetzen und gepieten was ſchadens yemant geſchech das er daſſelb nicht enrichten ſol er clag es des erſten ſeinem Richter und folg ſeyner clag an das ende als recht iſt. Es ſey dann das er da ze hant ſitze notwer ſeins leibs und ſein guts wer ſich anders richtet dann hievor geſchriben iſt was ſchaden er darumb tut, den ſol er Im zwivalt gelten und was ſchaden Im geſchehen iſt der ſol gar verlorn ſeyn und ſol nymmer kain clag darnach, gewynnen.

Wer ſein clag aber volfürt als da vorgeſchriben ſtet wirt Im nicht gerichtet und mus er durch not ſeinen Veinten widerſagen das ſol er pey tag tun und von dem tag das er wider ſagt untz an den vierden tag ſol er Im kain ſchaden tun weder an leib noch an gut, So hat er drey gantz tag frid.

Es ſol auch der dem er da widerſagt hat an wider diſem geſetz geprochen werden der ſol ſeinem richter clagen, und ſol der richter Jenem fürpieten ſelb oder mit ſeynem poten und Jener mag ſich derſelb dem da fürgepoten iſt nicht entſchuldigen ſalb ſibend ſemperlewt vor dem Richter So iſt er erloſs und rechtloſs ewiglich alſo das er nymmer kumpt zu ſeinem rechten.

Von dem Handt frid.

AN wem der Hantfrid gebrochen wirt bezewget er das zu den heiligen vor ſeinem Richter mit dem der den hantfrid gemacht hat und mit zwain ſempermannen die ir recht gehalten haben das der Handfrid an Im geprochen ſey der Richter ſol Jenen zu ächt tun der den hantfrid geprochen hat und ſol In nymmer aus der acht laſſen an des clagers willen oder er verlur die hant.

Darumb iſt ob er den Land frid mit dem todſchlag geprochen hat So ſullen des mag einer der da erslagen iſt clagen und ſol den mort bereden als da vor geſchriben iſt und wenn er das beredet So ſol man jenen nymmer aus der acht laſſen er geb dann den leib darumb und ſol erloſs und rechtloſs ſeyn.

Wil aber der den hantfrid gemacht hat oder gefanges Im des gerichtes nicht ſtan das der frid an Im geprochen ſey dem ſol der Richter gepieten pey des Kaiſers hulden das er Im helff ſeins rechtens oder muſs ſchwern zu den heiligen das er nicht wiſſe. Lat er es aber durch ſipp oder durch kain ding Er iſt dem Kaiſer oder dem Richter der Hant ſchuldig.

Digitized by Google

CAP. VI.
Wie die richten ſollen, die recht ynne habent.

WIr ſetzen und gepietten by des Richs hulde, das alle unſer fürſten, und alle dye gericht von uns habent, recht richten, als des Handfrides und gewohnheyt ſy: und auch daſs ſelbe gebietten den, dy gericht haben von yne. Wer des nicht thuet, vber den wollen wir richten ſcharplich, als recht iſt. Und was vns vber yn erteilt wird, das wollen wir nicht laſſen, und auch nymant vberſehen, noch nymant ſchonen. Und gebietten auch vnſern fürſten, das ſy mit der Buſſe bezwingen die von yne gericht habent. das ſi recht richten, vnd der buſs nicht laſſen, dy yne erteylt wird.

Wie die rechten ſullent, die recht Inne habent als hie noch geſchriben ſtet.

Wir ſetzen und gepieten pey des Reichs hulden das all unſer fürſten und all die gericht von uns habent recht richten als des Lands ſyt und gewonhait ſey und auch das ſelb gepieten den die gericht habent von In Wer des nicht tut über den wellen wir richten ſchärpfflich als recht iſt Und was uns vber In ertailet wirt des wellen wir nicht laſſen noch nyemant vberſehen noch nyemant ſchonen Und gepieten auch unſern fürſten das ſie mit der puſs betwingen die von In gericht haben das ſie recht richten und der puſs nicht laſſen die In ertailt wirt.

CAP. VII.
Von der Achte.

WIr gebietten und ſetzen, das keyn Richter hemant zuachte thu, wan offentliche: und das keyn Richter ytmants uſs der acht laſs, er neme dy gewiſſet, das dem clager gericht werd, noch deſs Lantſs gewonheyt.

2. Und thut das der Richter nit, der Keyſer vber yn richten ſol als recht iſt. Wir globen, daſs wir daſſelbe halten.

Von der acht.

Wir gepieten und ſetzen das kain richter nyemant zu acht tue, dann offenlich und das kain richter nyemant aus der acht laſs Er näm die gewiſsbait das dem clager gerichtet werde nach des Landes gewonhait.

Und tut das der Richter nicht der Kaiſer ſol über In richten als recht iſt. Wir geloben das wir das ſelb halten.

CAP. VIII.
Von Gebet.

WIr ſetzen und gebieten, was jeglicher Richter gebetet würde, daſs er den Achter uſs der Achte laſs, daſs er das gare nehme und es nicht entlaſſe, daſs die Lute deſter ungerner in die Acht kommen.

Von Gewett.

Wir ſetzen und gepieten was jeglichem Richter gewettet wirt das er den Achter aus der acht laſſe das er das gern näme und es nicht enlaſs das die lewt deſter ungerner in die acht komen.

CAP. IX.
Von den Phalburgern.

1. WIr ſetzen und gebieten, daſs man die Phalburgere allenthalben laſſe. Wir wollen in unſern Stätten keinen.

2. Wir verbieten auch, daſs niemand kein Montman hab.

3. Wir verbieten auch by unſern Hulden, daſs niemand den andern durch das Land beleyten ſoll umb kein gut, es habe das Geleydt von dem Riche.

Von den Pfalburgern.

Wir ſetzen und gepieten das man die Pfalburger allenthalben laſs Wir wellen in unſern ſteten kainen haben.

Wir verpieten auch das nyemant kain mundtman hab.

Wir verpieten auch pey unſern hulden das nyemant den andern durch das Lant belait umb kain gut Er hab dann das gelait von dem Reich.

CAP. *Von*

Digitized by Google

CAP. X.
Von unrechten Zollen.

WIr ſetzen und bieten, daſs alle die Zolle, die mit Unrecht gehabent ſin anders dann ſie von erſt uffgeſetzet ſind, daſs die Hebunge ab ſy, und der Zolle blibe als er zu recht ſoll. Und das niemand keinen Zolle nem, wann zu Recht: und daſs man ihn zu reht nen ſoll. Ber das bricht, den ſoll man halten für ein Straſſenreüber.

2. Wir ſetzen und gebieten, daſs alle die Zolle, die ſyder unſers Vatters todt Kaiſer Heinrich uffgeſatzte auff Waſſer und auff Lande, von wem ſie geſetzt ſind, daſs ſy gar abſyn: es ſi dan der ihne beweren moge von dem Riche, als er von Recht ſolle.

3. Alle die Zolle nehment auff Waſſer oder auff dem Lande, die ſollen den wegen und brucken ihre Recht halten mit machen und mit beſſerunge. Und von den ſie den Zolle nement, ſollen ſi befrieden und beleyten nach ihr Macht, als ferre ihre gewalte geet, daſs ſie nichtes vorlieſſen.

4. Were diſs gebot zu dryen malen bricht, wird er es bezuget vor gerichte, als recht iſt, der Zolle ſoll dem Rich ledig ſin.

Von unrechten Zollen.

Wir ſetzen und gepieten das alle die Zoll die mit unrecht gehöchet ſint anders dann ſie von erſt auffgeſetzt ſeint worden das die hochung ab ſey und der Zoll beleib als er zu recht ſol und das nyemant kain Zoll neme dann zu recht und da man In zu recht nemen ſol wer das pricht den ſol man haben für ainen ſtraſsrawber.

Wir ſetzen und gepieten, das alle die Zöll die ſeyt unſers Vaters tod Kaiſer Hainrichs auffgeſetzt und auff Waſſer oder auf Land von wem ſie geſetzt ſeint das ſie gar ſein Es ſeye dann der In bewären mög vor dem reich als er zu recht ſol.

Alle die Zoll nement auff Waſſer oder auf Land die ſullen den wegen und den prugken ire recht halten mit machen und mit beſſerung und den ſie den Zoll nement die ſullen ſie befriden und belaiten nach ir macht als verr als ir gewalt get das ſie nicht verlieſen.

Wer dieſe pot zu drein malen pricht wirt er es gezewget vor gericht als recht iſt der Zoll ſol dem reich ledig ſein.

CAP. XI.
Von der Straſſen.

1. MAn ſoll uch die rechten Landſtraſſen fahren, und ſoll niemand den andern zwingen von der rechten Straſſen.

2. Da zwene miteinander urlengent, und der einer oder ſie bede geleydt haben, were dann zu Leyde die Straſſen anegriffet, wird er deſs zu Recht bezuget, über den ſol man richten als über ein Straſſenrauber.

Von der Straſſe.

MAn ſol auch die rechten Landtſtraſs varen und ſol nyemant den andern twingen von der rechten ſtraſs.

Von Gelait.

WO zwen miteinander urlewgent und der ain oder ſie paid gelait habent wer den zu laid die ſtraſs angreiffet wirt er des zu recht überzewgt über den ſol man richten als über ain Straſsrauber.

CAP. XII.
Von Buwen.

BEre Städe, Burge, oder eynche were machen will, der ſoll es mit ſym gudt thuen oder ſiner Landt, und nicht von ſyner Landtlüte gut.

Von pawen.

WEr purg oder ſtete oder kain wer machen wil der ſol es mit ſeinem gut tun oder ſeiner Lewt und nicht von ſeiner Landtlewt gut.

Digitized by Google

CAP. XIII.
Aber von dem Zolle.

BEre darüber eyniche Zolle oder Ungelt neme in einicher Stat oder uff einer Straſſe, über den ſol man richten als über ein Straſſenrauber.

Aber von Zöllen.

WEr darüber Zöll oder kain ungelt näme in kainer ſtat oder auff kainer ſtraſs über den ſol man richten als über ainen Straſsrawber.

CAP. XIV.
Von Montze.

1. ALle die Montze, die ſit unſers Vatters Todt Kaiſer Heinriche gemacht ſint, die ſolle gare abeſin, er bezuge dann von dem Riche, der ſie da hat, daſs er ſie zu Recht haben ſolle.

2. Were uff jemantz Pfenning einichen falſch ſchlecht, oder hat geſchlagen, den ſoll man halten vor ein fälſcher.

3. Wir gebieten, daſs man die alten Montze halt nach ihrem Recht, und verbieten daby allen falſche.

Von Müntz.

ALle die Müntz die ſeit unſers Vaters tod Kaiſer Hainrichs gemachet ſeint die ſullen gar ab ſein Er bezewg dann von dem reich der ſie da hat das er ſie zu recht haben ſol.

Wer auff jemants pfenning kain falſch ſchlecht oder hat geslagen den ſol man haben für ainen felſcher.

Wir gepieten das man die alten Müntz noch irem recht hab und verpieten allen falſch.

CAP. XV.
Von geiſtlichen Dingen.

1. WIr gebieten auch veſtiglich, daſs man in allem Römiſchen Rich an geiſtlichen Dingen nach Gebot und noch Rath der Ertzbiſchoffe ſich habe, und welcher Biſchoff oder Ertzprieſter nach geiſtlichen Recht richtet. Were darwider iſt, den ſoll man haben vor einen unglaubigen Mann.

2. Man ſoll auch die weltliche gerichte an ihrem Recht behalten.

Von gaiſtlichen dingen.

WIr gepieten auch veſtiglich das man in allem Römiſchem reich an gaiſtlichen dingen noch gepot und noch ratt der Ertzbiſchoff ſich halt und der Biſchoff und der Ertzprieſter noch gaiſtlichem recht und wer dawider iſt den ſol man haben für unglawbig.

CAP. XVI.
Bye die Gotzhüſer Vogtdy Gotteshuſer beſchirmen ſoll.

WIr gebieten auch fleiſſiglich, und als das Recht iſt, daſs der Gotzhuſer Vogt für ſin ſoll und beſchirmen ſyn Vogthy, als es wolle ſtat gen Gott und gen unſern Hulden: und ſich an der Gotzhüſſer Gut alſo haben, daſs ihr Vogthy da iſt, daſs unſs kein groſſe Clage von ihne nicht komme. Were das nicht thut, und kompt es zu Clage, ſo wollen wir es richten ſo veſtiglich, als das Recht iſt, daſs wir daran niemandts ſchonen wollen.

WIr gepieten auch veſtiglich und von alter Recht iſt das der Gotsheüſer Vogt die Gotsheüſern vor ſeint und ſie beſchirmen auff ir Vogtey als es gegen Got wol ſtee und auch unſern Hulden und ſich an der Gotsheüſer gut alſo haltent da ir Vogtey pey iſt das Im niemant kain groſs clag von Im käm Wer des nicht tut kumpt er zu clag wiſſent das wir es richten als recht iſt als veſtiglich das wir darinn niemantz ſchonen wellen.

Digitized by Google

CAP. XVII.

Bye viel Vogt über ein Gotzhus ſyn ſollen.

WIr wollen und gebieten, daſs über eine Cloſter oder über ein Gotzhuſs nicht mehr dann ein Vogt ſy, als lang der Landfriede werd. Und wer deſs nicht bolt oder darwider thät, den ſoll der Landfried ſtraffen. Und wann der Landfriede uſsgehet, ſo ſoll es dann niemand an ſym Rechten icht ſchaden.

CAP. XVIII.

Dye die Gotzhuſere den Vogten zu Leyde angriffent.

WIr verbieten auch by unſern Hulden, daſs niemand durch eines Vogt Schulde noch ihme zu Leyde der Goteshuſere gut, das ihr Vogthy iſt, bornen nach rauben nach pfänden ſoll. Wer das darüber thut, wird er des überzeüget, als recht iſt, vor dem Richter, ſo ſoll man ihne zu Acht thun, und ſoll ihne uſs der Acht nicht laſſen, er gelt dann den Schaden drye Stund als duer als er iſt. Und ſollen die zwey theile dem Gotzhuſs werden, und das dritte Theile dem Vogt.

Wir gepieten pey unſern Hulden das nyemant durch kains Vogts ſchult noch Im zu Laid Gots hewſer das ir Vogtey iſt weder brenn noch rawben noch pfende Wer das darüber tut wirt er des bezewget als recht iſt vor dem Richter den ſol man zu acht tun und ſol In aus der acht nicht laſſen Er gilt den ſchaden drey Stund als tewer als er iſt und ſullen die zway tail dem Gotshaws werden und das drittail dem Vogt.

CAP. XIX.

Pfänden ohne Recht.

WIr verbieten auch, daſs niemandts pfänden an deſs Gerichts Urlaub. Wer aber darüber thut, den ſoll man richten als über ein Straſſenrauber.

Wir verpieten auch das nyemant pfendet an des richters urlawb Wer das darüber tut über den ſol man richten als über ainen rawber.

CAP. XX.

Der Diebig oder raubig Gut wiſſentlich kaufft.

Wer raubigs gut kaufft.

WIr ſetzen und gebieten, wer raubig gut wiſſentlich kaufft oder raubet, oder diebe wiſſentlich behält, unde nicht achter ſind, wird er deſs überzüget vor dem Richter nach Recht, ſo ſoll er bey dem erſten den Schaden zwifältig gelten dem er gethan iſt, er ſy diebig oder raubig. Wille er das er es mehre dann zu eim male habe gethan, iſt es raubig, ſo ſoll man ihne rechten als über ein Rauber; iſt es diebig, man ſoll über ihn rihten als über ein dieb.

Wir ſetzen und gepieten wer wiſſentlich rawbigs oder dewbigs gut kauft, oder rawber oder dieb wiſſenlich haltet und nicht achter ſeint wirt er des bezewget vor dem Richter noch recht So ſol er zu dem erſten den ſchaden zwifalt gelten dem er getan iſt Er ſey dewbig oder rawbig wird er aber ſein überzewgt das er es mer dann zu ainem mall hab getan Iſt es rawb ſo ſol man über In richten als über ainen rawber Is aber dewbig ſo ſol man über In richten als über ainen dieb.

Digitized by Google

CAP. XXI.
Der den Achter wiſſentlich behältet.

WIr gebieten, daſs niemand kein Achter wiſſentlich halten ſoll. Wer es darüber thut, wird er des überzuget, man ſoll über ihne richten als über ein Echter. Mag er aber ſich bereden mit ſieben Sempermannen, das er nicht gewiſte habe, daſs er ein Achter ſy geweſt, er ſolle unſchuldig ſeyn.

Von den ächtern.

WIr gepieten auch das man kain Aechter behalt wiſſenlich Wer das darüber tut wirt er des bezewget zu recht man ſol über In richten als über ainen Aechter. Mag er ſich aber entreden mit ſiben erbern mannen das er es nicht enweſte das ein Achter was er ſol unſchuldig ſein.

CAP. XXII.
Von dem acht Schatze.

WEr ein Achter behältet in ſyner Stat gemeinlich oder wiſſentlich, iſt ſy vermuret, ſo ſoll ſie der Richter niderbrechen, und ſoll über den wirth, der ihn behalten, richten als über ein Achter, und ſoll ſin Huſs zufiren. Iſt aber die Stat ungemuret, ſo ſoll ſi der Richter brennen. Setzet ſich die Stat darbider, Stat und Lüte ſind rechtloſs. Mag der Richter da nicht gerichten, ſo ſoll er es kunden dem Könige, der ſoll ſie von deſs Richs gewalt zwingen.

WEr ainen ächter füdert oder ſchirmet da man In begreiffet wirt er des bezewgt als recht iſt man ſol über In richten als über ainen ächter In welche ſtat der achter kumpt da ſol man In nicht behalten noch kainen kawff geben noch für geben noch umb In nicht kauffen noch ſol nyemant ſchirmen. Man ſol In meiden an allen dingen. Behalt In aber ain ſtat gemeinclich und wiſſenlich Iſt ſie umbmawret der richter ſol ſie nyder prechen und ſol über den wirt richten der In behaltet als über ainen ächter und ſol ſein haws zerfüren Iſt die Statt ungemawret So ſol ſie der Richter prennen Setzet ſich dann die ſtat dawider die ſtat und Lewt ſeint rechtloſs. Mag der Richter da nicht gerichten So ſol er es kunden dem Kaiſer oder dem König und ſullen es die von des Reichs gewalt twingen.

(CAP. XXIII. deeſt, aut error commiſſus in numerando.)

CAP. XXIV.
Von dem Richs Hoffrichter.

WIr ſetzen auch, daſs des Richs Hoff habe ein Hoffrichter, der ein fryherman ſy, der auch an dem Ampt zum mynſten ein Jahr blieben, ob er ſich recht und wol behelt. Der ſoll alle Tag zu Gericht ſitzen, an den Sontag und heiligen Tag: und ſoll die Lüte richten, die ihme clagent, von allen Lüten, one furſten und ander Hochlute, wo es geet an ihr Lybe, oder an ihr Recht, oder an ihre Erbe, das wollen wir ſelber richten.

Von des Reichs Hoffrichter.

WIr ſetzen das des Reichs Hoff hab ainen Hoffrichter der ain freyer man ſey der ſol an dem Ambt zum mynſten ain Jar beleiben, ob er ſich recht oder wol behaltet. Der ſol alle tag zu gericht ſitzen, an den ſuntag und an die groſſen feyertag, und ſol auch allen Lewten richten die Im clagent und von allen Lewten an fürſten und an ander Hochlewt wo es get an iren Leib an recht oder an ir Ere oder an ander ſach das wellen wir ſelb richten.

CAP. XXV.
Ber mit Recht verdirbet wird von deſs Richs Hoffrichter.

WEr auch mit Recht verdirbet wird, darumb ſoll niemand kein findtſchaffte haben. Wer aber darumb jemand fynt iſt, der ſoll in denſelben Schulden ſy, als der was der verdarben iſt.

CAP. Es

CAP. XXVI.
Von den Hoffrichter.

UNſer Hoffrichter ſoll niemand vertragen, er thue es dann mit unſerm ſunderlichen Gebot. Er ſoll niemand zu Acht thun, noch uſs der Acht laſſen: dann das ſollen wir ſelber thun, und wollen es niemandts anders geſtatten, daſs er ſich des belade.

ES ſol nyemant vertragen er tu es dann mit unſerm ſunderlichem gepot Er ſol nyemant zu acht tun noch aus der acht laſſen wann das wellen wir ſelb tun und wellen nyemant geſtatten daſs er ſich damit überlade.

CAP. XXVII.
Wie man Verbott thun ſoll.

ZU dem ſo gebieten wir auch, daſs man alle Verbott mit brieffen thue, und brieff darüber gebe, wie man von Gericht ſcheide, und daſs man mit dem brieff und des Hoffrichters Inſiegel bereden möge, und das Verbott, und das Ziel, und die Tage, die vor Gericht genommen ſeynd.

2. Wir ſetzen auch und gebieten, wenn man fürgebott gibt, daſs er daſſelb fürgebott antworte mit des nechſten Richters Botten, da der geſeſſen iſt, der da beklaget iſt. Und darumb gebieten wir allen weltlichen Richtern, ſie ſind in Stätten oder uff dem Land, daſs jeglicher Richter dem Cläger Botten gebe, dem er gelob uff des Clägers Pfennunge, ohne gefehrde, uff daſs er das Verbott antworte. Und ſoll der Richter ſinen offnen brieff herwider ſenden, daſs es geſchehen ſy. Und welcher das nicht thäte, der ſoll dem Cläger ſin Schaden abthun, den er davon nimpt. Und wo uns ſolche Clag kommet, das wollen wir veſtiglich richten.

Wie man fürgepot tun ſol.

WIr gepieten auch das man alle fürgepot mit briefen tue und brieff darüber neme wie man von dem gericht ſchaide, umb das das man mit den briefen under unſers Hoffrichters Inſigel bereden müg die fürgepot und die Zil und die tag die vor Gericht genomen werdent.

Explicit Kaiſer Friderichs des andern prieff.

Hie hebt ſich an König Rudolffs prieff.

WIr Rudolff von Gotes genaden Römiſcher König und merer des reichs haben geſchaft, das die piſchoff grafen freyen dinſtmann und gemainclich alle die, die von Francken habent geſtworen zu den heiligen an ſant Jacobs tag zu Nürenberg in der Schotten Münſter, das ſie alle die geſetz, die da vor geſchriben ſeint und den frid als da vor beſchaiden iſt ſullen halten und ſchaffen mit iren undertanen das ſie in auch halten von hynnen untz ſant michels tag und von dannen über fünff Jar und zu ainem rechten urkund haben wir unſer Königlich Inſigel herangehangen da das geſchach do ward von unſers herren gepurd zweliff hundert Jar und ains und achzig Jar.

Kaiſer Albrechts deſs Erſten ernewerte Satzungen.

Die erſte Satzung.

Ob ain Sohn wider ſeinen Vatter krieget.

WIr Albrecht von Gottes Gnaden Kaiſer zu Rom, zu allen Zeiten Mehrer des heiligen Reichs, ſetzen und gebieten bey unſerer Majeſtät, und bey Kaiſerlichen Gewalt, und ſetzen mit der witzigſten und andern des Heiligen Reichs Getrewen Rath.

1. Welcher Sohn ſeinem Vatter von ſeinen Burgen oder Schloſſen, oder andern ſeinen Gütern und Erbe vertreibet, oder verſtoſſet, oder in Mordtbrennet, oder raubet, oder ſich zu ſeines Vatters feinden kehrt, mit untrewen, oder ſich mit Eyden zu ihn verpflicht, da es an ſeines Vatters Ehre gehet, oder auf ſein Verderbniſſe, überzeuget ihn, des ſein Vatter auff den Heiligen, vor ſeinem Richter, mit zweyen erbarn Mannen, die niemand von Recht verwerffen mag, der Sohn ſoll ſein vertheilt Erbes und eigens, darzu alles fahrendes Gutes, und anders, das er von ſeinem Vatter oder Mutter ererben ſolt, in ſolcher weiſe, das ihm weder der Vatter zu Erben machen mög, noch auch der Richter helffen, ſondern er ſol nimmer kein Recht darzu gewinnen.

2. Welch Sohn ſeinen Vatter an ſeinem Leib freventlich angreifft, oder ihn wundet, oder fähet, wird er deſs vor ſeim Richter überwunden, als hievor geſprochen iſt, derſelbe ſoll Ehrloſs und Rechtloſs ſeyn ewiglich, alſo daſs er zu ſeinen Ehren und ſeinem Recht nimmer kommen möge.

3. Alle die der Vatter zu zeugen nimmt vor Gericht, umb ſolche Sachen, als hievor ſtehet, die ſollen nicht unterlaſſen, weder durch Mageſchafft, oder keinerley dienſt, dem Vatter zu Recht zu geſtehen, und die wahrheit ſagen. Und der das nicht thun wolt, den ſoll der Richter darzu zwingen, daſs er auff die Heiligen ſchwere, daſs er darumb nichts wiſſe.

4. Hat der Vatter dienſtmanne, oder eigen Leut, mit der Rath und Hülff der Sohn den Vatter fähet, oder ihn mit gewaltiger Hand anfertiget, oder der dreyer Ding eins an ihm beginnet, die hievor geſchrieben ſeynd, überzeuget ſie der Vatter deſſelb dritte auff den Heili-

Hie hebt ſich an König Albrechts Fridprieff.

DIſe Satzung des Landfrids haben wir Albrecht von Gots genaden Römiſcher König und ain Merer des Reichs mit gunſt und mit ratt der erbern Herren der Kurfürſten paide gaiſtlicher und weltlicher geſetzt zu Nürenberg in dem Gepoten Hoff als hernach geſchriben ſtet.

Da ain ſun mit ſeinem Vater kriegt.

WIr gepieten des erſten und ſetzen pey des reichs Hulden mit der fürſten ratt und ander des reichs helden und getrewen. Welich ſun ſeinen Vater von ſeinen purgen oder von andern ſeinem gut verſtöſt prennet oder rawbet oder ſich zu ſeins Vaters Veinden machet mit aiden oder mit trewen das es auff ſeins Vaters erget oder auff ſein verderbnuſs bezewgt In des ſein Vater pey den heiligen vor ſeinem Richter mit zwayen Semper-Mannen die nyemant mit recht verwerffen mag der ſun ſol vertailt ſein aigens und Lehens und varendes guts ewiglichen das er von Vater und von muter erben ſolt. Alſo das Im weder richter noch Vater noch muter nymmermer wider gehelffen mag das er kain recht nymmer mer zu dem gut gewynne.

Von der ſun Rätt.

WElich ſun auff ſeins Vater leib ratet oder in frävellichen angreiffet mit untrewen oder mit Vangknuſs oder in kain pant legt das Vangknuſs haiſt wirt er des vor ſeinem Richter überzewgt als vor geſchriben iſt derſelb ſun ſol ſein erloſs und rechtloſs ewiglichen. Alſo daſs er nymmer mer wider komen mag zu ſeinen rechten mit kainen dingen.

Alle die auch der Vater nympt zu gezewgen vor dem Richter. über alle die ſach die da vor geſchriben ſtendt die ſullen des nicht übrig werden weder durch ſipp noch durch kain ſach ſie geſtanden dem Vater der warhait pey der des nicht tun wil den ſol der richter darzu twingen Es ſey dann das er vor dem richter ſwere auff die Heiligen das er darumb nicht wiſſe.

Ob der vater dinſtmann hat die Im ſein helffent.

HAt der Vater dinſtmann oder aigen lewt von der ratt oder von der hilff der ſun der ding kaines tut wider ſeinen Vater die hie oben geſchriben ſeint bezewgt das der Vater auff ſie vor ſeinem richter als hie vor geſchriben iſt ſälb dritt pey den Heiligen die ſelben ſeint erloſs und rechtloſs ewiglich der Vater mag

aber

Heiligen vor dem Richter, dieſelben ſeyn alle Rechtloſs und Ehrloſs, alſo daſs ſie nimmer zu ihrem Rechten kommen mögen. Der Vatter mag aber auff dieſe Leute ſolches nicht ehe bereden, er hab denn erſt dieſe Sachen auff den Sohn gebracht.

aber ſie nicht bereden der ding er überzewg dann den ſun als vor geſchriben iſt.

5. Alle andere Leut, die deſs Vatters Dienſtmanne oder eigen nit ſeyn, mit der Raht und Hülff der Sohn an dem Vatter der vorgenannten ding eins beginnet, überzeuget ſie deſs der Vatter mit zweyen ehrbarn Mannen, der Richter ſoll dieſelben Leut in die Achte thun, und man ſoll ſie nimmer daraus laſſen kommen, biſs daſs ſie dem Vatter zwyfach den Schaden gelten, den er durch ihren Rath oder Hülff empfangen hat, und dem Richter ſein Recht geben.

Überzewgt er darnach die Dinſtmann oder die aigen Lewt der Richter in des Gericht es geſchehen iſt ſol ſie zu acht tun und ſol ſie nymmer mer daraus gelaſſen ſie vergelten den ſchaden mit der zwigült dem Vater den er genomen hat von ir Rat oder von ir hilff und dem Richter ſein recht.

6. Haben ſie Lehen von dem Vatter, die ſollen ihm ledig ſeyn, und er ſoll es ihn nimmermehr wiedergeben. Leihet ers ihn aber zu handt wieder, ſo ſol er ſeinem Richter zwir alſo viel, als des Lehens iſt, beſchreiben mit anderm ſeinem gut.

Und habent dieſelben Leben von dem Vater dieſelben Leben ſullen ledig ſein zu hant ſo er ſie überzewgt und ſol Ins nymmermer wider geleiben und leihet er Ins wider So ſol er als vil als der Leben iſt dem richter geben an wider red.

7. Umb alle dieſe ding, die hievor geſchrieben ſind, mag ein jeglich ehrbar freyman, er ſey Fürſt oder ſonſt ein Mann, dem Vatter den Sohn helffen bezwingen, und über ihn gezeugen. Ein Dienſtman mag es auch gezeugen mit andern Dienſtmannen: ein Burger mit ſeinen Burggenoſſen: ein Eigner mit ſeinen Genoſſen. Iſt es, daſs der Vatter durch ehaffte Noht ſein Recht nicht erkriegen mag, ſo ſol es einer ſeiner Freunde thun, und derſelb ſoll denen beweiſen auf den Heiligen, daſs es dem Vatter ehaffte Noth benommen hab, und ſoll die Noht benennen. Und wenn er das gethut, ſo ſoll man ihm richten an des Vatters ſtatt, umb alle dieſe vorgeſchriebene Sachen, als ob der Vatter ſelber da wär.

An allen den ſachen die hernach geſchriben ſtendt mag ain jeglich ſemper man der ſein recht behalten hat oder anders ain Hochmann dem Vater bezewgen was er wais. Ain Dienſtman mag auch bezewgen mit andern Dinſtmannen. Ain aigen Man mit andern ſeinen genoſſen. Ain jeglicher freyer man hilffet wol ainem Dinſtmann ob er es wais. Iſt aber das der Vater durch vangknuſs oder durch ander ehaft not das recht nicht gevordern mag, ſo ſol es ainer ſeiner mag tun und darnach auff den Heiligen bewären das den Vater irre ehaft not das er dar nicht komen mag und ſol die not nennen und wenn er das beredet So ſol Im ſein recht beſchehen umb die clag an ſeins Vater ſtat, Als ob er es ſelb geweſen wär. Ain jeglich man hilffet es wol ſeinem genoſſen. Die nydern mügent es den höhern nicht gehelffen in jeglicher weiſs als wir von dem Vater haben geſagt. Alſo wellen wir das man es von der Muter verſtande.

Die andere Satzung.

Von Selbrichtern, und denen die ſich ſelbs rechen.

1. Wir ſetzen und gebieten bey unſer Kayſerlichen Gewalt, was Schade jemand geſchicht an einigerley Ding, daſs er daſſelb nicht ſelbs reche, ſonder er ſoll ſeinem Richter klagen, und ſoll die Klag vollführen biſs zum Ende, es ſey denn daſs er ſich zur Noth wehren müſſe Leibs und Guts. Wer ihm aber ſelber anders richtet ohne rechte Klag, was Schaden er ſeinem Widerſacher thut, den ſoll er ihm zweyfach gelden; und was Schaden ihm von ſeinem Widerſacher geſchehen iſt, der ſoll nichts ſeyn. Wer aber ſeine Klag verführt, als hie geſchriben iſt, wird

Ob der vater das recht nit gevordern mag.

Wir wellen und gepieten was ſchadens yemant geſchäch das er das ſelb nicht rech er clag es des erſten ſeinem richter und volg ſeyner clag an das ende als recht iſt Es ſey dann das er ſie zu hant reche zu notwere ſeins leibs und ſeins guts. Wer ſich anders richet dann als bievor geſchriben iſt was Schadens er Jenem darumb tut den ſol er Im zwivalt gelten und was ſchadens Im geſchehen iſt der ſol gar verloren ſein und ſol kain clag nymmer mer darnach gewynnen. Wer aber ſein clag volfürt als da vorgeſchriben iſt wirt ihm nicht gerichtet und mus er durch not ſeinen Veinden widerſagen das ſol er pey tag tun und von dem tag als er Im widerſagt untz an den vierden tag

Digitized by Google

wird ihm darumb nicht gericht, alſo daſs er durch Noth ſeinen Feinden abſagen und widerſtehen fuſs, das ſoll er thun zuvor vier Tag, und ſoll ihm unter deſs keinen Schaden thun, weder an Leib oder an gut, und ſo hat er denn gantzer drey tag friede.

2. Der, dem dann alſo abgeſagt wird, der ſoll auch jenem weder an Leib noch an Gut, biſs an den Vierdten Tag keinen Schaden thun. An weme diſs aber gebrochen wirdt, der ſoll für ſeinen Richter kommen, und ſol das klagen über ſeinen widerſacher, ſo ſoll ihm denn der Richter zu handt fürbieten. Mag ſich dieſer denn vor dem Richter nit entſchuldigen auff den Heiligen ſelb ſiebend erbarer Manne, ſo ſoll er Ehrloſs und Rechtloſs ſeyn ewiglich, alſo daſs er nimmer zu ſeinem Rechten kommen mag.

ſol er Im kain ſchaden tun weder an Leib noch an gut · So hat er drey gantz tag frid.

Auch ſol er dem dem da widerſaget iſt kainen ſchaden tun untz an den Vierden tag dem der Im widerſagt hat. An welchem die ſatzung zerprochen wirt der ſol ſeinem Richter clagen und ſol der Richter Jenem fürpieten ſelb oder mit ſeinem poten und mag ſich derſelb dem da fürgeboten iſt nicht entſchuldigen ſalb ſibende ſemper Lewt vor dem Richter ſo iſt er erloſs und rechtloſs ewiglichen, Alſo das er nymmer mer wider komen mag zu ſeinem rechten.

Die dritte Satzung.

Vom Handfridten, und wer den bricht.

Von dem Hantfrid.

AN wem der Handtfriede gebrochen wird, überzeuget man ihn deſs auff den Heiligen vor dem Richter mit zweyen erbaren Mannen, die das mit ihrem Recht behalten haben, daſs der fried an ihm gebrochen ſey, der Richter ſoll ihn in die Achte thun, und ſoll ihn nimmer daraus laſſen ohne des Klägers willen, er verliere denn ſeine Handt darumb. Hat er aber den Handtfrieden mit Todſchlag gebrochen, ſo ſoll er auſs der Acht nimmer kommen, wann mit dem Todte ſoll er büſſen, und darzu Rechtloſs und Ehrloſs ewiglich bleiben. Will aber der den Handtfried gethan hat, jenem an dem er gebrochen iſt, ſo ſoll ihm der Richter gebieten bey des Kaiſers Hulden, das er ihm geſtehe der wahrheit, und auff den Heiligen ſchweren, daſs er darumb nicht wiſſe. Läſt er es aber durch Mageſchafft oder durch Liebe dieſem nach, er iſt dem Kaiſer und dem Richter die Handt ſelbſt verfallen.

AN wem der Hantfrid geprochen wirt bezewgt er das auff den Heiligen vor ſeinem Richter mit dem der den Hantfrid gemachet hat und mit zweyen ſemper Mannen die ir recht behalten habent das der Hantfrid an Im geprochen ſey der Richter ſol In zu acht tun der den Hantfrid geprochen hat und ſol In nymmer mer aus der acht laſſen an des clagers willen oder er verlieſs die Hant darumb. Iſt aber der Hantfrid mit dem todslag geprochen So ſol des mag ainer der da erslagen iſt clagen und ſol den morder bereden als da vor geſchriben iſt, und wenn er das beredet ſo ſol man jenen nymmer aus der acht laſſen er geb den leib darumb und ſol erloſs und rechtloſs ſein. Wil aber der den Hantfrid gemachet hat oder empfangen hat Im des gerichtes nicht geſtan das der frid an Im geprochen ſey dem ſol der Richter gepieten pey unſern Hulden das all unſer Fürſten und alle die Gericht von uns haben recht zu richten als des Lands ſyt und gewonhait ſey und das ſelb gepieten den die gericht von In habent wer nicht tät über den wellen wir richten ſchärpfflichen als recht iſt Und was uns über In ertailt wirt das wellen wir nicht laſſen noch nyemant überſehen noch nyemanten ſchonen.

Die vierdt Satzung.

Von Gericht, und von Buſſen.

1. WIr ſetzen und gebieten von unſer Kaiſerlichen Gewalt wegen, und bey unſern Hulden, daſs alle unſere Fürſten, und alle die da Gericht von uns haben, recht richten ſollen, und daſs ſie auch daſſelbig zu thun gebieten allen den, die forder die Gericht von ihn haben. Wer aber das nicht thät, über denſelben wöllen wir ſchwerlich ſelber richten, als recht iſt. Was uns auch von Buſſe und Gewette auff jemandt ertheilt würdet, daſſelbig wöllen wir niemandt erlaſſen.

2. Wir

Und

2. Wir gebieten auch unſern Fürſten, daſs ſie jederman mit der Buſſen zwingen, und den befehlen, die da Gericht haben von ihn, daſs ſie niemandt der Buſſen erlaſſen ſollen.

3. Wir gebieten auch daſs kein Richter jemand in die Acht thun ſoll, anders denn offenbarlich, und auch niemand daraus laſſen, er nehme denn erſtlich gewiſsheit, daſs dem Kläger gebeſſert werd, nach des Landes gewonheit. Thät das der Richter nicht, ſo ſoll der Kaiſer über ihn richten.

4. Wir gebieten auch ſonderlich bey unſer Hulden, was eim Richter gewettet wirdt von den, die aus der Achte kommen, daſs er daſſelbe gar nehme, und daſs er das nicht laſſe, damit man ſich hüte in die Acht zu kommen.

5. Wir wollen auch ſelber unſers Rechten nicht nachlaſſen. Darumb gebieten wir feſtiglichen allen die Gerichts pflegen, daſs ſie diſs alſo halten, und erlaſſen ſie jemand der Buſſen über das, wir wöllens wieder von ihn unbarmhertziglich nehmen, auf daſs es keinen Richter mehr geluſten ſoll.

Und gepieten auch unſern Fürſten, das ſie mit der pus twingen die von In gericht haben das ſie recht richten und die puſs nicht enlaſſen die In ertailt werde.

Von der Acht.

Wir ſetzen und gepieten das kain Richter nyemant zu acht tue dann offenlich und das der Richter nyemant aus der acht laſſe er neme die gewiſsbait das dem clager gericht werde noch des Landes gewonbait. Tut er des nicht der Richter So ſullen wir uber In richten als recht iſt.

Von den Pfalburgern.

Wir gepieten auch das man die Pfalburger allenthalb laſs wir wellen in unſern ſteten ir kainen haben und davon ſetzen wir und gepieten wer ain purger well ſein und purgerrecht well haben das der ſummer und winter pawlich und hablich in der ſtat ſey oder man ſol In nicht für ein purger haben, des haben wir ain friſt geben yedem mann ſich zu berichten zu ſant Walpurgen tag der da nue ſchierſt kumpt ob er purger well ſein oder nicht.

Die fünffte Satzung.

Von Befreyung der Schuldiger, und von Geleyte.

1. Wir ſetzen und gebieten, daſs man die befreyten Bürger vor Schuld allenthalben nit auffhalten, ſonder die fahren laſſen ſoll. Dann wir wöllen keinen in unſern Stätten leiden. Und auch daſs niemand den andern mit ſeinem Gut wider Recht zu ſich nehme oder geleite, oder beſchirm, er thu es denn aus Gnade, und den Leuten zu Sicherheit.

2. Auch gebieten wir, daſs niemand den andern geleit mit ſeinem Gut, er habe denn das Geleite von dem Reich, oder ob ers durch Gott thun wolt, ſo mag er das thun, mit unſerer Laub, ohne alle Forcht.

Von aigen Lewten.

Wir gepieten auch das kain ſtat yemant ſein aigen man oder der ſein recht Leben iſt einnem zu purger Wir wellen auch wär das es kain ſtat darüber tät mag dann des mannes Herr oder ſein wiſſenthaffter Ambtman den man beſtellen Inner Jars friſt als recht iſt ſo ſol die ſtat den man dem herren wider antwurten Es en ſol kain ſtat kains Herren ungeraiten Ambtman zu purger nemen Wir wellen auch allen freyen ſteten ir recht behalten das ſie nyemant aus der ſtat laden auff kain weltlich Gericht die weil ſie vor iren rechten richtern geborſam ſeint an uns und an unſern hoffrichter die mügent allenthalben richten umb weltliche ſach.

Die ſechſte Satzung.

Von Wucherern.

Wir wollen und gebieten, wo man heimlichen Wucher erfähret, er ſey in Stätten oder Dörffern, wird jemand deſs überwunden, als recht iſt, mit zweyen ehrbaren Mannen, daſs er von ſeinem Geld oder Gut von jemand Wucher oder Genieſs hab genommen, man ſol ihm zu Hand ſein Gut vertheilen. Und hat er ein ehelich Weib, die ſoll

Das man kainen mundman hab.

Wir gepieten und ſetzen, das nyemant kainen mundman habe.

Von Belaiten.

Wir gepieten auch und ſetzen das nyemant den andern belait durch das Landt umb kain gut er hab dann das gelait von dem Reich das arm und reich deſter gewaltiglicher varen und geſchlieſſen mügen.

Digitized by Google

das dritte Theil behalten auff den Heiligen, ſo ſie ſchweren thar, daſs ſolche Miſshandelung ohn ihren willen ſey geſchehen. Thut ſie des nicht, ſo ſol ihr beyder gut in der Herren gewalt gefallen ſeyn, und ſie ſollen geſondert ſeyn von der Chriſtenheit, ſie empfahen denn wieder Buſs darumb.

Die ſiebende Satzung.

Von Zöllen.

1. WIr gebieten und ſetzen, daſs alle die Zölle die zu Unrecht auffgeſetzt oder gehöhet wären worden, ſollen abgethan werden, und daſs ſie bleiben, wie vor Alters, und wie recht iſt.

2. Wir ſetzen auch und gebieten, und thun hiemit jedermänniglich zu wiſſen, daſs alle die Zölle, die ſeyd unſers Vatters Kaiſers Heinrichs Tod auffgeſatzt ſeynd, es ſey auf waſſer oder Lande, von wem ſie auch geſatzt wären, ſollen ab ſeyn, es wäre denn, daſs die, die ſie hätten, möchten beweiſen vor dem Reich, daſs ſie ſie billich haben ſolten.

3. Wer mer Zolles nimmet, denn er zu Recht nehmen ſoll, oder da Zoll nimmet, da keiner geſatzt wer, wirdt er des überzeuget vor dem Richter als Recht iſt, man ſoll ihn halten gleich einem Straſſenrauber.

4. Alle die, die Zoll nehmen auff Waſſer oder Landt, die ſollen Fried auf den wegen und Stegen, und den Brucken erhalten, und die beſſern und machen, und zimmern, und von den ſie Zoll nehmen, die ſollen ſie geleiten mit ihrer Macht, als hoch ſie können, und alſo ferre ihr Geleyte gehet, auff daſs ſie nichts verlieren.

5. Wer dieſe Gebott zu dreyen mahlen überſchreit, wird er deſs überwunden vor dem Reich, als recht iſt, ſo ſol dem Reich derſelbig Zoll ledig ſeyn.

6. Wir ſetzen und gebieten, daſs man die rechten Landtſtraſſen ziehen ſoll und fahren, und daſs man niemand zwing noch dring von der rechten Straſſen.

Von Zoll und Gelait.

Wir gepieten auch das nyemant kain newen Zoll noch gelait mach noch nem weder auff land noch auff waſſer und das all Zöll die mit unrecht geböchet ſeint anders dann ſie von alter her geſetzt ſeint, das die böchung ab ſey und das der Zoll beleib als er zu recht beleiben ſol wer da wider tut der hat den Lantfrid geprochen und umb den pruch iſt er in der Acht und in des reichs pann den man järlichen kündet an dem Antlaſstag.

Von Zöllen.

Nyemant ſol kain Zöll nemen, dann rechte und da man In zu recht nemen ſol wer das pricht den ſoll man hoben fur äinen ſtraſsrawber.

Von Zöllen.

Wir ſetzen und gepieten das alle die Zöll die ſeder Kaiſer Friderichs tod auffgeſetzet ſeint auff waſſer oder auff Land von wem ſie geſetzt ſeint das ſie gar abſein Es ſey dann das er bereden müg vor dem reich das er In zu recht heben ſulle.

Aber von Zöllen.

Alle die Zöll nement auff waſſer oder auf Land die ſullen dem weg und den prugken ire recht behalten mit machen und mit peſſern und von den ſie den zoll nement die ſullen ſie befriden und behalten noch ir macht als verr ir gericht geet das ſie nichts verlieſen.

Der das gepot zu drey malen zerpricht wirt er ſein überzewgt vor gericht als recht iſt der Zoll ſol dem Richter ledig ſein.

Man ſol die rechten Landtſtraſs varen und ſol nyemant den andern twingen von der rechten Landt Straſſen.

So zwen miteinander urlewgent und der ain oder ſie paid gelaitt habent wer In die ſtraſs zu laid angreiffet wirt der überzewgt mit recht über den ſol man richten als über ainen ſtraſsrawber.

Digitized by Google

Die achte Satzung.
Von neuen Stätten oder Burgen.

WIr ſetzen und gebieten, welcher Herr ein Statt oder Burg bauen will, der ſoll ſie bauen von einem oder von ſeiner Leuten gut, und nicht von der Landleut Zoll oder Ungelt. Nimpt er aber das von jemand einig Geld an der Straſſen, man ſoll ihn gleich achten einem Straſſenrauber, und alſo über ihn richten.

Von pawen.

DEr Purg oder ſtet oder kain paw machen wil der ſol das mit ſeinem gut tun, oder mit ſeiner lewt gut. Wer daruber kain Zoll oder kain ungelt nympt in kainer ſtat oder auff kainer ſtraſs über den ſol man richten als uber ainen ſtraſsrauber.

Die neunte Satzung.
Von Müntzen.

1. WIr ſetzen und gebieten, daſs alle Müntzen, die ſeid unſers Vatters Kaiſer Henrichs Todte gemacht ſind worden, von wem das auch geſchehen ſey, oder wie ſie gemacht ſind, die ſollen abe ſeyn. Wer aber darüber müntzen will, der ſoll beweiſen, daſs er das Recht hab, und das beweiſen als recht iſt.

2. Wer auf ander Leut Müntz falſche Pfenning nachſchlägt, man ſoll über ihn richten, als uber einen Fälſcher, und dargegen ſoll man weder Gut noch Geld nehmen.

3. Wir gebieten, daſs man die alten Müntz behalten ſoll in ihren rechten wurden, und daſs man dargegen verbieten ſoll alle falſche Müntz.

Von Müntz.

ALle die Müntz die ſeyt Fridrichs gemacht ſeint die ſullen gar ab ſein Er bezewg dann vor dem richter der ſie hat das er ſie zu recht haben ſulle.

Von Falſchait.

DEr auf yemants pfenyng kain falſch slecht oder bat geslagen den ſol man haben für ainen felſcher Wer auch anders Müntz macht oder ſchlecht dann von dem Reich von alter berkomen iſt wie ſwär oder wie gut die wär Es ſey an gewicht an gemäld oder an ſwär den ſol man fur einen velſcher haben und wenn er des mit recht überzewgt wirt, ſo ſol er ſein Landtrecht verlorn haben.

Die zehende Satzung.
Von dem Send, und geiſtlichem SendGericht.

1. WIr ſetzen und gebieten von unſer Kaiſerlichem gewalt wegen, daſs man in allen Malſtätten und Dörffern unſers Reichs zu rechter Zeit, wie ſich das nach geiſtlichem Rechten gebührt, Send ſitze, und daſs niemand den Biſchoffen daran entgegen ſeye, noch ſie hindere.

2. Auch gebieten wir, daſs alle unſere Vögte die Gotteshäuſer beſchirmen und bewahren ſollen, als ſie es gegen Gott verantworten wöllen, und darzu unſer Hulde damit behalten, damit kein groſſe Klag für uns komme. Wer aber das nicht thut, kommt klag über ihn, wir wollen das ſelber ſchwerlich richten.

3. Wir verbieten euch, daſs niemandt durch keines Amptes Schuldt, die Güter der Gottshäuſer verbrenne, noch raub, noch auch pfände. Wer es aber thut dem Amptman zu Leyde, wird er des überwunden als recht iſt, man ſoll ihn in die Achte thun, und ihn nimmer-

Von rawbern.

WEs Herren gericht oder gelait es ſey auff waſſer oder auff Land ain Kawffman oder ſuſt ain man berawbet wirt von des Herren geſind Ambtman purgkman oder dinſtman der des Herren gewaltig iſt an all argliſte das ſoll der Herr in des Gericht oder Gelait gerawbet iſt gelten wirt aber yemant berawbet in eines Herren gericht oder gelait und das nicht geſchicht von des Herren geſind Ambtman purgkman oder dinſtmann dem ſol der Landtfrid beholffen ſein das ſie das wider tun.

Wer den frid beſwern ſulle.

WIr ſetzen und gepieten auch veſtiglich, wo es nott geſchech durch pruch des Lantfrids die nächſten die dapey geſeſſen ſeint da der pruch geſchehen iſt das ſie den Lantfrid beſchirmen und es helffen wider tun Mügen es die nicht wider tun So ſullen es die tun die darnach die nächſten ſeint darzu ſullen wir den helffen ob es nott iſt.

Von gaiſtlichen dingen.

WIr gepieten auch fleiſſiglich das man in allem Römiſchen Reich an gaiſtlichen dingen noch gepot

Digitized by Google

mermehr daraus laſſen, man gelde denn den Schaden dreyfachtig, als er gerechnet wirdt, alsdenn ſo ſollen die zwey Theil dem Gotteshauſs zu Beſſerung, und das dritte Theil dem Amptmann des Gotteshauſes zu gut kommen.

4. Wir verbieten, daſs niemand ohn des Richters Urlaub, jemand pfände. Wer es über das thut, wird er deſs überwunden, man ſoll uber ihn richten, als uber einen Rauber.

Die eilffte Satzung. Von Dieben und Raubern.

WIr verbieten bey unſern Hulden, daſs niemand wiſſentlichen Raub oder Dieberey kauff, oder keinen Dieb oder Rauber herberge. Wer es daruber thut, wirdt er deſs uberwunden mit zweyen erbarn Mannen, und iſt ſolches die erſte That, er ſoll dem das gut genommen iſt, zwyfältig widergelten ſeinen Schaden. Wird aber jemand beſchuldiget, daſs es ihm zu dem andern mal geſchehen wäre, und wär es umb Raub, man ſoll uber den Thäter richten, als uber ein Rauber: wäre es aber Dieberey, man ſoll uber ihn richten, als uber einen Dieb.

und noch rat der Ertzbiſchoff ſich hab und welcher Piſchoff oder Ertzprieſter noch gaiſtlichem recht wer da wider iſt den ſol man haben für ainen unglawbigen man Man ſol auch weltlich gericht an ſeinem recht behalten.

Wie der Gotshaws vogt die gotshewſer beſchirmen ſol.

WIr gepieten auch fleiſſiglich und als das recht iſt das der Gotshewſer Vogt vorſein und ſchirmen auff ir Vogtey als es wol ſtet gen Got und auch gen unſern hulden und ſich an der Gotshewſer gut alſo haben da ir Vogtey da iſt das uns kain groſs clag von In nicht kom wer des nicht tät kumpt es zu clag ſo wellen wir es richten als veſtiglich, als das recht iſt das wir daran nyemants ſchonen wellen.

Wie vil vögt über ain gotshaws ſein ſullent.

WIr wellen und gepieten das über ain cloſter oder über ain Gotshaws nicht mer dann ain vogt ſey als lang der Lantfrid weret und wer des nicht wolt oder dawider tät den ſol der Landtfrid ſtraffen und wenn der Landfrid ausgeet ſo ſol es nyemant an ſeynem Rechten nicht ſchaden.

Der die Gotshewſer den vögten zu laid angreiffet.

WIr verpieten auch pey unſern hulden das nyemant durch kains vogts ſchuld noch In zu laid der Gotshewſer gut das ir gut iſt prennen noch rawben noch pfenden ſol Wer das darüber tut wirt der des überzewgt als recht iſt vor dem Richter ſo ſol man In zu acht tun und ſol In aus der acht nicht laſſen er gilt den ſchaden drei ſtund als tewer als er iſt und ſullen die zway tail dem Gotshaws werden und das Drittail dem Vogt.

Pfenden an gericht.

WIr verpieten auch das nyemant pfendt an des Gerichts urlawb Wer es darüber tut den ſol man richten als über aynen ſtraſsrawber.

Der dewbigs oder rawbigs gut wiſſenlich kawffet.

WIr ſetzen und gepieten wer rawbigs gut wiſſenlich kauffet oder rawber oder diebe wiſſenlich behaltet und nicht ächter ſeint wirt er des überzewgt vor dem richter noch recht ſo ſol er pey dem erſten den ſchaden zwivalt gelten dem er getan iſt Er ſey dewbig oder rawbig wil er das er es mer dann zu ainem mal hab getan iſt es rawbig ſo ſol man über In richten als über ainen Dieb.

Die

Der

Digitized by Google

Die zvvölffte Satzung.

Von den, die in der acht sind.

Der den ächter wiſſenlich behält.

WIr ſetzen und gebieten, daſs niemand weder hauſs noch hofe, noch herberge, noch aufhalte einigen Aechter. Wer es aber über diſs thut, wirdet er deſs überwunden mit zweyen erbarn Mannen, die an ihrem Rechten vollkommen ſind, man ſoll über Ihn richten, gleich als über den Aechter. Entredet ſich aber dieſer auff den Heiligen ſelb zehende erbarer Leut, daſs ers nicht gewuſt hab, daſs der ein Aechter geweſt ſey, er ſoll der Hauſunge unſchuldig ſeyn. Wo man aber einen Aechter angreifft, den ſoll niemand retten: Wer ihn aber rettet, wird er ſolchs überwunden mit zweyen erbarn Mannen, man ſoll uber ihn richten, als uber einen Aechter. In welche Statt er kommt, da ſoll man ihn weder halten, ſpeiſen, noch tränckeu, noch ihm ichts geben, noch verkauffen, ſonder daſs man ſie hinder in allen dingen. So aber ein Statt wiſſentlich oder gewältiglich einen Aechter hielte, oder ſo man ihn auff einer Burg hielte, die Burg ſoll der Richter, in deſs Gericht ſie leit, gewinnen, und ſoll ſie niderbrechen. Uber den Wirth aber, der ſie hält, uber den ſoll man richten, gleich als uber einen Aechter, und man ſoll ſein Hauſs zuſchleiffen.

2. Iſt die Burg ungemauret, ſo ſoll ſie der Richter zubrechen oder verbrennen, und das ſoll ihm niemands erwehren. Setzt ſich dann die Statt darwider, die Lewt darinne ſind alle Rechtloſs. Mag aber der Richter die Statt nicht überwinden, ſo ſoll ers dem Kaiſer verkündigen, der ſoll es mit ſeiner Kaiſerlichen Gewalt, und mit ſeiner Manne Hülffe thun.

WIr gepieten das nyemant kain ächter wiſſenlich behalten ſol. Wer es darüber tut wirt er des überzewgt man ſol über In richten als über ainen ächter Mag aber er ſich ſein entreden mit ſiben ſempermannen das er nicht gewiſt hab das er ein ächter ſey geweſen er ſol unſchuldig ſeyn.

Von gewätt.

WIr ſetzen und gepieten was jeglichem richter wirt gewett das er den Aechter aus der acht laſs das er das gar nem und Im nichts laſſe durch das das yederman deſter ungerner in die acht kom. Wir wellen auch ſelb unſers rechtens nichts nicht laſſen.

Von dem acht ſchatz.

WEr ein ächter behalt in ſeiner ſtat gemainclich oder wiſſenlich Iſt ſie umbmawert der richter ſol die mawer nyder prechen und ſol über den wirt der In behalt richten aber über den Aechter und ſol ſein haws zerſtörn Iſt aber die ſtat ungemawert So ſol ſie der richter prennen und ſetzet ſich die ſtat dawider Stat und lewt ſeint rechtloſs mag der Richter da nicht gerichten So ſol er es künden dem könig der ſol die von des Reichs gewalt twingen.

Die dretzehende Satzung.

Von des Keyſers Hoffrichter.

Der auch mit recht verderbt wirt von des Reichs Hoffrichter.

1. WIr ſetzen und gebieten, daſs an unſerm Kaiſerlichen Hoff ein Hoffrichter ſeyn ſoll, der ſoll ein Freymann ſeyn, und ſoll an ſeinem Anmacht zu dem minſten ein Jahr ſeyn, alſo doch, daſs er ſich recht und wol daran halte. Der ſoll auch alle Tag zu Gerichte ſeyn, auſsgeſchloſſen den Sontag, und alle Heylige Tag. Und er ſoll allen Leuten richten, die ihm klagen, ohn uber Fürſten, und andere hohe Leut, wo es an ihrem Leib, an ihr Ehre, oder an ihr Erbe oder Lehen gehet: wann dieſes alles wöllen wir ſelber richten.

WIr ſetzen auch das des reichs Hoff hab ainen Hoffrichter der ain freyer man ſey der ſol auch an dem Ambt zu dem minſten ain Jar beleiben, ob er ſich recht und wol behaltet der ſol alle tag zu gericht ſitzen ausgenomen die ſuntag und die heiligen tag und ſol den lewten richten die Im clagent von allen lewten an Fürſten und an hochlewt wo es get an ir leib oder an ir recht oder an ir erb oder an ir leben das wellen wir ſelb richten.

Digitized by Google

2. Derſelbe Richter ſoll auch niemand nichts erlaſſen, noch auch ledig geben, er thue es denn mit unſer Erlaubnis. Er ſoll auch niemandt in die Oberacht thun, noch daraus laſſen, wann diſs zu thun, ſtehet uns ſelber zu.

3. Dieſer Richter ſoll ſchwehren auf den Heiligen, daſs er weder durch Lieb noch Leyd, noch durch Forcht, Miet oder Gab anders richte denn recht ſey, oder ihm durch urtheil ertheilt werd.

4. Er ſoll auch haben und nehmen alle Gewette, die uns gewettet und ertheilt werden, und auch alle die Gewette die uns von den gegeben werden, die aus der Achte kommen, und er ſoll ihr niemandes erlaſſen bey der Achte, die wir uber ihn ſelbeſt wöllen gehen laſſen, wann diſs Gewette ſoll er darumb haben, auff daſs er deſter fleiſſiglicher richte.

5. Der Richter ſoll auch haben einen ſonderlichen Schreiber, der da beſchreiben ſoll alle, die in die acht kommen, und die Sache darum ſie darein kommen ſind.

6. Er ſoll auch wiederum beſchreiben alle die aus der Acht kommen, und den Tag, an welchem ſie daraus kommen ſind, und die Buſſe die ſie geben dem kläger, und warumb ſie gegeben ſey. Darzu ſoll man ſie nicht austilgen aus dem AchtBuch.

7. Er ſoll auch fleiſſig ausſchreiben alle des Landes gemeine Beſchädiger und Feinde. Und wenn ſie ſich denn wieder entreden, und der Feindſchafft vertragen, ſo ſoll er ihren Namen wieder austhun.

8. Er ſol darzu beſchreiben alle wichtige Urtheil in groſſen Sachen, die von uns darüber geſprochen werden, und die Stell und Statt, darinn man ſie geſprochen hat, auf daſs man nach ſolchem Urtheil deſto glaublicher richte.

9. Derſelbig Schreiber ſoll unterhaben alle des Hoffgerichts Brieffe, und ſoll niemandes keinen übergeben, wann den die Sach betreffende iſt.

Die vierzehende Satzung.

Von des Kaiſerlichen Hoffgerichts Schreiber.

1. Dieſer Schreiber, der hierzu geſetzt wird, der ſoll ſchweren auf den Heiligen, daſs er weder durch Lieb noch Leyd, noch durch Haſſe, noch Forcht, noch Miete, Gab noch Freundſchafft, noch keinerley Urſach ichtes anders ſchreib, thue oder laſſen wöll, wenn was recht ſey, nach dem er deſs am allerbeſten verſtandt hab.

2. Und er ſoll ein Leye ſeyn, auff daſs wo er anders thäte, denn er zu Recht thun ſolte, daſs man zu ihm an ſeinen Leib gerichten möcht.

Be-

Wie man hintz den die den achter behaltent richten ſol.

Wer auch mit Gericht verderbt wirt, darumb ſol nyemant kain vaintſchaft haben wer aber darumb yemant veint iſt der ſol in denſelben ſchulden ſein als der was der da verderbt iſt.

Aber von Hoffrichter.

Unſer Hoffrichter ſol auch nyemant vertragen er tue es dann mit unſerm ſunderlichem gepot Er ſol nyemant zu acht tun noch aus der acht laſſen wann das ſullen wir ſelb tun und wellen es anders nyemant geſtatten das er ſich damit überlade.

Wie man fürgepot tun ſol.

Wir gepieten auch das man all unſer fürgepot mit prieſen tue und prieff darüber geb wie man von gericht ſchaid und das man mit dem Brieff unter des Hoffrichters inſigel bereden mög und das fürgepot und das zil und die tag die vor gericht genomen ſeint Wir ſetzen auch und gepieten wem man ain fürgepot geb das er daſſelb fürgepot antwurt mit des nächſten richters poten da der geſeſſen iſt der da beclagt iſt und darumb gepieten wir allen weltlichen richtern ſie ſein in ſteten oder auf dem land das jeglicher richter dem clager poten geb den er gelaub auf des clagers pfhennyng an gevärd der das fürgepot antwurt und ſol der richter ſeinen offen prieff herwider zu hoff ſenden das es beſcheben ſey und welicher des nicht tät der ſol dem cläger ſein ſchaden abtun den er davon nympt Und wo uns ſolich clag kumpt, das wellen wir veſtiglich richten.

Von fürgepoten die an gericht geben werden.

Wir ſetzen auch durch förderung des gerichts wann man recht und fürgepot nyemant verſagen ſol das unſer Hoffrichter an gericht wol fürgepot geben mag Wir ſetzen auch das die urtail ob ſol ſein damit man anlayt gewan an fürgepot.

Von gericht.

Wir ſetzen und gepieten wer vor gericht clagt pis das der kumpt der beclagt iſt zu dem tag als Im von gericht gepoten iſt und der clager das recht nicht nemen wil das man dem fürpas nicht richt er leg dem ſein koſt ab von erſt den er beclaget hat.

Von anlaittung dem die geben wirt.

Wir ſetzen und gepieten wer ſein clag mit recht volfürt das Im anlaitte ertailet wirt auff die Lävt oder auff die gut darauff er clagt hat das der Richter ainen anlaitter geb den er vorder, und ſol Im der anlaitter die anlaittung geben mit des nächſten richters poten da die anlaittung geſchehen iſt und ſol auch der

Herr

Digitized by Google

Beſchluſs der Satzung.

DIſs haben wir allen unſern Unterthanen, und des Reichs Verwandten geſatzt, ſintemahl daſs es uns nutz und gut gedaucht hat, allen Leuten die in unſerm Gericht und Rechten ſind, und allen andern, den wir nicht ſelbeſt perſönlich ſtäts richten mögen, durch vielerley Anlage und Geſchäfft unſer und des H. Reichs.

Herr zu hoff enpieten auff ſeinen aid das die Anlaittung geſchehen ſey an gevärd mit ſeinem offen prieff.

Ob der Richter ainen clager ſawmet.

WIr gepieten allen weltlichen richtern das ſie die clager nicht ſawmen Sawment ſie darüber die clager ſo müſſen ſie In ir ſchaden ablegen und wellen wir darumb veſtiglichen richten.

Der mit rechter clag in die Oberacht kumpt.

WIr ſetzen und gepieten auch wer mit rechter clag in die Oberacht kumpt den ſol unſer ſchreiber an unſer Achtpuch ſchreiben umb welche ſach oder warumb er in die Oberacht komen ſey wenn er ſich berichtet mit dem clager umb die ſach darumb er in die Oberacht komen ſey oder uns ſicherhait geit an des clagers ſtat umb hawbtſchult und umb ſchaden darumb er in die Oberacht komen iſt So ſullen wir In aus der obern acht laſſen.

Von ſatzung machen.

WIr wellen auch und gepieten veſtiglich das kain ſtat kain ſatzung mach oder mit kainen ſachen die dem reich ſchedlich ſein in kainem ſeinem rechten oder irem herren des die ſtat iſt.

Der den Lantfrid nicht ſwert.

WEr dem Landfrid nicht ſwert in ainem Monat noch dem und er gekundet wirt offenlich in dem piſtumb da er In ſetzet was dem geſchicht das ſol nyemant richten weder mit gaiſtlichem noch weltlichem gericht und was Im geſchicht mit ratt oder mit tat an ſeinem Leib oder an ſeinem gut das ſol nyemant richten.

Wer den Landfrid ſwert und darnach pricht.

WEr aber den Landfrid ſwert und darnach pricht der ſol in vierzehen nachten den pruch peſſern oder wider tun ſo er ſein genant wirt von dem der da richter iſt. Tut er das nit ſo ſol er maynaid ſein und ſol In der Ertzbiſchoff oder der piſchoff in des piſchtumb er ſitzet zu pann tun und der König zu acht tun und ſullen pann und acht nymmer abgelaſſen werden Er hab dann den pruch gepeſſert und gepüſſet.

Der umb des Landfridpruchs maynaid oder ächtig wirt.

DEr auch den andern der umb den pruch des Lantfrides maynaid pännig oder ächtig wirt der ſol in denſelben ſchulden ſein als der iſt der mit wiſſen noch gepot gehawſet oder gehalten hat.

Der übeltätig lewt behält.

ES ſol nyemant die Lewt behalten oder behawſen die übeltätig ſeint oder die übeltätig werdent und die dem Land ſchedlich ſeint wer aber die mer dann acht tag behalt über das ſie Im verpoten werden und ſie nicht lat der hat de.. Landfrid geprochen und iſt in die vorgenanten puſs gevallen acht und pann.

Der den Lantfrid pricht und den pruch nicht püſſen wil.

WEr den Landfrid pricht und den pruch nicht püſſen wil und darumb von dem Landfrid beſeſſen wirt oder die den Landfrid geſworen habent davon zu ſchaden pringent den ſol der Landfrid zwingen das er mit allen ſeinen veſten und mit ſeinem gut yedem mann noch ſeiner maſs ſein ſchaden ſol ablegen als verr es geraichen mag.

Wie man diſen frid behalten ſol.

DIſe Satzung des frides und des rechten die ſol man allzeit behalten und ſol auch darnach richten wann ſie von alter herkomen ſeint und mit recht und mit gunſt und mit rat der Kurfürſten alle geſetzt ſeint.

Explicit König Albrechts prieff.

Hie hebt ſich an König Ludwigs prieff.

DIſe Satzung des Landfrids haben wir Ludwig von gots gnaden Römiſcher König zu allen zeiten merer des Reichs mit gunſt und mit rat der erbern herren und fürſten gaiſtlicher und weltlicher grafen und freyen dinſtmann und ſtet geſetzt zu Nürenberg als hernach geſchriben ſtet.

Von Zöllen.

DEs erſten ſetzen und wellen wir das all Zöll und gelait die auffgeſetzt und gelat ſeid Kaiſer Hainrichs tod unſers Vorvordern des nächſten gar und gäntzlich abſeyn.

Wie man die Straſſe befriden ſol.

WIr gepieten und wellen auch das die Fürſten Grafen Freyen Dinſtmann und Steten die Straſs befriden und allermaniglich auff waſſer und auff Land ſchirmen als verr ſie mugen an alle gevärde Yeder Fürſt Graff Frey Dinſtmann und ſtet in ſeinem gepiet und gericht.

Ob man dem rawber nochvolget und nacheylet.

ETlet auch yemant dem rawb noch aus ſeinem Gepiet und gericht in ein ander gepiet oder gericht denſelben ſol der Herr oder Ambtman oder Diener beholffen ſein und mit eylen als er peſt mag an gevärd und wer des nicht tut der ſol uns und dem reich die ſawpnuſs peſſern nach unſern gnaden. Er müg ſich dann mit ſeinem gericht davon genemen.

Das kain rauber noch dieb nyndert frid haben ſol.

WIr ſetzen auch und gepieten das kain rawber dieb prenner und morder frid und gelait hab pey fürſten herren ſteten noch an kainer ſtat und wo der klager denſelben begreift dem ſol man richten als recht iſt wer dem widerſtund der ſol dem clager ſeynen ſchaden abtun und ſol uns und dem reich peſſern noch unſern gnaden.

Wer der fürderung gezigen wirt.

WIr verpieten auch pey des reichs Hulden alle füterung und wer der füderung gezigen wirt ſie ſey clain oder groſs mag ſich der davon nicht genemen mit zwain unverſprochen mannen über den ſol man richten als über ainen ſchedlichen man wo er beclagt wirt wirt er aber an der Hantgetat begriffen ſo ſol man über In an underloſs richten. An da die Fürſten oder Herren von recht oder von alter gewonhait füderung habent und da ſie ir ambtlewt haiſſent fütern.

Wie nu die herren den frid offnen und verkunden ſullent.

WIr gepieten und wellen auch das yeder Fürſt und Herr darnach und er haimkäm in vier wochen all ſein diener und undertan haiſſen ſwern zu halten alle die ſatzung und gepot, ſo vor geſchriben ſtet.

Der

Der den Lantfrid nicht ſwert.

WEr auch den Landfrid nicht ſwert oder darum nicht ſein wil demſelben ſol der Landfrid nicht beholffen ſein und was man wider dieſelben tut daran hat man den Landfrid nicht geprochen und für ainer der den Landfrid nicht ſwern wolt under ainen andern das ſol uns der von dem er gefaren iſt kund tun So ſullen wir gen dem der do geſworn iſt und auch gen Jenem der In eingenomen hat beholffen ſein als lang und das ſie den Lantfrid ſweren Wir wellen auch das man den Lantfrid und die ſatzung verſtee umb die ſach die nu fürpas geſchehen.

Der prieff iſt geben zu Nürenberg da man zalt von Chriſti gepurd dreyzehenhundert Jar und in dem drey und zwaintzigſten Jar des nächſten Samptztags noch ausgen der Oſterwochen In dem newnten Jar unſers reichs.

Ain prieff wie alt die ſtat zu München ſey.

IN dem namen der heiligen und ungetailten Driualtickait. Friderich von Gotes gnaden Römiſcher Kayſer alzeit merer des reichs. Etliche ding füget ſich das die von Kaiſerlichem gewalt mit geſchrift gemerckt werden durch des willen das ſie icht von lenge der zeit in vergeſſung komen oder mit pöſer lewt ungeträwer ſchickung verkert werden Darumb ſullen wiſſen all getrew des Kaiſertumbs die jetzunt ſeint oder fürpas werdent Wie unſer lieber, Albrecht piſchoff zu Freyſing zu unſers gewalts gegenwürtig komen iſt und hat dyemütiglich und in clag weis bedewtet das der edel Hainrich von Brunſwig etzwenn Hertzog zu Payern und zu Sachſen, den Margt zu Veringen mit der pruck den ſein Kirch lanng zeit vor geruiglich beſas geſtört und frävenlich in ſein dorff München übertragen hat. Derſelben ſache warhait wie die unſer Durchleuchtickait wiſſenlich oder kunt iſt, ſo hat er ſie dannoch mit ſiben elichen oder gerechten zewgen erweiſet das wir es gehöret haben. Die zewgen ſeint Conrad Ertzbiſchoff zu Saltzpurg Her Chun Biſchoff zu Regenſpurg Bertold Marggraff zu Tſterreich Gebhart Graff zu Sultzbach her Ott der elter Pfaltzgraff und ſein pruder Ott der Jünger Friderich Purggraff. Darnoch do wir nu von derſelben ſach wegen die Fürſten unſers hofs gefragt betten umb urtail do ward geurtailt das Kaiſerlicher gewalt das dann geſchehen was von dem vorgenanten Hainrich erkennen ſolt das es frävelich und ungerecht ſeye. Und darumb noch des rechtens lawt das übertragen und verwandeln des Margts zu Veringen erkennen wir unnütz und widerruffen das und widergeben unſerm geträwen dem Biſchoff zu Freyſing und ſeinen nachkomen denſelben Margt, und die pruck, und mit des briefs geſchrift beſtätten wir das ewiglich. Auch durch fleiſſiger pett willen des vorgenanten Erſamen Biſchoffs von Kaiſerlichen gnaden haben wir Im erlaubt und verhengt und bewärn auch was er guter mit ſeinen aigen zerung gewynnet oder zuſamen pringet das er die zu Kirchen Altern oder andern gaiſtlichen ſteten noch ſeynem willen wol geben mag und damit gefarn und ſchicken noch ſeinem willen. Und das diſs unſer gepot ymmer ſtät beleib und untzerprochen haben wir den prieff gegeben und mit unſers Käiſertumbs Inſigel haiſſen befeſten. Gezewgen der ding ſeint her Cunrad Biſchoff zu Saltzpurg. Her Chun Piſchoff zu Regenſpurg. Bertolt Marggraff zu Tſterreich Ott der elter Pfaltzgraff Ott der Jüger Pfaltzgraff Gebhart Graff zu Sultzbach Friderich Purggraff und auch ander zeugen die pey der ſach geweſen ſeint. Diepolt Biſchoff zu Paſſaw Hainrich von Turaw erwehlter Gaffidonius Biſchoff zu Mantaw. Gotfrid Cantzler Rudolff ſchreiber Romarius Probſt zu Halberſtat. Hainrich Purggraff Seybot Graff zu Newnburg Hainrich von Altendorff Deinhart von Hallenſtein Chunrad Purggraff von Nürenberg Friderich von Trubendingen und ſein pruder Albrecht. Amelbrecht von Lochhuſen Hainrich Marſchalk von Pappenhaym Purghart Kamerer Religon Kamerer Rudolff von Waldeck Hainrich Säligskind. Adilolt von Dornbach Engelwan von Achdorff und ſein pruder Hainrich Rudolff von Riede. Hartwig Marſchalgk. Bertolt von Reichershauſen. Seybot von Holtzhawſen. Wolfber von Holtzhawſen. Ich Gotfrid, des Kaiſerlichen Pfaltz Cantzler, an Herrn Chriſtans ſtat Ertzbiſchoffs zu Maintz Ertzkantzlers in Dewtſchen Landen. Bekenn den willen des veſtiſten Kaiſer Fridrichs das iſt beſchehen noch Criſti gepurd aylffhundert Jar und in dem achtzigiſten Jar In dem newn und zwaintzigiſten Jar des reichs Kaiſer Friderichs und in dem Sechs und zwaintzigiſten Jar ſeins Kaiſertumbs in der ſtat zu Regenſpurg in dem Fronhoff.

Operæ pretium omnino est, ad historiam Diplomatis hujus ultimi adjicere verba JO. AVENTINI, ex Epitome Annalium in fine.

DEr obgemelt Heinrich Hertzog in Bayrn und Sachsen, so oben im brief vom Kayser der Edelmann von Braunsweig genant wird, do er mehr dann XX. Jare beyde Fürstenthumb rubich regirt het: daucht in, Kayser Friderich sein Vetter wer Im geferlich gewesen mit der Mark Oesterreich. Nemlich, nachdem auch jezt gemelter Kayser nun auf ein neys von Herzog Welfen, obgemelts Heinrichen Vaters bruder, des er natürlich Erb war, die Flecken und Stet, Steingaden, Ambergen, Raitenpuch, Altonmunster, Fuessen, Schongaw, Lauging, und ander mer, das dan noch in Schwaben die Fürsten von Bairn inhaben, erkaufft, und also Herzog Heinrichen das Erb enzogen hette. Darumb mer gedachter Herzog in Bairn und Sachsen, vermaint sich an dem Kayser zu recben, und seines schaden wider einzukommen, dieweil der Kayser und Pabst unains waren, viel er von dem Kayser auf des Pabsts seyten: Zoch von dem Kayser, der domahls in Welschen Landen die Stadt Alexandria, und die Babstischen darinne belagert het, aus dem feld: verprennet Mark und prugk Vering dem Bischof von Freysing, so Kayserisch und wider den Pabst war, bracht den Zoll und Salzstrass und niderlag gen München. Nun, wie es gieng: der Kayser und Pabst worden der Sach ains, Herzog Heinrich stund zwischen zweyer Stuel auf, ward von bayden Furstenthumb entsezt, und mit Weib und mit Kinden aus teutschen landen zu dem Kunig von Engelland, seinem schwager, in Normandey verjagt: nach Christi geburt 1180.

DE

VITA, OBITU

ET

SCRIPTIS

JOANNIS SCHILTERI

B. M.

Juris-Consulti & Polyhistoris, Reipublicæ Argentoratensis Consiliarii Almæque ejusdem Universitatis Professoris Honorarii:

Commentatio.

PROGRAMMA

DIE EXEQUIARUM

Publicis Academiæ valvis affixum.

RECTOR

UNIVERSITATIS ARGENTINENSIS,

JOANNES PHILIPPUS BARTENSTEINIUS,

Logices & Metaphysices Profess. Publ. Ordinarius, & Capituli Thomani Canonicus.

CIVIBUS AC ACADEMICIS

S. P. D.

NUdiusquartus mortalis corporis depositi exuvias, animamque suam cœlo, unde prima ejus manaverat origo, post beatam ἀνάλυσιν reddidit Illustris VIR nominis, DOMINUS JOHANNES SCHILTERVS, Inclytæ Reipublicæ Argentoratensis ut & diversorum Principum Germaniæ Consiliarius & Advocatus gravissimus meritissimusque, Patronus noster æternum devenerandus, quem laudare velle pium magis quam facile opus fuerit. Tot enim ac tanta in Sereniſſimas Principum Domos, in nostratem Rempubl. pariter atque Academiam, imo denique in universum Orbem literarium omnesque bonos famigeratissimi Viri extant merita, ut qui summa illi elogia deberi non affirmaverit, eum vel cunctarum rerum, quæ in Urbe & Orbe aguntur, turpiter ignarum, vel notissimorum de præstandis in vitâ humanâ of-

Digitized by Google

ficiis præceptorum prorsus immemorem esse oporteat. E quo socorde hominum genere cum nos haudquaquam simus, minimé equidem mirum esse potest, si in Schilteriani nominis laudationem nostra nos stimulet conscientia, quippe cui non minùs largissima meritorum maximi Viri copia, quàm Veterum sapientum, ad officiosam hanc pietatem adhortantium, gravissimæ voces obversantur. Inter quas non ultimum locum tenent illa Ciceronis verba, quæ de Legibus libro 2. cap. 24. posita instar legis esse possunt: HONORATORVM VIRORVM LAVDES IN CONCIONE MEMORANTOR; hisque conformia, quæ in Oratione pro Archiâ Poëta cap. XI. occurrunt; ubi quidem eloquentissimus Orator, *nullam*, inquit, *virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter laudis & gloriæ: quâ quidem detractâ quid est, quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo & tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? Certè si nihil animus præsentiret in posterum, &, si, quibus regionibus vitæ spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus angeret, nec tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæ stimulis concitat atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam.* Et hinc vix possumus nobis temperare quin cum Siracide cap. 44. exclamemus: ἀινέσωμεν δὴ ἄνδρα ἔνδοξον, ἃ αἱ δικαιοσύναι αὐτῶ ὐκ ἐπελήθησαν, καὶ ἡ δόξα αὐτῶ ἐξαλειφθήσεται. Τὸ σῶμα αὐτῶ ἐν εἰρήνη ἐτάφη, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶ ζῆ εἰς γενεάς. Σοφίαν αὐτῶ διηγήσονται λαοὶ, καὶ τὸν ἔπαινον ἐξαγγέλλει ἐκκλησία. Verumenimverò licet intelligamus, qualis pietas beatè defuncto Viro hac in parte debeatur, mox tamen vires nostras officio isti, pro dignitate rei præstando, haud satis pares esse sentimus. Neque enim nos Homeri aut Cicerones sumus, quorum sola oratio tanti Viri gloriam æquare posse videtur. Relinquenda ergo est hæc laudandi provincia aliis præconibus, quos natura, ætas atque ars majore quàm nos facundiâ instruxit. Qualem quidem suo tempore etiam circa hoc argumentum, ut aliâs circa alia, experiemur in eo Collega nostro, qui Manibus Schilterianis solenni Oratione parentare statuit, nempe in Consultissimo Domino Doctore FELTZIO nostro, Schilterianæ quondam Scholæ Discipulo, nunc verò gloriæ feliciter æmulo: quem si aliquandò audiverimus Præceptoris sui elogia consuetâ oris gravitate ebuccinantem, haud dubiè Alexandri M. vocem nobis imitari licebit ac dicere: *ô Fortunate Senex, qui talem virtutum tuarum præconem inveneris!* Interim tamen nos ipsi, qui τὸν Μακαρίτην nostrum laudandum esse agnoscimus, hoc ipso judicio nostro laudasse Eundem censeri poterimus. *Licèt enim*, uti Seneca Epist. CII. ait, *vir bonus taceat, sed aliquem judicet dignum laude, laudatus est. Præterea aliud est laus, aliud laudatio. Hæc & vocem exigit. Itaque nemo dicit laudem funebrem, sed laudationem, cujus officium oratione constat. Cum dicimus aliquem laude dignum, non verba illi benigna hominum, sed judicia promittimus. Ergo laus etiam taciti est bene sentientis, ac bonum Virum apud se laudantis. Deinde, ut dixi, ad animum refertur laus, non ad verba, quæ conceptam laudem egerunt & in notitiam plurium emittunt.* Sed quid opus est, ut imbecillitatem nostram operosius hìc excusemus, cum præsens officii ratio non Panegyricum à nobis exigat, sed Programma postulet, in quo Schilterianæ vitæ cursus delineatus exhibeatur! Hunc igitur talem tandem à nobis accipite! Natus est is, quem jam supra additis munerum suorum titulis nominavimus, Illustris DN. D. SCHILTERVS, Pegavii, Misniæ oppido ad Elsteram amnem sito, die 29. mensis Augusti St. Vet. M DC XXXII. Patrem habuit DN. MARCVM SCHILTERVM, Lipsia oriundum, ac inter Pegavienses Mercatorem primarium, eundemque DN. ZACHARIÆ SCHILTERI., Theol. Doctoris ac Professoris, nec non Procancellarii perpetui in Academia Lipsiensi ex fratre Nepotem, Fratremque DN. JOHANIS SCHILTERI, JCti longè celeberrimi, quem Curia Suprema Electoralis & Consistorium Ecclesiasticum, quæ Lipsiæ sunt, quondam Assessorem, & Scabinatus Electoralis Seniorem vidit; Matrem vero BARBARAM STRAVCHIAM, Celeberrimi illius Antecessoris Jenensis, DN. JOHANNIS STRAVCHII Sororem, feminam sexûs sui decoribus fulgentissimam, natam ex Patre, qui Filio modò nominato fuit cognominis, in aulâ Coldicensi quondam Rationalis munere functus. Et hanc quidem nascéndi sortem ex felicitate vitæ ejusdemque

Digitized by Google

demque infelicitate compositam fuisse facile est animadvertere. Nam ad illam pertinebat, ejusmodi nactum esse necessitudines, quarum imaginibus, exemplis, ductu & curâ ad magna rerum studia excitaretur nobile τῦ Μακαρίτε ingenium. Ad hanc verò referre licet calamitosa, in quæ illius nativitas inciderat, tempora. Omnia enim tum flagrabant bellorum incendiis, & hostilis irruptio infantem vix trium hebdomadum unà cum dilectis Parentibus patriâ ejectum, Lipsiæ primò ac deinde Dresdæ latebras fugæ quærere coëgit. Ad exilium accessit mox præmatura orbitas: nam Patrem ardenti febre extinctum amisit nondum anniculus; cumque Mater secundis nuptiis in manus convenisset DN. JOHANNI HARTMANNO, Lipsiensium Senatori, & Præposituræ, quæ ad eam Urbem est, Quæstori Academico, hunc quoque optimum Vitricum primo statim initi conjugii anno contagiosus, qui tum grassabatur, morbus illi iterum abstulit: nec Mater diu supervixit, ut quæ naturæ debitum solvit Anno 1641. Hanc tamen fatorum acerbitatem mitigavit Divina Providentia paterno illo affectu, qui Consultissimi DN. Patrui, supra jam nominati, insederat pectus. Is namque Orphano de victu prospexit atque amictu, eundemque optimis & eruditionis famâ claris Præceptoribus tradidit, nempe *Dn. Christophoro Burchardo*, & *Dn. M. Theophilo Colero*, Jenensium postea Superintendenti Generali: à quorum ultimo Lipsiæ partim, partim Numburgi, in fundamentis religionis Christianæ inque literis humanioribus ita eruditus fuit, ut Prudentissimi DN. Patrui judicio A. 1651. maturus videretur, qui ad capessenda graviora studia Jenensem Academiam peteret. In quâ cum per biennium Philosophiæ strenuam navasset operam, sedulus Auditor celeberrimorum, qui tum tibi erant, Philosophorum, *Slevogti*, *Stahlii*, *Zeisoldi*, *Horstii*, Anno 1653. sub *Dn. Sclevogti* Præsidio Diatribam. Logicam *de Syllogismis ex Hypothesi*, proprio Marte à se conscriptam, masculè tutatus est. Nec enim illotis, uti ajunt, manibus, h. e. neglectis disciplinis instrumentalibus, ad superiorum scientiarum adyta properabat, probé scil. intelligens, ejusmodi studiorum compendium, quod multi quidem sectari solent, revera nihil aliud esse quàm felicium profectuum dispendium. Non deerat quidem Illi suus Aristarchus: prout optimus quisque suos pati Manes cogitur. Nam, (uti videre est ex Epistolâ Slevogtianâ, quæ Praxi Artis Analyticæ in Jurisprudentiâ, unà cum Diatribâ illâ, inserta est, p. 475.) non omnibus placebat ista Disputatio, inprimis nonnemini, cujus nomen in margine libri notatum est litèris D. J. H. sub quibus characteribus quis virorum lateat, facilé subodorabuntur, qui quos Doctores istâ tempestate habuerint Saxonicæ Academiæ, haud ignorant. Interim tamen ipse Slevogtus Disputationem illam *eruditissimam* appellat, admonens simul, *majorem rationem habendam esse veritatis quàm livoris, nec curandum, quod Numina quædam adorari tantùm velint, non corrigi*; adeoque παῤῥησίαν Auctoris vehementer probat. Ceterùm Jenâ relictâ Lipsiam se contulit, ibidemque alterum biennium Philosophico studio impendit, eruditionis suæ merces nunc augens, nunc exponens, nunc ornatas videns. Nam A. 1654. Præside celeberrimo *Dn. M. Friderico Rappolto*, postea SS. Theologiæ D. ac P. P. *Analysin Vitæ T. Pomponii Attici à Corn. Nepote descriptæ*, propriis viribus adornatam, cum applausu audientium defendit. Insequenti autem anno Magisterii sive Doctoris Philosophiæ titulo ornatus, laborum, quos exantlaverat, honorificum accepit præmium. Inde ad Salanam Academiam reversus animum ad Juris studium applicuit: quod quidem fideli informatione publicorum Doctorum, & inprimis Illustris Avunculi sui, *Dn. D. Joh. Strauchii*, perpetuâ manuductione adjutus per spatium quinque annorum feliciter absolvit, interea temporis sæpius inter Commilitiones Opponentis partes sustinens, ac bis Cathedram publicam indutâ Respondentis personâ cum DN. Avunculo suo, ceu Præside, adscendens: semel quidem, cùm proprii ingenii fœtum, Disputationem de *Acquisitionibus*, eruditorum examini subjiceret; iterumque cùm *Exercitationem primam Commentariorum in L. Decisiones* Justiniani, ab ipso *Dn. D. Strauchio* confectorum, defendendam suscepisset. Sic autem magnâ juris scientiâ instructus, quo Theoriæ Praxin adjungeret, forum sectari cœpit, & in Dicasterio Numburgensi per biennium & amplius causarum Patronum egit. In quo opere cùm artem pariter atque fidem suam multis specimimibus probasset, à Reverendissimæ ac Serenissimæ memoriæ Principe DN.

Digitized by Google

MAURITIO, Duce Saxoniæ &c. Episcopatus Numburgensis postulato Administratore &c. Cingulum Magistri Scriniorum accepit: exacto autem lustro Sulanæ Præfecturæ Provinciâ in Comitatu Hennebergico ornatus est, quo dum defungitur munere, Anno 1671. excursione ad Salanum Athenæum factâ., honores Doctorales, quos in utroque jure pridem meruerat, decenter petiit, præstitisque cùm aliis præstandis tum habitâ cum laude sub præsidio Celeberrimi JCti, *Dn. D. Christophori Richteri*, Disputatione Inaugurali *de Cursu publico, de Angariis & Parangariis ac de onere Temonario*, ceu dignissimus Candidatus facilé impetravit. Non multò post à Sereniss imæ memoriæ Principe, DN. BERNHARDO, Duce Saxoniæ, lineæ Vinariensis, in eorum cooptatus est numerum, qui Ipsi erant à Consiliis Aulicis & Consistorialibus, idque munus usque ad Clementissimi Principis sui beatum obitum, qui in An 1678. incidit, feliciter gessit. Post quod tempus non desiit facere, quod jam antea facere consueverat, ut scil. Orbem exasciatis suis Scriptis, & Studiosam pubem, quæ magno ad ipsum confluebat numero, vivâ voce cum magnâ nominis sui famâ erudiret. Tandem verò habitationis Jenensis ob causas sibi notas pertæsus concessit Francofurtum, quod ad Mœnum est, sequente ipsum, qui tum in contubernio Ejus vivebat, S. T. Dn. Joh. Henrico Feltzio, Jurium tunc Studioso, nunc Doctore ac Professore apud nos publico celeberrimoque, Collega atque Adfine nostro honoratissimo. Quod ipsum quidem contubernium felix illa occasio fuit, per quam Argentina nostrâs & Curiæ & Academiæ suæ Schilterianum Sydus sibi vendicavit. Nam cùm Respubl. isto tempore indigeret Advocato & Consiliario, ille, quem modò nominavimus, DN. Collega noster, exaratis ad DN. Parentem suum literis, Ei significavit, spem esse, ut Incomparabilis eruditionis Virum Patria, si vellet, in isto rerum articulo suum facere posset. Quæ res ut ad aures Illustris DOMINI OBRECHTI, Prætoris tunc Regii, delata fuit, ille quidem, ceu genuinus magnorum ingeniorum æstimator, quique ex Scriptis Schilterianis, quantus ipsorum Auctor esset, pridem cognoverat, maximo id egit opere, ut tanto thesauro Urbs nostrâs citra moram potiretur. Oblata igitur est publicorum munerum tunc vacuo Provincia Consiliarii & Advocati Reipublicæ unà cum charactere Professoris in Academiâ Honorarii, opimis sub conditionibus: sed eodem illo tempore Sereniss. etiam Princeps, DUX SAXONIÆ VINARIENSIS, in suam Aulam vocabat beaté defunctum DN. D. SCHILTERUM. Bono autem evenit fato, ut cùm Hic in bivio consiliorum hæreret, Vir maximé Reverendæ dignitatis Dn. D. Spenerus, qui tunc temporis Ministerii Francofurtani Senior erat, nuper verò à Præpositurâ Berolinensi ad Cœlites vocatus est, suo maximè suasu atque auctoritate fluctuantem desideratissimi Viri animum in eam maxime partem impelleret, quæ Argentoratum spectabat. Acceptavit igitur ὁ Μακαρίτης noster, quæ à Republ. nostrate Ipsi oblata erant, munera, venitque in Urbem anno superioris Seculi xxcvi. A quo tempore res Curiæ pariter atque Academiæ, quantum per adversam valetudinem licebat, ad extremum ûsque halitum tantâ fide, tantâ industriâ tantâque dexteritate tractavit, ut nihil unquam in ipso desiderari posset. Licet enim ultimis vitæ suæ annis non amplius potis esset domo egredi, constanter tamen vel lecto affixus Rempubl. perrexit juvare consiliis, Studiosam juventutem ore ac voce, totumque Orbem auro contra Charis scriptis; & sic suo etiam exemplo docuit, umbram Senum gladio juvenum non ubique palmam concedere. Scriptorum, quæ edidit, Catalogus annexus est Tractatibus præcipuis de Renunciationibus, cui addi debet Diatriba Academica *de Condominio circa sacra*, item *Thesaurus Antiquitatum Germanicarum*, adhuc ἀνέκδοτος, quem augere atque polire non prius desiit quàm vivere. Quanto autem in precio Viris summâ eruditione claris opera ab ipso in lucem edita fuerint, vel ex iis Epistolis videre est, quas Illustres Viri, *Seckendorfius, Avianus atque Conringius* ad Eum dederunt, occurrentes hodie in Tomo I. Praxeos Juris Romani in Foro Germanico &c. post Dedicationem. Quod vero majus elogium tribui Ipsi potuit, quam istud est, quo Eum suus ornavit Avunculus, comparando Ipsum cum *Æmilio Paulo Papiniano*, (quem Veterum Romanorum Jurisconsultorum Alpha fuisse novimus) in Programmate illo, quod ad Lectiones Doctorales τῦ Μακαρίτε Academiam Jenensem An. 1671. invitari placuit. Et sanè scientissimus fuit Juris Sacri pari-

pariter atque profani, Romani non minùs quàm Germanici, publici æque ac Civilis; Theologus simul atque Jurisconsultus consummatus; in explicandis Legibus accuratus; in dijudicandis controversiis Fidei moderatus; in negotiis tractandis justus; in laboribus peragendis indefessus; in doloribus corporis perferendis patientissimus; nemini Bonorum gravis, omnibus æquus, & vicissim omnibus charus ac venerabilis, magnumque sui desiderium in Urbe & Orbe relinquens. Privatam τῦ Μακαρίτε quod attinet Familiam, Conjugium ille iniit Anno 1660. cum Virgine Filiâ *Nobilissimi Prudentissimique Viri*, Dn. Henrici Bornii, *Judicis Urbani & Mercatoris Numburgensis*, nomine ANNA SIBYLLA, jam Anno 1699. ante Maritum demortuâ: ex quâ quinque suscepit liberos, inter quos duobus Filiis, totidemque Filiabus vitalem lucem videre contigit, quinta autem proles in utero materno extincta est. De istis etiam Filius unus & una Filia in teneriore ætate diem suprem um obierunt. Alter Filius, (S. T.) Dn. JOH. GOTHOFREDUS, Juris Practicus apud Jenenses, in vivis adhuc est. Altera verò Filia, (S. T.) DNA. SUSANNA SIBYLLA, quæ nupta fuit cum (S. T.) Dn. OBERLACKIO, JCto & Practico Jenensi, Conjugium maturè cum morte commutavit. Post cujus obitum ὁ Μακαρίτης, meliore matrimonio dignissimus, (S. T.) SUSANNAM CATHARINAM, legitimam Filiam *Dn. Abrahami Dieudonné*, qui olim *Illustrissimo Dn. Marescballo Franciæ, Vice Comiti Turenio*, à Secretis castrensibus fuit, ac postea Præfecturam Landspergicam in Meistersheim administravit) & nunc (S. T.) Dn. Friderici Kempferi, *Mercatoris Argentinensis Uxorem*, in Filiam adoptavit, remuneraturus hac ratione sedulam fidelemque operam, quam Illa Ipsi per aliquot annos in gubernandâ re familiari & in curando ægroti Heri corpore præstiterat. Jam enim sex circiter anni sunt, cùm beaté defunctus DN. Advocatus non tantùm senii ingravescentis debilitate, sed etiam perennibus fere, vel saltem sæpius ac post breve intervallum recurrentibus doloribus arthriticis & calculi confectus domi se continere coactus fuit, alienis manibus & levandus de lecto, & ex una sede in alteram deportandus. Quæ tamen corporis afflicti mala magnâ Ille fidei constantiâ magnaque patientia sustinuit, pertulit ac superavit, DEO per beatam ἀνάλυσιν à cunctis hujus mundi miseriis atque calamitatibus pium tandem Senem liberante, & caducæ vitæ molestias æternis cœli gaudiis solatiisque permutante. Quod quidem superiore factum est hebdomade: nam cum nupero die Lunæ vehementiores à calculo dolores unà cum asthmate aliisque symptomatibus insultum in debilitata viscera atque membra feciissent, adeò malè æger habere cœpit; ut quos in privato aliquo Collegio docere volebat Auditores, à se dimittere cogeretur, nec Ipse ab illa virium prostratione recolligere se posset. Mansit verò in isto statu usque ad diem Jovis, qui patienti Hiobo sacer hujus mensis erat XIV. ejusdemque horam tertiam pomeridianam: quo demum tempore inter preces ac gemitus adstantium, mente ad ultimum vitæ finem non perturbatâ, placidissimè exspiravit, uti ellychnium extingui solet, cui deficit pabulum. Implevit autem vivendo annos LXXIII. minus III. mensibus. Vos, Cives Academici, tanti Viri jacturam dolete, memoriam sacra veneratione colite, corpusque sepulchro inferendum frequenti multitudine sequimini. Efferetur funus è tribu, cui Speculum Sphæricum nomen dedit, idque hodie hora II. pomeridiana. Valete! P. P.

Argentorati d. 17. mensis Maji, A. O. R.
M DCC V.

Digitized by Google

PROGRAMMA.

Orationi Parentali præmissum.

RECTOR

UNIVERSITATIS ARGENTORATENSIS,

JOHANNES HENRICUS BOECLERUS,

U. J. D. Institutionum & Juris Publici Professor Publicus Ordinarius, & Canonicus Thomanus.

LECTURIS S.P.D.

NUnquam satis condigne deplorari poterit funestissima illa clades, quæ superiore anno JOHANNEM SCHILTERUM splendidissimum orbis literati sidus, eo ipso, quem ingressi modo sumus, mense extinxit. Tot enim eminentissimis ingenii dotibus enituit, ut vix ullum huic viro parem, superiorem certe neminem sit visura posteritas. Quicquid enim eruditionis, quicquid scientiarum mortalitas capere potest, id omne vastissima indole unus ille erat complexus. Ne sigillatim nunc dicam de infinita Ejus in omni Jure peritia, qua adeo præcelluit, ut tanquam absolutissimum consummati Jurisconsulti exemplar, sit suspiciendus. Et sane cum non tantum in decidendis privatorum litibus, sed in dirimendis quoque, Principum, Regum, Imperatorum, Gentiumque controversiis esset solertissimus, quidni jure meritoque Eum non ciuitatis alicujus, non regni, sed universi orbis Oraculum appellasses? Non amicitia erga Collegam, non veneratio erga Præceptorem quondam nostrum, hoc à nobis elogium extorsit, sed soli tantum veritati litamus, dum talem Ei impertimur laudem. Et facile omnino ab adulationis crimine me absolvet concinens in celebrandis Viri meritis Gallia atque Germania, imo universa fere Europa, per quam fama ejus longe lateque diffusa non magis SCHILTERI, quam Ipsius Jurisprudentiæ nomen ignotum esse sinet. Quæ etiam tot exquisitissimis monumentis ab eo est illustrata, ut singularem prorsus splendorem ab exactissima peritissimi artificis cura acceperit. Mirandum plane est, cum obeunda ipsi officia magnam quotidie temporis partem adsumerent, tot, quot conscripsit opera, perficere eum potuisse. Equidem multi sunt, qui pruritu quodam instigati, facillimo conatu magnam librorum copiam in lucem emittunt, sed infelix plerumque est illa fœcunditas, deformes haud raro partus, imo monstra quandoque. Ast in SCHILTERIANIS scriptis accuratissimum judicium cum immensa memoria perpetuo conspirat, ubique sese exerente ignea illa indole, quæ promovendæ utilitati publicæ divinitus erat destinata. Non ignoravit hoc Argentina nostra, cum peregrinis terris tam illustre ornamentum, ad augendum splendorem suum, eriperet. Quæ eadem si ære, si marmoribus nomen ejus indigere existimaret, nulli esset sumptui, nulli magnificentiæ parcitura. Sed satis nimirum memoriæ nominis sui consuluit, qui in omnium, quotquot usquam sunt, doctorum viro-

virorum animis immortale ſui deſiderium excitavit. Ut adeo non tantum FACULTATIS NOSTRÆ, cujus præcipue nomine id facere conſtituit, ſed communem eruditorum ſententiam ſit declaraturus Nobiliſſimus atque Conſultiſſimus Collega noſter *DN. JOHANNES HENRICUS FELTZIUS*, dum, ne maxima, quibus à Summo VIRO affectus fuit, beneficia ſilentio involveret, publico ſermone Eidem parentare decrevit: digniſſimus, qui totius literati Orbis interpretem agat, Orator. Ad quem audiendum ut copioſiſſime conveniatis, non dubito quin ea quoque cauſa vos impellat, quod nihil magis SCHILTERIANAM gloriam illuſtret, quam tantus, quem laudum ſuarum præconem reliquit, diſcipulus. Et quodnam gratius oblectamentum auribus veſtris poſſem polliceri, quam ut eum in locum vos invitem, in quo, inimitabili pugna, cum dignitate argumenti, dicentis eloquentia, cum magnitudine recenſendarum virtutum, orationis ſublimitas eſt certatura. Adeſte itaque, quicunque Curiam prudentia, Rempublicam conſilio ſuſtentatis, & ſolennes, quas in honorem Summi Juſtitiæ Sacerdotis indixi, cæremonias ampliſſima præſentia veſtra condecorate. Adeſte vos, qui erudiendæ adoleſcentiæ præfecti eſtis, Clariſſimi Doctores ac Profeſſores, non immemores, quam frequentem, quam celebrem reddiderit Univerſitatem veſtram SCHILTERIANA fama, cum undique ad vos advolarent qui vel ſalutaſſe talem virum in felicitatis parte numerabant. Sed vos inprimis, bonarum artium Studioſi Juvenes, ad devenerandos incomparabilis Juriſconſulti Manes, magno numero accurrite. Quod ſi enim nihil magis ad Gloriam inflammare ſolet, quam infixa menti imago eorum, qui præclariſſimis virtutibus ſtipati ad excelſum illud ſcientiarum culmen aſcenderunt, non poterit non maximo vobis eſſe incitamento, tam ſingulare, tam mirandum quod ob oculos veſtros ponetur, exemplum. Valete. Habebitur Oratio die proximo Veneris qui erit Menſis hujus XIV. hora IX. matutina. P. P. Argentorati die VIII. Maji M DCC VI.

Digitized by Google

ORATIO PARENTALIS

Consecrandæ memoriæ

V. Cl.

JOHANNIS SCHILTERI

JCti CONSUMMATI,

NOMINE

FACULTATIS JURIDICÆ

IN

UNIVERSITATE ARGENTORATENSI

D. XIV. Maji, M. DCC VI.

Habita

à

JOHANNE HENRICO FELTZIO,

Doctore & Professore JCto.

Auditores, suis quisque encomiis,

Honoratissimi, Splendidissimi!

Tsi nemo sit in politiori orbe ac literato, ad quem luctus non pertingat ex obitu PRIMATIS ERUDITORUM, quem superioris nobis anni invidia hoc mense & hac ipsa mensis die eripuit; intimius tamen penetravit eorum animos, qui arctiori vinculo juncti præcipuo jure suum dicere SCHILTERUM poterant, nunc autem cogitare nomen sine exquisito doloris tenerrimi sensu non possunt. Itaque, cum Universitas & singula in eadem Collegia, Resp. & omnes ejus ordines acerbis & invicem certantibus lachrymis jacturam TANTI VIRI merito deplorent; nostro interea JCtorum Academicorum ordini id peculiariter incumbit, ut eò luculentiora mœstitiæ suæ signa publice edat, quo luctuosius ille ex morte desideratissimi Collegæ detrimentum passus est. Neque adeo si hæc lugentis animi significatio vel affectus nostri vehementia æquare, vel meritorum SCHILTERIANORUM amplitudini respondere deberet, ullus jam cerimoniæ parentalis apparatus satis splendidus, ulla justorum funebrium anniversaria pompa satis magnifica, vel

ulla

ulla ſummi cujusque oratoris facundia par foret. Immenſa enim ſunt merita & beneficia, quibus TIBI, ut omnem literarium cœtum, ita noſtrum inprimis juridicum conſeſſum firmiſſime obſtrinxiſti, ſplendor ac decus literaturæ omnigenæ, Celeberrime SCHILTERE. Nobis quippe, cum ante hos viginti annos TE adſociari patereris, hunc detuliſti honorem, ut interiori Tuo victu frui, & eruditiſſimi colloquii voluptate tantum non quotidie gaudere poſſemus, in laudem etiam Tuarum & famæ participationem adſumpti. Me autem arctiori dudum ſingularique prorſus nexu TIBI devinxeras, Patrone Maxime, dum Magni OBRECHTI conſilio & commendatione ex ipſiusmet in Tuam diſciplinam recipi deſiderantem hoſpitio convictuque non tantum, ſed interiori ſtudiorum ſocietate, ſed amicitia arctiſſimâ, ſed curato & continuo ductu dignatus es. O! quanta fuit temporis tunc mei in medio ſtudiorum cûrſu felicitas, Doctorum fideliſſime, quo lateri Tuo indeſinenter adhærere, quo TE in dubiis quibuscunque conſulere, quo TE duce, TE teſte, TE judice, ſacris ſtudiorum operari datum fuit! Non poteram ſatis vel amare vel admirari Tuam in ſummo eruditionis & gloriæ faſtigio humanitatem, qua id effectum eſt, ut nihil mihi vel in inſtructiſſima librorum ſuppellectile, vel in recondito animi Tui adyto, vel in eruditionis vaſtiſſimæ theſauro eſſet occluſum. Neque vero TIBI ſatis erat, Mecœnas Optime, humanitatem, amorem, benignitatem, mihi privatim exhibuiſſe prorſus eximiam; niſi & publice editis monumentis optatiſſimum me diſcipulum Tuum & amicum Filii inſtar dilectum profitereris. Ingratiſſimus mortalium forem, Pater benigniſſime, niſi agnoſcerem pariter & publice deprædicarem, Tuo de me benigno judicio magnam qualiscunque fortunæ meæ partem deberi. Atque adeò facile intelligitis Auditores, quod, ſi gravium ſatis rationum momenta Anteceſſorum in hac Academia Collegium impulerunt, ut Parentalia hæc decernerent, non leviores me etiam cauſæ adegerint, ut huic me muneri ultro offerrem. Cœterum, quicquid hoc eſt officii, non id utique ſibi propoſitum habet, ut limata ex dicendi regulis oratione & ſelecto verborum cultu Heroem vobis literarium apte ac decenter deſignare audeam. Relinquendus eſt conatus iſte, quem tamen ipſa nominis amplitudo eludet, vel officioſæ in cultum Conſiliariorum ſuorum Reip. vel univerſæ Academiæ, quæ Oratoris ſui ore & ingenio ſæpius jam illuſtribus eloquentiæ ſpeciminibus ex hoc loco animos ſibi Veſtros penitus devinxit. Nobis, qui Bartolum & Baldum

Nocturna verſare manu, verſare diurna,

qui, ſepoſitis magno ſtudio verborum lenociniis, nudam veritatem proponere conſuevimus, id ſufficiet; ſi reverentiam, ſi pietatem, ſi amorem, ſi gratum animum erga manes SCHILTERIANOS aperte pro viribus ac ingenue declaraſſe cenſebimur. Quo quidem nomine unice confidimus, & TE, Beata Anima, Collegarum Tuorum, quod ex hac TIBI, quam ſæpius olim decoraſti, Cathedra dicetur, Vale non aſpernaturam, & Vos, Auditores optimi, orationem noſtram benigna mente & auribus benevolis acceptam, non ſucceſſu, ſed affectu unice æſtimaturos.

Jamprimum ergo non eſt, cur expectetis, Auditores, ut more ex Rhetorum dictatis recepto, quæ à patriæ commendatione deſumi ſolent, elogia conquiram. Faciant id illi, quibus argumentum ſterile obtigit. In SCHILTERO tam numeroſa tam eminentia dotium virtutumque decora proſtant, ut aliena & fortuita in partem laudis vocare velle incongruum judicaretur. Et ſane, quicquid ILLE honoris, quicquid gloriæ à fertili claſorum Virorum Saxonia adeptus videri poſſet, id omne eidem duplicato dudum ſplendore retribuit, Pegavio inprimis, quod eruditis plerisque vix titulo innotuiſſet, niſi tantum in eo doctrinæ lumen exortum eſſet, cujus radii univerſum inde terrarum orbem illuſtrarunt. Neque adeo mirandum eſt, quod genti etiam familiæque ſuæ plus Noſter ornamenti, plus famæ, plus decoris contulerit, quam ab eadem ILLE primum fuerat conſecutus. Illuſtraverat jam ſtirpem SCHILTERIANAM Vir maximi in doctrina fidei ſalvatrice nominis & eminentium in Eccleſiam CHRISTI meritorum ZACHARIAS SCHILTERUS, quem ſub pio Doctoris Sacri, & egregio Procancellarii Perpetui charactere Lipſienſium Academia, ſub

amabili autem Pro-Patrui titulo SCHILTERUS noſter veneratus eſt. Reddiderat eandem celebrem, clariſſimum Jurisprudentiæ ſidus, JOHANNES SCHILTERUS, Electorum Ducumque Saxonicorum gratia amicitiaque, exercitis cum laude peculiari graviſſimis muneribus, eximiisque in integram Saxonum Reſpublicam meritis inſignis, quocum Noſter communem in Avo ſtipitem agnovit. At, ſi quis celebritatem, qua olim SCHILTERORUM nomen gaviſum eſt, cum amplitudine famæ gloriæque, in quam Noſter id evexit, comparare inſtituat; tam alte hanc illam ſupergredi deprehendet, quam præ una diſciplina ſingulari, univerſus doctrinarum omnium chorus ſupereminet. Nec enim unius tantum artis aut ſcientiæ Doctorem vobis in SCHILTERO ſiſtimus, Auditores; ſed imò, quicquid ingenii & ſolertiæ humanæ ambitus in omni literarum genere continere poteſt, id ex genuinis fontibus victrice omnis ignorantiæ induſtria hauſtum vaſtiſſimus hujus Viri genius plene complexus eſt. Cui quidem omnigenæ ſcientiæ primum omnino ac ſolidum fundamentum jecit ipſa Natura, nobiliſſimam animam iis exornans ingenii, judicii memoriæque dotibus, quibus, accedente præſertim debita cultura, nihil non pateret, quod ſcire hominis intereſt. Itaque, eum providente laudati jam patrui cura vere paterna, in teneriori ſtatim adoleſcentia eruditos primorum ſtudiorum directores nactus eſſet; illorum dictamina non ſecutus eſt, ſed antevertit, expectationem non implevit modo, ſed ſuperavit, adeo, ut jam inter prima iſthæc literaturæ elementa non obſcura futuræ magnitudinis indicia deprehenderentur. Poſtquam vero in ampliorem Univerſitatis tam Jenenſis, quam Lipſienſis palæſtram rite jam ad id præparatus deduceretur, incredibili ſedulitate, antequam principales diſciplinas peragrare aggrederetur, & quæ intellectum in cognitione veri dirigit, & quæ ad enuncianda pure & ornate animi ſenſa pertinet, artem curate addidicit. Itaque, etſi ingenium ipſi vere Heroicum divinitus contigerit, cujus ope eum in modum, quo primi ſcientiarum auctores, duce ſola ratione, argumenti cujusvis tractationi ſuffeciſſet, Artem tamen certiorem Natura ducem ratus, haud ſuperficiariam diſciplinæ rationali dicavit operam. Eo id quidem inſtituto ſucceſſuque, ut à putaminibus nucleum artis probe ſecerneret, & modum, quo in excolenda rerum ipſarum doctrina communi hoc inſtrumento utendum ſit, tum egregiis præceptis, tum in exemplum adornata nobilis materiæ elaboratione demonſtraret. Præſtitit hoc opuſculo, quod plures in annos preſſum, tandem tamen flagitationibus juventutis extorqueri ſibi paſſus, ipſe Cingulo jam Ducali ornatus, Conſultiſſimo Aviano Conſiſtorii Saxo Gothani Præſidi dicavit, ut opere ipſo refutaret eorum errorem, qui animum publicis rebus deſtinatum his doctrinæ ſolidioris præparamentis absque incommodo carere poſſe autumant, qui ſimiles mihi videntur illis, qui ædificii ſtructuram moliuntur, de prævio fundamenti jaciendi labore parum ſolliciti. Sed & ſedulam porro SCHILTERUS noſter curam formando ſermoni adhibuit, in linguis, quæ olim quidem vulgo obtinuerunt, nunc vero doctorum fere genti propriæ ſunt. Romanam dico, Græcam & Hebræam, quarum facultatem, ut ſibi expeditam compararet, ipſos fontes adiit, & Veteres legit ac ſecutus eſt. Neque vulgares etiam, quas ita dicimus, linguas, quæ nimirum hodieque in uſu ſunt univerſis gentibus, quia earum uſum eruditis quoque maximum eſſe probe noverat, neglexit, ſed quantum ad intelligendos cujusque nationis auctores requiri judicabat, itidem excoluit. Quin nec opera ſua ſtudioque indignum cenſuit, in puritate & elegantia linguæ etiam vernaculæ exercitari, quæ & ipſa non minus ac aliæ ſuas habet Veneres, quas cognoviſſe ſi non adeo magnæ laudis eſt, at ignorare turpe Noſter cenſuit; hinc nitidus illi, terſus & elegans, etiam quando Germanice ſcribebat, ſtilus, quem ab aliis fruſtra requires. De cætero, cum & arte jam, quæ bene cogitare, & altera, quæ cogitata concinne proferre docet, uberrime ita eſſet inſtructus, non erat amplius, cur timeret, ne quicquam impetum ingenii ſui in indagandis ulterius omnigenæ & cujusvis reconditæ eruditionis adytis vel impediret, vel retardaret. Itaque, quoscunque ex Romana adhuc Græcaque Antiquitate hiſtoriæ aliarumque rerum ſcriptores ſuperſtites habemus, familiari ILLE commercio ſibi notiſſimos reddidit, & quemcunque ex multiplici Veterum Philoſophorum ſecta temporum nobis invidia integrum reliquit, accuratiſſimo ſtudio evolvit. Loquuntur

Digitized by Google

tur id Diſſertationes, de Vita Pomponii Attici, de Philoſophia Pythagorica, de Jure Hoſpitii, ſed longe amplius teſtantur, quæ de uſu Philoſophiæ Moralis in Jurisprudentia commentatus eſt; Etiamſi enim diu poſtea demum in lucem ſint emiſſa, ex iis tamen undequaque elucet, SCHILTERUM in juventute ſua non ſcholæ ſed vitæ Philoſophatum eſſe, & in ſtudio iſthoc ad oſtentationem nihil, ad uſum omnia retuliſſe. Quo ipſo honeſtamentum Academicum, quod Philoſophorum ſolet Facultas impertire, promeritus, eoque ſolenniter decoratus, laudatiſſimi Patrui ſui juſſu conſilioque in ſingularia Collegiorum, quæ ſuperiora vulgo dicunt, ſtudia eorumque principia propiora aptiſſimus jam explorator curioſe inquiſivit, atque ita ut penitiorem hac via ſibi cognitionem jam acquireret. Nam & in rerum naturalium peritia, quo illa reſpectu Medicinam fundat, quantum proceſſerit, vel eruditiſſima de generatione hominis diſſertatio in teſtimonium advocata profitebitur; & in rerum divinarum notitia non pœnitendos utique profectus fecit. Ut enim hanc inprimis, quæ animæ ſalutem reſpicit, ſolidam ſibi compararet, & ſcripturam à DEO inſpiratam in lingua primæva ipſe animo humili & affectibus minime mancipato, præjudiciisque purgato quotidie legit. Sed & recentibus Doctoribus Veteris Ipſe Eccleſiæ interpretes addidit, & ſubinde conſideravit, in quibus illi ubique ac ſemper conſpirarint, in quibus diſſenſerint, & quando diſſenſus ille cœperit, & ubi alii alios tulerint, ubi non item. Quo pacto ILLE obtinuit, ut in religione propriis oculis videre poſſet, nec cœca aliorum placitis obedientia ſtare cogeretur, ſed & ut ſalubria circa concordiam eccleſiaſticam & emendationem diſciplinæ conſilia ſuppeditare valeret. Verum, quod almæ Themidi, ejusve Myſtis auſpicatiſſimum evenit, ita inclinante divinæ deſtinationis ductu, Jurisprudentiæ denique ſe totum Noſter mancipavit, in qua prævia jam ad ſublimem gloriam illuſtrium majorum exempla habuit, ex materna non minus ſtirpe quam paterna, ut adeo haud male huc illud Poëtæ paululum immutatum transferri, & de SCHILTERO dici potuiſſet, quod eum

Patruus Æneas, & Avunculus excitet Hector.

Præterquam enim, quod JOHANNIS SCHILTERI, cujus ex fratre nepotem lugemus, famam & merita jam memoravimus, JOHANNES STRAUCHIUS, cujus Noſtrum ſorori debemus, magnum Eidem ad veram honeſtamque gloriam ambiendam incitamentum extitit. Ex hujus enim Viri ſingulari plane ac ſolida in Jure pariter & reliqua literatura eruditione, quantum Jenenſi primum inde Gieſſenſium Academiæ, cujus ille Cancellarium egit, imo toti orbi literato ſplendoris affulſerit, partim edita in publicum ex vario literarum genere ſcripta, partim etiam ſæculi ſuperioris Annales Literarii teſtantur. Neque adeo mirandum eſt, quod ſub amabili Cognati tam eruditi tamque celebris ductu SCHILTERUS noſter, tanto inprimis literarum apparatu jam inſtructus, in interiora Jurisprudentiæ penetralia inoffenſo pede pervenerit. Præcipue cum non ILLE, prouti fere fert mos peſſimus hodierni ſæculi præcipitatum tantum Juris, quem vocant, curſum inſtituerit, in quo turpiter curſores impingere quotidie obſervamus, ſed JUSTINIANÆIS monitis obtemperans, integrum ſtudioſis prudentiæ juris in Academia meditationibus quinquennium impendit, & interea profectuum ſubinde rationem publico exactam reddidit. Hoc elapſo, cum maturis jam ſtudiis propria etiam vitæ forenſis experimenta adjungenda duceret, in tribunali Numburgenſi per biennium & amplius cauſas optima fide & prudentia ſingulari oravit, & idoneus jam ac diſertus juſtitiæ innocentiæque patronus complures in togata militia victorias reportavit. Inde jam longe lateque diffundi cœpit SCHILTERI exiſtimatio, pellexitque Principes etiam Viros, ut decus hoc forenſis non modo, ſed civilis doctrinæ omnis propius admovere ſuis commodis laborarent. Itaque MAURITIUS Dux Saxoniæ, cui Epiſcopatus eo tempore Numburgenſis adminiſtratio competebat, primum IPSI in Numburgenſi, inde in Citizenſi Cancellaria ſcriniorum magiſterium detulit. Mox, cum ampliora Eum mereri vel ex ipſo muneris hujus tractatu facile animadverteretur, Sulana in Comitatu Hennebergico Præfectura IPSI commiſſa eſt. Quo mune-

Digitized by Google

re ut eò decentius & ſplendidiori cum honore fungeretur, à JCtorum Jenenſium Collegio Axioma Doctorale, uti decenter petiit, ita nemine Collegarum hæſitante ſtatim obtinuit, Candidatus, qui opere ipſo & actu rerum JCtum jam excellentem dudum ſe præſtiterat. Qua de re cum fama communi non minus ac luculento agnatorum Principum teſtimonio etiam edoceretur BERNHARDUS ex Vinarienſium ſtirpe Dux Saxoniæ, ad majora SCHILTERO noſtro viam aperuit. Cum enim adminiſtro curarum ſuarum, quæ aulica negotia, & quæ Conſiſtorii, quod ita appellant, judicium reſpiciunt, indigeret, tanto honori Noſtrum unice JCtum deſtinavit, neminem reperiens, quem tutius, quem prudentius in Principalium ſolicitudinum communionem reciperet. Plane, cum nec pluribus muneribus inſimul obeundis Virum hunc imparem eſſe propria laudatiſſimo Principi experientia dictaret, conſiliis etiam, quæ redituum conſervationem diſpenſationemque concernunt, novo honoris ampliſſimi charactere adhibuit. Suſcepit illuſtria hæc officia SCHILTERUS, & ea fide, ea dexteritate iisdem usque ad beatum Sereniſſimi Sui obitum defunctus eſt, ut & Principis peculiari gratia floreret, & ſubditorum ſibi omnium amorem ac venerationem conciliaret. Cæterum, evocato ex ſua in cœleſtem aulam Optimo Principe, poterat quidem SCHILTERUS noſter vel eundem in iſthac aula honorem retinere, vel ampliorem adhuc in reliquorum Saxoniæ Ducum aulis facili opera nanciſci. Verum fuerat ille vitæ aulicæ jam pertæſus, &, quia ſingulari prorſus ac citra dubium divinitus indito ardore flagrabat, ſtudioſæ juventuti incomparabilis ingenii ſui dotibus inſerviendi; firmo, quod ſecretorum ego conſcius novi, conſultatione prævia decreto apud ſe conſtituit, nulli amplius muneri publico ſe mancipare, ſed quodcunque ſibi vivendi ſpatium reſtaret, continuandis, quæ inceperat, ſcriptis, & novis, in publicæ Rei emolumentum adornandis operibus dicare. Perſtiterat in hac, quam ſibi IPSE dixerat, propoſiti lege per aliquot annos, cum æſtimio Viri Celeberrimi permotus, & conſilio OBRECHTIANO incitatus, Francofurtum ad Ipſum, quo graviſſimi negotii in foro Reip. agitandi cauſa venerat, profectus, & in conſuetudinem vitæ familiaris ac ſtudii penitiorem ab Ipſo receptus, deprehenderem longe majora eſſe Viri merita, quam Fama de Ipſo vel vulgaverat, vel vulgare poterat. Adeoque nihil amplius in votis habui, quam, ut a privatæ omnimodo vitæ inſtituto abductus in dulciſſimæ Patriæ noſtræ commoda divinæ indolis dotes impendere dignaretur. Cujus rei maxima ſpes affulgere cœpit, poſtquam illuſtris OBRECHTUS, accuratiſſimus ingeniorum ſummusque ſtudiorum omnium arbiter, interprete epiſtola ad me perſcripta, quantocunque pretio hunc Virum Argentorato vindicandum ratus, conditiones & pacti formulas, quas IPSI SCHILTERO dare placeret, ampliſſimis verbis obtulit. Verum turbavit iterum & labaſcentem reddidit ſpem iſthanc, vel retinendi vel recuperandi decoris hujus in ſinu ſuo nati, aviditſſima Saxonia, cum novos Noſtro honores nova munera ſub magnifico præmiorum promiſſo deferret. Vicit tamen & beatiſſimi Speneri pia adhuc pro Rep. noſtra ſolicitudo, quæ SCILTERUM in Argentoratenſium potius partes inclinavit, & illuſtris etiam Kulpiſii abiturientis gratus erga Academiam noſtram animus, qui ſcriptis ex profeſſo literis declaravit, eas ſibi diſceſſus eſſe rationes, quæ IPSUMMET ab accedendo deterrere non poſſint. Itaque effectum tandem eſt, divina ſic gratia benigniſſime providente, ut rariſſimo hoc cœli dono potiretur Univerſitas pariter & Reſp. noſtra, & abſtractus à ſententia ſua SCHILTERUS, quod ipſe jam optabat, inveniret. Quid inde per octodecim & amplius annos decoris & emolumenti Civitati noſtræ conſilia ejus, quid eruditiſſimi labores, quibus Argentoratenſia Statuta in ordinem redegit, & illuſtrandæ Alſatorum hiſtoriæ incubuit, contulerint; quantum Academia ex IPSIUS nomine & conſortio ſplendoris receperit, quam frequentari eandem in mediis licet bellorum turbis & maxima temporum injuria fecerit SCHILTERIANI Nominis fama, id adeo vobis, Auditores, cognitum perſpectumque eſt, ut nullo meo vel indicio vel præconio opus habere videatur. Neque vero erat, cur Saxonia invideret Alſatiæ tam nobile divini erga mortales amoris pignus, cum hæc ita id receperit, ut illa ſe perdidiſſe queri non poſſet. Hoc enim peculiari prorſus æſtimio dignum & veluti miraculo propius vix fidem apud poſteros inveniet, ut,

cui

Digitized by Google

cui à recenſendis judici litibus, à ſuggerendis Reip. conſiliis, à continuo rerum civilium actu, à conſignandis nomine Academico Reſponſis vix interquieſcere licuit, ILLE exaratis in exiquiſitiſſimæ tractationis exemplar operibus, non Alſatiam, non Saxoniam modo, ſed univerſum ſubinde, quaqua literæ pertingunt, orbem erudiret. Sed nimirum nullam ILLE non dicam diem, ſed diei horam, ſed horæ momentum ſine linea abire paſſus, quantum alii ad rem familiarem obeundam, quantum ad ludos ſpectandos, quantum ad alias voluptates temporis abſumunt, tantum IPSE recolendis ſtudiis & veloci quidem ſed eruditiſſimo calamo conſignandis libris deſtinavit, & negotiorum ita tractationem ſoliditate contemplationis, contemplationem viciſſim uſu rerum tanquam mutuo præſidio firmavit. Nihil ILLE, quod ante Ipſum alii tractarunt, repetiit, niſi priorum inventis pulchra quædam haberet, quæ de ſuo ingenio ſuperadderet, aut ſolidius rem & majore cum genio exponendam cenſeret. Imo pleraque omnia, quæ publicæ luci expoſuit, opera ejus ſunt inſtituti argumentique, ut ſimile quid ante eum nemo, ſed primus IPSE & tentaverit & perfecerit, ita porro publice neceſſaria & utilia, ut nova prorſus & ſolidiora Jurisprudentiæ fundamenta inde exſurgant. Fertiliſſima fuerunt ſuperiora ſæcula vaſtarum in Juris Romani reliquias commentationum; at qui Jura Germaniæ propria excoleret, & collatione facta, in utriusque rationem civilem inquireret, quidque recipi ex iſtis vel retineri é Re Germanorum eſſet, exponeret, à repurgatis inde literis nemo fuit repertus, etiamſi magnopere id optarent Hermannus Conringius, & quicunque alii Summi Viri interiori rerum civilium, Germanicarum imprimis notitia pollebant. Itaque ſibi hoc ſumſit SCHILTERUS, jam non niſi ardua, & de quibus ad finem perducendis alii deſperarent, aggredi adſuetus, & edito in priores libros Digeſtorum ſpecimine Eruditorum Summatibus quibusque ſalivam movit, non tamen auſis ſperare, univerſas ita Pandectas iri illuſtratum. ILLE vero non hoc tantum præclaro ſucceſſu dedit abſolutum, ſed æque nova, æque miranda in reliquis juris partibus perfecit omnibus. Nam in jurisprudentia feudali diu ab eruditis deſideratum Antonium Mincuccium de Prato Veteri ex Regiæ Bibliothecæ MS^to. magna omnino cura & cum notis edidit, & Jus Feudale Alemannicum, quod hactenus vel delituit, vel propter obſcuritatem neglectum jacuit, ampliſſimo commentario illuſtratum in lucem emiſit. Quid autem de jure eccleſiaſtico, quid de Germaniæ publico dicam? Utrique profecto novum plane lumen accendit SCHILTERIANA eruditio, dum & Eccleſiarum Germanicarum libertatem per plurium ſæculorum hiſtoriam incomparabili ſcripto adſeruit, & ad Eccleſiæ repurgatæ ſtatum canones legesque ſacras in juſtum redactas ordinem adplicavit, utrumque inaudito hactenus doctrinæ exemplo. In Antiquitatum Germanicarum autem notitia principem occupaſſe locum nemo eſt, qui neſciat; in aliarum gentium hiſtoriis præ omnibus fuiſſe verſatiſſimum, in juris naturæ Gentiumque diſciplina nulli ſecundum, in prudentia civili prorſus incomparabilem. Neque vero ſibi ILLE ſtupendam hanc in omni diſciplinarum genere eruditionem ſervavit, ſed imo quicquid didicerat, id indefeſſo labore & fide, cui parem vix invenias, alios docuit, Vir in bonum ſtudioſæ juventutis publicum natus. Itaque ad extendendam SCHILTERIANI Nominis famam dici vix poteſt, quantum valuerint infiniti per Europam omnem ſparſi diſcipuli, quibus ILLE aulas ubique Principum, quibus Judicum Curias, quibus Literarum Academias implevit. Hinc ſumma SCHILTERI non in Germania modo, quæ orbi dedit, ſed in Gallia, Anglia, Belgio, imo in omnibus terræ partibus, quas non horrida prorſus Barbaries invaſit, auctoritas & veneratio. Quam promovit admodum literarium cum *Gallorum* Mabilloniis, Baluziis, *Germanorum* Conringiis, Seckendorffiis, Speneris, *Belgarum* Gronoviis, Græviis aliisque Eruditis in quaque natione Viris commercium. Quorum plurimi amicitiam Viri tam eminentis ultro ambiverunt; alii lites de rebus literatis ad ipſum ut unice idoneum arbitrum detulerunt, alii in rebus graviſſimis conſilium expetierunt, omnes autem ſummo Eundem æſtimio ſunt proſecuti. Ergo nullum in tanto Literatorum diverſa ſæpe ſententia numero SCHILTERO litigium, nulla contentio, nulla invidia, quam eo ipſo ILLE eſt ſupergreſſus, dum nemo ſe ipſi per omnia æqualem jactare nedum ſuperiorem poterat, ſed omnes ultro cogerentur fateri, ſe doctrina pariter & virtutibus

Digitized by Google

ab eo vinci. Addebat enim, quas hactenus recenſui, dotibus ingens inſuper pretium parum conſueta in tanto famæ gloriæque faſtigio humanitas, qua nemo non colloquendi cum ipſo avidus admittebatur, & plerique doctiores, multi prudentiores, omnes autem ſummopere contenti, votique ſui compotes recedebant, modo juri & æquitati petitum conveniret. Accedebat namque integerrimus immotusque juſtitiæ cultus, à quo nec ambitione donisve, nec adulatoriis illecebris, nec tetro terrentium quoque Magnatum vultu ſe dimoveri unquam paſſus eſt. Jam ſumma in DEUM pietas, in Regem ejusve adminiſtros fides & veneratio, erga Legem reverentia & obſequii promptitudo, in cultu habituque modeſtia, in obligandis omnium animis promptitudo. Nemo ILLO erga amicos magis ingenuus, nemo erga clientes benignior, quos ILLE, preces benevolo ſemper affectu prævéniens, beneficiis maxime obruit. Quid autem de Ejus in perferendis corporis doloribus patientia, in laboribus continuandis conſtantia dicam. In his profecto parem Viro nec facilè elapſa vidit ætas, nec videbit poſteritas. Provoco ad conſcientiam veſtram, Auditores SCHILTERIANI, quos ILLE aſſiduo ſtudio, licet imbecilli ſæpius & morborum vi debilitata voce, inſtruxit. Itaque de hoc illuſtriſſimo totius orbis eruditi Sole vere dici poteſt, quod ſtudioſam inprimis juventutem calore ſuo fovere, quod ſuo illam ſplendore illuſtrare nunquam ceſſaverit, usque dum fatali prioris anni ictu penitus extingueretur. Sed quid ego extinctum dixi lumen, quod in cœlum translatum lucere nunquam deſinet; Vivis omnino, Beata Anima, & quæ mortales docuiſti juſtitiam, immortali jam flore, æterna quiete, ſplendore nunquam obſcurando frueris, &, ubi Tuba Altiſſimi reſonaverit, felix omnino habitaculum renovatum repetes. Neque interea doctrinæ Tuæ radii univerſum illuſtrare orbem deſinent, quamdiu politiſſimis ſcriptis Tuis, ætatem ſi ulla unquam laturis, ſua conſtabit integritas. Atque adeo, quamdiu docendi diſcendique obtinebunt munia, quamdiu juris vigebit adminiſtratio, quamdiu negotiorum civilium tractatus in honore erit, omnia JCtorum Auditoria, omnes Judicum Curiæ, omnes Principum aulæ miro concentu celebrabunt, quam ego nunc impari prorſus ore & balbutiens Tui Nominis memoriam

DIXI.

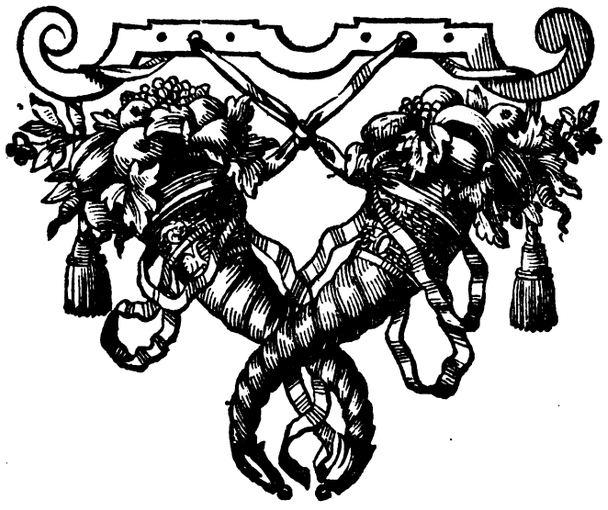

MONU-

MONUMENTUM SEPULCHRALE
IN TUMULUM
B. SCHILTERI.

Isthuc respice Viator!

Et jacturam luge publicis lacrumis dignam
Hoc namque sub Saxo
Thesaurus latet Maximus

Qui quondam
Proceribus Archivum loquens
Literatis Βιβλιοθήκη Ἔμψυχος
Imò omnis Eruditionis Promus Condus
Insigne nostri Sæculi JCtorum Decus
Summusque Polyhistor
Vir Illustris atque Magnificus
DN. JOHANNES SCHILTERUS, J. U. D.
Reipublicæ Argentoratensis
ut &
Diversorum Principum
Consiliarius Gravissimus
Almæque Universitatis
Professor Honorarius
undiquaque Meritissimus
Hic Natus Pegavii, Misniæ oppido
INCLUTA SCHILTERORUM STIRPE
A. O. R. cIↃ IↃc xxxii. Die 29. M. *Augusti St. Vet.*

Variisque calamitatibus jactatus
Quassante nimirum tunc Saxoniam infausto tricennali bello
Patriâ vix trium septimanarum pusio profugus
Lipsiam primò, dein Dresdam se contulit
At ne sic quidem acerbam fati inclementiam averruncare potuit
Quum septimo ætatis anno utroque jam parente orbatus
Nonnisi ad miseriam natus videretur
Verùm aliter Sacrosancto rerum humanarum Arbitro visum
Qui charissimum pignus *Consultiss.* Dn. *Patrui* JO. SCHILTERI
JCti & *Consiliarii Saxonici Celeberrimi B. M.*

Digitized by Google

Protectioni verè Paternæ commisit
Cujus sub Auspicio
Primitiis literarum Religionisque Christianæ fundamentis
jam probè imbutus
Studio Philosophico Literisque Elegantioribus
in Academia Jenensi
Totum se mancipavit
Hisque per quinquennium assiduè vacans
Titulo Doctoris Philosophiæ
In Celeberrima Lipsiensium Universitate
Ornatus
Tunc demum ad altiora animum applicuit
Atque tanto literarum apparatu instructus
Solidioris Jurisprudentiæ principia
Sub perpetua nec unquam satis deprædicanda Manuductione
Illustris Avunculi sui
B. JOH. STRAUCHII, *JCti, famigeratissimi*
in Alma Universitate Jenensi
Summa ingenii Sagacitate hausit
Hinc jam largissimos laborum fructus colligens
In Utroque Jure Honores Doctorales
Muneribus publicis Eruditioneque haud vulgari jam gravis
Summa cum laude ritè consecutus est
De re familiari postea sollicitus
Matrimonio sibi junxit sociam

Lectissimam tunc Virginem ANNAM SYBILLAM BORNIAM

Quæ Anno cIↃ IↃc xcix. vitam mortalem
cum Æterna commutavit
Ex eaque unicus adhuc Filius superstes

Qui *Optimi Parentis*

Jacturam justo mœrore
Memoriam debitâ reverentia
prosequitur
Utinam is Morituro affuisset propior
Supremam Benedictionem à Venerando sene auditurus

Virum intelligo

Nobilissimum atque Doctissimum

DN. JOH. GOTHOFREDUM SCHILTERUM,

J. U. Licenciatum & Practicum Jenensem.

Cui simul & Posteris

SCHILTERIANI NOMINIS

hæredibus

Propitius adsit DEUS!
Interea Noster, heu quondam! per varios honorum gradus
Quibus Sacra Themis Mystas suos remunerari consuevit
Non tantum in Praxi Forensi
Sed imò
Prudentia Juris Publici
nulli jam secundus

Princi-

Digitized by Google

Principum Dicaſteriis admotus
In Aulis non minus quam in foro Civili atque Eccleſiaſtico inclaruit
Verum aulicæ tandem vitæ pertæſus
Tranquillitatem Muſis omnino gratiſſimam ſectatus eſt
Cujus quoque voti (quantum vitæ Practicæ conditio permittit)
compos factus
Oblatam ampliſſimam à Proceribus noſtris Spartam
ita ſuadentibus Amicis
Et applaudente cum Republica Univerſitate noſtra
in ſe ſuſcepit
in qua functione pro more ſuo
Non Urbi tantùm, ſed Orbi profuit
Hunc ſcriptis edecumatis
Illam Conſiliis maximè cordatis
Studioſam autem Juventutem
Indefeſſo penitus ſtudio
Imbecillitatis quoque ſuæ ſæpius immemor
Quæ provectam & aſſiduo labore exercitam ætatem comitatur
ſtrenuè adjuvit
Donec Senio, morbis & laboribus verè exhauſtus
Animam in ſinu Salvatoris O. M. placidè depoſuit

Die XIV. Maji. Anno cIↃ IↃcc. v.

Cum vixiſſet *Annos LXXIII. minus 3. Menſibus.*

Corporis Exuviæ hic quieſcunt
In ſpe glorioſiſſimæ Reſurrectionis
Quam tubâ Angelicâ mox reſonaturâ præſtolantur
Sic tandem quietem ſibi, mœrorem ſuis paravit
Memoriam verò omnibus Bonis reliquit immortalem
Nec immeritò
Quippe in Divinis pariter atque humanis
ad ſtuporem usque verſatiſſimum
Æterna Ingenii accutiſſimi Monumenta
Laboris indefeſſi
Judicii incomparabilis
Candoris Rariſſimi
Eruditionisque planè peculiaris
Teſtes certiſſimi
Luculenter evincunt
Jurisprudentiam enim & Antiquitatem
Patriam
Eccleſiaſticam atque Civilem
Summo cum applauſu Orbis eruditi
E tenebris erutam priſtino nitori ſuo reſtituit
Quantum denique proh dolor!
Studioſa ſolidioris Jurisprudentiæ Cohors
Amiſerit Præceptorem
Veſtrum eſt dolere Cives Academici
Commilitiones ſuaviſſimi
Quò namque abſtruſas Veterum JCtorum aboleret quisquilias
Juſtitiæ
Quæ cœca pridem pingebatur
verè aperuit oculos
Veram non ſimulatam JCtorum Philoſophiam vobis propinando
Ore & calamo pervigil in Commune Bonum

Digitized by Google

Tu interim Lector Benevole
ſi plura deſideras
Mortuum conſule poſt fata diſertum
DEUMQUE O. M. Rerumpublicarum Statorem
Ardentiſſimis mecum precare ſuſpiriis
Quo Rempublicam hanc cum Alma Univerſitate inconcuſſam
Omnibusque bonis affluentem
Quam diutiſſime conſervet
Orbique Literato tanta jactura nunc afflicto
In poſterum provideat Clementiſſime.

Hoc quicquid eſt
PATRONO DESIDERATISSIMO
Ob amorem plane Eximium
Quô me meaque ſtudia hucusque proſequi dignatus eſt
Et Benignitatem rariſſimam
Quâ per tot annos & ope & Conſilio mihi præſtò fuit
Æviternum obſequentiſſimi animi Teſtimonium

Conſecro

Auditor & Cliens Mœſtiſſimus

JOH. CHRISTIANUS SIMON, *Argent.*

Die XV. *Maji A. O. R.* cIↃ IↃ ccV.

* * *

Hier ligt ein tapffrer Mann, ein Kern der Rechts-Gelehrten,
Den wir bey Lebens-Zeit in hohen Stellen ehrten,
Ein Schutz-Herr der Geſätz, der Themis liebſter Sohn,
Der immerdar das Recht hat pflegen zu verfechten,
Jezt hilfft Er auch dem Tod zu ſeinem alten Rechten,
Und trägt im Sterben auch den ſchönſten Ruhm davon.
Dann Er lieſs jedem das, was ihm gebühret, werden,
Die Seele ſeinem GOTT, des Leibes Reſt der Erden.

CATA-

Digitized by Google

CATALOGUS SCRIPTORUM

à Famigeratiſſimo JCto

JOHANNE SCHILTERO

in publicam lucem editorum, ut & denuo Notis MSStis Auctiorum.

THeſaurus Antiquitat. Teutonicarum Eccleſiaſticar. Civilium Literariar. cum Gloſſario ad Scriptores Linguæ Francicæ & Alemannicæ, Veteris &c. III. Tom. fol. *Ulmæ*, 1728.

Praxis Juris Romani in foro Germanico, ſive Exercitationes ad Pandectas, *Jenæ*, fol. 1713.

Marci Ottonis, & aliorum Conſilia Argentoratenſia. *Argent.* fol. 1701.

Pauli Matthiæ Wehneri, & Joh. Rüdingeri, Obſervationes Practicæ Auctiores. *ibid.* fol. 1701.

Scriptores Rerum Germanicarum, ab Illuſtri quondam Kulpiſio editi, nunc verò in meliorem redacti ordinem, cum Præfatione & Notis. fol. *ibid.* 1702.

Codex Juris Feudalis Alemannici. Notis MSStis Auctior. 4. *ibid.* 1697.

De Libertate Eccleſiarum Germaniæ Lib. VII. cui acceſſit de Prudentia Juris Chriſtianorum pars Generalis, itemque de fatis Eccleſiarum S. Johanni revelatis Diſſertatio. Cum Notis MSStis. 4. *Jenæ*, 1683.

Joh. Limnæi, Jus Publicum, auctius & correctius editum, 4. *Argent.* 1699.

Herennij Modeſtini Fragmenta Περὶ Ἐυρημάτων, Commentario illuſtrata, cui adjuncta eſt Hiſtoria Dogmatis Eccleſiæ Chriſtianæ de Diſſolutione Matrimonii quoad vinculum. 4. *ibidem.* 1687.

D. Aurelii Auguſtini Libri 2. de Adulterinis Conjugiis ad Pollentium, cum Notis Juridicis ac Moralibus, quibus dogma Eccleſiæ de Matrimonii Diſſolutione illuſtratur, 4. *Jenæ*, 1698.

Jacobi de Kœnigshoven, *Aelteſte Teutſche, ſowohl allgemeine, als inſonderheit Elſaſſiſche und Straſsburgiſche* Chronica, *mit Hiſtoriſchen Anmerckungen.* cum Notis MSStis. 4. *Argent.* 1698.

Tractatus præcipui de Renunciationibus, utpote Giphanii, Dalneri, Breulæi & Kellenbenzii, cum Notis & Præfatione. Tomo 2. exhibentur Viri Celeberrimi Chriſt. Leonh. Leuchtii, Conſiliarii Norimb. Meritiſſimi Additiones ad Dalnerum, annexis inſuper quibusdam Reſponſis &c. 4. *ibid.* 1701.

Nicolai Betſii, Tract. de pactis familiarium Illuſtrium, cum Præfatione & Notis. 4. *ibid.* 1699.

Diatribe de S. R. G. Imperii Comitum Prærogativa, ac Jure inter ipſos & Ordinem Equeſtrem Imperii Immediatum, ſecundum quosdam controverſo. 4. *ibid.* 1702.

Diſſertatio de Condominio circa Sacra. 4. *Ibid.* 1704.

Epinikion Rhythmo Teutonico acclamatum Ludovico Regi A. C. 883. verſione Latina & Obſervationibus Hiſtoricis illuſtratum. 4. *ibid.* 1696.

Notæ ad Struvii Syntagma Juris Feudalis. 4. *ibid.* 1711.

Digitized by Google

Tractatus de Paragio & Apanagio, item de Feudis Juris Francici Dissertatio, ut & Velitationes de Successione Lineari, nec non Justi Mejeri de Rei Feudalis Vindicatione Disceptatio. 4. *ibid.* 1701.

Manuductio Philosophiæ Moralis ad Jurisprudentiam. Cum Notis MSStis. 8. *Jenæ*, 1676.

Praxis artis analyticæ in Jurisprudentia. Cum Notis MSStis. 8. *ibid.* 1678.

Epitome Juris Privati. 8. *Argent.* 1698.

Institutiones Juris Civilis Justinian. cum Notis MSStis. 8. *ibid.*

- Juris Publici Romano-Germanici. Cum Notis MSStis. 8. *ibidem.* 1696.
- Seu Introductio ad Jus Feudale utrumque Germanicum & Longobardicum. Cum Notis MSStis. 8. *ibid.* 1721.

Institutiones Juris Canonici. Cum Notis MSStis. 8. *Jenæ*, 1721.

De Pace Religiosa, Liber singularis. 8. *Argent.* 1700.

Disputatio, exhibens Analysin Vitæ T. Pompon. Attici à Corn. Nepote descriptæ, sub Præsidio Friderici Rappolti, P. P. Lipsiæ habita. 4. 1654.

Dissertatio de Acquisitionibus per hos, qui sunt in potestate, sub Præsidio Johannis Strauchii, JCti. & P. P. 4. *Jenæ*, 1658.

Commentatio ad Constitut. Argentorat. de Emponematum Jure, vulgò *vom Schauffel-Recht.* Respond. Joh. Casp. Bitschio. 4. *Argent.* 1698.

FINIS.

Digitized by Google

TATIANI SYRI
HARMONIA EVANGELICA,

E Latina VICTORIS CAPUANI Verſione translata

In

Linguam Theotiſcam Antiquiſſimam

Editio poſt primam PALTHENIANAM

Nova Emendatior:

Ad Apographa duo MSSta & Curas JO. SCHILTERI posthumas

Studioſe recenſita, ſubjectis notulis:

PRÆMISSA PRÆFATIONE GEMINA.

Accedit

FRAGMENTUM ALIUD THEOTISCUM,

Quo

Chriſti cum Samaritana Muliere Colloquium rhythmo Vetuſtiſſimo exhibetur.

U L M Æ,

Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,

M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

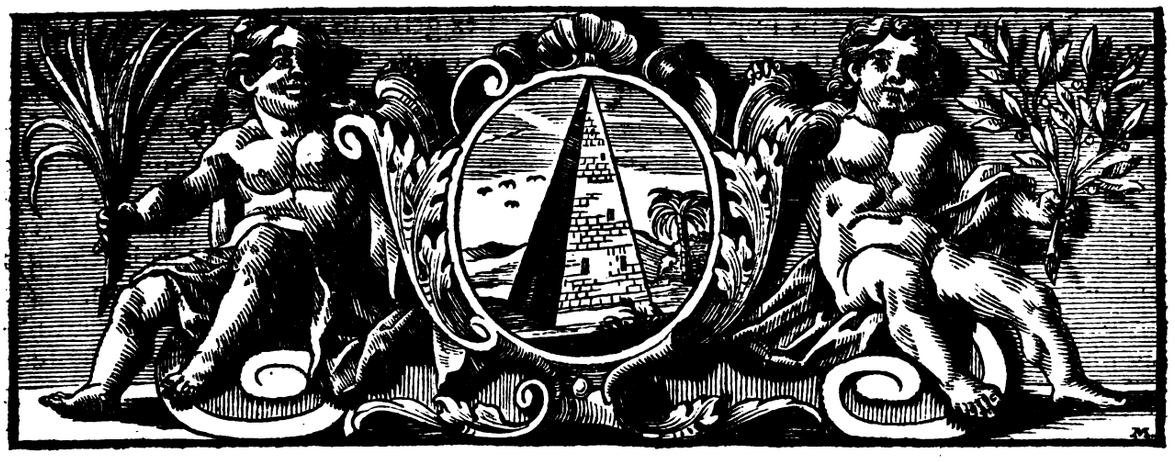

JOANNES FRICKIUS

Lectori S.

Miraberis fortaſſe, quisquis es, Lector Benevole, comparere hic, ordine ut apparet plane præpoſtero, Harmoniam Evangelicam demum poſt Legum Francicarum & Alemannicarum Collectiones, poſt Carmina Teutonum de Bellis; & luſus ingeniorum morales; monumenta Evangeliis profecto nullo modo æquiparanda, nedum præponenda. Dices ergo, ad primum Theſauri tomum indubie, imo unice pertinuiſſe Opuſculum haud minus Divinum ac Otfridi Opus Evangelicum eſt, & quod præter exactam argumenti Sacri ſimilitudinem etiam antiquitate idiomatis Francici non multum operi Otfridiano concedit. Eccur igitur omiſſum ſuo loco, & nunc velut Appendicis inſtar Civilibus ac dramaticis monumentis adjectum? Vix id reprehenſione cariturum apud plurimos!

Fateor ſane ultro, me pridem idipſum animo volviſſe, ac proinde aliquandiu diſſuaſiſſe inſtitutum Bibliopolæ. Verum aderant cauſæ non leves, quæ Virum optimum ut pergeret tamen perpulerunt; & quibus expoſitis ut ipſe lubens adquievi; ita æquum abs Te, Lector, Judicium, ubi ſeriem rei geſtæ cognoveris, exſpecto. Videlicet, cum primum MSSta Theſauri Schilteriani Volumina noſtras in manus tradita accepiſſemus; Harmonia Evangelica Tatiani nuſpiam comparebat; unico ſolum folio excepto, quod præter titulum libri Fragmentum cœptæ à Schiltero Præfationis, ſed non abſolutæ (quod noſtræ nunc præfationi ſubjecimus) continebat. Nec data inquirentibus in Opuſculum ipſum reſponſio alia, niſi, quo devenerit non liquere. Interim exſtabat ante oculos editio Tatiani minime invenuſta, imo curis multis ac erudito labore Gryphiswaldiæ A. 1706. adornata per JOANNEM PHILIPPUM PALTHENIUM; Virum uti vario doctrinæ ſingularis apparatu in Jurisprudentia & literis elegantioribus conſpicuum, ita inprimis peritia linguæ veteris Teutonicæ (cui horas plurimas non ſine multo fructu inſumſerat) eminentem. Hunc cum ipſe Schilterus laudet in præfatione, ut ſibi amiciſſimum, & qui ex Anglia Tatianum Theotiſcum Oxonio primus ſecum attulerit; non abſurde, ut reor, ſuſpicabamur, ſperatæ Palthenii amici editioni Senem optimum adquieviſſe, & ab edenda denuo Harmonia penitus reſiliiſſe. Ideo & in Conſpectu Theſauri mentio ejus omnis omiſſa eſt: abiitque annus integer, quo nos omnino latuit numquid ſchedarum de Harmonia Tatiani amplius ſupereſſet.

Digitized by Google

Tandem vero repertus nuper Campoduni Codex geminus inter Schilteriana MSSta. (Volumine alio quam quod talia pollicebatur) qui mox novam rei faciem induit, atque ut de inferenda quoque Thesauro nostro Harmonia cogitaremus effecit. Nam, ne quid te celemus, Lector, adsunt unà epistolæ complures Palthenii ad Schilterum, quæ de Tatiano reliquis Thesauri monumentis una inserendo agunt sollicite: adest exemplum Harmoniæ manu Palthenii, summa, ut testatur plus semel, accuratione depictum, quo exacte Junianus Codex exprimeretur: perscriptæ simul apparent lectiones variæ, quas à manu recentiore sed ignota, (forte tamen Marq. Freheri, si recte Palthenius divinat) margini Codicis Juniani additas Palthenius deprehendit, & quarum arbitrum facit semper Schilterum. Adest rursus aliud Harmoniæ apographum, quod unde venerit prorsus ignoramus: & quod ut neque nitore aut emendata scriptura, neque vetustate placere potest (manum enim recentem ubique prodit) ita tamen nonnullas habet varias, quæ à Paltheniani Codicis lectione abeunt in diversum. Quin &, quod mireris, differt haud raro editus typis publicis à Palthenio liber à Codice, quem sua ipse manu vir doctus scripserat. Hæc igitur brevibus omnia notulis indicare non videbatur inconsultum.

Jam itaque cum Literatum orbem jure merito abs nobis efflagitare crederemus quidquid ad Collectionem monumentorum Teutonicorum Schilterus congessit; maluimus etiam postlimio recensitam abs nobis dare Harmoniam paullo tardius erutam; ponereque loco, non quidem quo decebat, sed quo nunc licet & integrum nobis est; quam omittere monumentum illustre Pietatis veterum Germanorum: quod ævo Otfridiano suppar, quoad linguæ indolem, esse conjicimus: quodque in Glossario B. Schilteri paginam subinde utramque facit.

Notas doctissimi Palthenii, quem quinquennio post obitum B. Schilteri, præmatura mors ultima Maji die anni 1710. abstulit, non addidimus textui subjectas: at quidquid ad explicationem vocum Teutonicarum in iisdem pertinet, ut fere omnia sunt, Glossario suis unumquodque locis inseri studiose curavimus.

De libro Harmoniæ ipso, & de Tatiano quem autorem titulus falso fert, non est quod multa dicamus. Poterunt enim è Schilteriana præfatione quam mox dabimus, uti vides, hauriri. Vetus error fuit sexto jam seculo Victoris Capuani, isque geminus: tum quod Tatianum vocavit *Alexandrinum*; qui Syrus fuit & Ægyptum forte nunquam vidit: tum quod Harmoniam abs se Latine versam Tatiano adscripsit. Utrumque refellit merito Schilterus: præeuntes secutus Henr. Valesium, Annot. ad Eus. H. E. IV. 25. Phil. Labbeum de Scr. Eccl. T. II. Guilielmum Cave in Hist. Scr. Eccl. Literaria, aliosque. Et tamen vulgo Tatianus *Alexandrini* cognomen male retinet, etiam in editione B. Palthenii; quam & imprudenter hac in re columnarea tituli novæ hujus editionis, sero abs nobis deprehensi, sequuntur: Genuinam Tatiani Harmoniam, qualis olim ab ipso confecta extitit, non superesse amplius omnino; neque quam dedit Latine Victor Capuanus, & cujus Theotiscam habemus hic versionem, esse Ammonii Alexandrini, quod multi putant; sed *incerti* omnino autoris, viri summi demonstrant B. THOMAS ITTIGIUS, Præceptor olim meus quoad vixero venerandus Hist. Eccl. Sec. II. p. 17. sq. & JO. ALBERTUS FABRICIUS, summus noster Amicus, ὁ πάνυ Biblioth. Gr. Volum. V. p. 83. qui & annotat; Specimen Veteris Harmoniæ Evangelicæ Francicum ab *Hickesio* editum prodiisse T. I. Thesauri LL. Septentr. p. 189. sq. Ceterum quam incerta sit de autore hujus Harmoniæ opinio, pridem observavit jam Seculo XII. medio eruditus scriptor *Zacharias Chrysopolitanus*, (non Episcopus, sed monachus) qui Commentarium hanc in Harmoniam scripsit minime contemnendum, editum Coloniæ 1535. Is, postquam in præfatione prima monuit p. 11. incertum esse, *num opus sit Theophili Antiocheni* (quippe cui Hieronymus alicubi talem librum, Unum ex IV. Evangelistis compositum, sive vere sive falso adscribit) *an Tatiani Assyrii, aut Ammonii Alexandrini, seu alius cujuslibet congruo componentis ordine unam ex quatuor narrationem*: rursus præfatione tertia locum Augustini allegat, qui in secundo de Concordia Evangelistarum libro, unam ex diversorum dictis narrationem faciens, inquit: Hoc exemplo sive ut à me factum est, sive alio modo com-

commodius fieri possit, videat unusquisque & in ceteris locis fieri posse. Infert inde Zacharias. Ejus igitur (Augustini) exemplo ac persuasu nonnulli fortasse unam ex " quatuor narrationem perstrinxere. At vero hujus operis quis autor, imo ordinator ex- " titerit, nihil interest ignorare. Etenim tam verba quam sententiæ nonnisi Evangeli- " starum sunt, &c. Dixerat paullo ante memorabili effato. Sane, si Tatiani hæresiar- " chæ supereffet opus Evangelicum (quod S. Justini lateri adhærens forsans explicuit) in " eo Domini Jesu verba diligenter amplecti, & secure legere, ovibus ejus vocem cognoscen- " tibus nil prohiberet. Nam, sicut Sacramenta sine sui corruptione participantur & à " malis; sic veritatis verba sive dicta sive scripta, ab hæreticis suo proprio tenore mini- " me privari possunt. Quo fit, quod Origenis errorum perversitas ejus studium, in qua " parte claruit, nequaquam decoloravit. Vitæ quoque Salomonis enormitas ejus, imo " Dei in eo sapientiam nullatenus obnubilavit. "

Igitur quis non commendaret studium Germaniæ veteris Christianæ Francorum, cum tale monumentum, ut est Harmonia præsens, transferre in vernaculam studuerunt, quo & vulgus ovium audire Pastoris vocem, & suscipere Verbum Veritatis ex ipsiusmet ore posset, viam, veritatem & vitam habituri. Utinam modo integrum haberemus istud opusculum, quo se plurimum haud dubie olim ædificarunt optumi Teutones! Ast dolendum ingenti hiatu à capite LXXVI. ad CLIII. magnam ejus partem deesse. Juvat tamen & Fragmentum eximium. Cui adjecimus *Colloquium Christi cum muliere Samaritana*, vetustissimo expressum rhythmo, quod & ipsum in conspectu Operis primo promissum fuerat; at non recte omissum deinceps tomo primo nonnullos stomachari comperimus. Tu his monumentis Teutonum fruere nobiscum Lector rerum Sacrarum & Patriarum veterum studiose; & in Domino Vale.

JO. SCHILTERI
PRÆFATIO
DE
INSCRIPTIONE LIBELLI:
TATIANI ALEXANDRINI
HARMONIA IV. EVANGELISTARUM.

§. I.

ITa quidem habetur in Cod. MS. quem è Bibliotheca Bonaventuræ Vulcanii possedit FRANC. JVNIVS, ut me docuit Vir CL. & Famigratissimus JO. PHILIPPVS PALTHENIVS, JC. & P. P. Academiæ Gryphiswaldensis, qui & ipse suâ manu Oxonii hunc librum descripsit ac pro humanitate & amore amicitiæ mihi liberaliter transmisit. Porrò Autor translationis Germanicæ est ignotus; illud verò constat, quod ex Latina Translatione nostra hæc oriunda sit, quum textus aliquis Græcus nullibi extet.

§. II.

Verum enim verò quum extent in Latino idiomate duæ diversæ editiones, quarum una extat in Orthodoxogr. Basileensibus p. 117. sqq. altera p. 241. ex editione Heroldi, itemque in Bibliotheca Patrum, quarum prior est nostræ matrix & quum in manus Victoris Episcopi Capuani, florentis circa A. C. 545. fortè incidisset, nec ille, inveniret nomen autoris, sed quod duo imprimis tales Harmonias concinnarint, Ammo-

Digitized by Google

nius Alexandrinus, & Tatianus, priorem Tatiano sola sua conjecturâ adscribit, sed infelici. Nam primò Tatianus non fuit Alexandrinus, sed Syrus è Mesopotamia, ut notum. Deinde arguit: *Tatianus licet profanis implicitus erroribus, non inutile tamen exhibens studiosis exemplum, hoc Evangelium, ut mihi videtur, solerti compaginatione disposuit. Et forsitan adhuc B. Justini adhærens lateri, illius eruditionis merito, hoc opus explicuit. Arbitror enim propterea non Ammonii, sed hujus esse eruditionem memorati voluminis, quod Ammonius Matthæi fertur relationi, Evangelistarum reliquorum relationem discretos annexuisse sermones: hîc verò S. Lucæ principia assumta.*

§. III.

Sed mihi videtur Victor confundere justam Harmoniam Evangelistarum, & brevem aliquam unius Evangelistæ cum reliquorum Evangelistarum textibus collationem & suppletionem. Prioris generis Harmoniam intendit Autor nostræ Harmoniæ, unde non tam à S. Matthæi neque à S. Lucæ primordiis orditur, sed S. Johannis. Cæterum brevem collationem S. Matthæi cum reliquis Evangelistis edidit, ut reor, idem Tatianus. (*) De qua fortè & Epiphanius, *Evangelii secundum Ebræos* Hæresi XLVI. faciens mentionem: Λέγεται δὲ τὸ διὰ τεσσάρων Εὐαγγελίων ὑπ' αὐτῆ γεννηθαι, ὅπερ Κατὰ Ἑβραίους τινὲς καλοῦσι. *Ferunt opus illud quod ex quatuor Evangeliis contextum esse, quodque secundùm Hebræos nonnulli vocant, ab eo esse conscriptum.* (**) Contraria etiam est Inscriptio à Tatiano ipso addita, de qua ipse Victor ait: *Ex Historia quoque ejus* (Ammonii) *comperi, quod Tatianus vir eruditissimus & Orator illius temporis clarissimus, unum ex quatuor compaginaverit Evangelium, cui titulum DIAPENTE imposuit* (***) Verùm Eusebius L. IV. H. E. c. 25. ὁ Τατιανὸς συναφειάν τινα ἢ συναγωγὴν ἐκ οἱῶν ὅπως τῶν Εὐαγγελίων συνθεὶς, τὸ διὰ τεσσάρων τοῦτο ὠνόμασται· ὃ ἢ παρά τινων ἔτι νῦν φέρεται. *Tatianus catenam & collectionem nescio quam Evangeliorum contexuit quam* διὰ τεσσάρων *hoc est Evangelium ex quatuor Evangeliis compositum nominavit: quod opus à quibusdam etiamnum habetur.* E postremis verbis colligere posset aliquis, Tatiani *Diatessaron* non in usque adeò magna auctoritate fuisse, quum intra seculi unius alteriusve spatium nonnulli duntaxat illud habuerint.

§. IV.

Verum obstat, Theodoretus, qui circa A. C. 423. floruit, & *Lib. I. Hæret. Fab. c. 20.* scribit, *quod diatessaron dicatur composuisse* Tatianus, *sed amputatis genealogiis & aliis omnibus, quæ DOMINVM ex semine David secundùm carnem natum ostendunt:* Addit, usos esse libro illo, *non modò qui ejus sectæ essent, sed etiam qui Apostolica dogmata sequebantur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simplicius tanquam compendiario libro utentes; Natum etiam sese fuisse libros hujusmodi supra ducentos in honore habitos in Ecclesiis, quos omnes in unum congestos seposuerit, & pro his quatuor Evangelistarum Evangelia introduxerit.* Ex his verbis patet, dispersum per Ecclesias late fuisse Tatiani Diatessaron: sed simul evidenter liquet, hanc Harmoniam quæ à Victore Capuano Latine translata est, Tatiani fœtum credi non posse: quippe quæ retinet Christi genealogiam, quam Tatianus plane sustulerat, Theodoreto referente. Porro credibile est Theodoretum omnia exemplaria quæ nanciscì ponit, suppressisse. Unde nec S. Hieronymus, qui circa A. C. 378. floruit, ullam istius Diatessari facit mentionem. Concludimus igitur, Tatianum hujus Harmoniæ Latinæ auctorem non esse: quis autem fuerit, æquè incognitum esse, ut Translationis Teutonicæ: Interim tamen in allegando hoc libro vulgarem inscriptionem sequimur, & nomine Tatiani cum Franc. Junio citamus: Denique de altera editione, Ammonio à Victore adscripta, hîc non solliciti sumus, quum ea extra nostrum institutum sit.

(*) Valde vereor, ut multos habiturus sit Schilterus hac in re sibi consentientes, cum sine omni teste & verisimilitudine conjecturam faciat.

(**) Hallucinatur graviter Epiphanius, aut profecto errorem aliorum incautus refert. Nunquam enim Evangelium sec. Hebræos idem fuit cum Harmonia.

(***) Credibile est, Victorem scripsisse διὰ πάντων nempe unum ex omnibus videl. quatuor Evangelii, librum; quod alii DIATESSARON multo rectius vocant.

TATIANI

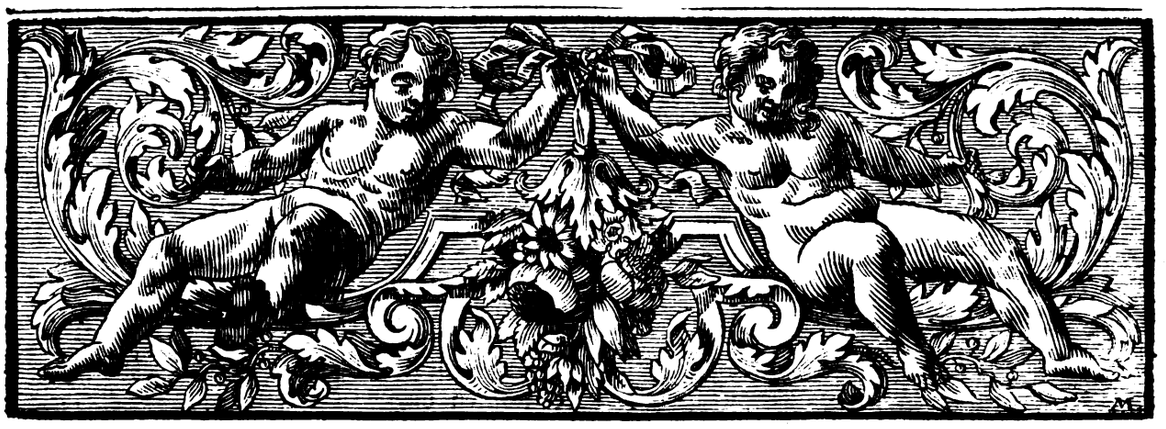

TATIANI ALEXANDRINI HARMONIÆ EVANGELICÆ VERSIO THEOTISCA.

PROLOGUS.

Luc. I, 1-4.

Bithiu uuanta manage
Zilotun ordinon
Saga, thio in uns
gifulta ſint, rachono.
2. So uns ſalthun,
thie thar fon anaginne
ſelbon giſahun, inti ambahta
uuarun uuortes.
3. Was mir giſehan, gifolgentemo
fon anaginne allem gernlihho,
after antreitu thir ſcriben,
thô bezziſto Theophile.
4. Thaz thu forſtantes thero
uuorto, fon thene
thu gilerit biſt, uuâr.

QUoniam quidem multi
conati ſunt ordinare
narrationem, quæ in nobis
completæ ſunt, rerum.
2. Sicut tradiderunt nobis,
qui ab initio
ipſi viderunt, & miniſtri
fuerunt ſermonis.
3. Viſum eſt mihi, aſſecuto
à principio omnibus diligenter,
ex ordine Tibi ſcribere,
optime Theophile.
4. Ut cognoſcas eorum
verborum, de quibus
eruditus es, veritatem.

CAP. I.

Divinitas Chriſti.

Jo. I, 1-5.

IN anaginne uuas uuort,
inti thas [1] uuort uuas mit Gote,
inti Got ſelbo uuas thas uuort.
2. Thas uuas in anaginne
mit Gote, alliu thuruh thas
uuurdun gitan, inti uzzan ſiu
ni uuas uuiht gitanes,
thas thar gitan uuas.
3. Thas lib uuas in imo,
inti thas lib uuas lioht manno.
4. Inti thas lioht in finſtarneſſen.
leuhta, inti finſtarneſſen.
thas ni bigriffun.

IN principio erat verbum,
& verbum erat apud Deum,
& Deus ipſe erat verbum.
2. Hoc erat in principio
apud Deum, omnia per ipſum
facta ſunt, & ſine ipſo
factum eſt nihil,
quod factum eſt.
3. Vita erat in ipſo,
& vita erat lux hominum.
4. Lux in tenebris
lucebat, & tenebræ
eam non comprehenderunt.

1) Schilterianum Apographum *thaz*.

Digitized by Google

CAP. II.

Prædictio Nativitatis Johannis.

Luc. I, 5. ſqq.

WAs in tagun Herodes, thes Cuninges
Judeono, ſumer biſcof,
namen Zacharias,
fon themo uuehſale Abiaſſes,
inti quena imo fon Aarones tohterun,
inti ira namo uuas Elizabeth.
2. Siu uuarun rehtiu beidu fora Gote,
gangente in allen bibotun
inti in Gotes rehtfeſtin uzzan laſtar,
inti ni uuard in ſun, bithiu uuanta
Elizabeth uuas unberenti
inti beidu framgigiengun in iro dagun.
3. Ward tho, mit thiu her
in biſcofheite giordinot uuas,
in antreitu ſines uuehſales, fora Gote,
after giuuonu thes biſcofheites,
in lozze framgieng, thaz her uuihrauh brahti,
ingangenti in Gotes tempal,
inti al thiu menigi uuas thes folkes
uzzi, betonti in themo ziti thes roubennes.
4. Araugta ſih imo
Gotes engil, ſtantenti in zeſo
thes altares thero wihrouh brunſti.
Thanan tho Zacharias uuard gitruobit
thaz ſehenti, inti forthana fiel ubar inon.
5. Quad tho zi imo ther engil:
Ni forthi thu thir Zacharia!
uuanta giborat iſt thin gibet,
inti thin quena Elizabeth
gibirit thir ſun,
inti nemnis thu ſinun namon Johannem.
6. Inti her iſt thir giſehо inti blidida,
inti manage in ſinero giburti mendent.
Her iſt uuarlicho [2] mihhil fora Truhtine,
inti uuin nob cidiri trinhit,
inti heiliges Geiſtes uuirdet gefullit ſon hinan
ſon reva ſinero muoter,
inti manage Iſrabeles barno
giuuerbit zi Truhtine Gote iro.
7. Inti her ferit fora inan
in geiſte inti in megine Heliaſes,
thaz her giuuente herzun fatero in Kind,
inti ungiloubfolle zi vviſtuome rehtero,
garuuen Truhtine thuruhtigan folc.
8. Inti quhad [3] Zacharias zi themo engile:
Wanan vveiz ih thas?
ih bin alt, inti min quena
fram iſt gigangan in ira tagun.
9. Tho antlingenti thie engil quhad imo:
Ih bin Gabrihel, thie azſtantu
fora Gote, inti bin giſentit zi thir,
thiſu thir ſagen [4]
Inti nu uuirdiſt ſuigenti, inti ni mahſt [5]
ſprehhan unzun then tage, in themo
thiſu uuerdent, bithiu uuanta

FUit in diebus Herodis, Regis
Judææ, quidam Sacerdos,
nomine Zacharias,
de vice Abia,
& uxor illi de filiabus Aaron,
& nomen ejus erat Elizabeth.
2. Erant juſti ambo apud DEUM,
incedentes in omnibus mandatis
& in juſtificationibus DEI ſine querela,
& non erat illis filius, eo quod
eſſet Elizabeth ſterilis,
& ambo proceſſiſſent in diebus ſuis.
3. Factum eſt autem, cum
ſacerdotio fungeretur,
in ordine vicis ſuæ, ante Deum,
ſecundum conſuetudinem ſacerdotii,
ſorte exiit, ut incenſum poneret,
ingreſſus in templum Domini,
& omnis multitudo erat populi
foris, orans hora incenſi.
4. Oſtendit ſe illi
Angelus Domini, ſtans à dextris
Altaris incenſi.
Inde Zacharias turbatus eſt
videns, & timor irruit ſuper eum.
5. Ait autem ad illum Angelus:
Ne timeas Zacharia!
quoniam exaudita eſt deprecatio tua,
& uxor tua Elizabeth
pariet tibi filium,
& vocabis nomen ejus Joannis.
6. Et ipſe erit gaudium Tibi & exultatio,
& multi in nativitate ejus gaudebunt.
Erit enim magnus coram Deo,
& vinum & ſiceram non bibet,
& Spiritu Sancto replebitur adhuc
ex utero matris ſuæ,
& multos filiorum Iſrael
convertet ad Dominum Deum ipſorum.
7. Et ipſe præcedet ante illum
in Spiritu & virtute Eliæ,
ut convertat corda patrum in filios,
& incredulos ad prudentiam juſtorum,
parare Domino plebem perfectam.
8. Et dixit Zacharias ad Angelum:
Unde hoc ſciam?
ego ſum ſenex, & uxor mea
proceſſit in diebus ſuis.
9. Tum reſpondens Angelus dixit ei:
Ego ſum Gabriel, qui aſto
ante Deum, & miſſus ſum ad Te,
hæc Tibi evangelizare.
Et nunc eris tacens, & non poteris
loqui usque in diem, quo
hæc fiant, eo quod

thu

2) Schilt. *uuarlihho.*
3) Schilt. *quad.*
4) Schilt. *ſagan.*
5) Schilt. *mabt.*

Digitized by Google

thu ni giloubtos minen uuorton,
thiu thar gifulta uuerdent in iro ziti.
10. *Inti uuas thaz folc beitonti Zachariam,*
inti uuontorotun thaz her lazzeta in temple.
Her uzgangenti in mohta ſprebban zi in,
inti forſtuontun thaz her geſicht giſah in temple.
Inti her uuas boubnenti in,
inti thurahuuoneta ſtum.
11. *Inti tho* [6] *gifulte uuirdun taga ſines ambahtes,*
gieng in ſin hus, after then tagen
intfieng Elizabeth ſin quena,
inti tamgihta ſih ſinf manoda, quedenti:
VVanta ſus teta mir Trohtin in tagen,
in then her geſcouuuota
arfirran minamo itiuuiz
untar mannon.

non credidiſti verbis meis,
quæ implebuntur in tempore ſuo.
10. Et erat plebs expectans Zachariam,
& mirabantur quod tardabat ipſe in templo.
Egreſſus autem non poterat loqui ad eos,
& cognoverunt quod viſionem vidiſſet in tem-
Et ipſe erat innuens illis, (plo.
& permanſit mutus.
11. Et ut impleti ſunt dies officii ejus,
abiit in domum ſuam, poſt hos autem dies
concepit Eliſabeth uxor ejus,
& occultabat ſe menſibus quinque dicens:
Quia ſic mihi fecit Dominus in diebus,
in quibus reſpexit,
aufferre opprobrium meum
inter homines.

CAP. III.

Annunciatio Mariæ & Conceptio Chriſti.

Luc. I, 26. ſqq.

IN themo ſechſten manode giſentit uuard
engil Gabribel fon Gote in thie burg
Galileæ, thero namo iſt Nazareth,
iz thiornum gimahaltero gommanne,
thero namo vvas Joſeph, fon huſe
Davides, inti namo thero thiornun Maria.
2. *Inti ingangenti ther Engil zi iru quhad:*
Heil vvis thu gebono follu! Truhtin mit thir,
geſegenot ſis thu in vvibon.
3. *Tho ſiu thiu giborta, vvas gitruobit*
in ſinemo uuorte, inti thahta,
uuelih uuari thas uuolaqueti.
4. *Quhat* [7] *iru ther engil: Ni forhti thir Maria,*
thu fundi huldi mit Gote,
ſeno nu intphahis in reve, inti gibiris ſun,
inti ginemnis ſinan namon Heilant.
5. *Ther iſt mihhil, inti thes hoiſteri ſun*
iſt ginemnit, inti gibit imu Truhtin
ſedal Davides ſines fater,
inti rihhiſot [8] *in huſe Jacobes zi euuidu,*
inti ſines ribbes niſt enti.
6. *Quad tho Maria zi thamo engile:*
Wio mah thas ſin?
uuanta ih gommannes uuis ni bin.
7. *Antlingenti tho ther engil quad ira:*
Thio [9] *heilago Geiſt quimit ubar thih,*
inti thes hohiſten megin biſcatuit thih,
bithiu thas thar giburan uuordet heilag
thas uuirdit ginemnit gotes barn.
8. *Seno nu Elizabeth thin magin*
ſiu intphieng ſun in ira alttuome,
inti this iſt ther ſehſto manod thera,
thiu thar ginennit iſt unberenta:
Bithiu uuanta niſt unodi mit gote
jogiuuelih uuort.
9. *Tho quad Maria: Seno nu Gotes thiu,*
uueſe mir after thinemo uuorte.
Inti arfuor tho fon ira ther engil.

IN menſe ſexto miſſus eſt
angelus Gabriel à Deo in civitatem
Galilææ, cui nomen Nazareth,
ad Virginem deſponſatam Viro,
cui nomen erat Joſeph, de domo
Davidis, & nomen Virginis Maria.
2. Et ingreſſus angelus ad eam dixit:
Ave gratiæ plena! Dominus tecum,
benedicta tu in mulieribus.
3. Quæ cum audiſſet, turbata eſt
in ſermone ejus, & cogitabat,
qualis eſſet iſta ſalutatio.
4. Ait Angelus ei: Ne timeas Maria,
inveniſti gratiam apud Deum,
ecce concipies in utero, & paries filium,
& vocabis nomen ejus JEſum.
5. Hic eſt magnus, & filius Altiſſimi
vocatur, & dat ei Dominus
ſedem Davidis Patris ſui,
& regnabit in domo Jacob in æternum,
& regni ejus non erit finis.
6. Dixit Maria ad Angelum:
Quomodo fiet iſtud?
quoniam virum non cognoſco.
7. Reſpondens Angelus dixit ei:
Spiritus S. ſuperveniet in te,
& virtus altiſſimi obumbrabit te,
ideo quod naſcetur ſanctum
vocabitur filius Dei.
8. Et ecce Eliſabeth cognata tua
ipſa concepit filium in ſenectute ſua,
& hic eſt menſis ſextus illi,
quæ vocatur ſterilis:
Quia non eſt impoſſibile apud Deum
omne verbum.
9. Tum dixit Maria: Ecce ancilla Domini,
fiat mihi ſecundum verbum tuum.
Et diſceſſit ab illa Angelus.

6.) ex Schilt. voc. *tho* addidimus quam quidem in textu non exhibet Palthenius, addendam eſſe in Præfat. agnoſcit.
7.) Schilt. *quhad.*
8.) Schilt. *ribhiſat.*
9.) Schilt. *thie.*

Digitized by Google

CAP. IV.

Visitatio B. Mariæ, & Nativitas Johannis.

Luc. I, 39. sqq.

ARstantenti Maria in then tagon
gieng in giburgu, mit ilungu,
in Judeno burg,
ingieng tho in hus Zachariases,
inti beilizita Helisabeth.
2. Ward tho, so siu gihorta
beilizunga Mariuns, [10]
gifah thas Kind in ira reve.
3. Ward tho gifullit heilages geistes Helisabeth,
arrof mihhilero stemmi, inti quad:
Gisegenot sis thu untar uuibon,
inti gisegenot si thie uuahsmo thinero uuamba,
inti uuanan is mir, thaz queme
mines Truhtines muoter zi mir?
4. Seno nu so sliumo so thiu stemma uuard
thines heilizunges in minero oran,
gifah in gifehen Kind in minemo reve,
inti saligu thiu thar giloubta,
uuanta thiu gifremitu uuerdent,
thiu thar giquetan [11] *uuirdun iru fon Truhtine.*
5. Tho quad Maria:
Mihhiloso min sela Truhtin,
inti gifah min geist in Gote minemo heilante,
bithiu uuanta her giscouuota odmuoti [12] *sinero thiuvi,*
6. Seno nu fon thiu saliga
mih quedent alliu cunnu,
bithiu uuanta mir teta mihelu, thie thar mahtig ist,
inti heilag sin namo,
inti sin miltida in cunni inti cunnu [13] *inan forhtanten.*
7. Teta maht in sinemo arme,
zispreitta ubarhuhtige muote sines herzen,
nidargisazta mahtige fon sedale, inti arhuob odmuotige,
hungerente gifulta guoto, inti otage forliez itale.

8. Intphieng Israhel sinan Knebt,
zi gimuntigonne sinero miltida,
so her sprah zi unsern fateren,
Abrahame inti sinemo samen zi uuerolti.
9. Wonata Maria mit siu nah thri manoda,
inti warb zi ira hus.
Elizabeth warlihho ward gifullet zit zi beranne,
inti gibar ira sun.
10. Inti gihortun thas ira nahoston inti ira condon,
thaz Truhtin mihhilosota sina miltida
mit iru, inti gifahun mit iru.
11. Ward tho in themo ahtoden tage,
quamun zi bisnidanne thas Kind,
namtun inan sines fater namen Zachariam.
Antlingota tho sin muater inti quad:
Nio in altere, uzzan sin namo scal sin Johannes.
Inti quadun zi iru:

EXurgens Maria in diebus illis
abiit in montana, cum festinatione,
in oppidum Judæ,
& intravit in domum Zachariæ,
& salutavit Elisabeth.
2. Factum est autem, cum illa audiret
salutationem Mariæ,
exultavit infans in utero ejus.
3. Tunc impleta est Spiritu S. Elisabeth,
exclamavit voce magna, & dixit:
Benedicta sis tu inter mulieres,
& benedictus sit fructus ventris tui,
& unde hoc mihi, ut veniat
mater Domini mei ad me!
4. Ecce enim ut facta est vox
salutationis tuæ in auribus meis,
exultavit in gaudio infans in utero meo,
& beata quæ credidit,
quoniam perficientur,
quæ dicta sunt ei à Domino.
5. Tunc ait Maria:
Magnificat anima mea Dominum,
& exultavit spiritus meus in Deo salutari meo,
quia respexit humilitatem ancillæ suæ.
6. Ecce enim ex hoc beatam
me dicent omnes generationes,
quia fecit mihi magna, qui potens est,
& sanctum nomen ejus,
& misericordia ejus in progenies & progenies
timentibus eum.
7. Fecit potentiam in brachio suo,
dispersit superbos mente cordis sui,
deposuit potentes de sede, & exaltavit humiles,
esurientes implevit bonis, & divites dimisit
inanes.
8. Suscepit Jsrael puerum suum,
memorari misericordiæ suæ,
sicut locutus est ad patres nostros,
Abraham & semini ejus in secula.
9. Mansit Maria cum illa quasi mensibus tribus,
& reversa est in domum suam.
Elisabeth autem impletum est tempus pariendi,
& peperit filium suum.
10. Et audierunt hoc vicini & cognati ejus,
quod Dominus magnificavit misericordiam
cum illa, & congratulabantur ei. (suam
11. Tunc factum est in die octavo,
venerunt ad circumcidendum puerum,
vocabant eum nomine patris sui Zachariæ.
Respondit tum mater ejus & dixit:
Nequaquam, sed nomen ejus erit Johannes.
Et dixerunt ad illam:

Nioman

10) Schilt. *Mariums.*
11) Schilt. *giquetun.*
12) Schilt. *odmuati.*
13) Palth. in Præfat. *inti in cunnu.*

Digitized by Google

Nioman niſt in thinemo cunne,
thie thar ginennit ſi theſemo namon.
12. *Boubnitun tho ſinemo fater,*
wenan her wolti inan ginemnitan weſan?
Bat tho ſcribſabſes ſcreib ſus quedanti:
Johannes iſt ſin namo,
wuntorotun thas tho alle.
Gioffonota ſih tho sliumo ſin mund,
inti ſin zunga, inti ſprah Got uuihenti.
13. *Ward tho forhta ubar alle iro nahiſton,*
inti ubar allu gibirgu Judeno
wurdun gimarit allu thiſu wort,
inti giſaztun alle thie iz gihortun
in iro herzen, ſus quedante:
Was vvanis theſe Knebt ſi?
inti Gotes hant [14] *was mit imo.*
14. *Inti Zacharias ſin fater ward gifullet heilages geiſtes,*
inti wizagota ſus quedanti:
Givvihit ſi Truhtin Got Iſraëlo,
bithiu uuanta uuiſota inti teta loſunga ſinemo folke,
inti arihta horn heili uns
in huſe Davides ſines Knehtes.
15. *So ber ſprah thuruh mund heilagero,*
thie fon uuerolte uuarun, ſino wizagono,
heili fon unſaren ſianton,
inti fon henti allero thie unſih hazzotun,
zi tuonne miltida mit unſaren faterun,
inti zi gihugenne ſinero heilagun giuuizneſſi,
thero eidbuſti thie her ſuor zi Abraham
unſaremo fater, ſih uns zi gebanne.
16. *Thaz uzzan forhta fon hentin unſero ſianto*
arloſte thionomes imo
in heilagniſſe inti in rehte fora imo
alle unſaron tagon.
17. *Inti thu Knebt wizago thes hohiſten biſthu ginennit,*
foraferis uuarlihho fora Truhtines annuzzi
zi garuuenne ſinan uuege,
zi gebanne uuiſtuom heili [15] *ſinemo folke*
in forlazneſſi iro ſuntono.
18. *Thuruh innodilu miltida unſares Gotes,*
in then uuiſota unſih ufgang fon hohi,
inliuhtigen then, thie thar in finſtarneſſin
inti in ſcuvven todes ſizzent,
zi giribtenne unſera fuozza in uuog ſibba.
19. *Ther Knebt uuohs,*
inti uuard giſtrengiſot geiſte,
inti uuas in uuoſtinnu unzan then tag
ſinero arougoneſſi zi Iſrahel.

Nemo eſt in cognatione tua,
qui vocetur hoc nomine.
12. Innuebant tunc patri ejus,
quem vellet eum vocari?
Tunc poſtulans pugillares ſcripſit dicens:
Johannes eſt nomen ejus,
& mirati ſunt univerſi.
Apertum autem eſt ſubito os ejus,
& lingua ejus, & loquebatur benedicens Deum.
13. Et factus eſt timor ſuper vicinos eorum,
& ſuper omnia montana Judææ
divulgabantur omnia verba hæc,
& poſuerunt omnes qui ea audierunt
in cordibus ſuis, ita dicentes:
Quis putas puer iſte erit?
& manus Domini erat cum illo.
14. Et Zacharias pater impletus eſt Spiritu Sancto,
& prophetavit ita dicens:
Benedictus ſit Dominus Deus Iſrael,
quia viſitavit & fecit redemptionem plebis ſuæ,
& erexit cornu ſalutis nobis
in domo David pueri ſui.
15. Sicut locutus eſt per os ſanctorum,
qui à ſeculo ſunt, prophetarum ejus,
ſalutem ex inimicis noſtris,
& de manu omnium qui oderunt nos,
ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris,
& memorari teſtamenti ſui ſancti,
jusjurandum quod juravit ad Abraham
patrem noſtrum, daturum ſe nobis.
16. Ut ſine timore de manu inimicorum noſtrorum
liberati ſerviamus illi
in ſanctitate & juſtitia coram ipſo
omnibus diebus vitæ noſtræ.
17. Et tu puer propheta Altiſſimi vocaberis,
præibis enim ante faciem Domini
ad parandum vias ejus,
ad dandam ſcientiam ſalutis plebi ejus
in remiſſionem peccatorum eorum.
18. Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri,
in quibus viſitavit nos oriens ex alto,
illuminare hos, qui in tenebris
& in umbra mortis ſedent,
ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.
19. Puer creſcebat,
& confortabatur ſpiritu,
& erat in deſertis uſque in diem
oſtenſionis ſuæ in Iſrael.

14) Schilt. *band.*

15) Schilt. *heil.*

Digitized by Google

CAP. V.

Genealogia Christi. Matth. I, 1. sqq. Luc. III, 34. sqq.

Apparitio Angeli Josepho facta. Math. I, 18. sqq.

Nativitas Christi. Luc. II, 1. sqq.

Buoh cunnes Heilantes Christes
Davides sunes, Abrahames sunes.
Abraham gibar Isaken,
Isaac gibar Jacoben,
Jacob gibar Judam inti sine bruoder.
16 *Judas gibar --- Jessen.*„
2. David cuning gibar Salomonen

* * *

3. Josias gibar Jechoniasen inti sine bruoder
in thero ferti zi Babiloniu,
inti after thero ferti zi Babiloniu.
Jechonias gibar ---
4. Jacob gibar Joseben gomman Marium,
son thero giboran ist Heilant, thie thar ist ginemnit Christ.
Abraham uuas sun Thare,
ther uuas Nachor, ther uuas Seruh,
17 *ther uuas Ragau, ther uuas Phalec,*
ther uuas Heber, ther uuas Sale,
ther uuas Cainan, ther uuas Arphaxad,
ther uuas Sem, ther uuas Noë,
ther uuas Lamech, ther uuas Methusala,
ther uuas Enoch, ther uuas Jared,
ther uuas Mahalaleel, ther uuas Cainan,
5. Ther uuas Enos, ther uuas Seth,
ther uuas Adam, „ *ther uuas Gotes.*
6. Allo thio giburti son Abrahame
unzan Davidem,
uuarun fiorzehen giburti,
inti son Davide unzan uzfart zi Babiloniu
fiorzehen giburti,
inti son thero uzferti zi Babiloniu
unzan Christ fiorzehen giburti.
7. Christes cunni uuas so:
Mitthiu uuas gimahalit
thes Heilantes muoter Maria Josebe,
er thiu zisamene quamun,
uuas siu fundan scaffaniu 18
son themo heilagen Geiste.
Joseph ira gomman mit thiu her reht man uuas,
inti ni uuolta sie meldan,
uuolta tougola sia forlazzan.
8. Imo tho thas thenkentemo,
girado Trubtines Engil in troume
araugta 19 *sih imo inti quad:*
Joseph Davides sun ni curi thu forhtan,
zi nemanne Marium thina gimahhun,
uuanta thas in iru giboran ist

Liber generationis Jesu Christi
filii David, filii Abraham.
Abraham genuit Isaac,
Isaac genuit Jacob,
Jacob genuit Judam & fratres ejus.
Judas genuit --- Jesse.
2. David autem Rex genuit Salomonem
ex ea quæ fuit Uriæ,
Salomon genuit --- Josiam.
3. Josias genuit Jechoniam & fratres ejus
in transmigratione Babylonis,
& post transmigrationem Babylonis.
Jechonias genuit ---
4. Jacobus genuit Joseph virum Mariæ,
de qua natus est Jesus, qui vocatur Christus.
Abraham autem fuit filius Tharæ,
qui fuit Nachor, qui fuit Seruch,
qui fuit Ragau, qui fuit Phalec,
qui fuit Heber, qui fuit Sale,
qui fuit Cainan, qui fuit Arphaxad,
qui fuit Sem, qui fuit Noë,
qui fuit Lamech, qui fuit Methusalæ,
qui fuit Enochi, qui fuit Jared,
qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cainan.
5. Qui fuit Enos, qui fuit Seth,
qui fuit Adam, qui fuit Dei.
6. Omnes generationes ab Abraham
usque ad David,
erant generationes XIV.
& à David usque ad transmigrationem Babylonis
generationes XIV.
& à transmigratione Babylonis
usque ad Christum generationes XIV.
7. Christi generatio sic erat:
Cum esset desponsata
JEsu mater Maria Josepho,
antequam convenirent,
inventa est in utero habens
de Spiritu S.
Joseph vir ejus cum esset justus,
& nollet eam traducere,
voluit occulte dimittere eam.
8. Hæc autem eo cogitante,
ecce Angelus Domini in somnio
apparuit ei & dixit:
Joseph Fili David noli timere,
accipere Mariam conjugem tuam,
quod enim in ea natum est

thas

16) Omittuntur hæc in Schilteriano apogr.
17) Hæc omnia, sine dubio ex incuria scribæ, in Schilteriano apographo omissa sunt.
18) Schilt. *scaffantu.*
19) Schilt. *arougta.*

Digitized by Google

thas iſt ſon themo heilagen Geiſte,
ſiu gibirit ſun, inti thu ginemnis ſino namo Heilant,
bithiu uuanta her ſinaz ſolc heilaz tuot
ſon iro ſunton.
9. *Thaz* [20] *algaro gitan iſt,*
thaz uuari gifullit thas thar giquetan uuas
ſon Truhtine thurub then [21] *wizagen ſus quedantan:*
Seno nu thiorna in reve habet, inti gibirit ſun,
inti giheizzent ſinan namon Emanuel,
thas iſt arrekit; mit uns Got.
10. *Arſtantanti tho Joſeph ſon ſlaffe,*
teta ſo imo gibot Truhtines Engil,
inti intphieng ſina gimahhun,
inti ni uuard ira uuis,
unzan ſiu gibar ira ſuno eriſtboranon,
inti gihiez ſina namon Heilant.
11. *Ward tho gitan in then tagon,*
framquam gibot ſon themo aluualten Keiſare,
thaz giſcribin uuirde al theſe umbiuuerft.
Thas giſcrib zi eriſten uuard gitan
in Siriu ſon themo [22] *Graven Cyrine,*
inti fuorun alle thaz bijahin
thionoſt, jogiuuelih [23] *in ſinero burgi.*
12. *Fuor tho Joſeph ſon Galilea*
ſon thero burgi, thiu hiez Nazareth,
in Judeno lant, inti in Davides burgo,
thiu uuas ginemnit Betleem,
bithiu uuanta her uuas ſon huſe inti ſon hiuuiske Da-
thaz her jahi ſaman mit Mariun (*vides,*
imo gimahaltero gimahhun ſo ſcaffanerit.
13. *Tho ſie thar uuarun,*
uuirdun taga gifulte thaz ſiu bari,
inti gibar ira ſun eriſtboranon,
inti biuuant inan mit tuochon,
inti gilegita inan in crippea,
bithiu uuanta in ni uuas ander ſtat in themo gaſthuſe.

de Spiritu Sancto eſt,
pariet filium, & vocabis nomen ejus JEſum,
quoniam ipſe ſalvum faciet populum ſuum
à peccatis eorum.
9. Hoc autem totum factum eſt,
ut adimpleretur quod dictum erat
à Domino per Prophetam ita dicentem:
Ecce Virgo in utero habet, & pariet filium,
& vocabunt nomen ejus Emanuel,
quod eſt interpretatum; nobiscum DEUS.
10. Exurgens autem Joſeph à ſomno
fecit ſicut præcepit ei Angelus Domini,
& accepit conjugem ſuam,
& non cognoſcebat eam,
donec peperit filium ſuum primogenitum,
& vocavit nomen ejus JEſum.
11. Factum eſt autem in illis diebus,
exiit edictum ab Auguſto Cæſare,
ut deſcriberetur univerſus hic orbis.
Hæc deſcriptio primùm facta eſt
in Syria à Præſide Cyrino,
& ibant omnes ut profiterentur
obſequium, unusquisque in ſuam civitatem.
12. Ivit tunc Joſeph à Galilæa
de civitate, quæ vocabatur Nazareth,
in Judæam, & in civitatem David,
quæ vocatur Bethlehem,
eo quod eſſet de domo & familia David,
ut profiteretur cum Maria
ſibi deſponſata uxore prægnante.
13. Cum ibi eſſent,
impleti ſunt dies ut pareret,
& peperit filium ſuum primogenitum,
& involvit eum pannis,
& reclinavit eum in præſepi,
quia illis non erat alius locus in diverſorio.

CAP. VI.

Nativitas Chriſti Paſtoribus annunciata.

Luc. II, 8-20.

WArun tho hirta in thero lantſheſſi [24]
uuahhante, inti bihaltente
nahtuuahta ubar iro euuit.
Quam thara Gotes engil, inti giſtuont nah in,
inti Gotes berahtneſſi biſchein ſie,
inti giforhtan ſie in tho in mihhiliro forhtu.
2. *Inti quad in ther engil: Ni curet ju forhtu,*
ih ſagen ju mihhelan gifehon,
ther iſt allemo folke,
bithiu uuanta giboran iſt ju hiutu Heilant,
ther iſt Chriſt Truhtin in Davides burgi;
Thaz ſi ju zi zeichane, thaz ir findet
Kind mit tuochon biuuntanaz
inti gilegitaz in crippea.
3. *Tho sliumo uuard thar mit themo Engile*
menigi himiliſches heres

ERant tunc paſtores in illa regione
vigilantes, & cuſtodientes
vigilias noctis ſuper gregem ſuum.
Venit ibi Angelus Domini, & ſtetit juxta illos,
& claritas DEI circumfulſit eos,
& timuerunt ſibi tunc timore magno.
2. Et dixit illis Angelus: Nolite timere,
ego evangelizo vobis gaudium magnum,
quod erit omni populo,
quia natus eſt vobis hodie Salvator,
qui eſt Chriſtus Dominus in civitate David;
Hoc ſit vobis ſignum, quod invenietis
infantem pannis involutum
& poſitum in præſepi.
3. Et ſubito factum eſt cum Angelo
multitudo militiæ cœleſtis

20) Schilt. *thas.*
21) Schilt. pro *thurub then*, ſaltem habet *them.*
22) Schilt. *demo.*
23) Schilt. *jogiuuelias*, vitioſe.
24) Schilt. *Lantsheſti.*

Digitized by Google

Got lobontiu inti quedentiu :
Tiurida ſi in then hohiſton Gote,
inti in erdu ſi ſibba mannon guotes uuillen.
4. *Ward tho thaz arfuorun ſon in thie engile*
in himil, tho ſprachun thie hirta untar in zuis-
gene :
Farames zi Betleem, inti giſehemes
thas uuort, thas thar gitan iſt,
thas Truhtin uns araugta.
Inti quamun tho ilente,
inti fundun Marium inti Joſeben
inti thaz Kind gilegitaz in crippea.
5. *Sie tho giſehente forſtuontun ſon themo uuorte,*
thas in giquetan was ſon themo Kinde,
inti alle thie thas gihortun uuarun thaz wuntoronte,
inti ſon themo [25]*, thiu giquetanu wurdun*
zi in ſon them hirtin.
6. *Maria uuarlihho gibielt allu thiſu uuort*
ahtonti in ira herzen.
7. *Wurbun tho thie hirta heimuuartes,*
diurente inti lobonte Got
in allen then, thiu ſie gihortun inti giſahun,
ſoſo zi in giſprochan uuas.

laudantium Deum & dicentium :
Gloria ſit in altiſſimis DEO,
& in terra ſit pax hominibus bonæ voluntatis.
4. Et factum eſt ut diſceſſerunt ab iis Angeli
in cœlum, tunc loquebantur paſtores ad in-
vicem :
Tranſeamus in Betleem, & videamus
hoc verbum, quod factum eſt,
quod Dominus oſtendit nobis.
Et venerunt tunc feſtinantes,
& invenerunt Mariam & Joſeph
& infantem poſitum in præſepio.
5. Illi ergo videntes cognoverunt de verbo,
quod dictum erat illis de hoc puero,
& omnes qui audierant mirati ſunt,
& de his, quæ dicta erant
ad ipſos à paſtoribus.
6. Maria autem conſervabat omnia verba
conferens in corde ſuo. (hæc
7. Tunc reverſi ſunt paſtores domum verſus,
glorificantes & laudantes Deum
in omnibus iis, quæ audierant & viderant,
ſicut ad illos dictum erat.

CAP. VII.

Circumciſio Chriſti & Purificatio Mariæ Cantico Simeonis & Prophetia Hannæ celebrata.

Luc. II, 21 - 39.

After thiu tho argangena uuarun ahtho taga,
thaz thas Kind biſnitan wurdi,
uuard imo ginennit namo Heilant,
thie namo uuard ginennit ſon engile,
êr thanne her in reve intpbangan uuurde,
2. *Inti after thiu gifulta uuarun taga ſinero ſubar-*
neſſe [26]
after Moyſeſes euuâ,
brahtun ſie inan tho in Jeruſalem
thaz ſi inan Gote giantwurtiten
ſo iz giſcriban iſt in Gotes euuâ :
Bithiu uuanta jogiuuelih gommanbarn
thas uuamba eriſt inttuot,
heilag Gote ginennit.
3. *Inti thaz ſie gabin obphar,*
after thiu giquetan iſt in euuâ Truhtines,
zua gimachun turtilutubun edo zuei tubielin.
4. *Seno nu tho uuas man in Hieruſalem,*
thes namo uuas gibeizzan Simeon,
inti ther man uuas reht inti gotforht,
beitanti Iſrahels fluobra,
inti heilag Geiſt uuas in imo,
intpbieng tho antwurti ſon themo heilagen Geiſte,
thaz er ni arſturbi,
êr thanne her giſahi Chriſt Truhtines.
5. *Quam tho in geiſte in thas Gotesbus,*
inti tho ſie ingileittun thas Kind Heilant
ſine eldiron, thaz ſie tatin after

ET poſtquam conſummati ſunt dies octo,
ut circumcideretur puer,
vocatum eſt nomen ejus JEſus,
quod nomen vocatum eſt ab Angelo,
priusquam in utero conciperetur.
2. Et poſtquam impleti ſunt dies purgatio-
nis ejus
ſecundum legem Moſis,
tulerunt eum tunc in Jeruſalem,
ut ſiſterent eum DEO,
ſicut ſcriptum eſt in lege Domini :
Quia quævis maſcula proles,
quæ vulvam primum aperit,
ſancta Domino vocabitur.
3. Et ut darent hoſtiam,
ſecundum quod dictum eſt in lege Domini,
par turturum aut duos pullos columbarum.
4. Et ecce homo erat in Jeruſalem,
cui nomen Simeon,
& iſte homo erat juſtus & timoratus,
expectans conſolationem Iſrael,
& Spiritus S. erat in eo,
& reſponſum acceperat à Spiritu S.
quod non moreretur,
priusquam videret Chriſtum Domini.
5. Venit ergo in Spiritu in templum,
& cum inducerent puerum JEſum
parentes ejus, ut facerent ſecundum

giuuonu

25 Schilt. *themu.*

26 Schilt. *ſubarneſſi.*

Digitized by Google

giuuonu enuh furi inan,
her tho intphieng inan in fine arma,
inti lobota Got inti quad:
6. Nu forlaz thu Truhtin thinan scalc
after thinen uuortun in fibba, (Heilant,
bithiu uuanta gisahun mina ougun mina ougun thinan
then thu giantuuurtitos fora annuze allero folco,
lioht zi intriganneſſe thiotono
inti zi diuridu thines folches Iſraelo.
7. Was tho ſin fater inti muoter wuntoronte
ubar thiu, thiu thar giquetanu uuarun fon inan,
inti uuihita in tho Simeon,
inti quad zi Marium finero muoter;
8. Senonu theſe iſt geſezit in fall
inti in urrefti managero in Iſrael,
inti in zeichan themo man uuidarquidit,
inti thin ſelbes ferah thuruhfarit fuert,
thaz uuerden intrigane fon managen herzen githanca.
9. Was tho thar Anna uuizzaga,
dohter Fanueles fon cunne Aſeres,
thiu gigieng fram in managa taga,
inti lebeta mit ira gemmanne
ſibun jar fon ira magadheiti,
inti thiu uuas uuituua
unzan fioru inti abtuzug jaro,
thiu not fuor fon themo temple,
uzouh mit faſtun inti mit gibeta
thienota tages inti nahtes.
10. Thiu tho in theroſelbun ziti quementi
lobota Truhtin,
inti ſprah fon themo allen then,
thie thar beitotan arlosneſſe Hieruſalem.
11. Inti tho ſie gifremitun alliu
after Truhtines euuh,
wurbun tho zi Galileam
in ira burg Nazareth.

conſuetudinem legis pro eo,
ipſe accepit eum in ulnas ſuas,
& benedixit Deum & dixit:
6. Nunc dimittis ſervum tuum Domine
ſecundum verbum tuum in pace,
quia viderunt oculi mei ſalutare tuum,
quod paraſti ante faciem omnium populorum,
lumen ad revelationem gentium
& ad gloriam plebis tuæ Iſraël.
7. Et erat pater ejus & mater mirantes
ſuper his, quæ dicebantur de illo,
& benedixit illis tunc Simeon,
& dixit ad Mariam matrem ejus:
8. Ecce poſitus eſt hic in ruinam
& reſurrectionem multorum in Iſrael,
& in ſignum cui contradicitur,
& tuam ipſius animam pertranſibit gladius,
ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.
9. Erat tunc ibi Anna Prophetiſſa,
filia Phanuel de tribu Aſer,
hæc proceſſerat in diebus multis,
& vixerat cum viro ſuo
ſeptem annis à virginitate ſua,
& hæc erat vidua
usque ad annos octoginta quatuor,
quæ non diſcedebat de templo,
ſed jejuniis & obſecrationibus
ſerviebat die & nocte.
10. Hæc igitur ea ipſa hora ſuperveniens
confitebatur Domino,
& loquebatur de illis omnibus,
qui expectabant redemptionem Jeruſalem.
11. Et ut perfecerunt omnia
ſecundum legem Domini,
reverſi ſunt in Galilæam
in civitatem ſuam Nazareth.

CAP. VIII.

Stella & Adventus Magorum.

Matth. II, 1-12.

Mitthiu ther Heilant giboran uuard
in Betleem Judeno burgi,
in tagon Herodes thes Cuninges,
ſenu tho Magi oſtana quamun
zi Hieruſalem, ſus quedante:
War iſt ther thie giboran iſt
Judeno Cuning?
uuir gisahumes finan ſterron in Oſtarlante,
inti quamumes inan zi betonne.
2. Tho thas gihorta Herodes ther Cuning,
uuard gitruobit inti al Hieruſalem
mit imo, inti giſamanonti [27]
then herduom [28] thero biſcofo
inti thie gilérten thes folches,
eisgota fon in,
uuar Chriſt giboran uuari.
3. Sie tho quadum imo, in Betleem Judeno burgi.
So iſt giſcriban thurub then uuizagen:

CUm natus eſſet JESUS
in Betleem Judæ,
in diebus Herodis Regis,
ecce Magi ab Oriente venerunt
Hieroſolymam, ita dicentes:
Ubi eſt qui natus eſt
Rex Judæorum?
vidimus ſtellam ejus in Oriente,
& venimus adorare eum.
2. Quum hoc audiret Herodes Rex,
turbatus eſt & omnis Hieruſalem
cum illo, & congregans
principes ſacerdotum
& ſcribas populi,
ſciſcitabatur ab eis,
ubi Chriſtus naſceretur.
3. At illi dixerunt, in Betleem Judææ.
Sic enim ſcriptum eſt per Prophetam:

27) Palth. Præf. *giſamonota.*

28) Palth. Præf. *thie heroſton.*

Digitized by Google

Thu Betleem Judeno erda
nio in altere biſt thiu minniſta
in then beriſton Judeno,
uuanta fon thir quimit tuomo,
ther ribtit [29] *min folc Iſrael.*
4. *Tho Herodes tougolo gibaloten Magin,*
gernlicho [30] *lerneta fon in*
thie zit thes ſterren, ther ſib in araugita,
inti ſanta ſie in Betleem ſus quedanti:
Faret inti fraget gernilicho [31]
fon themo Kinde, thanne ir iz findet,
thanne cundet iz mir,
thaz ib thara queme inti beto inan.
5. *Tho ſie gehortun then Cuning*
fuorun, ſenu tho ſterro,
then ſie giſabun in Oſtarlante,
forafuor ſie, unz her quementi
ſtuont oba thar thie Kneht uuas.
6. *Sie tho giſehente* [32] *then ſterron*
giſabun mihhilemo gifohen thrato,
inti ingangente in hus fundun then Knebt
mit Marium ſinero muoter,
inti nidarfallente betotun inan.
7. *Inti gioffonoten iro treſo fazzon*
brahtun imo geba,
gold, inti wihroub inti mirrun.
8. *Inti intphanganemo antwurte in troume*
thaz ſie ni wurbin zi Herode,
thurub anderan weg wurbun
zi iro lantſchefft.

Tu Betleem terra Juda
nequaquam minima es
in principibus Juda,
ex Te enim exiet dux,
qui regat populum meum Iſrael.
4. Tum Herodes clam vocatis Magis
diligenter didicit ab eis
tempus ſtellæ, quæ apparuit eis,
& mittebat illos in Betleem dicens:
Ite & interrogate diligenter
de puero, cum inveneritis,
renunciate mihi,
ut & ego ibi veniam atque adorem eum.
5. Cum audiſſent Regem
abierunt, & ecce ſtella,
quam viderant in Oriente,
antecedebat eos, usque dum veniens
ſtaret ſupra ubi erat puer.
6. Videntes autem ſtellam
gaviſi ſunt gaudio magno valde,
& intrantes domum invenerunt puerum
cum Maria matre ejus,
& procidentes adoraverunt eum.
7. Et apertis theſauris ſuis
obtulerunt ei munera,
aurum, thus & myrrham.
8. Et reſponſo accepto in ſomnis
ne redirent ad Herodem,
per aliam viam reverſi ſunt
in regionem ſuam.

CAP. IX.

Fuga Chriſti in Ægyptum.

Matth. II, 13-15.

THo ſie thanan arfuorun, girado Gotes Engil
araugta ſib Joſebe in troume ſus quedenti:
2. *Arſtant inti nim thas thegankind*
inti ſine muoter, inti flub [33] *in Egyptum,*
inti uuis thar unzan ib thir quede,
uuanta zouuuart iſt thaz Herodes
ſuochit then Kneht zi forlioſene.
3. *Her tho arſtantanti nam then Knebt inti ſine*
muoter nahtes,
inti fuor in Egyptum, inti uuas thar
unzan hinafart [34] *Herodes.*
4. *Thaz wurdi gifullit thas giquetan uuas*
fon Trubtine thurub then uuizzagen
ſus quedantan: Fon Egypten gibalota ib
minan ſun.

QUi cum receſſiſſent, ecce Angelus DEI
apparuit in ſomnis Joſeph dicens:
2. Surge & accipe puerum
& matrem ejus, & fuge in Ægyptum,
& eſto ibi usque dum dicam tibi,
futurum eſt enim ut Herodes
quærat puerum ad perdendum eum.
3. Ipſe ergo ſurgens accepit, puerum & matrem ejus nocte,
& receſſit in Ægyptum, & erat ibi
usque ad obitum Herodis.
4. Ut adimpleretur quod dictum eſt
à Domino per Prophetam
dicentem: Ex Ægypto vocavi
filium meum.

29) Schilt. *ribſtit.*
30) Schilt. *gernlihho.*
31) Schilt. *gernilichho.*
32) Schilt. *giſehonte.*
33) Schilt. *hinafahrt.*
34) Palth. Præf. *fliuh.*

Digitized by Google

CAP. X.

Infanticidium Herodis.

Matth. II, 16-18.

THo Herodes giſah
uuanta her bitrogan uuas fon then Magin,
balg ſih harto, inti ſententi arsluog
alle thie Knehta, thie thar uuarun in Betleem,
inti in allen ira marcon,
zuuijarigen [35] *inti innan thes,*
after thero zit thas her ſuobta
fon then Magin
2. *Tho uuard gifullit*
thas thar giquetan uuas thurub Jeremiam
then uuizzagon, ſus quedantan:
Stemma in hohi gehorit uuard
mihiles uuoftes inti uueinonnes,
Rahel wîf ira ſuni,
inti ni uuolta ſih fluobiren,
uuanta ſie ni uuarun.

QUum Herodes videret
quoniam illuſus eſſet à Magis,
iratus eſt valde, & mittens occidit
omnes pueros, qui erant in Betleem,
& in omnibus finibus ejus,
à bimatu & infra,
ſecundum tempus quod exquiſierat
à Magis.
2. Tunc adimpletum eſt
quod dictum eſt per Jeremiam
Prophetam, dicentem:
Vox in Rama audita eſt
ploratus & ululatus magni,
Rahel plorabat filios ſuos,
& noluit conſolari,
quia non ſunt.

CAP. XI.

Reditus Chriſti ex Ægypto & habitatio in Nazareth.

Matth. II, 19-23.

THo Herod arſtarb,
araugta [36] *ſih Truhtines engil*
in troume Joſebe in Egypto,
ſus quedanti: Arſtanti [37] *nim then Kneht*
inti ſina muoter, inti far
in erda Iſrael,
uuanta arſtorbanu ſint thie thar ſuobtan
thes Knehtes ſela.
2. *Her tho arſtantanti nam then Kneht*
inti ſina muoter, inti quam zi erdu Iſrael.
3. *Tho her giborta, thaz Archelaus*
richiſota in Judeon after Herode
ſinemo fater, forhta imo thara faren.
4. *Inti gimanot in troume*
fuor in teil Galilææ,
inti tho her thara quam, artota in thero burgi,
thiu thar iſt gibeizzan Nazareth.
5. *Zi thiu thaz gifullet wurdi*
thas giquetan uuas thurub thie uuizzagon:
Wanta her Nazareus uuirdet ginamnit.

DEfuncto autem Herode,
ecce apparuit Angelus Domini
in ſomnis Joſeph in Ægypto,
dicens: Surge & accipe puerum
& matrem ejus, & vade
in terram Iſrael,
defuncti ſunt enim qui quærebant
animam pueri.
2. Ipſe igitur ſurgens accepit puerum
& matrem ejus, & venit in terram Iſrael.
3. Cum audiret, quod Archelaus
regnabat in Judæa pro Herode
patre ſuo, timuit illo ire.
4. Et admonitus in ſomnis
receſſit in partes Galiææ,
quumque ibi veniret, habitavit in civitate,
quæ vocatur Nazareth.
5. Ut adimpleretur
quod dictum eſt per Prophetas:
Quoniam Nazaræus vocabitur.

CAP. XII.

Chriſti duodecennis diſputatio in templo Hieroſolymitano.

Luc. II, 40-fin.

THer Kneht uuarlicho uuohs
inti ſtrangeta, [38] *fol ſpahidu,*

PUer autem creſcebat
& confortabatur, plenus ſapientia,

35) Palth. Præf. *zuuijarigu.*
36) Schilt. *arougta.*
37) Palth. in Præf. *arſtantanti.*
38) Schilt. *ſtrangera.*

Digitized by Google

inti Gotes geba uuas in imo,
inti fuorun ſine eldiron gijaro
in Jeruſalem in itmalemo tage Oſtrono.
2. *Inti mit thiu her uuard giuuortan zuelif jaro,*
In ufſtiganten zi Jeruſalem
after thero giuuonu thes itmalen tages,
gifulten tagen mit thiu ſie heim uuêrbun,
vvoneta ther Knecht Heilant in Jeruſalem,
inti ni forſtuontun thas ſine eldiron.
3. *Wantun in weſan*
in thero ſamantferti,
quamun eines tages weg,
inti ſuohtun inan
unter ſinen magon inti ſinen cundon,
inti inan ni findante
fuorun uuidar zi Jeruſalem,
inan ſuochente. [39]
4. *Ward tho after thrin tagon*
fundun inan in themo temple,
ſizzantan untar mitten then lerarin,
horentan thie, inti fragentan.
5. *Arquamun tho alle,*
thie inan gihortun,
ubar ſinan wiſtuom inti ſin antwûrti,
inti ſehente wonterotun.
6. *Tho quad ſin muoter zi imo:*
Sun ziu tati thu uns [40] *ſo?*
ih inti thin fater
ſerente ſuohtumos thih.
7. *Inti her quad* [41] *zi in:*
Waz iſt thaz ir mih ſuohtut?
ni uueſtut ir thaz in then, thiu
mines fater ſint, gilimphit mir ueſan?
8. *Inti ſie ni forſtuontun thas uuort,*
thas her ſprah zi in,
inti nidarſtigenti mit in
quam zi Nazareth,
inti uuas in untarthiutit.
9. *Inti ſin muoter bihielt*
allu thieſu uuort in ira herzen,
inti ther Heilant theg in ſpahidu
inti in altere inti in gebu mit Gote inti mit mannon.

& gratia Dei erat in illo,
& ibant parentes ejus per omnes annos
in Hieruſalem in die ſolenni Paſchæ.
2. Et cum factus eſſet annorum duodecim,
aſcendentibus illis Hieroſolymam
ſecundum conſuetudinem diei feſti,
conſummatisque diebus cum redirent,
remanſit puer Jeſus in Hieruſalem,
& non cognoverunt parentes ejus.
3. Æſtimantes illum eſſe
in comitatu,
venerunt iter diei,
& requirebant eum
inter cognatos & notos,
& non invenientes
regreſſi ſunt in Hieruſalem,
requirentes eum.
4. Et factum eſt poſt triduum
invenerunt eum in templo,
ſedentem in medio doctorum,
audientem illos, & interrogantem eos.
5. Stupebant autem omnes,
qui eum audiebant,
ſuper ejus prudentia & reſponſis ejus,
& videntes admirati ſunt.
6. Tunc dixit mater ejus ad illum:
Fili quid feciſti nobis ſic?
ego & pater tuus
dolentes quærebamus Te.
7. Et ille ait ad illos:
Quid eſt quod quærebatis me?
neſciebatis quod in his, quæ
patris mei ſunt, oportet me eſſe?
8. Et ipſi non intellexerunt verbum,
quod locutus eſt ad illos,
& deſcendens cum illis
venit Nazareth,
& erat ſubditus illis.
9. Et mater ejus conſervabat
omnia verba hæc in corde ſuo,
& JEſus proficiebat ſapientia
& ætate & gratia apud Deum & homines.

CAP. XIII.

De Johannis Baptiſtæ Baptiſmo & Prædicatione.

Matth. III, 1. ſqq. Marc. I, 4. ſqq. Luc. III, 1. ſqq. Jo. I, 6. ſqq.

IN themo finftazehenten jare
thes ribthuomes Tiberii thes Keiſores,
foraſuorgentemo themo Pontisken Pilato
Judæam, hertuom habentemo Herode in Galilæa,
inti Philippo ſinemo bruoder
heriſten [42] *in lantſcheffen Ituræ inti Trachonitidis,*
inti Lyſanius heriſtero in lantſcheffin in thero ſteti thiu
untar then heriſton biſcofun (Abilina uuas heizzan,
Anna inti Caipha,
uuas giuuortan Gotes uuort

ANno quintodecimo
imperii Tiberii,
procurante Pontio Pilato
Judæam, tetrarcha autem Galilææ Herode,
Philippo autem fratre ejus
tetrarcha Ituræ & Traconitidis regionis,
& Lyſania Abilini tetrarcha,
ſub principibus Sacerdotum
Anna & Caipha,
factum eſt verbum Domini

uban

39) Schilt. *ſuobente.*
40) ex Schilt. apogr. ſupplenda eſt hæc vox in Paltheii editione.
41) ~~Schilt.~~ *quath.*
42) Schilt. *heriſtero.*

Digitized by Google

ubar Johannem Zachariaſes ſun
in thero uuoſtinnu.
2. Inti quam her in alle thie lantſhaf [43] *Jordanis,*
predigonti touſi inti riuua
in forlazneſſi ſuntono, ſus quedanti:
Tuot riuuu, [44] *wanta nabit ſib*
himiloricbi.
3. This iſt ther,
ſon themo gikundit was thurub Eſaiam
uuizagon, ſus quedantan:
Stemma ruofentes in woſtinnu,
garuuet Trobtines [45] *ueg,*
tuot rehto ſino ſtiga,
jogiuuelib tal werde giſullit,
inti jogiuuelib berg inti nollo
uuerde giodmuotigot, [46]
inti uuerde ababu in rehtu,
inti uuebanu in slehta uuega,
inti giſihit [47] *jogiuuelib fleiſc*
Gotes heili.
4. Ther quam zi urcunde,
thaz her giuuizſcaf ſageti
ſon liobte,
uuas uuar lioht, thas inliuhtita
jogiuuelichan man, quementan
in theſa vveralt.
5. Her uuas in therro ueralti,
inti ueralt uuard thurub inan gitan,
inti ueralt ni forſtuont inan,
her quam in ſin eigan,
inti ſine ni intpbiengun inan.
6. Jouueliche [48] *ſo inan intpbiengun,*
ſo gab her in giuualt Gotes ſuni
zi uueſanne, then thie thar giloubtun
in ſinan namon,
thie nalles ſon bluote,
nob ſon fleiskes luſte,
nob ſon gommannes uuillen,
* * *
7. Inti uuard uuort fleiſc gitan,
inti artota in uns,
inti uuir giſahumes ſina diurida,
ſolicha ſo thiu diurida iſt einages
ſon fater, fol geba inti vvares.
8. Johannes giuuizſcaf [49] *ſaget ſon imo,*
inti ruoſit, ſus quedanti:
This iſt ther, ſon themo ih iſ quad,
thie dar after mir quementi iſt,
fora mir gitan iſt,
uuanta her ér mir uuas.
9. Inti ſon ſinero folneſſi
uuir alle intpbabemes
inti geba furi geba,
uuanta euua thurub Moyſen gigeban iſt,
geba inti uuâr
thurub Heilant Chriſt gitan iſt.
10. Got nioman ni giſab io in altere,
thie einago ſun, thie [50] *dar iſt*
inan barme themo fater, her giſageta iz.

ſuper Joannem Zachariæ filium
in deſerto.
2. Et venit in omnem regionem Jordanis,
prædicans baptismum & pœnitentiam
in remiſſionem peccatorum, dicens:
Pœnitentiam agite, appropinquat enim
regnum cœlorum.
3. Hic eſt iſte,
qui dictus eſt per Eſaiam
Prophetam, dicentem:
Vox clamantis in deſerto,
parate viam Domini,
rectas facite ſemitas ejus,
omnis vallis implebitur,
& omnis mons & collis
humiliabitur,
& erunt prava in directa,
& aſpera in vias planas,
& videbit omnis caro
ſalutare Dei.
4. Hic venit in teſtimonium,
ut teſtimonium perhiberet
de lumine,
erat lux vera, quæ illuminabat
omnem hominem, venientem
in hunc mundum.
5. In mundo erat,
& mundus per ipſum factus eſt,
& mundus eum non cognovit,
in propria venit,
& ſui eum non receperunt.
6. Quotquot autem receperunt eum,
dedit eis poteſtatem filios Dei
fieri, his qui credunt
in nomine ejus,
qui non ex ſanguinibus,
neque ex voluntate carnis,
neque ex voluntate viri,
ſed ex Deo nati ſunt.
7. Et verbum caro factum eſt,
& habitavit in nobis,
& vidimus gloriam ejus,
gloriam quaſi unigeniti
à patre, plenum gratiæ & veritatis.
8. Johannes teſtimonium perhibet de ipſo,
& clamat, dicens:
Hic eſt iſte, de quo dixi vobis,
qui poſt me venturus eſt,
ante me factus eſt,
quia prior me erat.
9. Et de plenitudine ejus
nos omnes accepimus
& gratiam pro gratia,
quia lex per Moſen data eſt,
gratia & veritas
per Jeſum Chriſtum facta eſt.
10. Deum nemo vidit unquam,
unigenitus filius, qui eſt
in ſinu patris, ipſe enarravit.

43) Schilt. *lantſchaf.*
44) Schilt. *riuua.*
45) Schilt. *Trubtines.*
46) Schilt. *giotmuotigot.*
47) Schilt. *giſehit.*
48) Schilt. *jogiuueliche.*
49) Schilt. *giuuizſchaf.*
50) Schilt. *thies.*

Digitized by Google

11. *Therſelbo Johannes habeta*
giuuati fon hariron olbentono,
inti fellinan bruoh hâh
umbi ſino lentin,
ſin muos uuas
heuuiskrekio inti uuildi honug.
12. *Tho gieng zi imo Hieroſolyma,*
inti al Judæa, inti al thiu lantſcaf
umbi Jordanem,
inti wurdun gitaufte 51 *in Jordane*
fon imo, bigehente iro ſuntono.
13. *Tho her giſah manage thero Phariſæorum*
inti Sadducæorum quemente
zi finero tuoſi, quad in:
Cunni natrono!
uuer gizeichonota ju
zi fliohenne fon thero zuouuartun gibulihti?
14. *Tuot uuarlicho uuirdigan uuahsmon*
juwara riuua, inti ni curet quedan
untar jû, uuir habemes fater Abrahamen,
ih quidu ju, uuanta mahtig iſt Got,
fon theſen ſteinen
aruuekkan Abrahames barni.
15. *Giu'ſt acus giſezzit*
zi uuorzulum thero buomo,
jogiuuelih buom, thie thar ni tuot
guotan uuahsmon, uuirdit furbouwan
inti in fuir giſentit.
16. *Tho fragetun in thio menigo,*
inti quadun, uuas ſculum 52 *uuir tuon?*
Her antlingota tho inti quad in:
53 Ther thie habe zua tunichun,
gebe themo, ther ni habe, „
ther thie habe muos, tuo ſelbſama.
17. *Quamun tho thie firnfollun man*
thaz ſie wurdin gitouſit,
inti quadun zi imo:
Meiſter 54 *uuas tuomes?*
Her tho quad zi in:
Nio uuibt mer thanne ju giſezzit ſi,
tuot ir.
18. *Fragetun in tho thie Kemphon*
inti quadun, uuas tuon uuir?
Inti quad in: Niomannen ni bliuuet,
noh harm ni tuot,
inti ſit ginuago juwara libnára.
19. *Wanentemo themo folke,*
inti thenkente allen in iro herzon
fon Johanne, min odo uuan her uuari Chriſt,
ſantun Judæi fon Jeruſalem
Biſcopha inti Diacona,
thaz ſie inan fragetun,
uuer biſt thu? inti bijah her tho,
inti ni furſuoh
inti bijah her tho, thaz her Chriſt ni uuari.
20. *Tho fragetun ſie inan:*
Waz nu biſt thu Helias?
inti her quad, ni bin ih.
Biſt thu Wizago?
inti her antlingota nein.

11. Ipſe Johannes habebat
veſtimentum de pilis camelorum,
& zonam pelliceam
circa lumbos ſuos,
eſca autem ejus erat
locuſtæ & mel ſylveſtre.
12. Tunc exibat ad eum Hieroſolyma,
& omnis Judæa, & omnis regio
circa Jordanem,
& baptizabantur in Jordane
ab eo, confitentes peccata ſua.
13. Quum videret multos Phariſæorum
& Sadducæorum venientes
ad baptiſmum ſuum, dixit eis:
Progenies viperarum!
quis demonſtravit vobis
fugere à ventura ira?
14. Facite ergo fructum dignum
veſtræ pœnitentiæ, & ne velitis dicere
inter vos, patrem habemus Abraham,
dico vobis, quoniam potens eſt Deus,
ex lapidibus iſtis
ſuſcitare filios Abrahæ.
15. Jam ſecuris poſita eſt
ad radicem arborum,
omnis ergo arbor, quæ non facit
fructum bonum, excidetur
& in ignem mittetur,
16. Tunc interrogabant eum turbæ,
& dicebant, quid debemus nos facere?
Ipſe tunc reſpondit & dixit eis:
Qui habet duas tunicas,
det ei, qui non habet,
qui habet eſcas, ſimiliter faciat.
17. Venerunt & publicani
ut baptizarentur,
& dixerunt ad illum:
Magiſter quid faciemus?
Ipſe vero dixit ad eos:
Nihil amplius, quam conſtitutum eſt vobis,
faciatis.
18. Interrogabant eum & milites
& dicebant, quid faciemus nos?
Et ait illis: Neminem concutiatis,
neque calumniam faciatis,
& contenti eſtote ſtipendiis veſtris.
19. Exiſtimante populo,
& cogitantibus omnibus in corde ſuo
de Joanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus,
miſerunt Judæi ab Hieroſolymis
Sacerdotes & Levitas,
ut interrogarent eum,
tu quis es? & confeſſus eſt tunc,
& non negavit,
& confeſſus eſt tunc, quod ipſe non eſſet Chri-
20) Tunc interrogabant eum: (ſtus.
Quid ergo Helias es tu?
& dixit, non ſum.
Propheta es tu?
& reſpondit non.

21. *Tho*

51) Schilt. *gitoufte.*
52) Palth. Præf. *ſculun.*
53) Schilt. apogr. hæc non habet.
54) Schilt. *Meiſtar.*

Digitized by Google

21. *Tho quadun ſie imo: Wer biſt thu thanne?*
thaz uuir giantwúrten
then, thie unſih ſanttun,
uuas quidis thu fon thir ſelbemo?
Quad ber tho: Ih bin ſtemma ruofontes
in uuoſtinnu, garuuet Trubtines uueg,
ſo ſo quad Eſaias ther Wizago.
Inti thie thar giſanta uuarun,
thie uuarun fon then Phariſeis.
22. *Tho fragetun ſie inan inti quadun:*
Was touſiſt thu thanne?
oba thu Chriſt ni biſt, nob Helias.
nob Wizago.
23. *Tho antlingota* 55 *in Johannes ſus quedanti:*
ih toufu juuih in uuazzare
in riuuua,
ther after mir zuouuart iſt,
ther iſt mir ſtrengiro,
thes ni bin uuirdig giſcuobu
zi traganne. Untar mitten iſt ſtentit,
then ir ni uuizzut,
ther touſit juuih
in themo Heilagen Geiſte inti in fuire.
24. *Thes uuorph ſcuuala*
iſt in ſinero henti,
inti giſubirit ſin tenni,
inti giſamanot 56 *ſinan uueizzi*
in ſina sbiura,
thiu ſpriu bibrennit
in fuire unarleskentemo.
25. *Managu andariu ſcribenti*
gotſpellota themo folke.
Thiſu in Bethania 57 *gitanu wurdun*
ubar Jordanem,
thar Johannes uuas toufenti.

21. Dixerunt ergo ei: Quis es igitur?
ut reſponſum demus
his, qui miſerunt nos,
quid dicis de Te ipſo?
Tunc dixit: Ego ſum vox clamantis
in deſerto, parate viam Domini,
ſicut dixit Eſaias Propheta.
Et qui miſſi fuerant,
erant ex Phariſæis.
22. Et interrogaverunt eum & dicebant:
Quid ergo baptizas?
ſi tu non es Chriſtus, neque Helias,
neque Propheta.
23. Reſpondit eis Joannes dicens:
Ego baptizo vos in aqua
in pœnitentiam,
qui poſt me venturus eſt,
fortior me eſt,
cujus non ſum dignus calceamenta
portare. Medius autem veſtrum ſtetit,
quem vos neſcitis,
ipſe vos baptizabit
in Spiritu Sancto & in igne.
24. Cujus ventilabrum
in manu ejus eſt,
& permundabit aream ſuam,
& congregabit triticum ſuum
in horreum ſuum,
paleas autem comburet
in igne inextinguibili,
25. Multa quidem & alia exhortans
evangelizabat populo.
Hæc in Bethania facta ſunt
trans Jordanem,
ubi erat Johannes baptizans.

CAP. XIV.

Baptismus Chriſti.
Matth. III, 13-fin. Marc. I, 9-11. Luc. III, 21-23.

Tho quam ther Heilant in Galilea
inti 58 *in Jordane zi Johanneſe,*
thaz her wurdi gitoufit fon imo,
inti therſelbo Heilant uuas ingonnenti
ſamo ſo thrizug jaro,
ſo her binannit uuas Joſebes ſun.
2. *Johannes uuarlicho uuerita imo,*
ſus quedanti: Ih ſcal fon thir gitoufit uuerdan,
inti thu quimiſt zi mir.
Tho antlingota ther Heilant inti quad imo:
Laz nu, ſo gilimphet uns
* * *
Tho liez her inan.
3. *Ward tho tho gitoufit uuas*
al thas folc, inti themo Heilante
getoufitemo inti betontemo,
sliumo ufarſteig fon themo uuazzare.

Johannis de eo teſtimonium.
Jo. I, 32-34.

TUnc venit Jeſus è Galilæa
in Jordanem ad Joannem,
ut baptizaretur ab illo,
& ipſe erat incipiens
quaſi annorum triginta,
ut putabatur filius Joſeph.
2. Johannes autem prohibebat eum,
dicens: Ego à te debeo baptizari,
& tu venis ad me.
Tunc reſpondit Jeſus & dixit ei:
Sine modo, ſic decet nos
adimplere omnem juſtitiam.
Tunc dimiſit eum.
3. Factum eſt autem cum baptizaretur
omnis populus, & Jeſu
baptizato & orante,
confeſtim aſcendit de aqua.

55) Schilt. *anslingota*, ſine dubio vitioſe.
56) Schilt. *giſamanat.*
57) Bethabara. Jo. I, 25.
58) Palth. hoc *inti* non habet, videtur etiam, eſſe ſuperfluum.

Digitized by Google

4. *Senu tho aroffonota uuaren imo himilan,*
inti giſah Gotes Geiſt
nidarſtigantan lichamlichero giſiuni 59
ſama ſo tubun, inti quementan ubar ſih.
5. *Senu tho ſtemma quad fon himile:*
Thu biſt min liobo Sun,
in thir gilicheta mir.
6. *Inti giuuizneſſi ſageta Johannes*
ſus quedanti, uuanta ih geſah Geiſt nidarſtigantan
ſamà ſo tubun fon himilo,
inti uuonota ubar inan,
inti ih ni uuiſta inan,
uzouh ther thie mih ſanta zi toufenne
in uuaſſare, ther quad mir:
7. *Ubar then thon* 60 *thu giſihiſt Geiſt*
nidarſtigantan, inti uuonentan
ubar inan, 61 *ther iſt thie* 62 *thar*
toufit in themo heilagen Geiſte,
inti ih giſah, inti giuuizneſſi ſageta,
thaz ther iſt Gotes Sun.

4. Ecce tunc aperti ſunt ei cœli,
& vidit Spiritum Dei
deſcendentem corporali ſpecie
ſicut columbam, & venientem ſuper ſe.
5. Et ecce vox dicebat de cœlis:
Tu es Filius meus dilectus,
in te complacuit mihi.
6. Et teſtimonium perhibuit Joannes
dicens, quia vidi Spiritum deſcendentem
quaſi columbam de cœlo,
& manſit ſuper eum,
& ego neſciebam eum,
ſed qui miſit me baptizare
in aqua, ille mihi dixit:
7. Super quem videris Spiritum
deſcendentem, & manentem
ſuper eum, hic eſt qui
baptizat in Spiritu Sancto,
& ego vidi, & teſtimonium perhibui,
quia hic eſt Filius DEI.

CAP. XV.

Chriſtus à Diabolo in deſerto tentatus.

Matth. IV, 1-11. Marc. I, 12. 13. Luc. IV, 1-13.

THo ther Heilant uuas gileitit in uuoſtinna
fon themo Geiſte, thaz her wurdi gicoſtot 63
fon themo Diuuale.
2. *Inti mitthiu her faſteta*
fiorzug tago,
inti fiorzug nahte,
after thiu hungirita inan.
3. *Gieng tho zuo imo ther coſtari inti quad imo:*
Oba thu Gotes ſun ſis,
quid thaz theſe ſteina zi brotu uuerden.
Her antlingota 64 *inti quad:*
Iz iſt giſcriban thaz in themo einen brote
ni libet ther man, uzoub fon iuuelihemo uuorte,
thaz thar framquimit fon Gotes munde.
4. *Tho nam inan ther Diuual*
in thie heilagun burg,
inti giſazta inan
ubar obanentiga thekki thes Tempales, 65
inti quad imo: Oba thu Gotes ſun ſis,
ſenti thih thanne heranidar,
iz iſt giſcriban,
thaz her 66 *ſinen Engilon gibiote fon thir,*
thaz ſie mit iro banten thih nemen,
zithiu thaz thu ni biſpurnes
in ſteine thinan fuoz.
Tho quad imo ther Heilant:
Ouh iſt giſcriban:
Thu ni coſtas Truhtin Got thinan.

TUnc JEſus ductus eſt in deſertum
à Spiritu, ut tentaretur
à Diabolo.
2. Et cum jejunaſſet
quadraginta diebus,
& quadraginta noctibus,
poſtea eſuriit.
3. Acceſſit tunc ad eum tentator & dixit ei:
Si filius Dei es,
dic ut lapides iſti panes fiant.
Ipſe reſpondit & dixit:
Scriptum eſt quod in ſolo pane
non vivit homo, ſed in omni verbo,
quod procedit de ore DEI.
4. Tunc aſſumpſit eum Diabolus
in ſanctam civitatem,
& ſtatuit eum
ſupra pinnaculum Templi,
& dixit ei: Si filius Dei es,
mitte te deorſum,
ſcriptum eſt enim,
quod Angelis ſuis mandavit de Te,
ut manibus tollant Te,
ne forte offendas
ad lapidem pedem tuum.
Tunc dixit ei Jeſus:
Rurſum ſcriptum eſt:
Non tentabis Dominum Deum tuum.

5. *Abur*

59) Schilt. *giſuuni.*
60) Palth. Præf. *then then.*
61) Schilt. *inaro.*
62) Schilt. apogr. omittit, *thie.*
63) Schilt. *gicoſtat.*
64) Schilt. *antlingoto.*
65) Schilt. *Tempbales.*
66) Schilt. *ther.*

Digitized by Google

5. *Abur nam inan ther Diuual tho*
in hohan berg thrato,
inti araugta [67] *imo alle thiſena erdrichen,*
inti ir diurida,
inti quad imo: Thiſu allu gibu ih thir,
oba thu nidarfallenti betos mih.
Tho quad imo ther Heilant:
Far Satanas! iz iſt giſcriban,
thaz thu Trubtin God thinan betos
inti imo einemo thionos.
6. *Inti gientotero alleru theru coſtingu,*
tho furliez in ther Diuual
zi ſihweliberi zite,
uuas her tho mit uuild dirun,
giengun tho zuo Gotes Engila,
inti ambahtituno imo.

5. Iterum aſſumpſit eum Diabolus
in montem excelſum valde,
& oſtendit ei omnia regna mundi,
& gloriam eorum,
& dixit illi: Hæc omnia dabo Tibi,
ſi cadens adoraveris me.
Tunc dixit ei Jeſus:
Vade Satanas! ſcriptum eſt enim:
Dominum Deum tuum adorabis,
& illi ſoli ſervies.
6. Et conſummata omni tentatione,
tunc reliquit eum Diabolus
usque ad tempus,
eratque cum feris beſtiis,
accedebant tunc Angeli DEI,
& miniſtrabant ei.

CAP. XVI.

Chriſtus, à Johanne digito monſtratus, vocat primos diſcipulos.

Joh. I, 35 - 43.

ANdares tages abur ſtuont Johannes,
inti fon ſinen jungiron zuene,
inti giſcouuota then Heilant
gangantan, inti quad:
Senu Gotes Lamp!
ſenu ther nimit ſunta mittiligartes!
2. *Tho gihortun inan thie jungiron*
ſprechantan, inti folgetun themo Heilante.
Tho giuuanta ſih ther Heilant,
inti giſah ſih [68] *imo folgente,*
quad in: Waz ſuochet ir?
Sie quadun imo: Rabbi,
thaz iſt arrekit Meiſtar,
uuar artos? Tho quad her in:
Quemet inti giſehet.
Quamun ſie tho inti giſahun
uuar her uuoneta,
inti uuonetun mit imo then tag;
Tho uuas thiu zehenta zit thes tages.
3. *Was Andreas, bruoder*
Simonis Petri, ein fon then zuein,
thie thar gihortun thiu uuort fon Johanne,
inti uuarun imo folgente.
4. *Tho fand her zi eriſt ſinan bruoder*
Simonem, inti quad imo:
Wir fundumes Meſſiam,
thaz iſt arrekit Chriſt,
inti leitta inan zi themo Heilante.
5. *Tho ſcouuota inana ther Heilant,*
inti quad: Thu biſt Simon ſun Jona,
thu biſt gibeizzan Cephas,
thaz iſt arrekit Petrus.

ALtera die iterum ſtabat Joannes,
& ex diſcipulis ejus duo,
& reſpiciens Jeſum
ambulantem, dicit:
Ecce agnus Dei!
ecce, qui tollit peccata mundi!
2. Tunc audierunt eum iſti diſcipuli
loquentem, & ſecuti ſunt Jeſum.
Converſus autem Jeſus,
& videns eos ſequentes,
dicit eis: Quid quæritis?
Dixerunt ei: Rabbi,
quod dicitur interpretatum Magiſter,
ubi habitas? Tunc dixit eis:
Venite & videte.
Venerunt ergo & viderunt
ubi maneret,
& apud illum manſerunt die illo;
Hora autem erat diei quaſi decima.
3. Erat autem Andreas, frater
Simonis Petri, unus è duobus,
qui audierunt hæc verba ex Joanne,
& ſecuti ſunt eum.
4. Invenit hic primum fratrem ſuum
Simonem, & dicit ei:
Invenimus Meſſiam,
quod eſt interpretatum Chriſtus,
& adduxit eum ad Jeſum.
5. Tunc intuebatur eum Jeſus,
& dixit: Tu es Simon filius Jona,
tu vocaberis Cephas,
quod interpretatur Petrus.

67) Schilt. *arougta.*

68) Schilt. *ſie.*

Digitized by Google

CAP. XVII.

Nathanaelis ad Chriſtum acceſſus.

Joh. I, ℣. 44-fin.

In morgan uuolta ber
gan in Galilæam,
tho fand ber Philippum, inti quad imo:
Folge mir. Was ther Philippus
fon Bethſaida, theru burgi
Andreaſſes inti Petruſes.
2. Inti fand Philippus Nathanabelen,
inti quad imo: Then Moyſes ſcreib
in thero euu inti uuizagon, uuir fundemes
Heilant Joſebes ſun fon Nazareth.
3. Tho quad imo Nathanabel:
Fon Nazareth mah ſih uuas guotes uueſan?
Tho quad imo Philippus: Quim inti giſeh.
4. Giſah ther Heilant Nathanabelan
quementan zi imo, inti quad ſon imo:
This iſt ther uuaro Iſraelita, in themo balo niſt.
5. Tho quad imo Nathanael: Wanan uueiſtu mih?
Antlingota ther Heilant inti quad imo:
Er thanne dih Philippus gruazti,
mitthiu thu uuari untar themo figboume,
giſah thih.
6. Tho antwurtita imo Nathanael
inti quad imo: Meiſtar, thu biſt Sun Gotes,
thu biſt Iſrahelo Cuning.
Tho antlingota imo ther Heilant inti quad imo:
Bithiu uuanta ih thir quad,
giſah thih untar themo ſigebuome,
giloubis, theſen mêr giſihis thu.
7. Inti quad imo: War uuar ſagen ih ju:
Ir giſehet himil offanan,
inti Gotes Engila uffligante
inti nidarſtigante
ubar then mannes ſun.
8. Inti uuidarfuor tho ther Heilant
in themo megine Geiſtes in Galilæam,
inti liumunt uzgieng thurah [69] alle
thie lantſcaf fon imo,
inti ber lerta in iro ſammanungu,
inti uuas gilobot fon allen.

IN craſtinum autem voluit
ire in Galilæam,
tunc invenit Philippum, & dicit ei:
Sequere me. Erat autem Philippus
à Bethſaida, civitate
Andreæ & Petri.
2. Et invenit Philippus Nathanaël,
& dicit ei: Quem ſcripſit Moyſes
in lege & Prophetæ, invenimus,
JEſum filium Joſeph à Nazareth.
3. Tunc dixit ei Nathanael:
A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?
Dicit ei Philippus: Veni & vide.
4. Vidit Jeſus Nathanael
venientem ad ſe, & dixit de eo:
Hic eſt verus Iſraelita, in quo dolus non eſt.
5. Tunc dixit ei Nathanael: Unde me noſti?
Reſpondit Jeſus & dixit ei:
Priusquam te Philippus vocaret,
cum eſſes ſub ficu,
vidi Te.
6. Tunc reſpondit ei Nathanael
& ait: Rabbi, tu es Filius Dei,
tu es Rex Iſrael.
Tunc reſpondit ei Jeſus & dixit ei:
Quia dixi tibi,
vidi Te ſub ficu,
credis, majus his videbis,
7. Et dicit ei: Amen, Amen dico vobis:
Videbitis cœlum apertum,
& Angelos DEI adſcendentes
& deſcendentes
ſupra filium hominis.
8. Et regreſſus eſt Jeſus
in virtute Spiritus in Galilæam,
& fama exiit per univerſam
regionem de illo,
& ipſe docebat in Synagogis eorum,
& magnificabatur ab omnibus.

CAP. XVIII.

Chriſtus docet in patria Nazareth.

Luc. IV, 16-21. Marc. I, 14. 15.

Tho quam er zi Nazareth,
thar ber uuas gizogan,
inti ingieng after finero giuuonu
in Sambaztag in thie ſamanunga,
inti arſtuont uf zi leſanne,
inti ſalta man imo then buoh
thes Wizagen Eſaies.

TUnc venit Nazareth,
ubi erat nutritus,
& intravit ſecundum conſuetudinem ſuam
die Sabbathi in Synagogam,
& ſurrexit legere,
& traditus eſt illi liber
Eſaiæ Prophetæ,

2. So

[69]) Schilt. *thurub.*

Digitized by Google

2. *So her then buoh inteta,*
fand thie ſtat thar giſcriban uuas:
Truhtines Geiſt ubar mih,
thurub thaz 70 *ſalbota mih,*
inti zi gotſpellonne thurftigen;
ſanta her mih

* * *

inti blinten giſiht,
zi forlazenne gebrochanne
in forlazneſſi,
zi predigonne antphengi jar Truhtines
inti tag itlones.
3. *Inti mit thiu her then buoh biteta,*
gab in themo ambahte inti ſaz,
inti allero ougun in thero Samanungu
uuarun ſcouuonte in inan.
4. *Bigonda her tho quedan zi in:*
Thaz biutu gifullet iſt
this giſcrib in juuaren orun.
5. *Fon danan bigonda ther Heilant*
predigon inti quedan:
Wanta gifullit iſt zit,
tuot riuuua, inti giloubet
Evangelio, nahit ſih nu himilorihhi.

2. Et cum revolvit librum,
invenit locum ubi ſcriptum erat:
Spiritus Domini ſuper me,
propter quod unxit me,
& evangelizare pauperibus,
miſit me
prædicare captivis remiſſionem,
& cœcis viſum,
dimittere confractos
in remiſſionem,
prædicare annum Domini acceptum
& diem retributionis.
3. Et cum plicuiſſet librum,
reddidit miniſtro & ſedit,
& omnium in Synagoga oculi
erant intendentes in eum.
4. Cœpit tunc dicere ad illos:
Quia hodie impleta eſt
hæc ſcriptura in auribus veſtris.
5. Exinde cœpit JEſus
prædicare & dicere:
Quoniam impletum eſt tempus,
pœnitentiam agite, & credite
Evangelio, appropinquat nunc regnum cœlorum.

CAP. XIX.

Vocatio Petri, Andreæ & filiorum Zebedæi.

Matth. IV, 18-22. Marc. I, 16-20. Luc. V, 1-11.

Ganganti nah themo ſeuu Galilææ
giſah zuuene bruoder,
Simonem, ther gibeizzan iſt Petrus,
inti Andream ſinan bruoder,
ſentente iro nezzi in ſeo,
uuanta ſie uuarun fiſcara.
2. *Inti quad her in: Quemet after mih,*
inti ih tuon juuih uueſan
manno fiſcara,
ſie tho sliumo forlazinen nezzin
folgetun imo.
3. *Thanan tho furdirganganti*
giſah andere zuene bruoder,
Jacobum Zebedeonen ſun, inti Johannem ſinan bruoder
in skeffe mit Zebedeen iro fater,
ribtente iro nezzi, inti gihalota ſie,
ſie sliumo forlazzanen nezzin
inti fater, folgetun imo.
4. *Ward tho gitan, mitthiu thie menigi*
anafielun in inan,
thaz ſie gihortin Gotes wort,
ſtuont her nah themo uuage
Genezareth, inti giſah zuei shef
ſtantante nah themo uuage,
thie fiſcara ſtigun nidar,
thaz ſie fleuuitin iro nezzi.
5. *Arſteig her tho in einaz shef,*
thas thar uuas Simonis, bat her inan,

AMbulans juxta mare Galilææ
vidit duos fratres,
Simonem, qui vocatus eſt Petrus,
& Andream fratrem ejus,
mittentes rete ſuum in mare,
erant enim piſcatores.
2. Et ait illis: Venite poſt me,
& faciam vos fieri
piſcatores hominum,
at illi continuo relictis retibus
ſecuti ſunt eum.
3. Inde tunc procedens
vidit alios duos fratres,
Jacobum Zebedei, & Joannem fratrem ejus
in navi cum Zebedeo patre eorum,
reficientes retia ſua, & vocavit eos,
illi ſtatim relictis retibus
& patre, ſecuti ſunt eum.
4. Factum eſt autem, cum turbæ
irruerent in eum,
ut audirent verbum DEI,
ſtabat ipſe juxta ſtagnum
Genezareth, & vidit duas naves
ſtantes ſecus ſtagnum,
piſcatores deſcendebant,
ut lavarent retia ſua.
5. Aſcendens ergo ipſe in unam navem,
quæ erat Simonis, rogabat eum,

70) Schilt. *thas.*

Digitized by Google

thaz her iz fon erdu arleitti ein luzzel,
inti ſizzenti lerta fon themo sheſſe thie menigi.
6. *So her tho bilun zi ſprehhanne,*
tho quad her zi Simone:
Scalt thaz shef in tiuſi,
inti gilazet iuuuaru nezziu zi fahonne.
Tho antuuurtita Simon inti quad imo:
Meiſtar, alle theſa naht
arbeitente niouuihtu giſiengames,
in thinemo uuorte intlazu ih thas nezzi.
7. *Mitthiu ſie tho thas tatun,*
biſiengun fiſco
ginuhtſama menigi,
bruſt thas iro nezzi.
Inti houhnitun iro ginozzon,
thie thar uuarun in andaremo sheſſe,
thaz ſie quamun inti in hulphin.
Quamun ſie thó inti gifultun
beite thiu sheff, [71] *ſo thaz ſiu ſuffun.*
8. *Mitthiu thaz tho giſah Simon Petrus,*
fiel zi thes Heilantes Kneuun inti quad:
Argang fon mir, uuanta ih ſuntih man bin,
Truhtin. Forhta biſieng inan,
inti alle thie mit imo uuarun,
in thero fiſco fahunge, thie ſie tho giſiengon,
ſama ſo Jacobum inti Johannem
Zebedeoni ſuni,
bithiu ſie uuarun Simonis ginoza.
9. *Tho quad ther Heilant zi Simone:*
Ni chure thir forhten,
fon hinan ju fahiſtu man.
Giloubtun in inan tho ſine jungeren,
inti arleitten fon erdu sheffun,
forlazenen allen, folgetun imo.

ut eam à terra reduceret puſillum,
& ſedens docebat de navicula turbas.
6. Ut ceſſavit autem loqui,
dixit ad Simonem:
Duc navem in altum,
& laxate retia veſtra in capturam.
Tunc reſpondit Simon & dixit ei:
Præceptor, totam hanc noctem
laborantes nihil accepimus,
in verbo tuo laxabo rete.
7. Quumque hoc feciſſent,
concluſerunt piſcium
copioſam multitudinem,
rumpebatur autem rete eorum.
Et annuerunt ſociis,
qui erant in alia navi,
ut venirent & adjuvarent eos.
Venerunt igitur & impleverunt
ambas naviculas, ita ut mergerentur.
8. Quod cum videret Simon Petrus,
procidit ad genua Jeſu dicens:
Exi à me, quia homo peccator ſum,
Domine. Stupor circumdederat eum,
& omnes qui cum illo erant,
in captura piſcium, quam ceperant,
ſimiliter autem Jacobum &. Johannem
filios Zebedei,
nam erant ſocii Simonis.
9. Tunc ait ad Simonem Jeſus:
Noli timere,
ex hoc jam capies homines.
Crediderunt in eum diſcipuli ejus,
& ſubductis à terra navibus,
relictis omnibus, ſecuti ſunt eum.

CAP. XX.

Vocatio Matthæi.

Matth. IX, 9. 10. Marc. II, 13. 14. Luc. V, 27. 28.

Mitthiu ther Heilant than anafuor,
giſah man ſizzantan zi zolle,
ther Matthæus uuas giheizan,
inti quad imo: Folge mir.
2. *Her tho arſtantanti allen forlazenen*
folgeta imo.

CUm tranſiret inde Jeſus,
vidit hominem ſedentem in telonio,
qui Matthæus vocabatur,
& ait illi: Sequere me.
2. Ille igitur ſurgens relictis omnibus
ſequebatur eum.

71) Schilt. *sbef.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. XXI.

Discipulorum Baptistæ de Christo Disputatio, Johannisque decisio.

Joh. III, 22-36.

After thiu quam ther Heilant
inti sine jungiron in Judeno erda,
inti thar uuoneta mit in,
inti toufta.
2. *Was oub Johannes*
toufenti in Enon nah Salim,
uuanta thar managu uuazzarun uuarun,
inti quamun zi imo, inti wurdun gitoufte,
nob thanne ni uuas gisentit
Johannes in carcari.
3. *Ward thar reda gitan*
fon then jungiron Johannis
mit then Judeon fon thero subarnesse [72]
4. *Inti quamen zi Johanne,*
inti quadun imo:
Meistar, thie thar mit thir uuas
ubar Jordanen,
themo thu giuuizscaf sagetos,
senu ther tousit hier,
inte alle quement zi imo.
5. *Tho antlingita Johannes inti quad:*
Ni mag ther man jouuiht intphahen,
noba imo iz gigeban nuerde fon himile.
Ir selbon saget mir giuuizscaf,
thaz ih quad: Ih ni bin Christ,
uzoub bin gisentit fuori inan.
6. *Ther brut habet ther ist brutigomo,*
thes brutigomen friunt,
thie thar stentit inti horit inan,
inti gifehen [73] *giuihit,*
thuruh stemma thes brutigomen.
Ther min giveo ist gifullit,
in gilimphit uuahsen,
mih zi minnironne.
7. *Thie thar fon obana quam ther ist ubar alle,*
thie [74] *thar ist fon erdu fon erdu ist,*
inti fon erdu sprehhit.
Thie thar fon himile quam
ther ist ubar alle,
inti thas her gisah inti giborta,
thas cundit,
inti sin giuuizscaf nioman intphieng,
thie thar intphieng sin giuuizscaf
ther gizeihhonota, thaz Got uuar ist,
ther Got santa,
ther spribbet Gotes uuord,
ni gibit imo zi mezze Got Geist

* * *

8. *Thie thar giloubit in then Sun,*
ther habit euuin lib,

Christi in Capernaum habitatio.

Matth. IV, 12-16.
Marc. I, 14.

POst hæc venit JEsus
& discipuli in terram Juda,
& illic demorabatur cum eis,
& baptizabat.
2. Erat & Johannes
baptizans in Ennon juxta Salim,
quia multæ aquæ erant illic,
& adveniebant ad illum, & baptizabantur,
nondum enim missus fuerat
in carcerem Johannes.
3. Facta est autem quæstio
ex discipulis Johannis
cum Judæis de purificatione.
4. Et venerunt ad Johannem,
& dixerunt ei:
Rabbi, qui erat tecum
trans Jordanem,
cui tu testimonium perhibuisti,
ecce hic baptizat hîc,
& omnes veniunt ad eum.
5. Tunc respondit Johannes & dixit:
Non potest homo accipere quidquam,
nisi fuerit ei datum è cœlo.
Ipsi vos mihi testimonium perhibetis,
quod dixerim ego: Non sum Christus,
sed missus sum ante illum.
6. Qui habet sponsam sponsus est:
amicus sponsi,
qui stat & audit eum,
gaudio gaudet,
propter vocem sponsi.
Hoc ergo gaudium meum impletum est,
illum oportet crescere,
me autem minui.
7. Qui de sursum venit super omnes est,
qui est de terra de terra est,
& de terra loquitur.
Qui de cœlo venit
super omnes est,
& quod vidit & audivit
hoc testatur,
& testimonium ejus nemo accipit,
qui accepit ejus testimonium
signavit, quia Deus verax est,
quem enim misit Deus,
verba Dei loquitur,
neque ei ad mensuram dat Deus Spiritum.
8. Pater diligit Filium,
& omnia dedit in manu ejus.
Qui credit in Filium,
habet vitam æternam,

72) Schilt. *subarnesse.*
73) Schilt. *giveben.*
74) Schilt. *thiu.*

Digitized by Google

thie thar ungiloubfol iſt themo Sune,
ni giſibet lieb,
uzouh Gotes giboulibt uuonet ubar inan.
9. *So ther Heilant tho forſtuont,*
thaz thie Phariſei gihortun,
thaz ther Heilant managorun jungiron tati
inti toufti thanne Johannes,
(tho uuidaro ther Heilant ni toufti,
nibi ſine jungiren.)
10. *Inti thaz Johannes giſelit uuas,*
furliez tho Judæam,
inti gieng abur in Galileam.
11. *Mitthiu her giborta, thas Johannes*
giſelit uuas, fuor in Galileam,
inti forlazanero burg Nazareth,
quam tho inti artota in Capharnaum, [75]
ſiolibberu in then entin Zabulon.
12. *Thaz gifullit uuirdi*
thas thar giquetan uuas thurub Eſaiam
then Wizagon: Erda Zabulon
inti erda Nephthalim, uueg ſeeuues
uuidar Jordanen, Galilæa theotono,
folc, thas thar ſaz in finſtarneſſin,
giſah mibbil lioht inti ſizzanten
in lantsheffi todes ſcuwen
lioht ging in uf.

qui autem incredulus eſt Filio,
non videbit vitam,
ſed ira Dei manet ſuper eum.
9. Ut ergo cognovit Jeſus,
quia audierant Phariſæi,
quia Jeſus plures diſcipulos faciebat
& baptizabat quam Johannes,
(quanquam Jeſus non baptizaret,
ſed diſcipuli ejus.)
10. Et quod Johannes traditus eſſet,
reliquit tunc Judæam,
& abiit iterum in Galilæam.
11. Cum audiſſet, quod Johannes
traditus eſſet, ſeceſſit in Galilæam,
& relicta civitate Nazareth,
venit & habitavit in Capernaum,
maritimam in finibus Zabulon.
12. Ut impleretur
quod dictum eſt per Eſaiam
Prophetam: Terra Zabulon
& terra Nephthalim, via maris
trans Jordanem, Galilæa gentium,
populus, qui ſedebat in tenebris,
videt lucem magnam, & ſedentibus
in regione umbræ mortis
lux orta eſt eis.

CAP. XXII.

Peragratio Chriſti per totam Galilæam.
Matth. IV, 23-fin.

Numerus diſcipulorum.
Matth. X, 2-4. Marc. III, 13-19. Luc. VI, 13-16.

Concio Chr. in monte de Beatitudinibus.
Matth. V, 2-12. Luc. VI, 20-23.

INti umbigieng ther Heilant alla Galileam,
lerenti in iro Samaningun,
inti predigonti Gotſpel ribbes,
inti heilta jogiuuelibba ſubt
inti jogiuuelibba unmaht in themo folke.
2. *Inti argieng ſin liumunt in alle Syria,*
inti brahtun imo alle ubil habente,
inti mit miſſalibben ſubtin
inti mit uuiziudemo [76] *bifangane,*
inti thie thar habetun Diuual,
inti manodſiobbe inti bettiſiobbe,
inti gibeilta ſie.
3. *Inti folgetun imo manage menigi*
fon Galilæa inti Decapoli,
inti fon Hieruſalem inti Judæa,
inti fon ubar Jordanen.
4. *Inti bihabetun inan, thaz fon in ni arwizi,*
then quad her: Wanta oub andron burgin
gilimphit mir zi gotſpellonne Gotes ribbi,
uuanta bithiu bin ih giſentit.
5. *Mitthiu her giſah thie menigi,*
ſteig uf an berg, mit thiu her giſaz,
gihalota thie zi imo thie her uuolta,
inti quamun zi imo, inti teta
thaz uuarun zuelivi mit imo,
thie namta her Boton.

ET circuibat Jeſus totam Galilæam,
docens in Synagogis eorum,
& prædicans Evangelium regni,
& ſanabat omnem languorem
& omnem infirmitatem in populo.
2. Et abiit opinio ejus in omnem Syriam,
& obtulerunt ei omnes malehabentes,
& variis languoribus
& tormentis comprehenſos,
& qui dæmonia habebant,
& lunaticos & paralyticos,
& curavit eos.
3. Et ſecutæ ſunt turbæ multæ
de Galilæa & Decapoli,
& Hieroſolymis & Judæa,
& trans Jordanem.
4. Et detinebant eum, ne diſcederet ab iis,
quibus ille ait: Quia & aliis civitatibus
oportet me evangelizare regnum DEI,
quia ideo miſſus ſum.
5. Cum vidiſſet turbas,
aſcendit in montem, cum ſediſſet,
vocavit ad ſe quos voluit ipſe,
& venerunt ad eum, & fecit
ut eſſent duodecim cum illo,
quos Apoſtolos nominavit. 6.

75) Schilt. *Capbernaum.*

76) Palth. Præfat. *uuizzum.*

Digitized by Google

6. *Simonem, then her andaremo namen hiez*
Petrum, inti Andream ſinan bruoder,
inti Jacobum Zebedeono ſun,
inti Johannem Jacobes bruoder,
thaz ſie heizzin Boanerges,
thas iſt arrekit Thonares Kind,
Philippum inti Bartholomæum,
Matthæum inti Thomam,
Jacobum Alpheen ſun, inti Simonem,
thie thar iſt gibeizan Zelotes,
inti Judam Jacobes bruoder, inti Judam
anderemo namen Scarioth,
ther uuas meldari.
7. *Inti giengun tho zi imo ſiuo jungeron,*
inti ufarhabanen ſinen ougon in ſie
intteta ſinan mund, inti lerta ſie ſus quedanti:
8. *Salige ſint, thie thar arme ſint in Geiſte,*
uuanta thero iſt thas Gotes ribbi. 77
9. *Salige ſint munduuare,* 78
uuanta ſie biſizzent erda.
10. *Salige ſint, thie thar uuofent,*
uuanta ſie uuerdent giſuobrit.
11. *Salige ſint, thie thar hungerent*
inti thruſtent reht,
uuanta ſie uuerdent giſatote.
12. *Salige ſint, thie thar ſint miltherze,*
uuanta ſie folgent miltidun.
13. *Salige ſint, thie thar ſint ſubere in herzon,*
uuanta ſie 79 *giſehent Got.*
14. *Salige ſint, thie thar ſint ſibbiſame,*
uuanta ſie Gotes barn ſint ginennit.
15. *Salige ſint, thie thar abteneſſi ſint tholente*
thuruh reht,
uuanta iro iſt himilo ribbi.
16. *Salige birut ir, mitthiu ju ſluobbont*
inti hazzont juuih man,
inti ahtent juvar,
inti quedent al ubil uuidar ju
liogente, mitthiu ſie juuih kiskeident, 80
inti itiuuizzont, inti aruuerphent
juvara namon ſama ſo ubil
thuruh then mannes ſun.
17. *Givehet in themo tage inti blidet,*
uuanta bithiu juuar mieta
iſt ginuhtſam in himilon.
18. *So ahtitun ſie thero Wizagono,*
thie thar fora ju uuarun, iro ſatera.

6. Simonem, quem cognominavit
Petrum, & Andream fratrem ejus,
& Jacobum Zebedei filium,
& Johannem fratrem Jacobi,
ut vocarentur Boanerges,
quod eſt interpretatum filii tonitrui,
Philippum & Bartholomæum,
Matthæum & Thomam,
Jacobum Alphæi, & Simonem,
qui vocatus eſt Zelotes,
& Judam Jacobi, & Judam
Scarioth alio nomine,
qui fuit proditor.
7. Et acceſſerunt ad eum diſcipuli ejus,
& elevatis oculis in eos
aperiebat os ſuum, & docebat eos dicens:
8. Beati pauperes Spiritu,
quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.
9. Beati ſunt mites,
quoniam ipſi poſſidebunt terram.
10. Beati, qui lugent,
quoniam ipſi conſolabuntur.
11. Beati, qui eſuriunt
& ſitiunt juſtitiam,
quoniam ipſi ſaturabuntur.
12. Beati, qui ſunt miſericordes,
quoniam ipſi miſericordiam conſequentur.
13. Beati mundo corde,
quia ipſi Deum videbunt.
14. Beati pacifici,
quoniam filii DEI vocabuntur.
15. Beati, qui perſecutionem patiuntur
propter juſtitiam,
quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.
16. Beati eſtis, cum maledixerint vobis
homines, & oderint vos,
& perſecuti vos fuerint,
& dixerint omne malum adverſum vos,
mentientes, cum ſeparaverint vos,
& exprobraverint, & ejecerint
nomen veſtrum tanquam malum
propter filium hominis.
17. Gaudete in die illa & exultate,
quoniam merces veſtra
copioſa eſt in cœlis.
18. Sic perſecuti ſunt Prophetas,
qui fuerunt ante vos, patres eorum.

CAP. XXIII.

Conc. Chriſti, de maledictionibus.

Lucæ VI, 24-26.

THo uuidaro uuê ju otagon,
uuanta ir habet juvera fluobara.
2. *Wê thie thar giſatota birut,*
bithiu uuanta ir hungeret.

VEruntamen væ vobis divitibus,
quia habetis conſolationem veſtram.
2. Væ vobis, qui ſaturati eſtis,
quia eſurietis.

77) Schilt. *ribbe.*
78) Palth. Præf. *miteware.*
79) Schilt. *thie.*
80) Schilt. *ziskeident.*

Digitized by Google

3. *Wê ju thie nu labbet,*
bitbiu uuanta ir uuofet inti riozet.
4. *Wê ju mitthiu ju uuolaquedent alle man,*
after theſen datun luggen Wizagon iro fatera.

3. Væ vobis, qui ridetis nunc,
quia lugebitis & flebitis.
4. Væ vobis, cum benedixerunt vobis omnes (homines,
ſecundum hæc faciebant Prophetis patres eorum.

CAP. XXIV.

Apoſtoli Sal Terræ.

Matth. V, 13.

UZoub ju, thiè thar giboret, quidu ih:
ir birut ſalz erda.
2. *Oba thas ſalz aritalet,*
in biu ſilzit man iz thanne?
3. *Zi nio uuibtu magi zelibor,*
nubi thaz man iz uzuuerpbe,
inti ſi furtretan fon mannen.

SEd vobis dico, qui auditis:
Vos eſtis ſal terræ.
2. Quod ſi evanuerit ſal,
in quo ſalietis?
3. Ad nihilum valet ultra,
niſi ut projiciatur foras,
& conculcetur ab hominibus.

CAP. XXV.

Apoſtolorum cum lumine comparatio.

Matth. V, 14-16.

IR birut mittelgartes lioht.
Nih mah burg uuerdan giborgun
ubar berg giſezzita.
2. *Noh intprennent lioht far,*
inti ſezzent iz untar mutti nob untar betti,
nob untar giborgana ſteti,
nob untar faz, uzoub ubar kentilaſtab,
thaz [81] *iz liubte alle then in huſe ſint.*
3. *So liubte juuar lioht fora mannen,*
thas [82] *ſie giſehon jûwaru guote uuerc,*
inti diuriſon juwaran fater,
ther in himilon iſt.
4. *Ni curet uuanen, thaz ih quam*
euua zi loſenne [83] *odo Wizago,*
ni quam ih zi loſenne, " *uzoub zi fullene.*
5. *Ih ſagen ju uuar:*
Er thanne zifare himil inti erda,
ein i edo ein houbit
ni furiferit fon thero euui,
ér thanne ſiu elliu uuerdent.
6. *Ther thie ziloſit einaz*
fon then minniſton [84] *giboton,*
inti lerit ſo man,
miniſto iſt giheizan in himilo ribbi.
7. *Ih quidu ju: Ni ſi thaz ginuhtſame*
juuar riht mer thanne thero Scribaro
inti thero Phariſæorum,
ni get ir in himilo ribbi.

Legis explicatio.

Matth. V, 17. ſqq.

VOs eſtis lux mundi.
Non poteſt civitas abſcondi
ſupra montem poſita.
2. Neque accendunt lucernam,
& ponunt eam ſub modio neque ſub lecto,
neque in abſcondito loco,
neque ſub vaſe, ſed ſuper candelabrum,
ut luceat omnibus, qui in domo ſunt.
3. Sic luceat lux veſtra coram hominibus,
ut videant veſtra bona opera,
& glorificent patrem veſtrum,
qui eſt in cœlis.
4. Nolite putare, quoniam veni
ſolvere legem (aut Prophetas,
non veni ſolvere,) ſed adimplere.
5. Amen quippe dico vobis:
Donec tranſeat cœlum & terra,
jota unum aut unus apex
non præteribit à lege,
donec omnia fiant.
6. Qui ſolverit unum
de mandatis iſtis minimis,
& docuerit ſic homines,
minimus vocabitur in regno cœlorum.
7. Dico vobis: Niſi abundaverit
juſtitia veſtra plusquam Scribarum
& Phariſæorum,
non intrabitis in regnum cœlorum.

81) Schilt. *thas.*
82) Schilt. *thaz.*
83) Schilt. MSC. forte ex incuria Scribæ, verba hæc rurſus omiſit.
84. Schilt. *miniſton.*

Digitized by Google

CAP. XXVI.

Præcepti V. explicatio.

Matth. V, 21. 22.

IR gihortut, thaz giquetan uuas then alton:
Ni uuis manslago, thie thar slebit,
ther iſt ſculdig duomes.
2. Ib quidu ju:
Thaz jogiuuelih ther ſih gibelgit [85] zi ſinemo bruoder,
ther iſt ſculdig [86] thinges.
3. Ther thie quedit ſinemo bruoder Italo,
* * *
4. Ther tha quedit Tumbo,
ther iſt ſculdig helle fuires.

AUdiſtis, quia dictum eſt antiquis:
Non occides, qui occiderit,
reus erit judicio.
2. Ego dico vobis:
Quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo,
reus erit judicio.
3. Qui autem dixerit fratri Racha,
reus erit Concilio.
4. Qui autem dixerit Fatue,
reus erit gehennæ ignis.

CAP. XXVII.

Reconciliationis neceſſitas.

Matth. V, 23-26.

OBa thu bringis thina geba zi altare,
inti thar thanne gibugis,
thaz thin bruoder habet ſibuuaz uuidar thir,
forlaz thanne thar thina geba fora themo altare,
far ér zi giſuonemne thih mit thinemo bruoder,
thanne quementi bring thine geba.
2. Wis gihengig thinemo uuidaruuorten
sliumo, mit thiu thu biſt in uuege mit imo,
mir odo uuan thih ſele thin uuidaruuorto
themo thuomen, inti ther thuomo ſele
thih themo ambahte,
inti ſentit man thih thanne in carcari.
3. War ſagen ih thir: Ni ges thu thanan uz,
ér thanne thu giltis then jungiſton ſcaz.

SI ergo offers munus tuum ad altare,
& ibi recordatus fueris,
quia frater tuus habet aliquid adverſum te,
relinque munus tuum ante altare,
vade prius reconciliari fratri tuo,
tunc veniens offer munus tuum.
2. Eſto conſentiens adverſario tuo
cito, dum es in via cum eo,
ne forte tradat te adverſarius
judici, & judex tradat
te miniſtro,
& in carcerem mittaris.
3. Amen dico vobis: Non exies inde,
donec reddas noviſſimum quadrantem.

CAP. XXVIII.

Præc. VI. Explicatio & de Scandalo.

Matth. V, 27-30.

IR gihortun [87] thaz giquetan iſt then alton:
Ni furligi thih. Ib quidu ju,
thaz jogiuuelih, thie thar giſehet uuih
ſie zi gerenne,
ju habet ſia [88] forlegana in ſinemo herzen, [89]
2. Oba thin zeshiwa auga [90]
thih biſuihhe, arloſi [91] iz thanne
inti aruuirph es fon thir,
bitherbi iſt thaz furuuerde
ein thinero lido
halt, thanne al thin lihhamo
ſi giſentit in hella fuir.

AUdiſtis quia dictum eſt antiquis:
Non mœchaberis. Ego dico vobis,
quoniam omnis, qui viderit mulierem
ad concupiſcendum eam,
jam mœchatus eſt eam in corde ſuo.
2. Quodſi oculus tuus dexter
ſcandalizat te, erue eum
& projice abs te,
expedit ut pereat
unum membrorum tuorum
potius, quam totum corpus tuum
mittatur in gehennam.

85) Schilt. *gibelgit*, ſed vitioſe.
86) Schilt. *ſculdih*, vitioſe itidem haud dubie, eodem enim cap. §. 4. habet etiam *ſculdig*.
87) Schilt. *gihortut*.
88) Palth. hanc vocem *ſia* omiſit, quam Schilt. MSC. habet.
89) Schilt. *herzen*.
90) Schilt. *ouga*.
91) Schilt. *arloſi*.

Digitized by Google

3. *Inti oba thin zeſtwa hant*
thib biſuibbe, bou ſie aba
inti uuirph ſie fon thir,
bitherbi iſt thir, thas [92] *furuuerde*
ein thinero lido halt, thanne
al thin libhamo gange in bella fuir.

3. Et ſi dextra manus tua
ſcandalizat te, abſcinde eam
& projice eam abs te,
expedit enim tibi, ut pereat
unum membrorum tuorum potius, quam
totum corpus tuum eat in gehennam.

CAP. XXIX.

De Divortio.

Matth. V, 31. 32.

IZ iſt giquetan: So uuer ſo furlaze
ſina quenun, gebe bir buoh thanatribes.
2. *Thanne ib quidu ju:*
Thaz thero giuuelih, thie furlazit ſina quenun,
uzan ſabba buores,
tuot ſia furligen,
inti thie thar thie furlazanun halot, buoret.

DIctum eſt: Quicunque dimiſerit
uxorem ſuam, det illi libellum repudii.
2. Ego autem dico vobis:
Quia omnis, qui dimiſerit uxorem ſuam,
excepta fornicationis cauſa,
facit eam mœchari,
& qui dimiſſam duxerit, adulterat.

CAP. XXX.

De Juramento.

Matth. V, 33-37.

IR gibortut [93] *thaz then alton giquetan iſt:*
Ni furſuueri thib,
uuanta thu geltis Gote thina meineida.
2. *Thanna ib quidu ju:*
Thaz man zi thurubslahti ni ſuuere.
3. *Nob bi himile, uuanta her Gotes Sedal iſt,*
4. *Nob bi erdu, uuanta*
ſcamal iſt finero fuozzo.
5. *Nob bi Hieruſalem,*
uuanta ſiu iſt burg thes mihhelen Cuninges.
6. *Nob bi thinemo houbite ſuueres,*
uuanta thu ni maht [94] *ein har thes fahſes*
uuizaz gituon odo ſuarz.
7. *Si juuar* [95] *uuort iſt iſt, niſt niſt,*
ſo uuas ſo ubar thaz iſt,
ſo iſt iz fon ubile.

AUdiſtis quia dictum eſt antiquis:
Non perjurabis,
reddes autem Domino juramenta tua.
2. Ego autem dico vobis:
Non jurare omnino.
3. Neque per cœlum, quia Thronus Dei.
4. Neque per terram, quoniam
ſcabellum eſt pedum ejus,
5. Neque per Hieroſolymam.
quia civitas eſt magni Regis.
6. Neque per caput tuum juraveris,
quia non potes unum capillum
album facere aut nigrum.
7. Sit autem ſermo veſter eſt eſt, non non,
quod autem his abundantius eſt,
à malo eſt.

CAP. XXXI.

De vindicta prohibita.

Matth. V, 38-42. Luc. VI, 29-31.

IR gibortut thaz giquetan iſt:
Ouga furi ouga, inti zan furi zan.
2. *Thanne ib quidu ju:*
Thaz ir ni uuidarſtantet ubile.
3. *Uzoub oba thib ſibuuer ſlahe*
in thin zeſuua uuanga,
garauui imo thas ander.
4. *Inti themo uuolle mit thir*
in ſtrite bagen,

AUdiſtis quia dictum eſt:
Oculum pro oculo, & dentem pro dente.
2. Ego autem dico vobis:
Non reſiſtere malo.
3. Sed ſi quis te percuſſerit
in dextram maxillam tuam,
præbe illi & alteram.
4. Et ei qui vult tecum
judicio contendere,

inti

92) Schilt. *thaz.*
93) Schilt. *gibortun.*
94) Schilt. *macht.* Palth. in not. *mahſt.*
95) Schilt. *juuuar.*

Digitized by Google

inti thina tunicun neman,
furlaz imo thas labhan.
5. Inti ſo uuer ſo thih thuinge thæ thu mit imo geſt
thuſunt ſcrito, far mit imo andere zuene.
6. Ther ſon thir ſibuuaz bite, gib imo,
inti thie thar uuolle mit thir uuehslon
ni uuidaro iz thanne.
7. Inti ther thiu [96] neme thiu thiuu ſint,
ni eisco ſin.
8. So ir uuollet thaz ju man tuon,
ſo tuot ir in ſelbſama.

& tunicam tuam tollere,
dimitte ei & pallium.
5. Et quicunque te angariaverit
mille paſſus, vade cum illo alia duo.
6. Qui aliquid petit à te, da ei,
& volenti mutuari à te
ne avertaris.
7. Et qui aufert quæ tua ſunt,
ne repetas.
8. Et prout vultis ut faciant vobis homines,
& vos facite illis ſimiliter.

CAP. XXXII.

De diligendis Inimicis.

Matth. V, 43-fin. Luc. VI, 32-36.

IR gihortut thaz giquetan iſt then alton:
Minna thinan nabiſton,
inti habe in hazze thinan fiant.
2. Ih quidu ju: Minnot juwara fianta,
tuot then uuola thie juuih hazzent,
inti betot furi thie ahtenton
inti harmenton ju.
3. Thaz ir kind ſint [97] juuares Fater,
ther in himile iſt,
ther the ſunnun ufgangan tuot
ubar guote inti ubar ubile,
inti reganot ubar rehte inti ubar unrehte.
4. Oba ir thie minnot, thie juuih minnont,
uuelibba mieta habet ir thanne?
eno ni tuont thaz thie firnfollum man?
5. Inti oba ir then uuola tuot,
thie ju uuola tuont,
uuelih thanc iſt ju thes?
thas tuont ſuntige man.
6. Oba ir uuehſal gebet then,
ſon then ir gitruwet lon intfahan,
uuelih thanc iſt ju thes thanne?
inti ſuntige man ſuntige mannon intlihent,
thaz ſie ebenlih intpfahen.
7. Inti oba ir heilezet ekkoro juwara bruoder,
* * *
eno ni tuont thas heidane man?
8. Thoh uuidaro minnot juwara fianta,
inti tuot in uuola, inti uuehſal gebet
niouuiht zuruuanente,
inti iſt juuar mieta mihhilu,
inti ir birut kind thes Hohiſten,
uuanta her ginadig iſt
ubar unthancbare inti ubile.
9. Weſet miltherze,
ſo ſo juuar Fater miltherzi iſt.
10. Weſet ir thuruhthigane,
ſo ſo juuar Fater ther himiliſco thuruhthigani iſt.

AUdiſtis quia dictum eſt antiquis:
Dilige proximum tuum,
& odio habe inimicum tuum.
2. Ego dico vobis: Diligite inimicos veſtros,
benefacite his qui vos oderunt,
& orate pro perſequentibus
& calumniantibus vos.
3. Ut ſitis filii Patris veſtri,
qui in cœlis eſt,
qui ſolem oriri facit
ſuper bonos & ſuper malos,
& pluit ſuper juſtos & injuſtos.
4. Si diligitis eos, qui vos diligunt,
quam mercedem habebitis?
nonne & publicani hoc faciunt?
5. Et ſi benefeceritis his,
qui bene vobis faciunt,
quæ vobis eſt gratia?
peccatores hoc faciunt.
6. Aut ſi mutuum dederitis his,
à quibus ſperatis recipere,
quæ eſt gratia vobis?
& peccatores peccatoribus fœnerantur,
ut recipiant æqualia.
7. Et ſi ſalutaveritis fratres veſtros tantum,
quid amplius facitis?
nonne & ethnici hoc faciunt?
8. Veruntamen diligite inimicos veſtros,
& bene iis facite, & mutuum date
nihil inde ſperantes,
& erit merces veſtra multa,
& eritis filii Altiſſimi,
quia ipſe benignus eſt
ſuper ingratos & malos.
9. Eſtote miſericordes,
ſicut & Pater veſter miſericors eſt.
10. Eſtote vos perfecti,
ſicut & Pater veſter cœleſtis perfectus eſt.

96) Palth. in not. legendum haud dubie *thinu*.

97. Palth. in not. *ſit*.

CAP. XXXIII.

De Eleemosyna pie eroganda.

Matth. VI, 1-4.

Wartet ju thaz ir juuar reht ni tuot
fora mannon,
thaz ir giſehan ſit fon in,
minodo uuan lon ni habet
mit juuaremo Fater, ther in himile iſt.
2. Thanne thu tuos elimoſinan,
ni tuo trumbun ſingan fora thir,
ſo thie lihhizaru tuont in dingon
inti in thorpbon, thaz ſie ſin giérete fona mannon.
War ſagen ih ju: Sie intpbiengun iro lon.
3. Thir tuontemo elimoſinan,
ni uuizze iz thin uuinſtra,
uuas thin zeſtua tuo,
thaz thin elimoſina ſi in tougalneſſe,
inti thin Fater, ther iz giſihit
in tougalneſſe, gelte thir.

ATtendite ne juſtitiam veſtram faciatis
coram hominibus,
ut videamini ab eis,
alioquin mercedem non habebitis
apud Patrem veſtrum, qui in cœlis eſt.
2. Cum facis eleemoſynam,
noli tuba canere ante te,
ſicut hypocrytæ faciunt in Synagogis
& in vicis, ut honorificentur ab hominibus.
Amen dico vobis: Receperunt mercedem ſuam.
3. Te faciente eleemoſynam,
neſciat ſiniſtra tua,
quid faciat dextra tua,
ut ſit eleemoſyna tua in abſconſo,
& Pater tuus, qui videt
in abſconſo, reddet tibi.

CAP. XXXIV.

De precibus Hypocritis, & Deo placentibus.

Matth. VI, 5-15. Luc. XI, 1-4.

Thanne ir betot, ni ſit thanne
ſo ſo thie lihhizaru,
thie thar minnont in ſammanungu,
inti in giuuiggin ſtrazono
ſtantante beton,
thaz ſie ſin giſehan fon mannon.
War iſt thas ih ju ſagen:
Sie intpbiengun iro mieta.
2. Thanne thu, mit thiu thu betos,
gang innan thina camara,
inti biloſanen thinen turin
beto thinan Fater in tougalneſſe,
inti thin Fater, ther giſihit
in tougalneſſe, giltit thir thanne.
3. Betonte ni curet ſiu ſprehhan
ſo ſo thie heidanan man,
* * *
ſin giborte.
4. Ni curet uuarlihho in gilih uueſan,
uueiz juuar Fater uuas ir thurftiſt
ér thanne ir inan betet.
5. Tho quad ein finero jungiron zi imo:
Trihtin leri unſih beton,
ſo ſo Johannes lerta ſine jungiron.
6. Tho quad her in: Thanne ir betot: thanne que-
Fater unſer, thu thar biſt in himile, (dit ſus:
ſi gibeilagot thin namo,
queme thin ribbi,
ſi thin uuillo,
ſo her in himile iſt ſo ſi her in erdu,
unſar brot tagalihhaz
gib uns hiutu,
inti furlaz uns unſara ſculdi,

ET cum oratis, non eritis
ſicut hypocritæ,
qui amant in Synagogis
& in angulis platearum
ſtantes orare.
ut videantur ab hominibus.
Amen dico vobis:
Receperunt mercedem ſuam.
2. Tu autem, cum orabis,
intra tuum cubiculum,
& clauſo oſtio tuo
ora Patrem tuum in abſconſo,
& Pater tuus, qui videt
in abſconſo, reddet tibi.
3. Orantes nolite multum loqui
ſicut Ethnici,
putant enim quod in multiloquio ſuo
exaudiantur.
4. Nolite ergo aſſimilari iis,
ſcit Pater veſter quod opus ſit vobis,
antequam petatis eum.
5. Tunc dixit unus è diſcipulis ejus ad eum:
Domine doce nos orare,
ſicut Johannes docuit diſcipulos ſuos.
6. Tunc dixit illis: Cum oratis, dicite:
Pater noſter, qui es in cœlis,
ſanctificetur nomen tuum,
adveniat regnum tuum,
fiat voluntas tua,
ſicut in cœlo & in terra,
panem noſtrum ſuperſubſtantialem
da nobis hodie,
& dimitte nobis debita noſtra,

ſo

ſo uuir furlazemes unſaron ſculdigon,
inti ni gileiteſt unſih in coſtunga,
uzouh arloſi unſih fon ubile.
7. *Oba ir furlazet mannon ira ſunto,*
thanne furlazet ju juuar Fater
ther himiliſco juuara ſunta.
Oba ir ni furlazet mannon,
thanne ni furlazet ju juuara Fater juuara ſunta.

ſicut nos dimittimus noſtris debitoribus,
& ne nos inducas in tentationem,
ſed libera nos à malo.
7. Si enim dimiſeritis hominibus peccata
dimittet & vobis Pater veſter (eorum,
cœleſtis delicta veſtra.
Si autem non dimiſeritis hominibus,
nec Pater veſter dimittet peccata veſtra.

CAP. XXXV.

De Jejunio vero & Hypocritico. Matth. VI, 16-18.

THanne ir faſtet, ni curet uueſan
ſo ſo thie libbazaru ſint gitruobte,
ſie tuont ungilibban ira annuzzi.
thaz ſie ſib offonon mannen faſtente.
War ſagen ih ju,
thaz ſie ira mieta intpbiengun.
2. *Thanne thu faſtes,*
ſalbo thin houbit, inti thin annuzi thuah,
zi thiu thaz thu mannon ni ſi giſehen faſtentu,
uzouh thinemo Fater, [98] *ther iſt in tougalneſſe,*
inti thin fater, " *ther giſibit in tougalneſſe,*
giltit thir.
3. *Ni curet ir forhten luzzil* [99] *euuit,*
uuanta gilibbeta juuaremo Fater
ju zi gebanne ribbi.
4. *Furcoufet thas ir in ebti habet,*
inti gebet elimoſinan,
tuot in ſekila, thie nie altent,
threſo unziganganti in himile.

De quærendis theſauris cœleſtibus. Luc. XII, 32. 33.

CUm jejunatis, nolite fieri
ſicut hypocritæ triſtes,
exterminant facies ſuas,
ut appareant hominibus jejunantes.
Amen dico vobis,
quia receperunt mercedem ſuam.
2. Cum jejunas,
unge caput tuum, & faciem tuam lava,
ne videaris hominibus jejunans,
ſed Patri tuo, qui eſt in abſconſo,
& Pater tuus qui videt in abſconſo,
reddet tibi.
3. Nolite timere puſillus grex,
quia complacuit Patri veſtro
dare vobis regnum.
4. Vendite quæ poſſidetis,
& date eleemoſynam,
facite vobis ſacculos, qui non veteraſcunt,
theſaurum non deficientem in cœlis.

CAP. XXXVI.

De Veris Theſauris. Matth. VI, 19-23. Luc. XII, 34.

NI curet ju triſiuuen treſo in erdu,
thar iz roſt inti miliuua furmalent,
triſiuuet ju treſo in himile,
thar nob roſt nob miluua iz ni furmelit,
nob thioba ni grabent nob ni furſtelent,
2. *Thar thin treſo iſt,*
thar iſt thin herza.
3. *Liobtfaz thes libbamen iſt ouga,*
oba thin ouga uuirdit luttar,
thanne iſt thin libbamo liobt;
Oba thin ouga aruuertit uuirdit,
thanne iſt al thin libbamo finſtar.
4. *Oba thaz liobt, thas thar in thir iſt,*
finſtarneſſi iſt, thiu finſtarneſſi uuio mibbilu ſint?

NOlite theſaurizare vobis theſauros in terra,
ubi ærugo & tinea demolitur,
theſaurizate vobis theſauros in cœlo,
ubi neque ærugo neque tinea demolitur,
& ubi fures non effodiunt neque furantur.
2. Ubi theſaurus tuus eſt,
ibi eſt cor tuum.
3. Lucerna corporis tui eſt oculus,
ſi fuerit oculus tuus ſimplex,
tunc erit totum corpus tuum lucidum;
Si oculus tuus nequam fuerit,
tunc erit totum corpus tuum tenebroſum.
4. Si lumen, quod in te eſt,
tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ erunt?

98) Verba hæc: *ther iſt in tougalneſſe, inti thin fater*, Palth. non habet, ſed ſolum *ther giſibit in tougalneſſe*, in Latino, *qui eſt in abſconſo*. Integrum ergo locum, & quidem Germanica ex Schilt. MSC. textum vero Latinum e Biblioth. Patr. reſtituimus.

99) Schilt. *luzzel*.

Digitized by Google

CAP. XXXVII.

De Mammona.

Matth. VI, 24. Luc. XVI, 13.

Nioman ni mag zuueln herron thionon,
odo her einan hazzot inti anderan minnot,
odo einan gitregit inti anderan ubarhugit.
2. Ni mugit ir Gote thionon inti uuerolt uuolun.

NEmo poteſt duobus dominis ſervire,
aut enim unũ odio habebit & alterum diliget,
aut unum ſuſtinebit & alterum contemnet.
2. Non poteſtis Deo ſervire & Mammonæ.

CAP. XXXVIII.

Ejusdem Argumenti Deductio.

Matth. VI, 25-fin. Luc. XII, 22-31.

Bithiu quidu ih ju: Ni ſit ſuorgfolle juuares ferabes,
uuas ir ezzet, noh juuaremo libbamon,
mit thiu ir inuuatet.
Ja iſt thas ferah furira thanne thas muos,
inti furira the libbamo thanne thas giuuato.
2. Scouuot himiles fugala,
bithiu uuanta ſie ni ſauuent, noh inarnont,
noh inſamanont in shiura,
inti juar Fater ther himiliſco fuotirit ſie.
Eno ni birut ir furiron thanne ſie ſin?
3. Welih juuar thenkenti mah zuogioubbon
zi ſinero giuuahſti eina elina?
oba ir thaz ni mugut thaz thar minniſtu iſt,
ziu ſorget ir thanne thes andres?
inti fon themo giuuate ziu birut ir ſorgfolle?
4. Scouuot thes accares lilia uuio ſie uuahſen,
ſie ni arbeitent, noh ni ſpinnent.
Ih quidu ju, thaz Salomon
in allero ſinero diuridi ni uuas ſo bithekkit,
ſo ein fon theſen.
5. Oba thas graſt thes accares, thas hiutu iſt,
inti morgana in ovan uuirdit giſentit,
Got ſo uuatit,
uuio mihhiles mere juuih luciles gilouben,
6. Ni curet tho ſorgfolle uueſan ſus quedante:
Was ezzen uuir? odo uuas trinken uuir?
odo mit thiu uuaten uuir unzih?
thiſu allin ſuohhen thiota.
Weiz juuer Fater,
thaz ir thes alles bithurfut.
7. Suohhet zi eriſten Gotes ribbi
inti ſin reht,
inti allu thiſu uuerdent ju zuogioubbot.
8. Ni curet ſuorgfolle uueſan zi morgane,
thie morganlihho tag ther biſuorget ſih ſelbo,
ginuogi iſt themo tage in ſinemo balhuue.

IDeo dixi vobis: Ne ſitis ſolliciti animæ veſtræ,
quid manducetis, neque corpori veſtro,
quid induamini.
Nonne anima plus eſt quam eſca?
& corpus plus eſt quam veſtimentum?
2. Reſpicite volatilia cœli,
quoniam non ſerunt, neque metunt,
neque congregant in horrea,
& Pater veſter cœleſtis paſcit illa.
Nonne vos pluris eſtis illis?
3. Quis veſtrum cogitans poteſt adjicere
ad ſtaturam ſuam cubitum unum?
ſi neque quod minimum eſt poteſtis,
quid de ceteris ſolliciti eſtis?
& de veſtimento quid ſolliciti eſtis?
4. Conſiderate lilia agri quomodo creſcunt,
non laborant, neque nent.
Dico vobis, quod nec Salomon
in omni gloria ſua coopertus eſt,
ſicut unum ex iſtis.
5. Si fœnum agri, quod hodie eſt,
& cras in clibanum mittitur,
Deus ſic veſtit,
quanto magis vos minimæ fidei?
6. Nolite ergo ſolliciti eſſe dicentes:
Quid manducabimus? aut quid bibemus?
aut quo operiemur?
hæc enim omnia gentes inquirunt.
Scit enim Pater veſter,
quia his omnibus indigetis.
7. Quærite autem primum regnum DEI
& juſtitiam ejus,
& omnia hæc adjicientur vobis.
8. Nolite ergo ſolliciti eſſe in craſtinum,
craſtinus enim dies ſollicitus erit ſibi ipſi,
ſufficit diei malitia ſua.

CAP. XXXIX.

De non temere Judicando.
Matth. VII, 1-5 Luc. VI, 37-42.

NI curet tuomon, thaz ir ni ſit fortuomto,
ſo ſo ir in tuome tuoment,
ſo uuerdet ir gituomte.
2. *Ni curet fornidaren, thaz ir ni ſit fornidarite.*
3. *Forlazet ir, thanne forlazit man iſt.*
4. *Gebet, thanne gibit ju,*
guot mez, gifultaz,
inti giuuegan, inti ubarfluzentaz
gebent in juueran buoſum.
5. *In themo mezzi, thie ir mezzet,*
iſt ju gimezzan.
6. *Zibiu giſihes thu thie feſun*
in ougen thines bruoder,
inti balcon in thinemo augen [100] *ni giſihiſt?*
odo uuio quidis thinemo bruoder:
Laz ih aruuirphu thie feſun fon thinemo ougen,
inti ſenu balco iſt in thinemo ougen?
7. *Lihhizari! arwurph zi eriſten*
balcon fon thinemo ougen,
thanne giſihis thu zi arwurphanne
feſun fon thines bruoder ougen.
8. *Ni curet heilagaz geban hunton,*
nob ni ſentet juwara merigrozza fori ſuin,
min odo uuan furtreten ſie mit iro fuozun,
inti giuuentite zibrebbent juuih.

De Sancto canibus non dando.
Matth. VII, 6.

NOlite judicare, ut non judicemini,
in quo enim judicio judicaveritis,
judicabimini.
2. Nolite condemnare, ne condemnemini.
3. Dimittite, & dimittemini.
4. Date, & dabitur vobis,
menſuram bonam, confertam,
& coagitatam, & ſupereffluentem
dabunt in ſinum veſtrum.
5. In qua menſura menſi fueritis,
remetietur vobis.
6. Quid vides feſtucam
in oculo fratris tui,
& trabem in oculo tuo non vides?
aut quomodo dicis fratri tuo:
Sine ejiciam feſtucam de oculo tuo,
& ecce trabs eſt in oculo tuo?
7. Hypocrita! ejice primum
trabem de oculo tuo,
tunc videbis ejicere
feſtucam de oculo fratris tui.
8. Nolite dare ſanctum canibus,
neque mittas margaritas veſtras ante porcos,
ne forte conculcent eas pedibus ſuis,
& converſi diſrumpant vos.

CAP. XL.

De Precum aſſiduitate.
Matth. VII, 7-11.
Luc. XI, 5-13.

WElih juuer habet frunt,
inti ferit zi imo in mitternabt, inti quidit imo:
Frunt intlih mir thriu brot,
uuanta min frunt quam fon uuege zi mir,
inti ni haben uuas ih giſezze furi inan.
2. *Her thanne fon innana quede:*
Ni curi mir heuig uueſan,
giu ſint mino turi bislozano,
inti mine knebta ſint mit mir in camara,
ni mag [1] *arſtanten inti geban thir.*
* * *
ih quidu ju, inti oba her imo ni gebet
arſtantanti uf, uuanta her ſin frunt iſt,
thurub ſina unſtillida
arſtentit, inti gibit imo
ſo maniga ſo her bitharf.
4. *Inti ih quidu ju, bittet inti ju gibit man,*
ſuobet inti ir findit,
clopbet inti ju inttuot man.
5. *Allere giuuelih ther bittet intphahit,*

In proximum æquitate.
Matth. VII, 12.
Luc. VI, 31.

QUis veſtrum habebit amicum,
& ibit ad illum media nocte, & dicet ei:
Amice commoda mihi tres panes,
quoniam amicus meus venit ad me de via,
& non habeo quod ponam ante illum.
2. At ille de intus dicat:
Noli mihi moleſtus eſſe,
jam oſtium meum clauſum eſt,
& pueri mei mecum ſunt in cubili,
non poſſum ſurgere & dare tibi.
3. Et ille perſeveraverit pulſare,
dico vobis, etſi non dabit illi
ſurgens, eo quod amicus ejus ſit,
propter improbitatem tamen ejus
ſurget, & dabit illi
quotquot habet neceſſarios.
4. Etiam dico vobis, petite & accipietis,
quærite & invenietis,
pulſate & aperietur vobis.
5. Omnis qui petit accipit,

Porta anguſta.
Matth. VII, 13. 14.
Luc. XIII, 24.

100) Schilt. *ougen.*

1) Schilt. *mab.*

Digitized by Google

inti ther ſuobbit findit,
inti clopbontemo uuirdet gioffanot.
6. *Odo uuer iſt ſon ju manno,*
then oba bitit ſin ſun brotes,
ja ni gibit her imo ſtein?
odo oba her fiſbes bitet,
ja ni gibit imo thanne natrun?
odo oba her eies bitet,
ja ni gibet her imo thanne ſcorpionem?
7. *Oba ir, mitthiu iru ubile birut,*
uuizzut guot zi gebanne juweren kinden,
uuio mihhiles mer juuer Fater,
ther in himile iſt,
gibet guote inan bitenten?
8. *Alle thine, ir uuollet*
thaz ju man tuon,
thiu tuot ir in,
thas iſt euua inti Wizagon.
9. *Get in thurub enga phorta,*
uuanta breit iſt phorta, inti uuit uueg,
thie thar leitet zi furlore,
inti manage ſint thie' thurub thie gangent.
10. *Wo engi iſt thiu phorta inti bithuungan*[2] *uueg*
ther leitit zi libe!
inti fobe ſint thie then findent.

& qui quærit invenit,
& pulſanti aperietur.
6. Aut quis eſt ex vobis homo,
quem ſi petierit filius ſuus panem,
nunquid lapidem porrigit illi?
aut ſi piſcem petierit,
nunquid ſerpentem porrigit illi?
aut ſi ovum petierit,
nunquid porrigit illi ſcorpionem?
7. Si vos, cum ſitis mali,
noſtis bona data dare filiis veſtris,
quanto magis Pater veſter,
qui in cœlis eſt,
dabit bona petentibus ſe?
8. Omnia ergo, quæcunque vultis
ut faciant vobis homines,
& vos facite illis,
hæc eſt enim lex & Prophetæ.
9. Intrate per anguſtam portam,
quia lata eſt porta, & ſpatioſa via,
quæ ducit ad perditionem,
& multi ſunt qui intrant per eam.
10. Quam anguſta porta & arcta via
quæ ducit ad vitam!
& pauci ſunt qui inveniunt illam.

CAP. XLI.

De vitandis falſis Prophetis.

Matth. VII, 15-20. Luc. VI, 43-45. add. Matth. XII, 34. 35.

Wartet ju fon luggen Wizagon,
ſie quement zi ju in giuuatin ſcafe,
inuuertes ſint ſie raze uuolva.
2. *Fon iro uuabsmon furſtantet ir ſie.*
3. *Ja ſie ni leſent fon thornun uuinberu,*
odo fon thiſtilon figun?
So giuuelib guot buom guotan uuabsmon tuot,
ubil buom tuot ubilan uuabsmon.
4. *Ni mag guot buom ubilan uuabsmon tuon,*
ni ubilan buom guotan uuabsmon tuon."
5. *Guot man fon guotemo treſeuue ſines herzen.*
frambringit guot, inti ubil man
fon ubilemo bringit ubil.
6. *Fon thero ginubtbit thes herzen ſpribbet ther mund.*
7. *Giuuelib buom, thie thar ni tuot guotan uuabsmon,*
iſt abafurbouuan inti in fuir giſentit.
8. *Warlibbo fon iro uuabsmon furſtantet ir ſie.*

ATtendite vobis à falſis prophetis,
veniunt ad vos in veſtimentis ovium,
intrinſecus autem ſunt lupi rapaces.
2. A fructibus eorum cognoſcetis eos.
3. Nunquid colligunt de ſpinis uvas,
aut de tribulis ficus?
Sic omnis arbor bona fructus bonos facit,
mala autem arbor fructus facit malos.
4. Non poteſt arbor bona fructus malos facere,
neque arbor mala fructus bonos facere.
5. Bonus homo de bono theſauro cordis ſui
profert bona, & malus homo
de malo theſauro profert mala.
6. Ex abundantia enim cordis os loquitur.
7. Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum,
excidetur & in ignem mittetur.
8. Igitur ex fructibus eorum cognoſcetis eos.

2) Schilt. *bithuuungan.*

3) Omiſſa hæc ſunt in MSC. Schilt.

CAP.

Digitized by Google

CAP. XLII.

Contin. Præc. Argumenti.

Matth. VII, 21-23.

NAlles jogiuuelih ther mir quidit:
Trubtin, Trubtin! ingat in himilo ribbi,
uzoub ther thie tuot mines Faters uuillon,
ther in himile ist, her gat in himilo ribbi.
2. Manage [4] *quedent mir in themo tage:*
Trubtin, Trubtin, eno ni in thinemo namen
uuizagotames, inti in thinemo namen
uzwurphumes Diuuala,
inti in thinemo namen managiu megin tiatumes?
3. Thanne gijah ih in:
Bithiu uuanta ih nio in altere juuih uuesta,
aruuizet fon mir thie thar unreht uuirket!

NOn omnis qui dicit mihi:
Domine, Domine! intrabit in regnum cœsed qui faeit voluntatem Patris mei, (lorum,
qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlo-
2. Multi dicent mihi in illa die: (rum
Domine, Domine, nonne in nomine tuo
prophetavimus, & in nomine tuo
dæmonia ejecimus,
& in tuo nomine virtutes multas fecimus?
3. Tunc confitebor illis:
Quia nunquam novi vos,
discedite à me qui operamini iniquitatem!

CAP. XLIII.

Epilogus Concionis Christi in monte.

Matth. VII, 24-fin. Luc. VI, 47-49.

ALlerogiuuelih thie thar giborit thisu uuort,
inti tuot siu, ist gilih spahemo man,
thie thar gizimbrota sin hus ubar stein,
inti nidarsteic regan,
inti quamun gusu,
inti bliesun uuinta,
inti anasielun in thas hus,
inti iz ni fiel,
uuanta iz gifestinot uuas ubar stein.
2. Inti allerogiuuelih thie thar thisu minu uuort gi-
inti siu ni tuot, ther ist gilih (borit,
tumbemo man, thie thar gizimbrota
sin hus ubar sant,
inti nidarsteig regan, inti quamun gusu,
inti bliesun uuinta,
inti anasielun in thas hus,
inti iz siel, inti uuas sin fall mihhil.
3. Inti mit thiu gientota ther Heilant
thisu uuort, wuntarotun thie menige
ubar sina lera.
4. Was her tho sie lerenti
soso giuualt habentes,
nalles so thie Scribara inti Pharisei.

OMnis ergo qui audit verba hæc,
& facit ea, assimilabitur viro sapienti,
qui ædificavit domum suam super petram,
& descendit pluvia,
& venerunt flumina,
& flaverunt venti,
& irruerunt in domum illam,
& non cecidit,
fundata enim erat super petram.
2. Et omnis qui audit verba mea,
& non facit ea, similis erit
viro stulto, qui ædificavit
domum suam super arenam,
& descendit pluvia, & venerunt flumina,
& flaverunt venti,
& irruerunt in domum illam,
& cecidit, & fuit ruina ejus magna.
3. Et factum est, cum consummasset Jesus
verba hæc, admirabantur turbæ
super doctrina ejus.
4. Erat enim docens eos
sicut potestatem habens,
non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.

CAP. XLIV.

Christus discipulos suos ad prædicandum emittit.

Matth. IX, 36. X. tot. XI, 1. Marc. VI, 7-13. Luc. IX, 1-6.

GIsehenti tho thie menige miltita in,
uuanta sie uuarun giuueigite

VIdens autem turbas, misertus est eis,
quia erant vexati

4) Schilt. *manago.*

Digitized by Google

inti ligente ſama ſo ſcaf,
ni habente hirti.
2. *Inti gihaloten zuelif jungiron,*
gab in giuualt
unſubarero geiſte,
thaz ſie uzuuurfin [5] ſie,
inti heiltin jogiuuelihbu ſubt
inti jogiuuelihba unmabt.
3. *Inti ſanta ſie zi predigonne Gotes ribbi,*
inti quad zi in: Niouuiht ni nemet in uuege,
in heidanero uueg ni get ir in,
inti in burgi Samaritanorum ni get,
ouh halt mer faret zi then ſcafon,
thiu thar furuuurdun, fon Iſrahelo huſe.
4. *Gente predigot, ſus quedante:*
Nahit ſih himilo ribbi.
5. *Unmahtige [6] heilet, tote uuechet,*
riohe ſuberet, diuuala uuorphetet uz,
uzan mieta intphiengut ir, uzan mieta gibet ir.
6. *Ni curet biſizen gold noh ſilabar*
noh ſcaz in juwaremo bruohahe,
noh kiulla in wege, noh brot,
noh zua tunihhun,
noh giſcuohu, noh gerta.
Wirdig iſt ther uuurhto ſines muoſes.
7. *In ſo uuelihha burg odo burgilun*
inganget, fraget thanne,
uuer in thero uuirdig ſi,
inti thar uuonet unz ir uzfaret,
ezente inti trinhente
thiu man juuih furiſezzi,
inti heilet ſiohhi, thie in iru ſint,
ni curet uzgangan fon huſe zi huſe.
8. *Thanne ir ingænget thas hus,*
heilazet iz ſus quedante:
Sihha ſi theſemo hus!
Oba thas hus uuirdig uuirdit,
thanne quimit juuer ſibba ubar thas;
oba iz uuirdig ni uuirdit,
juuer ſibba zi ju uuirbit.
9. *Inti ſo uuer juuih ni intphahit,*
noh ni horit juuaru uuort,
uzgangante fon themo hus
odo fon then burgi,
arſcutet then melin fon juuaren fuozin,
in zi giuuizneſſe.
10. *War quidu ih ju:*
Gitraganlihher iſt theru erdu Sodomorum
inti Gomorrhæorum in tuomes tage,
thanne thero burgi.
11. *Seno nu ih ſentu juuih*
ſama ſo ſcaf in mitte uuolva,
uueſet uuiſe ſama ſo natrun,
inti lutire ſoſo tubun.
12. *Wartet ju fon mannon,*
ſie ſelent juuih in iro thingon,
inti in iro ſammanungon ſillen ſi juuih,
inti zi Gravon inti zi Cuningon
uuerdet ir gileitte thuruh mih,
in zi giuuizneſſe inti thioton.
13. *Thanne ſie juuih ſelent in ſamanunga,*
inti meiſtartuomon,

& jacentes ſicut oves,
non habentes Paſtorem.
2. Et convocatis duodecim diſcipulis,
dedit eis poteſtatem
immundorum ſpirituum,
ut ejicerent eos,
& curarent omnem languorem
& omnem infirmitatem.
3. Et miſit illos prædicare regnum Dei,
& ait ad illos: Nihil tuleritis in via,
in viam gentium ne abieritis,
& in civitates Samaritanorum ne intraveritis,
ſed potius ite ad oves,
quæ perierunt, domus Iſrael.
4. Euntes autem prædicate, dicentes:
Appropinquat regnum cœlorum.
5. Infirmos curate, mortuos ſuſcitate,
leproſos mundate, dæmones ejicite,
gratis accepiſtis, gratis date.
6. Nolite poſſidere aurum neque argentum
neque pecuniam in zonis veſtris,
non peram in via, neque panem,
neque duas tunicas,
neque calceamenta, neque virgam.
Dignus eſt mercenarius cibo ſuo.
7. In quamcunque civitatem aut caſtellum
intraveritis, interrogate,
quis in ea dignus ſit,
& ibi manete donec exeatis,
edentes & bibentes
quæ apponuntur vobis,
& curate infirmos, qui in illa ſunt,
nolite tranſire de domo in domum.
8. Quum intratis in domum,
ſalutate eam dicentes:
Pax huic domui!
Et ſi quidem domus fuerit digna,
veniet pax veſtra ſuper eam,
ſi non fuerit digna,
pax veſtra ad vos revertetur.
9. Et quicunque non receperit vos,
neque audierit ſermones veſtros,
exeuntes foras de domo
vel de civitate,
excutite pulverem de pedibus veſtris,
in teſtimonium illis.
10. Amen dico vobis:
Tolerabilius erit terræ Sodomorum
& Gomorrhæorum in die judicii,
quam illi civitati.
11. Ecce ego mitto vos
ſicut oves in medio luporum,
eſtote prudentes ſicut ſerpentes,
& ſimplices ſicut columbæ.
12. Cavete vobis ab hominibus,
tradent vos in conciliis,
& in ſynagogis ſuis flagellabunt vos,
& ad Præſides & ad Reges
ducemini propter me,
in teſtimonium illis & gentibus.
13. Cum autem tradent vos in ſynagogas,
& ad Magiſtratus,

inti

5) Schilt. *uzuuurphin.*

6) Schilt. *unmagtige.*

Digitized by Google

inti zi giuueltin,
ni curet ſorgente uueſan,
uuio odo uuaz ir antuuſirtet,
odo uuaz ir quedet,
ju iſt thanne gigeban in thero ziti
uuas ir ſprehhet,
ni birut ir thie thar ſprehhent,
uzouh geiſt juuuares Fater
ſpribbit in ju.

14. *Gebit bruoder bruoder in tot,*
inti ther fater then ſun,
inti anaſtantent kind in iro eldiron,
inti mit todu ueigent ſie,
inti birut ir thanne in hazze allen
thuruh minan namon.
Ther thuruhuuonet unzan enti,
ther uuirdit heil.

15. *Mit thiu ſie juuer abtent*
in thero burgi, fluhtet in andera.
Ih ſagen ju uuar: Ni gientot ir
Iſraëlo burgi,
er thanne quimit mannes ſun.

16. *Niſt jungiro [7] ubar meiſtar,*
nob ſcalc " ubar ſinan herren, [7]
ginuhtſamot themo jungiren
thaz ſo ſi ſo ſin meiſtar
inti ſcalc ſo ſin herro.

17. *Oba ſie then hiuuishes fater*
Beelzebub biezun,
uuio mihhilo mer ſine ſuaſon?

18. *Nie [8] forhtet ſie,*
niouuiht niſt bitactes, noba iz [9] intthekit uuerde,
inti tougales, noba iz " uuezzan uuerde.

19. *Thas ih ju quad in funſtarneſſin,*
thas quedit ir in liohte,
inti thas gihortut in oren,
thas prediget ir ubar theki.

20. *Ih quidu ju minen frunten:*
Ni curet thie forhten, thie thar libhamen ſlahent,
uuanta ſie ni mugunt thie ſela arſlahen,
ouh halt then, thie thar mag
ſela inti libhamon firlioſan [10] in hellauuizi.

21. *Enoni ja couſit man zuene ſparon mit ſcaszu?*
inti ein fon then ni fellit
ubar erda uzan juuara Fater,
juuares houbites har
alle girimitu ſint,
ni curet ju forhten,
managen ſparon beziron birut ir.

22. *Allero giuuelih thie mih bigihit*
fora mannon, then [11] bigihu ih
fora minemo Fater, ther in himile iſt,
inti fora ſinen engilon;
Ther min furlougnit fora mannon,
inti min ſcamenti uuirdit,
in theſemo furleganen cunne
inti ſuntigemo, furlougnu ih ſin
fora minemo Fater, ther in himile iſt,
inti ſinen engilon,

& poteſtates,
nolite ſolliciti eſſe,
qualiter aut quid reſpondeatis,
aut quid dicatis,
dabitur enim vobis in illa hora
quid loquamini,
non enim vos eſtis qui loquimini,
ſed ſpiritus Patris veſtri,
qui loquitur in vobis.

14. Tradet autem frater fratrem in mortem,
& pater filium,
& inſurgent filii in parentes,
& morte eos afficient,
& eritis odio omnibus
propter nomen meum.
Qui perſeveravit usque ad finem,
hic ſalvus erit.

15. Cum autem perſequentur vos
in civitate iſta, fugite in aliam.
Amen dico vobis: Non conſummabitis
civitates Iſrael,
donec veniat filius hominis.

16. Non eſt diſcipulus ſuper magiſtrum,
" neque ſervus ſupra dominum ſuum, [7]
ſufficit diſcipulo
ut ſit ſicut magiſter ejus,
& ſervus ſicut dominus ejus.

17. Si patremfamilias
Beelzebub vocaverunt,
quanto magis domeſticos ejus?

18. Ne timueritis eos,
nihil enim opertum, quod non revelabitur,
& occultum, quod non ſcietur.

19. Quod dico vobis in tenebris,
dicite in lumine,
& quod in aure audiſtis,
prædicate ſuper tecta.

20. Dico autem vobis amicis meis:
Nolite timere eos, qui corpus occidunt,
animam autem non poſſunt occidere,
ſed potius eum, qui poteſt
animam & corpus perdere in gehennam.

21. Nonne duo paſſeres aſſe veneunt?
& unus ex illis non cadet
ſuper terram ſine Patre veſtro,
veſtri capilli capitis
omnes numerati ſunt,
nolite timere,
multis paſſeribus meliores eſtis vos.

22. Omnis qui confitebitur me
coram hominibus, confitebor & ego eum
coram Patre meo, qui in cœlis eſt,
& coram angelis ejus;
Qui autem negaverit me coram hominibus,
& confuſus me fuerit,
in generatione iſta adultera
& peccatrice, negabo eum
coram Patre meo, qui eſt in cœlis,
& angelis ejus,

7) Omiſſa hic à Palthenio ex Schilt. MSC. ſupplevimus: etiam Latina: *neque ſervus ſupra Dominum ſuum*; addidimus.
8) Schilt. *ni.*
9) Deficiunt hæc in MSC. Schilt.
10) Schilt. *forlioſan.*
11) Schilt. *ther.*

Digitized by Google

inti thes mannes ſun gisbentit inan,
thanne her quimit in diuridu ſines Fater
mit heilagen engilon.
23. *Ni curet uuanen, thaz ib quam*
ſenten ſibba in erda,
ni quam ib zi thiu thaz ib ſibba ſanti
oub ſuuert. Eon hinane ſint
finevi ziteilte in einemo huſe,
tri in zuei, inti zuei in tri uuerdent siteilet,
ib quam man zi ſcheidanne
uuidar ſinan fater,
inti tohter uuidar ira muoter,
inti ſnur uuidar ira ſuigar,
inti ſianta mannes ſin buſſuaſo.
24. *Thie thar minnot ſinat fater inti muoter*
mer thanne mib, niſt her min uuirdig,
inti thie thar minnot ſun odo tohter
ubar mib, niſt her min uuirdig.
25. [12] *Inti thie thar ni intphangit ſin cruci*
inti folgit mir, niſt her min uuirdig,"
nob ni mag uueſan min jungiro.
26. *Thie thar findit ſin ferah, thie furliuſit ſie,*
inti thie furliuſit ſin ferah
thurub mib, thie findit iz.
27. *Inti ther juuib intphabit, ther intphabit mib,*
inti ther mib intphabit,
ther intphabit then, ther mib ſanta.
28. *Ther the intphabit Wizagon*
in namen Wizagen,
mieta thes Wizagen intphabit.
29. *Inti ſo uuer zi trinkanne gibit*
einemo fon theſon mimiſton,
kelib caltes uuazzeres,
ekorodo in namen thes jungiren,
uuanta ir Chriſtes birut,
uuar ſagen ib ju,
ther ni furliuſit ſina mieta.
30. *Warb tho, mit thiu thaz gientota ther Heilant,*
gibioteti zuelivin ſinen jungiron,
fuor thanan, thaz her lerti
inti predigoti in iro burgin.
31. *Uzgangante thie jungiron*
predigotun, thaz ſie riuua tatin,
inti managa diuuala uzwurphun,
inti ſalbotun mit olu manage ſiobbe,
inti heiltun.

& filius hominis confundit eum,
cum venerit in gloria Patris ſui
cum ſanctis angelis.
23. Nolite arbitrari, quod venerim
mittere pacem in terram,
non veni pacem mittere
ſed gladium. Erunt enim ex hoc
quinque in domo una diviſi,
tres in duo, & duo in tres dividentur,
veni ſeparare hominem
adverſus patrem ſuum,
& filiam adverſus matrem ſuam,
& nurum adverſus ſocrum ſuam,
& inimici hominis domeſtici ejus.
24. Qui amat patrem & matrem
plus quam me, non eſt me dignus,
& qui amat filium vel filiam
ſuam ſuper me, non eſt me dignus.
25. Et qui non accipit crucem ſuam
& ſequitur me, non eſt me dignus,
nec poteſt meus eſſe diſcipulus.
26. Qui invenit animam ſuam, perdet eam,
& qui perdiderit animam ſuam
propter me, inveniet eam.
27. Et qui recipit vos, me recipit,
& qui recipit me,
recipit eum, qui miſit me.
28. Qui recipit Prophetam
in nomine Prophetæ,
mercedem Prophetæ accipit.
29. Et quicunque potum dederit
uni ex minimis iſtis,
calicem aquæ frigidæ,
tantum in nomine diſcipuli,
quia Chriſti eſtis,
amen dico vobis,
non perdet mercedem ſuam.
30. Et factum eſt, cum conſummaſſet Jeſus,
præcipiens duodecim diſcipulis ſuis,
tranſiit inde, ut doceret
& prædicaret in civitatibus eorum.
31. Exeuntes autem diſcipuli
prædicabant, ut pœnitentiam agerent,
& dæmonia multa ejiciebant,
& olebant oleo multos ægrotos,
& ſanabantur.

CAP. XLV.

Nuptiæ in Cana Galileæ celebratæ.

Joh. II, 1-11.

IN thritten tage brutloufti gitano uuarun
in thero ſteti, thiu biez Canan Galileæ,
thar uuas thes Heilantes muoter,
gibalot uuas ouh thara ther Heilant
inti ſine jungiron zi thero brutloufti.
2. *Tho ziganganemo themo uuine*
quad thes Heilantes muoter zi imo:
Ni habent uuin. Tho quad iru [13] ther Heilant:

IN die tertio nuptiæ factæ ſunt
in loco, qui dicebatur Cana Galilææ,
erat mater JEſu ibi,
vocatus ibi erat quoque JEſus
& diſcipuli ejus ad nuptias.
2. Tunc deficiente vino
dixit mater JEſu ad eum:
Vinum non habent. Tunc dixit ei JEſus:

Waz

12) Non extant hæc in MSC. Schilt. incuria Scribæ omiſſa.

13) Schilt. *iro.*

Digitized by Google

Waz iſt thih thes inti mih uuih?
nob nu ni quam min zit.
3. *Tho quad ſin muoter zi then ambahton:*
So uuas ſo her ju quede ſo tuot ir.
4. *Thar uuarun ſteinine uuazzarfaz*
ſehſu giſezitu, after ſuberneſſe thero Judæorum,
thiu bihaben mohtun einero giuuelih
quei [14] *mez odo thriu.*
5. *Tho quad ther Heilant: Fullet thiu faz mit uuaz-*
Inti ſie fultun ſiu unzan enti. (*zaru.*
6. *Tho quad in ther Heilant: Schephet nu,*
inti bringet themo Furiſtſizzenten.
Inti ſie brahtun.
7. *Tho gicorota ther Furiſtſizzento*
thaz uuaſſar zi uuine gitan,
inti her ni uueſta uuanan iz uuas,
thie ambahta uueſtun iz,
thie thar ſcuofan thaz uuazzar.
8. *Tho gihalota then brutigomon ther Furiſtſizzento,*
inti quad imo: Jogiuuelih man
zi eriſt guotan uuin ſezzit,
inti mitthiu ſie foltruncane ſint,
thanne thas thar uuirſira iſt,
thu gihielti then guoton uuin unzan nu.
9. *Thaz teta in anaginne zeichano ther Heilant*
in thero ſteti, thiu biez Chana Galileæ,
inti offonota ſina diurida.

Quid mihi & tibi eſt mulier?
nondum enim venit hora mea.
3. Dicit mater ejus miniſtris:
Quodcunque dixerit vobis facite.
4. Erant autem ibi lapideæ hydræ
ſex poſitæ, ſecundum purificationem Judæo-
capientes ſingulæ (rum,
metretas binas vel ternas.
5. Tunc dixit JEſus: Implete hydrias aqua.
Et impleverunt eas usque ad ſummum.
6. Tunc dixit eis Jeſus: Haurite nunc,
& ferte Architriclino.
Et tulerunt.
7. Tunc guſtavit Architriclinus
aquam vinum factam,
& non ſciebat unde eſſet,
miniſtri ſciebant,
qui hauſerant aquam.
8. Tunc vocavit ſponſum Architriclinus,
& dicit ei: Omnis homo
primum bonum vinum ponit,
& cum inebriati fuerint,
tunc id quod deterius eſt,
tu autem ſervaſti bonum vinum usque ad huc.
9. Hoc fecit initium ſignorum Jeſus
in loco, qui vocabatur Cana Galilææ,
& manifeſtavit gloriam ſuam.

CAP. XLVI.

Leproſus â Chriſto Sanatus.

Matth. VIII, 1-4. Marc. I, 40-fin. Luc. V, 12-15.

Tho her arſteig fon themo berge,
folgetun imo manage menige.
2. *Senu tho riob man quementi*
giboganemo kneuue betota inan, ſus quedanti:
Truhtin, oba thu uuoli, thu maht mih giſubiran.
3. *Inti thenenti ſina hant biruorta inan,*
ſus quedenti: Willu, uuis ſubiri!
Inti ſliumo uuard tho gibeilit ſin ruf.
4. *Tho quad imo ther Heilant:*
Giſih thaz thu iz niomanne ni quedes,
oub far inti giougi thih themo biſcofe,
inti bring thie geba, thie thar gibot
Moyſes in zi giuuizneſſe.
5. *Her tho uzgangenti bigonda predigon*
inti maren thas uuort,
ſo thas her ni mohta giu ougazorhto
gan in thie burg,
oub uze in uuoſten ſtetin uueſanne,
inti quamun zi imo jo giuuanan.

CUm autem deſcendiſſet de monte,
ſecutæ ſunt eum turbæ multæ,
2. Et ecce leproſus veniens
genu flexo adorabat eum, ſic dicens:
Domine, ſi vis, potes me mundare.
3. Et extendens manum tetigit eum,
dicens: Volo, mundare!
Et confeſtim mundata eſt lepra ejus.
4. Tunc dixit illi Jeſus:
Vide nemini dixeris,
ſed vade oſtende Te ſacerdoti,
& offer munus, quod præcipit
Moyſes in teſtimonium illis.
5. At ille egreſſus cœpit prædicare
& diffamare ſermonem,
ita ut non poſſet jam manifeſte
in civitatem introire,
ſed foris in deſertis locis eſſe,
& conveniebant ad eum undique.

14) Schilt. *zuei.*

Digitized by Google

CAP. XLVII.

Servus Centurionis Capernaitici â Christo restitutus.

Matth. VIII, 5-13. Luc. VII, 1-10.

MIt thiu her tho ingieng in Capharnaum,
gieng zi imo ein Centenari,
bat inan, inti quad:
2. Truhtin, min kneht ligit in huse
lamer, inti ist ubilo giuuizzinot.
3. Tho quad imo ther Heilant:
Ih quimu inti heilu inan.
4. Inti antlingenti ther Centenari quad:
Truhtin, ih ni bin uuirdig
thaz thu gest untar mina theki,
quid ekkorodo mit uuortu,
thanne uuirdit min kneht heil.
5. Ih bin man untar giuuelti
habenti untar mir kemphon,
inti ih quidu zi thesemo fur, inti her ferit,
anderemo quidu comin, inti her quimit,
inti minemo scalke thuo thiz, inti her tuot iz.
6. Thas giborenti ther Heilant wuntorota,
inti imo folgentin quad:
War sagen ih ju,
ni fand ih so mihilan giloubon in Israel.
7. Ih quidu ju, thaz manage
ostana inti uuestana quement,
inti sizzent mit Abrahame
inti Isake inti Jakobe [15] in himilo rihhi,
kind thesses rihhes sint furuuorphan
in thiu uzarun finstarnessi,
thar ist uuost inti zeno stridunga.
8. Tho quad ther Heilant themo Centenare:
Far, inti so thu giloubtes so si thir uuarde!
Tho giheilit ther kneht in thero ziti.
9. Warb tho ther Centenari in sin hus,
inti fand then [16] scalc,
thie thar siob uuas, heilan.

CUm autem introisset Capernaum,
accessit ad eum Centurio,
rogabat eum, & dicebat:
2. Domine, puer meus jacet in domo
paralyticus, & male torquetur.
3. Tunc dixit illi Jesus:
Ego veniam & curabo eum.
4. Et respondens Centurio ait:
Domine, non sum dignus
ut intres sub tectum meum,
tantum dic verbum,
& sanabitur puer meus.
5. Ego homo sum sub potestate
habens sub me milites,
& dico huic vade, & vadit,
alii dico veni, & venit,
& servo meo fac hoc, & facit.
6. Audiens autem Jesus miratus est,
& sequentibus se dixit:
Amen dico vobis,
non inveni tantem fidem in Israel.
7. Dico vobis, quod multi
ab oriente & occidente venient,
& recumbent cum Abraham
& Isaac & Jacob in regno cœlorum,
filii hujus regni ejicientur
in tenebras exteriores,
ubi erit fletus & stridor dentium.
8. Et dixit Jesus Centurioni:
Vade, & sicut credidisti fiat tibi!
Et sanatus est puer in illa hora.
9. Et reversus est Centurio in domum suam,
& invenit servum,
qui languerat, sanum.

CAP. XLVIII.

Socrus Petri â Christo Sanata.

Matth. VIII, 14. 15. Marc. I, 29-31. Luc. IV, 38. 39.

MItthiu ther Heilant quam in Petri hus,
gisah sina suigar ligenta
inti siober [17] habenta.
2. Inti ruorta ira hant,
inti furliez sia thas siebar.
3. Arstuont sie [18] tho uf, inti ambahtita in.

ET cum venisset Jesus in domum Petri,
videt socrum ejus jacentem
& febricitantem.
2. Et tetigit manum ejus,
& dimisit eam febris.
3. Et surrexit, & ministrabat eis.

15) Schilt. *Jacobe.*
16) Schilt. *thien.*
17) Schilt. *siobor.*
18) Schilt. *siu.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. XLIX.

Juvenis Nainitici Reſuſcitatio.

Luc. VII, 11-17.

INti uuard tho fon thanan,
thaz her fuor in thie burg, thiu iz giheizan Nain,
inti fuorun mit imo ſine jungiron
inti ginubtſamo menigi.
2. Mitthiu her tho nahita phortu theri burgi,
ſenu arſtorbaner uuas gitragon,
einag ſun ſinero muoter,
inti thiu uuas uuitſuua,
inti menigi theru burgi mihhil mit iru.
3. Thia mit thiu Truhtin giſah,
miltidu giruorit ubar ſia
quad iro: Ni curet uuofen!
Inti gieng zuo, inti biruorta thia bara.
4. Thie thar truogon, giſtuantun,
inti quad: Jungo ih quidu thir arſtant!
Inti giſaz thie thar tot uuas,
inti bigonda ſprehhan,
inti gab inan ſinero muoter.
7. Giſieng tho alle forhta,
inti mihhiloſotun God, ſus quedante:
Bithiu mihhil Wizago arſtuont in uns,
bithiu God uuiſota ſines folkes.
6. Inti uzgieng thas uuort
in allen Judeon fon imo,
inti umbi alla thia lantſcaf.

ET factum eſt deinceps,
ut iret in civitatem, quæ vocatur Nain,
& ibant cum eo diſcipuli ejus
& turba copioſa.
2. Cum autem appropinquaret portæ civi-
ecce defunctus efferebatur, (tatis,
filius unicus matris ſuæ,
& hæc vidua erat,
& turba multa civitatis cum illa.
3. Quam cum vidiſſet Dominus,
miſericordia motus ſuper eam
dixit illi: Noli flere!
Et acceſſit, & tetigit loculum.
4. Hi autem, qui portabant, ſteterunt,
& ait: Adoleſcens tibi dico ſurge!
Et reſedit qui erat mortuus,
& cœpit loqui,
& dedit illum matri ſuæ.
5. Invaſit tunc omnes timor,
& magnificabant Deum, dicentes:
Quia Propheta magnus ſurrexit in nobis,
quia Deus viſitavit plebem ſuam.
6. Exivit ergo hic ſermo
in univerſam Judæam de eo,
& circa omnem regionem.

CAP. L.

Aliorum infirmorum Sanatio.

Matth. VIII, 16-18. Marc. I, 32-34. Luc. IV, 40-41.

ABante giuuortanemo,
brahtun imo manage, diuuala habente,
inti aruuarf thie geiſta mit uuorte,
inti alli ubil habente gibeilta.
2. Thaz wurdi giſullit thas giquetan uuas
thurub Eſaiam then Wizagon, ſus quedantan:
Her unſara unmaht intphieng,
inti unſah cumida truog.
3. Tho giſah ther Heilant managa menigi
umbi ſih; gibot thaz ſie fuorin ubar then giozon.

VEſpere facto,
obtulerunt ei multos, dæmones habentes,
& ejiciebat ſpiritus verbo,
& omnes male habentes curavit.
2. Ut adimpleretur quod dictum eſt
per Eſaiam Prophetam, dicentem: (Eſa. LIII, 4.)
Ipſe infirmitates noſtras accepit,
& ægrotationes portavit.
3. Cum videret Jeſus turbas multas
circa ſe, juſſit ire trans fretum.

CAP. LI.

Chriſti imitatio, mundi abnegatio.

Matth. VIII, 19-22. Luc. IX, 57-62.

GIeng tho zuo ein buochari, inti quad imo:
Meiſtar ih folgen thir ſo uuara ſo thu ges.
2. Tho quad imo ther Heilant:
Fohun habent loh,
inti himiles fugala ſelida,

ACceſſit tunc unus ſcriba, & dixit ei:
Magiſter ſequar te quocunque ieris.
2. Et dicit ei Jeſus:
Vulpes foveas habent,
& volucres cœli nidos,

Digitized by Google

thar ſie reſtent,
mannes ſun ni habet
uuar her ſin huobit inthelde.
3. *Quade her zi andaremo man: Folge mir!*
Ther quad imo tho: Herro,
laz mih êr faran
inti bigraban minan fater.
Tho quad imo ther Heilant: Folge mir,
inti laz tote bigraban iro toton,
thu far inti ſage Gotes ribbi!
4. *Tho quad ander: Ih folgen thir, Herro,*
oub ér laz mih
furſagen then, thie in huſe ſint.
Tho quad imo ther Heilant:
Nioman ſententi ſina hant in phluog,
inti uuidarſcouuenti,
iſt gifuoblih Gotes ribbe.

ubi requieſcant,
filius hominis non habet
ubi caput reclinet.
3. Ait autem ad alterum: Sequere me!
Ille autem dixit: Domine,
permitte mihi primum ire
& ſepelire patrem meum.
Jeſus autem dixit ei: Sequere me,
dimitte mortuos ſepelire mortuos,
tu vade & annuncia regnum Dei!
4. Et ait alter: Sequar te, Domine,
ſed primum permitte mihi
renunciare his, qui domi ſunt.
Tunc dixit illi Jeſus:
Nemo mittens manum ſuam ad aratrum,
& reſpiciens retro,
aptus eſt regno Dei.

CAP. LII.

Tempeſtas maris Sedata.

Matth. VIII, 23-27. Marc. IV, 36-41. Luc. VIII, 22-25.

IMo ſtigantemo in ſhef,
folgetun imo ſine jungiron.
2. *Inti mihhil giruorneſſi*
uuard tho in themo ſeuue,
ſo thaz thas ſhef uuard bithekit mit them undum.
3. *Her tho uuas in themo ſhefe,*
ubar houbit phuluini ſlafenti.
4. *Sie giengun tho zuo*
inti uuahtun inan ſus quedante:
Truhtin, heili unſih, uuanta uuir furuuerden!
5. *Tho quad her in:*
Ziu birut ir forhtale luciles gilouben?
6. *Tho her arſtantenti gibot uuinte*
inti ſeuue,
inti quad: Suige inti arſtumme!
Ward tho gitan mihhil ſtiltineſſi.
7. *Thie man tho uuontrotun,*
ſus quedante untar zuisgen:
Wer odo uuelih [19] *iſt ther,*
ther uuinton gibiutit inti ſeuue,
inti ſie horent imo?

ADſcendente eo in naviculam,
ſecuti ſunt eum diſcipuli ejus.
2. Et motus magnus
factus tunc eſt in mari,
ita ut navicula operiretur fluctibus.
3. Ipſe vero erat in puppi,
ſuper cervical dormiens.
4. Acceſſerunt tunc
& ſuſcitaverunt eum dicentes:
Domine, ſalva nos, quia perimus!
5. Tunc dixit eis:
Quid timidi eſtis modicæ fidei?
6. Tunc ſurgens imperavit ventis
& mari,
& dixit: Tace & obmuteſce!
Et facta eſt tranquillitas magna.
7. Porro homines mirati ſunt,
dicentes ad invicem:
Quis aut qualis eſt hic,
qui ventis imperat & mari,
& obediunt ei?

CAP. LIII.

Dæmoniacorum liberatio, Gadarenorum ingratitudo.

Matth. VIII, 28-fin. Marc. V, 1-17. Luc. VIII, 27-39.

MIt thiu her quam ubar then giozon
in lantſcaf Gergeſenorum,
thiu thar iſt uuidar Galilæam,
2. *Inti mit thiu her uzgieng zi erdu,*
ingegin liofun imo zuene
habente diuuala,

CUm veniſſet trans fretum
in regionem Gergeſenorum,
& quæ eſt contra Galilæam,
2. Et cum egreſſus eſſet ad terram,
occurrerunt ei duo
habentes dæmonia,

fon

19) Schilt. *wolih.*

Digitized by Google

fon grebiron uzgangante,
thrato grimme,
ſo thaz thar nioman mohta
faren thurub then ueg.
3. *Ein habeta in imo diuuala*
giu managa ziti,
inti mit giuuatu ni giuuatita ſih,
noh in huſe ni giuuoneta,
ouh in grebiron,
4. *Noh mit ketinon giu mohta in*
einig man gibintan,
uuanta her ofto mit fuoztrubin
inti mit ketinun gibuntan
zibrab thie ketinun,
inti thio fuoztrubi giminnuta,
inti nioman mohta in gizeman.
5. *Inti ſimbulun nahtes inti tages*
in grebiron inti bergon
uuas ruofenti,
inti hio ſih mit ſteinon giſehenti. [20]
6. *Giſehenti tho ther Heilant ferranu*
ingegin lief, inti betota inan,
inti ruofenti mihhelera ſtemmu quad:
Waz iſt uns inti thir Heilant
Sun thes hohiſten Gotes?
quami ér ziti unſih uuizinone.
7. *Tho quad imo ther Heilant:*
Uzgang tho [21] *unſubero geiſt!*
Inti frageta inan:
Welih namo thir iſt? [22]
Her quad: Menigi,
uuanta manage [23] *diuuala giengun in inan.*
8. *Inti batun inan,*
thaz her ſie ni tribi uzan thero lantsheffi,
inti thaz her in ni gibuti,
thaz ſie in abgrunti fuorun.
9. *Was thar nalles fer fon* [24] *in*
eutti ſuino managero ezenti.
Thie diuuala batun in
ſus quedante: Oba thu unſih uzuuerphes,
ſenti unſih in thas eutti thero ſuino.
Tho quad her in: Faret.
10. *Sie tho uzgangante fuorun*
in thiu ſuin, inti mit mihhilo ungiribbu
thas eutti uuas biſenkit in then ſeo
zua thuſunta, inti uuarun bitemphit in then ſeo.
11. *Thie ſie fuotiritun ſtubun,* [25]
inti ſagetun in burgi
inti accaron allu.
12. *Senu tho al thiu burg gieng*
ingeging [26] *themo Heilante, inti giſehanemo imo,*
inti then man ſizzentan,
fon themo thie diuuala uzgiengun,
giuuatitan, inti heilemo muote,
zi ſinen fuozi, inti forhtun,
inti batun in, thaz her fuori fon iro entin.
13. *Mitthiu her tho arſteig in ſhef,*
bat in ther man, fon themo
thie diuuala uzgiengun,

de monumentis exeuntes,
ſævi nimis,
ita ut nemo poſſet
tranſire per viam illam.
3. Unus enim habebat dæmonia
jam temporibus multis,
& veſtimento non induebatur,
neque in domo manebat,
ſed in monumentis,
4. Neque in catenis jam poterat eum
quisquam ligare,
quoniam ſæpe compedibus
& catenis vinctus
disrupiſſet catenas,
& compedes comminuiſſet,
& nemo poterat eum domare.
5. Et ſemper nocte & die
in monumentis & in montibus
erat clamans,
& concidebat ſe lapidibus.
6. Videns autem Jeſum à longe
occurrit, & adoravit eum,
& clamans voce magna dixit:
Quid nobis & tibi Jeſu
Fili Dei altiſſimi?
veniſti ante tempus torquere nos.
7. Tum dixit illi Jeſus:
Exi ſpiritus immunde!
Et interrogavit eum:
Quod eſt tibi nomen?
Ille dixit: Legio,
quia intraverunt multa dæmonia in eum.
8. Et rogabant eum,
ne expelleret eos extra regionem,
& ne imperaret illis,
ut in abyſſum irent.
9. Erat non longe ab illis
grex porcorum multorum paſcens.
Dæmones autem rogabant eum
dicentes: Si ejicis nos,
mitte nos in gregem porcorum.
Et ait illis: Ite.
10. At illi exeuntes abierunt
in porcos, & magno impetu
grex præcipitatus eſt in mare
ad duo millia, & ſuffocati ſunt in mari.
11. Qui paſcebant eos fugerunt,
& nunciaverunt in civitatem
& in agros omnia.
12. Et ecce tota civitas exiit
obviam Jeſu, & viſo eo,
& hominem ſedentem,
à quo dæmonia exierant,
& veſtitum, & ſana mente,
ad pedes ejus, & timuerunt,
& rogabant eum, ut tranſiret à finibus eorum.
13. Cumque adſcenderet navim,
rogabat eum vir, à quo
dæmonia exierant,

20) Schilt. *giſchenti.*
21) Schilt. & Palth. in not. *thu.*
22) Schilt. *ther ſi.*
23) Schilt. *managa.*
24) Palth. Præf. *ferro fum.*
25) Schilt. *ſtüben.*
26) Schilt. *ingegin.*

Digitized by Google

thaz ber mit imo uuari,
inti ni liez inan, oub quad imo:
14. *Far in thin hus zi thinen,*
inti ſage uuelihhu ther Heilant teta,
inti miltida thir.
Gieng ber tho predigonti in ſtat Zehenburgo
uuolihhu imo teta ther Heilant,
inti alle wuntarotun. [27]

ut cum eo eſſet,
& non admiſit eum, ſed dixit ei:
14. Vade in domum tuam ad tuos,
& narra quanta Deus fecerit,
& miſertus eſt tui.
Abiit igitur prædicans in Decapolim
quanta ſibi feciſſet Jeſus,
& omnes mirabantur.

CAP. LIV.

Paralytici ſanatio & Chriſti apologia.

Matth. IX, 1-8. Marc. II, 1-12. Luc. V, 17-26.

STeig tho in ſhifilin,
inti ferita, inti quam in ſina burg.
2. *Senu tho fior gomman, tragente*
in bette man, thie thar uuas lam,
inti ſuobtan inan in zi traganne
inti zi ſezzenne furi then Heilant.
3. *Mitthiu ſie ni fundun, in uuelihhemo teile*
inan brahtin thurub thie menige,
ſtigun ubar thie theki,
[28] *inti thetheki"*
inti thurub thie ziegala ſantun inan
mit thiu bettu in mitti furi ther Heilant.
4. *Thero giloubon ſo ſo ber giſah,*
quad er themo lamen:
Giloubi, kind, thanne uuerdent thir furlazeno [29] *thina*
5. *Bigondun tho thenken thie Buohhora (ſunta!*
inti Phariſei ſus quedante:
Wer iſt theſe thie thar ſprehhet biſmarunga?
uuer mag furlazan ſunta noba eino Got?
6. *Tho ther Heilant furſtuont iro githanca,*
antwurtenti quad zi in:
Zihiu thenkit [30] *ubil in juuaren herzon?*
uuedar iſt odiro, zi quedanne,
ſint thir furlazzano ſunta,
odo zi quedanne, arſtant inti gang?
7. *Zi thiu thaz ir uuizit, thaz mannes ſun*
habet giuualt in erdu
zi furlazzone ſunta, quad themo lamen:
Thir quidu: Arſtant, nim thin betti,
inti fare in thin hus!
8. *Her tho arſtantenti sliumo fora in*
inti nam thas betti, thar her analag,
inti gieng in ſin hus,
mihhiloſonti Got.
9. *Inti wurdun gifulte forhtu, ſus quedante:*
Wir giſahumes wuntar hiutu!
inti diuriſotun Got,
thie thar ſuliha giuualt gab mannon.

Ascendit tunc in naviculam,
& transfretavit, & venit in civitatem ſuam.
2. Et ecce quatuor viri, portantes
in lecto hominem, qui erat paralyticus,
& quærebant eum inferre
& ponere ante Jeſum.
3. Et non invenientes, qua parte
eum ferrent præ turba,
aſcenderunt ſupra tectum,
[28] & removerunt tectum"
& per tegulas ſubmiſerunt illum
cum lecto in medium ante Jeſum.
4. Quorum fidem ut vidit,
dixit paralytico:
Confide, fili, remittuntur tibi peccata tua!
5. Et cœperunt cogitare Scribæ
& Phariſæi dicentes:
Quis eſt hic qui loquitur blasphemias?
quis poteſt dimittere peccata niſi ſolus Deus?
6. Et cum cognoviſſet Jeſus cogitationes eo-
reſpondens dixit ad illos: (rum,
Quid cogitatis mala in cordibus veſtris?
quid eſt facilius, dicere,
dimittuntur tibi peccata,
an dicere, ſurge & ambula?
7. Ut autem ſciatis, quia filius hominis
poteſtatem habet in terra
dimittere peccata, ait paralytico.
Tibi dico: Surge, tolle lectum tuum,
& vade in domum tuam!
8. Ille ergo ſurgens confeſtim coram illis
& tulit lectum, in quo jacebat,
& abiit in domum ſuam,
magnificans Deum.
9. Et repleti ſunt timore, dicentes:
Vidimus mirabilia hodie!
& glorificaverunt Deum,
qui dedit poteſtatem talem hominibus.

27) Schilt. *uuontarotun.*
28) Omiſit hæc Palthenius, habet tamen Schilt. apogr. Germ. Latinam verſionem e Vulgata appoſuimus.
29) Schilt. *furlazano.*
30) Palth. Præf. *thenkit ir.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. LV.

Reguli filius ſanatur.

Joh. IV, 46-fin.

Quam abur tho in Canaan Galileæ,
thar her teta thas uuaſſar zi uuine,
inti uuas thar ſum rihtari;
thes ſun uuas ſiob, in Capharnaum.
2. *Mitthiu her giborta, thas ther Heilant quam*
fon Judeon zi Galileu,
gieng zi imo, inti bat inan,
thaz her nidarſtigi inti heilti ſinan ſun,
ther bigan tho ſterban.
3. *Tho quad ther Heilant zi imo:*
Nibi ir zeichan inti wuntar giſehet,
ander uuis ni giloubet ir.
4. *Tho quad imo ther rehtari:*
Truhtin nidarſtig, ér thanne orſterbe min ſun.
Tho quad imo ther Heilant: Far, thin ſun lebet.
5. *Giloupte ther man themo uuorte,*
thas imo ther Heilant quad, inti fuor.
6. *Imo tho ju nidarſtigantemo,*
ſcalca liofun ingegin imo,
inti ſagetun ſus quedante,
thaz ſin ſun lebeti.
7. *Tho eiſcota her thia zit fon in,*
in thero imo bazeta,
inti quadun ſie imo, uuanta geſteron zi thero ſibuntun
furliez inan thas ſiebar. (*ziti*
8. *Furſtuont tho the ther fater,*
thaz thiu zit uuas,
in theru imo quad ther Heilant:
Thin ſun lebet.
Tho giloupta her inti al ſin hus.

VEnit ergo iterum in Cana Galilææ,
ubi fecit aquam vinum,
& erat quidam regulus,
cujus filius infirmabatur, in Capernaum.
2. Quum hic audiſſet, quia Jeſus adveniret
à Judæa in Galilæam,
abiit ad eum, & rogabat eum,
ut deſcenderet & ſanaret filium ejus,
qui incipiebat tunc mori.
3. Dixit ergo Jeſus ad eum:
Niſi ſigna & prodigia videritis,
aliter non creditis.
4. Tunc dixit ei regulus: (meus.
Domine deſcende, priusquam moriatur filius
Tunc dixit ei Jeſus: Vade, filius tuus vivit.
5. Credidit homo ſermoni,
quem dixit ei Jeſus, & ibat.
6. Illo vero jam deſcendente,
ſervi occurrerunt ei,
& nunciaverunt dicentes,
quia filius ejus viveret.
7. Interrogabat autem horam ab iis,
in qua melius habuerat,
& dixerunt ei, quia heri hora ſeptima
reliquit eum febris.
8. Cognovit ergo Pater,
quia illa hora erat,
in qua dixit ei Jeſus:
Filius tuus vivit,
Tunc credidit ipſe & domus ejus tota.

CAP. LVI.

Chriſtus cum peccatoribus diſcumbit, idipſum defendit & præſentes inſtruit.

Matth. IX, 10-17. Marc. II, 14-22. Luc. V, 29-fin.

Teta imo gauma [31] *mihhila*
Levi in ſinemo hus,
2. *Ward tho, imo ſizenthemo in huſe,*
ſenu tho manage firnfolle inti ſuntige
quemente ſazun
mit themo Heilante inti mit ſinen jungiron,
uuarun manage thie imo folgetun.
3. *Giſabun tho thie Buohhara inti Phariſei,*
thaz her az mit then ſuntigon
inti then firnfollon, quadun ſinen jungiron:
Zihiu mit then firnfollon inti then ſuntigon
izit inti trinkit juuer Meiſtar?
4. *Thas tho gihortemo ther Heilant quad in:*
Ni habent notthurfti thie heilon Laches,
oub thie ubil habent,

FEcit & convivium magnum
Levi in domo ſua.
2. Factum eſt ergo, diſcumbente eo in domo,
ecce multi publicani & peccatores
venientes diſcumbebant
cum Jeſu & diſcipulis ejus,
erant enim multi qui ſequebantur eum.
3. Videntes ergo Scribæ & Phariſæi,
quia manducaret cum peccatoribus
& publicanis, dicebant diſcipulis ejus:
Quare cum publicanis & peccatoribus
manducat & bibit Magiſter veſter?
4. Hoc audito Jeſus ait illis:
Non neceſſe habent ſani Medicum,
ſed qui male habent,

faret

31) Schilt. *gouma.*

Digitized by Google

faret inti lernet uuas thas ſi:
Ih uuillu miltida nalles blauſtar, [32]
ni quam zi thiu, thaz ih giladoti rehte,
ouh ſuntige, zi riuuu.
5. *Sie quadun tho zi imo:*
zi hiu jungiron Johannes faſtent ofto,
inti gibet tuont,
ſama ouh thero Phariſeo,
thine ezent inti trinhent
inti ni faſtent? Then quad her:
6. *Eno mugun thiu kind thero brutloufti,*
ſo lange ther brutigomo mit in iſt, faſten?
Quemet taga, mit thiu arfurit uuerdit
ſon in ther brutigomo, thanne
faſtent in then tagen.
7. *Quad tho gilihneſſe zi in:*
Nioman blezza niuues duoches
nauuit altemo giuuate,
alles nimet fullida thaz niuua
ſon themo alten, inti iſt mera gisliz.
8. *Inti nioman ſentit niuuan uuin*
in alti belgi, alles bribbit
ther niuuo uuin thie belgi,
inti uuirdet furgozzan,
inti thie belgi furuuerdent.
9. *Ouh niuuan uuin in niuua belgi*
zi ſententne iſt, inti uuerdent beidu gihaltan.
10. *Nioman trinhenti altan uuilit sliumo niuuan,*
uzouh quidit: Thas alta iſt bezira.

ite & diſcite quidnam ſit hoc:
Miſericordiam volo non ſacrificium,
non veni, ut vocarem juſtos,
ſed peccatores, in pœnitentiam.
5. At illi dixerunt ad eum:
Quare diſcipuli Joannis jejunant frequenter,
& obſecrationes faciunt,
ſimiliter & Phariſæorum,
tui edunt & bibunt
& non jejunant? Quibus ille ait:
6. Nunquid poſſunt filii nuptiarum,
quamdiu ſponſus eſt cum illis, jejunare?
Venient autem dies, cum auferetur
ab eis ſponſus, tunc
jejunabunt in diebus illis.
7. Dicebat autem ſimilitudinem ad illos:
Quia nemo aſſumentum panni rudis
aſſuit veteri veſtimento,
alioquin auffert ſupplementum novum
à veteri, & major ſciſſura fit.
8. Et nemo mittit vinum novum
in utres veteres, alioquin rumpet
vinum novum utres,
& ipſum effundetur,
& utres peribunt.
9. Sed vinum novum in utres novos
mittendum eſt, & utraque conſervantur.
10. Et nemo bibens vetus ſtatim vult novum,
dicit enim: Vetus melius eſt.

CAP. LVII.

Phariſæos ſignum petentes ſevere Chriſtus redarguit.

Matth. XII, 38-45. Luc. XI, 29-33.

Tho antlingitun imo ſumelon
fon then Buobharin inti Phariſeis ſus quedante:
Meiſtar, uuir uuollen fon thir zeichan giſehan
2. *Tho antlingenti quad in:*
Ubil cumni inti furlegan ſuobbit zeichan,
nibi zeibban [33] *ni uuirdet imo gigeban,*
nibi zeibban Jonaſes thes Wizagen.
3. *So ſo uuas Jonas in thes ueles* [34] *uuambu*
thri taga inti thriio nabt,
ſo iſt mannes ſun in herzen erdu
thri taga inti thriro nabt.
4. *Thie Nineviſcen* [35] *man arſtantent in tuome*
mit theſemo cumne, inti furnidaront iz,
uuanta ſie riuua tatun
in predigungu Jonaſes,
ſenu hier [36] *iſt mera thanne Jonas!*
5. *Sundririnu Cuningin arſtantit in thuome*
mit theſemo cumne,
inti furnidarit iz,
uuanta ſiu quam fon ente erdi
zi horrenne ſpahida Salomones,
ſenu hier iſt mera thanne Salomon!
Ih quidu ju, uuanta manage quamun

TUnc reſponderunt ei quidam
de Scribis & Phariſæis dicentes:
Magiſter, volumus à te ſignum videre.
2. Qui reſpondens ait illis:
Generatio mala & adultera ſignum quærit,
& ſignum non dabitur ei,
niſi ſignum Jonæ Prophetæ.
3. Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti
tribus diebus & tribus noctibus,
ſic erit filius hominis in corde terræ
tribus diebus & tribus noctibus.
4. Viri Ninivitæ ſurgent in judicio
cum generatione iſta, & condemnabunt eam,
quia pœnitentiam egerunt
in prædicatione Jonæ,
ecce plus quam Jonas hic!
5. Regina Auſtri ſurget in judicio
cum generatione iſta,
& condemnabit eam,
quia venit à finibus terræ
audire ſapientiam Salomonis,
& ecce plus quam Salomon hic!
Dico vobis, quia multi veniebant

fon

32) Schilt. *blouſtar.*
33) Palth. in not. leg. haud dubie *inti zeibban.*
34) Schilt. *uuales.*
35) Schilt. *Nineviſcon.*
36) Schilt. *bir.*

Digitized by Google

ſon ente erdun horen ſpabida
Salomones, inti bithiu hier iſt
mera Salomone.
6. *Thanne ther unſubiro geiſt*
uzget ſon them manne,
gengit thurub thurro ſteti,
ſuohbit reſti inti ni findit.
7. *Thanne quedit: Ih uuirbu in min hus*
thanan ih uzgieng, inti quementi
findit zuonugaz,
mit beſemen gifurbit inti gigaruuit.
8. *Thanne ferit, inti nimit ſibun*
geiſtu andere mit imo uuirſiron thanne her ſi,
inti ingangente artont thar,
inti ſint thanne thie jungiſtun thes mannes
uuirſirun then eriron:
So iſt theſemo cunne themo uuirſiſten.

à finibus terræ audire ſapientiam
Salomonis, quia hic eſt
plus Salomone.
6. Cum immundus ſpiritus
exierit ab homine,
ambulat per loca arida,
quærit requiem, & non invenit.
7. Tunc dicit: Revertar in domum meam
unde exivi, & veniens
invenit vacantem,
ſcopis mundatam & ornatam.
8. Tunc vadit, & aſſumit ſeptem
alios ſpiritus ſecum ſe nequiores,
& intrantes habitant ibi,
& fiunt tunc noviſſima hominis illius
pejora prioribus:
Sic erit generationi huic peſſimæ.

CAP. LVIII.

Beatus Mariæ venter; & beatus auditor Verbi ſedulus.

Luc. XI, 27. 28.

GItan uuard tho, mit thiu her thiſu quad,
arbeventi ſtemma ſum uuib
ſon thero menigi quad imo:
2. *Salig uuamba, thiu thib truge,*
inti thie manzon, thie thu ſugi!
3. *Her tho quad: Giuueſſo ſo ſalige ſint, thie*
giborent Gotes uuort inti thas gihaltent.

FActum eſt autem cum hæc diceret,
extollens quædam mulier vocem
de turba dixit ei:
2. Beatus venter, qui te portavit,
& ubera, quæ ſuxiſti!
3. At ille dixit: Quinimo beati, qui
audiunt verbum Dei & cuſtodiunt illud.

CAP. LIX.

Fideles matri & fratribus Chriſtus comparat.

Matth. XII, 46-fin. Marc. III, 31-fin. Luc. VIII, 20. 21.

IMo noh thanne ſprehhentemo zi then manigin,
ſenu ſin muoter inti ſine bruoder
ſtuntun uz, ſuohtun inan zi ſprehhanne.
2. *Tho quad imo ſum:*
Senu thin muoter inti thine bruoder
ſtantent uze ſuohhente thih.
3. *Her tho antlingenti imo ſus quedantemo*
quad: Wer iſt min muoter,
inti uuie ſint mine bruoder?
4. *Thenita ſina hant in ſine jungiron,*
inti quad: Senu min muoter inti mine bruoder!
ſo uuer ſo tuot uuillon
mines fater, ther iſt in himile,
ther iſt min bruoder, ſueſter, inti muoter.

ADhuc eo loquente ad turbas,
ecce mater ejus & fratres
ſtabant foris, quærentes loqui ei.
2. Dixit autem ei quidam:
Ecce mater tua & fratres tui
ſtant foris quærentes te.
3. At ille reſpondens dicenti ſibi
ait: Quæ eſt mater mea,
& qui ſunt fratres mei?
4. Extendit manum ſuam in diſcipulos ſuos,
& dixit: Ecce mater mea & fratres mei!
quicunque enim fecerit voluntatem
patris mei, qui in cœlis eſt,
ipſe meus frater, ſoror, & mater eſt.

Digitized by Google

CAP. LX.

Mulier à profluvio ſanata: Puella e morte excitata.

Matth. IX, 18-26. Marc. V, 22-fin. Luc. VIII, 41-fin.

IMo tho thiſu ſprebbentemò zi in,
ſenu tho ein heriſto thero ſamanunga,
thes namo uuas Jairus, gieng zuo,
inti betota inan, ſus quedanti:
2. *Min dohter nu arſtarb,*
ouh quim, inti ſezza thina hant
ubær ſia, ſo lebet ſiu.
Arſtuont tho ther Heilant, folgeta imo,
inti ſine jungiron.
3. *Senu tho uuib, thas*
thær bluotes fluz tholeta zuelif jar,
inti uuas managu tholenti
fon uuola managen Lachin,
inti giſpentota allu iru:
noh fon iro nihenigemo [37] *mohta uueſan giheilt,*
ouh mer uuirs habeta,
4. *Quam in thero menigi after,*
inti biruorta tradon ſines giuuates.
Quad tho innan iru:
Oba ih ſin giuuati biruori,
thanne uuirdu ih heil. Inti sliumo giſtuont
ther fluz ira bluotes,
furſtuont ſiu tho in ira libhamen,
thas ſiu heil uuas fon thero ſubti.
5. *Inti sliumo ther Heilant furſtantanti*
in imo ſelbemo mabt,

* * *

uuer biruorta mih?
6. *Tho quad Petrus inti thie mit imu* [38] *uuarun:*
Meiſtar, theſo menigi thruckent thih inti uueigent, inti
thu quidis
uuer biruorta mih? Tho quad ther Heilant:
Sih uuer biruorta mih,
ih uueiz megin fon mir uzgangen.
7. *Inti ſcouuota tho umbi thiu zi giſehanne,*
thiu thas teta.
8. *Giſah thas uuib*
thas iz bimitan ni uuas,
bibento quam, inti fiel
zi ſineu fuozon,
inti bi uuelihha ſabha ſiu inan biruorta
cundita fora allemo folke,
inti zi uuelihheru uuiſun ſiu sliumo giheilit uuard.
9. *Her quad iro tho: Dohter,*
thin giloubo teta thih heila,
far in ſibbu, inti uuis heil fon thinero ſubti.
10. *Imo noh thanne ſprebbentemo,*
quam ſum fon themo furiſten thero ſamanunga,
quedenti imo: Wanta tot iſt thin dohter,
zi thiu [39] *uueigis thu nu elihor then Meiſtar?*
11. *Ther Heilant tho gihortemo uuorte*
quad themo Furiſten thero Samanunga:
Ni curet thir forhten, giloubi ekorodo,

HÆc illo loquente ad illos,
ecce princeps Synagogæ unus,
cui nomen Jairus, acceſſit,
& adorabat eum, dicens:
2. Filia mea modo defuncta eſt,
ſed veni, impone manum tuam
ſuper eam, & vivet.
Surgebat tunc Jeſus, ſequebatur eum,
& diſcipuli ejus.
3. Et ecce mulier, quæ
ſanguinis fluxum patiebatur duodecim annis,
& fuerat multa perpeſſa
à compluribus Medicis,
& erogaverat omnia ſua,
nec ab ullo potuit curari,
ſed magis deterius habebat,
4. Venit in turba retro,
& tetigit fimbriam veſtimenti ejus.
Dicebat enim intra ſe:
Quod ſi veſtimentum ejus tetigero,
ſalva ero. Et confeſtim ſtetit
fluxus ſanguinis ejus,
ſenſit enim in ſuo corpore,
quod ſanata eſſet à plaga.
5. Et ſtatim Jeſus cognoſcens
in ſemetipſo virtutem,
quæ exierat ab eo,
converſus ad turbas ajebat:
Quis tetigit me?
6. Dixit Petrus & qui cum illo erant:
Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt,
& dicis
quis me tetigit? Et dixit Jeſus:
Tetigit me aliquis,
nam & ego novi virtutem de me exiiſſe.
7. Et circumſpiciebat videre eam,
quæ hoc fecerat.
8. Videns autem mulier
quia non latuit,
tremens venit, & procidit
ante pedes ejus,
& ob quam cauſam tetigerit ipſum
indicavit coram omni populo,
& quemadmodum confeſtim ſanata ſit.
9. Et ipſe dixit illi: Filia,
fides tua te ſalvam fecit,
vade in pace, & eſto ſana à plaga tua.
10. Adhuc eo loquente,
venit quidam ab Archiſynagogo,
dicens ei: Quia mortua eſt filia tua,
quid ultra vexas Magiſtrum?
11. Jeſus audito verbo hoc
ait Archiſynagogo:
Noli timere, crede tantum,

inti

37) Schilt. *nih einigemo.*
38) Schilt. *imo.*
39) Palth. Præf. & in not. *zi hin.*

Digitized by Google

inti ſo uuirdit ſiu heil.
Inti ni liez einigan imo folgen,
nibi Petrum, inti Jacobum,
inti Johannem, bruoder Jacobes.
12. *Mitthiu her tho quam in hus*
thes Furiſten thero ſamanunga,
giſah trumbara inti meniga
ſturmenta, inti uuofente
inti uueinonte filu. [40]
13. *Gieng tho in inti quad: Get hina,*
niſt tot thas magatin, oub ſlafit.
Inti ſhimphitun inan,
uuizente thas ſiu tot uuas.
14. *Her tho allen uzaruuorphanen,*
ginomanemo fater inti muoter
thes magatines, inti then mit imo uuarun,
gieng in thar thas magatin lah.
15. *Fieng ira hant inti quad iro.* [41]
Talitha cumi, thaz iſt arrekit,
magatin thir quidu thaz thu arſtantis!
16. *Inti uuarb ira geiſt,*
inti arſtuont sliumo thas magatin,
inti gieng, ſiu uuas alt zuelif jaro.
17. *Arquamun tho alle mihhilero forhtu,*
inti gibot in thrato,
thaz iz nioman ni uueſti.
18. *Gibot her tho zi gebanne iru ezan,*
inti argieng tho uz thiu liumunt
in alla thia erda.

& ſalva erit.
Et non permiſit quenquam ſequi ſe,
niſi Petrum, & Jacobum,
& Joannem, fratrem Jacobi.
12. Et cum veniſſet in domum
Archiſynagogi,
vidit tibicines & turbam
tumultuantem, & flentes
& ejulantes multum.
13. Et ingreſſus dicebat: Recedite,
non eſt enim mortua puella, ſed dormit.
Et deridebat eum,
ſcientes quod mortua eſſet.
14. Ipſe vero ejectis omnibus,
aſſumpto patre & matre
puellæ, & qui ſecum erant,
& ingrediebantur ubi erat puella jacens.
15. Et tenens manum ejus ait illi:
Talitha cumi, quod eſt interpretatum,
puella tibi dico ſurge!
16. Et reverſus eſt ſpiritus ejus,
& ſurrexit continuo puella,
& ambulabat, erat autem annorum duodecim.
17. Et obſtupuerunt omnes ſtupore maximo,
& præcepit illis vehementer,
ut nemo id ſciret.
18. Et juſſit illi dare manducare,
& exivit fama hæc
in univerſam terram illam.

CAP. LXI.

Chriſtus duobus Cœcis viſum reſtituit.
Matth. IX, 27-31.

THanan farentemo themo Heilante,
folgetun imo zuene blinte, ruofente inti quedente:
Milti uns Davids ſun!
2. *Mitthiu her quam zi hus,*
giengun zi imo thie blinton,
tho quad in ther Heilant:
Giloubit [42] *ir thaz ih ju thas tuon mugi?*
Quadun ſie imo: Giuueſſo Trubtin.
3. *Tho biruorta her ira ougun ſus quedanti:*
After junaremo gilouben uueſe ju!
inti inttatun ſih iro ougun.
4. *Threuuita in ther Heilant quedanti:*
Giſehet thaz iz uuer ni uuizi.
Sie tho uzgangante
gimartun inan in allero theru lantsbef.
5. *In tho uzganganten, ſeuu*
brahtun imo man ſtumman,
diuual habentan,
inti uzaruuorphanemo diuuale
ſprah ther ſtummo.
6. *Inti uuontarotun thio meuigi quedente:*
Nio in altere arougta ſih ſo in Iſrael,
iſt this nu thes Davides ſun?

Dæmonium mutum ejicit.
Matth. IX, 32. 33.
Luc. XI, 14.

ET tranſeunte inde Jeſu,
ſecuti ſunt eum duo cæci, clamantes & dicentes:
Miſerere noſtri fili David!
2. Cum autem veniſſet domum,
acceſſerunt ad eum cæci,
& dicit eis Jeſus:
Creditis quia poſſum hoc facere vobis?
Dicunt ei: Utique Domine.
3. Tunc tetigit oculos eorum dicens:
Secundum fidem veſtram fiat vobis!
& aperti ſunt oculi eorum.
4. Et comminatus eſt Jeſus iis dicens:
Videte ne quis ſciat.
Illi autem exeuntes
diffamaverunt illum in univerſa terra illa.
5. Egreſſus autem illis, ecce
obtulerunt ei hominem mutum,
dæmonium habentem,
& ejecto dæmonio
locutus eſt mutus.
6. Et miratæ ſunt turbæ dicentes.
Nunquam apparuit ſic in Iſraël,
nunquid iſte eſt filius David?

40) Schilt. *ille.*
41) Schilt. *iru.*
42) Schilt. *giloubet.*

Digitized by Google

CAP. LXII.

Blaſphemia Phariſæorum; & peccatum in Spiritum Sanctum.

Matth. IX, 34. XII, 24-37. Marc. III, 22-27. Luc. XI, 15-26.

THie Phariſæi quadun tho:
In Beelzebube, heriſten thero diuualo,
theſer uuirphet thie diuuala.
2. So her tho giſah iro githanca,
quad in: Iogiuuelih ribhi in imo ſelbimo ziteilit
uuirdit ziuuorphan, inti hus
ziteilit uuidar imo ſelbemo ni giſtentit.
3. Oba Satanas in imo ſelbemo ziteilit iſt,
uuio giſtentit thanne ſin ribhi?
ni mag giſtantan, [43] *oub enti habet,*
uuanta ir quedet, in Beelzebube
mih foruuerphan diuuala.
4. Oba ih in Beelzebube
forwurphu diuuala,
juuaru kind in hiu uuerphent ſie?
bithiu ſint ſie juuare tuomon.
5. Ziſperi oba ih in Gotes fingare
uuirphu diuuala,
giuueſſo quimit in juuih Gotes rihhi.
6. Odo uuo mag einig ingangan
in hus ſtrenges, inti ſinu uaz gineman,
in thio [44] *her anagitruweta,*
nibi her ér gibinte then ſtrengon,
inti thanne ſin hus imo binemit?
7. Ther mit mir niſt, ther iſt uuidar mir,
inti ther mit mir ni ſamonot, ther ziſpreibt.
8. Bithiu quidu ih ju: Jogiuuelih ſunta
inti bismarung uuirdit furlazzan mannon,
thes Geiſtes bismarung ni wurdit furlazzan.
Inti ſo uuer ſo quidit uuort
uuidar then mannes ſun,
uuirdit imo furlazzen,
thie thar quidet uuidar themo Heiligan Geiſt, [45]
ni uuirdit imo furlazzan
noh in thero uuerolt noh in thero zuouuartun.
9. Odo tuot guotan buom,
inti ſinan uuahsmon guotan,
odo tuot ubilan buom,
inti ſinan uuahsmon ubilon,
giuueſſo fon themo uuahsmon ther buom uuirdit furſtan-
10. Barn natrono, uuio mugut ir (ten.
guotu ſprehhan, mit thiu ir ubile birut?
Fon ginuhtſami thes herzen
ſprehhit ther mund.
11. Guot man
fon guotemo treſouue bringit guotu,
inti ubil man fon ubelimo treſouue
bringit ubilu.
12. Ih quidu ju, thaz jogeuuelih uuort
umnuz, thas man ſprehhenti ſint,
geldent reda fon themo in tuomes tage.
Fon thinen uuorton uuirdis thu girehtfeſtoget,
inti fon thinen uuorton uuirdis thu fornidarit.

PHariſæi autem dicebant:
In Beelzebub, principe dæmoniorum,
hic ejicit dæmones.
2. Ipſe autem ut vidit cogitationes eorum,
dixit eis: Omne regnum in ſe ipſo diviſum
deſolabitur, & omnis civitas
diviſa adverſus ſe non ſtabit.
3. Si autem & Satanas in ſe ipſo diviſus eſt,
quomodo ſtabit regnum ipſius?
non poteſt ſtare, ſed finem habet,
quia dicitis, in Beelzebub
ejicere dæmonia.
4. Si autem ego in Beelzebub
ejicio dæmonia,
filii veſtri in quo ejiciunt?
ideo ipſi judices veſtri erunt.
5. Porro ſi in digito Dei
ejicio dæmonia,
profecto pervenit in vos regnum Dei.
6. Aut quomodo poteſt quisquam intrare
in domo fortis, & vaſa ejus diripere,
in quibus confidebat,
niſi prius alligaverit fortem,
& tunc domum illius diripiat?
7. Qui non eſt mecum, contra me eſt,
& qui non congregat mecum, ſpargit.
8. Ideo dico vobis: Omne peccatum
& blasphemia remittetur hominibus,
Spiritus autem blasphemia non remittetur.
Et quicunque dixerit verbum
contra filium hominis,
remittetur ei,
qui autem dixerit contra Spiritum Sanctum,
non remittetur ei
neque in hoc ſeculo neque in futuro.
9. Aut facite arborem bonam,
& fructum ejus bonum,
aut facite arborem malam,
& fructum ejus malum,
ſiquidem ex fructibus arbor cognoſcitur.
10. Progenies viperarum, quomodo poteſtis
bona loqui, cum ſitis mali?
Ex abundantia enim cordis
os loquitur.
11. Bonus homo
de bono theſauro profert bona,
& malus homo de malo theſauro
profert mala. (bum
12. Dico autem vobis, quoniam omne ver-
otioſum, quod locuti fuerint homines,
reddent rationem de eo in die judicii.
Ex verbis enim tuis juſtificaberis,
& ex verbis tuis condemnaberis.

43) Schilt. *geſtantan.*
44) Schilt. *thiu.*
45) Schilt. *Heiligan Geiſte.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. LXIII.

Martha ſerviens, Maria optimum eligens.

Luc. X, 38-fin.

WArd tho uuarlibbo, mit thiu ſie fuorun,
thaz herſelbo gieng in ſuma burgilun,
inti ſum uuib, Martha ginennot,
intphieng inan in ira hus.
2. Thero uuas ſueſter, namen Maria,
thiu ziſperi ſaz nab Trubtines fuozun,
inti giborta ſin uuort.
3. Martha uuarlibbo avalota
umbi thas oftiga ambabt,
thiu ſtuont inti quad: Trubtin,
niſt thir iz ſorga thaz min ſueſter
liez mib einun ambahtan?
quad iro, thaz ſiu mir helpe.
4. Tho antlingenti quad iru Trubtin:
Martha, Martha, thu biſt ſuorgefol
inti gitruobit umbi managu,
ziſperi eines iſt notburf,
Maria gicos thas beziſta teil,
thas ni uuirdit arfurit fon iru.

FActum eſt autem, dum irent,
& ipſe Jeſus intravit in quoddam caſtellum,
& mulier quædam, Martha nomine,
excepit illum in domum ſuam.
2. Et huic erat ſoror, nomine Maria,
quæ etiam ſedens ſecus pedes Domini
& audiebat verbum illius.
3. Martha autem ſatagebat
circa frequens miniſterium,
quæ ſtetit & ait: Domine,
non eſt tibi curæ quod ſoror mea
reliquit me ſolam miniſtrare?
dic ergo illi, ut me adjuvet.
4. Et reſpondens dixit illi Dominus:
Martha, Martha, ſollicita es,
& turbaris erga plurima,
porro unum eſt neceſſarium,
Maria optimam partem elegit,
quæ non aufferetur ab ea.

CAP. LXIV.

Johannis ad Chriſtum legatio. Illius commendatio.

Matth. XI, 1-19. Luc. VII, 18-35.

JObannes uuarlibbo mitthiu her giborta
in gibentin Chriſtes uuerc,
gibalota ſine jungiron zuene,
ſanta ſie zi Trubtine inti quad:
Biſt thu ther zuouuert iſt,
odo anderes beitomes?
2. In theroſelbon ziti heilita manage
fon ſubtin inti fon ſueren
inti fon ubilen geiſton,
inti manige blinten gab geſiht.
3. Her tho antlingenti quad in:
Get inti ſaget Johanne
thas ir giſahut inti gihortut,
uuanta blinte giſehent, halze gangent,
riobe ſint giſubirite, toube giborent,
tote arſtantent, thurftige ſint gipredigot,
inti ther iſt ſalig [46], ther ni uuirdit
biſuihhan in mir.
4. In tho thanan ganganten,
bigonda her quedanne fon Iohanne
zi thero menigi: Zi hiu giengut ir uz
in uuoſtinna ſehan?
rora fon uuinte giuuegita?
5. Zi hiu giengut uz ſehan?
man mit uueihhen giuuatin giuuatitan?
Senu thie in diuremo giuuate ſint
inti in uuolon, thie ſint in Cuningo huſen.

JOhannes autem cum audiſſet
in vinculis opera Chriſti,
convocans duos de diſcipulis ſuis,
miſit ad Jeſum dicens:
Tu es qui venturus eſt,
an alium expectamus?
2. In ipſa autem hora curavit multos
à languoribus & plagis
& ſpiritibus malis,
& cæcis multis donavit viſum.
3. Et reſpondens dixit illis:
Euntes nunciate Joanni
quæ vidiſtis & audiſtis,
quia cæci vident, claudi ambulant,
leproſi mundantur, ſurdi audiunt,
mortui reſurgunt, pauperes evangelizantur,
& beatus eſt, qui non fuerit
ſcandalizatus in me.
4. Illis autem abeuntibus,
cœpit dicere de Johanne
ad turbas: Quid exiiſtis
in deſertum videre?
harundinem vento agitatam?
5. Quid exiiſtis videre?
hominem mollibus veſtimentis indutum?
Ecce qui in veſte pretioſa ſunt
& deliciis, in domibus Regum ſunt.

46) Schilt. *ſalib.*

Digitized by Google

6. *Zi biu giengut ir uz giſehan? Wizagon?*
Ziſperi ſagen ih ju meron thanne Wizagon,
this iſt ther fon themo giſcriban iſt:
Senu ih ſentu minan engil
furi thin annuzzi,
ther gigarauuit thinan uueg fora thir.
7. *War quidu ih ju, thaz mera uuibo*
giburti Wizago Johanne themo toufare nioman iſt,
thie thar minniro iſt in himilo ribbe,
mero iſt imo.
8. *Inti al thas folc thas horenti,*
inti thie firnfollun man,
rehtfeſtigotun Got,
gitoufite Johanniſes toufi.
9. *Thie Phariſæi inti thie euua lertun*
Gotes girati urzarnitun in in ſelbon,
ni gitoufte fon imo.
10. *Fon then tagon Johanniſes thes Toufares*
unzan nu himiloribbi tholet not,
inti notnumftige
nement iz.
11. *Alle Wizago uuarlibbo inti euua*
unzan anan Iohannem uuizagotun,
oba ir intphahen uuollet, her iſt Helias,
thie thar zuouuert iſt.
Thie thar habe orun zi horenne ther hore!
12. *Wemo tuono ih gilibbaz this cunni?*
Gilih iſt knehton ſizenten in ſtrazu,
ruofente in ebanlibben quedent:
Wir ſungen ju, inti ir ni ſalzotut,
uuir uuiofun, inti ir ni ruzut.
13. *Quam uuarlibbo Iohannes nob ezenti*
nob trinhenti, inti quedont thanne:
Her habet diuual.
14. *Quam ther mannes ſun ezenti inti trinhenti,*
inti ſie quedent: Senu man filu ezenti
inti uuin trinko,
firnfollero inti ſuntigero friunt,
inti rehtfeſtigot iſt ſpahida fon iro kindtin.

6. Sed quid exiiſtis videre? Prophetam?
Utique dico vobis & plus quam Prophetam,
hic eſt enim, de quo ſcriptum eſt:
Ecce ego mitto angelum meum
ante faciem tuam,
qui præparabit viam tuam ante te.
7. Amen dico vobis: Major inter mulierum
natos Propheta Joanne Baptiſta nemo eſt,
qui autem minor eſt in regno cœlorum,
major eſt illo.
8. Et omnis populus audiens,
& publicani,
juſtificaverunt Deum,
baptizati baptismo Johannis.
9. Phariſæi autem & legis periti
conſilium Dei ſpreverunt in ſemet ipſo,
non baptizati ab eo.
10. A diebus autem Johannis Baptiſtæ
usque nunc regnum cœlorum vim patitur,
& violenti
rapiunt illud.
11. Omnes enim Prophetæ & lex
usque ad Johannem prophetarunt,
& ſi vultis recipere, ipſe eſt Elias,
qui venturus eſt.
Qui habet aures audiendi audiat! (nem iſtam?
12. Cui autem ſimilem æſtimabo generatio-
Similis eſt pueris ſedentibus in foro,
qui clamantes coæqualibus dicunt:
Cecinimus vobis, & non ſaltaſtis,
lamentavimus, & non planxiſtis.
13. Venit autem Johannes neque manducans
neque bibens, & dicunt:
Dæmonium habet.
14. Venit filius hominis manducans & bibens,
& dicunt: Ecce homo vorax
& potator vini,
publicanorum & peccatorum amicus,
& juſtificata eſt ſapientia à filiis ſuis.

CAP. LXV.

Civitatum Chorazin, Bethſaidæ & Capernaum, reprehenſio.

Matth. XI, 20-24. Luc. X, 13-15.

THo bigonda itiuuizon then burgin,
in then gitanu uuarun managu ſin megin,
bithiu uuanta ſie nie tatun riuua.
2. *We thir Corazain! uue thir Betſaida!*
bithiu oba in Tyro inti in Sidone
gitanu uuarin megin, thie in ju gitanu ſint,
forn in haru inti in aſcun riuua tatin.
3. *War ſagen ih ju thob:*
Tyro inti Sidoni furlazanera uuirdit
in thuomes tage, thanne ju ſi.
4. *Inti thu Capharnaum enoni ja*
arheuiſtu thih unzan himil?
unzan in hella niderſtigis. 47

TUnc cœpit exprobrare civitatibus,
in quibus factæ ſunt plurimæ virtutes ejus,
quod non egiſſent pœnitentiam.
2. Væ tibi Chorazim! væ tibi Bethſaida!
quia ſi in Tyro & Sidone
factæ fuiſſent virtutes, quæ factæ ſunt in vobis,
olim in cilicio & cinere pœnitentiam egiſſent.
3. Veruntamen dico vobis:
Tyro & Sidoni remiſſius erit
in die judicii, quam vobis.
4. Et tu Capernaum nunquid
usque in cœlum exaltaberis?
usque in infernum deſcendes.

Wanta

47) Schilt. *nidarſtigis.*

Digitized by Google

Wanta oba in Sodomu uuarin gitanu megin,
thie thar gitanu ſint in thir,
odo uuan uuonetin unzan theſan tag.
5. Thoh uuar ſagen ih ju,
thero herdu Sodomorum furlazaner uuirdit
in thuomes tage, thanne thir.

Quia ſi in Sodom factæ fuiſſent virtutes,
quæ factæ ſunt in te,
forte manſiſſent usque in hunc diem.
5. Veruntamen dico vobis,
quia terræ Sodomorum remiſſius erit
in die judicii, quam tibi.

CAP. LXVI.

Apoſtolorum reditus. Chriſti cum illis in deſertum ſeceſſus.

Matth. XIV, 13. Marc. VI, 30. 31. Luc. IX, 10.

Mittbiu thie Apoſtoli quamun zi themo Heilante,
ſagetun imo allu
ſo uuelibbo ſie tatun inti lertun.
2. Inti quad her in: Quemit ſumtringen
in uuoſta ſtat, inti reſtet ein luzil.
3. Warum uuarlibbo thie thar quamun manage,
nob zi ezanne habetun ſtunta.

ET cum veniſſent Apoſtoli ad Jeſum,
renunciaverunt illi omnia
quæ fecerant & docuerant.
2. Et ait illis: Venite ſeorſum
in deſertum locum, & requieſcite puſillum.
3. Erant autem qui veniebant multi,
& nec manducandi ſpatium habebant.

CAP. LXVII.

LXX. Diſcipulorum miſſio factorumque relatio, Chriſti exultantis gratiarum actio, Omnium ad ſe invitatio.

Matth. XI, 25-30. Luc. X, 1. 16-22.

After thiu gizeichonota Truhtin
andere zuene inti ſibunzug, inti ſanta ſie zuero furi
ſin anuzi
in jogeuuelibba[48] burgi inti ſtat,
thara her uuas zuouuart, inti quad in:
2. Ther ju borit ther borit mir,
inti ther juwih uozirnit ther uozirnit mih,
ther mih uozirnit ther uozirnit then, ther mih ſanta.
3. Wirbun tho thie zuene inti ſibunzug
mit giveben ſus quedente:
Truhtin, jo diuuala ſin uns untarthiutite
in thinemo namen.
Tho quad her in:
4. Ih giſah Satanaſen ſo ſo blehezunga
fon himilo fallentan.
5. Senu ih gab ju
giuualt zi tretanne ubar natrun,
inti ſcorpiones, inti ubar al
megin thes fiantes, inti nio uuiht terit ju.
6. Thoh uuidero in thiu ni curet giuueben,
thaz ju thie geiſta ſint untarthiutite,
giuuebet uuarlibbo, thaz juuere namon
ſint giſcribanne[49] in himile.
7. In theroſelbun ziti giuuah her
in themo Heilagen Geiſte,
inti quad: Ih lobon thih Fater, Truhtin
himiles inti erdis, uuanta thu giburgi thiſu
fon ſpaben inti uuiſen,

POſthæc autem deſignavit Dominus
& alios ſeptuaginta duos, & miſit illos binos
ante faciem ſuam
in omnem civitatem & locum,
quo erat ipſe venturus, & dicebat illis:
2. Qui vos audit me audit,
& qui vos ſpernit me ſpernit,
qui autem ſpernit me ſpernit eum, qui miſit me.
3. Reverſi autem ſeptuaginta duo
cum gaudio dicentes:
Domine, etiam dæmonia ſubjiciuntur nobis
in nomine tuo.
Et ait illis:
4. Videbam Satanam ſicut fulgur
de cœlo cadentem.
5. Ecce dedi vobis
poteſtatem calcandi ſupra ſerpentes,
& ſcorpiones, & ſuper omnem
virtutem inimici, & nihil vobis nocebit.
6. Veruntamen in hoc nolite gaudere,
quia ſpiritus vobis ſubjiciuntur,
gaudete autem, quia nomina veſtra
ſcripta ſunt in cœlis.
7. In ipſa hora exultavit
in Spiritu Sancto,
& dixit: Confiteor tibi Pater, Domine
cœli & terræ, quia abſcondiſti hæc
à ſapientibus & prudentibus,

48) Schilt. *jogiuuelibba.*

49) Schilt. *geſcribanne.*

Digitized by Google

inti intrigi ſiu luzilen.
Ziſperi Fater, uuanta iz ſo uuas gilibbet fora thir.
8. *Allu mir giſelitu ſint*
fon minemo Fater, nioman ni uueiz then ſun
nibi ther Fater, noh then Fater uueiz nioman
nibi ther Sun, inti thanne iz ther Sun
uuili intriban.
9. *Inti giuuant zi ſinen jungiron quad:*
Quemit zi mir alle, thie giarbeitite 50
inti biladane birut, inti ih labon juuih.
Nemet min joh ubar juuih,
inti lernet fon mir, thaz ih mandauuari bin
inti odmuotig in herzen,
inti ir findet reſti juuaren ſelon,
min job iſt ſuozi,
inti min burdin iſt libti.
10. *Oba uuer quimit zi mir, inti ni hazet ſinan fater,*
inti muoter, inti quenun, inti kind,
inti dohter, inti ſueſter,
inti noh nu ſin ferah,
ni mag uueſan min jungiro.
11. *Inti ther ni tregit ſin cruci,*
inti quimit after mir,
ni mag uueſan min jungiro.
12. *Welih juuer iſt, ther uuolle*
turra zimbron,
nibi her ér ſizzenti zele thiu gifuoru,
thiu thar notthurft ſint,
oba her habet zi gifremenne?
13. *Thaz ni ſi after thiu her gilegit thie fundamenta,*
inti ni mag iz gifremen,
alle thie iz giſehent biginnen
inan bismaron, ſus quedante:
Bithiu theſer man bigunda zimbron,
inti ni mohta iz gienton.
14. *Welih Cuning, farenti zi gifremenne*
gifeht uuidar anderan Cuning,
nibi her ér ſizzenti thenke,
oba her mugi mit zehen thuſuntin
themo ingegin faran, ther mit zueinzug
thuſuntin quam zi imo,
nibi halt imo noh thanne ferro farentemo
boton ſententi bittet thes zi ſibbu ſi?
15. *So allero giuuelih ſon ju,*
ther ni furſehhit allen, thie her biſizzit,
ni mag min jungiro uueſan.

& revelaſti ea parvulis.
Etiam ſic Pater, quia ſic fuit placitum ante te.
8. Omnia mihi tradita ſunt
à Patre meo, & nemo novit filium
niſi Pater, neque Patrem quis novit
niſi filius, & cui filius
voluerit revelare.
9. Et converſus ad diſcipulos ſuos dixit:
Venite ad me omnes, qui laboratis
& onerati eſtis, & ego reficiam vos.
Tollite enim jugum meum ſuper vos,
& diſcite à me, quia mitis ſum
& humilis corde,
& invenietis requiem animabus veſtris,
jugum enim meum ſuave eſt,
& onus meum leve.
10. Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum,
& matrem, & uxorem, & filios,
& fratres, & ſorores,
adhuc autem & animam ſuam,
non poteſt meus eſſe diſcipulus.
11. Et qui non bajulat crucem ſuam,
& venit poſt me,
non poteſt meus eſſe diſcipulus.
12. Quis enim ex vobis, volens
ædificare turrim,
non prius ſedens computat ſumptus,
qui neceſſarii ſunt,
ſi habeat ad perficiendum?
13. Ne poſtea quam poſuerit fundamentum,
& non potuerit perficere,
omnes qui vident incipiant
illudere ei, dicentes:
Quia hic homo cœpit ædificare,
& non potuit conſummare.
14. Aut quis Rex, iturus committere
bellum adverſus alium Regem,
non ſedens prius cogitat,
ſi poſſit cum decem millibus
occurrere ei, qui cum viginti
millibus venit ad ſe,
alioquin adhuc illo longe agente
legationem mittens rogat quæ pacis ſunt?
15. Sic ergo omnis ex vobis,
qui non renunciat omnibus, quæ poſſidet,
non poteſt meus eſſe diſcipulus.

CAP. LXVIII.

Diſcipulos Sabbatho ſpicas evellentes Chriſtus defendit.

Matth. XII, 1-6. Marc. II, 23-fin. Luc. VI, 1-5.

WAs giuuortan tho in Sambaztag
afteren ériren, mitthiu ther Heilant fuor
ubar ſati, abrahun hungerente
ſine jungiron ahir, inti azun,
ſchelente iz mit iro hanton.

ET factum eſt in Sabbatho
ſecundo-primo, cum tranſiret Jeſus
per ſata, vellebant eſurientes
diſcipuli ejus ſpicas, & manducabant,
confricantes manibus.

2. *Sume*

50) Schilt. *giarbitite.*

Digitized by Google

2. *Sume thero Phariſæorum quadun in:*
Ziu tuot ir thaz ju arloubit niſt in Sambaz-tag?
3. *Tho antlingita ther Heilant zi in inti quad:*
Nob ir laſut thas David teta,
mit thiu in hungirita inti thie mit imo uuarun,
uuio her ingieng in thas Gotes hus,
inti brot fora Gote giſeztu nam,
inti az, inti gab then, thie mit imo uuarun,
thiu erloubit ni uuarun imo zi ezzanne,
nibi then einon herthaſton mannon?
r1 inti quad in: "

* * *

4. *Eno ni laſut ir in thero euu,*
bithiu in Sambaztag herthaſte
in themo temple Sambaztag ni uiront,
inti uzzan laſtar ſint?
5. *Ih ſagen ju, thaz hier mera iſt thanne tempal,*
Sambaztag thuruh man gitan iſt,
nalles man thuruh then Sambaztag.

2. Quidam autem Phariſæorum dicebant illis:
Quid facitis quod non licet in Sabbathis?
3. Et reſpondens ad eos dixit:
Nec hoc legiſtis quod David fecit,
cum eſuriſſet ipſe & qui cum eo erant,
quomodo intravit in domum Dei,
& panes propoſitionis ſumpſit,
& manducavit, & dedit his, qui cum ipſo erant,
quos non licebat ei manducare,
ni ſolis ſacerdotibus?
& dicebat illis:
Quia Dominus eſt filius hominis etiam Sabba-
4. Aut non legiſtis in lege, (thi.
quia Sabbathis Sacerdotes
in templo Sabbathum violant,
& ſine crimine ſunt?
5. Dico vobis, quia templo major eſt hic,
Sabbathum propter hominem factum eſt,
& non homo propter Sabbathum.

CAP. LXIX.

Aridæ manus in Sabbatho curatio, ejusque facti excuſatio.

Matth. XII, 9-21. Marc. III, 1-6. Luc. VI, 6-11.

WAs tho giuuortan in anderemo Sambaztage,
thaz her gieng in thie ſamanunga
inti lerta, inti uuas thar man,
thes zeſua hant thurri uuas in.
2. *Bebieltun tho thie Scribara inti thie Phariſei,*
oba her in Sambaztag heilti,
thaz ſie fundin zi ruogenne inan.
3. *Her uuarlibbo uueſta iro githanca,*
tho quad her themo man, thie thar habeta
thia thurrun hant: Arſtant
inti giſtant in mitten! Her tho ufftantanti giſtuont.
4. *Tho quad ther Heilant zi in:*
Ih fragen juuih, oba iz arloubit ſi
in Sambaztag uuola tuon oda ubilo,
ſela heila tuon oda furlioſan?
Tho ſuigetun ſie.
5. *Inti umbiſcouuenten allen*
quad themo manne: Artheni thina hant!
Inti her arthenita, inti arſezit uuard
heili ſin hant, ſama ſo thiu anderu.
6. *Tho quad her zi in: Wer iſt fon ju man,*
thie thar habe ein ſcaf, inti
oba iz bifellit in Sambaztag in gruoba,
nibi her neme inti iz ufheve?
mihhiles bezzira r2 iſt ther man themo ſcafe?
Bithiu gilimphit in Sambaztag uuola zi tuonne.
7. *Sie tho gifulte uuarun unuuiſtuome,*
inti ſprahhun untarzuiſgen,
uuas ſie tatin themo Heilante.
8. *Ther Heilant uuizenti thas fuor r3 thana,*
inti folgetun imo manage,
inti heilta ſie alle,
gibot in, thas ſie inan ougazorahtan ni tatin.

FActum eſt autem & in alio Sabbatho,
ut intraret in Synagogam
& doceret, & erat ibi homo,
& manus ejus dextra erat arida.
2. Obſervabant autem Scribæ & Phariſæi,
ſi in Sabbatho curaret,
ut invenirent unde accuſarent illum.
3. Ipſe vero ſciebat cogitationes eorum,
& ait homini, qui habebat
manum aridam: Surge
& ſta in medium! Et ſurgens ſtetit.
4. Ait autem ad illos Jeſus:
Interrogo vos, ſi licet
Sabbathis benefacere an male,
animam ſalvam facere an perdere?
At illi tacebant.
5. Et circumſpectis omnibus
dixit homini: Extende manum tuam!
Et extendit, & reſtituta eſt
ſanitati manus ejus, ſicut & altera.
6. Et dixit ad eos: Quis erit ex vobis homo,
qui habeat ovem unam, &
ſi ceciderit hæc Sabbathis in foveam,
nonne tenebit & levabit eam?
quanto magis eſt melior homo ove?
Itaque licet Sabbathis benefacere.
7. Ipſi autem repleti ſunt inſipientia,
& colloquebantur ad invicem,
quidnam facerent Jeſu.
8. Jeſus itaque ſciens receſſit inde,
& ſecuti ſunt eum multi,
& curavit eos omnes,
& præcepit eis, ut manifeſtum eum non facerent.

51) Supplevimus hæc omiſſa â Palthenio, ex MSCto Schilteriano.
52) Schilt. *bezira.*
53) Schilt. *fuort.*

Digitized by Google

9. *Thaz uuari gifullet thas thar giquetan iſt*
thurub Eſaiam then Wizagon ſus quedantan:
Senu min kneht, then ih kos,
min giminnoto, in themo uuola gilibbeta
minero ſelu, ib ſezzu minan geiſt
ubar inan, inti tuom thioton ſagit,
ni ſtritit, noh ni ruofit,
noh ni horit fibuuer in ſtrazu ſina ſtemma,
rora giknuſita ni bibribbit,
inti lin riobbenti [54] ni leskit,
unzan uzgileite zi ſige tuom,
inti in ſinemo namon thiatogo [55] gitruuent.

9. Ut adimpleretur quod dictum eſt
per Eſaiam Prophetam dicentem:
Ecce puer meus, quem elegi,
dilectus meus, in quo bene complacuit
animæ meæ, ponam ſpiritum meum
ſuper eum, & judicium gentibus nunciabit,
non contendet, neque clamabit,
neque audiet aliquis in platea vocem ejus,
arundinem quaſſatam non confringet,
& linum fumigans non extinguet,
donec ejiciat ad victoriam judicium,
& in nomine ejus gentes ſperabunt.

CAP. LXX.

Chriſtus in monte orans, & in navi prædicans.

Luc. VI, 12. Matth. XIII, 1-3. Marc. IV, 1-3. Luc. VIII, 4.

Was tho giuuortan in then tagen,
gieng in berg beton,
inti uuas ubar naht uuahhenti in Gotes gibete.
2. *Tho tag uuas giuuortan,*
gihalota zi imo ſine jungiron,
inti uzgangenti fon themo huſe
ſaz nah themo ſeuue, inti giſamanote uuarun
zi imo manage menigi,
ſo thaz her in ſcef inſtigenti
ſaz, inti al thiu menigi
ſtuont in themo ſtomo ſtedu,
inti ſprah In managa
in ratiſſun, ſus quedenti:

FActum eſt autem in illis diebus,
exiit in montem orare,
& erat pernoctans in oratione Dei.
2. Et quum dies factus eſſet,
vocavit diſcipulos ſuos,
& exiens de domo
ſedebat ſecus mare, & congregatæ ſunt
ad eum turbæ multæ,
ita ut in naviculam adſcendens
ſederet, & omnis turba
ſtabat in littore,
& locutus eſt eis multa
in parabolis, dicens:

CAP. LXXI.

Parabola ſeminis in quadruplici terra.

Matth. XIII, 4-9. Marc. IV, 3-9. Luc. VIII, 5-8.

Senu gieng tho az thie thar ſauuit,
zi ſauuenne ſamon ſinan.
2. *Mitthiu her tho ſata, ſumiu fielun*
nah themo uuege, inti wurdun furtretanu,
inti quamun fugala himiles,
inti frazun thiu.
3. *Andaru fielun*
in ſteinaht lant, thar nih habeta mihhila erda,
inti sliumo giengun uf,
uuanta ſie ni habetun erda tiuſi,
ufganteru [56] ſunnon furbrantiu uuirdun,
inti bithiu ſie ni habetun wurzala, furthorretun.
4. *Sumiu fielun in thorna,*
tho uuohſun thorna, inti furthamſtun [57] iz.
5. *Andaru fielun in guota erda,*
inti gabun uuahsmon, andaru zehenzugfalto,
andaru ſehszugfalto, andaru thrizugfalto.
6. *Thiſu quedenti riof her:*
Thie thar habe orun zi horenne hore!

ECce exiit qui ſeminat,
ſeminare ſemen ſuum.
2. Et dum ſeminat, quædam ceciderunt
ſecus viam, & conculcata ſunt,
& venerunt volucres cœli,
& comederunt ea.
3. Alia autem ceciderunt
in petroſa, & non habuerunt terram multam,
& continuo exorta ſunt,
quia non habebant altitudinem terræ,
ſole autem orto æſtuaverunt,
& quia non habebant radicem, aruerunt.
4. Alia vero ceciderunt inter ſpinas,
& creverunt ſpinæ, & ſuffocaverunt ea.
5. Alia ceciderunt in terram bonam,
& dabant fructum, alia centeſimum,
aliud ſexageſimum, aliud triceſimum.
6. Hæc dicens clamabat:
Qui habet aures audiendi audiat!

54) Palth. in not. legendum videtur *roubbenti*. v. c. II, 3. ſed & præſens lectio defendi poteſt per ea quæ tradit Lipſius in Gloſſ. v. *ruecont*.
55) Palth. in not. *thiotono*. v. ſupr. c. VII. §. 6.
56) Schilt. *ufgangetu*.
57) Palth. in not. *furthamſtun*.

CAP.

Digitized by Google

CAP. LXXII.

Parabola boni Seminis & Zizaniorum.

Matth. XIII, 24-30.

ANdera ratiſſa furiſazta her in inti quad:
Gilih iſt himilo ribbi
manne, thie thar ſata guotan ſamon
in ſinan accar.
2. Tho thie man intsliefun, [58]
quam ſin fyant, inti ubarſata
beres boton in mittan then uueizi,
inti gieng thana.
3. Mitthiu tho uuohs thas gras,
inti uuahsmon teta,
tho arougta ſih thie beres boto.
4. Tho giengun ſcalca zuo thes hiuuiskes fater,
inti quadun imo: Truhtin, ja thu
guotan ſamon ſatos in thinan accar,
uuanan habet her then beresboton?
Tho quad her in: Fyantman [59] *teta thas.*
5. Tho quadun imo thie ſcalca:
Wil thu thaz uuir færen inti arleſemes iz uz?
Tho quad her: Nein, min ir ſamanonte
then beres boton aruuorzalot ſaman then uueizi mit imo.
6. Lazet jogiuuedar uuahſan
unzan zi arni, in thero arnziti
quidu ih then arnarin; Giſamanot zi eriſten
then beresboton, inti gibintet in gerbilinon,
zi furbrennenne, then uueizi
giſamanot in mina ſkiura.

ALiam parabolam propoſuit illis dicens:
Simile factum eſt regnum cœlorum
homini, qui ſeminavit bonum ſemen
in agro ſuo.
2. Quum autem dormirent homines,
venit inimicus ejus, & ſuperſeminavit
zizania in medio tritici,
& abiit.
3. Quum autem creviſſet herba,
& fructum feciſſet,
tunc apparuerunt & zizania.
4. Accedentes autem ſervi patris familias
& dixerunt ei: Domine, nonne
bonum ſemen ſeminaſti in agro tuo,
unde ergo habet zizania?
Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit.
5. Servi autem dixerunt ei:
Vis? imus & colligimus ea.
Et ait: Non, ne forte colligentes
zizania eradicetis ſimul & triticum cum eis.
6. Sinite utraque creſcere
usque ad meſſem, & in tempore meſſis
dicam meſſoribus: Colligite primum
zizania, & alligate ea in faſciculos
ad comburendum, triticum
congregate in horreum meum.

CAP. LXXIII.

Parabola grani ſinapis.

Matth. XIII, 31. 32. Marc. IV, 31. 32. Luc. XIII, 19.

ANdera ratiſſa franſazta her in, ſus quedenti:
Wemo iſt gilih Gotes ribbi?
inti uuemo uuanu ih thaz iz gilih ſi?
odo uuelihhero [60] *ratiſſu uuidarmezomes iz?*
2. Iz iſt gilih corne ſenafes,
thas inphahenti man ſata iz in ſinan garton,
thas iſt minniſta allero wurzo,
inti iſt buom, ſo thaz himiles fugala
quement inti artont in ſinen zuelgon.

ALiam parabolam propoſuit eis, dicens:
Cui ſimile eſt regnum Dei?
& cui ſimile eſſe æſtimo illud?
aut cui parabolæ comparabimus illud?
2. Simile eſt grano ſinapis,
quod accipiens homo ſeminavit in hortum
quod minimum eſt omnibus oleribus, (ſuum,
& fit arbor, ita ut volucres cœli
veniant & habitent in ramis ejus.

58) Schilt. *insliefun.*
59) Schilt. ſeparatim, *fyant man.*
60) Schilt. *wilihhero.*

Digitized by Google

CAP. LXXIV.

Parabola fermenti. Matth. XIII, 33. Luc. XIII, 21.

ANdera ratiſſa ſprah her zi in:
Gilih iſt himiloribbi theismen,
thas inphahenti uuib gibirgit
in meleuue thriu ſatil, [61]
unz iz al githeiſmit uuirdit.
2. Theſu alliu ſprah ther Heilant
in ratiſſun zi thero menigi,
inti ſulibben ratiſſim managen
ſprah her In uuort,
ſo ſie mohtan [62] *giboran,*
inti uzan ratiſſa ni ſprah her in.
3. Thaz gifullit uuirdi thas giquetan uuas
thurub then Wizagon ſus quedantan:
Ih aroffenon [63] *in ratiſſim minan mund,*
ih arrofozu giborganu fon mittilgartes gitati.
4. Tho zuogangante thie jungiron quadun imo:
ziu in ratiſſun ſprahhi thu zi in?
Tho antlingenti quad in:
Ju iſt gigeban uuizanne
girunu himilo ribbes,
in niſt iz gigeban.
5. Suntoringun uuarlibbo finen jungiron
gioffonota allu:
Bithiu ſpribbu ih In in ratiſſun,
uuanta ſehente ni giſehent,
inti giborente ni giborent,
noh ni furſtantent.
6. Inti iſt gifullit in in uuizagtuom
Eſaiæ quedenti:
Giborneſſi giboret ir, inti ni furſtantet,
inti giſehente giſehet, inti ni giſehet,
getbiket iſt herza theſſes folces,
inti horun ſuarlibbo gibortun,
inti iro ougun bisluzun,
min ſie mit ougon ſih uuanne [64] *giſeben,*
inti mit herzen furſtantent,
inti ſin giuuerbit, inti ih heilu ſie.
7. Juueru ougun ſaligu, bithiu ſie giſehent.
inti juueru orun, bithiu ſie giborent.
8. War giuueſſo quidu ih ju:
Wanta manage Wizagon inti rebte
girdinotun giſehan, thiu ir giſehut,
inti ni giſahun, inti horen, thiu
ir gihortut, inti ni gihortun.

Rationem reddit cur in Parabolis loquatur. Matth. XIII, 34. 35. 11-17. Marc. IV, 33. 34. 10-12. Luc. VIII, 9. 10.

ALiam parabolam locutus eſt eis:
Simile eſt regnum cœlorum fermento,
quod acceptum mulier abſcondit
in farinæ ſatis tribus,
donec fermentatum eſt totum.
2. Hæc omnia locutus eſt Jeſus
in parabolis dicens ad turbas,
& talibus parabolis multis
loquebatur eis verbum,
prout poterant audire,
& ſine parabolis non loquebatur eis.
3. Ut impleretur quod dictum erat
per Prophetam dicentem:
Aperiam in parabolis os meum,
eructabo abſcondita à conſtitutione mundi.
4. Et accedentes diſcipuli dixerunt ei:
Quare in parabolis loqueris eis?
Qui reſpondens ait illis:
Quia vobis datum eſt noſſe
myſteria regni cœlorum,
illis autem non eſt datum.
5. Seorſum autem diſcipulis ſuis
diſſerebat omnia:
Ideo in parabolis loquor eis,
quia videntes non vident,
& audientes non audiunt,
neque intelligunt.
6. Et adimpletur in eis prophetia
Eſaiæ dicens:
Auditu audietis, & non intelligetis,
& videntes videbitis, & non videbitis,
incraſſatum eſt cor populi hujus,
& auribus graviter audierunt.
& oculos ſuos clauſerunt,
ne quando oculis videant,
& corde intelligant,
& convertantur, & ſanem eos.
7. Veſtri autem beati oculi quia vident,
& aures veſtræ, quia audiunt.
8. Amen quippe dico vobis:
Quia multi Prophetæ & juſti
cupierunt videre, quæ videtis,
& non viderunt, & audire quæ
auditis, & non audierunt.

61) Palth. in not. forte legendum *ſati.*
62) Schilt. *mobtun.*
63) Schilt. *aroffonon.*
64) Ita quoque Schilt. MSC. at Palth. not. leg. junctim *ſihuuanne*, aliquando.

CAP.

CAP. LXXV.

Expoſitio Parabolæ quadrupl. terræ.

Matth. XIII, 18-23. Marc. IV, 14-20. Luc. VIII, 11-15.

IR uuarlibho horet ratiſſa ſauuentes:
Iogiuuelib thie thar giboret uuort ribbes,
inti ni furſtentit, quimit ther ubilo,
inti ginimit thas thar giſauuit iſt
in ſinemo herzon. Theſer iſt ther
nab themo uuege iſt giſauuit.
2. Thie thar ubar ſteinothe [65] giſauuit iſt,
thas iſt ther thie uuort giborit,
inti sliumo mit giueben intphahit iz,
ni habet in imo ſelbemo wurzalun,
inti iſt uuilingita,
gitaneru arbeiti inti abtneſſi
thurub thas uuort sliumo uuordit biſuibban.
3. Thie thar iſt giſauuit in thorna,
thas iſt ther thas uuort giborit,
inti ſuorgfolle therero uuerolti
inti gitrog thero uuolone bitemphit
thas uuort, inti uzan uuahsmon iſt gifremit.
4. Thie thar in guota herdu giſauuit iſt,
thas iſt ther, thie thar giborit uuort inti furſtentit,
inti uuahsmon bringit inti tuot,
ein zehenzug,
ander ſehszug,
ziſperi ander threizug.

VOs ergo auditi parabolam ſeminantis:
Omnis qui audit verbum regni,
& non intelligit, venit malus,
& rapit quod ſeminatum eſt
in corde ejus. Hic eſt qui
ſecus viam ſeminatus eſt.
2. Qui autem ſuper petroſa ſeminatus eſt,
hic eſt, qui verbum audit,
& continuo cum gaudio accipit illud,
non habet autem in ſe radicem,
ſed eſt temporalis,
facta autem tribulatione & perſecutione
propter verbum, continuo ſcandalizatur.
3. Qui ſeminatus eſt in ſpinis,
hic eſt, qui verbum audit,
& ſollicitudo ſeculi iſtius
& fallacia divitiarum ſuffocat
verbum, & ſine fructu efficitur.
4. Qui in terram bonam ſeminatus eſt,
hic eſt, qui audit verbum & intelligit,
& fructum affert & facit,
aliud quidem centeſimum,
aliud autem ſexageſimum,
aliud vero triceſimum.

CAP. LXXVI.

Semen ſponte creſcens.

Marc. IV, 26. 27.

SO iſt Gotes ribbi, zi thero uuiſun
oba man uuirphit ſamen in erda,
inti ſlafe, inti arſtante,

SIc eſt regnum Dei, quemadmodum
ſi homo jaciat ſementem in terram,
& dormiat, & exurgat,

* ** **
** * *

CAP. CLIII.

Conſilium Judæorum de Chriſto occidendo.

Matth. XXVI, 1-5. Marc. XIV, 1. 2. Luc. XXII, 1. 2.

INti uuard tho, mit thiu gientota
ther Heilant thiſiu uuort alliu,
tho quad her ſinen jungiron:
2. Weizzet thas after zuein tagon Oſtrun uuerdet,
inti ther mannes ſun uuirdit giſelit,
thaz her uuerde erhangan.
3. Tho wurdun giſamanote thie heroſton thero hei-
thaſtono
inti thie altoſton thes folkes

ET factum eſt, cum conſummaſſet
Jeſus ſermones hos omnes,
dixit diſcipulis ſuis:
2. Scitis quia poſt biduum Paſcha fiet,
& filius hominis tradetur,
ut crucifigatur.
3. Tum congregati ſunt principes Sacerdo-
tum
& ſeniores populi

65) Palth. in not. *ſteinohte*, Germanice *ſteinicht*.

Digitized by Google

in of thes heroſton thero beithaſtono,
ther thes uuas [66] *giquetan Caiphas.*
4. *Inti tatun thinc, thaz ſie then Heilant*
fiengin mit ferhane inti ersluogin.
Quadun tho: Nalles in themo itmalentage,
min odo uuan ungireb uuerde in themo folke.

in atrio principis Sacerdotum,
qui dicebatur Caiphas.
4. Et concilium fecerunt, ut Jeſum
dolo tenerent & occiderent.
Dicebant autem: Non in die feſto,
ne forte tumultus fieret in populo.

CAP. CLIV.

Contractus cum Juda de mercede proditionis.

Matth. XXVI, 14-16. Marc. XIV, 10. 11. Luc. XXII, 3-6.

THo gieng ein ſon then zueliſin,
ther ther iſt ginennit Judas Scarioth,
inti ſprah zi then heroſton thero Bisgoſo
inti zi then Meiſtaron, inti quad in:
Was uuollet ir mir geban?
inti ih ſeliu ju in. [67]
2. *Thie thas giborente uuarun es gifebente,*
inti giſaztun imo thrizzuc ſcazo,
inti ſon thanen ſuobta gilimphida,
thaz her in ſalti uzzan menigi.

TUnc abiit unus de duodecim,
qui dicitur Judas Scarioth,
& locutus eſt ad principes Sacerdotum
& Magiſtratibus, & ait illis:
Quid vultis mihi dare?
& ego vobis eum tradam.
2. Qui audientes gaviſi ſunt,
& conſtituerunt ei triginta argenteos,
& exinde quærebat occaſionem,
ut eum traderet ſine turbis.

CAP. CLV.

Pedilavium Chriſti.

Joh. XIII, 1-11.

FOra themo itmalentage Oſtrunu,
tho uueſta ther Heilant thas quam zit,
thaz her fuori ſon therru ueralti zi themo Fater,
mit thiu her minnota ſinen,
thie thar uuarun in mittelgarte,
in ente minnota ſie.
2. *Erſtuont tho ſon themo muoſe,*
inti legita ſin giuuati,
mit thiu her intfieng ſabun
bigurta ſih,
thanan tho ſanta uuazzar in labal,
inti gonda thuuahan fuozzi ſinero jungirono,
inti ſuuerban mit themo ſabane,
themo her uuas bigurtit.
3. *Quam her zi Simone Petre,*
inti quad imo Petrus:
Trohtin, uuesgiſtu mir nu fuozzi?
Tho antlingita ther Heilant inti quad imo:
Thas ih tuon thas ni uueiſt nu,
thu uueiſt iz after thiſin.
4. *Tho quad imo Petrus: Ni uuesgiſtu mir*
fuozzi zi euuidu.
Tho antlingita imo ther Heilant:
Ob ih thi ni uuaſgu, thanne ni habes teil mit mir.
5. *Tho quad imo Simon Petrus:*
Truhtin, nalles eccorodo mine fuozzi,
ob henti inti houbit.
6. *Tho quad imo ther Heilant:*
Thie the ſubri iſt, ni bitharf

ANte diem feſtum Paſchæ,
ſciens Jeſus quia venit hora,
ut tranſeat ex hoc mundo ad Patrem,
cum dilexiſſet ſuos,
qui erant in mundo,
in finem dilexit eos.
2. Surgit à cœna,
& ponit veſtimenta ſua,
& cum accepiſſet linteum
præcinxit ſe,
deinde mittit aquam in pelvim,
& cœpit lavare pedes diſcipulorum,
& extergere linteo,
quo erat præcinctus.
3. Venit ergo ad Simonem Petrum,
& dicit ei Petrus:
Domine, tu mihi lavas pedes?
Reſpondit Jeſus & dicit ei:
Quod ego facio tu neſcis modo,
ſcies autem poſtea.
4. Dicit ei Petrus: Non lavabis mihi
pedes in æternum.
Reſpondit Jeſus ei:
Si non lavero te, non habebis partem mecum.
5. Dicit ei Simon Petrus:
Domine, non tantum pedes meos,
ſed & manus & caput.
6. Dicit ei Jeſus:
Qui lotus eſt, non indiget

ni

66) Palth. in not. leg. *thes ther uuas.*

67) Schilt. (*in*) per parentheſin exhibet.

Digitized by Google

ni ſi thaz her fuozzi uuasge,
ob iſt al ſubri.
7. *Inti ir birut ſubre, nalles alle.*
Her ueſta uuer thas uuas,
thie inan ſalta,
bithiu quad her: Ni birut alle ſubre.

niſi ut pedes lavet,
ſed eſt mundus totus.
7. Et vos mundi eſtis, ſed non omnes.
Sciebat enim quisnam eſſet
qui traderet eum,
propterea dixit: Non eſtis mundi omnes.

CAP. CLVI.

Pedilavii expoſitio.

Joh. XIII, 12-20.

After thiu her uuoſc iro fuozzi,
inti intfieng [68] *ſin giuuati,*
mit thiu her abur gilineta, quad in.
2. *Wizzut ir uuas ih ju teta?*
Ir heizzet mih Meiſtar inti Herro,
inti uuola quedet, ih bin ſo.
Ob ih uuoſc ju juuere fuozzi
Herro inti Meiſtar,
inti ir ſcalt ander anderes fuozzi uuasgan.
3. *Ih gab ju belidi,*
ſo ſo ih ju teta,
thaz ir ſo tuot.
4. *War, uuar, quid ih ju:*
Niſt ſcalc mere thanne ſin herro
noh thie Poſtul niſt mero themo ther inan ſanta.
Ob ir thiſu uuiszent, thanne birut ir ſalige,
ob ir thiu tuot.
5. *Ni quad ih fon ju allen,*
ih uueiz thie ih gicos,
uzoh thaz gifullit uuerde thas giſcrib:
Ther mit mir ezsit brot,
ther befit uuidar mir ſina fersnun.
6. *Fon nu quid ih ju ér thanne iz uuerde,*
thas ir giloubet mit thiu iz gitan uuirdit, thaz ih bin.
7. *War, uuar, quid ih ju:*
Ther the intphahit ob ih imen ſentu,
ther intfahit mih, ther mih intfahit,
intfahit then, the mih ſanta.

POſtquam ergo lavit pedes eorum,
accepit veſtimenta ſua,
& cum recubuiſſet iterum, dixit illis:
2. Scitis quid fecerim vobis?
Vos vocatis me Magiſter & Domine,
& bene dicitis, ſum etenim.
Si ergo ego lavi pedes veſtros
Dominus & Magiſter,
& vos debetis alter alterius lavare pedes.
3. Exemplum dedi vobis,
ut quemadmodum ego feci vobis,
ita & vos faciatis.
4. Amen, amen, dico vobis:
Non eſt ſervus major Domino ſuo,
neque Apoſtolus eo major qui miſit illum.
Si hæc ſcitis, beati eritis,
ſi feceritis ea.
5. Non de omnibus dico,
ego ſcio quos elegerim,
ſed ut impleatur ſcriptura:
Qui manducat meum panem,
levabit contra me calcaneum ſuum.
6. A modo dico vobis priusquam fiat,
ut credatis cum factum fuerit, quia ego ſum.
7. Amen, amen, dico vobis:
Qui accipit, ſi quem miſero,
me accipit, qui autem me accipit,
accipit eum, qui miſit me.

CAP. CLVII.

Supremi Paſchatis Chriſti Præparatio.

Matth. XXVI, 17-19. Marc. XIV, 12-16. Luc. XXII, 7-13.

INn themo eriſton tage thero Oſtruno
giengun zuo thie jungiron zi themo Heilante,
ſus quedente: War uuili thaz uuir garauuemes thir
zi ezzanne Oſtrun?
2. *Senu ther Heilant quad:*
Faret in birg, inti ju ingangenten
ingegin louſit man ju,
uuazzares zuibar tragenti,
folget imo in hus,
in thas ther ingengit zi ſuuemo. [69]

PRima die azymorum
acceſſerunt diſcipuli ad Jeſum,
dicentes: Ubi vis paremus tibi
comedere Paſcha?
2. At Jeſus dixit:
Ite in civitatem, & introeuntibus vobis
occurret homo,
amphoram aquæ portans,
ſequimini eum in domum,
in quam intrat.

68) Schilt. *intphieng.*
69) Palth. in not. legendum ita putat: *Folget imo in hus, in thas her ingengit, ziſamane*, ſequimini ipſum una in domum, quam intrabit.

3. *Inti quedet thanne themo herren thes huſes:*
Meiſtar quedit, min zit nah iſt,
mit thir duon ih Oſtrun
mit minen jungiron.
4. *Inti her giougit ju*
mihhilan ſoleri giſtreuuitan,
inti thar garuuet uns.
5. *Tho giengun ſine jungiron,*
inti fundun ſo ſo her in quad,
inti garauuiton Oſtrun.

3. Et dicetis domino domus:
Magiſter dicit, tempus meum prope eſt,
apud te facio Paſcha
cum diſcipulis meis.
4. Et ipſe demonſtrabit vobis,
cœnaculum grande ſtratum,
& illic parate nobis.
5. Et abierunt diſcipuli ejus,
& invenerunt ſicut dixit eis,
& paraverunt Paſcha.

CAP. CLVIII.

Ultimum Paſcha ipſum, & Chriſti de traditione ſui prædictio.

Matth. XXVI, 20-22. Marc. XIV, 18. 19. Luc. XXII, 14-18.

ABande [70] *giuuortanemo*
quam, inti giſaz mit ſinen zueliſ jungiron,
inti in ezzenten quad tho:
2. *Luſtonti luſta theſa Oſtrun*
zi ezzanne mit ju, ér thanne ih thruue.
Ih quidu ju, uuanta ſon nu
ni ezzu ih iz mit ju,
ér thanne iz gifullit uuirdit in Gotes ribbe.
3. *Mit thiu her thiſu quad,*
uuas gitroubit [71] *in ſinemo geiſte,*
inti foracundita inti quad:
War, uuar, quid ih ju:
uuanta ein ſon ju ſelit mih.
4. *Sie tho bigondun truoben*
inti quedan ſuntrigon:
Eno ni bin ih iz Truhtin?
5. *Then quad er: Ther the thuncot mit mir ſina hant*
in theſa ſcuzzilun [72], *ther ſelit mih.*
6. *Mannes ſun verit,*
ſo giſcriban iſt ſon imo.
We themo man, thurub then
ther mannes ſun uuirdet giſelit!
guot uuari imo, thaz giboran
ni uuari ther man.
7. *Scouuotun ſih tho untar zuisgen thie jungiron,*
zuehonte ſon uuemo her it quadi,
inti ſuohente untar in, uuer iz uuari
ſon in, uuer ſulih tati?

VEſpere facto
venit, & diſcumbebat cum duodecim di-
& edentibus illis dixit: (ſcipulis ſuis,
2. Deſiderio deſideravi hoc Paſcha
manducare vobiscum, antequam patiar.
Dico vobis, quia ex hoc
non manducabo illud vobiscum,
donec impleatur in regno Dei.
3. Cum hæc dixiſſet,
turbatus eſt ſpiritu:
& prophetatus eſt, & dixit:
Amen, amen, dico vobis,
quia unus ex vobis tradet me.
4. At illi cœperunt contriſtari
& dicere ſingulatim:
Nunquid ego ſum Domine?
5. Quibus ait: Qui tingit mecum manum
in catino, hic me tradet.
6. Filius hominis vadit,
ſicut ſcriptum eſt de illo.
Væ homini illi, per quem
filius hominis tradetur!
bonum erat ei, ſi natus
non fuiſſet homo ille.
7. Adſpiciebant ad invicem diſcipuli,
hæſitantes de quo diceret,
& quærentes inter ſe, quis eſſet
ex iis, qui id faceret?

CAP. CLIX.

Proditoris manifeſtatio.

Matth. XXVI, 22-25. Marc. XIV, 20. 21. Joh. XIII, 23-32.

WAs tho linenti ein
in barme thes Heilantes, then minnota ther Heilant.
Tho bauhnita imo Simon Petrus,
inti quad imo: Wer iſt ſon themo er quidit?

ERat autem recumbens unus
in ſinu Jeſu, quem diligebat Jeſus.
Innuit ergo huic Simon Petrus,
& dixit ei: Quis eſt de quo dicit?

2. Gi-

70) Schilt. *abante.*
71) Palth. in not. *gitruobit.*
72) Schilt. *Schuzzilun.*

Digitized by Google

2. *Giuueſſo mit thiu er lineta*
obar burſt thes Heilantes,
quad imo: Trohtin, uuer iſt?
Themo antlingita ther Heilant:
Ther iſt iz, themo ih thaz githuncoto brot gibu.
3. *Inti mit thiu er thuncota thas brot,*
gab Judaſe Simone Scariothe.
4. *Inti after themo bizzin tho gieng in inan Satanas,*
tho quad imo ther Heilant:
Thaz thu tuoſt tuo sliumor.
5. *Thaz ni uueſta nioman thero fizzentono,*
zi hiu er thas quad.
Sume uuantun, uuanta ſekil
habeta Judas, thaz imo ther Heilant quadi:
Couſit thiu uns thurft ſint
zi themo itmalentage,
oda armen thaz er ſih uuas [73] gaba.
6. *Tho antlingenti Judas, ther inan ſalta,*
quad: Eno bin ih iz Meiſtar?
Tho quad imo: Thu [74] quadi.
7. *Mit thiu er tho intfieng then bizzon,*
gieng sliumo uz, uuas giuuiſſo [75] naht.
Mit thiu er tho uzgieng, tho quad ther Heilant:
8. *Nu iſt giberehtot mannes ſun,*
inti Got iſt giberehtot in imo,
inti Got giberehtota inan in imo ſelbimo,
inti sliumo giberehtota inan.

2. Itaque cum recubuiſſet
ſupra pectus Jeſu,
dicit ei, Domine, quis eſt?
Cui reſpondit Jeſus:
Ille eſt, cui ego intinctum panem porrexero.
3. Et cum intinxiſſet panem,
dedit Judæ Simonis Scariothis.
4. Et poſt buccellam introiit in illum Satanas,
& dicit ei Jeſus:
Quod facis fac citius.
5. Hoc autem nemo ſcivit diſcumbentium,
ad quid dixerit ei.
Quidam putabant, quia loculos
habebat Judas, quia dicit ei Jeſus:
Eme ea quæ opus ſunt
ad diem feſtum,
aut egenis ut aliquid daret.
6. Reſpondens autem Judas, qui tradidit eum,
dixit: Nunquid ego ſum Rabbi?
Ait illi: Tu dixiſti.
7. Cum ergo accepiſſet ille buccellam,
exiit continuo, erat autem nox.
Cum ergo exiiſſet, dicit Jeſus:
8. Nunc clarificatus eſt filius hominis,
& Deus clarificatus eſt in illo,
ſi Deus clarificatus eſt in eo,
& continuo clarificabit eum.

CAP. CLX.

S. Cœnæ inſtitutio.

Matth. XXVI, 26-29. Marc. XIV, 22-25. Luc. XXII, 17-20. 31. 32. Joh. XIII, 33. 34.

IN tho fizzenten zi muoſe,
intfieng ther Heilant brot,
inti uuihita, inti brah,
inti gab ſine jungiron, quedenti:
Intfahet inti ezzet,
thaz iſt min lichamo,
thaz furi juuih iſt gigeban.
2. *Intfienc [76] tho then kelih, thanc teta;*
inti ſegenota, inti gab in, ſus quedenti:
Trinket fon thiſu alle,
this iſt min bluot niuues giuuizneſſe,
thas thar furi juuih inti manage uuirdet ergozzan
in forlazneſſi ſuntono.
3. *Ih quidu ju, ni trinku ih fon nu*
fon theſemo berde uuinrebun
unzan then tag, thanne ih trinku
mit ju niuuaz in mines Fater ribbe,
thas duot ir in mina gimunt.
4. *Quad tho [77] Trohtin Simon: Simon,*
ſenu Satanas geroto juuer,
thaz er juuih ritro ſama ſo uueizzi,
ih tho betota furi thih,
thaz ni zigange thin giloubo,

COenantibus autem eis,
accepit Jeſus panem,
& benedixit, ac fregit,
deditque diſcipulis ſuis, dicens:
Accipite & comedite,
hoc eſt corpus meum,
quod pro vobis datur.
2. Et accipiens calicem gratias egit,
& benedixit, & dedit eis, dicens:
Bibite ex hoc omnes,
hic eſt ſanguis meus Novi Teſtamenti,
qui pro vobis & pro multis effundetur
in remiſſionem peccatorum.
3. Dico autem vobis, non bibam à modo
de hoc genimine vitis
usque in diem illum, quo illud bibam
vobiſcum novum in regno Patris mei,
hoc facite in meam commemorationem.
4. Ait autem Dominus Simoni: Simon,
ecce Satanas expetivit vos,
ut cribraret ſicut triticum,
ego autem rogavi pro te,
ut non deficiat fides tua,

73) Palth. in not. junctim leg. *ſibuuas.*
74) Schilt. *thus.*
75) Schilt. *giuueſſi.*
76) Schilt. *intfieng.*
77) Schilt. *Tho quad.*

Digitized by Google

inti thu ſih uuanne [78] *giuuentit*
giſeſtino thine bruoder.
5. *Kindilin, nob nu luzzila ſtunta bin ih mit ju,*
ir ſuobet mih, inti, ſos ih [79] *quad then Judæis,* [80]
thara ih faru thara ni mugut ir coman,
inti ih quidu ju nuwa.
6. *Niuui bibot gibu ih ju nu,*
thaz ir juuih minnot untar zuisgen,
ſos ih juuih minnota.
7. *In thiu forſtanten alle,*
thaz ir mine jungiron birut,
ob ir minna habet untarzuuiſgen.

& tu aliquando converſus
confirma fratres tuos.
5. Filioli, adhuc modicum tempus vobiſcum
quæritis me, &, ſicut dixi Judæis, (ſum,
quo ego vado vos non poteſtis venire,
& vobis dico modo.
6. Mandatum novum do vobis,
ut diligatis invicem,
ſicut dilexi vos.
7. In hoc cognoſcent omnes,
quia mei eſtis diſcipuli,
ſi dilectionem habueritis adinvicem.

CAP. CLXI.

Prædicit Chriſtus ſui deſertionem, & Petri abnegationem.

Matth. XXVI, 31-35. Marc. XIV, 27-31. Luc. XXII, 31-34. Joh. XIII, 36-38.

Tho quad imo Simon Petrus:
Trohtin, uuara veris?
Tho antlingita imo ther Heilant:
Thara ih faru ni maht mir nu folgen,
thu folges mir after thiu.
2. *Tho quad in ther Heilant:*
Aller ir aſuuiholet
in mir in therru naht.
Giſcriban iſt: Ih ſlahu then hirti,
inti uuerdent ziſpreitit thiu ſcaf thes euuites.
After thiu ih erſtuntu, [81]
furifaru juuih in Galileam.
3. *Tho antlingita Petrus inti quad imo:*
Oba ſie alle biſuuihhane uuerdent in thir,
ih nio in altere ni uuirdu biſuuichan, [82]
thie thar mit thir garo bin
oda in carkeri oda in tot zi faranne,
mina ſela ſezza furi thih.
4. *Tho quad ther Heilant:*
Thina ſela furi mih ſezzis?
War, uuar, quidu ih thir,
uuanta in theru naht ér thanne hano ſinge
trijoſtunt forſehhis mir.
5. *Tho quad imo Petrus:*
Ziſperi oba mir gilimphit mit thir zi ſterbanne,
thanne ni forlougnu thin.
Sama quadun alle thie jungiron.

Dicit ei Simon Petrus:
Domine, quo vadis?
Reſpondit ei Jeſus:
Quo ego vado non potes me modo ſequi,
ſequeris autem poſtea.
2. Tunc dicit illis Jeſus:
Omnes vos ſcandalum patiemini
in me in iſta nocte.
Scriptum eſt enim: Percutiam paſtorem,
& diſpergentur oves gregis.
Poſtquam autem reſurrexero,
præcedam vos in Galilæam.
3. Reſpondens autem Petrus dixit ei:
Etſi omnes ſcandalizati fuerint in te,
ego nunquam ſcandalizabor,
qui tecum paratus ſum
& in carcerem & in mortem ire,
animam meam pro te ponam.
4. Reſpondit Jeſus:
Animam tuam pro me pones?
Amen, amen, dico tibi,
quia hac nocte antequam gallus cantet
ter me negabis.
5. Ait illi Petrus:
Etiamſi oportuerit me mori tecum,
non te negabo.
Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.

78) Palth. in not. junctim, *ſihuuanne.*
79) Palth. Præf. *ſoſih.* Schilt. MSC. etiam ſeparatim ponit *ſos ih.* & ſic etiam in ℣. 6.
80) Palth. Præf. & Schilt. MSC. *thia Judæis.*
81) Schilt. *erſtantu.*
82) Schilt. *biſuichan.*

CAP. CLXII. [83]

Christus Via Veritas & Vita.

Joh. XIV, 1-7.

NI ſi gitruobit juuer herza,
giloubet ir in Got, inti in mih giloubet.
In mines Faters huſe manago ſelida ſint,
oba ſih uuo [84] *min, thanne ſageti ih iz ju,*
uuanta ih faru garauuen ju ſtat,
inti ob ih gangu, inti garauui
ju ſtat, abur quimu,
inti intfahu juuih zi mir ſelbemo,
thaz thar ih bin thar ir ſit,
uuara ih faru thaz uuizzet ir,
inti then uuec uuizzet ir.
2. *Tho quad imo Thomas: Trohtin,*
uuir ni uuizzumes uuara thu feris,
inti uuio mugun uuir then uuec uuizzan?
3. *Tho quad imo ther Heilant:*
Ih bin uuec, inti uuar, inti lib,
nioman ni cumit zi themo Fater ni ſi thurh mih,
ob ir mih forſtuontit,
thanne forſtantet ir minan Fater,
inti fon nu forſtantet ir inan,
inti ir giſehet inan.

NOn turbetur cor veſtrum,
creditis in Deum, & in me credite.
In domo Patris mei manſiones multæ ſunt,
ſi quo minus, dixiſſem vobis,
quia vado parare vobis locum,
& ſi abiero, & præparavero
vobis locum, iterum veniam,
& accipiam vos ad me ipſum,
ut ubi ſum ego & vos ſitis,
& quo ego vado ſcitis,
& viam ſcitis.
2. Dicit ei Thomas: Domine,
neſcimus quo vadis,
& quomodo poſſumus viam ſcire?
3. Dicit ei Jeſus:
Ego ſum via, & veritas, & vita,
nemo venit ad Patrem niſi per me,
ſi cognoviſſetis me,
& Patrem meum utique cognoviſſetis,
& à modo cognoſcetis eum,
& vidiſtis eum.

CAP. CLXIII.

Christus erudit Apoſtolos de ſui unione cum Patre.

Joh. XIV, 8-11.

THo quad imo Philippus:
Trohtin, erougi uns then Fater,
inti uns iſt ginuog.
2. *Tho quad imo ther Heilant:*
So mihila [85] *zit bin ih mit ju,*
inti ir ni furſtuontut mih.
3. *Philippus, ther the mih giſihit, giſihit then Fater,*
uuio quidis tu erougi uns then Fater?
ni giloubis thaz ih in themo Fater
inti then [86] *Fater in mir iſt?*
4. *Thiu uuort, thiu ih ſprihhu ju,*
fon mir ſelbemo ni ſprihu,
ther Fater in mir uuonenti her tuot thie uuerc,
ni giloubet ir thaz ih in themo Fater
inti ther Fater in mir iſt,
alles thurah thiu ſelbun uuerc giloubet.

DIcit ei Philippus:
Domine, oſtende nobis Patrem,
& ſufficit nobis.
2. Dicit ei Jeſus:
Tanto tempore vobiſcum ſum,
& non cognoviſtis me.
3. Philippe, qui vidit me, vidit & Patrem,
quomodo tu dicis oſtende nobis Patrem?
non credis quia ego in Patre
& Pater in me eſt?
4. Verba, quæ ego loquor vobis,
à me ipſo non loquor,
Pater in me manens ipſe facit opera,
non creditis quia ego in Patre
& Pater in me eſt,
alioquin propter opera ipſa credite.

---

83) Not. ex Palth. Præf. quæcunque poſt Cap. 162. occurrunt voces, in Codice Tatiani Juniano, pro *th* habent *d* cum lineola per ſcapum transverſim ducta, id quod Angl. Saxonici moris inter Francos quoque obſervantiam oſtendit, aut Francicum hunc codicem in Saxonia ſcriptum indicat. Hoc modo etiam in Schilt. MSCto ſæpius occurrit.

84) Palth. in not. junctim, *ſihuuo.*

85) Schilt. *mihilu.*

86) Palth. in not. *ther fater.*

Digitized by Google

CAP. CLXIV.

Precum exauditio: Paracleti promiſſio.

Joh. XIV, 12-21.

War, uuar, quidu ih ju, thie thar in mih giloubet
thiu uuerc, thiu ih duon, inti her duot,
bithiu uuanta ih zi themo Fater faru,
inti ſo uuaz ſo ir bittit in minemo namen [87]
thas duon ih, thaz ſi gidiuriſot ther Fater
in themo Sune.
2. Ob ir mih minnot,
thanne haltet ir min gibot,
inti ih bitu then Fater,
inti anderan fluobreri gibit ir ju,
thaz ber uuone mit ju zi euuidu.
3. Geiſt uuares, then thiſu ueralt
intfahan ni mac,
uuanta ber inan ni giſihit, noh ni uueiz inan,
ir uueizzut inan, uuanta her mit ju uuonet,
inti in ju iſt.
4. Ni forlazzu juuih ueiſon,
ih quimu zi ju, noh nu ein luzil
inti thiſu ueralt mih nu ni giſihit,
ir giſehet mih,
uuanta ih leben inti ir lebet.
5. In themo tage forſtantet ir,
thaz ih bin in minemo Fater,
inti ir in mir, inti ih in ju.
6. Ther the habet min bibot, inti heltit thiu,
ther iſt ther the mih minnot,
ther the mih minnot,
ther iſt giminnot fon minemo Fater,
inti ih minnon inan,
inti ougozorhton imo mih ſelbon.

AMen, amen, dico vobis, qui credit in me
opera, quæ ego facio, & ipſe faciet,
quia ego ad Patrem vado:
& quodcunque petieritis in nomine meo
hoc faciam, ut glorificetur Pater
in Filio.
2. Si diligitis me,
mandata mea ſervate,
& ego rogabo Patrem,
& alium paracletum dabit vobis,
ut maneat vobiſcum in æternum.
3. Spiritum veritatis, quem mundus
non poteſt accipere,
quia non videt eum, nec ſcit eum,
vos cognoſcetis eum, quia apud vos manebit,
& in vobis erit.
4. Non relinquam vos orphanos,
veniam ad vos, adhuc modicum
& mundus me jam non videt,
vos autem videtis me,
quia ego vivo & vos vivetis.
5. In illo die cognoſcetis,
quia ego ſum in Patre meo,
& vos in me, & ego in vobis.
6. Qui habet mandata mea & ſervat illa,
ille eſt qui diligit me,
qui autem diligit me,
diligetur à Patre meo,
& ego diligam eum,
& manifeſtabo ei me ipſum.

CAP. CLXV.

Chriſti reſponſum de ſui Patrisque dilectione & inhabitatione.

Joh. XIV, 22-fin.

Tho quad imo Judas, nalles ther the Scariotis heizzit:
Trobtin, uuaz iſt gitan,
bithiu uuanta uns gioffanonti biſt thih ſelbon,
nalles theſemo mittelgarte?
2. Tho antlingita ther Heilant, inti quad imo:
Oba uuer mih minnot,
uuort min heltit,
inti min Fater minnot inan,
inti zi imo comemes,
inti uuonunga tuomes mit imo.
3. Ther the mih ni minnot, minu uuort ni heltit,
inti uuort, thas ir gihortut, niſt min,
ob thes, ther mih ſanta, Fater.
4. Thiſu ſprah ih ju mit ju uuonenti,
ther Fluobareri heilac Geiſt,

DIcit ei Judas, non ille Scariotis:
Domine, quid facturus es,
quia nobis manifeſtatus es te ipſum,
& non mundo?
2. Reſpondit Jeſus, dixit ei:
Si quis diligit me,
ſermonem meum ſervabit,
& Pater meus diligit eum,
& ad eum veniemus,
& manſionem apud eum faciemus.
3. Qui non diligit me, ſermones meos non
ſervat,
& ſermonem quem audiſtis, non eſt meus,
ſed ejus, qui miſit me, Patris.
4. Hæc locutus ſum vobis apud vos manens,
Paracletus autem Spiritus Sanctus,

ther

87) Schilt. *naman.*

Digitized by Google

ther then fater [88] *ſentit in minemo naman,*
her leret juuih allu, inti ſpenit juuih alles,
ſo uuelihbiu jo ih ju giquidu.
5. Ih forlazzu ju ſibba,
mina ſibba gibu ih ju,
nalles ſoſo thiſu uueralt gibit gibu ih ju.
6. Ni ſi gitruobit juuer berza, noh nih forhtet,
gihortut ir thiu ih ju quad:
Ih faru inti quimu zi ju.
7. Ob ir mih minnont, thanne gifahit ir,
uuanta ih faru zi themo Fater,
uuanta ther Fater mero mir iſt,
inti nu quidu th ju ér thanne iz gitan uuerde,
thaz ir iz giloubet.
8. Ju ni managiu ſprihu mit ju,
cumit ther heroſto theſſes mittelgartes, [89]
inti in mir ni habet niouuiht:
Ouh thaz forſtante theſe mittelgart,
thaz ih minnon then Fater,
inti ſo mir bibot gab ther Fater,
ſo tuon ih.

quem mittit Pater in nomine meo,
ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia,
quæcunque dixero vobis,
5. Pacem relinquo vobis,
pacem meam do vobis,
non quomodo mundus dat ego do vobis.
6. Non turbetur cor veſtrum, neque formi-
audiſtis quia ego dixi vobis: (det,
Vado & venio ad vos.
7. Si diligeritis me, gauderetis utique,
quia vado ad Patrem,
quia Pater major me eſt,
& nunc dixi vobis priusquam fiat,
ut credatis.
8. Jam non multa loquar vobiſcum,
venit enim princeps hujus mundi,
& in me non habet quicquam;
Sed ut cognoſcat mundus,
quia diligo Patrem,
& ſicut mandatum dedit mihi Pater,
ſic facio.

CAP. CLXVI.

Chriſti Admonitio emblematica de Pera & Gladio.

Luc. XXII, 34-39.

INti quad in:
Thanne ih juuih ſanta uzzun ſeckil,
inti burdref, inti giſcuob,
enu [90] *uuas ju jouuihtes uuan?*
Si quadun imo: Niouuiht.
2. Tho quad her in: Oh uu ther the habe ſeckil
neme, ſama ſin burdref,
inti ther the ni habe, fercoufe
ſina tunihun, inti coufe ſuuert.
3. Ih quidu ju, bithiu uuanta noh nu,
thas thar giſcriban iſt,
gilimphit gifullit uuerdan in mir,
inti thas then unrebten bizelit iſt,
thiu thar fon mir ſint, enti habent.
4. Sie tho quadun: Trohtin,
ſenu nu zuei ſuuert hier.
Her quad in tho: Ginuog iſt,
erſtantent, inti games hina.
5. Inti immine giquetanemo uzgiengun thō
after giuuonun in berc Olibuomo,
inti folgetun imo ſine jungiron.

ET dixit eis:
Quando miſi vos ſine ſaculo,
& pera, & caleamentis,
nunquid aliquid defuit vobis?
At illi dixerunt: Nihil.
2. Dixit ergo eis: Et nunc qui habet sacculum
tollat, ſimiliter & peram,
& qui non habet, vendat
tunicam ſuam, & emat gladium.
3. Dico vobis, quoniam adhuc,
quod ſcriptum eſt,
debet impleri in me,
& quod cum injuſtis deputatus eſt,
etenim ea, quæ ſunt de me, finem habent.
4. At illi dixerunt: Domine,
ecce duo gladii hic.
Et ille dixit eis: Satis eſt,
ſurgite, eamus hinc.
5. Et hymno dicto exierunt
ſecundum conſuetudinem in montem Oliveti,
ſecuti ſunt illum & diſcipuli.

88) Palth. not. *then ther fater ſentit.*
89) Schilt. *mittelgardes.*
90) Schilt. *emo.*

Digitized by Google

CAP. CLXVII.

Christus vitis, fideles palmites.

Joh. XV, 1-10.

THo quad her in:
Ih bin uuar uuinreba,
inti min Fater accarbigengiro [91] *ist,*
jogiuuelih uuinloub, in mir
ni tragenti uuahsmon, nemit iz thana,
inti jogiuuelihaz, thaz uuahsmon tregit,
reinit iz, thaz iz uuahsmon mer bere.
2. Ir birut nu reine thurub thas uuort,
thas ih ju sprah:
Wonet in mir, inti ih in ju.
3. So thas uuinloub ni mac beran uuahsmon
fon imo selbemo, nib iz [92] *uuone in theru uuinrebun,*
so ir, nibi ir in mir uuonet.
4. Ih bin uuinrebu, ir birut uuinbletir,
ther ther in mir uuonet, inti ih in imo,
ther birit mihilan uuahsmon,
uuanta uzzan mih ni mugut ir niouuiht duon.
5. Oba uuer in mir ni uuonet,
uuirdit uzgisentit samaso uuinloub,
inti thorret, inti lesent siu,
inti uuerphent in fuir, inti brinnent.
6. Ob ir uuonet in mir,
inti mine uuort in ju uuonent,
so uuaz ir uuollet
bittet, inti uuirdit ju.
7. In thiu giberehtot ist min Fater,
thaz ir mihilan uuahsmon bringet,
inti sit gifremite mine jungiron.
8. So mih min Fater minnota,
inti ih minnota juwih,
uuonet in mineru minnu.
9. Ob ir min bibot haltet,
thanne uuonet ir in mineru minnu,
sos ih mines Fater bibot bihielt,
inti uuonen in sineru minnu.

DIcit eis:
Ego sum vitis vera,
& Pater meus agricola est,
omnem palmitem, in me
non ferentem fructum, tollet eum,
& omnem, qui fert fructum,
purgabit, ut fructum plus afferat.
2. Jam vos mundi estis propter sermonem,
quem locutus sum vobis:
Manete in me, & ego in vobis.
3. Sicut palmes non potest ferre fructum
à semet ipso, nisi manserit in vite,
sic nec vos, nisi in me manseritis.
4. Ego sum vitis, vos palmites,
qui manet in me, & ego in eo,
hic fert fructum multum,
quia sine me nihil potestis facere.
5. Si quis in me non manserit,
mittetur foras sicut palmes,
& arescet, & colligent eum,
& in ignem mittent, & ardet.
6. Si manseritis in me,
& verba mea in vobis manserint,
quodcunque volueritis
petite, & fiet vobis.
7. In hoc clarificatus est Pater meus,
ut fructum plurimum afferatis,
& efficiamini mei discipuli.
8. Sicut dilexit me Pater,
& ego dilexi vos,
manebitis in dilectione mea.
9. Si præcepta mea servaveritis,
manebitis in dilectione mea,
sicut & ego præcepta Patris mei servavi,
& maneo in ejus dilectione.

CAP. CLXVIII.

Christus adhortatur suos ad amorem mutuum.

Joh. XV, 11-15.

THas sprah ih ju,
thaz min gifebo si *
* * * *gifullit.*
Thas ist min bibot, thaz ir juwih minnot untarzuisgen,
so ih juuih minnota.
2. Merun therra minna nioman habet,
thanne thaz uuer sin ferab [93] *sezze*
furi sina friunta:
Ir birut mine friunta,
ob ir thas duot, thas ih jugibiutu.
3. Ih ni quidu juuih scalca, uuanta scalc

HÆc locutus sum vobis,
ut gaudium meum in vobis sit,
& gaudium vestrum impleatur
Hoc est præceptum meum, ut diligatis invicem,
sicut dilexi vos.
2. Majorem hac dilectionem nemo habet,
ut animam suam ponat quis
pro amicis suis:
Vos amici mei estis,
si feceritis, quæ ego præcipio vobis.
3. Jam non dicam vos servos, quia servus

ni

91) Schilt. *accarbigengero.*
92) Schilt. junctim *nibiz.*
93) Palth. Præf. *ferabt.*

Digitized by Google

ni uueiz, uuaz duot ſin herro.
Ih quidu juuih friunta,
uuanta allu, thiu ih gthorta fon minemo Fater,
tet ih ju cundiu.
4. *Noh ir mir gicurrit,*
uz ih gicos juuih, inti ſazta juuih
thaz ir fruht brahtit,
inti juwer fruht uuone,
thaz ſo uuas ſo ir bitet then Fater
in minemo namen, gebe ju.

neſcit, quid faciat Dominus ejus.
Vos autem dixi amicos,
quia omnia, quæcunque audivi de Patre meo,
nota feci vobis.
4. Non vos me elegiſtis,
ſed ego elegi vos, poſui vos
ut fructum afferatis,
& fructus veſter maneat,
& quodcunque petieritis Patrem
in nomine meo, det vobis.

CAP. CLXIX.

Prædicit mundi odium & perſecutiones.

Joh. XV, 17-19.

THas gibiutu ih ju, thaz ir minnot juwih untarzuisgen.
2. *Oba thiſu uueralt juwih hazzot,*
uuizzit thanne, thaz ſiu mih ér
ju in hazze habeta.
3. *Ob ir fon therru ueralti uuarit,*
thiſu ueralt thas ira uuas minnote, [94]
bithiu uuanta ir fon ueralti ni birut,
ob ih ercos juwih fon ueralti,
hazzet juuuih ueralt.

HÆc mando vobis, ut diligatis invicem.
2. Si mundus vos odit,
ſcitote, quia me priorem
vobis odio habuit.
3. Si de mundo fuiſſetis,
mundus quod ſuum erat diligeret,
quia vero de mundo non eſtis,
ſed ego elegi vos de mundo,
propterea odit vos mundus.

CAP. CLXX.

Patientiam inculcat.

Joh. XV, 20-25.

GIbuget mines uuortes,
thas ih ju quad:
Niſt ſcalc mero finemo herren.
2. *Oba ſie min abtitun,*
thanne abtent ſie ouh juwer,
oba ſi [95] *min uuort bieltun,*
thanne haltent ſie juweri.
3. *Ob thiſu allu duont ſie ju*
thurub minan namon, uuanta
ſie ni uuizzun then, ther mih ſanta.
4. *Ob ih ni quami, inti ſprahi zi in,*
thanne ni habetin ſie ſunta,
nu ſubbura ni habent
fon iro ſunta.
5. *Ther the mih hazzot, minan Fater hazzot,*
ob ih uuerc ni tati in In,
thiu nioman ander ni duot,
ſunta ni habetin.
6. *Nu giſahun, inti hazzotun*
job mih, job minan Fater,
ob thaz gifullit uuerde uuort,
thas in iro euu giſcriban iſt:
Wanta ſie in hazze mih habetun ungifergot.

MEmento te ſermonis mei,
quem ego dixi vobis:
Non eſt ſervus major domino ſuo.
2. Si me perſecuti ſunt,
& vos perſequentur,
ſi ſermonem meum ſervaverunt,
& veſtrum ſervabunt.
3. Sed hæc omnia facient vobis
propter nomen meum, quia
neſciunt eum, qui miſit me.
4. Si non veniſſem, & locutus fuiſſem eis,
peccatum non haberent,
nunc autem excuſationem non habent
de peccato ſuo.
5. Qui me odit, & Patrem meum odit,
ſi opera non feciſſem in eis,
quæ nemo alius fecit,
peccatum non haberent.
6. Nunc autem & viderunt, & oderunt
& me, & Patrem meum,
ſed ut impleatur ſermo,
qui in lege eorum ſcriptus eſt:
Quia odio habuerunt me gratis.

94) Palth. in not. legendum videtur *minnonte*.

95) Schilt. *ſie*.

Digitized by Google

CAP. CLXXI.

Offendiculum excommunicationis removet.

Joh. XV, 26.27. XVI, 1-4.

Thanne cumit ther Fluobar Geiſt,
then ih ju ſenti fon themo Fater,
then Geiſt thes uuares,
thero 96 fon themo Fater frangengit,
her giuuizneſſi fon mir ſaget.
2. *Inti ir ſaget oub giuuizneſſi,*
uuanta ir fon anagimne mit mir uuarut.
3. *Thiſu ſprah ih ju, thaz ir ni ſit biſuuihan,*
uz fon iro Samanungu
ob cumit zit, thaz jogiuuelih,
ther juuih erslehit,
uuanit ſih ambaht bringan Gote,
inti thiſu duont ſie, uuanta ſie ni uueſtun
minan Fater noh mih.
4. *Oh thiſu ſprah ih ju,*
thanne cumit therro zit
thaz ir es gihugit, thaz ih iz ju fora quad.

CUm autem venerit Paracletus,
quem ego mittam vobis à Patre,
Spiritum veritatis,
qui à Patre procedit,
ille teſtimonium perhibebit de me.
2. Et vos teſtimonium perhibebitis,
quia ab initio mecum eſtis.
3. Hæc locutus ſum vobis, ut non ſcandali-
absque Synagogis facient vos, (zemini,
ſed venit hora, ut omnis,
qui interficiet vos,
arbitretur obſequium ſe præſtare Deo,
& hæc facient vobis, quia non noverunt
Patrem neque me.
4. Sed hæc locutus ſum vobis,
ut cum venerit hora
eorum reminiſcamini, quia ego dixi vobis.

CAP. CLXXII.

Pavorem minuit, Paracletum promittit.

Joh. XVI, 4-11.

Thiſu ni quad ih ju fon anagimne,
uuanta ih mit ju uuas,
ſenu faru zi themo, ther mih ſanta,
inti nioman fon ju fraget mih:
Wara feris?
2. *Oh bithiu uuanta ih ju thiſu ſprah,*
gitruobneſſi gifulta jſuner herza.
3. *Oh ih quidu ju uuar,*
iz bitherbiſot ju thaz ih fare,
ob ih ni faru,
thanne ni cumit ther Fluobreri zi ju.
4. *Inti thanne her cumit;*
thanne thuingit her ueralt fon ſunton,
inti fon rehte, inti fon duome.
5. *Fon ſunto giuueſſo,*
uuanta ni giloubent in mih.
Fon rehte uuarlihho, uuanta ih zi themo Fater faru.
Fon duome, uuanta heroſto
theſes mittelgartes erdaompt iſt.

HÆc vobis ab initio non dixi,
quia vobiſcum eram,
at nunc vado ad eum, qui me miſit,
& nemo ex vobis interrogat me:
Quo vadis?
2. Sed quia hæc locutus ſum vobis,
triſtitia implevit cor veſtrum.
3. Sed ego veritatem dico vobis,
expedit vobis ut ego vadam,
ſi enim non abiero,
Paracletus non veniet ad vos.
4. Et cum venerit ille,
arguet mundum de peccato,
& de Juſtitia, & de judicio.
5. De peccato quidem,
quia non credunt in me.
De juſtitia autem, quia ad Patrem vado.
De judicio, quia princeps
hujus mundi judicatus eſt.

CAP. CLXXIII.

Paracleti promiſſi officium.

Joh. XVI, 12-15.

Noh nu haben ih ju managu zi quedanne,
uz ir ni mugut iz fortragan nûuua,
mit thiu cumit ther Geiſt uuares,
lerit juuih al uuar.

ADhuc multa habeo vobis dicere,
ſed non poteſtis portare modo,
cum autem venerit Spiritus ille veritatis,
docebit vos omnem veritatem.

2. *Ni*

96) Palth. in not. *ther.*

Digitized by Google

2. *Ni ſpribbit her fon imo ſelbemo,*
ob ſo uuelihu ſo her giborit ſpribbit,
inti thiu thar zuouuertu ſint
thiu ſaget her ju.
3. *Her mih giberebtot,*
uuanta fon minemo intfieng,
inti ſaget ju.
4. *Allu, ſo uuelihu habet ther Fater,*
thiu ſint min, bithiu quad ih,
thaz her fon minemo intfahit,
inti ſaget ju.

2. Non enim loquetur à ſemet ipſo,
ſed quæcunque audiet loquetur,
& quæ ventura ſunt
annunciabit vobis.
3. Ille me clarificabit,
quia de meo accipiet,
& annunciabit vobis.
4. Omnia, quæcunque habet Pater,
mea ſunt, propterea dixi,
quia de meo accipiet,
& annunciabit vobis.

CAP. CLXXIV.

Denuo Chriſtus Paſſionem ſuam indicat, ſuosque de ea informat.

Joh. XVI, 16 - 23.

Luzila ſtunta ni giſehit ir mih,
abur luzila ſtunta giſehet ir mih,
uuanta ih faru zi minemo Fater.
2. *Tho quadun ſume fon ſinen jungiron*
untar in zuisgen: Waz iſt thas thaz
her quidit uns, luzila ſtunta ni giſehet ir mih,
abur luzila ſtunta giſehet ir mih,
inti ih faru zi themo Fater?
Tho quadun ſie: Waz iſt thas
thas her quidit, luzila ſtunta?
uuir ni uuizun uuaz er quidit.
3. *Tho forſtuont ther Heilant,*
thaz ſie uuoltun inan fragen,
inti quad in: Fon thiu ſuohet ir nu untar ju,
uuanta ih quad, luzila ſtunta ni giſehet ir mih.
4. *War, uuar, quid ih ju,*
uuanta ir uuofet inti riozet,
thiſu ueralt giſihit,
ir birut abur gitruobte,
ob jluuer gitruobneſſi uuirdit giuuentit in giſehon.
5. *Thas uuib, thanne berit, gitruobneſſi habet,*
uuanta quam bir zit,
thanne ſiu gibirit then knebt,
ju ni buget thera arbeiti
thurub giſehon, uuanta giboran iſt man in mittelgart.
6. *Inti ir uuarlihho*
nu habet ir gitruobneſſi,
abur giſih ih juuuih:
inti giſihit juuuer herzza,
inti juuueran giſehon nioman nimmat fon ju,
inti in themo tag ni fragetes jo uuihtes.

MOdicum & jam non videbitis me,
& iterum modicum & videbitis me,
quia vado ad Patrem.
2. Dixerunt ergo diſcipuli ejus
ad invicem: quid eſt hoc quod
dicit nobis, modicum & non videbitis me,
& iterum modicum & videbitis me,
quia vado ad Patrem?
Dicebant ergo: Quid eſt hoc
quod dicit, modicum?
neſcimus quid loquitur.
3. Cognovit autem Jeſus,
quia volebant eum interrogare,
& dixit eis: De hoc quæritis inter vos,
quod dixi, modicum & non videbitis me.
4. Amen, amen, dico vobis,
quia plorabitis & flebitis vos,
mundus autem gaudebit,
vos autem contriſtabimini,
ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium.
5. Mulier, cum parit, triſtitiam habet,
quia venit hora ejus,
cum autem peperit puerum,
jam non meminit preſſuræ
propter gaudium, quia natus eſt homo in mundum.
6. Et vos igitur
nunc quidem triſtitiam habetis,
iterum autem videbo vos,
& gaudebit cor veſtrum,
& gaudium veſtrum nemo tollet à vobis,
& in illo die me non rogabitis quidquam.

CAP. CLXXV.

Precum commendatio & exauditio.

Joh. XVI, 23 - 28.

War, uuar, quid ih ju:
ob ir uuaz bittet then Fater
in minemo namam, gibit iz ju.
2. *Unzan nu ni batut ir niouuihtes*
in minemo naman, bittet, inti intfahet,

AMen, amen, dico vobis:
Si quid petieritis Patrem
in nomine meo, dabit vobis.
2. Usque modo non petiiſtis quidquam
in nomine meo, petite, & accipietis,

thaz juuuer gifeho ſi fol.
3. *Thiſu in uuortbilidu ſprah ih ju,*
cumit zit, mit thiu ih
in wurtbilidun ni ſprribbu ju,
oh ofano fon themo Fater **
4. * *in minemo namen bittet ir,*
inti ih ni quidu ju,
thaz ih bite then Fater fon ju.
5. *Therſelbo Fater minnot juuuih,*
uuanta [97] *ir mih minnotut,*
inti giloubtut, thaz ih fon Got uzgieng.
6. *Uzgieng fon Fater, inti quam in uueralt,*
abur forlazu uueralt,
inti faru zi themo Fater.

ut gaudium veſtrum plenum ſit.
3. Hæc in parabolis locutus ſum vobis,
venit hora, cum jam
non in proverbiis loquar vobis,
ſed palam de Patre annunciabo vobis,
4. Illo die in nomine meo petetis,
& non dico vobis,
quia ego rogabo Patrem de vobis.
5. Ipſe enim Pater amat vos,
quia vos me amaſtis,
& credidiſtis, quia ego â Deo exivi.
6. Exivi â Patre, & veni in mundum,
iterum relinquo mundum,
& vado ad Patrem.

CAP. CLXXVI.

Effectus ſermonis Chriſti.

Joh. XVI, 28-33.

THo quadun imo ſine jungiron:
Senu nu ofano ſprihbis, [98]
inti biuuirti nehbein ni quidiſt.
2. *Nu uuiziumes, thaz thu allu uueiſt,*
inti niſt thir thruft, thaz thih joman frage,
in thiu giloubemes, thaz thu fon Got uzgiengi.
3. *Tho anlingita in ther Heilant:*
Fon nu giloubet ir, ſenu cumit zit,
inti ju cumit, thaz ir uuerdit ziſpreitte
einero giuuelih in eiganu,
inti mih einon forlazzet,
inti ih ni bin eino, uuanta ther Fater mit mir iſt.
4. *Thiſu ſprah ih ju,*
thaz ir in mir habet ſibba.
5. *In theru uueralti habet ir thrucneſſi,*
oh gitruuet, ih ubaruuan theſa uueralt.

DIcunt ei diſcipuli:
Ecce nunc palam loqueris,
& proverbium nullum dicis.
2. Nunc ſcimus, quia ſcis omnia,
& non eſt opus tibi, ut quis te interroget,
in hoc credimus, quia à Deo exiiſti.
3. Reſpondit eis Jeſus:
Modo creditis, ecce venit hora,
& jam venit, ut diſpergamini
unusquisque in propria,
& me ſolum relinquatis,
& non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt.
4. Hæc locutus ſum vobis,
ut in me pacem habeatis.
5. In mundo preſſuram habebitis,
ſed confidite, ego vici mundum.

CAP. CLXXVII.

Emphatica Chriſti ad Patrem Oratio.

Joh. XVII, 1-8.

THiſu ſprah ther Heilant,
inti uſerhabanen ougon in himel
zi themo Fater ſprah: Quam zit,
giberehto thinan ſun,
thaz thin ſun thih giberehto,
ſo ſo thu imo gabi giuualt
jogiuuelihes fleiſches, [99]
thaz allen, then thu imo gabes,
gibi in euuin lib.
2. *This iſt euuin lib,*
thaz ſie thih forſtanten, einan Got uuaran,
inti then thu ſantos, Heilant Criſt.
3. *Ih thih geberehtota obar erdu,*
uuerc gientota, thas thu mir gabi
thaz ih iz tati, inti nu giberehto mir

HÆc locutus eſt Jeſus,
& ſublevatis in cœlum oculis
dixit: Pater, venit hora,
clarifica filium tuum,
ut filius tuus clarificet te,
ſicut dediſti ei poteſtatem
omnis carnis,
ut omne, quod dediſti ei,
det eis vitam æternam.
2. Hæc eſt autem vita æterna,
ut cognoſcant te, ſolum Deum verum,
& quem miſiſti, Jeſum Chriſtum.
3. Ego te clarificavi ſuper terram,
opus conſummavi, quod dediſti mihi
ut faciam, & nunc clarifica me

mit

97) Schilt. *uuant.*
98) Schilt. *ſpribis.*
99) Schilt. *fleiſches.*

Digitized by Google

mit thir ſelbemo in theru fagarneſſi,
the ih [100] *habeta, êr thanne ueralt uuari, mit thir.*
4. *Ih giougozorbtota thinan namon*
mannon, thiu [1] *thu mir gabi*
fon ueralti, thine uuarun,
inti mir ſie gabi,
inti thin uuort bibieltun.
5. *Nu furſtuontun, uuanta allu,*
thiu thu mir gabi, fon thir ſint,
uuanta uuort, thiu thu mir gabi,
gab ih in, inti ſie intfiengun,
inti forſtuontan zi uuaro,
thaz ih fon thir uzgieng,
inti giloubtun thaz thu mih ſantos.

apud te ipſum claritate,
quam habui, priusquam mundus eſſet, apud te.
4. Manifeſtavi nomen tuum
hominibus, quos dediſti mihi
de mundo, tui erant,
& mihi eos dediſti,
& ſermonem tuum ſervaverunt.
5. Nunc cognoverunt, quia omnia,
quæ dediſti mihi, abs te ſunt,
quia verba, quæ dediſti mihi,
dedi eis, & ipſi acceperunt,
& cognoverunt vere,
quia à te exivi,
& crediderunt quia tu me miſiſti.

CAP. CLXXVIII.

Preces Chriſti pro ſuis diſcipulis.

Joh. XVII, 9 - 19.

INti ih furi ſie bittu,
nalles furi ueralt bittu, nibi furi thie,
thie thu mir gabi, uuanta ſie thine ſint,
inti minu allu thinu ſint,
inti thinu minu ſint.
2. *Inti bin giberehtot in then,*
inti ju ni bin in mittelgarte,
inti theſe ſin in mittelgarte,
inti ih zi thir cumi, Fater heilago.
3. *Halt ſie in thinemo namen,*
thie thu mir gabi,
thaz ſie ſin ein, ſoſo uuir birumes.
4. *Mitthiu ih uuas mit in, ih hielt ſie*
in thinemo namen, thie thu mir gabi
thie gihielt ih, inti nioman fon in
ni foruuirdit, ni ſi [2] *ſun forlores,*
thaz thas giſcrib uuorde gifullet.
5. *Nu quim ih zi thir,*
inti thiſu ſpribbu ih in mittelgarte,
thaz ſie haben minan gifehon giuultan in in ſelben.
6. *Ih gab in thin uuort,*
inti mittilgarti ſie in hazze habeta,
uuanta ſie ni ſint fon mittilgarte,
ſoſo ih ni bin fon mittilgarte.
7. *Ni bit ih, thaz thu ſie nemes fon mittilgarte,*
uzoh [3] *thaz thu ſie haltes fon ubile,*
fon mittilgarte ni ſint ſie,
ſos ih ni bin fon mittilgarte.
8. *Gihеilago ſie in uuare,*
thin uuort iſt uuar.
9. *So thu mih ſantes in mittelgart,*
inti ih ſante ſie in mittilgart,
inti furi ſie giheilagon mih ſelbon,
thaz ſie ſelbon ſin ouh giheilagot in uuare.

EGo pro iis rogo,
non pro mundo, ſed pro his,
quos dediſti mihi, quia tui ſunt,
& mea omnia tua ſunt,
& tua mea ſunt.
2. Et clarificatus ſum in eis,
& jam non ſum in mundo,
& hi in mundo ſunt,
& ego ad te venio, Pater ſancte.
3. Serva eos in nomine tuo,
quos dediſti mihi,
ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus.
4. Cum eſſem cum eis, ego ſervabam eos
in nomine tuo, quos dediſti mihi
cuſtodivi, & nemo ex iis
periit, niſi filius perditionis,
ut ſcriptura impleatur.
5. Nunc autem ad te venio,
& hæc loquor in mundo,
ut habeant gaudium meum impletum in ſemet ipſis.
6. Ego dedi eis ſermonem tuum,
& mundus odio eos habuit,
quia non ſunt de mundo,
ſicut & ego non ſum de mundo.
7. Non rogo, ut tollas eos de mundo,
ſed & ut ſerves eos à malo,
de mundo non ſunt,
ſicut & ego non ſum de mundo.
8. Sanctifica eos in veritate,
ſermo tuus veritas eſt.
9. Sicut tu me miſiſti in mundum,
ita & ego miſi eos in mundum,
& pro eis ſanctifico me ipſum,
ut ſint & ipſi ſanctificati in veritate.

100) Palth. Præf. *theih.* Schilt. *thih.*
1) Schilt. *thie.*
2) Schilt. ~~junctim *niſi.*~~
3) Schilt. *uz ouh.*

Digitized by Google

CAP. CLXXIX.

Summi Paſtoris preces pro grege ſuo.

Joh. XVII, 20-fin.

NAlles furi thie bit ih
eccorodo, nibi furi thie giloubente ſint
thurah iro uuort in mih,
thaz ſie alle ein ſin,
ſo thu Fater in mir inti ih in thir,
thaz thie in uns ein ſin,
thaz mittelgart giloube, thaz thu mih ſantes.
2. *Inti ih thia fagari, thia thu mir gabi,*
gab in, thaz ſie ſin ein,
ſoſo uuir ein birumes,
ih in in, inti thu in mir,
thaz ſie ſin thurubfremit in ein,
inti forſtante mittilgart, thaz thu mih ſantes,
inti minnotos ſie, ſo thu mih minnotos.
3. *Fater, thie thu mir gabi,*
ih uuillu thaz thar ih bin ſie ſin mit mir,
thaz ſie giſehen mina fagarneſſi,
thia thu mir gabi, uuanta thu mih minnotos
ér mittelgartes gitati.
4. *Fater rehte, inti mittilgart thih ni forſtuont,*
ih forſtuont thih, inti theſe forſtuontun,
thaz thu mih ſantos, inti cundan duon,
thaz thin minna, in theru thu mih minnotos,
in in ſi, inti ih oub in in.

NOn pro his rogo
tantum, ſed pro iis, qui credituri ſunt
per verbum eorum in me,
ut omnes unum ſint,
ſicut tu Pater in me & ego in te.
ut omnes unum ſint,
ut mundus credat, quia tu me miſiſti.
2. Et ego claritatem, quam dediſti mihi,
dedi eis, ut ſint unum,
ſicut & nos unum ſumus,
ego in eis, & tu in me,
ut ſint conſummati in unum,
& cognoſcat mundus, quia me miſiſti,
& dilexiſti eos, ſicut & me dilexiſti.
3. Pater, quos dediſti mihi,
volo ut ubi ego ſum & illi ſint,
ut videant claritatem meam,
quam dediſti mihi, quia dilexiſti me
ante conſtitutionem mundi.
4. Pater juſte, mundus te non cognovit,
ego autem te cognovi, & hi cognoverunt,
quia tu me miſiſti, & notum feci,
ut dilectio, qua dilexiſti me,
in ipſis ſit, & ego in ipſis.

CAP. CLXXX.

Paſſionis Chriſti in horto initium.

Matth. XXVI, 36-38. Marc. XIV, 32-34. Joh. XVIII, 1.

THo quam ther Heilant in thas thorf,
thas 4 thar giquetan iſt Getſemane,
ubar thas uuazzar Cedron,
* * *gieng her in inti ſine jungiron.*
2. *Weiſta Judas, ther inan ſalta,*
thia fut, thaz oſta ther Heilant
quam thara mit ſinen jungiron.
3. *Mit thiu her quam zi theru ſteti,*
tho quad her zi ſinen jungiron: Sizzet hier,
inti betot, thaz ir ni get in coſtunga,
unz ih thara faru inti beton.
4. *Inti ginomanemo Petro,*
inti zuein ſunin Zebedeon
Jacobum inti Johannem, bigonda ſih truoben
inti mornenti uueſan.
5. *Tho quad her in:*
Gitruobit iſt min ſela unz in tot,
beitot hier, inti uuabbet mit mir.

TUnc venit Jeſus in villam,
quæ dicitur Getſemane,
trans torrentem Cedron,
* * introiit ipſe & diſcipuli ejus.
2. Sciebat Judas, qui tradebat eum,
locum, qua frequenter Jeſus
conveniebat illuc cum diſcipulis ſuis.
3. Et cum perveniſſet ad locum,
dixit diſcipulis ſuis: Sedete hic,
& orate, ut non intretis in tentationem,
donec vadam illuc & orem.
4. Et aſſumpto Petro,
& duobus filiis Zebedei
Jacobo & Johanne, cœpit contriſtari
& mœſtum eſſe.
5. Tunc ait illis:
Triſtis eſt anima mea uſque ad mortem,
ſuſtinete hic, & vigilate mecum.

4) Schilt. *thar thar.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. CLXXXI.

Preces Chriſti in horto & ſomnolentia Apoſtolorum.

Matth. XXVI, 39-41. Marc. XIV, 35-38. Luc. XXII, 40-42.

INti her tho ergieng ſon in
ſo ſteines uuorf iſt,
inti nidargilegiten kneuuon
fiel in ſin annuzi, inti betota,
ob iz uueſan mohti, erfuori ſon imo thiu zit, quedenti:
2. Fater, ob iz odi iſt,
Fater, Fater, allo ſint thir odu,
min Fater, ob iz odi ſi,
erfuri theſan kelih ſon mir,
thoh uuidaru nalles thaz ih uuilli,
nibi thaz thu.
3. Inti mit thiu her erſtuont
ſon themo gibete, quam zi ſinen jungiron,
inti fand ſie ſlafente,
inti quad in:
4. Ziu ſlafet ir?
ſo ni mohtut ir eina zit uuahhen mit mir?
5. Wahhet inti betot,
thaz ir ni inget in coſtunga.
6. Ther geiſt giuueſſo ſuns iſt,
thas fleiſc iſt abur unmahtic.

ET ipſe progreſſus eſt ab eis
quantum jactus eſt lapidis,
& poſitis genibus
procidit in faciem ſuam, & orabat,
ut, ſi fieri poſſet, tranſiret ab eo hora, dicens:
2. Pater, ſi poſſibile eſt,
Abba Pater, omnia tibi poſſibilia ſunt,
mi Pater, ſi poſſibile eſt:
transfer calicem hunc à me,
veruntamen non quod ego volo,
ſed quod tu.
3. Et quum ſurrexiſſet
ab oratione, venit ad diſcipulos ſuos,
& invenit eos dormientes,
& ait illis:
4. Quid dormitis?
ſic non potuiſtis una hora vigilare mecum.
5. Vigilate & orate,
ut non intretis in tentationem.
6. Spiritus quidem promtus eſt,
caro autem infirma.

CAP. CLXXXII.

Agon & Sudor Chriſti ſanguineus.

Matth. XXVI, 44-46. Marc. XIV, 39-42. Luc. XXII, 43-46.

ABur andrera ſtuont [5] gieng inti betota,
tho erougta ſih engil ſon himile
inan ſtrengiſonti,
uuard tho giuuentit in guota erunſt.
2. Inti langor betota, quedenti:
Min Fater, oba ni mag theſe kelih
furifaran nib ih in trinke,
uueſe thin uuillo!
3. Ward tho ſin ſueiz ſama ſo tropfo bluotes
rinnenti in erda.
4. Inti mit her erſtuont quam abur
zi ſinen jungiron,
inti fand ſie ſlafente thurah gitruobneſſi.
5. Warun tho iro ougon giſuaretiu,
inti ni uuiſtun uuas ſie imo antwurtitin.
6. Inti in forlazzenen
gieng abur, inti betota thritun ſtunt,
thaſſelba uuort quedenti.
7. Tho quam her zi ſinen jungiron,
inti quad in: Slafet inti reſtet,
nu nahlibbot [6] thiu zit,
inti mannes ſun wurdit giſelit
in hant ſuntigero
8. Erſtét, inti gemeſſe,
ſenu nu nahlibbot ther the mih ſelit.

ITerum ſecundo abiit & oravit,
apparuit autem illi angelus de cœlo
confortans eum,
factus eſt in agonia.
2. Et prolixius orabat, dicens:
Pater mi, ſi non poteſt calix hic
tranſire niſi bibam,
fiat voluntas tua!
3. Et factus eſt ſudor ejus ſicut guttæ ſanguidecurrentis in terram. (nis
4. Et cum ſurrexiſſet venit iterum
ad diſcipulos ſuos,
& invenit eos dormientes præ triſtitia.
5. Erant enim oculi eorum gravati,
& ignorabant quid reſponderent ei.
6. Et relictis illis
iterum abiit, & oravit tertio,
eundem ſermonem dicens.
7. Tunc venit ad diſcipulos ſuos,
& ait illis: Dormite jam & quieſcite,
ecce appropinquabit hora,
& filius hominis tradetur
in manus peccatorum.
8. Surgite, eamus,
ecce appropinquabit qui me tradet.

5) Palth. in not. leg. *andrera ſtunt*, quemadmodum ſequenti ℣. 6. *thritun ſtunt*, dicitur.

6) Schilt. *nalibbot*, & ſic etiam ℣. 8.

Digitized by Google

CAP. CLXXXIII.

Judæ proditio Christi.

Matth. XXVI, 47. 48. Marc. XIV, 43. 44. Luc. XXII, 47. Joh. XVIII, 2. 3.

INti imo noh thanne ſprehhentemo,
ſenu tho Judas, ein ſon then zueliſin,
mit thiu her tho intfieng thia ſamanunga,
quam, inti mit imo mihil menigi,
mit liohtfazzon, inti mit faccalon,
inti mit giuuafanin, inti mit ſuerton,
*inti mit ſtangon, * ſon then heroſton thero Bisgofo,*
inti ſon then Buocherin, inti ſon then altoſton thes (folkes.
2. *Ther inan ſalta*
gab in this zeiban, ſus quedenti:
So uuenan ſo ih cuſſe
ther iſt iz, fahet inan,
*inti leitit inan **
3. *Inti sliumo gangenti zi themo Heilante*
quad: Heil Meiſtar!
inti nahlihhoto [7] themo Heilante,
thaz her inan cuſti.
4. *Ther Heilant quad imo:*
Judas, mit cuſſu ſeliſt then mannes ſun?
friunt, zi hiu quami?
inti cuſti inan.

ET adhuc ipſo loquente,
ecce Judas, unus de duodecim,
quum accepiſſet cohortem,
venit, & cum eo turba multa,
cum laternis & facibus,
& armis, & gladiis,
& fuſtibus, miſſi à principibus Sacerdotum,
& Scribis, & ſenioribus populi.
2. Qui autem tradidit eum
dederat illis ſignum, dicens:
Quemcunque oſculatus fuero
ipſe eſt, tenete eum,
& ducite caute.
3. Et confeſtim accedens ad Jeſum
dixit: Ave Rabbi!
& appropinquavit Jeſu,
ut oſcularetur eum.
4. Jeſus autem dixit ei:
Juda, oſculo filium hominis tradis?
amice, ad quid veniſti?
& oſculatus eſt illum.

CAP. CLXXXIV.

Hoſtium Christi proſtratio. Christi vincula.

Matth. XXVI, 49. Marc. XIV, 45. 46. Joh. XVIII, 4-9.

THer Heilant uuarlibho uueſta alle,
thiu thar uuarun zuouuart ubar inan,
framgieng, inti quad in:
Wenan ſuohet ir? Tho antlingitun ſie imo:
Ther [8] Heilant Nazarenisgen.
Tho quad in ther Heilant: Ih bin iz.
2. *Inti ſtuont Judas,*
ther inan ſalta, mit in.
3. *So her in quad: Ih bin iz,*
giengun uuidarortes, inti fielun tho in erda.
4. *Abur frageta ſie:*
Wenan ſuohet ir? Sie quadun:
Then Heilant Nazarenisgen.
Tho antlingita ther Heilant:
Ih quad ju, thaz ih iz bin.
5. *Ob ir mih ſuohet, lazzet theſe hinagangan.*
Thaz wurde gifullit thas uuort thaz her quad:
uuanta thie thu mir gabi
ni ferlos ih fon then jo uuiht.
6. *Tho zuogiengun, inti legitun*
iro hant in then Heilantana,
inti habetun inan.

JEſus itaque ſciens omnia,
quæ ventura erant ſuper eum,
proceſſit, & dicit eis:
Quem quæritis? Reſponderunt ei:
Jeſum Nazarenum.
Dicit Jeſus: Ego ſum.
2. Stabat autem & Judas,
qui tradebat eum, cum ipſis.
3. Ut ergo dixit eis: Ego ſum,
abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.
4. Iterum ergo eos interrogavit:
Quem quæritis? Illi dixerunt:
Jeſum Nazarenum.
Reſpondit Jeſus:
Dixi vobis, quia ego ſum.
5. Si ergo me quæritis, ſinite hos abire.
Ut impleretur ſermo, quem dixit:
Quia quos dediſti mihi
non perdidi ex illis quenquam.
6. Tunc acceſſerunt, & injecerunt
manus ſuas in Jeſum,
& tenuerunt eum.

7) Schilt. *nalihhoto.*

8) Palth. in not. *then Heilant.* vid. ℣. 4.

CAP.

Digitized by Google

CAP. CLXXXV.

Malchi Auricula præciſa. Sacerdotes correpti. Chriſtus ad Annam deductus.

Matth. XXVI, 51-57. Marc. XIV, 47-53. Luc. XXII, 49-54. Joh. XVIII, 10-14.

Gíſahun thie tho, thie thar umbi inan uuarun,
thaz thar zuouuerd uuas, quadun imo:
Trohtin, oba uuir ſkahemes in ſuerte.
2. Simon Petrus habenti ſuert
nam iz ut, inti ſluog thes Bisgoffes ſcalc,
inti ahahio ſin ora thas zeſeuua,
uuas namo thes ſcalkes Malchus.
3. Tho quad ther Heilant Petro:
Then kelih, then mir gab ther Fater,
ni trinku inan?
ſenti thin ſuert in ſceidun.
4. Alle, thie thar intfahent ſuert,
foruuerdent in ſuuerte.
5. Oda uuanis, thaz ih ni gunni
bittan minan Fater,
inti her gigarauuit mir nuvv [9]
mér thanne zuelif thuſunta Engilo heriſceſi,
uuio uuerdent giſultiu thiu giſcrib?
uuant it ſo gilimpfit zi uueſanne.
6. Lazzet unzan nu!
Inti mit thiu her ruorta ſin ora, heiltaz. [10]
7. In theru ziti quad ther Heilant then menigen:
Sama ſo zi thiobe giengut ir uz
mit ſuerton inti ſtangon,
mih zi fahanne.
8. Gitato uuas ih mit ju lerenti in themo temple.
inti ir ni fiengut mih,
oh this iſt juuuer zit
inti giuualt finſtarneſſo.
9. Thas uuas zithiu giuuortan,
thaz uuarin giſultiu thiu giſcrip thero Wizagono.
10. Tho ſine jungiron alle, imo forlazzanemo fluhun.
Thiu Samanunga, inti ther heriſto,
inti thie ambahta thero Judæorum
fiengun then Heilant,
inti buntun inan, inti leittun inan
zi Annaſe zi eriſten.
11. Her uuas ſuehur Caiphaſes,
ther uuas Biſgof thes jares.
Thas uuas Caiphas, thie thar girati
gab then Judein, uuanta bither iſt [11]
thaz ein man ſterbi furi thaz folc.
12. Sum jungo folgeta imo,
giuuatit mit ſabane ubar naceot,
inti fiengun inan,
her tho foruuorphanemo ſabane
naccot flob fon in.

VIdentes autem hi, qui circa ipſum erant,
quod futurum erat, dixerunt ei:
Domine, ſi percutimus eos gladio.
2. Simon ergo Petrus habens gladium
eduxit eum, & percuſſit ſervum Pontificis,
& amputavit auriculam ejus dextram,
erat autem nomen ſervo Malchus.
3. Tunc ait Jeſus Petro:
Calicem, quem dedit mihi Pater,
non bibam eum?
mitte gladium in vaginam.
4. Omnes enim, qui acceperint gladium,
gladio peribunt.
5. An putas, quia non poſſum
rogare Patrem meum,
& exhibebit mihi
plus quam duodecim legiones Angelorum,
quomodo ergo implebuntur ſcripturæ?
quia ſic oportet fieri.
6. Sinite usque huc!
Et cum tetigiſſet auriculam ejus, ſanavit eum.
7. In illa hora dixit Jeſus turbis:
Tanquam ad latronem exiiſtis
cum gladiis & fuſtibus,
comprehendere me.
8. Quotidie apud vos eram docens in templo,
& non me tenuiſtis,
ſed hæc eſt hora veſtra
& poteſtas tenebrarum.
9. Hoc autem totum factum eſt,
ut impleantur ſcripturæ Prophetarum.
10. Tunc diſcipuli omnes, relicto eo, fugerunt.
Cohors autem, & tribunus,
& miniſtri Judæorum
comprehenderunt Jeſum,
& ligaverunt, & adduxerunt eum
ad Annam primum.
11. Erat autem ſocer Caiphæ,
qui erat Pontifex anni illius.
Erat autem Caiphas, qui conſilium
dederat Judæis, quia expedit
unum hominem mori pro populo.
12. Adoleſcens quidam ſequebatur eum,
amictus ſindone ſuper nudo,
& tenuerunt eum,
at ille rejecto ſindone
nudus profugit ab eis.

9) Schilt. *nuuua.*
10) Schilt. *heillaz.*
11) Palth. in not. *bitherbi iſt.*

Digitized by Google

CAP. CLXXXVI.

Petri prima abnegatio.

Matth. XXVI, 58. 69. 70. Marc. XIV, 54. 66-68. Luc. XXII, 55-57. Joh. XVIII, 15-17.

THo folgeta themo Heilante Simon Petrus
ferrano, inti ander jungiro,
unzan anan then bof thes beroſton Bisgofes.
2. Ther jungiro ther uuas cund themo Bisgoffe,
inti ingieng mit themo Heilante
in then hoff [12] *thes Bisgofes.*
Petrus ſtuont uze zi then duron.
3. Uzgieng ther ander jungiro,
thie thar uuas cund themo Bisgoffe,
inti quad theru duriuuarta,
inti inleita Petruſan.
4. Inti mit thiu inan giſah thiu duriuuarta,
inti inan uuas anaſcouuonti,
quad: Eno biſtu fon then jungiron
theſſes mannes? Her quad themo uuibe:
Ni uueiz ih inan, nob ih ni uueiz
uuas thu quidis?
5. Stuntun ſcalca
inti thie ambahta zi ther gluoti,
bithiu uuanta froſt uuas, inti uuermitun ſih,
uuas mit in Petrus ſtantenti
inti ſih uuermenti, thaz her giſahi thas enti.

SEquebatur autem Jeſum Simon Petrus
à longe, & alius diſcipulus,
usque in atrium principis Sacerdotum.
2. Diſcipulus ille notus erat Pontifici,
& introiit cum Jeſu
in atrium Pontificis.
Petrus autem ſtabat ad oſtium foris.
3. Exivit ergo diſcipulus alius,
qui erat notus Pontifici,
& dixit oſtiariæ,
& introduxit Petrum.
4. Quem cum vidiſſet ancilla oſtiaria,
& ipſum fuiſſet intuita,
dixit: Nunquid & tu es ex diſcipulis
hominis iſtius! Dicit ille: Mulier,
non novi illum, neque ſcio
quid dicas.
5. Stabant ſervi
& miniſtri ad prunas,
quia frigus erat, & calefaciebant ſe,
erat cum eis Petrus ſtans
& calefaciens ſe, ut videret finem.

CAP. CLXXXVII.

Chriſti accuſatio coram Pontifice, & colaphus.

Joh. XVIII, 19-23.

THer Bisgof frageta then Heilant
fon ſinon jungiron inti ſinon leru.
2. Tho antlingita imo ther Heilant:
Ih offano ſprah theſemo mittilgarte,
ih ſimblun lerta in Samanunga
inti in temple, thara alle Judæi ziſamane coment,
inti in dougli ni ſprah ih niouuiht.
3. Was frages mib? fraget thie,
thie gibortun, uuaz ih in ſprah,
ſenu thie uueizun, thiu ih in quad.*
4. Thiſu mit thiu her quad,
ein azſtantenti thero ambahto
gab hantslac themo Heilante, quedenti:
So antlingis themo Bisgoffe?
5. Tho antlingita imo ther Heilant:
Ob ih ubilo ſprah,
ſage thanne quitti fon ubile,
ob ih uuola ſprah, ziu ſlebis mih?
6. Santa tho Annas gibunta inan [13]
zi Caiphaſe themo Bisgoffe.

POntifex ergo interrogavit Jeſum
de diſcipulis ſuis & de doctrina ejus.
2. Reſpondit ei Jeſus:
Ego palam locutus ſum mundo,
ego ſemper docui in Synagoga
& in templo, quo omnes Judæi conveniunt,
& in occulto locutus ſum nihil.
3. Quid me interrogas? interroga eos,
qui audierunt, quid locutus ſum eis,
ecce hi ſciunt, quid dixerim ego.
4. Hæc autem cum dixiſſet,
unus aſſiſtens miniſtrorum
dedit alapam Jeſu, dicens:
Sic reſpondes Pontifici?
5. Reſpondit ei Jeſus:
Si male locutus ſum,
teſtimonium perhibe de malo,
ſi autem bene, quid me cœdis?
6. Et miſit eum Annas ligatum
ad Caipham Pontificem.

12) Schilt. *bof.*
* Codex Vulcanii habet *winzun*, Schilt. legi vult *uuizzun.*

13) Palth. in not. *gibuntanan.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. CLXXXVIII.

Petri abnegatio repetita & pœnitentia.

Matth. XXVI, 69-fin. Marc. XIV, 66-fin. Luc. XXII, 58-62. Joh. XVIII, 25-27.

WAz tho Simon Petrus uzze
in themo frithoue ſtantenti inti ſih uuermenti.
Abur giſah in ander thiu,
inti quad then thar umbiſtuontun:
Inti theſe uuas mit themo Heilante themo Nazarenisgon.
2. Zuogiengun tho thie thar ſtuontun,
inti quadun Petro:
Ziuuare thu biſt ſon then,
thin ſpraha offanot thih,
thaz ſis Galilæus.
3. Abur tho lougnita ſuerenti:
Wanta ih ni uueiz then man.
4. Inti after thiu luzile, ſamaſo eimero zit,
quad ein ſon ſcalcan thes Bisgoffes,
thes mag, themo the ababio
Petrus thas ora:
Ziuuare theſer uuas mit imo,
uuanta her iſt Galilæus.
5. Eno ni giſah ih thih in themo garte mit imo?
Bigonda tho leidezen,
inti forſabban, [14] *inti ſueren,*
quedenti: Ni uueiz ih inan,
nob ih ni uueiz uuas thu quedis, [15]
ni uueiz ih then man then ir quedet.
Inti sliumo ther hano cráta.
6. Inti giuuentit Trubtin giſcouuota Petrum,
inti gibugita tho Petrus Trobtines uuortes,
thaz er imo quad: Er thanne hano craë,
thrio ſtunt forſebbis mib huitu.
Inti uzgangetoni Petrus uuiof bittaro.

ERat Simon Petrus foris
in atrio ſtans, & calefaciens ſe.
Rurſus autem vidit eum alia ancilla,
& ait circumſtantibus:
Et hic erat cum Jeſu Nazareno.
2. Acceſſerunt qui ſtabant,
& dixerunt Petro:
Vere & tu ex illis es,
nam & loquela tua te manifeſtum facit,
quod ſis Galilæus.
3. Et iterum negavit cum juramento:
Quia non novi hominem.
4. Et poſt puſillum, quaſi horæ unius,
dixit unus è ſervis Pontificis,
cognatus ejus, cujus abſcidit
auriculam Petrus:
Vere & hic cum illo erat,
nam Galilæus eſt.
5. Nonne ego te vidi in horto eum illo?
Tunc cœpit deteſtari,
& jurare, & anathematizare,
dicens: Neque novi eum,
neque ſcio quid dicis,
non novi hominem iſtum quem dicitis.
Et ſtatim gallus cantavit.
6. Et converſus Dominus reſpexit Petrum,
& recordatus eſt Petrus verbi Domini,
quod dixerat ei: Priusquam gallus cantet,
ter me negabis hodie.
Et egreſſus Petrus foris flevit amare.

CAP. CLXXXIX.

Falſi teſtes contra Chriſtum producti.

Matth. XXVI, 59-62. Marc. XIV, 55-60.

MOrgano giuuortanemo,
ſaman quamun alle thie heroſton thero Bisgoffo,
mit then altoſton thes folkes,
inti mit then Buobberin, thinc uuirchenti,
ſuobtun luggu urcundi
uuidar themo Heilante,
thaz ſie en tode ſaltin,
inti ni fundun.
2. Mitthiu manage lugge urcundon
zuogiengun, [16] *nob ni fundun,*
inti gizumſtigu [17] *iro giuuizſcefi ni uuarun.*
3. Zi jungiſton [18] *quamun*
zuene lugge urkundon, inti quadun:

MAne autem facto,
convenerunt omnes principes Sacerdocum ſenioribus plebis, (tum,
& ſcribis, concilium facientes,
quærebant falſum teſtimonium
contra Jeſum,
ut eum morti traderent,
& non invenerunt.
2. Cum multi falſi teſtes
acceſſiſſent, nec inveniebant,
& convenientia illorum teſtimonia non erant.
3. Noviſſime autem venerunt
duo falſi teſtes, & dixerunt:

14) Schilt. *foraſaban.*
15) Schilt. *quidis.*
16) Schilt. *zugingun.*
17) Palth. not. *gizumftigu.*
18) Schilt. *jungiſten.*

Digitized by Google

Wir gihortun inan quedantan,
mugau ziuuerfan Gotes tempel
thas mit henti giuuorhtaz, inti after triu tagon
anderaz nalles mit henti gitanaz zimbron.
4. *Ther Heilant ſuigeta. Erſtuont tho*
ther heriſto thero Heithaſtono in mittamen,
inti frageta then Heilant, quedenti:
Niouuiht ni antuuortis zi then,
thiu theſe uuidar thir redinont?

Nos audivimus dicentem,
poſſum deſtruere templum Dei
manufactum, & poſt triduum
aliud non manu factum ædificare.
4. Jeſus autem tacebat. Et ſurgens
princeps Sacerdotum in medium,
& interrogavit Jeſum, dicens:
Nihil reſpondes ad ea,
quæ iſti adverſus te teſtificentur?

CAP. CXC.

Chriſti coram ſummo Sacerdote Confeſſio.

Matth. XXVI, 63. 64. Marc. XIV, 61. 62. Luc. XXII, 66-70.

Ther Heilant ni antlingita niouuiht.
Inti abur ther furiſto Bisgof quad imo:
Ih biſueru thih bi themo libenten Gote,
thaz thu uns quedes, oba thu ſis
Criſt, Gotes ſun giſehanotes. [19]
2. *Tho quad imo ther Heilant: Thu quadi.*
Inti quad in: Ob ih iz ju quidu,
ni giloubet mir,
ob ih fragen, thanne ni antuuirtet ir mir,
noh ni forlazzet.
3. *War thoh uuidaru quid ih ju:*
Fon nu giſehet ir mannes ſun,
ſizzentan in zeſtuun Gotes megines,
inti comentan in himiles uuolcanun.

Jeſus autem nihil reſpondit.
Et rurſum ſummus Sacerdos ait ei:
Adjuro te per Deum vivum,
ut dicas nobis, ſi tu es
Chriſtus, filius Dei benedicti?
2. Dicit illi Jeſus: Tu dixiſti.
Et ait illis: Si vobis dixero,
non credetis mihi,
ſi & interrogavero, non reſpondebitis mihi,
neque dimittitis.
3. Veruntamen dico vobis:
A modo videbitis filium hominis,
ſedentem à dextris virtutis Dei,
& venientem in nubibus cæli.

CAP. CXCI.

Caiphas veſtem ſcindit Chriſtum condemnat.

Matth. XXVI, 65. 66. Marc. XIV, 63. 64. Luc. XXII, 71.

Tho ther heroſto thero Heithaſtono
sleiz ſin giuuati, quedenti:
Biſmarota.
2. *Waz thurfin uuir noh nu urcundono?*
ſenu nu gihortut ir
biſmarunga fon ſinemo munde,
uuaz thunkit iuwih?
3. *Sie tho antwortente alle quadun:*
Sculdic iſt todes.

Tunc princeps Sacerdotum
ſcidit veſtimenta ſua, dicens:
Blaſphemavit.
2. Quid adhuc egemus teſtibus?
ecce nunc audiſtis
blasphemiam de ore ejus,
quid vobis videtur?
3. At illi reſpondentes dixerunt:
Reus eſt mortis.

19) Palth. in not. leg. *giſeganotes*, à primitivo *ſegèn*, quod benedictionem hodienum Germanis notat.

CAP.

CAP. CXCII.

Christi illusio & ad Pilatum deductio.

Matth. XXVI, 67. 68. Marc. XIV, 65.

THo spurwun sie sin annuzzi,
inti thie, the inan habetun, scimfitun inan,
inti mit fustin sluogun inan.
2. Andere mit slahheru henti in sin annuzi sluogun,
quedenti:
Wizzago uns, Crist,
uuer ist ther ther thih slehit?
Inti anderu managu bismaronte
quadun in inan.
3. Inti leittun inan gibuntanan in frithoff,
inti saltun themo Pontisgen Pilato Gravon, [20]
inti sie ni giengun in then frithoff,
thaz sie ni biunsubrite uuirdun,
ob azzin Ostrun.

TUnc exspuerunt in faciem ejus,
& qui tenebant eum, illudebant ei,
& velaverunt faciem ejus.
2. Alii autem palmas in faciem ei dederunt,
dicentes:
Prophetiza nobis, Christe,
quis est qui te percussit?
Et alia multa blasphemantes
dicebant in eum.
3. Et adduxerunt eum vinctum in prætorium,
& tradiderunt Pontio Pilato Præsidi,
& ipsi non introierunt in prætorium,
ut non contaminarentur,
sed ut manducarent Pascha.

CAP. CXCIII.

Judæ desperatio & pernicies.

Matth. XXVII, 3-10.

THo gisah Judas, ther inan salta,
thaz her fornidirit uuas,
riuuua gileitit
uuidarbrahta thie drizzug pfenningo
then heroston thero Heithastono
inti then altin, quedenti:
Suntota selenti reht bluot.
2. Sie quadun tho: Waz zi uns?
thu gisehes.
3. Inti foruuorfanen silabarlingon in thas tempel,
inti forgangenti erhieng sih mit stricu.
4. Thie heroston thero Heithastano
intfanganen silabarlingen [21] *quadun:*
Nist arloubit [22] *thaz man sie sente in thas tresofaz,*
uuanta iz ist uuerd bluotes.
5. Girati giganganemo,
couftun fon then accar leimonwurhton,
in grabastetі elilentero,
bithiu uuas giheizzan ther accar Acheldema,
accar bluotes, so unzan hiutlihhan tag.
6. Tho uuas gifullit, thas thar giquetan ist
thuruh Hieremian then Wizzagon, quedentan:
Sie intfiengun tho drizzug silabarlingo,
uuerd uuerdanti, thas sie uuerdoton
fon kindon Israhelo
inti gabun sie in accar leimuuurhton,
so mir Truhtin gisezta. [23]

TUnc videns Judas, qui eum tradidit,
quod damnatus esset,
ductus pœnitentia
retulit triginta argenteos
principibus Sacerdotum
& senioribus, dicens:
Peccavi tradens sanguinem justum.
2. At illi dixerunt: Quid ad nos?
tu videris.
3. Et projectis argenteis in templo
recessit, & abiens laqueo se suspendit.
4. Principes autem Sacerdotum
acceptis argenteis dixerunt:
Non eos licet mittere in corbonam,
quia pretium sanguinis est.
5. Consilio autem inito,
emerunt ex illis agrum figuli,
in sepulturam peregrinorum,
propter hoc vocatus est ager ille Acheldema,
ager sanguinis, usque in hodiernum diem.
6. Tunc impletum est, quod dictum est
per Jeremiam Prophetam, dicentem:
Et acceperunt triginta argenteos,
pretium appretiati, quem appretiaverunt
à filiis Israel,
& dederunt eos in agrum figuli,
sicut constituit mihi Dominus.

20) Schilt. *Graven.*
21) Schilt. *Silabarlingon.*
22) Schilt. *erloubit.*
23) Schilt. *gisazta.*

Digitized by Google

CAP. CXCIV.

Chriſtus coram Pilato accuſatus.

Luc. XXIII, 2. Joh. XVIII, 29-32.

Gieng tho Pilatus uz zi in,
inti quad: Welihhan ruogſtab bringet ir uuidar
theſen man?
2. Tho antlingitun ſie inti quadun imo:
Oba theſer ni uuari ubilwurhto,
thanne ni ſaltin uuir inan thir:
Theſan fundumes eruuerbenti unſara thiota,
inti uuerentan then tribuz giban themo Keiſare,
inti quedentan ſih Criſt Cuning uueſan.
3. Tho quad in Pilatus: Intfahet ir inan,
inti after juweru euuun duomet inan.
Tho quadun thie Judæi:
Uns niſt erloubit zi ſlahanne einingan,
thaz Trohtines uuort gifullet uuorthe, thas her quad,
gizeihanonti uuelihhemo tode uuas ſterbenti.

EXivit ergo Pilatus ad eos foras,
dixit: Quam accuſationem affertis adverſus hominem hunc?
2. Reſponderunt & dixerunt ei:
Si non eſſet hic malefactor,
non tibi tradidiſſemus eum:
Hunc invenimus ſubvertentem gentem noſtram,
& prohibentem tributa dare Cæſari,
& dicentem ſe Chriſtum Regem eſſe.
3. Dixit ergo Pilatus: Accipite eum vos,
& ſecundum legem veſtram judicate eum.
Dixerunt ergo ei Judæi:
Nobis non licet interficere quenquam,
ut ſermo Jeſu impleretur, quem dixit,
ſignificans qua morte eſſet moriturus.

CAP. CXCV.

Pilati examen, Chriſti Confeſſio.

Matth. XXVII, 11. Marc. XV, 4. Luc. XXIII, 3. Joh. XVIII, 33-38.

INgieng tho abur in thas thinchus Pilatus,
inti gihalota then Heilant, inti quad imo:
Thu biſt Cuning Judeono?
2. Tho antlingita ther Heilant:
Fon thir ſelbemo quidis thu thas:
oda andere thir iz quadun fon mir.
3. Tho antlingita Pilatus:
Eno bin ih Judæus?
thin thiota inti Bisgoffa ſaltun thih mir,
uuas tati thu?
4. Tho antlingita ther Heilant:
Min rihhi niſt fon theſemo mittilgarte,
oba fon theſemo mittilgarte uuari min rihhi,
mine ambahti wunnin,
thaz ih ni uuirdi giſelit Judein,
nu giuueſſo niſt min rihhi hinan.
5. Tho quad imo Pilatus: Biſtu Cuning?
th[illegible] antlingita ther Heilant: Thu quidis,
uuanta ih Cuning bin.
6. Ih bin in thiu giboran,
inti zi thiu quam ih in mittilgart,
thaz ih ſageti giuuizſcaf uuare.
7. Giuuelih thie thar iſt fon uuare,
thie horit mina ſtemma.
Tho quad imo Pilatus: Was iſt uuar?

INtroiit ergo iterum in prætorium Pilatus,
& vocavit Jeſum, & dixit ei:
Tu es Rex Judæorum?
2. Et reſpondit Jeſus:
A temet ipſo hoc dicis?
an alii dixerunt tibi de me?
3. Reſpondit Pilatus:
Nunquid ego Judæus ſum?
gens tua & Pontifices tui tradiderunt te mihi.
quid feciſti?
4. Reſpondit Jeſus:
Regnum meum non eſt de hoc mundo,
ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum,
miniſtri mei utique decertarent,
ut non traderer Judæis,
nunc autem regnum meum non eſt hinc.
5. Dixit itaque ei Pilatus: Ergo Rex es tu?
reſpondit Jeſus: Tu dicis,
quia Rex ſum ego.
6. Ego in hoc natus ſum,
& ad hoc veni in mundum,
ut teſtimonium perhibeam veritati.
7. Omnis, qui eſt ex veritate,
audit vocem meam.
Dicit ei Pilatus? Quid eſt veritas?

CAP.

Digitized by Google

CAP. CXCVI.

Christus ad Herodem remissus.

Luc. XXIII, 4-12. Joh. XVIII, 38.

Mit thiu her thas quad,
abur gieng uz zi then Judein,
inti quad zi then heroston thero Bisgoffo
inti zi theru menigi: Nih eininga sahha
ni fant ih in thiesemo manne.
2. Sie tho gimagethun quedante:
Giruorit folc, lerenti
thuruh alle Judæa,
inti biginnenti fon Galilea unzan hera.
3. Pilatus giborenti Galilæam
frageta, oba ther man uuare Galilæus?
inti so her tho forstuont,
thaz her uuas fon Herodeses giuuelti,
santa inan uuidar zi Herode,
therselbo uuas in Hierusalem in then tagon.
4. Herodese gisehanemo themo Heilante
uuas thrato givehenti,
her uuas ju geronti fon manageru ziti inan gisehan,
bithiu her gihorta managiu fon imo,
inti uuánta sih uuelih zeihinan [24]
gisehan fon imo uuesan.
5. Frageta inan
managon [25] *uuorton,*
inti her tho niouuiht anlingita imo.
6. Stuontun thie heroston thero Bisgoffo
inti thie Buohera, einratlihho ruogente inan.
7. Vozzirnita inan Herodes
mit sinemo herige,
inti bismarota giuuatitan mit uueizzu giuuati,
inti uuidarsanta nan * *zi Pilatuse.*
8. Inti uuarun tho giuuortun friunta Herodes
inti Pilatus in themo tage,
sie uuarun êr untarzuisgen sijanta.

ET cum hoc dixisset,
iterum exiit ad Judæos,
& dixit ad principes Sacerdotum
& turbas: Nullam causam
invenio in hoc homine.
2. At illi invalescebant dicentes:
Commovit populum, docens
per universam Judæam,
& incipiens à Galilæa usque huc.
3. Pilatus autem audiens Galilæam
interrogavit, si homo Galilæus esset?
& ut cognovit,
quo de Herodis potestate esset,
remisit eum ad Herodem,
qui & ipse Hierosolymis erat illis diebus.
4. Herodes autem viso Jesu
gavisus est valde,
erat enim cupiens ex multo tempore videre eum,
eo quod audiret multa de illo,
& sperabat signum aliquod
videre ab eo.
5. Interrogabat illum
multis sermonibus,
at ipse nihil illi respondebat.
6. Stabant etiam principes Sacerdotum
& Scribæ, constanter accusantes eum.
7. Sprevit autem illum Herodes
cum exercitu suo,
& illusit indutum veste alba,
& remisit ad Pilatum.
8. Et facti sunt amici Herodes
& Pilatus in die illa,
nam antea inimici erant ad invicem.

CAP. CXCVII.

Innocentia Christi coram Pilato & Herode. Novum examen, & Parrhisia.

Luc. XXIII, 13-15. Joh. XIX, 4. 6-11.

Tilatus gihaloton then heroston
thero Bisgoffo, inti themo Meistarduome,
inti themo folke, gieng zi in uz,
inti quad in: Brahtut mir thesan man,
sama so uuidaruuententan folc.
2. Senu ih leitu inan ju uz,
thaz ir forstantit, thaz ih in imo
ni fand ni heiniga [26] *sahha fon then,*
in then ir ** *inan ruoget.*
3. Nob Herodes, ih santa juuuihe uuidar zi imo,

PIlatus convocatis principibus
Sacerdotum, & Magistratibus,
& plebe, exivit ad eos foras,
& dixit eis: Obtulistis mihi hunc hominem,
quasi avertentem hunc populum.
2. Ecce adduco eum foras,
ut cognoscatis, quia in eo
nullam causam invenio ex his,
in quibus eum accusatis.
3. Sed neque Herodes, nam remisi vos ad illum,

24) Palth. not. *sihuuelih zeihinan.*
25) Schilt. *managen.*
* Legitur & *inan.* Schilterus indifferenter legendum posse judicat.
26) Palth. not. *nih einiga.* sic etiam ℣. 5. *nih einiga.*
** Quidam legunt *thir:* Schilterus legi vult *di ir.*

Digitized by Google

inti ſenu nu niouuiht uuirdic tote iſt imo gitan,
inan gibuoztan forlazzu.
4. *Rief tho al thiu menigi*
quedenti: Nim theſan, báh, báh.
5. *Tho quad in Pilatus:*
Intfahet in, inti habet inan,
ih ni fundi in imo ni heininga ſahha.
6. *Tho antlingitun imo thie Judei:*
Wir habemes euuua, [27]
inti after euuû
ſcal her ſterban,
uuanta her ſih Gotes ſun teta.
7. *Mit thiu tho giborta Pilatus*
thas uuort, mer forhta,
inti quad zi themo Heilante: Wanan biſtu?
Ther Heilant ni gab imo nihhein antuuorti.
8. *Tho quad imo Pilatus: Mir ni ſpribbes?*
ni uueiſt, thaz ih haben giuualt
thih erhábanne, inti giuualt zi forlazzane?
9. *Tho antlingita ther Heilant:*
Ni habetos giuualt uuidar mih eininga,
nih iz thir gigeban uuari fon ufana,
bithiu ther, the mih ſalta thir,
mér ſunta habet.

& ecce nihil dignum morte actum eſt illi,
emendatum ergo dimittam.
4. Exclamavit autem univerſa turba
dicens: Tolle hunc, crucifige, crucifige.
5. Dicit eis Pilatus:
Accipite eum vos, & crucifigite,
ego enim non invenio cauſam in eo.
6. Reſponderunt ei Judæi:
Nos legem habemus,
& ſecundum legem
debet mori,
quia filium Dei ſe fecit.
7. Cum ergo audiſſet Pilatus
hunc ſermonem, magis timuit,
& dicit ad Jeſum: Unde es tu?
Jeſus autem reſponſum non dedit ei.
8. Dicit ergo ei Pilatus: Mihi non loqueris?
neſcis, quia poteſtatem habeo
crucifigere te, & poteſtatem habeo dimittere te?
9. Reſpondit Jeſus:
Non haberes poteſtatem adverſus me ullam,
niſi tibi data eſſet deſuper,
propterea qui tradidit me tibi
majus peccatum habet.

CAP. CXCVIII.

Chriſtus adhuc coram tribunali.

Matth. XXVII, 12-14. Marc. XV, 2-5.

Fon thanan ſuohta Pilatus inan zi forlazzano. [28]
Judei riofun tho quedenti:
Ob thu theſan forlazzis, thanne ni biſtu friunt thes Kei-
allero giuuelih ther ſih Cuning tuot, (*ſares*
ther uuidarquedit ſih themo Keiſare.
2. *Pilatus mit thiu her giborta thiſu uuort,*
leitta uz then Heilant,
inti ſaz in ſinemo duomſedali
in theru ſteti, thiu thar iſt giquetan Lithoſtrotus,
in hebreisgon Gabatha.
3. *Was tho garotag fora Oſtrun.*
ſama ſo ſehſta zit, inti quad then Judein:
Senu junver Cuning! Sie tho riofun:
Nim, nim, inti hah inan!
4. *Tho quad in Pilatus: Iunveran Cuning habu?*
Tho antlingitan thie Bisgoffa:
Wir ni habemes Cuning ni ſi then Keiſar,
inti ruogtun inan
thie furiſton Bisgoffa in managen.
Ther Heilant in antuuortita niouuiht.
5. *Tho quad imo Pilatus:*
Ni giboris uuio managu
giuuizneſſu ſie uuidar thir quedent?
inti ni antlingita imo zi heinigemo [29] *uuorte,*
ſo thaz wuntarota ther Gravo thrato.

ET exinde quærebat Pilatus dimittere eum.
Judæi autem clamabant dicentes:
Si hunc dimittis, non es amicus Cæſaris,
omnis qui ſe Regem facit
contradicit Cæſari.
2. Pilatus ergo cum audiſſet hos ſermones,
adduxit foras Jeſum,
& ſedit pro tribunali
in loco, qui dicitur Lithoſtrotus,
hebraice autem Gabata.
3. Erat autem paraſceve Paſchæ,
hora quaſi ſexta, & dicit Judæis:
Ecce Rex veſter! Illi autem clamabant:
Tolle, tolle, crucifige eum!
4. Dicit eis Pilatus: Regem veſtrum crucifigam?
Reſponderunt Pontifices:
Non habemus Regem niſi Cæſarem,
& accuſabant eum
ſummi Sacerdotes in multis.
Jeſus autem nihil reſpondit.
5. Tunc dicit illi Pilatus:
Non audis quanta
adverſum te dicunt teſtimonia?
& non reſpondit ei ad ullum verbum,
ita ut miraretur Præſes vehementer.

27) Schilt. *euua.*
28) Schilt. *forlazzane.*
29) Schilt. *zi ne heinigemo.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. CXCIX.

Barrabas dimiſſus. Uxoris Pilati ſomnium. Chriſtus condemnatus.

Matth. XXVII, 15-26. Marc. XV, 6-15. Luc. XXIII, 17-25.

THurub then itmalentag
uuas giuuon ther Gravo
zi forlazzanne einan themo folke
fon then notbentigon, ſo uuenan ſie batin.
2. Habeta tho einano nothaft uuitmaran,
ther the uuas ginennut Barrabas,
3. In tho giſamanoton quad Pilatus:
Iſt mit ju giuuona, thaz ih ju einan
forlazze in Oſtron,
uuenan uuollet ir thaz ih ju forlazze?
Barrabam, oda then Heilant,
thie thar iſt ginennit Criſt?
4. Her uueſta thaz ſie thurub abjunſt inan ſaltun.
5. Imo ſizzentemo in themo duomſedale,
ſanta zi imo ſin quena, quaedenti:
Niouuiht thir inti themo rehten,
managu bin ih treuuenti [30] huitu
in giſiune thurub inan.
6. Ther heroſto thero Bisgoffo
inti thie alton ſpuonun thas folc,
thaz ſie batin Barrabam,
inti thaz ſie then Heilant forlurin.
7. Tho antlingenti ther Gravo quad in:
Wenan uuollet ir ju fon theſen zuuein forlazzan?
Sie tho quadun: Barrabam.
8. Was ther Barrabas lantderi,
ther uuas thurub giſtriti uuelibaz
gitanaz in burgi, inti thurub manslaht,
gibuntan in Karkeri. [31]
9. Tho quad in Pilatus:
Waz thuon ih fon themo Heilante,
thie thar iſt giquetan Criſt?
Quadun alle: Háh, háhe man inan.
10. Tho quad in ther Gravo: Was ubiles teta her?
Sie riofun tho mer, quedente:
Háhe man inan.
11. Tho giſah Pilatus
thaz er niouuiht intbob, [32]
oh uuas mer ungirib,
intfanganemo uuazzare uuoſo [33] *ſino henti*
fora themo folce, quedenti:
Untaronti bin ih fon bluote theſes rehten.
12. Tho antlingita thas folc al inti quad:
Sin bluot ubar unſih inti ubar unſere kind!
13. Tho forliez her in Barrabam,
then Heilant tho biſiltan
ſalta in, thaz her uuari erhangan.

PEr diem autem feſtum
conſueverat Præſes
dimittere populo unum
ex vinctis, quemcunque petiiſſent.
2. Habebat autem tunc vinctum inſignem,
qui dicebatur Barrabas.
3. Congregatis ergo illis dixit Pilatus:
Eſt conſuetudo vobis, ut unum
dimittam vobis in Paſcha,
quem ergo vultis dimittam vobis?
Barrabam, an Jeſum,
qui dicitur Chriſtus?
4. Sciebat enim quod per invidiam tradidiſſent eum.
5. Sedente autem illo pro tribunali,
miſit ad illum uxor ejus, dicens:
Nihil tibi & juſto illi,
multa enim paſſa ſum hodie
per viſum propter eum.
6. Princeps autem Sacerdotum
& ſeniores perſuaſerunt populis,
ut peterent Barrabam,
Jeſum autem perderent.
7. Reſpondens autem Præſes ait illis:
Quem vultis vobis de duobus dimitti?
At illi dixerunt: Barrabam.
8. Erat autem Barrabas latro,
qui erat propter ſeditionem quandam
factam in civitate & homicidium
vinctus in carcere.
9. Dixit illis Pilatus.
Quid ergo faciam de Jeſu,
qui dicitur Chriſtus?
Dicunt omnes: Crucifigatur!
10. Ait illis Præſes: Quid mali fecit?
At illi magis clamabant, dicentes:
Crucifigatur!
11. Videns autem Pilatus
quia nihil proficeret,
ſed magis tumultus,
accepta aqua lavit manus
coram populo, dicens:
Innocens ego ſum à ſanguine juſti hujus.
12. Et reſpondens univerſus populus dixit:
Sanguis ejus ſuper nos & ſuper filios noſtros!
13. Tunc dimiſit illis Barrabam,
Jeſum autem flagellis cæſum
tradidit eis, ut crucifigeretur.

30) Palth. in not. leg. videtur *thruuenti.*
31) Schilt. *karckere.*
32) Schilt. *intbeb.*
33) Palth. in not. legendum puto *uuoſc*, quod tempus imperfectum notat, verbi *uuaskan*, lavare, quod apud Keronem extat, etiam Schilt. leg. *uuoſc.*

Digitized by Google

CAP. CC.

Idem ſpinis coronatus ac eductus.

Matth. XXVII, 27-32. Marc. XV, 16-21. Luc. XXIII, 26. Joh. XIX, 16. 17.

THie kemphon thes Graven intfiengun then Heilant
in themo dinchus, giſamanotun
*zi imo alla thia hanſa, **
inti inan intuuatente giuuatitun inan
mit goto uuchbineru tunihun,
inti rot labhan umbi bigabun inan.
2. Inti flehtente corona fon thornon
ſaztun ubar ſin houbit,
inti rora in ſina zeſauun,
inti gibeganemo kneuuue fora imo
bismarotun inan, ſus quedente :
Heil Cuning Judeono !
3. Inti inan ſpiuuente intfiengun rorun,
inti sluogun ſin houbit.
4. Inter after thiu biſmarotun inan,
inti intuuatitun inan labhanes inti goto uuebbes,
inti giuuatitun inan ſinen giuuatin,
inti leittun inan ; thaz ſien [34] *biengin,*
tragentan imo cruci.
5. Uzgangente tho fundun
man Cyreneum, quementan
fon thorf, [35] *in namon Simon biez,*
fater Alexandres inti Rufuſes,
then thuuingun ſie, thas her truogi
cruci after themo Heilante.

ET milites Præſidis ſuſcipientes Jeſum
in prætorium, congregaverunt
ad eum univerſam cohortem,
& exuentes eum induunt eum
tunica purpurea,
& chlamydem coccineam circumdederunt ei:
2. Et plectentes coronam de ſpinis
poſuerunt ſuper caput ejus,
& arundinem in dextra ejus,
& genu flexo ante eum
illudebant ei, dicentes :
Ave Rex Judæorum !
3. Et exſpuentes in eum acceperunt arundi-
& percutiebant caput ejus. (nem,
4. Et poſtquam illuſerunt ei,
& exuerunt eum chlamyde & purpura,
& induerunt eum veſtimentis ejus
& duxerunt eum, ut crucifigerent,
bajulantem ſibi crucem.
5. Exeuntes autem invenerunt
hominem Cyreneum, venientem
de villa, nomine Simonem,
patrem Alexandri & Rufi,
hunc angariaverunt portare
crucem poſt Jeſum.

CAP. CCI.

Turba flens. Chriſtus illam graviter admonens.

Luc. XXIII, 27-31.

FOlgeta inan mihil menigi
folkes inti uuibo, thie thar ruzzun
inti uuiofun inan.
2. Tho uuanta ſib zi in ther Heilant inti quad :
Kind Ieruſalem, ni curet uuofen ubar mih,
oh ubar juuuih ſilbon [36] *uuofet*
inti ubar juweru kind.
3. Wanta ſenu coment tage,
in then quedent : Salige ſint unberente,
inti uuambun, thie thar ni barun,
inti bruſti, thio the ni ſougiton ?
4. Thanne biginnent ſie quedan bergon :
Fallet ubar unſih ! Inti nollen :
Bithekit unſih !
5. Bithiu oba ſie in gruonano buomo thiſiu tuont,
uuaz iſt in themo thurren ?

SEquebatur illum turba multa
populi & mulierum, quæ plangebant
& lamentabantur eum.
2. Converſus autem ad illos Jeſus dicit:
Filiæ Ieruſalem, nolite fiere ſuper me,
ſed ſuper vos ipſas flete
& ſuper filios veſtros.
3. Quoniam ecce venit dies,
in quibus dicent : Beatæ ſteriles,
& ventres, quæ non genuerunt,
& ubera, quæ non lactaverunt !
4. Tunc incipient dicere montibus :
Cadite ſuper nos ! & collibus :
Operite nos !
5. Quia ſi in viridi ligno hoc faciunt,
in arido quid fiet ?

* Pro quo legunt quidam *baufa* : male tamen judicio Schilteri, niſi per interpretationem.

34) Schilt. *ſi en.*

35) Palth. Præf. *throf.* male ex ſententia Schilteri.

36) Schilt. *ſelbon.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. CCII.

Christus aceto ac felle potatus, pro crucifigentibus orat.

Matth. XXVII, 33. 34. Marc. XV, 22. 23. Luc. XXIII, 32-34.

Warun gileitut andere [37] zuene
ubile mit imo, thaz sie uuarin erslagin.
2. Inti after thiu sie quamun in stat,
thiu dar ist gibeizan Golgatha,
thaz ist erreckit Hamal stat.
3. Gabun imo gimirrotun uuin trinchan
mit gallun gimisgitan
inti mit thiu her es corota, ni uuolta trinhan.
4. Ther Heilant quad: Fater, forlaz in it,
sie ni uuizzan uuaz sie duont.

Ducebantur autem & alii duo
nequam cum eo, ut interficerentur.
2. Et postquam venerunt in locum,
qui dicitur Golgatha,
quod est interpretatum Calvaria,
3. Et dederunt ei vinum bibere cum felle
mixtum,
& cum gustasset, noluit bibere.
4. Jesus autem dicebat: Pater, dimitte illis,
non enim sciunt quid faciunt.

CAP. CCIII.

Christi crucifixio, Vestimentorum divisio.

Matth. XXVII, 35-37. Marc. XV, 24. Luc. XXIII, 33.
Joh. XIX, 23. 24.

After thiu sie inan erbiengun,
intsiengun sini giuuati,
inti tatun sier deil,
einero giuuelihemo kempfen teil, inti tunihan.
2. Was thiu tuniha unginait,
son obanentigi ubaral giuueban.
3. Tho quadun untar in zuisgen:
Ni slizemes sia,
ob liozemes son iru, uues siu si?
4. Thaz giscrib uuerde gifullit quedenti:
Teiltun min giuuati in,
inti ubar min giuuati santun loz.
5. Inti thie Kemphon tatun thisu,
inti sizzenti bieltun inan.

Postquam autem crucifixerunt eum,
acceperunt vestimenta ejus,
& fecerunt quatuor partes,
unicuique militi partem & tunicam.
2. Erat autem tunica inconsutilis,
desuper contexta per totum.
3. Dixerunt ergo ad invicem:
Non scindamus eam,
sed sortiamur de illa, cujus sit?
4. Ut scriptura impleretur dicens:
Partiti sunt vestimenta mea sibi,
& super vestem meam miserunt sortem.
5. Et milites quidem hæc fecerunt,
& sedentes servabant eum.

CAP. CCIV.

Titulus crucis Christi.

Matth. XXVII, 37. Marc. XV, 26. Luc. XXIII, 38.

Inti screib titul Pilatus
sineru sahhu, inti sazta obar sin houbit:
This ist ther Heilant Nazarenisga,
Cuning Judeono.
*3. Thesan * titul manage lasun thero Judeono,*
uuanta nah theru burgi uuas thiu stat,
thar ther Heilant erhangan uuas,
inti uuas scriban in Ebraisgon,
in Crichisgon, inti in Latinisgon.
3. Quadun tho Pilatuse thie Bisgoffa Judeono:
Ni curi scriban Judono Cuning.
4. Tho antlingita Pilatus:
Thas ih screib, thas screib ih.

Scripsit autem & titulum Pilatus
causæ ejus, & imposuit super caput ejus:
Hic est Jesus Nazarenus,
Rex Judæorum.
2. Hunc ergo titulum multi legerunt Judæo-
quia prope civitatem erat locus, (rum,
ubi crucifixus est Jesus,
& erat scriptum Hebraice,
Græce, & Latine.
3. Dicebant ergo Pilato Pontifices Judæo-
Noli scribere Rex Judæorum. (rum:
4. Respondit Pilatus:
Quod scripsi, scripsi.

37) Schilt. *andre.*

* Legitur etiam *thesun.* Schilt. a & o promiscue.

Digitized by Google

CAP. CCV.

Chriſtus in cruce illuſus. Matth. XXVII, 38-44. Marc. XV, 27-32. Luc. XXIII, 35-39.

Tho uuarun erhangan mit imo zuene thioba,
ein in zeſo, inti ander in ſina uuiniſtra.
2. Thie furifarenton biſmarotun inan,
inti ruortin iro houbit, quedente:
Wah! thie thar ziuuirpfit tempal Gotes,
inti in thriu tagon iz abur gizimbrot,
heili thih ſelbon, oba thu Gotes ſun ſie,
ſtig nidar fon themo cruce.
3. Sama thie heroſton thero Bisgoſo
biſmaronte mit then Bouberin inti mit then alton
quadun: Andre teta her heile,
ſih ſelbon ni mac heil tuon:
Ob ir Iſrahelo Cuning ſi,
er ſtigo nidar fon themo cruce,
inti giſehemes, inti giloubimes imo:
Her gitruwet in Got,
bithiu erloſit her inan nu ob her inan uuili,
her quad, uuanta ih Gotes ſun bin.
4. Thas ſelba ein fon then, thie thar hangetun,
thero thiobo biſmarota inan quedenti:
Ob thu ſi Criſt, tuo thih ſelbo heilan inti unſih.
5. Tho antlingita ther ander
inti incribota inan, ſus quedenti:
Noh thu ni forbtis Got,
thaz thu in therâ ſelbun nidarungu biſt,
inti uuir giuueſſo rehto,
thaz uuir uuirdigen tatin intfahemes,
theſer uuarliho † niôuuiht ubiles teta,
6. Inti quad zi themo Heilante:
Trobtin, gihugi min,
mit thiu thu cumiſt in thin rihhi.
7. Tho quad imo ther Heilant:
War, quid ih thir,
biutu biſtu mit mir in Paradiſo.

TUnc crucifixerunt cum eo duos latrones,
unum à dextris, & alterum à ſiniſtris ejus.
2. Prætereuntes autem blasphemabant eum,
moventes capita ſua, & dicentes:
Vah! qui deſtruit templum Dei,
& in triduo illud reædificat,
ſalva te ipſum, ſi filius Dei es,
deſcende de cruce.
3. Similiter & principes Sacerdotum
illudentes cum Scribis & ſenioribus
dicebant: Alios ſalvos fecit,
ſeipſum non poteſt ſalvum facere:
Si Rex Iſrael eſt,
deſcendat nunc de cruce,
ut videamus, & credamus ei:
Confidit in Deo,
liberet nunc eum ſi vult,
dixit enim, quia filius Dei ſum.
4. Idipſum autem unus de his, qui pende-
latronibus blasphemabat eum dicens: (bant,
Si tu es Chriſtus, ſalvum fac te ipſum & nos.
5. Reſpondens autem alter
increpabat illum, dicens:
Neque tu times Deum,
quod in eadem damnatione es,
& nos quidem juſte,
nam digna factis recipimus,
hic vero nihil mali geſſit.
6. Et dicebat ad Jeſum
Domine, memento mei,
dum veneris in regnum tu.
7. Et dixit illi Jeſus:
Amen, dico tibi,
hodie mecum eris in Paradiſo.

CAP. CCVI.

Chriſtus in cruce Matris curam gerit. Joh. XIX, 25-27.

STuontun nah themo cruce thes Heilantes
ſin muoter, inti ſueſter ſinon muoter,
Maria Cleophaſes, inti Maria Magdalenisga.
2. Mitthiu giſah ther Heilant thia muoter
inti jungiron ſtantentan, then the her minnot, [38]
quad ſinero [39] *muoter: Wib, ſenu thin ſun!*
3. After thiu quad ſinen jungiron: Senu thin muo-
inti fon theru ziti intfieng ſia (ter!
ther jungiro in ſina.

STabat autem juxta crucem Jeſu
mater ejus, & ſoror matris,
Maria Cleophæ, & Maria Magdalenæ.
2. Cum vidiſſet ergo Jeſus matrem
& diſcipulum ſtantem, quem diligebat,
dicit matri ſuæ: Mulier, ecce filius tuus!
3. Deinde dicit diſcipulo: Ecce mater tua!
& ex illa hora accepit eam
diſcipulus in ſua.

† Schilt. *uuarlibho.*
38) Schilt. *minnota.*
39) Schilt. *ſineru.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. CCVII.

Auxilium Divinum implorans.

Matth. XXVII, 46-49. Marc. XV, 33-35. Luc. XXIII, 44.

FOn theru ſehſtun ziti funſtarneſſu uuarun giuuorten
abar alla erda, unzan niuntun zit.
2. *Inti umbi thie niuntun zit riof*
ther Heilant mihileru ſtemmu, ſus quedenti:
Heli, Heli, Lama Sabacthani!
thaz iſt erreckit,
Got min, Got min, bithiu forlieza thu mih?
3. *Sume uuarlibo thar ſtantente*
inti giborente quadun:
Heliaſe ruofit theſer.

A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt
ſuper univerſam terram, uſque ad horam no-
2. Et circa horam nonam clamavit (nam.
Jeſus voce magna, dicens:
Eli, Eli, Lama Sabathani!
quod eſt interpretatum:
Deus meus, Deus meus, ad quid dereliquiſti
3. Quidam autem illic ſtantes (me?
& audientes dicebant:
Eliam vocat iſte.

CAP. CCVIII.

Sitiens Chriſtus potatur: Clamans, moritur.

Matth. XXVII, 48-50. Marc. XV, 36. 37. Luc. XXIII, 46. Joh. XIX, 28-30.

AFter thiu uueſta ther Heilant,
thaz thiu alliu nu gientota uuarun,
thaz thurubfremit uuirdi thas giſcrib,
quad: Ib thruſtu.
2. *Faz uuas thar giſezzit*
fol ezziches.
3. *Inti sliumo liof ein fon in,*
intfanganama ſpunga fulta ſie ezziches,
inti ſazta anan rora, inti gab imo trinken.
4. *Tho do intfieng ther Heilant thiu ezzih*
quad: Gientot iſt.
5. *Thie andere* [40] *quadun: Laz im, giſehemes,*
oba come Helias loſenti inan.
6. *Ther Heilant abur ruofenti*
mihhileru ſtemmu: Fater, in thine hanton
biuilu ih minan geiſt!
inti nidargibeldi themo houbite ſanta then geiſt.

POſtea ſciens Jeſus,
quia jam omnia conſummata ſunt,
ut conſummaretur ſcriptura,
dicit: Sitio.
2. Vas ergo poſitum erat
aceto plenum.
3. Et continuo currens unus ex illis
acceptam ſpongiam implevit aceto,
& impoſuit arundini, & dabat ei bibere.
4. Cum ergo accepiſſet acetum Jeſus
dixit: Conſummatum eſt.
5. Cœteri vero dicebant: Sine, videamus,
an veniat Elias liberaturus eum.
6. Jeſus autem iterum clamans
voce magna: Pater, in manus tuas
commendo ſpiritum meum!
& inclinato capite emiſit ſpiritum.

CAP. CCIX.

Miracula in morte Chriſti.

Matth. XVII, 51-53. Marc. XV, 38. Luc. XXIII, 45.

SEnu tho laban thes tempales
zislizzan uuas in zueli teil, [41]
fon obannentic unzan nidar.
2. *Inti erda giruorit uuas,*
inti ſteina gislizane uuarun,
inti grebu uuurdun giofanota.
3. *Inti manage libamon heilagero,*
thie thar sliefun, erſtuontun.

ET ecce velum templi
ſciſſum eſt in duas partes,
à ſummo uſque ad deorſum.
2. Et terra mota eſt,
& petræ ſciſſæ ſunt,
& monumenta aperta ſunt.
3. Et multa corpora ſanctorum,
qui dormierant, ſurrexere.

4. *Inti*

40) Schilt. *andre.*

41) Palth. not. *zuei teil.*

Digitized by Google

4. *Inti uzgangente fon grebiron*
after iro urreisti
quamun in thia heilagun burc,
inti erougton sih managen.

4. Et exeuntes de monumentis
post resurrectionem ejus
venerunt in sanctam civitatem,
& apparuerunt multis.

CAP. CCX.

Centurio & multi alii conversi. Cognatæ Christi reversæ.

Matth. XXVII, 54-56. Marc. XV, 39-41. Luc. XXIII, 47-49.

THer Hunteri inti thie mit imo uuarun
bihaltente then Heilant,
gisehenemo erdgiruornesti,
inti then thar gitan uuarun,
forhtun in thrato.
2. *Got diurisente,*
inti quedente: Theser man rehtlicho ist
uuarlibo Gotes sun.
3. *Inti al iro menigi, thie thar saman uuarun,*
zi thesemo uuihaesune,
inti gisahun thiu thar gitan uuarun,
slahente iro brusti
uuidarwurbun ferrano.
4. *Inti managu uuib, thie thar mit imo saman*
usstigun fon Galileu [42] *zi Hierusalem.*
5. *Untar then uuas Maria Magdalenisga,*
inti Maria Jacobes thes minniren,
inti Josebes muoter, inti Salome
muoter kindo Zebedeen,
mit thiu her uuas in Galilea folgetun imo
thesu gisehenti.

CEnturio autem & qui eum illo erant
custodientes Jesum,
viso terræ motu,
& his quæ fiebant,
timuere valde.
2. Glorificantes Deum,
& dicentes: Hic homo justus erat
vere filius Dei.
3. Et omnis turba eorum, qui simul aderant
ad spectaculum istud,
& videbant quæ fiebant,
percutientes pectora sua.
revertebantur.
4. Et mulieres multæ, quæ simul cum eo
ascenderant à Galilæa Hierosolymas.
5. Inter quas erant Maria Magdalenæ,
& Maria Jacobi minoris,
& Joseph mater, & Salome
mater filiorum Zebedei,
& cum esset in Galilæa sequebantur eum
hæc videntes.

CAP. CCXI.

Latus Christi perfoditur.

Joh. XIX, 31-37.

JUdæi uuarlibho,
uuanta iz frigetag uuas,
thaz ni bilibin in themo cruce
thie lichamon in sambaztag,
(uuas giuuesso mihhil ther sambaztag)
batun Pilatum, thaz sie brachi
iro gibeini, inti uuirdin thana ginomane.
2. *Quamun thie kemphon,*
inti thes eristen giuuesso brahun gibeinu,
inti thes andres, thie thar mit imo erhangan uuas.
3. *Tho sie zi themo Heilante quamun,*
so se inan gisahun ju totano,
ni brahun sinu gibeinu.
4. *Ob ein thero kemphono*
mit speru sina sita giosanota,
inti sliumo uzgieng bluot inti uuazzar.

JUdæi ergo,
quoniam paraseeve erat,
ut non remanerent in cruce
corpora sabbatho,
(erat enim magnus ille dies sabbathi)
rogaverunt Pilatum, ut frangerentur
crura eorum, & tollerentur.
2. Venerunt ergo milites,
& primi quidem fregerunt crura,
& alterius, qui cum eo crucifixus est.
3. Ad Jesum autem cum venissent,
ut viderunt eum jam mortuum,
non fregerunt ejus crura.
4. Sed unus militum
lancea latus ejus aperuit,
& continuo exivit sanguis & aqua.

Thaz

42) Schilt. *Galilea.*

Digitized by Google

Thaz giſcrib uuari gifullit:
Bein ni brebet ir fon imo.
Abur andre giſcrib quidit:
Giſahun in then the ſie anaſtahun.

Ut ſcriptura impleretur:
Os non comminuetis ex eo.
Et iterum alia ſcriptura dicit:
Videbunt in quem transfixerunt.

CAP. CCXII.

Sepultura Chriſti.

Matth. XXVII, 57-60. Marc. XV, 42-fin. Luc. XXIII, 50-53. Joh. XIX, 38-fin.

THo iz abanð uuârtun uuarð,
quam ſum man otag,
edili ambaht, fon Arimathiu
burgi Judono, in namen Ioſeph.
2. *Guot man inti reht,*
ther ſelbo tougli
jungero uuas thes Heilantes,
thurub forahta Iudono,
therſelbo beitota Gotes ribbes.
3. *Therſelbo ni gibengita themo unrehte in iro tatin.*
4. *Ther gieng zi Pilate,*
inti bat thes Heilantes lichamon.
5. *Pilatus wuntrota,*
oba her ju entuti, inti gihalotemo Waltambahto
frageta inan, oba her ju entuti?
inti mit thiu her forſtuont,
gibot zi gebanne then lichamon.
6. *Inti quam tho oub Nicodemus,*
ther thar quam zi themo Heilante nahtes eriſt,
truog thas gimisg [43] mirrun inti alöes,
ſo uuas es zehenzug [44] phunto.
7. *Intfiengun ſie tho thes Heilantes lichamon,*
inti buntun inan mit ſabonon
mit binnuz ſalbun,
ſoſo uuiſa iſt Judon zi bigrabanne.

CUm ſero autem factum eſſet,
venit quidam homo dives,
nobilis decurio, ab Arimathia
civitate Judææ, nomine Joſeph.
2. Vir bonus & juſtus,
qui & ipſe occultus
diſcipulus Jeſu erat,
propter metum Judæorum,
qui expectabat & ipſe regnum Dei.
3. Hic non conſenſerat conſilio & actibus eorum.
4. Hic acceſſit ad Pilatum,
& petiit corpus Jeſu.
5. Pilatus autem mirabatur,
ſi jam obiiſſet, & accerſito Centurione
interrogavit eum, ſi jam mortuus eſſet?
& cum cognoviſſet,
juſſit reddi corpus.
6. Venit autem & Nicodemus,
qui venerat ad Jeſum nocte primum,
ferens mixturam myrrhæ & alöes,
quaſi libras centum.
7. Acceperunt autem corpus Jeſu,
& ligaverunt eum linteis
cum aromatibus,
ſicut mos eſt Judæis ſepelire.

CAP. CCXIII.

Locus ſepulturæ.

Il. cc.

WAs thar in thera ſteti,
thar her arhangan uuarð,
garto, inti in themo garten niuui grab,
in themo noh nu nioman ingiſezzit uuas.
2. *Inti legita thas thara Joſeph,*
inti zuogiuualzta mibilan ſtein
zi then tuoron thes grabes, inti gieng thana.

ERat autem in loco,
ubi crucifixus eſt,
hortus, & in horto monumentum novum,
in quo nondum quisquam poſitus fuerat.
2. Et poſuit illud Joſeph,
& advolvit ſaxum magnum
ad oſtium monumenti, & abiit.

43) Palth. Præf. & Schilt. *gimis.*

44) Schilt. *zibenzug.*

Digitized by Google

CAP. CCXIV.

Mulieres funus comitantes & aromata præparantes.

Matth. XXVII, 61. Marc. XV, ult. Luc. XXIII, 55. 56.

WAs thar Maria Magdalene,
inti ander Maria, ſizzente uuidar theru grabo,
inti giſahun uuar gilegit uuas
ſin lichamo.
2. Inti uuidaruuerbente
garauuitun pinnuzun inti thia ſalbun,
thaz ſie quemente ſalbotun inan.
3. Inti in ſambaztag ſuuigetun,
after bibote.

ERat autem ibi Magdalena,
& altera Maria, ſedentes contra ſepulchrum,
viderunt quemadmodum poſitum erat
corpus ejus.
2. Et revertentes
paraverunt aromata & unguenta,
ut venientes ungerent eum.
3. Et ſabbatho quidem ſiluerunt,
ſecundum mandatum.

CAP. CCXV.

Sepulchri Cuſtodia.

Matth. XXVII, 62-fin.

IN andremo tage, thie thar iſt frigetah,
quamum thie heroſton thero Bisgofo
inti thie Phariſæi zi Pilate, quedente:
2. Herro, uuir gihugitumes,
thaz ther forleitero quad
noh thanne lebenti: After thriu tagon arſtantu.
3. Gibiut zi thiu haltanne thas grab
unzan thiu thriton tag,
min odo uuan quamun ſine jungiron,
inti forſtealon inan,
inti queden to themo folke: Her arſtuont ſon tode,
inti iſt thanne ther jungiſto irrido
uuirſero themo eriren.
4. Tho quad in Pilatus: Ir habet bihaltera,
faret inti bihaltet ſoſo ir uuizzit.
Sie tho thana gangente
feſtinotun thas grabbun,
ſigilonte then ſtein mit bihalterin.

ALtera autem die, quæ eſt poſt paraſceven,
convenerunt principes Sacerdotum
& Phariſæi ad Pilatum, dicentes:
2. Domine, recordati ſumus,
quia ſeductor ille dixit
adhuc vivens: Poſt tres dies reſurgam.
3. Jube ergo cuſtodiri ſepulchrum
uſque in diem tertium,
ne forte veniant diſcipuli ejus,
& furantes eum
& dicant plebi: Surrexit à mortuis,
& erit noviſſimus error
pejor priore.
4. Ait illis Pilatus: Habetis cuſtodiam,
ite cuſtodite ſicut ſcitis.
Illi autem abeuntes
muniere ſepulchrum,
ſignantes lapidem cum cuſtodibus.

CAP. CCXVI.

Fœminæ ad Chriſtum ungendum veniunt.

Matth. XXVIII, 1. Marc. XVI, 1-3. Luc. XXIV, 1. Joh. XX, 1.

IN themo abande thes ſambaztages,
ther thar inliubtit in themo eriſtono ſambaztage,
mit thiu noh tho funſtarneſſi uuarun.
2. Quam Maria Magdalenisga, inti ander
Maria, inti Salome, zi themo grabe,
45 tragante thiu ſio gigarauuitun thiu binnuz ſalbun.
3. Inti 46 ufgengento ju ſunnun,
quadun untar zuisgen:
Wer aruuelzit uns then ſtein
fon then thuron thes grabes?
her uuas thrato mihil.

VEſpere autem ſabbathi,
quæ luceſcit in prima ſabbathi,
cum adhuc tenebræ eſſent.
2. Venit Maria Magdalena, & altera
Maria, & Salome, ad monumentum,
portantes quæ paraverant aromata.
3. Et orto jam ſole,
dicebant ad invicem:
Quis revolvet nobis lapidem
ab oſtio monumenti?
erat quippe magnus valde.

45) Palth. Præf. *truogon thia binnuz thiu ſio gigaraui-tun binnuz ſalbun.* utramque lectionem habet Schilt. MSC. tamen quæ in textu extat ( ) incluſam. Quam etiam ipſe & Schilterus pro vera habet.

46) Palth. Præf. *ufgengentera ſunnun.* eodem modo rurſus habet MSC. Schilt. ut in præcedentibus. Schilterus in textu extantem rejicit, hanc vero in nota, veram agnoſcit.

CAP.

Digitized by Google

CAP. CCXVII.

Christi Resurrectio.

Matth. XXVIII, 2-6.

INti sena tho erthbibunga
uuas giuuortan mihil,
Gotes engil steig fon himile,
inti zuogangenti aruualzta then stein.
2. Inti scouuonte gisahun
aruualztan thone stein fon themo grabe,
inti engil sizzent an [47] ubar inan.
3. Sama so blehezunga uuas sin gisiuni
inti sin giuuati sama so snio.
4. Thuruh sina forhta
erbruogite uuarun thie hirta,
inti wurdun uuortan samo so tote.
5. Tho antalengita ther engil inti quad then uuibon:
Ni curet ju fohrtan,
ih ueiz thaz ir then Heilant,
ther thar arhangan ist, suohet.
6. Nist her hier, her arstuont
soso her quad, quaemet inti gisehet thia stat,
uuar Trohtin gilegit uuas.

ET ecce terræ motus
factus est magnus,
angelus autem Domini descendit de cœlo,
& accedens revolvit lapidem.
2. Et respicientes viderunt
revolutum lapidem à monumento,
& angelum sedentem super eum.
3. Erat autem aspectus ejus sicut fulgur,
& vestimentum ejus sicut nix.
4. Præ timore autem ejus
exterriti sunt custodes,
& facti sunt velut mortui.
5. Respondens autem angelus dixit mulieribus:
Nolite timere vos,
scio enim quod Jesum,
qui crucifixus est, quæritis.
6. Non est hic, surrexit enim
sicut dixit, venite & videte locum,
ubi positus erat Dominus.

CAP. CCXVIII.

Angeli Christum excitatum prædicant.

Matth. XXVIII, 5. 6. Marc. XVI, 4-7. Luc. XXIV, 4-7.

INti uuard tho, mit thiu sio in muote
arforhte uuarun fon thisiu,
2. Senu tho zuene [48] man stuontun nah in
in scinentemo giuuate.
3. Mitthiu sio tho fohrtun,
inti beldtun iro annuzi in erda,
quadun zi in: Was souhet ir
lebentan mit toten?
nist er hier ob her arstuont.
4. Gihuget uuio her zi ju sprah,
mit thiu her nob nu in Galilea uuas,
quedenti, uuanta gilimfit
thes mannes sun zi selenne in hant
suntigero manno, inti arhangan uuerdan,
inti thritten tages arstantan.
5. Inti sliumo gangante quaedet sine jungiron,
inti senu her forafuor juuuih in Galilæam,
thar gisehet ir inan,
senu bifora sageta her iz ju.

ET factum est, dum mente
consternatæ essent de isto,
2. Ecce duo viri steterunt secus illas
in veste fulgenti.
3. Cum timerent autem,
& declinarent vultum in terram,
dixerunt ad illas: Quid quæritis
viventem cum mortuis?
non est hic sed resurrexit.
4. Recordamini qualiter locutus est vobis,
cum adhuc in Galilæa esset,
dicens, quia oportet
filium hominis tradi in manus
peccatorum, & crucifigi,
& die tertia resurgere.
5. Et cito euntes dicite discipulis ejus,
& ecce præcedet vos in Galilæam,
ibi eum videbitis,
ecce prædixit vobis.

47) Schilt. *fizzantan.*

48) Schilt. *zuuene.*

Digitized by Google

CAP. CCXIX.

Mulieres abeuntes annunciant id Petro & Johanni.

Matth. XXVIII, 8. Marc. XVI, 8. Luc. XXIV, 8. 9. Joh. XX, 2.

INti gibugitun ſinero uuorto,
inti fuorun uz sliumo
fon themo grabe, mit forhtu [49]
inti mit mihhilemo giueben,
loufente ſagen ſinen jungoron.
2. *Lief tho, inti quam zi Simone Petre,*
inti zi andremo jungoron, then thar minnota ther Hei-
inti quad in: Namun minan Trohtin (*lant,*
fon themo grabe, inti ni uueiz ih
uuara ſie inan tatun.

ET recordatæ ſunt verborum ejus,
& exierunt cito
de monumento, cum timore
& magno gaudio,
currentes nunciare diſcipulis ejus.
2. Cucurrit ergo, & venit ad Simon Petrum,
& ad alium diſcipulum, quem amabat Jeſus,
& dixit eis: Tulerunt Dominum meum
de monumento, & neſcimus
ubi poſuerunt eum.

CAP. CCXX.

Petrus & Johannes ad ſepulchrum currunt.

Luc. XXIV. 12. Joh. XX, 3-9.

UZgieng tho Petrus, inti ther ander jungoro,
inti quamun zi themo grabe.
2. *Liofun zuene ſaman,*
inti ſenu ther ander jungoro
furiliof sliumor Petruſan,
inti quam ér zi themo grabe.
3. *Inti mit thiu her ſih nidarbeldita,*
giſah thiu lininun lachan [50] *gilegitin,*
ni gieng tho uuithero in.
4. *Quam tho Simon Petrus folgenti imo,*
inti ingieng in thas grab,
inti giſah thiu lininun lachan ligentin,
inti thas ſuueizlachan, thas thar uuas
oba ſinemo houbit,
nalles mit then lininen lachanon ligenti,
ob ſuntrigon biwuntan in eina ſtat.
5. *Tho ingieng ther jungero,*
the thar ér quam zi themo grabe,
inti giſah inti giloubta:
Nob thane ni uueſtun ſie giſcrib,
thaz inan githarf fon tode zi arſtantanne.
Abur giengun tho zi in ſelben thie jungeron.

EXiit ergo Petrus, & ille alius diſcipulus,
& venerunt ad monumentum.
2. Currebant autem duo ſimul,
& ille alius diſcipulus
præcucurrit citius Petro,
& venit primus ad monumentum.
3. Et cum ſe inclinaſſet,
vidit poſita linteamina,
non tamen introivit.
4. Venit ergo Simon Petrus ſequens eum,
& introivit in monumentum,
& vidit linteamina poſita,
& ſudarium, quod fuerat
ſuper caput ejus,
non cum linteaminibus poſitum,
ſed ſeparatim involutum in unum locum.
5. Tunc ergo introivit & ille diſcipulus,
qui venerat prius ad monumentum,
& vidit & credidit:
Nondum enim ſciebant ſcripturas,
quia oportet eum à mortuis reſurgere.
Abierunt ergo iterum ad ſemetipſos diſcipuli.

CAP. CCXXI.

Mariæ Magdalenæ primum apparet Chriſtus.

Matth. XXVIII, 9. Marc. XVI, 9-11. Joh. XX, 11-17.

MAria Magdalenisgiu,
fon theru her uzuuarf ſibun dituala,
ſtuont zi themo grabe uzze uuofanti.

MAria Magdalena,
de qua ejecerat ſeptem dæmonia,
ſtabat ad monumentum foris plorans.

2. *Mit*

49) Schilt. *forohtu.*
50) Palth. Præf. & Schilt. *liniwut lachan*, Junio *liniwut* idem videtur quod *liniwar* (leg. *liniwat*) linea veſtis. Hanc poſteriorem ( ) incluſam lectionem etiam Schilterus pro vera agnoſcit.

Digitized by Google

2. *Mit thiu ſiu tho uuiof, quad iru :*
Wib uuaz uuofis ? Quad imo :
Wanta ſie namun minan Trobtin,
inti ih ni ueiz uuara ſie inan legitun.
3. *Mitthiu ſiu thiſiu quad giuuanta ſih uuidar,*
inti giſah then Heilant ſtantentan,
inti ni ueſta thaz iz ther Heilant uuas.
Tho quad iru ther Heilant :
Wib uuaz uuofis ? uuenan ſuohis ?
4. *Siu tho uuanenti thaz iz garteri uuari*
quad imo : Trobtin, oba thu inan namis,
quid mir uuara thu inan legitis,
thaz ih inan neme.
5. *Tho quad iru ther Heilant : Maria !*
ſio tho giuuanta ſih quad imo : Robboni,
thaz iſt giquetan Meiſtar.
6. *Tho quad iru ther Heilant: Ni curi mih ruoran,*
nob nu ni arſteig ih zi minemo Fater.
7. *Far zu minen bruothoron,*
inti quid in : Ih ſtigu zi minemo Fater,
zi minemo Gote inti zi juuueremo Gote.

2. Dum ergo fleret, dicit illi :
Mulier, quid ploras ? Dicit ei :
Quia tulerunt Dominum meum,
& neſcio ubi poſuerunt eum.
3. Hæc cum dixiſſet, converſa eſt retror-
& vidit Jeſum ſtantem, (ſum,
& non ſciebat quia Jeſus eſt.
Dicit ei Jeſus :
Mulier quid ploras ? quem quæris ?
4. Illa exiſtimans quia hortulanus eſſet
dicit ei : Domine, ſi tu ſuſtuliſti,
dicito mihi ubi poſuiſti eum,
& eum ego tollam.
5. Dicit ei Jeſus : Maria !
converſa illa dicit ei : Rabboni,
quod dicitur Magiſter.
6. Dicit ei Jeſus : Noli me tangere,
nondum enim adſcendi ad Patrem meum.
7. Vade autem ad fratres meos,
& dic eis : Aſcendo ad Patrem meum,
ad Deum meum & Deum veſtrum.

CAP. CCXXII.

Cuſtodes ſepulchri à Pontificibus pecunia corrupti.

Matth. XXVIII, 11-15.

SEnu tho ſume fon then uuarton
quamun in thia burg,
inti ſagetun then heroſton thero Heitbaſtono
alliu, thiu thar gitan wurdun,
2. *Inti giſamanote mit then alton,*
girate intfanganemo,
ginuhtſaman mietſcaz gabun then kemfon, 51
quedente : Quaedet, bithiu uuanta
ſine jungiron quamun nahtes,
inti forſtalun inan,
uns ſlafenten.
3. *Inti oba thaz giborit uuirdit fon themo Graven,*
uuir ſpanen inan, inti unſuorgo 52 *tuomes juuih.*
4. *Sie tho, intfanganemo mietſcazze,*
tatun ſo ſie uuarun gilerte,
inti uuas tho gimarit thas uuort
mit then Judeon unzan biutlichan tag.

ECce quidam de cuſtodibus
venerunt in civitatem,
& nunciaverunt principibus Sacerdotum
omnia, quæ facta fuerant.
2. Et congregati cum ſenioribus,
conſilio accepto,
pecuniam copioſam dederunt militibus,
dicentes : Dicite, quia
diſcipuli ejus nocte venerunt,
& furati ſunt eum,
dormientibus nobis.
3. Et ſi hoc auditum fuerit à Præſide,
nos ſuadebimus ei, & ſecuros vos faciemus.
4. At illi, accepta pecunia,
fecerunt ſicut erant edocti,
& divulgatum eſt verbum
apud Judæos usque in hodiernum diem.

CAP. CCXXIII.

Chriſtus apparet mulieribus : quod diſcipulis incredibile viſum.

Matth. XXVIII, 9. 10. Marc. XVI, 10. 11. Luc. XXIV, 10. 11.

QUam Maria Magdalene
inti ſageta then jungoron :
Bithiu uuanta ih giſah Trobtinan,
inti thiſu quad her mir.

VEnit Maria Magdalena
& dixit diſcipulis :
Quoniam vidi Dominum,
& hæc dixit mihi.

51) Schilt. *kempfon.*

52) Palth. Præf. *urſuorge.* Schilt. mavult legi *urrecht.*

Digitized by Google

2. *Inti ſenu ther Heilant gieng ingegin in-*
quaedenti : Heile uueſet !
Sie giengun tho zuo,
inti habetun ſine fuozi, inti betotun.
3. *Tho quad in ther Heilant :*
Ni curet ju forabtan,
faret inti ſaget minen bruoderon,
thas gangen in Galilæam,
thar giſehent ſie mih.
4. *Mit thiu ſie tho thana giengun,*
ſagetun thiſiu alliu
then einlivin uuofenten inti riozenten,
inti anderen allen, thie mit imo uuarun.
5. *Inti ſie tho giborente, thaz her lebeta,*
inti giſehen uuas ſon in,
ni giloubtun in,
inti giſehan uuarun ſora in
ſama ſo tobunga th ſiu uuort,
inti ni giloubtun in.

2. Et ecce Jeſus occurrit illis
dicens : Avete !
Illæ autem acceſſerunt,
& tenuerunt pedes ejus, & adorarunt eum.
3. Tunc ait illis Jeſus :
Nolite timere,
ite nunciate fratribus meis,
ut eant in Galilæam,
ibi me videbunt.
4. Quæ cum abiiſſent,
nunciaverunt hæc omnia
illis undecim lugentibus & flentibus,
& ceteris omnibus, qui cum eo fuerant.
5. Et illi audientes, quia viveret,
& viſus eſſet ab eis,
non crediderunt eis,
& viſa ſunt ante illos
ſicut deliramentum verba iſta,
& non credebant illis.

CAP. CCXXIV.

Apparet diſcipulis duobus Emmauntem abeuntibus.

Marc. XVI, 12. 13. Luc. XXIV, 13-35.

AFter thiu tho zuuein fon then
arougit uuas gangenten
in themo ſelben tage in burgilun,
thas uuas in ſtuke
ſtadiono zehenzug inti ſehzug fon Jeruſalem,
in namen Emaus.
2. *Inti ſie ſprahun untarzuisgen*
fon then allen, thiu thar giburitun,
inti uuard tho, mit thiu ſie ſprahun
inti mit in ſuohtun,
3. *Inti therſelbo Heilant nahlihonti*
gieng mit in, iro ougun uuarun bihabetiu,
thaz ſie inan ni forſtuontin.
4. *Inti quad her zi in : Was ſint thiſiu uuort,*
thiu thir 53 brenget untar zuisgen
gangente, inti birut gitruobit ?

POſthæc autem duobus ex eis
ambulantibus oſtenſus eſt
hac ipſa die in caſtellum,
quod erat in ſpatio
ſtadiorum centum & ſexaginta ab Hieroſoly-
nomine Emaus. (mis,
2. Et ipſi loquebantur ad invicem
de his omnibus, qui acciderant,
& factum eſt, dum fabularentur
& ſecum quærerent,
3. & ipſe Jeſus appropinquans
ibat cum illis, oculi autem eorum tenebantut,
ne eum agnoſcerent.
4. Et ait ad illos : Qui ſunt hi ſermones,
quos confertis ad invicem
ambulantes, & eſtis triſtes ?

CAP. CCXXV.

Sermo lugubris Cleophæ.

INti untlingenti tho einer, themo namo uuas Cleophas,
*quad imo : Biſtu eino * elilenti*
in Hieruſalem, inti ni forſtuonti
thiu thar gitan uuarun in theſen tagen.
Then quad her : Wolichio ?
2. *Inti quadun : Fon themo Heilante Nazarenisgen,*
thie thar uuas gomman uuizzago
mahtig in uuerke inti in uuorte
fora Gote, inti fora allemo folke,
inti uuio inan ſaltun
thie hohiſtun Bisgofa inti unſere beroſton
in nidarneſſi todes,
inti arbiengun inan.
3. *Wir uuantumes,*
thaz her uuari arloſenti Iſrael,
inti nu ubar theſin allin
thritto tag iſt hiutu, thaz thiſu gitan ſint.

ET reſpondens unus, cui nomen Cleophas,
dixit ei : Tu ſolus peregrinus
in Jeruſalem, & non cognoviſti
ea, quæ facta ſunt in illis diebus.
Quibus ille dixit : Quæ ?
2. Et dixerunt : De Jeſu Nazareno,
qui fuit vir propheta
potens in opere & ſermone
coram Deo, & omni populo,
& quod eum tradiderunt
ſummi Sacerdotes & principes noſtri
in damnationem mortis,
& crucifixerunt eum.
3. Nos autem ſperabamus,
quia ipſe eſſet redemturus Iſrael,
& nunc ſuper hæc omnia
tertia dies eſt hodie, quod hæc facta ſunt.

53) Palth. not. legendum *ir*.

* Quidam legit *einer*. Schilterus indifferenter poni ait.

CAP.

Digitized by Google

CAP. CCXXVI.

Continuatio pavidi ſtuporis.

OH ſumiu uuib fon unſeron
bruogitan unſih, thie thar ér themo liobte
uuarun zi themo grabe.
2. Inti ni fundanemo ſinemo lichamon
quamun quaedente, ſie giuuiſſo
giſiht engilo giſehan,
thie quaedent inan leben.
3. Inti giengun ſume fon uns
zi themo grabe, inti ſo fundun,
ſo thiu uuib quadun,
inan giuuiſſo ni fundun.

SEd & mulieres quædam ex noſtris
terruerunt nos: quæ ante lucem
fuerunt ad monumentum.
2. Et non invento corpore ejus
venerunt dicentes, ſe etiam
angelorum viſionem vidiſſe,
qui dicunt eum vivere.
3. Et abierunt quidam ex noſtris
ad monumentum, & ita invenerunt,
ſicut mulieres dixerunt,
ipſum vero non invenerunt.

CAP. CCXXVII.

Chriſtus redarguit & meliora docet.

INti her quad zi in:
Wola tumbe inti lazze in herzen
zi giloubanne in allen then
thiu thar ſprachun thie uuizagon!
2. Eno ni githarf thiſiu Chriſt truuen
inti ingangan in ſina thiurida?
3. Inti bigonda fon Moyſe
inti fon allen then uuizogon, arrekita
in alle giſcribon, thiu thar fon imo uuarun.

ET ipſe dixit ad eos:
O ſtulti & tardi corde
ad credendum in omnibus
quæ locuti ſunt Prophetæ!
2. Nonne ergo hæc oportuit Chriſtum pati
& ita intrare in gloriam ſuam?
3. Et incipiens à Moyſe
& omnibus Prophetis interpretabatur
illis in omnibus ſcripturis, quæ de ipſo erant.

CAP. CCXXVIII.

Agnoſcitur in fractione panis.

INti nahlibotun tho thera burgilun
thara ſie fuorun, inti her lichizeta ſih
rumor faran.
2. Inti beittun inan ſus quedente:
Wone mit uns,
uuanta iz abandet,
inti intheldit iſt ju ther tag.
Inti ingieng mit in.
3. Inti uuard tho, mit thiu her ſaz mit in,
intfieng thas brot, inti giuuihita,
inti brah, inti gab in.
4. Inti gioffanot uuurdun iro ougon,
inti forſtuontun inan,
inti her abfuor fon iro ougon.

ET appropinquaverunt caſtello
quo ibant, & ipſe finxit
longius ire.
2. Et coëgerunt illum dicentes:
Mane nobiscum,
quoniam adveſperaſcit,
& inclinata eſt jam dies.
Et intravit cum illis.
3. Et factum eſt, dum recumberet cum illis,
accepit panem, & benedixit,
& fregit, & porrigebat illis.
4. Et aperti ſunt oculi eorum,
& cognoverunt illum,
& ipſe evanuit ex oculis eorum.

CAP. CCXXIX.

Emmauntinorum gaudia & reditus in urbem.

INti quadun untar zuuisgen:
Eno unſer herta ni uuas iz brimenti in uns,
mit thiu her ſprah in uuege,
inti offanota uns thiu giſcrip?
2. Inti arſtantente in theruſelbun ziti
uuidargiengun zi Hieruſalem,
inti fundun giſamanote thie einliui,
inti thie, thie thar mit in uuarun,
ſus quedente:

ET dixerunt ad invicem:
Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis,
dum loqueretur in via,
& aperiret nobis ſcripturas?
2. Et ſurgentes eadem hora
regreſſi ſunt in Jeruſalem,
& invenerunt congregatos undecim,
& eos, qui cum ipſis erant,
dicentes:

Digitized by Google

Thaz Trohtin arſtuont uuarlibo,
inti arougita ſih Simoni.
3. *Inti ſie ſagetun thiu thar gitan uuarun*
in uuege, inti uuio ſe inan forſtuontun
in brehchanne [54] *thes brotes,*
noh in ni giloubtun.

quod ſurrexit Dominus vere,
& apparuit Simoni.
3. Et ipſi narrabant quæ geſta erant
in via, & quomodo cognoverunt eum
in fractione panis,
nec illis crediderunt.

CAP. CCXXX.

Chriſtus apparet diſcipulis abſente Thoma januis clauſis.

Luc. XXIV, 36-40. Joh. XX, 19. 20.

MIt thiu ſie thiſiu ſprachun,
mit thiu iz ſpato uuas theſſelben tages
eines ſambaztages, inti thuri uuarun bislozzan,
thar tha uuarun thie jungiron thurih Judeno forahta.
2. *Quam ther Heilant, inti ſtuont in mittinen*
ſinero jungiron, inti quad in:
Sibba ſi ju, ih bin, ni curet ju forahtan.
3. *Gitruobte inti arbruogite*
uuantun ſih geiſt giſehan.
4. *Tho quad her in: Waz birut ir gitruobte,*
inti githanka arſtigent in juuuerin herzun?
5. *Giſehet mino henti inti fuozi,*
thaz ih ſelbo bin, greifet inti giſehet,
bithiu uuanta geiſt fleisg inti gibein ni habet,
ſo ir mih giſehet haben.
6. *Inti mit thiu her thas quad, arougta in*
henti, fuozi, inti ſita.

DUm autem hæc loquuntur,
cum eſſet ſero die illa
una ſabbathorum, & fores eſſent clauſæ,
ubi erant diſcipuli congregati propter metum Judæorum.
2. Venit Jeſus, & ſtetit in medio
diſcipulorum ſuorum, & dixit eis:
Pax vobis, ego ſum, nolite timere.
3. Conturbati vero & perterriti
exiſtimabant ſe ſpiritum videre.
4. Et dixit eis: Quid turbati eſtis,
& cogitationes aſcendunt in corda veſtra?
5. Videte manus meas & pedes,
quia ipſe ego ſum, palpate & videte,
quia ſpiritus carnem & oſſa non habet,
ſicut me videtis habere.
6. Et cum hæc dixiſſet, oſtendit iis
manus, & pedes, & latus.

CAP. CCXXXI.

Cibum ſumit, illosque confirmat.

Luc. XXIV, 41-44.

IN noh tho ni giloubenten
inti uuontronten furi giuehen,
quad: Habet ir hier uuaz thaz man ezzan mogi?
2. *Si tho brahtun imo furi*
deil giroſtites fisges inti uuaba honuges.
Inti mit thiu her tho az fora in,
nam tho thia leibba [55] *inti gab in.*
3. *Inti quad zi in: This ſint thiu uuort,*
thiu ih ſprah zi ju,
mit thiu ih noh thanne uuas mit ju,
bithiu uuanta notthurft uuas zi gifullane alliu,
thiu thar giſcriban ſint in euuu Moyſeſes,
inti uuizagon, inti in ſelmin, fon mir.

ADhuc illis non credentibus
& mirantibus præ gaudio,
dixit: Habetis hic aliquid quod manducetur?
2. At illi obtulerunt ei
partem piſcis aſſi & favum mellis.
Et cum manducaſſet coram eis,
ſumens reliquias dedit illis.
3. Et dixit ad eos: Hæc ſunt verba,
quæ locutus ſum ad vos,
cum adhuc eſſem vobiscum,
quoniam neceſſe eſt impleri omnia,
quæ ſcripta ſunt in lege Moyſis,
& prophetis, & pſalmis, de me.

CAP. CCXXXII.

Script. S. de ſe agentem plenius aperit. *Spirit. Sanct. donat.*

Luc. XXIV, 45. Joh. XX, 21-23.

THo gioffanota her in ſens,
thaz ſie forſtuontin giſcrib.

TUnc aperuit illis ſenſum,
ut intelligerent ſcripturas.

2. *Inti*

54) Schilt. *brechchanne.*

55) Palth. Præf. Junius legendum putat *aleibba.*

Digitized by Google

2. *Inti quad in : Bithiu ſo giſcriban iſt,*
inti ſo githarf [56] *Criſt troen,*
inti arſtantan fon tode thritten tages,
inti predigon in ſinemo namon riuuua
inti forlazneſſi ſuntono in alla thiota,
biginnenten fon Hieroſolyma.
3. *Ir birut urcundon therero*
inti ih ſentu gibeizi mines Fater in juwih.
4. *Givahun tho uuarliho thie jungoron*
giſehenemo Trohtine.
5. *Tho quad her in abur : Sibba ſi ju,*
ſo mih ſanta ther Fater ſo ſentu ih juuuih.
6. *Thas mit thiu her quad,*
tho anablies inti quad in :
Intfahet then heilagon Geiſt,
then ir forlazzet ſunta,
then uuordent ſie forlazzeno,
inti then ir ſio bihabet , bihabeto ſint.

2. Et dixit eis : Quoniam ſic ſcriptum eſt,
& ſic oportebat Chriſtum pati,
& reſurgere die tertia à mortuis,
& prædicare in nomine ejus pœnitentiam
& remiſſionem peccatorum in omnes gentes,
incipientibus ab Hieroſolyma.
3. Vos autem eſtis teſtes horum,
& ego promitto promiſſum Patris mei in vos.
4. Gaviſi ſunt ergo diſcipuli
viſo Domino.
5. Dixit ergo eis iterum : Pax vobis,
ſicut miſit me pater & ego mitto vos.
6. Hoc cum dixiſſet,
inſufflavit & dicit eis :
Accipite Spiritum ſanctum,
quorum remiſeritis peccata,
remittuntur eis,
& quorum retinueritis, retenta ſunt.

CAP. CCXXXIII.

Apparet diſcipulis præſente Thoma.

Joh. XX, 24-29.

Thomas eino [57] *fon then zuuueliuin,* [58]
thie thar iſt giquaetan Didimus,
ni uuas mit in,
thanne ther Heilant quam.
2. *Tho quadun imo andere jungoron :*
Wir giſahumes Trohtinan.
3. *Her tho quad in :*
Nibi ih giſehe in ſinen hanton
thas bilidi thero nagalo,
inti ſente minan fingar in ſtat thero nagalo,
inti ſente mina hant in ſina ſita,
ni giloubo.
4. *Inti after abto tagon*
abur uuarun ſine jungoron inne,
inti Thomas mit in.
5. *Quam ther Heilant bislozzanan turon,*
inti ſtuont in mittumen, inti quad : Sibba ſi ju!
6. *After thanan quad* [59] *Thomaſe :*
Bring thinan fingar heru,
inti giſih mino henti,
inti ſenti in mina ſita,
inti ni curi uueſan ungiloubfol ob gitruwer. [60]
7. *Tho antuuahrtota Thomas inti quad imo :*
Min Trohtin inti min Got !
8. *Tho quad imo ther Heilant :*
Bithiu uuanta thu mih giſahi, giloubtos, [61]
ſalige ſint, thie ni giſahun inti giloubton.

THomas unus ex duodecim,
qui dicitur Didymus,
non erat cum eis,
quando Jeſus venit.
2. Dixerunt ergo ei alii diſcipuli :
Vidimus Dominum.
3. Ille autem dixit eis :
Niſi videro in manibus ejus
figuram clavorum,
& mittam digitum meum in locum clavorum,
& mittam manum meam in latus ejus,
non credam.
4. Et poſt die octavo
iterum erant diſcipuli ejus intus,
& Thomas cum eis.
5. Venit Jeſus januis clauſis,
& ſtetit in medio, & dixit : Pax vobis !
6. Deinde dicit Thomæ :
Infer digitum tuum huc,
& vide manus meas,
& mitte in latus meum,
& noli eſſe incredulus ſed fidelis.
7. Reſpondit Thomas & dixit ei :
Dominus meus & Deus meus !
8. Dixit ei Jeſus :
quia vidiſti me, credidiſti,
beati qui non viderunt & crediderunt.

CAP. CCXXXIV.

Signa Jeſu quo fine ſcripta.

Joh. XX, 30. 31.

Manigiu giuueſſo inti anderiu zeichan
teta ther Heilant in thio giſiuni
ſinero jungerono,
thiu ni ſint giſcriban in theſemo buoche.
2. *Thiſiu ſint giſcribaniu, thaz ir giloubet,*
thaz ther Heilant iſt Criſt Gotes ſun,
inti thaz ir giloubente lib habet
in ſinemo naman.

MUlta quidem & alia ſigna
fecit Jeſus in conſpectu
diſcipulorum ſuorum,
quæ non ſunt ſcripta in libro hoc.
2. Hæc autem ſcripta ſunt, ut credatis,
quia Jeſus Chriſtus eſt filius Dei,
& ut credentes vitam habeant
in nomine ejus.

56) Palth. Præf. *gilouf*, quod forte eſt à *gilimpban.*
57) Palth. Præf. *einer.*
58) Schilt. *zuuclivin.*
59) Palth. Præf. pro *after thanan quad, after quad.*
60) Schilt. *gitruuua.*
61) Schilt. *giloubtas.*

Digitized by Google

CAP. CCXXXV.

Petrus cum ſociis piſcatum provehitur.

Joh. XXI, 1 - 3.

After thiu giougozorbta ſih ther Heilant abur zi themo ſeuue, ther Tiberiadis hiez, giougozorbta ſih ſo.

2. Waran ſaman Simon Petrus, inti Thomas, ther thar iſt giquetan Didymus, inti Nathanael, ther uuas fon Chanan Galileæ, inti ſumi Zebedeuſes, inti andere fon ſine jungoro zuuene.

3. Tho quad in Simon Petrus: Ih faru fisgon. Tho quadun ſie imo: Quaememes uuir mit thir. Inti uzgiengun tho, inti arſtigon in shef, inti in thera nabt niouuiht ni gifiengun.

POſtea manifeſtavit ſe iterum Jeſus ad mare Tiberiadis, manifeſtavit autem ſic.

2. Erat ſimul Simon Petrus, & Thomas, qui dicitur Didymus, & Nathanael, qui erat à Cana Galilææ, & filii Zebedei, & alii ex diſcipulis ejus duo.

3. Dicit eis Simon Petrus: Vado piſcari. Dicunt ei: Venimus & nos tecum. Et exierunt & aſcenderunt in navem, & illa nocte nihil prendiderunt.

CAP. CCXXXVI.

Chriſtus apparet benedictione miraculoſa.

Joh. XXI, 4 - 8.

Morgane ju tha giuuortanemo ſtuont ther Heilant in ſtathin, nalles thoh uuidaro forſtuontun thie jungoron, thaz iz ther Heilant uuas.

2. Tho quad in ther Heilant: Knehta, eno habet ir uuas muoſes? Sie tho antalengitun imo: Nein.

3. Tho quad her in: Sentit in zeſo thes skefes [62] nezi, inti ir findet.

4. Santun uuarlicho, inti ju ni mohtun thaz ziohan fora thera menigi fisgo.

5. Quad uuarlicho ther jungoro, then ther Heilant minnota, Petruſes: Trohtin iſt iz.

6. Simon Petrus mit thiu her giborta, thaz iz Trohtin uuas, mit thunichan gigorta ſih, (uuas uuarlicho nachet) inti ſanta ſih in ther ſeo.

7. Thie andere jungoron mit ferennu quamun, ni uuarun ſie ferro fon erdu, oh ſo zuuei hunt elinono uuas, thinſente thaz nezzi fisgo.

MAne autem jam facto ſtetit Jeſus in littore, non tamen cognoverunt diſcipuli, quia Jeſus eſt.

2. Dicit ergo eis Jeſus: Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Reſponderunt ergo ei: Non.

3. Dixit ergo eis Jeſus: Mittite in dextram navigii rete, & invenietis.

4. Miſerunt ergo & jam non valuerunt illud trahere à multitudine piſcium.

5. Dicit ergo diſcipulus ille, quem diligebat Jeſus, Petro: Dominus eſt.

6. Simon Petrus cum audiſſet, quia Dominus eſt, tunica ſuccinxit ſe, (erat enim nudus) & miſit ſe in mare.

7. Alii autem diſcipuli navigio venerunt, non enim longe erant à terra, ſed quaſi cubitis ducentis, trahentes rete piſcium.

CAP. CCXXXVII.

Prandet cum illis & agnoſcitur.

Joh. XXI, 9-14.

So ſie tho arſtigun in erda, giſahun zantron ligente, inti fiſg obaligentan, inti brot.

2. Tho quad in ther Heilant: Bringet fon then thie ir nu gifiengut. (fisgon,

3. Erſteig tho Simon Petrus, inti zog thaz nezzi in erda, fol mihilero fisgo zihenzug inti finfzug inti thriu. Inti mit thiu ſie mihile uuarun, niſt gislizzan thaz nezzi.

UT ergo deſcenderunt in terram, viderunt prunas poſitas, & piſcem ſuppoſitum, & panem.

2. Dicit eis Jeſus: Afferte de piſcibus, quos prendidiſtis nunc.

3. Aſcendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piſcibus centum quinquaginta tribus. Et cum tanti eſſent, non ſciſſum eſt rete.

4. Tho

62) Schilt. *shefes.*

Digitized by Google

4. *Tho quad in ther Heilant :*
Quaemet, inti ezzet.
Inti nioman ni gidorſta [63] *thero ſizzentero*
fragan inan : Wer biſtu ?
ueſtun thaz iz Trobtin uuas.
5. *Inti quam ther Heilant, inti intfieng brot,*
inti gab in, inti ſama then fiſg.
6. *In thiu ju thrittun ſtuont*
giougozorbtot uuas ther Heilant then jungoron,
mit thiu her erſtuont fon tod.

4. Dicit eis Jeſus :
Venite, prandete.
Et nemo audebat diſcumbentium
interrogare eum : Quis tu es ?
ſcientes quia Dominus eſt.
5. Et venit Jeſus, & accepit panem,
& dabat eis, & piſcem ſimiliter.
6. Hoc jam tertio
manifeſtatus eſt Jeſus diſcipulis ſuis,
cum reſurrexiſſet à mortuis.

CAP. CCXXXVIII.

Petri amorem Chriſtus ter tentat, ter denuo illum vocat.

Joh. XXI, 15-19.

Mit thiu ſie tho azzun,
quad Simone Petre ther Heilant :
Simon Johannis minnoſtu mih
mér theſen ? Quad imo : Ziſperiu, Trobtin,
thu ueiſt thaz ih thih minnoti.
Quad ir imo : Fuotri minniu lembir.
2. *Tho quad her imo thrittun ſtunt :*
Simon Johanneſe minnoſtu mih ?
Gitruobit uuas tho Petrus,
uuanta her imo quad thrittun ſtunte :
Minnoſtu mih ? Inti quad imo : Trohtin,
thu ueiſt alle, thu ueiſt thaz ih thih minnon.
Tho quad her imo : Fuotri miniu lembir.
3. *War, uuar, quidu ih thir,*
mit thiu thu jungiro uuari bigurtos thih,
inti giengi thara thu uuoltas,
mit thiu thu altes,
thenis thino henti,
inti andre thih gurtit,
inti leittit thih thara thu ni uuilis.
4. *Thas quad her gizeibnonti,*
in uuelihemo tode her giberohtonti uuas Got.

Cum ergo prandiſſent,
dicit Simoni Petro Jeſus :
Simon Johannis diligis me
plus his ? Dicit ei : Etiam, Domine,
tu ſcis quia amo te.
Dicit ei : paſce agnos meos.
2. Dicit ei tertio :
Simon Johannis amas me ?
Contriſtatus eſt Petrus,
quia dixit ei tertio :
Amas me ? & dicit ei : Domine,
tu omnia ſcis, tu ſcis quia amo te.
Dicit ei : Paſce oves meas.
3. Amen, amen, dico tibi,
cum eſſes junior, cingebas te,
& ambulabas ubi volebas,
cum autem ſenueris,
extendes manus tuas,
& alius te cinget,
& ducet quo tu non vis.
4. Hoc autem dixit ſignificans,
qua morte clarificaturus eſſet Deum.

CAP. CCXXXIX.

Petri quæſtio de Joanne intempeſtiva.

Joh. XXI, 20-24.

Thas mit thiu her quad,
quad imo : Folge mir.
2. *Giuuentit Petrus giſah then*
jungeron, [64] *then ther Heilant minnotenti uuas,*
folgentun, ther thar lineta
in themo abantmuoſe obar ſina burſt,
inti quad : Trobtin uuer iſt,
ther thih ſelit ?
3. *Then mitthiu inan giſah Petrus,*
quad themo Heilante : Trobtin,
uuaz ſal theſer ? Quad imo ther Heilant :
So uuol ih inan uuonen unz ih quimu,
uuas thih thes ? thu mir folge.
4. *Uzgieng thas uuort untar thie bruodor,*
thaz ther jungero ni ſturbi.
Inti ni quad imo ther Heilant :
Her ni ſturbi,
oh : Nibi uuillu thaz her uuone
unz ih quimu, uuas thih thes ?
5. *Ther iſt ther jungoro,*
ther thar giuuizſcaf ſaget fon then,
inti ther thiſiu ſcreib,
inti uueizumes thaz uuar iſt
ſin giuuizſcaf.

Et cum hoc dixiſſet,
dicit ei : Sequere me.
2. Converſus Petrus vidit illum
diſcipulum, quem diligebat Jeſus,
ſequentem, qui & recubuit
in cœna ſuper pectus ejus,
& dixit : Domine quis eſt,
qui tradet te ?
3. Hunc ergo cum vidiſſet Petrus,
dixit Jeſu : Domine,
hic autem quid ? Dicit ei Jeſus :
Si eum volo manere donec veniam,
quid ad te ? tu me ſequere.
4. Exiit ergo ſermo iſte inter fratres,
quia diſcipulus ille non moritur.
Et non dixit ei Jeſus :
Non moritur,
ſed : Si eum volo manere
donec veniam, quid ad te ?
5. Hic eſt diſcipulus,
qui teſtimonium perhibuit de his,
& ſcripſit hæc,
& ſcimus quia verum eſt
teſtimonium ejus.

CAP. CCXL.

Concluſio Evang. Johannei.

C. XXI, 25.

Sint andriu managiu,
thie ther Heilant teta,
oba thiu alliu giſcribaniu uuurdin ſuntringon,
2. *nob thaſſelba ni uuan ih theſan mittilgarte bifahan*
magan, thio zi ſcribanne ſint buob.

Sunt autem & alia multa,
quæ fecit Jeſus,
quæ ſi ſcribentur per ſingula,
2. nec ipſum arbitror mundum capere
poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros.

63) Palth. in not. leg. videtur *gidorſta*, quod in præſenti habet *githarf* v. c. 127. §. 2. & 132. §. 2. hodie *darf, dorfte*. Eſt tamen & in Rhythm. S. Annon. §. 9. *gidorſtin*. conf. Opitius in not. ad §. 22.
64) Schilt. *jungoron*.

Digitized by Google

CAP. CCXLI.

Apparitio Chriſti in Galilæa.

Matth. XXVIII, 16. 17. Marc. XVI, 14.

Einlif jungoron giengun
in Galilæam in then berg,
thar in ther Heilant gimarcota,
inti ſehente inan betotun inan,
ſume giuueſſe zuuchotun.
2. *Inti ituuizota iro ungilouffulli*
inti thia hertida thes herzen,
uuanta then, thie in giſahun
erſtantan, ni giloubtun.

Undecim diſcipuli abierunt
in Galilæam, in montem,
ubi conſtituerat illis Jeſus,
& videntes eum adoraverunt,
quidam autem dubitaverunt.
2. Et exprobravit incredulitatem illorum
& duritiam cordis,
quia his, qui viderant
eum reſurrexiſſe, non crediderunt.

CAP. CCXLII.

Apoſtolorum ad munus ſacrum immiſſio.

Matth. XXVIII, 18-fin. Marc. XVI, 15. 16.

Inti ſprah in zuo quedenti: [65]
Gigeban iſt mir al giuualt
in himile inti in erdu.
2. *Get in alle ueralt,*
predigot Evangelium allera giſcefti,
inti leret alle thiota, toufente ſie
in namen Fater inti Sunes
inti thes heilagen Geiſtes,
leret ſie zi bihaltanne alliu,
ſo uuelichiu ſo ih ju gibot.
3. *Inti ſenu ih bin mit ju*
allen tagen, unzan enti ueralti.
4. *Ther the giloubit inti gitouſit uuirdit,*
ther uuirdit heil, ther thar abur
ni giloubit, ther uuirdit forniderit.

Et locutus eſt eis dicens:
Data eſt mihi omnis poteſtas
in cœlo & in terra.
2. Euntes in mundum univerſum
prædicate Evangelium omni creaturæ,
docete omnes gentes, baptizantes eos
in nomine Patris & Filii
& Spiritus Sancti,
docentes eos ſervare ōmnia,
quæcunque mandavi vobis.
3. Et ecce ego vobiscum ſum
omnibus diebus, usque ad conſummationem ſeculi.
4. Qui crediderit & baptizatus fuerit,
ſalvus erit, qui vero
non crediderit, condemnabitur.

CAP. CCXLIII.

Signorum ſecuturorum promiſſio.

Marc. XVI, 17. 18.

Zeichan theri, [66] *thie giloubent,*
thiſiu folgent.
2. *In minemo namen diuuala uuerſent,*
niūwen zungen ſprehhent,
natrun nement,
3. *inti oba ſie todlihes uuaz drinkent,*
ni terit iz in.
4. *Obar ſubtige legent ſie henti,*
inti ſie habent uuola.

Signa autem eos, qui crediderunt,
hæc ſequuntur.
2. In nomine meo dæmonia ejicient,
novis linguis loquentur,
ſerpentes tollent,
3. & ſi mortiferum quid biberint,
non eis nocebit.
4. Super ægros manus imponent,
& bene habebunt.

CAP. CCXLIV.

Ultima Valedictio, in cœlum Aſcenſio, diſcipulorum in urbem Hier. regreſſus.

Marc. XVI, 19. 20. Luc. XXIV, 50-53.

Ir ſizzet in thera burgi,
unz ir ſit giuuatite mit megine fon hohi.
Tho leitta her ſie uz
in Bethaniam,
inti uferhabenen ſinen hentin
uuihita in.
Inti uuas tho giuuorthen,
mit thiu her in uuihita,
er uuas fon in,
inti uuas brat [67] *in him - - -*
inti ſaz in zeſo Gotes.
Inti ſie tho betonte
uuidargiengun in Hieruſalem
mit michilomo giuehen,
inti uuarun ſimbolon
in themo temple, lobente
inti uuihente Got.
Inti farenti predigotun jo giuuar,
Trohtine ebanuuirkontemo,
inti uuort feſtinontemo
folgenten zeichanon.

Vos autem ſedete in civitate,
quoad usque induamini virtute ex alto.
Eduxit autem eos foras
in Bethaniam,
& elevatis manibus ſuis
benedixit eis.
Et factum eſt,
dum benediceret illis,
receſſit ab eis,
& ferebatur in cœlum,
& ſedet à dextris Dei.
Et ipſi adorantes
regreſſi ſunt in Jeruſalem
cum gaudio magno,
& erant ſemper
in templo, laudantes
& benedicentes Deum.
Et profecti prædicaverunt ubique,
Domino cooperante,
& ſermonem confirmante
ſequentibus ſignis.

65) Schilt. *quædenti.*
66) Schilt. *then.*
67) Palth. in not. lege aut intellige *brabt.*

FRAGMEN-

Digitized by Google

FRAGMENTUM

ANTIQUÆ LINGUÆ THEOTISCÆ,

Quo continetur

Colloquium Chriſti cum Samaritana,

ex S. Johannis Evangelio cap. 4.

quod optima fide & diligentia produxit, & publici juris fecit

Ill. PETRUS LAMBECIUS,

Commentar. de Biblioth. Cæſar. Vindobon. l. 2. c. 5. p. 383. ex MSCto, propter ſcripturæ & linguæ vetuſtatem nec ſatis legibili nec intelligibili, ut idem ibidem teſtatur, cujus lacunæ aliquot quomodo ex probabili conjectura, & ad mentem Authoris, ſuppleri poſſint, appoſito ad marginem aſteriſco mutataque literarum forma, in gratiam Philo-teutonum annotatur.

Cum Interpretatione hujus fragmenti de verbo ad verbum, tam apographum Lambecianum, quam ſupplementa Latine reddente.

Digitized by Google

* * *

LEſan uuir thaz fuori
Ther Heilant fartmuodi,
Ze untarneuuizzun thaz
Er zeinen brunnen kiſaz.
Quam fone Samario
Ein quena ſario,
Scephan thaz vuazzer.
Thannanoh ſo ſaz er,
Vurbon ſina thegana,
Beſina lipleita,
Bat er ſih ketrincan
Daz uip, thaz ther thara quam.
Biuuaz keroſt thu, guotman,
Daz ih thir geba trinkan?
Ja ne nezant, vuizze Xriſt,
Thie Iudon unſera waſt.
Vuip, obe thu vuiſſis,
Vuielih gotes gift iſt
Vnte den erkantis,
Mit themo do koſotis,
Tu batis der unnen
Sines kecprunnen.
Diſiu buzza iſt ſo tiuf,
Zedero ih heimina liuf,
Noh tu ne habis kiſcirres
Daz thu des kiſcephes.
Vuar maht thu, guotman,
Neman quecprunnan?
Ne biſtu liuten, kelop,
Mér than Jacob,
*Ther gab *uns then ſelban*,
* *Er* brunnan tranc eran,
*Joh ſina man, ſiniu ſmale, *&r*
* *Truncon fon themo* wazzer.
Ther trinkit thiz wazzer
* Der *durſtet jamer mer*,
Der afar trinchit daz min
* Then lazit *iz undurſtac ſin*,
**Trenckit* Got imon pruſton
In euuon mit luſton.
Herro, ih thicho ze dir,
Das wazzer gabiſt du mir,
Daz ih mer ubar tac
Ne liufi hera durſtac.
Vuib, tu dih anne vaert,
Hole herra dinen Virt.
Siu quat, ſus libiti.
Commen ne hebiti.
Veiz ih daz du war ſegiſt,
Daz du commen ne hebiſt,
Du hebitos her finfe
Dir zi volliſte,
Dæz mattu ſichure ſin
Nu hebiſt ein der ni is din.
Herro, in thir uuigit ſcin,
* Daz thu maht *Vuizſago ſin.*
Forunſer giborana
Betoton hiar in berega,
Unſer altmaga
Suchton hia genada,
Tho hir ſagant kicorana
Thia bita in Hieroſolem.

* * *

LEgimus quod proficiſceretur
Salvator itinere feſſus,
Ad demonſtrandum hoc
Ille ad fontem conſidebat.
Veniebat ex Samaria
Mulier confeſtim,
Haurire aquam.
Cum adhuc ſederet ille,
Ibant ejus miniſtri
Emere alimenta,
Rogabat ille ſibi potum
Mulierem, quæ tum eò veniebat.
Cur cupis, tu optime vir,
Ut ego tibi dem bibere?
Omnino non fruuntur, ſcias Chriſte,
Judæi noſtris cibis.
Mulier, ſi tu ſcires,
Quod donum Dei eſt,
Et eum cognoſceres
Cum quo locuta,
Tu rogares aquas
Sui vivi fontis.
Hic puteus eſt tam profundus,
Ad quem ego domo currebam,
Tum etiam non habes vas
Ut inde haurias.
Ubi poſſis tu, optime vir,
Sumere vivum fontem?
Non es tu hominibus, crede,
Potior quam Jacob,
Ille *dabat nobis eundem*,
Is fontem bibebat prius,
Ac etiam ejus viri, ejus pecora, *antea*
Bibebant de hac aqua.
Qui bibit hanc aquam
Ille *ſitit ſemper magis*,
Qui autem bibit meam,
Eum ſinit *illa non-ſitientem eſſe*,
Potum præbet ipſi Deus in pectus
Semper cum voluptate.
Domine, ego oro ad te,
Illam aquam des tu mihi,
Ut ego amplius quotidie
Non curram huc ſitiens.
Mulier, da te in viam,
Accerſe huc tuum maritum.
Illa dicebat, ita viveret.
Virum non habebat.
Scio quod verum dicas,
Quod tu virum non habeas,
Tu habuiſti jam quinque
Tibi in adjutorium,
Hujus poteris eſſe certa,
Jam habes unum, qui non eſt tuus.
Domine, in te dimicat ſplendor,
Quod tu poſſis *Propheta eſſe*,
Noſtri majores
Orabant hic in monte,
Noſtri antiqui cognati
Petebant hic gratiam,
Cum vos dicatis
Has preces comprobatas in Hieruſalem.

PER-

Digitized by Google

PERBREVES NOTÆ
in
Præmiſſum Fragmentum.

Hiſtoriam hanc & colloquium Chriſti cum Samaritana habet etiam Otfridus L. II. c. 14.

v. 1. ***Leſan*** legere & colligere, Goth. *laisjan* docere, unde dicitur Doctor legens id eſt docens. Sv. *Läſa* eſt legere & orare. *Fuori* proficiſcebatur, ibat, à verbo *Faran*, ire, ambulare uſurpaturque variis modis, cujus actioni tamen ſemper ſignificatio motus ineſt, hinc *verfahren*. Otfridus edit. Flac. (nam meliorem à magno Schiltero, quo peritiorem in linguis antiquis Francica vel Theotiſca Germania non habet, exſpectamus) pag. 218. *fuar ingegin imo ſar*, proficiſcebatur ipſi obviam cito. Willeram. p. 33. *Hiz neuerit nu ſo niet* [*es gebet nun ſo nicht*] & pag. 28. *Min wine verid al in ſprungen* (*mein Freund kömpt in vollen ſprüngen*) hinc *Vart* vſ. 45. via. Otfrid. Pſ. I. *Dero argen vart wirt farloran.* Item: *Si zevarent alſo das ſtuppe* [*ſie vergehen als ſtaub*] Rhythm. de S. Annon. §. III. *Die ſterrin bihaltent ire vart.* Metalli foſſores hoc verbum *fahren* ſuæ artis fere proprium fecerunt, unde dicunt: *in die ſchacht fahren*, *in die grube fahren. Fahrt*, ſcala, gradus, nam dicere *leiter* ipſis religio eſt & contra regulam artis. Huc pertinet etiam compoſitum *Fartmuodi*, *müde von der reiſe.*

v. 2. ***Heilant***, ſervator, eſt participium à verbo *heilen*, ab *heel* integer, totus, ſalvus.

v. 3. ***Zeuntarneuuizzun***, *zu zeigen*, *zu unterweiſen.* Potius ſcribendum puto *ze untaruuizzunne* in particip. gerundivo, quod Teutonibus & Anglo-Sax. frequens eſt ejusmodi formatio participiorum.

v. 4. ***Zeinen*** Pro *ze einen. Kiſaz*, *ge gi ga ka* antiquitus verbis crebro præponebantur, hodie *ge* verbis præpoſitum nota eſt verbi præt.

v. 5. ***Quam***, veniebat. Gl. Ker. *Qhueman* venire, *ubarqhuimit* ſupervenerit, *Picheme* perveniet. Ne varia orthographia & diverſa ſcriptura lectorem turbet, hic oportune monendus eſt, in vetuſtioribus ſcriptis magnam eſſe inconſtantiam orthographiæ; Sed & nec hodie noſtram ſcribendi rationem ſibi ſatis conſtare, uſum ſolum pro lege eſſe.

v. 6. ***Quena*** mulier. Vid. Jun. not. ad Willeram. p. 262. ubi Junius plura quæ huc pertinent, deduxit, nobis inde reſtat vox *quäne*, juvenca nondum vacca. *Sario*, *ſar*, *ſareo* in Gl. Keron. mox, extemplo, illico.

v. 7. ***Scephan*** haurire, *ſchöpffen* vſ. 26. *kiſcephes*, *ſchöpffeteſt.*

v. 9. ***Vurbon.*** *Warban* Gl. Ker. *Hwarban* redire, ire, negotiari, agere, acquirere. Originem hujus & plurium vocum oſtendit Stiernh. in Gloſſ. ſuo Ulphila-Gothico in *Hairto* qui hic omnino conſulendus. In ſermonibus Tauleri edit. 1521. fol. 1. a. *ein gewirbigs Bijnle*, negotioſa apicula. *Thegana*, *Thegan*, miniſter, ſed honoratioris conditionis, hinc *Theganus*, *Thanus*, *Thegn*, idem. Vid. Verel. Ind. p. 262. Goldaſt. *in Reichshandlungen* p. 286. *der auserwehlt Degen* pro valde nobili.

v. 10. ***Beſina.*** Si hæc lectio vera eſt, quod vix credo, ingenue fateor, me iſtud verbi nunquam alibi legiſſe. Textus Anglo-Saxonicus hoc in loco ita habet: *wolder him mete bycgen*, volebant ſibi emere cibum. Vocem enim *beſigen* id eſt occupatum eſſe, huc referendam non ſtatuo. *Bycgan*, *gebucyan*, A. S. eſt emere. Goth. *bugjan*, idem. *Lipleita* cibus, alimentum, à *lip* & *leiton*, ex quo vita agitur. Gl. Florent. *Lipneri*, ſtipendium, paſtum. Gl. Ker. *leitit*, ducit, *leitet*, ducat, *uzliete*, exceſſus.

v. 12. ***Uip*** & vſ. 17. *Vuip*, ſupra dixit *Quena*, mulier.

v. 13. ***Keroſt***, cupis. Gl. Keron. *keron* deſiderare, *keros* cupit, *kerot* cupit, *kirida* concupiſcentia; hinc *gern*, libenter, & ipſum nomen Keronis vel Geronis. *Guotman* proprie bone vir. Saxones nobiles appellant *Gutman*, nobilitas enim debet ſtudere virtuti & prodeſſe ſuis. Megalander noſter Luth. in cap. XIV. Geneſ. T. II. fol. 39. b. Schilt. in Epinicio pag. 46.

Ther ther thanne thiob uuas,
Ind er thanana ginas,
Nam ſine vaſton,
Siddwarth her guotman. Vid. Otfr. p. 61.

v. 14. ***Trinkan.*** bibere, infinit. loco nominis. Willeram. p. 101. *ande ſie ze eriſt lernan drinkan* de rivulis ſcripturarum. p. 85. *Drinkat ande werthet drunkan.* p. 128. *Ther ſelvo gethrade naph ni werthet niemer drinchenes uuanigh*, ille ſcyphus tornatilis nunquam fit potus indigus ſive vacuus. *Ketrincan* ſup. v. 11. idem bibere, potum dare.

v. 15. ***Nezant***, fruuntur. Otfrid. p. 56. *Erdrihes niezen*, agro frui. p. 75. *Niazen gerno.* p. 550. *Thar niazent liohto ziti*, illic fruuntur claro tempore. Willeram. habet voces hinc deſcendentes p. 120. *Niud*, delicatus, *niedlich*, *aller niudeſt*, delicatiſſimum, hinc *niedet mich*, delectat me. *Niezari* 70. 171. 104. idem.

v. 16. ***Waſt.*** Legendum hic eſſe *uuiſt*, evincit non tantum ipſe rhythmus cum voce *Chriſt* in præced. verſu, ſed etiam ſignificatus vocis. *Wiſt* enim eſt cibus. Otfrid. p. 204. & 399. Sv. idem notat *Wiſthus*, penuarium.

v. 20. ***Koſotis***, loquereris. *Koſon* loqui. Otfrid. p. 123. *koſon bigonda. Koſonti* loquens p. 498. Radix eſt *Queden.* Gl. Ker. *kaquuit*, ſententia. v. 47. hoc fragm. *Siu quad*, illa dicebat, quod verbum apud Otfridum eſt frequentiſſimum. Nobis inde eſt *liebkoſen*, blande colloqui.

v. 21. ***Unnen*** alias ſcribitur *unden* ſ. *undon*, *waſſer.* Clauberg. Art. Etymol. Teuton. p. 55. agnoſcit vocem eſſe Gothicam, cui & convenit vox latina unda. Otfr. p. 520. *In theſen uuo-*

Digitized by Google

rolt undon, in mari hujus mundi. In Chron. Königsh. p. 281. *Von Johanſe zu Hunden* id eſt *das Cloſter S. Johannis in undis*, uti p. ſq. exponitur.

v. 22. ***Kecprunnen***, fontem vivum. A. S. *Cuc*, vivus, infra v. 28. ſcribitur tamen *quecprunnan*. Otfr. p. 329. *Quek uuard ſar imo thaz muat*. p. 117. *Iz uuas in imo io quegkaz*. *Queg* pecus, jumentum. *Quehſilipar* electrum in Gl. R. M. nos *quickſilber*, *quecholder*, juniperus. Ab hoc *quek* ſive *kec* eſt *kücken*, *küchlein*, pullus avis vel gallinæ.

v. 23. ***Buzza***, puteus fons, hodie *pfütze*. Gloſſ. Florent. itidem *Buzza* puteus. *Tiuf* profundus, ita & Gloſſ. R. Mauri *tiuf*, profundum.

v. 25. ***Kiſcirres***, vas, inſtrumentum, *geſchirr*. Radix eſt ex Goth. *Scauron*, mundare. Belgis, ita & Germanis *ſchuren*, *ſcheuren*, fricando mundare, quod ſine inſtrumento fieri nequit, hinc vox generalis *geſchirr*, quæ quodvis inſtrumentum vel vas denotat, nata eſt.

v. 27. ***Maht thu***, potes tu. Radix vocis *magen* Alemann. *magan* A. S. *mögen* Germ. *maga* Sv. poſſe, à radice Sv. *ma* poſſe. *Magiu*, potens. Vid. plura apud Stiernh. in Gl. U. G.

v. 33. ***Siniu ſmale***, ejus pecora, animalia domeſtica, vaccæ, capræ, oves. Vox ſatis antiqua, ſed rariſſime, ut puto, occurrens. In antiquis Gothicis occurrit, *Bu ſmali*, armenta, *Smalamadur*, cuſtos armentorum. Baazius in Invent. Hiſt. Eccleſ. Sueo-Gothor. p. 44. teſtatur, à quibusdam Smolandenſibus adhuc ſuo tempore armenta & oves vocari *ſmale*. Hinc *Schmalzehenden*, decimæ ex pecoribus, ut *Kornzehenden* decimæ ex frumentis.

v. 36. ***Jamer*** ſemper, ſæpius ap. Otfr. & alios.

v. 38. ***Undurſtac*** ut v. 44. *durſtac* eſt ſitiens, ſic *undurſtac* non ſitiens.

v. 39. ***Jmon*** contr. *imo in*.

v. 41. ***Ticho ze dir***, oro ad te. Otfr. p. 32. *Thigiti*, orabat. p. 528. 536. *Thigget*. Gl. Ker. *Dike*, petat. *Dikit*, petierit. *Digi*, petierit. *Digi*, petitio. *Dikii*, petitionis. Otfr. p. 32. *Thiggenti*, petens. *Tiggia*, Sv. emendicare. *Tiggare*, mendicus. *Tiggebrödere*, Dan. *Bettelmönche*. Mirum ergo eſt virum eruditiſſimum, qui hoc fragmentum primus produxit, hic in longe alia abire, & non animadverſo ſatis plano ſenſu, ritum ſupplicantium, tangendi caligas, huc trahere.

v. 48. ***Commen***, maritum, quæ vox iterum v. 50. occurrit. Gl. Ker. *Comman*, vir. *Commane*, viro. *Goman*, vir, maritus. A. S. *Guma*, vir, homo. Stiernh. monet, affine eſſe græcum γαμεῖν & interdum ſimpliciter vir. Otfr. p. 56. *Gomman ouh uuib*, vir & mulier, & ab hac voce eſt poſterior compoſiti pars in *bräutigamb*.

v. 52. ***Uolliſte***, auxilium, adjumentum. Vox antiqua Francica & Saxonica. Occurrit hæc vox in Sacramento populi præſtito Ludovico & Carolo fratribus, illi Germaniæ, huic Galliæ Regi. Nithardus Hiſt. l. 3. *Imo ce folluſti widhar Karle ne wirdhic*. *Fulluſt*, adjutorium. *Folleiſten*, opitulari. A. S. *Fülſtian*.

v. 55. ***Uuigit***. ***Uuigan***, bellare, pugnare. *Uuigbus*, caſtellum, fortalitium. *Uuigant*, bellator, bellicoſus. Præſenti autem loco verborum *micare* & *dimicare* ſignificatus haud dubie confunditur. Illud ſplendori proprie, hoc nulla ratione competit. *Scin*, ſplendor, lux. *Sceinen*, oſtendere. Willer. p. 39. 84. *Skeinet her ſih ſelbon*, oſtendit ſe ipſum. Luth. crebro hac phraſi uſus; *Es iſt gut ſchein*, luculenter apparet.

v. 56. ***Thu maht***, tu potes. Supra v. 53. dixit: *mattu*. Willer. p. 14. *So ne mahtu ouh min drut ſin*, non potes tu eſſe dilecta mea. Autor hujus fragmenti ne per ſomnium quidem cogitavit, de Urim & Thummim quicquam dicere, quod tamen Vir Celeberrimus conjecit. Confer ejus Notas ad hoc fragmentum.

. ***Wizſago ſin***. Si Dn. Lambecius perſpexiſſet, rhythmicum eſſe hoc fragmentum, hic omiſſas eſſe voces quasdam etiam facile intellexiſſet; non aliter autem lacunam ſuppleri poſſe, quivis gnarus mihi facile largietur. Eſt autem *wizſago*, Propheta, & etiamnum nobis in uſu eſt verbum *weiſſagen*, prophetare. Tatian. in Cantico Zachariæ, *beilagero wizageno*, ſanctorum Prophetarum. In appendice ſermon. Taul. fol. 253. *als der Weyſag ſpricht*, *Herr du biſt ein verborgener Gott*. Otfrid. crebro utitur voce *Foraſago*, Propheta.

v. 58. ***Berega***, mons, *berg*, à verbo *bergen*, tegere, abſcondere, (2) eripere periculo, ſervare. Hinc Pergamum & Pergama, Voſſius d. V. L. S. p. 128. adde Stiernh. Gl. U-G. *Berger-Lohn*, *Berger-Geld*, merces, quæ debetur pro opera præſtita bonis naufragis mari eripiendis, hinc πύργος, & *Burg*, *Bürger*, qui loco tuti ſunt. *Kornberg*, *Heuberg*, ſunt tecta, quibus ſervant frumenta, fœnum.

v. 59. ***Altmaga***. *Mage*, cognatus. *Altmaga*, majores. Goth. *Magus*, puer. *Magath*, virgo, vox pluribus linguis uſitata.

v. 60. ***Suchton***, quærebant, potius petebant, nam utrumque vox hæc notat. Otfr. p. 266.

So uuer ſo thes ruahta,
Thaz fruma zimo ſuachta,
Quisquis id curabat,
Ut commodum ab ipſo peteret.

Hia, legendum hic quoque *hiar*. *Hir* leg. *Ihr*.

v. 61. ***Kicorana***, probatas, ratas. Gl. Ker. *kechoroter*, comprobatus. *Farchoraner*, reprobus. *Si kechoroot*, comprobetur. *Nichurit*, nolite. *Chorat*, probate. *Chorungu*, probatione, quæ probamus, tentamus ante. In Paraph. antiqua Otfridi, quæ extat L. II. Commentar. de Aug. Bibl. Cæſar. p. 462. *Unde in dia chorunga ne leiteſt du unſih*. Et ne nos inducas in tentationem.

v. 62. ***Bita***, oratio, preces. v. 58. *betotun*, orabant. Goth. *Bidja*. peto, rogo, oro, mendico. Otfr. loco parallelo:

Giuuiſſo uuan ih thes,
Thaz thu hiar bita ouh ſuaches.
Certe conjicio ego jam,
quod tu hic expetas orare.

Hieroſolem. Ad rhythmum efficiendum leg. *Hieroſolema*.

INDEX

Digitized by Google

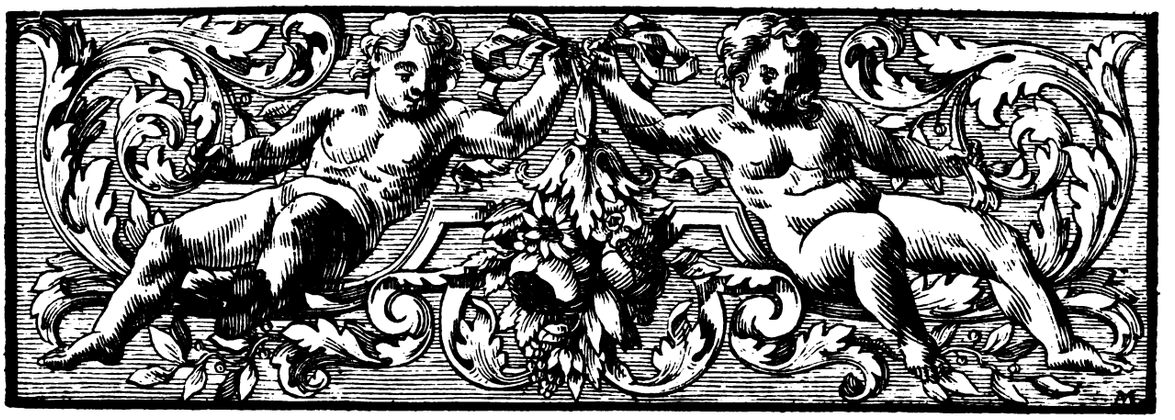

INDEX
CAPITUM
TATIANI
HARMONIÆ EVANGELICÆ.

Prologus.

CAP. I. *Divinitas Christi.*

II. *Prædictio Nativitatis Johannis.*

III. *Annunciatio Mariæ & Conceptio Christi.*

IV. *Visitatio B. Mariæ & Nativitas Johannis.*

V. *Genealogia Christi: Apparitio Angeli Josepho facta: Nativitas Christi.*

VI. *Nativitas Christi Pastoribus annunciata.*

VII. *Circumcisio Christi & Purificatio Mariæ Cantico Simeonis & Prophetia Hannæ celebrata.*

VIII. *Stella & Adventus Magorum.*

IX. *Fuga Christi in Ægyptum.*

X. *Infanticidium Herodis.*

XI. *Reditus Christi ex Ægypto & habitatio in Nazareth.*

XII. *Christi duodecennis disputatio in templo Hierosolymitano.*

XIII. *De Johannis Baptistæ Baptismo & Prædicatione.*

XIV. *Baptismus Christi: Johannis de eo testimonium.*

XV. *Christus à Diabolo in deserto tentatus.*

Digitized by Google

INDEX CAPITUM TATIANI

CAP. XVI. *Christus â Johanne digito monstratus, vocat primos discipulos.*

XVII. *Nathanaelis ad Christum accessus.*

XVIII. *Christus docet in Patria Nazareth.*

XIX. *Vocatio Petri, Andreæ & filiorum Zebedæi.*

XX. *Vocatio Matthæi.*

XXI. *Discipulorum Baptistæ de Christo disputatio, Johannisque decisio: Christi in Capernaum habitatio.*

XXII. *Peragratio Christi per totam Galilæam: Numerus Discipulorum: Concio Christi in monte de Beatitudinibus.*

XXIII. *Concio Christi, de Maledictionibus.*

XXIV. *Apostoli Sal Terræ.*

XXV. *Apostolorum cum lumine Comparatio: Legis explicatio.*

XXVI. *Præcepti V. explicatio.*

XXVII. *Reconciliationis necessitas.*

XXVIII. *Præcepti VI. explicatio & de Scandalo.*

XXIX. *De Divortio.*

XXX. *De Juramento.*

XXXI. *De vindicta prohibita.*

XXXII. *De diligendis Inimicis.*

XXXIII. *De Eleemosyna pie eroganda.*

XXXIV. *De precibus Hypocriticis & Deo placentibus.*

XXXV. *De Jejunio vero & Hypocritico: De quærendis thesauris cœlestibus.*

XXXVI. *De Veris Thesauris.*

XXXVII. *De Mammona.*

XXXVIII. *Ejusdem argumenti Deductio.*

XXXIX. *De non temere judicando: De Sancto canibus non dando.*

XL. *De precum assiduitate: In proximum æquitate: Porta angusta.*

XLI. *De vitandis falsis Prophetis.*

XLII. *Continuatio præcedentis argumenti.*

XLIII. *Epilogus Concionis Christi in monte.*

XLIV. *Christus discipulos suos ad prædicandum emittit.*

XLV. *Nuptiæ in Cana Galileæ celebratæ.*

XLVI. *Leprosus â Christo Sanatus:*

XLVII. *Servus Centurionis Capernaitici â Christo restitutus.*

XLVIII. *Socrus Petri â Christo Sanata.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. XLIX. *Juvenis Nainitici Reſuſcitatio.*

L. *Aliorum infirmorum Sanatio.*

LI. *Chriſti imitatio, Mundi abnegatio.*

LII. *Tempeſtas maris ſedata.*

LIII. *Dæmoniacorum liberatio; Gadarenorum ingratitudo.*

LIV. *Paralytici Sanatio & Chriſti Apologia.*

LV. *Reguli filius ſanatur.*

LVI. *Chriſtus cum peccatoribus diſcumbit, idipſum defendit & præſentes inſtruit.*

LVII. *Phariſæos ſignum petentes ſevere Chriſtus redarguit.*

LVIII. *Beatus Mariæ venter; & beatus auditor verbi ſedulus.*

LIX. *Fideles matri & fratribus Chriſtus comparat.*

LX. *Mulier â profluvio ſanata: Puella ê morte excitata.*

LXI. *Chriſtus duobus cœcis viſum reſtituit: Dæmonium mutum ejicit.*

LXII. *Blasphemia Phariſæorum; & peccatum in Spir. Sanctum.*

LXIII. *Martha ſerviens; Maria optimum eligens.*

LXIV. *Johannis ad Chriſtum legatio: Illius commendatio.*

LXV. *Civitatum Chorazin, Bethſaidæ & Capernaum reprehenſio.*

LXVI. *Apoſtolorum reditus: Chriſti, cum illis in deſertum ſeceſſus.*

LXVII. *Septuaginta Diſcipulorum miſſio factorumque relatio, Chriſti exultantis gratiarum actio, omnium ad ſe invitatio: Abnegationis ſui inculcatio.*

LXVIII. *Diſcipulos Sabbatho ſpicas evellentes Chriſtus defendit.*

LXIX. *Aridæ manus in Sabbatho curatio, ejusque facti excuſatio.*

LXX. *Chriſtus in monte orans, & in Navi prædicans.*

LXXI. *Parabola ſeminis in quadruplici terra.*

LXXII. *Parabola boni ſeminis & zizaniorum.*

LXXIII. *Parabola grani ſinapis.*

LXXIV. *Parabola fermenti: Rationem reddit cur in Parabolis loquatur.*

LXXV. *Expoſitio Parabolæ quadruplicis terræ.*

LXXVI. *Semen ſponte creſcens.*

*** *** ***

CLIII. *Conſilium Judæorum de Chriſto occidendo.*

CLIV. *Contractus cum Juda de mercede proditionis.*

CLV. *Pedilavium Chriſti.*

CLVI. *Pedilavii expoſitio.*

Digitized by Google

CAP. CLVII. *Supremi Paſchatis Chriſti Præparatio.*

CLVIII. *Ultimum Paſcha ipſum, & Chriſti de traditione ſui prædictio.*

CLIX. *Proditoris Manifeſtatio.*

CLX. *Sacræ Cœnæ Inſtitutio.*

CLXI. *Prædicit Chriſtus ſui deſertionem, & Petri abnegationem.*

CLXII. *Chriſtus Via, Veritas, Vita.*

CLXIII. *Chriſtus erudit Apoſtolos de ſui unione cum Patre.*

CLXIV. *Precum exauditio: Paracleti promiſſio.*

CLXV. *Chriſti reſponſum de ſui Patrisque dilectione & inhabitatione.*

CLXVI. *Chriſti admonitio emblematica de Pera & Gladio.*

CLXVII. *Chriſtus Vitis, fideles palmites.*

CLXVIII. *Chriſtus adhortatur ſuos ad amorem mutuum.*

CLXIX. *Prædicit mundi odium & perſecutiones.*

CLXX. *Patientiam inculcat.*

CLXXI. *Offendiculum excommunicationis removet.*

CLXXII. *Pavorem minuit. Paracletum promittit.*

CLXXIII. *Paracleti promiſſi officium.*

CLXXIV. *Denuo Chriſtus Paſſionem ſuam indicat, ſuosque de ea informat.*

CLXXV. *Precum commendatio & exauditio.*

CLXXVI. *Effectus Sermonis Chriſti.*

CLXXVII. *Emphatica Chriſti ad Patrem Oratio.*

CLXXVIII. *Preces Chriſti pro ſuis diſcipulis.*

CLXXIX. *Summi Paſtoris preces pro grege ſuo.*

CLXXX. *Paſſionis Chriſti in horto initium.*

CLXXXI. *Preces Chriſti in horto & ſomnolentia Apoſtolorum.*

CLXXXII. *Agon & Sudor Chriſti Sanguineus.*

CLXXXIII. *Judæ proditio Chriſti.*

CLXXXIV. *Hoſtium Chriſti proſtratio: Chriſti Vincula.*

CLXXXV. *Malchi auricula præciſa: Sacerdotes correpti: Chriſtus ad Annam deductus.*

CLXXXVI. *Petri prima abnegatio.*

CLXXXVII. *Chriſti accuſatio coram Pontifice, & Colaphus.*

CLXXXVIII. *Petri abnegatio repetita & pœnitentia.*

CLXXXIX. *Falſi teſtes contra Chriſtum producti.*

CXC. *Chriſti coram ſummo ſacerdote Confeſſio.*

CXCI. *Caiphas veſtem ſcindit, Chriſtum condemnat.*

CAP.

Digitized by Google

CAP. CXCII. *Christi illusio & ad Pilatum deductio.*
CXCIII. *Judæ desperatio & pernicies.*
CXCIV. *Christus coram Pilato accusatus.*
CXCV. *Pilati examen, Christi confessio.*
CXCVI. *Christus ad Herodem remissus.*
CXCVII. *Innocentia coram Pilato & Herode: Novum examen & Parrhisia.*
CXCVIII. *Christus adhuc coram tribunali.*
CXCIX. *Barrabas dimissus: Uxoris Pilati Somnium: Christus condemnatus.*
CC. *Idem spinis coronatus ac eductus.*
CCI. *Turba flens: Christus illam graviter admonens.*
CCII. *Christus aceto & felle potatus, pro crucifigentibus orat.*
CCIII. *Christi crucifixio, vestimentorum divisio.*
CCIV. *Titulus crucis Christi.*
CCV. *Christus in cruce illusus: Latro conversus.*
CCVI. *Christus in cruce Matris curam gerit.*
CCVII. *Auxilium divinum implorans.*
CCVIII. *Sitiens Christus potatur: Clamans moritur.*
CCIX. *Miracula in morte Christi.*
CCX. *Centurio & multi alii conversi: Cognatæ Christi reversæ.*
CCXI. *Latus Christi perfoditur.*
CCXII. *Sepultura Christi.*
CCXIII. *Locus Sepulturæ.*
CCXIV. *Mulieres funus comitantes & aromata præparantes.*
CCXV. *Sepulchri custodia.*
CCXVI. *Fœminæ ad Christum ungendum veniunt.*
CCXVII. *Christi Resurrectio.*
CCXVIII. *Angeli Christum excitatum prædicant.*
CCXIX. *Mulieres abeuntes annunciant id Petro & Johanni.*
CCXX. *Petrus & Johannes ad sepulchrum currunt.*
CCXXI. *Mariæ Magdalenæ primum apparet Christus.*
CCXXII. *Custodes sepulchri à Pontificibus pecunia corrupti.*
CCXXIII. *Christus apparet mulieribus: quod discipulis incredibile visum.*
CCXXIV. *Apparet discipulis duobus Emmauntem abeuntibus.*
CCXXV. *Sermo lugubris Cleophæ.*

Digitized by Google

CAP. CCXXVI. *Continuatio pavidi ſtuporis.*

CCXXVII. *Chriſtus redarguit & meliora docet.*

CCXXVIII. *Agnoſcitur in fractione panis.*

CCXXIX. *Emmauntinorum gaudia & reditus in urbem.*

CCXXX. *Chriſtus apparet diſcipulis abſente Thoma januis clauſis.*

CCXXXI. *Cibum ſumit, illosque confirmat.*

CCXXXII. *Script. S. de ſe agentem plenius aperit: Spiritum Sanctum donat.*

CCXXXIII. *Apparet diſcipulis præſente Thoma.*

CCXXXIV. *Signa Jeſu quo fine Scripta?*

CCXXXV. *Petrus cum Sociis piſcatum provehitur.*

CCXXXVI. *Chriſtus apparet benedictione miraculoſa.*

CCXXXVII. *Prandet cum illis & agnoſcitur.*

CCXXXVIII. *Petri amorem Chriſtus ter tentat, ter denuo illum vocat.*

CCXXXIX. *Petri quæſtio de Johanne intempeſtiva.*

CCXL. *Concluſio Evangelii Johannei.*

CCXLI. *Apparitio Chriſti in Galilæa.*

CCXLII. *Aſtoſtolorum ad munus Sacrum immiſſio.*

CCXLIII. *Signorum ſecuturorum promiſſio.*

CCXLIV. *Ultima Valedictio; in Cœlum Aſcenſio, diſcipulorum in Urbem Hieroſolymam regreſſus.*

FINIS.

Digitized by Google

RERVM SVEVICARVM SCRIPTORES ALIQVOT VETERES

Velleji Galli Fragmentum vetuſtum.

Iſidori Hiſpalenſis, Ioannis Boëmi Aubani, Henrici Bebelii nonnulla ad res Sueuorum.

Præcipue

FELICIS FABRI HISTORIA SVEVICA.

Partim primum editi, partim emendatius auctiusque.

In quibus

Sueuorum Origo, Migratio, Regna, Principes, bella, fœdera, religiones, monaſteria, Ciuitates, Comitatus, Duces, Imperatores, inde ab initio vſque ad Maximilianum I. ſumma fide atque induſtriâ, pro æui illius eruditione, memoriæ mandantur, & Italorum in Sueuos Imperatores calumniæ excipiuntur.

Ex Bibliotheca & recenſione

MELCHIORIS HAIMINSFELDII GOLDASTI.

Editio Secunda, emendatior.

ULMÆ,

Impenſis DANIELIS BARTHOLOMÆI,

M DCC XXVII.

Digitized by Google

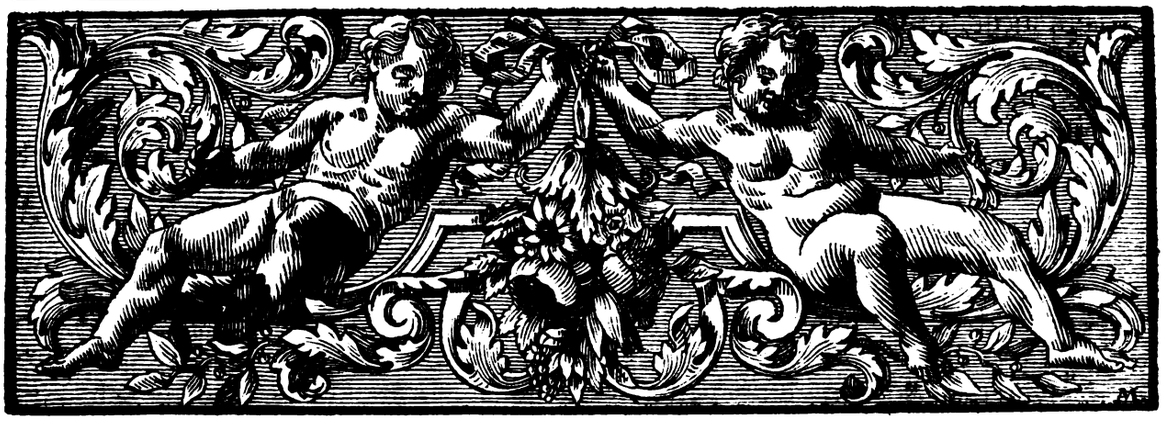

REVERENDISSIMIS, ILLUSTRISSIMIS, REVERENDIS, ILLUSTRIBUS, GENEROSIS, STRENUISSIMIS, NOBILISSIMIS, AMPLISSIMIS,

SAC. ROM. IMPERII

PRINCIPIBVS, DVCIBVS, CAPITANEIS, MARCHIONIBVS, LANTGRAVIIS, COMITIBUS, BARONIBUS, EQUITIBUS, MILITIBUS, CIUITATIBUS LIBERIS, VNIUERSIS DENIQUE SUEUICI FOEDERIS SOCIIS

Salutem & Victoriam D.

MELCHIOR HAIMINSFELDIVS GOLDASTVS.

SI, quod priſcus ille Sapiens dixit, turpe eſt homini nobili eius Ciuitatis, in qua verſetur, ius ignorare; quanto turpius erit eius gentis, in qua natus eductusque ſit, maiorumque ſuorum res præclare geſtas non cognouiſſe? Iuris namque prudentia rerum diuinarum atque humanarum generales quaſdam præſcribit definitque regulas, quibus qui inſtructus eſt, nec in vſu ſtudet vitæ accommodare humanæ, haut magis prudentis nomen meretur, quam ille, qui abundat præceptis diſciplinisque Catholicæ Eccleſiæ, nec exercet, Chriſtiani. Rerum autem geſtarum monumenta regulas illas ad ὑπόθεσιν reuocant, ac velut in ſpeculo quid quemque deceat, ex perſonis demonſtrant: & illud, quod ad honeſtatem vtilitatemque publicam pertinet, decorum multo pulchrius Vlpiano depingunt; & hoc, quod ſpectatur in vnoquoque genere virtutis, cuius laus omnis in actione conſiſtit, melius *Chryſippo*, vt ait Poeta, *& Cranthore dicunt.* Et quamquam omnium totius orbis hiſtoriarum cognitio cum

Cum ſocios Suevici Fœderis hic legis, intellige Ordines Circuli, mi Lector. Nam quod antehac ſeculo decimo quinto & ſexto magnum nomen habuit Fœdus Suevicum proprie ſic dictum, dudum ante Goldaſtum etiam natum exſpiraverat, pridem A. 1533. ſublatum.

Digitized by Google

tio cum iucunda tum vtilis est, patriarum vero vtilissima summeque necessaria. *Quorum enim patres aut maiores*, scribit in Offic. Cicero, *aliqua gloria præstiterunt, student plerumque eodem in genere laudis excellere.* Imitamur nempe quos amamus, atque ad eorum studia iustitutaque impellimur. Inde adeo fit, vt opinione hac imbuti, ciues nostros rectam vitæ sequi viam, ad eorum consuetudinem moremque deducamur, & quæ maioribus nostris pulcherrima visa, ea maxime exoptemus. Quod si qui non possunt propter infirmitatem virium aut inopiam rei familiaris maiorum similes esse, illi tamen summa ope atque industriis omnibus eniti debent, vt ea præstent, quæ sunt in illorum potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab iis id, quod defit, requiratur. quas ipsas virtutes e maiorum suorum monumentis haurient, quorum gloriæ virtutis rerumque gestarum (quæ optima hereditas a maioribus traditur posteris omnique patrimonio præstantior) dedecori esse, nefas & vitium iudicandum est. quod vt fugere possent, quidam ex ordine vestro nobilissimi viri mecum orarunt, vt de veterum Sueuorum, quam ego quotidianis sermonibus libenter prædicabam, virtute ac præstantia aliquid conscriberem, essetque illud instar Herculei boli, quo inuidis insuper ac mordacibus Cerberis ora obturarent. Illorum vero petitioni hactenus nullum relinquerent negotia mea locum, morem tamen gerere non omnino negaueram. Interim dum in aulis quorumdam Principum discendi cognoscendique studio peregrinor, sæpe audiui libertatem vestram, quam maiorum virtute partam fortiter vsque tutati ad posteros propagatis, in dubium vocari ab illis viris, qui videbantur nonnullius auctoritatis, mihi aut rerum omnium imperiti aut gnauiter impudentes. Dicant si volunt, libertas quam Imperator dedit, Pontifex confirmauit, Principes consenserunt, libertas non erit? Nulli ergo, vt isti verba prædicant, liberi Barones erunt in Imperio, nullæ liberæ Ciuitates, si libertas ab Imperatore data atque concessa vigorem non obtinet. Eccuius rei insigne existimant S. Georgii vexillum? Quod dum egomet mecum otiosus voluo, argumentaque in pectore meo instituo, offertur mihi historia Sueuorum *a Felice Fabri Priore Dominicano eiusque Ordinis Prouinciali*, simpliciſſima mente & veriori fide quam iudicio perscripta. quam, quia ab instituto nostro facere videbatur, si præscriptio libertatis Sueuicæ aduersus N. instituenda foret, auide perlegi. nec animi falsus sum. Etenim reperi in eo Scriptore, quæ frustra alibi quæsiueram. Quæcumque cæteri Scriptores, quos nunc Germania habet bene multos, vi aut metu coacti suppresserunt, iste tamquam prætorio edicto in possessionem reduxit. Quanta vtitur libertate, quæ magna historiæ virtus, dicendi? Nemini parcit, non Episcopis, non Abbatibus, non ipsi quidem summo Pontifici, nedum Principibus, quos vocant, secularibus. Dicam sine dolo, quod fidem rerum gestarum attinet, (cæteras enim nugas & gerras monasticas nihil moror) nullum in Germania exstare scriptum præstabilius, nullum dignius, cuiusque magis Reip. nostræ interfit non perire. Erunt fortean, qui barbariem stilique obiecturi sint horrorem. Hi sibi dictum putent, quod Polybius, grauissius auctor, dicit; *Nequaquam succensendum est antiquis rerum gestarum Scriptoribus, si quid vel omiserint, vel deliquerint. quin potius, quod talibus temporibus inuestigare aliquid potuerint, laudandi atque admirandi.* Et Antonius Campanus, eruditissimus Apruti Episcopus in eo libro, quem de rebus gestis Brachii conscripsit, non minus eleganter quam vere; *Extant* (inquit) *monumenta maiorum, quæ etsi non accurate magnificeque scripta sunt, continent tamen aliquid quod legi possit, & sunt cognitione dignissima, iis præsertim, qui non tam scriptorum elegantiam desiderant, quam notitia delectantur antiquarum rerum.* Quorum me singularis auctoritas, summum iudicium, & maxima rerum omnium experientia commouit, vt animum ad eius editionem adiicerem, alioſve eiusdem argumenti coniugarem, qui voto illorum, qui id mihi oneris, vti supra memoraui, imposuerunt, meam vicem responderent. Idque eo magis, ne peius esse paterer vestræ genti, quam cæteris plerisque, quarum fere omnium monumenta nunc coniuncta videmus. Et vero etiam non est ab re, sub vno aspectu intueri, quid veteres, superiores quid de vnaquaque gente senserint, dixerint, vel scripserint. magnum ea res emolumentum affert rebus gerendis, & consiliorum limam, vt ita dicam, quodammodo trahit. Id ita esse, vti prædico, sciunt ii, qui legationum defunguntur munere,

vel

Digitized by Google

vel in consiliis Principum & aulis adhibentur, vbi sparsos auctorum adire libros per negotia non est licitum.

Ergo igitur hos consentientes in laudemque vestram conspirantes scriptores sub vestro Reuerendissimo, Illustrissimo, Reuerendo, Illustri, Generoso, Strenuissimo, Nobilissimo, Amplissimo nomine, quod bonum sit factum, foras produco. nec aliter facere debui. Sueui sunt, Sueuica tractant. Iustum & æquum facietis, vbi eos, vbi eos, qui causam vestram defendendam susceperunt, nomine ac patrocinio vestro fueritis complexi. Ego ipse quidquid illis operæ & olei impendi, consideratione meæ præstiti originis: qui quamuis apud Heluetios ortus, a Sueuis sum oriundus. Nam, si qua est historiis & famæ publicæ fides, Erchanbold de Haiminsfeld, is qui primus Goldasti cognomen est sortitus possessione sua in agro Brixiano vi expulsus, perveniens in Alemanniam, quam nunc Sueuiam quoque dicimus, pagum Nibalgouium, a Comitibus Montfortiis, qui tum in eo præpotentes, bona prædiaque accepit. cuius posteri quum alii ab officio Episcopi Constantiensis essent, alii Abbatis S. Galli, ab illis in Sueuia possessiones in beneficium, vt loquuntur, habuere. cui rei argumenta dant non pauca nec nupera in vtroque loco monumenta. Itaque officii mei esse recte arbitratus sum vestras suscipere partes; nec muto factum. Vestrum nunc est ea, quæ hic præscripta sunt, non negligenter habere, & ad maiorum instituta omnes actiones, quod facitis, conformare, ita illorum virtute animati; inferiores eritis nulli vmquam genti, superiores plerisque. Specimina quotidie non vulgaria exhibetis. primum ac summum est, quod in Hungaria cernitur. Equidem fidem omnium hominum testor, si Imperator absque opera vestra opeque esset, tantam immanissimorum hostium vim tam diu sustinere potuisset? cuius vestræ virtutis æmulos habetis Saxones, qui sese in partem gloriæ vestræ cupiunt venire. Cætera vobis propria sunt, quæ vt bona, ampla, atque perpetua velit Is, qui supra nos rebus humanis curat, & res actionesque vestrorum omnium, quæ maxime in rem communem sint, bene peregri & domi expedire, id vero cum omnibus votis veneror,

— Valete, bene rem gerite, & vincite
Virtute vera, quod feciſtis antibac.

Francof. ante d. III. Non. April. A. D. N. cIↃ. IↃcv.

Digitized by Google

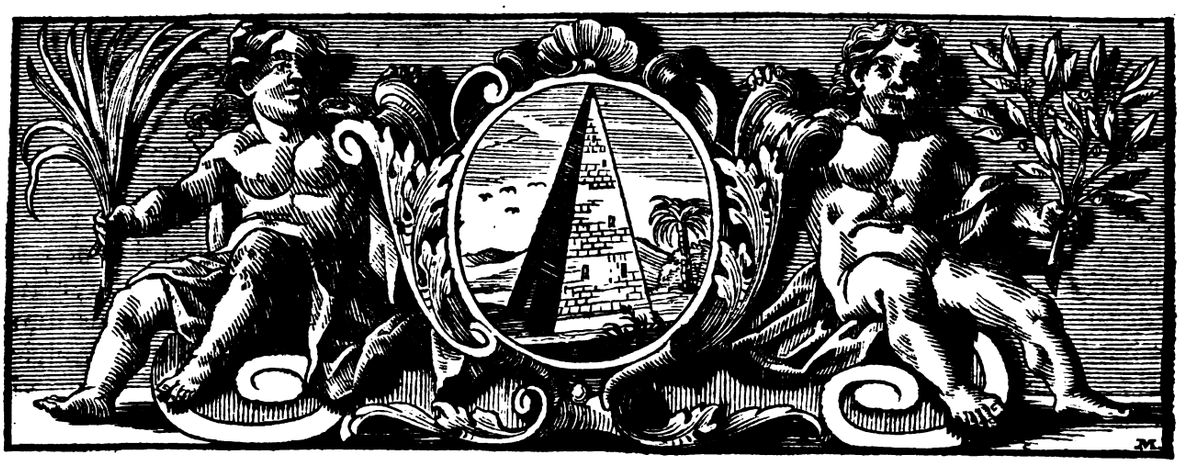

DE AVCTORIBVS ET EORVM SCRIPTIS ANNOTATIO.

IN hac rerum Sueuicarum collectione non ſumus ſecuti ætates Scriptorum, ſed ſeriem gentis & , quoad eius potuit, rerum ipſarum ordinem. Primus tradit originem gentis, eiusque in has terras, quas nunc incolit, inundationem. alter bellum, quod poſt regni conſtitutionem a Romanis motum. tertius irruptionem ex Burgundia in Hiſpaniam, occupationem regni, eiusdemque amiſſionem. quartus gentis in Germania iam late dominantis regiones, mores, conſuetudines, atque leges. quintus eiusdem ita dominantis res geſtas factaque præclara, adnexa defenſione contra invidos & obtrectatores. ſextus atque vltimus & omnia illa & alia perplurima.

ANONYMVS SCRIPTOR.

Hoc ſiue fragmentum ſiue integrum ſcriptum debetur Marquardo Frebero a Keſſingen V. N. & Conſiliario Palatino, qui id ex Bibliotheca illuſtriſſimi Principis Electoris Friderici IV. ſua manu deſcriptum mecum, vt alia omnia, lubens communicauit. Fides Hiſtoriæ ſit penes auctorem, quem ſcriptor iſte ſecutus eſt. Sunt qui omnem omnino fidem eiusmodi ſcriptis derogandam cenſent; ſunt qui prorſus acceptandam. neutri recte. Nam & bona multa continent, etſi plura falſa. quæ ſeligere ac diſcernere doctus & eruditus lector haut difficulter poterit, cuius iudicio libellum committimus. Nos quidem, vbi quædam cum iis contulimus, quæ probatis ponuntur in ſcriptoribus, reperiuimus vero non diſſimilia.

VELLEIVS GALLVS.

Super hoc ſcriptore Geſnerus in Bibliotheca; Vellei Paterculi fragmentum de bello Auguſti Cæſaris contra Sueuos in Noricis & Vindelicia, extat Viennæ Auſtriæ apud Wolffgangum Lazium. *qui ab ſe repertum iactat in peruetuſto cod. membraneo, litteris antiquiſſimis ſcriptum hoc indice; VELLEI EXCERPTA EX GALLICA HISTORIA, in libb. de Republica Romana: & vel Cæſarem, vel hunc ipſum Velleium eius ſcriptorem credit. Sunt qui ad Auguſtum auctorem referant. & hos & illum falli argumentis neceſſariis euicit M. Velſerus vir impenſiſſime doctus Auguſtanorumque Duumuir, Rer. Vindelicar. lib. 3. vbi ætatem quoque auctoris gentemque ſagaciſſime odoratus eſt. ſcilicet hominem Gallicanum fuiſſe Caroli Magni aut præter propter temporibus. cui non inuiti adſen-*

Digitized by Google

adſentimur. * *quippe tum, qui humanioribus paullo, vnde docti dicimur, litteris tincti, veterrimos ſcriptores imitari non vt artifices, ſed tamquam tyrones, ei rei operam dabant. ad eum modum Einhardus Suetonium, Lupus Plinium, alii alios expreſſere, vt noſter iſte Salluſtium, qui tum in ſchola proponebatur pueris. Porro quid vetuit Velleium aſſerere ſcritorem? aut quid eſt quod fidem detrabat Lazio in re intra fidem? Velleium, inquam, non Paterculum, vt exiſtimauit ille, ſed vero, vti nos arbitramur, ſiue Monachum ſiue Epiſcopum, qui hoc ſibi nominis pro more aſſumpſit illius æui, quo pro libitu ſibi varia veterum nomina adſciſcebant. Nonne eodem illo tempore Flaccum Albinum ſe vocauit, qui prius Alcuinus? Nonne Bonifacium, qui Wunefridus? Paullum, qui Warnefridus? Engilbertus vir illuſtris vocatur Homerus ab Alcuino epiſt. 46. & ſeq. Damœta vocatur Flauius ab eodem epiſt. 41. Mos iſte natus inter amicos, qui familiares, quos videbant alicuius ſcriptoris amore duci atque trahi, illius nomine compellabant, hodie non inſuetus. vnde hunc alterum Ciceronem, illum alterum Liuium, illum Virgilium, alium Salluſtium appellamus. Eſt eius moris exſertum teſtimonium apud Sidonium Apollinarem lib. 8. epiſt. 11. vbi ait;* Hic me quondam (vt inter amicos ioca) Phœbum vocabat, ipſe a nobis vatis Odryſii nomine accepto: *An & ita Virgilius, qui ſub Carolo M. Iuuanenſis Epiſcopus?*

ISIDORVS HISPALENSIS EPISCOPVS.

Quis aut qualis fuerit, latere poteſt neminem in tanta eius claritudine ac celebritate nominis. Vitam eius ex veteribus tradidere Braulio Cæſaraugustanus, Honorius Augustodunenſis, Sigebertus Gemblacenſis, &, niſi memoria fallit, Hildefonſus. Vixit A. D. N. DCXXX. in numero Sanctorum recenſitus. **

IOANNES BOEMVS AVBANVS.

Deſcripſit omnium gentium mores, leges, & ritus: quod opus tribus libris abſoluit. ſunt vero iſthæc ex lib. 3. cap. 16. in quod quia diligenter, quæ Cæſar & Tacitus de Sueuis memoriæ reliquerunt, quaſi vnam in tabulam coniecit, non ab re viſum fuit adiicere. claruit A. D. cIↃ. IↃ xx. ***

HENRICVS BEBELIVS IVSTINGENSIS.

Hic primus fuit linguæ Latinæ apud Germanos inſtaurator, vir non indoctus, ſed genti ſuæ præter æquum addictior. Vixit Tubingæ vtriusque linguæ interpres publicus & Poeta coronatus circa A. D. M. CCCC. XC. ****

Goldaſt. Res Sueu.)( )(FELIX

* Verba Velſeri ſunt eximia Opp. pag. 220. Etſi fragmentum Auguſtam ſpectat, & Auguſta aliquid inde lucis expectat, cavendum tamen, ne à famoſa nec lucida face plus aliquanto fuliginis quam fulgoris inferatur. Inprimis nimis obeſæ naris eſt, ſi quis Auguſtum aut Paterculum auctorem autumat: — plumbum iſtud longe eſt ab auro omnis illius ævi. Et ſi melioris metalli venæ intercurrunt, hoc tantum indicant, auctorem in bonis ſcriptoribus non prorſus fuiſſe hoſpitem. Quæ de templo narrat, multo poſt Coloniam deductam, quæ tamen ſub Auguſto deducta, contigiſſe credi poſtulat. Rhætias numero plurium appellat; cujus rei Hadriani temporibus uſus obtinuit: & quæ de Norico notavimus, multis adhuc annis recentiorem poſt ejectos demum Romanos ſcripſiſſe oſtendunt. Quin ab ejectis Romanis aliquem temporis modum ad hanc ſcriptionem fluxiſſe intelligimus, qui ſciamus, iſta tunc ſtudia mire jacuiſſe. Si divinare licet, eo feror, ut Caroli M. tempora ſentiam, in quibus primum cogitationes de literarum ſtudiis à noſtris hominibus ſuſceptæ, rudes quanquam & incompoſitæ: nam multa ab illo ſeculo falſa veris intermixta turpido quodammodo alveo ad nos fluxerunt. - - Hanc temporum disquiſitionem conſequitur, auctorem, utut antiquum, ſed qui Auguſto & memoria rerum narratarum procul vixerit, in iis quæ ab antiquioribus monumentis diſſentiunt, fidem neutiquam mereri: in reliquis nonniſi conſiderate & circumſpecte mereri. Hæc Velſerus, qui amplius annotat, Othonem Friſingenſem nonnulla ex hoc fragmento Vellejano hauſiſſe: multo plura autem Conradum Abbatem Urſpergenſem, qui totum illud, ſed interpolatum Chronico inſeruit ſuo p. 308. ſq. edit. Argent. 1532. Velſerum ſequitur preſſo pede G. Jo. Voſſius de Hiſt. Lat. L. I. c. 24.

** Obiit Iſidorus A. C. 636. ut ex Braulione & Luca Tudenſi pridem annotarunt Baronius atque Bellarminus. Ildefonſus Toletanus annis fere 30. junior Iſidoro ejusque olim diſcipulus utique vitam illius & ſcripta breviter recenſuit; opuſculo de Viris Illuſtr. c. 9. nec fefellit memoria Goldaſtum.

*** Opus integrum Boëmi hujus tribus libris abſolvi, Aſiam, Africam & Europam complecti, primò Friburgi Brisgojæ prodiiſſe 1540. in 8. dein ap. Gryphium Lugduni 1541. 8. tum alibi in fol. refert in Bibliotheca Conr. Geſnerus p. 391. edit. primæ & præſtantiſſimæ 1545.

**** Imo demum A. 1497. Tubingæ cœpit profiteri literas humaniores: notante Voſſio de Hiſt. Lat. l. III. c. 10. p. 649. qui & plura illius ſcripta refert ab ipſo Goldaſto in Politicis Imperialibus edita.

Digitized by Google

FELIX FABRI MONACHVS DOMINICANUS.†

Ex nobili & vetuſtiſſima Schmidiorum familia, quæ hodieque apud Tigurinos præfulget. Patrem amiſit valde puer, vt ipſe narrat, pro patria & domo Auſtriaca contra Suicios pugnantem. Orphanum patruus Præfectus Comitatui Kyburgenſi, ſuſcepit, aluit, & tandem ætate exigente Vlmam in monaſterio bonis litteris ac moribus imbuendum miſit: vbi ſumpto ordine religioſam omnibusque probatam duxit vitam. De quo Mart. Cruſius Annal. Sueuic. part. 3. lib. 2. cap. 8. De Offenhuſano monaſterio ſatis multa, quæ ædita non ſunt, populari lingua ſcripſit 1489. Salutis anno, quidam Tigurinus Pater Prædicatorii ordinis Vlmæ, illarum Monialium confeſſor: qui ſuum nomen non aliter in illis prodidit, quam ſexta alphabeti litera tertiata F. F. F. quod ego interpretor, Frater Felix Fabri; qui fuit illo tempore in Prædicatorum apud Vlmenſes monaſterio: vir eruditione, & vna atque altera Hieroſolymam peregrinatione (quarum unam, lingua itidem Germanica ab eo deſcriptam & typis editam, habemus) celebris, & in rebus ſuæ profeſſionis gerendis induſtrius. *Et Geſnerus ſeu potius Simlerus in Biblioth.* Felix Fabri, alias Schmidt, ordinis Prædicatorum Conuentus Vlmenſis, deſcripſit peregrinationem Bernardi de Breitenbach Decani Eccleſiæ Moguntinæ. *Significauit nobis Gaſpar Waſerus, Profeſſor Tigurinus, ſeruari ab Heinzelio Patricio Auguſtano peregrinationem aliam ineditam ipſius Felicis manu exaratam. An ea ſecundi itineris acta perſecutus eſt, quod inſtituit ſocio atque comite Barone quodam a Rappoltzſtein, vt ipſemet in hac hiſtoria teſtis eſt? Paucos nactus eſt laudatores, exſcriptores plurimos. Nam & Boemus ille, cuius Sueuiam appoſuimus, multa inde tacito auctoris nomine verbatim libauit, plura Munſterus in Coſmogr. Bruſchius in Monaſteriis, Stumpfius in Chron. Et de Franco ſcribit Cruſius p. 2. lib. 10. c. 4.* Legatur Sebaſt. Francus in Chron. qui res Vlmenſes fere ex MSCR. libro Felicis Fabri, vt video, ſumpſit. *Noſtrum exemplar, quod quondam fuit Achillis Gaſſari, ex eadem Bibliotheca nobiſcum idem ille Freberus participauit, amicus noſter optimus maximus. quod non periiſſe quam referret ſupra memorauimus. Nunc vitia eius pariter detegemus, quæ quidem, ſi Rempub. quam attinent nihil, ſpecies, leuia videntur; magna, ſi rem litterariam. Errat primum in lacus Conſtantienſis deſcriptione. Nam Acronius eſt ſuperior, Venetus inferior, contra quam ille putauit. In Suicerorum origine quam ridiculus? quam ipſe ſibi diſſentaneus? ſcilicet vt quidque legerat apud varios ſcriptores, ita variis in locis inculcauit ſine iudicio, ſine conſideratione, haut ſcio dicamne etiam ſine memoria. Non tango bellorum tumultus depulſo Auſtriacorum iugo, non pugnas, quas ego veriſſimas autumo; ſed quæ præter illas. In etymologiis quam inepte abſurdus? quas nugas blattit de Muſarum priſco cultu? quas gerras nectit in ciuitatis Vlmenſis tædioſa enarratione? vt alia nunc mittam: quæ quidem homini Monaſtico inque ſolitudine degenti condonanda cenſuimus. Quin miramur inſuper potuiſſe eum in tanta barbarie omniumque adeo rerum ignoratione tantum præſtare, quantum præſtitit ante ſe nemo vnus. Quare nec demere nec mutare quidquam voluimus, ne in verbis quidem, docti a Baldo & Felino Iuris prudentibus*, notarium non poſſe corrigere falſam Latinitatem, ne ſub prætextu Latinitatis fieret fraus. *Idem Correctoribus librorum dictum putate. Valete, & bene rem gerite.*

† Miror Voſſium l. III. pag. 570. ubi de Felice Fabri agit, nullam hujus Operis, quod Goldaſtus edit, facere mentionem. Sed nimirum exciderat memoria viri ſummi. Hinc Sandius addidit in Not. ad Voſſ. H. L. pag. 215. Ed. Amſtel.

Lectori

Digitized by Google

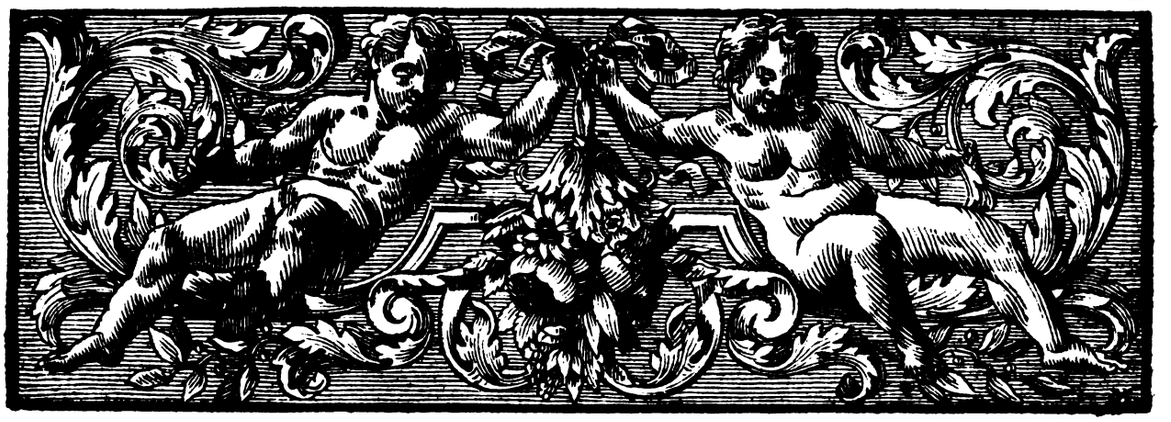

Lectori Benevolo

Bibliopola. S.

QUam hic accipis Scriptorum de Rebus Suevicis Collectionem, plus integro abhinc seculo primum à Goldasto publicatam (Francofurti A.1605.) ut nova indutam veste, & emendatam recudi curarem, suasor non unus fuit; nec causa levis. Non diffitebitur lector æquus & historiæ patriæ amator, vel ipsam libri raritatem novum à Suevis cultum flagitasse, cum passim videamus prodire in lucem denuo egregias & voluminosas Freheri, Urstisii, Reuberi, Pistorii Collectiones Rerum Germanicarum: cumque nostra ætate summi etiam viri Scriptores Rerum aut patriarum aut selectarum Germaniæ Provinciarum v. g. Brunsuicensium, Goslariensium, Lusaticarum, Bambergensium, Moguntinensium, Wurzburgensium, noviſſime Austriacarum, Fuldensium, &c. certatim in lucem magno cum orbis Eruditi plausu proferant.

Ecquis ergo nobis vitio vertet, quod redditos ornatu novo Suevicos etiam Scriptores denuo prodire jubemus, quos haud parum notitiæ de patriis rebus nostris inservire palam est. Non ignoro, plurima dici de Suevica Gente posse egregia, tum multo etiam plura de Imperatoribus Ducibusque Suevicis, quæ in hoc volumine non occurrunt: alibi collecta editaque per Freherum, Reuberum, & alios. Ast in supplementum illorum Goldastiana isthæc collectio utiliſſime adhibebitur & necessaria omnino videtur: quippe quæ multa commemorat aliis non dicta.

Auctorum, è quibus constat, recensionem instituit in Præfatione Goldastus ipse minime indoctam: cui tamen addere nonnulla sub asteriscis annotata ad uberiorem lectoris instructionem non inutile visum fuit. De Felice Fabri quod nonnihil inclementius judicat Goldastus ob *tædiosam*, ut ait, *Ulmensis civitatis enarrationem*, (libro II. Historiæ Suevicæ) non idem, ut spero, omnium sensus erit. Interest enim rei historicæ haud parum, de civitatibus Imperii insignioribus multa nosse. Ulmam vero tum temporis, quo Felix Faber scribebat, fuisse in his oris præcipuam, partim militiæ robore viribusque inclutam, partim divitiis eminentem; nemo, ut opinor, negabit: Igitur, qui Lector in Ulmensi Conventu sui ordinis fuerat Felix noster, multis Ulmensium beneficiis cumulatus; cum ex commentariis antiquioribus hausisset plurima de urbe notatu digna; tum vero & ipse præclara vidisset: ut gratum sese Ciuitati bene meritæ hospitem demonstraret, documento non uno historiam ejus posteris legendam reliquit. Non uno, inquam, documento. Nam extare adhuc in MSS. aliam Felicis Fabri de Ulmæ nostræ ortu & statu relationem: quæ præter regimen Civitatis antiquum, rem militarem domi forisque fortiter institutam, Civium ordines, &

Digitized by Google

PRÆFATIO.

Nobilium familias ſigillatim exponit, didici ab amico, qui excerpta libri inediti non inſuavia poſſidet: forte etiam typis noſtris ea donaturus, ni delicatiores nonnullorum ſtomachos vereretur, quibus, ut Goldaſto, tædium facile talibus è ſcriptis obrepit, quod nollet. Interim is ipſe me monuit, extare in Bibliotheca Illuſtr. Reip. Ulmenſis Evagatorium (i. e. Itinerarium) Felicis Fabri ſat ſpiſſis duobus voluminibus in fol. comprehenſum: quod Itinera duo exponit, primum, *Hieroſolymitanum*, alterum *Sinaiticum*, ad ſepulchrum ut ait: S. Catharinæ A. 1484. inſtitutum. Nuncupavit opus integrum Fratribus Conventus Ulmenſis Dominicanis. In eo late omnia quæ viderat juxta menſium ſuæ peregrinationis, tum & locorum ad quos appulit, ordinem fuſe recenſet: immiſtis haud raro cognati argumenti hiſtoriis aut obſervationibus non contemnendis. Verum de his plus ſatis. Tu interim, Lector, hac noſtra, quam damus, editione Scriptorum de Rebus Suevicis emendatius repetita fruere benignus, & vel ſecundo Theſauri Schilteriani Tomo, cui nunc operæ noſtræ maxime inſudant, ob aliquam argumenti cognationem ſubnecte; vel ſeorſim tibi ſerva ut lubet, forte cum Scriptoribus *Rerum Alamannicarum* à *Goldaſto* collectis, quos propediem nova quoque recuſos editione expectamus, ſcite compingendos. Tandem fac ut viſum fuerit commodiſſimum: modo nobis fave & Vale.

JAm finem feceram huic meæ præfatiunculæ: cum Epiſtolam ſequentem accipio Viri Docti ad amicum; de argumento illuſtri, quam tibi invidere nefas duco.

VIR CLARISSIME.

Video Felicem Fabrum capite XIV. libri II. Hiſtoriæ Sueviçæ, quam recudunt noſtri, p. 50. ubi mortem præmaturam Henrici VII. Imperatoris glorioriſſimi, plurimis de veneno ſuſpectam refert, magnopere ſtomachari ob crimen veneficii ſane quam horrendi, monacho neſcio cui Dominicano impactum, ac ſi ſub ſpecie Panis Euchariſtici venenum ille Henrico Imp. porrexiſſet: *Peſtilentes* vocat Faber delatores illos, ac *nefarios homines, qui ſuadente Diabolo mendacium iſtud excogitaverint*; & multus omnino eſt in crimine refellendo. Hæc cum legiſſem, incidit quod pridem obſervaveram, ab auctore quodam, ut tunc rebar, anonymo, *Hiſtoriæ cujusdam Eccleſiaſticæ*, quæ ἀνέφαλος in Codice MSS. Perilluſtris Reipublicæ noſtræ adſervatur, paulo aliter, ac Faber contendit, hiſtoriam mortis Optumi Henrici referri: nimirum ita, ut monachus minime abſolvatur. Dignam igitur arbitrabar rem iterata inſpectione, tum & indagatione ſollicita, ſi quid de auctore illo certius adſequi forte poſſem. Nec me pœnitet laboris. Siquidem dubium *primo* nullum eſt, auctorem fuiſſe Henrico VII. & Ludovico IV. Bavaro coævum, quippe qui ultimo Hiſtoriæ ſuæ Eccleſiaſticæ Novæ capite, quod eſt XLI. libri quarti & viceſimi, verbis ultimis teſtatur, ſcripſiſſe ſe *inchoante anno Dominicæ incarnationis M CCC XXIX.* poſtquam anno præcedente Ludovicus Imp. contra Johannem XXII. Antipapam conſtituerat Petrum de Corbario. Inde mihi *ſecundo* indiciis patuit indubitatis, auctorem operis eſſe Ptolomæum Lucenſem, cujus *Hiſtoriam Eccleſiaſticam* hucusque ineditam ſed variis in Bibliothecis extantem, Vaticana, Vindobonenſi &c. pridem à Blondo, Platina, Paulo Langio, Cuſpiniano, multisque aliis laudatam memorat accuratus *G. J. Voſſius de Hiſt. Lat. l. II. c. 64. p. 509.* eaque Hiſtoria Ptolomæum non minus ac alio Annalium abs ſeſe editorum opere *nomen illuſtre ſibi comparaſſe* refert: quippe qui & Imperatorum res geſtas, & Vitas Pontificum ſedulo congeſſerit, & memoriam undique conſervarit virorum illuſtrium & doctorum: quæ omnia reperiuntur in fragmento noſtro: quod extrema ſolum Operis continere dolemus, nimirum à capite IX. libri viceſimi ſecundi incipiens, paulo ante mortem Friderici II. Imp. anno 1248. ac deinceps ordine usque ad A. 1329. pergens: addita ſemper in fine cujusque libri formula conſueta: *Explicit liber XXII. Eccleſiaſticæ Hiſtoriæ Novæ: incipit liber XXIII. Hiſt. Eccl. N.* Ut adeo, ni fallor, res de autore Ptolomæo Lucenſi liquida & extra dubium omne poſita ſit. Ætatem porro & codex membranaceus & characteres literarum facile coævam tuentur.

Digitized by Google

tuentur. Ceterum, ubi desinit historia Ptolomæi, sequitur ejusdem Continuatio sub hoc lemmate. *Hic incipit liber XXV. conscriptus à Domino* Henrico Dapifero de Diessenhoven, *Doctore Decretorum, Canonico Constantiensi, ac Capellano Papæ Johannis XXII.* Hujus continuatoris ex Illustri stirpe Truchsesiorum, qui & iidem Comites Kyburgenses erant, cognomenque à Diessenhofen ducebant, oriundi, nomen cum nullibi alias reperiam annotatum, ab oblivione vindicari eo plus meret, quo præstantius est studium illius, quod ad historiam sui temporis condendam affert usque ad finem anni 1361. *quem hic complemus* (verba auctoris sunt) *Papa Innocentio VI. Avinione cum Curia sua morante, & Karolo Imperatore IV. Nativitatem Domini in Nurenberg peragente. Nam Papa & Imperator bene concordabant: sed maxime in congreganda & extorquenda pecunia à suis subjectis. Sed ipsos excusare potest, quod paci dabant operam; quæ vix sine pecunia defenditur propter malos, quorum numerus magnus est.* Obiter illud etiam ex Ulmensi Codice animadverti, Historiam Eccl. Ptolomæi haudquaquam ad annum usque 1342. esse productam; quippe quæ desinit A. 1329. neque continuationem usque ad A. 1370. quæ cum A. 1371. finit. Ut in eo bis deceptus fuerit errore aliorum magnus vir G. I. Vossius, dum annos istos perperam apponit.

Sed quo prolabor, qui de tragica Henrici VII. Imp. Lucelburgici morte adversus Felicis Fabri declamationem nonnulla me è scriptore coæuo prolaturum in me recepi? Nimirum hæc videbantur præstruenda testimonio, quod nunc apponam.

Ita vero mors Henrici describitur capite XL. libri XXIV. *Post hæc Cæsar fortunam in mari experiri conatus jussit per nuncios tractari varia & plurima, & profectus usque ad Cegiam fluvium peracta cœna in fluvii ripa considens cinctis ob refrigerationem in aqua & cruribus subeuntem sensit languorem, & comperta sub dextro cruris genu pustula quæ anthrax vocatur, noctem duxit insompnem.* Posthæc uno tenore ab eadem manu sequitur: *Addicio. Intoxicatus fuit per quendam Fratrem de Ordine Prædicatorum in speciebus Corporis Christi:* ut à suis qui secum fuerant, audivi. *Et forte iste legerat de Victore III. supra: & hoc dedit Imperatori in speciebus panis, quod Victor in vini speciebus percepit. Ex hoc etiam multas tribulationes sustinuerunt Prædicatores in Alamannia ex prædicto facto.* Jam porro pergit relatio Ptolomæi Lucensis post additionem velut parenthesi inserendam. *Et dato mane signo tollendorum signorum* (Imp. Henricus) *Bonconventum properat pagum XII. milliaribus à Senis distantem: ibique viam universæ carnis ingressus est Regni sui anno quinto, Imperii autem anno primo, mense uno, & diebus XXIIII. in Festo S. Bartholomæi: qua die Cunradinus à Karolo Neapoli securi percussus est. De morte Cæsaris Heinrici nota versus:*

Cæsaris Henrici mortem plangamus amici,
Qualiter hic vitam finivit per Jacobitam.
Per Corpus Christi venenum traditur isti:
Hinc in laude Dei moritur die Bartholomæi.
Est Pisam latus & cum fletu tumulatus
Anno milleno tricenteno terideno.

Hucusque relatio Ptolomæi Lucensis & Continuatoris Henrici Dapiferi: quæ spernenda meo judicio non est, quippe à coævis scriptoribus prodita. Scripsit alias & vitam Clementis V. Papæ Ptolomæus iste Lucensis, Ordinis Prædicatorum (is ipse nimirum cujus est Ecclesiastica Historia) relatam inter Vitas Paparum Avenionensium à Cl. Steph. Baluzio collectas, T. I. & in ea quoque p. 53. refert mortem Henrici: *Moritur*, inquit, *23. die Augusti morte naturali: quanquam aliqui malivoli dixerunt, quod fuerat datum sibi venenum in Eucharistia. Infirmitas autem sua incepit ab apostemate in coxa, & inde venit ad febrem, de*

Digitized by Google

qua decima die moritur; ſicut à fide dignis accepi qui fuerunt præſentes. Hæc iis, quæ noſtro ex MSS. protulimus, videntur non omnino reſpondere, potius contradicere. Verum, dum & reliquas Clementis V. Vitas à Baluzio editas perluſtro; Quinta occurrit, cujus auctor dicitur *Venetus quidam coætaneus*, p. 85. quæ adhuc præſentem ad ſcopum erit memoranda. Nam & hæc mortem refert Henrici VII. Imperatoris iisdem plane verbis, quæ in Hiſtoria Eccl. MSSta. Codicis noſtri occurrunt: & quæ denuo apponemus: *Profectus itaque usque Origiam* (nam ſic nominat, non Cegiam, ut MSStum Ulm., rectius ut opinor) *XII. diſtantem ab Senis millibus, peracta cœna in fluvii ripa conſedens, cinctis ob refrigerationem in aqua cruribus ſubeuntem ſenſit languorem, & comperta ſub dextri cruris puſtula quæ antras vocatur, noctem duxit inſomnem. Summo autem diluculo ſigno dato tollendorum caſtrorum ad Boncoventum tranſit pagum XII. millibus ab Senis diſtantem, ibique viam univerſæ carnis ingreſſus eſt: regni ſui anno quinto, imperii anno uno, menſe uno & diebus 24. in feſto B. Bartholomæi.* Hic locus ut non diffitear, movet me, ut inſcriptionem vitæ ſecundæ Clementis, quæ eſt apud Baluzium, fallere putem, & vitioſe Ptolemæo Lucenſi tribuere quod ipſius non eſt. Porro vix dubito, quintam potius, quæ adſcribitur Veneto anonymo, illi Ptolemæo deberi: quippe quæ cum Hiſtoria Eccleſiaſtica nimis manifeſte conſentit. Inſimul vero ex hoc loco vitæ Clementis liquet, quæ præcipue verba addiderit Henricus à Dieſenhofen, continuator Ptolemæi: ſed cui profecto, cum & ipſe fuerit coævus, item Sacri Ordinis, & de plebe homo, fides de maturata per venenum monachi morte Henrici abrogari tam facile non poterit. Unde nec audet pernegare Baluzius facinus monachi venenum in euchariſtia porrigentis. vid. Notas illius p. 614. Hæc tibi, Vir Clariſſime, pro jure amicitiæ denegare non potui. Tu judica & Vale.

Dabam Ulmæ d. 26. Martii 1727.

J. F.

ANONY-

Digitized by Google

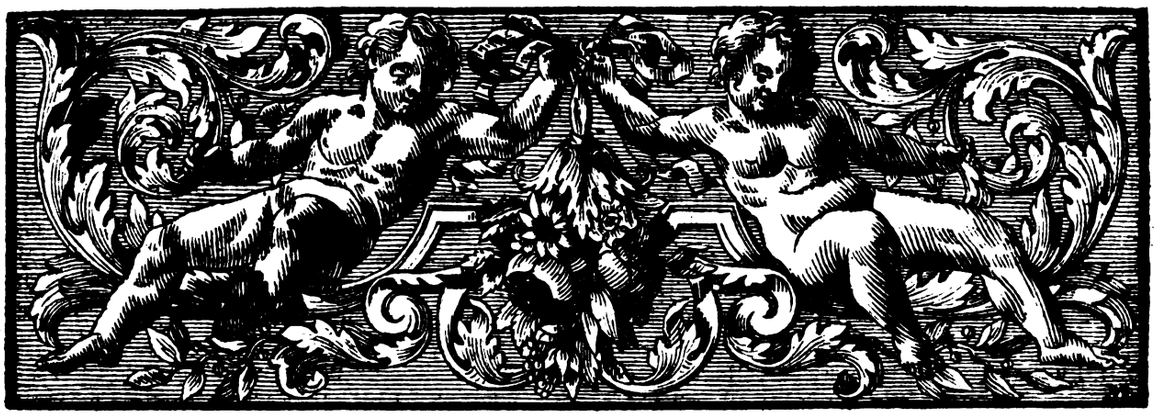

ANONYMI SCRIPTORIS DE SUEVORUM ORIGINE, LIBELLUS.

IN plaga Septentrionali quædam provincia adiacet mari, quam Sueuiam aſunt nuncupari. quæ dudum idololatriæ fuit in tantum dedita, vt præ cæteris nationibus ob cultum idolorum perpetraret ſcelera immaniora. Omni itaque anno in honore Deorum ſuorum duodenos Chriſtianos ſolebant trucidare, atque hoc nefario ritu ipſos ſibi placare. Huius facinoris enormitate Deus cœli exaſperatus in vltionem Chriſtiani ſanguinis Comprouinciales illos flagellauit attenuitate famis. Eo tempore habuerunt Regem quemdam vocabulo Rudolphum, virum æqui prudentiſſimum. Hic cunctos ſuæ regionis Optimates acciuerat, vt conſultu ipſorum gens ſibi ſubdita euaderet famis incommodum. Atque illi absque liberis, ſicut eis denunciatum fuerat, ad regalem curiam profecti pari conſenſu ſtatuerunt, quatenus hi, qui plures filios haberent, omnes præter vnum ſibi cariſſimum interimerent. idque ea ratione decreuerunt, vt quanto pauciores haberentur in prouincia, tanto minus graſſaret in populo famis inopia. Huic aſſentationi quidam Anshelmus intererat, qui liberos quinos habebat. Hic poſtquam eſt diſceſſum, & ipſe mœſtus repedauit domum. Tum vnus ex filiis ipſius nomine Ditwinus animadvertens patrem ſolito triſtiorem, cauſam mœroris ſciſcitatur, ſed tamen à parente minus illi condita res oſtentatur. Tandem pater à filio coactus acquieuit, & ei, quæ in regali curia fuerant decreta, pandit. Cui Ditwinus; & ſi, inquit, hæc ita ſe habuerint, conſequens erit & me peremtum iri, quoniam me cariorem habes filium. Verumtamen & in hoc vehementer admiror, tot Satrapas prudentes in tantum deſipuiſſe, non vt crederent aliter poſſe Comprouinciales famem euadere, niſi liberorum ſuorum nece. reuera ſi veſtris colloquiis interfuiſſem, longe ſaniora conſilia depromſiſſem. Ad hæc pater; Jam fili cariſſime, oro, vt ad Regis curiam mecum feſtines in proxima ſeſſione, & quod tibi videatur ſuper hac re, cunctis maturato exponere. Cum igitur omnes prouinciæ Principes in id ipſum conveniſſent, vt dictam ſententiam prioris ſeſſionis in liberos omnium promulgarent, Ditwinus quaſi ore omnium locutus, Regi cæterisque ait optimatibus; Domini mei, liceat veſtra prouidentia gubernari debeant omnia noſtra, tamen non bene circumſpecta fuit in hoc veſtra prudentia, vt ob famis inopiam ſtatueretis aboleri ſtirpem noſtram. Hoc Rex audiens, dolore tactus, ſimulque Principes illius pro ſuis caris pignoribus compellat Ditwinum, quatinus depromat eis ſanius conſilium. At ille ait; Si Regi cunctisque ſuis optimatibus placuerit, innoxius ſanguis hominum pro hac neceſſitate non effundatur, ſed plures carinæ adquirantur, in quibus hi, qui debuerant interimi, trans marina deducantur. Quæ ſententia cum vniuerſis placuiſſet, diuerſa genera nauigiorum ſparſim congregantur, vt his qui fuerant proſcripti mare transveherentur. Interea exoritur totius prouinciæ concurſus pro filiis ac filiabus, & lamentum ineffabile ex eorum relegatione. Igitur præparatis claſſicis inſtrumentis omnes, qui erant occidendi, carinas illas aſcenderunt, moxque vento arrepti vehementiſſimo eiecti ſunt in portu Danorum, in loco Sleswik nominato. Quo vi tempeſtatis appulſi cunctas ſcaphas minutatim conſciderunt, ne denuo repatriaret quisquam eorum. Deinde prouinciam illam perluſtrantes, tanta ex ea ſpolia diripuerunt, vt viginti milia de ſuis aſcenſores prædatorum

ſtatuerent caballorum. Reliqua vero multitudo comitabatur equitantes gradiendo. cumque regionem illam Danorum manu valida peragraſſent, ad Albam fluuium commigrarunt, eoque tranſito per finitima loca ſeſe diffuderunt.

Ea tempeſtate graue duellum inter Regem Francorum Theodericum, & Irminfridum Regem fuerat Thuringiorum. Cauſa vero congreſſionis in hiſtoria * Saxonum deſcribitur talis. Clodoueus Rex quatuor filios habuerat, quibus quatuor regna diuiſerat. quorum quartus, Theodericus videlicet, terram Auſtraſiorum, in qua Metis oppidum ſitum eſt, obtinuit, atque ex Francorum electione Rex illic conſtitutus imperauit. Quo regnante miſit legatos ad Irminfridum Regem, qui in matrimonium duxerat ſororem ſuam, quam eius pater Clodoueus ex legitimo coniugio progenuerat, pro pace & concordia, regnique ſui ſtabilitate. Cuius legationem Irminfridus benigne quidem ſuſcepit, & iure pacem, concordiam quoque cum eo habere aſſeruit, quod ſororem ſuam in matrimonio ſibi copulaverit: ſuper regni vero ſtabilitate nil ei poſſe reſpondere, niſi Principum ſuorum aſſentatione. Soror itaque Regis Theoderici indignum ducens ipſum Regem conſtitutum, affirmabat illum non iure ſibi regnum vindicaſſe, ſed potius ex paterna hereditate ſibi debere attinere. accitoque Iringo Irminfridi conſiliario egit cum eo, quatinus in auribus Principum ac fratris veredariorum conferret, Theodericum patris ſui concubinæ filium fore: & ideo merito ſibi ſeruum non debere regnum inuadere, quod eam attingeret ex paterna ſucceſſione. His auditis legati non mediocriter verecundati ad Dominum ſuum rediere, ſibique huiusmodi verba intulere. Qui furorem animi ſimulans ſtatuit, quia Irminfridus ſe pro ſeruo haberet, quantocyus ei ad obſequendum occurreret, & collecta multitudine Francorum, Thuringiorum terras inuaſit, & immanius vaſtare cepit. Interea, vt præfixum eſt, Sueui Albia flumine transuadato fixerunt tentoria in illius terræ confinio. Porro Theodericus Rex vt audivit, quod copioſus exercitus Sueuorum aduentaſſet, illico extimuit, ne Irminfridus eos in auxilium ſui nanciſceretur, prior illos anticipauit, eo quod eos propius ſibi caſtra metaſſe comperit. miſſisque ex optimatibus ſuis ſpoſpondit eis terram illam in proprietatem traditurum, quantum fluuius Salza per decurſum ſuum cingeret, defluendo in flumen Sala. Qua pactione ſancita omnis equeſtralis ala Sueuorum feſtinarunt Theoderico in auxilium, relicto pedeſtrali exercitu in loco caſtrorum. Quod vt Irminfridus reſciuit, manum validam equeſtrium elegit, & ad pugnandum contra Theodericum direxit. In qua congreſſione Irminfridus terga vertit, atque amnem Vmſtrort cum ſuis celerius tranſivit, & in ripa eiusdem fluminis hoſtibus acrius reſtitit. Quem Theodericus phalangis Francorum atque Sueuorum inſecutus, & ipſe alteram fluminis ripam econtra per dies tres occupauit, nec quemquam illorum remanere ſinebat. vbi dum caſtra metaſſet cum Francis in ſuperiori fluminis parte, Sueui quoque in inferioribus ſua tentoria fixerunt. Thuringi vero ſe cernentes deuictos pari deliberatione decreuerunt, quod exercitibus Theoderici minus repugnare poſſent, ſeſe in ipſius deditionem conferrent. vnde Iringum compilatorem talis confœderationis ſtatuerunt, & quod incentor bellorum foret, & auctor pacis inter ſe & Theodericum fieret. Qui abiens quosque Regis optimates conuenit, & eorum obtentu cum Theoderico pro patria ſua fœdus compoſuit. Cum igitur Rex diu reluctaretur, nec fœdus inire mallet, tandem ſororis commonitus, vt intercederet pro amore illius. Qua prece flexus Theodericus hac conditione cum Thuringiis iniit fœdus, quatinus hoc quod poſſederant hereditarie, id ab eo reciperent in beneficii iure. Præterea forte accidit, vt quidam ex Thuringiis, Wito vocabulo, ripam fluminis accipitrem manu geſtans deſcenderet: alteram quoque ripam Gozholdus quidam de Sueuis e regione aſcenderet. Et mittens Wito accipitrem ad irretiendam ardeam flumen transuolare, a Gozholdo ambæ aues ſunt interceptæ. quem Wito imprecatus, vt ſi ſuum volatile ſibi reſtitueret, rem quam ignoraret, ei inſinuaret. Tum demum Gozholdus fecit eum amnem tranſire, & accipitrem cum ardea recipere. qui caballo vadum quoddam pernatauit, atque ardeam cum accipitre recepit: Gozholdo quoque inquit, id pro certo tibi notifico, quod Reges ſunt placati, & hoc quod hactinus hereditarie poſſidebamus, ex Iringi ſuperflua ratiocinatione modo in præſtationem recepimus. Hoc audiens Gozholdus ad commilitones ſuos rediit, eisque cauſam pactionis examuſſim expoſuit. At illi confœderationes Regum metuentes, ne vel Theoderici ſponſione frauderentur, vel Regum conſpiratione ex prouincia propellerentur, decreuerunt noctu vadum per Gozholdum monſtratum tranſire, ac Thuringiorum caſtra ex improuiſo irrumpere. Quo peracto tantam ſtragem de hoſtibus dederunt, vt vix quingenti cum Irminfrido euaderent, qui etiam commigrauerunt ad Hunnorum Regem Attilam. Porro Sueui Thuringiis interemptis occupauerunt cuncta in aruis, in pratis, in nemoribus Vmſtrort flumini contigua, ac deinceps nemine reſiſtente incoluerunt ea. Pedites vero Sueuorum, qui in papilionibus remanſerant, vt cognoverunt quia commilitones dimicando obtinuiſſent loca ad commanendum oportuniora, profecti ſunt & ipſi, vt ſicvbi reperirent habitationes contiguas ſibi. Et venientes ad Danubium tranſierunt illum: deinde paludes eiusdem fluminis ingenti labore tranſeuntes in campo amœniſſimo ac latiſſimo, Swabowa ab eadem gente modo nun-

* *à Witichindo.*

Digitized by Google

do nuncupato, sese diffuderunt, vt illic aliquandiu pausantes liberius transcenderent Penninas Alpes. Decreuerant enim Longobardiam ire; ac illam prouinciam inhabitare. Erant autem ex vno latere campi Danubius, ex altero vero ampliſſimum nemus. Eo tempore Wilzhi Alpkerum filium Rorsteini de Wilzin in ipsa regione creauerant Ducem pro Rege, quod iidem Wilzhi cum longe ante trucidarentur, Rex suus Waldericus cum omni stirpe regia est deletus. Quam ob rem ex Burgundionum progenie Adiluolchum Walderici Regis filium Regem sibi constituere. Siquidem Sueuis, vt præfatum est, in campo constitutis Alpkerus Dux legationem Adiluolcho Regi fecerat in Burgundiam, vt copia armatorum veniret, ac peregrinas nationes, quæ in illa prouincia emersissent, opprimeret. His compertis Sueui consilio cuiusdam Luitholdi matronas suas optimis vestibus amicierunt, auro quoque & argento ornatius decompserunt, ac in papilionibus cum infantibus reliquerunt. Porro viri ipsarum armis assumptis in siluam secessérunt, & illic in insidiis latuerunt. Et factum est, cum hostes venirent, & neminem in castris nisi mulieres cum infantulis reperirent, ingentem prædam exercuerunt, seque onustantes cum fœminis ac puerilis abierunt. Denique Sueui pedetentim ex latibulis emergentes collectam multitudinem armatorum inuaserunt, spoliisque ereptis omnem illam militiam Burgundionum extinxerunt, & terras ipsas circumquaque in suum dominium contraxerunt.

VELLEII GALLI FRAGMENTVM

De Victoria Sueuorum contra Romanos.

DVm hæc circa Rhenum geruntur, in Noricorum finibus graue vulnus Romanus populus accepit. Nam Germanorum gentes, quæ Rætias occupauerant, non longe ab Alpibus, tractu pari, patentibus campis, vbi duo rapidissimi amnes inter se confluunt, in ipsis Norici finibus, ciuitatem non quidem muro, sed vallo fossaque cinxerunt, quam appellabant * Cisaram, ex nomine Deæ Cisæ, quam religiosissime colebant. Cuius templum quoque ex lignis barbarico ritu constructum, postquam eo colonia Romana deducta est, inuiolatum permansit, ac vetustate conlapsum, nomen colli seruauit. Hanc vrbem Titus Annius Prætor, ad arcendas Barbarorum excursiones, Cal. Sextil. exercitu circumuenit. Ad meridianam oppidi partem, quæ sola a continenti erat, Prætor ipse cum legione Martiâ castra operosissime communiuit. ad occidentem vero, qua Barbarorum aduentus erat, Auar, Bogudis Regis filius, cum equitatu omni & auxiliaribus Macedonum copiis, inter flumen & vallum, loco castris parum apto, infelici temeritate extra flumen consedit. pulchra indoles, non minus Romanis quam Græcis litteris instructa. Igitur quinquagesimo nono die quam eo ventum est, quum is dies Deæ Cisæ, apud Barbaros celeberrimus, ludum & lasciuiam magis quam formidinem ostentaret, immanis Barbarorum multitudo, ex proximis siluis repente erumpens, ex improuiso castra irrupit. equitatum omnem, & quod miserius erat, auxilia sociorum deleuit. Auar cum in hostium potestatem regio habitu viuus veniisset, pecudis more mactatur. Oppidani vero non minori fortuna, sed maiori virtute Prætorem in auxilium sociis properantem adoriuntur. Romani haut segniter resistunt. Duo Principes oppidanorum Habino & Cacus in primis pugnantes cadunt. & inclinata iam res oppidanorum erat, ni maturassent auxilium ferre socii, in altera ripa iam victoria potiti. Denique coadunatis viribus castra irrumpunt. Prætorem, qui paulo altiorem tumulum frustra ceperat, Romana vi resistentem obtruncant. Legionem diuinam, vt ne nuncius cladis superesset, funditus delerunt. Verres solus Tribunus militum amne transmisso in proximis paludibus se occultans, honestam mortem subterfugit. Nec enim multo post Siciliæ Proconsul immani auaritia turpem mortem promeruit.

ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI

Historia Suevorum. **

SVeui duce Hermerico Rege cum Alanis & Wandalis simul Hispanias ingressi sunt Era CCCC. XCVII. Hi † Galliciam cum Wandalis occupant. Wandalis autem transeuntibus Africam, Galliciam soli Sueui sortiti sunt; quibus præfuit Emericus annis quatuordecim. Gallici autem in parte prouinciæ regno suo vtebantur; quos Emericus assidua vastatione deprædans tandem ob morbi dolorem eis pacem dedit: quo morbo diutissime per annos septem oppressus interiit. Post quem Riccila filius eius successit & regnauit annis octo. Hic iubente patre ab eo missus, Vndebotum Romanæ militiæ ducem cum suis omnibus copiis ad Singilium Beticæ fluuium inito bello prostrauit, magnis eius auri argentique copiis occupatis. Post obitum autem patris suscepto regno, Hispania ab eo obtenta cum Betica, Carthaginenses prouincias in suam redegit potesta-

* *Augustam Vindelicorum interpretantur.* ** *De rebus in Hispania gestis.* † *al. Gallaciam.*

Digitized by Google

teſtatem. Quo defuncto Rectiarius ſuccedit in regnum annis nouem. Hic accepta in coniugio Theudoridi Regis Gotthorum filia in initio regni ſui ..... deprædatur. Mox ad Theudoridum ſocerum ſuum profectus Cæſarauguſtanam regionem cum auxilio Gothorum rediens deprædatur, irruptaque per dolum Ilerdenſi vrbe, egit ibi magnam captiuitatem. Ad vltimum dum Theudoridus Rex Hiſpaniam ingrederetur, inito prœlio aduerſus eum primo fugatus, deinde captus occiditur. Occiſo Rectiario Sueui bifarie diuiſi; pars Fratan, pars Masdran ſibi Regem conſtituunt. Masdras autem cum manu Sueuorum ſtatim Luſitaniam deprædatur, acta illic Romanorum cæde prædisque contractis. Ciuitas etiam Oliſepona ſub ſpecie pacis intratur. Nec mora, Fratan mortuo, Sueui, qui cum eo fuerant, ad Masdram reuertuntur, regionem Galliciæ adhærentem flumini Durio deprædantur. Masdras autem peracto tertio anno regni ſui iugulatur. Quo extincto inter Frumarium & Remiſmundum Masdræ filium oritur de regni poteſtate diſſenſio. Sed Frumarius cum manu, quam habebat, Flauienſem ciuitatem grandi euertit excidio. Remiſmundus autem vicina ſibi pariter Arigenſium loca & Lucenſis conuentus maritima populatur. Frumario autem mortuo, Remiſmundus omnes Sueuos in ſuam ditionem revocat, pacem cum Gallicis reformat, legatos fœderis mittit ad Theudoridum regem Gothorum; a quo etiam per legatos & arma & coniugem, quam haberet, accepit. Tertio regni anno ad Luſitaniam tranſiit, Cimbricam pace deceptam diripit. Oliſepona quoque ab eo occupatur; ciues vero, qui illic præerant, cuſtodiendos tradidit Luſidio. Huius tempore Alax natione Galata, effectus apoſtata & Arrianus, inter Sueuos regis ſui auxilio fidei Catholicæ hoſtis emerſit. cuius ſeductione Sueui a fide Catholica recedentes in Arrianum dogma declinant. Poſt multos deinde Reges regnum Sueuorum ſuſcepit Theudemirus, qui fidem Catholicam adeptus, Arrianæ impietatis errore deſtructo, Sueuos vnitati fidei reddidit. Huius temporibus Martinus monaſterii Dumienſis Epiſcopus fide & ſcientia claruit: cuius ſtudio & pax eccleſiæ reddita eſt, & multa monaſteria condita. Poſt Theudemirum, Miro Sueuorum Princeps efficitur, & regnauit annis XIII. Hic bellum ſecundo regni ſui anno contra Roccones intulit: deinde in auxilium Liuuigildi Gothorum regis aduerſus rebellem filium ad expugnandam Hiſpalim pergit, ibique vitæ terminum claudit. cui Eburicus filius in regnum ſuccedit, quem adoleſcentem Audicas aſſumpta tyrannide regno priuat, & monachum factum in monaſterio damnat, pro quo non dilata eſt ſententia. mox enim Liuuigildus Gothorum Rex Sueuis bellum inferens, obtento eodem regno Audicam deiecit, atque detenſo eo poſt regni honorem presbyteri officio conſecravit. Sic enim oportuit, vt, quod Regi ſuo fecerat, rurſum idem ab alio congrua meriti viciſſitudine pateretur. Regnum autem Sueuorum deletum in Gothos transfertur, quod manſit annis CXXVI.

Explicit Hiſtoria Sueuorum.

JOANNIS BOEMI AVBANI

Suevia.

SVeuia Germaniæ prouincia ætate noſtra iſtis finibus deſcribitur: ab oriente Baioariis, ab occaſu Alſatenſibus & Rheno iungitur; Alpium iuga a meridie habet, a ſeptentrione Franconiam. a Sueuis populis dicta, qui ex ea Scythiæ parte, quæ hodie Liuonia & Pruſſia eſt, digreſſi ibi conſederunt, auctore Antonio Sabellico, & confirmare iſtud Lucanus videtur inquiens:

Fundit ab extremo flauos Aquilone Sueuos.

Alemannia prius nominata fuit a lacu Lemanno, qui & Lauſanenſis vocatur. Suprema portio totius Germaniæ Sueuia eſt, duobus clariſſimis fluminibus Rheno & Danubio irrigatur, quorum alter modico fluxu in occidentem Oceano miſcetur; hic e diuerſo in orientem per innumeras gentes volutatus Pontum influit. Terra partim plana, partim montoſa. Ager fertilis, cuius nulla pars inculta iacet, præter quam aut lacus aut montes vel ſiluæ occupant. Nemora in ea multa, & ob id genti venatio frequens, aucupium peculiare, frumentorum abundantia, pecorum magna vis. Conualles plurimæ perennibus riuis clariſſimæ, vndique amnes procurrunt, qui ſe vniuerſi in Rhenum & Danubium exonerant. Tota inſuper prouincia ſalubritate gaudens, celebratiſſimis vrbibus, vicis & caſtellis referta. Arces excelſæ natura & arte munitæ, & quod ad Chriſtianam religionem pertinet, pulcherrimis atque ditiſſimis templis, collegiis, monaſteriis variorum ordinum ſexus vtriusque baſilicis, parochialibusque eccleſiis eſt exornata. Circa montes ferrum, argentum, & metalla procreat. Gens populoſa, fortis, audax, & bellicoſa, procero corpore, flauo crine, venuſta facie & decora, ingenio ſingulari prædita, *præſtantiſſima Germanorum* a Plutarcho dicta. cuius gloria eò vsque creuiſſe memoratur, vt virtute & armis imperium orbis meruerit, illudque vltra vnius ſeculi ſpacium magnificentiſſime tenuit. Sed viduata poſtea ſuis Principibus, neſcio qua forſunæ iniquitate dicam aut ignauia mox ſubſtitit, quaſi non extet, qua famam ſuam extendere, aut quod minus eſt, tueri poſſit. Caius Julius Cæſar in L. IV. Commentarior. de hac ita ſcribit: *Sueuorum gens longe maxima ac bellicoſiſſima Germanorum omnium centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis ſingula milia armatorum bellandi cauſa e finibus educuntur, reliqui, qui domi remanſerint, ſe atque illos alunt. Hi rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt, illi domi remanent. ſic nec agricultura*

neque

Digitized by Google

neque ratio, atque vſus belli intermittitur, ſed priuati ac ſeparati agri apud eos nihil eſt, neque longius anno remanere vno in loco incolendi cauſa licet. Non frumento ſolum, ſed vulgo lacte & pecore viuunt, multumque ſunt in venatione; quæ res & cibi genere & quotidiana exercitatione & libertate vitæ (quod a pueris nullo officio aut diſciplina conſuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit & immani corpore homines efficit. atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, vt ſub cœlo frigidiſſimo habitantes neque veſtem vllam præter pelles habeant, quarum propter exiguitatem maior corporis pars nuda & aperta eſt. Lauantur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos aditus magis, eò quod quæ bello ceperunt, vendant, quam vt aliquam rem ad ſe deferri deſiderent. quin etiam iumentis, quibus Galli maxime delectantur, quæque impenſo parant pretio, Germani non vtuntur, ſed quæ apud eos ſunt & natura parua & deformia, hæc quotidiana exercitatione ſummi vt ſint laboris efficiunt. Equeſtribus prœliis ſæpe de equis deſiliunt, ac pedites prœliantur, & eos eodem veſtigio remanere edoctos, vbi vſus eſt, celeriter repetunt. neque moribus ſuis quicquam inhoneſtius aut inertius putant, quam ephippiis vti. Itaque ad quemuis ephippiatorum equitum numerum, quamuis pauci, adire audent. Vinum ad ſe importari omnino non ſinunt, quod ea re ad laborem ferendum remolleſcere homines atque effœminari arbitrentur. Publicæ eſſe laudis putant quam latiſſime a ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari magnum ciuitatum numerum ſuam vim ſuſtinere non poſſe; propter quod vna parte à Sueuis circiter mille ſexcentorum paſſuum agri vacare dicuntur. Cornelius Tacitus, vbi de Germanorum ſitu & gentis moribus ſcribit, de Sueuis ita refert; *Maiorem*, inquiens, *Germani partem propriis adhuc nationibus nominibusque diſcreti ſunt, quamquam in communi Sueui vocentur. Inſigne*, inquit, *gentis eſt obliquare crinem nodoque ſubſtringere: ſic Sueuia a cæteris Germanis, ſic Sueuorum ingenui a ſeruis ſeparantur: apud eos vsque ad canitiem horrentem capillum retro ſequuntur, ac ſæpe in ipſo vertice religant, Principes ornatiorem habent. Statuto tempore in ſilvam auguriis patrum & priſca formidine ſacram omnes eiusdem ſanguinis populi legationibus coeunt, cæſoque publicè homine celebrant; barbari certe ritus horrendaque primordia. Eſt & alia luco reuerentia. Nemo niſi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, & numinis poteſtatem præ ſe ferens. ſi forte prolapſus, attolli & inſurgere haut licitum; per humum euoluuntur, eoque omnis ſuperſtitio reſpicit, tanquam inde initia gentis, vbi regnatur omnium Deus, cætera ſubiecta atque parentia. Pars quoque Sueuorum,* vt idem Cornelius habet, *Iſidi ſacrificat. peculiaria cætera Germanis & ipſis ſunt communia.* Verum enim vero non ſolum apud Sueuos, ſed & apud omnes fere gentes mutati ſunt mores, & quod dolendum plurimum eſt, fere in peius. Nam hodie potentiores Sueuorum fere omnes mercaturæ vacant, ſocietatem ſiue confœderationem vnam multi ineunt, ac certam pecuniæ ſummam quisque ponit, qua non ſolum aromata, ſerica, atque alias pretioſas merces, quæ ad nos a tranſmarinis & remotiſſimis regionibus tranſuehuntur, emunt; ſed vilia etiam, vt cochlearia ſunt, acus, ſpecilla, pupæ, & huiusmodi. præëmunt etiam vina & frumenta. quod ego tamen non laudo; quum id non minus opificibus & agricolis graue damnoſumque ſit (qui ſua ante tempus gryphonibus iſtis, ne potius dicam vel mercatoribus vendunt, quæ poſtmodum neceſſitate cogente duplo ære redimere ab ipſis debent) quam toti prouinciæ: quæ quibuscunque indiget, non apud vicinas gentes, a quibus minori pretio habere poſſit, accipere debet (ſic enim a corruptis munere Principibus impetratum) ſed ab illis in Stutgardia aut alias vbi emporia habent. Ipſi tamen per ſe non negotiantur, ſed communibus ſeruitiis, qui contractam rurſus pecuniam vna cum lucro congregantes certo tempore rationem ponunt, ſingulisque Dominorum lucri partim fideliter præbent. Priuati Sueuorum nulla alia re, nullo artificio magis occupantur, quam lini operatione, cui adeo incumbunt, adeo dediti ſunt, vt in quibusdam Sueuiæ locis nedum mulieres & puellæ, ſed adoleſcentes & viri hyemis tempore colo admoueantur. Panni genus faciunt, cuis tela linea eſt, intextum bombycinum, *pargath* illud vocantes. Faciunt & totum lineum, quod *golſch*, appellant. Compertum habeo apud Vlmenſes ſolum, quotannis vtriusque generis pannos parari centum milia. ex quo quisque coniecturare poteſt, quam incomprehenſibilis incredibilisque ſumma in tota regione elaboretur. Ad remotiſſimas nationes iſti panni tranſuehuntur, & maxime bis in anno ad emporium Franconafordenſe, vbi quam ingens vectigal Sueuicæ nationi accedit. Præterea quoniam bonis mala commixta ſemper ſunt, & nulla ex omni parte erecta, ſunt Sueui in Venerem ſupra modum proni; fœmineus ſexus virili ad malum facile conſentiens, immature vterque prævaricatur, ſero reſipiſcit. Ego huic vitio maxime ſuffragari exiſtimo, quod, quemadmodum in aliis Germaniæ prouinciis, eccleſiaſtica cenſura publici illi fornicarii, adulteri, raptores minus inſectentur. Prouerbium ortum, *Vnam Sueuiam toti Germaniæ ſatis meretricum tranſfundere:* quemadmodum *Franconiam copiam dare raptorum & mendicantium, Boemiam hæreticorum, Baioariam furum, Heluetiam carnificum & lenonum, Saxoniam potatorum, Friſiam atque Weſtualiam periuratorum, Rhenum gulonum.*

FINIS.

Digitized by Google

HENRICI BEBELII IVSTINGENSIS Epitoma LAVDVM SVEVORVM

Ad

Virum nobilem atque magnanimum Conradum Thum de Neuburg, Principis Vdalrici VVirtenbergenſis Marſcalcum.

SCripturo mihi defenſionem Sueuorum, libuit obiter & verecunde in eorum laudibus prædicandis immorari: quorum tamen immortalia facta, resque præclariſſime geſtæ maxima ex parte Scriptorum penuria venerunt in obliuionem. Nam *eorum qui fecere virtutes* (ut ait Criſpus & Hieronymus) *tanta habetur auctoritas, quanta eam verbis potuere extollere præclara ingenia*, vti Alexander Magnus ad Achillis tumulum non obſcure demonſtrauit. Quæ ſi cum ita ſint, & Germania nullos vmquam habuerit rerum ſcriptores, ſaltem vetuſtos, ego ſæpe alias vt nunc Germaniæ motus commiſeratione, nihil a Diis immortalibus maiori voto religioſiusque optaui in rebus profanis, quam nobis ab antiquo fuiſſe rerum ſcriptores, qui citra omnem vel affectionem vel adulationem res Germanas ſcriptitaſſent. Qui ſi fuiſſent, non aliunde exemplum omnium virtutum petendum eſſet, quam a Sueuis. Quod cum ſcriptores defuerint nobis, triplici ex cauſa res noſtræ fortiter geſtæ venerunt in oblivionem. Primum enim vehementiſſima ſuſpicione carere non poſſum, quin Romani (quibus ſemper fere Germani & Sueui hoſtes fuere) quamtum potuerint, geſta noſtrorum vel ignoratione (quippe quibus numquam tota Germania cognita fuit) vel odio propriæque laudis ſtudio extenuare vel obfuſcare, vel ſua plus æquo dilatare & extollere non neglexerint, adeo vt (teſte Ioſepho) *aut Romanorum obſequio aut externorum odio contra fidem rerum falſa confirmauerint*, ut dum *Romanos valuerunt oſtendere magnos, externorum res extenuaverint, & in humilitatem dejecerint*, vt idem teſtatur Ioſephus. Quod etſi Cæſar Iulius, Titus Liuius, Suetonius, Corn. Tacitus, & alii nonnulli fide digni habentur ſcriptores, ſicuti nec ego inficias ire volo, multo tamen laudatiores & magis celebres contenderim eſſe Germanos, ſi & hos ipſos eſſe Germanos contigiſſet. adeo nemo noſtrum eſt, quem non patriæ dignitas & amor interdum permoueat, vt longe liberalius & effuſius diſertiusque in illius laude recenſenda, quam exterorum & præſertim inimicorum rebus glorioſe geſtis perſiſtat. ad quod credendum iuſtiſſimis rationibus inducor. Nam FL. Vopiſcus hiſtoricus ait, *Neminem non hiſtoricum, quantum ad hiſtoriam pertinet, aliquid eſſe mentitum.* addit quoque *proderem quin etiam in quo Liuius, in quo Salluſtius, in quo Corn. Tacitus, in quo denique Trogus manifeſtis teſtibus conuinceretur.* Præterea *ſcribe*, inquit, *vt libet, ſecurus, quod velis, dices, habiturus mendaciorum comites, quos hiſtoricæ eloquentiæ miramur auctores.* Et Aſinius Pollio dixit; *Parum diligenter, parumque integra veritate compoſitos commentarios Cæſaris.* Et Cicero; *Quæ enim Cæſar numquam neque fecit neque feciſſet, ea nunc ex falſiſeius commentariis proferuntur.* Et Pollio contra Liuium dicit, *quod pleraque per alios geſta temere crediderit.* Nonne, vt ad Græcos veniam, omnes inter ſe Græcorum ſcriptores certant, de falſitate hiſtoriarum inter ſe mutuo digladiantes? Teſtis eſt Ioſephus Iudæus contra Appionem Grammaticum, & Euſebius lib. 10. de Præparat. Euangelica dicens; *Pugnant inter ſe omnes, & alter alterius falſitatem redarguit. non eſt opus vt eos moneam, qui melius me ſciunt, quid Hellanicus, contra quem Acuſilaus, de genealogiis ediderit; nec vt enumerem in quot quantisque Heſiodum reprehendit; nec dicam quomodo Epborus Hellanicum, Timeus Epborum, Timeum poſteriores, Herodotum omnes reprehendunt. non eſt neceſſe de ſingulis atque minoribus dicere, cum de Perſarum in Græciam impetu, & de præclaris facinoribus tunc geſtis inter ſe vehementer ſcriptores diſcrepent, cum etiam Thucydidem, qui accuratiſſime ſuorum temporum hiſtoriam conſcripſiſſe creditur, quaſi mendacem nonnulli accuſent.* Nonne & Herodianus Græcus dicit, *plerosque hiſtoriographos plus oſtentatione eloquentiæ quam amore veritatis ſcripſiſſe?* Alios vero (ſicut & Polybius aſſerit) *plus fauore & aſſentatione vel odio Tyrannorum vel populorum egregia elevaſſe atque extenuaſſe, vel humilia ſupra veri fidem dicendi artificio atque elegantia celebraſſe atque in cœlum ſuſtuliſſe.* Ex quibus nemo dubitare poteſt, quin Sueuorum & omnium Germanorum res & in obſcuro manſerint, & mendaciter ſint poſteris traditæ ob ſcriptores exteros & hoſtes Germanorum. Secunda cauſa eſt, cur Sueui non ſint pro rerum dignitate & meritis celebrati: quia quicquid apud cæteros a Sueuis egregie geſtum eſt, communiter Germanis aſſcribitur. nec enim Itali ita nouerunt differentiam inter Sueuos & cæteros Germanos, vti nos. Et quoniam Galli illis notiores ſunt, ſæpe quæ Germani vel ſine vel cum Gallis fecerunt, ipſi tantum Gallis aſſcripſerunt, ſicuti nos iam facimus, & præſertim

sertim vulgus. quicumque non lingua nostra loqui nescit, vocamus Italum, vernacule *Walchen.* Tertia causa obscuritatis Sueuorum; quia nunc Sueui, nunc Alemanni dicimur. inde quicquid Alemanni vbique terrarum gesserunt, Sueuis ascribendum est: sed quod Alemanni Sueui sint, testatur D. Hieronymus in vita Hilarionis; *Inter Saxones*, ait, *quippe & Alemannos gens est Francorum, non tam lata quam valida, &c.* Hoc item Paulus Diaconus, *Ex Sueuorum*, dicens, *id est, Alemannorum gente oriundus.* Et Gualfridus Abbas S. Galli; *Dum duo sunt*, inquit, *vocabula, Suevia atque Alemannia, vnam gentem significantia, priori nomine nos appellant circumpositæ gentes, quæ Latinum habent sermonem, omniaque priuilegia Augiæ Maiori à Carolo Magno eiusque successoribus data declarant Alemannos vocari iuxta lacum Constantiensem, monasteriumque esse in Alemanniæ partibus, vt dicit Carolus tertius.* Hoc item testatur historia elegantissima cuiusdam Abbatis, qui de Henrico V. ita dicit: *Mittuntur in legatione Romam à Lotharingia Bruno Treuirensis, à Saxonia Magdeburgensis, à Francia Otho Babenbergensis, à Bauaria Eberhardus Ehistettensis, ab Alemannia Geberhardus Constantiensis, à Burgundia Curiensis.* Albertus item Magnus dicit, *Sueuos Alemannos à maximo lacu Lemanno, qui ante radices Alpium effunditur, per cuius medium transit Rhenus, qui modo Constantiensis, & Brigantinus etiam à Solino dicitur.* Laurentius Vallensis cum Alberto sentit; *Hi videntur à Lemanno lacu, id est, Constantiensi, Alemannos dictos.* Et Gotfredus Viterbiensis;

Rhenus ab antiquis describitur esse Lemannus.

Alii autem ab Hercule Alemanno; quia, vt dicit Berosus, *Hercules Alemannus apud Turyscones regnauit.* Et Annius Viterbiensis ibidem credit, *aut Manni filium fuisse, vel qui Manno in regno successerit.* Qui Hercules Alemannus religiose apud Germanos cultus est. Nam, vt dicit Tacitus, *Germani apud eos Herculem fuisse commemorant, primumque omnium fortium virorum ituri in prœlia canunt.* Et hodie in Augia Maiori insula Rhenana visitur idolum Alemanni æreum, & in æde sacra in rei memoriam seruatur, quod & Lemanno lacui nomen dedisse videtur, & Alemannis, & monasterio Almanswiler, & villæ Almanshoffen, & aliis nonnullis pagis. Abeant hinc somniatores, qui volunt Alemannos à Lemanno Lacu Galliæ Celticæ, inter quos est Sabellicus, dici. nihil enim nec receptum nec verisimile dicunt, vt satis supra ostendi. Alii modo maiori impudentia volunt Alemannos esse genus aduentitium ex varia colluuione gentium, quod multo minus quadrat, & quod tamquam commentum omnino transeo, contentus dixisse, quæ nemo sanus reprobet. Quod si volueritis hinc legere, quid Alemanni Sueui gesserint per totam Italiam & alias regiones, inuenietis eos celebratissimos. Nec ego Heluеticos, Confœderatos modo dictos, Sueuos esse admito, sicuti nec ipsi volunt, (Alemannos tamen non negabo, qui latius extenduntur) licet nobiles se de Sueuis confœderatis aliquando scripserint. Fuerunt enim Ducum Sueuiæ & *Alemannici ducatus* (vt vocat Ludovicus Francorum Rex Ludouici Pii Cæsaris filius) clientes & sub illorum ditione, subditi quoque non Sueui, quos Gallos ante existentes Sueui Alemanni Rhenum traducentes in seruitutem redegerunt & linguam mutare coëgerunt. Nam tempore Cæsaris, teste Orosio, Heluetii, modo Suitenses, exierunt proprias sedes ea de causa quod perpetuo pene cum Germanis bello altercabantur, à quibus Rheno tantum flumine dirimebantur. Nobiles à Principibus præfectos oppidorum atque castrorum impositos etiam ipse Sueuos ex origine existimo. Cum igitur istis ex causis Sueuia non sit pro rerum meritis celebrata, & maxime quia nullos nisi hostiles scriptores habuit, qui non nisi obiter suos Duces extollendo res nostras tetigerunt, volo tamen pauca quædam ex historicis colligere & scriptoribus, quibus quilibet optime coniecturare potest, gesta nostrorum esse amplissima, si scriptores vernaculos habuissemus. Primum Sueui singulariter præ aliis Germanis *Nobiles* dicuntur. Testis Seneca Hispanus in Medea;

Lucis Sueui nobiles Hercyneis.

Quod si aliquis à corpore laudandus venit, Sueuia est terra populosa, cui gens procero corpore, flauo crine & pulcherrimo, venusta facie, decora specie, robore membrorum & lacertorum validissimo, in quos denique Dii immortales tanta naturæ & corporis bona atque ornamenta fortunæ congesserunt, vt nullis gentibus cedere debeamus. Sed alia sunt, à quibus plus commendamur. Corn. Tacitus à fide nos commendat (quos perfidiæ accusare nititur * Supplementum Chronicarum) dicens *Gens fidei commissæ patientior.* Et nostri maiores semper latera Imperatorum Romanorum stipabant, in singularis fidei & integritatis testimonium. Et vt postremo integerrimam semper nobis fidem esse adhibitam nosque omnium nationum non solum Germaniæ fortissimos & fuisse apud veteres, & recentiores esse ostendam, tale sit vobis argumentum. Nam cum Vitellius, teste Corn. Tacito, à *Germanico exercitu* (non *Germaniciano*, vt Beroaldus homo alioquin doctissimus falsè & contra omnes historicos illius rei persuadere voluit) esset Imperator acclamatus, solisque Germanis comitibus imperium esset adeptus, & aliorum Imperatorem Othonem victis sæpe illius exercitibus ad mortem voluntariam compulisset, effetque à Romanis electus Cæsar contra Vitellium, Vespasianus in re militari expertissimus feliciſſimusque Imperator, diu deliberavit, an imperium susciperet propter Germanicarum legionum vim, famam & robur, tandem fortissimos Germanos non nisi Germanis vincendos existimans, Sidonem atque Italicum Sueuorum Reges in auxilium & partes suas traxit, qui cum suis Sueuis primori in acie ver-

* *Cuius auctor Iacobus Philippi Bergomensis.*

Digitized by Google

sati vicerunt Germanos, Vespasianumque in imperio firmaverunt, sicuti etiam successu temporis Constantinum Magnum ad imperium auxilio suo euexerunt, teste Aurelio. Ecce summam fidei & fortitudinis opinionem in Sueuis apud veteres & Romanos. Quod si ad recentiora tempora descendamus, inueniemus Sueuos vniversæ nationi Germanicæ animi magnitudine, fide, & virtute præpositos. Nam dum quidam Abbas Hersfeldensis Saxo describeret & eleganter quidem Henrici IIII. Imperatoris gesta contra Saxones, ita inquit; *Datum est negocium Rudolpho Sueuorum Duci, vt ipse cum suis prima acie confligeret peculiari Sueuorum priuilegio, quibus ab antiquis iam diebus lege datum est, vt in omni expeditione Regis Theutonici ipsi exercitum præcedere & primi committere prælium debeant.* Hoc idem confirmat Gotfredus Viterbiensis non Sueuus, neque Germanus, sed Italus his nominibus:

Iudicio cœli dominantur in orbe Sueui,
Nunc vbicumque geri Respublica prælia quærit,
Ordine primus erit, gladio vult primus haberi,
Moreque signifieri primus in hoste ferit.

Hoc etiam, vt vetera dimittamus, comprobauit coronatio Fœderici III. Cæsaris Augusti nuper defuncti, quem Romam pro Augustali corona intrantem præibant omnium primi Sueui, vexillum S. Georgii, quod Aquilam præcesserat, gestantes. Quibus ex rebus relinquo vniuersi mundi iudicio, qualis antiquitus fuerit & nunc esse debeat Sueuorum existimatio, quæ non nisi ex rebus præclarissime gestis progressa dinoscitur. Quare hanc eximiam maiorum nostrorum prærogatiuam, & incomparabilem gloriam à Carolo Magno, vt dicitur, vsque in hunc diem summa cum laude nostra nobis delatam, Vdalrice Princeps inuicte atque fortissime, non sinas vnquam sub te aut tuo tempore aboleri, aut ab alio præripi. Quoniam nullum maius virtutis testimonium vnquam aliqua gens præferre aut sibi arrogare, mea opinione, potest. Æmulemur, quæso, te Duce & Principe maiores nostros, qui rebus fortiter gestis hanc pepererunt laudis & gloriæ prærogatiuam. Sumus illorum sanguis, illorum effigies expressissima: in nobis relucet mirifica illa maiorum nostrorum nobilitas & animi magnitudo. Turpissimum ducamus, precor, ab illis degenerare: nec committamus, vt clarissimum hoc virtutis nomen & candidissima fides, quam maiores & patres nostri multo sanguine & rebus felicissime gestis iure quodam quasi hereditario reliquerunt, nos ipsi per segordiam & negligentiam amittamus, etsi te Duce, Princeps illustrissime (Dii bene faueant) numquam formidare debeam. Et vt latius externorum testimonio cæteris Germanis nos præstare probetur, dicit Iul. Cæsar. lib. 4. *Sueuorum est gens longe maxima & bellicosissima.* Item Tencatheri & Vsipetes Germani à Sueuis sedibus suis pulsi ita loquuntur apud Cæsarem; *Sese vnis Sueuis concedere, quibus nec Dii quidem immortales pares possint, reliquum quidem in terris neminem esse, quem non superare possint.* Plutarchus dicit *præstantissimos Germanorum Sueuos.* Paulus Orosius dicit, *maximam & ferocissimam esse gentem:* & alibi, *fortissimam:* & L. Florus, *validissimam.* &, vt dixi, Sueui Tencatheros & Vsipetes amplissimas nationes expulerunt, & insuper alias Germaniæ nationes sub se habuerunt, vt idem Cæsar testatur. Publice autem maximam putabant laudem esse, quam latissime à suis finibus vacare agros; hac re significari magnum numerum ciuitatum suarum vim sustinere non posse. Itaque vna ex parte tempore Cæsaris à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri vacabant. ad alteram partem successerunt Vbii, h. e. Colonienses, quos vectigales fecerunt, & postremo trans Rhenum secedere compulerunt, vbi adhuc habitant. Sed quid maius aut glorioſius dicere possum de Sueuis? Quamquam *Romani gentium domini & terrarum Reges, quibus maria obœdiuerunt, à quibus oriens & occidens lustratus est triumphis,* & quibus (vt dicit Egesippus) *supra nubes viantibus & vltra columnas Herculis imperium propagantibus nihil inuium fuit,* nos vnicos Sueuos numquam obœdientes habuerunt, quos & timuerunt & victores viderunt. & quibus Romanis non restiterunt non solum terræ ab illorum regione siluarum interuallis atque vastitate, alpibus, montibus, fluminibusque distinctæ, verum etiam quas (vt gloriantur) æternis ardobus inaccessas aut continua hieme separatas, aut interfusis æquoribus abuinctas ab his natura disterminat, se trementes submiserunt: adeo vt non Indus Oceano, non frigore Mæotis, non Arabs medio sole securus fuerit: his Sueuorum sola & inuicta virtus restitit. Et ecce Iulius Cæsar, cuius fortuna humanæ felicitatis modum supergressa est, cuius virtus numquam intremuerat, & incitatissimus bellorum & triumphorum successus & cursus instar amnis hibernis niuibus aucti profluens, hactenus numquam substiterat, apud solos Sueuos elanguit, resedit, & consistere coactus est. Nam bis traducto Rheno vlcisci Sueuos putauit ob auxilia (quæ *nemini*, vt alius dicit, *contra Romanos denegabant*) Treuiris missa, & quod assidue Vbios, qui erant in fide Romanorum, premerent; sed bis, postquam Sueuos audiuit esse in armis, paucis diebus trans Rhenum moratus, pontem quem fecit, rescindens aufugit. Quod si æqualibus Asinio Pollioni & Ciceroni Tullio fuit suspectus, quod in suis laudibus esset nimis & vltra veritatem profusus, multo celebratiores credo esse Sueuos, si Sueuus hanc illius trans Rhenum & contra Sueuos expeditionem atque rursus fugam scripsisset. Hoc vnum dico, Iulius immodicus animi numquam dimisisset Sueuos, si non eos timuisset. Qui quomodo, precor, causari vult vastitatem siluæ Hercineæ, quo minus illos sit aggressus, qui Britannos alterius orbis homines & hactenus ignotos Romanis per infestissimum mare quæsiuit, & cui ante & post Sueuos nulla regionum longinquitas, nulla iniquitas locorum nec vastitas, nec noxii serpentes, nec feruores Lybiæ, nullius tempe-

Digitized by Google

ſtatis aſperitas obſtitit? quos cum nequiret vincere, tandem amicos ſibi fecit cum cæteris Germanis, & eorum auxilio Galliam ſubegit & Pompeium cum toto Oriente atque innumeris Regibus cruentiſſimo bello vicit, adeo vt nihil egregium ſine illis auxiliatoribus gereret, adeo vt illis vitam & imperium monarchiamque accepta referre debeat. Quid dicam de Auguſto Cæſare, ſub quo totus mundus pacatus eſſe dicitur, cui ſe Perſæ ſubmiſerunt, & Indorum Reges muneribus honorauerunt? Nonne Imperatoris illius poſt natos homines fortunatiſſimi apud ſolos pene Sueuos felicitas claudicauit? Nam Quintilium Varum cum tribus legionibus ab illo ad arcendas Barbarorum excurſiones contra Auguſtam miſſum Sueui ad internecionem deleuerunt, ablatis ſignis & aquilis duabus. vnde adeo conſternatum ſcripſit Suetonius Auguſtum, vt per continuos menſes barba capilloque ſubmiſſo caput interdum foribus illideret, vociferans; *Quintili Vare legiones redde*, diemque cladis quotannis mœſtum habuerit atque lugubrem. Sed non ſolum tres legiones, verum Ducem etiam, Legatum, & auxilia omnia amiſit, vt ait Suetonius, quæ miſſa ſunt ab vniuerſis ſociis & ſubditis Romanorum, inter quæ erat Auar Græcus Bogudis Regis filius cum Macedonico exercitu, vt hodie antiquitates Auguſtæ vrbis declarant, vbi etiam hii verſus ſunt reperti;

His nomen terris Bogudis dat regia proles
*Græcus Auar, * pecudis de Sueuis more litatus.*

Fuit autem hoc graviſſimum & atrociſſimum inter Romanos & Germanos bellum, & poſt Africanum maximum. *Vnde notari poteſt*, dicit Otho Friſingenſis, *quanti roboris prædicta gens Germanorum fuerit, quæ in ſumma auctoritate Romani populi & imperii ſtragem Romani militis dederit. Tradunt Auguſtenſes hanc cædem ibi factam, oſtenduntque in argumentum collem ex oſſibus mortuorum compactum, quem in vulgari Perleich, eo quod legio ibi perierit, vſque hodie vocant, vicumque ex nomine Vari appellatum monſtrant.* Hæc Otho. Et tamen hanc ignominiam & memorabilem cladem à Sueuis acceptam Auguſtus numquam vindicauit, ſatis expertus Sueuos; ſed verſus ad Deorum Auxilia vouit magnos ludos Ioui, vt Reipub. ſtatum reformaret atque in meliorem ſtatum conuerteret. Tiberius Auguſti ſucceſſor timens, vt videtur, Sueuos Regem eorum Marobolum (vt teſtatur Euſebius & Sex. Aurelius) blande & amice ad ſe vocauit, callideque circumuenit, nec vmquam ad ſuos redire permiſit. Druſus autem Cæſar Tiberii frater præclariſſimas omnium res in Germania geſſiſſe prædicatur ſub Auguſto, ſed multo ſuorum ſanguine. Claudianus;

Nobilitant veteres Germanica fœdera Druſos,
Marte ſed ancipiti, ſed multis cladibus empta.
Quis meminit victum ſola formidine Rhenum?

Goldaſt. Res Suev.

De quo ita ſcribit Oroſius; *Poſtea fortiſſimas nationes & quibus natura vires, conſuetudo experientiam virium dabat, Cheruſcos, Sueuos, & Sicambros pariter vno bello, ſed etiam ſuis aſpero ſuperauit: quorum ex eo conſiderari virtus ac feritas poteſt, quod mulieres quoque eorum, ſi quando præuentu Romanorum inter plauſtra ſua concludebantur, deficientibus telis, vel qualibet re, qua velut telo vti furor poſſit, paruos filios colliſos humi in hoſtium ora iaciebant, in ſingulis filiorum necibus bis parricidæ. inde natum prouerbium, illorum mulieres cæterarum gentium viris fortiores & bellicoſiores eſſe.* Sed Druſus tandem prope Rhenum belligerans eſt a Germanis occiſus. Et *Germania*, teſte Floro, *magis turpiter eſt amiſſa quam glorioſe acquiſita.* Sed quota pars Germaniæ? parua profecto ab eo acquiſita, vt ex Oroſio probare poſſum in ſexto libro. *Tiberii ſucceſſor C. Caligula*, teſte Eutropio, *bellum contra Germanos mouit, ingreſſusque Sueuiam nihil ſtrenue geſſit*, imo timidiſſime fugit, & adeo conſternatus eſt animo, vt fugam tranſmarinam cogitaret & pararet. Nam quod Suetonius de Germanis refert, non poſſum ex Eutropio niſi de Sueuis intelligere. Ita autem dicit Suetonius; *Aduerſus Barbaros quoque minaciſſimus cum trans Rhenum inter auguſtias depreſſumque agmen iter eſſedo faceret, dicente quodam non mediocrem fore conſternationem ſicunde hoſtis appareat, equum illico conſcendit ac propere verſus ad pontes, vt eos calonibus & impedimentis ſtipatos reperit, impatiens moræ per manus ac ſuper capita hominum translatus eſt. Mox etiam audita rebellione Germaniæ fugam & ſubſidia fugæ claſſes apparebat, vno ſolatio acquieſcens, tranſmarinas ſibi ſuperfuturas prouincias, ſi victores Alpium iuga ut Cimbri, vel etiam Vrbem vt Senones, quondam, occuparent. Vnde credo percuſſoribus eius poſtea conſilium natum apud tumultuantes milites ementiendi ipſum ſibi manus intuliſſe, nuncio malæ pugnæ perterritum.* Poſterioribus vero temporibus non contenti Sueui & Alemanni in patrio ſolo Romanos non timere, immo vero Romano imperio grauiſſimi & formidabiles in primis, ſedibus ſuis relictis, crebras excurſiones in Italiam, Galliam, & Hiſpaniam fecerunt, omniaque vaſtantes atque victorioſis ſignis ſuppeditantes, contra Antoninum Verum, Maximianum, Conſtantium, Conſtantinum, Aurelianum, Iulianum, & alios Imperatores varia fortuna in Gallia ſæpe pugnauerunt. Tandem ſub Arcadio & Honorio vaſtatis Gallis transmiſſisque Pyrenæis montibus direptisque Hiſpaniis in Galetia conſederunt, ſeptemque ibi Reges per ordinem habuerunt, vaſtata ſæpe Tarraconenſi Carthaginenſique prouincia, vt auctores referunt. & quorum auxilio Huni toto orbe formidabiles ſæpius cæſi ſunt. Sed quid fecerint Senones, Longobardi, Angli (ſcriptorum nobiliſſimorum ſuffragio Sueui) nouit Gallia, Roma, Pannonia, Ilyris, Græcia, Macedonia, & Aſia teſtatur. Horum autem geſtorum auctores fuiſſe Sueuos oſtendi alibi non obſcure, & olim multo efficacioribus perſuaſionibus probabo. Poſtremo ſi vellem pro rerum dignitate laudare

* *Ex Velleii fragmento.*

Digitized by Google

dare Sueuorum Duces, qui imperium Romanum a Carolo magnificentiſſime & glorioſiſſime ad centum & viginti annos adminiſtrauerunt, opus eſſet profecto integro libro. Qui omnes aut ex Waiblinga oppido, aut caſtro Stauffa, hereditaria terra Principis noſtri Vdalrici originem ducentes cunctis fere Europeis gentibus iugum ſeruituti impoſuerunt, & feras illas atque indomitas Turcarum gentes ſæpe vaſtatione, prœliis, cædibus, ferro, & igni domuerunt: præſertim Conradus II. qui per Aſiam victricia ſigna tulit, atque cum perfidis Sarracenis in terra Sancta ſtrenuiſſime decertans illuſtriſſimis triumphis enituit. cuius vnum ex multis facinus memorabile quidem omnibusque Chriſtianis nedum Germanis & præſertim Sueuis glorioſum non duxi prætereundum. Ille enim dum apud Damaſcum præclariſſimam vrbem atque Syriæ caput maximam Sarracenorum atque Turcarum multitudinem atque infeſtiſſimum exercitum obuiam haberet, dimiſſo equo in prima Chriſtianorum acie conſiſtens dimicauit ſtrenuiſſime, & cum ex altera parte quidam gygas proceriſſimæ ſtaturæ ſuis ſpem maximam præberet viriliter pugnando, noſtrumque Imperatorem per collum apprehendiſſet, is educto gladio gygantem deſuper per medium diſſecuit. quo facto Sarraceni perterriti atque retro cedentes ſpecioſiſſimam Chriſtianis victoriam reliquerunt. Fœdericus Primus Armenia & magna Aſiæ parte in ſuam ditionem redacta, Saladinum victorioſiſſimum Regem atque vniuerſam Mahumetis perfidiam exterminaſſet, niſi cum ſummo Reipub. Chriſtianæ damno in paruo flumine eſſet ſubmerſus. Sub Henrico V. (penes quem pacis & belli gerendi auctoritas eſt atque adminiſtratio) Goffredus Germanus, Comes Bulionis & tandem Dux Lotharingiæ cum Germanis & aliis Chriſti fidelibus ſepulchrum Chriſti ab infidelibus eripuit. Fœdericus II. ſola aduentus ſui fama Sultanum ex Iudæa fugauit, in quam cum exercitu ingrediens in die Palmarum eſt Hieroſolymis Rex acclamatus atque coronatus. Quod ſi ad Europam reuertemus, inueniemus Sueuos Imperatores ſæpe Boiemis rebellibus iugum ſeruitutis impoſuiſſe, Sarmatarum & Polonorum regnum in Ducatum redegiſſe atque tributarium feciſſe, regnum item Burgundionum in prouinciam imperii inſtituiſſe, Hungaros ſæpe in propriis ſedibus percuſſiſſe, atque prioribus pulſis Reges impoſuiſſe, vtramque Rheni ripam, Saxoniam, Franciam orientalem, atque Bauariam, iuſtam interdum ſeruitutem detrectantes, pulſis vel exilio damnatis eorum Ducibus, maximis ſæpe calamitatibus & victrici manu, vt reſipiſcerent & ad ſanitatem mentis obœdientiamque reuerterentur, coegiſſe comperiemus. Qui quantis cladibus ſuperbas Gallias præſertim Ciſalpinam, Romam, Tuſcos, atque totam Italiam factioſam atque rebellem affecerint, quamque triumphalibus atque fortunatiſſimis aquilis ſub iugum ſeruitutis deiecerint, nemo eſt qui neſciat, cui ſaltem paucæ hiſtoriæ ſunt notæ. Horum plures Imperatores Romani, Reges Hieruſalem, Siciliæ, Apuliæ, Sardiniæ & Corſycæ Reges Dominique fuerunt. Quorum illuſtria atque immortalia facta viuent & in ore omnium hominum verſabuntur in perpetuum, cum aliorum ingeniis præclariſſimis, tum etiam meo, ſi Dii immortales mihi vitam, incolumitatem, & ſcribendi felicitatem ſunt conceſſuri. At vita comite ſpero me ſaltem aliis materiem & occaſionem præbiturum, vt eorum ingenio acriori exquiſitiorique dicendi genere immortalitati commendentur, quæ fortiter Sueui geſſerunt. Quod ideo dico: nam Itali, propterea quod Germania nullos habuit ſcriptores & literatores, qui eorum mendacia confutaſſent, libere ſunt in bonos Imperatores Germanos mendaciis debacchati, & præſertim in vtrumque Fœdericum, quorum amplitudo, magnificentia & maieſtas cunctis nationibus illuſtris, Italis viſa eſt exitialis atque intoleranda. Et Blondus, ſiue ſuo ingenio ſiue (quod magis credo) quia ita ab aliis acceperit, qui Pontificibus ſunt blanditi, quibusque Germanica virtus & rerum geſtarum gloria fuit exoſa, quod conſideraui in Sueuorum Imperatoribus, aliquando ab omni veritate hiſtorica aberrat, eorum extenuando gloriam & acerbius accuſando fortitudinem. Merito igitur conquerar defuiſſe nobis rerum ſcriptores. Nam, vt ad inſtitutum regrediar, quod maiorum noſtrorum res fortiter geſtæ venerint maiori ex parte in obliuionem, ſintque obſcuratæ per externos & hoſtes noſtros, poſſum lucidiſſime etiam ex noſtris temporibus colligere, dum ea quæ nos aut vidimus aut ex viuentibus & rerum geſtoribus audiuimus, peruertuntur mirum in modum a Chronographis recentioribus. Sumamus exempla noſtrorum temporum. Scripſit nuper * quidam Supplementum ſupplementi Chronicorum, qui inter cætera narrat captiuitatem Ludouici Ducis Mediolani ante ſex annos factam, & inter alia refert *Ludouicum proditorie eſſe in manus Gallorum traditum ab Angelis quibusdam* (vt ipſe dicit) & *Sueuis*. quod cum pellegiſſem, ſtomachabar partim hominis ſimplicitatem, partim miſerabar, quod ea quæ ſunt recentiſſima Coſmographiæ ignarus falſo narrauerit. Qui enim ſint Sueui, quique eorum fines minus bene nouit, dum alibi dicat, Maximilianum Cæſarem bellum habuiſſe contra Sueuos anno M. CCCC. XCIX. cum Heluetii fuerint. quoniam Sueui, columna & fundamentum imperii exiſtentes officio & obſequio in Regem nulli mortalium cedunt, pro cuius vitæ incolumitate, ſalute, & imperio propagando ubique terrarum militant, corpusque & ſanguinem intrepidi exponunt. Sed quid in re manifeſtiſſima laboro, cum ille ipſe Supplementator Sueuos excuſet, niſi in nomine erraſſet? Illi enim, qui contra Regem pugnauerunt, non Sueui ſed Heluetii dicuntur,

* *Iacobus Philippi Bergomenſis.*

Digitized by Google

tur, quos ipſe videtur criminari. Sed illos ego nec excuſo nec accuſo, laborans ad hoc vnum, ne Sueuorum nomen in tam turpi facinore falſo ad poſteritatem tranſeat: ſed cum acres habeat aculeos contumelia, non immerito ſtomachabar. Quis enim Sueuus æquo ferat animo ſuos proditionis inſimulari? a quo crimine nihil magis alienum eſt, quam virtus & fides Sueuorum. A quo deteſtando facinore, præter præfati ſcriptoris excuſationem, veriſſimus ego aſſertor Sueuos & omnes (ita enim dicuntur noſtri) * Lancearios ſanctiſſima fide immunes affirmo, obteſtorque omnes Longobardos Ducemque adhuc captum, nec non Italos omnes, qui Ducis partes fouerunt & ſecuti ſunt, pro veritatis teſtimonio, ipſos denique Diuos in teſtes voco, Sueuos & Lancearios nihil tale commiſiſſe, quin immo paratiſſimos fuiſſe experiri fortunam cum Gallis, nec certamen vmquam detrectaſſe, quippe quibus parua ſalus niſi in armis propoſita erat. quorum conſiliis dum parere Dux contempſit, factum eſt vt captiuus Gallicanus atque ſeruitium regium habeatur. & maximum argumentum, noſtros non conſenſiſſe in illam proditionem, eſt; quod noſtri primores, qui plurimum in exercitu apud Ducem poterant, ſunt maiori ex parte a Gallis Gallicanoque exercitu rebus omnibus exuti. Summus enim præfectus noſtratium copiarum a Gallis captus vitam & ſalutem vltra fortunas ſuas redemit. item nobilis vir Marcus de Emps captus & precio redemptus. ita multis aliis contigit centurionibus, ſigniferis, & illis, qui acierum inſtruendarum curam gerebant. Taceo de illis, quibus ea deditio mortem intulit. Hoc noſtri ex ſingulari Heluetiorum, qui paulo ante hoſtes noſtri erant, in ſe odio, qui vtramque partem fouebant militibus, ante formidantes, ſuæque virtuti inuictæque animi magnitudini confidentes non dubitaſſent contra vniuerſam Galliam eo die fortunam tentare, memores priſtinarum victoriarum, quibus ſæpe Gallos parua manu longeque inferioribus viribus fugarunt. Sed Dux quos fideles habuerit vel non, captiuus cogitur aliquando meminiſſe. Ego autem veriſſime dico

At nec Germanus natura prodere nouit,
Hinc ſpurius ſoleat prodere ſi quis erit.

Ita enim noſtri a patribus maioribusque ſuis didicerunt, vt virtute ſpectataque fide atque integritate, non dolo aut inſidiis nedum proditione contendant atque belligerent. Sueui autem & Lancearii illi ſunt, quorum auxilio & virtute inuictoque animo Reges Gallorum atque Gallicanus Heluetiorumque copioſiſſimus exercitus iam toties noſtris temporibus Apulia ſunt deturbati, fugati, & proſtrati: Errat & auctor ille Supplementi, vt alibi dixi, dum bellum Sigismundi Ducis Auſtriæ aduerſus Venetos narrat. errant & alii, ſiue de induſtria & adulatione veritatem ſupprimant. Nam & Petrus Marcellus de Venetorum Ducibus ſcribens, ita ait; *Conſpirauerunt namque omnes fere Germaniæ Principes aduerſus Venetos, qui ingenti Barbarorum exercitu comparato, nullo prius indicto bello, Atheſi apud Tridentum ſuperato, ſubito incurſu ad Rouerenſe oppidum caſtra poſuerunt.* O quanta iniuria veritati & rebus geſtis facta eſt, dum nemo non ſciat bellum fuiſſe ſolius Ducis Sigismundi, neque quemquam alterum Principem interfuiſſe, aut aliquo fœdere ſuum duxiſſe bellum! Sed quod ipſe prior, nullo prius indicto bello laceſſiuerit Venetos, ſcit totus mundus eſſe aliter factum. Nam præter hoc, quod Princeps fuit iuſtiſſimus & integerrimus, & nihil iniquum tale umquam cogitauerit, nemo etiam non nouit adeo fuiſſe pacis amatorem, vt niſi coactus illatum propulſare, numquam Venetis vel cuiquam mortalium bellum intuliſſet: E contrario vero Venetos agi præcipites dominandi libidine, pro qua nec fidem nec diuina humanaque iura penſi habere prædicantur vel maxime ab ipſis Italis. Addo autem alia inter ſe diſcrepantia, quæ ſcribunt Veneti de hoc bello. Subiungit idem Marcellus, *ad famam aduentus Germanorum tanto fuiſſe terrore perculſos Venetos, vt momento temporis ſine vllo maiori certamine in fugam verterentur, confractoque ponte Atheſis plurimi armati in aquas præcipitati cum equis vi fluminis abſorberentur, & Robertum Seuerinatem cum ſuis fere omnibus eodem furore perculſis in aquas demerſum concidiſſe.* Bergomenſis dicit, *ingentem fuiſſe Germanorum cædem*, cui & verba Marcelli refragantur & ipſa veritas. nullum enim detrimentum intulerunt Veneti. Qui enim fieri poteſt, vt ii qui ne vultum quidem Germanorum atque aciem fulgoremque oculorum ferre potuerunt, fugientes nondum bene viſos, ſtragem vllam edidiſſe credantur? vbi vllis in annalibus hoc lectum eſt? At noſtri fugientes & attonitos & ad potandum Atheſim feſtinantes Venetos conſecuti memorabili illos clade affecerunt. Dicitur & Antonius Sabellicus pariter cum ſuperioribus conſenſiſſe, & variis prœliis varia eſſe fortuna decertatum. Sed dicant quicquid velint omnes, Veneti defucare ſtudeant quibuscumque poſſint coloribus rem geſtam, nemo non nouit etiam in Italia cunctis prœliis ſiue leuibus ſiue iuſtis numquam Venetos ſuperiores, ſemper victos, captos, trucidatos, vel aquis ſubmerſos eſſe: veriſſimumque eſt epitaphium in ſepulchro Roberti Seuerinatis Tridenti;

Italiæ victor Seuerina ſtirpe Robertus
Sigmundum Auſtralem ſenſit in arma Ducem:
Ter proceres Veneti bello petiere Tridentum,
Ter victi, & victus ecce Robertus adeſt.

Baptiſta autem Mantuanus laudans vere laudandum & præſtantiſſimum rei militaris Ducem Robertum, eius in hoc bello fortiter res geſtas plus poetice quam hiſtorice ſcripſiſſe exiſtimatur. Et vt pateat quam parum probe

* *Lantzknecht.*

Digitized by Google

sint instructi de rei gestæ veritate, notum est Antonium Mariam Roberti filium, hominem proceritate & præstantia corporis atque animi magnitudine inter suos illustrem prouocasse ad monomachiam singulareque certamen quemcunque Germani vellent, natalibus tamen & nobilitate egregium: ex Germanis vero Ioannem Comitem de Sonnenberg, h. e. de Monte Solis, conditionem accepisse atque pro laude Sueuorum & totius Germaniæ fortiter pugnantem superiorem victoremque extitisse. Quod certamen Sabellicus enarrans dicit *ex Germanis fuisse Georgium Gombergium.* Qui quis sit, ego nescio. Sed vt concludam aliquando, quid splendidius, quid magnificentius aut maius ad gloriam Germanorum addi potest? quam paucis nostrorum copiis & nudis lanceaque tantum instructis militibus, robustis tamen viriumque & animi plenissimis pulsos esse, prostratos & cæsos copiosissimos Venetorum exercitus, ingentissimamque eorum cataphractorum manum, quorum equi operimento ferri munitiores nostrorum corporibus erant, nudorum Lanceariorum aspectum expauisse, ac ne primum quidem impetum aut congressum sustinere potuisse? Et profecto post degustatas iam frameas nostras postquam se ex fuga in tuta recepissent, ita trepidatum est totis castris, ita consternatus fuit maximus exercitus, vt optimum Ducem Robertum atque de Repub. Veneta meritissimum post abscessum Germanorum in vndis submersum quærere non auderent. quem tandem nostri pietate moti inuentum retulerunt Tridentum, ibique honorifice sepelierunt, subuersis tamen & fractis Venetorum signis. Postremo Supplementum iam sæpius nominatum falsissime narrat, Maximilianum nostrum Cæsarem Augustissimum ingressum ante aliquot annos Hungariam profligatum esse a Rege Vladislao. Nouit enim Hungaria & Germania vel vniuersus potius orbis præter hunc vnum Maximilianum Principem inuictissimum atque Christianissimum, postquam intrauerit Hungariam, obuia quæque strauisse, munitissimamq; totius regionis vrbem Albam Regalem maximis copiis instructam eo, quo aduenerat, die vel potius hora sine omni machina atque tormentis admotis, sed milite fossas profundas tranante atque muros integros propugnaculaque scalis ascendente fortiter oppugnasse atque cepisse, neque postea vidisse hostem vllum. quippe nostrorum virtute conterriti vniuersi regnicolæ se sponte Regi nostro summisissent, nisi ille militari tumultu suorumque seditione, dum inter se pedites & equites parum liberaliter æqualibusue portionibus parta spolia optimasque prædas diuisissent, domuitionem (vt verbo vtar Apuleiano) capere fuisset coactus. & cum post abscessum Regis sequenti æstate Hungari coadunatis viribus Albam Regalem & alia oppida oppugnata & capta repeterent, nostri, qui hinc inde in subsidiis oppidorum erant collocati, dum Regis aliis impliciti negotiis auxilium desperassent, nec diutius tantæ multitudini resistere possent, propterea quod infida erant omnia circumquaque nec commeatus vlterius suppeditaret, conuenientes & collecti, tametsi paucissimi, Germanica, tamen & innata virtute tantam hostium multitudinem adorti prœlium commiserunt victoresque erectis signis manuque potenti regnum exeuntes Hungaricum, in tuta sese receperunt. Habes igitur, Conrade Magnanime, luculentissimum argumentum ex paruo hoc laudum nostrarum epitomate, glorioſissimas fuisse res Sueuas atque Germanas, si scriptores habuissent: & e contrario maximam suspicionem magnam rebus nostris gestis antiquitus fuisse illatam iniuriam, dum parum integra veritate Itali, genus in suam laudem effusissimum, describant, quæ ipsi vidimus & scimus. In culpa harum rerum sunt Principes Germaniæ, qui si coluissent scriptores, neque eos esurire passi essent, reperissent plurimos, vti non dubito, qui pro vindicanda Germania ab omni obliuione atque defraudatæ laudis falsæque insimulationis iniuria omnem suam industriam atque ingenium intendissent. Sed dum illos Principes neglexerunt, neque iustis præmiis dignati sunt, factum est vt memoria eorum vna cum exitu vitæ extingueretur: & si quid egregium gesserunt, venerit in obliuionem, aut per externos sit omnino obfuscatum. Vale & me commendatum habe. Tubingæ, M. D. IV.

FELI-

Digitized by Google

FELICIS FABRI MONACHI VLMENSIS

HISTORIÆ SUEVORUM

Liber I.

CAPUT I.

Descriptio aliqualis nostræ terræ, & prouinciæ Theutoniæ, & nationis Sueuiæ.

EX dictis beati Hieronymi, & Orosii, & Bedæ, & ex commentariis Cæsaris, & ex Plutarchi descriptionibus, & magistri Vincentii Beluacensis, & Bartholomæi libro de Proprietatibus rerum, & aliorum de terris loquentium inuenio quatuor nomina prouinciæ nostræ. Dicitur Alemannia, & Germania, Theutonia, & Cimbria. Primum nomen trahit a sua origine: secundum a fecunditate glebæ: tertium a cultu & conditione: quartum a moribus populi. Et hæc quatuor nomina bene intellecta & etymologizata plene illius regionis descriptionem continent. Prima duo terræ conditiones demonstrant: alia duo hominum incolarum terræ mores indicant. Nam prima duo nomina in sua significatione immanitatem & magnitudinem ingentem importare videntur. nec frustra. Est enim Alemannia vel Germania latissima regio, complectens totum spacium, quod est inter Danubium & Rhenum fluuios, a fontibus eorum vsque ad maria, quæ ambo influunt: & vltra Transdanubium & Transrhenum sunt regiones & principatus Alemanniæ connumeratæ, & infra ostia Danubii protenditur per longum valde vsque ad Ripheos montes, qui sunt ad litus Oceani, qui tota Scythia Europæ Germaniæ magna pars est. Sicque Germania habet ab oriente Danubium, a meridie Rhenum, a septentrione & occasu Oceanum. In hoc autem spacio medio continentur multa regna potentissima, & principatus terribiles, & prouinciæ ac regiones amplissimæ, diuersi populi, variæ linguæ, gentes multæ, & nationes innumeræ. Quamuis enim capita & fontes illorum duorum fluminum, Danubii scilicet & Rheni, sint sibi propinqui in decursu, tamen terga sibi inuicem vertunt, & caudas longissimo spacio maribus diuersis infigunt: ille contra occidentem in mare Britannicum: iste contra orientem in pontum Euxinum. Addunt etiam aliqui omnes illas regiones Germaniæ, per quas flumina fluunt, quæ prædictis duobus fluminibns iunguntur: & ita multæ Galliarum regiones trans Rhenum, de quibus mittuntur flumina in Rhenum, erunt nostra prouincia; & multæ Transalpinæ regiones, vt est Hystria, Dalmatia, & aliæ quam plures Cisalpinæ regiones, quæ mittunt in Danubium flumina grandia. Est autem Germania duplex, scilicet superior, quæ se extendit a Moguncia vsque ad Alpes: inferior vero est circa Rhenum. Sed posset sic diuidi Germania, scilicet inferior, superior, & exterior. & illa est latissima, quia protenditur vltra limites Rheni, Danubii, & Alpium. ex quo autem Danubius & Rhenus sunt nostræ prouinciæ & terræ limites, & quasi sepes, quibus includitur Alemannia, placet nunc ambos describere fluuios, & originem eorum ac finem breuiter ponere.

CAPUT II.

De Danubio Germaniæ fluuio.

DAnubius fluuius Europæ permaximus in iugis Germanicis oritur monte Iraneauco vel Irammeo dicto, effusus in villa, quam nominant Theutonici *Dunoweschingen*, Latine Danubii lotio, quia ibi primo desub petra erumpens abstergit terram. Verum non longe super villam prædictam in Baccenis, id est, in Silua nigra, fons oritur, qui prædicto fonti iungitur, ex quo primum initium Danubii est. Est autem locus artus Danubii non longe a Rethicis Alpibus, a quibus Rhenus profluit, ex aduerso Augustæ Rauricæ oppidi Gallorum, quod hodie Basilea ciuitas est transrhenensis. Effluit autem ab occiduo in orientem, & per octo miliaria Theutonica propter paruitatem suam innauigabilis est usque ad Vlmam. ibi auctus Blauio & Hylaro fluminibus, & aliis fontibus & riuulis, nauigia onusta & rates abducit, & decurrens per innumerabiles labitur nationes, a sinistris linquens Germanicas, & a dextris Theutonicas & Pannonias. Et postquam plurimum sui cursus lapsus est, mutato nomine, quam statim Illyricum tangit, Hyster dicitur; sed postea nomine suo reassumpto suscipit in se Saum fluuium maximum iuxta Taurinum. Hic fluuius Saus tam poteater in Danubium ruit, vt eum obruat & nomine suo priuet, eique vocabulum suum Saus tribuat. post vlteriorem de-

Digitized by Google

curſum iterum ſuum primum nomen acquirit, ſicque ſexaginta maximis fluminibus auctus per ſeptem ora in Euxinum mergitur mare. Sunt iſta LX. flumina pene omnia nauigabilia. Dum autem mare influit, tanto impetu hoc fit, vt vltra LX. milia paſſuum infra amaras vndas dulcem quærentibus exhibeat hauſtum. Negotiatoribus noſtris multum commodum affert hic Danubius, qui a ciuitate Vlmenſi per ipſum in Bauaria, Auſtria, Pannonia, Walachia, & Bulgaria, &c. negotiantur, onuſtæque naues deſcendunt & aſcendunt tractu equorum cum ferro, vino, & aliis. Hunc fluuium noſtrum (dico Danubium) ſacratum veteres dicebant nauigatione Argonautarum. Cum enim Argonautæ primum nauigiis vſi ſint, tanto apud veteres * Græcos eorum nauigatio penſata fuit, vt maria & flumina ſancta æſtimarent, per quæ nauigia duxiſſent. Notum eſt enim legenti veterum hiſtorias, quomodo Jaſon miſſus a Rege Theſſaliæ in regionem Colchidis pro vellere aureo aſſumpſit omnem electam iuuentutem noblilium, ſplendidiſſimos genere, & fabricata ſibi oblonga naui ab Argo per indevirginatum mare cum ſociis in Colchos venit. Eſt autem Colchis regio Aſiæ ad ſeptentrionem inter pontum Euxinum & Caucaſum montem incluſa, & magna ex parte ad mare Euxinum pertendit, in qua iuga Caucaſi ad Ripheos montes torquentur, altero latere in Euxinum & Meotim deuexa, altero in Caſpium & Hyrcanium mare. In ea regione torrentes aurum ferunt, quod Barbari lanoſis pellibus excipiunt, vnde aurati velleris fabula conficta eſt. De quo vellere cum apud omnes eſſet fama, & propter periculum adire terram illam nemo auderet, Jaſon, vt dictum eſt, cum ſociis iter aſſumpſit, & de Theſſalia Macedoniæ ciuitate ad ſinum Pelasgicum maris Egei peruenit, ibique naui aſſcenſa per Helleſpontum in Propontidem, & inde per Bosforum in pontum Euxinum traiectus eſt, per quem longa nauigatione in Colchidem venit. Adepto autem ibi theſauro deſiderabili non rediit via, qua venerat, ſed per pontum vsque ad oſtia Danubii nauigauit, & contra impetum fluminis exiens per Danubium aſcendit, eumque totum ſacrum reddidit. In Taurinum autem cum veniſſet, derelicto Danubio Saum fluuium intrauit, & contra aquam nauigans de Alpione nauem ſubmiſit adiutorio ſociorum in Plabem fluuium, per quem in Adriaticum mare redierunt. Verum ſi fidelium hiſtorias reuoluimus, ipſum fluuium verius conſecratum inuenimus victoria Heraclii Imperatoris, & ſanguine infidelium in ponto Danubii effuſo, & ſanctæ crucis ac totius Orientis redemptione, & multorum milium gentilium in flumine baptizatione, ſicut habetur in Specul. hiſt. lib. 24. cap. 11. & 12. Hunc fluuium Leonardus de Vtino in quadrageſimali de legibus, ſerm. 42. connumerat *inter nouem nobiliſſima mundi flumina.* Aquas habet fœcundas, & piſces gignit optimos & grandes, ſcilicet ſturgiones & hauſones, carpones, barbulos, & ſingulariſſimos lucios. Sanæ etiam & medicinales ſunt aquæ Danubii. vnde nonnumquam infirmi eius balneatione curantur. Nauigatio huius fluminis rarò auditur eſſe inſecura, præterquam in Auſtria prope caſtrum Struden & eccleſiam ſancti Nicolai in alta rupe ſitam. vbi creditur in medio aluei eſſe vorago grandis, quæ ſorbet magnam fluminis partem, & niſi caute naues ducantur, etiam ipſa nauigia abſorbentur.

CAPUT III.

De Rheno fluuio.

RHenus, alius limes vel limbus Theotoniæ, fluuius celeberrimus noſtræ prouinciæ non longe a Danubii & Rhodani fontibus, & fere in medio eorum oritur ex Rethicis Alpibus, de quibus non longe abinuicem maxima & celeberrima totius Europæ flumina prodeunt, Italiam, Galliam, atque Germaniam abluentes, vt eſt Padus, Rhodanus, Plabus, Syler, Atheſis, Saus, Rhenus, Licus, Ynus, & Hylarus, &c. Rheni autem ortus eſt ex aſperrimis & ſcopuloſis montanis a pluribus fontibus in vallem decurrentibus, quæ & vallis Rheni nominatur. Altior tamen fons & primus eſt in vaſta ſolitudine ab hominum habitatione longius ſemotus, & e cauerna profundæ petræ erumpit, aquas habens frigidiſſimas, clariſſimas, viridemque colorem præferentes, & quadam, licet vix diſcerni poſſit, ſalſedine infectas. Dicunt autem, qui locum viderunt, ſupra rupes, de quibus ebullit, eſſe quædam vetuſta veſtigia ædificiorum, quæ multi opinantur fuiſſe..... aliqui templum Nympharum ibi ſtetiſſe credunt. Ego autem vtrumque credo: quia antiquitus gentiles ſolebant flumina Diis dicare aquarum. & illi Nymphæ, cui flumen ſacratum extitit, templum & phanum in loco originis ædificabant Naiades. Sed ceſſante errore illo Domini locorum de templis illis ſibi domus & caſtra fecerunt, quæ etiam iam in pluribus locis defecerunt. Fons autem ille defluens continue ex concurſu aliorum fontium augmentatur, & ſtatim nauigabilis efficitur, & Curienſem percurrens agrum deſcendit. Hic paruo adhuc effuſus curſu dum fines Nantuatium i. e. Conſtantienſium, attingit, duos facit lacus, Venetum ſcilicet & Acronium. ſic enim antiquitus nominabantur illi duo lacus, inter quos Conſtantia ciuitas eſt ſita, quos nos a ſitu nominamus, primum Superiorem, & ſecundum Inferiorem; vel a ciuitatibus in litoribus eorum ſituatis: vt, primum nominamus lacum Conſtantienſem a Conſtantia ciuitate; ſecundum dicimus Cellacenſem ab oppido quod dicitur Cella Rudolphi. vel nominamus lacum a dominis, qui hodie iuxta litus habitationes & caſtra habent, & olim forte dominium totius lacus obtinebant, qui dicuntur nobiles de Bodma,

* *Manuſcript. preces.*

Digitized by Google

ma, quod castrum Bodma super lacum est, & inde dicitur *Bodmarsee* lacus Bodmæ. Alii putant lacum ideo dici Bodmæ lacum propter nimiam profunditatem, quasi videatur carere fundo, quia fundus Latine *boden* dicitur Theutonice. Quare autem illi duo lacus nominentur Venetus & Acronius, ab Johanne Boccacio in tractatu de lacubus & fluminibus declaratur. vel quia duæ dictiones sunt Latinæ, opinari potest, hæc nomina his lacubus imposita a Latinis tempore quo Romani Reipub. orbis præerant. Tollebant enim sæpe a locis nomina barbarica, & Latina imponebant ad placitum eorum, sicut etiam populum latinizare cogebant. Et possibile est quod de Venetiana prouincia positi fuerint ad lacus gubernationem Veneti, a quibus & lacus nomen obtinuit, & quod Acronius fuerit nomen alicuius præfecti iuxta lacum inferiorem, qui lacui nomen suum eidem communicauerit. Lacubus autem sic per Rheni affluentiam generatis mox iterum effluere incipit per profundum alueum, & quieto cursu occidentem petit. Vbi autem impedimenta sui cursus inuenit, tam violenter in obuios scopulos suo impellitur impetu, vt vasto aquarum se frangentium rumore stuporem incutiat etiam longe existentibus, & terrorem generet videntibus. Nam inter oppidum Schafhusen & ciuitatem Basileam variis incitatus irritamentis montium coartatur rupibus, & adeo terribili fremitu fluctuat, vt homo astans nonnumquam putet sub pedibus suis terram moueri & tremere, præsertim infra Schafhusen, vbi Rhenus per præceps deorsum ruit tanto impetu, vt penitus nulla ibi valeant descendere nauigia. Et infra oppidum Loufenberg artatur petris, per quas adeo impatienter penetrans decurrit, vt præ furore & fremitu non aqua sed spuma albissima appareat. & per hunc districtum naues vacuæ funibus submittuntur, vel arte quorundam sine funibus deducuntur, qui artifices vitam pro pecunia exponunt periculo, vnde eis denegatur euchariſtiæ sacramenti communio, vt dicitur. Vtrumque modum submissionis nauium sæpe vidi. Post hoc supra oppidum Rinfelden alueo facto latiore de fundo prominent capita rupium vbique & nonnumquam in altum protensa stant, sicut gigantea corpora, sicque totus alueus rupibus & scopulis plenus aquis accurrentibus vndique impedimenta præstat, & quanto plura sunt impedimenta, tanto maiora sunt irritamenta; quæ aqua tanto conatu nititur euadere, vt mirum intuenti videatur, quod saxa perpetuos aquarum insultus sustinere valent. Cum tanto enim impetu impinguntur aquæ petris, vt longe sursum saliant, & nonnumquam altas rupes transiliant. Per hanc autem rupium siluam via nauium est curuissima, & arte haut dubium audacissimorum virorum inuenta primitus, per quam nemo nolens ducitur. Nam singulis diebus de superioribus regionibus naues magnæ onustæ hominibus & rebus aliis descendunt; sed antequam amnem ruposum intrent, litus petunt, & si cui placet, exire potest vel manere, & post finem rupium iterum ad litus naues ducunt & reassumunt eos, qui exiuerant. Dicitur autem locus ille Vncus inferni, vulgariter Theutonice *der Hellhagg*, quia sicut vnco subito res capitur, sic nauis pertransiens continue & sæpe raperetur, nisi vigilantissima arte custodiretur naucleorum. Sic ergo post illam aquæ offensam procedit adhuc atrox, spumansque amplo gurgite ad Augustam Rauricam vsque (dico Basileam) euoluitur, eamque per medium secans ciuitati & ponti plurimum, non manifeste sed quasi in occulto insidiatur. Ipsa enim Basilea crebris terræ motibus concutitur, & multum terrorem patitur. Vnde anno Domini M. CCC. LVI. vt de antiquis taceam terræmotibus, ruit quasi tota ciuitas, vt manifeste videtur in choro Prædicatorum, cuius testudo mansit stare, de qua tamen multæ peciæ ceciderunt & frusta, qua refectio superinducta cernitur. Me etiam ibi existente iuuene tres terræmotus fuerunt, & semper omni momento expectantur. Rhenus enim, de quo sermo est, quia petrarum illisionibus ab origine assuetus, cum iam petris careat, terram cauat, & ventis ac aquis subintrantibus terræmotus causantur. Credo autem hoc modo antiquam Rauricam Augustam defecisse, quæ supra Basileam stetisse in loco villæ Augst ruinis maximis cernitur, & thesauris quondam ibi quæsitis & inuentis proditur, cuius antiquum nomen nunc Basilea a descriptoribus sortita est. Eo etiam anno, quo primum terram sanctam intraui, inundatione facta Rhenus pontis partem abduxit, & Basilienses timore & expensis plurimum damnificauit. Inde autem consequenter Rhenus violentia posita placidus ac nauigabilis magis efficitur. Vnde a Colonia nauigiis ascendisse vsque Basileam sanctam Vrsulam cum suis sodalibus legitur. Verumtamen littora rodit & alueos sibi nouos continue quærit, & multa nocumenta infert. Vnde oppidi Noui castri *(Nuwenburg)* partem, quæ super litus situata fuerat, totaliter abduxit, domos muratas, mœnia, turres, & muros. Sic ergo per planum decurrens sæpe per multos alueos diuisus ante Argentinam congregatur, ita vt pons, licet longissimus, de littore in litus sit ibi factus; est que ille vltimus Rheni pons preciosissimus, non ratione materiæ, quia ligneus est, sed ratione quotidianæ innouationis, quia, ut dictum est, Rhenus mutat continue alueum, & fugit a ciuitate, quem nouis ædificiis oportet quotidie sequi. Vlterius autem Rhenus descendens grandes vrbes, Spiram, Wormatiam, & Mogunciam abluit. In Moguncia Carolus Magnus pontis opus egregium quingentorum cubitorum latitudinis per Rhenum extruxit; cuius tamen nunc nullum apparet vestigium. A Moguncia continenter Rhenus descendit, iterum montana Rincauiæ secat, susceptisque Mogano & Mosella fluminibus Coloniam a Tuico diuidit grandi spacio, per quod tamen ferunt pontem

Digitized by Google

insignem fuisse, cuius adhuc vestigia videntur Rheno paruo & claro existente. Postquam autem appropinquat Oceano, multis iam susceptis fluminibus in plures diffusus partes multas facit insulas ingentes, quarum tres a Frisiis, reliquæ a Sicambris, id est, Geldrensibus, & Holandininis, qui olim Battaui dicebantur, ac aliis feris nationibus incoluntur. Hiç fluuius sacratus est non Jasonis nauigatione sed sanctæ Ursulæ & XI. milium martyrum peregrinatione in agone martyrii in eo passorum iuxta Coloniam. Faciunt ergo ista duo prænominata flumina cum mari Britannico & Oceano septentrionali circulum ingentem pro prouincia nostra, & est quasi maior pars totius Europæ.

CAPUT IV.

De nominibus nostri territorii.

OPtaui videre aliquam Germaniæ descriptionem, sicut aliarum prouinciarum inueni, sed nullam reperire potui, nisi quædam breuia ex Isidoro & aliis, ex quibus & de experientiis propriis eam, quæ sequitur, non dico descriptionem, sed circumscriptionem comportaui. Positis enim ex circumscriptione duorum fluminum terminis terræ nostræ, videndum nunc est de ipsa prouincia infra illa duo flumina contenta, quæ cognosci faciliter potest, si eius nomina, quibus vocatur, considerentur. Dicitur enim Alemania, Germania, Theutonia, Cimbria, & Franconia. & hæc nomina significant quandoque totam illam prouinciam, quandoque vero significant solùm partem eius.

CAPUT V.

De Alemania.

ALemania est primum nomen nostræ terræ, secundum quod & gentes eam inhabitantes Alemani dicuntur. Dicitur autem Alemania a lacu Gebenensi vel Lausanensi, qui Lemanus nominatur, & populi iuxta eum habitantes Lemani dicebantur. Olim autem cum populus ille nimis cresceret, nec terra iuxta Lemanum eos capere posset, collecto grandi exercitu, natali solo derelicto, emigrauerunt quæsituri sedes. Venientes autem vltra Rhenum in regionibus Rheno & Danubio inclusis consederunt, & deserta illa colere ceperunt, & ita terræ illi nomen perenne attulerunt a suo loco, & Alemania dicta est a Lemano lacu. Alii dicunt, quod Lemanus etiam dicatur quidam fluuius terræ nostræ, a quo Alemania sit denominata. sed vbi fluuius ille sit vel in qua parte, inuenire non potui. Alii opinantur, quod a copia alimentorum dicatur Alemania, quasi alimenta habens *immania*, id est, maxima: vel quod eam inhabitantes indigeant magnis & multis alimentis. & vtrumque verum est. Nam terra fœcunda est & alimentorum ferax quasi vndique & quia frigida est regio, indigent inhabitantes eam multo alimento: vel homines ibi geniti, quia immanes sunt, alimentis multis nutriuntur. Alii dicunt quod ab Alania prouincia dicatur Alemania. Est autem Alania prouincia prima Scythiæ inferioris pertingens vsque ad paludes Meotidis, tangitque Daciam, quæ est pars Alemaniæ. A quo autem casu vel euentu regio ab illa nomen trahat, non inueni scriptum.

CAPUT VI.

De ratione nominis Germaniæ.

GErmania est aliud nomen nostræ regionis, quæ sic est dicta multiplici ratione, quæ habetur in virtute ipsius nominis. Dicitur enim a *germinando* & *immania*; vel a *germine* & *magno*; vel a *gero* & *magno*, quia gerit terra illa magnos & immanes nationes, magnitudine & multitudine ingentes; vel quia est terra germinatiua alimentorum multorum & immanium hominum, qui & proceritate, fortitudine, & arte bellandi, & animositate cunctos antecellunt. Hoc enim verum est, *si Germani essent vbique concordes, totum orbem domarent.* vel dicuntur Germani eo, quod continue crescant, nonvmquam suis limitibus contenti fuerint, sed vltra Danubium, & vltra Alpes usque in Italiam & Lombardiam creuerint, & vltra Rhenum in Sabaudiam & in Galliam se extenderint. vnde potior pars Galliæ Belgicæ Germani sunt lingua & moribus. & non solum antiquitus creuerunt, sed hodie crescunt ad omnem partem, & alienas sedes occupare quærunt. Dicitur etiam Germania a germine & mania, quasi germinans gentem maniam, id est, furiosam. Nam Germani ex ipso cœli rigore mores contrahunt, suntque indurati frigoribus, & ideo feroces sunt, animo indomiti, sæui, & iracundi, atque maxime bellicosi, sitientes sanguinem.

CAPUT VII.

De Theutonia.

THeutonia vel Theotonia est aliud nomen prouinciæ nostræ, quod quidam ei adinuenit a quodam vetustissimo tyranno, Duce quondam illius terræ de genere Theucri. siquidem Theucer & Aiax duo fratres, viri fortissimi, cum aliis Græcis arma sumpsere ad delendum Troiam in cuius captione Aiax occisus fuit. Cum autem Theucer sine fratre rediret, non fuit a suis receptus ciuibus, sed coactus cum vxore & filiis alias sedes quærere. ingressus est ergo Cyprum. ibi loco inuento pro se, filios suos longius a se eiecit, exilii sui damna in propriiis natis vindicans. De quibus .... Alpibus transcensis in has regiones venit, virque magni nominis & potentiæ euasit, & audito quod esset Theucri filius, patriam ipsam Theutoniam appellauere in perenne decus illius terræ, & in memoriam tam insignis

Victoriæ

victoriæ contra tantam vrbem, & tam nobiliſſimos & fortiſſimos tyrones, de quibus multitudo fugiens diuiſa per mundi prouincias, nepos Priami Regis Troiæ Francio, &c. in has noſtras regiones euaſit, & in Franconiam veniens ſibi nomen hoc tribuit, ſicque terra noſtra vetuſtiſſima nobilitate Troiana excellens facta ingenuo ſanguine præ cæteris pollet. Cæteræ enim regiones nobilitatæ ſunt per victos Troianos & fugitiuos; hæc autem per victos & victores. Sed mirum eſt apud me, qua pace Theucer cum Francione conuenire poterat. nec aliud video, niſi quod illi duo nobiles implacabiliter diſcordes infecto ingenuo ſanguine, furore incenſo, cauſam dederunt, vt inter Principes & nobiles Theutoniæ numquam ſit pax, ſed perpetuæ lites, diſcordiæ, & bella perſeuerent. Propter iſtam ergo antiquam Theutonicorum nobilitatem ſingulariter dicuntur Germani viri nobiles. vnde Panormitanus ſuper cap. venerabilem, dicit; *Theutonici dicuntur Germani, id eſt, viri nobiles.* Et hodie familiæ clariores & nobiliores per ciuitates Italiæ reputantur, ſi ex Theutonicis originem habuiſſe comprobatum fuerit. ſicut patet de clariſſima familia Gonzagorum ciuitatis Mantuæ, quam Supplementum Chronicorum dicit *ex nobiliſſimis ortam Theutonibus* in lib. 13. Et de familia nobili Suardarum e Germanis orta ciuitatis Bergomenſium. Sed & Venetiarum clariſſima familia, dicta Conterinorum, iactat ſe e Germanis ortam, dicentes quod Conterinus idem ſit quod Comes Rheni. Marchio etiam Montisferrati Alaramus emigrans a Theutonia in Italiam totius Italiæ dominatum adeptus eſt, eiusque progenies in tantum aucta, vt Reges ex ea conſurgerent. Nam Guilhelmus, dictus Longaſpata, Marchio Montisferrati a Balduino Leproſo VII. Rege Ieruſolimitano fuit ſubſtitutus in gubernatorem ſancti Regni, tradiditque ſibi ſororem ſuam Sybillam primogenitam Almarici Regis VI. Ieruſolimitani, ad quam mortuo fratre iure hereditario totum pertinebat regnum, cum qua vnicum filium habuit, quo nato Guilhelmus obiit, & Balduinus Leproſus Rex puerum Balduinum Wilhelmi & Sybillæ filium coronari in Ieruſalem in Regem fecit. Sed non diu puer ſuperuixit. Ex eadem etiam progenie fuerunt Reges Theſſaliæ & Domini Candiæ. Inſuper ex Theutonicis venit in Lombardiam & Italiam illa generoſa familia Malateſtarum vetuſtiſſima, de qua Italorum Chronici miras virtutes recitant. Eſtenſes etiam Marchiones, Turriani, & Carrarienſes ex Theutonicis donati ſunt Italiæ & Lombardiæ, & pene omnes præcellentes & antiquæ familiæ emerſerunt e Germania in Italiam. Et quod his præſtantius eſt Francigenarum vel Gallorum nobilitas omnis potentia & nomen ipſum Francia a Theutonicis ortum accepit. quod breuiter conabor oſtendere in loco, vbi de hoc nomine Francia dicendum veniet, vbi dicam quomodo ſunt primi & veri Franci, nec quondam aliqua nobilitas ibi erat ante ingreſſum Theutonicorum, quorum primi Reges Theutonici extiterunt, vt patebit. Sed & ipſe Carolus Magnus, in quem translatum eſt imperium a Græcis, Theutonicus fuit, per quem in immenſum nobilitati ſunt Germani, quamuis Galli vel Francigenæ negent eum fuiſſe Germanum. Quod autem Carolus fuerit Theutonicus, patet auctoritatibus & rationibus. Auctoritate quidem ſic habetur in cap. venerabilem, de elect. §. veris, & de iureiur. Romana in pn. clem. ſcilicet quod *imperium de Græcis in Germanos in perſona magnifici Caroli translatum eſt.* & in ſpec. hiſt. lib. 24. cap. 175. vbi habetur, quod *Carolus iuxta propriam linguam, id eſt Theutonicam, 12. menſibus & ventis nomina impoſuit.* Triplici autem ratione haberi poteſt, ipſum fuiſſe Theutonicum. prima ſumitur conſiderata perſona ipſius Caroli. Fuit enim Francus Germanicus de patre Theutonico, & matre Vngara. Id etiam habet communis aſſertio Germanorum dicentium eſſe locum natiuitatis ſuæ villam Ingelheim, quæ ad duo tantum miliaria diſtat a Moguncia. Fama autem communis probare videtur, præſertim in hiis quorum memoria non habetur, vt ff. de proba. l. ſi arbiter, & ff. de aqua pluu. ar. l. fi. in ſuam, §. item Labeo, cum concord. Vnde Gotfridus in Chron. hunc ponit verſum; *Natus in Ingelheim, cui Germanus pater, Vngara mater.* Idem habetur ex Chron. Euſebii. Dedit etiam Carolus Theutonicis quaſdam leges in ſuo idiomate, quæ adhuc habentur. Ex quibus colligitur Carolum Francum fuiſſe Germanum, & translatum Imperium ad Reges Francorum in Germanos. Hii enim Germani, quibus Troiani Franci primo commixti fuerant, proprie dicti ſunt Franci. Galli vero ex eis nati, non Franci ſed Francigenæ ſunt dicti, vt patebit infra. Secunda ratio ſumitur conſiderato initio & origine regni Francorum. Licet enim omnes nationes ab Aquitania vsque in Bauariam fuerint de regno Francorum, origo tamen regni fuit ex Germania, vt patebit infra de Francis Troianis: & ita imperium quamuis dicatur eſſe translatum a Græcis in Francos, non tamen Francigenas, ſed in Francos Germanos, a quibus regnum Francorum ſumpſit exordium. Tertia ratio ſumitur ex diuiſione regni longe poſt mortem Caroli, quia Lotharius & filii ſui, apud quos manſit portio Germaniæ, apud eos manſit imperium, & non apud Reges Galliæ nec Italiæ, ſicut clare ex Chronicis habetur. Ex omnibus hiis patet nobilitas Theutonicorum ex antiqua origine Troianorum & Francorum Imperatorum, & quoniam nomen hoc Theutonia a Teucro Troiano venit, a quo & Turcos prodiiſſe quidam ferunt. Alibi legi, quod prouincia noſtra dicta eſt Theutonia a quodam tyranno in ea regnante dicto Theutomodo vel Theudolo vel Theutobaldo. Alii in hoc nomine non ponunt u. ſed o. dicentes Theotonia, cuius nominis etymologiſatio eſt bona & terræ noſtræ ſatis appropriata. Dicitur enim Theotonia a *theos* quod eſt timor, &

Digitized by Google

tonos terra, quasi timor terræ. Quæ enim est terra, quæ non paueat animositatem Theotonicorum? quæ gens? quæ Theotonicos non timeat? Vel Theotonia dicitur a *theos*, quod dicitur Deus, & *tonos*, concordia & terra, quasi terra Deo concordans. Nam inter omnes Catholicos meliores & deuotiores sunt Theotonici, diuinis maxime affecti. Vnde in dies construunt ecclesias, & monasteria multiplicant, præbendas sacerdotum constituunt, & mira faciunt ad Dei cultum. Vnde in ea sunt ditissimi episcopatus, & regalia monasteria, & hospitalia habundantia, canoniæ & præbendæ pinguissimæ, ita ut quasi potior & maior terræ pars cedat in Ecclesiæ & ministrorum eius vsum. Ab eo enim tempore, quo Theotonia fidem suscepit, semper in deuotione ad Deum permansit, & in obedientia ad sedem Romanam. Susceperunt autem Theotonici sub Gregorio II. prædicante eis Bonifacio Archiepisc. Moguntinensi anno Domini DCC. XIV. vt dicunt Chronicæ. quamuis longe ante hoc tempus fides Christi eis fuisset prædicata, & ab aliquibus regionibus Theotoniæ suscepta, anno tamen præfato confirmationem in fide Theotonia suscepit. Verum quia regio Germanica latissima est, secundum supra positam dimensionem, & multas habet vastas regiones gentesque ferales, æstimo vsque in hanc diem Christi fidem non vndique susceptam. Nam post Bonifacium Carolus Magnus Saxones & Westfalos coegit prœliis religionem Christi accipere, relicto idolorum cultu, ad quem dum sæpius relaberentur, nec iusiurandum aduerterent, vt metu pœnæ rebellionem compescerent, instituit gloriosus Princeps in Westfalia iudices occultos, quibus potestatem dedit, vt quam primum deieraſſe aliquem comperissent, aut fregisse fidem, aut aliquod aliud flagitium commisisse, mox illum supplicio afficerent, vbi primum comprehendi posset, nulla citatione præuia aut defensione præmissa. Elegit ad hoc viros graues & recti amantes, quos plectere innocentes haut verisimile fuit. Terruit ea res Westfalos & alios Theutonicos, ac demum in fide continuit, cum sæpe in nemoribus & proceres & mediores viri laqueo suspensi inuenirentur, nulla accusatione prius audita. Quærentibus tamen causam, constabat fregisse fidem, aut magnum aliquod scelus commisisse, qui necati reperiebantur. Id *iudicium* vsque ad nostram perdurat ætatem, vocaturque *vetitum*. Qui ei præsunt, *Scabini* appellantur, quorum ea præsumptio est, vt per totam Germaniam iurisdictionem extendere velint. Secretos habent ritus & arcana quædam, quibus malefactores indicant ea, quæ nondum quisquam repertus est, qui vel precio vel metu reuelauerit. Ipsorum quoque Scabinorum magna pars occulta est, qui per prouincias discurrentes criminosos notant & inferentes iudicio accusant probantque vt eis mos est. Damnati describuntur in libro & minoribus Scabinis committitur executio. Reus ignarus suæ damnationis, vbicumque repertus fuerit, supplicio afficitur. Degenerauit autem hoc iudicium. nam & viles aliquæ personæ admittuntur, & ciuilia negocia tractare audent, quibus erat solum de infidelitate & criminalibus permissa potestas. Hoc ergo metu multæ Theutonicorum prouinciæ ad fidem inductæ sunt per Carolum Christianissimum. Et quanquam glorioſus Imperator multum admodum fidem Christi auxerit in toto terrarum orbe, totam tamen Germaniam suam inducere ad fidem nequiuit. Nam Pruteni gens barbara & idolorum cultrix vsque ad Fridericum Imperatorem eius nominis Secundum fuit. Sub eius imperio cum amisissent Christiani Ptholomaidam siue Acon Syriæ ciuitatem, fratres ordinis Theutonicorum sanctæ Mariæ a Ptholomaida fugati in Germaniam rediere, viri nobiles & rei militaris periti. qui, ne per otium marcescerent, Fridericum accedentes Prussiam Germaniæ magnam partem Christi cultum spernere dixerunt & conuicinos Christianos incursionibus & prædationibus vexare, & tantum petierunt vt imperiali auctoritate concederetur sibi compescere gentem illam barbaram. Annuit Princeps, prouinciamque dicti ordinis fratribus perpetuo iure possidendam tradidit, si eam armis acquirant, & quas voluere litteras sub aurea bulla concessit. Milites ergo illi sumptis armis breui tempore omnem Prussiam ceperunt, & barbaros ecclesiæ iugo subiecerunt. Ex illo autem tempore lingua Theutonica introducta est, & cultus Christi gentibus imperatus in terra illa pluribus de post annis decursus. Iidem milites Domini Theutonici ingressi Liuoniam prouinciam vltimam Christianorum, eam armis quæsiuere & Christi sacramenta suscipere coegerunt, cum esset antea gentilis & idola coleret. Iungitur autem hæc prouincia Ruthenis ad septentrionem, & eam alluit ab occidente mare Baltheum, quod plerique veterum Oceanum esse putauere, estque incompertæ magnitudinis. Hæc terra nec Græcis nec Romanis cognita fuerat prius, sed Christiana religio hanc orbis partem nostro generi aperuit, quæ fortissimis gentibus detersa barbarie mitioris vitæ cultum accepit. Similiter & Lituania parum ante Concilium Basilienſe ad Christi fidem fuit inducta. Est autem Lituania late patens regio Polonis connexa ad orientem, palustris ferme omnis & nemorosa. Ad Lituanos æstiuo tempore difficilis transitus est palustribus aquis cuncta obsidentibus. Hyems præbet aditum a strictis gelu lacunis. Mercatores super glaciem & niuem iter faciunt plurium dierum cibaria in vehiculo ferentes. nulla certa via: meatus, sicut in mari & in petrea deserto, siderum cursus ostendit. Rara inter Lituanos oppida, neque frequentes villæ. Opes apud eos præcipuæ, animalium pelles, quibus nostra ætas Zobellinis, hermelinis, vechinisque nomina indidit. Sermo gentis Sclauonicus est. latissima enim est hæc lingua, & in varias diuisa sectas.

Ex

Digitized by Google

Ex Sclauis enim alii Romanam ecclesiam sequuntur, vt Dalmatæ, Croatini, Carni, & Poloni: alii Græcorum sequuntur errores, vt Bulgari, Rutheni, & multi ex Lituanis: alii proprias hæreses invenere, vt Boemi, Moraui, & Basnenses, quorum magna pars Manichæorum imitatur insaniam: alii gentili adhuc cæcitate tenentur, quemadmodum multi ex Lituanis idola colentes. horum magna pars æuo nostro ad Christum conuersa est per quendam Hieronymum dictum de Praga, virum vita & scientia præclarum. Hic Hieronymus, cum iam anno Domini M.CCCC.XXIX. fuisset Boemia hæresi Hussitarum corrupta & inualescere inciperet, fugiens pestiferum virus in Poloniam transiuit, vbi acceptis litteris a Rege Vladislao commendaticiis prædicaturus Euangelium Christi ad Witoldum principem in Lituaniam penetrauit, multosque populos Witoldi fauore fretus ad salutiferam Dei Christi fidem conuertit. & inde vocatus a Iuliano sancti Angeli Cardinali ad Concilium Basilienſe vt de rebus Boemicis consuleret. Hic mira solebat narrare de Lituanis, quæ pene incredibilia videbantur, quæ Papa Pius, cum in minoribus esset, asserit ab eius ore audiuisse. Cuius, vt asserit Papa Pius, hæc ad eum narratio fuit. *Primi, quos adiit ex Lituanis, serpentes colebant. patresfamilias suum qnisque in angulo domus serpentem habuit, cui cibum dedit, ac sacrificium fecit in feno iacenti. Hos Hieronymus iussit omnes interfici, & in foro adductos publice cremari. Inter quos vnus inventus est, qui maior cæteris, quem sæpe admotum ignis consumere nullo pacto valuit. Post hos gentem reperit, quæ sacrum colebat ignem, eumque perpetuum appellabat, & sacerdotes templi materiam, ne deficeret, ministrabant. Hos super vita ægrotantium amici consulebant illi noctu ad ignem accedebant. mane vero consulentibus responsa dantes vmbram ægroti apud ignem sacrum se vidisse aiebant. Quæ cum se calefaceret signa vel mortis vel vitæ ostendisset. victurum ægrotum facies ostensa igni; contra si dorsum ostendisset, moriturum portendit. Hunc ignem licet multa difficultate Hieronymus dissipauit, & Christianos mores induxit. Profectus Hieronymus introrsus aliam reperit regionem, in qua gens Solem colebat, & malleum ferreum raræ magnitudinis singulari cultu venerabatur. Interrogati sacerdotes, quid ea sibi veneratio vellet, responderunt olim pluribus mensibus non fuisse visam Solem. Quem Rex quidam potentissimus captum reclusisset in carcere minutissimæ turris. signa Zodiaci deinde opem tulisse Soli ingentique malleo perfregisse turrim, Solemque liberatum hominibus restituisse. Dignum itaque veneratu instrumentum esse, quo mortales lucem recepissent. Risit eorum simplicitatem Hieronymus inanemque fabulam esse monstrauit. Deinde processit, & alios populos adiit, qui siluas Dæmonibus consecratas venerabantur, & inter alias vnam cultu digniorem putauere, quibus prædicans imperauit vt siluam succiderent. vbi populus cum securibus affuit, nemo erat qui sacrum lignum contingere auderent. Prior itaque Hieronymus assumpta bipenni excellentem quandam arborem detruncauit. Tunc secuta multitudo alacri certamine, alii serris, alii dolabris, alii securibus siluam deiciebant. Ventum erat ad medium nemoris, ubi quercum vetustissimam & ante omnes arbores religione sacram, & quam potissime sedem esse putabant, percutere aliquandiu nullus præsumpsit. Postremo, vt est alter altero audacior, increpans quidam socios, quod lignum rem insensatam percutere formidarent, eleuata bipenni magno ictu cum arborem cedere arbitraretur, tibiam suam percussit, atque in terram semianimis concidit. Attonita circum turba flere, conqueri, Hieronymum accusare, quod sacram Dei domum violari suasisset: neque quisquam amplius ferrum exercere audebat. Tunc Hieronymus illusiones esse Dæmonum affirmans, quæ deceptæ plebis oculos fascinauerat, surgere, quem cecidisse vulneratum dixi, imperauit, & nulla in parte læsum ostendit, & mox ad arborem adacto ferro adiuuante multitudine ingens onus cum magno fragore prostrauit, totumque nemus succidit. Erant in ea regione plures siluæ pari religione sacræ, ad quas dum Hieronymus amputandas pergit, mulierum ingens numerus plorans atque eiulans Vitoldum Regem adiit, sacrum lucum succisum conqueritur, & domum Dei ademptam, in qua diuinam opem petere consueuissent: inde pluuias, inde soles obtinuisse: nescire iam quo in loco Deum quærant, cui domicilium abstulerunt. Concurrit ad accusandum Hieronymum demum omnis multitudo, quorum fletibus Rex motus litteras Hieronymo traditas reuocauit, & Hieronymum de prouincia exire compulit.* sicque in ea parte populus in errore idololatriæ mansit usque in hanc diem. Non minori fatuitate laborabat populus in Liuonienſi prouincia ante conuersionem eorum, sicut recitat Bartholomæus de propriet. rerum cap. *de Liuonia.* Sic ergo Lituania, quæ est regionis nostræ prouincia, numquam ex toto fidem recepit. Sed & in terris nobis cognitis Christi fides quasi noua plantatio paululum ante nos florere cepit. Nam inter Heluetios vallis quædam est populosa, quam nominant Subsiluanam, vulgariter Vnderwalden, supra Lucernam, vbi dicunt antiqui, quod patres eorum viderint homines illius generationis, qui primo Christi fidem receperunt. vnde dicunt fuisse acerrima prœlia inter Lucernenses & Subsiluanienses propter disparem cultum, quia Lucernenses dudum receperant fidem ante Subsiluanienses. Ex Legenda sanctorum patere potest, quod Theotonia non simul eodem tempore est conuersa, sed successiue vna natio longe post aliam, suntque Theotonici vltimi conuersi ad fidem, & feruentiores omnibus, vt Domini sententia verificaretur Matth. 20. *Erunt nouissimi primi, & primi nouissimi.* Nec dico hoc vt tantum commendem nostram regionem, sed vt veritati manifestissimæ testimonium perhibeam. Transeat homo ad quamcumque mundi plagam, videbit statim extra Theotoniam remissionem & intermissionem cultus diuini, & omnium, quæ ad fidem pertinent, quandam quodammodo corruptionem. Vnde aliquando, dum in Italia essem, & apud Italos prudentes Theotonicorum religionem in fide commendarem supra cæteros, dicebant *non esse mirum Theotonicos deuotiores esse cæteris, quia noua scoba bene scobat: sic nouus fide melius credit, sicut noultius in monasterio deuotior est quam monachus.* Iuste ergo dicitur terra nostra Theotonia, quasi

Digitized by Google

terra Deo concordans vel Deo concordata per fidem. Dicitur etiam Theotonia a theos quod est timor, & tonos terra, quasi timor terræ, & Theotonici quasi terræ metuendi, & hoc propter singularem quandam fortitudinem & audaciam prœliandi. Sed hoc quæso, non me, sed eloquentissimum Æneam Siluium laureatum poetam, & postea Pium Papam, audiamus in oratione ad Principes Alemanniæ, qua inducit eos ad repugnandum Turco. Inter alia sic dicit; *Græcorum, inquam, scripta vos Germanos Theucros vocant, ex quibus est Romanorum origo. At mihi seu noua consideranti, seu vetera mente repetenti, inter omnes nationes, quas bello idoneas iudicant, nulla expeditior, nulla fortior, nulla peritior vel audentior, quam vestra videtur. Vobis homines, vel equi, vel arma, vobis pecuniæ sunt. Nulla ratio tam grandis sub cœlo est, quæ habeat Deos appropinquantes sibi, sicut adest vobis Dominus Deus noster. Et vbi, obsecro, tot clarissimi Principes, tot generosi proceres, tot fortissimi equites, tot potentes ciuitates, tot diuitiæ, tot auri, tot argenti, tot ferri mineræ? vbi tanta populi multitudo, tanta iuuentus, tantum animi, tantum roboris? Germaniæ fines, vt veteres tradunt, ab oriente Fiscella fluuius & Hungariæ limes fuere: ab occidente Rhenus, a meridie Danubius, a septentrione Oceanus & mare Baltheum, quod Prutbenicum dicere possumus. Nunc quantum extra hos terminos possideatis, ipsi videtis. Vos Angliam, pulsis Brittannis, occupatis: vos Belgarum Heluetiorumque fines, eiectis Gallis, obtinuistis: vos Retiam & Noricum inuasistis: vos usque in Italiam pedem extendistis: vos Vlmerigros, qui nunc Prutheni vocantur, ex manibus infidelium detraxistis, soli ex alienis in vestro solo Boemi sedent potentissimi & nobilissimi populi. sed & illi vestro imperio parere se aiunt. Vos igitur magni, vos bellicosi, vos potentissimi, vos fortunatissimi, ac Deo accepti Germani estis, quibus adeo fines extendisse licuit, & super omnes mortales Romanæ potentiæ datum fuit obsistere. Nam terrarum ille calcator omnium & orbis domitor Iulius Cæsar, quamuis subactis Gallis sæpe Rhenum transiuerit resque maximas in Germania gesserit, bellicosam tamen & asperam Sueuorum gentem dimisit indomitam. Augustus Octauianus, cui & Parthorum & Indorum Reges munera miserunt, qui vnus omnium Romanorum fortunatissimus creditus est, nullibi vnquam, nisi apud Germanos, succubuit. Longum esset referre, quas intulerint Romanæ Reipub. molestias Germani, qui, etsi Romanorum fortunæ aliquando cesserunt, postea tamen & ipsi de Romanis, de Gallis, de Hispanis, de Hungaris, deque aliis diuersis gentibus sepenumero triumpharunt: nec Romani, dum rerum potirentur, res magnas sine Germanis auxiliantibus peregerunt, quorum tanta in bello virtus, tanta in domo fides fuit, vt Cæsarei corporis custos cohors ex Germanis potissime legeretur. Mementote ergo operum patrum vestrorum, Generosi proceres, & ponite ante oculos vestros illustria facta maiorum: recolite quotiens progenitores vestri cum magnis exercitibus Alpes Italiæ transiere. Aistulphum Longobardorum Regem Stephano Papæ molestum Pipinus Francus Germanus cobercuit: Desiderium eius prouinciæ Regem Adriano Papæ insultantem Carolus Magnus compescuit: Romanos Formoso Pontifici rebelles Arnolfus edomuit: Berengarium, qui se Regem Italiæ iactitabat, vocatu Iohannis Papæ Otto primus magno bello contriuit. Referre quidem grauius fuerit, quotiens vestri antecessores pro Romana ecclesia, pro fide catholica, pro salute communi decertauerunt. Illi quidem, dum parato & forti animo Christianam religionem tuentur, Romanum imperium ad se traxere.* Et alia multa prosequitur in eadem oratione Papa Pius in præconium Theutonicorum. Ferunt Plinium & Samonicum Historicos aliqua magnalia de Germanis scripsisse, quæ antiquorum negligentia interiere.

CAPUT VIII.

Francia vel Franconia dicitur Alemania.

FRanci nonnumquam ab auctoribus nominantur Germani, quamuis id nomen modo totum translatum sit in Gallos, quos Francigenas dicimus, & quod dicuntur Franci a nobis Germanis habent. Dicuntur autem Germani Franci ratione originis, ratione actionis, & ratione ingenii & decoris. Primo dicti sunt Germani Franci ex origine. Nam, vt refert Eusebius in Chronica sub gestis Æneæ, *cum Æneas Frigiæ Rex amplificatus fratribus esset, de eis egressa est progenies per multas regiones vagando cum vxoribus & liberis, & ex se Regem elegerunt nomine Francionem, cum quo transeuntes multis gentibus intulerunt molestias. Tandem autem in Europam venientes inter Danubium & Rhenum consederunt, territorium suæ sedis Franconiam nominantes.* Alii dicunt Francionem Priami Regis Troiæ nepotem Hectoris filium post destructam Troiam cum populo multo inter Danubium & Rhenum sedem sibi collocasse, & terram Franconiam nominasse, & populum Francos. Alii dicunt, quod anno Domini CCC. LXIIII. regnante Valentiniano gens quædam dicti Alani occupauerunt loca iuxta paludes Meotidis. Protulit autem Imperator edictum, vt quæcumque gens Alanos a paludibus repelleret decem annis a tributis libera esset. Sycambri autem contra Alanos procedentes eos eiecerunt, & liberalitatem promissam acceperunt, propter quam libertatem Franci dicti sunt, quia *Francus* Latina lingua idem est quod liber. Finitis autem decem annis, cum nollent tributum soluere, mouit Imperator contra eos prœlium, & eiecti de suis sedibus in Germaniam transfugerunt, nec alicui tributarii esse volebant, sicque nomen Francum obtinuerunt propter libertatem. Ab hiis descenderunt Reges Franciæ, de quibus longa contexta est historia, & Germanis nomen Francum dederunt. Secundo a fortibus gestis Germani dicti sunt Franci. Nam *Francus* Græca lingua idem est quod fortis & ferox, & quia Germani fortes & feroces sunt, dicti sunt a Græcis Franci, & hodie omnes Alemani per Græciam & per Syriam dicuntur Franci. Tertio Germani dicuntur Franci ab ingenio, subtilitate, & decore. Lingua enim Theutonica *franczig* idem est quod inuentiuus vel subtilis aut comptus moribus vel vestibus. vnde ironiæ vulgares aliquem nominant *Francz*, qui est incompositus & immorigeratus, sicut etiam stultos

Digitized by Google

ſtultos nominant *ſapientes*. Sunt ergo Germani Franci, quia ingenioſi & ſubtiles forte ex reuolutione facti ſunt. Olim enim nec ſcientia nec eloquentia Germaniam ornabant. Vnde cum patres vndique ſtudia & vniuerſitates ordinaſſent per regiones, Germaniam tanquam non capacem contempſerunt, & nullum in ea locum pro ſtudio ordinauerunt. Sed quid accidit? Reuoluto cœlo & mutatis temporibus, alia rebus diſpoſitio indita eſt, vel antiqua condicio reuenit. Hodie enim gens Alemanica, olim groſſa & inamabilis reputata, rationem acuit, artes inuenit, ſtudia inſtituit, & ſubtilitate ac ingenio plurimum pollet. Vnde ante ducentos annos in tota Germania nulla vniuerſitas fuit, quarum tamen iam ſunt plurimæ noſtro æuo inſtitutæ, in quibus nutriuntur Theologi, Iuriſtæ, Legiſtæ, Artiſtæ, Rethores, & Oratores; nec eſt villa quæ careat magiſtro vel baccalario, & tamen iuuentutis meæ tempore pro monſtro habebatur magiſter vel baccalarius, & inter mille clericos non reperiebatur vnus, qui ſaltem vidiſſet Vniuerſitatis alicuius locum. Reuixit in Germania ſcientia & eloquentia, & ex conſequenti quoque ingenioſæ artes, vt picturæ & ſculpturæ. Amant enim ſe artes hæ adinuicem. Ingenium pictura expetit, ingenium eloquentia cupit non vulgare, ſed altum & ſummum. Mirabile dictu eſt, dum viguit eloquentia, viguit pictura, ſicut Demoſthenis & Ciceronis tempora docent. poſtquam cecidit facundia, iacuit & pictura. Videmus picturas & ſculpturas ac ſcripturas ducentorum annorum nulla prorſus arte politas, nec hominum ſed monſtrorum portentorumque facies. Scripta illius ætatis rudia ſunt, inepta, incompta. priſcis vero ſeculis Apellim, Zeuſim, Policretum, Phidiam, & Praxitelem magnos fuiſſe comperimus; & de ſtatuariis, ſculptoribus & pictoribus Dorem Lidum. De Praxitele dicit Plinius, quod in ciuitate Cnydo fecerit imaginem Veneris de marmore mira arte toto orbe terrarum memorabilem, ad quam videndam multi quotidie aduentabant. Nicomedes autem Rex cupiens eam a Cnydiis emere, totum æs ciuitatis Alexandriæ, quod erat ingens, diſſoluturum repromiſit. Sed ipſi omnia prius perpeti maluere, quam ab ſe ſimulacrum alienare, quia illa imagine Praxiteles ciuitatem nobilitauerat. Huius imaginis amore ferunt captum quendam, cum delituiſſet noctu, ſimulacro cohæſiſſe, eiusque cupiditatis fuiſſe indicem fœdam maculam repertam in abhominabili idolo. Hæc autem idcirco recitaui, ne quis putet ſcientias & artes ex nobis eſſe, quia teſte Salomone Eccleſ. 1. *nihil ſub cœlo nouum, nec poteſt quisquam dicere, ecce hoc recens eſt.* Vnde Æneas Siluius in Epiſt. ad Gregorium recitat ſe inueniſſe in monaſterio S. Galli in Sueuia *antiquiſſimos libros ornatiſſime conſcriptos, quorum auctores fuerunt Theutones*, de quo mirabatur, quia ſuis temporibus nihil eloquentiæ & ſubtilitatis erat in hiis terris. Fuerant enim abſcondita, eloquentia, pictura, ſculptura, & alia ſubtilia in Italia. Vnde primo poſt Franciſcum Petrarcham, qui obiit anno Domini M. CCC. LXX. emerſerunt litteræ; poſt lotum ſurrexere pictorum manus. utramque ad ſummum iam videmus artem peruenisſe, & in Germania picturas & ſculpturas in ſummo vigere; in Italia vero eloquentiam radiare. Nam anno Domini M. CCCC. LIX. ars imprimendi libros in Germania primum enata eſt a * quodam de Moguncia in eadem vrbe. qua arte nulla in mundo dignior, nulla laudabilior, nulla vtilior ſiue diuinior & ſanctior eſſe potuit. In cuius quidem laudem quidam hos cecinit verſus;

O felix noſtris memoranda impreſſio ſeclis
Inuentore nitet vtraque lingua tuo.
Deſierat quondam totum quod fundis in orbem,
Nunc paruo doctus quilibet eſſe poteſt.
Omnes te ſummis igitur nunc laudibus ornent,
Te duce quando ars hæc mira reperta fuit.

Cum hac diuina arte etiam vſuales ſunt melioratæ, vt fabrilis in omni metallo, in omni ligno, & in omni materia, in quibus Theutonici adeo induſtrii ſunt, vt per orbem fulgeant eorum labores. Vnde ſi quod opus præcipuum quis fieri vult in metallo, lapide, ligno, ad Germanos mittit, quibus Deus æuo noſtro ... ... Vidi ego aurifabros, gemmarios, latomos, & carpentarios Theutonicos inter Sarracenos mira facientes, & inter Græcos & Italos artibus præcellentes, ſcilicet de ſartoribus, & ſutoribus, & muratoribus. Nam anno præterito Soldanus Rex Ægypti mirabili muro orienti ſtupendo artificio cinxit portum Alexandrinum, conſilio, induſtria, & opere cujusdam Theutonici nati, vt dicebatur, de Oppenheim. Et, ne longius hiis immorer, Italia omnium totius orbis regionum celeberrima, frumento repleta, panem delicatum, ſanum, & delectabilem non habet, niſi a piſtore Theutonico coctum, qui arte & induſtrioſo labore ignem domat, calorem temperat, farinam æquat, ut leuis, tenuis, & delicatus panis fiat: quem ſi Italicus coquat, ponderoſus, compreſſus, inſanus & inſipidus creatur. Vnde Dominus Apoſtolicus & quique magni terrarum Prælati, Reges, Principes & Domini panem vel raro manducant, niſi Theutonica arte confectum. Non ſolum autem noſtrum vſualem panem bene percoquunt, ſed paximacios vel biscoctas pro cibo marino vel bellico adeo artificialiter parant, vt Domini Venetiani in publicis furnariis paximacios non niſi Theutonicos habeant. & coctos longe lateque per Illyricum, Macedoniam, Helleſpontum, Græciam, Syriam, Ægyptum, Libiam, Mauritaniam, Hiſpaniam, Galliam, & vſque ad Orchades inſulas & Britannicas, ac ad Germanicos portus circumferant ſuis marinariis comedendos vel

* *Ab Joan. Gutenbergio Argentoratenſi, ordinis equeſtris, qui eam Moguntiæ excogitauit atque exercuit. Sunt qui Joan. Gensfleiſchium Moguntinum auctorem conſtituant. puto, quia primus a Gutenbergio edoctus.*

Digitized by Google

alienis vendendos. Industriosissimi & optimi in omni genere musicorum iam sunt in Theutonia multiplicati, adeo vt omnibus prædictis regionibus spectacula iocunda præbeant tam in diuinis officiis quam in nuptiis & conuiuiis, in ecclesiis & theatris. Quæ gens hodie tanto bellandi ingenio pollet, vt Germanica. Nam supra hoc, quod ex natura bellicosi sunt, industriosissimi sunt ad inuadendum & ad repugnandum, & apparatus bellicus apud eos copiosissime inuenitur, quem in communi archanali & in singulis domibus adeo munde conseruant, & diligenter etiam tempore pacis custodiunt, ac si esset res sancta & diuina. Omni autem die excogitantur noua arma bellica cum mirabili ingenio apud Teutones. Sed & hoc terribile tormentum, quod bombardam nominant, ab vno Theutonico inuentum esse dicit Iacobus Philippi in supplem. Chronic. Quæ ciuitas Italiæ, Franciæ, Hispaniæ, Angliæ, non cupit habere Germanos tempore bellorum, qui acies ordinent, machinas instruant, tormenta ponant, arma proportionata diuidant, & reliquum exercitum animent. Anno Domini M. CCC. LXVII. dum quateretur Italia grauibus bellis; excogitata fuerunt multa ingenia bellica a Theutonicis soldatis, inter quæ * bombardæ in lucem prodiere, quas nec Græcos contra Troianos, nec Romanos contra Sueuos, nec Assirios contra Iudæos credimus habuisse: quia legenti euentus antiquorum bellorum patere sit bombardas nondum fuisse inuentas, imo ante paucos annos pauciſsimæ erant bombardæ, & pauci bombardarii; nunc vero indies augmentantur, in tantum vt quando procedendum est ad bellum, procedit integra rotta bombardariorum. Sed & alia instrumenta bellica, quæ omnia tam defensiua quam inuasiua sunt, per Germanos emendata & mutata, ita ut antiqua armatura, antiquæ machinæ, hastæ, arcus, balistæ, lanceæ, & cætera sint penitus inutilia. Quam industrii sint Theutonici circa mercantias & in negotiationibus, non latet nisi eum, qui alienas regiones non vidit. Vagantur enim per totum pene vniuersum, vel propter mercantias, vel propter labores & suas artes, vel propter prœlia sequenda, vel propter ammirationem volentes videre alienas regiones, vel propter loca sancta, reliquias, & indulgentias. Vbicunque diuerteris in mundo, Theutonicos reperies. Ex quibus omnibus liquet, quod non est imputandum stultitiæ Theutonicorum, sicut quidam eorum inimici faciunt, quod tot doctrinæ morum & vestimentorum, & tot mutationes & nouitates quotidianæ sunt per Germaniam. Cum enim perlustrent orbem, hoc, quod vnicuique placet, de moribus & vestimentis visis in aliis regionibus inducit suo loco; & quod alibi est antiquum, apud eos est nouum. nec putandum est, esse aliquid in moribus siue honestis siue turpibus inter Theutonicos, quod alibi non reperiatur. Si quis expertus est, vidit in vna ciuitate vestitos ciues aliquos more Italicorum, aliquos more Gallorum, Hungarorum, Turcorum, & sic de aliis. Detruncationes enim vestimentorum, excisiones, & mulierum circa pectoralia denudationes, & huiusmodi omnia ex Flandria & Gallia veniunt; quamuis ipsi Theutonici ex se multa adinueniant circa talia. Vnde hoc manifeste consideraui, quod Italici, quantum possunt, mores Theutonicorum in vestitu & aliis imitari cupiunt, & præsertim in bellicis rebus.

CAPUT IX.

De Cymbria.

CYmbria etiam, præter nomina Germaniæ prædicta, nominatur ipsa Theutonia. Sic enim ille Plutarchus expertissimus populos Theutonicos *Cymbros* nominat. Est autem idem quod decorus *Cymbrus*, quia per Germaniam decori & pulchri homines, quia non patiuntur molestias Solis, qui decolorat facies hominum aliarum regionum. Ad omnem enim plagam sunt homines vel nimio calore adusti, vel nimio frigore contracti, & vtrumque turpem reddit hominem. Vnde in aliis regionibus feminæ fucis vtuntur, dealbant, & colorant facies, caput ornant mercatis crinibus vel candido lino pro capillis circumducto. Sed in regione nostra non fit communiter, nisi ab hiis quibus natura commune gentis beneficium negauit, seque sperni & minus amari considerant vel timent. Vel Theutonici dicuntur *Cymbri* propter comam & barbam. Olim enim omnes Theutonici longis vtebantur barbis ac capitum comis, & præsertim illi qui habitabant in Chersoneso Cymbrico & in Scandia insula, qui quondam egressi de sedibus suis Italiam ceperunt, & *Longobardi* dicebantur a longis barbis, quod nomen etiam terræ communicatum fuit, & *Lombardia* vocata. Verum cum Cymbri vel Longobardi aliquamdiu in Italia morati fuissent, imitati mores Italorum barbas raserunt, sicque rasura barbarum de Italia in Alemaniam fuit inducta. Vel Germani dicuntur *Cymbri*, & Germania *Cymbria* ex proprietate illius nominis, quæ per eius etymologizationem habetur. Nam *Cyn* idem est quod cum, & *bria* mensura, quasi cum mensura debita omnia agant. Vel dicitur a *cymba*, quod est vas poculorum, & *bria* mensura. vnde & pocula dicuntur *Cymbria*, quia multa genera poculorum inuenta sunt in Cymbria: vnde ex eo, sicut Italici derident Theutones, dicitur Germania *Cymbria* propter excessiuam potationem Theutonicorum, quia secundum eos Cymbria dicitur a *cyn* quod est grandis mensura, & *bria* plenum, quia *briago* apud eos ebrietas est. Inculpant enim nos omnes per circuitum nationes, & præcipue Italici de

* *Excogitata a Berchtoldo Nigro Theutonico Monacho Franciſcano, vt quidam tradunt. Is Anno 1389. exuſtus propterea fuit iuſſu Wenceslai Imp.*

Digitized by Google

de multa potatione a frequenti ebrietate. Et verum dicunt: sed non vniuersaliter de tota Germania. sunt enim in plerisque prouinciis Germaniæ temperati homines. sed illa regio, quæ est Chersonesus Cymbricus inter Oceanum Germanicum & Oceanum Sarmaticum ad mare Baltheum, quæ & Dacia dicitur, nutrit potatores eximios, & omnes regiones per circuitum excessiuis potationibus vacant vsque in Saxoniam, & ad partes inferioris Alemaniæ, de quorum excessibus tota Germania & temperati Germani deridentur in remotissimis partibus. sicut sæpe expertus sum. Peregrinantur enim Romam frequenter, & per vias & in hospitiis vino ingurgitati inebriantur, sicque omnem Germaniam despicabilem & exosam reddunt. Ideo quando Italicus Theutonico contumeliam vult inferre, dicit sibi; *Thediſco briago*, id est, Theutonicus ebrius. In fine descriptionis Germaniæ hoc notandum. Illa quinque nomina, Alemania, Germania, Theutonia, Francia, & Cymbria, quandoque totam regionem significant cum omnibus prouinciis & nationibus; quandoque vero aliquam regionis partem, sicut Cymbria dicitur solus Chersonesus Cymbricus, a quo sæpe tota Germania denominatur. *Chersoneſus* enim vel *Cherronneſus* breui descriptione communi conceptu refertur ad omnem terram intra geminos sinus pelago inclusam, quæ terrestri potest adiri itinere vel abiri. vernaculo sermone nostro appellatur *Cornu*; & quandoque acies, instar pyramidis iacentis, ad interiora maris penetralia a terra immittitur. Latino vero sermone dicitur *peninſula*, hoc est, insula continenti ex vna parte contigua. Talis est Dacia, quam Ptolomæus Cymbrorum Chersonesum dicit, quæ Germaniæ portio est, quam quondam Cymbri tenuerunt. Et quia res Græcorum & Romanorum turbauerunt, dilatatum fuit eorum nomen per vniuersam Germaniam quondam, a quibus etiam arbitrantur *Cymerium* vocari Bosphorum, quasi Cymbricum, eo quod Cymbri latrocinando incertis errabundi sedibus ad paludem vsque Meothim militiam agitarint, & inde de palude Meotho in pontum Euxinum ascenderunt, & medio aquarum brachio, quo palus ponto coheret, nomen dedere. vnde vsque hodie dicitur mare Cymericum vel Cymbricum. Iam vero Chersonesum Cymbricum Daciam vacamus Latine, Theutonice vero Marchiam Danorum, *Demmarck*. Cristenes Daciæ, Sueciæ, Gothiæ, & Norwegiæ Rex, vir in primis Christianus, anno Domini M.CCCC.LXXIV. Romam veniens sacro Cardinalium senatu obuiam prodeunti a Sixto Pontifice miro honore exceptus est, atque rosam auream, quam Pontifices Romani quotannis dominica Lætare vni ex Principibus Christianis largiri solent, dono accepit. Itaque vt Iason ex Græcia pro aureo vellere Colchidem, sic is ex Norwegia Rex Romam proficiscens distantia dupla aureo munere onustus domum rediit, quam deinceps aliquot annis celebrate vitæ pulchre adornauit. Hoc etiam nomen Francia quandoque tota dicitur Alemania, imo totam quasi Europam hodie Sarraceni nominant Franciam. aliquando vero nominat solum vnam portionem Germaniæ, quam nos Franconiam dicimus, vel Orientalem Franciam, quam alluit Mœnus fluuius. Theutonia communiter sumitur pro tota regione; aliquando tamen solum pro parte continente Franconia & Bauaria. Germania etiam communiter totum significat, sed tamen sepe pro parte, quam incolunt Sueui, accipi inuenimus. Alemania autem quandoque solum Beccenis siluam cum Brisgaudia nominat, frequentius tamen totam regionem designat. Ex hiis nunc habemus aliqualem Germaniæ non descriptionem sed circumlocutionem quandam, ex qua faciliter in Sueuiæ circumscriptionem processus erit.

CAPUT X.

Circumlocutio Sueuiæ.

SVeuia, pars magna Germaniæ, sic nominata a Sueuis populis, de Sueuo monte in eam regionem, quæ nunc Sueuia dicitur, progressis. Est autem Sueuus ab ortu Solis Germaniæ initium faciens, & cum permaximus sit, Cymbrorum vsque promontorium protenditur, & ab hoc Sueui nuncupati sunt. Hic mons non est moles singularis, sed condependet cathenæ mundi, de qua sepe supra facta est mentio, sicut & nostræ Alpes, Carpatus mons, & Riphei montes & Hyperborei. Æstimo autem hunc montem partem esse Carpati, qui respicit vno cornu Pannoniam, alio vero pontum Euxinum, vel coheret monti Venetio, qui contra Sarmaticum Oceanum protenditur, cuius Oceani sinus e diuerso montis protensus sinus Veneticus dicitur, & populi Venetici iuxta habitantes vicini Sueuis. vel forte erat vnus populus istius differentiæ, quod habitantes iuxta Veneticum sinum dicebantur Sueui. Nec æstimet quis montum Sueuum propinquum esse Sueuiæ, sed remotissimum ad orientem retro Hungariam in Scithia Europæ. Vetustissimis autem temporibus, dum terra adhuc non esset repleta habitatoribus, in locis, vbi homines habundabant, conueniebant in vnum qui singulares sedes habere optabant, & a suo natali solo emigrabant. Sic Sueui a monte Sueuo recesserunt, & hanc nostram regionem desertam reperientes colere cœperunt, eamque Sueuiam nominauerunt a se. Porro cum lacum Constantiensem reperissent, eum Veneticum nominauerunt a sinu Sarmatici maris, qui Veneticus dicitur, propinquus monti Sueuo & soli natiuitatis eorum, & populum iuxta lacum illum superiorem habitantem nominabant Venetes. Lacum autem inferiorem Acronium nominabant a fluuio, qui terram Venetam alluit & in sinum Veneticum decurrit, cui nomen est Chronon, de quo Acronius venit. Hæc clare in tabula octaua Europæ Ptolomæi

lomæi videntur. Sic ergo ex hiis habetur, quod eſt mons quidam in Scithia Sueuus dictus, cuius cornu deſcendit vsque ad promontoria Cherſoneſi Daciæ, qui in dextera parte habet ſinum Sarmatici maris, quem nominant Veneticum, & populum in littoribus habitantem Venetes, ibique decurrit fluuius dictus Chronon per Venetes in ſinum Veneticum, ita quod ſupra Venetes eſt mons Sueuus, a quo emigrauit quondam populus, ſeque inter Danubium & Rhenum recepit, & terræ ſuum nomen dedit, & aquis nomina ſuarum aquarum attulit, dicens lacum maiorem Veneticum, quem tamen nominamus Venetum, & minorem Acronium a fluuio præfato. Sueviæ autem ſitus hic eſt, & illi ſunt veri termini illius terræ. ab ortu Solis habet Danubium cum Bauaria: ab occaſu habet Rhenum cum Alſatia: a meridie iugera Alpium cum Italia: a ſeptentrione habet Franconiam cum inferiori Germania. Eſt autem duplex Sueuia, inferior ſcilicet, quæ protenditur contra Rhenum; ſuperior, quæ contra Alpes porrigitur. Vtraque eſt terra bona, fructifera; vinifera, habetque centum pagos ſecundum Iſidorum, & ciuitates munitiſſimas, oppida, caſtella, caſtra, villas, campeſtria & montana, amnes & flumina, nemora multa, prata & paſcua, ſiluas ingentes, ferarum & beſtiarum vtilium greges, de cuius montibus metalla fodiuntur, & de eius aquis ſales coquuntur. Eſtque terra ipſa populoſa, fortis, audax, gens bellicoſiſſima, procera corpore, flauo crine, venuſta facie, & decora ſpecie, diſertæ eloquentiæ, ſynonymis vtens & dictionibus ac verbis præ aliis Theutonicis habundans, voce clara & tubatis ſonans cantibus, gaudiis cum parcitate victus vacans, ſplendida veſte & frequentibus balneis vtens. Vnde etiam prouiſum eſt, vt in terra eorum ſint multi fontes calidas medicinalesque aquas ſcaturientes. *Sunt* etiam *Sueui rationabiliores Alſatis, nobiliores Bauaris, iuſtiores Brabantinis, ditiores Fraconibus, deuotiores omnibus aliis Germanis.* Porro de antiquis Sueuis dicit Ptolomæus, quod *laudem maximam putabant quam latiſſime a ſuis finibus vacare agros, & vaſtatis circum ſe finibus ſolitudines habere, ita quod vna ex parte ab eis circiter milia paſſuum ſextenta agri vacare dicebantur, obprobrium virtutis exiſtimantes expulſos agris finitimos cedere, nec quemque prope audere conſiſtere.* Tantum autem multiplicabantur antiquitus, vt ſingulis annis in qualibet ciuitate, villa, & domo, media pars egredi neceſſe haberet, ſicque egreſſi alias ſibi ſedes conquirerent. ſicque diuerſas regiones deleuerunt, easque ſibi ad habitandum aptauerunt. Vnde plurimum opinio eſt, quod Suiceri ſiue Suitenſes, qui alias nominantur Sueſii, a Sueuia ſint exorti. Quantam autem fortunam in rebus bellicis gens iſta habuerit æuo noſtro, non eſt qui ignoret, eorumque fortitudinem Reges, Principes, nobiles, & communitates cum detrimento vitæ, terrarum, & aliarum rerum perſepe experti ſunt. Formidabiles enim facti ſunt omnibus totius Europæ Regibus, eorumque amicitiam procul valde exiſtentes Reges & Principes habere precibus & muneribus ſatagunt, quamuis ſint ruſtici & alendis pecoribus dediti, ſemperque in ſeruitute Principum & Ducum Auſtriæ ac nobilium aſtricti, præter iam ad centum annos, quibus iugo ſeruitutis abiecto proprium regimen pro ſe aſſumpſerunt. Quæ autem cauſa fuerit, quod ruſtici illi a ſuo naturali Domino ſe ſubtraxerint, non aliam opinor fuiſſe, quam tyrannicum regimen Dominorum, & grauamina iniuſta nobilium, & exactiones pecuniarum, & tributorum aggrauationes, & huiuſmodi, quibus moti coniurationem fecerunt, & in dedicatione cuiuſdam villæ, ad quam multi nobiles & Dominorum officiales vna cum ruſticis congregabantur, conglobati ruſtici in nobiles præſentes & in officiales irruerunt, eosque iugularunt in platea vbi choreizabant. Caſtra etiam occiſorum ceperunt & combuſſerunt, aliasque villas & ruſticoſam plebem ad ſe attraxerunt, & indies augmentabantur, in tantum vt oppida & ciuitates oppugnarent, contra quos Duces Auſtriæ exercitus ducentes parum profecerunt. Vnde anno Domini M. CCC. LXXXVI. apud Sempach prœlio commiſſo inter exercitum Ducis Auſtriæ Lupoldum & Suitenſes interfectus fuit Dux, poſt cuius interfectionem exacerbati Duces Auſtriæ & nobiles contra Suitenſes, illique magis animati & armati, multis annis terra prœliis vexata inquietabatur, & Suitenſes conualeſcebant & creſcebant in tantum, vt totam Heluetiam, hoc eſt, terram inter Conſtantiam & Baſileam a montanis & ſedibus eorum vsque ad Rhenum obtinerent. Videns autem Archidux Auſtriæ Sigiſmundus, quod terram, quæ adhuc ei ſupererat, & Rheni ciuitates inter Conſtantiam & Baſileam tueri ſolus non poſſet, deſcendit in Spiram, & Principum Alemanniæ inuocauit auxilium contra Suitenſes. ſed dum non inueniſſet, impignorauit omnem terram ſuam, quam in Alſatia & Briſgaudia habebat, & Nigram Siluam & ciuitates Rheni Duci Burgundiæ Carolo, qui tunc ad augmentandum ducatum ſuum vehementer aſpirabat, & res bellicas ſtrennuiſſime gerebat, in tantum vt formidini Regibus & Principibus Galliæ & Germaniæ eſſet. Cum autem Dux Carolus regionum illarum eſſet factus Dominus, miſit præfectum in patriam Petrum de Hagenbach militem, virum vtique nobilem & perſonatum, ſed crudelem & inhumanum. qui cum multos turbaret, & nec nobilibus, nec ciuitatenſibus, nec communitatibus, nec Suitenſibus deferret, omnium animos in ſui odium concitauit. Vnde factum eſt, vt quos nemo vnquam concordare poterat, tyrannus illius præfecti concordes faceret. Eo enim communi omnium conſilio condemnato & decapitato in Briſaco Dux Auſtriæ Sigiſmundus Suitenſes in ſuam recepit gratiam, & concordatis partibus illis contra Ducem Carolum Burgundiæ, qui in Alſatiam & Sueuiam conatum faciebat,

Digitized by Google

faciebat, multa gesserunt prælia. Tandem autem anno Domini M. CCCC. LXXV. a Suitensibus superatus & fusus obtruncatus est. Sic ab eo tempore vsque nunc Archidux Austriæ & Suesii siue Suitenses aut Suiceri in amicitia & pace manserunt. quamdiu autem pax maneat, Deus scit. Volui ergo hic de Suitensibus loqui, quia Sueuorum filii sunt, & ab eis originaliter descenderunt. vnde hodie inter Sueuos computantur, & nomen eorum eos esse Sueuos prodit, quia dicuntur Suesii. Vulgus autem communi locutione improuide exprimens posuit i pro e, nominans eos *Suisios* vel *Suiceros*. Mos enim est in Suitensium locutione, vt vbicumque Sueui vtuntur a, ipsi dicunt e; & vbi Sueui habent e, Suiceri habent i, vt in plurimis. Sicut autem Suesii siue Suiceri a Sueuis sunt, sic creduntur Suecii, qui ad mare Baltheum sunt in Suecia, esse a Sueuis emissi, sic & Suedi in Suediam. Quamuis enim Sueuia sit terra bona, tamen feminæ eorum tot pariunt fœtus, quod terra non potest eos nec hodie nutrire. Vnde fit vt quasi in omnibus Germaniæ nationibus sint Sueui. Transmittit enim Sueuia omnibus sacerdotes & scolares: nec est natio forte sub cœlo, de qua tot sacerdotes, scriptores, musici, rectores scolarum, & huiusmodi sint, sicut de natione Sueuiæ. Est etiam tota Brisgaudia & Alsatia plena Sueuis rusticis, qui nisi essent in Alsatia, non possent rustici de terra illa nati mediam partem montanorum colere, sicque media pars Alsatiæ deserta esset, si Sueui in eam se non diffunderent: & quod vinum Alsaticum illud nobile iam per mundum longe lateque circumducitur, beneficio Sueuorum vinitorum fit, qui quotidie in montanis noualia fodiunt, & vineas augmentant. Et non solum in Sueuia, sed in omnibus prouinciis, etiam extra Germaniam, vbi vina crescunt, Sueui vinitores reperiuntur. Similiter omnibus transmittunt clicentes & armigeros, Quis Rex, quis Princeps vel Dominus est etiam in remotissimis regnis, cui non Sueui aliqui seruiant? In seruitio Dominorum Venetorum per insulas & portus maris inueni quam plures Sueuos armatos in custodia maris seruientes. Sed & feminarum genus apud Sueuos delicatum & formosum adeo multiplicatur, quod pene in omnibus regionibus euagantur mulieres de Sueuia, seruientes hominibus in cura domestica, & maxime in cultu Veneris, cui adeo affectæ sunt, vt præpositæ reliquis primum locum in sacris Veneris habeant. aliæ tamquam cum Venere Adonidem quæsituræ per mundum discurrunt. quem cum diu in publicis lasciuiis quæsitum non inuenerint, mox abdita petunt & Adonidem desideratum apud Mineruam, Dianam, Vestamque castissimas Deas, quærunt; quæ eas dirigunt ad suos sacerdotes, responsis eorum certificandas. Ingressæ autem ædiculas sacerdotum, statim quem numquam inuenire Venus poterat, Adonidem latitantem conspiciunt, seque ardenter expectantem. Ad quem mox complexum vt ceperint, Vulcanus superueniens inuisibilibus & indissolubilibus cathenis, vt Martem & Maiam, captos tenet, & in seruitutem Veneris reponit, vt & ipsi Mineruæ, Dianæ, & Vestræ sacerdotes, casto earum spreto sacerdotio, sacris fungantur impudicissimæ Veneris. Hiis Sueuorum euagantes feminæ vacant. Sed pudicæ, virtuosæ, & bonæ, quarum maior est numerus, vel thoro immaculato se tradunt, vel in monasteriis se concludi faciunt, vbi non Mineruæ castitatem, sed Mariæ cœlibatum custodiunt. Vnde indubitatum est apud me, quod in toto orbe non sint tot virginum monasteria, tot iuuenclarum incluſoria, tot beginaria, in tam paruo districtu, sicut in Sueuia ad decem miliaria per gyrum ciuitatis Eslingensis: & non solum in Sueuiæ degunt monasteriis, sed aliarum regionum replent cœnobia virgines de Sueuia. Sicut enim, vt comparationem improportionatam faciam, omnia aliarum regionum lupanaria habent feminas de Sueuia, sic omnia pene monasteria procul existentia habent virgines Sueuigenas, & delictæ ac vtiles monasteriis sunt plus quam aliæ, propter bonam naturæ dispositionem. Vnde nonnulli de alienis regionibus, scientes femininum genus in Sueuia esse multiplicatum, in eam regionem veniunt, & feminas nummo mercantur, easque abducunt, vel ad seruiendum in cura rei familiaris, quia laboriosæ & agiles ac fideles sunt; vel in cura rei illicitæ, quia amabiles sunt & delicatæ; vel in cura rei diuinæ & in monasteriis, quia sanæ, robustæ, & rationabiles sunt, beneque vociferatæ præ aliis mulieribus, & magis deuotæ. Hæc omnia experti sciunt sic se habere. Porro de Sueuorum potentia dicit Isidorus, quod *Sueui maximum dominium consueuerunt habere in Germania ab antiquissimis temporibus*, & maxima semper viguere fortitudine, nec quicquam celebre gestum est per Germanos, nisi ad Sueuorum instigationem, qui semper ceteros Alemanos & Theutonicos ad suam flectere studuerunt intentionem. Vnde Cæsar Iulius quarto Commentariorum tale dat eis testimonium, dicens; *Sueuorum est gens longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium.* ex quo accidit, vt omnia insignia bella Theutonicorum Sueuis ascribantur & multa, quæ Sueui gesserunt, Theutonicis in communi imponuntur; & persepe laudabiles Sueuorum victoriæ Gallis attribuuntur. quod sic accidisse æstimo, quia in bellis Sueui vsi sunt Gallis, vel quia scriptores Gallorum gloriæ magis quam Sueuorum erant. Quia autem maximam Germaniæ partem Sueui incolunt, Theutonicis omnibus Sueuorum attribuuntur, nec faciunt scriptores differentiam inter Sueuiam & Franconiam, sed pro vno computant populo. Multa bella gesserunt ante Domini incarnationem cum Romanis & aliis finitimis. Vnde cum Romani Consules orbem subiugarent, & passim gentes rebelles interficerent, Theutomodus seu Theudolus Rex Theutonum assumptis Sueuorum copiis

Digitized by Google

copiis & aliorum finitimorum, ingressi sunt in Italiam, vt eam delerent, & Romanum imperium extinguerent, & discurrentes maximas cædes & strages fecerunt. Fecerant autem sibi de curribus præsidium, & cunctam prædam & in eum comportabant ad vxores & filios, quos secum duxerant, vt si meliores sedes inuenirent, illic remanerent. Cum igitur res sic transiret, Marius Consul exercitibus superueniens superauit. Porro matronæ CCC. & aliæ Theutonicorum, Sueuorum, & Cymbrorum feminæ, cum didicissent viros suos superatos seque captiuandas, primum Consulem deprecatæ sunt, vt templo Cereris ac Veneris in seruitium traderentur. quod cum non impetrarent, pudicitiæ suæ curam agere cogitauerunt. vnde paruulis suis primo ad saxa collisis cunctæ sese ferro ac suspendio peremerunt. Alia vice Theutones & Cymbri integris copiis Alpium niues emersi Italiæ plana peruaserant. Itaque cum rigidum genus diu blandioribus auris, poculis, cibis, ac lauacris emollirentur, tandem superuenere Romani virosque in bellum traxerunt, acrique certamine eos superauerunt, quorum prægrandis coniugum numerus ad sarcinas erat pudicitiæ sacræ & constanti proposito laudandus, quinimo extollendus præcipue. Vt enim mulieres illæ Theutonicæ audierunt suos fugisse viros & interemptos, non virorum secutæ sunt fugam, sed plaustris, quorum grandis illis erat copia, in formam valli redactis, stulto sed animoso consilio præustis fustibus, lapidibus gladiisque libertatem suam castimoniamque tutare quam longius possent dispossuere. Sed acie facta, aduenientibus Romanis militibus, cum non diu obstitissent, sensere quam in vacuum conatus disponerent, & ob id si possent inire cum Imperatore concordiam petiere. Erat enim illis infixum animo, si viros, si sedes, si vitas, si substantias omnes pugna perdidissent, vna saltem qua possent via libertatem & pudicitiam seruare suam. Idcirco postulauere vnanimes non fugientium virorum pacem, non in patriam redire suam, non vt sua restaurarentur auro damna, sed vt omnes Romanis virginibus Vestalibus iungerentur. Quod cum honestissimum visum foret & sincerę mentis testimonium, nec impetrassent, succensæ furore persæuum iniere facinus. Nam ante omnia collisis in terram paruulis atque peremptis, vt illos qua poterant via iugo seruitutis subtraherent, nocte eadem inter vallum a se conseptum, ne & ipsæ in dedecus castitatis suæ & victorum ludibrium traherentur, laqueis omnes lorisque mortem constituere sibi, nec prædæ aliud ex se præter pendentia cadauera auidis liquere militibus. Cædibus præfatis Theutonum peractis, constituere quidem manere in sua terra & exercitus Romanorum expectare, & cum eis in suo sole conflictum, si venirent, habere. quod & fecerunt. Nam, vt dicit Æneas Siluius; *Calcator, inquit, terrarum omnium & orbis domitor Iulius Cæsar, quamuis subactis Gallis sepe Rhenum transiuerit, resque maximas in Germania gesserit, bellicosam tamen & asperam Sueuorum gentem dimisit indomitam, quousque quasi vltro se potentiæ Romanorum subderet, inducta Cæsaris oratione ornatissima.* Reperi enim in quadam historia Theutonico sermone conscripta, quod dum Cæsar Iulius deuictis Gallis Germaniam Rheno transito iuxta fines Vbiorum, id est Colonienſium, ponte facto accepit gentem in Germania, (Sueuos videlicet) quæ ceteros Germanos longius a se propelleret, vt patet in quarto Commentariorum Cæsaris, & neminem timeret: qui cum eis congressus ab inferiori ascendit contra eos. sed cum non proficeret, rediit ad pontem Rheni a se factum, eoque transmisso per Galliam Belgicam ascendit & in Italiam venit, collectoque grandi exercitu Italorum & Gallorum Sueuos a superiori parte vincere conatus est, & Alpibus transcensis in capite Sueuiæ iuxta Alpes populum cædere ceperunt & vastare agros. Quod vt Rex Sueuorum audiuit, collectis copiis obuiam Cæsari occurrit. Conuenerunt autem vtræque legiones in Colle Leporum, quem vulgares nominant *Hasenbuchel*, non longe ab oppido Fiesen Augustensis diœcesis, in quo corpus sancti Magni quiescit, ibique durum valde bellum commissum est vsque ad amborum cornuum non dissipationem sed debilitationem, nec illis nec istis cessit victoria. Separatæ ergo sunt ibi ab inuicem legiones, & ad aliam congressionem se parauerunt. Condicto autem prælio iuxta flumen Licum, qui Augustam Vindelicam alluit, quem vulgares *Lech* nominant, multis horis bellatum, multisque sanguis supra modum effusus hinc & illinc neutrum cornu aliud confringere valuit. Tertium deinde bellum indicunt sibi partes iuxta ciuitatem Mundelhaim, ibique coeuntes atrox & miserabile prælium committitur, horrendum auditu. Euellebant sanguinolentas ex corporibus suis sagittas Sueui, ac truncatis manibus in hostes irruerunt, nec prius animam exhalabant, quam occisorem ipsi occidissent, & quidam hostes confossi & onusti telis inter Romanos currentes necem suam vindicabant. Videns autem Cæsar Sueuos vinci non posse, nisi lugubri & cruentissima victoria, & quod iam non in spem victoriæ, sed in mortis vltionem toto nisu ac desperato animo tenderent, contraxit manum vitæ suorum & aduersariorum deferens, iudicans tam imperterritam gentem non extinguendam sed conseruandam pro imperii Romani singulari gloria, & quos dura inuasione vincere non potuit, dulci persuasione aggressus est. eloquio enim mirabili pollebat, & quos nulla arte vincere valuit, prudenti eloquio in sui perduxit amorem. Affatus ergo populum eius lingua materna, quia multarum gentium nouit linguas, eorum commendabat strennuitatem, eosque multa gloria dignos prædicabat. sed & senatus Romani benignitatem, ac ceteras virtutes dulcissima oratione explicabat, sicque inuincibiles Sueuos vicit, & dextris datis custodes capitis sui ex eis elegit,

Digitized by Google

elegit, eisque ducem vnum ex ſuis amicis conſtituit. Compoſitis ergo rebus per Sueuiam aſſumpſit exercitum ſuorum non paruum, & cum eo contra ceteras nationes aggreſſus omnia ad imperium Romanum duxit multis commiſſis bellis. Sicut autem in inferiori Germania pontem fecerat per Rhenum, vt cum Gallis contra Sueuos procederet, ſic in ſuperiori pontem fecit, vt cum Sueuis contra rebelles Gallos tranſiret. Iuxta pontem illum oppidum ædificauit, ibique aliquot diebus & menſibus conſedit, & ideo oppidum hodie vocatur Cathedra Cæſaris, vulgariter *Kayſerſtul*. Decem autem annis deſudauit Cæſar maximis laboribus ad imperii Romani dilatationem, totaque Europa obtenta cum triumpho & gloria ad vrbem proficiſcebatur. Sed dum vrbi proximus eſſet, non fuit qui victori occurreret, imo & portæ vrbis clauſæ erant ex imperio ſenatus, a quo decretum erat, vt in vrbem numquam, niſi dimiſſo exercitu, veniret. Hoc Cæſar grauiter tulit, Sueuosque & cæteros Germanos & Gallos aduocauit & robuſtiſſimum exercitum apud Rauennam congregauit, cum quo Romam hoſtiliter contulit. At vero Pompeius & omnis Romanorum ſenatus creſcentibus Cæſaris viribus trepidi tanquam Italia pulſi Græciam adierunt, Dirachium gerendi belli ſedem eligentes, quæ ciuitas Romanorum colonia erat. Cæſar autem cum Sueuis Romam ingreſſus, & ex ærario publico fractis ſeris & oſtiis pecuniam tulit, ſuisque fidelibus militibus Sueuis & Germanis elargitus eſt, & priuilegiis ac gratiis ampliſſimis dotauit, eisque aliquas Italiæ vrbes contulit, vt in eis ſibi præſidio eſſent. Senam autem de nouo Sueui condiderunt, vnde vſque hodie dicitur *die Tutſchen*. opinantur aliqui, quod primitus fuerit vocata Sueua, poſt Seua, vltimo Sena. Verum Italici multa de Senenſi ciuitate fingunt, ne cogantur concedere tam egregiam vrbem eorum a Sueuis ædificatam. Poſt Iulii mortem manſerunt Sueui in firma ſeruitute Romanii Imperii, & vocati ab Imperatoribus comparuerunt. Vnde cum Titus & Veſpaſianus in Syriam proficiſci decreuiſſent contra Iudæos in Ieruſalem ad ſecum transfretandum Sueuorum nobiles aduocauerunt, de quo hodie Marchiones de Baden patentes litteras ſuæ vocationis oſtendunt. Ab eo ergo tempore, quo Sueui Romanis ſe ſubdiderunt, fideliſſimi imperio extiterunt, & numquam ſe ab eorum poteſtate ſubtraxerunt; ſicut ſepe legimus alias nationes feciſſe. Vnde ſeuientibus Principibus Romanis in Chriſtianos tempore Martyrum, Principes Sueuorum & præfecti crudelius in Chriſtianos ſeuiebant, & multos pro Chriſti nomine trucidabant amore Romani imperii, ſicut patet in legenda ſanctæ Afræ apud Auguſtam Sueuiæ diris ſuppliciis cum ſuis ſodalibus conſummatam ſub Diocletiano. & in legenda ſanctorum Felicis & Regulæ & Exuperantii apud Tullingnum, nunc Turegum, ciuitatem paſſorum, & multis ſuppliciis peremtorum ſub eodem Imperatore. & in legenda ſanctæ Verenæ, quæ apud Zurzach incarcerata fuit poteſtate Romani Imperii, &c.

CAPUT XI.

Sueuorum ad fidem conuerſio.

SIcut autem Sueui ad Romanum Imperatorem ſemper fideliſſimi manſerunt, ſic poſt translationem imperii ad Græcos, ad Papam & Eccleſiam, vt ſingulares protectores, manſerunt ab eo tempore, quo fidem Sueui receperunt. Succeſſiue autem creuit fides Chriſti in Sueuia tempore Martyrum. Nam in Auguſta prædicauit ſanctus Narciſſus fidem, & ſanctam Aſram conuertit cum aliis pluribus tempore Diocletiani & Maximiani circa annum Domini CC.LXXXVIII. Similiter eodem tempore fecit ſanctus Felix in Thurego, & ſancta Verena. Prædictus autem ſanctus Narciſſus fuerat Epiſcopus Ieroſolymitanus, & Auguſtam vſque deuenit cauſa dilatandi fidem. Et ſecundum hoc fides Chriſti fuit in Sueuia ultra mille & ducentis annis, non quidem generaliter, ſed inter paganos creſcebant Chriſtiani. Et quia Chriſtiani tunc habebantur vt hoſtes Romani Imperii, & quærebantur, & occidebantur, pauci potentes conuertebantur ad fidem, ſicque fides erat apud pauperes & humiles vt in plurimum. Inſuper legimus quod anno Domini C.LXXX. ſanctus Lucius in Alpibus Rhæticis prædicauit, & Daſas regionem conuertit ad fidem. ex quibus liquet, fidem in Germania & in Sueuia vltra mille annos viguiſſe & trecentis. Conſequenter anno Domini CCCC.XLIIII. vel paulo minus vel plus venit in Sueuiam ſanctus Theoneſtus cum Vrſo & Albano & aliis diſcipulis, pulſi de Macedonia ab Arrianis, & Sueuiam iamdudum ad fidem conuerſam inuenerunt hæreſi Arriana deprauatam, pro cuius extirpatione laborabant. Vnde etiam ſanctus Vrſus in Auguſta Sueuiæ occiſus fuit ab hæreticis, & ſanctus Albanus in Moguntia anno Domini CCCC.LV. Tempore iſtorum ſanctorum fuit ædificata eccleſia in Kyrchberg ſupra Biblingen, ſicut inuenitur ſculptum in lapide ibi. Deinde anno Domini D.LXIIII. venit in Sueuiam ſanctus Columbanus cum ſancto Gallo, & Gallo in Sueuia derelicto ipſe Columbanus Abbas Curiam intrauit. Sanctus autem Gallus idola iuxta lacum Conſtantienſem deſtruxit, & populum ad Chriſtum conuertit, vt habetur in eius legenda. Poſthæc anno Domini DCC. XIIII. miſſus fuit in Germaniam ſanctus Bonifacius ad conuertendum populum nondum credentem, & ad confirmandum credentes, factusque fuit Epiſcopus Moguntinus. Et in illis temporibus fuerunt per Sueuiam erecta monaſteria multa ordinis Diui Benedicti ob fidei & deuotionis incrementum. Deinde anno Domini octingenteſimo primo translato imperio in Carolum Magnum cepit ipſe Carolus in vniuerſis prouinciis Germaniæ idola & hæreſes funditus extirpare, ſicque eius tempore mundatam credimus Sueuiam ex integro. Nam

Digitized by Google

multa monasteria ordinis sancti Benedicti constituit, præsertim illud in Campidona, a quo postea alia sunt constructa. Multas etiam collegiatas ecclesias fundauit, sicut Ecclesiam Thuricensem, & alias. Ex quibus patet quod statim post Apostolos in Sueuia fuit fides Christi ab aliquibus susceptа, & quod vno & eodem tempore fuit in Sueuia idolatria, hæreses & fides Katholica vsque ad Carolum Magnum, qui quasi omnia reduxit ad vnitatem. Verum ea, quæ manserunt fidei contraria, posteri Pontifices sancti & Imperatores Sueui emendauerunt. Nam circa annum Domini millesimum floruerunt in Sueuia sancti Episcopi, sanctus Vlricus in Augusta, & sanctus Conradus in Constantia, & vterque legitur habuisse prædecessores sanctos. Sanctus Vlricus Vngaros infideles a ciuitate Augustensi fugauit, & Noricos siue Bauaros ecclesias deuastantes vicit & de Sueuia eiecit. Territorium etiam Augustense, vt dicitur, liberauit a muribus magnis, qui dicuntur glires, qui non possunt ibi viuere. Huius rei quidam experientiam recepit. Nouem enim glires in saccum tulit, & Augustam detulit, sed aperto sacco eos minime inuenit. Postquam autem in domum suam reuersus fuit, eos in domo sua reperit, a quibus semper postea molestabatur. Insuper multa egregia de Ducibus Sueuorum leguntur. Est enim ducatus Sueuiæ vetustissimus & nobilissimus, de quorum progenie semper Imperatores Romani aliquos in curia habebant. Vnde Otto primus huius nominis Imperator, qui etiam primus fuit purus Germanus, vtpote Saxoniæ Dux, ad imperium sublimatus anno Domini DCCCC. LXII. a cuius tempore vsque in hunc annum, qui est M. CCCC. LXXXVIII. semper mansit imperium apud Theutonicos, quamuis etiam Imperatores a Carolo Magno vsque ad Ottonem primum fuerint Germani, sed dicebantur Germani Franci. Otto ergo primus amicissimus Hermanno Duci Sueuorum, cuius auxilio castrum & oppidum Brisacium super Rhenum inuasum cepit. & inde profectus Romam duos filios Ducis Sueuorum iuuenes secum sumpsit. Imperatore autem Romæ moram trahente, cum in die Paschæ prandium magnificentiæ imperiali condignum esset paratum, audiens Imperator in curia præ foribus clamores pauperum, omnem paratum cibum iussit dari pauperibus: pro se autem & Principibus fecit de nouo alia parari, & facta fuit illa expectatio pœnalis iunioribus Principibus. vnde cum dapifer portaret primo laganos ad mensam, sicut moris est Theutonicorum, vnus de Ducis Sueuiæ filiis, ex ieiunio & expectatione diutina famelicus, antequam sedissent Principes, tulit vnum frustum lagani & comedit, quæ videns dapifer cum bacculo percussit Ducis Sueuiæ filium ad sanguinis effusionem. super quo commotus miles quidam de Sueuia, famulus iuuenis, euaginato gladio dapiferum interemit. Cernens hoc Imperator, in continenti iussit militem illum capite priuari. Miles autem & omnes Principes petierunt dilationem mortis eius vsque in crastinum propter instantem sacram solemnitatem Paschæ. sed audire eos Imperator noluit, & cum ingenti furia occidi militem præcepit. Quod vt miles vidit, furia Herculina agitatus, quemadmodum ipse in Cerberi barbam, sic & miles iste subito in Imperatorem irruit, & apprehensa eius barba in terram prostrauit & strangulare cepit, nec potuit auelli. Imperator autem iam in periculo constitutus securitatem militi promisit, & vix miles vitam pro vita donare voluit. Liberatus autem Imperator totum factum peccatis suis & demeritis ascripsit pro eo quod tantum festum dehonorasset, & militem plurimum commendauit, & Sueuos tamquam viros audacissimos penes se semper habere voluit deinceps. Herculi militem adæquauit, qui secundum Poetas reuersus ab Hispania cum audiuisset Thesei apud inferos detensionem, ad specum Trinaram, quæ est iuxta introitum Euxini, accessit, & per eam, cum sit peruia, ad manes vsque descendit, Theseum liberauit, & Cerberum inferni mordacissimum canem barba ad superos traxit: sic Sueuus miles viceuersa in cœlum maiestatis, imperii solium, ascendit & Iouem barba ad manes protrahere conabatur. Sueui ergo potentes erant, & præcipui inter nobiles in curia primi, secundi, & tertii Ottonis. Tempore tertii Ottonis propter difficultatem, quæ erat in electione Imperatoris facta, fecit Papa Gregorius IIII. constitutionem de electoribus imperii anno Domini DCCCC. XCIV. & post mortem Ottonis per constitutos electores fuit concorditer electus Heinricus primus huius nominis Bauarus, vir castus & sanctus. Eo autem defuncto electus fuit Conradus Sueuus Dux Franconiæ anno Domini M. XXV. Tunc enim temporis Duces Sueuiæ etiam ducatum Franconiæ obtinebant. Conradum autem Imperatorem nominabant Salicum, a quo Lex Salica est edita. Hic pacem vbique esse voluit, & edictum statuit, vt quicumque pacem infringeret, capite puniretur, quia Ecclesiæ orientali succurrere intendebat, quæ vexabatur per Sarracenos. valde enim Dei ecclesiam venerabatur, & vbique tuebatur. Quidam autem nomine Dyoboldus Comes de Calwe edicto Cæsaris violato concitauit in Sueuia discordias non modicas, Imperatore forte Romæ existente. Cum autem Cæsar querimonias audiuisset, iratus dixit se citius venturum contra Comitem, & eum exterminaturum. Hoc vt percepit Comes timuit, & accepta vxore & familia castrum dereliquit, & occulte fugiens non longe descendit per litus fluminis Nagalt, & iuxta quoddam molendinum domicilium paruum & miserum sibi constituit, ibique vt pauper rusticus delituit. Imperator ergo in regionem veniens audita fuga Comitis quieuit: verum ne discordiæ, quas seminauerat, pullulare possent, in eam regionem se contulit, & castro Comitis capto, quod est supra oppidum Calwe, in eo habitauit vacans venationibus. Quadam autem vice dum Imperator venationi intentus esset, elongatus

a fa-

a famulis, & nocte præoccupatus Deo volente ingressus est domicilium Comitis ad fugiendam noctem & tempestatem, volens ibi expectare lucem. Comes autem eum agnoscens fugit, ne ab ipso agnosceretur. suspicabatur forte etiam, quod ex industria ingressus fuisset ad quærendum ipsum. Extinctis ergo luminibus, cum Imperator ad quiescendum reclinasset caput suum, infantulus Comitis, quem vxor sibi de nouo pepererat, tota nocte fleuit, nec Imperatorem dormire permisit. Vigilante autem sic Imperatore cum impatientia, vox venit dicens; *Magnanimus esto, Conrade, & fletum huius pueri sustine, quia gener tuus erit, & in imperio successor.* De hoc præsagio turbatus est Imperator, & occulte duobus seruis mandauit vt puerum raperent, & in silua necarent, & cor eius sibi deferrent. Duo autem serui raptum puerum in siluam tulerunt: sed dum puer fulgentem gladium dulciter arrideret, & manu capere ipsum gestiret, miserti ipsius illi duo ipsum infantem super truncum arboris iuxta viam nemoris posuerunt, & abierunt portantes Imperatori leporis capti cor pro corde paruuli. Interea supra memoratus Dux Sueuiæ Hermannus sterilem habens vxorem, & multo affectu prolem habere cupiebat, via illa transiens infantem inuenit, eumque vxori suæ occulte tradidit præcipiens ei infantem tanquam a se genitum educare, quod & fecit. Et factus fuit pulcherrimus iuuenis, viribus fortis & prudens, Heinricusque vocatus, miro modo Duci & Duciſſæ dilectus. qui cum curiam Imperatoris cum Duce frequentaret, in tantum factus est dilectus Imperatori, vt ipsum penes se semper habere cuperet, eumque secum in Italiam duxit. Quadam autem vice cogitare cœpit de iuuene, qualiter ipsum exaltare posset, & pensatis rebus filiæ suæ eum copulare deliberabat. Venit etiam in mentem vox illa, quam in domo pauperis audierat de flente puero, & cœpit timere ne forte iuuenis ille esset idem, quem occidi mandasset, & tantum pulsabat virum ista dubitatio, quod mente concluſit iuuenem illum non esse Ducis sed rusticelli pauperis filium. Quapropter scripsit literas Imperatrici, misitque eas a Mediolano Aquisgrani, vbi morabatur, hanc continens sententiam, vt latorem literarum capi & occidi faceret; & si factum non fuerit, mortem acerbam ipsa sustineret. Cum hiis literis iuuenis vsque in Spiram venit & in domum nobilis & docti viri Decani ecclesiæ Spirensis declinauit. Dum autem adolescens dormiret, scrutabatur Decanus sacculum iuuenis volens videre, quid noui de Imperatore portaret. Dixerat enim se esse Imperatoris nuntium. Cum autem noua legisset, compassus iuueni caute sedit & scripturam illam, vbi stabat, *iuuenem hunc necabis*, rasit scribens, *Iuueni huic filiam nostram dabis.* Cum hiis literis iuuenis ad Impetatricem venit, & filiam Cæsaris vxorem accepit. Quod vbi auditum est ab Imperatore, Aquisgrani venit, & seuire volens in vxorem visis literis rasas esse minime cognouit, & accersito Duce Sueuiæ rei veritatem ab ipso & a duobus seruis, quibus puerum occidendum dederat, didicit, & intellecto, quod esset de nobili sanguine, quieuit & cognouit quod *non est est consilium contra Dominum.* Sub isto Conrado cœpit populus occidentalis anhelare ad ereptionem ciuitatis sanctæ Ierusalem, quia templum Dominici sepulchri eius tempore Arabes destruxerant, & ruinis miserabilibus Dominicum sepulchrum opertum & pressum iacebat. Denique Conrado illo ex humanis assumpto gener eius prædictus Heinricus Comitis de Calwe filius imperio Romano præficitur anno Domini M. XL. Fuit autem Heinricus ille huius nominis tertius Imperator, verus Sueuus, & homo virtuosus, natura iocundus, hominibus affabilis, omnibus humilis, hostibus terribilis, pauperibus valde pius, & ecclesiæ sanctæ fidelissimus. Hic accepta vxore, dum nuptiæ imperiali more celebrarentur, omnes ioculatores, mimos & histriones, qui aduenerant, iussit expelli, & omnia eis danda in vestibus & pecuniis & cibis pauperibus erogauit. In loco suæ natiuitatis super fluuium Naglatum monasterium ordinis sancti Benedicti in honore sancti Aurelii Episcopi ædificauit, & ipsum pluribus diuitiis dotauit. Successu autem temporis crescente numero Monachorum non poterat monasterium eos capere; ideo ex parte altera riui aliud monasterium maius & a publica via remotius erexerunt, & pontem lapideum super fluuium inter vtrumque monasterium fecerunt, & in vtroque quottidie diuina celebrantur. Sunt autem hodie ibi degentes deuotissimi patres ad modum Bursfeldensium æuo nostro reformati. Sic magnificus Imperator natus humili tuguriolo, locum ipsum celeberrimum reddidit duplici monasterio, quod Hyrsaw dicitur, eo quod insequendo ceruum Conradus Imperator venerit in locum, in quo audire meruit diuinum oraculum de successore futuro, vt dictum est. Temporibus dicti Heinrici adhuc idolis seruiebant Vindelici Sueuis vicini, & Fortunam adorabant, cuius idolum in loco eminentissimo erigentes cornu dextræ eius apponunt plenum medone, & vltimo die Nouembris sedentes gustant in loco idoli. Et si poculum illud plenum inuenerint, strepitu magno applaudunt, ex eo quod in futuro anno pleno cornu copia sit responsura. si contra contingat, gemunt, quasi caristiam futuram. Contra hos Heinricus prœlium mouit, eosque subiugauit, & ecclesiæ iunxit. Normannos de Apulia expulit, & terram ad ecclesiæ obedientiam reduxit. Insuper eius tempore fuit reædificata ecclesia sancti sepulchri in Ierusalem octauo anno regni sui, ante liberationem terræ sanctæ XXV. annis. Heinrico tertio ex hac luce subtracto eiusdem nominis Heinricus quartus filius eius Romanum sortitus est imperium. Cœpit autem regnare anno Domini M. LXVII. sub quo quinquaginta annis Romanum imperium apud Sueuos fuit. Fuit autem hic Hein-

Digitized by Google

ricus ore facundus, ingenio acutus, eleemosinis largus, in re militari fortunatissimus. Contra hunc Imperatorem Gregorius VII. commouit & fouit Rudolfum Ducem Saxoniæ, quem Electores in Phorcheim congregati elegerunt in locum Heinrici, quem Papa depofuit nec confeſſum nec conuictum. ſed Heinricus ſtrenue Rudolfum aggreſſus cum ſuis Sueuis eum ſuperauit, & depauperauit, & imperium firmiter retinuit. Sub iſto Imperatore erepta fuit Ieruſalem ciuitas ſancta de iugo gentium per Dominum magnificum Gotfridum Ducem Burgundiæ, adiuuante ad hoc tota Chriſtianitate anno Domini M. XCIX. In hac autem Dominici ſepulchri & ciuitatis ſanctæ & terræ promiſſionis liberatione Sueui præcipuo honore ſunt extollendi, quorum medio omnia iſta ſunt acta. Quamuis enim in illo primo prælio, quo capta fuit ciuitas Ieruſalem, non fuerit perſonaliter Imperator, nec fiat de eo mentio: notum tamen eſt quod totus exercitus occidentalium mouebatur per eum, & ſi ipſe voluiſſet, Dominus Gotfridus penitus nihil egiſſet vel agere potuiſſet. ideo victoria iſta fuit Imperatoris. Hanc tamen & alia glorioſe per eum geſta non attribuunt hiſtoriographi ſibi, quia vt communiter deſcriptores illi vel ſunt Francigenæ vel Italici, quorum affectus ita ſtat ad Alemannos, & præcipue ad Sueuos, vt non ſolum non laudabilia enuntient, ſed & nomen Sueuorum ponere abhorreant, niſi cum deſpectione & ignominia. Sueuorum enim Principes valde graues eis fuerunt in ſedandis diſcordiis & particularitatibus eorum. & quia innatum eſt Italis partialitatibus Rempublicam perturbare, quod Sueuorum Principes dum dominabantur eis ſuſtinere nolebant, eosque propterea vexabant: ideo vſque hodie illi partialitatum ſectatores odio habent Sueuos partialitatum deſtructores, & hoc quod illi glorioſi Principes Sueuorum egerunt per Italiam ad tollendas diuiſiones, ipſi Chronicarum deſcriptores machinationes dicunt fuiſſe contra Eccleſiæ emunitatem, contra ſedis Apoſtolicæ auctoritatem, contra Eccleſiaſticam dignitatem, & libros repleuerunt reprehenſionibus & lacerationibus Sueuorum, quos tamen luce clarius patet meliores, deuotiores eſſe ad fidem, ad ſacramenta, ad ſedem ſanctam Apoſtolicam, & ad clerum, quibuſcunque mundi Chriſticolis, prout teſtantur de eis ſacri canones & leges & quottidiana facta. Clamant & proclamant Italici Germanos & Sueuos, accuſant de obedientia Eccleſiæ, imo inculpant eos de iniuſta perſecutione, & ad omnia iſta ſilent nec reclamant Germani. cuius non eſſe aliam rationem opinor, niſi quia apud Germanos non eſt Rethorica & ornata Latina eloquentia. muti neceſſario ſumus, quia verba ornata, breuia & facunda exprimere non dico non valemus, ſed non ſcimus, quia non didicimus. Nam etiam vniuerſitatibus noſtris oratoria & poetica penitus incognita eſt, & omne ſtudium iuuenum in elenchis eſt vaniſque cauillationibus. Si quis Sueuus eloquentia oratoria pollens exurgeret poeſi tritus, poſſet profecto & vere calumniatores antiquorum Principum & Imperatorum ex gente Sueuorum excuſare, & Italorum infidelitatem prodere, noſtrorumque Principum facta altius attollere, quam Græcorum aut Italorum aut Francigenarum. Sed, vt dixi, periit a nobis ornata ornatio, & habundat vana & ſterilis cauillatio, qua nihil ſolidum, nihil delectabile, nihil verum apparet, etiamſi ſit veriſſimum. Igitur præter quod ſub magnifico Sueuo Heinrico quarto terra ſancta eſt recuperata, inſtituit per Alemaniam quam plura monaſteria: inter quæ anno Domini M. LXXXIX. conſtrui fecit Zuifaltum monaſterium ordinis ſancti Benedicti non longe a Danubio ſupra Munderchingen. volunt tamen aliqui dicere, quod ipſum monaſterium Imperator primo conſtruxerit in monte Achalin ſuper oppidum Rutlingen, & poſtea, quia mons aptus caſtro erat, quidam tranſtulit monaſterium a monte in locum ubi nunc eſt, & in monte caſtrum erexit. quapropter quaſi omni anno fulgura & fulmina ipſum montem cum caſtro concutiunt pro eo quod Domino primo conſecratus ad ſeculares vſus eſt acceptus. Sic etiam dicitur de monaſterio ſancti Benedicti, quod eſt ſuper Rhenum iuxta oppidum Stein, quod dicunt ſtetiſſe in monte Wielo, & inde translatum ad locum prædictum. Caſtrum autem, quod iam in loco monaſterii ſtat, Hochwiel dictum, maximas moleſtias patitur a tonitruis, fulguribus, & fulminibus, nec poteſt aliquis habitare in turri campanarum, quæ adhuc ibi ſtat cum parte ambitus & dormitorii. Hoc caſtrum hodie habent Barones dicti de Clingenberg. Heinricus hic, de quo ſermo eſt, filium Heinricum nomine habuit, cui duobus annis ante mortem ſuum imperium reſignauit, & electus Heinricus quintus huius nominis vocatus eſt. incepit autem anno Domini M. C. VII. & viginti annis imperauit. Hic doloſe Papæ fuit confederatus contra ſuum genitorem, & captiuato patre coniecit eum in vincula iubente & agente Papa, quem offenderat, quia eccleſiaſticum regimen diſplicuerat ei, contra quod aliqua egerat. Porro ſub Heinrico quinto multa geſſit populus occidentalium in Syria. Hic Heinricus quintus, quia in patrem peccauerat, ſine liberis manſit, & nec filium nec filiam habuit; multi etiam Principes & ciuitates imperii propter crimem in patrem commiſſum ab eo receſſerunt. Vnde ciues Nurembergenſes ſe ei contrapoſuerunt. Quare commotus collecto exercitu Nurembergam cepit, eamque ciuitatem funditus euertit. Procurante autem eo conuentus maximus eccleſiaſticorum & ſecularium Principum apud Mogunciam factus eſt, ad quem etiam antiquus Heinricus pater illius venit, & omnibus Principibus perſuadentibus ſeniori, filio ſuo iuniori inſignia imperialia reſignauit, ſcilicet lanceam, globum, ſceptrum atque coronam & crucem,

Digitized by Google

crucem, prospera illi imprecans eumque primatibus cum multo fletu commendans, sicque rite electus fuit Heinricus quintus, viuente adhuc quarto: qui cum Leodii mortuus esset, in excommunicatione est sepultus, iussu Papæ extumulatus fuit & Spiram ductus, & ibi sarcofago lapideo per quinquennium mansit inhumatus. Anno Domini M. C. XI. Heinricus quintus rebus prospere in Lombardia & Tuscia dispositis Romam ingressus est & maximo cum honore receptus, & seditionibus sedatis coronam & benedictionem Papalem accepit, & regressus in Alemaniam in extremam ægritudinem incidit, & conuocatis proceribus de statu imperii consilium dedit; coronam vero & cetera regalia vsque ad conuentum Principum seruanda ad firmissimum castellum Hamirstein transmisit & obiit. Quidam dicunt quod infirmitatem & mortem simulauit & occulte in Cluniacensi cœnobio monachus factus in Dei seruitio reliquos vitæ suæ dies terminauit. Qui, & patres illius Imperatores omnes de institutione & inuestituris Episcoporum discordes fuerunt cum Papa, & sub eo terminata fuit discordia. si bonum, sit Deo laus. Sub eo etiam vel sub patre eius Sueui conglobati destruxerunt ciuitatem Augustensem. quæ causa fuerit, nescio. Mortuo autem Heinrico quinto Imperatore Sueuo, conuenerunt Principes Electores ad alium eligendum. Affuerunt etiam legati & nuntii Papæ omnibus modis obsistentes, ne Sueuus eligeretur de generatione Ducum de Waiblingen. siquidem præfati Imperatores quinque proximi, scilicet Conradus, & quatuor Heinrici nobilissimi sanguinis fuerant de Waiblingen, qui descenderunt de duplici regia Francorum stirpe, scilicet Clodoueorum & Carolorum, de Castro puto Flamecensi, de quo & Bertholdus huius nominis tertius Dux Sueuiæ legitur fuisse, qui anno Domini M. C. XVIII. Friburgum oppidum condidit, & post occisus fuit. cui successit Conradus frater eius, cuius filius Albertus ei succedens castrum Tecke & totum dominium illud sibi vendicauit. Et quia Duces Sueuiæ viri strenui erant, multis graues & intollerabiles videbantur. ideo electus fuit non Sueuus, sed alterius gentis Dux Saxoniæ Lotharius, cum multis perturbationibus Sueuorum, qui electioni non dabant assensum, sed elegerunt Conradum Ducem Sueuiæ, nepotem ex sorore Heinrici quinti. Fuit hæc electio facta anno Domini M. C. XXVIII. Facta electione Lotharius & Conradus graues disceptationes simul habuerunt. Vnde quia Vlmenses pro Conrado erant, Lotharius exercitu Vlmam vallauit, eamque capiens vsque ad solum destruxit anno Domini M. C. XXXIX. Conradus vero grandi exercitu collecto ingressus est Italiam, & more Imperatorum se corona ferrea fecit coronari. & cum vsque Romam progredi vellet, pecunia exhaustus in Alemaniam rediit. Lotharius autem totis viribus ad hoc anhelabat, vt progeniem Heinrici prædecessoris sui nobiles de Waiblingen humiliaret. Tandem post longas decertationes fuerunt vterque Lotharius & Conradus reconciliati: manserunt tamen tam in Italia quam in Germania ciuitates consentire Lothario nolentes, præcipue cum scirent, quod imperialia insignia erant sub potestate Conradi prædicti & fratris sui Friderici, qui ea nullatenus resignare volebant. quare etiam ab Honorio huius nominis secundo excommunicati fuerunt. Nulla enim alia vindicta in illos nobiles & robustissimos Sueuos seuire poterant, nisi per ecclesiasticas censuras. ad quas tamen ferendas occasiones satis debiles assumebant, instigati potius prece & precibus partis aduersæ, & fauoribus quam rationibus. Tunc enim temporis pene nullos literatos viros habuit Alemania, nullos oratores, qui melius Apostolicam sedem informassent. Igitur cum Lotharius in vrbe papalem benedictionem accepisset, & in Sueuorum Duces, quibus insidiabatur, maledictionem impetrasset; in reditu Veronæ obiit, & benedictio ad Sueuos rediit. Mox enim congregatis Principibus Electoribus ad Sueuorum Duces animos inclinauerunt, & præfatum Conradum filium Hermanni Ducis Sueuorum fratrem Friderici primi, & nepotem Heinrici quinti elegerunt in Romanorum Imperatorem anno Domini M. C. XXXVIII. & regnauit XV. annis. Hoc vt Papa audiuit Innocentius huius nominis II. obstupuit & timuit pro eo, quod gens Sueuorum iterum culmen imperii apprehendit, & stipendia grandia misit Bauariæ Duci Heinrico genero Lotharii Imperatoris defuncti, prohibens eum, ne insignia imperialia, quæ apud eum deposita fuerant, electo daret, sed contra eum arma sumeret. Sed & Duces Saxoniæ alias amaricatos propter præfatum Lotharium Papa amplius incitauit contra Conradum, qui tamen erat vir probissimus, & pro Christiana religione zelosissimus, sicut sequentia declarabunt, & de eo scribentes etiam Italici testimonio fideli probant, sed de iniuriis ei factis a Papa nihil dicunt. Et si Conradus reprehensibilis fuisset pro vno digito, in cubitos multos extendissent: sed coacti veritare dicunt veritatem, in parte tamen eis placita. Cum ergo Conradus III. huius nominis Imperator pro insigniis Heinricum Bauarum impeteret, & dare nollet, mouit contra eum exercitum. Vt autem Papa hoc audiuit, misit in adiutorium Heinrico Bauaro magnum exercitum Gallorum, Italorum, & Siculorum ad expugnandum Conradum. sed & Conradus omne imperium sibi subditum conuocauit, & Fridericus frater Conradi totum robur Sueuorum armatorum congregauit ad se defensandum, & sua iura & patriam, sicut tenebantur, cum sit de iure diuino. Porro prædictus Heinricus Bauarus per se bellare non valens senectute prægrauatus Gwelfonem fratrem suum iuniorem Bauariæ Ducem exercitibus præfecit & belli curam commisit. Congressi ergo ad prœliandum Fridericus Dux Sueuiæ ex parte Conradi

Digitized by Google

Imperatoris, & Gwelfo ex parte Ducis Bauariæ Heinrici, congreſſum fecerunt in campo iuxta oppidum Nerusheim, quod inter Giengen & Nerdlingen eſt. Arriſit autem diuina clementia Sueuis audacibus, cum etiam *Fortuna iuuat audaces*, & Fridericus glorioſam victoriam obtinuit: Gwelfus vero ceteris interfectis cum paucis confuſus in Bauariam rediit. Poſtea in memoriam æternam illius victoriæ Duces Sueuorum monaſterium in loco fundauerunt ordinis ſancti Benedicti. Demum Papa inquietus de imperio Sueuorum fortiorem exercitum deſtinauit Bauaris, & Gwelfo Bauarus paratus contra Sueuos procedit in prœlium in campum iuxta villam Elnhofen prope Winſperg. Porro clamor Bauarorum, quo Sueuos terrere putabant, erat ex nomine ſui capitanei clamantes, Hîc Gwelfo, vulgariter, *hie Welf*. Clamor autem Sueuorum, quo Bauaros deridebant, erat ex nomine villæ, in qua lactatus a nutrice fuerat Fridericus Dux Sueuiæ capitaneus Sueuorum, quæ dicitur Giblingen, clamantes, *Hîc* * *Giblingen*, per quod denotari volebant, quod non regali potentia, nec per Ducatum Sueuiæ Gwelfonem vellet debellare, ſed lacte nutricis ſuæ, id eſt, auxilio ruſticali. quod & contigit. Itali autem, Galli, & Siculi in exercitu Gwelfonis ex parte Papæ exiſtentes dum iuſſi eſſent, vt in congreſſu clamarent *Hie Welf*, non intelligentes idioma interrogabant ſignificatum orationis, quibus dictum eſt, quod *Hie Gwelf*, eſſet clamor deſignans ſeruitutem ſpectantem ad Papam, & e contrario *Hie Giebling* eſſet clamor ſeruientium Imperatori. Vnde vsque hodie apud Italos clientes & de parte Papæ dicuntur *Gwelf*; & armigeri de parte Imperatoris dicuntur *Gibling*. Et ſub hiis duobus nominibus ab eo tempore vsque in hodiernum diem ſeditiones & diuiſiones truculentiſſimæ quaſi per ſingulas Italiæ ciuitates ſunt. *Hæc nomina* dicit dominus Antoninus in Chron. tit. 17. cap. 8. *eſſe peſtifera nomina, pro eo quia ablatiua ſunt vnitatis & pacis.* In ſupplemento autem Chron. lib. 13. ſub Gregorio IX. dicuntur *nomina peſtifera ad totius Italiæ interitum deſeruientium:* & ibi ponitur aliud principium illorum nominum, ſed iam dictum verius eſt. Hora ergo ſtatuta Gwelfi & Giblini congreſſi, iterum vicerunt Sueui, & Ducem Bauarum Gwelfum interfecerunt, & multum populum cum eo. ceteri fugæ præſidio ſaluati euaſerunt. Conradus autem Imperator manu fratris ſui victoria potitus Bauariam ſibi ſubnerauit, & Ducatum Heinrico abſtulit, & nobilem virum militem Baronem de Schiringen Ducem Bauarorum præfecit. Eodem tempore infeſtabant Sarraceni regnum Ieroſolimitanorum, & multa committebantur prœlia inter Chriſtianos & Sarracenos, clamorque ad Papam venit, quod niſi citius mittendo plures bellatores ſuccurreret, regnum cum ciuitate ſancta Ieruſalem perieret. Quibus rumoribus conſternatus Papa compulſus neceſſitate cogitare cœpit Sueuorum in bellis fortunam, & quomodo ſibi poſſet Conradum Imperatorem reconciliare. Hoc autem adinuenit conſilium. Beatum virum Bernhardum abbatem Claravallenſem, qui tunc in humanis deguit, & verbo & exemplo vbi claruit, & hæc tempora feliciora reddidit, Papa aduocauit, & mediatorem inter ſe & Imperatorem Conradum miſit in Alemaniam pro reformanda pace. Qui iuſſa diligenter complens Spiram venit, & viſione beatiſſimæ virginis Mariæ in eccleſia Cathedrali conſolatus pacem optatam inter Papam & Imperatorem reformauit, quæ in Franckfordia ſigillis Principum eſt roborata. Non autem ſolum pax facta fuit, ſed Imperator ſimul cum Principibus motus in terræ ſanctæ ſuccurſum ſe voluntarios exhibebant. Vnde ſereniſſimus Imperator vna cum Ludwico Rege Francorum & Alfonſo Rege Hiſpaniæ, ac Heinrico Rege Angliæ, aliisque Principibus crucem ſumpſit. Vnde magno cruce ſignatorum comparato exercitu Conſtantinopolim peruenit, vbi ab Emanuele Græcorum Imperatore precibus compellitur, vt nullo comparato commeatu Iconium oppidum optime habitatum ſtatim duceret, polliceturque ſe omnia, quæ exercitui erant neceſſaria, præſtiturum. Dedit ergo Imperator Græcorum Imperatori noſtro ductores & alimenta, ſicque Helleſponto tranſito in Syriam peruenit. Obſeſſum eſt igitur oppidum natura & artificio munitum. Sed cum ſceleſtus Imperator Græca vſus infidelitate gypſum farinæ immiſcuiſſet, & ex ea re panis conficeretur, quo Chriſtianus exercitus aleretur, tot ſtatim milites periere, vt obmiſſa obſidione in Thraciam ſecedere oportuerit. Inſuper ductores Græci in locum deſertum exercitum duxerunt, & cunctis quieſcentibus eos reliquerunt. Exercitu autem Domini ſic vagante irruerunt ſuper eos fame iam ſemimortuos hoſtes, & plaga magna multa milia militum Theutonicorum proſtrauerunt. Dicebatur autem publice, nec vero diſſonum, quod de conſcientia & mandato Imperatoris Conſtantinopolitani, inuidentis profectibus Latinorum, conſtructa fuerant hæc periculoſa molimina. Suſpectum enim ſemper & habuiſſe & habere Græci dicuntur Latinorum, plus Theutonicorum, & maxime Sueuorum tanquam imperium æmulantium conualeſcere dominium, eo quod eorum Rex Imperatorem Romanorum & Auguſtum ſe nominat. In hoc enim nimirum ſuo exiſtimant detrahi Imperatori, quem ipſi monarcham, id eſt, ſingulariter principari omnibus dicunt, tanquam Romanorum vnicum

* *Eadem verbis iisdem leguntur apud Hermannum Ædituum in Chron. qui hunc clamorem vocat* die Kry. *in al.* Hic Guaivvelin. *nam & ipſa villa vocatur* Waiblingen. *ſed* Guabelin *Germanicum eſt*, Gibelin *Italicum.*

Digitized by Google

cum & ſolum Imperatorem. Ab omnibus tamen hiis miſeriis viuus euaſit Diuus Imperator Conradus, & cum exercitu Ieroſolimam venit, & cum ingenti deuotione loca ſancta viſitauit. Quo facto multa circa Damaſcum geſſit prœlia: cumque magnis conatibus eam obſideret, & milites fame ſitique laborarent, obſidionem ſoluit & diminutis variis caſibus exercitibus in Europam cum Ludwico reuertitur. Alibi legi, quod non obſtantibus multis infortuniis cum ſuo populo tot infideles occiderunt, quod equi vsque ad talos in cruore occiſorum hominum ambulauerunt. Dum autem Conradus in Alemaniam reueniſſet, diſpoſuit ſe tranſire Romam pro obtinenda Apoſtolica benedictione. ſed dum hoc intenderet, tulit eum Deus de medio & obiit, ſepultusque eſt in monaſterio Loricenſi ordinis ſancti Benedicti, quod paulo ante eum conſtructum fuerat, vt patebit. ſituatum autem eſt hoc monaſterium ſuper Ramaſium inter Gamündiam & Schornopiam.

CAPUT XII.

De Friderico I. Imperatore.

POſt Conradum ſublimatus eſt ad Imperium Fridericus primus huius nominis, Dux Sueuorum, præfati Conradi ex fratre nepos. hic vocatus eſt Barbaroſſa. Et cum Electores non cordarent, compromittebant omnes in eum tanquam in ſingularis nobilitatis & prudentiæ virum. Ipſe autem circumſpiciens poſt deliberationem ſe ipſum elegit; ſed & patruus ſuus eum poſt ſe regnaturum ordinauerat. Fuit autem Dux Sueuorum, & anno Domini M. C. LII. factus eſt Rex Romanorum, & anno Domini M. C. LV. benedictione Papali ad imperium ſublimatur. De ortu & ſtirpe huius Friderici primi & eius geſtis mira & longa contexta eſt hiſtoria. Fuit enim natus in caſtro Staufen, quod ſupra Geppingen oppidum eſt in altiſſimo monte ſitum. Ab antiquo enim fuerunt nobiles de Staufen mediocres, non infimi nec ſupremi inter Sueuiæ nobiles. Succeſſu autem temporis in bellis adeo fortia egerunt & magnifica, vt inter barones & liberos per Cæſares declararentur, & magni apud Sueuos facti ſunt. Quidam autem de Staufen moriens tres reliquit filios, quorum vnus Fridericus, alter Otto, tertius Conradus dicebatur, viri prudentes & Chriſto deuoti. Vnde Otto literis animum dedit, Epiſcopus Argentinenſis factus fuit. Fridericus autem militari rei intentus ſtrenue ſe gerebat. Conradus in florida inuentute diem clauſit extremum, miles cœleſtis curiæ factus. quod inde perpendi poteſt, quia Ottoni Epiſcopo Argentinenſi apparuit poſt mortem in fulgenti ſpecie, eique ſuum obitum ſtatim futurum prænuntiauit, & fratris eorum Friderici exaltationem ſuper cunctos anteceſſores de Staufen prædixit. & ne videretur eſſe fantaſma, arcana quædam referauit, quæ tres illi fratres ſimul locuti fuerant iuxta ſepulchrum Caroli Magni Aquisgrani. Dixerat enim frater vnus aliis duobus iuxta ſepulcrum; *Ecce fratres, hic eſt ille ſepultus nobiliſſimus Germanus, fortiſſimus mundi domitor. O ſi eſſemus & nos illius ſanguinis, fortunæ, & probitatis!* Ad hoc ergo defunctus Conradus prædixit ſtirpem Friderici inſerendam eſſe Caroli Magni trunco, & hiis dictis diſparuit. ſtatim autem poſt hoc Otto Epiſcopus obiit, cuius mortem alia, quæ defunctus prædixerat, ſunt ſubſecuta. Nam cum Heinricus IV. regeret imperium, Dux Sueuiæ contra eum elatus machinari cœpit contra imperium. quem cum Imperator contriuiſſet, filiam ſuam prædicto Friderico de Staufen dedit vxorem, eumque Ducem Sueuiæ fecit, & Ducatum ſibi appropriauit & ſuis heredibus: ſicque per filiam Imperatoris nobilitatus eſt ſanguis & ſtirps Dominorum de Staufen. Erat enim Heinricus IV. de illa nobili Francorum ſtirpe de Waiblingen, quos conſtat eſſe de duplici regia proſapia Clodoueorum & Carolorum intuenti librum genealogiarum nobilium Sueuiæ. Prædictus autem Fridericus de Staufen Dux Sueuiæ, vir erat Deo deuotus monaſterium ſolemne conſtrui ſuis expenſis fecit non longe a Staufen, Lorch nomine, ordinis ſancti Benedicti, quod hodie ſub obſeruantia bona ſeruit Altiſſimo. Eſt autem illud monaſterium multis reliquis dotatum & temporalibus bonis a prædictis Dominis de Staufen, quorum ibi ſolemnes ſepulturæ cernuntur. Fuit autem Fridericus ille de Staufen primus illius ſtirpis Sueuiæ Dux & nominis primus Imperator, de quo nunc ſermo eſt auus. Erat Fridericus primus animo prudens, acer ingenio, facundus ſermone, iocundus conuerſatione, armis ſtrennuus, exercitatus bellis, corpore robuſtus, in conſiliis prouidus, virilis in negotiis, affabilis, manſuetus, & miſericors, compatiens miſeris, & memoria excellentiſſimus. quorumcunque enim hominum vultus vel perſonas ſemel cognoſcebat, etiam poſt multa interſtitia temporum non obliuiſcebatur, ſed reuenientes nomine ſalutauit. ſtaturæ mediocris erat, facie venuſta, barba & capillo rufo, in bellis arduiſſimus, in victoriis clementiſſimus. Magno labore hic Diuus Imperator concordiam in tota Gemania fecit, & inquietos caſtigauit, dominia in alios tranſtulit, & Auſtriam, quæ prius marchionatus erat, Ducatum eſſe voluit, & Moguntiæ, Coloniæ, Auguſtæ, & Vlmæ dietas & Dominorum conuentus plures pro bono Reipublicæ tenuit, ſicque multa prædia nunc emptione, nunc procerum donatione ſeu quacumque ſucceſſione fiſcali vel hereditaria imperio conquiſiuit. Rudolfus quippe Comes de Pfullendorf omnia ſua prædia contulit Imperatori. Iisdem temporibus mortuo Adelgoſo de Suabeg ſine herede, qui fuit Aduocatus Auguſtæ ipſamque aduocatiam tanquam propriam poſſidebat, ipſe Imperatori omnia ſua vindicauit, & Auguſtam ciuitatem imperio addidit. Quamuis enim ab antiquo ciuitas imperialis fuerit, tamen per

Digitized by Google

nobiles fuit imperio ſubtracta, ſicut etiam modo cum ciuitate Ratisponenſi contigit. Ille tamen Fridericus omnia antiqua alienata reſtituit imperiali vſui, & noua conſtituit. Dicitur enim, quod ante ſua tempora in tota Sueuia non fuerit vna imperialis ciuitas, ſed Domini & Nobiles totum habebant, & quantum volebant, tantum de eis Imperatori miniſtrabant. Sedatis itaque in Alemania diſcordiis & rebus ordinatis iter arripuit in Italiam, in qua tanta geſſit, quod grande volumen vix continere poſſet ab eo ibi acta. Acerrimis ibi bellis totam Lombardiam & Tuſciam attriuit, & contra Romanorum inſolentias in monte Radicaphano eminentiſſimum caſtrum ipſe primus conſtruxit, ex quo Romanos preſſit in tantum, quod Alexander Papa Romæ manere non potuit. Hoc caſtrum quaſi per totam Tuſciam videtur, & a peregrinis Theutonicis Rabacopf nominatur, ad cuius radices via regia contra Romam ducit exeuntibus a Senis. Alia multa per Italiam conſtruxit, quæ imperii eſſe voluit, & grandes ciuitates obedire nolentes ad ſolum deduxit, vt Terdonam, Secaſam, Spoletum, Cremonam, & cum pluribus aliis Mediolanum metropolim & rediam ciuitatem cepit multis interfectis viris ac mulieribus & paruulis in Sueuiam miſſis, eamque glorioſiſſimam vrbem ſolo æquauit. Qua diſſipata & ſpoliata Fridericus ad perpetuam rei memoriam aratrum ſemel huc & illuc circumduci fecit, atque ſalem per eam ſpargi iuſſit. In eam autem ciuitatem ſic crudeliter deſeuit, quia aliquotiens periuros ſibi inuenit & rebelles. Vnde Gwelfi Imperatricem cum ſuis ignominoſe poſuerunt ſuper aſinos auerſis vultibus, caudas ei pro frenis ad manus dantes, ſicque poſt iuramenta Imperatori præſtita Imperatricem & omnes Giblinos de ciuitate eiecerunt. Hoc audito Imperator reuenit, & reos facinoris coegit ſugere ficos de poſterioribus aſinorum. & inde eſt illud contumelioſum verbum, *Tolle de fic.* & illud turpe ſignum etiam inde venit, quo quis alteri oſtendit pollicem protenſum per medium duorum digitorum, dicens; *Oſcula hunc ficum.* hoc ſignum Italici moleſtiſſimo animo ferunt. Porro in deſtructione ciuitatis Mediolanenſis donauit Imper. Principibus & Epiſcopis corpora Sanctorum & reliquias inuentas per eccleſias. inter quos Reginaldus Archiepiſc. Colonienſis accepit corpora Sanctorum trium Regum de loco vbi nunc eſt conuentus noſter, eaque Coloniam transportauit, vbi hodie clarent. Corpora autem ſanctorum Geruaſii & Prothaſii accepit, & in ciuitatem Briſacum tranſtulit, & ſic de aliis. Dum ciuitas ſubuerteretur, inuentus fuit vnus lapis, qui hos verſus inſculptos habuit;

Rex eſt venturus Mediolanum tibi durus,
Rex tibi crudelis per quadrum diminueris.

Intrauit etiam Sclauoniam & Pannoniam, & quæ voluit, ordinauit, & Bohemiam regnum eſſe conſtituit, & Saxones humiliauit, & mira fortuna quaſi alter Alexander Magnus felix extitit. multas contrarietates cum Epiſcopis, clericis, & Romanis Pontificibus habuit. vnde ſæpe excommunicatus fuit & reabſolutus. Sub eo eccleſia nouis & inauditis erroribus periclitari cœpit, & Dominicum ſepulchrum peditum fuit: ſanctus Thomas Cantuarienſis martyrizatus; & filius ſuus Otto a Venetis captus; ipſe autem de nouo ab Alexandro Papa grauiſſime excommunicatus. Creſcentibus ergo malis Imperator prouidus, animæ ſuæ timens Venetias ad Alexandrum Pontificem venit, depoſito imperiali veſtimento in ianuis eccleſiæ beati Marci populo ſpectante humi ſe proſtrauit, & veniam ſuppliciter expoſtulauit. qui ſuſcepta pœnitentia paceque iureiurando firmata & integra obedientia promiſſa abſolutionem accepit, ſicque Romanæ Eccleſiæ reconciliatus eſt. Hiis ex ſententia bene & optime geſtis Fridericus magno exercitu comparato ad terræ ſanctæ ſuccurſum iter arripuit, & per Vngariam veniens vſque Conſtantinopolim deuenit cum ſuis baronibus de Sueuia. Inuenit autem ibi imperantem Iſaac Græcum, qui Friderici potentiam veritus traiicere Boſphorum hortatus eſt. Transmiſſis itaque copiis Fridericus & Philomenam vrbem de Turcis capit, & agrum Iconio adiacentem populatur, atque multa prœlia & barbarorum cædes ſtrennue gerens Armeniam minorem in ſuam redegit poteſtatem. Cum autem ibidem ad refocillandum exercitum remanere decreuiſſet, hortante Liuone Armeniorum Domino ad recreandum animum venationibus inſiſtebat. Cumque quadam die vi caloris æſtuans lauandi gratia rapidum amnem inexploratum ingreſſus fuiſſet, in eo permittente Domino eſt demerſus in totius Chriſtianitatis irreparabile damnum. Nam Saladinus adeo formidabat eius aduentum, vt relicta Syria cum ſuis Turcis in Ægypto ſe ducere cogitaret, deſperans ea loca, per quæ Imperator tranſiturus erat, poſſe tenere. vnde omnia diminui mandauit. Mortuus eſt autem hic inclitus Princeps, eiusque funus a filio repertum Tyrum delatum, ibique cum maximo luctu ſepelitus in cuius ſepulchro hii ſculpti ſunt verſus;

Si probitas ſenſus, virtutum copia, cenſus,
Nobilitas orti poſſent reſiſtere morti,
Non foret extinctus Fridericus qui iacet intus.

Obiit autem anno XXXVIII. imperii ſui, vir certe magnificus atque præclarus, qui adeo ſuo tempore dilatauit imperium, vt poſt Carolum Magnum geſtorum magnificentia vix parem haberet, & perpetuum Sueuorum decus eſſet & omnium Germanorum. Poſt cuius mortem exercitus eius vna cum filio in agrum Antiochiæ peruenit, & partim morbo, partim fuga conſumptus eſt. Filius autem eius Fridericus Dux Sueuiæ, qui cum patre fuerat, cum paucis ad obſidionem Ptholomaidæ venit, ibique poſt paucos dies etiam obiit in ſacro prœlio.

Hunc

Digitized by Google

Hunc Principes exercitus Domini ſtatim loco patris creauerunt in Regem Romanorum in ipſa expeditione: ſed, vt dictum eſt, non multis diebus ſuperuixit. ideo inter Reges Romanorum non connumeratur. Adhuc de primo Friderico multa notabilia poſſem inſerere, ſed tranſeant. Vxores duas habuit, prima dicta Adyla, filia Marchionis de Hochburg, cum qua diuortium celebrauit propter conſanguinitatis propinquitatem. Deinde duxit Dominam Beatricem de genere Burgundionum nobiliſſimam filiam Comitis Biſuntini, quæ illi vnica erat heres omnium bonorum patris, cuius dote quinque milia militum eius ſubduntur imperio. Ex ea habuit filios Fridericum & Heinricum &c. Multas nouas ciuitates conſtruxit in orbe. in Sueuia quasdam villas ciuitates fecit, quas muris cinxit & libertatibus priuilegiauit, & imperii eſſe voluit, ſcilicet Eslingam, Rutlingam, & Fontem Salutis, vulgariter *Haillbrunnam*. Mortuis itaque Friderico primo & filio eius in expeditione Ieruſolimitana, creatus eſt Imperator Romanorum de conſenſu Principum filius Friderici primi Heinricus VI. Dux Sueuorum natus de Staufen anno Domini M.C.XC. & imperauit annis ſeptem. Erat autem hic Heinricus in agendis ſtrennuus, in hoſtes acer, in largiendo munificus. huic rebellauerunt Colonienſes in principio, & Comites Burgundiæ, ſed omnia vicit. Anno Domini M.C.XCII. Romæ coronatus fuit a Cœleſtino Papa. accepto itaque diademate imperiali mox in fines Apuliæ armato exercitu tranſit, vt Siciliæ regnum accipiat, quod ad Dominam Conſtantiam Imperatricem vxorem ſuam pertinebat iure hereditario; ſed infecto peſte exercitu in Alemaniam rediit. Dux autem Auſtriæ tradidit Imperatori Regem Angliæ, quem captiuauerat, qui centum milia marcas argenti ſub ſua liberatione Imperatori dedit, & accepta pecunia exercitum duxit in Apuliam, & totum Siciliæ regnum accepit, & Marquardum de Anawiler dapiferum Ducem Rauennæ fecit, & Dyopoldum Sueuum Apuliæ præfecit; & hii duo bella eius geſſerunt. Inuenit autem Imperator in palatio Panormitano Erinam filiam Regis Græcorum, quæ fuerat deſponſata Tancredo. hanc tradidit vxorem Philippo fratri ſuo. Quomodo autem regnum Siciliæ ad vxorem Imperatoris pertineat, & quo iure, ſic patet. Nam Clemens III. Papa Heinricum V. de Alemania euocauit, vt Romam veniens Tancredum, qui erat Rex Siciliæ & Apuliæ, expugnaret, quia cenſum Eccleſiæ debitum non ſolueret, & contra Eccleſiæ iura epiſcopatus & abbatias conferret &c. Venit autem Imperator Romam, nec adhuc vxorem habuit. Et quia Papa intendebat auferre Tancredo regnum, vt hoc honeſtius fieri poſſet, prouidit Heinrico de vxore Sicula, ad quam regnum ſpectabat de iure. Superfuit autem ſola Conſtantia, quæ monialis erat quinquagenaria in monaſterio Panormitano, pro qua ſcripſit Papa Epiſcopo Panormitano literas, vt eam de monaſterio educeret, & Romam ſibi transmitteret. quod Archiepiſcopus fecit, eamque Romam transmiſit. Quo cum veniſſet, Papa ei exuit religionis habitum & ſancti Benedicti veſtem, & diſpenſans eam ſecularem fecit & Heinrico Imperatori vxorem tradidit, & nuptias ſolemniſſimas Romæ celebrauit. ex qua non multo poſt filium ſuſcepit, & grauida facta in Siciliam reducta eſt. Reuerſa autem in Siciliam multi dubitare cœperunt de eius conceptu, cum eſſet ita antiqua, putantes eam grauidam ſimulare, vt ſubrogaret alienum natum. Sed dum appropinquaret partui, fecit Imperatrix papilionem extendere in medio plateæ ciuitatis Panormi, & lectum ſub ea ſterni, & edictum poſuit vt quæcumque mulier vellet accedere & intrare papilionem, cum eſſet paritura, libere intraret, ut tolleretur omnis ſuſpicio de eius vero partu. Peperit ergo maſculum, eumque nomine aui ſui Fridericum vocauit. ſicque in Sicilia genitus eſt ex moniali quinquagenaria Sueuus de Staufen ſub papilione in medio vrbis Panormitanæ, Heinrico huius nominis Imperatori Romanorum VI. Fridericus huius nominis ſecundus Imperator. Nusquam legimus alicuius Regis tam ſolemne initium. ſic ergo Sicilia in poteſtatem Heinrici venit, quam in dotem cum Conſtantia accepit, & filium ſuum Fridericum iam dictum, licet paruulus eſſet, coronari fecit in Regem Alemaniæ, cui omnes Principes Alemaniæ iurauerunt fidelitatem. Poſtquam autem Heinricus Siciliam pacifice poſſedit, crudeliter deſeuit in eos, quos poſt vxorem nouit eſſe proximos heredes regni, eosque eunuchauit & exoculauit & captiuos in Sueuiam duci fecit in caſtrum Staufen. & hoc ideo fecit, vt hoc regnum in poteſtate Dominorum de Staufen maneret. Quapropter Papa contra eum infenſus ſententias eccleſiaſticas in eum fulminauit, & Ducem Zaringiæ Berchtholdum contra fratrem eius Conradum Ducem Sueuiæ mouit. Dux autem Conradus hæc omnia ſciens de voluntate fratris mouit contra Berchtoldum prœlium. ſed dum Conradus eſſet in oppido Durlach, ibi defunctus eſt, & corpus eius in Lorch deportatum. Porro in illo tempore grande bellum gerebatur contra Saladinum Regem Ægypti pro recuperatione terræ ſanctæ, & videns ſibi neceſſarium Imperatorem pro hoc negotio, eum abſoluit & in Aſiaticum bellum cum ſuis Theutonicis tranſire rogauit. ſed cum perſonaliter ad hoc bellum procedere non poſſet, miſit Conradum ſuum Cancellarium & Archiepiſcopum Moguntinum, Heinricum Ducem Saxoniæ, Leupoldum Ducem Auſtriæ, & Lantgrauium Thuringiæ, Patauienſem, Ratisponenſem Epiſcopos, Marchiones, Comites, cum ingenti armatorum multitudine in partes Syriæ. Qui dum veniſſent in Syriam, treugas inter Sarracenos & Chriſtianos fregerunt, & inde multa turbatio ſecuta fuit & paucus fructus. Imperator autem de Alemania reuerſus in Siciliam Meſſanæ ægrotare cœpit, cognita ſui morte propinqua

Digitized by Google

vxorem & filium Papæ Innocentio commiſit, & Philippum Germanum ſuum Ethruriæ Ducem, quantum in ſe fuit, Romani imperii & regni Siciliæ gubernatorem eſſe conſtituit, & Panormiæ obiit anno Domini M. C. XCVIII. Statim autem poſt mortem Heinrici orta eſt magna perſecutio Theutonicorum in tota Italia, & paſſim interficiebantur officiales Imperatoris & præfecti expellebantur. ſed & Principes Alemaniæ & Nobiles Sueuiæ iuramentum factum Friderico in cunis iacenti non curantes de eligendo altero Rege & Imperatore tractabant, & a domo Dominorum de Staufen ſe abſtrahere conabantur, & orta eſt maxima diſſenſio inter Electores, quam Papa Innocentius III. mouit, qui omnibus modis obſtitit, ne Sueuus de generatione Staufen eligeretur, & dum audiuit Philippum fratrem Heinrici VI. defuncti tutorem Friderici pueri eligendum, multa excogitauit, etiam, ſi phas eſt dicere, friuola & fatua contra eum, ſeducens Principes a concordia & obiecit ei excommunicationem, quam incidiſſe eum dixit, dum adhuc eſſet præfectus & Dux Ethruriæ. Hoc aduertens Philippus in Hagnouiam tranſiuit, & cum ſuis Principibus & Baronibus & Nobilibus conſilium habuit. Graue enim ei erat perdere imperium, quod pater ſuus tanto labore in tantum augmentauerat, & & frater ſuus tenuerat, & intolerabile videbatur ſtirpem tam egregiam exhereditari, præcipue cum adhuc penes ſe omnia imperialia inſignia haberet. Durum etiam videbatur Papæ eum admittere propter vexationes, quas ſui anteceſſores Eccleſiæ intulere. Vnde fertur Papam dixiſſe; *Ego*, inquit, *vel auferam Philippo diadema regium, aut ipſe tollet a me inſigne Apoſtolicum.* Hic Dux Berchtoldus anno Domini M. CC. XVIII. obiit, qui caſtrum Friburg conſtruxit, & tantum habuit appetitum edendi carnes humanas, vt ſeruos ſuos occidi iuberet & coqui. ſicque inſtanter laborabat Papa contra Philippum, ne eligeretur, alliciens Principes minis & promiſſis, & Berchtoldum Ducem Zaringiæ denominauit Regem in præiudicium Philippi. Interea multi Principes, Barones & communitates diſceſſerunt a Philippo, & Electores ſine eius requiſitione conuentum in Andernach fecerunt ad celebrandam electionem. ſed Philippus hoc intelligens impediuit, & in Mulhuſen tranſiens Nobilium conuentum habuit, vbi a Sueuis, Bauaris, Saxonibus, Bohemis, & quam pluribus Rheni Principibus eligitur in Regem. Incepit autem Philippus perſequi ſuos aduerſarios, & multos tribulauit. Videns autem Berchtoldus Dux de Zaringen & nominatus Romanorum Rex, quod non poſſet Philippum vincere, veniam petiit apud Philippum & inuenit. Poſthoc Archiepiſcopus Colonienſis & Epiſcopus Argentinenſis cum multis nobilibus & communitatibus contra Philippum congregati aduocauerunt Ottonem Saxoniæ Ducem ex inſtinctu Papæ, & eum Coloniæ in Regem elegerunt, quem Papa mandauit coronari Aquisgrani. Erat autem & ipſe Otto ex parte patris Sueuus, & ex matre Anglicus, in quarto gradu Philippo attinens. Cum autem præfatam machinationem percepiſſet Philippus, ſine mora Aquisgrani deſcendit, Ottonem cum ſuis præueniens, ciuitatem intrauit, & nobiles in præſidio conſtituit, inter quos erat Walramus filius Ducis de Lymburg & Heinricus Druchſaſs vel Dapifer de Waldpurg. Sic ergo ciuitate munita ſuperuenit Otto cum Colononienſibus & ceteris ſuis fautoribus, vrbemque obſedit. Cumque interiores eam tenere non poſſent, accepta pace & perſonarum ſecuritate dederunt ciuitatem. Et ingreſſus Otto ab Adolfo Archiepiſcopo Colonienſi coronatus eſt. Aſcendit ergo Philippus, & quaſi robur imperii ei adheſit & Alſatiam vaſtauit, Argentinam accepit, & impedimenta Ottoni præſtitit, nec vltra Spiram aſcendere potuit. demum Thuringiam intrauit & Lantgrauium domuit. deinde Coloniam Philippus obſedit, & pace facta Adolfus Archiepiſcopus Colonienſis cum eo Aquisgrani deſcendit, eumque etiam in Romanorum Regem coronauit. Papa autem omnes ſibi adherentes excommunicauit, Adolfum Colonienſem Epiſcopum depoſuit, ſtetitque tota Alemania in maxima perturbatione & continuis bellis. Hiis peractis ingreſſus eſt Philippus cum exercitu Saxoniam vt & ibi rebelles reduceret, & veniens in Bambergam a quodam doloſe & latenter in camera ſua occiſus fuit, ſicque totum imperium in Ottonem, qui eius filiam cum diſpenſatione accepit, deuoluitur. cuius corpus poſt tempus aliquot annorum in Spiram eſt delatum, & in ſepulchris Regum reconditum per Fridericum ſecundum, & ob commemorationem tanti Regis contulit canonicis eccleſiæ Spirenſis eccleſiam in Eslingen cum omnibus ſuis attinentiis, ex qua eccleſia hodie dicti canonici magnos recipiunt prouentus in vino & aliis. Hic Philippus erat homo virtuoſus, animo lenis, mente mitis, eloquio affabilis, & legalis, ac largus quaſi vſque ad prodigalitatem, & dum ſibi pecunia deficeret, impignorauit prædia, villas, & etiam monaſteria ac eccleſias. Vnde monaſterium Vrſperg obligauit Domino Berchtoldo de Nyfen, cuius poſteri in tantum grauabant monaſterium, ne conuentus ibi poſſet nutriri. poſtea Dominus præpoſitus liberauit eccleſiam CC. argenti marchis, & ditati ſunt iterum in tantum vt laborarent apud ſedem Apoſtolicam, quatinus præpoſitus eorum Abbas infulatus eſſet. Quo obtento in temporalibus non multum proſperati ſunt. vnde æuo noſto neceſſitate cogente vendiderunt multas poſſeſſiones, & alienauerunt bona a conuentu vſque ad libros & calices; quæ ab eis emit bonæ memoriæ Dominus Iohannes primus Abbas monaſterii in Roggenburg, quem nominabant Gotzadam. Igitur cum Philippus vita exceſſiſſet Bambergæ anno M. CC. VIII. Otto præfatus cum ſuo exercitu imperium ambire cœpit, & multa impedimenta inuenit. Nobiles enim inuite a domo Staufen receſſerunt. &

ea

Digitized by Google

ea de causa accepit Otto filiam Philippi vxorem, non obstante consanguinitate, vt per eam Nobilium & Suevorum acquireret fauorem. Eo tempore Dominus Sifridus de Rechberg Episcopus Augustensis destruxit castrum Suabegg in odium Ottonis. Et Dominus Heinricus de Scharffenberg Episcopus Spirensis, qui in castro Triuels imperialia insignia habuit, ea Ottoni Imperatori dare recusauit. cui Imperator Cancellariam curiæ suæ commisit & eum Cancellarium fecit, ut insignia haberet. Videns autem nobilium animos sibi non inclinatos, vt vulgum & clerum sibi attraheret, incepit castigare milites & Barones, qui sibi accusabantur a rusticis vel propter deprædationes vel spoliationes & exactiones. vnde etiam aliquos occidi iussit, & ecclesiasticis contra nobiles astitit. ex quo opinio in plebe & clero orta est, nunquam fuisse tam iustum tamque fidelem Cæsarem. Dum hæc agerentur, multam congregauit pecuniam & exercitum grandem, cum quo ingressus Italiam, Romam pro confirmatione & coronatione peruenit. Præstito autem Papæ Innocentio III. iuramento de custodiendo patrimonio beati Petri & defendendo ecclesiam, coronatus est Romæ in Imperatorem. Sed ipsa die coronationis suæ cum Romani quædam ex consuetudine peterent, quæ Imparator dare ex debito coronationis tenebatur, tumultus & murmuratio in populo oritur. cumque Theutones Romanos clamantes proterue & ceruicose reprimerent, grauis discordia exoritur. vnde ad arma vociferantes ad bellum inter Romanos & Theutonicos exurgit, in quo Imperator multa damna accepit, vltra mille & centum equites amisit, & quosdam de suis curialibus nobilioribus. Igitur post coronationem ex vrbe discedens, sicut dudum animo conceperat, castra & munitiones, quæ prope erant, de iure hostiliter inuadens occupauit. Quod cum ad notitiam Innocentii deuenisset, ad illum solemnes nuntios misit petens vt a violentia resiliret & occupata restitueret. qui non solum illa facere noluit, imo prioribus malis peiora accumulans faciebat Romipetas exspoliari. Vnde Papa contra ipsum prouocatus, tanquam periurum & ecclesiasticorum bonorum vsurpatorem, & spoliatorem publicarum stratarum de communi consilio fratrum suorum Cardinalium excommunicauit, mandans omnibus & singulis, ne quis eum Imperatorem nominaret nec ei obediret, & omnes Principes Alemaniæ a fidelitate eius absoluit. Vnde ex hoc recesserunt ab eo Lantgrauius Thuringiæ, Dux Austriæ, Rex Bohemiæ, sed & Archiepiscopus Moguntinus, Trevirensis, & multi alii.

Anno Domini M. CC. X. excommunicatus & denuntiatus vbique est Otto Imp. Vnde Electores & præfati Principes conuenientes ad eligendum alium, sicut eis fuerat a Papa imperatum. Accedentes autem ad electionem concordauerunt vnanimiter in Fridericum Siciliæ Regem, filium Heinrici, de domo Dominorum de Staufen in Suevia, qui, vt dictum est, fuerat sub papilione natus Panormiæ. Eo ergo electo miserunt solemnes nuntios imperii nobiles ab Alemania in Siciliam, vt eum in Germaniam perducerent. & inter nuntios erat Dominus Heinricus de Nyfen, & Dominus Anshelmus de Iustingen, ingenui viri. Hii cum magnis periculis propter insidias Ottonis ingressi Siciliam Fridericum electum educendum, sed omnibus suis contradicentibus ipse ordinatis negotiis sui regni cum suis nuntiis profectus est in Alemaniam deductus per Italiam cum maximis cautelis propter Ottonis latrones. Cum autem usque in * Aulonem Tridentinam venisset, ex ea non valuit in Alemaniam venire, quia Otto omnia ostia montium, per quæ publica itinera erant, obseruauit. Vnde derelictis publicis stratis per deuia montium & per iuga altissimarum rupium transierunt in Rhæticis Alpibus, & vsque in Curiam Rhætiæ peruenerunt, ibique ab Episcopo Curiensi reuerenter acceptus. aduenit Abbas sancti Galli & Domini nobiles illius districtus, a quibus perductus est vsque Constantiam. Vbi dum moraretur electus ascendit Otto contra eum, & cum suo exercitu locauit se in Vberlingam oppidum non longe a Constantia, & præoccupauit itinera, ne posset Rex nouus descendere per Rhenum. Audiens autem Comes de Kyburg electum Imperatorem angustatum per Ottonem, congregauit exercitum fortium virorum ex toto suo comitatu & de confinibus, & venit Constantiam armata potentia ad deducendum Dominum electum. Est enim Kyburg castrum vetustissimum & fortissimum in monte alto situm, muris spissimis, turribus & propugnaculis munitum, non longe a Thurego & Wintertur, vtpote in medio earum situm, in quo quondam habitaverunt nobilissimi Comites dicti de Kyburg, & terras obtinuerunt latissimas a fluuio Tura vsque ad Ducatum Sabaudiæ, & quasi omnis regio Suicerorum erat Comitum de Kyburg & Habspurg, sed in Fortunæ rotæ reuolutione alii labores eorum intrauerunt, iamque Thuricenses & ceteri Suiceri hæc dominia possident. In eodem castro fuerunt aliquando reposita insignia imperialia, & hodie est ibi capsa bene ferrata, & capellula in qua reseruabantur. Ego ipse in eodem castro aliquibus annis post mortem patris mei fui puer cum patruo meo bonæ memoriæ Ofchwaldo Schmid, qui erat xx. annis præfectus castri & aduocatus totius Comitatus anno Domini M. CCCC. XLIIII. Comes ergo de Kyburg cum suis per Rheni lineam duxit electum vsque Basileam, & ibi occurrit ei Dominus Heinricus de Veringen Episcopus Argentinensis cum quingentis militibus, quorum & aliorum fretus auxilio ciuitates Rheni accepit, demptis aliquibus castris, in

* *Forte* Alpionem. *qua voce & infra vtitur.*

Digitized by Google

quibus Otto præsidia locauerat. Sed & ipse Otto ex altera parte Rheni descendit, & in Brisacum castrum se recepit. Ciues autem eiusdem oppidi & castri contra eum insurrexerunt, & multos de suis occiderunt, ipse vero vix euasit, & dimissus ab omni exercitu profugus effectus est, & cum confusione in Saxoniam est reuersus, omni auxilio & honore destitutus, propter quam ignominiam infirmatus anno Domini M. CC. XVIII. obiit.

Fridericus autem ductus Aquisgrani cum ingenti gloria & triumpho coronatus fuit anno sequenti. Negotiis autem per Alemaniam ordinatis Fridericus Italiam repetiit, & Romam ingressus cum militia magna & apparatu, honorifice a cuncto populo & clero receptus est. quem Honorius huius nominis III. Papa inunxit, coronauit, & confirmauit anno Domini M. CC. XX. in basilica sancti Petri. Statim autem in recompensationem beneficiorum contulit Imperator Ecclesiæ beati Petri de bonis & prædiis in Italia multa, & votis vota addens de manu Domini Herengelini Ostiensis Episcopi crucem accepit ad pergendum contra infideles in succursum terræ sanctæ. Cum ergo in Italia Rempubl. imperii disponeret auxilio & consilio Theutonicorum a Bononiensibus & aliis Italicis male tractabatur. Existimabant enim ex quo inter eos natus esset, quod eorum consiliis rem imperii gubernare, & spernere ac odire Theutonicos deberet, sicut ipsi ex natura eis contrariantur. sed non potuit celari in nobili Principe ingenuitas Sueui sanguinis, sed se totaliter ad Alemanorum partem declinauit, fidelitatem eorum, fidem, & probitatem expertus. Vnde cum vidisset Italos sibi contrarios, remisit insignia imperialia quæ secum habebat, scilicet reliquias imperii, quæ Nurembergæ iam seruantur, in Sueuiam Eberhardo nobili de Taun Dapifero suo, qui ea in Waldpurg castrum collocauit. Sed & filium suum Heinricum iam octo annorum ex Sicilia tulit & in Sueuiam eum transtulit, quem suscipiens Dominus Conradus de Taun Pincerna imperii eum in castro Winterstetten posuit. Porro Imperator contra duos Comites Tusciæ, videlicet Matthæum & Thomam, qui occupauerant quædam castra & terras suæ ditionis in Apulia, pugnare cœpit, & expugnatos omnibus bonis priuauit. qui confugientes ad Romam præsidium sedis Apostolicæ implorarunt. Sic & alii, quos offendit & correxit, ad Papam confugerunt, vt eum contra Imperatorem commouerent, sicut & factum fuit. vnde in magnam indignationem Papæ & Romanæ curiæ incidit. Erat autem Fridericus ille magni sensus naturalis, satis peritus literis secularibus, magnanimus, & multum vniuersalis in rebus mundi, doctus in pluribus idiomatibus, scilicet Latina, Græcâ, vulgari Gallica, Theutonica, Sarracenica, liberalis & magnificus. Ad hæc opponunt Italicorum descriptores temporum multa enormia vitia, quæ tamen non reperiuntur in descriptione vitæ eius, sed quia oppositum se Papæ, in illius vituperium & in alterius complacentiam scribunt, ad quæ affectantur. hecnabuit ille Friderirus viros eloquentes excusatores, sicut multos habet accusatores.

Anno igitur Domini M. CC. XXII. conflictus graues habuit in Sicilia, Calabria, & Apulia contra Sarracenos, qui in eas regiones iam dudum se infuderant. Interea mortua prima eius vxore, cum qua habuerat duos filios Heinricum & Conradum, accepit secundam Domini Iohannis generosi Regis Ierusalem filiam, ex qua Jordanem filiam habuit. & hæc cum etiam vita functa fuisset, tres filios cum concubina habuit, scilicet Fridericum quem fecit Regem Antiochiæ, Manfredum quem fecit Principem Tarenti, qui post se fecit Regem Siciliæ; & Renzum quem fecit Regem Sardiniæ. Porro Heinricum filium primæ vxoris, quæ fuit filia Regis Vngariæ, ordinauit Ducem Aquisgrani, & ibi electus fuit in Regem Romanorum anno Domini M. CC. XXIII. Hic est Heinricus huius nominis VII. qui de consilio patris sui accepit Agnetam filiam Ducis Austriæ Lupoldi vxorem, quæ etiam postea Aquisgrani regina coronata fuit. Defuncto autem Heinrico Conradum filium alium eligi in Regem Romanorum ordinauit. Cum igitur Fridericus Cæsar pro causis satis leuibus grauissimis sententiis puniretur per sedem Apostolicam, sicut pater in epistolis suis, quas scribit Principibus Alemaniæ, & suis aliis amicis, superuenit sereniſſimus Rex Ierusalem Johannes socer Cæsaris, angustiatus pro tribulatione regni sui Ierosolimitani, & multis placitationibus Papam Gregorium & Fridericum concordauit, sicque Imperator contra Sarracenos procedere ab bellum Asiaticum se parauit, & exercitum non paruum cum impensis ante se præmisit. Interea Papa Gregorius parata grandi classe ex omni natione Christianorum requisiuit Imperatorem super promissione & voto facto de transfretando in subsidium terræ sanctæ. Qui facta & ipse copiosa præparatione nauium profectus est cum legato Apostolico. Et ecce proficiscentibus venit cursoria nauis in Imperatoris classem portans Cæsari nuntium, quod Papa conuenisset cum Iohanne de Brenna Rege Ierosolimitano, quod Imperatore in Syria morante vterque federati facerent Siciliam Friderico rebellare. Hoc vt Imperator audiuit, & certus factus de facto in Siciliam rediit pro redemptione terræ natiuitatis suæ. Quia autem Papa dolum intenderit præfatum, sequentia docebunt. Fridericus autem positis præsidiis in ciuitatibus & castris Siciliæ anno Domini M. CC. XXXIV. præparatis magnis copiis iter arripuit ad terram sanctam redimendam non sine timore perditionis terræ suæ. Nam scribentes de illis brigis inter Gregorium Papam & Fridericum Imperatorem, vtrique & Papæ & Imperatori satis dolosa & proditoria facta imponunt, nec potest scribi cum veritate ista materia, nisi cum notabili nota impietatis & rancoris tam in Papa quam in Imperatore. Cum ergo Imperator

Digitized by Google

perator in Domini exercitum veniſſet in Syriam, & hoc Soldanus audiuiſſet, vehementer timuit, & Ambaſcatam ſolemnem ad eum miſit treugas poſtulans & obtinuit. In hiis Soldanus timore compulſus tradidit Imperatori ciuitatem ſanctam Ieruſalem & Nazareth & Ioppen & terras adiacentes, demptis paucis caſtris quæ retinuit. Vnde hiis habitis Imperator ciuitatem ſanctam Ieruſalem ingreſſus eſt, & in ea paſcha ſolemniſſimum & lætiſſimum celebrauit cum multis expenſis, moreque regio coronatus eſt. Ædificia autem collapſa de templo Dominici ſepulchri reſtituit, & muros ac turres Ieruſalem innouauit. Cumque Imperator ſuper hoc glorioſo & laudabili facto Papæ ſcripſiſſet amiciſſimas literas reuerentia & honore ac gaudio plenas, honori & gloriæ Auguſti inuidens, quem implacabili odio proſequebatur, literas ipſas abiecit & ſpreuit, & recompenſare labores, quos Cæſar in regni Ieroſolimitani adeptione habuit, inimico modo cogitauit. Vnde ſtatim Iohannem Ieroſolimitanum Regem aduocauit, eumque cum exercitu cruce ſignatorum, qui paratus erat contra Sarracenos, in Siciliam miſit ad expugnandum vrbes Friderici. quod & factum eſt in magna parte. Vt enim id quietius efficerent, diuulgaverunt per Siciliam, Fridericum vita in Syria functum eſſe. Ideo multæ ciuitates ſe vltro Papæ tradidere. Eos autem, qui Iohanni & Papæ nollent obtemperare, iuſſi ſunt crudeliter perimi. Inſuper notum factum eſt omnibus fidelibus, quod legiones grandes peregrinorum militum cruce ſignatorum in terræ ſanctæ ſubſidium intrare volentium Papa noluit dimittere, & eos ab ingreſſu retraxit, quin imo & arma, quæ in Sarracenos parauerant, in Chriſtianos Friderico Imperatori adherentes conuerti iubebat. Singulariſſimis autem & immaniſſimis cruciatuum generibus Theutonici trucidabantur vbique inuenti per Italiam & Siciliam. Hæc audiens Imperator feſtinato relicta Syria & Iudæa in Siciliam remeauit, cuius reuerſione comperta crudelitas ſeuientium & furor inuadentium conquieuit, & in breui tempore omnia ſibi ablata recuperauit. Repentinus autem receſſus ſuus a Ieruſalem inordinatam rem dereliquit, quia anguſtiatus in propriis minus alia curauit: ex quo Ieruſalem in manus ſuorum priorum Dominorum rediit in damnabilem heu ſeruitutem. quis in culpa ſit, perpendat qui voluerit. Porro poſt reditum in Europam Imperatoris, plurima bella mouit contra ſuos aduerſarios adiutorio filiorum ſuorum, in quibus Renzus ab Onorenſibus captus in cauea ferrea vitam finiuit. Et quamuis Papæ quaſi omnes, qui ſub Friderici temporibus Eccleſiam rexerunt, eum excommunicauerunt, ſemper tamen humiliter inſtetit pro abſolutione. Anno autem M. CC. L. incarnationis Domini diem clauſit extremum in Apulia in ciuitate Firenziola. Quidam dicunt quod Manſredus eius filius eum ſuffocauerit iacentem in lecto cum ceruicali, quod ego credo eſſe confictum a ſuis inimicis. Sub iſto Friderico exortæ ſunt duæ religiones celeberrimæ & ſanctiſſimæ, quas ſancta mater Eccleſia inſtituit contra duas ſectas contagioſas paulo ante exortas. Prima religio eſt Prædicatorum, per quam ſublata eſt ſecta Humiliatorum. Humiliati quippe nulla habita auctoritate & licentia, nec ſcientia, populis prædicabant, confeſſiones audiebant, & vitam plebium regere ſatagebant. quæ omnia Prædicatoribus ſunt legitima auctoritate commiſſa. Alia religio eſt Fratrum Minorum, per quam ſublata eſt ſecta Pauperum de Lugduno ſeu Waldenſium, quæ dicebat ſe vitam Apoſtolicam tenere, nihil volentes poſſidere, & numquam in eodem loco ſtabiles manebant, & in occultis dogmatizabant, & multos errores ſeminabant. Et hæc omnia rite & recte dat Eccleſia agere Fratres Minores. Igitur poſt Friderici mortem Conradus filius eius electus in Romanorum Regem imperium non attigit. Collecto tamen exercitu in regno gyrauit, & dum iuxta Franckfordiam cum ſuo exercitu reſideret ad imperium ſuſcipiendum, Heinricus Lantgrauius electus ipſum fugauit, & imperium obtinuit, paruo tamen tempore. Hic præfatus Conradus dum quadam vice in Ratiſpona apud ſanctum Emirammum cum ſex armigeris eum cuſtodientibus dormiret, vt putabat, ſecure, ſuperuenit vaſallus Epiſcopi dictus de Hohenfels, occulte volens Regem occidere cum hiis, qui cum eo erant. Hoc intelligens quidam fidelis miles eius dictus Fridericus de Eutenſchaim præcurrit velocius & Regem de lecto traxit, & eum ſubter ſcamnum abſcondit iubens eum ſilere propter periculum imminens. & ipſe miles ſe ad lectum poſuit ſponte, in quo interfectus fuit pro Rege, & alii ſex cum eo, ſicque Rex mortem euaſit, & in craſtino eſt populo cuncto demonſtratus. Poſt hoc ingreſſus eſt Rex ad Italiam cum magno apparatu Alemanorum ad poſſidendum regnum Apuliæ & Siciliæ patris ſui. Et veniens obſedit Neapolim ciuitatem, eamque deſtruxit, & Capuam, & nobile oppidum Aquinum. Videns autem ſe morti propinquum diſpoſitionem fecit pro Conradino filio ſuo, & omnes præfecturas ordinauit, ita vt eo defuncto Conradinus ſine difficultate regnum acciperet. Anno ergo Domini M.CC.LII. Conradus Rex moritur Conradino adhuc puero in Sueuia exiſtente cum matre, & Manfredus illegitimus Conradi inuadere regnum conatur obſiſtente ſibi Papa. Videns autem regnum pro Conradino paratum, aduentum eius timuit, cum Papa ſe compoſuit, & ab eo regni amminiſtrationem ſub certis conditionibus ſuſcepit. Transgreſſus autem eſt Manfredus limites ſibi a Papa poſitos, ideo eum excommunicauit & vexare cœpit. Quapropter Manfredus collecto exercitu Giblinorum & Theutonicorum totam pene Italiam perturbauit. Papa autem Vrbanus IV. commotus rebellione Manfredi, aduocauit Carolum fratrem Ludouici Regis Franciæ, eumque Regem Siciliæ fecit

Digitized by Google

anno Domini M. CC. LXIII. commissaque sunt durissima bella. Cum ergo in Sueuia auditum fuisset, quod Conradus Siciliæ Rex obiisset, & Manfredus basthardus eius regnum inuasisset, & quod Papa indignatus Carolum vocasset eique regnum tradidisset, commota est vniuersa Sueuia, & Principes Conradinum iuuenem, filium Conradi, verum regni heredem, animauerunt, & collecto fortissimo exercitu ex omni Germania Conradinus in graui multitudine subito Lombardiam ingressus est, & vsque Pisas deuenit. Eodem autem tempore de vniuerso mundo congregabantur fratres Prædicatores ad capitulum generale Pisis celebrandum: sed propter aduentum armatorum Theutonicorum auersi sunt Fratres, & Viterbium properabant, vbi Papa tunc erat, qui & per se capitulo præsidebat. Dicitur autem quod Papa Clemens IV. dum de palatio suo in campum respiceret, & multitudinem armatorum exercitus Conradini videret, dixit; *Doleo super innocenti puero Conradino, & compatior stulto populo, quia ecce iam ad victimam festinant vltimum exterminium accepturi.* Procedente ergo Rege Conradino cum exercitibus suis, occurrit ei Carolus cum ingenti multitudine, & congressione durissima facta post multam exercituum luctam & plurimorum cæsionem, exercitus Caroli præualuit & victoria sibi cessit, confregitque exercitum Theutonicorum & prostrauit. Captus est autem Conradinus iuuenis, & Austriæ Dux Lupoldus cum eo, & plures alii Sueuorum Comites, Barones & milites; & Manfredus ex patre frater Conradini in prœlio occubuit. Conradinum autem Regem & vniuersos amicos eius Duces & proceres & Sueuorum optimos captos iussit Carolus duci Neapolim, vbi vna sententia in omnes nocentes & innocentes prolata, educti sunt ad locum decapitationis. Dum autem Conradinus Rex iuuenis produceretur primo occidendus, ortus est maximus clamor lamentantium & flentium innocentis necem pueri. Erat enim pulcherrimus iuuenis, ornatus capillis in auri fulgorem nitentibus, & optima membrorum & colorum dispositione proportionatus. Sic puer decapitatus est cum fratribus, & amicis, & ducibus ac nobilibus, & sepulti sunt honorifice, prout hodie demonstratur. nec defuerant a pueri innocentis sepulchro prodigia quædam satis miranda, visa & facta, quæ vulgus referre solet. In isto itaque prœlio funesto tota progenies clarissima Ducum Sueuiæ deleta fuit & extincta cum insignibus & armis, anno Domini M. CC. LXVIII. de quo prœlio vide in Chron. Anton. parte 3. tit. 20. cap. 1. per totum. Hii nobilissimi Duces tenuerunt imperium circiter per annos C. XX. & ex ea radice quatuor exierunt post se inuicem Imperatores, scilicet Conradus II. Fridericus I. Heinricus VI. & Fridericus II. & Reges Heinricus, Conradus, Manfredus, Conradinus. Hii glorioſi Principes Rempub. Romani imperii licet multum auxerint magnis laboribus, quia tamen Ecclesiasticorum priuilegiis contrauenire videbantur, fit de eis abominabilis mentio per Innocentium III. in ca. venerabile, de Electione, & plenius prout legitur notatur in c. 2. de Re iudic. l. 6. & in Extrauag. Innocentii IV. cum Friderici, & cap. significasti, de Pœni. & re. Si seruassent illud præceptum, *Noli tangere Christos meos*, in æternum thronus eorum firmatus fuisset. sed contra facientes facti sunt in desolationem, & perierunt propter iniquitatem suam cum tota domo sua, & non remansit nec vngula ex eis: imo quod deterius est, per ipsos tota quodamodo maleficata fuerat Germania, vt post Fridericum II. vsque ad Carolum IV. qui regnare cœpit anno Domini M. CCC. XLVII. venter terræ Germanorum fecundissimus non germinauit Imperatorem per annos LIX. & ipsa Sueuia nobilitatis generosissimæ atea a prædicto Friderico II. Imperatorem non produxit vsque ad Fridericum III. cuius hodie non solum Sueuia, sed Germania tota magnificentia gloriatur. sicque Sueuia per CC. XX. annos sterilis fuit facta; Reges tamen Romanorum tanquam abortiuos genuit, qui ad maiestatem imperialem non attigerunt, non quod personæ dignæ imperio non essent, sed quia rota alibi voluebatur, & odibile factum erat nomen Sueuorum; si propter iusta demerita, Deus nouit. Quamuis autem execrabilis memoria Sueuorum Imperatorum sit relicta, & sacris canonibus inserta, quibus contradicere phas non est, tamen, vt videtur, si Sueui habuissent excusatores, sicut accusatores; & fauorabiles scriptores sicut liuidos detractores, magnifica procul dubio refulgerent opera, & iniusta abiectio. Sed quia inimici Sueuorum sunt iudices, & *hostis contra hostem testis esse potest, qui alias regulariter reprobatur, in casu quo negaretur*, vt de test. quotiens. Idem probatur per ea quæ leguntur & notantur in c. veniens 2. de test. in h. Ideo Sueui testimoniis inimicorum suorum Italicorum victi silent, nec aduersariorum dictis aut scriptis contradicunt, & pro pace Ecclesiæ opponere nolunt prout possent. ideo odiosa eorum remanet memoria, quia in Paradoxis Stoicorum dicitur in principio: *Quod nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, & tam incultum, quod non ornata oratione fiat splendidum.* imo nihil tam remotum a veritate aut obscurum falsitate, quod non fiat lucidum, delectabile, & credibile venusta eloquentia, vt patet in poesi: & vicissim nihil tam verum, honestum, & bonum est, quod acuta, & inimica lingua non falsum, sordidum, & malum ostendere queat oratione culta. Hoc cognoscentes Italici Germanorum & præcipue Sueuorum inimici, ignominiosa quæque colligentes, ornata eloquentia, quæ legentis animum statim ad se rapit, volumina conscripserunt de Sueuis, quomodo sint expulsi a regno Siciliæ, & fugati de Etruria, Tuscia, & Lombardia; imponentes eis grauia etiam fidei contraria, infamantes, iudicantes, condemnantes cum non modica iniuria, & si phas est

dicere,

Digitized by Google

dicere, cum multa iniuſtitia. Vnde quidam Guido Orator Etruſcus Gwelfo orationem plenam veneno in Sueuo texuit coram Carolo fratre Ludwici Regis Francorum, eumque contra Sueuos ornata perſuaſione concitauit, vt patet in Chron. Anton. part. 3. tit. 20. cap. 1. Ad eius autem mendacem diffamationem non eſt qui reſpondeat. O ſi absque ſanctiſſimæ ſedis Apoſtolicæ offenſione perſuaſiuus aliquis orator conſurgeret, in Sueuorum partem excuſator & defenſor, & veritatem nudam de vtrisque Germanis ſcilicet & Italis proponeret, comparando fidem vtrorumque ad Chriſti ſacramenta, reuerentiam ad Apoſtolicam ſedem, obedientiam ad ſanctiſſimum Dominum noſtrum Papam, zelum ad Eccleſiæ vnionem, deuotionem ad Romam, affectum ad terram ſanctam, timorem ad eccleſiaſticas cenſuras, & omnium quæ ad populum catholicum ſpectant, profecto videri poſſet Germanos fore virtuoſos, ſanctos & iuſtos Chriſtianos; Italicos vero per omnia in decuplo defectuoſos. Nam moleſtias & inſolentias grauiſſimas ſancta Romana Eccleſia paſſa eſt, & patitur quotidie ab Italicis, de quibus iam multis annis repletæ ſunt aures noſtræ vsque ad nauſeam, & audire dedignamur, ne in ipſa ſcandalizemur Eccleſia, quæ per iniquos Italiæ præfectos prodita, agitata, vexata, depopulata, & ſpreta non ſentit & ſentire ſe diſſimulat, ne obruatur & penitus extirpetur de Italiæ finibus. O quam grande volumen comportari poſſet, ſi quis colligere velit Italorum grauiſſima ſcandala, rebelliones, contemptus, inobedientias, Eccleſiæ impugnationes, contumacias, dolos, perfidiam, & horrenda alia eis quottidiana & communia ac nephandiſſima vitia! ſi quis, inquam, hæc tanta diligentia & ornata eloquentia conſcriberet, ſicut Sueuorum Dominorum ſuorum & Germanarum gentium conſcribi & deſcribi fecerunt exceſſus, profecto volumen grande fieret, quo Italia terra nobilis propter generationem malam & adulteram & gentem ignobilem omni vitio vitioſiſſimam, exoſa, odioſa, & abhominabilis Chriſtiano vero & virtuoſo redderetur. Sed ſicut ſepe in antehabitis dixi, & nunc flens dico, quod tota cauſa illius irriſionis, quam patimur ab infeſtis Italicis, eſt, quia Alemania hucusque caruit eloquentia, nec hactenus erat qui eos Germanos probos & Chriſtianiſſimos eſſe & eorum infamatores infidelibus deteriores ornata eloquentia oſtenderet. nec defenſionem tantum prohibet eloquentiæ carentia, quantum reuerentia digniſſimæ & ſanctiſſimæ ſedis Apoſtolicæ, quæ apud Italos eſt, propter cuius pacem Italorum infamias ſuſtinemus, & eorum mala tanquam nobis incognita tranſilimus.

CAPUT XIII.

Origo Comitum de Habchſpurg, qui nunc ſunt Auſtriæ Duces.

POſt omnimodam Ducum Sueuiæ extinctionem remanſit nobilis Sueuia absque Duce XXI. annis vsque ad tempora D. Rudolfi Comitis de Habſpurg, per quem reſuſcitatus eſt ducatus per clarioris dignitatis adeptionem. De hac ergo ingenuiſſima progenie, Comitum ſcilicet de Habchſpurg, ſunt pulchræ hiſtoriæ Latinæ & Theutonicæ, de quibus tamen nulla ad meas deuenit manus, cum tamen multum ſollicitus fuerim ad habendum. Ea ergo, quæ ſubiungam, ſparſim in libris reperi, & nonnulla auditu didici. Comites de Habſpurg ex nobilum veruſtiſſimorum Romanorum radice orti ſunt ex nobiliſſimo & alto Iulii ſanguine emanantes, *& eorum nobilitas omnem ſuperat ſermonem*, vt dicit Æneas Siluius in epiſt. ad Dionyſium Archiepiſc. Strigonienſem & Cardinalem. Quo autem tempore e Roma in noſtras regiones emerſerint, plura dicuntur, quæ prætereo. Vulgaris autem fama habet, quod antiquorum tempore erat Romæ familia nobiliſſima, ditiſſima, & habundans in perſonis. De hac duo vterini fratres, collecta omni ſubſtantia in Germaniam proceſſerunt & Argentinæ conſederunt. Senior autem a populo in ſublime actus regionis ſuſcepit gubernaculum. Quidam dicunt eum in Epiſcopum Argentinenſem aſſumptum. Iunior autem euagabatur inter Nobiles regionis, nunc ibi nunc alibi conſiſtens. Tandem in Argouiam deuenit, ſocialiter & liberaliter inter nobiles, quorum magna ibi erat multitudo, ſe habuit, & cunctos in ſuum traxit fauorem & amorem. Placuit autem nobili ibi manere, & accepta copioſiſſima a fratre pecunia, dixit ſe ibi ſedem & caſtrum & arcem pro ſua tuta habitatione conſtituere. ſed omnem illam pecuniam in exercitiis nobilium expendit, quia, vt natura nobilium eſt, liberaliſſimus fuit, in tantum vt a fratre prodigalitatis argueretur. Miſit tamen ſibi iterum aurum multum ſupplicans & mandans, vt quia alibi eſſe nollet ſibi habitationem & poſſeſſionem vel emeret aut erigeret, & alicuius nobilis filiam acciperet in ſuſcitationem domus. Accepto autem auro omnem curam adhibuit, vt tam nobiles quam plebeios amicos haberet, quos donis ſibi conquirere ſtudebat: quia, vt dicitur Prouerb. 19. *Diuitiæ addunt amicos plurimos, & amici multi ſunt dona tribuentis.* Prudenter enim præpoſuit amicos pecuniis.

Quadam autem die cum venationi inſiſteret, emiſſus accipiter rapere feram, neglecta præda cuiuſdam alta montis petiit, ibique ſuper rupem volans reſedit. Vnde nobilis, quia accipitrem carum habebat, de equo proſiliit, & e veſtigio ſecutus accipitrem, eum in celſa rupe alti montis reaccepit. In monte autem ſolus conſiſtens coniectis oculis per gyrum vidit omnem illam regionem quaſi paradyſum, aruis, ſiluis, & fluminibus ornatam, & montem illum pro loco ſuæ habitationis elegit, & diſpoſitis rebus in monte hoc arcem erigere cepit. Sciſcitantibus autem artificibus de nomine caſtri, ipſe nobilis ab euentu caſtro nomen dedit, quod & ſibi ſuisque ſucceſſoribus

remanſit. quia enim montem propter accipitrem aſcendit, ibique eum reperit, & tunc ibi ædificare deliberauit, accipitris nomen domui tribuit, eamque *Habchſpurg* nominauit, quod tantum ſonat quaſi Burgus accipitris. Cumque ad eius iuſſum burgus exilis erigeretur, & minus munita arx, & plures eum ſuper hoc arguerent, reſpondebat, non fore neceſſarium arcem armare inter amicos. Ædificata autem domo omnes Argowiæ proceres & nobiles conuocauit & præfectos regionis, dicens eis, quod fratrem ſuum de Argentina vocare vellet ad dedicandum domum, & ordinandum dominium, & quod hoc ſui deſiderii eſſet, vt fratri venienti nemo occureret, ſed ſine honore eum in caſtrum aſcendere ſinerent, ſed eo in caſtro iam exiſtente cuncti nobiles & præfecti cum omni bellico apparatu per gyrum arcis tanquam burgum expugnaturi conuenirent; ſed & nobilium vxores & filiæ in curribus & equis cum ornamentis adducerentur, pro quibus tentoria & coquinæ erigerentur, & omnis patria concurreret petiuit; & ſicut voluit ita factum eſt. Cum enim frater eius cum famulis veniſſet, aſcendit in domum Habchſpurg, & videns immunitam & paruam, iram diſſimulauit, mirabaturque de tantarum pecuniarum diſtractione, & non ſine vecordia & verecundia ibi fuit. Eadem nocte nobiles terræ cum exercitibus ſuis arcem vallauerunt, & tanta multitudo hominum ad locum confluxit, quanta non eſt viſa ſimul in illa regione. Cumque frater Domini Caſtellani de obſidione miraretur, quia myſterium ignorabat, cœpit hæſitare de fratris ſui fidelitate, timens ſe tradi in populorum manus per fratrem, quia videbat fratrem non pauere, nec burgum munitum eſſe contra tam fortiſſimos exercitus. Conſiderans autem Dominus Caſtellanus fratris anguſtias, duxit eum ad mœnia contra populum reſpicientia dicens; Ecce Domine frater, ſi ædificaſſem caſtrum grande cum munitiſſima arce, putatisne an contra hanc multitudinem eam diutius valerem tenere? ſed nunc exilem burgum erexi, & cum pecunia mihi data omnem hanc multitudinem, & hæc fortiſſima agmina in noſtram amicitiam, fauorem, & ſeruitia emi. Sunt enim hæc agmina huc collecta pro noſtro honore & huius domus dedicatione, quam ſi multis pecuniis fortiorem, ſpecioſiorem feciſſem, ſplendidos iſtos exercitus nequaquam in noſtra obſequia haberem. Nunc ergo, Domine frater, deſcendamus, & videbitur me munitiſſimum ædificaſſe caſtrum, optimis & robuſtiſſimis viris vallatum, indiſſolubili amicitia munitum. Eductus ergo frater cum tanta gloria, gaudio, & triumpho ſuſceptus eſt, & tanto honore, quantum in vita ſua non vidit. Manſerunt ergo exercitus ibi per dies aliquot, & adducebantur vndique victualia. & cum ingenti ſolemnitate domus Habchſpurg fuit dedicata & inter nobilia caſtra & comitatus connumerata. Sed & ipſum nomen ingenuæ generationi illi attributum eſt. Nam antea quoddam Italicum Romanum habebat vocabulum: eſtque domus Habchſpurgenſium ab vniuerſo exercitu declarata & relata in nobiliſſimorum numerum Comitum totius Germaniæ. Profecit autem indies Comitatus Habchſpurg, & per connubia Comitum vicina dominia ei adiuncta ſunt, inter quæ etiam vetuſtiſſimus & nobiliſſimus Comitatus Kyburgenſis eis Comitibus ceſſit. vnde Comites de Kyburg derelicto Comitatu ſui nominis transmigrauerunt in Comitatum Tunenſem, ibique habitauerunt vsque ad noſtra tempora, Kyburg Comitibus de Habchſpurg relinquentes. Habebant etiam Comites de Habchſpurg in ſuo Comitatu vallem Artam, habitationem Suitenſium ſiue Suicerorum peregrini populi, ad quorum repreſſionem dicti Comites plurimum laborabant, ne finitimorum loca turbarent. Faciles enim erant loca & agros vicinorum inuadere, vtpote a ſanguine & conditionibus ac moribus vicinorum alieni & extranei, quos Carolus Magnus in illam intruſit regionem hoc modo. Anno Domini DCCCVI. cum magnificus Carolus Saxones vi belli ad Chriſti fidem induxiſſet, illi Saxones Transalpini, qui in Cheroneſo Cimbrico reſidebant, reiecta fide poſt abſceſſum Caroli in priſtinos relapſi ſunt errores, quos dum piiſſimus Imperator ſemel, bis, ter, quater reduxiſſet & ſemper recidiuarent, omnem gentem illam cum vxoribus & paruulis per diuerſas Germaniæ & Galliæ partes in exilium miſit, de quibus grandem accepit numerum, eosque trans Rhenum ad montana duxit, & inter Alpes in vallem, quæ Arta dicitur, a villa Arta in faucibus vallis ſita, collocauit, vt eam vallem, quæ adhuc deſerta erat, colerent, & meabilem facerent, quatinus viſitare Romam volentes aut Italiam vel Lombardiam, per vallem illam tranſire poſſent. Exigente autem Imperatore ab eis iuramentum de fidelitate & conſtantia in fide & in imperii ſeruitute, reſponderunt; Serui tui ſumus, o Imperator, & maieſtati tuæ ſeruiemus, & in hac valle mundanda laborabimus vsque ad ſudorem ſanguineum. Hoc ſic præſtito iuramento dixit Imperator; Ecce tria iuramentum veſtrum implicat vel includit. primum quod imperio ſeruabitis ſtabilem ſeruitutem: ſecundum quod in valle hac mundanda in labore ſudabitis: tertium quod ſanguinem ſudabitis. vt ergo memores illius iuramenti in perpetuum ſitis, do vobis tria in præſentiarum ſingularia præ cunctis gentibus. Pro primo articulo iuramenti veſtri do vobis, vt nuncupemini Confœderati, ſcilicet imperio, vt in ipſo veſtro nomine ſponſionis veſtræ memores ſitis. ideo etiam in Theutonico nominantur *Eydgnoſſen*. Pro ſecundo articulo aliud impertior vobis nomen. quia enim promiſiſtis in labore *deſudationem*, hinc nomen veſtrum erit & dicemini *Suitzer*, id eſt, ſudantes, quos Latini nominant Suitenſes, Italici Swiceros, Theutonici Switzer. Vnde ſtatim villam in valle ædificantes ipſam Switz nominauerunt. Pro tertio

articulo;

Digitized by Google

articulo; quia pro intenſo labore iuraſtis vos ſudare ſanguinem, do vobis vexillum ſanguineum nullo alio ſigno aut colore ornatum. Et hæc tria vsque hodie apud eos manent. Sic ergo Switzeri finibus noſtris intruſi ab omnibus finitimis differunt moribus & lingua, quamuis ob temporis longæuitatem ſint Sueuis Alſatisque facti ſatis conformes.

Cum ergo Swiceris, vt dixi, Comites de Habchſpurg multos habuere labores ad reprimendum eorum inſolentias. Primus Comes, quem de iſta ingenua familia nominatim expreſſum reperi, fuit Dominus Albertus pater Rudolfi Romanorum Regis. Hic Albertus erat homo imperterritus & bellicoſus. vnde communitas Argentinenſis, dum a Gallis vexaretur, accepit dictum Albertum in Capitaneum & vexilliferum, & multa glorioſa geſſit bella. Hic filium habuit Rudolfum, quaſi alterum Carolum Magnum, cuius ſtrennuitate tota illa Habchſpurgenſium domus in altum valde ſublimata eſt vſque in præſens. Erat enim vir totus virtuoſus, cui nihil videbatur deeſſe ad excellentiam laudis. Robuſtiſſimo quippe & pulchro corpore fuit, ſed & conſilii magnique animi ac egregia liberalitate extitit decoratus. vnde de eo recitatur, quod dum quodam tempore graſſaretur ingens in Argowia peſtis & in toto Comitatu Habchſpurgenſium, Plebanus cuisdam villæ euocatus ad aliam ſuæ parrochiæ villam cum ſacramento, ædituo præcedente cum nola & lucerna, tranſiuit. neceſſe autem erat cum ſacramento tranſire quandam ripam, quæ ſolito magis inundabat. Cumque ſacerdos cum ſacramento nunc huc nunc illuc tranſiret ad quærendum locum aptum transuadationis, caſu venit ſolus in equo Dominus Comes Rudolfus. qui videns ſacramentum proſiliit de equo & adorauit. depoſt interrogauit ſacerdotem, quare non equitaret propter longitudinem viæ & propter flumen? cui, cum ſe miſerum beneficium habere dixiſſet, mox ſtatim ſacerdoti equum dedit, promittens ei quod in tantum adderet beneficio ſuo, quo deinceps ipſe & æditus haberent equitaturam ad infirmos. Promiſit autem, & promiſſum ſeruauit.

Anno Domini M.CC.LXXIII. cum imperium a tempore Friderici Secundi Regem non habuiſſet, conuenerunt Principes Electores Friburgæ, & de eligendo Rege Romanorum tractauerunt. Erat autem tunc prouerbium vulgi, & publice in carmine quodam cantabatur; *Aquila imperii quieſcet in nido leonis.* Hoc prouerbium multi interpretabantur de Ducibus Bauariæ, qui leones ferunt in armis, quod eſſet aliquis eorum Imperator futurus. alii de Comitibus de Habchſpurg intelligebant, qui leonem igneum in aureo ferebant campo, quia tunc dictus Rudolfus ſingularis famæ erat. Cum ergo Electores rem ad manus acciperent, præ omnibus nobilibus Comes de Habſpurg nominabatur & vulgus omnis pro eo clamabat. Singulariter tamen principalis Elector Dominus Moguntinus totus pro eo fuit, & omnibus modis in eius electionem aſpirabat, quia familiariſſimi ſibi inuicem erant; quæ familiaritas ita contracta fuit. In conuentu Minorum Luceriæ erat gwardianus frater, quem Dominus Rudolfus certis temporibus ad ſe in Habſpurg vocabat, eique confeſſionem ſuam facere ſolebat, ſic & vxor, & tota familia. Poſt hoc Dominus Rudolfus viro confidens, ipſum, ſcilicet gwardianum, præfecit curiæ ſuæ, quam habebat in ciuitate Baſilienſi, quæ hodie eſt prope veterem portam ante conuentum Prædicatorum. Contigit autem vt moreretur Epiſcopus Baſilienſis, & Electores Canonici in electione diſcordarent. Ponſt longam autem diſceptationem cum omnino in regulari electione concordare non poſſent, concorditer illam viam elegerunt, vt mitterentur tres Canonici ad conuentum Fratrum Minorum, qui primum fratrem clericum eis occurrentem raperent & adducerent, & illum pro ipſo vero Epiſcopo habere vellent. Miſſi ergo tres ad Minores, importune ad portam pulſabant. Caſu autem dictus gwardianus Lucerienſis in ambitu deambulabat, & audiens importunam portæ percuſſionem ocius accurrit, & oſtio reſerato in manus Canonicorum venit, qui ſtatim virum rapientes ipſum in capitulum Canonicorum traxerunt, & factus eſt Epiſcopus Baſilienſis, cauſasque Domini Comitis Rudolfi fideliter fouit, qui cum Baſilienſibus tunc in contrarietate ſtetit magna. Creditam autem diocœſim ita bene rexit, vt mortuo Archiepiſcopo Moguntinenſi concorditer ab omnibus eligeretur, ſicque Archiepiſcopus Moguntinus factus ex continenti Elector imperii fuit. & ideo in illa electione ipſum Comitem de Habſpurg, quem ex intimis cognoſcebat, virum probum & imperio dignum promouit. Aderat etiam eligentibus venerabilis vir Dominus Albertus Magnus Epiſcopus Ratisponenſis ordinis Prædicatorum qui ea tempeſtate in humanis erat, & propter eius excellentiam in omni re ſcibili, & propter vitæ ſanctitatem multa grandia a Regibus & Principibus ſuo committebantur iudicio. Hic clariſſimus magiſter inſpectis conditionibus & corporalibus Comitis diſpoſitionibus, omnibus modis iudicabat eum eſſe eligendum, & efficaciſſime id fieri Principibus ſuadebat. Denique omnes quaſi Alemaniæ Epiſcopi non vocati ad locum electionis venerunt, vt pro Rudolfo de Habſpurg clamorem extollerent ad Electores. Sed inter omnes Prælati monaſteria in dominio Habſpurgenſium habentes & poſſeſſiones importunius acclamabant eligendum Rudolfum Eccleſiarum tutorem, cleri protectorem, monaſteriorum prouiſorem, & totius populi Chriſtiani digniſſimum Imperatorem. Nam eius tempore Suiceri ruſtici plurimum monaſteria moleſtare cœperunt, & grandia ſacrilegia commiſſa ſunt per eos, quorum inſolentias Comes inſignis pœnis condignis repreſſit & humiliauit. Cumque vnanimi illo voce omnium ad imperium peteretur, Domini Electores

ctores ipsum licet absentem, non tamen longe distantem, elegerunt. Eo enim tempore in ciuitate Basilienſi guerras habuit, & de facto cum exercitu nobilium & Suicerorum Basileam obsedit, & valde artauit. Sed dum nuntii solemnes ab Electoribus ad eum missi essent, & suæ electionis noua audiuisset, furorem remisit, & compositionem pacis cum Basilienſibus acceptauit, & obsidionem soluit. Quantum autem gaudium fuerit in tota Germania quis exprimere queat? Sed & in aliis regnis fama magnifici Rudolfi diuulgata erat, propter quam & Reges procul existentes eum Imperatorem fieri optabant, demptis Regibus Angliæ & Bohemiæ, qui miris machinationibus conabantur eius impedire electionem. Electus autem in Regem, tradita sunt ei insignia imperialia cum imperii reliquiis. quæ omnia transtulit in castrum suum Kyburg, vbi hodie capsa bene ferrata est, in qua aliquamdiu conclusa manserunt. vnde incolæ illius comitatus eandem capsam visitant & capita imponunt ægra, dicuntque sanata Dei virtute fieri. Factus autem Rex Romanorum, impleta fuit vulgi prophetia, quæ dicebatur & cantabatur communi carmine, quod *Aquila imperii requiescet in nido leonis.* vnde post electionem eius quidam de anno electionis eius hæc composuit metra versu;

Bis sexcentos septuaginta tres noto Christi
Annos, electus dum Rex Rudolfe fuisti.

Et de armis suis dixit idem metrista;

Tu Comes in clipeo tuleras insigne leonis,
Quem velut ad prædam distento corpore ponis;
Sed Rex fers aquilam, quæ transuolat omnia, claris
Signans indiciis, quod tu cunctis dominaris.

Reperi autem duplicia arma Comitum de Habspurg. Prima, clipeus, cuius superficies est diuisa duobus coloribus, albo scilicet & rubeo: pars dextra tota est alba, sinistra rubra. & in isto sic colorato campo stat vnus igneus iracundus leo. sic hodie reperiuntur arma illa in Argowia in ecclesiis & vitreis feneſtris, quas ædificauerunt, & in sculptis lapidibus vbique in illis locis. Alia arma sunt, clipeus aureo campo siue superficie ornatus, & in eo leo igneus per transuersum erectus tanquam prædam attracturus. Porro post Rudolfi electionem aquila illa fortis & grandis leonem de cubili suo eduxit, eique Ducatus, Principatus, Marchionatus, Comitatus, Baronatus, regna, & regiones in prædam condiuisit, quia per Rudolfi imperium domus Habspurgensium magna conquisiuit dominia, vt sequentia declarabunt. quo factum est, vt & nomen & arma sua primæuæ originis in melius sint transmutata. Facti enim sunt post Rudolfi Regis electionem ex Comitibus de Habspurg Archiduces, Duces, & Principes, & nobilissimorum comitatuum Comites, & Marchiones, & demum diuersorum regnorum potentissimi Reges, & Romanorum Reges & Imperatores, & Regum omnium totius Christianitatis, etiam in extremis terris, consanguinei & affines, nec inter illustrissimos computantur, nisi aliqua attinentia huic Habchspurgensium generoso trunco inserti fuerint. & hæc omnia demonstrat dies hæc. Idcirco mutata sunt illorum Comitum arma & nomina, & dicuntur nunc Archiduces Austriæ, cuius Ducatus antiqua & vetera ferunt arma, quia in eo primo ducalis dignitatis ascenderunt vestigia. Vetustissimi enim Duces Austriæ habuerunt aëreum clipeum cum quinque philomenis aureis expansis alis & rostris sursum hiantibus, demum habuerunt duas albas Angeli alas, & in medio alarum draconem aureum, clipeum nigrum cum alba cruce. deinde habuerunt albam aquilam super galeam alis nigris sursum protensis & clipeum lazurinum, in qua aquila alba cum aureis alis erectis. posthæc habuerunt auream aquilam extensis alis super galeam. in clipeo vero rubeam aquilam bipartitam, cuius media pars nigra, alia alba. Illis iterum mutatis habuerunt supra galeam, aquilam auram expansis alis ad latera, & in clipei campo cœlestis coloris auream aquilam cum alis extensis, sinistra nigra, & dextera alba. Postea anno Domini D. CCC. IIII. cum Romani sancto Leoni Papæ oculos eruissent in obprobrium Ecclesiæ, & ei miraculose restituti fuissent, non ferens magnificus Carolus tantam Ecclesiæ molestiam, collegit grandem exercitum, in quo etiam Dux Austriæ cum suis erat militibus, & ingressus Romam irruit in sacrilegos & horribili plaga peremit. In hac cæsione Dux Austriæ armis splendens & super thoracem sericum album, teristrum habens procinctum sudario adeo fortiter debacchatus est in sacrilegos, vt totum sericum indumentum, quod album fuerat, tinctum sanguine esset; & dum finita strage se exueret, vestis rubea erat, dempta media parte, quam sudarium cinctorium a sanguine præseruauerat. Hæc vestis dum Carolo præsentata fuisset, imperauit Ducibus Austriæ, vt pro perhenni gloria arma sua ad modum illius vestis colorata ducerent, scilicet rubeum clipeum alba zona per medium ducta diuisum. Simile contigisse legimus anno Domini M. C. XXXVIII. tempore Conradi Imperatoris huius nominis Secundi. qui cum Principibus Germaniæ mare transiens pugnam iniit cum infidelibus pro terra sancta, & tam magnam prostrauit multitudinem, vt equi vsque ad talos ambularent in sanguine. In hac pugna erat etiam Dux Austriæ totus tinctus Saracenorum sanguine, dempta media parte cinguli. sicque iterum arma priora nobilitauit, & de nouo accepit ab Imperatore Conrado. alii dicunt de Friderico Primo, qui post Conradum fuit, & multos conflictus cum infidelibus habuit. Sic ergo Comites de Habchspurg facti Duces Austriæ ducalia illa sumpserunt arma, habentque super galeam coronam auream cum magno fasciculo siue manipulo de pennis pauonum speculatis, & clipeum rubeum albo tramite per medium sectum.

Igitur

Igitur post electionem Rudolfi, Papa Gregorius IX. fuit electus in Viterbio, dum esset absens. erat enim vir deuotus multum, de Placentia, Achidiaconus Leodiensis. & ante suam electionem transiuit mare gratia visitandi Ierusalem & loca sancta: vbi dum esset, & Cardinales in electione concordare non possent, ipsum licet absentem elegerunt anno Domini M. CC. LXXI. de quo quidam inquit;

Papatus munus tulit Archidiaconus vnus,
Hunc patrem patrum fecit discordia fratrum.

Hic anno tertio a sua institutione Lugduni celebrauit concilium generale magnum, in quo congregatio magna fuit Prælatorum spiritualium & secularium. & erat principalis tractatus de instituendo Rege aut Imperatore, qui aptus esset capitaneus populi Christiani ad transducendum exercitum Domini contra Turcos, Sarracenos, & Mauros, qui terram sanctam obtinebant. Sed & Papa personaliter cum exercitu proficisci ad terram sanctam promittebat, dum modo Imperator strenuus & in bellis expertus exercitibus præficeretur. Cum ergo electus Rudolfus præsentatus fuisset Concilio, vt confirmaretur eius electio, sub ista conditione confirmata fuit, vt Romam pro corona & benedictione accederet: & deinde collecto exercitu Christianorum pro recuperando sepulchro Domini properaret. Huic concilio interfuit sanctus Bonauentura Cardinalis ordinis Minorum, ibique diem clausit extremum. Ad idem concilium vocatus fuit de Neapoli sanctus Thomas de Aquino, & dum in itinere esset, in Campania obiit, vt habet Anton. in Chron. lib. 3. tit. 20. cap. 2. Rudolfus ergo contra Iohannem Regem Castellæ, qui se pro Cæsare gessit confirmatus, obligauit se sub pœna excommunicationis venire Romam; sed succrescentibus contra eum in Germania bellis, apud Papam non comparuit, sicque excommunicationem incurrit. quam, vti vir probus, diutius ferre non valens, reconciliationem ab Ecclesia recepit, & in recompensationem loco satisfactionis Ecclesiæ comitatum Romandiolæ tribuit, quem hodie possidet, vt habet Anton. in Chron. lib. 3. tit. 20. cap. 6. Verum Iacobus Philippi de Bergamo in Supplem. Chron. dicit, Rudolfum Romam adiisse, & a Gregorio Papa omne ius imperii accepisse, præterquam coronam, quam tamen sibi pollicitus est, quam statim iter in Siriam arriperet ad liberandum Dominicum sepulchrum in Ierusalem. sicque rediit in Germaniam. Statim autem accepto regno conuocationem Principum in Nuremberga habuit, ad quam omnes venerunt, demptis Ottakero Rege Bohemorum, & Heinrico Duce Bauarorum, qui citati nec ad istam dietam, nec ad duas alias sequentes venire volebant. & propter eorum absentiam omissa est expeditio contra Sarracenos in terram sanctam pro liberatione Ierusalem, quam insignis vir Rex Rudolfus facere intendebat. Pro qua etiam in concilio Lugdunensi a Papa Gregorio X. crucem accepit cum Rege Franciæ & aliis Principibus multis. Non enim poterat Rex abesse Alemaniæ, Boemis & Bauaris terræ aduersantibus, cum & Austria eisdem subiecta foret. Mandauit ergo Rex Rudolfus per literas Ottakero Regi Boemiæ imperio resignare regiones, quas occupabat. qui dum mandatum Regis sperneret, collegit Rex Rudolfus exercitum Sueuorum fortem, & humiliato Duce Bauarorum Heinrico descendit contra Austriam ad expellendum Boemos ex ea. Procedens autem contra Wiennam statim intromissus est, quia ciues oderant Ottakerum Boemum. & consequenter ex Wienna obtinuit totam Austriam, Stiriam, & Carinthiam. videns autem Ottakerus periculum suum, venit Wiennam & flexis genibus veniam a Rege Rudolfo petiit, & feuda accepit, resignans Austriam, Stiriam, Carinthiam Regi, & iuramenta pacis & fidelitatis præstitit & abiit. Rex autem Rudolfus ex Austria, quæ Marchionatus erat, fecit ducatum, & filium suum primogenitum Ducem Austriæ instituit Albertum nomine.

Longam & pulchram legi historiam de multis mutationibus factis in Austria. Nam in antiquissimis temporibus erant longo tempore Iudæi illius regionis Rectores, & postea Pagani, & denique Christiani. Rexerunt autem Iudæi & Pagani secundum calculationem Chronicæ ante Christi natiuitatem annis M. CCCC. LXXXII. post natiuitatem vero CCC. LXXXIX. annis, & multas mutationes sui nominis habuit hæc regio & armorum & heredum. Primus enim, qui legitur inhabitasse terram, fuit de oriente Nobilis, eamque Iudaisaptan nominauit. Transacto aliquo tempore Dominus terræ Laptan vocauit eam regionem Swarytz. deinde multis euolutis annis quidam dictus Pinian obtinuit a Principibus, vt Marchionatus Swaritz fieret ducatus, & hoc facto mutauit nomen eius, dicens eam Sannas. post temporum decursum quidam Dux in Sannos vocabulo Antz nominauit eam terram Pannaus. multo autem euoluto tempore Dux quidam Zema nominauit terram Tantonium. Omnes autem præfati Marchiones & Duces fuerunt gentiles idololatræ. Deinde regnauit ibi Peyman, qui filio suo Sennan reliquit ducatum Tantonium. Hic induxit ritum Iudæorum in regionem totam, cuius duo fratres circumcisi facti sunt Iudæi cum ipso. Dein regnauit Septani Iudæus, & nomen prouinciæ appellauit Mittanaus. Post hoc Dux regionis Laptan Iudæus mutauit iterum nomen prouinciæ, & vocauit eam Fannaue. Inde Duce Ranthanais regnante vocauit nomen eius Auaratam. Post multos annos Dux Raban vocauit regionem Sylam. Postea decursu annorum Nathan Dux voluit regionem dici Raraſma. Deinde post plures annos quidam Iudæus Dux Ianner nomine nominauit eam Corrodantiam. Hic Ioannes Iudæus Dux filium habuit nomine Monton, qui patre defuncto Iudaismum abnegauit, & gentili suscepto ritu ducatum idololatrare compulit. Trans-

actis multis temporibus quidam nomine Rathan regionis Dominus sine liberis obiit, & terra absque legitimo herede mansit. Quod audientes Romani quendam Hungarum Roland nomine Ducem fecerunt Corrodantiæ, qui etiam sine herede obiit. sicque tam Paganorum quam Iudæorum potestas in terra illa cessauit. Romani autem mortuo Rolando Comitem quendam Aman nomine in Corrodantiam miserunt, qui consanguineus erat sancti Alexii & Christianus, & vxor eius Helena etiam erat Christiana, & occulte fidem Christi dogmatizabant in populo. postea tamen idem Aman Dux martyrium suscepit. Tres autem filii eorum suscepto Ducatu eius mutauerunt nomen Osterland vocantes. post tempus aliquod quidam Dux nominari prouinciam voluit Oesterrich. Deinde Duce Eberhardo orbato duobus filiis, quos habuit cum Susanna filia Ducis Bauariæ, in tantam tristitiam venit, quod Dux amplius nominari recusauit, & Ducatum Marchionatum esse voluit, & sine herede obiit. itaque Marchionatus ad imperium cecidit. Cæsar vero Marchionatum Austriæ contulit Regi Bohemiæ, qui etiam sine herede Cæsari regionem dereliquit. Cæsar autem Heinricus eam Ottoni Hungaro dedit, qui moriens Conrado filio suo eam reliquit. Marchio autem Conradus post electus in Regem fecit iterum ducatum ex marchionatu. Deinde post multos annos deficiente stirpe illa iterum deuolutus est ducatus ad imperium. Anno Domini M. XIIII. Imperator cuidam Alberto nomine contulit regionem, & voluit esse marchionatum. Illa Alberti stirps diu mansit, & anno Domini M. C. XIII. iterum mutata est regio in ducatum. Tempore autem Friderici Primi erat Dux Austriæ Leopoldus, qui cum Imperatore contra infideles cruce signatus processit, & adeo fortiter dimicauit, vt Imperator sibi pro munere galeam corona aurea & manipulo de pennis pauonum ornatum conferret. Anno Domini M. CC. XLVI. iterum Duces Austriæ defecerunt, & imperio ducatus cessit. Verum antequam prouisio facta esset, Rex Bohemiæ Wentzeslaus filium suum Marchionem Morauiæ Ottakerum intrusit in Austriæ ducatum, & cum multis difficultatibus ducatum possedit, & Ratisponam inuasit, & in Bauaria plura loca obtinuit cum suis Bohemis. Erat enim Ottakerus homo bellicosus, & timor eius etiam Sueuos inuasit. Sed cum Rudolfus Comes de Habspurg, de quo iam sermo currit, factus esset Romanorum Rex, ille eum vicit, & Austriæ ducatum sibi abstulit & alia quæ imperio subtraxit. Non multo post Ottakerus ruptis iuramentis præstitis Rudolfo repetiit Austriam, & cum ingenti exercitu parauit se ad bellum contra Regem Rudolfum. Cui Rex Rudolfus obuiam in campo Weidenbach venit, eumque contriuit plaga magna, & Bohemiam aggredi conatus est. sed per mediatores facta pace dedit Rudolfus filiam suam iuniori Regi Bohemiæ vxorem. Habuit autem Rudolfus tres filios, & nouem filias, quibus omnibus optime prouidit, & nobilissime elocauit, vt patebit postea. Vnde tanta diligentia suæ domui prouidit, & tantum in hoc laborauit, vt seipsum & Ecclesiam negligeret. Seipsum quidem, quia Romam non intrauit, vt Papalem benedictionem acciperet, qua Imperatores benedicuntur. Ecclesiam autem in hoc neglexit, quia suo tempore erat maxima opportunitas capiendi Ierusalem & terram sanctam, sicut interim numquam fuit: & fuit Ierusalem sibi oblata a Rege Tartarorum Cussano, qui eam Sarracenis abstulerat. sed cura regni sui & prouisio liberorum eum retinuerunt, licet in votis habuerit præliare contra Sarracenos, quia certe signatus erat ad hoc, vt supra dictum est. Et quia Sarracenis bellum, ad quod tenebatur, inferre noluit, intestina bella Deus contra eum excitauit. nam quindecim Comites Alemaniæ coniurauerunt contra eum: inter quos ille de Montfort, & Helfastein, & Nuremberg, & cæteri, contra quos processit, & multis laboribus vicit & subiecit. nec dubito quin minoribus laboribus & expensis tunc terram sanctam habuisset. Hic cum Nicolao III. tractatum habuit de diuisione imperii in quatuor partes, vt essent quatuor regna, scilicet regnum Alemaniæ, regnum Viennense, regnum Siciliæ, regnum Lombardiæ. Misit autem exercitum in Italiam accipere ciuitates imperiales: sed pauci missum Capitaneum susceperunt, alii pecuniis datis se ab imperio redemerunt. Papa etiam quasdam ciuitates petiit, dicens Ecclesiæ pertinere, quas sine contradictione dedit. Suo tempore venit in Sueuiam nigromanticus, dicens se Fridericum esse Imperatorem, quem multi sequebantur etiam armati nobiles. Hunc Rudolfus captum & examinatum iussit comburi. Deinde Domina Anna vxor Rudolfi Wiennæ moritur, & corpus eius in sepulchrum Reginarum Basileam defertur. Mos enim erat reginas Aquisgrani coronatas Basileæ sepeliri. Anno Domini M. CC. XCII. secutus est Rex Rudolfus vxorem, & in Erfordia obiit, & Spiræ in sepulchro Imperatorum tumulatus fuit ingenti pompa, cuius epitaphium hæc continet;

Mortuus est anno milleno C triplicato.
Sex minus atque tribus, Iulii Rex mense Rudolfus.

Et quamuis fuerit paruus Comes dictus de Habspurg, diœcesis Constantiensis circa partes Basileæ, & confinis Comitis Sabaudiæ, sua tamen probitate regnum Alemaniæ in magna parte possedit XVIII. annis. Mortuo autem Rudolfo congregati sunt Electores imperii Francofordiæ, & vnanimiter elegerunt Comitem Adolfum de Nassaw in Regem Romanorum. quod Comites de Habspurg Rudolfi filii grauiter tulerunt, tamen dissimulauerunt ad tempus, practicantes cum suis amicis nobilibus ea, quæ cordi habebant. Adolfus autem Rex imperio vtilis & fidelis erat, & plura imperio addidit. Vnde Columbariam rebellantem obsedit & cepit,

Digitized by Google

pit, & in ea reperit vnum Baronem de Ropelſtein, quem captiuauit, & Scultetum ciuitatis captiuum in curru ſuper rotam ſedentem circumduxit ſecum per loca in exemplum aliis. Et intentionem habuit, quod pacificata Alemania in Syriam & ad terram ſanctam tranſiret. Poſtremo neſcio, quo merito nobiles in odium Regis Adolfi inciderunt. Contra aliqui Electores imperii in Moguntia congregati Adolfum depoſuerunt, & Albertum filium Rudolfi Regis, Ducem Auſtriæ, Comitem de Habſpurg, in Regem elegerunt. Quod audiens Adolfus exercitum, quem habere potuit, congregrauit, quia iam Sueuorum nobiles ab eo receſſerant, & cum Alberto erant, & conabatur Adolfus Albertum de regno pellere. Albertus autem cum Vngaris, Boemis & Sueuis magna fortitudine vallatus in ſuperiorem venit Sueuiam, & per lineam Rheni deſcendit Spiram, & prope Wormatiam in loco qui dicitur Haſenbuchel conſerto prœlio ex utraque parte multis interremptis victoria ceſſit Alberto, ipſeque Adolfus interfectus eſt, & filii ſui cum multis nobilibus captiuati ſunt. Ipſe Albertus fuit primus Dux Auſtriæ, filius Rudolfi Regis Romanorum de Habſpurg, & occiſo Adolfo adeptus eſt imperium. Et quia quidam Electores ſuæ primæ electioni non conſenſerunt, reſignauit ius primæ electionis in manus Electorum, ne notaretur de violenta regni vſurpatione. Electores igitur altera vice congregati ipſum concorditer elegerunt, & Aquisgrani coronatus eſt anno Domini M. CC. XCVIII. Miſit autem ſtatim ſolemnes nuntios Romam pro confirmatione ſua ad Papam Bonifacium, qui eum confirmare noluit, pro eo quod monoculus eſſet, & ruſticoſum vultum haberet. Non multo poſt oppoſuit ſe Eccleſiæ Philippus Rex Franciæ, contra quem Papa Principes concitare volens vltro miſit Alberto confirmationem & Apoſtolicam benedictionem, tradiditque ſibi auctoritate Apoſtolica regnum Franciæ, auferens illud Philippo. Sed & alias regiones ei dedit, vt Sabaudiam & Boemiam. Miſit autem fratrem ſuum Hartmannum cum armato exercitu in Sabaudiam, qui bellis eam cepit. Inde autem victor lætus rediens cum militibus ad Rhenum venit prope Rinow ſub Schafhuſen, volens nauicula flumen tranſire. vt autem in medium venit, rapitur in flumen nauicula, & petris illiſa protinus mergitur, & Dux frater Regis cum ſuis pereunt, & planctus magnus ſuper eum fit. Eſt enim Rhenus iuxta illa loca rapidiſſimus, & petris ac ſcopulis plenus. Deinde Albertus congregato exercitu magno contra Wenzeslaum Regem Boemiæ proceſſit. ſed dum populus ad loca veniret & biberet vbique fontes, & putei erant infecti, & magna facta fuit plaga in populo, ita quod Rex ſine effectu regreſſus fuit. Eodem tempore inculpabantur Iudæi, quod ipſi aquas inficerent infundendo venena. vnde multi in diuerſis locis exuſti ſunt. Poſt hoc parauit Albertus Rex ſecundam profectionem in Boemiam, & dum iam educere exercitum vellet de Sueuia, occiſus fuit a filio fratris ſui modo qui ſequitur: Dum enim frater Regis Rudolfus moreretur, ſuſcepit Rex filium eius Iohannem in tutelam; & hereditatem eius paternam poſſedit, quousque puer adoleret. nam ad eum Ergowia hereditario iure pertinebat, quam Rex cum ſuis bonis regebat.

Cum ergo Rex in Boemiam proficiſci vellet, inſtigabant Nobiles armigeri iuuenem Iohannem Ducem vix XII. annos habentem, vt a patruo Rege portionem ſuæ hereditatis exigeret, & ſibi dominium in paternis bonis habere ſineret. Quod cum iuuenis, vt edoctus fuerat, importunius a Rege peteret, miratus Rex importunitatem pueri eum deriſit, nolens illa vice condeſcendere. Iuuenis autem educto pugione in patruum truſit, ſicque Regem interfecit non longe a Brugga oppido prope Ararim & Ruſam fluuios. Illico autem perpetrato latrocinio & conſilio Diaboli conſummato, illi, qui iuuenem hoc facere iuſſerunt, fugerunt, & Ducem iuuenem ſolum reliquerunt. qui videns ſe ab omnibus derelictum aſſumens aſtantem ſibi paris formæ iuuenculum velociter abiit, & extra terras in locis alienis exulauit vsque ad decrepitam ætatem ad LX. annos. Porro relicta vxor occiſi Regis Domina Elizabeth filia Comitis de Tyrola in loco interfectionis viri ſui incepit conſtruere monaſterium monialium, & altare ſummum in eo loco poſuit, in quo Rex exſpirauit. Interea Rex Hungariæ etiam obiit, cuius vxor Domina Agnes prædicti Regis Alberti filia in patriam propriam reuerſa in conſtructione monaſterii prædicti coadiutrix fuit, ſicque in viduitate ſancta ambæ manſerunt, & moniales ſanctæ Claræ in conſtructum monaſterium poſuerunt, & pro ſeipſis habitacula annexa ædificauerunt. Sed & pro XII. fratibus minoribus locum ædificauerunt iuxta monaſterium, & tam pro ſororibus quam pro fratribus prouiſionem copioſam in temporalibus fecerunt. Fundatio monaſterii illius facta fuit anno Domini M. CCC. VIII. in loco interfectionis Regis, in campo qui dicitur Campus Regis, vulgariter *Kingsfeld* ſub caſtro Habſpurg, vbi hodie ſeruiunt Deo. Inſuper prædicta Domina Agnes Regina Hungariæ ſub caſtro Kyburg prope oppidum Winttertur ædificauit aliud grande monaſterium monialium ordinis Prædicatorum ſuper ripam Toeſs, a quo etiam monaſterium nomen habet & Toeſs dicitur, & ipſum monaſterium multis diuitiis ditauit, in quo vsque hodie ancillæ Chriſti manent. In ipſo etiam caſtro Kyburg capellam pulchram ædificauit in honorem depoſitionis Dominici corporis de cruce, ad quam nonnunquam de longinquis partibus peregrinantur homines pro veneratione crucis, ſicut ſæpe vidi me moram in caſtro trahente. In lapide ſuperiori oſtii, qui eſt ſupra caput capellam ingredientis, eſt ſculptus clipeus cum inſigniis regni Hungariæ. Hanc capellam conſtruxit propter imperiales reliquias, quæ hodie Nurembergæ

Digitized by Google

conſeruantur, quæ tunc in Kyburg ſeruabantur tanquam in loco tutiſſimo. Eſt enim caſtrum valde firmum & pulchrum, & ab anteriori parte vallo intermedio habet oppidum, quod tamen iam eſt deſtructum, & eſt villula. Foſſata tamen oppidi & murorum ruinæ adhuc cernuntur, imo in collibus adiacentibus gentilitatis veſtigia in nominibus relucent. Quidam collis ſub caſtro dicitur *Marsegg*, id eſt cornu Martis, quia aliquando Mars Deus belli ibi cultus fuiſſet. Aliud cornu dicitur *Sternegg*, cornu ſtellarum, eadem ratione. Dicunt etiam mulieres, ſicut ſæpe audiui, quod ab eo tempore, quo veri Domini caſtri a caſtro receſſerunt, nulla femina in eo genuit, niſi cum aliquo ſingulari periculo, & quod pueri in eo nati ſtatim ante annos pubertatis moriuntur. Dicunt adhuc aliud, quod etiam ego ipſe vidi, quod tempore futurorum bellorum in Comitatu apparent ſigna euidentia ſupra caſtrum per ignem. Nam eo tempore, anno ſcilicet Domini M. CCCC. LXI. quando confederati ſiue Swiceri oppidum Winttertur obſeſſuri erant, antequam venirent, viderunt omnes, qui in caſtro erant & extra in villula, culmina turrium & fortaliciorum ſine humana incenſione ardere & flammare ſine conſumptione culminum. & hodie plures viuentes noſco, qui hoc viderunt. Digreſſus ſum paululum a propoſito, ſed nunc redeo. Igitur cum Albertus Rex ſic eſſet a nepote ſuo Iohanne interfectus, abiit Iohannes vagus & profugus, timens filios patrui ſui & regni Principes. Multos enim filios & filias dereliquit Albertus. Sed quo Iohannes peruenerit, nemo experiri potuit, & tamen exacta diligentia quæſitus fuit multo tempore. Porro depoſt ad LXX. vel citra ſpatium annorum venit quidam de longinquo, vt aſpectus docebat, homo venerabilis, & prope iuxta Campum Regis ædificato ſibi tugurio manſit in eo, ducens honeſtam vitam ſolitariam. Hunc ſæpe moniales vocantes ad ſe propter honeſtam ſuam conuerſationem, & inter alia interrogabant eum de caſu prædicto, & ſciuit omnia ſicut prædictum eſt, & nomina eorum, qui iuuenem ſeduxerant & acta veteranorum. Vnde ſuſpicio multis erat, quod ipſe eſſet Dux Iohannes, cum & ipſe Iohannes vocaretur, & ſtaturæ legalitas virum eum nobilem eſſe demonſtraret & morum affabilitas. Sed quotiens interrogatus fuit, an ipſe idem eſſet, curialiter diſſimulauit. Tandem cum omnino decrepitus eſſet, receperunt eum intra monaſterium curam eius agentes. Cum autem tranſiturum in proximo ſe ſentiret, facta confeſſione & ſacramentis receptis, palam verbis & ſignis cum multo gemitu & lachrimis oſtendit Iohannem Ducem ſe eſſe, nec poſt hoc verbum locutus eſt, ſed obiit in Kingsfeld ſepultus. Statim autem occiſo Alberto & in Spira ſepulto conditio Ducum Auſtriæ vel Comitum de Habſpurg peiorata eſt in eisdem regionibus, & multiplicata ſunt mala in terra illa de die in diem. Nam illud primum inter quatuor, per quæ ſecundum Salomorem Prouerb. 3. monetur & turbatur terra, poſt mortem Alberti mox incepit: quia Swiceri ſerui Dominorum de Habchſpurg tunc regnare ceperunt, & paſſim nobiles extirpare, & ſibi dominium vendicare, & confederationes firmare. Huius autem contradictionis initium & ortum contra Principes ſic dicunt fuiſſe: Nam Comes de Habſpurg naturalis Dominus Suicerorum in valle Arta, & in quodam caſtro Lœwers nomine ſuo loco poſuit Caſtellanum & vallis dictæ gubernatorem, quem duo Swiceri interemerunt pro eo quod ſuſpectum eum habebant, quod eorum ſororem violaſſet. Quos cum Comes punire vellet, quia ſine euidentia Caſtellanum interfeciſſent, punientibus reſiſtere deliberabant. quibus ſic in contumacia ſtantibus alii duo Switenſes eis adiuncti ſunt contra Dominum ſuum parati ſtare, hinc illis alii decem; coniurationem fecerunt velle potius mori quam puniri primos duos. ſicque creſcente tumultu omnes iſtius vallis habitatores contra Dominum ſuum inobedientiam profeſſi ſunt, & ligam ac coniurationem fecerunt. Et conglobati caſtrum prædictum radicitus confregerunt. *Hoc videntes montani eis vicini dicti* Subſiluani, vulgariter *Vnderwaldenſes*, ſub dominio Dominorum de Landaberg, cum Swiceris practicabant. In nocte ergo ſacræ natiuitatis Domini, dum Dominus de Landaberg matutinis intereſſet, ſerui ſui caſtrum intrauerunt, eumque ſpoliantes deuaſtauerunt, & Dominum turpiter a ſe fugauerunt, ſeque cum Swiceris confederauerunt. Hinc Lucernenſes oppidanos quondam ſub dominio Abbatis Marbacenſis, dum eos corrigere & regere non poſſet, Comiti de Habſpurg tanquam potentiori ſubiecit: qui Comes inuicem eidem Abbati oppidum Gewiler cum caſtro Hugſtein dedit, & Baronem quendam de Grinenberg ad caſtrum Rotenburg eisdem Lucernenſibus præfecit. Hic Baro quadam die ſuum cocum de caſtro ad oppidum miſit ad emendum carnes. Cui carnifex dixit, vt demonſtraret ſibi locum occiſi bouis, de quo ſibi placeret carnes habere. & cum cocus manum extenderet, macellator cultello ſuo coco manum amputauit. Hanc crudelitatem cum Baro prædictus nomine Domini ſui vindicare & punire vellet, oppidani circundata domo Baronis in medio oppidi locatam, & deſtructo caſtro Rotenburg Swiceris ſe coniunxerunt, terga vertentes Domino ſuo. Hiis demum vallis Vraniæ, quondam ad Abbatiam Thuricenſem ſpectans, federe iuncta audaciam eorum plurimum augmentauit, & oppidum Zug Ducum Auſtriæ, & vallis Clarona, quæ Abbatiæ ad Secouiam pertinebat, & villa Bernenſis, & oppidum Solodorenſe eis ſe iunxerunt cum vicinis populis. ſicque indies creuerunt, quibus multi ſponte iurauerunt, multi coacti idem fecerunt. Inſuper Concilium Conſtantienſe quaſi Ducem Auſtriæ ſuſpectum habuit, quod contra decreta Concilii ageret, licentiam dedit Swiceris inuadendi

& in

Digitized by Google

& in ſuam confederationem redigendi totam Ergouiam cum oppidis, caſtris, & villis. quod & fecerunt. & ita Comitatus Habſpurgenſis, origo Ducum Auſtriæ, in rem iudicatam tranſiuit, & alienatus fuit a ſuis Dominis & fundatoribus. Poſt hoc Baſilienſes, Thuricenſes ſe eis ad tempus confederauerunt, & quædam aliæ ciuitates. alia etiam vicina ceperunt eiicientes nobiles inde. Tempore etiam Pii Papæ anno Domini M. CCCC. LXIV. multa cœperunt de terris Ducum Auſtriæ iuſſu ipſius Papæ, qui domui Auſtriæ plurimum aduerſabatur. In hiis omnibus aſtiterunt Switenſibus proteruiſſimi ruſtici, Abbacellenſes dicti, qui ſe a iuriſdictione Abbatis S. Galli ſubtraxerunt, & Swiceri facti ſunt. Non autem ſine ſanguinis effuſione copioſa aucti ſunt Swiceri illi, ſed vnus Princeps Dux Auſtriæ, & multi Barones, Comites, milites & proceres ac nobiles interempti fuerunt, & de communi vulgo infiniti orphani derelicti, patribus & amicis ac neceſſariis priuati & orbati. Et hoc ſcribens vix contineo planctum manifeſtum; lachrimas prohibere minime poſſum, recolens meipſum proprio & dulciſſimo patre in hiis malis orbatum, & multis conſanguineis, quos mucro furioſus, crudelis, ſæuus, cruentus, mihi abſtulit, & ex continenti hereditate paterna ſpoliauit, & inſuper natali ſolo ab eo tempore vsque in hanc horam (ſunt anni nunc XLIV.) me priuauit, exulemque conſtituit. Ideo de hoc funeſtiſſimo bello mihi tam præiudiciali & moleſtiſſimo aliqua ſubiungam cum omni diſcretione, nec inhumanitates & crudelitates, quæ in eo contigerunt, referam parcens parti aduerſæ, in qua hodie non paucos habeo conſanguineos. Nimis longum eſſet dicere, quomodo ciues nobilis & imperialis oppidi Thuricenſis primo Swiceris confederati, & demum legitimo iure, ſoluto federe, imperialibus, vt decuit, mandatis parere decreuerunt. Hoc autem Swiceris videbatur intollerabile, vt oppidum fortiſſimum Thuricenſe, per quod eſt introitus & exitus in terras hoſtium eorum, & per quod nobiles inimici eorum eis obſtaculum præſtare poſſent, ne ad placitum in terras extra montana ſe diffundere valerent. Idcirco inceperunt grauiſſimis iniuriis ciuitatem Thuricenſem vexare, & vndique moleſtare non paucis annis. Cum autem Swiceri viderent ciues Thuricenſes tribulationibus eorum non frangi, congregati omnes armata manu contra ciuitatem Thuricenſem properauerunt, & eam per duos menſes & XIII. dies obſederunt anno Domini MCCCC. XLIII. In die autem ſanctæ Mariæ Magdalenæ decreuerunt ſimul committere bellum iuxta capellum ſancti Iacobi, vbi leproſorium eſt in campo vltra Limam fluuium. Swiceri autem iniuſtiſſima fraude vſi vltra quadringentos de ſuis ſignauerunt ſigno nobilium & Thuricenſium, rubeis videlicet crucibus abſcondentes albas cruces proprias. Dum ergo nobiles & Thuricenſes audacter de ciuitate erumperent contra inimicorum cuneos, adiunxerunt ſe eis Swiceri illi fallacibus ſignis ornati. & dum congrediendum eſſet ſimulabant mendaciter ſignati fugam, aliosque fugere ſecum cogebant. Quos Swiceri ſecuti cædebant eos, & in caſtella ſancti Iacobi plures occiderunt. & ſic decepti cæſi & proſtrati ſunt multi Nobiles, & maximi ciues Thuricenſes, inter quos & pater meus diu cum aliis ſtans iuxta fluuium ſeque defendens occubuit ſanguine mercatus æterna præmia. de quo minus dubito, quam ſi in lecto mortuus fuiſſet, quia dicit Leo Papa, & habetur 23. q. 8. *ſi quis pro veritate fidei & defenſione patriæ mortuus fuerit, a Deo cœleſte præmium conſequetur.* Hoc etiam probat lex ciuilis. ff. de iniur. & Tullius inquit, *nullum eſſe periculum quod ſapiens pro ſalute patriæ arbitretur vitandum.* Et Ariſtoteles 3. Ethicor. *Principaliter*, inquit, *dicetur fortis, qui contra bonam mortem erit impauidus pro defenſione patriæ.* Hac virtute fortitudinis genitor meus ornatus ſtetit imperterritus, nec fugam cum aliis formidoloſis iniit, ſed cum fortibus manens vsque ad mortem certauit contra hoſtes, eligens potius gloriose mori quam ignominioſe fugere, exemplo Eliazari 1. Machab. 6. & Codri Regis Athenienſium, & Mutii Romani, & ſuorum CCC. ſociorum. De huiusmodi patriæ dilectione & virorum plurium illuſtriſſimorum pro patria corporum & rerum exhibitione vide Valerium Maximum lib. 5. cap. 4. & ſanctum Thomam de Regimine Principum ad Regem Cypri lib. 3. cap. 4. Quam iuſtum autem & legitimum bellum Thuricenſes habuerint cum Swizeris, prolixo ſermone exprimere poſſem. & quam iniuſte Swizeri eos afflixerint. & vltimo mendacibus ſignis hoſtium deceperint & proſtraverint, non breuiter narrare poſſem. Quamuis autem hoſtis hoſtem decipere poſſit in bellicis negotiis conſilia occultando, bellica ingenia non manifeſtando, induſtria circumueniendo, tamen falſum dicendo, fidem non ſeruando, iura belli infringendo, nunquam hoſtem decipere & fallere licitum eſt, & faciens mortaliter peccat. Sic autem Swiceri Thuricenſes fallaciter deceperunt falſum dicendo & faciendo, & iuribus belli contraueniendo in eo præcipue, quod ſigna hoſtium cruces rubeas ſibi aſſumpſerunt, quod nunquam aliquo iure fieri poteſt, quia directe contra rationem, naturam, & probitatem. & in eo facto crimen falſi commiſerunt, & eſt pœna ignis, tene conſuetudinem: alias tamen ſecundum leges deportatio & publicatio bonorum: ſecundum alios pœna eſt vltimum ſupplicium, vt ff. de pœn. l. 3. §. vlt. item lex Cornelia. Sub eisdem autem ſignis occidentes latrocinium commiſerunt, vt Iudas cum oſculo perpetrauit. In Germania eſt pœna membrorum omnium per rotam confractio, & eorum in rotam inflectio, & rotæ in modum crucis exaltatio. & hanc Germaniæ conſuetudinem approbat Azo in ſumma de pœnis. item furca, & habet vim legis de conſuetudine, c. cum dilectus, & c. fi.

Digitized by Google

C. quæ ſit long. tem. Sub tali etiam ſigno ignem ponentes ſunt incendiarii, & iuxta conſuetudinem & iura prædicta eſt pœna ignis. Sunt etiam inimicorum ſigna recipientes raptores, quorum eſt pœna capitis ſecundum leges & iura. Talibus autem & ſimilibus inhumanis attrocitatibus ſepe dicti Swiceri multa acquiſierunt, & multis prudentibus viſum eſt, quod ſint flagellum Principum & Nobilium. Sed & ipſi Swiceri met mirantur de ſuo profectu & fortuna, & plagam mundi ſe eſſe fatentur. Vnde quidam de prudentibus eorum mecum Thuregi confabulationem habens dixit mihi, quod iam actu eſſent ambaſiatores Regis Franciæ & Regis Hungariæ apud eos, & diuerſorum Principum nuntii & communitatum, qui omnes eorum confederati fieri peterent, & eorum auxilia requirerent. & intulit; certiſſima plaga mundi eſt, & confuſio ordinis, quod Reges, Principes & Chriſtianæ religionis prælati potentiores, nobiliores & ditiores quærunt auxilia ruſticellorum ignobilium, rudium, pauperum, indoctorum, O, dixit, quantum hoc eſſet mentibus hominum inculcandum, quantis clamoribus prædicandum in terrorem omnium ratione vtentium, nemo confideret nec in fortitudine, nec in potentia, nec in nobilitate! &c. Et multa talia catholica & vera loquebatur ille Switenſis. nam prudentes eorum bene incongruitatem illam intelligunt, & tamen rem, ſicut eam inuenerant, conſeruant.

CAPUT XIV.

Heinricus Septimus.

IGitur poſt mortem Alberti Romanorum Regis electus fuit Aquisgrani Heinricus huius nominis VII. Comes Luzelburgenſis anno Domini M. CCC. VIII. & fuit a Clemente V. coronatus in Imperatorem. Nam a tempore Friderici II. qui mortuus fuit anno M. CC. L. vsque ad hanc diem ſedes imperialis dignitatis vacauerat, ſcilicet LXII. annis. Fuit autem hic Heinricus in militaribus actibus ſtrennuiſſimus, & conſiliis ac auxiliis Ducum Auſtriæ mira per Italiam geſſit, eamque de nouo imperio ſubegit. Deinde ac maritimas regiones proficiſci voluit, ſed dum in quodam flumine refrigeraretur, inuaſit eum peſtis qua & mortuus eſt. Subintrantes autem quidam peſtilentes homines diuulgauerunt quendam religioſum fratrem ordinis Prædicatorum, quod ſub ſpecie panis ſacramentalis miniſtraſſet ſibi venenum, quia ante paucos dies in conuentu Prædicatorum communicauerat in die beatæ Virginis, ſicut omnibus feſtiuis diebus facere conſueuerat. Ideo huic operi bono inuidentes nepharii homines hoc mendacium ſuadente Diabolo excogitauerunt, occaſionem forte accipientes ex morte Victoris Papæ huius nominis III. qui occulte iniecto ſibi veneno in calice, dum celebraret, mortuus fuit. Ex hac autem diffamia venerunt fratres Prædicatores in maximam tribulationem per totam Alemaniam, quia Imperator ille omnibus hominibus gratiſſimus fuit, & tantam in eum confidentiam habebant, quod nec ante nec poſt ſe aliquis creditur mortuus fuiſſe, quem tantum cuncti plangerent; & ideo in fratrem ſuſpectum & in totum ordinem omnes ſeuiebant. Quapropter frater ille ad filium & ad vxorem defuncti acceſſit, & ad eos qui ſemper ei vsque ad mortem aſtiterant, & ſigillata teſtimonia accepit ab eis & ab aliis Principibus, & bullam a Papa ſuæ innocentiæ teſtimonium. de quibus literæ & bullæ patentes adhuc hodie habentur in Eslinga & Argentina ad Prædicatores. Porro ad hanc diffamiam mendacem aliud æmuli noſtri excogitauere mendacium, dicentes quod Papa pro hoc facto totum Ordinem Prædicatorum puniuerit hac pœna, vt ſacerdotes fratres eiusdem Ordinis de cetero ſumant venerabile altaris ſacramentum ſiniſtra manu. Verum quidem dicunt, quod ſumimus venerabile altaris ſacramentum ſiniſtra manu, ſed mendaciſſime addunt, quod ſit Ordini in pœnam impoſitum. & ex eo clare patet, quia Ordinarius noſter, & Rubrica ordinis iubent nos communicare *in Miſſa ſiniſtra manu. fuit autem* Ordinarius & Rubrica ordinis Prædicatorum conſtituta multo tempore ante natiuitatem illius Heinrici Imperatoris, ſicut patet vbique in conuentibus, in quibus notulæ pene omnes ſunt ſcriptæ, antequam Heinricus ille natus fuit, quia ab initio Ordinis conſuetum fuit ſumere ſacramentum ſiniſtra manu, quod ordo accepit a Ciſterciencibus, qui etiam ſic ſumunt, nec ſic puniti leguntur eſſe. Cauſas autem, quare ſumimus ſiniſtra manu venerabile ſacramentum, aſſignat venerabilis magiſter Leonardus de Vtino in ſerm. de beato Dominico, & in quadrageſimali de legibus, in ſer. de ſecunda feria poſt Palmarum in tertio membro ſecundæ diuiſionis. Nec dubium, ſi non haberent rationabiles & diuinas cauſas Ciſtercienſes & quidam alii religioſi, qui longe ante Prædicatores fuerunt, non aſſumpſiſſent pro ceremoniali ſuorum ordinum.

Mortuo Heinrico Electores Aquisgrani congregati ad eligendum diuiſique in electione fuerunt. Vna pars elegit Ludwicum Ducem Bauariæ: alia pars elegit Fridericum Ducem Auſtriæ, filium Alberti quondam Regis Romanorum anno Domini M. CCC. XIV. Erant autem ambo electi conſanguinei, ex fratre & ſorore nati. horum vterque conſcripſit ſe Regem Romanorum, & prœliis ac incendiis terram perturbabant multis annis. Tandem autem Dux Auſtriæ Fridericus captus fuit a Ludwico in bello, & ſui interfecti, & cuſtodiæ mancipatus duobus annis & ſex menſibus. in qua captiuitate Diabolus aliquotiens viſibiliter Friderico apparuit, promittens ei quod eum educere velit, ſi conſenſum ad hoc dederit. ſed Princeps fidelis ſeruitium Diaboli renuit, mallens potius in captiuitate eſſe ſeruus Dei, quam in libertate Diaboli ſeruus. Vnde contra Diaboli

Digitized by Google

boli temptamenta multas cruces lapidibus insculpsit, quæ hodie videntur. Aliqui dicunt, quod vxor Regis Friderici fuerit nicromantica, & miserit sibi Dæmones vt eum liberarent, sed noluit, castrum hoc dicitur *Trutwenicht*. Emissus autem de carcere descendit in Austriam. Ludwicus autem Romanam curiam ingressus, verum Papam Iohannem XXII. spreuit ipsum deponens, & Antipapam creauit Petrum de Coruaria ordinis Minorum, a quo coronam & benedictionem vel potius maledictionem accepit. Cum Fridericus audiuisset Ludwicum grauissime excommunicatum, pro Rege gessit se, & titulum reassumpsit, quem tamen in carcere resignauerat, & fuit periculosa diuisio facta in toto imperio. vnde aliqui Episcopi tenuerunt interdictum, aliqui non. Interea Episcopus Constantiensis nihilominus per quosdam fuit captiuus ductus in castrum dictum Hewen, & diu ibi detentus, & eo in captiuitate existente venerunt innumerabiles locustæ, & omne viride corroserunt sicut in plaga Ægyptii, & præcipue iuxta oppidum Wintertur, vbi cum crucibus & reliquis processiones fecerunt contra hanc pestem. Anno Domini M. CCC. XXXVIII. mandauit Ludowicus, qui se pro Imperatore gessit, omnibus clericis & religiosis vt diuina officia, quæ Papa interdixerat, reassumerent, nec processus Apostolicos acciperent. Vnde aliquæ Ecclesiæ reassumpserunt contra Ecclesiam, ex quibus vna fuit Constantiensis, quæ cessauerat multis annis, scilicet XII. sed compulsi per ciues prophanauerunt. aliqui autem recesserunt, vt seruarent interdictum, quibus fauit nihilominus Episcopus Constantiensis, sine cuius consensu reassumpta fuerunt officia. Aliquæ Ecclesiæ nunquam seruauerunt interdictum. aliquæ seruauerunt, & fuit grande scandalum in tota Alemania. Multi Episcopi adhærebant Ludowico, & aliqui non. Principes vero quasi omnes contra Papam Ludowico fauebant & ciuitatenses. Vnde Fratres nostri Vlmæ eo tempore, quia prophanare nolebant, eiecti fuerunt de ciuitate. In illis diebus cum omnes Alemaniæ Principes essent cum Ludowico, dempta domo Austriæ, fecit & ipsa pacem cum eo. Nam & Dux Albertus filius Alberti Regis, & frater Friderici Regis, Dux Austriæ, Stiriæ & Carinthiæ, Dominus Carniolæ Marchiæ ac portus Naonis, Comes in Habspurg & Kyburg, Landgrauius superioris Alsatiæ, Comes Phyretarum, Margrauius in Rysenspurg & in Burgow, & Comes in Sigmaringen, & in ceteris pluribus Comitatibus. Hic Albertus quamuis esset claudus & debilis pedibus, sicut Miphiboseth, valde tamen rationabilis erat & vir magni consilii. In curru ergo ascendit in Patauiam ad Ludowicum, & fecit fedus cum eo aduersus omnes eius aduersarios, dempto Papa & Ecclesia, quam tunc Ludowicus terribiliter tribulabat. Anno Domini M. CCC. XXXIX. Constantienses, Thuricenses, Vlmenses, & quasi omnes alii ciues imperii coegerunt Clerum prophanare, & qui nolebant, expulerunt. Vnde eodem tempore oppidum Rotwilense Constantiensis diocesis penitus combustum fuit, demptis sex domibus, quod a multis credebatur accidisse propter prophanationem. Eodem tempore multi Nobiles & Comites contra Swiceros processerunt, pro eo quod Imperatori non obediebant, quos iuxta castrum Laupen pene omnes prostrauerunt, & ingentem stragem fecerunt. Orta est etiam magna seditio in ciuitate Constantiensi; primo inter ciues qui cum tumultu concurrentes alios Consiliarios & ciuitatis rectores & officiales posuerunt: sed & mechanici in seditionem versi priorem statum mutauerunt. deinde Canonicos & omnes prophanare nolentes expulerunt, sicque XVII. mensibus extra manserunt. Religiosi vero aliqui cum eis manentes violauerunt interdictum.

Eadem tempestate anno Domini M. CCC. XLIII. fuit tanta aquarum inundatio, vt Constantiæ aquæ iuxta portam piscium circa Prædicatores murum ciuitatis ascenderent; & Rhenus adeo inundauit, quod omnes pontes pene abducti fuerunt, & secuta est grandis caristia. & præter istas miserias ortæ sunt lites inter Ducem Austriæ & Comitem Eberhardum de Wirtemberg, & Comitem de Schelklingen propter oppidum Echingen, quod Dux Austriæ a Comite de Schelklingen comparauerat certis conditionibus; & deuastationes & incendia fiebant, & Mœngen oppidum fuit deuastatum per Comites prædictos.

Anno Domini M. CCC. XLVI. reducti fuerunt in Constantiam fratres Prædicatores per Episcopum, qui propter interdictum VI. annis exulauerant, & in Dysenhofen deguerant, (aliqui autem in conuentu prophanantes manserant) & cum conuentum intrassent, in sequestrato loco habitabant, quia prophanare nolebant. sicque vna pars fratrum tenuit interdictum, alia pars violauit, quæ tamen minor pars erat. Minores vbique prophanabant, demptis conuentibus in Schafhusen & in Brisaco. Porro in Lanzthuta & in Ratispona cum Prædicatores XXV. annis clausis ianuis celebrassent, quidam Satrapa de Deck in conuentum Lantzhutensem cucurrit cum incensis faculis, comminans, nisi cantarent, quod omnia igni traderet. & sic victi prophanabant. Cum autem mala & scismata indies succrescerent, tandem mors benedicta Ludwici Bauari pacem rebus Ecclesiasticis dedit.

Anno Domini M. CCC. XLVIII. facta est magna Iudæorum persecutio quasi vbique adeo vt gens Hebræorum crederet finem venisse, & vndique comburebantur sine differentia senes & iuuenes. Dicebatur enim de eis, quod venena in aquas sparsissent, quod & fatebantur in tormentis. Porro Dux Austriæ Comes de Habspurg & Kyburg rogatus a Iudæis, qui erant in illis Comitatibus, vt eos protegeret, reseruauit in Kyburg CCC. XXX. sed ciuitates Duci Alberto scripserunt, quod eos per

ſuos iudices cremaret, vel ipſæ eos per iuſtitiam comburere vellent, & illi etiam omnes exuſti ſunt. In illa autem Iudæorum perſecutione multi baptiſati fuerunt & in vita conſeruati. Ceſſante autem perſecutione, quidam Iudæus baptiſatus in Conſtantia cum ſua familia incluſit ſe in domo ſua, & ante noctis medium eam ſponte incendit, & per feneſtram clamauit, quod ipſe cum ſuis vt Iudæus non vt Chriſtianus mori vellet, & multa blaſphemans combuſtus eſt proprio igne, & XL. domus ſimul ab eodem igne incenſæ ſunt & combuſtæ. Similiter quidam Iudæus baptiſatus extra portam in quoddam tugurium ſe recepit, & ſe in eo combuſſit. Ex illis autem incendiis orta fuit indignatio magna contra Iudæos baptizatos tempore crematiōnis. vnde proſcripti fuerunt extra regionem. In Eslinga etiam Iudæi omnes ſuam intrantes ſynagogam eam incenderunt ſeipſos in ea concremantes. ſicque fuerunt Iudæi pene omnes deleti. Cauſa autem tantæ ſeueritatis in Iudæos erat immaniſſima peſtis, quæ per totum fere mundum graſſabatur etiam in transmarinis partibus, & vbique Iudæ inculpabantur quod fontes infeciſſent. Adeo autem ſeuit peſtis, vt vix tertia pars hominum in mundo remaneret; & multæ ciuitates, oppida, & villæ absque habitatore manſerunt peſte omnes auferente. Vnde ſub iſta clade turmatim procedebant homines aliquando octingenti ſimul nobiles & ignobiles, ſeipſos vſque ad ſanguinis effuſionem flagellantes. Inter hæc autem amara dulcis Dominus ſuos conſolatione gratiſſima viſitauit in multis terræ locis. vnde pueri plures agonizantes ridendo, iubilando, & dulciſſime cantando exſpirabant: peccatores vero ſani conuerſi frequenter communicabant, & tam dulciter moriebantur, quod viuentes mortem optabant. Fuit hiisdem temporibus pulchra puella XII. annorum, quæ peſte infecta dum extremis propinquaret, pulchrior & iocundior efficiebatur, & mirans ac iubilans iugiter cœlum inſpexit. Quam pater interrogans, quid ſic in cœlum ſuſpiceret? reſpondit; non videtis cœlum apertum, & innumerabilia lumina de terra continue in eum aſcendunt? Interrogata autem, quid eſſent lumina, dixit ea eſſe animas electorum. Cunctis autem, qui aſtabant, ſilentibus reſpiciens eos puella ait; Vt verum me cognoſcatis dixiſſe, ſic accipite: En hac nocte morior, & tu mater tertia die poſt me morieris; & deinde extendit digitum, & ſeptem perſonas aſtantes demonſtrans cuilibet diem mortis ſuæ prædixit, & aliquas perſonas non præſentes morituras dixit illis & illis diebus; & omnia quæ dixit, euenerunt eodem modo, quo dixit.

Anno Domini M. CCC. L. facta eſt grandis ſeditio in ciuitate Thuricenſi. Fuerunt enim Swiceris confœderati. & quibus confederatio non placuit, expulſi fuerant & ab officiis remoti. vnde occulte & ſubtili ingenio armata manu in ciuitatem reuenerant cum non paruo exercitu. Inter quos etiam erat Dux Iohannes Comes de Habſpurg & multi nobiles, qui ſupra currus in vaſis & ſaccis, ſportis & ciſtis introducti fuerant tanquam merces & ſupellectilia, vt nocte cum tumultu ciuitatem caperent cum ſibi in ciuitate adhærentibus, quorum erat magna multitudo, quia confederatio Swicerorum ſemper nobili ciuitati Thuricenſi moleſta fuit. Verum antequam tumultum concitarent, delectum fuit conſilium eorum magiſtratui ciuitatis, & circundata domo plures de illis occiderunt. Ducem autem Iohannem de Habſpurg captiuauerunt, & confederatorum auxilium inuocauerunt, & oppidum Raperswil, quod Comitum de Habſpurg fuerat, deſtruxerunt, & alia quæ ad domum Auſtriæ pertinebant, turbabant. Hæc audiens Albertus Dux Auſtriæ, Stiriæ, Carinthiæ, &c. qui in XIIII. annis ex Auſtria non fuerat egreſſus, parauit ſe ad ſuccurrendum locis & dominiis, quæ in Sueuia habebat. Moleſtum autem ei erat exire Auſtriam, quia pedibus & manibus inualidus erat, & moueri non poterat, niſi geſtatoria ſella portatus. Hoc tamen non obſtante, collecto exercitu de Auſtria cum eo in equorum feretro aſcendit, & in Echingen oppidum ſuum venit. ibi compulit Eberhardum de Smallegg reſtituere XXV. centenaria florenorum, quos abſtulerat quibusdam. Deinde Nigram Siluam & Rhenum transgrediens in Bruggam oppidum ſuper Ararim venit in Ergowiam, ad quem venit Dominus Albertus Comes de Hochenberg a ſede Apoſtolica electus, & prouiſus eccleſiæ Friſingenſis nondum conſecratus. ſed ad petitionem Domini Ducis Auſtriæ ſuam conſecrationem recepit in monaſterio Campi Regis prope Bruggam, in quo erat ſoror Ducis Domina Agnes Regina Hungariæ vidua; & fuit ordinatus a tribus Epiſcopis, quorum vnus fuit Ordinis Minorum, alii duo Ordinis Prædicatorum, & omnes tres habebant titulos transmarinos. Deinde Dominus Dux cauſæ, propter quam aſcenderat, intendens diffidauit ſolemniter Thuricenſes, eo quod cum inimicis ſuis Swiceris, Lucernenſibus, Vallenſibus confederationem fecerant, & quod caſtrum in Raperswil ruperant, quod erat Comitum de Habſpurg, & quod Comitem amicum ſuum de Habſpurg Iohannem ceperant. Anno ergo Domini M. CCC. LI. aſcendit Albertus Dux Auſtriæ cum grandi exercitu de Brugga contra ciuitatem Thuricenſem, ſecum habens Epiſcopum Conſtantienſem Vlricum, & Epiſcopos Friſingenſem, Argentinenſem, Baſilienſem, Comitem Vlricum de Wirtenberg, Comites de Montfort, Comites de Kyburg, de Arburg, de Froburg, & Friburgo, & ciuitates Argentinenſem, Baſilienſem, Friburgenſem in Brisgaudia, Bernenſem & Friburgenſem in Euchtlandia, & Solodorenſem, & Nobiles alios de Sueuia, de Auſtria, de Alſatia vltra duo millia galeatorum, & 30. milia peditum. Thuricenſes ergo vallati & obſeſſi pacem poſtulauerunt, & cunctas promiſſiones fecerunt,

Digitized by Google

cerunt, Duci pro ſe & ſibi confederatis Vallenſibus & Lucernenſibus exhibentes XVI. fideiuſſores obſides de ſuis melioribus ciuibus. & hoc facto ſoluit Dux obſidionem & receſſit a ciuitate.

Decurſis autem diebus ſtatutis miſit Dux ad Thuricenſes ad reddendum ſibi promiſſa, vt & ipſe remitteret obſides. Thuricenſes autem ſeruare promiſſa non poterant, quia Lucernenſes penitus contradicebant, nec placuit eis concordia cum Duce. Hoc vt Dux percepit, obſides coniecit in vincula, & incepta fuit grauis guerra, homicidia, incendia, deuaſtationes. In illo diſturbio ruſtici de valle Clarona, vulgariter *Clariſs*, qui Ducis fuerant ſerui, alienauerunt ſe a Duce confederantes Thuricenſibus contra Ducem. & ſic lis continue augmentabatur. Interea vxor Domini Ducis Auſtriæ Alberti Domina Iohanna Comitiſſa Phyrtarum obiit, & ideo Dux illum Comitatum recepit, & ad exequias peragendas in Auſtriam deſcendit, & rem inchoatam cum Thuricenſibus infectam reliquit.

Eo autem in Auſtria exiſtente Thuricenſes cum ſuis fautoribus deſcenderunt in locum Thermarum, & hoſpitia omnia ac domus iuxta balnea igne conflagrarunt, & conchas ac receptacula calidarum aquarum lapidea, in quibus homines balneabantur, deſtruxerunt, & oppidum ac caſtrum capere nitebantur. Sed homines Ducis Alberti vndique confluxerunt de Ergowia, de Rheno, & de Comitatu Kyburg, & Thuricenſes cum Swiceris repulerunt interfectis trecentis. Sicque vſque ad muros ciuitatis Thuricenſis fugati ſunt in die ſancti Stephani martyris anno Domini M. CCC. LII. Statim poſt rurſum congregati Lucernenſes & Vallenſes (id eſt, *Vnderwalden*) & Swiceri contra oppidum Surſee proceſſerunt habentes in exercitu quatuor milia peditum, & ſuburbium incenderunt, villas interiacentes vaſtauerunt, & aliis locis circumiacentibus Ducis Auſtriæ minas graues fecerunt, ſe ea in breui incenſuros, niſi ad ſe confederatos conuertant & Dominum ſuum abnegent. Inſuper cum exercitu oppidum Zug Ducis Auſtriæ obſederunt, & anguſtiati oppidum Swiceris tradiderunt. villas vero & caſtra, quæ ſe tradere eis diſtulerunt, incenderunt, & magna ruina facta eſt domus Auſtriæ in illis terris. Quod audiens Albertus Dux Auſtriæ, Stiriæ, Carinthiæ, &c. collecto ex Auſtria grandi exercitu aſcendit in Sueuiam, ducens ſecum filium ſuum Fridericum puerum; & aduocatis in adiutorium Marchione Brandenburgenſi, Epiſcopo Bambergenſi, & Curienſi, Conſtantienſi, Comite de Wirtenberg Eberhardo, & Comitibus de Kyburg, Oetingen, Montfort, Helfenſtein, & ciuitatenſibus, de Argowia Thuregum aſcendit, & ciuitatem obſedit, exciſis vitibus aliquibus. Interuenerunt autem quidam de pace tractantes, ſed myſterium pacis pauci intellexerunt. prudentes tamen dixerunt, quod non eſſet honorificum Duci rem ſic dimittere. Seductus ergo Dux obſidionem ſoluit, & in Auſtriam deſcendit.

Anno Domini M. CCC. LIII. Carolus IV. huius nominis Imperator Romanorum, Rex Bohemiæ, audiens Sueuiam ſuperiorem inquietari bellis, venit cum multis Principibus Conſtantiam, & inde in Thuregum proceſſit. Thuricenſes autem eum cum faculis & frondibus & mirifico honore ſuſceperunt III. Non. Octobr. Venerunt etiam ad eum Vallenſes, qui alias Subſiluani dicuntur, oſtendentes ei priuilegia antiqua, contra quæ, vt dicebant, Albertus Auſtriæ Dux eos cogere conabatur, & ſpes magna erat, quod Imperator concordiam inter Thuricenſes & Ducem faceret. Sed poſt moram Thuregi contractam in Spiram abiit, nihilque eſt factum de pace. Deinde anno Domini M. CCC. LIII. turbatis negotiis in ſuperiori Sueuia, aſcendit Carolus Imperator ſecundo Thuregum, volens Thuricenſes & ſibi cohærentes cum Duce Auſtriæ Alberto concordare, ſed nihil poterat efficere. Deſcendit ergo in Alſatiam ad Montem Cæſaris, vulgariter *Keyſersberg*, & omnes ciuitates imperiales conuocauit, & pacem vbique eſſe voluit, ſuumque fratrem Iohannem Ducem Lutzelburgenſem conſtituit, & ita Ducatus ille inſtitutionem habuit. Hiis ſic compoſitis in Ratisponam venit Imperator, ad quem de Auſtria aſcendit Albertus Dux Auſtriæ, Stiriæ, Carinthiæ, &c. & eius auxilium implorauit contra Thuricenſes, Vallenſes, & Lucernenſes. Dux vero ille ſecum habuit VII. millia equitum, quos ſecum de Auſtria contra Thuricenſes adduxit. Concluſum eſt ergo per Principes, quod omnes ſimul debellare Thuricenſes cum Swiceris ſuis vellent. Eſt enim Thuregum oppidum munitiſſimum & vetuſtiſſimum bipartitum per intermedium flumen, & non niſi maximis expugnari poteſt: ſuntque in eo ab antiquo homines audaces & bellicoſi. Igitur anno M. CCC. LIV. in menſe Auguſto Dux Auſtriæ Albertus trahens ſecum ingentem exercitum de Auſtria & Sueuia venit in Raperswil oppidum, quod Thuricenſes paulo ante combuſſerant & deſolauerant, idque oppidum reparauit, & ibi ſuum exercitum collocauit. Eſt autem oppidum hoc ſupra Thuregum in littore laci Thuricenſis ſituatum, multis & crebris tribulationibus quaſſatum in bellis Swicerorum. Sed & Carolus Imperator in adiutorium Ducis Auſtriæ venit, mandans ciuitatibus imperii vt eum ſequerentur ab Herbipoli incluſiue vsque ad Auguſtam Rhætiæ, & vltimo Auguſti cum Duce eſſent cum ſuis agminibus in Raperswila; & cum vtroque erat magna nobilium, Comitum, Baronum, & militum multitudo cum ſuis exercitibus, & ciuitatenſes a Francofordia vsque Auguſtam. Menſe autem Septembri deſcenderunt Imperator & Dux cum vniuerſis bellatoribus contra Thuregum, & Kusſnach villam deſolauerunt. Inuenta autem ſunt in exercitu Ducis Auſtriæ XXIV. centenaria galeatorum. inter quos potentior

Digitized by Google

tentior erat * Iohannes Episcopus Constantiensis, qui ante Episcopatum cancellarius fuerat Ducis Alberti, & strennuissimus erat. Verumtamen in ista expeditione offensus fuit, & ita ex indignatione cum suo agmine ad propria remeauit. Causa autem suæ offensionis hæc fuit, quia Dux Austriæ alteri Domino vexillum Sueuorum, quod nominant sancti Georgii, commiserat, sub quo Sueui pugnare solent, & primam aciem belli tenere ab antiquissima consuetudine; & hoc non solum in partibus Sueuiæ, sed in vniuersa Christianitate, siue bellum sit contra fideles siue contra infideles, præcedunt Sueui cunctos bellatores, & primam tenent aciem cum sancti Georgii vexillo, & primi sunt in aggrediendo, vltimi in recedendo. Procedens ergo Dux cum agminibus contra Thuregum, omnia deuastauerunt, & torcularia incenderunt, domus & villas & vites ac arbores succiderunt ab oppido Raperswila vsque vltra Thuregum ad viam, qua descenditur in Baden. Dum autem sic terra deuastaretur, ecce Thuricenses eruperunt armati de ciuitate, & impetum in exercitum Ducis fecerunt. sed multitudo statim repressit conatum eorum & refugerunt in suam ciuitatem. Imperator autem & Dux optabant cum eis congressionem facere, sed exire amplius nolebant. Erat autem oppidum plenum Swiceris. ideo nobiles valde libenter eum cepissent, vt Swiceros vexassent & torsissent. Imperator autem videns, quod non sic posset capi ciuitas, citauit Thuricenses super rebellione sua, & remissis exercitibus soluit obsidionem, & cum Duce in Baden descendit ad consiliandum de causis. Miserunt tamen iuxta ciuitatem Thuricensem in præsidiis custodes, qui prohiberent omnem intrare vel exire volentem, & ne victualia inferrentur. Imperator autem in Sueuiam transiuit, & Dux in Baden mansit, molestans Thuricenses. Dispositis vero stipendiariis & prædariis, qui Thuricenses molestarent, ipse Dux cum filio suo Rudolfo montana intrauit in Pontinam, vulgariter *Insprugg*, ad Ducem Bauariæ, qui Comitatum Tyrolis possidebat ex vxore, quæ erat Duci Alberto in secundo gradu, qui ei Comitatum illum regendum commisit, obligando sibi eum pro nongentis milibus marcarum argenti; & inde Dux in Austriam descendit, & Capitaneum præfectum in superiori Sueuia dereliquit. Hic capitaneus vir prudens & pacificus concordiam fecit inter Ducem Albertum & Thuricenses, & scriptis ac sigillis firmata est concordia anno Domini M. CCC. LV. in Kalendis Sept. Duraverat autem discordia inter Vallenses & Ducem XL. annis, sed inter Thuricenses & Ducem quatuor annis tantum.

In illo tempore fuit Iohannes Episcopus Constantiensis vir notabilis, ad quem oppidum Marckdorf deuenit per mortem nobilium de Marckdorf. Conradus autem miles de Honburg dixit sibi de iure credere ratione vxoris suæ, quæ erat de sanguine Marckdorffensium; sed Imperator dedit Episcopo ius, monetam, iudicium, forum, & thelonea castri & oppidi Marchdorf. Hic Episcopus dum primum officium in Ecclesia Constantiensi cantare vellet & magnam solemnitatem vbi pronunciasset, prohibuit, ne quis clericus suæ solemnitati interesset, nisi tonsura & habitu clericali. quia notauerat clericos sine rasura & in habitu seculari procedere. vnde aliqui magni Canonici Constantienses non interfuerunt Missæ, nec tonsuram volebant accipere, cum quibus postea Romæ multas lites habuit, & interdictum posuit propter eos in Constantia. Miles etiam prædictus Conradus de Honberg ratione castri Marchdorf impugnabat & vexabat Episcopum. vnde inuasit castrum Gotlieben, & suburbium incendit & aliquos Nobiles Episcopi familiares interfecit. In ipsa autem ciuitate Constantia eodem tempore in medio noctis ignis erupit, & partem ciuitatis, quæ dicitur Niderburg, consumpsit ante Solis ortum. & credunt multi, quod in pœnam sit eis hoc illatum, pro eo quod non mouissent, quando viderunt Gotlieben ardere. Sed & Aduocatus Ducis Austriæ persequebatur Episcopum illum valde, pro eo quod recesserat de exercitu ante Thuregum, vt dictum est. ideo in castro Gotlieba manere non audebat, timens captiuari, sicut captus fuerat de Hornstein sororius eius, & Mons Sanctus partim captus, partim obsessus a prædicto Aduocato. Multas alias inimicitias habuit ille, quia diues & pecuniosus fuit. vnde anno tertio officii & ordinationis suæ interfectus fuit sedens in ** cæna per duos Nobiles de Stofflen, & quosdam ciues Constantienses, nec fuit ex hoc sacrilego homicidio orta aliqua turbatio in ciuitate. in excommunicatione autem obiit propter plebanum S. Stephani, quem absque causa captiuauerat. Dereliquit autem absque vasis aureis & argenteis, quæ se ad CC. marcas argenti extendebant, XC. marcas auri. Anno Dom. M. CCC. LVI. in die S. Lucæ Euangelistæ post prandium factus est terræmotus per totam Alemaniam, & non vno tantum motu, sed pluribus vicibus terra mota est per tres menses, ita vt pauciſſimi homines in oppidis manerent. Nam die præfata ante vesperas fuerunt tres motus, quartus vero maior precedentibus in pulsu vesperarum. In nocte vero sequenti a primo somno vsque ad medium noctis mota est terra sex vicibus. sed primus fuit valde magnus, ad quem multa corruerunt ædificia. sequenti die

* Iohannes Windegg *Scaphusianus*, *qui Bruschio* Windlock, *sed perperam.* ** *In Chronico Constantiensi, & alio quodam Anonymi*, per Waltherum de Stœfflen equitem, & Eglinum de Emps, & ingenuos quosdam ciues Constantienses, vtputa Stryblinum, Goldastum, Zuickium, Schvvarzium, Roggvværum, Wienerum, &c.

Digitized by Google

die duo fuerunt motus, & consequenter alii. Per illas autem motiones ciuitas illa solemnis Basilea subuersa est, & primo per primum terræmotum pars ciuitatis & ecclesia cathedralis cecidit super scolas, & aliqua ruebat deorsum in Rhenum. vnde dicunt campanile cum campanis lapsum fuisse in Rhenum, qui sub illo loco profundissimus est. vnde multi homines sunt obruti: alii in campos transfugerunt. Post vesperas dicto die ignis erupit de monasterio sancti Albani, quod in die corruerat, & terrorem magnum videntibus incussit. Dicunt autem quod ignis ille per totam vrbem quasi insaniens discurrebat, & per sancti Iohannis portam exibat. & sic disparuit incensa ciuitate in pluribus locis. Porro illi qui extra ciuitatem fugerant compassi aliis in ruinis existentibus intrauerunt laborantes in exportandis rebus & in querendis hominibus & amicis sub ruinis. Et dum omnes non oppressi laborarent vsque ad tenebras, venit iterum prægrandis terræmotus & plures homines oppressi sunt, quam a primo, & domus ac turres remanentes deiecit, & omnes ecclesiæ ceciderunt, & testudines lapsæ fuerunt, dempta ecclesia sancti Iohannis, & ecclesia Prædicatorum, quæ tamen scissuras plures accepit: & chori nostri testitudo mansit stare super compagines arcuum, sed reliquum corruit. Dicunt autem fratres, quod tantus motus fuerit, vt campana nostra trina vice vna nocte per motum terræ mota sonum dederit. vnde in ista miseria corruerunt solum in dioceſi Basilienſi XLVI. castra in montanis per gyrum ciuitatis, quarum maior pars adhuc in ruinis est. Et ita terræmotu & igne mirabiliter fuit Basilea afflicta. In illo autem tempore Dux Austriæ Albertus, cuius adhuc erat Basilea minor, stetit in magna differentia cum ciuibus Basilienſibus ratione municipalium vtriusque ciuitatis. & etiam verbum fuit, quod confederassent se Swiceris inimicis suis, & ideo minabatur obsidionem. Cum autem ciuitas, vt dictum est, corruisset, descenderunt ad Albertum nobiles præfecti patriæ in Austriam quasi bonum nuntium allaturi, dicentes ei; Ecce Domine Princeps, tradidit Deus ciuitatem Basilienſem in manus vestras. si vultis eam capere, non erit resistentia, quia turres, muri, & mœnia corruerunt, & perterriti homines dissolutis manibus non resistent. Ad quos ille; Si Deus pugnauit cum Basilienſibus, & contriuit terræmotu & igne, nequaquam nos pugnabimus cum eis. absit a nobis tanta crudelitas, vt deiectos, vulneratos ac humiliatos occidamus. Ædificent, erigant deiectam vrbem, & ad placitum muniant, ad quod & manus nostras eis porrigemus, & dum æquatis fortunæ nobis fuerint, si libuerit, pugnabimus cum eis. sic vero, vt nunc sunt, non solum non impugnabimus sed adiutorium præstabimus. Et misit Dux humanissimus de Silua Baocenis, vulgariter *Swartzwald*, quadringentos fortes & laboriosos rusticos in Basileam, vt expurgarent suo nomine integrum vicum a ponte Rheni vsque ad forum granarum, qui vicus dicitur vicus ferri, *Isengas*. & manserunt viri illi Basileæ in labore illo expurgationis & deportationis ruinarum in Rhenum ad multos dies in expensis Ducis Austriæ. Ecce quam spectabile signum in illo Principe veræ nobilitatis. Innata est enim Principibus veris clementia. Vnde Seneca; *Nullum clementia magis ex omnibus quam Regem & Principem decet, quia pestifera vis est valere ad nocendum. Principum enim crudelitas bellum est; clementia, in quamcunque venerint ciuitatem, eam felicem & tranquillam faciunt. Apes iracundissimæ & aculeos in vulnere relinquunt, sed Rex ipsarum sine aculeo est. voluit enim natura nec telum sæuum esse nec vltionem petere, telumque detraxit & eius iram inermem reliquit in exemplum Principum.* Sciuit, non dubito, Princeps ille clemens, quod *clementia*, vt Seneca dicit, *& misericordia vicina est miseriæ*, & quia Basilienses miseria laborabant, ad eos misericordiam dirrigebat. sicut Iob, dum esset Rex, feciſſe legitur, qui dicebat cap. xxx. *Flebam super eo, qui afflictus erat.* In hoc facto Princeps ille clare noscitur fuisse de ingenuissimo antiquorum Romanorum sanguine, *cuius nobilitas & dignitas nata est de fonte pietatis*, vt dicit Constantinus Magnus a Siluestro baptisatus. & Val. Maximus lib. 5. cap. 1. narrat de clementia Marcelli Romani, *cum cepisset Syracusam ciuitatem affluentissimam intuens afflictæ ciuitatis lugubrem casum, fletum cohibere non potuit.* Et de clementia Pompeii Romani Principis dicit Valerius lib. 5. c. 1. quod cum Regem Armeniæ, qui tamen contra Romanos multa gesserat, & infestissimos vrbi protexerat, *in conspectu suo supplicem diu iacere non passus est, sed benigne verbis recreatum, diadema, quod abiecerat, capiti imponi iussit, & per omnia pristinæ fortunæ restituit, æque pulchrum esse iudicans vincere & facere Reges.* Et Paulus Consul Romanus, *cum vidisset quendam Regem captum adduci ad se, occurrit ei, conatumque ad genua procumbere dextera manu alleuauit, & grato sermone ad spem exhortatus est, lateri suo proximum consilio sedere fecit, nec honore mensæ indignum iudicauit.* Nam si egregium est hostem deiicere, non minus tamen laudabile infelicibus scire misereri, quod optime Princeps, de quo sermo, noscitur ex præcedentibus didiciſſe. Anno Dom. M.CCC.LVIII. obiit Dominus Albertus Dux Austriæ, Stiriæ, & Carinthiæ, relinquens post se quatuor filios, Rudolfum, Fridericum, Lupoldum & Albertum, & duas filias. Eo autem mortuo dedit Imperator Rudolfo, filio Alberti prædicti, qui gener suus erat, aduocatiam in Alsatia. Erat autem Rudolfus ille iuuenis elegantissimus inter omnes Principes, prudens & virtuosus, XVIII. annum gerens: & vxor eius filia Caroli Imperatoris XV. habens annos, speciosissima, optimis moribus adornata. Hic ergo Dux Rudolfus cum vxore & familia de Austria in superiorem Sueuiam ascendit, & in suo oppido Dysenhofen resedit ad tempus cum sua curia. Est enim oppidum hoc sanum super Rheni litus situm, profundis fossis & muris circundatum a Rheno vsque per gyrum ad Rhenum in modum mediæ

Digitized by Google

Lunæ, & habet caſtrum ab occidente habitaculum Principis, quod tempore meo poſſidebant Dapiferi nobiles. eccleſia parrochialis annexa eſt caſtro, cuius S. Dionyſius eſt patronus, a quo & ipſum oppidum nomen accepit, quod dicitur *Dyſenhofen* vulgariter, Latine Dionyſii curia. ſub oppido ad Rheni litus eſt monaſterium grande monialium ordinis Prædicatorum ad S. Katherinam dictum. quod licet non ſit de obſeruantia hodie, tamen ſemper in eo ſunt moniales ſanctæ & maturæ; quod, vt opinor, fundauere Duces Auſtriæ aut Dapiferi de Dyſenhofen. Porro in illo oppido, licet paruum ſit, tamen ſemper Duces Auſtriæ libenter ibi manſerunt, quia eſt prope Conſtantiam, prope Thuregum, prope Hegowiam, & piſces & carnes habentur ibi in bono & leui foro. Reſidente autem ibi Duce Rudolfo, ipſe Dux diebus cum nobilibus tractabat, Duciſſa vero in monaſterio eum monialibus Deum timentibus colloquium ſanctum habebat. vnde multæ nobiles inter moniales vota ſua ſancta Duciſſæ aperientes optabant eſſe in aliquo monaſterio, vbi obſeruantiam regularem obſeruare poſſent, & nullum hominem videre. quibus Domina promiſit, quod eis prouidere vellet de monaſterio nouo, in quo iuxta vota ſua viuere poſſent. Nam illis temporibus nullum adhuc monaſterium ordinis Prædicatorum reformatum fuit in prouincia. promiſit ergo & ſeruauit, licet poſt plures annos. Dux etiam magnificentiam ſuam oſtendit Iohanni militi Dapifero de Dyſenhofen, qui VII. filias habuit, quarum duas poſuit in ſuam curiam ad ſeruitium Dominæ Duciſſæ, & aliis etiam prouidit. Deinde a Dyſenhofen receſſit, & in Enſisheim venit, & poſthoc in Rinfeldiam reaſcendit, & in Brugga iuxta Habſpurg dies ſolennes natiuitatis Domini cum ſuis curialibus peregit. Ea tempeſtate ann. M. CCC. LX. venit in poteſtatem Dn. Friderici Ducis Auſtriæ, fratris præfati Rudolfi, Comitatus nobilis Tyrolis cum territorio Athyſis, qui fuerat Ducum Bauariæ. Hunc Comitatum ſubiugauit Duci Friderico Dux Meinhardus filius Ludwici Ducis Bauariæ, filii Ludwici Bauari Magni, qui fuit Imperator. Res autem circa hunc Comitatum ſic geſta fertur. Ann. M. CCC. LVI. venit Dux Auſtriæ Albertus in Pontinam ad Ducem Bauariæ Ludwicum filium Ludwici Imperatoris, qui Comitatum Tyrolim poſſidebat, natusque ex vxore, quæ erat Duci Alberto præfato in ſecundo gradu. Hic Ludwicus neſcio qua agente neceſſitate prædictum Comitatum regendum commiſit Duci Auſtriæ Alberto, obligando ſibi eum pro nongentis milibus marcarum argenti. Poſtea autem anno M. CCC. LX. Meinhardus Bauariæ Dux filius præfati Ludwici Comes Tyrolis propter odium, quod habuit ad patruos ſuos Duces Bauariæ, prædictum Comitatum dedit Duci Auſtriæ Friderico matre ſua eum ad id inſtigante. Recitatur de hac hiſtoria magna & longa, quomodo mortuo prædicto Ludwico mulier illa incontinens vidua promiſit Comitatum ei, quem potentiorem in actu Venereo reperiſſet. & multis Nobilibus admiſſis nullus placuit. Porro Principum filii ad eam accedere verecundabantur & dedignabantur propter feminæ turpitudinem corporis & vitæ. Habuit enim os magnum & faciem deformem, propter quod nominabatur *Multeſch.* Ad hanc acceſſit Fridericus Alberti filius, & obtinuit comitatum mortuo Meinhardo. Propter hunc Comitatum fuerunt multæ diſcordiæ inter domum Auſtriæ & domum Bauariæ, & mille artes Duces domus Bauariæ excogitauerunt, quomodo illum Comitatum iterum in ſuam poſſent redigere poteſtatem, ſed vsque huc nihil profecerunt.

Anno Domini M. CCC. LX. venit vnus ingens & crudelis peregrinus exercitus in Burgundiam, & diffudit ſe per Lothringiam & per Alſatiam vsque ad Rhenum. Eruperat autem exercitus ille ex vltimis occidentis regionibus ex Brittania & Anglia, & anno ſequenti vaſtauit Alſatiam igne & rapinis, & per decennium dominati ſunt regionibus; ciuitates tamen magnas non ceperunt. Hiis tandem adiuncti ſunt Piccardi, Scoti & ceteri occidentales. & dum aſcenderent contra Bernam, occurrerunt eis Bernenſes cum ſuis copiis, & iuxta monaſterium Fontis Mariæ penitus ſunt omnes interfecti.

Anno ſupradicto conuenerunt in oppidum Zouingen, quod eſt in Ergowia, duo Duces Auſtriæ, ſcilicet Dominus Rudolfus & Dominus Fridericus frater eius, & præceperunt omnibus vaſallis, nobilibus, & plebeis, vt in Carniſpriuio ibi eſſent, & ab eisdem Ducibus ſua feuda reciperent, quod & fecerunt, & fuit factus conuentus magnus nobilium ibi. Nam vnus Dux Bauariæ aduenit, & Eberhardus de Wirtenberg, qui omnes Duces & Nobiles præſentes inuitauit ad nuptias filiæ ſuæ, quam tradidit Duci Lothringiæ, & celebritatem nuptiarum habuit in Stogardia. Hunc Comitem Eberhardum de Wirtenberg conuocauit ad ſe Imperator Carolus ad Nurembergam, & omnes Sueuiæ ciuitates cum eo, adhortabaturque Comitem reſtituere munitiones imperii, & quod ſatisfaceret ciuitatibus de iniuriis quibusdam eis illatis, & quod diſſolueret ligam, quam cum fratre ſuo feçerat in graue præiudicium imperii. quod ſi nollet, præcepit in eius præſentia omnibus eccleſiaſticis & ſecularibus ipſum bello aggredi. Diſſoluto autem concilio Comes Eberhardus de Wirtenberg a Nuremberga receſſit, & ad rebellandum ſe parauit. Contra quem Imperator Carolus expeditionem fieri mandauit. Conſtantienſes ergo egreſſi ſunt cum magno exercitu, & iuxta lacum in villa Hagnaw conſederunt exſpectantes illos de ſancto Gallo, de Vberlinga, & de Lindow. Simul ergo congregati deſcenderunt vsque Vlmam, & ibi ad eos venerunt Auguſtenſes & Memingenſes, Campidonenſes, & ceteri. Expectantibus autem eis in Vlma mandatum Imperatoris, ecce fulgur deſcendit & Bach-

Digitized by Google

& Bachron oppidum laci consumpsit. Ordinatis autem exercitibus ingressi sunt terram Comitum de Wirtemberg, & Carolus Imperator obsedit oppidum Schorndorf. Dux vero Rupertus Palatinus obsedit oppidum Gruningen. Augustenses vero & Vlmenses cum ceteris Sueuiæ ciuitatibus obsederunt oppidum Gœppingen. Porro Comites illi de Wirtenberg videntes se angustiatos consilio inter se & suos inito cum Imperatore concordauerunt, & sibi duo optima castra restituerunt, scilicet Achalm & Staufen, quæ erant prædictis Comitibus de Wirtenberg Eberhardo & Vlrico impignorata, una cum aduocatia in Eslingen & in Rutlingen, & coniurationem, quam præfati duo Comites contra Imperatorem fecerant, dissoluerunt rumpentes litteras coniurationis, & seruitutes, quibus ciuitatenses sibi vicinos angariauerant, remiserunt, & thelonea noua per eos facta deposuerunt, & Imperatori obedientiam, & imperio fidelitatem promiserunt. Et ita Imperator paccatus remisit exercitus, & reuersus est vnusquisque in locum.

Anno Domini M. CCC. LXI. ascendit de Austria Dominus Dux Rudolfus, Austriæ, Stiriæ & Carinthiæ, &c. Dux, & terram Patriarchæ Aquilegiensis ingressus, eam igne & deprædationibus vastauit cum adiutorio Imperatoris Caroli, eumque Patriarcham compulit ad satisfaciendum suæ voluntati. Insuper castrum Grimenstein in dioceſi Constantiensi cepit illudque ædificauit.

Eodem anno discordauerunt duo Comites de Wirtenberg inter se, & Comes Eberhardus cepit Consiliarios fratris sui Vlrici, & iuit cum armata militia ad omnia castra & oppida, quæ eis erant communia, & compulit sibi soli fidem & iuramenta præstare. Comes ergo Vlricus Imperatorem adiit, & contra fratrem suum querimonias mouit. Imperator ambobus conuocatis fratribus eos concordauit, ita tamen quod Comes Eberhardus commodum melius de illa concordia deportauit; & hoc ideo quia proles habuit, alter vero non.

Nobilissimi Comites de Wirtenberg inter totius Alemaniæ Comites de maioribus sunt in Sueuia, potentissimi ad præsens. Sunt autem originaliter de istis nobilibus Romanis aduenis & peregrinis de Roma, quos Carolus Magnus, dum liberasset Leonem Papam de manibus Romanorum, secum duxit in partes Alemaniæ, & in alias mundi regiones dispersit, ne sedem Apostolicam vlterius molestarent Romæ. Et quia omnes generosi nobiles erant, vtpote de vetustissimorum Troianorum sanguine exorti, & nobilitate ac ratione præcellentes, nequaquam eos seruituti subiecit, sed illis regionibus præfecit, vbi nec nobilitas nec natio viguit, vt ex eorum præsidentia & regiones nobilitarentur, & homines eorum prudentia instruerentur. Magnificus enim Carolus primus, quem Magnum nominant, educens a Roma Nobiles hiis assignauit Principatus, illis Comitatus, istis Baronias, aliis Dominia, castra, possessiones iuxta suorum meritorum qualitates. Quorum aliqui in aptis locis castra de nouo fundauerunt, aliqui prius fundata possederunt, & inter hæc alia erat differentia: quia quædam castra Dominia habebant annexa, vt castrum Kyburg Comitatum Kyburgensem, & castrum Helfenstein Comitatum suum habet. Alia erant castra sine Dominiis & Comitatibus, vt Habspurg, Rugg, & similia multa. & de istis creditur fuisse castrum Wirtenberg, quod est priuata domus & ruralis in eminenti sita inter vineas, & nullius sub se Comitatus, Baroniæ, aut dominationis seu iurisdictionis titulum comprehendit. & ita stetit a tanto tempore, cuius initium non est in hominum memoria aut scripturarum notitia. nunc autem & per multorum annorum curricula Domini de Wirtenberg non tantum illius castri, sed multorum Comitatuum, Baroniarum, dominiorum, castrorum, vicorum, villarum, & terrarum possessiones adepti potenter acquisierunt non solum in circuitu Wirtenberg castri sui, sed in longum latumque per Sueuiam omnium Dominorum fines attingunt. Sed nec hiis contenti, vt magnanimi vltra Rhenum in Alsatiam domificauerunt, & consequenter, quod hiis præstantius est, vsque in Burgundiam superiorem alas extenderunt in Montem Peligardi. Et licet non sint Principes, Principibus tamen plerisque diuitiis & potentia præpollentes longe potiores & agnatione, cognatione, ac affinitate per multas se sublimauerunt generationes, & sibi fecerunt terræ Principes æstimatione communi quasi pares. Et ex nunc diuersos Comites & Barones ac alios Nobiles sibi curuarunt domesticos commensales & familiares. Et ne tangat illos tormentum malitiæ, volubilis dico rotæ fatalis, aut ne Fortunæ illaqueantur indignatione, fortassis apud Deos & homines feliciter meruere tam præcelsum nobilitatis gradum. Sed quia ordo graduum nobilitatis assignatur certus, vt natura docet & vsus, quia nobilis nobili præfertur; & leges, quia scribitur in 2. lib. Feud. cap. 10. & Canones in cap. clericis, de immun. eccles. lib. 6. & per Gregorium X. de sen. ex. quicunque lib. 6. & Wilhelmus Durandus in Speculo de stat. mon. 10. & 11. & sanctus Thomas Comes de Aquino in lib. de Regimine ad Regem Cypri, qui post Reges ponit Principes, deinde Comites, Duces, Marchiones, Barones, Castellanos, Satrapas, Optimates, Magistratus, & Tribunos. Quærendum ergo est, qua nobilium statione locandi sunt Domini de Wirtenberg, vt nulli præiudicii notam impingamus. *Puto*, inquit Magister Felix clarissimus Decretorum Doctor in suo Dialogo de Rustico & Nobili, *non aliter eos, saluo tamen semper saniori iudicio, quam, vt Comites peregrinos de Roma, dictum castrum fundasse aut possedisse, & ab antiquo nomen de castro prædicto conquistuisse: aut quondam in simplici nobilitate in eodem castro, de nouo Principis beneficio creatos, dignitatem Comitatus obtinuisse,*

Digitized by Google

& fato & fortuna clementer annuentibus tam ingentes passim potenta.. s dominationum solerter accumulasse. Et ad hoc plurimum iuuit eos aliorum nobilium ignauia, incuria, prodigalitas, & sua circumspectio, & magnanimitas, & experientia.

CAPUT XV.

De Ducibus Austriæ.

COnclusionem de Sueuia faciendo de sequentibus Ducibus Austriæ & vere ac proprius Ducibus Sueuiæ Comitibus de Habspurg restat dicendum. In præcedentibus enim habitum est de magnifico Rudolfo Rege Romanorum, qui genealogiam Habspurgensium dignam ab antiquo spectabiliorem reddidit, eamque memorabilem cunctis generationibus fecit. Tres autem filios hic habuit, Albertum, Hartmannum, & Rudolfum, & multas filias, quas omnes nobilissime locauit. vnam dedit Regi Hungariæ, vnam Duci Lothringiæ, vnam Duci Calabriæ, vnam Comiti de Oetingen, vnam Comiti Palatino, vnam Duci Saxoniæ, vnam germano Marchionis de Brandenburg, vnam Carolo Martello, qui postea fuit Rex Hungariæ, & vnam Regi Bohemiæ. Albertus primogenitus Rudolfi, qui postea fuit Romanorum Rex, vxorem habuit Comitis de Tyrol filiam, cum qua sex habuit filios, Rudolfum, qui fuit Rex Bohemiæ; Fridericum, qui fuit electus in Regem Romanorum cum Ludwico Bauaro; Lupoldum Austriæ Ducem, qui amicus fuit Papæ Iohannis XXII. Albertus iam nominatus habuit quatuor filios, scilicet Fridericum, Albertum, Rudolfum, Lupoldum, qui omnes magnalia gesserunt in vita sua. Nam Fridericus suo naturali robore acquisiuit domui Austriæ nobilissimum Comitatum Tyrolim, ex quo, cum hoc quod fuit Dux Austriæ & Comes de Habspurg, factus est Comes Tyrolis, Aduocatus Aquilegiensis, Brixinensis, & Tridentinus, & Marchio Teruisinus, hoc est, Dominus in montanis, & a montanis vsque ad mare. Verum est tamen, fateor, me legisse Duces Austriæ habuisse non diu Marchiam Teruisinam, sed tamen adhuc arma Ducum Austriæ, quæ hodie in alto pariete lapidi insculpta sunt in prætorio Teruisino, id ostendunt, & publica omnium fama id dicit, *quæ probare videtur in his, quorum memoria non habetur*, vt ff. de probat. l. si arbiter. Credo tamen quod historia vel Chronica composita de illis Ducibus hæc & alia contineat, quæ me latent, quia Chronicam illam multis in locis quæsitam inuenire non potui. Libenter enim gloriæ illorum nobilissimorum Ducum adderem, si gesta eorum magnifica haberem. *Habeo* enim, vt more vulgi loquar, *infixam in me caudam pauonis*, quam nemo, dum vixero, deplumare poterit. Rudolfus frater prædicti Friderici in Wienna destructam ecclesiam reædificauit, & multa pro cultu diuino gessit. Albertus vero frater illorum, Dux Austriæ, literarum amator, Vniuersitatem Wiennensem instituit, postquam vniuersitas Pragensis deficere cepit. Lupoldus Dux Austriæ, frater trium dictorum, Sueuiam superiorem rexit, & Comitatus Kyburg & Habspurg defensauit a Swiceris, qui suo tempore dominium Ducum Austriæ plurimum turbabant. Nec æstimanda sunt iam dicta de quatuor Ducibus quasi exilia. Nam quod Fridericus Dux Comitatum Tyrolim adeptus est, formidabilem domum Austriæ reddidit Venetis, Lombardis, & toti Italiæ. Rudolfus vero frater eius, quia Wiennæ ecclesiam sancti Stephani in admirandum ædificium deduxit, Austriam totam famosam reddidit, & Wiennam ciuitatem eo ædificio coronauit. Sed Albertus suo ingenio non solum Wiennæ aut Austriæ aut Alemaniæ profuit, sed toti ecclesiæ Catholicæ. Nam Pragæ deficientem Vniuersitatem Wiennæ resuscitauit, quæ viros splendidissimos ecclesiæ genuit non paucos, quorum doctrinis multi illuminati sunt. Nam, vt de ceteris taceam, viros clarissimos hæc vniuersitas ordini nostro dedit, quibus nostra prouincia & honorata fuit & recta. Hinc habemus magistrum Franciscum de Retza, qui primus in illa vniuersitate insignia magistralia theologicalis facultatis accepit, qui suis scriptis, qualis fuerit, ostendit. hic *Comestorium vitiorum* comportauit, & super *salue Regina* grande volumen collegit. Hinc etiam accipimus Magistrum Iohannem Nyder conuentus Nuremburgensis, cui inter nouos vel modernos Doctores vix secundus inuenitur, qui tanta & tam vtilia scripserit. Hinc Magistrum Conradum Herbst notabilem habemus: Magistrum Iohannem Streler conuentus Franckofordensis; Magistrum Leonhardum de Valle Brixinensi; Magistrum Chrysostomum, & Magistrum Iacobum de Stubach, qui hodie, Deo fauente, in humanis est, virum vtique scientia, doctrina, religione, & vita eximium. Hic prouinciam nostram multis annis Prior Prouincialis existens laudabiliter rexit, & post mortem Magistri Ordinis Vicarius generalis totius Ordinis fuit, ordinante hoc summo Pontifice Innocentio VIII. Hic Venetiis in conuentu sancti Iohannis & Pauli Capitulum celebrauit generale pro electione Magistri ordinis, ad quod Capitulum missæ fuerunt literæ sanctissimi Domini nostri Papæ, & sereniſſimi Domini nostri Imperatoris Friderici III. & multorum Cardinalium & Principum, quibus hortabantur ordinem eligere prædictum Magistrum Iacobum. Sed ipse omnes has literas sumpsit, ne eligeretur in generalem. sed & sine promotionibus talibus electus fuisset, si aliquo modo pro se practicare voluisset, vt, proh pudor, moris est, sed e contrario omnibus modis obstitit ne eligeretur. Huic Capitulo & ego interfui elector ex parte prouinciæ nostræ, & in pœnam, quo dimisimus virum dignum & ordini vtilem, elegimus virum decrepitum & inutilem, qui XXX. die post electionem obiit Venetiis, &

omnis

Digitized by Google

omnis labor fratrum & expensæ perditæ erant, & anno sequenti in eundem locum conuenimus & alium elegimus, qui hodie est, Magistrum Ioachimum Turrianum. Præter nominatos habuimus ab illa Vniuersitate adhuc Magistrum Innocentium virum ingenuum & insignem, qui ante Magistrum Iacobum de Stubach nostram rexit prouinciam multis annis. Est autem conuentus noster Wiennæ insignis Vniuersitati incorporatus. Quartus autem Dux frater trium Lupoldus militiæ operam dabat, & zelans hereditatem paternam conseruare studebat, pro ea vitam ponere paratus. Huic de consensu Regis Hungariæ & Venetorum sese dederunt Foruilienses, & postea Taruisium possedit & cepit, & Feltrum, & ciuitates, oppida, quæ tamen postmodum Francisco Paduano impignoravit. Deinde in natale solum rediit, & pro Comitatu Habspurg, & Ergowiæ defensione & ceterarum suarum terrarum certamina multa habuit cum Swiceris, qui sui erant omnes cum solo. sed obstinati contra naturalem Dominum suum, ejus præcepta & iussiones penitus spernebant, in tantum vt generosus Princeps cogeretur arma, quæ in suos inimicos acuerat, in seruos proprios conuertere, & contra eos alios Principes concitare & communicare. Porro eo tempore Wenzeslaus filius Caroli IV. regni Romani gubernacula tenebat, & inter alia, quæ gessit, hoc recitatur, quod cum ciuitates imperii conquererentur de diuersis grauaminibus & incommodis, colligauit eas omnes in vnam ligam per Alemaniam, in qua erat colligatus etiam Archiepiscopus Saltzburgensis, & quidam alii Domini, licet pauci. Ex hac liga ciuitates confortatæ contra insultus Nobilium viriliter stare cœperunt, & non modicum fauebant Swiceris rebellibus Dominis suis. Videbantur enim Swiceri & ciuitatenses habere eandem causam colligandi & confederandi se, scilicet grauamina Nobilium, quanuis multum dissimilis esset colligatio. quia colligatio Swicerorum fuit conspiratio sine auctoritate Principis contra proprium Dominum: colligatio autem ciuitatensium imperialium fuit confederatio ex ordinatione sui superioris contra iniuste molestantes. Ex hac autem similitudine vtriusque colligationis orta est amicitia quædam & fauor inter ciuitatenses & Switenses, non tamen secuta fuit confederatio inter eos, quia Imperator forte non admisisset propter alterius partis iniustitiam. Hæc ergo amicitia Nobilibus fuit formidabilis & molesta, quia si ciuitatenses confederati fuissent Switensibus, extirpassent nobiles de Alemania. & ideo patiebantur nobiles, & præsertim Dux Austriæ à suis subditis molestabatur, in tantum ab inuocato auxilio nobilium, qui met premebantur à ciuitatensibus contra Swiceros bellare se pararet. Sed quemadmodum ab antiquo fieri solitum fuit, vt casus magnorum Principum aliquo prodigio prænuntiabatur, sic ante hoc Ducis prœlium præcurrerunt præsagia tristia futurorum. Recitat Val. Maximus lib. 1. cap. 4. Memorabilium, quod *Rex Acho Lacedæmoniorum bellaturus cum Græcis, congregatis suis gentibus refectione grandi parata, cunctis suis armigeris discumbentibus in mensa Regis cunctis cernentibus non solum semel, sed iterum & tertio vinum conuersum est in sanguinem stupentibus vniuersis. Occasione cujus Regem periclitaturum vates prænuntiari dicebant*, prout in eodem bello diræ mortis iaculo succubuit. Similiter, prout dicitur in Chronicis, *fluuius Tholosæ ciuitatis visibiliter mutatus est in sanguinem*, & consequenter eadem ciuitas passa fuit miserabilem desolationem. Sic etiam ante destructionem ciuitatis Ierusalem tempore Machabeorum fuerunt prius visa mirabilia in aëre, vt patet 2. Mach. 5. tempore Christianorum ante desolationem eiusdem civitatis per Titum & Vespasianum, vt habetur in historia eiusdem euersionis. Eodem modo multa præcurrerunt signa funestum prœlium, de quo intendo. Nam iuxta castrum Mellingen illo tempore, quo Dux Lupoldus regionem gubernauit, in flumine Rusa videbant incolæ erumpentem violenter cruoris riuulam segregatim in altum scaturientem. sed quid significaret prodigium, euentus rei ostendit, quem non solum terrrestria, sed & cœlestia corpora ostendebant. Nam anno Domini M. CCC. LXXII. visus est in Alemania circulus rubeus circa Solis orbem, & deprope comparuerunt duæ cruces notanter eminentes. Et eodem anno per cunctas Sueuiæ civitates imperiales homicidia, conflagrationes, & multa mala acciderunt. Et sicut antiqui ex dispositione & coniunctione syderum imaginabantur quædam animalia, vt scorpionem, cancrum, pisces, thaurum, capricornum, &c. quæ signa cœlestia sunt, quia tali tempore fit coniunctio syderum in modum cancri vel scorpionis, &c. Sic eodem anno, scilicet M. CCC. LXXII. quidam doctus Theologus Astrologizans vidit coniunctionem syderum, sic se habentem, ac si vir nudus cum armato horribili congrederetur bello, armatusque succumberet nudo. & hanc stellarum compositionem publice prædicauit idem in imperiali ciuitate Thuricensi. quid autem significaret, prædicere non potuit, sed statim nona die mensis Iunii effectus manifestus declarauit. Anno enim præfato & mense congregauit Dominus Lupoldus Dux Austriæ grandem nobilium exercitum, & ad reducendum Swiceros ad obedientiam debitam processit. Swiceri autem, vti Domino suo inobedientes, venienti occurrerunt armati, & iuxta castrum Sempach congressum habuerunt, & horribili impetu pugnantes victoria Swiceris cessit, qui passim Comites, Barones, milites, & Nobiles prosternentes inter eos ipsum belli Ducem, & terræ illius Dominum Lupoldum crudeliter interfecerunt, vt manifeste patesceret inferiora configurari superioribus, vt sicut in syderibus nudus suppressit armatum, sic in hominibus pauper & inermis populus prosterneret armatum & splendidum exercitum. Videtur quod Dux ille non adeo fideles seruos habuerit, sicut

Digitized by Google

Rex Dauid, qui cum vellet in periculosum prœlium exire cum populo, dixit populus; *Non exibis nobiscum, quia tu vnus pro decem milibus computaris. melius est enim nobis, vt sis nobis in vrbe præsidium*, 2. Reg. 18. Et iterum 2. Reg. 21. iurauerunt septem Principes Dauid volentis transire cum eis ad bellum, dicentes; *Iam non egredieris nobiscum in bellum, ne extinguas lucernam in Israel.* & ibidem dicitur; *Dum Dauid cum suis esset in prœlio, ingens gygas Iesbidenob de Geth cum grauissima hasta nitebatur percutere Dauid. Sed Abysag Princeps Regem protexit, & gygantem prostrauit.* Hic vero in funesto bello nobilis Princeps nec fuit domi retentus, nec in campo à suis defensus, sed à propriis vernaculis in proprio solo pro suo patrimonio truculenter occisus, & de loco occisionis deportatus & in Campo Regis sepultus. Quis non turbetur de tam miserabili occubitu tanti Principis? Dicitur enim quod dum percussus cecidisset in terram, nec adstatim surgere posset pondere armorum grauatus, accurrit quidam vilissimus Swicensis cadens super eum, & euaginato pugione quæsiuit crebris punctionibus perfodere Principem, nec locum inuenit, quo nudum corpus tangere posset propter armaturam. videns autem Princeps vitæ periculum sibi imminere, aperuit quis esset, sperans vitam redimere. Sed vt Diabolicus homo ille audiuit hunc, quem tenebat, Principem esse, vt fera crudelissima desæuit in Dominum suum, & pugione aliquas compagines armorum soluit & deprecantem Ducem interemit. Quis non indignetur isti sceleſtissimo homicidæ & crudelissimæ genti? Profecto *inhumanus Turcus, ferus Sarracenus, bestialis Tartarus, atrox Arabs, vilis Aegyptius, inuidus Græcus, fellitus Iudæus* pepercisset, securasset, suis præfectis captiuum præsentasset Principem, & gloriam ac præmium reportasset, & pacem celerem terræ hoc faciens procurasset. Sed quia inhumaniter egit, atrocissima secuta sunt bella plurima, & multa milia hominum perempta. sed & ipse nequissimus homicida, imo principicida, stipendium juxta suum meritum statim accepit. Dum enim nesciretur, quis Principem occiderit, & de hoc miratio & murmur inter Swiceros esset, prosiliit ille maledictus principicida, homuncio strumosus & vilissimus in medium, prædicens se publice sic & sic Ducem interfecisse. Quem rapientes traditum tortoribus crudeli morte dilaceratum peremerunt in oppido Bernensi. Sed improportionata vindicta est ista, nec opinandum est rem sic inultam transire, quin potius in totam illam peregrinam Swicerorum gentem desæuitura est ira, sed non nisi completæ fuerint iniquitates eorum, sicut & de Amorræis dicitur. Porro in loco vbi fusus est Principis sanguis, anno reuoluto flos quidam creuit in calamo alto in modum lylii, non tamen erat lylium, sed flos magnus miræ pulchritudinis & peregrinæ dispositionis, cuius similitudo prius non est visa; eiusque figura habetur depicta in capella quæ in loco est. Simile refert Ouidius de Ebalide, qui & Iacinthus dicitur. hic dum esset cuiusdam Regis nobilissimi filius, in quodam interemptus prato, de cuius sanguine flos nascebatur mirabilis & delectabilis, & in singulis foliis syllaba prima sui nominis fuit inscripta, scilicet *Ia Ia.* Nec mirum, si tantæ nobilitatis sanguis terram fecundet, & florem speciosum prodire faciat, quia ex natura ingenuitatis in vita & in morte insolita efficiunt, & aliis hominibus rusticosis impossibilia. Legimus enim in Chronicis Comitum de Habspurg, quod tantum donum gratis datum habeant, vt quicunque strumosus aut gutture globosus de manu alicuius Comitis de Habspurg potum acceperit, mox sanum, aptum & gracile guttur reportabit. quod sepe visum est in valle Albrechtztaal in Alsatia superiori, in qua sunt homines strumosi naturaliter, qui passim prædicto modo sanabantur, dum vallis adhuc esset illorum Comitum vel Austriæ Ducum. Insuper notorium est, & sepe probatum, quod dum quis balbutiens est, vel impeditioris linguæ, si ab vno Principe de præmissis sine alio quocunque suffragio osculum acceperit, officium loquendi disertissime ætati suæ congruum mox patenter obtinebit.

Atque, si cui placet videre, quomodo etiam gentilibus nobilibus, ante Christi incarnationem datum sit insolita operari, legat Valerium Maximum in primo libro cap. 3. & 4. &c. Audiui etiam à iuuentute, & hodie vulgus dicit, & fama publica est, quamuis scriptum non inuenerim, quod præfati Comites de Habspurg ab vtero matris suæ crucem auream in dorso habeant, hoc est, pilos candidos vt aurum in modum crucis protractos. Nec hoc mihi difficile est credere, cum Marcus Venetus in Itinerario suo simile se inuenisse recitet. Perambulans enim XLV. annis regiones Asiaticas, in Corzanorum regnum deuenit, cuius Reges, licet sint sub Rege Tartarorum, se tamen nobiliores præ aliis terræ Regibus esse iactant ex eo, quia cum nascuntur, signum aquilæ nigræ super humeros suos de vtero matris suæ producunt, & per dies vitæ hoc imperiali signo sunt insigniti, & cunctis populis honorabiles & metuendi habentur. Nobiles ergo aliquo singulari dono à Deo insigniti præter potentiæ & diuitiarum præeminentiam sunt merito magis à plebibus honorandi, metuendi, supportandi, iuuandi, & tuendi. Iniuste ergo opponunt se Swiceri contra tam insignes nobiles de Habspurg, Duces imo Archiduces Austriæ. nec patietur Deus, cuius beneficiis præ aliis ditantur & gaudent, iniustas eorum impugnationes multas. Porro prædictus Dux occisus fuit, non tam per inimicos interfectus, quam per amicos suos neglectus. Non enim debuissent eum personaliter ad istum periculosum conflictum in tam arto districto inter montes admisisse, nec exercitum induxisse, vbi non est nisi vel victoria vel mors, & nullus effugii locus. Debuissent etiam eum more fidelium militum circumuallasse, & nullo modo

solum

Digitized by Google

ſolum reliquiſſe; & tunc, etiamſi cunctos interfeciſſent, eum ſeruaſſent, & perpetuam pacem cum eo comparaſſent vel diuitias. Inſuper Principe interfecto debuiſſent omnes ſui bellum continuaſſe, & nouis exercitibus in principicidas irruiſſe, & filium eius Erneſtum, patrem ſereniſſimi Friderici III. Imperatoris hodie mundi, & auum glorioſiſſimi Regis Maximiliani nouiter coronati ſecum in bellum duxiſſe etiam in cunis iacentem. Accendiſſet enim pueri præſentia virtutem militum, commiſerantium puero iniuſte patria & patre orbato. Simile enim legimus feciſſe Macedonas cum Illyricenſibus pugnantes, qui in primo conflictu ſuccubuerunt Rege eorum perempto. Sequenti autem die Macedones collecto alio exercitu certamen inſtaurant, & infantem, ob cuius regnum iam certabant, ad bellum iacentem in cunis in campum tulerunt. Quo viſo tantus ardor inuaſit milites, quod quaſi leones facti fuerunt & hoſtes mirabili ſtrage percuſſerunt, victoriam non ſibi ſed puero aſſcribentes. Habuit autem præfatus Dominus Lupoldus vxorem filiam Ducis Mediolani, & quatuor filios cum ea, ſcilicet Wilhelmum, Lupoldum, Erneſtum & Fridericum. Wilhelmus erat vir prudens, ſancta cum hoc habens deſideria. hic pro amore Dei periculoſe ſe expoſuit, & mare tranſiens Dominicum ſepulchrum in Ieruſalem viſitare ſtatuit. & dum ingrediendo Venetias applicuiſſet, Dux Venetorum cum Senatu ei magnifice occurrit, ſuſcipiens eum more magnorum Principum, & in eccleſiam ſancti Marci introduxit. & dum per locum ſtrictum eundum eſſet, vbi ambobus lateralis tranſitus non præſtabat anguſtia loci, Dux Venetorum prætulit Ducem Auſtriæ. qui retrahens ſe; *Non*, inquit, *fiat hoc: dignior eſt virtuoſa probitas ad principatum electa.* & alter; *Dignior eſt illuſtriſſima proſapia ex ſe ad principatum præfecta.* vnde poſt multa incola detulit accolæ conſueto more. Viſitatis autem locis ſanctis cum reueniſſet in regionem, & ſuperiorem Sueuiam peragraret, tantam habuit ſequelam nobilium & popularium, vt Dux Sueuorum diceretur, ſeque Ducem Sueuorum ſcriberet. Secundus filius Lupoldus erat Dux. Lupoldus homo longus & magnus degens in ſuperiori Sueuia, & vxorem habuit filiam Ducis Burgundiæ, & ambo erant Ordini Prædicatorum bene inclinati & devoti. Quare Duciſſa cum monialibus in Dyſenhofen frequens fuit. ad quam acceſſerunt deuotariæ monaſterii rogantes eam, vt promiſſionem dudum eis factam per vxorem Ducis Rudolfi compleret. Domina ergo promiſit & compleuit. Cum enim eſſet in oppido Enſisheim Baſilienſis dioceſis, & quadam die cum puellis & ſeruis ſuis in ſilua prope Enſisheim pro ſolatio euagaretur, venit ad vnum deſolatum monaſterium cum combuſta eccleſia, quam Anglici quondam, dum Alſatiam vaſtarent, combuſſerunt. Videns autem locum vacuum, & tamen ſatis religioni congruum, ſcrutinio habito quod Domini Canonici regulares, qui loci poſſeſſores fuerant, reædificare non intenderent, locum ad ſuas ſuſcepit manus Duciſſa illa deuota: & collapſam eccleſiam & monaſterii ruinas remouens, officinas clauſtri inſtaurauit cum conſilio reuerendi Patris Conradi de Pruſſia, primi reformatoris Ordinis Prædicatorum in prouincia Theutoniæ. Loco ergo aliqualiter aptato aſcendit Domina Duciſſa in Dyſenhofen, & inde tulit ſorores affectum & deſiderium ad regularem obſeruationem habentes, & duxit eas in locum præfatum, qui dicitur Schœnenſteinbach, & monaſterio incluſit. Inter quas erat vna dicta Claranna de Honburg, perſona celebris & religioſa, & adeo docta in artibus, vt libros S. Dionyſiii legeret & intelligeret, quam in Prioriſſam primam illius monaſterii elegerunt. Hæc vitam artiſſimam incepit in eodem loco, & ſponte ſupra communes ſororum conſtitutiones totalem clauſuram etiam quoad hominum conſpectum inchoauit cum aliarum omnium aſſenſu & voluntate. Fuit autem monaſterium hoc incorporatum ordini Anno M. CCC. XCVII. per Bonifacium IX. ſub fratre Raymundo de Vineis Capuano Magiſtro ordinis, & fratre Vlrico Theobaldi Prouinciali prouinciæ Theutoniæ de conuentu Baſilienſi in capitulo generali eodem anno Franckofordiæ celebrato. Præfata autem Duciſſa Auſtriæ contulit illi monaſterio villas, prædia, & poſſeſſiones, & valde benefecit eis. Audiui autem ab antiquis, quod dum moniales adductas de Dyſenhofen, & de quibusdam aliis locis, incluſiſſet omnino cum ſolemnitate in præſentia multorum Nobilium & fratrum, & Miſſam primam intus cantaſſent, ſubordinauit domina, vt nemo rotam accederet, niſi ipſæ intus prius pulſarent. nihil autem adhuc intus habebant neque ignem nec cibum nec potum. Et dum extra omnes pranſi eſſent, adhuc illæ intus prandium mittendum expectabant, ſed nemo illis dabat. Tandem adveſperaſcente die neceſſitate coactæ incluſæ pulſabant. Statim autem accurrit Domina Duciſſa, dicens *quid peterent?* Et Prioriſſa; *Domina* inquit, *adhuc jejunæ ſumus, & refici petimus propter Deum.* Ad quam Duciſſa; *Et quid eſt hoc, quod petitis refici corporaliter? nunquid non ſufficit vobis ſpiritualis refectio, & ſeculi ac totius mundi abdicatio?* Ad quam Prioriſſa ſimpliciter ſed prudenter reſpondit; *Non poſſumus hic in mundo ſine corporali nutrimento viuere, nec ſpirituale poteſt ſine corporali & temporali ſubſiſtere.* Ad quod Domina ait; *Ex quo ergo non poteſtis ſine temporali ſubſidio ſpiritualiter viuere, neceſſe eſt, vos temporalia bona habere.* & produxit Duciſſa literas non paucarum poſſeſſionum & cenſuum & decimarum, & per rotam tradidit eis dicens; *Accipite*, inquit, *hæc temporalia, & ſpiritualiter viuite, & Deum pro domo Auſtriæ orate.* Cum magna autem gratiarum actione dona acceperunt. Domina autem pro eis prandium pingue extra parari iuſſit, & miſit eis per rotam. Ab illo tempore vſque in hanc diem monaſterium hoc Dei gratia ſub ſingulari degit obſeruantia, & ab eo deri-

Digitized by Google

deriuatus est modus viuendi in regulari vita per totam nostram prouinciam, quia præmium fuit in obseruantia. Tertius filius Ducis Lupoldi fuit Dux Fridericus, Dominus in Pontina super Comitatum Tyrolim, & duas habuit vxores. Prima fuit Palatina Rheni: secunda fuit filia Ducis de Brunswig, de qua habuit filium Ducem Sigismundum, qui hodie in humanis est, & eandem terram pacifice regit & possidet. Quartus filius est Dominus Ernestus Dux, qui fuit strenuus in armis & agilissimus in hastiludiis, torneamentis, & in omni re militari expeditissimus. Hic Dux duos habuit filios nobis in superiori Sueuia optime notos ex vxore filia Ducis Mossauiæ. Vnus fuit Dux Albertus, alter Fridericus, cuius memoria in benedictione habundantiori erit. Ambos hos Duces sepe vidi. Tempore autem, antequam adoleuissent duo illi Duces, vt ab antiquis audiui, pater eorum Dn. Ernestus vir prudens ex coniecturis conditiones amborum sic accepit. Argentum vel aurum ante masculos proiecit, iubens colligere & pro se retinere. Accurrentes autem iuuenes cum gaudio pecuniam collegerunt. Promptior tamen fuit Fridericus quam Albertus in colligendo: & Albertus collectam pecuniam rursum dispersit familiæ, nihil sibi retinens; Fridericus autem diligentissime collectum argentum seruauit & tenaciter inclusit. Hinc Dux Ernestus miratus oppositas fratrum conditiones, vnum nimis largum futurum, alterum nimis tenacem iudicauit.

Anno M. CCCC. XI. cum Sigismundus Rex Vngariæ fuisset factus Imperator, dedit filiam suam vxorem Alberto Duci Austriæ, filio Domini Alberti Ducis, quem habuit ex Domina Iohanna de Holandia, & fuerunt nuptiæ maxima cum solemnitate celebratæ. Non autem loquor iam de Alberto, fratre Friderici, filio Ernesti; sed de Albertio filio Alberti. Fuerunt enim successiue quinque Alberti in vna linea. Nam Rudolfi primogenitus erat Albertus Rex Romanorum. & hic etiam habuit filium Albertum secundum; & secundus tertium; & tertius quartum; & quartus quintum & vltimum, qui filiam Imp. habuit, & post mortem soceri sui fuit factus Rex Romanorum, sicut patebit. Fuit autem hic Albertus Imperatori carissimus ac si fuisset proprius eius filius.

Porro anno Domini M. CCCC. XIV. conuocatum fuit magnum Concilium ad Constantiam propter maximum scisma in Ecclesia: quia erant tres Papæ, & omnes tres citati fuerunt ad concilium. Noluit autem Papa ille, qui residebat Romæ, Iohannes XXIII. dictus venire, nisi Dux Austriæ Fridericus filius Lupoldi Dominus Athisi eum assecuraret, & secure eum Constantiam ducere & educere promitteret. Cum autem ductu Friderici Ducis Constantiam veniisset, submisit se concilio & humiliter iurauit stare. Sed Diabolo incitante eum, secrete requisiuit suum ductorem Dominum Fridericum Ducem Austriæ, vt se educeret clandestine, quia rigorem concilii sustinere non posset nec vellet. Graue autem fuit Domino Friderico facere & educere eum contra concilium; graue etiam sibi videbatur non tenere iuramentum, quod præstiterat Iohanni de secura ductione. In hiis autem vsus consilio Domini Moguntini Archiepiscopi accepit sinistrum consilium, quia prædictus Moguntinus tunc cum Imperatore discors erat, & ideo malum consilium dedit, vt potius fidem Iohanni seruaret, & sui in hoc honori consuleret, quam obedientiam concilio & fidelitatem Ecclesiæ. Quadam ergo nocte ductu Friderici ascendit Iohannes Papa nauiculam cum paucis, & in ciuitatem Schafhusen per Rhenum festine traiectus a Friderico Duce Austriæ ibi seruatus est. de cuius recessu magnus planctus & miserabile lamentum in concilio fuit propter Ecclesiæ periculum, non tamen ideo fuit dissolutum. In ista turbatione commotus Imperator Sigismundus & omnes ibi congregati, contra Dominum Fridericum Ducem Austriæ Switenses aduocauerunt, & eis auctoritate concilii in pœnam Friderici totam regionem Argowiæ cum omnibus oppidis, castris, & villis dederunt, imperantes eis vi armorum omnia illa capere. Audiens autem hoc Dux Fridericus, in pœna intellexit se malo deceptum consilio, & Iohannem Papam in Burgundiam aufugere conantem & iam actu fugientem insecutus est, & eum cepit sacroque concilio præsentauit, quem Imperator & concilium recluserunt in castro Episcopi Gotlieben, & pœnitentem Fridericum Ducem ad gratiam suscepit Imperator, & donationem factam Swiceris reuocauit, eique Argowiam restituit. Sed Swiceri non impigri, vti alienorum bonorum cupidi, iam regionem inuaserant, & suas sedes in ea collocauerant, quas propter reuocationem illam dimittere nolebant. Et ita domus Austriæ ab illo tempore vsque in hanc diem caret terra suæ natiuitatis: quo iure, perpendat vir prudens. Nam antequam terram caperent Swiceri, peruenit ad eos reuocatio. qua non obstante nihilominus castra, castella, & oppida oppugnabant & capiebant, & ea quæ fortia erant, destruebant, vt castrum Baden supra oppidum in monte, quod penitus destruxerunt, & vetustissimas literas de regionibus illis, quæ erant Ducum Austriæ, acceperunt in arce illa repertas. Et inter hæc locus originis spectabilium Austriæ Ducum Habspurg, in manus & potestatem deuenit miserabilium rusticorum Swicerorum. Sed & Kyburg castrum impignoratum fuit per duos Comites fratres de Kyburg consanguineos Comitum de Habspurg, & ipsi in Tunis castro & oppido degentes non vt fratres, sed vt inimici simul viuebant quasi depauperati. Vnde crescentibus calamitatibus vnus germanum suum interfecit, quod Bernenses cernentes fratricidam eiecerunt, & Comitatum Tunensem possederunt vsque hodie; sicque genealogia Comitum de Kyburg euanuit. Insuper oppidum Schafhusen fortissimum per

Ducem

Digitized by Google

Ducem Auſtriæ cuidam nobili fuit pro ſumma pecuniæ impignoratum. Ciues autem oppidi impignorationem ægre ferentes collectis pecuniis oppidum ſuum redemerunt, ſeque cum Swiceris federauerunt.

Anno Domini M. CCCC. XXXVII. poſtquam Sigismundus Imperator XXXVII. annis regnauit, anno quarto poſt coronationem ſuam imperialem, ſciens ſibi mortem vicinam iuſſit Imperatricem recludi, ne aliquid machinaretur, & omnia regna ſua ac alios principatus vbicunque vnicæ ſuæ Dominæ Elizabeth eiusque marito Alberto Duci Auſtriæ ex teſtamento legauit, quamuis prius per auream bullam ordinauerat erat filias Regum Bohemiæ non ſuccedere ſicut filios. & in lecto extremæ ægritudinis iacens, ambaſiatores miſit in Bohemiam & Principibus ac præfectis commendauit filiam reginam & generum ſuum Albertum Regem. Sic mortuo Sigismundo ſucceſſit ei in regno Bohemiæ Albertus Dux Auſtriæ. Eodem anno idem Albertus electus fuit in Regem Hungariæ. Poſthoc congregati Principes Electores pro Romanorum Rege eligendo, eum Regem Bohemiæ Hungariæ, & Ducem Auſtriæ Albertum elegerunt in Regem Romanorum, anno Dom. M. CCCC. XXXIII. Erat enim vir optimus & omnium virtute plenus, quo apud Franckfordiam omnium ſuffragiis ea opinione & virtute electus fuit, vt eius imperio & principatu orbis felix diceretur, cuius rerum bene geſtarum magno cœlo & immortalitate dignus erat. Magnus erat zelator Eccleſiæ & fidei. vnde multa glorioſa bella geſſit contra hæreticos. Poſtea in Vngariam conuocauit exercitum ingentem volens procedere contra Turcos, ſed dyſenteria diſſolutus ventris profluuio mortuus eſt. Hunc autem fluxum dicunt ſibi per inſidiatores procuratum, vt moreretur. Dereliquit autem filium paruulum Ladislaum omnium paternorum regnorum heredem. Hic pulcherrimus & optimorum morum iuuenis Rex Bohemiæ, Rex Vngariæ, Dux Auſtriæ cum filiam Regis Francorum ſibi deſponſaſſet miſiſſetque ſolemnes nuntios ad traducendam ſponſam in Pragam, vbi ſtatuit ſolemnes nuptias celebrare, perfidia hæreticorum & dolo veneno extinctus eſt per vxorem, ſicut fertur, Ieorii, qui poſtea ei ſucceſſit in regno. De cuius morte tota conturbata eſt Alemania, imo omnis Europa, quia ſalutem terræ per eum fieri omnes ſperabant. Non vidi in vita mea tam vniuerſalem planctum ſuper aliquo mortuo, ſicut ſuper illo iuuene. Nam ego ipſe tunc iuuenis exiſtens de morte eius dolui plurimum, quia videram per Photzheim nuntios eius cum magna pompa properare in Franciam ad ſponſam tollendam; ſed poſt paucos dies ſequebantur alii nuntii triſtes, qui reuocare omnia volebant propter extinctionem Regis. In illo Ladislao defecit vna linea genealogiæ Ducum Auſtriæ ab Alberto II. deducta in Albertum III. ab eo in Albertum IV. & vlterius in V. de quo in præfatum Ladislaum, & ibi ſtetit. Alia tamen linea deducta ab eodem Alberto II. in Lupoldum, de illo in Erneſtum, de iſto in Fridericum, de Friderico in Maximilianum, & de Maximiliano in Philippum; & hæc ſanguinis nobiliſſimi traductio per auream vsque hodie decurrit venam perhenni, optamus, manſura tempore, &c.

CAPUT XVI.

De Diuo Friderico Duce Auſtriæ, Imperatore, & eius bello cum Suiceris.

FRidericus III. huius nominis Imperator, Auſtriæ Dux, Erneſti filius, anno Domini M. CCCC. XL omnium ſuffragiis Cæſar creatus imperauit vsque in præſens annis LIV. Verum ſciſmate prohibente vsque ad Nicolaum V. diſtulit coronari. Tandem vero Leonora Luſitaniæ ſiue Portugalliæ Regis filia & Alphonſi Regis nepte, vxore ducta vna cum eadem anno ſalutis noſtræ M. CCCC. LII. die IX. Martii Romam veniens maximo cum gaudio & apparatu a Nicolao Pontifice benedictis præmiis nouis nuptiis imperatoria corona donati ſunt in ſancti Petri baſilica. Quo facto dum ad ſanctum Iohannem in Laterano proficiſceretur, ex more in Adriani ponte multos auratos creauit milites. Abiens inde cum vxore Neapolim viſendi Alphonſi Regis cauſa, maxima pompa & ſumptuoſo apparatu ſuſceptus eſt. Rurſumque mari Romam rediens iter in patriam ſtatim arripuit, quia intellexerat quosdam Principes res nouas in Alemania moliri. Porro Franciſcus Mediolani Dux Imperatorem per legatos ad coronam ferream Mediolani ſuſcipiendam (vt mos erat) inuitauit, ſed rennuens alia via profectus eſt, veniensque Ferrariam Galeacium ipſius Ducis filium miræ pulchritudinis adoleſcentem ingenti apparatu obuium habuit. cuius eleganti & ſuaui oratione Cæſar allectus ſuſceptis eius muneribus illum auratum equitem creauit, & a ſe collaudatum dimiſit. Veniens autem in Alemaniam, quantum potuit, pacem reparauit. Fuit autem Imperator ille & hodie eſt vir pacificus, quietus, & patientiæ ſingularis, & prudentiſſimus, cum ſilentio & quiete multa vltra modum diſponens per orbem. Eſt etiam deuotiſſimus in diuinis officiis, quottidianus eccleſiaſticis perſonis, affectus religioſis, bonis totus inclinatus, moribus compoſitus, & in cibis & potu & ſomno valde ſobrius. & quicquid de viris bonis dici conſueuit, illi Imperatori ſine fictione attribui poteſt. De duobus tantum vulgus eum defectibus inculpat, dicens eum eſſe tardum & tenacem. Prudentes tamen iudicant tarditate ſua pacem fouiſſe, & ciuitatum diuitias creuiſſe. Tenacitate vero ſua futuris temporibus malum prouiſum eſſe, & theſauros eius pro Repub. ſeruari putant. Suo tempore dum eſſet Rex, fuit ſciſma magnum in Eccleſia inter Eugenium & Felicem, quod ſedecim annis durauit. ad cuius ſciſmatis diſſipationem plurimum laborauit

uit, & vsque in finem cum Eugenio ſtetit; & quanuis perſonaliter Baſileæ in Concilio non fuerit, ſententiæ tamen ſuæ ibi efficaciter operabantur ad eccleſiæ pacem. vnde omnibus temporibus ſui regiminis nunquam ab Eccleſia receſſit, & cum octo Papis, ſub quibus fuit, pacem habuit. Defuncto Papa Calixto III. Æneam virum eloquentiſſimum, qui ſuus fuerat Cancellarius, in Papatum promouit. Paulum II. Papam, virum valde magnificum Romam petens adiit, cum quo longum & ſecretiſſimum colloquium habuit. & niſi Deus Paulum Papam de medio citius tuliſſet, opinantur multi, Italiam in aliud regimen redactum, & Remp. Eccleſiæ emendatam. Dietas & Principum conuocationes Nurembergæ & Ratisponæ habuit pro bono & pace Eccleſiæ, & contra Turcorum & hæreticorum incurſus ſollicitus exſtitit. Inſuper tractatus multos habuit cum ſuis, & multo plures cogitatus ſuæ mentis, qua via hereditatem ſuam paternam, quam Swiceri vſurpauerunt, redimiret, & ſanguinem aui ſui Lupoldi in eis vindicaret. egit quod anno Domini M. CCCC. XLIV. Venit igitur in terram noſtram illuſtriſs. Delphinus Regis Franciæ primogenitus cum innumerabili multitudine Armiacorum & omnium occidentalium regnorum populis. Erant autem Swiceri in obſidione ciuitatis Thuricenſis & caſtri Vaſpurg prope Baſileam. Audientes autem Swiceri populum alienum contra ſe aſcendere, electiſſimorum ruſticorum collegerunt nouum exercitum & tanquam deuoraturi Delphinum cum ſuis aſcendentibus iuxta Baſileam vrbem occurrunt in loco Leproſorum ad ſanctum Iacobum. ibi ergo congreſſione facta hoſpites illi terræ noſtræ impetu facto in Swiceros primum cornu eorum conterunt, & eo confracto cædere ſequentem populum incipiunt continue a mane vsque ad veſperam, & quatuor milia Swicerorum proſtrauerunt. Multi autem de Swiceris fugæ præſidium quærentes in habitacula leproſorum ſe receperunt, quod ſcientes Armiaci igne ſuppoſito capellam plenam Swiceris & habitacula incenderunt & crudeliter cremauerunt, ſicque eos de igne temporali ad ignem gehennalem transmigrare compulerunt, ſicut Sodomitis accidit. Et ita iſto Dei iudicio factum eſt, vt filii eorum orphani fierent, & vxores viduæ, qui orphanos & viduas multas conſtituerant. Porro poſt menſem a cæde prædicta, dum locus certaminis pro leproſorum reductione mundaretur, aperrum fuit cellarium quoddam ſub cineribus, in quo centum minus vno ſtabant exanimata Swicerorum integra corpora compreſſa, quorum animas extorſerat timor amariſſimæ mortis & fumus ſuffocans, ſicque tabefacta ſtabant corpora vt idola in ſtuporem omnium videntium & ammirantium. Dicitur etiam, quod in ipſo conflictu Swiceri videntes ſe paſſim interfici, ignem grandem fecerunt, & corpora ſuorum infectorum iniecerunt comburentes, vt numerus cæſorum maneret incertus. Porro finito prœlio cum iam omnes receſſiſſent, religioſi viri de monaſteriis de Baſilea exeuntes diſperſa corpora per campum collegerunt, & ea in cemiterio ſancti Iacobi ſepelierunt, vt per omnia pœna correſponderet culpæ. Pro quo pulchre conſiderandum, quod Carolus Magnus ſanctum Iacobum Apoſtolum præ omnibus ſanctis coluit, vt habetur in eius legenda, & eius tempore ipſo procurante peregrinatio S. Iacobi inſtituta fuit. Hic Carolus diuerſas hinc inde conſtruxit ſancti Iacobi eccleſias extra oppida, vt illi qui non poſſent viſitare ſancti Iacobi limina in Compoſtella, ſaltem exeuntes in illas eccleſias invocarent ſancti Iacobi patrocinia. Idem Imperator Swiceros transtulit de vltimis Saxonum regionibus in hæc montana, quæ incolunt. Cum ergo Swiceri per Carolum miniſtrum ſancti Iacobi ſint de regione prouiſi, & in contemptum ſancti Iacobi & Caroli oppidum Thuregum impugnarent, & ciues Thuricenſes in capella ſancti Iacobi per Carolum fundata funderent & occiderent anno M. CCCC. XLIII. ſuſcitauit Deus Delphinum de ſtirpe Caroli, qui gentem refugam & Carolinis legibus contrariam & Carolo periuram in loco S. Iacobi perimeret anno ſequenti, quod ipſi apud Thuregum idem fecerant ad ſanctum Iacobum. Ambas illas eccleſias extra portas Thuregi & Baſileæ Caroli deuotio in honore ſancti Iacobi inſtituit, & Thuricenſem ciuitatem ſibi ipſi quodammodo dedicauit, ædificans eccleſiam collegiatam in loco Felicis & Regulæ martyrum, eamque optima prouiſione cleri dotauit. Qui Carolus videns per Swiceros ruſticos enormiter anguſtiari & grauari ſuos ciues Thuricenſes apud Regem regum, in cuius palatio æternaliter militat, ſui caſtri nobilis impetrauit liberationem per ſuum ſucceſſorem nobilem Delphinum, per quem Deus vltionum Dominus libere egit. Nimis enim & vltra metas humanæ bonitatis in Thuricenſes exceſſerant accipiendo ſigna inimicorum, quod nunquam licet: ſicut nec licet quod Notarius vtatur alterius Notarii ſigno, aut aliquis alterius ſigillo illo neſciente vel nolente, cum hoc ſit crimen falſi, vt ff. qui teſta. fac. poſs. ad teſt. §. ſi quis ex teſtib. & l. pen. & d. cap. ſignificauit, de app. & Spec. de inſt. 4. di. §. poſtremo ver. Et eſt ſimile crimen Iudæ crimini, qui Chriſtum ſignis amicitiæ quatuor in mortem dedit, ſcilicet amplexando, oſculando, ſalutando, Rabi nominando, Matth. 27. Sic & Ioab fecit 2. Reg. 20. effundens ſanguinem belli ſigno pacis, propter quod occiſus eſt 3. Reg. 2. Et Achot portans munera ſignum amicitiæ Regi Eglon interfecit, Iud. 3. Cum his ergo fallacibus ſignis aſſumptis deceperunt ciues Turicenſes, & interfecerunt. & præter hanc crudelitatem aliam, cuius ſimilem nusquam legi vel audiui, exercuerunt. Nam inter conciues cecidit etiam inſignis vir Rudolfus Stuſs bellator ſtrennuiſſimus actu Magiſter ciuium Thuricenſium. Quem dum Suiceri adhuc palpitantem & ſemiuiuum reperiſſent,

Digitized by Google

sent, gladio ventrem eius aperuerunt, & de penetralibus corporis cor eius integrum euulserunt, & in nobilis humanæ conditionis contemptum cum corde illo calciamenta & ocreas perunxerunt more sutorum & tanquam bestiales & agrestes gentes intestina iam morientis contrectauerunt propter mordacissimam inuidiam ad virum, quem sciebant domui Austriæ fidelem & nobilibus omnibus acceptabilem. Et hæc scribuntur atque recitantur ad perpetuam eorum infamiam. etsi ipsi dicunt, Inimici nostri hæc dicunt, ideo nullum est eorum testimonium. Ad hoc respondetur, quod in hoc casu *hostis contra hostem testis esse potest, qui alias regulariter refutaretur in casu quo negaretur*, vt de testib. quotiens. & quod hostis possit esse testis, probatur per ea, quæ leguntur & notantur in c. veniens, 2. de testib. in fi. & alibi sepe. Grandis infamia incurritur, dum quis illegitime prœliatur & iura prœliantium transgreditur, vt Swiceri fecerunt ante Thuregum cum fallacibus signis, quod Turci bellantes contra Christianos non facerent, quia est iniustissimum; ideo puniti sunt etiam in seipsis. Nam dum Thuricenses prostrauissent, & se ad propria redire disponerent, secuti sunt illi Swiceri, qui in cauda exercitus fuerant locati, quibus nihil de assumptione falsorum signorum constabat. Hii ergo videntes socios rubeis crucibus signatos æstimabant inimicos, & vibratis lanceis & gladiis cædere cœperunt suos & plures occiderunt. propter quod ortum fuit inter partes eorum magnum discidium, quod vix poterat sedari. Puniti sunt etiam a Delphino, vt dictum est, quem adduxerat in eorum correctionem illustrissimus Dux Austriæ Fridericus nunc Romanorum Imp. cui ciues Thuricenses conquesti fuerant, quod propter domum Austriæ per Swiceros angustiarentur, eo quod ei federati essent. siquidem Thuricenses ligam perpetuam fecerant cum illustrissima domo Austriæ Ducum, cum expressa conditione, vt ligæ, quam prius habebant cum Swiceris, non deberet præiudicare. Nam expresse cauebatur in literis Swicerorum super liga illa confectis, vt Thuricenses possent se libere cum aliis quibuscunque confederare, prout proxime Bernenses fecerant, qui saluis saluandis cum Basilienſibus ligam fecerant. Timentes autem Swiceri prædictam ligam cum Domo Austriæ factam in futurum posse eis nocere, conabantur per vim, cum de iure non possent, ligam dissoluere. vnde ortæ sunt inter Thuricenses & Swiceros mortales discordiæ, cum tamen Thuricenses nihil egerint contrarium ligæ, quam cum eis ante centum fecerant annos. Sic enim liga antiqua Thuricensium cum Swiceris erat firmata, vt protunc quando facta fuit, non posset videri modus dissolutionis eius, eratque membrana grandis, & est hodie cum inscriptis conditionibus ligæ, quæ sigillata est sigillis omnium partium confederatorum, & semper de decennio in decennium coram congregatis partibus legitur publice, & iuramentis nouis ratificatur. In eisdem autem chirographis patenter est cautum, quod quælibet vniuersitas dictæ ligæ seorsum salua priori confederatione cum quibuscunque Principibus aut communitatibus similiter se confederare possit. Sic ergo communitas populi Thuricensis nuper se cum illustrissima domo Ducum Austriæ confederauit & perpetuo colligauit, & iuramentis confirmauit, prout ex priori conuentione facere potuit, & iuri rationique congruit. Nam Iudas Machabeus & communitas Iudæorum in Ierusalem confederationem fecerunt cum Romanis sine præiudicio conuentionum cum vicinis Principibus, vt habetur 1. Machab. 6. Et hoc idem ibidem cap. 14. & 12. & 2. Machab. 11. & hodie licet, vt legitur & notatur 11. q. 1. si qui clericorum; & clarius ibidem per Archidiacon. sed clarissime per eundem de ver. sig. constitutio. lib. 6. in glos. Hiis omnibus non obstantibus Swiceri contra Thuricenses displicentiam gessserunt, & vt Thuricenses illam nouam confederationem rumperent, aut coram ipsis iuri parerent, vt dicere possent Thuricenses illud; *Inimici nostri sunt Iudices*, Deuteron. 32. aut contra eos tanquam contra inimicos & violatores federis arma sumere parati essent. Thuricenses autem voluntarie se obtulerunt de stando iuri coram consulatu Solodorensi & Bernensi & aliarum ciuitatum imperialium. Sed de hoc Swiceri minime contenti grauissimas & hostiles inuasiones Thuricensibus intulerunt contra conditiones & pacta dudum fideliter iurata & in literis contenta, & ipsorum oppidum obsederunt, & suburbia, villas, possessiones, & domus extra incenderunt, & in Thuricensium terra monasteria & religiosorum loca, ecclesias collegiatas & parrochiales ac capellas numero XXIIII. ignis voragine consumpserunt, & miserabiliter ecclesiasticas personas tractauerunt, vinculantes, compellentes, & cruciantes; sicque Swiceri iuris ordinem & iustitiæ rigorem non ferre potentes, bellum in quo spem fixerunt violenter, contra quoscunque (* præmiserum occasione constanter elerunt,) quod per annos IX. & vltra durauit interuenientibus interdum treugis. Et illo Thuricensi bello vltra octo milia rusticorum successiuis actibus perdiderunt: de parte vero aduersa Ducatus Austriæ & Thuricensibus vltra octingenta virorum nunquam succubuerunt, qui tamen, vt est spes nostra & superius declaratum, feliciter decesserunt, quia iustissime pugnauerunt: Swiceri autem quia *iudicium & iustitiam refugerunt, apparet eos de iustitia diffisos esse*, 11. q. 1. Christianis. ad hoc 3. q. 9. decernimus. *& fugiens ob timorem accusatus pro condemnato habetur*, vt dicit l. ff. de bo. lib. si in liber. & in authent. de exhib. reis, §. si vero quidam, col. 5. legitur & notatur, quod *fuga accusat fugientem*, vt hic. Nam ipsi Swiceri tam contumaciter iustitiæ nec non iuris ordinem fugerunt, quod se reos

* *Hic vitiosa est lectio. Legi fortasse debet pro miseriarum occasione constanter elegerunt, vel intulerunt.*

Digitized by Google

se reos coram Deo & hominibus reddiderunt patenter. Dum ergo vtraque pars læderet, & quotidie læsionem acciperet, & terra multis annis in vertigine bellorum volueretur, tandem non poterant nec isti nec illi sustinere, & collatione habita per mediatores inter Thuricenses & Swiceros, visum est prudentibus, vt declaratio fieret & finalis conclusio, an Thuricenses absolute deberent cum Duce Austriæ esse, vel an Swiceris deberent adhærere absolute, & ligam cum domo Austriæ resignare. Non enim fuit possibile hic & ibi amicum esse, quia nemo potest duobus Dominis sibi contrariantibus seruire. Tanto enim odio erant Swiceri nobilibus, vt dedignarentur partem cum eis in aliqua re habere: & vice versa Swiceri adeo amaricati erant contra nobiles, & præsertim contra domum Austriæ, quod non poterant nec nomine audire. Vnde si quis in illo tempore in aliquo loco Swicerorum bona locutus fuisset de Ducibus & nobilibus, vel aliquo verbo aut signo ostendisset se de parte vel fauore eorum, fuisset sine iudicio occisus. & tantum erat odium, quod in tota terra Swicerorum nullum sustinebant pauonem, pro eo quod Duces Austriæ in galea habent pauonis caudam. & si quis in pileo gestasset pauonis pennam, sine interrogatione fuisset interfectus a proximo Swicero sibi obuiante. Audiui sepe, quod quidam Swicerus sedens inter socios ad mensam ante se habuit vitrum vino plenum: sol autem splendens ad vitrum resplendentiam facit ab alia parte in modum pennæ pauonis, præsertim si vitrum est pustulis respersum. Quidam de assidentibus cernens resplendentiam, dixit sine præmeditatione; Ecce bene formata & pulchra penna pauonis. quod cernens Swicerus exemit gladium, & vitrum cum blasphemiis, maledictionibus cædens in multas commimuit particulas. Sed & arma Ducum Austriæ depicta in parietibus abraserunt in ecclesiis & hospitiis. Ita quod illæ duæ partes erant extremæ contrarietatis, & quia ciuitas Thuricensis quasi in medio vtriusque partis sita erat, angustiabatur ab vtraque nec poterat esse neutralis. Constitutum ergo est per mediatores, vt Thuricenses duos de suis ciuibus eligerent, & Swiceri etiam duos, & Dominus Dux Austriæ vnum virum neutralem, qui nec esset Swicerus nec Thuricensis nec Australis, sed arbiter rationabilis, & ille auditis causis vtriusque partis deberet sententiam ferre, & Thuricenses illi vel isti parti absolute adiudicare. Electis ergo viris, vt dictum est, dedit Dux Austriæ ciuem vnum de Augusta, * dictum N. de Arga, nulli parti suspectum, nec ipsi Principi notum singulariter, & in ipsum virum Princeps, Thuricenses & Swiceri compromiserunt. Vir autem ille auditis partibus & omnibus pensatis iudicauit pro bono pacis esse necessarium, quod Thuricenses absolute in confederatione Swicerorum essent, concludens Thuricenses confederatis iungi nouis iuramentis sub quibusdam nouis conditionibus. Vt autem hæc conclusio Thuregi audita est, quantus ortus sit planctus & vlulatus in plebe, murmur & tristitia, non facile dixerim. Nam & ego puerulus forte VIII. vel IX. existens annorum fleui, cum tamen extra Thuregam essem in Dysenhofen, audiens Thuricenses Swiceros fore factos, quia omnibus stupor fuit tam subita mutatio de extremo in extremum, vt Thuricenses dicerentur Swiceri. Omnes enim communitates iunctæ Swiceris cum eis nomen communicant, & Swiceri a villa Swiz nominantur. sicut totum regnum Bohemiæ & Marchionatus Morauiæ ab vna sola persona Iohanne Hus Hussitæ dicuntur per vniuersum mundum, ita adhærentes Switensibus dicuntur Swiceri. Post conclusionem ergo datam venerunt Swicerorum communitates Thuregum & iuramenta a Thuricensibus acceperunt, sicque mansit Thuricensis ciuitas in federe Swicerorum vsque in hodiernum diem. Multa autem obprobia & improperia sustinuerunt Thuricenses a communi vulgo per totam Alemaniam propter illam transmutationem, & vbique periuri diffamabantur & fractores federis. in quo tamen, vt præcedentia demonstrant, eis iniuria fit. Sed & nobiles conabantur Thuricenses cum Switensibus discordare, & eos contra se inuicem concitare. Vnde post confederationem Thuricensium cum Suiceris in quadam nobilium conuocatione erant præsentes Thuricenses cum quibusdam Switensibus postulantes a Duce Austriæ quosdam centenarios flor. quos sibi concesserant. Surrexit autem coram omnibus Thuringus senior de Halwil, dixit Swiceris, assistentibus Thuricensibus. Ecce vos Swiceri assistitis nunc Thuricensibus ad postulandam pecuniam, quam Thuricenses ipsi concesserunt Dn. nostro Duci ad perdendum vos in personis & rebus. hiis verbis volens reddere Thuricenses Swiceris odiosos, & vt desisterent a postulatione pecuniæ. Hiis & aliis iniuriis indurati fuerunt Thuricenses & amaricati contra Nobiles, sicut olim Swiceri simul cum ipsis exorbitare cœperunt in multis. Multa autem mala orta fuerunt in terra propter Ducis Alberti fratris Imperatoris prodigalitatem, & passim occupabant Switenses oppida & loca Ducum Austriæ, quia Dux Albertus stipendiarios milites non poterat inuenire, vt eis resistentiam faceret, nec fortunatus in bellis fuit, & ita multa perdidit. Considerans autem Imperator Fridericus fratrem suum Albertum Ducem deficere, & sub eo rem non prosperari, reuocauit eum in Austriam, & Duci Sigismundo Domino Athesis terras superioris Sueuiæ, Alsatiæ, & Brisgaudiæ commendauit. Erat autem Dux ille Sigismundus homo magnificus & valde pius, conferens nobilibus & sibi familiaribus quæcunque ab eo petebant, & nonnunquam ob id

* Petrus de Argow, *Stumpfio, qui consulem facit Augustanum.*

Digitized by Google

ob id seipsum & curiam suam spoliabat. Sed & mulieribus vltra modum inclinatus nullam a se dimisit nisi magnifice remuneratam, propter quod iuuenculæ vltro se inferebant consentientes ei passim, scientes quod cum nudæ ac pauperes ad Principem ingrederentur, non nisi plenæ & dominæ emittebantur. imitabatur in hiis actibus Salomonem quodammodo & Assuerum Reges. Verum vnam habuit vxorem Dominam Helienoram filiam Regis Scotiæ sibi matrimonio iunctam, quæ erat mulier deuotissima & sancta, quæ nunquam credere voluit dicentibus Principem adulterum, & sine prole defuncta est. Post hoc cum esset iam decripitus, suasus a nobilibus inuenculam duxit filiam Ducis Saxoniæ Alberti, cum qua hodie viuit. Cum ergo Dux ille Austriæ Sigismundus terram illam regendam suscepisset, causam bellandi nemini dedit, quia rebus bellicis minus aptus erat, pacem cum voluptate deligens. Alii tamen res suas perturbantes eum ad se defendendum excitauerunt, & præcipue Swiceri, qui multa oppida & pagos eius dominio subtraxerunt, præsertim tempore Pii Papæ, qui dedit eis auctoritate Apostolica potestatem vndique inuadendi terras suas, pro eo quia Dominum Iohannem de Cusa Cardinalem captiuauerat, propter quod multa sustinuit Dux ille, quia ipse cum tota terra sua interdictus fuerat, & omnes eius territorium pertranseuntes, pœnis eius includebantur. Cum autem Dux Sigismundus videret, quod terram protegere non posset ab incursibus Swicerorum, inuocauit Principes, sed non inuento auxilio impignorauit terram Carolo Duci Burgundiæ, & consequenter res gerebantur, sicut patet supra. Et sic res Ducis Austriæ & Swicerorum pacificata fuit in tantum, vt Dux de Pontina Thuregum veniret, & beatam Virginem in loco Heremitarum visitaret. Fuit autem ille Sigismundus adeo largus & credulus, quod totam Athisim & terram superioris Sueuiæ perdidisset, si industria Friderici Imperatoris non fuisset præuentum, vt sequentia docebunt.

CAPUT XVII.

De Friderico III. Imperatore, & eius factis singularibus.

DE glorioſissimo Imperatore nunc proprie agendum. Hic, vt dixi, habuit patrem Ducem Ernestum, virum strennuissimum, qui anno Domini M.CCCC.XIV. transfretans mare Ierosolymam petiit, & cum prospere reuenisset in Austriam, in Schadwiena iussus fuit expectare quousque populus congregaretur ad inducendum eum cum condigna solemnitate in Wiennam. Dum autem ibi esset expectans, mutato habitu rusticosam induit tunicam, & in nocte exiens de Schadwien ad Nouam ciuitatem cucurrit ad vxorem suam, quæ ibi morabatur, & illa nocte eum ea dormiuit cunctis ignorantibus, & clam mane recessit, & in Schadwien ad exercitum turbatum reuenit. Porro Domina Ducissa eadem nocte concepit, & anno Dom. M. CCCC. XV. in die sancti Matthæi filium genuit, eumque Fridericum nominauit. Eo nato Domina frequenter solita erat dicere, quod puer esset sanctus, quia de primo coitu fuisset, quem suscepit a viro post aduentum eius de sancto sepulcro. Genuit & Albertum, de quo supra dictum est. Dicunt autem, quod dum adhuc vterque cum matre esset, mater Domina singulariter venerabatur Fridericum, & ei, quando ingrediebatur, assurgebat, quod alteri filio Alberto non faciebat, & quando interrogabatur, quare illi assurgeret & non isti, Prophetica voce respondit; Hic Fridericus magnus erit & toti mundo venerabilis, sed Albertus nullus erit. Et eiusdem sententiæ fuit etiam pater eorum Ernestus. Tandem autem successu temporis Fridericus electus fuit in Romanorum Regem & Imperatorem, vt supra dictum est. Sublimatus autem in regnum transfretauit mare, & terram sanctam adiit non vt peregrinus, sed vt Rex magnificus aperto vexillo & manifestis sui principatus insigniis, quod a tempore Friderici II. nullum fecisse legimus, sed omnes Reges & Principes necesse est, vt occultent sui excelsi status conditiones ipsis Sarracenis. Ille autem a Soldano saluo conductu accepto se Regem Romanorum publice gessit, & cum gloria ac formidine Sarracenorum Ierosolymam intrauit & exiuit, nec ausus fuit quis leuare contra eum calcaneum. Reueniens autem de terra sancta ecclesias diligere cœpit & religionem fouere. vnde in Austria plura monasteria erexit, & nostro ordini duos nouos conuentus in Gretz & in Stira ædificauit. Temporibus sui regiminis multas perpessus est tribulationes etiam a proprio fratre a Duce Alberto. Hic enim cum ciuibus Wiennensibus eum cum vxore & filio Maximiliano concluſum in castro Wiennæ obsedit & cum bombardis contra eum iecit, & in tantum angustiauit, vt paterentur defectum in castro Imperator, Domina, & filius, & miraculose fuit eis prouisio facta. Tandem post longam obsidionem venit Rex Bohemiæ cum exercitu & liberauit eum. Insuper serui sui, qui magni Domini cum eo facti fuerant, quasi Satrapæ terræ, insurrexerunt contra eum in Austria, & omnes post multas insolentias vicit & suppressit, de quibus conscribendæ forent longæ historiæ. Demum anno Domini M. CCCC. LXX. Dux Burgundiæ Carolus obsedit Nusiam Rheni oppidum infra Coloniam. Implorantes autem Nusienses Imperatoris auxilium descendit cum nobilibus & ciuitatensibus in multitudine graui, & fugauit eum à ciuitate, quod nemo credidisset, quia Carolus ille valde potens erat & superbissimus. In omnibus autem prœliis Imperatoris Friderici ita actum manifestum cernimus, quod sine sanguinis effusione partes vnitæ sunt, & cum ipsius Imperatoris profectu & vtilitate. Nam apud Nusiam fuit res pacificata sine strage populorum, & filia Ducis Burgundiæ desponsata fuit Maximiliano filio eius, & magna munera reportauit

tam a Colonienſibus, quam ab aliis qui liberati a Carolo gaudebant. Conſueuit etiam hic Imperator bella atrociſſima pacare viſis pecuniis, & multum ſanguinem redemit acceptis pecuniis. quod certe vitioſum minime eſt, ſed vitioſiſſimum eſſet pecuniam accipere pro humano ſanguine effundendo, quod eum feciſſe compertum non eſt. Anno Domini M. CCCC. XC. Rex Hungariæ, quem ad regale faſtigium ſubleuauerat, ſe ei oppoſuit, & inualeſcens Wiennam cepit, & ciuitatem Nouam ipſumque Fridericum Imperatorem Dominum terræ expulit, & duriſſimum bellum fuit. Multi tamen opinantur, quia omnia iſta de conſenſu & voluntate Friderici fiant, vt puniantur Wiennenſes ſuperbi ab alieno Rege magna pœna, qui nolebant a proprio Domino ſuſcipere exiguas. Sic & Nouæ ciuitatis ciues puniri voluit propter plurimas eorum rebelliones ſibi factas, vbi frequentius in caſtro morari ſolebat. Et dum emigrare iam propter Regis Vngariæ propinquitatem neceſſe foret, ſic dixiſſe fertur; Veniat Rex Vngariæ & emendet crudelitate, quod nos nequiuimus bonitate; caſtiget rebelles, corrigat ſuperbos, humiliet potentes, ſpoliet diuites, totum hoc placet, tantum hortulos noſtros non diſſipet, non deſtruat viridaria, non deiiciat alta & voluptuoſa noſtra pomeria. In quibus verbis manifeſte patet Regem Hungariæ de ſua permiſſione Auſtriam ingreſſum fuiſſe, cum hortulos ſuos tantæ ciuitati prætulerit. Fecerat enim pro ſuæ ſenectutis ſolatio in caſtro Nouæ ciuitatis ſuper altas teſtudinis hortum ſtupendum & delitioſum, & piſcinulas fodit, & aquas eduxit. Plantauit in horto illo platanos ſua manu, ſeminauit herbas aromaticas, odoriferas locauit plantulas, peregrinas ſeuit arbuſtulas, & in hiis mentem inquietatam fluctibus ciuilium rerum recreari ſolebat, dulce ſectari otium, honeſtum agere negotium, modeſta vti voluptate. nec primus ex ſapientibus viris & potentibus in hoc viuendi genus ex rebus publicis conuolauit hic Fridericus, ſed grauiſſimi viri hoc egiſſe leguntur. Vnde Horatio principi inter poëtas Lyricos & Satyricos nulla voluptas maior fuit quam ruri ſeſe recipere. Quo cum veniſſet, vix illinc poterat Octauiani Cæſaris & totius mundi Domini iuſſibus euocari. Sed & Diocletianus, cui orbis parebat, depoſitis imperii faſcibus in villa Salone agriculturæ ſtudiis ſeſe tradidit. Feciſſet idem Auguſtus, vt quidam ſcribunt, niſi timuiſſet inſidias. Fridericus autem Imperator, vt hortos colere poſſet, & inſidias non metuere, in alto & ſecuriſſimo ſui caſtro loco aream ſibi fundauit, quæ prudentia Auguſtum latuit. Sed & Cyrus Perſarum Rex gloriari plurimum ſolebat, cum venientibus ad ſe hortum oſtenderet ſuis manibus conſertum, & arbores in ordinem poſitas. Etiam Deus ipſe benedictus cum hominem primo creaſſet, in hortis delitiarum poſuit, & cum eum de Paradyſi horto expuliſſet, in agrum miſit. Merito ergo graue erat prudentiſſimo Imperatori tantum ſuæ ſenectutis ſolatium dimittere, & alienas ædes adire, quibus etſi horti aſſunt, non tamen tuti nec a ſe culti & ſerti. Adhuc hoc die Rex Hungariæ ſedes obtinet vi Ducum Auſtriæ, ſed quam diu Deus nouit. Deinde poſt emigrationem Diui Imperatoris alia turbatio ei accidit. Nam prope erat, vt non ſolum Auſtria priuatus fuiſſet, ſed omnem terram in Athiſi, in Sueuia, in Suncauia, in Alſatia, in Brisgaudia, & Silua Nigra perdidiſſet. & hæc practicabant Duces Noricorum exquiſitiſſimis aſtutiis, quibus antiquum Archiducem Sigismundum adeo dementauerant, vt pene totum extra manus ſuas elapſum fuiſſet. Inſuper eum inſtigabant ad impugnandum Venetos, ad quam pugnam pecunias accommodabant, frumenta miniſtrabant, vt creſcentibus debitis terram & loca Ducum Auſtriæ caperent. Capitanei autem illius belli & omnes quaſi Duces Auſtriæ conſiliarii pro parte Bauarorum erant, & nihil agebatur in prœlio illo, niſi quod infinitæ creſcebant expenſæ in alienationem patriæ. Hæc autem patriæ proditio occultiſſime tractabatur per maiores curiæ & rectores familiarum Ducis Auſtriæ. *Inſuper filiam ſereniſſimi Imperatoris*, quam Duci Sigismundo emigrando de terra Auſtriæ transmiſerat cuſtodiendam, deſponſauit idem Sigismundus Duci Alberto Bauaro de Monaco ſine ſcito & conſenſu, vt dicitur, ſui genitoris Diui Friderici Imperatoris, quam *duxit* vxorem & in Monacum deduxit. De omnibus hiis poſſet confici magnus & ſatis mirabilis tractatus. Cum autem quidam Nobiles, & quidam plebeii domui Auſtriæ fideles proditionem intelligerent & iacturam domus Auſtriæ, deſtinauerunt ad imperatorem Nurembergam, & periculum imminens nuntiauerunt. Quod vt Imperator audiuit, oblitus decrepitæ ſenectutis ſuæ nec aſperitatem hyemis nec viæ longitudinem aut moleſtiam conſiderans iungi iuſſit currum & exercitum parari, ſicque feſtinus Nuremberga exiuit, & ſine intermiſſione iuſſit agitari, & in die ſancti Thomæ Apoſtoli Vlmam venit anno Domini M. CCCC. LXXXVIII. inchoante; & inde in montana petiit, & Pontinam deuenit. Audiens autem pronepos Sigismundus Dux aduentum Imperatoris, ei obuiam in vehiculo aduenit, & ambo ſenes ſeipſos complexi cum tantis lacrymis, vt totus exercitus in fletum ſolueretur. Ingreſſus Imperator Pontinam, rem in pendulo ruinam minantem inuenit, & manum apponens fortiter tenuit, & collapſa reſtaurauit, & omnes reos proditionis patriæ banno grauiſſimo imperiali condemnauit, & exulare fecit, & migrare a ſuis propriis bonis, qui bona ſua non alienare cogitauerant a propriis heredibus. Nouum etiam conſilium Ducis conſtituit, officiales mutauit, præfectos depoſuit alios ſubordinans, & omnia in alium ſtatum reduxit. Inſuper vt tam terræ Ducum Auſtriæ quam ciuitates in maiori ſtarent ſecuritate & pace, fecit vnam colligationem ſuarum terrarum cum ciuitatibus imperia-

Digitized by Google

imperialibus ad certos annos. & firmiſſimo federe coniuratio facta eſt multorum Nobilium & communitatum. Nam Comes Eberhardus de Wirtenberg cum omni terra Wirtenbergenſium confedere iunctus eſt cum domo Auſtriæ & omni terra eorum; & Marchio Brandeburgenſis cum ſuo robore; & omnis nobilitas militans ſub S. Georgii vexillo, ſocietas grandis Comitum, Baronum, militum, & militarium. Hiis iunctæ ſunt ciuitates imperiales, Vlma, Memminga, Campidona, & ceteræ ſuperiores ciuitates, vt Eslinga, Rutlinga, Auguſta, &c. quibus multi adhæſerunt prælati ſpirituales, Epiſcopi, Abbates, & Præpoſiti. Hæc liga multis Principibus & communitatibus eſt formidabilis, & quorſum tendere velit, mirantur plures, quia potens eſt, & exercitus grandis, & fortiſſimi ex ea poſſunt elici. Opinantur multi, quod Imperator aliquid arduum mediante liga illa agere velit. Magna enim cura ei eſt, vt eam augmentet, & ciuitates ac communitates pœnis compellit adhærere, ſic & nobiles Sueuiæ; & præpoſuit ligæ capitaneos, viros induſtrios & bellicoſos, qui ordinem ſtatuerunt, vt ſciat vnusquisque quid teneatur ligæ & quantum, & actu parata ſunt omnia ad inuaſionem inimicorum & ad defenſionem. Dum autem Dominus Imperator hæc practicaret, & adhuc Pontinæ maneret, ecce alia ingens turbatio diuinum virum affecit. Nam velociſſimi nuntii de Flandria aſcenderunt triſtia hæc noua portantes, quod Brugenſes cepiſſent in eorum ciuitate Romanorum Regem Dominum Maximilianum filium ſereniſſimi Imperatoris. O quanta anguſtia, quanta triſtitia, quantus timor cor Domini Imperatoris concuſſit, dum filium ſuum vnigenitum Regem captum a ſuis audiuit! Cum magna ergo feſtinantia collecto exercitu de montanis Rhæticis Vlmam aduenit, & ibi vndique armatis ad eum concurrentibus exercitum collegit alium. Duo etiam Principes Bauariæ, ſcilicet Dux Chriſtoferus & Dux Wolfgangus, & Barones, Comites & Nobiles & communitatum clientes Imperatori adiuncti ſunt, ſicque cum exercitibus præcedentibus, concomitantibus, & ſequentibus eum in Flandriam deſcendit, & Brugenſem ciuitatem terribili exercitu vallauit. Continuata autem obſidione aliquibus menſibus quotidie augmentabantur exercitus. quod vt Brugenſes viderunt, anguſtiati Regem ad certa iuramenta eis facienda compulerunt, & ita eum de vrbe in exercitus emiſerunt Imperatori patri eum reſtituentes. Continuata eſt tamen obſidio hiis non obſtantibus & totius Flandriæ vexatio, vsque in hanc diem, quæ eſt XX. Auguſti de anno M. CCCC. LXXXVIII. Et eſt multorum opinio, Imperatorem obſidionem illam non totaliter ſoluturum, niſi aliqui magni practicauerint. Eſt enim vir mire cogitatiuus & inuentiuus: nec eſt homo in mundo, cui archana ſui cordis aperiat, ſed apud ſe cuncta gerit, de futuris agendis deliberat. & quia nemini cor ſuum aperit, multi ei obloquuntur, & ſua negotia derident dicentes eum delirare. Habuit autem hic Imperator cum vxore ſua Leonora tres filios, ſcilicet Chriſtoferum, Iohannem & Maximilianum, & vnam filiam Kunegundem. Duo, Chriſtoferus & Iohannes in innocentia baptiſmali mortui ſunt & inter Deos relati: alii duo, Maximilianus & Kunigundis, adhuc ſuperſunt. Kunegundis quidem iuncta eſt matrimonio Duci Alberto de Monaco, cum quo hodie viuit gloria & honore felix, Bauarorum ſtirpem ingenuiſſima nobilitate plurimum exaltans & ſpectabilem reddens, &c.

CAPUT XVIII.

De Duce Auſtriæ Domino Maximiliano iam Rege.

MAximilianus ingenua Friderici III. proles ſequitur patrem ordine naturæ. præcedit autem eum nobilitate, quia de Imperatore Romanorum patre, & Regina Luſitaniæ matre; pater vero ſolum Dux ab vtroque parente. Sed & ſtrenuitate, agilitate, bellicoſitate, liberalitate, affabilitate, tantum a patre differt, quantum harum virtutum habitus a priuatione vel ab habitibus oppoſitis. Hic Maximilianus magnifico nomine in baptiſmo dotatus excellentiam futuri ſui quodammodo præſagium extitit ſtatus. Nam multi Principes, Reges, & Imperatores ante eum aliquam participationem glorioſi ſui nominis habuerunt, nullus tamen completum & perfectum nomen habere meruit vsque ad ipſum. Aliqui enim ſuis propriis nominibus non contenti, ſubſtratum nominis Regis noſtri ſuis propriis nominibus addiderunt, pro exprimenda magnitudine, vt Sennacherib Rex Aſſyriorum, qui ad horribile nomen ſuum poſuit Magnus, & dici voluit *Sennacherib Magnus Rex Aſſyriorum*, 4. Reg. 18. Et Alexander Rex Macedonum mundi domitor dici voluit *Alexander Magnus*. Sic & Carolus Rex Germanicus Francus, in quem translatum fuit imperium a Græcis, dictus eſt *Carolus Magnus*. Sed & æuo noſtro Machumetus Tyrannus Turcorum Imperator VIII. dictus eſt per orbem *Turcus Magnus*. Quidam alius Romanorum Imp. dedignabatur dici *Magnus*, & nominari voluit *Maximus*. alius dicebatur *Maxentius*, alius *Maximius*, alius *Maximinus*, alius *Maximianus*. Sed completio omnium illorum eſt hoc nomen *Maximilianus*, quia Rex noſter etiam quodammodo re ſicut nomine excedit omnes prædictos. Nam Sennacherib Magnum immenſum excedit, quia fuit Rex tantum Aſſyriorum vnius prouinciæ & monarcha orientis, nec tamen ipſum orientem integre poſſedit, cum Syriam Aſſyriis conterminam non habuerit, & inſuper blaſphemus fuit, & ad Deum blaſphemandum Rapſacen miſit, præferens ſuam magnitudinem diuinæ immenſitati. Quapropter *percuſſit Angelus Domini eius exercitum ante Ieruſalem, & occidit vna nocte centum octoginta quinque milia*, vt habetur

4.Reg. 18. ipsum vero interfecit filius eius Assaradon in templo Dei sui, & ita Assyriorum potentia defecit. Sed & Alexander Magnus nostro Maximiliano æquiparari non valet in generis nobilitate quia erat ex adulterio conceptus, Nectanabi nicromantici filius, & iracundus, & in multis valde vitiosus: in rebus tamen bellicis fortunatissimus. Fuit enim supra humanam potentiam magnitudine animi præditus, & tantam militibus suis fecerat fiduciam, vt illo præsente nullius hostis arma etiam inermes timerent. Cum nullo enim hoste congressus est, quem non vicerit; nullam vrbem obsedit, quam non expugnauerit; nullam gentem adiit, quam non calcauerit; semper de primis in acie fuit. In hac belli fortuna non parum imitatur Maximilianus Alexandrum, & vsque ad hanc horam a pueritia sua felicissime in bellis magnis victor euasit, & seipsum semper vincere potens fuit, quod Alexander nequaquam potuit. Constantinus primus etiam dictus est *Constantinus Magnus*, & vere magnus pietate, fide, & deuotione, adeo vt in fine vitæ monachus efficeretur, vt dicunt Græci, & pro sancto eum festiuant die XXI. Martii. Sunt tamen qui dicunt, eum ab Eusebio Nicomediensi Arriano Episcopo rebaptisatum fuisse. quæ res Christianissimi Principis fidem plerosque in dubium vertit, & eius magnitudinem diminuit. Sed nostri Maximiliani magnitudo indies augmentum capit. Duos enim legimus Romanorum Imperatores, quorum quilibet Maximus dicebatur. Primus fuit vir bellicosus contra Diocletianum electus a Romanis, sed non præualuit. Alius Maximus tempore beati Martini vsurpauit sibi Romanum imperium & atrocissima gessit contra Valentianum & Gratianum, in quibus etiam Gratianum Imperatorem prostrauit. Maxentius autem Imperator qualis tyrannus fuerit, Ecclesia sancta in gestis canit sanctæ Katherinæ virginis. Erat autem Maxentius Herculei cuiusdam robustissimi filius, vir sæuissimus, magica arte plurimum delectatus, grauidas Christianorum mulieres funestis sacris adhibitas infantium causa scindere faciebat, quorum cineribus in magia vtebatur, & munera dedit tribulantibus Christianos. Tandem autem corpus eius putrescere cœpit & intolerabiliter fœtere. Quapropter conuersus Christianos libertati restituit, & in fœtoribus obiit. Alius Imperator dictus Maximius magni quidem nominis, sed nullius virtutis, vnde nihil nisi nomen reperimus. Alius autem dictus fuit Imperator Maximinus, bellicosus, robustus, sed tyrannus & magus. vnde magorum Magistris & malarum artium Doctoribus præmia decernebat auguriis fidem præstans. Et hæc omnia si quis contemnere præsumpsisset, sæuis pœnis afficiebatur, propter quod multi Christiani ab eo interempti sunt. Post hunc alius fuit eodem alto nomine Imperator Maximinus, qui Alexandrum Imperatorem occidit, & sine auctoritate senatus ab exercitu est electus anno Domini CC. XXXVII. hic secundum Hugonem Floriacensem *trinomius fuit, quia dicebatur Maximus, Maximinus & Iulius.* vnde quidam hoc nomen *Maximilianus a Maximo & Iulio* compositum esse dixerunt. Hic Maximinus Germaniam cæde & igne vastauit, & inauditas tyrannides etiam in suos milites & amicos exercuit, de quibus vide in Chron. Anton. lib. 7. cap. 7. Audientes autem Romani tyrannidem eius, alium elegerunt Imperatorem. quod audiens Maximinus positus in Alemania absorptus est ab ira, & iaciebat se in parietes, nonnunquam ad terram se prosternebat, exclamabat incondite, arripiebat frequenter gladium quasi senatum posset occidere, scindebat propriam vestem, obuios verberibus & pugnis afficiebat. Et in hoc furore excitato exercitu contra Romanos properabat, & primam Italiæ ciuitatem occurrentem Aquilegiam obsedit & oppugnauit, & cum illi viribus se defendere dubitarent, & Maximino se tradere cogitarent, Monophilus consularis, qui vrbem iussu senatus regendam susceperat, *obstitit dicens, Deorum oraculo se didicisse* Maximinum vincendum. Qua spe inducti resistebant multo tempore. Ferunt in Aquileiana obsidione feminas Aquilegienses, cum nerui & funes ad emittendas sagittas viris deessent, ex earum capillis præcisis funes fecisse. Vnde in earum honore templum Veneri Caluæ senatus dedicauit. Videns autem Maximinus oppugnationem trahi in longum, multos ex suis occidit tribuens eorum segnitiei dilationem. Quo facto milites suos contra se commouit, & excitata seditione & tumultu Maximinum patrem cum filio Maximino in tentorio occiderunt, eorumque capitibus amputatis & lanceis infixis Aquilegiensibus ostenderunt, qui certificati de facto exercitui portas aperuerunt. Quia vero hæc ciuitas Aquilegia sub ditione illustrissimorum Ducum Austriæ fuit ab antiquo, placet hic circa eam aliquantulum stare.

Anno Domini M. CCC. LXI. Rudolfus Dux Austriæ subegit sibi totam terram Patriarchæ Aquilegiensis. Et Fridericus Dux Austriæ, primus possessor Comitatus Tyrolis de Ducibus Austriæ, fuit aduocatus Aquilegiensis ciuitatis & territorii, vt supra patuit. Aquilegia ergo olim Italiæ Transpadanæ primaria potentissimaque a mari aliquantisper semota. ad eam flumine aduerso onerariis nauigatur nauibus per Natisonem fluuium plus stadiis LX. Gentes ad Histrum Illyricæ ad ipsum subuehuntur emporium. conuectant autem res, hæ sane maritimas, vinum & oleum; illæ autem mancipia, pecora, pelles. *Hæc*, teste * Carnio, *a quodam Troiano Aquilo e Troia pulso, conditionis suæ principium sumpsit, & a se Aquileiam nuncupauit.* vel, vt Magister ait, *Aquileia quasi aquis ligata cognomen*

* *For.* Carrione.

men accepit. Hanc Octauianus Cæsar plurimum inhabitauit, & propterea omni ornatu & diuitiis florere cœpit. Iulius Cæsar in ea forum orientalium atque occidentalium mercimoniorum constituit, & ideo Forum Iulii appellauit. Hanc Marcus Euangelista ex mandato beati Petri Apostoli ad fidem conuertit, & ibi sacrum suum Euangelium conscripsit, cuius primus liber manu sua exaratus Venetiis dignissime seruatur, & ibi Hermagoras Episcopus ordinatus a beato Petro totam regionem Christo dedicauit, quem postea Nero pro fide occidit. Hac postremo ab Attila diruta omnes Aquilegienses Venetias conuolantes rem Venetam mirum in modum auctam reddiderunt. Attila enim tyrannus eam continuo triennio obsidens, cum aduersus eam strennue dimicaret & non præualeret, murmur in exercitu oritur propter famem. Tunc Attila quadam die ciuitatem circuiuit, vt qua parte posset expugnare scisciteretur, cernit repente ciconias vno impetu ex vrbe migrare, fœtusque suos sublatos per rura forinsecus rostris ferre: *Aspicite*, inquit ad suos, *aues futuræ cladis præscias perituram linquere ciuitatem.* statimque adhibitis machinis hortatur suos; vrbem cepit, & trucidatis omnibus ac direptis opibus cetera igni suppositit. Porro tempore expugnationis erat in vrbe nobilis mulier Digna nomine, liberalis, venusta atque honesta, quæ e turri excelsa ædibus suis, quas ad mœnia vrbis sitas habebat, annexa in Natisonem fluuium obuoluto capite se ante præcipitem dedit metu amittendi propositum castitatis, quam in hostium potestatem deueniret, ne immanium barbarorum corpus suum reseruans nodum inuiolatæ pudicitiæ solueret. In ea vrbe nunc pastores & piscatores atque quam plurimi sacerdotes sunt: ab aliis est pene derelicta. Ab hac vrbe cœpit prædictus tyrannus Attila iter in Theutoniam per asperrimas Alpes ascendens. Patet enim hodie ad oculum via a campis sursum per altas rupes, per quos ipse cum curribus suis ascendit, sicut hodie impressa rotarum vestigia demonstrant, & vniuersum suum exercitum ibi transduxit, quod tamen omnibus cernentibus mirabile videtur, cum iam magno labore & multa difficultate vix possint equi Somarii transire. Aliqui dicunt Iulium etiam ibi Alpes ascendisse cum suis legionibus, & in Alemaniam vertisse. Hanc regionem Aquilegianam siue Forum Iulii æuo nostro Turcus Magnus ingressus cum furenti manu, & multa hominum milia abduxit, & in Carniola terra Ducum Austriæ multa loca vastauit, quæ hodie siluestria sunt, vbi ante paucos annos gleba fertilium agrorum & hortorum fuit & villarum grandium, vbi nunc sunt siluæ. Et inde descendit in Pannoniam, & Thaurinum, quæ est Alba Græca seu Albamenia vulgariter *Grieschwissenburg*, magno exercitu obsedit vrbem paruam, in loco vbi Danubius & Saus confluunt, sitam. sed obtinere eam nequaquam potuit. perfregit autem machinis priores muros & conabatur in vrbem irrumpere, & die noctuque pugnatum est, nunc victi nunc victores visi hostes. Ad extremum vulneratus Magnus Turcus sub papilla, relictis omnibus noctu trepidus aufugit. Ferunt Machumetum ab eo tempore nunquam postea eius cladis meminisse, quin mentum barbamque manu demulcens quassansque caput ei diei maledixerit, qua pugnam ad Albam conseruit. Huic Foro Iulii Carinthia adiacet, regio valde nobilis, multæ in ea valles collesque feraces tritici, multi lacus, multi amnes, quorum præcipuus Drauus, qui per Stiriam ac Pannoniam in Danubium fertur, a quo sacer efficitur Iasonis nauigatione. Imperium illius prouinciæ Principes, de quibus iam sermo est, Austriæ obtinent. & ob eius prouinciæ vetustam nobilitatem, cuicumque regio, paret Archidux appellatur. Et inde est quod Duces Austriæ, quia Principes Carinthiæ sunt, Archiduces nominantur. Quotiens enim nouus Princeps Reip. gubernationem init, nusquam alibi auditam solemnitatem obseruant. non longe ab oppido sancti Viti in valle spatiosa vetustæ ciuitatis reliquiæ visuntur, cuius nomen temporis aboleuit antiquitas. Iuxta in pratis late patentibus marmoreus lapis erectus est. Hunc rusticus ascendit, cui per successionem stirpis id officium hereditario iure debetur. Ad dexteram bos macer nigri coloris astat: ad sinistram pari macie deformis equa. Tum Princeps ex aduersa parte pratorum procedit, purpurati circum proceres ambiunt, vexillum ante ipsum, & insignia portantes Comes Goriciæ, qui Palatii curam gerit, inter XII. minora vexilla præcurrit, reliqui magistratus sequuntur. Nemo in eo Comitatu non dignus honore videtur, nisi Princeps ipse præ se rustici speciem gerens. Agrestis ei vestis, agrestis pileus, calceusque & baculus in manu gestantis pastorem ostendit. Quem postquam rusticus ex lapide venientem conspicatus est, sermone Sclauonico; *Quis hic est*, exclamat, *cuius tam superbum incessum video?* Respondent circumstantes, *Principem terræ aduentare.* Tunc ille, *Iustusne iudex est, salutem patriæ quærens, liberæ conditionis, dignus honore? est ne Christianæ cultor fidei ac defensor?* Respondent omnes, *Est & erit.* Rursum ille; *Quæro igitur quo me iure ab hac sede dimoueat?* Dicit Goriciæ Comes; *Sexaginta denariis abs te hic locus emitur, iumenta hæc tua erunt* (bouem atque equam ostendens,) *vestimenta quoque Principis, quæ paulo ante exuit, accipies, eritque domus tua libera & absque tributo.* Quibus dictis rusticus blando vultu, leui alapa Principem cædit, dicens; *Esto, quæsumus, rector & Dux noster bonus, iustus & pius: & iam non tantum Dux, sed Archidux per mundum vocaberis.* Quo facto rusticus loco cedit & bestias secum abducit. Princeps vero conscenso lapide nudum gladium manu vibrans ad omnem se partem conuertit, æquum iudicium populo promittens. Ferunt & aquam frigidam rustico illatam pileo bibere, tanquam vini vsum damnet. Deinde Princeps & vniuersi cum eo ad ecclesiam Solienſem pergit, quæ in propinquo est, vbi per-

actis sacrificiis Princeps rustica indumenta deponit, paludamentum induit, conuiuatusque splendide cum proceribus in prata reuertitur, ibique pro tribunali sedens ius petentibus dicit, & feuda confert. Vnde autem rusticatui collata sit inuestitura sui Principis sic habetur. Nam anno Domini DCC. XC. imperante Carolo Magno Dux gentis Yngo nomine inuitato Carolo & cunctis nobilibus ac rusticis grande conuiuium fecit. Agrestibus autem suis in vasis aureis & argenteis ministrauit; suis vero nobilibus procul a se locatis fictilibus vasis intulit & sine honore. Hoc admirans Carolus interrogat causam. Cui Princeps respondit, rusticos dudum esse mundatos fonte baptismatis. Principes vero & Magistratus mundationem vsque spreuisse, & ideo indignos honore esse. De consensu ergo Principum dedit Imperator rusticis prædictum priuilegium. & statim omnes nobiles prouinciæ ad baptismum conuolauerunt, & in recompensam Ducis, ne molesta sibi foret rustica institutio, voluit eum hinc esse Archiducem & Romani imperii venatorem, ad quem lites omnium Venatorum deferendæ essent, & vocatus in iudicio coram Imperatore non nisi Sclauonica lingua respondere teneretur.

Est in hac prouincia oppidum dictum Klagenfurt, in quo consuetudo contra fures est durissima. Si quis in furti suspicionem inciderit, mox captus laqueo suspensus vitam finit. Sumpto supplicio post triduum de suspicione iudicant. Si reum fuisse necatum inueniunt, pendere cadauer infame sinunt, donec sua sponte consumptum decidat. Sin vero, depositum in cemiterio condunt, iustumque funere publico fuisse declarant, animæque gratas exequias pendant.

In hac prouincia sunt Comites Goriciæ, & ipsum castrum Goricia, vulgariter *Gertz*. Hæc prouincia Carinthia Stiriam habet adiunctam, quæ etiam est Ducum vel Archiducum Austriæ, quæ etiam est prouincia montana & contra orientem latos habet campos, & insignes fluuii Drauus & Mura eam irrigant, & Mura in Drauum exoneratur, ille in Danubium sacrum. Hos fluuios putant Iasonem cum Argonautis nobilitasse. Est in ea vetus oppidum, quod Ciliam vocant, natale solum Moderni Præpositi ecclesiæ Constantiensis, viri doctissimi, oppidum munitum valde, quod tempore Reipub. Romanorum antemurale fuit Italiæ contra crebras incursiones barbarorum, supra ripam fluuii Sauii, qui deprope Sauum flumen influit, in promontoriis Adriatici maris situm. Hoc oppidum superioribus annis fuit traditum sereniſſimo Domino Imperatori Friderico, cum eius notabili Comitatu, mirabili practica, in qua diuina protectione mortem sibi attentatam euasit. Multæ in hoc oppido sunt reliquiæ, inter quas sancti Maximiliani ædes & ossa extant, ob cuius honorem Imperator Fridericus suum filium Regem Romanorum maximum nominauit Maximilianum. Sunt etiam ibi sepuchrales lapides inscriptione Romanorum Principum vetustissimorum. Dicit etiam Dominus Præpositus, tempore adolescentiæ suæ effossas esse statuas binas aureas & musaici operis portiones admirabiles vetustate cuniculis subterraneis Ciliæ. In Stiria etiam decoquitur sal, quod ad vicinas regiones deportatur, in loco qui Halis dicitur, Germani enim quasi omnia loca, in quibus sal decoquitur, *Halis* vel *Hallis* nominant, imitatione cuiusdam fluminis Asiæ Minoris, quod sine aspiratione Alis vel Allis dicitur, *cuius aqua faciliter in salem decoctione conuertitur*, vt dicit Æneas Siluius. Habet etiam Stiria mineras locupletes ferri & argenti.

Præfatis regionibus Foro Iulii, Carinthiæ, & Stiriæ, adiacet Carniola, quæ duplex est. vna est sicca & aquis indiga, in qua Hystrii sunt & Carsi, medii inter Labacum & Tergestum incolunt montes, & ad Timanum vsque proferuntur. Altera est irrigua, in qua flumen Saus ortum habet & Nauportus, qui Labacus hodie appellatur, & alii plures fluuii.

Ad dicendum vlterius de nominibus appropinquantibus nomini Regis nostri restat adhuc *nomen satis propinquum illius tyranni*, qui cum Diocletiano regnauit, scilicet *Maximianus*, qui sic dictus fuit a *Maximo* & *ano*. i. supra, quasi supra Maximum. & vere supra omnes tyrannos maximus fuit, sicut vbique patet de crudelitatibus Diocletiani & Maximiani. & quamuis prædicta nomina sint glorioſa, ad gloriam tamen, quam hoc nomen Maximilianus importat, nullum peruenit. Dicitur enim quasi magnus millesies supra maximos, vel maximus supra mille, vel magnus vt Iulius Maximus. Quantæ autem potentiæ sit Rex noster illustrissimus Maximilianus, tum ex paterna hereditate, tum etiam ex vxore, tum ex acquisitis, &, vt speramus, acquirendis iustis bellis scribent nostri sequaces. Hunc Dominus Imperator suus pater post mortem piissimæ suæ genetricis eduxit de Austria anno Domini M. CCCC. LXXIII. in superiores regiones, & eum bonæ memoriæ Domino reuerendo Iohanni de Werdenberg commendauit Episcopo Augustensi. & postea mortuo in bello Domino Carolo Duce Burgundiæ eius filiam Mariam sibi desponsauit, cum qua Ducatus, Comitatus, & grandes ac ditissimas regiones accepit. Celebratis ex morte regiis nuptiis tres pueros cum ea habuit: duos Duces Franciscum & Philippum; & vnam filiam, quæ in pueritia desponsata fuit filio Regis Franciæ & in Franciam ducta. Franciscus vero puer obiit: Philippus autem Dux hodie superuiuit. Mater etiam iuuenis & læta anno præterito venationi intenta dum incautius equo insidens lepusculum insequeretur, lapsa de equo corruit & expirauit. cuius mortem præter ineffabile lamentum sunt subsecuta mala. Nam Gandenses & ceteri Flandrenses multis modis infideliter cum suo Domino agere cœperunt, & cum Rege Franciæ ac ceteris inimicis Domini Ducis

Maximi-

Digitized by Google

Maximiliani tractatus habuere. vnde magnas gerras habuit, & tamen semper victor euasit. Inter alia mala Flandrensium filiam Ducis Maximiliani sine eius iussu in Franciam miserunt, & eius filium Philippum detinuerunt recusantes eum patri reddere. vnde pro tanta iniuria sereniſſimus Fridericus III. Cæsar pater Ducis commotus cum exercitu descendit, & in sui filii adiutorium consurgens Philippum Ducem adhuc iuuenculum liberauit de manibus Gandensium. De hoc iuuene Duce referunt omnes, qui eum viderunt, tanta præconia, vt omnium animos concitent in pueri dilectionem. Est enim puer vltra quam credi potest formosus, optima membrorum & colorum dispositione proportionatus: capillis flauis & in auri fulgorem nitentibus, prout communis natura Alemanorum superioristarum est, qui flaua gaudent coma. Vnde dicitur quod Flandrenses, Brabantini, & aliæ inferioris Germaniæ gentes nigræ & aduſtæ darent milia coronarum, vt Dux Philippus haberet nigros crines ad modum conditionis eorum. Mallent enim puerum Æthiopica pelle esse contectum deformem & sibi æqualem, quam albida & rubicunda omnibus amabilem. Risum habet puer iste cum verecundia, nihilque in eo emenda dignum. Si nudum solumque in nemore quis reperisset, regium genus in puero cognouisset, nec aut illi canis aut lupa defuisset nutrix, sicut de Cyro referunt atque Romulo. O si puerum hunc viderent Sueui & omnes imperio fauentes, & domum Austriæ diligentes! O si eum tangere & audire possent; quos animos sumerent, quas acies ducerent, quæ bella gererent, quas ederent hostium strages! O generosum puerum, quis est qui te spernat Principem? quis est qui tibi nolit subesse? quæ illi nobilitas satis erit, cui tua minor videtur? Nemo in orbe toto (audenter dico) qui te generis claritate præcellat: nemo par est, multumque distet necesse est, qui tibi secundus ponatur. Fabulantur Gallici Troianam prosapiam, sed illa iam diu defecit, terque post Francorum in Galliam transitum regiam stirpem Gallici variarunt. Aiunt Anglici Brutum quendam euerso Ilio ad se veniſſe, vnde Reges eorum trahunt originem, quod nullus historicorum tradit, præter Anglicum quendam parum eruditum, qui volens Romano generi insularem æquare sanguinem, quod Liuius atque Saluſtius graues autores de Ænea narrant, finxit de Bruto Romano Anglicus. At tecum, Philippe, nihil oportet fingere; vtinam veritati satisfacere calamus, nostraque posset oratio fieri vero conformis! sed superat omnem sermonem tua nobilitas. Nam quis enarret nobiliſſimæ Australis domus originem ab alto vsque Iulii sanguine repetendam? Genitorem tuum Romani Electores in Regem Romanorum iamiam elegerunt. Auus tuus eidem & aliis regnis præfuit: sub cuius auspiciis hac tempestate Romana Aquila alas pandit, qui imperium sacrum administrat. Egregia indoles, de quo loquimur, adolescentis præsagium facit paternam in eo fortitudinem, auitam prudentiam, & vtriusque probitatem innatam. Nec tantam de se spem aut Ascanius Æneæ, aut Hector Priamo, aut Alexander Philippo præbuit, quantam in hac ætate Philippus se visentibus exhibet. Hunc auus Cæsar vel pater Rex propediem in superiorem Germaniam adducet, vt videri ab hiis possit, qui amant; & timeri, qui odiunt. Faxit Deus, vita eius vt illi longior sit, vt & Nestoris æquet annos & Augusti felicitatem superet. Tantum autem nunc de iuuenculo nobili dixisse sufficiat.

De Archiduce glorioſiſſimo Maximiliano post prædicta sic se consequenter res habuit. Postquam enim multa bella gessit, & felices triumphos plurimos habuit, supra magnificum nomen suum hoc additum est, vt ab omnibus *Inuictiſſimus Dux* diceretur. Visum est ergo cunctis nobilibus & plebeiis, ipsum in Regem Romanorum sublimandum. Igitur anno Domini M.CCCC.LXXXVI. venit Romanorum Imperator Fridericus III. Franckofordiam, & conuocatis Electoribus imperii & omnibus aliis Alemaniæ Principibus, Baronibus, Comitibus confluentibus electus est concorditer Archidux Austriæ Maximilianus in Romanorum Regem cum tanta solemnitate, quantam nullus nunc viuens recordatur. Posthoc redescendit Rex in Flandriam, & Imperator Nurembergam. Emisit autem anno Domini M. CCCC.LXXXVII. Imperator mandata ad Principes omnes Alemaniæ, paucis demptis, & ad ciuitates imperii, & ad Prælatos spirituales, præcipiens omnibus sub pœnis priuationis imperialium gratiarum anno futuro, hoc est LXXXVIII. in armis iuxta possibilitatem cuiuscunque comparere in campo Lyci, qui est prope Augustam. Anno Domini M.CCCC. LXXXVIII. dum se omnes præpararent ad procedendum in campum prædictum, alia aduenit regni occupatio. Nam Rex Maximilianus ingressus quodam die ciuitatem suam Brugensem, versi in seditionem ciues contra eum, clausis portis eum ceperunt & incluserunt. Hoc audito Imperator, qui tunc erat in Pontina, remandauit cunctis, quos in campo Lyci comparere in armis ordinauerat, descendere armatos in Flandriam ad liberationem Regis efficiendam. Angustiati ergo Brugenses fortiſſimis exercitibus, & terribiliſſimis processibus & sententiis Apostolicis innodati nisi captum Regem emittant & libertati restituant cum omnibus suis, ipsum Regem emiserunt ad suos. Verum quanuis emissus & restitutus esset Rex, non tamen cessauerunt ab impugnatione Flandrensium, & adhuc hodie mala bellorum finem non habent ibi. De hoc Rege glorioſiſſimo, & Philippo suo filio Archiduce adhuc restant conficiendi codices plurimi de ipsis.

Digitized by Google

CAPUT XIX.

De Ducibus Sueuorum de Zairingen, de Teck, & aliis.

PRæter Duces de Staufen, & Duces de Waiblingen, & Duces de Habſpurg, de quibus iam dictum eſt, non inuenimus alios Duces in Sueuia oriundos, qui fuerint magni nominis, vel ad altiora aſſumpti. Reperimus tamen quondam fuiſſe Ducem dictum Berchtoldum de Zairingen, qui eleuatus cito & cito defecit. Erat enim Berchtoldus ille vir nobilis, Principum ſeruus, affabilis & benignus, reſidentiam habens in Brisgaudia in quodam caſtro, cui ſuberat villa. Contigit autem Fridericum primum, qui fuit anno Domini M. C. LII. Romanorum Rex, diſcordem fieri cum Principibus Moguntiæ in dieta quadam, ita vt vitæ ſuæ timeret & inſidiæ ei pararentur. Habuit autem tres fideles amicos, cum quibus habitu peregrino aſſumpto clam cunctis ignorantibus exiuit Moguntia, & verſus Sueuiam properabat velociſſime. timebat enim inſecutionem. Venientes autem in Brisgaudiam, Friburgam intrare nolebant, ſed extra in villa dicti Berchtoldi de Zairingen manere per noctem coacti ſunt, & ingreſſi villam cum hoſpitium non inuenirent in ea, ad caſtrum diuerterunt; nec tamen ipſi nobilem, nec nobilis ipſos agnouit. & tamen vir prudens erat; conſiderauit hoſpites eſſe curiales, nobiles, laſſos, & formidoloſos. nam ſine requie a Moguntia vſque in Brisgaudiam per deuia venerant. Procurauit autem Berchtoldus pro ipſis & equis ſumma cum diligentia neceſſaria legaliſſime. & dum in mane recedere vellent, & tam ipſi quam equi laſſati eſſent, per vim retinuit eos Berchtoldus promittens eis ſecuritatem, & ipſis refocillatis deductionem ad quemcunque locum tenderent. Remanſit ergo Imperator per aliquot dies cum nobili illo, & poſt reſumptionem virium dixit viro, quod per deuia cuperent aſcendere Rotwilam. Deduxit ergo eos per nemora contra Vilingen, & inde contra Rotwilam. Et dum propinqui ciuitati fierent, præmiſit Fridericus vnum de ſuis nobilibus in ciuitatem nuntiare eius præſentiam. Erat autem tunc congregatio magna nobilium de Sueuia ibi, & audientes adeſſe Imperatorem cum regio decore in occurſum venerunt venienti, & eum grandi pompa introduxerunt. Quod cernens Berchtoldus & ammirans ad pedes Imperatoris procidit, conquerens ſe indigne tantum hoſpitem neſcium tractaſſe. Imperator autem iuſſit eum manere ſecum, & in medium nobilium producens virum, militem creauit, deinde Comitem fecit, poſthoc Baronem conſtituit, ſemper tribuens ad quemlibet gradum competentiam, villas, & caſtra, & vltimo ipſum Ducem Zairingiæ fecit, dans ei terram in minori Burgundia in territorio nunc Bernenſium & Friburgenſium in Oechtlandia, quæ duo oppida tunc exiguæ villæ erant. Ad hunc Ducem Berchtoldum ſcripta fuit decretalis Venerabilem de Elect. per Innocent. III. vt patet in ſuperſcriptione: qui expoſt defuncto Heinrico VI. filio Friderici Primi per Principes Electores in Regem Romanorum electus fuit, & videns ſe quaſi compulſum receſſit & acceptare rennuit. deinde tempore Friderici II. fuit in vicarium Imperii conſtitutus, cum dictus Fridericus per Papam fuiſſet depoſitus, vt patet in integra dictæ decretalis. & poſt hæc obiit, & duos filios dereliquit, quos Nobiles minoris Burgundiæ veneno peremerunt, & ita poteſtas illorum & germen exterminata ſunt.

Fuerunt præter illos in Sueuia Duces dicti de Teck, quorum reliquiæ ſeminis æuo noſtro ſuperant. Sed de eorum ortu & dominio parum habemus. Caſtrum Teck hodie in Sueuorum Alpibus eminens eſt, & pagus fertiliſſimus & amœnus ſub eo, in cuius medio eſt oppidum Kirchen dictum, & iuxta hoc monaſterium monialium Prædicatorum ordinis habundans, quod præfati Duces de Teck ædificauerunt, eosque hodie Moniales fundatores ſuos recognoſcunt, & ſepulchra eorum habent. Æſtimant multi, quod illi Duces ſint iidem cum illis de Staufen quarti, quorum defectu ſuperſtites dicti ſunt Duces de Teck. iam autem nullus ſupereſt, ſed omne dominium poſſident Comites de Wirtenberg. Quis autem eos creauerit Duces, non inuenio, ſed quod antiquo tempore fuerint Comites, reperi in vulgari quodam libro, cui tamen paruam accommodo fidem.

Sunt ergo Duces Sueuorum nobis ex veris hiſtoriis noti, nobiles de Waiblingen primi, nobiles de Staufen ſecundi, nobiles de Habſpurg tertii, & nobilis vir Berchtoldus de Zairingen ſolus Dux, & Duces de Teck. In antiquis autem Sanctorum hiſtoriis ſepe legimus de Ducibus quibusdam Sueuiæ, quorum quidem nomina propria ponuntur, ſed non cuius generationis & nobilitatis fuerint, vt in legenda ſancti Galli ponitur Otwinus peſſimus fuiſſe Sueuorum Dux. Inſuper hodie apud nos ſunt nobiles, quos vt Barones veneramur, qui olim alibi illuſtriſſimi fuerunt Reges. Nam anno Domini M. C. XLIIII. regnante Conrado II. erat apud Spoletum, Italiæ adhuc vigens Ducatus a temporibus Longobardorum, quem duo fratres patre defuncto poſſidebant. Hii duo Duces per vicinorum potentiam repulſi ad noſtram Germaniam peruenerunt, quorum unus in Sueuia prope Rotwilam caſtrum, videlicet Vrslingen, quia de genere erat Vrſinorum de Roma, fundauit, & dicebatur Dux de Vrslingen, communiter tamen appellabatur Dux de Schiltach. Per temporum autem ſucceſſus principatus dignitate & nomine priuatus Comitum & Baronum ſtatu fuit deſignatus. Alter frater Alſatiam applicuit, & * prope Italiam ad montana Alſatiæ baroniam de Roplotz-

* *For.* procul Italia ad m.

Digitized by Google

Roplotzſtein ſolerter acquiſiuit, & dimiſſo nomine Ducis de ſuo dominio perpetuo ſe nominauit. Attamen ambo iam dicti mutatis ſedibus & nominibus arma apparatu ſimili retinent vsque modo. Vnde ego in euagatione mea ſecunda Dominum & ſocium habui maximum, vulgariter de Roplotzſtein, qui poſtea fuit Spoleti, & prodita per eum ſuæ originis ſerie, eum ſuum eſſe Dominum recognouerunt, & honoratum remiſerunt.

CAPUT XX.

*Reprehenſio cuiusdam vulgaris hiſtoriæ, de Nobilibus Sueuiæ * confectæ.*

REperi in quodam libro Theutonice conſcripto hiſtoriam ſatis iocundam, ſed veritati minus conſonam, de origine nobilium Germaniæ, & præcipue Sueuiæ, quæ videtur eſſe compoſita ad demulcendum aures nobilium, & ſignanter Dominorum Comitum de Montfort, quorum originem principaliter deducit. Hoc autem dubium me reddit & ſuſpectam mihi hiſtoriam facit, quod annorum numerus & ſanctorum nomina & factorum tempora communibus Chronicis & ſanctorum legendis non concordant, & ponit quod ſanctus Theoneſtus fuerit Romæ, Auguſtæ, & Moguntiæ, ante Conſtantini tempora, vel ante ſanctæ Crucis inuentionem: & quod ſanctus Vrſus Auguſtæ, & ſanctus Albanus Moguntiæ fuerint martyrizati ante ſanctæ Crucis inuentionem tempore Traiani Imperatoris, quod non poteſt eſſe. Dicit etiam de quodam Imperatore, Curio nomine, e Roma pulſo a ſenatu propter fidem, quam ſuſceperat a ſancto Theoneſto. Notum autem eſt ſcienti legendas, quod tempore Theoneſti erat translatum imperium in Græcos, & tunc Romæ nec erat ſenatus nec Imperator, ſed Archadius & Honorius Chriſtianiſſimi Imperatores Conſtantinopoli degebant, & Leo Papa Romæ reſidebat. Inſuper tunc temporis erant omnia idola pene eliminata, ſed trucidabantur tunc Chriſtiani propter hæreſim Arrianam, quæ per mundum diuulgabatur, & multos habebat defenſores. Dicit etiam, quomodo per nobiles fides fuit eorum gladio inducta in Alemaniam & Sueuiam, quod non poteſt ſtare, cum Sueuia dudum ante per martyres & alios fuerit conuerſa. Dicit etiam de quodam Patriarcha poſito in Sueuia prope Vlmam, de quo tamen canones nullam faciunt mentionem, nec alicubi habetur, quod in Sueuia fuerit aut Patriarcha aut Primas. Dicit etiam quod viſio Conſtantino facta de ſigno Crucis, in quo vincendos inimicos ſuos dictum ei erat, expoſita fuerit ſibi a Duce Sueuiæ, & quod cum Sueuis vicerit Maxentium, quod contrarium eſt Eccleſiaſticæ hiſtoriæ & Tripartitæ. Mentionem etiam facit de Owia maiori & de Vlma, & de Wingarten ſub alio colore, quam contineatur in antiquiſſimis litteris conſtitutionum illorum locorum; & procedit, ac ſi Vlma pertinuiſſet ad Owiam maiorem ante Conſtantini tempora, cum tamen conſtet Vlmam datam Abbati ordinis ſancti Benedicti Owiæ maioris, qui ſanctus Benedictus quaſi ducentis annis fuit poſt Conſtantini tempora, & monaſterium Owiæ maioris aliquibus annis poſt ſanctum Benedictum fuit fundatum: niſi dicere velimus, quod ante inſtitutionem ordinis S. Benedicti fuerit ibi alius ordo vel clericorum congregatio, ſicut ſcriptor præfatus videtur velle, quod tamen demonſtrare non poteſt. Præter hæc multa alia incongrua ponit in eadem hiſtoria, quam ſine correctione imprimi fecit quidam in ** Vlma, & iam vndique mendacia diſperguntur in Alemania in præiudicium illuſtrium Comitum de Montfort, & aliorum nobilium, quibus confictis mendaciis complacere æſtimabant. Continet enim prima riga vel linea apertum mendacium, dicens anno Domini CIV. Romæ Curionem imperaſſe, & ſenatum ſibi conſentientem habuiſſe, & Theoneſtum patrem Vrſi & Albani martyrum ipſum conuertiſſe, &c. Conſtat autem prædicto anno Traianum Imperatorem fuiſſe, & Euariſtum Papam, prope circa tempora Apoſtolorum. Sanctus autem Theoneſtus Phipenſis Epiſcopus ab hæreticis de ſua ſede pulſus Arrianis, cum Vrſo & Albano & aliis duobus diſcipulis Romam venit ad Leonem huius nominis primum, a quo miſſus in Alemaniam contra hæreticos diſputauit, & Vrſus Auguſtæ martyrizatus per hæreticos, Albanus autem Moguntiæ. Fluxerunt autem inter Traianum & Theodoſium Imperatores anni plures quam centum; vel inter Euariſtum Papam & Leonem primum inueniuntur mediaſſe anni multi, cum Euariſtus præſederit anno Domini CIV. & Leo ſecundus anno Domini CCCC. XLIV. & ſub hoc Papa venit ſanctus Theoneſtus in Alemaniam. Multis autem ſignis notare poſſum, quod hiſtoria prædicta non eſt omnino conficta & abſolute falſa, ſed in rebus geſtis eſt vera quidem, alium tamen colorem & alia tempora aſſignat & alias cauſas. Æſtimauit enim compoſitor, quod nemo cum induſtria lecturus eſſet eam: ideo honeſtius quo potuit rem facti colorauit alio tempore & cauſis, quod ei indulgemus, quia poſſibile eſt mihi ſimile contingere. Saluando autem hiſtoriam in facto dicere poſſumus, quod translato imperio in Græcos circa tempora Theodoſii & Archadii, Honorii & Theodoſii Iunioris, fuit pax in oriente, vbi regebant, quia deuotiſſimi Imperatores erant: ſed Huni, Wandali, & Gothi vltra modum occidentem vexabant, Italiam turbabant, & Romam multipliciter quaſſabant. In iſtis tribulationibus potentes Romani & alii Italiæ nobiles cordibus fracti dicebant, Chriſti fidem horum malorum

* *à Thoma Lyrer Ranckvilenſi, qui vixit circa annum Chriſti 1200.*

** *Apud Conradum Dinckmut anno Chriſti 1486. die 12. Ianuarii..*

Digitized by Google

esse causam, & nitebantur reinducere antiquorum idololatriam, sub qua Romam ad pristinas fortunas sperabant venturam. Et ob hoc orta est grauissima contentio inter fideles, illis in fide manere volentibus, aliis idola patrum resumere & apostatare contendentibus. De quibus factis Augustinus de Ciuit. Dei, & Orosius historiographus multa scripserunt. In hiis litigiis venit Theonestus Romam, & facta sunt, quæ sequuntur, quæ reperi in vulgari Theutonico multis implicationibus verborum, quibus præcisis nucleum in Latinum deduxi.

CAPUT XXI.

* *Historia translata de Theutonico in Latinum, quam credit esse confictam.*

POst Constantinum Magnum & ante Carolum Magnum anno Domini CCCC. XLIV. crescebant hæreses, crescebant & mundi prophanationes, in tantum vt plerique in fide debiles vacillarent, & melius ac securius viuendum sub idololatria æstimarent, erant pugnæ bonorum Christianorum extra cum barbaris, circa cum hæreticis, & intra cum malis Christianis. Ea autem tempestate sanctus Papa Leo, cui beata virgo Maria manum, quam sibi absciderat, restituit, in fide vacillantes confortauit, cuius adiutor sanctus Theonestus Episcopus fuit. Quidam Romanus illustrissimæ nobilitatis homo ** Curio dictus, non multum dissimilis Curioni, de quo Cæsar 2. Commentariorum mentionem facit, sollicitabatur quottidie a conciuibus suis relinquere Christi fidem, resumere patrum idololatriam, & restituere in pristinos honores collapsam Romam. Erat enim Curio ille quasi totius nobilitatis Romanæ pater, ornatus fratribus & filiis, vxorem habens fidelem nomine † Dockam, quatuor fratres, octo filios, & tres filias. Porro fratres sui omnes cum aliis Romanis ad instituta antiqua gentilium remigrare cogitabant, nec aliquod impedimentum habebant id perficiendi, nisi Curionem qui omnibus totius vrbis nobilibus eminentior habebatur. Vnde videntes eum in fide stabilem, & foueri consiliis Leonis Papæ & Theonesti Episcopi, ad eius interfectionem aspirabant. Perpendens autem periculum, Curio conuocatis filiis & amicis omnibus mysterium cordis sui aperuit dicens, ad alias sedes esse migrandum, & nullo modo Romæ manendum. Captato autem oportuno & quieto tempore multis curribus & ordinatis turmis cum omnibus liberis, vxore, & amicis nobilibus, & copiosissima supellectile Roma derelicta de consilio Leonis Papæ versus Alemaniam seu Sueuiam profecti sunt, perreptantes niuosa Alpium confragra & vadosa vallium concaua in Rhetiæ montana deuenerunt, de quibus Rodanus & Rhenus flumina erumpunt. In ipsis autem montanis populum fidelem dudum per S. Lucium ad fidem conuersum inuenerunt, paucum tamen & miserum. loca enim illa tempore illo vt in plurimum deserta erant. Ceperunt ergo ibi in locis munitis castra construere & domos more nobilium collibus deserti superædificare. Vnde hodie tam in Tamlesco quam in Taphaso ruinæ reperiuntur fortissimorum murorum. & consequenter ad caput Rheni, vbi primum emanat, ædificare castrum ceperunt, & per descensum fluminis se paulatim diffundentes ab inuicem diuisi sunt, & inuentum populum sibi subiecerunt. Ab hiis ergo nobilibus prodierunt Sueuorum nobiles vt in plurimum, nec solus Curio cum suis filiis erat, sed multi Romani, & duæ præcipuæ generationes de Columna & de Vrsinis fuerunt eis iunctæ, & ita vallem illam, per quam Rhenus defluit, primo repleuerunt. & quia autem Italici fuerunt, & Theutonicis nunc propinqui, commixtim loquebantur Italicum cum Theutonico. ideo eorum locutio & terra dicebatur Curwalchen, & hodie dicitur Curwalchen a lacu Venetico vsque ad montem Settner, quamuis iam Theutonicum sit totaliter introductum. Filii autem Curionis diuisi castra ædificauerunt Starckenberg vel Montfort, quod hodie est, & Hochtreutz, Gutenberg, & ceperunt castellum Bolando, quod nominauerunt Lutkirch, & construxerunt Wartow. Porro vnus de filiis Curionis celibem ducens vitam dicebatur Burgundus. hic discendit profundius in Sueuiam cum suis, & sibi habitationem construxit supra in monte non longe a loco vbi Ylarus fluuius Danubio iungitur ex opposito oppidi Vlm. hic Burgundus suæ habitationi ecclesiam iunxit & Kirchberg nominauit. & hodie creditur stare ad minus pars aliqua ecclesiæ illius, cui etiam annorum numerus lapide sculptus consonat istis temporibus. Nam in introitu ecclesiæ ad angustum sinistrum est in pariete lapis, qui habet sculpturam CCCC. XLIV. annorum. Hunc Burgundum dicunt * Primatem Sueuorum a Papa constitutum, & erat tam honestæ vitæ, quod celebre factum est nomen eius. Vnde quottidie Vlmenses deuoti ad eum exibant, quibus monita salutis dabat. Alii autem de Vlma alterius mentis murmurabant contra eum, & facta fuit in oppido scisma maior. nam hæresibus tota ecclesia deprauata erat illis diebus. Audiens autem Dux Sueuorum Saturninus, qui residentiam habuit in Tignopoli, vulgariter *Rauenspurg*, diuisiones fieri in terra, & Catholicam religionem crescere, turbatus est animo. Erat enim & ipse Arrianis consentiens, vt opinor, vel Romanis illis, qui Christi ritum deponere & idolorum culturam resumere conabantur. Congregato autem exercitu descendit Vlmam, & pacem reformauit, intendens Burgundum & suos expel-

* *Eamdem transtulit & Martinus quoque Cruſius Annal. Sueuic. part. 2. lib. 9. cap. 16.* ** *Cruſ.* Curius.
† *Cruſ.* Eudociam. * Patriarcham *vocat Lyrer.*

Digitized by Google

expellere, & Kirchberg deſtruere. Burgundus autem vir pacificus nocte cum ſuis per ſiluas aſcendit, & in Curwaldiam ad patrem & fratres ſuos venit, rem geſtam eis exponens, & hoc facto alium quietis locum quæſiuit gyrans lacum Veneticum & Acronium, & ibi inuenta inſula, quæ nunc Diues Owia dicitur, eam purgauit, & habitationem ſuæ religioni congruam in ea fecit, quam poſt eum Domini ordinis S. Benedicti acceperunt, & hodie poſſident. Dux autem Sueuiæ Saturninus omnia, quæ fecerat Burgundus circa Vlmam, deſtruxit, & præfectum Vlmenſibus præpoſuit nomine Sigwaldum, virum vtique criminoſum & malum. Ipſe autem aſcendens Warthuſen caſtrum ædificare præcepit, ibique cuſtodiam vallis totius poſuit. ideo ei hoc nomen dedit. Porro Curio & filii eius, Burgundi expulſionem inultam relinquere nolentes, cum exercitu grandi de montanis deſcenderunt in pagum Vlmenſium, & caſtra, villas, & omnia quæ Ducis Sueuorum fuerant, demoliti ſunt. Ingreſſi autem villam Vlm, Sigwaldum præfectum occiderunt, & populum ad fidem Catholicam ab hæreſibus reduxerunt, ponentes clerum Romanum & ſacerdotes. Prope autem Vlmam erat quidam Comes in caſtro reſidens Wœlenſtetten de fauore & fide Domini Burgundi, nomine Hercules de Wœlenſtetten, quem Curio præfectum in Vlma conſtituit, & ei Kirchberg eccleſiam commendauit, & cum exercitu vniuerſo aſcendit Curio ad oppugnandum Rauenſpurg. Audiens autem Saturninus Dux occurrit ei, & commiſſo prœlio victoria ceſſit Curioni, & Ducem interfecerunt, & oppidum Rauenſpurg ceperunt, quod Curio tradidit Romulo ſexto nato filio, quem Ducem Sueuorum fecit, & vexillum aureum cum tribus nigris leonibus tradidit. Poſt decurſum aliquoti temporis Dominus Hercules de Wœlenſtetten præfectus in Vlma aliqua emendare & corrigere volens reſiſtentiam tumultuoſi populi inuenit, & niſi præfectus prudenter declinaſſet, in eum & in ſuos in ſultum feciſſent. Aſcendit ergo Hercules ad Ducem Sueuiæ Romulum, & populi rebellionem ei intimauit. Qui collecto exercitu deſcendit, & caſtigatos Vlmenſes emendauit, & oppidum ipſum Domino Burgundo in Owia appropriauit, dans ei omnem poteſtatem & iurisdictionem in temporalibus & ſpiritualibus, decimas, primitias, prouentus ex daciis & theloneis. Et ita redegit eos in ſeruitutem omnimodam, ne libertate habita iuſtitiam derelinquerent. Alio tamen modo dicitur Vlma in Owiæ poteſtatem deueniſſe. Dominus autem Burgundus Ducem Sueuiæ rogauit, vt oppidum ipſum in ſuam reciperet protectionem, quod & fecit, & poſt eum annis multis in tuitione Ducum Sueuiæ fuit. Interea Curio in immenſum creſcebat quottidie, & ædificauit ſibi domum forte caſtrum, quod ex nomine vxoris ſuæ Dockæ nominauit Dockenburg, & infra caſtrum conſtruxit monaſterium Fiſchingen, in quo ſtatim poſt ſepultus eſt. & filius caſtrum in portionem accipiens, Dominus de Dockenburg nominabatur. & hæc generatio manſit vsque ad noſtra tempora, quo eſt totaliter extincta, & per Swiceros eorum bona poſſeſſa. Duo autem nepotes Curionis, quos ſecum de Roma traxerat, Iurgo & Hego, terram, quæ nunc Hegowia dicitur, acceperunt, & Hewa caſtrum conſtruxerunt, a quibus Barones de Hewen ſunt, & plura alia caſtra in eodem diſtrictu fecerunt. Alius de filiis Curionis ædificauit Werdenberg caſtrum, & nomen inde retinuit. Alius * Rinegg, cui etiam ceſſit Gutenberg in hereditatem. Alius ædificauit ** Schellenberg, a quo Domini de Schellenberg proceſſum habent. Horum trium auus fuerat Curio, & erant filii Domini Anshelmi de Montfort, qui ſex habuit filios, ſcilicet Wolfrandum, quem heredem eſſe voluit nominis & caſtri Montfort. ſecundus fuit ille de Werdenberg. tertius Anshelmus de Rinegg. quartus Heinricus de Schellenberg. quintus Wilhelmus, & hunc miſit ad Palatinum Rheni, qui ei tradidit filiam vxorem, & partem in Sueuia contulit iuxta Tubingen cum clipeo aureo & rubro in eo vexillo. hic caſtrum & oppidum Tubingen fundauit, & Palatinus de Tubingen nominatus fuit. Sextus filius Anshelmi de Montfort erat † fratre prædicto, cui deſponſauit filiam Baltaſar de Herrenberg vnicam. ſicque Baltaſar obiit, & omne dominium Anshelmo manſit, a quo Domini de Herrenberg fuerunt profuſi. Quartus filius Curionis Wilprandus Dominus in Lutkirch, qui duas habens filias cum vxore nobili de Sunnaberg, vnam dedit cuidam de Roppoltzſtein, alteram Domino de Rotenburg tradidit. ædificauit autem caſtrum Hochentan in valle. Poſt obitum Wilprandi, eius cepit hereditatem Anshelmus de Montfort, eo quod filium heredem non dereliquit. Poſthoc facta eſt contentio inter duos fratres filios Anshelmi de Montfort, ſcilicet inter Wolfrandum & C. de Werdenberg, qui caſtrum Vadutz ædificauit contra fratrem, vt ex eo ſibi inſidiaretur. Oppidum etiam Towenfeld, quod poſtea dictum fuit Feldkyrch, contra Wolfrandum fuit, quibus C. de Werdenberg auxilium præbuit. Dominus autem Wolfrandus de Montfort Ducem Sueuorum Romulum patruum ſuum de Rauenſpurg aduocauit, oppidum Towenfeld cepit, eiusque nomen mutauit & Feldkirch appellari voluit. Deinde Dux Sueuorum Romulus audiens Comitem de Teck male de fide Chriſtiana ſentire, aduocatis fratribus & amicis contra prædictum Comitem proceſſit, cui in adiutorium contra Comitem venit Dominus de Helfenſtein de caſtro eiusdem nominis, quod conſtruxerat. Venit etiam de Tubingen

* *Sc.* Anshelmus. ** *Sc.* Heinricus. † *Hic a Lyrero vocatur* Rulandus. *Ceterum locus eſt corruptus: & videntur duo illa verba*, ſratre prædicto, *eſſe inducenda.*

Digitized by Google

nepos Ducis Palatinus, & Dominus de Herrenberg, & Baro de Stœffel, & Dominus de Gerhuſen, & Comes de Achalin, factusque eſt exercitus magnus in parte Ducis. Vt autem innotuit res Comiti de Teck, aduocauit Wendelinum Marchionem de Burgow filium ſororis ſuæ in adiutorium. qui venit cum ingenti multitudine Bauarorum habens XXXVIII. milia pugnatorum. Dux autem Sueuiæ tantum habuit XXIV. milia. Congreſſi ergo ſunt duo exercitus ſub caſtro Teck in campo iuxta villam Huſen, & victoria ceſſit Duci Sueuorum. Marchionem ergo de Burgow captiuum cepit, & quatuor de Rechberg, qui tunc dicebantur de rubeis leonibus, & reſidentiam habebant in Marchionatu Burgow, & duos de Ybach, & vnum de Lamberg, tres de Weſterſtetten, duos de Ringingen, & vnum de Mulhuſen. Capti ergo gratiam Ducis petierunt: quibus non indulſit redire ad propria, ſed eis montem grandem tradidit Rechberg dictum, & ædificare caſtra licentiauit. tunc ædificatum eſt caſtrum Hochenrechberg & alia caſtra in circuitu. A tergo vero montis Rechcerg ædificauerunt in nemore curiam in valle pro ſolatio venatorum, ne cogerentur tantum montem ſemper aſcendere, & in hac curia tantum gaudium fuit, quod eam *Gamundiam* vocauerunt, id eſt, gaudium mundi. De hac curia facta fuit poſtea ciuitas. Sed & Comes de Teck in præfato prœlio captus fuit: qui in loco ſuæ captionis eccleſiam fundauit & caſtellum, eumque Eccleſiopolim dici voluit, vulgariter *Kyrchen*. erat Comes ille vir prudens, & ideo Dux Sueuorum eum ſecum aſſumpſit in Rauenſpurg, & Ducem de Teck creauit. qui cum prole careret, filium ſororis ſuæ Wendelinum de Burgow Marchionem heredem conſtituit, & poſt mortem Ducis Ducatum Teck poſſedit. Sueuorum autem Dux Romulus adepta vndique pace ordinem regium ſuæ curiæ fecit, & prope Rauenſpurg Bietenberg caſtrum conſtruxit, & inter vineas eccleſiam ſancti Iohannis erexit, eamque Wingarten appellauit, & villam ſubtus Altorff. Deinde famulo ſuo Gebhardo in nemore domum quandam vetuſtam venatorum tradidit, qui eam muniuit & Waldpurg nominauit, dictique ſunt ſucceſſores eius Dapiferi de Waldpurg. Cellerario autem ſuo commiſit ædificare caſtrum Radrach, vnde proceſſerunt Schencken de Radrach. Præfectus equorum ſuorum ædificauit Marckdorf, vnde ortum habent Marckſchelck de Margdorf. Camerarius ſuus ædificauit caſtrum Kemerlang. Ædificauit etiam Dux ille monaſterium Wingarten pro XXIV. ſacerdotibus religioſis, & obiit, vt dicit eadem hiſtoria, anno Domini CC. XXIV. quod mihi tamen non videtur verum. Hæc & plura alia continentur in Theutonica hiſtoria, quæ omnia tranſeo. Reperi enim in ea contradictiones multas & mirabiles, quæ quia carent auctore, ea nolui hic inſerere, præter pauca prædicta, quæ etiam non poſuiſſem, niſi de ſancto Theoneſto, *Vrſo*, & *Albano*, *qui fuerunt* temporibus ſancti Ambroſii, Auguſtini, mentio facta eſſet. Dicit etiam illa hiſtoria, quod Sueui quondam bellis & duellis creauerint inter ſe Regem etiam longe poſt natiuitatem Chriſti poſt nongentos annos. quod nullo modo poteſt ſtare, quia ſemper poſt Iulium fuerunt ſub Romano imperio, & præſertim poſt Carolum Magnum, qui nobilitatem in Sueuiam introduxit vel renouauit. Continet etiam quædam ignominioſa de aliquibus nobilibus Sueuiæ, vtputa de illis de Friberg, quæ ponere nolui, & multa indecentia, de quibus tranſiui.

FELI-

Digitized by Google

FELICIS FABRI MONACHI VLMENSIS *HISTORIÆ SVEVORVM*

Liber II.

CAPUT I.

De forma vel facie ciuitatis Vlmenſis.

VLma ciuitas a tempore ſuæ ampliationis, ab anno ſcilicet M. C. XXXVIII. vſque ad annum præſentem M.CCCC. LIIII. ſtetit in continuo incremento, quouſque deducta eſt in formam pulcherrimæ faciei huius, quam nunc in præſentia cernimus. Hanc formam dupliciter conſiderare poſſumus, ab extra ſcilicet & ab intra. Ab extra habet talem diſpoſitionem. Eſt Vlma ciuitas in litore Danubii quaſi in circulo collocata. contra meridionalem plagam habet portas duas, ſcilicet Laniſtarum, per quam eſt exitus in macellum & ad Blauium fluuium, qui ibi muris incluſus pertranſit. & dicitur Laniſtarum, quia ad eorum vſum tantum deſeruit, habetque arcem pulchram ſupereminentem. Alia porta meridionalis eſt porta Pontis gregis, per quam Danubius ponte tranſitur. & quia extra eam ſunt latiſſimi campi ad paſcua gregum, dicitur porta Gregis pontis. habet hæc porta celſam arcem & decoram pluribus culminibus in ſummo, & ſculptam crucem grandem in facie gerit, cum depictis imaginibus Principum Electorum & eorum armorum inſignibus. In ea ſunt ſemper duo tubicines vigiles clangentes & iubilantes mane & veſpere & media nocte & in aduentu armatorum. Contra orientalem plagam vna eſt porta, dicta Aucarum, quæ noua eſt. Hæc dum ædificaretur, interrogabant artificium Magiſtri præfectum operum & optimates, quo nomine eam vocarent. Ad quod quidam ait; Nomen habeat primi animalis, quod per eam iter acceperit vel exeundo vel introeundo. Statim autem, vt aperta fuit, aduenit grex aucarum exiens ad paſtum & ad aquam, & perpetuum nomen portæ reliquit. Hæc porta fundamenta quidem altæ arcis habet, ſed nondum eſt eleuata in altum. Contra ſeptentrionem eſt porta ſancti Leonhardi, iam beatæ Virginis nuncupata, quia per eam itur in eccleſiam ſancti Leonhardi, in qua beata Virgo miraculis clarere cœpit, & nomen portæ tribuit. Hæc porta turrim habet altam & firmam, cuius aſpectus auream ſculptam demonſtrat crucen, & in ea eſt etiam vigil tubicina vel tubicem clangens dum debet vel dum vult. Inter ſeptentrionem & occidentem eſt porta Noua, ſic dicta, quia nouiter facta, cum turri alta & ornata inſignibus paſſionis Domini. Contra occidentem vero eſt porta Gœglingenſis, quia ducit in villam proximam Gœglingen dictam, quam inſcii nominant *Glæglis thor*. Hæc porta firmam arcem habet & ornatam cruce glorioſa, in qua etiam cuſtodes & tubicines vigilant: quæ bene diceretur porta iudiciaria, quia extra eam rei torquentur & occiduntur. In latere meridionali in extrema parte ciuitatis contra occidentem, a qua venit Danubius, eſt turris piſcatorum alta & fortis. quæ ideo ſic nomen habet, quia iuxta eam ſunt habitationes piſcatorum aquaticorum animalium & piſcatricum fatuorum hominum. Cohæret huic turri protenſum uſque in Danubium fortalicium firmum cum pluribus propugnaculis, vbi etiam vna pars Blauii deſcendit per foſſatum ciuitatis, labiturque per fauces firmiſſimis cancellis concluſas in Danubium in ciuitatis cornu. Ab illo cornu & turre piſcatorum deſcendit in aqua Danubii profundatus murus, altus & ſpiſſus, anno in Chronica ſequenti ſignato factus, quia antiquus murus domibus & ædificiis inualidus & peruius fuit factus. Stat autem murus ille in rapidiſſimo fluuio protenſus vſque ad Danubii pontem per DC. LX. paſſus, habetque in ſpiſſo X. pedes communes, & prohibet ab vna parte aquas Danubii, ne in ciuitatem ruant; ab alia vero, ne aquæ Blauii extra fluant in locum ſuum. In iſto nouo muro ſunt propugnacula & fortalicia ſeptem ornata & culmina ad modum turrium, ex quibus bombardis & aliis iaculis contra venientes per aquas defenſio fieri poteſt. Sunt etiam ab extra multi circuli ferrei ad alligandas naues, & vnci ferrei, in quibus tempore guerrarum tegumenta murorum ſuſpendi poſſunt, ne machinis e contra poſitis lædi poſſint, & plura foramina pro emittendis iaculis lapidum. In medio muri ſunt quatuor oſtia, per quæ Blauius de vrbe erumpens in Danubium labitur. Supra maius Blauii oſtium eſt turris, in qua ſemper cuſtos auſcultat, vt det reſponſa clamantibus ex alia parte Danubii. Contingit enim ſæpe, vr quis propter aliquam cauſam non velit per pontem & portam ciuitatem intrare: & ſi clamauerit ad cuſtodem illum, nauigio transducit eum pretio recepto.

pto. ſic qui negligunt & poſt portarum clauſuram veniunt, & nuntii vrgentes cauſas afferentes ibi inducuntur, dum cauſa magna ſubeſt, quam magiſtro ciuium oportet exponere.

Poſt nouum murum ſequitur turris portæ pontis Gregis & pons, qui latus eſt & fortiſſimus propter impetum fluminis. Sepe enim aquis exundat, & niſi pons bene fundatus eſſet, abduceretur, ſicut anteactis annis ſepe contigit. Vnde etiam quondam inceperant Vlmenſes ædificare pontem arcuato opere lapideum, ſed dum eſſent in opere & plurimas feciſſent præparationes & ædificia in aqua, venit ſubito vndatio, & in una hora noctis omnia abduxit. Nam aliquando in tantum creſcit fluuius, vt per portam ingrediatur, vt contigit anno Domini M. CCC. LXXIIII. Ideo oportet pontem grauem eſſe, ſicut modernus pons præter neceſſarias trabes habet duo tabernacula in medio ſolatia quaſi turres, non tantum propter ſolatium, quantum propter pondus. Vltra pontem eſt ſuburbium & multæ fullonum domunculæ; ſuntque ab ea parte munitiones, foſſata, phalæ, & valla, ita vt nemo poſſit equeſter etiam ad aquam ex oppoſito ciuitatis accedere. Sub illo ſuburbio eſt laborarium carpentariorum ciuitatis, & locus vbi omnia in Danubium funduntur, quæ de ciuitate ducuntur, vt purgamenta & murorum ruinæ, vbi etiam eſt portus Danubii primus & ſupremus, de quo deſcendunt onerariæ naues & rates ſiue ſtrues, & aſcendunt de Bauaria in eum, nec vlterius eſt aſcendendi locus. Conſequenter a turre pontis & porte Gregis deſcendit in aqua murus ciuitatis altus vſque ad turrim nouam, quæ nouiter facta eſt ſub arce malefactorum, cuius eſt quaſi propugnaculum. Stat autem illa turris noua in aqua, nec habet feneſtras alias niſi foramina bombardarum. Dicunt autem, quod in fundo habeat foueam profundam aqua repletam, in qua ſubmerguntur illi, quos non expedit manifeſte occidere ad præcauendum maius malum. Supra eam eſt turris olim dicta Baliſtarii, eratque antiqua ciuitatis orientalis porta, iam eſt turris malefactorum firmiſſima & alta, collulis ligneis repleta pro cuſtodia captiuorum. in qua etiam locus eſt, vbi tormentantur & librantur ſuſpecti ad confitendum publice arcana cordis ſui. Et dum iam occidendi ſunt, educuntur de cuſtodiis arcis in habitaculum turri annexum, vbi depicta & lucida camera, in qua ſqualore carceris laſſati refouentur, & religioſis exhortationibus ad patientiam animantur, & ſacramenta eis miniſtrantur; & ita ad mortem ducuntur. Hæc habitatio a fundamentis conſurgit de horto fratrum Prædicatorum, vnde rei per feneſtram in eorum hortum reſpiciunt, & videntes aliquos fratres manus extendunt per aperturam, ſupplicantes, vt Deum pro eis intercedant. Sub camera reorum habent fratres cellulam, in qua diſtillantur aquæ medicinales. Ante turrim abintra eſt aliud laborarium ciuitatis, in quo reſpub. ciuitatis tractantur. Ab illa turre reflectitur murus ciuitatis a meridie contra orientem, & incipit ibi Danubius a ciuitate fugere. ideo inter ciuitatem & aquam eſt foſſatum latum aqua plenum, ſupra quod in mœnibus ciuitatis eſt conuentus fratrum Prædicatorum, quibus longus muri tractus commiſſus eſt, habentque XLIIII. mœnia a turre malefactorum vſque ad hoſpitale, & triplici muro eſt in loco illo ciuitas munita. Primus eſt principalis, cui imminet conuentus Prædicatorum. ſecundus eſt valli, inter quem & principalem murum eſt tranſitus, & eſt murus ille ſpiſſus & mœnibus ac fortaliciis munitus & ornatus per totum gyrum ciuitatis. tertius murus eſt inter foſſatum & Danubium. in medio autem muro eſt vnum propugnaculum inter Prædicatorum conuentum & hoſpitale, quod etiam imminet principali muro, ſicut conuentus Prædicatorum, nec eſt per totum muri gyrum aliqua domus imminens muro principali, niſi domus Prædicatorum & hoſpitalariorum. In muro autem, cui hoſpitale adiacet, *eſt arx alta & firma cum propugnaculis*, a quibus conſequenter recuruatur murus magis in orientem vſque ad portam Aucarum, inter quam & hoſpitale eſt in muro exteriore fortalicium. A porta autem illa vſque ad turrim rubeam reſpicit ciuitas e regione orientem, & ſupra eam deſerit Danubius murum tangere exteriorem, & infra eam eſt foſſatum aqua Blauii plenum: quia Blauius fluuius circumplectitur gyrum ciuitatis a Danubio in Danubium, & ipſam ciuitatem alluit, vt patebit. In ſpatio medio inter portam præfatam & turrim rubeam eſt in muro exteriori vnum propugnaculum. Turris rubea eſt arx alta & firma in cornu ciuitatis erecta, vbi ab oriente reflectitur in aquilonem, dorſum Danubio dans. In hoc cornu ab intra in ciuitate eſt armamentarium ciuitatis grande & refertum ingeniis & inſtrumentis bellicis. ab extra vero ſunt propugnacula & vnum fortalicium pectorale, in cuius medio ſtat defenſorium firmum, quod olim Vlmenſes fecerunt contra timorem Delphini Regis Franciæ & Carmaniacorum, qui Alſatiam deuaſtarunt, & ab illo fortalicio fecerant vallum & foſſatum vſque in Danubium, quæ iam deſtructa ſunt. A turre rubea contra aquilonem procedendo extra foſſatum eſt candidatorium, & grandis latitudo pratorum, quæ per gyrum foſſato aqua viua pleno vallata eſt, & in ea latitudine candidantur panni bombycini, qui * Vaſtanicæ dicuntur, numero maximo per æſtatem. in negotiatione illorum pannorum Respub. Vlmenſium miro modo profecit annis præcedentibus. De quolibet *enim* panno cedunt in vſum Reipub. ad *minus* tres *ſs.* ſuntque panni vltra LX. milia. *Supra* foſſata canditatorii non longe a foſſato ciuitatis eſt

* Veſcanicæ.

Digitized by Google

est tabernaculum ædificatum, domuncula cum rota, quæ aqua agitatur, & ibi trabes magnæ perforantur & dolantur terebro ingenti industrioſe aquæ motu. ex oppoſito tabernaculi vltra ciuitatis foſſatum in muro vrbis eſt baſſum fortalicium, quod nominant turrim Theodorici, qui fuit artifex, fecitque in eo molendinum, in quo puluerizantur illa, quæ ad incenſionem bombardarum exiguntur. Supra molendinum illud ſunt duæ arces non multum a ſe diſtantes contra candidatorium reſpicientes directe e regione domorum, quæ ſunt in candidatorio. in hoc candidatorio tractantur æſtiuo tempore, vt præmiſi, panni in tanta multitudine, vt numerus in æſtimatione ſexaginta milia computetur, demptis * Veſtanicis, quæ colorantur nigro. ideo vulgare prouerbium eſt *quod non ſit ciuitas nedum in Alemania, ſed nec in Italia aut Francia, quæ habeat ita delitioſum roſarum hortum ciuitati annexum, ſicut Vlma*, quæ reſperſum albis floribus habet grande pratum, de quibus multa milia hominum pauperum & diuitum viuunt & nutriuntur. Conſequenter extenditur murus ciuitatis vſque ad portam beatæ Virginis, cui alta innititur turris ſepta propugnaculis. ante pontem huius portæ eſt pectoralis munitio muris & foſſatis fortiſſima, in qua ſupereminent VII. propugnacula. Ab illa porta vſque ad portam Nouam ſunt in principali muro VIII. turres, & in muro inferiori tres nouiter factæ fortes & firmæ. in vna autem illarum turrium de foſſato ruit aqua & vertit grandes rotas in fundo turris, quibus artificioſe euehitur aqua ſurſum in ſuperius habitaculum, ibique effuſum in receptaculum ab eo per cannam plumbeam deorſum relabitur, & per dracones diuiditur per ciuitatem, & in diuerſis locis in fontes ſalientes erumpit. ab ea enim turri & ab alio quodam loco etiam tali modo diuiditur in XXIII. fontes per ciuitatem. ab illa aquarum turre venitur ad arcem altam portæ Nouæ, quæ arx ornata eſt picturis & munita propugnaculis, ante cuius pontem eſt fortalicium pectorale munitiſſimum cum VII. propugnaculis. Ab illa porta reflectitur murus omnino in occidentem vſque ad angulum & cornu ciuitatis, & propugnaculis munitiſſimis iungitur ad turrim viridem, ſic nominatam, quia viride habet tectum. Olim tamen dicebatur turris *der Gremlinger*, ſicut vicus ab ea procedens dicitur *Gremlinger gaſs*, a quibusdam antiquis ciuibus *Gremlinger* nominatur. & eſt turris rotunda, in qua, vt dicunt, nemo noctu audet habitare propter ſtrepitus & impetuoſas concuſſiones, quas faciunt in ea maligni ſpiritus. munita eſt hæc turris propugnaculis & antemurali. ſupra eam ab occidentali parte aduenit fluuius Blauius, & contra ciuitatem irruens per duas patentes fauces ciuitati illabitur. & ſunt fauces illæ cancellis ferratis munitæ. in illo loco eſt domuncula baſſa ad murum, in qua etiam per rotæ agitationem aquæ per canalia per ciuitatem diuiduntur. Ab interiori parte muri eſt domus fratrum ſanctæ Mariæ Theutonicorum: ab exteriori vero ſunt molendinæ, & Iudæorum quædam domus eorumque cimiterium. inde flectitur murus reſpiciens occidentem in meridiem, habens ibi vnam turrim nouam in antemurali, poſt quam maius brachium Blauii accurrens quatuor faucibus muri excipitur & ciuitatem ingreditur. Iuxta has fauces, quia patentes ſunt, erectæ ſunt munitiones fortiſſimæ, & tres turres, & ferrea cancella ductilia, quæ poſſunt ſurſum trahi & remitti. & habetur ibi diligentiſſima cuſtodia, ne pariter cum aqua ingrediatur inimicus. Ab illis faucibus extenditur murus vſque ad portam occidentalem Iudiciariam vel Gœglingenſem, cui imminet arx alta, ornata, & fortis cum propugnaculis. Ante pontem huius portæ eſt terribile fortalicium rotundum pectorale cum VII. propugnaculis. Ab illa arce deſcendit murus per flexuram contra meridiem vſque in Danubium, vbi angulum & cornu ciuitatis obſerat arx piſcatorum, a qua incepimus deſcriptionem cinguli & muri ciuitatis. Ibi per foſſatum ciuitatis deſcendit per fauces fortiſſimas reliqua pars Blauii, quia ita fluuius ciuitatem ingreditur, quod tamen vndique foſſatum implet, & ita per illas fauces ea pars Danubium petit, quæ a ciuitate excluſa foſſato ſeruiuit. Foſſatum autem ipſum gyrans a Danubio in Danubium, ſine interſtitio eſt muris incluſum & profundum, in quo piſces multi ſunt & anſeres non domeſtici, & alia aquatica. Magnam commoditatem ſimul cum decore ciuitatis recipit Vlma de aquis iuxta eam confluentibus, de quibus dictum eſt. Nam ab Ylaro recipit ligna, a Danubio diuerſa mercimonia deſurſum, ſingulariter tamen ferrum, per ipſum etiam remittit aliis gentibus ſua. Blauius vero nihil nauigiis inducit nec abducit, ſed per ſeipſum plurimam ſalutem ciuitati affert. ideo non ab extra ciuitatem tranſit, ſed contra eam currens ingreditur tanquam domeſticus & potens ciuis, ipſam ciuitatem alluit, ſordes abducit, farinam molit, vicos omnes aquis ſuis alit, & nunquam ad momentum ſeruitia ſua intermittit, nec viam aut gurgitem alium facere poterit niſi per mediam Vlmam. Non ſic Danubius, qui, vt dicitur, a ciuitate auerti poterit, licet multo labore. Quondam enim quidam Dux Bauarorum inimicus Vlmenſium conſiliabatur, quo in loco poſſet Ylarum per alium gurgitem auertere, ne Danubio iungeretur, ſciens quod Danubius ſine Ylaro inutilis Vlmenſibus eſſet. Sed de Blauio auertendo conſiliari non poteſt, cum ſit impoſſibile fieri. Quamuis autem ipſe Blauius, vt ciuis & amicus, ſemper aſſit vrbi, tamen ab ipſa ſua genetrice nympha interdum importunius euomitur, & tunc intumeſcens quaſi iratus, furens & ſæuiens contra ciuitatem, non vt ciuis & domeſticus, ſed vt hoſtis terri-

* Veſcanicæ.

terribiliſſimus irruit, & turbulento fremitu rumpit & deuaſtat quæ inuenit, & omnia repente replet. Vnde anno Domini M. CCCC. LXI. in Quadrageſima ſubito intumuit, & rapidiſſimo curſu contra ciuitatem in muros irruit, non contentus faucibus ipſos euertere conabatur, & de facto inualdauit, & in ciuitatem veniens rotas omnium molendinarum deſtruxit, & fullonum ac cerdonum ac aliorum circa aquas laborantium ſcamna & inſtrumenta diſſoluit, & XVII. domus a fundamentis eruens, & omnes pontes quaſi deprædator & effractor crudeliſſimus de ciuitate eduxit, ſpolia ditiſſima in lignis Bauaricis & Auſtralibus afferens ex Vlma rapta. vnde in vnius horæ ſpatio vltra X. milia florenorum nocumenta ciuitati intulit. Ex eo autem tempore ampliauerunt Vlmenſes fauces fluminis, vt ſic veniens non petat murum euertere. Sed & Ylarus quandoque de montanis quaſi ſaltum capit & impetuoſiſſime Danubio iunctus muris inſilit, rates diſſoluit, pontes concutit & abducit, & ciuitatem turbatam reddit. Similiter & Danubius turbinibus auctus omnia quæ tangit, euertit, & nouos gurgites per agros, hortos & prata ſcindens terram ſuffodit & recipit. Non autem ſimul & ſemel omnia tria flumina fremunt. ſi enim ſimul omnia tria ſæuirent, non credo poſſe ciuitatem Vlmenſem manere. Propter iſta flumina nullus Alemaniæ Princeps poſſet eam ciuitatem ſufficienti vallatione obſidere ſuo exercitu: quia eam obſidens neceſſe eſt, vt tribus legionibus eam vallet, nec poteſt vna legio ad aliam venire. & ſi tempore obſidionis inundatio fieret, ipſam obſidionem ſoluere neceſſe foret. Inſuper præter aquas delectabili latitudine per gyrum cincta eſt Vlma, a quatuor plagis latas valles habens. Nam ab oriente & occidente vallem amœniſſimam Danubii habet; ab aquilone autem vallem Blauii, qui per amœniſſima arua decidit; & ab auſtro vallem fertiliſſimam Ylaris. inter occidentem autem & aquilonem ſanctum Michaëlis montem fructuoſum & ſolatioſum habet, vt terra Vlmenſis non ſit nimia latitudine tædioſa, nec nimia montuoſitate anguſta. Et tantum de exteriori forma & diſpoſitione ciuitatis.

Abintra eſt ciuitas amœna, aquis irrigua, non ſolum accurrentibus, ſed etiam ex corde ciuitatis emanantibus, vt eſt fons antiquarum cannarum & putei, qui non aquas de pluuia collectas habent, ſed de venis terræ ſcaturiunt. Vnde puteum, qui eſt in ambitu fratrum Prædicatorum, nemo unquam euacuare poteſt, quia quantum extrahitur, tantum repente influit ex fundo. Vicos habet Vlma latos non tenebroſos, & domos altas ligneas vt in plurimum, quia lapides non ſunt ibi niſi igne cocti. Plateas habet latas tres principales, ſcilicet totam plateam ante Prætorium, & plateam vinariam, & plateam ante eccleſiam beatæ Virginis. alia eſt platea granorum vel bladorum: alia platea equorum in arena iuxta portam Aucarum: alia platea viridorum iuxta Prædicatores, &c. nec ſemper ita fuit. nam platea ante domum Conſulum ante paucos annos multis domibus & mercatorum pategis occupata fuit: & in loco, vbi ſtat iam fons in platea piſcium, ſtetit olim domus, in qua vendebatur panis, quæ iam ſtat ante eccleſiam beatæ Virginis, & in eo loco tunc erat domus bladorum & platea granorum. Domus Conſulum egregia eſt & decora, habens campanile deauratum vndique & multa habitacula, & campanam horarum cantatricem magnam, ad cuius tactum etiam in turri eccleſiæ beatæ Virginis cuſtos magnam ictibus percutit campanam, vt qui primam obaudiuit ſignaturam, ſecundam conſideret. In eadem turri beatæ Virginis ſunt ſemper duo cuſtodes, qui mane & veſpere tubis concrepant. ante paucos annos habebant vxores ſecum ſuperius: ſed Plebanus modernus eiecit feminas propter eccleſiæ emunitatem ſeruandam. Studio ingenti ſeruatur ciuitas in mundicia, nec ſunt ibi cloacarum & latrinarum fœtores ſicut alibi, ſed per ſubterraneos meatus omnia tranſeunt. Tantum diligunt ciues ciuitatis mundiciam, vt quadam vice decernerent *nullum amplius mortuum intra muros ſepeliri.* & omnino ſepulturas ſuas ad omnes Sanctos tranſtuliſſent, ſi Prædicatores & Minores non obſtitiſſent. Nihil eſt quod tantum deturpet vicos, & aërem fœtore inficiat, ſicut porcorum multitudo, qui vndique ſtercorizant. credo ſi porci non eſſent, quod tam munda & ſana ciuitas vix reperiretur. Non vidi ciuitatem, in qua homines tam libenter ſint communiter, ſicut in Vlma, tam pauperes quam diuites. Ibi omnia ad humanam vitam ſpectantia reperiuntur pro denario. Sabbatinis diebus eſt hebdomadale forum, & tantus eſt tumultus in plateis ementium & vendentium, ac ſi eſſent nundinæ annuales. ſingulariter tamen in platea, vbi eſt vini forum, vbi nonnunquam ſtant CCC. currus & plauſtra onuſta vino. non credo ſimile forum vini eſſe in Alemania, vbi tantum non vino in plauſtris habeatur venale, & tam repente ſit venditum. nam ante meridiem omnia ſunt vendita tantum pro groſſa pecunia. non enim ſoluitur vinum obulis, denariis, aut cruciferis, ſed florenis & behemis ad promptum, &c.

CAPUT II.

Quomodo Vlma data fuit monaſterio Ovviæ magnæ.

CArolo Magno anno Domini DCCC. V. regnante, cum iam plura monaſteria ordinis S. Benedicti inſtituiſſet, & collegiatas eccleſias fundaſſet, & bonis temporalibus dotaſſet, *aliquos* Abbates ad decorem imperii *Romani* Principes ſpirituales imperii eſſe voluit, eisque ad hoc competentiam temporalium delegauit. indignum magnificus & religioſus Princeps iudicauit imperium habere tantum auro fulgentes

gentes Principes, & non magis habitu ſanæ religionis ornatos. Videns autem Abbatem Owiæ magnæ pauperem, nec poſſe Principis ſtatum ducere, ei Vlmam villam ſuam regalem donatione donauit, litteram donationis conficiens ſolemnem, in qua multi Principes imperii ſe ſubſcripſerunt. & hæc littera adhuc hodie præ manibus eſt. In hoc autem facto & monaſterium exaltare voluit, & ciuibus Vlmenſibus complacere. Erant autem tunc temporis in Owia & in ceteris monaſteriis patres ſancti, viri religioſiſſimi, quibus nobiles & ciues & quique ſeculares ſubeſſe optabant, ſeque eo feliciores fore æſtimabant, quo religioſioribus viris ſubiecti eſſent. Vnde Principes, Barones, & Comites ſe & dominia ſponte monaſteriis ſubiiciebant, & vehementer dolebant, quibus impedimenta erant, quod religioſis dari non poterant, quia in tractatibus & dictis nobilium præ ceteris honorabantur illi, qui monaſteriis incorporati erant. Vnde Imperator Carolus tam in fauorem monachorum quam ciuium Vlmenſium hanc donationem fecit. & poſſibile eſt ciues Vlmenſes tum petiuiſſe incorporari aliquo monaſterio pro ſui maiore gloria, & Abbati plus iuris contuliſſe in ſuam ciuitatem quam Imperator ipſi dederit. Imperator enim donationem fecit cum certis limitibus Abbati. Ciues autem ita religioni affecti ſupra limites & vltra ius Abbatis extenderunt. vnde non ſolum decimas omnes & primitias, thelonea & dacias, vngeltum ac ſturam recipiebat Abbas, nec ſolum inueſtiuit Plebanum, nec tantum præfecit Scultetum, ſed minima accipiebat & officia exilia offerebat. Dicunt enim Abbatem habuiſſe claues portarum, & cuſtodias earum ad ſuum placitum contuliſſe. ſic etiam cuſtodiam pecorum non Vlmenſes ſed Abbas contulit cui voluit, & omnia officia publica magna & parua conferre habuit, nec fuit domus, nec hortulus, a quo cenſus annuos non exigeret. Semper enim aliqui monachi VI. vel VII. de Owia Vlmæ erant, & in domo, in qua iam Magiſter ciuium Magnus Kraft degit, habitabant, & officia ſua in capella S. Ægidii dicebant. Curia enim illa tota cum platea, quam nominant *Grienhof*, ad monachos pertinebat, nec erant tunc domus ibi ſicut iam, dempta domo monachorum Prædicatorum, & domo S. Nicolai, quam de fortiſſimis muris fecerunt, & feneſtras ac oſtia ferreis valuis obturauerunt propter theſauros ibi reconditos, & propter tuitionem in ſeditionibus concitatis per ciues contra eos. vnde curia vel platea *der Grienhof* fuit pomerium & viridarium monachorum, vnde & nomen retinuit: & domus Wilhelmi Lew erat horreum, pars ſcilicet lapidea, pars annexa non erat: ſicut nec domus Matthæi Rem, nec domus Nicolai Beſſerers, nec domus Abbatis de Ochſahuſen, nec domus dicti Ferwers, nec domus turri annexæ & curiæ S. Nicolai erant: ſed læta erat monachorum platea & amœna, ſicque longo tempore res ſtetit. Non ſolum autem monachi Owiæ, ſed etiam monachi Ciſtercienſes de Bebahuſen iuxta Tubingen in Vlma dominabantur magnis priuilegiis vtentes. vnde paruum monaſterium in ciuitate conſtruxerunt, eccleſiam ſcilicet S. * Gregorii, cui domicilia adiunxerunt pro monachorum manſione, & habebant ibi grande ſpatium, quia nec eccleſia B. Virginis nec cimiterium erat, nec domus chorearum, neç pategæ mercatorum. in illo monaſterio grande cellarium habebant, in quod reponebant multa vina, & ſemper duobus torſellis vendebatur vinum ſine omni ciuitatis aut ciuium vtilitate, quia libere vinum imponebant & libere vendebant. nec emebatur vinum ab aliquo Vlmenſi niſi de illo Cellerario, & hoſpites ibi prouiſionem ſibi faciebant. Introitus ad hoc cellare erat, vbi hodie eſt capella S. Vallentini in cimiterio eccleſiæ parrochialis. Sic ergo Vlmenſes longo tempore ſub iugo Monachorum & regimine eorum degebant, eosque tanquam dominos ſuos recognoſcebant, & miniſtri eorum voluntarii erant, quandiu monachi miniſtri Dei deuoti manſerunt. tandem autem religione tepeſcente & ſeculari pompa in monachis creſcente, Deo permittente tepuit in Vlmenſibus amor & affectus ac obedientia ad monachos illos. videbant enim quod de bonis eorum nutriebatur ſuperbia cum multorum ſcandalo. Vnde Abbates illi illo tempore magnis ſumptibus a ſede Apoſtolica impetrauerunt Pontificalia inſignia ſupra ſuas dignitates. contra quod tamen S. Bernhardus, qui illis temporibus adhuc in humanis erat, multa ſcripſit. Dicit enim; *Si attenditur rerum dignitas, hanc monachi abhorret profeſſio: ſi ** miniſterium, ſolis liquet congruere pontificibus*, &c. vide in Spec. hiſtor. lib. 2. cap. 84. Vnde Abbates infulatos, nequaquam ego, ſed Iohan. in decretali vt Apoſtolicæ, de priuil. lib. 6. nominat *aſinos cornutos*, dicens *eos ideo non poſſe exercere officia pontificalis ordinis.* ideo vulgariter dicitur, quod *inſignia pontificalia in iſtis Prælatis tantum operantur, quantum in mulis genitalia:* quia licet habeant, tamen non generant, ſic nec iſti infulis coronati fructificant. Sic ergo, ad propoſitum, indies expenſis creſcentibus creſcebant neceſſario exactiones ſubditorum & grauamina indebita. Vnde Vlmenſes onerati gemere ceperunt, & de excutiendo iugo illo inter ſe tractauerunt. quia tamen prudentes erant, non ſubito ſed paulatim libertatem quæſierunt cum amicitia ſuorum Dominorum. Porro ambo illa monaſteria Bebahuſen & Owia indies decreſcebant in temporalibus, quia ſpiritualia iamdiu deſierant florere. vnde coacti Abbates iura ſua Vlmenſibus paulatim vendere cœperunt. Emerunt autem Vlmenſes primo omnia iura Abbatis de Bebahuſen, & habitationes eorum & cellare, & ea in vſum Reipub. conuerterunt, omnia deſtruentes præter eccleſiam,

* Georgii. ** Myſterium.

Digitized by Google

quæ adhuc hodie Domino de Wirtenberg attinet, qui ius patronatus a monachis prædictis emit. In illo autem contractu Vlmenſium cum monachis duo intendebant efficere Vlmenſes. primum quod eorum iura & bona in ciuitatis venirent vſum & poteſtatem: ſecundum quod ipſos monachos excluderent a ciuitate; & utrumque factum eſt. Vnde Abbas Owiæ frequenter erat in Vlma, & quaſi curiam non Principis ſed Regis ibi habebat. cui Vlmenſes pecunias ad deſiderium commodabant, quibus decimas, cenſus, thelonea, & iura impignorabat. multa etiam ad vitam quorundam tribuebat: alia ſponte propinabat, nec erat dies in quo non aliquid alienaretur ab eo, conſentiente eo. Aliquando, vt audiui, ante Carniſpriuium quaſi omnes de Owia Vlmæ erant, & cum ciuibus haſtiludiis, choreis, nuptiis, conuiuiis, & omnibus voluptatibus deſeruiebant, & tantas expenſas faciebant, quod non erat dies, in quo non vna villa vel decima in caſſum tranſibat. & cum hoc in tanta debita deductus fuit in Vlma Abbas, quod non fuit iam quæſtio de rebus Abbatis in Vlma, ſed quærebantur iam res extra etiam procul ab Vlma. in his Sculteto & conſulatui multa dedit & indulſit, & coactus diſtributis iura ſua continue reſignauit. Sed & curiam ſuam *den Grienenhof* ciuibus vendidit, qui ex toto plateam publicam fecerunt, in qua olera & fructus vendebantur, & de horreo, quod iam eſt domus Wilhelmi Lew, Zecham vel tabernam ciuium fecerunt. Manſit autem platea illa forus venalium rerum vsque ad ciuitatis ampliationem. Hæc auten omnia non vnus Abbas, ſed plures ſucceſſiue agebant, & ad tantam peruerſitatem res deuenit, vt Abbate aliquo defuncto Vlmenſes promouerent quem vellent, qui nullum vtilem monaſterio, ſed ſuæ ciuitati beneuolum eligi permiſerunt. In tanto autem contemptu & deſpectu haberi cœperunt Abbates ab Vlmenſibus, vt mortuo aliquo Plebano ipſi eligerent, & pro eius confirmatione & inueſtitura ad ſedem Apoſtolicam mitterent, & non ad Abbatem, ad quem de iure ſpectabat. Nam in omnibus hiis Vlmenſes multa de facto fecerunt, quæ ſacris canonibus & legibus contraria erant, & monachi ius pro ſe habebant, ſed negligentes, formidoloſi, & dormientes erant. *Vigilantibus autem & non dormientibus iura ſubueniunt*, vt habetur 4. q. §. 1. & ſeq. ff. de hiis quæ in fraud. cred. l. pupillus, in fi. Multis autem bonis perditis & iuribus amiſſis aperti ſunt monachorum oculi, & cœperunt cum Vlmenſibus contendere, & in litem trahere, & nouas expenſas inutiles facere: ſicque multis annis in diuerſitate ſteterunt. vnde per XIV. annos Vlmenſes in excommunicatione erant Apoſtolica propter monachos: nec tamen ad monachos illos inclinari poterant, ſed inſtanter apud Papam & Imperatorem laborabant, vt liberarentur ab eis, quod tamen videbatur nullo iure poſſe fieri. Tandem autem inuenta eſt via liberationis eorum ſubtili practica iuris, de qua longus eſſet tractatus conficiendus, & abſoluti ſunt Vlmenſes a monachis & monachi ab eis, quibus Vlmenſes aurum non modicum promptum dederunt, ſcilicet XXIV. milia florenorum, & omnia iura & bona in ciuitate Vlmenſi & in circulo ad quatuor miliaria redemerunt. & hanc redemptionem Concilium, Papa & Imperator ratificauerunt litteris & ſigillis ſolemniſſimis cum multorum Principum ſubſcriptione. Et hæc redemptio ad plenum facta eſt æuo noſtro, & non multo poſt, propter varietatem cauſarum, ſi Vlmenſes in duplo plus de auro dediſſent, nihil effeciſſent. Vnde Abbati & monachis ingens accreuit contritio, quod tanti pretii bona pro tantillo vendidiſſent. Venerabilis Dominus Heinricus Nithard ſacrorum canonum & legum Doctor, modernus plebanus Vlmenſis primus fuit, quem Domini Vlmenſes ordinario Domino Epiſcopo Conſtantienſi inueſtiendum præſentarunt. Porro in hiis litibus Vlmenſium cum monachis, nobiles Sueuiæ & ciuitatenſes Vlmenſibus auxilio & conſilio erant, animabant & confortabant. Plures etiam de nobilibus domicilia ſua Vlmam tranferentes conciues manebant. inter quos erat Comes vnus de Werdaberg monoculus, cui *dum de prolibus ſpes non eſſet, omnia* quæ habuit, vendidit, & accepto pretio emit ab Vlmenſibus pro ſe & ſex perſonis ad vitæ ſuſtentationem ſub hac conditione, vt cum ſuis in quocumque hoſpitio placeret, manere poſſet & ad placitum hoſpitium mutare, & propter hanc conditionem multam ſuperaddidit pecuniam. Erat enim vir, qui nouis delectabatur, & vbicunque audiebat aduenisſe nobiles vel alienos homines, ibi intrabat & manducabat, vt nouos rumores audiret. vnde in prouerbium verſum fuit inter nobiles volentes ire Vlmam, quod dicebant ſe ire *ad curiam Comitum de Werdenberg*. Hanc deriſionem Comites illi ægre ferre cœperunt, & cum Vlmenſibus contractum fecerunt, vt extra oppidum Vlmam habitationem Comiti congruam conſtruerent & ſufficientem prouiſionem ordinarent, in qua Comitem ſuum conſanguineum nutrirent, & in recompenſam conſtructæ domus tres perſonas de vitalicio defalcarent. Conſtruxerunt ergo Vlmenſes domum pulchram pro Comite in littore Blauii ſub oppido in ſuburbio, & in illa domo comedit, bibit & dormiuit quamdiu vixit. Dicunt autem quod nobilis reſidens in oppido in caſtello, quod iam inhabitat Georgius Strœli, diſcors fuit cum illo Comite, & quod iaculis ſe de domo in domum petebant: quod poſſibile eſt, quia non longe diſtant a ſe. Mortuo autem Comite & omnibus ſuis commenſalibus, deuoluta fuit domus illa ad Vlmenſes, quam quidam dictus Behem emit ab Vlmenſibus, cuius poſteritas vltra CC. annos domum poſſedit. tandem ciuitate ampliata muris incluſa fuit. Deinde noſtro tempore Vlmenſes reemerunt domum, eamque officinam Reip. eſſe ſtatuerunt, in qua menſurarentur vaſa, & dicitur vulgariter *die Eych*. in domo vero alia ſupra memorata, quæ eſt curia ciuium

Digitized by Google

uium Strœli, fecerunt Vlmenſes Imperatori curiam, quæ vsque hodie *curia Imperatoris* dicitur vel *curia Regis*. vnde anno Domini M.CCCC. LXXIII. cum Vlmenſes Friderico III. iuramenta præſtare vellent, in foro ante prætorium, vt iam mos habet, interrogati fuerunt, cur non in curia Regis, ſicut antiquitus facere conſueuerant, id agerent. & reſponderunt, ſtatum ciuitatis mutatum eſſe poſt eius ampliationem, & locum iuramenti translatum in publicam plateam, in qua forum de nouo conſtituerant. nam ante ciuitatis ampliationem aliam faciem habuit oppidum, nec erat platea ante domum Conſulum, ſed in ſuburbiis erant fori & in platea ante capellam S. Ægidii, poſtquam eam a monachis emerunt. Et tantum de ſecundo principali.

CAPUT III.

Quomodo ciuitas Vlmenſis deſtructa & reædificata fuit.

TErtium principale de Vlma & ciuitatis Vlmenſis eſt de eius deſtructione, reædificatione, ampliatione & continuo incremento, eiusque menſura. Anno Domini ab incarnatione M. C. XXIV. mortuo Heinrico huius nominis V. Imperatore, conuenerunt Principes Electores ad eligendum alium, & diuiſi in electione propter Papæ legationem, quæ obſtabat, ne aliquis de Sueuis eligeretur, duos elegerunt. Vna pars Papam ſequens elegit Lotharium Saxoniæ Ducem: alia pars elegit Conradum Ducem Sueuorum: ſicque diſcedentes cum diſturbio abinuicem vterque electorum geſſit ſe pro Romanorum Rege, & facta eſt periculoſa diuiſio in Alemania, & præcipue in Sueuia, quia illi ſequebantur Lotharium, alii Conradum. Verum Lotharius fortior Conrado erat, & Papam & maiorem Principum partem habebat. Ingreſſus autem Sueuiam Lotharius eam artare cœpit, & veriti eius fortitudinem intromiſerunt quam plurimi: ſicque vsque Vlmam deuenit. Vbi dum eſſet, clauſerunt Vlmenſes portas, dicentes hoc oppidum non Saxonibus nec Italicis, ſed Sueuorum Ducibus & Romanorum Regi ex eisdem electo Conrado fore aperiendum. Obſedit ergo Lotharius Vlmam, & primo ſuburbia incendit, deinde machinis muros impetens eos pluribus in partibus rupit, tandemque cepit, & munitionibus deiectis ciuitatem deſtruxit, & multis interfectis ciuibus ceteros captiuauit, alios diſperſit. & ita Reſp. Vlmenſium in nihilum redacta eſt. Diſſipatis ergo Vlmenſibus vocatus Imperator a Papa intrauit Italiam, ibique exiſtens mortuus eſt Veronæ. Quo defuncto congregati Principes Electores anno Domini M. C. XXXVIII. vnanimiter prædictum Ducem Sueuiæ elegerunt in Romanorum Regem Conradum. Factus ergo Rex Vlmenſibus propter ſe excidium paſſis miſertus reædificari ſuam ciuitatem præcepit, & multa contulit priuilegia, eisque in adiutorium plures laboratores miſit. Inſuper multi nobiles cum eis ad ædificandum conuenerunt, & multi de aliis ciuitatibus ciues ad eos commigrauerunt, allectaque eſt grandis multitudo ad inſtaurandum deſtructam Vlmam. Videntes autem Vlmenſes multitudinem & forte adiutorium animati ſunt, & non antiquum oppidum exile & paruum, ſed nouam vrbem ædificare decreuerunt. Die ergo ſtatuto, populis ad laborandum paratis, iunctis bobus aratro in littore Danubii hiatum ſulcare cœperunt per gyrum antiqui oppidi multum ab omni parte ſpatium vrbantes vltra terminos antiquæ ciuitatis vsque in aliam Danubii partem. Spatium enim antiquæ ciuitatis non erat niſi duorum milium & centum paſſuum: ſed ſpatium nouæ vrbis aratro deſignatum fuit ſex milium & quadringentorum paſſuum, connumeratis paſſibus etiam illius lateris, vbi Danubius muris iungitur, quod arari quidem aratro non poteſt, ſed cimba ſulcari. Eſt autem vrbs in circulum deducta, in quantum erat poſſibile. curuitates enim multas habet, quia impedimenta diuerſa circulus accepit, tum propter petroſitatem, tum etiam propter vliginoſitatem. Antequam autem quicquam ædificaretur, foderunt per gyrum vallum aut profunda foſſata, & terram effoſſam ad interiora foſſata antiquæ ciuitatis comportauerunt. Cimiterium etiam ad omnes Sanctos, quod tunc non ita eleuatum erat ſed dimiſſum, ſicut pratum candidariorum, quod ei cohæſit, muro cinxerunt alto, & in murum terram de foſſatis comportauerunt quaſi ipſum replentes, & tilias arbores ibi plantauerunt. Hæc ad oculum patent conſideranti murum terra repletum, & poliandrium longe ſub terra quaſi infoſſum. cetera vero in agros circumiacentes comportauerunt. Foſſatis ergo paratis inceperunt paulatim murum ædificare, multisque annis ſtetit cum imperfecto muro: & in eis locis, vbi murus nondum erat, palos & ligna fixerunt, & multa bella etiam inter lignea mœnia pertulerunt, quia valde inquieta erant tempora. Cito autem foſſatis factis intermiſſum erat murorum opus, & conuerterunt ſe ciues ad inſtaurandum & ædificandum domos ſuas. Semper tamen & quottidie conducti laboratores in ædificio murorum & aliquarum turrium laborabant. Ante omnia enim turres trium portarum erexerunt, ſcilicet turrim portæ Gregis pontis, vbi in antiqua ciuitate nec turris erat nec porta nec pons, ſed ampliata ciuitate tranſtulerunt pontem ſurſum ad turrim & portam illam. Portam etiam S. Leonhardi, quæ nunc dicitur B. Virginis, ſublimauerunt eamque cuſtodiis munierunt, quia ibi murus non erat, ſed tantum ſepibus & lignis erat ciuitas vallata ab illa parte. Tertiam etiam portam, ſcilicet Gœglingenſem, per quam itur in Gœglingen, turri firma & alta munierunt. Et hiis factis claudere & aperire poterant cui volebant. Non enim habuit in principio ampliationis niſi præfatas tres portas,

Digitized by Google

tas, ſed ſucceſſu temporis factæ ſunt aliæ portæ, videlicet porta Aucarum, porta Noua, & porta Laniſtarum, quæ quaſi nulla eſt. Fuit autem locus ſpatioſus in ciuitate, & populus paucus pro tanto ſpatio: verumtamen quottidie confluebant nobiles & diuites, & ciuitatem meliorabant. Translata etiam fuit tota villa Schweickhofen cum omnibus domibus & hominibus in ciuitatem, ita quod non manſit aliqua domus extra nec homo. Vnde hodie adhuc multæ vetuſtiſſimæ domus ſunt in Vlma de illa villa, & progenies plurimæ in vulgo communi originaliter ab illa profuſæ. Sed & villæ Offenhuſen & Phul cum aliis villulis reſolutis ſuis domunculis eas in Vlmam duxerunt, & ibi erexerunt. Inſuper oppido, caſtro, & dominio Albegg in Vlmenſium ſubactis poteſtatem, hebdomadale forum, quod ibi celebrabatur Sabbatinis diebus, Vlmam tranſtulerunt, ſoluentes domum negotiationum, eamque Vlmam duxerunt, in qua hodie merces reponuntur & librantur, quæ domus vulgariter *die Gred*, quæ ſtetit in Albegg. ſicque fuit Vlma non modicum per ingreſſum ruralium aucta hominibus & ædificiis ac diuitiis. Ex quo forte eſt occaſio ſumpta, vt Vlma nominetur *imperii villa*. Inſuper illi, qui in ſuburbiis habitabant muris non incluſi, domus ſuas in ciuitatem transferebant. Et ita per multos annos ſtetit ciuitas in continuo incremento. Inchoata eſt autem eius reædificatio & ampliatio anno Dom. M. C. XL. vel circa, & ſucceſſiue creuit multum. Hoſpitale etiam, quod prius ſtetit ante portam Geglingenſem tranſtulerunt iu ciuitatem ad murum, vt prope eſſet iuxta aquam, in quam immunditiæ transmitti poſſent.

Deinde anno Dom. M. CC. XXIX. venerunt Vlmam fratres Minores de Gamundia petentes ſibi aſſignari locum pro monaſterio conſtruendo. quibus ciues ſpatioſum dederunt locum iuxta portam Leonum antiquæ ciuitatis, & ipſam turrim cum antiquo muro ibidem eis aſſignauerunt & locum pro ſpatioſo horto. Ibi ergo ædificare cœperunt & fructificare. Non multo poſt ſecutæ fratres Minores Sorores S. Claræ petentes ſibi etiam dari locum inter foſſata ciuitatis. quibus ciues in Arena locum ſpatioſum dederunt, & dicebantur Sorores S. Claræ in Arena. Has comitatæ ſunt etiam Sorores de tertia regula S. Franciſci venientes de Buren, vbi domum inceperant, quibus datus fuit locus ad latus muri fratrum Minorum, quia locus fuit ibi ſpatioſus & vacuus. Nam eccleſia B. Virginis non erat ibi nec cimiterium, nec erat platea ibi mercium, ſed fuerunt horti, qui dati fuerant fratribus Minoribus & ſororibus de Buren iuxta eos, quarum domus ſtetit in loco, vbi nunc eſt laborarium latomorum in cimiterio eccleſiæ B. Virginis, vulgariter *die Steinhutt*, ſtabatque ſupra antiqua foſſata, quæ nondum plene erant impleta & reliquæ terræ coæquata. vnde totus vicus, qui modo dicitur Longus vicus, vbi fuerant antiquæ ciuitatis foſſata, erat adhuc fouea longa in fundo lutoſa, & ab vtraque parte ædificabantur domus & fuerunt poſitæ itæ ſiue tranſitus lignei, per quos de domibus vnius lateris tranſibant ad domus alterius lateris, & ita ſtetit vicus ille multis annis, quod non erat tranſitus in eo per longum, ſed ſolum per transuerſum, & hoc per itas ſiue trabes & ligna poſita. Non multum poſt tempus prædictum data fuit villa Seflingen Sororibus in Arena. vnde derelicta ciuitate & loco monaſterium extra tranſtulerunt in Seflingen, monaſterium hortum B. Mariæ Virginis & Virginum nominantes. Deinde anno Domini M. CC. LXXXI. venerunt Vlmam fratres Prædicatores locum pro monaſterio quærentes. quibus contulit quædam deuota Chriſti famula dicta Mechtildis Hunrorin hortum ſuum iuxta hoſpitale, & inſignis vir dictus antiquus Kraft actu ſcriba Domini Imperatoris fundatorem ſe exhibens Fratres vt filios cariſſimos fouebat, cuius adiutorio eccleſiam & conuentum ædificabant, & ſpatium ſatis magnum ciuitatis acceperunt illi Fratres. emerunt nihilominus a ciuibus ſpatium pro cimiterio, de loco vbi antiquæ ciuitatis foſſata fuerant. *Sic ergo Vlmenſes quadam ſingulari* benignitate hiis duobus ordinibus affecti Prædicatoribus & Minoribus vtrisque portas antiquæ ciuitatis commiſerunt. Prædicatoribus quidem portam orientalem, Minoribus occidentalem. Eſt tamen iam alia diſpoſitio cum turribus *illa*rum portarum, quam fuerit illo tempore. Habent autem Prædicatores ſatis amplum ſpatium intra muros, & de muro ciuitatis poſſident in longum CLXV. paſſus, in quo ſpatio ſunt vltra XL. zinnæ vel mœnia ſub clauibus & cuſtodia Fratrum verſus Danubium. Poſt prædicatores venerunt Vlmam Domini Fratres ordinis Theutonicorum de..... inſtantes pro loco monaſterii conſtruendi. quibus vltra Blauium locum ſpatioſum contulerunt ad mœnia ciuitatis. Dicunt tamen nonnulli eos ibi ante ciuitatis ampliationem occupaſſe locum & mœnibus incluſos eſſe. Deinde pluribus annis euolutis Canonici Regulares, qui in monte S. Michaëlis habitauerunt, & iamdudum in loco, qui dicitur Wenga, extra Vlmam conſederant, etiam in ipſam ciuitatem ſe contulerunt. Multis autem annis habitauerunt trans Blauium in domo, vbi nunc reſidet ciuis dictus Theobaldus Huter, & tandem obtinuerunt locum, in quo hodie ſunt, quem ædificare inchoauerunt anno Domini M. CCC. XCIX. Difficultata autem fuit intromiſſio Fratrum Theutonicorum & Canonicorum Regularium, quia iam Vlmenſes in translata parrochia ſtructuris grauati erant. ſiquidem poſt Fratrum Minorum & Prædicatorum ingreſſum, & monaſteriorum ædificationem cogitarunt ciues Vlmenſes etiam parrochialem ſuam eccleſiam, quæ erat extra ad omnes Sanctos, transferre in vrbem propter timores & pericula. Timebant enim, quod populo exiſtente extra in eccleſia poſſent vna dierum proditiones & tradimenta ciuita-

tis

tis fieri & ciuitas capi, & populus foris periclitari, quia erant tunc tempora satis inquieta: Non etiam bene poterant in magnis festiuitatibus interesse nocturno officio, cum portæ non aperirentur. & multi etiam diebus Dominicis extra parrochiam manebant, qui exire vel non poterant vel nolebant. Videbant etiam populum largiter Prædicatoribus & Minoribus ad suas ecclesias & structuras contribuentem, & multa eisdem monasteriis dari, quæ ecclesiæ parrochiali data fuissent, si in ciuitate esset posita. Insuper multi suas sepulturas ad monasteria statuerunt, quas non mutassent, si parrochialis ecclesia cum cimiterio in ciuitate esset facta. Concluso ergo consilio omnino transferre parrochiam in ciuitatem decreuerunt. quod tamen graue eis fuit propter sepulturas suorum, & propter ecclesiæ antiquæ egregium ornatum & decorem. Erat enim, vt supra dictum est, ecclesia valde pretiosa & multarum lampadum perpetuo ardori ordinatarum. Elegerunt ergo locum pro noua ecclesia construenda in honorem B. Virginis quasi in centro & medio ciuitatis, in quo loco iamdudum æstuarium vnum ædificatum stabat cum pluribus aliis domibus. Has domos ciues emerunt, locumque mundauerunt ad fundamenta iactanda. Sed & pro cimiterio emerunt domum Sororum de tertia Regula S. Francisci, quæ dicebantur Sorores de Buren, eisque locum in Arenis assignauerunt. & quia templum, quod ædificare volebant, grande futurum erat, acceperunt maiorem partem horti Fratrum Minorum, vt iacerent turrium ecclesiæ fundamenta, & postea esset ante ecclesiam libera platea. Sicque satis angustus factus fuit Fratrum Minorum locus, qui tamen fuerat amplus, quia quasi totam plateam complectebatur. Designata in complanato & mundato loco quantitate, longitudine, & latitudine ecclesiæ ædificandæ in ipsum circulum ædificauerunt ecclesiam ligneam & altaria lignea cum portatilibus, in qua diuina celebrarentur vsque ad suscitationem ecclesiæ. Festinabant enim, vt citius introferrent ecclesiam in ciuitatem, quia paratæ eis erant insidiæ, & opus grande erat, & cum hoc ciuitas nondum per gyrum murum habebat. vnde omnis homo, feminæ & viri, senes & iuuenes, diuites & pauperes, spirituales & seculares ad laborandum accurrerunt. Anno ergo Domini M. CCC. LXXVII. dissoluerunt Vlmenses antiquam parrochiam, ecclesiam ad omnes Sanctos, & omnia induxerunt & humeris intulerunt in ciuitatem in locum pro ecclesia construenda ordinatum. cumque omnia illata essent, foderunt murorum fundamenta vsque ad aquam, & luto infigentes palos de vlmorum solidissimis lignis ad superponendum lapides fundamentales & saxa grandia, quæ sustentarent tam ingentem molem. Erat autem horrendum videre profunditatem, magnitudinem, & per circuitum ingentem circulum fossaturæ. Habet enim circulus ille per gyrum quadringentos sexaginta quatuor passus. Cumque locus fundamenti paratus staret, denuntiauerunt præfecti operum Consulibus fundamenta iacienda. & quia opus consulum erat, potiores ex eis primum lapidem merito ponere debuerunt: siquidem hoc grande ædificium incipere, perficere, & consummare intendebant in suæ communitatis expensis, nec aliquam petitionem ad hoc fieri extra Vlmam decreuerunt, nec indulgentias speciales ad hoc impetrauerunt, nec Principum adiutorium inuocauerunt, dempto Comite de Wirtenberg, cuius videbatur pars fundi esse ratione ecclesiæ S. Georgii & monasterii olim in illo loco a Wirtenbergensibus fundati. ab illo enim Comite consensum requirere necesse erat. Libenter autem annuit Comes ammiratus magnitudinem illorum ciuium, quod tam stupendum opus suis viribus perficere præsumebant. Anno igitur præfato vltima Iunii cum dies illuxisset, congregato in loco structuræ omni clero & populo solemniter fundamenti lapidem primum ponere paratis, de consensu Consulatus insignis vir Ludwicus Kraft pro tunc magistratum ciuium tenens in defossum fundamenti descendit cum quibusdam de optimatibus ad suscipiendum saxum grande, quod dispositione artificum desuper in sublime mordaci bidente suspensum erat. Hora ergo tertia diei, qua Spiritus S. missus est Apostolis, inceperunt submittere saxum in foueam, non artifices sed maiores Vlmenses, quorum aliqui rotam trahebant vel tenebant, aliqui funem manu habebant. Magnificus autem vir Iohannes Echinger dictus Habfast, & Conradus Besserer ciuitatis Capitaneus, & ceteri magnates supra fossam stantes lapidem manibus tangebant & dirigebant deorsum ad manus Ludwici Kraft Magistri ciuium & ceterorum in fouea expectantium. Omnia autem illa maturitate magna fiebant, cantante clero, orante populo, & diuerso musicorum genere sonante, quasi ad modum sicut legitur Esdræ 3. Suscepit ergo dictus Kraft saxum, & in locum iam cemento stratum direxit & posuit. Cum autem positum esset saxum, eius locator peram aperuit, & aurum proferens petram centum florenis fulgidis texit & ornauit. Post quem ceteri optimates etiam descendentes fundamentum auro & argento ornauerunt. Similiter & illi de honorabili populo fecerunt, & vulgi deuotio, sicque dona grandia die illo sunt pro structura collata. Creuit ergo opus in manibus eorum, & in centum & XI. annis, scilicet ab anno suæ fundationis vsque ad annum modernum M.CCCC. LXXXVIII. in stupendum & ammirandum cunctis gentibus & seculis templum euasit: nec tantum ammirantur videntes ingentem structuram, quantum ammirantur magnificentiam & audaciam fundatorum, quod tam in parua ciuitate sine peregrinorum aduocatione, sine adiutorio & mendicatione tantum ædificium erigere ausi sunt, cuius immensa & celsa campanarum turris hodie in diuinæ maiestatis ho-

Digitized by Google

norem, quasi in cœlum crescere velit, exaltatur. Ipsum vero tabernaculum dudum completum abintra tanto nitet splendore, vt exteri eo venientes decorem ammirati non tam mortalium quam cœlestium id domicilium dicant. Multum autem admodum decori illius ecclesiæ conferunt antiquæ parrochiæ sculptilia porticibus & ostiorum superliminaribus illius superposita, antiqua manu fabrefacta. Habet autem ecclesia hæc nouem insignia singularia præ omnibus ecclesiis, quæ in toto sunt Christianismo, parrochialibus. Primum est, quod est ecclesia parrochialis maior quam quæcunque alia. non enim est nec collegialis nec episcopalis nec abbatialis, sed tantum simplex parrochialis, maior multis episcopalibus, &c. plerisque patriarchalibus solemnior; non tamen eam æquare audeo templo Sophiæ Constantinopoli, quod est toto orbe famosissimum, nongentis quondam sacerdotibus celebratum, mirabili opere pretiosa materia constructum, quod iam heu spurcitiæ Machometi subiacet, sed eadem ecclesia erat patriarchalis. Secundo habet illa ecclesia cunctis aliis maiorem pulchritudinem, non quidem in ornatu parietum aut structuris pauimentorum aut lapidum sculpturis, aut picturis aut tabulaturis, sed in splendore luminis, in quo formalis consistit pulchritudo. vidi enim multas ecclesias opere & materia splendidiores, sed nullam adeo copioso lumine perfusam, nullam ita claram in omnibus angulis, sicut istam: nec habet aliquem tenebrosum angulum, aut opacum diuerticulum, aut fuliginosum habitaculum, sicut ecclesiæ grandes solent habere: nec capellas habet occultas, sed peruias & lucidas. Tertio altaribus numerosior cunctis parrochialibus est illa. habet enim altaria LI. quæ omnia prouisionem & competentiam habent, & dotata sunt non per Principes aut nobiles aut per alienos, sed per ipsos incolas Vlmenses: & sicut patroni sunt ecclesiæ, sic & collatores omnium altarium sunt. Multa autem altaria sunt, quæ habent quinque aliqua quatuor, aliqua tria beneficia. Et ex illo sequitur quartum, scilicet quod nulla parrochia sola & simplex tantum habeat clerum in numero, quantum Vlmensis ecclesia. Quinto ecclesia ista est oblationibus ditior cunctis aliis. quantæ autem sint eius oblationes, quæ quotidie per populum Vlmensem offeruntur, ad cippum vel peluim pro eius structura, & ad altaria in argento & cera in Domini Plebani vsum, qui scire voluerit, penset pretia laborantium artificum quotidie, & adducentium a remotis locis lapides, quorum emptio & adductio incredibile pretium requirit, quia lapides illius ecclesiæ non de solo Vlmensi, sed a remotis locis aduehuntur: pensetinsuper Domini Plebani magnificum statum. non enim habet statum Plebani aut Canonici, sed statum ducit habundantis Episcopi, quinque habens in cura adiutores & familiam copiosam, nec tamen aliam prouisionem habet aut competentiam, nisi suorum subditorum spontaneas oblationes. idcirco communiter parrochia illa virum habet aliquem egregium, generosum & doctum, dignum & meritum tanto beneficio. Sextum est quod illa ecclesia est cunctis aliis (audenter dico) in tota Christianitate populosior. quamuis enim grandis sit, tamen diebus festiuis est in condensis vsque ad cornu altaris: & nisi essent monasteria, non posset capere populum. communi cursu tempore Paschali communicantur vlta XV. milia hominum in ea. Septimum, quod ex illo sequitur, est, quod ipsa in sacramentorum vsu est cunctis frugalior. nulla parrochia reperitur, in qua dietim tot pueri baptizentur. nam proportionabiliter omni die quinque pueri baptizantur in baptisterio illius ecclesiæ, quod regio decore ornatum extat, & omnes baptizati notantur & inscribuntur. Similiter est de confessione & eucharistia. raro enim transit dies Dominica, quin præter Missas sacerdotum sint communicantes vel grauidæ aut personæ infirmæ aut deuotariæ. Octauum est, quod excedit in sepultura. habet enim parrochia illa præter particularia cimiteria duo grandia cimiteria. vnum extra ad omnes Sanctos: aliud intra iuxta parrochiam, *in quibus quotidie laborant* polinctores. Cimiterium extra habet poliandrium adeo ossibus repletum, ac si omnis Sueuia ossa suorum defunctorum in eum congereret. Dicunt autem sepelitores mortuorum, quod dum fodiunt ibi in altum, ubique attingunt firmissimos muros, puta fundamenta prioris ecclesiæ parrochialis, quæ haut dubium glorioſa fuit, vt produnt artificiosæ sculpturæ de ea translatæ & insertæ muris illius modernæ ecclesiæ super ostia omnia, dempto ostio principali occidentali iuxta campanarum funes, quod habet nouam sculpturam, cetera omnia sunt de antiqua parrochia. In interiori vero cimiterio dum fodiunt, inueniunt ædificia subterranea & testudines vacuas & alia, quorum causa ignoratur, de quibus homines mirari solent. & carnarium illius cimiterii olim fuit cellarium monachorum S. Georgii sub capella S. Valentini. Nonum singulare illius parrochiæ est magnus affectus & dilectio parrochianorum ad eam. valde enim tam consulatus quam communitas ibi afficiuntur ecclesiæ sicut suæ matri: & tam viuentes quam morientes eam beneficiis honorant & decorant, perpetuas lampades ordinando & anniuersaria statuendo. Nam omnes lampades antiquæ ecclesiæ, quæ valde multæ dicuntur fuisse, in translatione eius abrogatæ fuerunt, & prouentus ex eis in structuram illius cesserunt. sic & anniuersaria vetera extra constituta dimissa fuerunt in ecclesiæ nouæ fauorem. Decimum & vltimum est, quod Plebanus illius ecclesiæ magnis priuilegiis gaudet in ecclesiæ fauorem & suam non modicam vtilitatem. nam interdicto a iure lato & posito non subiacet, quam cito nuntius ad Episcopum Constantiensem missus extra ciuitatem venerit; vtputa si sacerdos percussus aut occisus fuerit, mox vt iura disponunt ordinis a diui-

nis

nis ceſſant, ſed nuntio egreſſo contra Conſtantiam reaſſumunt diuina officia. item ſi cimiterium vel eccleſia prophanata fuerit, occulte eam poteſt Plebanus per quandam aquam reconciliare. quod certe neceſſarium eſt: quia multitudo populi confuſa eſt per varia, & ſtat eccleſia tota die aperta, per quam omnis homo tranſitum facit. eſtque in ea tumultus varius, maxime tamen cleri otioſi, qui ibi conuentionem & collocutionem habent ſecundum quod in os eis venerit, per quod multum gloria illius eccleſiæ dehoneſtatur, & populus valde ſcandalizatur. ſed & cimiterium noctibus non clauditur, & timor eſt, imo indubitata experientia habet, quod multa committantur enormia perſepe, quibus locus ſacer execratus & prophanatus redditur. ideo neceſſe eſt Plebanum aliquorum actuum Epiſcopalium habere auctoritatem; præcipue tamen maioribus priuilegiis gaudet aliis Plebanis in caſibus Epiſcopalibus, & in pluribus aliis quæ tranſeo. Igitur poſt eccleſiæ parrochialis translationem & reædificationem & conſecrationem regreſſi ſunt Vlmenſes ad ſuæ ciuitatis completionem, & murorum per gyrum concluſionem. non enim erat adhuc vndique clauſa ciuitas. Ad conſummationem autem operis omnes manus apposuerunt, etiam optimates ciuitatis, & quo adhuc probiores fuerunt optimatibus Ieruſalem, in cuius *reſtauratione non appoſuerunt manus*, vt habetur Neemiæ 2. & erexerunt etiam alias turres præter arces portarum. & quia populus indies multiplicabatur, fiebatque ciuitas negotiatiua, addiderunt adhuc duas portas tribus aliis prius ædificatis, portam Nouam & portam Aucarum. & ibi factæ ſunt quinque portæ, ſcil. porta pontis Gregis, porta B. Virginis, porta Noua, porta Gœglingenſis, & porta Aucarum. Sunt & aliæ portæ contra Danubium paruæ & non vſitatæ, de quibus non eſt ingreſſio nec egreſſio alienorum: ideo non numerantur, &c.

CAPUT IIII.

De profectu Vlmenſis ciuitatis, & quomodo dominia ſua acquiſiuit.

ROmani, teſtante Auguſtino de Ciuit. Dei lib. 5. cap. 16. & lib. 2. cap. 16. *orbis promeruerunt dominium*, quia *optimis viuebant legibus* primo, & *amore patriæ flagrabant* ſecundo, & *zelo iuſtitiæ ardebant* tertio, & *pace ciuilis beneuolentiæ concordabant* quarto. Hiis, inquam, Roma olim mundo incognita, exilis, & parua, exaltata eſt & domina totius orbis facta. Sic pari modo ſecundum proportionem poſſumus loqui de Vlma noſtra, quæ olim parua, cuius nec nomen notum erat in tota Sueuia. vnde nullis antiquis codicibus inſcriptam reperimus. ſub vnius enim Abbatis regimine longa marcuit inertia & in ſe tabeſcens ſomnolento torpore depreſſa nec ratione viguit nec diuitiis floruit, nec multitudine creuit, ſed viuens mortua ſine nomine & fama quaſi cyfra ſtetit. Subito autem hærens fatali rotæ in excelſum eſt acta, & inter glorioſas & antiquiſſimas ac ditiſſimas vrbes eſt locata, nominata & famoſa facta, adeo vt nunc domina ſit nobiliſſimorum Comitatuum & Baroniarum, dominiorum, oppidorum, villarum, caſtrorum, camporum, ſiluarum, habeatque illuſtres Comites, generoſos Barones, & ſtrennuos milites, ac inſignes quam plures nobiles ſeruos & famulos, ſitque horrendis Principibus formidini, contra quos plerumque prœlia concitantur ex ea, ad quam tanquam ad caput tota Sueuia reſpectum habet. Obſeruatio enim traditarum ſuarum legum ciuibus illis oculos aperuit, rationem acuit, audaciam, vires, potentiam, & diuitias attulit, & quod mirum dictu eſt, quinque magnifica & grandia opera aggreſſi ſunt, quæ quaſi vno & eodem tempore in ſpatio quinquaginta annorum perfecerunt, quæ ſi quis potens Rex ſimul feciſſet, proculdubio magnanimus & audax atque potens prædicatus fuiſſet. hæc quinque Vlmenſes eodem tempore perfecerunt, ſicut patebit. I. fuit ciuitatis munitio. II. eccleſiæ B. Virginis fundatio. III. prœliorum & obſidionum perpeſſio. IIII. dominiorum in gyro emptio. V. ciuitatis a monachis redemptio. De primo notandum, quod dum ciuitas Vlmenſis ampliata eſſet, vt ſupra dictum eſt, multis annis ſtetit ſine murorum ambitu, ciuibus in erectione propriarum domorum occupatis. A tempore enim Conradi Regis, qui fuit anno Dom. M. C. XXXIX. vſque ad annum Domini M. CCC. ſine muris Vlma quaſi villa ſteterat, ex quo hodie famant Vlmam villam fuiſſe. Ciues ergo aſſumpto animo foſſata foderunt profunda per gyrum, & murum cum turribus circumduxerunt aquam Blauii inducentes & circumducentes per foſſata. & hic labor ſufficiens pro vna generatione fuiſſet. Dicunt autem antiqui, quod feſtinantiſſime hoc agebatur, & omnes nobiles ciues & ignobiles, viri & feminæ operi inſtabant, quia neceſſitas vehementer vrgebat, ſicut patebit. Aliud opus pariter cum iſto inchoatum fuit, profecto grande & magnificum. quia enim timore obſidionis ciuitatis coacti vrbem munierunt, ipſam etiam ſuam eccleſiam parrochialem, quæ extra vrbem erat, intus tranſtulerunt, vt ſecuri in eccleſia eſſe poſſent, & templi mirabilis & magni fundamenta iecerunt, relinquentes nobis figuram depicta charta eccleſiæ, quam ipſi magnificis mentibus conceperant erigendam. quæ quidem charta multo pretioſius templum demonſtrat, quam illud ſit, in quo hodie laboramus, quaſi moderni paruifici non audeant proſequi intentum antiquorum, & quottidie multa ſpectantia ad pretioſitatem & decorem ſtructuræ detrahuntur. Hiis operibus inſtantes, acceſſit aliud nimis importunum & graue. Nam Ludwicus Bauarus, qui imperium inuaſerat, quem Papa cum omnibus ſibi adhærentibus excommunicauerat, Vlmam venit. & cum Vlmenſes nollent eum primo recipere, exercitu ciuitatem vallauit. interuenientibus autem quibusdam Principibus eum

Digitized by Google

receperunt, ſicque ab eis receſſit. Non multo poſt Heinricus alter Bauarus Ludwici prædicti conſanguineus, cui Papa imperium tradiderat, & Cardinales, Rex Bohemiæ & Rex Franciæ eidem fauebant, venit Vlmam cum multitudine Bauarorum, requirens Vlmenſes vt ſibi adhærerent: ſed nihil proficiens obſidionem ſoluit & receſſit, ſtatimque poſt leproſus factus obiit. Deinde paucis interiectis annis Carolus IIII. contra Ludwicum Bauarum electus & confirmatus etiam Vlmam graui vallauit exercitu, ſed ſine effectu captionis ciuitatis receſſit. In hiis obſidionibus nulla violentia fuit muris aut turribus ciuitatis Vlmenſis illata, ſed tantum poſtulatum vt amicitias inirent. Hæc omnia Vlmenſes magis virtute & magnitudine animi ac prudentia quam bellis & armis vicerunt. Inſuper eodem tempore Duces Bauariæ, Duces Auſtriæ, Duces de Teck, Comites de Wirtenberg, diuerſis modis infeſtabant Ulmenſes, ipſis infatigabiliter inceptis operibus mœniorum & turrium ac eccleſiæ B. Virginis perſiſtentibus, ſicut quondam filii Iſraël non curantes gentium impedimenta muros & turres Ieruſalem & templum ædificauerunt, vt patet. Eodem fere tempore deficientibus nobilibus Comitibus de Helffaſtein, poſt multas reuolutiones & vertigines caſtrum Helffaſtein cum oppido Gislingen, & vniuerſum dominium illud in latum & longum cum villis, caſtris, prædiis, poſſeſſionibus, & omnibus theloneis in ſortem Vlmenſium cecidit, pro quibus omnibus ingentem auri theſaurum prædictis Comitibus dederunt. In hac emtione practica inuidorum trina vice de manibus Vlmenſium fuit Comitatus raptus, & ſemper reſtitutus cum vacillatione quadam, quouſque contractus fuit per Papam & Eccleſiam & per Imperatorem & Electores & patriæ nobiles approbatus & ſigillis omnium roboratus, adeo quod nulla ratione poteſt ſe quis amplius opponere. Hoc facto Comites illuſtres de Werdaberg ab infelicibus Iudæis Vlmæ morantibus pecuniam ad vſuram accipientes in tanta deuenerunt debita, vt deficientibus pignoribus mobilibus pignora immobilia dare cogerentur. vnde nobilis comitatus Albegg cum caſtro & oppido & omnibus attinentiis Iudæis impignoratus ſtetit, & iam apud Imperatorem laborabant, vt dominium & caſtrum, quæ iam eorum erant, per vſuræ conſumptionem inhabitare & poſſidere poſſent. Quod vt Vlmenſes perpenderunt, Comitatum illum de manibus Iudæorum redemerunt & poſſederunt vſque in hunc diem. Dicitur autem communiter, quod quidam Comes de Werdenberg illum comitatum conſumpſerit pro lebetis. Recipiebat enim continue Vlmæ pro pecunia ſoluendo lebetos, & in tantum creuit debitum, vt illud non poſſet ſoluere, niſi vendendo comitatum. Interea eodem quaſi tempore deuenit ad manus Vlmenſium totum dominium Hochberg, cum oppidis Rotenburg & Horw, & caſtris ac villis, & multis annis id poſſederunt quousque Dux Auſtriæ redemit. Quomodo autem hoc dominium in manus Vlmenſium deuenerit, & quando redemptum ſit, Chronica Vlmenſium docet. Sic ergo non obſtantibus expenſis grauiſſimis, quas Vlmenſes ædificando munitiones ſuæ ciuitatis faciebant, & conſtruendo eccleſiam ingente B. Virginis, & ſe vndique ab inſidiantibus defendendo magna emerunt dominia & nobiliſſimos Comitatus. vnde poſt emptionem Helffaſtein Domina Comitiſſa de Helffaſtein, quæ erat Regina Hungariæ, in omni locutione, quando faciebat mentionem de Vlmenſibus, appellabat Vlmenſes filios ſuos, dicens; *Filii mei Vlmenſes dicunt hoc*, vel *faciunt illud*. & dum interrogaretur, quare Vlmenſes nuncuparet filios, dicebat, quia ipſi virum meum & me hereditabunt. & ita factum fuit. Quintum & vltimum, quod etiam ea tempeſtate fuit factum magnæ difficultatis, quod tamen Domini Vlmenſes virili animo aggreſſi ſunt. Cum enim Vlmenſes adhuc ſub ditione monachorum Owiæ magnæ eſſent, & indies, vt prædictum eſt, monachi iura ſua, bona & cenſus ac thelonea Vlmenſibus venderent, & debita *magna contraherent*, *quæſierunt Vlmenſes*, vias, qualiter totaliter ab monachis liberari poſſent. quibus poſt multas Vlmenſium excommunicationes inuentis, auctoritate Papæ & Eccleſiæ & Imperatoris emerunt Vlmenſes omnia iura Abbatis Owiæ in Vlma & extra Vlmam ad quatuor miliaria cum omnibus bonis & attinentiis, ſolueruntque Abbati in prompta pecunia XXIIII. milia florenorum. & ſi contractus ille & eccleſiæ determinatio prolongata fuiſſet per menſem, vix recepiſſet Abbas centum milia florenorum pro illis iam venditis iuribus tantis, quia illuminati fuerant oculi eius. Abbas ergo accepta pecunia ita receſſit ab Vlma, quod nec vngula in ea manſit quæ ſua eſſet, cuius tamen fuerat ius patronatus eccleſiarum & altarium, omnes decimæ rerum, omnia thelonea, pedagia, & gwidagia, cenſus, redditus de omni domo, foco, & horto, de omni perſona adulta angariarum, pecuniæ & violentiarum pretium, inſpectionis * veſtanicarum prouentus, ex libratione rerum librarum lucrarium, pars quaſi in omni re, & officiorum omnium prouiſio, & munera quotidiana ciuium, quæ omnia emerunt Vlmenſes vſque ad vnguem. Similiter iura, poſſeſſiones, & bona Abbatis in Bebenhuſen, qui multa habuit in Vlma, emerunt, ita vt non feſtucam ibi haberet. Ab aliis etiam ſiue religioſis ſiue ſecularibus, qui videbantur aliquid iuris in ciuitate habere, emerunt iura illa, & ciuitatem ſuam liberam reddiderunt. nec eſt hodie ciuitas in imperio (audenter dico) liberior quam Vlma, in qua nullus Princeps, nullus Epiſcopus, nullus Abbas, nullus nobilis quicquam habet, niſi ſub cenſu communi ciuitatis. Præter prædicta inceperunt etiam emere

* *Veſcanicarum.*

Digitized by Google

emere villas & caſtra per gyrum ciuitatis, imo multi ruſtici ſponte ſe Vlmenſibus tradiderunt & ſua. Plures etiam diuites & nobiles heredes non habentes ſua Vlmenſibus reliquerunt, quaſi Reſpublica Vlmenſium quiddam numinis eſſet. Sic recitat Auguſtinus de Ciuit. Dei lib. 3. cap. 11. de Attalo Rege Syriæ, qui moriens Romanos regni ſui conſtituit heredes. Et meretrix quædam in vrbe moriens Romanis ſua bona legauit, propter quod eam honorifice ſepelierunt & inter Deas Romani populi retulerunt, vt Auguſtin. de Ciuit. Dei lib. 6. habet. Sic & Vlmenſes anniuerſaria eorum, quorum bona poſſident, ſolemniter peragunt annuatim, ſc. Dominorum de Helffaſtein, & Comitum de Werdenberg propter Albegg apud Prædicatores; eos non Deos ſed deificandos optant & orant. Sic ergo antiqui Vlmenſes quicquid poterant ad ſui dominii ampliationem emere & accipere, repente faciebant nullis parcentes pecuniis. Non ſic faciunt modernis temporibus Domini Vlmenſes paruifici & puſillanimes. nam æuo noſtro oblatus fuit eis nobilis comitatus Kyrchberg pro exili emptione, & ſepenumero rogati vt acciperent. quod dum facere nollent, emit eum comitatum Dux Bauariæ, factusque eſt Vlmenſibus comitatus ille ſpina oculis & lancea in latere. Sic & caſtrum Ellerbach ad latus eorum venale cum omnibus attinentiis dum emere recuſarent, emit eum hoſtis & inimicus eorum. Similiter ſuperioribus annis dum dominium Hochberg adhuc eſſet in Vlmenſium poteſtate, obtulit eis Dux Auſtriæ pro eo totum Marchionatum Burgow, qui ſine medio fines Vlmenſium contingit: ſed dum Vlmenſes commutationem facere nollent, recepit Dux Auſtriæ nihilominus dominium Hochberg, parum Vlmenſibus ſoluens, & poſtea Duci Bauariæ Marchionatum Burgow impignorauit, ſicque Vlmenſes conterminios ſentiunt inimicos. Ad antiquos Vlmenſes regrediar. Cum enim, vt dixi, ciuitatem ſuam foſſatis & muris erexiſſent, & inimicos ſuos viciſſent, & dominia emiſſent, ſeque a monachorum iugo liberaſſent, & omnia illa ſimul & ſemel agerent, facti ſunt Vlmenſes Principibus omnibus formidabiles, vnde eorum inimicos perſequebantur longe lateque & in terris Principum Bauariæ & Ducum Auſtriæ & Marchionum de Brandenburg, & Baden, & Comitum de Wirtenberg capiebant ſuos æmulos etiam nobiles, eosque Vlmam ducentes condigna plectebant pœna. nec erat Princeps aliquis, qui eis bellum indicere auſus fuiſſet. vnde etiam quædam loca in terris Principum, ſub tuitione Principum non ſecura, Vlmenſium quæſierunt tuitionem, vt Medingen monaſterium ordinis Prædicatorum prope Laugingen, Vlmenſes ſuos defenſores eſſe elegerunt. Dum autem Vlmenſes ſic extra augmentarentur, miro modo abintra in ciuitate profecerunt, & multiplicabantur omnia, ſcil. homines, nobiles, diuites, pauperes, artifices, religioſi, clerici, ſcholares, & omnium rerum negotia. quia enim communitas ex dominiis emptis ditata fuerat, & multæ diuitiæ ciuitati affluebant, neceſſe erat multiplicari etiam homines. vnde Eccleſiaſt. 5. *Vbi multæ ſunt opes, multi & qui comedant eas.* & Matth. 24. *Vbi fuerit corpus, ibi congregabuntur & aquilæ.* & vbi multi ſunt homines, eſt negotiatio multa, multa artificia. Vnde plures adhuc in humanis ſunt de antiquis, qui recordantur in Vlma fuiſſe non tertiam partem hominum & artificiorum, quæ modo eſt. Nam ante LXX. annos vix erant duo piſtores, vbi iam ſunt XX. non duo aurifabri, vbi iam ſunt XX. duo barbitonſores, vbi iam ſunt X. vnus hoſpes, vbi iam ſunt XX. duo pannitonſores, vbi iam ſunt XX. vnus Medicus, vbi iam ſunt XXX. vnus ſacerdos, vbi iam ſunt X. Et ante multiplicationem vniuerſitatum tot erant alieni iuuenes ſcholares, quot iam ſunt * ſuppoſiti in aliqua vniuerſitate, & grandis bachantria ac nominata erat Vlmæ. Et breuiter, omnia artificia ſunt in triplo hodie maiora, quam ante LXX. annos, & indies creſcunt, quia non tantum laborant pro ciuibus, ſed pro tota Sueuia, & ad longinquas partes Vlmenſium merces & opera deferuntur. Duo autem improportionata artificia & quaſi pro nihilo computata fiunt in Vlma, quæ longe lateque diſperguntur, ſc. panis ſacrificii & chartæ ludi. Multi enim coquunt hoſtias, easque in Alpes deferunt vsque Pontinam, Bolſatium, & Tridentum. Sic & factores ac pictores chartarum tot ſunt in Vlma, vt in vaſis chartas mittant in Italiam, Siciliam, & in extremas inſulas maris, & ad omnem plagam. Taceo de ** veſtanicis, & aliis pluribus, quæ ab Vlma in vltimas mundi regiones deferuntur. Sunt ergo in Vlma tot & tanti homines, quot & quanti ſunt in aliquibus ciuitatibus duplo maioribus, non quia bona ſit & fructuoſa regio circa Vlmam, vt ex terræ naſcentibus ſe nutriant, ſed quinque ſunt, quæ ad multitudinem illam faciunt. Primum eſt, quia ciuitas & communitas in ſe habundat, vt ex ſuperioribus patet, & per conſequens etiam ciues habundantes ſunt, ideo plures poſſunt ibi nutriri. Secundum eſt, quia iuſtitia pauperi & inopi fit, ſicut diuiti & nobili. hoc enim præconio antiqui Vlmenſes clari habebantur. Vnde audiui a quodam ſene, quod quondam quidam cauſam habuit contra alium, quæ per iudices Vlmenſes & communem conſulatum determinari deberet poſt auditas partes. Die autem præcedenti iudicium vnus illorum porcum ſaginatum circumduxit ad plures domus conſulum, iudicum & magiſtrorum Zunftarum cuilibet eum offerens, vt in parte ſua eſſet in iudicio, ſed omnes eum cum porco repulerunt, ſicque reduxit ille porcum in Vrſperg vnde erat, & in corruptam recepit

* Depoſiti. ** *Veſcanicis.*

Digitized by Google

cepit ſententiam. Propter illam etiam claram iuſtitiam olim dietæ & congregationes & diſceptationes Principum, nobilium & ciuitatenſium coram Vlmenſibus fiebant, & eorum iudicio ac ſententiis parebant. vnde iudicium Rotwilenſe Vlmæ fuiſſe fertur, de quo litteræ habentur in Herwatingen monaſterio, vt dicitur. Tertium quare tot homines ſunt in Vlma, eſt libertas. non enim ſunt ibi graues angariæ, ſed leuiter poteſt quilibet pauper ibi ſtare. Quartum eſt negotiorum generalitas. nam omnia negotia ibi tractantur. ideo non ſolum adulti, ſed pauperum pueri poſſunt in die denarium vel duos lucrari. Quintum eſt delectatio & voluptas. nam ſi homo delectatur diuinis officiis & religione & verbi diuini auditione, organis & ornatu, & dulci cantu ſcholari, aut ſuaui melodia, eccleſiaſtico longo vel breui officio, totum reperiet quottidie in Vlma in propinquo. Si autem homo ſeculari & mundanis delectatur, in omni ſpecie reperiet exceſſum in Vlma. ibi ludi, ibi ſpectacula, ibi ſocietates, ibi crapula, ibi ſpecioſa & ornata femina, ibi intemperata luxuria, ibi ſecularis & mundana præeminentia, ibi otioſitas, ibi laborum aſſiduitas, ibi quottidiani rumores audiuntur de oriente & occidente magis quacunque alia ciuitate Sueuiæ; ibi lætitia, ibi triſtitia, ibi mors, ibi vita, ibi virtus, ibi vitium, quæ Vlma cum aliis habet communia. Ex hiis omnibus patet ciuitatis Vlmenſis profectus, in quo vsque in hanc horam perſiſtit. nec computari debet pro defectu quod moderno tempore Bauarorum inſultibus exercentur, qui ab anno Domini M. CCCC. LXXVIII. vsque præſens Vlmam, vbi poſſunt, vexant & tribulant: quia licet in hiis videantur diminui inuiſibiliter, tamen magis augentur viribus, experientiis & virtute ac intrinſeca pace. Prudenter autem cum patientia Vlmenſes diſſimulauerunt vsque in præſens, & direptionem violentam & iniuſtiſſimam ſuarum rerum ſuſtinuerunt, vt maioribus damnis obuiarent, & poſtea audentiori animo ſua cum lucro reſumerent. Vnde Auguſtin. lib. 3. cap. 5. de Ciuit. Dei dicit, *Romam magis deſtructam pacis tempore quam bellorum:* quia tempore pacis voluptatibus & vitiis operam dabant, & inter ſe inteſtina bella concitabant, ſicque in deſolationem ibant, quæ omnia bella fieri prohibent. Quanuis enim Vlmenſes iam ad plures annos vexati fuerint per Bauaros, & ſuæ potentiæ aliquam iacturam ſuſtinerint, multaque damna pertulerint, nunquam tamen fuit ciuitas Vlmenſis opulentior diuitiis, copioſior populis, audacior animis, fortior armis, munitior muris, ſecurior adiutoriis, felicior amicis, formidabilior aduerſariis, intollerabilior malis, dilectior omnibus Sueuis nobilibus & plebeiis & patriæ totius, ac imperio & Principibus neceſſarior, quam hoc tempore anno M. CCCC. LXXXIX. Niſi enim Vlmenſes fuiſſent, anno præterito tota Sueuia & Ducum Auſtriæ terra inter Sueuos vel Sueuis vicina in alienorum tyrannorum manus vendita & tradita nunc eſſet. Quid autem futura afferent tempora, nouit temporum ſyderumque conditor, & Chronicæ ſcribendæ edocebunt.

CAPUT V.

De Principatibus & Comitatibus conterminis Vlmenſibus.

ORdo promiſſus ſupra exigit nunc loqui & nominare regiones conterminas Vlmenſibus per circuitum. Eſt enim Vlma vallata & cincta dominiis Principum ſecularium & religioſorum in modum ſpecioſiſſimæ coronæ aureæ gemmis & margaritis ornatæ. Circulus aureus illius coronæ cum excreſcentibus per gyrum eius liliis fabricatus eſt ex dominiis Principum cum Comitatibus & Baroniis: gemmæ vero & margaritæ illi coronæ inſertæ ſunt monaſteria religioſorum monachorum & monialium, ex quibus omnibus reſultat & reſplendet corona valde pretioſa Vlmam cingens & quodammodo coronans. producamus ergo coronam illam in lucem. Ab oriente contingit *Vlmenſium terminos dominium* Ducum Bauariæ: A meridie dominium Ducum Auſtriæ: Ab occidente dominium Ducum iam dictorum: Ab aquilone vero dominium Ducum de Teck & Ducum Sueuiæ de Staufen, quod iam generoſi Comites de Wirtenberg totum obtinent. Et ille eſt circulus aureus coronæ. Lilia vero de eo conſurgentia, & in eo circulo fundata: in orientali parte Bauarorum, quæ reſpicit meridiem, eſt nobilis Marchionatus Burgow domus Auſtriæ, in quo Vlmenſes caſtra, villas, & poſſeſſiones habent non modicas. in eadem orientali parte, quæ eſt ad aquilonem, eſt comitatus Albegg, poſſeſſione quondam illuſtrium Comitum de Werdaberg nobilis, quem nunc Vlmenſes cuſtodiunt. in parte meridionali Ducum Auſtriæ eſt Comitatus Kyrchberg vicinus Vlmenſibus, cuius termini eorum terminis ſunt intricati. in parte occidentali Ducum Auſtriæ eſt Comitatus Schelklingen & Baronia Iuſtingen, in qua Barones imperii Domini de Stefflen reſidentiam habent, quæ finibus Vlmenſium iunguntur. in parte aquilonari eſt Comitatus Ruggenſis inter Burronem & Gerhuſen. & vlterius magis in aquilonem declinando eſt Comitatus Helffaſtein Vlmenſium, in quo tamen Domini Comites de Helffaſtein reſident in munitiſſima arce Hiltaburg inter Gyslingen & Wiſaſteig, oppida dicti Comitatus. Ex hiis habetur conflata aurea corona cum liliis per gyrum ciuitatis Vlmenſis. Sed ſicut corona aurea tantum non reputatur ornata & pretioſa, niſi gemmæ ei ſint inſertæ, & margaritæ pretioſæ, ſicut nec prædictus circulus ſeculari nobilitate aureus ſatis pretioſus & decorus habetur, niſi gemmis ſpiritualis dominii ornaretur, vt corona aurea eſſet ſigno ſanctitatis expreſſa. In parte ergo orientali prædictæ coronæ emicant gemmæ Rogga-

Digitized by Google

Roggaburg & Vrſperg ordinis Præmonſtratenſium, quorum primum ab antiquo ſub tutela Vlmenſium fuit vsque ad moderna tempora. Dux enim Bauariæ Georgius monaſterium cum eius territorio inuaſit, & ſibi iurare compulit. de quo latius infra dicetur, & in Chronica Vlmenſium. Eſt etiam ibi Wettahuſen Canonicorum Regularium, & Ettliſtetten feminarum Canoniſſarum. Sed & Epiſcopus & Canonici ciuitatis Auguſtenſis, & clerus multa in hac parte habent. & inſigne monaſterium Ottenburen ordinis S. Benedicti huic cohæret regioni. Gyrando conſequenter in occidentali parte coronæ, ad dexteram vertendo vultum contra Vlmam, & transeundo vltra Danubium occurrit in acie ſeptentrionali egregium monaſterium Elchingen ordinis S. Benedicti, de quo infra dicetur. Et poſtea eſt Nauhuſen eiusdem ordinis, a quo non longe eſt Herwartingen monaſterium Canonicorum Regularium. & prope eſt monaſterium ad Fontem Regis ordinis Ciſtercienſium, iuxta quod tria emanant flumina, ſc. Brentza, Coganus & ..... Supra Brenzam eſt monaſterium Medlingen ordinis noſtri, a quo non longe eſt Medingen monaſterium eiusdem ordinis, de quibus poſtea dicetur: à quibus non longe eſt Echabrunnen monaſterium S. Benedicti ordinis ſuper litus Danubii inter oppida Gundelfingen & Laugingen. In parte occidentali prædicti circuli prope Vlmam eſt ſolemne monaſterium S. Claræ Seflingen, reformatum multis laboribus expenſisque Vlmenſium, à quo aſcendendo per litus Blauii venitur ad ortum fluminis, vbi eſt monaſterium iuxta Burronem ordinis S. Benedicti, a quo non longe eſt incluſorium Virginum Wiler, & ſupra eſt monaſterium monialium Vrſpringen ordinis S. Benedicti: & magis aſcendendo eſt Zwifaltum vetuſtum S. Benedicti monaſterium, a quo tendendo ſurſum in Alpes Sueuorum eſt monaſterium monialium Cellæ Dei ordinis Prædicatorum. & poſtea eſt monaſterium Boni Lapidis Carthuſienſium, a quo non longe eſt oppidum Vrach, in quo ſunt iuxta parrochialem eccleſiam Canonici Cappuciati nouæ inſtitutionis, & in Metzigen & Dachahuſen. ibi prope iuxta oppidum Kyrchen eſt monaſterium monialium ordinis Prædicatorum S. Iohannis Baptiſtæ. In parte coronæ prædictæ meridionali ex oppoſito Vlmenſis ciuitatis trans Danubium eſt inſigne monaſterium Wiblingen ordinis S. Benedicti, & monaſterium Ochſenhuſen magnum eiusdem ordinis, & monaſterium dictum Rott Præmonſtratenſium, & Buchshaim Carthuſienſium. duo monaſteria monialium Ciſtercienſis ordinis Hegbach & Bonacella. Et præter nominata religioſorum loca per circuitum ciuitatis Vlmenſis ſunt adhuc alia plura, de quibus tranſeo. Nam quaſi maior pars regionis ad eccleſiaſticos ſpectat, cum quibus omnibus Domini Vlmenſes in poſſeſſionibus communicant, ſicut cum Principibus & Comitibus circumiacentibus. Porro nimis longum eſſet omnia prædicta deſcribere loca, quamuis pulchrum foret origines, fundationes, defectiones & reformationes & alias habitudines deſcribere: ideo maiorem numerum dimitto, & aliqua loca per circulum prædictum deſcribam breuius quo potero.

CAPUT VI.

Nomina deſcribendorum monaſteriorum hic exprimuntur, & plagæ ſituationis.

INcipiam ergo in parte aquilonari ad latus orientis, & deſcribam Elchingen primo, & poſtea Medlingen & Medingen. in parte orientali deſcribam Roggaburgum & Ottenburen. in meridionali vero parte Wiblingen & Hegbach. in occidentali autem Burronem, Vrſpringen, Wiler, & Seflingen.

CAPUT VII.

Deſcriptio monaſterii egregii Elchingen ſecundum ſubiectum ordinem.

ELchingen in lateribus aquilonis monte ſuſpenſum, orientem & meridiem proſpiciens, Vlmam in occidente vt globum tranſpicit, & vndique longe & late, quæ procul ſunt, intuetur, olim quidem abhominabile phanum, demum terribile caſtrum, iam vero gratia Dei honorabile & amabile eſt monaſterium. de quo ab exordio incipiendo ſex dicenda veniunt. I. qualis ſit eius naturalis ſitus. II. quis olim in eo fuerit gentilis ritus. III. quantus ibi fuerit ſecularis abuſus. IV. per quos & quando ibi ordinatus ſit diuinus cultus. V. quomodo tandem ibi defecerit religionis ſtatus. VI. qualiter nunc vigeat inexhauſtæ religionis pretioſus conuentus. Primo videndo loci illius naturalem ſitum, oportet habere reſpectum ad nomen loci, quod in ſua interpretatione loci qualitatem demonſtrat. Dicitur enim Elchingen vel Eichlingen, quæ nomina omnia reperiuntur & ad idem tendunt, & meo videre vltimum Eichklingen fuit, primum & ſecundum fuit Eichlingen, & primum Elchingen fuit corruptione & truncatione vulgi impoſitum, & eſt iam vltimo vſitatum. Nam *Eichklingen* vulgare Theutonicum eſt compoſitum ex duobus nominibus, *Eich* & *Klingen*, diciturque quercuum nemus, quia quercus *Eich*, nemus *Kling*. vnde ex certis coniecturis colligimus ante omnem hominum in loco habitationem ibi fuiſſe in monte illo & vallibus quercuum horribile nemus, & montem dictum Eichklingen. Secundum nomen ad idem ſeruit, cui vulgus vnam litteram detraxit, & dicitur *Eichlingen* quaſi quercuum & ilicum locus. Tertium nomen, quod hodie habet, iunctum duobus præcedentibus primam loci habitudinem importat, & demum vetuſtiſſimorum & primi temporis hominum in loco operationem demonſtrat. Ex quo

Digitized by Google

quo enim conditor mundi ibi primum plantauit nemus quercuum, primi temporis homines, quorum cibus glandes erant, vt dicit Isidor. lib. 14. Etymolog. & Poëta inquit;

Mortales primi ructabant guttura glandes,

in hoc veniebant nemus & glandes ad placitum eligebant, quod forte præter intentionem vulgi hoc nomen *Elchingen* importare videtur, quod ab eligendo impositum sonat. vel si malumus Hebraicam sequi interpretationem secundum Hieronymum, *Elchim* idem est quod *consurgens ad Deum, & Dei possessio:* sic mons Elchingen consurgit ad Deum, vt eum in suum recipiat possessorem. Est ergo Elchlingen aut Elchingen nomen montis, qui mons est singularis, vndique vallibus circumdatus, nec patet cuiquam transitus in eius cacumen, nisi conscenderit de aliqua valle. mediocris tamen est eius altitudo non nimia celsitudine tædiosus, nec remissione nimia despectus. & quanuis non sit altissimus mole propria, est tamen excelsus valde situatione regionis. vnde a quacunque plaga venientes contra montem illum, procul eius cacumen vident cunctis illius regionis supereminere montibus. Totus mons ille vliginosus est & spongiosus, desudantque vndique ex eo aquæ, quas ab imo attrahit in supremum. & videtur imaginanti quod ex aquis consurgat radicesque suas in subterraneis aquis fixas habeat, & tantæ molis grauitas aquis supernatet. vnde quia mons humidus est, fecundam habet glebam, præcipue cum ad hoc habeat Solis & aliorum syderum valde generosum aspectum, & nulli dubium, quin ante hominum in loco habitationem fuerit mons ille ingentibus ilicibus plenus. excissis autem arboribus produxit humus diuersi generis medicinales herbas & aromaticas plantulas. nam hodie herbarii in lateribus montis illius quærunt radices virtuosas & herbas odoriferas pro aquarum medicinalium distillatione, & balneorum confectione, & vngentorum compositione. Nam ea, quæ in remotis & calidis regionibus crescunt, ibi inueniuntur, quia gleba molis illius videtur singulari quadam fecunditate esse a conditore imprægnata. Ibi aër serenior, terra fecundior, aqua sanior, & ignis quodammodo clarior rutilans inuenitur. Ibi non solum terræ nascentia sponte genita valent, sed omnia plantata, seminata & locata vberius fructificare constat. sed & animalia ibi generata robustiora & cariora sunt, & præcipue equi adeo boni & fortes ibi gignuntur, vt Principes a longe positi a loco illo sibi mitti equos procurent, aut a regionibus suis mittunt equas in locum, vt ibi nutritæ & imprægnatæ genita recipiant. similiter vaccæ, tauri, oues, porcelli lacte & fetibus, carne, cute & lana præcellunt. sed & gallinæ magis ibi ouant, & cetera omnia vi generatiua valent. & hoc ex naturali terræ situ, respectu cœli & syderum.

Secundo de gentili ritu in hoc loco olim celebrato videndum venit, de quo licet veteres nostri nobis nihil reliquerint, sane tamen opinari possumus gesta in loco ex præfata loci & montis qualitate, & ex veterum ad huiusmodi loca affectione, prout docemur carminibus Theologiæ Poëticæ. Ea enim, quæ veteres egerunt in vno loco, postea pro Diis habiti in omnibus orbis locis æqualibus aliquo modo loco primæ actionis celebrabant, & veterum actiones præsentabant, locumque sacratum habebant, ac si Dii ibi personaliter fuissent, sicut patet de Venere, quæ in Cypro libidini vacans Paphum montem cauernosum sibi sacrabat, & quoslibet ad eum montem venientes ab omni absoluebat pudicitia, licentiam dans ad nutum lasciuiendi. Post cuius mortem non solum mons ille Cyprius, sed in multis regionibus montes sacrati habebantur, & tam stulti erant homines, vt sicut Cyprii dicebant apud se fuisse & adhuc in monte habitare, sic Apuli contendebant, eam apud se deguisse, & iam in suo monte Apuliæ cum Diis delitiis frui: quod Hybernici negantes signis & portentis ostendebant, Venerem nusquam nisi apud eos fuisse, eamque delitiis vacantem in monte frequenter audire & sensibiliter percipere dicebant, *& plures apud se esse, qui eius delitiis interfuisse se affirmabant. sic &* alii putabant Venerem apud se in monte esse. vnde accidit vt in multis regionibus mons Veneris sit, & tamen non potuit esse nisi vna Venus, quam in omnibus cauernosis colebant montibus. Idem patet de Ioue, qui in Olympo monte habitans colebatur, cui postea pene in omnibus mundi regionibus montes dicabantur. vnde hodie montes multi Iouis habent nomen. Præcipue tamen montes nemorosi venerabiles erant antiquis. ideo sepe legimus, quod in locis, vbi nemora non erant, lucos plantabant, vt inter frondes sacrificarent, & sub omni ligno frondoso diuinis esse vacandum docebant. quem ritum Iudæis sepe fuisse improperatum & prohibitum legimus. Et quia quercus sunt frondosæ densitate ramorum, latitudine foliorum, & multitudine glandium, altæ & vetustissimæ, ideo in nemoribus quercuum maxima erant ab antiquis instituta sacrificia, cuius primi homines dederunt causam, qui nullum alium sciebant cibum nisi quercuum fructus glandes, quos primo ab eis inuentos dicit Isidor. & Poëtæ vbi supra. vnde rodentes glandes suæque esuriæ consulentes, arbores ipsas tanquam suos colebant Deos. Sed Iupiter aduenies sibi honorem illum exhiberi voluit, dicens, se esse arborum Deum. vnde in Chaoniæ regione mons Dedona nomine nemorosus, quercubus plenus, templum sacrum Ioui habebatur, de quo Ouidius inquit;

Et quæ desiderant patula Ioui arbore glandes.

Ad illum enim montem de longinquis mundi partibus homines veniebant, & sub quercubus stantes responsa Deorum quærebant, & columbæ quædam veteribus quercubus insidentes petentibus respondebant tanquam a Ioue missæ.

Vnde

Vnde ipsius Iouis responsa nusquam facilius reperiebantur, quam in nemoribus ilicum, cui singulariter quercus dicatæ erant. Pro summo enim Deo se coli iubebat, & templa sua ac statuas & simulacra non nisi ex quercinis lignis fieri ordinauerat, quia solidissima sunt & per longa secula duratura, ideoque templis construendis aptissima. Quapropter Isaiæ cap. 44. de fabris simulacrorum ex quercu & ilice inuectio habetur. vnde apud gentiles ritus arborum, lucorum & nemorum mansit quasi vsque ad ætatem nostram etiam in Europa. sed & sacra scriptura videtur consentire in quercuum diuinitatem. Nam Abrahæ ad ilicem Mambre ostensa fuerunt grandia mysteria. Præter ea quæ dicta sunt, antiquorum stoliditas montes Orchaidis Nymphis sacrabant: & si siluosi montes erant, Nymphas Dryades prædictis iungebant: & si cum hoc aquosi erant, Naiades Nymphas sociabant dictis. Ex omnibus hiis patet montem Elchingen sacratum quondam Diis fuisse, vel absque hæsitatione sacrabilem fuisse. & primo, quia ibi glandes tanquam meliores eligebantur a siluestribus hominibus in cibum, propter quod montem tanquam habitaculum suorum Deorum, id est quercuum, sacratum habebant. Secundo Ioui Dodaneo vel Ioui Olympio & propter quercus & propter altitudinem sacratus erat. vnde sepe legimus Diuum Benedictum phana Iouis & Apollinis de montibus præcipitasse. sed & Faunis, Satyris, & Nymphis, montium, siluarum, humiditatumque Diis sacrabilem eum montem nemo intelligens dubitat. Et ita patet secundum promissum.

Tertio de abusu seculari in loco illo videre restat. Quia enim idolorum cultura perhennis esse non potuit, sed per temporum decursum deficiebat, inde accidit, vt in locis vbi quondam Deorum templa stabant, ibi tyranni castra, arces, & fortalicia erigerent, ipsa dirutis templorum muris superædificantes, sicut accidit in monte Cassino, vbi de vetustissimo Apollinis phano castrum fuit factum firmissimum, & postea S. Benedicti cœnobium. & in legenda B. Dominici habetur, quod Comes Montis Fortis tradidit beatissimo patri nostro Dominico in monte castrum Sannuel, in quo olim phanum Iouis fuerat, & ecclesia ipsius castri nomen idoli retinuerat, dicebaturque phanum Iouis etiam post fratrum Prædicatorum inhabitationem. sic & factum fuit in monte Elchingen. Dum enim templum Iouis ibi defecisset, aut forte a Christianis primis dirutum fuisset, tyranni & domitores regionis veteribus fundamentis superædificarunt turrim & arcem altissimam omnem circumcirca regionem prospectantem, quam non tam præ sui altitudine & fortitudine, quam inhabitatorum inhumanitate & crudelitate nominabant turrem Babylonis, quia in modum eiusdem turris nubes suo culmine tangere videbatur, & noua stirps Nemrothica omnibus formidabilis in ea resuscitata æstimabatur. Hæc autem terribilis arx in eo montis stabat loco, vbi nunc torcular est & diuersorium monasterii, sub quo tempore suo feminæ linum parant, & currus ac carri & aratra locantur, ne a pluuia lædantur. Iuxta turrim autem per gyrum ædificauerant cruenti illi & sæui prædones habitacula cum mœnibus & propugnaculis in formidinem & terrorem totius regionis: nec alio vacabant, nisi quod transeuntes sursum in arcem ductis, spoliatis & tortis vitam eis duro cruciatu extorquebant, & corpora occisorum intra tyrannicam mansionem terræ visceribus immergebant. vnde vsque hodie in omni loco, vbi fossum fuerit, reperiuntur humana ossa, quæ sunt haut dubium reliquiæ aut hominum a latronibus occisorum, aut ab idolatris in sacrificiis Deorum immolatorum. Sed & solidissima & ingentia fundamenta reperiuntur in terræ profunditate, & testudines muratæ, & specus subterraneæ olim habitacula gentilium aut latronum. Multo autem tempore stetit locus ille sub hac truculenta conditione, & oppido Vlmensi multa intulit nocumenta, eratque ei in oculis spina. Ad reprimendas autem insolentias illorum latronum creditur ædificata fuisse arx Albegg, & multa certamina hinc inde fuisse vsque ad tempora Conradi Imperatoris fratris Friderici primi, sicut dicetur in sequentibus. Parrochia autem castri & arcis Elchingen erat ecclesia S. Pancratii, quæ hodie monasterio annexa est, ad quam multus populus spectabat etiam de Transdanubianis locis. Nam Liphaim oppidum ad illam parrochiam pertinebat. vnde anno præterito Dominus Augustensis cum suis numerum parrochialium ecclesiarum suæ diocesis scire cupiens, inter alias reperit etiam ecclesiam S. Pancratii, & nemo sciuit quicquam de illa ecclesia vbi esset, vel quis ibi Plebanus esset, vsque ad vltimum compertum est, quod esset ecclesia parua in Elchingen, olim parrochia, nunc autem capella.

Quarto videamus, qualiter locus ille Elchingen ad diuinum cultum sit deductus. Anno Domini M. C. XXVIII. cum Heinricus huius nominis V. Imperator obiisset, conuenerunt Principes Electores ad alterius Regis electionem. Et diuisi in partes duos elegerunt Reges, sc. Lotharium Saxoniæ Ducem, & Conradum de Staufen Sueuiæ Principem. erant autem ambo Duces sibi affinitate iuncti, quia Conradus frater Lotharii sororem Conradi Ducis Sueuorum coelecti Dominam Luciam vxorem habuit, cui castrum Elchingen turris Babylonis, quod erat Ducum Sueuiæ, pro sorte suæ hereditatis cessit. Cum ergo ambo electi essent, nec tamen nisi vnus regnare posset, non obstante affinitate graues guerras simul habebant, & vterque sibi populum imperii attrahere satagebat, plurimum turbantes patriam. Verumtamen Lotharius maiorem adhærentiam habebat, vtpote cui Papa & Cardinales fauebant, & multos sibi Italicos in adiutorium miserant, & Rex Hungariæ, & Duces Saxoniæ, & Duces Bauariæ. Sueui autem suo adhæro-

Digitized by Google

bant Conrado, & crescebant mala inter partes, præcipue tamen Sueuos & Bauaros, qui se inuicem in conterminiis lacerabant. Ex Vlma enim pars Conradi deprædationis in Bauaros faciebat. vnde ad reprimendam Sueuorum audaciam & terrendam Vlmam posuit Lotharius præsidium militum in turrem Babylonis Elchingen, quæ ad Duces pertinebat Saxoniæ ratione Dominæ Luciæ sororis Conradi electi, vt dictum est. Ex arce ergo illa Elchingensi quotidiana fiebant latrocinia, & Sueui transeuntes captiuabantur, sursum trahebantur, spoliabantur, & occidebantur, humumque cadaueribus implebant; & viceuersa armati de Vlma in Saxones, Lombardos, Hungaros, & Bauaros sæuiebant, & quosdam valde caros & pretiosos Lothario electo spiliatos & in Vlmam ductos occiderunt. Quod Lotharius ægre ferens collecto exercitu ingenti Vlmam ascendit, eamque obsidione artissima vallauit & cepit, & occisis habitatoribus ciuitatem ipsam funditus destruxit, & spolia multa ex Vlma rapta in arcem Babylonis reposuit. Quo facto Lotharius, quia æstimabat in destructione Vlmensi cor Conradi confractum, cum exercitu grandi versus Romam benedicendus a Papa intrauit, sed morte præuentus in Verona obiit, cui per concordem Principum Electorum electionem dictus Conradus Dux Sueuiæ successit, & Vlmam desolatam reædificare præcepit & ampliari. Saxones autem & Bauari ac Italici in sua manentes pertinacia, Conrado rebellarunt ad Papæ iussionem, cui electio displicuit, & fuit grauis concertatio inter partes, in qua concertatione initium sumpsit maledicta & pestifera diuisio populi Christiani in Gibellinos & Gwelfinos, quæ vsque hodie Italiam infectam tenet. Ædificabatur autem Vlma & erat Gibellina, id est, de parte Regis, & Elchingen Babylonis arx erat Gwelfina, hoc est, de parte Papæ. Porro Gibellini proficiebant in dies, & post multas stragges humiliati sunt Gwelfini, & Conradus obtinuit imperium, & reddita est terræ pax. Verum multis suspecta erat pax, & dolum in pace formidabant, interim quod arx inimica Elchingen militia Saxonum esset munita. Quapropter Conradus Rex demandauit Conrado Duci Saxoniæ præsidium militum tollere de arce, & eam reddi & vendi Ducibus Sueuiæ, & si nullum horum fieret, vi eam capere vellet & funditus euertere. Veritus autem Dux Saxoniæ Regis Conradi potentiam, cum vxore sua Domina Lucia, de qua arcem habuit, contulit de imperato facto. Et ecce Spiritus Domini instinctu deificum & salubre inuenerunt remedium, vt arx illa nec Sueuis nec Saxonibus munitio ad patriæ & regionis turbationem esset, & cui Conradus Rex etiam non posset contradicere. Vnde de consensu Dominæ Luciæ & ducum Sueuiæ anno Domini M. C. XLII. Conradus Dux Saxoniæ cum Domina Lucia vxore sua, Ducissa Sueuiæ, sorore Conradi Regis & Friderici primi huius nominis, postea Imperatoris, deuotissime arcem Elchingen cum omnibus attinentiis obtulerunt Deo, & B. Mariæ Virgini, & SS. Apostolis Petro & Paulo, & D. Benedicto, & Præsuli Apostolicæ sedis Lucio huius nominis Papæ secundo, abdicantes omnia iura sua in perpetuum, & huius donationis seriem sigillatis litteris ad sanctissimi Domini Papæ pedes per solemnes nuntios proiecerunt, qui oratione ornata facta in consistorio Romæ coram Papa & Cardinalibus de turre illa disseruerunt per longum, quomodo ab antiquo refugium fuerit desperatorum hominum & pacis turbatorum, & quod ea stante sub secularium potestate non posset dari regioni securitas & pax, nec expediat tam egregium montem per arcis subuersionem sine habitatione stare, & quomodo consensu Principum ideo oblatus sit mons ille cum turre Babylonis Deo & suo in terris vicario Papæ, quatinus terra illa mundanæ confusionis semota & prædonibus eiectis titulum sacræ religionis ibi erigat, & monachos armatos disciplina regulari in locum ponat, qui turbatam pacem in regione reforment, & cunctis in consolationem spiritualem fiant, vt, vbi habundauit delictum, superhabundet gratia: & vnde mors oriebatur, inde vita resurgeret. *Hæc vt Papa cum* omnibus assidentibus audiuit, Theutonicorum Principum plurimum ammiratus deuotionem, factum commendauit, dictumque montem Elchingen cum turre Babylonis cum gratitudine & gaudio in suam & Ecclesiæ recepit sortem, & ab omnium secularium potestate exemit, & de facto absoluit, sibi suisque in sede Petri successoribus immediate subiecit in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Statim autem misso Legato in Alemaniam collegit probatos monachos, cum quibus in Elchingen veniens eis locum Apostolica auctoritate designauit sectarique bona opera iuxta D. Benedicti instituta demandauit, præcipiens eadem auctoritate, vt in signum immediatæ subiectionis Apostolicæ sedi singulis annis perpetuis temporibus vnum aureum duntaxat Romam in cameram Papæ mitterent. Sed vt huiusmodi facti perpetua maneret memoria, fecit Papa confici plumbeam bullam, in qua dictam donationem ratificauit, & montem illum cum habitationibus & hominibus immediate sedi Apostolicæ subiecit, districtius prohibuit quo potuit, ne quis amplius se de hoc intromitteret loco. Si quis autem ausu temerario hoc attemptauerit, & in posterum grauare monasterium conatus fuerit, eidem imprecatur Papa æternam maledictionem & indignationem Dei & eius Apostolorum Petri & Pauli, & vinculo anathematis durius, quo valet, stringit. Et quia Romanus Pontifex loco personaliter adesse non potest, vt ipsum a malis custodiat hominibus, commendauit montem & conuentum illum Romani imperii Imperatori, præcipiens eidem tueri locum ab insolentibus. Hanc tuitionem multo tempore Imperatores per se fecerunt, nonnunquam autem in eorum absentia Comitibus propinquioribus commiserunt, vt Dominis

Digitized by Google

nis illustribus Comitibus de Helffastein, qui tunc potentes in Sueuia erant, qui loco Imperatoris tutabant hoc monasterium, nec regebant, nec Domini aut Procuratores aut Aduocati monasterii erant, sed tantum substituti loci tutores, quæ tutatio etiam aliquando aliis quam Dominis de Helffastein fuit commissa ab Imperatore. Sed quia Imperatores monasterio aliquando tutores Dominis & monachis minus acceptos & inutiles substituerunt, priuilegium impetrauerunt ab Imperatore, vt Abbas cum suis sibi placitos & vtiles possent eligere tutores. Igitur Monachi in locum positi, turrim Babylonis arcem prædonum, speculam tyrannorum, molem Diaboli funditus eruerunt, & e regione eius ecclesiam cum alta campanarum turri erexerunt, vt Christi fideles, qui prius arcem insignibus tyrannorum ornatam cum formidine solebant inspicere, & clamores custodum, ac speculatorum clangores cum terrore audire, iam visa turri cum signo crucis lætificarentur, & securitatem acciperent, & ex sonitu campanarum in locum ad diuinas laudes ascenderent. Annexuerunt autem ecclesiæ grande monasterium multorum seruorum Dei habitaculum, ad quorum sustentationem Principes & nobiles etiam longe positi bona sua contribuebant. Nam in Baccenis Silua quam nos Nigram siluam nominamus, villas, prædia, & possessiones non paucas habebant in terminis monasterii S. Blasii in eadem silua situati. & monasterium idem plures habebat possessiones in terminis Elchingensium. Quapropter anno Domini M. C. LX. conuenerunt fundatores amborum monasteriorum, & Principes aliqui & multi nobiles Sueuiæ, in villam Naw, & partiti sunt villas, prædia, & possessiones amborum dictorum monasteriorum, & ea quæ ad S. Blasium pertinebant, vicina Elchingensibus, ipsis Elchingensibus assignabant, & e contra quæ Elchingensibus propinqua S. Blasio erant, ad S. Blasium pertinere ordinabant, ne patres amborum conuentuum cogerentur in remotiora sollicitari & euagari. Hæc mutatio villarum & prædiorum facta est per manus aduocatorum vtriusque ecclesiæ, Conradi Regis aduocati Elchingensis cœnobii, nec non & æquiuoci eius Conradi Ducis aduocati monasterii Blasii, &c. Ex hiis colligere possumus, quod tunc erant aurea tempora, dum Principes & nobiles tantum pro religiosis sollicitabantur, & bonis suis eos ditabant, sed tanto feruore, quanto nunc infelicibus temporibus nostris ad monasteriorum anhelant spoliationem. sed & religiosi hiisdem temporibus regularibus disciplinis diligentissime intenti in se prouocabant cœlestium & mundanorum affectus, ex quibus consequebantur spiritualium & temporalium augmentum. Non solum autem virorum conuentus in Elchingen erat, sed deuotissimæ virgines in eum congregabantur locum, & ibi iuxta Abbatis consilium mansionem ad latus Fratrum conuentus ædificabant, & Deo pariter seruiebant in sanctitate, deuotione, & castimonia viuentes. Communiter enim ad conuentus virorum ordinis S. Benedicti adiuncti erant conuentus mulierum eiusdem ordinis antiquitus ante nostra miserrima & criminibus plena tempora. Quamdiu ergo Domini bene viuebant, tamdiu moniales sanctæ erant. sed deficientibus monachis & monachæ deficiebant, prout sequentia declarabunt.

Quinto videre restat de religionis miserabili defectu in Elchingen. Nam successu temporis cum religio D. Benedicti vbique pene deficeret, incepit & in Elchingen languere adeo grauiter, vt monasterii structuræ materiales minarentur ruinam cum religiosis moribus Dominorum & Patrum. Sublatis enim spiritualibus fugerunt a loco temporalia, & in tantam deuenit locus diffamiam & inopiam, vt conuentus sororum penitus deficeret & in nihilum redigeretur. Conuentus etiam fratrum in tantum dilapsus est defectum, vt non haberet tantum, quod possent nutriri ibi tot fratres, qui saltem horas canonicas psallerent; & deficiente vel moriente Abbate non erant monachi, qui alium eligerent; & tandem ad hoc venit, vt non esset ibi nisi vnus monachus Abbas vel Abbatis loco cum seruo seculari & ancilla coqua. Credo autem locum illum in tantum deuenisse defectum anno M. CCC. XLVI. quando maxima pestis totum occupauit mundum, in qua non solum monasteria euacuata fuerunt monachis, sed ciuitates & villæ grandes sine habitatoribus manserunt, & in ista peste religio pene omnium ordinum in nihilum fuit redacta, sublatis ex hac vita senibus. Eadem fere etiam tempestate fuit persecutio Romanæ ecclesiæ & omnium ei fauentium, excitata per Ludwicum Bauarum, in qua plura monasteria penitus defecerunt. Insuper circa eadem tempora Abbas de Owia & monachi in Vlma triumphantes dominabantur, & inexplicabiles expensas faciebant, dilapidantes bona sui monasterii, quæ Vlmæ habebant. Ad hoc autem aduocabant monachos sui ordinis Vlmensibus vicinos de Elchingen, Wiblingen, & Blaburen, & Ochsenhusen, & ad idem faciendum inducebant. quo in tempore Elchingen in temporalibus non modicam ruinam sustinuit. Dicitur quod circa illa tempora monachus prouisor conuentus in Elchingen omni die cum seruo Vlmam intrauit, & in tabernis Bacchi officiis intentus vsque ad vesperam, vespere transito, cum repleti essent, replebant etiam flascones pro nocturna cœna, extra in monasterio fienda, sicque de ciuitate exibant lætis mentibus & vertiginosis capitibus. & cum per arua descenderent, sepe magnas difficultates patiebantur in fossis pratorum, ita quod nonnunquam luto infixi exire non potuissent, nisi confortationem ex flasconibus suscepissent. Ex hiis & aliis sacer ordo D. Benedicti illis remissis temporibus nimis vilipendebatur vbique. Vnde seculares calamitati ordinis compatientes nonnulla monasteria ad suas recipiebant manus,

Digitized by Google

& vices Abbatum, Præpoſitorum & Priorum gerebant. Nam & Elchingen, de quo loquimur, aliquibus annis in deſolatione ſtetit.

Sexto & vltimo videre reſtat de Elchingen, quando & qualiter ibi refloruit conuentus, religio, & obſeruantia cum temporalium notabili augmento & vtilium perſonarum incremento. Anno enim Domini M.CCCC. XII. reſumere cepit S. Benedicti ordo cornua. Nam inſignis vir Dominus Ludowicus Berben eiusdem ordinis monachus, ad S. Iuſtinam Paduæ incepit congregationem S. Iuſtinæ, in quam multi conuolauerunt deuotiſſimi viri, qui paſſim monaſteria dilapſa erigentes reformationem inducebant ordinis, vt ſupra dictum eſt. Multi autem Abbates timentes obſeruantiam, per ſe vigilantius regere ceperunt, ne argui poſſent negligentia & reformari. vnde loca lapſa erigere ceperunt, & collectis monachis Abbates locis præfecerunt, quæ diu vacauerant, & diuina officia multis annis ſuſpenſa reſumpſerunt, non quidem propter deuotionem, ſed vt haberent apparentem reformationis excuſationem. Et illo in tempore Elchingen in conuentum recreuit, Abbatem habuit, & officia diuina perfecit, & in temporalibus reuireſcere cepit, ſine tamen ceremoniis ordinis viuebant, nec obſeruantiam fieri optabant, vſque ad tempora Domini Friderici Zwirna Abbatis, qui erat Abbas anno M. CCCC. L. Illius venerabilis viri Deus cor tetigit, & de reformatione cogitare & tractare cepit. vnde iuuenes ad ſtudia miſit, & ad loca reformata direxit, vt mores addiſcerent religioſorum. Quibus reuocatis adiutorio reuerendiſſimi in Chriſto Domini Petri de Schomberg Cardinalis & Epiſcopi Auguſtenſis, & Domini Abbatis in Wiblingen conuentum reformauit. Sed quia ſenex erat, & fratres & conuentum ſequi non poterat, reſignare officio cogitabat, quatinus aliquis iuuenis & laborioſus inſtitueretur, qui ſciret & poſſet conuentum regere. & quia ſine auctoritate & licentia Domini ordinarii Auguſtenſis reſignationem facere non poterat, deſcendit in Dilingen ad Dominum Cardinalem & intentum ſuum eidem expoſuit. Noluit autem Dominus Cardinalis vt reſignaret, ſed met perſonaliter in Elchingen aſcendit, & conuentum per ſe viſitauit ſingula perſcrutans. Viſitatione ergo accepta Abbatem exaudiuit, qui officio libere reſignans in manus Domini Cardinalis & conuentus ceſſit dignitati. Depoſito igitur Abbate hortabatur Cardinalis monachos, vt de alio ſibi prouiderent capite, de aliquo religioſo & bono viro. & tres iuris vias eligendi Prælatum eis propoſuit, vt eligerent aut per communem inſpirationem, aut per compromiſſionem, aut per ſcrutinium. Electa eſt ergo media via compromiſſionis concorditer ab omnibus, & in tres perſonas totus compromiſit conuentus, ſcilicet in Dominum Petrum de Schomberg Cardinalem & Epiſcopum Auguſtenſem, & in Dominum Vdalricum Hablutzel Abbatem in Wiblingen, & in Dominum Leonhardum Goſſel vicarium Epiſcopi Auguſtenſis. Statuto ergo die celebrabatur ex more Miſſa omnibus de iure ſeruandis rite & ſolemniter ſeruatis: proceſſerunt prædicti tres ad electionem, & concorditer elegerunt in Abbatem Elchingenſem venerabilem virum Dominum Paulum Kaſt de Vlma de honeſta Kaſtenſium non infima Vlmenſium familia, de qua etiam præcedens Abbas Dominus Fridericus fuerat. & quanuis dictus Dominus Paulus adhuc iuuenis eſſet, vtpote qui nouiter de vniuerſitate Wiennenſi aſcenderat, & primitias celebrauerat, tamen ſenile cor æſtimabatur gerere & venerandam mentis caniciem habere. ideo multis ſenioribus ſe fuit præelectus anno Domini M. CCCC. LXI. die X. Ianuarii menſis, & vſque hodie XXVIII. annis feliciter gubernat, quandiu Deo placuerit. Statim enim vt electus eſt, incepit non ſegniter agere, ſed toto niſu ad inſtaurationem conuentus, in perſonis religioſis, in ſtructuris & in ſtructis, & in temporalibus bonis aſpirabat. Quantum autem monaſterium Elchingen ſub hoc venerabili viro profecit in religione, fama, perſonis, diuitiis, ſtructuris, etſi ſileant ora, clamant opera, effectus demonſtrant. nec eſt apud me dubium, quin a prima inſtitutione illius monaſterii vnquam fuerit tam glorioſum tamque famoſum ſicut hodie. A fundamentis enim renouauit ſpectabilis vir ille ſtructuras conuentus, quæ vſque ad ſua tempora nimis artæ & indiſpoſitæ fuerant, & tam magnifico præclaro opere perfecit, vt absque ſtupore videri non poſſet. Verumtamen multo plura & conuentui vtiliora, quæ non oculis videntur, induſtria huius viri conquæſita ſunt. Inſuper propter magnificentiam illius Prælati & lucidam conuentus ſui famam, ſanctiſſimus pater Dominus Papa Sixtus huius nominis IIII. ſingularia quædam contulit priuilegia & gratias ſpirituales. Et ſereniſſimus Imperator Fridericus III. eum conuentum de nouo in ſuam recepit protectionem, & multas contulit grandes prærogatiuas imperialibus ſigillis perpetuatas. Ex hoc denique conuentu electi ſunt æuo noſtro ad loca alia inſignia Prælati, & nonnulli conuentus reformati per patres aſſumptos ex eo. Inter omnia autem præcipue reddit conuentum illum fama præclarum, ſicut & alios ordinis illius conuentus, quod hoſpitalitas ſedula omnibus exhibetur aduenis, & largiſſimæ eleemoſynæ pauperibus tribuuntur, & omnia præconia poſita ſupra ordinis S. Benedicti in hoc, de quo loquimur, reperiuntur conuentu. Placuit autem mihi diffuſius loqui in hoc meo euagatorio de illo inſigni conuentu, quia ſingulare adiutorium ex eo habui de gratia præfati patris & Domini Abbatis pro exſequendis peregrinationibus meis in terras transmarinas ad Dominicum ſepulchrum in Ieruſalem, & ad alia loca ſancta.

CAPUT

Digitized by Google

CAPUT VIII.

De Monaſteriis Medingen & Medlingen.

POſt Elchingen ſequuntur ordine promiſſo ſupra Medingen & Medlingen monaſteria duo monialium ordinis Prædicatorum. Volui autem de hiis duobus ſingulariter loqui in tractatu de Vlma, quanuis ſint ambo in parte Bauarorum, ex eo quia in vtroque monaſterio multæ Vlmenſium degunt filiæ, eaque quodammodo regunt.

Medingen monaſterium ancillarum Chriſti ſolemne & antiquum a generoſis Comitibus de Dilingen, Kyburg, & Habſpurg fundatum eſt, ſub regula S. Auguſtini & cura fratrum Prædicatorum, quod nonnulli æſtimant fuiſſe monaſterium monialium ante inſtitutionem ordinis Prædicatorum, & poſtea eidem ordini commiſſum & incorporatum. Multa enim monaſteria monialium ſunt incorporata ordini Prædicatorum, quæ tamen longe ante S. Dominicum ſub regula S. Auguſtini viuebant, & ſorores pœnitentes dicebantur, quales etiam fuerunt ſorores in Kyrchen & in Medingen, nunc ordinis noſtri. Non autem fuerunt per vim ordini ſubiectæ, ſed ordo ad eorum inſtantiam fuit per ſedem Apoſtolicam coactus eas ſuſcipere. Poſtquam autem monaſterium Medingen ordini fuit adiunctum, inceperunt miro modo proficere ſorores, & numero augmentari in tantum, vt nec locus eas capere poſſet, nec bona earum ſufficerent pro nutrimento tot perſonarum. Vnde paupertas earum & grauamen delatum fuit ad Papam Clementem IV. qui anno Domini M. CC. LXV. Eccleſiæ præfuit, & dedit eis licentiam aliud inſtituendi monaſterium ſui ordinis, in quod reponi deberent ſorores quindecim ex Medingen pro releuamine conuentus illius. Hoc vt inter nobiles vulgatum fuit, generoſus vir Waltherus Baro de Vaimyngen contulit ſororibus villam ſuam Medlingen cum omnibus bonis & attinentiis, cum adiutorio & in præſentia nobilis viri Heinrici Spet & multorum nobilium, qui manus adiutrices porrigebant ad ædificationem monaſterii Medlingen anno Domini M. CC. LXVI. Nonas Maii. Ædificato autem monaſterio miſerunt Medingenſes quindecim ſorores in Medlingen, quæ venientes in locum deuotiſſimo famulatu Deo ſeruiebant, ad quas multæ aliæ virgines nobilium filiæ confluebant. Tanto autem affectu Dominus Waltherus Baro de Vaimyngen fundator earum ad eas erat inclinatus, vt quottidie diurnis officiis intereſſet diuinis, & ſepe nocturnis horis de Vaimyngen aſcenderet ad matutinas. In agonia autem conſtitutus apud eas ſepeliri ſe mandauit, & rogauit eas, vt ſi contigeret eas ab illo migrare loco in alium, quod oſſa ſua pariter ſecum tollerent. Æſtimabat enim vir prudens, ſorores ſi multiplicarentur, non manſuras in illo loco propter aquarum defectum. Sed ariditate illa non obſtante vsque hodie in loco manent. Steterunt autem illa duo monaſteria longo tempore in vita deuota vsque ad totius ordinis Prædicatorum deſtitutionem. tunc enim indies decreſcebant ambo, & multiplicabantur ſcandala in totius ordinis confuſionem & patriæ turbationem, quæ propter honorem ordinis non expedit ſingulariter tangere. Tandem autem æuo noſtro creſcentibus reformationibus, cum iam conuentus Fratrum in Vlma eſſet reformatus per reuerendiſſimum magiſtrum Ludwicum Fuchs, cepit idem magiſter etiam tractare de reformatione illorum duorum monaſteriorum, & hortabatur venerabilem patrem Ægidium Swertinam Priorem Lantzhuttenſem, vt apud illuſtrem Principem Dominum Ludwicum Bauariæ Ducem rem hanc deduceret. & ita per Principem res illa poſtulata eſt a magiſtro Ordinis & commiſſa prædicto Patri Ægidio Swertinæ, qui anno Domini M. CCCC. LXVII. primum conuentum, ſcilicet Medingen, reformauit clauſuram ordinis multis laboribus inducens. Difficilius autem fuit ſecundum conuentum Medlingen reformare, quia erat valde pauper & magnis implicatus debitis, & ruinoſus in ſtructuris, graues & duras habens perſonas, & nemo libenter manum appoſuit. Verum Princeps terræ quieſcere noluit, quousque reformaretur. Anno ergo Domini M. CCCC. LXVIII. adductæ ſunt ſorores de Schonenſteinbach reformantes, & impoſitæ monaſterio Medlingen ipſum reformauerunt, & pluribus annis in magna penuria ibi deguerunt, adeo vt pene deſperarent ſe ibi poſſe manere, & propter penuriam & debita & ruinam ſtructurarum, & maxime propter inquietudinem aliquarum antiquarum ſororum, quæ cum ſuis amicis non ſolum conuentum, ſed totam vexabant prouinciam. Erat autem in Vlma quædam virgo, cui parentes defuncti multam relinquebant ſubſtantiam. Hæc votis ob Dei amorem ſe obligans monaſterium aliquod intrare deliberabat, & longe lateque Sueuiam circuiens & vsque Baſileam tranſiens, quærens locum in quo Deo melius ſeruire poſſet, viditque diuerſorum ordinum monaſteria & incluſoria. tandem autem cum multa inſignia illuſtraſſet loca, omnibus poſtpoſitis ad miſerrimum monaſterium Medlingen propter eius neceſſitatem animum concepit. Vnde anno Domini M. CCCC. LXXV. in die ſanctorum Criſpini & Criſpiniani receptis omnibus bonis cum grandi monaſterii benedictione ingreſſa eſt & habitu ordinis induta, cum magno gaudio ſororum, & ingenti fletu amicorum. Erat autem virgo illa de honeſta & vetuſta Schlicherenſium familia, dicta Margaretha Schlicherin, & cum ſuis fratribus ac ſororibus & multis amicis & magna comitiua ad nubendum Chriſto deſcenderat. Inducta autem nouitiatum deuote peregit, & anno reuoluto profeſſionem fecit. Adeo autem religiose, pacifice, & prudenter ſe gerebat, vt anno ſequenti a ſua profeſſione in Prioriſam eligeretur. Incepit autem non ſegniter agere,

Digitized by Google

ſed profectui monaſterii in ſpiritualibus & temporalibus indeſinenter inſiſtere, & proſperatum eſt opus in manu eius, & antiqua monaſterii bona dudum vendita, ſunt redempta, & debita ſoluta, & ruinola refecta, & ſingula in melius reformata. Multas tamen aduerſitates in omnibus hiis prudens hæc virgo ſuſtinuit, quas viriliter transcurrens vsque in hanc horam immunis euaſit, quam Ieſus Chriſtus ſponſus ſuus dignetur in longum cum ſuo merito conſeruare. Hanc non incongrue ſecundam illius monaſterii fundatricem nominauerim, quæ pene collapſum reſtituit. & niſi ipſa veniſſet, reuera ipſæ reformatrices manere non potuiſſent, ſicque deſolatio monaſterii illius per eius ingreſſum præpedita eſt. Ad ingreſſum autem eius multæ virgines in Vlma motæ, etiam de nobilibus patriæ & optimatibus de Vlma eam ſequi feſtinabant, quarum plures cum opulenta ſubſtantia ad eam ſunt ingreſſæ, aliæ in Medingen ſunt receptæ, aliæ ad alia conuolauerunt loca, ita quod ab ingreſſu prædictæ ſororis Margarethæ tot virgines cum tanta ſubſtantia ab Vlma venerunt ad monaſteria, quod vix aliquis crederet, ſi numerare voluero. Hæc ergo duo monaſteria, Medingen & Medlingen olim priuilegiis a ſede Apoſtolica ſunt multis dotata, quorum hodie bullas habent plumbeas, &c.

CAPUT IX.

De Roggaburg monaſterio.

IN parte orientali ciuitatis Vlmenſis ſunt plura monaſteria, vt ſupra patuit, de duobus tamen ſolum breue faciam verbum. Roggaburg monaſterium Præmonſtratenſium quinque annis poſt monaſterium Vrſperg fuit fundatum, anno Dom. M. C. XXX. impenſis illuſtris Comitis Berchtoldi de Byberegg, & vxoris eius Dominæ Demut de Hohenzorn, qui omnia ſua bona legauerunt monaſterio, & caſtrum ſuum, quod in acie & cornu ſtabat, vbi nunc eſt hortus arboribus conſitus. Hoc monaſterium valde emendauit & ditauit venerabilis vir Dominus Iohannes Turing primus Abbas monaſterii, ante quem ſolum fuerant prius Præpoſiti vel Priores. Ab eo autem tempore, quo nobiles defecerunt, fuit per Imperatores Vlmenſibus commiſſio facta illius monaſterii, vt eſſent eius tutores. Nouiſſime autem anno Domini M. CCCC. LXXIX. poſt obitum clariſſimi Ducis Bauarorum Ludwici, filius eius Dux Georgius incitatus contra Vlmenſes hoc monaſterium in ſuam curam ſuſcipere conabatur, & auferre Vlmenſibus tutationem eis ab Imperatoribus commiſſam, & in hac cauſa fuerunt multæ celebratæ dietæ. Tandem anno Domini M. CCCC. LXXXVI. in die ſanctificationis B. Mariæ Virginis aſcendit de Wiſahorn in monaſterium Ludwicus de Haſperg miles cum multis nobilibus, & venerabilem virum Dominum Georgium ..... Abbatem monaſterii & omnes monachos coegerunt abnegare Vlmenſium tutelam, & aſſumere Bauariæ Ducem in Dominum & protectorem. & hoc idcirco fecit, vt populum villarum monaſterii in ſua haberet ſeruitia, & in caſu bellorum eo contra Vlmenſes vteretur. Abbas autem nocte rem inique conſpiciens fugam arripuit, & omnia cleinodia aurea & argentea vaſa ſecum tulit, & ad Vlmenſes ſuos ordinarios tutores confugit eorum auxiliis & conſiliis fretus. Ceteri autem monachi in monaſterio manentes contra ſui Prælati præcepta & iuſſiones proterue ſteterunt, contra quos Abbas a ſede Apoſtolica grauiſſimas cenſuras extraxit, quas tamen minime curabant. Demum petiit a Duce Bauariæ ſibi reddi ſuum monaſterium, quod dum nollet dare, obtinuit a ſede Apoſtolica intolerabiles maledictiones in omnes qui inuaſerant monaſterium, & ab Imperatore Friderico III. accepit repreſſalias contra Bauariæ Ducem & ſuos, & bannum imperiale. Multi ergo armati Abbati adhærentes terras & gentes Ducis Bauarorum inuaſerunt, & aliqua caſtra iuxta Vlmam ceperunt, & quottidie fiebant ſpoliationes & deprædationes per circuitum *ciuitatis Vlmenſis, & ſpolia inducebantur* Vlmam, fuitque mirabilis tribulatio regionis, qualis nunquam fuit viſa. Non enim erant bella alia, niſi quod Abbas ille ſuos in ciuitatibus habuit ex Imperatoris mandato, qui omnes ad Ducem Bauariæ pertinentes ceperunt, & pecuniis mulctauerunt. inter quæ tamen multus humanus ſanguis effuſus fuit. Manet autem tribulatio illa vsque in præſentem annum, qui eſt a natiuitate Domini M. CCCC. LXXXIX. quid finaliter fiat, videbimus ſequenti tempore.

CAPUT X.

De Ottenburen monaſterio.

OTtenburen vetuſtiſſimum monaſterium ordinis S. Benedicti, corpore S. Alexandri vnius martyris de VII. fratribus celeberrimum, olim diuitiis affluentiſſimum, & potentia terrena non modicum. In hoc monaſterio dum omnis religio obliuioni tradita eſſet, & paſſim monaſterii bona dilapidarentur, reuerendiſſimus in Chriſto Dominus Petrus Cardinalis & Epiſcopus Auguſtenſis conabatur illud reformare ſuperioribus annis: ſed difficultatem videns deſtitit. Deinde poſt obitum dicti Domini Cardinalis venerabilis vir Dominus Iohannes de Werdenberg ſucceſſor Domini Cardinalis in Epiſcopatu Auguſtenſi inſolentias illorum monachorum ſufferre non valens, accepit monachos reformatos de monaſterio S. Vdalrici in Auguſta, & de monaſterio Elchingen, eosque in Ottenburen tranſtulit ad reformandum locum cum Abbatis monaſterii conſenſu. ſed monachi impatientes diſciplinæ redire ſibi miſſos in ſua monaſteria coegerunt. tandem res illa ad ſedem Apoſtolicam deuoluta fuit,

Digitized by Google

ta fuit, & missus est proprius legatus per Papam ad visitandum conuentum, &, si foret necesse, ad reformandum. qui vtroque peracto post multas turbationes & expensas monachi derelinquentes monasterium vagabantur per ciuitates & villas, & inexplicabiles faciebant expensas, & conabantur Swiceros contra monasterium educere, & infinita mala sunt acta. Tandem autem Abbas antiquus obiit, & vnus frater de Elchingen rite & ordinarie in Abbatem præfectus fuit. Quo non obstante monachi extra discurrentes conglobati in quodam hospitio inter se Abbatem elegerunt sine auctoritate & iuris forma, & in hiis omnibus augmentabantur expensæ grandes valde super monasterium. Post hoc Dux Georgius Bauarus Episcopo Augustensi infestus sub specie pietatis tanquam conuentum melius reformaturus monasterium inuasit, & pulso Abbate reformata destruxit. Mortuo autem Episcopo Augustensi reuerendo Domino Iohanne de Werdaberg, & instituto reuerendo Domino Friderico de Hohenzorn, Dux præfatus monasterium in manus Episcopi restituit, & Abbas in suum monasterium reductus fuit. Non vidi pretiosiorem infulam, nec pastoralem baculum pulchriorem, quam Abbas illius monasterii habet: nec audiui in aliquo monasterio meliores & maiores campanas.

CAPUT XI.

De Wiblingen monasterio.

DEinde ad partem meridionalem me conuertendo, de Wiblingen & Hegbach monasteriis aliquid inferam. Wiblingen cœnobium religione singulariter famatum, plusquam centum annis ante Elchingen fundatum fuit illo aureo tempore & placabili, anno Domini M. XCIX. quo Ierosolyma sancta ciuitas capta fuit a populo Christiano Duce Gottfrido clarissimo Lotharingiæ Comite, & in libertatem Christianæ religionis reducta, vt supra. Illo enim aureo tempore pene omnes nobiles occidentis & quasi totius Europæ cum infinitis legionibus in passagio terræ sanctæ erant. Illi vero nobiles, qui remanserant, expensas quas pro more facturi fuissent, in ecclesiarum, monasteriorum & eleemosynarum conuertebant vsum. Erant autem tunc temporis duo illustres Domini, puto Comites de Kyrchberg, Otto & Hartmannus fratres, qui deuotione fidei accensi crucem cum ceteris Principibus, Comitibus, Baronibus, militibus & nobilibus sumpserunt signati ad pugnam contra infideles pro ciuitate sancta Ierusalem. Sed vt sancta crux, sub qua pugnare volebant, & cuius signum vestibus suis assutum habebant, eos protegeret & defenderet, in perpetuum crucis honorem & suæ signationis memoriam præter expensas in passagio habituras, pecuniam copiosam elargiti sunt, conductis architectis pro fundatione & ædificatione monasterii sanctæ Crucis ordinis S. Benedicti in monte iuxta ecclesiam parrochialem; vt sic vnico crucis talento suscepto non tantum dupla sed tripla talenta redderent, scilicet animas pro orthodoxa fide, corpora pro Ierusalem sancta ciuitate, & temporalem substantiam pro Dominico sepulchro & sancta cruce, quatinus in transmarinis partibus crucis blasphematores gladio necarent, & cum hoc in suis partibus crucis adoratores in ampliorem amorem crucis ædificato monasterio inducerent. Sancta igitur ciuitate Ierusalem per nostros liberata, cum prædicti Comites rediissent sani & incolumes, didicerunt ab artificibus structuram in præfato monte non posse tenere, & nullum grande stabile manere ædificium propter montis arenositatem. quapropter inito consilio fundamentum pro monasterio iecerunt in loco, vbi hodie gratia Dei persistit. & non multo post mons, in quo ædificare inceperant, scissus est, & pars antiquæ ecclesiæ, quæ constructa fuit anno Domini CCCC. XLIV. sicut sculptura docere videtur, corruit in præceps cum parte cimiterii. Vnde dum inferius foditur, adhuc ossa humana reperiuntur, quæ simul defluxerunt. Continue enim mons ille fluit. vnde antiqui rustici dicunt, eum suis temporibus multo latiorem fuisse quam nunc sit. Prudenti ergo consilio facta fuit monasterii translatio in alium locum. Credo tamen si translatores sciuissent, quod nunc patres monasterii experiuntur, quod non in illum locum monasterium fundassent, quia Ylarus fluuius, qui tempore fundationis longe a monasterio per media decurrebat arua, rupto veteri suo alueo successu temporis vsque ad muros conuentus cum fremitu decurrit, & continue tanquam fur & raptor terram horto detrahit, & nonnunquam tanquam hostis crudelissimus in ipsum monasterium irrumpit, & nisi sancta crux volens stare contra torrentem obuiaret, ipsum monasterium dudum penitus dissolutum fuisset. Vnde quodam tempore, inundatione grassante, omni humano auxilio destituti fratres genibus flexis & manibus in cœlum protensis diuinum & sanctæ crucis deuotius flagitabant adiutorium. & mox videbatur adesse quidam cœlicola, qui contra aquam cum cruce procedens fluctus a muris potenter repulit. Fundato igitur monasterio glorioſi illi Domini Otto & Hartmannus ipsum dotauerunt multis temporalibus bonis per gyrum omnia iura sua super huiusmodi bonis libere resignantes monasterio, ipsum monasterium deuotissime obtulerunt Vrbano huius nominis Papæ II. abdicantes sua & suorum successorum omnia & singula iura pure & sincerissime. quod Papa gratanter accipiens conuentui in illius donationis perpetuam memoriam imposuit, vt singulis annis ad Romam mittat vnum bisuncium aureum ducatum ad Papæ cameram. Dicti autem Comites Otto & Hartmannus omni studio præcauebant, vt nec posteri eorum occasionem inuenirent grauandi locum & ius in eo quærendi. Vnde simpliciter sua nomina

mina sine agnomine dominii & genealogiæ scripta reliquerunt, nec sepulchra armorum apparatu signauerunt, nec parietes aut lapides monasterii simulachrum suarum imaginum occupauerunt, sicut moderni faciunt, & ita inutiliter suas reliquerunt memorias, vt apud plures in dubium vertatur, an fuerint Comites de Kyrchberg vel non? Ego tamen absque hæsitatione credo eos fuisse prudentes & illustres & Deum timentes Comites de Kirchberg, qui parum curauerunt nomina sua in terris suis vocari. Annis autem præteritis fuerunt, vt audiui, litteræ repertæ in Ottenburen, in quibus stabant nomina duorum Comitum de Kyrchberg Ottonis & Hartmanni. Primus huius monasterii Abbas vir sanctus & admodum religiosus fuit Dominus Wernherus de Ellerbach nobilis genere, & multo nobilior religione. Hic Abbas quia deuotissimos nutriebat monachos, rogatus fuit a multis Deo deuotis virginibus, vt & conuentum vel clausstrum pro eis iuxta suum ædificaret monasterium. inclinatus autem precibus earum, ad latus conuentus recluſorium fecit, in quo multo tempore virginum deuotarum fuit congregatio iuxta capellam B. Mariæ Virginis, quæ hodie stat in cimiterio, in qua sepultura fuit prædictarum sororum, inter quas multæ sanctæ creduntur fuisse. Nam ab antiquo vsque in moderna tempora multi homines de Vlma & aliis districtibus capellam illam visitant ob honorem trium Virginum, quas nominant tres Virgines sanctas occultas vel absconsas. Mansit autem hæc sororum congregatio in Dei sedulo seruitio vsque ad fratrum defectionem, quibus in deuotione tepescentibus dissoluta fuit congregatio sororum. Nam fratres incipiebant passim frequentare & societatibus se immiscere, præsertim cum sui ordinis fratribus conuentus Augiensis, qui deliciis Vlmæ vacabant, eosque de Wiblingen & Elchingen inuitabant, vt essent adiutores eorum in dilapidatione bonorum Owiæ magnæ, quæ Vlmæ habebant, & in tantam inuerecundiam monachi deuenerunt, vt spectaculis secularium, hastiludiis & choreis ac nuptiis interessent. Stetitque diuini Benedicti sacra religio fere vbique sub tali dissolutione vsque ad illud tempus, quo ab incarnatione Domini numerabantur anni M. CCCC. XII. in quo anno nouum sydus fulgere cepit clarissimus vir Dominus Ludwicus Berbus patricius Venetus ordinis S. Benedicti, qui collectis ad se zelosis viris sui ordinis congregationem religiosissimam S. Iustinæ Paduæ inchoauit, & conuentus lapsos structuris & disciplinis releuauit & reformauit. Exemplo ergo illius spectabilis viri Domini Ludwici multa monasteria per orbem ceperunt reformari per suos Prælatos & Abbates. inter quos primus de omni Sueuia insignis vir Dominus Vdalricus Hablutzel manum ad aratrum misit & conuentum suum Wiblingensem reformauit anno Domini M. CCCC. XLV. annis XXIII. post primam reformationem, quæ Paduæ ad S. Iustinam vigere cepit in vita adhuc existentibus primis reformatoribus. Quantas autem difficultates sustinuerit venerabilis pater ille Vdalricus in reformatione sui conuentus propter suorum fratrum contradictionem, non faciliter potest narrari. Nam in tanto vitæ suæ stabat periculo, vt secrete lorica sub tunica indutus in choro, capitulo, & refectorio conuentui impatienti assisteret. Grandi ergo labore, & multa sollicitudine conuentum illum ad tantam perfectionem perduxit, vt exemplar omnium Alemaniæ conuentuum fieret, aliaque ex eo monasteria reformarentur, quia plures zelosos & maturos viros habebat. Successit huic generoso patri venerabilis Dominus Iohannes Abbas, qui per aliquot annos functus officio curam penitus resignauit, quieti studere cupiens. in cuius locum successit reuerendus pater & Dominus Conradus Ruch, qui hodie feliciter & vtiliter regit sibi creditum religiosum conuentum. Dicitur autem monasterium hoc Wiblingen a riuulo iuxta monasterium decurrente, qui dicitur Wien. & dicitur *Wiblingen* a *Wien* & *ligen*, quia iacet ad riuum Wien, &c.

CAPUT XII.

De Hegbach manasterio.

HEgbach, vel Hettbach, vel Hebbach, vel Hebacht, monasterium S. Mariæ Virginis sanctimonialium Cistercienſis ordinis supra Wiblingen, nunc describendum venit. Est igitur Hegbach monasterium hodie odore bonæ famæ vbique per Sueuiam notum, quod nominibus præfatis nominari & dici consueuit, non quidem casu sed ratione. Dicitur enim Hegbach, pro eo quod ante fundationem locus fuit virgultis, rubis, & cespitibus, & spinis condensus, & inter medias frutices paruulus defluebat fons riuulumque faciens. locus nomen ab vtroque sortitus est, a frutectis & riuulo, & dicebatur *Hegbach*, & hodie emanat ibi aqua licet exigua. Vel dicitur Hettbach, quasi optatiue diceretur, vtinam locus haberet riuum. nam aquæ fluentes necessariæ & vtiles sunt, vbi habitatio est hominum. & quando locus ille datus fuit sororibus pro monasterio, & pene nullæ essent ibi aquæ, dicebant breuiter & cum patientia *Hettbach*, quasi dicerent, locus quidem placet, si haberet riuum. Dicitur etiam Hebbach, quia dum mulieres in locum venissent, conduxerunt fossores, & multis expensis & laboribus diuersis viis conabantur aquam fluentem monasterio inducere, quia feminis aquæ sunt necessariæ, sed incassum laborabant, & terra ubique videbatur aquas & riuulos continere ne fluerent. Vnde multo labore fessi dicebant modo Theutonico *Hebbach bebbach*, quasi dicerent, tene terra ne effluat riuus. Vel possumus dicere, quod, vt communiter monasteria Cistercienſium pulchra habent nomina ab aliquo effectu honesto, etsi

non

non in vulgari Theutonico, tamen in Latino, omnibus monasteriis eorum sunt nomina apta religioni imposita: sicut monasterium prope Hegbach eiusdem ordinis dicitur Bonacella, & in vulgari retinuit * nomen; sic hoc monasterium dictum fuit Considera, vulgariter *Hebacht*, forte a libro Considerationum B. Bernhardi nomen impositum. Et dicitur B. Mariæ Virginis, quia in eius honore est fundatum in montuoso, siluoso, & deserto loco ad modum primorum monasteriorum illius ordinis, qui incepit anno Domini M. XCVIII. ante S. Bernhardum longe. Quis autem hoc monasterium Hegbach fundauerit, videamus. Cum insigne monasterium Salem esset fundatum, & in toto ordine illo nominatum, & iam monasteria illa valde ditarentur, & glorioſa essent nimis, venerabilis vir Stephanus Abbas Cistercienſis exceſſum temporalium abhorruit, & conuocatis Abbatibus multis pericula in tantis diuitiis eis expoſuit, & ſedens ac conferens cum eis chartam caritatis conſcripſit anno Domini M. C. VII. quam auctoritate Apoſtolici ſigilli ſignauit. In qua charta modus præfixus fuit. *ab illo ergo tempore reiecerunt ab ordine furcos & pelliceas, flamina & capucia, & feminalia, & pectina, & coopertoria, & ſtramenta lectorum, & diuerſa ciborum in refectoria fercula, & ſagimen, & omnia quæ puritati regulæ aduerſabantur. Abdicauerunt etiam eccleſias, & altaria, & oblationes, decimas & ſepulturas aliorum hominum, & furnos, & molendina, & villas & ruſticos, quia nec in vita S. Benedicti nec in Regula legebant eundem Sanctum huiusmodi poſſediſſe, nec feminas ſua monaſteria intraſſe, aut mortuas in monaſterio ſepultas fuiſſe, dempta S. Scholaſtica ſorore ſua.* Hæc Sigebertus, & habentur in Spec. hiſtor. part. 2. lib. 27. cap. 1. Dum ergo Ciſtercienſes ſub præfata viuerent forma, tanta multitudo iuuenum ad eum confluxit ordinem, vt monaſteria eos capere non poſſent. Sed & virgines hiis exemplis motæ ſeculo renuntiantes turmatim ad monaſteria Ciſtercienſium confluebant, ibique ante portas ſe proſternentes ordini ſubeſſe petebant. vnde Abbates victi improbitate pulſantium loca eis aſſignauerunt in agris, ſiluis, montibus, & vallibus. Ea tempeſtate Abbas de Salem plura loca virginibus aſſignauit, in quibus hodie monaſteria egregia ſunt, quibus prouidere habet. inter quæ eſt Hegbach monaſterium, quod in illo feruore initium ſumpſit impenſis virginum ædificatum cum adiutorio Abbatis de Salem. nec alios habuit fundatores, licet nobiles de Friberg ſibi titulum fundatorum vſurpent, pro eo quod ibi ſuas habent ſepulturas & ſtatuta anniuerſaria. Tandem autem tepeſcente feruore caritatis perdita fuit & abiecta Charta caritatis, & religio Ciſtercienſium remiſſionem paſſa in defectum lapſa fuit, ſicut & ceteræ religiones, & multis annis in diſſolutione ordo ſanctus permanſit vſque ad illa tempora, quo religio S. Benedicti reuireſcere cepit, tunc & Ciſtercienſes erecti fuerunt. Porro æuo noſtro erat Abbatiſſa in Hegbach, mulier vtique bonarum memoria digna, haut dubium femina ſancta, Domina Elizabeth Krelin, quæ compaſſa lapſui ſui monaſterii intra ſe de reformatione cogitabat: & quia a ſuis ſuperioribus non magnum ad hoc adiutorium ſe habituram præſciuit, egit vt ſaltem non præſtarent impedimentum. Virginali ergo prudentia accenſam habens lampadem, rem iſtam ingenioſe per ſe paulatim induxit tali induſtria. Æſtate florente iuſſit ſeruos ſuos iungi currum & tanquam pro ſolatio euagatura & thermas aditura cum ſorore & famula egreſſa eſt monaſterium, & ad longas partes curru euecta adiit monaſterium ſui ordinis feminarum & virorum, intelligere cupiens an ſui voti aliqui eſſent. Reperit autem quædam reformata monaſteria, ad quæ intromiſſa, omnia quæ diſciplinæ erant notauit & conſcripſit, & dum plura monaſteria ſui & aliorum ordinum perluſtraſſet, plena ſpeciebus ad ſuum reuerſa eſt monaſterium, tanquam in thermis longius morata & ſanata reueniſſet. Nihil autem aliud fecit, niſi quod iuuenculas & innocentes ſibi attraxit, easque crebrius animauit, & ad fugam ſeculi induxit, & rotæ aditum interdixit, & ad aſpectum hominum nequaquam amplius procedere permiſit, & puellulas quas recepit, ad eandem obſeruantiam induxit, denuncians amicis & parentibus earum, quod eas amplius non eſſent viſuri. antiquas autem ſorores non tetigit, ſed ſicut conſueuerant facere permiſit, ſicque inter illas & iſtas medium prouida Domina tenuit, vt cum pace & quiete ſtarent aliquibus annis, in quibus numerus iuuenum creuit, & corda ſenum emollita ſunt, vt ſimul omnes in vno deſiderio integræ obſeruantiæ & omnimodæ clauſuræ anhelarent. Quod perpendens venerabilis Domina oportuno die aduocatis fabris carpentariis, cementariis & aliis artificibus clauſit omnes monaſterii aperturas, oſtiola, & feneſtras obſtruens per gyrum, ferreis laminis crates locutorii veſtiens & rotas muniens, portas fortiſſimis ſeris ferreis ac repagulis obfirmauit, & muros interioris monaſterii adeo exaltauit, vt non viderim alicuius monaſterii muros ita altos. Sed & curiam exteriorem ſepe prius circumdata muro cinxit, ſicque ſe & ſuas in captiuitatem diuinam redegit. Hæc omnia egit illa prudens Domina ſine diſturbio, ſine tumultu, ſine aduocatione reformatricum, quia ipſæ reformandæ met erant feruentiſſimæ reformatrices tam morum quam murorum, & factæ ſunt tam famatæ religionis, vt eo ** ſecundum non habeat Sueuia. Conuolauerunt autem ad eas multæ deuotæ nobilium filiæ & ciuium de Vlma, Bibraco, & aliis locis, factusque eſt honorabilis & famoſus conuentus. Obiit autem dicta Domina anno Domini M. CCCC. LXXX. me

 exiſtente

* Gutenzell. ** *Fort.* ſimilem.

Digitized by Google

exiſtente in Dominico ſepulchro in Ieruſalem, cuius deceſſum dum audiuiſſem, non modica triſtitia & mœrore affectus fui, quia fuerat mihi in Domino familiariſſima, vtpote ſpiritualis mater & in Chriſto filia, cuius meritis haut dubium factum eſt, vt poſt eam electa ſit imitatrix vitæ & morum Domina Agnes Sutterin mulier vtique religioſa & adeo ſimilis defunctæ, vt non facile ſit diſcernere inter prædeceſſorem & ſubſequentem, ſicque monaſterium hoc vſque hodie Dei gratia proficit ſpiritualiter & temporaliter, & eſt commutatio bona facta ad priora tempora. Opinari enim ſane poteſt, olim in illo loco fuiſſe ſacrum Orchaidum Nympharum Dearum montium, vel Dryadum Nympharum ſiluarum numinum, quia locus altus & ſiluoſus ſiue nemoroſus eſt, quem antiquorum inſania hiis numinibus dedicatum nequaquam dimiſit, ſuppoſito quod in regione illa tunc fuerint incolæ homines.

CAPUT XIII.

De monaſteriis ad plagam occidentalem ciuitatis Vlmenſis ſituatis. De Vrſpringen.

VRſpringen quondam Hamadryadum fontium Nympharum ſacrum: poſtea religione Chriſtiana creſcente S. Vdalrico & præcelſo monti Oliueti dedicatum conſtat. Porro poſt D. Benedicti ordinis inſtitutionem, dum in monaſterio S. Georgii in Baccenis ſilua ſingularis vigeret religio, nobiles longe lateque per Alemaniam fundantes monialium monaſteria, ipſæ vt eſſent ſub Abbate S. Georgii procurabant. vnde vſque hodie idem Abbas prouidere habet multis monialium monaſteriis non ſolum in Sueuia, ſed in Weſtrangia, Gallia, Alſatia, & Brisgaudia. Igitur anno Dom. M. C. XXVII. anno primo Lotharii Regis, qui Heinrico V. Romanorum Imperatori ſucceſſit, tres milites nobilioris proſapiæ fratres germani, ſcilicet Rugerus, Adalbertus, & Waltherus oppidi & caſtri Schelklingen poſſeſſores & illius dominii gubernatores tradiderunt pro ſalute animarum ſuarum eccleſiam non parrochialem Vrſpringen, ſed exemptam, Abbati S. Georgii, vt eidem eccleſiæ annecteret monaſterium monialium, cui & decimas, prouentus, & poſſeſſiones legauerunt. Accepit ergo Abbas S. Georgii dictum locum, & monaſterium ibi inſtituit ſanctimonialium, præficiens ſororibus magiſtram, quam ſibi ſubeſſe voluit: hocque monaſterium adinſtar diſciplinæ, quæ ad S. Georgium ſeruabatur, induxit & multis annis ita ſeruatum fuit. Dicitur enim quod propter ſanctitatem ſororum miraculoſe vinum in vaſis augmentatum fuit & bladum, quia pauperrimum erat primitus monaſterium. Poſt decurſum vero temporum cum religio apud S. Georgium deficeret, defecit etiam in Vrſpringen, ita tamen quod non omnino extincta fuit, ſed ſemper veſtigia antiquæ obſeruantiæ ibi reperiebantur plusquam in aliis monaſteriis monialium lapſis. Reducto ergo monaſterio Hegbach ad obſeruantiam, vt dictum eſt, Domina Gredanna de Friberg magiſtra in Vrſpringen, mulier virili animo pollens, quasdam de ſuis monialibus aſſumpſit, & currum aſcendens in Hegbach transuecta eſt, vt videret obſeruantiam, cuius fama vndique erat. Vt autem vidit clauſuram & viuendi ordinem, & audiuit clauſarum in Domino iocunditatem, cepit & ipſa cogitare de ſui monaſterii reformatione; & familiaritate contracta cum venerabili Domina Elizabeth Krelin Abbatiſſa reuerſa eſt in Vrſpringen tota accenſa in deſiderio obſeruantiæ. verum difficile nimis videbatur illum reformare conuentum, quia Abbas S. Georgii earum Superior nullum ad hoc habebat affectum, & maior pars conuentus, & tota iuuentus reclamabat, quia etiam amici nobiles & conſanguinei nec verbum de obſeruantia audire volebant, & illis, qui ad obſeruantiam aſpirabant, minas graues faciebant. Hiis tamen non obſtantibus *venerabilis Domina magiſtra* crebrius aduocauit zeloſos & doctos viros Prædicatores, qui ſine palpatione vitia & pericula remiſſarum religioſarum detegerent arguendo, obſecrando & increpando, vt ſic virtute diuini verbi materia præpararetur, quod & Dei gratia factum fuit, quia plures ad partem Dominæ magiſtræ confugerunt clamantes pro obſeruantia, ſicque facta fuit ſalubris diuiſio in conuentu. vna petebat obſeruantiam, altera pars reclamabat, eratque quottidiana contentio inter eas, & quia omnes moniales de nobiliori Sueuorum ſanguine erant, vtræque ſuos inuocabant amicos, quo factum fuit, vt Barones & milites partibus fauentes diſcordes fierent. Hoc vt ad aures peruenit illuſtris Dominæ Mechtildis Archiduciſſæ Auſtriæ viduæ, quæ in Rotenburga ſuper Neccarum reſidebat, potenti virtute vſa Abbatem S. Georgii parum tunc religioni affectum ad ſe inclinauit vel potius terroribus induxit, vt aſſenſum præberet pro reformatione conuentus. Quo habito miſit in * Euſtauiam & de monaſterio S. Walpurgis reformato ordinis S. Benedicti adduci fecit reformatrices, cum quibus in Vrſpringen venit, habens in comitatu Abbates reformatos Carthuſienſes & aliquos fratres Prædicatores & multos nobiles pro parte obſeruantiæ. Aduenerunt etiam nobiles pro alia parte multi utriusque ſexus, factaque eſt grandis congregatio in illo monaſterio. Sed quia Archiduciſſa potens erat, nemo ſe ei oppoſuit de ſecularibus. Anno igitur Domini M. CCCC. LXXV. cum Domina Archiduciſſa cum ſuis curiam monaſterii eſſet ingreſſa gratia reformationis, moniales abintra rem intelligentes abinuicem diuiſæ ſunt. vna pars & ſanior Dominæ Magiſtræ adhæſit, in

* *Eyſtadium.*

Digitized by Google

in qua erat Domina Helena de Hurnheim Prioriſſa conuentus cum aliis quibusdam beneuolentibus. Alia vero pars a Domina Magiſtra diſceſſit, in qua erat Domina Barbara de Lapide, & plures aliæ iuuenculæ & ſenes nobiles, quæ omnes vno animo toto niſu reformationi ſe opponere deliberabant. Et ingreſſæ infirmitorium, quod erat domus ſingularis, clauſerunt oſtia, repagulis obfirmantes, & menſas, ſcamna, truncos, ſaxa, & omnia grauia, quæ habere poterant, aduoluerunt, ne violenter poſſent dirumpere & ad eas intrare: ſtabantque in feneſtris ſuperioribus, habentes in manibus lapides & phalangas, celendria & colos, titiones & veru, & cum ingenti furia circumſtantem populum maledicebant, oſtendentes arma ſua, quibus accedentes impetere paratæ erant. Videns autem Domina Duciſſa tempus tranſire, mandauit ſuis militibus & clientibus capere domum. ſed mandato nullus paruit, dicentes militi & armato perpetuum improperium eſſe, ſi contra feminam armata procedant manu: & præter hoc cum ſint feminæ nobiles & velatæ religionis ſacræ velo, non ſit ſecurum violenter agere cum eis, ne quis incurrat eccleſiæ cenſuras, & amicorum earum inimicitias. Iuſſit ergo Domina in oppido Schelklingen ſigna cum campanis fieri ad arma. Quibus auditis ruſtica gens ad arma cucurrit; & ordinato agmine exiuit populus in monaſterium dimicaturus contra Amazonum ſectatrices. Vallata eſt ergo domus, & pugnaturis commiſſum ne rebellantes læderent. & induſtria virorum domus capta fuit, & moniales in pertinacia manentes ligatæ ſunt & in vincula coniectæ; reliquæ ſe ſubmittentes ſunt in gratiam receptæ. Tradito autem monaſterio in manus Dominæ Magiſtræ, inſtituit vnam de reformatricibus Prioriſſam, & ceteris alia commiſit officia. Moniales autem aliquæ de reſiſtentibus ad alia translatæ ſunt monaſteria; aliquæ vero nec in illo nec in aliquo alio volebant eſſe, ſed euagabantur hinc inde; aliquæ in caſtris manebant cum amicis, & poſt experientias miſeriarum reuerſæ ſunt, & cum venia receptæ. Incepit autem Domina Gredanna non ſegniter agere, ſed diligenti cura mores ordinis didicit, & cum ſibi adhærentibus in tantum profecit, vt maturitate, religione, omni diſciplina reformatrices præcellerent, quas poſt decurſum trium annorum ad propria remiſerunt cum multa gratiarum actione, & Domina Helena de Hurnhaim reaſſumpta fuit in Prioriſſam. Tandem autem cum Domina Gredanna de Friberg Magiſtra ab hoc ſeculo emigraſſet, electa fuit in Magiſtram venerabilis & religioſa Domina Helena de Hurnhaim, quæ fuerat Prioriſſa, & inſtituta eſt in Prioriſſam nobilis Domina Kunegundis de Friberg iuuenis quidem ſed matura & docta. Statim autem Domina Helena Magiſtra antiquas conuentus ſtructuras diſſoluit ex fundamentis, & nouum reſuſcitauit conuentum ita pulchrum, ornatum, lucidum & regularem, quod nemo ipſum videns non obſtupeſcat, tam ad ædificiorum ordinem quam ad feminæ induſtriam, ex cuius conceptibus hæc gerebantur. Ad hanc conuentus ſtructuram omnes laborabant Dominæ ſorores, & artificibus materialia in manus porrigebant. vnde Domina mane & veſpere & omni tempore laborantibus aſſiſtebat, vt opus celerius perficeretur, & ſorores in diſciplina cuſtodirentur. ſicque vſque hodie Dei gratia ſtat conuentus ille in profectu ſpirituali ſub præfata Domina Helena Magiſtra, quæ ſingulari religionis affectu & in antiqua vita ante reformationem & in illa mihi fuit familiaritate iuncta. Ex omnibus hiis infero, quod in hoc loco ſucceſſiue quinque fuerunt habitationes. Primo fuit ibi Nympharum ſacrarum Hamadryadum Dearum fontium, cum ſit ibi grandis vomes aquarum, ex quo erumpunt & emanant largiſſimæ aquæ, a quo & nomen habet locus, quod dicitur *Vrſpringen*. Ebullit enim ibi de abyſſo aqua, & primo locum facit latum & profundum, ex quo fluuius proſilit, qui Ach habet nomen, & elabitur per vallem, & iuxta Burronem Blauio iungitur, in quo vſque Vlmam defertur ibique Danubio illabitur. Puto autem hoc nomen *Ach* huic fluuio aduenisſe ex nomine Nymphæ, quam Virgilii carmina *Abam* decantant, cui forte phanum vetuſtum in loco fuerat ſacratum. habetque fluuius ille meliores piſces, herbas dulciores, & aquas ſaniores quam Blauius. Antiqui ergo iuxta morem in loco illo, vt dixi, primo fundarunt pro Nymphis. Deinde religione Nympharum ceſſante, Tyranni ibi cruentum habitaculum ſuperædificarunt, ſed inducta fide Chriſtiana Eccleſiam ibi fundauerunt regionis nobiles, quam Apoſtolica auctoritate liberam & exemptam fecerunt, quæ nulli ſuberat Epiſcopo aut Plebano, vt littera fundationis monaſterii continet quam vidi. Deinde nobiles illam eccleſiam, & omnia iura eius Domino Abbati in S. Georgio reſignauerunt, qui in loco monaſterium monialium erexit paruum & exile, quod vſque ad noſtra tempora ſtetit. Hoc autem Domina Helena funditus pro maiori parte auulſit, & ſolemne quod hodie eſt ædificauit, in cuius fundatione in terræ viſceribus reperierunt grandia fundamenta antiquarum ſtructurarum & humanorum oſſium congeries, & alia huiusmodi vetuſtatis ſigna. Super Vrſpringen in alia parte montis erumpit fons ingens, & in fluuium creſcens per alias valles tendit in Danubium. dicitur autem fluuius ille Schmiecha, de quo memorabile, quod ſequitur, ad oculum videmus. Dum enim ex ſuo fonte importunius euomitur, per vallem decurrit in arua, moxque in ipſis pratis abſorbetur & penitus diſparet, quaſi in terræ ſinum occulte abſcondatur, quia non manifeſtas terræ fiſſuras ingreditur, ſed quaſi inuiſibiliter nunc fluit, & poſt modicum non eſt, qua ex re æſtimo, riuo illi nomen hoc Schmiecha eſſe datum: quia *ſchmiechen* in noſtro vulgari idiomate ſignificat occultare, &

quia fluuius ille sub terra per aliquod spatium occultatur, quasi in sinum *geschmiecht*, ideo *schmiech* vocatur, a quo etiam villa prope suam originem nomen accepit. Dum ergo terræ immersus fuerit, & per longum spatium in visceribus & venis terræ processerit, tandem quasi impatiens suæ inclusionis iuxta villam Almadingen ruptis petris & scissis rupibus importune resultat, & molendinarum rotas agitat, progrediensque suum nomen resumit, & quasi lætus de sua liberatione festinus contra oppidum Echingen decurrit, quo ingresso & rigato per arua decidit, Danubioque inter Nasgastat illabitur villam, & Berg, &c.

CAPUT XIIII.

De locis inter Vrspringen & Burronem, & de Wilerio incluſorio.

AB Vrspringen procedendo per descensum fluuii Acha statim occurrit oppidum Schelklingen nominatum, cum munita arce in rupis summitate eius nominis. Vnde autem huic oppido & castro hoc nomen aduenerit, non alio nisi ex nominis sono accipi potest. Componitur enim hoc nomen *Schelklingen* ex duobus Theutonicis nominibus, scilicet ex *schalck* & *klingen*: quorum primum nominat nequam; secundum, nemus. ex quibus suspicari potest, quod olim ibi fuerit nemus insecurum propter nequam in eo latitantes, contra quos credimus arcem ibi constructam in monte, & postea excisis arboribus villam in loco nemoris ædificatam, & agros plantatos, & nomen horridum tam arci quam oppido mansisse. Vel componitur ex *schal* & *klingen*, quia erat nemus iocundum, in quo nobiles delitiis vacabant. *Schal* enim dicit iocunditatem, & *kling* nemus; propter quod forte nobiles in rupe arcem illam erexerunt, vt solatiis ibi fruerentur. Nonnulli putant nomen componi ex *schel* & *klingen*, quia asserunt hoc nemus olim pertinuisse ad Dominos de Schellenberg. alii dicunt fuisse Dominorum de Klingenberg. Primum tamen verius videtur. & primi arcis possessores dicti fuerunt Comites de Schelklingen, quibus tandem deficientibus Archiducibus Austriæ hereditario iure cessit totum hoc dominium, quod nunc impignoratum possidet Burcardus de Stadion nobilis.

Ex oppido censequenter procedendo per vallem Aha fluminis venitur ad ingentem & altam rupem, quam spectabilem & admirabilem reddunt singularis e terra in altum elatio, horrida excauatio, & tyrannica habitatio. siquidem rupis illa quasi grandis columna rotunda e terra consurgit, ac si arte & industria esset facta humana, & in pede vel radicibus rupis est os patens, per quod ingressus est ad specum horribilem in montis ventrem, estque grandis naturæ molis excauatio in latum & in altum & in longum: nec potest ingrediens aliud suspicari nisi specum illum a conditore orbis esse factum pro habitatione alicuius monstri ingentis. Specus ille lumen habet in fine suo retro in profundo, quia quædam naturalis scissura montis & rupis grande causauit in superioribus rotundum foramen, per quod spargitur cœli lumen, & specus horribilis humanior redditur & mirabilior. In sui autem principio lumen per os eius immittitur. Ad latus oris speluncæ ab extra positus est grandis lapis rotundus ad mensuram oris, quo monstruosi habitatores specus os claudebant speluncæ. hunc lapidem multi non possent mouere viri. Ab illo lapide indubitatum accepi argumentum, specum illum habitationem fuisse alicuius monstruosi Cyclopis, aut ingentis Gygantis, aut Nympharum vel Musarum ibi fuisse conuentum, in quo nocturnis carminibus sua celebrabant gaudia. Dicitur enim rupis illa cum specu *Singrenstein*, forte ab eo quod Cyclops aut Gygas nomen habuit Singrenus, quasi lapis Singreni; vel ab herba *ingrien* dicta, quæ ibidem iuxta rupem crescit. Simile antrum habuisse legitur Cyclops ille, quem Vlixes cæcauit, & Gygas Eris aut Erihellus. Suspicatum fuit hiis annis in radicibus illius rupis esse mineram. vnde quidam *minerarius anno præterito in ore* speluncæ sartaginem parauit, & in profundum fodiens terram auri & argenti feracem inuenire sperabat, & profundius fodisset, nisi Archidux Austriæ ei laborem interdixisset. In ipso specu est optima resonantia ad cantandum. & tales sonorosos specus quærebant Musæ, quas Poëtæ filias Iouis & Memoriæ fuisse fingunt, & Apollini lyram pulsanti conclamasse & concinuisse. Has Pyrthenæus earum aduersarius in antris canentes quæsiuit & concluſit, quæ in picas conuersæ in perniciem sui detentoris euolauerunt, prout Ouidius recitat, & Isidor. Etymolog. memorat. Huius fabulæ fictio antro nostro satis conuenit, quia chorus Musarum in eo cantantium ratione dulcis resonantiæ aptissimus esse poterat. Non enim humanitus fabricata loca ad cantandum intrabant, sed quæ natura apta fecerat in montibus, siluis & desertis locis: qui cum essent Dii aut Deæ, non erat eorum conuersatio cum hominibus, licet etiam quædam Musæ vel Nymphæ humanas legantur inhabitasse ædes, non tamen nisi eiectis hominibus. Inuentis autem Musis a Pirthenæo gygante, aduoluta mole os speluncæ concluſit, quæ moles hodie ibi est: sed Iouis Patris earum inuocato auxilio mox in picas conuersæ per foramen, quod est speluncæ fenestra, euolauerunt, & inde genus hoc auium auguriis aptum per Sueuiam & Alemaniam est diffusum. Cessante autem Musarum ritu, homicidæ & latrones specum inhabitare ceperunt, pro quorum repressione quidam prapotens Sueuus in summitate rupis arcem erexit, quam postea prædones inhabitauere. quod regionis incolæ ferre non valentes, arcem ipsam deiecerunt, ex qua tamen vsque hodie ruinæ videntur.

Inde per descensum aliquantulum progrediendo,

Digitized by Google

diendo, vallis quædam profunda & longa ipſas Sueuorum Alpes ſcindit. vnde etiam a ſui profunditate nomen in vulgari habet, quod dicitur *Tiftbal*. In hac valle occurrit in cliuo montis inter rupes os ſpeluncæ grande & patens, per quod ingreſſus eſt in horribilem & tenebroſum profundiſſimumque ſpecum in penetralia petrarum, de quo ſupra mentio facta eſt, fuiſſetque optimus ſpecus pro exercitio ſuperſtitionum, quibus antiqui vacare ſolebant, vt ibidem.

Vlterius deſcendendo per vallem fluuii Ach eſt Wilerium villa, in qua etiam euomit terra largiter aquas, ſanas & bonas. nec vomitem illum credo, ſi antiqui eum viderunt, absque delubro Nympharum fuiſſe, loco cuius hodie ſupra vomitem eſt religioſus conuentus, & recluſorium velatarum virginum, quod tale fertur habuiſſe initium. Ante multa tempora erant quidam nobiles, qui arcem ſupra vomitem aquæ habebant in loco, vbi nunc eſt hortus vel cimiterium ſororum retro eccleſiam verſus vomitem, vbi iam via eſt. Hii nobiles accepta licentia Epiſcopi Conſtantienſis ædificauerunt capellam prope ſuam arcem, inter quam & capellam mediabat hortulus conſitus arboribus. Anno autem Domini M. C. LV. fuit eadem capella conſecrata in honorem B. Mariæ virginis & S. Ægidii Confeſſoris. Eodem igitur anno, inſtante quadam feſtiuitate, cum filia illius nobilis, qui arci præerat, ſe ſeculariter ornaſſet, & ad eccleſiam procedere vellet, ecce manus Domini affuit. mox enim, vt virgo in hortum medium deuenit, tranſire volens pedem radici arboris illiſit adeo fortiter, vt in terram proſtrata corrueret. quæ dum per ancillas pediſſequas releuata eſſet, dixit imprecando ſibi & ea Deo poſtulando; Fiat, quæſo Domine, hæc corporis mei offenſio & caſus, animæ meæ reſurrectio & ſalus. Et ſtatim regreſſa domum, omnem mox ſecularem pompam depoſuit, veſtem mutauit & mores. Ad eccleſiæ autem parietem tugurium cum aſſeribus ſibi fieri conſtituit, in quo longa ætate confecta ſolitariam vitam in artiſſima pœnitentia duxit. Dicebatur autem Domina ſoror Adelheidis, & vitam optimo finiuit fine. Poſt eam cum religio S. Franciſci inſtituta eſſet, erat in villa Wilerio quædam eiusdem religionis ſoror tertii ordinis, quæ etiam dicebatur Adelheidis. hæc imitata exemplum prioris in prædictum ſe recludi fecit tugurium: ſed difficultates paſſa a paſtore eccleſiæ parrochialis in Blaburen, & propter tugurii artitatem, non propter inſtabilitatem ſed propter neceſſitatem incluſorium egreſſa Romam petiit, & ad pedes vsque ſanctiſſimi Papæ venit. qui, auditis cauſis, nec bullas, nec alias litteras ſignatas aut breuia dedit, ſed viuæ vocis oraculo omnia, quæ ſoror petierat, contulit, & in ſignum conceſſionis dedit ei tabellam ligneam imaginem B. Mariæ Virginis cum puero Ieſu habentem, omnino aſſerens quicunque verbis eius credere nollet, ei tabulam oſtenderet, & aduerſari ceſſaret. quod & factum eſt, ſeque cum illa tabula cunctis diebus defendit. & quia primum recluſorium ruinam minabatur, petiuit prædicta Adelheidis germanum ſuum, qui erat carpentarius, vt aliud ſibi fabricaret tugurium. Fecit ergo ei exiguam domunculam iuxta eccleſiam, in qua homo in modum crucis ſtans vtraque manu ambos tangebat parietes per quadrum. In illo itaque recluſorio multis deguit annis feruenter Deo ſeruiens, ſtupendum exemplum vitæ omnibus poſt ſe relinquens. Poſt illam alia Deo deuota virgo Yta nomine hoc recluſorium ingreſſa multos annos in Dei ſeruitio exegit, ſicque poſt illam alia locum poſſedit, fuitque pluribus annis habitatio ſolitariarum. Inter quas multæ ſanctæ feminæ fuerunt, quæ mirandis miraculis claruerunt, & ſæuiſſimas inimici temptationes ſuſtinuerunt. vnde cuidam Sanctæ tempore famis de cœlo per coruum annona fuit transmiſſa: alteri videbantur molares & grandia ſaxa in domum irruere: alia in pane reperit vermes, araneas, & quæcunque immunda. vnde vna earum tam horribiliter quottidie vexabatur, quod ſupra vires humanas fuit. Quadam autem nocte, terrore nimio victa recluſorium effregit, & in molendinum ſub eccleſia transfugit, nec vnquam depoſt ad reditum induci potuit, licet ſancta fuerit, & vitam in Blaburen finiuit, faciens ſe alteri includi domui. Hæc ſingulis diebus fudit preces ſingulares, quatinus Deus locum Wilerii emundare dignaretur ab inimici intolerabili furia, & impetraſſe creditur loco & perſonis pacem. nam depoſt nihil auditum fuit inſolitum. Deus enim ab hoc tempore domum illam a Dæmonis poteſtate eripuit, ab inſania & ſcandalis cuſtodiuit, & a periculis conſeruauit. Nam ante prædictam ſolitariam reſoluebantur ſepe ſcopuli & rupes ſupra domum de motis cliuo, & irruentes de alto in domum impingebant. Sunt enim montes ibi in modum dentium ſcopuloſi, & ſi rupes reſoluta ceciderit, domum cum eccleſia contereret. nec murorum ruinæ de caſtro Gintzelburg, quod ſupra domum in capite rupis eminet, aliquatinus domui illi nocuerunt. Anno Domini M. CCC. LVII. erat in domo illa quædam virgo ſolitaria de Blaburen Adelheidis nomine, exemplaris & religioſæ vitæ, frequentabaturque a nobilibus dominabus per gyrum in caſtris habitantibus. Tunc autem in arce Gerhuſen Comes quidam de Helfaſtein cum vxore habitauit, quæ ancillam clauigeram nobilem habuit nomine Gerdrudis Schwelherin, quæ ei XXXII. annis ſeruierat. Hæc Gerdrudis exemplo ſororis Adelheidis mota mundum reliquit, & omnibus reſignans ad ſororem Adelheidem ingreſſa artum habitaculum, cum ea pariter Deo ſeruiuit. Mortua autem Adelheide, ipſa Gerdrudis Swelherin famatæ religionis facta a multis virginibus viſitabatur, quæ imitatrices virtutum eius fieri optabant. Cernens autem Gerdrudis quod multas Chriſto poſſet lucrari animas & ſegre-

Digitized by Google

gare ſpenſas, artum reſoluit tugurium, & domum ſuperædificat nouam, capacem multarum ſororum, ingreſſæque ſunt ad eam XIII. virgines, quæ deuotiſſime Deo pariter ſeruiebant. Poſt decurſum autem temporis augmentatus eſt numerus, & domus ampliata. Nam de Vlma ciuium filiæ multæ optabant ibi Deo famulari, & de aliis regionibus, & in tantum infeſtabantur ad recipiendum filias, quod coactæ ſunt aliud ædificare habitaculum, Vnde anno Domini M. CCCC. LXXVII. antiquam reſoluerunt domum, & in locum ſuperædificarunt grandem & altam domum adiutorio Domini Abbatis & conuentus in Blaburen & Vlmenſium, quorum filiæ ibi degebant. Domum autem ſuam antiquam nouæ domui coniunxerunt pro receptaculo hoſpitum & ſuorum amicorum. Facta autem ſunt hæc anno præfato ſub deuota & religioſa ſorore Adelheidis a Sweldin de Blaburen, quæ tunc mater domus erat & hodie eſt, & multis rexit annis cum tranquillitate magna. Eſt enim mulier ſingularis innocentiæ, probitatis, & religionis, & efficacius regit quadam nobili benignitate, ſuauitate, mititate, quam quicunque alius regere poſſet poteſtate & acrimonia. Sunt autem in ea domo hodie numero XII. ſorores incluſæ: de non cluſis ſunt decem, ſicque in toto ſunt XXII. Anno autem Domini M. CCCC. LXXVI. receptæ ſunt ad fraternitatem ordinis fratrum Prædicatorum per reuerendiſſimum magiſtrum ordinis patrem Leonardum de Manſuetis de Peruſio, qui eis transmiſit litteram fraternitatis cum ordinis ſigillo appenſo. Quapropter ſingulari affectu fratribus noſtri ordinis inclinatæ ſunt, & pro bono ſtatu noſtri ordinis Deum interpellant. quare etiam latius placuit mihi de eis ſcribere.

CAPUT XV.

De Blauio flumine & eius origine, & de loco Blauburenſi, & de monaſterii inſtitutione, & aliis condependentibus.

SVb Wilerio non longe gyrando montem venitur in ſtrictum angulum montium, vbi montes conueniunt, faciuntque rotundum angulum, ex quo non eſt progreſſus, niſi quis altos montium cliuos ſcandere velit, aut per vallem per quam ingreſſus eſt regredi. In hunc angulum decurrit fluuius Aha quaſi vsque in vomitem Blauii, qui in eius extremo in radicibus rotunditatis montium & anguli e terra erumpit tam mirabili & ſubita emanatione, vt nemo inſpiciens non obſtupeſcat. Nam ex fouea abditiſſima ſaxei calicis & petrei ſine fundo conchæ tanta aquarum erumpit abundantia, vt abyſſi putes aperiri fontes. Exundat enim ſupra calicis circumferentiam, & impetuoſa effuſione repente defluit. & cum concha profundiſſima ſit & aqua clariſſima, cœli ſuperlucentis induit colorem, a quo colore ſuum vulgare ſortitur nomen, vt dicatur *Blaw*. Primo enim eructat terra ex ſuo abyſſali corde per inueſtigabile os ſuum aquas, quæ in orificio collectæ amnem rotundum & profundiſſimum faciunt, aſpectu delectabilem & mirabilem. Deinde aquas ex orificio euomit ex concha pellens, ita vt ſupercreſcentes calicis limbum impetuoſe effundantur in lacunam, & alueo receptæ fluuius eſſe incipit, qui quaſi torrens ſonans molendinarum mox rotas euoluit, ſed poſtea mitior factus per arua voluptuoſa quietus & ſilens ſerpit, feraxque eſt optimorum piſcium, trutarum, fundulorum, & aliorum; producens in fundo ſuo herbam adeo beſtiis ſapidam, vt ad collum vsque ingrediantur, & demerſis ad illam carpendam ſub vndis capitibus aſſidue paſcentes fere ad ſubmerſionem & ſuffocationem vsque detineant. Ex aruis autem vt euaſerit, curſum mox reſumit, & quaſi lætus Vlmam faucibus ſibi ſoli & ſemper apertis ingreditur, multam illi ciuitati afferens commoditatem, vt ſupra dictum eſt. Expeditus vero in Vlma ſine mora per fauces murorum erumpit, moxque in ſacrum Danubium exultans ſalit, a quo ſine contradictione ſuſceptus & Iaſoni dicatus in pontum Euxinum & mare defertur, ibique peregrina conditione ſuſcepta impatiens amaritudinis occulte venas ingreditur terræ, & per inueſtigabiles vias vadens artiſſimas penetrat terræ & petrarum ſciſſuras, ita vt pellem amaram, qua in ponto veſtitus fuerat, ſabulo, petris, & terræ hærentem derelinquat, ſicque tandem in locum, vnde emanauerat, perueniens, dulcis, clarus, & potabilis iterum de terra erumpit, vt iterum fluat, iuxta illud Eccleſiaſt. 1. *ad locum vnde exeunt flumina reuertuntur, vt iterum fluant*. Si quæ vero aquæ per terræ viſcera ad loca ſua de mari reuerti non potuerint, mox hauſtu ſyderum de mari tolluntur, & in nubibus ad ſuæ regionis loca transmittuntur, ibique terræ fecundandæ infunduntur diuerſis in ſpiciebus, vel roris, aut pluuiæ, pruinæ, niuis, grandinis. vnde a natura paratæ ſunt quædam foueæ in terra ad quas confluentes aquæ recurrunt & in foueis per venas transfluunt in locum vnde effluere habent. Hoc ſignanter notatur in Alpibus Sueuiæ, vbi videntur multæ foueæ quaſi calices in fundo perforatæ, ad quas pluuiales & niuales aquæ transfuſæ demerguntur in ſtagna ſubterranea, de quibus iterum ebulliunt. Idcirco quando in Alpibus Sueuiæ ſunt multæ pluuiæ vel reſolutiones niuium, Blauius fons & alii fontes redundant magis aquis & habundantius eas fundunt. Ex quibus patet Blauium a polo & a ponto habere aquas, quas antiqui crediderunt miniſterio & regimine Nympharum & Muſarum ſub aquis moras habentium deduci in terram. vnde contingit in ſonitu aquarum ſub terra & ſuper terram audiri ſuauem melodiam cum harmonia omnium carminum & inſtrumentorum muſicorum, quæ audiens conceptu forti audire cupit, ſicut ego ipſe ſepe expertus ſum, & præcipue in thermis Pfefers, vbi ex importuno aquarum concurſu cauſatur ingens

ſonitus

sonitus, in quo omnium musicorum resonat melodia. In eisdem etiam locis dicitur esse quidam mons, in quo frequens auditur resonantia quædam dulcissima, quasi humanarum vocum in figuratiuis cantu colludentium. hanc autem resonantiam ex aquarum concursu in petris cauis & sonoris in penetralibus montis causari minime dubito. antiqui autem huiusmodi causari ex Nympharum Dearum aquarum concentu miris fictitiis asserebant, sicut etiam eruptiones fontium eis ascribebant. quare iuxta eruptiones aquarum templa Nymphis sacrata habebant, in quibus oracula earum consulentes plura inuestigabant. sic etiam iuxta & supra montium cauernas & terræ scissuras oracula habebant ad consulendum Demogorgonem. Cum autem Creator mundi districtum illum & montium angulum, ex quo Blauius fluit, satis mirabilem fecerit, & habitudinem montium circumiacentium insuetis rupibus & cauernis repleuerit, antiqui nescientes Deum qui hæc facit mirabilia, suis multiplicibus delusi erroribus Diis attribuebant, eaque loca eis sacrabant. vnde intenti poëticæ Theologiæ multitudinem posuerunt Deorum: aliquos dicebant cœlestes, vt Iouem; aliquos terrestres, vt Demogorgonem; aliquos infernales, vt Plutonem; aliquorum aliquos marium & fluminum, vt Doridem, Neptunum, & Nymphas siue Musas. & has Nymphas plurificauerunt dicentes, aliquas esse Nymphas marinas, quas Nayades vocabant; & Nymphas dicebant Hamadryades; & puteorum Nymphas dicebant Naptayades; camporum Nymphas, Nayades; montium, Orchayades; siluarum, Dryaides. & hoc in generali. In speciali autem assignauerunt cuilibet fonti & fluuio propriam Nympham, vt Castalio fonti Castaliam Nympham dederunt, a qua & nomen habet vsque hodie. tali autem fictione rem sic colorabant. Dum Neptunus Medusam speciosissimam in templo Palladis violasset, ex illo concepit concubitu genuitque Pegasum, hoc est, equum alatum, ænea habentem cornua & pedes ferreos, igneum anhelitum spirantem, & cursum vento similem habentem. Qui equus mox natus euolans dum ad locum Parnassi montis venisset, remisit se in vallem super terram vt quiesceret, & stans in angulo & districtu montium pede, vt natura est equorum, scalpsit, & adeo valenter pedem terræ incussit, vt vsque ad aquam penetraret, & de fonte abyssi aqua prosiliret, sicque mansit perhennis & vomes perpetuus fluuius. Eleuato autem Pegaso a loco in aëra ad alia transuolauit mundi loca, & vbicunque quiescere eum contigit, ibi scalpendo aquam euocauit. In locis ergo emanantium fluminum antiqui illi Pegaso, quem deificatum credebant, adolebant templis constitutis. Et hiis præhabitis, quis dubitat antiquos Pegasi cultum cum multa celebrasse solemnitate iuxta Burronis spectabilem fontem, cuius similem in toto oriente non æstimo inueniri? Sed & de Lernæo fonte dicebant, quod Amonidam virginem venationi in montibus vacantem quidam Satyrus rapuit, quæ clamans Neptunum aduocauit, & accurrens ipsam e silua a Satyro in vallem deduxit. vbi dum eius frueretur concubitu, locum defloratiouis tridente percussit, moxque aqua erumpens perhennem constituit fluuium, cui præfecit Amonidem Nympham, cuius cultum antiqui celebri ritu ibi obseruabant. Sic enim Neptunus suas remunerabat concubinas, faciens eas Deas Nymphas fontium & fluminum. Suspicari autem ab antiquis conuenienter potuit in loco Burronis Neptunum lasciuia resolutum profundius fodisse, aut tridentem terræ fortius incussisse, & suæ lasciuiæ pellicem aliquam ibi reginam Hamadryadum Nympharum constituisse, & exinde locum sacratissimum veterum deliramentis fuisse, & grande Nympharum sacrum ibi stetisse, quanuis nostri prædecessores nihil de hoc nobis reliquerint in scriptis, vel scripta eorum a posteris neglecta periisse. Græci autem & Romani omnia quasi ab initio vsque nunc in scriptis mandauerunt prædecessorum acta, ex quibus sapientia & potentia plurimum profecerunt. Ea ergo, quæ in Græcorum & Latinorum scriptis reperimus ex poëtica Theologia de fontibus, fluminibus, montibus & cauernis, ad nostras regiones optime spectant, etiamsi mysticus fabularum sensus, qua naturæ designatur cursus, requisitus fuerit. Bene ergo & congruenter ea, quæ de fontibus orientis scripta sunt, de nostris intelligi possunt ceterisque paribus. Non autem fontem Burronis solum, sed & scopulos rupesque montium per eius gyrum sacratos fuisse cum suis antris, nemo est, qui legit antiqua carmina, & non credat: vel qui vidit Augustinum de ciuitate Dei, aut Hieronymum in suis epistolis, aut Eusebium de præparatione euangelica, aut Iohannem Boccatium de genealogia Deorum gentilium: cum per gyrum Burronis in cliuis montium cernantur horrenda Nympharum habitacula. Quis enim ascendens cliuos, & penetrans opaca & condensos virgultorum rubos, non miretur? etiam attonitus stupore videns cauernas & speluncas, scissuras petrarum mirabiles, angusta & lata rupium antra? Ex omnibus hiis infero, fontem Burronem cum suis montibus, vallibus, & siluis olim Diis consecratum fuisse, vel ad minus sacrabilem, cum etiam supra fontem in cliuo reperiantur fundamenta vetustissimarum structurarum templorum signa, præcipue tamen in loco monasterii, vbi est confluentia duorum fluminum Ach & Blauii. Loco ergo illo diu manente sub istis prophanis cultibus, tandem Nympharum destructo ritu Tyranni ex templo Burronis refugii turrem fecerunt. Post hoc cum iam mundus illuminatus esset fide Christi fideles super fundamenta iacta Nymphis ecclesiam susciteuere in honorem S. Iohannis Baptistæ,

—— Qui meruit lauantem tingere lymphis.

Statim autem vt locus dicatus fuit Iohanni Baptiſtæ, omnis Nympharum repulſa eſt ſpurcitia, & lympharum eſt ſanctificatum elementum, & concurſus populorum, qui fuerat ad conſulendum oracula Nympharum, commutatus eſt ad honorandum ſanctificatorem lympharum. vnde ſicut antiqui certo die anni ad templum Nympharum veniebant, & vigilias infania plenas celebrabant, ſic poſt S. Iohannis ſucceſſionem conueniunt ad locum, & vigiliis, orationibus & oblationibus celebrant feſtum cum magna populorum frequentia, ſicque honor & cultus Nympharum translatus eſt in Paranymphum lympharum. Porro in tanto honore erat locus ille, vt Chriſti fideles indignum putarent tam ſacrum locum & paranymphi templum eſſe absque continuis eccleſiæ officiis. Itaque anno Domini M. XCV. generoſi viri nobiles Domini Heinricus & Hugo Comites Palatini de Tiwingen conſtructo ibi cœnobio ad S. Iohannis eccleſiæ latus, adduxerunt religioſos viros ordinis S. Benedicti fratres, eis eccleſiam cum cœnobio tradentes abdicatis iuribus ſuis, & plures alias poſſeſſiones pro eorum ſuſtentatione eis aſſignauerunt. Sed & ingenuus vir Hartmannus ſenior Comes de Rugga contulit monaſterio fontem ipſum Blauii cum cliuo & riuo fluminis vsque in Nydegg. Sic & alii Comites, Barones, & nobiles religione Dominorum allecti ſua in eorum ſubſidium S. Iohanni tradiderunt. Et ne poſteri eorum nobilium & fundatorum heredes aliquod ius æſtimarent ſe habere in loco & in bonis loci, de omnium communi conſenſu oblatus fuit conuentus ille, eccleſia, cœnobium cum omnibus attinentiis Vrbano II. huius nominis Papæ & ſedi Apoſtolicæ, qui oblatum deuote accipiens ipſum monaſterium ab omni iurisdictione ſecularium exemit, eumque in SS. Apoſtolorum Petri & Pauli protectionem & poteſtatem redegit anno Domini M. C. VIII. Primo autem creditur fuiſſe Præpoſitura, ſed poſtea commutata in Abbatiam.

Porro prope monaſterium eſt alius aquarum vomes & fons ſatis delectabilis, iuxta quem etiam Nympharum ritus celebris habebatur aqud veteres. De hiis diabolicis Nymphis vide Auguſtinum de ciuitate Dei, & Thomam Anglicum ſuper lib. 3. c. 12. & Iohannem Boccat. lib. 7. cap. 14. de genealog. Deor. gentil. & præcedenti folio. In hoc ergo loco monachi Burronis diuinarum Nympharum conſtruxerunt habitaculum monaſterium Virginum, & S. Nicolaum conſtituerunt eccleſiæ patronum, vt has mundas tueretur Nymphas, ſicut olim perſequebatur ſordidas Nymphas Dianæ ſodales, vt habetur in eius legenda. Huic S. Nicolao adiunxerunt eccleſiæ illius patronam S. Nympham, quam puto illam eſſe, cuius meminit Paulus Apoſtolus ad Coloſſenſ. vlt. quæ ex Phrygia prouincia de egregia ciuitate Laodicea nata ex gentilibus parentibus Nympha dicta fuit, quia in eadem prouincia cultus Nympharum maximus fuit, & eſt regio illa contermina Lyciæ, vnde S. Nicolaus ortum habuit. Prædicante autem Paulo cum Barnaba Laodiceæ conuerſa eſt Nympha ad fidem cum vniuerſa domo ſua, & tam ſanctæ vitæ fuit, vt S. Paulus de vinculis e Roma in epiſtola Coloſſenſibus miſſa eam ſalutari ex ſe mandaret, fuitque hoſpita Prædicatorum primorum, omnesque diuini verbi præcones ſuſcepit & prouiſionem fecit, vt colligitur ex gloſſa Magiſtri ſuper Apoſtolum, & ex Petro de Tharentaſia, & Nicolao de Lyra colum. 4.

Igitur in ambobus locis tam monachorum quam monialium diuinus cultus multis annis celebrabatur cum multa deuotione. Accidit autem anno Domini M. CCC. XLVIII. fieri per vniuerſum fere mundum immaniſſimam peſtem, qua tot homines moriebantur quottidie, vt ciuitates & villæ euacuarentur, & multa monaſteria ſine monachis eſſent. Illi enim monachi, qui ſuperſtites erant, non in monaſteriis ſed in ciuitatibus erant, & aſſueti ſecularium morum de malo in peius labebantur, factusque eſt omnium religionum lapſus grauis in iſta peſte, quia maturi moriebantur, & pauci remanentes apud medicos in ciuitatibus *degebant, vt in vita conſeruarentur & ſolatia* gauderent. Eo tempore monachi conuentus Augenſis pene omnes de Owia emigrantes in Vlma ſua ciuitate morabantur. & quia ditiſſimi erant, & parum de religione habebant, multos ſocios habebant, & bona ſui monaſterii absque omni cura & timore conſumebant in Vlma, vbi quottidie ſplendide viuebant. Ad quos haut dubium eorum confratres & Domini de Wiblingen, Elchingen, Blaburen, & Ochſenhuſen veniebant ad conuiuandum, ſicque bona temporalia amiſſione religionis monaſteriorum illorum dilapidabantur. Ad tantam autem paupertatem deuenit Burronis monaſterium, vt ad tempus non eſſet ibi nec Abbas nec Præpoſitus nec monachi. & tunc etiam monaſterium monialium omnino defecit & in nihilum redactum fuit, cuius hodie vix exiguæ apparent ruinæ. Erat autem quædam Domina prædiues vidua, puto de Vlma, in villa reſidens Blaburenſi, quæ compaſſa deſolationi conuentus manus porrexit adiutrices ad eius releuationem, & ita reuocatis Dominis conuentus ibi factus & in perſonis & in poſſeſſionibus proficere cœpit. verum ceremoniæ ordinis & regularis obſeruantia minime ſeruabatur. Ditato autem conuentu ortæ ſunt in electionibus Abbatum multæ diſſenſiones, cum multi ad dignitatem aſpirarent, & inter Abbates & monachos contentiones & lites. vnde quædam enormia acciderunt, propter quæ conuentus in magnam deuenit infamiam. Sed quia *cum tempore omnia tranſeunt, & quæ fuerunt, redeunt*, vt in Salom. habetur Eccleſ. 1. cap. cum conuentus poſthoc ad regularem obſeruantiam reformatus fuiſſet, rediit cum ſancta obſeruantia & bona, quæ perierat, fama. indies enim proficere cœperunt, & ſupra alios vicinos conuentus vtiles perſonas adepti ſunt, doctas in artibus, in

ſacra

Digitized by Google

ſacra Theologia, in Philoſophia, Medicinis, Hiſtoriis, & aliis, & per omnia ſunt tales Domini illius conuentus ſicut patet. Huic autem conuentui præſidet nunc Dei gratia inſignis vir Dominus Heinricus Fabri digniſſimus Abbas, qui noſtro æuo totam ſtructuram antiqui conuentus reſoluit, & nouum clauſtrum non tam pretioſum quam ordinatum pulcherrimumque a fundamentis ſuſcitauit in omnium ſtuporem & ammirationem. Solertia ergo illius reuerendi patris & ſuorum monachorum ſtudio & obedientia ſtat conuentus ille in magna fama, in multitudine diſpoſitarum perſonarum, in magnificentia ſtructurarum, & in augmento poſſeſſionum vſque hodie. Ad latus conuentus eſt hodie oppidum pulchrum, munitum, & populoſum, quod olim erat parua villa, quæ poſt fundationem monaſterii fuit in angulum illum conſtructa, & nomine fontis dicta *Blaburen*, quod Latine tamen ſonat quaſi fons cœleſtis coloris. Fontem etiam illum, oppidum & monaſterium inuenimus ſub nomine Burronis expreſſa, ita quod fons dicitur Burron, & monaſterium dicitur S. Iohannis iuxta Burronem, & oppidum ſimiliter. Hoc autem nomen Burron ſic æſtimo huic fonti adueniſſe. Antiquitus enim fontes dicebantur Theutonice *Burn*, ſicut adhuc hodie in Alſatia nominantur *Burren*, & nomen *Brunnen*. Facta eſt autem in Sueuia huius nominis mutatio per tranſpoſitionem litteræ r. & *Brunnen* fontes nominari cœperunt. hoc tamen non obſtante antiquum nomen fonti remanſit Blauburen, & inde ſumptum eſt nomen Burron in Latinam declinationem. Porro vulgus inſipiens audiens locum dici *Blauburen*, imaginatur eum ſic dici a ruſticis decoloratis blauio colore. vnde anno præterito cum Fridericum III. huius nominis Imperatorem rogarent, vt eorum oppido & communitati aliquod ſingulare ſcema, quo arma ſua conſignarentur, daret, interrogauit de oppidi nomine, & audiens Blauburen dedit eis ruſtici blauii imaginem, quam vſque nunc pro interſignio habent. Hoc oppidum tempore magnarum pluuiarum ſtat in magno periculo propter decidentes aquas a montanis. vnde fit, quod rapidiſſimus torrens per medium eius elabitur cum multo nocumento. Et tantum de illo dictum ſit.

CAPUT XVI.

Via a Burrone in Seſſingen & Vlmam.

SEquendo curſum Blauii fluminis venitur in villam Gerhuſen, quæ quaſi inter duas arces ſuper flumen eſt ſita. Vna arx dicitur Rugga in ſcopulo ſuper rupem ædificata in cornu, quod diuidit vtramque vallem Blauii & Acha. in iſta valle quondam nobiles Comites de Rugga reſidentiam habebant, quæ progenies dudum defecit. Alia arx dicitur Gerhuſen, quæ mirabili rupi eſt ſuperædificata, & alte ſuper abruptiſſimam petram. ſub ipſa petra ſunt cauernæ horribiles, habitacula apta Muſis & Nymphis. & æſtimari poteſt hoc nomen *Gerhuſen* a Gera Nympha ſumptum, quaſi domus Geræ. Deinde contra Vlmam deſcendendo venitur in locum, vbi Nydegg eminenti petræ imminet, quondam arcem continens, nunc vero S. Nicolai capellam: deinde in caſtrum Arnegg deſtructum, & Herlingen, & poſtea Clingenſtein, quæ eſt arx fortis. Poſt hanc arcem eſt Seſlingen monaſterium egregium S. Claræ, quod creditur viuente ſancto fratre Franciſco inchoatum fuiſſe primo in Vlma ciuitate in Arena, vbi adhuc locus eſt in quo ſtetit, & dicebantur ſorores in Arena. quibus dum a quadam vidua collata eſſet villa Seſlingen, & poſſeſſio Strubel, tranſtulerunt monaſterium extra ciuitatem in villam, & in exitu earum permutationem fecerunt cum fratribus Minoribus dantes eis ſuam campanam, quæ ſonoroſior erat, & fratrum campanam accipientes. Ædificantes autem locum appellauerunt Hortum virginum, in quo multo tempore carpebant flores roſasque odoriferas virtutum. fuitque vt dicitur, primum S. Claræ monaſterium in hac prouincia ſuperioris Alemaniæ anno M. CC. XXXII. conſtructum ab Vlmenſibus, de quorum mœnibus poſtea emigrauerunt, vt dictum eſt, in Seſlingen, vbi beneficiatæ a Comitibus de Tylingen. hiidem Comites ſibi titulum fundatorum vſurpauerunt, dicentes quandam viduam Comitiſſam de Tylingen ipſum fundaſſe monaſterium ibique ſepultam eſſe. Succeſſu autem temporis poſt lapſum religionis S. Franciſci & fratrum defectionem, defecerunt & a religione declinauerunt etiam ſorores, ſicque vterque conuentus, fratrum ſc. in ciuitate, & ſororum extra muros, multo tempore absque obſeruantia ſuæ ſanctæ regulæ ſtetit ſub multa diſſolutione, & plurima committebantur ſcandala, incidebantque ſeculares per ingreſſum ad moniales pericula excommunicationum Papalium frequenter. Dum autem iam fratres Prædicatores reformati eſſent in Vlma, cœperunt eorum Prædicatores contra non reformatos clamare, & pericula detegere, & excommunicationes latas contra ingredientes monaſteria S. Claræ promulgare, & ſibi confitentes ad Papam remittere, & ex multis talibus aperti ſunt oculi Dominorum conſulum & multorum ſecularium in Vlma, & ad tanta pericula cœperunt horreſcere & timere, quærentes qua via cum pace & tranquillitate tantis malis finis imponi poſſet. In hiis autem Dn. Vlmenſes conſultum habebant expertum virum & venerabilem patrem ſacræ Theologiæ profeſſorem Magiſtrum Ludwicum Fuchs, Priorem tunc Prædicatorum in Vlma, cuius conſilio & opera prius reformauerant conuentum Prædicatorum cum multa pace. Accepto autem conſilio & obtenta a Papa bulla reformationis amborum monaſteriorum anno Domini M. CCCC. LXXXIIII. opus aggreſſi ſunt Domini Vlmenſes cum multa ſagacitate. Studebant enim ante operis inchoationem totam ſibi attrahere

communitatem, vt Dominum Doctorem Magiſtrum Heinricum Nithart Plebanum, & clerum ac religioſos, & Magiſtros Zunftarum, & omnes ciues ac Zunftales. Et hoc facto aduocauerunt fratres Minores reformatos, eisque conuentum in ciuitate tradiderunt, & alios non reformatos penitus extra conuentum & ciuitatem expulerunt. Et illa fratrum reformatio difficultatem habuit, ſed paruam, quia pene omnes, qui reformandi fuiſſent, receſſerunt, ita quod reformatio fuit murorum & domus & non fratrum, quia ipſi reformatores erant loci tantum poſſeſſores & non fratrum reformatores. Reformato autem conuentu fratrum, ſtatim ad reformandum ſorores in Seflingen manum appoſuerunt. Et quia hoc arduum, laborioſum & periculoſum erat, aſſumpſerunt ſecum plures viros doctos & expertos, religioſos & ſeculares, & conſiliarios Domini Eberhardi de Wirtenberg, & plures nobiles affectum boni habentes. Sic ergo Domini Vlmenſes ſtipati doctoribus religioſis diuerſorum ordinum, nobilibus, ſuis conciuibus & Zunftalibus, armatis & communiter veſtitis exierunt de ciuitate cum ingenti multitudine, tanquam ad certamen pro gloria Dei, habentes ſecum in curribus Abbatiſſam inſtituendam cum monialibus S. Claræ multis de obſeruantia. Et ingreſſi monaſterium antiquam Abbatiſſam Dominam Chriſtinam Strœlin de Vlma auctoritate Apoſtolica deſtituerunt, & omnes officia habentes abſoluerunt, & in earum locum adductas ſubrogauerunt. Quantæ autem in omnibus hiis fuerint monialium illarum inſolentiæ, clamores, eiulatus, rugitus, & fletus, maledictiones, blaſphemiæ, imprecationes malorum in conſulatum, improperia in magiſtros ciuium, deſpectiones Doctorum, contumeliæ & minæ, non poteſt enarrari. Quantæ autem ſecutæ ſint difficultates, quantæ turbationes, quot pericula, quot dietæ, quot ſcandala, quantæ expenſæ, quantæ denique diuiſiones in ipſa ciuitate & partialitates, quantæ ſententiarum ſedis Apoſtolicæ & Imp. mutationes, interpretationes, inuocationes, renouationes, & reſtitutiones, & quam acutæ practicæ fratrum minorum non obſeruantialium, & ingenioſæ obſeruantialium obuiationes, & quot pro vtraque parte annullationes, fugæ, conuentiones, & receſſus, quot Dominorum conſulum de Vlma apud ſedem Apoſtolicam & Imperialem maieſtatem proclamationes, infamationes, accuſationes, & apud Epiſcopos delationes, & apud Principes inculpationes, & quantæ contra Vlmenſes ex hiis ortæ ſint Principum, Epiſcoporum, Nobilium, & Communitatum indignationes, detractiones, iræ, minæ, non facile dixerim. Sed in omnibus hiis quanta fuerit Dominorum de Vlma conſtantia, fortitudo, ſtrenuitas, patientia, prudentia, & infatigabilis perſeuerantia, rei euentus indicat. Nam ſi quis velit omnia, quæ in hoc facto contigerunt, pro & contra ſcripto mandare, neceſſe haberet plures implere quaternos. Igitur cum Abbatiſſa antiqua ab officio eſſet depoſita, & aliæ officiales cum noua Abbatiſſa inſtitutæ, eadem hora Abbatiſſa abſoluta, ſe non abſolutam nec abſolui poſſe cum ſuis vociferans, per conuentum diſcurrerunt parantes ſe ad egreſſum de monaſterio. Collectis autem ſuæ propriæ rei ſeruaculis, ciſtis, & capſis, clauſis & colligatis ſequebantur pene omnes Dominam Chriſtinam Strœlin abſolutam Abbatiſſam ad egrediendum, & nec promiſſis nec minis retineri poterant, niſi Abbatiſſa abſoluta declararetur eſſe adhuc Abbatiſſa, & non abſoluta. Sed cum hoc Vlmenſes minime facere poſſent aut vellent, & ipſæ moniales cum ſua Abbatiſſa iam ſubſiſterent, & pedem ab egreſſu retrahere vellent, iuſſerunt Domini Vlmenſes eas per ſeruos educi. Sicque eductæ ſunt, & cum proceſſione ciuitatem Vlmenſem introierunt ad domum congregationis Dominarum tertiæ regulæ B. Franciſci. Non autem multis elapſis diebus fautores partis earum nequaquam eas Vlmæ inter æmulas manere ſuadebant, ſed ſub protectionem & alas alicuius Domini confugere. Sic ergo conſurrexerunt, & in Gintzberg oppidum, cui tunc præerat Dominus Auguſtenſis, *migrauerunt, & inde diſperſæ cum parua ſecularium ædificatione euagabantur*, & mille cum ſuis fautoribus practicas excogitauerunt ad turbandum Vlmenſes. Duobus autem annis ſic elapſis rediit Domina Chriſtina Strœlin antiqua Abbatiſſa ad cor, ſeque ad obſeruantiam dedit, & cum pluribus aliis reducta eſt in ſuum monaſterium. Aliæ vero redire nolentes prouiſæ ſunt & ductæ ad alia monaſteria, & ita usque hodie monaſterium Seflingen ſub regulari vita degit in multorum ædificationem. Eſt autem monaſterium grande & habundans, ac delectabile, aquis irriguum, in cuius ſeptis emanant aquæ de fundo terræ, dempto Blauio, cuius pars ibi pertranſit.

CAPUT XVII.

De locis prope Vlmam extra mœnia Ciuitatis.

EX prædictis patet usque huc, quomodo Vlma circumamicta ſit varietate religionum per gyrum: nunc pro concluſione videre reſtat, quibus vallata ſit deprope murum ſanctis & eccleſiis & patronis. Villa proxima eſt Seflingen, in qua eſt B. Virgo præſidens in Horto virginum, & ab occidente muros ciuitatis Vlmenſis cuſtodiens. Ad meridiem eſt villa Wiblingen, in qua eſt eccleſiæ patronus & Vlmenſium cuſtos S. Martinus armatus militia ſpirituali & temporali. Ibi etiam propius eſt Sweckhofen, olim villa, vbi hodie eccleſia eſt, in qua S. Iohannes Euangeliſta Vlmam obſeruat. Ad orientem eſt Pful villa, iuxta quam mauſoleum eſt beatiſſimæ Virginis Mariæ in publica ſtrata, quod inhabitare ſe demonſtrat quibusdam miraculis, ex quo Vlmam miſericordiæ oculis inſpicit & tuetur. In ea villa eſt

patronus

patronus S. Vdalricus ecclesiæ optimus, ciuium se implorantium custos. Ad aquilonem regio monte Elchingen excelsus beatissimæ Virginis thronus collocatus in omnium terrorem ciuitati Vlmensi nocere volentium. Et sub ea in villa Thalfingen residet in ecclesia armis accinctus S. Georgius miles strenuissimus, paratus in Vlmensium defensionem. Supra in monte est origo medicinalium aquarum, & fons salubris, iuxta quem est grandis domus cum multis cellulis pro balneari volentibus, vbi suo tempore Vlmenses in magna multitudine balneantur viri & feminæ pro sanitate & solatio. In ea plaga propius Vlmam est ecclesia, in qua S. Leonhardus patronus est, qui paratus semper est soluere vincula compeditorum se inuocantium, & capere ac ligare Vlmensibus nocere volentium. Ad hunc beatissima Virgo Maria suam collocauit sedem, & miraculis se ibi fauere Vlmensibus demonstrat. Ibi etiam pene ad murum sunt in ecclesia omnes simul sancti Patroni custodes Vlmensium, & B. Virgo in medio eorum stans in arce cimiterii supra pobiandrium, & extra cimiterium in capella cimiterii pauperum de hospitali etiam miraculis se adesse demonstrat Vlmensibus præsidio. Et supra in monte contra occidentem residet speculator S. Michael, ab omni parte circumspiciens Vlmam & armatus protegens. Sed & S. Iacobus Apostolus ab antiquo occidentalem ciuitatis Vlmensis partem tuitus est, residens in capella villæ Seflingen. Est autem capella illa vetustissima, & consideratis circumstantiis credo ipsam esse à Karolo Magno ædificatam, qui in cunctis locis sibi singulariter placitis & comendatis ob S. Iacobi venerationem, quem maximo prosequebatur honore, capellas extra muros S. Iacobo consecratas ædificari constituit, vt qui eius limina in Compostella visitare non posset, saltem capellam extra, tanquam ad sanctum peregrinarentur Iacobum. Nam ipse Karolus reysam & peregrinationem ad S. Iacobum in Compostellam instituit, & indulgentias contribui ac libertates obtinuit, quia ante eum ignorabatur Apostoli sepulchrum. Cum ergo Vlmam oppidum multo diligeret affectu ille magnificus Karolus, sui Patroni S. Iacobi fecit in Seflingen oratorium, sicut prius fecerat ante ciuitatem Thuricensem, & ante vrbem Basiliensem. Visitabatur ergo ab antiquis Vlmensibus hæc capella S. Iacobi; sed post monasterii constructionem & Horti Virginum insertionem & plantationem omnis frequentia populi ad Virginum Hortum, vbi, vt dictum est, B. Maria inter virgines splendidior refulget, confluxit. Ex hiis manifeste liquet, quod ab extra & ab intra beatissima Virgo Maria ab omni parte protectrix & Patrona est Vlmensium. Ab occidente enim habet, vt iam dictum est, eam in Horto cum S. Clara & aliis virginibus in Seflingen. A meridie habet eam in capella in cimiterio monasterii Wiblingen cum S. Martino & Benedicto: & in via communi, qua itur in Memmingen, in eadem plaga prope villam Zell dictam, vbi per inuentionem thesauri in puteo, qui est iuxta viam, constructa est capella. Ab oriente eam habet iuxta Pful custodem: & ab aquilone in Elchingen, & iuxta S. Leonhardum ad muros ciuitatis Vlmensis. Abintra vero monstratur beatissima Virgo Maria Patrona singularissima, cum sit Domina illius egregii templi ecclesiæ parrochialis in Vlma, & ecclesiæ Prædicatorum, & in omnibus locis & ecclesiis ei habentur sacrata altaria ad laudem Domini nostri Iesu Christi Saluatoris nostri, qui meritis suæ intemeratæ Virginis matris Mariæ me in euagatione ab Vlma vsque in terræ sanctæ loca ducere saluum & reducere dignatus est, cui sit honor & gloria per infinita seculorum secula, Amen.

EXPLICIUNT FELICITER.

BIBLIOTHECA REGIA MONACENSIS

Digitized by Google

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM.

A.

ABlas Roggaburgenſis confugit ad Vlmenſes cum magno monaſterii theſauro. 100
Abbas Ovvienſis reſignat & priuilegia tradit Vlmenſibus. 84
Abbati Ovvienſi Vlmenſes & claues portarum & pecorum tradunt. 83
Abbas de Salem. 103
Abbas Marbacenſis Lucernenſes non poteſt coercere, tradit igitur illos Comiti Habſpurgico. 48
Abbas Vrſpergenſis infulatus. 36
Abbates infulati aſini cornuti. 83
Academiæ Viennenſis quis fundator. 58
Accipitris aucupium. 2
Ach fluuii deriuatio. 105
Ach fluuius. ibid.
Acronius Lacus. 14
Calixto III. Papa ſublato ſubſtituit ſuum Cancellarium Æneam. 64
Adelheidis difficultates patitur in Tugurio a paſtore, ob id Romam adit. 107
Adelheidis a Papa donatur tabula lapidea, cuius tabulæ mira efficacia. ibid.
Adelheidis de Blabüren. ibid.
Adiluolchus Rex Sueuorum. 3
Adolphus Naſſovicus ſucceſſor Rudolphi. 46
Adolphus Naſſovicus a quibusdam Electoribus ab imperio deſtituitur. 47
Adolphus Naſſovicus incidit in Nobilium odium. ibid.
Aduocatus Ducis Auſtriæ Epiſcopum Conſtantienſem perſequitur. 54.
Ægidius Svvertina Prilautzbutenſis. 99
S. Affra duris ſuppliciis cum ſodalibus ad Auguſtam Sueuiæ ſub Diocletiano affecta eſt. 27
Agnes Alberti filia monaſterii coadiutrix. 47
Agriculturæ ſtudentium magnorum virorum aliquot exempla. 68
Aiax & Theucer fratres. 16
Alania prouincia quæ. ibid.
Alani in Hiſpanias. 3
Alani a Sycambris eiecti. 20
Alaramus Marchio Montis ferati. 17
Alax Galata Arrianus. 4
Alba Regalis a Maximiliano Imp. capta. 12
S. Albanus prædicauit Euangelium Moguntiæ, ibique occiſus eſt. 27
Albegg in manus Judæorum Ulmenſ. pervenit. 90
Alberti Ducis Auſtriæ filii. 55
Alberti Nepos poſt homicidium exulat 60. annis. 47
Alberti Regis eximia & Religioſa virtus. 63
Albertus M. Epiſcopus Ratisbonenſis. 43
Albertus M. Rudolphum Habſpurgenſem dignum iudicat Imperio Romano. 43
Albertus Dux Auſtriæ obiit. 55
Albertus primus Comes Habſpurg. eximiæ virtutis heros. 43
Alberti vxor Comitiſſa Phyrtarum obiit. 53
Albertus Habſpurgenſis Argentinenſium contra Gallos Capitaneus. 43
Albertus primogenitus Rudolphi Dux Auſtriæ. 45
Albertus Friderico fratri hoſtili animo infeſtus. 67
Albertus cur interfectus. 47
Albertus oppidum Rappersvvil combuſtum reſtaurat. 53
Albertus Rex ſecundam ſuſcipiens expeditionem Bohemicam interficitur a Nepote. 47
Albertus filius Rudolphi Habſpurgenſis eligitur contra Adolfum Naſſouicum. ibid.
Albertus Monoculus. ibid.
Albertus victo Adolpho ceſſis ex vtraque parte permultis victoriam reportat. ibid.
Albertus dubius eſt propter cives Baſileæ minoris, qui dicebantur fouere concordiam cum ipſius aduerſariis Suiceris. 55
Albertus Auſtriacus licet Claudus magni tamen vir conſilii. 51
Albertus Comes de Hochberg prouiſus Eccleſiæ Friſingenſis. 52
Albertus a Friderico reuocatur in Auſtriam, & alius in ipſius locum ſubſtituitur. 66
Albertus procedens contra Turcos, ſed dyſenteria diſſolutus ventris profluuio moritur. 63
Albertus procedit contra Wenceslaum Regem Bohemiæ. 47
Quinque Alberti unius lineæ in Imperio ſibi invicem ſuccedunt. 62
Albrechtsthal. 60
Alemania. 4
Alemaniæ, Germaniæ, Theutonicæ, Franciæ & Cymbriæ differentia. 23
Alemania vnde dicatur. 16
Alemani vbi conſederint. 16
Alemani ſunt Sueui. 7
Alemanicus Ducatus. 7
Alemania inops Literatorum. 31
Alemania propter tam multifarios Romanorum Reges electos in ſummo diſcrimine conſtituta. 36
Quæ cauſa irriſionis Alemannicæ. 41
Superiores Alemanni plerumque ſtavi. 13
Almansvviler. 7
Almansbofen. 7
Alpes Sueuicæ abundant aquis. 108
Alpio. i. e. locus Alpinus. 13. 37
Alpkerus Dux Sueuorum. 3
Alſatici vini nobiliſſimi penes Deum cauſa ruſtici Sueui. 25
Aman Comes Chriſtianus conſanguineus S. Alexii. 46
Aman Dux Corrodantiæ martyrium ſuſcepit. 46
Marquardus de Anavviler fit Dux Ravennæ. 35
Angli ſunt Sueui. 9
Anglici ferunt Brutum quempiam, Ilio euerſo, a quo Reges ipſorum trahant originem. 73
Angulus ſub Wilerio profundiſſimus. 108
Anna Rudolphi moritur Viennæ. 46
T. Annius Prætor ad Auguſtam Vindel. obtruncatur. 3
Anshelmus Sueuus Princeps. 1
Antonius Maria Seuerinas duellat cum Comite Sonnenbergenſi. 12
Apellæ pictor. 21
Apoſtolicus, Reges & prælati non vtuntur pane niſi Theutonica arte confecto. 21
Aqua infecta magna cadit pars exercitus Albertini. 47
Ex ſonitu aquarum decidentium dulcis quaſi harmonia, imprimis in thermis Pfeffers. 108
Aquila Imperi quieſcet in nido Leonis, prouerbii huius enodatio multifaria. 43

Aquileia

INDEX.

Aquileia aliquot Imperatorum domicilium. 70. 71
Aquileiæ origo. 71
Aquilegiæ vrbis ſitus ſiue Territorium. 71
Aqulegia ſub Duce Auſtriaco. 70
Aquilegia exercitui Romano aperit portas. 70
Aquilegiarum feminarum conſtans virtus. 70
Expugnata Aquileja liberalis mulier nobilis ſe de turri dat præcipitem. 71
Aquisgranum Otto cum ſuis aſſeclis obſedit. 36
Aquisgranum ſe dat in manus Ottonis Saxonis. 36
Quis Arborum Deus contentio gentilis. 94. 95.
Ardea auis. 2
Archiducum Auſtriacorum Imperium nanciſcentium pompa & ceremonia ridicula & nullibi obſeruata. 71
Argonautæ. 14
Argenſes. 4
Arma primeua Originis Habſpurgenſis in meliora tranſmutata. 44
Armiaci. 64
Arneg caſtrum deſtructum. 111
Arnolfus Romanos Formoſo Pontifici rebelles edomuit. 20
Ars imprimendi libros quo ſeculo & anno in Germania primum cœpta ſit. 21
Arriane ſectæ multi defenſores. 75
Arta vallis a quibus inhabitata ſit. 42
Artæ vallis incolentium triplex iuramentum. 42
Attalus Rex Syriæ Romanos conſtituit hæredes. 91
Atheſis fluuius. 14
Attila Hunnorum Rex. 2
Attila Aquileam occupat. 71
Attila obſidet vrbem Aquileiam, & quid coniecerit ex emigratione ciconiarum. 71
Attila iter ſumit ab Aquileja in Theutoniam. 71
Auar Rex. 3
Audicas Rex Sueuorum in monaſterium detruditur. 4
Auguſta Rauraca. 13
Auguſtæ vrbis antiquitates. 9
Auguſto Octauiano Parthorum & Indorum Reges munera miſerunt. 20
Auguſtus Octauianus nullibi vnquam niſi apud Germanos ſuccubuit. 20
Auguſtus Octauianus omnium Romanorum Imperatorum fortunatiſſimus. 20
Auguſtus Cæſar a Suenicis eius exercitus cæditur. 9
Aureum vellus. 14
Aurifabri Theutonici præ ceteris quid præſtent. 21
Auſtraſiæ. 2
Auſtriæ prima triplices Rectores. 45
Auſtriæ Duces cur ArchiDuces. 71
Auſtriaci Duces non diu Marchiæ Terriſinæ domini. 58
Auſtriaci Duces ducentes copias contra rebelles Suevos parum proficiunt. 24
Auſtriæ Ducum arma: cur rubeus clypeus alba zona diuiſus. 44
Duo Duces Auſtriaci Nobiles & plebeja ſortis homines cogunt ad ſuſcipienda feuda. 56
Dux Auſtriæ Suiceris dat licentiam redigendi totam Ergouiam in ſuam confœderationem. 48. 49
Auſtriæ Dux Comes Habſp. Patronus Judæorum. 51
Genealogia Ducum Auſtriæ. 63
Marchionatus Auſtriacus ſit Ducatus. 45
Alberti prodigalitas multa mala peperit Domui Auſtriacæ. 66
Subditi Auſtriacæ contra dominum inſurgunt. 59
Autoris parens vbi occubuerit. 49

B.

BAccenis. 13
Bachron oppidum Laci fulgure conſumitur. 56. 57
Marchiones de Baden unde originem ducant. 27
Baioarii fures. 5
Balbutientes oſculo accepto a Ducibus Auſtriacis ſublenantur. 60
Balduinus Leproſus. 17
Balduinus Leproſus Rex Balduinum adhuc puerum Wilhelmi & Sybillæ filium coronari in Ieruſalem in Regem fecit. 17
Baptiſta Mantuanus taxatur. 11
Barbulus piſcis. 14
Baro de Schiringen præficitur Duci Bauarorum. 32
Baro de Vainyngen quid in agone petierit. 99
Baro de Ropolſtein capitur. 47
Barones de Clingenberg. 30
Baronia Roplotzſtein & huius dominus. 75
Baronis de Grinenberg Coco amputatur manus. 48
Deſcriptio collapſionis ædificiorum factæ in terræ motu Baſileæ. 55
Baſtardi regno indigni & ſerui legitimorum fratrum. 2
Bavarorum aſtutia contra Fridericum III. 68
Fidi aliquot Nobiles Friderico III. omnem Bavarorum dolum detegunt. 68
Meinhardus Dux Bavariæ Comitatum Tyrolenſem diſponente matre dat Friderico Duci Auſtriaco. 56
Bavariæ quidam Dux conatur Ilarum fluvium a Danubio ſegregare. 81
Belgici ſunt germani, & cur. 16
S. Bernhardus Abbas Clareuallenſis quando vixerit. 32
Berengarius Italiæ regem ſeſe iactitabat. 20
ab Ottone Magno bello contritus. 20
Bernhardus ad Conradum Imperatorem a Papa pro reformanda pace in Alemaniam mittitur. 32
Bernhardus viſione B. virginis Mariæ conſolatus, & pacem impetrat. 32
Beroaldus reprehenditur. 7
Bertholdus de Zairingen Regnum Imperii oblatum renuit. 74
Berchtholdus Dux de Zairingen a Philippo veniam petit. 36
Berchtoldi de Zairingen origo. 74
Berchtoldus de Zairingen liberaliter hoſpitem Fridericum I. ignotum tamen excipit. 74
Berchtoldus ſitiit ſanguinem humanum. 36
Bertoldus III. Dux Sueuiæ occiditur. 31
Bertholdus de Zairingen per Fridericum I. creatur Rotvvilæ in Ducem. 74
Bertholdus de Zairingen Vicarius Imperii. 74
Bernenſes Comitem Kyburgenſem propter fratricidium eiiciunt & Comitatum Tunenſem occupant. 62
Beſſerer Conradus Capitaneus Ulmenſis. 87
Betica. 3
Blauius flumen. 13
Blauius fluuius vltra 10000. florenos Vlmæ nocuit. 82
Blauius vnde copiam aquarum ſortiatur. 108
Blauuius fluuius Vlmenſis. 81
Blavv defertur in pontum Euxinum. 108
Blavv fluuius, piſcifer. 108
Blavii inundatio. 81. 82
Blondus taxatur. 10
Bodma caſtrum. 15
Bodma familia nobilis. 15
Boemi hæretici. 5
Bogud Rex. 3
Bombycinum. 5
Bonaventura Cardinalis ordinis minorum. 45
Bonifacius ad conuertendum populum nondum credentem in Germaniam mittitur. 27
Bonifacius factus Epiſcopus Moguntinus. 27
Bonifacius Papa cur Albertum ad regnum admittere noluerit. 47
Brabantinorum & Flandrorum de Principe ſuo votum. 73
Briſacium oppidum & caſtrum. 28
Cives Briſacenſes contra Ottonem inſurgunt, & profugum eum faciunt. 38
Britanni a Cæſare inuenti. 8
Britannicus exercitus occupat Burgundiam & igne & rapinis Alſatiam devaſtat. 56
Burckhardus de Stadion. 106
Burronis fontis deſcriptio. 109

C.

CAcus. 3
Cæſarauguſtana regio depradatur. 3
Calve oppidum. 28

Digitized by Google

INDEX.

Comes de Calwe relicto castro confugit ad litus fluminis Nagalt, ibique domicilium struit & rustice vixit. 28. Dyoboldus Comes de Calwe movit in Suevia discordias. ibid.
Campana fratrum Basilienſium terræ motu adeo commota, vt trinum ſonum ediderit. 55
Campus Regis, vulgo Kingsfeld, ſub caſtro Habſpurgenſi. 47
Candidatorium Vlmenſe. 80
Canonicis Spirenſibus Eccleſia Eslingenſis donatur omnibus cum reditibus. 36
Capella conſecrata in honores B. Mariæ Virginis & S. Ægidii confeſſoris. 107
Capitulum generale Francofurti quando habitum. 61
Capitulum Prædicatorum generale. 40
Capitulum generale habitum Venetiis. 58
Capſa bene obſerata in caſtro Kyburgenſi, in qua olim reſeruabantur Romani Imperii inſignia. 37
Capſam oſculantes Imperialium ſignorum, ſanantur incolæ Kyburgenſes & vicini. 44
Carinthia vicina foro Iulii. 71
Carniola duplex. 72
Caroli parentes. 17
Caroli Magni ſepulchrum vbi. 33
Carolus Dux Burgundiæ obſidet Nuſiam. 67
Carolus Dux Burgundus ob res præclare geſtas formidini eſt Regibus & Principib. Galliæ. 24
Carolus Burgundus à Suitenſibus victus & trucidatus eſt. 25
Carolus Magnus in Moguntia pontis opus egregium quingentorum cubitorum latitudinis per Rhenum extruxit. 15
Carolus Magnus in Sueuia omnia reduxit ad vnitatem. 27
Carolus Magnus Nobilibus diſtribuit oppida, arces, prædia, &c. 57
Carolus Magnus ipſe Germanus. 17
Carolus Magnus in vniuerſis prouinciis Germaniæ idola & hæreſes funditus extirpauit. 27
Carolus Magnus Theutonicis dedit quaſdam leges, quæ adhuc habentur. 17
Carolus Magnus poſt Bonifacium Saxones & Weſtfalos præliis ad acceptandam Religionem Chriſtianam coegit. 18
Poſt mortem Caroli M. Imperium manſit apud Lotharium & ipſius filios, nec apud Reges Galliæ vel Italiæ. 17
Carolus M. grandi exercitu Romam ingreſſus Leonis aduerſarios horribiliter peremit. 44
Carolus Magnus monaſterio Owiæ magnæ donat villam Vlmam. 82
Carolus IV. Rom. Imperator pacatus à Würtembergicis Comitibus dimittit exercitum. 57
Carolus IV. Rom. Imperator ſuſcipit expeditionem contra Eberhardum Comitem Sueuorum. 56. ſeq.
Carolus contra Conradinum congreſſione validiſſima præualuit & Theutonicorum exercitum profligauit. 40
Carolus IV. voluit Thuricenſes & Albertum conciliare, ſed fruſtra hîc deſudauit. 53
Carolus IV. Ratisbonam accedit, quem Albertus contra Vallenſes implorat. 53
Carolus IV. contra Ludouicum electus Vlmam cingit, ſed fruſtra. 90
Carolus IV. Alberto ope ſuccurrit. 53
Carolus IV. honorifice a Thuricenſibus excipitur. 53
Carolus IV. in Alſatia pacem conſtituit. ibid.
Carolus IV. fratrem ſuum Iohannem Ducem conſtituit Lützelburgenſem. ibid.
Carolus M. multas Eccleſias honori S. Iacobi dicauit. 64
Carpo piſcis. 14
Carthaginenſes prouincia. 3
Caſtra continentia dominia & e contra. 57
Caſtri Suabeggenſis deſtructio. 37
Caſtri Kyburgenſis eiusque Comitum ſiue poſſeſſorum deſcriptio. 37
Caſtrum Hugſtein. 48
Caſtrum Hochwiel. 30
Caſtrum Badenſe a Suiceris deſtructum. 62
Caſtrum Friburgum quis conſtruxerit. 36
Catalogus doctorum virorum quos Academia Viennenſis produxerit. 58
Cauſa offenſionis inter Epiſcopum Conſtantienſem & Albertum. 54
Cauſæ cur Eberhardus Comes Würtembergenſis ab Imperat. Norimbergam ſit vocatus. 56
Caucaſus mons. 14
Chartarum pictoribus Vlma repleta. 95
Cella Rudolphi quæ. 14
Ceremonia creatorum Auſtriæ Archiducum vnde ſit exorta. 72
Cherſoneſus Cymbricus latine dicitur Dacia. 23
Chriſtiani olim habebantur pro hoſtibus Romani Imperii. 27
vid. infra: Fides Chriſtiana.
Ciſara. 3
Ciſa Dea. ibid.
Ciliæ multæ reliquiæ. 73
Cilia vetus oppidum. 73
Cimbria. 16
Cimbrica diripitur 4
Circulus rubeus circa ſolis orbem quo anno in Alemania viſus. 59
Ciuitates rogant Albertum vt reſeruatos Iudæos Vulcano obferat, quibus annuit. 58
Claranna de Honburg adeo religioſa vt clauſuram totalem inchoaret. 61
Claranna de Honburg adeo docta vt Dyonifii ſcripta intelligeret. ibid.
Claranna factum attinens refectionem corporalem & ſpiritualem monialium. ibid.
Clingenſtein arx munita. 111
Clodoueus Rex Francorum regnum diuidit inter liberos. 2
Colchis regio Aſiæ. 14
S. Columbanus Abbas in Sueuiam venit. 27
Comes de Calwe relicto caſtro confugit ad litus fluminis Nagalt, ibique domicilium ſtruit & ruſtice vixit. 28
Comes de Kyburg recenter electum Regem Fridericum ducit per Rheni lineam Baſileam. 37
Comes monoculus de Werdaburg. 84
Comes de Werdaburg ex Vlma migrat in ſuburbium. ibid.
Comes de Werdaburg nouitatis ſtudioſus. ibid.
Comitatus Romandiolæ. 45
Comitatus Tunenſis. 42
Comitatus Tyrolenſis cui & a quo ſubiugatus. 56
Comitatus nobilis Tyrolis. 56
Comitatus Albegg in manus Iudæorum Vlmenſium peruenit. 90
Comitatus Helffenſteinius ter ab Vlmenſibus raptus, aſt demum reſtitutus. 90
Comites Habſpurgenſes ab vtero materno cruce notati aurea. 60
Comites Goriciæ, & ipſum caſtrum Goricia. 72
Comites Habſpurgenſes conſanguinei Iulii Romani. 45
Comites Habſpurgenſes facti Duces Auſtriaci. 44
Comites Werdabergenſes incidunt in debita decepti per Iudæos Vlmenſes. 90
Comites Sueuorum confugiunt ad Imperatoris fidem. 57
Comites de Thylingen. 111
Comitum Habſpurgenſium inſignia & vaticinii impletio. 44
Comitum Würtembergenſium origo. 57
Concilium Conſtantienſe cur inchoatum. 62
Concilium Conſtantienſe. ibid.
Confœderati dicuntur Heluetii. 7
Conradi Imperatoris edicta pacis quæ. 28
Conradinus vltimus Dux Sueuorum. 40
Conradinus captus vna cum Lupoldo Duce Auſtriæ, &c. 40
Conradinus optima membrorum ac colorum diſpoſitione proportionatus iuuenis lamentabili aſpectantium clamore cum multa Nobilitate decollatur. 40
Conradinus fortiſſimo exercitu properat in Lombardiam. 40
Conradus Frid. fil. Ratisbonæ volens dormire per cujusdam inſidias vitam amiſiſſet, niſi ope & auxilio cujusdam militis vitam ſuam poſtponentis & amittentis diminutus ſeruatus fuiſſet. 39
Conradus coronatur corona ferrea. 35

Con-

Digitized by Google

INDEX.

Conradus Ottonis Hungari Austriam ex Marchionatu rursum fecit Ducatum. 46
Conradus pecunia exhaustus redit in Alemaniam. 31
Conradus Imperator multa prælia circa Damascum gerit. 33
Conradus Imperator vivus Ierosolymam venit. ibid.
Conradus Imp. Bauariam sibi subneruauit. 32
Conradus Imperator obiit sepultusque est in monasterio Loricensi ordinis S. Benedicti. 33
Conradus Imperator cum Ludouico Hungariæ Rege in Teutoniam reuertitur. 33
Conradus Imperator Salicus dictus. 28
Conradus II. Imperator 10. *gygantem Turcicum vincit.* ibid.
Conradus II. Rom. Imp. terram sanctam recuperare volens Saracenorum maximam multitudinem profligauit. 44
Conradus Sueuus Dux Franconiæ eligitur Imperator. 28
Conradus Friderici filius Francofordiæ degens ad Imperium suscipiendum ab Heinrico Landgrauio fugatur. 39
Conradus magno collecto exercitu Italiam attentat. 31
Conradus a Stauffen. 33
S. Conradus Episcopus Constantiensis. 28
Conradus de Prussia. 61
Constantia monialis quinquagenaria cui nupserit. 35
Constantiæ ignis erupit, & partem Niderburg consumpsit. 54
Constantiæ maxima aquarum inundatio. 51
Constantiæ eruptionem igneam cur quidam pœnam diuinam iudicent. 54
Constantiensis Episcopi sororius de Hornstein. 54
Constantiensis Episcopus indignabundus cum suo agmine ab exercitu Alberti recedit. 54
Constantiensis Episcopus propter multifarias lites a duobus Nobilibus a Stoffen interficitur. 54
Constantiens. Episc. obiit in excommunicatione. ibid.
Quantum thesaurum post se reliquerit. ibid.
Constantiensis Episc. probibet, ne quis suæ solemnitati clericus habitu politico interfit. ibid.
Constantinus Magnus in fine Monachus. 70
Conterinorum familia iactat se e Germanis ortam. 17
Corzanorum Reges de vtero nigram producunt aquilam. 60
Cristenes Daciæ, Suetiæ, Gothiæ, &c. Rex anno 1474. *Romam venit & a Rom. Pont. Sixto miro honore est exceptus.* 23
Cunradi religiosa pietas. 31
Cunrado emortuo in Imperio succedit Gener Heinrici Comitis de Calwe filius. 29
Cunradus Sueuus filius Hermanni in Imperatorem Rom. eligitur. 31
Cunradus binc emigrat. 29
Cunradus dum venationi nimis intentus nocte præoccupatus ad Comitem diuertitur, quidque ei ibidem obuiam venerit mirabili historia declaratur. 28. 29
Cunradus III. propter recusata ipsi Imperii insignia Heinrico Bauaro bellum infert. 31
Curia Grienhof monasterii Ouiensis. 83
Curio Romanus Nobilis, historia ficta de eo. 76
Cymbri latrocinando incertis errabundi sedibus ad paludem vsque Meothim militiam agitarunt. 23
Cymbri res Romanorum & Græcorum turbarunt. 23

D.

Dacia Germaniæ portio. 23
Dacia secundum Ptolomæum Cymbrorum Chersonesus. 23
Danubii nauigatio vbi periculosa. 14
Danubii aqua medicinalis. 14
Danubii descriptio. 13
Danubius. 2. 4
Danubius a Ianone consecratus. 14. *vel potius ab Heraclio Imperatore.* 14
Danubius fluuius mercifer. 81
Danubius Rheni origini vicinus. 13
Marchia Danorum Theutonice Denmarckt. 23
Satrapa de Deck incensis faculis prædicatores ad cantandum cogit. 51
Dedona Mons. 94
Delphinus Francicus cum Suiceris congreditur & 4. millia Suicerorum prostrauit. 64
Delphinus de stirpe Caroli cur a Deo contra Suiceros excitatus. 64
Delphinus Regis Franciæ primogenitus ingenti copia Armiacorum inuadit Suiceros. 64
Deorum & Dearum multifariæ differentiæ. 109
Desiderius Rex Longobardorum insultat Adriano Papæ, compescitur a Carolo Magno. 20
de Dillingen Comites. 111
Dimensio monasterii ordinis Prædicatorum Vlmæ degentium. 86
Discordia Comitum Würtembergensium. 57
Discordia ducis & Thuricensium quamdiu durarit. 54
Ditwinus Sueuici Principis filius auctor migrationis Sueuorum. 1
Diuina legio. 3
Dominis bene viuentibus & moniales manserunt integræ. 97
Domus Austriaca formidabilis facta toti Italiæ. 58
Domus Consulum Vlmensium magnifica. 82
Domus S. Nicolai Vlmæ thesaurum Monachorum custodiebat. 83
Drauus & Mura fluuii. 72
Drusus. 9
Duces Austriæ cur Archiduces. 71
Duces Austriaci non diu Marchiæ Teruisinæ domini. 58
Duces Austriæ ducentes copias contra rebelles Sueuos parum proficiunt. 24
Dunoueschingen. 13
Durius flumen. 4
Dyoboldus Comes de Calwe mouit in Sueuia discordias. 28
Dysenhofen oppidum. 56
Dysenhofen vnde suam trahat originem. 56
Iohannes Dapifer Dysenhofensis. 56
Dyopoldus Sueuus. 35

E.

Eberhardus propter duorum filiorum discessum e viuis in tantam incidit tristitiam, quod Austriam Ducatum mutarit in Marchionatum, & hac ratione Marchionatus peruenit ad Imperium. 46
Eberhardus Comes Würtembergicus ab Imperatore citatur Norimbergam. 56
Eberhardus Würtembergensis se opponit Romanorum Imperatori. 56
Eburicus Rex Sueuorum. 4
Ecclesiarum aliquot Vlmensium Patroni. 112
Ecclesiæ in Argouia a quibus conditæ. 44
Ioh. Ebinger dictus Habsast. 87
Echabrunna monasterium. 93
Edictum Friderici III. ad Principes Alemanos. 73
Elchingen monasterium. 93
Elchingæ templo Iouis deficiente Tyranni istius regionis Turrim Babylonis erexerunt. 95
Elchingen omnibus attinentiis sedi Apostolicæ incorporatum. 96
Elchingen siue Turris Babylonica cui hereditate cesserit. 95
Elchingen robustis equis dives. 94
Elchingensis monasterii inopia. 97
Elchingensis monasterii notationes. 93
Ex oppido Elchingensi Sueui magnum capiunt detrimentum. 96
Monachi Elchingenses Imperatori commendati. 96
Prouisor Monasterii Elchingensis prodigus. 97
Vicini Elchingæ crudeles prædones. 95
Electio Maximiliani Friderici filii in Regem Romanorum solemnis. 73
Electorum Conuentus in Andernach. 36
Elisabetha Tyrolina vxor Alberti in loco interfecti mariti eligit monasterium. 47
Elnhofen villa. 32
Emanuel Græcorum Imperator precibus compellit Conradum Romanorum Imperatorem. 32
Emanuel Græcorum Imperator Græcorum vsus infidelitate

Digitized by Google

INDEX.

Gypſum farina immiſcuit, & Chriſtiano exercitui comedendum dat. 32
Emericus Sueuorum Rex. 3
Marcus de Emps. 11
Encomium Theotonicorum in oratione Pii Papæ ad Principes Alemaniæ illuſtre apparet. 64
Erina filia regis Græcorum ubi inuenta & cui deſponſata ſit. 35
Erneſti Ducis Auſtriæ proba filiorum & de ſingulis iudicium. 62
Euſebius Nicomedienſis Epiſcopus Arrianus. 70
Exercitus crudelis Britannicus occupat Burgundiam & igne & rapinis Alſatiam deuaſtat. 56
Exercitus ille Britannicus vaſtans Alſatiam vbi ſit diſperſus & trucidatus. 56
Exercitus Teutonicus in Thracia fame periit. 32
Exilium auctoris Felicis Fabri, &c. 49

F.

FAbula Neptuni Meduſam comprimentis & Pegaſum ſuſcipientis. 109
Fabula Lernæi fontis & Amonidæ. 109
Familia Gonzagorum vnde ducat ſuam originem. 17
Familia Malateſtarum. 17
Familia Malateſtarum ex Theutonicis venit in Lombardiam & Italiam. 17
Familia Suardarum. 17
Fames ingens in Sueuia ſeptentrionali. ibid.
S. Felix prædicauit fidem Chriſtianam. 27
Fides Chriſtiana vltra mille & ducentos annos in Sueuia viguit. 27
Fides Chriſtiana ſucceſſiue tempore Martyrum in Sueuia creuit. 27
Fides Chriſtiana quamdiu apud Germanos durauerit. 27
Firenziolæ, quæ vrbs eſt Apuliæ, Fridericus diem ſuum extremum clauſit. 39
Flauienſis ciuitas. 4
Flauius Tholoſæ ciuitatis mutatus in ſanguinem. 59
Fœminarum genus apud Sueuos delicatum & formoſum. 25
Fontis Burronis deſcriptio. 109
Applicatio Romanorum ſcriptorum de fontibus. 109
Fortuna iuuat audaces. 32
Forliuienſes ſeſe dedunt Ludolpho. 59
Francia quandoque dicitur Alemania. 23
Franci raptores & mendicantes. 5
Francigenarum vel Gallorum Nobilitas omnis a Theutonicis ortum accepit. 17
Francio quomodo in Europam venerit. 20
Francio & Theucer implacabiliter diſcordes. 17
Francius Priami Regis Troiani nepos. 17
Franciſcus Petrarcha quo anno & ſeculo obierit. 21
Franconia cur ita appellata. 20
Franconia quomodo excellens facta per nobilitatem Troianam. 17
Francorum Imperium a quo & in quos translatum. 17
Francorum & Francigenarum differentia. 17
Francorum Troianorum origo. 17
Francus in Latina Lingua quid ſignificet. 20
Francus in Græca Lingua quid ſignificet. 20
Frantzig vox germanica quid ſit. 20
Franz vocabulum ironicum in quos competat. 20
Fratan Rex Sueuorum. 4
Fratres Vlmenſes cur electi. 51
Fratribus minoribus Gamundicis Vlmenſes deſignant locum extruendi monaſterii. 86
Gredanna de Friberg Magiſtra Vrſpringenſis de ſui monaſterii amplificatione cogitat. 104
Friburgi conditoris Nomen. 31
Friderici I. ſucceſſor Heinricus IIII. de Staufen Dux Sueuorum. 35
Friderici Ducis Sueuiæ coniugia. 35
Friderici III. dies natalis. 67
Friderici III. Romanorum Imperatoris filii & horum matrimonia. 69
Friderici III. tempore exortum Schiſma inter Eugenium & Felicem. 63
Friderico III. adoleſcenti mater ſurgendo honorem exhibuit, Albertum autem neglexit, & quid de hoc interrogata reſponſi dederit. 67
Friderico Duci Auſtriaco capto diabolus infeſtus. 50
Friderico I. Moguntiæ parantur inſidiæ. 74
Friderico II. Regi paruulo Principes Alemani promittunt fidelitatem. 35
Fridericus II. ad Aſiaticum bellum ſe accingit. 38
Diuerſæ opiniones de obitu Friderici II. 39
Friderico III. Sigismundus pronepos factus obuius & ambo in amplexu lachrymati ſunt. 68
Fridericus Auſtriacus propter eductionem papalem in grauc Imperatoris odium incurrit, tandem tamen eodem deprecante & Papam reſtituente venia donatus abit. 62
Fridericus Barbaroſſa creatur Rex Romanorum. 33
Fridericus Barbaroſſa in caſtro Stauffen natus. 33
Fridericus Barbaroſſa Dux Sueuorum. 33
Fridericus I. cum tribus ſibi fidis elabitur & in Briſgaudiam venit. 74
Fridericus I. in Aſia extinctus. 10
Fridericus III. cum 8. Papis rexit tranquille & pacifice. 64
Fridericus breui ſibi ablata recuperat. 39
Fridericus III. hortum ſuum propria manu excoluit, &c. 68
Fridericus collapſa ſepulchri Chriſti monumenta reſtituit. 39
Fridericus Imperator in oppido Cilia vitam ſibi reſeruat. 72
Fridericus ſumma cautela propter inſidias Ottonis ducitur ad acceptandum Imperium. 37
Fridericus prima coniuge mortua ducit alteram Iohannis Regis Hieroſolymitani ſiliam. 38
Fridericus non vulgariter doctus. 38
Fridericus cadit in indignationem Romanæ curiæ. 38
Fridericus prope Aulonem propter obſerata montium oſtia per deuia montium altiſſima tranſit & curiam Rhetiæ ingreditur. 38
Fridericus III. ciuitatem Brugenſem ob captum filium cingit. 69
Fridericus III. cum Leonora Regis Portugalliæ filia Romæ coronatur. 63
Fridericus III. confœderationem init cum ciuitatibus, Principibus, &c. 69
Friderici III. in caſtro Noua ciuitati Viennenſis hortus delicatiſſimus. 68
Fridericus III. Roma tendens Neapolim ſplendida pompa excipitur. 63
Fridericus III. ingreſſus Ferrariam Galeacium Ducis filium obuium habuit. 63
Fridericus III. ſecundum vulgus tardus & tenax. 63
Edictum Friderici III. ad Principes Alemannos. 73
Fridericus III. Carolum Burgundum a Nuſia repellit. 67
Fridericus III. omnes ſibi infenſos permultos quidem vicit & ſuppreſſit. 67
Fridericus III. ingenuorum morum. 63
Fridericus III. Imperator coronatur. 8
Friderici III. filius ducit filiam Caroli Burgundi. 67. 68
Fridericus III. acceptis pecuniis multum redemit ſanguinis. 68
Fridericus III. a Rege Bohemiæ regno pellitur. 68
Fridericus III. armato populo proditionem vlciſci cupit. 68
Fridericus III. eligitur in Rom. Imperatorem. 63
Fridericus auxilio Theutonicorum Remp. Italicam bene diſponit, aſt a Bononienſibus & aliis Italis male tractatur. 38
Fridericus ex concubina tres ſuſcepit filios. 38
Fridericus Romam ingreſſus applaudente populo & clero a Rom. Pont. coronatus eſt. 38
Fridericus audiens immanitatem Pontificiam relicta Syria & Iudæa in Siciliam reuocauit. 39
Fridericus de Staufen Dux Sueciæ factus. 33
Fridericus dum Conſtantiæ moratur Otto Vberlingæ præoccupat itinera, ne Rex neocreatus poſſet per Rhenum tranſcendere. 37

Digitized by Google

INDEX.

Fridericus memor beneficii siue coronationis Ecclesiæ Romanæ multa de Italia contulit. 38
Fridericus Stauffen. 33
Fridericus III. Pontinæ omnes proditionis conscios Imperiali bannо condemnauit. 68
Fridericus apertis sui Principatus vexillis terram sanctam aggreditur. 67
Fridericus a Soldano honorifica pompa acceptatur. 67
Fridericus D. Sueuiæ multa construxit oppida. 35
Fridericus titulum in carcere resignatum reassumit. 51
Fridericus Dux Sueuiæ cur non numeretur inter Reges Romanorum. 35
Fridericus Dux Sueuiæ in obsidione Ptolomaidæ occubuit. 34
Fridericus Dux Sueuiæ contra Henricum Bauariæ Ducem victoriam obtinuit. 32
Fridericus Lupoldi Austriaci filius Iohannem 23. Papam educit ex concilio. 62
Fridericus III. non solum Austriæ, verum amplissimis aliis ditionibus fere priuatus fuisset. 68
Fridericus Dux Austriæ electus Rex capitur a Ludouico. 50
Frisii Periuri. 5
Frumarius Rex Sueuorum. 3
Ludouicus Fuchs. 99

G.

Galeacius iunior Dux Ferrariensis a Friderico III. auratus creatur Eques. 63
Galli fabulantur Troianam prosapiam. 73
Galli quare Franci dicantur 20. dicti etiam Francigenæ. ibid.
Galli vel Francigenæ negant Carolum M. fuisse Germanum. 17
Gallicia, Gallici. 3. 9
S. Gallus idola iuxta lacum Constantiensem destruxit, & populum ad Christum conuertit. 27
S. Galli antiquissimi libri a Teutonibus conscripti ab Æneа Syluio reperti. 21
Gemmarii, Latomi & Carpentarii Theutonici inter Saracenos mira fecerunt. 21
Genealoga Rudolphi Regis & filiarum elocationes. 58
Genealogia Sueuorum Ducum de Waiblingen. 31
Job. Gensfleisch, Moguntinus 21. in not.
Georgii vexillum. 8
Germania. 13. 16
Germania duplex, siue triplex. 13
Germania caruit suis laudatoribus. 6
Germania vnde dicatur. 16
Germania abundat omnibus facultatibus, artibus & scientiis. 21
Germaniæ descriptio. 13
Germani Retias occuparunt. 3
Germani fidelissimi. 11
Germani sæui, iracundi, maximeque bellicosi sitientes sanguinem, & cur. 16
Germani quibus Troiani Franci primo commixti fuêre proprie dicti Franci. 17
Germani viri nobiles dicti. 17
Germani de Romanis ipsis, de Gallis, de Hungaris, deque aliis diuersis gentibus sæpenumero triumpharunt. 20
Germani simplici ratione Franci appellantur. 20
Germanorum antiquitas. 20
Germanorum Encomia. 20
Germani per Carolum M. in immensum nobilitati sunt. 17
Gevviler oppidum. 48
Gibelin Italicum. 32
Giblingen. *ibid.*
hic Gieblingen quid denotet. *ibid.*
Gœriciæ Comites, & castrum Goriciæ. 72
Gratianus Imperator a quo prostratus. 70
Gredanna de Friberg Magistra Vrspringensis de monasterii sui amplificatione cogitat. 104
Gregorius VII. contra Heinricum IV. Imperatorem nouum commouit Rudolphum Ducem Saxoniæ. 30
Gregorius IX. quando in Pontificem Romanum electus fuerit. 45
Gregorius IX. consilium celebrat generale Lugduni. 45
Gregorius IX. in concilio Lugdunensi promittit debellare Saracenos, & terram sanctam recuperare. *ibid.*
Gerbusen arx. 107
der Gremlinger Turris Vlmensis. 81
Curia Grienhof monasterii Owiensis. 83
Grimenstein castrum diœcesis Constantiensis captum. 57
Goffredus Bulioneus palæstinam occupauit. 10
Golsch. 5
Gomberg Comitatus. 12
Gonzagorum familia unde ducat suam originem. 17
Gotfridus Viterbiensis. 8
Gotlieben castrum ab Equite Honbergensi vna cum suburbio incenditur. 54
Gozboldus Sueuus. 2
Guido Orator Etrusus venenosa oratione Carolum Regem Francorum incitat contra Sueuos. 41
Guilhelmus Marchio Montisferati quando fuerit mortuus. 17
Guilhelmus Marchio Montisferrati dictus Longaspata. 17
Job. Gutenbergius equestris ordinis. 21. in not.
Gvvardianus aliquis Lucerienſis ex improuiso retractus ad Episcopatum Basiliensem. 43
Gvvardianus Lucerienſis Neoepiscopus Basilienſis eligitur in Electorem Moguntinum. 43
Gvvelfo Bauarus procedit contra Sueuos in prælium. 32
Gvvelfus Dux Bauarus a Sueuis interfectus. 32

H.

Habino. 8
Udalricus Hablützel persecutus a suis monachis. 102
Habchspurg inter nobilia castra numeratum. 42
Habchspurg indies proficit & per vicinorum Comitum connubia quamplurimis aliis dominiis adcrescit. 42
Habspurg peruenit ad manus Suicerorum. 62
Habspurg quasi Habichspurg castrum accipitris. 42
Habspurgenses Comites quomodo in Germaniam processerint Fama vulgaris. 41
Habspurgenses Comites ab utero materno cruce notati aurea. 60
Consanguinei Julii Romani. 41
Facti Duces Austriaci. 44
Comitum Habspurgensium insignia & vaticinii impletio. 44
Conditio domus Habspurgicæ occiso Alberto minuitur. 48
Ex Comitatu Habspurgensi facti Marchiones, Archi-Duces, Duces &c. 44
Jucundæ historiæ migrationis Habspurgicæ in Germaniam continuatio. 41
Primus Comes Habspurgensis quis. 42
Quæ causa sit diruptionis Domus Habspurgicæ. 48
Peter de Hagenbach, personatus quidam nobilis, ast crudelis, inhumanus, omnium animos in sui odium concitavit. 24
Eo decapitato Sigismundus Dux Austriæ Suitenses recepit in suam gratiam. 25
Hauso pistis. 14
Hartmannus aqua submergitur. 47
Hartmannus Philippi Regis frater obtinet Sabaudiam. 47
Hegbach monasterii descriptio. 102
Magnus concursus nobilium fœminarum ad Elisabetham Abbatissam Hegbacensem. 103
Monasterium Hegbacense a quo & quando fundatum. 103
Multifariæ monasterii Hegbacensis derivationes. 102
Heinrici IV. Encomium amplissimum. 29. 30.
Heinrico III. emortuo Imperatorem relinquit filium Henricum IV. 29
Heinrico V. mortuo in conuentu Principum Legati Pontificii prohibent, ne Dux quispiam Sueuorum de Waiblingen in Imperatorem eligatur. 31
Heinricus VII. dum maritimas vrbes vult inuadere, peste obruitur, moritur. 50
Heinricus VII. Comes Lüzelburgensis electus & a Clemente V. coronatus in Imperatorem. 50
Heinricus I. Bauarus vir castus & sanctus eligitur post mortem Ottonis Imperator. 28

Digitized by Google

INDEX.

Heinricus IV. ex nobili familia Francorum de Waiblingen ortus. 33
Heinricus VII. Friderici filius Dux Aquisgranensis ibidem eligitur in Regem Romanorum. 38
Heinrici VII. matrimonium. 38
Heinricus VII. antequam discederet e viuis filium Conradum in Rom. Regem declarauit. 38
Heinr. Friderici filius consilio Eberhardi de Taun transfertur in castrum Winterstetten. 38
Heinricus filium Fridericum natum ex Constantia moniali fecit Regem Alemaniæ. 35
Heinricus obiit Panormiæ. 36
Heinricus Imperator ex Alemania ingressus Siciliam Messanæ incipit ægrotare, Papæ filios commendat. 35
Heinricus qua de causa ita in coniugis adfines crudelis fuerit. 35
Heinricus dum Siciliam pacifice possidet, crudeliter in propinquos sæuire incipit. 35
Heinricus Marchionatum Austriæ tribuit Ottoni Hungaro. 46
Heinrici Comitis de Calue in quouis genere eximia pietas. 29
Heinricus IV. Romæ coronatur a Papa Celestino. 35
Heinricus IV. Rex Rom. Nouus Apuliam armato exercitu inuadit. 35
Heinricus Bauarus Ludouici consanguineus Vlmam quidem obsedit, sed nihil profecit. 89
Heinricus V. Romam ingreditur, maximo bonore excipitur. 31
Heinricus IV. quomodo & quibus mediis totum Siciliæ regnum acceperit. 35
Heinricus IV. Spiræ in Sarcofago lapideo per quinquennium mansit inbumatus. 31
Heinricus V. propter delicta contra patrem commissa manet sine liberis. 30
Heinricus IV. sibi aduersantes vincit. 35
Heinriricus V. quamdiu regnarit. 30
Heinricus IV. persuadentibus omnibus Principibus, Heinrico V. filio insignia Imperialia resignat. 30
Heinricus IV. Leodii moritur. 31
Heinricus IV. iussu Pont. Max. extumulatur. 31
Heinricus IV. Rudolfum contra se electum superat & firma manu Imperium retinet. 30
Heinricus V. conuocat maximam partem Ecclesiasticorum & secularium Principum Moguntiam. 30
Heinricus V. Norimbergam funditus euertit. 30
Heinricus V. Roma regressus in Alemaniam moritur. 31
Heinricus V. in genitorem suum impius. 30
Heinrici post mortem persecutio Theutonica. 36
Purgatio suspicionis, quæ divulgaverat Heinricum VII. a quodam monacho sub ipsa communicatione fuisse sublatum. 50
Quot & quos populos Heinricus de Calve Imp. Rom. Romanæ Ecclesiæ subjecerit. 29
Heinricus Bauarus leprosus factus moritur. 90
Helffensteinensis Comitatus ter ab Ulmensibus raptus, ast demum restitutus. 90
Dictum Comitissæ Helffensteinensis de Ulmensibus. 90
Heluetii hostes Sueuorum. 10
Heluetii carnifices & lenones. 5
Heluetii non sunt Sueui. 7.10
Henricus Bauariæ Dux a Friderico Sueuiæ Duce victus. 31.32
Henricus Bauarus senectute prægrauatus per se bellare non potuit. 31
Henricus V. Imperator. 10
Hermagoras a quo occisus. 71
Hercules Alemanus. 7
Hervvatingen monasterium. 92
Hevven castrum. 51
Hieronymus de Praga vocatus a Iuliano Cardinali S. Angeli ad concilium Basilense. 19
Restauratio sepulchri Hierosolymitani. 30
Sub Conrado populus occidentalis anhelat ad ereptionem urbis Hierosolymitanæ. 29
Hierosolymitani Christiani implorant Papæ auxilium contra Saracenos. 32
Hierusalem Rudolpho a Cussano Tartarorum Rege oblata. 46
Historia Achonis Lacedæmoniorum de vino ter in sanguinem conuerso. 59
Prodigiosa Historia puellæ cujusdam peste infectæ. 52
Historiographi Italici in distribuenda Sueuis laude nimium tenaces. 30
Holandini olim Battani dicti. 16
Conradus de Honberg. 54
Hortus virginum. 115
Quomodo hostis hostem debeat decipere. 49
Hungariæ Rex mundo valedicit. 47
Helena de Hurnheim monasterium Urspringense splendidissimum reddit. 105
Hylarus fluuius. 14

I.

IAson in Colchidem. 14
Ierusalem vide Hierusalem.
Imperator Romanorum cur semper Augustus, & cur Monarcha dicatur. 32
Imperiales reliquiæ vbi nostro seculo reseruentur. 47.48
Ingelheim patria Caroli M. 17
Innocentius Pontifex M. domui a Stauffen infestus. 35.36
Innocentius III. Pontifex Rom. Ottonem excommunicauit consentientibus Cardinalibus. 37
Innocentius nominis secundus grandia stipendia misit Heinrico Duci Bauariæ genero Lotarii. 35
Qua autem de causa. 31
Inramneus mons. 13
Insignia Imperialia Rudolphus mittit Kyburgum. 44
Iohannes I. Abbas Roggenburgensis. 56
Iohannes Dapifer Dysenbosensis. 36
Iohannes Rex Ierosolomitanus socer Friderici Generum & Papam placauit. 38
Iohannes Winndegg Episcopus Constantiensis potentissimus in exercitu Alberti. 53.54
Iohannes Alberti nepos decrepitus senex tandem parricidii arguitur, quod confessus & pie postbac emigrauit. 48
Iohannes XXIII. Pontifex M. inuitatus ad concilium Constantiense venire recusat. 62
Iohannes XXIII. Papa persuasione Friderici Austriaci venit ad Concilium. 62
Iohannes Dux Habspurgensis capitur. 52
Iouis Responsa vbi frequenter reperta. 94. 95.
Ireneaucus mons. 13
Iringus Consiliarius. 2
Irminfridus Rex Thuringiorum 2. vincitur a Theoderico 2. a Sueuis 2. ad Hunos confugit. 2
Iudei Eslingenses se omnes perdunt incensa & ingressa synagoga. 52
Iudei comburuntur propter infectos fontes. 7
Iudæus baptizatus occludit Constantiæ fores, seque & totam familiam malitiose comburit. 52
Ex Incendiis Iudæorum nata indignatio contra Iudæos baptizatos. 52
Persecutio Iudæorum propter confessionem aquarum infectarum. 51
Iudicii vetiti præsides quomodo dicantur quodque eorum officium. 18
Iudicium vetitum cur degenerarit. 18
Iudicium vetitum degenerauit. 18
Iudicium Rotwilense fertur Vimæ fuisse. 92
Iulius Cæsar a Sueuis fugatus 8. Commentarii ejus falsi 6. & ideo suspecti. 8
Iulius Cæsar cum Sueuis Germanis & Gallis Romanis grauia bella intulit. 26. 27
Iulius Cæsar capta Roma ex ærario publico fractis seris & ostiis pecuniam tulit, & Germanis Sueuisque militibus elargitus est. 27
Itali mendaces in Germanos. 7
Italici scriptores in exprobrandis Friderico sceleribus falsidici. 38
Italicæ vrbes adhærent parti Lotharii contra Conradum. 31
Italorum ironia erga Theutonicos. 33

Digitized by Google

INDEX.

Qua de causa Itali Ethnicismum Christianismo pretulerint. 75. 76.

K.

Paulus *Kast Abbas Elchingensis suo monasterio bene prospicit.* 98
Kirchen oppidum. 74
Klagenfurtenses furibus nimis infesti. 72
Ludovicus Krafft, Consul Ulmensis. 87
Elisabetha Krelin Abbatissa Hegbacensis astuta. 103
Kusinach villa desolatur. 53
Kyburg adnumeratum Comitibus Habspurgensibus. 42
Comes de Kyburg recenter electum Regem Fridericum ducit per Rheni lineam Basileam. 37
Impignoratio Kyburgensis. 62
Kyburgensis Castri, ejusque Comitum descriptio. 37
Kyrchbergensis Ecclesia quando edificata. 27
Otto & Hartmannus Comites de Kirchberg, fundatores Monasterii Wiblingensis. 101

L.

Lacus Acronius unde. 23. 24
Lacus Constantiensis cur a Sueuis dictus sit Venetieus. 23
Ladislaus Alberti Regis filius ducens vxorem veneno extinguitur. 63
Contristatio Alemanniæ super obitum Ladislai. 63
Lancearii. 11
Lausanensis lacus. 4
Legio Martia 3. quæ & Diuina. 3
Lemannus lacus. 7. 16.
Leoni Papæ eruti oculi & miraculose restituti. 44
Lex salica a quo sit edita. 28
Licus fluuius. 14
Lini operatio. 5
Lites perpetuæ cur semper inter Principes & Nobiles Theutoniæ. 17
Lituania quando ad Christi fidem sit adducta. 18. 19.
Lituania nunquam ex toto fidem recepit. 19
Lituaniæ opes præcipuæ pelles. 18
Lituaniæ diuersa Religio. 18
Lituaniæ sermo. 18
Lituaniæ compendiosa descriptio. 18
Lituanorum magna pars conuersa per Hieronymum de Praga. 19
Liuoniæ situs. 18
Liuuigildus Rex Gothorum ac Sueuorum. 4
Locustæ terræ nocent. 51
Loëvvers castrum radicitus deletum. 48
Longobardi sunt Sueui. 9
Lorch monasterium a quo fundatum. 33
Loricense monasterium ordinis S. Benedicti vbi situatum. ibid.
Lotarius impetrat a Papa benedictionem papalem, & in Sueuos aliquot Duces maledictionem. 31
Lotarius contra Conradum Vlmam obsidione cinxit. ibid.
Lotarius Veronæ obiit. ibid.
Lotharius & Conradus post longas decertationes reconciliati. ibid.
Lotharingæ Dux celebat nuptias cum filia Eberhardi Comitis Würtembergici. 56
Lucanus Poëta. 4
Lucensis conuentus. 4
Inter Lucernenses & Subsilvanienses propter disparem cultum prælia acerrima. 19
Lucius piscis. 14
S. Lucius Anno Christi 180. in alpibus Rhæticis prædicatur. 27
Ludouicus Dux Mediolani captus. 10
Ludouicus Berben monachus reformat. 98
Ludouicus Bauarus excommunicatus Vlmam vallauit, quem tandem receperunt. 89
Ludouicus spreto Iohanne XXII. facit Antipapam. 51
Luitboldus Sueuus. 3
Lupoldi filiorum matrimonia & præclara facinora. 61. 62
Lupoldi exitium commouit Duces Austriæ, vt arma contra Suitenses resumerent. 24
Lupoldum qui occiderat Bernæ crudeli morte dilaceratur. 60
Lupoldus a vilissimo Suicero & milite gregario perfossus. 60
Lupoldus vna cum nobilissimis Nobilibus prope Sempach a Suiceris vincitur, trucidatur. 59
Lupoldus in campo Regis sepultus. 60
Lupoldus Dux Austriæ Comitatus Kyburg & Habspurg contra Suiceros defendit. 58
Lupoldus Dux Austriæ. 46
Lupoldus Dux Austriæ prælio commisso cum Suitensibus prope Sempach occubuit Anno 1386. 24
In loco fusi sanguinis Lupoldini flos instar Lilii adcrevit. 60
Liberi Lupoldi Austriaci. 61
Lusidius. 4
Lusitania. 4
Lyreri, Thomæ Ranckwilensis Historia fabulosa reprehenditur. 75

M.

Macedones pugnantes cum Illyricensibus præclari quid præstiterint. 176
Magister vel Baccalaureus ante quosdam annos habebatur pro monstro. 21
Malatestarum familia ex Theutonicis venit in Lombardiam & Teutoniam. 17
Manfredi mors. 40
Manfredus exercitu Giblinorum & Theutonicorum totam pene Italiam deturbat. 39
Manfredus propter transgressos limites a Papa excommunicatur. ibid.
Manfredus filius Conradi illegitimus regnum inuadere attentat. ibid.
Leonhardus de Mansuelis. 108
Mannus. 7
Marcellus Petrus reprehenditur. 11
Marchia Danorum Theutonice Dennmarckt. 23
Marchionatus Austriacus sit Ducatus. 45
Marchiones de Baden vnde originem ducant. 27
Marckdorf oppidum. 15
Marcus Euangelista vbi Euangelium conscripserit. 71
Marcus venetus. 71
S. Marci MSCtum Exemplar Evangelicum ubi custodiatur. 71
Marsegg, id est, cornu Martis cur sic dicatur. 48
Martia legio quæ & Diuina. 3
Martinus Dumiensis Episcopus. 4
Matthæus & Thomas Comites Tusciæ a Friderico omnibus bonis spoliantur. 38
Masdran Rex Sueuorum. 4
Maxentius diuinitus punitur plaga intolerabili. 70
Maxentius Rom. Imperator arti Magicæ deditus. ibid.
Maxentius Tyrannus. ibid.
Maxentius grauidarum mulierum exsciss infantibus vtebatur in studio Magico. ibid.
Maxentius conuersus Christianos libertati restituit. ibid.
Duo Maximi Romani Imperatores. 70
Maximini & propinquorum mors. 70
Maximini Res gestæ. ibid.
Maximin. quo pacto exercitum contra se commoverit. ibid.
Maximinus Aquilegiam obsidet & oppugnat. ibid.
Maximius magni quidem nominis, sed nullius virtutis. ibid.
Maximiliani Friderici filius quis præceptor. 72
Maximiliani liberi & coniugia. ibid.
Maximiliani coniux insequendo leporem vitam amittit. ibid.
Maximiliani coniuge extincta quæ mala marito subsecuta. ibid.
Maximilianus I. Imperator Hungariam deuastat. 12
Maximilianus vnde sic dictus. 72
Maximilianus Nobilitate cur maior Alexandro Magno. 70
Maximilianus Friderico III. parente suo prior Nobilitate. 69
Maximilianus cum primis semper in acie. 70
Maximilianus adeo inuictus vt nullum hostium timeret. ibid.
Maximilianus Rom. Rex Friderici III. filius captus. 69
Maximilianus Rom. Rex certis sub conditionibus patri restituitur. ibid
Electio Maximiliani in Regem Romanor. 73
Mechtildis Archiducissa Austriæ reformationem vult instituere monasterii Vrspringensis. 104

Digitized by Google

INDEX.

Mechtildis Austriaca debellat Nonnas Vrspringenses. 105
De Monasteriis Medingen, & Medlingen. 99
Meinhardus Dux Bauariæ Comitatum Tyrolensem volente & disponente matre dat Friderico Duci Austriaco. 56
Mercatores Sueui. 5
Metis oppidum. 2
Miro Rex Sueuorum. 4
Mœngen oppidum. 51
Moguntini pontis egregium opus. 15
Monasterii S. Catharinæ qui fundatores. 56
Monasterium S. Blasii in sylua Nigra. 97
Monasterium prope syluam Ensisheim quando & per quem restauratum. 61
Monasteriis olim tribuebatur, nunc spoliantur. 97
Monialis quinquagenaria filium suscipit. 35
Monophilus consularis Aquilegiensis probibet deditionem vrbis. 70
Mons Michaëlis sanctus. 82
Mons Sueuus nulla moles singularis. 23
Montes Nemorosi antiquis sacri. 94
Ex Alarani Marchionis Montis ferati familia Reges consurgunt. 17
Mulieres Sueuæ Adonidem quærentes dum non inueniunt ad Mineruam Dianam Vestamque se conferunt, quæ eas dirigunt ad suos sacerdotes responsis eorum certificandas. 25
Multesch, ita dicta Mater Ducis Meinhardi Bauari, propter deformitatem. 56
Musarum & Pyrthenæi fabula Ouidiana. 106

N.

NAgalt fluuius. 29
Naglatensis Monasterii fundatio, & amplificatio. 29
Naiades ædificant phanum. 14
S. Narcissus Affram virginem tempore Diocletiani & Maximiani conuertit. 27
S. Narcissus Episcopus Hierosolymitanus causa dilatandi fidem vsque Augustam Vindelicorum venit. 27
S. Narcissus prædicauit fidem Christianam Augustæ. 27
Naubausen monasterium. 93
Neapolitanæ vrbis destructio. 39
Neptunus quomodo Nymphas a se compressas elocarit & remunerarit. 109
Nerdlingen oppidum. 32
Neursheim oppidum. 32
S. Nicolai Ecclesia ad Danubium in Austria. 14
Nigromanticus simulans se Fridericum Imperatorem a Rudolpho capitur & comburitur. 46
Heinricus Nithardus, D. pleb. Ulm. 84
Nobiles conantur Thuricenses contra Suiceros irritare post confœderationem cum Suiceris factam. 66
Nobilis quædam virgo cadit & resurgit ad salutem. 107
Norici. 3
Nürmbergenses se opponunt Heinrico V. 30
Nydegg. 111
Heinricus de Nyfen & Anshelmus de Iustingen Legati ad Regem Siciliæ Fridericum. 37
Nympharum templum supra rupes vbi Rhenus ebullit. 14

O.

OLisepona capitur. 4
Olympus mons Iouis. 94
Oracula habita ad consulendum Demogorgonem. 109
Ordo Prædicatorum sacramentum altaris sinistra sumit manu 50
Ottakerus resignans Austriam, Stiriam, Carinthiam feuda a Rudolpho accipit. 45
Ottakerus flexis genibus a Rudolpho Habspurgensi petit delictorum veniam. ibid.
Ottenburenses monachi prodigalitati dediti. 101
Insula & Bavilus Pastoralis monasterii Ottenburensis reliquis monasteriis elegantior. 101
Rixæ inter moniales Ottenburenses. ibid.
Ottokerus homo bellicosus. 46
Otto primus auxilio Hermanni Sueuorum Ducis castrum & oppidum Brisacium capit. 28
Otto primus Imperator purus fuit Germanus, vtpote Saxonia Dux. 28
Deflexio quorundam Principum Alemannorum ab Ottone. 37
Historia de Ottone I. quæ Romæ in festo paschatis contigit. 28
Miles quidam Ottonem I. in terram prostrauit, & strangulare cæpit. ibid.
Præstito ab Ottone Romano Pontif. juramento Romæ in Imperatorem coronatus est. 37
Tumultus sub ipsa Ottonis coronatione. ibid.
Otto a Stauffen Episcopus Argentinensis factus. 33
Otto castra & munitiones Romæ vicinas hostili manu inuadit, occupat. 37
Otto & Hartmannus Comites de Kyrchberg. 101
Otto propter maximam ignominiam infirmatus in Saxonia obiit. 38
Ottone reiecto & excommunicato Fridericum Regem Siciliæ ad Maiestatem Imperialem accersunt. 37
Ottoni Argentinensium Episcopo facta est apparitio defuncti fratris. 33
Otwinus pessimus Dux Sueuorum. 74
Owienses Monachi. vid. Ulma.

P.

PAdus fluuius. 14
Papa vltro mittit Alberto confirmationem. 47
Papa sibi Conradum Imperatorem reconciliare studet. 32
Papa Gregorius Siciliam Friderico facit rebellare. 38
Papa contra Cunradum Heinrico III. magnum misit exercitum. 31
Papa Friderico victoriam Ierosolymitanam inuidet, magnam Siciliæ partem eripere inbet. 39
Papa Heinricum anathemate fulminis percutit. 35
Papa indiget ope Imperatoris Heinrici contra Saladinum, itaque anathemate illum liberat. ibid.
Papa Berchtoldum elegit in Regem in præjudicium Philippi. 36
Papa accepto Elchingen legatum mittit in Alemaniam ad recipiendos monachos. 96
Papæ contra Fridericum calliditas & crudelis astutia. 39
Pax inter Conradum Imperatorem & Papam Franckfordiæ sigillis est roborata. 32
Papbus mons Cauernosus Veneri sacer. 94
Pargath. 5
Patriæ amor occupat Scriptores. 6
Peregrinatio S. Jacobi per quem & quando Basileæ instituta. 64
Peregrinatio ad capellam villæ Sestingenses a quo instituta. 113
Pestis generalis quo anno. 110
Pful villa circa Vlmam. 112
Iacobus Philippus Bergomensis refutatur. 10
Philippi Austriaci formositas formosissima. 73
Philippus Francia priuatur. 47
Philippus Rex Franciæ se opponit Ecclesiæ. 47
Philippus ad prodigalitatem vsque largus. 36
Philippus volens domare Saxones Bambergæ a quodam ex insidiis trucidatur. 36
Philippus Mülhusii a maxima nobilitate & quamplurimis Rheni Principibus eligitur in Regem. ibid.
Philippus Heinrici filius conuocat Principes suos Hagnouiam. ibid.
Pictura cur cadente eloquentia etiam cadat. 21
Pipinus Francus Germanus Aistulphum Regem Longobardorum Stephano Papæ molestum coercuit. 20
Pius Papa Suiceris dat licentiam inuadendi cunctas regiones. 67
Pistores Theutonici aliis regionibus satis accepti. 21
Plabus fluuius. 14
Policretus pictor. 21
Pompeius & omnis Romanorum Senatus crescentibus Cæsaris viribus trepidi tanquam Italia pulsi Græciam adierunt. 27
Pons Moguntinus a quo conditus. 15
Praxiteles sculptor. 21
Praxiteles Cnydum vrbem sculpta imagine nobilitauit. 21
Prædicatores quando Constantiam reducti. 51
Quando & cur institutum vt Prædicatores communicent manu sinistra. 50

Digitized by Google

INDEX.

Principes Germaniæ in culpa, quo pauciores nacti fuerint laudatores. 12
Principes Alemaniæ Friderico iusiurandum & fidelitatem promissam neutiquam seruant. 36
Priuilegia plebani Ecclesiæ parochialis Vlmensis. 88
Pruteni gens barbara. 18
Pruteni quamdiu durarint. ibid.

Q.

Quintilius Varus a Sueuis caditur. 36

R.

Rapperswil destruitur. 52
Retiæ. 3
Reginæ coronatæ Aquisgrani sepeliuntur Basileæ. 46
Regum Romanorum diuersæ & periculosæ electiones. 36
Rhenani gulosi. 5
Rhenus. 4
Rhenus fluuius, ejus origo. 14
Eiusdem descriptio. ibid.
Rhenus facit Insulas ingentes. 16
Rhenus quas vrbes alluat, & quousque descendat. 15. 16.
Rhenus fines Constantiensium attingit. 14
Rhenus vbi nauigabilis efficiatur. 14
Rhenus Danubii origini vicinus. 13
Rhenus cur alueum continue mutet. 15
Rhenus vbi rapidissimus. 47
Rhenus sacratus S. Vrsulæ, & XI. millium Martyrum peregrination. 15
Reliquiæ antiquæ supra fontem Burronis. 109
Remismundus Rex Sueuorum. 4
Renzus Friderici filius ab Onorensibus captus in cauea ferrea vitam finiit. 39
Rettiarius Rex Sueuorum. 4
Franciscus de Retza primus creatus Magister in Academia Viennensi. 58
Riccila Sueuorum Rex. 3. 4.
Riphei montes. 14
Robertus Seuerinas cæsus. 12
Roccones. 4
Roggenburgense Monasterium, quando & a quo fundatum. 100.
Ludou. de Habsperg monasterium Rogg. cogit jurare Duci Bauariæ. ibid.
Vlmenses tutores ordinarii Monasterii Roggenb. ibid.
Rhodanus fluuius. 14
Roma tempore pacis plus quam bellorum destructa. 92
Romana Ecclesia ab Italis multa passa. 41
Romani victores gentium. 9
Romani triplici de causa meruere orbis dominium. 89
Romæ quando nullus Senatus. 75
Romandiolæ Comitatus. 45
Baro de Ropolstein capitur. 47
Baronia Roplotzstein & hujus dominus. 75
Rorsteinius. 3
Rotenburgensis castri destructio. 48
Rothwilense judicium fertur Vlmæ fuisse. 92
Rothwilense oppidum totum combustum. 51
Rudolphus Habspurgensis procera statura. 43
Rudolphi Habspurgensis Liberi. 46
Rudolphi Alberti Habspurgensis filii virtute domus Habspurgensis sublimatur. 43
Rudolphus exercitu Sueuo Heinricum Bauarum demisit, & ad expellendos ex Austria Boemos se adcingit. 45
Rudolphus cum Nicolao III. Rom. Pont. Imperium in quatuor partes dividit. 46
Rudolphus Viennam intromittitur. 45
Rudolphus obiit Erfordiæ. 46
Rudolphus Spiræ ingenti pompa terræ mandatur. ibid.
Rudolphus Rex Sueuorum. 1
Rudolphus Dux Austriæ terram Patriarchæ Aquilegiensis armata manu inuadit & deuastat. 57
Rudolphus Habspurgensis cur excommunicatus. 45
Rudolphus Habspurgensis eligitur in Romanum Imperatorem. 43. 44
Rudolphus Habspurgensis sacerdotem donat equo proprio. 43
Rudolphus Habspurgensis reconciliationem init cum Basilienſibus. 44
Rudolphus Habspurgensis Suiceros rusticos monasteria turbantes opprimit & humilitat. 43
Conditiones Rudolpho Habspurgensi ante coronationem ineundæ. 45
Facta pace inter Rudolphum Habsp. & inter Ottakerum, Rudolphus juniori Bohemor. Regi tradit matrimonio filiam. 46
Lites inter Rudolphum Habsp. & Basilienses. 44
Quindecim Alemanni Comites coniurarunt contra Rudolphum. 46
Reges Angliæ & Bohemiæ, dum impedire conantur electionem Rudolphi Habsp. humiliantur. 44
Rudolphus Habspurgensis Principes conuocat Norimbergam. 45
Rudolphus Habspurgensis excommunicatione liberatur. 45
Rugerus, Adalbertus & Waltherus oppidi Schelklingen possessores Vrspringen tradunt Abbati S. Georgii. 104
In flumine Rusa cruor segregatim in altum scaturiens. 59

S.

Sabellicus reprehenditur. 7. 12.
Sala fluuius. 2
Salza fluuius. 2
Saraceni totam quasi Europam dicunt Franciam. 23
Sarraceni Ierosolymitanum Regnum infestarunt. 32
Satrapæ à Deoc incensis faculis predicatores ad cantandum cogit. 51
Sauus fluuius. 13. 14
Saxones potatores. 5
Saxones, Bauari, &c. ad mandatum Papæ Chunrado repugnant. 96
Saxoniæ Duces ab Innocentio II. Papa instigantur contra Cunradum. 31
Saxones Transalpini reiecta fide post Caroli discessum in pristinos relabuntur errores. 42
Scandalum diuinorum officiorum gratia. 51
Scaphusen nobili cuidam impignoratur, sed a ciuibus redimitur & cum Suiceris conjunguntur. 62. 63
Henricus de Scharffenberg, Episcopus Spirensis. 37
Schelcklingen ex Schalck & Klingen. 106
Schelcklingen sub quorum potestate antiquitus fuerit. ibid.
Schleicherin, Margaretha, Priorissa monasterii Medlingensis. 99
Eberhardus de Schmallegg. 52
Schmiecha fluuius. 105
Schmiecha fluuius cur sic vocetur. ibid.
Schœnesteinbach. 61
Petrus de Schomberg, Cardinalis & Episcopus Augustensis. 98
Seditio Constantiensis. 51
Seflingen monasterium S. Claræ. 111
Seflingense monasterium quando fundatum. 111
Capellæ villæ Seflingensis quis fundator. 113
Seflingensis Monasterii situs. 112
Sefling. monasterii impudicorum hospitium. 111
Impatientia monialium Seflingensium. 112
Reformatio Seflingensium & Prædicatorum periculosa. 111. 112
Dicebantur Sorores in Arena. 111
Sena Italiæ vrbs de nouo a Sueuis condita. 27
Senones sunt Sueui. 9
Sigismundi Ducis Austriaci matrimonia. 67
Sigismundus D. Austriæ Suitensibus contra Carolum Burgundum auxilia mittit. 24. 25
Sigismundus Dominus Athesis admodum liberalis. 67
Sigismundus Archidux Austriæ dum intuetur Suitensium potentiam potentiorem Spiræ Principum Alemannorum auxilium implorat. 24
Sigismundus Dux Austriæ pacificus. 67
Sigismundus Dux Austriæ contra Venetos fuit pacificus & iustus. 11

Digitized by Google

INDEX.

Sigismundus omnia regna Elisabethæ filiæ & eius marito, etiam contra auream bullam, ex testamento legauit. 63
Sigismundus Romanus Imp. Imperatricem recludit. 63
Sigismundus Archidux Austriæ impignorat omnem terram, quam habet in Alsatia, &c. Carolo Duci Burgundo. 24
Sigismundo mortuo succedit Albertus Dux Bohemiæ, 63
Quo pacto Sigismundus Dux Austriæ cum Suiceris pacem fecerit. 67
Singrenstein vnde dicatur. 106
Soldanus Ægypti Rex vsus est Theutonico artifice de Oppenheim nomine. 21
Soldanus animaduertens Friderici aduentum treugas postulans obtinuit. 39
Soldanus timore perculsus Imperat. Friderico tradidit Hierusalem, Nazareth, Ioppen & alia circumiacentia. ibid.
Solitarienſium quarundam miracula. 107
Sonnenberg Comitatus. 12
Specus singularis prope fluuium Ach. 106
Specus & vallis Singrenstein. ibid.
Henricus Spet. 99
Stauffen castrum. 33
Stauffen vbi situm. 33
Dominorum de Stauffen sepulturæ vbi. 33
Sternegg. 48
Strælin, Christina, Abbatissa Seslingensis, ab officio remouetur. 112
Reducta ad monasterium. ibid.
Strübelhof. 111
Struden castrum. 14
Strumosi reliquiis Comitum Habspurgensium seruantur. 60
Sturgio piscis. 14
Stuss, Rudolphus Thuricensium Magister crudeli morte à Suiceribus occisus est. 64
Suabeggensis castri destructio. 37
Adelgosus de Suabegg, Aduocatus Augustæ. 33
Suardarum familia. 17
Suecia, Dacia, &c. Rex Christenes homo Christianissimus donatur aurea rosa. 23
Suetonius explicatus. 9
Sueuæ Mulieres cum Venere tanquam Adonidem quæsturæ per mundum discurrunt. 25
Sueuia vnde sic nominetur. 23
Sueuia Caroli Magni tempore ex integro mundata. 27
Sueuia propter impias Papæ & Manfredi molitiones commouetur. 40
Sueuia est duplex, superior & inferior. 24
Sueuia adeo populosa, vt omnibus fere regionibus Sacerdotes, Rectores, Musicos, &c. transmittat. 25
Sueuia oppidis, castellis, pagis, &c. ditissima. 24
Sueuia Reges Romanorum tanquam abortiuos genuit. 40
Sueuia vtraque terra fructifera, vinifera. 24
Sueuia ad fidem conuersa deprauatur hæresi Arriana. 27
Sueuiæ descriptio. 4
Sueuiæ Duces obtinebant olim etiam Ducatum Franconiæ. 28
Sueuiæ situs quis. 24
Sueui columna Imperii. 10
Antiquorum Suevorum laus Ptolomæi. 24
Quæ causa fuerit subtractionis Sueuorum a naturali domino. 24
Quot Imperatores ex Sueuorum familia prodierint. 140
Reprehensio vulgaris historiæ de Nobilitate Sueuica diuulgatæ. 75
Sueui rationabiliores Alsatis, nobiliores Bauaris, iustiores Brabantinis, ditiores Franconibus, deuotiores omnibus aliis Germanis. 24
Sueui omnibus Regibus facti formidabiles. 24
Sueui filios occidere statuunt famis necessitate. 1
Sueui in expeditione Imperiali primi. 8
Sueui post Iulii mortem in seruitute Romanorum manserunt. 27
Sueui crudeliter in Christianos seuierunt. 27
Sueui inter nobiles præcipui in curia primi, secundi & tertii Ottonis. 28
Sueui quando abiecto seruitutis iugo proprium regimen assumserint. 24
Sueui præ aliis nobiles. 7
Sueui nunquam a Romanis victi. 8
Sueui idololatræ hostias humanas adolebant. 1
Sueui cum Romanis, &c. bella gesserunt ante Christi incarnationem. 25
Sueui a monte Sueuo recedunt, regionem nostram colere incipiunt. 23
Sueui quales 4. 5. 7. mercatores. 5. in Venerem proni. 5
Sueui patria egressi in Daniam nauigant 1. 2. Albam flumen transeunt. 2. in Thuringiam aduentant. 2. auxilio sunt Regi Francorum contra Thuringos. 2. vincunt Thuringos ex insidiis. 2. Thuringiam occupant. 2. Danubium transeunt. 2. Sueuiam nunc dictam inuadunt. 2. Wilzbos vincunt ex insidiis. 3. & regionem illorum occupant. 3. in Hispanias irruunt. 3. 6
Sueuorum Rusticorum in Alsatia maxima vtilitas. 25
Sueuorum medio Ierusalem gentibus eripitur, Duce Gotfrido Burgundiæ Domino. 30
Sueuorum proprietates natura indite. 24
Sueuorum Reges in Sueuia, Sido. 8. Italicus. 8
Marobulus. 9
Sueuorum Reges in plaga septentrionali, Rudolphus. 1
Sueuorum gens secundum Iul. Cæs. maxima & bellicosissima Germanorum omnium. 25
Sueuorum in Hispania Reges. 9. Emericus. 3. Riccila. 3. Rechiarius, 4. Fratan. 4. Masdran. 4. Frumarius. 4. Remismundus. 4. Theudemirus. 4. Miro. 4. Eburicus. 4. Audicas. 4. Liuvigildus. 4
Sueuorum fœminæ nimium fœcundæ. 25
Sueui. 1. 4.
Sueuorum Ducum abominabilis sit mentio ab Innocentio III. 40
Amplificatio defensionis Sueuorum directa contra futilitatem Italorum. 41
Execrationis Sueuorum Impp. Memoria an recte relicta & legitime Canonibus inserta sit. 40
Genealogia Sueuorum Ducum de Waiblingen. 31
Sueuus mons nulla moles singularis. 23
Sueuuicorum oppidorum obsessio. 53
Sueui Duces, quamdiu Imperium tenuerint. 140
Suevia quamdiu Ducis expers fuerit. 141
Suiceri Fidifragi. 65
Suiceri vt prostratorum numerus foret incertus cadauera sociorum comburunt. 64
Suiceri vnde sic dicti. 66
Suiceri Sigismundo Austriæ Duci multa oppida diripiunt. 67
Suiceri cur nullam aluerint pauonem. 66
Suiceri quo iure Argoviam possideant. 62
Suiceri domus Austriacæ hostes infensissimi, & contra. 66
Suiceri iniuste vexant Thuricenses. 49
Suiceri ab omnibus aliis finitimis differunt moribus & lingua. 43
Suiceri quomodo indies adcreuerint. 48. 49
Suiceri illegitimo modo Thuricenses vicerunt. 49
Suiceri alias Suesii putantur a Sueuia exorti. 24
Suiceri flagellum Principum & nobilium. 49
Suiceri se mundi plagam fatentur. 49
Suiceri Thuricenses mira astutia fallunt & in massam hostilem adtrahunt. 49
Suicerorum exanimatorum præ timore magna pars reperitur. 64
Suicerorum contra Thuricenses impia & crudelia facinora. 65
Suicerorum & vrbium connexio nobilibus timorem incutit. 59
Suicerorum colligatio, conspiratio. 59
Suiceris Thuricenses præstant iuramenta. 66
Multi Comites & Nobiles irruunt in Suiceros. 51
Suiceri multi a Delphino Francico cremantur prope Basileam. 64
Suitenses. 7
Suitenses quantum se armauerint contra Duces Austriæ. 24
Suitenses Sueuorum filii. 25
Suitenses coniurarunt contra naturalem dominum, & quæ istius coniurationis causa. 48
Sursec a Suiceris obsidione cingitur. 53
Sutterin, Agnes, succedit Elisabethæ Krelin, Abbatissæ Hegbacensi. 104
Svvaboba. 2
Svveickhofen. 112
Sycambri quare Franci dicti. 20
Syler fluuius. 14

T. Tati-

Digitized by Google

INDEX.

T.

TAcitus emendatur. 7
Tancredus qua de causa expugnatus. 35
Eberhardus de Taun Dapifer Friderici. 38
Teck castrum eminentissimum. 74
Teccensium Ducum dubius aduentus. 74
Templa Iouis non nisi ex quercinis lignis extructa. 94
Templum ligneum. 3
Templum Sophiæ Constantinopolitanæ. 88
Tencatheri. 8
Terra nondum cum esset habitatoribus repleta, in locis hominibus abundantibus quidam conuenere, & relicto solo natali sedes sibi arridentes elegere. 23
Terra sancta per Heinricum Sueuum recuperata plurima per eundem fuere instituta & plantata monasteria. 30
Terræ motus per totam Alemanniam. 54
Theologi cujusdam Astrologizantis visio & animaduersio portentosa. 59
Theodoricus Rex Francorum belligeratur cum Irminfrido Rege Thuringiorum. 2
S. Theonestus cum Vrso & Albano Sueuiam ab hæresi purgat Arriana. 27
Theonestus Episcopus Phipensis. 75
Theonesti tempore translatum Imperium in Græcos. 75
Theonestus cum Vrso & Albano missus in Alemaniam, vbi contra hæreticos disputauit. ibid.
Thomas de Aquino, dum properat ad Concilium Lugdunense, in Campania e viuis excedit. 45
Theotonia quo fidem suscepit erga sedem Romanam constans permansit. 18
Theotoniæ vocabuli Etymologisatio. 17. 18.
Theotoniam non simul, sed successiue esse conuersam ex legenda Sanctorum videre est. 19
Theotonici cur vltimi conuersi. 19
Theotonici sub Gregorio II. prædicante eis Bonifacio Archiepiscopo Moguntino Anno Christi. 714. fidem susceperunt. 18
Encomium Theotonicorum in Oratione Pii Papæ ad Principes Alemanniæ illustre apparet. 19
Inter omnes Catholicos Theutonici deuotiores. 18
In Theotonia ditissimi Episcopatus monasteria &c. 18
Theotonici aliis gentibus terrorem incutiunt. 18
Theotonicis ante annum Christi 714. fides Christiana fuit prædicata. 18
Theotonicarum notationum siue deriuationum auctor Æneas Siluius. 20
Theotonicorum pietas & erga cultum sacrum adfectio. 17. 18.
Theotonicorum animositas. 18
Thessalia ciuitas Macedoniæ. 14
Thessaliæ Reges & domini Candiæ ex qua progenie. 17
Theudemirus Rex Sueuorum. 4
Theudoridus Rex Gottborum. 4
Theucer Dux quis. 7
Theutonia. 13. 16
Theutonia quomodo dicatur communiter. 23
Theutonia, nostra prouincia, dicta est a quodam Tyranno in ea regnante Theutomodo vel Theudolo, vel Theudobaldo. 18
Theutonia quomodo accipiatur pro parte. 23
Theutonia a Teucro Troiano. 17
Theotonia a Theos Deus & tonos concordia & terra quasi Deo concordans. 17. 18
Cur fides Christiana a Theotonicis non ubique sit suscepta. 18
Theutonici secundum Panormitanum dicuntur nobiles. 17
Theutonici, placente sic Pontifice, variis cruciatuum generibus trucidati inuenti per Italiam & Siciliam. 39
Theutonum origo vnde. 17
Theutonici ordinis fratres post recuperatam Prussiam Liuoniam aggrediuntur. 17
Iidem fugati in Germaniam post amissionem Ptolomaidæ. 17
Iidem quando Ulmæ habitarint. 86
Iidem a Friderico Prussiam petunt & accipiunt. 17
Tholosæ ciuitatis fluvius mutatus in sanguinem. 59
a Teucro Troiano Turcos prodiisse quidam ferunt. 17
Thuregiensis Ecclesia collegiata in loco Felicis & Regulæ per quem instituta. 28. 64
Thuregum oppidum munitissimum. 53
Thuricenses quo pacto Suiceri facti. 66
Thuricenses obiurgantur initæ cum Suiceris confœderationis ergo. 52. 53
Thuricenses denuo ab Alberto vallantur. 53
Thuricenses Ducem Albertum mysterio quodam impetratæ pacis seducunt. 53
Thuricenses faciunt impetum in Albertum, sed repelluntur. 54
Thuricenses per quendam Capitaneum cum Alberto reconciliantur. 54
Thuricensis Ecclesia fundata a quo. 28
Thuricenses Duci Alberto promissa seruare non possunt, & quid inde sit secutum. 53
Thuricenses vallati pacem emunt. ibid.
Thuricenses ab Alberti subditis, interfectis trecentis, repelluntur. ibid.
Thuricenses thermas deuastant. ibid.
Thuricensium bellum iustissimum. 49
Confœderatio Thuricensium cum domo Austriaca. 65
Discordia Ducis & Thuricensium quamdiu duraverit. 54
Nobiles conantur Thuricenses contra Suiceros irritare post confœderationem cum Suiceris factam. 66
Thuricensis Civit. obsidio. 52. 53
Thuricense oppidum grauissimis injuriis afficitur. 49
Thuricensis seditio, & qua de causa. 52
Thuringi vasalli Francorum Regis. 2
Tifthal. 107
Titus & Vespasianus in bello Iudaico Sueuicos nobiles aduocauerunt. 27
Toess monasterium a quo exstructum. 47
Truvvenicht castrum & Friderici carcer. 51
Heinricus & Hugo Comites Palatini de Tubingen cœnobium tradiderunt ordinis Benedicti monachis. 110
Tunensis Comitatus. 42
Turcus magnus deuastata magna parte Austriæ Albam Græcam inuadit. 71
Turcus magnus in obsidione Albæ Græcæ vulneratus trepidus aufugit. 71
Turcus Aquilegianam regionem occupans multa milia hominum deducit. 71
Iohannes Türing, I. Abbas Roggenburg. 100
Turris Babylonis per monachos Elchingenses euersa, & e regione fundata Ecclesia. 97
Tusciæ Comites, Matthæus & Thomas, a Friderico omnibus bonis spoliantur. 38
Tyrolensis Comitatus nobilis, cui & a quo subjugatus. 56
Super hunc Comitatum lites inter Duces Austriæ & Bauariæ. ibid.

V.

VAlentinianus Imperator liberat Sycambros a tributis. 20
Valentinianus infert Sycambris prælium. 20
Waltherus Baro de Vaimingen, fundator Cœnobii Medingensis. 99
Baro de Vaimingen quid in agone petierit. 99
Vellus aureum. 14
Venetiani Domini. 21
Veneti cupidi dominationis II. victi a Germanis. 11
Venetus lacus cur ita dicatur. 15
Henricus de Veringen Episcopus Argentinensis castra quædam Ottonis præsidio humiliat. 37
S. Verona incarcerata fuit apud Zurzach in potestate Romani Imperii. 27
Verres fugatur, supplicio afficitur. 3
Vexillum S. Georgii. 8
Victor III. Papa iniecto in calicem, dum celebraret, veneno, se ipsum interemit. 50
Viennenses rebellionis luunt pœnas. 67. 68
Viennensis Ecclesia destructa per quem readificata. 58
Catalogus doctorum virorum, quos Academia Viennensis produxerit. 58
Vindelici temporib. Heinrici de Calue fortunam adorarunt. 29
Vindelicorum superstitio temporibus Heinrici de Calwe cum Cornucopiæ. 29
Vinum paupercularum Nonnarum in vasis mirabiliter auctum. 104
Vini Alsatici penes Deum causa rustici Sueuici. 25
Virgines Sueuigenæ monasteriis plus quam aliæ vtiles sunt propter bonam naturæ dispositionem. 25

Digitized by Google

INDEX.

Virgines Sueuæ non solummodo in Sueuiæ monasteriis degunt, verum etiam aliarum regionum cœnobia replent. ib.
Virgini cuidam per coruum annona transmissa. 107
Vitrum dans reflexum pennæ pauonis in minutissimas partes cur diuisum. 66
Vbii. 8
Vladislaus Hungariæ Rex non vicit Maximilianum Imp. 12
Vlma Gibellina. 96
Vlma indies aucta. 91
Vlma in quantum dilatata. 85
Vlma cur Imperii villa. 86
Vlma prima vice exilis. 89
Vlma seculo XV. in sublime euecta 89
Vlma per Lotarium qua de causa destructa. 85
Vlma eget lapidibus. 82
Vlmæ ciuitatis initium. 79
Vlmæ situs. ibid.
Vlma a Lotario funditus extirpatur. 31. 85
Descriptio Vrbis Vlmensis. 79. *seqq.*
Vlma quando reædificata fuit. 86
Forma reædificatæ Vlmæ. 85. 86
vici Vlmensium lucidi. 82
Forum Vlmense vinarium illustre. 82
Fratres Vlmenses cur eiecti. 51
Fratribus Minoribus Gamundicis Vlmenses designant locum exstruendi monasterii. 86
Grauamina Vlmensium de receptis fratribus Theutonicis &c. propter extruendam parochiam. 86
Turris Vlmensis, der Gremlinger. 81
Monasterium S. Georgii Vlmæ a quibus fundatum. 83
Iudicium Rotwilense fertur Vlmæ fuisse. 92
Monachi Cistercienses de Bebatzhofen vna regebant Vlmam cum Monialibus Owiensibus. 83
Monachi Owienses acceptis 24000. florenis ab Vlmensibus recedunt. 84
Monachi Owienses Vlmensium domini paulatim labuntur. 83
Monachi Owienses ante Carnisprivium Vlmæ hastiludiis & choreis se exercent. 84
Morti destinati Vlmæ quomodo tractentur. 80
Multas ditiones vili pretio Vlmensibus oblatas recusant, non tamen sine postera pœnitentia. 91
Multifarii ordines quando in Vlmam recepti. 86
Vlmensis Ecclesiæ parochialis descriptio. 88
Porta Vlmensis Aucarum nomen a quo sortita. 79
Priuilegia Plebani Vlmensis. 88
Prouerbium de albo rosarum horto Vlmensi. 81
Qua de causa tantus fiat Vlmæ accursus. 91. 92
Quamplures sua dominia Vlmensibus resignant. 91
Quæ dominia Vlmam circumdent. 92. 93
Vlmense Suburbium Fullonum. 80
Tempore Paschali plerumque ultra 15. millia hominum communicantur in parochia Vlmensi. 88.
Turris Theodorici Vlmensis. 81
Vlmenses Ecclesiam parochialem condunt. 87
Vlmenses consilio Ludouici Fuchs monasteria reformant. 111
Vlmenses quinque operas at grauia & difficilia perfecerunt. 89
Vlmenses successiue se liberant a iugo monachali. 83
Vlmenses linarii. 5
Vlmenses iusti Iudices. 91. 92
Vlmenses Comitatum Helfastenium sortiuntur. 90
Vlmenses Comitatum Albeggensem suæ ditioni subiiciunt. ibid.
Vlmenses cur tamdiu excommunicati. 84
Vlmensis virgo opibus clarissima egeno Medlingensi monasterio succurrit. 99
Vlmens. Eccl. parochial. lapis primus quando & a quo positus. 87
S. Vlricus Episcopus Augustanus. 28
S. Vlricus Vngaros infideles a ciuitate Augustensi fugauit, & Noricos siue Bauaros Ecclesias deuastantes vicit & de Sueuia eiecit. ibid.
S. Vlricus territorium Augustense liberauit a muribus magnis, qui glires dicuntur. ibid.
Vinstrort fluuius. 2
Vndebotus Romanorum Dux superatur a Ricila. 3
Vniuersitas nulla ante ducentos annos in tota Germania fuit. 21
Vrbanus IV. Pont. M. propter rebellionem Manfredi Carolum Ludouici Regis Franciæ fratrem Siciliæ Regem facit, vbi commissa durissima prælia. 39. 40
S. Vrsus Augustæ Sueuiæ ab hæreticis occisus fuit. 27
Vrsus Augustæ, Albanus Moguntiæ subierunt Martyr. 27. 75
Vrslingen & huius Dux quis fuerit. 47
Vrspergense Monasterium obligatum Berchtoldo de Nyfen. 36
Vrspergensis monasterii inopia. 36
Vrspringense monasterium captum, rebelles Nonnæ captiuæ factæ. 105
Vrspringensis monasterii origo quæ. 104. 105
Vrspringensium monialium discordiæ. 104
Vrspringensium monialium animus bellicosus. 105
Vrspringensis monasterii reformatio. 104
Mechtildis Austriaca debellat Nonnas Vrspringenses. 105
Vsipetes. 8
Leonhardus de Vtino. W. 50
Waiblinga. 10
Waiblingen villa. 32
Walchen. 7
Waldericus Wilzhorum Rex. 3
Wandali in Hispanias 3. in Africam 4
hic Welf quid sit. 32
Wenceslaus Rex Bohemiæ filium intrusit in Ducat. Austriæ. 46
Wenceslaus Rom. Imperator ciuitates Imperii a diuersis grauaminibus liberat. 59
Comes monoculus de Werdenberg. 84
Comes de Werdenberg ex Vlma migrat in suburbium. ibid.
Idem nouitatis studiosus. ibid.
Comites Werdenbergenses incidunt in debita decepti per Iudæos Vlmenses. 90
Pacta & conditiones, quas Comes de Werdenberg cum Vlmensibus iniit. 84
Westuali periuri. 5
Wiblingen monasterium unde dicatur. 102
Wiblingense monasterium quando fundatum. 101
Ecclesiæ Wiblingensis Patronus S. Martinus armatus. 112
Wilerium villa. 107
Wilhelmus Lupoldi filius quando & quomodo Sueuorum Dux sit nuncupatus. 61
Wilhelmus Lupoldi filius honorifice excipitur a Duce Venetorum. ibid.
Wilzhi. 3
Wilzhin, quæ nunc Sueuia. 3
Iohannes Windegg Episcopus Constantiensis potentissimus in exercitu Alberti. 53. 54.
Winsperg oppidum. 32
Wintertürenses contra Locustarum examina instituunt processiones. 51
Wintertür quando & a quibus obsessum, quidue ibi acciderit. 48
Witichindus historicus. 2
Wito Thuringus. 2
Würtemberg vnde exortum. 57
Würtembergici Comites vetustissimi sanguinis Troiani. 57
Comitum Würtembergensium discordia. 57
Conf. m. supra: Eberhardus.
Lites inter Ducem Austriæ, & Comitem Eberhardum de Würtemberg. 51
Auctoris judicium de Comitibus Würtembergicis. 57
Pacta siue conditiones, quas iniit Carolus IV. cum duobus Comitibus Würtembergicis. ibid.
Würtembergica perampla Dominia. 57

Y.

Yarus fluuius lignifer. 81
Yta virgo. Z. 107
Zairingen Dux vide supra Berchtoldus.
Zeuxis pictor. 21
Zug oppidum Ducum Austriæ. 48
Zug traditur Suiceris. 53
Zuifaltilo castrum extructum, monasterium autem alium in locum remotum. 30
Zuifaltum primo, secundum quosdam, situm fuit in monte Achalin. 30
Zuifaltum monasterium ordinis S. Benedicti prope Danubium, quando & per quem fundatum. 30
Propter remotionem Cœnobii Zwifaltensis loco ipsius situs tonitrua sunt infesta. ibid.
Zurzach in potestate Romanorum. 27
Fridericus Zwirna. 98

)o(

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google